

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600107670R

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΗΓΩΝ ΕΡΑΝΙΖΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ Τῷ ΕΘΝΙΚῷ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙῳ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

(1—360 Μ. Χ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

—
1881

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΕΚ ΔΙΑΦΕΡΩΝ ΠΗΓΩΝ ΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ Τῷ ΕΘΝΙΚῷ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙῳ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

(1—860 Μ. Χ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Κ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

—
1881

110 n. 115.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

(1—313 Μ. Χ.)

Πᾶν ἀντίτυπον μὴ φέρον τὴν ἰδιόχειρόν μου ὑπογραφήν εἶναι κλοπιμαῖον
καὶ καταδιώκεται κατὰ τὸν νόμον.

Ἡ Διομυθούκωραυγ.

Ὅτε τῷ 1873 ἐξέδωκα τὸ Δοκίμιον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, πολλοὶ ἐξέφρασαν τὴν εὐχὴν νὰ ἴδωσι παρ' ἐμοῦ ἐκδεδομένην καὶ ἐκτενεστέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, πλατύτερον τὰ πράγματα ἐκθέτουσαν καὶ ἱκανοποιούσαν πλείοτερον τὴν φιλομάθειαν τῶν ἀναγνωστῶν ἢ ὅσον δύναται νὰ ποιήσῃ τοῦτο σύντομον ἐγχειρίδιον. Τὴν εὐχὴν ταύτην τῶν φίλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν μελετῶν ἐκπληρῶν, ἐκδίδωμι τὴν παροῦσαν **ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ**. Καὶ ἡ νῦν ἐκδιδομένη ἐκκλησιαστικὴ μου ἱστορία, ἥς περίληψις χάριν τῶν μαθητῶν ἦτο τὸ Δοκίμιον, ἐκτείνεται, ὅπως ἐκεῖνο, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ τὴν αὐτὴν ἀκολουθεῖ διαίρεσιν καὶ μέθοδον, ἐκθέτει δὲ μόνον τὰ πράγματα πλατύτερον καὶ λεπτομερέστερον, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον, ὅπως λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἀκριβῆ τῶν διηγουμένων πραγμάτων γνῶσιν. Καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἐκτείνομαι πλείοτερον εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥς ἡ ἱστορία εἶναι ἡ βάσις τοῦ ὅλου, καθὼς τοῖς μὲν καθολικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἱστορικοῖς βάσις χρησιμεύει ἡ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τοῖς δὲ διαμαρτυρομένοις ἡ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἱστορία. Τὴν ἀναγκαίαν δὲ ὕλην ἡρανίσθη ἐκ τε τῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῶν δοκιμωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων χρόνων, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἀρίστων ἔργων τοῦ εἵδους τούτου, ἅτινα παρήγαγεν ἡ νεωτέρα γερμανικὴ ἐπιστήμη. Πρὸ πάντων ἐστηρίχθη ὡς πρὸς μὲν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας τοῦ Hase, Neander, Gieseler, Kurtz, Alzog, Daellinger, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Schræckh, Pichler, Kurtz. Τὸν τελευταῖον μάλιστα τοῦτον ἠκολούθησα ἐντελῶς, ἐκθέτων τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν τρίτην περίοδον

τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (860—1453), νομίζων, ὅτι ἀριστα ἐπραγματεύθη τὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἀποδλέπων εἰς τὴν παρ' ἡμῖν τελείαν ἔλλειψιν τοιούτου εἰδους συγγραμμάτων, καθ' ὅσον τοῦ μὲν Μελετίου ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Βενδότου ἐν ἐλεεινῇ χυδαίᾳ παραφράσει ἐκδεδομένη (ἐν Βιέννῃ 1784 τόμ. 4) εἶναι ἀπηρχαιωμένη, οὐδὲ περιέχει τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ δὲ τοῦ ἀοιδίμου Κοντογόνου (ἐν Ἀθήναις τῷ 1866 καὶ τῷ 1876 ἐκδ. δευτ. Τόμ. Α') φθάνει μόνον μέχρι τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος· πᾶσαι δὲ αἱ μέχρι τοῦδε ἐκδοθεῖσαι περιλήψεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἥτοι τοῦ Λασκάρεως (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1863), τοῦ Κομητᾶ (ἐν Ζακύνθῳ 1861) καὶ τὸ ἐμὸν Δοκίμιον εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἀπλαῖ περιλήψεις, τολμῶ νὰ ἐλπίσω ὅτι τὸ νῦν ἐκδιδόμενον ἔργον μου μεθ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις, ἃς ἔχει, καὶ τὰς ὁποίας πλείτερον παντὸς ἄλλου ἐγὼ συναισθάνομαι, θὰ πληρώσῃ ἰσως ἀσθενῶς ἐπαισθητοτάτην ἔλλειψιν ἐν τῇ νεαρᾷ θεολογικῇ ἡμῶν φιλολογίᾳ.

Πιστεύω δὲ ὅτι ἡ ἐκδοσις τοῦ συγγράμματος τούτου θέλει ἐγείρει τὸ διαφέρον οὐ μόνον τῶν κληρικῶν, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἐν γένει φιλομαθοῦς. Διότι ἡ σπουδὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία οὐ μόνον εἰς τὸν κληρικὸν καὶ θεολόγον, ὅστις δὲν εἶναι δυνατὸν ἀνευ αὐτῆς νὰ ἐννοήσῃ καλῶς οὔτε τὴν παροῦσαν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, οὔτε τὴν παροῦσαν διοίκησιν καὶ λατρείαν αὐτῆς καὶ ἐν γένει τὴν νῦν κατὰστασιν τῆς ἐκκλησίας καὶ καθόλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, καθ' ὅσον μόνον διὰ τοῦ παρελθόντος ἐξηγεῖται τὸ παρὸν, ἀλλὰ καὶ παντὶ ἑλληνι λογίῳ, διότι ἀνευ οὐτῆς οὔτε ἡ γενικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου ἀκριδῶς ἐννοεῖται, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς μεγίστην ὁμολογουμένως ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, οὔτε ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ἱστορία, μεθ' ἧς στενότατα εἶναι ἡνωμένη ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Α. ΔΙΟΜΗΝΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.

Ἔννοια τῆς ἐκκλησίας.

GIESELER, Kirchengeschichte I, 1, 4—21.

Ἡ ἐκκλησία προϋποθέτει τὴν θρησκείαν. Πρὶν ἄρα ὀρίσῃ τις τί εἶναι ἐκκλησία πρέπει νὰ ὀρίσῃ τί εἶναι θρησκεία. Θρησκεία ἀντικειμενικῶς μὲν εἶναι ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὑποκειμενικῶς δὲ ἡ ἀναγνώρισις τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ταύτης κοινωνίας, ἡ προσοικειώσεις αὐτῆς. Ὑποκειμενικῶς θρησκεία εἶναι ἡ εὐσέβεια, ἡ ἀγάπη, ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ πίστις εἰς αὐτόν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει θρησκευτικὸς, ἡ δὲ ἀθεία, ἐάν που ἀπαντᾷ, εἶναι ἐκτρωματικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις. Τὴν γενικότητα τῆς θρησκείας μαρτυρεῖ ἤδη ὁ Πλούταρχος, λέγων (πρὸς Κολώτην λα΄): « Εὖροις δ' ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς, μηδὲ ὄρκοις, μηδὲ μαντείαις, οὐδεὶς ἐστίν, οὐδ' ἐστὶν γεγωνὼς θεατῆς, ἀλλὰ πόλις δοκεῖ μᾶλλον ἐδάφους χωρὶς ἢ πολιτεία τῆς περὶ θεῶν δόξης ἀναιρεθείσης παντάπασι σύστασιν λαβεῖν, ἢ λαβοῦσα τηρῆσαι. » Καὶ ὁ Κικέρων δὲ μαρτυρεῖ ὅτι μετὰ τῶν δντων μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῶν δὲ τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑπάρχει ἔθνος, ὅσον βάρβαρον καὶ ἂν ᾖ καὶ ἀπολίτιστον, τὸ ὅποῖον, καὶ ἂν ἀγνοῇ ὅποῖόν τινα

πρέπει νὰ ἔχη θεόν, νὰ μὴ γνωρίζῃ, ὅτι πρέπει νὰ ἔχη θεόν. (De legibus I, 8). Καθὼς δὲ μόνον ἐν κοινωνίᾳ δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ἡ θρησκευτικὴ του μόρφωσις μόνον ἐν κοινωνίᾳ θρησκευτικῇ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἐντεῦθεν μετὰ τῆς θρησκείας ἐγεννήθησαν πανταχοῦ αἱ θρησκευτικαὶ κοινωνίαι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως καὶ ἐξασκήσεως αὐτῆς. Ἡ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἰδρυθεῖσα θρησκευτικὴ κοινωνία ἣ τὸ ἄθροισμα πάντων τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, τῶν ἀναγνωρίζοντων αὐτὸν ὡς σωτῆρα καὶ ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, εἶναι ἡ ἐκκλησία. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ τελειοτάτη θρησκευτικὴ κοινωνία, διότι ἐν τῷ χριστιανισμῷ ὑψώθη τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα εἰς τὴν τελειοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ φθάνομεν εἰς τὴν ὑψίστην ἐκαστῷ ἡμῶν κατὰ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν δυνατὴν τελειότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βίου. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελεία θρησκεία, ἡ θρησκεία καθ' ἑαυτὴν, ἥτις περιλαμβάνουσα πᾶν ὅ,τι ἀληθὲς ἔχουσιν αἱ ἄλλαι θρησκεῖαι, ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὡς ἡ τελειοτάτη θρησκεία πρώτη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία παρίσταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς αὐθύπαρκτος, ἀνεξάρτητος καὶ αὐτοτελὴς κοινωνία, ἐν ᾗ αἱ λοιπαὶ ἐθνικαὶ θρησκευτικαὶ κοινωνίαι, παρ' αἷς ἡ θρησκεία ἐτέλει ἐτι ἐν τοῖς σπαργάνοις, τὸ δὲ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἦτο ἐτι σκοτεινὸν καὶ ἀδιαφώτιστον, συγχέονται συνήθως μετὰ τῆς πολιτείας.

Ἡ λέξις ἐκκλησία ἐκ τοῦ ἐκκαλεῖν παραγομένη, σημαίνει κυρίως συνάθροισιν τῶν ἐπὶ τούτῳ προσκαλουμένων, εἴτα δὲ ἐν γένει ἄθροισμα. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἰδρυθεῖσα θρησκευτικὴ κοινωνία καλεῖται ἐκκλησία ἤδη ἐν τῇ Κ. Δ. (Πρβλ. Ματθ. ις', 18. Α' Κορινθ. ι', 30. Γαλάτ. α', 13).

2.

Ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία προτίθεται νὰ ἐκθέσῃ μετὰ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ συστηματικῶς τὰ κατὰ τὴν σύστασιν, ἐξάπλωσιν, ἀνάπτυξιν καὶ πάσας καθόλου τὰς τύχας τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐξετάζουσα τὸν

βίον αὐτῆς ἐν γένει καθ' ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἡ ἱστορία ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐσωτερικὰς σχέσεις τῆς ἐκκλησίας, οἷον τὴν διδασκαλίαν, τὴν διοίκησιν, τὴν λατρείαν, τὴν εὐταξίαν, εἶναι ἐσωτερικὴ, ἀναφερομένη δὲ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῆς σχέσεις, εἰς τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς ἄλλας κοινωνίας, ἰδίως πρὸς τὴν πολιτείαν, εἶναι ἐξωτερικὴ. Δύναται δὲ νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ἡ ὠρισμένην τινὰ μερικὴν ἐκκλησίαν, ἐποχὴν, ἢ σχέσιν, καὶ τότε εἶναι μερικὴ, ὡς λ.χ. ἡ ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐν Ῥωσσίᾳ, ἢ ἡ ἱστορία τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ἢ ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, ἢ πάσας ἐν γένει τὰς μερικὰς ἐκκλησίας, πάσας τὰς σχέσεις τῆς ἐκκλησίας, καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας, εἰς πάσας τὰς χώρας, εἰς ἃς ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμός, καὶ τότε εἶναι γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.

3.

Σχέσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πρὸς ἄλλας ἱστορικὰς ἐπιστήμας.

Βοηθητικαὶ ἐπιστήμαι.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀποτελεῖ μέρος τῆς καθ' ὅλου ἡ γενικῆς ἱστορίας, ἰδίως τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων.¹ Ἵνα ἐννοήσῃ τις τὴν σημασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἐν γένει, καὶ τὴν πάλῃν τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, πρέπει νὰ ἦναι εἰδήμων τῆς γενικῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν θρησκειῶν ἰδίως. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εἶναι ὁμοταγὴς τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολιτευμάτων, τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς γραμματολογίας, καὶ συνδέεται τοσοῦτον στενῶς μετ' αὐτῶν, ὥστε οὔτε αὗται δύνανται νὰ ἐννοηθῶσι καλῶς ἄνευ ἐκείνης, οὔτε ἐκείνη ἄνευ τούτων. Πρὸς τοῦτοις πρὸς ἀκριβῆ κατάληψιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνῶσις τῶν βοηθητικῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας, τῆς χρονολογίας, τῶν γλωσσῶν, ἰδίως τῶν ἀρχαίων, καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς γεωγραφίας καὶ τῆς στατιστικῆς.

¹ Histoire des ceremonies rel. des tous les peuples, figures de B. Picard. Paris 1741. 8. T. Benj. Constant de la religion, sa source et ses développements. Paris 1824. 2. T. Pflieger, Die Religion 1869.

4.

Πηγαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Πηγὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἔχομεν τριῶν εἰδῶν, ἰδιωτικὰς μαρτυρίας, ἐπίσημα ἐγγράφα καὶ μνημεῖα. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκουσιν οὐ μόνον τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων,¹ ἀλλὰ καὶ ἄλλα αὐτῶν συγγράμματα, ἰδίως θεολογικά· αἱ βιογραφίαι διαφόρων ἐπισήμων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προσώπων, ἱεραρχῶν ἢ ἀγίων· καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ συγγράμματα δύναται τις νὰ μεταχειρισθῇ ὡς πηγὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν, τὴν τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, ἀνήκουσιν οἱ νόμοι τῶν κρατῶν, καθ' ὅσον ἡ ἐπενήργησαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἐπιρρεάσθησαν ὑπ' αὐτῆς, τὰ πρακτικὰ καὶ οἱ ὅροι τῶν συνόδων, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες, αἱ ἐγκύκλιοι· διαφόρων ἐπισήμων προεστώτων τῆς ἐκκλησίας, οἷον παπῶν, πατριαρχῶν καὶ λοιπῶν, οἱ κανόνες τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὁμολογίαι, λειτουργίαι, καὶ τὰ ὅμοια.² Εἰς τὴν τρίτην τάξιν τέλος, τὴν τῶν μνημείων, ἀνήκουσιν ἱεροὶ ναοὶ, τάφοι, ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα ἔργα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν.³

Ἡ χρῆσις τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πρέπει νὰ γίνηται μετὰ μεγάλης προσοχῆς, ὅπως διασώζηται ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία αὐτῆς. Πρῶτον ἀπαιτεῖται ὀρθὴ ἐξήγησις τῶν πηγῶν. Ἐπειτα εἶναι ἀναγκαῖα ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐννοῇ τις ὀρθῶς τὰς πηγὰς, πρέπει νὰ ᾔηται καὶ βέβαιος, ἂν αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι γνήσiai καὶ ἀξιόπιστοι. Ἀλλως οἰκοδομεῖ τις ἐπὶ τῆς ἁμμου. Πολλάκις αἱ πηγαὶ τυγχάνουσιν οὖσαι ἢ ἐλλειπεῖς ἢ διεστραμμέναι ἐκ προθέσεως· τότε δὲν μένει ἄλλο μέσον, εἰμὴ ἡ εἰκασία, γινομένη κατ' ἀναλογίαν, καὶ βασιζομένη ἐπὶ τῶν δεδομένων περιστάσεων καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ χρόνου

¹ Patrologiæ Cursus ed. Migne. Par. 1844—57. 241 T.

² Conciliorum nova collectio cur. Mansi 1759. 31 T. Godex lit. ecclesiæ univevs. ill. Assemanus. Rom. 1749.

³ Didron, Iconographie chrétienne. Paris 1841. Piper, Mythologie und Symbolik der christlichen Kunst. Weim. 1847. Rossi, Inscriptiones christianæ. Rom. 1828.

καὶ τῶν προσώπων. Ἐν γένει εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν ἀπαιτεῖται ἀμεροληψία. Διὰ τούτων πάντων χαρακτηρίζεται ὁ ἀληθὴς ἱστορικός, ὃς διαφέρει τοῦ ἀπλοῦ χρονογράφου ἢ λογογράφου. Ὁ χρονογράφος 1ον) ἀναμιγνύει ἱστορικὰ γεγονότα μετὰ δημῶδων παραδόσεων καὶ θρυλλημάτων. 2ον) δὲν διακρίνει μεταξὺ ἀξιωματικῶν (ἱστορικὴν σημασίαν ἔχόντων) καὶ μὴ ἀξιωματικῶν, ἀσημάντων συμβάντων. 3ον) δὲν φυλάττει χρονολογικὴν τάξιν. 4ον) δὲν εἶναι πραγματικὴ ἢ ἐκθεσίς του. καὶ 5ον) εἶναι μεροληπτικός. Ὁ ἀληθὴς ἱστορικός ὁ κριτικῶς βαδίζων τούναντίον. 1ον) ἐξελέγχει τὰ γεγονότα καὶ διακρίνει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῶν ἀπλῶν θρυλλημάτων. 2ον) ἀναφέρει μόνον ὅ,τι εἶναι ἀξίον νὰ μεταδοθῇ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. 3ον) ἀκολουθεῖ ἀκριβῆ χρονολογικὴν τάξιν. 4ον) ζητεῖ τὰς αἰτίας, τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν γεγονότων. καὶ 5ον) εἶναι ἀμερόληπτος. Πρὸς τούτοις ὁ ἐρευνῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν πρέπει νὰ ᾔηται εὐσεβὴς, νὰ ἐννοῇ καὶ αἰσθάνηται τὴν θρησκείαν, διότι τότε μόνον δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ διάφορα φαινόμενα καὶ τὰ διάφορα γεγονότα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ, καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ὁ μὴ ἔχων θρησκείαν, καὶ μάλιστα ὁ ἐχθρικῶς αὐτῇ διακείμενος, ἀναγκαίως παρεννοεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ὁμοιάζων πρὸς ἄνθρωπον στερούμενον αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ καὶ ἐξετάζοντα ἔργα καλῶν τεχνῶν.

5

Διάταξις τῆς ὕλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεως.

Οἱ ἀρχαῖοι τεροὶ συνείθιζον νὰ διατάσσωσι τὴν ὕλην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας κατὰ ἔτη ἢ αἰῶνας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μέθοδος δικαίως ἐγκατελείφθη. Ἡ διαίρεσις τῆς ἱστορικῆς ὕλης δὲν πρέπει νὰ ᾔηται μηχανικὴ, ἐξωθεν ἐπιβεβλημένη, ἀλλὰ νὰ ὑπαγορεύηται ὑπ' αὐτῆς τῆς πορείας καὶ ἀλληλουχίας τῶν ἱστορικῶν συμβάντων. Διὰ τοῦτο οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ παρεδέχθησαν τὴν διαίρεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς περιόδους χωριζομένας διὰ γεγονότων, τὰ ὅποια μεγάλως ἐπὶρρέασαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησίας καὶ μετέβαλον τὴν ὄψιν ταύτης. Τοιαῦτα γεγονότα εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἀνύψωσις τοῦ μεγάλου Κων-

σταντίνου εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, τὸ σχίσμα τοῦ Θ' αἰῶ-
 νος καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὰ γεγονότα
 ταῦτα διαιροῦμεν ἡμεῖς τὴν παροῦσαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν
 εἰς 4 π ε ρ ι ό δ ο υ ς. Ἡ πρώτη ἐκτείνεται μέχρι Κωνσταντίνου,
 καὶ περιλαμβάνει τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ ἐξω-
 τερικὴν πίεσιν· ἡ δευτέρα ἐκτείνεται μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος, καὶ
 χαρακτηρίζεται κυρίως ὡς ἡ περίοδος τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ
 ὀρισμοῦ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας· ἡ τρίτη περιλαμβάνει
 τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ σχίσματος μεταξὺ ἀνατολικῆς
 καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας τοῦ κατὰ τὴν Θ' ἑκατονταετηρίδα συμ-
 βάντος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν
 ΙΕ' αἰῶνα· ἡ δὲ τετάρτη τέλος περιόδου ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς
 ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.
 Τὸ περιεχόμενον ἐκάστης περιόδου δύναται νὰ καταταχθῇ ἢ
 ἀπλῶς χρονολογικῶς, ἢ κατὰ τὰς διαφοροὺς τῆς ἐκκλησίας σχέ-
 σεις ἢ ἐπόψεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Δύνανται δηλ. νὰ ἐξε-
 τάζωνται κατὰ τάξιν ἰδίᾳ τὰ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἐκκλησίας
 πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ ἄλλας θρησκευτικὰς κοινωνίας, τὰ περὶ
 τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, τὰ περὶ τῶν αἱρέσεων καὶ
 τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, περὶ τῆς λα-
 τρείας, περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἐκκλησίας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.
 Διὰ τῆς χρονολογικῆς διατάξεως τῆς ὕλης πολλάκις τὸ ὅμοιον
 διαχωρίζεται, καὶ καθίσταται δυσχερὲς ἡ τῆς συνεχείας τῶν γε-
 γονότων κατάληψις. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἐνταῦθα προτιμητέα
 ἡ δευτέρα μέθοδος, ἡ κατὰ τὰς διαφοροὺς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ
 βίου ἐπόψεις διαίρεσις τῆς ἱστορικῆς ὕλης ἐκάστης περιόδου.
 Τίς τῶν σχέσεων τούτων πρέπει νὰ προτάσσηται, καὶ τίς νὰ ἐπι-
 τάσσηται, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ ὅλου
 ἐπιρροῆς, ἣν ἔσχεν εἰς ὠρισμένην τινὰ ἐποχὴν αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ
 σχέσις.

Τὴν ἱστορίαν ἐκάστης τῶν διαφορῶν τούτων σχέσεων ἢ ἐπόψεων
 τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου δύναται τις καὶ αὐτοτελῶς ὡς ἰδίαν ἐπι-
 στήμην νὰ ἐπεξεργασθῇ· οὕτω δὲ μορφοῦνται αἱ εἰδικαὶ ἐκκλη-
 σιαστικαὶ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι· ἡ Ἱ σ τ ο ρ ί α τ ῆ ς ἐ ξ α π λ ῶ -
 σ ε ω ς τ ο ῦ χ ρ ι σ τ ι α ν ι σ μ ο ῦ (*Missionsgeschichte, His-
 toire des missions*)· ἡ ἱστορία ἰδίως τῆς λατρείας καὶ τῶν ἡθῶν

(καὶ τοῦ πολιτεύματος) τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων (Χ ρ ι-
σ τ ι α ν ι κ ῆ ἀ ρ χ α ι ο λ ο γ ί α). ἡ ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως
τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων (Ἰ σ τ ο ρ ί α τ ὠ ν δ ο γ μ ᾶ-
τ ω ν). ἡ ἱστορία τῶν συμβόλων ἢ ὁμολογιῶν τῶν διαφόρων με-
ρικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἡ συγκριτικὴ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν ἐκ-
θεσις καὶ ἐξέτασις (ἡ Σ υ μ β ο λ ι κ ῆ). ἡ ἱστορία τῶν ἐκκλησια-
στικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων αἰώνων (Π α τ ρ ο λ ο γ ί α).

Ἡ ἐκθεσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πρέπει νὰ ᾖ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Τὰ φαινόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκ-
κλησίας πρέπει νὰ ἐκτίθενται μετὰ ἐνδιαφέροντος ἠθικοῦ καὶ
θρησκευτικοῦ. Ὅταν παριζῶσιν ἠθικὸν μεγαλεῖον, πρέπει νὰ ἐγεί-
ρῳσιν ἐν ἡμῖν θαυμασμόν. ὅταν δεικνύωσιν ἡμῖν ἀποπλάνησιν,
τοῦτο πρέπει νὰ ἐγείρῃ ἐν ἡμῖν τὴν λύπην. ὅταν τέλος ἀπαν-
τῶμεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ἀνηθίκους σκοποὺς καὶ ἐλα-
τήρια, πρέπει νὰ αἰσθανώμεθα δικαίως δυσαρέσκειαν. Οὐδέποτε
ὅμως ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ θὰ ἀπαντήσωμεν γεγονότα,
τὰ ὅποια ἡδύναντο νὰ ἐγείρῳσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἶσθημα τοῦ σκώμ-
ματος καὶ τῆς περιφρονήσεως.

6.

Ἀξία καὶ χρησιμότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία πρέπει δικαίως νὰ ἐγείρῃ τὸ δια-
φέρον παντὸς ἀνθρώπου πεπαιδευμένου, καθ' ὅσον εἶναι ἡ ἱστορία τῆς σπουδαιοτάτης θρησκευτικῆς ἀναπτύ-
ξεως τοῦ ἀνθρώπου γένους. Δι' αὐτῆς ἐννοοῦμεν τὴν παροῦσαν
κατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας· διότι ἀνεὺ τοῦ παρελ-
θόντος τὸ παρὸν εἶναι ἀκατάληπτον. Ἐπειτα εἶναι χρήσιμος εἰς
πάντα πεπαιδευμένον ἄνθρωπον καὶ διότι ἀνεὺ τῆς γνώσεως αὐ-
τῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου, καθ' ὅ-
σον ὁ χριστιανισμὸς ἐπιρρέασε τὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων
πραγμάτων, ἐξασκήσας μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὰς νομοθεσίας,
τὴν φιλολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὰ ἔθνη καὶ τὰς τέχνας τῶν
ἐθνῶν, εἰς ἃ ἐξηπλώθη. Κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὸν θεο-
λόγον ἡ γνώσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι ἀναγκαί-
οι, διότι ἀνεὺ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἐννοηθῇ οὐδὲ τὰς λοιπὰς

θεολογικὰς ἐπιστῆμας. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ᾔνοι τις καλὸς δογματικὸς, μὴ γνωρίζων τὰς ἀναπτύξεις, ἃς ἔλαβε δόγμα τι ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τῆς σήμερον; Ἡ πῶς ὁ μελετῶν τὸ ἐκκλησιασικὸν δίκαιον δύναται νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο καλῶς, ὅταν μὴ γνωρίζῃ ἐκ τῆς ἱστορίας πῶς κατὰ μικρὸν ἐκ διαφορῶν περιστάσεων διεμοφώθη καὶ ἐγένετο τοιοῦτον, ὅποιον παρίσταται; Καὶ ἡ λειτουργικὴ εἶναι ἀκατάληπτος ἄνευ τῆς ἐξέτασεως τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς λατρείας.

7.

Οἱ διατημότεροι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοί.

Α'. Ἀρχατοί.

Ι. ΕΛΛΗΝΕΣ.

ΗΓΗΣΙΠΠΟΣ, συγγραφεὺς τοῦ Β' αἰῶνος, συνέγραψεν ὑπομνήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων, ὧν μόνον λείψανα σώζονται παρ' Εὐσεβίου.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ Ο ΠΑΜΦΙΛΟΥ, ἔγραψε πρῶτος πλήρη ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ 324 ἐκτεινομένην, διὰ τοῦτο δὲ θεωρεῖται καὶ ὡς ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἀπολαύων τῆς εὐνοίας τοῦ Κωνσταντίνου, ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῇ πολλὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, καὶ οὕτω κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ πολλὴν ὕλην περὶ παντός, ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Ὁ βίος τοῦ Κωνσταντίνου ὑπὸ Εὐσεβίου εἶναι ἐξακολουθήσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοῦ ἱστορίας. Ἐνταῦθα ὁμῶς εἶναι ὁ Εὐσέβιος πανηγυριστὴς μᾶλλον ἢ ἱστορικός.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ἤκμασε κατὰ τὰ μέσα τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου μέχρι τοῦ 439. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ διαιρεῖται εἰς 7 βιβλία καὶ ἐπαινεῖται παρὰ τῶν νεωτέρων κριτικῶν ὡς γεγραμμένη μετ' ἀμερολήπτου κρίσεως.

ΕΡΜΕΙΑΣ ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ, σύγχρονος τοῦ Σωκράτους, συνέγραψε καὶ αὐτὸς ἐξακολουθήσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσεβίου, ἐν 9 βιβλίοις ἀπὸ τοῦ 320—423 καὶ θεωρεῖται κατώτερος τοῦ Σω-

κράτους. Ἡ σύγκρισις τῶν ἔργων αὐτῶν δείκνυσιν ὅτι ἔγραψαν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ, σύγχρονος τῶν δύο ἀνωτέρω· συνέγραψε καὶ οὗτος ἐξακολούθησιν τῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 320, καὶ τελευτῶν τῷ 436. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι κρείττων τῆς τοῦ Σωκράτους καὶ Σωζομένου, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς συμπληροῦσα αὐτάς.

ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΣ, ἀρειανός, συνέγραψεν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ 300—423. Ταύτης μόνον λείψανα σώζονται παρὰ Φωτίω. Ἐν αὐτῇ δὲ ἐζήτησε νὰ παραστήσῃ τὸν ἀρειανισμόν ὡς τὴν ἀρχικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ διδασκαλίαν.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ, ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος, συνέγραψε δὲ πρῶτον ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ Σωκράτους, Σωζομένου καὶ Θεοδωρήτου, καὶ ἐξακολούθησιν τοῦ Σωκράτους (439—518). Τοῦ τελευταίου συγγράμματος μόνον λείψανα σώζονται παρὰ Νικηφόρῳ Καλλίστῳ. Τὸ δὲ πρῶτον, σωθὲν ὁλόκληρον, δὲν ἔχει πολλὴν ἀξίαν.

ΕΥΑΓΡΙΟΣ, συνέγραψεν ἐξακολούθησιν τοῦ Σωκράτους καὶ Θεοδωρήτου (431—594).¹

Τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν συνεχίζουν οἱ λεγόμενοι ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ, οἵτινες ὅμως γράφουσι μᾶλλον πολιτικὴν ἱστορίαν. Ἀρχόμενοι δὲ ἀπὸ τοῦ 500 ἔτους μ. Χ. φθάνουσι μέχρι τοῦ 1500 περίπου. Μεταξὺ τούτων εἶναι οἱ ἐξῆς· Ἀγαθίας, Ἰωάννης Καντακουζηνός, Λέων Διάκονος, Νικηφόρος Γρηγοράς, Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Γεώργιος Σύγκελλος, Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννης Μαλάλας, Προκόπιος, Δούκας, Θεοφύλακτος, Γενέσιος, Νικήτας Χωνιάτης, Γεώργιος Παχυμέρης, Ἰωάννης Κίνναμος, Μιχαὴλ Γλυκάς, Κωνσταντῖνος Μανασσῆς, Ζώσιμος, Λύδιος, Θεοφάνης, Κεδρηνός, Φραντζῆς, Ἄννα Κομνηνὴ, Ἐφραίμ, Ζωναράς, Λέων Γραμματικὸς, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, καθὼς καὶ τὸ ἀλεξανδρινὸν χρονικόν.²

¹ Οἱ ἀρχαῖοι οὗτοι Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ συνεχίδονται συνήθως *Historiæ ecclesiasticæ Scriptores Græci cum notis Valesii* ed. G. Reading Cantabr. 1720.

² *Corpus Scriptorum historiæ Byzantinæ*. Bonn. 1826.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, ἀκμάσας κατὰ τὸν ΙΓ' ἢ κατ' ἄλλην γνώμην κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, συνέγραψεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν βιβλίοις 23, ὧν μόνον 18 σώζονται, ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ 610.

2. ΛΑΤΙΝΟΙ.

ΡΟΥΦΙΝΟΣ, ἤκμασε περὶ τὸ 400, μετέφρασε δὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου, προσθεὶς καὶ τινὰ ἴδια βιβλία ὡς ἐξακολούθησιν.

ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΣΕΤΗΡΟΣ, σύγχρονος τοῦ Ῥουφίνου· συνέγραψεν ἱστορίαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ 400 μ. Χ.

ΟΡΟΣΙΟΣ, συνέγραψεν ἱστορίαν ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ 411 μ. Χ.

ΚΑΣΙΣΙΟΔΩΡΟΣ, († 562) συνέταξεν ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ Εὐσεβίου, Σωκράτους, Θεοδορήτου, καὶ ἐξακολούθησιν τοῦ Σωκράτους (μέχρι τοῦ 518).

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΤΟΥΡΩΝΗΣ, († 594) συνέγραψεν ἱστορίαν Φράγκων. ΙΣΙΔΩΡΟΣ Ο ΣΕΒΙΛΛΗΣ, ἱστορίαν Γότθων († 636).

ΒΕΛΛΑΣ Ο ΑΙΔΕΣΙΜΟΣ, ἱστορίαν Ἀγγλοσαξόνων († 735).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΡΙΟΣ († 886) βίου παπῶν.

Οἱ μεσαιωνικοὶ χρονογράφοι τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας.

Β'. Μεταγενέστεροι.

1. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ.

ΔΟΥΣΙΘΕΟΣ († 1717), ἔγραψε πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ἱστορίαν, ἣτις εἶναι συγχρόνως σχεδὸν καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.

ΜΕΛΕΤΙΟΣ († 1718), ἤκμαζε περὶ τὸ τέλος τῆς ΙΖ' ἐκατονταετηρίδος, συνέγραψε δὲ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, ἣτις μεταφρασθεῖσα κακῶς εἰς χυδαίαν γλῶσσαν ὑπὸ τινος Ἰωάννου Παλαιολόγου, καὶ πλουτισθεῖσα διὰ σημειώσεων, ἐξεδόθη ὑπὸ Βενδότου ἐν Βιέννῃ τῷ 1783 ἐν 3 τόμοις. Ὁ Νικόλαος Ἀδαμίδης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεχείρησε νὰ ἐκδώσῃ τὴν τοῦ Μελετίου ἱστορίαν, διορθῶν καὶ καθαρίζων τὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ μόνον τὸν Α' τόμον προέφθασε νὰ δημοσιεύσῃ. Ὁ Μελέτιος ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν διάταξιν τῆς ὕλης κατὰ αἰῶνας, ἀναμιγνύει δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν.

ΒΕΝΔΟΤΟΣ, ἐξιστόρησε τὰ κατὰ τὴν III' ἑκατονταετηρίδα. Ἡ ἐξακολούθησις αὕτη τοῦ Μελετίου ἐξεδόθη μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Μελετίου ὡς τέταρτος τόμος.

ΣΕΡΓΙΟΣ ΜΑΚΡΑΙΟΣ, (ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία 1750—1800. Παρὰ Σάθα. Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη. Τ. 1ος).

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΓΑΡΙΣ, συνέγραψεν ἑκατονταετηρίδα, ἥτοι τὴν ἱστορίαν τοῦ Α' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος.

ΚΟΜΗΤΑΣ, συνέταξε βραχυτάτην ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας τοῦ Μελετίου, ἣν ἐξέδωκε μετὰ συμπληρώσεως τὸ τελευταῖον ὁ Ζακύνθιος Χιώτης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, συνέγραψε τὴν νεωτάτην ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1821—1850 περίπου, τριακονταετηρίδα αὐτὴν καλέσας.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΝΤΟΓΟΝΗΣ, συνέγραψεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἥς ἐφάνη μόνον ὁ Α' τόμος ἐν Ἀθήναις 1867 καὶ 1876.

ΛΑΣΚΑΡΙΣ, συνέγραψεν ἐλλιπεσάτην ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας ἀρχομένην ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Ἐν Κων/πόλει 1863.

ΓΥΕΤΤΕ, ἱστορία τῆς ἐκκλησίας, τ. 3, γαλλιστὶ κατὰ ὀρθοδόξους ἀρχάς. Περιλαμβάνει τοὺς πρώτους αἰῶνας.

Ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ μετεφράσθησαν ἐπιταμαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ ΒΑΡΘ (ἐν Σμύρνῃ 1848) καὶ τοῦ ΠΑΑΜΕΡ (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1877).

ΗΜΕΤΕΡΟΝ ΔΟΚΙΜΙΟΝ 1872. 1874.

2. ΛΑΤΙΝΟΙ.

ΒΑΡΩΝΙΟΣ (+ 1607) (Annales ecclesiastici 1588—1607). Τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ἐξακολούθησαν ὁ ΒΖΟΒΙΟΣ (+ 1637), ὁ ΣΠΛΑΔΝΟΣ (+ 1643), ὁ ΡΕΥΝΑΛΔΟΣ, ὁ ΛΑΔΕΡΧΙΟΣ, καὶ ὁ ΘΕΙΝΕΡ (1689—1864).

Οἱ Γάλλοι ΝΑΤΑΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1686), ΦΛΕΡΥΣ (1694), ΤΙΑΔΕΜΟΝΤ (1693), ΒΕΡΚΑΣΤΕΛ (1790), ΕΝΡΙΩΝ (1852), ΡΟΡΒΑΣΧΕΡ (1842), ΒΑΔΓΚ καὶ ΔΑΡΡΑΣ.

Οἱ Γερμανοὶ ΔΑΝΝΕΝΜΑΥΕΡ, ΚΑΤΕΡΚΑΜΠ, ΣΤΟΛΒΕΡΓ, ΔΕΑΙΓΤΕΡ (1843), ΜΕΔΕΡ (1847), ΑΛΤΖΟΙ (1855), ΡΙΤΤΕΡ.

3. ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΟΙ.

ΦΛΑΚΙΟΣ, (τὰς Μαγδεβουργικὰς ἑκατονταετηρίδας 1559).

(ΕΚΚΛΗΣ. ΙΣΤΟΡ. ΤΟΜ. Α')

ΜΟΣΧΕΙΜ (1755).

ΠΛΑΓΚ

ΣΧΡΟΙΚ (τ. 45, 1810).

ΝΕΑΝΔΡΟΣ (6 τόμ. 1852).

ΒΑΟΥΡ (1863).

ΓΕΙΣΣΕΛΕΡ (τ. 5, 1857).

ΜΑΤΤΕΡ (τ. 4 γαλλιστί 1829).

ΧΑΖΕ (1877).

ΚΟΥΡΤΖ (1875).

ΣΚΛΕΙΕΡΜΑΧΕΡ.

ΧΑΓΕΝΒΑΧ (1872).

ΕΡΤΣΟΓ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

ΑΠΟ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

(1 - 313)

1^η Πηγαί. ΟΙ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ πατέρες τῶν χρόνων τούτων. Αἰψάνα τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων τούτων παρὰ Grahe *Spicilegium Patrum et haereticorum*. Oxon. 1700. Routh, *Reliquiae sacræ*. Oxon. 1814-18. Αἰψάνα τῶν ὑπομνημάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων τοῦ Ἑγησίππου παρὰ Routh. T. I. 187.—Εὐσεβίου ἐκκλησ. ἱστορ. ed. Schwegler Tub. 1832.—Ruinaart, *Acta primorum martyrum* ed. 3. Amst. 1713.—Χωρία ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων συγγραφέων Ἰωσήπου, Σουετωνίου, Τακίτου, Πλινίου, Δίωνος Κασσίου καὶ ἄλλων περὶ χριστιανικῆς θρησκείας παρὰ Lardner *collection of the jewish and heathen testimonies of the christ. rel.* Lond. 1764.

2^η Βοηθήματα. Tillemont, *Memoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*. Paris 1684. Baur, *Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*. Tuebingen 1853. Lechler, *Das apostolische und nachapostolische Zeitalter*. Harlem. 1854. Pressensé, *Hist. des trois premiers siècles de l'Église*. Par. 1861. Ath. Coquerel fils, *des premières transformations histor. du christianisme*. Paris 1866.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

*Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν λαῶν, ἰδίως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς
κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ καθ' ὅλον
τὸν Α' αἰῶνα.*

Πηγαί.—Gieseler, *Kirchengeschichte* I. 4. σελ. 25-65. Kreuzer, *Symbolik und Mythologie*. Leipzig 1837. Brouver, *Histoire de la civilisation morale et rel. des Grecs*. Groen. 1833. Benj. Constant, *du polytheisme romain*. Paris 1832. 2. T. Naegelsbach, *die nachhomerische*

Theologie des griechischen Volksglaubens. Nuerenberg 1857. D o e l l i n g e r, Heidenthum und Judenthum. Bonn. 1859. Κ ο ν τ ο γ ό ν ο υ ἑκκλ. ἱστορ. ἐκδόσις πρώτη, Α' σελ. 12—20.

Α'.

8.

Κατάστασις τῶν ἐθνικῶν λαῶν πολιτικῇ.

Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος κατὰ τὸν Α' μ. Χ. αἰῶνα ἐξείνετο οὐ μόνον εἰς ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ἀλλὰ σχεδὸν περιελάμβανε ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον, διότι ἐκτὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν γνωστοὶ μόνον οἱ γερμανικοὶ λαοὶ πρὸς βορρᾶν, καὶ οἱ Πάρθοι πρὸς ἀνατολὰς, περὶ δὲ τῶν σλαβικῶν λαῶν ἀμυδροτάτας εἶχον οἱ ἀρχαῖοι γνώσεις, περιλαμβάνοντες αὐτοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Σκυθῶν. Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπεκράτει ἡ λατινικὴ γλῶσσα, εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἡ ἐλληνικὴ, ἥτις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἤδη καταστῆ κοινὴ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κόσμῳ (Πρβλ. διατριβὴν Οὐγ περὶ τῆς γλώσσης ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰφρ. ἡμ. ἐν Ἑφημ. Φιλομ. ἐτ. 1867). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ εὗρε μεγάλην εἴσοδον ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα. Ὁ Κικέρων λέγει, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦτο παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γνωστὴ (Cicero pro Archia). Πόσον δὲ ιδίως παρὰ τοῖς πεπαιδευμένοις Ῥωμαίοις ἦτο κοινὴ, φαίνεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς τοῦ Αὐγούστου παρὰ Σουετωνίῳ (Claudius c. 4). Ὁ Ἰουβενάλης λέγει περὶ τῶν ῥωμαίων γυναικῶν, ὅτι ἵνα δείξωσιν, ὅτι ἔτυχον καλῆς ἀνατροφῆς, μετεχειρίζοντο ἐν τῇ ὁμιλίᾳ των λέξεις ἐλληνικὰς (Sat. III, 58. XV, 110. VI, 185). Ἐννοεῖται οἰχοθεν, ὅτι μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχεῖαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξάπλωσιν ἡ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων συνένωσις τοσούτων λαῶν, πολὺ εὐκόλυνασα τὴν συγκοινωνίαν, καὶ ἡ γενικὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης διάδοσις, δι' ἧς ἡδύναντο εὐκολώτατα αἱ χριστιανικαὶ ἰδέαι νὰ ἐξαπλωθῶσι πανταχοῦ.

ἠθικός καὶ θρησκευτικός τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν χαρακτήρ.

Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἦτο ἡ πολυθεΐα. Ἡ πολυθεΐα διαιροῦσα τὸ θεῖον ἀναπλάττει ἀναγκαίως θεοὺς περιωρισμένους καὶ ἀτελεῖς καὶ ὁμοίους τοῖς ἀνθρώποις. Ἐκαστον ἔθνος ἐνετύπονεν εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ τὸν χαρακτῆρά του, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας του. Ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἐλλείπει ἡ γνῶσις τῆς πνευματικότητος, ἀγιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ βεβαιότης περὶ αἰωνίου τινὸς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μυθολογία διέφθειρεν ἔτι μᾶλλον τὰς ἐθνικὰς θρησκείας, καθότι δὲν ὑπάρχει πάθος ἀνθρώπινον καὶ ἐγκλημα, ὅπερ δὲν ἀπέδωκεν εἰς τοὺς θεοὺς. Φυσικῶς δὲ τὸ οὕτω ἐξευτελισθὲν θεῖον δὲν δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὸν ἀνθρώπου εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ ἠθικὴν μόρφωσιν. Ἡ ἠθικὴ βασίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας περὶ θεότητος. Ἡ θεότης εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἠθικότητος. Διὰ τοῦτο ὅταν ἡ θεότης παρίσταται ἠθικῶς ἐλλιπῆς, καὶ κηλιδοῦται διὰ πράξεων ἀντιβαινουσῶν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, τίνα ἠθικότητα δύναται νὰ ἔχωσιν οἱ ἀνθρωποι; Ἡ σχέσις τῆς θεότητος καὶ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰς ἐθνικὰς θρησκείας δὲν εἶναι εἰμὴ ἐξωτερική. Οἱ θεοὶ δὲν φροντίζουν περὶ τῶν ἀνθρώπων· οἱ ἀνθρωποι δὲν ὀφείλουσιν ἀφοσίωσιν εἰς αὐτούς· ἡ λατρεία εἶναι ἀπλῶς ἐξωτερική καὶ ἀποτέλεσμα φόβου· οὐδαμοῦ δὲ σχεδὸν ἀπαντᾷ τις οὐδὲ ἀμυδρὰν ἰδέαν περὶ τῆς ἀγάπης, ὡς τοῦ δεσμοῦ τοῦ συνδέοντος τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀνθρώπου. Οἱ ἀνθρώπων θεοὶ θέλουσι νὰ τιμῶνται καὶ ἐξιλεῶνται ὡς ἀνθρωποι· πρὸς τοῦτο δὲ δὲν εἶναι ἀναγκαῖα παντάπασιν ἠθικὴ βελτίωσις, ἀλλ' ἀπλῆ τις σύνεσις. Σέβας καὶ ἀγάπην δὲν δύναται νὰ ἐμπνεύσωσιν οἱ τοιοῦτοι θεοὶ ἀλλὰ τὸ πολὺ μόνον φόβον. Ἡ λατρεία των σκοπεῖ μόνον ἀνταλλαγὴν τινά, ἐν ᾗ ὁ ἀνθρώπος προσδοκᾷ ἀντὶ τῶν δώρων τοῦ ὑπεράσπισιν καὶ μείζονας δωρεάς. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τῆς πυλυθείας ἀνευρίσκομεν εἰς ἀπάσας τὰς ἐθνικὰς θρησκείας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ λατρεία πολλῶν θεῶν ἐτελεῖτο δι' αἰσχυρῶν πράξεων. Οὕτω λ. χ. ἡ λατρεία τοῦ Βῆλ ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἡ τῆς Ἀφροδίτης ἐν Κύπρῳ καὶ Κορίνθῳ ὕψωσαν εἰς θρησκευτικὴν τελετὴν

τὴν ἀκολασίαν. Ἄλλαι δὲ λατρεῖαι ἐξήγειρον τοῦλάχιστον εἰς μέγιστον βαθμὸν τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας. Ἀνθρώπιναι θυσίαι ἐνιαχοῦ ὥς ἐτήσιοι ἐξίλασμοί, πανταχοῦ δὲ ἐπὶ ἐσχάτου κινδύνου ἦσαν ἐν χρήσει πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν παρωργισμένων θεῶν. Ὁ Ὀκταβιανὸς διέταξε νὰ θυσιάσωσιν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Καίσαρος 300 ἄνθρωπους (Suet. Oct. 15), ὁ δὲ Πομπήιος διέταξε νὰ ρίψωσιν ἄνθρωπους εἰς τὴν θάλασσαν θυσίαν τῷ Ποσειδῶνι (Διων. Κασσ. σ. 48). Κατὰ τὸν Πορφύριον (De abst. carn. c. 56) ἐπαύσαν αἱ ἄνθρωπιναι θυσίαι ἐπὶ Ἀδριανοῦ· καὶ ὁμως ἔτι ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ (περὶ τὸ 280 μ. Χ.) ἐθυσιάζετο κατ' ἔτος ἐν Ῥώμῃ τῷ Jupiter Latialis ἄνθρωπος (Lactant. div. instit. I, c. 21). Μόνον δι' ἀρετὰς πολιτικὰς παρεῖχεν ἡ πολυθεΐα ἐλατήρια (Cicero. de leg. II, 7). Ὅ,τι ὑψηλότερον ἀπαντῶμεν παρά τισιν Ἑλλήσιν ἢ Ῥωμαίοις, ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιτέραν ἠθικὴν φύσιν αὐτῶν. Ἐν γένει ἐλλείπει ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος τὸ αἶσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἀντὶ δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἐν ἰσχύει ἡ μονομερὴς ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια, ὑποθαλπομένη ὑπὸ τῆς θρησκείας καὶ συνδεομένη μετὰ περιφρονήσεως παντός, ὅ,τι ἦτο ξένον· διότι ἕκαστον ἔθνος μόνον τὴν ἐθνικότητά του ἀνεύρισκεν ἐν τοῖς θεοῖς του. Ἐντεῦθεν ἡ φοδερὰ ἐξευτέλεις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας ἐν τῷ δούλῳ. Ἐτι ὁ Κλαύδιος ἐπρεπε νὰ ἐμποδίσῃ νὰ ἐκθέτωσιν ἀσθενεῖς δούλους ἢ νὰ φονεύωσι (Suet. Claud. c. 25). Πόσον ὀλίγον ἐτιμᾶτο καὶ αὕτη ἡ ζωὴ τῶν δούλων καὶ εἰλώτων δεικνύει τὸ ἐξῆς γεγονός. Κατὰ μάρτυρα τὸν Θουκυδίδην οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τοὺς μεσσηνιακοὺς πολέμους φοβούμενοι τοὺς ἐν τῷ πολέμῳ εὐδοκίμησαντας εἰλωτας, προσκαλέσαντες τοὺς ἀρίστους ἐξ αὐτῶν περὶ τὰς 2,000, ὅπως δῆθεν ἀπονείμωσιν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν, ἐξηφάνισαν αὐτούς (Παπαρρηγ. ἱστορ. ἐλλ. ἔθνους Α' 195). Ἦτα δὲ μέγα τὸ πλῆθος τῶν δούλων παρά τοῖς Ἑλλήσιν αὐτοῖς. Ἐν Ἀττικῇ ἐκ τῶν 500 χιλ. κατοίκων αὐτῆς αἱ 400 χιλ. ἦσαν δοῦλοι (αὐτόθ. 556). Εἰς τοὺς ἀγῶνας δὲ τῶν μονομάχων μετεχειρίζοντο ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ δούλους. Ἐὰν ἔθνος τι ὑπέδουλοῦτο, ἐπρεπε νὰ ἀπολέσῃ μετὰ τῆς ἐθνικῆς ἀλαζονείας καὶ πᾶν εὐγενὲς αἶσθημα καὶ κατήντα εἰς δουλικὸν ἐξευτελισμόν. Ἐπειδὴ παρά τοῖς Ἑλλήσιν ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ ἦτο ἡ μεγίστη, διὰ τοῦτο

ἡ γυνὴ ἕνεκα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀσημότητος ἐστερεῖτο τοῦ αὐτῇ ἀνήκοντος σεβασμοῦ. Τοῦτο συνέβαινε παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς λαοῖς ἔτι μᾶλλον ἕνεκεν τῆς πολυγαμίας.

10.

Θρησκεία καὶ ἠθικὴ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἰδανικοὶ Ἕλληνες, ἐλληνιστὶ καὶ σκεπτόμενοι καὶ ζῶντες. Αἱ δὲ ἀρεταί, τὰς ὁποίας ἐμπνεύουσιν, εἶναι αἱ ἀρεταί, ὅπως ἐνόουν ταύτας οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, περιορίζονται δηλ. εἰς τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετάς. Ἐπειδὴ δ' ἐπλάσθησαν συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἦθη τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοῦτο φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς πάσας τὰς ἀρετάς, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς κακίας τῶν Ἑλλήνων. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἡδύνατό τις ἐν ταῖς μορφαῖς τῶν ἀρχαίων θεῶν, ταῖς ὑπὸ τῆς τέχνης τελειοποιηθείσαις, νὰ ἀνεύρῃ ὕψος καὶ ἀξιοπρέπειαν, πάντοτε ἀνεμίμνησκον αἱ μορφαὶ αὐταὶ τὸν μῦθον τὸν ὑπ' αὐτῶν παριστανόμενον, ὅστις ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ἐπιρρεάσῃ ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο ἀνεγνώριζον καὶ αὐτῶν τῶν ἀρχαίων πολλοί. Οὕτως ὁ Οὐάρρων παρ' Αὐγουστίνῳ (de civit. Dei IV 31). Ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία, ἥτις εἶναι τὸ δόγμα τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, γέμει τοιούτων ἀσχημιῶν, ὥστε, ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνεγνώριζον, κατὰ μέγα μέρος μόνον ἐπιβλαβῇ ἐπιρροὴν ἡδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἐπὶ τῶν ἠθῶν. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἠθέλε νὰ ἀποκλείσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἰδανικῆς πολιτείας του. (Πολιτ. β'). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἐπιβλαβεῖς τοῦλάχιστον διὰ τὴν νεότητα τὰς ἀκόσμους λατρείας (Πολιτικ. ζ', 8). Ἡ ἰδέα τῆς θείας δικαιοσύνης ἐλλείπει ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, ἀντ' αὐτῆς δὲ πρεσβεύεται ἡ εἰμαρμένη ἡ τυφλὴ τις δύναμις, ἥ ὑπακούουσι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοί (Ἡροδ. ἱστορ. Α', 91). Μόνον παρὰ τισι ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις ἀπαντᾶται ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐν ἄλλῳ βίῳ ἀνταμοιβῆς. Ἐνόσω ἡ Ἑλλάς ἦτο ἐλευθέρα καὶ ἤχμαζεν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, ἡ ἐθνικὴ τιμὴ καὶ τὸ καθήκον τοῦ πολίτου ὑπέθαλπον τὴν ἠθικότητα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἀφοῦ ὅμως ἀπώλετο ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος, ἐξέλιπον δὲ τὰ ἐλατήρια ταῦτα, εὐρίσκομεν καὶ

ἀρχαίους Ἑλληνας εἰς μεγίστην ἠθικὴν κατάπτωσιν. Ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία ἐθεωρεῖτο ἐπὶ τέλους ὡς ἀντικείμενον τοῦ καλοῦ, στερουμένη παντὸς ἠθικοῦ πνεύματος. Μέχρι τινὸς ἐσώζετο σεβασμὸς τις πρὸς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἀλλ' ἤδη μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὸν μεταξὺ Θηβῶν καὶ Σπάρτης, ἤρχισε νὰ μαραίνεται καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ ἐκλείπη ἡ πρὸς τοὺς ἱερωτέρους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Τὸ ἔθνος τὸ ἑλληνικὸν ἔπαυσε σχεδὸν νὰ ἔχῃ θρησκείαν καὶ κατέστη ἐπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν του (Παπαρρηγ. Α'. 845. 847). Πόσον καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς παρ' ἑλλήσι προὔτιματο τῆς ἠθικῆς ἡ διανοητικὴ μόρφωσις καὶ ἡ κομψότης, ἀποδεικνύει ἡ μεγάλη ὑπόληψις, ἥς ἔχαιρον παρ' αὐτοῖς αἱ ἐταῖραι, αἵτινες ἦσαν τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ πάντων, ἐν ᾧ αἱ λοιπαὶ γυναῖκες παρεωρῶντο, μηδενὸς φροντίζοντος περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῶν. Περὶ τῶν ἡθῶν τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν Ἀθηναίων, ὁ Παπαρρηγόπουλος κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων, λέγει· «Θρησκεία καὶ φιλοσοφία καὶ φιλοπατρία καὶ οἰκιακὴ ἀρετὴ καὶ πᾶσα οἰαδήποτε χρηστότης κατήντησαν πράγματα ἀνύπαρκτα· οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔζων εἰμὴ διὰ νὰ γελῶσι, νὰ παίζωσι νὰ διασκεδάζωσι, νὰ ἀχολασταίνωσι » (ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους Β', 259). Εἰς τίνα ἠθικὴν παρακμὴν ἐφθασεν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνία μαρτυρεῖ καὶ ἡ παρ' αὐτῇ ἐπικράτησις τῆς παιδευαστίας, ἥτις οὐ μόνον δὲν ἐστηλιτεύετο, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τινων ποιητῶν ὑμνήθη. Κατὰ τινὰς τὰ μυστήρια ἐδίδασκον διδασκαλίαν τινὰ ἐσωτερικὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ θρησκείαν· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐπολεμήθη, κοινῶς δὲ πιστεύεται, ὅτι καὶ ἡ αὐτῶν διδασκαλία κατ' ὀλίγον διέφερε τῆς κοινῆς θρησκείας, μόνον κατ' ἐπιφάνειαν διαφερόντων τῶν μύθων αὐτῶν, τῶν γνωστῶν γινομένων μόνον τοῖς μεμνημένοις. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐνῷ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ποίησιν, τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν τέχνην ὑψώθη εἰς μεγάλην ἀκμὴν καὶ παρήγαγεν ἔργα κλασικὰ θαυμαζόμενα καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας, ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἔφερε τὰς ἀτελείας πάντων τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν.

11.

Θρησκεία καὶ ἠθικὴ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τοῦ Αὐγούστου.

Ἡ θρησκεία τῶν Ῥωμαίων φέρει πολὺ σπουδαιότερον καὶ ἠθικώτερον χαρακτῆρα τῆς τῶν Ἑλλήνων. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις ἀπαντῶμεν μεγάλας ἀρετάς, οὐ μόνον πολιτικάς, ἀλλὰ καὶ οἰκιακάς. Παρ' αὐτοῖς εὐρίσκομεν καὶ τὴν τοσοῦτον παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς σπανίαν ἀρετὴν, τὴν σωφροσύνην. Σημειώσεως ἄξιον εἶναι ὅτι παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀπαντῶμεν ὡς θεοὺς προσωποποιημένας ἀρετάς (*Pudicitia, Pietas, Fides, Concordia, Virtus, Spes, Honor, Victoria, Pax, Libertas*). Ἀλλὰ ταχέως ἀναμιχθεῖσα μετὰ ξένων θρησκειῶν ἀπώλεσε καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ τὸν ἀρχικὸν ἠθικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἰδίως ἀφ' ὅτου διὰ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν, διὰ τῶν βιβλίων τῶν Σιβυλλῶν καὶ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου διὰ τῶν ἐλλήνων παιδαγωγῶν ἐγένετο τοῖς Ῥωμαίοις γνωστὴ ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία μετὰ τῆς ὥραιας μὲν καὶ εὐφυοῦς, πλὴν ἀκόσμου μυθολογίας της, διεφθάρη καὶ ἡ θρησκεία τῶν Ῥωμαίων, καὶ μετ' αὐτῆς τὰ πρῶτα αὐστηρὰ ἦθις αὐτῶν. Ὅρθως παρατηρεῖ ὁ Σενέκας (*de brevitate vitae* c. 16) « Τί ἄλλο ἢ ἀναφλέγομεν τὰ πάθη ἡμῶν, ὅταν ἀναγράφωμεν ἐργάτας αὐτῶν θεοὺς, καὶ δικαιολογοῦμεν τὸ ἀνοσιούργημα διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ θεοῦ; » (Πρβλ. καὶ *de vita beata* c. 26). Αἱ πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ κακοῦ τούτου προσπάθειαι τοῦ Πορκίου Κάτωνος καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ ἀπέβησαν μάταιαι. Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας παρὰ Ῥωμαίοις ἦτο εὐκόλος, καθ' ὅσον ἦτο κεκοσμημένη τοῖς κάλλεσι τῆς ποιήσεως καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἐπενήργησεν εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν Ῥωμαίων ἢ μετὰ τοῦ τρυφηλοῦ καὶ ἡδυπαθοῦς ἀνατολικοῦ κόσμου ἀνάμιξις αὐτῶν.

12.

Θρησκευτικὴ ἀνοχὴ τῶν Ῥωμαίων.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπῆρχεν ἡ ἀρχὴ παραδεδεγμένη, ὅτι αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἐκάστης χώρας διέταξαν τὸν ἰδιαίτερον τρόπον τῆς

λατρείας των. Διὰ τοῦτο πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι ἦσαν ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικαὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἐφ' ὅσον αὐταὶ περιωρίζοντο εἰς τὸν ἴδιον λαὸν καὶ ἐντὸς τῆς ἰδίας χώρας. Τὴν ἀνοχὴν ταύτην ἐτήρουν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Τούναντίον ἐθεώρουν ὡς χάκιστον νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν Ῥώμην ξένοι θεοὶ καὶ λατρεῖαι ἀνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ κράτους (Cicero de leg. II, 8). Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν κατακτήσεων τῶν Ῥωμαίων πάντοτε νέαι λατρεῖαι εἰσήγοντο εἰς τὴν Ῥώμην, τούτου δ' ἕνεκα ἐνθεν μὲν ἡ πρὸς τὴν πάτριον θρησκείαν προσκόλλησις ἐχαλαροῦτο, ἐτέρωθεν δὲ διαφθορὰ μεγίστη κατελάμβανε τοὺς Ῥωμαίους, συχνάκις ἐπανελαμβάνοντο οἱ κατὰ τὸν *sacra peregrina* νόμοι (Πρβλ. περὶ τῆς ἐξαλείψεως τῶν Βακχικῶν ὀργίων ἐν ἔτει 185 π. Χ. παρὰ Livius XXXIX, 8). Αἱ ξέναι θρησκείαι ἡδύνατο νὰ εἰσάγωνται εἰς Ῥώμην κατὰ τοσοῦτον δυσκολώτερον, καθόσον θεωρούμεναι ὡς *collegia* ὑπέκειντο εἰς τοὺς κατὰ τῶν *collegia illicita* ὠρισμένους νόμους (Suet. Caes. c. 42, καὶ Octav. 32). Ἐκτὸς τούτου ἀπηγορεύοντο ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἐν Ῥώμῃ καὶ αἱ νυκτεριναὶ συναθροίσεις (Tab. IX, lex. 6), καὶ τοῦτο δὲ παρεμπόδιζε τὴν εἰσόδον ξένων λατρείων εἰς αὐτήν. Ἡ κατ' οἶκον ὁμως λατρεῖα ξένων θεῶν δυσκολώτερον ἡδύνατο νὰ ἐξαλειφθῇ. Καὶ ὁμως μεθ' ὅλας τὰς δυσκολίας κατὰ μικρὸν εἰσέδυσαν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ ξέναι θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ μυθολογίαι καὶ ἐπέφερον τὴν τελείαν διαφθοράν αὐτῶν.

43.

Σχέσις τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ λαοῦ.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων μόνον ὀλίγοι τινὲς ἡδυνήθησαν νὰ ὑψωθῶσιν εἰς καθαρωτέρας περὶ Θεοῦ καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου ἐννοίας, σοφοὶ τινες ἢ φιλόσοφοι, καὶ μάλιστα αἱ σχολαὶ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ συγγένεια τῶν δοξασιῶν αὐτῶν περὶ Θεοῦ, προνοίας, ψυχῆς καὶ ἀθανασίας ψυχῆς πρὸς τὰς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι τοσαύτη, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων πατέρων μὴ γνωρίζοντες ἄλλως νὰ ἐξηγήσωσι τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐφρόνουν, ὅτι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἐδανείσθησαν δῆθεν

τάς ἰδέας των ἀπὸ τῶν προφητῶν, οἱ δὲ ἀπολογηταὶ συνήθως τὴν ὀρθότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων ἀπεδείκνυσαν ἐκ τῆς πρὸς αὐτὰ συμφωνίας τῶν δοκιμωτέρων ἀρχαίων σοφῶν. Ἄλλ' αἱ ὀρθαὶ αὗται ἐννοιαὶ τῶν Πυθαγορείων, τῶν Σωκρατικῶν καὶ Πλατωνικῶν οὐδέποτε ἐγένοντο κοινὸν κτῆμα τῶν ἐθνικῶν, ἦσαν δὲ πεποιθήσεις μόνον ὀλίγων τινῶν ὁπαδῶν τῶν σχολῶν τούτων. Τούναντίον δὲ καὶ αἱ σχολαὶ αὗται, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν σύμφωνοι πρὸς τὴν θρησκείαν, συνέτεινον μόνον εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ δώσωσιν αὐτῷ καθαρωτέραν τινὰ θρησκείαν ἀντὶ τῆς παλαιᾶς. Ναὶ μὲν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν συστημάτων τούτων δὲν προσέβαλλον ἀμέσως τὴν θρησκείαν τοῦ λαοῦ, καθ' ὅσον μάλιστα πᾶσα προσβολὴ καὶ ὑπὸ τῶν νόμων ἐτιμωρεῖτο, αἱ ἀρχαὶ ὅμως, ἃς ἐδίδασκον, καταδεικνύουσαι ἐμμέσως τὴν σαθρότητα τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, συνετέλουν εἰς τὴν κατάπτωσιν αὐτῆς. « Ἐν τῇ ἀρχαιότητι διὰ τὸ ἐπισφαλές τοῦ θρησκευματος καὶ τὴν εὐχέρειαν, μεθ' ἧς ἡ φιλοσοφία κατεπολέμει αὐτὸ, ἡ ἀρχαία κοινωνία θᾶσσον ἢ βράδιον ἐστερεῖτο τοῦ κυριωτάτου αὐτῆς ἐρείσματος. Τὴν σήμερον ἡ θρησκεία εἶναι δένδρον αἰεθαλές, τὸ ὅποιον οὐδεμία φιλοσοφικὴ δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλλῃ, ὥστε ἡ ἀμφιλαφὴς αὐτοῦ σκιά οὐδέποτε παύει περικαλύπτουσα τὴν κοινωνίαν. » (Παπαρ. ἱστ. ἐλλ. ἔθν. Β', 503). Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἦτο ὀλιγώτερον τῇ θρησκείᾳ εὐνοικὴ, διότι εἰ καὶ παρεδέχετο ἓνα Θεὸν, ἡρνεῖτο ὅμως τὴν θεϊὰν πρόνοιαν, δεχομένη, ὅτι τὰ πάντα γίνονται κατ' ἀνωτέραν τινὰ ἀνάγκην, μεθ' ἧς δυσκόλως ἡδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ἧς ἄνευ ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀδύνατος. Ὡς ἠθικὰ ἐλαττήρια ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ δὲν εἶχεν ἄλλα εἰμὴ τὰ τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ συμφέροντος. Ἡ πανθεϊστικὴ τῶν στωϊκῶν φιλοσοφία ἐφαίνετο μὲν ὑπερασπιζομένη τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν διὰ τῆς ἀλληγορικῆς αὐτῆς ἐξηγήσεως, διότι κατὰ τοὺς στωϊκοὺς οἱ διάφοροι θεοὶ δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ αἱ διάφοροι τῆς φύσεως δυνάμεις προσωποποιημέναι, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀποκλείουσα τοὺς θεοὺς ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν θέτουσα εἰς τὴν αὐτάρκειαν τοῦ ἀτόμου, διέσειεν αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας, καὶ ὑπέθαλπε τὴν ἀλαζονείαν. Ἡ στωικὴ φιλοσοφία ἀποθεώνει τὸν ἄνθρωπον, ὅπερ αἶρει πᾶσαν θρησκείαν.

Ὁ Ζεὺς κατὰ τί ὑπερβαίνει, ἐρωτᾷ ὁ Σενέκας, τὸν ἀγαθὸν ἄνθρωπον; Καθ' ὅσον εἶναι διαρκέστερον ἀγαθός. Ὁ σοφὸς κατ' οὐδὲν ἄλλο θεωρεῖ ἑαυτὸν μειούμενον τοῦ Θεοῦ εἰμὴ καθ' ὅσον αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ περικλείονται εἰς βραχύτερον χώρον. Ὁ σοφὸς μετὰ τσσαύτης ἀδιαφορίας προσβλέπει πάντα τὰ τῶν ἄλλων καὶ περιφρονεῖ αὐτὰ, μεθ' ὅσης καὶ ὁ Θεός, κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρων, καθ' ὅτι ὁ μὲν Ζεὺς δὲν δύναται νὰ ποιήσῃ χρῆσιν αὐτῶν, ὁ δὲ σοφὸς δὲν θέλει (Epist. B, 503). Μεθ' ὅλην ὅμως ταύτην τὴν ἀτέλειαν, εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι οἱ ἄριστοι ἐθνικοὶ κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀναφαίνεται ὁ χριστιανισμὸς, ἦσαν οἱ στωικοὶ, ὧν ἐπιφανέστερος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Σενέκας. Ἦσαν ὅμως πάντοτε ὀλίγοι οἱ ὁπαδοὶ τοῦ συστήματος τούτου. Ἡ ἐπιχοῦρειος φιλοσοφία ἐκβάλλει τὸν Θεὸν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Κατ' αὐτὴν οἱ θεοὶ οὐδόλως περὶ αὐτοῦ φροντίζουσι, διότι τοῦτο ἤθελε ταράξει τὴν μακαριότητα αὐτῶν. Ὁ κόσμος κατ' αὐτοὺς ἐγένετο τυχεῶς, ἀγαθὸν δὲ εἶναι τὸ εὐάρεστον. Καὶ αἱ ἀρχαὶ αὗται, ἐννοεῖται οἰκοθεν, ἀναιροῦσι τὴν τε ἡθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν. Ἐπὶ τέλους ἡ νέα ἀκαδημία, ἡ ἄλλως σκεπτικὴ λεγομένη φιλοσοφία, θέτουσα ὡς ἀρχὴν τὴν ἀμφιβολίαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ᾔηται εὐνοικωτέρα τῇ εὐσεβείᾳ. Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἰσαχθεῖσα διὰ τοῦ Καρνεάδου εἰς τὴν Ῥώμην, εὔρε μεγάλην ὑποδοχὴν καὶ ἐγενικεύθη ἐν αὐτῇ, καθὼς καὶ ἡ ἐπικούρειος φιλοσοφία, ἐγέννησε δὲ καὶ ἐνταῦθα τὴν ἀδιαφορίαν καὶ μετ' αὐτῆς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα. Ὁ Ἐννιος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὸ 100 πρ. Χ., μεταφράσας εἰς τὸ λατινικὸν τὸν Εὐήμερον, ὑπεστήριξε τὴν ἀσέβειαν ταύτην. Ὁ Εὐήμερος οὗτος, ἀκμάσας περὶ τὸ 300 πρ. Χ., ἐν τινι συγγράμματι αὐτοῦ «ἡ ἱερὰ ἱστορία,» εἶχε διακωμωδήσει τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, ἰσχυρίζομενος, ὅτι εὔρεν ἐν τινι νήσῳ τῶν Μακάρων μαρτυρίας καὶ ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν ἀπεδεικνύετο δῆθεν, ὅτι οἱ θεοὶ τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἦσαν ἄνθρωποι ἀποθεωθέντες τῇ πανουργίᾳ τῶν ἱερέων (Cic. de natura Deorum II, 42). Τοῦ δὲ Ἐννίου ἡ γνώμη ἦτο, ὅτι οἱ θεοὶ οὐδόλως μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων (Cic. αὐτόθ. 50). Ἐν γένει παρατηρεῖ ὁ Κικέρων (De invent. I. 29) ὅτι οἱ φιλοσοφοῦντες τότε καὶ οἱ τὰ πρῶτα ἐν τῇ πολιτείᾳ φέροντες ἠπίστουν τοῖς θεοῖς. Ὁ Καῖσαρ (παρὰ Σαλ-

λουστίῳ Catilina c. 51) ἐφρόνει, ὅτι μετὰ θάνατον οὐδὲν πρέπει νὰ προσμένῃ ὁ ἄνθρωπος, μήτε ἀνταμοιβὰς μήτε τιμωρίας, διότι πέραν τοῦ τάφου οὐδὲν ὑπάρχει. Ὁ δὲ Κάτων (αὐτόθι 52) ἐπαινεῖ καὶ ἐπιδοκιμάζει τὴν δοξασίαν ταύτην τοῦ Καίσαρος. Ἐνεκα τῆς ἐπιβλαβοῦς ταύτης ἐπὶ τῶν ῥωμαικῶν ἡθῶν ἐπιρροῆς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ τῆς τότε φιλοσοφίας πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων θέλοντες νὰ διασώσωσι τὴν πρώτην ῥωμαικὴν αὐστηρότητα, ἐσπούδαζον νὰ παρεμποδίσωσι τὴν εἰς τὴν Ῥώμην εἰσοδὸν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὕτως ὁ Πόρκιος Κάτων ὡς τιμητῆς ἐξώρισεν ἀπὸ Ῥώμης τοὺς φιλοσόφους Καρνεάδην, ἓνα τῶν ἀρχηγῶν τῆς νέας ἀκαδημίας, τὸν περιπατητικὸν Κριτόλαον καὶ τὸν στωικὸν Διογένη. Ἀλλ' ἂν καὶ ἐπεκράτησεν ἑκτοτε ἐν Ῥώμῃ ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἐπεθύμουν ὅμως πάντοτε οἱ πολιτικοὶ τῶν Ῥωμαίων νὰ διατηρῆται ἡ ῥωμαικὴ θρησκεία ὡς χαλινὸς τοῦ λαοῦ καὶ διότι συνείχετο στενῶς μετὰ πασῶν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν Ῥωμαίων. Τοιαύτη ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Κικέρωνος περὶ τῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ (de leg. II, 7. De Divin. II, 33). Περὶ τῶν ξένων λατρεῶν ἐφρόνουν οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι δι' αὐτῶν ἐξησθένει τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ εἰσήγοντο ξένα ἥθη καὶ ξένοι νόμοι. Οὕτως ὁ Μαικίνας συμβουλεύει τὸν Αὐγούστον περὶ τούτου τὰ ἐξῆς· « Τὸ μὲν τοι θεῖον πάντως αὐτός τε σέβου, καὶ τοὺς ἄλλους τιμᾶν ἀνάγκασε· τοὺς δὲ ξενίζοντάς τι περὶ αὐτὸ καὶ μίσει καὶ κόλαζε, μὴ μόνον τῶν θεῶν ἔνεκα, ὧν τις καταφρονήσας, οὐδ' ἄλλου ἂν τινος προτιμήσειεν, ἀλλ' ὅτι καινὰ τινὰ δαιμόνια οἱ τοιοῦτοι ἀντεισφέροντες, πολλοὺς ἀναπείθουσιν ἀλλοτριονομεῖν, καὶ τούτου καὶ συνωμοσίαι καὶ συστάσεις, ἐταιρεῖαί τε γίνονται, ἃ περ ἥκιστα τῇ μοναρχίᾳ συμφέρεει. Μήτ' οὖν ἀθέω' τινί, μήτε γόητι συγχωρήσης εἶναι » (Δίωνος Κασσ. βιβλ. νβ'). Διὰ τοῦτο ἐπερᾶθησαν μάλιστα ῥωμαῖοί τινες ἀποβλέποντες εἰς τὴν χρησιμότητα τῆς θρησκείας ἐν τῇ πολιτείᾳ, νὰ μεταρρυθμίσωσιν αὐτὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἀποβάλλοντες ἀπ' αὐτῆς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μυθολογίαν, καθὼς ὁ Σκαιβόλας ὁ περὶ τὸ 100 ἔτος πρ. Χ. ἀκμάσας, ὅστις διακρίνων τρία εἶδη θεῶν, τὸ τῶν ποιητῶν, τὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τὸ τῶν πολιτικῶν, μόνον τὸ τελευταῖον ᾗθελε νὰ ἦναι δεκτὸν, διότι οἱ μὲν ποιηταὶ πολλὰ περὶ τῶν θεῶν ἀνύπαρκτα ἐπλασαν, οἱ δὲ φιλόσοφοι εἶπον περὶ

θεῶν πολλὰ, ἄτινα εἶναι μὲν ἀληθῆ καθ' ἑαυτὰ, τῶν ὁπίων ὁμῶς ἢ γινώσις δὲν εἶναι τοῖς λαοῖς ὠφέλιμος, οἶον ὅτι ὁ Ἑρακλῆς καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν ἦσαν θεοὶ, ἀλλὰ ἄνθρωποι, ὅτι αἱ ἀληθεῖς αὐτῶν εἰκόνες δὲν ὑπάρχουσι, καὶ ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἔχει οὔτε γένος, οὔτε ἡλικίαν, οὔτε ὠρισμένα σώματος μέλη (Aug. de civit. Dei IV, 27). Καὶ ὁ Τερρέντιος Οὐάρρων ἐζήτησεν ἐκ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας νὰ λάβῃ τὰ στοιχεῖα θρησκευτικῆς τινος μεταρρυθμίσεως. Κατὰ τὸν Αὐγουστίνον (αὐτόθι IV, 27. VI, 2. VII, 6) ὁ Οὐάρρων ἐφρόνει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι ὁ Θεός. Ἵνα δὲ τοὺς πλείονας θεοὺς ἐξηγήσῃ, προσέθετεν, ὅτι ὁ κόσμος διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὁ οὐρανὸς πάλιν εἰς αἰθέρα καὶ ἀέρα, ἡ δὲ γῆ εἰς ὕδωρ καὶ χοῦν. Τὰ τέσσαρα ταῦτα μέρη εἶναι πλήρη ψυχῶν ἐν μὲν τῷ αἰθέρι καὶ τῷ ἀέρι ἀθανάτων, ἐν δὲ τῷ ὕδατι καὶ τῇ γῇ θνητῶν. Ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου δὲ κύκλου τοῦ οὐρανοῦ μέχρι τοῦ κύκλου τῆς σελήνης αἱ αἰθέριοι ψυχαὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἀστέρες, οἱ οὐράνιοι δὲ οὗτοι θεοὶ οὐ μόνον νοοῦνται, ἀλλὰ καὶ θεῶνται. Μεταξὺ δὲ τοῦ γύρου τῆς σελήνης καὶ τῶν νεφελῶν καὶ ἀνέμων εἶναι αἱ ἐναέριοι ψυχαί, αὗται δὲ διὰ τοῦ νοὸς μόνον καθορῶνται, οὐχὶ δὲ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, καλούμεναι ἥρωες, πνεύματα. Αὕτη ἦτο ἡ φυσικὴ θρησκεία τοῦ Οὐάρρωνος.

14.

Θρησκευτικὴ κατάστασις ἰδίως ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἐξέλιπε καὶ παρ' αὐτῷ τῷ ὄχλῳ ἢ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πατρίδος πίστις, ἀφοῦ ἤρξαντο νὰ τιμῶνται ὡς θεοὶ καὶ οἱ αὐτοκράτορες, οἵτινες ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνθρωποι ἐξωλέστατοι. Ἡ μετὰ τῆς ἐλευθερίας ἀπολυσθεῖσα προσκόλλησις εἰς τὰ παραδεδομένα παλαιόθεν ἦθη καὶ τοὺς ἀρχαίους θεσμούς, ἡ μεγάλως συντελοῦσα εἰς τὴν διατήρησιν τῆς θρησκείας, ἐξέλιπε νῦν, μόνον δὲ ἔνεκα πολιτικῶν λόγων καὶ ἐκ συνηθείας διεσώζετο ψυχρά τις ἐξωτερικὴ λατρεία (Senec. de superst. παρὰ Αὐγουστίνῳ de civit. Dei VI, 10). Τὸ δὲ χεῖριστον πάντων ἦτο, ὅτι ἡ ἀπόθεσις τῆς πλάνης δὲν ἦγε τοὺς ἀνθρώπους εἰς καθαρωτέραν τινὰ θρησκείαν, ἀλλ' εἰς ἔτι μεγα-

λειτέραν δεισιδαίμονίαν. Οἱ ἐκτεθλυμένοι Ῥωμαῖοι, οἱ ἀβροδιαίτως ἀνατρεφόμενοι καὶ βιοῦντες, εὐκόλως ἀπεδέχοντο πᾶσαν νέαν δεισιδαίμονίαν, καθ' ὅσον μάλιστα καθ' ἐκάστην ἡπειλοῦντο ὑπὸ κινδύνων παρὰ τῶν ἐξουσιαστῶν αὐτῶν, ὁ δὲ κίνδυνος ὑποτρέφει τὴν εἰς τὴν δεισιδαίμονίαν τάσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ περιέργεια ἡρέθιζε πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον καὶ φοβερόν. Πρὸς τοῦτοις συνετέλει καὶ ἡ πτώσις τῶν ἐπιστημῶν (ἡ νομικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ δικανικὴ ῥητορικὴ ἦσαν αἱ μόναι ἐν χρήσει σπουδαί). Πρὸ πάντων ὁμως συνέτεινεν εἰς τὴν δεισιδαίμονίαν ἡ φοβερὰ ἡθικὴ διαφθορὰ τῶν χρόνων τούτων, ἣν διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων περιέγραψαν οἱ σατυρικοὶ ποιηταὶ Πέρσιος καὶ Ἰουβενάλης. Ὁ Σενέκας (De ira II, 8) παρατηρεῖ, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν πλήρη ἐγκλημάτων καὶ κακουργημάτων· αἱ παρανομίαι ἦσαν τοσαῦται, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπέλθῃ θεραπεία τις· ὑφίστατο οἶονεὶ ἀγών τις καὶ ἄμιλλα ἐν τῷ διαπράττειν κακουργήματα· ἡ πρὸς τὸ ἐγκληματεῖν ῥοπὴ ἀπέβαινεν ὅσημέραι μεγαλητέρα, τοῦναντίον ἡμειοῦτο ἡ αἰδώς. Ἐκλιπόντος παντὸς σεβασμοῦ πρὸς τὰ κρείττονα καὶ τὰ δικαιότερα, ἐβασίλευεν ἡ ἀκολασία. Δὲν ἐξετελοῦντο πλέον τὰ ἀμαρτήματα κρύφα, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν πάντων· ἡ καχία ἐπεκράτει δημοσίᾳ· ἡ δὲ ἀθωότης οὐ μόνον ἦτο σπανία, ἀλλ' ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Ὁ νόμος κατεπατεῖτο παρὰ πάντων, πανταχοῦ δὲ ὡς ἐκ συνθήματος ἐσπούδαζον νὰ ἀναμιγνύωσι τὰ ὅσια μετὰ τῶν ἀνοσίων. Ὁ δὲ Ὀβίδιος περιγράφει τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ διὰ τῶν ἐξῆς στίχων (Μεταμορφ. I, 144).

**Non hospes ab hospite tutus
Non socer a genero. Fratrum quoque
 gratia rara est.
Imminet exitio vir conjugis, illa mariti. .
Filius ante diem patrios inquit in annos.**

(Πρβλ. καὶ Σενέκα Epist. 95. καὶ Παύλου ἐπιστ. Ῥωμ. α', 21). Τὴν σκληρότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τῶν χρόνων τούτων δεῖκνύουσιν ἰδίως τὰ θεάματα τῶν μονομαχιῶν καὶ θηριομαχιῶν, ἐν οἷς κατὰ ἑκατοντάδας ἄνθρωποι, δοῦλοι ἢ αἰχμάλωτοι, ἐσφάζοντο ἅμοι-
δαίως ἢ ἐχίνοντο βορὰ τῶν θηρίων. Οἱ ἄνθρωποι ζῶντες ἐν κα-

κίαις, ἐζήτουν, εἰ δυνατόν, νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς ταύτας καὶ ὑπερφυσικὰς δυνάμεις. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης παρατηρεῖ ὅτι κῆσαν δεισιδαίμονες οἱ μέλλοντες ἐγχειρεῖν ταῖς παρανόμοις καὶ μεγάλαις πράξεσι.» (Βιβλ. κ', κεφ. 43). Ἄλλους πάλιν ὥθει ἡ ἔνοχος συνείδησις εἰς πάντοτε νέας ἐξιλεώσεις τοῦ θεοῦ. Ἦδη πρότερον αἱ θρησκεῖαι τῆς ἀνατολῆς διὰ τῆς μυστηριώδους καὶ φαντασιώδους λατρείας αὐτῶν καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου τῶν ἱερέων αὐτῶν εἶχον ἐγείρει τὴν περιέργειαν τῶν δεισιδαιμόνων ῥωμαίων, καὶ ἔπρεπε διὰ νόμων νὰ περιορισθῶσι καὶ ἀπομακρυνθῶσι. Πρῶτοι μεταξὺ τῶν ξένων θεῶν εἶχον τύχει νᾶν ἐν Ῥώμῃ ὁ Σέραπιδης καὶ ἡ Ἴσις (43 πρ. Χ.). Ἐκτὸς τῶν ἱερέων τῆς Ἰσιδος ὑπέθαλπον τὴν δεισιδαιμονίαν ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ τῆς Κυβέλλης ἱερεῖς Galli, οἱ ἱερεῖς τῆς Dea Syra, οἱ Χαλδαῖοι, οἵτινες ἐκ τῆς κινήσεως καὶ τῆς θέσεως τῶν ἀστέρων ἰσχυρίζοντο ὅτι ἠδύναντο νὰ προῖδωσι καὶ προεῖπωσι τὰ μέλλοντα. (Gell. noct. Att. XIV, 1). Ἡ νῦν ἀρξαμένη τάσις τῆς-ἐποχῆς περιεφρόνει πάντας τοὺς νόμους, ξέναι δὲ λατρεῖαι καὶ ξένοι ἱερεῖς εἰσέρρεον ἀνεμποδίστως εἰς Ῥώμην. Μετ' αὐτῶν ἐξηπλώθη καὶ μέγας ἀριθμὸς δῆθεν εἰς τὰς μυστηριώδεις γνώσεις τῆς ἀνατολῆς μεμυημένων ἀστρολόγων καὶ μαθηματικῶν, θαυματουργῶν, γοήτων, οἵτινες ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῆς ἐπικρατούσης δεισιδαιμονίας, ἐσπούδαζον νὰ ἐνισχύωσιν αὐτήν. Πόσον καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς πεπαιδευμένοις ὑπῆρχε μεμιγμένη μετὰ τῆς ἀπιστίας ἡ δεισιδαιμονία ἀποδεικνύει Πλινίου τοῦ νεωτέρου τὸ παράδειγμα, ὅστις ἔνθεν μὲν λέγει ὅτι εἶναι καταγέλαστον τὸ πιστεῦειν ὅτι τὸ ὕψιστον ὄν, οἶονδῆποτε καὶ ἂν ἦναι, προνοεῖ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐξ ἧς λυπηρᾶς καὶ πολλαπλῆς ἐργασίας βεβαίως ἤθελε μολύνεσθαι, (Nat. hist. II, 5), ἐτέρωθεν δὲ ἐπίστευεν εἰς τὴν πρόληψιν, ὅτι οὐδέποτε ἐν Ῥώμῃ συνέβη σεισμὸς τις, ὅστις νὰ μὴ προαγγείλῃ μέλλον τι συμβάν! (Αὐτόθι II, 86. Πρβλ. καὶ Tacit. ann. VI, 22). Οἱ νόμοι τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων κατὰ τῆς ξένης δεισιδαιμονίας ἰσχυρον τοσοῦτον ὀλιγώτερον, καθ' ὅσον αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἐπίστευον εἰς αὐτήν, κρυφίως δὲ ἐποιοῦν καὶ χρῆσιν αὐτῆς, μόνον δὲ ἐφοβοῦντο τὴν κατάχρησιν αὐτῆς κατὰ τοῦ προσώπου αὐτῶν.

Οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς δεισιδαιμονίας

ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ φιλοσοφία ὑπηρετεῖ νῦν αὐτῇ. Ὅσον τολμηρότερον ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις οὐ μόνον τὰς θετικὰς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς φυσικὰς, γενικὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας προσέβαλλε, μετὰ τοσοῦτον μεγαλειτέρου ζήλου ἐζήτει ὁ νεώτερος φιλοσοφικός δογματισμὸς ἐκ τῶν προτέρων συστημάτων καὶ ἐκ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν τὴν ὕλην πρὸς σχηματισμὸν τοιούτων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἐν οἷς πᾶς δεισιδαίμων ἠδύνατο νὰ εὔρῃ τροφήν. Ἐπὶ Αὐγούστου ἀνέζησεν αἴφνης διὰ τοῦ Ἀναξίλαου ἡ ἤδη ἀπὸ πολλοῦ λησμονηθεῖσα Πυθαγόρειος φιλοσοφία ὑπὸ νέαν παραδοξοτάτην μορφήν. Τὸν Ἀναξίλαον ἠκολούθησεν ὁ ἔτι ἀγυρτικώτερος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς. Οὗτος ἐζῆ ἀπὸ τοῦ 3 π.Χ. ἔτους μέχρι τοῦ 96 μ. Χ. Ὁ Κέλσος δὲν ἀναφέρει ἀκόμη αὐτὸν μεταξὺ τῶν θαυματουργῶν (Ἀριστέου, Ἀδάριδος καὶ ἄλλων), οὓς ἀντιτάσσει τῷ Χριστῷ (Ὠριγ. κατὰ Κέλσου III). Ἀλλ' ἤδη ὁ Λουκιανὸς (ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ἀλέξανδρος) καὶ ὁ Ἀπουλήιος (Apulej. Opp. ed Elmenhorst p. 331) χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ὡς διάσημον μάγον. Οὕτω δὲ παρίσταται καὶ παρὰ τῷ ἀρχαιοτάτῳ αὐτοῦ βιογράφῳ Μοιραγένει, ὅστις ὅμως περὶ τῆς ἐπὶ τῶν φιλοσόφων ἐπιρροῆς του ποιεῖται λόγον οὕτως, ὥστε εἰκάζομεν ἐντεῦθεν, ὅτι εἶχε δώσει τῇ θεουργίᾳ φιλοσοφικὴν τινα βάσιν (Ὠριγ. κατὰ Κέλσου VI. ed. Spenser p. 302). Μόνον δὲ ἀφ' οὗτου ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνη θρησκευτικὸς τις ἐκλεκτικισμὸς, ἠΰξησεν ἡ φήμη τοῦ Ἀπολλωνίου τούτου οὕτως, ὥστε ὁ μὲν Καρακάλλας ἱδρυσεν αὐτῷ ἱερὸν (Διων. Κασσ. οζ', 18), ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Σευῆρος κατέταξεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν θεῶν τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ ἱεροῦ. Ὅμοίως ἐξεθείαζεν αὐτὸν καὶ ἡ Ἰουλία Μαρμαία. Αὕτη ἀνεῦρε καὶ τὰ μέχρι τότε ἄγνωστα ἀπομνημονεύματα τοῦ Δάμιδος, ὁπαδοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, ἅτινα μετὰ ταῦτα Φιλόστρατος ὁ πρεσβύτερος ἐν τῷ βίῳ Ἀπολλωνίου, ἐπωφελοῦμενος καὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος Μαξίμου τινὸς, λέγει, ὅτι διεσκέυασεν ἀκριθέστερον (βίῳ Ἀπολλ. I. 3). Ὁ Φιλόστρατος ζητεῖ νὰ παραστήσῃ τὸν Ἀπολλώνιον ὡς τέλειον σοφὸν καὶ ἡγαπημένον τοῖς θεοῖς, ἐξουσίαν δὲ ἔχοντα νὰ ποιῇ θαύματα, καὶ ἐντολὴν παρὰ Θεοῦ λαβόντα, νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰς θρησκείας τῶν λαῶν. Τὴν ἀρχαιοτέραν τούναντίον βιογραφίαν τοῦ Μοιρα-

γένους θεωρεῖ ἄχρηστον. Καὶ μεταγενέστεροι ὁμῶς ἐθνικοὶ συγγραφεῖς, οἷος ὁ Δίων Κάσσιος, ἡρίθμουν τὸν Ἀπολλώνιον μεταξὺ τῶν μάγων καὶ γοήτων. Ὁ Ἀναξίλαος καὶ ἄλλοι σύγχρονοι νεοπυθαγόρειοι ἐθεώρουν τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν ὡς ἀπορρεύσασαν ἀπὸ τῶν μυστηρίων τῶν ἱερέων τῆς Αἰγύπτου, καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτουν ἀπὸ τῶν πηγῶν τούτων νὰ ἀνορθώσωσιν αὐτὴν καὶ συμπληρώσωσι. Τὸν δὲ Πλατωνισμὸν ἐνόμιζον ὡς ἀπόρροϊαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πυθαγόρου. Οὕτως ἐσχημάτισαν παράδοξόν τινα ἐκ παντοίων στοιχείων μεμιγμένην θρησκευτικὴν φιλοσοφίαν, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ ἐθνικαὶ θρησκείαι, καθὼς καὶ πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ τέχναι εὗρισχον τὴν ἑαυτῶν ὑπεράσπισιν. Ἀπὸ τοῦδε ἐγκατέλιπε καὶ ἡ νεοπλατωνικὴ σχολὴ τὴν σκέψιν τῆς νεωτέρας ἀκαδημίας καὶ συνεδέθη μετὰ τῶν νέων Πυθαγορείων, ἐζήτει δὲ νὰ προσεγγίσῃ τὰς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ πρὸς ἄλλα συστήματα, ἰδίως δὲ πρὸς τὸ ἀριστοτελικόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ αὐστηρὸς τῶν Πυθαγορείων βίος δὲν προσεῖλκυε πολλοὺς, κατέστη ὁ νεοπλατωνισμὸς οὗτος ἡ ἐπικρατοῦσα φιλοσοφία. Ὅποια ἦτο ἡ πτώσις τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης σχολῆς, ἀποδεικνύει, ὅτι πολλοὶ τῶν νεοπλατωνικῶν τούτων ἤσχουν καὶ ἀστρολατρείαν (Suet Tib. c. 14, 62. Tacit. Ann. VI, 20). Ἐφρόνουν δὲ ὅτι ἐφωτίζοντο παρὰ τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ θεοδιδάχτους ἑαυτοὺς ἐχάλουν. Ὁ Πλωτίνος ἔκρυπτε τὴν γέννησίν του, ἵνα πιστεύηται, ὅτι ὑπερφυσικῶς ἐγεννήθη. Πᾶσαι αἱ θρησκείαι ἦσαν κατ' αὐτοὺς ἀληθεῖς· διότι πάντες οἱ θεοὶ εἶναι ἀποκαλύψεις τοῦ ἑνὸς θείου ὄντος. Τοιαύτη ἦτο ἡ τότε θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῶν ἐθνικῶν.

B'.

15.

Κατάστασις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐν Παλαιστίνῃ.

Ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου (323) ὑπέκυπτον ἀλληλοδιαδόχως οἱ Ἰουδαῖοι ὅτε μὲν εἰς τοὺς Πτολεμαίους, ὅτε δὲ εἰς τοὺς Σελευκίδας. Διὰ τῶν Μακκαβαίων ἐπέτυχον (167—63 π. X.) νὰ

ἀποκτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ἄλλ' ὁ τελευταῖος τῶν Μακκαδαίων Ἵρχανός ὁ Β' (63) ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ διωρίσθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμὼν τῆς Ἰουδαίας ὁ Ἡρώδης (ἀπὸ τοῦ 40 πρ. Χ.—4. μ. Χ.). Ἀποθανόντος δ' αὐτοῦ, διενεμήθησαν τὴν βασιλείαν ὡς τετράρχαι οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοί, Ἀρχέλαος, Ἡρώδης Ἀντύπας καὶ Φίλιππος. Ὁ πρῶτος ἔλαβε τὴν Ἰουδαίαν, τὴν Ἰδουμαίαν καὶ τὴν Σαμάρειαν· ὁ Ἡρώδης τὴν Γαλιλαίαν καὶ τὴν Περαιάν· ὁ δὲ Φίλιππος τὴν Τραχωνίτιδα, τὴν Βαταναίαν καὶ τὴν Ἰτουραίαν. Τῷ 6 μ. Χ. ἐξωρίσθη ὁ Ἀρχέλαος εἰς τὴν Γαλλίαν, ἡ δὲ Ἰουδαία διωκεῖτο ὑπὸ ἐπιτρόπων (procuratores) ἱσταμένων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Συρίας. Πέμπτος δὲ τῶν ἐπιτρόπων τούτων ἦτο ὁ Πόντιος Πιλάτος (28—37). Ἀποθανόντος τοῦ Φιλίππου (34 μ. Χ.) ἡ τετραρχία αὐτοῦ ἐδόθη Ἡρώδῃ τῷ Ἀγρίππα, ὅστις μετὰ τὴν ἐξορίαν Ἡρώδου τοῦ Ἀντύπα (39) κατέλαβε καὶ τουτοῦ τὴν τετραρχίαν, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνηγορεύθη ὑπὸ Κλαυδίου ἡγεμὼν πάσης τῆς Παλαιστίνης (41). Ἐν τούτοις μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (44) ἐγένετο πᾶσα ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, διοικουμένη ὑπὸ ἐπιτρόπων (Cuspius Fadus, Tiberius, Alexander, Ventidius Cumanus, Claudius Felix, Porcius Festus, Allinus, Gessius Florus). Ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα, Ἀγρίππας Β', ἔλαβε βραδύτερον τὸ βασίλειον τῆς Χαλκίδος (47), ὅπερ ὁμως μετὰ ταῦτα ἠναγκάσθη νὰ ἀνταλλάξῃ μετὰ τῆς τετραρχίας τοῦ Φιλίππου (52), ἀναδεχθεὶς ὡς Ἰουδαῖος καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ. Μετ' αὐτοῦ (+ 100 ἐν Ῥώμῃ) ἐτελεύτησε τὸ γένος τοῦ Ἡρώδου.

Ἡ ἐπὶ τῆς ξένης καριαρχίας πίεσις, καὶ ἰδίως οἱ θρησκευτικοὶ διωγμοί, οὓς ἐπὶ ἡνέγκε κατὰ τῶν Ἰουδαίων Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανὴς (175—164) εἶχον εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀναπτύξει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τὸν αὐστηρὸν ἀποχωρισμὸν ἀπὸ παντὸς ξένου, συνάμα δὲ καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀφ' ὅτου ἐπαυσαν νὰ ἀναφαίνωνται παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις προφῆται, ἐξέλιπε καὶ ἡ τάσις πρὸς πνευματικωτέραν θρησκευτικότητα. Οἱ ἱερεῖς ὠδήγουν μονομερῶς τὸν ἀνανεω-

θέντα ζήλον τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν νόμον, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πάντοτε διὰ νέων διατάξεων αὐξανόμενῃ λατρείᾳ, δι' ἣν καὶ μόνῃ ἐνδιεφέροντο. Καὶ αἱ ἀπὸ τῆς ἐν Βαβυλῶνι αἰχμαλωσίας συστᾶσαι συναγωγαί, ἃν καὶ ἦσαν κατάλληλοι νὰ ὑποθάλωσι τὴν ἐσωτερικὴν εὐσεβείαν, ὑπηρέτουν ὁμῶς μᾶλλον τὴν εἰς τοὺς τύπους τοῦ νόμου ἐξωτερικὴν προσκόλλησιν. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη τυφλὸς φανατικὸς ζήλος ὑπὲρ τῆς μωσαϊκῆς λατρείας, ἄνευ ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ἄνευ ἡθικῆς βελτιώσεως, τοῦναντίον μετὰ πάντοτε μεγαλειτέρας καὶ βαθυτέρας διαφθορᾶς τοῦ λαοῦ. Ὁ Ἰώσηπος (περὶ ἰουδ. πολέμου V, 10) λέγει περὶ τῶν Ἱεροσολύμων, ὅτι οὐδεμία ἄλλη πόλις ἔπαθε τοσοῦτον μέγαρα δεινὰ, ἀλλὰ καὶ ὅτι οὐδεμία γενεὰ ὑπῆρξε ποτε γονιμωτέρα κακίας τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τότε ζωῆς. Δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν ἐγκλημα γνωστὸν, οὐδὲ ἡδύνατο νὰ ἐπινοηθῇ, ὅπερ ἐκεῖ δὲν διεπράττετο. Σύμφωνα πρὸς τὴν ἐξωτερικευσιν ταύτην τῆς θρησκείας, ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῶν χρόνων τούτων καὶ ἀλαζονεία καὶ ματαία τις ἐγκαυχῆσις εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ καταγωγὴν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν πρόνοιαν, ἧς ἀπήλαυεν ὁ λαὸς οὗτος παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον μεθ' ὅλα ταῦτα ἂν ἐγεννήθη παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἡ παχυλὴ ἐλπίς, ὅτι ὁ Μεσσίας ἐμελλεν ὡς μόνον ἔργον αὐτοῦ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζυγοῦ καὶ καταστήσῃ αὐτὸν κύριον πάντων τῶν ἐθνῶν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως πολλοῖς αὐτῶν ἐφαίνετο, ὅτι ἦτο ἀπρεπὲς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ νὰ ὑπακούῃ εἰς ξένῃν δύναμιν, ἐτέρωθεν δὲ αἱ προλήψεις καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀλαζονεία τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων περιφρονουμένου λαοῦ ἠρέθιζον τοὺς Ῥωμαίους ἐπιτρόπους καὶ λοιποὺς πολιτικοὺς ὑπαλλήλους, ὥστε πολλάκις κατεπίεζον αὐτοὺς, διὰ τοῦτο ἠκολούθουν συχναὶ στάσεις κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἕως οὗ τέλος ἡ γενικὴ στάσις ἐπὶ Γεσσίου Φλώρου (65) προῦκάλεσε τὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ (70). Τὴν κατάστασιν τῶν Ἰουδαίων τῶν χρόνων τούτων ἐννοοῦμεν, ἀποβλέποντες καὶ εἰς τὰς τότε ὑπαρχούσας τρεῖς παρ' Ἰουδαίοις αἱρέσεις ἢ σχολὰς τῶν Φαρισαίων, τῶν Σαδδουκαίων καὶ τῶν Ἑσσαίων. Ἡ πρώτη κληθεῖσα οὕτω ἐκ τοῦ Fagusch εὐσεβῆς, συνίστατο ἐκ τοιούτων, οἵτινες πολιτικῶς μὲν ὑπερήσπιζον τὴν

ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ ἦσαν ἐχθροὶ τῶν ξένων, θρησκευτικῶς δὲ ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ὃν περ διὰ νέων παραδόσεων εἶχον αὐξήσει, καὶ ὑπέτρεφον, οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον, τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ λαοῦ, παρ' ᾧ ἴσχυον μεγάλως, πρὸς ἴδιον συμφέρον. Τοὺς Φαρισαίους ἐχαρακτῆριζε πνευματικὴ ἀλαζονεία, πρὸς τὸ φαινόμενον καὶ κατ' ἐπίδειξιν εὐσέβεια, ἐμμονὴ περιδεῆς εἰς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας καὶ φανατισμὸς κατὰ τῶν ἄλλως φρονούντων. Αἱ περὶ Μεσσίου ἔννοιαι αὐτῶν ἦσαν παχυλαί. Οἱ Φαρισαῖοι ἀντεπροσώπευον τὸν τότε παρὰ τῷ λαῷ ἐπικρατοῦντα χαρακτῆρα. Ἡ δὲ δευτέρα, ἡ τῶν Σαδδουκαίων (ἐκ τοῦ Saddok ἀρχηγοῦ αὐτῶν), ἀπετελεῖτο ὑπὸ τῶν ἀποκλινόντων εἰς τὸν ξενισμὸν, ὥς ἐπὶ τὸ πλείστον πλουσίων, οἳ τινες ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Φαρισαίους, παρημέλουν τὴν τήρησιν τοῦ νόμου, ἦσαν ἐναντίοι τῶν νέων παραδόσεων, καὶ ἐδίδασκον ἐπικουρείους ἀρχάς, ἀρνούμενοι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν καὶ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀγγέλων. Ἐπὶ κορυφῆς αὐτῶν ἴσταντο τὰ μέλη τοῦ οἴκου τοῦ Ἡρώδου. Καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ μεγαλειότερον μέρος τοῦ Συνεδρίου ἀνῆκον αὐτοῖς. Ἡ τρίτη αἵρεσις τῶν Ἑσσαίων (ἐκ τοῦ Ascha θεραπευτῆς), εἶχεν ὁπαδοὺς τοιούτους, οἳ τινες ἡγάπων τὸν ἥσυχον καὶ θεωρητικὸν βίον, ἔζων δὲ κατὰ τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς νεκρᾶς θαλάσσης ἔρημον, κατὰ διάφορα συστήματα, ἀποκεχωρισμένοι τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων καὶ τῆς δημοσίας λατρείας. Ἐθεώρουν δὲ μόνον τὰς παρ' αὐτοῖς θυσίας ὡς ἱεράς, οὐχὶ δὲ καὶ τὰς τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐθεράπευον τοὺς πάσχοντας, ἀλλ' ἡ θεραπευτικὴ αὐτῶν δὲν ἐστηρίζετο εἰς φυσικὰς γνώσεις ἀπλῶς, ἀλλ' εἶχε καὶ θεωρητικὸν χαρακτῆρα. Ἐτήρουν λίαν αὐστηρῶς τὸ σάββατον, εἶχον κοινωνίαν τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἀντιφάσκοντες εἰς τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς αἱρέσεως αὐτῶν, ὅστις ἦτο θεωρητικὸς μυστικισμὸς, ἐτήρουν περιδεῶς πολλοὺς λεπτολόγους ἐξωτερικοὺς τύπους, οἷον τὴν εἰς τέσσαρας βαθμοὺς διαίρεσιν, τοὺς καθαρισμοὺς καὶ ὅμοια.

16.

Αἱ γινῶμαι τῶν ἐθνικῶν λαῶν περὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Ὡς ἀρχαία θρησκεία ἦτο ἡ Ἰουδαϊκὴ σεβαστὴ τοῖς ἐθνικοῖς, ὁ

δὲ θεὸς τῶν Ἰουδαίων Ἰεχοβᾶ ἀπελάμβανε παρὰ τῶν διαφόρων κατακτητῶν τῆς χώρας ταύτης τῶν εἰς τὴν ἐγχώριον θεότητα ἀνηκουσῶν τιμῶν. Ἦδη ὁ Ἀλέξανδρος λέγουσιν ὅτι ἐτέλεσε νομικὴν θυσίαν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων (Ἰωσηπ. ἀρχ. XI, 8. 5). Ἐπίσης Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης (κατὰ Ἀπίωνος II, 5). Ὁ δὲ Σέλευκος Φιλοπάτωρ (Β' Μακκαβ. γ', 1-3) καὶ ὁ Αὐγουστός (Φίλων de legat. ad Cajum p. 1036) συνεισέφερον συνδρομὰς πρὸς τὰς καθημερινὰς θυσίας. Ὁ Βιτέλιος ἔθυσεν ἐν Ἱεροσολύμοις (Ἰωσηπ. Ἀρχ. XVIII, 5. 3). Ὁ Τερτουλλιανὸς ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ αὐτοῦ (c. 26) ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, οἵτινες κατεδίωκον τοὺς χριστιανούς, μαρτυρεῖ, ὅτι ἄλλοτε ἐτίμησε τὸ Ῥωμαῖκὸν κράτος καὶ τὸν θεὸν τῶν Ἰουδαίων διὰ θυσιῶν καὶ τὸν ναὸν τὸν Ἰουδαϊκὸν διὰ δωρεῶν, καὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἐν γένει ἔθνος διὰ διαφόρων συνθηκῶν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Ἰουδαῖοι δὲν ἐτίμων ἐπίσης τὰς τῶν ἐθνικῶν θρησκείας, θεωροῦτες τοὺς θεοὺς τῶν ἄλλων λαῶν ὡς μὴ ὑπάρχοντας, ἀπέφευγον δὲ καὶ πᾶσαν μετὰ ξένων συγκοινωνίαν ὡς μολύνουσαν, καὶ προσεδόκων παρὰ τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ μέλλοντα θρίαμβον ἑαυτῶν ἐπὶ πάντων τῶν ἐθνῶν, τοῦτο κατέστησεν αὐτοὺς μισητοὺς καὶ προὔκαλει τὴν περιφρόνησιν πρὸς αὐτοὺς, καθόσον μάλιστα ὁ ἀρχαῖος κόσμος συνείθιζε νὰ κρίνῃ τὴν δύναμιν τῶν θεῶν κατὰ τὴν κατὰστασιν τῶν αὐτοὺς λατρεόντων λαῶν. Τοῖς ἐθνικοῖς ἦτο γνωστὴ ἡ περὶ τοῦ Μεσσίου δοξασία καὶ ἐλπίς τῶν Ἰουδαίων. Ὁ Σουετώνιος (Vespas. 4) λέγει, ὅτι καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν ἦτο διαδεδομένη ἀρχαία καὶ σταθερὰ δοξασία, ὅτι ἦτο ἄνωθεν ὠρισμένον, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐκ τῆς Ἰουδαίας ἐμελλον νὰ ἐξέλθωσιν οἱ δεσπόται τοῦ κόσμου. Καὶ ὁ Τάκιτος μαρτυρεῖ, ὅτι πολλοὶ ἦσαν πεπεισμένοι, ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαίοις τῶν ἱερῶν βιβλίοις περιείχετο, ὅτι θέλει ποτὲ ἔλθει χρόνος, καθ' ὃν ἐμελλεν ἡ ἀνατολὴ νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐκ τῆς Ἰουδαίας δὲ ἐμελλον νὰ προέλθωσιν οἱ κυριεύσοντες τοῦ κόσμου. Αἱ διαδόσεις αὗται συνέτειναν, ἵνα καταστήσωσι τοὺς Ἰουδαίους μισητοτέρους (Περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ Ἰεχοβᾶ ὄρα Κικέρ. pro Flacco c. 28, καὶ Ἀπίωνα παρὰ Ἰωσήπῳ κατὰ Ἀπίωνος II. 11). Καὶ παρὰ τῷ Μιουχίῳ Φήλικι (Octav. c. 10) λέγει ὁ ἐθνικὸς Καικίλιος, ὅτι ἡ

δύναμις τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων εἶναι τοσοῦτον μικρά, ὥστε νὰ ὑπέικη ὡς αἰχμάλωτος ταῖς ῥωμαϊκαῖς θεότησι μετὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ. Μισητότατοι ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι ἰδίως τοῖς γειτνιαζουσιν αὐτοῖς Αἰγυπτίους· οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ ὑπερήφανοι Ῥωμαῖοι περιεφρόνουν μᾶλλον αὐτούς. Οἱ Αἰγύπτιοι ἔτρεφον κατὰ τὸν Φίλωνα (εἰς Φλάκχον σελ. 969) παλαιὰν καὶ τρόπον τινὰ γεγεννημένην πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἀπέχθειαν. Περὶ Ἀπολλωνίου Μόλωνος, ῥήτορος ἐκ Ῥόδου (70 πρ. Χ.) λέγει ὁ Ἰώσηπος (κατὰ Ἀπίωνος II, 4), ὅτι ποτὲ μὲν ὡς ἀθέους καὶ μισανθρώπους ἐλοιδόρει τοὺς Ἰουδαίους, ποτὲ δὲ δειλίαν αὐτοῖς ὠνείδιζε, καὶ τὰ νάπαλιν ἐνίοτε κατηγόρει αὐτῶν τόλμην καὶ ἀπόνοιαν. Ὁ δὲ Τάχιτος (Hist. V. 6) λέγει, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐμίσουν πάντας ἀνθρώπους, καὶ ὅτι ἦσαν ἡ μᾶλλον περιπεφρονημένη μερίς τῶν ὑποδεδουλωμένων λαῶν, τὸ χερίστον γένος ἐξ αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδέποτε ἐπειράθησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ὅ,τι ἄλλοτε ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανῆς, νὰ καταθλίψωσι δηλ. τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, ἀν καὶ ἐνίοτε ἐξεδήλουν τὴν πρόθεσιν νὰ διαδώσωσι καὶ παρ' Ἰουδαίοις ῥωμαϊκὰ ἥθη. Ἐκ τοῦ μίσους ἐκείνου καὶ τῆς περιφρονήσεως ἐγεννήθησαν παράδοξοι φῆμαι περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἀνόητοι δοξασίαι περὶ τῆς θρησκείας τῶν Ἰουδαίων, αἵτινες πάλιν συνέτεινον εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὴν περιφρόνησιν ἐκείνην. Τινὲς τῶν ἐθνικῶν ἐπίστευον, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον ὡς θεὸν κεφαλὴν ὄνου ἢ χοῖρον (Tacit. 5. 4 καὶ Πλουτάρχ. Συμποσ. IV, 5) καὶ ἄλλοι τὸν Βάκχον. Ἦδη δὲ παρὰ Φίλωνι (κατὰ Ἀπίωνος II, 8) ἀπαντῶμεν τὴν πρόληψιν, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐθυσίαζον κατ' ἔτος Ἕλληνα καὶ ἡσθιον!

17.

Κατάστασις τῶν Ἰουδαίων ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης.

Τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος δὲν περιωρίσθη μόνον ἐν Παλαιστίνῃ. Τὴν ἀδειαν τοῦ Κύρου, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, μόνον μικρὸν μέρος τῶν Ἰουδαίων ἐπωφελήθη. Μέγα πλῆθος αὐτῶν ἔμεινεν ἐν Βαβυλωνί, ὅπερ χωρὶς ἀμφιβολίας ἐκεῖθεν ἐξηπλώθη ἔτι μᾶλλον πρὸς ἀνατολὰς, ὥστε ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα δὲν ἦτο ἀσήμαντος. Οὐκ ὀλίγαι μυριά-

δες, λέγει ὁ Ἰώσηπος (Ἀρχ. XV, 3, 1). Ἐν Ἀραβίᾳ μάλιστα εἶχον δεχθῆ οἱ βασιλεῖς τῶν Ὀμηριτῶν τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν (περὶ τὸ 100 πρ. Χ.), βραδύτερον δὲ ὑψώθη αὕτη, διὰ τῆς εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν προσελεύσεως τοῦ βασιλέως Ἰζάτου, εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀδιαβηνῆς (περὶ τὸ 44 μ. Χ. Πρβλ. καὶ Ἰωσήπ. ἀρχ. XX, 2). Ἦδη δὲ ὅτε ἐκτίσθη ἡ Ἀλεξάνδρεια, μετώκισεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀποικίαν τινὰ Ἰουδαίων ἐκεῖσε (Ἰωσήπ. περὶ ἰουδ. πολ. II, 36), πλείονας δὲ ἤγαγεν ὁ Πτολεμαῖος Λάγος εἰς τὴν Αἰγυπτὸν, Κορήνην, καὶ Λιβύην (Ἰωσ. ἀρχ. XII, 2, 4). Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ λίαν οἱ ἐνταῦθα Ἰουδαῖοι (ἐν ἑκατομμύριον κατὰ Φίλωνα εἰς Φλάκκον p. 97). Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν Ἰουδαῖοι, καταταστάντες διὰ τοῦ ἐμπορίου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Ἀλλὰ καὶ εἰς Συρίαν ἤχθησαν πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἀποικοὶ ἐπὶ Σελεύκου Νικάνορος (Ἰωσήπ. ἀρχ. XII, 3, 1), ἰδίως εἰς Ἀντιόχειαν, ὅπου καὶ βραδύτερον μέγα μέρος τῶν κατοίκων συνίστατο ἐξ Ἰουδαίων. Ἀντίοχος ὁ μέγας εἶχε πρῶτος πέμψει ἀποικίαν τινὰ ἰουδαϊκὴν εἰς Φρυγίαν καὶ Λυδίαν, ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων χωρῶν ἐξηπλώθησαν οἱ Ἰουδαῖοι οὐ μόνον εἰς πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Εἰς Ρώμην ἤχθησαν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πομπηίου Ἰουδαῖοι ὡς αἰχμάλωτοι, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἀπληλευθρώθησαν, ὅθεν καὶ ἐκλήθησαν *libertini* (Φίλ. περὶ πρεσβ. πρὸς Γάϊον σελ. 1014 καὶ Tacc. annal. II, 85). Παρὰ τοῦ Καίσαρος ἔλαβον τὴν ἀδειαν οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ἰδρύσωσι συναγωγὰς καὶ κατέλαβον τὸ μεγαλείτερον μέρος τῆς ἐκεῖθεν τοῦ Τιβέρεως συνοικίας. Οὕτω δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν ἦτο σχεδὸν χώρα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, ἐν ᾗ δὲν ἦσαν Ἰουδαῖοι.

Πάντες οἱ οὕτω διεσπαρμένοι (διασπορά) οὗτοι ἰουδαῖοι ἐθεώρουν τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς τὴν κοινὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν, τὸ δὲ ἐκεῖ Συνέδριον ὡς τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν θρησκευτικὴν ἀρχήν, καὶ οὐ μόνον ἐπεμπον ἐτησίως συνδρομὰς (δίδραχμα) καὶ θυσίας εἰς τὸν ναόν, ἀλλὰ καὶ ἐπεσκέπτοντο αὐτὴν πολλάκις κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς. Ὁ ἐν Λεοντοπόλει περὶ τὸ 152 πρ. Χ. ἰδρυθεὶς ὑπὸ Ὀνίου ἰουδαϊκὸς ναὸς οὐδόλως παρεμπόδιζε τὴν ἀξίαν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ ὡς κοινοῦ θρησκευτικοῦ κέντρου

τῶν Ἰουδαίων. Οὐ μόνον δὲ ἀπήλαυον οἱ Ἰουδαῖοι, ὅπου εἶχον τῇ προσκλήσει ἢ ἀδείᾳ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἀποκατασταθῇ, ἰδιαίτερων προνομίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Καῖσαρ διὰ σειρᾶς διατάξεων εἶχε παραχωρήσει αὐτοῖς πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἀπαιτῶν μόνον νὰ μὴ ἐξουθενῶσι τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν θρησκείας. Ἀλλ' αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ προνόμια συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἰουδαίους τοῖς συμπολίταις αὐτῶν μισητοὺς, μεθ' ὧν διὰ τοῦτο εἶχον πάντοτε σχεδὸν ἔριδας.

Ἐν τούτοις εὗρε πολλαχῶς εἰσοδὸν ὁ Ἰουδαϊσμός παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ναὶ μὲν ὀλίγοι ἡσπάζοντο αὐτὸν ἐντελῶς δεχόμενοι τὴν περιτομὴν (π ρ ο σ ῆ λ υ τ ο ι τῆς δ ι κ α ι ο σ ύ ν ης Gere Hazedek), ἀλλὰ πολλοὶ, ἰδίως γυναῖκες, προσεκολλῶντο τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅπως ἄνευ τῆς τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου λατρεύωσι τὸν Κύριον, ὡς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν (π ρ ο σ ῆ λ υ τ ο ι τῆς π ύ λ ης Gere Haschaar), ὅπερ κατὰ τὴν γνώμην τῶν μὴ ἄγαν αὐστηρῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἤρκει τοῖς μὴ Ἰουδαίοις. Οὕτως ἡ σχολὴ τοῦ Ἰλλέλ, εἰς ἣν ἀνῆκε καὶ ὁ Γαμαλιήλ ὁ τοῦ ἀποστόλου Παύλου διδάσκαλος, παρεδέχετο, ὅτι ἐμελλόν νὰ ἔχωσι μέρος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Μεσσίου οἱ τοιοῦτοι προσήλυτοι, μόνον δὲ ἡ σχολὴ τοῦ Σχαμάι ἀπέκλειεν αὐτούς. Τοῖς προσηλύτοις τοῦ τελευταίου εἰδους ἐπέβαλλον οἱ Ἰουδαῖοι τὴν τήρησιν τῶν ἐξῆς νόμων. Ἀπηγορεύοντο αὐτοῖς τὰ εἰδωλόθυτα, ἡ βλασφημία, ἡ χύσις ἀνθρωπίνου αἵματος, ἡ ἀκολασία, ἡ κλοπὴ καὶ τὸ πνικτὸν, καὶ ἐπεβάλλετο ἡ ἐντολὴ τῆς δικαιοσύνης. Τοιοῦτοι προσήλυτοι ἦσαν πολλοί. Κατὰ Ἰώσηπον (περὶ Ἰουδ. πολ. II, 2. 2) εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνῆκον πᾶσαι αἱ γυναῖκες ἐν Δαμασκῷ. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τιβερίου ἦτο προσήλυτος ἐν Ῥώμῃ αὐτὴ ἡ Φουλβία, ἐν Συρίᾳ δὲ ὑπῆρχον πολλοὶ οὕτως Ἰουδαίζοντες. Ἀλλους πάλιν ἐθνικοὺς, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ἣν εἶχε καταλάβει μανία τις πρὸς τὰς ξένας λατρείας, προσεῖλκυεν οὐχὶ τοσοῦτον αὐτὴ ἡ θρησκεία τῶν Ἰουδαίων, ὅσον ἡ μυστηριώδης καὶ μεγαλοπρεπὴς αὐτῶν λατρεία. Οἱ τοιοῦτοι ἐτήρουν, χωρὶς νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν, Ἰουδαϊκὰς τελετάς, ἐώρταζον Ἰουδαϊκὰς ἐορτάς καὶ ἐπίστευον εἰς μαγείας ἐκτελουμένας ὑπὸ Ἰουδαίων. Δὲν ἔλλειπον δὲ τοιοῦτοι γόητες Ἰουδαῖοι, οὔτινες ἐζήτουν νὰ ὠφεληθῶσιν ὡς μάντιες καὶ ἐξορκισταὶ ἐκ τῆς δεισιδαι-

δες, λέγει ὁ Ἰώσηπος (Ἀρχ. XV, 3, 1). Ἐν Ἀραβίᾳ μάλι-
στα εἶχον δεχθῆ οἱ βασιλεῖς τῶν Ὀμηριτῶν τὴν ἰουδαϊκὴν θρη-
σκειάν (περὶ τὸ 100 πρ. Χ.), βραδύτερον δὲ ὑψώθη αὕτη, διὰ τῆς
εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν προσελεύσεως τοῦ βασιλέως Ἰζάτου, εἰς τὸν
θρόνον τῆς Ἀδιαβηνῆς (περὶ τὸ 44 μ. Χ. Πρβλ. καὶ Ἰωσήπ.
ἀρχ. XX, 2). Ἦδη δὲ ὅτε ἐκτίσθη ἡ Ἀλεξάνδρεια, με-
τώκισεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀποικίαν τινὰ Ἰουδαίων ἐκεῖσε (Ἰωσήπ.
περὶ ἰουδ. πολ. II, 36), πλείονας δὲ ἤγαγεν ὁ Πτολεμαῖος Λά-
γος εἰς τὴν Αἶγυπτον, Κορήνην, καὶ Λιβύην (Ἰωσ. ἀρχ.
XII, 2, 4). Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ λίαν οἱ ἐνταῦθα Ἰουδαῖοι
(ἐν ἑκατομμύριον κατὰ Φίλωνα εἰς Φλάκκον p. 97). Ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν Ἰουδαῖοι, καταταστάντες
διὰ τοῦ ἐμπορίου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Ἀλλὰ καὶ εἰς Συρίαν
ἤχθησαν πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἀποικοὶ ἐπὶ Σελεύκου Νικάνορος (Ἰω-
σήπ. ἀρχ. XII, 3, 1), ἰδίως εἰς Ἀντιόχειαν, ὅπου καὶ βρα-
δύτερον μέγα μέρος τῶν κατοίκων συνίστατο ἐξ Ἰουδαίων. Ἀν-
τίοχος ὁ μέγας εἶχε πρῶτος πέμψει ἀποικίαν τινὰ ἰουδαϊκὴν εἰς
Φρυγίαν καὶ Λυδίαν, ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων χωρῶν ἐξηπλώ-
θησαν οἱ Ἰουδαῖοι οὐ μόνον εἰς πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν,
ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Εἰς Ρώμην ἤχθησαν
κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πομπηίου Ἰουδαῖοι ὡς αἰχμάλωτοι, οἵτι-
νες μετὰ ταῦτα ἀπλευθερώθησαν, ὅθεν καὶ ἐκλήθησαν *libertini*
(Φίλ. περὶ πρεσβ. πρὸς Γάϊον σελ. 1014 καὶ Tacc. annal. II, 85).
Παρὰ τοῦ Καίσαρος ἔλαβον τὴν ἀδειαν οἱ Ἰουδαῖοι νὰ ἰδρύσωσι
συναγωγὰς καὶ κατέλαβον τὸ μεγαλείτερον μέρος τῆς ἐκεῖθεν
τοῦ Τιβέρεως συνοικίας. Οὕτω δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ
Χριστοῦ δὲν ἦτο σχεδὸν χώρα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, ἐν ᾗ δὲν
ἦσαν Ἰουδαῖοι.

Πάντες οἱ οὕτω διεσπαρμένοι (διασπορά) οὗτοι ἰουδαῖοι
ἐθεώρουν τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς τὴν κοινὴν πρωτεύουσαν αὐτῶν,
τὸ δὲ ἐκεῖ Συνέδριον ὡς τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν θρησκευτικὴν ἀρ-
χὴν, καὶ οὐ μόνον ἐπεμπον ἐτησίως συνδρομὰς (δίδραχμα) καὶ
θυσίας εἰς τὸν ναόν, ἀλλὰ καὶ ἐπεσκέπτοντο αὐτὴν πολλάκις
κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς. Ὁ ἐν Λεοντοπόλει περὶ τὸ 152 πρ.
Χ. ἰδρυθεὶς ὑπὸ Ὀνίου ἰουδαϊκὸς ναὸς οὐδόλως παρεμπόδιζε τὴν
ἀξίαν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ ὡς κοινοῦ θρησκευτικοῦ κέντρο

τῶν Ἰουδαίων. Οὐ μόνον δὲ ἀπήλαυον οἱ Ἰουδαῖοι, ὅπου εἶχον τῇ προσκλήσει ἢ ἀδείᾳ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν ἀποκατασταθῇ, ἰδιαιτέρων προνομίων, ἀλλὰ καὶ ὁ Καῖσαρ διὰ σειρᾶς διατάξεων εἶχε παραχωρήσει αὐτοῖς πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἀπαιτῶν μόνον νὰ μὴ ἐξουθενῶσι τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν θρησκείας. Ἄλλ' αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ προνόμια συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἰουδαίους τοῖς συμπολίταις αὐτῶν μισητοὺς, μεθ' ὧν διὰ τοῦτο εἶχον πάντοτε σχεδὸν ἔριδας.

Ἐν τούτοις εὗρε πολλαχῶς εἰσοδὸν ὁ Ἰουδαϊσμός παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ναὶ μὲν ὀλίγοι ἠσπάζοντο αὐτὸν ἐντελῶς δεχόμενοι τὴν περιτομὴν (π ρ ο σ ῆ λ υ τ ο ι τῆς δ ι κ α ι ο σ ύ ν ης Gere Hazedek), ἀλλὰ πολλοὶ, ἰδίως γυναῖκες, προσεκολλῶντο τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅπως ἄνευ τῆς τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου λατρεύωσι τὸν Κύριον, ὡς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν (π ρ ο σ ῆ λ υ τ ο ι τῆς π ύ λ η ς Gere Haschaar), ὅπερ κατὰ τὴν γνώμην τῶν μὴ ἄγαν αὐστηρῶν διδασκάλων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἤρκει τοῖς μὴ Ἰουδαίοις. Οὕτως ἡ σχολὴ τοῦ Ἰλλέλ, εἰς ἣν ἀνῆκε καὶ ὁ Γαμαλιήλ ὁ τοῦ ἀποστόλου Παύλου διδάσκαλος, παρεδέχετο, ὅτι ἐμελλόν νὰ ἔχωσι μέρος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Μεσσίου οἱ τοιοῦτοι προσήλυτοι, μόνον δὲ ἡ σχολὴ τοῦ Σχαμαί ἀπέκλειεν αὐτούς. Τοῖς προσηλύτοις τοῦ τελευταίου εἴδους ἐπέβαλλον οἱ Ἰουδαῖοι τὴν τήρησιν τῶν ἐξῆς νόμων. Ἀπηγορεύοντο αὐτοῖς τὰ εἰδωλόθυτα, ἡ βλασφημία, ἡ χύσις ἀνθρωπίνου αἵματος, ἡ ἀκολασία, ἡ κλοπὴ καὶ τὸ πνικτὸν, καὶ ἐπεβάλλετο ἡ ἐντολὴ τῆς δικαιοσύνης. Τοιοῦτοι προσήλυτοι ἦσαν πολλοί. Κατὰ Ἰώσηπον (περὶ Ἰουδ. πολ. II, 2. 2) εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνῆκον πᾶσαι αἱ γυναῖκες ἐν Δαμασκῷ. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τιβερίου ἦτο προσήλυτος ἐν Ῥώμῃ αὐτὴ ἡ Φουλβία, ἐν Συρίᾳ δὲ ὑπῆρχον πολλοὶ οὕτως Ἰουδαίζοντες. Ἄλλους πάλιν ἐθνικοὺς, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ἣν εἶχε καταλάβει μανία τις πρὸς τὰς ξένας λατρείας, προσείλκυεν οὐχὶ τοσοῦτον αὐτὴ ἡ θρησκεία τῶν Ἰουδαίων, ὅσον ἡ μυστηριώδης καὶ μεγαλοπρεπὴς αὐτῶν λατρεία. Οἱ τοιοῦτοι ἐτήρουν, χωρὶς νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν, Ἰουδαϊκὰς τελετάς, ἐώρταζον Ἰουδαϊκὰς ἐορτάς καὶ ἐπίστευον εἰς μαγείας ἐκτελουμένας ὑπὸ Ἰουδαίων. Δὲν ἔλλειπον δὲ τοιοῦτοι γόητες Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἐζήτουν νὰ ὠφεληθῶσιν ὡς μάντιες καὶ ἐξορκιστὰι ἐκ τῆς δεισιδαι-

μονίας τῶν ἐθνικῶν. Ὁ Τιβέριος ἀπεδίωξεν ἀπὸ Ῥώμης τοὺς Ἰουδαίους ἔνεκα τεσσάρων τοιούτων γοήτων (Ἰωσ. ἀρχ. XVIII, 3. 5).

Ἡ μεταξὺ ἐθνικῶν συμβίωσις τῶν Ἰουδαίων δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἐξασκήσῃ καὶ ἐπὶ τούτων ἐπιροὴν, καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξαλείψῃ μὲν πολλὰς ἰδιαζούσας τῷ Ἰουδαϊκῷ χαρακτῆρι ἐλλείψεις, νὰ μεταδώσῃ δὲ αὐτοῖς καὶ ἐκ τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐθνῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔζων. Καὶ οἱ μὲν κατὰ τὴν Περσίαν διεσπαρμένοι ἐπιρρεάσθησαν ὑπὸ τοῦ Παρσισμοῦ, οἱ δὲ κατὰ τὴν δύσιν ὑπὸ τῆς ἐπικρατοῦσης ἐλληνικῆς παιδείας. Ἰδίως δὲ ἀνεπτύχθη μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων διὰ τῆς μελέτης τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας φιλοσοφική τις σπουδὴ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ ἐξ αὐτῆς θρησκευτικὴ τις φιλοσοφία, ἥς τὰς ἀρχὰς διέσωσεν ἡμῖν ὁ κυριώτερος αὐτῆς ἀντιπρόσωπος, ὁ Φίλων (μετὰ τὸ 40 μ. Χ.). Ὁ Φίλων παρεδέχετο τὴν προϋπαρξιν τῆς ὕλης, καὶ ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ὁ ὕψιστος, μὴ δυνάμενος νὰ περιέλθῃ εἰς συνάφειαν πρὸς αὐτήν, ἐπλασε τὸν κόσμον διὰ τῶν ἰδεῶν. Αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ὁ λόγος, αἱ δυνάμεις, οἱ λόγοι. Ἡ ἡθικὴ τοῦ Φίλωνος ἦτο καθαρῶς στωϊκὴ, ἐπιτάσσουσα τὴν κατάθλιψιν καὶ τὸν δυνατὸν περιορισμὸν τῶν ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Τῆς θρησκευτικῆς ταύτης φιλοσοφίας ὁπαδοὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ κατὰ τὴν Αἴγυπτον θεωρητικοί, οἵτινες ἔζων ὁμοίως τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ Ἑσσαίοις ἀποκεχωρισμένοι ἐν σεμνείois βίον θεωρητικόν. Ὀνομάζοντο δὲ θεραπευταὶ ἢ ἐκ τοῦ θεραπεύειν τὴν ψυχὴν ἢ ἐκ τοῦ θεραπεύειν τὸν Θεόν. Τοὺς θεραπευτὰς τούτους ἐσφαλμένως οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρησαν ὡς ἀρχαίους χριστιανοὺς ἀσκητὰς, ὁ Εὐσέβιος (ἐκκλ. ἱστ. II, 17) καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πάντες πλὴν τοῦ Φωτίου (Μυριοβιβλ. 104).

48.

Οἱ Σαμαρεῖται.

Ὁ μιγάς λαὸς ὁ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ (724) μορφωθείς ἐπὶ τῶν χωρῶν αὐτοῦ (Δ' Βασιλ. 17. 24 Cuthim Σαμαρεῖται) ἦτο τοῖς Ἰουδαίοις ἔνεκα τῆς ἐκ τοῦ ἰου-

δαισμού καὶ τῆς εἰδωλολατρείας ἀναμιχθείσης θρησκείας αὐτοῦ ἀντικείμενον ἀποστροφῆς. Διὰ τινος ἱερέως Μανασσῆ τῷ 323 ἢ τῷ 400 πρ. Χ. μετερρυθμίσθη ἡ θρησκεία αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Πεντατεύχου, ἰδρύθη δὲ καὶ νὰ ὁς ἐπὶ τοῦ ὄρους Γαριζίν. Πάντα ταῦτα ὁμως ἀντὶ νὰ ἐλαττώσωσιν, ἠύξησαν τὸ μῖσος τῶν Ἰουδαίων πρὸς τοὺς Σαμαρείτας, ἂν καὶ ἔκτοτε οὐ μόνον διὰ τῆς γειτνιασεως, ἀλλὰ καὶ δι' ὁμοίας θρησκείας καὶ διὰ σειρᾶς ὁμοίων παθημάτων συνεδέοντο μετ' αὐτῶν. Τὸ μῖσος τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνταπέδιδον φαίνεται οἱ Σαμαρεῖται ἐπίσης, οὐ μόνον δὲν ἡλαττώθη διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐπὶ τοῦ Γαριζίν ναοῦ διὰ Ἰωάννου τοῦ Ὑρχάνου (109 πρ. Χ.), ἀλλὰ μετεφυτεύθη καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ Πτολεμαίου τοῦ Αἰγίου μετὰ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποικιῶν εἶχον ἀποικισθῆ καὶ Σαμαρεῖται, καὶ διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Οἱ Σαμαρεῖται ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Μανασσῆ γενομένην μεταρρύθμισιν. Ἐνεκα τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ τούτου δὲν ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ παρ' αὐτῷ ἡ ἐθνικὴ ἐκείνη ἀλαζονεία καὶ τὸ πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον μῖσος, τὰ χαρακτηρίζοντα τοὺς Ἰουδαίους. Ὁ Ἰωσηπος κατηγορεῖ αὐτοὺς (ἀρχ. ΙΧ, 8, 6), ὅτι ἐν μὲν ταῖς συμφοραῖς ἡρνοῦντο ὅτι ἦσαν συγγενεῖς τοῖς Ἰουδαίοις, ὅταν δέ τι περὶ αὐτοὺς λαμπρὸν ἐβλεπον ἐκ τύχης, ἐξαίφνης ἰσχυρίζοντο, ὅτι ἀνῆκουσιν εἰς αὐτούς. Οἱ Σαμαρεῖται ἡδυνήθησαν νὰ διαφύγῃσι τοὺς διωγμοὺς Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, μετονομάσαντες τὸν ναὸν αὐτῶν Ἱερὸν Διὸς ἑλληνίου, χωρὶς ὁμως νὰ μεταβάλῃσι τι ἐν τῇ λατρείᾳ. Ἰδιάζουσαι διδασκαλίαι τῶν Σαμαρειτῶν εἶναι αἱ ἐξῆς. Ὑπερετίμων τὸν Μωϋσῆν, παραδεχόμενοι μόνον τὴν Πεντάτευχον καὶ ἀπορρίπτοντες πάντα τὰ μεταγενέστερα βιβλία τῆς Π. Δ. Ἐθεώρουν δὲ μόνον τὸν ἐν Γαριζίν ναὸν ὡς τὸν γνήσιον (Δευτερ. κζ', 4. Ebal μετῃλλαγμένον εἰς τὸ Gerizim). Κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς πατέρας ἡρνοῦντο οἱ Σαμαρεῖται τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀγγέλων, τὴν ἀθανασίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν. Περὶ δὲ τοῦ Μεσσίας εἶχον καθαρωτέρας ἢ οἱ Ἰουδαῖοι ἰδέας, διότι οὗτος (conversor, reductor) ἐμελλε κατ' αὐτοὺς νὰ ὀδηγήσῃ τὸν λαὸν εἰς μετάνοιαν καὶ ἔπειτα νὰ καταστήσῃ αὐτὸν εὐτυχῇ. Τὰ ἔθνη ἐμελλον νὰ πιστεύσωσιν αὐτῷ καὶ δεχόμενα τὸν νόμον νὰ προσκυνήσωσιν τὸν Θεὸν ἐν τῷ ὄρει Γαριζίν. Ὡς τοιοῦτοι ψευ-

δομεσσίαι ἀνεφάνησαν κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα παρ' αὐτοῖς τρεῖς ἄνδρες διαδοχικῶς, ὁ Δοσίθεος, ὁ Σίμων Μάγος καὶ ὁ Μενάνδρος. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Δοσίθεος μόνον κατ' ὀλίγον ἀπέκλινε τοῦ σαμαρειτανοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Θεωρῶν ἑαυτὸν ὡς τὸν ἐν τῷ Δευτερ. ιη', 18 ἐπηγγελεγμένον προφήτην, ἐζή βίον ἀσκητικόν, καὶ ἐτήρει μεθ' ὑπερβολικῆς ἀκριβείας τὴν ἑορτὴν τοῦ σαββάτου. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Ὠριγένης (περὶ ἀρχ. IV 7) ὅτι ἐδίδασκεν, ὅτι ἐν οἰαδῇποτε στάσει τοῦ σώματος ἤθελέ τις εὑρεθῇ ἐν ἀρχῇ τοῦ σαββάτου, ἐν αὐτῇ μέχρι τῆς ἐσπέρας ἔπρεπε νὰ μένῃ, ἐννοῶν προφανῶς κατὰ γράμμα τὸ χωρίον Ἐξόδ. ις', 29. Ὁ δὲ Σίμων Μάγος ἐκ τῶν τότε ἐπικρατουσῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν καὶ ἴσως ἐκ τοῦ τότε ἀναφανέντος χριστιανισμοῦ ἐμόρφωσε θεωρητικὸν σύστημα, καθ' ὃ ὁ μὲν κόσμος δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἔργον τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, ἀλλὰ κατωτέρας τινὸς δυνάμεως ἀπ' αὐτοῦ ἀπορρευσάσης, αὐτὸς δὲ ἦτο ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ μεγάλη τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἡ ἐνσαρκωθείσα, ἵνα ἀπολυτρώσῃ τὴν θεῖαν ἐννοίαν ἢ τὴν κοσμικὴν ψυχὴν, τὴν ἐν τῷ κόσμῳ κρατουμένην. Ὁ αὐτὸς λόγος τοῦ Θεοῦ ἐφανερώθη ὡς υἱὸς ἐν τοῖς Ἰουδαίοις (ἐν τῷ Χριστῷ), ὡς πατήρ παρὰ τοῖς Σαμαρείταις καὶ ὡς πνεῦμα παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς (ἐν τῷ Σίμωνι). Ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διαταγαῖς (VI, 9) καὶ παρ' Ἀρνοβίῳ (II, 2) λέγεται, ὅτι ὁ Σίμων ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ ἐλεγχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου. Ὁ Ἰουστίνος δὲ λέγει, ὅτι εἶδεν ἀγαλμά τι ἐπὶ τινος νήσου ἐπὶ τοῦ Τιβέρεως, ἐν ᾧ ἀνέγνωσε τὴν ἐπιγραφὴν *Simoni Sancto Deo*. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἠπατήθη ἐκ τινος ἐπιγραφῆς *Semoni Sanco Deo*, τῆς ἀνευρεθείσης κατὰ τὸ 1594. Ὁ *Semo Sancus* ἢ *Sangus* ἦτο ἐθνικὸς θεὸς (*Ovid. fast. VI, 213*). Ὁ Μένανδρος τέλος, ὁ μαθητὴς Σίμωνος τοῦ μάγου, ὀλίγον ἀπὸ τῶν ἰχνῶν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἀπέκλινεν, ἀξιών αὐτὸς νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ προσδοκώμενος Μεσσίας. Καὶ οἱ τρεῖς κατέλιπον αἱρέσεις, αἵτινες ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διήρχεσαν. Οἱ τοῦ Σίμωνος καὶ τοῦ Μενάνδρου ὁπαδοὶ πολλαῖς συνεχέοντο μετὰ τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν, καὶ ἐζήτουν, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἀπέβη ἐπικρατοῦσα θρησκεία, νὰ προσκολληθῶσι πραγματικῶς εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν.

19.

Συμπέρασμα.

Σχέσις τῆς ἐποχῆς πρὸς τὸν ἀναφαινόμενον χριστιανισμόν.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως ἐξάγεται, ὅτι αἱ ἐθνικαὶ θρησκειαὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶχον παρακμάσει καὶ ὅτι ἀπιστία καὶ δεισιδαιμονία ἠπειλοῦν νὰ καταστρέψωσι πᾶσαν θρησκείαν καὶ ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία ὁσημέραι ἐπὶ πλέον ἀποβάλλουσα τὴν πνευματικότητα αὐτῆς ἐκινδύνευε νὰ καταστραφῇ, περιοριζομένη εἰς ἐξωτερικούς τινας τύπους. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἔπρεπε πολλοὶ ἐθνικοὶ νὰ ποθῶσι θρησκείαν, ἥτις ἠδύνατο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἀμφιβολίας, ἐν αἷς ἐκυμαίνοντο, καὶ συνάμα νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικότητα αὐτῶν καὶ παράσχῃ αὐτοῖς παρηγορίαν καὶ ἐσωτερικὴν ἀνάπαυσιν. Ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἤρχετο ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἥς αἱ μυστηριώδεις θρησκεῖαι εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην προσελκύσει πάντων τὴν περιέργειαν καὶ τὸν θαυμασμόν, τοῦτο ἔπρεπε νὰ εὐκολύνῃ τοῦλάχιστον τὴν πρώτην εἰσοδὸν αὐτοῦ. Ἐπίσης δὲν ἀπέλειπον καὶ μετὰξὺ τῶν Ἰουδαίων νὰ αἰσθάνωνται τινες τὴν νεκρότητα καὶ τὸ κενὸν τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον διὰ πολλῶν χωρίων τῶν προφητῶν αὐτῶν (Ἡσαίου ν', 1—14) ὠδηγοῦντο εἰς πνευματικωτέραν τινὰ λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου μέρους αἱ περὶ Μεσσίου ἐλπίδες προητοιμαζόν μετὰξὺ τῶν Ἰουδαίων τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν.

Ἄλλ' ὁμως ἂν καὶ τινες περιστάσεις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν εὐνοικαὶ τῷ ἐμφανιζομένῳ χριστιανισμῷ, ἦσαν ὁμως καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἀντέκειντο αὐτῷ. Μετὰξὺ τῶν Ἰουδαίων ἡ ἐθνικὴ ἀλαζονεία, αἱ παχυλαὶ περὶ Μεσσίου ἐλπίδες, καὶ ὁ ἐθισμὸς εἰς θρησκείαν μόνον ἐξωτερικὴν· παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἢ τε ἀπιστία καὶ ἡ δεισιδαιμονία, αἵτινες ἐπεκράτουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἡ ἰουδαϊκὴ καταγωγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ οἱ πολιτικοὶ λόγοι, οἵτινες κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην καθίστανον ἀναγκαίαν τὴν ἀμετάβλητον τήρησιν τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Ἀνοχὴν παρὰ τῆς πολιτείας ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν Ῥωμαίων, ἂν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸν ἰουδαϊκὸν λαόν. Τούναντίον θρησκεία, ἥτις οὐ μόνον,

ὅπως ἡ Ἰουδαϊκὴ ἐκήρυττε πάσας τὰς ἄλλας ὡς ψευδεῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερον ἢ ἡ Ἰουδαϊκὴ, συνέλεγεν ὁπαδοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν λαῶν, ἡπεῖλει δὲ νὰ ἐξαλείψῃ πάσας τὰς ἄλλας θρησκείας, δὲν ἠδύνατο πρότερον νὰ ᾔναι ἀνεκτὴ ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, εἰμὴ ἐὰν ἐμελλε τοῦτο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀρχαίαν ἑαυτοῦ θρησκείαν. Ἡ ἀνοχὴ, ἣν εὕρισχον ἐν Ῥώμῃ πάντα τὰ φιλοσοφήματα καὶ πᾶσαι αἱ ξέναι δεισιδαιμονίαι, δὲν ἠδύνατο νὰ παραχωρηθῇ καὶ τῷ χριστιανισμῷ, διότι δι' ἐκείνων δὲν προσεβάλλετο τοῦλάχιστον ἡ ἐξωτερικὴ τήρησις τῆς θρησκείας τῆς πολιτείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἰδρυσις καὶ ἐξάπλωσις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

20.

Ἰησοῦς Χριστός.

Neander, Das Leben Jesu Christi. Hamb. 1837. Hase, Geschichte Jesu. Leipzig 1876. Keim, Jesus von Nazara. Zuerich 1872. Pressensé, J. Chr. son temps, sa vie et son œuvre. Paris 1866. Renan, Vie de Jésus. Strauss, Das Leben Jesu.

Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐνῷ ὁ κόσμος ἦτο ἡθικῶς ἐξηντλημένος, ἐπεφάνη ὁ πανταχόθεν προσδοκώμενος σωτὴρ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἸΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ τῆς Γαλιλαίας. Τὰ κατὰ τὴν ἐν Βηθλεὲμ γέννησιν αὐτοῦ περιγράφουσι λεπτομερῶς οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος καὶ Λουκᾶς. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἀναγγέλλει τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ὡς ἐνσάρκωσιν τῆς θείας σοφίας ἢ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἡ συνήθης χρονολογία Διονυσίου τοῦ μικροῦ ἢ ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης τιθεῖσα, εἶναι ἐσφαλμένη διότι ὁ Ἡρώδης, μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη ὁ Κύριος, κατὰ τὸν Ἰώσηπον (Ιουδ. ἀρχ. XVII, 8. 1) ἀπέθανε τῷ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ἀρα κατὰ τοῦτο τὸ ἔτος ἢ ὀλίγον πρότερον ἐγεννήθη ὁ Κύριος. Ἀποδεικνύεται δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ ὡς ἐξῆς. Τῷ 780 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἤρ-

ἔατο τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης ὁ βαπτιστής, διότι κατὰ τὸν Λουκᾶν ἐξῆλθεν εἰς τὸ κήρυγμα τῷ 15 ἔτει τῆς ἡγεμονείας Τιβερίου, ὅστις, ὡς εἶναι ἄλλοθεν γνωστόν, ἡγεμόνευσεν ἀπὸ τοῦ 765. Συγχρόνως δὲ μετὰ τοῦ Ἰωάννου ἤρχισε κατὰ τὸ αὐτὸ Εὐαγγέλιον καὶ ὁ Ἰησοῦς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ὧν ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα (Λουκ. γ', 23). Ἐγεννήθη ἄρα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὸ 750. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ὁ δημόσιος βίος τοῦ Ἰησοῦ διήρξεσε μόνον ἐν ἔτος, ἀλλὰ κατὰ τὸ τοῦ Ἰωάννου εὐαγγέλιον ἐτέλεσε τοῦλάχιστον τρία πάσχα, τ. ἔ. ἐνήργησε διδάσκων τρία ἔτη, σταυρωθεὶς περίπου περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Περὶ δὲ τῆς παιδικῆς ἡλικίας αὐτοῦ γνωρίζομεν ἐκ τῶν εὐαγγελίων μόνον, ὅτι δωδεκαέτης ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων διὰ τῶν ἐρωτήσεων αὐτοῦ κατέπληξε τοὺς γραμματεῖς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ.

Τὴν ὁδὸν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν προπαρεσκεύασε μικρὸν πρὸ αὐτοῦ ἐμφανισθεὶς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς προφήτης ὁ Ἰωάννης, ὅστις κηρύττων μετάνοιαν καὶ βαπτίζων ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, προκατήγγελλε τὸν ἐρχόμενον Μεσσίαν, προητοίμαζε τὸν λαὸν εἰς τὴν ἀποδοχὴν αὐτοῦ καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς τοιοῦτον τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ὁ Ἰωάννης ὡς ἀληθὲς κῆρυξ τῆς μετανοίας ἔζη βίον πλήρη στερήσεων κατὰ τὰς ἐρήμους, τὸν χαρακτῆρα δὲ τοῦτον διετήρησε καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, ἥτις διέμεινε καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κεχωρισμένη ἀπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Λεῖψανα τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰωάννου διεσώζοντο καὶ βραδύτερον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰωάννην, ἵνα βαπτισθῇ. Ἀπὸ τοῦδε δὲ ἀρχεται πλήρης τοῦ ἁγίου πνεύματος τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ ἐνεργείας, κηρύττων ὡς ὁ Ἰωάννης μετάνοιαν καὶ τὴν ἔλευσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν μεσσιανικῶν χρόνων. Παρίσταται δὲ ὡς ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν μὲν προορρηθεὶς, ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ δὲ λαοῦ προσδοκώμενος Μεσσίας, ἔχων τὴν ἀποστολὴν νὰ ἀνυψώσῃ μὲν τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν προφητῶν ὑποδειχθεῖσαν μόνον πνευματικότητα, προσελκύσῃ δὲ εἰς τὴν τελείαν ταύτην καὶ καθαρὰν θρησκείαν σύμπαντα τὸν κόσμον καὶ σώσῃ αὐτόν. Ἐκπληροῖ δὲ τὸ ἔργον τοῦ Μεσσίου μόνον κατὰ τὴν πνευματικὴν, τὴν ὑψηλοτέραν ταύτην καὶ ἀληθε-

στέραν ἔννοιαν. Μόνον πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ θρησκεία ἀληθῆ ἠθικὴν ἀναγέννησιν ἐπάγουσα ἡδύνατο νὰ σώσῃ τὸν τε Ἰουδαϊκὸν καὶ τοὺς λοιποὺς λαούς. Τὸ ἔργον ἄρα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπεξετείνετο καὶ πέραν τοῦ Ἰσραὴλ, σκοποῦν τὴν ἑνωσιν συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, καλουμένης ἵνα δεχθῇ παρ' αὐτοῦ τὴν πνευματικωτάτην θρησκείαν.

Τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπαντῶμεν πρῶτον ἐν Καπερναοὺμ κηρύττοντα, ὅθεν *π ε ρ ι ε ρ χ ὁ μ ε ν ο ς τ ῆ ν Γ α λ ι λ α ῖ α ν* ἐδίδασκε, κατὰ τὰς ἐορτὰς δὲ μόνον ἤρχετο εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ὅπως δὲ πραγματοποιήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐξελέξατο δῶδε *κ α μ α θ η τ ᾶ ς*, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ταῦτα· Σίμων (Κηφᾶς, Πέτρος) καὶ Ἀνδρέας, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, υἱοὶ Ζεβεδαίου, Θωμᾶς, Φίλιππος, Ναθαναὴλ (ἢ Βαρθαλομαῖος), Ματθαῖος, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Ἰούδας ὁ τοῦ Ἰακώβου (Θαδδαῖος, Λεβαῖος), Σίμων ὁ ζηλωτὴς καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης. Ἐδίδασκε δὲ τὸν λαὸν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, ὅστις μετὰ μεγάλου θαυμασμοῦ ἤκροατο, ὁμολογῶν, ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησέ τις μετὰ τοσαύτης δυνάμεως, ὅπως αὐτός. Οἱ πάντες συνέτρεχον πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς Μεσσίαν καὶ πολλοὶ ἀσθενεῖς ἐθεραπεύοντο διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Τὰ εὐαγγέλια διηγοῦνται πολλὰς τοιαύτας θεραπείας, καθὼς καὶ ἄλλα τοῦ Ἰησοῦ θαύματα.

Ἡ δὲ διδασκαλία αὐτοῦ ἦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς πατρικῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς υἰότητος πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς ἀναγεννήσεως. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον Θεὸς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ Πατὴρ πάντων ἀνθρώπων, ἐπὶ πάντας τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἐκτείνων, οἱ δὲ ἄνθρωποι πρέπει νὰ θεωρῶσιν ἀλλήλους ἀδελφοὺς καὶ νὰ σπουδάζωσι νὰ ἀποβῶσιν ἄξιοι υἱοὶ τοῦ οὐρανίου τούτου πατρὸς, πρὸς δὲν ὑψηλὸν προορισμὸν φθάνουσιν, ὅταν ἐγκαταλείποντες τὴν ὁδὸν τῆς ἀμαρτίας, ἠθικῶς ἀναγεννῶνται. Οὕτω δὲ ἀναγεγεννημένοι, ἀποτελοῦσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, τοιαύτην δηλ. κοινωνίαν, ἐν ἣ ὡς ἀνώτατος νόμος ἰσχύει τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς. Ἐν ᾧ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια συνίσταται εἰς τὴν πλήρωσιν ἐξωτερικῶν τινων θρησκευτικῶν τύπων, αὐτὸς ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη

ἡ περικλείουσα καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον (Ματθ. κβ', 37), καὶ πρέπει νὰ βασιλεύῃ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ νὰ μὴ ᾖ πρὸς τὸ φαινόμενον· διὰ τοῦτο ἐνθεν μὲν ἐμακάρισε τοὺς ταπεινόφρονας, τοὺς πραεῖς, τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας τὴν δικαιοσύνην, τοὺς ἐλεήμονας, τοὺς καθαρούς τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς εἰρηνοποιούς (Ματθ. ε', 3)· οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἄξιοι νὰ κληθῶσιν υἱοὶ Θεοῦ, αὐτῶν δὲ εἶναι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἐτέρωθεν δὲ ἀληθῶς εὐσεβεῖς ἀπεκάλει οὐχὶ τοὺς λέγοντας, Κύριε, Κύριε, ἀλλὰ τοὺς ποιοῦντας τὸ θέλημα τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς (Ματθ. ζ', 21), οὐχὶ τοὺς ἀποδεκατοῦντας τὸ ἡδύοσμον, τὸ ἀνηθον καὶ τὸ κύμινον, ἀλλὰ τοὺς τηροῦντας τὸν ἔλεον, τὴν πίστιν καὶ τὴν κρίσιν (Ματθ. κγ', 24). Ἀληθὴς δὲ λατρεία εἶναι οὐχὶ ἡ κατ' ἐπίδειξιν, ἀλλ' ἡ εἰλικρινής, ἡ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ ἀπὸ καρδίας. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι πνεῦμα, οἱ ἀληθεῖς προσκυνηταί, ἔλεγε, πρέπει νὰ προσκυνῶσιν αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ἀπὸ ψυχῆς, οὐχὶ ἀπλῶς δι' ἐξωτερικῶν πράξεων καὶ θυσιῶν, ὅπως ἐποιοῦν οἱ τε Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἐθνικοὶ, οὐδὲ ἀποκλειστικῶς ἐν τούτῳ ἢ ἐν ἐκείνῳ τῷ ὅρει, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Σαμαρεῖται (Ἰωαν. δ', 24). Καθὼς δὲ τοιοῦτοτρόπως ἐδείξε τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην ἢ τὴν γνησίαν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀληθῆ λατρείαν αὐτοῦ, οὕτως ἐδίδαξε καὶ τίς εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη. Ἀληθὴς ἀγάπη, ἔλεγεν, εἶναι ἡ ἀφιλοκερδής, ἡ εὐεργετοῦσα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ζ', 8), ἡ ἀγάπη ἡ μὴ μόνον πρὸς τὸν ὁμόφυλον καὶ ὁμόπιστον, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον (Λουκ. ι', 30) καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς (Ματθ. ε', 43). Ἡ ἀγάπη ἡμῶν πρέπει νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ πάντας, καθὼς ὁ ἐν οὐρανοῖς Πατὴρ ἡμῶν ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους· διότι πρέπει νὰ σπουδάζωμεν νὰ γίνωμεν τέλειοι, ὥς περ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος εἶναι τέλειος (Ματθ. ε', 44. 48). Οὐδέποτε διευπλώθη ἡ θρησκεία κατὰ ὑψηλότερον καὶ καθαρώτερον τρόπον! Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔχομεν τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀπολύτου θρησκείας.

Τὴν θρησκείαν δὲ ταύτην δὲν ἐδίδαξε μόνον, ἀλλὰ καὶ παρέστησεν ὁ Ἰησοῦς ζῶσαν ἐν τῷ προσώπῳ ἑαυτοῦ· διότι ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ τελειότατον ἰδεῶδες τῆς θρησκείας καὶ ἡθι-

κῆς. Συνίσταται δὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ἐν τῇ ἀρμονικῇ ἐνώσει πα-
σῶν τῶν ἀρετῶν, αἵτινες μονομερῶς ἀπαντῶσαι, καθίστανται
ἐλλείψεις. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνθεν μὲν δεικνύει αὐστηρότητα,
καὶ τρέφει ἄκρον ζῆλον πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον, ἐλέγχων σφο-
δρῶς τῶν Φαρισαίων τὴν διαφθοράν, ἐκβάλλων τοὺς κολλυβι-
στάς ἀπὸ τοῦ ναοῦ καὶ ἡθικὰς παραγγελίας πλήρεις αὐστηρό-
τητος δίδων· ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἔλεγεν, ἐνοχος
ἔσται τῇ κρίσει· εἶναι κάλλιον νὰ ἐκβάλῃ τις τὸν ἑαυτοῦ ὀφθαλ-
μὸν ἢ νὰ ἁμαρτήσῃ δι' αὐτοῦ. Ὁ τοιαύτας ἐντολὰς δοὺς καὶ
ὁμῶς τοσοῦτον καθάραν μνήμην καταλιπὼν τοῖς ἑαυτοῦ, βεβαίως
ἐπλήρωσεν αὐτὰς ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Καὶ πράγματι γνωρίζομεν
ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ, ὅτι ἔζη κατ' αὐστηροτάτας ἡθικὰς ἀρχάς·
ἁμαρτίαν δὲν ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθῃ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ·
μὴ ἔχων δὲ ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει, περιήρχετο εὐεργετῶν, καὶ
ἐπὶ τέλους προσήνεγκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον χάριν τῶν ἀν-
θρώπων. Ποία διαφορὰ κατὰ τοῦτο μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ὑλο-
φρόνων, τῶν πρὸς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ψυχρῶν Σαδδουκαίων!
Ἐτέρωθεν ὁμῶς εἶναι ἐπεικῆς πρὸς τοὺς τελῶνας καὶ τοὺς
ἁμαρτωλοὺς, συγχωρῶν τὴν ἁμαρτωλὴν γυναῖκα τὴν προσα-
χθεῖσαν ὑπὸ τῶν Φαρισαίων, ἵνα καταδικάσας αὐτὴν, διατάξῃ νὰ
λιθοβολήσῃσι κατὰ νόμον, καὶ προτιμῶν τὸν τελῶνην τοῦ ὑπε-
ρηφάνου Φαρισαίου, τοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον ἐκπληρωτοῦ τοῦ
νόμου. Ὅποια ἀντίθεσις κατὰ τοῦτο μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Φα-
ρισαίων! Μεθ' ὅλην δὲ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ, δὲν
εἶναι ξένος καὶ ἀδιάφορος πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους,
ὅπως ἦσαν οἱ Ἑσσαῖοι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, συμπαθῶν πρὸς τὸν
λαὸν ἕνεκα τῆς ἀθλίας αὐτοῦ καταστάσεως, τρέφων αἰσθήματα
φιλίας, καὶ μὴ ἀπαξίων νὰ διατρίβῃ μετὰ ἁμαρτωλῶν ἀνθρώ-
πων, ὅπως διορθώσῃ αὐτοὺς, καὶ νὰ συνεσθῇ μετ' αὐτῶν, ἀπο-
λαμβάνων τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως μετ' εὐχαριστίας, δι' ὃ καὶ
κατηγορεῖτο παρὰ τῶν Φαρισαίων ὡς φάγος καὶ οἰνοπότης καὶ
τελετῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν (Ματθ. ια', 8 Λουκ. ζ', 33). Ἡ
ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν λαὸν καὶ τὸν ἀνθρώπον ἐν γένει εἶναι λοι-
πὸν παρ' αὐτῷ ἀρμονικῶς ἡνωμένη μετὰ τῆς εἰς τὸ θεῖον ἀφο-
σιώσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἦν οὗ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πάσας τὰς ἀρε-
τὰς τῶν Φαρισαίων, τῶν Σαδδουκαίων καὶ Ἑσσαίων, ἀνευ τῶν

ἐλλείψεων αὐτῶν. Ἡ ἀρμονικὴ αὕτη ἔνωσις πασῶν τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς καθαρωτάτης ἠθικῆς. Οὕτω παρέστη ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἰησοῦ ἡ τελειοτάτη θρησκεία.

Ἐνώπιον τῆς τελειότητος ταύτης ἡ μωσαϊκὴ θρησκεία ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ, ἡ θρησκεία τοῦ γράμματος ὑποῦται εἰς θρησκείαν τοῦ πνεύματος, ἡ ἐξωτερικὴ εἰς ἐσωτερικὴν. Ὡς τοιαύτη ἦτο προωρισμένη ἡ χριστιανικὴ θρησκεία νὰ ἀποβῇ ἡ θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης. Ὅπως δὲ εἰς τὴν θρησκείαν ταύτην ἔλκυσθῇ ὁ κόσμος, ἰδρύεται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀποστόλων ἡ θρησκευτικὴ κοινωνία, ἡ ἐκκλησία ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ κληθεῖσα. Παρ' ἐκείνων, οἵτινες ἐμέλλον νὰ γίνωσι ταύτης μέλη, ἀπῆτει ὁ Ἰησοῦς νὰ μετανοήσωσι καὶ βαπτιζόμενοι νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτὸν, ἐνούμενοι μετ' αὐτοῦ καὶ κοινωνοὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ γινόμενοι.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ κατεπολέμει τὴν ὑπάκρισιν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν θρησκείαν τὴν στερουμένην ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, εὗρε σφοδροὺς ἀντιπάλους τοὺς Φαρισαίους, ὧν τὸ οἰκοδόμημα δι' αὐτῆς ἀντετρέπετο. Διὰ τοῦτο οὗτοι κυρίως κατεδίωξαν αὐτὸν, ἕως οὗ ἀφοῦ πρὸ μικροῦ παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τὸ κυριακὸν δεῖπνον εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, εἰς ὃν προσήρχετο ἐκουσίως, καὶ πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐσωτάτης μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὑπὸ τοῦ Ἰούδα προδοθεὶς, περὶ τὸ 33 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, συλλαμβάνεται καὶ καταδικάζεται εἰς θάνατον ὡς ψευδὴς δῆθεν Μεσσίας, καὶ σταυροῦται, προσφέρων ἑαυτὸν θυσίαν πρὸς ἀπολύτρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Κατὰ τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια ὁ θάνατος δὲν ἡδυνήθη νὰ κρατήσῃ ἐν τῷ τάφῳ ἐκεῖνον, ὅστις ἔδωκε τὴν ζωὴν τῷ κόσμῳ. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου ἦτο γενικὴ πίστις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, οἵτινες μετ' αὐτῆς ἐξῆλθον, καὶ ἐκήρυξαν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον τὸ εὐαγγέλιον, τὴν καλὴν δηλ. ἀγγελίαν περὶ τοῦ Μεσίου ἢ Σωτῆρος, καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἐπιφανείσης θείας χάριτος.

21.

Περί τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὰ εὐαγγέλια.

Τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀρϋόμεθα ἐκ τῶν τεσσάρων εὐ-

α γ γ ε λ ί ω ν τοῦ Ματθαίου, τοῦ Μάρκου, τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου. Ὅτι δὲ τὰ εὐαγγέλια ταῦτα εἶναι γνήσια συγγράμματα τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν, ὧν φέρουσι τὰ ὀνόματα, περὶ τούτου ἔχομεν ἀποδείξεις ἰσχυροτάτας. Τὰ ἡμέτερα εὐαγγέλια ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Β' αἰῶνος Εἰρηναῖος († 202), Ἰουστίνος († 162), Τατιανὸς, Παπίας († 163) καὶ Τερτουλλιανὸς († 221). Πρὸ αὐτῶν δὲ ἄνδρες ἀποστολικοὶ ὁ Κλήμης, ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Ἰγνατίος ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν ποιοῦνται ἤδη χρῆσιν τῶν ἡμετέρων εὐαγγελίων. Καὶ οἱ αἵρετικοὶ δὲ τοῦ Β' αἰῶνος, ἤδη ὁ Βασιλείδης, ὁ ἀρχαιότερος πάντων (100), ἐγίνωσκον τὰ εὐαγγέλια ἡμῶν, καθὼς καὶ ὁ Κέλσος ὁ κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀχμάσας θὰ ἐγίνωσκεν ἐπίσης βεβαίως τὰ ἡμέτερα εὐαγγέλια, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ σκώψῃ τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν. Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' αἰῶνος τὰ ἡμέτερα εὐαγγέλια ἦσαν κοινῶς διαδεδομένα, καὶ ἀπῆλauον κανονικοῦ κύρους ὡς συγγράμματα ἀποστόλων καὶ ἀποστολικῶν ἀνδρῶν.

22.

Αἱ φερόμεναι σύγχρονοι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκτὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ἐκτὸς τῶν εὐαγγελίων φέρονται καὶ ἄλλαι τινὲς εἰδήσεις περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ δῆθεν σύγχρονοι. Ἐκ τούτων τῶν μὲν ἀμφισβητεῖται μόνον ἡ γνησιότης, τῶν δὲ ἡ νοθεία εἶναι φανερά. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκει ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ μ α ρ τ υ ρ ί α τοῦ Ἰω σ ή π ο υ (ἀρχ. XVIII, 3, 3), ἥτις ἔχει ὡς ἐξῆς· « Γίνεται δὲ κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ (εἰ γε ἀνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ, ἣν γάρ) παραδόξων ἔργων ποιητῆς (διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν σὺν ἡδονῇ τάληθῃ δεχομένων), καὶ πολλοὺς μὲν τῶν Ἰουδαίων, πολλοὺς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπηγάγετο. (Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν). Καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐξεπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες. (Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ

αὐτοῦ θαυμάσια εἰρηκότων). Εἰσέτι τε τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἀπέλιπε τὸ φύλον. » Τὸ χωρίον τοῦτο μνημονεύεται τὸ πρῶτον καὶ προσάγεται ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου (ἱστορ. α', 11. Ἀποδείξ. εὐαγγ. γ', 5), ἐπαναλαμβάνεται δὲ ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἄνευ τινὸς ὑποψίας. Ἄλλ' οἱ νεώτεροι δικαίως ἀμφιβάλλουσι περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ χωρίου τούτου, τοῦλάχιστον ἐν τῇ μορφῇ, ἐν ἣ σήμερον εὑρηται, διότι 1) περὶ αὐτοῦ σιγῶσι πάντες οἱ πρὸ τοῦ Εὐσεβίου ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. 2) Ὁ Ἰώσηπος κατὰ τὸν Ὀριγένη (κατὰ Κέλσου I, 35) « ἦν ἀπιστῶν τῷ Ἰησοῦ ὡς Χριστῷ. » Ἄλλως τε δὲ οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Ἰώσηπος ἀπεδέξατο πρὶν τὸν χριστιανισμόν, οὐδὲ ἄλλως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐγένετο χριστιανός. 3) Ὁ Χρυσόστομος μνημονεύων τῆς περὶ Ἰωάννου μαρτυρίας τοῦ Ἰωσήπου (ὁμίλ. εἰς Ἰωάνν. 12) οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ μαρτυρίας αὐτοῦ περὶ Ἰησοῦ. 4) Ὁ Φώτιος ὁμίλῶν περὶ τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Ἰωσήπου, φαίνεται ἀγνοῶν τὴν περὶ Ἰησοῦ μαρτυρίαν (Μυριοδίβλῳ 76. 238). 5) Τὸ χωρίον φαίνεται διακόπτον τὴν σειρὰν τοῦ λόγου. 6) Εἶναι γεγραμμένον ὡς διὰ χριστιανικῆς χειρὸς. 7) Ὅτι ὁ Ἰώσηπος οὐδεμίαν μνείαν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐποίησατο, δὲν εἶναι παράδοξον, ἀφοῦ καὶ ὁ ἕτερος σύγχρονος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἰουδαῖος ἱστορικός Ἰοῦστος ὁ ἐκ Τιβεριάδος κατὰ τὸν Φώτιον (Μυριοδίβλῳ 33) ἐσίγησε περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Τινὲς νομίζουσιν, ὅτι ἐποίησατο μὲν ἴσως ἀπλὴν μνείαν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἰώσηπος, ἀλλὰ τὸ περὶ τούτου χωρίον αὐτοῦ ἐνοθεύθη διὰ προσθηκῶν ὑπὸ χριστιανικῆς χειρὸς, οὕτως δὲ ἔχον τὸ χωρίον διὰ τῆς λίαν ἐξηπλωμένης ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου μετενέχθη εἰς ἅπαντας τοὺς κώδικας τοῦ Ἰωσήπου, διότι ὁ Ἰώσηπος σχεδὸν μόνον ὑπὸ χριστιανῶν ἀνεγινώσκετο καὶ ἀντεγράφετο. Ὅσα μέρη τοῦ χωρίου θεωροῦνται ὑπὸ τούτων νόθα, περιεχλείσμεν ἀνωτέρω ἐν παρενθέσει. Καὶ τῆς φερομένης δὲ ἀλλήλογραφίας τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τοῦ τοπάρχου Ἐδέσσης Ἀβγαρου, τῆς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μνημονευομένης (ἱστ. ἐκκλ. α', 13), καθ' ἣν ὁ Ἀβγαρος προσεκάλει τὸν Ἰησοῦν εἰς Ἐδεσσαν ἵνα διδάξῃ αὐτὸν καὶ θεραπεύσῃ πάσχοντα, ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπαντᾷ, ὅτι θέλει πέμψει πρὸς αὐτὸν μαθητὴν τινα αὐτοῦ, ἡ

γνησιότης ἀμφισβητεῖται, φερομένων τῶν ἐξῆς λόγων κατ' αὐ-
 τῆς. Οἱ πρὸ τοῦ Εὐσεβίου ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀγνοοῦσι
 τὴν ἀλληλογραφίαν ταύτην· ἐν τοῖς εὐαγγελίοις οὐδὲν περὶ αὐ-
 τῆς λέγεται· ἐὰν ᾗτο ἀληθής, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰησοῦ θὰ συγ-
 κατηριθμεῖτο βεβαίως μετὰ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ. Δια-
 θήκης, τὴν πρώτην θέσιν καταλαμβάνουσα· ἀμφότεραι αἱ ἐπιστολαὶ
 σύγκεινται κατὰ τὸ πλεῖστον προφανῶς ἐκ ῥήσεων καὶ λέξεων
 τῶν ἡμετέρων εὐαγγελίων, ἅτινα δὲν ἦσαν συγγεγραμμένα, ὅτε
 ὑποτίθεται, ὅτι ἔλαβε χώραν ἡ ἀλληλογραφία αὕτη. Φανερῶς
 νόθοι τέλος εἶναι αἱ περὶ τῆς γεννήσεως, παιδικῆς ἡλικίας καὶ
 τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ἰησοῦ εἰδήσεις αἱ περιεχόμεναι ἐν τισι
 λεγομένοις ἀποκρύφους εὐαγγελίοις. Τοιαῦτα εὐαγγέλια
 ἔχομεν δύο εἰδῶν. Α') Ἀρχαιότερα, ἅτινα σχεδὸν περιστρέφονται
 περὶ τὰ αὐτὰ γεγονότα, περὶ ἃ καὶ τὰ κανονικὰ εὐαγγέλια, οἶον
 τὰ κατ' Ἐβραίους, κατ' Ἀλγυπτίους καὶ τὰ ὅμοια εὐ-
 αγγέλια, ἅτινα φαίνεται ὅτι ἦσαν διάφοροι διασκευαὶ τῶν ἡμετέ-
 ρων εὐαγγελίων καὶ μάλιστα τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου
 πρὸς τὸ συμφέρον διαφόρων ἀρχαίων αἱρέσεων. Β') Νεώτερα,
 ἅτινα ἀναφέρονται μερικῶς εἰς τὰ περὶ τῆς γεννήσεως, τῆς μη-
 τρὸς τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Ἰωσήφ καὶ περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν
 τοῦ Ἰησοῦ. Τοιαῦτα εἶναι τὰ μέχρις ἡμῶν σωζόμενα *Evange-*
lium Thomæ, *Historia nativitatē Mariæ et infantis Salvatoris*,
Protevangeliū Jacobi, *Historia Josephi*, *Evangelium de nati-*
tate Mariæ, *Acta Pilati*. Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις περιέχεται
 καὶ ἐπιστολὴ τις τοῦ Πιλάτου πρὸς τὸν Τιβέριον ὑπὲρ τοῦ Ἰη-
 σοῦ καὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ, ᾧ τινι πεισθεὶς ὁ Τιβέριος προὔ-
 τεινε δῆθεν τῇ ῥωμαϊκῇ συγχλήτῳ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἰησοῦ
 ὡς ῥωμαϊκοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη
 φέρεται καὶ ὡς ἐπιστολὴ Πουπλίου Λεντούλου. Πάντα ταῦτα
 ἄγνωστα εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι πλάσματα μεταγενεστέρων
 χρόνων. Ὁ Ἰουστίνος (Α' ἀπολογ. 35. 48) ὑποθέτων, ὅτι ἀναγ-
 καίως ὁ Πιλάτος ἔγραψεν εἰς Ῥώμην περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἰη-
 σοῦν, παραπέμπει τοὺς ῥωμαίους ἄρχοντας εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ
 κράτους, ὅπως ἀναγνώσωσι τὰς ἐπισήμους περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ ἐκθέσεις (τὰ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενόμενα ἄχτα), ἃς καὶ
 ὁ Τερτουλλιανὸς προϋποθέτει ὑπαρχούσας (Απολογ. 5, 21). Ὁ

Εὐσέβιος ὁμῶς μαρτυρεῖ (ιστορ. ἐκκλ. θ', 5), ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ οἱ ἐθνικοὶ εἶχον πλάσει ψευδῇ τινα πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅπως σκώψωσι τοῦτον, εἰς ἃ οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο, διότι δὲν ὑπῆρχον, νὰ ἀντιτάξωσι γνήσια πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου. Τοιαῦτα ὑπὸ χριστιανῶν πλασθέντα ἄκτα Πιλάτου εὐνοϊκὰ τῷ Ἰησοῦ ἀναφέρει πρῶτος ὁ Ἐπιφάνιος (Ἐπιφ. αἴρ. ν', 1), ἅτινα βραδύτερον διαφοροτρόπως μετεποιεήθησαν. Ἐκδοσίς τις αὐτῶν ἐκαλεῖτο εὐαγγέλιον τοῦ Νικοδήμου. Εἶναι ἄγνωστον, ἂν τὰ νῦν σωζόμενα *Acta Pilati* εἶναι ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου μνημονευόμενα νόθα πρακτικὰ τοῦ Πιλάτου. (J. A. Fabricii *Codex Apocryphus N. T. Partes III*, ed. 2. Hamb. 1719. S. J. C. Thilo *Codex Apocryphus N. T. Lipsiæ* 1832).

23.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας.

Neander, *Geschichte der Pflanzung d. K. durch die Apostel*. Hamb. 1832.
Schaff, *Geschichte d. ap. K.* Lpz. 1854. Reus, *Histoire de la theol. au siècle ap.* Strassb. 1852. Renan, *Les Apôtres*. Par. 1866.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου οἱ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐντολὴν λαβόντες νὰ κηρύξωσι πανταχοῦ τὸ εὐαγγέλιον, ἐξετέλεσαν πιστῶς αὐτήν. Τὸ πρῶτον κήρυγμα αὐτῶν ἠκούσθη κατὰ τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ αὐτοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν ἡμέραν κατὰ τὰς Πράξεις (β', 1-4) ἐπῆλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. Ὁ λόγος τοῦ Πέτρου, τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ πεπληρωμένου πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἕνεκα τῆς ἑορτῆς ἐν Ἱεροσολύμοις εὐρεθέντων Ἰουδαίων προσεῖλκυσεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ περὶ τὰς 3,000 ἐξ αὐτῶν εἰς Χριστόν. Ματαίως δὲ ἐζήτουν οἱ πεφοβισμένοι ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων καὶ μάλιστα οἱ Σαδδουκαῖοι, οἵτινες ἐχθροὶ ὄντες τοῦ δόγματος τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, δυσηρεστοῦντο μεγάλως, ἀκούοντες τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰησοῦ κήρυγμα, νὰ σέσωσι τὴν αἵφνης ἀναφθεῖσαν πυράν· οἱ ἀπόστολοι ἐδήλωσαν αὐτοῖς, ὅτι ὥφειλον νὰ ὑπακούσωσι τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ τοῖς ἀνθρώποις. Ἡ ἐκκλησία ἡὔξησεν οὕτω ταχέως εἰς 5,000. Ἐν τῇ ὁρμῇ

δὲ τῆς πρώτης ταύτης ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐδώρουν οἱ χριστιανοὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν πᾶν ὅ,τι εἶχον, ὥστε οὐδείς αὐτῶν εἶχεν ἐνδεϊάν τινα, διότι τὰ πάντα ἦσαν οὕτως εἰπεῖν κοινά. Οὐδέποτε μεταξὺ ἀνθρώπων ἡ ἀγάπη ἐβασίλευσε πλειότερον ἢ μεταξὺ τῶν πρώτων τούτων χριστιανῶν. « Τοῦ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία » λέγει ἡ βίβλος τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων (Πράξ. δ', 32). Συναθροιζόμενοι εἰς ἰδιωτικούς οἴκους, προσηύχοντο κοινῇ, ἐτέλουν τὸ κυριακὸν δεῖπνον, καὶ ἠκροῶντο τοῦ κηρύγματος τῶν ἀποστόλων, συνάμα δὲ δὲν ἔπαυσαν ἐπισκεπτόμενοι καὶ τὸν ναόν. Ὅπως δὲ διανέμονται αἱ ἐλεημοσύναι τοῖς δεομένοις, χωρὶς νὰ ἀπασχολῶνται διὰ τῆς φροντίδος ταύτης οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ὡς κύριον ἔργον ἔπρεπε νὰ ἔχωσι τὸ κηρύττειν, ἐξελέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας οἱ πρῶτοι 7 διὰκονοι. Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία δὲν ἔμελλε νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς τὸν κόσμον ἄνευ ἀγώνων· ἔμελλε νὰ ὑποστῇ μεγάλους διωγμούς. Οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν διωγμῶν τούτων ἀντὶ νὰ κωλύσωσι, προήγαγον μᾶλλον τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ πρῶτος διωγμὸς, ὃν ἤγειραν κατὰ τῶν χριστιανῶν οἱ παρωργισμένοι Σαδδουκαῖοι καὶ Φαρισαῖοι, ἐπ' ἡνεγκετῶ Στεφάνῳ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (36 μ. Χ.), καὶ προὐκάλεσε τὴν ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων ἀναχώρησιν πολλῶν πιστῶν, οἵτινες οὕτω διέδωκαν τὰ σπέρματα τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὰς πλησιοχώρους ἐπαρχίας. Οἱ ἀπόστολοι ὁμῶς ἔμειναν ἐν Ἱεροσολύμοις, μόνον δὲ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Σαμάρειαν, ἵνα συμπληρώσωσι τὸ ἐκεῖ ἀρξάμενον ἔργον τοῦ εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ διακόνου Φιλίππου. Εἷς τῶν ἐνθέρμων διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο τότε καὶ ὁ νέος Φαρισαῖος ἐκ Ταρσοῦ Σαῦλος. Ἄλλ' ἐν ᾧ μετέβαινεν εἰς Δαμασκόν, ἵνα διώξῃ καὶ ἐκεῖ τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, συνέβη καθ' ὁδὸν ἡ θαυμασία αὐτοῦ ἐπιστροφή (37 μ. Χ.), ἡ μεταβαλοῦσα τὸν τέως πολέμιον τοῦ εὐαγγελίου εἰς διαπρύσιον αὐτοῦ κήρυκα. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέστη ἡ δευτέρα χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἥτις δὲν ἀπετελεῖτο μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ὅπως ἦ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον. Τοῖς ἐνταῦθα δὲ μαθηταῖς τοῦ Κυρίου ἀπεδόθη κατὰ πρῶτον τὸ ὄνομα τῶν χριστιανῶν. Ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ νέου τινὸς διωγμοῦ παρὰ Ἡρώδου τοῦ Ἀγρίππα

(44 μ. Χ.) ἐγερθέντος, ἀπεκεφαλίσθη Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα φαίνεται, ὅτι ἠκολούθησε καὶ ἡ διασπορὰ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἐξ Ἱεροσολύμων. Διεσπάρησαν δὲ ὡς κήρυκες τοῦ εὐαγγελίου εἰς πάντα τὰ ἔθνη, μόνον Ἰακώβου τοῦ δικαίου τοῦ καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου λεγομένου μέιναντος ἐν Ἱεροσολύμοις ὡς ἐπισκόπου αὐτῶν. Ζητεῖται, ἂν ὁ Ἰάκωβος οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς Ἰακώβω τῷ ἀποστόλῳ, τῷ υἱῷ τοῦ Ἀλφαίου καὶ Μαρίας τῆς τοῦ Κλωπᾶ. Ὁ Ἠγήσιππος διέκρινεν ἀκριβῶς τοὺς δύο, ὡς δύο δὲ θεωροῦνται καὶ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διαταγαῖς (Βιβλ. Γ', 55), ἐνθα ἀφοῦ ἀριθμηθῶσιν οἱ 12 ἀπόστολοι, ἀκολουθοῦσιν· α Ἰακωβός τε ὁ τοῦ Κυρίου ἀδελφός καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος, καὶ Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος. »

24.

Ὁ Παῦλος.

Baur, Paulus Stuttg. 1845. Haus rath der Apostel Paulus. Hdlb. 1865.
Renan, Paul. Paris 1867.

Ὁ ἐπιστραφεὶς Σαῦλος, ὁ μετὰ ταῦτα μετονομασθεὶς Παῦλος, κληθεὶς τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος, εἰργάσθη, εἰ περ τις καὶ ἄλλος ἀπόστολος, μετ' ἀκαμάτου ζήλου ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ Δαμασκοῦ μετέβη εἰς τὴν Ἀραβίαν, ἐκεῖθεν δὲ ἐπιστρέψας ἐπεσχέθη δις τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους ἐν Ἱεροσολύμοις, μετὰ δὲ τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Μάρκου ἐπεχείρησε τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀποστολικὴν πορείαν εἰς τὴν Κύπρον, καὶ μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Πανταχοῦ δὲ ἀπετείνετο κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, κηρύττων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, ἀλλὰ σχεδὸν πανταχοῦ εὔρε παρ' αὐτοῖς ἀντίστασιν καὶ ἐδιώχθη, τούναντίον ἐδέχοντο τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ προθύμως οἱ ἐθνικοί. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκκλησίαι, ἃς συνέστησε πολλαχοῦ, συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τοιούτων. Μετὰ δεκατέσσαρα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ἐπανῆλθε πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, ἤτοι περὶ τὸ 50 μ. Χ., συνεζητήθη καὶ ἀπεφασίσθη ἐν Ἱεροσολύμοις σπουδαῖον ζήτημα διὰ τὴν νέαν ἐτι ἐκκλησίαν, ἂν δηλ. οἱ ἐξ ἐθνικῶν χριστιανοί,

ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τηρῶσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Τοῦτο ἀπῆ-
 τουν πολλοὶ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν, ἰδίως ἐν Ἱεροσολύμοις,
 οἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι νὰ τρέφωσι τὸν αὐτὸν ζῆλον ὑπὲρ τοῦ
 μωσαϊκοῦ νόμου, καὶ διὰ τοῦτο τότε μόνον ᾔθελον νὰ προσλάβω-
 σιν εἰς κοινωνίαν τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀσπαζομένους τὸν χριστιανι-
 σμὸν, ἐὰν πρότερον ὕφίσταντο τὴν περιτομὴν, καὶ ἐπλήρουν καὶ
 τὰς λοιπὰς ἀπαιτήσεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἦδη ἐν Ἀντιοχείᾳ
 εἶχεν ὁ Παῦλος ἐλέγξει περὶ τούτου τὸν Πέτρον, ὅτι ἵνα μὴ προσ-
 κρούσῃ εἰς τὰς προλήψεις τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν, ἀπέφυγε
 τὸ νὰ μετέχῃ τῆς αὐτῆς τραπέζης μετὰ ἐθνικῶν. Βραδύτερον δὲ
 χριστιανοὶ ἐξ Ἰουδαίων ἀπὸ Ἰουδαίας εἰς Ἀντιόχειαν ἐλθόντες,
 δισχυρίζοντο ὅτι ἡ περιτομὴ ἦτο ἀναγκαία πρὸς σωτηρίαν. Ἦ
 ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος, πρὸς ἣν προσήλθον ἀπὸ
 Ἀντιοχείας ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας, ἀπεφάσισε προτάσει τοῦ
 Πέτρου καὶ Ἰακώβου, ὅτι οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ ἦσαν ἀπηλλαγ-
 μένοι τοῦ ζυγοῦ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἔπρεπε δὲ νὰ ὑποβάλλων-
 ται εἰς τὰς ὑποχρεώσεις ἐκεῖνας, εἰς ἃς ὑπεχρεοῦντο καὶ οἱ
 προσήλυτοι τῆς πύλης, δηλ. εἰς τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῶν εἰδωλο-
 θύτων, τοῦ πνικτοῦ, τοῦ φόνου καὶ τῆς ἀκολασίας. Ταῦτα κατὰ
 τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων (ιε', 1—29). Κατὰ δὲ τὸν Παῦλον
 ἀνεδέχθησαν μετὰ τὴν συμφιλίωσιν οἱ μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν κη-
 ρύττοντες νὰ συλλέγωσι καὶ συνεισφορὰς ὑπὲρ τῶν ἐν Ἱεροσο-
 λύμοις πτωχῶν. Μετὰ ταῦτα ἐπεχείρησεν ὁ Παῦλος τὴν δευ-
 τέραν αὐτοῦ ἀποστολικὴν πορείαν, καθ' ἣν διελθὼν διὰ τῆς Μι-
 κρᾶς Ἀσίας (Ἐφέσου), μετέβη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ
 συνέστησε τὰς ἐκκλησίας ἐν Φιλίπποις καὶ Θεσσαλονικίῃ ἐν Μα-
 κεδονίᾳ, ἐκήρυξεν ἐν Ἀθήναις τὸ εὐαγγέλιον, ὅπου προσήλθεν
 εἰς τὸν χριστιανισμὸν Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ ἵδρυσεν πο-
 λυάριθμον ἐκκλησίαν ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ
 ἔτος. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ἐγνώρισεν ὁ Παῦλος τὸν
 Γαλλίωνα, ἀδελφὸν τοῦ φιλοσόφου Σενέκα, ἀνθυπατεύοντα. Ἐπειδὴ
 δὲ προσηνέχθη φιλικῶς τῷ Παύλῳ, ἐπλασαν οἱ μεταγενέστεροι,
 ὅτι μεταξὺ Παύλου καὶ Σενέκα ἔλαβε χώραν ἀλληλογραφία τις
 (Hieronym. Catal. 12. Fabric. Cod. apocryphus N. T. 880). Ἀπὸ
 Κορίνθου ἔγραψε τὰς δύο πρώτας ἐπιστολάς αὐτοῦ πρὸς Θεσ-
 σαλονικεῖς. Κατὰ δὲ τὸ 55 ἢ 56 ἐπέστρεψεν εἰς Συρίαν. Ἐπι-

χειρήσας δὲ καὶ τρίτην ἀποστολικὴν πορείαν, ἦλθε πάλιν εἰς τὰς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπαρχίας· ἐν Ἐφέσῳ ἔμεινε σχεδὸν τρία ἔτη, ὅθεν ἔγραψε τὰς πρὸς Κορινθίους 2 καὶ τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν αὐτοῦ· ἔπειτα δὲ ἐπεσκέφθη πάλιν (58. 59) τὰς ἐκκλησίας τῆς Μακεδονίας, ἐκεῖθεν δὲ ἦλθεν εἰς Κόρινθον, ὅθεν ἔγραψε τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν, ἐσχόπει δὲ νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐκεῖθεν ὡς ἀπὸ κέντρου ἐξαπλώσῃ καθ' ἅπασαν τὴν δύσιν τὸ εὐαγγέλιον. Ἀλλὰ μεταβαλὼν ἀπόφασιν, ἐπέστρεψε περὶ τὸ 59 διὰ τῆς Συρίας εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅπου ἐκ τῶν ἀποστόλων εὔρε μόνον τὸν ἐπίσκοπον Ἰάκωβον. Ἐν τῷ ναῷ ἠλευθέρωσεν αὐτὸν ἡ Ῥωμαικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ζητούντων νὰ φονεύσωσιν αὐτὸν Ἰουδαίῳν. Καθὸ δὲ Ῥωμαῖος πολίτης, ἀπεστάλη πρὸς τὸν ἐπίτροπον Φήλικα εἰς Καισάρειαν, ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ 2 ἔτη ἐν φυλακῇ· ἐπειδὴ δὲ ἐπεκαλέσθη τὸν Καίσαρα, ἐπέμφθη ὑπὸ Φήστου, διαδόχου τοῦ Φήλικος, εἰς Ῥώμην. Ἐνταῦθα διετέλει ὑπὸ κράτησιν 2 ἔτη (61—63), ἀπῆλauen ἐν τούτοις τοσαύτης ἐλευθερίας, ὥστε νὰ θάναται νὰ κηρύττῃ καὶ τὸ εὐαγγέλιον. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς φυλακίσεως αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Παῦλος τὰς πρὸς Κολασαεῖς, Ἐφεσίους, Φιλιππησίους καὶ τὴν πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴν. Ἐνταῦθα λήγει ἡ βίβλος τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Κατὰ ἀρχαίας παραδόσεις ὁ Παῦλος ἠλευθερώθη πάλιν κατὰ τὸ 64 καὶ ἐπεχείρησε νέαν ἀποστολικὴν πορείαν (τὴν τετάρτην). Ἄν ἦλθεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπως ἐσχόπει, εἶναι ἄγνωστον· πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπεσκέφθη πάλιν τὰς τῆς Ἀσίας, Μακεδονίας καὶ Ἑλλάδος ἐκκλησίας καὶ συνέστησε διὰ Κρήτης διελθὼν καὶ τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν, αὐτῆς ἐπίσκοπον τὸν Τίτον καταλιπὼν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔγραψεν ὁ ἀπόστολος τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολάς πρὸς Τιμόθεον 2, τὴν πρὸς Τίτον καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους. Ἐπὶ δὲ Νέρωνος τὸ δεύτερον φυλακισθεὶς ἐν Ῥώμῃ, ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (67—69). Διὰ τοῦ Παύλου τὸ εὐαγγέλιον ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἐξηπλώθη καθ' ἅπαν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος. Αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ πρὸς διαφόρους ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας ἐκκλησίας εἶναι τρανὰ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ εὐαγγελίου ἀγώνων καὶ κατορθωμάτων μαρτύρια. Ὁ Παῦλος ὅτε ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμόν, εὔρε τὴν ἐκκλησίαν περιορισμένην ἐν Παλαιστίνῃ· ὅτε δὲ

ἀπέθνησκειν, ἦτο αὕτη ἰδίως ἕνεκα τῶν ἀποστολικῶν αὐτοῦ ἀγῶνων διαδεδομένη κατ' ἅπαν σχεδὸν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ περιλαμβάνον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἅπαντα σχεδὸν τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Καταπολεμήσας δὲ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων ἐκείνους χριστιανούς, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐπιβάλῃσι πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς τὸν ζυγὸν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἔσωσε τὴν πνευματικὴν καὶ αὐτοτελείαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἣν ἐκείνοι ἤθελον νὰ καταβιδάσωσιν εἰς Ἰουδαϊκὴν τινα αἵρεσιν, δι' αὐτοῦ δὲ ἀπέβη ὁ χριστιανισμὸς θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητος, ὁποία ἦτο προωρισμένη ἐκ φύσεως νὰ γίνη καὶ κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Αἱ κυριώτεραι ἰδέαι αἱ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ἀπαντῶσαι, εἶναι αἱ ἐξ ἧς. Ὁ Παῦλος διδάσκει, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῆς ἁμαρτίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκπεσοῦσα, κατηλλάγη αὐτῷ διὰ τῆς θυσίας τοῦ ἐσταυρωμένου. Ἡ σωτηρία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου προωρίσθη προαιωνίως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἀφοῦ δὲ ἡ σωτηρία ἔρχεται ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὁ μωσαϊκὸς νόμος δὲν ἦτο πλέον ἀναγκαῖος. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδυνήθη νὰ πληρώσῃ τὸν νόμον, ἐκ τῶν ἔργων ἄρα αὐτοῦ πηγάζει μόνον κατάκρισις, ἡ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δικαίωσις μόνον ἐν τῇ ἀφοσιώσει τῆς καρδίας εἰς τὸν Χριστὸν τ. ἔ. ἐν τῇ πίστει δύναται νὰ εὔρεθῇ, ἀπὸ τῆς πίστεως δὲ ταύτης διὰ τοῦ αὐτῷ μεταδιδομένου πνεύματος τοῦ Χριστοῦ γεννᾶται ἀναγκαίως ὁ νέος ἄνθρωπος. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος, ὁ αἰώνιος υἱὸς τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ ὁ κόσμος ἐγένετο, ἡ δὲ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Ἡ οὐσία λοιπὸν τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι κατὰ Παῦλον ἡ πνευματικὴ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Συνεργάται τοῦ Παύλου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἐγένοντο ὁ Τιμόθεος, ὁ Τίτος, ὁ Λουκάς, ὁ τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου καὶ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων συγγραφεὺς, ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Σιλουανὸς ἡ Μάρκος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ κατ' αὐτὸν εὐαγγελίου.

25.

Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι.

Mayerhoff Einl. in die Petr. Schriften. Hamb. 1835. A. Schweitzer der Evang. Joannes Lpz. 1841. Εὐσεβ. ἐκκλ. ιστορ. III, 4. V, 40. I, 13.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος μέχρι τοῦ 50 ἔτους διαμείνας ἐν Ἱεροσολύμοις, ἦλθε μετὰ ταῦτα εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Ἀσίαν, ἵνα κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἐγγράφη ἀπὸ Βαβυλῶνος, ὅφ' ἦν κακῶς τινες ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὴν Ῥώμην. Καὶ ἀληθὲς ἐὰν ἦναι ἡ ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἀπαντῶσα παράδοσις, ὅτι ὁ Πέτρος ἀπέθανε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Νέρωνος μετὰ τοῦ Παύλου τῷ 67 ἢ 68 ἔτει (ἡ παράδοσις αὕτη εὗρηται τὸ πρῶτον παρ' Εὐσεβίου ἱστ. ἐκκλ. β', 25, στηριζομένῳ ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς Διονυσίου ἐπισκόπου Κορίνθου (170), ἐνθα ἐλέγετο ὅτι ὁ Πέτρος μετὰ τοῦ Παύλου ἦλθον εἰς Κόρινθον καὶ ἐκεῖθεν ἀνεχώρησαν ὁμοῦ εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐμαρτύρησαν συγχρόνως, καὶ παρ' Εἰρηναίῳ κατὰ αἶρ. III, 10), ἰδρυτῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ· διότι πρὸ τοῦ Πέτρου εἰργάσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ ὁ Παῦλος, καὶ οὗτος δὲ ὅτε ἦλθεν ἐκεῖσε, εὗρεν ἤδη χριστιανούς, πρὸς οὓς εἶχε γράψει καὶ τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται τοῦ Πέτρου ὡς εἰσηγητοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ παρ' αὐτοῖς. Ἐν Ῥώμῃ ὁμως ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐκ τῶν ἀποκρύφων Κλημεντίων ἐκ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος καταγομένων παραληφθεῖσα ἐπεκράτει ἡ δόξα, ὅτι ὁ Πέτρος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ῥώμης. Τοῦτο δὲ μέχρι τῆς σήμερον ἰσχυρίζονται οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης καὶ οἱ Ῥωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, ὅπως στηρίξωσιν ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου τὰς περὶ πρωτείων ἀξιώσεις τῆς Ῥωμαικῆς ἑδρας, ἀλλὰ ἀλόγως· διότι ὁ Πέτρος ἐξεῖχε μὲν καθὼς καὶ ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἰωάννης καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Παῦλος τῶν λοιπῶν ἀποστόλων διὰ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ προτερήματα, δὲν ἔλαβεν ὁμως ἀνωτέραν τινὰ ἐξουσίαν ἢ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι. Οὐδαμοῦ ἀπαντῶμεν τὸν Πέτρον διατάσσοντα τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους· τούναντίον γνωρίζομεν, ὅτι ἐπετιμήθη ὑπὸ τοῦ Παύλου. Ἀλλως τε ὁ Πέτρος πρὶν ἔλθῃ εἰς Ῥώμην, ἐδίδαξε καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Ὡστε ἐν τῷ αὐτῷ δικαίωματι καὶ ἄλλων πόλεων ἐπίσκοποι ἠδύναντο νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς διαδόχους τοῦ Πέτρου. Οἱ ἀπόστολοι ἦσαν καθολικοὶ ἐπίσκοποι. Ὁ Πέτρος κατέλιπε καὶ δύο ἐπιστολάς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀσίας (καθολικὰς), δι' ὧν ζητεῖ νὰ παρηγορήσῃ καὶ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς ἐν τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς (ἐπὶ Νέρωνος;), ἐγείρων παρ' αὐτοῖς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα. Ἰακώβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου εἶναι κατὰ τινὰς ὁ αὐτὸς Ἰακώβω τῷ ἀδελφῷ τοῦ Κυρίου καὶ δικαίῳ, πρώτῳ Ἱεροσολύμων ἐπισκόπῳ, λιθοβοληθέντι δὲ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τῷ 69 ἔτει, κατ' ἄλλους εἶναι ἄλλο πρόσωπον. Ἰακώβου τοῦ δικαίου εἶναι καὶ ἡ σωζομένη καθολικὴ ἐπιστολὴ, ἡ συνιστῶσα τὴν ζῶσαν πίστιν, τὴν δι' ἔργων ἐκδηλουμένην, ὡς τὴν μόνην δικαιοδικήν. Τὸν Φίλιππον ἀπαντῶμεν βραδύτερον ἐν Ἱεραπόλει τῆς Φρυγίας (Εὐσεβ. γ', 31. ε', 24). Ὁ δὲ Ἰωάννης ἀφοῦ ἐνήργησεν ἐν Ἰουδαίᾳ μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰακώβου, ἀπαντᾷ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν Ἐφέσῳ (Κλημ. Ἀλεξ. παρ' Εὐσεβίῳ γ', 23. Εἰρην. κατὰ αἰρ. γ', 1. Ὠριγ. παρ' Εὐσεβ. γ', 1). Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπὶ Δομιτιανοῦ εἶχεν ἀχθῆ εἰς Ῥώμην δέσμιος, βασανισθεὶς δὲ ἐξωρίσθη εἰς τὴν νῆσον Πάτμον, ὅπου συνέγραψε τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἠθέλησε κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων προφητῶν καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ αὐτῶν, νὰ ὑποδείξῃ τὸν μέλλοντα βέβαιον θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπὶ δὲ Νερούα ἐλευθερωθεὶς, διέτριψε τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν πλήρει γήρατι περὶ τὸ 100 μ. Χ. Ἐκτὸς τῆς ἀποκαλύψεως ἔχομεν παρὰ τοῦ Ἰωάννου τρεῖς καθολικὰς ἐπιστολάς καὶ τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον. Ὁ χριστιανισμὸς παρίσταται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ὡς ἀγάπη, ὡς ἐγκάρδιος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσις, ἥτις ἐν τῷ πληρώματι αὐτῆς παρῆστη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις εἶναι ὁ αἰώνιος λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρξ γενόμενος. Ὁ Θωμᾶς λέγεται κηρύξας τὸ εὐαγγέλιον ἐν Περσίᾳ, ὁ δὲ Ἀνδρέας ἐν Σκυθίᾳ, (ἴσως καὶ ἐν Θράκῃ καὶ Ἀραβίᾳ), ὁ Ματθαῖος ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Αἰθιοπία, καὶ ὁ Βαρθολομαῖος ἐν Ἀραβίᾳ καὶ ἐν Ἰνδία. Περὶ τοῦ Ἰούδα τοῦ συγγραφέως τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς, Σίμωνος τοῦ Κανανίτου καὶ τοῦ Ματθίου,

τοῦ ἐκλεχθέντος ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἀντὶ τοῦ προδότου Ἰούδα οὐδὲν βέβαιον ὁπωσοῦν γνωρίζομεν.

26.

Ἐντελής χωρισμός τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Ιουδαϊσμοῦ. Καταστροφή Ἱεροσολύμων.

Ἰωσήπου περὶ Ιουδαϊκοῦ πολέμου β. ζ'.

Ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστευσάντων Ιουδαίων ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Παλαιστίνῃ, τὸ μεγαλύτερον ὅμως μέρος τοῦ Ιουδαϊκοῦ ἔθνους οὐ μόνον ἔμεινε ξένον τῷ χριστιανισμῷ, ἀλλ' ἐμίσει τὴν νέαν ἐκκλησίαν καὶ ἦτο πολέμιον αὐτῇ. Διὰ τοῦτο ὁ χριστιανισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ διέτρεχεν ὀσημέραι κίνδυνον νὰ καταστραφῇ, ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ἡ τῶν Ἱεροσολύμων καταστροφή διὰ τῶν Ῥωμαίων. Ὑπὸ τῆς αὐθαιρεσίας δηλ., σκληρότητος καὶ ἀπληστίας τῶν Ῥωμαίων ἐπιτρόπων ἐρεθιζόμενοι, πάντοτε δὲ ἐξακολουθοῦντες νὰ προσδοκῶσιν ὡς ἐγγίζουσιν τὴν βασιλείαν τοῦ Μεσσίας ὡς ἰσχυροῦ τινος ἄρχοντος, μέλλοντος νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον, ἀνέλαβον οἱ Ιουδαῖοι περὶ τὸ 66 μ.Χ. μετ' ἀπελπισίας τὸν κατὰ τῆς ὑπερκειμένης δυνάμεως τῶν Ῥωμαίων ἀγῶνα. Οἱ χριστιανοὶ μισούμενοι ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν, ἀπεχώρησαν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἰς τὴν πέραν τοῦ Ἰορδάνου Πέλλην. Ταχέως δὲ ἡ ἐπαναστασις ἐγένετο γενικὴ. Ὁ Οὐεσπασιανὸς ἐστάλη μετὰ στρατοῦ κατὰ τῆς Ἰουδαίας. Ὅτε δὲ αὐτὸς ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὠδήγησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Τίτος περὶ τὸ 70 μ. Χ. ἔτος τὰς Ῥωμαϊκὰς λεγεῶνας πρὸ τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου ἕνεκα τῆς ἐγγιζούσης ἐορτῆς τοῦ Πάσχα ἄπειρον πλῆθος Ιουδαίων πανταχόθεν εἶχε συρρεῦσει. Κατὰ τὸν Ἰωσήπον εἶχον συγκεντρωθῇ ἐκεῖ 2,000,000 ἀνθρώπων (περὶ Ιουδ. πολέμ. VI, 9), κατὰ δὲ τὸν Τάκιτον (Hist. V, 13) 600,000. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐμαίνοντο οἱ ζηλωταί, ἐμάχοντο πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ πρὸς ἀλλήλους, ἐβασάνιζον, ἐφόνευον τοὺς συμπολίτας αὐτῶν, ἐμόλυνον διὰ τοῦ φόνου τὸ ἱερόν. Πολλαὶ μυριάδες Ιουδαίων ἀπώλεσθησαν τότε ὑπὸ τοῦ λιμοῦ. Τέλος ἐκυριεύθη ἡ πόλις ἐξ ἐφόδου καὶ κατατεστράφη. 1,000,000 ἀνθρώπων ἀπώλοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολι-

ορχίας διὰ τοῦ λιμοῦ, τοῦ ξίφους, πρὸ πυρὸς, 97,000 δὲ ἀπῆχθησαν αἰχμάλωτοι, ἢ κατεσπαράχθησαν ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσιν ὑπὸ τῶν θηρίων, ἢ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι.

Διὰ τῆς πτώσεως τοῦ ἰουδαϊκοῦ κράτους καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας ἡλαττώθη μὲν ἡ προσκόλλησις τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν εἰς τὸν παλαιὸν νόμον, διήρκει ὁμως ὅπωςδήποτε ἰκανὸν ἔτι χρόνον ἡ τήρησις τῆς μωσαϊκῆς λατρείας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων. Ὅτε δηλ. μέρη τινὰ τῆς πόλεως ἤρχισαν πάλιν νὰ ἀνακαινίζωνται, ἐπέστρεψε μέρος τι ἐκ τῶν ἀποχωρησάντων χριστιανῶν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Συμεῶν ο ς. Ἐξηκολούθει δὲ εἰ καὶ ἀσθενέστερος ὁ πρὸς τὸν μωσαϊσμόν σύνδεσμος τῶν ἐνταῦθα χριστιανῶν. Μόνον δὲ ἡ δευτέρα, μετὰ ταῦτα λαβοῦσα χώραν καταστροφῇ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἥτις ἐγένετο ἕνεκα τῆς μεγάλης ἰουδαϊκῆς στάσεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (132—136), ἐθῆκε τέρμα εἰς τὴν ὑπαρξιν τῆς ἀπομεμονωμένης ταύτης ἐξ ἰουδαίων χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν παρ' αὐτῆς τήρησιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἀρχηγὸς τῆς μνησθείσης στάσεως ὑπῆρξε Βάρ-Κοχβᾶς τις (Βαρχωχέβας κατ' Εὐσέβιον), ὅστις κηρύξας ἑαυτὸν ὡς Μεσσίαν, εἵλκυσε πολλοὺς περὶ ἑαυτὸν, κατέλαβε τὸ φρούριον Βίθθηρα ὡς καθέδραν τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας (132), καὶ ἐκεῖθεν ἐπολέμει τοὺς Ῥωμαίους. Ἀφορμὴ τῆς στάσεως ὑπῆρξεν αὐτῷ ἡ κατάθλιψις τῶν Ῥωμαίων, ἰδίως διότι ὁ Ἀδριανὸς ἀπηγόρευσε τὴν περιτομήν (Spartian. Hadrian. c. 14). Ἡ ὑπὸ Ἰουλίου Σευήρου γενομένη ἄλωσις τῶν Βιθθήρων ἐθῆκε τέρμα εἰς τὴν στάσιν. Ἡ Παλαιστίνη κατηρημώθη πάλιν. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἱερουσαλήμ ἡγέρθη ἡ ἀποικία Aelia Capitolina, τοῖς ἰουδαίοις ὁμως ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἡ εἴσοδος εἰς αὐτήν. Τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς περιτομῆς ἀνεκάλεσεν Ἀντωνῖνος ὁ εὐσεβής. Ἐν τῇ νέᾳ πόλει, τῇ Αἰλίᾳ, συνεκροτήθη πάλιν νέα χριστιανικὴ ἐκκλησία, συγχειμένη ἐκ χριστιανῶν ἐξ ἐθνῶν, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτῆς ἦσαν ἐθνικῆς καταγωγῆς (Εὐσεβ. IV, 5. V, 12). Ἐκ χριστιανῶν ἐξ ἰουδαίων μόνον ἀσθενεῖς τινες κοινότητες ἐσώζοντο μετὰ ταῦτα, αἵτινες ἀντιτεθεῖσαι κατὰ μικρὸν τελείως πρὸς τὴν λοιπὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ἀπεσχίσθησαν ἀπ' αὐτῆς καὶ

ἀπετέλεσαν ἰδίας τινὰς ἰουδαϊζούσας αἱρέσεις (τῶν Ἑβιωνιτῶν, Ναζωραίων καὶ ἄλλων), περὶ ὧν ἀλλαχῶ θέλει γίνεαι λόγος.

27.

Αἱ κυριώτεραι ἐκκλησίαι τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων.

Τὸ ἔργον τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπερ ἤρξατο διὰ τῶν ἀποστόλων, ἐξηκολούθησε μετ' αὐτοὺς δραστηρίως, οὕτως ὥστε κατὰ τὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος εἶχε σχεδὸν ἡ ἐκκλησία ἐξαπλωθῇ καθ' ἅπαντα τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Ἡ ἐπισημοτέρα ἐκκλησία ἐν Παλαιστίνῃ ἐγένετο ἤδη πρωίμως ἡ τῆς Καισαρείας, ὅφ' ἦν ὑπήγετο καὶ ἡ τῶν Ἱεροσολύμων. Τῆς ὅλης δὲ Ἀνατολῆς ἐπισημοτάτη ὑπῆρξε καὶ διέμεινεν ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησία, ἥς ἀπὸ τοῦ Εὐωδίου, πρώτου ἐπισκόπου αὐτῆς, προέστησαν μέχρι τοῦ 318 εἴκοσιν ἐπίσκοποι (Εὐσεβ. γ', 36). Ἐν Ἐδέσσει τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ὀσροηνῆς, ὑπῆρχεν ἤδη τῷ 202 μ. Χ. ἔτει χριστιανικὴ ἐκκλησία ὠκοδομημένη (Χρον. παρ' Assem. Biblioth. orient. I, 391), ἀπὸ δὲ τῆς Ἐδέσσης φαίνεται ὅτι ἐξηπλώθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τὰ ἀπώτερα μέρη τῆς ἀνατολῆς. Ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς ἐν Σελευκείᾳ παρὰ τὸν Τίγρητα ἐκκλησίας ὑπῆρξε κατ' ἀρχαίαν παράδοσιν Μάρις τις μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Θαδδαίου. Ἡ ἡνωμένη ἐκκλησία τῆς Σελευκείας καὶ Κτησιφώντος ἐγένετο ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησία τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπου ὁ χριστιανισμὸς πρωίμως μεγάλας ἐποίησε προόδους. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἰδρύθησαν αἱ πρῶται ἐκκλησίαι ἤδη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ἰδίως τοῦ Παύλου) καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῶν μαθητῶν. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων ἐκκλησιῶν διέπρεπεν ἡ ἐν Ἐφέσῳ. Ἀλλαι ἐκκλησίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μνημονεύονται αἱ τῆς Σμύρνης, τῆς Περγάμου, τῶν Θυατείρων, τῶν Σάρδεων, τῆς Φιλαδελφείας καὶ τῆς Λαοδικείας (Ἀποκαλ. β', 1.-γ' 22). Ἐν Γαλατίᾳ ὑπῆρχον χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καθὼς ἐν Πισσιδίᾳ, Παμφυλίᾳ καὶ Λυκαονίᾳ. Ἐν Βιθυνίᾳ ἐθρήνει, γράφων πρὸς Τραϊανὸν, ὁ ἀνθύπατος Πλίνιος ὁ νεώτερος τὴν ταχεῖαν ἐξάπλωσιν τῆς νέας δεισιδαιμονίας, ἥτις εἶχεν εἰσδύσει μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν χωρίων (Epist. X. 96). Ἐκτὸς

τῆς Νικομηδείας συνέστησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ αἱ ἐν Ἀπολλωνιάδι, Προύσῃ, Ἑλληνοπόλει, Καισαρείᾳ καὶ Ἀδριανουπόλει ἐκκλησίαι. Ἐν Καππαδοκίᾳ ἦνθαι κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ἢ ἐν Καισαρείᾳ ἐκκλησία, ἔχουσα ἀπὸ τοῦ 233 ὡς ἐπίσκοπον τὸν γνωστὸν Φιρμιλιανόν. Ἐν Κ ρ ῆ τ η καὶ Κ ὺ π ρ ω εἰσῆχθη ὁ χριστιανισμὸς ἤδη ὑπὸ τοῦ Παύλου, τοῦ Τίτου καὶ τοῦ Βαρνάβα. Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησία ἐθεμελιώθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου (Εὐσεβ. β', 16). Κατὰ τινα δὲ ἀρχαιοτέραν, ἀξιώπιστον μαρτυρίαν μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος δὲν ὑπῆρχον ἄλλαι ἐπισκοπικαὶ ἐκκλησίαι ἐν Αἰγύπτῳ. Κατὰ πρῶτον δὲ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Δημήτριος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Διονύσιος καὶ Ἡρακλᾶς ἐγκατέστησαν πλείονας ἐπισκόπους (Εὐσεβ. β', 16. ζ', 2). Τῷ 235 ἐπὶ τινος συνόδου παρήσαν ἤδη εἰκοσιν ἐπίσκοποι ἐξ Αἰγύπτου. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀριγένους ἢ προσέλευσις εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ὁ Ὀριγένης εἶχεν ἀνάγκην συμβοηθοῦ ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ. Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀφρικανικῆς ἐκκλησίας δὲν ἔχομεν οὐδεμίαν βεβαίαν εἰδησιν. Πιθανὸν νὰ εἰσῆχθη ἀπὸ τῆς Ῥώμης κατὰ πρῶτον ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν, βεβαίως ἐν Καρχηδόνι, τῇ πρωτεύουσῃ ἐκκλησίᾳ. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος εἶχε τοσοῦτον ἐξαπλωθῇ εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ὥστε ὁ Ἀγριππῖνος ἐπίσκοπος Καρχηδόνος ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ σύνοδον ἐξ 70 ἀφρικανῶν ἐπισκόπων. Ὁ Τερτουλλιανὸς πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μαρτυρεῖ, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἦτο μέγας ὁ τῶν ἐν Ἀφρικῇ χριστιανῶν ἀριθμὸς (Ad Scap. c. 2. c. 5. Apolog. 37). Οὐχὶ δὲ μόνον ἐν τῇ ἀνθυπατικῇ Ἀφρικῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν Νουμιδίᾳ καὶ Μαυριτανίᾳ ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα πληθὺς ἐκκλησιῶν, οὕτως ὥστε ἤδη ὁ Κυπριανὸς μνημονεύει συνόδου ἐξ 90 περίπου νουμιδῶν ἐπισκόπων! (Cyp. ep. 71. 73). Ἐπὶ τῶν χρόνων δὲ τοῦ Αὐγουστίνου σύνοδος τις ἐν Ἀφρικῇ συνεκροτήθη ἐκ 570 ἐπισκόπων!

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Ἐν Θ ρ ᾱ κ η ἡ Ἡράκλεια ὑπῆρχεν ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησία. Τὸ Βυζάντιον κατεῖχε δευτερεύουσαν θέσιν. Ἡ Μ α κ ε δ ο ν ί α εἶχεν ἀποστολικὰς ἐκκλησίας ἐν Θεσσαλονίκῃ, Φιλίπποις, Βερροίᾳ. Ἐν Ἑλλάδι ἦνθαι ἡ ἐπίσης ἀποστολικὴ ἐκκλησία τῆς Κορίνθου, ὅπου

ἤκμασε κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ὁ ἐπίσκοπος Διονύσιος. Καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἡ ἐκκλησία ιδρύθη ὡς ἐρρέθη ἀλλαχοῦ ὑπὸ τοῦ Παύλου. Πρῶτος δὲ ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας ταύτης λέγεται γενόμενος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. Κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ἐκόσμουσαν αὐτὴν δύο σοφοὶ ὁ Κοδράτος καὶ ὁ Ἀριστείδης. Κατὰ ἀβελαιίας μεταγενεστέρας παραδόσεις ἐκήρυξεν ἐν Πάτραις ὁ Ἀνδρέας, καὶ ὁ μαθητὴς του Ἀκύλας ἐν Ἀχάρνανιά, ὁ δὲ Λουκᾶς ἐν Βοιωτία. Καθ' ὁμοίας παραδόσεις ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον ἐν Κερκύρα ὁ Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος, ἐν Λευκάδι ὁ Ῥοδίων καὶ ὁ Σοπίων, καὶ ἐν Ζακύνθῳ Μαρία ἡ Μαγδαληνή. Ἐν Ἰταλίᾳ ὑπῆρξεν ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ Ῥώμη ἡ ἀρχαιοτέρα ἐκκλησία, συστάσα πῶς ὑπὸ χριστιανῶν ιδιωτῶν ἐλθόντων ἀπὸ Παλαιστίνης ἢ μικρᾶς Ἀσίας χάριν ἐμπορίου. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξε καὶ ὁ Παῦλος καὶ ἐμαρτύρησε, λέγεται δὲ (ὅρα § 25) ὅτι καὶ ὁ Πέτρος ἦλθε περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου αὐτοῦ ἐκεῖσε, καὶ ἐμαρτύρησε μετὰ τοῦ Παύλου, ὅπερ καὶ ἀληθὲς ἂν ᾔνοι, δὲν ἀποδεικνύει τὸν Πέτρον ιδρυτὴν τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Ἡ εἶδησις τοῦ Σουετωνίου, ὅτι αἱ ἐξ ἀφορμῆς Χρήστου τινὸς (Chrestus) μεταξὺ τῶν ἐν Ῥώμῃ Ἰουδαίων ἀναφανεῖσαι ἐριδες ὥθησαν τὸν αὐτοκράτορα Κλαύδιον νὰ ἐξορίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς πόλεως, πρέπει νὰ ἐννοηθῇ πῶς περὶ ἀναβρασμοῦ ἐγερθέντος μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων διὰ τοῦ πρώτου κηρύγματος περὶ τοῦ εὐαγγελίου (Suet vit. Claud. c. 25). Ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία κατέστη πρῶτῳ μίᾳ τῶν πολυριθμοτέρων ἐκκλησιῶν. Ἡδὴ ὁ Νέρων ἠδύνατο νὰ διατάξῃ νὰ φονεύσωσι μέγαν ἀριθμὸν χριστιανῶν (ingens multitudo Tac. ann. XV, 44). Περὶ τὸ 250 εὐρίσκομεν ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ 46 πρεσβυτέρους, 14 διακόνους, καὶ ὑποδιακόνους, καὶ 50 κατώτερα ἀξιώματα κατέχοντας. Κατὰ δὲ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν ὑπῆρχον ἐν Ῥώμῃ 40 ἐκκλησίαι. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἰταλίας αἱ κυριώτεραι κατὰ ἀρχαίας ἐπιτοπίους παραδόσεις ἐθεμελιώθησαν ὑπὸ μαθητῶν τοῦ Πέτρου. Ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τινα μεταγενεστέραν ἀβελαιίαν παράδοσιν ἐκήρυξε πρῶτος τὸ εὐαγγέλιον ὁ Ζεβεδαῖος Ἰάκωβος· ἐπίσης δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ὁ Παῦλος ἐξετέλεσε τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ πορευθῇ μέχρις Ἰσπανίας. Ἐκ τινος εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς, τῷ Νέρωνι ἀναφερομένης, ὅπου εὐχαριστία ἐκφράζεται τούτῳ, διότι ἡλευθέρωσε τὴν

Ἰσπανίαν ἀπὸ τῶν ληστῶν καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπὸ νέας τινὸς δεισιδαιμονίας, εἰκάζουσί τινες, ὅτι ἤδη τὸ εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ὅτι κατεδιώχθησαν οἱ ἐκεῖ χριστιανοί. Ἄλλ' ἄλλοι προσβάλλουσι τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιγραφῆς (Gruteri, Thesaurus Inscript. n° 9, p. 238). Μετὰ ἱστορικῆς βεβαιότητος ἰσπανικαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἰσπαγοὶ ἐπίσκοποι μνημονεύονται τὸ πρῶτον περὶ τὸ ἔτος 250. Τῷ δὲ 306 συνήλθον δεκαευνέα ἐπίσκοποι ἰσπανοὶ εἰς σύνοδον ἐν Ἑλδύρα (Mansi II, 6). Ἐν Γ α λ λ ί α φαίνεται, ὅτι αἱ πρῶται ἐκκλησίαι ἐσχηματίσθησαν τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος· ὑποτίθεται δὲ, ὅτι χριστιανοὶ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐποίησαν ἐκεῖ γνωστὸν πρῶτοι τὸ εὐαγγέλιον. Αἱ ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ ἑνα ἐπίσκοπον ἡνωμέναι ἐκκλησίαι τοῦ Λουγδούνου καὶ τῆς Βιέννης, εἶναι ἂν οὐχὶ αἱ ἀρχαιόταται, τοῦλάχιστον μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων. Κατὰ τινα δὲ εἶδησιν παρὰ τῷ Τουρώνης Γρηγόριῳ ἔπεμψεν ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Φαβιανὸς περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος 7 ἐπισκόπους μετ' ἄλλων ἱερωμένων εἰς Γαλλίαν, οἵτινες ἵδρυσαν τὰς ἐκκλησίας ἐν Τουλούσῃ, Ναρθώνῃ, Ἀρελάτῃ, Κλερμόντῃ, Λιμόγγῃ, Τουρώνῃ καὶ Παρισίοις (Greg. Turon. hist. Franc. I, 28. V, 31). Ὁ Εἰρηναῖος μνημονεύει ἤδη κατὰ τὴν Β' ἑκατονταετηρίδα τῶν ἐν ἀμφοτέραις τ α ῖ ς Γ ε ρ μ α ν ί α ι ς, τ. ἔ. ἐν ταῖς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς τοῦ Ῥήνου μέχρι Βελγίου συστασῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν (Εἰρην. κατὰ αἰρ. I, 10. σελ. 49). Ἐν Τρεβήροις, Κολωνίᾳ καὶ Μέρτς ὑπῆρχον ἐκκλησίαι τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος Ἐν δὲ ταῖς παρὰ τὸν Δ ο υ ν α β ι ν χ ῶ ρ α ι ς, Νωρικῷ, Ῥαιτία καὶ Βινδελικία, φαίνεται ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐγκατέστη ἤδη πρότερον κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα. Ἡ ἀρχαιοτέρα ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἡ ἐν Λαυρεακῷ. Ὁ ἐπίσκοπος Παταβίου Βικτωρίνος ὑπέστη τῷ 303 τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἐν δὲ τῇ Αὐγούστῃ (Augusta Vindelicorum) ἐκάη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἁγία Ἀφρα. Περὶ ἐκκλησιῶν ἐν Β ρ ε τ τ α ν ί α καὶ ἐκεῖθεν ἔτι τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀρίων ποιοῦνται λόγον ἡδη ὁ Τερτουλλιανὸς (adv. Jud. 7) καὶ ὁ Ὠριγένης (εἰς Ματθ. 38). Κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν ὑπέστησαν πολλοὶ βρεττανοὶ ἐπίσκοποι τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Περὶ τὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος ὑπολογίζουσι μετὰ πιθανότητος, ὅτι σχεδὸν τὸ ἥμισυ τοῦ

πληθυσμοῦ τοῦ ῥωμαικοῦ κράτους, τοῦ τότε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ γνωστοῦ κόσμου περιλαμβάνοντος, εἶχεν ἀσπασθῇ τὸν χριστιανισμόν. Ἡ διάδοσις τῆς νέας θρησκείας ἦτο τοσοῦτον μεγάλη ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος, ὥστε ὁ Τερτουλλιανὸς (Apoloγ. c. 37) ἠδύνατο ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς νὰ εἴπῃ· « Χθεςινοὶ εἴμεθα, καὶ πάντα τὰ ὑμέτερα ἐπληρώσαμεν, τὰς πόλεις ὑμῶν, τὰς νήσους, τὰ φρούρια, τὰς ἰσοπολίτιδας, τὰ πάντα. » Καὶ πρὸ αὐτοῦ δὲ ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ ὁ Ἰουστίνος, ὅτι δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν οὐδὲ ἐν γένος εἴτε ἐλλήνων εἴτε βαρβάρων τότε γνωστῶν, παρ' ᾧ δὲν εἶχεν εἰσδύσει τὸ φῶς τοῦ εὐαγγελίου.

28.

Αἰτίαι τῆς ταχείας ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐμπόδια.
Φρονήματα ἐθνικῶν. Αἰτίαι διωγμῶν.

Spoerlein, Die Verfolg. der Christen. Rgnsbg. 1858.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ἡ ἐξάπλωσις καὶ ἐγκατάστασις αὐτῆς δύναται νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ ὀρθῶς μόνον, ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ἐνθεν μὲν τὰς τῇ ἐξαπλώσει ταύτῃ εὐνοϊκὰς περιστάσεις καὶ τὰ μέσα, ἃ περ εἶχεν ἡ ἐκκλησία πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐτέρωθεν δὲ τὰ ἐμπόδια, πρὸς ἃ ἔπρεπε νὰ παλαίσῃ.

ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν ἐθεωρεῖτο κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκκλησία ὡς ἰουδαϊκὴ τις αἵρεσις (Sueton. vit. Claud. c. 25), καὶ διὰ τοῦτο ὀλίγη προσοχὴ ἐδίδετο αὐτῇ, καὶ μόνον ὀλίγον κατεδιώκετο. Ὅτε δὲ ἀκριβεστέρα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς γενικωτέρας αὐτοῦ παγκοσμίου ἀποστολῆς γνῶσις προὔκάλεσεν ἐνεργητικώτερα μέτρα καὶ μεγάλους διωγμοὺς, ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἤδη ἱκανῶς ριζωθῇ καὶ ἐνισχυθῇ, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ὑποστῇ νικηφόρως τὰς προσβολὰς ταύτας. Ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἐνώσασα εἰς ἓν κράτος τοσοῦτους λαοὺς, εἶχεν ἐξασθενήσει τὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον ἀποκλειστικότητα τῶν ἀρχαίων. Τοῦτο καὶ ἡ εὐκολος, ἀσφαλὴς συγχωινῶν, ἣν οἱ ῥωμαῖοι εἶχον κατορθώσει μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτοῦς ὑποκειμένων χωρῶν, ὅπως καὶ ἡ γενικὴ ἐξάπλωσις τῆς

ἐλληνικῆς γλώσσης ἦσαν εὐνοϊκαὶ περιστάσεις, αἵτινες εὐκόλυνον μέγας εἰς τοὺς ἀποστόλους τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν. Πρὸς τοῦτοις προσετίθεντο καὶ τὰ ἔκτακτα φοβερά δυστυχήματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἅτινα ἐξώρμων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῶσι παρήγορον θρησκείαν, ἥτις ὑψώνει τὸ βλέμμα εἰς μέλλουσαν τινὰ ζωὴν. Οὕτως ἐπὶ τοῦ Τιβερίου συνέβη φοβερώτατος σεισμός, ὅστις πολλὰς τῶν καλλίστων καὶ πλουσιωτάτων πόλεων τῆς μικρᾶς Ἀσίας μετέστρεψεν εἰς σωροὺς ἐρειπίων Ἐν τινι δὲ καταπτώσει τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς ἐν Ἰταλίᾳ πόλεως Φιδενῶν ἐτραυματίσθησαν βαρέως ἡ ἐτάφησαν περὶ τὰς 50,000 ἀνθρώπων (27 μ. Χ). Ἐπὶ δὲ τοῦ Τίτου (75-81) συνέβη ἡ φοβερὰ τοῦ Βεζουβίου ἔκρηξις ἡ καταστρέψασα τὰς πόλεις Ἐρχουλάνον, Πομπηίαν καὶ Σταβίαν, συγχρόνως δὲ πυρκαϊὰ καὶ λιμός ἐλαβον χώραν ἐν Ῥώμῃ. Ὁμοίως συνέβησαν σεισμοὶ καὶ λιμοὶ καὶ ἄλλα δυστυχήματα ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ ἐπὶ Κομμόδου. Ἐπειτα εἴλκυε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ὁ βίος τῶν πρώτων χριστιανῶν, ὅστις ἦτο ὁ καθρέπτης τῆς πίστεως αὐτῶν. Ἡ δύναμις τοῦ εὐαγγελίου ἐφαίνετο ἐν τῇ θαυμαστῇ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ὡς ἀδυνάτῳ νομιζομένῃ μεταβολῇ πλείστων ἀμαρτωλῶν. Τοὺς ἐθνικοὺς ἐξέπληττεν ἡ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν βασιλεύουσα ἀγάπη. Οἱ χριστιανοί, λέγει ὁ ἐθνικός Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι, ἡγάπων ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν (c. 9). Ὁ δὲ Τερτουλλιανὸς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἐξεφώνουν περὶ τῶν χριστιανῶν. « Ἴδετε πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι ὑπὲρ ἀλλήλων νὰ ἀποθνήσκωσιν ! » (Apoloγ. 39. Πρβλ. καὶ Plin. jun. Epist. X, 92). Τοὺς ἐθνικοὺς ἐξέπληττε πρὸς τοῦτοις καὶ ἡ μοναδικὴ καρτερία, μεθ' ἧς ὑφίσταντο οἱ χριστιανοὶ τὰς βασάνους τῶν Ῥωμαίων διωκτῶν αὐτῶν καὶ τὰ δεινὰ τοῦ ὀδυνηροτέρου θανάτου, χωρὶς μὲν τὸ ἐλάχιστον δεῖγμα δυσμενείας πρὸς τοὺς διώκτας αὐτῶν νὰ δεικνύωσιν. Εἰς τοὺς χρεῖττονας ἐκ τῶν ἐθνικῶν, τοὺς ἤττον τετυφλωμένους, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐμποιήσῃ μεγάλην ἐντύπωσιν ἡ διδασκαλία ἡ τοιοῦτους καρποὺς ἀποφέρουσα. Εὐνοϊκῇ τῷ χριστιανισμῷ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Β' αἰῶνος ἐγερεθεῖσα τάσις πρὸς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, πρὸς δὲ καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων τοῦ νὰ καθαρίσωσι τὴν πολυθειάν, ἥτις

ἀνεκπαισθήτως ὠδήγει πολλοὺς αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανικὸν μονοθεισμόν. Μεταξὺ τῶν αἰτιῶν τῆς ταχείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξαπλώσεως δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ τὴν καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον διασπορὰν τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες προπαρεσχεύαζον πολλοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, μεταδίδοντες αὐτοῖς τὰς ἰδέας τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας, εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων ἤρχιζε σχεδὸν πανταχοῦ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου. Ὅμοίως καὶ τὴν εὐνοϊάν τινων αὐτοκρατόρων, οἷον Ἀλεξάνδρου τοῦ Σευήρου καὶ Φιλίππου τοῦ Ἀραβος, τὴν μετάφρασιν τῶν ἁγίων Γραφῶν εἰς διαφόρους γλώσσας καὶ τὴν πολυμάθειάν τινων ἐκ τῶν χριστιανῶν.

Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ὑπῆρχον ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει τοσαῦτα προσκόμματα ἐμποδίζοντα τὰς προόδους τοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε ἡ ἐκκλησία ἄνευ τῆς θείας ἀντιλήψεως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ στερεωθῇ καὶ νὰ νικήσῃ τὸν ἐθνικὸν κόσμον. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἂν καὶ διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπώλεσε τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, δὲν ἔπαυσεν ὁμως νὰ παρέχῃ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ ῥαββινισμός ὅστις ἀπὸ τοῦ Γ' μάλιστα αἰῶνος ἀνεπτύχθη, καὶ οὔτινος κέντρον ὑπῆρχεν ἡ Τιβεριάς (Mischna περὶ 220. Γαμάρα τῶν Ἱεροσολύμων περὶ τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ Γαμάρα τῆς Βαβυλῶνος 430-521) μεγάλως ἀντέπραξεν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας, διαψεύδων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μεσσίου, καὶ ἐμπνέων μῖσος κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τῆς πάλης ταύτης μνημεῖα ἔχομεν πολλὰ τῶν πατέρων τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων πρὸς Ἰουδαίους συγγράμματα, οἷον Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου διάλογον πρὸς Τρύφωνα, Τερτουλλιανοῦ κατὰ Ἰουδαίων καὶ Κυπριανοῦ μαρτυρίαν κατὰ Ἰουδαίων. Παρὰ δὲ τοῖς ἐθνικοῖς ἤσκει εἰσέτι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀνατροφὴ δὲ, παιδεία, ὁ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα σεβασμός, ἡ λαμπρότης καὶ φαίδροτης τῶν ἐθνικῶν πανηγύρεων, πάντα ταῦτα ἠνώθησαν, ὅπως ὑποστηρίξωσι καὶ ἐνισχύσωσι τὴν εἰς τὴν πολυθεϊαν προσκόλλησιν. Ἡ ἠθικὴ τῶν ἐθνικῶν, ἥτις δὲν ἦτο ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο, οὐδένα περιορισμὸν ἔθετεν εἰς τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τοῦναντίον ἐπέθετε διὰ τῶν αὐστηρῶν αὐτῆς ἠθικῶν ἀπαιτήσεων εἰς τὸν ἄνθρωπον ζυγόν, ὅστις τοῖς

ἐθνικοῖς ἐφαίνετο παρὰ φύσιν καὶ ἀνύποιστος, ἡ δὲ ἀπλὴ αὐτῆς λατρεία δὲν ἐξήρκει νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς αἰσθήσεις τῶν ἐθνικῶν, αἵτινες εὕρισκον τοσαύτην τροφήν παρὰ τῇ ἐθνικῇ λατρείᾳ. Οἱ ἐθνικοὶ ἱερεῖς καὶ πάντες οἵτινες εἶχον συμφέρον ἐν τῇ διατηρήσει τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ἦσαν φυσικοὶ καὶ ἀδιάλλακτοι πολέμιοι θρησκείας, ἥτις ἠπείλει, νὰ καταστρέψῃ τὸ συμφέρον αὐτῶν, καθιστῶσα τὸ ἀξίωμα αὐτῶν περιττόν (Πρβλ. Πράξ. ιθ'. 25)¹. Πλίνιος ὁ νεώτερος (ἐν Ἐπιστ. Χ, 97) λέγει, ὅτι εἶχον ἐρμημωθῇ οἱ ναοί, ὅτι αἱ τελεταὶ ἀπὸ πολλοῦ πολλαχοῦ παρελείποντο, καὶ ὅτι σπανιώτατοι ἦσαν οἱ ἀγορασταὶ θυμάτων. Ἦτο δὲ εὐκολον εἰς τοὺς θέλοντας νὰ καταδιώξωσι τοὺς χριστιανούς. Ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν θεῶν τῆς Ῥώμης ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ θεμέλιον τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας, διὰ τοῦτο ὁ χριστιανός, ὁ προσβάλλων τὴν λατρείαν ταύτην, ἠδύνατο νὰ παρασταθῇ ὡς ἐνοχος ἐσχάτης προδοσίας καὶ ὡς ἐχθρός τοῦ κράτους. Ἐπειτα ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ὡς *religio pona*, μὴ ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τοῦ κράτους, κατεδιώκετο κατὰ τοὺς νόμους ἐναντίον τῶν *collegia illicita*. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν μὲν ἀνεκτικοί, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὰς θρησκείας τῶν ὑποδεδουλωμένων αὐτοῖς λαῶν καὶ πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκείας τὰς *antiquitas traditas*. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παρουσιάζετο ὡς νέα. Δὲν ἠδύνατο λοιπὸν νὰ ἀπολαύσῃ τῆς προστασίας τῶν νόμων (Πρβλ. Cicer. de legg. II, 8). Ὁ νομοδιδάσκαλος Ἰούλιος Παῦλος (Sent. V, 21, c. 2) λέγει, ὅτι ἐξ ἐκείνων, ὅσοι εἰσάγουσι νέας θρησκείας, δι' ὧν ταράσσονται τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων, οἱ μὲν σπουδαιότεροι πρέπει νὰ ἐξορίζωνται, οἱ δὲ ἀσημότεροι πρέπει θανάτῳ νὰ τιμωρῶνται. Ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχον πολλαὶ περὶ τῶν χριστιανῶν προλήψεις. Ἐπειδὴ ὁ χριστιανός ἐπρεπε νὰ μεταβάλλῃ τὸν μέχρι τοῦδε βίον του, νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τῶν δημοσίων θεαμάτων καὶ συμποσίων, νὰ ζῇ δὲ βίον ἡσυχον καὶ μεμονωμένον, ἀποφεύγων πᾶσαν στενὴν πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς συνάφειαν, τοῦτο ἐγέννησε τὴν πρόληψιν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι φανατικὴ τις, μελαγχολικὴ, σχεδὸν μισάνθρωπος μανία. Μία τῶν πρώτων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατηγοριῶν, ἥτις κατὰ

¹ Ὁ ἀργυροκόπος Δημήτριος ἐν Ἐφέσῳ ἤγειρε τὸν λαόν καὶ μάλιστα τοὺς ἐργάτας τῶν εἰδώλων κατὰ τοῦ Παύλου.

τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τακίτου ἀπεδίδετο τοῖς χριστιανοῖς ὑπῆρξεν, ὅτι οὗτοι ἐνεφοροῦντο ὑπὸ αἰσθημάτων ἐχθρικῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Καὶ ὁ Σουετώνιος λέγει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν γένος ἀνθρώπων δεισιδαιμονίαν νέαν ἀκολουθούντων καὶ μισάνθρωπον (superstitionis maleficae). Εἰς τὸ νὰ ὑποθάλη τὴν πρόληψιν ταύτην συνετέλει τὸ ὅτι κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐκκλησία ἐλάμβανε τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἐκ τῶν κατωτέρων τάξεων, ἐκ τοῦ μέσου τῶν ἀπλουστέρων ἀνθρώπων. Διότι οἱ πλούσιοι, οἱ ἰσχυροί, οἱ φιλόσοφοι ἐθεώρησαν κατ' ἀρχὰς μετὰ περιφρονήσεως τὴν ἐμφάνισιν τῆς νέας θρησκείας. Διὰ ταῦτα ψευδεῖς φῆμαι καὶ αἰσχραὶ κατηγορίαι κατὰ τῶν χριστιανῶν εὗρισχον εὐκόλον ὑποδοχὴν καὶ ταχύτατα διεδίδοντο. Τοιαῦται κατηγορίαι κατὰ τῶν χριστιανῶν εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. Ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ ἡρνοῦντο τοῖς θεοῖς πᾶν εἶδος λατρείας, οἱ δὲ ἐθνικοὶ δὲν ἐβλεπον παρ' αὐτοῖς τὰ σημεῖα τῆς λατρείας τῶν θεῶν, ναοὺς καὶ θυσιαστήρια, θύματα καὶ τὰ ὅμοια, διὰ τοῦτο κατηγοροῦντο ὡς περιφρονηταὶ πάσης ἐν γένει θρησκείας καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἄθεοι (Ἰους. ἀπολ. Α', ις', 13. 17). Ἄλλοι ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ὄχλου ἀπέδιδον τοῖς χριστιανοῖς τὴν προσκύνησιν ὄνου. Οὕτως ὁ Τερτουλλιανὸς (Apologet. 16) ἀναφέρει γελοιογραφίαν τινὰ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Deus Christianorum onochaetes. Παρὰ δὲ τῷ Ὀριγένηι βλέπομεν ὅτι ὠνομάζοντο οἱ χριστιανοὶ ὀνοκέφαλοι. Ὅτε δὲ ἡρνοῦντο νὰ μετέχωσι τῶν θυσιῶν τῶν γινομένων εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐπέσυρε τοῦτο κατ' αὐτῶν τὰς ποινὰς τοῦ ἐγκλήματος τῆς ἐσχάτης προδοσίας (irreligiosi in Cæsares). Τὴν θείαν εὐχαριστίαν τῶν χριστιανῶν ἐθεώρουν οἱ ἐθνικοὶ ὡς θυέστειον δεῖπνον, ἐν ᾧ αἱ σάρκες φονευθέντος παιδίου ἡσθίοντο, τὸ δὲ αἷμα αὐτοῦ ἐπίνετο, ἡ δὲ θερμὴ ἀγάπη, ἥτις συνέδεε τοὺς χριστιανούς μετ' ἀλλήλων, ἐξηγεῖτο παρ' αὐτῶν ὡς ἀκάθαρτος. Αἱ ἀγάπαι, τὰ ἀδελφικά δηλ. δεῖπνα, ἅτινα συνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ νὰ τελῶσι μετὰ τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐνομίζοντο οἰδιπόδαιοι μίξεις. Ὑπῆρχε λοιπὸν πολλὴ ὕλη, ὥστε νὰ γεννηθῇ γενικὴ ἀποστροφὴ καὶ μῖσος κατ' αὐτῶν. Πολλοὶ ἐθνικοὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσέβεια τῶν χριστιανῶν ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν καὶ ἐκδίκησιν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἐὰν χώρα τις ἐπάσχε ὑπὸ σεισμῶν, πλημμύρας, λιμοῦ καὶ τῶν τοιούτων, ὁ λαὸς ἐρεθιζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἱε-

ρέων, ἐξεγείρετο κατὰ τῶν χριστιανῶν ὡς τῶν ἐχθρῶν τῶν θεῶν, οἷς ἀπεδίδετο ἡ ἐνοχὴ τοῦ γενικοῦ ἐυστυχήματος, καὶ ἀπῆτει νὰ ἴδῃ αὐτοὺς συρομένους εἰς τὸν θάνατον. Ἐὰν, λέγει ὁ Τερτουλλιανὸς (Apologet. 40), ὁ Τίβερις ἀναβαίνει εἰς τὰ τεῖχη, ἐὰν ὁ Νεῖλος δὲν πλημμυρῇ, ἐὰν συμβαίνει ξηρασία, ἐὰν ἡ γῆ σείηται, ἐὰν λαμβάνῃ χώραν λιμός ἢ νόσος, εὐθὺς ὁ λαὸς κράζει· Τοὺς χριστιανούς εἰς τὸν λέοντα· Christianos ad leonem! Καὶ παρ' Ἀρνοβίῳ βλέπομεν, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ ἐσκέπτοντο οὕτω· « Ἐὰν οἱ θεοὶ ἠθέλησαν νὰ νικηθῶσιν οἱ Γερμανοὶ, οἱ Πέρσαι, οἱ Σκύθαι διὰ τοῦτο, διότι μεταξὺ αὐτῶν κατώχουν καὶ διηγόν χριστιανοὶ, πῶς δύνανται νὰ δώσωσι τοῖς Ῥωμαίοις τὴν νίκην, ἀφοῦ καὶ μεταξὺ τούτων κατοικοῦσι καὶ διάγουσι χριστιανοί; » Οἱ αὐτοκράτορες τέλος καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρχαὶ κατεδίωκον τοὺς χριστιανούς ὡς ἀνθρώπους, ὧν αἱ διδασκαλίαι καὶ τάσεις θεωροῦντο ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ Ῥωμαικοῦ κράτους. Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων σφοδροὶ ἠγέρθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ τὸ μὲν παρὰ τοῦ ἐθνικοῦ λαοῦ ἐρεθιζομένου παρὰ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, τὸ δὲ παρ' αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν ἐν γένει ἀρχῶν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας, ἐξ ὧν ὁμῶς τῇ θεῇ συναρωγῇ ἐξῆλθε νικηφόρος ὁ χριστιανισμός.

29.

Οἱ διωγμοὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον αἰῶνα.

Martini, Persecutiones Christt. Rostoch. 1802. Gibbon History of the decline of the roman empire. London 1776, 6. T. κεφ. 16. Tzschirner der Fall des Heidenthums. Lpz. 1829.

Οἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ τοῦ Α' αἰῶνος ἤρξαντο ἐπὶ Κλαυδίου (54). Ἐπὶ τούτου δὲν διεκρίνοντο εἰσέτι οἱ χριστιανοὶ τῶν Ἰουδαίων, ἐξωρίσθησαν δὲ μετὰ τούτων ἀπὸ Ῥώμης. Ἡ ἐξώθησις αὕτη ἐπῆλθε κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅπως φαίνεται ἐκ τοῦ Σουετωνίου ἔνεκα τῶν διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας μεταξὺ αὐτῶν ἐγερθειῶν ἐρίδων. Ὁ Σουετώνιος λέγει ἐπὶ λέξεσι τὰ ἐξῆς (vita Claudii c. 25). « Ὁ Κλαύδιος ἐξέβαλε τῆς Ῥώμης

τοὺς Ἰουδαίους μεγάλως ταρασσομένους ἕνεκα Χρήστου τινός (Chresto impulsore). » Ἄλλ' ὡς ἰδία κεχωρισμένη θρησκευτικὴ κοινωνία ἐγνώσθησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ κατεδιώχθησαν ἐπὶ Νέρωνος, ὅστις δολίως ἀπέδωκε τοῖς χριστιανοῖς τὴν πυρπόλησιν τῆς Ῥώμης, ἣν αὐτὸς εἶχε παρασκευάσει, καὶ διὰ τοῦτο διέταξε πολλοὺς αὐτῶν νὰ ρίψωσιν εἰς βορὰν τῶν θηρίων ἢ νὰ καῶσι ἀληλιμμένοι πίσσῃ (64 μ. Χ.). Ἡ φοδερὰ αὕτη πυρκαϊὰ, ἥτις κατὰ τινας μὲν ἱστορικοὺς προῦκλήθη παρὰ τοῦ Νέρωνος, ὅπως λάβῃ εἰκόνα τινὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου, κατ' ἄλλους δέ, ὅπως καταστρεφομένης τῆς παλαιᾶς πόλεως ἀνοικοδομηθῇ νέα, εὐρυχωροτέρα, καὶ εὑρεθῇ ὁ ἀναγκαῖος χῶρος, ἵνα κτίσῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορά του, διήρκεσεν ἑπτὰ ἡμέρας καὶ νύκτας. Ὁ Νέρων ἀπὸ ὑψηλοῦ μέρους θεώμενος αὐτὴν, ἀπήγγελλε τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἰλίου μέρη τῆς Ἰλιάδος! Τὰ 2/3 τῆς πόλεως κατεστράφησαν τότε. Ὁ διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξε φοβερός. Ὁ Τερτουλλιανὸς (Apoloγ. 5) μνημονεύει νόμων, οἵτινες ἐξεδόθησαν ἤδη ἐπὶ Νέρωνος πρὸς καταδίωξιν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ὁμως ἐν μέρει ἀνεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ. Ὁ Ὀρόσιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν παραδέχονται ὡς γενικεύθεντα τὸν διωγμὸν τοῦτον. Εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐνεποίησαν τοιαύτην φοδερὰν ἐντύπωσιν οἱ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοί, ὥστε διεδόθη παρ' αὐτοῖς ἡ φήμη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅτι ὁ Νέρων δὲν ἀπέθανεν, ἀλλ' ἀνεχώρησε μόνον εἰς τὸν Εὐφράτην, ὅθεν ὡς ἀντίχριστος ἐμελλε νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν. Ὁ Δομιτιανὸς (81-96) διέταξε νὰ φονεύσωσι τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φάβιον Κλήμεντα μετὰ καὶ ἄλλων ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ τῆς ἀθείας καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, τ. ἔ. τοῦ χριστιανισμοῦ, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι ἐθεώρουν ὡς μίγμα τι ἀπιστίας καὶ Ἰουδαϊκῆς δεισιδαιμονίας. Δύω δὲ ἀπόγονοι τοῦ Ἰούδα, συγγενεῖς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς καταγωγῆς των ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ δαυιτικοῦ οἴκου ἡγειρον ὑπονοίας, ἤχθησαν εἰς Ῥώμην ἐνώπιον τοῦ Καίσαρος, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀθωότητος καὶ ἀπλότητός των ἀφέθησαν ἐλεύθεροι. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐξωρίσθη εἰς τὴν Πάτμον καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης. Ὁ Νερούας (96-98) ὑπερῆρπισε τοὺς χριστιανοὺς ἀπαγορεύσας τὰς κατ' αὐτῶν ἐπὶ ἀθείᾳ καὶ Ἰουδαϊκοῖς ἐθίμοις κατηγορίας.

Τοὺς διωγμοὺς τοῦ Β' αἰῶνος ἤρχισεν ὁ Τραϊανὸς (98—117), ἐφ' οὗ ἡ κατὰ τῶν χριστιανῶν καταδίωξις κατέστη τακτικωτέρα καθ' ὠρισμένους νόμους τελουμένη. Οἱ χριστιανοὶ ἐφαίνοντο νῦν διττῶς ἔνοχοι ὥς ἐχθροὶ τῆς ἐπικρατοῦσης ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει θρησκείας, τῆς ὑπερασπιζομένης ὑπὸ τῶν νόμων τοῦ κράτους, καὶ διότι διὰ τῶν συναθροίσεων αὐτῶν παρέβαινον τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν ἐταιρειῶν καὶ τῶν σωματείων. Διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τῇ αἰτίᾳ τοῦ νεωτέρου Πλινίου ἐπιτρόπου ἐν Βιθυνίᾳ, ἀπεφώνησε ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν πρέπει μὲν νὰ ἀναζητῶνται, ἐὰν ὁμῶς ἤθελον κατηγορηθῇ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων καὶ ἀποδειχθῇ ἡ κατηγορία, νὰ τιμωρῶνται διὰ θανάτου ἐν περιπτώσει καθ' ἣν δὲν ἤρνοῦντο τὸν Χριστὸν καὶ δὲν ἐπέστρεφον πάλιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν (Plin. ep. X, 97· 98 Εὐσεβ. ἱστ. γ', 33). Πολλαχοῦ ὁμῶς κατεδίωκεν ὁ ἐθνικὸς ὄχλος τοὺς χριστιανούς καὶ ἄνευ τῆς ὀρισθείσης ταύτης διαδικασίας. Τὸν ἱερὸν Ἰγνάτιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας κατεδίκασεν αὐτὸς ὁ Τραϊανός, κατεσπαράχθη δὲ ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ τῆς Ῥώμης ὑπὸ ἀγρίων θηρίων· ὁ δὲ ὑπὲρ τὰ 120 ἔτη γέρων Συμεὼν ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Πόσον προθύμως ἀπέθνησκον οἱ χριστιανοὶ ὑπὲρ Χριστοῦ ἀποδείκνυει τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰγνατίου, ὅστις συρόμενος δέσμιος εἰς Ῥώμην ἵνα παραδοθῇ εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων, ἔγραψε πρὸς Ῥωμαίους· « Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ῥώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐνδεδεμένος δέκα λεοπάρδοις, ὁ ἐστὶ στρατιωτικὸν τάγμα, οἱ καὶ εὐεργετούμενοι χείρονες γίνονται. Ἐν δὲ τοῖς ἀδικήμασιν αὐτῶν μᾶλλον μαθητεύομαι· ἀλλὰ οὐ παρὰ τοῦτο δεδικαίωμαι. Ὀναίμην τῶν θηρίων τῶν ἐμοὶ ἐτοιμῶν, ἃ καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὐρεθῆναι, ἃ καὶ κολακεύσω συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα οὐχ ἤψαντο· κὰν αὐτὰ δὲ ἄκοντα μὴ θέλοι, ἐγὼ προσβιάσομαι. Συγγνώμην μοι ἔχετε· τί μοι συμφέρει ἐγὼ γινώσκω. Νῦν ἀρχομαι μαθητῆς εἶναι. Μηδὲν με ζηλῶσαι τῶν ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω. Πῦρ καὶ σταυρὸς, θηρίων τε συστάσεις, σκορπισμοὶ ὀστέων, συγκοπαὶ μελῶν, ἀλεσμός ὅλου τοῦ σώματος, κολάσεις τοῦ διαβόλου εἰς ἐμὲ ἐρχέσθωσαν μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω » (Εὐσεβ. ἱστορ., ἐκκλ. γ', 36). Ὁ Ἀδριανὸς

(117-138) καὶ ὁ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβῆς (138-161) ἐσπούδαζον νὰ ὑπερασπίζωσι τοὺς χριστιανοὺς κατὰ τῆς μανίας τοῦ ὄχλου. Ὁ πρῶτος, εἰς ὃν ἐπέδωκαν ἐν Ἀθήναις ὁ Κοδράτος καὶ ὁ Ἀριστείδης, φιλόσοφοι χριστιανοί, δύο ἀπολογίας ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, αἵτινες πιθανῶς κατέστησαν αὐτὸν προσηνέστερον πρὸς αὐτοὺς, ἀπηγόρευσε καὶ αὐτὲς τὸ νὰ θανατῶνται οἱ χριστιανοί ἐπὶ μόνῃ τῇ κραυγῇ τοῦ ὄχλου ἄνευ διαδικασίας· ὁ δὲ Ἀντωνῖνος ἐπεκύρωσε τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ προκατόχου του, ὅτε δημόσια δυστυχήματα ἰδίως σεισμοὶ εἶχον καὶ πάλιν ἐξεγείρει τὴν αἰμοχαρῆ λύσσαν τοῦ ὄχλου. Κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦναντίον ἀπεδείχθη ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ Μάρκος Ἀυρήλιος (161-180). Οἱ χριστιανοί ἀνεζητοῦντο πανταχοῦ, πρᾶγμα ὅπερ εἶχεν ἀπαγορεύσει ἄλλοτε ὁ Τραϊανὸς, καὶ πρὶν θανατώσωσιν αὐτοὺς ἐζήτουν νὰ ἀναγκάζωσιν αὐτοὺς διὰ βασάνων νὰ ἀρνηθῶσι τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἐν Σμύρνῃ ἀπέθανεν ὁ γέρων ἐπίσκοπος Πολύκαρπος, ὁ τελευταῖος μαθητὴς τῶν ἀποστόλων, τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον (168),¹ ἐν δὲ Ῥώμῃ ἐμαρτύρησεν Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος. Ὁ ἐπί-

¹ Ὁ Πολύκαρπος ἀπέδειξεν μέγιστον θάρρος κατὰ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ. Τοῦτο διηγῆται λεπτομερῶς ἡ ἐκκλησία τῆς Σμύρνῃς ἐν ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Πόντου, ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὰ ἐξῆς (Εὐσεβ. δ', 15). «Λοιπόν οὖν προσελθόντα ἀνθρώπων ὁ ἀνθύπατος, εἰ αὐτός ἐστιν ὁ Πολύκαρπος. Καὶ ὁμολογήσαντος ἐπειθεν ἀρνήσασθαι, λέγων· «αἰδέσθητί σου τὴν ἡλικίαν,» καὶ ἕτερα τοῦτοις ὁμοία, ἃ συνήθη αὐτοῖς λέγειν ἐστίν· «ὁμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, μετανόησον· εἰπέ, ἄρον τοὺς ἀθέους.» Ὁ δὲ Πολύκαρπος ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ εἰς πάντα τὸν ὄχλον τὸν ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισείσας αὐτοῖς τὴν χεῖρα, στενάξας τε καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπεν· αἶρε τοὺς ἀθέους. Ἐγκειμένου δὲ τοῦ ἡγουμένου καὶ λέγοντος· ὁμοσον καὶ ἀπολύσω σε, λοιδορήσων τὸν Χριστόν, ἔφη ὁ Πολύκαρπος· ὁ γδοήκοντα καὶ ἕξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδὲν με ἠδίκησε· καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλεῖά μου, τὸν σῶσαντά με; Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν καὶ λέγοντος· «ὁμοσον τὴν Καίσαρος τύχην,» ὁ Πολύκαρπος· εἰ κενοδοξοῖς, φησὶν, ἵνα ὁμώσω τὴν Καίσαρος τύχην, ὥς λέγεις, μετὰ παρρησίας ἄκουε· Χριστιανός εἰμι. Εἰ δὲ θέλεις τὸν τοῦ χριστιανισμοῦ μαθεῖν λόγον, δὸς ἡμέραν καὶ ἄκουσον. Ἐφη ὁ ἀνθύπατος· πείσον τὸν δῆμον. Πολύκαρπος ἔφη· σὲ μὲν καὶ λόγου ἡξίωσα· δεδιδάγμεθα γὰρ ἄρχαίς καὶ ἐξουσίαις ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναις τιμῇ κατὰ τὸ προσήκον τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς ἀπονέμειν, ἐκείνους δὲ οὐκ ἀξίους ἡγοῦμαι τοῦ ἀπολογεῖσθαι αὐτοῖς. Ὁ δὲ ἀνθύπατος ἔφη· θηρία ἔχω· τούτοις σε παραβαλῶ, ἵαν μὴ μετανόησῃς. Ὁ δὲ εἶπεν· κάλει· ἀμετάθετος γὰρ ἡμῖν ἡ ἀπὸ τῶν κρείττονων ἐπὶ τὰ χεῖρω μετάνοια, καλὸν δὲ μετατίθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ

σκοπος Σάρδεων Μελίτων λέγει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀποτεινόμενος, ὅτι οὐδέποτε ἐξεδόθησαν αὐστηρότεροι κατὰ τῶν χριστιανῶν νόμοι ἢ ἐπ' αὐτοῦ (Εὐσεβ. δ', 26). Ὁ ἄλλως ἀγαθὸς Μάρκος Αὐρήλιος ἐπέτρεπε τοὺς διωγμοὺς, διότι καὶ τοὺς χριστιανούς, μὴ γνωρίζων αὐτούς, δὲν ἐξετίμα δεόντως, καὶ διότι ἐνόμιζεν, ὅτι ἡ ἐξολόθρευσις αὐτῶν ἡδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἣν ἐπεδίωκεν ἀνόρθωσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, δι' ὅπερ ἐπαινεῖται παρὰ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ Ἰουλίου Καπιτωλίνου (vita Marc. Anton. c. 21). Οἱ διωγμοὶ ἐξηκολούθουν καὶ μετὰ ταῦτα. Τῷ 177 κατεδιώχθησαν, ἐφυλακίσθησαν καὶ ἐβασανίσθησαν ἀπανθρώπως οἱ χριστιανοὶ ἐν Λουγδούνῳ καὶ Βιέννῃ τῆς Γαλλίας. Ὁ ἐννενηκοντούτης ἐπίσκοπος Ποθεινὸς ἀπέθανεν ἕνεκα τῶν ἐν τῇ φυλακῇ κακώσεων· ἐκ τῶν λοιπῶν μέρος μὲν παρεδόθησαν εἰς βορὰν τῶν ἀγρίων θηρίων, μέρος δὲ ὡς ῥωμαῖοι πολῖται ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἡ αἰφνιδία σωτηρία τοῦ ῥωμαικοῦ στρατοῦ (174) ἐν τῷ πρὸς τοὺς Μαρχομάνους πολέμῳ, ἣν οἱ χριστιανοὶ ἀπέδιδον ταῖς εὐχαῖς τῶν ἐν τῇ legio fulminea εὐρισκομένων χριστιανῶν, φαίνεται ὅτι δὲν ἐκίνησε παντάπασιν τὸν αὐτοκράτορα εἰς συμπάθειαν πρὸς αὐτούς. Ὁ Κόμοδος (181—192) δὲν ἔδωκε

δίκαια. Ὁ δὲ πάλιν πρὸς αὐτόν· πυρὶ σε ποιήσω δαμασθῆναι, ἐάν τῶν θηρίων κατὰφρονῇς, ἐάν μὴ μετανοήσῃς. Πολύκαρπος εἶπε· πῦρ ἀπειλεῖς πρὸς ὧραν καίόμενον καὶ μετ' ὀλίγον σθενούμενον, ἀγνοεῖς γάρ τὸ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ αἰωνίου κολάσεως τοῖς ἀσεδέσι τηρούμενον πῦρ· ἀλλὰ τί βραδύνεις; φέρε ἃ βούλεις. Ταῦτα δὲ καὶ ἑτέρα πλείω λέγων, θάρρους καὶ χαρὰς ἐνεπίπλατο, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτος ἐπληροῦτο, ὥστε μὴ μόνον συμπεσεῖν ὑπὸ τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸύναντιον τὸν ἀνθύπατον ἐκστῆναι, πέμψαι τε τὸν κήρυκα καὶ ἐν μέσῳ τοῦ σταδίου κηρύξαι τῷ· Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἑαυτὸν χριστιανὸν εἶναι. Τούτου λεχθέντος ὑπὸ τοῦ κήρυκος πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων τῶν τὴν Σμύρναν κατοικούντων θυμῷ καὶ μεγάλῃ βοῇ ἑβόα· οὗτός ἐστιν ὁ τῆς Ἀσίας διδάσκαλος, ὁ πατὴρ τῶν χριστιανῶν, ὁ τῶν ἡμετέρων θεῶν καθαρῆς, ὁ πολλοὺς διδάσκων μὴ θύειν μηδὲ προσκυνεῖν. Ταῦτα λέγοντες, ἐπεβόων, καὶ ἡρώτων τὸν Ἀσιάρχην Φίλιππον, ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρπῳ τὸν λείοντα· ἀλλ' αἶτα ἔδοξεν αὐτοῖς, ὥστε ζῶντα τὸν Πολύκαρπον κατακαῦσαι. Ὅτε δὲ ἡ πυρὰ ἡτοιμάσθη, ἀποθήμενος ἑαυτῷ πάντα τὰ ἱμάτια, ἐπεῖρατο καὶ ὑπολύειν ἑαυτόν. Εὐθέως δὲ αὐτῷ περιετίθετο τὰ πρὸς τὴν πυρὰν ἡρμοσμένα ὄργανα, μελλόντων δ' αὐτῶν καὶ προσελθόντων αὐτὸν εἶπεν, Ἄφετέ με οὕτως. Οἱ δὲ προσέδεσαν αὐτόν. Εὐξαμένου δὲ πρῶτον αὐτοῦ, ἐξῆψαν τὸ πῦρ. Ἰδόντες δὲ μὴ δυνάμενον τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ πυρὸς δεπνηθῆναι, ἐκέλευσαν προσελθόντα αὐτῷ κομφέκτορα παραδῶσαι τὸ ξίφος. . . . Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον Πολύκαρπον. »

μὲν νέας διαταγὰς πρὸς διωγμοὺς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἰσχυροὶ οἱ ἀρχαιότεροι κατὰ τῶν χριστιανῶν νόμοι, δὲν ἐξέλιπον ἐπ' αὐτοῦ ἐντελῶς οἱ διωγμοί. Ἐπ' αὐτοῦ ἐθανατώθη ὁ ἐν Ῥώμῃ γερουσιαστὴς Ἀπολλώνιος ὡς χριστιανός.

30.

Συνέχεια. Οἱ διωγμοὶ τοῦ τρίτου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τετάρτου αἰῶνος.

Τῶν διωγμῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος κατήρξατο ὁ Σεπτήμιος Σευήρος (191—211), ὅστις ἐξέδωκε τῷ 202 αὐστηρὸν νόμον κατὰ τῆς παραδοχῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως· καὶ τὸ μὲν τῇ διαταγῇ αὐτοῦ, τὸ δὲ διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπιτρόπων πολλοὶ χριστιανοὶ ὑπέστησαν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἰδίως ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Λεωνίδης ὁ πατὴρ τοῦ Ὀριγένους προτρεπόμενος ὑπὸ τούτου, νεωτάτου ἐτιδόντος κατὰ τὴν ἡλικίαν, καὶ ἡ παρθένος Ποταμίαινα, ἐν Καρχηδόνι ἡ Περπέτουα καὶ ἡ Φελίτσιτας, αἵτινες μετὰ ἄλλων τεσσάρων χριστιανῶν παρεδόθησαν εἰς τὰ ἐν τοῖς ἀμφιθεάτροις θηρία. Ἐπὶ τούτου τοῦ διωγμοῦ ἔγραψεν ὁ Τερτουλλιανὸς τὸν ἀπολογητικὸν τοῦ λόγον. Ἐπὶ Καρακάλλᾳ (211-217) ἐξηκολούθησεν ὁ διωγμὸς ἀκόμη ἔτη τινά. Ἀλλὰ βραδύτερον μεταβαλὼν γνώμην ὁ αὐτοκράτωρ, ἀπηγόρευσε τοὺς διωγμούς. Ὁ Μακρίνιος κατὰ τὴν βραχείαν αὐτοῦ ἡγεμονίαν (19 μηνῶν 217-218) ἀνεκούφισε τὴν θέσιν τῶν χριστιανῶν, ἀπαγορεύσας τὸ νὰ διώκωνται ἐπὶ τῇ κατηγορίᾳ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσεβείας. Καὶ ὁ Ἡλιογάβας (218-222) ἐφείσθη τῶν χριστιανῶν· διότι αἱ ἡδοναὶ, εἰς ἃς ἦτο παραδεδομένος, δὲν ἄφηνον αὐτὸν νὰ σκεφθῇ περὶ αὐτῶν καὶ διότι δὲν ἐζῆσεν ἱκανὸν χρόνον ἵνα ἀγάγῃ εἰς πέρας τὸ σχέδιον αὐτοῦ νὰ ἐνώσῃ δηλ. πάσας τὰς θρησκείας καὶ τὴν χριστιανικὴν αὐτὴν μετὰ τῆς συριακῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου. Ὁ Ἀλέξανδρος Σευήρος (222—235), καθὼς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἰουλία Μαρμαίᾳ, ὑπῆρξε φίλος τοῖς χριστιανοῖς· ἐν τῷ εἰκονοστασίῳ αὐτοῦ (Lagarium) εἶχε μετὰ τῶν εἰκόνων τοῦ Ὀρφέως καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ λέγεται, ὅτι ἔφερε πάντοτε διὰ στόματος τὸ παράγγελμα τοῦ εὐαγγελίου (Ματθ. ζ', 12) « Πάντα ὅσα ἂν θέ-

λετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς, » ὅπερ κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐνεγράφη ἐπὶ τῆς εἰσόδου τῶν ἀνακτόρων τοῦ καὶ πάντων τῶν δημοσίων χιτρίων. Ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ Ἰουλία Μαρμαία προσεκάλεσε τὸν διὰ τὴν σοφίαν τοῦ πεφημισμένον Ὀριγένην, ἵνα διδάξῃ αὐτὴν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ ἡδύναντο ἤδη οἱ χριστιανοὶ νὰ οἰκοδομῶσιν ἐλευθέρως ἐκκλησίας. Ἡ μακρὰ αὕτη εἰρήνη διεκόπη διὰ τῶν διωγμῶν Μαξιμίνοῦ τοῦ Θρακοῦς (235—238), ὅστις ἐμίσει καὶ μόνον διὰ τοῦτο τοὺς χριστιανούς, διότι εἶχεν ἐννοήσει αὐτοὺς ὅ ὑπ' αὐτοῦ φονευθεῖς προκάτοχός του, φοβούμενος ἅμα μὴ ἐκδικηθῶσιν αὐτόν. Μετὰ τὸν φόνον ὁμως αὐτοῦ ἀπεδόθησαν πάλιν ἡ εἰρήνη καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ εὐνοια εἰς αὐτοὺς ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ἀραβοῦς, οὕτινος ἡ πρὸς τοὺς χριστιανούς εὐνοια ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ἐγεννήθη ἡ φήμη, ὅτι ἐγένετο καὶ χριστιανός, ζητήσας μάλιστα ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ πάσχα νὰ γίνῃ δεκτός καὶ εἰς τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν (Εὐσεβ. ζ', 34. 36, καὶ Χρον. 246), ὅπερ ὁμως εἶναι ἀπίθανον, διότι ὁ Φίλιππος ἔμενε πάντοτε ἐν τῷ φανερῷ ὡς ἐθνικός. Κατὰ τὴν μακρὰν, μόνον ὑπὸ τῶν ἐπὶ Μαξιμίνου τοῦ Θρακοῦς διωγμῶν διακοπεῖσαν, εἰρήνην εἶχον οἱ χριστιανοὶ τοσοῦτον αὐξηθῇ, ὥστε τοῦτο μεγάλους ἤγειρε φόβους παρ' ἐκείνοις τῶν ῥωμαίων, οἵτινες ἦσαν προσκεκολλημένοι πιστῶς εἰς τὰς ἀρχαίας ῥωμαϊκὰς παραδόσεις καὶ παρὰ τοῖς ζηλωταῖς λατρευταῖς τῶν ἐθνικῶν θεῶν. Οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι οἱ νόμοι καὶ τὰ μέτρα τὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων ληφθέντα δὲν ἦσαν οὔτε ὅσον ἔπρεπε γενικά οὔτε ἱκανῶς αὐστηρά. Διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος (249—251) ἀπεφάσισε τὴν ὀλικὴν καταστροφὴν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀπάλειψιν τῶν χριστιανῶν. Τὸ διάταγμα αὐτοῦ διέτασσε νὰ τεθῶσιν εἰς χρῆσιν πᾶν εἶδος βασάνων κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἤθελον ἀρνηθῇ νὰ θύσωσιν, ἀπειλοῦν εἰς τοὺς τυχόν παραβησομένους τὰς διαταγὰς ταύτας ὑπαλλήλους βαρυτάτας τιμωρίας. Ὁ θάνατος ἦτο ἡ συνήθης τιμωρία ἰδίως τῶν ἐπισκόπων. Τότε ἐμαρτύρησαν ὁ Ἱεροσολύμων Ἀλέξανδρος, ὁ Ρώμης Φαβιανός καὶ ὁ Ἀντιοχείας Βαβύλας. Εἰς τοὺς φεύγοντας ἀπηγορεύετο ἐπὶ θανάτῳ ἡ ἐπιστροφή καὶ ἐδημεύοντο αἱ περιου-

αἱ αὐτῶν. Ὅσοι ἐξώμνουν κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους προσφέροντες θυμίαμα καὶ θυσίας τοῖς θεοῖς, ὠνομάζοντο *ihurificati, sacrificati*. Ἄλλοι ἠγόραζον μόνον παρὰ τῆς ἀρχῆς ἀπόδειξιν, ὅτι ἠρνήθησαν τὴν πίστιν αὐτῶν, ἢ ἐπετύγχανον ἵνα διὰ χρημάτων τὰ ὀνόματα αὐτῶν καταγράφωνται ἐν τοῖς δημοσίοις καταλόγοις ὥς εἰ εἶχον ἐκπληρώσει τὸν νόμον (*libellatici καὶ acla facientes*). Καὶ οὗτοι δὲ, καθὼς καὶ οἱ πρῶτοι, θεωρούμενοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς πεπτωκότες (*lapsi*), ἤγειρον καθ' ἑαυτῶν τὴν ἀποστροφὴν τῶν χριστιανῶν καὶ μετανοοῦντες δὲ ἔπειτα, δυσκόλως καὶ μετὰ μακρὰν δοκιμασίαν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἐπεσε μὲν ὁ θηριώδης Δέκιος ἐν τινι πρὸς τοὺς Γότθους πολέμῳ (251), ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ μόνον ἐπ' ὀλίγον ἀπήλαυσαν εἰρήνης. Ἦδη ἐπὶ Γάλλου καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ (253—260) κατεδιώχθη πάλιν ἡ χριστιανικὴ θρησκεία μετὰ μεγάλης ὀμότητος καὶ ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Τὸν Οὐαλεριανὸν τοῦτον, κατ' ἀρχὰς εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς διακείμενον, ἐξώθησεν εἰς διωγμὸν κατ' αὐτῶν ὁ γόης Μακριανὸς, κατὰ τινὰς μὲν διότι ὁ χριστιανισμὸς ἑματαίου τὰς γοητείας αὐτοῦ, κατ' ἄλλους δὲ διότι ἦτο ζηλωτῆς τῆς ἐθνικῆς δεισιδαιμονίας καὶ ἐμίσει διὰ τοῦτο τὸν χριστιανισμὸν, τὸν ἀπειλοῦντα νὰ καταστρέψῃ αὐτήν. Διάταγμά τι τοῦ 258 διέτασσε, ἵνα οἱ ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι ἀποκεφαλίζωνται. Ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος Σηξτος καὶ ὁ διάκονος αὐτοῦ Λαυρέντιος ὑπῆρξαν μεταξὺ τῶν πρώτων τοῦ διωγμοῦ τούτου μαρτύρων. Καὶ ὁ Καρχηδόνης δὲ ἐπίσκοπος Κυπριανὸς ἀπεκεφαλίσθη τότε ἐνώπιον ὅλης τῆς ἐκκλησίας του. Τούναντίον ὁ υἱὸς τοῦ Οὐαλεριανοῦ Γαλλιηνὸς (260-268) οὐ μόνον ἐχάρισεν εἰρήνην τοῖς χριστιανοῖς, ἀλλὰ καὶ διατάξας νὰ ἀποδοθῶσιν αὐτοῖς αἱ εἰς τὰς ἐκκλησίας ἀνήκουσαι οἰκοδομαί, τὰ κτήματα καὶ τὰ κομμητήρια, ἀνεγνώρισε πρῶτος αὐτὸς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ὡς νομίμως ὑφιστάμενον θρησκευτικὸν σωματεῖον (*religio licita*). Ἐκτοτε ἠκολούθησε τεσσαρακονταετὴς εἰρήνη, ἥτις δι' οὐδενὸς γενικοῦ διωγμοῦ διεκόπη (260—303). διότι τοῦ Ἀύρηλιανοῦ ἡ πρόθεσις νὰ ἀρχίσῃ νέον τινὰ διωγμὸν τῷ 278 ἑματαιώθη διὰ τοῦ θανάτου του. Ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν ἀνέπτυξαν οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὴν ἀληθῆ

λατρείαν αὐτοῦ ἀγάπης ἐμπνεόμενοι, ὑπεράνθρωπον ἀληθῶς θάρρος, τὸ ὁποῖον ἐκίνει καὶ αὐτῶν τῶν διωκτῶν των τὸν θαυμασμόν. Αὐτοὶ οἱ βασανισταὶ των πολλάκις ὑπὸ τοῦ θάρρους τούτου ἐκπληττόμενοι, ἐκήρυττον ἑαυτοὺς χριστιανοὺς καὶ συναπέθνησκον καὶ αὐτοὶ ὡς μάρτυρες. Καὶ τὸ θάρρος τοῦτο ἐδείκνυσεν οὐ μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες, καὶ νεαραὶ πολλάκις παρθένοι ἢ παῖδες. Ἦναγκάζοντο δὲ κατὰ τοὺς διωγμοὺς τούτους οἱ χριστιανοὶ νὰ φεύγωσι καὶ νὰ κρύπτονται ἐν ἐρήμοις καὶ ἐν σπηλαίοις, καὶ ἐκεῖ νὰ τελῶσι τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἰταλίας κατέφευγον ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν εἰς τὰς ὑπογείους κατακόμβας, ὅπου καὶ σήμερον σώζονται πολλοὶ χριστιανῶν μαρτύρων τάφοι. Διὰ τοιούτων κινδύνων διήλθεν ὁ χριστιανισμός! Ἀλλ' ἡ ἐξωτερικὴ βία δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις, τούταντίον ἐκράτυεν αὐτάς.

Τῆς εἰρήνης ἀπήλαυσαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ Διοκλητιανῶν (288—305) μέχρι τοῦ 303· ἀλλ' ὡς εἰ μὴ ἤρχουν οἱ μέχρι τοῦδε διωγμοὶ ἐμελλε κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα νὰ ὑποστῇ ἡ ἐκκλησία καὶ νέους. Ἡ πάντοτε μεγαλητέρα γινομένη ἀποστασία ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἀνησύχει τὸν Διοκλητιανόν. Ἡ ἀρχαία λαμπρότης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἔπρεπε νὰ ἐπανορθωθῇ, ἐφαίνετο δὲ ὅτι λίαν ἤθελε συντελέσει εἰς τοῦτο ἡ ὑπεράσπισις καὶ ἐνίσχυσις τῆς θρησκείας τοῦ κράτους. Ὁ Καῖσαρ Γαλέριος, ὃν ὁ Διοκλητιανὸς εἶχε προσλάβει ὡς βοηθὸν ἐν τῇ διοικήσει τοῦ εὐρυτάτου Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 292 διὰ τὴν ἀνατολήν, καθὼς διὰ τὴν δύσιν προσελήφθησαν ὁ Μαξιμιανὸς ὡς αὐγουστός (τῷ 286) καὶ Κωσταντίος ὁ Χλωρός ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ὡς καῖσαρ (τῷ 292), παραδεδομένος ὢν εἰς τὴν ἐθνικὴν δεισιδαιμονίαν ὥθει τὸν Διοκλητιανόν πρὸς τοῦτο, ὑποστηριζόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων. Οὕτως ἀπεφάσισε τέλος ὁ Διοκλητιανὸς νὰ ἐξαλείψῃ τὸν χριστιανισμόν διὰ γενικοῦ τινος διωγμοῦ μετὰ σταθεροτήτος διεξαγομένου. Τὰ παθήματα, ἅτινα ἐπασχον ἀπὸ τοῦ 298 οἱ ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῇ αὐλῇ εὐρισκόμενοι χριστιανοί, ὑπῆρξαν οἱ προάγγελοι αὐστηροτέρων καὶ γενικωτέρων κατὰ τῶν χριστιανῶν μέτρων. Τὸ πρῶτον διάταγμα τοῦ 303 ἐκήρυττε τοὺς χριστιαν-

νοὺς ἐστερημένους τῆς προστασίας τῶν νόμων, καὶ ἀπέκλειεν αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀρχῆς, διέτασσε δὲ καταστροφὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ παράδοσιν καὶ πυρπόλησιν τῶν ἱερῶν αὐτῶν βιβλίων. Διὰ νέου τινὸς διατάγματος ἐρρίπτοντο εἰς τὰς φυλακὰς οἱ κληρικοί· τρίτον δὲ διάταγμα διέτασσε νὰ ἀναγκασθῶσιν οὗτοι καὶ ἐν γένει οἱ χριστιανοὶ διὰ βασάνων νὰ θύσωσιν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 304 τέλος διεστάθη ἡ ἐκτέλεσις τῆς θανατικῆς ποινῆς ἐπὶ τῶν δυστροπούντων. Ἐκ τῶν πρώτων θυμάτων τῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ τούτων διωγμῶν ὑπῆρξε κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ ὁ Γεώργιος ὁ ἐπονομασθεὶς τροπαιοφόρος, χιλιάρχος τὸ ἀξίωμα. Ἐνῶ δ' οὕτως ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμαίνετο κατὰ τῶν χριστιανῶν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Γαλέριος, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἀφρικῇ κατεδίωκε τοὺς χριστιανούς ὁ ἐπίσης μέγας αὐτῶν πολέμιος Μαξιμιανός. Ἐπὶ τούτου ἐμαρτύρησεν ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ Δημήτριος ὁ ἐπικληθεὶς μυροβλήτης, ὅστις ἐν τῇ φυλακῇ ὧν, ἐθανατώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος, διότι παρώτρυνεν ἐν τῷ σταδίῳ Νέστορά τινα κατανικήσαντα ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν τὸν μέγалаυχον ἐθνικὸν Λυαῖον. Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρ-παρχίαις ἐπίτροποι ἐσπευδον νὰ ἀκολουθῶσι τὸ παράδειγμα τοῦ αὐτοκράτορος. Μόνον ἐν Γαλλίᾳ ἀπήλαυνον οἱ χριστιανοὶ εἰρήνης ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀγαθοῦ Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ. Κατὰ πλείστων κληρικῶν μόνον τὸ ὅτι δὲν παρέδιδον τὰς Γραφὰς ἵνα καῶσιν, ἐπέστυρε τὸν θάνατον. Ὅσοι ἐδειλίων, ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ὡς προδόται (traditores). Ὡς τοιοῦτοι δὲ ἐθεωροῦντο παρὰ τῶν αὐστηροτέρων καὶ ὅσοι ἀντὶ τῶν Γραφῶν ἵνα σωθῶσιν παρέδιδον εἰς τοὺς ἀμαθεῖς στρατιώτας συγγράμματα αἰρετικῶν. Οὐδέποτε μέχρι τοῦδε εἶχον ἐπινοηθῇ σκληρότεραι βάσανοι, ποικιλότεροι τρόποι θανάτου, ὅσον νῦν κατὰ πολυαρίθμου κοινωνίας, ἧς τὸ μόνον ἔγκλημα ἦτο ἡ θρησκεία αὐτῆς. Ἀλλ' οὗτος ἦτο καὶ ὁ τελευταῖος μέγας ἀγὼν, ὃν ὁ ῥωμαϊκὸς ἐθνισμὸς περὶ ζωῆς ἢ θανάτου ἐπάλαιε πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν. Ἦδη ἐπιγραφαὶ ὕμνουν τοὺς αὐτοκράτορας, ὅτι κατώρθωσαν νὰ ἐξαλείψωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς πολιτείας, τοὺς χριστιανούς (Nomine christianorum deleti, qui rem publicam evertebant. Superstitione christiana ubique deleta). Καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν δὲ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Μαξιμιανοῦ, μεθ' ἣν ἀνε-

κηρύχθησαν αὐγουστοὶ οἱ τέως καίσαρες Γαλέριος καὶ Κωνσταν-
τιος, προσλαβόντες ὡς καίσαρας ὁ μὲν τὸν Μαξιμίονον ἐν
τῇ ἀνατολῇ, ὁ δὲ τὸν Σευήρον ἐν τῇ δύσει, ὁ διωγμὸς ἐν τῇ
ἀνατολῇ δὲν ἐπαυσεν, ἐγίνε μάλιστα ἐτι δεινότερος· διότι ὁ Μα-
ξιμῖνος συνεμερίζετο τὰς διαθέσεις τοῦ θεοῦ τοῦ Γαλερίου. Ἐν
ἔτει 308 διέταξε νὰ ῥάνωσι τὰ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τρόφιμα δι' οἴνου
ἢ ὕδατος ἐκ τῶν θυσιῶν, τῷ δὲ 310 ἀπεκεφαλίσθη ὁ ἐπίσκοπος
Γάζης Σιλουανὸς μετ' ἄλλων 38. Τότε ἐμαρτύρησεν ἐν Ἡλιουπό-
λει τῆς Φοινίκης καὶ ἡ παρθένος Βαρβάρα, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἡ
φιλοσοφικῶς μεμορφωμένη Αἰκατερίνα. Ἐν τῇ δύσει τοῦναντίον
εἶχε θέσαι ἤδη τῷ 305 τέρμα εἰς τὸν διωγμὸν ὁ πρὸς τοὺς χρι-
στιανοὺς φιλικῶς διατεθειμένος υἱὸς τοῦ Κωνσταντίου Κων-
σταντῖνος ὁ καῖσαρ ἀναδεδειγμένος. Καὶ ὁ Γαλέριος ὁμως
ἐννόησεν ἐπὶ τέλους ὅτι ἀνθρώπιναι δυνάμεις δὲν ἤρκουν νὰ
καταστρέψωσι τὸν χριστιανισμόν, ἐν ταῖς βασάνοις δὲ ἀνιά-
του τινὸς νόσου ἐπίστευσεν ὅτι ἀνεύρισκε τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Θεοῦ
τῶν χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο ἀνεκάλεσε διὰ νέου νόμου τὰ τῶν τε-
λευταίων ἐτῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν διατάγματα. Ὁ νόμος οὗ-
τος τοῦ Γαλερίου ἀφῆκεν ἐλευθέρους τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀσχῶσι
τὴν θρησκείαν αὐτῶν, ἀπαγορεύων μόνον αὐτοῖς νὰ πράττωσι τι
κατὰ τοῦ κράτους ἐπιβλαβές, καὶ παραγγέλλων αὐτοῖς νὰ εὐχων-
ται ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ κράτους. Εὐθὺς ὁμως μετὰ
τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὃν διεδέχθη ἐν τῇ ἀρχῇ ὁ Λικίνιος, ἀνε-
νέωσεν ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁ Μαξιμῖνος τὸν διωγμὸν. Ὁ Μαξιμῖνος
οὗτος παρέσχε μετὰ χαρᾶς εἰς πολλὰς μεγάλας πόλεις τὴν ζη-
τηθεῖσαν ἀπόκλεισιν τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Ἐπ'
αὐτοῦ δὲ νέαι ἐπιγραφαὶ ἐκήρυττον δημοσίᾳ ὡς τετελεσμένην
τὴν ἐξόντωσιν τῶν χριστιανῶν. Ἡ οἰκοδόμησις ἐκκλησιῶν ἀπη-
γορεύετο, πλείστοι δὲ χριστιανοὶ ἀπηνέσταστα ἐτιμωροῦντο, καὶ
δι' αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἐξηπλοῦντο πολλαὶ κατ' αὐτῶν συκοφαντίαι.
Τότε διεδόθησαν τὰ Acta Pilati, ὑδριστικώτατον ἐθνικὸν ψευδε-
πίγραφον πλῆρες αἰσχροτάτων κατηγοριῶν καὶ ψεύδεων περὶ τοῦ
πάθους τοῦ Κυρίου, εἰσαχθέντα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σχολεῖα πρὸς
ἀνάγνωσιν τῶν νέων. Μόνον δὲ ὁ πρὸς τὸν συνηγεμονεύοντα ἐν
τῇ δύσει Κωνσταντῖνον φόβος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ μετριάσῃ τοὺς
διωγμούς. Ἐν τῇ δύσει μόνον ὅπου ὁ Μαξιέντιος ἤρχεν, ὁ

Κεφ. Α'. Ἐξάπλωσις. τῆς ἐκκλησίας. Προσβολαὶ φιλοσόφων. 85

στις εἶχεν ἀρπάσει τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τοῦ Σευήρου, ἦτο δὲ φίλος τῆς ἐθνικῆς μερίδος ἐν Ἰταλίᾳ, ἐκινδύνευον οἱ χριστιανοὶ νὰ καταδιωχθῶσιν. Ἀλλὰ τῷ 312 ἐπελθὼν κατ' αὐτοῦ ὁ Κωνσταντῖνος, ἐνίκησεν αὐτόν. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην λέγεται, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶδεν ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἐν οὐρανῷ λάμπον τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ἀνέγνωσε τὴν ἐπιγραφὴν· Τούτῳ νίκα! Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπέθηκεν ἐπὶ κορυφῆς τῆς σημαίας τοῦ στρατοῦ τὸν σταυρὸν (λάβαρον). Ἡ τελικὴ νίκη ἀνῆκε πράγματι τῷ χριστιανισμῷ· διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἀφοῦ ἐνίκησε καὶ τὸν Μαξιμίνον, ἀνεκήρυξε μετὰ τοῦ Λικινίου γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν τῷ 313. Οἱ διωγμοὶ δὲν ἤδυνήθησαν νὰ ἐξοντώσωσι τοὺς χριστιανοὺς, συνέτειναν δὲ μᾶλλον εἰς τὸ νὰ θαυμασθῶσιν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἐξαπλωθῇ καὶ κραταιωθῇ ἐτι μᾶλλον ἡ πίστις αὐτῶν. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' καὶ ἀρχῆς τοῦ Δ' αἰῶνος τὸ μεγαλῆτερον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ῥωμαίου κράτους καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ ἦτο χριστιανικόν. Συγχρόνως δὲ ἡγεῖραν ἐτι μᾶλλον τὸν ζῆλον αὐτῶν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ εὐαγγέλιον καὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν βίον αὐτῶν ἐτι καθαρώτερον καὶ ἀγνώτερον. Διότι καθὼς τὸ πῦρ καθαρίζει τὸν χρυσόν, οὕτως ἡ θλίψις τὰς ψυχάς. Τοιοῦτος ἐξῆλθεν ὁ χριστιανισμὸς ἐκ τῶν φοβερῶν ἐκείνων διωγμῶν.

31.

Αἱ προσβολαὶ τῶν φιλοσόφων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Baumgarten Crusius, de scriptoribus, qui nov. rel. impugnarunt.
Misn. 1845.

Τὸν χριστιανισμὸν δὲν ἐπολέμησαν οἱ ἐθνικοὶ μόνον διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ διὰ πνευματικῶν ὅπλων ἢ διὰ συγγραφῶν. Ὁ πνευματικὸς οὗτος ἀγὼν κατὰ τῆς νέας θρησκείας διεξήγετο κατὰ διττὸν τρόπον, τὸ μὲν δ' ὑπερασπίσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, τὸ δὲ διὰ σπουδαίων ἢ σκωπτικῶν προσβολῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, κατὰ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ, τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῶν διδασκαλιῶν του καὶ δι' ὕβρεων κατὰ τῶν χριστιανῶν ὡς ἀνθρώπων καὶ πολιτῶν. Τὸ πρῶτον ἔργον ἀνέλαθεν ἡ

ἡ νεοπλατωνικὴ σχολὴ ἡ θεμελιωθεῖσα καὶ διαμορφωθείσα κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα διὰ τοῦ Ἀμωνίου Σακκά, τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πορφυρίου, κοσμηθεῖσα δὲ κατὰ μὲν τὸν Δ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίου, κατὰ δὲ τὸν Ε' διὰ τοῦ Πρόκλου. Ὁ νεοπλατωνισμὸς ἐγεννήθη ἐκ τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας, εἰς τὴν εἶχον ρίψει αὐτὸ τὰ διάφορα ἀλλήλοις πολέμια φιλοσοφήματα καὶ θρησκευματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἐζήτησε δηλ. νὰ ἐνώσῃ πάσας τὰς φιλοσοφίας, καθὼς καὶ πάσας τὰς θρησκείας, ὑποδεικνύων ἐσωτερικὴν τινα ἐνότητα ὑφισταμένην ἐν ταύταις ἀπάσαις. Ὁ θεὸς τῶν νεοπλατωνικῶν εἶναι τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐννοιαν κείμενον ὄν. Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐγεννήθη ὁ θεὸς «νοῦς», ἐκ τούτου δὲ «ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου» (νεοπλατωνικὴ Τριάς). Ἡ ὕλη προϋπῆρχεν αἰωνίως. Αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ εἶναι ἀπόρροιαὶ τοῦ θείου νοῦς, ἐκπεσοῦσαι εἰς τὴν ὕλην. Διὰ τοῦτο ἡ ὑψίστη ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ὕλης, ἡ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν θείων ἀνύψωσις διὰ τῆς ἐκστάσεως. Μετὰ θάνατον ἐπιστρέφει ἡ ψυχὴ εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον, εἰς ὃν φύσει ἀνήκει. Πάντα τὰ φιλοσοφήματα εἶναι ἀληθῆ, διότι περιέχουσι μέρος τῆς ἀληθείας. Πᾶσαι αἱ θρησκείαι εἶναι ἀληθεῖς, διότι πάντες οἱ μερικοὶ θεοὶ εἶναι διάφοροι μερικαὶ ἀποκαλύψεις τοῦ θείου, τοῦ ὄντος. Ὁ νεοπλατωνισμὸς εἶναι κατὰ ταῦτα μυστικὴ θρησκευτικὴ φιλοσοφία μὴ ζητοῦσα νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ σύστημα τῶν φιλοσοφικῶν ἀληθειῶν δι' αὐστηρᾶς λογικῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ παραδεχομένη ὡς μέσον ὅπως φθάσῃ τις εἰς ταύτην, τὴν ἐκστασιν, τὴν ἐμπνευσιν. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς θεοδιδάκτους. Οὕτως ὠνόμαζον τὸν Σακκά. Ὁ δὲ Πλωτῖνος ἐκρυπτε τὴν γέννησίν του. Οἱ νεοπλατωνικοὶ οὗτοι ἐνόμιζον ὅτι ὑπερήσπιζον τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ζητοῦντες νὰ καταδείξωσιν ὡς ὑφισταμένην ἐν τῇ πολυθείᾳ ἐσωτερικὴν τινα οὐσιώδη ἐνότητα μεθ' ὅλην τὴν ποικιλίαν καὶ διαφορὰν τῶν ἐξωτερικῶν τύπων. Οἱ μερικοὶ θεοὶ ἦσαν, ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω, διάφορα ὄργανα ἀποκαλύψεως τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ. Εἰς τοὺς τῆς πολυθείας μύθους ἐζήτουν δι' ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας νὰ δώσωσιν ὑψηλὴν τινα ἐννοιαν, καὶ προσεγγίσωσιν οὕτω εἰς τὰς χριστιανικὰς περὶ Θεοῦ ἰδέας, ὑπὸ τῶν ὁποίων πολλαχῶς ἐπιρρεάσθησαν. Τὸν χριστιανισμόν ἤθελον νὰ

θεωρῶσιν ὡς μίαν τῶν πολλῶν θρησκειῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ ἀπέχρουν πᾶσαν τοιαύτην ἰδέαν, θεωροῦντες τὸν χριστιανισμόν ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ θρησκείαν, διὰ τοῦτο ἐκηρύχθησαν κατ' αὐτοῦ. Ἀπ' εὐθείας ἤρξαντο νὰ προσβάλλωσιν οἱ ἐθνικοὶ διὰ συγγραφῶν τὸν χριστιανισμόν ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος. Ὁ Λουκιανὸς μόνον ἐν παρόδῳ ἔσχωψεν ὡς μωρὰν τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν τῶν χριστιανῶν, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ὄνειροπολήσεων αὐτῶν περὶ ἀθανασίας, τὴν ἀθῶαν αὐτῶν καὶ ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐτῶν, δι' ἧς ἐγίνοντο τὰ θύματα παντὸς ἀπατεῶνος. Ἰδίως ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς, παριστῶν τοῦτον μετὰ βίον πλήρη ἡθικῶν ἀποπλάνησεων προσερχόμενον πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ μεγάλων τιμῶν ἀξιούμενον, ἀλλ' ἔπειτα ἔνεκα παραβάσεως ἀσημάντων τινῶν διατάξεων ἀποκλειόμενον τῆς κοινωνίας αὐτῶν καὶ ῥίπτοντα ἑαυτὸν εἰς τὰς φλόγας καὶ καίόμενον, θέλει νὰ ἐμπαίξῃ ὡς ματαίαν τὴν περὶ ἀθανασίας πίστιν τῶν χριστιανῶν, τὴν πρὸς τὸ μαρτύριον προθυμίαν των, τὴν προσδοκίαν ἀνταμοιβῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, τὴν εἰλικρινῇ αὐτῶν ἀδελφικὴν ἀγάπην, καὶ τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰς τέρψεις αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ σκώπτονται παρ' αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ Ἀλέξανδρος (25, 38), Περὶ ἀληθοῦς ἱστορίας (I, 12. 20. II, 4, 11), καὶ ἐν τῷ Φιλοπάτριδι, οὗτινος ἀμφιβάλουσι τὴν γνησιότητα. Μετὰ περισκέψεως τούναντίον καὶ εὐφυῶς κατεσκευασμένη ὑπῆρξεν ἡ ἐμπαθὴς καὶ σφοδρὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν προσβολὴ τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Κέλσου (ἤχμ. περὶ τὸ 140). Ὁ Κέλσος ἐν τῷ « Ἀληθεὶ λόγῳ » θεωρεῖ τὸν μὲν Χριστὸν ὡς Ἰουδαϊόν τινα γόητα, τὴν δὲ χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς μίγμα τι δεισιδαιμονίας Ἰουδαϊκῆς, νέων τινῶν παραδοξολογιῶν, καὶ τινῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δεδανεισμένων ἡθικῶν παραγγελμάτων καὶ τοὺς χριστιανούς νομίζει ὡς ὄχλον τετυφλωμένων ἀνθρώπων, οἵτινες διὰ τῶν μωριῶν των ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον ἀμαθεῖς, ἐγκληματίας, δούλους καὶ γυναῖκας καὶ παιδία προσελκύουσιν. Ὁ Κέλσος οὗτος ἐκτὸς τοῦ ἀληθοῦς λόγου εἶχε καὶ ἄλλα συγγράμματα φιλοπονήσει, ἐξ ὧν ὁ Ὀριγένης ἐγνώριζεν ὅτι ἦτο ἐπικούρειος (Κατὰ Κέλσ. α, 8). Ἐν τῷ ἀληθεὶ λόγῳ ὁμῶς προσποιεῖται τὸν πλατωνικόν, ἴσως ὅπως

ἐνεργήσῃ περισσότερον παρὰ τοῖς εὐσεβέσιν ἐθνικοῖς. Ὁ ἀληθὴς λόγος διετηρήθη εἰς ἡμᾶς μόνον ἐν μέρει ἐκ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Ὠριγένους. Ἐν αὐτῷ προσάγει κατὰ πρῶτον Ἰουδαῖον τινα προσβάλλοντα τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν, ἔπειτα δὲ ἐθνικόν τινα φιλόσοφον, ὅστις ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὡς ψευδῇ συγχρόνως καὶ τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ τὸν χριστιανισμόν. Ὁ πόλεμος τοῦ Κέλσου εἶναι πνευματώδης, εὐφυὴς καὶ σαρκαστικὸς, ἀλλ' ἀνελικρινής. Ἀναφορά τις, ἂν καὶ μὴ φανερώς ἐκπεφρασμένη, ὑποδεικνύεται ἐν τῇ ὑπὸ Φιλοστράτου περὶ τὸ 230 συγγραφείσῃ βιογραφίᾳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, καθ' ὅσον ἐν ταύτῃ ὁ δῆθεν φιλόσοφος οὗτος, ὅστις ἀναπλάσσεται ὡς τὸ ἰδεῶδες φιλοθέου τινὸς φιλοσόφου, καὶ ὡς διαπράξας θαύματα καὶ μεταρρυθμίσας τὰς ἐθνικὰς θρησκείας, ἀντιτίθεται τῷ Χριστῷ. Ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ συνέταξαν καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ Πορφύριος (304) καὶ Ἰάμβλιχος (333) τὸν βίον τοῦ Πυθαγόρου. Ὁ αὐτὸς Πορφύριος συνέταξε καὶ 15 βιβλία κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἐν οἷς ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ἀντιφάσκοντα τὰ ἱερὰ βιβλία, ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν μεταξὺ Πέτρου καὶ Παύλου ἔριν (Γαλ. 6.); θεωρεῖ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν ὡς πρόρρησιν μετὰ τὰ γενόμενα, καὶ ἐλέγχει τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν. Κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ συνέγραψαν κατὰ τὸν Β' αἰῶνα καὶ ὁ κυνικὸς Κρήσκης καὶ ὁ Κορνήλιος Φρόντης. Καὶ ὁ ἐπίτροπος τῆς Βιθυνίας Ἱεροκλής, ὅστις κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν εἶχε διὰ τῆς ὁμότητός του διακριθῇ, παρέβαλεν ἐν τινι συγγράμματι αὐτοῦ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Ἀπολλωνίου. Πρὸς τὰς προσβολὰς ταύτας κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἔμειναν ἀναπολόγητοι οἱ τῆς ἐποχῆς ταύτης χριστιανοί. Ἄνδρες σοφοί, οἱ μετὰ ταῦτα ἀπολογηταὶ κληθέντες, καθὼς ὁ Ἰουστίνος, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Τερτουλλιανὸς, ὁ Κλήμης, ὁ Ὠριγένης; ὁ Ἀρνόβιος καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ρηθήσονται τὰ δέοντα, δι' αὐτῶν τῶν ὀπλῶν τῆς ἐθνικῆς παιδείας καὶ φιλοσοφίας ὑπερήσπισαν εὐδοκίμως τὸν χριστιανισμόν. Οἱ ἀπολογηταὶ οὗτοι ἀπεδείκνυν τὸ ἀβάσιμον τῶν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατηγοριῶν, τὴν λογικότητα αὐτοῦ, καὶ τὸ ἄλογον καὶ ἀνῆθικον τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν. Ἐσπούδαζον δὲ νὰ ἀποδείξωσι τὴν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἀρίστων φιλοσόφων τῆς ἀρχαϊότητος ὑφισταμένην ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη συμφωνίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἑκκλησιαστικὴ διδασκαλία. Αἱ ἀντιθέσεις αὐτῆς.

Αἵρέσεις καὶ σχίσματα.

Πηγαί. — Hilgers, kritische Darstellung der Hæresien. Bonn. 1837. Huber, Philosophie der Kirchenväter. Muenchen. 1859. Matter, Hist. crit. du gnosticisme. Paris 1843. Neander, Genetische Entwicklung der gnostischen Systeme. Berlin 1818. Gieseler Kirchengeschichte I. 4. 179. Baur, die christliche Gnosis. Ritter, Geschichte der christlichen Philosophie. Hamburg. 1844. Lipsius, der Gnosticismus. Leipzig. 1860. Martini, Geschichte des Dogmas von der Gottheit Christi. Rost. 1800. Dorner, Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi. Stuttg. 1852. Doellinger, Kirchengeschichte. Μελετίου ἐκκλ. ιστορ. τομ. Α', σ. 438. Κοντογόνου ἐκκλ. ιστορ. τομ. Α', σ. 418 καὶ 247

32.

Γενικὴ παρατήρησις.

Ἐπειδὴ τὸ εὐαγγέλιον διεδόθη τὸ πρῶτον μεταξύ λαῶν πεπολιτισμένων, ἰδίως τῶν ἐλλήνων, τῶν ῥωμαίων καὶ τῶν ἰουδαίων, παρ' οἷς ἤχμαζον τὰ γράμματα, ἦτο ἐπόμενον ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐμελλε νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἀναπτυχθῇ. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνη ἀνευ ἀγώνων καὶ ἀντιθέσεων. Δύο δὲ κινδύνους διέτρεχε πρὸ πάντων ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, νὰ ἀποκλίνη ἢ εἰς τὸν ἰουδαϊσμόν ἢ εἰς τὰς ἐθνικὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς δοξασίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀποπλάνησις ἡδύνατο νὰ προσβάλῃ τὴν πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ, καταβιβάζουσα αὐτὸν εἰς ἰουδαϊκὴν τινα αἵρεσιν, ἡ δὲ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνάμψις τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων καὶ φιλοσοφημάτων ἡδύνατο νὰ διαστρέψῃ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀλήθειαν καὶ νὰ καταβιάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν πολυθεϊστικῶν θρησκευμάτων. Μεγάλως σφάλλουσιν ὅσοι νομίζουσιν ὅτι δῆθεν αἱ ποικίλαι αἵρέσεις τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας προῆλθον ἐκ τοῦ ὅτι ἐζήτησαν πολλοὶ νὰ ἐξηγηθῶσι λογικῶς τὰ δόγματα, ὥς εἰ ἡ φιλοσοφικὴ ἐξέτασις τῶν δογμάτων ἰδίᾳζε μόνον τοῖς αἵρετικοῖς, μὴ ἦτο δὲ καὶ τὸ ἔργον τῶν σοφωτέρων τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων. Αἱ ὑποδειχθεῖσαι ἀπολαγήσεις ἐλαβον χώραν, καὶ ἡ μὲν πρώτη ἐγέννησε τὰς ἰο-

δαϊζούσας αἱρέσεις, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας προῆλθον κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα αἱ γνωστικαὶ λεγόμεναι αἱρέσεις. Ἡ ἐκκλησία ἀκολουθοῦσα τὴν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὅποion ἔμενεν ἐν αὐτῇ, ἐμπνεομένη, ἐζήτησε νὰ βαδίσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων, ἀποκλείουσα ὡς αἵρεσιν πᾶσαν ἀνάπτυξιν διαστρέφουσαν τὸν χριστιανισμόν. Ὅσάκις ἡ ἀντίθεσις μὴ ἀναφερομένη εἰς δόγματα, περιωρίζετο εἰς ζητήματα τῆς εὐταξίας ἀπλῶς ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, ἐγεννᾶτο σχίσμα.

33.

Αἱ Ἰουδαΐζουσαι αἱρέσεις.

Ἐπιφανίου αἵρ. 30. 49. Tertull. de præscript. 33. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορ. III, 7. A. Schliemann, Die Clementinen. Hamburg. 1844.

Αἱ ἀρχαιότεραι τῶν αἱρέσεων εἶναι αἱ Ἰουδαΐζουσαι. Εἶδομεν ἀνωτέρῳ (§ 26), ὅτι ἡ πρώτη ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησία ἐπέμενε τὸν μωσαϊκὸν νόμον τηροῦσα. Τὴν τάσιν ταύτην, ἥ μονομερῶς ἠκολούθουν τινὲς τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν καὶ βραδύτερον, ἐντελῶς πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανοὺς ἀντιτεθέντες, ἀπεκήρυξε μετὰ ταῦτα ἡ ἐκκλησία ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐθνικῶν συγκροτηθεῖσα. Τιοιοῦτοι Ἰουδαΐζοντες ἦσαν οἱ Ἑβίωνιται (Ebjonim, πτωχοὶ, ταπεινοί). Ἦσαν δὲ Ἰουδαῖοι, τοῦτο μόνον ἔχοντες μετὰ τῶν χριστιανῶν κοινόν, ὅτι ἀνεγνώριζον τὸν Χριστὸν ὡς Μεσσίαν. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν διέφερον τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων εἰ μὴ καθ' ὅσον εἶχον προσλάβει καὶ τινὰς τοῖς Ἑσσαίοις ἰδιαζούσας διδασκαλίας. Τὸν Χριστὸν ἐδέχοντο ὡς γεννηθέντα κατὰ φυσικὸν τρόπον, ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντα, καθὼς ἐνεπνεύσθησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι προφῆται. Ἐκήρυττον τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὑποχρεωτικὸν (ἐξαιρουμένων τῶν θυσιῶν), ἀπεστρέφοντο τὸν ἀπόστολον Παῦλον ὡς ἀποστάτην καὶ πλάνον, καὶ ἤσχουν τὴν ἑσσαικὴν ἀσκησιν ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ αὐστηρότητι. Ὡς εὐαγγέλιον μετεχειρίζοντο τὸ καθ' Ἑβραίους λεγόμενον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ ἡμέτερον κατὰ

Ματθαῖον, ἀλλὰ μετηλλαγμένον διὰ προσθηκῶν καὶ ἀλλοιώσεων συμφώνων πρὸς τὴν διδασκαλίαν των. Συγγενεῖς τοῖς Ἑβιωνίταις ἦσαν οἱ Ναζωραῖοι. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον τὸ πρῶτον πάντες οἱ χριστιανοί (Πράξ. κδ', 5). Οἱ Ναζωραῖοι μνημονεύονται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, καθ' οὓς ἐτίμων τὸν Παῦλον ὡς τὸν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν, ἀνεγνώριζον δὲ καὶ τὴν ὑπερφυσικὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γέννησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν θεότητα αὐτοῦ. Εἶχον δὲ καὶ οὗτοι ἴδιον εὐαγγέλιον, ὅπερ δὲν ἦτο τοσοῦτον διεφθαρμένον ὡς τὸ τῶν Ἑβιωνιτῶν. Τὸν μωσαϊκὸν νόμον ἐθεώρουν ὡς οἱ πρῶτοι χριστιανοί τῶν Ἱεροσολύμων μόνον διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς ὑποχρεωτικόν. Τρίτῃ Ἰουδαίζουσα αἵρεσις ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ἑλξαϊτῶν ἢ Ἑλκεσαίων (Bené el kessai, υἱοὶ τῆς κεκαλυμμένης δυνάμεως), οἵτινες συνεφώνουν κατὰ τὰς διδασκαλίας των κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῶν Ἑβιωνιτῶν. Ἦσκουν δὲ μαγικὰς τέχνας, καὶ ἐδόξαζον ὅτι ἦτο ἐπιτετραμμένον ἐπὶ τῶν διωγμῶν νὰ προσποιηταί τις ἄρνησιν τῆς πίστεως, ἤρκει μόνον νὰ διατηρῇ ἐν τῇ καρδίᾳ του τὴν πίστιν. Αἱ Ἰουδαίζουσαι αὗται αἱρέσεις ἔμενον περιωρισμέναι πάντοτε ἐν τῷ μεσημβρινοανατολικῷ μέρει τῆς Παλαιστίνης. Ἐν ἄλλαις χώραις φαίνεται ὅτι ἡ παντάπασιν δὲν ἦσαν ἐξηπλωμένοι ἢ ὀλίγους μόνον εἶχον ὁπαδούς. Τὰς ιδέας τῶν αἱρέσεων τούτων εὐρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις Κλημεντίοις ἢ ὁμιλίαις τοῦ Κλήμεντος, ὧν ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς ἐν Ῥώμῃ περὶ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος ἀκμάζων, ζητεῖ ὑπὸ τὸ σεβαστὸν ὄνομα τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Πέτρου, ὃν ἐκεῖνος δῆθεν συνοδεύει, καταγράφων τὰ κηρύγματα αὐτοῦ, νὰ καταπολεμήσῃ πάσας τὰς αὐτῷ ἐσφαλμένας δοκούσας διαμορφώσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, τοὺς Γνωστικούς, τοὺς Μοντανιστάς, τὸν χιλιασμόν, τὴν ὑποστατικὴν περὶ Τριάδος διδασκαλίαν, καὶ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ ἀληθὴς χριστιανισμὸς ἐδιδάχθη παρὰ μόνου τοῦ Πέτρου, σωζόμενος παρὰ τοῖς Ἑλκεσαίοις. Κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀπεκαλύφθη ἀπ' ἀρχῆς τοῖς ἀνθρώποις, διότι τὸ ἅγιον αὐτοῦ πνεῦμα (ἡ σοφία, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐν μορφῇ ἀνθρώπου (Ἀδὰμ, Ἐνῶχ, Νῶε, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Μωσῆς, Ἰησοῦς) ὡς ὁ ἀληθὴς προφήτης τὴν αὐτὴν πάντοτε ἐδίδαξεν ἀλή-

δαϊζούσας αἱρέσεις, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας προῆλθον κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα αἱ γνωστικαὶ λεγόμεναι αἱρέσεις. Ἡ ἐκκλησία ἀκολουθοῦσα τὴν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὅποιον ἔμενεν ἐν αὐτῇ, ἐμπνεομένη, ἐζήτησε νὰ βαδίσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων, ἀποκλείουσα ὡς αἵρεσιν πᾶσαν ἀνάπτυξιν διαστρέφουσιν τὸν χριστιανισμόν. Ὅσάκις ἡ ἀντίθεσις μὴ ἀναφερομένη εἰς δόγματα, περιωρίζετο εἰς ζητήματα τῆς εὐταξίας ἀπλῶς ἢ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, ἐγεννᾶτο σχίσμα.

33.

Αἱ Ἰουδαῖζουσαι αἱρέσεις.

Ἐπιφανίου αἵρ. 30. 49. Tertull. de praescript. 33. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορ. III, 7. A. Schliemann, Die Clementinen. Hamburg. 1844.

Αἱ ἀρχαιότεραι τῶν αἱρέσεων εἶναι αἱ Ἰουδαῖζουσαι. Εἶδομεν ἀνωτέρῳ (§ 26), ὅτι ἡ πρώτη ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησία ἐπέμενε τὸν μωσαϊκὸν νόμον τηροῦσα. Τὴν τάσιν ταύτην, ἥ μονομερῶς ἠκολούθουν τινὲς τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν καὶ βραδύτερον, ἐντελῶς πρὸς τοὺς λοιποὺς χριστιανοὺς ἀντιτεθέντες, ἀπεκήρυξε μετὰ ταῦτα ἡ ἐκκλησία ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐθνικῶν συγχροτηθεῖσα. Τοιοῦτοι Ἰουδαίζοντες ἦσαν οἱ Ἑβιωνῖται (Ebjonim, πτωχοὶ, ταπεινοί). Ἦσαν δὲ Ἰουδαῖοι, τοῦτο μόνον ἔχοντες μετὰ τῶν χριστιανῶν κοινόν, ὅτι ἀνεγνώριζον τὸν Χριστὸν ὡς Μεσσίαν. Κατὰ τὰ ἄλλα δὲν διέφερον τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων εἰ μὴ καθ' ὅσον εἶχον προσλάβει καὶ τινὰς τοῖς Ἑσσαιαῖς ἰδιαζούσας διδασκαλίας. Τὸν Χριστὸν ἐδέχοντο ὡς γεννηθέντα κατὰ φυσικὸν τρόπον, ἄνθρωπον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντα, καθὼς ἐνεπνεύσθησαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι προφῆται. Ἐκήρυττον τὸν Μωσαϊκὸν νόμον ὑποχρεωτικὸν (ἐξαιρουμένων τῶν θυσιῶν), ἀπεστρέφοντο τὸν ἀπόστολον Παῦλον ὡς ἀποστάτην καὶ πλάνον, καὶ ἤσκουν τὴν ἑσσαικὴν ἀσκησιν ἐν ὅλῃ αὐτῇ τῇ αὐστηρότητι. Ὡς εὐαγγέλιον μετεχειρίζοντο τὸ καθ' Ἑβραίους λεγόμενον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ ἡμέτερον κατὰ

Ματθαῖον, ἀλλὰ μετηλλαγμένον διὰ προσθηκῶν καὶ ἀλλοιώσεων συμφώνων πρὸς τὴν διδασκαλίαν των. Συγγενεῖς τοῖς Ἐβιωνίταις ἦσαν οἱ Ναζωραῖοι. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον τὸ πρῶτον πάντες οἱ χριστιανοί (Πράξ. κδ', 5). Οἱ Ναζωραῖοι μνημονεύονται τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, καθ' οὓς ἐτίμων τὸν Παῦλον ὡς τὸν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν, ἀνεγνώριζον δὲ καὶ τὴν ὑπερφυσικὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γέννησιν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν θεότητα αὐτοῦ. Εἶχον δὲ καὶ οὗτοι ἴδιον εὐαγγέλιον, ὅπερ δὲν ἦτο τοσοῦτον διεφθαρμένον ὡς τὸ τῶν Ἐβιωνιτῶν. Τὸν μωσαϊκὸν νόμον ἐθεώρουν ὡς οἱ πρῶτοι χριστιανοί τῶν Ἱεροσολύμων μόνον διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς ὑποχρεωτικόν. Τρίτῃ Ἰουδαίζουσα αἵρεσις ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ἑλξαίων ἢ Ἑλκεσαίων (Benē el kessai, υἱοὶ τῆς κεκαλυμμένης δυνάμεως), οἵτινες συνεφώνουν κατὰ τὰς διδασκαλίας των κατὰ μέγα μέρος μετὰ τῶν Ἐβιωνιτῶν. Ἦσκουν δὲ μαγικὰς τέχνας, καὶ ἐδόξαζον ὅτι ἦτο ἐπιτετραμμένον ἐπὶ τῶν διωγμῶν νὰ προσποιηταί τις ἄρησιν τῆς πίστεως, ἤρκει μόνον νὰ διατηρῇ ἐν τῇ καρδίᾳ του τὴν πίστιν. Αἱ Ἰουδαίζουσαι αὗται αἱρέσεις ἔμενον περὶωρισμέναι πάντοτε ἐν τῷ μεσημβρινοανατολικῷ μέρει τῆς Παλαιστίνης. Ἐν ἄλλαις χώραις φαίνεται ὅτι ἡ παντάπασιν δὲν ἦσαν ἐξηπλωμένοι ἢ ὀλίγους μόνον εἶχον ὁπαδούς. Τὰς ιδέας τῶν αἱρέσεων τούτων εὐρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις Κλημεντίοις ἢ ὁμιλίαις τοῦ Κλήμεντος, ὧν ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς ἐν Ῥώμῃ περὶ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος ἀκμάζων, ζητεῖ ὑπὸ τὸ σεβαστὸν ὄνομα τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ῥώμης Κλήμεντος καὶ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Πέτρου, ὃν ἐκεῖνος δῆθεν συνοδεύει, καταγράφων τὰ κηρύγματα αὐτοῦ, νὰ καταπολεμήσῃ πάσας τὰς αὐτῷ ἐσφαλμένας δοκούσας διαμορφώσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, τοὺς Γνωστικούς, τοὺς Μοντανιστάς, τὸν χιλιασμὸν, τὴν ὑποστατικὴν περὶ Τριάδος διδασκαλίαν, καὶ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ ἀληθὴς χριστιανισμὸς ἐδιδάχθη παρὰ μόνου τοῦ Πέτρου, σωζόμενος παρὰ τοῖς Ἑλκεσαίοις. Κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀπεκαλύφθη ἀπ' ἀρχῆς τοῖς ἀνθρώποις, διότι τὸ ἅγιον αὐτοῦ πνεῦμα (ἡ σοφία, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐν μορφῇ ἀνθρώπου (Ἀδὰμ, Ἐνῶχ, Νῶε, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Μωσῆς, Ἰησοῦς) ὡς ὁ ἀληθὴς προφήτης τὴν αὐτὴν πάντοτε ἐδίδαξεν ἀλή-

θειαν. Καθὼς δὲ ἐν γένει ὁ κόσμος ἀναπτύσσεται ἐν ἀντιθέσει, οὕτω παρὰ τὸν ἀληθῆ προφήτην πάντοτε συνυπῆρχον καὶ ψευδεῖς προφῆται (γεννητοὶ γυναικῶν), διαστρέφοντες τὴν ἀλήθειαν. Τοιουτοτρόπως ὁ ἀρχικὸς μωσαϊσμός εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος φθάνει εἰς τὴν μακαριότητα δι' ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ κρέατος, δι' αὐστηρῶν ἐν γένει νηστειῶν καὶ διὰ τῆς πτωχείας. Αἱ θυσίαι ἀπορρίπτονται.

34.

Γνωστικαὶ αἵρέσεις. Γενικαὶ ἀρχαὶ αὐτῶν.

Εἰρηναίου κατὰ αἵρέσεων. Hippolyti Hæresium refutatio. Tertulliani de præscriptionibus hæreticorum. Ἐπιφανίου κατὰ αἵρέσεων. Θεοδώρητου περὶ αἵρετικῆς κακομυθίας. Ἠλωτίνου πρὸς τοὺς Γνωστικούς.

Πολὺ πλέον τῶν ἰουδαϊζουσῶν αἵρέσεων ἐξηπλώθησαν καὶ πολὺ κινδυνωδέστεραι ἀπέβησαν τῇ ἐκκλησίᾳ αἱ γνωστικαὶ αἵρέσεις, αἱ γεννηθεῖσαι ἐκ τῆς τάσεως φιλοσοφικῶς μεμορφωμένων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐσπούδαζον νὰ διαμορφώσωσι τὸν χριστιανισμόν εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα, συνδυάζοντες αὐτὸν μετὰ τῶν τότε γνωστῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν συστημάτων. Ὦνομάζοντο δὲ οὗτοι γνωστικοί, διότι ἐφρόνουν, ὅτι εἶχον δῆθεν μόνοι αὐτοὶ ἀληθῆ περὶ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν πραγμάτων ἐν γένει γνῶσιν, περὶ ὧν οἱ λοιποὶ πτωχὰ τινα καὶ εὐτελῆ ἐγίνωσκον. Ἐν τοῖς γνωστικοῖς συστήμασιν, εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ὁποίων, καθὼς ἐν γένει εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν πλείστων φιλοσοφημάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἰργάσθη μᾶλλον ἢ φαντασία, ἢ ἡ αὐστηρὰ λογικὴ, ἐπικρατεῖ ἢ ὁ νεοπλατωνισμός, ἢ αἱ ἀνατολικαὶ θρησκείαι, καὶ πρὸ πασῶν ὁ παρσισμός μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ ἀρχῶν τῶν ὄντων (Ὀρμούσδ, Ἀριμάν) ἢ ἡ ἰουδαϊκὴ μυστικὴ θεολογία (καββάλα). Σχεδὸν κοινὰ εἰς πάντα ταῦτα τὰ φιλοσοφήματα καὶ θρησκευτάτα ἰδέα εἰ ἦσαν αἱ ἐξῆς. Ὁ ὑψιστος Θεὸς δὲν εἶναι ὁ ἄμεσος δημιουργὸς τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ κόσμος ἐφαίνετο εἰς τοὺς φιλοσόφους τῶν χρόνων τούτων ἄγαν ἀτελής, καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔργον τοῦ ὑψίστου Θεοῦ διὰ τοῦτο διέχρινον ἀπὸ τούτου τὸν δημιουργόν. Ἦδη ὁ

Πλάτων (ἐν Τιμ. 41) λέγει, ὅτι μόνον τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπὸ Θεοῦ δοθέν. Καὶ ὁ Φίλων ἐδόξαζεν, ὅτι τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐπλάσθη ὑπὸ ἀγγέλων. Τὸ δὲ κακὸν, οὗτινος ἡ πηγὴ λίαν ἀπησχόλει τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους φιλοσοφοῦντας, παρῆγον ἐκ τινος πονηρᾶς ἀρχῆς ἀπολύτως ἀντιτεθειμένης πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ Πλούταρχος (περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος 45) λέγει, ὅτι « τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις δοκεῖ ἀπὸ δυοῖν ἐναντίων ἀρχῶν καὶ δυοῖν ἀντιπάλων δυνάμεων ὅ,τε βίος μικτός, ὅ,τε κόσμος ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος. » Ὁμοίως ὁ μεταρρυθμιστῆς τῆς θρησκείας τῶν Περσῶν Ζοροάστρης δύο παρεδέχετο ἀρχὰς τῶν ὄντων, τὸν Ὀρμούσδ, ἀρχὴν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸν Ἀριμάν, ἀρχὴν τοῦ κακοῦ. Καὶ κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴν θρησκείαν ὁ Ὀσιρις εἶναι ἡ ἀγαθὴ ἀρχή, ὁ Τυφὼν ἡ κακὴ, ἡ δὲ Ἴσις ἡ μεσάζουσα. Διὰ τῆς μετὰ τῶν ἰδεῶν τούτων ἀναμίξεως τῶν χριστιανικῶν διδασκαλιῶν ἐγεννήθησαν τὰ γνωστικὰ συστήματα. Τὸν δυαδισμόν τοῦτον ἀποδέχονται πάντα σχεδὸν τὰ γνωστικὰ συστήματα. Κατ' αὐτὰ λοιπὸν εἰς τὸν Θεὸν ἀντιτίθεται αἰωνία τις ἄμορφος ὕλη, ἣτις εἶναι συνάμα ἡ ἔδρα καὶ ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ. Ὁμοίως κοινὰ αὐτοῖς ἦσαν ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπορροια τῶν κατωτέρων θείων ὄντων ἢ αἰώνων,¹ οἵτινες οἰκοῦσι τὸ βασίλειον τοῦ φωτός, εἰς τὸ ὅποιον ἀντίκειται τὸ βασίλειον ἢ πλήρωμα τοῦ σκότους τὸ ἐκ τῶν πονηρῶν αἰώνων συγχροτούμενον τῶν ἀπορρευσάντων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ· ἡ μόρφωσις τοῦ κατωτέρου ὁρατοῦ κόσμου διὰ τοῦ δημιουργοῦ, αἰωνόστινος ἀπὸ τοῦ θείου πληρώματος ἀπορρεύσαντος ἢ παρὰ τοῦ Θεοῦ κεμφθέντος καὶ ὁ προορισμὸς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, αἵτινες ἐξέπεσον εἰς τὴν ὕλην ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς πατρίδος των, τοῦ πληρώματος, καὶ ἀνεμίχθησαν μετ' αὐτῆς, πρέπει δὲ νὰ ἀπελευθερωθῶσι κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν σωμάτων διὰ τῆς πρὸς τὸ ἐν αὐτοῖς ἐγκείμενον κακὸν πάλης, καὶ οὕτως κεκαθαρμέναι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ φωτός. Τὸν Θεὸν τῆς Π. Δ. θεωροῦσι πάντες οἱ γνωστικοὶ ὡς τὸν ἐσφαλμένως ὡς

¹ Αἰῶνες, ὠνομάσθησαν οἱ κατώτεροι θεοὶ ἵνα δειχθῇ ἡ κατὰ μέγαν χρόνον διαστήματα διαδοχικὴ γέννησις αὐτῶν.

Θεὸν νομισθέντα δημιουργόν, τὸν δὲ Ἰουδαϊσμὸν ὡς τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς πλείστους αὐτῶν εἶναι ὁ δημιουργὸς ἀγαθὸν τι ὄν, πλὴν περιωρισμένον καὶ τῷ Θεῷ ὑποκείμενον, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς προπαρασκευὴ τις εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἦσαν ὁμῶς τινὲς ἐξ αὐτῶν, οἵτινες ἐκήρυττον τὸν δημιουργόν ὡς καχόν τι ὄν ἐχθρικῶς πρὸς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχὰς διακείμενον. Οὗτοι κατεφρόνουν τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Π. Δ. ὡς ἀπάτης ἀπὸ σκοποῦ γενομένης, δι' ἧς ὁ δημιουργὸς ἠθέλησε νὰ ἀποπλανήσῃ τοὺς ἀνθρώπους περὶ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν καταγωγῆς. Πάντες οἱ γνωστικοὶ συνεφώνουν, ὅτι ὁ ὕψιστος Θεὸς ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἦτο αἰὼν τις ἀνώτατος, κατελθὼν ἀπὸ τοῦ πληρώματος, καὶ ἀπολυτρώσας τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Οἱ πλείστοι αὐτῶν ἦσαν δοκηταί, τ. ἐ. ἐδίδασκον, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐγένετο πράγματι ἄνθρωπος, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον, ὅτι ἄρα μόνον ἐδόκει ἔχων σάρκα, καὶ ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ σωματικαὶ λειτουργίαι καὶ παθήσεις ἦσαν μόνον φαινομενικαί, ἢ ἐδίδασκον, ὅτι ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων κόσμων αἰθέριόν τι πνευματικὸν σῶμα. Καὶ ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν γνωστικῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν δοκηταί, παρεδέχοντο πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον τοῦ αἰῶνος Χριστοῦ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ κατὰ τὸ ἐν Ἰορδάνῃ βάπτισμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ καχὸν παρῆγον ἐκ τῆς ὕλης καὶ τοῦ μετ' αὐτῆς συνδέσμου, διὰ τοῦτο ἡ ἡ θ ι κ ἡ τῶν γνωστικῶν διδασκαλία προσέλαβε χαρακτῆρα παρὰ φύσιν αὐστηρᾶς ἐγκρατείας, ἐνῷ παρὰ τισιν γνωστικαῖς αἱρέσεσι τὸ μῖσος κατὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ νόμου αὐτοῦ ἐγέννησεν ἀντινομισμόν ἢ περιφρόνησιν πάσης ἡθικότητος καὶ παντὸς νόμου. « Αἱρέσεις, λέγει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στρωμ. γ', 529) ἡ ἀδιαφόρος ζῆν διδάσκουσιν, ἢ τὸ ὑπέρτονον ἄγουςαι, ἐγκράτειαν διὰ δυσσεβείας καὶ φιλαπεχθιμοσύνης καταγγέλλουσι. » Τινὲς ᾔθελον χωρὶς ἐξωτερικοῦ χωρισμοῦ νὰ ἰδρύσωσιν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας εἰδὸς τι χριστιανικῆς μυστικῆς διδασκαλίας, κρύπτοντες ὑπὸ τὸ κάλυμμα ἀορίστων θρησκευτικῶν ἐκφράσεων τὰς γνωστικὰς αὐτῶν δοξασίας, καὶ ἐθρῆνουν, διότι ἄνευ λόγου ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Τὰς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ διαφορὰς ἐθεώρουν ἀναγκαίας, διότι κατ' αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι πάντες ὁμότιμοι, τῶν

μὲν ὕλικῶν, τῶν δὲ ψυχικῶν, τῶν δὲ πνευματικῶν ὄντων. Εἰς τὴν φανεράν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας ἀντέτασσον μυστικὴν τινα ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων εἰς ἐκλεκτούς τινας ἐμπιστευθεῖσαν παράδοσιν. Τὴν ἀγίαν Γραφὴν μετεχειρίζοντο λίαν ἐλευθέρως· διότι οὐ μόνον διέστρεφον τὴν ἔννοιαν πολλῶν χωρίων αὐτῆς, ἀλλ' ἀπέρριπτον καὶ ὁλόκληρα βιβλία τῆς Κ. Δ., ἔπλασσον νέα νόθα, ἐκολόβουν δὲ καὶ παρήλλασσον τὰ γνήσια. Ἐπειδὴ δὲ ἐκυμαίνοντο εἰς ἀοριστίας καὶ ἡ διδασκαλία τῶν δὲν προσελάμβανεν ὠρισμένην τινὰ διατύπωσιν, οἱ πλεῖστοι αὐτῶν δὲν ἡδυνήθησαν νὰ σχηματίσωσιν ὠρισμένον τι ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν τῶν χριστιανῶν καὶ τὰ μυστήρια ἡ ἀπέρριπτον ἐντελῶς ὥς μὴ ἀρμόζοντα εἰς αὐτοὺς ὡς πνευματικούς, ἡ ἀπέδιδον αὐτοῖς ἄλλην ἔννοιαν ἢ τὴν τῆς ἐκκλησίας. Οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ ἐθεωροῦντο παρ' αὐτῶν ὡς ψυχικοὶ τινες, περιωρισμένοι καὶ τυφλῶς πιστεύοντες ἄνθρωποι, ἐνῶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ πνευματικοί, οἱ γνωστικοί, οἱ τέλειοι.

35.

Οἱ πρόδρομοι τῶν γνωστικῶν. Σίμων Μάγος. Νικολαῖται. Κήρινθος.

Οἱ γνωστικοὶ τῆς Κ. Δ. Πράξεων ἡ, 9, 40. Ἰουστίνου Α' ἀπολογ. 26. 56. Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I, 27 καὶ II Προοιμ. Ἀποκάλ. β', 6. 14. 15. Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I, 26. III, 44. Tertulliani de præscript. hæc. 46. Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. II, 490. Neander Gnostische Systeme 1818. Paulus, Historia Cerinthi ἐν τοῖς Introductiones in N. T. capita selectiora. Jenæ 1799. 8.

Ἦδη οἱ ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Ἰωάννης ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ρυθωθῇ τὸς χριστιανοὺς νὰ προσέχωσιν ἀπὸ τῶν γνωστικῶν ἀποπλάνησεων. Οὕτως ὁ Παῦλος πρὸς Κολασαεῖς γράφων, συνιστᾷ αὐτοῖς νὰ μὴ πείθωνται εἰς ψευδοδιδασκάλους προσποιουμένους ταπεινοφροσύνην, καὶ διδάσκοντας περὶ θρησκείας ἀγγέλων καὶ περὶ πραγμάτων ἐν γένει ὑπερβαινόντων τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν (ἃ μὴ ἐώρακεν, ἐμβατεύων. Κολ. β', 18). Τῷ δὲ Τιμοθέῳ προλέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἐμελλόντινες νὰ ἀποστῶσι τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, οἵτινες

θέλουσι κωλύει τὸν γάμον, θέλουσι δὲ ἐπιτάσσει ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς (Α' Τιμοθ. δ', 1—5). Καὶ τῷ Τίτῳ συμβουλεύει νὰ μὴ προσέχῃ ἰουδαίκοις μύθοις καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφόμενων τὴν ἀλήθειαν· διότι πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς, τοῖς δὲ μεμιασμένοις οὐδὲν καθαρὸν (Τίτ. α', 14. 15). Ὁ Ἰωάννης καταπολεμεῖ ψευδοπροφήτας, οἱ ὅποιοι ἐφρόνουν ὅτι κατὰ δόχῃσιν μόνον ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνηνθρώπησε (Πρβλ. Α' Ἰωάννου δ', 1—4). Ἀλλὰ τὰ πρῶτα ταῦτα δοκίμια γνωστικῶν συστημάτων καὶ αἱ ἀρχαὶ αὗται γνωστικῶν αἱρέσεων κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους εἶναι σκοτειναὶ καὶ ἀδέβαιαι. Ὡς πρόδρομος τῶν γνωστικῶν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐκ Σαμαρείας Σίμων, ὃν ἀνεφέραμεν καὶ ἀλλαχοῦ μεταξὺ τῶν ψευδομεσσιῶν τῶν Σαμαρειτῶν (§ 18). Οὗτος ἐκήρυττεν ἑαυτὸν ὡς δύναμιν ἀπορρεύσασαν ἀπὸ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τὴν δὲ σύζυγόν του Ἐλένην ὡς τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ἣτις ἐπίσης ἀπέρρευσε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐδεσμεύθη εἰς τὴν ὕλην, ἀφ' ἧς αὐτὸς ἐμελλε νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτήν. Ὁ Σίμων οὗτος ἐγένετο χριστιανὸς βαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ διακόνου Φιλίππου. Ζητήσας δὲ νὰ λάβῃ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ χρήμασιν, ἠλέγχθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου. Βραδύτερον λέγεται, ὅτι ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκεῖ δεισιδαιμονίας ἐπέτυχε νὰ νομισθῇ ὡς θεός. Ἀλλὰ ἀλλαχοῦ (§ 18) παρετηρήσαμεν, ὅτι ἡ εἰδήσις αὕτη εἶναι ἡμαρτημένη. Κατὰ τινος αὐτοῦ ὁ Σίμων δὲν εἶχε προσλάβει εἰς τὸ σύστημά του χριστιανικόν τι, ἀλλ' ἡ κατ' αὐτὸν ὀνομασθεῖσα αἵρεσις τῶν Σιμωνιανῶν εἶχεν ἤδη παρενείρει τὸν Χριστὸν ἐν τῷ συστήματι αὐτῆς, διδάσκουσα, ὅτι ὁ αὐτὸς εἷς Θεός, ἡ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη τοῖς Σαμαρείταις ὡς πατὴρ, τοῖς δὲ Ἰουδαίοις ὡς υἱὸς καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὡς ἅγιον πνεῦμα ἐν τῷ Σίμωνι. Οἱ σύγχρονοι τῷ Σίμωνι γενόμενοι ἐν Σαμαρείᾳ Δοσίθεος καὶ Μένανδρος, ὡς μηδέποτε γενόμενοι χριστιανοί, δὲν δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσι μετὰ τῶν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀναφανέντων αἱρετικῶν (Περὶ αὐτῶν ὅρα § 18). Καὶ οἱ Νικόλαοι οἵτινες ἐθεώρουν ὡς ἀρχηγὸν ἑαυτῶν τὸν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων προχειρισθέντα διάκονον Νικόλαον, ἦσαν γνωστικίζουσά τις αἵρεσις, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ παραχρῆται τις τῇ σαρκί, τ. ἔ.

νὰ παραδίδηται εἰς τὴν ἀκολασίαν, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ καταστρέφῃ τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος. Οὗτοι πιθανῶς εἶναι οἱ ἐν τῇ ἀποκαλύψει (β', 6. 15) μνημονευόμενοι Νικολαῖται ἢ μαθηταὶ τοῦ Βαλαάμ. Νικόλαος φαίνεται ὅτι εἶναι μετάφρασις τοῦ ταύτοσημάντου Βαλαάμ (Bala am νικᾶν τὸν λαόν). Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Κηρίνου, ὅστις ἤκμασε περὶ τὸ τέλος τοῦ Α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Εἰρηναῖος λέγει (κατὰ αἰρ. III, 3), ὅτι ἐν Ἐφέσῳ συνηντήθη μετὰ τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ὑπῆρχον ἀναμειγμέναι γνωστικαὶ καὶ ἰουδαϊκαὶ ἐβιωνιτικαὶ δοξασίαι. Τὰ δόγματα αὐτοῦ περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου διὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ περὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ οὐρανίου λόγου μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ εἶναι γνωστικά, ἀλλ' ἐναντίον τῆς γενικῆς διδασκαλίας τῶν γνωστικῶν ἀπέδιδεν ὁ Κήρινθος καὶ εἰς μέρος τι τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου δύναμιν ὑποχρεωτικὴν. Συνάμα δὲ ἐδίδασκεν, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῶν αἰώνων θέλει ἰδρυθῇ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη διαρκέσει ἡ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Εἰρηναίου (κατὰ αἰρ. III, 11) καὶ ἄλλων ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἔγραψε τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ κατὰ τῶν δοξασιῶν τοῦ Κηρίνου. Οἱ Κηρινθιανοὶ παρεδέχοντο μόνον τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, ἀπέρριπτον δὲ ἰδίως τὸ κατὰ Ἰωάννην καὶ τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Παύλου. Σημειωτέον, ὅτι τὸν χιλιεσμὸν ἢ τὴν χιλιετηρίδα παρεδέχοντο ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ πολλοὶ ἄλλοι χριστιανοὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, στηριζόμενοι εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν α', 2. 3. Ὁ Ἰουστῖνος καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐθεώρουν τὴν χιλιετηρίδα ταύτην ὡς προπαρασκευὴν τινα διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Περὶ τούτου ῥηθήσονται πλείοτερα ἀλλαχοῦ.

36.

Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοί. Βασιλείδης, Σατουρνῖνος, Οὐαλεντῖνος.

Κλήμ. Ἀλεξανδρ. σπρωμ. III, 340. Εἰρηναίου κατὰ αἰρέσ. I, I. 24.
Ἐπιφανίου 234 καὶ 24.

Ἀλλ' οἱ ἐπισημότατοι γνωστικοὶ ὑπῆρξαν οἱ ἐπόμενοι. Πρῶτος ὁ Βασιλείδης, ὅστις κατήγετο ἐκ Συρίας, ἐδίδαξε δὲ ἐν

(ΕΚΚΛΗΣ. ΙΣΤΟΡ. ΤΟΜ. Α')

Ἀλεξανδρεία περὶ τὸ 125 μ. Χ. Αἱ κυριώτεραι διδασκαλῖαι αὐτοῦ εἶναι αἱ ἐξῆς. Ἀπὸ τοῦ ἀκατονομάστου ἀρχικοῦ ὄντος ἀπέρρευσαν 7 δυνάμεις, αἵτινες μετ' ἐκείνου ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην μακαρίαν ὁγδοάδα, ὅθεν ἐγεννήθησαν ἀλληλοδιαδόχως 365 πνευματικὰ βασίλεια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐξ 7 αἰώνων. Τὸ σύνολον τῶν βασιλείων τούτων ἐξέφραζεν ὁ Βασιλείδης διὰ τῆς συμβολικῆς λέξεως ἀβρασάξ, τῶν γραμμάτων τῆς ὁποίας ἡ ἀριθμητικὴ σημασία ἀποτελεῖ τὸν ἀριθμὸν 365.¹ Τὸν κατώτερον ὁρατὸν κόσμον ἐμόρφωσεν ὁ ἄρχων, ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων, ὅστις ἵσταται ἐπὶ κορυφῆς τῶν 7 ἀγγέλων τοῦ κατωτάτου πνευματικοῦ βασιλείου, ἀναμίζας σπέρματα τοῦ πνευματικοῦ βασιλείου μετὰ τῆς ὕλης τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ βασίλειον τοῦ σκότους. Ὅπως ἀπολυτρώσῃ τὰς ἐν τῇ ὕλῃ δεδουλευμένας ψυχὰς, ἀπεστάλῃ ἡ ἀνωτάτη θεία δύναμις, ὁ νοῦς, ὅστις ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα, ἀπεκάλυψε δὲ εἰς τὰ πεπτωκότα πνευματικὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ κάθαρσις γίνεται διὰ συνεχῶν μετεμψυχώσεων, τὸν εἰς αὐτὰ μέχρι τότε κεκρυμμένον Θεόν, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ εἰς συνείδησιν τῆς θείας αὐτῶν καταγωγῆς. Οἱ μεταγενέστεροι Βασιλειδιανοὶ, τοῦλάχιστον μέρος αὐτῶν, ἐδίδασκον δοκητικῶς, ὅτι οὐχὶ ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ Σίμων ὁ Κυρηναῖος ὑπὸ τὴν μορφήν ἐκείνου ἐσταυρώθη, διὰ τοῦτο συνεχώρουν τὴν ἄρνησιν τοῦ ἐσταυρωμένου, καὶ τινες αὐτῶν ἐνόμιζον, ὅτι ὡς τέλειοι ἀπηλλαγμένοι ὄντες τοῦ νόμου, ἠδύναντο ἀδεῶς νὰ πληρῶσι τὰς σαρκικὰς αὐτῶν ἐπιθυμίας. Τὸν δοκητισμὸν ἐδίδασκε καὶ ὁ Σατοῦρνίνος ἐν Ἀντιοχείᾳ, σύγχρονος τοῦ Βασιλείδου, μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ ὁποίου μεγάλην ἔχει ὁμοιότητα τὸ αὐτοῦ. Τὰ ἀπὸ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἀπώτατα κείμενα 7 πνεύματα, οἱ 7 πλανῆται, ἐν οἷς ἀνῆκε καὶ ὁ δημιουργὸς, ὁ θεὸς τῶν Ἰουδαίων,

1

α	=	1
β		2
γ		100
δ		4
ε		200
ς		1
ξ		60
		365

ἐσχημάτισαν τὸν κατώτερον κόσμον καὶ ἐπλάσαν ἐκ τῆς ὕλης τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον ἔπειτα ὁ Θεὸς διὰ σπινθηρός τινος τῆς δυνάμεώς του ἐξωογόνησε. Κατὰ τῶν τῷ Θεῷ συγγενῶν τούτων ἀνθρώπων ἀντέταξεν ὁ σατανᾶς γένος τι ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνευσθέντων ὕλικῶν ὄντων. Ὁ Θεὸς ἐπεμψε τὸν ἀνώτατον αἰῶνα, ἵνα ἐλευθερώσῃ τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐνισχύσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν δαιμόνων καὶ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων. Οἱ Σατουρνιανοὶ ἀπείχον τοῦ γάμου καὶ τῆς παιδοποιίας, διότι ἐθεώρουν ταῦτα ὡς ἔργα τοῦ σατανᾶ. Διὰ τοῦ ἐπιμελῶς μεμορφωμένου συστήματός του ἐγένετο καὶ ὁ Οὐαλεντίνος, διδάσκων περὶ τὸ 140 ἐν Ῥώμῃ, ἰδρυτῆς ἐπισημοτάτης γνωστικῆς αἱρέσεως. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ φιλοσοφήματα ἀποκλίνων, ἀπέφυγε τὸν δυαδισμόν ἄλλων γνωστικῶν. Θέτων ἐπὶ κορυφῆς τῶν θεογονικῶν καὶ κοσμογονικῶν αὐτοῦ ἀναπτύξεων πρῶτην τινὰ ἀρχὴν, τὸν βυθόν, ἐδίδασκεν, ὅτι ἀπὸ τούτου ἀπέρρευσε βαθμηδὸν σειρὰ τις ἀρρένων καὶ θηλέων αἰῶνων (συζυγίαι). Οἱ αἰῶνες οὗτοι εἶναι αἱ ὡς ὑποστάσεις θεωρούμεναι ἰδέαι, τὰ πρότυπα πάσης φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Ἀμορφόν τι ὄν, ἀπὸ τῆς σοφίας, τοῦ τελευταίου τούτου αἰῶνος, γεννηθέν, ἡ ἐνθύμησις ἢ ἐπιθύμησις (*Hahakmoth* ἄχαμῶθ); ἔκπεσόν ἀπὸ τοῦ πληρώματος, ἐπλάσεν ἐκ ψυχικῆς ὕλης τὸν δημιουργόν, ὅστις μετὰ ταῦτα ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ὡς ἀτελὲς ἀπεικόνισμα τοῦ πληρώματος. Ἐν τούτῳ εἶναι μεμιγμένα τρία στοιχεῖα, τὸ πνευματικόν, τὸ ψυχικόν καὶ τὸ ὕλικόν. Ὁ δημιουργὸς οὗτος εἶναι ὁ θεὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅστις ἐπηγγείλατο τοῖς ἑαυτοῦ ψυχικόν τινα Μεσσίαν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔπειτα ἠνώθη ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ αἰὼν Ἰησοῦς ἢ ὁ Σωτὴρ, καὶ ἐτέλεσε τὴν ἀπολύτρωσιν, ἐλευθερώσας τὰς πνευματικὰς φύσεις ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ. Ἡ ἐκκλησία εἶναι, ὅπως πρότερον ὁ Ἰουδαϊσμός, καθίδρυμα μόνον διὰ τοὺς ψυχικοὺς προωρισμένον. Μόνον δὲ αἱ πνευματικαὶ φύσεις, αἵτινες ἀναγκαίως γίνονται μακάριαι, τ. ἐ. ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ πλήρωμα, γινώσκουσιν ὡς Οὐαλεντινιανοὶ τὸν σωτῆρα καὶ συνάζονται περὶ αὐτόν. Τὸ τέλος τοῦ κόσμου θέλει εἶναι ἡ ἀποκατάστασις πάντων· αἱ πνευματικαὶ φύσεις θέλουσιν εἰσελθεῖ μετὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Ἀχαμῶθ εἰς τὸ πλήρωμα; ὁ δὲ δημιουργὸς

θὰ ἀπολαύσῃ μετὰ τῶν δικαίων ψυχικῶν ἐν τῷ μέσῳ κόσμῳ (τόπῳ τῆς μεσότητος) ἐγγὺς τοῦ πληρώματος περιωρισμένης τινὸς μακαριότητος, ἡ δὲ ὕλη μετὰ τοῦ κακοῦ θὰ καταστραφῇ διὰ πυρός. Ὁ Οὐαλεντίνος εἶχε πολλοὺς ἀπαδούς. Ἡ αἵρεσίς του διήρκεσέ μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος.

37.

Ἄλλοι γνωστικοί.

Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. I, 25, 28. Κλήμ. στρωμ. III, 547. 544. Ὀριγένους κατὰ Κέλσου VI, 24. Θεοδωρήτου αἰρετ. κακομ. I, 14. Ἐπιφανίου 27. 38. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορ. IV, 7.

Τοῦ Οὐαλεντίνου μαθηταὶ ὑπῆρξαν ὁ Σεκοῦνδος, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Ἑρακλέων, ὁ Κολόρβασος καὶ ὁ Μάρκος, οἵτινες διαφόρως ἐτροποποίησαν τὸ σύστημα τοῦ διδασκάλου αὐτῶν. Ὁ Μάρκος μετεχειρίζετο πρὸς παράστασιν τοῦ οὐαλεντινιανοῦ συστήματος τῶν γεννήσεων τῶν αἰώνων τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν σημασίαν. Οἱ ἀπαδοὶ αὐτοῦ Μαρκοσιανοὶ ἦσαν λίαν ἐξηπλωμένοι ἐν τῇ δύσει. Εἰς τοῦτο τὸ γένος τῶν γνωστικῶν ἀνῆκε καὶ ὁ διάσημος Σύρος Βαρδής ὁ ἐν Ἐδέσσει, ὃν καὶ δὲν ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, τοῦναντίον δὲ ἐζήτει νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ἐνώπιον αὐτῆς ὡς ὀρθόδοξον. Αἱ πρακτικαὶ συνέπειαι τῆς γνωστικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ὕλης ἀνεπτύχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀσσυρίου Τατιανοῦ, οὗτινος οἱ ἀπαδοὶ ἐχκρατῆται καλούμενοι, ἀπεῖχον τοῦ γάμου, τοῦ οἴνου καὶ τοῦ κρέατος. Ἐν τῷ συστήματι τῶν Ὀφίων ὁ Ἰαλδαβαῶθ (Jalda bahuth υἱὸς τοῦ χάους) εἶναι ὁ πονηρὸς θεὸς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ ποιητὴς τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σοφία, εἰς τῶν ἀνωτέρων αἰώνων, ἤγειρε τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ὀφιομόρφου πνεύματος κατὰ τῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰαλδαβαῶθ, ὥστε ἐφαγον ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἐλλαμφθέντες, προσεκολλήθησαν εἰς τὸν ὕψιστον Θεὸν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἐρρίφθησαν ὑπὸ τοῦ ὀργισθέντος δημιουργοῦ τοῦ κόσμου εἰς τὸν φωτεινὸν τοῦτον κόσμον. Ἡ σοφία ἡ ὁ οὐράνιος Χριστὸς ἠνώθη μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ, τοῦ Μεσσίου τοῦ Ἰαλδαβαῶθ, ὅστις κατέρρωσε τὴν σταύρωσιν αὐτοῦ διὰ τῶν αὐτῶ ἀφωσιωμένων Ἰουδαίων. Καὶ

κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ὁ σκοπὸς τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν φωτεινῶν σπερμάτων (τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων) ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ κατωτέρου κόσμου καὶ τῆ ἀνύψωσις αὐτῶν εἰς τὸ βασίλειον τῶν αἰώνων. Μέρος τῶν ὀφитῶν ἐτίμων τὸν ὄφιν, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὁποίου ἡ σοφία ἡ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἐφάνη τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῇ παραδείσῳ, καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἡ αἵρεσις πᾶσα τὸ ἑαυτῆς ὄνομα. Ὁ Ὀριγένης ἐγνώριζεν ὀφίτας ἐν Αἰγύπτῳ, οἵτινες ὑπεχρέουν πάντα, δὴ ἤθελον νὰ προσλάβωσιν εἰς τὴν αἵρεσίν των, νὰ καταρᾶται τὸν Χριστόν (Κατὰ Κέλσου VI, 28). Διὰ τοῦτό τινες ὑπέθεσαν (Μοσχέμιος), ὅτι οἱ ὀφίται ἀπετέλουν ἀρχαιοτέραν τινὰ ἰουδαϊκὴν αἵρεσιν, ἥτις μετὰ ταῦτα προσέλαβε καὶ χριστιανικὰς διδασκαλίας. Ἄλλοι ἐκ τῶν ὀφитῶν ἐδίδασκον πανθεϊστικῶς γενικὴν τινὰ κοσμικὴν ψυχὴν, ἐξ ἧς τὰ πάντα ἀπέρρευσαν, καὶ εἰς τὴν τὰ πάντα εἶναι προωρισμένα νὰ ἐπιστρέψωσιν. Οἱ τοῖς ὀφίταις συγγενεῖς Σηθιανοὶ ἐθεώρουν τὸν Σῆθ ὡς τὸν ἀρχηγὸν τῶν πνευματικῶν, ὅστις ἐν τῷ Χριστῷ ἐπεφάνη ὡς σωτὴρ. Οἱ Καϊνῖται ἐτίμων τούναντίον πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ὡς κακοὺς παριστανομένους ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ Κáιν μέχρι Ἰούδα τοῦ Ἰσχαριώτου ὡς πνευματικὰς φύσεις καὶ ἐπέτρεπον ἅτε καταφρονοῦντες τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων δοθέντος νόμου πάντα τὰ ἐγκλήματα. Τοιαύτην τινὰ ὑπέρβασιν τοῦ νόμου καὶ πασῶν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν δοξασιῶν τῶν περιοριζουσῶν τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδασκον καὶ ὁ Καρποκράτης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἐπιφάνης μετὰ τῆς πανθεϊστικῆς διδασκαλίας, ὅτι μόνῃ ἡ ἐμβάθυνσις εἰς εἰς τὴν μονάδα ἄγει πρὸς τὴν σωτηρίαν. Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη γνῶσις, ἣν ὁ τὸ Χριστὸς, ὅστις ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος, καὶ πάντες οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχον. Διὰ τοῦτο οἱ Καρποκρατιανοὶ εἶχον ἐν τοῖς ἑαυτῶν συνεδρίοις τὰς εἰκόνας τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἐπιφάνης εἶχεν ἔλθει εἰς Κεφαλληνίαν, ὅπου τοσαύτην εἶδεν ὑποδοχὴν ἢ διδασκαλίαν του, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἱδρυσαν αὐτῷ καὶ ἴδιον ναόν. Τὸν αὐτὸν ἀντινομισμὸν ἐκήρυττον καὶ οἱ Ἀντιτάχται, οἱ Βαρβελωνῖται καὶ οἱ Προδικιανοί.

Μαρκίων.

Ἰουστίνου ἀπολ. Α', 26. 56. 58. Εἰρηναίου κατὰ αἰρ. Ι, 29. Tertul-
liani ad. Marcionem. Hæres. refut. VII. 26. Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ὁρθῆς πί-
στεως παρ' Ὁριγένης ed Delarue opp. Ι, 803. Ἐπιφανίου αἰρ. 52.

Ὁ Μαρκίων, ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐπισκόπου Σινώπης καταχρίθεις καὶ ἐλθὼν περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος εἰς Ῥώμην, ἐσχημάτισεν ἐκεῖ τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐκ Συρίας γνωστικοῦ Κέρδωνος ἴδιον σύστημα, ὅπερ ὡς ἤττον θεωρητικὸν καὶ φανταστι-
κὸν ἦτο καὶ ἤττον ἀντιχριστιανικὸν τῶν λοιπῶν γνωστικῶν συ-
στημάτων. Διέκρινε τρεῖς αἰωνίας ἀρχάς· τὸν ἅγιον πλήρη ἀγά-
πης Θεὸν, τὴν ὕλην μετὰ τοῦ πονηροῦ αὐτῆς ἀρχοντος, τοῦ δια-
βόλου, καὶ μεταξὺ ἀμφοτέρων ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενον τὸν δί-
καιον δημιουργὸν τοῦ κόσμου, ὅστις ἐπλασε τὸν κόσμον ἐκ τῆς
ὕλης συμφώνως πρὸς ἑαυτόν. Ὁ δημιουργὸς οὗτος ἐτιμώρησε
τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου γενομένην παράβασιν τοῦ πρώ-
του αὐτοῦ νόμου σκληρῶς, ἐξελέξατο δὲ ὡς ἴδιον λαὸν τὸν Ἰσραη-
λιτικόν, ᾧ παρέδωκε τὸν μωσαϊκὸν νόμον, καὶ ἐπηγγείλατο τὸν
Μεσσίαν, ὡς τὸν ἰδρυτὴν μέλλοντός τινος Ἰουδαϊκοῦ βασιλείου.
Ἀλλὰ ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ὁ μέχρι τοῦδε ἄγνωστος τοῖς ἀνθρώποις,
σπλαγχνισθεὶς τούτους, ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς γῆς ὡς Χριστὸς ὑπὸ
τὴν φαινομενικὴν μόνον μορφήν ἀνθρώπου, καὶ εἰ καὶ κατ' ἀρ-
χάς, πρὸς τὰς περιστάσεις συμμορφούμενος, ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ὁ
Μεσσίας, ἀντενήργησε καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τῶν ἔρ-
γων του κατὰ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν αὐτοῦ διατά-
ξεων, καὶ διὰ τοῦτο τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ δημιουργοῦ ἐσταυρώθη.
Ὅσοι δὲ πιστεύουσιν εἰς τὸν ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθέντα Θεόν, εἶ-
ναι ἐλεύθεροι ἀπὸ τῆς δεσποτείας τοῦ δημιουργοῦ, τούναντίον
δὲ οἱ λοιποὶ ἐγκαταλείπονται εἰς τὴν τιμωροῦσαν ἢ βραβεύου-
σαν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Ὁ Μαρκίων ἀπέρριπτε τὴν ἀνάστασιν
τῶν σωμάτων, ἀπῆτει δὲ παρὰ τῶν ὁπαδῶν του αὐστηροτάτην
ἐγκράτειαν καὶ ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ γάμου. Κατηγόρει τὴν ἐκκλησίαν,
ὅτι ἐπανεπέσε πάλιν εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ἥδη ἀπὸ τῶν ἀποστολι-
κῶν χρόνων, διότι κατ' αὐτὸν μόνον ὁ Παῦλος ἠννόησε καλῶς

τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τῆς Κ. Δ. παρεδέχετο μόνον 10 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ τὸ τοῦ Λουκᾶ εὐαγγέλιον, ἀλλὰ καὶ ἐκείνας καὶ τοῦτο παρεφθαρμένα καὶ παρηλλαγμένα χάριν τῆς διδασκαλίας του. Ἐν ἰδίῳ δέ τινι συγγράμματι, ταῖς ἀντιθέσεσιν, ἐσπούδασε νὰ ἀποδείξῃ τὴν διαφορὰν καὶ τὰς κατ' αὐτὸν ἀντιφάσεις μεταξὺ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Κατὰ τὸν Τερτουλλιανὸν (De præsript. c. 30) ὁ Μαρκίων ἐπεθύμησε περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ προκατέλαβεν αὐτὸν ὁ θάνατος. Ἡ αἵρεσις αὐτοῦ εἶχεν ἐκκλησιαστικὸν ὄργανισμὸν, εἶχεν ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διὰ τοῦτο ἡδυνήθη νὰ διατηρηθῇ μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος, ἀλλ' οὐχὶ ἀπηλλαγμένη καὶ ἐσωτερικῶν σχισμάτων ἕνεκα δογματικῶν ἐρίδων. Διακεκριμένοι μαθηταὶ τοῦ Μαρκίωνος ὑπῆρξαν ὁ Ἀπελλῆς, ὁ Μάρκος καὶ ὁ Λουκανός.

39.

Αἵρεσις τῶν Μανιχαίων.

Ἀρχελάου Acta disputationis cum Manete (παρὰ Mansi coll. concil. T. I. 4429). Herbelot Bibliot. orient. Par. 4697 (ἄρθ. Mani). Τίτου τοῦ Βόστρων κατὰ Μανιχαίων (Canisii Lection. ed Basnag. T. I). Ἐπιφανίου εἰρ. 61. Augustini contra epistolas Manichæi. Contra Fortunatum. Contra Faustum c. 33. De actis c. Felic. Man. I. 2. De natura boni. De gen. c. Manich. De moribus ecclesiæ catholicæ et moribus Manichæorum T. I.

Ἐκτὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τοῖς ἐνδοτέροις τῆς Ἀσίας διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ζωροαστρικῶν, βουδδαϊστικῶν καὶ γνωστικῶν διδασκαλιῶν συνέστη περὶ τὰ μέσα τοῦ 1' αἰῶνος τὸ σύστημα τῶν Μανιχαίων, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἔτιναι νὰ συνδεθῇ καὶ συγχισθῇ μετὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἢ μᾶλλον νὰ μετατρέψῃ ταύτην εἰς ἀνατολικήν τινα περσικὴν βουδδαϊστικὴν θρησκείαν. Ὁ ἰδρυτὴς αὐτοῦ, ὁ Πέρσης Μάνης (καὶ Μανιχαῖος λεγόμενος), ἐκδιωχθεὶς ἐκ τῆς πατρίδος του, εἶχε διαμένει μακρὸν χρόνον ἐν ταῖς ἀνατολικωτέραις χώραις τῆς Ἀσίας, ἐπέστρεψε δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Περσίαν, καὶ τέλος τῇ διαταγῇ τοῦ βασιλέως Βαρᾶμ ἐθανατώθη τῷ 277. Κατὰ τὰς ἀνατολικὰς πηγὰς ὁ Μάνης ἦτο μέλος πλουσίας οἰκογενείας, ἐξεπαιδεύθη καλῶς,

ἐσπούδασε ζωγραφικὴν ἰδίως, ἔπειτα δὲ ἐγένετο χριστιανὸς καὶ ἱερεὺς. Ἐνεκα δὲ τῶν ἑτεροδοξιῶν τοῦ ἀπεκλείσθη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ κατὰ ἄλλας πηγὰς, δυτικὰς, ὁ Μάνης ὑπῆρξε δούλος παρὰ τῇ χήρᾳ Τερεβίνθου τινός, παρ' ᾧ ἐσώζοντο τὰ βιβλία σαρακηνοῦ ἐμπόρου Σχυθιανοῦ, ὅστις εἶχεν ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ γνωρίσει πάσας σχεδὸν τὰς ἀνατολικὰς θρησκείας καὶ εἶχε σχηματίσει διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἰδιόν τι θρησκευτικὸν σύστημα.

Δυαδισμὸς καὶ ἀντὶ τῆς δημιουργίας παραδοχὴ ἀναμίξεως δύο ἀντιθέτων ἀρχῶν, μῖσος κατὰ τῆς Π.Δ. καὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, ἀπόρριψις ἢ ἀλληγορικὴ διαστροφή ὅλου τοῦ ἱστορικοῦ χριστιανισμοῦ χαρακτηρίζουσι τὴν διδασκαλίαν τῶν Μανιχαίων, καὶ δεικνύουσι τὴν στενὴν συγγένειαν αὐτῆς μετὰ τῶν γνωστικῶν συστημάτων. Δύο πρῶτα ὄντα, ὁ Θεὸς μετὰ τοῦ φωτεινοῦ βασιλείου καὶ τῶν αἰώνων του, καὶ ὁ σάτανᾶς μετὰ τοῦ βασιλείου τοῦ σκότους καὶ τῶν δαιμόνων του, ὑπῆρχον ἀπ' αἰῶνος ἀντίθετα ἀλλήλων καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων ὑφιστάμενα. Αἱ δυνάμεις τοῦ σκοτεινοῦ βασιλείου ἀγωνίζονται αἰωνίως πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ φωτός. Ὁ Θεὸς τοῦ φωτεινοῦ βασιλείου πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων ἐπλάσεν ἐκ τῆς οὐσίας του τὸν πρῶτον οὐράνιον ἄνθρωπον ἢ τὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὅστις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ζωῆς, καὶ οὗτινος σύμβολον καὶ οἶκημα εἶναι ὁ ἥλιος. Ἀλλ' ὁ πρῶτος οὗτος ἄνθρωπος ἡττήθη ἐν τῇ πάλῃ. Αἱ πονηραὶ δυνάμεις ἤρπασαν μέρος τοῦ φωτεινοῦ στοιχείου, ἐξ οὗ ἀπετελεῖτο. Τότε ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς πρὸς βοήθειαν αὐτοῦ τὸ ζῶν πνεῦμα, ὅπερ ἐκ τοῦ φωτεινοῦ ἐκείνου στοιχείου καὶ τῆς ὕλης ἐμόρφωσε τὸν ὁρατὸν τοῦτον κόσμον, ἐν ᾧ ἕκαστον τῶν ὄντων κατέλαβε ἀνωτέραν τινὰ ἢ κατωτέραν βαθμίδα ἀναλόγως τοῦ διαφόρου βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως. Ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει ὑπάρχει διεσπαρμένη ἡ φωτεινὴ ὕλη (ὁ πάσχων Ἰησοῦς), ὡς ζωγόνος ψυχῇ, καὶ ποθεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ὕλης. Ἡ γενομένη μίξις πρέπει νὰ διαλυθῇ, ἡ φωτεινὴ ψυχὴ πρέπει νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τῆς εἰρκτῆς τῆς ὕλης. Ἐν τῷ ἐπιγεῖῳ ἀνθρώπῳ, ὃν ὁ ἄρχων τοῦ σκότους ἐπλάσεν, ὅπως συγκεντρώσῃ καὶ συκρατήσῃ ἀσφαλῶς τὰ αἰχμάλωτα φωτεινὰ στοιχεῖα, εἶναι ἡνωμένη ἡ πονηρὰ ὕλικὴ φύσις, καθ' ἣν εἶναι ὁμοίωμα τοῦ ἄρχοντος, μετὰ

τῆς ἀπὸ τοῦ φωτεινοῦ βασιλείου καταγομένης ψυχῆς, ἐν ᾗ ἀπει-
 κονίζεται ἡ ἐν τῷ ἡλίῳ οἰκοῦσα φωτεινὴ οὐσία τοῦ οὐρανίου ἀν-
 θρώπου. Τὴν γυναῖκα ἔδωκαν αὐτῷ οἱ πονηροὶ ἄρχοντες, ὅπως
 διὰ τῆς γεννήσεως καὶ πολλαπλασιάσεως τοῦ γένους διαμελί-
 ζεται ἡ αὐτῷ ἐνοικοῦσα φωτεινὴ ψυχὴ καὶ τοιουτοτρόπως ἐξα-
 σθεναῦσα δυσκολώτερον δύναται νὰ ἀπελευθερωθῇ. Ἡ πρώτη
 ἄρα συζυγικὴ ἔνωσις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἁμαρτία. Πρὸς τὸν σκο-
 πὸν τῆς σωτηρίας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ φωτεινῆς οὐσίας ἐπλάσθη ὁ
 λυτρωτὴς ἡ ὁ Χριστός. Ὁ λυτρωτὴς οὗτος κατὰ τοὺς Μανιχαίους
 εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ οὐρανίου, πρώτου ἀνθρώπου, ὑπὸ τῆς ὕλης μὴ
 μεμιασμένη φωτεινὴ ψυχὴ. Ὁ Χριστὸς οὗτος ζητεῖ ἀπὸ τοῦ Ἡ-
 λίου νὰ καθαρῇ πάντα τὰ ἐν τῇ ὕλῃ διεσπαρμένα καὶ δεδεσμευ-
 μένα φωτεινὰ στοιχεῖα καὶ προσελκύσῃ εἰς ἑαυτόν. Περιβεδλη-
 μένος σῶμα κατὰ τὸ φαινόμενον κατέβη ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ὡς
 διδάσκαλος δείξῃ ταῖς ψυχαῖς, πῶς δύνανται, γινόμεναι κύριαι.
 τῶν ἐπιθυμιῶν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τῶν
 δεσμῶν, καὶ καθαραὶ κατασταῶσαι, νὰ ἐπιστρέψωσί ποτε εἰς τὴν
 οὐράνιαν αὐτῶν πατρίδα. Ὁ Ἰουδαῖσμος ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ ἄρ-
 χοντος τοῦ σκότους, διὰ τῶν προφητῶν ἄρα ἐλάλησε πονηρὰν
 πνεῦμα. Τὰ βιβλία τῆς Π.Δ. εἶναι διὰ τοῦτο ἀπορριπτέα. Ἀλλὰ
 καὶ ἐκ τῶν τῆς Κ.Δ. βιβλίων τὰ μὲν ἐθεώρουν ὑποβολιμαῖα, τὰ δὲ
 παρεφθαρμένα ὑπὸ Ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν. Ἐτίμων δ' ἄλλως
 τὰς ἀποκρύφους Πράξεις τῶν ἀποστόλων τὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Λευ-
 κίου τινὰς φερομένας. Ὅμοίως κανονικὰ ἐθεώρουν καὶ τὰ τέσ-
 σαρα βιβλία τοῦ Μάνεντος, τὰ βιβλία τῶν μυστηρίων, τὸ βιβλίον
 τῶν κεφαλαίων, τὸ ζῶν εὐαγγέλιον, τὸν θησαυρόν τῆς ζωῆς
 καὶ τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ *Epistola fundamenti ad filiam Menoch*
ad Zebenam ad Scythianum ad Odam ad Cudarum. Ὁ Μάνης
 ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελθεὶς παράκλητος,
 ὅπως συμπληρώσῃ τὴν ἀληθεῖ θρησκείαν καὶ ἐπαναγάγῃ εἰς τὴν
 γησίαν αὐτῆς μορφὴν· διότι κατ' αὐτὸν οἱ χριστιανοί, οὓς πε-
 ριφρονητικῶς Γαλιλαίους ὠνόμαζεν, εἶχον παραμορφώσει αὐτήν,
 μὴδ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων ἐννοησάντων καλῶς αὐτήν. Ἡ ἡθικὴ
 τῶν Μανιχαίων συνίστατο εἰς τὴν τριττὴν σφράγισιν τοῦ στόμα-
 τος, τῶν χειρῶν καὶ τοῦ κόλπου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐσήμαινε
 τὴν ἀποφυγὴν πάσης βλαφημίας καὶ τὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης

ζωϊκῆς τροφῆς καὶ τοῦ οἴνου. Τὸ δὲ δεύτερον ἐπέβαλε φειδῶ πάσης ζωϊκῆς ἢ φυτικῆς-ζωῆς, ἐν γένει σωματικὴν ἀνάπαυσιν ἐπὶ σκοπῷ θεωρητικοῦ ἀπράγμονος βίου. Ἡ δὲ τρίτη σφραγὶς ἀπῆται σωφροσύνην καὶ ἄγαμον βίον ἢ τοῦλάχιστον ἀποφυγὴν τῆς παιδοποιίας. Πόσον διάφορος τῆς ἠθικῆς ταύτης εἶναι ἡ ἠθικὴ τοῦ εὐαγγελίου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ ὡς διδασκαλίαν δαιμονίων καὶ ἐσχάτην πλάνην τὰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις τοῦ γάμου καὶ ὠρισμένων βρωμάτων, κηρύττει δὲ ὅτι πᾶν χτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον (Α' Τομ. δ', 2, 3) ! Ἀλλὰ τὰ βάρη τῶν αὐστηρῶν τούτων στερήσεων ἔφερον μόνον οἱ ἐκλεκτοὶ ἢ τέλειοι ἐκ τῶν γνωστικῶν-τοῖς ἀκροαταῖς ἦσαν ἐπιτετραμμένα ὁ γάμος, ἡ τροφή ἐκ κρέατος, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ γεωργία καὶ αἱ τέχναι. Οὗτοι εἶχον καὶ τὴν φροντίδα νὰ προμηθεύωσι τοῖς ἐκλεκτοῖς τὴν ἀναγκαίαν φυτικὴν τροφήν, λαμβάνοντες παρ' αὐτῶν συγχώρησιν διὰ τὰς ἔνεκα τῆς συλλογῆς καὶ τῆς παρασκευῆς τῶν καρπῶν ἐπιτελεσθείσας παρ' αὐτῶν ἁμαρτίας. Ἡ ἱεραρχία τῶν Μανιχαίων συνίστατο ἐκ πέντε βαθμῶν, τῶν 12 διδασκάλων (magistri) μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, τῶν 72 ἐπισκόπων, τῶν πρεσβυτέρων, διακόνων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἐν γένει. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῶν λατρεῖα ἄνευ θυσιαστηρίων καὶ πομπῶν οὔσα, ἐξυμνεῖτο παρ' αὐτῶν ὡς πνευματικωτέρα καὶ καθαρωτέρα τῆς λατρείας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὰς κυριακὰς ἐνήστευον, ἐτέλουν δὲ κατ' ἔτος κατὰ Μάρτιον μεγάλην ἑορτὴν εἰς μνήμην τοῦ θανάτου τοῦ Μάνεντος, καθ' ἣν ἐνώπιον βήματός τινος θεωρουμένου ὡς ἔδρας τοῦ θεοῦ των διδασκάλου ἐκλινον γόνυ προσκυνοῦντες αὐτό. Αἱ ἐσωτερικαὶ δὲ θρησκευτικαὶ τελεταὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἐτηροῦντο μυστικά. Πολλοὶ ἐφρόνουν, ὅτι διεπράττοντο ἐν αὐταῖς ἀθεμιτουργίαι, καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς καθαρισταῖς καλουμένοις Μανιχαίοις. Οἱ ὅπαδοι τοῦ Μάνεντος ἔνεκα τοῦ οἰκτροῦ τέλους τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν, φυγόντες ἐκ τῆς Περσίας καὶ διασπαρέντες, διέδωκαν τὴν αἵρεσιν των πανταχοῦ. Ἰδίως ἐξηπλώθη αὕτη εἰς Ἀφρικὴν. Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν Μανιχαίων ὑπισχνεῖτο νὰ λύσῃ πάντα τὰ αἰνίγματα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ μυστήρια, προσεῖλκε πολλοὺς, οἵτινες ἐζήτουν θερμῶς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Αὐγουστίνος ἀνῆκεν ἐπὶ τίνα χρόνον εἰς τοῦς ὁπαδοὺς αὐτῆς. Ὁ

Διοκλητιανὸς τῷ 296 κατεδίωξε τοὺς Μανιχαίους ὡς ὀλεθρίαν αἵρεσιν, καθότι μάλιστα ἤρχετο ἀπὸ τοῦ περσικοῦ κράτους, ὅπερ ἐχθρικώτατα διέκειτο πρὸς τὸ Ῥωμαϊκόν.

Αἱ γνωστικαὶ αἱρέσεις διέστρεψαν τὸν χριστιανισμόν, καὶ ἦσαν φανερά ἀποπλάνησις ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἔσχον καὶ τινα καλὰ ἀποτέλεσματα· πρῶτον πρῶτοι οἱ γνωστικοὶ οὗτοι ἐπειράθησαν νὰ ὑψώσωσι τὸν χριστιανισμόν εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα, εἰσήγαγον ἐν γένει τὴν ἐπιστήμην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ εἴλκυσαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐθνικῶν σοφῶν πρὸς τὸν χριστιανισμόν· δεύτερον αὐτοὶ πρῶτοι εἰσήγαγον καὶ τὰς καλὰς τέχνας εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν· τρίτον ἔδωκαν ἀφορμὴν ἵνα ἀναπτυχθῶσι καὶ ὀρίσθωσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ δόγματα· τέταρτον ἔσωσαν διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν καὶ τῶν ἐγερθεῖσων ὑπ' αὐτῶν συζητήσεων τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς νεκρώσεως καὶ στασιμότητος, ἐν ᾗ ἐτέλουν ἅπασαι αἱ θρησκεῖαι τότε καὶ μάλιστα τῆς ἀνατολῆς.

40.

Καθολικὴ ἐκκλησία. Παράδοσις. Κανὼν πίστεως. Σύμβολον.

GIESELER, Kirchengeschichte I, 4, 210—217.

Πάσας τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας διδασκαλίας τῶν γνωστικῶν ἀπέκρουσεν ἡ ἐκκλησία ὡς αἱρέσεις, ὡς ἀποκλίσεις δηλ. ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς διδασκαλίας διὰ τῶν ἑαυτῆς διδασκάλων. Ὡνομάσθη δὲ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς αἰρετικούς τούτους τοὺς ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένους καὶ μυρίας ἰδίας θρησκειτικὰς κοινωνίας μορφοῦντας *καθολικὴ ἡ πανταχοῦ ἐξηπλωμένη ἀληθὴς ἐκκλησία*. Ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν, οἵτινες ἰσχυρίζοντο, ὅτι δι' ἀποκρύφου παραδόσεως παρέλαβον τὰς διδασκαλίας αὐτῶν, ἀντέτασεν ἡ ἐκκλησία τὴν συμφωνίαν πασῶν τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν ἢ τὴν *ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν* περὶ τοῦ ὅτι ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ διετηρήθη ἀμετάβλητος ἡ τῶν ἀποστόλων διδασκαλία. Ἐπειδὴ δὲ οἱ αἰρετικοὶ μετεχειρίζοντο δῆθεν ἀποστολικά συγγράμματα πρὸς δικαίωσιν ἑαυτῶν, ἔστρεψαν συντονωτέραν τὴν προσοχὴν αὐτῶν οἱ καθολικοὶ χριστιανοὶ εἰς τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαδεδομένα γνήσια τῶν ἀποστόλων συγγράμματα. Αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων ἀνεγινώσκοντο τὸ πρῶ-

τον μόνον ἐν ταῖς πρὸς θεὸν εἶχον πεμφθεῖς ἐκκλησίαις κατὰ τὰς συναθροίσεις, ἡ ἀπεστέλλοντο εἰς τὰς πλησίον κειμένας ἐκκλησίας, καὶ τὰ εὐαγγέλια δὲ ἐχρησίμευον τὸ πρῶτον πρὸς ἰδιωτικὴν ἀνάγνωσιν. Ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἀνεγίνωσκον κυρίως τὰ τῆς Π. Δ. βιβλία. Ἀφ' οὗ ὁμοῦς ἡ κοινωνία τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς ἀλλήλας ἤρχισε νὰ γίνηται ζωηρότερα, ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι κατὰ τῶν αἵρετικῶν, ἤρχισαν αὐτοὶ νὰ ἀνταλλάσσωσιν ἀλλήλαις τὰ γνήσια τῶν ἀποστόλων συγγράμματα, καὶ οὕτως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφαίνεται ἡ συλλογὴ τῆς ὁ κανὼν τῆς Καίνης Διαθήκης, ἐκ δύο μερῶν αποτελουμένη, τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ ἀποστόλου. Μόνον δὲ κατὰ μικρὸν περιελήφθησαν ἐν αὐτῷ πάντα ἐκεῖνα τὰ βιβλία, τὰ ὅποια νῦν ἀποτελοῦσι τὴν Κ. Δ., διότι περὶ τῆς γνησιότητος πολλῶν ἐκ τῶν βιβλίων τούτων (Ἰακώβου, Β' Πέτρου, Β' καὶ Γ' Ἰωάννου, Ἰούδα καὶ πρὸς Ἑβραίους) ἐπεκράτει κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀμφιβολία τις (ὁμολογούμενα, ἀντιλεγόμενα. Ὀριγένης). Ἐν διαφόροις δὲ ἐκκλησίαις παρὰ τὰ γενικῶς ἀνεγνωρισμένα (ἐνδιάθηκα) ἦσαν ἐν χρήσει καὶ ἐτιμῶντο καὶ ἄλλα μὴ ἀποστολικά συγγράμματα. Ἐνεκα δὲ τῶν τολμηρῶν θεωριῶν τῶν γνωστικῶν, αἵτινες μετέβαλλον ἐκ θεμελιῶν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἤρχισαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ἐξαιρῶνται αἱ κεφαλαιώδεις διδασκαλῖαι, αἵτινες ἐνομίζοντο καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ κατὰ τὴν Γραφὴν ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς ὁ κανὼν τῆς πίστεως (Regula fidei). Ὁ κανὼν οὗτος ἔπρεπε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἀναγκαία βάσις πάσης θεωρητικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναπτύξεως, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου μόνον τὸ κῆρος τῆς Γραφῆς παρὰ τινῶν ἀνεγνωρίζετο. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους καὶ οἱ ἀρχικῶς ἀπλοῖ ὄντες ὀρισμοὶ τῆς ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίας ηὐξήθησαν καὶ κατὰ πάσης παρεννοήσεως καὶ διαστροφῆς ἡσφαλίσθησαν διὰ προσθηκῶν, καὶ τοιουτοτρόπως ἀπετελέσθη τὸ ἀρχαιότατον ἐκκλησιαστικὸν σύμβολον, τὸ ἐν τῇ δύσει βραδύτερον ἀποστολικὸν κληθὲν, ὡς τὴν ἀποστολικὴν περιέχον διδασκαλίαν (σύμβολον πίστεως, Symbolum Apostolicum). Μετὰ ταῦτα ἐνόμιζον ἐν τῇ δύσει ὅτι ὠνομάσθη ἀποστολικὸν, διότι δῆθεν συνετάχθη παρ' αὐτῶν τῶν ἀποστόλων. Εἶχε δὲ τὸ ἀρχαιότατον τοῦτο σύμβολον ἐν διαφόροις ἐκκλησίαις

διάφορον μορφήν, ἃν καὶ κατὰ τὰ οὐσιώδη μέρη πᾶσαι αἱ μορφαὶ συνεφώνουν ἀλλήλαις. Ὅτι δὲ τὰ ἀρχαιότατα ταῦτα σύμβολα ἐμορφώθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίας, μαρτυρεῖ ὁ Τερτουλλιανὸς, λέγων ὅτι « τρεῖς καταδυόμεθα εἰς τὸ ὕδωρ, ἀποκρινόμενοι πλατύτερόν πως, ἢ καθὼς ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διέταξε » (De corona militis c. 3). Ὁ ἐν Ἱερολύμοις ἐν χρήσει τύπος τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου συμβόλου εὑρηται παρὰ τῷ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ ἐν ταῖς κατηχήσεσιν αὐτοῦ, ἔχων οὕτω· « Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἓνα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, Θεὸν ἀληθινὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, ἐν σαρκὶ παραγεγόμενον καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθίσαντα ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· καὶ εἰς ἓν ἅγιον πνεῦμα, τὸν παράκλητον, τὸ λαλῆσαν ἐν τοῖς προφήταις· καὶ εἰς ἓν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν ἐκκλησίαν· καὶ εἰς σαρκὸς ἀνάστασιν. » Ὁ ῥωμαϊκὸς τύπος τοῦ συμβόλου τούτου εὑρηται παρ' Ἀμβροσίῳ (T. IV, app.).¹ Ὁ κανὼν τῆς πίστεως περιεῖχε τὰς αὐτὰς σχεδὸν τῷ συμβόλῳ τούτῳ θεμελιώδεις διδασκαλίας, καὶ διὰ τοῦτό τινες νομίζουσιν, ὅτι κανὼν καὶ σύμβολον τῆς πίστεως ἦσαν ἐν καὶ τὸ αὐτό.

¹ Credo in Deum Patrem omnipotentem. Et in Jesum Christum filium ejus unicum, Dominum nostrum, qui natus est de Spiritu Sancto et Maria Virgine, sub Pontio Pilato crucifixus et sepultus. Tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in coelos, sedet ad dexteram Patris, inde venturus judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem.

Διδασκαλία περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἀντιπρὶσθίζονται.

Ἰουστίνου πρὸς Τρύφωνα 128. Tertulliani de præscript. hæreticorum. Θεοδωρήτου περὶ αἵρετ. κακομυθ. Ἐπιφάνιου κατὰ αἱρέσ. 62. Εὐσεβίου ἐκκλ. ἱστορία (ζ', 6). Ἀθανασίου κατὰ Ἀρειανῶν 4. Περὶ συνόδ. 16. Περὶ τῆς γνῶμης Διονυσίου. Βασίλειου ἐπισ. 209 καὶ 210.

Ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ἀπλὴν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως παραδοχὴν. Ἡ θεωρητικὴ ἀνάπτυξις τῆς ἐν αὐτῇ ἐκφραζομένης διδασκαλίας ἦτο ἀναγκαία, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς ἐμελλε νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τὴν μόρφωσιν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο διὰ τοῦ πλατωνισμοῦ, ὅστις ἐκ πάντων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἴστατο ἐγγύτατα τῷ χριστιανισμῷ. Τὰ ζητήματα δὲ, περὶ ἃ ἡσχολοῦντο οἱ τῆς ἐκκλησίας θεολόγοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦσαν σχεδὸν τὰ αὐτά, ἀφ' ὧν ἀνεχώρουν καὶ οἱ γνωστικοί, τὰ ζητήματα περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κακοῦ καὶ τῆς τούτου καταστροφῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἦδη ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ εἶχε χαρακτηρίσει τὸν Χριστὸν ὡς τὸν ἐνσαρκωθέντα λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸν λόγον τοῦτον δὲν ἀπεδέχοντο τινες κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ὡς ἴδιον πρόσωπον διακεκριμένον τοῦ πατρὸς (Ἰουστίνου διαλ. πρὸς Τρύφ. 128). Ἄλλοι ἀπεδέχοντο μὲν αὐτὸν ὡς ἴδιον θεῖον πρόσωπον, ἀλλὰ κατώτερον τοῦ πατρὸς, καὶ κατὰ τὴν θέλησιν τούτου ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀπορρέυσαντα. Κατ' ἀμφοτέρας δὲ τὰς θεωρίας ὁ λόγος ἦτο ὁ ἐν τῷ πεπερασμένῳ κόσμῳ τὰ πάντα ἐνεργῶν Θεός, ὥστε διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἁγίου πνεύματος οὐδεὶς τόπος ὑπελείπετο. Οὕτω δ' ἔμενεν ἡ περὶ τοῦ πνεύματος διδασκαλία ἀνανάπτυκτος. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' καὶ κατὰ Γ' αἰῶνα τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠγέρθη ἐκ νέου μετὰ ζωηροτέρου ἐνδιαφέροντος. Οὕτω Θεόδοτος ὁ Σκυτεὺς, ἐκ Βυζαντίου ὁρμώμενος, ἐδίδασκε περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος ἐν Ῥώμῃ, ὅτι ὁ Χριστὸς καίτοι κατὰ θαυμαστὸν τρόπον ἐγεννήθη ἐκ παρθένου, ἦτο ὅμως ἀπλοῦς ἄνθρωπος καὶ ἀπλῶς ἐφωτίσθη ὑπὸ τοῦ θείου λόγου. Εὔρε δ' ὁπαδοὺς, ὧν ἐπισημότεροι

ὑπῆρξαν Θεόδωτος ὁ Τραπεζίτης, ὁ Ἀσκληπιάδης καὶ ὁ Νατάλης ὁ ὁμολογητής. Ὁ Θεόδωτος ὁ Τραπεζίτης ἐφρόνει ὅτι Χριστὸς ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος, κατώτερος γενόμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ Μελχισεδέκ. Ἀνεφέρετο δὲ εἰς τὸ χωρίον Ἑβρ. ζ', 21. Τὸν δὲ Μελχισεδέκ τοῦτον παρεδέχετο ὡς οὐράνιον τινα δύναμιν. Ἐναντίον αὐτῶν ἐδίδασκεν ὁ Πραξέας, καθ' οὗ ἔγραψεν ὁ Τερτουλιανὸς, ὅτι μία μόνη θεία ὑπόστασις ὑπῆρχε, καὶ ὅτι αὕτη μόνον καθ' ὅσον ἡνώθη μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὠνομάσθη υἱός. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πραξέου ἠνόνει καὶ ὁ Πάπας Βίκτωρ (Tertull. Append. I. de Præscript. 53). Ὁμοίως ἐξεφράζετο καὶ ὁ Νοητός, ὅστις διὰ τοῦτο ἐν Σμύρνῃ τῷ 220 ἀπεκλείσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ῥώμῃ ἐξηπλώθη ἡ διδασκαλία τοῦ Νοητοῦ διὰ Κλεομένους, ἐσηρίχθη δὲ ἐπὶ τοῦ Καλλίστου, ὅστις ἐκέρδισεν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τὸν πάπαν Ζεφυρίνον (Ἰππολ. Haer. Refut IX, 3). Τὸ σύνθημα πάντων τούτων τῶν ἀντιτριάδιτῶν ἦτο Monarchiam tenemus! Ἡ διδασκαλία τοῦ Νοητοῦ ἀνεπτύχθη τελειότερον διὰ τοῦ Σαβελλίου, ὅστις περὶ τὸ 255 ἔτος ἐν Πενταπόλει τῆς Ἀφρικῆς ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ εἷς κεκρυμμένος Θεὸς ὀνομάζεται ἐν μὲν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἀναπτύξει ὡς δημιουργὸς καὶ πρόνοη- τῆς τοῦ κόσμου πατήρ· ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' αὐτοῦ ἀποκαλύψει υἱός, ἐφ' ὅσον ἡνώθη κατὰ δύναμιν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ· ἐν δὲ τῇ τρίτῃ αὐτοῦ ἀποκαλύψει καλεῖται πνεῦμα, καθ' ὅσον ἐνεργεῖ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν τελειώσιν τῆς ἀπολυτρώσεως. Ἐκάστη τῶν ἀναπτύξεων τούτων τοῦ Θεοῦ (ἢ προσώπων) μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς τῆς· ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὸν κεκρυμμένον Θεόν, ἀφ' οὗ ἀπέρρευσεν. Οἱ Σαβελλιανοὶ ἐσώζοντο μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος, ἐν Ῥώμῃ ἰδίως καὶ Μεσοποταμίᾳ. Καὶ ὁ Βόρρων ἐπίσκοπος Βήριλλος ἐθεώρει τὸν λόγον ὡς ἀπλῆν τινα δύναμιν καὶ πρόσκαιρον ἀπόρροϊαν ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις μόνον ἀφ' οὗ πρῶτον ἡνώθη μετὰ τινος ἀνθρωπίνου σώματος ὡς ψυχὴ τούτου, ἐγένετο πρόσωπον. Ἀλλ' ὁμως τῷ 244 ὑπὸ τοῦ Ὀριγένους μεταπεισθεὶς ἀνεκάλεσε τὴν δοξασίαν αὐτοῦ ταύτην. Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς ἀπὸ τοῦ 261 ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, τὸναντίον ἐνέμενε εἰς τὴν διδασκαλίαν του, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς εἶναι ἀπλοῦς ἄνθρωπος, ἐν ᾧ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀπρόσωπος λόγος, κατώκησεν, ὅπως καὶ ἐν τοῖς προφήταις, ἀλλὰ κατὰ μέ-

τρον μεγαλύτερον. Ἐνεκα τῆς δοξασίας του ταύτης καὶ τῆς πλεονεξίας, σκληρότητος καὶ ὑπερηφανίας αὐτοῦ καθηρέθη ἐν τινι συνόδῳ ἐν Ἀντιοχείᾳ περὶ τὸ 269 ἢ 272 καὶ ἀπεκλείσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Αἱ σύνοδοι αὗται κατέκριναν καὶ τὴν ἐκφρασιν ὁμοούσιος, ἣν μετεχειρίζετο ὁ Σαβέλλιος, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ταυτότητα τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ. Ὅπαδοι τοῦ Παύλου διεσώζοντο καὶ μετὰ ταῦτα, Παυλιανισταὶ ἢ Σαμῶσατιανοὶ καλούμενοι. Διογύσιος, ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, σπουδάζων νὰ ἀναιρέσῃ τὸν Σαβελλιανισμόν, εἶχεν ἐκφρασθῇ τοιουτοτρόπως, ὥς εἰ παρεδέχετο ἀνομοιότητά τινα κατ' οὐσίαν μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ κατέτασσε τὸν υἱὸν μεταξὺ τῶν κτισμάτων, ὀνομάσας αὐτὸν ποίημα. Περὶ τούτου ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ὁ Ῥώμης Διογύσιος, ὡμοφώνησαν δέ, ὅτι ὁ υἱὸς εἶναι ὡς ὁ πατὴρ αἰώνιος, ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ αἰωνίου φωτός. Δὲν ὑπῆρξε χρόνος, καθ' ὃν ὁ Θεὸς δὲν ἦτο πατὴρ. Ὁ υἱὸς δὲν εἶναι ἄρα κτίσμα, ποίημα, ἀλλ' υἱὸς Θεοῦ κατὰ φύσιν. Ὁ Διανύσιος Ἀλεξανδρείας ἀπεδέχθη καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως ὁμοούσιος, ἣν μετεχειρίζοντο περὶ τῆς σχέσεως τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα.

42.

Οἱ Μοντανισταί.

Εὐσεβίου ἱστορ. ἐκκλ. V, 3. 14—19. Ἐπιφανίου αἰρ. 48.

Ἀξιοσημεῖωτοι ἐκκλησιαστικαὶ ἔριδες τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι καὶ αἱ ἐγερθεῖσαι ἔνεκα τῶν Μοντανιστῶν καὶ ἔνεκα ἄλλων τινῶν ζητημάτων τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν ἢ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορώντων. Ἰδιάζον τῇ μοντανιστικῇ αἵρέσει ἦτο ἡ οἴησις, ὅτι οἱ Μοντανισταὶ ἐνεπνέοντο ἀποκλειστικῶς ἀνωθεν ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ αὐστηρότης αὐτῶν. Ὁ ἐκ Φρυγίας καταγόμενος Μοντανὸς, ὅστις εἶχεν ὑπάρξει ἱερεὺς τῶν εἰδώλων, ἰδίως τῆς Κυβέλης, ὅθεν ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ αὐτῷ ἰδιάζουσα ἐκδοχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ αἱ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμέναι γυναῖκες Πρίσκιλλα καὶ Μαξιμίλλα ἰσχυρίζοντο περὶ τὸ 150 ἔτος, ὅτι εἶναι τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐμελλε νὰ τελειοποιήσῃ τὸν

χριστιανικὸν βίον καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐδοξαζίαν. Τοιοῦτοι προφῆται ἠγέρθησαν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ὁπαδῶν του. Ἴδου τί λέγει αὐτός ὁ Μοντανός περὶ τῶν προφητῶν τῆς αἱρέσεώς του (παρ' Ἐπιφ. αἰρ. 48. 4). Προσάγεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλοῦν καὶ λέγον ταῦτα· « Ἴδου ἄνθρωπος ὡσεὶ λύρα, καὶ γὰρ ἵπταμαι ὡσεὶ πλῆκτρον· ὁ ἄνθρωπος κοιμάται, καὶ γὰρ γρηγορῶ· ἰδοὺ κύριός ἐστιν ὁ ἐξιστάνων καρδίας ἀνθρώπων. » Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἣτις πρὸ Χριστοῦ ἦτο ἐτι ἐν τῇ νηπιώδει καταστάσει, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τῶν ἀποστόλων ἀπέκτησε τὴν ἰσχὺν τῆς νεανικῆς ἡλικίας, ἐμελλε διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῶν Μοντανιστῶν νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκκλησία ἡρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ προφητικὸν χάρισμα τοῦ Μοντανοῦ καὶ τῶν ὁπαδῶν του, ἀπεχωρίσθησαν αὐτός τε καὶ οἱ ὁπαδοί του οὗτοι ἀπ' αὐτῆς, καὶ ἐκάυχωντο, ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ πνεύματος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν σαρκικῶς φρονούντων ψυχικῶν ἀνθρώπων, τῶν καθολικῶν. Ὁ νέος οὗτος παράκλητος, ὅπως ἐθεωρεῖτο ὁ Μοντανός, ἔδωκε νέους αὐστηροτέρους περὶ νηστείας κανόνας, ἀπῆτει ἡ ἐκκλησία νὰ μὴ συγχωρῇ τὰς μετὰ τὸ βάπτισμα γενομένας βαρείας ἀμαρτίας (πορνείαν, φόνον, θυσίαν τοῖς εἰδώλοις), καὶ ὑπερτιμῶν τὸν ἄγαμον βίον καὶ τὸ μαρτύριον, δὲν ἐπέτρεπε τὸν δεῦτερον γάμον, μηδὲ τὴν φυγὴν εἰς τοὺς χριστιανούς ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν. Οἱ Μοντανισταὶ ἐκήρυττον ὡς προσεγγίζον τὸ τέλος τοῦ κόσμου καὶ προσεδόκων ταχέως τὴν ἔλευσιν τῆς χιλιετοῦς ἐπὶ γῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ. Ἐν Φρυγίᾳ, ὅπου ἐγεννήθη ὁ μοντανισμὸς (170), ἦτο τὸ κέντρον αὐτοῦ, ἐξηπλώθη ὁμοῦ καὶ εἰς τὴν δύσιν, ὅπου ὁ Τερτολλιανὸς ἐγένετο ὁ εὐφυέστερος ὑπερασπιστής του. Ὁ Μοντανισμὸς ἐσώζετο μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος.

Ἐπειδὴ οἱ Μοντανισταὶ τὴν μὲν περὶ παρακλήτου διδασκαλίαν τῶν ἐστήριζον ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου, τὴν δὲ περὶ χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως, ὥθησε τοῦτο τοὺς ἐν Θυατείροις ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀντιπάλους των, νὰ ἀπορρίψωσιν ἀμφοτέρα τὰ κανονικὰ ταῦτα βιβλία ὡς νόθα. Ὁ Ἐπιφάνιος ὠνόμασε τὴν μικρὰν μερίδα τὴν οὕτω μορφωθείσαν ἀλόγους, διότι οὗτοι μετὰ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου φαίνεται, ὅτι ἐγκατέλιπον καὶ τὸ περὶ τοῦ θεοῦ λόγου δόγμα καὶ ἐγέ-

νοντο ἀντιτριάδεται (Ἐπιφ. αἰρ. 51). Τοὺς Μοντανιστὰς ὑπερέβαλε κατὰ τὰς περὶ αὐστηρότητος τῶν ἡθῶν ἀπαιτήσεις τοῦ ὁ πεπαιδευμένος αἰγύπτιος Ἰέραξ κατὰ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος, οὐτινος ἡ μάλλον γνωστικὴ ἢ χριστιανικὴ ἀσκησις ἐκήρυττε τὸν ἄγαμον βίον καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κρέατος καὶ τοῦ οἴνου ἐγγράτειαν ὡς ἀναγκαίαν πρὸς σωτηρίαν. Ὁ αὐτὸς ἀλληγορικῶς ἐρμηνεύων τὰς Γραφάς, ἤρνεϊτο καὶ τὴν ἀνάστασιν.

43.

Ἐριδὲς περὶ τῆς χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ καὶ περὶ τῆς ἐορτῆς τοῦ πάτχα.

Παπίας παρ' Εὐσεβίῳ ἐκκλ. ἱστορ. III, 39. Ἰουστινὸς πρὸς Τρύφ. 80. Εἰρηναίου κατὰ αἵρεσ. V, 31.

Τὴν ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ληφθεῖσαν ἔννοιαν περὶ μελλούσης χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἣτις θέλει δῆθεν προηγηθῇ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως καὶ ἐσχάτης κρίσεως, δὲν εἶχον μόνον οἱ Μοντανισταὶ· καὶ πολλοὶ τῶν καθολικῶν χριστιανῶν ἠσπάζοντο αὐτὴν κατὰ τὸν Β' αἰῶνα. Παρὰ τοῖς ἀποστολικοῖς πατράσι δὲν ἀπαντᾶται. Ὁ ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως Παπίας φαίνεται, ὅτι πρῶτος διέδωκεν αὐτήν. Ἀλλὰ ταχέως προσέβαλον αὐτὴν ἄλλοι, ἰδίως ἀφ' ὅτου οἱ Μοντανισταὶ ἐδέχθησαν αὐτήν. Ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας Γάιος ἐγράψε κατ' αὐτῆς ὡς ἐφευρέσεως τοῦ Κηρίνου. Καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ δὲ σχολὴ ἦτο ἐναντία τοῦ χιλιασμοῦ. Ὁ Κλήμης οὐδόλως ἀναφέρει αὐτόν, ὁ δὲ Ὠριγένης καταπολεμεῖ αὐτόν. Ἐν τινι δὲ συνόδῳ τῷ 225 γενομένη ἐπεισεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Διονύσιος τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ὁπαδοὺς τοῦ χιλιασμοῦ, ὧν προίστατο Νέπως τις καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ Κορακίων, νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτόν. Ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ περιπλέξωσι καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπειδὴ οἱ Μοντανισταὶ ἐπ' αὐτῆς ἐπεστήριζον τὸν χιλιασμόν, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ χωρίου (Ἀποκάλ. α', 6)· «Μακάριος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ πρώτῃ ἀναστάσει· οὗτοι βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.» Ἀν καὶ πάντοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐθεωρεῖτο αὕτη ὡς ἔργον τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου, ἀριθμοῦ-

μένη ἀρχῆθην μετὰ τῶν ὁμολογουμένων βιβλίων τῆς Κ. Δ., ὑπάρχον ὁμως καὶ τινες, οἱ ὅποιοι (ὅπως ὁ Γάιος καὶ οἱ ἄλλοι) ἤθελον νὰ ἀποδίδωσιν αὐτὴν τῷ Κηρίνθῳ. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας οὐχὶ ἐξ ἱστορικῶν λόγων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνεκα ἐσωτερικῶν λόγων ἐθεώρει πρεσβύτερόν τινα Ἰωάννην ὡς συγγραφέα αὐτῆς. Ἐν τούτοις εὗρεν ὁ χιλιασμός ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Γ' αἰῶνος καὶ κατ' ἀρχὰς τοῦ Δ' ἐτι ὑπερασπιστάς τινας, οἷον τὸν Μεθόδιον καὶ Λακτάντιον. Ἀλλ' ἡ μονομερὴς αὕτη ὑπεράσπισις δὲν ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ γενικῶς παραδεκτὸν αὐτόν. Μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον μόνον σπανίως ἀπαντᾷ.

Ἐκκλησιαστικὴν τινα ἐριδα ἤγειρε κατὰ τὸν Β' αἰῶνα καὶ διαφορά τις ὡς πρὸς τὴν τέλεσιν τῆς ἐορτῆς τοῦ πάσχα. Οἱ χριστιανοὶ τινῶν ἐκ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκκλησιῶν εἰθίζον νὰ τελῶσι τὸ πάσχα μετὰ τῶν Ἰουδαίων τῇ ἰδ' τοῦ νισάν, ἀναφέροντες ὁμως αὐτὸ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Αἱ λοιπαὶ ὁμως ἐκκλησίαι, οἷον αἱ ἐν Παλαιστίνῃ, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Ἑλλάδι, ἐν Πόντῳ, μεθ' ὧν καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ, ἐώρταζον κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ Ἰουδαίου πάσχα τὴν ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, ὅπως καὶ κατὰ πᾶσαν ἐβδομάδα, ἀλλὰ μετὰ μεγαλητέρας λαμπρότητος τὴν μὲν τοῦ πάθους ἐν ἡμέρᾳ παρασκευῇ (πάσχα σταυρώσιμον), τὴν δὲ ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως ἐν ἡμέρᾳ κυριακῇ (πάσχα ἀναστάσιμον). Πρωίμως δὲ ἐγένετο ἀπόπειρα ἵνα ἀρθῇ ἡ διαφορά αὕτη. Ὁ ἐπίσκοπος Σμύρνης Πόλυκαρος ἐλθὼν εἰς Ῥώμην τῷ 162, συνδιελέχθη περὶ τοῦ ζητήματος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Ἀνικήτου. Ἀμφότεροι ἀπεχωρίσθησαν φιλικῶς, ἀν καὶ δὲν συνεφώνησαν ἐπὶ τοῦ πράγματος. Περὶ τὸ 170 ἐγένετο καὶ μετὰ τῶν Μικρασιατῶν συζήτησις περὶ τῆς ἐορτῆς τοῦ πάσχα ἐν Λαοδικείᾳ· ἀλλὰ τὰ κατὰ ταύτην λεχθέντα εἶναι ἀδέδαια. Ζωηρότερον καὶ γενικώτερον ἐξεφράσθη ἡ πρὸς ἄρσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἐπιθυμία κατὰ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος. Ἡ προσκόλλησις τινῶν μικρασιατικῶν ἐκκλησιῶν εἰς τὰ Ἰουδαϊκὰ ἔθιμα ἤγειρε τὴν ἀποδοκιμασίαν πολλῶν. Καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει συνεκροτήθησαν διὰ τοῦτο πολλαὶ σύνοδοι περὶ τὸ 196. Ἐκάτερον μέρος ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν Γραφὴν, διότι ὁ μὲν εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης φαίνεται ὡς μὴ παραδεχόμενος Πάσχα Ἰουδαϊκὸν τελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ,

διότι ἐσταυρώθη κατ' αὐτὸν τὴν ἰδ' τοῦ νισάν, τὸ δὲ ἐπόμενον τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ σάββατον ἦτο μεγάλη ἡμέρα, δηλ. ἡ ἐορτὴ τῶν ἀζύμων, κατὰ δὲ τοὺς ἄλλους εὐαγγελιστὰς, τοὺς συνοπτικοὺς, φαίνεται, ὅτι ἐτέλεσε τὸ πάσχα μετὰ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὅτι ἐσταυρώθη τῇ ιε' τοῦ νισάν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Βίκτωρ, ἀντὶ ὧς ἐπραττον καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι νὰ ζητῇ ἀδελφικῶς νὰ λυθῇ ἡ διαφορὰ, ἠθέλησε νὰ βιάσῃ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νὰ παραιτηθῶσιν ἀπὸ τῶν ἐθίμων αὐτῶν, ἀπειλῶν ἀλαζονικῶς, ὅτι θέλει παύσει πᾶσαν μετ' αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἀσιατικῶν ἐκκλησιῶν, ὧν προίστατο ὁ Ἐφέσου Πολυχράτης, οὐδόλως ἐπτο-
 ήθησαν ἐκ τῶν ἀπειλῶν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ὃ οὐδεμίαν ἀνεγνώριζον ἐφ' ἑαυτοὺς ἐξουσίαν. Τούναντίον ἐνέμενον πιστότερον εἰς τὰ ἔθιμα τῶν ἐκκλησιῶν των, τὰ ὅποια ἐθεώρουν παραδεδομένα ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων. Ἡ ἀπειλὴ τοῦ Βίκτωρος ἐματαιώθη. Πολλοὶ μάλιστα ἐπίσκοποι, ἰδίως ὁ Εἰρηναῖος, ἤλεγξαν τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, διότι ἤθελεν ἕνεκα διαφορᾶς τινος ἐθίμων νὰ διαταράξῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην (Εὐσεβ. V, 24). Ὁ Εἰρηναῖος ἐφρόνει, ὅτι καθ' ἃ οἱ ἀπόστολοι διέταξαν δὲν ἔπρεπε νὰ κρίνηται τις ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει ἐορτῆς ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτιον, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ νὰ τηρῶσι τὰ ἐκτὸς, ἵνα τὰ κρείττονα, τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ἀποβάλλωσι (Fragm. III ed. Pfaff). Ἡ διαφορὰ διήρκεσε μέχρι τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἣτις συνεκλήθη καὶ πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐπειτα ἡ διαφορὰ ἐκλείπει.

44.

Σχίσματα. Οἱ Νοουατιανοί. Ἔρις περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν.

Cypriani-ep. 41—52. Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστορ. VI, 43. VII, 8. Συνόδου ἐν Νικαίᾳ καν. 6. Cod. Theodos. VXI T. 1. 5, lex 2. Σωκράτ. ἐκκλ. ἱστορ. I, 40. IV, 28. V, 247. Tertulliani de baptismo c. 15. Cypriani epist. 69—75. Concil. Carthag. III (παρὰ Κυπριανῶ Opp. p. 158).

Τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων τῆς περιόδου ταύτης συμπληροῦντες, ποιοῦμεν ἐνταῦθα λόγον καὶ περὶ τῶν σχισμάτων

τοῦ Νοουάτου καὶ Νοουατιανοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτῶν συνδεομένης συζητήσεως περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν καὶ τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ. Τοπικὸν μόνον καὶ προσωρινὸν ἦτο τὸ σχίσμα, τὸ ὁποῖον ὁ διάκονος Φηλικίσσιμος καὶ ὁ πρεσβύτερος Νοουάτος διὰ χωρισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Κυπριανοῦ καὶ δι' ἐκλογῆς ἰδίου ἐπισκόπου προὐκάλεσαν ἐν Καρχηδόνι. Τοῦ Κυπριανοῦ ἡ αὐστηρότης πρὸς τοὺς κατὰ τὸν διωγμὸν πεσόντας ἐχρησίμευσεν αὐτοῖς ὡς ἀφορμή. Ἡ μερίς τοῦ Νοουάτου καὶ τοῦ Φηλικισίμου ἐδέχετο κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Κυπριανοῦ ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ πολλοὺς πεσόντας, μόνον ἂν ἔφερον συστατικὰ παρὰ μαρτύρων (*libellos pacis*). Ἐπειδὴ δὲ ἀπεκλείσθησαν οἱ Νοουατιανοὶ οὗτοι ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ἐξελέξαντο ἴδιον ἐπίσκοπον τὸν Φορτουνάτον. Ἡ μερίς των ὁμως φαίνεται, ὅτι δὲν διήρκεσε ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ὁ Νοουάτος ἐλθὼν εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα εὖρῃ ὑποστήριξιν, προσηγήθη παρὰ προσδοχίαν εἰς τινα ὅλως ἀντίθετον μερίδα, ἥτις οὐδαμῶς ἤθελε νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ πεσόντες. Διὰ συνεργείας δ' αὐτοῦ προὐκλήθη καὶ ἐνταῦθα σχίσμα πολὺ μεγαλύτερον ἢ τὰ ἐν Ἀφρικῇ. Ὁ πρεσβύτερος Νοουατιανὸς μετὰ πολλῶν ὁμοφρονούντων δὲν ἀνεγνώριζε τὸν ἀρτίως νομίμως ἐκλεχθέντα Ῥώμης ἐπίσκοπον Κορνήλιον, καὶ ἐπέτυχεν νὰ ἐκλεχθῇ ἀντεπίσκοπος (251). Αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ νὰ κερδίσῃ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις ὁπαδοὺς δὲν ἀπέτυχον. Τοιούτρόπως ἐσχηματίσθη σχισματικὴ τις μερίς πολλαχοῦ ἐξηπλωμένη, ἥτις ἐδίδασκεν, ὅτι ὅσοι ἔθουν τοῖς εἰδώλοις ἢ ἐν γένει ἔπραττον βαρεῖάν τινα ἁμαρτίαν, δὲν ἔπρεπε νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ὁ Νοουατιανὸς δι' ἐγκυκλίου του προέτρεψε πάντας τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐκκλησίας νὰ μὴ δέχωνται τοὺς ἐπιτεθυκότας εἰς τὰ μυστήρια, ἀλλὰ νὰ προτρέπωσι μὲν αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν, τὴν δὲ συγχώρησιν νὰ ἐπιτρέπωσι τῷ Θεῷ τῷ δυναμένῳ καὶ ἐξουσίαν ἔχοντι συγχωρεῖν ἁμαρτήματα (Σωκρ. IV, 28). Παρετήρουν δὲ προσέτι οἱ Νοουατιανοί, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἤδη δεχθῇ εἰς τοὺς κόλπους της θανασίμως ἁμαρτήσαντας ἀνθρώπους, ἐμολύνθη καὶ ἐβεβηλώθη, καὶ διὰ τοῦτο μόνον αὐτοί, ὡς καθαροί, ἀπετέλουν ἔτι τὴν γνησίαν, ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐνεκα τῆς δοξασίας ταύτης κατήντων οὗτοι καὶ νὰ

ἀπορρίπτωσι τὸ ἐν τῇ λοιπῇ ἐκκλησίᾳ διδόμενον βάπτισμα. Ὁ Κυπριανὸς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπολέμησαν τὰς δοξασίας ταύτας τῶν Νοουατιανῶν. Νοουατιανοὶ ἐσώζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου (μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος).

Ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ἐγένετο ἀντικείμενον συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ζήτημα, ἂν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔγκυρον τὸ βάπτισμα τὸ γενόμενον ἐν αἵρέσει τινὶ ἢ σχίσματι. Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Συρίᾳ καὶ Ἀφρικῇ σύνοδοί τινες εἶχον ἐξετάσει τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀποφανθῇ, ὅτι ὅσοι ἐκ τῶν αἵρετικῶν ἤθελον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἔπρεπε νὰ ἀναβαπτίζωνται. Κατὰ δὲ τὸ 255 καὶ 256 δύο σύνοδοι ὑπὸ τὴν πρεσβερίαν τοῦ Κυπριανοῦ συστάσαι, εἶχον ὀρίσει ἀναφερόμεναι ἰδίως εἰς τὸ βάπτισμα τῶν Νοουατιανῶν, ὅτι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα μόνον ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπὸ ταύτης δύναται νὰ δοθῇ, πᾶν δὲ ἄλλο βάπτισμα ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας δοθέν, εἶναι ἀνίσχυρον. Ἀλλὰ τὴν ἀπόφασιν ταύτην δὲν παρεδέχετο ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Στέφανος, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἀρκεῖ μόνον εἰς τοὺς ἐκ πῶν αἵρέσεων ἢ τῶν σχισμάτων προσερχομένους νὰ ἐπιτίθενται αἱ χεῖρες, νὰ διδῇται δηλ. τὸ χρίσμα. Ἀλλὰ καὶ οὗτος μόνον ἐκείνο τὸ βάπτισμα τῶν αἵρετικῶν θεώρει ὡς ἰσχυρὸν, ὅπερ ἐγένετο εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ ἀλαζονικὸς Στέφανος γράφων πρὸς τοὺς Ἀφρικανοὺς ἐπισκόπους, ἠπεῖλει αὐτοὺς, ὅτι, ἐὰν ἐπέμενον εἰς τὴν γνώμην των, ἤθελε παύσει πᾶσαν μετ' αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἐκτοτε ἡ ἔρις ἐγένετο ζωηροτέρα. Ὁ Κυπριανὸς συνεχάλεσε καὶ τρίτην σύνοδον ἐξ 85 ἐπισκόπων, ἦτις οὐ μόνον ἐπεκύρωσε τὴν προτέραν ἀπόφασιν, ἀλλὰ καὶ ἤλεγξε δικαίως τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης. Ἐν τῇ 74 ἐπιστολῇ αὐτοῦ λέγει ὁ Κυπριανὸς περὶ τοῦ Στεφάνου μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς, ἀπαντῶν εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Στεφάνου, ὅτι ἡ γνώμη του στηρίζεται ἐπὶ τῆς παραδόσεως· « Τὰ λοιπὰ ἢ ὑπερήφανα ἢ καὶ τὸ πρᾶγμα μὴ ἀποβλέποντα, παραλείπω. Ὅποια ἰσχυρογνωμοσύνη, ὅποια προκατάληψις, τὸ προτιμᾶν τὴν ἀνθρωπίνην παράδοσιν τῆς θείας διατάξεως, μηδὲ παρατηρεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς ὀργίζεται, δσάκις ἡ ἀνθρωπίνη παράδοσις λύει καὶ ματαιοῖ τὰ θεῖα παραγγέλματα. Δὲν πρέπει ἢ ἀπλῇ συνήθεια, ἥτις παρά τισιν ἐπεκρά-

τῆσε, νὰ ἐμποδίσῃ ὥστε ἡ ἀλήθεια νὰ ὑπερισχύσῃ καὶ νικήσῃ. Διότι τὸ ἔθος τὸ ἄνευ ἀληθείας εἶναι πεπαλαιωμένη πλάνη! » Τούναντίον ὁ Στέφανος δὲν ἡσχύνετο νὰ ἀποκαλῇ τὸν Κυπριανὸν ψευδόχριστον, ψευδαπόστολον καὶ δόλιον ἐργάτην (Cyp. ep. 75). Ἐπίσης ἤλεγξε τὸν Στέφανον διὰ τὰς ἀξιώσεις του καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας Φιρμιλιανὸς ἐν πινι ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Κυπριανόν, διότι ὁ Στέφανος ἠπείλυνε νὰ ἀποκλείσῃ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καππαδοκίας, Κιλικίας καὶ Γαλατίας, ἐὰν ἐξηκολούθουν νὰ ἀναβαπτίζωσι. α Πρέπει, λέγει ὁ Φιρμιλιανὸς πρὸς τὸν Κυπριανόν σὺν τοῖς ἄλλοις, νὰ εὐχαριστῶμεν τῷ Στεφάνῳ, διότι διὰ τῆς βαρβαρότητος αὐτοῦ (per illius inhumanitatem) ἐπετεύχθη, ὥστε νὰ λάβωμεν πείραν τῆς ὑμετέρας συνέσεως καὶ πίστεως. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ παρὰ τοῦ Στεφάνου πεπραγμένα, ἵνα μὴ ἀναμιμνησκόμενοι τῆς θρασύτητος καὶ τῆς ἀγροικίας αὐτοῦ, προξενῶμεν ἑαυτοῖς λύπην. Καὶ ἐγὼ κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἀγανακτῶ κατὰ τῆς φανεραῆς ταύτης καὶ ἀπροκαλύπτου μωρίας τοῦ Στεφάνου, ὅστις ἐνῷ τοσοῦτον καυχᾶται περὶ τοῦ τόπου τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ καὶ ἰσχυρίζεται, ὅτι κατέχει τὴν διαδοχὴν τοῦ Πέτρου, ἐφ' ᾧ ἐθεμελιώθη ἡ ἐκκλησία, παρεισάγει πολλὰς ἄλλας πέτρας. Πόσας διαιρέσεις καὶ ταραχὰς παρεσκεύασας, Στέφανε, ἐν ἀπάσαις τοῦ κόσμου ταῖς ἐκκλησίαις; Πόσον μέγα ἔγκλημα κατὰ σεαυτοῦ ἐπραξας, ἀποσχισθεὶς ἀπὸ τοσούτων ἐκκλησιῶν; Διότι ἀπέσχισας αὐτὸς σεαυτὸν περὶ τούτου μὴ ἀπατάσαι· διότι ἐκεῖνος ἀληθῶς εἶναι ὁ σχισματικὸς ὁ ἀφιστάμενος ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος (οὐχὶ λοιπὸν ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ centrum unitatis). Νομίζων, ὅτι δύνασαι νὰ ἀποκλείσῃς πάντας ἀπὸ σεαυτοῦ, μόνον σεαυτὸν ἀπέκλεισας ἀπὸ πάντων. » Οὕτως ἐλάλουν τότε περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης!¹ Καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Διονύσιος ἀπεδοκίμασε τὸν τροπον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἀποδεχθεὶς τὴν γνώμην τοῦ Κυπριανοῦ (Διονυσ. ἐπιστ. πρὸς Σηξτον τὸν Β' [διάδοχον τοῦ Στεφάνου 257] παρ' Εὐσεβ. ἐκκλ. ἱστ. VII, 5.

¹ Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γνησιωτάτη, εὐρισκομένη ἐν 26 κώδιξι. Πρβλ. Gieseler, Kirchengeschichte I, 396.

Hieronym. catal. 69). Ἡ ἔρις ἔκαυσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ Κυπριανοῦ (257). Φαίνεται ὅτι τὸ σχίσμα προελήφθη ἢ μόνον βραχύτατον χρόνον διήρκεσε.

45.

Τὸ Μελετιανὸν σχίσμα.

Ἀθανασ. ἀπολ. πρὸς ἀρειανούς 59. Ἐπιστολὴ πρὸς ἐπισκόπους Αἰγύπτου 22. Σωζομένου ἱστορ. I, 24. Σωκράτους I, 9. Ἐπιφανίου 68.

Τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ Μελετιανοῦ σχίσματος αἴτιος ὑπῆρξε Μελέτιος ὁ Λυκοπόλεως ἐπίσκοπος, ὅστις ὡς ὁμολογητὴς κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμὸν ὑπεστήριζεν ὅτι μόνον μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἡδύνατο νὰ γίνῃ σκέψις περὶ τῆς παραδοχῆς τῶν πεπτωκότων, διεφώνησε δὲ διὰ τοῦτο πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀλεξανδρείας Πέτρον, καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀπ' αὐτοῦ ἐχειροτόνησεν ἱερεῖς εἰς θέσεις ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας του οὔσας, ἀπετέλεσε δὲ οὕτω σχισματικὴν τινα ἐκκλησίαν ἐν Αἰγύπτῳ, ἥτις ὅμως μόνον ὀλίγον χρόνον διήρκεσε. Τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν Μελετιανῶν ἐξέλιπον ἥδη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις ἐγεννήθησαν ἔριδες περὶ τῆς ἐξουσίας τῆς ἐκκλησίας ἕνεκα τῆς αὐστηρότητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, αἵτινες μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξέλιπον, ἐπικρατησάσης τῆς ἐπεικοῦς γνώμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεολογική φιλολογία.¹

Πηγαί.—Huber, Philosophie der Kirchenväter. Muenchen. 1859. Stækl, Geschichte der Philosophie der patristischen Zeit. Berlin 1864. Ritter, Geschichte der christlichen Philosophie. Hamburg. 1844. Moehler, Patrologie. Regensburg 1840. Du Pin, nouv. bibliothèque des auteurs ecclésiast. Paris 1606. Cellier Histoire des auteurs ecclésiast. Paris 1729. Cave scriptorum eccles. hist. Lond. 1689. Fabricii bibliotheca Graeca. Hamb. 1075. Oudini Comment. de scriptoribus ecclesiast. ant. Lipsiae 1722. Κοντογόνοῦ φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἱστορ. τῶν πατέρων. Ἐν Ἀθῆναις 1853. Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησ. συγγραφέων παρὰ Migne. Ὅρα καὶ Bæring er, Die KGeschichte in Biographien. Zuerich 1842.

46.

Γενικὴ παρατήρησις.

Οἱ ἀγῶνες, δι' ὧν διήλθεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας ἐγέννησαν σπουδαίαν τινὰ θεολογικὴν φιλολογίαν. Τὰ συγγράμματα τῶν γνωστικῶν καὶ καθόλου αἰρετικῶν τῶν χρόνων τούτων ἀπωλέσθησαν σχεδὸν ἅπαντα, διότι οἱ μετὰ ταῦτα ἀντιγραφεῖς, ἀνθρωποὶ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθεῖς ὄντες, ἐνεκα φανατισμοῦ ἀπηξίουν νὰ ἀντιγράψωσιν αὐτὰ, μὴ θεωροῦντες αὐτὰ ἄξια ἵνα διασωθῶσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Καὶ ὁμως πόσον φῶς ἤθελε ριφθῇ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἐὰν εἴχομεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν ἡμῶν! Εὐτυχῶς ὁμως ἐσώθησαν ἡμῖν τὰ πλεῖστα συγγράμματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, οἵτινες ὑπερήσπισαν τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ τοὺς ὁποίους οἱ μετὰ ταῦτα αἰῶνες τιμητικῶς πατέρας ἐκάλεσαν. Τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων τούτων πατέρων, συνήθως πρακτικὰ ὄντα εἰς τὸν χριστιανικὸν βίον ἀναφερόμενα, ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, πολεμικὰ κατὰ αἱρέσεων, ἐξηγητικὰ τῆς Γραφῆς ἢ ἄλλης ὕλης,

¹ Τὰ περὶ τῆς θεολογικῆς φιλολογίας καὶ ταύτης καὶ τῆς ἐπομένης περιόδου ἐκτιθενται κατὰ τὸν Κοντζ Handbuch der Kirchengeschichte I, 4, 357—401 καὶ 2, 450—522.

ἔχουσι πολλὴν τὴν ἀξίαν. Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν τὴν ἱστορίαν καὶ διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας· παρ' αὐτοῖς σώζονται αἱ ἀρχαιόταται ἀποστολικαὶ παραδόσεις· ἐν αὐτοῖς δὲ πρῶτον συνεδυσάσθη ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος, καὶ οὕτως εὗρεν εἴσοδον παρὰ ταῖς ἀνωτέραις τῆς ἀρχαίας κοινωνίας τάξεσιν. Ὁ γενικώτερος χαρακτήρ τῆς φιλολογίας τσύτης εἶναι ἀπολογητικός· διότι εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ἀναφερόμενοι οἱ πατέρες οὗτοι, ἐσπούδαζον νὰ δεικνύωσι τὸ ψεῦδος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τὰς πλάνας ἐν γένει τοῦ ἐθνισμοῦ, νὰ κηρύττωσι δὲ καὶ ὑποστηρίξωσι τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἐνὸς καὶ αἰωνίου Θεοῦ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀπακαλυφθέντος.

47.

Ἀποστολικοὶ πατέρες.

Patrum apostolicorum opera. Recensuit Hefele. Tuebingae 1856. Ittig, diss. de patribus apostolicis. Lips. 1699. Hilgenfeldt ap. Væter Halle 1853.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ συγγραφεῖς μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἦσαν ἄνδρες, οἵτινες εἶχον ἀπολαύσει τῆς ἀμέσου μετὰ τῶν ἀποστόλων ἀνατροφῆς καὶ τῆς διδαχῆς αὐτῶν, καὶ τοὺς ὁποίους καλοῦσιν ἀποστολικοὺς πατέρας. Καὶ παρ' αὐτοῖς, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀποστόλοις, ὥθει εἰς συγγραφὴν οὐχὶ τόσον ἐπιστημονικὸν διαφέρον, ὅσον πρακτικαὶ ἀμεσοὶ τοῦ βίου ἀνάγκαι. Διὰ τοῦτο ὅ,τι διακρίνει τοὺς συγγραφεῖς τούτους, εἶναι ἀπλὴ τῆς καρδίας εὐσέβεια. Εἶναι δὲ προφανὴς ἡ διαφορὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν πρὸς τὰ τῶν ἀποστόλων, ὧν οὐδόλως δύνανται νὰ φθάσωσι τὴν πνευματικὴν δύναμιν, βαθύτητα καὶ πρωτοτυπίαν. Εἶναι δὲ οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες οἱ ἐξῆς. Κλήμης ὁ Ῥώμης (Φιλιππ. δ', 3), εἷς τῶν πρώτων τῆς Ῥώμης ἐπισκόπων. Ἡ φήμη περὶ τοῦ μαρτυρίου του ἀπαντᾷ πρῶτον παρὰ Ῥουφίνω. Ἐγραψε δὲ ἑλληνιστὶ ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους, νοθετῶν αὐτοὺς πρὸς ὁμόνοιαν καὶ ταπεινοφροσύνην. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἥτις ἤξιοῦτο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ νὰ ἀναγιγνώσκηται ἐν τῇ λατρείᾳ, ἀπολεσθεῖσα, ἀνευρέθη τῷ 1628 ἐν ἀρχαιοτάτῳ τινὶ κώδικι τῶν ο' καὶ τῆς Κ. Δ. (codex alexandrinus), ὃν ὁ πα-

τρίάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἔπεμψεν ὡς δῶρον πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Κάρολον τὸν Α'. Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι εὗρήθη καὶ λείψανόν τι τῆς καλουμένης δευτέρας τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Κορινθίους, περὶ ἧς οἱ ἀρχαῖοι οὐδὲν εἰδένωσκον, καὶ τῆς ὁποίας ἡ γνησιότης εἶναι διὰ τοῦτο πλέον ἡμφίβολος. Καὶ τῶν 2 ἐπιστολῶν τούτων πλήρη ἐκδοσιν κατὰ νέας πηγὰς ἐξέδωκεν ἐσχάτως ὁ Βρυέννιος ἐν Κωνσταντινουπόλει (1876). Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κλήμεντος φέρονται καὶ ἄλλα συγγράμματα, ἰδίως τὰ Κλημέντια ἢ αἱ Κλημέντιοι ὁμιλίαι, καὶ αἱ διαταγαὶ καὶ οἱ κανόνες τῶν ἀποστόλων, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ γενήσεται λόγος. Βαρνάβας· ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔχομεν ἐπιστολὴν, ἣν ἤδη Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐγίνωσκεν. Ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος ἀπωλέσθη, ἕως οὗ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὁ Ἰησοῦίτης Σιρμόνδ ἀνεῦρεν αὐτήν. Ἐλλείπουσιν ὁμως τὰ πρῶτα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἀναπληροῦνται δι' ἀρχαίας λατινικῆς μεταφράσεως. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προδίδει διὰ τῶν ἀλληγορικῶν αὐτῆς ἐρμηνειῶν ἀλεξανδρινὴν χεῖρα, διὰ τοῦτο δὲ δὲν θεωρεῖται πιθανόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς Βαρνάβας εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Παύλου. Πρὸς τοῦτοις ἡ ἐπιστολὴ αὕτη διακρίνεται διὰ τῆς καταφρονήσεως αὐτῆς πρὸς τὴν Π. Δ. καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς, εἶναι δὲ πολλαχοῦ λίαν εὐφυῶς σοντεταγμένη, καὶ ἐνδεικνύει ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν. Ἑρμᾶς· ὑπὸ τὸ ὄνομα τούτου ἔχομεν ἐν ἀρχαιοτάτῃ μεταφράσει σύγγραμμά τι φέρον τὸν τίτλον Pastor, ποιμὴν. Ἐχει δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι προσάγεται ἐν αὐτῷ ἄγγελός τις ὡς ποιμὴν διδάσκων τὸν Ἑρμᾶν. Περιλαμβάνει δὲ τρία βιβλία, καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιέχει τέσσαρα ὁράματα, ἐν οἷς ἡ ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖται ὡς διδάσκουσα γυνή, τὸ δεύτερον 12 διαταγὰς, ἃς ὁ ἄγγελος ὑπὸ τὴν μορμὴν ποιμένος δίδει τῷ Ἑρμᾶ, τὸ δὲ τρίτον 20 παραβολὰς. Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδόν τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Παύλου Ἑρμᾶν. Εἰς τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐχρεώσται τὸ ἔργον μεθ' ὅλην τὴν πτωχείαν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τὴν μεγάλην σημασίαν τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, καὶ τὸ ὅτι ἀνεγινώσχετο ἐν τῇ λατρείᾳ. Οἱ νεώτεροι προσβάλλουσι τὴν γνησιότητα αὐτοῦ, θεωροῦντες ὡς συγγραφέα αὐτοῦ Ἑρμᾶν τινα ἀδελφὸν τοῦ Ρώμης ἐπισκόπου Πίου (περὶ τὸ 160). Ἰ γ ν ἄ τ ι ο ς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἐχο-

μεν παρ' αὐτοῦ 7 ἐπιστολὰς ἐπὶ τῆς εἰς τὸν μαρτυρικὸ αὐτοῦ θάνατον εἰς Ῥώμην πορείας (107) γραφείσας πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας. Μία αὐτῶν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Σμύρνης Πολύκαρπον. Σφοδρὸς ἀγὼν κατὰ τῶν Ἰουδαϊζουσῶν καὶ δοκητικῶν αἱρέσεων καὶ σύστασις τοῦ ἀξιώματος τῶν ἐπισκόπων, ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ Χριστοῦ, διακρίνουσιν αὐτὰς ἐκ πάντων τῶν συγγραμμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Φέρονται δὲ δύο ἐκδόσεις αὐτῶν, ἐξ ὧν ἡ βραχυτέρα θεωρεῖται ὑπὸ τῶν πλείστων ὡς ἡ γνησία. Ἐκτὸς τῶν γνησίων τούτων 7 ἐπιστολῶν ἀποδίδονται τῷ Ἰγνατίῳ καὶ 5 ἄλλαι ἐλληνικαὶ καὶ τρεῖς λατινικαὶ ἐπιστολαὶ ἀναντιρρήτως νόθοι. Πολύκαρπος, μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Ἰωάννου, ὃν οὗτος εἶχεν ὀρίσει ἐπίσκοπον Σμύρνης. Ἀπέθανεν ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου (168) τὸν ἐπὶ πυρᾷ μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας σώζεται μόνον μία, ἡ πρὸς Φιλιππησίους. Τὸ πρωτότυπον ἐσώθη μόνον ἐν μέρει, ὑπάρχει ὁμως αὐτῆς ὁλόκληρος λατινικὴ μετάφρασις. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι σπουδαία διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ κανόνος τῆς Κ. Δ., διότι συχνάκις ἀναφέρει χωρία ἐξ αὐτῆς. Παπίας, ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως ἐν Φρυγίᾳ. Κατὰ τὸν Εἰρηναῖον (αἱρ. V, 33) ὑπῆρξε καὶ οὗτος μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου. Κατὰ τινα ἀρχαίαν παράδοσιν ἀπέθανεν ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου ὡς μάρτυς. Μετὰ μεγάλου ζήλου ἐσπούδασεν ὁ Παπίας νὰ συλλέξῃ τὰς σωζομένας προφορικὰς παραδόσεις περὶ τῶν λόγων καὶ πράξεων τοῦ Κυρίου ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ « Λογίων Κυριακῶν ἐξήγησις, » ἐξ οὗ ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Εὐσέβιος ὀλίγα τινὰ λείψανα διέσωσαν. Μεθ' ὅλην δὲ τὴν ἑλλειψιν πάσης κριτικῆς ἐν αὐτῷ ἀπέκτετε τὸ ἔργον αὐτοῦ μεγάλην φήμην ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, καὶ συνέτεινε πολὺ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χιλιασμοῦ, ὃν ἀσπάζεται. Ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολή. Τὸ λαμπρὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἀρχαιοτάτης χριστιανικῆς φιλολογίας ἀνεκαλύφθη τὸ πρῶτον τῷ 1592 ὑπὸ Στεφάνου. Ὁ κώδῃξ, ἐφ' οὗ εὐρέθη, ἔφερε τὸ τοῦ Ἰουστίνου ὄνομα, διὰ τοῦτο οὗτος ἐθεωρεῖτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς ὁ συγγραφεύς. Ἐπειτα ὁμως ἐξηλέγχθη τοῦτο ὡς πλάνη, διότι καὶ ἰδέαι καὶ ὕφος δὲν εἶναι τοῦ Ἰουστίνου, οἷον γινώσκωμεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Καὶ τὸ πρόσωπον δὲ τὸ πρὸς ὃ γράφεται ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἄγνωστον. Ὑπῆρξε φαί-

νεται ἐπίσημός τις ἀνὴρ, ὅστις ἡσθάνθη ἑαυτὸν προσελκυόμενον ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦντος πνεύματος τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης, ἀλλ' ἔτρεφε ἀμφιβολίας τινὰς διὰ τὴν βραδεῖαν ἐμφάνισιν αὐτοῦ, καὶ διὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς κατὰφρόνησιν αὐτοῦ. Τὰς ἀμφιβολίας ταύτας ἀναιρεῖ ὁ συγγραφεὺς μετὰ πολλοῦ πνεύματος.

48.

'Απολογηταί.

Corpus apologetarum christ. saec. II. Ed Otto Ienae 1842. Werner, Geschichte der apol. und polemischen Litteratur. Schaffhausen 1861.

Ἐπιστημονικώτερον χαρακτῆρα προσέλαβεν ἡ χριστιανικὴ φιλολογία διὰ τῆς συγγραφικῆς πάλης πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον, εἰς ἣν ἡναγκάσθη νὰ εἰσέλθῃ ταχέως (§ 31). Ὁ καρπὸς τῆς πάλης ταύτης ὑπῆρξε σειρὰ ἀπολογητικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα κατὰ μέγα μέρος ἀνήκουσι τῷ Β' αἰῶνι. Ἀρχεται δὲ κυρίως ἡ φιλολογία αὕτη ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ. Ἐνῶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ χριστιανοὶ εἰς τὰς κατηγορίας καὶ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἐθνικῶν ἀντέτασσον ἀπλὴν βεβαίωσιν τῆς ἀθωότητος αὐτῶν, ἤρχισαν ἀπὸ τοῦδε οἱ ἐπιστημότεροι χριστιανοὶ διδάσκαλοι δι' ἐπισήμων γραπτῶν ἀπολογιῶν νὰ ὑπερασπίζωνται τοὺς τέως παραγνωρισθέντας, ὕβρισθέντας καὶ καταδιωχθέντας ἀδελφοὺς αὐτῶν, ἐτόλμησαν μάλιστα ἀπὸ τῆς ἀμύνης νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἐπίθεσιν. Τὰ συγγράμματα αὐτῶν εἶχον τὸν προορισμὸν τὸ μὲν νὰ ἐγχειρισθῶσιν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς ἐπιτρόπους αὐτῶν, τὸ δὲ ἀπετείνοντο πρὸς τὸ πεπαιδευμένον κοινὸν γενικῶς. Τὸ ἔργον τῶν ἀπολογητῶν ἦτο συνήθως διπλοῦν, τὸ μὲν ἔπρεπε νὰ ἀποκρούσῃ τὰς κατὰ τῶν χριστιανῶν κατηγορίας, καὶ μάλιστα τὰς ἐπὶ ἀθείᾳ, οἰδιποδεῖσι μίξεις καὶ θυεστέοις δείπνοις, καὶ τὴν τῆς μισανθρωπίας καὶ τῆς ἀπειθείας πρὸς τοὺς νόμους τοῦ κράτους· τὸ δὲ ἀπεδείκνυον τὴν ὑπεροχὴν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὑπὲρ τὰς ἐθνικάς. Ἦλεγχον διὰ τοῦτο τὸ ψεῦδος τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν ἐκ τῶν ἀσχημῶν τῶν μυθολογιῶν, καὶ ἀπεδείκνυον τὴν ἀλήθειαν τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς συμφωνίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀρίστους ἑλλη-

νας φιλοσόφους. Τὴν θειότητα τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπεδείκνυνον καὶ ἐκ τῶν προφητειῶν, τῶν θαυμάτων τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν του, ἐκ τῆς ταχύτητος τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐκ τῆς ἠθικῆς τῶν χριστιανῶν καὶ ἐκ τοῦ θάρρους πρὸς τὸν θάνατον. Τέλος ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀνοχὴν τῶν ῥωμαίων ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας τῶν θρησκειῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. *Religio cogi non potest. Verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas*, λέγει ὁ Τερτουλλιανὸς (*ad Scapulam* c. 2), καὶ ἀλλαχοῦ (c. 20). *Nos non expetimus, ut Deum nostrum, qui est omnium, velint nollint, collat aliquis inivitus, nec, si non coluerit, irascimur*. Πόσον μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐλησμόνησαν πολλοὶ χριστιανοὶ τὰς ὥρας ταύτας ἀρχάς! Τὰ πρωτόλεια τῆς ἀπολογητικῆς φιλολογίας ἀπωλέσθησαν. Οὕτως ἀπωλέσθησαν αἱ ἀπολογίαι τοῦ Κ ο δ ρ ά τ ο υ κατὰ τὸν Ἱερώνυμον μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων καὶ ἐπισκόπου Ἀθηνῶν (*catal.* 19), ἡ ἐπιδοθεῖσα τῷ αὐτοκράτορι Ἀδριανῷ. Ἀπωλέσθη δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος· ὁ Φώτιος δὲν ἀναφέρει αὐτὴν ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ αὐτοῦ. Σύγχρονος τοῦ Κοδράτου ὑπῆρξεν ὁ Ἀ ρ ι σ τ ε ῖ δ η ς, εὐγλωττος φιλόσοφος Ἀθηναῖος, ἐπιδούς τῷ Ἀδριανῷ ἀπολογίαν ἐπαινουμένην μεγάλως ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (201), ἥτις ἐπίσης ἀπωλέσθη. Οὐχὶ πολὺ βραδύτερον ἔγραψεν ὁ ἐκ Πέλλης Ἀ ρ ί σ τ ω ν ἀπολογητικὸν διάλογον μετὰ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαίου Παπίσκου καὶ τοῦ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοῦ Ἰάσωνος, ἐν ᾧ ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀλήθεια ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν προφητειῶν τῆς Π. Δ. Ὁ μὲν Κέλσος μετὰ περιφρονήσεως μνημονεύει τοῦ ἔργου τούτου, τούναντίον ὁ Ὠριγένης ὑπερασπίζεται αὐτό. Καὶ τοῦτο τὸ ἔργον δὲν σώζεται. Τῷ αὐτοκράτορι Μάρκῳ Αὐρηλίῳ ἐπέδωκαν ἀπολογίας ὁ Κ λ α ύ δ ι ο ς Ἀ π ο λ λ ι ν ά ρ ι ο ς, ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως, καὶ ὁ ῥήτωρ Μ ι λ τ ι ά δ η ς φημιζομένης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀπολογίας, ἀπολεσθείσας καὶ ταύτας. Ἐπίσημος ἀπολογητὴς τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Σάρδεων Μ ε λ ί τ ω ν. Ὁ Εὐσέβιος καὶ ὁ Ἱερώνυμος δίδουσι κατάλογον τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ 18 τὸν ἀριθμόν. Τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ πρὸς Ἀντωνῖνον Πῖον ἐπίστευσεν ὁ ἀγγλος Ταττὰμ ὅτι εὔρεν ἐν συριακῇ μεταφράσει. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον τοῦτο πολλοῦ λόγου ἄξιον, δια-

χρινόμενον ἐπὶ εὐγλωττία, ζωηρότητι ἐκθέσεως, τόλμῃ καὶ πρω-
 τοτυπία ἰδεῶν. Ἄλλ' ὅμως τὸ ἀπόσπασμα παρ' Εὐσεβίου ἐκ τῆς
 τοῦ Μελίτωνος ἀπολογίας δὲν εὐρίσκεται ἐν τῇ μεταφράσει
 ταύτῃ καὶ δὲν ἀρμόζει εἰς αὐτήν. Διὰ τοῦτο νομίζουσί τινες,
 ὅτι τὸ εὑρεθὲν σύγγραμμα εἶναι μᾶλλον τὸ « περὶ Ἀληθείας »
 βιβλίον τοῦ Μελίτωνος τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μεταξὺ τῶν ἔργων
 αὐτοῦ ἀριθμούμενον, καὶ τὸ ὅποιον ἐν εἵδει ἀπολογίας ἀπευθύ-
 νεται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνον. Ἄλλο τι σύγγραμμα
 τοῦ Μελίτωνος ἔφερε τὸν τίτλον « Κλείς, » ἥτοι ὁδηγὸς εἰς κα-
 τανόησιν τῆς Γραφῆς. Τρίτον τι σύγγραμμα τοῦ Μελίτωνος
 « Δύο βιβλία περὶ τοῦ πάσχα » λαμβάνει μέρος ἐν τῇ περὶ τοῦ
 πάσχα γνωστῇ ἔριδι. Ἐκ δὲ τῶν 6 βιβλίων « ἐκλογή ἐκ τῆς
 ἀγίας Γραφῆς » διέσωσεν ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος σπουδαῖον ἀπόσπασμα
 τ. ἔ. κατάλογον τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., περιέχοντα
 πάντα τὰ ἡμέτερα πρωτοκανονικὰ βιβλία πλὴν τοῦ Νεεμίου καὶ
 τῆς Ἑσθῆρ· τὰ δευτεροκανονικὰ ἀποκλείονται ἐντελῶς. Ἐπίση-
 μος ἀπολογητὴς εἶναι καὶ ὁ Ἰουστίνος, ὁ φιλόσοφος καὶ
 μάρτυς, ὁ καταγόμενος ἀπὸ Σιχέμ (Flavia Neapolis) ἐν Σαμα-
 ρείᾳ. Μεταξὺ τῶν φιλοσοφημάτων, ἅτινα ἔτι ἐθνικὸς ὢν καὶ τὴν
 ἀλήθειαν ἀναζητῶν ἐμελέτησεν, εἶχεν αὐτὸν ἐλκύσει μᾶλλον τὸ
 πλατωνικόν. Ἀλλὰ τὴν ζητουμένην ἀνάπαυσιν τοῦ πνεύματος
 αὐτοῦ καὶ τῆς καρδίας εὔρε τὸ πρῶτον παρὰ τοῖς προφήταις καὶ
 τοῖς ἀποστόλοις, εἰς οὓς ἄγνωστός τις καὶ σεβαστὸς γέρων, δν
 συνήνητησε παρὰ ἀκτὴν θαλάσσης, ὠδήγησεν αὐτόν. Τριακον-
 ταετὴς τὴν ἡλικίαν ἡσπάσθη τὸν χριστιανισμόν, οὐτινος ἀπέβη
 ἐνθουσιώδης ὑπερασπιστὴς διὰ συγγραμμάτων καὶ συνδιαλέξεων.
 Διετήρησεν ὅμως καὶ τὸν φιλοσοφικὸν πρίβωνα, διότι τὸν χρι-
 στιανισμόν ἐθεώρησεν ὡς τὴν ἐνωτέραν φιλοσοφίαν, περιέχου-
 σαι πᾶν ὅ,τι καλὸν αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφαί εἶπον. Χριστιανισμὸς
 εἶναι κατὰ τὸν Ἰουστίνον ἡ ἀγάπη τῆς ἀληθείας καὶ τὸ μετὰ λό-
 γου βιοῦν. Καὶ διὰ τοῦτο πάντας τοὺς πρὸ Χριστοῦ φιλοσοφή-
 σαντας καὶ μετὰ λόγου βιώσαντας δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀποκαλῇ
 χριστιανούς, μεταξὺ ἄλλων ὀνομαστὶ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν
 Ἡράκλειτον, οὓς παραβάλλει πρὸς τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἥλιον καὶ
 ἄλλους τῆς Π. Δ. ἱεροῦς ἄνδρας (Ἀπολογ. Β' κεφ. 46). Διὰ τὸν
 χριστιανισμόν του ὅμως ἐφείλχυσεν τῶν φιλοσόφων τὸ μῖσος. Ὁ

σπουδαιότερος ἐχθρὸς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Κρήσκης ἐν Ῥώμῃ, δούστις τὰ πάντα ἐπραττεν, ἵνα βλάβῃ αὐτόν. Ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου ὑπέστη ὁ Ἰουστίνος ἐν Ῥώμῃ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον (166). Μεταξὺ τῶν γνησίων συγγραμμάτων αὐτοῦ διακρίνονται πρὸ πάντων αἱ δύο ἀπολογίαι αὐτοῦ, αἱ ἀποτεινόμεναι πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν Πιον καὶ Μάρκον τὸν Αὐρήλιον. Διακρίνονται δὲ διὰ τὸν ζῆλον καὶ τὴν παρρησίαν, μεθ' ἧς ὑπερασπίζονται τοὺς χριστιανούς, ἀποκρούουσαι τὰς κατ' αὐτῶν κατηγορίας. Ὁ διάλογος αὐτοῦ πρὸς Τρύφωνα ἀποδεικνύει ἐκ τῆς Π. Δ. τὸν Χριστὸν ὡς τὸν Μεσσίαν καὶ τὸν προορισμὸν τῶν ἐθνῶν πρὸς σωτηρίαν. Τὸ σύγγραμμα « περὶ μοναρχίας » ἀποδεικνύει τὸ ψεῦδος τοῦ πολυθεισμοῦ ἐξ αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐθνικῶν ποιητῶν καὶ φιλοσόφων. Αἱ ἔννοιαι τοῦ Ἰουστίνου εἶναι βαθεῖαι καὶ πνευματώδεις, ἀλλ' ἐνίοτε ἄνευ τάξεως· ἡ γλῶσσά τοῦ ἰσχυρὰ, ἀλλ' ἄνευ ῥητορικοῦ κάλλους. Τοῦ « Λόγου παραινέτικοῦ πρὸς Ἑλληνας » καὶ τοῦ ἐτέρου « Λόγου πρὸς Ἑλληνας » καὶ τοῦ λειψάνου « περὶ ἀναστάσεως » ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης, διότι τό τε ὕφος καὶ αἱ ἰδέαι αὐτοῦ φαίνονται διάφορα τῶν τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Ἀσσύριος Τατιανὸς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου, ἀπέκλινεν ὁμῶς μετὰ ταῦτα εἰς τὸν γνωστικισμὸν. Τὸ ἀπολογητικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα « Λόγος πρὸς Ἑλληνας » κατάγεται ἐκ τῆς ἐποχῆς, ὅτε ἀνῆκεν ἔτι ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, εἰ καὶ ἐν αὐτῷ διακρίνονται ἐνιαχοῦ γνωστικίζουσαι δοξασίαι. Ἐξετάζει δ' ἐν αὐτῷ τὴν ἐθνικὴν ἀρχαιότητα μετὰ περιφρονήσεως, μηδὲν καλὸν εὐρίσκων ἐν αὐτῇ. Τοῦ Τατιανοῦ τοῦτου τὸ « εὐαγγέλιον διὰ τεσσάρων » ἦτο ἀρμονία τις τῶν εὐαγγελίων, ἥτις κατὰ τὸν Θεοδώρητον (αἵρετ. καχομ. α', 20) περιεῖχεν ἤδη διαφόρους γνωστικὰς δοξασίας. Ὁ Ἀθηναγόρας εἶναι ἄλλως ἄγνωστος ἡμῖν. Ἡ « περὶ χριστιανῶν πρεσβεία » αὐτοῦ ἐνεχειρίσθη τῷ Μάρκῳ Αὐρηλίῳ, ἀποδεικνύει δὲ μετὰ μεγάλης λόγου δυνάμεως καὶ πειστικότητος ὡς ἀθασίμους τὰς τρεῖς γνωστὰς κατὰ χριστιανῶν κατηγορίας τοῦ ἀθεισμοῦ, τῆς αἰμομιξίας καὶ τῶν θουσετείων δείπνων, καὶ ἐκθέτει τὸ ἔσοχον τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τε τῷ βίῳ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ. Ἄλλο τι σύγγραμμα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως « περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν » ζητεῖ νὰ ὑπερασπισθῇ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς τὸ αὐτοῖς λῖαν

παράδοξον δόγμα. Θεόφιλος Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος. Ἐγεννήθη ἐθνικός, ἐπεστράφη δὲ διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ ἀπέθανεν ὡς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τῷ 181. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ « πρὸς Αὐτόλукον » περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως ἀνήκει εἰς τὰς ἀρίστας ἀπολογίας τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ὁ Αὐτόλукος ἦτο φίλος τοῦ Θεοφίλου, πεπαιδευμένος ἐθνικός. Ὁ συγγραφεὺς ἐλέγχει πάντοτε ἀκριβῆ γινώσιν τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας. Τὰ λοιπὰ πολυάριθμα αὐτοῦ συγγράμματα, ἐν οἷς ἐρμηνεῖαι καὶ ἀναιρετικὰ βιβλία κατὰ τοῦ Μαρκίωνος καὶ ἄλλων αἵρετικῶν, ἀπωλέσθησαν. Ὁ Ἑρμείας συνέγραψε μικρόν τι καὶ ἀσήμαντον σατυρικὸν ἔργον « Διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων. » Περὶ τῶν ἀπολογητῶν τοῦ Γ' αἰῶνος, δηλαδὴ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Τερτουλλιανοῦ, τοῦ Μινουχίου Φήλικος, τοῦ Κυπριανοῦ, τοῦ Κομμοδιανοῦ, τοῦ Ἀρνοβίου καὶ τοῦ Λακταντίου θέλομεν ποιῆσαι λόγον κατωτέρω.

38.

Ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ Β' αἰῶνος.

Ὅπως αἱ προσβολαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τῶν φιλοσόφων καὶ Ἰουδαίων προὔχάλεσαν τὴν ἀπολογητικὴν, οὕτω καὶ ἡ ἐμφάνισις διαφόρων αἵρέσεων τὴν πολεμικὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν. Εἰς τὴν ἀκμὴν αὐτῆς ἐφθασεν αὕτη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ὁ Β' αἰὼν δύναται νὰ δείξῃ ἀπαρχὰς τινὰς αὐτῆς. Ἦδη πολλοὶ ἀπολογηταὶ (Μελίτων, Κλαύδιος Ἀπολλινάριος, Ἰουστίνος, Θεόφιλος) ἐστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς καταπολέμῃσιν τῶν αἵρετικῶν. Ἐκτὸς αὐτῶν μνημονεύονται καὶ οἱ ἑξῆς. Ὁ Ἀγρίππας ὁ ἐπονομαζόμενος Καστωρ ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις κατεπολέμησε τὸν Βασιλείδην (Εὐσεβ. δ', 7). Ὁ Μόδεστος καὶ ὁ Μουσανός ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου. Ὁ πρῶτος συνέγραψε βιβλίον κατὰ αἵρετικῶν, ὅπερ ὁ Ἰερώνυμος ἐγίνωσχε (catal. 34), ὁ δὲ δεύτερος κατὰ τῶν ἐγκρατιτῶν (Εὐσεβ. δ', 28. Hieronym. cat. 31). Ὀλίγον βραδύτερον ἤχημαζεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Ῥόδων, μαθητὴς τοῦ Τατιανοῦ, γράψας κατὰ

τῶν ἀποπλανήσεων τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ καὶ κατὰ τῶν Μαρκιωνιτῶν καὶ Μοντανιστῶν (Εὐσεβ. ε', 13). Συγχρόνως ἤκμαζε καὶ ὁ Μάξιμος ὅστις ἐναντίον τῶν Μαρκιωνιτῶν συνέγραψε φιλοσοφικὸν τινὰ διάλογον περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ καὶ περὶ τῆς δημιουργίας τῆς ὕλης, ἐξ οὗ λείψανόν τι ἐσώθη ἐν τῇ φιλοκαλίᾳ τοῦ Ὁριγένους (κεφ. 24). Ἀλλ' ὁ ἐπιστημότερος πολέμικὸς θεολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ Εἰρηναῖος, περὶ οὗ κατωτέρω γενήσεται λόγος.

Καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τὰς βάσεις ἔθηκεν ὁ Β' αἰὼν. Ὁ Ἡγῆσιππος συνέλεξε πολλὰς ἱστορικὰς παραδόσεις ἐκ τῶν χρόνων τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ μόνον ὀλίγα λείψανα σώζονται. Ἐφερε δὲ τὸ ἔργον τοῦτο πιθανῶς τὸν τίτλον « Ὑπομνήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων » (ἐν 5 βιβλίοις), ἐχρησίμευσε δὲ μεγάλως τῷ Εὐσεβίῳ, ὅστις κατὰ λέξιν προσάγει ἐξ αὐτοῦ ἀποσπάσματα. Ἐργον τι ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόμενον « περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου » καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὅπερ συνήθως προστίθεται εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Ἰωσήπου, εἶναι ἀναντιρρήτως νόθον. Συγχρόνως ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς μάρτυρας καὶ τὸ ἐνδοξον αὐτῶν τέλος ὥθει εἰς συγγραφὴν μαρτυρολογίων. Τοιαῦτα ἀρχαιότατα μαρτυρολόγια σώζονται πολλὰ εἴτε ὑπὸ ἰδιωτῶν γεγραμμένα, εἴτε ἐν ὀνόματι ἐκκλησιῶν συντεταγμένα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ θάρρους τῶν χριστιανῶν. Τοιαῦτα εἶναι τὸ μαρτυρολόγιον τοῦ Ἰγνατίου παρὰ τινος συνοδοιπόρου αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰς Ῥώμην ἐπὶ τὸ μαρτύριον πορείαν αὐτοῦ συντεθέν· τὸ τῆς ἀγίας Συμφορόζας, ἥτις μετὰ τῶν 7 υἱῶν αὐτῆς ἀπεκεφαλίσθη ἐπὶ Ἀδριανοῦ· τὸ τῆς ἀγίας Φελιτσίτης, ἥτις ἐν Ῥώμῃ ὑπέστη ἐπὶ Ἀντωνίνου Πίου τὸν μαρτυρικὸν θάνατον· τὸ τοῦ ἀγίου Ἰουστίνου (τὰ τρία τελευταῖα εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος)· τὸ τοῦ ἀγίου Πολυχάρπου, πολύτιμον μνημεῖον, τὸν τύπον τῆς γνησιότητος ἀπαραγνώριστως φέρον ἐν ἑαυτῷ, τὸ ὁποῖον ἡ ἐκκλησία τῆς Σμύρνης ἀνῆγειρεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς καὶ ἐπεμψε πρὸς τὴν ἐν Φιλαδελφίᾳ ἐκκλησίαν, ὅπερ καὶ ὁ Εὐσέβιος περιέλαβεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (δ', 15).¹

¹ Ruinart, acta martyrum. Par. 1689.

Κατὰ τε τὴν ἑκτασιν καὶ τὴν ἄξιαν ἀσήμαντα εἶναι τὰ ἐξηγη-
τικὰ ἔργα τοῦ Β' αἰῶνος, ἐξ ὧν σχεδὸν οὐδὲν ἐσώθη ἡμῖν. Προε-
κλήθησαν δὲ καὶ ταῦτα ἕνεκα τῆς παρεξηγήσεως τῆς Γραφῆς
παρὰ τῶν αἵρετικῶν. Ὡς ἐξηγηταὶ τοῦ Β' αἰῶνος ἀναφέρονται
Ἡράκλειτος τις, ἐρμηνεύσας τὰς τοῦ Παύλου ἐπιστολάς (Εὐσ.
ε', 27. Hieronym. cat. 46). Ὁ Κάνδιδος καὶ ὁ Ἀπίων
ἠρμήνευσαν τὴν ἐξαήμερον (Εὐσεβ. ε', 27. Hieron. 48, 49) καὶ
Τούδας τις λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου διωγ-
μοῦ συνέγραψε πραγματείαν περὶ τῶν 70 ἑβδομάδων τοῦ Δανιήλ.
(Εὐσεβ. ζ', 7). Πολὺ τούτων ἐπισημότερος ἐρμηνευτὴς ἐγένετο
ὁ Πάνταινος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, περὶ οὗ ἀλλαχόθι.

Ἀξία σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ ἐπιστολογραφικὴ φιλολογία τοῦ
Β' αἰῶνος. Οὕτως ἔγραψε Διονύσιος ὁ ἐπίσκοπος Κυπρίων (170
μ. Χ.) 8 καθολικὰς ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους ἐκκλησίας, ὧν
λείψανα σώζονται (Εὐσεβ. δ', 29). Ὁ Ἱερώνυμος ἐπαινεῖ τὴν
εὐγλωττίαν καὶ σοφίαν τοῦ ἀνδρὸς τούτου.

50.

Ἑκκλησιαστικὴ φιλολογία τοῦ Γ' αἰῶνος.

Ἀλεξανδρινὴ σχολή. Πάνταινος. Κλήμης. Ὀριγένης.

Matter, Essai historique sur l'école d'Alex. Lps. 1776. Vacherot his-
toire de l'école d'Alex. Paris 1851. Guericke, schola Alex. 1824.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ἐγεννήθη ἐν τῇ κατὰ τῶν δια-
φόρων αἵρέσεων πάλῃ σπουδαιοτέρα τις χριστιανικὴ φιλολογία,
διακρινομένη εἰς τέσσαρας τύπους ἢ σχολάς, τὴν ἀλεξανδρινήν,
τὴν ἀφρικανικήν, τὴν μικρασιατικήν, καὶ τὴν ἀντιοχειανήν.

Τῶν σχολῶν τούτων ὑπερτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἀλεξανδρινή. Ἡ Ἀλε-
ξανδρεία ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ πόλις τῶν γραμμάτων
καὶ πάσης σοφίας· κατ' ἀνάγκην ἄρα, ὅπως ἄλλοτε ἡ ἐβραϊκὴ
θεολογία, ὧφειλεν ὁ χριστιανισμὸς νὰ λάβῃ ἐνταῦθα ἐπιστημο-
νικωτέραν διαμόρφωσιν, ἂν ἐμελλε νὰ ἀντιταχθῇ νικηφόρως πρὸς
τὴν ἐθνικὴν σοφίαν. Οἱ ἀλεξανδρινοὶ θεολογοὶ δια-
κρινόμενοι ἐπὶ τῇ κλασικῇ αὐτῶν παιδείᾳ καὶ τῷ φιλοσοφικῷ

αὐτῶν πνεύματι, ἐσπούδαζον ὅπως καὶ οἱ γνωστικοί, νὰ συνδυάσωσι τὸν χριστιανισμόν μετὰ τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας (τῆς νεοπλατωνικῆς), καὶ οὕτω νὰ ἀνυψωθῶσιν ἀπὸ τῆς ἀπλῆς πίστεως εἰς τὴν θρησκευτικὴν γνῶσιν. Ἡ γνῶσις αὕτη τῶν ἀλεξανδρινῶν διέφερεν ἀπὸ τῆς τῶν γνωστικῶν, καθόσον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἃς ἐκεῖνοι περιεφρόνουν. Ἐσπούδαζον δὲ οἱ ἀλεξανδρινοὶ νὰ ἀποπνευματίζωσι τὰς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἠρέσκοντο, ὥς οἱ ἀρχαιότεροι ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοί, εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν. Οἶονεῖ ἡ τροφὸς τῆς τάσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατηχητικὴ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῆς, ἥτις ἀπὸ ἀπλοῦ καθιδρύματος προωρισμένου πρὸς μόρφωσιν τῶν κατηχουμένων σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀνωτέρα θεολογικὴ σχολή. Πρῶτος δ' αὐτῆς ὀνομαστὸς διδάσκαλος ἐγένετο ὁ Πάνταϊνος ἐξ Ἀθηνῶν. Οὗτος ἦτο τὸ πρῶτον στωϊκὸς φιλόσοφος, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τινος μαθητοῦ τῶν ἀποστόλων διδαχθεὶς, ἐγένετο διδάσκαλος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς κατηχητικῆς σχολῆς. Τῷ 190 παρακληθεὶς ἀνέλαβεν ἀποστολικὴν τινα πορείαν εἰς Ἰνδίας ἢ τὴν μεσημβρινὴν Ἀραβίαν. Ἀπέθανε περὶ τὸ 202. Ἠσχολεῖτο δὲ πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐξήγησιν. Ὁ Ἱερώνυμος ἐν Καταλόγῳ (36) λέγει, ὅτι ὑπῆρχον πολλαὶ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ εἰς τὰς Γραφάς, καὶ ὅτι διὰ ζώσης φωνῆς μεγάλως ὠφέλησε τὴν ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦ Πανταίνου ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ ἐγένετο μαθητὴς αὐτοῦ ὁ Τίτος Φλάβιος. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Ἦτο δ' οὗτος λίαν πεπαιδευμένος τὴν κλασικὴν παιδείαν. Γενόμενος πρεσβύτερος, διεδέχθη ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Πάνταϊνον (190). Ὅτε ἐξερράγη ὁ ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου διωγμὸς τῷ 202, ἀναχωρήσας ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, ἀπέφυγε τὸν προφανῆ κίνδυνον. Ἔμενε δ' ἔκτοτε ἐν Ἱεροσολύμοις, Ἀντιοχείᾳ καὶ Καππαδοχείᾳ, ἐνεργῶν καὶ διὰ συγγραμμάτων καὶ διὰ τοῦ λόγου ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἀπέθανε τῷ 220. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τέσσαρα μόνον διεσώθησαν πλήρη. Τὰ τρία τούτων ἀποτελοῦσιν ἐν τι ὅλῳ ἤτοι ὁ «Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας,» ἐν ᾧ μετὰ πολυμαθείας καταδεικνύει τὴν μηδαμινότητα τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ προπαρασκευάζει τὰ τῶν ἐθνικῶν πνεύματα εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ χρι-

στιανισμού· ὁ « Παιδαγωγός » ἐν τρισὶ βιβλίοις, ἐν οἷς ὁδηγεῖ εἰς Χριστὸν τὸν ἀναγνώστην, ὑποβάλλων αὐτῷ τοὺς κανόνες, καθ' οὓς ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὸν βίον αὐτοῦ, καὶ τὰ « Στρώματα » ἢ οἱ « Στρωματεῖς, » ἐν 7 βιβλίοις, ἐν οἷς ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ βάθη τῆς χριστιανικῆς γνώσεως. Τὸ ὄνομα στρώματα ἔχει τὸ τρίτον τοῦτο ἔργον ἐκ τῆς ποικιλίας τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, διότι ποικίλα ἦσαν συνήθως τὰ τῶν ἀρχαίων στρώματα. Ἄλλα συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἐξῆς· Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος Ὑποτυπώσεις δηλ. ἐρμηνεῖται μερῶν τινῶν τῆς Γραφῆς· Λόγος περὶ τοῦ πάσχα· Περὶ νηστείας· Περὶ προνοίας· Περὶ ψυχῆς· Περὶ ὑπομονῆς. Ἐκ τούτων ἐκτὸς τοῦ πρώτου τὰ λοιπὰ ἢ ἀπωλέσθησαν ἐντελῶς ἢ σώζονται μόνον ἐν λειψάνοις. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι κατὰ τὸν Κλήμεντα ἡ τελειοτάτη φιλοσοφία· ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ φιλοσοφία καὶ ὁ μωσαϊκὸς νόμος περιεῖχον μόνον μέρη τῆς ἀληθείας, παρεσκευάζον δ' ἀμφοτέρω εἰς τὸν χριστιανισμόν· ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀπορριπτέα, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία, ὅπως ἐννοήσῃ τις τὸν χριστιανισμόν, οὔσα καὶ αὐτὴ δῶρον τοῦ Θεοῦ καθὼς καὶ ἡ ἀποκάλυψις· ἄλλως δὲ οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐπωφελήθησαν κατὰ τὸν Κλήμεντα ἐκ τῆς Π. Δ. Ἡ πίστις διὰ τῆς φιλοσοφίας ἀποβαίνει γῶσις· πρέπει δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὕτη γῶσις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τῶν γνωστικῶν νὰ στηρίζεται μὲν ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ὡς πηγῆς καθαρωτάτης τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, νὰ ἦναι δὲ ἡνωμένη μετὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, μετὰ ἠθικῆς καθαρότητος. Τὸ μικρὸν σύγγραμμα « Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος » δεικνύει, ὅτι ὁ πλοῦτος, ἐὰν γίνηται αὐτοῦ καλὴ χρῆσις, δύναται μάλιστα νὰ καταστήσῃ εὐχερῆ τὴν ἀπόκτησιν τῆς σωτηρίας. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων συγγραμμάτων του, ἅτινα ἀπωλέσθησαν, ἦσαν τὸ σπουδαιότερον αἱ « Ὑποτυπώσεις. » Τινὲς ἀμφιβάλλουσιν ἄνευ ἰσχυρῶν λόγων περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ « Ὑμνου εἰς τὸν Σωτῆρα » τοῦ φέροντος τὸ ὄνομα τοῦ Κλήμεντος καὶ συναπτομένου μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Κλήμεντα ὑπερέβη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Ὁ ρ ι γ έ ν η ς, ὁ ἥρως τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, θαυμασθεὶς ὑπὸ τε τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν συγχερόνων του ὡς θαῦμα πολυμαθείας, ἔνεκα δὲ τῆς σιδηρᾶς φιλοπονίας του ἀδαμάντινος καὶ χαλ-

κέντερος κληθείς. Ὁ Ὠριγένης διεκρίθη ὡς φιλόσοφος, φιλόλογος, κριτικὸς, δογματικὸς, ἐξηγητὴς, ἀπολογητὴς καὶ πολεμικὸς θεολόγος, δικαίως δὲ οἱ μετὰ ταῦτα αἰῶνες ἐτίμησαν αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἰδρυτὴν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐγεννήθη τῷ 185 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ χριστιανῶν γονέων, ἐμορφώθη δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λεωνίδου, τοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ Κλήμεντος, ἥδη δὲ νέος ὢν ἐνεθάρρυνε τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἐπὶ Σεπτημίου Σευήρου (202), ὅτε ἐγένετο μεθ' ὅλην τὴν μικρὰν ἡλικίαν του ὁ προστάτης τῆς ἀπορφανισθείσης οἰκογενείας του, προσποριζόμενος τὰ ἀναγκαῖα διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἀρχαίων συγγραφέων. Τῷ 203 ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου ὡς διδάσκαλος ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ. Ὅπως δὲ φανῇ ἄξιος τοῦ ἔργου τούτου, ἐπεδόθη ἔκτοτε εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ διδάσκαλον τὸν νεοπλατωνικὸν Ἀμμόνιον Σακκᾶν. Παραδοὺς δὲ τὴν στοιχειώδη διδασκαλίαν ἐν τῇ κατηχητικῇ σχολῇ εἰς βοηθόν τινα, αὐτὸς ἐστράφη εἰς τὴν ὑψηλοτέραν διδασκαλίαν διὰ λόγου καὶ συγγραμμάτων. Ὁ Ὠριγένης συνείθιζε νὰ προπαρασκευάζῃ πρῶτον τοὺς μαθητάς του ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχαίων ἐθνικῶν συγγραφέων, εἴτα δὲ οὕτω κατηρτισμένους εἰσηγεν εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἐν τῷ βίῳ ἦτο λίαν ὀλιγαρχῆς, ζῶν ὡς ἀσκητής. Ἡ φήμη του ἠῤῥξανεν ὁσημέραι. Ἐπὶ τινα χρόνον ἐνήργησε κηρύττων τὸ εὐαγγέλιον ἐν Ἀραβίᾳ. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὴν Ῥώμην. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐκλήθη ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Σευήρου Ἰουλίας Μαρμαρίας τῷ 218, τῷ δὲ 228 ἀνέλαβε πορείαν τινα εἰς Παλαιστίνην ἕνεκα ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ὅπου ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος αὐτοῦ Δημήτριος ζηλοτυπῶν πρὸς αὐτὸν ἕνεκα τῆς αὐξανούσης αὐτοῦ φήμης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο, προσεχάλεσεν αὐτὸν εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐν δύο συνόδοις κατεδίκασεν αὐτὸν ὡς αἵρετικὸν (331 καὶ 332) καὶ περιφρονητὴν δῆθεν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Συγχρόνως ἔπαυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ διδασκάλου τῆς κατηχητικῆς σχολῆς καὶ ἀφώρισε. Διὰ τοῦτο ἔφυγεν ὁ Ὠριγένης εἰς Καισάρειαν, ἐκεῖ δὲ τιμώμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ἀραβὸς καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Σευήρας, ἠνέωξε νέαν θεολογικὴν σχολήν. Ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ἐφθασεν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἀκμὴν

αὐτῆς. Δις δὲ προσεκλήθη ἐντεῦθεν νὰ λάβῃ μέρος ἐν δύο ἀραδικαῖς συνόδοις, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀληθῆ διδασκαλίαν. Ἡ πρώτη τῶν συνόδων τούτων ἐγένετο κατὰ τοῦ Βόστρων ἐπισκόπου Βηρίλλου, ἡ δευτέρα κατὰ τῶν ὑπνοψυχιτῶν. Ἐπὶ Δεκίου συλληφθεὶς καὶ βασανισθεὶς, ἀπέθανε μετὰ ταῦτα ἕνεκα τῶν κακώσεων τούτων ἐν Τύρῳ (254). Ὁ Ὀριγένης ὑπῆρξε γονιμώτατος συγγραφεύς. Ὁ Ἱερώνυμος λέγει, ὅτι συνέγραψε 2,000 συγγραμμάτων, καὶ ἐκφωνεῖ θαυμάζων « Τίς ἐξ ἡμῶν δύναται δι' ὅλου τοῦ βίου του νὰ ἀναγνώσῃ, ὅσα ὁ Ὀριγένης ἔγραψεν; » (Epist. 65 ad Pammach.). Ὁ Ἐπιφάνιος (κατὰ αἰρ. 63: 64) ἀναριθμᾷ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 6,000! Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανοι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ πλῆθος τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ, τῶν ἐρμηνειῶν, τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων, τὰ ὅποια σώζονται ἢ καὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Τὰ εἰς ἡμᾶς σωζόμενα ἔργα τοῦ Ὀριγένους δύνανται νὰ ταχθῶσιν εἰς τὰς ἐξῆς κλάσεις. 1^{ον} Γραφικὴ κριτικὴ. Ἐνταῦθα ἀνήκει ἰδίως τὸ προῖον 27 ἐτῶν ἐργασίας, τὰ λεγόμενα ἐξ α π λ ᾱ, ἐν οἷς παρέθηκε τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον μετὰ πασῶν τῶν τότε ὑπαρχουσῶν ἐλληνικῶν μεταφράσεων τῆς Π. Δ., ὅπως κριτικῶς καθάρισεν τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεως τῶν ο', ἵνα χρησιμεύῃ ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους συζητήσεσι τῶν χριστιανῶν. Ἐν τισὶ βιβλίοις τὰ ἐξαπλᾱ ἀπέβησαν ὁ κ τ α π λ ᾱ καὶ ἐ ν ν ε α π λ ᾱ διὰ τῆς παραδοχῆς νέων ἐλληνικῶν ἀωνύμων μεταφράσεων. Ἡ μεγάλη ἔκτασις τοῦ ἔργου τοῦ ἐκ 50 τόμων συνισταμένου ἐκώλυσεν τὴν πολλαπλασίασιν αὐτοῦ δι' ἀντιγραφῶν. Ἐπὶ τινα χρόνον διετηρήθη ἐν Τύρῳ, ἕως οὗ ὁ Πάμφιλος ἐκόμισεν αὐτὸ εἰς Καισάρειαν, ὅπου κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἀράδων ἀπωλέσθη (633). Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Ἀφρικανὸν ἢ ὑπερασπιζούσα τὴν αὐθεντίαν τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννης. 2^{ον} Ἐξηγήσεις τῶν Γραφῶν. Αἱ ἐξηγήσεις αὐτοῦ ἦσαν ἢ βραχεὰ σχόλια, ἢ σημειώσεις ἐπὶ δυσκόλων χωρίων, ἢ συνεχεῖς καὶ ἐκτεταμέναι ἐρμηνεῖαι ὅλων βιβλίων, ἢ πρακτικαὶ ὁμιλῖαι ἐπὶ τῇ βάσει βιβλίου τινὸς τῆς Γραφῆς. Ἐκ τῶν δύο τελευταίων εἰδῶν ἐσώθησαν ἡμῖν πολλά. Τὰ πλεῖστα ὅμως ἀπωλέσθησαν. Ὁ Ὀριγένης διέκρινεν ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ τὴν κατὰ γράμμα ἐννοίαν καὶ τὴν ἀνωτέραν μυστικὴν ἐννοίαν,

ἤτοί τὴν τροπικὴν ἢ ἡθικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Δὲν περιέφρωνει μὲν τὴν ἔννοιαν τοῦ γράμματος, ἀλλὰ προὔτιμα τὴν μυστικὴν ἔννοιαν, ἣν ἐζήτει διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ἥτις ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἀλεξανδρινοῖς γραμματικοῖς καὶ τοῖς ἐλληνισταῖς Ἰουδαίοις, ἰδίως παρὰ τῷ Φίλωνι. Αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Ὀριγένους εἶχον μεγάλην ἀξίαν, διότι ἦτο εἰδήμων τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης, τῇ βοήθειᾳ τῆς ὁποίας ἡδύνατο νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὸ ἀληθὲς νόημα τῆς μεταφράσεως τῶν ο'. 3ον Δογματικὴ καὶ ἀπολογητικὴ. Ἐν τῶν πρώτων αὐτοῦ ἔργων ὑπῆρξαν τὰ βιβλία αὐτοῦ περὶ ἀρχῶν (de principiis), ἅτινα μόνον ἐν τινι λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ρουφίνου σώζονται, εἶναι δὲ τὸ πρῶτον δοκίμιον συστηματικῆς δογματικῆς. Ὁ Ὀριγένης συνέγραψε καὶ 10 βιβλία καλούμενα « Στρώματα, » ἀπολεσθέντα καὶ ταῦτα, ἐζήτει δὲ ἐν αὐτοῖς νὰ δείξῃ τὴν μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ « περὶ ἀναστάσεως » ἐν δύο βιβλίοις γνωρίζομεν μόνον ἐκ τῆς ἀναιρέσεως τῶν ὡς αἵρετικῶν θεωρηθεῖσων ἰδεῶν τοῦ ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου. Ἐκ τῶν ἄλλων αὐτοῦ κατὰ αἵρετικῶν συγγραμμάτων οὐδὲν σώζεται ἡμῖν. Τούναντίον σώζεται τὸ σπουδαιότατον ἀπολογητικὸν αὐτοῦ ἔργον « Κατὰ Κέλσου, » ἴσως τὸ ἀριστούργημα τῶν συγγραμμάτων του. 4ον Ἀσκητικὰ πρακτικὰ συγγράμματα. Εἰς ταῦτα ἀνήκει πραγματεία τις « περὶ εὐχῆς, » ἐν ᾗ ἐξηγεῖται τὸ Πάτερ ἡμῶν, καὶ « Λόγος προτρεπτικός εἰς τὸ μαρτύριον. » 5ον Ἐπιστολαί. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων αὐτοῦ ἐπιστολῶν, ὧν μνημονεύει ὁ Εὐσέβιος, σώζεται μία μόνον ἡ πρὸς Ἀφρικανόν. Ἀποσπάσματα ἐξ ἄλλων ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους περιέχονται ἐν τῇ Φιλοκαλία, ἣν συνέταξαν ὁ Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.

51.

Τὸ σύστημα τοῦ Ὀριγένους.

Τὸ δογματικὸν σύστημα τοῦ Ὀριγένους εἶναι κατὰ τὰς θεμελιωδεστέρας αὐτοῦ ἀρχὰς τὸ ἐπόμενον. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελεία θρησκεία, σκοπὸς δ' αὐτῆς ἡ ἡθικὴ

ἀνακαίνισης καὶ ἐπιστροφή τοῦ κόσμου εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἔχει διπλῇ τις ἀποκάλυψις, ἡ ἀρχικὴ ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐν τῇ Γραφῇ. Τῆς πρώτης μέτοχοι ἦσαν καὶ οἱ ἐθνικοὶ, κατέχοντες πολλὰ σπέρματα τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δ' ἐκτὸς τούτου ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία πολλὰ ἔλαβεν ἐκ τῆς Π. Δ., διὰ τοῦτο ἡ συμφωνία μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ὁ πρῶτος ὑπερέχει αὐτῆς μόνον διὰ τῆς ἠθικῆς ἀναμορφωτικῆς καὶ ἀνακαινιστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ γνῶσις εἶναι τριπλῇ τις, ψιλὴ πίστις, ἥτοι ἀπλῇ παραδοχῇ ἄνευ λόγων, ἐνεργουμένη ἀμέσως παρὰ Θεοῦ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου καρδίᾳ, γνῶσις ἡ ἐπιστήμη, εἰς ἣν δύναται ὁ σκεπτόμενος νοῦς ἤδη ἐν τῷ βίῳ τούτῳ νὰ εἰσδύσῃ, καὶ ἡ σοφία ἡ θεωρία τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν φθάνει τις μόνον μετὰ θάνατον. Ἡ γνῶσις πρέπει τὴν θρησκευτικὴν ὕλην νὰ ἀναπτύξῃ ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς, διὰ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας νὰ ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα ἐν αὐτῇ, καὶ οὕτω νὰ διαμορφώσῃ αὐτὴν ἐπιστημονικῶς. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀπολύτως ὢν, ὅστις μόνον ἐκ τῶν ἔργων του καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ δύναται νὰ γνωστῇ. Ὁ Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἀπέρρευσε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ διὰ τῆς θελήσεως αὐτοῦ προαιωνίως ἐγεννήθη ἢ ἐκτίσθη, εἶναι δὲ ἡ αἰωνία θεία σοφία, δι' ἧς τὰ πάντα ἐγένοντο, ἡτις ἐνέπνευσε τοὺς προφήτας, ἐφώτισε δὲ διὰ τινων ἀκτίνων αὐτῆς καὶ τοὺς σοφοὺς ἐθνικοὺς. Αἱ θεῖαι δὲ τελειότητες εἶναι ζῶσαι καὶ ἐνεργοὶ ἀπ' αἰῶνος, διὰ τοῦτο ἡ ἀποκάλυψις τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ εἶναι αἰωνία. Ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος καὶ ὁ υἱὸς εἶναι αἰώνιος. Ἐν τῇ κοσμολογίᾳ δὲ διακρίνει ὁ Ὁριγένης διπλοῦν κόσμον, τ. ἑ. τὸν ἀρχικόν, αἰώνιον κόσμον τῶν δημιουργηθέντων πνευμάτων, καὶ τὸν ὁρατὸν, τὸν ἐν χρόνῳ δημιουργηθέντα ὕλικόν κόσμον. Ἡ γένεσις τοῦ τελευταίου κόσμου προῆλθεν ἐκ τῆς ἐγχρόνου πτώσεως πνευμάτων τινῶν. Χάριν δὴλ. τῶν πεπτωκότων πνευμάτων ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς ὁ ὕλικός κόσμος ὡς τόπος τιμωρίας καὶ ἐξορίας ἢ μετανοίας καὶ καθάρσεως. Τὸ τελικὸν τέρμα πάσης τῆς τοῦ κόσμου ἀνα-ἀναπτύξεως εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῶν πάντων. Κατὰ τὸν βαθμὸν δὲ καθ' ὃν τὰ πνεύματα ἔμειναν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διὰ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀπεχωρίσθησαν

ἀπ' αὐτῆς λαμβάνουσι διάφορον θέσιν ἐν τῇ τοῦ σύμπαντος τάξει· Τῶν μὴ πεσόντων πνευμάτων ὑπάρχουσι τρεῖς τάξεις· 1) Θεοί, 2) ἀρχάγγελοι ἢ ἀστέρες, θρόνοι καὶ κυριότητες, καὶ 3) ἄγγελοι, οἵτινες ὡς ἄγγελοι φύλακες ἢ ἄλλως πῶς ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Τὴν ἄκραν πρὸς αὐτὰ ἀντίθεσιν ἀποτελοῦσιν οἱ δαίμονες ἢ οἱ τῶν ἐθνικῶν θεοί. Ὁ Σατανᾶς ἢ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν, εἶναι ὁ αἷτιος τῆς πτώσεως αὐτῶν. Τόπος δὲ διαμονῆς αὐτῶν εἶναι ἡ παχυλωτέρα τῆς γῆς ἀτμοσφαῖρα, τροφή δ' αὐτῶν ἡ κνίσσα τῶν θυσιῶν, ἐνίοτε δὲ εἰσδύουσιν εἰς τὰ σώματα πονηρῶν ἀνθρώπων ἢ θηρίων. Μεσαίαν τινα τάξιν μεταξὺ ἀμφοτέρων ἀποτελοῦσι τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα. Ἡ πλάσις αὐτῶν κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀνήκει εἰς τὴν πρὸ τῆς εἰς τὸν κόσμον καθόδου αὐτῶν κατάστασιν, εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ἀπὸ τῆς ἐμφύτου δὲ ταύτης εἰκόνας, ἥτις διὰ τῆς πτώσεως ἐπεσκοτίσθη, διακρίνει ὁ Ὡριγένης τὴν ὁμοίωσιν ὡς ὑψηλοτέραν τινα βαθμίδα ὁμοιώσεως πρὸς τὸν Θεόν, εἰς ἣν φθάνουσι διὰ τῆς ἐπανορθώσεως. Διὰ τοῦ Σατανᾶ ἀπατηθέντα τὰ ἀνθρώπινα πνεύματα, ἔπεσον, ἐψύγη δὲ τὸ θεῖον πῦρ ἐν αὐτοῖς καὶ ἐπεσκοτίσθη ὁ θεοειδὴς νοῦς αὐτῶν, διαστραφεῖς καὶ ἀναλαβὼν ψυχικὴν φύσιν. Πρὸς τιμωρίαν δὲ ἀπειδιώχθη τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς τὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλασθέντα ὑλικὸν κόσμον, ἐγκλεισθὲν εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο σῶμα ὡς εἰς εἰρκτὴν. Τὰ ἐν Γενέσει κεφ. γ' ἀναγινωσκόμενα εἶναι μόνον ἀλληγορικὴ τις ἐκθεσις τῶν συμβάντων τούτων. Τινὰ τῶν ἀνθρωπίνων πνευμάτων τῶν πλειότερον τῶν ἄλλων ἀμαρτησάντων·πιθανῶς ἐξωρίσθησαν καὶ εἰς ζῶων σώματα, δὲν ὑπάρχει ὁμῶς μετεμψύχωσις. Τὸ σῶμα εἶναι νεκρὰ ὕλη, ζωοποιεῖται δὲ διὰ τῆς ἐν τῷ αἵματι οἰκούσης ἀλόγου ψυχῆς, ἣν ὁ ἄνθρωπος ἔχει μετὰ τῶν ζῶων κοινὴν. Αὕτη δὲ γεννᾷ τὴν κατωτέραν συνειδήσιν ἐν αὐτῷ, ἐξεγείρει τὰς ὑλικὰς αὐτοῦ ὁρμὰς καὶ δίδει εἰς τὸ σῶμα τὴν πρὸς ἐνέργειαν ὥθησιν. Ἀλλ' ὡς λείψανον τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ ὁμοιώσεως πρὸς τὸν Θεὸν οἰκεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ὑψηλοτέρα τις πνευματικὴ δύναμις (ψυχὴ νοερὰ ἢ λογικὴ, πνεῦμα), δι' ἧς κατὰ τινα βαθμὸν δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεὸν καὶ τὰ θεῖα ἐν γένει, καὶ νὰ δεσπόζῃ τῆς ὑλικῆς αὐτοῦ φύσεως. Διὰ τῆς προκοσμίου αὐτοῦ πτώσεως περιέπεσαν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν τοῦ σατανᾶ ἐξουσίαν. Νὰ σώσῃ δ' αὐτὸν μόνον εἰς ἡδύνατο, ὅστις

εἶναι ἰσχυρότερος καὶ αὐτοῦ τοῦ σατανᾶ, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ νῦν καταστάσει δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν θείαν δόξαν τοῦ υἱοῦ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ λαμπρότητι, ἔπρεπε ὅπως σῶσῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ γίνη καὶ αὐτὸς ἀνθρωπος, καθὼς ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ μορφήν ἀγγέλου, ἵνα σῶσῃ τοὺς ἀγγέλους. Ἀνέλαβε δὲ τὴν τελείαν τοῦ ἀνθρώπου μορφήν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἦλθεν ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κόσμου, οὕσα ὁμοία πάσῃ ἄλλῃ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἦτο ὅπως καὶ τὸ ἡμέτερον, μόνον μὴ μεμολυσμένον διὰ τῆς κηλίδος τῆς γεννήσεως, ὅπως τὸ ἡμῶν, ἅτε ὑπερφυσικῶς συλληφθέν. Διὰ τῆς προσλήψεως τοῦ σώματος τούτου ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ ἀνέλαβε πᾶσαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν, ἀνεπτύχθη δὲ κατὰ τοὺς γενικοὺς τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως νόμους, ἀλλ' ἄνευ ἁμαρτίας, διότι ἡ σὰρξ παρ' αὐτῷ πάντοτε ὑπήκουε τῷ πνεύματι. Ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις συνεκεράσθησαν ἐν αὐτῷ εἰς μίαν, ὥστε δύναται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις νὰ χαρακτηρισθῇ διὰ τῶν θείων προσόντων καὶ τὰνάπαλιν. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ μεσάζον μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Διὰ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀναλήψεως ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἀπεθεώθησαν, ὥστε νῦν χωρὶς νὰ ἀποθέσῃ πάλιν τὴν ἀνθρωπότητα, εἶναι ἐντελῶς θεός. Εἰς τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην ἀπολύτρωσιν, δηλ. τὴν ἐκ νέου ἔνωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ, ἦν πρωτοτύπως ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπλήρωσεν, ἐκτὸς τῆς διδασκαλίας, τοῦ βίου, τοῦ παραδείγματος καὶ τῶν θαυμάτων, μεγάλην σημασίαν ἔχει καὶ τὸ πάθος αὐτοῦ καὶ ὁ θάνατος. Ὁ θάνατος δηλ. αὐτοῦ εἶναι λύτρον εἰς τὸν σατανᾶν πληρωθὲν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, θυσίᾳ τῷ Θεῷ προσενεχθεῖσα πρὸς καταλλαγὴν ἡμῶν, καὶ μέσον πρὸς ἐξάλειψιν τῶν ἁμαρτημάτων ἡμῶν, διότι ἐξ αὐτοῦ ἀρυόμεθα τὴν δύναμιν ὅπως ὑπερνικήσωμεν τὴν ἁμαρτίαν. Ἐκ τοῦ οὐρανοῦ δὲ ἐξακολουθεῖ ὁ Χριστὸς τὴν σωστικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν πάντοτε. Πρέπει ὁμως ἡμεῖς νὰ ὑπαντῶμεν αὐτῷ μετὰ τῆς πίστεως ἡμῶν, καὶ νὰ προσοικειούμεθα τὴν δύναμιν τοῦ ἁγίου αὐτοῦ πνεύματος, ὅπως γενναίως ἀγωνιζώμεθα κατὰ τῆς σαρκὸς καὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Ἡ ἀπόφασις ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πρᾶξις τῆς ἐλευθέρας ἡμῶν θελήσεως. Ἐν τῷ θανάτῳ ἀποθήσκει μόνον τὸ σῶμα, ἡ δὲ ψυχὴ λαμβάνει πάραυτα τὸν μι-

σθὸν αὐτῆς διὰ τὰς ἐν τῇ γῇ πράξεις αὐτῆς. Οἱ ἀγαθοὶ ἔρχονται εἰς τὸν παράδεισον, ὅστις ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὴν γῆν, εἶναι δὲ τόπος ἀνατροφῆς, ὅπου ἀκόμη διδάσκονται καὶ τελειοποιούνται· ἐκεῖθεν δὲ ἔρχονται εἰς ἀνώτερα στρώματα καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν ὑψούμενοι καὶ διδασκόμενοι φθάνουσιν εἰς τὸν οὐρανὸν, ὅπου θεῶνται τὸν Θεόν (θεωρία). Οἱ ἀσεβεῖς περιπίπτουσι μετὰ τὸν θάνατον εἰς τὴν τιμωρίαν, ἡ τιμωρία δὲ αὕτη ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν βελτίωσιν, καὶ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο αἰώνια. Εὐθύς δὲ μετὰ τὸν θάνατον λαμβάνει χώραν καὶ ἡ ἀνάστασις· αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβῶν ἀναλαμβάνουσι καθαρὸν τι αἰθέριον σῶμα, ὅπερ μόνον ἐν σπέρματι περιείχετο ἐν τῷ ὕλικῳ σώματι. Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ σώματι ἀνανεοῦται μόνον ἡ μορφή, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ ὕλη τοῦ παλαιοῦ. Καὶ οἱ ἀσεβεῖς δὲ ἀναλαμβάνουσι νέα σώματα, ἀλλὰ σκοτεινὰ καὶ δυσειδή. Ὅ,τι δὲ ἡ Γραφή λέγει περὶ κρίσεως τοῦ κόσμου, δὲν πρέπει νὰ ἐννοῇται κατὰ γράμμα, ἀλλ' εἶναι μόνον ἐσωτερικὴ τις μεταβολή. Ἀφοῦ δὲ τέλος πᾶν τὸ κακὸν καταστροφῇ καὶ τὰ πάντα καθαρισθῶσι, θέλει συμβῆ ἡ ἀποκατάστασις τῶν πάντων. Πᾶν τὸ σωματικόν, καὶ αὐτὰ τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αἰθέρια σώματα, θέλουσι καταστροφῇ, τὸ δὲ δεδημιουργημένον πνεῦμα θέλει θεωρεῖ τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, καὶ ὁ Θεὸς ἔσται ἐν πᾶσιν. Ἀλλὰ νέα πτώσις εἶναι πάντοτε δυνατὴ, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ἤθελε καταστῆ ἀναγκαία ἡ πλάσις νέου τινὸς ὕλικου κόσμου.

Τοιοῦτο τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ εὐφυές, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ μορφωθὲν δογματικὸν σύστημα τοῦ Ὠριγένους. Τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ τινες, οἷον αἱ περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς, περὶ πτώσεως ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ; περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, περὶ τοῦ τέλους τῶν κολάσεων τῶν ἀσεβῶν, θεωρηθεῖσαι ὡς πλάναι καὶ μὴ συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα ὀρθοδοξίαν, προσεδιλήθησαν καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ὠριγένους καὶ μετὰ ταῦτα, ὑπὸ δὲ συνόδου τινὸς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ γενομένης τῷ 543 *χ α τ ε κ ρ ι θ η σ α ν*, τοῦτο δὲ ἐγένετο ἀφορμή, ἵνα ἡ φήμη τοῦ Ὠριγένους ἐπισκοπισθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη οὐδέποτε δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν μεγάλην ἐπιστημονικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀξίαν καὶ νὰ παύσῃ νὰ θεωρῇ αὐτὸν ὡς τὸν πατέρα αὐτῆς. Ὁ Ὠριγένης

πρέπει νὰ θεωρῇται ὡς ὁ μέγιστος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐκκλησίας θεολόγος. Οὕτως δ' ἐτίμων αὐτὸν οἱ ἐνδοξότεροι πατέρες καὶ θεολόγοι τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Βασίλειος, καὶ οἱ Γρηγόριοι, οἵτινες πάντες τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἔσχον ὡς ὁδηγὸν ἐν τῇ μελέτῃ τῶν Γραφῶν, ἐν γένει δὲ ἐν τῇ σπουδῇ τῶν πολυπληθῶν καὶ σπουδαιοτάτων αὐτοῦ συγγραφῶν ἐμορφώθησαν θεολογικῶς.

52.

Οἱ λοιποὶ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι. Μαθηταὶ τοῦ Ὠριγένους.

Μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους ἐγένετο Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας, γόνος πλουσίου καὶ εὐγενοῦς ἐθνικοῦ οἴκου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμὸν διὰ τῆς μελέτης χριστιανικῶν συγγραμμάτων, καὶ διὰ τοῦ Ὠριγένους ἐμορφώθη τελειότερον ἐν τῇ νέᾳ πίστει. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου Δημητρίου ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἡρακλᾶς ὡς διδάσκαλον τῆς κατηχητικῆς σχολῆς (τῷ 233), μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀνυψώθη εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον (248). Ἦδη δὲ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐτίμησαν αὐτὸν διὰ τοῦ ὀνόματος ὁ « μέγας. » Ἐπὶ τοῦ ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ ἔδειξε καὶ φρόνησιν καὶ θάρρος. Τὸν δὲ εὐγενῆ καὶ πρᾶον χαρακτῆρα αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν καθαρότητα τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἀγάπην αὐτοῦ ἔδειξε κατὰ τὰς ἐριδας ἔνεκα τοῦ Νοουατιανοῦ, τοῦ Σαβελλίου καὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ πεφημισμένων ἐξηγητικῶν καὶ δογματικῶν αὐτοῦ ἔργων μόνον σπουδαῖά τινα ἀποσπάσματα διεσώθησαν ἡμῖν παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ (ἐκκλ. ἱστορ. ζ', 40, γ' 4) καὶ παρὰ τῷ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ ἔργῳ « περὶ τῆς γνώμης Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ περὶ τῶν ὁρῶν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. » Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶχε γράψῃ ὁ Διονύσιος καὶ περὶ ἐπαγγελιῶν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Νέπωτος, φίλου τοῦ χιλιασμοῦ. Μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους ὑπῆρξε καὶ ὁ Πιέριος, περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος πρεσβύτερος καὶ κατηχητὴς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐνεκα τῆς πολυμαθείας αὐτοῦ ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον τοῦ νέου Ὠριγένους. Ἡ δύναμις αὐτοῦ συνίστατο ἐν τῇ διαλεκτικῇ καὶ τῇ ῥητορικῇ. Ἐξῆ δὲ βίον ἀσκητικόν, καὶ

τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου του διέτριβεν ἐν Ῥώμῃ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ οὐδὲν ἐσώθη ἡμῖν. Κατὰ τὸν Ἱερώνυμον συνέγραψε πραγματείαν μακρὰν περὶ τοῦ προφήτου Ὡση, ἣν ἀπήγγειλε κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ πάσχα. Ἄλλο δὲ σύγγραμμα αὐτοῦ ἐν 12 βιβλίοις κατὰ τὸν Φώτιον ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κατὰ τὸν Ἱερώνυμον ἐφιλοπόνησε καὶ ἐρμηνείας εἰς τινὰ βιβλία τῆς Π. Δ. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκει καὶ Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς ό Θ α υ μ α τ ο υ ρ γ ό ς, ό Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος. Διὰ Καισαρείας διερχόμενον προσεῖλκυσε ἐν τὸν χριστιανισμὸν τὸν πιθονῶς ἐθνικὸν νεανίαν ἡ διδασκαλία τοῦ Ὡριγένους, μεθ' οὗ ἔκτοτε συνέδεσε καὶ στενοτάτην φιλίαν. Βραδύτερον ἐγένετο ό Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ Νεοκαισαρείας ἐν Πόντῳ, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 270. Διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν εὐσέδειαν αὐτοῦ καὶ διὰ τὸν πρὸς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ζῆλον αὐτοῦ, καὶ ὑπηρέτησε μεγάλως τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐτίμησαν αὐτὸν διὰ τοῦ ἐπωνύμου ό « δεύτερος Μωσῆς, » ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ ὡς θαυματουργός. Ἀποθνήσκων ἠδύνατο νὰ ἔχη τὴν παρηγορίαν, ὅτι δὲν ἄφηνεν πλειότερους εἰς τὸν διὰδοχόν του ἀπίστους ἢ ὅσους εὔρεν αὐτὸς πιστοὺς (μόνον 17 !). Ἔχομεν δὲ παρ' αὐτοῦ « λόγον προσφωνητικὸν καὶ πανηγυρικὸν εἰς Ὡριγένην, » ἀριστούργημα ῥητορικῆς τέχνης· ἐπεὶ μετράφρασιν τινὰ τοῦ Ἑκκλησιαστοῦ, ἥτις κακῶς ἀπεδίδετο τῷ Γρηγορίῳ Νύσσης, καὶ ἐπιστολὴν κανονικὴν περὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Σύμβολόν τι εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Θαυματουργὸν ἀποδιδόμενον εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος. Π έ τ ρ ο ς έπίσκοπος Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ έ ι α ς, ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁπαδὸς τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, ἀποθανὼν ὡς μάρτυς περὶ τὸ 311 ἐπὶ Μαξιμίνου. Ἡ μεγάλη πληθὺς τῶν παραπεπτωκότων ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανείου διωγμοῦ ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ συγγράψῃ σύγγραμμα « περὶ μετανοίας, » ἐξ οὗ μόνον 15 κανόνες ἐσώθησαν. Ἐξ ἄλλου τινὸς ἔργου αὐτοῦ « περὶ θεότητος » διέσωσεν ἡ ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμένη σύνοδος (431) ὀλίγα λείψανα, ἐν οἷς ἐκφράζεται τὸ τοῦ υἱοῦ ὁμοουσίον. Ὅμοιον δὲ σκοπὸν εἶχε καὶ τὸ ἐπίσης ἀπολεσθὲν σύγγραμμα αὐτοῦ « περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας. » Ἐν τῷ σωθέντι ἀποσπάσματι λόγου τινὸς περὶ ψυχῆς

πολεμείται ἢ προῦπαρξίς αὐτῆς. Μεγαλῆτερον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ περὶ τοῦ πάσχα διετηρήθη ἐν τῷ πασχαλίῳ χρονικῷ. Μαθητῆς τοῦ Ὀριγένους ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἰέραξ, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ τρίτου αἰῶνος ἔζη ἐν Λευτοπόλει τῆς Αἰγύπτου. Διεκρίθη δὲ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ πολυμαθείᾳ καὶ τῇ ἀσκήσει αὐτοῦ. Ἦτο συγχρόνως ἱατρός, ἀστρονόμος καὶ ποιητής, ἐγίνωσκε δὲ τὴν Γραφὴν σχεδὸν ἀπὸ μνήμης, συνέγραψε δὲ πλῆθος ἀπολεσθεισῶν ἐρμηνειῶν ἐν ἐλληνικῇ καὶ κοπτικῇ γλῶσσῃ, ἱδρυσε δὲ πολυάριθμον ἀσκητῶν σύλλογον ἐξ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ 90 ἐτῶν. Περὶ τῆς ὑπερβολικῆς αὐτοῦ ἀσκήσεως καὶ τῶν περὶ γάμου πλανῶν αὐτοῦ ἐρρέθησαν ἀλλαχοῦ τὰ δέοντα (§ 42). Φίλος τοῦ Ὀριγένους ἦτο καὶ ὁ Πάμφιλος, πρεσβύτερος ἐν Καισαρείᾳ, ἱδρυτὴς τῆς περιφήμου βιβλιοθήκης καὶ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Καισαρείας. Ἀπέθανεν ἐπὶ Μαξιμίνου ὡς μάρτυς (319). Αἱ εἰς τὴν Π. Δ. ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν. Ἐν τῇ εἰρκτῇ εὐρισχόμενος συνέγραψεν ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Ὀριγένους ἐν πέντε βιβλίοις, εἰς ἃ ὁ φίλος αὐτοῦ καὶ μαθητῆς Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὅστις μετέσχε καὶ τῆς τῶν πέντε βιβλίων συγγραφῆς, προσέθηκε καὶ ἕκτον βιβλίον. Ἀλλὰ μόνον τὸ πρῶτον βιβλίον ἐσώθη ἡμῖν ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ῥουφίνου.

53.

Σχολή Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἦδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἤχμασαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ πολλοὶ διάσημοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες (Πολύκαρπος, Παπίας, Ἠγήσιππος, Μελίτων). Μετὰ τούτους ἤχμασαν ὁ Εἰρηναῖος, ὁ Ἰππόλυτος, Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανὸς καὶ ἄλλοι. Πάντες οὗτοι οἱ συγγραφεῖς δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀποτελοῦντες ἰδίαν σχολὴν τὴν μικρασιατικὴν, ἔχοντες κοινὸν χαρακτῆρα τὴν πιστὴν ἐμμονὴν εἰς τὸν χριστιανισμόν τῆς Γραφῆς. Ὁ Εἰρηναῖος ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Πολυκάρπου καὶ τοῦ Παπίου. Ὁ Ζήλος ὑπὲρ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διαδόσεως ἤγαγεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος Λουγ-

δούνου Φωτεινὸς ἐχειροτόνησεν αὐτὸν πρεσβύτερον. Ἐνῷ δὲ ὡς ἐντεταλμένος μετὰ ἄλλων τῆς τῶν Λουγδούνων ἐκκλησίας εἶχεν ἀπέλθει εἰς Ῥώμην, ἐξεργάγη ὁ φοβερός ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου διωγμός, οὗ θῦμα ἔπεσε καὶ αὐτός ὁ γέρων ἐπίσκοπος Φωτεινός. Ὁ Εἰρηναῖος ἐγένετο τότε διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπισκοπῇ (178) καὶ ἀπέθανε τῷ 202 ὡς μάρτυς. Ἡ πραότης καὶ μετριοπάθεια αὐτοῦ συνδεδεμένα μετὰ ζωηροῦ διαφέροντος ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς καθαρότητος τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, καθίστανον αὐτὸν εἰπερ τινὰ καὶ ἄλλον ἱκανὸν νὰ κρίνῃ ἀμερολήπτως καὶ νὰ ἀναιρέσῃ ἐπιτυχῶς τοὺς αἰρετικούς. Εἰς τοῦτο δὲ καὶ ἐνησχολήθη. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον, ἐξ οὗ μόνον ὀλίγα λείψανα ἑλληνιστί, ἀλλὰ πλήρη τινὰ, πιστοτάτην λατινικὴν μετάφρασιν ἔχομεν, φέρει τὸν τίτλον « ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως » (contra hæreses) ἐν 5 βιβλίοις. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον γεγραμμένον ἰδίως κατὰ τῶν γνωστικῶν. Ἐκτὸς ἀποσπάσματος τινος τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Ῥώμῃ πρεσβύτερον Φλωρίνον, ἀποκλίνοντα εἰς γνωστικὰς δοξασίας, καὶ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Βίκτωρα περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, ἐκ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων του οὐδὲν ἐσώθη ἡμῖν. Μαθητὴς τοῦ Εἰρηναίου ὑπῆρξεν ὁ Ἰππόλυτος († 235) σχισματικὸς ἐπίσκοπος ἐν Ῥώμῃ. Οὕτως καλεῖ ἑαυτὸν ἐν τινι ἀποσπάσματι τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ « Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων σύνταγμα » παρὰ Φωτίῳ (Μυριοδίβλῳ 121), ὅπερ ὁμολογεῖ, ὅτι συνέγραψε κατὰ τὰς τοῦ Εἰρηναίου ὑπαγορεύσεις (ὁμιλοῦντος τοῦ Εἰρηναίου). Συμφωνοῦσι δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ὁ ὅλος χαρακτήρ τοῦ ἔργου καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ Ἰππολύτου συγγραμματα. Καὶ ἐν τοῖς « Φιλοσοφουμένοις » ἐπικαλεῖται συχνάκις τὴν μαρτυρίαν τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου Εἰρηναίου, δανείζεται δὲ ἐκ τοῦ κατὰ τῶν αἱρέσεων συγγράμματος τούτου πολλάκις ὅλα μέρη κατὰ γράμμα. Ἐκ τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου γνωρίζομεν, ὅτι εἶχεν ὁ Ἰππόλυτος συγγράψῃ πληθὺν ὅλην συγγραμμάτων ἐρμηνευτικῶν, ἀπολογητικῶν, δογματικῶν, πολεμικῶν καὶ χρονολογικῶν, ὧν μόνον λείψανά τινα σώζονται. Διὰ τῶν ἐρμηνειῶν του ἡμιλλᾶτο πρὸς αὐτὸν τὸν Ὀριγένη. Ἡγωνίσθη δὲ μεγάλως κατὰ τῶν ἀντιτριάδιτῶν. Τὸ Σύνταγμα κατὰ τῶν αἱρέσεων ἦτο, ὅπως ἐκ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις

τοῦ Εἰρηναίου ἐξάγεται πιθανῶς τὸ πρωιμώτατον ἔργον· ἡ ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Ἰππολύτου, ἔτι νέου τὴν ἡλικίαν ὄντος. Ἡ βραχύτης καὶ αἱ πολλαὶ ἐλλείψεις αὐτοῦ ὥθησαν αὐτὸν βραδύτερον ὅτε δι' ἐμβριθεστέρων μελετῶν ἐγνώρισε κάλλιον τὴν ὕλην ταύτην, νὰ συγγράψῃ νέον τι σύγγραμμα περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ εὑρέθη πρὸ μικροῦ, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ αἰρέσεων ἔλεγχος. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐπέριψεν ἐπὶ πολλῶν μερῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας νέον φῶς, ἐχρησίμευσε δὲ μεγάλως καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, διότι ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἐκθέτει πάντα τὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα, ὧν ἡ ἐπιρροὴ ἐγέννησε κατὰ τὸν συγγραφέα τὰς διαφοροῦς αἰρέσεις. Ἰ ο ὕ λ ι ο ς Ἀ φ ρ ι κ α ν ὁ ς. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μορφωθείς, ἔζη βραδύτερον ἐν Νικοπόλει τῆς Παλαιστίνης (Ἐμμαοῦς) πιθανῶς ὡς πρεσβύτερος, ὅπου περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τὸν Ὀριγένη σχέσεις. Ἀπέθανε δὲ τῷ 235. Τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ ἔργον, ἐν ᾧ ἀπέδειξε τὴν μεγάλην καὶ βαθεῖαν αὐτοῦ παιδείαν, ὑπῆρξεν ἡ χρονογραφία ἐν 5 βιβλίοις, ἣτις ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ὁ Εὐσέβιος καὶ οἱ μετὰ ταῦτα χρονογράφοι ἐπωφελήθησαν μεγάλως ἐκ τῶν σπουδαίων ἐρευνῶν τοῦ ἔργου τούτου, καὶ ἔσωσαν ἡμῖν λείψανά τινα αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους εὐρίσκεται ἐπιστολὴ τις τοῦ Ἀφρικανοῦ, προσβάλλουσα τὴν αὐθεντίαν τῆς ἱστορίας τῆς Σωσάννης. Ἐν ἄλλῃ δέ τινι ἐπιστολῇ πρὸς τινα Ἀριστείδην (Εὐσεβ. ε', 5, ς', 31) ἐπειρᾶτο νὰ συμβιβάσῃ τὰς διαφορὰς τῶν γενεαλογιῶν τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Λουκᾶ.

54.

Ἡ Ἀφρικανικὴ σχολή.

Νέαν τινὰ σχολὴν ἀποτελοῦσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐν Ἀφρικῇ ῥωμαϊκῆς ἐπαρχίας, ἣν ἀφρικανὴν διὰ τοῦτο καλοῦμεν. Ἡ χριστιανικὴ μόρφωσις τῆς δύσεως προῆλθεν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς, διὸ οἱ πρῶτοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς δύσεως μετεχειρίσθησαν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ δόξα, ὅτι

πρώτῃ εἰσήγαγε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλολογίαν, ἀνήκει εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν. Ἐνταῦθα ἀνεπτύχθη ἰδιάζουσά τις καὶ αὐτοτελὴς θεολογικὴ τάσις, ἥς κυριώτερος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Τερτουλλιανός, οὗτινος τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα ἐνετύπωσεν αὐτῇ τὸν ἑαυτοῦ χαρακτήρα. Εἶναι δὲ ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς ἀφρικανικῆς σχολῆς ἀντίθεσις πρὸς τὸν γνωστικισμόν, καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐφαίνετο πηγάσας ἐκ τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας, ἔχθρα πρὸς ταύτην καὶ τὸν ἐθνικὸν ἐν γένει πολιτισμόν. Ἀποκρούουσα τὴν γνῶσιν, ἤθελεν ἡ ἀφρικανικὴ σχολὴ νὰ ἐμμένῃ εἰς μόνην τὴν πίστιν καὶ εἰς τὸν δι' αὐτῆς ἁγιασμόν τοῦ βίου. Ἀπέκλινε δὲ εἰς τὴν αὐστηράν ἀσκησιν. Ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Τερτουλλιανός. Ἦτο υἱὸς Ῥωμαίου ἑκατοντάρχου ἐν Καρχηδόνι, γεννηθεὶς περὶ τὸ 160 καὶ ἀποθανὼν περὶ τὸ 220. Προορισθεὶς εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ῥωμαικοῦ δικαίου, καὶ ἀπέκτησε μεγάλην καὶ βαθεῖαν παιδείαν, συγχρόνως ὁμως παρεξετράπη κατὰ τὴν νεότητά του εἰς μεγάλην διαφθοράν. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του ἤρχισε τὸ ἔργον τοῦ συνηγόρου. Περὶ τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἐπεστράφη εἰς τὸν χριστιανισμόν. Διέτριβε δὲ ἐν Ῥώμῃ, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Μοντανισμὸς εἶχε μεγάλως ἐκεῖ ἐξαπλωθῇ. Ὅτι πολλοὺς τῶν αὐστηρῶν χριστιανῶν ἐν τῇ δύσει εἴλκυεν ὑπὲρ τοῦ μοντανισμοῦ, ἦτο ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ αὐστηρότης, ἡ προθυμία πρὸς τὸ μαρτύριον, ἡ πρὸς τὸν κόσμον ἡρωικὴ περιφρόνησις καὶ ἡ πεποίθησις περὶ ἐπικειμένης ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου. Ταῦτα πάντα κατέστησαν ἤδη πρωίμως τῷ μοντανισμῷ εὖνουν τὸν Τερτουλλιανόν, οὗτινος ὁ χαρακτήρ τὰς θεωρίας ἀποκρούων ἦτο συμφωνότατος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦτο. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι βραδύτερον ἐν Καρχηδόνι, ὅπου ἐγένετο πρεσβύτερος, ἡσπάσθη φανερώς τὸν μοντανισμόν περὶ τὸ 201. Ὁ Τερτουλλιανὸς περιεφρόνει μεγάλως τὴν ἐθνικὴν φιλοσοφίαν καὶ παιδείαν ἐν γένει, εἰ καὶ ἦτο κάτοχος αὐτῆς. Ἐνόμιζε δὲ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ἀκαδημίας. «Τί κοινόν, ἔλεγε, μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν, μεταξὺ τῆς ἀκαδημίας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἡμῶν διδασκαλία εἶναι ἐκ τῆς στοᾶς τοῦ Σολομῶντος. Τοῦτο ἐπρεπε νὰ γνωρίζωσιν ὅσοι ἐσχημάτισαν στωϊκόν τινα, πλατωνικόν, καὶ

διαλεκτικὸν χριστιανισμόν». Τὸ ἐχθρικὸν τοῦτο πρὸς τὴν ἐπιστήμην πνεῦμα χαρακτηρίζει καὶ ἡ περιβόητος αὐτοῦ φράσις «Πιστεύω, διότι εἶναι ψευδές» Credo, quia absurdum est! Ἄλλ' ὁ Τερτουλλιανὸς μόνον κατὰ θεωρίαν ἀπεδοκίμαζε τὴν φιλοσοφίαν πράγματι δὲ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἅτινα εἶναι πλήρη βαθυτάτων ἐννοιῶν, φιλοσοφεῖ. Ὁ Τερτουλλιανὸς ἐφφρόνει, ὅτι ἡ ψυχὴ φέρει ἐμφυτον τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ, ἐπίσης δὲ θεωρεῖ καὶ τὴν ἀθανασίαν ἐμφυτον ιδέαν. Διὰ ταῦτα καλεῖ τὴν ψυχὴν ἐκ φύσεως χριστιανήν. Αἱ φυσικαὶ αὗται θρησκευτικαὶ ιδέαι διὰ μὲν τῆς φιλοσοφίας διεστράφησαν, διὰ δὲ τῆς ἀποκαλύψεως φωτίζονται καὶ τελειοποιοῦνται. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι ἀπολογητικὰ (Apologeticus adversus gentes, ad nationes, de testimonio animae, ad Scapulam, adversus Judaeos) ἢ πολεμικὰ κατὰ αἵρετικῶν (De praescriptionibus haereticorum, de baptismo, Κατὰ Ἑρμογένους, Κατὰ οὐαλεντινιανῶν, De anima, De carne Christi, De resurrectione, Scorpiace, adv. Marcionem, adv. Praxeam) ἢ πρακτικὰ ἢ ἀσκητικὰ συγγράμματα (De poenitentia, De oratione, Ad martyres, De spectaculis, De idololatria, De cultu feminarum, De patientia, Ad uxorem καὶ τὰ μοντανιστικὰ De virginibus velandis, De corona militis, De fuga, De exhortatione caritatis, De monogamia, De pudicitia, De jejuniis). Ὁ Τερτουλλιανὸς εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης καὶ ἐν γένει ὁ πατὴρ τῆς λατινικῆς θεολογίας, ὑπάρξας διὰ τὴν δύσιν, ὅ,τι ὁ Ὀριγένης διὰ τὴν ἀνατολήν. Μὴν οὐκ ἰσχυρὸς ἡλὶξ νομικὸς καὶ συνήγορος ἐν Ῥώμῃ ἐξ Ἀφρικῆς καταγόμενος καὶ συγγενοῦς πνεύματος τῷ Τερτουλλιανῷ. Ἐγραψεν ἀπολογίαν ὑπὸ τὸν τίτλον Octavius, ἐν εἵδει διαλόγου μεταξὺ τοῦ Ὀκταβίου ὅστις ἐξ ὅλης ψυχῆς ἦτο ἀφωσιωμένος τῷ χριστιανισμῷ, καὶ τοῦ Καικιλίου, ὅστις ἐτι προσέκειτο τῇ ἐθνικῇ θρησκείᾳ. Ὁ Καικίλιος οὗτος ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ἐν τῷ διαλόγῳ ὅτι ἐθαύμασε πάντοτε τὸ ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἠγαπῶντο καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν. ἤχημασε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος. Κυριανὸς. Κατήγετο ἐξ ἐπιστήμου ἐθνικῆς οἰκογενείας ἐν Καρχηδόνι, εἶχε δὲ ἐκπαιδευθῇ, ἵνα γίνῃ ῥήτωρ. Ἀλλὰ διὰ τινος Καικιλίου ἐκερδήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, διὸ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα Καικίλιος περὶ τὸ 245.

Πωλήσας δὲ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ καὶ διανείμας τοῖς πτωχοῖς, ἔζη βίον ἀσκητικόν. Κατὰ παράκλησιν τῆς ἐν Καρχηδόνι ἐκκλησίας ἐγένετο βραδύτερον πρεσβύτερος αὐτῆς, ἔπειτα δὲ ἐξελέχθη ὁμοφώνως ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας (248). Ἡ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐνέργεια αὐτοῦ ἐπεσπάσατο κατ' αὐτοῦ τοῦ ἐθνικοῦ ὄχλου τὸ μῖσος, ὅστις ὅτε ἐξερράγη ὁ ἐπὶ τοῦ Δεκίου διωγμὸς ἐκραύγαζε *Cyrrianum ad Leonem!* Ἀλλὰ τότε ἀπέφυγε τὸν θάνατον, ἀναχωρήσας ἀπὸ Καρχηδόνας (250), ἀπὸ τῆς ἐξορίας δὲ διηύθυνε δι' ἐπιστολῶν τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησίας του, ἕως οὗ κατὰ τὸ πάσχα τὸ 251 ἐπέστρεψεν. Αἱ ἐν τῷ μετὰ παρεισδύσασαι ἀταξίαι ἔδωκαν αὐτῷ ἀφορμὴν ἵνα ἐπιδείξηται ἐνθὺν μὲν τὴν σύνεσιν καὶ φρόνησιν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ὑπεράγαν ἀύστηρῶν, ἐτέρωθεν δὲ τὸ αὐστηρὸν αὐτοῦ φρόνημα κατὰ τῶν ἄγαν ἐπιεικῶν ἐν τῇ παραδοχῇ τῶν παραπεπτωκότων. Ὅτε τῷ 252 ἐξερράγη φοβερὸς τις λοιμὸς, ἔδειξεν ὁ Κυπριανὸς, πόσον ἐφρόντιζε περὶ τοῦ ποιμνίου του, αὐτὸς παρέχων ἑαυτὸν παράδειγμα ἀδελφικῆς πρὸς τοὺς πάσχοντας συνδρομῆς ἄνευ διακρίσεως τοῦ θρησκευματος. Ἡ εἰρήνη, ἣν τοῦ Οὐαλεριανοῦ ἡ κυβέρνησις τὸ πρῶτον παρέσχε τοῖς χριστιανοῖς, ἔδωκε καὶ τῷ Κυπριανῷ εὐκαιρίαν ἵνα ἐπανορθώσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν διαταραχθεῖσαν τάξιν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ περὶ διωγμοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν διατάγματος τοῦ Οὐαλεριανοῦ, ἡ ἀνάγκασθῃ νὰ φύγῃ πάλιν ἐκ Καρχηδόνας. Ὁ νέος ἀνθύπατος τῆς Ἀφρικῆς Γαλέριος Μάξιμος μετεκαλέσατο αὐτὸν, ἅμα δὲ ἐλθόντα κατεδίκασεν εἰς θάνατον. Νῦν ἐθεώρησεν ὁ Κυπριανὸς, ὅτι ὤφειλε νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας του. Τὸ ἔτος τοῦτο τοῦ μαρτυρίου του ἦτο τὸ 258. Ὁ Κυπριανὸς ὑπῆρξε πρότυπον ἐπισκόπου. Ὁ ὅλος αὐτοῦ ἐπισκοπικὸς βίος ἐνεπνέετο ὑπὸ μιᾶς μεγάλης ιδέας, τῆς ιδέας τῆς ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας ὡς τῆς κατόχου καὶ τοῦ μέσου τῆς σωτηρίας. Εὕρισκε δὲ τὴν ἐνότητα ταύτην ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἐπισκοπικοῦ σώματος. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοῦ σώματος τούτου εἶναι ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, εἶναι αἵρεσις καὶ σχίσμα. Ἐκαστος ἐπίσκοπος καθ' ἑαυτὸν παριστᾷ τὴν ιδέαν τῆς ἐνότητος ταύτης τῆς ἐκκλησίας. Καθὼς οἱ ἀπόστολοι ἦσαν ἀλλήλοις ἴσοι, εἰ καὶ ὁ Πέτρος προϋτιμήθη, ἵνα παραστήσῃ

τὴν ἐνότητα τοῦ ἀποστολικοῦ σώματος, οὕτω καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἀλλήλοις ἴσοι, ἂν καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ὡς τῆς πρώτης ἐκκλησίας (*ecclesiae principalis*) τιμᾶται ὡς πρῶτος ἐπίσκοπος, ἵνα παριστᾷ καὶ εἰκονίζῃ μόνον τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλως ὅμως πᾶς ἐπίσκοπος εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἀνεξάρτητος καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν διάδοχος τοῦ Πέτρου. Ὁ Κυπριανὸς τοσοῦτον ἀπέιχε νὰ ἀναγνωρίζῃ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης ἀνωτέραν τινα ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων ἐξουσίαν, ὥστε τὴν ἰδεάν ἐνός ἀνωτάτου, πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἐν ἑαυτῷ συγκεντροῦντος ἐπισκόπου, θεωρεῖ ὡς ἀντιχριστιανικὴν, ἐν δὲ τῇ περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν ἔριδι κατέκρινε συνοδικῶς τὴν γνώμην τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Στεφάνου καὶ ἤλεγξε τοῦτον πικρῶς (πρβλ. § 44). Ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐμορφώθη ὁ Κυπριανὸς διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Τερτουλλιανοῦ, εἰ καὶ ἀποκρούει τοῦτου τὸ μοντανιστικὸν πνεῦμα. Κατὰ τὴν πρωτοτυπίαν, τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν εἶναι κατώτερος αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν σαφήνειαν τῆς ἐκθέσεως ἀνώτερος. Ἐχομεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ *Liber ad Donatum, De gratia Dei, De idolorum vanitate, Testimonia adv. Judæos, De habitu virginum, De unitate ecclesiae, De lapsis, De oratione dominica, Ad Demetrianum, De exhortatione martyrii, De opere et eleemosynis, De bono patientiae, De zelo et livore*, καὶ 81 ἐπιστολάς. Κ ο μ μ ο δ ι α ν ὀ ς, χριστιανὸς ποιητῆς ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Γ' αἰῶνος. Ὀνομάζει ἑαυτὸν Γαζαῖον, ἀλλὰ τό τε ὕφος καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δεικνύουσι καταγωγὴν ἀφρικανικὴν. Ἐπὶ πολὺ ἐθνικὸς ὦν ἐκερδήθη ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῆς τῶν Γραφῶν ἀναγνώσεως. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ *Instructiones adv. gentium Deos* εἶναι ποίημα ἐν χαοῖς ἐξαμέτροις καὶ ἐν βαρβάρῳ λατινικῇ γλώσσῃ, ὅπερ ζητεῖ νὰ πείσῃ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας περὶ τῆς ἀξίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Παχυλὸς χιλιασμὸς καὶ εὐπιστία περὶ τὴν παραδοχὴν ἀδεσπότην φημῶν, εἰλικρινὴς εὐσέβεια, ταπεινοφροσύνη καὶ ζῆλος ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ χαρακτηρίζουσι τὸ βιβλίον. Ἀρνόβιος γεννηθεὶς ἐν Σίκκῃ τῆς Ἀφρικῆς, ὅπου περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος διεκρίνατο ὡς ῥήτωρ καὶ ὡς πολέμιος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐνύπνιον τι ἐπήνεγκεν ἐπ' αὐτοῦ μεγάλην μεταβολήν. Ὁ

ἐπίσκοπος, ὃν παρεκάλεσε νὰ βαπτίσῃ αὐτὸν, ἀπήτησε πρότερον παρ' αὐτοῦ, νὰ συγγράψῃ δημοσίαν τινὰ ὑπεράσπισιν τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ τοσάκισ ὑπ' αὐτοῦ προσβληθέντος. Οὕτως προήλθον αἱ Disputationes adv. gentes αὐτοῦ. Ἑλλιπῆς γνῶσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, μεθ' ἧς ἀναμιγνύει καὶ γνωστικὰς δοξασίας, προδίδεται πολλάκις, ἡ δὲ Γραφή, ἴσως ἐπίτηδες, διότι τὸ ἔργον ἀποτείνεται πρὸς ἐθνικοὺς, οὐδαμοῦ μνημονεύεται. Τοῦναντίον ἐν τῷ πολέμῳ αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ἐπιτυχάνει πληρέστατα. **Λακτάντιος**, μαθητῆς τοῦ Ἀρνοδίου καὶ τὸ πρῶτον ἐθνικός. Διὰ τινος ποιήματος αὐτοῦ (Συμπόσιον) γενόμενος γνωστὸς τῷ Διοκλητιανῷ ἐκλήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς εἰς Νικομήδειαν, ὅπου ἐπὶ δέκα ἔτη ἐδίδασκεν. Ἐκεῖ ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς τῶν σφοδροτάτων κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμῶν. Περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀφορμῆς τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ οὐδὲν βέβαιον γινώσκομεν. Κωνσταντῖνος ὁ μέγας προσέλαθεν αὐτὸν προβεβηκότα τὴν ἡλικίαν ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἐν Γαλλίᾳ, ἀναθείς αὐτῷ τὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κρίσπου. Ὁ Λακτάντιος ἀπέθανε τῷ 330. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δεικνύεται ὁ Λακτάντιος ἀφελῆς, κριτικὸς, πολυμαθής, καὶ ὡς χριστιανὸς πλήρης θερμῆς ἀγάπης πρὸς τὸ εὐαγγέλιον. Ἡ καθαρότης τῆς λατινικῆς αὐτοῦ γλώσσης καὶ ἡ γλαφυρότης, ἐν ἧ ὑπερβάλλει πάντας τοὺς λατίνους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ἔδωκαν αὐτῷ τὸ τιμητικὸν ὄνομα τοῦ χριστιανοῦ Κικέρωνος. Βαθύτης ὅμως καὶ ἀκρίβεια ἐννοιῶν ἐνίοτε δὲν ἀπαντῶσι παρ' αὐτῷ. Ἐν θεολογικοῖς ζητήμασι δεικνύει μάλιστα ἐνίοτε ἀτελεῖς γνώσεις. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι αἱ Institutiones divinae, ἐκτενὴς ἀπολογία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐξ ἧς ἐποίησεν αὐτὸς οὗτος ἐπιτομὴν τινά. Ἄλλα ἔργα αὐτοῦ εἶναι De morte persecutorum, De opificio Dei, De ira Dei.

55.

Σχολή Ἀντιοχείας. Σχολή Ἐδέσσης.

Οἱ ἐπὶλοιποὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Γ' αἰῶνος.

Ἐκτὸς τῶν ἄνω μνησθεισῶν τριῶν θεολογικῶν σχολῶν κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα πίπτουσι καὶ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀντιο-

χίας αἱ ἀρχαί. ἤκμασαν δὲ καὶ τινες ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἰς μηδεμίαν ὠρισμένην σχολὴν ἀνήκοντες. Πρῶτοι ἰδρυταὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς, ἥς ἡ ἀκμὴ πίπτει κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον, ἐγένοντο οἱ πρεσβύτεροι Δ. ω ρ ό θ ε ο ς καὶ Α ο υ κ ι α ν ό ς. Τὸν πρῶτον ἐπαινεῖ ὁ Εὐσέβιος ὡς πεπαιδευμένον ἐρευνητὴν καὶ ἐξηγητὴν τῶν Γραφῶν (+ 290). Ἦτο ἐτδήμων τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης καὶ κάτοχος ἀκριβῆς τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ὁ δὲ Α ο υ κ ι α ν ό ς διεκρίνετο οὐ μόνον διὰ τὰς εἰς τὴν ἀλληγορίαν ἀντικειμένας ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς του, ἀλλ' ἀπέκτησε καὶ διὰ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῆς μεταφράσεως τῶν ο' μεγάλην φήμην. Καὶ αὐτὸς ἐγίνωσκε τὴν ἐβραϊκὴν γλῶσσαν. Συνήθροισε δὲ πολλοὺς μαθητὰς περὶ ἑαυτόν. Ἀπέθανε τῷ 311 ἐν Νικομηδεῖᾳ ὡς μάρτυς, ἀφοῦ ἐνεχείρισε τῷ Καίσαρι Μαξιμίνῳ ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ οὐδὲν ἐσώθη.

Καὶ ἐν Ἑδέσσει τῆς ἀνατολικῆς Συρίας ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος θεολογικὴ τις σχολή, ἐν ἣ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα διέπρεψεν ὡς ἐρμηνευτῆς τῶν Γραφῶν ὁ Μ α κ ά ρ ι ο ς ὁ ἐπικληθεὶς Ἑδέσσηνός.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος ἤκμαζεν ἐν Ῥώμῃ ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ὁ πρεσβύτερος Γ ά ι ο ς (+ 217), ὅστις συνεκρότησε μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μοντανιστικῆς μερίδος ἐν Ῥώμῃ Πρόκλου δημοσίαν τινὰ συνδιάλεξιν, ἥς τὸ περιεχόμενον κατέγραψε (Διάλογος πρὸς Πρόκλον). Περὶ τούτου βραχέα τινὰ λέγει ὁ Εὐσέβιος (β', 25. γ', 28). Πιθανῶς δὲ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ προσέβαλε καὶ τὸν χιλιασμόν, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐχαράκτηρισε καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ὡς πλάσμα τοῦ Κηρίνου. Ὁ Φώτιος ἀποδίδει αὐτῷ καὶ ἄλλα τινὰ συγγράμματα, ὧν ὁμως συγγραφεὺς εἶναι πιθανῶς ὁ Ἰππόλυτος. Ἐν Ῥώμῃ ἤκμασε κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα καὶ ὁ γνωστὸς ἀρχηγὸς τοῦ ὁμωνύμου σχίσματος Νο ο υ α τ ι α ν ό ς. Ὁ Ἱερώνυμος δίδει πλούσιον κατάλογον τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Ὅ,τι μέχρι τοῦδε σώζεται ἐξ αὐτῶν, δεικνύει μεγάλην φιλοσοφικὴν, δογματικὴν καὶ ἐξηγητικὴν ἱκανότητα. Ὁ Β ι κ τ ω ρ ι ν ο ς ἦτο ἐπίσκοπος Πικταβίου, ἀπέθανε δὲ τῷ 303 ὡς μάρτυς ἐν τῷ Διοκλητιανείῳ διωγμῷ. Ἐγραψε διάφορα ἀπολεσθέντα ἐρμηνευτικὰ καὶ ἄλλα συγγράμματα κατὰ

τῶν αἵρετικῶν. Ἀπεδέχετο δὲ καὶ τὸν χιλιασμόν. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ μονοῦ ὀλίγα τινὰ λείψανα σώζονται. Παιδευμένος ἀνὴρ ἦτο καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀρσινόης ἐν Αἰγύπτῳ Νέπως, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Αἰγύπτῳ χιλιαστῶν. Ἐγραψε κατὰ τῆς ἀληθοῦς ἐρμηνείας τῆς ἀποκαλύψεως, οἷαν ἐποιοῦν ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὠριγένης, τὸ ἀπολεσθὲν σύγγραμμα « Ἐλεγχος τῶν ἀληθοῦς », δι' οὗ ἀπέκτησε πολλοὺς ὁπαδοὺς, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νέπωτος τὸν χιλιασμόν ἀποδεχόμενοι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Κορακιωνόσ τινος ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ βραδύτερον ἐπεστράφησαν ἀπὸ τῆς δοξασίας ταύτης ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Διονυσίου. Τελευταῖον μνημονεύομεν τοῦ Μεθοδίου ἐπισκόπου Ὀλύμπου τῆς Λυκίας, βραδύτερον δὲ Τύρου. Ἀπέθανε ἐπὶ Μαξιμίνου τῷ 311. Οἱ ἀρχαῖοι ποιοῦσι μνησίαν περὶ αὐτοῦ μετὰ σεβασμοῦ, τὰ δὲ λείψανα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μαρτυροῦσι περὶ τῆς παιδείας αὐτοῦ. Πρῶτος ὁ Μεθόδιος ἐπολέμησε τὰς ἑτεροδοξίας τοῦ Ὠριγένους.

56.

Ἡ ἀπόκρυφος καὶ ψευδεπίγραφος φιλολογία τῶν χρόνων τούτων.

Fabricius, *codex pseudepigr.* V. T. Hamb. 1713. *Codex apocr.* N. T. 1719. Thilo *codex apocr.* Lips. 1832. Luecke, *apocr. liter.* Bonn. 1848.

Ἡδὴ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς καὶ τοῖς ἰουδαίοις πρὸ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς ὑπῆρχε συνήθης ἡ τάσις πρὸς συγγραφὴν συγγραμμάτων, ἅτινα παρίσταντο ὡς λείψανα καὶ μνημεῖα θείας ἀποκαλύψεως, εἴτε ἱστορικὰ εἴτε διδακτικὰ εἴτε προφητικὰ ἐκ τῆς πρώτης ἐποχῆς τῶν θρησκειῶν τούτων. Τοιαῦτα ἰουδαϊκὰ ψευδεπίγραφα ὑπῆρχον ἀπειράριθμα, μόνον ὅμως ὀλίγα αὐτῶν διασώθησαν μέχρις ἡμῶν. Τὰ παρὰ τοῖς πατράσι μνημονευόμενα εἶναι τὰ ἑξῆς· τὸ βιβλίον τοῦ Ἐνώχ, ἡ λεπτὴ γένεσις, ἡ ἀνάληψις τοῦ Μωϋσέως, τὸ δ' βιβλίον τοῦ Ἑσδρα, ἡ ἱστορία τῆς Ἀσενέθ, θυγατρὸς τοῦ Πετεφρῆ, ἡ ἱστορία τοῦ Ἰαμνῆ καὶ Μαρδρῆ (Β' Τιμοθ. γ', 8), τὸ βιβλίον τοῦ Ἑλδὰδ καὶ Μωδάδ. (Ἀριθ. ια' 5-6). Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχε καὶ μεγάλῃ

ἄλλη πληθὺς ἀποκρύφων ὑπὸ τὸ ὄνομα διαφόρων πατριαρχῶν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τοῦ Νῶε καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ μέχρι τοῦ Μωϋσέως, ψαλμοὶ τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Σολομῶντος, ἀποκαλύψεις τοῦ Ἡλιοῦ, καὶ ἀπόκρυφα συγγράμματα πάντων σχεδὸν τῶν προφητῶν τῆς Π. Δ. Ἡ αὐτὴ τάσις κατ' ἀπομίμησιν εἰσαχθεῖσα καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἐγέννησεν ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος μέγαν ἀριθμὸν ἀποκρύφων καὶ ψευδεπιγράφων συγγραμμάτων, ἀποδιδομένων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ὀνόματα ἀποστόλων. Προῆλθον δὲ τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἐξ αἵρετικῶν, ἰδίως τῶν Ἰουδαϊζόντων καὶ τῶν γνωστικῶν. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἐγεννήθησαν ἐν αὐτῇ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, σκοποῦντα δι' ἐπιτετραμμένης δῆθεν ἀπάτης (*ria fraus*) νὰ δοξάσωσι τὸν χριστιανισμόν διὰ προφητειῶν πεπλασμένων (*vaticinia post eventum*), ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὰ χάσματα τῆς πρώτης αὐτοῦ ἱστορίας διὰ παραδεδομένων ἢ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλαττομένων μύθων καὶ ἀδεσπότην φημῶν. Ἡ μὲν πω συμπληρωμένη διάκρισις καὶ συλλογὴ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. εὐκόλυνε καὶ ἡνῶσε τὴν ἀπάτην ταύτην, ἐνῶ ἐτέρωθεν ἡ συγχρότησις τῆς συλλογῆς ἐκείνης καθίστατο δυσχερεστέρα ἕνεκα τῆς ἐξαπλώσεως τῶν ψευδεπιγράφων. Τὰ ἐνταῦθα ἀνήκοντα συγγράμματα λαμβάνουσι τὴν ὕλην αὐτῶν εἰς τὰς μυθοπλαστίας των εἴτε ἐκ τῆς Π. Δ. εἴτε ἐκ τῆς Κ. Δ. Τὰ τελευταῖα εἶναι ἢ ψευδῆ εὐαγγέλια (περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἤδη ἐν § 22), ἢ Πράξεις τῶν ἀποστόλων (*acta Thomae, acta Petri et Pauli, Pauli et Theclæ, Andreæ et Mathiæ, Barnabæ, Philippi καὶ ὁμοία*), ἢ ἐπιστολαὶ ἀποστόλων ἢ ἀπόκρυφοι ἀποκαλύψεις (Πέτρου, Παύλου) Πρβλ. Fabricii, *Codex Pseudepigraph. V. et N. T. Hamb. 1713. 1719*. Ἐπισημώτατον ψευδεπίγραφον εἶναι καὶ αἱ λεγόμεναι ὁμιλίαι τοῦ Κλήμεντος ἢ τὰ Κλημέντια, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐξεθέσαμεν ἀλλαχοῦ (§ 33). Τὰ Κλημέντια ταῦτα εἶναι διδακτικὸν διήγημα ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ Β' αἰῶνος, παρουσιαζόμενον ὡς ἀληθὴς ἱστορία. Ὁ συγγραφεὺς διηγούμενος δῆθεν τὸν βίον τοῦ Κλήμεντος ζητεῖ νὰ ἐκθέσῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ Κλήμης παρουσιάζεται ὡς ἐπίσημός τις φιλοσοφικῶς μεμορφωμένος Ῥωμαῖος, ὅστις ποθῶν πρὸ πολλοῦ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν, ἤλθε καὶ εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἐνταῦθα δὲ

συνανατᾶται μετὰ τοῦ Πέτρου, καὶ διδαχθεὶς παρ' αὐτοῦ γίνεται ἀκόλουθος αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀποστολικάς αὐτοῦ πορείαις. Ὁ Πέτρος παρίσταται ὡς ὁ κυρίως τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος καὶ συγχρόνως ὡς ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπίσκοπος Ῥώμης. Ὡς ἀντιπρόσωπος δὲ τοῦ καθαροῦ καὶ γνησίου χριστιανισμοῦ πολεμεῖ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς ἐνταῦθα προσαγομέναις ὁμιλίαις αὐτοῦ πᾶν ὅ,τι τῷ συγγραφεῖ κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ ἐφαίνετο ὡς πλάνη. Τῶν Κλημεντίων τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι παρηλλαγμέναι ἐκδόσεις ὑπὸ τὸ ὄνομα *Recognitiones Clementis* (ἀναγνωρισμοί, ἀναγνώσεις Κλήμεντος) καὶ *Epitome* (ἐπιτομή). Εἰς τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα ψευδεπίγραφα πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ πλασταὶ τινες προφητεῖαι ἀρχαιοτάτων δῆθεν ἐθνικῶν ἢ Ἰουδαίων προφητῶν, ὧν πολλοὶ ἀπολογηταὶ ἐποίησαντο χρῆσιν. Τοιαῦτα συγγράμματα εἶναι ἡ Διαθήκη τῶν 12 πατριαρχῶν, ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Μωϋσέως, τὸ ἀναβατικὸν τοῦ Ἡσαίου, αἱ Σιβύλαι (σιοῦ βύλη=Θεοῦ βουλή), καὶ αἱ προφητεῖαι τοῦ Ὑστάσπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας.

Hase *De jure ecclesiastico. Comment. hist.* Lipsiæ 1828. Ernesti *Kirchenstaat der drei ersten jahrhh.* Nuerenberg 1830. Boehmer, *Entwicklung des Kirchenstaats der ersten 3 jahrhh.* Leipzig 1798. Mæhler *Die Einheit der Kirche.* Tuebingen 1842. Rothe *Anfaenge der christlichen Kirche.*

57.

Πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

Ὡς πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος τῆς περιόδου ταύτης διὰ μὲν τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν χρησιμεύουσι τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, διὰ δὲ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ καὶ οἱ ἀποστολικοὶ λε-

γόμενοι κανόνες. Ἀμφότεραι αἱ συλλογαὶ αὗται δὲ περιέχουσι κανόνας ἀρχαιοτέρους τοῦ Γ' καὶ Δ' αἰῶνος, ὀνομάζονται δὲ ἀποστολικοὶ οὗτοι, διότι διεδόθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν ἀποστόλων, ὅπως λάβωσι μεγαλύτερον κῦρος καὶ διότι ἐκφράζουσι τὴν ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἀποστολικαῖς ἐκκλησίαις ἐπικρατοῦσαν τάξιν. Ὅπως δὴ ποτε ὁμως ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν, διότι δίδουσιν ἡμῖν τελείαν εἰκόνα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς λατρείας, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας τοῦ Γ' αἰῶνος. Αἱ ἀποστολικοὶ διαταγαὶ σύγκεινται ἐξ 8 βιβλίων. Οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες εἶναι 85 τὸν ἀριθμόν. Ἐν τῇ δύσει ἐγνώσθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν μόνον οἱ 50 πρῶτοι. Ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος τῷ 692 ἀνεγνώρισε τοὺς ἀποστολικούς κανόνας ὡς αὐθεντικούς καὶ ἐγκύρους, ἀπέβαλεν ὁμως τὰς ἀποστολικὰς διαταγὰς ὡς νοθευθεῖσας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὑπὸ αἵρετικῶν.

58.

Ἡ διοίκησις τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν.

Κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν οἱ ἀποστολοὶ ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν ἱδρυταὶ ἤσκουν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν. Μετ' αὐτῶν δὲ ἐιργάζοντο ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εὐαγγελίου καὶ οἱ εὐαγγελισταί, διατρέχοντες διαφόρους χώρας καὶ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον. Πρὸς τούτοις ἐν τῇ πρώτῃ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπαντῶμεν ὡς ἑκτακτα τοῦ πνεύματος χαρίσματα θεωρούμενα προφήταις¹ ἢ διδασκάλους, ὡς ἐρμηνευτὰς τῶν Γραφῶν καὶ ἐν γένει κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν λαόν, καὶ ἄνδρας γλώσσαις λαλοῦντας, δηλ. ἐν καταστάσει ἐκστάσεως καὶ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐξυμνοῦντας τὸν Θεὸν πολλάκις διὰ τοσοῦτον συγκεχυμένου καὶ ἀκαταλήπτου τρόπου, ὥστε ἦτο χρεία τῶν προφητῶν ἢ τῶν διδασκάλων, ὅπως ἐξαχθῇ νόημά τι ἐκ τῶν ἐκφωνήσεων αὐτῶν (Α' Κορινθ. ιδ', 1-26).²

¹ «Ὁ προφητεύων ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν... ὁ προφητεύων ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ... Δύνασθε καθ' ἕνα προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι καὶ πάντες παρακαλῶνται» (Α' Κορινθ. ιδ', 1-31).

² «Ὁ λαλῶν γλώσση οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· οὐθεὶς γὰρ ἀκούει,

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ἀξιώματα ἦσαν ἑκτακτα καὶ πρόσκαιρα ὡς ὀριστικὰ δὲ τούναντίον ἀπαντῶμεν τοὺς διακόνους ὀρισθέντας ἵνα προνοῶσι περὶ τῆς συλλογῆς καὶ διανομῆς τῶν ἐλεημοσυνῶν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἐπισκόπους, προσωρισμένους ἵνα φροντίζωσι περὶ τῶν λοιπῶν τῆς ἐκκλησίας ὑποθέσεων. Τὸ ὄνομα πρεσβύτερος ἐλήφθη ἐκ τῶν συναγωγῶν, ὧν οἱ προϊστάμενοι πρεσβύτεροι ἐκαλοῦντο· τὸ δὲ ἐπίσκοπος εἶναι ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις τοῦ πρεσβύτερος, ὁ ἐφορῶν. Ἄν δὲ καὶ τὰ ὀνόματα πρεσβύτερος καὶ ἐπίσκοπος συνεχέοντο πολλάκις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους· οὕτω ἐν Πράξ. κ', 17, 18 καὶ Τίτ. α', 5.¹ ὀνομάζονται οἱ αὐτοὶ καὶ πρεσβύτεροι καὶ ἐπίσκοποι· οὐδεμία ὁμως ἀμφιβολία, ὅτι ἤδη ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἤρχισαν νὰ διακρίνονται δύο διαφορα ἀξιώματα, καὶ ὅτι ἐνιαχοῦ οἱ πρεσβύτεροι ὑπήκουον ἐν ἐπισκόπῳ ὑπερέχοντι αὐτῶν. Ὁ Ἰάκωβος πδχ. ἐν Ἱεροσολύμοις, ὁ Τιμόθεος ἐν Ἐφέσῳ,² καὶ ὁ Τίτος ἐν Κρήτῃ ἦσαν τέλειοι ἐπίσκοποι, μεγάλην ἐξασχοῦντες ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν λοιπῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οἱ προεστῶτες δὲ τῶν 7 ἐκκλησιῶν τῆς Ἀσίας, οἱ ἐν τῇ ἀποκαλύψει μνημονευόμενοι, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων. Οἱ λειτουργοὶ οὗτοι τῆς ἐκκλησίας ἐξελέγοντο ὑπὸ ταύτης ἡ ὠρίζοντο ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς τῇ συγκαταθέσει αὐτῆς δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Οὕτω ἐν Πράξ. ζ'. 6 ἀναγινώσκομεν, ὅτι οἱ ἀδελφοὶ ἐξελέξαντο τὸν Στέφανον, οἱ δὲ ἀπόστολοι ἐπέθεσαν τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἐπί-

πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια. . . . Ὁ λαλῶν γλώσση ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ. . . . Νυνὶ ἐάν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω; . . . [Σὺ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἔτιρος οὐκ οἰκοδομεῖται. . . . Ἐάν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι. οὐκ ἔροσιν ὅτι μαίνεσθε;] (Α'. Κορινθ. ιδ', 4—26). «Εἰ γλώσση τις λαλεῖ, εἴς διερμηνευτῶν· ἐάν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτῆς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ» (αὐτόθι 27).

¹ «Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃς καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγὼ σοι διαταξάμην· εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μίαις γυναικὶς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστά, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας ἢ ἀνυπότακτον· δεῖ γάρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι» (Τίτ. α', 5).

² «Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιοῦσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου ἐκτός ἐι μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων. Τοὺς ἀμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἐλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι» (Α'. Τιμ. ε', 17—20).

σης ἐν ιγ', 3, ὅτι οἱ ἀδελφοὶ « προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἀπέλυσαν τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ κήρυγμα. » Τὸ κήρυγμα ἦτο τὸ σπουδαιότατον ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος λέγει τῷ Τιμοθέῳ (Α'. γ'. 2) ὅτι οἱ πρεσβύτεροι ἔπρεπε νὰ ᾔναι « διδακτικοί, » καὶ τῷ Τίτῳ (α', 9), ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀντέχωνται τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν λόγου καὶ νὰ ᾔναι δυνατοὶ νὰ παρακαλῶσι καὶ στηρίζωσι τοὺς πιστοὺς. Ἀλλως ὅμως δὲν ἦτο τὸ πρῶτον ἡ διδασχὴ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων, ἀλλὰ πᾶς τις ἠδύνατο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νὰ ὁμιλῇ, ἂν εἶχε πνευματικὸν πρὸς τοῦτο χάρισμα· συνήθως εἶχον τὸν λόγον ἐν ταῖς συναθροίσεις οἱ προφῆται, οἱ διδάσκαλοι, καὶ οἱ γλώσσαις λαλοῦντες· μόνον ταῖς γυναῖξιν ἀπαγορεύει τὸν λόγον ὁ Παῦλος (Α'. Κορινθ. ιβ', 28—31. καὶ ιδ', 27. Ἰακώβου γ'). Κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἀπαντῶμεν καὶ διὰ *κ* *ο* *ν* *ί* *σ* *σ* *α* *ς* ἡ *π* *ρ* *ε* *σ* *β* *υ* *τέ* *ρ* *α* *ς* καὶ *χ* *ή* *ρ* *α* *ς*, ὡς ἴδιον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα πρὸς ἔργα τῆς ἐκκλησίας, πρὸς ἃ γυναῖκες ἦσαν καταλληλότεραι. Αὗται παρίσταντο πρὸς βαπτίζομένων γυναικῶν, ἔφερον δὲ τὰς ἐλεημοσύνας εἰς τοὺς γυναικωνίτας ἢ καὶ ἐδίδασκον κατ' ἰδίαν τὰς προσηλύτους. Ἡ ἀποκλείσις ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἔνεκα βαρέων ἁμαρτημάτων ἐγένετο διὰ τῆς ἐκκλησίας. Οὕτω πρὸς Κορινθίους γράφων, ἀποτείνεται πρὸς ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν ὁ Παῦλος, προτρέπων νὰ ἀποκλείσῃ τὸν ἀσέμνως ἐν αὐτῇ βιοῦντα. Καὶ ἐν γένει ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἐγένετο τότε μετεχόντων πάντων τῶν πιστῶν. Ὅτε ἐγένετο ἡ περὶ τῆς παραδοχῆς τῶν ἐθνικῶν ἄνευ τῆς εἰς τὸν νόμον ὑποχρέωσις ἀπόφασις ἐν τῇ συνόδῳ τῶν Ἱεροσολύμων, αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἀναφέρουσι τὸ γεγονός, λέγουσαι, ὅτι οὕτως ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ (Πράξ. α', 22). Ἡ δὲ ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφοὺς περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἀρχεται διὰ τῶν λέξεων· « Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν κτλ. . . . χαίρειν. » Οἱ ἐπίσκοποι, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἦσαν ἑγγαμοὶ (Α' Τιμ. γ', 2. Τίτ. α', 6).

Ὁ κληρος κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα.

Κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα διεκρίθησαν ἀκριβέστερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ οἱ λαϊκοὶ καὶ οἱ κληρικοί.¹ Ἡ δημοσία διδασκαλία ἐθεωρεῖτο ὡς προνόμιον τοῦ κλήρου, μόνον σπανίως τῇ ἀδείᾳ τοῦ ἐπισκόπου δυναμένων καὶ πεπαιδευμένων λαϊκῶν νὰ χρηρῶνται (πρβλ. ἀποστολικὴν διαταγὴν Η', 32)² Τὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσίαν τοῦ κλήρου μόνον οἱ ὁμολογηταὶ ἐνίοτε διετάρασσον. Ἐν τούτοις τῇ ὅλῃ ἐκκλησίᾳ ἔμεινε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίσῃ περὶ ἀποκλείσεως ἢ παραδοχῆς μελῶν, νὰ ἐκλέγῃ τὸν ἐπίσκοπον καὶ νὰ δίδῃ περὶ πάσης σπουδαιότερας ὑποθέσεως γνώμην. Ὁ Καρχηδόνας ἐπίσκοπος Κυπριανὸς († 258) λέγει, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐγένετο θελήσει τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, τῇ μαρτυρίᾳ τῶν κληρικῶν καὶ τῇ τοῦ λαοῦ ψήφῳ (Episcopus factus de Dei et Christi ejus judicio, de clericorum testimonio, de plebis suffragio. Epist. 52 καὶ 68), ἀφ' οὔτου δὲ ἐγένετο ἐπίσκοπος ἔγνω μηδὲν νὰ πράττῃ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ (sine concilio vestro et sine consensu plebis. Epist. 5 ad Presbyt. et Diac). Ἐν Καρχηδόνι εἶχον μεγάλην ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐπιρροὴν ἰδίως οἱ seniores, λαϊκοὶ πρεσβύτεροι. Οἱ διάκονοι ἀπαντῶνται νῦν ἐνεργοῦντες καὶ λειτουργικὰ ἔργα, ἀναφαίνονται δὲ καὶ οἱ ἀρχιδιάκονοι μεγάλως παρὰ τοῖς ἐπισκόποις ἰσχύοντες, καὶ πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν πρεσβυτέρων ὑπερέχοντες. Κατὰ μικρὸν ἐσχηματίσθη καὶ κατώτερός τις κληρὸς πρὸς ταπεινότερα ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα ὠρισμένος, οἱ θυρωροὶ, οἱ ἀναγνώσται, οἱ ἐξορκισταὶ, οἱ ἀκόλουθοι, οἱ ψάλλται. Ἀπαντῶσι δὲ καὶ νῦν αἱ χῆραι καὶ αἱ διακόνισσαι, πρὸς δὲ ἐν τισιν ἐκκλησίαις καὶ τὰ

¹ Ἐν Α' Πέτρ. 1, 3 καλοῦνται οἱ χριστιανοὶ ἐν γένει κληροὶ, δηλ. τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένοι λαοί. Καὶ παρ' Ἰγνατίῳ ὁ κληρὸς Ἑφεσίων τῶν χριστιανῶν (ἐπιστ. πρὸς Ἑφεσ. κεφ. 12'). Βραδύτερον δὲ ἐκλήθησαν οὕτω μόνον οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι Λευῖται, περὶ ὧν λέγει ἡ Γραφή (ἀριθ. 18. 20. Λευ. 1, 9. 1η', 1). «Κύριος αὐτὰς κληρος τοῖς Λευίταις.»

² Ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς ἦ, ἔμπειρος δὲ τοῦ λόγου, καὶ τὸν τρόπον σεμνός, διδασκέτω.

ἀξιώματα τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ κατηχητῶν. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἡρμήνευον τὰ γραφικὰ ἀναγνώσματα καὶ τὰ κηρύγματα εἰς τὸν λαόν, ὅταν ἡ Γραφή δὲν ἐννοεῖτο ὑπ' αὐτοῦ (ιδίως ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ), οἱ δὲ κατηχηταὶ ὑπῆρχον ἐν μεγάλας πόλεσιν, οἷον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἕνεκα τῆς πληθύσεως τῶν κατηχομένων καὶ τῆς αὐτῶν παιδείας τὸ κατηχεῖν ἀπῆτει πολλὰς δυνάμεις καὶ πολλὴν ἰκανότητα. Οἱ κληρικοὶ ἀπεμακρύνοντο ὅσημέραι ἐτι μᾶλλον πάσης κοσμικῆς ἐργασίας, ἐμορφοῦντο δὲ πρακτικῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀνερχόμενοι τοὺς διαφόρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων βαθμοὺς, καὶ μόνον ὀλίγοι τινὲς ἀπῆλαιον καὶ θεωρητικῆς μορφώσεως ἐν ταῖς κατηχητικαῖς ἢ ἐθνικαῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς. Εἰς ταύτας ὀφείλουσιν ἰδίως οἱ μεγάλοι τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς πατέρες Κλήμης καὶ Ὀριγένης τὴν ἐξοχὸν αὐτῶν παιδείαν. Ἄλλοι δὲ ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς διαπρέψαντες ἄνδρες, οἷον ὁ Ἰουστίνος, ὁ Τερτουλλιανὸς καὶ ὁ Λακτάντιος, εἶχον ἤδη διακριθῇ ὡς σοφοὶ καὶ πρὶν γίνωσι χριστιανοί, ἐτι ἐθνικοὶ ὄντες. Ὅσοι κληρικοὶ δὲν εἶχον μορφωθῇ ἐν θεολογικαῖς ἢ ἄλλαις σχολαῖς, ἠδύναντο δι' αὐτῆς τῆς λατρείας νὰ μορφωθῶσιν, ἀφ' ἧς δὲν ἔλλειπε συνήθως ἡ διδασκαλία (Ἰουστίν. Ἀπ. ἀ, 67),¹ ἢ ἐξεπαιδεύοντο διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Γράφων καὶ τῆς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων. Ὁ κληρὸς συνετηρεῖτο τότε κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἐκουσίων συνεισφορῶν, καὶ ἦτο ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν ἔγγαμος.² Ὁ πέμπτος ἀποστολικὸς κανὼν ἐπιβάλλει ἀφορισμὸν καὶ καθαίρεσιν κατ' ἐκείνων τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἵτινες προφάσει εὐλαβείας ἐξέβαλλον τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας.

¹ « Παιδευμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νοουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. »

² Α' Τιμ. γ', 2. « Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, . . . τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος (εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστήναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται ;). Καὶ καν. ἀποστολ. ε'. « Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλέτω προφάσει εὐλαβείας, ἐάν δὲ ἐκβάλῃ, ἀφοριζέσθω, ἐπιμένων δέ, καθαιρεῖσθω. »

Οἱ ἐπίσκοποι, αἱ σύνοδοι, οἱ μητροπολίται.

Ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα μέγਾਲως αὐξηθῆ, ὥς βλέπομεν ἐκ τοῦ Κυπριανοῦ, ὅστις θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν διάδοχον τῶν ἀποστόλων καὶ κάτοχον τῆς ἀπ' αὐτῶν προσερχομένης ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἀντιπρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ταύτην ἀντιπροσωπεύοντα ἐν ταῖς πρὸς τὰς ἄλλας ἐκκλησίας σχέσεσι. Τὸ σῶμα τῶν ἐπισκόπων ἀποτελεῖ κατ' αὐτὸν τὴν ἐνότητα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ ἐπίσκοπος κατέχει ἐν γένει τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν, παρέχων καὶ τὴν ἱερωσύνην. (Cyprian. orat. ad concil. Carthag. p. 443). Ἡ μετὰθεσις τῶν ἐπισκόπων κατεκρίνετο. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν χωρίων (χωρεπίσκοποι) ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῶν πόλεων, ἀφ' ὧν εἶχεν ἐξαπλωθῆ ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὰ χωρία. Ἀπὸ τοῦ Β' δὲ αἰῶνος ἕνεκα διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων ἤρξαντο νὰ συνέρχωνται πολλαχοῦ σύνοδοι ἐπισκόπων, ὅπως διαλύσιν ὀριστικῶς τὰς διαφορὰς κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς συνόδου τῶν ἀποστόλων (Πράξ. ιε'). Αἱ πρῶται ἐκ τῶν συνόδων τούτων συνεχροτήθησαν κατὰ τῶν Μοντανιστῶν καὶ ἐν τῇ περὶ τοῦ πάσχα ἐριδι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ πρῶτον δὲ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπαντῶνται ἐτήσια ἐπισκόπων σύνοδοι (Tertull. de jejuniis c. 13), αἵτινες μετὰ ταῦτα εἰσῆχθησαν καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολὴν, συγχροτούμεναι ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων ἐκάστης ἐπαρχίας (ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι). Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος πᾶσαι αἱ ἕνεκα τῶν σχισμάτων τοῦ Νοουάτου καὶ τοῦ Νοουατιανοῦ καὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἐγερθεῖσαι ἐρίδες διεξήχθησαν διὰ συνόδων, ἃς συνεχρότουν οἱ ἐπίσκοποι, μόνον κατ' ἐξαίρεσιν λαμβανόντων μέρος ἐν αὐταῖς καὶ πρεσβυτέρων καὶ ὁμολογητῶν. Ἐνιαχοῦ ἐγίνοντο αἱ συνεδριάσεις δημοσία, παρισταμένου καὶ τοῦ λαοῦ, ὅστις πολλάκις ἐξεδήλου τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ (Πρβλ. Sententia episcop. παρὰ Κυπριανῶ De hseset batiz.).¹ Οἱ ἐπίσκοποι ἐκάστης ἐπαρχίας συνεδέοντο πρὸς

¹ Cum in unum Carthagini convenissent episcopi plurimi ex provincia cum presbyteris et diaconis, praesente etiam plebis maxima parte.

ἀλλήλους, ἀνταπεκρίνοντο δὲ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ αὐταὶ ἐπαρχίαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρὸς τὰς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας. Τῶν σωμάτων δὲ τούτων φυσικῶς προΐσταντο οἱ ἐπίσκοποι τῶν μητροπόλεων τῶν ἐπαρχιῶν, οἵτινες διὰ τοῦτο μετρητοίαι ὠνομάζοντο. Οἱ ἐπίσκοποι οὗτοι ὑπὲρ τοὺς ἄλλους συνήθως τιμώμενοι ἕνεκα τῆς ἀποστολικῆς ἀρχῆς τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν, ἕνεκα τοῦ πλούτου αὐτῶν καὶ ἕνεκα τῆς ἀνάγκης τῆς πρὸς ἀλλήλους συγκοινωνίας τῶν ἐπισκόπων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἥτις διὰ τοῦ τῆς μητροπόλεως ἐπισκόπου ἡδύνατο εὐχερέστερον νὰ γίνηται, καθὼς καὶ πᾶσα μετὰ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς σχέσις δι' αὐτοῦ συνέβαινε, ἀπέκτεσαν κατὰ μικρὸν ἀνωτέραν ἐξουσίαν τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, λαβόντες τὸ δικαίωμα νὰ συγκαλῶσι τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους, νὰ ἐπικυρῶσι τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας καὶ νὰ χειροτονῶσιν αὐτοὺς, ὡς πρῶτοι μεταξὺ ἰσῶν (*primi inter pares*). Διότι μεθ' ὅλην ταύτην τὴν ὑπεροχὴν πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν κατὰ τὸ δίκαιον ἴσοι ἀλλήλοις. Τὸ τῶν μητροπόλεων τοῦτο σύστημα διεμορφώθη τελείως ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐν τῇ Μαυριτανίᾳ καὶ τῇ Νουμιδίᾳ, ὅπου δὲν ὑπῆρχον ἐξέχουσαι μεγάλαι πόλεις, ἡ προεδρεία ἐν ταῖς συνόδοις ἀνῆκε τῷ πρεσβυτέρῳ τὴν ἡλικίαν ἐπισκόπῳ (*senex*), βραδύτερον ὁμῶς ἐπεξέτεινε τὰς μητροπολικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις ὁ Καρχηδόνος ἐπίσκοπος καὶ ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων.

61.

Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης.

Archinar d Les origines de l' Église romaine. Paris 1852. Guettée La Papauté schismatique. Paris 1863.

Μεταξὺ τῶν μητροπολιτῶν διεκρίθησαν κατὰ μικρὸν οἱ ἐπίσκοποι τῶν τριῶν μεγάλων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πόλεων Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας ἕνεκα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἄλλης ἐν γένει ὑπεροχῆς τῶν πόλεων τούτων. Ὁ Ῥώμης ἤσκει μητροπολικά δικαιώματα ἐπὶ τῆς μέσης καὶ κάτω Ἰταλίας (*provinciae suburbicariae*), ὁ δὲ Ἀλεξανδρείας ἐπὶ πάσης Αἰγύπτου, καὶ ὁ Ἀντιοχείας ἐπὶ τῆς Συρίας. Καὶ μεταξὺ

τούτων δὲ ὁ Ῥώμης ἦτο ὁ ἐπισημότερος, ὡς ὁ τῆς βασιλευσούσης πόλεως ἐπίσκοπος. Καθὼς ἡ πολιτικὴ σημασία τῶν μητροπόλεων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ὑψωσε τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ὑπεράνω τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων, οὕτω καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Ῥώμης σημασία ὡς τῆς πρωτεύουσας ἀνύψου τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς εἰς τὴν πρώτην τάξιν. Τὸ πρωτεῖον τοῦτο ἦτο πρωτεῖον τιμῆς, ἀν καὶ ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοποι ἤξiouν νὰ ἀσκῶσι καὶ ἀνωτέραν τινα τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων ἐξουσίαν, ἥδη δὲ ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ὑπὸ τῶν πλαστῶν ὁμιλιῶν τοῦ Κλήμεντος¹ ὑποστηριζόμενοι (§ 33 καὶ 55), ἤρξαντό τινες αὐτῶν νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς διαδόχους τοῦ Πέτρου. Ἄλλ' αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης ὅπως ἐπεκτείνωσι τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν καὶ ἐκτὸς τῆς ἀρχικῆς μητροπολικῆς περιφερείας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐρίδων περὶ τοῦ πάσχα καὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν ἀπεκρούσθησαν· διότι οὔτε οἱ τῆς Ἀσίας ἐπίσκοποι μετὰ τοῦ Ἐφέσου Πολυκράτους ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ῥώμης Βίκτωρος νὰ μεταβάλῃσι τὰ περὶ τοῦ πάσχα ἀρχαῖα αὐτῶν ἔθιμα, καθ' ἣν περίστασιν ὁ Λουγδούνων ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος πικρῶς ἠλεγξε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ (§ 43), οὔτε ὁ Κυπριανὸς καὶ ἡ ἐν Ἀφρικῇ ἐκκλησία ἠνέχθησαν νὰ ἐπιβληθῇ αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν πράξις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Στεφάνου, ἣν μάλιστα καὶ συνοδικῶς κατέκριναν. Τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους, εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 44), ἐνεθάρρυνεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Στέφανον πάλῃ ὁ Καππαδοκίας Φιρμιλιανὸς δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κυπριανόν, ἐν ἣ αὐστηρῶς ἐστηλίτευσε τὴν ἀλαζονείαν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης. Ἡ ἐπιστολὴ σώζεται παρὰ Κυπριανῶ (epist. 75. Περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς πρὸβλ. Gieseler, Kirchengeschichte I, 1. 396. καὶ Guettée ἡ σχισμ. παπωσύνη 33). Τὴν ἰδέαν ἐνὸς ἐπισκόπου τῶν ἐπισκόπων κατακρίνει ὁ Κυπριανὸς ὡς τυραννικὴν καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος ἀναιρετικὴν, ἐν δὲ τῇ προτιμῇσει τοῦ Πέτρου, πρώτου λαβόντος τὰς

¹ Τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ Πέτρος ἵδρυσεν τὴν ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίαν, ἐν ταῖς Κλήμεντις ὁμιλίαις, αἵτινες ἀνεφάνησαν ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος.

κλείς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἃς μετὰ ταῦτα ἔλαβον καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, ἐνέβλεπε μόνον τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας, ἣν καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία παριστᾷ ὡς ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησία (De unitate ecclesiae 4). Ἐν τῇ δύσει εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας συνέτεινε καὶ τὸ ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἀποστολικὴ ἐκκλησία μεταξὺ τῶν δυτικῶν. Ἐνεκα δὲ τῆς ἐπιστημότητος ἐν γένει τῆς πόλεως Ῥώμης ἀποδίδει ὁ Εἰρηναῖος τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὸ μείζον πρωτεῖον *potentiorē principālitatem*. Τὸ πολυσυζήτητον χωρίον, ἐν ᾧ λέγει τοῦτο ὁ Εἰρηναῖος, ἔχει ὡς ἑξῆς· *Ad hanc propter potentiorē principālitatem necesse est omnem concenire ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab eis, qui sunt undique, conservata est, quæ est ab apostolis traditio* (Adv. haereses III, 3). Ἡ ἔννοια τοῦ δυσκόλου τούτου χωρίου, ὅπερ ἔχομεν μόνον ἐν τῇ ἀτυχεῖ ταύτῃ λατινικῇ μεταφράσει, εἶναι, ὅτι ἡ συρροὴ τῶν πιστῶν ἀπὸ πάντων τῶν μερῶν ἐλκυομένων εἰς τὴν Ῥώμην διὰ τῆς ἀνάγκης τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν, διότι ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ πρώτη καὶ ἐπιστημοτάτη τοῦ κράτους, συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ διατηρῇται ἐνταῦθα ἡ ἀποστολικὴ παράδοσις, διότι οἱ πιστοὶ οὗτοι ἐκόμιζον εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν τῶν εἰς αὐτὴν ἀνῆκον ἐκκλησιῶν. Πρὸς τὴν σπουδαίαν ἀνάλυσιν τοῦ χωρίου τούτου παρὰ Guettée, *La papauté schismatique* 37—45. Ὅτι τὸ χωρίον κατ' οὐδὲν ὠφελεῖ τὰς παπῆκας ἀξιώσεις ὁμολογεῖ ὁ καθολικὸς Πίχλερ (*Geschichte der Trennung* I, 106), λέγων, ὅτι εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα ἐδόθη ὑπερβολικὴ σημασία, οὐχὶ διότι ἡ πίσις ἐκάστης ἐκκλησίας πρέπει νὰ ρυθμίζεται κατὰ τὴν τῆς ῥωμαϊκῆς, —τοῦτο οὐδέποτε ἰσχυρίσθη ὁ Εἰρηναῖος, καὶ μετ' αὐτὸν οὐδεὶς ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον, —προσάγει τὴν τελευταίαν, ἀλλὰ διότι ἡ ἀληθὴς πίστις διετηρήθη ἐν πάσῃ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ δι' ἀποστολικῆς παραδόσεως, διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην καὶ ἐν τῇ μεγίστῃ καὶ ἀρχαιοτάτῃ ὑπὸ τῶν δύο ἀποστόλων ἰδρυθείσῃ (;), καὶ διὰ τοῦτο ἐξεχούσῃ ἐκκλησίᾳ. Καὶ ὁ Τερτουλλιανὸς τιμᾷ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς τὴν μόνην ἀποστολικὴν ἐν τῇ δύσει, συναριθμῶν αὐτὴν καὶ συγκατατάσσων μετὰ τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς, τῆς Κορίνθου, τῶν Φιλίππων, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Ἐφέσου (Tertull. de præscript. XXXVI).

Ἡ ἐνότης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης ὤθει καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἐκκλησίας ἐνότητα, ἣν ἠυκόλυνε καὶ ἡ πολιτικὴ ἐνότης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐξεδηλοῦτο δὲ ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἐνότης οὐχὶ διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς ἓνα τινὰ ἐπίσκοπον, διότι πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος ἐκκλησίαι, τῆς Ἀχαΐας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας κτλ. ἦσαν αὐτοκέφαλοι καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξάρτητοι, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν ἀγάπῃ μετ' ἀλλήλων κοινωνίας τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν, δι' ἀποστολῆς βοηθημάτων ἐν καιρῷ ἀνάγκης, ἡ δι' ἐπιστολῶν (κανονικῶν γραμμάτων, ἐπιστολῶν συστατικῶν, εἰρηνικῶν, ἀπολυτικῶν, κοινωνικῶν ἢ ἐνθρονιστικῶν, συνοδικῶν καὶ ἐγκυκλίων), πρὸ πάντων δὲ διὰ τῶν συνόδων. Ἀπέναντι τῶν διαφορῶν αἱρέσεων καὶ σχισμάτων ἐν ὠρισμέναις χώραις περιοριζομένων ἡ καθ' ὅλον τὸν κόσμον ἐξηπλωμένη ἐκκλησία ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς καθολικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἑκκλησιαστικὸς βίος, ἥθη, λατρεία καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

Bingham, Origines s. antiquitates eccles. 1708. Augusti, Christl. Archæologie. Leipzig 1816. 12 B. Binderim, Denkwuerdigkeiten der Kath. Kirche. Mainz 1825. Schmid, La société civile dans le monde romain et sa transformation par le christianisme. Strasb. 1823. Chastel, L' influence de la charité durant les premiers siècles chrétiens. Par. 1853. Alt, der christl. Cultus. Berlin 1854. Jaculii, chr. antiquitatum specimina Rom. 1752. Muenther, Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen Lipsiae 1087. Raoul-Rochette, Mémoire sur les antiquités chrét. des Catacomb. de Rome. Paris 1854. Rossi, Roma sotteranea christiana. Rom. 1844. Τοῦ αὐτοῦ Bulletino de archæologia christ. 1863.

Ἡθῃ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν.

Ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία ἐν Ἱεροσολύμοις ἠυξήθη ἐκ τοῦ ἀποστολικοῦ συλλόγου, προὔκალεσε τὸ κοινὸν ταμεῖον τοῦ-

του τὴν τολμηρὰν ἰδέαν τῆς κοινότητος τῶν ἀγαθῶν, ἣτις προήγετο διὰ τῆς ἐνθουσιώδους ἀδελφικῆς ἀγάπης. Καὶ ὁμως ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις κοινότης εὐρέθη ταχέως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητῇ ἐξωτερικὰς ἐλεημοσύνας (Πραξ. δ', 32, ιβ', 12). Πρὸς ἀγαθοεργίας ἦσαν προθυμότετοι οἱ πανταχοῦ χριστιανοὶ (Β'. Κορινθ. η', 1, ἐπ. Ἑβρ. ζ'. 10), ἡ δὲ ἀγάπη ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτῶν γινώρισμα. α Τοῦ πλήθους τῶν πιστευσάντων, καθὼς λέγει ἡ βίβλος τῶν Πράξεων (δ', 32) ἦτο ἡ καρδιά καὶ ἡ ψυχὴ μία». Ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξε καὶ ἡ καρτερία, μεθ' ἧς ὑπέμενον οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τοὺς πανταχόθεν κατ' αὐτῶν ἐγειρομένους διωγμοὺς (Φιλιππ. α', 29. Α' Θεσσ. α', 6. β', 14). Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἀλλήλους ὡς ἀδελφούς. Ἐντεῦθεν ἡ μεταξὺ πάντων ἰσότης, ἣτις ἐξηφάνιζε τὴν μεταξὺ δεσποτῶν καὶ δούλων ἀντίθεσιν, ἃν καὶ ὁ χριστιανισμὸς δὲν προσέβαλεν ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας τὸν θεσμὸν τῆς δουλείας. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀδελφοποίησις τῶν λαῶν ἡ καταργήσασα τὴν μεταξὺ ὁμοφύλων καὶ ξένων διαίρεσιν. Οἱ χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς τὸν ἡγιασμένον λαὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς τοὺς ἀγίους, τοὺς κλητοὺς, τοὺς ἐκλεκτοὺς, οἵτινες ὤφειλον νὰ ᾔναι καθαροὶ ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐφώτισε καὶ ἠθικῶς μετέβαλεν ὁ χριστιανισμὸς τοὺς ὁμολογητάς του ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο ὁμως καὶ νὰ καθαρῇ πάντας ἀπὸ τῶν ἐλλείψεων, τὰς ὁποίας συνεπήγετο ἡ ἐθνικὴ αὐτῶν καταγωγὴ καὶ ἡ ἐποχὴ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται πῶς ὁ Παῦλος μεταξὺ τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανῶν εἶχε πάντοτε νὰ ἐλέγχῃ ἰδίως ἐν Κορίνθῳ μεγάλα ἐγκλήματα, οἷον αἰμομιξίαν· πῶς ὁ Ἰάκωβος ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ πολεμήσῃ τὴν παρενόησιν καὶ κατάχρησιν τῆς περὶ τῆς ἐκ πίστεως σωτηρίας διδασκαλίας τοῦ Παύλου· καὶ πῶς ἡ Ἀποκάλυψις, γεγραμμένη ἴσως περὶ τὸ 69 ἔτος μ. Χ., κατακρίνει τοὺς ἐν Περγάμῳ ἀπατεῶνας (Νικολαίτας), οἵτινες οὐ μόνον παρέβλεπον τὰς περὶ τροφῶν εἰς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς δεδομένας διατάξεις, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἀκολασίας (Πραξ. ιε', 29). Λίαν ἐπιβλαβὴ ἐπιβρότην ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τῶν χριστιανῶν ἠπέλκει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ἡ παρείσδυσις ψευδοῦς τινος φιλοσοφίας, ἣτις περιφρονοῦσα τὴν συνήθη διδασκαλίαν τῶν χριστιανῶν, ἐφραντάζετο, ὅτι ἦτο κάτοχος πολλῶν μυστηριωδῶν διδασκαλιῶν, τὴν δὲ εἰς

ταύτας μύησιν καὶ τινα αὐθαίρετον ἄσκησιν συνίστα ὡς τὰ μόνα καθαρκτικὰ μέσα τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ τοιούτων κακοδόξων σοφῶν προτρέπει ὁ Παῦλος τοὺς ἐν Κολασσαῖς χριστιανοὺς νὰ προφυλάττῳνται (Κολασσ. β', 8. 16). Ἡ αὐτὴ τάσις εἰς φαντασιώδεις θεωρίας καὶ εἰς περιδεεῖς ἀπαγορεύσεις τοῦ γάμου καὶ ὠρισμένων τροφῶν ἀπαντᾷ καὶ ἐν Ἐφέσῳ (Α' Τιμόθ. α', 5-7, δ', 3. ζ', 6, 20) καὶ Κρήτῃ (Τιτ. α', 15) μεγάλως τὴν ἀκολασίαν ὑποδοηθοῦσα (Β', Τιμόθ. γ', 6).¹ Ἀλλ' ὁ Παῦλος δὲν ἀπέριριπτε τὴν φιλοσοφίαν καθ' ἑαυτήν, ὅπερ ἀπέδειξε διὰ τῆς πρὸς τὸν φιλοσοφικῶς μεμορφωμένον Ἀπολλῶν, τὸν ἐν Κορίνθῳ διδάξαντα συμπεριφορᾶς του. Ἡ φιλοσοφία, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀποτρέπει, εἶναι ἡ ψευδώνυμος γνῶσις, ἥτις, ὅπως προεμάντευεν ὁ Παῦλος, ὑπῆρξε τὸ σπέρμα ἑτιμεγαλητέρων ἀποπλανήσεων, τῶν μετὰ ταῦτα ἀναφαινομένων γνωστικῶν φαντασιοκοπημάτων. Καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὑμεναίου καὶ τοῦ Φιλητοῦ ἄρνησις τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, τῆς τοσοῦτον τοὺς ἐθνικοὺς σκανδαλιζούσης, ἥτις προῆλθεν ἐκ τῆς αὐτῆς τάσεως (Β' Τιμόθ. β', 8), δὲν ἦτο ἄνευ ἡθικῆς σημασίας, καθ' ὅσον ἡ διδασκαλία αὕτη συνείχετο στενότατα μετὰ τῆς περὶ ἀνταποδόσεως διδασκαλίας, καὶ τοῦτο, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, ὅτι ἄνευ σώματος δὲν δύναται ἡ ψυχὴ νὰ ἔχῃ συνειδησιν καὶ νὰ αἰσθάνηται (Ἰουστίν. πρὸς Τρύφωνα «ἀπαθὲς τὸ ἀσώματον» καὶ Tertull. Apolog. c. 48). Τέλος καὶ ἡ ἰδέα περὶ ἐπικειμένης ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπανάδου τοῦ Κυρίου, ἡ προελθοῦσα ἐκ παρεννοήσεως τῶν περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐλεύσεως λόγων, ἐπενήργει ἐνιαχοῦ ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν χριστιανῶν, οἷον ἐν Θεσσαλονίκη, λίαν ἐπιβλαβῶς, ὑποθάλλουσα ἰδίως τὴν ἀργίαν (Α' Θεσσαλ. δ', 12. 17. Β' Θεσσ. γ' 7).² Κατὰ ταῦτα καὶ τοὶ ἡ ἀρχαία ἀποστολικὴ κοινωνία ὑπὸ ἡθικὴν ἐποψιν ἵσταται ὡς τὸ τελειότατον πρότυπον δι' ἅπαντας τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους, δὲν ἔλλειπον ὅμως ἀπ' αὐτῆς ἐλλείψεις, ἵνα ἀποδειχθῇ καὶ ἐνταῦθα, ὅτι οὐδὲν ἀνθρώπινον τέλειον.

¹ • Τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἐν ἑσχάταις ἡμέραις ἐστήσονται καιροὶ χαλεποὶ. ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοί, φιλάργυροί κτλ. Ἐκ τούτων εἰσὶν οἱ ἐνδύοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια κτλ. »

² • Αὐτοὶ οἴδατε . . ὅτι ὠρεᾶν ἄρτον οὐκ ἐφάγομεν παρὰ τίνος . . ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δώμεν ὑμῖν . . εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω » (Β' Θεσσαλ. γ', 7, 14).

Ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν.

Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἐξηκολούθουν νὰ ἐπισκέπτονται τὸν ναὸν καὶ νὰ τελῶσι τὰ τῆς μωσαϊκῆς θρησκείας. Ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ συνήρχοντο καὶ εἰς ἰδιαιτέρας συναθροίσεις ἐν οἴκοις χριστιανῶν κατὰ τὸ εἶδος τῶν συναγωγῶν. Τὰς τοιαύτας συναθροίσεις καλεῖ ἡ Καινὴ Διαθήκη «κατ'οἶκον ἐκκλησίας» (Ῥωμ. ις', 5. Α' Κορινθ. ιζ', 9. Φιλημ. 2. Κολασ. δ', 15). Ὅπου οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πολλοὶ, ὑπῆρχον πολλαὶ τοιαῦται κατ' οἴκου ἐκκλησίαι, ὧν προίστατο εἷς πρεσβύτερος, πάντες δὲ οἱ πρεσβύτεροι οὗτοι ἀπετέλουν ὡς καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ὅλον τι, οὗτινος προίστατο εἷς ἐπίσκοπος. Ἦτο ἐπόμενον ὅτι ὁ νέος θρησκευτικὸς βίος τῶν χριστιανῶν ἐμελλε νὰ προαγάγῃ καὶ νέαν τινὰ ἑαυτῷ σύμφωνον λατρείαν. Ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις ταύταις συναθροίσεσιν ὠκοδόμουν ἀλλήλους οἱ πιστοὶ διὰ προσευχῶν, διὰ ψαλμωδιῶν καὶ διὰ τῶν πρώτων ἤχων τῶν χριστιανικῶν ὕμνων. Ὅτι δὲ οἱ χριστιανοὶ ἔκτοτε δὲν περιωρίζοντο εἰς μόνους τοὺς ψαλμοὺς τῆς Π. Δ., ἀλλ' ὅτι εἶχον ἤδη κατὰ τὸν Α' αἰῶνα καὶ νέοι χριστιανικοὶ ὕμνοι ποιηθῇ, εἶναι πιθανώτατον. Ὁ Πλίνιος (ἐν Εpp. X 93) λέγει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐβδαιούν, ὅτι ἡδον ὕμνον τῷ Χριστῷ ὡς Θεῷ (Carmen Christo quasi Deo dicere secum invicem.) Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ἡ διάκρισις, τὴν ὁποίαν ποιεῖ ὁ Παῦλος μεταξὺ ψαλμῶν, ὕμνων καὶ ὠδῶν πνευματικῶν (Ἐφέσ. η', 19. Κολασσ. γ', 16). Ἰχνη τοιούτων ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν ὕμνων ἀπαντῶσιν οἱ κριτικοὶ ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς Κ. Δ. Οὕτως τὸ χωρίον Α' Τιμ. γ', 14

«Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι,
ᾤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν,
ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ »

νομίζεται λείψανον ὕμνου. Εἶναι δὲ καὶ ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ ἐνθουσιασμῷ τῆς πίστεως δὲν ἤθελον ἀναζητήσῃ νέους τύπους δοξολογίας τοῦ ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθέντος Θεοῦ. Περὶ τῆς μουσικῆς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας οὐδὲν γνωρίζομεν. Πιθανώτατον εἶναι

ὅτι ἦτο ἡ αὐτὴ τῇ ἐβραϊκῇ, ἀφοῦ οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἦ ἦσαν Ἰουδαῖοι, ἡ ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν ἐξ Ἰουδαίων. Μεταγενέστερός τις συγγραφεὺς Ἰσίδωρος ἐξ Ἰσπάλης (ἐκ τοῦ Ζ' αἰῶνος) λέγει, ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη ἐκκλησία (primitiva ecclesia) ἐψάλλεν οὕτως, ὥστε ὁ ψάλλων μόνον διὰ μικρᾶς κλίσεως τῆς φωνῆς (modico flexu) ἐφαίνετο ὁμοιάζων μᾶλλον ἀπαγγέλλοντι ἢ ᾄδοντι (Περὶ καθηκόντων I, 5). Ἐν ταῖς συναθροίσεσιν ἀνεγινώσκοντο τὰ βιβλία τῆς Π. Δ. καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων αἱ πρὸς τὰς ἐκκλησίας πεμπόμεναι. αἵτινες ἐνίοτε ἐκυκλοφόρουν καὶ πρὸς ἄλλας ἐκκλησίας, παρὰ τὰς εἰς ἃς ἀρχικῶς εἶχον ἀποστολῇ. Βεβαίως δὲ τὸ κατ' ἀρχὰς ἀνεγινώσκοντο ἅπαξ διὰ παντός αἱ ἐπιστολαὶ αὗται. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἠκολούθει τὸ κήρυγμα ἡ ὁμιλία ἐπὶ τῶν ἀναγνωσθέντων. Ἐκαστος, ὃν τὸ πνεῦμα ᾔθελεν ὠθήσει, ἠδύνατο νὰ λαλῇ. Συνήθως ὁμως ἐὰν ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἦτο διδακτικὸς, ἐλάλει αὐτός. Τὸ βάπτισμα ἐτελεῖτο διὰ τριττῆς καταδύσεως εἰς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος (Ματθ. κη', 19). Τὴν κατάδυσιν δεικνύει ἐκτός τῆς λέξεως βάπτισμα (immersio) καὶ τὸ ὅτι παραβάλλει ὁ Παῦλος τὸ βάπτισμα πρὸς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. «Συνετάφημεν αὐτῷ, λέγει, διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον» (Ῥωμ. γ', 4). Ἡ εἰκὼν ᾔθελεν εἶναι ἀδύνατος, ἂν δὲν ἐγίνετο τὸ βάπτισμα διὰ τριττῆς καταδύσεως. Ἐνιαχοῦ ἐγίνετο τὸ βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ (Πραξ. η', 16.¹ ι', 48. β', 38). Ὅτι τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων ἦτο σύνηθες ἐν τῇ ἀποστολικῇ ἐποχῇ, εἶναι πιθανόν. (Πραξ. β', 39, καὶ ις', 33.² Α', Κορινθ. ζ', 14). Ἡ θεία εὐχαριστία ἐτελεῖτο καθ' ἑκάστην, ἡνωμένη μετὰ δεῖπνου, ὃν ἀγάπην ἐκάλουν καὶ ὅστις ἦν ὅλος πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἀδελφικῶς. (Α' Κορινθ. α', 10). Ταχέως ὁμως ἤρχισαν ἐν ταῖς ἀγάπαις ταύταις νὰ συμβαίνωσι παρεκτροπαί. Ἰς σημεῖον τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης ἦτο ἐν χρήσει ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν χριστιανῶν τὸ ἀδελφικὸν φίλημα (φίλημα ἀγάπης, ᾄγιον. Ῥωμ. ις', 6. Α'. Πέτρ. ε', 14). Ἡ προσευχὴ, ἡ ἀνάγνωσις καὶ τὸ κήρυγμα ἐγίνοντο τὴν πρωίαν, ἡ δὲ ἀγάπη μετὰ τῆς εὐχαριστίας ἐτελοῦντο ἐν τῇ ἡσυχίᾳ.

¹ Μόνον βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

² Καὶ ἐβαπτίσθη αὐτός καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

χία τῆς ἐσπέρας. Ἄπας ὁ βίος τῶν χριστιανῶν ἡγιαζέτο διὰ τῆς προσευχῆς. Αἱ ἐξ Ἰουδαίων συνιστάμεναι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ἐτήρουν καὶ τὸ σάββατον καὶ τὰς ἄλλας Ἰουδαϊκὰς ἐορτάς. Οἱ δὲ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ πρῶτοι ἐώρταζον τὴν κυριακὴν ὡς ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου (Πραξ. κ'; 7. Α', Κορινθ. ιζ', 2. Ἀποκ. α', 10·1 Βαρνάβα ἐ, 15). Ἐκ δὲ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐορτῶν ἐκείναι ἠδύναντο νὰ διασώζωνται παρὰ τούτοις ὅσαι εἶχον οἰονεὶ ἐκχριστιανισθῇ διὰ χριστιανικοῦ τινος συμβάντος. Ἴσως ἐτελειτο ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ ἐκκλησίᾳ ἡ ἐορτὴ τοῦ Πάσχα (Α'. Κορινθ. ἐ, 6—8. Τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός). Ὁ Παῦλος ἀπεδοκίμαζε πᾶσαν περιδεᾶ προτίμησιν ἡμέρας τινός, ὡς ἀναγκαῖον νόμον θεωρουμένην (Γαλ. δ', 9. Κολ. β', 16. Ῥωμ. ιβ', 5. Α', Κορινθ. ἐ, 6).

65.

Ἦθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα.

Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐποχὴν διωγμῶν, ἐφημίζετο ἡ ἀδελφικὴ τῶν χριστιανῶν ἀγάπη. Ὁ Λουκιανός, ἐθνικὸς σατυρικός συγγραφεὺς, σκώπτει τοὺς χριστιανοὺς διὰ τὴν μεγάλην πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἀγάπην καὶ τὴν πρὸς πάντας ἀγαθότητα αὐτῶν, ἧς ἔνεκα ἐγίνοντο εὐκόλως θύματα τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων (Ἐν τῷ διαλόγῳ. Ἀλεξάνδρ. 25. 38. Περί τῆς Περεγρίνου τελευτῆς 11—16 καὶ ἐν τῇ ἀληθεῖ ἱστορίᾳ 1, 22, 30). Οἱ χριστιανοί, λέγει ὁ ἐθνικὸς Καικίλιος παρὰ Μινουκίῳ Φήλικι (c. 9), ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πρὶν γνωρισθῶσιν. Ὁ δὲ Τερτουλλιανὸς μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ἐθνικοὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἐξεφώνουν περὶ τῶν χριστιανῶν· «Ἴδετε, πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἑτοιμοὶ ὑπὲρ ἀλλήλων νὰ ἀποθνήσκωσιν!» (Apolog. 39. Plin. jun. X Epist. 92). Ὁ Ὀριγένης διὰ ζωηρωτάτων χρωμάτων περιγράφει τὴν ἡθικὴν μεταβολὴν τὴν παρατηρουμένην εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἐθνικῶν θρησκευμάτων εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπιστρέφοντας (κατὰ Κέλσου Α', 21). Ὁ δὲ Ἀρνόβιος παρατηρεῖ, ὅτι οὐδὲν ἔθνος ὑπῆρξεν, ὅσον βάρβαρον καὶ ἀγρίων ἡθῶν καὶ ἂν ἦτο πρότερον, τὸ ὅποιον δεξάμενον τὸν χρι-

¹ Ἐγινόμην ἐν πνεύματι τῆς κυριακῆς ἡμέρας.

στιανισμόν, διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης δὲν ἀπέβαλε τὴν ἀπανθροπίαν ἐκείνην καὶ δὲν ἐξημερώθη. (Adv. gentes II 4). Ἡ ἀγάπη αὕτη τῶν χριστιανῶν ἐξεδηλοῦτο διὰ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πάσχοντας, ἀγνώστου εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἡ ἐκκλησία ἐξηκολούθει νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἐνδεῶν καὶ τῶν πασχόντων, τῶν αἰχμαλώτων, τῶν ὀρφανῶν καὶ ξένων. Οἱ διάκονοι εἶχον πάντοτε ὡς κυριώτατον ἔργον των τὴν περὶ τούτων φροντίδα. Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν οἱ προστάται τῶν πτωχῶν καὶ πασχόντων, παρὰ δὲ ταῖς μητροπολιτικαῖς ἐκκλησίαις ιδρύθησαν τὰ πρῶτα πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα καὶ λοιπὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα. Τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον μέσα συνήγοντο ἐξ ἐκουσίων συνεισφορῶν. Ἰδίως εὐσεβεῖς γυναῖκες διεκρίνοντο ἐπὶ ἔργοις φιλαδελφίας (Tertull. ad uxorem 2. 4. 8). Μόνον ἡ ῥωμαικὴ ἐκκλησία συνετήρει κατὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος χιλίας πεντακοσίας χήρας καὶ ἄλλους δυστυχεῖς, ἐπεμπε δὲ βοηθήματα εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐν Συρίᾳ, Καππαδοκίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ. Οἱ χριστιανοὶ ἐξηγόραζον δούλους καὶ αἰχμαλώτους παρὰ τῶν βαρβάρων, ἐκτείνοντες τὴν ἀγάπην καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς, ὅπως ἀπεδείχθη τοῦτο ἰδίως ἐν καιρῷ λοιμοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Καρχηδόνι (Διον. Ἀλεξ. παρ' Εὐσ. ζ', 43. 5. Vita Sancti Cypriani per Pactium diaconum c. 9. καὶ 10. Bonum est ad omnes non ad solos domesticos fidei). Ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις τῶν χριστιανῶν ἐξέπληττε καὶ αὐτοὺς τοὺς διώκτας αὐτῶν, πολλάκις ἐλκύσασα αὐτοὺς, εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν. Ἐν γένει κατεῖχε τοὺς χριστιανοὺς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν πόθος πρὸς τὴν ἄλλην ζωὴν. Διὰ τοῦτο ὁ ἐθνικὸς Γαληνός, ἱατρὸς διάσημος (160 μ. Χ.), θαυμάζων αὐτοὺς, παραβάλλει πρὸς τοὺς ἀληθῶς φιλοσοφεῦντας κατὰ τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν, καθὼς καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετάς. Τὴν ἐθνικὴν ἀλαζονεῖαν διεδέχθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἡ ταπεινότης. Κατὰ δὲ τῆς ἐθνικῆς ἀκολασίας ἀντέταττον ἄκραν ἡθῶν αὐστηρότητα, ἀποφεύγοντες καὶ αὐτὰς τὰς ἀθώας καὶ ἐπιτετραμμένας τέρψεις (ἄσκησις). Οἱ χριστιανοὶ ἀπέφευγον κατὰ τὸ δυνατόν τὴν μετὰ ἐθνικῶν ἀνάμιξιν καὶ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν καὶ δημοσίας διασκεδάσεις ὡς ἀκολάστους καὶ μετὰ τῆς ἐθνικῆς θρη-

σκίας συνδεδεμένας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐθεωροῦντο ὡς μισάνθρωποι. Τινὲς μάλιστα αὐτῶν προέβαινον κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοσούτον, ὥστε νὰ θεωρῶσιν ἀμάρτημα καὶ νὰ ἀναλαμβάνωσιν πολιτικὴν ἢ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἐπαγγέλματά τινα, οἷον τὸ τοῦ εἰδωλοποιοῦ ὡς μετὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας συνδεόμενα ἀπηγορεύοντο αὐστηρῶς πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς. Ἡ ἀγαμία ἐθεωρεῖτο ὑψίστη ἀρετή. Ἄλλως ὅμως ἐτιμᾶτο καὶ ὁ γάμος, ὃν μόνον πορνεία ἢ δύνατο νὰ διαλύσῃ. Ὁ δεύτερος γάμος ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν ἁγαν αὐστηρῶν, ὅπως παρὰ τοῦ Ἀθηναγόρου, ὡς εὐπρεπὴς μοιχεία, ἀπαγορευόμενος τοῖς κληρικοῖς τελείως, καὶ ὁ πρῶτος δὲ γάμος συνεχωρεῖτο αὐτοῖς μόνον πρὸ τῆς χειροτονίας. Κατὰ τινα κανόνα τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου (καν. δ') μόνος ὁ διάκονος ἠδύνατο νὰ λάβῃ γυναῖκα καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἂν εἶχε, τοῦτο δηλώσει τῷ ἐπισκόπῳ αὐτοῦ πρὸ τῆς χειροτονίας. Ἐν τῇ δύσει ἢ ἐν Ἰλλυβερίτῳ τῆς Ἰσπανίας σύνοδος (305) ἀπηγόρευεν ἐν γένει τοῖς κληρικοῖς τὸ συζῆν μετὰ τὴν χειροτονίαν μετὰ τῶν νομίμων γυναικῶν ἐν γάμου κοινωνίᾳ. Ἡ διάταξις αὕτη οὐδέποτε εἰσέχθη εἰς τὴν ἀνατολήν. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἥθη τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ πρὸ πάντων ἐκ καιρῷ διωγμῶν· διότι ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ μάλιστα μακρᾶς, παρετηρεῖτο ἐκλυσίς τις τῶν ἡθῶν· ἡ αὐστηρότης ἐκείνη ἐχαλαροῦτο, φθόνοι δέ, ἔριδες καὶ φιληδονία εἰσέδουον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Διὰ τοῦτο πολλοὶ πατέρες θεώρησαν τοὺς διωγμοὺς τοῦ Δεκίου καὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ ὡς τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, δι' ἧς ἠθέλησε νὰ ἐξεγείρῃ ἀπὸ τοῦ ληθάργρου τὴν ἐκκλησίαν (Cypr. de lapsis καὶ Εὐσεβ. ἱστορ. ἐκκλ. ἡ, 1).

66.

Ἀγαμία. Ἀσκηταί. Ἀντώνιος.

Ἀθανασίου, βίος ἁγίου Ἀντωνίου. Σωζόμενου, ἐκκλ. ἱστορ. Ι', 13.
Hieronymi Catal c. 88.

Ἄν καὶ ὁ γάμος ἐτιμᾶτο καὶ ἠὺλογεῖτο διὰ τῆς ἐκκλησίας (Tertull. ad uxorem. Matrimonium ecclesia conciliat et confirmat oblatio), διὰ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξυψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἠθικὴν ἀξίαν, ἡ ἀγαμία ὅμως συμφώνως

πρὸς τὸ ὅλον ἀσκητικὸν πνεῦμα τοῦ βίου τῶν τότε χριστιανῶν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνωτέρα, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 64). Πολλοὶ τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ μένοντες ἤσκουν τελείαν ἀσκησιν, ἐκαλοῦντο δὲ ἀσκηταί. Ὑπῆρχον δὲ καὶ γυναῖκες ὅλως τῷ Θεῷ ἀφωσιωμέναι, παρθένοι καλούμεναι. Ἐνιαχοῦ δὲ ἐπεκράτει ἡ ἀτοπος συνήθεια, τοιαῦται παρθένοι νὰ συνοικῶσι μετὰ ἀσκητῶν (ἀδελφαὶ συνείσακτοι λεγόμεναι). Οἱ παραβαίνοντες τὴν τῆς παρθενίας εὐχὴν ἠπειλοῦντο δι' αὐστηροτάτων ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν μετανοίας. Ἐνῷ δὲ τὸ πρῶτον ἔζων οἱ ἀσκηταὶ ἐν μέσῳ τῶν κοινωνιῶν, κατὰ μικρὸν ἤρχισαν ὑπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος νὰ ἀποχωρῶσιν ἀπὸ τῶν πόλεων καὶ μάλιστα ἐν Αἰγύπτῳ, ἕκαστος πλησίον τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον προὔκალεσε παρὰ τισι τὴν παντελεῖαν ταύτην ἀπὸ τοῦ κόσμου ἀποχώρησιν ὡς ἀναγκαῖον ἀκολουθήμα. Δὲν εἶναι δὲ διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀσκητῶν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἐν τῇ ἀπομιμήσει τῶν ἀσκητῶν τῶν Ἰνδιῶν ἢ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἀσίας. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ βιοῦν ἔλαβε διὰ τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου ὁρισμένην μορφήν. Νέος ὢν, πλούσιος δὲ καὶ ἀνεξάρτητος γενόμενος διὰ τοῦ προῶρου θανάτου τῶν γονέων του, ἤκουσέ ποτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκόμενον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν πλούσιον νεανίαν. Ἐδώρησε τὰ κτήματά του τοῖς πτωχοῖς (περὶ τὰ 270) καὶ ἀπεχώρησεν εἰς μνημεῖόν τι, εἶτα εἰς ἐρειπωμένον τι φρούριον ἐπὶ τινος ὄρους, ὅπως ἀναλάβῃ τρομερὸν τινα ἀγῶνα καθ' ἑαυτοῦ ὡς πόλεμον κατὰ τοῦ Σατανᾶ, ὅστις ὅτε μὲν ὡς θελκτικὴ γυνή, ὅτε δὲ ἐν τῇ μορφῇ θηρίων καὶ τεράτων κατέθλιβεν αὐτόν. Φίλοι, οἵτινες καθ' ἕκαστον ἡμῖς ἔτος προσήρχοντο αὐτῷ, κομίζοντες τροφήν, ἤκουον αὐτὸν ἀναδίδοντα κραυγὰς ἢ ἡμιθανῇ ἐρριμμένον χαμαί. Ἡ εἰδησις περὶ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν ἀπέσπασεν αὐτόν ἀπὸ τῆς ἐρήμου (311). Ἐκπεπληγμένοι ἐθεώρουν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ τὸν ἄνδρα τῆς ἐρήμου ὅστις ἐνίσχυε τοὺς ὁμολογητὰς τοὺς ἀγομένους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, ὑπηρέτει δὲ δεσμίους, ἀλλὰ δὲν εὔρε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἡ παρουσία του ἐνεποίησε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς ἐντύπωσιν καὶ ἐπέβαλε σεβασμὸν, λέγεται δὲ, ὅτι κατὰ τὰς ὀλίγας ἡμέρας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαμονῆς του ἐγέ-

νοντο ἐκ τῶν ἐθνικῶν πλείότεροι χριστιανοὶ ἢ ὅσοι ἤθελον γίνεαι ἄλλως ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἐκτοτε ἐξηπλώθη ἡ φήμη του, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπλήρωσαν τὴν ἔρημον, παρήγγειλε δ' αὐτοῖς, νὰ εὐχωνται καὶ νὰ ἐργάζωνται διὰ τὴν τροφήν των καὶ διὰ τοὺς πτωχοὺς. Αὐτὸς δὲ ἡγρύνει ἐπὶ πολλὰς νύκτας, ἥσθιε μόνον ἄρτον καὶ ἄλας, πολλάκις τὴν τρίτην ἡμέραν, αἰσχυνόμενος ὅτι ἀθάνατον πνεῦμα ἔχει ἀνάγκην εὐτελοῦς τροφῆς. Ἦτο ἀμαθὴς μὲν, ἀλλ' εὐφυής. Ὅτε τινὲς ἐθνικοὶ πεπαιδευμένοι ἤλθον πρὸς αὐτὸν καὶ ἤθελον νὰ σκώψωσιν αὐτὸν διὰ τὴν ἀμάθειάν του, ἠρώτησεν αὐτοὺς τί εἶναι πρότερον ὁ νοῦς ἢ τὰ γράμματα; Ὁ ἔχων διὰ τοῦτο νοῦν ὑγιᾶ δὲν χρῆζει τῶν γραμμάτων. Ὡς δοῦλος δὲ τοῦ ὑψίστου βασιλέως ἦτο ἀπτόητος πρὸς πάντα κίνδυνον καὶ περιφρονητὴς πάσης εὐνοίας τῶν ἐπιγείων βασιλέων. Ὅτε ποτὲ λαβὼν ἐπιστολὴν τινα παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἶδε τοὺς μαθητάς του ἐκπληττομένους διὰ τοῦτο, εἶπεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ θαυμάζωσιν, ὅτι ἐπίγειος βασιλεὺς γράφει αὐτοῖς, ἀλλ' ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων, ὁ Θεός, ἔπεμψε πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Ἐφημίζετο δὲ ὅτι διὰ τοῦ λόγου του ἐθεραπεύοντο οἱ ἀσθενεῖς καὶ ἐξηλαύνοντο ῥαίμονες. Οὐδεὶς τρέφων ὀργὴν πρὸς τινα ἀπεχώρει ἀπ' αὐτοῦ χωρὶς νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν ἐχθρόν του· οὐδεὶς πενθὼν ἄφηνεν αὐτὸν χωρὶς νὰ παρηγορηθῇ ὑπ' αὐτοῦ, τοῦ παρὰ Θεοῦ δεδομένου ἱατροῦ τῆς Αἰγύπτου καὶ διὰ τὰ ψυχικὰ καὶ διὰ τὰ σωματικὰ νοσήματα. Περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του ἐκρύπτετο ὁ Ἀντώνιος ἀπὸ πάσης τιμῆς καὶ διαταράξεως τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐρήμου, ὅπου αὐτὸς μόνος ἡτοίμαζε τὸν ἄρτον του καὶ μόνον ἐνίοτε ἐφαίνετο εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἐνεργήσῃ ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ ὑπερασπίσῃ δυστυχεῖς. Ἀπέθανε τῷ 356 ἐν ἡλικίᾳ 105 ἐτῶν. Ὁ Ἀντώνιος ἂν καὶ ἀμαθὴς καὶ ἐστερημένος πάσης μορφώσεως, ἐγένετο ὁμως μέγας διὰ τῆς εὐσεβείας του. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐφείλκυσε πλῆθος ἀπειρον μιμητῶν. Σύγχρονος καὶ περιβόητος ἀσκητῆς ὑπῆρξε καὶ Παῦλος ὁ ἐκ Θηβαίδος, ὅστις ᾤκει ἀπὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεσίου ἐν τινὶ ἐρημικῷ σπηλαίῳ. Φοινίξ τις ἐδίδεν αὐτῷ τροφήν, σκιὰν καὶ ἐνδυμασίαν. 90 ἔτη παρῆλθον χωρὶς νὰ γνωρίσωσιν οἱ ἄνθρωποι περὶ αὐτοῦ. Ὁ Ἀντώνιος ἤλθε μόνον εἰς τὸν θάνατόν του (340).

P f a n n e r, de catechumenis antiquæ ecclesiæ Francof. 1680. M o r i m u s de disciplina in admin. sacr. pœnitentiæ. Par. 1651.

Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν (κατηχοούμενοι) ἠναγκάζοντο εὐθὺς νὰ παραιτηθῶσιν ἀπὸ πάσης ἐργασίας συνδεομένης πῶς μετὰ τῆς ἐθνικῆς λατρείας ἢ τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου, προσεκτῶντο δὲ μόλις μετὰ μακρὰν διδασκαλίαν καὶ αὐστηρὰν δοκιμασίαν τὸ πλήρες δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο, ἵνα μὴ ἄνθρωποι ἀνάξιοι τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος γίνωνται μέλη τῆς ἐκκλησίας. Ἡ δοκιμασία αὕτη τῶν κατηχομένων διήρχετο διάφορα στάδια. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ ἐν ταῖς συναθροίσεσι τῶν πιστῶν ὡς ἀκροαταὶ τοῦ κηρύγματος (ἀκροώμενοι audientes). ἔπειτα ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ συνεύχωνται μετὰ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ γόνυ κλίνοντες (genuflectentes), καὶ μόνον οὕτω δοκιμασθέντες ἐγίνοντο δεκτοὶ τελείως καὶ ἐβαπτίζοντο (φωτιζόμενοι). Ὁ χρόνος τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς δοκιμασίας δ. ἤρκει πολλάκις πλείονα ἔτη. Πολλοὶ ἀνέβαλλον ὅσον ἦτο δυνατόν τὸ βάπτισμα, ἵνα μὴ περιπέσωσι μετ' αὐτὸ εἰς ἁμαρτήματα. Καὶ μεταξὺ τῶν πιστῶν ἡ καθαρότης τῶν ἡθῶν διετηρεῖτο δι' αὐστηρᾶς εὐταξίας. Τὰ δημόσιον σκάνδαλον ἐγείροντα ἢ ἐκουσίως ἐξομολογούμενα βαρέα ἁμαρτήματα ὑπέκειντο εἰς δημοσίαν μετάνοιαν, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν κατηχομένων δοκιμασίαν. Ὅσοι δὲ διὰ τῶν μεγάλων ἁμαρτημάτων τῶν ἐφαίνοντο ὅτι ἀπεμακρύνοντο ὁλῶς ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, ἀπεβάλλοντο ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας (ἀφορισμός). Οἱ τοιοῦτοι ἠδύναντο νὰ γίνωσι καὶ πάλιν δεκτοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν (pacem dare, conciliare), μόνον ἐὰν ἐτέλουν τὴν μετάνοιαν ταύτην δημοσίᾳ κατὰ τὸ εἶδος τοῦ ἁμαρτήματος ὀριζομένην, ἐκτεινομένην δ' ἐνίοτε καθ' ἅπαντα τὸν βίον. Ὁ ἐλεγχος τῆς τετραγμένης συνειδήσεως καὶ ὁ φόβος ἕνεκα τῆς ἀποβολῆς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῆς μόνης παρεχούσης τὴν σωτηρίαν, ἐπειθεν αὐτοὺς νὰ ἀποδέχωνται καὶ τὴν αὐστηροτέραν μετάνοιαν. Διότι ἡ ἀποβολὴ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐθεωρεῖτο ἀποβολὴ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Περὶ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἐσχηματίσθησαν ὠρισμένοι τύποι με-

τανοίας καὶ διάφοροι βαθμίδες πρὸς τελείαν παραδοχὴν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἐκαστον ζάδιον τῆς μετανοίας ταύτης δι-
 ἴρηκε τοῦλάχιστον ἓν ἔτος. Αἱ πρὸς τὰς τῶν κατηχομένων ὁμοιοι
 αὐταὶ βαθμίδες ἦσαν ἡ πρόσκλαυσις, ἡ ἀκρόασις (ἀκροώμενοι), ἡ
 ὑπόπτωσις (ὑποπίπτοντες, γόνυ κλίνοντες) καὶ ἡ σύστασις (συνιστά-
 μενοι), μεθ' ἧς ἠκολούθει δημοσία ἐξομολόγησις. Εἰς ἐκεῖνον,
 ὅστις διὰ τῆς ἀπολύσεως ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν
 κοινωνίαν, ἐδίδετο ὑπὸ τῆς κοινότητος τὸ ἀδελφικὸν φίλημα. Τὸ
 δικαίωμα τοῦ μετριάζειν τὴν αὐστηρότητα τῶν τῆς μετανοίας
 κανόνων κατὰ τὰς περιστάσεις, τοῦ ὁποῖου ἡ χρῆσις ἐν καιρῷ τῶν
 διωγμῶν ἔνεκα τῆς πληθύος τῶν πεπτωκότων καὶ μετανοούντων
 καθίστατο ἀναγκαία, ἤσχουν αἱ ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἐπίσκοποι μετὰ
 μεγάλης προσοχῆς.¹ Τοῦναντίον οἱ ὁμολογηταὶ καὶ οἱ μάρτυ-
 ρες, ὧν αἱ συστάσεις μεγάλως ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν μετρίασιν τοι-
 οῦτων ποινῶν, ἐποίουν τοσοῦτον εὐκόλως χρῆσιν τῆς ἐπιρροῆς
 αὐτῶν ταύτης, ὥστε ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία ἐκινδύνευε νὰ
 χαλαρωθῇ. Ἐν γένει ἐπεκράτει ἡ ἀρχὴ δι' οἷονδῆποτε ἀμάρτημα,
 ἐὰν ἐπήρχετο μετάνοια, καὶ ἐξεδηλοῦτο αὕτη δι' ἔργων, νὰ παρέ-
 χηται ἡ ἄφεσις τοῦλάχιστον ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις
 ἐν τισιν ἐκκλησίαις, ἰδίως τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰσπανίας, ὑπε-
 ρίσχυνεν ἡ αὐστηροτέρα ἀρχή, ὅτι ἡ ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ
 δώσῃ ἄφεσιν διὰ τινὰ ἀμαρτήματα ἢ διὰ τὴν ἐπανάληψιν αὐτῶν
 ὡς ὄντων θανασίμων ἀμαρτημάτων. Ὡς τοιαῦτα ἠριθμοῦντο
 κλοπὴ, φόνος, μοιχεία, ἄρνησις πίστεως. Μόνον κατὰ τὸ φαινό-
 μενον συνέπιπτε μετὰ τοῦ ἀφορισμοῦ τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἐπί-
 σκοποι ἢ σύνοδοι διέκοπτον πρὸς ὅλας κοινότητας ἢ μερίδας
 ἔνεκα νομιζομένων ἀντιχριστιανικῶν δοξασιῶν τὴν ἐκκλησιαστι-
 κὴν κοινωνίαν. Αὐστηρότης ὑπερβάλλουσα ἐν τῇ χριστιανικῇ
 εὐταξίᾳ ἐγέννησε τὸ σχίσμα τῶν Νοουατιανῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ τὸ
 τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ (§§ 44 καὶ 45).

¹ Ἡ διαφορὰ τῆς ἀφέσεως ταύτης ποινῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς ἀφέσεως
 τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου, ἧτις βραδύτερον ἐμορφώθη ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλη-
 σίᾳ, εἶναι μεγάλη.

Λατρεία κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα. Ἱεροὶ καιροί.

Augusti die Feste der alten Christen. Lpz. 1817—20

Ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἔλαβε νέαν ἀνάπτυξιν (Πρβλ. § 63). Οἱ χριστιανοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν Ἰουδαίων τὰς τρεῖς ὥρας τῆς προσευχῆς, τὴν τρίτην, ἕκτην καὶ ἑννάτην, αἵτινες συνιστῶντο πᾶσιν ὡς τοιαῦται, ὅπως μὴ ἕνεκα τῶν γηϊνῶν φροντίδων ἀπομακρύνωσι τὸν νοῦν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἠγάπων δὲ οἱ χριστιανοὶ διὰ τὰς ἑορτασίμους συναθροίσεις τῶν τὸν ὁρθρον, ἐν καιρῷ δὲ διωγμῶν καὶ τὴν νύκτα. Τῶν μεγάλων ἑορτῶν συνειθίζετο νὰ προηγῇται παννυχίς (vigilia). Ἡ Τετάρτη καὶ ἡ Παρασκευὴ (Dies stationum), καθ' ἃς ἐνήστευον μέχρι τῆς τρίτης μετὰ μεσημβρίαν, ἦσαν ὠρισμένοι εἰς ἀνάμνησιν ταῦ πάθους τοῦ Κυρίου, ἐκείνη μὲν τῆς ἀποφάσεως περὶ συλλήψεως τοῦ Ἰησοῦ, αὕτη δὲ τῆς σταυρώσεως. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἑορτάζοντας τὸ σάββατον ἐτήρει τοῦτο ὡς ἡμέραν νηστείας. Ἡ κυριακὴ ἔμεινεν ἡμέρα χαρμόσυνος, ἐν ἧ δὲν ἐγίνετο νηστεία, οὐδὲ ἐκλίνετο γόνυ, ὅπως συνήθως, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀπεφεύγετο ἡ ἐργασία, εἰ καὶ δὲν ἐφηρμόζετο ἀκόμη εἰς αὐτὴν ἡ ἀπαγόρευσις περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ σαββάτου. «Ἀγομεν τὴν ἡμέραν τὴν ὀγδόην εἰς εὐφροσύνην,» λέγει ὁ Βαρνάβας (ἐπιστ. ε', 15. Περὶ τῆς κυριακῆς πρβλ. Εἰρηναῖον *fragm. de paschale* καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καν. κ'). Τοῦ πάσχα προηγεῖτο καιρὸς νηστείας διαφόρου χρονικοῦ διαστήματος καὶ διαφόρως γινομένης ὡς προπαρασκευὴ εἰς τὴν μεγάλην ἑορτὴν. Ὁ Εἰρηναῖος λέγει (παρ' Εὐσεβ. *ιστ. ε'*, 24) ὅτι τινὲς ἐνήστευον μίαν μόνον ἡμέραν πρὸ τοῦ πάσχα, ἄλλοι δύο ἡμέρας καὶ ἄλλοι 40 ὥρας. Βραδύτερον ἐν Ῥώμῃ ἐνήστευον οἱ χριστιανοὶ τρεῖς ἑβδομάδας, ἐν Ἰλλυρίᾳ, Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ 6 ἑβδομάδας. Ὡνομάσθη δὲ ἡ νηστεία αὕτη τεσσαρακοστὴ (*Quadragesima*) κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν τοῦ Κυρίου ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἡ κυριακὴ μετὰ τὴν πανσέληνον τὴν μετὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν ἑορτάζετο ὡς κατ' ἐξοχὴν ἡμέρα

τοῦ Κυρίου εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ὡς χριστιανικὸν πάσχα (πάσχα ἀναστάσιμον). Ἡ δὲ πρὸ τῆς κυριακῆς ταύτης ἐβδομάς (μεγάλη) ἦτο κατ' ἐξοχὴν καιρὸς νηστείας καὶ προσευχῆς, ὡς ἀπεικονίζουσα τὴν ἐβδομάδα τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου. Ἐν τισιν ἐκκλησίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐτέλουν οἱ χριστιανοὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων τὸ πάσχα, ἐσθίοντες τὸν πασχάλιον ἄμνον, ἀλλὰ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, τὴν ἐσπέραν τῆς 14 τοῦ νισάν, εἰς ὅποιανδήποτε ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος ἐπιπτεν αὕτη. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἤγειρε τὴν γνωστὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐριδα (περὶ ἧς ὅρα § 43). Αἱ 50 ἡμέραι μετὰ τὸ πάσχα (πεντηκοστή) ἀπετέλουν συνέχειαν τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, ἡ δὲ τελευταία ἡμέρα, ἡ κυρίως π ε ν τ η κ ο σ τ ῆ, ἦτο εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ παναγίου πνεύματος ὠρισμένη καὶ ἐτιμᾶτο ὡς ἡ κυρίως ἑορτὴ τῆς ἰδρύσεως τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Ἐν τῷ μεταξὺ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸ πάσχα ἐπιπτεν ἡ ἑορτὴ τῆς ἀ ν α λ ή ψ ε ω ς τ ο ῦ Κ υ ρ ί ο υ. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος ἀνεφάνη ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν ἐ π ι φ α ν ί ω ν εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν γένει ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἐν σαρκί. Τὸ πρῶτον δ' ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς αἰρετικοῖς τοῖς ἑορτάζουσι κατ' αὐτὴν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ λόγου κατὰ τὸ βάπτισμα. Ἐκκλησίαι τινὲς ἐώρταζον ἐπὶ τῶν τάφων αὐτῶν τὰς ἡμέρας τοῦ θανάτου τῶν μ α ρ τ ῦ ρ ω ν αὐτῶν ὡς ἡμέρας τῶν γενεθλίων αὐτῶν (ὄθεν natalitia). Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος συνώδευεν ὁ λαὸς πολλαχοῦ τὰς ἑορτάς ταύτας μετὰ διασκεδάσεων πολλῶν, ἃς ἡ ἐκκλησία ἐπέτρεπεν ὡς ἀναπλήρωσιν τῶν εἰθισμένων ἐθνικῶν θρησκευτικῶν τέρψεων. Τοὺς μάρτυρας ἐτίμων καὶ ἡγάπων οἱ χριστιανοὶ ὡς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, ἀπαντῶσι δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦτου τοῦ χρόνου ἵχνη τῆς πίστεως εἰς αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ παράσχωσι βοήθειαν εἴτε νῦν εἴτε ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει. Εἰς τὰς περὶ τῆς ἐκκλησίας δεήσεις τῶν μαρτύρων μεγάλη ἀπεδίδετο σημασία, ἀλλὰ δὲν ἀπαντῶμεν καὶ παράδειγμα ἐπικλήσεως πρὸς αὐτούς. Μόνον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν παρεκαλοῦντο οἱ μάρτυρες, ἵνα καὶ μετὰ θάνατον εὐχωνται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπίσης ἐπιστεύετο, ὅτι καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν εἶχεν ἐξίλαστικὴν δύναμιν ὑπὲρ τῶν ἐπιζώντων. Ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ θανάτου ὑπὲρ ἄλλων δοξασία ἀπαντᾷ ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς.

Ἱεροὶ τόποι καὶ περικόσμησις αὐτῶν.

C i a m p i n i, velt. Monumenta. Rom. 1743. P i p e r, Mythologie und Symbolik der christlichen Kunst. Wien. 1847.

Κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρηγήσαμεν (§ 63), καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ ταῦτα ἐτέλουν τὰ τὰς λατρείας αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ ἐν ἰδιαιτέροις οἴκοις, ἰδίως χρησιμεύοντων εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῶν ἐστιατορίων (Triklinium), ἅτινα ἀπ' οὐδεμιᾶς ἐλληνικῆς ἢ ῥωματικῆς οἰκίας ἔλλειπον, τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐν αὐτοῖς ἐγίνοντο καὶ αἱ ἀγάπαι. Τὰ πρῶτα βέβαια ἵχνη ἰδίων οἰκῶν λατρείας ἀπαντῶσι περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰῶνος παρὰ τῷ Τερτουλλιανῷ (De idol 7) καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ (Στρωμ. α', 7), ὅστις ποιεῖται ἤδη μνεῖαν τῆς διττῆς σημασίας τῆς λέξεως ἐκκλησία διότι ἐκ κ λ η σ ί α ἰ ὠνομάσθησαν καὶ οἱ οἴκοι οὗτοι, καθὼς καὶ οἴκοι ἐκκλησιῶν, προσευκτήρια, κυριακά. Κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ὑπῆρχον πανταχοῦ τοιαῦτα ἐκκλησίαι, ἐπὶ δὲ Διοκλητιανοῦ ἦσαν ἤδη μεγάλα κτίρια. Ἐν Ῥώμῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὑπῆρχον περὶ τὰς 40 ἐκκλησίας! Ὁ ὄχλος ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἵσταται ἐγγύτερον τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις, καθ' ἧς πλάνης ἀντέτασσον οἱ πεφωτισμένοι πατέρες, ὅτι ἅπας ὁ κόσμος εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ. Οἱ χριστιανοὶ ἐφίλουν νὰ συνέρχωνται πρὸς προσευχὴν καὶ εἰς κοίμησιν καὶ εἰς τάφους μαρτύρων. Ἐν καιρῷ διωγμῶν ἐχρησίμευον ὡς τόποι συναθροίσεων τοῖς χριστιανοῖς ἐρημοί, σπήλαια καὶ ἀκατάχομβαι. Αἱ κατακόμβαι αὗται (κατὰ κόμβαι) εἶναι ὑπόγειοι κρύπται ἢ σπηλαια, ἅτινα ὑπὸ τὰς ἀρχαίας πόλεις, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ἐσκάπτοντο ὅπως λαμβάνηται εἰδὸς τι κεραμίδος γῆς διὰ τὰ μεγάλα κτίρια. Ἐχρησίμευον δὲ συνήθως ὡς κοιμητήρια. Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὑπῆρχεν ὑψωμένος τις τόπος διὰ τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου (ἀμβων, pulpitum) καὶ τράπεζα, ἥτις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β' αἰῶνος ὠνομάζετο καὶ θυσιαστήριον. Αἱ ἀποστολικαὶ διαταγαὶ ὠρίζον αἱ ἐκκλησίαι νὰ ἦναι ἐστραμμέναι κατ' ἀνατολὰς. Ἐπειδὴ αἱ ἀλάτεις καὶ μάλιστα ἡ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ ἐχρησίμευσαν ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν Θεῶν, διὰ τοῦτο ἐπεκράτει ἐν

ἀρχῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δέος τι πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Τὸ δέος τοῦτο ἐκκληρονομήθη τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ παρὰ τῶν Ἰουδαίων. Μόνον ἔθνηκοι, οἳ τινες ἐτίμων τὸν Χριστὸν ὡς τινα σοφὸν ἢ υἱὸν Θεοῦ, ἢ αἰρετικοί, οἳτινες ἀνεμίγνυον τὸν ἐθνισμὸν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶχον τὸ πρῶτον ἀγάλματα καὶ νομιζομένας εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ. Οὕτως γνωρίζομεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁ Σευῆρος εἶχεν ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ αὐτοῦ προσευκτηρίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἡρώων ἢ σοφῶν (Lamprid. vit. Alex. Sev. c. 29 καὶ Εὐσεβ. ζ', 8). Ὁ δὲ Εἰρηναῖος λέγει, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα οἱ αἰρετικοὶ Καρποκρατιανοὶ εἶχον εἰκόνας (Κατὰ αἰρ. Ι. 24). Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν τὸ δέος ἐκεῖνο ὑπερενικήθη, ἤρχισε δὲ νὰ μορφοῦται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς χριστιανικὴ τις τέχνη κατὰ πρῶτον ὡς συμβολικὴ. Ἐγίνετο δηλ. χρήσις διαφόρων συμβόλων, ἵνα παραστήσωσι διάφορα πρόσωπα ἢ ἀρετὰς ἢ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τοιαῦτα σύμβολα ἦσαν ὁ σταυρὸς, ὁ ποιμὴν, ὁ ἄμνος (τοῦ Χριστοῦ), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ φοῖνιξ (τῆς ἀναστάσεως), ὁ ἰχθὺς (τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ). Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπαντῶσι τὰ σύμβολα ταῦτα ἐν ἰδιωτικῇ χρήσει, ἐν οἰκίαις καὶ οἰκιακοῖς σκεύεσι (Tertull. de pudicitia c. 7). Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ εἰσῆχθησαν καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας. Σπανίως ἀπαντῶνται ἤδη ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ εἰκόνας σκηνῶν ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Δ., ἰδίως τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, ἐπὶ τάφων καὶ καπακομβῶν. Ἡ εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰσαγωγή τῶν συμβόλων τούτων καὶ εἰκόνων ἐγίνετο μετὰ πολλῆς δυσκολίας, σύνοδός τις μάλιστα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν Ἰλλιβερίτῳ τῆς Ἰσπανίας γενομένη τῷ 305 καταδικάζει ῥητῶς τοῦτο ὡς νεωτερισμὸν (Concil. Illiberit. c. 5).

70.

Ἱερὰ τέλεταί.

Ἡ λατρεία δὲν ἐσκόπει μόνον τὴν προσκύνησιν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πατρὸς, ἀλλ' ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὸ νὰ παριστᾷ καὶ ἐνεργῇ τὴν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πνευματικὴν ἔνωσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ κοινωνίαν τῶν χριστιανῶν μετ' ἀλλήλων. Ἡ ἐκκλησία δὲν ἦτο

μόνον τόπος λατρείας, ἀλλὰ συνάμα καὶ σχολεῖον, ὅπου ἐδιδάσκοντο οἱ πιστοὶ τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἐμορφοῦντο κατὰ ταύτας τὰ ἥθη αὐτῶν. Αἱ ἀπλαῖ τελεταὶ τῆς λατρείας κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἄρχονται νῦν νὰ λαμβάνωσι μεγαλητέραν ἀνάπτυξιν, μορφοῦνται δὲ κατὰ μικρὸν μόνιμοι τύποι αὐτῆς, οἵτινες ὁμῶς ἐν ταῖς διαφόροις μητροπολιτικαῖς περιφερείαις ἦσαν ἐν τισι διάφοροι. Οὕτως ἀπετελέσθησαν αἱ ἀρχαῖαι λειτουργίαι,¹ ὧν ἐπισημότεραι ἦσαν αἱ τῆς Ῥώμης (τοῦ Κλήμεντος), τῆς Ἀλεξανδρείας (τοῦ Μάρκου) καὶ τῶν Ἱεροσολύμων (τοῦ Ἰακώβου). Ἡ ἀνάγνωσις τῶν προφητικῶν καὶ ἀποστολικῶν συγγραμμάτων ἀπετέλει κύριον μέρος τῆς λατρείας. Κώδικες τῶν ἁγίων Γραφῶν εὐρίσκοντο ὡς ἰδιοκτησία τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν, τηρούμενοι ὑπὸ τῶν ἀναγνώστων. Ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται εἶχον τοιοῦτους πρὸς ἰδιαιτέραν χρῆσιν, διότι ἡ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη τῆς Γραφῆς συνιστάτο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ θεοπνευστία τῶν Γραφῶν ἦτο γενικῶς παραδεδεγμένη. Ἐν ἀρχαιοτέρα ἐποχῇ ἐπίστευόν τινες, ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν ἱερῶν βιβλίων ἔγραψαν ἐν τῇ παθητικῇ καταστάσει τῆς ἐκστάσεως εὐρίσχύμενοι, ὅ,τι ὑπηγόρευεν αὐτοῖς τὸ ἅγιον πνεῦμα (Ἰουστίνος), μετὰ ταῦτα ὁμῶς διὰ τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὠριγέ-
 νους ἐπεκράτησεν ἡ θεωρία, καθ' ἣν τὸ ἀνθρώπινον δὲν μηδεμί-
 ζεται διὰ τῆς θεοπνευστίας, ἀλλ' ἐξυψοῦται καὶ καθαγιαζεται
 μόνον, ἡ θεοπνευστία εἶναι ἀπλοῦς φωτισμὸς τοῦ νοός (κατὰ Κέλσ.
 7. 4). Ἡ ἀνάγνωσις τῆς Π. Δ. ἐγένετο ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ ο',
 ἐν δὲ τῇ δ' ὤσει πρῶτῳ ἀναφαίνονται λατινικαὶ μεταφράσεις τῶν
 Γραφῶν, ἰδίως ἡ καλουμένη Ἰτάλα. Ἐν τῇ συριακῇ ἐκκλησίᾳ
 ἀπαντᾷ ἡ συριακὴ μετάφρασις (Peschito). Ὅπου δὲ ἐννοεῖτο ἡ
 γλῶσσα, ἐν ἣ ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαί, δὲν ὑπῆρχον δὲ μετα-
 φράσεις ἐγγύριοι, ἡρμηνεύον τὰ ἀναγινωσκόμενα τῷ λαῷ ἐν
 τῇ ἐννοουμένῃ γλῶσσῃ οἱ ἐρμηνευταί. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀναγνώ-
 στέων μερῶν ἦτο ἐτι ἐλευθέρα. Ἐν τισιν ἐκκλησίαις ἀνεγινώ-
 σκοντο ἐκτὸς τῶν κανονικῶν βιβλίων καὶ ἄλλα συγγράμματα,
 ἰδίως πατέρων, μαρτυρολόγια, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος, ὁ ποι-
 μὴν τοῦ Ἑρμα καὶ τινὰ ψευδεπίγραφα. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν

¹ Λεῖτος=λαϊκός, δημόσιος καὶ ἔργον.

ἡκολούθει ἡ ὁμιλία, ἰδίως θεωρουμένη ὡς ἔργον τοῦ ἐπισκόπου ἢ ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ τοῦ πρεσβυτέρου (Ἰουστίνου Ἀπολ. Α'. 67).¹ Λαϊκοὶ μόνον ἀδεία τοῦ ἐπισκόπου ἐδίδασκον (Ἀποστολ. Διαταγ. Η'.32). Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμορφώθη ὁ λόγος ῥητορικῶς, καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος σπανίως ἦτο αὐτοσχέδιος. Εἴτα ἐψάλλοντο ψαλμοὶ καὶ χριστιανικοὶ ὕμνοι εἰς δόξαν τοῦ Χριστοῦ πεποιημένοι (Εὐσεβ. ε', 28). Ὁ σωζόμενος πινδαρικός ὕμνος τοῦ Κλήμεντος (Παιδαγ. γ', 12), φαίνεται, ὅτι δὲν ἦτο προωρισμένος εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν. Ἐπειδὴ ἔνεκα τῶν διωγμῶν ἡναγκάζοντο οἱ χριστιανοὶ νὰ ἀποκρύπτωσι τὴν λατρείαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν, τοῦτο ἔδωκεν αὐτῇ μυστηριώδη τινὰ χαρὰν. Ἐντεῦθεν αἱ κυριώτεραι αὐτῆς τελεταὶ μυστήρια ἐκλήθησαν. Ἰδίως ἦτο περιβεβλημένη διὰ τοῦ μυστηρίου ἡ εὐχαριστία. Ἐκάστη συνάθροισις ἐτελεύτα μετὰ τῆς εὐχαριστίας, ἥτις διὰ τοῦτο μετετέθη εἰς τὴν πρῶαν, αἱ δὲ ἀγάπαι, αἵτινες, ἐπειδὴ ἐν αὐταῖς εἰσέδυσαν πολλαὶ καταχρήσεις, καὶ ἐτοξεύοντο κατ' αὐτῶν τосαῦται κατηγορίαι παρὰ τῶν ἐθνικῶν, κατέστησαν σπανιώτεραι, ἔμειναν διὰ τὸ ἑσπέρας. Ὁ ἄρτος καὶ οἶνος τῆς εὐχαριστίας προσεφέροντο ὑπὸ τῶν πιστῶν (προσφοραὶ oblationes). Ἡ τελετὴ ἐθεωρεῖτο ὡς θυσία. Ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας ἦτο κοινός, ἐνζυμος, μόνον δὲ αἱ ἰουδαίζουσαι αἱρέσεις ἐπέμενον εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀζύμων ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ (Kurtz, Kgeschichte I, 1. 257). Ὁ εὐλογηθεὶς ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον μετὰ μεμιγμένου οἴνου διενέμοντο διὰ τῶν διακόνων εἰς πάντας τοὺς παρόντας, ἐχομίζοντο δὲ καὶ εἰς τοὺς δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπουσιάζοντας, ἰδίως τοὺς ἀσθενεῖς. Πολλοὶ δὲ μάλιστα ἐν Ἀφρικῇ, συνείθιζον νὰ λαμβάνωσι καὶ τὸν ἄρτον μεθ' ἑαυτῶν οἴκαδε.

¹ Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἡ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τὰ συγγραμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκονται, μέχρις ἔγχωρεῖ· εἴτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προσεπὶς διὰ λόγου τὴν νοουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. Ἐπειτα ἀνιστάμεθα πάντες κοινῇ καὶ εὐχὰς ἀναπέμπομεν· καὶ ὡς προέφημεν παυσαμένων ἡμῶν, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προσεπὶς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὁση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημῶν λέγει τὸ ἀμήν καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστη γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται.

ὅπως ἐσθίωσιν ἀπ' αὐτοῦ καθ' ἐκάστην πρωΐαν πρὸ πάσης ἄλλης τροφῆς. Ἐνιαχοῦ ἔδιδον εἰς τοὺς νεκροὺς ἐν μικροῖς ἀγχείοις κεκοσμημένοις δι' ἱερῶν στίχων ἀπὸ τοῦ οἴνου. Ἡ εὐχαριστία μετεδίδετο τοῖς πᾶσι καὶ αὐτοῖς τοῖς νηπίοις (Cypriani de lapsis c. 25 Ἀποστολ. Διαταγ. ἡ', 13) ὑπ' ἀμφοτέρω τὰ εἶδη. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν καὶ τὸ κήρυγμα ἠδύναντο νὰ παρίστανται οἱ κατηχούμενοι· διὸ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο μέρος τῆς λατρείας λειτουργία τῶν κατηχουμένων ἐλέγετο (missa catechumenorum). Ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ δὲ μόνον οἱ πιστοὶ ἠδύναντο νὰ παραμείνωσιν, ἀπετέλει δ' αὕτη τὴν λειτουργίαν τῶν πιστῶν (missa fidelium) (Συνόδ. ἐν Λαοδικ. καν. 19).¹ Τὸ βάπτισμα ἐγίνετο διὰ τριττῆς καταδύσεως εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ μόνον ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δύσει. Ὁ Τερτουλλιανὸς λέγει ῥητῶς, ὅτι τρεῖς καταδύομεθα εἰς τὸ ὕδωρ (Termergitamur. De coron. milit. c. 3). Μόνον δὲ διὰ τοὺς πάσχοντας ἐν τῇ δύσει τοῦλάχιστον μετεχειρίζοντο τὸ ῥάντισμα (aspersio), τὸ ὅποιον βάπτισμα κλινικῶν (baptisma clinicorum) ἐκλήθη (Cypriani ep. 76). Οἱ βαπτιζόμενοι ἐφόρουσαν στολὴν λευκὴν (vestis alba). Τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων εὗρεν ὁ Ὀριγένης ἐν Αἰγύπτῳ ὡς ἀρχαιοτάτην παράδοσιν (Ὁμιλ. εἰς Ῥωμ. ε', 9). Φαίνεται ὁμως ὅτι δὲν ἦτο πανταχοῦ παραδεδεγμένον· ἐνιαχοῦ μάλιστα καὶ ἀπεδοκιμάζετο. Ἰδίως ὁ Τερτουλλιανὸς συνιστᾷ τὴν ἀναβολὴν τοῦ βαπτίσματος καὶ μάλιστα τῶν νηπίων ὡς λίαν ὠφέλιμον. «Ἄς ἐλθῶσιν εἰς τὸ βάπτισμα, ἔλεγεν, ὅταν φθάσωσιν εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαν· ἄς γίνωσι χριστιανοί, ὅταν δύνανται νὰ γνωρίσωσι τὸν Χριστὸν» (de baptismo 8). Ἄλλοι συνίστων καὶ τοῖς ἐν ἡλικίᾳ ὡς φρόνιμον νὰ ἀναβάλλωσι τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ δυνατόν. Ἡ ἀπόταξις τῆς ἐθνικῆς λατρείας συσχετισθεῖσα μετὰ τῆς ἐκβολῆς τῶν δαιμονίων προὔχάλεσε κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα τὸν σύνδεσμον τοῦ ἐξορκισμοῦ μετὰ τοῦ βαπτίσματος. Ἡ ἀρχή, ὅτι μόνον ἁπαλὸ δύναται νὰ δοθῇ τὸ βάπτισμα, ἦτο γενικῶς ἀνεγνωρισμένη. Περὶ τοῦ ἀν

¹ Περὶ τοῦ διῆν μετὰ τὰς ὁμιλίας τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν κατηχουμένων εὐχὴν ποιεῖσθαι, καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοὺς κατηχουμένους τῶν ἐν μετανοίᾳ τὴν εὐχὴν ποιεῖσθαι καὶ τούτων προσελθόντων ὑπὸ χεῖρα καὶ ἀποχωρησάντων, οὕτως τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς ποιεῖσθαι τρεῖς, καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν κτλ.

ὅμως τὸ βάπτισμα τῶν αἵρετικῶν ἔπρεπε νὰ θεωρῇται ἰσχυρὸν καὶ κύρος ἔχον ἢ οὐ, ὑπῆρχε διαφορά τις. Ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία καὶ ἐν μέρει καὶ αἱ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκκλησίαι, ἀρνούμεναι τὸν χριστιανικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸ παρὰ τῶν αἵρετικῶν διδόμενον βάπτισμα, ἀνεβάπτιζον τοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστρέφοντας. Τοῦναντίον ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις, ὅπως καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ, ἐθεωρεῖτο πᾶν βάπτισμα ἰσχυρὸν, ὅπερ ἤθελε παρ' οἰουδήποτε γίνεαι μετὰ τῆς προθέσεως, ἵνα ὁ βαπτιζόμενος γίνῃ παραδεκτὸς εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ Χριστοῦ. Τὴν ἐκ τῆς διαφορᾶς ταύτης προελθοῦσαν ἐκκλησιαστικὴν ἔριν ἀναφέραμεν ἀλλαχοῦ (§ 44). Οἱ κατηχούμενοι οἱ ὡς μάρτυρες ἀποθνήσκοντες ἐθεωροῦντο ὡς βεβαπτισμένοι τῷ βαπτίσματι τοῦ αἵματος. Ἡ ἀποδοχὴ ὀνόματός τινος κατὰ τὸ βάπτισμα ἦτο ἀπομίμησις ἀποστολικῶν παραδειγμάτων. Τοιοῦτοτρόπως ἐσχηματίσθη κύκλος τις ὀνομάτων χριστιανικῶν ἰουδαϊκῆς καὶ ἐθνικῆς καταγωγῆς. Οἱ ἀνάδοχοι, οἵτινες ἀναφαίνονται ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα (Tertull. de baptismo 18), προσελαμβάνοντο κατὰ τὸ βάπτισμα παρὰ μὲν τοῖς ἐν ἡλικίᾳ ὡς ἐγγυηταὶ τῆς εἰλικρινοῦς αὐτῶν ἀποφάσεως, διὰ δὲ τὰ παιδιά, ὅπως ὑποσχεθῶσι νὰ ἀναθρέψωσιν αὐτὰ ἐν φόβῳ Κυρίου, διὰ πάντας δὲ ἐν γένει ὡς μάρτυρες. Τὸ χρίσμα εἶπετο εὐθὺς μετὰ τὸ βάπτισμα ὡς συμπλήρωμα τούτου. Ὅτε δὲ ἐν τῇ δύσει ἡ μετάδοσις τῶν δωρεῶν τοῦ πνεύματος ἀπέβη ἰδιαίτερον προνόμιον τῶν ἐπισκόπων, ἀπεχωρίσθη ἐκεῖ τὸ χρίσμα ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος. Ὅστις ἐσχέπετο νὰ συνάψῃ γάμον, ἔπρεπε νὰ ποιήσῃ τοῦτο γνωστὸν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ γάμος μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας γινόμενος, ἥς μετελάμβανον οἱ νυμφίοι, ἡὐλογεῖτο ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Ὁ Τερτουλλιανὸς λέγει (ad uxorem II, 9), ὅτι τὸν γάμον συνάπτει ἡ ἐκκλησία καὶ ἐπισφραγίζει ἡ εὐχαριστία.¹ Περὶ τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου ὑπῆρχε πάλιν μεταξὺ τοῦ ἰουδαικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαικοῦ δικαίου. Κατὰ τῶν μετὰ ἐθνικῶν γάμων προσήγετο ἡ διαφορὰ τῶν ἡθῶν καὶ ἡ τῆς Π. Δ. ἀπαγόρευσις. Διαζύγια μόνον ἐνεκα μοιχείας ἀνεγνώριζεν ἡ ἐκκλησία. Ἀλλαχοῦ εἶδομεν, ὅτι εἰς τοὺς μετανοοῦντας ἐδίδετο ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν

¹ Conciliat ecclesia et confirmat oblatio.

δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν. Ἀρχαιόταται εἶναι καὶ αἱ τελεταὶ τῆς
χρίσεως δι' ἐλαίου τῶν ἀσθενούντων (Ἰακώβ. ε', 13)
ὥς καὶ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν πρὸς μετάδοσιν τῆς ἱερω-
σύνης. Τὸ Ἰουδαϊκὸν καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας ῥωμαϊκὰς συνηθείας
οὐχὶ ξένον ἔθος τοῦ ἐνταφιασμοῦ ὥς θρησκευτικῆς
τελετῆς ἐγένετο γενικὸν καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Μετὰ ἐν ἔτος ἀπὸ
τοῦ θανάτου πεφιλημένων προσώπων διένεμον ὥς ἐξ ὀνόματος
αὐτῶν οἱ συγγενεῖς αὐτῶν ἐλεημοσύνας, ἐτελεῖτο ἡ θεία λειτουρ-
γία καὶ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς εὐχαῖς τὸ ὄνομα αὐτῶν.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ

(313 - 860)

1^η Πηγαί. Εδσεβίου εις τὸν βίον Κωνσταντίνου βιβλ. δ' ed. Heinichen Lipsiae 1830. Historiae eccles. Eusebii l. IX Rufino interprete ac H ipsius Rufini ed. Cacciari. Rom. 1741 2. T. Histor. eccles. scriptores cum notis Valesii ed. Y. Reading. Cantabr. 1720 3. T. Σωκράτους σχολ. ἐκκλ. ιστορ. ed. R. Hussey Oxon. 1854. Νικηφόρου Καλλιστίου ἐκκλ. ιστορ. ed. Fronton de Duc. Par. 1630 2 T. Sulpicii Severi histor. sacra ed. Duebner Paris. 1852. Πασχάλιον s. Chronicon Paschale ed. Car. du Fresne Dom. Cauye Par. 1683. Lud. Dindorf Rom. 1832. 2. T. Θεοφάνους χρονογραφία c. notis Goari et Combeficii Par. 1655. Ven. 1729. Ammianus Marcellinus Rerum gestarum LXXXI ed. Ernesti Lipsiae 1835. Ζωσιμίου ιστορία νέα. ed. Bekker, Rom. 1837.

2^η Βοηθήματ. Neander, Geschichte der christl. Relig. und Kirche B.2. mnd. 3. Hase, KGeschichte 115—197. Gieseler, KGeschichte 1. 2. Kurtz, Lehrbuch d. Kg. 104—184. Hand. 4, 2. Alzog. Allgem. KGeschichte 227—358. Μελετίου ἐκκλ. ιστορ. Τόμ. Α', 297—Β' 236. Κ. Κοντογόνου, ἐκκλ. ιστορ. Α', σ. 241—593.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Πάλη τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν ἰθρυκὴν θρησκείαν.

Ἐξάπλωσις καὶ περιορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ.

S. T. Ruediger, de statu paganorum sub imp. christ. post Constantinum. Vrat. 1826. A. Beugnot, Histoire de la destruction du paganisme en Occident. Paris 1855. E. Chastel, Histoire de la destruction du paganisme dans l'empire d'Orient. Paris 1850. E. O Lasaulx, Der Untergang des Hellenismus. Muenchen 1854.

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ.

Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἡ ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας ὑπὸ τῶν ῥωμαίων καταδιωχθεῖσα εὔρε τέλος ἐν τῷ μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ τὸν ἑαυτῆς προστάτην. Εἶδομεν ἄλλοτε (§ 30), ὅτι ἤδη ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνσταντῖος ὁ Χλωρὸς, ἀνήκων εἰς τοὺς ἐκλεκτικούς ἐκείνους ἐθνικούς, οἵτινες μετὰ τῶν ἄλλων θρησκευμάτων ἐτίμων καὶ τὸν χριστιανισμόν, εἶχε δευχθῇ εὐνοὺς τοῖς χριστιανοῖς, καθ' οὓς χρόνους παρὰ τῶν συναυτοκρατόρων αὐτοῦ κατεδιώκοντο πανταχοῦ. Παρ' αὐτοῦ ἐκληρονόμησεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς εὐνοίαν, ἣτις ὁσημέραι ἠύξανε, μάλιστα ἀπὸ τῆς κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκης, ἣν ἀπέδωκε τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ. Ἦδη τῷ 313 μετὰ τοῦ Λικινίου εἶδομεν, ὅτι εἶχε κηρύξει καθ' ἅπαν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος γενικὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, θέσας οὕτω τέρμα εἰς τοὺς φοβερούς κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμούς. Ἐκτοτε δὲ διὰ διαφορῶν νόμων ἐπροστάτευσε τοὺς χριστιανούς· ἀπῆλλαξε τοὺς κληρικούς αὐτῶν τῆς ὑποχρέωσης τοῦ ἀναδέχεσθαι βάρη δημόσια· ἐπέτρεψε ταῖς ἐκκλησίαις νὰ χειραφετῶσι τοὺς δούλους αὐτῶν· ἀνεγνώρισε τοῖς ἐπισκόποις δικαστικὴν ἐξουσίαν· ἐπέβαλε παῦσιν τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὰς κυριακάς· ἐπέτρεψε ταῖς ἐκκλησίαις νὰ δέχωνται κληρονομίας καὶ κατήργησε τὴν διὰ τοῦ σταυροῦ τιμωρίαν τῶν κακούργων. Ἀλλ' ἐνῶ οὕτως αὐτὸς ἠύνοει τοὺς χριστιανούς, ὁ Λικίνιος περιέβαλε τοὺς ἐθνικούς καὶ ἤθελε νὰ περιστοιχίζεται πάντοτε ὑπὸ ἐθνικῶν ἱερέων καὶ μάντεων, σκώπτων τὸ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τοὺς στρατοὺς του τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ καὶ ἐπίστευεν εἰς τὰς προσευχὰς τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ τέλους οἱ δύο συναυτοκράτορες ἤλθον εἰς σύγκρουσιν τῷ 323 ἔτει Ἡ μεταξὺ αὐτῶν πάλη ἦτο πάλη τῶν δύο θρησκειῶν. Ἡ νίκη ἔσπεψε τὰ ὅπλα τῶν χριστιανῶν. Καὶ τότε μὲν ἡττηθεὶς ὁ Λικίνιος ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ, συγχωρηθεὶς παρὰ τοῦ νικητοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ πάλιν παραβάς τὴν ὑποσχεθεῖσαν πίστιν, ἡγέρθη τὸ δεύτερον κατ' αὐτοῦ, καὶ αὐθις νικηθεὶς τῷ αὐτῷ ἔτει ἀπώλεσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Οὕτω δὲ γενόμενος μονοκράτωρ (323) ἐξέφρασεν ὁ Κωνσταντῖνος φανερώς τὴν

ἐπιθυμίαν νὰ ἴδῃ ἡνωμένον πάλιν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος διὰ κοινῆς τινος λατρείας, τῆς χριστιανικῆς, ἀνεγνώριζεν ὁμως πάντοτε τὸ δικαίωμα ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀκολουθῶσιν ἐν τὰς ἀπηρχαιωμένας δεισιδαιμονίας. Μόνον ὀλίγοι τινὲς ναοὶ ἐκλείσθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἕνεκα τῆς ἐν αὐτοῖς τελουμένης ἀκολασίας. Οὕτως ἀπηγορεύθησαν ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἐν Φοινίκῃ, ἡ αἰσχρὰ λατρεία τοῦ Νείλου ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἡ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Κιλικίᾳ, ὅπου οἱ ἱερεῖς διὰ τῆς ἀπάτης ἐγύμνου τον λαόν. Νόμος τις τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῆς ἐπερωτήσεως τῶν μαντείων ἡ δὲν εἶναι γνήσιος ἡ δὲν ἐπραγματοποιήθη ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ Λιβάνιος μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τῆς κατὰ νόμους θεραπείας (τῶν Θεῶν) ἐκίνησεν οὐδέν. Τὴν πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἐπιείκειαν αὐτοῦ ἡδύνατο νὰ ἀποδείξῃ καὶ τὸ ὅτι διετήρησε μέχρι τέλους τοῦ βίου του τὸν τίτλον τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως (pontifex maximus), τοῦ ἀρχηγοῦ δηλ. τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἐκπαλαί ἔφερον. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτοῦ ἀπαντῶσι τὰ ἐμβλήματα τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἡλίου, καὶ νόμοι δέ τινες αὐτοῦ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δὲν ἤθελε φανερῶς νὰ ἀντιπράξῃ κατὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.¹ Ἐν τούτοις δι' αὐτοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἀπέβη ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ κράτει θρησκεία. Αἱ ὑψίσται πολιτικαὶ θέσεις ἐνεπιστεύοντο συνήθως τοῖς χριστιανοῖς. Ἐκκλησίαι μεγαλοπρεπεῖς ἡγείροντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου), ἐν Νικομηδείᾳ, Ἀντιοχείᾳ, Ῥώμῃ. Πόσον ζῆλον ἔτρεφεν ὁ Κωνσταντῖνος ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀγάπη, μεθ' ἧς συμμετείχε τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐπιθυμῶν νὰ προστατεύῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστάσεως, ἔλεγε ποτε τοῖς ἐπισκόποις, ὅτι ἐνῶ αὐτοὶ εἶναι τῶν ἑσῶ τῆς ἐκκλησίας πραγμάτων ἐπίσκοποι, αὐτὸς εἶναι τῶν ἐκτὸς ὑπὸ Θεοῦ καθεσάμενος ἐπίσκοπος. Ἐν γένει δὲ ὁ Κωνσταντῖνος ἀφ' ὅτου διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ σταυροῦ ἐγένετο

¹ Ἐν τινι νόμῳ, ὃν περὶ τὸ 323 ἐξέδωκε περὶ θρησκευτικῆς εἰρήνης τῶν κατοικῶν τοῦ κράτους του, λέγει· «Ὅμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει».

μονοκράτωρ, ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸν ἡγαπημένον τοῦ Θεοῦ καὶ προωρισμένον νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὅτι ἔμενε μεταξύ τῶν κατηχομένων καὶ μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του († 337) ἐδέξατο τὸ βάπτισμα, τοῦτο προήρχετο ἐξ ἐπικρατούσης τότε συνηθείας. Οἱ χριστιανοὶ δικαίως ἐπωνόμασαν αὐτὸν μέγαν. Μετὰ ταῦτα δὲ εὐγνωμονοῦσα κατέταξεν αὐτὸν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μεταξύ τῶν ἀγίων. Δι' αὐτοῦ ἐθριάμβευsen ὁ χριστιανισμός. Τὸν θρίαμβον δὲ τοῦτον ὅπως ἐξασφάλισεν, μετέθηκεν ὁ Κωνσταντῖνος τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, φεύγων τὴν Ῥώμην, ἐν ᾗ ἐσώζοντο ἔτι ἀχμαῖαι αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις καὶ μάλιστα μεταξύ τῶν εὐγενῶν οἰκων, εἰς τὸ Βυζάντιον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνατολῆς, ἐν ᾗ ὁ χριστιανισμός εἶχεν ἤδη ὀριστικῶς ἐπικρατήσῃ¹. Οἱ υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντῖνος ὁ Β', Κώνστας καὶ Κωνστάντιος τοῖς τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἴχνεσιν ἀκολουθοῦντες ὑπεστήριξαν τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ διὰ τῆς βίας, καταδιώκοντες παρὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνου ἀπηνῶς τοὺς ἐθνικοὺς. Ἐν τοῖς διωγμοῖς τούτοις προὔτρεποντο ἐνίοτε ὑπὸ χριστιανῶν φανατικῶν συγγραφέων ἐπιλαθομένων τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, ὥς ἄλλοτε καταδιωκόμενοι οἱ χριστιανοὶ εἶχον ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Πόσον εὐαγγελικώτερον ἐσχέποντο οἱ προγενέστεροι ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες, καθὼς ὁ Λακτάντιος, ὅστις ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου γράφων, ἔλεγεν (Institt. V, 19), ὅτι ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ ἐκβιασθῇ, ὅτι οὐδὲν ἀνήκει τοσοῦτον εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν συνείδησιν, ὅσον ἡ θρησκεία, ὅτι διὰ τοῦ λόγου πρέπει νὰ ζητῇ τις νὰ πείσῃ τινὰ περὶ αὐτῆς, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς ῥάβδου (verbis potius quam verberibus), μηδὲ πρέπει νὰ ἀπαιτῶμεν, ἵνα οἱ ἄλλοι ἐχόντες ἄκοντες λατρεύωσι τὸν Θεὸν ἡμῶν, ἐὰν δὲ μὴ πράττωσι τοῦτο νὰ ὀργιζώμεθα κατ' αὐτῶν! Οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ πολλαχοῦ ἐκλείοντο, νόμοι δὲ ἐξεδίδοντο θάνατον ἐπιβάλλοντες κατὰ τῶν θυόντων. Μόνον ἐν Ῥώμῃ ἔμεινεν ἀνεκτὴ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία. Ἰδίως κατεδίωξε τοὺς ἐθνικοὺς ὁ Κωνστάντιος ἀφ' ὅτου ἐγένετο μονοκράτωρ (353). Ἀλλὰ διὰ τῶν διωγ-

¹ Περὶ Κωνσταντίνου ὁρᾷ Εὐσέβιον καὶ Ζώσιμον. A. de Broglie, L'Église et l'Empire rom. à IV siècle. Paris 1858.

μῶν τούτων ἐνῶ ἡ ἐκκλησία οὐδόλως ὠφελεῖτο, ἐδίδοτο μόνον εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν, ἥτις ἤδη πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀπολέσει πᾶσαν ἐσωτερικὴν δύναμιν, νέα τις ζωή. Ἄλλως δὲ ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος μετὰ τῆς αὐτῆς βίας προσηνέχθη ἐπὶ τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων καὶ κατὰ τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων, οὓς ἠνάγκαζε διὰ τοῦτο νὰ προβῶσιν εἰς τολμηράν, φανεράν κατ' αὐτοῦ ἀντίστασιν. Ἀπηνῶς δὲ κατεδίωξε πρὸς τούτοις καὶ ὅσους ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ ἐχῶσί ποτε ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ θρόνου.

72.

Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης.

Ἰουλιανὸς Opera. Κυρίλλου κατὰ Ἰουλιανοῦ ed. Spanheim Lipsiae 1696. Ἰουλιανὸς ἐπιστολαί. Ed. Heyler Mogunt. 1828. Γρηγορίου Ναζιανζηνῶς κατὰ Ἰουλιανοῦ. Λιβανίου εἰς Ἰουλιανόν. Ammianus Marcellinus περὶ Ἰουλιανοῦ. Marquis d'Argens, Défense du paganisme par Julien. Berlin 1764.

Ὁ Ἰουλιανὸς μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Γάλλου ἀνεψιοὶ ὄντες τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου εἶχον καταδιωχθῆ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, μόνοι δὲ αὐτοὶ ἠδυνήθησαν ἐκ τῶν συγγενῶν των νὰ διαφύγῃσι τὸν θάνατον ἕνεκα τῆς ἀνηλικιότητός των. Ἀνετρέφοντο δὲ ὅπως γίνωσι κληρικοί. Αἱ περιστάσεις αὗται ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ γεννήσωσιν ἐν τῷ νέῳ Ἰουλιανῷ ἐχθραν πρὸς τὸν ἡγεμονεύοντα οἶκον. Οἱ ἐθνικοὶ οἱ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου δὲν ἀφῆκαν νὰ παρέλθῃ ἡ εὐνοϊκὴ δι' αὐτοὺς αὐτῇ περίστασις, ὅπως ἀντιπράξωσι κατὰ τῶν χριστιανῶν. Διὰ κρυφίων σχέσεων μετὰ φιλοσόφων (Μαξίμου, Λιβανίου) κατῴρθωσαν νὰ παραστήσωσιν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸν χριστιανισμόν ὡς τὸν αἴτιον τῆς πτώσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου, νὰ ἐνσταλάξωσι δὲ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νεανίου ἔρωτα ἀποκλειστικὸν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Δὲν ἦτο λοιπὸν παράδοξον ἂν, ὅτε τυχαίως ἀνῆλθε τὸν θρόνον ὡς αὐτοκράτωρ (361), ἐζήτησε νὰ ἀνορθώσῃ εἰ δυνατόν τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν. Αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ δοξασαί ἦσαν αἱ νεοπλατωνικαί. Εἰς τὴν ἀνόρθωσιν δὲ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας μετεχειρίσθη πολλὰ καὶ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ. Οὕτως εἰσήγαγεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς

ναοὺς τὸν ἄμβωνα, καὶ ὥρισε διδασκάλους τῶν ἐλληνικῶν δογμάτων, διέταξε δὲ ἐν γένει τὰ τῆς λατρείας κατὰ τὸν τρόπον τῶν χριστιανῶν. Πρὸς τούτοις ἱδρυσε καὶ φροντιστήρια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν χριστιανικῶν μοναστηρίων. Τοὺς χριστιανοὺς μιμούμενος συνέστησε καὶ ξενοδοχεῖα καὶ πτωχοκομεῖα (Σωζομ. ἱστορ. ἐκκλ. ε', 5). Ὁ Ἰουλιανὸς ἀφῆρεσε καὶ τὰ προνόμια, ἃ εἶχον λάβει οἱ χριστιανοὶ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν υἱῶν του. Ἐπίσης ἀπεμάχρυνεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων καὶ ἀπέκλεισε καὶ ἀπὸ τῶν θέσεων τῆς διδασκαλίας τῶν ἐθνικῶν συγγραφέων. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ὁμως παρῆγεν αὐτοῖς πλήρη ἀνοχήν. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς δικαιοσύνης, πράγματι δὲ ἐκ προθέσεως ἐχθρικῆς πρὸς τὸν χριστιανισμόν ἀνεγνωρίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ πᾶσαι αἱ αἱρέσεις, πάντες δὲ οἱ ἐξορισθέντες ἐπίσκοποι ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι προσεκλήθησαν νὰ ἐπανορθώσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῶν, ἵνα διαψευσθῶσιν οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ δὲν κατάρθωσαν τοῦτο ἐνεκα ἐπισυμβάντων σεισμῶν. Οἱ ἐθνικοὶ ἤρχισαν πάλιν νὰ αἴρῳσι κεφαλὴν, ὅχλος δὲ πολὺς ἐπέστρεφε πάλιν εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους τὸ πρὶν ναοὺς. Ἀλλ' ἀπεδείχθη ταχέως, ὅτι τὰ πάντα ἐμελλον νὰ ἀποβῶσιν εἰς μάτην καὶ ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐννοήσει κάλλιον τὴν ἐποχὴν του. Ἡ ἐθνικὴ θρησκεία δὲν ἠδύνατο νὰ ὑφίσταται πλέον, ἀφοῦ ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐξαπλώσει τὸ φῶς του. Ὁ Ἰουλιανὸς εἶδε ταχέως ματαιουμένας τὰς ἐλπίδας του, ἑαυτὸν δὲ ἐκτεθειμένον εἰς τὰ σκώμματα καὶ τὴν περιφρόνησιν πάντων. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ σκώπτοντες αὐτὸν διὰ τὰς πολλὰς θυσίας, τὰς ὁποίας προσέφερον, ἐμακάριζον τὰ τετράποδα κερασφόρα ζῶα, διότι δὲν ἐπέστρεψεν ἐκ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου (Ἀμμ. Μαρκ. XXV, 41). Τὴν ὀργὴν του διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν σκοπῶν του ἐξεδήλωσεν ὁ Ἰουλιανὸς ἐν τῷ «Μισοπώγωνι», ὃν συνέγραψε κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τὸν «Μισοπώγωνα» τοῦτον γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Ἀλεξάνδρειας Κυρίλλου, παρ' ᾧ σώζονται καὶ τεμάχια τινὰ αὐτοῦ. Ὁ Ἰουλιανὸς θὰ ἦτο μέγας αὐτοκράτωρ, ἐὰν αἱ περιστάσεις δὲν ἤθελον ὠθήσει αὐτὸν εἰς ἀνόητα πολιτικὰ σχέδια· διότι ἄλλως ἦτο δραστήριος, ἥπιος καὶ αὐστηρὸς τὰ ἥθη. Ἀπέθανε τῷ 363 μετὰ εἴκοσι μηνῶν πλήρη ἔργων μονοκρατορίαν.

Καταστροφή τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.

Μετὰ τὸν Ἰουλιανὸν ἤρχον χριστιανοὶ αὐτοκράτορες, οἵτινες ὁμῶς ἀφῆκαν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἀνέπαφον. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκει ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ (346), Οὐαλεντιανου τοῦ Α' (375) καὶ Οὐαλεντος (378). Οἱ δύο τελευταῖοι ἐκώλυσαν μόνον τὰς αἱματηρὰς θυσίας (Λιβαν. περὶ ἱερῶν 163). Ἐπίσης ἠνέχθησαν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη καὶ οἱ αὐτοκράτορες Γρατιανὸς καὶ Οὐαλεντιανὸς ὁ Β' ἐν τῇ δύσει καὶ Θεοδόσιος ὁ Α' ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν νίκην κατὰ τῶν Γότθων καὶ τὴν καταπίεσιν τῶν αἰρετικῶν ἐνόμισεν Θεοδόσιος ὁ Α' ὅτι ἔπρεπε νὰ καταδιώξῃ καὶ τοὺς ἐθνικοὺς. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ὃ συνεκλήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἀποστασίαν καὶ τὰς θυσίας ἐν γένει. Εἰς τοῦτο ἐμιμήθησαν αὐτὸν καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς δύσεως. Ὁ Γρατιανὸς ἀπέθηκε πρῶτος τὸ ὄνομα Pontifex maximus, διέταξε δὲ νὰ ἐκβάλωσιν ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου τὸ θυσιαστήριον τῆς νίκης, καὶ ἀφῆρσεν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας πάντα τὰ ὑπολειπόμενα προνόμια. Μόνον ἐν Ῥώμῃ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ ἦσαν ἀνεκταὶ αἱ θυσίαι. Δυσκόλως ὑπεχώρει ἡ ἐθνικὴ θρησκεία εἰς τὴν νέαν καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῇ σχολῇ εἶχεν ἰσχυρότατον ὑπὲρ ἑαυτῆς ἔρεισμα. Εἰς μάτην παρεκάλει ἐν Ῥώμῃ ὁ Σύμμαχος ἐν ὀνόματι τῶν συγκλητικῶν, ἵνα ἀνακληθῶσιν αἱ διατάξεις αὗται, ἰδίως ἵνα μὴ ἀρπαγῇ ἀπ' αὐτῶν τὸ θυσιαστήριον τῆς Νίκης, τὸ ὅποιον συνεδέετο τοσοῦτον στενῶς μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, μηδὲ ἐξαλειφθῇ ἡ πίστις ἐκείνη, μεθ' ἧς οἱ Ῥωμαῖοι κατέκτησαν τὸν κόσμον ὅλον. Ὁ Θεοδόσιος ὡς μονοκράτωρ (392) ἐχαρακτήρισε πᾶν εἶδος εἰδωλολατρείας ὡς ἐγκλημα, τὴν δὲ ἔρευναν τοῦ μέλλοντος ἐκ τῶν θυμάτων ὡς ἐσχάτην προδοσίαν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι κατὰ τῶν ἐθνικῶν νόμοι προκαλούμενοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου φαίνεται ὅτι δὲν ἐφηρμόζοντο πάντοτε καὶ ὅτι ἐξεδίδοντο μᾶλλον, ἵνα φοβίζωσιν αὐτούς· διότι εἰ-

ναι γνωστὸν ὅτι καὶ μετὰ τὸν Ε' αἰῶνα πολλοὶ ἐθνικοὶ κατεῖχον ἐν τῇ ἀνατολῇ μεγάλα ἀξιώματα καὶ ἐτιμῶντο μάλιστα (Παπαρρηγ. Γ', 20). Ἡ φωνὴ ἐνθουσιωδῶν πατέρων, οἵτινες εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι μόνῃ ἡ πνευματικὴ δύναμις τοῦ εὐαγγελίου ἠδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν νίκην, δὲν ἠκούετο (Χρυσοστ. Opp. ed. Montf. II, 540) ἢ κατεπνίγετο διὰ τῶν φανατικῶν κραυγῶν ἐκείνων, οἵτινες παρώρμων τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐξαλείψῃ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Πολλοὶ μάλιστα μοναχοὶ ἠρέθιζον τὸν ὄχλον καὶ τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ὑπὲρ ὧν εἰς μάτην ὕψωσε φωνὴν ὁ Λιβάνιος, ὅστις εὖ-τω περιγράφει τοὺς διωγμοὺς τούτους, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, (ed. Reiske τόμ. II, 164). «Σὺ μὲν οὖν οὐθ' ἱερὰ κεκλεῖσθαι ἐκέλευσας, οὔτε μηδένα προσιέναι· οὔτε πῦρ, οὔτε λιθωντόν, οὔτε τὰς ἀπὸ τῶν ἄλλων θυμιαμάτων τιμὰς ἐξήλασας τῶν ναῶν, οὐδὲ τῶν βωμῶν· οἱ δὲ μελανειμονοῦντες οὗτοι (οἱ μοναχοὶ) καὶ πλείω μὲν τῶν ἐλεφάντων ἐσθιοντες, πόνον δὲ παρέχοντες τῷ πλήθει τῶν ἐκπωμάτων τοῖς δι' ἁσμάτων αὐτοῖς παραπέμπουσι τὸν πότον, συγχρύπτοντες δὲ ταῦτα ὡχρότητι τῇ διὰ τέχνης αὐτοῖς πεπορισμένη, μένονται, ὧ βασιλεῦ, καὶ κρατοῦντος τοῦ νόμου, θέουσιν ἐφ' ἱερὰ, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων χεῖρας καὶ πόδας. Ἐπειτα Μυσῶν λεία καθαιρουμένων ὀροφῶν, κατασκαπτομένων τοίχων, κατασπωμένων ἀγαλμάτων, ἀνασπωμένων βωμῶν· τοὺς ἱερεῖς δὲ (χρὴ) ἢ σιγᾶν ἢ τεθνάναι. Τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα· καὶ τρόπαια τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται. Τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεσι, τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς» (Πρβλ. καὶ Θεοδωρ. ἐκκλ. ἱστορ. Ε', 21). Ἐνταῦθα τῶν ὡραίων ἔργων τῆς ἀρχαιότητος ἐσώθησαν ὡς ἐκκλησίαι. Ὅτε κατεστράφη τὸ μυστηριῶδες Σεραπεῖον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ διερράγη τὸ εἶδωλον τοῦ Θεοῦ, ἐνόμισαν οἱ Αἰγύπτιοι κατὰ τινὰ ἀρχαίαν προφητείαν των, ὅτι ἐμελλεν ἡ γῆ νὰ μεταπέσῃ πάλιν εἰς τὸ χάος. Ἄλλοι δὲ ἠλπίζον, ὅτι τὸ ἔτος 399 ἐμελλε νὰ ᾔνῃ ἐκεῖνο, καθ' ὃ προώριστο νὰ λάβῃ τέλος ἡ γοητευτικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ δύναμις. Τὰ μαντεῖα ἐσίγησαν. Τὰ βιβλία τῶν Σιβυλλῶν ἐκάησαν. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἐπὶ Θεοδοσίῳ τοῦ Β' ἐφαίνετο, ὅτι ἐξέλιπεν ἡ ἐθνικὴ θρη-

σκεία ἐν τῇ ἀνατολῇ· ἐξαιρέσει τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅπου ὑπῆρχον ἀκόμη πολλοὶ ἐθνικοί, καὶ τινων ἐπαρχιῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας (Φρυγίας, Λυδίας, Καρίας). Ἐν τῇ δύσει ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἢ ἰσχύς τῶν αὐτοκρατόρων δὲν ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε νὰ ἐξαλείψῃ ἐντελῶς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν, περὶ ὧν ἐφρόνουν οἱ ἐθνικοὶ ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐληλατεῖτο ἕνεκα τῆς ὀργῆς των. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥώμης ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον ὅ,τε Αὐγουστίνος (426) καὶ ὁ Ὀρόσιος διὰ ἐκτεταμένων ἀπολογιῶν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς οὐδόλως ἐνείχετο ἐν τῇ καταπτώσει τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ ὅποιον εὗρεν ἤδη φερόμενον εἰς τὸν ἴδιον ὄλεθρον ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ ἐμφωλευούσης διαφθορᾶς. Ὁ ὄχλος ἠκολούθει συνήθως εἰς τὴν τύχην καὶ τὴν δύναμιν. Ὁ Αὐγουστίνος παρατηρεῖ, ὅτι εὐκολώτερον εἶναι νὰ κλείσῃ τις εἰς τοὺς Θεοὺς τοὺς ναοὺς των ἢ τὰς καρδίας τῶν ἐθνικῶν, καὶ ὅτι δὲν προσήρχοντο πάντες εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐσώζετο ἐπὶ τέλους τὸ μὲν ἐν χωρίοις (ὅθεν ὠνομάσθη Paganismus), τὸ δὲ μεταξὺ εὐγενῶν οἰκογενειῶν καὶ φιλοσόφων. Τινὲς τῶν τελευταίων τούτων ἐπιπτον ὡς τὰ θύματα τοῦ φανατισμοῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου. Οὕτως ἡ πεπαιδευμένη Ὑπατία, ἣτις διεκρίνετο μεταξὺ τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐφονεύθη ἀπανθρώπως ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ τῷ 416 (Σωκρατ. ἱστ. γ', 14). Τοῦ σκοπούμενου θανάτου αὐτῆς κατὰ Σωκράτη γινώσιν εἶχε καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κυρίλλος, ὃν μέμφεται διὰ τοῦτο, ἀποδοκιμάζων τοὺς θρησκευτικοὺς διωγμούς. «Τοῦτο οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο. Ἀλλότριον γὰρ παντελῶς τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια». Ὁ ὄχλος ἐξηγέρθη ἐναντίον τῆς φιλοσόφου, διότι φίλη οὐσα τοῦ ἐπάρχου, ἐνομίζετο ἡ κυρία αἰτία μακρᾶς διενέξεως μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ τὸ μάρτυριον δὲν ἤδυνήθη νὰ σώσῃ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ἰουστινιανὸς ὁ Α' κατήργησε τὰς παλαιὰς πανηγύρεις, κλείσας δὲ τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, ἐν αἷς καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις, κατέστρεψε τὸ τελευταῖον τοῦ ἐθνισμοῦ στήριγμα. Κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον (ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους Γ', 204) φαίνεται ὅτι ἐπισήμως δὲν

ἐκλείσθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων πόλεων, ἀλλ' ὅτι πιθανῶς ἀπεβλήθησαν οἱ ἐθνικοὶ κατηγηταί. τὸ ὅποιον ἤγαγεν εἰς τὴν παρακμὴν τῶν σχολῶν τούτων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ αὐτό. Ἐπ' αὐτοῦ ἐξηλείφθη καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς Ῥώμης πᾶν ἴχνος ἐθνικῆς θρησκείας. Τὸ βάπτισμα ἐπεβάλλετο ἐπὶ ποινῇ θανάτου τοῖς πᾶσι. Ὁ Πατρίκιος Φώτιος προὔτιμῃσε τὸν θάνατον. Ἐν τῇ Πελοποννήσῳ διέσωσαν οἱ ὀρεινοὶ Μαῖνᾶται ἐπὶ πολλὰς ἔτι ἑκατονταετηρίδας τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν μετὰ τῆς ἐλευθερίας των. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ διοικήσεως τοῦ κράτους συγγράμματι αὐτοῦ (κεφ. 50) λέγει, ὅτι οἱ Μαῖνᾶται μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ (950) ἐκαλοῦντο Ἕλληνες, διότι μόλις πρὸ μικροῦ εἶχον ἀφήσει τὴν παλαιὰν ἐλληνικὴν θρησκείαν, δεχθέντες τὸν χριστιανισμόν μόλις ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα (867).¹ Κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα ἐσώζοντο καὶ ἐν ταῖς Ἰταλικαῖς νήσοις ὀπαδοὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας.

74.

Μασσαλιανοὶ καὶ Ὑψιάριοι.

Ἐπιφανίου αἰρ. 80. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ λόγ. XVIII, 5. Γρηγορίου Νύσσης κατὰ Εὐνομίου β', 6.

Πολλοὶ οὐδέποτε εἶχον πιστεύσει εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς, ἀλλ' οὐδὲ χριστιανοὶ νὰ γίνωσιν ἤθελον. Οὗτοι ἔζων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης πάλης ἀδιέφοροι θεαταί, ὡς ἄθροι, ἢ μόνον γενικὰς τινὰς καὶ ἀορίστους θρησκευτικὰς δοξασίας ἔχοντες. Τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οἱ ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ Μασσαλιανοὶ (εὐχῖται, εὐφημῖται, θεοσεβεῖς), οἵτινες παρεδέχοντο μὲν τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐθνικῶν θεῶν, ἕνα ὁμως μόνον Θεὸν ἐλάτρευον. Ὁ Ἐπιφάνιος λέγει, ὅτι οἱ Μασσαλιανοὶ οὗτοι ὠρμῶν-

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν κεφ. 50. «Οἱ τοῦ κάστρου Μαίνης οἰκῆτορες μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῶν ἐντοπίων Ἕλληνας προσκαλοῦνται διὰ τὸ ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις εἰδωλολάτραις εἶναι καὶ προσκυνητὰς εἰδώλων κατὰ τοὺς παλαιούς Ἕλληνας, οἵτινες ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀοιδίμου Βασιλείου (867) βαπτισθέντες, χριστιανοὶ γέγοναν».

το ἐξ Ἑλλήνων, ἀλλ' οὔτε τῷ Ἰουδαϊσμῷ προσανέχον, οὔτε χριστιανοὶ ἦσαν, οὔτε Σαμαρεῖται· ὅτι ἔλεγον μὲν θεοὺς, ἀλλὰ οὐδενὶ προσεκύουν· ὅτι ἔνεμον τὸ σέβας ἐνὶ μόνῳ, παντοκράτορα αὐτὸν καλοῦντες· καὶ ὅτι ἐκάλουν τοὺς οἴκους· αὐτῶν προσευχὰς (αἴρ. 80). Καὶ ὁ Κύριλλος (Περὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείας γ') λέγει περὶ αὐτῶν, ὅτι διερριπτοῦντο καὶ ἦσαν μεμερισμένοι εἰς ἄμφω, οὔτε τοῖς Ἰουδαίων ἔθεσι καθαρῶς, οὔτε τοῖς Ἑλλήνων προσκεείμενοι. Καὶ οἱ Ὑψιστάριοι ἐν Καππαδοκίᾳ (ὑψίστῳ θεῷ προσκυνοῦντες) ὡμοΐαζον πρὸς τοὺς ἀνωτέρω, καθ' ὅσον καὶ οὗτοι ἓνα μόνον Θεὸν ἐλάτρευον· ἡ παρ' αὐτῶν ὁμῶς τήρησις τῶν νηστειῶν καὶ τοῦ σαββάτου ἀποδεικνύει, ὅτι ἦσαν εἶδος προσηλύτων τῆς πύλης. Ἀμφίβολος εἶναι ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὸν παρσισμόν. Περὶ αὐτῶν ποιεῖται λόγον Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ λόγῳ εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ὅστις ἀνῆχέ ποτε εἰς τούτους. Ὁ Γρηγόριος χαρακτηρίζει τὴν αἵρεσιν ταύτην ὡς ἐκ δύο ἐναντιωτάτων στοιχείων συγκεκραμένην, ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ Ἰουδαϊκῶν ἰδεῶν, προσθέτων, ὅτι ἀπέβαλε μὲν τὰ εἰδῶλα καὶ τὰς θυσίας, ἀλλ' ἐτίμα τὸ πῦρ καὶ τὰ λύχνα· ἐτήρει μὲν τὸ σάββατον καὶ τὴν περὶ τὰ βρώματα μικρολογίαν, ἀπέρριπτε δὲ τὴν περιτομὴν (Πρβλ. καὶ Γρηγορίου Νύσσης κατὰ Εὐνομ. Ορρ. I, 12). Ὁμοιοὶ πρὸς τοὺς Μασσαλιανοὺς καὶ τοὺς Ὑψισταρίους ἦσαν καὶ οἱ ἐν Ἀφρικῇ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε' αἰῶνος μνημονευόμενοι *Coelecolaе*, οὐρανολάτραι, καθ' ὧν ἔχομεν νόμους τινὰς τοῦ Ὀνωρίου. Καὶ ἐκεῖνοι δὲ οἱ ἀδιάφοροι καὶ αἱ αἱρέσεις αὗται μόνον ὀλίγον χρόνον ἡδυνήθησαν νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ δύναμιν.

75.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Εὐσεβίου βίῳ Κωνσταντίνου, δ', 9—13. Σωζομ. δ', 9—14. Σωκράτ. ζ', 18—21. Θεοδώρ. ε', 38.

Ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξηλείφετο, γιγανταίοις βήμασιν ἐξηπλοῦτο παντάχου ὁ χριστιανισμός. Εἰς τὴν Περσίαν δυσκόλως εἰσέδυσεν ὁ χριστιανισμός. Ἐν τῶν αἰ-

τίων τούτων εἶναι ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν Περσῶν κατὰ τούτους τοὺς χρόνους. Καὶ ὅμως κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα εὐρίσκομεν ἐκκλησίας τινὰς ἐν Περσίᾳ ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Σελευκείας καὶ Κτησιφώντος. Ἀφ' ὅτου ἐγένετο ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἐπικρατοῦσα θρησκεία ὁ χριστιανισμὸς, κατέστη διὰ τοῦτο τοῖς Πέρσαις μᾶλλον ὑποπτος. Διὸ ὅτε ἐξερράγη πόλεμος μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Περσῶν (345), Σαβούρ ὁ Β' ἤγειρε σφοδρὸν καὶ μακρὸν διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὑποπτεύσας, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Σίμων ὁ Σελευκείας καὶ Κτησιφώντος ἦτο συνεννοημένος μετὰ τῶν πολεμίων. Ὁ διωγμὸς ἐπανελήθη μετὰ τῆς αὐτῆς σφοδρότητος τῷ 414, ὅτε Ἀβδάς ὁ ἐπίσκοπος Σούσης ὑπὸ τυφλοῦ ζήλου κινοῦμενος ἐγένετο αἷτιος νὰ κατεδαφίσωσιν οἱ χριστιανοὶ πυρεῖόν τι. Μόλις δὲ κατῴρθωσεν Θεοδόσιος ὁ Β' νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Πέρσας νὰ παύσωσι τὸν διωγμὸν διὰ τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου (422). Οἱ ἐν Περσίᾳ χριστιανοὶ συνεδέοντο στενῶς μετὰ τῶν ἐν Συρίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ἠκολούθουν τὴν θεολογικὴν τούτων τάσιν. Ὅτε ὁ Νεστοριανισμὸς ἐξεδιώχθη ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, εὔρε παρὰ τοῖς Πέρσαις καταφύγιον. Ἐκτοτε δὲ ἐχωρίσθη ἡ ἐν Περσίᾳ ἐκκλησία ἀπὸ τῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος). Ἀπὸ τῆς Συρίας παρέλαβον οἱ Πέρσαι χριστιανοὶ καὶ τὴν θεολογικὴν παιδείαν. Ὅτε ἡ ἐν Ἐδέσσει θεολογικὴ σχολὴ κατεστράφη, κατέφυγον τὰ λείψανα αὐτῆς εἰς τὴν ἐν Περσίᾳ Νίσιβιν, ὅπου ἤχμασαν καὶ πάλιν αἱ θεολογικαὶ σπουδαί. Καὶ τοὺς φιλοσόφους δὲ τοὺς ἀπὸ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκδιωκομένους προσελαμβάνοντο οἱ Πέρσαι, παρέχοντες οὕτως ἐν τῇ ἑαυτῶν χώρᾳ καταφύγιον ταῖς μούσαις. Διὰ τῶν ἐν Περσίᾳ τούτων Νεστοριανῶν καὶ βυζαντινῶν φιλοσόφων διεδόθησαν τὰ γράμματα καὶ εἰς τοὺς Ἀραβας τοὺς κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα γενομένους κυρίους τῆς Περσίας. Οἱ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν πόλεμοι τῶν Περσῶν ἦσαν ἀδιάλλειπτοι. Ὁ Ὀσρόης ὁ Β' ἐκυρίευσεν τῷ 614 τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐφόνευσεν πολλοὺς χριστιανούς ἐν Παλαιστίνῃ. Ἄλλ' ὁ Ἡράκλειος ἠλευθέρωσε τὴν ἀγίαν πόλιν, καὶ ἐπανεκόμισεν νικητὴς τὸν ἀρπαγέντα σταυρὸν (621—28), διατάξας εἰς ἀνάμνησιν τὴν ἑορτὴν τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ὁ Ἡράκλειος κατῴρθωσεν νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ θρη-

σχευτικόν τινα ἐνθουσιασμόν, παριστῶν τὸν πόλεμον, ὃν κατὰ τῶν Περσῶν ἀνέλαβεν, ὡς πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἀπειλουμένης χριστιανικῆς πίστεως. «Οὕτω δὲ περιποιήσας εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα πρακτικὸν καὶ ἥμερον χαρακτῆρα, ἔδωκε καὶ εἰς τὸ κράτος ζωὴν» (Παπαρρηγόπουλος). Εἰς Ἀρμενίαν εἶχε μὲν ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἔλθει τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ' ὀριστικῶς ἐπεστράφησαν εἰς τὴν νέαν πίστιν οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ, ὅστις ἐκέρδισε καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα Τυριδάτην ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐγένετο δὲ πρῶτος μητροπολίτης Ἀρμενίας (τῷ 302). Ὅτε τῷ 429 ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἀρμενίας οἱ Πέρσαι, κατεδίωξαν τοὺς ἐκεῖ χριστιανούς, καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπιβάλωσι τοῖς ἡττημένοις τὴν περσικὴν θρησκείαν, ἀλλὰ μετὰ μακροῦς ἀγῶνας ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσωσιν αὐτοῖς ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας. Κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα ἡσπάσθησαν οἱ Ἀρμένιοι χριστιανοὶ τὸν μονοφυσισμὸν, κατακρίναντες ἐν δύο συνόδοις τὴν Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον. Εἰς Ἀβυσσινίαν ἐγένετο γνωστὸς ὁ χριστιανισμὸς διὰ τινος Φρουμέντιου, ὅστις μετὰ τινος συνοδίας Ἑλλήνων ἐμπόρων περιπεσὼν εἰς χεῖρας Ἀβυσσινίων ληστῶν (327) καὶ μόνος μετὰ τινος ἄλλου νεανίσκου ἕνεκα τῆς παιδικῆς του ἡλικίας διαφυγὼν τὸν θάνατον, ἠδυνήθη, ἀποκτῆσας ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιρροήν, νὰ θέσῃ τὰς πρώτας βάσεις τῆς ἐκχριστιανίσεως τῶν Ἀβυσσινίων. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος προὔχειρισε τὸν Φρουμέντιον τοῦτον πρῶτον ἐπίσκοπον αὐτῶν. Οἱ Ἀβυσσίνιοι, καθὼς καὶ ὁ ἐγγῶριος πληθυσμὸς ἐν Αἰγύπτῳ (οἱ Κόπται), ἠκολούθησαν τῷ μονοφυσισμῷ. Κοσμᾶς ὁ Ἰνδικοπλεύστης εὔρε προ τοῦ 535 χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἐν Ἰνδίαις. Οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ἐτίμων τὸν Θωμᾶν ὡς ἀπόστολόν των, ὅθεν καὶ χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ ἐκλήθησαν, ἦσαν δὲ νεστοριανοὶ, καὶ συνέστησαν δι' ἐμπορικῶν ἀποικιῶν ἀπὸ Περσίας. Καὶ ἐν Κίνα ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκκλησία χριστιανικὴ (ἀπὸ τοῦ 634), ἃν ἦναι βεβαία ἡ γνησιότης μνημείου τινὸς, ὅπερ οἱ Ἰησοῦται ἀνεῦρον αὐτόθι τῷ 1625. Ἐν Ἀραβίᾳ εἶχον κηρύξει τὸν χριστιανισμὸν ἤδη ὁ Πάνταϊνος καὶ ὁ Ὠριγένης κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα. Εἰς τὴν αὐτὴν χώραν ἐπεμψεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀποστόλους μετὰ πλουσίων δώρων. Νομαδικὰ φύλα ἐπεστρέφοντο ἐνίοτε

ὑπὸ ἐρημιτῶν. Ἐν τῇ ἀνατολῇ πανταχοῦ εὑρίσκειν ὁ χριστιανισμὸς σφοδροὺς πολεμίους τοὺς Ἰουδαίους. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ ῥίψη βαθείας ῥίζας, καὶ διότι οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων εὑρίσκοντο ἐν λίαν ταπεινῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία προϋποθέτει πνευματικὴν τινα ἀνάπτυξιν. Ἐκτὸς τούτου ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν ἀνεφάνη νέος ἔτι σφοδρότερος ἐχθρὸς ὁ μωαμεθανισμός.

76.

Μωάμεθ.

Κοράνιον ἀραβ. καὶ λατινιστὶ ed. Fluegel Lipsiae 1841. Γαλλιστὶ par Savari, Paris 1824. A b u l f e d a, Historia Anteislamica arab. et lat. ed. Fleischer. Lipsiae 1834. De v i t a M u h a m e t i s arab. et lat. ed. Garnier. Oxon. 1723. G a r g i n d e T o s s y Doctrine et devoirs de la religion musulmane. Paris 1826. A. E. O e l s n e r, Des effets de la religion de Muh. Paris 1810.

Οἱ Ἀραβες ἦσαν ἐλεύθερος, πολεμικὸς καὶ εὐφάνταστος ποιμενικὸς λαὸς μετὰ τινων ἐμπορικῶν πόλεων. Ἄνευ τινὸς παιδείας ὄντες, ἐλάλουν γλῶσσαν ποιητικὴν. Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐθεωρεῖτο ὡς ἐθνικὸν ἱερὸν ἡ Καάβα ἐν Μέκκᾳ, τὸ πρῶτον ἀφιερωμένη τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ Θεῷ, ὕστερον δὲ εἰς τοὺς Θεοὺς τῶν διαφόρων ἀραβικῶν φύλων. Ἡ ἰδέα ὁμῶς τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ διεσώζετο ἂν καὶ σκοτεινῶς πάντοτε παρὰ τοῖς Ἀραβῖν. Ἰουδαϊσμός καὶ χριστιανισμός εἶχον ἀπὸ πολλοῦ εἰσδύσει εἰς τὴν Ἀραβίαν, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν θρησκειῶν δὲν ἦτο ξένη τοῖς Ἀραβῖν. Ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ Ἰσμαήλ, ἐκ τῆς ἱερατικῆς φυλῆς τῶν Κοραχιτῶν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἀσχέμ, εἰς ὃν ἀνῆκε κληρονομικῶς ἡ τήρησις τῆς Καάβας, καταγόμενος ὁ Μωάμεθ (ἐγενν. 571) ἔζη ὡς ἔμπορος καὶ ἐν τῇ ἀσημότητι, ἐνίστε παραδιδόμενος εἰς θρησκευτικὰς θεωρίας, ἕως οὗ τῷ 611 ἐπαρουσιάσθη ὡς ἀναμορφωτὴς τῆς ἐθνικῆς του θρησκείας. Ὁ Μωάμεθ ἠθέλησε νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς Ἀραβας ἀπὸ τοῦ πολυθεισμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρείας εἰς τὸν ἀρχικὸν μονοθεισμόν, εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἀδραάμ. Διὰ τοῦτο θεμελιῶδες δόγμα τοῦ θρησκευτικοῦ του συστήματος ὑπῆρξε τό· Εἶς εἶναι ὁ Θεός. Ὁ Μωάμεθ

εἶναι ἀπλῶς ὁ κατ' ἐξοχὴν προφήτης αὐτοῦ. Τὰς πλείστας ἰδέας του ἐδανείσθη ἐκ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὥς θρησκείας ἐγνώριζε μόνον ἐξ ἀναστροφῆς μετὰ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν. Ὁ Μωάμεθ ἀνεγνώριζε τὸν ἰουδαϊσμὸν καὶ τὸν χριστιανισμὸν ὡς θείας ἀποκαλύψεις, τιμῶν τοὺς ἰδρυτὰς των καὶ ἀποδίδων εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν τοῦ θαυματουργεῖν. Διὰ τοῦτο κατὰ πρῶτον ἡ θρησκεία αὐτοῦ ἦτο ἀνεκτικὴ πρὸς τὰς λοιπὰς θρησκείας· ἀφ' οὗτου ὁμως συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ καταστήσῃ τὴν θρησκείαν του παγκόσμιον, κατέστη ἀνεπιεικὴς πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, καὶ ἐκήρυξε πόλεμον ἐξοντώσεως κατ' αὐτῶν. Ὁ Μωάμεθ κατέστησε τοσοῦτον ἀποκλειστικῶς βάσιν τῆς διδασκαλίας του τὴν ἰδέαν τῆς ἀπείρου μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ, ὥστε ἐκεῖθεν ἐπήγαγεν ἡ ἀπόλυτος ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ ἀπόλυτος προορισμός, ἡ πίστις εἰς τὸ πεπρωμένον, ἥτις καταστρέφει καὶ ἐκμηδενίζει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ καταδικάζει αὐτὸν εἰς τὴν στασιμότητα. Αἱ ἰδέαι τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἐλευθέρως ἐσωτερικῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, αὐταὶ αἱ βάσεις πάσης ὑψηλοτέρας ἠθικῆς, οὐδεμίαν θέσιν ἠδύναντο νὰ εὗρωσιν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Μωάμεθ ἦτο ὅλως ἐξωτερικὴ, ἀπαιτοῦσα ὠρισμένας τινὰς εὐχὰς, καθαρισμοὺς καὶ νηστείας, τὴν ἐλεημοσύνην, τὰς ἱερὰς ἀποδημίας εἰς Μέκκαν, ἀγῶνας καὶ θάνατον ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ἀπηγόρευε μὲν τὸν οἶνον, ὑπέθαλπεν ὁμως τὴν ἀκολασίαν, ἐπιτρέπουσα τὴν πολυγαμίαν. Ὁ Μωαμεθανὸς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τέσσαρας γυναῖκας καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς δούλας. Ἐν γένει ἡ θέσις τῆς γυναικὸς, ἦν τοσοῦτον ὁ χριστιανισμὸς ἀνυψοῖ, εἶναι λίαν ἐξηυτελισμένη ἐν τῷ μωαμεθανισμῷ, ὅπως ἦτο καὶ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Ὁ γάμος, ὁ οἰκιακὸς βίος μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν ἠθικὴν του ἀξίαν. Ὁ Μωάμεθ ἀφῆκεν ἀπρόσδλητον καὶ τὴν δουλείαν. Ἡ ὑλικὴ αὕτη θρησκεία συνεπληρώθη διὰ τῆς περὶ τῶν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ περιμενουσῶν τοὺς πιστοὺς σαρκικῶν ἡδονῶν διδασκαλίας, ἥτις ἐξευτελίζει προφανῶς τὴν ἀρετὴν, διότι προβάλλει ὡς ἐλαττήριον τὰς προσδοκίας ἡδονῶν μελλουσῶν. Ὁ Μωάμεθ ὀλίγην πίστιν εὗρεν ἐν Μέκκᾳ τῇ πατρίδι του, ἀφ' ἧς καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του κατέφυγεν εἰς Μεδίναν.

Ἡ φυγὴ αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς χρονολογίας τῶν Μωαμεθανῶν (15 Ιουλίου 622 μ. Χ. Ἑγείρα). Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ἐκυρίευσεν δι' ἐπιδρομῶν μέρος τῆς Ἀραβίας, ταχέως δὲ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν καὶ τὸ λοιπὸν μέρος τῆς Ἀραβίας μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας του. Ὁ Μωάμεθ ἦτο ὠραίος καὶ εὐγλωττος, φανατικὸς καὶ πολιτικὴν σύνεσιν κεκτημένος, οὐδόλως πτοούμενος εἰς τὴν χρῆσιν οἰωνοδῆποτε μέσων πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ τινος, μηδ' αὐτῆς τῆς δολοφονίας ἐξαιρουμένης. Ὁ ἰδιωτικὸς του βίος ὑπῆρξεν ἀπλοῦς καὶ μέτριος, πλὴν ἀκόλαστος. Ἀπέθανε μὴ μαθὼν γράμματα παντάπασιν. Αἱ περιηγήσεις, ἃς ἐπεχείρησεν, ἦσαν ἀσήμενοι. Ἐν Μέκκᾳ ὁμως μένων ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ πολλοὺς ἀνθρώπους, διότι ἡ πόλις αὕτη ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ἀποδημίας ἱερᾶς διὰ τὴν ἀνατολήν. Τὰς ἀποκαλύψεις του ἔλεγεν, ὅτι ἐλάμβανε παρὰ τοῦ ἀγγέλου Γαβριήλ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ συνετέλουν αὗται εἰς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀκαθάρτους. Αἱ ἀποκαλύψεις αὗται, καθὼς καὶ οἱ λόγοι ἐν γένει τοῦ Μωάμεθ ἐφέροντο διὰ στόματος τοῦ λαοῦ, συνηθοίσθησαν δὲ μετὰ δύο ἔτη ὡς ἱερὸν τῶν Μωαμεθανῶν βιβλίον ὑπὸ τοῦ Ἀβουβέκερ, Κοράνιον ὀνομασθέν. Ὁ Μωάμεθ ἀπέθανε τῷ 632 ἐν μέσῳ σχεδίων κατακτητικῶν, ὡς προφήτης, ποιητής, ἱερεὺς καὶ βασιλεὺς τῆς Ἀραβίας. Ἄν καὶ πάντες οἱ Μωαμεθανοὶ ἀναγνωρίζουσιν ὡς ἱερὸν βιβλίον τὸ Κοράνιον, ὑπάρχουσιν ὁμως μεταξὺ αὐτῶν πολλαὶ αἱρέσεις, ἐξ ὧν ἐπισημότεραι εἶναι ἡ τῶν Σουνιτῶν καὶ ἡ τῶν Σχιιτῶν. Οἱ Σουνῖται εἶναι οἱ παραδεχόμενοι σὺν τῷ κορανίῳ καὶ παραδόσεις. Ἡ μωαμεθανικὴ λατρεία εἶναι λίαν ἀπλῆ, στερουμένη πάσης συμβολικῆς παραστάσεως. Αἱ μόναι δὲ θρησκευτικαὶ ἐορταὶ τῶν μουσουλμάνων εἶναι τὰ δύο Βαϊράμια, τὸ μὲν εἰς ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, τὸ δὲ ὡς τὸ τέλος τῶν νηστειῶν. Τὴν παρασκευὴν τιμῶσιν οἱ Μωαμεθανοὶ ὡς ἡμέραν τῆς δημιουργίας. Ἐκαστος Μωαμεθανὸς ὀφείλει πεντάκις τῆς ἡμέρας νὰ προσεύχεται.

77.

Νίκαι τοῦ Ἰσλαμισμού.

Ὁ Μωάμεθ ἀφῆκε τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ Καλίφαις τὴν πί-

σπιν, ὅτι ὁ Θεὸς παρέδωκεν ὅλον τὸν κόσμον εἰς χεῖράς του, ἵνα ὑποτάξωσιν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, ὅστις ἐν τάχει ἀνέπτυξε πᾶσαν τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ. Μία τῶν ἀρχῶν τοῦ Μωάμεθ ἦτο, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀνέχηταί τις δύο θρησκείας ἐν τῷ αὐτῷ κράτει. Ἐνθεν μὲν ἡ ἰδέα αὕτη, ὅτι θρησκευτικὸν καθῆκον ἐπιβάλλει τὴν κατάκτησιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἰσλαμισμού, ἐτέρωθεν δὲ αἱ ἐλπίδες τῶν μελλουσῶν ὑλικῶν ἡδονῶν ἐν τῷ παραδείσῳ, κατέστησαν τοὺς ἄλλως μαχίμους Ἀραβας φιλοπολεμικωτάτους, καὶ ἐνέπνευσαν εἰς αὐτοὺς καὶ ἐν γένει τοὺς ἀσπασθέντας τὴν νέαν θρησκείαν λαοὺς τοσοῦτον ἐνθουσιασμόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι πλεῖστοι λαοί. Τὸ βωμαικὸν κράτος εἶχε παρακμάσει, τὰ δὲ ἤθη ἦσαν ἐκτεθλυμένα, ἡ δὲ ἐκκλησία ἦτο διηρημένη. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναστείλῃ τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμόν τῶν τὰ ὅπλα λαβόντων Μωαμεθανῶν. Ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμός ὃν ἐζήτησε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν ὁ Ἡράκλειος ὑπῆρξε παροδικὸν φαινόμενον. Ὁ χριστιανισμὸς ἀπεῖχε μέχρι τοῦδε πολὺ τοῦ νὰ ἐγείρῃ στρατιωτικὰς ἀρετάς. Οἱ Ἀραβες ἐκυρίευσαν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον τῷ 640, τὴν Περσίαν κατὰ τὸ 651 καὶ τὰς τῆς Ἀφρικῆς βωμαικὰς ἐπαρχίας τῷ 707. Μετ' ἀγωνίας δὲ ἀνθίστατο ἡ Κωνσταντινούπολις εἰς τὴν ὁρμὴν αὐτῶν, δις πολιορκησάντων αὐτὴν (669—76 καὶ 717—18). Οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς παρέδωκεν ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος τὰ Ἱεροσόλυμα (637) καὶ καθ' οὓς οἱ χριστιανοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ τελῶσι κεφαλικὸν φόρον, παρεχωρήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πανταχοῦ τοῖς ὑποταγεῖσι χριστιανοῖς. Πολλοὶ προσῆλθον εἰς τὴν πίστιν τῶν νικητῶν. Οἱ Μωαμεθανοὶ δὲν ἤρκουντο εἰς τὸ νὰ προσβάλλωσι τὸν χριστιανισμόν διὰ τῶν ὀπλων, ἀλλὰ προσέβαλλον αὐτὸν καὶ διὰ συγγραφῶν, κατηγοροῦντες τοὺς χριστιανοὺς ὡς εἰδωλολάτρας καὶ εἰς τὴν πολυθειαν ἐμπεσόντας διὰ τοῦ περὶ Τριάδος δόγματος αὐτῶν καὶ διὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων. Χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ δὲν ἔλλειψαν, οἷνινες ὑπερησπίζοντο πρὸ πάντων τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, προσβάλλοντες κυρίως τὸν ἀπόλυτον προσορισμὸν τοῦ ἰσλαμισμού. Μεταξὺ ἄλλων ἔγραψαν τότε κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀβούκαρας. Οἱ

Μωαμεθανοὶ ἀπὸ τῶν διὰ τοῦ ξίφους. Ὅπου δὴποτε δὲ ἐξηπλοῦτο ὁ μωαμεθανισμὸς, ὁ χριστιανισμὸς ἤ ἐξησθένει, ἢ ἐξηλείφετο ἐντελῶς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης χρονολογεῖται ἡ παρακμὴ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Ἀσίας ἐν γένει. Μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξέλειπεν ἀπὸ πολλῶν χωρῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα. Κατὰ μικρὸν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐξέλιπε τοσοῦτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ὥστε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Εὐτύχιος κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ἔγραψε τὴν ἱστορίαν του ἀραβιστί, ὁ δὲ παρασταθεὶς ὡς ἐπίτροπος τοῦ Ἀντιοχείας ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 869 δυσκόλως ἐλάλει τὴν ἐλληνικὴν, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Θωμᾶς ὁ Τύριος ἐν ἀρχῇ τοῦ Θ' αἰῶνος ἐπεμψεν ἐκθεσιν πίστεως πρὸς τοὺς Ἀρμενίους συντεταγμένην ἀραβιστί ὑπὸ Θεοδώρου Ἀβούκαρα, ἐπισκόπου Χαρρᾶ ἐν Φοινίκῃ, μεταφρασθεῖσαν δὲ ἐλληνιστί ὑπὸ τοῦ συγγέλλου αὐτοῦ Μιχαήλ.

78.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν γερμανικῶν λαῶν.

Ulfilae partium. ined. spec. ed. A. Majus. Mediol. 1849. Σωκράτ. ἐκκλ. ἱστορ. δ', 23. Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορίας ζ', 37. Θεοδωρήτου δ', 33. Φιλοστοργίου ἱστ. β', 5. Orosii hist. II, 47. Προκοπίου ἱστορ. γοθ. ι', 4. Cassiodori variar. I. II. Epist. 27. Gregorii Turonensis, historia Francorum. Beda Vener. hist. eccles.

Ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολῇ οὕτως ὁ χριστιανισμὸς ἀντὶ νὰ ἐπεκταθῇ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ κραταιωθῇ, περιωρίζετο πολυλαχοῦ, εὗρεν εἴσοδον καὶ διεδόθη μέγας ἐν τῇ δύσει παρὰ τοῖς ἀγγλοσαξωνικοῖς λαοῖς, τοῖς εἰσβαλοῦσι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν Εὐρώπην. Πρῶτοι οἱ δυτικοὶ Ἰότθοι ἐκ τῶν Γερμανῶν προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν, γνωρίσαντες αὐτὸν δι' αἰχμαλώτων. Ἐπὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου παρευρέθη Γότθος μητροπολίτης. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου ταύτης υπογράφεται λατινιστὶ Theophilus Gothorum Metropolitae. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν δυτικῶν Ἰόθων ὁ Φριτεγέρνος ἠνόνησε τὸν χριστιανισμόν, ἀλλ' ὁ Ἀθαναρῆχος κατεδίωξεν

αὐτόν. Ἀλλὰ κυρίως οἱ Γότθοι οὗτοι ἐπεστράφησαν εἰς Χριστόν, ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος, φεύγοντες τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Οὐννων, ἐζήτησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος διαβαίνοντες τὸν Δούναβιν (376), ἔλαβον δὲ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ δεχθῶσι τὸ βάπτισμα. Παρέλαβον δὲ τὸν χριστιανισμὸν τοῦτον παρ' Ἀρειανῶν ἐπισκόπων ἐπὶ τοῦ Οὐάλεντος, καὶ ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀρειανισμὸν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὁ ἀρειανισμὸς εὗρεν εὐκόλως εἴσοδον καὶ ἐστερωθή παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς καὶ διὰ τὴν σαφήνειαν αὐτοῦ, καὶ ἔνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, οἵτινες κατεδίωκον αὐτόν. Ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Οὐλφίλας († 388) ἀνὴρ λόγιος, μετέφρασε πρῶτος εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Ἀλλὰ τῆς ἀρχαίας ταύτης γερμανικῆς μεταφράσεως μόνον μικρὰ τινα λείψανα σώζονται. Ὁ Οὐλφίλας παρέλειψε νὰ μεταφράσῃ ἐκ τῆς Π. Δ. τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν, ἐν οἷς περὶ πολέμων ὁ λόγος, θέλων νὰ καταστείλῃ τὴν πρὸς τοὺς πολέμους ὁρμὴν τῶν Γότθων. Διὰ τῶν δυτικῶν Γότθων ἔλαβον τὴν ἀρειανικὴν πίστιν οἱ ἀνατολικοὶ Γότθοι καὶ οἱ λοιποὶ γερμανικοὶ λαοί. Καὶ οἱ μὲν ἀνατολικοὶ Γότθοι καὶ Λογγοβαρδοὶ μετήνεγκον αὐτὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν, οἱ δὲ δυτικοὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν, οἱ δὲ Βάνδαλοι εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Καὶ τῶν Βουρβουνδίων οἱ πλεῖστοι εἶχον δεχθῇ τὸν ἀρειανισμὸν. Οἱ Ἀρειανοὶ οὗτοι Γερμανοὶ δὲν κατεδίωκον παντάπασιν τοὺς καθολικοὺς. Μόνον ἐν Ἀφρικῇ οἱ Βάνδαλοι ἐποίησαν ἐξαιρέσεις, καταδιώξαντες ἀπανθρώπως τοὺς ἐκεῖ καθολικοὺς, ἀλλὰ διὰ τοῦτο προὔκάλεσαν καὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν καὶ τὰς νίκας τοῦ Βελησαρίου. Οἱ Φράγχοι προσήλθον εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἀπὸ τοῦ 496, ἀφ' ὅτου ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Χλοδοβίκος παρακινήθεις ὑπὸ τῆς συζύγου του Χλοτίλδης καὶ ἔνεκα εὐχῆς τινος, ἣν εἶχε ποιήσει κατὰ τὴν περὶ τὸ Τολβίχον (Zuelpich) μάχην, ἐδέξατο τὸ βάπτισμα παρὰ τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου Ῥηνῶν Ῥεμιγίου. Διὰ τῶν Φράγκων ἐγνώσθη ὁ χριστιανισμὸς καὶ εἰς τοὺς Ἀλεμαννοὺς. Διὰ τῶν νικηφόρων δὲ ὀπλων τῶν αὐτῶν Φράγκων ἠναγκάσθησαν κατὰ μικρὸν πάντες οἱ γερμανικοὶ λαοὶ νὰ ἀποπτύσωσι τὸν ἀρειανισμὸν καὶ προσέλθωσιν εἰς τὴν καθολικὴν πίστιν. Κατὰ τὸν Η' αἰῶνα εἶχεν

ἐκλίπει πᾶν ἔχνος ἀρειανισμοῦ ἀπ' αὐτῶν, ἀρ' ὅτου κατέστράφη τὸ Λογγοβαρδικὸν κράτος. Σημειωτέον δέ, ὅτι οἱ βάρβαροι οὗτοι γερμανικοὶ λαοὶ, καθὼς πάντοτε οἱ ἀπολίτιστοι λαοὶ, δὲν ἠδύναντο νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὴν πνευματικότητα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ νὰ ἐννοήσωσιν αὐτὸν ἐν πάσῃ τῇ καθαρότητι αὐτοῦ. Πόσον ὁ χριστιανισμὸς παρ' αὐτοῖς ἦτο μετὰ ἐθνικῶν προλήψεων ἀναμεμιγμένος, ἀποδεικνύει ἡ παρ' αὐτοῖς ἐπικρατήσασα δοξασία, ὅτι ἠδυνάτο τις νὰ ἐξαγοράζῃ διὰ χρημάτων τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ. Μάξιμός τις (Taurinensis), ὅστις ἤχμασε κατὰ τὸ 440, λέγει ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ αὐτοῦ (Mabillon, Museum Italicum T. I. P. II, p. 27), ὅτι «οἱ προιστάμενοι αὐτῶν, οὓς πρεσβυτέρους ἐχάλουν, ἠξίουσαν ὅτι εἶχον τοιαύτην ἐξουσίαν, ὥστε ἐάν τις τῶν λαϊκῶν ἤθελεν ἐξομολογηθῇ ἀμαρτημά τι, νὰ μὴ λέγωσιν αὐτῷ· μετανόησον· θρήνησον ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ὑπὸ σοῦ· ἀλλὰ νὰ λέγωσιν αὐτῷ· ἀντὶ τούτου τοῦ ἀμαρτήματος δός μοι τοσαῦτα χρήματα, καὶ θέλει συγχωρηθῇ σοί! Λαμβάνει λοιπὸν ὁ πρεσβύτερος τὰ δῶρα καὶ διὰ τῆς συμφωνίας ταύτης ὑπόσχεται συγχώρησιν παρὰ τοῦ Σωτῆρος. Ὡραῖον παράγγελμα! "Ὅστις ἄρα δίδει πλείοτερα τῷ ἱερεῖ, ὀλιγώτερον παροργίζει τὸν Θεόν. Κατὰ τοὺς διδασκάλους τούτους οἱ πλούσιοι δύνανται πάντοτε νὰ ᾔναι ἀθῶοι, ἀμαρτωλοὶ δὲ πάντοτε οἱ πτωχοί».

79.

Ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ Σκωτίᾳ. Ἡ Βρεττανικὴ καὶ Ἀγγλοσαξωνικὴ ἐκκλησία.

Ἐν Ἰρλανδίᾳ ἱδρύσας τὴν πρώτην ἐκκλησίαν ὁ Σκῶτος Πατρίκιος (430). Τὰ μοναστήρια ὑπῆρξαν μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος τὰ κέντρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐν Ἰρλανδίᾳ, ἥτις ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος τῶν ἀγίων. Εντεῦθεν εἰλκυσθήσαν διὰ τοῦ Κολουμβανοῦ καὶ οἱ Σκῶτοι Πίχται. Καὶ ὁ Κολουμβανὸς ἐνήργησε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Πικτῶν ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Χῦ (ἀγίου Ἰωνᾶ) μοναστηρίου του, οὗ ὑπῆρξεν ἡγούμενος. Ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς ὁ προϊστάμενος τῆς ὅλης ἐκκλησίας τῶν Σκώτων, κληροδοτήσας τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ ἡγουμένοις τοῦ μοναστηρίου τούτου. Ἡ Βρετανία ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸν Δ'

αἰῶνα χριστιανικὴ χώρα (πρβλ. § 27). Ὅτε ὁμως οἱ τότε ἐθνικοὶ Ἀγγλοσάξωνες (ἀπὸ τοῦ 449) προσκληθέντες ὡς σύμμαχοι κατὰ τῶν Σκώτων, ἀπέβησαν κατακτηταί, διεσώθη ἡ βρεττανικὴ ἐκκλησία μόνον ἐν Βαλεσία καὶ Νορτουμπερλάνδῃ. Τὸ ἀμοιβαῖον μῖσος τῶν δύο τούτων λαῶν ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε οἱ Σάξωνες δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τῶν Βρεττανῶν. Τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ Σάξωνας συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Χριστὸν ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ διάλογος, ὅτε ὁ βασιλεὺς τοῦ Κέντ Ἀδελβέρτος ἔλαβεν εἰς γυναῖκα τὴν χριστιανὴν φραγκικὴν περιχήπισσαν Βέρθαν, ἣν συνώδευσεν ὁ ἐπίσκοπος Λουιδχάρτος. Τότε ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ὁ Γρηγόριος ὡς ἀποστόλους τοῦ εὐαγγελίου 40 Βενεδικτίνους. Ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Αὐγουστίνος ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας (597). Τὴν πρώτην συμπάθειαν συνέλαβεν ὁ Γρηγόριος πρὸς τοὺς Ἀγγλοσάξωνας, ὅτε εἶδεν ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης Ἀγγλους τινὰς νεανίας δούλους, οἵτινες διέπρεπον ἐπὶ κάλλει τοῦ προσώπου, τοῦ χρώματος καὶ τῆς κόμης. Ὁ Βέδας διηγεῖται, ὅτι ὅτε ὁ Γρηγόριος εἶδεν αὐτοὺς τὸ πρῶτον, ἠρώτησε, τίνος χώρας εἶναι; Ἀγγλοι (Angli) ἀπήντησαν αὐτῷ. Ὁ δὲ Γρηγόριος εἶπε· καλῶς, διότι ἀγγελικὴν ὄντως ἔχουσι μορφήν, καὶ τοιοῦτοι πρέπει νὰ ᾔναι τῶν ἀγγέλων οἱ συγχληρονόμοι. Ἐκ τίνος μέρους τῆς βρεττανικῆς χώρας; Deiri ἀπήντησαν. Ὁ Γρηγόριος εἶπε τότε· καλῶς· ἐκ τῆς ὀργῆς σεσωσμένοι (De ira eruti). Πῶς ὀνομάζεται ὁ βασιλεὺς αὐτῶν; Elle. Γρηγόριος· πρέπει νὰ ψαλῇ τὸ ἀλληλούϊα (Alleluja oportet cantari). Ὁ χριστιανισμὸς κατὰ μικρὸν κατέστη παρ' ἅπασιν τοῖς Ἀγγλοσάξωσι δεκτός. Μεγάλης ὠφελείας πρόξενος τῇ ἀγγλικανῇ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ὁ πεπαιδευμένος Ἑλλὴν μοναχὸς Θεόδωρος ἐκ Ταρσοῦ ὁ γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος Κανταβριγίας κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα (669), ἰδρύσας σχολὰς πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν κλασικῶν μαθήσεων (Anglia sacra ed. Wharton Lond. 1791. 2. Τόμ.). Ἡ ἀρχαία βρεττανικὴ ἐκκλησία διέφερε κατὰ τινα τῆς νέας σαξωνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ βαπτίσματος, τὴν σχέσιν πρὸς τὸν πάπαν, ὃν δὲν ἀνεγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι βρεττανοὶ ὡς κεφαλὴν των, τὴν κουράν τῶν κληρικῶν, τὸν πασχάλειον κύκλον, τὸν γάμον τῶν

κληρικῶν, καὶ τινες τύπους τῆς λατρείας. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἀρχαία βρεττανικὴ ἐκκλησία δὲν ἰδρύθη ὑπὸ Ῥωμαίων ἀποστόλων, ἀλλ' ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐξηπλώθη εἰς Βρεττανίαν ἀρχικῶς εἴτε διὰ τῆς Γαλλίας, τῆς δεξαμένης τὸ εὐαγγέλιον ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἴτε ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀπέβαινον μάταιαι αἱ ἀπόπειραι πρὸς συγχώνευσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Αἱ δύο πρὸς τοῦτο συγκαλεσθεῖσαι σύνοδοι τῷ 603 οὐδὲν κατώρθωσαν. Ἀλλὰ κατὰ μίχρον ἐξέλιπον αἱ διαφοραὶ, ἐπεκράτησε δὲ ἡ ἐκκλησία τῶν κατακτητῶν τῆς χώρας.

80.

Ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν δύσιν.

Ἡ Ἰσπανία ἦτο χριστιανικὴ χώρα ἤδη ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶ-
νος. Οἱ δυτικοὶ Γότθοι οἱ εἰς αὐτὴν εἰσβαλόντες καὶ τὴν χώραν
κατακτήσαντες εἶχον ἤδη καὶ αὐτοὶ πρότερον χριστιανισθῆ.
Ἀλλὰ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ὀλίγου δεῖν ἐξηφανίζετο ἐντελῶς ὁ
ἐκεῖ χριστιανισμὸς παρ' αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, οἵ-
τινες ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν πολλαῖς χώραις
ἐξήλειψαν ἢ ἐξησθένισαν αὐτόν. Ἔνεκα ἐριδὸς τινος με-
ταξὺ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βιτίτσα καὶ τοῦ Ῥόδερχ περὶ τῆς διαδοχῆς
τοῦ θρόνου ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τοὺς Ἀράβους τῆς Ἀφρικῆς νὰ
εἰσελάσῃσι καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Μουσᾶς ὁ στρατηγὸς τοῦ
ἐν Ἀφρικῇ Καλιφάτου, κατέστρεψε τὸ δυτικὸν γοτθικὸν κρά-
τος καὶ ὑπέταξε τὴν Ἰσπανίαν εἰς τὸν προφήτην του (711). Τὸ
ἐν Ἰσπανίᾳ ἰδρυθὲν ἀνεξάρτητον Καλιφάτον ἐφθασεν ὑπὸ τὸν
Ἀβδερχαμὰν εἰς μεγάλην ἀκμὴν, πρωτεύουσα δ' αὐτοῦ ἦτο ἡ
Κόρδουα. Ἡθέλησαν δὲ οἱ Ἀράβες νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς κατακτή-
σεις των καθ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἡ γενναί-
ότης τῶν Φράγκων ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου. Διότι
ὅτε ὁ Ἀβδερχαμὰν ὀρμηθεὶς ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας, εἰσέβαλεν εἰς
τὴν Γαλλίαν, σκοπῶν νὰ διέλθῃ ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ὡς κατα-
κτητὴς, καὶ νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἀνατολῆς, ὅπως ἐνωθῇ μετὰ
τῶν ἄλλων ἀράβων, Κάρολος ὁ Μαρτέλλος ἐν τῇ ἐν-
δόξῳ μάχῃ πλησίον τῆς Πουατιέρης (732), κατέστρεψε τὴν δύ-

ναμιν αὐτῶν καὶ ἔσωσε τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Διὰ τοῦτο δικαίως παρέβαλον τὴν μάχην ταύτην πρὸς τὴν τοῦ Μαραθῶνος. Ἐν Ἰσπανίᾳ ἦσαν τοῦ λοιποῦ οἱ χριστιανοὶ μόνον ἀνεκτοὶ μεταξὺ τῶν ἀράβων ὡς αἵρεσίς τις. Ἐκλήθησαν δε Μοτζάραβες, δηλ. ἡμιάραβες, διότι ἀναμιχθέντες μετ' αὐτῶν προσωμοιώθησαν ἐν πολλοῖς αὐτοῖς. Τινὲς τῶν χριστιανῶν ὑπέστησαν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, ἵνα μὴ ἀρνηθῶσι τὴν πάτριον πίστιν των, ἄλλοι δὲ ἀπελπιζόμενοι ἐγίνοντο μωαμεθανοί. Ταχέως ὁμως ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸς βορρᾶν ὀρεινῶν μερῶν ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἰσπανῶν καὶ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς ἀραβικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ἡ δύναμις τοῦ Ροδερίχου ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν Σαρακηνῶν (711), Πελαύων, συγγενὴς τις αὐτοῦ, διετήρησε μετὰ ὀλιγαρίθμου τινὸς, ἀλλὰ γενναίου στρατοῦ τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἰσπανῶν εἰς τὰ ἀπρόσιτα ὄρη τῆς Ἀστουρίας, ὃ δε γαμβρὸς αὐτοῦ Ἀλφόνσος εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Κανταβρίας. Ὁ Ἀλφόνσος ἤνωσε μετὰ ταῦτα ἀμφοτέρω τὰ κράτη καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Γαλικίαν καὶ τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Καστιλίας. Ὁ λαὸς τιμῶν αὐτόν, ὠνόμασε καθολικόν. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δι' ἀδιαλείπτων πολέμων πρὸς τοὺς ἀπίστους ἐξήπλωσαν τὴν κυριαρχίαν των μέχρι τοῦ Δουέρου. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνατολῶν ἐξετείνετο ἡ χριστιανικὴ κυριαρχία. Κάρολος ὁ μέγας ἐκυρίευσεν τὸ 778 τὴν χώραν μέχρι τοῦ Ἰβήρου, μόνον δὲ ἐπανάστασις τις τῶν Σαξῶνων ἐμπόδισεν αὐτόν ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσδύσῃ ἐτι περαιτέρω. Ἀπὸ τοῦ 800 ἔτους ἦτο ὀριστικῶς ἡ μέχρι τοῦ Ἰβήρου χώρα, καλουμένη ἔκτοτε Ἰσπανικὴ ἀγορά, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Φράγκων. Ἡ θέσις τῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀράβων χριστιανῶν ἦτο σχετικῶς ἥττον δεινὴ τῆς τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Πολλοὶ ἰσπανοὶ νεανῖαι ἐκ τῶν πρώτων οἰκων ἐφοίτων εἰς τὰς ἀκμαζούσας σχολὰς τῶν μαύρων (οὕτως ἐκαλοῦντο ἐκεῖ οἱ ἄραβες), κατείχοντο δὲ ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ποίησιν καὶ φιλολογίαν. Οἱ ἄραβες στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων εἶχον καλλιεργήσει τὰς μαθηματικὰς ἰδίως ἐπιστήμας καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἄλλοι ἰσπανοὶ προθύμως προσήρχοντο εἰς δημοσίας ὑπηρεσίας τῶν ἀράβων. Ἄλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοιαύτην ἀπάρνησιν τῆς χριστιανικῆς καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως

ἡγέρθη ἀφ' ἑτέρου καὶ τὸ ἀντίθετον ἄκρον φανατικοῦ μίσους κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν ἐχθελουμένου ἰδίως δι' ἀσυνέτων βλασφημιῶν κατὰ τοῦ προφήτου τῶν μουσουλμάνων. Ὁ χριστιανικὸς θανατισμὸς ἤγειρε τότε τὸν μουσουλμανικόν, ὅστις ἐξεδηλώθη δι' αἱματηροῦ τίνος κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ (850—59). Ὁ πρῶτος μάρτυς ὑπῆρξε χριστιανὸς τις Περφέκτος λεγόμενος, ὅστις ἐρωτηθεὶς, τίνα γνώμην εἶχε περὶ Μωάμεθ, ἐκάλεσεν αὐτὸν ψευδοπροφήτην, καὶ διὰ τοῦτο ἐφονεύθη. Ὁ τότε Καλίφης Ἀβδερχαμάν ὁ Β' δὲν ἦτο φανατικὸς. Διὰ τοῦτο παρεκάλεσε τὸν ἰσπανὸν μητροπολίτην νὰ ἀπαγορεύσῃ ἐκκλησιαστικῶς πᾶσαν κατὰ τοῦ Μωάμεθ βλασφημίαν. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ μέτρον ἠρέθισεν ἔτι μᾶλλον τοὺς φανατικούς, ὧν κορυφαῖοι ἦσαν ὁ Εὐλόγιος καὶ ὁ Ἀλβάρος. Ὁ Εὐλόγιος οὗτος, ὅστις κοράσιόν τι ἐκ τῶν μαύρων ἐπιστρέψαν εἰς Χριστὸν ἐκρυπτεν ἀπὸ τῶν συγγενῶν του, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκεφαλίσθη ὁμοῦ μετ' αὐτοῦ (859), ἦτο τὸ τελευταῖον θῦμα τοῦ διωγμοῦ.

81.

Γερμανία. Βονιφάτιος.

Ἐν Γερμανίᾳ ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Εἰρηναίου ἦτο γνωστὸν τὸ εὐαγγέλιον, ἀναφέρονται δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος περὶ τὸν Ῥήνον καὶ Δούναβιν ἐπισκοπαί τινες (§ 27), ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐξαλειφθῇ ἐκεῖθεν ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων λαῶν. Διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Φράγκων εἶχε πάλιν εἰσδύσει ὁ χριστιανισμὸς μέχρι τῆς Ἑλθης, ἀλλ' ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ μεμιγμένος μετὰ ἐθνικῶν στοιχείων. Εἰς τὴν Ἀλλεμανίαν, Βαυαρίαν καὶ Θυριγγίαν εἶχον κηρύξει τὸ εὐαγγέλιον μοναχοὶ ἐκ Βρεττανίας ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ὁ Κολομβανὸς (+ 615) εἶχεν ἰδρύσει διάφορα μοναστήρια ὡς φυτώρια τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Γάλλος (+ 646) ἐγκατέλιπεν ἐν τῇ Στεϊνάχῃ πολλοὺς ἐρημίτας ὡς κήρυκας τοῦ εὐαγγελίου. Ἄλλοι δὲ ἐκήρυξαν ἀλλաχοῦ. Ἀλλ' ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν Γερμανῶν εἶναι ὁ ἅγιος Βονιφάτιος, διότι αὐτὸς ἐξήπλωσε καὶ ἐστήριξε τὸ εὐαγγέλιον ὀριστικῶς ἐν ταῖς χώραις ταύταις, καὶ ἐνήργησεν

εἰς τὴν τελείαν πτώσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ὡς ἀπασταλμένος παρὰ τοῦ Ῥώμης πάπα (718). Ὁ Βονιφάτιος ἦτο λίαν πιστὸς εἰς τὸν πάπαν, ἀντέπραττε δὲ μεγάλως κατὰ τῶν βρεττανῶν ἀποστόλων, οἵτινες ἤθελον τὴν γερμανικὴν ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον. Ἡ φήμη καὶ δύναμις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης καθὼς καὶ τὸ κράτος τῶν μετὰ τῆς Ῥώμης συνδεδεμένων φράγκων ἦσαν ἀναγκαιότατα, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ὀριστικῶς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς. Τὸ πρῶτον ἦλθεν ὁ Βονιφάτιος εἰς Ῥώμην, ἵνα ζητήσῃ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα ἐν τῇ ἐπιστροφῇ τῶν Γερμανῶν τῷ 718, διότι εἶχεν ἰδεῖ, ὅτι ματαίως ἐσπούδασε νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς Φρείσους μόνος. Μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας αὐτοῦ ἐν Ἑσσεσεν (722) προὔχειρσεν αὐτὸν πλήρης χαρᾶς ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β' εἰς ἐπίσκοπον (723). Συστηθεὶς δὲ παρ' αὐτοῦ τῷ Καρόλῳ Μαρτέλλῳ, ἐτελείωσε πρῶτον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἑσσεσεν, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπορεύθη εἰς τὴν Θυριγγίαν καὶ Βαυαρίαν. Γρηγόριος ὁ Γ' ὠνόμασεν αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ ἀντιπρόσωπόν του (732), ὡς τοιοῦτος δὲ μετὰ τρίτην τινὰ εἰς Ῥώμην πορείαν διέταξε τὰ τῆς γερμανικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ὑπὸ τὸν πάπαν ὑποταγὴ τῆς γερμανικῆς ἐκκλησίας ἐξεφράσθη ἐν τῇ πρώτῃ γερμανικῇ συνόδῳ τῷ 742. Ἡ Μογουντία (Mainz) ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχιεπισκοπικὴ καθέδρα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 747. Ὁ Βονιφάτιος ὅτε γέρων ἤδη ὦν ἠσθάνετο ὅτι δὲν εἶχε τὰς ἀπαιτούμενας δυνάμεις πρὸς διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἐζήτησε νὰ γίνῃ διάδοχος αὐτοῦ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Λοῦλλος, καὶ ἀναλαμβάνων πάλιν τὸ ἔργον, ὅπερ ὡς νεανίας δὲν εἶχε φέρεῖ εἰς πέρας, ἐπορεύθη πάλιν πρὸς τοὺς Φρείσους, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς, παρ' οἷς εἰς μάτην πρὸ αὐτοῦ εἶχον ἐργασθῇ ὡς ἀπόστολοι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὁ Βίλφριδ καὶ ὁ Οὐίλιβρορδ. Ἀλλ' ἐνῶ ἦτο ἐσκηνωμένος μετὰ τῆς συνοδίας του ἐπὶ τῆς Βόρνης, ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν συμμορία τις ἐγχωρίων καὶ ἐφόνευσεν αὐτούς. Οἱ Σάξωνες ἐκ τῶν γερμανικῶν λαῶν ἀντέστησαν περισσότερον πάντων εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ εὐαγγελίου. Ἀλλ' ὁ μέγας Κάρολος ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους αὐτοὺς διὰ τοῦ ξίφους νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν (804). Αἱ ἐν Βεστροφάλιᾳ ἰδρυθεῖσαι ἐπισκοπαὶ ἐχρησίμευον συνάμα καὶ ὡς προπύργιον κατὰ τῶν Σαξόνων.

ἡγέρθη ἀφ' ἐτέρου καὶ τὸ ἀντίθετον ἄκρον φανατικοῦ μίσους κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν ἐχθολουμένου ἰδίως δι' ἄσυνέτων βλασφημιῶν κατὰ τοῦ προφήτου τῶν μουσουλμάνων. Ὁ χριστιανικὸς φανατισμὸς ἡγείρε τότε τὸν μουσουλμανικόν, ὅστις ἐξεδηλώθη δι' αἱματηροῦ τινος κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ (850—59). Ὁ πρῶτος μάρτυς ὑπῆρξε χριστιανὸς τις Περφέκτος λεγόμενος, ὅστις ἐρωτηθεὶς, τίνα γνώμην εἶχε περὶ Μωάμεθ, ἐκάλεσεν αὐτὸν ψευδοπροφήτην, καὶ διὰ τοῦτο ἐφονεύθη. Ὁ τότε Καλίφης Ἀβδερχαμάν ὁ Β' δὲν ἦτο φανατικὸς. Διὰ τοῦτο παρεκάλεσε τὸν ἰσπανὸν μητροπολίτην νὰ ἀπαγορεύῃ ἐκκλησιαστικῶς πᾶσαν κατὰ τοῦ Μωάμεθ βλασφημίαν. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ τὸ μέτρον ἡρέθισεν ἔτι μᾶλλον τοὺς φανατικούς, ὧν κορυφαῖοι ἦσαν ὁ Εὐλόγιος καὶ ὁ Ἀλθαρς. Ὁ Εὐλόγιος οὗτος, ὅστις κοράσιόν τι ἐκ τῶν μαύρων ἐπιστρέψαν εἰς Χριστὸν ἐκρυπτεν ἀπὸ τῶν συγγενῶν του, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκεφαλίσθη ὁμοῦ μετ' αὐτοῦ (859), ἦτο τὸ τελευταῖον θῦμα τοῦ διωγμοῦ.

81.

Γερμανία. Βονιφάτιος.

Ἐν Γερμανίᾳ ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Εἰρηναίου ἦτο γνωστὸν τὸ εὐαγγέλιον, ἀναφέρονται δὲ ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος περὶ τὸν Ῥήνον καὶ Δούναβιν ἐπισκοπαί τινες (§ 27), ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς εἶχεν ἐξαλειφθῇ ἐκεῖθεν ἐν μέρει ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων λαῶν. Διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Φράγκων εἶχε πάλιν εἰσδύσει ὁ χριστιανισμὸς μέχρι τῆς Ἑλθης, ἀλλ' ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ μεμιγμένος μετὰ ἐθνικῶν στοιχείων. Εἰς τὴν Ἀλλεμανίαν, Βαυαρίαν καὶ Θυριγγίαν εἶχον κηρύξει τὸ εὐαγγέλιον μοναχοὶ ἐκ Βρεττανίας ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ὁ Κολομβανὸς († 615) εἶχεν ἰδρύσει διάφορα μοναστήρια ὡς φυτώρια τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Γάλλος († 646) ἐγκατέλειπεν ἐν τῇ Στεινάχῃ πολλοὺς ἐρημίτας ὡς κήρυκας τοῦ εὐαγγελίου. Ἄλλοι δὲ ἐκήρυξαν ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ὁ κυρίως ἀπόστολος τῶν Γερμανῶν εἶναι ὁ ἄγγελος Βονιφάτιος, διότι αὐτὸς ἐξήπλωσε καὶ ἐστήριξε τὸ εὐαγγέλιον ὀριστικῶς ἐν ταῖς χώραις ταύταις, καὶ ἐνήργησεν

εἰς τὴν τελείαν πτώσιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ὡς ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ Ῥώμης πάπα (718). Ὁ Βονιφάτιος ἦτο λίαν πιστὸς εἰς τὸν πάπαν, ἀντέπραττε δὲ μεγάλως κατὰ τῶν βρεττανῶν ἀποστόλων, οἵτινες ἤθελον τὴν γερμανικὴν ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον. Ἡ φήμη καὶ δύνამις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης καθὼς καὶ τὸ κράτος τῶν μετὰ τῆς Ῥώμης συνδεδεμένων φράγκων ἦσαν ἀναγκαιότατα, ὅπως ἐξασφαλίσωσιν ὀριστικῶς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς. Τὸ πρῶτον ἦλθεν ὁ Βονιφάτιος εἰς Ῥώμην, ἵνα ζητήσῃ τὴν προστασίαν τοῦ πάπα ἐν τῇ ἐπιστροφῇ τῶν Γερμανῶν τῷ 718, διότι εἶχεν ἰδεῖ, ὅτι ματαίως ἐσπούδασε νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς Φρεῖσους μόνος. Μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας αὐτοῦ ἐν Ἑσσην (722) προύχειρηνσεν αὐτὸν πλήρης χαρᾶς ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Β' εἰς ἐπίσκοπον (723). Συστηθεὶς δὲ παρ' αὐτοῦ τῷ Καρόλῳ Μαρτέλλῳ, ἐτελείωσεν πρῶτον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἑσσην, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπορεύθη εἰς τὴν Θυριγγίαν καὶ Βαυαρίαν. Γρηγόριος ὁ Γ' ὠνόμασεν αὐτὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ ἀντιπρόσωπόν του (732), ὡς τοιοῦτος δὲ μετὰ τρίτην τινὰ εἰς Ῥώμην πορείαν διέταξε τὰ τῆς γερμανικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ὑπὸ τὸν πάπαν ὑποταγὴ τῆς γερμανικῆς ἐκκλησίας ἐξεφράσθη ἐν τῇ πρώτῃ γερμανικῇ συνόδῳ τῷ 742. Ἡ Μογουντία (Mainz) ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχιεπισκοπικὴ καθέδρα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 747. Ὁ Βονιφάτιος ὅτε γέροντος ἤδη ὦν ἠσθάνετο ὅτι δὲν εἶχε τὰς ἀπαιτουμένας δυνάμεις πρὸς διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἐζήτησε νὰ γίνῃ διάδοχος αὐτοῦ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Λοῦλλος, καὶ ἀναλαμβάνων πάλιν τὸ ἔργον, ὅπερ ὡς νεανίας δὲν εἶχε φέρεῖ εἰς πέρας, ἐπορεύθη πάλιν πρὸς τοὺς Φρεῖσους, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς, παρ' οἷς εἰς μάτην πρὸ αὐτοῦ εἶχον ἐργασθῇ ὡς ἀπόστολοι τοῦ εὐαγγελίου καὶ ὁ Βίλφριδ καὶ ὁ Οὐίλιβρορδ. Ἀλλ' ἐνῶ ἦτο ἐσκηνωμένος μετὰ τῆς συνοδίας του ἐπὶ τῆς Βόρνης, ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν συμμορία τις ἐγχωρίων καὶ ἐφόνευσεν αὐτούς. Οἱ Σάξωνες ἐκ τῶν γερμανικῶν λαῶν ἀντέστησαν περισσότερον πάντων εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ εὐαγγελίου. Ἀλλ' ὁ μέγας Κάρολος ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους αὐτοὺς διὰ τοῦ ξίφους νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν (804). Αἱ ἐν Βεστροφάλιᾳ ἰδρυθεῖσαι ἐπισκοπαὶ ἐχρησίμευον συνάμα καὶ ὡς προπύργιον κατὰ τῶν Σαξῶνων.

Οἱ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τοῖς Φρείσοις καὶ τοῖς Σάξωσι πολλάκις ἔστρεψαν τὰ βλέμματα αὐτῶν καὶ εἰς τοὺς γειτνιαζοντας Ἰοῦ τοὺς καὶ Δανοὺς. Ὁ Οὐίλιβρορδ πρῶτος τῷ 696 ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον παρ' αὐτοῖς. Ὁ δὲ μέγας Κάρολος ἐννόησεν, ὅτι ὅπως ἀσφαλίσει τὴν καθυπόταξιν τῶν Φρείσων καὶ τῶν Σαξόνων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐκτείνῃ τὰς κατακτήσεις του καὶ ἐπὶ τῆς Ἰουτλανδίας καὶ τῆς Δανίας. Διὰ τοῦτο ὅτε πλησίον τοῦ Ἀμβούργου συνέστη ἐκκλησία τις, δὲν συνήνωσε ταύτην μετὰ μηδεμιᾶς ἐπισκοπῆς, ἀλλ' ἀφῆκε νὰ ἔχῃ ἱερέα τινὰ ὡς ἀρχηγόν, τὸν Ἐριδακ, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ γίνῃ ἡ ἐκκλησία αὕτη τὸ κέντρον τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Σκανδιναβικοῖς λαοῖς καὶ νὰ καταστῇ ἡ μητρόπολις τῶν νέων ἐκκλησιῶν. Μόλις ὁμως ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ εὐσεβοῦς ἐπῆλθον εὐνοϊκώτεραι περιστάσεις πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τούτων τοῦ Καρόλου, ὅτε ὁ ἐκδιωχθεὶς βασιλεὺς τῶν Δανῶν Ἀράλδ ἐζήτηε βοήθειαν παρὰ τῶν Φράγκων. Οὗτος τῇ βοηθείᾳ τοῦ Λουδοβίκου ἐκυρίευσεν πάλιν τὴν Ἰουτλανδίαν, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Ῥηνῶν Ἐββεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ὡς ἀπόστολος (823). Ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀράλδ ἐδάπτισεν οὗτος πολλοὺς Δανοὺς, ἠναγκάσθη ὁμως μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς ἔτους νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀράλδ κατετρύχετο τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων, ὥστε ἀπεφάσισεν, ἐγκαταλείπων τὴν εἰδωλολατρείαν τῆς πατρίδος του, νὰ ἀφοσιωθῇ ὅλως εἰς τοὺς Γερμανοὺς. Τῷ 826 ἦλθε μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων του καὶ μεγάλης συνοδίας εἰς Μογουντίαν, ὅπου εἶχε τὴν ἑδραν αὐτοῦ ὁ Λουδοβίκος, καὶ ἐδέξατο τὸ βάπτισμα μετὰ μεγάλης πομπῆς. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ συνώδευσεν αὐτὸν νέος τις μοναχὸς Ἀνσγάρ ὁ καλούμενος ἀπόστολος τοῦ βορρᾶ, ὃ ὁ Λουδοβίκος ἀνέθεσε τὴν δύσκολον καὶ ἐπικίνδυνον ἐντολὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν τοὺς Σκανδιναβικοὺς λαοὺς. Ὁ Ἀνσγάρ ἀφιέρωσεν ἅπαντα τὸν βίον του εἰς

Καρ. Α'. Εξάπλωσις χριστιαν. παρὰ Σκανδιναβοῖς καὶ Σλάβοις. 211

τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κλήσεως ταύτης, καὶ κατώρθωσεν ὄντως ταύτην, ὅσον ἐπέτρεπον αἱ δυσκολώταται περιστάσεις, καθ' ἃς ἐπεδείχθη ἀπαράδειγματιστος ἐπιμονὴν, ἀφοσίωσιν εἰς τὸ ἔργον καὶ αὐταπάρνησιν. Ἀπὸ τῆς Ἰουτλανδίας ἠναγκάσθη τῷ 827 νὰ ἀποχωρήσῃ, διότι ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν ὁ Ἀράλδ. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη μαθὼν ὁ Λουδοβίκος, ὅτι ἐν Σουηδία ἔζων χριστιανοὶ τινες καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς τῆς χώρας ταύτης ἐπεθύμουν ἱερεῖς χριστιανούς, ἀνέθηκε καὶ ταύτην τὴν ἀποστολὴν τῷ Ἀνσγάρ (830). Μετὰ πολλοὺς δὲ κινδύνους ἐφθασεν ὁ Ἀνσγάρ εἰς τὴν Σουηδίαν καὶ ἔθηκε τὰς πρώτας βάσεις τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἃς συνεπλήρωσε μετὰ ταῦτα διὰ δευτέρας τινὸς εἰς τὴν Σουηδίαν ἐλεύσεώς του ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ὀλάφ. Ὅτε τῷ 845 κατελήφθη τὸ Ἀμβούργον ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ἐκινδύνευε νὰ ἐκλίπῃ ἐκ τῶν μερῶν τούτων, ὁ Ἀνσγάρ διὰ τῶν ἐκτάκτων ἀγώνων του ἔσωσεν αὐτόν. Ἐν Δανία ἠνύνησε τὸν χριστιανισμὸν μετὰ τὸν Ἀράλδ ὁ βασιλεὺς Ἐριχ Α', ἀλλ' ὁ ἐθνικὸς φανατισμὸς τῶν κατοίκων ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν (854). Ἀλλ' ἐπὶ Ἐριχ τοῦ Β' ἐβελτιώθη πάλιν ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν, ἡ δὲ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἠδύνατο νὰ ἐνεργῇται ὑπὸ τοῦ Ἀνσγάρ ἐλευθέρως. Ὁ Ἀνσγάρ ἀπέθανε τῷ 865.

83.

Ἐπιστροφὴ Σλάβων ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Οὐννων κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὥθησε τοὺς σλάβους πρὸς μεσημβρίαν καὶ πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ Βείχσελ ποταμοῦ. Ἐπίσης δὲ ὅτε κατὰ τὸν ΣΓ' αἰῶνα ἐπῆλθον κατ' αὐτῶν οἱ Ἀβάροι, μογγολικὴ φυλὴ, ἠναγκάσθησαν καὶ πάλιν οἱ σλάβοι νὰ προχωρήσωσιν ἐτι δυτικώτερον. Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν σλάβων ἐν τῇ βορειοανατολικῇ Γερμανίᾳ οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, πολλὰ ὅμως ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν μεσημβρινῶν σλάβων καὶ ἀβάρων. Τὸ πρῶτον ὅμως ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Η' αἰῶνος ἀρχεται ἡ ὀριστικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ παρ' αὐτοῖς. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Καραντανῶν Βορούθ τῷ 748 ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ βαυαροῦ δουκὸς Θασσίλου

τοῦ Β' κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀδάρων. Τούτου τοῦ Βοροῦθ ὁ ἔγγονος Κ ε ι τ ο υ μ ἄ ρ, ὅστις εἶχε χριστιανικῶς ἀνατραφῇ ἐν Βαυαρίᾳ, ἀνελθὼν εἰς τὴν ἐξουσίαν, εἰσήγαγε τὸν χριστιανισμόν εἰς τὴν χώραν του. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Θασσίλου περιῆλθε καὶ ἡ Καραντανία ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων (788), ὁ δὲ Κ ἄ ρ ο λ ο ς ὁ μ ἑ γ α ς ἐξέτεινε τὰς κατακτήσεις του καὶ ἐπὶ τῶν Ἀδάρων καὶ Μοραβῶν.

Ἡ ἐπιστροφή τῶν Μοραβῶν ἐνηργεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Σαλτσβούργης, εἰς ὃν εἶχε τὸ ἔργον τοῦτο ἀναθέσει Κ ἄ ρ ο λ ο ς ὁ μ ἑ γ α ς καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Πασσάου Ἐν τούτοις οὐδὲν κατῴρθουν οὗτοι ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς γλώσσης. Μόνον ἐφ' ὅσον ἡ γερμανικὴ ἐπιρροὴ ἐπὶ τῶν χωρῶν τούτων ἐξετείνετο, ἀπέφερον καρπούς τινας αἱ ἐνέργειαι αὗται. Πολὺ ἀποτελεσματικώτερον ἐκήρυξαν παρὰ τοῖς σλάβοις τούτοις τὸ εὐαγγέλιον οἱ δύο Ἕλληνες μοναχοί, εἰδήμονες τῆς σλαβικῆς γλώσσης Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς (Κ ὕ ρ ι λ λ ο ς) καὶ Μ ε θ ὀ δ ι ο ς, προσκληθέντες ὑπὸ τοῦ Ῥ α τ ι σ λ ἄ β ο υ, ἡγεμόνος τῆς Μοραβίας. Οὗτοι ἐκήρυξαν τὸ εὐαγγέλιον ἐν σλαβικῇ γλώσσῃ καὶ μετέφρασαν εἰς τὸ σλαβικὸν τὴν λειτουργίαν καὶ τὰς ἀγίας Γραφάς. Ἐνήργουν δὲ τὸ πρῶτον ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως· ἀλλὰ βραδύτερον πολιτικαὶ περιστάσεις ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ συνδέσωσι σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν. Νικόλαος ὁ Α' προσεκάλεσεν αὐτοὺς εἰς Ῥώμην, ὅτε ὁμως ἤλθον αὐτόθι, εὗρον τὸν διάδοχον αὐτοῦ Ἀδριανὸν τὸν Β'. Ὁ Κυριλλος ἔμεινεν ἐν Ῥώμῃ, ὁ δὲ Μεθόδιος ὀρκισθεὶς ὑπακοὴν τῷ πάπᾳ, ἀπεστάλη ὡς ἀρχιεπίσκοπος Μοραβίας. Οἱ γερμανοὶ ἐπίσκοποι ὑπέβλεπον καὶ τὸν Μεθόδιον καὶ τοὺς σλάβους κληρικοὺς ἐν γένει. Διὰ τοῦτο κατηγόρησαν αὐτὸν παρὰ τῷ πάπᾳ ὡς ὑπόπτου πίστεως, ἐκήρυττον δὲ ὡς αἰρετικὸν, καὶ ἰδίως κατεδίκαζον τὴν χρῆσιν τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ. Ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ Η' ὀργισθεὶς μετεπέμψατο αὐτὸν εἰς Ῥώμην. Ὁ Μεθόδιος ὑπήκουσεν, ἀλλ' ἐδικαιολογήθη ἐντελῶς. Ὁ πάπας ἐπεκύρωσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ, καὶ συγκατένευσεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν χρῆσιν τῆς σλαβικῆς γλώσσης ἐν τῇ λειτουργίᾳ. Τὸ εὐαγγέλιον ὁμως ἐπρεπεν ἐξαιρετικῶς νὰ ἀναγινώσκηται πρῶτον λατινιστὶ καὶ εἴτα σλαβιστί. Ἀλλ' αἱ ῥαδιουργίαι τοῦ γερμανικοῦ κλήρου διήρουν

εἰσέτι, καὶ ἐπὶ χραίνον τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀποστόλου τῶν Σλάβων. Ἀπέθανε τῷ 885. Τότε ἡγέρθη γενικός διωγμὸς κατὰ τῶν σλάβων ἱερέων, ὁ δὲ μητροπολιτικὸς θρόνος τῆς Μοραβίας ἔμενεν ἐπὶ 14 ἔτη κενός. Ὁ Ἰωάννης Θ' ἀνώρθωσε πάλιν αὐτόν. Ἀλλ' ἤδη τῷ 909 κατεστράφη τὸ μοραβικὸν βασίλειον, διαμερισθὲν μεταξὺ τῶν Βοεμῶν καὶ τῶν Μαγυάρων. Φιλικαὶ σχέσεις τῶν Μοραβῶν πρὸς τοὺς Κτζέχους ἐν Βοεμία ἤνοιξαν καὶ παρὰ τούτοις τὴν ὁδὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Τῷ 845 προσήλθον 14 εὐγενεῖς βοεμοὶ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ αὐτοκράτορος Λουδοβίκου τοῦ Γερμανοῦ εἰς Ῥεγενσβούργην καὶ ἐζήτησαν νὰ δεχθῶσι μετὰ τῆς συνοδίας των τὸ βάπτισμα. Περὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ διαθήματος τούτου οὐδὲν γνωρίζομεν. Ὅτε ὁ Ῥατίσλαβος ὕψωσε τὸ μοραβικὸν κράτος εἰς μεγάλην ἀκμὴν, ἠνώθησαν οἱ βοεμοὶ στενότερα μετὰ τῶν μοραβῶν ἰδίως διὰ γαμικῶν δεσμῶν τῶν ἡγεμονικῶν αὐτῶν οἴκων (871). Ἐκτοτε ἐξετάθη τοῦ Μεθοδίου ἡ ἀποστολικὴ ἐνέργεια ἀποτελεσματικῶς καὶ εἰς τὴν Βοεμίαν. Ὅσον δὲ ἐπιμελέστερον ἐπέμενον οἱ σλαβικοὶ οὗτοι λαοὶ εἰς τὴν σλαβικὴν λειτουργίαν των, μετὰ τοσοῦτον μεγαλητέρου ζήλου ἐσπούδαζον οἱ πανταχόθεν συρρέουσιντες γερμανοὶ ἱερεῖς νὰ ἐκβάλωσιν αὐτήν. Ὅτε Ἰωάννης ὁ ΙΓ' ὕψωσε τὴν Πράγαν εἰς ἐπισκοπὴν (973), ἔθεσεν ὡς ὅρον τὴν παραδοχὴν τῆς λατινικῆς λατρείας. Ἡ σλαβικὴ λατρεία μόνον ἐνιαχοῦ ἐσώζετο τοῦ λοιποῦ, ἀδιαλείπτως πολεμουμένη. Οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἐπέστρεψαν εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ περὶ τούτων, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Σέρβων καὶ τῶν Δαλματῶν καὶ λοιπῶν ἀνατολικωτέρων σλάβων θέλει γίνεαι λόγος ἐν τῇ ἐπομένῃ περιόδῳ.

Τοιοιουτρόπως περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης (κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα) εἶχε σχεδὸν ὁλόκληρος ἡ Εὐρώπη χριστιανισθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἑκκλησιαστικὴ διδασκαλία. Δογματικοὶ ἀγῶνες.
Αἱρέσεις. Σχίσματα.

Hefele Conciliengeschichte Freiburg 1851. Walch Historie der Ketzereien B. II-VIII. Dörner Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christ. Berlin 1853. T. II. Baur Dreinigkeit B, 1. σελ. 693. Tuebingen. 3. B. J. Schwaner, Dogmengeschichte der Patristischen Zeit (325—787). Hase, Kirchengeschichte 124—149. Gieseler, Kgeschichte I, 2, 44—161. 347—392. Μελετῶν ἐκκλ. ἱστορ. Α', 294—Β', 257. Κοντογόνοῦ ἐκκλ. ἱστορ. Α', 485—593.

84.

Οἱ δογματικοὶ ἀγῶνες καὶ αἱ πηγαὶ τῆς ἐκκλ. διδασκαλίας.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας ἔλαβε κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον, καθ' ἣν οἱ χριστιανοὶ ἀπῆλυσαν ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας, μεγάλῃν ἀνάπτυσιν. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη δὲν γίνεται ἡσύχως καὶ ὁμαλῶς, ὥς ὥφειλεν, ἀλλὰ συνταράσσεται μεγάλως καὶ ἐκκλησίαν καὶ κράτος. Αἱ ἀντιθέσεις δὲν ἀνέχονται ἀλλήλας. Ἡ σωτήριος ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου, ἥτις σήμερον βασιλεύει ἐν ταῖς νεωτέραις κοινωνίαις καὶ ἀπῆλλαξε τὴν ἀνθρωπότητα θρησκευτικῶν διωγμῶν καὶ ταραχῶν, δὲν ἀνεγνωρίζετο τότε. Ἐπειτα ὁ ὄχλος μετὰ τῶν μοναχῶν ἀνεμιγνύοντο πανταχοῦ εἰς τὰς δογματικὰς ταύτας ἐριδας, καὶ ἡ πολιτικὴ δε ἐξουσία ἀντὶ νὰ ἱσταται μακρὰν τῆς αὐτῇ ξένης ταύτης σφαίρας, ἀσχοῦσα μόνον ἀνωτάτην τινὰ ἐποπτείαν, παρεμβαίνουσα καὶ προστατεύουσα νῦν μὲν ταύτην, νῦν δ' ἐκείνην τὴν ἐκκλησιαστικὴν μερίδα, ἠῤῥαυε τὴν σύγχυσιν. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν τοῖς μακροῖς τούτοις δογματικοῖς ἀγῶσι ζητεῖ νὰ διευκρινήσῃ τὰ θεωρητικὰ ζητήματα περὶ Τριάδος, περὶ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ φύσεων, συμφώνως πρὸς τὸν θεωρητικὸν νοῦν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δὲ δυτικὴ ὀλιγώτερον πρὸς θεωρητικὰ συζητήσεις κλίνουσα, ἀπασχολεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ζητή-

μάτος, ἐξετάζουσα τὰ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς σχέσεως τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τὰ ταύτοις συγγενῇ ζητήματα. Ὡς πηγὰὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας χρησιμεύουσιν ἡ Γραφή καὶ ἡ παράδοσις, ὑπὸ τὴν τελευταίαν δὲ ἐννόουν τὴν γενικῶς παραδεδεγμένην διδασκαλίαν, τὴν βεβαιουμένην διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων. Καθὼς εἶπεν ὁ ἐκ Λιρίνου Βιγκέντιος, παράδοσις εἶναι πᾶν, ὅ,τι πάντοτε, πανταχοῦ καὶ παρὰ πάντων ἐπιστεύθη. Ἐν τοῖς ἀμφισβητούμενοις ζητήμασιν ὑπερίσχυεν ἡ κοινὴ τῆς ἐκκλησίας γνώμη, ἡ δὲ ἀντίθετος διδασκαλία κατεδικάζετο καὶ κατεδιώκετο. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος εἰχον γενικῶς ἀναγνωρισθῇ ὡς κα ν ο ν ι κὰ καὶ γνήσια πάντα τὰ τῆς Κ. Δ. βιβλία (Γ' ἐν Καρχηδ. συνόδου τοῦ 397 ἔτους καν. ἡ). Καὶ ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ ἐπεκράτει ἀπ' ἀρχῆς ἡ κατὰ τοὺς Ο' μετάφρασις, ἐν δὲ τῇ δύσει εἰσῆχθη νέα λατινικὴ μετάφρασις τῆς Γραφῆς ἡ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου γενομένη (Vulgata).

85.

Α'. Ἀρειαναὶ ἔριδες.

Ἡ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμένη συνόδος τῷ 325.

Ἀρείου Θάλεια καὶ ἐπιστολαὶ παρὰ Fabricii Bibliotheca Graeca I. VIII, 309. Φιλοστοργίου Fragm. Arianorum ed. A. Majns. nov. collectio. Rom. 1828. T. III. Ὅρα καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου, Εὐσεβίου, καὶ Ἐπιφανίου (αἱρ. 69. 73. 75).

Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ παραδόσει ἀπεδίδετο ἡ ἰδιότης τῆς θεότητος τῷ Υἱῷ, ἀλλ' ἡ σχέσις τῆς διδασκαλίας ταύτης πρὸς τὴν ἐπίσης τῷ χριστιανισμῷ οὐσιώδη δόξαν τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ ἔμενεν ἀόριστος. Αἱ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συζητήσεις τῆς προηγουμένης περιόδου (§ 41) ἦσαν μερικαὶ καὶ δὲν εἶχον ἀγάγει αὐτὸ εἰς ὀριστικὴν λύσιν. Τοῦτο μόνον εἶχεν ὀρισθῇ, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο ἀπλοῦς ἀνθρώπος φωτισθείς διὰ τοῦ λόγου, καθὼς οἱ προφηταὶ, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε τὰ δύο πρόσωπα ἐν τῇ Τριάδι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ νὰ συγχέωνται, ὅπως

ἐγίνετο διὰ τῶν Ἀντιτριάδιτῶν. Τὸ ζήτημα ἐρρίφθη πάλιν εἰς τὸ μέσον, ὅτε ἐν τινι τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξανδρείας συναθροίσαι παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ αὐτῆς Ἀλεξάνδρῳ ἐνέπεσε λόγος περὶ Τριάδος (318). Ὁ Ἀρειος, πρεσβύτερος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐξέφρασε τότε τὴν δοξασίαν, ὅτι ὁ υἱὸς ἐκτίσθη ποτὲ ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς πρῶτον κτίσμα, καὶ ὡς δημιουργὸς τοῦ κόσμου, κατηρτίσθη δὲ διὰ ὑψίστων φυσικῶν δώρων, καὶ ἐφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην ἀνάπτυξιν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς Θεὸς, ἀλλὰ μόνον πρέπει νὰ τιμᾶται ὡς Θεός. Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον ἐδίδασκεν ὁ Ἀρειος (κατὰ Ἀρειανῶν λόγ. β', 24) «ὥς ἄρα θέλων ὁ Θεὸς τὴν γεννητὴν κτίσαι φύσιν, ἐπειδὴ ἑώρα μὴ δυναμένην αὐτὴν μετασχεῖν τῆς τοῦ πατρὸς ἀκράτου χειρὸς καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ δημιουργίας, ποιεῖ καὶ κτίζει πρῶτως μόνος μόνον ἓνα, καὶ καλεῖ τοῦτον υἱὸν καὶ λόγον, ἵνα τούτου μόνου γενομένου, οὕτω λοιπὸν καὶ τὰ πάντα γενέσθαι δυναθῇ». Αὐτὸς δ' ὁ Ἀρειος λέγει (ἐπιστ. πρὸς Εὐσεβ.), ὅτι ἀὐτοῦ υἱὸς θελήματι καὶ βουλῇ ὑπέστη πρὸ χρόνων, καὶ πρὶν γεννηθῇ ἢ κτισθῇ, οὐκ ἦν». Ὁ Ἀρειος εἶχε μορφωθῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἦτο δὲ εὐγλωττος καὶ ὡς πεζὸς συγγραφεὺς καὶ ὡς ποιητῆς, δεινὸς διαλεκτικὸς καὶ φίλερις, ἄλλως αὐστηρὸς τὰ ἥθη. Ἐζήτησε δὲ νὰ φθάσῃ εἰς σαφεῖς δοξασίας περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ μονοθεϊσμοῦ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν σαβελλιανισμόν. Ὁ ἐπίσκοπος αὐτοῦ Ἀλεξάνδρος ἀντέταξε πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ὁ λόγος ἐγεννήθη ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς ἀπ' αἰῶνος, διὰ τοῦτο εἶναι ἴσος αὐτῷ. Συγκροτεῖ δὲ καὶ δύο συνόδους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, αἵτινες κατακρίνουσιν αὐτὸν καὶ καθαιροῦσιν. Ὁ Ἀρειος μετὰ τὴν καθαίρεσίν του ἔφυγεν εἰς Παλαιστίνην, καὶ ἐκεῖθεν δι' ἐπιστολῶν ἐζήτησε νὰ πείσῃ πολλοὺς περὶ τῆς ἀληθείας τῆς δοξασίας του (321). Ἐπέτυχε δὲ νὰ κερδίσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὸν λαὸν καὶ μέγα μέρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων. Πολλοὶ ἐκ τούτων δὲν συνεμερίζοντο μὲν ἐντελῶς τὴν δοξασίαν του, ἐθεώρουν ὅμως αὐτὴν ἀβλαβῆ. Οὕτως Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας. Ἄλλοι ἐθεώρουν τὸ ζήτημα ὑπερβαῖνον τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν καὶ μὴ διασαφηνισθὲν ὑπὸ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς Γραφῆς. Οὕτως ἐφρόνει Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας. Ὁ ἐ-

πισημότερος δὲ συγγραφεὺς, ὅστις ἐζήτησε νὰ ὑπερασπίσῃ καθ' ὅλα τὴν δόξαν τοῦ Ἀρείου, ἦτο ὁ σοφιστὴς Ἀστέριος ἐκ Καππαδοκίας (ἀπέθ. 330). Ὁ Κωνσταντῖνος ἀφοῦ εἰς μάτην παρήνευσε τοὺς ἐπισκόπους νὰ παύσωσιν ἐρίζοντες περὶ τοιοῦτου ἀσημάντου, ὅπως ἐνόμιζε, πράγματος, συνεχάλεσε κυρίως διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, δι' ἧς ἐφαίνετο ὅτι ἡπειλεῖτο νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἴδῃ ἡνωμένους τοὺς χριστιανούς, ὅπως ἡνώθη ὑπ' αὐτοῦ τὸ κράτος, γενικὴν σύνοδον τῶν ἐπισκόπων ἐν Νικαίᾳ (325). Περὶ τοὺς 300 ἐπισκόπους (κατὰ τὸν Εὐσέβιον ἐν βίῳ Κωνσταντίνου Γ', 8 περὶ τοὺς 250, κατὰ μεταγενεστέρους συγγραφεῖς 318) προσῆλθον σχεδὸν πάντες ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀρείου ἀπετέλουν τὴν μειονότητα. Ἐν τῇ μερίδι τοῦ Ἀλεξάνδρου διεκρίνοντο ὁ διάκονος Ἀθανάσιος, ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος, καὶ ὁ Ἀντιοχείας Εὐστάθιος· εἶχον δὲ οὗτοι ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ πλειονότης ὁμως τῶν ἐπισκόπων ἔμενεν ἀμφίβολος, φοβουμένη, μὴ διὰ μὲν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου καταβιδασθῇ ἡ ἀξία τοῦ υἱοῦ, διὰ δὲ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου περιπέσῃ ἡ ἐκκλησία εἰς τὸν σαβελλιανισμόν ἢ τὸν διθεισμόν. Ἀλλ' ἡ μερίς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπὲρ ἧς ἐκηρύχθη φανερώς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ, ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους. Ἡ ἀρειανικὴ διδασκαλία ἀπερρίφθη, ἡ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένετο δεκτὴ, ὀρισθεῖσα διὰ τῆς ἐκφράσεως «ὁ υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος τῷ πατρί». Ὁ ὅρος ἡ τὸ σύμβολον τὸ ὁποῖον ἐθέσπισεν ἡ σύνοδος εἶχεν οὕτω· «Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητὴν. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς μονογενῆ, τ. ἐ. ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένοντο, τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς· καὶ ἐρχόμενον· πάλιν κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν καὶ πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἦν, καὶ ἔξ. οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἐτέρας

ὑποστάσεως ἡ οὐσίας φάσκοντας εἶναι ἢ χτιστὸν ἢ ἀλλοιωτὸν ἢ τρεπτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους πάντας ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ ἀποστολικὴ ἐκκλησία» (Walchii, Bibliotheca symbolica vetus Langon. 1770 p. 75). Ἡ ἐκφρασις «ὁμοούσιος τῷ πατρὶ», ἣτις ἔως τότε ἐθεωρεῖτο ὡς σαβελλιανικὴ, διότι ὁ Σαβέλλιος εἶχεν αὐτὴν μεταχειρισθῇ ἐν ἄλλῃ ὁμως ἐννοίᾳ ἢ ἐν ἡ μετεχειρίσθη αὐτὴν ἢ ἐν Νικαΐᾳ σύνοδος, ἀπήρεσκεν εἰς πολλοὺς ἐπισκόπους ἐν τῇ συνόδῳ. Ἀλλ' εἴτε ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, εἴτε χάριν τῆς εἰρήνης ὑπέγραψαν πάντες. Μόνον δύο αἰγύπτιοι ἐπίσκοποι ὁ Θεωνᾶς καὶ ὁ Σεκοῦνδος ἡρνήθησαν νὰ ὑπογράψωσι καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθησαν μετὰ τοῦ Ἀρείου εἰς Ἰλλυρίαν. Καὶ Εὐσέβιος δὲ ὁ Νικομηδείας, ὅστις ὑπέγραψε μὲν τὸ σύμβολον, ἡρνεῖτο ὁμως νὰ ὑπογράψῃ καὶ τὸν κατὰ τοῦ Ἀρείου ἀναθεματισμὸν, μετὰ τρεῖς μῆνας συνεμερίσθη τὴν τυχὴν αὐτῶν. Ὁμοίως ὡς δόμοφρων τοῦ Ἀρείου ἐξωρίσθη εἰς Γαλλίαν ὁ Νικαῖας Θεόγνις. Ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ καῶσι πάντα τὰ τοῦ Ἀρείου συγγράμματα, ἀπειλουμένων τῶν διατηρούντων αὐτὰ διὰ θανάτου. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἐθεωρήθησαν ὡς ἐχθροὶ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν Πορφυριανοί. Δεν εἶναι ἀκριβῶς βέβαιος ὁ χρόνος, καθ' ὃν συνεκροτήθη ἡ περίφημος αὕτη σύνοδος, καθὼς οὐδὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν λαβόντων μέρος ἐν αὐτῇ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν. Τὰ πρακτικὰ αὐτῆς δεν διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐπίσης δε ἀβεβαίος εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κανόνων, οὓς ἐθέσπισεν ἡ σύνοδος. Ἐκ τῶν παρὰ πάντων ὁμολογουμένων ὡς γνησίων 20 κανόνων καὶ ἐξ ἄλλων αὐθεντικῶν πληροφοριῶν γνωρίζομεν, ὅτι οὐ μόνον ὁ Ἀρειος κατεκρίθη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι διαφοραὶ παρὰ τῶν πατέρων αὐτῆς διελυθησαν· διότι κατεσιγᾶσθησαν τὰ σχίσματα τοῦ Νοουτιανοῦ ἐν Ῥώμῃ καὶ τοῦ Μελετίου ἐν Αἰγύπτῳ, ὠρίσθησαν δε καὶ τὰ περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα· διετάχθη δηλ. πανταχοῦ νὰ ἑορτάζεται τοῦτο τὴν πρώτην κυριακὴν μετὰ τὴν πανσέληνον τῆς ἰσημερίας. Ὀλίγου δεῖν διέτασεν ἡ σύνοδος καὶ τὴν γενικὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου, ἣν προὔτειναν δυτικοὶ τινες ἐπίσκοποι. Ἀν δὲ τὸ ἐπικίνδυνον εἰς τὰ ἦθη τοῦ κλήρου τοῦτο μέτρον δεν ἐγένετο παραδεκτὸν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ δια-

μαρτύρησιν καὶ τοὺς σοφοὺς λόγους τοῦ ἐναρέτου καὶ πεπειραμένου ἀσκητοῦ Παφνουτίου. Ἐκτὸς τούτων ἐγένοντο καὶ τινες διατάξεις ἀφορῶσαι εἰς τὴν χειροτονίαν τῶν κληρικῶν, εἰς τὴν τάξιν τῆς ἱεραρχίας, εἰς τὴν παραδοχὴν αἰρετικῶν καὶ πεπωκότων καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα.

86.

Ἐξακολούθησις τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων. Ἐπικράτησις τῶν Ἡμιαρειανῶν καὶ τῶν Ἀρειανῶν.

Ἡ ἔρις, ὡς ἦτο ἐπόμενον, δὲν κατηνύσθη διὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ὁ Ἀθανάσιος ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς μερίδος τῆς ὑποστηριξάσης τὴν ἐν τῇ συνόδῳ παραδεκτὴν γενομένην διδασκαλίαν. Ἐν τῇ συνόδῳ παρῆν ὡς διάκονος, τῷ δὲ 328 ἐγένετο μητροπολίτης Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ἀθανάσιος μέχρι λατρείας ἀγαπώμενος ὑπὸ τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαοῦ ἠγωνίσθη κατὰ τὰ 45 ἔτη τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ βίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπὶ 20 ἔτη ἦτο φυγὰς ἢ ἐξόριστος, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἀληθῶς θεῖαν ἀξίαν τοῦ Χριστοῦ, μεθ' ἧς ἐπίστευεν, ὅτι συνεδέετο ἡ ἀπόλυτος σημασία τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἀρειανοί, οὓς οἱ ἀντίπαλοι δικαίως ἠλεγχον, ὡς ἀποκλίνοντας εἰς τὸν πολυθεϊσμόν, ἐαυτοὺς μὲν ἐθεώρουν ὡς ὑπερασπιστὰς τῆς ἐνότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς λογικῆς, τοὺς δὲ ὁπαδοὺς τοῦ Ἀθανασίου κατηγόρουν ὡς σαβελλιανιστὰς. Ἐπέτυχον δὲ μέγα μέρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων νὰ πείσωσι περὶ τούτου, στηριζόμενοι ἰδίως ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως ἐκείνης «ὁμοούσιος.» Ὁ Κωνσταντῖνος βλέπων πόσον ἐπιβλαβὴς ἀπέβαινεν ἡ ἔρις εἰς τὴν εἰρήνην τοῦ κράτους, ἠθέλησε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Ἀρειον νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκ τῆς ἐξορίας, ἐδέξατο δὲ παρ' αὐτοῦ ὁμολογίαν τινὰ πίστεως, ἐκφραζομένην δι' ἀορίστων καὶ γενικῶν ἐκφράσεων (328). Ἐκτὸς δ' αὐτοῦ ἀνεκλήθησαν ἀπὸ τῆς ἐξορίας καὶ οἱ ἄλλοι ἐξόριστοι φίλοι αὐτοῦ, ὁ Εὐσέβιος, ὁ Θεόγνης καὶ λοιποί. Ἀλλ' ἅμα ἐπιστρέψαντες οἱ ἀρειανοὶ ἤρξαντο νὰ ἐνεργῶσι κατὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὁ Εὐστάθιος κατηγορηθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαβελλιανισμῷ καὶ ἄλλοις ἐγκλήμασιν, ἐξωθεῖται τῆς ἐκκλησίας του (330) πρὸς μεγίστην τῶν Ἀντιοχείων λύπην. Καὶ ὁ Ἀθανάσιος δὲ, ὁ-

τις ἐπέμενεν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἀρείου, καθηρέθη ἐπὶ τινος ἐν Τύρῳ συνόδου (τῷ 335) καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐπίσης ἐξεδιώχθησαν καὶ οἱ ἐπίσκοποι Μάρκελλος ὁ Ἀγκύρας καὶ Παῦλος ὁ Κωνσταντινουπόλεως ὡς ὁμόφρονες τοῦ Ἀθανασίου. Ὁ Ἀρείος ἀπέθανε καθ' ἣν ἡμέραν ἐμελλε πομπωδῶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαν τῶν ἀγίων ἀποστόλων (336), κατὰ μὲν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τὴν γνώμην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τιμωρηθεὶς, κατὰ δὲ τὴν τῶν φίλων του ὑπὸ μαγικῶν τεχνῶν δηλητηριασθεὶς. Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας ἀπὸ τοῦ 338 ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐτέθη νῦν ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλῃς τινὸς μερίδος, ἥτις κυμαινομένη μεταξὺ τῆς δόξης τοῦ Ἀρείου καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ λόγος ἐγεννήθη μὲν προαιωνίως ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, δὲν εἶναι ὁμοούσιος αὐτῷ, ἀλλ' ὁμοιούσιος καὶ ὑποτεταγμένος αὐτῷ. Ἡ μερὶς αὕτη τῶν Εὐσεβιανῶν, βραδύτερον δὲ Ἡμιαρειανῶν κληθέντων, ἥτις ἐδέχθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς καὶ τοὺς ἀρειανούς, ἠναγκασμένους νὰ κρύπτωσι τὰς δοξασίας των ὑπὸ τὰς ἀορίστους ἐκείνων ἐκφράσεις, ἐπεκράτει ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τῆς μερίδος δὲ ταύτης ἡ πίστις ἐκηρύχθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδων (341), ὧν τὰ σύμβολα διαφέρουσι μόνον κατὰ τοῦτο τοῦ ἐν Νικαίᾳ, ὅτι παραλείπουσι τὸ «ὁμοούσιος.» Ἀλλως εἶναι κατὰ πάντα ὅμοια. Πρὸχ. ἐν τῷ πρώτῳ συμβόλῳ τῆς Ἀντιοχείας ἀναγινώσκομεν· «Εἰς ἓνα υἱὸν τοῦ Θεοῦ μονογενῆ, τὸν πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ὑπάρχοντα καὶ συνόντα τῷ γεγεννηκότι αὐτὸν πατρὶ κτλ.» Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ· «Εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Θεόν, δι' οὗ τὰ πάντα, τὸν γεννηθέντα πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ὅλον ἐξ ὅλου, μόνον ἐκ μόνου, τέλειον ἐκ τελείου. . . τὸν ὄντα ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸν λόγον. . . Εἰ τις παρὰ τὴν ὑγιᾶ τῶν Γραφῶν πίστιν διδάσκει, λέγων ἢ χρόνον ἢ καιρὸν ἢ αἶωνα, ἢ εἶναι ἢ γεγονέναι πρὸ τοῦ γεννηθῆναι τὸν υἱόν, ἀνάθεμα ἔστω.» Μεταξὺ τῶν Εὐσεβιανῶν δὲν ἐπεκράτει ὁμως πλήρης ὁμοφωνία. Συνήθως μετεχειρίζοντο οἱ Ἡμιαρειανοὶ οὗτοι τὴν ἐκφρασιν ὁμοιούσιος, οὐχὶ ὅπως προσβάλῃ τὴν ἀληθῆ θεότητα τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ

πατὴρς ὡς πρώτης αἰτίας, καὶ τὴν ὑποταγὴν τοῦ υἱοῦ. Ἀπέχρουν δὲ τὸ ἰσότημον. Οὕτως ἐφρόνουν οἱ πλείστοι ἡμιαρειανοὶ καὶ μάλιστα οἱ περὶ τὸν Καισαρείας Εὐσέβιον. Οἱ περὶ τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον τὸναντίον ἐφαίνοντο ἀποκλίνοντες μᾶλλον εἰς τὴν δόξαν τοῦ Ἀρείου, προτιμῶντες τὴν ἔκφρασιν «ἐτερούσιος.» Ὑπὲρ τοῦ Ἀθανασίου μόνον ὀλίγοι ἐπίσκοποι ἦσαν ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἶχεν ὁμως ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν δύσιν ἅπασαν μετὰ τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου Ἰουλίου τοῦ Α'. Ἐν τῇ ἐν Σαρδικῇ συνόδῳ (347) κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου ἐμελλον ἀμφοτέραι αἱ μερίδες νὰ συνδιαλλαγῶσιν, ἀλλὰ διεσχίσθησαν ἐτι ὀριστικώτερον, διότι οἱ ἀνατολικοὶ ἐγκαταλιπόντες πάραυτα τὴν πόλιν ταύτην συνεκρότησαν διαφόρους συνεδριάσεις ἐν Φιλιππουπόλει. Ὁ Κωνστάντιος, ὅστις ἀπέκλινεν εἰς τοὺς ἡμιαρειανούς, ἀπειλούμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντος, ἠναγκάσθη νὰ ἀφήσῃ τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀλεξανδρείαν (349). Ἀλλὰ μονοκράτωρ γενόμενος (353), διέταξε νὰ καταστρέψῃ τὸν καθεδρικὸν ναὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ ἐσπούδασε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δύσει νὰ ἐξαλείψῃ τὴν πίστιν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ἐπὶ τῶν ἐν Ἀρελάτῃ (353) καὶ Μεδιολάνῳ (355) συνόδων ἐξεδιάσθη παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἡ κατὰ χρισίς τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἡμιαρειανικὸν σύμβολον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐκήρυττε παρρησίᾳ, ὅτι ἀπῆτει νὰ γίνῃ ὅ,τι ἤθελεν αὐτός. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Λιβέριος πιεζόμενος ἐγκατέλιπε πρὸς καιρὸν τὴν πίστιν τῆς Νικαίας (Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορ. δ', 15). Ὁ Ἀθανάσιος ἐξορίζεται, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ οἱ θερμότεροι ὁπαδοὶ τοῦ Λουκίφερος ὁ Καλάρεως, Ἰλάριος ὁ Πικταβίου, καὶ ὁ Κορδούης Ὁσιος. Ἡ ἐκκλησία ἐφαίνετο ὅτι εἶχε ἅπασα καταστῆ ἡμιαρειανική. Ἀλλὰ μετὰ τὰς νίκας τῶν ἐφανερώθη ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν εὐσεβιανῶν καὶ τῶν κεκηρυγμένων ἀρειανῶν. Ἀχάχιος ὁ ἐπίσκοπος Καισαρείας ἐζήτησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἀποκρύψῃ τὰς διαφοράς, ἀποφεύγων τὴν χρῆσιν πασῶν τῶν περὶ ὧν ἡ ἕρις ἐκφράσεων, ὡς παρὰ τὴν Γραφὴν οὐσῶν, ἀλλ' ὁ Ἀέτιος καὶ ὁ Εὐνόμιος κηρύττοντες, ὅτι τὸ θεῖον δύναται νὰ γνωσθῇ τοσοῦτον σαφῶς, ὅπως καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, διεμόρφωσαν τὰς δοξασίας τοῦ Ἀρείου. οὕτως· ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ δὲν πρέπει κατ' αὐτοὺς νὰ πα-

ραδεχώμεθα ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν πατέρα κατ' οὐσίαν καθ' ὅτι ὁ μὲν εἶναι γεννητός, ὁ δὲ ἀγέννητος· ὁ υἱὸς εἶναι ἀνόμοιος τῷ πατρὶ. Οἱ εὐσεβianoὶ συνήχθησαν νῦν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Βασιλείου ἐπισκόπου Ἀγκύρας καὶ Γεωργίου ἐπισκόπου Λαοδικείας. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ὑπὲρ τῶν ἡμιαιρεϊανῶν, ἀλλὰ ἰσχυροὶ τινες παρὰ τῇ αὐτῇ αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀρειανούς εὖνουν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσι φανερώς τὰς ἐκφράσεις των, ἔπεισαν τὸν αὐτοκράτορα, πρὸς ἐπάνοδον τῆς εἰρήνης, νὰ ἀπαγορευθῶσι καὶ τῶν ἄλλων δύο μερίδων οἱ τύποι. Τοῦτο κατωρθώθη ἐν τῇ ἐν Σιρμίῳ Β' συνόδῳ (357). Ἀλλ' ἐν ἔτος μετὰ ταῦτα, οἱ ἡμιαιρεϊανοὶ νομίζοντες, ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Σιρμίῳ ἐκείνης συνόδου ἡνόουν τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρειανῶν, συνεκρότησαν ἐν Ἀγκύρᾳ ἰδίαν σύνοδον (358), ἣτις κατακρίνασα τὸν ἀρειανισμόν, ἐκήρυξε πάλιν τὸν ἡμιαιρεϊανισμόν. Ὁ Κωνστάντιος πεισθεὶς καὶ αὐτός, ὅτι ἡ ἐν Σιρμίῳ ἐκείνη σύνοδος ἀπέβη ὑπὲρ τῶν ἀνομοίων, ἐζήτησε, καὶ ἀπερρίφθησαν ἐν τῇ Γ' ἐν Σιρμίῳ συνόδῳ (358) αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς καὶ ἐγένοντο παραδεκτοὶ οἱ ἀναθεματισμοὶ τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συνόδου. Οἱ ἀνόμοιοι ἰδόντες ἑαυτοὺς οὕτω πανταχόθεν κατακρινομένους, ὅπως προσληφθῶσιν ἐν τῇ μερίδι τῶν ἡμιαιρεϊανῶν, διετύπωσαν τὴν διδασκαλίαν των διὰ τῆς ἐκφράσεως· ὁ υἱὸς ἐστὶν ὁμοιος τῷ πατρὶ κατὰ πάντα, ὡς αἱ ἁγίαι Γραφαὶ λέγουσί τε καὶ διδάσκουσιν· εἰξευρον δὲ νὰ πείσωσι τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι ἐν τῷ τύπῳ τούτῳ ἠδύναντο πᾶσαι αἱ μερίδες νὰ ἐνωθῶσι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰδοποιήθησαν πάντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ προσεκλήθησαν νὰ συγχροτήσωσι ταύτοχρόνως σύνοδον (359) οἱ μὲν δυτικοὶ εἰς τὸ Ἀρίμινον τῆς Ἰταλίας, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ εἰς τὴν Σελεύκειαν τῆς Ἰσαυρίας. Μετὰ πολλὰς δυσκολίας κατωρθώθη ἡ παραδοχὴ τοῦ τύπου ἐκείνου παρὰ τῶν πλείστων ἐπισκόπων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης ἐνώσεως, δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἐσωτερικὴ δογματικὴ διαίρεσις. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐπῆλθον νέα σχίσματα. Εἰς τοιαύτην ταραχὴν ἀφῆκε τὰ πράγματα ὁ Κωνστάντιος ἀποθανὼν (361). Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἥλλαξεν ἡ θέσις πῶν πραγμάτων. Ὁ Ἰουλιανὸς ὡς ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλη-

σίας, διὰ τοῦτο δὲν ἠνόνησεν οὔτε τὴν μὲν, οὔτε τὴν δε τῶν μερίδων. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰοβιανοῦ τοῦ κηρυχθέντος ὑπὲρ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἀνέκτησεν ἡ μερίς τοῦ Ἀθανασίου πᾶσαν σχεδὸν τὴν πρώτην αὐτῆς ἀκμὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ὁ τῷ 364 τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀναβάς Οὐάλης προσέκειτο τοῖς ἀρειανεῖς, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἤρξαντο ὑπ' αὐτοῦ νὰ καταδιώκωνται πάλιν. Μόνον δὲ ἐν τῇ δύσει ἀπήλαυον ἡσυχίας, διότι ὁ ἐκεῖ αὐτοκράτωρ Οὐαλεντιανὸς ὁ Α' διέκειτο εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτούς.

87.

Συνέχεια. Πτωσις τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ ἡμιαρειανισμοῦ.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ἀρειανισμὸς ὑπεστηρίζετο οὕτω διὰ τῆς βίας, πολλαὶ περιστάσεις συνέτειναν ἵνα ἐπικρατήσῃ πάλιν ἡ πίστις τῆς Νικαίας. Ὅτε οἱ ἀρειανοὶ ἤδη ἐπὶ Κωνσταντίου ἠθέλησαν νὰ κηρύξωσι σαφῶς καὶ ἀπροκαλύπτως τὴν δοξασίαν των, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἡρέσκοντο εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀοριστίαν τῶν περὶ τοῦ λόγου ἐκφράσεων, ἐδιχογνώμησαν πρὸς αὐτούς. Οἱ ἐν Νικαίᾳ ὀρισμοὶ τοῦναντίον ἐφαίνοντο ὡς ἀκριθέστεραι ἀναπτύξεις τῶν προτέρων ἐκείνων ἐκφράσεων. Ἐπειτα ἡ ἐνότης ἡ ἐπικρατοῦσα μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῆς πίστεως τῆς Νικαίας ἐπέβαλλεν αὐτοῖς σεβασμὸν, ἐνῶ αἱ ἀτελεύτητοι διαιρέσεις τῶν εὐσεβιανῶν ἐμελλον ἀναγκαιῶς νὰ ψυχράνωσι τοὺς πλειοτέρους ἐπισκόπους πρὸς τὴν μερίδα ταύτην. Εἰς ταῦτα προσετέθη τέλος καὶ τὸ ὅτι ὁ νῦν ἐν Αἰγύπτῳ ἀναπτυχθεὶς καὶ παρὰ πάντων θαυμαζόμενος μοναχικὸς βίος συνεδέετο μετὰ τοῦ Ἀθανασίου στενῶς, καὶ πανταχοῦ ὅπου κατὰ μικρὸν ἐξηπλοῦντο, οἱ μοναχοὶ ἐνήργουν ὑπὲρ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Ἐντεῦθεν αἱ συχναὶ ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν καταδιώσεις παρὰ τῶν ἀρειανῶν. Οἱ ἐν Καππαδοκίᾳ μοναχοὶ εἶχον διακόψει τὴν πρὸς τὸν Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπον Γρηγόριον, τὸν πατέρα τοῦ θεολόγου, ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, διότι εἶχεν υπογράψει ἀμφίβολόν τινα τύπον συμβόλου. Οὕτως ἤρξαντο κατὰ μικρὸν οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς νὰ προστίθενται εἰς τὴν μερίδα τοῦ Ἀθανασίου. Πρῶτος ἐκ τῶν εὐσεβιανῶν ἐκηρύχθη ὑπὲρ αὐτῆς ὁ

Νικαίας Μελέτιος, εὐθύς ἄμα γενόμενος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἐὰν ὁ Οὐάλης ἀντὶ τῶν ἀρειανῶν ἤθελεν εὐνοήσῃ τοὺς ἡμιαρειανούς, ἤθελε βεβαίως μεγάλως παρεμποδίσῃ τὴν ταχείαν ταύτην ἐξάπλωσιν τῆς μερίδος τῆς Νικαίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐζήτει καταθλίβωσιν πᾶσαν ἄλλην διδασκαλίαν, νὰ ἐπιβάλλῃ πανταχοῦ τὸν ἀρειανισμόν, ὥθει τοὺς ἡμιαρειανούς καὶ τοῦτο εἰς τὸ νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς Νικαίας, οἵτινες κατεδιώκοντο μὲν καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἦσαν ὅμως ἰσχυροὶ ἐν τῇ δύσει. Οὕτως ἠδύναντο οἱ ἡμιαρειανοὶ φεύγοντες τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ διωγμούς, νὰ ἐλπίσωσι βοήθειάν τινα ἐν τῇ δύσει. Καὶ πραγματικῶς ἐπὶ πολλῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ γενομένων συνόδων ἐκηρύχθησαν μέγα μέρος τῶν ἡμιαρειανῶν τούτων ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, καὶ ἀνήγγειλαν τοῦτο τοῖς ὀρθοδόξοις. Ὁ Σωκράτης λέγει (ἐκκλ. ἱστορ. δ', 12), ὅτι ἐφόβω μᾶλλον ἢ βίᾳ στενοχωρούμενοι, κατὰ πόλεις διεπρεσβεύοντο πρὸς ἀλλήλους δηλοῦντες, δεῖν ἐξ ἀνάγκης καταφεύγειν περὶ τε τὸν ἀδελφὸν τοῦ βασιλέως (Οὐαλεντιανὸν τὸν Α') καὶ ἐπὶ Λιδέριον τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, ἀσπάζεσθαι τε τὴν ἐκείνων πίστιν μᾶλλον ἢ κοινωνεῖν τοῖς περὶ Εὐδόξιον. Ὁ Εὐδόξιος οὗτος ἦτο ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας πρὸ τοῦ Μελετίου, κεκηρυγμένος ὑπὲρ τῆς ἀρειανικῆς διδασκαλίας, ὁ ὑπὸ τοῦ Οὐαλεντος προαχθεὶς ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπου δὴποτε δὲ καὶ ἂν ἀντέπραττε κατὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ὁ Οὐάλης, ὑποστηρίζων τοὺς ἀρειανούς, κατὰ μικρὸν προσήλθον οἱ πλεῖστοι ἡμιαρειανοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ὑπὲρ ἧς νῦν ἤρχισαν νὰ ἐνεργῶσι καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Ὁ Οὐάλης ἀπέθανε πρὸ 378. Ὁ ἀγὼν διήρκει ἐτι, ὅτε ὁ Ἀθανάσιος, τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἐν εἰρήνῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ του διάγων, ἀπέθανε (373). Ὁ διάδοχος τοῦ Οὐαλεντος Γρατιανὸς, ὢν ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, παρεῖχε τοῖς καθολικοῖς ἡσυχίαν.

88.

Σύγχρονοι δευτερεύουσαι ἱριδες. Σχίσματα.

Κυρίλλου Ἱεροσολ. Κατ. ΙΕ', 27-33. Ἀθανασ. κατὰ Ἀρειανῶν 24-35.

Ἐπιφ. αἰρ. 72. Ἀθανασ. περὶ συνόδων 26. Σωκράτ. β', 19. — Βασιλείου ἐπιστ. 113. Ἀθ. α. σ. πρὸς Παλλάδιον. Πρὸς Σεραπ. Ἐπιφ. αἰρ. 74. Γρηγορ. Ναζ. λόγ. 37. — Θεοδώρ. αἰρ. κακομ. δ', 8. Γρηγ. Νύσσης ἀντιρρ. πρὸς Ἀπολλιν. — Γρηγορ. Ναζ. Περὶ βίου αὐτοῦ στίχ. 4514. Ἐπιφ. αἰρ. 73. Σωκράτ. β', 44. Σωζομ. δ', 26 καὶ Θεοδώρ. β', 27.

Συγχρόνως μετὰ τῆς ἀρειανικῆς ἐρίδος ἔλαβον χώραν καὶ ἄλλαι τινὲς δευτερεύουσαι δογματικαὶ συζητήσεις, ἐξ ἐκείνης προκληθεῖσαι, καθὼς καὶ τινὰ σχίσματα. 1. Μάρκελλος ὁ ἐπίσκοπος Ἀγχύρας, ἐν Νικαίᾳ ὑπερασπιστὴς θερμὸς τοῦ νικήσαντος δόγματος, ἐφαίνετο, ὅτι ἐπεβεβαίωνε τὴν κατὰ τούτου κατηγορίαν τοῦ σαβελλιανισμοῦ, κηρύττων τὸν λόγον ὡς τὴν αἰώνιον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἣτις ὡς δημιουργικὴ τοῦ κόσμου δύναμις προελθοῦσα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐγένετο υἱὸς, ἴδιον πρόσωπον, μόνον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὡς τῆς μόνης γεννήσεως· μέλλει δὲ μετὰ τὴν κρίσιν νὰ γίνῃ αὔθις ἐν μετὰ τῆς θεότητος. Τὸν Μάρκελλον τοῦτον ἐνῶ οἱ ἀνατολικοὶ κατέχριναν ἐν Κωνσταντινουπόλει (336), ἐζήτησαν νὰ ὑπερασπισθῶσιν οἱ δυτικοὶ ὡς ὀρθοφρονοῦντα ἰδίως ἐν τῇ ἐν Σαρδικῇ συνόδῳ. 2. Ἐπίσης καὶ ὁ Φωτεινός, ἐπίσκοπος Σιρμίου, ἐπίστευε τὸν Χριστὸν ὡς ἄνθρωπον, καὶ μόνον καθ' ὅσον πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καθωσιώθη τῷ Θεῷ καὶ ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ λόγου, θείας τινὸς δυνάμεως, ὠνόμαζεν αὐτὸν καὶ υἱὸν Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φωτεινοῦ κατεκρίθη ὑπὸ τῶν εὐσεβιανῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδῳ (345), αὐτὸς δὲ καθηρέθη ἐπὶ τῆς πρώτης ἐν Σιρμίῳ συνόδου (351)· ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Ἀθανασίου ὁπαδοὶ ἔσπευσαν ἀπορρίπτοντες τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἐν τῇ ἐν Μεδιολάνοις συνόδῳ (347) νὰ δικαιολογηθῶσιν ἀπέναντι τῶν ἐχθρῶν των κατηγορούντων αὐτοὺς ὡς ὁμόφρονas τῷ Μαρκέλλῳ καὶ τῷ Φωτεινῷ. Οἱ φωτεινιανοὶ διεσώζοντο μέχρι Θεοδοσίου τοῦ Β'. 3. Τὸ ἅγιον πνεῦμα ἔπρεπε κατὰ τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ νὰ συμμερισθῇ πάσας τὰς τύχας τῆς περὶ τοῦ λόγου διδασκαλίας, ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶσα ἡ προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸ περὶ τοῦ λόγου ζήτημα, ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀόριστος ἡ περὶ αὐτοῦ διδασκαλία. Ὅτε ὁμως ἡμιαρειανοὶ προσελθόντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, διετήρουν ἔτι τὴν περὶ τοῦ πνεύματος ὡς κτίσματος γνώμην, ἔγνω ὁ Ἀθανάσιος ἀναγκαῖον νὰ κηρύξῃ τὸ

πνεῦμα ἴσον τῷ υἱῷ καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ τοὺς ἐχθρούς του (ἀπὸ τοῦ 362) ὡς πνευματομάχους. Κατὰ τὸν Μακεδόνα, ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ἓνα τῶν κορυφαίων τῶν ἡμειρεϊανῶν, ὠνομάσθησαν οὗτοι Μακεδονιανοί. Ἀλλ' ἔτι ὑπῆρχεν ἡ περὶ τοῦ πνεύματος κρίσις ἐλευθέρα οὕτως, ὥστε τινὲς μὲν ἐθεώρουν αὐτὸ ὡς ἐνέργειάν τινα τοῦ Θεοῦ, ἄλλοι ὡς τι κτίσμα, ἄλλοι ὡς ἀληθὴ Θεὸν, ἄλλοι δὲ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀπέφευγον νὰ ὀρίσωσιν ἀκριθέστερον τὰ κατ' αὐτό. Οὕτω λέγει Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (λόγ. θεολ. ε' περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος § 5). « Τῶν δὲ καθ' ἡμᾶς σοφῶν οἱ μὲν ἐνέργειαν τοῦτο (τὸ ἅγιον πνεῦμα) ὑπέλαβον, οἱ δὲ κτίσμα, οἱ δὲ Θεὸν, οἱ δὲ οὐκ ἔγνωσαν ὁπότερον τούτων, αἰδοὶ τῆς Γραφῆς, ὡς φασιν, ὡς οὐδὲν ἕτερον σαφὲς δηλωσάσης. » Πρβλ. καὶ Hilar. (de Trinit. II, 29). Ἀλλ' ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἡ μετὰ ταῦτα ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένη, ἐδέχθη καὶ τοῦ πνεύματος τὴν θεότητα καὶ τὴν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἰσότητά¹. 4. Ὅσον ὀριστικώτερον ἀνεγνωρίζετο ἐν τῷ Χριστῷ ὁ Θεὸς, τοσοῦτον ἐφαίνετο, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης αὐτοῦ δὲν ἀντεπροσωπεύετο ἀρκούντως διὰ τῆς ἀπλῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου. Διὰ τοῦτο ὅτε ὁ Ἀπολλινάριος, ἐπίσκοπος Λαοδικείας, λίαν πεπειδευμένος τὴν χλασικὴν παιδείαν ἀνὴρ καὶ φίλος τοῦ Ἀθανασίου, ἐδίδαξεν (ἀπὸ τοῦ 362), ὅτι ὁ Λόγος δὲν ἠνώθη ἀπλῶς μετὰ τινος ἀνθρωπίνου σώματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τινος ψυχῆς, ὣν αὐτὸς ἀντὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἀπήντησεν ἐναντίωσιν, διότι τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐφαίνετο τελεία ἡ ἑνωσις τῆς θεότητος μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος, δι' ἧς ἐξησφαλίζετο ἡ ἀπολύτρωσις. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπολλιναρίου εἶχεν ἄλλως τε πολὺν ἀτόπους συνεπειάς. Μεταξὺ τῶν ἄλλων κατ' αὐτὴν ἡ θεία φύσις ὑπέστη τὸν θάνατον καὶ τὰς ἀλγηδόνας. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπολλιναρίου ἐξηπλώθη εἰς πάσας σχεδὸν τῆς ἀνατολῆς τὰς ἐπαρχίας. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ταχέως διηρέθησαν εἰς διαφόρους μερίδας. Ἐπὶ τέλους δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ σωθῇ. Προσβλη-

¹ Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύμενον, καὶ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. — Σύμβολ. Β' οἴκου. συν.

θεῖσα παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων, τῶν συνόδων καὶ τῶν πεπαι-
δευμένων, ἐξέλιπε μετὰ μικρὸν χρόνον.

Αἱ ἀρειανικαὶ ἔριδες ἐγέννησαν καὶ τὰ σχίσματα τοῦ Μελε-
τίου ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῦ Λουκιφέρου ἐν τῇ δύσει. Ὅτε ὁ Με-
λέτιος, ἐπίσκοπος γενόμενος Ἀντιοχείας, προσῆλθεν εἰς τοὺς
ὁπαδοὺς τῆς Νικαίας, ἡ ἀρχαία μερίς τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀν-
τιοχείας, οἱ λεγόμενοι Εὐσταθιανοί, ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Παυ-
λίνου νῦν διευθυνόμενοι, ἤρνοῦντο νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς
ἄλλοτε εὐσεβιανὸν ὄντα. Οὕτω διεσχίσθη ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ κλη-
ρος καὶ λαός. Ἡ ἔρις ἐνισχύθη καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν περὶ
τὸν Παυλῖνον λέγοντες ὑπόστασιν, ἐννόουν οὐσίαν (essentia),
οἱ δὲ περὶ τὸν Μελέτιον ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν ὑπόστασις ἐννόουν
πρόσωπον. Τὴν ἀφορμὴν εἰς τὸν περὶ τῆς λέξεως ταύτης ἀγῶνα
ἔδωκεν ὁ ὑπὸ τοῦ Φωτεινοῦ ἀνανεωθεὶς σαβελλιανισμός. Ἐπειδὴ
καὶ ὁ Σαβέλλιος ἐδίδασκε μίαν ὑπόστασιν καὶ τρία πρόσωπα. Διὰ
τοῦτο ὁ μέγας Βασίλειος καὶ οἱ ἀνατολικοὶ ἐν γένει προϋτίμων
τὴν ἔκφρασιν τρεῖς ὑποστάσεις (ἐπιστ. 381). Βραδύτερον ἦτο ἐν
χρήσει ἡ ἔκφρασις « ἐνυπόστατον πρόσωπον. » Τὸ Μελετιανὸν
λοιπὸν σχίσμα ἐνισχύθη διὰ τούτου, ὅτι οἱ μὲν μετεχειρίζοντο
τὴν ἔκφρασιν τρεῖς ὑποστάσεις ἐν τῇ θεότητι, ἡ δὲ ἄλλη μερίς
τρία πρόσωπα. Ἡ ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον προσκληθεῖσα σύνοδος
ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (362) ἐζήτησε δ' ὑπερβολικῆς ἡπιότητος πρὸς
τοὺς ἀντιδοξοῦντας νὰ κατασιγάσῃ τὴν ἔριδα ἐκείνην (ἐπιστ.
συνοδική συνόδ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ Mansi III, 345). Ἀλλὰ
Λουκίφερος ὁ ἐπίσκοπος Καλάρεως ἐν Σαρδικῇ, πεμφθεὶς, ἵνα
κατασιγάσῃ τὸ σχίσμα, ἐνίσχυσε τοῦτο, χειροτονήσας τοῖς ἀν-
τιθέτοις τοῦ Μελετίου (τοῖς εὐσταθιανοῖς) ἐπίσκοπον τὸν Παυλῖ-
νον. Εἰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Λουκίφερος δυσαρεστηθεὶς ἕνεκα τῆς
ἡπιότητος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου ὡς ὁπαδὸς τῆς αὐστη-
ρᾶς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ἀπεσχίσθη μετὰ τῶν ὁπαδῶν του
ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας (Λουκιφεριανὸν σχίσμα), διότι δὲν ἠνείχετο
νὰ ἀναγνωρίζωνται ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτῶν οἱ ἐκ τῶν ἀρειανῶν
ἢ ἡμιαρειανῶν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν προσερχόμενοι,
διὰ τῆς πράξεως ὁμῶς ἐκείνης εἶχε θέσει μέγα κώλυμα εἰς τὴν
ἑνωσιν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας μερίδος τῶν ὁπαδῶν τῆς Νικαίας.
Οἱ ἐν τῇ δύσει καὶ οἱ αἰγύπτιοι ἀνεγνώριζον τὸν Παυλῖνον, οἱ

ἐν τῇ ἀνατολῇ ὀρθόδοξοι τὸν Μελέτιον, ὥς κανονικὸν τῆς Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον.

89.

Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικὴ σύνοδος καὶ ἡ ἁγία Τριάς.

Ὅ,τι συνεπῶς ἐνέκειτο ἐν τῇ τάσει τῆς ἐκκλησίας, διεξήχθη νικηφόρως διὰ τῆς μακρᾶς καὶ ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως τοῦ ἐν τῇ πίστει τῆς Νικαίας ἀνατραφέντος Θεοδοσίου τοῦ Α'. Ὅτε οὗτος κηρύττων, ὅτι μόνον οἱ ὁπαδοὶ τῆς πίστεώς του ἔπρεπε νὰ καλῶνται καθολικοὶ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτῆς ὡς παράφρονες καὶ ἄτιμοι αἵρετικοὶ ἔπρεπε νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν θείαν, ταχέως δὲ καὶ εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτοῦ δίκην (L. 2. Cod. Theod. de fide cath. XVI, 1) ἤλαυνεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εὗρεν ἐπίσκοπον τῆς μερίδος τῆς Νικαίας Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, κηρύττοντα ἐν ἐκκλησίᾳ προαστίου τινός, ἀλλὰ μετ'ὀλίγον ἤγαγεν αὐτὸν πομπωδῶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ἀποδιώξας δὲ τοὺς ἀρειανοὺς ἐξ ἀπασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς, συνεχάλεσε σύνοδον εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 381, ὅπως κηρύξῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν του καὶ κατακρίνῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς (Mansi III, p. 521. Σωκρ. V, 6. Θεοδωρ. V, 7). Ἡ Β' αὕτη οἰκουμενικὴ σύνοδος συνίστατο μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν μακεδονιανῶν ἐξ 180 ἐπισκόπων. Ἡ διαίρεσις τῶν ὁπαδῶν τῆς Νικαίας (πρβλ. § 88) ἐξέλιπεν ἐν αὐτῇ. Ὁ Μελέτιος προσεκληθὴ ἐν αὐτῇ, καὶ μάλιστα ἐχρημάτισε καὶ πρόεδρος αὐτῆς. Ἡ σύνοδος ἐπεκύρωσε καὶ ἐξηκρίβωσε τὸ σύμβολον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου δι' ἐκφράσεων, αἵτινες ἐξήχθησαν ἐκ τῆς μακρᾶς συζητήσεως μετὰ κατακρίσεως τῶν εὐνομιανῶν, τῶν μακεδονιανῶν καὶ τῶν ἀπολλιναριστῶν¹. Τὸ πνεῦμα δὲν ὠνομάσθη ἐν τῷ συμβόλῳ ῥητῶς

¹ Ἰδοὺ τὸ σύμβολον τῆς συνόδου ταύτης· Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, δι' αὐτὰ πάντα

Θεός. Ἐδίστασαν δὲ οἱ ἐπίσκοποι τῆς συνόδου νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ἐκφρασιν ταύτην, μὴ ἀπαντῶσαν ἐν τῇ Γραφῇ, ὅπως μὴ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τοὺς πολλοὺς πολεμίους τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ πρὸς νέας ἐριδας. Ἐν τῇ δύσει ἦσαν ἀνεκτοὶ οἱ ἀρειανοὶ ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β', ἕως οὗ ὁ Θεοδόσιος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καταπιέσῃ καὶ αὐτὸς τούτους, ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως δὲν ἤθελε βοηθήσῃ αὐτὸν κατὰ τοῦ στασιάζαντος Μαξίμου (388). Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐκλείπουσιν ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Μόνον μεταξὺ τῶν γερμανικῶν λαῶν, ἰδίως τῶν Βουργουνδίων, Γότθων καὶ Βανδάλων, διετηρήθη ἐπὶ μακρότερον χρόνον ὁ ἀρειανισμός. Ἐν τῇ συνόδῳ ἐκηρύχθη ἔνθεν μὲν ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ, ἐτέρωθεν δὲ ἡ θεότης τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, χωρὶς νὰ ὑποδειχθῇ ἡ σχέσις τῶν δύο τούτων διδασκαλιῶν. Ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσιν ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου μέχρι τοῦ Αὐγουστίνου ἡ σχέσις αὕτη ὠρίσθη ὡς ἑξῆς. Ἡ ἐννοια τῆς Τριάδος ἐξελήφθη ὡς Τριάς θείων προσώπων ἡ ὑποστάσεων ἐν τῇ ἐνότητι τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐκηρύχθη ὡς μυστήριον τ. ἑ. ὡς διδασκαλία ὑπερβαίνουσα τὴν ἀνθρωπίνην κατὰληψιν¹.

ἰγίνετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα· σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας· καὶ νεκροὺς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ σὺμψοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

¹ Μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν πατέρων καὶ τῶν δυτικῶν ἀνεφάνη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγουστίνου ὡς πρὸς τὸ ἅγιον πνεῦμα ἡ διαφορὰ, ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἐδίδασκον, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἀπλῶς κατὰ τὸ σύμβολον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. Καὶ ὁ Αὐγουστίνος ὅμως ὁ πρῶτος διδάξας κατὰ τινὰς τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, λέγει ὅτι *principaliter* ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα. Εἰς τὸ σύμβολον ἐγένετο ἡ τοῦ *filioque* προσθήκη τὸ πρῶτον ἐν τῇ συνόδῳ ἐν Τολέδῳ τῆς Ἰσπανίας τῷ 589, κατὰ δὲ τὸν Η' αἰῶνα ἤτο ἤδη γενικῶς παραδεγμένη ἡ προσθήκη ἐν τῇ φραγκικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ κατὰ τῶν ἀρειανῶν πάλιν ἐνόμιζον

Β'. Ἡ Ὠριγενικὴ ἔρις.

Ἐπιφάν. αἰρ. 44 ἐν τῷ Παναρίῳ. Hieronymi epist. 38—44. Rufini Praef. ad Orig. de principiis καὶ Apolog. in Hieronymi apolog. c. Rufinum.

90.

Συνέσιος, Ἐπιφάνιος, Ἱερώνυμος, Χρυσόστομος.

Ὡς πρὸς τὰς μὴ ὀρίσθεις διὰ τοῦ ἀποστολικοῦ συμβόλου ἢ διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων διδασκαλίας ἐπεκράτει περὶ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος εἰσέτι ἐλευθέρα τις ποικιλία. Οὕτω Γρηγόριος ὁ Νᾶζιανζηνὸς λέγει (Λόγ. λγ' ἐν τέλει): « Φιλοσόφει μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων. Ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον » (Πρβλ. καὶ Aug. De libro arbitrio III, 21). Τὸ πάθος, μεθ' οὗ διεξήγοντο αἱ συζητήσεις περὶ τῆς σχέσεως τοῦ λόγου πρὸς τὸν πατέρα, κατέστησαν τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοσοῦτον ἀποκλειστικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρθοδοξίας, ὥστε ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων οὐδεὶς ἐσχέπετο νὰ περιορίσῃ τὴν λοιπὴν ἐλευθέραν ἔρευναν. Πολλοὶ ἦσαν κεκηρυγμένοι ὠριγενισταί, οἷον Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Δίδυμος, καὶ ἄλλοι ἀπεδέχοντο πολλὰς ἀτομικὰς τοῦ Ὠριγένους δοξασίας περὶ τοῦ κόσμου, τῶν ψυχῶν, τῆς ἀναστάσεως, ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων (Πρβλ. § 50), χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ κατηγορηθῶσι παρά τινος. Ὁ Χαλκίδιος καὶ ὁ Συνέσιος συνδέοντες τὸν νεοπλατωνισμὸν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶχον καταντήσῃ εἰς ἔτι παραδοξότερας γνώμας. Καὶ ὁμως ὁ τελευταῖος προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος (410) ὑπὸ Θεοφίλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν διὰ μονομεροῦς καὶ ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου ἐγεννήθη ἀντίθεσις τις κατὰ τῆς ἐπὶ τῆς

πολλοὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἰσπανίας καὶ Γαλλίας ὅτι ὑψωνον τὴν ἀξίαν τοῦ υἱοῦ, ἐὰν ἐδίδασκον, ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ ὡς ὁμοουσίου τῷ πατρὶ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα. Ἡ ῥώμη τελευταία πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς δύσεως οὐχὶ πρὸ τοῦ Ι' αἰῶνος ἐδέχθη τὴν προσθήκην ἐπὶ τοῦ Βενεδίκτου τοῦ Η' (1014 μ. Χ.).

ἐλληνικῆς παιδείας στηριζομένης ἐλευθέρας θεολογικῆς ἐρεύνης, καὶ ἐπειδὴ ὁ Ὡριγένης ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγέτης αὐτῆς, καὶ κατὰ τοῦτου. Οἱ τῆς τάσεως ταύτης ἄνθρωποι, οἱ ἀποκλειστικῶς καὶ τυφλῶς τῇ παραδόσει ἀκολουθοῦντες, ἐχθροὶ ὄντες πάσης ἐλευθέρας ἐρέυνης, οὐδεμίαν ἤθελον νὰ ἀνεχθῶσι γνώμην, ἥτις δὲν ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἐν τοῖς πατράσιν. Ἐπὶ κορυφῆς τῆς μερίδος ταύτης ἵστατο ὁ ἐκ Παλαιστίνης Ἐπιφάνιος, ὁ θεωρούμενος ὡς πρότυπον μοναχικῆς αὐστηρότητος, ἐπίσκοπος Κωνσταντίας ἐν Κύπρῳ. Εἰς τούτου τὰ ἱστορικὰ ἔργα ὀλίγη ἱστορικὴ ἀκρίβεια ἀποδίδεται, ἰδίως τὸ κατὰ αἱρέσεων σύγγραμμα αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὡς γεγραμμένον μετὰ πολλοῦ πάθους. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ κατέταξεν ὁ Ἐπιφάνιος μετὰ τῶν αἵρετικῶν καὶ τὸν Ὡριγένη, ἀπήτησε δὲ παρὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀλεξανδρικῆς σχολῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἰωάννου ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, Ἰερωνύμου καὶ Ρουφίνου νὰ παραδεχθῶσι τὴν γνώμην του ταύτην (394). Ὁ Ἱερώνυμος, ἂν καὶ ἄλλοτε εἶχεν ὑπερασπίσει ἐνθέρμως τὸν Ὡριγένη, καὶ πᾶσαν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν εἶχεν ἀποδώσει εἰς τὸν φθόνον τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, φοβηθεὶς τότε μὴ ἡ ὀρθοδοξία του καταστῇ ὑποπίτος, ἐνέδωκεν εἰς τὸν Ἐπιφάνιον καὶ ἐγκατέλιπε τὸν Ὡριγένη. Κατόπιν δὲ τούτου διέκοψε πᾶσαν μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ἀλλὰ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Θεοφίλου, ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ἀποκατέστη πάλιν ἡ μετὰ αὐτῶν ἀρμονία. Ἐν τούτοις ἄφ' οὗ τῷ αὐτῷ ἔτει ἐπέστρεψεν εἰς Ῥώμην ὁ Ρουφίνος καὶ διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐν τῇ δύσει ἀκόμη ὀλίγον γνωστοῦ Ὡριγένους ἐσπούδαζε νὰ καταστήσῃ τὴν δύσιν εὖνον αὐτῷ, ἀντέστη αὐτῷ ὁ Ἱερώνυμος, σφοδρὸς δὲ μετὰ αὐτῶν ἡγέρθη συγγραφικὸς ἀγών. Ὁ Ὡριγένης κατακρίνεται μετὰ ταῦτα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὀλίγον βραδύτερον καὶ ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Ρουφίνος ἀνεχώρησε τότε εἰς τὴν Ἀκυλίαν, ὅπου ἐξηκολούθει νὰ ἐργάζεται εἰς μεταφράσεις ἐλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔργων, ἰδίως τοῦ Ὡριγένους.

Εἰς τὰς ἐρίδας ταύτας ἀνέμιξαν ἐπὶ τέλους καὶ τὸν Χρυσόστομον. Αἰγύπτιοί τινες μοναχοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσωσιν ἄλλως τὸν Θεὸν ὡς τὸ πρότυπον τοῦ ἀνθρώπου, εἰ

μὴ ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, ἣν ἐφαντάζοντο ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελείᾳ πνευματικότητι. Ἀλλ' ἡ δοξασία αὕτη εὗρε πολεμίους μεταξὺ τῶν ἄλλων μοναχῶν, τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ὡριγένους. Ὁ Θεόφιλος, ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (395—412), ἐνῶ πρότερον ἐδεικνύετο εὖνους τῷ Ὡριγένει, αἰφνης εἶτε ἕνεκα τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν τῶν Ὡριγενιστῶν, εἶτε ἐνδίδων εἰς τὰς ἀπειλάς τῶν ἀνθρωπομορφιτῶν ἐκείνων μοναχῶν, κηρύττεται κατ' αὐτοῦ, καὶ κατακρίνει τὴν μνήμην του (399), δι' ἐγκυκλίου δ' αὐτοῦ προσκαλεῖ καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους νὰ συμμερισθῶσι τὴν ἀπόφασίν του. Τινὲς τῶν παρ' αὐτοῦ διωκομένων ὠριγενιστῶν μοναχῶν, οἱ καλούμενοι μακροὶ ἀδελφοί, ἤλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀπὸ τοῦ 398 ἐπίσκοπος ἦτο ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ Θεοφίλου ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ὅστις ὅσον ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαὸν καὶ τὴν ἀγαθὴν μερίδα τοῦ κλήρου, τοσοῦτον ἦτο μισητὸς εἰς τοὺς διεφθαρμένους κληρικούς, τὴν αὐλήν καὶ ἰδίως τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν. Ὁ Χρυσόστομος ἐδέξατο τοὺς μοναχοὺς ἐκείνους, εἰ καὶ δὲν ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ κοινωνήσωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Γράψας δὲ πρὸς τὸν Θεόφιλον, ἐζήτηι νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτοὺς μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ ματαίως. Ὁ Θεόφιλος ἦτο ὠργισμένος κατ' αὐτῶν καὶ κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὡς δεξαμένου δῆθεν αὐτοὺς παρὰ τοὺς κανόνας εἰς τελείαν ἐκκλησιαστικὴν κοινωनीαν. Οὕτως εἶχον κατηγορήσει παρ' αὐτῷ τὸν Χρυσόστομον. Ἐν τούτοις οἱ μοναχοὶ ἐπεισαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ διατάξῃ τὸν Θεόφιλον νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ δικασθῇ ἐνώπιον τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ Θεόφιλος φθάσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀφοῦ ἐννόησε τὴν θέσιν τῶν ἐκεῖ πραγμάτων, ἀπὸ κατηγοροῦ ἀπέβη δικαστής. Διότι συνδεθεὶς μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου συνευδοκούς καὶ τῆς Εὐδοξίας, κατῴρθωσε νὰ κατηγορηθῇ οὗτος ὑπὸ ψευδῶν κατηγορῶν καὶ νὰ δικασθῇ ἐν τινι πρὸς τὴν δρῦν συνόδῳ (403), νὰ κατακριθῇ ἐν αὐτῇ καὶ νὰ ἐξορισθῇ. Αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι ἦσαν γελοῖαι. Μεταξὺ τῶν ἄλλων κατηγορεῖτο, ὅτι ἐζήλιτῶς καὶ οὐχὶ ὡς ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας! Ἐνεκα τῶν ἀπειλῶν τοῦ λαοῦ ἠναγκάσθη μὲν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἀνακαλέσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐξορίας ταύτης, ἀλλ' ἡ πονηρία τῆς αὐτοκρατείας κατῴρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐξορισθῇ πάλιν εἰς Πόντον (404). Ἡ

αὐτοκράτειρα λέγεται, ὅτι τελευταῖον εἶχε κατ' αὐτοῦ ὀργισθῇ ἕνεκα τῆς ἀρχῆς λόγου τινὸς αὐτοῦ, ἣν ἐθεώρησεν αὐτὴν ἀποβλέπουσαν. Ὁ λόγος ἤρχετο οὕτω· «Πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταρασσεται, πάλιν ὀρχεῖται, πάλιν ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ζητεῖ λαβεῖν!» (Κατὰ Σωκράτ. ἱστορ. ἐκκλ. VI, 18 καὶ Σωζ. VIII, 80). Εἰς μάτην παρενέβη ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α' ὑπὲρ αὐτοῦ. Εὐλογῶν τὸν Θεὸν, ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ τῷ 407. Ἡ ἐξορία τοῦ Χρυσοστόμου ἐγέννησε σχίσμα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καθ' ὅσον οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐν τε τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ διέκοψαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν ἐπίσκοπον τῆς πρωτευούσης. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁπαδοὶ αὐτοῦ Ἰωαννῖται λεγόμενοι συνήρχοντο εἰς ἰδιαιτέραν ἐκκλησίαν καὶ εἶχον ἰδίους πρεσβυτέρους. Τὸ σχίσμα μόλις ἐξέλιπεν, ὅτε ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Πρόκλου ἀπεφασίσθη νὰ ἀνακομισθῇ πομπωδῶς καὶ ἐν θριάμβῳ τὸ λείψανον αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλεύουσαν (438).

Γ'. Ἡ Πελαγινικὴ ἔρις.

Αὐγουστίνου τὰ κατὰ Πελαγιανῶν συγγράμματα. Opp. T. X ἔκδ. Βενεδικτιῶν. Hieronymi epp. 43 ad Ctesiphontem. Diall. adv. Pelagianos. LIII. Orosii apologeticus. Marius Mercator. Commonit. 429. Λείψανα συγγραμμάτων Πελαγίου καὶ Καίλεστίου παρὰ Αὐγουστίνῳ καὶ Ἰερωνύμῳ. Πρακτικὰ συνέδων παρὰ Mansi T. IV.

91.

Πελαγianiσμός καὶ διδασκαλίᾳ τοῦ Αὐγουστίνου.

Αἱ μέχρι τοῦδε μνημονευθεῖσαι θεολογικαὶ ἔριδες εἶχον ὡς ἐστὶν των τὴν ἀνατολήν. Ἐν τῇ δύσει ἡ σπουδαιοτέρα ἔρις ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συμβᾶσα ὑπῆρξεν ἡ Πελαγινικὴ, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς θείας χάριτος πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας καὶ ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πατέρες τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας πολεμοῦντες τὰς κακοδοξίας τῶν Μοντανιστῶν καὶ τῶν Μανιχαίων εἶχον ἐξάρει τὴν ἐλευθερίαν ὡς ἀναγκαῖον ὅρον τοῦ ἠθικοῦ καταλογισμοῦ. Ἡ λατινικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ μοντανιστικῇ

τάσει τοῦ Τερτουλλιανοῦ ἐξῆρε τὸναντίον τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπερφυσικῆς θείας χάριτος ἕνεκα ἐξαχρειώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδὰμ ἐξακολουθούσης. Οὕτως ὁ Ἰλάριος ὁ Πικταβίου λέγει (in Math. I. 187 § 6) « ἐν τῷ παραπτώματι τοῦ ἐνὸς Ἀδὰμ ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπεπλανήθη. » Καὶ ὁ Ἀμβρόσιος (in Lucam VII 284) « Ἐν τῷ Ἀδὰμ ὑπῆρχομεν πάντες· ἡμάρτησε καὶ ἀπωλέσθη ὁ Ἀδὰμ, ἐν αὐτῷ ἡμαρτήσαμεν καὶ ἀπωλέσθημεν πάντες. » Καὶ ἀλλαχοῦ (VII, 27). « Ὁ Θεὸς (διὰ τῆς χάριτός του) οὐς ἀξίαι, καλεῖ, οὐς θέλει σῶζει. » Δὲν ἡρνοῦντο ὁμῶς οἱ ἀρχαιότεροι οὗτοι πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Σφοδρὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔρις ἡγήθη, ὅτε ὁ Πελάγιος καὶ ὁ Καιλέσιος, μοναχοὶ ἐκ Βρεττανίας, κάτοχοι ἀμφοτέρου τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ θεολογίας, ἀνδρες ἡθῶν αὐστηρῶν, ὡς ὁμολογοῦσι καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοῦς πολεμήσας Αὐγουστίνος καὶ ὁ Ἰερώνυμος πρὶν ἀρχίσῃ τὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ἀναγκασθέντες νὰ φύγωσιν εἰς Ῥώμην, ἐκεῖθεν εἰς Ἀφρικὴν ἐλθόντες, ὑπερύψουν ἐν τῷ συμφέροντι τῆς ἡθικῆς ἐνισχύσεως τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως. Ἰδίως ἀπεδοκίμαζεν ὁ Πελάγιος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφώνησιν τοῦ Αὐγουστίνου (Conf. X, 29). « Δὸς ὅ,τι διατάσσεις, καὶ διάτασσε, ὅ,τι θέλεις! » Ὁ Πελάγιος ἐθεώρει τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ὡς τὸ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ, παρτήρει δὲ κατὰ τῆς δόξης τῶν ἀφρικανῶν θεολόγων, ὅτι διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδὰμ δὲν διεφθάρη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀκόμη ἱκανὸς νὰ ἐκπληροῖ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τύχῃ τῆς μακαριότητός του (Salus ἢ vita aeterna). Ἐν τῷ χριστιανισμῷ παρέχεται μόνον μείζων τις μακαριότης (regnum coelorum), πρὸς ἣν ἀναγκαῖος ὅρος εἶναι τὸ βάπτισμα. Ὅπως πρότερον ἦτο δεδομένος ὁ νόμος, ἵνα εὐκόλυνῃ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκτέλεσιν, οὕτως ἐδόθησαν νῦν ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰδικαὶ χάριτες. Τὰς ιδέας ταύτας κατεπολέμησεν ὁ Αὐγουστίνος, ὅστις ἐνόμιζεν, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐν τῇ αὐστηρᾷ συνεπίεσθαι τῆς ἐκινδύνευεν ἡ πίστις εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τὴν ἐκκλησίαν, ὡς τὴν μόνην δυναμένην νὰ σώσῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ὑπὲρ

ταύτης τῆς πίστεως ὑπερμαχῶν, ὑπερήσπισε τὸ κληρονομικὸν ἢ προπατορικὸν ἁμάρτημα καὶ τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν (Prae-destinatio). Διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ ἐπεβαρύνθη κατὰ τὸν Αὐγουστίνον ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δι' ἀπείρου ἐνοχλῆς, καὶ εἶναι ὅλως ἀνίκανος πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἰδίας δυνάμεως. Διὰ τοῦτο μόνον ἡ θεία χάρις ἄνευ συμπράξεως τοῦ ἀνθρώπου ἐγείρει εἰς τινὰς νέαν ζωὴν, ἄλλους τοῦναντίον ἡ θεία δικαιοσύνη ἐγκαταλείπει εἰς τὴν ἰδίαν ἀπώλειαν, προώρισε δηλ. ἀπ' αἰῶνος ἐκείνους μὲν εἰς σωτηρίαν, τούτους δὲ εἰς χατάκρισιν. Ἡ ἔρις ἤρ-χισεν ἀπὸ προσωπικῶν κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Καίλεσιου, ὅστις εἶχε ζητήσει νὰ γίνῃ πρεσβύτερος. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἑτεροδοξία, κατεκρίθη ὑπὸ τινος συνόδου ἐν Ἀφρικῇ (412). Ἀλλ' ὁ κατακριθεὶς εὗρε καὶ τινὰς φίλους ἐν Καρχηδόνι, τοῦτο δὲ ὥθησε τὸν Αὐγουστίνον, ὅστις πρότερον δὲν εἶχε λάβει μέρος εἰς τὰ γινόμενα, νὰ ἀναιρέσῃ τὰς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔλαβε γνῶσιν καὶ τῶν τοῦ Πελαγίου συγγραμμάτων, καὶ ἀντέκρουσε καὶ ταῦτα, ἀλλὰ πάντοτε μετὰ φειδοῦς καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πελαγίου. Ὁ Καίλεσιος μετὰ τὴν κατὰκρισιν τοῦ ἤλθεν εἰς Ἐφεσον, ὅπου προεχειρίσθη καὶ πρεσβύτερος. Ὁ δὲ Πελάγιος ἀπῆλθεν εἰς Παλαιστίνην. Κατηγορήθη δὲ καὶ ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ὡς τοῦ Ὠριγένους ὁπαδός, ἕως οὗ ὁ Αὐγουστίνος κατὰ πρῶτον μετὰ τινος κοσμιότητος διὰ συγγραμμάτων καὶ διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ὁροσίου ἤ-νοιξε τὸν πρὸς αὐτὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῆς ἐν Διοσπόλει τῆς Παλαιστίνης συνόδου (415), ὅπου κυρίως καὶ πρὸ πάντων πρού-κειτο περὶ τῆς γνώμης τοῦ Πελαγίου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἦναι χωρὶς ἁμαρτίας, ἐκώλυσε ὁ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης τὴν κατὰκρισιν τοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία πει-σθεῖσα διὰ τοῦ Αὐγουστίνου περὶ τοῦ κινδύνου, ὅστις ἡπειλεῖτο διὰ τοῦ Πελαγίου, κατέκρινεν αὐτὸν ἐπὶ τῶν ἐν Μιλεῦν καὶ Καρχηδόνι συνόδων (416), ἣν κατὰκρισιν συνεμερίσθη καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἰννοκέντιος ὁ Α'. Ὁ διάδοχος τούτου Ζώσιμος, παραγνωρίσας ἐντελῶς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐρι-δος, ἔλαβε τὸ πρῶτον τοὺς Πελαγιανοὺς ὑπὸ τὴν ὑπεράσπισίν του, ἀλλ' ἔπειτα, ὅτε ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία καὶ ἡ αὐτοκρατο-ρικὴ αὐλὴ ἀπήτησαν τὴν κατὰκρισιν αὐτῶν, κατέκρινεν αὐτοὺς

(*Epistola tractoria* 418). Ὁ Ἰουλιανὸς ἐπίσκοπος Ἐκλάνου καὶ 18 ἄλλοι ἐπίσκοποι, ὡς Πελαγίανοι καθαιρεθέντες, καὶ διωχθέντες ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, ἐφυγον οἱ πλείστοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ Νεστόριος καὶ τοι μὴ ἀποδεχόμενος ἐντελῶς τὰς τοῦ Πελαγίου δόξας, ἐδέξατο αὐτούς. Ὁ Νεστόριος μαθὼν περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν Πελαγιανῶν ἰδίως διὰ τοῦ Μαρίου Μερκάτορος, ἔγραψε 14 λόγους κατὰ Πελαγίου, ἐν οἷς παρεδέχετο τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας πτώσεως καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ βαπτίσματος, ἣν ὁ Πελάγιος ἡρνεῖτο (Mar. Mercator p. 120). Ἀλλ' ὅμως τοὺς ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς Κωνσταντινούπολιν καταφυγόντας ἐπισκόπους καὶ ἐν τῇ δύσει ὡς πελαγιανιστὰς κατακριθέντας, δὲν εὗρεν ὡς τοιούτους, καὶ ἐζητεῖ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Καίλεστίνου (429) ἐξηγήσεις περὶ τῆς καθαιρέσεως αὐτῶν (αὐτόθι p. 119). Τοιούτοτρόπως συνέβη νὰ συνδεθῇ ἡ ὑπόθεσις των μετὰ τῆς αὐτοῦ, ὥστε ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Ἐφέσῳ (431) κατεκρίθησαν μετὰ τοῦ Νεστορίου καὶ οἱ πελαγίανοί. Ἄλλως ὅμως παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὀλίγον ἔλαβε μέρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διὰ τί οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ σιγῶσι περὶ πελαγιανισμοῦ καὶ τῶν ἐρίδων τῶν δι' αὐτοῦ προκληθεισῶν. Ὑπῆρχον μὲν τινες ἐν τῇ ἀνατολῇ τὰ τοῦ Πελαγίου φρονούντες, καθὼς Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, ὅστις δὲν παρεδέχετο τὸν θάνατον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας, καὶ ὅτι ἔνεκα τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἐτιμωρήθη ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος (Mar. Merc. 339), καὶ ὁ Θεόδωρητος, ὅστις ἡρνεῖτο τὸ προπατορικὸν ἢ κληρονομικὸν ἁμάρτημα (Ἑλλην. παθ. θερ. V. Opp. T. IV, 817), οἱ πλείστοι ὅμως τῶν ἀνατολικῶν ἀποκρούοντες καὶ τὸν πελαγιανισμόν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λύγουστίνου, καὶ μέσσην τινὰ ὁδὸν τέμνοντες, ἀνεγνώριζον μὲν ἐναντίον τοῦ Πελαγίου, ὅτι ἡ πτώσις τοῦ πρώτου ἀνθρώπου εἶχεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν ἀπογόνων του, ταῦτα ὅμως δὲν ἐπεξέτεινον, ὅπως ὁ Λύγουστίνος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ θεωρῶσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς ἐντελῶς μεταβληθεῖσαν, ἢ νὰ ἀρνῶνται τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ἐν τῷ πεσόντι ἀνθρώπῳ. Μόνον δὲ ἐξασθηνεσίην τινὰ παρεδέχοντο οἱ Ἕλληνες πατέρες (Χρυσόστ. ὁμιλ. εἰς

ψαλμ. ν' (νά 7) Τ. ΙΙΙ, p. 874)¹. Τὴν σωτηρίαν θεωροῦσι μὲν οἱ Ἕλληνες πατέρες ὡς ἔργον τοῦ Θεοῦ, τῆς χάριτος αὐτοῦ, ὡς τελουμένην ὁμως οὐχὶ ἄνευ τῆς ἡμετέρας θελήσεως, πρὸς ἣν δὲν εἶναι ἄσχετος ὁ προορισμός (Ὁμιλ. 15 εἰς τὴν πρ. Ῥωμ. Τ. Χ, 213)². Ἀλλὰ καὶ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία οὐδέποτε ἀπεδέξατο εἰλικρινῶς καὶ φανερῶς τὴν ὅλην τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλίαν. Ζῶντος ἔτι τοῦ Αὐγουστίνου οἱ μοναχοὶ τῆς Μασσαλίας προσέβαλον τὴν διδασκαλίαν του ὡς ἐπιβλαβὴ εἰς τὰ ἥθη, καὶ ἀποκλείουσιν πᾶσαν παρηγορίαν. Ἐντεῦθεν δὲ ἰδίως διὰ Ἰωάννου Κασσιανοῦ, τοῦ μαθητοῦ τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, ἐξηπλώθη καὶ ἐν τῇ δύσει μεσάζουσά τις γνώμη, καθ' ἣν διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδὰμ ἐξησθένησε μὲν ἡ ἠθικὴ δύναμις, ἀλλ' ὁμως δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Διὰ τοῦτο ἡ χάρις καὶ ἐλευθερία παρ' ἀλλήλαις ἐνεργοῦσι συνάμα τὴν σωτηρίαν. Ἡ διδασκαλία αὕτη, ἥτις καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἐλεύθερον ἠθικὸν πνεῦμα ἴσας ἐποίει παραχωρήσεις, εὔρε μέγαλην ἐπιδοκιμασίαν. Ἀλλ' ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ εἶχον ἤδη σύνδοδοι ὀριστικῶς ἀποφανθῇ ὑπὲρ τοῦ Αὐγουστίνου. ἡ δὲ φήμη του ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, καὶ ἡ λογικὴ συνέπεια τῆς διδασκαλίας του τοσοῦτον ἰσχυρά, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα φανερῶς νὰ χωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ὥς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀοριστία καὶ ἀβεβαιότης ἐν τῇ δύσει. Ἐν Γαλλίᾳ ἐπεκράτησεν ἡ διδασκαλία τῶν μασσαλιανῶν μοναχῶν, ἣν οἱ σχολαστικοὶ θεο-

¹ Χρυσόστ. ὁμιλ. εἰς ψαλμ. ν' (νά 7) Τ. ΙΙΙ, p. 874. «Ἐν ἁμαρτίαις ἐκίστησέ με ἡ μήτηρ μου ἄνωθεν φησι καὶ ἐξ ἀρχῆς τῆς φύσεως ἡ ἁμαρτία κεκράτηκε. Προῦλαβε γὰρ τῆς Εὐσας τὴν σύλληψιν τῆς ἐντολῆς ἡ παράβασις. Τοῦτο τοίνυν εἰπεῖν βούλεται, ὅτι τῶν ἡμετέρων προγόνων κρατήσασα ἡ ἁμαρτία, ὁδὸν τινα καὶ τρίδον τοῦ γένους εἰργάσατο. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἀπάντων, οὐχ ὅτι φρικτὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια (ἥ γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας), ἀλλ' ὅτι ῥίπει ἡ φύσις πρὸς τὸ πταίνειν ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη· νικᾷ δ' ὁμως ἡ γνώμη τούτοις συνεργοῖς κεχρημένη.» Πρβλ. καὶ Μεθοδίου παρὰ Φωτίῳ (μυριόβιβλ. 234).

² Ὁμιλ. XV εἰς Ῥωμ. Τ. Χ, 213. «Τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσι» (Ῥωμ. ἡ, 28). Πρόθεσιν ἐνταῦθ' ἔφησι, ἵνα μὴ τὸ πᾶν τῇ κλήσει δῶ· ἐπεὶ οὕτως ἐμμελλον καὶ Ἕλληνες ἀντιλέγειν καὶ Ἰουδαῖοι· εἰ γὰρ ἡ κλήσις ἤρκει μόνον, τίνας ἐνεκεν οὐ πάντες ἐσώθησαν; Διὰ τοῦτο φησιν, ὅτι οὐχ ἡ κλήσις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόθεσις τῶν καλούμενων τὴν σωτηρίαν εἰργάσατο· οὐ γὰρ ἡναγκασμένη ἐξίνετο ἡ κλήσις, οὐδὲ βεδισμένη.»

λόγοι τοῦ μεσαίωνος ἡμιπελαγισμὸν ἐκάλεσαν. Ἐν τολῇ τῆς ἐν Ἀρελάτῃ συνόδου (472) προΰτεινεν ὁ ἐπίσκοπος Ῥηγίου Φαῦστος, πρότερον ἀρχιμανδρίτης τοῦ Λιρίνου, ὁμολογίαν τινὰ μασσαλιανήν, ἣτις ἐπὶ τῆς ἐν Λουγδούνῳ συνόδου (475) ὑπεγράφη ὑπὸ πάντων τῶν ἐπισκόπων. Ἐκ φρονήσεως δὲ καὶ ἔνεκα σεβασμοῦ δὲν ὠνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ Αὐγουστίνου, ἵνα τοσοῦτον περισσότερον προσβληθῶσιν οἱ ὁπαδοί του. Ἀλλ' ὁμως μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὑφίστατο καθ' ἑαυτὴν κεκλεισμένη αἵρεσις τῶν πραιδεστιανῶν. Ὑπερβολικὴ δέ τις καὶ προφανῶς ἄτοπος ὑπεράσπισις τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ (Praedestinatius) εἶναι ἔργον Πελαγιανοῦ τινος. Ἐν Ἀφρικῇ καὶ Ῥώμῃ ὑπερίσχυεν ἡ κλίσις πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, δι' ἐπιρροῆς δὲ ῥωμαϊκῆς ἀπεφάνθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γαλλίᾳ αἱ ἐν Ἀραυσίῳ καὶ Οὐαλεντία σύνοδοι (529, 530) ὑπὲρ τῆς ἀποκλειστικῆς ἐνεργείας τῆς θείας χάριτος, ἀλλ' ἀπέφυγον ἐντελῶς νὰ εἰπωσί τι περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, νὰ ἐξαγάγωσι δηλ. τὸ αὐξηρὸν τοῦτο συμπέρασμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου. Ἐνεκα τοῦ δέους τούτου τοῦ ἐπικρατοῦντος παρ' ἀμφοτέραις ταῖς μερίσιν, ἡ ἔρις δὲν κατήντησεν εἰς ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα, ἀν καὶ πολλαχοῦ μοναχοὶ ἢ πρεσβύτεροι κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τῶν ποῦ μὲν ἐν ὀνόματι τοῦ Αὐγουστίνου, ποῦ δὲ ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καθὼς ὁ Αὐγουστίνος ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς ἅγιος, οὕτως ὡς ἅγιοι ἐτιμῶντο καὶ ὁ Κασσιανὸς καὶ ὁ Φαῦστος.

Δ'. Ἐριδες περὶ τῆς διπλῆς τοῦ Χριστοῦ φύσεως.

92.

Νεστοριανὴ ἔρις.

Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα παρὰ Mansi συλλογ. πρακτ. συνόδων T. VI καὶ VII. Marii Mercat. de haeres. Nestor. Opp. T. II. Σωκράτ. ἐκκλησ. ιστορ. δ', 29. Εὐαγγρίου ιστορ. 4,7.

Ἡ ἀναγνώρισις θείας τινὸς φύσεως ἐν Χριστῷ εἶχε διὰ πολλῶν ἀγώνων στερεωθῇ, ἡ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν αὐτῷ προὑπετίθετο, ἃν καὶ συνήθως ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἡ σὰρξ τῆς

ἀνθρωπότητος. Πᾶσα θεωρία περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν ἐκινδύνευεν ἢ νὰ ἐκλάβῃ τοσοῦτον αὐστηρῶς τὴν ἑνωσιν, ὥστε ἡ ἀνθρωπίνη φύσις νὰ ἐκλίπῃ ἐν τῇ θείᾳ, ἢ ὅπως ἀσφαλισθῇ ἡ ὑπαρξὶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢτο κίνδυνος νὰ γίνῃ παραδεκτὴ ἀβυπαρξία τις αὐτῆς ὡς ὑφισταμένης καθ' ἑαυτὴν, ὅπερ ἐφαίνετο ὅτι κατέστρεφεν αὐτὴν τὴν ἐνότητα. Κατὰ τὴν τάσιν ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν τῆς μὲν ἀλεξανδρινῆς νὰ συγχέῃ τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον, τῆς δὲ ἀντιοχειανῆς νὰ διακρίνῃ αὐστηρῶς τὰ δύο ταῦτα, ἐπεκράτει ἡ μὲν πρώτη γνώμη παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς, ἡ δὲ ἄλλη παρὰ τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος ἐν τῷ περὶ ἐνσαρκώσεως λόγῳ (Opp. ed. Monifaucon II, 1. 6), λέγει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι υἱὸς Θεοῦ καὶ Θεὸς κατὰ πνεῦμα, υἱὸς ἀνθρώπου κατὰ σάρκα, δὲν εἶναι ὅμως δύο φύσεις, ἡ μία προσκυνητὴ καὶ ἡ ἄλλη ἀπροσκύνητος, ἀλλὰ μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη. Ὅτε ὁ Ἀπολλινάριος σαφέστερον τὴν ἀλεξανδρινὴν ἐκφράζων διδασκαλίαν, εἶχε διδάξει, ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπινου λόγου κατέλαβεν ὁ θεῖος λόγος, πάντες σχεδὸν ἐναντιούμενοι αὐτῷ, ἀπεδέχθησαν, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος ἐν ἐνὶ προσώπῳ· ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ μὲν ἐκ τῆς Ἀντιοχείας ἐπιμελῶς διέκρινον τὰς δύο φύσεις καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῶν, οἱ δὲ ἀλεξανδρινοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ἀθανασίου. Σφοδρὰ ἔνεκα τῆς διαφορᾶς ταύτης ἔρις ἡγέρθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος. Ἀφορμὴν εἰς αὐτὴν παρέσχεν ὁ Νεστοριος, πρότερον πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 428 ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις προσέβαλε τὸ ὄνομα Θεοτόκος ἐπὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, λέγων αὐτὴν Χριστοτόκον, καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀπολλινάριον μετὰ προσοχῆς διέκρινε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις (συνάφεια καὶ ἐνοίκησις), οὕτως ὥστε τὰ ιδιώματα αὐτῶν μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπολυτρώσεως συνήρουν ὁμοῦ. Μέρη τινὰ τῶν λόγων τοῦ Νεστορίου εὕρισκονται ἐκδεδομένα παρὰ τῷ Mansi (IV, 1197). Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναγινώσκομεν καὶ τὰ ἀκόλουθα· «Ὅταν οὖν ἡ θεία Γραφὴ μέλλῃ λέγειν ἢ γέννησιν τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου, ἢ θάνατον, οὐδαμοῦ φαίνεται τιθεῖσα τὸ Θεός, ἀλλ' ἡ Χριστός ἢ Υἱός ἢ Κύριος. Τὸ προελθεῖν τὸν θεῖον λόγον ἐκ τῆς

Χριστοτόκου παρθένου, παρὰ τῆς θείας ἐδιδάχθην Γραφῆς. Τὸ δὲ γεννηθῆναι Θεὸν ἐξ αὐτῆς, οὐδαμοῦ ἐδιδάχθην. » Κατὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐκήρυξε Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος κατὰ πολλὰς ἐπόψεις τοῦ Θεοφίλου, τὴν τελείαν ἔνωσιν τῶν φύσεων (φυσικὴ ἔνωσις). Τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐκθέτει ὁ Κύριλλος σαφῶς ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Σούκενσον ἐπιστολῇ του (Opp. V, III, 141). « Ἐστω δὲ ἡμῖν εἰς παράδειγμα ὁ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος· δύο μὲν γὰρ ἐπ' αὐτοῦ νοοῦμεν τὰς φύσεις, μίαν μὲν τῆς ψυχῆς καὶ ἑτέραν τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐν ψιλαῖς διελόντες ἐννοίαις — οὐκ ἀνὰ μέρος τίθεμεν τὰς φύσεις — ἀλλ' ἐνὸς εἶναι νοοῦμεν. Ὡστε τὰς δύο μηκέτι μὲν εἶναι δύο, δι' ἄμφοιν δὲ τὸ ἐν ἀποτελεῖσθαι ζῶον. Οὕτω καὶ εἰ λέγοιεν ἀνθρωπότητος φύσιν καὶ θεότητα ἐπὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης γέγονεν ἰδίᾳ τοῦ λόγου, καὶ εἰς υἱὸς νοεῖται σὺν αὐτῇ. » Ἡ ἀντίθεσις αὕτη, ὡς ἀγών τῶν δύο μεγάλων ἐπισκοπῶν τῆς ἀνατολῆς, καθὼς καὶ τῶν σχολῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας, ἔδωκε χώραν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του εἰς πολλὰς παρεννοήσεις καὶ δολίᾳς διαστροφάς. Ὁ Νεστόριος κατηγορεῖτο, ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν δύο ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτων προσώπων κατέστρεφε τὴν εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν πίστιν. Ἐπίσης οἱ Νεστοριανοὶ ἤλεγχον τὸν Κύριλλον ὡς προσβάλλοντα τὸ τῆς ἀπολυτρώσεως δόγμα δι' ἀρνήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Κύριλλος ἐκέρδισε τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον Καιλεστίνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ κατὰ τοῦ Νεστορίου, συσχετίζων τὴν ἔριδα πρὸς τὸν πελαγιανισμόν. Ἐπὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ῥώμῃ συνόδων (430) κατεκρίθη ὁ Νεστόριος, ὁ δὲ Κύριλλος ἐκήρυξε τὴν διδασκαλίαν του ἐν 12 ἀναθεματισμοῖς, εἰς οὓς ἀντέταξεν ἄλλους 12 ὁ Νεστόριος. Ὁ Νεστόριος ἐκέρδισεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην. Ἐκτὸς τούτου ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἀνδρέας, ἐπίσκοπος Σαμοσάτων, οὗ τινος ἢ εἰς τοὺς ἀναθεματισμοὺς τοῦ Κυρίλλου ἀπάντησις· σώζεται ὁλόκληρος ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Μαρίου Μερκάτορος (p. 220) καὶ ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου, ὅστις ἐνόμιζεν, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Κυρίλλου δοξασίας συνεχέοντο αἱ δύο ἐν Χριστῷ φύσεις. Θεοδόσιος ὁ Β' ἐκάλεσεν ὅπως διαλυθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη,

ἦτις ἤρξατο νὰ ἀπειλῇ τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας οἱ χ ρ υ μ ε ν ι κ ῆ ν σ ύ ν ο δ ο ν εἰς Ἑ φ ε σ ο ν (431), ἦτις ἐκήρυξε τὴν κατὰχρισιν τοῦ Νεστορίου (Παρά Mansi IV, 1202), ἀποδεχθεῖσα τοὺς ἀναθεματισμοὺς τοῦ Κυρίλλου. Ἡ σύνοδος προσεκάλεσε τὸν Νεστόριον τρίς νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτὴν, ἀλλ' ἤρνήθη. Ἀν δὲ καὶ εἶχεν ἀναβληθῇ ἡ ἐναρξίς τῆς συνόδου εἰς τὴν 22 ἰουνίου, ἐνῶ τὸ πρῶτον εἶχεν ὀρισθῇ ἡ 7 ἰουνίου, ἵνα προσέλθῃ καὶ οἱ τῆς Συρίας ἐπίσκοποι εἰς αὐτὴν, δὲν προσήλθον ὁμως οὗτοι, εὐνοϊκῶς διαχειόμενοι τῷ Νεστορίῳ, καθ' οὗ ἦτο ἡ πλειονότης ἐν τῇ συνόδῳ. Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν παρῆσαν 138 ἐπίσκοποι¹. Καὶ οἱ ἐπίσκοποι ὁμως τῆς Συρίας συνεχρότησαν ἐν Ἑφῶσιν ἰδίαν σύνοδον ὑπὸ τὴν προεδρίαν Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείας, ἐν ᾗ καθήρεσαν τὸν Κύριλλον. Μόνον 43 ἐπίσκοποι ἔλαβον μέρος ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ. Ὁ Νεστόριος ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐτέρωθεν δὲ καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ διηγήθησαν. Ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν μερῶν ἐπῆλθεν, ὅτε μετὰ ταῦτα συνεφώνησεν ὁ Κύριλλος νὰ ὑπογράψῃ σ ύ μ β ο λ ο ν (433), ὅπερ ἐν τῇ ἐνώσει ἐξῆρε τὴν διακρίσιν τῶν δύο φύσεων². Ἐν τῷ συμβόλῳ τούτῳ ἐλέγετο μὲν, ὅτι ὁ Χριστὸς

¹ Τῆς τρίτης ταύτης οἰκουμενικῆς συνόδου πρόεδρος ὑπῆρξεν ὁ Κύριλλος. Τῇ πρακτικῇ λέγουσιν ἀντὶ τοῦ Καίσερινου τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης. Τοῦτο δὲ οὐχὶ ἵνα παρστήσῃ τὸν Κύριλλον ὡς ἐπίτροπον τοῦ πάπα, ἀλλὰ διότι δικαζομένου τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ κατὰ τὴν Β' οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν δευτέραν τάξιν ἀπέχοντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, μόνος ὁ Ῥώμης ἠδύνατο νὰ προεδρεύσῃ συνόδου κατ' αὐτοῦ. Ὅτε ὁ Κύριλλος, ἵνα μὴ ᾖ δικαστὴς καὶ δικαζόμενος, ἀπεχώρησε τῆς προεδρείας, ταύτην δὲν ἔλαβον οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, ἀλλ' ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος (Fleury hist. ecclési. XXV, ch. XXXVII καὶ Guellée, Papauté schism. 93).

² Παρά Mansi V, 365. «Ὁμολογοῦμεν τοιγαροῦν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, Θεὸν τέλειον καὶ ἄνθρωπον τέλειον, ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ πατρὸς γεννηθέντα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Πατρὸς τῆς παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· δύο γὰρ φύσεων ἑνωσις γέγονε· διὸ ἕνα Χριστόν, ἕνα Υἱόν, ἕνα Κύριον ὁμολογοῦμεν. Κατὰ ταύτην τὴν τῆς ἀσυχχύτου ἐνώσεως ἐννοίαν ὁμολογοῦμεν τὴν ἀγίαν Παρθένον Θεοτόκον, διὰ τὸ τὸν Θεὸν λόγον σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπήσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἐνωσας ἑαυτῷ τὸν ἐξ αὐτῆς ληφθέντα ναόν, τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς περὶ τοῦ Κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς μὲν κοινωποιοῦντας ὡς ἐφ' ἐνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων, καὶ τὰς μὲν θεοπροπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδιδόντας.

εἶναι ἐν πρόσωπον, καὶ ἡ Μαρία Θεοτόκος ἐκαλεῖτο, ἀλλὰ παρετηρεῖτο ἅμα ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅτι ὑπάρχουσιν ἄρα ἐν αὐτῷ δύο φύσεις, αἵτινες εἶναι ἀσυγχύτως ἡνωμέναι. Ἐν τῷ συμβόλῳ λοιπὸν ἐδιδάσκετο μὲν ἡ τῶν 12 ἀναθεματισμῶν ἢ κεφαλαίων διδασκαλία, ἐγίνετο ὅμως φανερωτέρα ἡ τῶν δύο φύσεων διάκρισις, παρελείπετο δὲ καὶ ἡ τοὺς Ἀντιοχεῖς σκανδαλίζουσα ἔκφρασις τοῦ σεσαρκωμένου λόγου. Ὁ Νεστόριος, ὅστις ἀπώλεσε τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ, τοῦ μεγάλως τιμῶντος τὴν θεοτόκον, παρὰ πασῶν τῶν μερίδων ἐγκαταλειφθεὶς, καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωάννου, ἐτελεύτησεν οἰκτρῶς (440). Μόνον ἡ θεολογικὴ σχολὴ τῆς Ἐδέσσης, θυγάτηρ οὖσα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς, ἐξηκολούθησεν εἰσεῖτι τὸν ἀγῶνα, καὶ κατὰ μικρὸν ἀπεχώρησεν εἰς τὴν Περσίαν, εἰς τὴν Νίσιβιν (489). Ἐν Περσίᾳ εὗρον οἱ νεστοριανοὶ ὑποστήριξιν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς χώρας, οἵτινες ἐπεθύμουν, οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν ὑπήκοοι νὰ μὴ ᾔναι συνδεδεμένοι μετὰ τοῦ ῥωμαικοῦ κράτους. Οἱ νεστοριανοὶ τῆς Περσίας ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸν νεστοριανισμόν καὶ ἀπεκρήρυττον τὴν ἐν Ἐφέσῳ σύνοδον· ἔφερον δὲ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Χαλδαίων χριστιανῶν, ἐν δὲ ταῖς Ἰνδίαῖς, ὅπου ἤλθον ἀποικοὶ ἐξ αὐτῶν, ἐκλήθησαν χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ. Οἱ ἐναντίοι δ' ἐκάλουν τοὺς Χαλδαίους χριστιανοὺς Νεστοριανούς. Οἱ Νεστοριανοὶ μετὰ μεγάλου ζήλου ἐσπούδαζον νὰ διαδίδωσιν εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς Ἀσίας τὸν χριστιανισμόν, ἐκαλλιέργουν δὲ καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὑπ' αὐτῶν ἐδιδάχθησαν βραδύτερον καὶ οἱ ἄραβες τὰ γράμματα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ῥωμαικοῦ κράτους ἔμεινε νεστοριανὴ τις τάσις, ἰδίως ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ τοῦ Ἰβᾶ, ἐπισκόπου Ἐδέσσης (436—57) καὶ τοῦ πεπαιδευμένου Θεοδορήτου. Ἡδυνήθη μάλιστα ἡ μερίς αὕτη νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἔτι ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον κατὰ τῆς ἐπικρατησάσης ἀλεξανδρινῆς θεολογίας.

93.

Εὐτυχιανικὴ ἔρις.

Mansi Πρακτ. συνόδων T. VI καὶ VII καὶ Εὐαγγέλιου ἱστ. 4, 9.

Διὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου δὲν κατηνύσθη ἡ ἔρις· ὁ ἀγὼν

ἐξηκολούθει καὶ ἐφεξῆς μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Παλαιστίνης ἀφ' ἑνὸς καὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀσίας ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τοὺς ἐξ Αἰγύπτου καὶ Παλαιστίνης ἐφαίνετο πάντοτε ἡ διδασκαλία περὶ δύο φύσεων, ὡς νεστοριανισμός, εἰς τοὺς ἐξ Ἀντιοχείας τοῦναντίον καὶ τοὺς ἀνατολικούς ἐν γένει ἡ διδασκαλία περὶ μιᾶς φύσεως ὡς ἀπολλιναρισμός. Τοὺς πρώτους ὑπεστήριζεν ἡ αὐλή, ἰδίως τὸν διάδοχον τοῦ Κυρίλλου Διόσκορον (ἐπίσκοπον ἀπὸ τοῦ 444—451), ὅστις ἐσπούδαζε παντὶ σθένει νὰ παραστήσῃ τοὺς ἀνατολικούς ὡς νεστοριανούς καὶ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν ἀνατολήν τὴν αἰγυπτιακὴν δογματικὴν. Ἀλλ' ὅτε ὁ Εὐτυχῆς, ἐπίμονος καὶ περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπειρος ἀρχιμανδρίτης ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντιθέτως πρὸς τὸν νεστοριανισμόν ἐδίδασκεν, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀνθρώπινον ἀπερροφήθη ὑπὸ τῆς θείας οὐσίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ μετ' αὐτοῦ κατέστη μία φύσις, κατέκρινεν αὐτὸν ὁ Φλαβιανός, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τινος ἐνδημούσης συνόδου (448). Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου παρὰ Mansi (VI, 649). Ὁ Εὐτυχῆς ἐκήρυξεν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ τὴν πίστιν τοῦ οὕτως· «Ὁμολογῶ μετὰ τὴν ἔνωσιν μίαν φύσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν.» Ἡ κατάκρισις τοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς (αὐτόθι 748). «Διὰ πάντων πεφώραται Εὐτυχῆς τὴν Οὐαλεντίνου καὶ Ἀπολλιναρίου κακοδοξίαν νοσῶν. Ὅθεν ὠρίσαμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ βλασφημηθέντος, ἀλλότριον αὐτὸν εἶναι παντὸς ἱερατικοῦ τάγματος καὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς κοινωνίας.» Ἀέων ὁ μέγας, πάπας Ῥώμης, συνεμερίσθη τὴν ἀπόφασιν ταύτην δι' ἐπιστολῆς του (Epistola ad Flavianum), ἐν ᾗ παρεδέχετο μὲν ἐν πρόσωπον ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ διέκρινε καὶ δύο φύσεις ἐν αὐτῷ. Εἶναι παράδοξον πῶς ἡ δύσις εἶχε κηρυχθῇ κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς, ἐνῷ ἀπέκλινεν εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν δογματικὴν. Ὁ Διόσκορος, μαθὼν τὴν κατάκρισιν τοῦ Εὐτυχοῦς, καὶ ἐν αὐτῷ ὑπερασπίζων τὸν προκάτοχόν του Κύριλλον, ἐδικαίωσεν ἐπὶ τινος ἐν Ἐφέσῳ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν οἰκουμενικῆς θεωρηθείσης συνόδου (449), καὶ ὡς τοιαύτης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' συγκαλεσθείσης, τὸν Εὐτυχῆ καὶ καθήρσε τὸν Φλαβιανόν τῆς ἀρχῆς διὰ τῆς βίας τοῦ ἡρεθισμένου ὄχλου. Ὁ Φλαβιανὸς ἐκκώθη τοσοῦτον ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ὑπὸ τινων εἰσβαλόντων εἰς

αὐτὴν μοναχῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Βαρσουμά, ὥστε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανε. Μετ' αὐτοῦ δ' ἀφωρίσθησαν καὶ οἱ ἐταῖροι αὐτοῦ Ἰβας, Θεοδώρητος καὶ ἄλλοι. Ἡ νίκη τοῦ Διοσκούρου ἦτο βεβιασμένη, εἰ καὶ Θεοδόσιος ὁ Β' ἐβεβαίω, ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη ἀπεφάσισεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιοτέρων ἀποφάσεων τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Νικαίας ἐντελῶς κατὰ τοὺς κανόνας. Ἀλλὰ μετὰ τὸν αἰφνίδιον τοῦ αὐτοκράτορος θάνατον (450), ὅτε τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀνέλαβεν ἡ Π ο υ λ χ ε ρ ί α μετὰ τοῦ Μ α ρ χ ι α ν ο ὦ, ἐξηγέρθη γενικὴ ἀποδοκιμασία κατὰ τῆς μονομεροῦς ἀποφάσεως τῆς συνόδου καὶ κατὰ τῶν βιαιοτήτων τοῦ Διοσκούρου. Σύνοδος τις ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένην κατέκρινε τὸν Εὐτυχῆ καὶ ἐπεδοκίμασε τὴν τοῦ Λέοντος πρὸς τὸν Φλαβιανὸν ἐπιστολήν. Ἡ αὐτοκράτειρα Πουλχερία καὶ ὁ Μαρκιανὸς ἐχθρικῶς τῷ Διοσκοῦρῳ διακείμενοι, ἵνα ἡ κατάκρισις τούτου καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς γίνῃ ἐπισημοτέρα, συνεχάλεσαν οἰκουμένην εἰς Χαλκηδόνα σύνοδον (451), ἧς ἡ ἀπόφασις ἦτο ἤδη διὰ τῆς συνθέσεώς της βεβαία. Εἰς αὐτὴν προσῆλθον περὶ τοὺς 600 ἐπισκόπους. Ἐκ τῆς δύσεως ὀλίγοι παρουσίασαν. Ὁ Διόσκουρος καθηρέθη, ὁ Εὐτυχῆς ἀνεθεματίσθη καὶ ὁ Ἰβας, ὁ Θεοδώρητος καὶ ὁ Κύριλλος ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ὀρθόδοξοι. Τοῦ τελευταίου ἡ ὀρθοδοξία ἀνεγνωρίσθη χάριν τῆς εἰρήνης ἐν Αἰγύπτῳ. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος ἐν πνεύματι συνδιαλλαγῆς ὠρίσθη ἡ ἐξῆς διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας. Ἐν τῷ Χριστῷ κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ γεννηθέντι ἐκ τοῦ πατρὸς προαιωνίως, κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ ἐγγρόνως ἐκ τῆς παρθένου καὶ Θεοτόκου, ὑφίσταται ἐν πρόσωπον ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως καὶ ἀχωρίστως¹. Τῆς συ-

¹ Ὁ δρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου παρὰ Mansi VIII, 416. Ἐπόμενοι τοῖς ἀγίοις πατράσιν ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συμφώνως ἅπαντες ἐκιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι καὶ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ φύλης λογικῆς, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντας ὁμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας· πρὸ αἰῶνος μὲν ἐκ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν υἱὸν, κύριον, μονογενῆ, ἐκ δύο φύσεων (ἐν δυοῖ φύσεσι κατ' ἄλλα χειρόγραφα), ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀ-

νόδου ταύτης ὑπῆρξαν πρόεδροι οἱ ἐπισημότεροι ἐπίσκοποι τῆς ἐκκλησίας, οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, ὁ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης Ἀνατόλιος, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων. Ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος τοῦ Διοσκούρου ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὡς παράνομος καὶ ὠνομάσθη ληστρικὴ σύνοδος. Ἀλλ' αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἔλαβον μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν κῦρος, καὶ ὑπεστηρίχθησαν διὰ ποινικῶν νόμων, ἀλλ' ὁμως ἐθεωρήθησαν ὑπὸ πολλῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ὡς εὐνοοῦσαι τὸν νεστοριανισμόν, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἤρχισαν αἱ μακραὶ μονοφυσιτικαὶ ἑριδες.

94.

Μονοφυσίται. Ἀγὼν περὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου.

Manji T. VII-XI. Λεοντίου περὶ αἱρέσ. 5—10, καὶ κατὰ Εὐτυχ. καὶ Νεστοριανῶν. Εὐαγγέλιον ἐκκλ. ἱστορ. II, 5.

Πολλοὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παλαιστίνῃ, οἵτινες ἐξήρουν ἀποκλειστικῶς τὴν θεϊαν φύσιν ἐν τῷ Χριστῷ, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἦναι ὑπὲρ τοῦ Εὐτυχοῦς, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς διὰ τῶν ἐν Χαλκηδόνι ἀποφάσεων προσβαλλομένους, ἐκαλοῦντο δὲ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των Μονοφυσίται, αὐτοὶ δὲ ἐκάλουν ἐκείνους Νεστοριανούς καὶ Δοφυσίτας. Ἡ ἕρις ἐξηκολούθει διὰ στάσεων τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ὄχλου. Ἐν Ἀντιοχείᾳ συνέβαινον τὰ αὐτά. Ἐν Παλαιστίνῃ Ἀλεξανδρεὺς τις μοναχὸς Θεοδόσιος καλούμενος ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἐκεῖ μονοφυσιτῶν μοναχῶν ἐπέτυχε νὰ ἐρεθίσῃ τοσοῦτον τοὺς μοναχοὺς, ὥστε νὰ ἐκδιώξωσι τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλην, ὁπαδὸν τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὄντα, καὶ νὰ ὑψώσωσιν ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον αὐτὸν ἐναντίον τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν. Οἱ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μονοφυσίται μοναχοὶ ὑπὸ τὴν ὁδη-

διαιρέτως, ἐχωρίστως γνωριζόμενον, οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνηρημένης, σωζομένης δὲ μάλλον τῆς ιδιότητος ἐκατέρας τῆς φύσεως καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον καὶ διζυρούμενον, ἀλλ' ἓν καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν μονογενῆ, Θεὸν λόγον, Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.

γίαν τοῦ φανατικοῦ Τιμοθέου Αἰλουροῦ καὶ Πέτρο τοῦ Μογγοῦ, ἐφόνευσαν τὸν τὸν Διόσκουρον διαδεχθέντα Προτέριον, καὶ ἀνηγόρευσαν πατριάρχην τὸν Αἴλουρον τοῦτον. Οἱ ἐν Αἰγύπτῳ μονοφυσῖται ἐκηρύττοντο κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὡς εὐνοησάσης δῆθεν τὸν Νεστοριανισμόν, καὶ ἐνόμιζον τὸν Διόσκουρον ὡς παρανόμως καταδικασθέντα. Ἀπεδέχοντο ὁμως τὴν τοῦ Εὐτυχοῦς κατάκρισιν ὡς παρεκκλίναντος εἰς τὸν δοκητισμόν. Καὶ ὁμως καὶ αὐτοὶ ἐθεώρουν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ὡς τι ὑπερανθρώπινον. Ὁ Τιμόθεος Αἴλουρος (Maj. XVII, 1, 277) ἔλεγεν, ὅτι ἂν ὁ λόγος ἐγένετο σὰρξ κατὰ φύσιν καὶ νόμον, δὲν ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ ἐκ παρθένου. Ἐν Ἀντιοχείᾳ διὰ τῆς βίας εἶχε γίνεи ἐπίσκοπος Πέτρος ὁ γναφεὺς καὶ εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τὴν λειτουργίαν τὴν μονοφυσιτικὴν ἔκφρασιν «Ὁ Θεὸς ἐσταυρώθη» (ὅθεν θεοπασχίται ὠνομάσθησαν οἱ ὁπαδοὶ του). Ἀλλὰ πάντας τούτους ἐξώθησεν ἀπὸ τῶν θέσεων τούτων, εἰς ἃς διὰ τῆς βίας εἶχον ἐγκαταστῆ, ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α΄, φίλος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὦν. Εἰς τὰς αὐλικὰς ἐπαναστάσεις εἶχε καταστῆ ἡ περὶ πίστεως ἕρις ὄργανον τῆς πολιτικῆς. Ὅτε ὁ Βασίλεισχος κατέρριψεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τὸν αὐτοκράτορα Ζήνωνα τὸν Ἰσαυρικόν (476), ὅπως ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα του διὰ τῶν μονοφυσιτῶν, ἐξέδωκε διάταγμά τι (ἐγκύκλιον γράμμα) κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἐπανήγαγε δὲ συνάμα τοὺς ἐξορισθέντας Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας καὶ τὸν Ἀλεξανδρείας Αἴλουρον. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις, δι' ἧς ὁ Ζήνων κατέλαβεν αὐτὸς τὸν θρόνον του (477), διηυθύνθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου. Ἀλλ' οἱ μονοφυσῖται ὑπὸ τὸν ἄρπαγα ἐκείνον τοῦ θρόνου εἶχον ἀναπτύξει τοσαύτην ἰσχύν, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀκακίου ἐζήτηι νὰ συνδιαλλάξῃ αὐτοὺς διὰ τινος διατάγματος, τοῦ Ἐνωτικοῦ (482), ὅπερ παρεσιώπα τοὺς περὶ ὧν ἡ ἕρις τύπους. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπηρεσίσθη τὸ Ἐνωτικὸν Πέτρος ὁ Μογγὸς γενόμενος Πατριάρχης. Ἀλλ' οἱ ἐν Αἰγύπτῳ αὐστηρότεροι μονοφυσῖται ἐχωρίσθησαν ἀπ' αὐτοῦ (ὅθεν Ἀχέφαλοι ἐκλήθησαν). Οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐθεώρουν μόνον τὸν Αἴλουρον ὡς τὸν τελευταῖον κανονικὸν πατριάρχην. Τὸ Ἐνωτικὸν διετῆρει ἐξωτερικῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην, καίπερ πε-

ρροφνούμενον παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Μόνον οἱ ἐν τῇ δύσει ἀντίπαλοι τοῦ Ἑνωτικοῦ ἠδύναντο νὰ ἀντιστῶσιν ἀποτελεσματικῶς. Μάλιστα ὁ Ῥώμης Φῆλιξ ἀναθεματίσας τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιον, διέκοψε πᾶσαν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Ὁ Ἀναστάσιος (491—518), ὅστις ἤθελε νὰ σώσῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κράτους ἀπὸ τῶν δύο μερίδων, ἐμισεῖτο καὶ ἠπειλεῖτο παρ' ἀμφοτέρων ἐπίσης (Εὐαγγ. ΙΙΙ, 30). Ἰουστῖνος ὁ Α' (518—27) ἀπεφάνθη κατὰ τῶν μονοφυσιτῶν καὶ ἐδίωξε τοὺς ἐπισκόπους των. Τότε ἐξεδιώχθησαν τῶν ἐπισκοπῶν των ὁ Ἀντιοχείας Σευῆρος, ὁ Μαβούγ Ξεναίας (ἢ Φιλόξενος) καὶ ὁ Ἀλικαρνασσοῦ Ἰουλιανός, καὶ ἄλλοι, ὧν οἱ πλεῖστοι κατέφυγον εἰς Ἀλεξανδρείαν. Διότι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲν ἐτόλμα ὁ αὐτοκράτωρ νὰ προσβάλλῃ τὸν μονοφυσιτισμὸν ὡς ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ θερμῶς. Ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μονοφυσῖται περιῆλθον πρὸς ἀλλήλους εἰς ἑρίδας, διαιρεθέντες ἰδίως εἰς Σευηριανούς, ὧν ὁ ἀρχηγὸς ἦτο ὁ ἐκδιωχθεὶς πατριάρχης Ἀντιοχείας Σευῆρος, παραδεχόμενος μᾶλλον μίγμα τι τῆς θείας μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ἀνεγνώριζε μίαν κυρίαν ιδιότητα ταύτης, τὸ φθαρτὸν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (διὰ τοῦτο ἐλέγοντο οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ σκωπτικῶς φθαρτολάτραι), καὶ εἰς Ἰουλιανιστάς (ἀφθαρτοδοκῆτας), οἵτινες ὁπαδοὶ ὄντες Ἰουλιανοῦ τοῦ ἐξ Ἀλικαρνασσοῦ παρεδέχοντο ἀπορρόφησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ θεότητι οὕτως, ὥστε οὐδὲν θνητὸν ἔμενεν ἐν τῷ Χριστῷ ὑπόλοιπον. Ἐκτὸς τούτων ἐσχηματίσθη ἐν Αἰγύπτῳ καὶ νέα τις μερὶς μονοφυσιτῶν οἱ Θεμιστιανοὶ ἢ Ἀγνοῖται ἔκ τινος Θεμιστίου διακόνου, ὅστις συνεζήτει ἂν ὁ Χριστὸς ἐγίνωσκε τὰ πάντα ἢ ἂν ὑπῆρχον αὐτῷ καὶ τινα ἄγνωστα. Ἐπίσης οἱ Ἰουλιανισταὶ εἶχον διαιρεθῇ εἰς δύο μερίδας ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μικρολόγου ζητήματος, ἂν τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα ἦτο χτιστὸν ἢ ἄχτιστον (Ἀχτιστῖται, Κτιστολάτραι). Καὶ ὥς εἰ μὴ ἤρχουν αἱ διαιρέσεις αὗται, ἐδίδασκε καὶ ὁ ἀγχίνους τοῦ Ἀριστοτέλους ἐρμηνευτῆς μονοφυσίτης Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος (περὶ τὸ 560), συγχέων πᾶς ἐννοίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ προσώπου, τὸν Τριθεῖσμόν, καὶ ἐθεώρει τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ὡς νέαν δημιουργίαν. Εἰς τὴν τελευταίαν ἀκρότητα τοῦ μυ-

στιχισμοῦ ἐφθασεν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας σοφιστῆς Στέφανος Νιόβης διὰ τῆς διδασκαλίας του, ὅτι ἐν τῇ μιᾷ φύσει τοῦ Χριστοῦ οὐδεμία πρέπει νὰ γίνηται διάκρισις μεταξύ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου.

Ἐξακολουθήσας τῶν μονοφυσιτικῶν ἐρίδων. Ἰουστινιανός.

Προκόπιου ἀνέκδοτ. Historia arcana ed. Orelli. Lipsiae 1827. Ἀγatheas ed. Niebuhr Bon. 1828 (Corpus Script. Byzant. P. III).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ Α' ἀνενέωσεν ἐν μακρᾷ, πολλάκις ἐνδόξῳ κυβερνήσει τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἐν Ἀφρικῇ καὶ Ἰταλίᾳ διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν στρατῶν του. Εὐσεβῆς καὶ ἀκριβῆς φύλαξ τῶν τῆς ἐκκλησίας διατάξεων, αὐστηρὸς τὰ ἥθη ὡς μοναχὸς, φιλάργυρος συνάμα καὶ πολυδάπανος, ἀρεσκόμενος νὰ ἀσχολῇται περὶ πολλὰ μετ' ἀκαμάτου μὲν ἐπιμελείας, ἀλλὰ χωρὶς νὰ χέκτηται τὴν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις ἀναγκαίαν ἱκανότητα, ἐσπούδαζε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν φήμην, ὅτι ἦτο κύριος παντὸς εἶδους τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Ὅπως δὲ διέταξε καὶ ἐσχηματίσθῃ ἐκ τῶν θησαυρῶν τῆς ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας σύστημα ῥωμαικοῦ δικαίου, ὅπερ κατέστη τὸ σχολεῖον τῆς νομικῆς ἐπιστήμης δι' ἅπαντας τοὺς λαοὺς, οὕτως ἠθέλησε καὶ ὡς θεολόγος διὰ καταθλίψεως πασῶν τῶν αἱρέσεων καὶ διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς πάντων τῶν σχισμάτων νὰ θεμελιώσῃ ἐς αἰεὶ τὴν ἀληθῆ ὀρθοδοξίαν. Ἀλλ' ἐὰν πληροῖ τὴν ἐκκλησίαν τῶν δωρεῶν του, συνταράσσει ὁμως καὶ ἐκκλησίαν καὶ κράτος πάντοτε διὰ τῶν δογματικῶν νόμων του καὶ διὰ τῶν πρὸς ἔνωσιν ἀποπειρῶν του, ἐν οἷς ἅπασιν αὐτὸς μὲν ἐνόμιζεν, ὅτι πράττει κατ' ἰδίαν γνώμην, πράγματι δὲ ἦτο τὸ ὄργανον τῶν θεολόγων τῆς αὐλῆς καὶ τῶν εὐνούχων. Ἡ κλίσις τοῦ ἦτο ὑπὲρ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἀλλ' ἡ Θεοδώρα ἀφοῦ εἶχε παραδοθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς πᾶσαν ἀκολασίαν, ἀνυψωθείσα διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ αὐτοκράτορος εἰς συνάρχουσιν ἐπὶ τοῦ κράτους, ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀποβάσας τυραννικῇ, ἀλλ' ὑψηλὸν φρόνημα ἐπιδειξαμένη καὶ ἀμεμπτα ἦθη, ἐγνώριζε νὰ τρέπῃ τὰς ἀποφάσεις του ὑπὲρ τῶν

μονοφυσιτῶν. 1. Ὅτε αἱ συνδιαλέξεις, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε διατάξει μεταξύ καθολικῶν καὶ μονοφυσιτῶν εἰς οὐδεν ἡγαγον ἀποτελεσμα, ἐνόμισεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ κερδίσῃ τοὺς τελευταίους ἀναγνwrίζων τὸν τύπον αὐτῶν ὡς ὀρθόδοξον « Εἷς ἐκ τῆς Τριάδος ἐσταυρώθη. » Ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο οὐδὲν ὠφέλησεν. Ἡ ἐκφρασις προσεβλήθη ὡς μονοφυσιτικῇ, ἡ δὲ διαίρεσις μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἐξηκολούθει. 2. Τῶν μονοφυσιτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κορυφαῖος ἦτο Ἀνθιμὸς τις. Ὁ Ἀνθιμος οὗτος ἦτο Τραπεζοῦντος ἐπίσκοπος· ἀλλὰ χωρὶς νὰ νομίζῃ ὅτι παρέβαινε τὸ καθήκον του, εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν ἐπισκοπὴν του, ἵνα ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον. Διατρίβων δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς μονοφυσιτικῆς μερίδος, ἥ εὐνοϊκῶς διέκειτο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα. Ταύτης δὲ τῇ συνεργείᾳ ὠνομάσθη μετὰ ταῦτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἡγνόει τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ φρονήματα. Ὅτε ὁμως μετὰ ταῦτα ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἀγαπητὸς νὰ καθαιρεθῇ τῆς πατριαρχείας ὡς μονοφυσίτης, γνοὺς τὴν πλάνην του, κατεβίβασεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ἀντ' αὐτοῦ ὑψώθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Μηνᾶς. Ἐπὶ τούτου ἐγένετο σύνοδος τις ἐνδημοῦσα, ἥτις κατέκρινε τὸν μονοφυσιτισμὸν καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτοῦ. Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ διατάγματός τινος αὐτοῦ (Hard. Concil. II, 1406) ἀπηγόρευσε τότε πᾶσι τὴν διδασκαλίαν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, διέτασσε νὰ καῶσι τὰ συγγράμματα τοῦ Σευήρου, καὶ ἡπεῖλει πάντας ὅσοι ἤθελον νὰ ἀντιγράψωσιν αὐτὰ δι' ἐκκοπῆς τῆς χειρὸς αὐτῶν! Ὁ Βιγίλιος εἶχεν ἔλθει ὡς διάκονος μετὰ τοῦ Ἀγαπητοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ δὲ γνωρίσασα αὐτὸν ἡ αὐτοκράτειρα, ὑπεσχέθη αὐτῷ νὰ ἐνεργήσῃ νὰ γίνῃ διάδοχος τοῦ Ἀγαπητοῦ, ἐὰν ὑποσχεθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς μονοφυσίτας. Ὁ Ἀγαπητὸς ἀπέθανεν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ καθ' ὁδὸν ἐπιστρέφων εἰς Ῥώμην. Ἐν Ῥώμῃ εἶχον ὀνομάσει τότε ὡς διάδοχον τοῦ Ἀγαπητοῦ τὸν Σιλδέριον. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτος δὲν ἤθελε προδίδων τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ νὰ δεχθῇ τοὺς ὅρους, οὓς προὔτεινεν αὐτῷ ἡ αὐτοκράτειρα, ἐξεβλήθη τοῦ παπικοῦ θρόνου, κατηγορηθεὶς, ὅτι δῆθεν εὐρίσκετο εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ῥωμαϊκῆς

κυριαρχίας ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀντ' αὐτοῦ προχειρίζεται ἐπίσκοπος Ῥώμης ὁ Βιγίλιος. Ἀλλ' ἐνῶ κρυφίως ἔγραφε πρὸς τοὺς μονοφυσίτας ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ἐπιδοκιμάζων τὴν διδασκαλίαν των, ἤθελε φανερώς νὰ ᾔηται φίλος τῶν ὀρθοδόξων. Ὁ Βιγίλιος ἀνεγνώρισεν ὡς ὀρθόδοξον πατριάρχην τὸν Μηνᾶν καὶ οὕτως ἔπαυσε τὸ μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ Ἀκακίου ὑφιστάμενον σχίσμα. Τότε εἶδεν ἡ αὐτοκράτειρα πόσον ἡπατήθη. 3. Τὸ ὄνομα τοῦ Ὠριγένο^υς ἦτο μᾶλλον ἔνεκα τῆς σχέσεως τῆς διδασκαλίας του πρὸς τοὺς μονοφυσίτας ἢ ἔνεκα τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ σημασίας προσφιλὲς εἰς μερίδα τινὰ μοναχῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἥτις διὰ τοῦ Θεοδώρου Ἀσχίδα, μητροπολίτου Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ἀπέκτησε καὶ ἐν τῇ αὐλῇ ἐπιρροήν. Ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἐξηπλοῦντο ἐν Παλαιστίνῃ πολλάκις καὶ διὰ βιαιοτήτων οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ὠριγένους. Ἀλλ' ἡ καθολικὴ μερίς κατῴρθωσε διὰ τοῦ Μηνᾶ, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα νὰ κατακρηβῇ ὁ Ὠριγένης. Ὁ Ἰουστινιανὸς πεισθεὶς διέταξε ἵνα συγκροτηθῇ ἐνδημοῦσα σύνοδος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀναθεματίσῃ τὸν Ὠριγένην (543). Εἰς τὴν σύνοδον ταύτην ἀποδίδουσί τινες τοὺς 15 κανόνας κατὰ Ὠριγένους, τοὺς διὰ τῆς ὑπογραφῆς των ἀποδιδομένους εἰς τὴν πέμπτην οἰκουμενικὴν σύνοδον (Le Quien *Oriens Christianus* III, 210 καὶ *Walch Ketzergeschichte* VII, 660). 4. Ὁ Θεόδωρος εἴτε ἐκδικούμενος τοὺς ἀντιπάλους του, εἴτε ὅπως ἀπομακρύνῃ τὴν προσοχὴν τῶν πνευμάτων ἀπὸ τοῦ Ὠριγένους ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι οἱ μονοφυσῖται ἠδύναντο νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἐὰν κατεκρίνοντο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς Θεόδωρος ὁ Μοψουεσίας, ὁ τοῦ Νεστορίου διδάσκαλος, Θεοδώρητος ὁ Κύρου, καὶ Ἰβας ὁ Ἐδέσσης. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατέκρινε τὰς εἰς τρία κεφάλαια (*Tria Capitula*) περιληφθείσας δοξασίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων διδασκάλων τὰς νομιζόμενας, ὅτι εὐνοοῦσι τὸν νεστοριανισμόν (περὶ τὸ 544). Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν τοῦ μὲν πρώτου ἡ ὀρθοδοξία ἦτο ὑποπτος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὀρθοδόξοις, ἀλλ' οἱ δύο ἄλλοι εἶχον κηρυχθῇ ῥητῶς ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ ὡς ὀρθόδοξοι· διὰ τοῦτο ἡ κατάκρισις τῶν συγγραμμάτων των ἐφαίνετο ἀντίθεσίς τις πρὸς τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον.

Οἱ μονοφυσῖται ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ κατακρίσει ταύτῃ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς, χωρὶς ὅμως νὰ γίνωσιν εὐνούστεροι πρὸς τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον. Ἐν τῇ δύσει ἡγέρθη ὅμως γενική ἀποδοκιμασία κατὰ τοῦτου. Ὅπως καταδαμάσῃ δὲ τὴν ἀγανάκτησιν ταύτην τῶν δυτικῶν, προσεκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ αὐτοκράτωρ τὸν πάπαν Βιγίλιον (546), καὶ ἐπεισεν αὐτὸν νὰ κατακρίνῃ καὶ αὐτὸς ἐπίσης τὰ τρία κεφάλαια διὰ τοῦ ἐγγράφου τοῦ *Judicatum*. Ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν δυτικῶν ἐπισκόπων διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦτου. σύνοδός τις μάλιστα ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἀφώρισεν αὐτόν. Ὁ Βιγίλιος ἠναγκάσθη τότε νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν πρώτην ἀπόφασίν του, νὰ ἀρνηθῇ δὲ νὰ δεχθῇ δευτέρον τι διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν τριῶν κεφαλαίων (*Mansi IX*, 57). Πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν πραγμάτων συνεκάλεσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν πέμπτην οἰκουμένην σύνοδον εἰς Κωνσταντινούπολιν (553), ἥτις κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ αὐτοκράτορος κατέκρινε τὰς νεστοριανιζούσας διδασκαλίας τῶν 3 ἐκείνων Ἀντιοχέων. Ὁ Βιγίλιος τότε οὐ μόνον δὲν παρευρέθη ἐν τῇ συνόδῳ, ἀλλὰ καὶ ὑπερήσπισε τὰ τρία κεφάλαια ἐν τῷ *Constitutum* (*Mansi IX*, 61). Ἡ σύνοδος διέκοψε διὰ τοῦτο τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ μέχρι τοῦδε αὐτοκρατορικὰ διατάγματα. Περὶ Ὀριγένους καὶ τῶν ὁπαδῶν του οὐδεὶς ἐγένετο λόγος κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν, ὅπερ συνέβη λίαν πιθανῶς τῇ συνεργείᾳ τοῦ Ὀριγενιστοῦ Θεοδώρου Ἀσχίδα, τοῦ ὄντος ἐν τῇ συνόδῳ ἐνὸς τῶν πρώτων προσώπων. Ἐπὶ τέλους ἐνέδωκε καὶ ὁ Βιγίλιος (554) καὶ παρεδέχθη τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου Ὁ Πελάγιος ἀναγνωρίσας τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον, ἣν ὡς ἀρχιδιάκονος σφοδρότατα εἶχε κατακρίνει, ἐγένετο διάδοχος τοῦ Βιγιλίου (555). Ἀλλὰ μέγα μέρος τῶν ἐν τῇ δύσει ἐπισκόπων, ἐπὶ κορυφῇ αὐτῶν ὁ Ἀκυληΐας μητροπολίτης Παυλίνοϋ καὶ ὁ Βιτάλης, ἀρχιεπίσκοπος Μεδιολάνων, ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Ῥώμης καθὼς καὶ ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς ἐκκλησίας εὔρε τολμηροὺς ὑπερασπιστὰς κατὰ τὴν αὐθαιρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ κατὰ τῆς μικροψυχίας τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης οἷον τὸν Φουλγέντιον Φερράνδον διάκονον ἐν Καρχηδόνι, Φακοῦνδον ἐπίσκοπον Ἐρμιανῆς,

Ῥούστικον διάκονον ἐν Ῥώμῃ, Λιβεράτον διάκονον ἐν Καρχηδό-
νι, Βίκτωρα ἐπίσκοπον Τουννούνης. Τὸ ἐν τῇ δύσει τοῦτο σχίσμα
διήρκεσε μέχρι τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος (700). 5. Τὴν τελευταίαν
ἀπόπειραν πρὸς συνδιαλλαγὴν τῶν μονοφυσιτῶν ἐποίησεν ὁ Ἰ-
ουστινιανὸς, ὑψώσας εἰς νόμον τοῦ κράτους (564) τὴν διδα-
σκαλίαν περὶ ἀφθαρσίας τοῦ σώματος τοῦ Χρι-
στοῦ, ἀνυψώσεως δηλ. αὐτοῦ ὑπὲρ ἅνθρωπινος ἀ-
νάγκης. Εἶχε δὲ ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐκδιώκῃ τοὺς ἐναντιουμένους
καθολικοὺς ἐπισκόπους, ἐν οἷς Εὐτύχιον, Πατριάρχην Κωνσταν-
τινουπόλεως, τὸν ὑπάρξαντα πρόεδρον τῆς Ε' οἰκουμενικῆς συ-
νόδου, ὅτε ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐθῆκε τέρμα εἰς τὰς ταραχὰς τὰς
προσκληθείσας διὰ τοῦ περὶ τὴν πίστιν ὑπερβολικοῦ αὐτοῦ
ζήλου.

96.

Τὸ περὶ Εἰρήνης διάταγμα καὶ αἱ μονοφυσικαὶ ἐκκλησίαι.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινὸς ὁ Β' ἐξέδωκε διάταγμά τι (565),
ὅπερ παρῆναι πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς νὰ ἐνθώσῃ μετ' αὐτοῦ πρὸς
αἶνον τοῦ Σωτῆρος, χωρὶς νὰ ἐρίζωσι τοῦ λοιποῦ περὶ λέξεων,
ἐξησφαλίζετο δὲ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ παρούσα κατάστασις
τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ἡ αὐθαιρεσία τῶν αὐτοκρατορικῶν δογ-
ματικῶν νόμων εἶχε τοσοῦτον πιέσει τὸ κράτος, ὥστε δὲν ἠδύ-
νατο καὶ ταύτην τὴν παράκλησιν νὰ δεχθῇ εὐχαρίστως. Ἐν τῇ
δύσει ἐσπούδαζον οἱ διάδοχοι τοῦ Βιγιλίου τολμηρότερον ἢ ὅ-
πως εἶχεν ἐνεργήσει οὗτος ἐναντίον αὐτῆς, ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρί-
σεως τῆς Ε' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκάστη με-
ρὶς ἐζήτην νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς καὶ ἰσχύν. Οἱ ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ μονοφυσῖται, μὴ ἀναγνωρίζοντες τὸν καθολικὸν πα-
τριάρχην Παῦλον, δὴ μόνον τοῦ αὐτοκράτορος ἡ δύναμις διετή-
ρει ἐκεῖ, εἶχον ἀπὸ τοῦ 536 ἴδιον πατριάρχην, καὶ ἐμόρφωσαν
τὴν αἰγυπτιακὴν ἐθνικὴν ἐκκλησίαν τῶν Κοπτῶν, μεθ' ἧς ἦτο
ἠνωμένη καὶ ἡ αἰθιοπικὴ ἡ ἄβυσσινικὴ ἐκκλησία.
Οἱ Ἀρμένιοι ἦσαν κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐκκλησιαστικῶς ἠνω-
μένοι μετὰ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁ-

ποιῶν ἀντετάσσοντο κατὰ τῶν Περσῶν. Καὶ τοῦ Ζήνωνος τὸ ἐνωτικὸν εἶχον ἀποδεχθῇ. Ἀλλὰ σὺν τῇ παραδοχῇ αὐτοῦ ἤρχισεν ὁ μονοφυσιτισμὸς νὰ ἐνισχύηται καὶ παρ' αὐτοῖς. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος κατεκρίθη ἐν τινὶ τῷ 491 γενομένῃ ἀρμενικῇ συνόδῳ τοῦ Ἑ τ σ μ ι α τ σ ί ν. Ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Α' τοῦ καταδιώξαντος τὸν μονοφυσιτισμὸν ἔμεινεν ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία πιστὴ εἰς τὸν μονοφυσιτισμὸν τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον οἱ Πέρσαι ἠννόουν πάσας τὰς ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας κεχωρισμένας μερίδας. Εἰς μάτην ἐπειράθη ὁ ἀρμένιος πατριάρχης Γεώργιος Κυρίων νὰ ἀνορθώσῃ τὸ κῦρος τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἐν Ἀρμενίᾳ. Σύνοδός τις ἐν Τ β ί ν (595) ἀπεφάνθη ὀριστικῶς ὑπὲρ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ¹, καὶ τοιοῦτοτρόπως ὑφίσταται ἔκτοτε ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία μέχρι τῆς σήμερον ὥς τις μόνον δι' ἰδιαιτέρων τινῶν ἐθίμων, οἷον τῆς χρήσεως τοῦ ἀπλοῦ οἴνου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, τῆς παραδοχῆς τῶν Ἐπιφανίων ὡς ἑορτῆς συνάμα τῆς γεννήσεως καὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου, καὶ ἄλλων τινῶν ἰδιωτισμῶν, ἀπὸ τῶν λοιπῶν μονοφυσιτικῶν ἐκκλησιῶν κεχωρισμένη μερίς. Ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ οἱ μονοφυσῖται ἐκινδύνευον ἕνεκα τῶν κατ' αὐτῶν διωγμῶν καὶ ἐξ ἐλλείψεως κληρικῶν νὰ διαλυθῶσιν, ὅτε Ἰάκωβος Βαραδατος ἡ Ζάνζαλος διὰ τοῦ μεγάλου του ζήλου (541-578) ἐπήνεγκε τάξιν τινὰ εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν καὶ ὥρισεν αὐταῖς τοὺς ἀναγκαίους κληρικούς. Ἐξ αὐτοῦ ἔλαβον οἱ ἐν Συρίᾳ μονοφυσῖται τὸ ὄνομα Ἰακωβίται. Αἱ ἀποσχίσεις αὗται ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους ἐστερεοῦντο διὰ τῶν ἰδιαζόντων ἐπαρχιακῶν ἐθίμων, ἀπέβησαν δὲ διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ ἰσλαμισμοῦ, ἃς ὑπεβοήθουν, ἀδιάλλακτοι ἐχθροὶ αὐτῆς. Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων κατακτωμένας χώρας ἐπιέζοντο περισσότερον τῶν μονοφυσιτῶν οἱ καθολικοὶ ἕνεκα τοῦ μετὰ τοῦ ρωμαίου κράτους συνδέσμου αὐτῶν, ὅθεν καὶ Μελεχῖται ἐλέ-

¹ Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Χίου Γρηγορίου, οἱ Ἀρμένιοι δὲν ἀπεδέχθησαν τὸν τέλειον μονοφυσιτισμὸν, τοῦναντίον τὸν Εὐτυχῆ ὡς αἰρετικὸν κατακρίνουσι καὶ αὐτοί, ἀλλ' ἐκ παρεννοήσεως κατέκριναν τὴν Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον ὡς ψηφίσανσαν δύο φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ, ἃς φύσεις μετὰ δύο ὑποστάσεων συγχέουσι (Περὶ ἐνώσεως Ἀρμενίων σελ. 48). Ὁ Γρηγόριος νομίζει ὅτι περὶ λέξεων εἶναι ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ, καὶ δεῖ ἐκ παρεννοήσεως προηλθε.

γοντο (Melech). Οἱ πατριάρχαι τῶν καθολικῶν ἔζων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔκτοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει.

97.

*Εἰς τοῦ μονοθελητισμοῦ.

Mansi T. X. Anastasii Bibliothecarii collectan. ad histor. Monothel. ed. Gallandi T. XIII. Νικηφόρου ἐπιτ. ἱστορ. (602—769) ed. Petavii Par. 1616.

Ὁ Ἡράκλειος (ἀπὸ τοῦ 622) ἀνανεῶνων τὴν δύναμιν τοῦ κράτους ἐν Συρίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ, ἤλπιζε νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς μονοφυσίτας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους του, ποιῶν αὐτοῖς τὴν παραχώρησιν, ὅτι εἰ καὶ εἶναι δύο φύσεις ἐν Χριστῷ, μία ὁμως εἶναι ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ ἐκφράσις τῆς θελήσεως αὐτοῦ (θεανδρική ἐνέργεια 633), ὅτι ἄρα ὁ Χριστὸς ἡσθάνετο καὶ τὰς κοινὰς ἀνθρωπίνους ἐπιθυμίας, ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τὴν ἐκάστοτε θέλησιν τοῦ λόγου. Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ Ἡράκλειος διατρίδων ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ ἐπὶ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείας του, παρετήρησεν, ὅτι οἱ ἐκεῖ μονοφυσῖται ἐσκανδαλίζοντο εἰς τὴν ἐκ τῆς καθολικῆς διδασκαλίας δυναμένην νὰ ἐξαχθῇ συνέπειαν περὶ δύο ἐνεργειῶν (ἐκδηλώσεων θελήσεως) ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος, ἐρωτηθεὶς περὶ τῆς γνώμης του, ἀπεδέχθη τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ὡς μὴ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν παραδεδομένην πίσιν. Καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δὲ ἐγκαθιδρυθεὶς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύρος ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῆς μιᾶς ἐνεργείας, καὶ ἐκέρδισεν ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας ταύτης τοὺς Σευηριανοὺς τῆς περιφερείας του, ἐνώσας αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐγερθῇ καὶ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ὡς προσβαλλούσης τὸ δόγμα τῶν δύο φύσεων. Πρῶτος ἐκηρύχθη κατὰ τῆς νέας πίστεως ὁ ἐκ Παλαιστίνης μοναχὸς Σωφρόνιος, ὅστις διέτριβε τότε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 634 ἐγένετο πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Ὁ πατριάρχης Σέργιος ἅμα ἰδὼν τὴν κατὰ τῆς μιᾶς θεανδρικῆς ἐνεργείας ἀντίστασιν, δὲν ἀπεδοχίμασε μὲν καὶ αὐτὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην, προέτρεψεν ὁμως τοὺς ἐπι-

σκόπους νὰ ἀποφεύγωσι τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἔκφρασιν χάριν τῆς εἰρήνης. Οὕτως ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν Ὀνώριον, ὅστις παρεδέχθη τὴν συμβουλὴν ταύτην τῆς σιωπῆς τῶν περὶ ὧν ἡ ἑρὶς ἐκφράσεων, ἐνῶ συνάμα ἐδέξατο καὶ τὴν δογματικὴν ἐκείνου γνώμην (Honorii epist. ad Sergium Mansi XI, 537). Ὁ Σωφρόνιος ἔνεκα ἐπιδρομῆς τινος τῶν ἀράβων ἠναγκάσθη νὰ ἡσυχάσῃ, ἀλλὰ τὸ ἔναυσμα τὸ ῥιφθὲν εἰς τὰ πρὸ πολλοῦ εἰς δογματικὰς θεωρίας καὶ ἑριδας εἰθισμένα πνεύματα δὲν ἐσβέσθη πάραυτα. Εἰς μάτην ἐζήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ προλάβῃ τὰς ταραχὰς διὰ δογματικοῦ τινος νόμου (638 τῆς ἐκθέσεως) συνευδοκούντων εἰς τοῦτο τοῦ Σεργίου καὶ τοῦ Ὀνωρίου, ἐπιβάλλων τὴν διδασκαλίαν περὶ μιᾶς ἐν Χριστῷ θελήσεως, καὶ παρασιωπῶν τὴν προτέραν ἔκφρασιν « θεανδρικὴ ἐνέργεια. » Ἡ ἐποχὴ αὕτη εὗρισκε τοσαύτην τροφὴν εἰς θεολογικὰς συζητήσεις, ὥστε δυσκόλως ἄφηνε νὰ παύῃ ἑρὶς τις. Νῦν ἡγέρθη καὶ ἡ δύσις κατὰ τῆς διδασκαλίας ἐνὸς θελήματος, ἀφ' οἷου ὁ μοναχὸς Μάξιμος, ὁ ποτὲ φίλος τοῦ Σωφρονίου, ἐδίδασκεν ἐν Ἀφρικῇ κατ' αὐτῆς. Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δ' (639), θεωροῦντες τὴν ὀρθὴν πίστιν ἢ τὴν πρὸς τὸν ἀντίζηλόν των πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἔχθραν σπουδαιότεραν τῆς ὀρθοδοξίας τῶν προκατόχων των, ἐτέθησαν ἐπὶ κορυφῆς τῆς ἀντιθέσεως κατὰ τῶν μονοθελητῶν καὶ διέκοψαν τὴν μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Νόμος τις Κώνσταντος τοῦ Β' (τύπος 648) ἤθελε νὰ ἐκδιᾷ τὴν εἰρήνην, ἀπαγορεύων τὴν ἑριδα διὰ τῆς ἀποφυγῆς τῶν περὶ ὧν ἡ ἑρὶς ἐκφράσεων. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Μαρτίνος ὁ Α' ἐπὶ τῆς πρώτης ἐν Λατεράνῳ συνόδου κατέκρινε τοὺς μονοθελήτας καὶ ἀμφοτέρω τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα (649). Φυλαχισθεὶς δὲ διὰ τοῦτο καὶ καταδικασθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἐνοχὸς ἐσχάτης προδοσίας καὶ παντοιοτρόπως κακωθεὶς ἀπέθανεν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐπίσης ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ καὶ ὁ ὁμολογητὴς Μάξιμος ὡς ἐναντιούμενος κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν καὶ ὑπερμαχῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς πίστεως. Ὅπως διαλύσῃ τὸ σχίσμα, τὸ ὅποion ἡπεύλει τὴν ἀβεβαίαν δύναμιν τοῦ κράτους ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ, συνεχάλεσεν ὁ Κωνσταντῖνος Πωγωνάτος (668—685) τὴν ἐκτεχνοί-

κοινομένην σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει (681), ἥτις ἐθέσπισε συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα τῶν δύο φύσεων δύο θελήσεις ἡνωμένας διὰ τῆς ἡθικῆς ὑποταγῆς τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως εἰς τὴν θείαν. Ἡ σύνοδος καὶ τοι γενομένη ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Ἀγάθωνος, κατέκρινε πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸν Ὀνώριον¹. Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βαρδάνου (711—713) ἐκέρδισαν οἱ μονοθεληταὶ ἔτι πρόσκαιρόν τινα νίκην. Ἀλλ' ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ Β' ἀπερρίφθη ὁ μονοθελητισμὸς παρὰ πάντων. Τὰ λείψανα αὐτῶν ἐσώζοντο μόνον ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἀγίου Μάρωνος ἐπὶ τοῦ Λιβάνου ὑπὸ ἰδίου πατριάρχην (Μαρωνῖται).

98.

Περὶ τῶν Πρισκιλλιανιστῶν καὶ Ἀδαμιτῶν καὶ περὶ τοῦ Υἱοθετισμοῦ.

Sulpicii Severi Hist. sacra II. 46. Orosii Commonitoria ad Augustinum de errore Priscillianistarum. Elipandii ad Fidelem a. 785. Beati et Eutherii adv. Elip. II. παρὰ Gallandi T. XIII. Alcuini adv. Elip.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν δογματικῶν ἐρίδων ἀξιοῦ λόγου εἶναι καὶ αἱ αἵρέσεις τῶν Πρισκιλλιανιστῶν τῶν ἐν τῇ δύσει κατὰ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος ἀναφανέντων καὶ τῶν λίαν αὐτοῖς συγγενῶν Ἀδαμιτῶν. Ἐν Ἰσπανίᾳ εἶχε περὶ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος διαδῶσει γνωστικὰς καὶ μανιχαϊκὰς διδασκαλίας ῥήτωρ τις Ἑλπίδιος. Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, ἀναμίξας καὶ ἄλλας διδασκαλίας, ἐμόρφωσεν ὁ Πρισκιλλιανὸς, πλούσιός τις, πεπαιδευμένος καὶ εὐγλωττος ἀνὴρ, ἰδίον σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐφείλχυσε πολλοὺς ὁπαδοὺς καὶ ἐξηπλώθη

1 Ὁ ὅρος τῆς ΣΤ' οἰκ. συνόδου παρὰ Mansi XI 634—53. p. 637. «Καὶ δύο φυσικὰς θελήσεις ἦτοι θελήματα ἐν αὐτῷ καὶ δύο φυσικὰς ἐνεργείας ἀδιαίρετως, ἀτρέπτως, ἀμερίστως, ἀσυγχύτως κατὰ τὴν τῶν πατέρων διδασκαλίαν ὡσαύτως κηρύττομεν καὶ δύο μὲν φυσικὰ θελήματα, οὐχ ὑπεναντία, ἀλλ' ἐπόμενον τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα καὶ μὴ ἀντιπίπτον ἢ ἀντιπαλατόν, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ὑποτάσσόμενον τῷ θείῳ αὐτοῦ καὶ πανσθενεῖ θελήματι.» Πρβλ. καὶ Πενθέκτης καν. 4. «Ἡ (ἐκτὴ ἀγία σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει). . . τοὺς τὸ εὐθεὶς τῆς ἀληθείας δόγμα παραχαράξαντας καταδικάσασα Θεόδωρον τὸν τῆς Φαράν, Κύρον τὸν Ἀλεξανδρείας, Ὀνώριον τὸν Ῥώμης, Σέργιον» κτλ.

καθ' ἁλὴν τὴν Ἰσπανίαν. Καθὼς οἱ Μανιχαῖοι καὶ οἱ Γνωστικοὶ παρεδέχοντο καὶ οἱ Πρισκιλλιανισταὶ δύο ἀρχὰς ἀπολύτους, τὴν μὲν ὡς πηγὴν τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν δὲ ὡς πηγὴν τοῦ κακοῦ· ἐκ τῆς πρώτης ἀπέρρευσε τὸ βασίλειον τοῦ σκότους καὶ τῆς ὕλης, ἀπὸ τῆς δευτέρας δὲ τὸ βασίλειον τοῦ φωτός καὶ τῶν πνευμάτων· ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων ἀνήκουσιν εἰς τὸ βασίλειον τοῦ φωτός, καὶ μόνον ἀποπλανηθεῖσαι ἀνεμίχθησαν μετὰ τῆς ὕλης, ἀφ' ἧς πρέπει νὰ τεινωσιν νὰ ἀπαλλαγῶσι διὰ τῶν στερήσεων καὶ τῶν ἀσκήσεων. Διὰ τοῦτο ἀπέρριπτον τὸν γάμον καὶ τὴν τοῦ κρέατος βρώσιν. Μεθ' ἅπασαν ὁμως ταύτην τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀσκήσεώς των ἡ ἠθικὴ των δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο καθαρὰ. Λέγεται, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐπετρέπετο παρὰ τοῖς Πρισκιλλιανισταῖς τὸ ψεῦδος, ἡ ἐπιτορκία, ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ ἀπάτη, ἐὰν αἱ κακίαι αὗται ἐμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέσα πρὸς ἐξάπλωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς αἱρέσεώς των. Ὁ λαὸς μάλιστα ὁ καθολικὸς ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς αἱρέσεως ταύτης καὶ τὰ φοβερώτερα ἐγκλήματα. Ἐκ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων διετήρουν τινὰ, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἡλλοιωμένα. Ἀπέρριπτον δὲ τὴν Τριάδα καὶ ἠπίσταντο εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς των μετεῖχον τῆς καθολικῆς λατρείας, εἶχον ὁμως καὶ ἰδίας, κρυφίας συναθροίσεις. Οἱ Πρισκιαλλινισταὶ ἀνεγνώριζον ὡς ἱερὰ βιβλία ἐκτὸς τῆς Γραφῆς, ἣν ἀλληγορικῶς ἐξήγουν, πολλὰ ἀπόκρυφα συγγράμματα, ὅλον τὸν ὕμνον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὴν μνήμην τῶν ἀποστόλων, πράξεις τοῦ ἀγίου Ἀνδρέου, τοῦ Θωμᾶ, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Ἡλιοῦ καὶ ἄλλα ὅμοια. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ εἶχον ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτῶν πολλοὺς συγγραφεῖς, ὧν ὁμως οὐδὲν ἔργον διασώζεται μέχρις ἡμῶν. Ἐκτὸς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αἱρέσεως μνημονεύονται ὡς πρισκιλλιανοὶ συγγραφεῖς ὁ Λατρονιανὸς, ὁ Τιβεριανὸς καὶ ὁ Δεικτίνιος. Πρῶτος καταπολεμήσας τὸν Πρισκιαλλινισμόν ὑπῆρξεν ὁ Ἐμπερίδης ἐπίσκοπος Ἰδακίος. Ἐπὶ τινος ἐν Καισαραυγούστη συνόδου (τῷ 386) ἐπέτυχεν ὁ ἐπίσκοπος Σοσσούβης Ἰθάκιος νὰ κατακριθῶσιν οἱ Πρισκιλλιανισταί, παρὰ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Γρατιανοῦ νὰ ἐκδοθῇ κατ' αὐτῶν διάταγμα ἐπιβάλλον ποινὴν θανάτου κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οὗτοι κατῳρώθωσαν

νὰ μεταστρέψωσι τὴν γνώμην τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ ἑαυτῶν, καὶ ἐσχέπτοντο ἤδη νὰ καταδιώξωσι τοὺς ἐχθρούς των, ὅτε ὁ Γρατιανὸς κατερρίφθη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μαξιμίμου. Ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς μεριδος τοῦ Ἰθακίου, ὁ δὲ Πρισκιλλιανὸς μετὰ τῶν ἐταίρων του ἐκλήθησαν εἰς Τρεβήρους, ὅπου ἀφοῦ ἐβασανίσθησαν, ἵνα ὁμολογήσωσιν ἑαυτοὺς ἐνόχους ἐγκληματικῶν διδασκαλιῶν καὶ πράξεων, κατεδικάσθησαν εἰς τὸν διὰ ξίφους θάνατον (385). Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πρῶτον αἷμα αἱρετικῶν δι' ἐπισήμων δικαστικῶν τύπων χυθέν. Ἡ ἐκκλησία κατελήφθη ὑπὸ φρίκης διὰ τὸ γεγονός. Ὁ Τουρώνης Μαρτίνος, ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Ῥώμης Σιρίκιος διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ὁμότητος ταύτης τοῦ Ἰθακίου, καὶ ἐσχόπουν νὰ διακόψωσι πᾶσαν πρὸς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν. Οἱ Πρισκιλλιανισταὶ ὑπὸ τοῦ μαρτυρικοῦ αἵματος ἐνθουσιασθέντες, μεθ' ὅλας τὰς καταδιώξεις, διεσώζοντο μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος. — Συγγενεῖς τοῖς Πρισκιλλιανισταῖς ὑπῆρξαν οἱ Ἀδαμίται. Τουλᾶχιστον ἡ λατρεία αὐτῶν εἶχε πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐκείνων. Οἱ Ἀδαμίται οὗτοι τὸ πρῶτον μνημονεύονται κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 4' αἰῶνος ὡς ὁπαδοὶ μαθητοῦ τινος τοῦ Καρποκράτους. Περὶ αὐτῶν ἐλέγετο, ὅτι ἐτέλουν τὴν λατρείαν αὐτῶν γυμνοὶ, θέλοντες νὰ ἀνανεώσωσι τὴν ἀθωότητα τοῦ παραδείσου. Καὶ οὗτοι ἀπέρριπτον, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, τὸν γάμον. — Ἀξία μνείας τέλος εἶναι καὶ ἡ αἵρεσις τοῦ Υἱοθετισμοῦ (Adoptianismus) ἡ κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ἐν τῇ δύσει ἀναφανείσα. Ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν ἀρειανικὴν διδασκαλίαν μόνον θετὸς υἱὸς τοῦ θεοῦ ἠδύνατο νὰ ᾔηται, διὰ τοῦτο οἱ καθολικοὶ εἶχον ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τῶν ἀρειανῶν ὑποστηρίξει τὴν φυσικὴν αὐτοῦ υἰότητα. Μετὰ τῆς γνώμης ταύτης, ἐπικαλούμενοι καὶ ἀρχαιοτέρων μαρτυρίας, συνέδεσαν ὁ Ἑλίπανδος ἀρχιεπίσκοπος Τολέδου καὶ ὁ Φηλιξ ἐπίσκοπος Οὐργέλλης τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι ὁ Χριστὸς καθὼς ὡς Θεὸς εἶναι φυσικὸς, οὕτως ὡς ἄνθρωπος εἶναι θετὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀφοῦ δὲ ἐν Ἰσπανίᾳ πολλὴ περὶ τούτου ἐγένετο συζήτης, ἠνάγκασεν ἡ ἐξάπλωσις τοῦ υἱοθετισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ τὸν μέγαν Κάρολον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ὁ Φηλιξ ἠναγκάσθη ἐν

Ῥέγενσβουργ (792), ἐπειτα δ' ἐν Ῥώμῃ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Ἐλίπανδος διεμαρτυρήθη περὶ τούτου παρὰ τῷ Καρόλῳ, συνεκάλεσεν οὗτος σύνοδον ἐν Φραγκφούρτῃ (794), ἐν ἣ ὁ υἱοθετισμὸς ἐκ νέου ἀπερρίφθη (Mansi XIII 863). Ἀφοῦ δὲ διάφοροι συγγραφεῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀλκουίνος ματαίως ἠγωνίσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσι τοὺς υἱοθετιστάς ἀπὸ τῆς διδασκαλίας των, κατωρθώθη ἐπὶ τέλους ἐπὶ τινος συνόδου ἐν Ἀράχῃ (798) ὑπὸ τοῦ Ἀλκουίνου νὰ ἐνδώσῃ ὁ Φήλιξ, ἐνῷ ὁ Ἐλίπανδος ἐπέμενεν. Ὁ Φήλιξ ἀφῆκε μὲν μετὰ τὸν θάνατόν του († 818) ἀποδείξεις ὅτι δὲν εἶχεν ἐγκαταλίπει τὰς δοξασίας του ἐντελῶς, ἀλλὰ μετὰ τοῦ θανάτου τῶν ἀρχηγῶν ἐλησμονήθη καὶ ὁ υἱοθετισμὸς ἐντελῶς.

99.

Περὶ τῶν δονατιστῶν.

Optatus Milevitanus de schismate Donatistarum. Ed. Du Pin. Par. 1700. Augustini τὰ κατ' αὐτῶν συγγράμματα.

Μέχρι τοῦδε ἐποιήσαμεν λόγον περὶ τῶν διαφορῶν αἱρέσεων τῆς περιόδου ταύτης. Νῦν δὲ ἀναφέρομεν καὶ τὰ σχίσματα ἢ ἐν γένει τὰς ταραχάς, αἷς ἤγειραν ἄνδρες ἐξαναστάντες κατὰ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατούντων ἡθῶν καὶ ἐθίμων ἢ κατὰ τῆς λατρείας αὐτῆς. Καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σχίσματος τῶν Δονατιστῶν. Τὸ σχίσμα τοῦτο εἶχεν ὡς ἀφορμὴν τὴν τάσιν τινῶν πρὸς τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καὶ πρὸς τὸ μαρτύριον. Τοῖς Δονατισταῖς ἀπήρσεν ἡ ἐπιείκεια καὶ ἡ φρόνησις, μεθ' ἧς προσεφέρετο ἡ ἐκκλησία πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας καὶ μάλιστα τοὺς ἐν τοῖς διωγμοῖς ἀρνούμενους τὴν πίστιν. Πρὸς τούτοις συνέτεινεν εἰς τὸ σχίσμα καὶ τὸ νῦν ἀναφαινόμενον ζήτημα, ἂν ἡ ἐνέργεια τῆς ἱερωσύνης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς προσωπικῆς ἀξίας. Τὸ σχίσμα ἀναφαίνεται ἐν Ἀφρικῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὅτε ὁ Καικιλιανὸς, ὅστις ὡς ἀρχιδιάκονος τοῦ ἐπισκόπου Μενσουρίου εἶχε κακῶς προσενεχθῇ πρὸς τοὺς ὁμολογητάς, καὶ εἶχε κατακρίνει ἐκείνους, οἳτινες εἴτε ἐκ φανατισμοῦ εἴτε ἐξ ἄλλων χειρόνων αἰτίων ἐζήτουν τὸ μαρτύ-

ριον, ἐξελέχθη ἐπίσκοπος Καρχηδόνας καὶ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τινος δῆθεν προδότου, τοῦ Ἀπτοῦγγας Φήλικος, ἡ ἀντίθετος μερίς ἐξελέξατο ἀντεπίσκοπον τὸν Μαγιορίνον. Τοῦτον διεδέχθη ὁ Δόνατος ὑπὸ τῶν ἰδίων ὁ μέγας κληθεὶς, ὅστις μετὰ τοῦ φίλου του Δονάτου τοῦ ἐκ Κάζαι Νίγραι, ἔδωκεν εἰς τὴν μερίδα τὸ ὄνομα. Ἡ μερίς τῶν αὐτῆς, ἥτις καθ' ὅλα ἤθελε νὰ ἀνανεώσῃ τὴν ἀρχαίαν ἀφρικανικὴν παράδοσιν, ἐθεώρει τὴν μὲν ἐπικρατοῦσαν ἐκκλησίαν ὡς μεμολυσμένην, διὰ τοῦτο ἀπέρριπτε καὶ τὸ βάπτισμα αὐτῆς, ἐαυτὴν δὲ ὡς τὴν καθαρὰν καὶ ἀμόλυντον ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Μόνον παρ' αὐτοῖς ἐνόμιζον, ὅτι ἐτελοῦντο ἐγκύρως τὰ μυστήρια. Οἱ Δονατισταὶ ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ δικαιωθῶσι παρ' αὐτοῦ. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ πρώτη πρόκλησις τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς παρ' ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν πρὸς ἐπέμβασιν εἰς καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Ὁ Κωνσταντῖνος διωρισεν ἐν Ῥώμῃ ἐπιτροπὴν τινα (313) ἐκ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Μιλτιάδου καὶ τριῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς Γαλλίας, καὶ τινα σύνοδον ἐν Ἀρελάτῃ (314) ἵνα ἐξετάσωσι τὸ ζήτημα, καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ἐξέδωκε νόμους ἐναντίον αὐτῶν. Ἀλλ' ἀφοῦ εἶδεν, ὅτι διὰ τῆς βίας δὲν κατώρθου νὰ καταβάλλῃ τοὺς Δονατιστάς, παρέσχεν ἐπὶ τέλους αὐτοῖς διὰ νόμου (321) ἀνοχὴν μετὰ πλήρους ἐλευθερίας τῆς λατρείας αὐτῶν. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Δονάτου ἦσαν τοσοῦτοι, ὥστε ἐπὶ τινος δονατιστικῆς συνόδου τοῦ 411 παρήσαν ὄχι ὀλιγώτεροι τῶν 270 ἐπισκόπων ἐξ αὐτῶν! Ὁ Κώνστας κατεδίωξεν αὐτοὺς ὡμῶς, ὁ Ἰουλιανὸς τοῦναντίον παρέσχεν αὐτοῖς εἰρήνην. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς καὶ ὁ Γρατιανὸς ἀνενέωσαν τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμούς. Ἐξησθένισαν δὲ τὴν μερίδα τῶν δονατιστῶν καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀναφανέντα σχίσματα. Οἱ Δονατισταὶ ἐξηγριοῦντο ὅσημέραι περισσότερο. Οἱ χωρικοὶ Νουμιδίας καὶ Μαυριτανίας, οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἤδη πρότερον διὰ τῶν πίσεων τοῦ κράτους καὶ διὰ τῶν ἐλπίδων, ἀς παρείχεν αὐτοῖς ἡ ἐκκλησία, ἀπάτριδες γενόμενοι, καὶ τῇδε κακεῖσε περιτρέχοντες (Agonistici, Circumcelliones), συνδεθέντες μετὰ τῶν Δονατιστῶν, ἔλαβον εἰς χεῖρας τὰ ῥόπαλά των, ὅπως ἐκδικηθῶσι τὰ ἐρείπια κατεδαφισθεισῶν ἐκκλησιῶν των, καὶ τὸ χυθὲν αἷμα ἱερέων τινῶν αὐτῶν. Μετὰ μανίας περιφρονούσης τὸν

θάνατον ἐξηκολούθουν καθ' ἅπαντα τὸν Δ' αἰῶνα ληστρικὸν πόλεμον κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τοῦ ῥωμαίου κράτους. Εἰς μάτην ἐζήτει ὁ Αὐγουστῖνος ὑπερασπιζόμενος πρὸς τοὺς Δονατιστὰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῆς. Ἀπελπισθεὶς ἐτελείωσε λαμπρὰν τινα πρὸς τοὺς Δονατιστὰς συνδιάλεξιν διὰ τῶν λέξεων. «Ἀνάγκασον αὐτοὺς εἰσελθεῖν!» Εἰς τὴν ἐν Καρχηδόνι ταύτην συνδιάλεξιν παρήσαν 279 δονατισταί, καὶ 286 καθολικοὶ ἐπίσκοποι (411 μ. Χ.). Ὁ Ὀνώριος μετὰ ταῦτα κατεδίωξε τοὺς δονατιστὰς σφοδρότερον ἢ ἄλλοτε, καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ ἐλαττώνται κατὰ μικρὸν καὶ νὰ ἐκλείψωσιν. Οἱ Βάνδαλοι, παρ' ὧν ἠλπίζον οἱ δονατισταὶ ὑποστήριξιν, κατεδίωξαν αὐτοὺς, ὅπως καὶ τοὺς καθολικοὺς. Τέλος ὑπέκυψαν εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐκκλησίας. Λείψανα αὐτῶν διετηρήθησαν μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος. Οἱ δονατισταὶ ἀπέδειξαν, ὁποῖαν φοβεράν ἰσχὺν καὶ καρτερίαν ἐμπνέει ἡ θρησκευτικὴ πίστις, ἔστω καὶ ἡ κακῶς ἐννοουμένη, εἰς ἀπλᾶς, πιστὰς, καὶ ἀκατεργάστους ψυχάς.

†00.

Μασσαλιανοὶ καὶ ἀποστολικοί.

Αὐδιανοὶ καὶ ἄλλοι πολέμιοι τῆς ἐκκλησίας.

Ἐπιφάν. ἀντ. 61. 70. 75 καὶ 80. Θεοδορ. ἀντ. κκαμ. δ', 10. ἐκκλ. ιστορ. 5', 9. Φωτίου Μυριοβίβλου 52. August. haer. 40 καὶ 82. Κανόνας καὶ ἐπιστ. συνόδων. Mansi T. II. p. 4005. Σωκράτ. ἐκκλ. ιστορ. 6', 43. Siricii epp. adv. Jovin. Ambrosii ad Siricium. Hieronymi adv. Jovin. a. 393. epist. 37 ad Ripuarium. a. 404. adv. Vigil. Augustini de dono conjugali. De sancta virginitate. Gennadii de viris illustr. c. 35.

Ὁ Αὐδιος ζηλωτὴς λαϊκὸς (Udo) ὁ ἱδρυτὴς τῆς αἱρέσεως τῶν Αὐδιανῶν ἐν Μεσσοποταμίᾳ ἀπεδοχίμαζε τὸ κοσμικὸν φρόνημα, τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα τοῦ κλήρου, καὶ προέτρεπεν εἰς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀποστολικὴν πτωχείαν καὶ ταπεινοφροσύνην. Ὅτε δὲ ἐνεκα τούτου ἐκίνησε τὸ μῖστος καὶ τοὺς διωγμοὺς τῶν κληρικῶν, ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἠκολούθησαν δ' αὐτὸν πολλοὶ, ἐν οἷς καὶ τινες ἐπίσκοποι. Εἰς Σχυθίαν ἐξορισθεὶς, ἱδρυσεν ἐκεῖ περὶ τὸ 340 μονα-

στηριακὰς τινας κοινότητας, αἵτινες διετήρουν καὶ τὴν ἰουδαϊζουσαν ἐορτὴν τοῦ πάσχα. Οἱ Αὐδιανοὶ οὗτοι λέγεται ὅτι ἐνόουν τὸν Θεὸν ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ. Ὑπὲρ τῆς κατ' αὐτοὺς τελέσεως τοῦ πάσχα ἐπεκαλοῦντο τὸ ἱερὸν αὐτῶν βιβλίον «τὰς διατάξεις τῶν ἀποστόλων», διαφόρους οὐσας τῶν σωζομένων ἀποστολικῶν διαταγῶν. Ἡ ἀποστροφή αὐτῶν κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἦτο τοιαύτη, ὥστε, οὐ μόνον ἐθεώρουν ὡς ἀμάρτημα νὰ συνεύχωνται μετὰ τῶν μελῶν αὐτῆς, ἀλλὰ ἐπιμελῶς ἀπέφευγον καὶ πᾶσαν ἐν γένει ἀναστροφήν μετ' αὐτῶν. Τὰ τελευταῖα αὐτῶν λείψανα ἐξέλιπον κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα διὰ τῶν διωγμῶν τῶν βύζαντινῶν αὐτοκρατόρων Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Γ'. Οἱ Μασσαλιανοὶ (Mazlin) ἢ Εὐχίται, ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ ἀναφανέντες ἀπὸ τοῦ 360, οἵτινες δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἐθνικῆς αἵρέσεως (§ 74) συνίστων ὡς μόνον μέσαν πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐν ἀνθρώποις ἐμφύτου πονηροῦ πνεύματος, ὡς ἐνόμιζον, ἀδιάλειπτον ἐσωτερικὴν προσευχὴν, θεωροῦντες πάντα τὰ ἄλλα μέσα τῆς χάριτος ὡς ἀδιάφορα. Τὸ ἐργάζεσθαι νομίζοντες ἀμάρτημα, περιήρχοντο, ἐπαιτοῦντες, μηδὲν θέλοντες νὰ ἔχωσιν ἴδιον ἐπὶ γῆς. Κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐκλείπει πᾶν ἔχνος αὐτῶν. Καὶ τῶν Μασσαλιανῶν τούτων ἡ ἐμφάνιςς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς διαμαρτύρησις κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατούσης διαφθορᾶς. Ὅμοιοι αὐτοῖς ἦσαν καὶ οἱ ἑαυτοὺς ὑπερηφάνως ἀποστολικοὺς καλοῦντες καὶ ἄλλως καὶ ἀποτακτικοὶ καλούμενοι, οἱ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀναφανέντες, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν ἑαυτῶν ἐκκλησίαν ὡς τὴν μόνην καθαρὰν καὶ ἀληθῆ, καὶ ἡρνοῦντο πᾶσαν ἐλπίδα ἐκείνοις, οἵτινες εἶχον ἰδιοκτησίας ἢ ἔζων ἐν γάμου κοινωνίᾳ. Οὗτοι συμφωνοῦσιν οὐσιωδῶς πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Εὐσταθίου ἐπισκόπου Σεβαστίας, οἵτινες ἐπίσης ἀποδοκιμάζοντες τὸν γάμον καὶ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τιμὴν τῶν μαρτύρων, ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐν Γάγγρα συνόδῳ (360) ἀφωρίσθησαν.

Εἰς τοὺς πολεμίους τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας κατατακτέοι καὶ οἱ ἐξῆς. Οἱ ἀντιδιχομαριανῖται ἐν Ἀραβίᾳ, οἱ διδάσκοντες, ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου εἶχε μετὰ τὴν γέννησιν

αὐτοῦ καὶ ἄλλα τέκνα ἐκ τοῦ Ἰωσήφ. Ὁ Ἐλβίδιος ἐν Ῥώμῃ ὅς τις ἐρρόνει τὰ αὐτὰ, κατέκρινε δὲ καὶ τὴν ἀγαμίαν καὶ τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ Βόνοσος, ἐπίσκοπος Σαρδικῆς, ἡμφοισθήτει καὶ οὗτος τὴν ἀειπαρθενίαν τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου. Ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ Σεβαστῆς Ἀέριος κατέκρινε τὰς προσευχὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβάλλωνται ὑποχρεωτικῶς νηστεῖαι, ὧν τὴν ἀξίαν προσέβαλλε, καὶ δὲν παρεδέχετο οὐδεμίαν διάκρισιν μεταξὺ πρεσβυτέρου καὶ ἐπισκόπου. Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ μοναχικοῦ βίου, τῆς ἀσκήσεως, τῆς ἀγαμίας, τῶν νηστειῶν ἀνέλαβε μετὰ μεγαλητέρας ἐπιτυχίας ὁ ἐν Ῥώμῃ Ἰοβινιανὸς τῷ 389. Ἐπραξε δὲ τοῦτο, ὅτε ἐν Ῥώμῃ ἡγέρθη γενικὴ ἀγανάκτησις κατὰ τῶν μοναχικῶν ἀσκήσεων ἔνεκα τοῦ ἐκ τούτων προσελθόντος θανάτου Βλαισίλλης τινός (384). Διὰ τοῦτο δὲ εὔρε καὶ μεγάλην ἐπιδοκιμασίαν ὁ πόλεμος αὐτοῦ, εἰ καὶ κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς Σιρικίου. Ἰσως μαθηταί, βεβαίως ὅμως ὁμόφρονες τοῦ Ἰοβινιανοῦ ὑπῆρξαν οἱ δύο ἐν Μεδιολάνῳ μοναχοὶ Σαρμάτιος καὶ Βαρβατιανός (396). Μιτὰ σφοδροῦ πάθους ἐπιλανθανόμενος πᾶσαν μετριοπάθειαν καὶ σύνεσιν, ἡγωνίζετο τέλος ὁ ἐν Βαρκελώνῃ πρεσβύτερος (400) Βιγιλάντιος κατὰ τῆς τιμῆς τῶν λειψάνων, τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων, τῆς ἐπικρατούσης πρὸς τὰ θαύματα σπουδῆς, τῶν ἀγρυπνιῶν, τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν, τῆς διανομῆς ἀπάσης τῆς περιουσίας εἰς τοὺς πτωχοὺς. Κατὰ τοῦ Ἰοβινιανοῦ καὶ τοῦ Βιγιλαντίου ἔγραψεν ὁ Ἱερώνυμος.

104.

"Η περὶ τῶν εἰκόνων ἔρις.

Imperialia decreta de cultu imaginum. Illust. a M. Maiminsfeldio Goldasto. Francfr. 1608. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ λόγοι ἀπολογ. πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς εἰκόνας. Νικηφόρου Ἱστορίαι. Θεοφάνους χρονογραφία. Maimbourg Histoire de l'hérésie des Iconoclastes. Par. 1679. Schlosse Geschichte der Bilderstuerm. Kaiser Frkf. 1812. Marx, der Bilderstreit Trier 1839.

Ἡ τελευταία θεολογικὴ ἔρις τῆς περιόδου ταύτης ἢ τὴν ὅλην

ἐκκλησίαν ἐκ θεμελίων συνταράξασα ὑπῆρξεν ἡ περὶ τῶν εἰ-
κόνων. Ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων εἶχε καταστήσει κατὰ τὸν
Η' αἰῶνα ἕνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ ὄχλου παρὰ πολλοῖς ἐξ αὐ-
τοῦ εἰς ἀληθῆ εἰκονολατρείαν καὶ ὑπέθαλπε τὰς δεισιδαιμονίας
αὐτοῦ. Τοῦτο προὐκάλεσεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τάσιν τινὰ κατὰ τῶν
εἰκόνων. Ἐνεκα τῆς καταχρήσεως ἡγέρθη ἀποστροφή πρὸς τὴν
ἐν γένει χρήσιν αὐτῶν. Οἱ πολέμιοι τῶν εἰκόνων ὑπεστηρίζοντο
εἰς τὰς προθέσεις αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἀενάων κατηγοριῶν τῶν ἐκ-
τοξευομένων παρὰ τῶν μωαμεθανῶν κατὰ τῆς προσκυνήσεως
αὐτῶν ὡς εἰδωλολατρίας. Εἰς τὴν μερίδα ταύτην, τὴν ὁποίαν
ἀπετέλουν ἐπίσκοποι, ἀνώτεροι κληρικοὶ ἐν γένει καὶ στρατιω-
τικοί, ἀνῆκε καὶ ὁ τολμηρὸς αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ἰσαυρὸς.
Θέλων δὲ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐκ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰ-
κόνων δεισιδαιμονίας ἀπηγόρευσε νὰ ἀποδίδηται οἰαδήποτε τιμὴ
εἰς αὐτάς (726). Ὅργισθεὶς δὲ ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως, ἣν εὔρε,
διέταξε βραδύτερον τὴν ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν ἀποβολὴν καὶ κα-
ταστροφὴν αὐτῶν (730). Κατὰ τῶν εἰκόνων φαίνεται ὅτι ἐκηρύ-
χθη ὁ Λέων καὶ διότι ᾔθελε νὰ εὐκολύνῃ τὴν εἰς τὸν χριστια-
νισμόν ἐπιστροφὴν τῶν Ἰουδαίων τοῦ κράτους του, καθ' ὧν εἶχε
πρὸ μικροῦ ἐγείρει διωγμόν, ὅπως ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ γίνωσι
χριστιανοί. Ὁ Λέων ἀπεμάκρυνε τὸν πατριάρχην Γερμανὸν ὡς
φίλον τῶν εἰκόνων, ἀνύψωσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ τὸν Ἀναστάσιον, ἀν-
δρα δειλοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ἀποβολὴ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τῶν ἐκ-
κλησιῶν καὶ ἡ καταδίωξις αὐτῶν προσέβαλεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον,
τὴν εὐσέβειαν τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠθούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ κλήρου
καὶ τῶν μοναχῶν ἀνθίστατο πανταχοῦ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν αὐ-
τοκρατορικῶν διαταγμάτων. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέβαλλε τὴν
θέλησίν του διὰ τῆς βίας. Ὁ λαὸς ὠνόμαζεν αὐτὸν καὶ τοὺς
ὁμόφρονάς αὐτῷ εἰκονομάχους, εἰκονοκλάστας, εἰκονοκαύστας,
χριστιανοκατηγόρους, ἐκεῖνοι δὲ πάλιν τοὺς φίλους τῶν εἰκό-
νων εἰκονολάτρας. Ἐν τῷ κράτει ἦτο δύσκολος ἡ τελεσφόρος
ἀντίστασις κατὰ τῶν θελήσεων ἀνδρὸς, οἷος ὁ Λέων. Μόνον ἐκ
Ῥώμης, ἐν ἣ ἐπάπνευε τότε Γρηγόριος ὁ Β', καὶ ἤτις δὲν
ὑπέκειτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τῷ αὐτοκράτορι, καὶ ἐκ
τῶν τοῖς Σαρακηνοῖς ὑποτεταγμένων χωρῶν ἠναγκάζετο νὰ
βλέπῃ ἀτιμωρητῇ νὰ κατακρίνωνται αἱ προσπάθειάι του. Ἐν τῇ

περιστάσει ταύτῃ ὁ Λέων ἐκδικούμενος τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Β' διὰ διατάγματος ἤνωσε τὰς ἐκκλησίας τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ τὰς τέως διατελούσας ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης (πρβλ. § 124), τῷ θρόνῳ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἀνῆκον καὶ φυσικώτερον. Τότε ἔγραψεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκη- νὸς τοὺς εὐγλώττους αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀπολογητικούς λόγους. Οἱ φίλοι τῶν εἰκόνων συνεφώνουν κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποβληθῇ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἡ εἰκονολατρεία, ἀλλ' ἐνῶ οἱ εἰκονοκλάται ἐνόμιζον, ὅτι τοῦτο θὰ κατωρθοῦτο δι' ἐντελοῦς ἀπαγορεύσεως τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων, οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτῶν, οἵτινες ἐνόμιζον ὅτι ἡ κα- τάχρησις δὲν πρέπει νὰ κωλύῃ τὴν χρῆσιν καὶ ἤθελον νὰ διατη- ρῶνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις αἱ εἰκόνες, ὡς κόσμος αὐτῶν, ὡς τὰ βιβλία τοῦ λαοῦ καὶ ὡς τὰ μέσα τῆς ἀναμνήσεως τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐφρόνουν, ὅτι ἡ ὑπερβολικὴ τιμὴ καὶ ἡ μέχρι λατρείας προβαίνουσα ἡδύνατο νὰ ἐξαλειφθῇ παρὰ τῷ λαῷ διὰ τῆς διαδόσεως τῶν γραμμάτων. "Οτε οἱ εἰκονοκλά- σται ἰσχυρίζοντο, ὅτι ὁ λαὸς ἐθεοποίει τὰς εἰκόνας, ἀπήντων οἱ φίλοι αὐτῶν. «Ὁφείλεις διδάξαι τὸν ἀγράμματον λαόν.» Ἡ τα- ραχὴ ἐξηκολούθει. Ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο στάσις, ἐπὶ κορυφῆς τῆς ὁποίας ἐτέθη Κ ο σ μ ᾱ ς τις ἀναγορευθεὶς καὶ αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ καὶ αὕτη καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγερθέντες θόρυ- βοι κατεπιέσθησαν βιαίως. Διὰ τῆς ἀντιθέσεως ἤρχισεν ἔνθεν μὲν ὑπερβολικὴ καὶ δεισιδαίμων πρὸς τὰς εἰκόνας εὐλάβεια, ἐτέ- ρωθεν δὲ παρὰ τοῖς ἀντιπάλοις μῖσος ἀλόγιστον πρὸς αὐτάς μέχρι περιφρονήσεως καὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν προβαῖνον. Τὰ πολιτικὰ πάθη ἐπωφελήθησαν ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἡ δὲ ἔρις ἀπέβη ἐπὶ τέλους ἀγὼν μεταξὺ τοῦ στρατιωτικοῦ δεσπο- τισμοῦ καὶ τῆς ἱεραρχίας. Οἱ διωγμοὶ δὲν περιωρίζοντο πολλα- χοῦ μόνον εἰς τὰς εἰκόνας, ἀλλ' ἐξετείνοντο καὶ εἰς ἄλλα ἀντι- κείμενα λατρείας, ὅπως εἰς τὰ λείψανα τῶν ἁγίων, ἐξ ὧν πολλὰ ἐκάησαν ὑπ' αὐτῶν. Ἰδίως κατεδιώκοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορι- κοῦ στρατοῦ οἱ μοναχοὶ ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν προστάται τῶν εἰκό- νων. Τινὲς ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς εἰκονομάχους τὴν πρόθεσιν οὐ μόνον νὰ καταργήσωσι τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ νὰ πραγματοποιήσωσι γενικώτερόν τι σχέδιον μεταρρυθμίσεως δῆ-

θεν τῆς ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν χρόνων τῶν. Θέλοντες ἐν γένει νὰ καταπολεμήσωσι τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν θεοβλάβειαν, ἣτις ἐβλαπτε καίριως τὸ κράτος, ἦσαν ὑπὲρ τοῦ περιορισμοῦ τῶν μοναστηρίων καὶ ὑπὲρ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν. Ἦθελον τὴν ἐκλατ-
 κευσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἣτις ἦτο εἰς χεῖρας μοναχῶν, τὴν κα-
 τάργησιν τῶν εὐνούχων καὶ τῶν βαρβάρων ποινῶν, καὶ ἄλλων κακῶν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι εἴτε ἔτρεφον οἱ εἰκονομά-
 χοι ὠφελίμους μεταρρυθμίσεις, (τὰς ὁποίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμόσωσι διότι προέδραμον τῆς ἐποχῆς τῶν, ἣτις ἐν ἦτο ὠ-
 ριμος δι' αὐτάς), εἴτε οὐ, ἐβλαψαν μᾶλλον ἢ ὠφέλησαν, διότι καταδιώξαντες τοὺς μοναχοὺς, καὶ διαλύσαντες τὰς σχολὰς
 τῶν, συνέτειναν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς τότε παιδείας, χωρὶς
 νὰ δυνηθῶσι νὰ ἐγκαθιδρύσωσι νέαν παιδείαν. Ἡ ἀμάθεια δι' αὐ-
 τῶν ἐγένετο μεγαλητέρα καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι ἐπολλαπλασιά-
 σθησαν. Διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατῶν τῶν εἰκονομάχων κα-
 τεστράφησαν τότε πλεῖσται μοναστηριακαὶ βιβλιοθήκαι τοσούτω
 μᾶλλον, ὅσῳ οἱ βάρβαροι στρατιῶται δὲν ἐννόουν νὰ ἐκτιμήσωσι
 τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ὁ ἐπικληθεὶς
 ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του Κοπρώνυμος ἦτο ἐναντίος τῶν εἰκό-
 νων, συνεκάλεσε μάλιστα καὶ σὺνοδον ἐν Κωνσταντι-
 νουπόλει (754) μέλλουσαν νὰ ἦναι οἰκουμενική, ἣτις συγ-
 κροτηθεῖσα ἐξ ἐπισκόπων ἀνηχόντων εἰς τὴν εἰκονοκλαστικὴν
 μερίδα καὶ εὐπειθῶν τῷ αὐτοκράτορι, κατέκρινε τῶν εἰκόνων
 τὴν προσκύνησιν¹. Οἱ συνελθόντες ἐπίσκοποι ἦσαν περὶ τοὺς
 338. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος δεικνύει, ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων
 πολλοὶ ἦσαν κατὰ τῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων. Ὁ δὲ ζήλός τῶν
 κατὰ τῶν εἰκόνων ὑπῆρξε τοσοῦτος, ὥστε νὰ κατακρίνωσι τὴν
 ζωγραφικὴν ἐν γένει ὡς βέβηλόν τινα τέχνην! Σημειωτέον δέ,
 ὅτι οὔτε ἡ σύνοδος αὕτη, οὔτε ἐν γένει οἱ εἰκονομάχοι ἐννόουν νὰ
 προσβάλωσι τὴν τιμὴν τῶν ἁγίων καθ' ἑαυτὴν καὶ τὴν ἐπίκλησιν
 αὐτῶν, ἤθελον δὲ μόνον τῶν εἰκόνων τὴν τιμὴν καὶ προσκύνη-
 σιν νὰ κωλύσωσι, διότι ἐνόμιζον ὅτι αὕτη ἦγεν εἰς τὴν εἰδωλο-
 λατρείαν. Αἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου ἤγειραν τὴν ἀγανάκτησιν

¹ Ὁ ὅρος παρὰ Mansi XIII, 205 ἐππ.

τοῦ λαοῦ, οἱ μοναχοὶ δὲ, ὧν τὰ μοναστήρια ἦσαν τὰ ἐργαστήρια τῶν εἰκόνων, ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μερίδος τοῦ λαοῦ, ἥτις ὑποστηριζομένη καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐν τῷ δικαίῳ αὐτῆς, ὑπερήσπιζε διὰ στάσεων τὰς εἰκόνας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐσχέπτετο ἐπὶ τέλους νὰ ἐκτείνῃ τὴν μεταρρύθμισιν καὶ μέχρις ἀπαγορεύσεως καὶ αὐτῆς τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων καὶ τῆς ἐπικλήσεως αὐτῶν. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπερήσπισε πρὸ πάντων τὰς εἰκόνας ὁ μοναχὸς Στῆφανος ἐκ τινος μοναστηρίου πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως κειμένου ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας. Πρὸς τοῦτον ἀπεστάλησαν ὁ Πατριάρχης καὶ ἄλλοι, ὅπως μεταπείσωσιν αὐτόν. Αὐτὸς ὅμως ἔμεινεν ἀκατάπειστος. Ἐλθὼν μάλιστα ἐνώπιον τοῦ βασιλέως, καὶ ρίψας χαμαὶ νόμισμα καὶ καταπατήσας αὐτὸ, εἶπεν αὐτῷ. Οὕτως ἀτιμάζουσι τὸν Χριστὸν οἱ τὰς αὐτοῦ εἰκόνας περιυβρίζοντες! Διὰ τὴν τόλμην ταύτην κατεδικάσθη ὁ Στέφανος εἰς θάνατον. Ὁ Κωνσταντῖνος διέλυσε πολλὰ μοναστήρια, ἅτινα ἦσαν τὰ κέντρα τῶν κατ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν, ἰδίως τὰ μοναστήρια τοῦ Στουδίου, τοῦ Καλλιστράτου καὶ τοῦ Μαξιμίνου, καὶ ἠνάγκασε τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀποβάλωσι τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα. Ὑπεχρέωσε μάλιστα τινὰς αὐτῶν ἀνθισταμένους νὰ διέλθωσι διὰ τοῦ ἵπποδρομίου ὁδηγούμενοι ἑκαστος γυναῖκά τινα ἐν τῷ μέσῳ τῶν σκωμμάτων τοῦ θεωμένου λαοῦ. Καὶ ἀλλαχοῦ ἐγένοντο διωγμοὶ μοναχῶν καὶ καταστροφαὶ μοναστηρίων, ἐν ᾧ ἔργῳ διεκρίθη ὡς διώκτης Λαχανοδράκων τις. Οἱ διωγμοὶ ὑπῆρξαν σφοδροὶ ἐν Φρυγίᾳ, Γαλατίᾳ καὶ Κρήτῃ. Πολλοὶ τῶν καταδιωχομένων τούτων ἐλλήνων μοναχῶν καὶ κληρικῶν κατέφυγον τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ συνέτειναν εἰς τὸ νὰ κρατύνωσι τὸν ἐκεῖ ἐλληνισμόν. Αἱ εἰκόνες εὐκολώτερον κατεδιώκοντο ἐν Ἀσίᾳ, ὅπου πολλαὶ αἱρέσεις ἦσαν κατ' αὐτῶν (Νεστοριανοὶ, Ἀρμένιοι, Παυλικιανοί), ἢ ἐν Εὐρώπῃ καὶ μάλιστα τῇ Ἑλλάδι, ἐνθα ἢ εἰς τὰς εἰκόνας προσκόλλησις ἦτο μεγάλη.

Ἐπὶ Λέοντος Δ' τοῦ Χαζάρου (775—780) ἐτηρήθησαν ἔτι οἱ κατὰ τῶν εἰκόνων νόμοι ἐν ἰσχύϊ. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς Εἰρήνης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (780—802) τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Ἡ Εἰρήνη ἦτο φίλη τῶν εἰκόνων. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν κατ' ἀρ-

χὰς χάριν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς πρωτεύουσας καὶ τοῦ στρατοῦ νὰ φανῇ ἐπιφυλακτικῇ. Ἐπειτα ὁμως συμφώνως μετὰ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου συνεκάλεσε σύνοδον, ἥτις ἀφοῦ ἔνεκα στάσεώς τινος δὲν ἤδυνήθη νὰ συνεδριάσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, συνηθροίσθη εἰς τὴν Νίκαιαν (ἡ ἐβδόμη οἰκουμένη· κή σύνοδος 787), καὶ ἐπανώρθωσε πάλιν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Ὁ Ταράσιος εἶχε γίνοι ἀπὸ λαϊκοῦ πατριάρχης. Ἡ σύνοδος διέκρινε μεταξὺ τιμητικῆς προσκυνήσεως ταῖς εἰκόσιν ὀφειλομένης καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων διαβαινούσης, καὶ λατρείας μόνῳ τῷ Θεῷ προσηκούσης¹. Εἰς τὴν ἐβδόμην οἰκουμένην σύνοδον συνηλθον 350 ἐπίσκοποι, ἔλαβον δὲ μέρος καὶ δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Α', ὅστις ἀπήτησεν ὁμως παρὰ τῆς Εἰρήνης νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτῷ πάντα τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτοῦ ὁ Ἰσαυρος. Ἀλλ' ἡ σύνοδος ἐπεκρότησε μὲν εἰς τὰς ἐπιτολὰς τοῦ Ἀδριανοῦ καθ' ὅσον ἀποβλέπει τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, δὲν ἔλαβεν ὁμως ὑπ' ὄψιν αὐτῆς τὰς λοιπὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ. Τὸ κῦρος τῆς συνόδου ταύτης ἔμεινεν ἀπρόσβλητον καὶ ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου (802—811) καὶ Μιχαήλ τοῦ Ραγκαβέ (811—813), εἰ καὶ μάλιστα μεταξὺ τοῦ στρατοῦ εὐρίσκοντο πολλοὶ πολέμιοι τῶν εἰκόνων. Ὁ Νικηφόρος ἦτο κατ' ἀρχὴν ὑπὲρ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Καὶ τοὺς Παυλικιανοὺς οὐδόλως κατεδίωξε. Ἀέων ὁ Ἀρμένιος (813—820), εἰς τῶν ἀρίστων ἡγεμόνων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἐκηρύχθη πάλιν κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, ἥτις ἔνεκα τῆς ἀντιθέσεως ἐν

¹ Ὁ ὅρος παρὰ Mansi XIII, 377. «Ὅριζομεν σὺν πάσῃ ἀκριθείᾳ καὶ ἐμμελεῖ παρὰ πλῆσίως τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ ἀνατίθῃσθαι τὰς σεπτὰς καὶ ἁγίας εἰκόνας ἐν ταῖς ἁγίαις τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις, ἐν ἱεροῖς σκεύεσι καὶ ἐσθῆσι, τοίχοις τε καὶ σκεύουσιν, οἴκοις τε καὶ ὁδοῖς.— ὅσω γὰρ συνεχῶς δι' εἰκονικῆς ἀνατυπώσεως ὁρῶνται, τοσοῦτον καὶ οἱ ταύτας θεώμενοι ἀνίστανται πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων μνήμην τε καὶ ἐπιπόθησιν, καὶ ταύταις ἀσπασμόν τιμητικὸν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν ἀπονέμειν (οὐ μὴν τὴν κατὰ πίστιν ἡμῶν ἀληθινὴν λατρείαν, ἣ πρέπει μόνῃ τῇ θεῷ φύσει, ἀλλ' ὅν τρόπον τῷ τύπῳ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ καὶ τοῖς ἁγίοις ἐκτεγγελλοῖς καὶ τοῖς λοιποῖς ἱεροῖς ἀναθεήμασι), καὶ φώτων προσαγωγὴν πρὸς τὴν τούτων τιμὴν ποιῆσθαι, καθὼς καὶ τοῖς ἀρχαίοις εἴθισται· ἡ γὰρ τῆς εἰκόνης τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαδίδεται, καὶ ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα, προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν.»

τῇ ἐξάψει τῆς πάλης εἶχε καταστήσει εἰς τὰς μεγαλητέρας παρεκτροπὰς, καὶ ἀπηγόρευσε διὰ τινος τοπικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου (815) αὐτὴν, καὶ κατεδίωξε τοὺς μοναχοὺς, ὧν προεξήρχε Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁ προϊστάμενος τοῦ περιφήμου μοναστηρίου τοῦ Στουδίου¹. Μιχαὴλ δὲ ὁ Τραυλὸς (820—827) ἐπέτρεψε τὴν κατ' οἶκον τιμὴν τῶν εἰκόνων, χωρὶς ὅμως νὰ εὐχαριστήσῃ διὰ τούτου τοὺς φίλους αὐτῶν. Ἐνεκα τῆς ἀνοχῆς ταύτης αἱ εἰκόνες, ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς ὁποίας ὁ λαὸς δὲν ἠδύνατο κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἀποσπασθῇ, ἐγίνοντο ὁσημέραι αὐθις πολυπληθέστεραι. Ὁ Θεόφιλος (829—842) ἀνενέωσε πάλιν τὰ πρῶτα κατὰ τῶν εἰκόνων αὐστηρὰ μέτρα, καὶ κατεδίωξε καὶ οὗτος τοὺς αὐτὰς ὑπερασπιζομένους μοναχοὺς. Ἄλλ' εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ διέταξεν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα, ἡ ἐπιτροπεύουσα τὸν ἀνήλικον αὐτῆς υἱὸν Μιχαὴλ τὸν Γ' νὰ ἀναγνωρισθῇ διὰ συνόδου (842) ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων καὶ νὰ διαιωμισθῇ διὰ ἐορτῆς (τῆς κυριακῆς τῆς ὁρθοδοξίας) ἡ μνήμη τῆς ὀριστικῆς ταύτης νίκης τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀνεφάνησαν μὲν καὶ μετὰ ταῦτα ἐχθροὶ τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἀπέφερον.

Αἱ ἐν τῇ δυνάσει ἐκκλησίαι ἀκολουθοῦσαι τῷ παραδείγματι τῆς Ῥώμης, ἥτις ἤδη ἐπὶ Ἰρηγόριου τοῦ Γ' ἀπεκέρηξε διὰ τινος συνόδου (732) τοὺς πολεμίους τῶν εἰκόνων, ἐπὶ δὲ Στεφάνου τοῦ Γ' διεμαρτυρήθη κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐπὶ Κοπρωνύμου κατὰ τῶν εἰκόνων γενομένης συνόδου (754), ἦσαν ὑπὲρ τῆς τηρήσεως καὶ τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων. Μόνον ἡ φραγκικὴ ἐκκλησία ἐκηρύχθη ἐπὶ τινα χρόνον κατ' αὐτῶν, σκανδαλισθεῖσα ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ 787, τοσούτο μᾶλλον, ὅσον οἱ φράγχοι παρανοοῦντες

¹ Ἐν τῷ μοναστηρίῳ τούτῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν ἔφθανεν εἰς χιλίους, οἱ πλεῖστοι δ' αὐτῶν ἀνήκον εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους οἴκους τῆς πρωτεύουσας. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἦτο ἐξ ἐπιφανεστῶς οἰκογενείας, συγγενῆς τῆς δευτέρας γυναικὸς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Δ', τοῦ Πορφυρογεννήτου, υἱοῦ τῆς Εἰρήνης. Ὁ Στουδίτης ἦσκει μεγίστην δυνάμιν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν ὑπερτέρων.

τὴν ἔκφρασιν «προσχύνησις τῶν εἰκόνων», ἐνόμιζον ὅτι ἡ σύνοδος αὕτη εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν λατρείαν αὐτῶν (*adoratio*), ἐνῶ αὐτοὶ οὐδ' αὐτὴν τὴν τιμὴν (*veneratio*) αὐτῶν ἤσαν πρόθυμοι νὰ ἀναγνωρίσωσιν. Ἦδὴ πρὸ τῆς ἐν Νικαία συνόδου (787) εἶχε γίνεσι περὶ τῶν εἰκόνων συζήτησις ἐν τινὶ ἐν Γεντιλιακῷ γενομένη συνόδῳ, ὅπου εἶχε παρουσιάσει καὶ ἑλληνικὴ τις πρεσβεία, ἀλλὰ τὰ κατ' αὐτὴν εἶναι ἄγνωστα. Μετὰ τὴν ἐν Νικαία σύνοδον διέταξε Κάρολος ὁ μέγας νὰ συνταχθῇ ἀνασκευὴ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς, ταῦτα δὲ εἶναι τὰ καλούμενα *Libri Carolini* (790). Βραδύτερον δὲ (794) χωρὶς νὰ δοθῇ προσοχὴ εἰς τὰ ἀποκρίσεις τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ, ἐνήργησε νὰ κατακριθῇ ἐν γένει ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἐν τῇ ἐν Φραγκφουρτίῳ συνόδῳ. Κατὰ τινὰς μεταγενεστέρους εἰδήσεις συνεμερίσθη τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου ταύτης καὶ ἡ ἀγγλικανὴ ἐκκλησία. Πρεσβεῖαι τις, τὴν ὁποίαν εἶχε στείλει ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς πρὸς Λουδοβίκον τὸν Εὐσεβῆ εἰς Ῥώμην, ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως σύνοδος τις ἐν Παρισίοις (825) ἐκφρασθῇ καὶ αὐθις κατὰ τῶν εἰκόνων, καὶ μάλιστα μεμφομένη καὶ τὸν πάπαν. Καθ' ἅπαντα τὸν Θ' αἰῶνα ἔμεινεν ἡ προσκύνησις τῶν εἰκόνων ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ἀποκεκηρυγμένη. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὑπέκυψε καὶ ἡ φραγκικὴ ἐκκλησία εἰς τὰ κρινῶς παραδεδεγμένα, ἀναγνωρίσασα τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλολογία.

(Ὅρα τὴν σχετικὴν φιλολογ. ἐν § 46).

102.

Γενικὴ παρατήρησις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης.

Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ τῆς περιόδου ταύτης διακρίνομεν δύο ἐποχάς, τὴν ἐποχὴν τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος μέχρι τοῦ Φωτίου. Ὁ Δ' αἰὼν καὶ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ Ε' εἶναι ὁ χρόνος τῆς μεγίστης πνευματι-

κῆς ἀκμῆς ἐν ὅλῃ τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν σπουδαίων θεολογικῶν σχολῶν ἦτο μὲν λίαν μικρὸς (Σχολαὶ Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐδέσσης, Νισίβεως), τὸ δὲ κράτος ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τῶν μελλόντων λειτουργῶν τῆς ἐκκλησίας ὀλίγον, ἀλλὰ τοσοῦτον μεγαλήτερος ἦτο ὁ πνευματικὸς ὀργανισμὸς τῶν χρόνων τούτων, τοσοῦτον ἰσχυροτέρα ἡ πρὸς τὴν παιδείαν σπουδῇ, ὅσον ὀλιγώτερα ἐξωτερικὰ μέσα καὶ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις προσεφέροντο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην; ἀφοῦ καὶ ἀνευ αὐτῶν ἡδυνήθη νὰ ἀναπτυχθῇ τοσοῦτον μεγάλη καὶ ἀξιοθαύμαστος θεολογικὴ ζωὴ. Μέγα μέρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν διδασκάλων καὶ θεολογικῶν συγγραφέων, καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ σπουδαιότεροι, δὲν ἔλαβον τὴν μόρφωσίν των ἐν ταῖς ῥηθείσαις σχολαῖς. Πολλοὶ τὴν μὲν γενικὴν αὐτῶν παιδείαν ὤφειλον εἰς τὰς ἐθνικὰς ῥητορικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σχολὰς (ιδίως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Νικομηδείας), ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἦσαν αὐτοδίδακτοι, ὀφείλοντες πᾶσαν τὴν θεολογικὴν αὐτῶν παιδείαν εἰς τὴν ἀτομικὴν των ἐπιμέλειαν, εἰς τὴν μελέτην τῶν Γραφῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων. Πανταχοῦ ὅμως αἱ θεολογικαὶ σχολαί, ὅσον μικρὸς καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ἐχρησίμευον ὡς τὰ κέντρα καὶ αἱ ἐστίαι τῆς θεολογικῆς ζωῆς, ἥς ἡ πτώσις συμπίπτει μετὰ τῆς πτώσεως αὐτῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος ἀρχεῖται ἡ πτώσις αὕτη καὶ παρακμὴ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Τὴν θεολογικὴν φιλολογίαν τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' διακρίνουσιν ἀπὸ τῆς μετὰ ταῦτα οἱ ἐξῆς χαρακτηῖρες. 1. Ἡ ποικιλία τῶν θεολογικῶν τάσεων, καὶ ἡ ἐντεῦθεν προερχομένη ζωντὰ κίνησις ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς καὶ ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς ἀγῶσιν. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπεκράτει ἡ ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος καὶ Ὠριγένους ἀρξαμένη τάσις πρὸς φιλοσοφικὴν διαμόρφωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν Ἀντιοχείᾳ ἡ κριτικὴ ἐξέτασις τῆς Γραφῆς, ἐν Ἀφρικῇ ἡ πρακτικὴ τάσις τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ ἀλλαχοῦ ἡ προσκόλλησις εἰς τὴν παράδοσιν. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος ἐξαφανίζεται αἱ ἀντιθέσεις αὗται κατὰ μικρὸν, ἀντὶ δὲ αὐτῶν ἐμφανίζεται τὸ ὁμοίομορφον πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν

θελόντων νὰ θεωρῶνται ὡς καθολικοί. Ἀπὸ πασῶν τῶν θεολο-
 γικῶν τάσεων τῶν προγενεστέρων χρόνων μία μόνον ἔμεινεν,
 αὕτη δὲ μόνη ἐπικρατεῖ καὶ ἀπολαύει ἀνοχῆς, καὶ διὰ τοῦτο κα-
 ταντᾶ μονομερῆς. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ κατὰ παράδοσιν τάσις, ἣτις
 ἄλλοτε εἶχεν ἀντιπροσωπευθῇ διὰ τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Ἐπι-
 φανίου. 2. Ἡ πλουσία γονιμότης, ἡ δημιουργικὴ
 αὐτενέργεια, ἡ δύναμις πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ νέαν διαμόρ-
 φωσιν. Οἱ θεολόγοι τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰ-
 ῶνος εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρωτότυποι. Ἐκαστος δὲ
 αὐτῶν προσφέρει κατὰ τὸ μέτρον τῶν φυσικῶν αὐτοῦ δυνάμεων
 πλουσίως ἰδιόν τι πρὸς τὴν αὐτοτελεῖ ἀνάπτυξιν τῆς θεολογι-
 κῆς ἐπιστήμης, εἰς προαγωγὴν, ἀνύψωσιν καὶ πλουτισμὸν τῆς
 θεολογικῆς ἐπιστήμης. Μετὰ ταῦτα ὁμως ἐκλείπει πᾶσα αὐτο-
 τελεῖς γονιμότης, πᾶσα πρωτοτυπία, πᾶσα ἰκανότης πρὸς περαι-
 τέρω ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γνώσεων, οὐ μόνον δὲ ἡ ἰκανό-
 της, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ θέλησις ἐκλείπεται. Καὶ αὐτὸ δὲ
 τὸ δικαίωμα πρὸς νέας προόδους ἀμφισβητεῖται. Αἱ μετὰ ταῦτα
 γενεαὶ νομίζουν ὅτι μόνον νὰ συλλέγῃσι δύνανται, καὶ ὀφεί-
 λουσιν ὅ,τι αἱ πρὸ αὐτῶν ἐδίδαξαν καὶ ἐδημιούργησαν, νὰ ἐκθέ-
 τωσι δὲ αὐτὸ ἐκ νέου καὶ τὸ πολὺ κατὰ τύπον μόνον τὴν ὑπάρ-
 χουσαν ὕλην νὰ διαμορφώσωσιν ἐκ νέου. 3. Αἱ σχετικῶς
 ἐλευθερώτεραι ἀρχαὶ τῆς θεολογικῆς ἀνα-
 πτύξεως. Ὁ Δ' καὶ ὁ Ε' αἰὼν δεσμεύονται μόνον ὑπὸ τοῦ
 ἐκκλησιαστικῶς ὠρισμένου δόγματος, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τούτου.
 Ἡ ἐκκλησία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τῶν διδασκάλων αὐτῆς συμφωνίαν
 πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν συνόδων, ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς ἐπιτρέ-
 πουσα ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν. Τοῦτο δὲ ἰσχύει κατὰ με-
 γαλῆτερον βαθμὸν διὰ τὴν ἀνατολὴν, ἰδίως τὴν ἐλληνικὴν ἐκ-
 κλησίαν, ἣ διὰ τὴν δυσκίνητον, ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν ἐνότητα καὶ
 ταυτότητα τῆς διδασκαλίας, τῆς διοικήσεως, τῆς λατρείας καὶ
 τῆς εὐταξίας τείνουσαν δύσιν. Τὸ ἐλεύθερον, πολυμερές πνεῦμα
 τοῦ Ὠριγένους δὲν εἶχεν ἔτι ἐξορισθῇ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς ἐκ-
 κλησίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἀθανάσιος καὶ οἱ τρεῖς ἐκ Καππαδοκίας
 πατέρες ἐνεπνέοντο ἔτι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τούτου. Καὶ ἡ ἐν
 Ἀντιοχείᾳ δὲ σχολὴ ἀντεπροσώπευε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθέρας
 ἐρεῦνης καὶ ἀνεξαρτήτου περαιτέρω μορφώσεως ἐν τῇ θεολο-

γία. Ἐάν μόνον τὸ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνοδικῶς ψηφισθὲν δόγμα, τὸ ὅποῖον εἶχεν ὀρισθῇ ὀριστικῶς, ἢ ἔτεινε νὰ ὀρισθῇ, μὴ προσεβάλλετο, οὐδεὶς κίνδυνος ὑπῆρχε μὴ κηρυχθῇ τις ὡς αἱρετικός. Οὕτως ἡδύνατο ὁ μὲν Συνέσιος μετὰ τῆς νεοπλατωνικῆς αὐτοῦ θεοσοφίας, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης μετὰ τῆς ὠριγενικῆς αὐτοῦ γνώσεως νὰ τιμῶνται γενικῶς ὡς διάσημοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι. Οὐδεὶς ἦτο δεδευμένος ἀπλῶς διὰ τῶν διδασκαλιῶν καὶ γνωμῶν τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων. Ἡ τοιαύτη ἀρχὴ ἀπαντᾷ ἰδίως μετὰ τὸν Ε' αἰῶνα. Τὸ κράτος τῆς εἰς τὴν παράδοσιν τυφλῆς ὑποχρεώσεως ὑψώθη ἔπειτα τοσοῦτον, ὥστε οὐ μόνον τὰ τῶν συνόδων δόγματα, ἀλλὰ καὶ αἱ διδασκαλῖαι ἐν γένει τῶν πατέρων ἐθεωροῦντο ὡς ἐπίσημον κύρος κεκτημέναι, ἀφ' οὗ οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ ἀποκλίνῃ, χωρὶς νὰ ἐπισπᾶσθαι καθ' ἑαυτοῦ τὴν κατηγορίαν τῆς αἵρέσεως. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογικὴ τέχνη τοῦ λοιποῦ συνίστατο εἰς τοῦτο, εἰς τὸ συλλέγειν τὰς γνώμας τῶν πατέρων καὶ συναρμολογεῖν αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν συνόδων. Εἰς τοῦτο δὲ ἐβοήθει αὐθαίρετος ἐκλογὴ καὶ βεβιασμένη ἐξήγησις, ὅπου δὲ δὲν ἐπῆρχουν τὰ μέσα ταῦτα, ἡ παραδοχὴ νοθεύσεων ὑποτιθεμένων τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων. Καὶ αὕτη ἡ Γραφὴ ἐξηγεῖτο ἀτελῶς, διότι ἡ ἐξήγησις εἶχε καταπέσει εἰς ἀπλὴν τινα σύνταξιν τῶν ἐρμηνειῶν τῶν πατέρων. Ὡς αἱ τίαι τῆς παρακμῆς ταύτης τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης θεωροῦνται, ἡ ὑπέρμετρος ἐπικράτησις τοῦ ἐκ τῆς παραδόσεως κύρους, ἡ ἐξάπλωσις τοῦ μοναχικοῦ πνεύματος, ἡ πολιτικὴ διαφθορὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, αἱ ἐπεμβάσεις τῶν αὐτοκρατόρων, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἡ καταστροφὴ τῆς ἐθνικῆς παιδείας διὰ τῆς διαλύσεως τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τῆς ἐκδιώξεως τῶν φιλοσόφων, καὶ αἱ εἰκονομαχικαὶ ἐριδες, καθ' ἃς κατεστράφησαν πλεῖστα σχολεῖα καὶ πλεῖσται βιβλιοθήκαι.

Α'.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Α' καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος.

α. Ἑλληγες καὶ Σύροι.

1. Ἡ θεολογικὴ φιλολογία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων.

403.

α. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

Vie de S. Athan. Paris 1671. Vita S. Athanasii ὑπὸ Montfaucon ἐν τῇ περ' αὐτοῦ γενομένῃ ἐκδόσει τῶν ἔργων του.

Ὡς ἰσχυρότατος πρόμαχος καὶ ἥρωας τῆς ὀρθοδοξίας ἵσταται ἐπὶ κορυφῆς πασῶν τῶν θεολογικῶν κινήσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ μέγας Ἀθανάσιος. Ἐν ταῖς ἀρειανικαῖς ἔρισιν ἔδειξεν ὁ Ἀθανάσιος ἡρωϊκὸν θάρρος, πίστιν καὶ σύνεσιν ἀξιοθαύμαστον. Ἐγεννήθη πιθανῶς πλησίον τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ 298. Ὑπῆρξε δὲ θαυμαστῆς τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἰδίως τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου. Τὴν δὲ θεολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν ὀφείλει τοῖς συγγράμμασι τοῦ μεγάλου Ὠριγένους. Τῷ 319 ἐγένετο διάκονος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥς ὁ ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος ταχέως ἐγνώρισε τὴν ἐξοχὸν αὐτοῦ εὐφυΐαν, διὸ παρέλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ-εἰς τὴν σύνοδον τῆς Νικαίας (325), ὅπου ἤρχισε τοὺς ἀγῶνας τοῦ βίου αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὀλίγῳ βραδύτερον ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Ἀθανάσιος ἐγένετο διάδοχος αὐτοῦ (328). 45 ὅλα ἔτη ἦτο ἐπίσκοπος, δεκάκις δὲ ἐξεδιώχθη, καὶ ἐπὶ 20 ἔτη διετέλεσεν ἐξόριστος ἰδίως ἐν τῇ δύσει († 373). Ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ἀνήκει κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ἐπολέμησεν ὁμως καὶ τὸν ἀπολλιναρισμὸν, ὑπερήσπισε τὸν χριστιανισμὸν καὶ κατὰ ἐθνικῶν προσβολῶν καὶ συνίστα τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὴν ἀσκησιν. Τινὲς παρετήρησαν, ὅτι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐλλείπει ἡ συστηματικὴ διαμόρφωσις τῆς ὕλης, ἀλλὰ τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πλήρης κινδύνων καὶ ταραχῶν βίος του δὲν επέτρεπεν αὐτῷ τὴν ἡρεμὸν συγγραφὴν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔγραφεν ἐν τῷ μέσῳ διωγμῶν καὶ ἀγῶνων. Ὅσακις ἐπῆρχοντο αὐτῷ κατὰ νοῦν νέαι ἔννοιαι κατὰ τῶν ἀρειανῶν, κατέγραφεν αὐ-

τὰς εἰς νέαν τινὰ πραγματείαν. Οὕτω δὲ ἐπραγματεύετο τὴν αὐτὴν ὕλην πάλιν ὑπὸ νέας ἐπόψεις. Ὅθεν ἐπαναλήψεις ἦσαν ἀναπόφευκτοι. Ἐν πᾶσιν ὅμως τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἐπικρατεῖ ἰσχυρὰ διαλεκτικὴ, καὶ βαθὺς θεωρητικὸς νοῦς· πάντα περιέχουσι πλοῦτον ἐννοιῶν μεγάλων, ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων, βασίμων ἐρευνῶν, ἐν γλώσσει σαφεῖ καὶ γλαφυρᾷ. Ἡ ἀρίστη ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Montfaucon (Paris. 1698), ἣτις ἀριθμεῖ 43 γνήσια, 13 ἀμφίβολα καὶ 34 νόθα ἔργα αὐτοῦ. Βραδύτερον ἐξέδωκεν ὁ αὐτὸς Montfaucon καὶ νέας τινὰς πραγματείας του. Τὸ ἀρχαιότερον σύγγραμμα τοῦ Ἀθανασίου εἶναι τὰ δύο αὐτοῦ βιβλία κατὰ Ἑλλήνων, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον προσβάλλει τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, τὸ δὲ δεύτερον μετὰ τοῦ τίτλου «Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος ἐπιφανείας αὐτοῦ» ἐξηγεῖ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα οὐδεμίαν ποιεῖται μνειάν τοῦ Ἀρείου, διὰ τοῦτο δικαίως ὑποθέτουσιν, ὅτι ἐγράφη τὸ ἔργον τοῦτο πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων τὰ ἐπισημότερα εἶναι οἱ λόγοι κατὰ ἀρειανῶν, 2 ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα κατὰ τῶν Μακεδονιανῶν, περὶ τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, περὶ Τριάδος καὶ ἁγίου Πνεύματος, περὶ σαρκώσεως κατὰ Ἀπολλιναρίου καὶ ἐπιστολὴ πρὸς Ἐπίκτητον. Ἐκτὸς τούτων συνέγραψεν ἐπιστολὴν περὶ τῶν ὄρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἐπιστολὴν περὶ τῆς γνώμης τοῦ Διονυσίου, ἐπιστολὴν τοῖς τὸν μονήρην βίον ἀσχοῦσιν, ἐπιστολὴν πρὸς Σεραπίωνα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρείου, καὶ ἐπιστολὴν περὶ τῶν συνόδων τοῦ Ἀριμίνου καὶ τῆς Σελευκείας. Πρὸς ὑπεράσπισιν δὲ ἑαυτοῦ ἀποβλέπουσι τὰ συγγράμματά του ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, ἀπολογητικὴ πρὸς ἀρειανούς καὶ ἡ ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς. Πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τὸν βίον αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρειανῶν ἐρίδων λίαν σπουδαῖαι εἶναι καὶ αἱ πρὸ μικροῦ ἐν συριακῇ μεταφράσει ἐκ τινος μοναστηρίου τῆς ἐρήμου τῆς Νιτρίας εἰς Λονδῖνον κομισθεῖσαι καὶ ἐκεῖ ὑπὸ Κουρετῶν ἐκδοθεῖσαι πασχάλαιοι ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀθανασίου. Πρὸς τούτοις συνέγραψεν ἑρμηνείαν εἰς τοὺς ψαλμοὺς μετὰ ἀλληγορικῆς ἐξηγήσεως, βίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου καὶ ἄλλα τινά. Τὸν βίον τοῦ Ἀθανασίου

περιέγραψεν Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐν τῷ πανηγυρικῷ εἰς αὐτὸν λόγῳ. Μετὰ τοῦ Ἀθανασίου ἡγωνίζοντο κατὰ τῶν ἀρειανῶν ὁ Ἀντιοχείας Εὐσέβιος καὶ ὁ Νισίβεως ἐπίσκοπος Ἰάκωβος. Ὁ πρῶτος κατήγετο ἐκ Παμφυλίας καὶ παρῆν ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ ὡς ἐπίσκοπος Βερροίας. Ἐνταῦθα παρουσιάσθη διὰ τινος ὁμιλίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον ὡς θαρραλέος πολέμιος κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ προήχθη εἰς τὸν κενωθέντα θρόνον τῆς Ἀντιοχείας. Ἀλλ' ἤδη τῷ 331 ἐδιώχθη ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν καὶ ἐξωρίσθη εἰς Θράκην († 360). Συνέγραψε δὲ πολλὰ κατὰ ἀρειανῶν συγγράμματα ἀπολεσθέντα. Ὁ δὲ Νισίβεως Ἰάκωβος κατήγετο ἐκ Νισίβεως καὶ ἐγένετο αὐτῆς ἐπίσκοπος. Ἐν Νικαίᾳ παρὼν (325) διεκρίθη ἐπὶ τῷ ζήλῳ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ὁμοουσίου. Καὶ βραδύτερον δὲ εὐρίσκομεν αὐτὸν μετὰ τῶν πρώτων πολεμίων τῶν ἀρειανῶν. Ὡφέλησε δὲ μεγάλως τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, γενόμενος καὶ ἰδρυτῆς τῆς ἐν Νισίβει περιφήμου θεολογικῆς σχολῆς. Ὁ ποιμαντορικὸς αὐτοῦ ζήλος καὶ ἡ ἀγιότης τοῦ βίου του ἀνύψωσαν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπισημοτέρων πατέρων τῆς συριακῆς ἐκκλησίας († μετὰ τὸ 350). Ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἔγραψε συριστὶ ἢ ἀρμενιστὶ. Ἐκ τῶν πολλῶν συγγραμμάτων του σώζονται ὀλίγαι τινὲς ὁμιλίαι ἐν ἀρμενικῇ γλώσσῃ. Μετὰ τοῦ Ἀθανασίου κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἡγωνίσθησαν, ἀλλ' εἰς ἀντιθέτους πλάνας περιέπεσαν καὶ κατηγορήθησαν διὰ τοῦτο ὁ Ἀγκύρας Μάρκελλος, ὁ Σιρμίου Φωτεινὸς, καὶ ὁ Λαοδικεῖας Ἀπολλινάριος. Ὁ τελευταῖος ἐκ τούτων, ὁ Ἀπολλινάριος, ἦτο ἀνὴρ λίαν πεπαιδευμένος. Ὁ ἱστορικὸς Φιλοστόργιος ἐπαινεῖ μεγάλως αὐτὸν, προτιμῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἰδίως ὡς ἐρμηνευτὴν, διότι ὁ Ἀπολλινάριος ἦτο εἰδήμων καὶ τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης. Ὁ αὐτὸς ἦτο τοσοῦτον κάτοχος τῆς ἀρχαίας ποιήσεως καὶ φιλολογίας, ὥστε ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς ἀπηγόρευσε τοῖς χριστιανοῖς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἐξέθηκεν ἐν διαφόροις ποιητικοῖς δράμασι καὶ φιλοσοφικοῖς διαλόγοις τὸ περιεχόμενον τῆς ἀγίας Γραφῆς χάριν τῶν νέων χριστιανῶν. Καὶ ὁ Ἀρειὸς ἀνῆκεν εἰς τοὺς πεπαιδευμένους ἐκκλησιαστικοὺς ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του. Εἵχε δὲ μορφωθῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Κατὰ Φιλοστόργιον συνέγραψεν ἄσματα ναυτικά, ἐπιμύ-

λια καὶ ὁδοιπορικὰ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἅτινα ἕνεκα] τῆς δημοτικότητος αὐτῶν εὗρον μεγάλην παρὰ τῷ λαῷ ὑποδοχὴν. Ἐκτὸς αὐτῶν συνέγραψε διδακτικόν τι ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον Θάλεια, ἐξ ἧς διέσωσεν ἡμῖν πολλὰ λείψανα ὁ Ἀθανάσιος. Σκοπὸς δὲ αὐτῆς ἦτο διὰ εὐαρέστου μορφῆς νὰ μεταδώσῃ τῷ λαῷ τὰς ἀρειανικὰς περὶ Τριάδος καὶ τοῦ Λόγου δοξασίας.

404.

Συνέχεια.

Ἐκ τῶν ἡμιαρειανῶν μόνον ὀλίγοι διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς. Ἦσαν δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὠριγενισταί, ὅπως Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ἐπίσκοπος Καισαρείας ἐν Παλαιστίνῃ, Θεόδωρος ὁ Ἡρακλείας καὶ Ἀχάκιος ὁ Καισαρείας. Ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος ἦτο ἐκ Παλαιστίνης, ὑπῆρξε δὲ θαυμαστῆς τοῦ Ὁριγένους καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Μετὰ τοῦ Παμφίλου, πρεσβυτέρου ἐν Καισαρείᾳ, ὃν καὶ πατέρα ὠνόμαζεν, εἶχε συνδέσει ρενοτάτην φιλίαν. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἐπὶ Μαξιμινίου διωγμοῦ τῷ ἔτει 314 ἐγένετο ἐπίσκοπος. Βραδύτερον ἀπήλαυσε τῆς ἰδιαιτέρας εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου. † τῷ 338. Ἡ παιδεία του ἦτο μεγάλη, ἀξιοθαύμαστος δὲ ὁ ζῆλος αὐτοῦ περὶ τὸ συλλέγειν ἱστορικὰς εἰδήσεις. Τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ ἔργα εἶναι μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας συντεταγμένα. Διὰ τοῦτο θεωρεῖται ὡς ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἱστορία ἂν καὶ ἔχουσα ἐλλείψεις πολλὰς, ὕψος πομπῶδες, χαλαρὰν συνοχὴν, κενὰ, ἑλλειψιν πραγματικῆς ἐκθέσεως, εἶναι ὅμως πολὺτιμος, διότι διέσωσεν ἡμῖν σπουδαιότατα συμβάντα καὶ ἔγγραφα, ἅτινα ἠδυνήθη ὁ Εὐσέβιος νὰ ἀνεύρῃ ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ κράτους, πρὸς ὃ ἔτυχε τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοκρατορικῆς ἀδείας. Φθάνει δὲ ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἐν 10 βιβλίοις μέχρι τοῦ ἔτους 324. Τῷ ὁγδόῳ βιβλίῳ εἶναι προσθεθειμένα 13 κεφάλαια περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων. Ὡς συνέχεια δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἔργον αὐτοῦ περὶ τοῦ βίου τοῦ Κωνσταντίνου βιβλία 4, ἂν καὶ εἶναι μᾶλλον ἐγκώμιον τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἢ ἱστορία. Ἐκτὸς τούτου ἔγραψεν ἴδιον λόγον περὶ ἐπαίνων τοῦ Κωνσταντίνου.

Πρὸς τοῦτοις χρονικῶν βιβλία 2, ὧν τὸ μὲν πρῶτον πιθανῶς φέρον τὸν τίτλον παντοδαπὴ ἱστορία ἦτο γενικὴ τις ἱστορία τοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῶν ἀρχαίων αὐτοκρατοριῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, τὸ δὲ δεύτερον χρονικὸς τις κανὼν, περιέχων χρονικοὺς καὶ συγχρονιστικοὺς πίνακας μετὰ τῆς διαδοχῆς τῶν βασιλέων, ἡγεμόνων, ἀρχιερέων καὶ ἐπισκόπων. Τοῦ ἔργου τούτου μόνον λείψανα σώζονται. Ὁ Εὐσέβιος εἰργάσθη μετὰ τοῦ Παμφίλου καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ τοῦ Ὀριγένους. Ἐκτὸς τούτων συνέγραψε καὶ ἀπολογητικόν τι ἔργον κατὰ τῶν προσβολῶν τοῦ ἐθνικοῦ Ἰεροκλέους. Ἐπειτα 15 βιβλία εὐαγγελικῆς προπαρὰσχευῆς, ἐν ᾗ ἐλέγχει τὸ ψεῦδος τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ δεικνύει πῶς διὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ προπαρεσκευάσθη ἡ ὁδὸς εἰς τὸν χριστιανισμόν, καὶ 20 βιβλία εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως (ἐξ ὧν μόνον τὰ 10 πρῶτα σώζονται), δι' ἧς ἀποδεικνύει τοῖς Ἰουδαίοις ἐκ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν τὴν ὑποχρέωσιν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Κατὰ τοῦ μοναρχιανισμοῦ τοῦ Μαρκέλλου ἔγραψε τὰ 10 βιβλία κατὰ Μαρκέλλου καὶ τὸ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας. Αἱ δὲ ἐξηγητικαὶ αὐτοῦ ἐργασίαι ἀπωλέσθησαν, καθὼς καὶ ἡ βιογραφία τοῦ φίλου αὐτοῦ Παμφίλου. Τὰ Τοπικὰ αὐτοῦ δηλ. περιγραφὴ τῶν ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ἀπαντῶντων τόπων, διεσώθησαν ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἱερωνύμου (*De situ et nominibus locorum hebraeorum*). Τὸ δὲ περὶ Θεοφανείας ἔργον του ἐσώθη ἐν τινι συριακῇ μεταφράσει. Οἱ δύο ἄνω μνημονευθέντες ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ὁ Ἡρακλεῖας Θεόδωρος καὶ ὁ Καισαρείας Ἀκάκιος, ὁ διάδοχος τοῦ Εὐσεβίου, συνέγραψαν ἔργα τινὰ, ἀπολεσθέντα. Μετὰ τῶν ἡμιαρειανῶν συναριθμεῖται καὶ ὁ τῆς ἐν Φοινίκῃ Ἐμίσσης Εὐσέβιος, ὅστις κατήγετο ἐξ Ἐδέσσης. Οἱ Ἀντιοχεῖς εἶχον ἐκλέξει αὐτὸν μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τοῦ φίλου τοῦ Ἀθανασίου Εὐσταθίου ὡς ἐπίσκοπον αὐτῶν, ἀλλ' ὁ Εὐσέβιος ἀπέκρουσε τὴν ἐκλογὴν, καθὼς καὶ τὸν ἀλεξανδρινὸν θρόνον τῷ 341 αὐτῷ προσενεχθέντα. Ἀπέθανε 361. Ὁ Ἱερώνυμος (ca. 91) θαυμάζει αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοῦ Θεοδορήτου, τὴν χάριν τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐπιτυχῇ γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Τὰ πολλὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν. Τὸν Ἐμίσσης τοῦτον Εὐσέβιον ἐμιμήθησαν βραδύτερον Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ καὶ πάν-

τες οἱ μετὰ ταῦτα τῆς Ἀντιοχείας διδάσκαλοι ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ. Τοὺς Μανιχαίους ἐπολέμησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπίσκοπος Θ. μ. ο. υἱ. δ. ο. ς ἐν Αἰγύπτῳ Σεραπίων καὶ ὁ Βόστρων ἐπίσκοπος Τίτο ς. Ὡς ἐκκλησιαστικός δὲ ῥήτωρ διεκρίθη ὁ πρεσβύτερος Μαχάριος ἐξ Αἰγύπτου, μαθητῆς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου, μοναχὸς ἐν τῇ Σκηθικῇ ἐρήμῳ, βραδύτερον πρεσβύτερος, ὑπὸ τοῦ ἀρειανοῦ Οὐάλεντος σφοδρῶς διωχθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς. † 390. Ἦδη ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἶχε διακριθῇ διὰ τῆς ἀσκητικῆς αὐτοῦ αὐστηρότητος, ὅθεν ὠνομάσθη παιδάριογέρον. Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀποπνέει βαθὺς τις καὶ θερμὸς μυσικισμὸς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν πλατωνισμόν. Ἐχομεν δ' αὐτοῦ 50 ὁμιλίας καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Ἐκ τῶν ἄλλων Μακαρίων τῆς ἐποχῆς ταύτης γνωστότερος εἶναι ὁ Μαχάριος ὁ νεώτερος, ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὁ πολιτικὸς λεγόμενος, ἐπίσης μαθητῆς τοῦ Ἀντωνίου, ἐρημιτῶν ἡγούμενος ἐν τῇ Νιτρικῇ ἐρήμῳ. † 404.

405.

6^η. Ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου καὶ τῶν Γρηγορίων.

Murani Vita S. Basil. ἐν τῇ μυριζνῇ ἐκδόσει τῶν ἔργων τοῦ πατρὸς τούτου. T. III. H e r m a n t Vie de S. Basile et celle de Gregoire 1674. U l l m a n n Gregor von Nuzianz. Darmst. 1825. R u p p, Gregors von Nyssa Leben. Lpz. 1834.

Τοὺς ὑπὲρ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας ἀγῶνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου ἐξηκολούθησαν μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας οἱ τρεῖς μεγάλοι διὰ συγγενείας, φιλίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πίστεως στενῶς μετ' ἀλλήλων συνδεδεμένοι Καππαδόκαι Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Εἰς τοὺς ἀκαμάτους αὐτῶν καὶ ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας ὀφείλει ἡ ἐκκλησία ὅτι ἐπὶ τῶν ἀπηνῶν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων διωγμῶν τοῦ ἀρειανοῦ Οὐάλεντος ἐν τῇ ἀνατολῇ ἡ ὀρθοδοξία ἐσώθη καὶ ἐτι μᾶλλον ἐνισχύθη. Ὁ δὲ συγγραφικὸς αὐτῶν ἀγὼν ἔτεινε κατὰ τῶν ἀρειανῶν, ἰδίως τῶν εὐνομιανῶν, καὶ τοῦ Ἀπολλιναρίου. Καὶ ὁ μὲν Β α σ ί λ ε ι ο ς ὁ μέγας ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ Καισαρείας ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐγεννήθη περὶ τὸ 330 ἀπὸ πλουσίων καὶ εὐσεβῶν γονέων. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑμμέλεια καὶ

ἡ μάμμη αὐτοῦ Μακρίνη ἐνέπνευσαν πρωίμως εἰς τοῦ παιδὸς τὴν καρδίαν εὐσεβίαν. Ἐν Ἀθήναις ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν μετὰ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ καὶ φίλου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, μεθ' οὗ συνέδεσεν ἰσόβιον καὶ στενοτάτην φιλίαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀνετέθη τῷ ἔτι νεανίᾳ ἡ διδασκαλία τῆς ῥητορικῆς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Ἀλλ' αὐτὸς ἐπόθει νὰ τραπῇ εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον. Διὰ τοῦτο ἀφοῦ ἐβαπτίσθη, ἐπεσκέφθη τοὺς ἐν Συρίᾳ, Παλαιστίνῃ καὶ Αἰγύπτῳ μοναχοὺς. Ἐπιστρέψας δὲ διένειμε τὴν περιουσίαν αὐτοῦ τοῖς πτωχοῖς καὶ ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τοῦ Πόντου, ὅπου ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ προίσταντο μοναστηρίου τινὸς γυναικῶν. Ἐνταῦθα ἤλθε καὶ διέτριψε παρ' αὐτῷ ὁ φίλος αὐτοῦ Γρηγόριος. Ἀμφότεροι δὲ ἡσχοῦντο διὰ προσευχῶν καὶ μελετῶν τῆς Γραφῆς, ἐν αἷς εἶχον ὁδηγὸν τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου Ὀριγένους. Καρπὸς τῆς κοινῆς ταύτης ἐργασίας ὑπῆρξε τὸ ἔργον ὑπὸ τὸ ὄνομα Φιλοκαλία, ὅπερ συνέταξαν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ὀριγένους. Ἦδη δὲ ἀπὸ τοῦδε ἤρξατο τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ. Τῷ 364 παρὰ τὴν θέλησίν του ἐχειροτονήθη ὁ μέγας Βασίλειος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πατρίδος του πρεσβύτερος· ἀλλ' ὁ πρεσβύτερος ταχέως ἐπεσκίασε τὸν ἐπίσκοπον. Τοῦτο δὲ διετάραξε τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἀρμονίαν καὶ διὰ τοῦτο ὁ Βασίλειος ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ἐν Πόντῳ μοναστήριον. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἐπίσκοπος οὗτος εἶχεν ἀρκετὴν αὐταπάρνησιν, ὥστε πᾶσαν φιλοτιμίαν καταπνίγων, ὅτε ἡ ἐκκλησία τῆς Καππαδοκίας διὰ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ ἀρειανοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος ἀπειλουμένη ἐχρηζε τῆς ἰσχυρᾶς συνδρομῆς αὐτοῦ, νὰ καλέσῃ αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ὁ Βασίλειος ἐπιστρέψας, ἀναβαίνει ταχέως τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον, ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου (370). Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐκέρδισε διὰ τῆς εὐπροσηγορίας αὐτοῦ καὶ ἀγαθότητος πολλοὺς ἐχθροὺς, ἤνωσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς ὅλης ἀνατολῆς, καὶ διὰ τοῦ ἀξιοπρεποῦς αὐτοῦ τρόπου καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ ἀγάπης ἀφώπλισε τὴν ἀκράτητον ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος καὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Μοδέστου. Ὅτε ὁ τελευταῖος οὗτος ἐκπλαγείς ἐπὶ τῇ τόλμῃ τοῦ ἐπισκόπου, ἐκρα-

ξεν· « Οὐδέποτε τοσοῦτον τολμηρῶς ὠμίλησέ μοι ἐπίσκοπος », ἀπήντησεν ὁ Βασίλειος, ὅτι· « φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἀπηντήσατε ἀληθῆ ἐπίσκοπον ! » Ὁ μεταξὺ Μόδεστου καὶ Βασιλείου λαβὼν χώραν διάλογος ὑπῆρξεν οὗτος. « Διὰ τί, παρετήρησεν ὁ Μόδεστος τῷ Βασιλείῳ, τολμᾷς μόνος νὰ ἀντιστῇς τῷ ἰσχυρῷ αὐτοκράτορι; Διὰ τί ἀρνεῖσαι νὰ ἀκολουθήσῃς τὴν θρησκείαν τοῦ αὐτοκράτορος (τὸν ἀρειανισμὸν), ἐνῶ πάντες ἤδη ἐνέδωκαν; » Ὁ Βασίλειος ἀπήντησεν· « οὐδέποτε θὰ λατρεύσω κτίσμα τι. » Ὁργισθεὶς δὲ ὁ Μόδεστος εἶπε· « Πῶς δὲν φοβεῖσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ. » Ὁ Βασίλειος ἀπήντησε. « Διὰ τί νὰ φοβηθῶ αὐτήν. Τί δύναμαι νὰ πάθω; » — « Ἐν ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα κεῖνται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ μου. » — « Καὶ τί εἶναι ταῦτα; » — « Ἐξορία, μαρτύρια, θάνατος. » — « Ἀπάντησόν μοι δι' ἄλλου τινός, παρετήρησεν ὁ Βασίλειος, διότι ἐκ πάντων τούτων οὐδὲν φοβοῦμαι. Ἀρπαγὴν τῆς περιουσίας δὲν φοβεῖται ὁ μηδὲν ἔχων, εἰ μὴ ὀλίγα τινὰ παλαιὰ ἐνδύματα καὶ τινὰ βιβλία· ἐξορίαν δὲν γνωρίζω· διότι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶμαι ὡς παρεπιδημῶν ξένος· μαρτύρια δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸ ἀσθενὲς τοῦτο σῶμα, τὸ ὅποιον δύναται ἡ πρώτη νὰ καταστρέψῃ προσβολή, ὁ δὲ θάνατος μὲ ἐνόνει μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ πληροὶ πάσας τὰς εὐχάς μου. Ἡμεῖς εἴμεθα, προσέθηκεν, ἐν πᾶσι πραεῖς καὶ ταπεινοί, οὐ μόνον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ὅταν πρόκηται περὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, δὲν πτοοῦμεθα. Πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες τρυφὴ μᾶλλον, ἡμῖν εἰσὶν ἢ κατάπληξις. Ἀκουέτω ταῦτα καὶ βασιλεύς » (Γρηγόρ. Ναζ. λόγῳ 43). Ἡ γενναία αὕτη ἀντίστασις ἐπέσπασε τὸν θαυμασμὸν τοῦ αὐτοκράτορος, τοιοῦτοτρόπως δὲ ἔμεινεν ὁ Βασίλειος ἀπρόσβλητος ἐν τῷ ἀξιώματι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ἡ πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ πτωχοὺς φιλανθρωπία τοῦ ἀγίου Βασιλείου ὑπῆρξε παραδειγματική. Ἐπὶ τινος λιμοῦ τῷ 368 ἔτρεφε καθ' ἡμέραν ἑκατοντάδας πτωχῶν ἐν τῇ τραπέζῃ αὐτοῦ. Ἐπίσκοπος δὲ ὢν ἱδρυσεν τὸ μέγιστον πτωχοκομεῖον τῆς ἐποχῆς του, ὁλόκληρον πόλιν ἐν τῇ πόλει, εἰς ὃ ἀφιέρωσε πάντα τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ, αὐτὸς πενιχρώτατὰ ἀποζῶν. Ἀπέθανε δὲ ἐκ σωματικῆς ἐκσθενήσεως, προελθούσης ἐξ ὑπερβολικῆς ἀσκήσεως τῷ 379.

Ὁ ὅλος βίος τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἐνδειξις ἀκραδάντου πίστεως, αὐταπαρνήσεως, ἀγάπης καὶ βασιλικῆς ἀξιοπρεπείας. Οἱ μεταγενέστεροι ὠνόμασαν αὐτὸν μέγαν, ὁ δὲ Θεοδώρητος ἐξυμνεῖ αὐτὸν ὡς οἰκουμένης φωστῆρα. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς εἶπε τὸν ἐπικήδειον αὐτοῦ. Καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων δ' αὐτοῦ ἀνῆκεν ὁ Βασίλειος εἰς τοὺς μεγάλους καὶ ἐπισημοτάτους πατέρας. Ἐν τῇ ἐξηγήσει ἀκολουθεῖ τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν. Ἡ ἐκθεσίς του εἶναι ζωηρά, ἡ δὲ γλῶσσα ὡραία καὶ ἐκλεκτή. Τὰ ἐπισημότερα συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι κατὰ Εὐνομίου, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁμιλίας εἰς τὴν ἐξαήμερον, ὁμιλίας εἰς ψαλμούς τινας, ἐρμηνεία τῶν 16 πρώτων κεφαλαίων τοῦ Ἡσαίου, ἀσκητικὰ τινα συγγράμματα, διάφοροι ἄλλαι ὁμιλίας καὶ λόγοι, ἐξ ὧν ἐξαίρομεν τὴν ὁμιλίαν πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων. Ὁ Βασίλειος ἐπίστευεν, ὅτι μεγάλως ἠδύναντο οἱ χριστιανοὶ νέοι νὰ ὠφελῶνται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων, οἵτινες συντελοῦσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ περικόσμησιν τῆς ψυχῆς. Ἐν γένει δὲ ἀνῆκεν εἰς τοὺς πατέρας ἐκείνους, οἵτινες ἤδη ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἐπεδίωκον τὴν ἀρμονικὴν ἔνωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ. Τοιοῦτου πνεύματος ἦσαν ὁ Ἰουστίνος, ὁ Κλήμης, ὁ Ὡριγένης, ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Νύσσης, ὁ Σινέσιος καὶ ἄλλοι. Παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἔχομεν καὶ 365 ἐπιστολάς καὶ τὴν λειτουργίαν του, ἥτις ὅμως ὑπέστη κατὰ μικρὸν μεγάλας μεταβολάς.

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς, ὁ ἐπονομασθεὶς θεολόγος, ὁ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας φίλος τοῦ Βασιλείου, ἐγεννήθη περὶ τὸ 328. Ὁ πατήρ του Γρηγόριος ἦτο πρότερον ὁπαδὸς τῶν Ὑψισταρίων, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τῆς ἐναρέτου συζύγου αὐτοῦ Νόννης ἐλχυσθεὶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐγένετο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Μετὰ εὐσεβῆ χριστιανικὴν ἀνατροφὴν ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ, ἐσπούδασεν ὁ υἱὸς ἐν Καισαρείᾳ, Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀθήναις. Κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἱκανότητα ἴσος ἢ καὶ ὑπέρτερος τοῦ Βασιλείου ὑπάρχων, ἦτο κατώτερος τούτου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει. Εὐχόλως ἐνθουσιῶν ὅτε μὲν ὑπὲρ τούτου τοῦ σταδίου, ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνου, ἐζήσε πλήρη κινήσεως καὶ μεταβολῶν βίον. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις, διέ-

τριψεν ἔτη τινὰ παρὰ τῷ Βασιλείῳ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ Πόντου. Ὅτε δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἀπατηθεὶς ὑπέγραψεν ἡμιαρειανικόν τι σύμβολον ἐν Ἀριμίνῳ καὶ ἤγειρε τὴν δυσαρέσκειαν τῆς ἐκκλησίας του, ἔσπευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐκεῖσε, ἐξιλέωσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ναζιανζοῦ, καὶ ἔπεισε τὸν πατέρα αὐτοῦ νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπογραφὴν του. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ὁ πατὴρ του αἰφνης καὶ ἀπροπαράσκειον εἰς πρεσβύτερον (361). Τοῦτο δὲ βαρέως φέρων, ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ἀλλὰ ταῖς παρακλήσεσι τοῦ πατρὸς του ἐπιστρέψας πάλιν εἰς Ναζιανζὸν (362), ὑπεστήριξεν αὐτὸν αὖθις ἐν τῷ ἀξιώματί του. Ὅτε δὲ ἐκενώθη ὁ θρόνος τῆς Καισαρείας (370), ἠθέλησεν, ὡς φαίνεται, ὁ Βασίλειος νὰ ἐκλεχθῇ ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου ὁ Γρηγόριος ἐναντίον τῆς γνώμης αὐτοῦ, τοῦτο δὲ ἐγέννησε διένεξιν τίνα μεταξὺ αὐτῶν, ἥτις ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἔπειτα, ὅτε ὁ Βασίλειος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν μικρὰν ἐπισκοπὴν τῶν Σασίμων, ἥτις ἡμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν Καισαρείας καὶ Τυάνων. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐλύπει μεγάλως τὸν Γρηγόριον. Ἵνα δὲ ἀποφύγῃ τὰς πρὸς τὸν μητροπολίτην τῶν Τυάνων ἔριδας, ἔφυγε πάλιν εἰς τὴν ἔρημον, χωρὶς ποσῶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπισκοπὴν. Αἱ δυσχέρειαι, ἃς ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑφίστατο παρὰ τῶν ἀρειανῶν, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ πάλιν αὐτοῦ βοηθὸς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ. Ἀπέκρουσεν ὁμως ῥητῶς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὴν διαδοχὴν, ἐπειδὴ δὲ ἀνέβαλλον οἱ Ναζιανζινοὶ νὰ ἐκλέξωσι τὸν ἐπίσκοπον, ἀνεχώρησεν εἰς Σελεύκειαν (375). Μετὰ τοῦ Βασιλείου εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ συνδιαλλαγῇ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν εὔρε τὴν ποθουμένην εἰρήνην. Ὅτε μικρά τις ἐγκαταλελειμμένη ἐκκλησία ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀπαδῶν τῆς Νικαίας καταδιωκομένων ἐκάλεσεν αὐτὸν ὡς προεστῶτα αὐτῆς, ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν, ὅπως ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τῶν ἀρειανῶν ἐνεργήσῃ κατ' αὐτῶν. Ἐν ἀσημάντῳ δέ τινι ναῷ, ὃν πλήρης ἐλπίδος ἐκάλεσεν Ἀναστασίαν, ἐξεφώνησε τοὺς περιφήμους αὐτοῦ λόγους περὶ τῆς θεότητος τοῦ λόγου, οἵτινες ἔδωκαν αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον θεολόγος. Ὅτε δὲ Θεοδόσιος ὁ Α' κατὰ τὸ ἔτος 380 εἰσήλασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνεκήρυξε τὸν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον τῆς πρωτευούσης καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν προεδρείαν ἐν τῇ Β' οἰκουμενικῇ συνόδῳ τῷ 381. Ἀλλ' ἡ

δυσαρέσχεια τῶν ἐχθρῶν του ἠνάγκασεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους νὰ παραιτηθῇ. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ναζιανζὸν, διηύθυνεν ἐπὶ τινα ἔτη τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν, καὶ ἀπέθανε τῷ 391 διατρίβων ἐν τινι ἀπομακρυσμένῳ κτήματι. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ διαιροῦνται εἰς τρεῖς κλάσεις, λόγους, ἐπιστολὰς καὶ ποιήματα. Ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τῶν διακρινομένων δι' ἀνθηρᾶς γλώσσης καὶ ποιητικῆς χροιάς ἔχομεν μόνον 45. Ἐπισημότατοι δὲ εἶναι οἱ πέντε θεολογικοὶ λόγοι περὶ τῆς θεότητος τοῦ λόγου, οἱ στηλιτευτικοὶ κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, οἱ πανηγυρικοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀθανάσιον, τὸν Βασίλειον, τὸν πατέρα του Γρηγόριον, τὸν ἀδελφόν του Καισάρειον καὶ τὴν ἀδελφὴν του Γοργονίαν. Αἱ δὲ 212 ἐπιστολαὶ του, δογματικαὶ καὶ ἱστορικαὶ, εἶναι λίαν σπουδαῖαι. Πολυάριθμα καὶ ποικίλα εἶναι τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον ὀλίγα δύνανται νὰ ἀξιῶσι ποιητικὴν ἀξίαν. Ἡ δογματικὴ ἢ ἱστορικὴ τῶν πλείστων αὐτῶν ὕλη ἦτο τοσοῦτον ξηρὰ, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἐπεξεργασθῇ ποιητικῶς. Σπουδαῖον, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ ποιητικὴν ἐποψιν, εἶναι τὸ ποίημα αὐτοῦ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ βίου. Καὶ ὁ Γρηγόριος, καθὼς καὶ ὁ Βασίλειος, ἐτίμα μέγας τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνας συγγραφεῖς, καθὼς δὲ βλέπομεν ἰδίως ἐκ τοῦ α κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου λόγου αὐτοῦ, ἐπεθύμει τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. — Ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου **Καισάρειος** ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον πρὸς λύπην τοῦ Γρηγορίου ἰδιαίτερος ἱατρός τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἐνέμεινεν ὁμως πιστὸς εἰς τὸν χριστιανισμὸν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐγκατέλιπε τὴν αὐλήν. Ἐχομεν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ 95 θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐρωτήσεις, τῶν ὁποίων ὁμως ἡ γνησιότης διὰ χρονολογικῶν καὶ ἄλλων δυσχερειῶν ἐπιβαρύνεται.

Ὁ δὲ **Γρηγόριος ὁ Νύσσης** ἦτο νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν παιδείαν ὑπερέβαλεν ἀμφοτέρους τοὺς πρεσβυτέρους φίλους του, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἠκολούθησε πιστότερον τὸν Ὠριγένη τῶν δύο ἄλλων. Τὸν ἀρειανισμὸν κατεπολέμησε καὶ οὗτος μετὰ μεγάλου ζήλου, καὶ ἡ φήμη του παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις ὑπῆρξεν ἐπίσης μεγάλη.

ὅπως ἐκείνων. Ὀνομάζετο δὲ αὐτῶν πατέρων πατήρ, ὁ τῶν Νυσσαίων φωστήρ, ἀνὴρ μετὰ τὸν ἀδελφὸν δεύτερος ἐν τε λόγοις καὶ τρόποις. » Τὰς ὠριγενικάς του ιδέας κατηγορήσαν ἐν αὐτῷ μετὰ ταῦτα ὡς αἱρέσεις. Ὁ Βασίλειος ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ἐπίσκοπον Νύσσης τῷ 371, καὶ οὕτως ἀπέσπασεν αὐτὸν οὐχὶ ἀνευ δυσαρεσκείας ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ διδασκάλου τῆς ῥητορικῆς. Οἱ ἀρειανοὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς του, ἣν μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος ἔλαβε πάλιν. Μεταξὺ τῶν εὐφροεστάτων συγγραμμάτων του τὰ ἐπιστημότερα εἶναι I. Δογματικὰ συγγράμματα. Λόγος κατηχητικὸς ὁ μέγας· λόγος ἀντιρρητικὸς κατὰ Εὐνομίου· ἀντιρρητικὸς κατὰ Ἀπολλιναρίου· περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως· κατὰ εἰμαρμένης· πρὸς Ἑλλήνας ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν. II. Ἐξηγητικὰ συγγράμματα (μετὰ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας)· ἀπολογητικὸς περὶ τῆς ἐξαήμερου· περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου· περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωϋσέως· ἐπιστολὴ περὶ ἐγγαστριμύθου· ὁμιλίαι εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, εἰς τὸ ᾄσμα τῶν ᾠσμάτων καὶ εἰς τοὺς μακαρισμοὺς καὶ τὸ πάτερ ἡμῶν. III. Λόγοι. Διάφοροι ὁμιλίαι καὶ πανηγυρικοί. IV. Ἐπιστολαὶ 23. Μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν του ἡ σπουδαιότατη εἶναι ἡ περὶ τῶν ἀπίοντων εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐν ᾗ ὁ Γρηγόριος ἐλέγχει τὰς ἐν ταῖς ἀποδημίαις εἰς ἱεροὺς τόπους λαμβανούσας χώραν παρεκτροπὰς καὶ τοὺς κατ' αὐτὰς ἡθικοὺς κινδύνους, ἰδίως εἰς γυναῖκας. « Εἰ ἦν πλεῖων ἡ χάρις ἐν τοῖς κατὰ Ἱεροσόλυμα τόποις, οὐκ ἂν ἐνεχωρίαζε τοῖς ἐκεῖ ζῶσιν ἡ ἁμαρτία. Νῦν μὲν τοι οὐκ ἔστιν ἀκαθαρσίας εἶδος, ὃ μὴ τολμᾶται παρ' αὐτοῖς καὶ πονηρίαι καὶ μοιχεῖαι καὶ κλοπαὶ καὶ εἰδωλολατρεῖαι καὶ φαρμακεῖαι καὶ φόνοι! »

* Ἄλλοι ἐκκλ. συγγραφεῖς κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἀκμάσαντες.

Plitt de Cyrilli Hieros. oratt. catecheticis. Heidlh. 1855. Leu gerke de Ephr. Syro. Hal. 1858.

Συγχρόνως τοῖς ἀνωτέρω ἤχμασεν ὁ τυφλὸς Δίδυμος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὁ ἐκ Καππαδοκίας Ἀμφιλόχιος. Καὶ ὁ μὲν Δίδυμος ὁ τυφλὸς εἶχεν ὡς 4έτης παῖς ἀπολέσει τὴν ὄρασιν

του, ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς σιδηρᾶς αὐτοῦ ἐπιμελείας κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ ἀξιοθαύμαστον πολυμαθειαν ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς σφαίραις τῆς τότε σοφίας. Ὑπῆρξε δὲ κατηχητὴς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρατι περὶ τὸ 395. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ὑπῆρξαν πολυάριθμα, ἀλλὰ μόνον ὀλίγα διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐνθουσιώδης θαυμαστῆς τοῦ Ὁριγένους ὦν, συνεμερίζετό τινας τῶν ἀτομικῶν αὐτοῦ δοξασιῶν (ιδίως τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πάντων), ἐπολέμησε δὲ καὶ αὐτὸς τοὺς ἀρειανοὺς διὰ τοῦ συγγράμματός αὐτοῦ «Περὶ Τριάδος.» Ἡ ἀπώλεια τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ εἰς πάντα τὰ βιβλία τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον μείζων, καθ' ὅσον φαίνεται ὅτι ὀλιγώτερον ἄλλων ἀλεξανδρινῶν ἠκολούθησε τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὁριγένους. Ἐρμηνεῖα τις ἐπίσης ἀπολεσθεῖσα εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ὁριγένους περὶ ἀρχῶν κατεκρίθη ἐν τῇ Β' ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ (τῷ 787). Τὸ βιβλίον του περὶ ἀγίου πνεύματος ἐσώθη ἐν τινι μεταρράσει τοῦ Ἱερωνύμου. Τοῦ δὲ ἔργου αὐτοῦ κατὰ Μανιχαίων μόνον λείψανά τινα σώζονται. Ὁ Δίδυμος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος λαμπρὸς ἀστὴρ τῆς ἀλεξανδρινῆς κατηχητικῆς σχολῆς. Ὁ δὲ Ἀ μ ρ ι λ ὁ χ ι ο ς, τὸ πρῶτον μοναχὸς, εἶτα δὲ ἐπίσκοπος Ἰκονίου, ἦτο φίλος καὶ συμπατριώτης τῶν τριῶν Καππαδόκων πατέρων καὶ ἐταῖρος ἐν τῷ κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ ἀγῶνι. † 394. Τὰ πολλὰ αὐτοῦ καὶ ὡς σπουδαῖα φημιζόμενα συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Ὡς ἀσκητικὸς συγγραφεὺς διεκρίθη ὁ ἐξ Ἰβήριδος τοῦ Εὐξείνου Πόντου Εὐ ἀ γ ρ ι ο ς, φίλος τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου, ὅστις βραδύτερον κατεκρίθη ὡς Ὁριγενιστής. Σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο Ἀ ς ε ρ ι ο ς ὁ ἐπίσκοπος Ἀ μ α σ ε ῖ α ς ἐν Πόντῳ, ζηλωτὴς ὑποστηρικτῆς τῆς ὀρθοδοξίας († 400). Ὡς κατηχητῆς δὲ ἐφημίσθη Κ ὕ ρ ι λ λ ο ς ὁ Ἱ ε ρ ο σ ο λ ὺ μ ω ν ἐπίσκοπος. Οὗτος τὸ πρῶτον ἦτο πρεσβύτερος ἐν Ἱεροσολύμοις, διὰ δὲ τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας Ἀκακίου ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως. Ἐχθρὸς τῶν δογματικῶν ἐρίδων ὦν, ἔμεινε μακρὸν χρόνον μετὰ τῶν εὐσεβιανῶν, ἀπέκλινεν ὅμως ὁσημέραι μᾶλλον εἰς τὴν πίστιν τῆς Νικαίας. Ἐν τισι τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀπαντῶσιν ἀσθενῆ λείψανα ἡμιαρειανισμοῦ. Πρὸς τὸν φίλαρχον καὶ ἀρειανίζοντα μητροπολίτην Ἀκάκιον

περιτλήθεν εἰς ῥῆξιν. 'Επειδὴ δηλ. ἐπὶ τινος λιμοῦ ὅπως βοή-
 θήσῃ τοὺς πτωχοὺς ἐπώλησε πολλὰ ἐκκλησιαστικά σκεύη, κα-
 θήρσεν αὐτὸν ὁ 'Ακάκιος. 'Αλλ' ἐπὶ τοῦ 'Ιουλιανοῦ ἔλαβεν ὁ Κύ-
 ριλλος τὴν ἀδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ· πλὴν πάλιν ἐπὶ τοῦ Οὐάλεντος
 ἐξωρίσθη καὶ ἐξετέθη εἰς ὅλην τὴν μανίαν τῶν ἐκ τῶν ἀρειανῶν
 διωγμῶν. 'Εν τῇ δευτέρᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ὅπου παρευρέθη
 τῷ 381 ἤτο μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. † 386. Τὸ κυριώτατον αὐτοῦ,
 ἔργον εἶναι αἱ 23 κατηχήσεις αὐτοῦ, ἃς κατὰ τὸ 348 ὡς πρε-
 σβύτερος ἐν 'Ιεροσολύμοις ἐξεφώνησε πρὸς τοὺς εἰς τὸ βάπτι-
 σμα παρασκευαζομένους κατηχομένους. Αἱ 18 πρῶται ἐπιγρά-
 φονται πρὸς τοὺς φωτιζομένους, αἱ δὲ τελευταῖαι 5 πρὸς τοὺς
 νεοφωτίστους. 'Εν ταῖς κατηχήσεσι ταύταις οὐδὲν εὗρηται ἀν-
 τικείμενον τῇ πίστει τῆς Νικαίας. 'Εν τῇ συριακῇ ἐκκλησίᾳ ἐνήρ-
 γει ἀποτελεσματικῶς 'Εφραιμ ὁ Σύρος ὡς ἐκκλησιαστικὸς
 ῥήτωρ, ἑξηγητὴς, ὕμνογράφος καὶ ἀσκητικὸς συγγραφεύς. 'Ε-
 γεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος ἐν Νισίβει, ἀφιερῶθη δὲ ἐκ
 νεαρᾶς ἡλικίας εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον καὶ ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ ἐπι-
 σκόπου Νισίβεως 'Ιακώβου διδάσκαλος τῆς συριακῆς γλώσσης
 ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσῃ αὐτόθι σχολῇ. 'Ότε δὲ ἐπὶ τοῦ Σα-
 βούρ οἱ Πέρσαι ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως καὶ κατέστρεψαν
 τὴν σχολὴν (350), ἦλθεν ὁ 'Εφραιμ εἰς 'Εδεσσαν, ὅπου ἐγένετο
 διάκονος, καὶ νέαν θεολογικὴν σχολὴν ἱδρυσεν. Εἶναι δὲ ὁ ἐπι-
 σμηότατος μεταξὺ πάντων τῶν Σύρων ἐκκλησιαστικῶν συγγρα-
 φέων, καὶ ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἐπωνύμου προφήτης τῶν Σύρων. 'Ηδη
 ζῶντος αὐτοῦ μετεφράσθησαν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἰς ξένας
 γλώσσας. 'Υπῆρξε δὲ θερμὸς ὁπαδὸς τῆς πίστεως τῆς Νικαίας,
 καὶ ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ ὦν (372) ἦλθεν εἰς Καισάρειαν τῆς
 Καππαδοκίας, ἵνα προσωπικῶς γνωρίσῃ τὸν μέγαν Βασίλειον.
 Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. 'Ο 'Ε-
 φραιμ συνέταξε μέγα πλῆθος ὕμνων. 'Ως ἐξηγητὴς δὲ ἦτο ἐναν-
 τίος τῆς ἐπικρατούσης ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ἐζήτηι δὲ τὴν
 γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν νὰ καθιστᾷ γόνιμον διὰ
 παρατηρήσεων καὶ παραινέσεων πρακτικῶν. Αἱ πλεῖσται δὲ τῶν
 ἐρμηνειῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Γραφὴν σώζονται μέχρις ἡμῶν. Πρὸς
 τούτοις ἔχομεν τοῦ αὐτοῦ πολλὰ ἄλλα συγγράμματα, λόγους,
 ὁμιλίαις, ἀσκητικὰ ἔργα. 'Ο 'Εφραιμ ἀκολουθεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἐλ-

ληνας πατέρας. Τινὰ τῶν ἔργων του σώζονται μόνον ἐν ἑλληνικῇ, λατινικῇ ἢ ἀρμενικῇ μεταφράσει.

2. Ἡ θεολογικὴ φιλολογίᾳ τῆς ἑλληνικῆς καὶ συριακῆς ἐκκλησίας κατὰ τὰς ὠριγενικὰς, μονοφυσιτικὰς καὶ πελαγιανικὰς ἐριδας.

407.

Ἀντιοχεῖς καὶ Σύροι.

M uenter, Ueber die antiochen. Schule in τῷ Archiv τοῦ Stuedlin καὶ Tzschirner. Hermant Vie de S. Jean Chrys. Par. 1664. Fritzsche de Theodor. Mops. vita et scriptis. Hal. 1836.

Ἡ τῆς Ἀντιοχείας σχολὴ ἐτέλει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ πλήρει αὐτῆς ἀκμῇ. Διόδωρος ὁ ἐπίσκοπος Ταρσοῦ εἶναι ὁ ἐγχαράξας εἰς τὴν σχολὴν ταύτην τὸν ἰδιάζοντα αὐτῇ δογματικὸν χαρακτῆρα. Ἦτο δὲ τὸ πρῶτον μοναχός, ἔπειτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ. Παρευρέθη δὲ καὶ ἐν τῇ Ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικῇ συνόδῳ τῷ 381. Ἀπέθανε τῷ 394. Ὁ Ἱερώνυμος λέγει περὶ αὐτοῦ· « Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ ἐπίσκοπος, ἐνῷ ἀκόμη ἦτο πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐφημίσθη διὰ τὴν παιδείαν αὐτοῦ. Σώζονται αὐτοῦ ἐρμηνεῖαι εἰς τὰς ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων καὶ πολλὰ ἄλλα κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐμψηνοῦ Εὐσεβίου γεγραμμένα. Ἀλλ' ἂν καὶ ἀκολουθῇ αὐτοῦ τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον καὶ τὰς ἀρχάς, δὲν ἡδυνήθη ὁμως νὰ μιμηθῇ καὶ τὴν εὐγλωττίαν ὡς κατώτερος αὐτοῦ κατὰ τὴν κλασικὴν παιδείαν. » (Cat. 119). Τὰ πολυάριθμα συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι καταγεγραμμένα παρὰ Σουίδα. Τὰς Γραφὰς ἡρεῦνα ὁ Διόδωρος μετὰ σπανίας τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ ἐλευθεροφροσύνης. Ἐν τῇ Π. Δ. λ. χ. δὲν εὑρίσκει παντάπασι προφητείας περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Κατὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῶν ὠριγενιστῶν ἔγραψε τὴν πραγματείαν αὐτοῦ· « Τίς διαφορὰ θεωρίας καὶ ἀλληγορίας; » Τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ μόνον λείψανα σώζονται. Θεωρηθεὶς ὡς πρωταίτιος τῆς νεστοριανικῆς αἵρέσεως, κατεκρίθη ἐν τῇ Ε' οἰκουμενικῇ συνόδῳ.

Τοῦ Διοδώρου τούτου οἱ ἐπισημότεροι μαθηταὶ ὑπῆρξαν ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, καὶ Θεοδώρητος ὁ Κύρου. Καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης ὁ διὰ τὴν ἐξοχὸν αὐτοῦ εὐγλωττίαν ἐπονο-

μασθεις Χρυσόστομος ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 347. Μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ πατρὸς ἀνέθρεψε μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας αὐτὸν ἡ εὐσεβὴς αὐτοῦ μήτηρ Ἀνθοῦσα. Ἐπεσκέφθη δὲ τὴν περίφημον ῥητορικὴν σχολὴν τοῦ Λιβανίου, καὶ συνῆψεν ἐνταῦθα στενοτάτην φιλίαν πρὸς τινὰ συνηλικιώτην αὐτοῦ Βασίλειον ὀνόματι. Ὁ ἐνθουσιασμός του ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς ἐπεκράτησε πρὸς καιρὸν τῆς πρωίμως ἀναφανείσης παρ' αὐτῷ τάσεως πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὰς θρησκευτικὰς μελέτας καὶ ἀσκήσεις. Μετὰ μεγάλης δ' ἐπιτυχίας ἤρξάτο τὸ πρῶτον τοῦ ἔργου τοῦ συνηγόρου, ἀλλ' ἀπεδείχθη ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ δὲν συνεβίβάζετο πρὸς τὴν ἐνασχόλησιν ταύτην. Τῷ 369 ἔλαβε τὸ βάπτισμα διὰ χειρὸς τοῦ τῆς Ἀντιοχείας Μητροπολίτου Μελετίου, ἐγένετο δὲ νῦν μαθητὴς τοῦ Διοδώρου, ὅστις τότε μετὰ τοῦ Καρτερίου, ἄλλου διακεκριμένου τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Σχολῆς ἀρχηγοῦ, προϊστάτο μοναστηρίου τινὸς πλησίον τῆς Ἀντιοχείας. Ἡ εὐφυΐα, ἡ εὐσέβεια, ὁ ἐν τῇ ἀσκήσει ζῆλος εἶχον ἤδη ἐλκύσει τὴν προσοχὴν πάντων ἐπὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου ἐσκέπτετο ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸν ὡς διάδοχον αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν τοῦτον διὰ τῆς φυγῆς του. Μετὰ ἐννεαστῇ δὲ διατριβῇ μεταξὺ τῶν μοναχῶν, ὅπου ἡσχολεῖτο ἀκαμάτως εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν προσευχὴν καὶ ἄλλας θρησκευτικὰς ἀσκήσεις, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ πρεσβύτερος (386). Ἐνταῦθα δὲ ἐδείξε τὴν σπανίαν ἐκείνην εὐγλωττίαν, δι' ἣν ἐθαυμάσθη παρὰ πάντων. Ὁ Φλαβιανὸς εἶχεν ἀναθέσει αὐτῷ ἀποκλειστικῶς τὸ κήρυγμα. Ἡ φήμη του ἐξηπλώθη ἔκτοτε πανταχοῦ. Ὅτε δὲ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Νεκταρίου ἐκενώθη ὁ πατριαρχικὸς θρόνος (397), ἐκλήθη αὐτὸς νὰ καταλάβῃ αὐτόν. Ἐν τῷ νέῳ δὲ κύκλῳ τῆς ἐνεργείας του ἀνέπτυξεν ὡς κῆρυξ τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ποιμὴν πνευματικὸς, καὶ ὡς πατὴρ τῶν πτωχῶν, ἀσθενῶν καὶ τεθλιμμένων, δι' αὐστηρὰς καὶ συνετῆς διοικήσεως, διὰ μορφώσεως σπουδαίων κληρικῶν, διὰ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος μεταξὺ τῶν ἐθνῶν (ιδίως μεταξὺ τῶν Γότθων καὶ Περσῶν), διὰ τοῦ πολέμου αὐτοῦ κατὰ τῶν αἵρετικῶν (Ἀρειανῶν καὶ

Νοουατιανῶν) ἀξιοθαύμαστον ἐνεργητικότητα. Ἐναντίον τῆς θελήσεώς του περιπλεχθεὶς εἰς τὰς ὠριγενικάς ἐρίδας καὶ θῦμα γενόμενος τοῦ μίσους τῶν ἐχθρῶν του, ἐν οἷς συνηριθμεῖτο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, ἀπέθανεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ τῷ 407. Τὰ ἔθνη αὐτοῦ ἦσαν αὐστηρά· ἔζη καὶ ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ τῆς πρωτευούσης ὡς μοναχός· Ἦτο δὲ χαρακτήρ ἀκέραιος καὶ ἀπτόητος. Ὁ λαὸς καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλάτρευεν αὐτόν. Τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον αὐτοῦ Χρυσόστομος εὐρίσκομεν κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μόσχῳ. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία συγκαταριθμεῖ αὐτὸν μετὰ τῶν μεγίστων αὐτῆς ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, τῶν μετὰ τὸν Ὀριγένην ἀκμασάντων, μετὰ τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Χρυσόστομος ἐκτεκμητο ἐκτακτὸν εὐγλωττίαν, ἣν ἐκαλλιέργησε καὶ διὰ τῆς συντόνου σπουδῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ζωηρὰ καὶ ἔχει πολλήν δύναμιν, αἱ ἐκφράσεις του εἶναι ἀπλαῖ καὶ κλασικαί, ἡ ῥητορικὴ του ἐνθουσιᾷ καὶ κερδίζει. Ἐνίοτε μόνον περιπίπτει καὶ αὐτὸς εἰς τὸ κοινὸν σφάλμα τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὸ πομπῶδες καὶ ἐπιδεικτικὸν ὕφος. Πάντοτε ὁμως εἶναι ὁ μέγιστος ῥήτωρ τῆς ἐποχῆς του καὶ πάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Πολλοὶ συγκρίνουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Δημοσθένην. Ὁ Βιλλεμαῖν παραβάλλων τὸν Χρυσόστομον πρὸς τοὺς ἐξόχους Γάλλους ἱεροκλήρυκας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, λέγει, ὅτι αἱ ὁμιλίαι του εἶναι συντομώτεραι καὶ ὀλιγώτερον ἐντέχνως συντεταγμέναι, οὐδ' ἔχουσι τὴν ἀκριβῆ μέθοδον καὶ τὸν αὐστηρὸν συλλογισμὸν τοῦ Βουρδαλοῦ. Εἶναι ὁμως ἀφελέστερος καὶ φυσικώτερος ἐκείνου. Ἡ φαντασία του θέλει πλείονα ἐλευθερίαν· ὁ λόγος αὐτοῦ κινεῖται φυσικώτερον· οὐδὲ ὑποφέρει τὰς πέδας τῆς βραδυπορούσης τοῦ γάλλου διαλεκτικῆς. Ὁ Χρυσόστομος ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν Μασιλλιῶνα διὰ τὴν βαθεῖαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας γνῶσιν. Διὰ δὲ τὴν μεγάλην τῆς Γραφῆς μελέτην, τὴν λαμπρότητα τοῦ ὕφους καὶ τὸ ὕφος τοῦ λόγου ἔχει ὁμοιότητά τινα καὶ πρὸς τὸν Βοσουέτον. Ἡ δογματικὴ αὐτοῦ τάσις εἶναι ἡ τῆς Σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας μετὰ τῶν προτερημάτων καὶ ἐλλείψεων αὐτῆς. Ἐν δὲ τῇ ἐξηγήσει ἀκολουθεῖ συνήθως τὴν διὰ Εὐσεβίου τοῦ Ἐμίσης καὶ Διοδώρου τοῦ Ταρσοῦ ἀντιπροσωπευομένην γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν,

ἥτις ὁμως παρ' αὐτῷ δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ γράμμα μόνον, ἀλλὰ γονιμοποιεῖται διὰ τῆς πρακτικῆς, ἠθικῆς αὐτοῦ τάσεως. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι I. Ἑρμηνεῖαι τῆς Γραφῆς, αἵτινες ἐν συνεχέσιν ὁμιλίαις ἐκτείνονται ἢ εἰς ὁλόκληρα βιβλία ἢ εἰς μεγάλα ἀποσπάσματα αὐτῶν. Τοιαῦται ὁμιλίαι αὐτοῦ ἀριθμοῦνται περὶ τὰς 650. Αὐστηρὰν ἐρμηνεῖαν ἔγραψε μόνον εἰς τὸν Ἡσαΐαν καὶ εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολήν. II. Λόγοι. Δογματικοί, παραινετικοί, πολεμικοί, πανηγυρικοί, τυχαῖοι. Εἶναι δὲ πολλοὶ τὸν ἀριθμόν. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται οἱ κατὰ Ἰουδαίων, κατὰ ἀνομοίων, οἱ 2 πρὸς κατηχομένους, καὶ οἱ περὶ τῶν ἀνδριάντων πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας γενόμενοι καὶ ὁ εἰς Εὐτρόπιον. III. Δογματικαὶ καὶ ἠθικαὶ πραγματεῖαι. Αἱ ἐπισημότεραι εἶναι· ἀποδείξεις κατὰ Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν· εἰς τὸν ἅγιον Βαβύλαν κατὰ Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν· πρὸς Θεόδωρον τὸν παραπεπτωκότα· πρὸς Δημητρίανδον περὶ κατανύξεως· πρὸς τοὺς πολεμοῦντας τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν εἰσάγουσι· πρὸς Σαγείριον ἀσκητὴν· περὶ παρθενίας· εἰς νεωτέραν χηρεύσασαν· περὶ μονανδρίας· πρὸς τοὺς ἔχοντας παρθένους συνεισάχτους· περὶ ἱερωσύνης. IV. Ἐπιστολαὶ 238 τὸν ἀριθμόν. V. Λειτουργία. Κατὰ τὸν Πρόχλον ὁ Χρυσόστομος ἐπέταμε καὶ ἐπεξεργάσθη τὴν λειτουργίαν τοῦ Βασιλείου. Οἱ σωζόμενοι κώδικες διαφέρουσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων.

Ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας ἐπίσκοπος ἐν Κιλικίᾳ († 429), ὁ υἱὸς εὐγενῶν γονέων ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἦτο φίλος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου. Καὶ αὐτοῦ τὰ συγγράμματα ἐθεωρήθησαν ὡς ἐπὶ νεστοριανισμῷ ὑποπτα, ὅπως καὶ τοῦ Διοδώρου τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Καθὼς δὲ οὗτος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ Θεόδωρος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Γραφῆς ἠκολούθει λίαν ἐλευθέρας ἀρχάς, τὰς πλείεστας προφητείας παραδεχόμενος ὡς ἀναφερομένας εἰς πρόσωπα καὶ συμβάντα τῆς εἰς τοὺς προφήτας ἐγγύτερον κειμένης ἱστορίας τῆς Π. Δ. Διὰ ταῦτα κατεκρίθη καὶ οὗτος ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδῳ τῷ 553. Λεόντιος ὁ Βυζάντιος παρατηρεῖ περὶ τῆς ἐξηγήσεως αὐτοῦ, ὅτι ἐξήγει τὰς θεοπνεύστους Γραφὰς μετὰ μεγάλης ἐλευθερίας, ὅτι πολλὰ βιβλία ἀπέρριπτεν ἀπὸ τοῦ καταλόγου τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὅτι ἡρνεῖτο τὴν γνησιότητα καὶ αὐθεντίαν τῆς

ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου καὶ ἄλλων καθολικῶν, ὅτι τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ψαλμῶν ἐντελῶς ἀπέρριπτεν, ὅτι τὰς ἐν τοῖς ψαλμοῖς προφητείας ἀνέφερε κατὰ τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὸν Ζοροβάβελ καὶ τὸν Ἑζεκίαν, ἐκτὸς μόνον τριῶν, καὶ ὅτι τέλος δὲν ἀπεδέχετο ὡς κανονικὰ βιβλία τὰ δύο βιβλία τῶν Παραλειπομένων καὶ τὸν Ἑσδραν. Ὁ Θεόδωρος θεωρεῖται παρὰ τῶν νεωτέρων ὡς ὑπάρξας εἰς τῶν ἀρίστων ἐρμηνευτῶν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Οἱ Σύροι τιμῶντες αὐτὸν μεγάλως ἔδωκαν αὐτῷ τὸν τίτλον *Interpres*. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων διεσώθησαν ἡμῖν μόνον λείψανά τινα, ὀλίγαι ἐρμηνεῖαι, ἰδίως δὲ ἡ ἐρμηνεία εἰς τοὺς 12 προφήτας καὶ ἡ εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν, καὶ ἄλλα τινά. Ὁ δὲ Θεοδώρητος ὁ Κύρου ἐν Συρίᾳ ἐπίσκοπος († 457) ἀπὸ βρεφικῆς ἡλικίας εἶχε καθοσιωθῇ τῷ Θεῷ ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Ὡς μαθητῆς καὶ φίλος τοῦ Νεστορίου καὶ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας ὑπερησπίσθη αὐτοὺς κατὰ τῶν κατηγόρων αὐτῶν, ἐπεσπάσατο δὲ διὰ τοῦτο τὴν δυσμένειαν καὶ τοὺς διωγμοὺς πολλῶν. Κατὰ τὸ τέλος ὁμῶς τοῦ βίου του κατέκρινε καὶ αὐτὸς τὸν Νεστόριον. Ἀλλὰ τὰ κατὰ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας συγγράμματα αὐτοῦ 100 ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του κατεκρίθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 553. Ὁ Θεοδῶρητος ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ ὡς πνευματικὸς ποιμὴν καὶ ὡς πεπαιδευμένος ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων προσώπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, χαράκτηρ εἰλικρινῆς καὶ εὐγενῆς, ἀκάματος ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου ἀγῶνι, ἀνώτερος πολλῶν προλήψεων τῶν συγχρόνων του, ἐνθουσιώδης δὲ θαυμαστῆς τοῦ μοναχικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ βίου. Ὡς πεπαιδευμένος καὶ συγγραφεὺς ὁ Θεοδώρητος διεκρίθη ἐπὶ γονιμότητι καὶ πολυμαθείᾳ, ἐπὶ βασιμότητι καὶ ἐπιμελείᾳ ἐρευνῶν, ἐπὶ βαθύτητι καὶ σαφηνείᾳ ἐννοιῶν, καὶ ἐπὶ καλλιπεείᾳ. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων του εἶναι 1. Ἐξηγητικὸν περιεχομένου. Ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ ἡκολούθει τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀντιοχέων πατέρων, δὲν εἶχεν ὁμῶς τὴν ἐλευθέραν καὶ τολμηρὰν κρίσιν τοῦ Εὐσεβίου Ἐμίσης, τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας. 2. Ἱστορικὰ αὐτοῦ ἔργα ἔχομεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν (ἀπὸ τοῦ 320—428), ἣτις θεωρεῖται ὡς ἡ

ἀρίστη ἐξακολούθησις τῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου· τὴν φιλόθεον ἱστορίαν, ἐν ᾗ ἐξιστορεῖ ἄνευ κριτικῆς μᾶλλον ὥς ἐγκωμιαστῆς τοὺς βίους 30 διασῆμων ἀσκητῶν, καὶ τὴν ἐπιτομὴν τῆς αἰρετικῆς κακομυθίας. 3. Δογματικὰ ἔργα· τὴν ἐλληνικῶν θεραπευτικὴν παθημάτων· τὴν ἀναίρεσιν τῶν 12 ἀναθεματισμῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ ἄλλα τινὰ καὶ 4 ἐπιστολάς. Μαθητὴς τοῦ Διοδώρου ἐγένετο καὶ ὁ Ἀπαμείας Πολυχρόνιος, ὁ Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος καὶ Ἰβας ὁ Ἐδέσσης. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο πρότερον διδάσκαλος τῆς περιφήμου θεολογικῆς σχολῆς τῆς πόλεως ταύτης. Μετέφρασε δὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Θεοδώρου εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν, κατηγορήθη δὲ καὶ αὐτὸς, ὅτι ἡνόει τὸν νεστοριανισμόν, ἀλλ' ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἀνεγνώρισε τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, ἀφοῦ ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ἀναθεματίσῃ τὸν Νεστόριον. Περίφημος εἶναι ἰδίως ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μάριν, ἣτις ἐτι κατὰ τὸν 5' αἰῶνα προὐκάλεσε τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ διὰ τῆς Ε' οἰκουμενικῆς συνόδου.

408.

Αἰγύπτιοι, Παλαιστῖναι καὶ Βυζαντινοί.

Heumann De Isid. Pelusiota. Gottg. 1757. Niemeyer de Isid. Pelusita. Hal. 1823. Gervais. La vie de S. Epiphane Par. 1738.

Μεταξὺ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τῷ ὄρει Σινᾶ ἀναχωρητῶν καὶ μοναχῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπεκράτει θεολογικὴ ζωὴ, πολλοὶ δὲ αὐτῶν διὰ συγγραμμάτων ἀπέκτησαν φήμην παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Εἰς τούτους ἀνήκουσιν ἰδίως ὁ Παλλάδιος, ὁ Μάρκος, Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης καὶ ὁ Νεῖλος, πάντες φίλοι καὶ θαυμασταὶ τοῦ ἁγ. Χρυσοστόμου. Καὶ ὁ μὲν Παλλάδιος κατήγετο ἐκ Γαλλίας, 20έτης δὲ τὴν ἡλικίαν ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τῆς Νιτρίας ἐν Αἰγύπτῳ ὡς ἐρημίτης, ἐμαθήτευσε δὲ ἐκεῖ παρὰ τῷ Εὐαγρίῳ. Ἡ ἀσθενὴς ὑγεία του ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν διατριβὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἦλθε δὲ εἰς Παλαιστίνην, ὅπου κατηγορήθη ἐπὶ ὠριγενισμῷ. Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ἐπίσκοπον Ἑλληνοπόλεως ἐν Βιθυνίᾳ. Βραδύτερον ἀντήλλαξε τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην

μετά τινος ἐπισκοπῆς ἐν Γαλατία († 431). Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ Λαυσαϊκὴ ἱστορία, ἡ ἱστορία δηλ. τοῦ μοναστηριακοῦ καὶ ἐρημικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς του, ἥτις εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τινὰ Λαῦσον τοῦνομα. Ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σωζόμενος Διάλογος περὶ τοῦ βίου τοῦ ἀγ. Χρυσοστόμου ἀνήκει εἰς ἄλλον Παλλάδιον, διάκονον ἐν Ῥώμῃ γράψαντα. Ὁ δὲ Μάρκος ἦτο Αἰγύπτιος, ἐπὶ ἀγιότητι φημισθεὶς ἐρημίτης, ὅστις ἐγένωσκε τὴν Γραφὴν ὅλην ἀπὸ μνήμης, κατέλιπε δὲ πλῆθος ἀσκητικῶν συγγραμμάτων. † 410. Ὁ δὲ Ἰσίδωρος ἦτο ἱερεὺς καὶ ἡγούμενος μοναστηρίου τινὸς πλησίον τοῦ Πηλουσίου ἐν Αἰγύπτῳ († 450), εἰς τῶν εὐγενεστέρων, σοφωτέρων καὶ ἐλευθεροφρονεστέρων ἀντιπρασώπων τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς του καὶ πασῶν τῶν ἐποχῶν, ἐπίσημος καὶ διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου του καὶ διὰ τὴν παιδείαν του, ὁπαδὸς δὲ τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, συνδιαλλακτικὸς μὲν καὶ προσήνης ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, ἀκαμπτος δὲ καὶ σταθερὸς ἐν ταῖς δογματικαῖς αὐτοῦ πεποιθήσεσιν. Ὁ Ἰσίδωρος ἐσπούδαζε νὰ ἐξευγενίσῃ καὶ ἀνυψώσῃ τὸν μοναχικὸν βίον ἐν τῇ ἀνατολῇ, συνιστῶν τοῖς μοναχοῖς τὰς θεολογικὰς σπουδὰς καὶ προτρέπων νὰ χρησιμεύωσι τὰ μοναστήρια ὡς ἐκπαιδευτήρια τοῦ κλήρου. Τοῦ πνεύματος δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς παιδείας του, καθὼς καὶ τῆς φήμης καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπιρροῆς μαρτύρια ἔχομεν τὰς πολλὰς αὐτοῦ ἐπιστολάς. Κατὰ τὸν Νικηφόρον (ἱστ. 10, 54) συνέγραψε 10,000 ἐπιστολάς. Ἐχομεν ὅμως νῦν μόνον 2012 ἐν 5 βιβλίοις, ἐν αἷς ἐρευνῶνται τὰ διαφορώτατα ζητήματα τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἅτινα συνεχίζουν τὴν ἐποχὴν του. Ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν Γραφῶν ζητεῖ ὁ Ἰσίδωρος πάντοτε καὶ κυρίως τὴν κατὰ γράμμα ἔννοιαν. Τὰ λοιπὰ αὐτοῦ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Ὁμοίου πνεύματος ἦτο καὶ ὁ Νεῖλος, ὁ σύγχρονος τῷ Ἰσίδωρῳ. Κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Νεῖλος διεκρίθη ὡς θερμὸς καὶ γενναῖος ὑπερασπιστὴς τοῦ Χρυσοστόμου. † 450. Ἐκτὸς πολλῶν ἀσκητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐν οἷς δεικνύεται ζηλωτὴς μὲν, ἀλλὰ συνετὸς καὶ ἐλευθερόφρων θαυμαστὴς καὶ προστάτης τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῆς ἀσκήσεως, κατέλιπε περὶ τὰς 1000 ἐπιστολάς ἐν 4 βιβλίοις. Τὰ ἐξηγη-

τικὰ αὐτοῦ ἔργα ἐλέγχουσι βαθεῖαν καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς Γραφῆς. Ἐχθρὸς ἄσπονδος τοῦ Χρυσοστόμου ἐδείχθη τὸναντίον ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ἀνὴρ νοήμων μὲν καὶ πε-
 παιδευμένος, ἀλλὰ τραχὺς καὶ εὐμετάβολος († 412). Ἐχομεν
 αὐτοῦ ἐπιστολὰς, πασχαλείους ἐγκυχλίους καὶ ἀριθμόν τινα κα-
 νόνων. Ὑπέρμετρος ζηλωτῆς τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἄγαν σφο-
 δρὸς πολέμιος τῶν αἵρετικῶν καὶ ιδίως τῶν ὠριγενιζόντων ἐ-
 δείχθη ὁ ἐπίσκοπος Σαλαμῖνος ἐν Κύπρῳ Ἐπιφάνιος, ὁ ἐξ
 Ἰουδαίων καταγόμενος. Ἐκπαιδευθεὶς μεταξὺ μοναχῶν, ιδίως παρὰ
 τῷ Ἰλαρίωνι τῷ εἰσηγητῇ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ,
 ἐκοσμεῖτο μὲν δι' εὐσεβείας, ἀλλὰ στερούμενος βαθείας καὶ ἀ-
 ληθοῦς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς παιδείας, ἦτο καθ' ὑπερβο-
 λὴν αὐστηρὸς ἐν ταῖς περὶ τῶν φρονημάτων τῶν ἄλλων κρίσεσιν
 αὐτοῦ. Βραδύτερον συνεπλήρωσε τὴν ἀσκητικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν
 παρὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς σκηθικῆς ἐρήμου. Ἰδρυσεν δὲ μετὰ
 ταῦτα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τῇ πόλει τῆς Παλαιστίνης Βεζαν-
 δοῦκ, ἴδιον μοναστήριον, οὗ ἐπὶ 30 ἔτη προΐστατο, ἕως οὗ τῷ
 367 ἀνυψώθη εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντίας
 ἡ Σαλαμῖνος ἐν Κύπρῳ († 403). Τὸν ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ βίου
 ἄκρον ζῆλόν του ἐπεδείξατο διατηρήσας καὶ ὡς ἐπίσκοπος τὸ
 μοναχικὸν αὐτοῦ ἔνδυμα καὶ τὸν ἀσκητικὸν βίον. Ὁ λαὸς ἐτίμα
 αὐτὸν ὡς ἅγιον, ἡ δὲ φήμη του εἶχεν ἐκταθῆ καὶ πέραν τῆς ἐκ-
 κλησίας του. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα. 1)
 Τὸ Πανάριον ἢ κιβώτιον κατὰ αἱρέσεων LXXX. Μεταξὺ τῶν αἵ-
 ρετικῶν κατατάσσει καὶ αὐτοὺς τοὺς Σαμαρείτας, τοὺς Φαρι-
 σαίους καὶ τοὺς Ἑσσαίους. Τὸ τέλος ἀποτελεῖ ἐκθεσιν τῆς κα-
 θολικῆς πίστεως. Αὐτὸς δὲ οὗτος συνέταξε καὶ ἐπιτομὴν τινα
 τοῦ Παναρίου, Συγκεφαλαίωσιν κληθεῖσαν. 2) Ἀγκυρωτὸς, ἐκ-
 θεσις τῆς καθολικῆς πίστεως, ἣτις ἐμελλε νὰ χρησιμεύῃ τοῖς
 χριστιανοῖς ἐν ταῖς ἀρσιανικαῖς ἐρίσιν ὡς ἄγκυρα, ὅπως μένω-
 σιν ἀκλόνητοι ἐν τῇ ἀληθεῖ πίστει. 3) περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν
 τῆς Γραφῆς. 4) Περὶ τῶν 12 λίθων (τοῦ ἀρχιερέως). Ἐκ τῶν
 πολλῶν αὐτοῦ ἐπιστολῶν ἔχομεν μόνον 2 πρὸς τὸν Ἱεροσολύ-
 μων Ἰωάννην καὶ πρὸς τὸν Ἱερώνυμον. Ὡς μεμονωμένον ἀλλ'
 ἀξιοθαύμαστον φαινόμενον ἵσταται ὁ χριστιανὸς φιλόσοφος Συ-
 νέσιος ὁ Πτολεμαίδος ἐπίσκοπος. Ἐγεννήθη ἐξ εὐγενοῦς οἰ-

κου ἐν Κυρήνῃ τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξε δὲ μαθητὴς τῆς περιφήμου Νεοπλατωνικῆς Ὑπατίας καὶ ἐνθουσιώδους τοῦ Πλάτωνος θαυμαστῆς. Τῷ 397 ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου ἐπίσκοπος Κυρήνης. Παρρησία δὲ ἤρνεϊτο ὡς ὠριγενιστῆς τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων, ἐκήρυξε δὲ φανερῶς, ὅτι καὶ ἐπίσκοπος γινόμενος, ὅπερ ἀπῆται ὁ λαὸς τῆς Πτολεμαίδος, δὲν ἐμελλε νὰ ἐγκαταλίπη τὴν μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ συμβίωσιν, δι' ὃ οὔτε ὁ Θεόφιλος, οὔτε ὁ τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ μέγας τμῶν λαὸς ἐμέμφθησαν αὐτόν. «Ἐμοὶ, λέγει ἐν τινι ἐπιστολῇ (109), ὃ τε Θεὸς, ὃ τε νόμος, ἢ τε ἱερὰ Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπέδωκε· προαγορεύω τοίνυν ἅπασιν καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθ' ἅπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι. Τὸ μὲν γὰρ ἥκιστα εὐσεβὲς, τὸ δὲ ἥκιστα νόμιμον· ἀλλὰ βουλήσομαί τε καὶ εὖξομαι, συχνὰ μοι πάνυ καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία.» Τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα δὲν ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ ἕνεκα τῆς διαφωνίας αὐτοῦ πρὸς τινὰς δοξασίας τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐκτὸς ἂν ἐπέτρεπεν ὁ Θεόφιλος τῷ Συνεσίῳ, οἵκοι μὲν νὰ φιλοσοφῇ, ἐπ' ἐκκλησίας δὲ νὰ φιλομουθῇ. Καὶ ὁμως ἐπέμεινε καὶ ὁ λαὸς καὶ ὁ μητροπολίτης Θεόφιλος, ὁ ἐνάρτεος καὶ σοφὸς ἀνὴρ νὰ γίνῃ ποιμὴν ἐκκλησιαστικὸς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἤθελε δεχθῇ καὶ πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς διδασκαλίας. Ἐπὶ τέλους ὑπέκυψεν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῶν, ἂν καὶ προὔτιμα νὰ ζῇ ὡς ἰδιώτης καὶ νὰ ἀσχολῇται περὶ τὰς αὐτῷ προσφιλεῖς φιλοσοφικὰς μελέτας. † 430. Ἐχομεν δὲ αὐτοῦ 10 ὕμνους καὶ διάφορα φιλοσοφικὰ συγγράμματα. Σπουδαιότεραι εἶναι αἱ 155 ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, ἐξ ὧν μανθάνομεν καὶ τινὰ περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ὡς ἐπισκόπου. Πρὸς τὸν ἀπηνῆ αὐτοκρατορικὸν ἐπίτροπον Ἀνδρόνικον ἀντέστη μετὰ ἀξιοθαυμάστου θάρρους, ἀπέκλεισε δὲ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπέτυχε τὴν παῦσιν αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ἐπέδραμον κατὰ τῆς Πτολεμαίδος στίφη βαρβάρων, διὰ τῆς τόλμης του, τῆς συνέσεώς του καὶ δραστηριότητος ἔσωσε τὴν πόλιν, ἐξεγείρας εἰς ἀντίστασιν τοὺς πολίτας καὶ διευθύνας αὐτοπροσώπως τὴν ὑπεράσπισιν. ἔχγε δὲ καὶ τὸ θάρρος ἐναντίον τοῦ Θεοφίλου νὰ ἐκφράσῃ δημοσίᾳ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν του πρὸς τὸν Χρυσόστομον καὶ νὰ ἀποδοκιμάσῃ τοῦ πατριάρχου τὴν κατ' αὐτοῦ ἄδικον ἐχθραν. Ἐκτὸς

τῶν ἀνωτέρω ἤχμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ ἀκόλουθοι. Κύριλλος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀνεψιός, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφίλου († 444). Ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν δρὺν συνόδου τῷ 403 παρῆν καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ θείου του καὶ συνεψήφισε τὴν ἐξορίαν τοῦ Χρυσοστόμου. Ὅμως τιμᾷ αὐτὸν πολὺ, ὅτι βραδύτερον συνιδὼν τὸ ἄδικον τοῦ διωγμοῦ ἐκείνου, αὐθορμήτως ἀνέγραψε πάλιν τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς διπτύχοις τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐκκλησίας. Ὅλον δὲ τὸν ἐπισκοπικὸν του βίον κατέτριψε καταπολεμῶν τὸν Νεστορίον καὶ τοὺς διδασκάλους τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δὲν διακρίνονται μὲν ἐπὶ πλούτῳ ἐννοιῶν καὶ γλαφυρότητι ὕφους, κέχτηνται ὅμως σαφῆνειαν καὶ ἀκρίβειαν ἐκφράσεως. Τὰ ἐπισημότερα αὐτοῦ συγγράμματα εἶναι I. Δογματικὰ βιβλία δέκα κατὰ Ἰουλιανοῦ· περὶ Τριάδος· περὶ ἐνανθρωπήσεως· κατὰ Νεστορίου· ἐπιλύσεις τῶν 12 κεφαλαίων· ἀπολογητικὸς ὑπὲρ τῶν 12 κεφαλαίων· κατὰ Θεοδωρήτου. II. 65 ἐπιστολαί. III. Ὁμιλίαι. Μεταξὺ αὐτῶν διακρίνονται 29 πασχάλαιοι. IV. Ἐξηγητικὰ συγγράμματα εἰς τὴν Πεντάτευχον, εἰς τὸν Ἡσαΐαν, εἰς τοὺς ἐλάσσονας προφῆτας καὶ εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου. Ὁ Κύριλλος εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς ἐπίσημος θεολόγος. Ὡς ἐξηγητὴς εἶναι πολὺ ἀσθενής, σπουδαῖος ὅμως ὡς δογματικὸς, ἂν καὶ δὲν ἐφικνεῖται εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀρχηγῶν τῆς σχολῆς αὐτοῦ. Πρόχλος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (434—447). Ἐγένετο κληρικὸς διὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ παιδεία του, ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ καὶ ὁ ζῆλος, ὃν ἔδειξε καταπολεμῶν τὸν νεστοριανισμόν, ἠνέωξαν αὐτῷ τὴν ὁδὸν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἐχομεν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ 27 ὁμιλίαις καὶ 7 ἐπιστολάς. Βασίλειος ὁ Σελευκείας ἐν Ἰσαυρίᾳ. † μετὰ τὸ 457. Μετὰ τοῦ ὁμωνύμου φίλου τοῦ Χρυσοστόμου δὲν δύναται νὰ ᾔῃαι ὁ αὐτὸς, διότι ὁ φίλος τοῦ Χρυσοστόμου ἦτο πολὺ νεώτερος αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν εὐτυχαικῶν ἐρίδων παρέστησε πρόσωπον ἀτυχές· διότι ἐπὶ μὲν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 448 ἦτο μετὰ τοῦ Φλαβιανοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς λησρικῆς συνόδου τῷ 449 μετὰ τοῦ Διοσκούρου κατὰ τοῦ Φλαβιανοῦ, καὶ τέλος ἐν Χαλκηδόνι τῷ 451 πάλιν κατὰ τοῦ Διοσκούρου. Κατέλιπε 41 ὁμιλίαις καὶ ἄλλα τινά.

δ'. Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Δ' καὶ τοῦ πρώτου
ἡμίσεως τοῦ Ε' αἰῶνος.

409.

4. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀθανασίου.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς δύσεως ἡ κ ο λ ο ὕ θ ο υ ν
ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τ ο ὺ ς ἔ λ λ η ν α ς πατέρας ἐν τοῖς θεολο-
γικοῖς ἀγῶσιν, οἱ πλεῖστοι δ' αὐτῶν ἐμορφώθησαν διὰ τῆς με-
λέτης τῶν συγγραμμάτων τῶν τελευταίων τούτων. Οὐδεμία ἐν
τῇ δύσει θεολογικὴ σχολὴ ὑπῆρχεν, ἥτις ἔστω καὶ μακρόθεν
νὰ δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς μεγάλας θεολογικὰς σχολὰς
τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας. Ἐν γένει δὲ τότε ἡ ἀ-
νατολὴ ἦτο ἡ ἐστία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν φώτων, ὅπου ἤκμα-
ζον οἱ σπουδαιότεροι φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες καὶ οἱ διασημότε-
ροι θεολόγοι. Ἀλλ' ἂν καὶ κατωτέρα οὖσα τῆς ἐλληνικῆς, καθ'
ἑαυτὴν ὅμως ἐξεταζομένη εἶναι καὶ ἡ λατινικὴ ἐκκλησιαστικὴ φι-
λολογία τῶν χρόνων τούτων σπουδαία καὶ ἀξιοθαύμαστος.

Πολλὴν ὑποστήριξιν εὗρεν ἐν τῇ δύσει ὁ Ἀθανάσιος ὁ ἐν τῇ
ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ 336 διωκόμενος. Ἰδίως δὲ ἠγωνίσθησαν μετ'
αὐτοῦ ὁ Κορδοῦης Ὅσιος, Λουκίφερος ὁ Καλάρεως, Ἰούλιος
ὁ Ῥώμης, Εὐσέβιος ὁ Βερκέλλης, ὁ Φαυστίνος, ὁ ἀφρικανὸς
Βικτωρίνος, πρὸ πάντων δὲ ὁ σπουδαιότερος πάντων τούτων
Ἰλάριος ὁ Πικταβίου ἐπίσκοπος. Ὁ Ὅ σ ι ο ς ὁ Κ ο ρ δ ο ὕ η ς
ἐν Ἰσπανίᾳ, ὁμολογητὴς ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, σταθερὸς καὶ αὐ-
στηρὸς χαρακτήρ, μεγάλως ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου τι-
μηθεὶς, προΐστατο πάντοτε τοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἀγῶνος, ἕως
οὗ ἐπὶ τῆς συνόδου τοῦ Σιρμίου (358) ὑπὸ τοῦ γήρως καὶ πολ-
λῶν παθημάτων καταβληθεὶς ἐνέδωκε. Μετὰ πικρὰν μεταμέλειαν
ἐπὶ τῇ πτώσει ταύτῃ ἀπέθανεν ἑκατοντούτης τῷ 361. Σώζεται
ἐπιστολὴ τις αὐτοῦ πρὸς τὸν Κωνσταντίνον. Ὁ δὲ Λ ο υ κ ί φ ε -
ρ ο ς, ὁ τῆς ἐν Σαρδοῖ Κ α λ ά ρ ε ω ς ἦτο βίαιος καὶ ἀχαμπτος
ζηλωτὴς τοῦ τῆς Νικαίας δόγματος, ἡ δὲ αὐστηρότης αὐτοῦ
πρὸς τοὺς μετανοήσαντας ἀρειανοὺς καὶ ἡμιαρειανοὺς κατέστη-
σεν αὐτὸν σχισματικόν. Ἐχομεν ὀλίγα τινὰ ἔργα αὐτοῦ. Τοῦ
Ἰ ο υ λ ί ο υ ἐπισκόπου Ῥώμης σώζονται ἐπιστολαὶ τινες. Ὁ δὲ

Βερ κέ λ λ η ς, πόλεως ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐπίσκοπος Εὐ-
 σέβιος ἀπὸ τοῦ 340, ὑπῆρξε πιστὸς καὶ γενναῖος ὁμολογη-
 τής. † 371. Ὑπὸ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου τῷ 362 ἐπέμφθη
 μετὰ τοῦ Λουκιφέρου εἰς Ἀντιόχειαν, ἵνα κατασιγάσῃ τὸ ἐκεῖ
 σχίσμα, ἀλλ' οὐδὲν κατῴρθωσε κωλυόμενος ὑπὸ τῆς ἰσχυρο-
 γνωμοσύνης τοῦ συντρόφου αὐτοῦ. Ἐχομεν αὐτοῦ ἐπιστολάς καὶ
 ἐκθεσιν τῆς πίστεως περὶ Τριάδος. Ὁ Φ α υ σ τ ῖ ν ο ς ὑπῆρξε ὁ-
 μόφρων καὶ μαθητὴς τοῦ Λουκιφέρου. Ὁ δὲ Β ι κ τ ω ρ ῖ ν ο ς ὁ
 Ἀ φ ρ ι κ α ν ὸ ς διέλαμπεν ὡς ἐθνικὸς ῥήτωρ ἐν Ῥώμῃ τοσοῦτον,
 ὥς τε τῷ 354 ἰδρῦθη αὐτῷ ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Τραϊανοῦ ἀνδριάς. Ἀπὸ
 τῆς μελέτης τοῦ Πλάτωνος, οὐ πολλὰ συγγράμματα μετέφρα-
 σεν εἰς τὸ λατινικόν, εἰς τὴν τῆς Γραφῆς σπουδὴν μεταβάς, ἐ-
 πείσθη περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν μεγάλῃ δὲ ἡ-
 λικίᾳ ὢν, ἐβαπτίσθη τῷ 370. Ἐγραψεν ἔπειτα κατὰ ἀρειανῶν,
 κατὰ Μανιχαίων καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Πάντων τῶν ἀνωτέρω
 σπουδαιότερος εἶναι ὁ Π ι κ τ α β ῖ ο υ Ἰ λ ἄ ρ ι ο ς. Κατήγετο
 ἀπὸ τινος εὐγενεῖς ἐθνικῆς οἰκογενείας ἐν Πικταβίῳ, βραδέως
 δὲ προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῆς
 ἀδελφῆς αὐτοῦ, ὑψώθη δὲ μετὰ ταῦτα εἰς ἐπίσκοπον τῆς πα-
 τρίδος αὐτοῦ τῷ 350. Ἦτο δὲ ἀπ' ἀρχῆς ζηλωτὴς πολέμιος
 τῶν ἀρειανῶν, οἵτινες ἐπέτυχον διὰ τοῦτο τὴν εἰς Φρυγίαν ἐξο-
 ρίαν του. Μετὰ τετραετῇ δὲ ἐξορίαν, καθ' ἣν παρευρέθη ἐν τῇ
 συνόδῳ τῆς Σελευκείας (359), ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ
 οἰκάδε. Ἴνα δὲ ἐπιστρέψῃ τὸν ἀρειανὸν Αὐξέντιον, ἐπίσκοπον
 Μεδιολάνων, ἐπεχείρησε πορείαν τινὰ εἰς Ἰταλίαν (362). Ἀλλ'
 ὁ Αὐξέντιος ἐπέτυχε νὰ ἐκδοθῇ αὐτοκρατορικὴ διαταγὴ, ἀναγ-
 κάσασα αὐτὸν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια. † 368. Ἐπὶ τῆς θεο-
 λογικῆς αὐτοῦ μορφώσεως ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν ὁ Ὠρι-
 γένης. Ἡ κυρία δὲ δύναμις αὐτοῦ συνίστατο εἰς τὸ θεωρητικῶς
 ὑποστηρίζειν τὰ δόγματα, ἰδίως δὲ ἀνέπτυξε τὸ περὶ ἀγίας Τρι-
 ᾶδος δόγμα. Εἶναι δὲ συγχρόνως ὁ πρῶτος ἐξηγητὴς τῆς δύ-
 σεως, ἀκολουθῶν τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὠριγένους.
 Διὰ τὴν σταθερότητα αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀκαμάτους ὑπὲρ τῆς πί-
 στεως τῆς Νικαίας κατὰ τῶν ἀρειανῶν ἀγῶνας παραβάλλουσιν
 αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ πολ-
 λὰ ἀπωλέσθησαν, ἔχομεν ὁμως ἔτι ἱκανὰ κατὰ ἀρειανῶν καὶ ἐ-

ξηγήσεις εἰς τοὺς ψαλμοὺς, τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ ἄλλα τινά. Ὁ Ἰλάριος συνέταξε καὶ πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Ὅτι Δόνατος ὁ μέγας ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα ἵνα ὑποστηρίξῃ τὰς ἰδέας του, πληροφορούμεθα ἐκ τοῦ Ἱερωνύμου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ τοῦ Ἰουλίου Φιρμίου Ματέριου ἔχομεν σύγγραμμα περὶ τῆς πλάνης τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν πρὸς τὸν Κωνστάντιον καὶ Κώνσταντα τοὺς Αὐγούστους. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ζητεῖ βιαίαν καταπίεσιν καὶ καταστροφὴν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἣν ἐξηγεῖ κατὰ τὸν Εὐήμερον ἐκ τῆς θεοποιήσεως θνητῶν ἀνθρώπων, παραδεχόμενος καὶ τινας μύθους ὡς διαστροφὰς δῆθεν γραφικῶν ἱστοριῶν.

440.

2. Λατῖνοι συγγραφεῖς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀμβροσίου.

Hermant Vie de S. Ambroise. Par. 1678. Dupuy. Histoire de S. Martin. 1855.

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ Δ' αἰῶνος ἦτο ὁ Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος (397) τὸ κέντρον παντὸς τοῦ θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἐν τῇ δύσει. Κατήγετο ἀπὸ εὐγενοῦς οἴκου. Ἡ ἔξοχος αὐτοῦ εὐγλωττία εἵλκυσε ταχέως τὴν γενικὴν προσοχήν. Οὐαλεντινιανὸς ὁ Α' διώρισεν αὐτὸν τῷ ἔτει 370 ἐπίτροπον Λιγυρίας καὶ Αἰμιλίας (τῆς μεδιολανικῆς ἐπαρχίας). Ὅτε δὲ τῷ 374 ἀπέθανεν ὁ ἀρειανὸς ἐπίσκοπος Αὐξέντιος, ἐξηγέρθησαν σφοδρόταται ἐριδες μεταξὺ τῶν ἀρειανῶν καὶ καθολικῶν περὶ τῆς νέας ἐκλογῆς. Δυνάμει δὲ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ παρενέβη εἰς τὸ μέσον ὁ Ἀμβρόσιος, καὶ προέτρεψε δι' εὐγλωττου προσφωνήσεως τὸν λαὸν εἰς εἰρήνην. Αἰφνης δὲ παῖς τις ἔκραξεν ἐκ τοῦ μέσου τῆς συναθροίσεως «ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι ἄξιος ἐπίσκοπος,» τότε δὲ ὁ λαὸς, ἀρειανοὶ καὶ καθολικοὶ, ἐπεκρότησαν εἰς τὴν φωνὴν ταύτην, πᾶσα δὲ ἡ ἀντίστασις τοῦ ἐπιτρόπου ἀπέβη ματαία. Ἡ τοῦ λαοῦ φωνὴ ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ἀληθῶς φωνὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀμβρόσιος ἦτο ἐπὶ κατηχούμενος. Ἐλαβε λοιπὸν τὸ βάπτισμα, διένειμε τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ τοῖς πτωχοῖς καὶ ἀνέβη ὀκτῶ ἡμέρας μετὰ ταῦτα τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον. Τὸ νέον αὐτοῦ ἀξίωμα διηύθυνε μετὰ ἀληθοῦς ἀποστολικοῦ ζήλου, ἀποδειχθεὶς πατὴρ τῶν πτωχῶν, προστάτης τῶν

ἀδικουμένων, ἀκαμάτως ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ποιμένης του, κηρύττων τὸ εὐαγγέλιον καὶ καταπολεμῶν τοὺς ἀρειανούς. Ἡ εὐγλωττία του, ἥτις μέχρι τοῦδε εἶχε θαυμασθῇ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐξυψωθείσα διὰ νέου ἀνωτέρου ἐνθουσιασμοῦ, ἀπέβη ἐτι ἰσχυροτέρα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὅπως ἀπολυτρώσῃ αἰχμαλώτους, δὲν ἐρείδετο οὐδ' αὐτῶν τῶν σκευῶν τῆς ἐκκλησίας. Μετὰ εὐπροσηγορίας καὶ φιλοφροσύνης, τοὺς πάντας κερδίζουσας, συνέδεεν ἰσχὺν χαρακτῆρος, ἥτις οὐδόλως ἐταράσσεται ἐκ τῆς σημασίας τοῦ προσώπου ἢ δι' ἀπειλῶν ἢ κινδύνων. Κατὰ τῶν ὑπὲρ τῶν ἀρειανῶν μηχανορραφιῶν τῆς αὐτοκρατείας Ἰουστίνης (ἐπὶ τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β') ἀντίστη μετὰ τοσαύτης τόλμης, ὥστε πλήρης ὀργῆς ἠναγκάσθη αὕτη νὰ παραιτήσῃ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῆς ἐκείνας. Θεοδόσιος ὁ μέγας ἐτίμα αὐτὸν ὡς πατέρα, παρρησία δὲ ἐξεφράσθη, ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἦτο ἄξιος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου. Τοῦτο δὲ ἀπέδειξε καὶ ἐν τινι ῥήξει αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα. Ὅτε δηλ. ὁ λαὸς τῆς Θεσσαλονίκης ἐν τινι στάσει ἐφόνευσε τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατηγὸν μετὰ τινων ἀξιοματικῶν, ἡ εἵδησις περὶ τούτου ἐφθασε τὸν αὐτοκράτορα ἐν Μεδιολάνοις, ὅπου εἶχε συνέλθαι σύνοδος τις Ἰταλῶν ἐπισκόπων (390). Ἀφορμὴν εἰς τὴν ζῆσιν ἔδωκεν ἡ ἄρνησις τοῦ στρατηγοῦ Βουθερίχου (Γότθου) τοῦ νὰ ἀπολύσῃ ἡνιόχον τινα τοῦ ἵπποδρόμου, ὃν εἶχε πρότερον φυλακίσει ὡς κατηγορούμενον ἐπὶ τινι ἐγκλήματι. Αἱ παρακλήσεις τῶν ἐν Μεδιολάνοις ἐπισκόπων ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον κατασιγάσει τὴν ἐκδίκησιν ζητοῦσαν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὁ ὑπουργὸς αὐτοῦ Ρουφίνος ἠρέθισεν αὐτὸν ἐκ νέου, κατὰ διαταγὴν δὲ αὐτοῦ 7000 ἀνθρώπων ἐθανατώθησαν ἐν Θεσσαλονίχῃ ἄνευ διακρίσεως ἡλικίας, τάξεως καὶ γένους, ἄνευ ἐξετάσεως τῆς ἐνοχῆς, μετὰ ἀπανθρώπου ὠμότητος, διὰ στίφους τινὸς βαρβάρων στρατιωτῶν. Τότε ὁ Ἀμβρόσιος ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἐλέγχων αὐτὸν καὶ προτρέπων εἰς μετάνοιαν, καὶ ἀπειλῶν, ὅτι ἄλλως ἤθελεν ἀποκλείσει αὐτὸν ἀπὸ τῆς λατρείας. Πράγματι δὲ, ὅτε ἠθέλησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐκωλύθη ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου, ἐπὶ ἐννέα δὲ μῆνας ὑπεχρεώθη νὰ ἀποστῇ ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας, καὶ μόνον ἀφοῦ δημοσία ἐτέλεσε

μετάνοιαν, ἔλαβε τὴν ἀφ᾽ εἰς. Ἐζή δὲ ὁ Ἀμβρόσιος ὡς αὐστηρὸς ἀσκητῆς, ὑπεστήριζε μεγάλως τὸν μοναχικὸν βίον, καὶ συνίστα ἐν τοῖς κηρύγμασιν αὐτοῦ τὴν παρθενίαν τοσοῦτον πολὺ, ὥστε πολλαὶ μητέρες ἀπηγόρευσαν εἰς τὰς θυγατέρας αὐτῶν τὴν ἀκρόασιν αὐτῶν. Ὁ λόγος αὐτοῦ ἦτο πειστικώτατος. Ὁ Αὐγουστῖνος, ἐν Μεδιολάνοις διατρίβων, τότε ἀκόμῃ ψυχρῶς διακείμενος πρὸς τὸν χριστιανισμόν, προσελθὼν ἐξ ἀπλῆς περιεργείας πρὸς ἀκρόασιν τῶν ὁμιλιῶν του, εἰλκύσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Ἀμβρόσιος μετερρύθμισε τὴν λατρείαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, καὶ συνέταξε πολλοὺς ὕμνους. Πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ὑπόληψις αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ Ῥουφῖνος (in Hier. 2, 23), λέγων περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἦτο ἀνὴρ ἄξιος παντὸς θαυμασμοῦ, καὶ ὅτι ὑπῆρξεν οὐ μόνον τῆς τῶν Μεδιολάνων ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν στύλος καὶ πύργος ἀπόρθητος. » Πάντες οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ εἶναι πλήρεις ἐπαίνων πρὸς αὐτὸν, ἡ δὲ δυτικὴ ἐκκλησία ἀριθμεῖ αὐτὸν μετὰ τῶν μεγίστων αὐτῆς διδασκάλων.

† 397. Ὁ Ἀμβρόσιος ἐκέκτητο σπουδαίαν γενικὴν μόρφωσιν καὶ σπανίαν εὐγλωττίαν, ὅτε ἀνέβη τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον. Μόνον δὲ θεολογικῆς παιδείας ἐστρεφεῖτο τότε. Ἀλλὰ πάραυτα ἐπεδόθη μετ' ἀκαμάτου ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ἰδίως δὲ τῶν ἀνατολικῶν, τοῦ Ὡριγένους, τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Βασιλείου, ἐνῶ ἡ τάσις τοῦ πνεύματός του ὥθει αὐτὸν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Τερτουλλιανοῦ καὶ τοῦ Κυπριανοῦ. Ἡ λατινικὴ αὐτοῦ γλῶσσα εἶναι τοσοῦτον καθαρὰ καὶ εὐγενὴς, ὅσον παρ' οὐδενὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, ἡ ἐκθεσίς του σαφὴς καὶ ζωηρά, αἱ δὲ ἐννοιαὶ αὐτοῦ βαθεῖαι. Πλεῖστα ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐδανείσθη παρ' ἐλλήνων (Ὡριγένους, Βασιλείου) ἰδίως ἐν τῇ ἐξηγήσει, ἐν ᾗ ἐντελῶς ἀκολουθεῖ τὴν ἐλληνικὴν ἀλληγορικὴν καὶ μυστικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀλεξάνδρινων. Τοσοῦτον μᾶλλον διακεκριμένα καὶ πλεότερον ἀνεξήρητοι εἶναι αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ ἐπὶ πρακτικῶν, ἡθικῶν ἀντικειμένων. Αἱ δογματικαὶ αὐτοῦ πραγματεῖαι εἶναι ἐπίσης ἀξιοὶ λόγου διακρινόμεναι ἐπὶ σαφηνείᾳ. Οἱ λόγοι του διακρίνονται ἐπὶ εὐγλωττία ἰσχυρᾷ καὶ χαριέσει. Τὰ ἐπισημότερά τῶν πολλῶν συγγραμμάτων ταυ εἶναι I. Ἠθικά (De officiis mini-

strorum, de virginibus, de virginitate, de viduis καὶ ἄλλα). II. Δογματικά (De mysteriis, de poenitentia, de fide, de spiritu s.). III. Ἐξηγητικά. IV. Λόγοι. V. Ἐπιστολαί. VI. Ὕμνοι. Μετὰ τοῦ Ἀμβροσίου ἡγωνίζοντο κατὰ τῶν αἵρετικῶν τούτων καὶ τῶν παρελθόντων χρόνων ὁ Φοιβάδιος, καὶ ὁ Φιλίστριος. Τούναντίον ὡς ῥήτορες ἐκκλησιαστικοὶ ἐνήργουν ὁ Παχιανὸς († 392) καὶ ὁ Ζήνων. Κατὰ τῶν Δονατιστῶν ἔγραψεν Ὁπτάτος ὁ Μιλέβης ἐν Νουμιδία (μετὰ τὸ 370). Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤχημασε καὶ ὁ Τουρώνης ἐπίσκοπος Μαρτῖνος, ὅστις κατήγετο ἐκ Παννονίας. Ὁ πατήρ αὐτοῦ ἐθνικὸν στρατιωτικὸν ἀξίωμα ἔχων, κατέταξεν αὐτὸν κατὰ τὸ δέκατον ἔτος μεταξὺ τῶν κατηχουμένων, καὶ 5 ἔτη πρὸ τοῦ βαπτίσματός του εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ ἱππικόν. Καὶ ὡς στρατιώτου δὲ ἐπλήρου τὴν καρδίαν τευ ἡ τοῦ Χριστοῦ ἀγάπη. Ἡ παράδοσις διηγεῖται, ὅτι ποτὲ ὑπὸ τινος ὑπὸ τοῦ ψύχους τρέμοντος ἐπαίτου παρακαλούμενος νὰ δώσῃ αὐτῷ ἐλεημοσύνην, σχίσας τὸ ἑαυτοῦ ἱμάτιον, ἐκάλυψε διὰ τοῦ ἡμίσεως αὐτοῦ τὸν ἐυστυχῆ. Τῷ 18 ἔτει ἔλαβε τὸ βάπτισμα, μετὰ 2 δὲ ἔτη καταλιπὼν τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, διέτριψεν ἐπὶ τινα χρόνον παρὰ τῷ Πικταβίῳ Ἰλαρίῳ. Ἐπειτα δὲ ἐπορεύθη εἰς Παννονίαν, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν τοὺς γονεῖς του. Οἱ ληστὰι δὲ, αἵτινες κατ' ὁδὸν ἐπέπεσον κατ' αὐτοῦ, ὠδηγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Καὶ τοῦ μὲν πατρὸς του δὲν ἐπέτυχε τὴν ἐπιστροφὴν, πολλῶν ὅμως ἄλλων, καθὼς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Οἱ ἀρειανοὶ κατεδίωκον αὐτὸν ὡς ὁμολογητὴν γενναῖον τῆς καθολικῆς πίστεως. Ὅτε ὁ Ἰλάριος ἐξεδιώχθη ἀπὸ Μεδιολάνων παρὰ τοῦ ἀρειανοῦ Αὐξεντίου, διέτριψεν ἐπὶ τινα ἔτη ὡς ἐρημίτης ἐπὶ τινος νήσου παρὰ τῇ Ἰενοῦῃ, ὅτε δὲ ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς ἐξορίας του ὁ Ἰλάριος, ἐπορεύθη πάλιν εἰς τὸ Πικτάβιον, καὶ ἱδρυσε τὸ ἀρχαιότατον μοναστήριον ἐν Γαλλίᾳ. Δι' ἀπάτης δὲ προσκληθεὶς εἰς Τουρώνην, διὰ τῆς βίας ἐκρατήθη ἐκεῖ καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος (372). Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπίσκοπος διετῆρει τὸ ἐνδυμα καὶ ἐξηκολούθει τὸν βίον τοῦ ἐρημίτου, κατοικῶν μετὰ ἄλλων μοναχῶν ἐν τινὶ μοναστηρίῳ πλησίον τῆς πόλεως. Ἡ δὲ ἐπισκοπικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ὑπῆρξε λίαν μεγάλη. Ὁ Μαρτῖνος ἐπέστρεψε μέγαν ἀριθμὸν ἐθνικῶν

ἐγχωρίων. Ἡ ἐπιρροή του καὶ φήμη του ἦτο τοσοῦτον γενικῶς ἐξηπλωμένη καὶ μεγάλη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἤναγκάζοντο ἐνίοτε νὰ ἐνδίδωσιν εἰς αὐτόν. Ὅτε ὁ Πρισκιλλιανὸς κατεδικάσθη εἰς θάνατον ὡς αἵρετικὸς (335), ὁ Μαρτίνος διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς ἀπανθρωπίας ταύτης καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ πειθόμενος ὁ αὐτοκράτωρ Μάξιμος, ἀνεκάλεσε τὴν εἰς Ἰσπανίαν σταλεῖσαν στρατιωτικὴν ἐπιτροπὴν ἵνα ἀνακρίνη καὶ διώξῃ διὰ δημεύσεως τῶν περιουσιῶν αὐτῶν καὶ διὰ θανάτου τοὺς Πρισκιλλιανιστάς. Ἡ βία κατὰ τὸν Μαρτίνον ἔπρεπε νὰ μένῃ μακρὰν τῆς θρησκείας. Παρρησία ἐκήρυξε τῷ αὐτοκράτορι ὅτι « εἶναι νέον καὶ ἀνήκουστον ἐγκλημα, τὸ νὰ κρίνῃ κοσμικὸς δικαστὴς ὑποθέσεις καθαρῶς δογματικὰς » (Sulp. 2, 5), καὶ ὅτι εἶναι ἀρκετὸν, ἐὰν οἱ αἵρετικοὶ δι' ἐπισκοπικῆς ἀποφάσεως ἀποκλείωνται ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ καθαιρῶνται ἀπὸ τῶν ἀξιωματῶν αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν ἀγίων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας οὐδεὶς ἐτιμήθη τοσοῦτον ὑπὸ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων ὅσον αὐτός. Αἱ εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ ἀποδημίας, ἐφ' οὗ διηγοῦνται οἱ μοναχοὶ τοῦ μεσαίωνος πλῆθος θαυμάτων γενομένων, ἀπέκτησαν σχεδὸν ἴσην σημασίαν τῶν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τὴν Ῥώμην. Τὰ ὅσα αὐτοῦ ὡς ἀντικείμενα ὑπὸ τῶν καθολικῶν τιμώμενα καὶ προσκυνούμενα ἐχάθησαν ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων Οὐγενότων κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα καὶ διεσχορπίσθησαν. Ὁ Μαρτίνος † 397. Ἄν καὶ ἐστερεῖτο εὐρείας παιδείας, ἡ δύναμις ὁμως τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐνέπνεεν αὐτόν, ἐδίδεν αὐτῷ πολλὴν εὐγλωττίαν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔχομεν μόνον Confessio fidei de Trinitate, ἧς ὁμως ἡ αὐθεντία προσβάλλεται.

111.

3. Ὁ Ἱερώνυμος καὶ οἱ σύγχρονοί αὐτοῦ λατῖνοι ἐκκλ. συγγραφεῖς.

Martianay la vie de S. Jérôme. Paris 1706. Collobet Vie de S. Jérôme. 1846.

Ὁ μᾶλλον πεπαιδευμένος λατῖνος συγγραφεὺς τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Ἱερώνυμος, ὁ ἐκ Στρινδῶνος τῆς Δαλματίας, γεννηθεὶς τῷ 331 καὶ ἀποθανὼν τῷ 420. Τὴν πρώτην μόρφωσιν αὐτοῦ ἔλαβεν ἐν Ῥώμῃ. Εἶχε δὲ ἐπιδοθῇ μετὰ πολ-

λῆς ἐπιμελείας εἰς τὴν μελέτην, ἀλλ' εἶχε καὶ εἰς 'πολλὰς παρεκτροπὰς ἀποπλανηθῆ, ἐφ' ᾧ βραδύτερον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ ἐπιστολαῖς ἐθρήνει. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του ἦλθεν εἰς Τρεβήρους, ὅπου ἦτο ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλή. Ἐνταῦθα δὲ ἔλαβεν ὁ βίος του σπουδαιότεραν τινὰ τάσιν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Ῥώμην, ἔλαβε τὸ βάπτισμα, διέτριψε δὲ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν Ἀκυληῖα, ὅπου ἐγνώρισε καὶ συνέδεσε φιλίαν μετὰ τοῦ Γαυδεντίου, Ῥουφίνου καὶ Χρωματίου, ὑπὸ ἀγάπης πρὸς τὴν παιδείαν καὶ μάλιστα τὴν ἐκκλησιαστικὴν κινούμενος. Μετὰ ταῦτα ἐγκαταλιπὼν τὴν Ἀκυληῖαν τῷ 372, ἐπορεύθη εἰς τὴν ἀνατολὴν τὴν τότε ἐστίαν τῆς τε ἐθνικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας. Ἐν Ἀντιοχείᾳ εἴλχυσεν αὐτὸν διὰ τῆς παιδείας του ὁ Ἀπολλινάριος, οὗτινος ἡ θεολογία δὲν εἶχεν ἔτι δυσφημισθῆ ὡς ἑτερόδοξος. Ἀπὸ τῆς πόλεως δὲ ταύτης ἐπεσκέπτετο πολ- λάκις τὸν εὐσεβῆ ἑρημίτην Μάλχον. Μετὰ σπουδαίαν νόσον ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἑρημον τῆς Χαλκίδος παρὰ τὸν Εὐφράτην (374), ὅπου κατέτριβε τὸν χρόνον μεταξὺ αὐστηροτάτων ἀσκήσεων, στερήσεων καὶ μελετῶν. Ἀλλ' ἡ φαντασία του ἠνώχλει αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν αὐστηροτάτων τούτων ἀσκήσεων διὰ σκανδαλωδῶν ἀκολάστων εἰκόνων ἐκ τοῦ προτέρου αὐτοῦ βίου. Ἐνταῦθα ἔγραψε πολλὰς ἐπιστολάς καὶ συγγράμματα, παρὰ τινος δὲ γέροντος μοναχοῦ πρότερον Ἰουδαίου ἔμαθε τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν. Κατὰ παράδοξον δὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀσκησιν αὐτοῦ ἠρέσκετο μέγας ἀναγινώσκων τοὺς ἐθνικοὺς συγγραφεῖς, ἰδίως δὲ τὸν Κικέρωνα καὶ Πλάτωνα. Ἀσθενήσας δὲ καὶ ἐν καταστάσει πυρετοῦ εὐρισκόμενος, ἐνόμισεν, ὅτι ἦτο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐχρίνετο· εἰπὼν δὲ ὅτι εἶναι χριστιανός, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν· « ψεύδῃσαι, εἶσαι Κικερωνιανός, οὐχὶ χριστιανός! » Καταδικασθεὶς δὲ νὰ βραδισθῇ ἀπηνῶς, ἠὲ χήθη, μηδέποτε πλέον νὰ ἀναγνώσῃ τὸν Κικέρωνα. Καὶ ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐνόμιζεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, ἣν ἐν πυρετῷ δεινείῳ εἶχε ποιήσει. Βραδύτερον ὁμως ἀπέστη ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου ταύτης ἀποφάσεως. Μετὰ πολλῶν ἐτῶν διατριβῇ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀντιόχειαν (379), καὶ ἔλαβε μέρος κατὰ τὸ μελετιανὸν σχίσμα ὑπὲρ τοῦ Παυλίνου, ὅστις ἐχειροτόνησεν αὐτὸν εἰς πρεσβύτερον. Εἵτα ἐπορεύθη ὑπὸ τῆς φήμης

Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐλκυόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡσχολήθη δὲ ἐνταῦθα ἐπιμελῶς εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Ὅτε δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μελετίου (381) τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ σχίσμα ἔλαβε νέαν τροπὴν, ὁ δὲ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος Δάμασος συνεκρότησε σύνοδον ἐν Ῥώμῃ (382), μετέβη μετὰ τοῦ Ἐπιφανίου καὶ Παυλίνου εἰς Ῥώμην. Ἡ ἀκριβὴς γυνῶσις τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν καθίστα αὐτὸν ἀναγκαῖον τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης, ἵνα δὲ κρατήσῃ αὐτὸν ἐνταῦθα, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀρχαίας λατινικῆς μεταφράσεως Ἰτάλας. Ἡ παιδεία του, ἡ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου ἐπιρροή του, ἡ αὐστηρὰ ἀσκησίς του, ὁ μέγας αὐτοῦ ζῆλος ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐποίησαν αὐτῷ πολλοὺς φίλους καὶ θαυμαστάς, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀντιπάλους. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Δαμάσου κατέστη ἡ θέσις του ἐν Ῥώμῃ δυσχερής. Διὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀνατολὴν, εἰς ἣν εἴλκυεν αὐτὸν ἰδίως ἡ ἐπιθυμία τῆς μελέτης τῆς Γραφῆς ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ, ἐν ἣ ἔλαβε χώραν ἡ ἱερὰ ἱστορία. Ἦλθε δὲ εἰς Παλαιστίνην, ὅπου ἡ φίλη αὐτοῦ Παῦλα καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτῆς Εὐστόχιον ἡκολούθησαν αὐτῷ. Ἀφοῦ δὲ ἐπεσκεύεθη τοὺς διαφόρους τόπους τῆς ἀγίας Γῆς, ἐποίησε δὲ καὶ ἐκδρομὴν τινα εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἵνα ἐπὶ τινα χρόνον ἴδῃ καὶ τὴν περίφημον σχολὴν τοῦ τυφλοῦ Διδύμου, ἀποκατέστη ὀριστικῶς ἐν Βηθλεὲμ, ἰδρύσας δύο μοναστήρια, τὸ μὲν ἀνδρῶν, οὗτινος αὐτὸς προέστη, τὸ δὲ γυναικῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς Παύλας (386). Ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ ἤρχισε κυρίως τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν, συνέγραψε διαφόρους ἐρμηνείας εἰς τὴν Γραφὴν, ἐξηκολούθησε τὴν ἀναθεώρησιν τῆς Ἰτάλας, καὶ ἐφιλοπόνησε καὶ νέαν τινὰ μετάφρασιν τῆς Γραφῆς ἀπὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, μετέφρασε δὲ καὶ διάφορα ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ἔργα, ἰδίως τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Διδύμου. Συγχρόνως δὲ ἵστατο ἐν ζωηρᾷ ἐπιστημονικῇ ἀναστροφῇ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου καὶ τοῦ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας φίλου του Ῥουφίνου, ὅστις διέτριβεν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐν τῇ γνῶσει τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης διὰ τῆς διδασκαλίας Ἰουδαίου τινὸς πε-

παιδευμένου Βαρχανίνα ἔφθασεν εἰς ἑκτακτον καὶ μεταξὺ τῶν τότε χριστιανῶν θεολόγων ἐντελῶς πρωτοφανῇ τελειότητι. Ἡ ἡρεμία ὁμῶς τοῦ μοναστηριακοῦ αὐτοῦ βίου διαταράχθη ταχέως διὰ διαφόρων ἐρίδων, εἰς ἃς ἀνεμίχθη ἐξ ὑπερμέτρου ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ζήλου. Τὸ πρῶτον διέρρηξεν ἡ ὠριγενικὴ ἔρις τὴν πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ Ῥουφῖνον φιλίαν αὐτοῦ, ἔπειτα ἤρχισε μετὰ πολλῆς σφοδρότητος τὸν πρὸς τὸν Ἐλδίδιον, Βιγιλάντιον καὶ Ἰοβινιανὸν πόλεμον, τέλος δὲ περιήλθεν εἰς ἔχθραν πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς ἕνεκα τῶν πελαγιανικῶν ἐρίδων. Ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων ἐρίδων εἶχε τοσούτον ἀυξήσῃ ἢ πρὸς αὐτὸν ἔχθρα πολλῶν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ, ἵνα σώσῃ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν (416). Μόλις δὲ ἀφοῦ παρήλθον αἱ ἐριδες ἐκεῖναι τῷ 418 ἡδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς τὴν πεφιλημένην αὐτῷ Βηθλεέμ, ἀπέθανε δὲ ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὡς ἐννενηκοντούτης γέρων τῷ 420. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἱερωνύμου δὲν ἦτο ἄνευ ἐλλείψεων. Ἰδίως ἦτο εὐερέθιστος, ὀργίλος καὶ φιλόδοξος. Ὁ Ἱερώνυμος διὰ πολλῶν μεταφράσεων εἰσήγαγεν εἰς τὴν δύσιν τὴν σπουδὴν τῶν ἐλλήνων πατέρων. Αἱ μεγαλῆτεραι δὲ ἐκδουλεύσεις αὐτοῦ εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἀναφέρονται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς, ἣν προήγαγε διὰ πολλῶν κριτικῶν, ἐξηγητικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν. Ἐν τῇ ἐξηγήσει ἀντιπροσωπεύει τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν, περιπίπτει ὁμῶς πολλάκις καὶ εἰς τὴν ἀλληγορικὴν, μυστικὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἡ γλῶσσά του εἶναι καθαρὰ, ῥέουσα καὶ πλήρης χάριτος, μόνον ἐν τοῖς πολεμικοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περιπίπτουσα εἰς τὸ δριμὺ καὶ βάνανυσον ὕφος. Διτηρήθησαν πολλὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὧν ἐπισημότερα εἶναι τὰ ἐξῆς. 1. 150 ἐπιστολαί. 2. Ἱστορικὰ ἔργα (*Chronicon Eusebii de viris illustribus*). 3. Δογματικὰ (*Altercatio Luciferani et orthodoxi adversus Elvidium adversus Jovinianum contra Vigilantium contra Iohannem Hierosolymitanum apologia adv. Rufinum Responsio contra Pelagianos*). 4. Ἐξηγητικά (*Bibliotheca divina* δηλ. ἡ μετάφρασις τῆς Γραφῆς. *Commentarii de nominibus hebraicis de ritu et nominibus locorum hebraeorum*). 5. Μεταφράσεις ἐλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ἐκ μὲν παιδικῆς ἡλικίας φίλος τοῦ Ἱερωνύμου, βραδύτερον

δὲ ἄσπονδος ἐχθρὸς ὑπῆρξεν ὁ Ῥουφῖνος ἐξ Ἀκυληίας, γεννηθεὶς περὶ τὸ ἔτος 345 μοναχὸς ἐν τινι μοναστηρίῳ παρὰ τὴν πατρίδα αὐτοῦ (371). Ἐνταῦθα συνέδεσε μετὰ τοῦ Ἱερωνύμου στενοτάτην φιλίαν, ἥτις μετὰ ταῦτα τοσούτον πικρῶς διερρήχθη. Συνοδεύων πλουσίαν τινὰ καὶ εὐσεβῆ γυναῖκα Μελανίαν, ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον, τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην σχολεῖον τοῦτο τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἡ μὲν Μελανία ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἀφιερῶθη εἰς τὸ ἔργον τῆς φιλοξενίας πρὸς τοὺς προσκυνητὰς τῶν ἁγίων τόπων, ὁ δὲ Ῥουφῖνος διέτριψε πλείοτερα ἔτη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, συναναστρεφόμενος δὲ τὸν Δίδυμον καὶ ἄλλους σοφοὺς, ἀπέκτισε τὴν μεγάλην ἐκείνην πρὸς τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους ἀγάπην, ἥτις βραδύτερον ἤγειρε τοσοῦτους ἀγῶνας κατ' αὐτοῦ. Τῷ 377 ἦλθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἀνενέωσε τὴν πρὸς τὸν Ἱερώνυμον ἀρχαίαν φιλίαν, ἥτις ὅμως ταχέως διὰ τῆς ἐκρήξεως τῶν ὠριγενικῶν ἐρίδων μετεστράφη εἰς σφοδροτάτην ἐχθραν. Ἐπὶ τέλους ἦλθεν ὁ Ῥουφῖνος εἰς τὴν δύσιν, τῇ παρακλήσει δὲ πλουσίου τινὸς Ῥωμαίου Μακαρίου ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ τοῦ Ὠριγένους τὰ συγγράμματα εἰς τὸ λατινικόν. Ἦρξατο δὲ ἀπὸ τοῦ περὶ ἀρχῶν ἔργου αὐτοῦ. Κατηγορηθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου ὡς ὁμόφρων τοῦ Ὠριγένους, κατεκρίθη ὑπὸ τινος συνόδου ἐν Ῥώμῃ τῷ 399. Ἐκτοτε δὲ ἀπεχώρησεν εἰς Ἀκυληίαν, ἐξακολουθῶν νὰ μεταφράζῃ τὰ ἔργα τοῦ Ὠριγένους. † 410. Πᾶσα ἡ συγγραφικὴ ἐνέργεια τοῦ Ῥουφίνου ἔτεινεν εἰς τὴν μεταφύτεσιν τῶν ἐλλήνων πατέρων ἐπὶ λατινικοῦ ἐδάφους. Μετέφρασε δὲ ἔργα τοῦ Ὠριγένους, τοῦ Εὐσεβίου (τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν), τοῦ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, καὶ συνέγραψε καὶ ἰδιά τινα συγγράμματα. Σύγχρονος τοῦ Ἱερωνύμου ὑπῆρξε καὶ ὁ Σουλπίκιος Σεπτήριος, ὅστις διέλαμψεν ὡς ῥήτωρ ἐν τοῖς ἐθνικοῖς δικαστηρίοις. Ὁ θάνατος τῆς συζύγου του ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον (392). Συνέγραψε δὲ ἱερὰν ἱστορίαν (*historia sacra*) ἐν 2 βιβλίοις διήκουσαν μέχρι τοῦ 400 μ. Χ. καὶ ἄλλα τινά. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ῥέουσα, καθαρά καὶ κομψή, μιμουμένη οὐχὶ ἀνεπιτυχῶς τὸν Σαλλούστιον. Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι καὶ ὁ Γαυδέντιος, ἐπίσκοπος Βρεσσίας, καὶ ὁ Χρωμάτιος, ἐπίσκοπος Ἀκυληίας, ἄνδρες πεπαιδευμένοι.

'Ο Αύγουστίνος καὶ οἱ ὁπαδοὶ του.

Possidii Vita Augustini. P o u j o u l a t Vie de S. Augustine Par. 1843. Eisenbarth der h. Augustin. Stuttg. 1853. Per the l Leo's I Leben. Jena 1843.

'Ο μέγιστος ἐκ τῶν λατίνων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ δύσει ἤσκησε τὴν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων εἶναι ὁ Αὐγουστίνος († 430). Πᾶσα ἡ μετ' αὐτὸν ἀνάπτυξις ἐν τῇ δύσει ἀπέρρευσεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ πάλιν δὲ ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς φάσεσιν εἰς αὐτὸν ἐπανῆλθεν. Ἐγεννήθη ἐν Ταγάστῃ τῆς Νουμιδίας τῷ 354. Τῷ 386 μετὰ βίον πλήρη ἀποπλανήσεων διὰ τῆς ἀκροάσεως τῶν κηρυγμάτων τοῦ Ἀμβροσίου εἰς ἃ ἐφοίτα, ἵνα παραβάλλῃ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας πρὸς τὰς χριστιανικὰς, ἐπέστρεψεν εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὃν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας εἶχε διδαχθῇ. Μετὰ τῆς μητρὸς του Μονίκης καὶ τινων φίλων ἀπεχώρησε τότε πλησίον τῶν Μεδιολάνων εἰς τινα ἐξοχὴν, ὅπου ἐπιστημονικαὶ σπουδαί, εὐσεβεῖς ἀσκήσεις καὶ φιλοσοφικαὶ συνδιαλέξεις μετὰ τῶν φίλων του περὶ τῶν μεγίστων τοῦ βίου προβλημάτων ἀπησχόλουν αὐτόν. Προῖόν τῶν συνδιαλέξεων τούτων εἶναι τὰ σωζόμενα φιλοσοφικά αὐτοῦ συγγράμματα. Τῷ ἐπομένῳ ἔτει 387 ἔλαβε μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀλυπίου καὶ τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ υἱοῦ Ἀδεοδάτου διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἀμβροσίου τὸ βάπτισμα. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τῆς μητρὸς του ἦλθεν εἰς Ῥώμην, ὅπου συναντήσας ὁπαδούς τινας τοῦ μανιχαΐσμοῦ, ὃν καὶ αὐτὸς ἄλλοτε ἐπὶ τινα χρόνον εἶχεν ἀσπασθῇ, κατεπολέμησε τὰς διδασκαλίας αὐτῶν. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ 388 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἀφοῦ δὲ διένειμε τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν πτωχῶν, ἀπεχώρησεν εἰς ἐξοχικόν τι κτῆμα πλησίον τῆς Ταγάστης, ὅπου ἔζησεν ἐπὶ τινα χρόνον, ἀσχολούμενος περὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν Μανιχαίων. Ἡ ρῆμη τῆς εὐσεβείας του καὶ τῆς θεολογικῆς παιδείας του ἐξηπλώθη ταχέως πανταχοῦ. Ἐλθὼν ποτε εἰς Ἰππῶνα, ἐχειροτονήθη σχεδὸν ἀκουσίως πρεσβύτερος (392), ὃ δὲ γέρων ἐπίσκοπος Οὐαλέριος ἀνέθηκεν αὐτῷ ἔκτοτε τὰ σπουδαῖότερα ἔργα τοῦ ἀξιωματός του, τῷ δὲ

395 ἐχειροτόνησεν αὐτὸν εἰς συνεπίσκοπον. Ἀφοῦ δὲ ἀπέθανεν ὁ Οὐαλέριος ἤρχισεν ὁ Αὐγουστίνος τὴν λαμπροτέραν περίοδον τοῦ βίου καὶ τῆς ἐνεργείας του, μέχρι δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὁ μέγιστος στύλος τῆς ἐκκλησίας, χρηματίσας ἐν τῇ δύσει τὸ κέντρον παντός τοῦ θεολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Ἐπὶ τινα χρόνον ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ μανιχαϊσμοῦ, συνέγραψεν ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἄλλα δογματικά καὶ ἠθικά συγγράμματα. Κατὰ δὲ τὸ 400 ἤρξατο τοῦ πρὸς τοὺς Δονατιστάς ἀγῶνος. Μόλις δὲ εἶχε θέσει τέρμα εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἢ ἐν Καρχηδόνι δημοσίᾳ συνδιάλεξις (411), καὶ προσεκλήθη διὰ τοῦ Πελαγίου καὶ τῶν ὁπαδῶν του εἰς ἔτι σπουδαιότερον ἀγῶνα, ὃν ἐξηκολούθησε μέχρι τέλους τοῦ βίου του. Ἐνταῦθα δὲ ἀνέπτυξεν ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματός του, ἰδίως δὲ διὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀπέκτησεν ὁ Αὐγουστίνος τὴν μεγάλην ἐκείνην σημασίαν, ἥτις ἀνέδειξεν αὐτὸν πατέρα συμπάσης τῆς δυτικῆς θεολογίας. Ἀπέθανε δὲ ἐν ἡλικίᾳ 76 ἐτῶν, πολιορκουμένης τῆς Ἰππῶνος ὑπὸ τῶν Βανδάλων. Τὸν βίον του συνέγραψεν αὐτὸς οὗτος ὁ Αὐγουστίνος ἐν ταῖς ἐξομολογήσεσιν αὐτοῦ (Confessiones) περὶ τὸ 400. Εἶναι δὲ αὗται συγγεγραμμένοι ἐν εἰδὶ διαλόγου πρὸς τὸν Θεόν. Ἐνώπιον τοῦ παντογνώστου Θεοῦ προσερχόμενος ἐκθέτει μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος καθ' ἑαυτοῦ καὶ βαθυτάτης ταπεινοφροσύνης τὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βίον του μετὰ πασῶν τῶν ἀποπλανήσεών του καὶ τῶν θείων εὐεργεσιῶν, ὧν ἀπήλαυσεν. Ὡς συμπλήρωμα δὲ τῶν ἐξομολογήσεων τούτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ βιογραφία αὐτοῦ, ἣν συνέγραψεν ὁ μαθητὴς καὶ φίλος αὐτοῦ Ποσσίδιος. Ἐξ ἀμφοτέρων δὲ συνετέθη ἡ Vita Augustini, ἡ ὑπὸ Κράμερ ἐκδοθεῖσα ἐκ τινος ἀρχαίου χειρογράφου (Kiliae 1832). Ἐξ ἀπάντων τῶν πατέρων τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας οὐδεὶς ἐξισοῦται πρὸς τὸν Αὐγουστίνον κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα, τὴν δξύνοϊαν καὶ βαθύνοϊαν, τὴν διαλεκτικὴν ἱκανότητα καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς θεωρίας. Τῆς ἐθνικῆς χλασικῆς παιδείας ἦτο εἰδῆμων, καὶ μεγάλην ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῆς, ἀλλ' ὅμως μὴ γινώσκων ἀκριβῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀνεγίνωσκε τοὺς Ἕλληνας ἐν λατινικαῖς μεταφράσεσι. Μεταξὺ τῶν φιλοσόφων εἴλκυσεν αὐτὸν πρὸ πάντων ὁ Πλάτων, ἡ δὲ ἐπιμε-

λῆς αὐτοῦ σπουδὴ ἔσχε μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ ἐπάγγελμα τῆς διδασκαλίας τῆς ῥητορικῆς, τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου του εἶχεν ἀσκήσει, κατέστησαν αὐτὸν δεινὸν διαλεκτικόν. Ἡ κυριωτέρα σφαῖρα τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, εἰς ἣν ἀνήκουσι τὰ σπουδαιότερα τῶν ἔργων του, εἶναι ἡ συστηματικὴ θεολογία (δογματικὴ, πολεμικὴ, ἀπολογητικὴ). Μόνον ὡς ἐξηγητὴς εἶναι λίαν ἀσθενὴς, ὡς ἀγνοῶν τὰς ἀρχικὰς γλώσσας τῶν πρωτοτύπων ἱερῶν κειμένων. Ἐν τῇ Π. Δ. ἀγνοῶν ἐντελῶς τὴν ἑβραϊκὴν οὐδέποτε καταφεύγει εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον, καὶ ἐν τῇ Κ. Δ. δὲ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐμμένει ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει. Τὴν ἀξίαν τῆς φιλολογικῆς ἀκριβείας, τῆς γραμματικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας, δὲν ἐννοεῖ οὔτε αὐτὸς, οὔτε ἐν γένει ἡ ἐποχὴ του, καὶ μάλιστα ἐν τῇ δύσει· διὰ τοῦτο ἀρέσκεται καὶ αὐτὸς εἰς τὰς ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας καὶ εἰς τὴν ἀναζήτησιν βαθυτέρας τινὸς δῆθεν καὶ μυστικῆς ἐννοίας. Τὴν δογματικὴν αὐτοῦ ὀλίγον ζηρίζει ἐπὶ τῆς ἐξηγήσεως, ἐζήτει δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως διὰ τῆς θεωρίας καὶ τῆς διαλεκτικῆς νὰ ἀναπτύξη, ὑποστηρίξη καὶ ἀποδείξη αὐτὴν ὡς ἀρμόζουσαν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ δὲ γλῶσσα τοῦ Αὔγουστίνου δεικνύει πανταχοῦ τὸν εὐστροφὸν διαλεκτικὸν καὶ τὸν ἡσυχμέον ῥήτορα. Ἀφθονὸς πλοῦτος ἐννοιῶν, ἐκ βαθείας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεως καὶ ἐκ τῆς πλουσίας πείρας τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βίου ἠντλημένων, περισώζεται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐν γλώσσῃ πλήρει δυνάμεως, ζώσῃ καὶ καλῇ. Μόνον ἐνόησε ὁσάκις ζητεῖ ἐντελῶς καταλλήλους ἐκφράσεις εἰς τὴν βαθύτητα καὶ τὴν δύναμιν, εἰς τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν ἐννοιῶν του, ἡ γλῶσσά του ἀποβαίνει σκοτεινὴ, βεβαρημένη ὑπὸ εἰκόνων καὶ μεταφορῶν. Τὰ πολυπληθῆ συγγράμματα αὐτοῦ διαιροῦνται κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἰς τὰς ἀκολούθους τάξεις. 1. Φιλοσοφικὰ συγγράμματα (*Contra Academicos· de vita beata· de ordine· soliloquia· de immortalitate animae· de quantitate animae· de magistro*). 2. Πολεμικὰ συγγράμματα (κατὰ Μανιχαίων, κατὰ τῶν Δονατιστῶν, κατὰ Πελαγιανῶν καὶ Ἑμιπελαγιανῶν, κατὰ Ἀρειανῶν, κατὰ Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν). Εἰς τὰ πολεμικὰ ταῦτα συγγράμματα ἀνήκει καὶ τὸ *De civitate*

Dei, ὅπερ εἶναι τὸ ἄριστον τῶν ἔργων τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἡ σπουδαιότερα ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ (426). Ἡ συγγραφή τοῦ ἔργου τούτου προεκλήθη διὰ τῆς ἀρχαίας καὶ τότε κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων ἀνανεωθείσης κατηγορίας τῶν ἐθνικῶν, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐπήνεγκε τὴν ἐξασθένησιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἐπικειμένην τότε καταστροφὴν. Κατὰ τῆς κατηγορίας ταύτης ἀποτείνονται κυρίως τὰ 5 πρῶτα βιβλία. Δεικνύει δὲ, ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ ἀπ' ἀρχῆς τὰ σπέρματα τῆς καταστροφῆς του, διότι ἀπ' ἀρχῆς ἐνεφώλευεν ἐν αὐτῷ ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ φιλαρχία, ἡ δὲ ταχέως εἰσδύσασα εἰς αὐτὸ διαφθορὰ ἐπήνεγκε πάντα τὰ κακά. Τὸ Ἰλίον ἦτο ἐθνικὸν καὶ ἔμεινεν ἐθνικὸν, ἀλλ' οἱ θεοὶ τῶν δὲν ἔσωσαν αὐτό. Τοῦ Ἰλίου ἡ ἐπίγονος Ῥώμη φέρεται πάλιν εἰς τὸν αὐτὸν ὄλεθρον. Τὰ λοιπὰ βιβλία δεικνύουσι τὰς ἀσχημίας τῆς ἐθνικῆς μυθολογίας, τὴν ἀνηθικότητα τῶν ἐθνικῶν λατρειῶν καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ νὰ προλάβῃ τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους. Ἐπειτα ἡ πολεμικὴ ἀποβαίνει ἀπολογητικὴ. Ἐν τοῖς 2 τελευταίοις βιβλίοις ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ (*civitas Dei*) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πολιτείας τοῦ κόσμου. Ἡ ἀληθὴς γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἤλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ θείου λόγου τῆς ἀγίας Γραφῆς. Ἐπειτα ἐπισυνάπτει τὴν ἱστορίαν τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐγκαθιδρύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως, τῶν προφητῶν, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων. Τέλος δὲ γίνεται λόγος περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ κόσμου καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. 3. Δογματικὰ καὶ ἠθικὰ (*de vera religione de fide de Trinitate de fide, spe et charitate enchiridium ad Laurentium de catechizandis rudibus de doctrina christiana Retractationes de sermone Domini in monte de mendacio* καὶ πολλὰ ἄλλα). 4. Ἐξηγητικὰ ἔργα. 5. Ὁμιλίας καὶ λόγοι. 6. Ἐπιστολαί. Οὐδενὸς πατρὸς τὰ συγγράμματα ἐνοθεύθησαν τοσοῦτον, ὅσον τοῦ Αὐγουστίνου, ὃν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα ἐν ταῖς θεολογικαῖς ἔρισιν ἤθελον νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν.

Μεταξὺ τῶν φίλων καὶ ὁπαδῶν τοῦ Αὐγουστίνου διεκρίθησαν

ὡς συγγραφεῖς ὁ ἐκ Μεδιολάνων Πῶ λ ι ν' ο ς, ὁ Παῦλος Ὁ-
 ρ ό σ ι ο ς, ἰσπανὸς πρεσβύτερος, ὅστις κατεπολέμησε τοὺς Πρι-
 σκίλλιανιστὰς καὶ Πελαγιανοὺς, συνέγραψε δὲ καὶ τὸ ἔργον Hi-
 storiarum adv. Paganos L. VII πρὸς ἀναίρεσιν τῆς κατηγορίας,
 ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐπήνεγκε τὴν ἐξασθένησιν τῆς δυνάμεως
 καὶ δόξης τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ Ἀφρικανὸς Π ο σ σ ί δ ι ο ς,
 ὁ Μά ρ χ ο ς Μ ε ρ κ ά τ' ω ρ καὶ ὁ Ἀκυτανὸς Π ρ ο σ π έ ρ ι ο ς.
 Φίλος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Αὐγουστίνου ἦτο καὶ ὁ ἐπίσκο-
 πος Ῥ ώ μ η ς Λ έ ω ν Α' ὁ μέγας ἐπικληθεὶς (440—461). Ἦδη
 ὡς διάκονος ἦτα τὸ ἐπισημότερον πρόσωπον ἐν Ῥώμῃ, διακε-
 χριμένος καὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῇ ἱκανότητι καὶ ἐπὶ σταθερότητι χα-
 ρακτῆρος, ἰσχυρᾷ θελήσει, συνέσει, φρονήσει καὶ δραστηριότητι.
 Ἰδίως δὲ ἀφ' οὔτου ἀνεδέχθη τὴν ἐπισκοπὴν Ῥώμης, ἀνέπτυξε
 μεγάλην ἐνεργητικότητα. Ὁ Λέων θεωρεῖται ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς
 πνευματικῆς, σχεδὸν παγκοσμίου δυνάμεως τῆς Ῥώμης. Πρῶ-
 τος αὐτὸς ἐστήριξε τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐπὶ τοῦ
 χωρίου τοῦ Ματθαίου ις', 18. «Σὺ εἰ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ
 πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν,» πάντοτε δὲ ἰσχυρίζετο
 ὅτι ἐνήργει ἐν αὐτῷ ὁ Πέτρος, οὗτινος ἦτο δῆθεν διάδοχος. Ἐπε-
 ξέτεινε δὲ τὴν δύναμιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἀφρικανι-
 κῆς ἐκκλησίας καὶ ἠθέλησε νὰ ὑποτάξῃ καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς
 Γαλλίας, ἀλλ' εὔρεν ἀντίσαςιν μεγάλην παρὰ τῷ Ἀρελάτῃ ἐπι-
 σκόπῳ Ἰλαρίῳ. Τῇ προτροπῇ αὐτοῦ ἐξέδωκεν Οὐαλεντινιανὸς ὁ
 Β' νόμον κηρύττοντα τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον ἀνώτατον ἑφορον
 πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ νόμος οὗτος ὁμως οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ δύ-
 σει ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἐν τῇ νεστοριανικῇ ἐριδι ἡ ἐ-
 πιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν Φλαβιανὸν ἔδωκε τὴν λύσιν εἰς τὸ
 ζήτημα περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐν Χαλκη-
 δόνι συνόδου τῷ 451 πρόεδροι ὑπῆρξαν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι αὐ-
 τοῦ. Πανταχοῦ σχεδὸν ἐπεμβαίνων ἐζήτει νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέ-
 λησίν του, νὰ ὑπερασπίζῃ τὰς δοξασίας του καὶ νὰ καταπολεμῇ
 τοὺς ἀντιπάλους του. Ἐπέβαλλε δὲ πανταχοῦ σεβασμὸν καὶ εἰς
 αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους (Ἀττίλας. Γένσεριχ). Τὰ συγγράμματα
 αὐτοῦ συνίστανται ἐξ ὁμιλιῶν καὶ ἐπιστολῶν, εἶναι δὲ γεγραμ-
 μένα μετὰ πολλῆς γλαφυρότητος καὶ δυνάμεως.

Πελαγιοί, Μασσαλιῶται καὶ ἄλλοι δυτικοὶ συγγραφεῖς.

Ὡς συγγραφεῖς ὑπερήσπισαν τὸν πελαγianiσμόν ἐκτὸς τοῦ Πελαγίου ὁ Καιλέστιος καὶ Ἰουλιανὸς ὁ Ἑκλάνου. Καὶ ὁ μὲν Πελάγιος, βρεττανὸς μοναχός, εἰδήμων τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας, καὶ ἰσως μαθητῆς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς, κατέλιπεν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον ἀριθμὸν συγγραμμάτων, ἅτινα ὁμως κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπωλέσθησαν. Τοῦ δὲ Καιλεστίου μόνον ἐν ἔργον ἐσώθη. Ὁμοίως καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπωλέσθησαν. — Ἐκ δὲ τῶν Μασσαλιανῶν διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς ὁ Κασσιανὸς καὶ ὁ ἐκ Λιρίνου Βιγκέντιος. Ὁ Κασσιανὸς κατὰ τὸν Γεννάδιον (c. 61) ἦτο Σκύθης τὸ γένος. Ἀπῆλause τῆς στοιχειώδους παιδείσεως ἐν τινι μοναστηρίῳ τῆς Βηθλεέμ. Διέτριψε δὲ ἐπὶ τινι χρόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ Χρυσόστομῳ, ὅστις ἐχειροτόνησεν αὐτὸν διάκονον. Μετὰ δὲ τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ μετέβη μετὰ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Κωνσταντινουπολιτικοῦ κλήρου πρὸς Ἰννοκέντιον τὸν Α' εἰς Ῥώμην (405). Ἀπὸ δὲ τὸ 415 ἐξελέξατο τὴν Μασσαλίαν τῆς Γαλλίας ὡς μόνιμον αὐτοῦ διατριβὴν, ἰδρύσας ἐνταῦθα δύο μοναστήρια ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ ὀργάνισας αὐτὰ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀνατολικῶν μοναστηρίων. Ἀπέθανε δὲ τῷ 432 ἐν βαθεῖ γήρατι. Ἡ θεολογικὴ αὐτοῦ τάσις εἶναι ἡ τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας. Τὰ σωζόμενα αὐτοῦ συγγράμματα εἶναι πολλὰ τὸν ἀριθμόν. Ὁ δὲ Βιγκέντιος ἦτο μοναχὸς τοῦ μοναστηρίου Λιρίνου. † 450. Οὗτος συνέγραψε τὸ σπουδαῖον ἔργον *Com-
monitorium pro catholicae fidei antiquitate et universalitate*, ἐν ᾧ ὡς ἀνώτατον κῦρος θεωρεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν *quod ubique, semper et ab omnibus creditum est* τοῦτο εἶναι ἀλήθεια τῆς ἐκκλησίας. Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ συγγράμματος τούτου, ἐν ᾧ πιθανῶς ῥητῶς κατεκρίνετο ἡ τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλία, ἀπωλέσθη ἐκτὸς τοῦ ἐπιλόγου αὐτοῦ. — Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν καὶ ἄλλους τινὰς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τοὺς πλείστους ἐκ Γαλλίας, οἵτινες δὲν ἔλαβον μέρος ἐν τῷ ἀγῶνι μεταξὺ Πελαγιανῶν καὶ Αὐγουστινιανῶν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν συμμετέσχον τοῦ ἀγῶνος διὰ συγγραφῶν, δηλ. τὸν Εὐχέριον, ἐπίσκοπον Λουγδούνου, τὸν

Σαλβιανὸν ἱερέα τῆς Μασσαλίας, τὸν Λοῦπον ἐπίσκοπον Τρέχης (Troyes), τὸν Καρχηδόνος Καπρεόλον καὶ τὸν Ἀρελάτης 'Ιλάριον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγένετο ἐπίσκοπος τῷ 429, ἀνέπτυξε μεγάλην δραστηριότητα, ἀπέκρουσε δὲ γενναίως καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκκλησίαν. Ἐπὶ τινος συνόδου εἶχε καθαιρέσει ὁ 'Ιλάριος τὸν ἐπίσκοπον Βεσοντίου Καλλιδόνιον διὰ διαφόρους λόγους. Ὁ Καλλιδόνιος ἐποίησεν ἐκκλησίαν εἰς τὴν Ῥώμην πρὸς Λέοντα τὸν μέγαν. Τότε ἐπορεύθη καὶ ὁ 'Ιλάριος εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ πάπα νὰ μὴ δεχθῇ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ὁ Λέων μὴ ἀκούσας αὐτὸν, συνεχάλεσε σύνοδον, ἵνα ἐξετάσῃ τὸ πρᾶγμα, ἣτις ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ Καλλιδονίου. Ὁ 'Ιλάριος ὁμως ἀντέστη μέχρι τέλους εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Ὁ λαὸς ἐτίμα τὸν 'Ιλάριον καὶ ζῶντα ἔτι ὡς ἅγιον. † 449. Ὡς συγγραφεὺς ὁμως ὑπῆρξεν ἀσήμαντος.

Β'. Ἡ θεολογικὴ φιλολογία.

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος.

Α'. Ἑλληνας.

114.

Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐπὶ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐρίδων.

Engelhardt De Dionys. Areop. Plotinizante. Erlg. 1820. Τοῦ αὐτοῦ De origine scriptorum Areopagitt. Erlg. 1823.

Ἡ ἀκμὴ τῆς θεολογικῆς φιλολογίας παρῆλθε. Πολυμάθειαν ἀποκτῶσιν τινες καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς χρόνοις, τὰ δὲ ἔργα τῶν προηγουμένων πατέρων ἀναγινώσκονται ἐπιμελῶς· ἀλλὰ πνεῦμα καὶ ζωὴ, δημιουργικὴ δύναμις καὶ πρωτότυπος γονιμότης σχεδὸν ἐκλείπουσι. Τὰ αἷτια τῆς πτώσεως ταύτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας ἐξητάσαμεν ἀλλαχοῦ (§ 102). Ἐπειδὴ δὲ ἡ πάλῃ μεταξὺ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκλείπει, διὰ τοῦτο ἡ ἐθνικὴ φιλοσοφία ἀποκτᾷ παρὰ τισιν ἐκ τῶν θεολόγων τούτων μεγαλητέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἢ ἐν ἀρχαιότεροις χρόνοις. Νῦν ἀπαντῶμεν συγγραφεῖς, οἵτινες ἀναμιγνύουσιν ἐντελῶς θεωρίας χριστιανικὰς μετὰ

τῆς ἐθνικῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, θεοσοφίας καὶ μυστικῆς, καὶ ἄλλους, οἵτινες ἐφαρμόζουσι τὰς λογικὰς κατηγορίας τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς παρὰ τῶν πατέρων παραδοθείσης δογματικῆς, πρὸς ὃ ἔργον ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία παρῆχε πλείονα μέσα ἢ ἡ πλατωνικὴ. Διὰ τοῦτο ὁσημέραι προτιμᾶται ἐκείνη ταύτης. Ἦδη Νεμέσιος ὁ Ἑμίσης (περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἀκμάσας), προτιμᾷ φανερώς τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Νεμέσιος κατέλιπε σύγγραμμά τι φιλοσοφικὸν ἅμα καὶ θεολογικόν, περὶ φύσεως ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ὑπερασπίζει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, τὴν σοφίαν, δύναμιν καὶ ἀγαθότητα τῆς θείας προνοίας κατὰ τῶν ἐνστάσεων τῶν ἐθνικῶν, πολεμῶν τούτων τὴν περὶ εἰσαρμένης διδασκαλίαν. Ὁ συγγραφεὺς ἐλέγχει πολλὰς γνώσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φυσιολογίας ἐν γένει. Ἡ δὲ φιλοσοφία του εἶναι ἐκλεκτικὴ. Ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη του πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη δεικνύεται ἐν τῇ τῶν ἰδεῶν του ἀναπτύξει καὶ διατάξει καὶ ἐν τῇ παραδοχῇ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ. Τὴν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν δογματικὴν παραδέχεται μὲν καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἀλλ' ἐν τισιν ἀποκλίνει αὐτῆς, ἀσπαζόμενος τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, τὴν προὑπαρξιν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν τελείαν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, μηδεμίαν ἐπιδλαβὴ ἐπιρροὴν ἀναγνωρίζων ἐπ' αὐτῆς ἐκ τῆς ἀμαρτίας. Τὸναντίον Αἰνείας ὁ Γαζαῖος καὶ ὁ Μιτυλήνης ἐπίσκοπος Ζαχαρίας εἶναι πιστοὶ τοῦ Πλάτωνος ὁπαδοί. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἦτο μαθητὴς τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἱεροκλέους, ῥήτωρ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ († 484), συνέγραψε δὲ κατὰ τὸν τοῦ Πλάτωνος τρόπον διάλογον Θεόφραστος περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ὑπερήσπισε τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν. Ὁ δὲ Ζαχαρίας ἦτο συνήγορος ἐν Βηρυτῶ τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐγένετο Μιτυλήνης ἐπίσκοπος († 553), ἔγραψε δὲ ὑπὸ τὸν τίτλον Ἀμμώνιος διάλογον κατὰ τὸ τοῦ Πλάτωνος παράδειγμα, «ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος, ἀλλὰ δημιουργήμα αὐτοῦ τυγχάνει.» Ἐγγράψε δὲ καὶ κατὰ τῶν δύο ἀρχῶν τῶν Μανιχαίων. Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐπεκράτησεν ὀριστικῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ Ἰωάννου Φιλόπρονος. Ἦτο δ' οὗτος διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. † μετὰ τὸ 518. Ἄν καὶ προελθὼν ἐκ τῆς νεοπλατωνι-

κῆς σχολῆς, ἡσπάσθη ὁμως ὀριστικῶς τὴν ἀριστοτελικήν. παρέσχε δὲ αὐτῇ διὰ τῆς φήμης του τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπιχράτησιν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Συνέγραψε δὲ πολλὰς ἐρμηνείας εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, οὕτινος τὰς λογικὰς κατηγορίας ἐρῆρμωσε καὶ ἐπὶ τῆς θεολογίας. Οὕτω κατήντησεν εἰς τὸν Τριθεϊσμόν, διὸ κατεκρίθη ὑπὸ τῆς Ε΄ οἰκουμενικῆς συνόδου (τῷ 553). Ἦρνεῖτο δὲ ἐκ φιλοσοφικῶν λόγων καὶ τὴν περὶ ἀναστάσεως διδασκαλίαν, παράδεχόμενος, ὅτι θέλει δημιουργηθῇ νέος κόσμος καὶ νέα σώματα θελοῦσι πλασθῇ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως. Ἀνῆκει δὲ ὁ Φιλόπονος εἰς τοὺς μονοφυσίτας. Μεθ' ὅλα ὁμως ταῦτα τὰ φιλοσοφικά αὐτοῦ συγγράμματα ἀπῆλθον μεγάλης τιμῆς καὶ ἐχρησίμευον τοῦ λοιποῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ὁδηγὸς εἰς τὴν τῆς φιλοσοφίας σπουδὴν. Συνέγραψε δὲ καὶ τινὰ θεολογικὰ ἔργα. Τὸν νεοπλατωνικὸν μυστικισμόν συνδυασμένον μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῖς φερομένοις ὑπὸ τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (Πραξ. ιγ', 34). Τὰ συγγράμματα ταῦτα ἀναφαίνονται τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος, μετὰ μικρὰν δὲ ἀντιλογίαν ἐθεωρήθησαν ὡς γνήσια τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα, καὶ ἐχρησίμευσαν ἔκτοτε ὡς ἡ βάση τοῦ μεσαιωνικοῦ μυστικισμοῦ ἐν τε τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει. Ἡ πρώτη μνεία αὐτῶν ἐγένετο ἐπὶ τινος συνδιαλέξεως τῶν μονοφυσιτῶν Σευηριανῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 533, καθ' ἣν οἱ πρῶτοι ἐπεκαλέσθησαν αὐτὰ, ὁ δὲ μητροπολίτης Ἐφέσου Ὑπάτιος ὁ τῶν ὀρθοδόξων προϊστάμενος ἡμρισητήσεν τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν διὰ σπουδαίων λόγων. Τὰ συγγράμματα ταῦτα προϋποθέτουσιν ἐν τε τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῇ λατρείᾳ τοσοῦτον μεταγενεστέρας ἀναπτύξεις, ὥστε δὲν δύναται κατὰ τοὺς κριτικοὺς νὰ συνεγράφησαν πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἐμφανίσεώς των. Ἀλλ' ἐν ὅλῃ ταύτῃ τῇ ἐποχῇ δὲν γνωρίζομεν οὐδὲν πρόσωπον, τὸ ὅποιον ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς συγγραφεὰ αὐτῶν. Ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ διὰ πομπῶδους ὕφους νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι κάτοχος τῶν ἀληθῶν μυστηρίων. Ἐαυτὸν δὲ παριστᾷ ὡς εἰς τὰ μυστήρια ταῦτα μεμυημένον, προτρέπει δὲ καὶ τοῦ λοιποῦ νὰ μένῃσι κεκρυμμένα ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Μεταξὺ τῶν ἀμυήτων κατα-

λέγει πάντας ἐκείνους, οἵτινες ἐπιδιώκουσι τὸ ἀδύνατον, νὰ γνωρίσωσι δηλ. τὸν Θεὸν τὸν ἐν τῷ γνόφῳ κεκρυμμένον. Πᾶσαι αἱ ἔννοιαι ἀναφέρονται εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἴσταται ὑπεράνω καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶναι (εἶναι ὑπερούσιος), διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποβάλῃ τις πάσας τὰς ἐννοίας, ἵνα εἰσδύσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ δημιουργίᾳ δὲν ἀπεκάλυψεν ἑαυτὸν ὁ Θεός, ἀλλ' ἀπέκρυψεν. Ἴνα λοιπὸν προσεγγίσῃ τις αὐτῷ, πρέπει νὰ ἐπιλάβῃται τελείως τοῦ κόσμου καὶ ἑαυτοῦ, καὶ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν γνόφον τῆς θείας ἀγνωσίας. Καθὼς δὲ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ οὕτω εἶναι ἀδιάφορος αὐτῷ καὶ ἡ πρακτικὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἥ τε ἐν λόγοις καὶ ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς. Δὲν ἀποκρούει μὲν ῥητῶς πάντα ταῦτα, ἀλλὰ δι' αὐτὸν εἶναι ἐξωτερικά τινα καὶ κατώτερα, τὰ ὅποια εἶναι μὴδὲν ἀπέναντι τῆς κατ' αὐτὸν μυστικῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς διὰ τῆς ἐκστάσεως ἀμέσου ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ὁ συγγραφεὺς διακρίνει θεολογίαν καταφατικὴν, ἥτις περιορίζεται εἰς τὰ σύμβολα καὶ τὰς παραδεδεγμένας περὶ Θεοῦ ἐννοίας, καὶ θεολογίαν ἀποφατικὴν, ἥτις ἀποβάλλουσα τὸ συμβολικὸν περικάλλυμα καὶ ὑπεράνω τῶν κοινῶν ἐννοιῶν αἰωρουμένη, ὑφύθεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς καθαρᾶς ἰδέας. Εἰς τὴν φανεράν παράδοσιν ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ ἀντιτάσσει μυστικὴν τινα παράδοσιν, ἥτις δὲν μεταδίδεται διὰ τῆς κοινῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ δι' ἀποκρύφου τινὸς καὶ μυστικῆς διδασκαλίας, τῆς μυήσεως, ἃν καὶ ἐπὶ τέλους τὸ πᾶν συνίσταται εἰς τὴν ὠψηλότεραν κατανόησιν τῶν συμβόλων καὶ τῶν κοινῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν. Μόνον διὰ τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ παντὸς ὄντος καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ, διὰ τῆς ἐκστάσεως, ἥτις ἐξερχομένη ἀφ' ἑαυτῆς εἰσδύει εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, φθάνει τις εἰς τὴν μυστικὴν ἐνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ καθὼς ἡ ἀγάπη ἡμῶν εἶναι ἐκστατική, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγάπη εἶναι ἐκστατική. Ἡ ἀγάπη αὐτοῦ δὲν ὑπέφερε νὰ μένῃ ἐν ἑαυτῇ. Διὰ τοῦτο ὁ ὑπεράνω ὢν τοῦ εἶναι προέβαλεν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι, αἱ δὲ ἀντιθέσεις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, αἱ ἐν αὐτῷ ἠνωμέναι καὶ ὡς τοιαῦται ἀγαθαὶ οὔσαι, καὶ μάλιστα ὑπεράγαθοι, ἐτέθησαν διὰ τῆς ἀπορροίας των ἐν τῇ διαφορᾷ αὐτῶν. Ἡ βαθμιαίως προχωροῦσα ἀπόρροια τῶν ὄντων σχηματίζει κατὰ πρῶτον τὴν οὐράνιον ἱεραρχίαν, εἰς αὐτὴν δὲ ἐπισυνάπτεται ὡς ἀνάλογος ἀπεικόνισις

ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Ἡ τελειότης δὲ τῶν ἀπορροϊῶν ἀποτελεῖ βαθμιαίαν τινὰ κατὰ τὴν τάξιν τῆς προελεύσεως ἀκολουθίαν. Διὰ τοῦτο εἶναι πᾶσαι ἐν τῇ τάσει αὐτῶν πρὸς ἑνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ προσδεδεμέναι ἐν τῇ τάξει ταύτῃ. Μόνον διὰ τῆς ἀμέσως ἀνωτέρας δύναται ἡ κατωτέρα τάξις νὰ ὑψωθῇ, ἵνα διέλθῃ πάντας τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ οὐρανίου ἱεραρχίας (ἐπίκλησις τῶν ἀγίων καὶ τῶν ἀγγέλων). Ἐκαστον μέλος τῆς ἀλύσου ταύτης δύναται νὰ ἔχῃ μέρος ἐν τῷ Θεῷ κατὰ τὸ μέτρον τῆς τελειότητος, ἥτις μετεδόθη αὐτῷ διὰ τῆς ἀπορροίας. Τὰ πάντα μετέχουσι τοῦ θείου ἐν τῇ τάξει αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνώταται βαθμίδες οὐχὶ κατὰ τελειότατον τρόπον, διότι μόνον τῷ Θεῷ ἀνήκει ἡ πλήρης ἀπόλαυσις ἑαυτοῦ. Αὗται εἶναι αἱ κυριώτεραι ἰδέαι τοῦ συστήματος τῶν συγγραμμάτων τούτων. Ἐκθέτει δὲ ὁ συγγραφεὺς τὸ σύστημά του ἐν τοῖς ἐπομένοις ἔργοις. 1) Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας. Διὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἀπορροϊῶν διηρέθη αὕτη εἰς τρεῖς τριαδικὰς διακοσμήσεις. Τῇ πρώτῃ (τῇ περὶ τὸν Θεὸν οὐσῃ αἰεὶ) ἀνήκουσιν οἱ θρόνοι, τὰ Χερουβὶμ καὶ τὰ Σεραφίμ, τῇ δευτέρᾳ αἱ ἐξουσίαι, αἱ κυριότητες καὶ αἱ δυνάμεις, τῇ δὲ τρίτῃ αἱ ἀρχαί, οἱ ἀρχάγγελοι καὶ οἱ ἄγγελοι. 2) Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, ἥτις εἶναι ἀπεικόνισις τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας. Ὅπως ἐκεῖ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ κατωτέρα βαθμὶς μόνον διὰ τῆς ἀμέσως ἀνωτέρας δύναται νὰ φθάσῃ εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐκεῖ τὸ μέσον εἶναι ἀπλοῦν καὶ πνευματικόν, ἐνταῦθα δὲ διὰ μυστηρίων καὶ συμβόλων. Αἱ δὲ τριαδικαὶ διακοσμήσεις εἶναι ἐνταῦθα λαὸς καὶ κληρὸς, καὶ εἰς ἐκεῖνον μὲν ἀνήκουσιν οἱ κατηχούμενοι, οἱ βεβαπτισμένοι καὶ οἱ μοναχοί, εἰς τοῦτον δὲ οἱ διάκονοι, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἐπίσκοποι. Οἱ κατηχούμενοι καθαρίζονται ἔτι, μήπω τῆς κοινωνίας ἡξιωμένοι, οἱ βεβαπτισμένοι τυγχάνουσι τῆς θεωρίας, οἱ μοναχοὶ μετέχουσιν ἤδη τῶν ἀνωτέρων μυήσεων. Οἱ διάκονοι καθαίρουσιν, οἱ ἱερεῖς φωτίζουν, οἱ ἱεράρχαι παρέχουσι τὰς μυήσεις. 3) Περὶ θείων ὀνομάτων. 4) Περὶ μυστικῆς θεολογίας. 5) Δώδεκα ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν μοναχὸν (θεραπευτὴν) Γάϊον, τὸν ἐπίσκοπον Πολύκαρπον, τὸν ἐπίσκοπον Τίτον, τὸν θεολόγον καὶ εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην. Ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος τὰ συγγράμματα ταῦτα, ὡς ἐρ-

ρέθη ἀνωτέρω, ἐθεωροῦντο γνήσια Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἔργα. Οἱ νεώτεροι ὁμῶς διαμαρτυρόμενοι, καθολικοὶ καὶ ὀρθόδοξοι θεολόγοι ἐκτὸς σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων ἕνεκα διαφορῶν ἱστορικῶν καὶ χρονολογικῶν δυσχερειῶν ἐν αὐτοῖς ἀπαντωσῶν, παραδέχονται, ὅτι ἐγράφησαν κατὰ-τὰ τέλη τοῦ Ε' ἢ ἀρχὰς τοῦ Σ' αἰῶνος ὑπὸ συγγραφέως ἀναλαβόντος ψευδῶς τὸ τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὄνομα, ἵνα δώσῃ μείζον κῦρος εἰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Οἱ κυριώτεροι κατὰ τῆς αὐθεντίας καὶ γνησιότητος αὐτῶν λόγοι εἶναι οἱ ἑξῆς. 1) Οὔτε ὁ Εὐσέβιος, οὔτε ὁ Ἱερώνυμος, οὔτε ἄλλος τις τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων μνημονεύει τῶν συγγραμμάτων τούτων πρὸ τοῦ Σ' αἰῶνος. 2) Ἐν αὐτοῖς ἀποκροῦνται αἱ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀναφανέσαι αἱρέσεις τῶν Νεστοριανῶν, Εὐτυχιανῶν καὶ ἀνθρωπομορφιτῶν. 3) Ὁμιλοῦσι περὶ Τριάδος, περὶ μυστηρίων, περὶ κατηχουμένων, περὶ μετανοούντων, περὶ μοναχῶν, ὅπως ἤθελε λαλήσει συγγραφεὺς τις μόλις τοῦ Δ' αἰῶνος. 4) Ἡ ἐκκλησία φαίνεται ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀκμῇ εὐρισκομένη, οὐχὶ δὲ καὶ διωκομένη. 5) Τὸ σύγγραμμα περὶ τῶν θείων ὀνομάτων ἀφισροῦται τῷ Τιμοθέῳ τῷ μαθητῇ τοῦ Παύλου, ἐν ᾧ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἀναφέρεται ἐπιστολὴ τις τοῦ Ἱγνατίου, ὅστις ἔγραψε τὰς ἐπιστολάς του πολλὸν χρόνον, ἀφοῦ εἶχεν ἀποθάναι ὁ Τιμόθεος. 6) Προσάγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Ἱγνατίου, τὴν γραφείσαν μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἱγνατίου ἐπὶ Τραϊανοῦ, ἐνῷ ὁ Διονύσιος ἀπέθανεν ἐπὶ Δομιτιανοῦ. Ἐκ τῶν ἡμετέρων δὲν ἀποδέχονται τὴν γνησιότητα ὁ Μελέτιος, ὁ Βενδόττης, ὁ Εὐγένιος, ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὁ Νικόλαος Λογάδης, ὁ Φαρμακίδης καὶ ἄλλοι, ἐζήτησαν δὲ νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐτὴν μόνοι ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Κοντογόνης (Πατρολ. Α', 147).

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἤχμασαν καὶ οἱ ἑξῆς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ὡς ἐξηγηταὶ ὁ Ἀδριανὸς, ὁ γράψας Εἰσαγωγὴν τῆς θείας Γραφῆς, εἰδὸς τι ἐρμηνευτικῆς, Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, σοφιστὴς καὶ ῥήτωρ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Α' (518—529), ὁ καταλιπὼν ἐρμηνείας εἰς τὴν ὀκτάτευχον καὶ εἰς τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, καὶ ὁ Κασαρείας τῆς Καππαδοκίας Ἀνδρέας ὁ ἐρμηνεύσας τὴν ἀποκάλυψιν. Αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν ἀν-

δρῶν τούτων δὲν ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν, εἶναι δὲ ἐξηγμέναι ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. Περὶ δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἡσχολήθησαν ὁ ἐκ Κυζήκου Γελάσιος, ὅστις εὐρὼν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ἐν μέρει ἐφθαρμένον χειρόγραφον τοῦ πρώην ἐπισκόπου Δαλματίου (430) μετὰ πλαστῶν πρακτικῶν τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ἐκ τούτου καὶ ἄλλων πηγῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς εἰρημένης συνόδου, καὶ ὁ Φιλοστόργιος, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἑρμείας Σωζόμενος καὶ ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἐρρέθησαν τὰ δέοντα (Πρὸλ. Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἐκκλ. ἱστορίαν § 7). Ἄλλοι συγγραφεῖς ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι Κοσμάς ὁ Ἰνδικόπλευστης (540), ὁ συγγράψας Τοπογραφίαν χριστιανικὴν, ἔργον σπουδαῖον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν στατιστικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων, ὁ Ἀγαπητὸς, διάκονος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' διδάσκαλος, ὅστις ἔγραψε τῷ 527 χάριν τούτου βιβλίον περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ χριστιανοῦ ἡγεμόνος, ὁ Ἰωάννης Σχολαστικός, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος, πρότερον συνήγορος ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶτα δὲ πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τέλος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, συγγράψας ἀρμονίαν τῶν κανόνων, ἔργον, τὸ ὁποῖον ἔπειτα συνεπλήρωσε, προσθεὶς καὶ τοὺς σχετικοὺς πολιτικούς νόμους ἐκ τῶν νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ (564), καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπίσκοπος Ταφάρης ἐν Ἀραβίᾳ († 552), ὁ γράψας διάλογον πρὸς τινα Ἰουδαῖον.

115.

Οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 560—700.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπισημότερος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ὁ γενναῖος ὁμολογητὴς καὶ μάρτυς τῆς μονοθελητικῆς ὀρθοδοξίας Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς, ὅστις δι' ἀναμίξεως ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς μετὰ ἀρεοπαγιστικῆς μυστικῆς θεολογίας ἐπλασεν ἰδιότυπόν τι θεολογικὸν καὶ φιλοσοφικὸν σύστημα. Κατήγετο δὲ ἀπὸ εὐγενοῦς τινος οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐξ ἀπορρήτων γραμματεῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Ἡ

εὐνοια τοῦ μονοθελητισμοῦ παρὰ τῇ αὐτῇ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλίπη τὴν ὑψηλὴν ταύτην θέσιν. Ἀπεχώρησε δὲ εἰς τὸ μοναστήριον Χρυσόπολις πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἡ παιδεία αὐτοῦ καὶ ἡ εὐσέβεια ὕψωσαν αὐτὸν εἰς τὸ τοῦ ἡγουμένου ἀξίωμα. Ἐν ταῖς μονοθελητικαῖς ἐρίσι, καθ' ἃς εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ῥώμην, ἐπολέμησε τοὺς μονοθελήτας γενναίως, δι' ὃ ἐπὶ Κωνσταντος τοῦ Β' τοῦ τὸν τύπον ἐκδόντος ὑπέστη μυρίας κακώσεις, καὶ τέλος ἐξορισθεὶς ἀπέθανεν ὡς ἐννενηκοντούτης γέρων τῷ 662. Ὁ Μάξιμος εἶναι ἴσως τὸ ἐπιστημότερον πρόσωπον τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ὑπὸ τε ἡθικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἑποψίν θεωρούμενος. Πάντοτε ὁμως φέρει τὴν γενικὴν ἑλλειψίν τῆς ἐποχῆς του, τὴν ὑπέρμετρον καὶ τυφλὴν προσκόλλησιν εἰς τὸ κῦρος τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀρχαιοτέρων. Ἰδίως ἐν τῇ θεολογίᾳ ἀκολουθεῖ τοὺς ἐκ Καππαδοκίας μεγάλους πατέρας καὶ πρὸ πάντων Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἡ δὲ διαλεκτικὴ αὐτοῦ ἱκανότης καὶ εὐστροφία ἐμορφώθη ἐν τῇ τοῦ Ἀριστοτέλους σπουδῇ, ἐν ᾗ ἡ εὐφάνταστος αὐτοῦ φύσις καὶ ἡ βαθύτης τοῦ αἰσθήματός του, τὰ ὅποια εἶχον προορίσει αὐτὸν νὰ ἀποβῇ μυστικὸς, εὖρον ἄφθονον τροφὴν ἐν τοῖς τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμμασιν, ἅτινα καὶ ἠρμήνευσε. Καὶ ὁμως ἐν τισιν ἀποκλίνει ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἰδεῶν. Οὕτω τὴν ἄμεσον ἑνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ θεωρεῖ ὡς τι ἀδύνατον ἐν τῷ ἐπιγείῳ τούτῳ βίῳ. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ βραχυτέρα ὁδὸς πρὸς αὐτὸν, δὲν εἶναι δὲ αὕτη ἀπλῶς παθητικὴ τις κατάστασις, οὐδὲ ἀντιφάσκει πρὸς τὴν γνῶσιν, ἀλλ' εἶναι ἐν μετ' αὐτῆς. Τὰ συγγράμματα τοῦ Μαξίμου εἶναι πολλὰ, πλείονα τῶν 50, τὰ πλεῖστα συγγραφέντα κατὰ τὰς μονοθελητικὰς ἐριδας. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐξήγησε διὰ σχολίων καὶ ἐρμηνειῶν. Ἀσκητικοῦ δὲ μυστικοῦ περιχομένου εἶναι τὰ περὶ ἀγάπης καὶ ἄλλων ἀντικειμένων κεφάλαια αὐτοῦ καὶ ἡ μυσταγωγία αὐτοῦ. Τῆς δὲ εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων ἐρμηνείας μόνον ὀλίγα λείψανα σώζονται. Ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ εἶναι ὅλως αὐθαίρετος. Ὁ Μάξιμος ἐξέτεινε τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν οὐ μόνον εἰς τὴν Γραφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πατέρας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ἄλλοι συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ ἱστορικός Εὐάγριος (Πρβλ. καὶ § 7), ὁ Ἰωάννης Μόσχος, μοναχὸς ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅστις μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Σωφρονίου τοῦ μετὰ ταῦτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων περιηγηθεὶς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν ἀνατολὴν, καὶ ἐξετάσας πανταχοῦ τὸν βίον τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν, ἐξέθηκε τὰς περὶ αὐτῶν παρατηρήσεις καὶ πληροφορίας τοῦ ἐν τῷ Λειμωναρίῳ ἢ νέῳ Παραδείσῳ, ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, ἡγούμενος ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ († 606), ὁ γράψας ὑπὸ τὸν τίτλον Κλίμαξ ὁδηγίαν εἰς τὴν τελειότητα τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἥτις μετὰ ταῦτα ἀπέβη τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν, Ἰωάννης ὁ νηστευτῆς, ὁ ἐπικληθεὶς οὕτω ἕνεκα τῶν αὐστηροτάτων αὐτοῦ νηστειῶν, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πρῶτος λαβὼν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὅστις ἡσυχολήθη ἰδίως εἰς τὸ κανονικὸν δίκαιον, ἐμετρίασε τὴν αὐστηρότητα τῶν περὶ μετανοίας ἀρχαιοτέρων κανόνων, ὧν ἐποίησε συλλογὴν καὶ ἔγραψε περὶ ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας, οἱ κατὰ διαφορῶν αἵρετικῶν γράψαντες Λεόντιος, μοναχὸς τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Ἱεροσολύμοις (ἀρχ. τοῦ Ζ' αἰῶνος), Λεόντιος ὁ ἐπίσκοπος Νικοπόλεως, Θεόδωρος ὁ ἡγούμενος τῆς Λαύρας ἐν Ἑλίμ τῆς Παλαιστίνης, Ἀναστασιος ὁ Σιναΐτης καὶ οἱ ἐξηγηταὶ Ἡσύχιος καὶ Ὀλυμπιόδωρος.

116.

Οἱ ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων ἀκμάσαντες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς (700—860).

Leustroem, De expositione fidei autore J. Damasc. Upsal. 1839. Ritter, Geschichte der christl. Philosophie II, 553. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἄριστα ἐξέδωκεν ὁ Le Quien. Par. 1712 μετὰ βιογραφίας.

Ὁ Η' αἰὼν εἶναι πτωχότερος ὥς πρὸς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς πάσης ἄλλης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαίωνος καὶ δύναται κατὰ τινὰ τρόπον νὰ χαρακτηρισθῇ ὥς ὁ σκοτεινὸς αἰὼν αὐτοῦ (Saeculum obscurum). Ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα ἀναφαί-

νονται μόνον τρεῖς θεολόγοι, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, Θεόδωρος ὁ Ἀβούκαρος καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, οἵτινες ὁμως εἶναι πάντοτε ἱκανῶς ἐπίσημοι, ἵνα μαρτυρήσωσιν, ὅτι ἡ ἐποχὴ αὐτῶν μόνον ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς προηγουμένους καὶ ἐπομένους αἰῶνας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, οὐχὶ ὁμως καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς ὅ,τι ἐν τῇ δύσει ἐκλήθη *Saeculum obscurum* δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τοιαύτη ἐποχὴ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ἐγεννήθη περὶ τὸ τέλος τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐν Δαμασκῷ, ὅπου ὁ πατὴρ αὐτοῦ Σέργιος κατεῖχε σπουδαῖον πολιτικὸν ἀξίωμα ἐπὶ τοῦ Καλίου Ἀβδούλ Μηλίχ. Διὰ τοῦ ἐξ Ἰταλίας μοναχοῦ Κοσμᾶ, τὸν ὁποῖον ὁ Σέργιος εἶχεν ἀπολυτρώσει ἀπὸ τῆς δουλείας, ἔλαβε βάσιμον θεολογικὴν παιδείαν. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ἔλαβε τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐξέδωκε Λέων ὁ Ἰσαυρος τὸ κατὰ τῶν εἰκόνων διάταγμα αὐτοῦ. Ὁ Δαμασκηνός τότε εὐρισκόμενος ἐκτὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ μηδὲν τὴν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος φοβούμενος, ἐπολέμησε διὰ τῶν συγγραμμάτων του σφοδρῶς αὐτόν, ἐξηκολούθησε δὲ τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου καὶ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε'. Βραδύτερον εὐρίσκομεν τὸν Δαμασκηνὸν μοναχὸν καὶ ἱερέα ἐν τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Σάββα, ὅπου περὶ τὸ 760 ἀπέθανεν. Ἐνῷ δὲ οἱ θαυμασταὶ αὐτοῦ διὰ τὴν γλαφυρότητα τοῦ ὕφους του ἀπεκάλουν αὐτὸν χρυσορροάν, ὠνόμαζον αὐτόν οἱ ἐχθροὶ τῶν εἰκόνων Μανσοῦρ, δηλ. φίλον τῶν Σαρακηνῶν καὶ προδότην τῆς πατρίδος. Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα κατὰ διαφόρους παραδόσεις ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωακείμ. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀπῆλαιον πάντοτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ μεγάλης ὑπολήψεως, καὶ αὕτη δὲ ἡ λατινικὴ ἐξετίμησεν αὐτά. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον, ὁπερ ἐτίμησεν αὐτόν καὶ ἐδόξασε, καὶ τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ἔκτοτε ὡς ἡ βάσις τῆς δογματικῆς θεολογίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, εἶναι ἡ Πηγὴ γνώσεως, ἣτις διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, 1) κεφάλαια φιλοσοφικά, 2) περὶ αἱρέσεων, 3) ἐκδοσίς ἀκριβοῦς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τὸ πρῶτον μέρος ἀποτελεῖ τὴν διαλεκτικὴν, τὸ δεύτερον τὴν ἱστορικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ τρίτον. Ἐκτεῖνο δηλ. περιέχει ἐξήγησιν λέξεων καὶ ἐννοιῶν κατὰ τοὺς ἐκ-

κλησιαστικούς πατέρας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς. Τὸ δὲ δεύτερον περιέχει ἀτελῆ τινα ἐκθεσιν πασῶν τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀναφανεισῶν αἰρέσεων, χωρὶς νὰ εἰσέρχηται εἰς ἐξέλεγχιν καὶ ἀναίρεσιν αὐτῶν, ἀκολουθεῖ δὲ ἡ ἐκθεσις σχεδὸν κατὰ λέξιν τὸν Ἐπιφάνιον. Τὸ δὲ τρίτον μέρος εἶναι ἡ πρώτη πλήρης καὶ συστηματικῶς διηρημένη ἐκθεσις τῆς διδασκαλίας ἡ πίστεως τῆς ἐκκλησίας, ἣτις ὅμως πάντοτε στερεῖται ἐσωτερικῆς, ὀργανικῆς καὶ αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐνότητος. Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὀλίγας εὐρίσκομεν αὐτοτελεῖς ἐρεῦνας καὶ σχέψεις, εἶναι δὲ μᾶλλον τὸ ἔργον ἀπλῆ ἐν τάξει τινὶ συμπάρθεσις τῶν γνωμῶν τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων καὶ τῶν δογματικῶν αποφάσεων τῶν συνόδων. Τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων παραλαμβάνει ἀπὸ τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὸ βιβλίον τοῦ ἀποτελεῖ τὴν περιληπτικὴν συμπλήρωσιν τῆς δογματικῆς ἀναπτύξεως ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὑπὲρ τὴν ὁποίαν ἕκτοτε οὐσιωδῶς σχεδὸν δὲν προέβη. Καὶ αὕτη δὲ ἡ λατινικὴ ἐκκλησία ἐτίμησε μεγάλως τὸ ἔργον τοῦτο. Ἦδη ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐπωφελήθησαν ἐξ αὐτοῦ ἐν λατινικῇ μεταφράσει, ἐθεώρουν δὲ τὸν συγγραφέα ὡς τὸν πατέρα τῆς σχολαστικῆς καὶ τὸν Λομβάρδον τῶν Ἑλλήνων. Ἐκτὸς τοῦ ἔργου τούτου συνέγραψεν ὁ Δαμασκηνὸς τρεῖς ἀπολογητικούς λόγους πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς εἰκόνας, κατὰ Μανιχαίων (ἢ Παυλικιανῶν) διάλογον, διάλεξιν χριστιανοῦ καὶ Σαρακηνοῦ, περὶ Τριάδος, περὶ ἀγίων νηστειῶν, τὸν κανόνα τοῦ Πάσχα, περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων, ἱερὰ παράλληλα (εἶδος θεολογικοῦ λεξικοῦ), ὕμνους καὶ ἄλλα τινά. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ θρησκευτικόν τι μυθιστόρημα ὁ Βαρλαάμ (μοναχὸς) καὶ ὁ Ἰωσαφάτ (Ἰνδὸς πρίγκηψ ἐπιστρέφων μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν). Ὁ δὲ Θεόδωρος Ἀβούκαρας (Ἀβδηλ. πατὴρ ἢ ἐπίσκοπος Καρᾶς ἢ Καρρῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ) ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Δαμασκηνοῦ, εὐφυὲς καὶ γόνιμος πολεμικὸς θεολόγος, ὅστις κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Η' αἰῶνος συνέγραψεν ἐν ἑλληνικῇ καὶ ἀραβικῇ γλώσσῃ κατὰ Ἰουδαίων, Μωαμεθανῶν, Νεσοριανῶν καὶ Ἰακωβιτῶν πληθύν συγγραμμάτων, ἐπραγματεύθη δὲ καὶ περὶ πολλῶν δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀντικειμένων ἐν ἰδίαις συγγραφαῖς. Ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ κατὰ τῶν

Μωαμεθανῶν θεωρεῖται ὡς ἡ σχετικῶς ἀρίστη παντὸς ὅ,τι τότε ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία προσήνεγκεν. Ὁ δὲ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης († 826) κατήγετο ἀπὸ εὐγενοῦς τινος οἰκογενείας, ἐγένετο δὲ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου, τοῦ περιφήμου πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναστηρίου, καὶ πρεσβύτερος ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου. Ἡ ἐν αὐτῷ μεγάλη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς θελήσεως δύναμις, ἡ σταθερότης τοῦ χαρακτῆρός του καὶ δραστηριότης καὶ ἡ παιδεία αὐτοῦ ἀνέδειξαν αὐτὸν ἓνα τῶν ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του. Ὁ βίος αὐτοῦ ὑπῆρξε πλήρης ἀγώνων ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς πίστεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ ς', ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης, ἀποβάλλων ἄνευ αἰτίας τὴν ἑαυτοῦ νόμιμον σύζυγον καὶ καταπατῶν τοὺς ἐκκλησιαστικούς νόμους, ἠθέλησε νὰ νυμφευθῇ εὐγενῇ τινι τῆς αὐλῆς κυρίαν Θεοδότην, ὕψωσε σφοδρὰν κατ' αὐτοῦ διαμαρτύρησιν ὁ Θεόδωρος, καίπερ συγγενῆς ὢν τῆς νέας αὐτοκρατείας. Μετὰ δὲ τὴν τέλεισιν τοῦ παρανόμου γάμου διέκοψε τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν πατριάρχην Ταρασίον τὸν ἀνεχθέντα τὸν παράνομον ἐκεῖνον γάμον καὶ μὴ τιμωρήσαντα τὸν τελέσαντα αὐτὸν κληρικὸν Ἰωσήφ. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ φήμη τοῦ ἀνδρός, ὥστε οὐ μόνον μέγα μέρος τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι ἐπίσκοποι ἐκηρύχθησαν μετ' αὐτοῦ κατὰ τοῦ πατριάρχου. Εἰς μάτην ἀπέβησαν πᾶσαι αἱ πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις, παρακλήσεις, κολακεῖαι καὶ ἀπειλαί. Εἰς μάτην αὕτῃ ἡ συγγενὴς του νέα αὐτοκρατεία ἐζήτησε νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ ἀποστῇ τοῦ κατὰ τοῦ γάμου αὐτῆς πολέμου. Καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ λόγῳ τοῦ ὅτι ἐμελλε νὰ μεταχειρισθῇ τὰ λουτρά, ἦλθε παρὰ τὸ Στούδιον. Τότε ἀφῆκε πλέον αὐτὸν ἡ ὑπομονή. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Στουδίου ἐδιώχθησαν, ὁ δὲ Θεόδωρος ῥαβδισθεὶς, ἐστάλη εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀφ' ἧς ἀνεκλήθη βραδύτερον διὰ τῆς Εἰρήνης. Ἐν βραχεὶ δὲ διαστήματι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ ἠῤῥξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν τοῦ Στουδίου μοναχῶν ἀπὸ δώδεκα εἰς χιλίους, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μελῶν τῶν ἐπισημοτέρων οἰκων τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ κράτους. Ὅτε ὁ πατριάρχης Ταρασίος ἀπέθανεν (806), ἡ τοῦ Θεοδώρου φήμη ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος δὲν ἠδύνατο νὰ παραβλέψῃ αὐτόν. Μετὰ πονηρίας

δὲ ἐσκέφθη νὰ ἐρωτήσῃ αὐτὸν τοῦτον, τίνα θεωρεῖ ἄξιον διάδο-
 χον τοῦ Ταρσίου. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἀδύνατον νὰ εἴπῃ ἑαυτόν.
 Ὁ Θεόδωρος οὐδένα ὠνόμασεν, ἀπήτησαν ὁμως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ
 3 κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου ἐλευθέραν
 ἐκλογὴν, ἥτις ἀναμφιβόλως ἤθελε πέσει ἐπ' αὐτόν. Πλὴν τοῦτο
 δὲν ἀπεδέχθη ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ὥρισε πατριάρχην αὐθαιρέ-
 τως τὸν ἰδιαίτερον γραμματέα του Νικηφόρον. Ὁ εὐθύς μετὰ
 τὴν πτώσιν τοῦ Κωνσταντίνου διωχθεὶς κληρικὸς Ἰωσήφ ὁ τε-
 λήσας τὸν παράνομον γάμον, εἶχεν ἐλκύσει ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ
 νέου αὐτοκράτορος τὴν εὐνοίαν, ὁ δὲ νέος πατριάρχης ἐδέχθη
 νὰ παραδεχθῇ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν κληρὸν του. Ἀλλὰ πάλιν ὁ
 αὐστηρὸς Θεόδωρος διεμαρτυρήθη, καὶ ἀφοῦ δὲ σύνοδος τις ἐ-
 πεκύρωσε τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ, ἐξηκολούθησεν ὁ Θεόδωρος νὰ
 ἐπιμένῃ ἐν τῇ διαμαρτυρήσει αὐτοῦ, διακόψας τὴν ἐκκλησιαστι-
 κὴν κοινωνίαν πρὸς τὸν πατριάρχην. Διὰ τοῦτο ὁμως ἐξωρίσθη
 πάλιν, ἀνεκλήθη δ' ἔπειτα ἐκ τῆς ἐξορίας ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ῥαγ-
 καδέ. Ἐκτοτε ὁ πατριάρχης ἴστατο σχεδὸν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐ-
 πιρροὴν τοῦ Θεοδώρου. Ὅτε δὲ Λέων ὁ Ἀρμένιος ἀνενέωσε τοὺς
 κατὰ τῶν εἰκόνων διωγμοὺς, εὔρε γενναιοτάτην ἀντίστασιν παρὰ
 τῷ Θεοδώρῳ, ὅστις μὴ ἀναγνωρίσας τὸν ὑπ' αὐτοῦ ὀρισθέντα
 εἰκονομάχον πατριάρχην Θεοδόσιον τὸν Κασσιτερᾶν, ἐξήγειρε
 διὰ φλογερῶν ἐγκυκλίων ἐπιστολῶν ἐκ τοῦ μοναστηρίου του
 τοὺς πανταχοῦ μοναχοὺς καὶ ἐπισκόπους εἰς ἀντίστασιν καὶ εἰς
 ὑπεράσπισιν τῶν ἁγίων εἰκόνων, συνεχρότει δὲ πανταχοῦ συνα-
 θροίσεις ἐκ φίλων τῶν εἰκόνων, ἐνεθάρρυνε τοὺς πτοουμένους
 ἐκ τῶν διωγμῶν καὶ ἐνίσχυε πάντων τὸν ζῆλον ὑπὲρ τῶν εἰκό-
 νων. Τὴν δὲ ἡμέραν τῶν βαίων ἐτέλεσεν εἰς πείσμα τοῦ αὐτο-
 κράτορος ἐπίσημον λιτανείαν τῶν μοναχῶν διὰ τῶν ὁδῶν τῆς
 πρωτευούσης, καθ' ἣν ἐκομίζοντο εἰκόνες, ὅμοιοι δ' ἐψάλλοντο
 εἰς τιμὴν αὐτῶν. Ὅτε δὲ εὐθύς μετὰ τὸ πάσχα τῷ 815 ὁ πα-
 τριάρχης συνεχρότησε σῖνον, ἥτις ἀνήρесе τὰς τῆς Νικαίας
 ἀποφάσεις καὶ κατέκρινε τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, ὁ Θεό-
 δωρος ἐδημοσίευσεν ἐπιστολὴν του, δι' ἧς ἀπέτρεπε πάντας τοῦ
 νὰ συμμεθεῶσιν ἐν τῇ συνόδῳ, ἥτις συνεκαλεῖτο οὐχὶ παρὰ
 τοῦ κανονικοῦ πατριάρχου. Συγχρόνως δὲ διέκοψε πᾶσαν σχέσιν
 πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς μερίδος. Καὶ πάλιν δὲ

τότε ἐξωρίσθη, οἱ δὲ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένοι ἐπίσκοποι καθι-
 ρέθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ κατεδιώχθησαν. Διὰ τῶν αὐστηρῶν δὲ
 τούτων μέτρων πολλοὶ καμφθέντες, συνεφιλιώθησαν πρὸς τὸν
 αὐτοκράτορα. Μόνον εἷς ἀνὴρ ὑπῆρχεν, ὅστις ἐνέμενε σταθερὸς
 ἐν τῷ πολέμῳ αὐτοῦ κατὰ τῶν παρανομιῶν τῆς αὐτοκρατορι-
 κῆς αὐλῆς. Οὗτος δὲ ἦτο ὁ ἐξόριστος, ὁ δέσμιος, ὁ μυριοτρό-
 πως κακούμενος Θεόδωρος. Εἰς μάτην ἐσύρετο ἀπὸ ἐνὸς τόπου
 ἐξορίας εἰς ἕτερον· εἰς μάτην ἐτέθησαν ἐπ' αὐτοῦ δεσμά, ἐρα-
 βδίζετο δὲ μέχρι θανάτου καὶ ὑπεβάλλετο εἰς τὰς βασάνους
 τῆς πείνης. Πάντα ταῦτα δὲν ἴσχυαν νὰ καταβάλωσι τὸ θάρρος
 τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν εᰁκόνων. Παν-
 ταχοῦ τῇ προτροπῇ αὐτοῦ ὠργανίζοντο σύλλογοι ἐκ φίλων τῶν
 εᰁκόνων· πλῆθος δὲ ἄπειρον ἐπιστολῶν ἐξεπέμπετο ἐκ τῆς φυ-
 λακῆς αὐτοῦ πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ κράτους. Συνῆψε δὲ καὶ
 σχέσεις πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης καὶ τοὺς πατριάρχας Ἀλε-
 ξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ὅπως ἔχη αὐτοὺς συν-
 εργοὺς ἐν τῷ ὑπὲρ τῶν εᰁκόνων ἀγῶνι, καὶ συνέγραψε πλείστα
 συγγράμματα κατὰ τῶν εᰁκονομάχων, ἅτινα περιέχουσι πᾶν ὁ,
 τι ἄριστον ἐρρέθη ὑπὲρ τῶν εᰁκόνων καὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν. Παν-
 ταχοῦ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ συνησπίζοντο οἱ φίλοι τῶν εᰁκόνων
 στενωδῶς μετ' ἀλλήλων, καὶ ἀνθίσταντο μετὰ ἡνωμένων δυνά-
 μεων πρὸς τὰς διατάξεις τῆς εᰁκονομαχικῆς κυβερνήσεως. Τοὺς
 ἀγῶνας τούτους ἐξηκολούθησεν ὁ Θεόδωρος καὶ ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ
 Τραυλοῦ, ἐφ' οὗ καὶ πάλιν ἐξωρίσθη ἐκ τῆς πρωτεύουσας, ἀπέ-
 θανε δὲ ἐν τῇ ἐξορίᾳ τῷ 826. Ὁ Θεόδωρος ἦτο ἀνὴρ ἀληθῶς
 ἐξοχος καὶ μέγας, διακεκριμένος ἐπὶ βαθεῖᾳ ἀνυποκρίτῳ εὐσε-
 βείᾳ, ἐπὶ εὐφυίᾳ, σταθερότητι χαρακτῆρος καὶ παιδείᾳ. Τὰ συγ-
 γράμματα αὐτοῦ, πραγματεῖαι, λόγοι καὶ ἐπιστολαὶ ἀποτείνον-
 ται τὰ πλείστα κατὰ τῶν εᰁκονομάχων. Ὁ Θεόδωρος ἦτο καὶ
 ποιητής. Σῶζονται αὐτοῦ 123 ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα.
 Ἐχομεν δ' αὐτοῦ καὶ 134 κατηχητικοὺς λόγους.

4. Λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ τοῦ 450—529.

Ritter Geschichte der chr. Philosophie II 580. Baur De Boëthio chr. doct. assertore. Darmst. 1844.

Εἰς τὰς γενικὰς αἰτίας τῆς πτώσεως τῆς θεολογικῆς φιλολογίας ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ δύσει προσετίθεντο ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ καὶ τὰ φοβερὰ δυστυχήματα τῆς ἐποχῆς ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βορείων βαρβάρων λαῶν. Διὰ τοῦτο οὐδὲν παράδοξον, ὅτι ἐν τῇ δύσει δὲν ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οὐδὲ ἔχνος τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ πολιτικός Βοέτιος, ὁ μόνος, ὅστις ἡσυχολήθη περὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἦτο ἐν γένει χριστιανός. Ὁ Βοέτιος οὗτος εἶχε γεννηθῇ ἐν Ῥώμῃ τῷ 470 ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας, ἐσπούδασε δὲ ἐν Ἀθήναις. Ἐνεκὰ τῆς παιδείας του καὶ τοῦ εὐγενοῦς χαρακτῆρός του ἀπήλαυεν ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν ἀνατολικῶν Γότθων Θεοδωρίχου μεγάλης ὑπολήψεως, κατέχων ὑψηλὰ ἀξιώματα. Ἄλλ' ὅμως οἱ αὐλικοί, κατὰ τῶν ἀδικιῶν τῶν ὁποίων ἀνθίστατο, ἐπέτυχον νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ὑποπτον τῷ βασιλεῖ ἐπὶ προδοτικαῖς σχέσεσι μετὰ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Μετὰ μακρὰν δὲ φυλάκισιν ἄνευ ἀκροάσεως κατεδικάσθη καὶ ἀπεκεφαλίσθη (τῷ 524). Ἡ μεταγενεστέρα φήμη διέμορφωσε τὸν ἄδικον τοῦτον θάνατον αὐτοῦ εἰς χριστιανικὸν μαρτύριον, ἐνῶ ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν γνησίων συγγραμμάτων αὐτοῦ καθιστᾷ ζήτημα, ἂν ἐν γένει ἦτο χριστιανός. Ὅπως δὲ ποτε ὅμως εἰργάσθη μέγας καὶ ἐπωφελῶς ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐμμέσως ὑπὲρ τῆς θεολογίας καὶ ἐκκλησίας διὰ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς διασώσεως καὶ καλλιεργείας τῶν κλασικῶν σπουδῶν ἐν τῇ δύσει ἐν ἐποχῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκινδύνευον νὰ ἀπολεσθῶσι τὰ κειμήλια τῆς ἀρχαιότητος, διότι μετέφρασε καὶ ἐξήγησε πολλὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων κλασικῶν, πρὸ πάντων τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ παρέσχε τοιοῦτο τρόπον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν τῆς δύσεως τὰ μέσα καὶ τὴν βάσιν τῆς σπουδῆς αὐτῆς. Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ ἐν τῇ φυλακῇ συγγραφέν βιβλίον De consolatione philoso-

phiae. Ἐν αὐτῷ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος εὐρίσκεται δεικνύον, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔστω καὶ ἐξωτερικῶς ἀνῆκεν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐθνικὴ μυθολογία εἶναι δι' αὐτὸν πεπαλαιωμένος τις μῦθος. Ἐν γένει ἡ θετικὴ θρησκεία φαίνεται αὐτῷ ἀδιάφορος, μόνον δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν παρηγορίαν. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον ἐν εἵδει διαλόγου μετὰ τῆς φιλοσοφίας συντεταγμένον καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταφυσικὴ τις ἢ θεοδικία. Ἐν τῇ ἀρετῇ ὑπάρχει ἡ εὐτυχία. Ὁ χριστιανισμὸς ἐὰν ἐν γένει ἦτο χριστιανὸς, ἔμεινεν αὐτῷ ἐξωτερικόν τι, ἐπενήργησε δὲ ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶν τοῦ ἰδεῶν τοσοῦτον μόνον, ὅσον καὶ παρὰ παντὶ ἄλλῳ ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀτμοσφαιρᾷ ζῶντι ἐθνικῶ τῶν χρόνων τούτων. Περὶ ἐργον εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ σπουδαὶ αὐτοῦ ἐστρέφοντο ἰδίως περὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας τοῦ κλίνει μᾶλλον πρὸς τὸν Πλάτωνα. Ἄλλως ὅμως παρατηροῦμεν αὐτοτέλειαν νοήσεως παρ' αὐτῷ, ὁποῖαν μόλις ἠδυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν παρὰ τῶν χρόνων τούτων. Τὴν ἐγκύκλιον παιδευσιν προήγαγεν ὁ Βοέτιος ἐν τῇ δύσει συντάξας διάφορα ἐγχειρίδια ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν ἰδίως ἐπὶ τῶν διαφόρων μαθησεων, τὸ καλούμενον Trivium, ἥτοι γραμματικὴν, ῥητορικὴν καὶ διαλεκτικὴν (κατ' Ἀριστοτέλη) καὶ τὸ Quadrivium, ἥτοι γεωμετρίαν (κατὰ Εὐκλείδην), μουσικὴν (κατὰ τοὺς Πυθαγορείους), ἀριθμητικὴν (κατὰ Νικόμαχον), μηχανικὴν (Ἀρχιμήδους), ἀστρονομίαν (Πτολεμαίου). Τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σωζόμενα θεολογικὰ συγγράμματα δὲν δύνανται νὰ ᾔναι γνήσια τοῦ συγγραφέως τῆς Consolatio Philosophiae ἔργα. Ἡμιπελαγίανοί ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Γαλλίᾳ ὁ ἐπίσκοπος Ῥηγίου Φαῦστος (493), Ἀρνόβιος ὁ νεώτερος († 460) καὶ ὁ Γεννάδιος, ὁ ἐξακολουθήσας τὸ ἔργον τοῦ Ἱερωνύμου de viris illustribus. Ὑπὲρ τοῦ Αὐγουστίνου ἦσαν ὁ Κλαυδιανὸς Μამέρτος (473), ὁ Λούκιος, ὁ Ἀρελάτης Καϊσάρειος καὶ ὁ Βιέννης Ἀβίτος. Ἐν Ἰταλίᾳ ἤκμασαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὡς πεπαιδευμένοι ἄνδρες ὁ Τουρίνου Μάξιμος († 465), Πέτρος ὁ Χρυσόλογος († 450), ὁ πάπας Γελάσιος († 496) καὶ ὁ Διονύσιος ὁ μικρὸς σκύθης μοναχὸς ἐν Ῥώμῃ ζῶν († 536), ὁ

συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου *Cyclus paschalis*, δι' οὗ ἐγένετο ὁ ἵδρυ-
 τῆς τῆς ἡμετέρας χριστιανικῆς χρονολογίας, ὀρίσας ὡς ἔτος
 τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ὁ
 Διονύσιος οὗτος συνέλεξε καὶ τοὺς ἀρχαίους κανόνας, περιλα-
 βὼν τοὺς τῆς ἐν Καρχηδόνι συνόδου τῷ 419, τοὺς ἀποστολι-
 κοὺς (50) καὶ τινὰς διατάξεις τῶν παπῶν. Καὶ ἡ ἀφρικανικὴ ἐκ-
 κλησία καίπερ τελοῦσα ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν βαρβάρων Βαν-
 δάλων ἀνέδειξε τινὰς πεπαιδευμένους θεολόγους, οἷον Βιγί-
 λιον τὸν Θαψοῦντος, τὸν Βίτης Βίκτωρα, Φουλ-
 γέντιον τὸν Ρούσπης καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ Πέτρον.

118.

Λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τέλους
 τῆς περιόδου ταύτης (530—860).

Maimbourg Histoire du pontificat de S. Grégoire Par. 1686. La u Gregor
 der Grosse. Lpz. 1845.

Ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλείας τῶν Βανδάλων ἐν Ἀ-
 φρικῇ διὰ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βελισαρίου τῷ 553
 ἤρχισε νέα ἀκμὴ τῆς ἀφρικανικῆς θεολογικῆς φιλολογίας. Ἰ-
 δίως δὲ ἡ τῶν τριῶν κεφαλαίων κατάκρισις ἤγειρε τὴν ἰσχυρο-
 τάτην καὶ σπουδαιοτάτην ἀντίστασιν τῶν ἀφρικανῶν θεολόγων.
 Ὑπὲρ τῶν τριῶν κεφαλαίων εἰργάσθησαν ὁ Φουλγέντιος
 Φερράνδος (547), ὁ Φαχοῦνδος, ὁ Λιβεράτος καὶ
 ὁ Βίκτωρ. Ὡς ἐξηγηταὶ δὲ διεκρίθησαν ὁ Πριμάσιος
 καὶ ὁ Ἰουνίλιος. Ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ συνετέλεσε μέγας
 εἰς τὴν διάσωσιν καὶ καλλιέργειαν τῶν κλασικῶν καὶ ἐκκλησια-
 στικῶν σπουδῶν ὁ ὀστρογότθος πολιτικὸς Κασσιόδωρος,
 ὁ ἐπὶ Ὀδοάχρου καὶ Θεοδορίχου τοῦ μεγάλου μέγας πολιτικὰ
 ἀξιώματα λαβὼν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου ἀπεχώρησεν
 εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθὲν μοναστήριον *Vinarium* (539), ἀφιερῶ-
 σας τὴν δύσιν τοῦ πολυταράχου βίου του εἰς θρησκευτικὰς ἀ-
 σκήσεις καὶ ἐπιστημονικὰς σπουδὰς. Τὸ μοναστήριον, τοῦ ὁ-
 ποίου ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν, ἀπέβη ἐστία τῆς καλλιεργείας
 παντὸς εἶδους σπουδῶν, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνήκει ἡ δόξα, ὅτι ὠδήγη-
 σε τοὺς μοναχοὺς τῆς δύσεως τὸ πρῶτον εἰς τὰς ἐπιστημονι-

κὰς μελέτας, δι' ὧν ἡδυνήθησαν νὰ φανῶσιν ὠφέλιμοι ἐν τοῖς αἰῶσι τούτοις τῆς βαρβαρότητος. Αὐτὸς ἰδρυσε σπουδαίαν βιβλιοθήκην, ἀπησχόλει δὲ τοὺς μοναχοὺς αὐτοῦ εἰς τὴν ἀντιγραφὴν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἐδίδασκε δὲ αὐτοὺς ἐν ταῖς κλασικαῖς, φιλοσοφικαῖς καὶ θεολογικαῖς ἐπιστήμαις, συγγράφας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διάφορα συγγράμματα (+ 565). Καὶ αὐτὸς δὲ συλλέγει τὰς ἐργασίας προγενεστέρων, ἐπιτέμνων αὐτάς καὶ καθιστὼν ὠφελίμους τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων σπουδαιότερα εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἱστορία καὶ ἡ *Institutio divinarum literarum*, ἥτις εἶναι ὁδηγία εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς.

Τὴν σειρὰν τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κλείει ὁ π ά π α ς Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς, ὁ Δ ι ά λ ο γ ο ς παρ' ἑλλησι καλούμενος (διότι συνέγραψε διαλόγους περὶ τοῦ βίου διαφόρων ἀγίων καὶ ἐρημιτῶν Ἰταλῶν, ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα γενομένους ἐν τῇ ἀνατολῇ). Οἱ δυτικοὶ ὠνόμασαν τὸν Γρηγόριον μέγαν καὶ κατατάσσουσι μεταξὺ τῶν τεσσάρων μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας των (δηλ. μετὰ τοῦ Ἀμβροσίου, Ἰερωνύμου καὶ Αὐγουστίνου), ὧν τὰ συγγράμματα θεωροῦνται ὡς περιέχοντα τὴν καθαρωτάτην καὶ τελειοτάτην ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν. Ἐγεννήθη ἐν Ῥώμῃ περὶ τὸ 540, τυχὼν δὲ ἐπιμελεστάτης ἀγωγῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως, ἀνέλαβε τὸ πρῶτον δημόσιόν τι λειτούργημα. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, ἔκτισεν ἐξ μοναστηρία, μετέστρεψε δὲ καὶ τὴν πατρικὴν του οἰκίαν εἰς ἑβδόμον μοναστήριον, ἐν ᾧ ἤρξατο νὰ ζῇ μοναχικὸν βίον. Χειροτονηθεὶς δὲ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ διακόνου, ἡναγκάσθη κατὰ τὸ 590 νὰ ἀναβῇ καὶ τὸν θρόνον τῶν παπῶν. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ περίοδος τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐνεργητικότητος, ἥτις ἀπέδειξεν αὐτὸν οὐ μόνον ἓνα τῶν ἐπισημοτάτων τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἓνα τῶν μεγίστων καὶ ἀξιοθαυμαστοτέρων παπῶν πάντων τῶν αἰώνων. Ὁ Γρηγόριος ἦν οὐ σπανίαν δύναμιν θελήσεως μετὰ ἀληθοῦς ἡπιότητος χαρακτήρος, βαθεῖαν ταπεινοφροσύνην καὶ ἀνυπόκριτον εὐσέθειαν μετὰ πλήρους συναισθήσεως τῆς καπικῆς δυνάμεως. Ἡ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας διαδεδομένη φήμη, ὅτι ὁ Γρηγόριος διέταξε νὰ κατακαύσωσιν ἐκ πασῶν τῶν

ῥωμαϊκῶν βιβλιοθηκῶν τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς, ὅπως στρέψῃ πάντων τῶν πεπαιδευμένων τὴν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ ὑψώσῃ τὴν σημασίαν τούτων, καὶ ὅτι ἔδωκε τὴν ἐντολὴν νὰ καταστρέψῃσι πάντα τὰ ἀρχαῖα ῥωμαϊκὰ μνημεῖα, ἵνα μὴ οἱ προσκυνηταὶ διὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν ταρασσονται ἐν τῇ προσκυνήσει τῶν ἀγίων τόπων, δὲν εἶναι ἀξία πίστεως, ἂν καὶ εἶναι ἄλλως βέβαιον, ὅτι ὁ Γρηγόριος ὀλίγον ἐτίμα τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν φιλολογίαν, ἐν γένει δὲ ἦτο ἀνὴρ στερούμενος βαθείας ἐπιστημονικῆς μορφώσεως. Ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ εὐρίσκομεν σχεδὸν πάντα τὰ σπέρματα τῶν προλήψεων καὶ ἀποπλανήσεων, εἰς ἃς κατήντησεν ἡ δυτικὴ ἐκκλησίᾳ καὶ θεολογία κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Αἱ διδασκαλῖαι περὶ τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῶν συγχωροχαρτίων ἔχουσι τὴν ἀρχὴν των εἰς τὰ συγγράμματα ταῦτα. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ μέγας ἀπέδοθη αὐτῷ οὐχὶ διὰ τὴν ἑκτακτον παιδείαν αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν μεγάλην ἐνεργητικότητα αὐτοῦ, ἣν ἀνέπτυξεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἠρέσκετο ὅπως πολλοὶ τῶν προκατόχων του εἰς τὴν ἐξωτερικὴν λαμπρότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν, ἀλλ' ἔζη ἐν μεγίστῃ πτωχείᾳ καὶ ἀπλότητι ὡς αἰσθηρὸς ἀσκητῆς, δαπανῶν ὅ,τι εἶχε καὶ εἰσέπραττεν εἰς ὑποστήριξιν καὶ περίθαλψιν τῶν πτωχῶν καὶ τῶν πασχόντων. Ἡ ὅλη τάσις αὐτοῦ, ἥτις ἐνεχαράχθη καὶ ἐν ᾧ πασι τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἦτο ἀσκητικὴ. Ἡ προαγωγή τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ πάντων τῶν τοιούτων καθιδρυμάτων ἦτο τὸ κύριον μέλημα αὐτοῦ, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡ ἱστορία πολὺν αὐτῷ ὀφείλει τὸν ἔπαινον, διότι ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις τῆς βαρβαρότητος οἱ μοναχοὶ ἦσαν οἱ μόνοι κάτοχοι τῆς παιδείας καὶ πάσης πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ Γρηγόριος μετερρύθμισε τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐλάμπρυνε τὴν λατρείαν αὐτῆς. Διὰ δὲ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῶν Βενεδικτίνων μοναχῶν ἐπέτυχε τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Ἀγγλοσαξόνων εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὡς πάπας δὲ ἐζήτησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δύναμιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐδρας. Ἐνῷ ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε διὰ τὴν Praefectura Italiae πατριαρχικὴν ἐδραν ἐν Ἀχρίδι (Prima Justinianeae) ἰδρύσει, ἀποσπάσας τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ Ῥώμης (Nov. 11 καὶ 131), ὁ Γρηγόριος ἐπεμψεν ἤδη εἰς τὸν τρίτον πα-

τριάρχην Ἀχρίδος τὸ ὠμοφόριον (Pallium), ὅστις καὶ ἐδέξατο αὐτό, ἀνγκωνίσας οὕτω τὴν ἐξάρτησίν του. Ὅτε δὲ ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ νόμον τινὰ τοῦ Μαυρικίου, καθ' ὃν οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ γίνῃ μοναχός, ἐὰν εἶχεν ὑποχρεώσεις εἰς δημόσιας λειτουργίας (Epist. III, 65 ad Mauricium), ἐπραξέ τοῦτο διαμαρτυρόμενος συγχρόνως κατὰ τῆς διαταγῆς ταύτης. Ὁ αὐτός δὲ Γρηγόριος, ὅτε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ νηστευτὴς πρῶτος ἀνέλαβε τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, διεμαρτυρήθη σφοδρῶς, καλέσας ἑαυτὸν δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ (servus servorum Dei) Τὰ ἐπισημότερα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ εἶναι ἡθικῶν βιβλία εἴκοσι τέσσαρα, ὁ ποιμαντορικὸς κανὼν, διάφοροι ὁμιλίαι εἰς βιβλία τῆς Γραφῆς, οἱ διάλογοι περὶ ἰταλῶν ἐρημιτῶν καὶ ἐπιστολαί. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἤχμασαν ὁ ἐξ Ἀφρικῆς Κ ρ ε σ χ ό ν ι ο ς, ὁ ἐπίσκοπος Β ρ ά γ α ς ἐν Ἰσπανίᾳ Μ α ρ τ ι ν ο ς, Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς ὁ Τ ο υ ρ ώ ν η ς (595), ὅστις συνέγραψε τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορίαν τῶν Φράγκων, Ἰ σ ί δ ω ρ ο ς ὁ Ἰ σ π α λ ι ε ύ ς, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Σ ε β ί λ λ η ς, εἰς ὃν ψευδῶς ἀπεδίδετο ἀρχαία τις συλλογὴ κανόνων, καὶ ὅστις συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν Γότθων, τῶν Βανδάλων καὶ τῶν Σουηθῶν, Β έ δ α ς ὁ α ἰ δ έ σ ι μ ο ς (Venerabilis) († 735), ὅστις εἶχε μεγάλην παιδείαν, συνέγραψε δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀγγλῶν καὶ ὁ Ἀ λ κ ο υ ι ν ο ς, ὅστις εἶχε μὲν μορφωθῇ ἐν Ἀγγλίᾳ, διέτριψε δὲ ἐν τῇ πόλει τοῦ μεγάλου Καρόλου, ὡς διδάσκαλος, φίλος καὶ μυστικὸς αὐτοῦ σύμβουλος, καὶ μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων εἰς τὴν δύσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν του.

449.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς περιόδου ταύτης.

Eschenbach de poetis christt. Altd. 1685. Muhlus de poetis episcopis Kilon. 1699. Leysen hist. poetar. et poemat. ab a. 400—1400. Hal. 1721. Buchegger comm. de orig. s. christianorum poeseos. Friburg 1827.

Ἦτο φυσικὸν, ὅτι ἄνδρες πεπροικισμένοι διὰ ποιητικῆς εὐφυίας, ἅμα γνωρίσαντες καὶ ἀγαπήσαντες τὸν χριστιανισμόν,

ἐμέλλον καὶ τοῦτο τὸ χάρισμα νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς δόξαν αὐτοῦ. Λυπηρὸν μόνον εἶναι, ὅτι ἡ νίκη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἐπικράτησις συνέπεσαν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ ποιητικὴ εὐφυΐα τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλείπει. Ἀλλ' ὅμως ὁ χριστιανισμὸς εἶχε καὶ ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ ἐξεγείρῃ ὅπως δὴποτε τὴν ὑπνώττουσαν ποιητικὴν φαντασίαν. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διότι ἐπεκράτουν ἐν ἐκκλησιαστικῇ χρήσει οἱ ψαλμοὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ διότι αἵρετικοὶ (π. χ. οἱ ἀρειανοὶ καὶ οἱ ἀπολλιναρισταὶ) εἶχον ποιήσει χρῆσιν θρησκευτικῶν ὕμνων, πρὸ τοῦ Η' αἰῶνος δὲν εἶχε μεγάλως ἀναπτυχθῇ ἡ ὕμνογραφία. Ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς μόνον ὀλίγοι ὕμνοι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς¹. Διὰ τὸν φόβον τῆς διαδόσεως αἵρετικῶν δοξασιῶν ῥητῶς σύνοδος τις ἐν Λαοδικείᾳ τῷ 360 ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν ψαλμῶν ἰδιωτικῶν. Κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα ἐπεκράτουν οἱ ἑμμετροὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν προσῳδίαν ὕμνοι, ἀπὸ δὲ τοῦ Γ' αἰῶνος εἰσῆχθη νέος τις ρυθμὸς ἐπὶ τῶν τόνων στηριζόμενος. Πολλοὶ τῶν ὕμνων, οὓς ἐποίησαν πρὸ τοῦ Η' αἰῶνος Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ ἢ ἄλλοι ἄνδρες, ἦσαν προωρισμένοι εἰς ἰδιωτικὴν χρῆσιν. Ἐχομεν δὲ παρὰ τινων καὶ ποιήματα μὴ θρησκευτικῆς ὑποθέσεως.

Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν ἐλλήνων τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὴν χριστιανικὴν ποίησιν εἶναι οἱ ἀκόλουθοι. Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς ό Ν α ζ ι α ν ζ η ν ό ς. Ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του, ὅθεν ἐξηγεῖται ἡ ἔλλειψις ζωῆς καὶ θερμότητος ἐκ τῶν ποιητικῶν του ἔργων. Ἐκ πάντων δὲ τῶν ποιημάτων του ἄξιον πλειοτέρου λόγου εἶναι τὸ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον, ἐν ᾧ ἀπεικονίζεται ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Συνέγραψε δὲ καὶ πλεῖστα μικρότερα ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ γνώμας. Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σώζεται καὶ τραγωδία τις ἐν πέντε πράξεσι Χριστὸς πάσχων, ἧς ἡ γνησιότης ὅμως προσβάλλεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων. Εἶναι δὲ συντεταγμένη κατ' ἀπομίμησιν τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, ἐξ ὧν καὶ μέγα μέρος στίχων εἶναι ἐλλημμένον μετὰ τῶν ἀναγκαίων μεταβολῶν. Σ υ ν έ σ ι ο ς ό

¹ Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐξῆς· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ, Καταξίωσον Κύριε, Φῶς ἱλαρὸν, Εἷς ἄγιος, ὁ χερουβικὸς ὕμνος, Ὁ μονογενὴς υἱός, Τοῦ πατρὸς σου τοῦ μυστικοῦ καὶ ὀλίγοι τινὲς οἴκοι, κοντάκια καὶ κανόνες.

Πτολεμαῖδος ἐπίσκοπος. Ἐχομεν 10 ὕμνους αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀναμιγνύονται μετὰ χριστιανικῶν νεοπλατωνικαὶ ἰδέαι. Ἀπολλινάριος ὁ νεώτερος συντάξε' κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωζομένου (ἱστορ. ζ', 25) διαφόρους ὕμνους διὰ τὴν κοινὴν λατρείαν καὶ ἄλλα ποιήματα, τὰς ὑποθέσεις ἔχοντα ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν, λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς παρὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ γενομένης ἀπαγορεύσεως εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς διδασκαλίας τῶν ἐλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Τοὺς ὕμνους τούτους ἐννοεῖ πιθανῶς ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος, μνημονεύων ψαλτηρίου καινοῦ τῶν ἀπολλιναριστῶν. Ἀρειος. Οὗτος κατὰ τὸν Φιλοστόργιον (ἱστορ. 2, 2) ἐποίησεν ἄσματα ναυτικά, ἐπιμύλια, ὁδοιπορικά καὶ τοιαῦτα ἕτερα. Διὰ τὴν πρακτικὴν τάσιν καὶ τὸ ἐημῶδες ὕφος αὐτῶν εὗρον παρὰ τῷ λαῷ μεγάλην ὑποδοχὴν, εἰς εἰσαγωγὴν ὅμως εἰς τὴν λατρείαν ἦσαν ἀκατάλληλα. Ἐκτὸς δ' αὐτῶν συντάξε διδακτικόν τι ποιητικὸν ἔργον ἐν πεζῷ ἅμα καὶ ποιητικῷ λόγῳ ὑπὸ τὸν τίτλον Θάλεια, ἐξ οὗ ὁ Ἀθανάσιος διέσωσεν ἡμῖν λείψανά τινα. Θάλεια (δαῖς θάλεια) σημαίνει συμπόσιον κεκοσμημένον διὰ πνευματικῶν τέρψεων. Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον (λόγ. α' κατὰ ἀρειανῶν c. 1) καὶ ἐθνικοὶ εἶχον ὁμώνυμα συντάξει ποιήματα, ἅτινα ἀνεγινώσκοντο ἐν συμποσίοις. Ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀρείου ἦτο διὰ τῆς εὐαρέστου ταύτης μορφῆς νὰ διαδώσῃ τὰς περὶ Τριάδος δοξασίας του. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀρείου κατὰ τὸν Σωκράτη (1, 8) ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου εἶχον καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσαγάγει ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν ἀρειανὴν δόξαν, ἃς ἔψαλλον καὶ ἐν ταῖς νυκτεριναῖς αὐτῶν λιτανείαις. Χρυσόστομος. Κατὰ τῶν ἀρειανῶν, τῶν μεταχειριζομένων ᾠδὰς ἰδίας, ἀντέταξεν οὗτος ὀρθόδοξους ᾠδὰς (Σωκρ. 6, 8. καὶ Σωζομ. 8, 8). Νόννος ἐκ Πανοπόλεως ἐν Αἰγύπτῳ. Ἦτο μᾶλλον γραμματικὸς καὶ λόγιος ἢ ποιητής, διότι οὔτε ἀπλῶς τὸ ὁμαλὸν μέτρον, οὔτε ὑπερβολικαὶ ἐκφράσεις καὶ παρομοιώσεις συνισῶσι τὸν ποιητὴν. Συνέγραψε τὰ Διονυσιακά, ἐν οἷς ἐπεξεργάσθη ποιητικῶς ὅλον τὸν κύκλον τῶν περὶ Διονύσου μύθων. Εἶναι ἀγνωστον, ἂν ἐποίηθῃ τὸ ποίημα, χριστιανοῦ ὄντος τοῦ Νόννου ἢ ἐθνικοῦ ἔτι. Ἐν τοῖς αὐτοῖς δὲ ὁμαλοῖς ἐξαμέτροις καὶ ἐν τῇ αὐτῇ διθυραμβικῇ γλῶσσῃ ἐποίησε βραδύτερον παράφρασιν τινα ἐπικὴν τοῦ εὐαγ-

γελίου τοῦ Ἰωάννου, ἥτις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ μᾶλλον εἰς τὴν κριτικὴν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἢ παρέχει ποιητικὴν τινα ἀπόλαυσιν. Εὐδοξία, σύζυγος Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀθηναίου φιλοσόφου Λεοντίου. Τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς ὄνομα Ἀθηναῖς ἀφῆκεν ἐν τῷ βαπτίσματι αὐτῆς (421). Ὑποπτος γενομένη ἀπιστίας ἀπεβλήθη ὑπὸ τοῦ συζύγου αὐτῆς καὶ ἀπέθανεν ἐν Ἱεροσολύμοις (460). Ἐποίησε δὲ μετάφρασιν τινα τῆς Ὀκτατεύχου καὶ τῶν προφητῶν Ζαχαρίου καὶ Δανιὴλ, ἅτινα ἀπωλέσθησαν. Εἰς αὐτὴν ἀποδίδονται καὶ τὰ Ὀμηρόκεντρα, ἱστορία τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ ἐξ ὁμηρικῶν στίχων, ἀλλ' ἄλλοι θεωροῦσι τὸ ἄνευ ἀξίας τινὸς ποίημα τοῦτο ἔργον Πελαγίου τινὸς Πατρικίου. Ῥωμανὸς ὁ μελωδός. ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος. Ἐποίησεν ὕμνους θρησκευτικοὺς πρὸς χρῆσιν ἐν τῇ λατρείᾳ. Παῦλος Σελεντιάρις, ἐπίσημος πολιτικὸς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'. Ἐκτὸς πολλῶν μετὰ πνεύματος γεγραμμένων ἐπιγραμμάτων ἐποίησε κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔκφρασιν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἡ τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἁμβωνος. Γεώργιος ὁ Πισίδιος διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἡρακλείου (620—641), οὗ τοὺς πρὸς Πέρσας πολέμους ἐξύμνησεν. Ἐκτὸς τούτου ἐποίησε καὶ ὕμνον ἱαμβικὸν περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ ἕτερον περὶ ματαιότητος τοῦ κόσμου, ἅτινα μόνον ἐλλιπῶς σώζονται. Ὁ αὐτὸς εἶναι καὶ τοῦ ἀκαθίστου συγγραφεύς. Ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος ἀφ' οὔτου εὐκολώτερον ἤρχισαν νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν λατρείαν αἱ ἰδιωτικαὶ ᾠδαί, ἀνεπτύχθη πλουσιώτερον ἢ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία ἰδίως, καὶ μάλιστα ἀφ' οὔτου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν τῶν ἀγίων καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου ηὔξησεν. Εἶναι δὲ αἱ πλεῖσται τῶν θρησκευτικῶν τούτων ᾠδῶν ἄνευ μέτρου καὶ κατὰ τὸν ῥυθμὸν μόνον τῶν τόνων. Τὰ ἰδιόμελα μάλιστα ἐξ αὐτῶν στεροῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ τὸν ῥυθμοῦ. Τοιαύτας ᾠδὰς ἡ κανόνας, ὅπως ὠνόμασαν αὐτάς, ἐποίησεν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Κοσμάς ὁ Μαίουμα ἐπίσκοπος, Θεοφάνης ὁ Νικαίας, οὗς ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε διὰ τοῦ ὀνόματος ἅγιοι μελωδοί, Ἀνδρέας ὁ Κρήτης († 713) ὁ συγγραψας τὸν μέγαν κανόνα, ὁ πατρι-

άρχης Γερμανός, Μητροφάνης ὁ Σμύρνης (860), Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται, ὁ Θεοφάνης Γραπτός, ὁ Νικομηδείας Γεώργιος, καὶ Ἀρσένιος ὁ Κερκύρας, ὧν τὰς ἐργασίας συνεπλήρωσε περὶ τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος Ἰωσήφ ὁ ἐπικληθεὶς ὕμνογράφος. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι ὕμνοι, ὧν ὀλίγιστοι εἶναι γεγραμμένοι μετ' ἀληθοῦς ποιητικῆς φαντασίας καὶ προοιδοῦσι βαθὺ θρησκευτικὸν αἶσθημα, οἱ δὲ πλεῖστοι ἢ εἶναι πλήρεις ὑπερβολικῶν ἐκφράσεων καὶ πομπωδῶν ἐπαίνων, ἢ εἶναι ἄγαν ζηροὶ, περιελήφθησαν ἐν τῷ Τριωδίῳ, τῷ Πεντηχοσταρίῳ, τῇ Παρακλητικῇ καὶ τοῖς Μηναίοις. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα εἶχεν ἤδη καταρτισθῇ πλήρης ἡ ἑλληνικὴ ὕμνογραφία. Ολίγοι ὕμνοι προσετέθησαν μετὰ ταῦτα. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἡ ὕμνογραφία αὕτη μετὰ τῶν ἀναγνωσμάτων (ἐκ τῶν Γραφῶν, τῶν πατέρων καὶ τῶν συναξαρίων) ἀνεπλήρωσεν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τὸ παραμεληθὲν κήρυγμα καὶ τὴν ἐκλείψασαν παιδείαν τοῦ κλήρου¹.

Ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ὕμνογραφία ἀνεπτύχθη ταχύτερον ἢ ἐν τῇ ἀνατολικῇ διὰ Ἰλαρίου τοῦ Πικταβίου, Ἀμβροσίου, Ἀύγουστίνου, Σεδουλίου, Εὐνοδίου, Προυδεντίου, Φορτουνάτου καὶ Γρηγορίου τοῦ μεγάλου. Οὐ μόνον δὲ ὕμνους ἔχομεν παρὰ λατίνων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ μεγαλητέρας ποιήσεις ἐπικάς, πανηγυρικάς, παραινετικάς καὶ διδακτικάς, σπουδαίας καὶ ἀξίας θαυμασμοῦ διὰ τοὺς χρόνους τοιούτους τῆς βαρβαρότητος ἐν τῇ δύσει καὶ ἀμαθείας. Ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Γαλλία εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐστίαι τῆς χριστιανικῆς ταύτης ποιήσεως. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Δ' αἰῶνα ἤχμασαν ὡς ποιηταὶ ὁ Ἰουβέγχος, ὁ Δάμασος, ὁ Βικτωρίνος καὶ ὁ Προυδέντιος, κατὰ δὲ τὸν Ε' Παυλῖνος ὁ Νόλας, ὁ Σεδούλιος, ὁ Δρακόντιος, ὁ Μεροβαύδης, ἐν δὲ τῷ Γ' ὁ Ἑλπίδιος καὶ ἐν τῷ Ζ' καὶ Η' πολλοὶ γερμανοί.

Ἐν δὲ τῇ Συριακῇ ἐκκλησίᾳ ἤδη Ἐφραίμ ὁ Σύρος εἶχε φημισθῇ ὡς ὕμνογράφος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Σαρούγ Ἰάκωβος.

¹ Περὶ τῶν ὕμνογράφων τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας πρὸς. Ῥομπότου Αἰτουργικὴν. Ἐν Ἀθήναις 1869 (272—320).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας.

120.

Ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία καὶ συλλογαὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων καὶ κανόνων.

Spittler, Geschichte des canonischen Rechts. Hal. 1778. Planck Geschichte der Kirchl. Gesellschaftsverf. Τόμ. 1. σελ. 276. Pitra juris eccles. Graecorum hist. et monumenta. Rom. 1864. Ῥέλλη καὶ Πολὴ Σύναγμα κανόνων. Ἀθήνησι 1852.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι ἐπήγαζον τὸ μὲν ἐξ ἀρχαίας συνηθείας, τὸ δὲ παρὰ τῶν συνόδων (κανόνες), τὸ δὲ παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων. Αἱ διατάξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων εἶχον κῆρος γενικόν. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων καὶ τῶν αποφάσεων μικροτέρων συνόδων, μεθ' ὧν συνεδέθησαν καὶ αἱ κανονικαὶ διατάξεις πατέρων τινῶν, συνέστησαν ὑπὸ τινων ἐπισκόπων συλλογαί, αἵτινες κατὰ μικρὸν μετέβησαν εἰς κοινὴν χρῆσιν τῆς ἐκκλησίας. Τοιαῦται συλλογαὶ μνημονεύονται τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ, ἀλλ' ἐτι ἄνευ γενικοῦ νομικοῦ κύρους (οἱ λεγόμενοι ἀποστολικοὶ κανόνες). Κατὰ μικρὸν ἐσηματίσθη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ παράδοσις περὶ τινων συνόδων, ὧν οἱ κανόνες ἐθεωροῦντο ὡς ἔχοντες κῆρος νόμου. Ἡ γνῶμη αὕτη ἐγενικεύθη ἤδη κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ πρῶτον διὰ τοῦ Β' κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (Πενθέκτης 692) ἀνεγνωρίσθησαν ῥητῶς ὡς ἐγκυροὶ αἱ παραδεδεγμέναι πηγαὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ δὴ οἱ 85 ἀποστολικοὶ κανόνες, οἱ κανόνες τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, τῆς ἐν Ἀγχύρᾳ, τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ, τῆς ἐν Γάγγραις, τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ, τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμενικῆς συνόδου, τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' οἰκουμενικῆς, τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' οἰκουμενικῆς, τῆς ἐν Σαρδικῇ, τῆς ἐν Καρχηδόνι καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Νεκταρίου, καὶ οἱ κανόνες πατριαρχῶν τινων καὶ ἐν γένει πατέρων¹. Οἱ περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πολιτικοὶ νόμοι εὐ-

¹ Mansi. XI, 924—1006. Πέτρου Ἀλεξανδρείας, Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισαρείας,

ρίσκονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἰδίους τίτλους εἰς τὰς δύο συλλογὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων Codex Theodosianus 438, Justinianus 534, καὶ εἰς τὰς νεαρὰς. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπὲρ τῆς ἐπιστημονικῆς διαμορφώσεως τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ ἐκταθῶσι καὶ ἐπὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Ἰωάννης ὁ σχολαστικὸς, συνήγορος καὶ μετὰ ταῦτα πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ τέλος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 578), ἔθηκεν ἐν τάξει τοὺς κανόνας, οὓς εὑρεν ἐν ταῖς συνήθεσι συλλογαῖς, προσθεὶς καὶ τὴν Β' καὶ Γ' κανονικὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐπιστολὴν, καθ' ὅλην ἐν 50 τίτλοις. Ἡ συλλογὴ αὕτη προσέλαβε διὰ τῆς χρησιμότητός της καὶ ἕνεκα τῆς φήμης τοῦ συγγραφέως γενικὸν κύρος ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐτέρα συλλογὴ αὐτοκρατορικῶν νόμων περὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου γενομένη, περιέχει ἐκλογὴν ἐκ 10 νεαρῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπὸ 87 τίτλους. Ἄλλη δὲ συλλογὴ περιλαμβάνει ἐν τρισὶ βιβλίοις τὴν ὅλην ἐκκλησιαστικὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν μέρει μὲν κατ' ἑκτασιν, ἐν μέρει δὲ ἐν ἐκλογαῖς, ὡς παράρτημα δὲ 4 νεαρὰς τοῦ Ἡρακλείου. Εἰ καὶ ἀποδίδεται δὲ αὕτη τῷ Βαλσαμῶνι, ἀνήκει ὅμως μᾶλλον εἰς τὸν Ζ' αἰῶνα. Ἡ πρακτικὴ ἀνάγκη προὐκάλεσεν ἁρμονικὴν τινα συμπαράθεσιν τῶν περὶ ἐκκλησίας πολιτικῶν νόμων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ἧτις βραδύτερον ἐκλήθη νομοκάνων. Μεταξὺ τῶν 50 τίτλων τῆς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ σχολαστικοῦ γενομένης συλλογῆς τῶν κανόνων προσετέθησαν οἱ σχετικοὶ πολιτικοὶ νόμοι, εἰλημμένοι καὶ οὗτοι κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συλλογῆς τῶν νόμων. Τοὺς περὶ μετανόιας κανόνας ἐυσυστηματοποίησεν Ἰωάννης ὁ νηστευτῆς, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (585—95), μετριάσας πολλῶν ἐξ αὐτῶν τὴν αὐστηρότητα διὰ τῆς ἐπιεικειᾶς ἑαυτοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία ἐπέκωρσε συλλογὴν τινα ἐπιτοπίων κανόνων ἐπὶ τῆς ἐν Καρχηδόνι συνόδου 419. Περὶ τῆς ῥωμαικῆς δὲ ἐκκλησίας εἶναι μόνον γνωστὸν ἐκ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ὅτι ἐν τῇ

Ἐκκλησιαστικῆς, Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης, Γρηγορίου Θεολόγου, Ἀμφιλοχίου, Ἰκονίου, Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας, Γενναδίου Κωνσταντινουπόλεως, Κυπριανοῦ. Καν. 2 τῆς Πενθέκτης.

συλλογῇ αὐτῆς περιείχοντο οἱ κανόνες τῆς ἐν Νικαία συνόδου ἀναμειγμένοι μετὰ τῶν τῆς Σαρδικῆς. Ἡ ἀρχαία αὕτη συλλογὴ κανόνων (*prisca translatio*) ἠϋξήθη κατὰ μικρὸν διὰ μεταρράσεων ἐξ ἑλληνικῶν συλλογῶν. Ἐνεκα τῆς ἀτελείας καὶ ἀταξίας αὐτῆς ἐσχημάτισε Διογύσιος ὁ μικρὸς (*exiguus*) περὶ τὸ 500, σκύθης μοναχὸς ἐν Ῥώμῃ, νέαν τινὰ συλλογὴν, περιλαβὼν καὶ τινὰς παπικὰς διατάξεις. Ἡ ἰσπανικὴ συλλογὴ τῶν κανόνων, ἡ γενομένη διὰ Ἰσιδώρου τοῦ ἐξ Ἰσπάλης, ἥτις μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἠϋξήθη κατὰ πολλὰ, περιέχει ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἐκτὸς τῶν παπικῶν διατάξεων τοῦ Διονυσιανοῦ κώδικος ἐπιστολάς τῶν παπῶν πρὸς Ἰσπανοὺς καὶ Γάλλους ἐπισκόπους. Εἰς ὀλιγωτέραν χρῆσιν ἦσαν αἱ συστηματικαὶ συλλογαὶ τὸ *Breviarium* τοῦ Φουλγεντίου Φερράνδου, διακόνου Καρχηδόνας (547), εἰσέτι ἀνεξάρτητον ὄν ἀπὸ τοῦ Διονυσιανοῦ κώδικος, καὶ ἡ *Concordia* τοῦ ἀφρικανοῦ Κρεσκοῦ (690), ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ἡ διάταξις τῶν τοῦ Διονυσιανοῦ κώδικος κανόνων καθ' ὕλην.

121.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ αυτοκρατορία καὶ ἡ ἐκκλησία.

Διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιῆλθεν ἡ δύναμις τοῦ κράτους εἰς τὴν ἀνατολὴν, ἀπὸ δὲ τῆς διαιρέσεως τούτου ἐπὶ Θεοδοσίου (395) ἐνισχύθη καὶ ἐστερεώθη ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως. Ἄλλ' ἀμφοτέρω τὰ μέρη ἐσέβοντο ἄλληλα, συνδεδεμένα ὄντα ὑπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Ἡ δύναμις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πνεύματος εἶχε μορφώσει ἐκ τοσούτων ἐθνῶν ἓνα λαόν. Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἰσέηλασαν εἰς τὸ δυτικὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος οἱ γερμανικοὶ λαοί, ἀλλ' ἐν Ἰταλίᾳ τοῦλάχιστον ἐτηρήθησαν ὑπὸ τὴν γοτθικὴν κυριαρχίαν τὸ Ῥωμαϊκὸν πολίτευμα καὶ τὰ Ῥωμαϊκὰ ἔθιμα. Ἡ ἀνατολικὴ αυτοκρατορία τοῦναντίον ἐκυβερνᾶτο διὰ νεκροῦ τινος μηχανισμοῦ κινουμένου ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἑλλειψὶς ἡγεμονικῶν οἰκῶν καὶ ἡ ὑπεροχὴ, ἣν ἔλαβον οἱ τσρατοὶ, ἐκώλυσε τὴν πολλάκις ἐπιχειρησθεῖσαν θεμελίωσιν κληρονομικῆς μοναρχίας, ἥτις μόνον ἐλλιπῶς ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς προσλήψεως συναυτοκρα-

τόρων καὶ διαδόχων τοῦ κράτους. Τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ πίστις τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ἣν ἄλλοτε ἔτρεφεν, ὅτι ἦτο προωρισμένος νὰ ἀποδῇ ὁ κύριος τοῦ κόσμου σύμπαντος, μετέβη εἰς τὸν ἐξουσιαστὴν τοῦ λαοῦ. Ἀναμνήσεις δὲ ἀφ' ἐνὸς τῆς ἐθνικῆς ἀποθεώσεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐσφαλμένη ἐκδοχὴ παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐθεμελίωσαν ἐν τῇ πίστει τῶν λαῶν ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτων κινδύνων, οὓς συνεπῆγαγεν ἀνώμαλος διαδοχὴ τοῦ θρόνου, ἰδέαν τινὰ τῆς μονοκρατορίας, ὡς τῆς ὑψίστης ὑπὸ Θεοῦ ὠρισμένης ἐξουσίας ἐπὶ πάσης τῆς οἰκουμένης. Οἱ αὐτοκράτορες εἰθισμένοι νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς ὡς pontifices maximos καὶ νὰ ἄρχωσιν ἀπεριορίζως, δὲν παρεῖχον τὴν εὐνοίαν των εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ ἐπὶ ἀπωλείᾳ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας. Ὁ Σωκράτης ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (IV προοίμ.) παρατηρεῖ, ὅτι « ἀφ' οὗ χριστιανίζειν ἤρξαντο οἱ βασιλεῖς, τὰ τῆς ἐκκλησίας πράγματα, ἥρτητο ἐξ αὐτῶν καὶ αἱ μέγιστα σύνοδοι τῇ αὐτῶν γνώμῃ γεγονασί τε καὶ γίνονται. » Ἐπὶ τῆς προχειρίσεως καὶ τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπισκόπων, ἰδίως τῶν μητροπολιτῶν, ἔλαβον ἐπιρροὴν μεγίστην καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὴν. Οἱ πατριάρχαι μάλιστα Κωνσταντινουπόλεως ἐγίνοντο κατ' ἐκλογὴν αὐτῶν. Οἱ πατριάρχαι διοριζόμενοι καὶ παυόμενοι κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἦσαν συνήθως ἐξ αὐτοῦ ἐξηρητημένοι, ἠναγκασμένοι νὰ ὑποκύπτωσιν ἐνίοτε καὶ εἰς τὰς παραλογωτέρας ἀπαιτήσεις των. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' ἐπειδὴ οὗτος ἐζήτησε, καταστρεφόμενης κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ ἐκκλησίας τινός, ὅπως κτισθῇ ἀνάκτορον αὐτοῦ, νὰ ἀναγνώσῃ εὐχὴν ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς καταστροφῆς, μεθ' ὅλην δὲ τὴν ἀντίστασιν τοῦ πατριάρχου, λέγοντος, ὅτι ὑπάρχουσιν εὐχαὶ ἐπὶ ἐγκαινίσει ἐκκλησιῶν καὶ οἰκοδομῇ, οὐχὶ δὲ ἐπὶ καταστροφῇ, ἠνάγκαζεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ δι' ἀπειλῶν νὰ πράξῃ τοῦτο, ὁ πατριάρχης ἀνέγνω εὐχὴν τινα, οὕτως ἀρχομένην· « Δόξα τῷ Θεῷ τῷ ἀνεχομένῳ νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν! » (Παπαρρ. Γ', 366). Ἡ τύχη τῶν ἀνθισταμένων εἰς τοὺς αὐτοκράτορας πατριαρχῶν ἦτο οἰκτρά. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' ὁ πατριάρχης Κωνσταντίνος, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν ἐχθρῶν τῶν εἰκόνων, κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἐσχάτῃ προ-

δοσία εξωρίσθη, αὐθις δὲ δικασθεὶς, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, καὶ ἐκπομπευθεὶς ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ, καθήμενος ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφᾳ, ἐκατατομήθη. Κατὰ τῆς ἀναμίξεως ταύτης τῶν αυτοκρατόρων εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας διεμαρτύροντο ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Πικταβίου Ἰλάριος, ὁ Κορδοῦης Ὁσίος, Βασίλειος ὁ μέγας καὶ ὁ Ἀμβρόσιος. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐπεκαλοῦντο συνήθως οἱ ἐπίσκοποι, ὅτε κατεδιώκοντο ὑπὸ τῶν αυτοκρατόρων (Ἴδε ἐπιστολὴν Ὁσίου πρὸς Κωνστάντιον εἰς Ἀθανασίου ἱστορίαν περὶ ἀρειανῶν πρὸς μοναχοὺς κεφ. 44 καὶ Λεοντίου ἐπισκόπου Τριπόλεως παρὰ Σουλᾶ Λεόντιος). Ἰδίως ἐπὶ τῆς ἔριδος τῶν τριῶν κεφαλαίων ἀντέστησαν πολλοὶ ἐν τῇ δύσει κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τολμηρῶς ὑποσηρίζαντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία ὑπεσηρίζε πάντοτε τὴν ἀκριβῆ, ὠρισμένην καὶ βραδεῖαν ἀνύψωσιν ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα, ἀπεδοχίμαζε δὲ τὴν μετάρθεσιν ἀπὸ μιᾶς ἐπισκοπῆς εἰς ἄλλην ὡς μοιχείαν. Οἱ αυτοκράτορες ἐλάμβανον τὰς ἐφεσείας ἐκείνων, οἵτινες ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς ἡδικημένους ὑπὸ τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων· πρῶτοι δὲ οἱ Δονατισταὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν παρέμβασιν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἔριδας· ἀλλ' ἡ ἐκκλησία ὥριζε τιμωρίας δι' ἐκείνους, οἵτινες ἤθελον ποιήσει ἐφεσιν ἀπὸ τινος δικαστηρίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Οὕτω λέγει ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ σύνοδος τοῦ ἔτους 341 ἐν τῷ 12 αὐτῆς κανόνι. «Εἴ τις ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου καθαιρεθεὶς πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ καὶ ἐπίσκοπος ὑπὸ συνόδου, ἐνοχλήσῃ τολμήσειε τὰς βασιλέως ἀκοάς, δέον ἐπὶ μείζονα ἐπισκόπων σύνοδον τρέπεσθαι, καὶ ἃ νομίζει δίκαια ἔχειν, προσαναφέρειν πλείοσιν ἐπισκόποις καὶ τὴν αὐτῶν ἐξέτασιν τε καὶ ἐπίκρισιν ἐκδέχεσθαι. Εἰ δὲ τούτων ὀλιγορήσας ἐνοχλήσειε τῷ βασιλεῖ, καὶ τοῦτον μηδεμιᾶς συγγνώμης ἀξιοῦσθαι, μηδὲ χώραν ἀπολογίας ἔχειν, μηδὲ ἐλπίδα ἀποκαταστάσεως προσδοκᾶν.» Τὴν διάταξιν ταύτην ἐπανελάβε καὶ ἡ Β' οἰκουμένη σύνοδος διὰ τοῦ ἔκτου αὐτῆς κανόνος. Οἱ αυτοκράτορες συνεχάλουν τὰς οἰκουμένικὰς συνόδους καὶ διηύθυνον. αὐτὰς δι' ἀπεσταλμένων αὐτῶν. Περὶ τοῦ Κωνσταντίνου λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι «ἐξαίρετον τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα, διαφερομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφοροὺς χώρας, οἷά τις κοι-

νός ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ καθεσταμένος, συνόδους τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν συνεχρότει.» (Βίω Κωνστ. Ι, 44). Οἱ αὐτοκράτορες καθίστανον τὰς ἀποφάσεις τῶν συνόδων νόμους τοῦ κράτους. Οὕτως ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐν ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς Θεοδοσίον (Mansi III, 557) λέγει· « Δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς ἡμερότητας γράμμασι τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον, ἵνα ὥσπερ τοῖς τῆς βασιλείας γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ τέλος.» Μόνον ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἡ ὑποείτω καὶ ἀπῆλαυε προνομίων διὰ νόμων. Ἴδου τί λέγει νόμος τις τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ 326 (Cod. Theod. XVI, V, 1.). «Τὰ προνόμια τὰ τῇ θρησκείᾳ ὠρισμένα, πρέπει νὰ ὠφελῶσι μόνον τοὺς τηρητὰς τῆς καθολικῆς πίστεως. Οἱ δὲ αἵρετικοὶ καὶ σχισματικοὶ οὐ μόνον θέλομεν νὰ ᾔναι ξένοι τῶν προνομίων τούτων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑποβάλλωνται καὶ εἰς πολλὰς τιμωρίας.» Διὰ ταῦτα συνέβαινεν ὥστε νὰ ἀποφασίζωσιν οἱ αὐτοκράτορες, ὅτε ἐφαίνετο ἀδέδαιον, τίς μερίς εἶναι ἡ ὀρθόδοξος. Οὕτω Θεοδοσίος ὁ Α' διὰ νόμου τινὸς τοῦ ἔτους 380 (Cod. Theod. XVI, 1. 2.) διατάσσει, ὅτι μόνον οἱ τὸν νόμον τοῦτον ἀποδεχόμενοι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῶν καθολικῶν χριστιανῶν. Οἱ αὐτοκράτορες ἐξέδιδον ἐπὶ πρᾶγμα τῶν τῆς πίστεως νόμους, προκαλούμενοι καὶ ἐπαινούμενοι ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῆς αὐλικῆς εὐνοίας ἐνίκων. Αὐτοκρατορικὰ διατάγματα ἀνεγινώσκοντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ ἡ ἐκκλησία ἤγετο πολλάκις εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἐπικαλῆται τὴν ἐξουσίαν τοῦ κράτους ἐπὶ ζητημάτων τῆς συνειδήσεως. Πολλοὶ ἐπίσκοποι, οἵτινες ᾔθελον νὰ ἀπολαύσωσι τῆς αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας, ἐγίνοντο πειθήνια ὄργανα αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ αὐτοκράτορες ἦσαν πολλάκις τὰ ὄργανα ἐκκλησιαστικῆς τιнос μερίδος, οἱ δὲ δογματικοὶ νόμοι αὐτῶν, ὅτε δὲν παρηκολούθει αὐτοὺς καὶ τὸ κῦρος τῆς ἐκκλησίας, σπανίως διετήρουν τὴν ἰσχὺν αὐτῶν καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν. Δὲν ἔλειπον ὁμῶς ἐντελῶς καὶ τολμηροὶ ὑπερασπισταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας, τῇ ἀνεγνώριζον μὲν κατὰ τὸ δίκαιον καὶ οἱ αὐτοκράτορες, πράγματι ὁμῶς παρεβιάζον. Ἀπεδίδετο μὲν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἱερατικός τις χαρακτήρ. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαν-

τίου ἐστέφοντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ Λέοντος μάλιστα τοῦ Α', τοῦ διαδεξαμένου τὸν Μαυρίκιον, ἡ ἐκκλησιαστικὴ στέψις ἐλογίζετο ἀπαραίτητος καὶ ἐγίνετο μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος. Ἡ τελετὴ αὕτη παρεῖχεν εἰς τοὺς αυτοκράτορας κατὰ τὴν πρόληψιν τοῦ λαοῦ ἱερότητά τινα, δι' ἣν ἡξίουں δικαιοματικῶς νὰ μετέχωσι τῆς διοικήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Οὕτως ἐπὶ τινος ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 488 γενομένης (Mansi VI, 733) προσφωνοῦσιν οἱ ἐπίσκοποι. «Πολλὰ τὰ ἔτη τῷ ἀρχιερεὶ βασιλεῖ.» Ὁ δὲ ὁμολογητὴς Μάξιμος ἐρωτᾶται ἐν Κωνσταντινουπόλει (656 Mansi IX, 6). «Δὲν εἶναι ἄρα πᾶς χριστιανὸς αὐτοκράτωρ καὶ ἱερεὺς;» Ὁ Μάξιμος ὁμῶς ἀπαντᾷ. «δὲν εἶναι.» Καὶ Λέων ὁ Ἰσαυρος γράφων πρὸς πάπαν Γρηγόριον τὸν Β' (Mansi XII, 976) λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις «βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμι.» Μόνος ὁ αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ τὰ δῶρα ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου. Μεθ' ὅλον ὁμῶς τὸν τῷ αὐτοκράτορι ἀποδιδόμενον τοῦτον ἱερατικὸν χαρακτήρα ἰσχυεν ὡς θεμελιώδης νομικὴ ἀρχή, ὅτι ὁ Θεὸς διεμοίρασε πᾶσαν ἐξουσίαν ἐπὶ γῆς εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ εἰς τοὺς ἱερεῖς μετὰ ὀρίων ἀνυπερβάτων, ἅτινα ὅστις ἤθελε παραβῆ, ἡμάρτανεν. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ περὶ τούτου ἔκφρασις τοῦ πάπα Γελασίου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. «Δύο εἶναι, λέγει, αὐτοκράτωρ Αὐγουστε, δι' ὧν ἀρχῆθεν ὁ κόσμος οὗτος κυβερνᾶται, ἡ ἱερὰ ἐξουσία τῶν ἀρχιερέων καὶ ἡ βασιλικὴ ἐξουσία.» Ἀναντιρρήτως θὰ ἦτο σωτήριο ἐὰν ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀνεγνώριζετο ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν βασιλέων καὶ ἡ πολιτεία δὲν ἐλάμβανεν οὐδεμίαν ἀφορμὴν νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἀλλὰ δυνάμεθα ἄρά γε νὰ ἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν βυζαντινῶν ὅ,τι μόλις σήμερον ὁ κόσμος ἤρχισε νὰ κατανοῇ καὶ ἐφαρμόζῃ; Τότε ἐὰν ἡ πολιτεία ἄφινε τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν νὰ ρυθμίζωσι τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, δὲν ἤθελον τάχα συμβῆ ἔτι μεγάλητεροι καὶ σφοδρότεροι θρησκευτικοὶ διωγμοί; Δὲν ἤθελεν ἄρά γε ὁ κληρὸς πράξει ὅ,τι ἐπραξεν ὁ πάπας καὶ ὁ κληρὸς του ἐν τῇ δύσει ἢ ὁμοιά τινα; Οὕτως ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας δὲν ἔσωζε μὲν τὴν ἐκκλησίαν τῶν ταραχῶν τούτων, ἀλλὰ περιέστελλεν ἴσως

αὐτάς. « Ἡ ἐπέμβασις τῆς βασιλείας, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, συνετίλεσε κατὰ τι καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ τε ἔθνους καὶ τοῦ κλήρου· διότι περιέστειλε μὲν ὅπως οὖν τὰ δεινὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποκλειστικῆς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐνεργείας, ἐκόλασε δὲ τὴν ἀγριότητα τῶν θρησκευτικῶν παθῶν. Ἐνῶ ἐν τῇ δύσει ὁ κληρὸς κυριάρχης ὦν, ἀπέβη ἀγέρωχος, ἀπότομος, τυραννικὸς, ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἡ βασιλεία ἀνεχαίτιζεν ὅσον ἐνεστί τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ῥοπὰς, ἀπέβη πραότερος, μετριώτερος, χριστιανικώτερος. » (Γ', 53). Ὡς πρὸς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν νόμων¹ παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ὁ χριστιανισμὸς ἐμετρίασε τὴν ἀρχαίαν ῥωμαϊκὴν σκληρότητα τῶν νόμων, ἐνόσω δὲν συνεδέετο μετὰ ἐπικρατοῦσων δοξασιῶν τῆς ἐκκλησίας, καὶ προπαρεσκεύαζε τὴν ἀναγνώρισιν γενικῶν ἀνθρωπίνων δικαιομάτων. Οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας κατεδείκνυνον πάντοτε τὸ ἀδικον τῆς δουλείας καὶ συνέτεινον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων, παριστῶντες ταύτην ὡς ἔργον εὐσεβές. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἔδωκε τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ δικαίωμα νὰ χειραφετῇ τοὺς δούλους τῶν χριστιανικῶν ναῶν (Σωζ. Ι, 9). Οἱ ἐπίσκοποι προέτρεπον τοὺς ἔχοντας δούλους νὰ θεωρῶσιν αὐτοὺς ὡς ἐν Χριστῷ σεσωσμένους ἀδελφούς (Χρυσόστομος πρὸς Φιλήμονα Οpp. II, σελ. 773). Τοῖς Ἰουδαίοις ἀπηγορεύθη τὸ ἔχειν δούλους. Καὶ κατὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς, κατὰ τῆς βαρβαρότητος τῆς ὁποίας ἡγείρετο ὁ λόγος καὶ τὸ ἀνθρωπινὸν αἶσθημα, ἡγωνίζοντό τινες τῶν ἐπισκόπων (Ambros. ep. 25. 26. Aug. ep. 133. 134. 153. Cod. Theod. IX, 40). Τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου, ὅπερ εἶχον πρότερον μόνον ὀλίγοι ναοί, μετέβη νῦν κατὰ μικρὸν καὶ ἀνεπαισθήτως εἰς ἀπάσας τὰς ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρὸς μεγάλην βλάβην τῆς δικαιοσύνης. Ἐπεκυρώθη δὲ διὰ νόμου τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β' (431). Ὁ Χρυσόστομος εἶδε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὸν θρίαμβον, ὅτι εἰς τῶν ἰσχυροτάτων ἀξιοματικῶν τοῦ κράτους (Εὐτρόπιος), ὅστις εἶχεν ἀπειλήσει νὰ

¹ Ὁρα Β. Νικολοπούλου περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου. Ἐκ τοῦ γαλλικοῦ.

ἀφαιρέσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου ἀπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, κατέφυγεν εἰς τὸ θυσιαστήριον ζητῶν σωτηρίαν. Νόμος τις τοῦ Κωνσταντίνου (Cod. Theod. XV, 4) ἀπαγορεύει τοὺς ἀ γ ῶ ν α ς τ ῶ ν μ ο ν ο μ ᾶ χ ω ν. Ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔπαυσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ αἱ θηριομαχίαι τῶν δούλων καὶ τῶν καταδίκων. Ἄλλος τις νόμος (Cod. Theod. XI, 27) ἐζήτει νὰ κωλύσῃ τὴν ἔκθεσιν καὶ τὸν φ ὄ ν ο ν τ ῶ ν β ρ ε φ ῶ ν, ὅστις ἦτο συνήθης παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ὀρίζων νὰ δίδωνται εἰς τοὺς πτωχοὺς πατέρας τὰ μέσα πρὸς συντήρησιν τῶν τέκνων των ἐκ τοῦ δημοσίου. Ὑπὲρ τῆς ἀγιότητος τοῦ γ ᾰ μ ο υ ἐξεδόθησαν νόμοι. Ἡ δὲ ἀ κ ο λ α σ ί α ἡ δημοσία ἐξασκουμένη καὶ προσβάλλουσα τὰ δημόσια ἤθη περιεστέλλετο. Διὰ τοῦτο δι' αὐτοκρατορικῶν νόμων ἐκωλύθησαν αἱ ἀ κ ὀ λ α σ τ ο ι λ α τ ρ ε ῖ α ι τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Νεῖλου καὶ τοῦ Βήλ. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνυψώθη ἡ γυνή, ἡ ἐν τῇ ἐθνικῇ ἀρχαιότητι ταπεινωθεῖσα. Οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τῆς ἀγαμίας Ῥωμαῖκοι νόμοι ἤρθησαν ἤδη ἐπὶ Κωνσταντίνου. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπέκτησαν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἰσχύος των καὶ διὰ τῆς ἀφοσιώσεως τῶν αὐτοκρατόρων εἰς θεολογικὰς ἐρίδας μεγάλην πολιτικὴν ἐπιρροήν. Κατὰ νόμον δὲ ἔλαβον ὠρισμένον δ ι κ α ῖ ω μ α ἐ π ι β λ έ ψ ε ω ς ἐπὶ πολλῶν ὑποθέσεων τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ, τὸ δικαίωμα νὰ παρακαλῶσιν ὑπὲρ δυστυχῶν καὶ καταδίκων, καὶ τινα κηδεμονίαν ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν λεγομένων προσώπων (personae miserales). Ἡ ἐκκλησία ὑπέβαλε τὰ ἤθη τῶν ἐν ἀξιώμασιν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτῆς καὶ ἔσυρε πρὸ τοῦ πνευματικοῦ ἑκαστηρίου της ἐκείνους, οἵτινες ἴσταντο ὑπεράνω τῶν νόμων. Εἰς τὴν μανίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου Πενταπόλεως Ἀνδρονίκου οὐδεὶς ἄλλος ἡδυνήθη νὰ ἀντιστῇ, εἰμὴ μόνος ὁ ἐπίσκοπος Συνέσιος (ὄρα τούτου ἐπιστ. 57). Ὅτε δὲ Θεοδόσιος ὁ Α' ἐθυσίασεν ὁλόκληρον πόλιν εἰς τὴν ὀργὴν του, ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ἐκλείσεν αὐτῷ τὴν ἐκκλησίαν (Ρουφ. XI, 18. Θεοδωρ. V, 17). Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς λέγει πρὸς τοὺς δικαστὰς καὶ τοὺς ἄρχοντας (ἐν λόγῳ XVIII, 271): «Ὁ τοῦ Χριστοῦ νόμος ὑποτίθησιν ὑμᾶς τῇ ἐμῇ δυναστείᾳ καὶ τῷ ἐμῷ βήματι· ἄρχομεν γὰρ καὶ αὐτοί, προσθέτω δὲ, ὅτι καὶ τὴν μεζίονα καὶ τελειοτέραν ἀρχήν· ἡ δεῖ

τὸ πνεῦμα ὑποχωρῆσαι τῇ σαρκί;» Τοιουτοτρόπως ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησία ἐν ἐποχῇ ἀπεριορίστου αὐθαιρεσίας ἢ προστάτις τῆς τοῦ λαοῦ ἐλευθερίας. Ἄγιοι ἐλάμβανον τὸ πρόσωπον τῶν ἀλλοτε δημάρχων τοῦ λαοῦ, ἡ δὲ ἐκκλησία ἐν τῇ ἰδανικῇ αὐτῆς ἐξουσίᾳ ἀντεπροσώπευε τρόπον τινὰ τὸ ἀρχαῖον κράτος. Οἱ ἐπίσκοποι ἀπὴ λ α υ ο ν ἐνίοτε βασιλικῶν τιμῶν. Ὅτι ἡ εὐσεβὴς ταπεινοφροσύνη εἶχε παραχωρήσει, ἐσυνείθιζεν ἡ εὐσεβὴς ἀλαζονεία νὰ ἀπαιτῇ καὶ διατηρῇ. Ἐκ τῆς ἀληθείας, ὅτι τὰ οὐράνια εἶναι τιμιώτερα τῶν ἐπιγείων παρήγετο τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἱερωσύνη εἶναι μεγαλητέρα τῆς βασιλείας, καὶ ἐφηρμόζετο ἐπὶ τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Ὁ Αὐγουστῖνος παρέστησεν ἐν τῷ περὶ πόλεως Θεοῦ συγγράμματι, τῷ ἐπικηδεῖω τούτῳ λόγῳ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, τὴν πολιτείαν ὡς τὴν ἐξουσίαν τῆς αὐθαιρεσίας, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ ἀδελφοκτονίας, φέρεται εἰς τὸν ὄλεθρον, ὅπως παραχωρήσῃ τὸν τόπον τῆς εἰς τὴν οὐράνιον πολιτείαν, τὴν ἐκκλησίαν.

122.

Ἑκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία καὶ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία.

Hebenstreit Hist. jurisd. eccles. 1773. Jérôme a Costa (Richard Simon) Histoire sur l'origine et du progrès des revenus eccl. Frct. 1604.

Αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις τοῦ ἐπισκοπικοῦ δικαστηρίου ἀπὴ λ α υ ο ν κύρους νομικοῦ, ἀλλ' ἡ ἐκουσία αὕτη δικαιοδοσία ἐζητεῖτο ἀπὸ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος, ἀφοῦ τὸ κράτος πλέον ἐξεχρίστιανίσθη, ἀλιγώτερον πάντοτε. Αἱ ἀξιώσεις δικαιοδοσίας ἐπὶ ὑποθέσεων τοῦ γάμου καὶ διαθηκῶν (causae mixtae) ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπεκρούοντο ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ τὰ ἐν τῷ μωσαϊκῷ νόμῳ ὀριζόμενα κωλύματα γάμου ἀνεγνώρισθησαν ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ νόμου, ἐκταθέντα καὶ εἰς πνευματικὴν συγγένειαν. Χωρισμὸς γάμου σπανίως ἐπετρέπετο, πολὺ δὲ σπανιώτερον ὁ δεύτερος γάμος ἐνὸς χωρισθέντος. Ὡς πρὸς τοὺς κληρικοὺς ἐπὶ ἀστυκῶν ὑποθέσεων ὠρίσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' τὸ ἐπισκοπικὸν δικαστήριον ὡς τακτικὸς τόπος διαδικασίας. Ἐπὶ παινικῶν ὑποθέσεων ἔμμενον κατ' ἀρχὰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια ἀρμόδια, Οὐαλεντινιανὸς δὲ ὁ

Γ' (452) ἔδωκε τῷ κατηγόρῳ τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ δικαστηρίου, Ἰουστινιανὸς ὁ Α' διεμοίρασεν ὠρισμένας πράξεις τῆς διαδικασίας μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν δικαστηρίων, ὁ δὲ Ἡράκλειος (623) ἀπέκλεισεν ἐντελῶς τὸ πολιτικὸν δικαστήριον. Κατὰ ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ κληρὸς ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ προνομιοῦχον τάξιν, ἐθεωρεῖτο ἀπρεπὲς, κληρικὸς ἐπὶ ἰδίας ὑποθέσεως νὰ ζητῇ καὶ νὰ λαμβάνῃ τὸ δίκαιον ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων, ἐκ λαϊκῶν συνισταμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἐδικάζοντο μὲν ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων, ἀλλὰ τιμωρία δὲν ἐπεβάλλετο ἄνευ συγκαταθέσεως συνόδου τινός. Ἐπὶ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ἐθεωροῦντο ἀρμόδια μόνον τὰ ἐπισκοπικὰ δικαστήρια καὶ αἱ σύνοδοι.

Ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ κράτους ἔλαβε διὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου σχεδὸν πανταχοῦ μέρος τῆς δημοτικῆς περιορσίας, ἐκληρονόμησε κτήματα ἐθνικῶν ναῶν καὶ ἐγένετο κυρία πάντων τῶν κτημάτων τῶν κηρυττομένων αἵρετικῶν. Ἦτο δὲ καὶ ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμος τῶν ἀγάμων κληρικῶν. Περὶ τοῦ δικαιώματος τῶν ἀπαρχῶν καὶ τῶν δεκάτων ὡς θεόθεν ὠρισμένου ἐκήρυττον οἱ κληρικοὶ μετὰ μεγάλου ζήλου, ἀλλὰ τὸ κήρυγμα αὐτῶν τοῦτο εὗρισκεν ὀλίγην ἀκρόασιν. Ἀνεξάντλητοι πηγαὶ πλούτου ἦσαν καὶ αἱ διαθήκαι, ἀφ' οὗτο ὁ Κωνσταντῖνος (321) εἶχεν ἐπικυρώσει τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῆς τελευταίας θελήσεως πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησίας. Ἐν βραχεὶ δὲ χρόνῳ οὐδεὶς ἐδικαιοῦτο νὰ ἀποθνήσκη χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν ἐκκλησίαν, κατέστη δὲ ἀναγκαῖος νόμος κατὰ τῶν κληρικῶν ἐκείνων, οἵτινες δι' ἀπάτης ὑπέκλεπτον διαθήκας (Valentiniani I Lex τοῦ ἔτους 370 ad Damasum episcopum nrhis Romae Cod. Theod. XVI, II, 20). Ἀλλὰ τὰ πλούτη τῆς ἐκκλησίας ἦσαν ἀγαπητὰ τῷ λαῷ, θεωρούμενα ὡς ἰδιοκτησία τῶν πτωχῶν, διότι καθιδρύματα εὐεργετικὰ παντὸς εἶδους, μετριάζοντα τὴν δυστυχίαν καταστάσεως κοινωνίας βραδύως εἰς τὸν ὀλεθρον φερομένης, συνετηροῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ διαχείρισις αὐτῶν ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐπισκόπων διὰ τοῦ οἰκονόμου, ἡ διανομὴ ἦτο τακτοποιημένη, ἡ δὲ ἀπαλλοτρίωσις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ ἐπὶ ὠρισμένοις ὁροις νὰ γίνῃ. Ἡ ἐκ-

κλησία ἡσφάλιζε τὴν περιουσίαν καὶ δι' ἀκινήτων κτημάτων, ἀ-
τινα κατὰ τὴν εὐνοίαν ἢ τὴν ἀνάγκην τοῦ κράτους ἐφορολο-
γοῦντο διαφόρως, ἦσαν ὁμῶς ἐλεύθερα ἐκτάκτων προσωπικῶν
ἢ ἀπρεπῶν βαρῶν.

123.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότης καὶ ὁ κλῆρος.

Οἱ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεξ-
άρτητοι ἀπὸ τῶν κοινοτήτων γενόμενοι κληρικοὶ εἶχον σχεδὸν
ἀποκλειστικῶς εἰς χεῖράς των τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας.
Μόνον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ἐπισκόπων ἐπέβαλλεν
ἐνίοτε ὁ λαὸς ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν θέλησίν του διὰ θορυβωδῶν
ἐπιδείξεων καὶ οἱ προύχοντες δὲ τῆς πόλεως ἤσκουν ἐπιρροήν
τινα ἐν αὐταῖς, ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἐπικυρώσει. Ὁ Θεοδώ-
ρητος (ἐν ἱστορ. ἐκκλ. δ'. 19) λέγει, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐγίνετο
ἐπισκόπων συνόδῳ, ψήφῳ κληρικῶν, αἰτῆσει λαοῦ. Ὁ ἐκλεχθεὶς
προσεφωνεῖτο ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τοῦ «ἀξιος» ἢ «ἀνάξιος» (*bene
meritus, bene dignus*). Ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ἐπισκόπων καὶ μάλι-
στα τῶν πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν ἦσκει, ὡς εἶδομεν ἐν
τῇ προηγουμένῃ §. μεγίστην ἐπιρροήν καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία.
Ἄλλ' ἡ δευτέρα ἐν Νικαίᾳ σύνοδος (787) διὰ τοῦ τρίτου αὐτῆς
κανόνος ἀπέρριψε πᾶσαν συμμετοχὴν τοῦ κράτους καὶ τοῦ
λαοῦ. Ἐν τῇ δύσει καὶ ἰδίως ἐν Ῥώμῃ διέσωζεν ἡ κοινότης
τὴν συμμετοχὴν αὐτῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ, καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἡ
δύναμις τοῦ κλήρου ἀνεγνωρίζετο τοσοῦτον ὁμοφώνως ὑπὸ τοῦ
πλήθους, ὥστε προθυμῶς οἱ κληρικοὶ ἐποίουν αὐτῷ πολλὰς
παραχωρήσεις. Ὁ κλῆρος ἦτο ἐλεύθερος ἀπὸ τῶν βαρῶν τοῦ
κράτους, ἔπρεπε δὲ διὰ σειρᾶς νόμων νὰ κωλυθῇ ἡ ἔνεκα τού-
του μεγάλη ζήτησις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀ-
ξιωματικῶν. Ὁ μέγας Βασίλειος παρατηρεῖ περὶ τῶν ἐπισκό-
πων τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ὅτι πολλοὶ φόβῳ τῆς στρατολογίας
εἰσεποιοῦν ἑαυτοὺς τῇ ὑπηρεσίᾳ (ἐπιστ. 54). Μόνον εἰς τὴν θέ-
σιν ἀποθανόντων κληρικῶν ἔπρεπε νὰ προχειρίζονται ἄλλοι,
ὅστις δὲ εἶχεν ὑποχρεώσεις ἢ εἰς τὸ κράτος, ἢ εἰς τινα κύριον,
ἔπρεπε νὰ λάβῃ ταυτοῦ τὴν συγκατάθεσιν. Νόμος τις, καθ' ὃν

μόνον πτωχοί, ἐφ' ὧν τὸ κράτος οὐδεμίαν εἶχεν ἀξίωσιν, ἔπρεπε νὰ χειροτονῶνται εἰς ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα, δὲν ἡδυνήθη νὰ πραγματοποιηθῇ. Τὸναντίον ἡ δύναμις τῶν κληρικῶν ἐνισχύετο διὰ τῆς χειροτονίας διασήμεων φιλοσόφων, νομολόγων καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν. Τότε ἀνεγνωρίζετο ὡς δίκαιον, οἱ τοιοῦτοι νὰ ἀποβάλλωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν, ἥτις ὑπεχρέου αὐτοὺς εἰς δημοτικὰς λειτουργίας. Οἱ κληρικοὶ διετηροῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἀλλ' ἔτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐνιαχοῦ ἐκκλησιαστικοὶ νόμοι συνίστων τοῖς κληρικοῖς νὰ διατηρῶνται διὰ τῆς γεωργίας ἢ δι' ἄλλης τινὸς ἐργασίας (Concil. Carthag. a. 419, c. 52. 53). Αἱ πρεσβύτεραι καὶ διακόνοισσι ἐκλείπουσι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, μόνον οἱ Μοντανισταὶ εἶχον διακονίσσας. Νέον κατώτερον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἀναφαίνεται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ τῶν κοπιατῶν (fossarii ἢ Parabolani)¹. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ κλήρου περιήλθεν εἰς χεῖρας τοῦ ἐπισκόπου, ὅστις μόνος κυρίως εἰπεῖν ἀπέκτησεν ἰσχὺν καὶ πλοῦτον διὰ τῆς νέας εὐνοίας τοῦ κράτους. Καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ὁμως ἡ σημασία ὑψώθη. Πρεσβύτεροι ἐν χωρίοις ἔλαβον τὴν θέσιν τῶν χωρεπισκόπων, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἤρχισαν νὰ ἐκλείπωσιν, ὡς ἀπαρέσχοντες εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῶν πόλεων, οἵτινες ἤθελον τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα νὰ ᾔναι σπάνιον καὶ ἰσχυρόν. Ἄλλοι πρεσβύτεροι μετὰ τῶν διακόνων ἀπετέλουν ὡς κληρος τῆς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησίας (cathedralis) τὸ συμβούλιον τοῦ ἐπισκόπου. Ἐξ αὐτῶν διεκρίθη εἰς πρεσβύτερος, ὅστις ἐν τῇ λατρείᾳ ἐλάμβανε τὴν πρώτην μετὰ τὸν ἐπισκοπον θέσιν (ἀρχιεπίσκοπος). Οἱ ἀρχιεπίσκοποι εἶχον ἀναφανῆ ἤδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ. Τὸ πλῆθος τῶν κληρικῶν ἐν μεγάλαις ἐκκλησίαις ἦτο μέγα. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὠρίσθησαν οἱ κληρικοὶ καὶ ὑπηρεταὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας εἰς 485 (Πρλ. Pichler KTrennung. I. 81)!

¹ Ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν.

Οἱ πατριάρχαι.

Blondel, Traité hist. de la primauté en église. Gen. 1644. Morini Exercitt. eccles. Ds. I de Patriarch. origg. Par. 1669. Janus de origg. Patriarch. chr. Vit. 1718.

Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ διεκρίθησαν οἱ τρεῖς μεγάλοι μητροπολίται Ῥώμης, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας διὰ τούτου ἀπὸ τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν, ὅτι εἶχον ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψίν των πλειοτέρας ἐπαρχίας. Τὰ δικαιώματα τῶν μητροπολιτῶν τούτων ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς ἐν Νικαία συνόδου ὡς ζηριζόμενα ἐπὶ ἀρχαίας συνηθείας (καν. 6). «Τὰ ἀρχαῖα ἔθνη κρατεῖτω», λέγει ἡ σύνοδος. Συγχρόνως ἀνεγνωρίσθησαν ἐν αὐτῇ καὶ αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι ὡς αἱ ὕψισται ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ (καν. 4). Ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων ὁμως αἱ σύνοδοι αὗται ἦσαν λίαν ἀσθενεῖς, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθίστανται πρὸς ἰσχυροὺς πολλάκις ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὑποστηριζομένους ἀντιπάλους. Διὰ τοῦτο ἔλαβον οἱ ἐπίσκοποι ἀφορμὴν νὰ σχηματίσωσιν ἔτι μεγαλύτερους ἱεραρχικοὺς συνδέσμους, οἵτινες ἠδύναντο εἰς ἕκαστον τῶν ἐπισκόπων νὰ παρέχῃσι μεγαλητέραν ἀσφάλειαν. Ἐνεκα δὲ τῆς πολιτικῆς καὶ πολλάκις ἐκκλησιαστικῆς διαιρέσεως τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, διεμορφώθη ἡ νέα αὕτη ἱεραρχικὴ ἀνάπτυξις ἐν ἑκατέρῳ τῶν κρατῶν διαφοροτρόπως. Ἐν τῇ ἀνατολῇ εἶχον ἀκολουθήσει ἤδη ἐν τῇ μορφώσει τῶν μητροπολιτικῶν ἐκκλησιῶν τὴν εἰς ἐπαρχίας διαίρεσιν τοῦ κράτους. Ὅσημέραι δὲ ἐπεκράτει ἡ ἀρχή, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις πρέπει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως. Οὕτως ὁ 17 καν. τῆς Δ' οἰκουμένης συνόδου ὀρίζει τὰ ἑξῆς· «Εἴ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθῃ πόλις ἢ αὐθὺς καινισθείῃ, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν ἡ τάξις ἀκολουθεῖτω» Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ μορφώσει μεγαλητέρων ἱεραρχικῶν σωμάτων ἠκολούθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου γενομένην διαίρεσιν τοῦ κράτους εἰς διοικήσεις. Κατὰ τὸν Ζώσιμον (II, 33) διηρέθη τὸ κράτος ὡς ἑξῆς. I. Νομὸς (Praefectura) ἀνατολῆς. I. Διοίκησις ἀνατολῆς (πρωτ.

Ἀντιόχεια). 2. Αἰγύπτου (Ἀλεξάνδρεια). 3. Ἀσίας (Ἐφεσος). 4. Πόντου (Καيسάρεια Καππαδοκίας). 5. Θράκης (Ἡράκλεια, ἐπειτα Κωνσταντινούπολις). II. Νομός ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας (πρωτ. Θεσσαλονίκη). 1. Διοίκησις Μακεδονίας. 2. Δακίας. III. Νομός Ἰταλίας. 1. Διοίκησις Ῥώμης (Ῥώμη). 2. Ἰταλίας (Μεδιόλανον). 3. Δυτικῆς Ἰλλυρίας (Σίρμιον). 4. Ἀφρικῆς (Καρχηδών). IV. Νομός Γαλλίας. 1. Διοίκησις Γαλλίας (Augusta Treverorum). 2. Διοίκησις Ἰσπανίας. 3. Βρεττανίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐκάστης διοικήσεως ἐν τῇ ἀνατολῇ συνῆψαν στενότερον μετ' ἀλλήλων σύνδεσμον, ὃ δὲ ἐπίσκοπος τῆς πρωτεύουσας τῆς διοικήσεως ἐγένετο ἡ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ αὐτῆς, καὶ ὑψώθη οὕτως ὑπεράνω τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν. Ἀλλ' ὅμως τὰ δικαιώματα αὐτῶν ὠρίζοντο συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐκάστης χώρας συνηθείας, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦσαν τὰ αὐτὰ εἰς πάσας τὰς διοικήσεις. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας εἶχε σχεδὸν μοναρχικὴν ἐξουσίαν (Ἐπιφ. αἰρ. 68. 1). Μικροτέρα ἦτο ἡ δύναμις τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας ἐν τῇ ἀνατολῇ, τοῦ ἐπισκόπου Καيسαρείας τῆς Καππαδοκίας ἐν τῇ διοικήσει τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Ἐφέσου (ἐν τῇ Ἀσίᾳ). Ἐν τῇ θρακικῇ διοικήσει ἐγένετο ἀντὶ τῆς Ἡρακλείας πρωτεύουσα ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πόλις αὕτη ἦτο καὶ ἡ τοῦ κράτους πρωτεύουσα, διὰ τοῦτο ἡ δύναμις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως στηριζομένη ἐπὶ τῆς παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ἐπιρροῆς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ψήφου τῶν πάντοτε ἐν πλήθει παρὰ τῇ αὐτῇ παρεπιδημούντων ἐπισκόπων (ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο αἱ ἐνδημοῦσαι σύνοδοι. Οἰκ. Συν. ἐν τῇ Χαλκηδόνι Actio IV παρὰ Mansi VII, 92) ἐξετάθη ταχέως καὶ πέραν τῆς θρακικῆς διοικήσεως. Περὶ τῶν ἐνδημοῦσων συνόδων λέγει ὁ Ἀνατόλιος ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι οἰκ. συνόδῳ: «Συνήθεια ἄνωθεν κεκράτηκε, τοὺς ἐνδημούντας τῇ μεγαλυνύμῳ πόλει ἁγιωτάτους ἐπισκόπους, ἡνίκα καιρὸς καλέσῃ, περὶ ἀναπιπτόντων τινῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συνεῖναι καὶ διατυποῦν ἕκαστα, καὶ ἀποκρίσεως ἀξιοῦν τοὺς δεομένους.» Οἱ ἐπίσκοποι τῆς διοικήσεως τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἐν ᾗ περιείχετο ἡ Μακεδονία, ἡ Ἑπειρος, ἡ Ἀχαΐα καὶ ἡ Κρήτη μετὰ τῶν περὶ αὐτὰς νήσων, καὶ ἡς πρωτεύουσα ἦτο ἡ

Θεσσαλονίκη, ἐπὶ τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, τοῦ προσατεύσαντος τότε τὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ὀρθοδόξους κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπικρατούντων ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν. Διὰ ταῦτα οἱ πάπαι ἐθεώρουν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης ὡς ἀντιπρόσωπόν των. Οὕτω Ἰννοκέντιος ὁ Α' (402—417) πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Ῥοῦφον γράφων, λέγει αὐτῷ, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς διοικήσεως ταύτης φροντίδα ἀντ' αὐτοῦ (*nostra vice*)¹. Ἡ σχέσις αὕτη διήρκεσε μέχρι Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ὅστις ἤνωσε καὶ τὰς ἐλληνικὰς ταύτας ἐκκλησίας εἰς τὸν ἐλληνικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου φυσικώτερον ἀνῆκον (*Nicolai I epist. ad Michael. Imperatorem παρὰ Mansi XV, 167*). Ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος τῷ 381 ἐπέκυρσε τὰς σχέσεις τῶν εἰς μίαν διοίκησιν ἀνηκόντων ἐπισκόπων, ὕψωσε δὲ τὰς τῶν διοικήσεων συνόδους ὑπεράνω τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων. Ὁ 2 κανὼν τῆς συνόδου ταύτης ἔχει οὕτω· «Τοὺς ὑπὲρ διοικήσιν ἐπισκόπους ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγγέειν τὰς ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς δὲ τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους τὴν ἀνατολὴν μόνον διοικεῖν, φυλασσομένων τῶν ἐν τοῖς κανόσι τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου πρεσβείων τῇ Ἀντιοχείῳ ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς τῆς ποντικῆς τὰ τῆς ποντικῆς μόνον· καὶ τοὺς τῆς Θράκης τὰ τῆς Θράκης μόνον οἰκονομεῖν. — Φυλασσομένου δὲ τοῦ προγεγραμμένου περὶ τῶν διοικήσεων κανόνος, εὐδηλον, ὡς τὰ καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν ἢ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικήσει κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὠρισμένα.» Ὁ δὲ 6 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου λέγει· «Εἰ δὲ συμβαίῃ ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων τῷ ἐπισκόπῳ, τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεων ἐπισκόπων ἐκείνης, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων.» Ἡ αὕτη σύνοδος ἔδωκε τὴν πρώτην θέσιν μετὰ τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης τῷ ἐπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως. «Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης

¹ Innocentii I epist. ad Rufum episc. Thessal.

ἐπίσκοπον διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην,» λέγει ὁ 3 κανὼν αὐτῆς.

Οὕτω λοιπὸν εἶχον ὑψωθῆ ἐν τῇ ἀνατολῇ οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἐφέσου καὶ Καισαρείας πολὺ ὑπεράνω τῶν λοιπῶν μητροπολιτῶν καὶ εἶχον ὑποτάξει εἰς ἑαυτοὺς τοὺς ἄλλους μητροπολίτας τῶν διοικήσεων των. Ἐλαβον δὲ τὸ διακριτικὸν ὄνομα ἑξάρχος, ἀρχιεπίσκοπος (Δ' οἰκουμ. σύνοδ. Act. XIV. Ἀθαν. ἀπολ. 6'. Ἐπιφ. αἰρ. 68). Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι οἰκουμ. συνόδου (451) ἐδόθη αὐτοῖς ἀποκλειστικῶς τὸ ὄνομα πατριάρχης, τὸ ὁποῖον πρότερον ἦτο τιμητικὸν πάντων τῶν ἐπισκόπων ὄνομα (Γρηγ. Ναζ. λόγ. 20, 32, 41. Γρηγορ. Νύσσ. λόγ. εἰς Μελέτιον). Ἀλλὰ πολιτικαὶ σχέσεις καὶ ἱεραρχικὴ δεσποτεία ἥλλαξαν ταχέως τὴν τάξιν ταύτην. Οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ἔνεκα τῆς εὐνοϊκῆς θέσεώς των ἀπέκτησαν ταχέως ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων ἄλλων διοικήσεων (Θεοδ. αἶρετ. καχομ. IV, 12), κυρίως δὲ ἐπὶ τῶν πλησιοχώρων διοικήσεων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου, καίτοι εὖρον κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελον οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἀνατολῆς νὰ ἦναι ἰσχυρὸς ὁ ἐπίσκοπος τῆς πρωτευούσης των, ὡς τὸ κυριώτατον ὄργανον ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας, διὰ τοῦτο ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἐδωκεν εἰς τοὺς πατριάρχας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐντελῶς ἴσα πρεσβεῖα πρὸς τὸ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης διὰ τοῦ 28 αὐτῆς κανόνας, ὅστις ἔχει ὡς ἐξῆς· «Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἀγίων πατέρων ὅροις ἐπόμενοι, καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν καὶ ψηφίζομεν περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἀγιωτάτης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης. Καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα, καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ 150 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἀγιωτάτῳ θρόνῳ.» Ἡ αὕτη σύνοδος ἐδωκε τῷ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ δικαίωμα νὰ δέχεται ἐκκλήσεις ἀπὸ πασῶν τῶν διοικήσεων κατὰ τῶν μητροπολιτῶν. Ὁ 9 αὐτῆς κανὼν λέγει· «Εἰ δὲ πρὸς τὸν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μητροπολίτην ἐπίσκοπος

ἡ κληρικὸς ἀμφισβητοίη, καταλαμβάνετω ἡ τὸν ἐξάρχον τῆς διοικήσεως, ἡ τὸν τῆς βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ ἐπ' αὐτῷ δικαζέσθω.» Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἤρχισαν ταχέως νὰ ἐξασκῶσιν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν διοικήσεων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου. Τοιοῦτοτρόπως δὲ περιῆλθον οἱ ἐξάρχοι τῆς Ἐφέσου καὶ Καισαρείας εἰς μεσάζουσάν τινα βαθμίδα μεταξύ τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν πατριαρχῶν, καὶ ἐξηρτήθησαν ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Οἱ ἐπίσκοποι Ἀντιοχείας ἐζήτησαν ἐπίσης νὰ περιλάβωσιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν των διοίκησιν τὴν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας ἀνήκουσαν Κύπρον. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι τῆς νήσου ταύτης ἔτυχον ἐπὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας των (καν. 8. Πρβλ. καὶ λθ' τῆς ἐν Τρούλλῳ). Οἱ ἐπίσκοποι Ἱεροσολύμων εἶχον λάβει παρὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τὸ δικαίωμα μετὰ τὸν Καισαρείας μητροπολίτην νὰ τιμῶνται διὰ τοῦ 7 αὐτῆς κανόνος, τοῦ λέγοντος· «Ἐπειδὴ συνθήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῷ μητροπολίτῃ σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.» Ἐπὶ τῆς τιμῆς δὲ ταύτης στηριζόμενοι, ματαίως ἐσπούδαζον ἀπὸ μακροῦ χρόνου νὰ γίνωσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ μητροπολίτου αὐτῶν. Ἐπὶ τέλους ἐπέτυχον νὰ καταταχθῶσι διὰ διατάγματος Θεοδοσίου τοῦ Β' εἰς τὴν τάξιν τῶν πατριαρχῶν, ἡ δὲ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὰς τρεῖς Παλαιστίνας ὡς ἐκκλησιαστικὴν των περιφέρειαν (act. VII, Mansi VII, 181). Οὕτω ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ τέσσαρες πατριάρχαι· ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, οἵτινες ἐθεωροῦντο ἐν ταῖς διοικήσεσιν αὐτῶν ὡς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κέντρα, περὶ ἃ πρὸς τήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος ὤφειλον νὰ συγκεντρῶνται οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι, ἀπετέλουν δὲ μετὰ τῶν συνόδων τῶν διοικήσεων των τὸ ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον τῆς διοικήσεως. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐθεωροῦντο μετὰ τοῦ πατριαρχοῦ τῆς δύσεως, τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ὡς οἱ πρῶτοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες διὰ τῆς ἀμοιβαίας συγκοινωνίας μεταξύ ἀλλήλων ὤφειλον νὰ τηρῶσι τὴν ἐνότητα

τῆς καθόλου ἐκκλησίας, καὶ ὧν χωρὶς οὐδεμία τὴν καθόλου ἐκκλησίαν ἀφορῶσα ἀπόφασις ἡδύνατο νὰ γίνηται. Διὰ τῶν πατριαρχῶν ἐχειροτονοῦντο οἱ μητροπολίται, συνεκαλοῦντο αἱ σύνοδοι τῆς ὅλης διοικήσεως καὶ ἐκρίνοντο αἱ σπουδαιότεραι ὑποθέσεις (*maiores causae*) καὶ πᾶσαι ἐν γένει αἱ δικαστικαὶ ὑποθέσεις ὡς ἐν τελευταίῳ δικαστηρίῳ. Εἰς τὰς τέσσαρας ἐκείνας διοικήσεις, αἵτινες μόνον ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀνταπεκρίνοντο περίπου εἰς τὰς διοικήσεις τοῦ κράτους, διηρέθη κατὰ μικρὸν ἡ ἐκκλησία. Ἀλλὰ διτηρήθησαν καὶ τινες ἐπισκοπαὶ ἀνεξάρτητοι, μάλιστα ἐν τῇ δύσει, καθὼς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἦτο ἡ ἐπισκοπὴ Κύπρου. Ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ συνόδῳ τῷ 431, ὅπου κατεκρίθη ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ μορφωθεὶς καὶ ὑπὸ τῶν Ἀντιοχείων ὑποστηριζόμενος Νεστόριος, ὑπέστη μεγάλην ἥτταν τὸ πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας καὶ ἔκτοτε ἐξησθένησεν. Ἐν δὲ τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ ἔλαβε καίριον τραῦμα ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θρόνου διὰ τῆς κατακρίσεως τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τοῦ Διοσκοῦρου. Διὰ τῶν μονοφυσιτῶν καὶ Ἀράβων κατέστησαν τὰ τρία τῆς ἀνατολῆς πατριαρχεῖα μᾶλλον ἀνίσχυρα. Μόνον δὲ οἱ δύο οὐκ ἀντίπαλοι ἐπίσκοποι τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης διτηρήσαν τὴν ἑαυτῶν ἰσχὺν, ὡς ἀντιπρόσωποι ὁ μὲν τῆς ἀνατολῆς, ὁ δὲ τῆς δύσεως. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο λίαν ἰσχυρὸς ἕνεκα τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ ἐκτεθειμένος εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτοῦ, ἐνῷ ὁ Ῥώμης, νομίζων, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ του προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ἦτο διάδοχος τοῦ Πέτρου, ἦτο διὰ τοῦτο καὶ ἕνεκα τῆς πολιτικῆς του θέσεως τολμηρότερος καὶ μᾶλλον ἀνεξάρτητος. Ὅτε Ἰωάννης ὁ νηστευτῆς (587), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὠνομάσθη οἰκουμενικὸς, ἐκήρυξε Γρηγόριος ὁ μέγας, ἐπίσκοπος Ῥώμης, τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς ἀντιχριστιανικὸν καὶ ὠνόμασεν ἑαυτὸν δοῦλον τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' οἱ διάδοχοι αὐτοῦ καίτοι διτηρήσαν τὸν χριστιανικὸν τοῦτον τίτλον, προσέθηκαν ὁμῶς μετ' εἰλικρινείας καὶ τὸν τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου. Ἀμφότεροι οἱ τίτλοι δὲν εἶχον ἐφευρεθῇ τὸ πρῶτον τότε. Τὸ διάταγμα τοῦ ἄρπαγος τοῦ θρόνου Φωκᾶ (606), δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας, προσήλθεν ἐκ πολιτικῶν καὶ προσωπικῶν λόγων. Ὁ πατριάρχης δηλ. Κωνσταντινουπόλεως Κυρια-

κὸς ἦτο ὁπαδὸς τοῦ Μαυρικίου, ὃν ἐφόνευσεν ὁ Φωκᾶς, ἵνα ἀναβῇ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ὁ βιβλιοθηκᾶριος Ἀναστάσιος (de vitis Pontificum c. 67) λέγει, ὅτι «Βονιφάτιος ὁ Γ', πᾶπας Ῥώμης, ἐπέτυχε παρὰ Φωκᾶ τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἡ ἀποστολικὴ καθέδρα τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἀνακηρυχθῇ κεφαλὴ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, διότι ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ὀνομάσει ἑαυτὴν πρώτην πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.» Ἀλλ' ἡ τοῦ Φωκᾶ διάταξις δὲν ἐφηρμόσθη οὐδ' ἐν τῇ δύσει τελείως. Ἀμφότεροι οἱ πατριάρχαι οὗτοι ἔμενον νικηταὶ ἐπὶ τοῦ κύκλου τῆς δικαιοδοσίας των, ἀλλ' ὁ κύκλος οὗτος ἐγένετο ἔνεκα πολιτικῶν συμβάντων εἰς τὸν μὲν περιωρισμένος, εἰς τὸν δὲ εὐρύτερος.

425.

Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐπισκοπὴ πρὸ τοῦ Λέοντος.

Maassen der Primat des Bischofs von Rom. Bonn 1853.

Ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος ἥσκει δικαιώματα μητροπολίτου ἐπὶ τῶν δέκα ῥωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν (provinciae suburbicae), εἰς ἃς ἐξετείνετο ἡ πολιτικὴ διοίκησις τῆς Ῥώμης, ἐνῷ αἱ μητροπόλεις τῶν λοιπῶν διοικήσεων τῆς Ἰταλίας, ἰδίως τὸ Μεδιόλανον, διετήρουν ἐν τῇ περιφερείᾳ των ἐκάστη τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Ἀνεξάρτητοι ἦσαν καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἀκυληίας καὶ ὁ Ῥαβέννης, ὁ τῆς τελευταίας, ἀφ' οὔτου ὁ Ὀνώριος φεύγων τοὺς Γότθους μετέθηκε τὴν πρωτεύουσάν αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης ἀπῆλθον καὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλλίας, Ἀφρικῆς, Ἰσπανίας καὶ Βρεττανίας. Ἀλλ' ἐν τῇ δύσει ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἦτο μεγάλη. Ἡ Ῥώμη ὡς ἡ μόνη ἀποστολικὴ ἐδρὰ εἶχε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν λοιπῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἐχρησίμευε σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὡς ἐκκλησιαστικὸς σύνδεσμος μετὰ τῆς ἀνατολῆς. Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης διὰ τῆς φρονήσεώς των ἐπέτυχον νὰ διασώσωσιν ἐν ταῖς θεολογικαῖς ἐρίσι τῆς ἀνατολῆς τὴν ἀγαθὴν φήμην τῆς Ῥώμης ἐν τῇ δύσει ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν. Ἡ μερίς, εἰς ἣν κατετάσσετο ἡ Ῥώμη, ὑπῆρχε σχεδὸν πάντοτε νικήτρια. Διὰ τοῦτο συχνάκις

ἐζητεῖτο ἡ γνώμη καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Ῥώμης, καὶ μεγάλη σημασία ἐδίδετο αὐτῇ. Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἐκάλουν τὰς ἐπιστολάς, δι' ὧν ἀπήντων εἰς τὰς ἐρωτήσεις περὶ τῆς γνώμης αὐτῶν ἐπὶ ζητημάτων διαφόρων, τὸ μὲν πρῶτον ἐπιστολὰς κανονικὰς¹, ἔπειτα ὁμῶς ἐπιστολὰς ἐπιτακτικὰς (*epistolae decretales*), ταχέως δὲ ἔλαβον αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τύπον ἀποστολικῶν διαταγῶν καὶ ἐτιμῶντο μεγάλως ἐν τῇ δύσει ὡς ἔκφρασις τῆς ἀποστολικῆς παραδόσεως. Ὅτε ὁ ἀρειανισμὸς εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐστράφησαν καθὼς εἵπομεν καὶ ἀνωτέρω (§ 124) καὶ αὐταὶ αἱ ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολικῆς Ἰλlyρίας πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν καὶ συνεδέθησαν μετ' αὐτῆς. Ἐν τῇ αὐτῇ περιστάσει ἡ ἐν Σαρόδικῇ σύνοδος (347) ἀνέβηκε διὰ τινων κανόνων αὐτῆς (τοῦ γ', δ' καὶ ε') τῷ ἐπισκόπῳ Ἰουλίῳ, αὐτῷ μόνῳ προσωπικῶς, οὐχὶ δὲ ὡς διαρκὲς δικαίωμα τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ, τὸ δικαίωμα νὰ δέχεται ἐπὶ ὑποθέσεων τῶν πανταχοῦ ἐπισκόπων ἐκκλησίαν εἰς αὐτόν. Ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐδόθη προσωρινῶς τῷ Ἰουλίῳ μόνῳ², περὶ τούτου συμφωνοῦσιν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ (*Richerii histor. concill. generall. I, 3. Gieseler Kirchengeschichte I, II, 197 καὶ Guettée La Papauté schismatique p. 108*). Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἐνόησαν ὡς διαρκὲς τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο. Ἐν τούτοις ἡ ἀφρικανικὴ ἐκκλησία ἤρνεῖτο νὰ ἀναγνώρισῃ τὴν ὡς ἀπόφασιν τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου κηρυττομένην ταύτην διάταξιν καὶ ἠπείλει νὰ ἀφορίσῃ πάντα, ὅστις ἤθελεν ἐξ Ἀφρικῆς ποιήσῃ ἐκκλησίαν περὶ ὑποθέσεώς του εἰς Ῥώμην. Ἡ ἐν Μελευίτῳ Β' σύνοδος (416) διὰ τοῦ 22 κανόνος αὐτῆς ὥρισε τὰ ἑξῆς· «Ἐδοξεν, ἵνα οἱ πρεσβύτεροι, οἱ διάκονοι καὶ οἱ λοιποὶ κατώτεροι κληρικοὶ ἐν ταῖς ὑποθέσεσιν, ἃς ἤθελον ἔχει, ἐὰν διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν ἐπισκόπων αὐτῶν, ἀκούουσιν αὐτοὺς οἱ γει-

1 Καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπετείνοντο πρὸς ἐπισκόπους ἐπισήμους ἐπερωτήσεις περὶ διαφορῶν ζητημάτων, ὅθεν ἐγεννήθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ κανονικαὶ λεγόμεναι ἐπιστολαί, ὁποῖας ἐξέδωκαν ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Θεόφιλος, ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι.

2 Πέτρου τοῦ ἀποστόλου τὴν μνήμην τιμήσωμεν, καὶ γραφῆναι παρὰ τούτων τῶν κρινόντων Ἰουλίῳ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης· κτλ. Ἡ σύνοδος αὕτη ἄλλως τε συνέστη ἐκ δυτικῶν κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ αἱ ἀποφάσεις της ἀπέδλεπον διὰ τοῦτο τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας (Πρβλ. Baader *Katholic. abend. u. morg.* 148).

τνιάζοντες ἐπίσκοποι, καὶ ὀρίζωσι τὰ κατ' αὐτούς. Ἐὰν δὲ ᾗ-
 θελον νομίζει, ὅτι καὶ ἀπ' αὐτῶν ἔπρεπε νὰ κάμωσιν ἐκκλησιν,
 δὲν πρέπει νὰ ἀποτείνωνται εἰμὴ εἰς τὰς ἀφρικανικὰς συνό-
 δους, ἢ εἰς προεξάρχοντας τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, πρὸς δὲ τὰ
 πέραν τῆς θαλάσσης δικαστήρια (ad transmarina judicia) ὅστις
 ᾗθελε κάμει ἐκκλησιν, παρ' οὐδενὸς ἐντὸς τῆς Ἀφρικῆς ἔπρε-
 πε νὰ ᾗναι δεκτὸς εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωσίαν.» Ἐν τῇ ἀνα-
 τολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀπεκρούετο πᾶσα ἀνάμιξις τῶν ἐπι-
 σκόπων Ῥώμης, ὡς ἂν δὲν ᾗθελον ταύτην οἱ τῆς ἀνατολῆς
 καὶ ᾗσαν σύμφωνοι. Αἱ πρῶται δὲ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τῆς Νι-
 καίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο ἐκτὸς πάσης ἐπιρ-
 ροῆς τῆς Ῥώμης. Πόσον μάλιστα ἡ δευτέρα ἐγένετο ἀνευ τῆς
 ἐλαχίστης ἐπιρροῆς αὐτῆς ἀποδεικνύει κυρίως τὸ, ὅτι αὕτη
 ἀνεγνώρισε τὸν Μελέτιον ὡς κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας,
 ἐνῶ ἡ Ῥώμη συνεκοινώνει πρὸς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ. Τὴν αὐ-
 τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐτήρησαν ἄλ-
 λαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι καὶ βραδύτερον. Οὕτως ἡ ζ' οἰκουμε-
 νικὴ σύνοδος κατέταξε μεταξὺ τῶν αἰρετικῶν καὶ τὸν πᾶπαν
 Ὀνώριον, καθὼς μαρτυρεῖ ἡ Πενθέκτη διὰ τοῦ ἀκανόνο αὐ-
 τῆς. Αἱ λέξεις αὐτοῦ ἔχουσιν οὕτω· «Κύρον τὸν Ἀλεξανδρείας,
 Ὀνώριον Ῥώμης, Σέργιον, Παῦλον.» Ἐν γένει ὑπῆρχε γενικῶς
 παραδεδεγμένη ἀρχή, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς
 δύσεως ᾗσαν ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων. Ὁ Κωνσταντῖος γρά-
 φων πρὸς τὴν ἐν Ἀριμίνω σύνοδον (359 Mansi III, 297), λέγει·
 «Δὲν δικαιούσθε περὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ ὑμε-
 τέρᾳ συνόδῳ νὰ ἀποφασίσσητέ τι. Διὰ τοῦτο μόνον περὶ τῶν ἀ-
 φορώντων ὑμᾶς συζητήσατε. Ἐὰν δὲ ᾗθέλητέ τι ὀρίσει περὶ ἐ-
 κείνων, τοῦτο ὡς σφετερισμὸς τῆς ἐξουσίας, οὐδὲν θέλει ἔχει
 ἀποτέλεσμα.» Καὶ ἐν τινὶ ἐν Ἀκυληᾷ συνόδῳ (381) παρετήρησεν
 ὁ Παλλάδιος (Mansi III, 602), κατηγορούμενος ἐπὶ ἀρειανι-
 σμῷ· «Ἀπόντων τῶν ἡμετέρων ἱερέων δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαν-
 τήσωμεν.» Εἰς δὲ τὴν ἐρώτησιν· «Τίνες εἶναι οἱ ὑμέτεροι.» Ἀ-
 πήντησεν· «Οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι.» Ἄλλοτε πάλιν θελησά-
 σης συνόδου τινὸς ἰταλικῆς νὰ ἐπέμβῃ εἰς διαφορὰν τινα, ἐκ-
 ραγεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕνεκα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νεκτα-
 ρίου, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβαν

σιν (Θεοδωρ. έ, 9). Ἡ συνοδική ἐπιστολή περὶ τοῦ προκειμένου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τῷ 382 πρὸς τοὺς δυτικούς ἔχει οὕτω· «Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, παλαιὸς ὡς ἴστε θεσμὸς κεκράτηκε καὶ τῶν ἀγίων ἐν Νικαίᾳ πατέρων ὁρος καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας ποιεῖσθαι τὰς χειροτονίας. Οἷς ἀκολούθως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας Νεκτάριον ἐπίσκοπον χειροτονήκαμεν, οἷς ὡς ἐνθέσμως καὶ κανονικῶς κεκρατηκόσι καὶ τὴν ὑμετέραν συγκαίρειν παρακαλοῦμεν εὐλάβειαν.» Μόνον δὲ ἐπὶ τῶν ἐριδῶν τῶν πατριαρχῶν πρὸς ἀλλήλους ἢ πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ἐζητεῖτο ἡ φιλία τοῦ ἰσχυροῦ ἐπισκόπου Ῥώμης παρ' ἑκάστης μερίδος. Ἐκ τοιούτων δὲ γεγονότων εἶχε σχηματισθῇ ἤδη ἐπὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Α' ἐν Ῥώμῃ ἡ πεποίθησις, ὅτι οὐδὲν ἡδύνατο σπουδαῖον νὰ ἀποφασισθῇ καθ' ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ὅμως ἀνεγνώριζον οἱ πάπαι ἀκόμη, ὅτι τὰ δικαιώματά τοῦ θρόνου αὐτῶν δὲν ἀνῆκον αὐτῷ ἀπ' ἀρχῆς ἐκ θεοῦ δικαιώματος ἢ ἀποστολικῇ διαταγῇ, ἀλλ' ἡ ἦσαν ἐξ ἔθους ἢ ἀπενεμήθησαν ὑπὸ τῶν πατέρων τῇ Ῥώμῃ ἵνα τιμήσωσι τὸν Πέτρον, οὗτινος διάδοχοι ἐθεωροῦντο οἱ πάπαι. Οὕτως ὁ πάπας Ζώσιμος γράφων πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀφρικῆς (ερ. 2, § 1) λέγει· «Εἰς ταῦτα προστίθεται τὸ κῦρος τῆς ἀποστολικῆς ἐδρας, τῇ ὁποίᾳ εἰς τιμὴν τοῦ μακαρίου Πέτρου τῶν πατέρων αἱ ἀποφάσεις ἀπένειμαν ἰδιάζουσάν τινα τιμὴν.» Καὶ Ἰούλιος ὁ Α' γράφων πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν συνόδῳ καταδικάσαντας τὸν Ἀθανάσιον στηρίζει τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ μὴ γίνηται ἀπόφασις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ περὶ σπουδαίου τινὸς ἀντικειμένου ἄνευ καὶ τῆς αὐτοῦ γνώμης ἐπὶ τοῦ ἔθους. Τοῦτο κακῶς ἐννοοῦντες ὁ τε Σωκράτης (β', 8) καὶ ὁ Σωζόμενος (γ', 10) λέγουσιν, ὅτι δῆθεν ὑπῆρχε νόμος ἐκκλησιαστικὸς, νὰ μὴ ὀρίζηται τι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἄνευ τῆς τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης γνώσεως. Ὁ Σωκράτης λέγει ῥητῶς (β', 17), ὅτι τὸν νόμον τοῦτον εὕρισχαι ἐν ταῖς λέξεσι τοῦ Ἰννοκεντίου «Τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γραφῆσθαι ἡμῖν καὶ οὕτως ὀρίζεσθαι τὰ δίκαια.» Πρὸς τὴν πολιτείαν προσεφέροντο οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ὡς ἰσχυροὶ ὑπῆχοι, ἐθεώρουν δὲ ὡς προνόμιον, ὅτι μόνον ὑπὸ τοῦ αὐτοκρά-

τορος ἠδύναντο νὰ κριθῶσι. Πάπαι τινές (οἷον ὁ Λιβέριος) ἐτιμωρήθησαν ὑπὸ αὐτοκρατόρων.

426.

Λέων ὁ μέγας.

Arendt Leo der grosse und seine Zeit. Mainz 1835. Perthel Leo's I Leben und Lehren. Jena 1843.

Λέων ὁ Α' ὁ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει καὶ ὡς θεολόγος μέγας ἀναδειχθεὶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐθιμελίωσε τὸ μεγαλεῖον τῆς ῥωμαϊκῆς ἐδρας, ὅπερ ἦτο παρεσκευασμένον ἤδη μᾶλλον διὰ τῆς φορᾶς τῶν περιστάσεων ἢ διὰ τῆς ἰσχύος καὶ συνέσεως τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης. Ὁ Λέων εἰργάζεται πρὸς τοῦτο σκοπίμως, οἷονεὶ προβλέπων τὸ μέγα μέλλον τῆς Ῥώμης. Δυνάμει τῆς διαδοχῆς τοῦ ἁγίου Πέτρου, δι' ἧς ἐπιστεύετο ἐν Ῥώμῃ, ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐν τινὶ ὑψηλοτέρᾳ εὐνοίᾳ ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου, ἐθεώρει ὁ Λέων τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ὡς τὴν πέτραν, ἐφ' ἧς θεμελιοῦται ἡ καθολικὴ ἐκκλησία, τὸν δὲ ἐπίσκοπον Ῥώμης ὡς τὴν κεφαλὴν, ἥτις εἶχε θεόθεν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὅλης ἐκκλησίας. Ἐαυτὸν ἐν ταπεινοφροσύνῃ κηρύττων ὡς ἀνάξιον πρὸς τοιαύτην ὑψηλὴν θέσιν, ἐπίστευεν ὅτι ὁ ἅγιος Πέτρος ἐνήργει ἐν αὐτῷ. Πρῶτος λοιπὸν ὁ Λέων οὗτος διετύπωσεν ἀκριβῶς τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης ὡς διάδοχος τοῦ Πέτρου πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ὑπεροχὴν. Ἰδοὺ τί ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ οἰκ. συνόδῳ Ἐφέσου τῷ 431 (Mansi IV, 1296 ac1. III) ἐκ μέρους τῆς Ῥώμης λεγόμενον· «Οὐδενὶ ἀμφίβολόν ἐστι, μᾶλλον δὲ πᾶσι τοῖς αἰῶσιν ἐγνώσθη, ὅτι ὁ ἅγιος καὶ μακάριος Πέτρος, ὁ ἐξάρχος καὶ ἡ κεφαλὴ τῶν ἀποστόλων, ὁ κανὼν τῆς πίστεως, ὁ θεμέλιος τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἐδέξατο, καὶ αὐτῷ δέδοται ἐξουσία τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν ἁμαρτίας· ὅστις ἕως τοῦ νῦν ἐν τοῖς αὐτοῦ διαδόχοις καὶ ζῇ καὶ δικάζει!» Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ παρὰ Ματθ. ις', 18· «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν,» ἐννοεῖ ὁ Λέων πέτραν αὐτὸν· τὸν Πέτρον καὶ

τοὺς διαδόχους του¹. Τὴν στασιάζουσιν ἐκκλησίαν τῆς Ἰλλυρίας ἐκράτησεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ του. Ὑπερασπιζόμενος τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐκκλησίας ταύτης κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχιεπισκόπων αὐτῶν, ἀνέμνησε τοῦτον δι' ἐπιστολῆς του, ὅτι κατέστησε τοῦτον μέτοχον τῶν φροντίδων καὶ καθηκόντων του, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ πληρώματος τῆς δυνάμεώς του (Leonis ep. 10. ad episc. provinciae Viennensis καὶ epist. ad Anast. episc. Thessal.). Αἱ ἐν τῇ ἀφρικανικῇ ἐκκλησίᾳ ταραχαὶ αἱ προκληθεῖσαι διὰ τῶν Βανδάλων ἔδωκαν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πατριαρχείου καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Τὸ δικαίωμα ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀνάγκης. Μομφραὶ κατὰ τῆς σκληρότητος τοῦ μητροπολίτου Ἀρελάτης προὔχάλεσαν τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Λέοντος καὶ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τῆς Γαλλίας. Ἄλλ' ὁ Ἰλάριος, ὅστις ἦτο πρὸς τοὺς ἄλλους αὐστηρὸς ὅπως καὶ πρὸς ἑαυτὸν, ἀπήντησεν αὐτῷ, ὅτι οὐδένα ἀναγνωρίζει πέραν τῶν Ἀλπεων δικαστήν. Ὁ Οὐλεντινιανὸς ὁ Γ' ἐξέδωκε νόμον τινὰ (445), ὅστις ἀνεγνώριζε τὴν Ῥωμαϊκὴν ἔδραν ὡς τὴν ἀνωτάτην νομοθετικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας (Leo Opp. T. I. 642 Theod. Novel. Tit. 24). Τὸν νόμον τοῦτον εἶχεν ὑπαγορεύσει αὐτὸς ὁ Λέων, παραστήσας τῷ αὐτοκράτορι, ὅτι ἦτο φρόνιμον, τὰς στασιάζουσας ἐπαρχίας νὰ ἔχῃ συνδεδεμένας καὶ διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συνδέσμου. Ὁ νόμος ἴσχυε μόνον διὰ τὴν δύσιν. Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τοῦ Ἰλαρίου ἡδυνήθη νὰ ἐφαρμοσθῇ, περιέπεσε δὲ εἰς ἐντελῆ ἀχρηστίαν, ἀφοῦ ἡ Ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἐκεῖθεν τῶν Ἀλπεων κατηργήθη, μείνας ἀπλοῦς τύπος διὰ τὸ μέλλον. Ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Φλαβιανὸν ἀπεφάσισε περὶ τῆς λύσεως τῆς τότε θεολογικῆς ἐριδος ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὅτε ἡ τυραννία τοῦ Διοσκούρου καὶ τὰ αἵσχη τῆς ληστρικῆς συνόδου ἐμόλυναν τὴν ἐκκλησίαν, ὁ Λέων δὲν ἐφείσθη οὔτε δακρύων, οὔτε τολμηρῶν λόγων, ὅπως μηδενίσῃ τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνόδου ἐκείνης. Κατ' εὐτυχίαν δὲ συνέπεσε νὰ ἀποθάνῃ τότε καὶ Θεοδόσιος

¹ Συνήθως οἱ ἀρχατοὶ πατέρες ἐξαλάμβανον ὡς πέτραν τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πέτρου· οὕτως ὁ Ἰλάριος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι, ἡ τὸν Χριστὸν αὐτὸν (Ἱερώνυμος, Δύγουστίνος) καὶ σπανιώτατα τὸ πρόσωπον τοῦ Πέτρου. Πρβλ. Guetl e, La Papauté schismatique.

ὁ Β', τὸ δὲ ἡγεμονικὸν ζεύγος, τὸ ὅποιον διεδέχθη αὐτὸν ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐτίμα μέγας τὸν Λέοντα. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ ἔλαβον θέσιν μεταξὺ τῶν προέδρων τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, αἱ δὲ ἀποφάσεις καὶ οἱ ἀναθεματισμοὶ ταύτης ἐγένοντο συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Λέοντος. Μόνον πᾶσαι αἱ διαμαρτυρήσεις του κατὰ τῆς διὰ τῆς συνόδου ταύτης ἀνυψώσεως τοῦ ἀντιζήλου του πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβησαν μάταιαι.

127.

Ὁ παπισμὸς μετὰ τὸν Λέοντα.

Γρηγόριος ὁ μέγας.

M a i m b o u r g Histoire de S. Grégoire. Paris, 1683. L a u Gregor I nach Leben und Lehre. Lpz. 1845. P f a h l e r Gregor der Grosse und seine Zeit. Erf. 1853.

Οἱ ἐπίσκοποι Ῥώμης ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος ὅπως πρότερον οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας κατ' ἐξοχὴν καλούμενοι π ά π α ι, ὡμολόγουν μὲν ὅτι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ πληρῶσι τὰς ὑπὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀναγνωρισθείσας συνοδικὰς ἀποφάσεις (Gelasii epist. 137, Mansi VIII, 51), ἀλλ' ἐτέρωθεν ἐπιλανθανόμενοι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς δυνάμεώς των, ἀπέδιδον αὐτὴν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λέοντος εἰς θεῖον δ ι κ α ί ω μ α τ ο ῦ Ἀ γ ί ο υ Π έ τ ρ ο υ. Τινὲς ὁμῶς αὐτῶν ἀνέφερον τὴν ἐξουσίαν των εἰς τὸν Παῦλον ὡς τὴν ἀνωτάτην κεφαλὴν τῆς ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας (Greg. Mag. in I Reg. 5 opp. T. III, p. II, p. 250). Οἱ π ά π α ι ἠδύναντο διὰ τῶν ἐπὶ τῆς περιουσίας τῆς ἐδρας των δικαιομάτων αὐτῶν ὡς μεγάλοι καὶ πλούσιοι κτηματῖαι καὶ διὰ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτῶν δικαστηρίων νὰ ἀναπληρῶσι τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησιν, ὥσάκεις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτείνῃ τὴν δυνάμιν της μέχρι τῆς Ῥώμης. Πολλάκις ἔσωσαν τὴν Ῥώμην καὶ τὰ περίξ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δτε ἐξέλιπε καὶ ἡ σκιὰ δυτικοῦ ῥωμαικοῦ κράτους (476), ἄ ρ ε ι α ν ο ἱ δὲ β α σ ι λ εῖ ς ἴδρυσαν ἐν Ἰταλίᾳ γερμανικὸν κράτος, ἐθεωροῦντο οἱ π ά π α ι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἐγγχώριοι ἡγεμόνες του, καὶ ἦσαν πράγματι τοιοῦτοι, ἐὰν μὴ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς ὑπὸ τῶν κατακτητῶν γενομένας μερικὰς βιαιοπραγίας. Ἦδη

ἐκτοτε ἡ ἰσχύς τοῦ κλήρου τῆς Ῥώμης ἦτο το-
σοῦτον μεγάλη, ὥστε ἠδύνατο νὰ κηρύττῃ, ὅτι πᾶσα ἀνά-
μιξις λαϊκοῦ τινος εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύ-
σεώς τῆς ἀνίσχυρος καὶ ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου μόνον ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ ἠδύναντο νὰ κριθῶσι (Concil. Rom. III sub Symma-
cho a. 502. Mansi VIII, 266). Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπανάκτησιν τῆς
Ἰταλίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' περιῆλθον οἱ πάπαι
πάλιν εἰς ἐξάρτησιν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ πάπαι ἐπρεπε
πάλιν νὰ ἐπικυρῶνται ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ νὰ προσφέ-
ρωσι φόρους αὐτοῖς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ ἰδρύσῃ διὰ τὸν
νομὸν τῆς Ἰταλίας ἰδίαν πατριαρχικὴν ἑδραν ἐν Ἀχρίδι
(Prima Iustinianeae), ἀποσπῶν οὕτω τὰς ἐκκλησίας τοῦ Ἰλλυρι-
κοῦ ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ἤδη ὁ Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπεμψε
τῷ τρίτῳ πατριάρχῃ Ἀχρίδος τὸ ὠμοφόριον, ὅστις καὶ ἐδέξατο
αὐτό (Novell. 11 καὶ 131). Ὁ αὐτὸς πάπας βλέπων, ὅτι ἡ ἐκ-
κλησιαστικὴ δύναμις τῆς Ῥώμης ἀπαιτεῖ τὴν πολιτικὴν τῆς
ἀνεξαρτησίαν, εὔρε τὰ μέσα, ὅτε ἐγκατεσχέθησαν οἱ Λογγοβάρ-
δοι ἐν Ἰταλίᾳ (568), ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐντεῦθεν προκληθέντων
δεινῶν νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, εἰ καὶ
αὐτὸς εἶδεν ἑαυτὸν ἡναγκασμένον νὰ δημοσιεύσῃ νόμον τοῦ
αὐτοκράτορος, ὃν ἐνόμιζεν ἐναντίον τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ καὶ
τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ὁ νόμος οὗτος ἦτο τοῦ Μαυρικίου,
διέτασσε δέ, ὅτι πᾶς ὁ ἔχων ὑποχρεώσεις εἰς δημοσίας λειτουρ-
γίας μῆτε κληρικὸς νὰ γείνη δύναται μῆτε μοναχός (Greg. ma-
gus L. III, ep. 65 ad Mauric. Aug.). Ὁ Γρηγόριος ἀπεδοχίμα-
ζεν ἰδίως τὸ δεύτερον. Ἐπίσης ἡναγκάσθη νὰ συγχαρῇ βασι-
λοκτόνον τινὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τὸν Φωκᾶν. Ὁ Φωκᾶς οὗτος,
ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν πατριάρχην Κυριακόν,
ὄντα μετὰ τοῦ Μαυρικίου συνησπισμένον, διὰ νόμου ἀνεγνώρισε
τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας,
ὅπερ ὁμως οὐδὲν ἔσχε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Μόνον ἐν τῇ
δύσει ἀνεγνωρίσθησαν οἱ πάπαι κατὰ μικρὸν ὡς ἀνώτατοι ἄρ-
χοντες τῆς ἐκκλησίας, ἀπολεσθείσης τῆς πρώτης τῶν κατὰ τό-
πους ἐκκλησιῶν ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἀνατολὴ ἀπέκρουεν αὐτούς.
Ὁ Γρηγόριος, εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 124), ὅτι διεμάρτυ-
ρήθη κατὰ τῆς ὀνομασίας «οἰκουμενικὸς πατριάρχης», ἣν ἀνέ-

λαβεν Ἰωάννης ὁ νηστευτής. (L. XIII. Epist. 31 ad Phocam). Οἱ διάδοχοί του ἀνεγνώριζον ὅσάκις ἦσαν ἠναγκασμένοι τὸν αὐτοκράτορα ὡς κύριόν των, δὲν ἐδίσταζον ὁμως ἐν πολλαῖς περιστάσεσι νὰ κηρύττωσιν αὐτὸν ἀποκεκλεισμένον τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ὅπως ἰδίως ἐποίησαν ἐν τῇ περὶ τῶν εἰκόνων ἐριδι. Ἐνεκα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Β' ἀπέσπασεν ἀπὸ Ῥώμης ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος τὰς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας. Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης καὶ αἱ ἀξιώσεις των ηὔξησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε διὰ τοῦ Πιπίνου, τοῦ βασιλέως τῶν Φράγκων, ἐγένοντο κοσμικοὶ ἄρχοντες Ῥώμης (754). Τοιοῦτοτρόπως βλέπομεν τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, τὸν ἀπλοῦν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους, τὸν ἰσχυρὸν μητροπολίτην ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος, ἀνυψούμενον σὺν τῷ χρόνῳ ἔνεκα διαφόρων ἱστορικῶν περιστάσεων εἰς μεγάλην δύναμιν, καὶ ἀξιοῦντα τὴν παντοκρατορίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Αἱ ἀλαζονικαὶ αὗται τῶν παπῶν ἀξιώσεις, αἵτινες ἀπ' ἀρχῆς ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἀπεκρούοντο, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐγένοντο ἡ κυρία αἰτία τοῦ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσματος.

128.

Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

Walch Geschichte der Kirchenversammlungen Leipzig 1759. Hefele, Conciliengeschichte. Freiburg 1855.

Αἱ σύνοδοι τῶν μητροπολιτικῶν καὶ πατριαρχικῶν περιφερειῶν ἔμενον αἱ ταχτικαὶ ἐξουσίαι αἱ ὀρίζουσαι τοὺς κανόνας καὶ ἀποφασίζουσαι περὶ τῶν ὑψηλοτέρων ὑποθέσεων. Ἄλλ' ὅταν ἐκτάκτως μεγάλα ζητήματα συνεχίνουν τὴν ὅλην ἐκκλησίαν, δὲν ἐπῆρχουν αἱ σύνοδοι ἐκεῖναι· ἦτο δὲ ἀνάγκη χάριν αὐτῶν νὰ συνέρχωνται γενικαὶ σύνοδοι. Αἱ γενικαὶ αὗται σύνοδοι ἦσαν κυρίως εἰπεῖν σύνοδοι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία τοῦ κράτους ἀπετέλει τὸν πυρῆνα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, προσήρχοντο δὲ εἰς τὰς συνόδους ταύτας καὶ ἐπίσκοποι βαρβάρων λαῶν¹, διὰ τοῦτο ἐθεώρουν ἑαυτὰς αὐ-

¹ Ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ παρευρέθη καὶ γότθος τις ἐπίσκοπος.

ται ὡς ἀντιπροσωπευούσας τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν (Εὐσεβ. βίος Κωνστ. III, 7). Διὰ τοῦτο περὶ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος ὠνομάσθησαν οἱ κοινενοικαι, σύνοδοι δηλ. τῆς καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης ἐκκλησίας. Κατὰ πρῶτον ἀναφέρεται ἡ ὀνομασία αὕτη «οἰκουμενικὴ σύνοδος» ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδῳ τῷ 381 (καν. 6). Ἐκτοτε ἤρχισαν νὰ διακρίνονται αἱ τοιαῦται σύνοδοι ἀπὸ τῶν ἄλλων συνόδων. Πρότερον τοιαύτη διάκρισις δὲν ἐγένετο. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τοὺς μὴ παρουσιάσαντας ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ συνόδῳ (Εὐσεβ. βίω Κωνστ. III, 20, Σωκράτ. I, 9) λέγει ὁλως γενικῶς· «πᾶν γὰρ εἴ τι δ' ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρίοις πράττεται, τοῦτο πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφοράν.» Ὁ δὲ Ἀθανάσιος θέτει τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ σύνοδον τῷ ἔτει 269 ἐν ἰσῇ μοίρᾳ πρὸς τὴν ἐν Νικαίᾳ. Ἐν τῷ περὶ συνόδων (κεφ. 13) λέγει· «Συγκρίνειν γὰρ τούτους πρὸς ἐκείνους ἀπρεπές· πάντες γὰρ εἰσὶ πατέρες· διακρίνειν δὲ πάλιν, ὡς οὗτοι μὲν καλῶς, ἐκείνοι δὲ τούναντίον εἰρήκασιν, οὐχ ὅσιον· οἱ πάντες γὰρ ἐκοιμήθησαν ἐν Χριστῷ. Οὐ χρὴ δὲ φιλονεικεῖν, οὐδὲ τῶν συνεληθόντων τὸν ἀριθμὸν συμβάλλειν, ἵνα μὴ δοκῶσιν οἱ τριακόσιοι τοὺς ἐλάττονας ὑποκρύπτειν· οὐδ' ἂν πάλιν τὸν χρόνον ἀναμετρεῖν, ἵνα μὴ δοκῶσιν οἱ προλαβόντες ἀφανίζειν τοὺς μετὰ ταῦτα γενομένους. Οἱ πάντες γὰρ καθὰ προεῖρηται πατέρες εἰσί.» Πράγματι ὅμως ἀπέκτεσαν κατὰ μικρὸν ἐπὶ τὰ σύνοδοι τὴν σημασίαν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἡ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου κατὰ Ἀρείου (325), ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' κατὰ ἀρειανῶν, μακεδονιανῶν καὶ ἄλλων (381), ἡ ἐν Ἐφέσῳ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' κατὰ Νεστορίου (431), ἡ ἐν Χαλκηδόνι ἐπὶ Πουλχερίας καὶ Μαρκιανοῦ κατὰ Εὐτυχοῦς (451), ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' κατὰ τῶν τριῶν κεφαλαίων (553), ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου (680) καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ Εἰρήνης κατὰ τῶν εἰκονομάχων (787). Εἰς ταύτας δὲ παρενεβάλλοντο ἐν μὲν τῇ δύσει ἡ ἐν Σαρδικῇ (347), ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ ἡ Πενθέκτη κληθεῖσα, ὡς συμπληρώσασα τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην (691). Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι συνεκαλοῦντο παρὰ τῶν αὐτο-

κρατόρων. Πρὸς δὲ εὐρόντο δὲ παρὰ τῶν ἐπισημοτέρων ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησίας. Πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ ἵνα ἐφορᾷ τὰ γινόμενα καὶ ἀποφασίζόμενα παρίστατο ἀντιπρόσωπος τοῦ αὐτοκράτορος, οὗτινος ἡ ἐπιρροὴ ἦτο μέγιστη. Ἐπὶ τῶν δογμάτων ἦτο ἀναγκασία ὁμοφωνία· διὰ τοῦτο οἱ διαφωνοῦντες ἀπεκλείοντο καὶ ἀπεκηρύττοντο ὡς αἵρετικοί. Ἐπὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων ἐνίκα ἡ πλειονοψηφία. Αἱ ἀποφάσεις τῶν ἐπικυρουμένων ὑπὸ τοῦ κράτους ἐδημοσιεύοντο ὡς νόμοι τοῦ κράτους. Ἐκαλοῦντο δὲ κυρίως πρὸς λύσιν ζητημάτων τῆς πίστεως, ἐξέδιδον ὁμῶς καὶ κανόνας ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπῆτει, ὡς ἀνώτατα ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια. Ὅτε κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα σύνοδοι ἀνίσταντο κατὰ συνόδων, πολλοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀρνηθῶσιν, ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν ἦτο παρὰ πάσαις. Μάλιστα μέγας τις ἐπίσκοπος ἀπηλπίσθη ὅλως περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν (Γρηγόρ. Ναζ. ἐπιστ. 55 πρὸς Προκόπιον). Οἱ πλεῖστοι ὁμῶς πατέρες ἀνεγνώριζον, ὅτι ἦσαν χρήσιμοι αἰ τοιαῦται σύνοδοι, ὅπως διατυπώσι τὰ ἀμφισβητούμενα δόγματα συμφώνως πρὸς τὴν σύγχρονον ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως (Ἀθαν. περὶ συνόδ. Ἀριμ. καὶ Σελευκ. c. 43. I Aug. de baptism. Donatist. II, 3). Πᾶσαι ἐν γένει αἱ σύνοδοι ἐθεωροῦντο ὡς γενόμεναι ὑπὸ ἰδιαιτέραν τινα τοῦ ἁγίου πνεύματος ὁδηγίαν (κατὰ Πράξ. ιε', 28¹ πρβλ. καὶ Cyr. περὶ τῆς ἐν Καρχηδ. συνόδου τοῦ ἔτους 252). Πολὺ ὁμῶς περισσότερον ἀνεγνώριζετο, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐγίνοντο ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀλεξανδρέων (Σωκράτ. I, 9) περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ὁμιλῶν, λέγει· «Ὁ γὰρ τοῖς τριακοσίοις ἤρρεσεν ἐπισκόποις, οὐδὲν ἐστὶν ἕτερον ἢ τοῦ Θεοῦ γνώμη, μάλιστα γὰρ, ὅπου τὸ ἅγιον πνεῦμα τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ἀνδρῶν ταῖς διανοίαις ἐγκείμενον τὴν θεῖαν βούλησιν ἐξεφώτισε.» Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστ. 114 ἐκφράζεται οὕτω· «Οἱ τριακόσιοι δέκα καὶ ὀκτὼ οὐκ ἄνευ τῆς τοῦ πνεύματος ἐνεργείας ἐφθέγγαντο τὴν πίστιν.» Καὶ ὁ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης (IV, ἐπιστ. 99) ὀνομάζει τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον

† Ἐδοξε τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν.

κθεόθεν ἐμπνευσθεῖσαν.» Ἡ αὐτὴ δὲ πίστις περὶ τῶν πατέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἰδίως τῶν δογματικῶν αὐτῶν ἀποφάσεων, ἐκηρύχθη καὶ ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ. Αἱ δογματικαὶ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων διὰ τοῦτο ἐθεωρήθησαν ἀμετάβλητοι καὶ ἀνέκκλητοι (Σύνοδ. ἐν Χαλκηδόνι I. Mansi, T. VI, 672). Ἀπὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος ἐσχηματίσθη τοιαύτη κοινὴ γνώμη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι ἐκάστη οἰκουμενικὴ σύνοδος δυνάμει τοῦ τοῦς ἐπισκόπους ὁδηγοῦντος ἀγίου πνεύματος ἐκφράζει ἀλανθάστως τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν. Ὅθεν εἰς τὸ κῦρος αὐτῆς πρέπει πᾶς πιστὸς νὰ ὑποτάσσεται. Ἀλλ' ἡ ἀναγνώρισις συνόδου τινὸς ἐπισκόπων ὡς οἰκουμενικῆς ἐξήρτατο ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν ἀποφάσεων τῆς καὶ ἐκ πολιτικῶν περιστάσεων καὶ τῆς περὶ αὐτῆς γνώμης τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ. Ὅτε ἡγέρθησαν αἱ εὐτυχίαναι ἔριδες, συνεκλήθη δὲ ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος τῷ 449, ἐμελλε νὰ καταταχθῇ αὕτη μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν. Ἀλλ' αἱ ἐν αὐτῇ γεγόμεναι βιαιοπραγαί καὶ ἀσχημίαι ἡγείραν τὴν κατ' αὐτῆς ἀποδοκιμασίαν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὠνομάσθη δὲ δικαίως ληστρικὴ ἡ σύνοδος αὕτη. Καὶ ἡ ἐπὶ Κοπρυνίου τῷ 754 γενομένη κατὰ τῶν εἰκόνων σύνοδος ἐκλήθη ὡς οἰκουμενικὴ, δὲν ἐφάνη ὁμως ἀξία τῆς κλήσεως ταύτης καὶ ἀπεδοκιμάσθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡθῆ καὶ λατρεία.

Ὅρξ τὴν σχετικὴν φιλολογίαν ἐν § 63.

429.

Τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία.

Ἡ ἀρχαία χριστιανικὴ ἐγκράτεια καὶ πρὸς τὸν κόσμον ἐχθρὰ ἐπάλαιε κατὰ τοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσδύσαντος κοσμικοῦ φρονήματος καὶ κατὰ τῶν μέσων τῆς ἐκπληρώσεως αὐτοῦ. Θεά-

ματα, χορὸς, ὄρκος, τόκισις χρημάτων ἐκηρύχθησαν διὰ τοῦτο ὡς ἀμαρτήματα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τοῦ κόσμου ἀπάρνησις κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις δὲν ἦτο δυνατόν γενικῶς νὰ πραγματοποιηῇ, ἐσχηματίσθη ἀνωτέραις ἡθικῇ ὑπερβαλλούσης ἐγκρατείας διὰ τοὺς τελείους χριστιανούς, τοὺς μοναχοὺς, καὶ ταπεινοτέραις ἡθικῇ τῆς ἐπιτετραμμένης ἀπολαύσεως διὰ τοὺς ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ γάμῳ ζῶντας κοινωνοὺς χριστιανούς. Ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῆς ἀνωτέρας αὐτῆς καὶ κατωτέρας ἡθικῆς ἀπαντᾷ ἤδη παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς. Ἦδη ὁ Ὡριγένης εἶχεν εἰπεῖ ἐν ἐπιστ. πρὸς Ῥωμ. III. «Ἐνόςψ τις πράττει μόνον ὅ,τι ὀφείλει, ἢ ὅσα διετάγησαν, εἶναι ἀχρεῖος δοῦλος (κατὰ Λουκ. ιζ', 10). Ἐὰν ὁμως προσθέσῃς τι εἰς τὰ διατεταγμένα, τότε δὲν εἶσαι πλέον ἀχρεῖος δοῦλος, ἀλλὰ λέγεται εἰς σέ· Ἐϋγε δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ (Ματθ. κέ, 21). Τί δὲ εἶναι ὅ,τι προστίθεται εἰς τὰ διατεταγμένα καὶ ὑπὲρ τὰ ὀφειλόμενα γίνεται, λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος· «περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐντολὴν Κυρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἡλεημένος παρὰ Κυρίου» (Α' Κορινθ. ζ', 25). Τὸ ἔργον τοῦτο, (δηλ. ἡ παρθενία) εἶναι ὑπὲρ τὴν ἐντολὴν. Ὅστις λοιπὸν ἀροῦ πληρώσῃ τὰς ἐντολάς προσθέσῃ αὐταῖς καὶ τοῦτο, φυλάττῃ δηλ. καὶ τὴν παρθενίαν, δὲν εἶναι πλέον ἀχρεῖος δοῦλος, ἀλλ' ἀγαθὸς καὶ πιστὸς θέλει κληθῇ. Καὶ πάλιν διετάγῃ, ἵνα οἱ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον ζῶσιν ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Ὁ Παῦλος ὁμως λέγει, ὅτι δὲν ἐποίησατο χρῆσιν τοῦ δικαιώματος τούτου, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀχρεῖος δοῦλος, ἀλλὰ πιστὸς καὶ συνετός.» Ἡ διάκρισις αὕτη ἐγένετο ἀκριβεστέρα, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ Β' περιόδῳ. Ἴδου πῶς ἐκφράζεται ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ εὐαγγελικῇ προπαρασκευῇ (I, 8)· «Οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ ὅσα μὲν τὴν ἑξὶν διαβεβηκόσι πρὸς τοῦ τελείου διδασκάλου παρήγγελτο, ταῦτα τοῖς οἰοῖς τε χωρεῖν παρεδίδουν· ὅσα δὲ τοῖς ἔτι τὰς ψυχὰς ἐμπαθέσι καὶ θεραπείας δεομένοις ἐφαρμόζειν ὑπελάμβανον, ταῦτα συγκατιόντες τῇ τῶν πλειόνων ἀσθενείᾳ, φυλάττειν παρεδίδονσαν. Ὡστε ἤδη καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ δύο βίων νενομοθετησθαι τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυᾶ καὶ τῆς κοινῆς καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐ κτῆσιν, οὐδὲ πε-

ριουσίας ὑπαρξιν παραδεχόμενον, ὅλον δὲ διόλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον, καὶ μόνη τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπεία προσωκειωμένον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανίου. Οἱ δὲ τόνδε μετιόντες τὸν βίον, τὸν θνητὸν βίον τεθνάναι δοκοῦντες καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανὸν μετενηνεγμένοι, οἷά τινες θεοί, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντός γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασι, δόγμασι δὲ ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας, ψυχῆς τε διαθέσει κεκαθαυμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις, οἷς τὸ θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσιν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν. Τοιόςδε μὲν οὖν καθέστηκεν ὁ ἐντελής τῆς κατὰ τὸν χριστιανισμόν πολιτείας τρόπος. Ὁ δὲ ὑποβεβηκώς καὶ ἀνθρωπινώτερος, οἷος καὶ γάμοις συγκατιέναι σώφροσι καὶ παιδοποιίαις κτλ. Καί τις τούτοις δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμός.» Ὁ μοναχικὸς βίος εἴλκυεν εἰς τὰς τάξεις του τὴν ἀρίστην μερίδα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ. Οἱ καλλίτεροι τῶν ἀνθρώπων ἡσπάζοντο ἐνθουσιῶντες τὰς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς τοῦ ἐρημικοῦ καὶ μοναχικοῦ βίου κακουχίας. Ἐπίσης αἱ χρηστότεραι τῶν γυναικῶν ἀπεχώρουν συνήθως τοῦ κόσμου, ἵνα ἀσπασθῶσι τὸν αὐστηρὸν βίον καὶ τὸ εὐτελὲς ἱμάτιον τῆς μοναχῆς, καὶ ὡς μοναχαὶ πολλάκις ἀφωσιοῦντο εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐκτιθέμεναι ἐνίοτε εἰς τὸν θάνατον. Τὸ πρᾶγμα προέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἀνέφερεν ὡς καύχημα τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ὑπῆρχον πλείότεραι γυναῖκες ἀφιερωμέναι τῷ Θεῷ ἢ σύζυγοι καὶ μητέρες. Ἐννοεῖται οἰκοθεν, ὅτι παρὰ τοῖς τὴν ἀνωτέραν ἠθικὴν ἀσκοῦσι δὲν ἦτο ἀσυνήθης ἡ ἀλαζονεία. Τούναντίον τοὺς ἀνέχοντας εἰς τὴν κατωτέραν ἠθικὴν ἐταπείνου ἡ συνειδήσις, ὅτι ἐτέλουν ἐν ἀτελεῖ βαθμίδι ἠθικῆς μορφώσεως. Πρόσον ἐβλάπτειν ἡ δὲ ἀκρισις αὐτῇ μεταξὺ ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας ἠθικῆς, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ ἐδικαιολόγουν ἑαυτοὺς διαπράττοντες ἐγκλήματα διὰ τοῦ ὅτι δὲν ἦσαν μοναχοὶ ἢ κληρικοί. Οὕτως ἄγνωστός τις χριστιανὸς ῥήτωρ τῆς ἐποχῆς ταύτης (παρ' Aug. T. V, app. sermo 82) ἐξηγῶν τὸ Λουκ. γ', 12, πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγει καὶ τὰ ἐπόμενα· «Ἀδελφοί τινες, οἵτι-

νες ἢ εἶναι ἐν στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ κατέχουσι δημοσίας θέσεις, βαρέως ἀμαρτάνοντες, συνειθίζουσι νὰ δικαιολογῶσιν ἑαυτοὺς κυρίως, λέγοντες ὅτι εἶναι στρατιωτικοὶ ἢ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Διὰ τοῦτο ἐὰν ἤθελέ τις ἐλέγξει αὐτοὺς, διατί μεθύουσι, διατί διαρπάζουσι τὰ ξένα πράγματα, διατί φονεύουσιν, εὐθὺς ἀπαντῶσι· Καὶ τί ζητεῖτε παρ' ἀνθρώπου κοσμικοῦ ἢ στρατιώτου; Μὴ ἐπηγγέλθην τὸν μοναχὸν ἢ τὸν κληρικόν; Ὡς εἰ πᾶς ὁ μὴ κληρικὸς ἢ μοναχὸς, ἡδύνατο νὰ πράττῃ, ὅτι ὁ νόμος ἀπαγορεύει.» Ὁ γὰρ μ ο ς ἀνῆκε λοιπὸν εἰς τὴν κατωτέραν βαθμίδα τῆς ἠθικῆς, ἀν καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς μυστήριον. Ὁ δεῦτερος γάμος ἐθεωρεῖτο ὡς τι καχόν. Διὰ τοῦτο ὁ Αὐγουστίνος καὶ ὁ Ἱερώνυμος ἀπέρριπτον αὐτὸν ἢ ἐθεώρουν κατώτερον τῆς χηρείας, ὁ δὲ Χρυσόστομος δὲν συνιστᾷ αὐτὸν, ἐν δὲ τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἐτιμωρεῖτο ὡς μοιχεία (Innoc. I ep. 6 c. 6 Concil. Milen. 416, c. 17), μὴ ἐπιτρεπόμενος ἐφ' ὅσον τὸ ἕτερον μέρος ἔζη ἔτι. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁμως ἐκκλησίᾳ ἡδύνατο καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ συνάψῃ τις δεῦτερον γάμον, ἤρκει μόνον νὰ χωρισθῇ νομίμως ἀπὸ τοῦ πρώτου. Οὕτως λέγει ὁ Ἐπιφάνιος (αἰρ. 59, 4)· «Τὸν μὴ δυνηθέντα τῇ μιᾷ ἀρκεσθῆναι τελευτησάσῃ ἢ ἔνεκά τινος προφάσεως πορνείας ἢ μοιχείας ἢ κοινῆς αἰτίας χωρισμοῦ γενομένου, συναφθέντα δευτέρᾳ γυναικὶ ἢ γυναῖκα δευτέρῳ ἀνδρὶ, οὐκ αἰτιᾶται ὁ θεὸς λόγος, οὐδὲ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ζωῆς ἀποκηρύττει, ἀλλὰ διαβαστάζει διὰ τὸ ἀσθενές.» Ἡ ἀ ν α τ ρ ο φ ῇ τ ο ὕ λ α ο ὕ ἀπέβλεπε νὰ ἐγείρῃ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὴν ὑπακοήν, ὡς ἰδανικὸν δ' αὐτῆς ἐχρησίμευον αἱ στερήσεις καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν μοναχῶν. Οἱ πατέρες μάχονται κατὰ τῆς ἐπιπολαζούσης δεισιδαίμονιας. Ἦδη ἀπὸ τοῦδε παρουσιάζεται ἡ ἰδέα τῆς συνθήκης μετὰ τοῦ διαβόλου (Acta 55, Febr. T. I, 480). Ὁ Χρυσόστομος ἠναγκάζετο νὰ ἐλέγχῃ πολλοὺς τῶν συγχρόνων του χριστιανῶν, διότι ὡς οἱ ἐθνικοὶ ἐπίστευον εἰς τοὺς οἰωνοὺς, εἰς τοὺς γόητας, εἰς τὰ φυλακτήρια, εἰς τὴν μαγείαν ἐν γένει. Τὰ δὲ λείψανα ταῦτα τῆς εἰδωλολατρείας ἐπεκράτουν μάλιστα μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς κατοικούντων χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι χριστιανοί. Ἐν γένει δὲ ἡ τότε κοινωνία ἱσαμένη οὕτως εἶπεῖν εἰς τὸ μεθόριον τοῦ χριστιανικοῦ καὶ

τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, διετέλει εἰς κρίσιμον ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ μὲν νέος βίος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφέρει ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ καρπούς, ἐκ δὲ τοῦ ἀρχαίου βίου πολλὰ εἰσέτι ἐσώζοντο ἀτοπίαί καὶ δεισιδαιμονίαι. Ἡ κοινωνία αὕτη διετῆρει καὶ τὴν δ ο υ λ ε ί α ν καὶ πολλάκις ἐτιμῶρει τοὺς δούλους ἀνηλεῶς. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰ πράγματα τῆς ἐκκλησίας ἦτο ζωηρὰ μέχρι ὑπερβολῆς. Ἰδίως ἐπεκράτει ὑπερβολικὸς ζῆλος ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ θ ε ο λ ο γ ι κ αὶ ἔ ρ ι δ ε ς τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρχον μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν ἐπὶ τῶν ἡθῶν τοῦ λαοῦ ἐπενέργειαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐπειδὴ ἤριζον πάντες περὶ ἐννοιῶν θεολογικῶν, ὥς εἰ ἐν αὐταῖς μόνον ἔκειτο ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅλον τὸ διαφέρον τῶν ἀνθρώπων διηυθύνετο πρὸς τοῦτο. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι διόλου θαυμαστὸν, ὅτι πολλοὶ ἐπηγγέλονται τὸν χριστιανισμόν ὡς σοφιστείαν τινά, ἐνῶ συγχρόνως τὸ μῖσος καὶ ἡ διαίρεσις ἠπείλουν νὰ διαλύσωσι καὶ τὰς ἱερωτάτας σχέσεις. Ἰδοὺ τί λέγει Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς περὶ τούτου (λόγ. λβ', 4). «Καὶ τοῦτό ἐστιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὃ διέσπασε μέλη, διέστησεν ἀδελφοὺς, πόλεις ἐτάραξε, δῆμους ἐξέμηνε, ὥπλισεν ἔθνη ἐπὶ βασιλεῖς, ἐπανεστήσεν ἱερεῖς τῷ λαῷ καὶ ἀλλήλοις, λαὸν ἐαυτῷ, γονεῖς τέκνοις, τέκνα γονεῦσιν, ἀνδρας γυναιξί, γυναῖκας ἀνδράσιν.» Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐπικρατοῦντα θεολογικὰ συστήματα μετεβάλλοντο, καὶ ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἔπρεπεν ἀναγκαίως τοῦτο νὰ γεννήσῃ ἐνθεν μὲν δυσπιστίαν καὶ ἀδιστασίαν πρὸς τὸν χριστιανισμόν, ἐνθεν δὲ ὑποκρισίαν περὶ τῶν ἱερωτάτων πραγμάτων. Ἐὰν δὲ οἱ πολλοὶ ἐτέλουν μηχανικῶς τὰ ἐξωτερικὰ τῆς εὐσεβείας ἔργα, τὰς νηστείας, τὰς ἐλεημοσύνας καὶ τὰς προσευχάς, ἔλλειπε πράγματι ἀπ' αὐτῶν ἡ ἀδελφικὴ ἐκείνη ἀγάπη, ἥτις ἄλλοτε ἦτο χαρακτηριστικὸν τῶν χριστιανῶν γνώρισμα. Τὸ βυζαντινὸν κράτος ἡσυχάζον καὶ πολλὰ ἄλλα, ἰδίως δὲ ἡ παρεισαχθεῖσα ἀσιανὴ τ ρ υ φ η λ ὅ τ η ς καὶ πολυτέλεια (ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Κωνσταντίνου ἦσαν 1000 μάγειροι!), ἡ θεοποίησις σχεδὸν τῶν βασιλέων, οἵτινες προσεκυνοῦντο καὶ ἐτιμῶντο ὡς ἅγιοι, οἱ εὐνοῦχοι, ἄνθρωποι ἀχρεῖστατοι, τυφλότατα ὄργανα γινόμενοι πάσης κακοηθείας, καὶ αἱ διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν βυζαντινῶν μετὰ βαρβάρων λαῶν παρ'

αὐτοῖς παρεισφρήσασαι βάρβαροι καὶ ἀποτρόπαιοι ποιναὶ τῆς γλωττοκοπίας, ῥινοκοπίας καὶ τυφλώσεως. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πᾶς ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἔλλειπεν. «Ὁ Ἡράκλειος κατῴρθησε μὲν νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν στρατὸν θρησκευτικὸν τινα ἐνθουσιασμὸν παριστῶν τὸν πόλεμον, ὃν κατὰ τῶν Περσῶν ἀνέλαβεν, ὡς πόλεμον ὑπὲρ τῆς ἀπειλουμένης χριστιανικῆς πίσεως. Οὕτω δὲ περιποιήσας εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα πρακτικὸν ἐνεργὸν χαρακτῆρα, ἔδωκε νέαν εἰς τὸ κράτος ζωὴν.» (Παπαρρηγ. Γ'). Ἀλλὰ ἡ ζωὴ αὕτη ἐξέλειπε ταχέως. Οἱ χριστιανοὶ ἐπελάθοντο ταχέως τῶν ἀρχῶν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, τὴν ὁποίαν ἐπὶ τῶν διωγμῶν τοσοῦτον θερμῶς ὑπὲρ ἑαυτῶν ὑπερήσπιζον (Lactant. Institt. X, 19). Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχόν τινες, οἵτινες προέτρεπον τοὺς πολιτικούς ἀρχοντας εἰς βιαίαν ἐξάλειψιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας (Ἰούλιος Ματέρνος). Οὐχὶ ἄνευ συνεργείας χριστιανῶν λειτουργῶν ἐγίνοντο ὁσημέραι αἱ ἀπαγορεύσεις τῆς εἰδωλολατρείας αὐστηρότεραι, καὶ ἐξεδίδοντο περιοριστικοὶ κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ νόμοι. Καὶ κατὰ τῶν αἵρετικῶν δὲ προέβαιναν ἡ ἐκκλησία εἰς πάντοτε αὐστηρότερα μέτρα. Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἤρκεῖτο νὰ ἀπαγορεύῃ αὐτοῖς τὰς συναθροίσεις, ἡ ἐξορίζουσα αὐτοὺς νὰ καθιστᾷ οὕτως ἀβλαβεῖς, προέβη μετὰ ταῦτα μάλιστα ἐν τῇ δύσει εἰς τὸν ἀτιμωρῆ αὐτοὺς καὶ διὰ σωματικῶν κακώσεων. Τοῦ Πρισκιλλιανοῦ ὁ θάνατος ἀπεδοκιμάσθη μὲν σχεδὸν γενικῶς, ἀλλ' ὁ Αὐγουστίνος ἐξέφερεν ἤδη τὴν γνώμην, ὅτι σωματικαὶ ποιναὶ κατὰ τῶν αἵρετικῶν εἶναι ἐπιτετραμμέναι καὶ χρήσιμοι (Epist. 93 ad Vicentium c. 17), Λέων δὲ ὁ μέγας ἐπεδοκίμαζε καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον αὐτῶν (epist. 15 ad Turribium). Ἐκτὸς τούτου ἐζήτουν οἱ ἐπίσκοποι δι' ἐκκλησιαστικῶν νόμων οὐ μόνον νὰ ἐμποδίσωσι πᾶσαν συνεπαφὴν μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ προέβαινον μέχρι τοῦ νὰ κηρύττωσι τοὺς χριστιανοὺς ἐλευθέρους καὶ ἀπηλλαγμένους ἀπὸ τῶν φανερωτάτων πρὸς αὐτοὺς καθήκοντων (Concil. Carth. III, ann. 397). Τὴν διαφθοράν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ὑπερβρότητα τῶν ἡθῶν τῶν πλουσίων ἀφ' ἑνὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τοῦ λαοῦ καὶ τὸ γενικῶς ἐξηπλωμένον δούλικὸν φρόνημα δὲν ἠδυνήθη οὐδ' ἡ ἐκκλησία νὰ διορθώσῃ.

Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐφέρετο εἰς τὸν ὀλεθρὸν τοῦ ἀκατασχέτως. Πάντοτε ὁμως ἐξήσκησεν ὅπωςδὴποτε ἐπιρροήν τινα ἐπ' αὐτοῦ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, καὶ ἂν ἠδυνήθη ἐν τῇ ἀνατολῇ τοῦλάχιστον νὰ ζήσῃ ἐπὶ τινος ἐκ τῶν ἐκατονταετηρίδας, ὁφείλεται τοῦτο εἰς τὴν ζωὴν, ἣν ὅπωςδὴποτε ἐνέπνευσεν αὐτῷ ὁ χριστιανισμός. «Ἡ χριστιανικὴ πίστις λέγει ὁ Πικπαρρηγόπουλος (Β', 594), ἥδη θριαμβεύσασα (ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου), ἔθετο φραγμὸν τινα πρότερον ἄγνωστον εἰς τὴν ἄλλοτε πολλάκις ὁλως κτηνώδη ἀκολασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ βασιλεία κατέστη ἕκτοτε κοσμιωτέρα.»

Ἡ ἐκκλησία ἐσπούδαζε διὰ τῆς αὐστηρότητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας νὰ διατηρῇ τὴν καθαρότητα τῶν ἡθῶν, ἀλλ' ἡ αὐστηρότης αὕτη ἐθυσιάζετο πολλάκις εἰς τὰς νέας περιστάσεις διὰ συχνῶν ἀφέσεων. Πληθὺς κανόνων μετανοίας εἰσῆχθησαν κατὰ ποινικὸν σύστημα ἀκριβῶς διαγεγραμμένον. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀφείθη ἡ ἐξομολόγησις τῶν ἀμαρτιῶν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς καρδίας, ἀφ' ὅτου ἱερεὺς τις διέδωκεν, ὅτι ἐν τῇ ἐξομολογήσει προσώπου τινὸς εἶχεν ἀκούσει, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη κατεξάνεσθη κατὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐξομολογήσεως. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης διηγεῖται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νεκτάριος (391) κατήργησε τὸ αἷωμα τοῦ «ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβυτέρου,» τὸ δὲ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθησαν πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι τῆς ἀνατολῆς. Οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶναι· «περιελθεῖν μὲν τὸν ἐπὶ τῆς μετανοίας πρεσβύτερον, συγχωρῆσαι δὲ, ἕκαστον τῷ ἰδίῳ συνειδότι τῶν μυστηρίων μετέχειν» (Σωκρ. V, 19). Βραδύτερον ὁμως ἀνενεώθη ὁ θεσμὸς οὗτος. Ἐν τῇ δύσει εἰτῆχθη ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Λέοντος τοῦ Α' τὸ σύστημα τῆς μυστικῆς ἐξομολογήσεως παρὰ τῷ ἱερεῖ (Leonis epist. 168, c. 2). Βεβαίως δὲ δὲν ἦσαν ἀνευ ἀποτελέσματος αἱ περὶ μετανοίας αὗται διατάξεις. Ἡ λατρεία προσεκτῆτατο μὲν κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον τὴν ἐξωτερικὴν λαμπρότητα τῆς ἐθνικῆς λατρείας, ἀλλὰ τοιοῦτοτρόπως ἐνισχύθη ἡ πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς τελετὰς κλίσις τοῦ λαοῦ ἀπλῶς χωρὶς νὰ υποθάληται τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα αὐτοῦ. Ἐνῷ τινες ἐστερεοῦντο ἐν τῇ δεισιδαίμονι προλήψει, ὅτι ἤρχουν καθ' ἑαυτὰς αἱ ἐξωτερικαὶ αὗται πράξεις τῆς λατρείας, ἵνα λα-

τρεύηται τὸ θεῖον, ἀφ' ἐτέρου δὲν ἔλλειπον ἀπὸ τῶν πόλεων πολλοί, οἵτινες μόνον ἐξ ἐνδιαφέροντος καλαισθησίας ἐπεσκέπτοντο τὰς ἐκκλησίας ὡς τὰ θέατρα, καὶ ἠκροάζοντο τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κήρυκας ὡς ῥήτορας. τούναντίον δὲ δὲν ἔμενον εἰς τὴν τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας (Χρυσοστ. ὁμιλ. γ' εἰς Ἐφεσ.), ὥστε ἦτο ἀνάγκη νῦν νὰ ἐπιτάσσεται ἡ συμμετοχὴ ἐν αὐτῇ (συνόδ. Ἀντιοχ. ἐτ. 341 καν. 2). Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων πολλοὶ ἐσπούδαζον νὰ ἐπιδείξωσι μᾶλλον ῥητορικὴν δεινότητα, ἢ νὰ μορφώσωσι τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων χριστιανικῶς. Ἐνιαχοῦ ἤρχισαν αἱ λειτουργίαι νὰ γίνωνται ἀφορμὴ παρεκτροπῶν (Hieronym. ad Vigilant. σελ. 285 ἐκδ. Mart. IV, p. II).

Συνελόντ' εἰπεῖν δὲν δύναται τις μὲν νὰ παραγνωρίσῃ, ὅτι καὶ ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶχε καὶ τι καλόν, ἰδίως ὅτι ἡ ἐκκλησία καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διὰ τῆς φροντίδος αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ καταπιεζομένου καὶ πάσχοντος μέρους τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, αἰχμαλώτων, ἀσθενῶν, γηρῶν καὶ ὀρφανῶν, ἡγείρε καὶ ἐνεψύχου τὴν ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἐντελῶς ἐκλιποῦσαν φιλανθρωπίαν, ὅτι διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ χριστιανισμοῦ κατηργήθησαν τὰ ἀπάνθρωπα θεάματα τῶν θηριομαχιῶν καὶ μονομαχιῶν, καὶ ὅτι ὑπῆρξαν καὶ πολλὰ μεμονωμένα παραδείγματα ἀγίων καὶ ἀληθῶς ἐναρέτων ἀνδρῶν καὶ μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μοναχῶν καὶ μεταξὺ τοῦ κλήρου (Βασίλειος, Χρυσόστομος, Ἀμβρόσιος), ἀλλὰ σύγκρισίς τις τῆς παρούσης ἐποχῆς πρὸς τοὺς προγενεστέρους χρόνους, τοὺς χρόνους τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διωγμῶν, ἡδύνατο βεβαίως ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἀποδείξῃ αὐτὴν λίαν ὑπολειπομένην αὐτῶν. Οὕτω κρίνει ὁ Χρυσόστομος (ὁμιλ. κς' εἰς ἐπιστ. Κορινθ. ορρ. X, 623), λέγων· «Ἄν τὰ ἡμέτερα ἐξετάσῃ τις τὰ νῦν, ὄψεται ἡλίκον τῆς θλίψεως τὸ κέρδος· νῦν μὲρ γὰρ εἰρήνης ἀπολαύοντες, ἀναπεπτώκαμεν καὶ διερρύημεν καὶ μυρίων τὴν ἐκκλησίαν ἐνεπλήσαμεν κακῶν· ὅτε δὲ ἡλαυνόμεθα (ἐπὶ τῶν διωγμῶν δηλ.), καὶ σωφρονέστεροι καὶ ἐπιεικέστεροι καὶ σπουδαιότεροι, καὶ περὶ τοὺς συλλόγους τούτους ἤμεν προθυμότεροι καὶ περὶ τὴν ἀκρόασιν· ὅπερ γὰρ τῷ χρυσίῳ τὸ πῦρ, τοῦτο ἡ θλίψις ταῖς ψυχαῖς.»

Ἡθικὴ κατὰστασις τοῦ κλήρου ἰδίως, καὶ περὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν.

Καὶ τοῦ κλήρου ἡ ἡθικὴ κατὰστασις ἔχει καὶ τὴν κακὴν καὶ τὴν καλὴν αὐτῆς ὄψιν. Ἐν τῇ δύσει ἦσαν ἄγαμοι οἱ κληρικοί. Οἱ δὲ κατὰ τοῦ γάμου αὐτῶν κανόνες ἐπολλαπλασιάζοντο ὁσημέραι. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ὁμως ἀνεγνωρίζετο ὁ γάμος αὐτῶν, ὁ πρὸ τῆς ἱερωσύνης γενόμενος. Ὅτε ἐν Νικαίᾳ προὔταθῃ ὑπὸ τινων νὰ ἀπαγορευθῇ διὰ κανόνος ἐν γένει τοῖς κληρικοῖς ὁ γάμος, ὑπερησπίσθη ὁ Παφνούτιος, γέρων ὁμολογητῆς καὶ αὐστηρὸς ἀσκητῆς, τὴν ἀγιότητα τοῦ γάμου τοσοῦτον ἰσχυρῶς, ὥστε ἐπεκυρώθη ἡ ὡς πρὸς τοῦτο ἀρχαία ἐλευθερία. Ἐδόκει τοῖς ἐπισκόποις, λέγει ὁ Σωκράτης (I, 11), νόμον νεαρὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσφέρειν, ὥστε τοὺς ἱερωμένους, λέγω δὲ ἐπισκόπους καὶ πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, μὴ συγκαθεύδειν ταῖς γαμεταῖς, ἅς ἐτι λαϊκοὶ ὄντες ἡγάγοντο. Καὶ ἐπεὶ περὶ τούτου βουλευέσθαι προὔκειτο, διαναστάς ἐν μέσῳ τοῦ συλλόγου τῶν ἐπισκόπων ὁ Παφνούτιος, ἐβόα μακρὰ, μὴ βαρὺν ζυγὸν ἐπιθῆναι τοῖς ἱερωμένοις ἀνδράσι, τίμιον εἶναι καὶ τὴν κοίτην καὶ αὐτὸν ἀμίαντον τὸν γάμον (Ἑβρ. ιγ', 4) λέγων, μὴ τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀκριβείας μᾶλλον τὴν ἐκκλησίαν προσβλάψωσιν. οὐ γὰρ πάντες δύνανται φέρειν τῆς ἀπαθείας τὴν ἀσκησιν, οὐδὲ ἴσως φυλαχθῆσεσθαι τὴν σωφροσύνην τῆς ἐκάστου γαμετῆς. ἀρκεῖσθαι τε τὸν φθάσαντα γάμου τυχεῖν, μηκέτι ἐπὶ γάμον ἐρχεσθαι κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀρχαίαν παράδοσιν. μήτε μέντοι ἀποζεύγνυσθαι ταύτης, ἣν ἀπαξ ἤδη πρότερον λαϊκὸς ὢν ἡγάγετο. Καὶ ταῦτα ἔλεγεν ἄπειρος ὢν γάμου καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν γυναικός. Ἐκ παιδὸς γὰρ ἐν ἀσκητηρίῳ ἀνατέθραπτο καὶ ἐπὶ σωφροσύνῃ εἰ καὶ τις ἄλλος περιβόητος ἦν. Πείθεται πᾶς ὁ τῶν ἱερωμένων σύλλογος. διὸ καὶ τὴν περὶ τούτου σίγησιν ἀπεσίγησαν, τῇ γνώμῃ τῶν βουλομένων ἀπέχεσθαι τῆς ὁμιλίας τῶν γαμετῶν καταλείψαντες. » (Πρβλ. καὶ Σωζομ. I, 23). Πιθανὸν θεωρεῖται, ὅτι τὴν ἀγαμίαν τῶν κληρικῶν προὔτεινεν ὁ Κορδούης ἐπίσκοπος Ὅσιος, καθ' ὅσον ἡ πρότασις εἶναι διατετυπωμένη κατὰ τὸν 33 κανόνα τῆς ἐν Ἰλλυβερίτῳ ἰσπανικῆς

συνόδου¹. Ἐνταῦθα ἀναφέρεται πιθανῶς καὶ ὁ 5 ἀποστολικὸς κανὼν· «Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαβείας, ἐὰν δὲ ἐκβάλῃ, ἀφορίζεσθω· ἐπιμένων δὲ καθαιρείσθω.» Καὶ ἡ ἐν Γάγγρα σύνοδος (362—370) διὰ τοῦ 4 κανόνος αὐτῆς ἀνεθεμάτισε τοὺς περιφρονοῦντας τοὺς ἐγγάμους ἱερεῖς. Ὁ κανὼν ἔχει οὕτω· «Εἴ τις διακρίνοιτο παρὰ πρεσβυτέρου γεγαμηκότος ὥς μὴ χρῆναι λειτουργήσαντος αὐτοῦ προσφορᾶς μεταλαμβάνειν, ἀνάθεμα ἔστω.» Ἐν τούτοις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀνατολῇ κατ' ἐξαίρεσιν ἐν τισιν ἐκκλησίαις ἐπεκράτει κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἡ συνήθεια νὰ ἀπαιτῶσι παρὰ τῶν κληρικῶν νὰ ἀπέχωνται μετὰ τὴν ἱερωσύνην τῶν γαμετῶν αὐτῶν. Ἴδου πῶς ἐκφράζεται ὁ Σωκράτης (V, 22)· «Ἐγνων δὲ ἐγὼ καὶ ἕτερον ἔθος ἐν Θεσσαλίᾳ. Γενόμενός τις κληρικὸς ἐκεῖ, ἣν νόμῳ γαμήσας, πρὶν κληρικὸς γένηται, μετὰ τὸ κληρικὸς γενέσθαι συγκαθευδήσας αὐτῇ, ἀποκήρυκτος γίνεται, τῶν ἐν ἀνατολῇ πάντων γνώμῃ ἀπεχομένων, καὶ τῶν ἐπισκόπων, εἰ καὶ βούλαιντο, οὐ μὴν ἀνάγκη νόμου τοῦτο ποιούντων. Πολλοὶ γὰρ αὐτῶν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς καὶ παιδας ἐκ τῆς νομίμου γυναικὸς πεποιήκασιν.» Ἐχομέν τινα παραδείγματα ἐπισκόπων ἐγγάμων κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα (Πρὸβλ. Calixtus de conj. cleric. 258). Ὁ Ἀθανάσιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Δρακόντιον, λέγει, ὅτι πολλοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν πατέρες τέκνων, ἄλλοι δὲ οὐδόλως ἦσαν νενυμφευμένοι· «ἔξεστι γὰρ καὶ οὕτως, καὶ ἐκεῖνως οὐ κεχώλутαι.» Ἐγράφε δὲ ταῦτα πρὸς τὸν Δρακόντιον, διότι οὗτος μοναχὸς ὢν, δὲν ἤθελε νὰ δεχθῇ ἐπισκοπὴν τινα, ἵνα μὴ ἐγκαταλίπῃ τὴν αὐστηρὰν ἀσκησιν. Ὁ Συνέσιος ὁ Πτολεμαῖδος ἐπίσκοπος, γενόμενος ἐπίσκοπος ἐκήρυξεν, ὅτι δὲν ἔμελλε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν μετὰ τῆς νομίμου γυναικὸς συμβίωσίν του (ἐπιστ. 105). «Ἐμοὶ λέγει ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ τε Θεὸς ὁ τε νόμος ἢ τε Θεοφίλου χεῖρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε·

¹ Κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐνόμιζον οἱ δυτικοὶ καὶ μέχρι σήμερον τινες ἐξ αὐτῶν, ὅτι τὴν ἀγκυρίαν ἐπέβηλε τοῖς κληρικοῖς παντὸς βαθμοῦ αὐτὴ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος (Πρὸβλ. Alzog, Kgeschichte) διὰ τοῦ τρίτου αὐτῆς κανόνος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι φανερὰ παρενόησις καὶ διαστροφή τοῦ κανόνος τούτου, ἐν ᾧ δὲν πρόκειται περὶ τοῦ γάμου ἢ τῶν γαμετῶν τῶν κληρικῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν συνεισάκτων (ἀδελφῶν subintroductae). Ὁ κανὼν ἔχει οὕτω· «Ἀπηγόρευσε καθόλου ἡ μεγάλη σύνοδος μῆτε ἐπισκόπῳ μῆτε πρεσβυτέρῳ μῆτε διακόνῳ μῆτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ ἔξεσθαι συνεισάκτον ἔχειν, πλὴν εἰμὴ ἄρα μητέρα ἢ ἀδελφὴν ἢ θεῖαν, ἢ ἂ μόνον πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφυγε» (Πρὸβλ. καὶ § 86).

προαγορεύω τοίνυν ἅπασι καὶ μαρτύρομαι, ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθ' ἅπαξ, οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι, ἀλλὰ βουλήσομαι τε καὶ εὖξομαι, συχνά μοι πάνυ καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδιά.» Καὶ ὁ πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγόριος ἦτο ἐγγαμος ἐπίσκοπος (Γρηγορίου Ναζ. εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον 512). Καὶ περὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης πιθανὸν εἶναι ὅτι ἦτο ἐγγαμος, ἔχων σύζυγον Θεοσέβειάν τινα, ἣν ὁ Ναζιανζηνὸς ἱερέως σύζυγον καλεῖ (ἐπιστ. 95). Ὁμοίως ἔζη ἐν γάμῳ κοινωνία καὶ ὁ Πικταβίου Ἰλάριος. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ κατέστη τοσοῦτον γενικὸν ἔθος τὸ λαμβάνεσθαι τοὺς ἐπισκόπους ἐκ τῶν μοναχῶν, ὥστε τὸ ἐναντίον ἐθεωρεῖτο σκανδαλῶδες. Διὸ καὶ ἡ Πενθέκτη σύνοδος κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἀνεγνώρισε μὲν τὸν πρὸ τῆς ἱερωσύνης γενόμενον γάμον τῶν λοιπῶν κληρικῶν, μόνοις δὲ τοῖς ἐπισκόποις ἀπηγόρευεν ἀπολύτως τὸν γάμον (Συνόδ. Πενθέκτης καν. γ', ζ', ιβ' καὶ ιγ'). Ἐν τῇ δύσει ἀπεφάνησαντο σύνοδοι ἐπαρχιακαὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Σιρικίου (385), ὅτι μόνοις τοῖς ὑποδιακόνοις ἐπετρέπετο νὰ ἔχωσι τὰς ἰδίας γυναῖκας (Syricii epist. ad Himerium Tarraconensem c. 7—9), κατ' ὀλίγον ὁμως ἐν τῇ δύσει ἡ ἀγαμία τῶν κληρικῶν ἐν γένει παντὸς βαθμοῦ ἐπεβάλλετο διὰ ἐκκλησιαστικῶν νόμων (Concil. Carth. 390 c. 2. Innocent. I epist. ad Victricium (404) cap. 9), ἀν καὶ οἱ νόμοι οὗτοι οὐδὲν ἴσχυον κατὰ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐνιαχοῦ τῆς δύσεως οἱ κληρικοὶ ἔζων συνηνωμένοι βίον κοινοβιακόν. Πρῶτοι δὲ συνενώσαντες τοὺς ὑπ' αὐτοὺς κληρικοὺς εἰς τοιοῦτον βίον ὑπῆρξαν Εὐσέβιος ὁ Βερκέλλης († 371) καὶ ὁ Αὐγουστίνος. Ἐν ἀρχῇ δὲ δὲν εὖρον μιμητάς. Ἐνῷ ἐνίστετο ὁ ψηλὸς ὁ ρο ν ε ς ἄ ν δ ρ ε ς μεταξὺ τοῦ κλήρου ἀφοσιούμενοι εἰς τὴν ὑψηλὴν κλησίαν τῶν ἐδείκνυσον τὴν ἀρχαίαν περιφρόνησιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἐσπούδαζον νὰ δοξάζωσι τὴν τάξιν αὐτῶν, συνέβαινε συνήθως ὥστε τὰ πλούτη καὶ αἱ τιμαὶ τῆς ἐκκλησίας νὰ προσελκύωσι πολλοὺς εὐτελοὺς χαρακτῆρος ἀνθρώπους εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς (ἐν λόγ. XLIII (κατ' ἄλλους XX) ed. Colon. p. 335) λέγει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς· «Νῦν δὲ κινδυνεύει τὸ πάντων ἀγιώτατον τάγμα τῶν παρ' ἡμῖν εἶναι πάντων καταγελαστότατον· οὐ γὰρ ἐξ

ἀρετῆς μᾶλλον ἢ κακουργίας ἢ προεδρείᾳ· οὐδὲ τῶν ἀξιωτέρων, ἀλλὰ τῶν δυνατοτέρων οἱ θρόνοι» (Πρβλ. καὶ Βασιλ. ἐπιστ. 767 πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ἐπισκόπους). Πῶς πολλάκις παρεννοεῖτο τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα καὶ πόσον ὀλίγη φροντίς ἐλαμβάνετο περὶ τοῦ ἡθους τῶν κληρικῶν δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι ἐνίοτε ἄνδρες εἰς πολιτικὰ ἐγκλήματα περιπεσόντες ἢ ὑποπτοὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν ὄντες, ὑπεχρεοῦντο διὰ τῆς βίας, ὥς εἰς τιμωρίαν ὑποβαλλόμενοι, νὰ γίνωνται κληρικοί. Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ ἐπιφανῆς τις μεγιστάν ἵνα καταστῇ ἀβλαβὴς εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἐκάρη διὰ τῆς βίας μοναχὸς καὶ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Σμύρνης. Πολλοὶ κληρικοὶ ἔζων ἐν ὑποκρισίᾳ ἢ ἐν ἀκολασίᾳ, περιορίζοντες ὅλην τὴν ἱερωσύνην εἰς τὴν τυπικὴν τῆς λατρείας τέλεσιν, καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν κατὰ τὰς διαταγὰς τοῦ αὐτοκράτορος ἀλλάσσοντες. Ὁ Σαλβιανὸς ἔγραψε κατὰ τῆς πλεονεξίας τοιούτων ἱερέων σάτυραν, ἐνῶ ἕκαστος παρακινεῖται πληρόνων διὰ τὰς ἀμαρτίας του, διὰ τοῦ εὐχόλου τούτου μέσου νὰ ἐξαγοράζῃ τὴν σωτηρίαν του (Adv. avaritiam l. IV περὶ τὸ 450 Opp. ed. Baluz Venet. 720). Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν περιγράφωσι μεγάλην τὴν πτώσιν τῶν ἡθῶν τῶν κληρικῶν ἐκκλησιαστικοὶ τινες συγγραφεῖς, αὐτοὶ οὗτοι μαρτυροῦσι διὰ τῆς ὀργῆς αὐτῶν κατὰ τῆς διαφθορᾶς ταύτης, διὰ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἱερωσύνης, τὸ ὅποιον προτείνουν, καὶ διὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας, ἣν εὕρισκον αἱ μομφαὶ των κατὰ τῶν διεφθαρμένων κληρικῶν, ὅτι εὕρισκοντο καὶ μεγάλα ἄρετὰ μεταξὺ τοῦ κλήρου καὶ ὅτι ἐξετιμῶντο ὑπὸ τῶν συγχρόνων (Γρηγ. Ναζ. εἰς ἑαυτὸν καὶ περὶ ἐπισκόπων). Ἐπίσκοποι συναισθανόμενοι τὴν ὑψηλὴν κλησίν των, ἤλεγχον ἀπτόητοι τὴν ἀμαρτίαν, ὅπου καὶ ἂν εὕρισκον αὐτήν. Ὁ Ἀμβρόσιος ἤλεγξεν ὥς γνωστὸν τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον τὸν Α' καὶ ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς τῆς συνήθους ἐκκλησιαστικῆς μετανοίας τοὺς ὅρους (Rufini XI, 18. Σωζ. VII, 25). Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἤλεγχεν ὥς ἀτρόμητος κῆρυξ τοῦ εὐαγγελίου τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας. Ἄλλοι ἐπίσκοποι θαρραλέως ἐπάλειον κατὰ τῆς ὠμότητος τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, καθὼς ὁ Πτολεμαῖδος Συνέσιος, ὅστις ἀφώρισε καὶ ἐπέτυχε τὴν παῦσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου Ἀνδρονίκου, ὃν πάντες ἐφοβοῦντο διὰ τὴν ὠμότητα

αὐτοῦ (ἐπιστ. 58). Οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν οἱ προστάται τῶν δεσμιῶν καὶ τῶν ὁπωσδήποτε πασχόντων, ἔχοντες τὸ δικαίωμα νὰ παρακαλῶσι παρὰ τῇ ἀρχῇ ὑπὲρ αὐτῶν (Concil. Sardic. c. 8 καὶ Ambros. de offic. ministr. II, 21), ἀφῆχαν δὲ διαρκῇ μνημεῖα τῆς περὶ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος προνοίας τῶν ξενῶνας, ξενοδοχεῖα, πτωχοτροφεῖα, γηροκομεῖα, νοσοκομεῖα καὶ ὀρφανοτροφεῖα. Ἰδίως μεγαλοπρεπὲς ἦτο τὸ κατάστημα, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρύσει ἐν Καισαρείᾳ ὑπὲρ τῶν ἀσθενῶν καὶ πτωχῶν καὶ τῶν ξένων ὁ μέγας Βασίλειος, τὸ κατ' αὐτὸν Βασιλείας λεγόμενον (Βασιλ. 94 ἐπιστ. καὶ Γρηγ. Ναζ. λόγ. 30 καὶ 27). Ἐπὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων οἱ ἱερεῖς ἦσαν οἱ παραμυθούμενοι, οἱ σώζοντες καὶ οἱ θυσιαζόμενοι ὑπὲρ τῶν πασχόντων (Σωκρ. VI, 6. Σωζομ. VIII, 4. Θεοδωρ. V, 33. Νικηφ. Κάλλ. XIII, 6).

131.

Μοναχικὸς βίος.

Τὰ μοναστήρια. Ἐξάπλωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ ἀνατολῇ. (Πρόλ § 66).

Παλλαδίου λαυραϊκὴ ἱστορία. Θεοδωρήτου φιλόθεος ἱστορία. Σωζομ. ἐκκλ. ἱστορία I, 12—14. III, 14. VI, 28—34. Σωκράτους IV, 23 ἐπ. Ἱερωνύμου ἐπιστολαί. Moehler, Geschichte des Monachthums.

Οἱ μοναχοὶ ἔζων τὸ πρῶτον εἰς κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων κελία (λαῦρα). Πρῶτος δὲ ὁ Παχώμιος μαθητὴς τοῦ μεγάλου Ἀντωνίου περὶ τὸ 340 ἀκμάσας συνήγαγεν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην, γενόμενος ὁ ἰδρυτὴς τῶν μοναστηρίων (κοινόβιον). Τὰ πρῶτα μοναστήρια διὰ τὰ δύο γένη ἰδρύθησαν ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Νείλου Ταβέννης. Ὁ Ἀμμώνιος εἶναι ὁ ἰδρύσας τὴν ἀδελφότητα τῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Νιτρίας μοναχῶν. Ὁ δὲ Μακάριος ἰδρυσε τὸ πρῶτον μοναστήριον ἐν τῇ σκυθικῇ ἐρήμῳ. Ὁ Ἰλαρίων μετέφερε τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὴν ἐρημον τῆς Γάζης ἐν Παλαιστίνῃ, ὅθεν ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν Συρίαν. Ἐν Καισαρείᾳ καὶ Καππαδοκίᾳ ἰδρυσεν ἀδελφότητα μοναχῶν πρῶτος ὁ μέγας Βασίλειος. Εἰς δὲ τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν ἄλλην μικρὰν Ἀσίαν εἰσηγητὴς τοῦ βίου τούτου ὑπῆρξεν ὁ εὐσεβειανὸς Εὐστάθιος, ὁ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Σεβαστῆς. Ἐκαστον μοναστήριον ἔλαβε τοὺς κανόνας τοῦ παρὰ τοῦ ἰδρυ-

τοῦ αὐτοῦ. Πλείοτερον ὁμως πάντων ἐφημίσθησαν καὶ κατὰ μικρὸν ἐγενικεύθησαν οἱ περὶ μοναχῶν κανόνες τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Τὸ κοινὸν δὲ πάντων τῶν μοναστηριακῶν κανονισμῶν ἦτο ἀπεριόριστος ὑπακοὴ εἰς τὸν ἡγούμενον (ἢ ἀρχιμανδρίτην ἢ ἀδ-
βᾶν), ἄρνησις τῆς οἰκίας θελήσεως καὶ περιουσίας καὶ νέκρωσις τῆς σαρκὸς (ὑπακοή, ἀκτημοσύνη, παρθενία). Ὁ μοναχὸς ἐπρε-
πε νὰ ζῇ μόνον τῷ Θεῷ, ὦν ἀφωσιωμένος εἰς τὴν προσευχὴν καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις. Ὅτε δὲν ἤργουν, ἡσυχολοῦντο οἱ μοναχοὶ εἰς ἐλαφρὰ ἐργόχειρα. Οἱ αὐστηρότεροι μοναχοὶ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν συνήθη ἀσκησιν, ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς ἐπι-
μεγαλητέρας στερήσεις καὶ κακώσεις, ὅπως φθάσωσιν εἰς τὸν ὕψι-
στον βαθμὸν τῆς ἁγιότητος. Τοῦτο ὁμως πολλάκις ἤγεν εἰς τοὺνναντίον· διότι οἱ πειρασμοὶ ἠϋξάνον ἐτι μᾶλλον. Ἐκ τῆς κατα-
πίσεως τῶν φυσικῶν ἐπιθυμιῶν ἐγεννῶντο συνήθως παρὰ φύσιν ἐπιθυμίαι. Πολλοὶ δὲ συναισθανόμενοι, ὅτι ματαίως ἡγωνίζοντο, κατήντων εἰς τὴν ἀπελπισίαν, ὥστε καὶ νὰ αὐτοκτονῶσι. «Τινὲς αὐτῶν, λέγει ὁ Νεῖλος (βιβλ. Β' ἐπιστ. 140) ξενισθέντες καὶ
θορυβηθέντες τὸν νοῦν ἐξ ἀπροσεξίας καὶ ἀδιακρισίας, ἑαυτοὺς ἐσφαζαν μαχαίρᾳ, τινὲς δὲ κατεκρήμνισαν ἑαυτοὺς ἀφορήτῳ λύπῃ καὶ ἀπογνώσει συσχεθέντες, ἔτσοι δὲ αὐτοφονευταὶ ἑαυ-
τῶν τῇ προαιρέσει γεγονότες οἱ τάλανες, ὑπέπεσον τῇ ἀποστο-
λικῇ ἀρᾷ.» Ἄλλοι διὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἑαυτῶν ἀσκήσεως καὶ διὰ τῆς μετ' αὐτῆς πολλάκις συνδεομένης ἀλαζονείας ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ καυστηροῦ κλίματος τῆς Αἰγύπτου παρεφρόνουν. Ἐν ταῖς ἐρημίαις ἐβλεπεν ἡ ἡρεθισμένη φαντασία τῶν ἐρημι-
τῶν τούτων τὰς φοδερωτάτας ὁράσεις, ἃς ἐτι μᾶλλον ἐμεγά-
λυνεν ἡ παράδοσις τοῦ λαοῦ. Συνήθως μόνον οἱ ἡγούμενοι ἐ-
λάμβανον τὴν ἱερωσύνην, καὶ πολλάκις ἐτιμῶντο ὡς ἐπίσκοποι. Τὰ μοναστήρια ἐθεωροῦντο ὡς κοινότητες λαϊκῶν. Ἐνιαχοῦ δὲ μεθ' ὅλην τὴν ἀντίστασιν τῶν αὐστηρῶν μοναχῶν ἐχρη-
σίμευον ὡς σχολεῖα τοῦ κλήρου. Ἡ θεία, ὅπως ὠνομάζετο τό-
τε, αὕτη φιλοσοφία εὔρε τοσαύτην ὑποδοχὴν, ὥστε ἐν τάχει πόλεις ἡρημοῦντο, ἐρημοὶ δὲ ἐπληροῦντο ἀνθρώπων. Ὁ Παχώ-
μιος εἶχεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ του 1300 μοναχοὺς, ἐξετείνετο δὲ ἡ ἐπίβλεψίς του ἐπὶ 7000 (Σωζομ. III, 14). Ἐν τισι παρὰ τὴν
Θηβαίδα μοναστηρίοις ἦσαν 5000 μοναχοὶ (Cassian. de instit.

IV, 1). Ἐν Νιτρίᾳ δὲ ἦσαν 50 μοναστήρια (Σωζομ. VI, 31). Τὴν ὑπέρμετρον ταύτην ἐπιδιώξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐσπούδασε νὰ κωλύσῃ διὰ νόμων ὁ Οὐάλης, ἀλλ' εἰς μάτην (Codex Theod. I, 63). Τὸ βάρος τοῦ εἰς τὸν ὀλεθρον φερομένου κράτους ἐφαίνετο ὅτι ἐξέλειπεν ὀπισθεν τῶν τειχῶν τῶν μοναστηρίων. Εὐγενεῖς ψυχαὶ προσειλκύνοντο ὑπὸ τῆς μεγάλης ἰδέας τοιαύτης τολμηρᾶς αὐταπαρνήσεως. Κοινὴ δὲ δοξασία ἐπεκράτει, ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ δὲν ἡδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ὅ, τι ἐθεωρεῖτο τότε ὡς τὸ ὕψιστον. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι οἱ ἐπισημότεροι πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἱερώνυμος ἦσαν οἱ θερμότεροι τοῦ νέου τούτου βίου ἐγκωμιασταί. Ὁ μοναχικὸς βίος, καθὼς καὶ ἀνωτέρῳ εἶδομεν (§ 129), ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ τελειότερος χριστιανικὸς βίος, ὁ δὲ ἐν τῷ γάμῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ ὡς ὁ ἀτελέστερος. Ἐκτὸς τούτου πολλοὶ ἐζήτουν νὰ ἀναπαύσωσι τὴν ὑπὸ ἁμαρτημάτων τεταραγμένην συνείδησιν, ἄλλοι δὲ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ βίου δυσχερειῶν. Ἄλλοι ἐπεδίωκον δόξαν καὶ δύναμιν, καὶ τινες ὠθοῦντο ὑπὸ ἔτι χειροτέρων ἐλατηρίων. Ἐκαστος λίαν εὐκόλως ἡδύνατο νὰ γίνῃ μοναχός. Ἡ καταπάτησις παντὸς δεσμοῦ, ὅστις ἤθελεν εἶναι ἐναντίος εἰς τὴν εἰσοδὸν εἰς μοναστήριον, ἐνομιζέτο δεδικαιολογημένη (Hieronym. epist. XIV, 2). Ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν κόσμον δὲν ἦτο μὲν ἀδύνατος, οὐδ' ἐκωλύετο διὰ τῆς πολιτικῆς βίας, ἐτιμωρεῖτο ὁμως διὰ κανόνων μετανοίας ὡς ἁμάρτημα. Ὁ Ἐπιφάνιος μάλιστα ἐνόμιζεν, ὅτι «κρεῖττον πεσόντα ἀπὸ δρόμου, ἑαυτῷ λαβεῖν γυναῖκα κατὰ νόμον, καὶ μὴ καθ' ἐκάστην ἡμέραν βέλεσι κρυφίοις κατατιτρώσκεισθαι» (Δίρ. 61, § 7). Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐφαίνετο, ὅτι οἱ μοναχοὶ μόνον ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡδύνατο νὰ ζῶσιν· ἤρχοντο μὲν ἐνίοτε τινες αὐτῶν εἰς τὰς πόλεις, ὅπως ἐνεργῶσι κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἢ αἵρετικῶν, ἀλλ' ἀπεχώρουν πάλιν ταχέως εἰς τὴν ἐρημον. Τὸ δὲ πρῶτον μοναστήριον πλησίον πόλεως ὑπῆρξε τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ τοῦτο διότι ὁ πατὴρ οὗτος ἤθελε διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν μοναχῶν νὰ πολεμήσῃ τὸν ἀρειανισμόν. Ἐκτοτε τὰ μοναστήρια ἐκτίζοντο συχνότερον πλησίον τῶν πόλεων. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον αὐστηραὶ διατάξεις

τοὺς μοναχοὺς ἀφορῶσαι, ὅχλοι τοιούτων μοναχῶν περιεφέροντο πολλάκις εἰς τὰς πόλεις. Τοιουτοτρόπως ἀπέβη ἡ ἐπιρροή τῶν μοναχῶν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ τὸ κράτος μεγαλητέρα, ἀλλὰ καὶ κινδυνωδεστέρα. Ναὶ μὲν πολλοὶ τῶν μοναχῶν διὰ τοῦ αὐστηροῦ, τῷ Θεῷ ἀφωσιωμένου βίου τῶν ἐνεποιοῦν μεγάλην ἠθικὴν ἐντύπωσιν· καὶ ἐθνικοὶ δὲ ἔτρεχον οὐχὶ σπανίως πρὸς αὐτοὺς, ἵνα εὐλογηθῶσι, καὶ ἐπεστρέφοντο παρ' αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν· ἡ τιμὴ ὁμῶς καὶ ἡ δύναμις, ἥς ἀπήλαυον, πολλάκις ἐγίνετο ἀφορμὴ, ὥστε νὰ ὑποτρέφηται παρ' αὐτοῖς ἀλαζονεία καὶ φανατισμὸς ἄγριος κατὰ πάντων τῶν ἄλλως φρονούντων. Ἀπὸ Θεοδοσίου τοῦ Α' μοναχοὶ μετ' ἀπαρადειγματίστου ὠμότητος ἐπολέμουν τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Πολλάκις δὲ μετὰ τῆς αὐτῆς βιαιότητος ἀνεμιγνύοντο καὶ εἰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις. Ἐπειδὴ δὲ περισφρόνουν πᾶσαν μάθησιν, καὶ ἡ περὶ τῆς ὀρθοδοξίας κρίσις τῶν ἐστηρίζετο μόνον ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ αἰσθήματος ἐκείνου, ὅπερ ἤχει ὡς εὐσεβὲς ἢ μὴ εὐσεβὲς, διὰ τοῦτο ἦτο εὐκόλον, ἵνα νοῦς τις ἀνώτερος αὐτῶν ἐρεθίζῃ αὐτοὺς καὶ καθιστᾷ φανατικοὺς ὑπὲρ τινος γνώμης. Οὕτω λ. χ. ἐγένωσκεν ὁ Θεόφιλος, ὁ τοῦ Χρυσοστόμου ἐχθρὸς, πολὺ δὲ περισσότερον ὁ Διόσκουρος νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς, ὅπως τὸν μὲν πάντοτε τοὺς μοναχοὺς θαυμάζοντα λαὸν καταστήσωσιν εὖνουν ἑαυτοῖς, δύνανται δὲ νὰ ἐπιβάλλωνται διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν. Ὁ ἀμαθὴς ὅχλος λίαν εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐρεθισθῇ φανατικῶς καὶ κατὰ ἐνὸς Χρυσοστόμου τοσοῦτον ὅσον κατὰ ἐθνικῶν καὶ αἵρετικῶν. Τὰ ὅρια πολιτικῆς νομοθεσίας καὶ τὸ ἀνίσωμα πολιτικῶν προσώπων ἐφαίνοντο ὥς εἰ ἦσαν εἰς τολμηροὺς μοναχοὺς μηδέν.

432.

Συνέχεια. Ἀναχωρηταί. Βοσκοί. Στυλῖται.

Σωζομένοιο. Ἱστορ. VI. 28—32. Rufini Vitae Patrum.

Καὶ ἀφοῦ εἰσῆχθη ὁ μοναστηριακὸς βίος, πολλοὶ ἀσχηταὶ ἐξηκολούθουν νὰ ζῶσιν ἐκτὸς τῶν μοναστηρίων κατὰ μόνας ἐν ἐρήμοις. Καὶ τινες μὲν αὐτῶν διετήρουν σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ πλῆσιον· κείμενον μοναστήριον, ἄλλοι δὲ ἔζων ὅλως ἀπομεμο-

νωμένοι, καὶ τινες σχεδὸν διατέλουν ἐν ἡμιαγρία καταστάσει. Ὑπῆρχον μοναχοὶ περιπλανώμενοι ἀγεληδὸν ἐν ταῖς ἐρήμοις, οἱ καλούμενοι βοσχοί. Τοιοῦτοι εὐρίσκοντο μάλιστα ἐν Μεσοποταμίᾳ (Σωζομ. VI, 33. Εὐαγγρ. I, 20). Ἐν τῷ βίῳ τῶν πατέρων τῆς ἐρήμου, ὅπως ἐπλάσθη ἐν τῇ παραδόσει τοῦ λαοῦ, ἀπαντῶσι μεγάλαι ἀρεταὶ καὶ τολμηραὶ στερήσεις μέχρι καταστροφῆς πάσης ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας καὶ ὠραιότητος. Νέον εἶδος ἀσκητικοῦ βίου ἐπενόησεν ὁ Σύρος Συμεὼν ὁ Στυλίτης ἐπικληθεὶς, ὅστις ὡς παῖς ἐγκαταλιπὼν τὸ ποιμνιὸν του, ἀροῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐσκληραγωγῆθη μέχρι κινδύνου τῆς ζωῆς του ἐν τῷ μοναστηρίῳ, κατέφυγεν εἰς στύλον τινὰ παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν (422), ὅθεν ὥς τις μεσίτης μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπὶ μίαν ὄλην γενεὰν ἐκήρυττε τοῖς λαοῖς μετάνοιαν. Ὁ Συμεὼν ἐχρησίμευσε καὶ ὡς ἀπόστολος τῶν ἀγρίων ἀραβικῶν φύλων, ἐπεμψε συμβουλὰς εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ νόμους. Μιμηταὶ αὐτοῦ ἀπαντῶσι μέχρι τοῦ 12 αἰῶνος. Μεταξὺ τούτων διεκρίθη ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Βασιλίσκου καὶ Ζήνωνος ὁ Δανιήλ, διαμένων πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καθὼς μαρτυρεῖ ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος (ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ), ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ μοναχοῦ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων ἀσκητῶν ἐν τῇ κοινωσίᾳ ζῶντες. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἀσκηταὶ μόνον ἀπὸ τινων τροφῶν ἐγκρατευόμενοι, ὄντες ὁμῶς ἔγγαμοι. Περὶ τοιούτων μοναχῶν λαλεῖ ὁ Ἀθανάσιος πρὸς Δρακόντιον, λέγων· «μοναχοὶ πατέρες τέκνων γεγόνασιν.» Ἐπίσης ὁ Αὐγουστίνος (De haeres. c. 40). «Ἡ ἐκκλησία ἔχει μοναχοὺς καὶ πολλοὺς κληρικοὺς κεκτημένους συζύγους καὶ ἰδιακτησίαν.» Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι ἀσκηταὶ ἐτιμῶντο ὀλιγώτερον.

133.

Ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τῇ δύσει.

Βενεδικτῖνοι.

Montalembert, Les Moines d'Occident. Paris 1860.

Ἐν τῇ δύσει ἐγνώσθη ὁ μοναχικὸς βίος διὰ τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου καὶ τῶν ἀκολούθων του. Τὸ πρῶτον ἐθαυμάσθη, ἐκί-

νησεν ὁμῶς καὶ παρὰ τισι τὰ σκώμματα καὶ τὴν ἀποστροφὴν, ἀλλὰ ταχέως ἐξηπλώθη πανταχοῦ, ἐν Γαλλίᾳ μὲν διὰ τοῦ Μαρτίνου τοῦ ἐπισκόπου Τουρώνης, τοῦ Ὀνωράτου καὶ τοῦ Κασσιανοῦ, διὰ τοῦ Ἀμβροσίου δὲ καὶ τοῦ Ἱερωνύμου ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διὰ τοῦ Αὐγουστίνου ἐν Ἀφρικῇ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ χώρᾳ μεθ' ὅλα τοῦ Αὐγουστίνου τὰ θερμότατα ἐγκώμια ὁ μοναχικὸς βίος εὔρε σχεδὸν μόνον παρὰ ταῖς κατωτέραις τάξεσι τοῦ λαοῦ εἰσοδον, ἡ δὲ πρὸς αὐτὸν ἀποστροφή διήρκεσε μακρότατον χρόνον (Salviani Massiliensis de gubernatione Dei VIII, 4). Ὁ Μαρτίνος ὁ ἐπίσκοπος Τουρώνης (400) ὁ ἅγιος τοῦ λαοῦ του, ὅστις κατὰ τὴν πίστιν τῶν μαθητῶν του ἠδύνατο νὰ μεταβάλλῃ τοὺς νόμους τῆς φύσεως κατὰ βούλησιν, ἐκηδεύθη συνοδευθεὶς ὑπὸ 2,000 μοναχῶν! Κατ' ἀρχὰς ἐμιμοῦντο ἐν τῇ δύσει τοὺς κανόνας τῶν μοναστηρίων τῆς ἀνατολῆς, ἀλλ' ὁ γαλλικὸς στόμαχος καὶ χειμῶν, πρὸς δὲ καὶ τὰ ἦθη τῶν λαῶν τῆς δύσεως, δὲν ὑπέφερον τὰς στέρησεις καὶ τὸν βίον τῆς αἰγυπτιακῆς ἐρήμου. Διὰ τοῦτο ὁ ἐκ Νουρσίας Βενεδίκτης, ὅστις νεώτατος εἶχε καταφύγει εἰς τὴν φάραγγα Subiaco καὶ ταχέως εἶχεν ἀποκτήσει παρὰ τοῖς ποιμέσι τῶν ἐκεῖ ὀρέων φήμην ἁγίου, ἱδρυσεν ἐπὶ τοῦ Monte Cassino (529) μοναστήριόν τι μετὰ νέων κανόνων, οἵτινες τὸ μὲν ἐμετρίαζον τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀνατολικῆς ἀσκήσεως, τὸ δὲ ἐπέβαλλον ὡς καθῆκον τοῖς μοναχοῖς τὴν ἐργασίαν. Εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀρχαίων τούτων Βενεδικτίνων ὀφείλεται ἡ καλλιέργεια πολλῶν ἐρήμων χωρῶν τῆς δύσεως. Οἱ κανόνες οὗτοι ὑπεχρέωνον πρὸς τούτοις τοὺς προσερχομένους εἰς τὸ μοναστήριον, μηδέποτε πλεον νὰ καταλείπωσιν αὐτό. Ἡ κατάχρησις αὕτη πρὸ τοῦ Βενεδίκτου ἦτο μεγάλη ἐν τῇ δύσει. Τοὺς κανόνας τοῦ Βενεδίκτου ἐδέχθησαν καὶ πολλὰ ἄλλα μοναστήρια τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας, τὰ ὅποια συνδεθέντα πρὸς ἄλληλα, ἀπέτελεσαν τὴν πρώτην μοναχικὴν ἀδελφότητα ἢ τὸ πρῶτον μοναχικὸν τάγμα. Ἦδη ὁ Μαρτίνος εἶχεν ἐπιβάλει εἰς τοὺς νεωτέρους ἐκ τῶν μοναχῶν τὸ ἔργον τῆς ἀντιγραφῆς τῶν βιβλίων. Ἀλλ' ὁ Κασσιόδωρος ὅστις εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπὸ τοῦ θορύβου τοῦ δημοσίου βίου εἰς τὸ μοναστήριόν του Vivarium (538), ἐστρεψε πρῶτος πᾶσαν τὴν προσοχὴν τῶν μοναχῶν εἰς ἐπιστη-

μονικὰς ἐνασχολήσεις. Οἱ Βενεδικτῖνοι προθύμως ἐμιμήθησαν τοὺς μοναχοὺς τοῦ Κασσιοδώρου. Τὸ ἔργον τῆς ἀντιγραφῆς χειρογράφων δὲν ἦτο ξένον καὶ εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς ἀνατολῆς. Τοιοῦτοτρόπως δὲ οἱ μοναχοὶ καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διέσωσαν τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος διὰ καλλιτέραν τινὰ μέλλουσαν ἐποχὴν. Καὶ ἐν τῇ δύσει δὲν ἦτο πάντων τῶν μοναχῶν ὁ βίος ὁμοιόμορφος. Ἐκτὸς τῶν κοινοβίων ἡδύνατό τις νὰ ἴδῃ μοναχοὺς ἢ μοναχὰς περιπλανωμένους τῇδε κάκεισε, ἄλλους ὡς ἀσκητὰς κατὰ μόνας ζῶντας, ἄλλους μοναχοὺς ἐν πόλεσι ζῶντας μετὰ πολλῆς πολυτελείας, καὶ τέλος ἄλλους κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἀπομιμουμένους τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀνατολικῆς ἀσκήσεως. Μόνον τὸ εἶδος τῶν στυλιτῶν δὲν εὔρε μιμητὰς ἐν τῇ δύσει. "Οτε μοναχός τις ἐζήτησε νὰ ζήσει πλησίον τῶν Τρεβήρων ἐπὶ τινος στύλου, ἀπηγορεύθη τοῦτο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἐπισκόπου (Greg. Turon. hist. Franc. VIII, 15).

Τὰ μοναστήρια ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐπισκόπων, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται οὗτοι νὰ μεταβάλλωσι τὸν κανονισμόν αὐτῶν. Μοναστήριά τινα ἐζήτουν νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἐπίδλεψιν ἢ τὴν καταπίεσιν τῶν ἐπισκόπων των, τιθέμενα ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἀπομεμακρυσμένου τινὸς ἐπισήμου ἐπισκόπου.

134.

Προσκύνησις τῶν ἀγίων.

"Ηδῇ ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ παρατηρήσαμεν, ὅτι οἱ χριστιανοὶ μεγάλως ἐτίμων τοὺς μάρτυρας. Ἐν τῇ ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἀπήλαυεν εἰρήνης, οἱ ἀγῶνες τῆς μετὰ τοῦ ἐθνισμοῦ πάλης παρίσταντο ὡς παρελθούσα ἡρωικὴ ἐποχὴ, οἱ δὲ μάρτυρες, οἵτινες εἶχον διὰ τοῦ αἵματός των ἀγοράσει τὴν νίκην, ὑψοῦντο ἐν τῇ εὐγνώμονι μνήμῃ τῶν μεταγενεστέρων ὁσημέραι εἰς μεγαλητέραν δόξαν. Εἰς τοὺς ἐκ τοῦ ἐθνισμοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν προσερχομένους ἦτο εὐχολον νὰ ἀνεύρωσι τοὺς ἐγκαταλειφθέντας ἡρώας αὐτῶν ἐν τοῖς μάρτυσι, καὶ τὰς πρὸς ἐκείνους τιμὰς νὰ μεταθέσωσιν εἰς τούτους. Τοῦτο ἡδύνατο τοσοῦτον εὐχερέστερον νὰ γίνη, καθ' ὅσον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τὴν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν νίκην ἐπαυσε πᾶν δέος πρὸς

τὴν ὑπερβολικὴν τιμὴν ἐνὸς κτίσματος, ἡ δὲ δεσποτικὴ κυβέρ-
νησις συνείθιζε τὸν λαὸν εἰς δουλικὴν τιμὴν τῶν ἰσχυρῶν. Παν-
ταχοῦ ἀνεζητοῦντο τὰ ὅσα τῶν μαρτύρων, πρὸς ᾧ ἔτρεφον, οἱ
πιστοὶ μέγαν σεβασμόν. Πολλοὶ καταχρώμενοι τῆς εὐλαβείας
τοῦ λαοῦ, μετῆρχοντο ἐμπορίου σχεδὸν τῶν ἱερῶν τούτων λει-
ψάνων, ὥστε ἐδέησε νὰ ἐκδοθῶσι πολιτικοὶ νόμοι κατ' αὐτῶν.
Ἡ ἐπικλήσις τῶν μαρτύρων, ὅπως δέωνται ὑπὲρ τῆς ἐκκλη-
σίας ἀπαντᾷ γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (Βασιλ. ὁμιλ. 19
εἰς τοὺς τεσσαράκοντα μάρτυρας § 8 καὶ ὁμιλ. 23 εἰς Μάμαντα
μάρτυρα. Γρηγ. Ναζ. λόγ. XVIII, ἐγκώμιον Κυπριανοῦ. Γρηγ.
Νύσσης λόγ. εἰς Θεόδωρον μάρτυρα). Ἀλλὰ μέχρι τοῦ Ε' αἰ-
ῶνος ἐξηκολούθουν καὶ αἱ ἀρχαῖαι ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαὶ ὑπὲρ
τῶν ἁγίων καὶ μαρτύρων. Ἐπειτα δὲ ἀφέθη τὸ τοιοῦτον, διότι ἐ-
θεωρήθη ἄτοπον. Ὁ Αὐγουστίνος ἐν λόγ. 17 λέγει· «Υβρις εἶ-
ναι τὸ εὐχεσθαι ὑπὲρ τοῦ μάρτυρος, εἰς τὰς εὐχὰς τοῦ ὁποίου
ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ συνιστῶμεν ἡμᾶς αὐτούς.» Οἱ ἅγιοι ἐκη-
ρύττοντο κατὰ μικρὸν καὶ ἀνεπαισθήτως ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἡ δὲ
ἐκκλησία ἐτίμα καὶ παρεδέχετο τὴν φωνὴν ταύτην τοῦ λαοῦ
ὡς φωνὴν Θεοῦ. Τινὲς ἐτιμῶντο μόνον, ὅπου εἶχον ζήσει· ἡ ἐν
τῷ τόπῳ τῶν λειψάνων των, ἄλλοι ἐν εὐρυτέροις κύκλοις, ὅλαι
πόλεις καὶ λαοὶ εἶχον ἰδίους ἁγίους, ἄλλοι δὲ ἐθεωροῦντο προ-
στάται· παρέχοντες ὠρισμένην τινὰ βοήθειαν. Αἱ νεστοριαναὶ ἑ-
ριδες συνέτειναν ἵνα ὑψωθῇ ἡ τιμὴ πρὸς τὴν Θεοτόκον, ἥς τὴν
ἀειπαρθενίαν ὑπερήσπισε κατὰ τοῦ Ἑλβιδίου ὁ Ἱερώνυμος.
Καὶ ὁ Ἐπιφάνιος δὲ ἐχαρακτήρισεν ὡς αἰρετικούς ἐκείνους, οἵ-
τινες ἐδόξαζον, ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου εἶχε καὶ ἄλλα τέκνα
μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, καλῶν αὐτοὺς ἀντιδοχομαριανίτας, μνη-
μονεύει δὲ καὶ γυναικείας τινὸς αἱρέσεως τῶν Κολλυριδιανῶν ἱε-
ρειῶν τῆς Θεοτόκου, ἧ ἀπέδιδον τιμὴν θεῖαν, προσφέρουσαι
κολλυρίδας (Ἐπιφ. αἰρ. 78, 79). Καὶ πρὸς τοὺς ἀγγέλους δὲ
ἀπαντῶσιν ἤδη ἐπικλήσεις καὶ προσευχαί, ὧν ἐφαίνετο ἄτοπον
νὰ προτιμῶνται οἱ ἅγιοι (Ambros. de viduis IX, 55 καὶ Ἰου-
στίν. ἀπρλ. α, c. 9). Ἐκτὸς τῶν μαρτύρων ἐπροσκυνοῦντο ὡς
ἅγιοι καὶ τὰ ἐπισημότερα πρόσωπα τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ πολ-
λοὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ διαπρέψαντες ἄνδρες
καὶ γυναῖκες. Πρὸ τοῦ Ι' αἰῶνος καὶ μάλιστα ἐν τῇ Κ. Δ. ἅγιοι

ὠνομάζοντο πάντες οἱ χριστιανοί, ὡς ἡγιασμένοι, ὡς καθωσι-
 ωμένοι τῷ Θεῷ. Ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων διέσωζε εἰς τὴν μνήμην
 τοῦ λαοῦ ζωηρῶς τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὰ πρότυπα ὑψηλῶν ἐπο-
 χῶν καὶ προσώπων. Ἀλλὰ πολλάκις ἡ τιμὴ τῶν ἁγίων μετε-
 στρέφετο εἰς ἀληθῆ εἰδωλολατρείαν, δι' ὃ ἤδη ὁ Αὐγουστίνος
 ἐμέμφετο τοὺς συγχρόνους του. Αἱ καταχρήσεις αὗται προῦκά-
 λεσαν κατὰ τὸν Η' αἰῶνα τὰς φοβεράς περὶ εἰκόνων ἐριδας, αἵ-
 τινες ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα περὶπου συνετάρα-
 ξαν τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ἡ χ' ὥ ρ α δέ, ὁ π ο υ ὁ Κ Ὑ ρ ι ο ς δι-
 ἔ τ ρ ι ψ ε ν, ὑπῆρχεν ἀντικείμενον εὐλαβείας. Ὑπὸ τινα ναὸν
 τῆς Ἀφροδίτης εὑρέθη ὁ ἅγιος Τάφος τοῦ Κυρίου, καὶ ἐπ' αὐ-
 τοῦ ὠκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἡ ἐκκλησία τῆς ἀναστά-
 σεως (Εὐσεβ. βίῳ Κωνστ. III, 25). Ἡ εὐσεβὴς αὐτοῦ μήτηρ
 Ἑλένη ἐδαπτίσθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ (326), λέγεται δὲ ὅτι εὔρε
 καὶ τὸν τίμιον σταυρὸν (Σωζομ. II, 1. Ἀμβροσ. orat. de obitu
 Theodosii). Κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα συνηθροίζοντο ἐτησίως
 προσκυνηταὶ ἐξ ἀπασῶν τῶν χωρῶν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, τὸν
 τόπον τοῦτον τοσοῦτον μεγάλων θρησκευτικῶν ἀναμνήσεων
 (Εὐσεβ. VI, 11. Itinerarium Hierosolymitanum a. 333).

135.

Ἡ λατρεία. Αἱ τελεταὶ αὐτῆς.

Ἡ λατρεία μετὰ τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο ἐπόμενονον,
 ὅτι ἐμελλε νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ διαμορφωθῇ ἐπὶ τὸ μεγαλοπρε-
 πέστερον. Ἡ κοινότης συνεκαλεῖτο ἐνιαχοῦ διὰ τῆς κρούσεως
 σφύρας ἐπὶ μετάλλου. Οἱ πρῶτοι ἡχοὶ κ ω δ ῶ ν ω ν ἤχησαν
 κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα. Τὸ θ υ μ ῖ α μ α καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα ἔ-
 θιμα ἰδίως τῆς ἐθνικῆς καὶ μωσαικῆς λατρείας μετέβησαν ἀπὸ
 τῶν ἐθνικῶν ναῶν καὶ τοῦ Ἰουδαικοῦ εἰς τὰς ἐκκλησίας. Τὸ θυ-
 μῖαμα ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν Ε' αἰ-
 ῶνα. Ἐπίσης ἀπαντῶσιν ἀπὸ τῆς περιόδου ταύτης κ η ρ ῖ α καὶ
 λ υ χ ν ῖ α ι, δι' ὧν ἐνοῦται τὸ ἱεροπρεπὲς καὶ μυστηριῶδες τῆς
 νυχτὸς μετὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας. Κατὰ τὸν Η' αἰῶνα εἰς-
 ἤχθη εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς δύσεως τὸ ὄ ρ γ α ν ο ν (orgel, org-
 gue), κομισθὲν ἐκ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλ' εἰς τὴν

ἐλληνικὴν, ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἔμεινε πάντοτε ξένη ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ. Ἡ ὁ μ ο λ ο γ ί α ἀνεπτύχθη μεγάλως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ὡς πρὸς τοῦτο προέβη πρώτη, καθὼς εἶδομεν ἤδη ἀλλαχοῦ (§ 119), ἡ συριακὴ ἐκκλησία διὰ τῶν ἀρίστων αὐτῆς ὕμνογράφων Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Ἰσαὰκ τοῦ μεγάλου καὶ Ἰακώβ τοῦ Σαρούγ. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἔνεκα τῆς χρήσεως, ἣν ἐποίησαν οἱ αἵρετικοὶ τῶν ἰδιωτικῶν ὕμνων πρὸς διάδοσιν τῶν δοξασιῶν των, ἐπεκράτει ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀποστροφὴ πρὸς αὐτοὺς (Πρβλ. τῆς ἐν Λαοδικείᾳ καν. κατὰ τῶν ἰδιωτικῶν ψαλμῶν). Οἱ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ Συνεσίου ποιηθέντες ὕμνοι εἶναι ἀδέβαιον ἂν περιηλθόν ποτε εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν. Οἱ ψαλμοὶ τῆς Π. Δ. ἐπεκράτουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ, ἕως οὐ βραδύτερον ἢ προσκύνησις τῶν ἀγίων καὶ τῆς Θεοτόκου κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν σύνθεσιν καταλλήλων πρὸς τοῦτο ὕμνων. Ὡς ὕμνογράφοι ἐκ τῆς περιόδου ταύτης ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ διεκρίθησαν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς, ὁ Κοσμάς, Θεοφάνης ὁ Νικαίας, ὁ Κρήτης Ἀνδρέας, ὁ πατριάρχης Γερμανὸς, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ ὁ Ἰωσήφ ὁ ἐπικληθεὶς ὕμνογράφος. Ταχύτερον ἀνεπτύχθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὕμνογραφία ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀπὸ τοῦ Ἰλαρίου τοῦ Πικταβίου ἐπισκόπου ἀρχεται ἡ σειρὰ τῶν λατίνων ὕμνογράφων, ἐν οἷς διέπρεψαν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Σεδούλιος, ὁ Εὐνόδιος, ὁ Προυδέντιος, ὁ Φορτουνάτος καὶ Γρηγόριος ὁ διάλογος. Τὸ ἐκ διαδοχῆς ᾄδειν (τὰ ἀντίφωνα) ἐξηπλώθη ἐκ τῆς Ἀντιοχείας εἰς τὴν λοιπὴν ἐκκλησίαν. Κατὰ τὸν Θεοδώρητον ὑπῆρξαν δύο μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίου οἱ εἰσηγηταὶ τῶν ἀντιφώνων. «Οὗτοι πρῶτοι, λέγει, διχῇ διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χοροὺς ἐκ διαδοχῆς ᾄδειν τὴν δαυτικὴν ἐδίδαξαν μελωδίαν. Καὶ τοῦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενον πάντοσε διέδραμε, καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα.» (Θεόδωρ. ἐκκλ. ἱστ. Π. 19). Κατὰ τὸν Μοψουεστίας δὲ Θεόδωρον παρὰ Νικήτα τῷ Ἀχομινάτῳ (θησαυρ. ὀρθοδοξ. εἰ, 8) εἶχον οἱ μοναχοὶ οὗτοι παραλάβει τὸν τρόπον τοῦτον τοῦ ᾄδειν παρὰ τῶν Σύρων. Ἐσφαλμένως δὲ ὁ Σωκράτης (VI, 8) θεωρεῖ ὡς εἰσηγητὴν αὐτοῦ τὸν Ἰγνάτιον. Εἰς τὴν δυτικὴν ἐκ-

κλησίαν εἰσήγαγε τὰ ἀντίφωνα ὁ Ἀμβρόσιος, ὅστις μετερρῦθ-
μισε κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μου-
σικὴν τῆς ἐκκλησίας του. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς
μουσικῆς καὶ τῆς περιόδου ταύτης οὐδὲν σαφές καὶ ἀκριβές
γινώσκομεν. Ὁ Αὐγουστῖνος (Confess. 10. 33) λέγει περὶ τῆς
ἀλεξανδρινῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀ-
θανασίου ἐψαλλον οὕτως ἀπλῶς, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ ψάλ-
λοντες μᾶλλον ἀπήγγελλον. Τοῦτο λέγεται καὶ περὶ τῆς μου-
σικῆς τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκκλησίας (§ 64). Ἐπειτα ἤρχισε νὰ γί-
νηται ποικιλωτέρα. Ὅτι ἡ ἐβραϊκὴ μουσικὴ, καθ' ἣν βεβαίως ἐ-
ψαλλον οἱ πρῶτοι ἐξ ἐβραίων χριστιανοί, ἀνemieχθη σὺν τῷ χρό-
νῳ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, εἶναι λίαν πιθανόν. Γνω-
ρίζομεν μὲν, ὅτι οἱ πατέρες, οἷον ὁ Χρυσόστομος, συνίστων
τὴν δαυιτικὴν μελωδίαν ἀντὶ τῆς ἐθνικῆς. Ἀλλ' ἴσως ἐννόουν
δαυιτικὴν μελωδίαν τοὺς ἀδομένους ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ κατ'
ἀντίθεσιν πρὸς τὰ κοσμικὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα. Ὁ Ἰωάννης Δα-
μασκηνός, ὅστις εἰργάσθη μεγάλως ὑπὲρ τῆς μουσικῆς τῆς ἀ-
νατολικῆς ἐκκλησίας, ἠκολούθησεν ὡς Σύρος τῇ τῇ ἐβραϊκῇ συγ-
γενησεστάτῃ συριακῇ μουσικῇ, ἢ τῇ ἑλληνικῇ μουσικῇ τῇ διαδε-
δομένῃ οὕσῃ καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολήν. Τὸ πρῶτον ἅπας ὁ
λαὸς συνέψαλθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν ψαλτῶν, καθὼς λέ-
γει ὁ Χρυσόστομος· «Συνῆσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες καὶ ὑπέ-
ψαλλον κοινῇ» (ὁμιλ. 36. εἰς Α' Κορινθ.). Βραδύτερον ὁμως ἀ-
πηγορεύθη τοῦτο διὰ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (καν. ιε'). «Περὶ
τοῦ μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν ἑτέρους τινὰς ψάλ-
λειν ἐν ἐκκλησίᾳ.» (Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὅρα Τσέτση
πραγματεῖαν Von der Musik der griechischen christlichen Kir-
che). Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐκκλησίαις τὸ κήρυγμα τοῦ λό-
γου τοῦ Θεοῦ συνώδευε πάντοτε τὴν λατρείαν. Διεμορφώθη δὲ
ῥητορικώτατα, καὶ πολλῶν τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν πατέρων
οἱ λόγοι, οἷον τοῦ Χρυσόστομου καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ,
δύνανται νὰ ἀμιλλῶνται κατὰ τὸ ῥητορικὸν κάλλος πρὸς τὰ ἀ-
ριστουργήματα τῆς ἀρχαίας κλασικῆς ῥητορικῆς. Πολλάκις ὁ-
μως οἱ λόγοι ἀπέβλεπον εἰς ἀπλὴν ἐπίδειξιν, προκαλοῦντες
ματαίας χειροκροτήσεις. Αἱ τελεαὶ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς
εὐχαριστίας ἐπλουτίσθησαν μετὰ νέων συμβολικῶν πράξεων

καὶ ἀπέβησαν πομπωδέστεραι. Ἡ διαφορὰ τῶν γνωμῶν περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν αἵρετικῶν ἐξηκολούθει. Ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπερρίπτετο, μόνον δὲ ὠρισμένων τινῶν αἱρέσεων τὸ βάπτισμα ἦτο ἀνεγνωρισμένον. Ὁ Ἀθανάσιος, Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Βασίλειος ἀπέχρουν αὐτό. Ὁ Αὐγουστῖνος ἀνεγνώριζεν αὐτό. Ἡ ἐν Λαοδικείᾳ σύνοδος (καν. 7) καὶ ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος (καν. 7)¹ ἐποίουν ἐξαιρέσεις, χωρὶς ὅμως νὰ ἦναι ὁ λόγος αὐτῶν σαφής, καὶ χωρὶς νὰ φαίνεται, ὅτι αἱ σύνοδοι αὗται ἠκολούθησαν ὡς πρὸς τοῦτο ἀρχὴν τινα. Ἀπερρίψαν φαίνεται μόνον τῶν μισητοτέρων αἱρέσεων τὸ βάπτισμα. Ἐγένετο δὲ τὸ βάπτισμα καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ τριττῆς καταδύσεως, ὅπως καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ. Παρὰ πολλῶν δὲ ἀνεβάλλετο ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον. Ἡ μετὰδοσις τῆς εὐχαριστίας εἰς τὰ νήπια ἦτο συνήθης ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ ἀφρικανικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ δύσει ἠκολούθουν τούναντίον ἄλλην πρᾶξιν, καὶ μάλιστα ἀπηγορεύθη ῥητῶς ἡ μετὰδοσις τῶν νηπίων. Ἡ μετὰληψις ἐγένετο καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει καὶ νῦν ὑπὸ τὰ δύο εἶδη. Μόνον ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἕνεκα συμφάντος τινὸς ἐπετράπη καὶ ἡ ὑπὸ τὸ ἐν εἶδος μετὰδοσις. Ἡ στέρησις ὅμως τοῦ οἴνου γενικῶς ἐθεωρεῖτο ὡς μανιχαϊκὴ αἵρεσις. Ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας ἦτο πάντοτε κοινός, δηλ. ἐνζυμος, μόνον δὲ πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ δύσει εἰσῆχθη ὁ ἄζυμος ἄρτος. Ἡ εὐχαριστία προσεφέρετο καθ' ἡμέραν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ὡς ἐξιλαστικὴ θυσία ὑπὲρ τῶν ζώντων καὶ τῶν κεκοιμημένων. Ἡ δὲ πίστις εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Κυρίου ἦτο γενικῇ. Ἀπομίμησις τῶν ἀρχαίων ἀγαπῶν ἦσαν νῦν αἱ τράπεζαι ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, εἰθιζόμεναι ἐν Ἀφρικῇ ἰδίως καὶ Ῥώμῃ, καὶ διδόμεναι εἰς τιμὴν τῶν μαρτύρων. Ὁ Αὐγουστῖνος κατακρίνει αὐτάς. Ἦδη δὲ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐθεωροῦντο καὶ αὗται ὡς ἔθος παρελθόντων χρόνων. Ἀφοῦ ἐπεκράτησεν ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἡ ἐθνικὴ θρησκεία, τὸ δὲ βάπτισμα τῶν νη-

¹ «Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδόξῃ καὶ τῇ μερίδι τῶν σωζομένων ἀπὸ αἵρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνήθειαν: Ἀρσιανούς μὲν καὶ Μακεδονιανούς καὶ Σαββατιανούς καὶ Ναβατιανούς κτλ. δεχόμεθα, διδόντας λιττέλλους καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν καὶ χρισμομένους, Εὐνομιανούς

πίων ἐγενικεύθη, ἡ διάκρισις μεταξὺ λειτουργίας κατηχομένων καὶ πιστῶν ἀπώλεσε τὴν σημασίαν της, μείνασα ὡς ἀπλῆ ἀνάμνησις. Ὁ μέγας Βασίλειος συνέταμε τὴν ἀρχαιοτέραν λειτουργίαν τῆς ἐκκλησίας του, ἡ δὲ κατ' αὐτὸν λειτουργία αὕτη ἐξηπλώθη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, βραδύτερον ὁμως ἐπεκράτησεν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διαδοθεῖσα ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου μεταρρυθμισθεῖσα (Πρόκλου περὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας λειτουργίας παρὰ Gallandi bibl. PP. IX, 680). Οὐδεμία τῶν λειτουργιῶν τούτων, καθὼς καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων (πρβλ. § 70), ἐξαιρέσει τῆς ἐν ταῖς ἀποστολικάῃς διαταγαῖς σωζομένης, τῆς καὶ ἀρχαιοτάτης πασῶν, διετηρήθη ἀμετάβλητος (Goar. Εὐχολόγιον Venet. 1730 Assemani codex liturgicus eccles. universae Rom. 1749). Ἡ περὶ τὰς τελετὰς μυστικότης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χριστιανοῖς ἐξηκολούθησε μὲν ὀλίγον ἔτι χρόνον· οἱ κήρυκες τοῦ λόγου μετεχειρίζοντο πολλάκις τὰς ἐκφράσεις «ἴσασιν οἱ μεμνημένοι, οἱ μύσται, οἱ συμμύσται» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀμυήτους ἐθνικούς· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν μετὰ τῆς ἐκλείψεως τῶν ἐθνικῶν ἔπαυσεν. Ἐκτὸς τῶν τελετῶν τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας ἡ λειτουργία, μνημονεύονται καὶ ἄλλαι τελεταί τῆς μετανοίας, τῆς χειροτονίας, τοῦ γάμου, τοῦ εὐχελαίου, τοῦ χρίσματος. Συνήθως μυστήρια κατ' ἐξοχὴν ἐκαλοῦντο ἡ εὐχαριστία καὶ τὸ βάπτισμα, ὡς τελεταί κατὰ μυστηριώδη τῷ ἀνθρώπῳ ἀκατάληπτον τρόπον ἐνεργοῦσαι ἢ μόνον τοῖς μεμνημένοις χριστιανοῖς γνωσταί τελεταί. Ἀλλὰ καὶ τὸ χρίσμα καὶ ἡ ἱερωσύνη καλοῦνται μυστήρια. Ὁ Αὐγουστίνος καλεῖ μυστήριον καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου. Ἐν δὲ τοῖς συγγράμμασι τοῖς φέρουσι τὸ ὄνομα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἀριθμοῦνται ὡς μυστήρια τὸ βάπτισμα, τὸ χρίσμα, ἡ εὐχαριστία, ἡ ἱερωσύνη, ἡ καθιέρωσις εἰς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ αἱ ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων εὐχαί. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι δὲν ἦτο ἀκριβῶς ὠρισμένος ὁ ἀριθμὸς τῶν τελετῶν, αἷς ἀνῆκεν ἀποκλειστικῶς ἡ ὀνομασία τοῦ μυστηρίου. Αἱ λιτανεῖαι

μέντοι καὶ Μοντανιστὰς καὶ Σαβελλιανοὺς ὡς Ἕλληνας δεχόμεθα. — Φαίνεται ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἦσαν λίαν μισητοί. Ἡ σύνοδος ἐκολούθησεν ἀπλῶς τὴν συνήθειαν.

ἦσαν ἤδη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συνήθεις. Ἡ συνήθεια τῶν μοναχῶν νὰ *κεῖρωσι τὰς κόμας*, ὅπως εἰς δείγμα ταπεινοφροσύνης ἐξισῶσιν ἑαυτοὺς τοῖς δούλοις, μετέβη ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ εἰς τὸν κληρὸν. Ἐν τῇ θυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἐκαλεῖτο ἔκτοτε τοῦτο *Tonsura Petri*. Ἐν τῇ λατρείᾳ ἔλαβεν ὁ κληρὸς διὰ τὰς διαφόρους τάξεις καὶ λειτουργίας του ἰδιαιτέρας *στολάς*. Οἱ *πάπαι* συνείθιζον ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος νὰ *πέμπωσιν* εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς δύσεως ὡς σημεῖον μεζονος τιμῆς καὶ συνδέσμου στενοτέρου τὸ *pallium*, εἰδὸς τι ἀμφοῦ ὁμοίου τῷ ὡμοφορίῳ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Δυτικοὶ ἐπίσκοποι ἔφερον ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος *δακτύλιον* καὶ *βάβδον*. Συνήθη λειτουργικὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως ἦσαν ἔκτοτε ἐν τῇ ἀνατολῇ τὸ *στιχάριον*, ἡ *ζώνη*, ὁ *σάκκος*, τὰ *ἐπιμανίκια*, τὸ *ὡμοφόριον*, τὸ *ἐπιγωνάτιον* καὶ ἡ *μήτρα*, τοῦ δὲ πρεσβυτέρου τὸ *στιχάριον*, ἡ *ζώνη*, τὸ *φελώνιον* καὶ τὸ *ἐπιτραχήλιον*, τοῦ δὲ διακόνου τὸ *στιχάριον* ἄνευ ζώνης καὶ τὸ *ὄράριον*. Ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρχισαν οἱ κληρικοὶ νὰ ἐνδύωνται καὶ ἔκτος τῆς ἐκκλησίας διὰ διαφόρων ἐνδυμάτων τῶν τῶν *λαϊκῶν*. Ἀφότου ἡ ῥωμαϊκὴ τήβεννος (*toga*) ἀντικατέστη διὰ βραχυτέρου ἐνδύματος, τῆς *χλαμίδος* (*sagum*), οἱ κληρικοὶ ἐθεώρησαν ἀξιοπρεπέστερον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀρχαίαν ἐνδυμασίαν. Ἐπειτα ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἐλαμβάνετο ἀπὸ τῶν μοναχῶν τῶν τηρούντων τὴν παλαιὰν ἐνδυμασίαν, ἐπεκράτησεν αὕτη καὶ διὰ ἅπαντα τὸν κληρὸν.

136.

Ἑορταί.

Ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς παῦσιν τῶν καθημερινῶν ἐργασιῶν ἐξαιρέσει μόνον τῆς κατεπειγούσης τῶν ἀγρῶν ἐργασίας καὶ τῆς χειραφετήσεως δούλων. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐωρτάζετό πως καὶ τὸ *σάββατον* διὰ συναθροίσεως καὶ τελέσεως τῆς λειτουργίας. Κατ' αὐτὸ δὲ δὲν ἐπετρέπετο νησεῖα, δὲν ἀπηγορεύετο ὅμως καὶ ἡ ἐργασία (Συνόδ. Λαοδ. καν. ις', μθ' καὶ ν'). Ἐν τῇ δύσει ὅμως κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ῥώμης τὸ *σάββατον* κατ' ἀντίθεσιν πρὸς οἵανδήποτε ἰουδαϊζουσάν τάσιν ἐθεωρεῖτο ὡς ἡμέρα νηστείας.

Ἡ τε τὰ ρτη καὶ ἡ παρασκευὴ ἐκάστης ἐβδομάδος ἔμενον ὡς ἡμέραι νηστείας· μόνον δὲ ἐν τῇ δύσει ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἐπαυσεν ἡ τήρησις αὐτῶν. Ἡ συνήθεια ὠρισμένας ὥρας τῆς ἡμέρας νὰ ἀφιερώνωσιν οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν προσευχὴν, ἥτις ἀπαντὰ ἤδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ, ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων (Πράξ. 6', 15. ι', 9, γ', 1). Ὡς τοιαῦται ὥραι ἦσαν ὠρισμέναι κυρίως ἡ τρίτη (9 πρ. μ.), ἡ ἕκτη (12) καὶ ἡ ἐννάτη (3 μ. μεσημέρ.). Ἀλλ' ἡ συνήθεια αὕτη μόνον ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἐτηρεῖτο. (Περὶ τῶν ὥρων πρβλ. Hieronym. ep. 1. 27). Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πράξιν εἰσῆχθη μόνον ἡ πρωϊνὴ (ὁρθρος) καὶ ἡ ἑσπερινὴ προσευχὴ (ἑσπερινός). Πρὸ τῶν μεγάλων δὲ ἑορτῶν συνειθίζετο καὶ κατὰ ταύτην τὴν περίοδον νὰ προηγῇται νυχτερινὴ προσευχὴ (ἀγρυπνία· παννυχίς). Εἰς τὰς ἑορτὰς τῆς προηγουμένης περιόδου (πρβλ. § 68) προσετέθησαν καὶ αἱ ἐπόμεναι. Ἡ ἑορτὴ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἐτελεῖτο κατὰ τὴν 25 δεκεμβρίου, ἀνεφάνη δὲ τὸ πρῶτον ἐν τῇ δύσει, καὶ ἐκείθεν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὴν ἀνατολήν. Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐπιφανίων ἐτελεῖτο ἔκτοτε εἰς ἀνάμνησιν μόνον τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου, ἐξηπλώθη δὲ καὶ εἰς τὴν δύσιν, ἥτις ἐώρταζεν ἐν αὐτῇ καὶ τὴν μνήμην τῶν μάγων ὡς τὴν ἀπαρχὴν τῆς προσελεύσεως τῶν ἐθνικῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν (Tertull. c. Marc. III, 13). Πρὸ τῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως συνειθίζετο νὰ τηρῇται νηστεία ὡς προπαρασκευὴ εἰς αὐτήν. Ὡς χρόνος τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, περὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε τοσαύτη συζήτησις κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, ὠρίσθη ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου ἡ πρώτη κυριακὴ μετὰ τὴν πανσέληνον τὴν μετὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν (14 Νισάν). Ἀφέθη δὲ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀλεξανδρείας, ἐν ᾗ πόλει αἱ ἀστρονομικαὶ σπουδαὶ ἐκαλλιεργοῦντο ἐπιμελέστερον, νὰ προαναγγέλλῃ διὰ πασχαλίων γραμμάτων εἰς πάσας τὰς ἐκκλησίας τὴν κυριακὴν, ἥτις συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω διάταξιν ἦτο ἡ ἡμέρα τοῦ πάσχα (Θεοδωρ. I. 9 καὶ Σωκρ. I. 9). Ἀλλ' ὅμως ἐνιαχοῦ δὲν ἤκαλούθουν τὰς διατάξεις ταύτας, ἰδίως ἐν Ῥώμῃ· διὰ τοῦτο συνῆβαιεν, ὥστε ἐνίοτε ἐν διαφόροις ἐκκλησίαις νὰ τελεῖται τὸ πά-

σχα ἐν διαφόροις κυριαχαῖς. Μόλις δὲ ὅτε τῷ 525 Διονύσιος ὁ μικρὸς κατέδειξε τὸ ἐσφαλμένον τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ περὶ τῆς ἡμέρας τοῦ πάσχα ὑπολογισμῶν, ἐπείσθη ἡ δύσις νᾶ ἀκολουθῇ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος κατέκρινε πᾶσαν ἰουδαίζουσαν τελεστὴν τοῦ πάσχα, ἐθεωρεῦντο οἱ ἀκολουθοῦντες ταύτην ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὡς αἰρετικοί, καλούμενοι τεσσαρεσκαίδεκατῖται (Quartodecimani Εὐσεβ. βίβ. Κωνστ. III, 18. Σωκράτ. I, 19). Ἡ πρὸ τοῦ πάσχα μεγάλη νηστεία ὠρίσθη δι' ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος, καὶ ὡς καιρὸς μετανοίας ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν καὶ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν τῆς νηστείας ἦτο ἔτι ἀόριστος. Πρὸ πάντων ἐθεωρεῖτο ὅπως καὶ κατὰ τοὺς προτέρους χρόνους ὡς ἱερὸς καὶ καιρὸς μετανοίας ἡ ἀμέσως πρὸ τοῦ πάσχα προηγούμενη ἑβδομάς, ἧς διεκρίνοντο αἱ τρεῖς τελευταῖαι ἡμέραι. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλεχοῦ τῆς ἀνατολῆς ἐνήστευον 7 ἑβδομάδας πρὸ τοῦ πάσχα, ἐν Ῥώμῃ 8. Κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν δὲν ἠδύναντο κατὰ νόμον νᾶ γίνωνται ποινικαὶ δίκα καὶ ἐκτελέσεις ποινῶν. Ἡ ἑορτὴ τῆς ἀναλήψεως ἀπαντᾷ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος βεβαίως μαρτυρουμένη ὡς μεγάλη ἑορτὴ. Ἐκτὸς τούτων ἀναφαίνονται κατὰ ταύτην τὴν περίοδον καὶ νεαὶ ἄλλαι ἑορταί, αἱ τῶν ἀγίων· ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (Adnunciationis 25 μαρτ.), τῶν Εἰσοδίων, τῆς Ὑπαπαντῆς (2 Φεβρ.), ἡ ἑορτὴ τῶν ἀγίων πάντων τὴν πρώτην κυριακὴν μετὰ τὴν πεντηχοστὴν (ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ 1 νοεμβρ.), ἡ μνήμη τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου, ἡ ἑορτὴ τῶν ἐν Βηθλεὲμ ἀναιρεθέντων νηπίων, ἡ ἑορτὴ τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου, τιμωμένη ἰδίως ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἐκτὸς αὐτῆς ἐώρταζον ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ ἑορτὴν τῆς καθέδρας τοῦ Πέτρου (festum cathedrae Petri). Πλὴν δ' αὐτῶν ἀναφαίνεται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς γεννήσεως τοῦ Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ εἰς ἀνάμνησιν τῆς εὐρέσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ τῆς διὰ τοῦ Ἡρακλείου διασώσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν αὐτὸν ἀρπασάντων ποτὲ Περσῶν. Ἀπὸ τοῦ 7' αἰῶνος ἐωρτάζετο καὶ ἡ πρώτη τοῦ ἔτους, ἐνιαχοῦ, ἰδίως ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ ὡς ἑορτὴ τῆς περιτομῆς τοῦ Κυ-

ρίαι. Ἐκάστη ἐκκλησία ἐτέλει καὶ τὴν ἐορτὴν τῶν ἐγχαϊνίων, ἐκτὸς δὲ τῶν γενικῶν ἐορτῶν ἐτελοῦντο ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις καὶ αἱ ἐορταὶ τῶν ἰδισιτέρων μαρτύρων καὶ ἁγίων αὐτῶν.

437.

Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ εἰκόνες.

Sarnelli Basilicografia. Neap. 1686. Knapp Monum. di relig. chr. ossia raccolta delle Antiche Chiese di Roma 1822. Bunsen Die Basiliken des christlichen Roma. Muenchen 1843. Augusti Beitrage zur christl. Kunstgeschichte 1841. Kurgler Handbuch der Geschichte der Malerei. Berlin 1847.

Ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἤρχισε νὰ γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀνάγκη οἰκοδομῆς μεγαλοπρεπῶν ἐκκλησιῶν. Αὗται δ' ἐγίνοντο συνήθως ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων. Ὡς τύπος ἐκκλησιῶν ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι στοαὶ (Basilicae). Διὰ τοῦτο ἐν τῇ δύσει τὰς ἐκκλησίας βασιλικὰς ἐκάλεσαν (Hieronym. ep. 35). Αἱ βασιλικαὶ αὗται ἦσαν μακρὰ τετράγωνα μετὰ διπλῶν (ἢ σπανίως τετραπλῶν) σειρῶν στύλων κατὰ μῆκος, αἵτινες διήρουν τὸ οἰκοδόμημα εἰς τρεῖς (ἢ πέντε) χώρους. Ὁ μέσος χώρος ἦτο συνήθως διπλασίως εὐρύτερος τῶν ἄλλων καὶ ἀπέληγεν εἰς ἡμικύκλιον (ἀψίδα), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀλίγον ὑψωμένον, κεχωρισμένον δὲ διὰ κιγκλίδων (cancelli) καὶ καταπετάσματος (velum). Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος ὡς κατὰ τινὰς βαθμίδας ὑψωμένον ὑπεράνω τοῦ λοιποῦ ἐδάφους ἐκαλεῖτο βῆμα. Ἐπὶ τῶν στύλων ἐστηρίζετο ἡ ὀροφή, ὅταν δὲν ὑπῆρχεν ἐπ' αὐτῶν δευτέρα σειρὰ στύλων, ἐφ' ὧν νὰ ἐρείδῃται αὕτη. Πρὸ τῆς εἰσόδου ὑπῆρχε τετράγωνον προαύλιον (Atrium, paradisus), ἐν τῷ μέσῳ δ' αὐτοῦ κρήνη. Ἡ διαίρεσις τοῦ ναοῦ διὰ μεσοτοιχοῦ εἰς ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν (νάρθηξ καὶ ναὸς) ἐτηρήθη ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, ἐφ' ὅσον οἱ μετανοοῦντες ἐχωρίζοντο καὶ ὑπῆρχον πολλοὶ κατηχούμενοι. Ἐντὸς τοῦ βήματος ὑπῆρχεν ἡ ἁγία Τράπεζα· ὀπισθεν δ' αὐτῆς αἱ ἑδραὶ τῶν ἱερέων, καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἡ τοῦ ἐπισκόπου. Ὡς ἀρχὴ ἐτηρεῖτο μία τράπεζα μό-

νον νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἐκάστῃ ἐκκλησίᾳ¹. Ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου κανόνος ἀπέκλιναν αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι, παρ' αἷς ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἀπαντῶσι πλείοτεραι τράπεζαι. Ὡς μεταθεταὶ ἅγιοι τράπεζαι ἐχρησίμευον ἐν μὲν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ πλάκες, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ καθωσιωμένα καλύμματα τῆς ἁγίας Τραπέζης, (ἀντιμήνια λεγόμενα, Antimensium ἀπὸ τοῦ mensa). Πρὸ τοῦ βήματος ὑπῆρχεν ὕψωμά τι διὰ τὸν χορὸν τῶν ψαλτῶν, παρ' αὐτῷ δὲ εἷς ἡ δύο ἄμβωνες. Βραδύτερον εἰς τὸν τύπον τῶν βασιλικῶν ἐδόθη ἡ μορφή τοῦ σταυροῦ, μὴ ἐπεκτεινομένων τῶν κατὰ μῆκος σειρῶν τῶν στύλων μέχρι τοῦ βήματος, ἀλλὰ καταλειπομένου χώρου τινός, διατέμνοντος ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν τὸν μέσον κατὰ μῆκος χώρον. Ἐν τῇ δύσει τὸ μακρότερον σκέλος τοῦ σταυροῦ ἀπετέλει τὸν κύριον χώρον τῆς ἐκκλησίας· ἐν τῇ ἀνατολῇ τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ ἦσαν σχεδὸν ἴσα, τὸ δὲ μέρος τῆς διασταυρώσεως τῶν σκελῶν ἐστεγάζε θόλος. Ὁ θόλος δὲν εἶναι μὲν ἐπιτόνησις τῶν βυζαντινῶν ἀρχιτεκτόνων, ἀπαντῶν ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι· οὕτω τὸ Πάνθεον ἐν Ῥώμῃ, τὸ ὁποῖον περὶ τὸ 608 μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τῶν μαρτύρων, ἦτο μετὰ θόλου ἐστεγασμένον· ἀλλ' οἱ βυζαντινοὶ εἶναι οἱ τελειοποιεῖται τοῦ θόλου. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία τῆς ἁγίας Σοφίας², ὅπως αὐτὴν μετὰ τὴν διὰ πυρκαϊᾶς καταστροφὴν αὐτῆς ἀνωκοδόμησεν Ἰουστινιανὸς ὁ Α' (538), ἦτο

1 Ὁ Ἰγνάτιος λέγει (πρὸς Φιλαδ. 4)· «Ἐν θυσιαστήριον ὡς εἷς ἐπίσκοπος.» Ὁ δὲ Εὐσέβιος (X, 4) μεταχειρίζεται τὴν ἑκφρασιν· θυσιαστήριον μονογενές.

2 Ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας ἰδρῦθη τῇ πρώτῃ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καταστραφεὶς δὲ πολλάκις, ἀνωκοδομήθη τέλος λαμπρότατος ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Χρυσόστομος ἐκεῖ ἐρητόρευσεν, ὁμοίως καὶ ὁ Γρηγόριος. Ἦτο δὲ ἔκπαλαι ἡ πρωτεύουσα ἐκκλησίᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ ἅγιος Πέτρος τῆς Ῥώμης καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος τοῦ Λονδίνου εἶναι μὲν ἐκκλησίαι μεγαλήτεραι τῆς ἁγίας Σοφίας, ἐδρανήθησαν ὅμως πλείοτε δι' αὐτὴν, διότι αἱ πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς δαπάναι ἐφθασάν εἰς 360,000,000 δραχμῶν, ἐνῷ διὰ μὲν τὸν ἅγιον Παῦλον ἐχρεώσθησαν 42,000,000, διὰ δὲ τὸν ἅγιον Πέτρον ὀλιγώτερα. Πολλοὶ στύλοι τῆς ἁγίας Σοφίας ἐλήφθησαν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Ἀρχιτέκτονες δ' ἐργάσθησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὁ Ἀνθέμιος καὶ Ἰσιδωρος ὁ Μιλήσιος. Ὁ δὲ νεώτερος Ἰσιδωρος ὁ ἀνεψιὸς τοῦ προτέρου ἀνεσκεύασε τὸν θόλον πικρότερον βραδύτερον. Αἱ κύριαι ἀρεταὶ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας εἶναι τὸ ἀπλετον φῶς, τὸ ὁποῖον φωτίζει αὐτὴν ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ θόλου καὶ δίδει εἰς τὸν ναὸν φαῖδρον τὴν ὕψιν, ἡ ἐλαφρότης τῶν γραμμῶν ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι τοῦ κυρίου καὶ τῇ ἐρμονίᾳ τοῦ ὅλου. Ταῦτα κατὰ τὸν Γάλλον Τεξιέρον τὸν δοκιμώτατον τῶν τοιούτων κριτῆν.

τὸ κυριώτερον μνημεῖον τοῦ εἵδους τούτου. Εἰς τὰς μεγάλας ἐκκλησίας, ἰδίως τὰς ἐπισκοπικὰς ἦσαν προσηρτημένα ἢ ἔκειντο παρ' αὐταῖς διάφορα οἰκήματα εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν προσωρισμένα, οἷον βαπτιστήρια, σκευοφυλάκεια, παρσόφωρια, δεικανικά, χάριν τῶν ὑπὸ δίκην κληρικῶν, βιβλιοθηκαί. Ἰδιαίτερα οἰκήματα ὡς βαπτιστήρια ἦσαν ἀναγκαῖα ὅσον χρόνον προσήρχοντο εἰς τὸ βάπτισμα ἄνθρωποι ἐν ἡλικίᾳ. Ἀφ' οὗτου δὲ ἔμεινε τὸ τῶν νηπίων βάπτισμα, κατέστησαν τὰ βαπτιστήρια ταῦτα περιττά, ἡ δὲ κολυμβήθρα ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἤρκει. Ἐπίσης πλησίον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦσαν τὰ σχολεῖα πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων, τὰ χοιμητήρια, τὰ πτωχοκομεῖα, τὰ ὀρφανοτροφεῖα, τὰ γηροκομεῖα, τὰ βρεφοκομεῖα καὶ τὰ ξενοδοχεῖα.

Ἡ περικόσμησις τῶν ναῶν κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἀνεπύχθη μεγάλως. Στύλοι καὶ ἄλλα κοσμήματα τῶν ἐκκλησιῶν πολλαχοῦ ἠρπάγησαν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Οἱ τοῖχοι, ἰδίως τοῦ ἁγίου βήματος, ἐκοσμοῦντο δι' εἰκόνων ἐκ ψηφοθετημάτων (Mosaik). Ἡ ἀντίστασις, ἣν τὸ πρῶτον ἀπήντησεν ἡ εἰσαγωγή τῶν εἰκόνων εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν (πρβλ. § 69), ἐξέλιπε μετὰ τὴν ἐντελῆ πτώσει τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Μόνον τὰ ἀγάλματα ἔμειναν ξένα εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δύσει εἰσῆχθησαν μετὰ μεγάλης δυσκολίας καὶ βραδύτητος. Μόλις σώζονται εὐάριθμά τινα ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἀμφιβάλλεται δὲ ἂν ταῦτα ἦσαν τοποθετημένα ἐν ἐκκλησίαις. Ἀγαλμά τι ἐκ χαλκοῦ παριστάνον τὸν Πέτρον διατηρούμενον μέχρι σήμερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἀνάγεται εἰς τὸν Ε' αἰῶνα. Ἐκτὸς αὐτοῦ διατηροῦνται ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βατικανοῦ πολλὰ ἀγάλματα τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος, καὶ ἀγαλμά τι τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου, νομιζόμενα ἀρχαιότατα. Ἐν τῇ ἀνατολῇ μόνον τὰ ἀνάγλυφα ἦσαν ἐν χρήσει ὡς κοσμήματα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐγεννήθη κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐκείθεν ἐξηπλώθη τὸ βυζαντινὸν καλλιτεχνικὸν ὕφος τὸ σωζόμενον διὰ κληρονομικῆς τιнос εὐτεχνίας καὶ διακρινόμενον ἐπὶ ὀλικῇ ἐκπτώσει ἀπὸ τῆς φύσεως. Αἱ εἰκόνες ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἱερᾶς

ἱστορίας. Ἐνίοτε δὲ παρίστανον καὶ σκηνάς ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν παθημάτων τῶν ἀγίων καὶ ζώντων ἀκόμη (Paul. Nol. Natal. felicia. carm. 9). Ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν σαρκοφάγων ἀπαντῶσι μεμιγμένα ἐθνικὰ καὶ χριστιανικὰ σύμβολα. Αἱ εἰκόνες τοῦ Πατρὸς ἀπεδοκιμάζοντο, ὡς μὴ ὄντος αὐτοῦ ὁρατοῦ. Ὁ σωτὴρ παριστάνετο κοινῶς ὡς διδάσκαλος καὶ λυτρωτὴς τοῦ κόσμου περιβεβλημένος σύμβολα τῆς σωτηρίας, ἐν ἀρχαία ῥωμαϊκῇ στολῇ, σεβαρὸς καὶ ἀξιοπρεπὴς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποστόλων. Κατὰ τῆς ἀπεικονίσεως αὐτοῦ ὡς ἀμνοῦ ἐκηρύχθη ἡ πενθέκτη οἰκουμένη συνόδος (καν. 82). Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀναφαίνονται καὶ οἱ σταυροὶ, οἵτινες εἶχον διάφορα σχήματα (X T + †). Ἐπὶ κορυφῆς δὲ τοῦ σταυροῦ ἐτίθετο ἐνίοτε στέφανος ἢ εἰκονίζετο περιστέρα. Ἐπὶ τινων σταυρῶν ἀπαντῶμεν ἐπὶ τοῦ ποδὸς αὐτῶν ἐξωγραφημένον τὸν ἀμνόν. Ἀλλ' ἡ πενθέκτη συνόδος ἀντὶ τούτου διέταξε νὰ εἰκονίζηται αὐτὸς ὁ Χριστός. Οἱ ὁλόσωμοι ἐσταυρωμένοι (Crucifixs), δηλ. σταυροὶ φέροντες ἀνηρτημένον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ὡς ἄγαλμα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὐδὲ ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἦσαν γνωστοὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Πάσης τῆς χριστιανικῆς τέχνης βάσις ὑπῆρξεν ἡ ἰδέα, ὅτι τὸ ὑλικὸν δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ σύμβολον μόνον τοῦ ὑπερυλικοῦ. Αἱ εἰκόνες ἐθεωροῦντο ὡς κόσμος τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ὡς τὰ βιβλία τῶν ἀμαθῶν, διέσωζον δὲ παρὰ τούτοις τὴν μνήμην ἱερῶν προσώπων καὶ ἐποχῶν. Ἀλλ' ὅμως ἤδη ὁ Αὐγουστίνος κατηγορεῖ τινὰς ὡς λατρεύοντας τὰς εἰκόνας. Πολλαὶ γυναῖκες ἐδικοιολόγουν τὴν πολυτέλειαν αὐτῶν, φοροῦσαι πολυτελεῖ ἐνδύματα κεκοσμημένα δι' ἱερῶν εἰκόνων.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΗΓΩΝ ΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ

ΓΡΗΘ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ Φ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ Τῷ ΕΘΝΙΚῷ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙῳ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

(860—1880 Μ. Χ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1881

116 72 1.5

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΜΕΧΡΙ
ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΗΓΩΝ ΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Δ. Φ. ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΝ Τῷ ΕΘΝΙΚῷ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜῳ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

(860—1453 Μ. Χ.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

—
1881

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

(860—1453 Μ. Χ.)

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΑΠΟ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ ΤΟΥ Θ' ΑΙΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΛΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

(860—1453)

ΜΕΡΟΣ Α'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ¹

Πηγαί. Οί ἐξκολουθήσαντες ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ τὸν Θεοφάνη. Ἰωάννης Σκυλίτσης 811—1097. 1081, Γενέσιος 813—867, Δέων διάκονος μέχρι τοῦ 975, Συμεὼν Λογοθέτης μέχρι τοῦ 967, Δέων Γραμματικὸς μέχρι τοῦ 1013, Γεώργιος Κεδρηνὸς μέχρι τοῦ 1057, Ἰωάννης Ζωναρᾶς μέχρι τοῦ 1118, Νικήτας Ἀκομινάτος μέχρι τοῦ 1206, Γεώργιος Ἀκροπολίτης μέχρι τοῦ 1261, Γεώργιος Παχυμέρης μέχρι τοῦ 1308, Νικηφόρος Γρηγοράς μέχρι τοῦ 1359, Ἰωάννης Καντακουζηνὸς μέχρι τοῦ 1354, Ἰωάννης Δούκας μέχρι τοῦ 1462, Χαλκοκονδύλης μέχρι τοῦ 1462 καὶ Γεώργιος Φραντζῆς μέχρι τοῦ 1477. Πάντες περιλαμβάνονται ἐν τῇ Corpus scr. hist. byzantinae. Bonn. 1828. Οἱ λοιποὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς παρὰ Migne.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σχίσμα καὶ ἀπόπειραι πρὸς ἑνωσιν.

Βοηθήματα. Ἀνδρονίκου, ἱστορία τοῦ σχίσματος. Ἐν Λειψίᾳ 1867. Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung. Muenchen 1864. Guettée, La Papauté schismatique Paris 1863. Walch, historia controversiae de processione Spiritus S. Jen. 1751. Hefele die temporaere Wiedervereinigung d. griech. u. lat. Kirche (Tueb. Quartalschrift 1847, II). Leo Allatius

¹ Ἡ ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον ἐκτίθεται ἐνταῦθα κατὰ τὸν Κούρτζ Handbuch der Kirchengeschichte I, 3, 30—186.

6 Ἑκκλ. ἱστορία. Περίοδ. Γ'. (860-1453). Μέρ. Α'. Ἀνατ. ἐκκλησία.

de eccl. occid. et orient. perpet. consensione Colon. 1648. Maimbourg, Histoire de schisme. Paris 1677. Pit z i p i o s L'église orientale. Rom. 1855. Schroeckh KGeschichte XXIV, 126. Neander KGeschichte IV, 408. Kurtz H. d. KGeschichte I, 3, 30—72. Μελετίου ἐκκλ. ἱστορ. Β', 311—320, 347—356, 401—403. Γ'. 127, 161, 206, 265, 296, 299.

Α'. Γένεσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ σχίσματος.

138.

Διαφοραὶ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.

Αἰτία τοῦ σχίσματος.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων ἔνεκα διαφορῶν λόγων ὑπῆρξε κατὰ πολλὰ σημεῖα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ διοικήσει καὶ τῇ λατρείᾳ διαφόροις. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐξαπλοῦται ἐν τῇ δύσει ἡ διδασκαλία τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐνῶ ἡ ἀνατολὴ ἐνέμενεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ συμβόλου τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἡ διδασκαλία, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγουστίνου ἀναφανείσα, εἶχε κατὰ μικρὸν ἐξαπλωθῇ καθ' ἅπασαν τὴν δύσιν. Παρενεβλήθη δὲ καὶ ἐν τῷ ἐν τῇ δύσει κατὰ τὸν 7' αἰῶνα ἀναφανομένῳ συμβόλῳ Quicunque τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου λεγομένῳ ὡς ἐκφράζοντι τὴν περὶ τοῦ υἱοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ εἰς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως προσθήκη τοῦ Filioque ἐγένετο κατὰ πρῶτον ἐν τινὶ ἐν Τολέδῳ συνόδῳ τῷ 589. Ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τοῦ 8' αἰῶνος εἰσῆχθη γενικῶς ἐν ταῖς φραγκικαῖς ἐκκλησίαις (Πρβλ. σημ. § 89), ἀλλ' ἐν Ῥώμῃ μέχρι τοῦ 8' καὶ 9' αἰῶνος ἀπεχρούετο παρὰ τῶν παπῶν. Ὅτε φραγκικὴ τις σύνοδος ἐν Ἀάχῃ (809) προὔτεινεν εἰς παραδοχὴν τὴν προσθήκην ταύτην Λέγοντι τῷ Γ' (+ 816), ὁ πάπας οὗτος οὐ μόνον ἡρνήθη τοῦτο ῥητῶς, ἀλλὰ καὶ διέταξε νὰ ἐγχαραχθῇ ἐπὶ δύο χαλκῶν πινάκων τὸ σύμβολον ἄνευ προσθήκης μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Haec Leo posui amore et cautela orthodoxae fidei· «Ταῦτα Λέων ἐθέμην ἐξ ἀγάπης καὶ ἐπὶ προφυλάξει τῆς ὀρθοδόξου πίσεως», καὶ

νά τεθῶσιν οἱ πίνακες οὗτοι ἐν τῇ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου (Anast. bibliothec. lib. Pont. ed Vignoli III, 279). Ὁ δὲ πάπας Ἰωάννης ὁ Α' ἐν τῇ πρὸς τὸν Φώτιον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἣς τὴν γνησιότητα μάτην προσβάλλει ὁ Ἐργενροϊθερ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Φωτίου (Pichler Geschichte der K Trennung I, 200) ἀποδοκιμάζει τὴν προσθήκην ταύτην, ἥτις βραδύτερον ἐγένετο δεκτὴ καὶ ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Βενεδίκτου τοῦ Η' (1014). Τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἔμεινε πάντοτε ξένη ἡ διδασκαλία αὕτη. Ἡ Β' οἰκουμενικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος (381) ἐθέσπισεν ἐν τῷ συμβόλῳ αὐτῆς, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ πατρὸς κατὰ τὴν Γραφὴν (Ἰωάννου ιε', 26)¹. Ὅτε δὲ ὁ πάπας Μαρτίνος εἶχεν ἐκφράσει ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 650 γνώμην ὑπὲρ τῆς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύσεως, ἀπεκρούσθη ἡ διδασκαλία αὕτη ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν διαρρήδην (Μαξίμ. ὁμολ. Opp. II, 69). Καὶ ὥς πρὸς τὴν διδασκαλίαν δὲ περὶ τῆς σχέσεως τῆς χάριτος πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρχε διαφορὰ τις μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διότι ἐνῶ ἐν τῇ δύσει, ἐνιαχοῦ τοῦλάχιστον, ἐπεκράτει ὁ Αὐγουστινισμὸς, ὁ ἀπόλυτος δηλ. προορισμὸς καὶ ἡ ἄρνησις τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐδιδάσκετο μεσάζουσά τις μεταξὺ αὐγουστινισμού καὶ πελαγιατισμοῦ θεωρία, ἀναγνωρίζουσα μὲν τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς θείας χάριτος πρὸς ἀπολύτρωσιν, παραδεχομένη ὁμῶς καὶ τὴν διὰ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ (Πρβλ. § 91). Ἐν τῇ διοικήσει δὲ ἐν μὲν τῇ ἀνατολῇ εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ ἀρχὴ τῆς συμμορφώσεως πρὸς τὴν πολιτικὴν τάξιν, καὶ διὰ τοῦτο διεκρίθησαν οἱ ἐπίσκοποι τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες καὶ πολιτικῶς προεῖχον τῶν λοιπῶν πόλεων (Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Κωνσταντινουπόλεως, Ἐφέσου, Καισαρείας), ἐν δὲ τῇ δύσει τοῦναντίον λαμβανομένης ὑπ' ὅσιν τῆς καταγωγῆς τῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ῥωμαϊκὴ ὥς ἡ μόνη ἀποστολικὴ ἐκκλησία ἐν αὐτῇ, ὑφούται ὑπεράνω πασῶν τῶν λοιπῶν, οὕτω δὲ ἐνῶ ἐκεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολί-

¹ Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

τευμα μορφοῦται ἀριστοκρατικῶς, ἐν τῇ δύσει ὑπερισχύει ἡ μοναρχικὴ μορφή. Αἱ δὲ ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῷ ἄλλῳ ἐκκλησιαστικῷ βίῳ διαφοραὶ ἦσαν ἔτι μεγαλύτεραι. Ἐπὶ τῶν διαφορῶν τούτων ἐπέστησε τὴν ἑαυτῆς προσοχὴν πρῶτῃ ἡ πενθέκτῃ οἰκουμενικῇ σύνοδος, ἡ διὰ διαφόρων αὐτῆς κανόνων πολλὰς διατάξεις καὶ ἰδιάζοντα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐθίμα καταδικάσασα, οἷον τὴν ἀναγκαστικὴν ἀγαμίαν τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, τὴν νηστείαν τοῦ σαββάτου, τὴν κατάργησιν τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος, τὸ εἰκονίζειν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὸν Χριστὸν ὡς ἀμνόν, καὶ ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ κανονικοῦ δικαίου τὰς ῥωμαϊκὰς συνόδους καὶ τὰς παπικὰς διατάξεις ἀποκλείσασα.

Μεθ' ἀπάσας ὁμως τὰς διαφορὰς ταύτας ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότῃς μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως δὲν ἔπαυσεν. Αἱ διακοπαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μεταξὺ πάπα καὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐρίδων κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα (§ 94) καὶ ἐπὶ τῶν μονοθελητικῶν κατὰ τὸν Ζ' (§ 95) ὑπῆρξαν πρόσκαιροι. Ὅ,τι δὲ τὴν ἐνότητα ταύτην ἐμελλε νὰ διαρρήξῃ ὀριστικῶς καὶ διασχίσῃ τὸν χριστιανικὸν κόσμον εἰς δύο ἀλλήλοις ἐχθρὰ σώματα, ἦτο ἡ τῶν παπῶν ἀλαζονεία, οἵτινες ἐπιτυχόντες νὰ ὑποτάξωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς ἀπάσας τῆς δύσεως τὰς ἐκκλησίας, ἐπεθύμησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ ἀπόλυτον αὐτῶν κράτος καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἡ ἀνατολή, ἥτις ἀπὸ πολλοῦ εἶχε λάβει πείραν τῆς παπικῆς ἀλαζονείας (Βασιλ. μεγ. ἐπιστ. 239 πρὸς Εὐσέβ. ἐπίσχ. Σαμοσατών ἐν ἔτει 376), πιστὴ πάντοτε ἐμμένουσα εἰς τὰς ἀρχαίας ἑαυτῆς παραδόσεις, ἀπέκρουσε τὰς ἀξιώσεις ταύτας, καὶ οὕτως ἐγεννήθη τὸ σχίσμα. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ κυρία αἰτία τοῦ σχίσματος, καθὼς κατωτέρω θέλει ἀποδειχθῇ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἀφορμὴν δὲ εἰς τὴν ἐκρηξιν αὐτοῦ ἔδωκε κατὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἡ καθάρσεις τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνατίου, καὶ ἡ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνύψωσις τοῦ Φωτίου¹.

1 «Τὴν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας σύγκρουσιν προκάλεσαν καὶ ὑπέβαλψαν ἡ καθαρῶς πολιτικὴ μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν (τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως) διένεξις, ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως ἀντίθεσις, καὶ ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης, ἵνα ὑποτάξωσιν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν τὰς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς.» Παπαρρηγ. Δ', 349.

Αἱ δογματικαὶ καὶ λοιπαὶ διαφοραὶ δὲν ἐγέννησαν τὸ σχίσμα, ἀλλὰ γενόμενον ἐκράτουν καὶ ἐστέρεωσαν αὐτό. Ἐκτοτε ἀπεδόθη αὐτοῖς μεγαλητέρα σημασία. Ἡ αἰτία ὑπῆρξεν ἡ φιλοπρωτεία τοῦ πάπα¹.

139.

Ἀρχαὶ τοῦ σχίσματος.

Καθαίρεσις Ἰγνατίου. Ὑψωσις Φωτίου. Νικόλαος.

Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα παρὰ Mansi TT. XV—XVII. Συνέχεια Θεοφάνους (IV, 30). Συμεῶνος Δογοθέτου χρον. c. 28. Νικήτα βίος Ἰγνατίου παρὰ Mansi XVI, 209. Anastasii biblioth. lib. pontific. καὶ ἡ praefatio ad Concil. VIII oecumenicum παρὰ Mansi XVI, 1. Πρὸ πάντων αὐταὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Φωτίου. Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ Κεδρηνός, Ζωναρᾶς καὶ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος. Jaeger Histoire de Photius (πρὸλ. ἐπίκρισιν τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν παπιστικῶν ἐλέγχων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1850). Hergenroether Photius. Καὶ Γ. Ζώτου περὶ Φωτίου ἐν τῇ Union Chrétienne. 1867, ὡς καὶ ἡμετέραν διατριβὴν περὶ Φωτίου ἐν Ἀθηνῶσι (ἔτ. 1878).

Ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Γ' (842-867) ἐπεκράτει παρὰ τῇ αὐλῇ διαφθορά. Ὁ δὲ Βάρδας, ὁ θεῖος τοῦ βασιλέως, παρείχε προ πάντων παράδειγμα ἀτάκτου βίου. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀπὸ τοῦ 846 ἔτους ὁ Ἰγνάτιος, ὁ υἱὸς τοῦ ἄλλοτε αὐτοκράτορος Μιχαήλ Ῥαγκαθέ. Εἶχε δὲ ἀνυψωθῇ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἕνεκα τῆς ὑψηλῆς καταγωγῆς του, τῆς εὐσεβείας του καὶ τοῦ ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ζήλου του. Ἦτο αὐστηρὸς τὰ ἥθη, ἀλλ' ἀπαίδευτος καὶ τοὺς τρόπους τραχύς. Ὁ Ἰγνάτιος ἤλεγχεν ἀποτόμως πάντας, ἐτόλμησε δὲ νὰ ἀπωθήσῃ ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὡς ἀνάξιον τὸν Βάρδαν. Τούτου ἕνεκα ἐσχέπετο οὗτος νὰ καταστρέψῃ αὐτόν. Τοῦ πατριάρχου μόνον ὑποστήριγμα παρὰ τῷ θρόνῳ ἦτο ἡ Θεοδώρα, ἡ μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀδελφὴ τοῦ Βάρδα, ἥτις ὅμως ἕνεκα τῆς εὐσεβείας της εἶχεν εἰς ἀμφοτέρους τούτους καταστῆ ἐπαχθής. Διὰ τοῦτο ἐπεδίωξαν κατὰ πρῶτον νὰ παραγκωνίσωσι ταύτην. Ὁ πατριάρχης λαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ κείρῃ ταύτην μοναχὴν,

¹ Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα παρὰ Mansi TT. XV—XVII.

ἀλλ' ἀρνεῖται. Διὰ πάντα ταῦτα ἐκβάλλεται τῆς θέσεώς του. Τοῦ κλήρου ὅμως μερίς ἰσχυρά εἶδε τὴν κατάρριψιν τοῦ Ἰγνατίου εὐχαρίστως, διότι εἶχε πρὸς πολλοὺς προσενεχθῆ λίαν βαρβάρως, ἰδίως δὲ διότι εἶχεν ἀναιτίως καταδιώξει Γρηγόριον τὸν Συρακουσῶν, ἄνδρα πεπαιδευμένον, ὃν εἶχον ὑποδείξει πρὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰγνατίου ὡς τὸν καταλληλότετον διὰ τὴν πατριαρχεῖαν. Κατεδίωξε δὲ αὐτόν, διότι δῆθεν εἶχε χειροτονήσει Ζαχαρίαν τινὰ κληρικὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐν Σικελίᾳ ἐπίσκοπον. Ἵνα δικαίωσωσιν ἑαυτοὺς, ἐσκέφθησαν τότε ὁ τε Μιχαὴλ καὶ ὁ Βάρδας ἵνα ἀνυψώσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον πρόσωπον παρὰ πάντων τιμώμενον, τὸ ὅποιον ἤθελε γίνεαι προθύμως παρὰ πάντων δεκτόν. Διὰ τοῦτο πατριάρχης ἐκλέγεται ἐναντίον τῆς θελήσεώς του καὶ σχεδὸν βιαζόμενος ὁ παρὰ πᾶσι σεβαστὸς καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Φώτιος, τέως κατέχων ἐπίσημον πολιτικὴν θέσιν, ὢν πρωτοσπαθάριος. Ὁ Φώτιος ἦτο ὁ σοφώτατος ἀνὴρ τῆς ἐποχῆς του, ἡθῶν χρηστοτάτων, εὐσεβὴς εἰς ἄκρον, ἀνήκων εἰς ἐπίσημον οἶκον, ὅστις ἀπὸ μακροῦ χρόνου μέγαν εἶχε δεῖξει ζῆλον ὑπὲρ τῶν εἰκόνων. Ταράσιος ὁ ἐπὶ Εἰρήνης πατριάρχης ἦτο θεῖος αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος ἦτο μετὰ τῆς μερίδος τοῦ Συρακουσῶν, διότι ἐτίμα τὸν ἄνδρα ἕνεκα τῆς παιδείας του. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Βάρδας ἐχθρὸς ὢν τοῦ Ἰγνατίου, ἦτο φίλος τοῦ Γρηγορίου, τοῦτο προσήγγισε τὸν Φώτιον πρὸς τὸν Βάρδαν. Μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἰγνατίου ὁ Γρηγόριος παρητήθη πάσης ἀξιώσεως καὶ συνήνεσε νὰ γίνῃ πατριάρχης ὁ Φώτιος. Ἐκτὸς τούτου ὅ,τι συνέδεδε ἔτι μᾶλλον τὸν Φώτιον πρὸς τὸν Βάρδαν, ἦτο ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὰ γράμματα, ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ὁποίων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς εἰργάζετο ὁ Φώτιος. Ὁ Βάρδας ἐτελειοποίησε τὴν μεγάλην σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ συνέτεινεν ἐν γένει μεγάλως εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς παιδείας παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς. Τῆς σχολῆς ταύτης προέστη τότε ὁ περίφημος μαθηματικὸς Λέων, πρῶν Θεσσαλονίκης. Ἐνεκα λοιπὸν τῆς πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπης ἐτίμα μεγάλως ἡ αὐλὴ τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἐσέβετο τὸν Φώτιον, ἐζήτησε δὲ καὶ τὴν ἀνύψωσιν του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀπὸ λαϊκοῦ δὲ ἐγένετο κατὰ τὸ παράδειγμα πολλῶν διασήμεν ἐπισκόπων, τοῦ

Ἀμβροσίου, τοῦ Νεκταρίου, τοῦ Νικηφόρου, τοῦ Ταρασίου καὶ ἄλλων, ἐντὸς ἐξ ἡμερῶν ἐπίσκοπος καὶ πατριάρχης. Ὁ Φώτιος μετὰ πολλῆς δυσареσκειᾶς καὶ μόνον ὑπέεικον εἰς τὸ ὑψηλὸν πρόσταγμα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν κοινὴν ἀπαίτησιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, ἀνέλαβε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν. Πρὸς τὸν Ἰγνάτιον ἔτρεφε σεβασμὸν ἕνεκα τοῦ αὐστηροῦ αὐτοῦ βίου. Ἀλλ' ὁ Βάρδας ἐνεπνέετο ὑπὸ ἄλλων αἰσθημάτων. Μισῶν τὸν Ἰγνάτιον, κατεδίωξεν αὐτὸν σκληρῶς, καθὼς καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ. Εἰς μάτην παρῆναι αὐτὸν ὁ Φώτιος, ἀποδοκιμάζων τὰς πράξεις του ταύτας καὶ ζητῶν νὰ μετριάσῃ τὴν παράλογον ὀργὴν του, ἀπειλῶν, ὅτι ἤθελεν ἐπὶ τέλους παραιτηθῇ, ἐὰν ἐξηκολούθει ταῦτ' ἀπράττων. Ἐν γένει τοῦ Φωτίου ἡ θέσις ἦτο λίαν δεινὴ, διότι ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἀνέχηται αὐλὴν διεφθαρμένην, χωρὶς νὰ δύναται μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρήσεις νὰ ἐπενέγκῃ διόρθωσιν τινα. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἰγνατίου ἤρξαντο ταχέως νὰ ἀντιπράττωσι κατὰ τοῦ Φωτίου, συνεχάλεσεν οὗτος σὺν ὁδῳ τῷ 859, ἧτις ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁμως αἱ ταραχαὶ ἐξηκολούθουν καὶ μετὰ ταῦτα, ὁ δὲ ἐκ τῶν εἰκονομάχων σάλος δὲν εἶχεν ἀκόμη κατασιγασθῇ, ἐκρίθη χρῆσιμον νὰ συγκαλεσθῇ γενικωτέρα τις σύνοδος, ἵνα σκεφθῇ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Διὰ τῆς συνόδου ταύτης ἡδύνατο νὰ στηριχθῇ ἔτι μᾶλλον ὁ Φώτιος ἐπὶ τοῦ θρόνου του. Μετὰ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν προσεκλήθη κατ' ἔθος εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἵνα παράσχω τὴν ἀδελφικὴν αὐτοῦ συνδρομὴν καὶ ὁ πάπας Ῥώμης. Τῷ 859 ἐστάλη διὰ τοῦτο πρεσβεία τις εἰς Ῥώμην μετὰ πλουσίων δώρων κομίζουσα καὶ ἐπιστολὰς πρὸς τὸν πάπαν τοῦ τε αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Φωτίου. Ὁ αὐτοκράτωρ παρεχάλει τὸν πάπαν νὰ συντελέσῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν κατασίγασιν τῶν ἐρίδων, ἃς προὔκαλεσεν ἡ ἀποβολὴ τοῦ Ἰγνατίου, ὁ δὲ Φώτιος ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὴν εἰς τὴν πατριαρχίαν ἀνύψωσιν του. Πάπας Ῥώμης ἦτο τότε Νικόλαος ὁ Α' (858—867), ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ ἀλαζών, ὅστις ὅσον οὐδεὶς τῶν προκατόχων του, εἶχε τὰς παραλογωτέρας περὶ τοῦ θρόνου του ἀξιώσεις, ὧν ὁ πρῶτος ἐκ τῶν παπῶν, ὅστις ἐποίησεν χρῆσιν ἐμπράκτως τῶν δικαιωμάτων, ἅτινα αἱ μόλις πρὸ μικροῦ ἐν τῇ δύσει ἀναφανεῖσαι ψευδοῖσι δώρειοι διατάξεις ἀπέ-

διδόν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι ἐνῶ προσεκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ Φωτίου ὡς ἀδελφός, ἀπεφάσισε νὰ παραστῇ εἰς τὸ μέσον τῆς ἐριδος ὡς αὐτόκλητος δικαστής. Πρὸς τοῦτο πέμπει δύο ἰταλοὺς ἐπισκόπους εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐν τῷ τόπῳ ἐξετάσῃσι δῆθεν τὰ γενόμενα, γράφων δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, μέμφεται αὐτόν, διότι ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς του συνεκροτήθη σύνοδος, ἡ καθαιρέσασα τὸν Ἰγνατίον. Κατὰ τὰς ψευδοῖσιδωρεῖους διατάξεις τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ! Ἐπίσης μέμφεται τὸ ὅτι ὁ Φώτιος ἀπὸ λαϊκοῦ προεχειρίσθη ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν πατριάρχης. Σημειωτέον, ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲν ὑπῆρχε γνωστὸς κανὼν ἀπαγορεύων τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς ἐπίσκοπον προχείρισιν. Καὶ ἄλλοι εἶχον γίνεῖ ἀπὸ λαϊκῶν πατριάρχαι. Ἐξοχοὶ ἄνδρες πεφημισμένοι διὰ τὴν σοφίαν καὶ ἀρετὴν των παρεκαλοῦντο ἀπὸ λαϊκῶν νὰ δεχθῶσι τὸ ὕψιστον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα. Ὅτε ὁ Νικηφόρος ἐγένετο πατριάρχης, παρατηρεῖ ὁ Θεοφάνης, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο πρωτοφανὲς καὶ ἄθεσμον. Μόνον οἱ περὶ τὸν Θεόδωρον τὸν Στουδίτην προσέβαλλον τὴν ἀνύψωσιν του, ἀλλὰ ματαίως. Συνάμα δὲ ζητεῖ νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ ἡ ὑπὸ Λέοντος Ἰσαύρου καταργηθεῖσα ἐξουσία τοῦ πάπα ἐπὶ τῶν ἰλλυρικῶν ἐκκλησιῶν (§ 101). Πρὸς τὸν Φώτιον δὲ ἀπήντησε δι' ὀλίγων, μὴ ὀνομάζων αὐτόν πατριάρχην, λέγων δὲ ἀλαζονικῶς, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνακρίσεως τῶν ἀπεσταλμένων του ἐξαρτᾶται τὸ ἂν μέλλει νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτόν ἢ οὐ.

Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ φθινόπωρον τοῦ 860. Ὁ Φώτιος συνεχρότησε μετ' ὀλίγους μῆνας (861) σὺν ὁδὸν ἐκ 300 ἐπισκόπων, ἐν ᾗ παρουσίασαν καὶ οἱ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰγνατίος προσκληθεὶς, ἤθελε νὰ παρουσιασθῇ ὡς πατριάρχης καὶ ἀπῆτει νὰ ἐκχωρήσῃ ἀπὸ τῆς συνόδου ὁ Φώτιος, δὲν ἀνεγνώριζεν ἄρα τὴν γενομένην μεταβολὴν, τὴν ἤδη ὑπὸ συνόδου ἐπικυρωθεῖσαν, κα-

θρήνη αὖθις κατὰ νόμον. Ὁ Ἰγνάτιος ἕνεκα τῆς τραχύτητός του εἶχεν ἀποξενώσει ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ψυχράνει τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κλήρου, ἐνῶ τοῦναντίον ὁ Φώτιος ἦτο τοῖς πᾶσι σεβαστός, ἦτο δὲ γνωστὸν ὅτι οὗτος οὐ μόνον δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ καὶ ἐσέβετο αὐτὸν καὶ μόνον βιαζόμενος ἐδέχθη τὴν πατριαρχικὴν ἀξίαν. Οἱ δυτικοὶ λέγουσιν, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα δὲν ἀνεγνώσθησαν ἐν τῇ συνόδῳ, ὅπως εἶχον, ἀλλ' ὅτι παρελείφθησαν μέρη τινὰ ἐν τῇ μεταφράσει. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι δὲν ἔκριναν καλὸν νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ αἱ ἐκφράσεις ἐκεῖναι τῶν παπικῶν ἐπιστολῶν, ἅτινα περιεῖχον ἀξιώσεις ἀτόπους καὶ ἀλαζονικάς, ἠδύναντο δὲ νὰ ἐγείρωσι νέα σχάνδαλα ἐν τῇ συνόδῳ. Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης ἐστάλησαν εἰς Ῥώμην, ὅπως γίνωσι τῷ πάπα γνωστά. Ἀλλὰ συγχρόνως ἔπεμψε καὶ ἡ μερίς τοῦ Ἰγνατίου πρεσβεῖαν εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν πάπαν. Οὗτος δὲ συνεκάλεσεν ἐνταῦθα ὁ σὺ ν ο δ ο ν (863), ἣτις καθήρεσε τοὺς δύο ἀπεσταλμένους τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς μὴ ἐνεργήσαντας τὴν ἀποστολὴν των κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ πάπα, ἀνεγνώρισε δὲ ὡς κανονικὸν πατριάρχην τὸν Ἰγνάτιον, καὶ ἐκήρυξε τὸν τε Φώτιον καὶ πάντας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐκπτώτους παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος. Ἐκτοτε ἡ ἔρις μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐγένετο ζωηρότερα. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὸ σχίσμα ἐτετέλεσθη οὕτω ἐν Ῥώμῃ.

Εἰς τὴν αὐξησιν τῆς διαστάσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνέτεινε καὶ ἡ ἐξῆς περίστασις. Οἱ Βούλγαροι, οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ ἠνώχλουν τὸ βυζαντινὸν κράτος, προσῆλθον περὶ τὸ 860 εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἐπέστρεψε δὲ αὐτοὺς ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχὸς Μεθόδιος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίλλου, ὅστις μετὰ τούτου ὠδήγησε καὶ ἄλλους πολλοὺς σλάβους εἰς τὴν νέαν πίστιν. Παρεκινήθησαν δὲ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ταύτην ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως των Βογόριδος, τὸν ὁποῖον ὁ Μεθόδιος ἐπεισε νὰ δεχθῇ τὸ βάπτισμα, παρουσιάσας αὐτῷ εἰκόνα τινὰ τῆς μελλούσης κρίσεως. Ὀνομάσθη δὲ ὁ Βόγορις Μιχαήλ. Ὑπὲρ τῆς ὀργανώσεως τῆς νέας ἐκκλησίας εἰργάσθη καὶ ὁ Φώ-

τιος, πέμψας ἀνατολικούς ἱερεῖς εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ καθοδηγήσας ἐν τῇ νέᾳ πίστει δι' ἐπιστολῶν τοῦ τὸν Βόγοριν. Ἀλλ' οὗτος φοβούμενος ἴσως μὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μετὰ τοῦ Βυζαντίου ἑνωσις σὺν τῷ χρόνῳ ᾗθελε καταστῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ κράτους του, ἐζήτησε νὰ συνάψῃ ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις πρὸς τὸν πάπαν Ῥώμης. Ὁ πάπας Νικόλαος ἅμα ἐννοήσας τὰς προθέσεις ταύτας τοῦ Βογόριδος, πέμπει λατίνους ἱεραποστόλους εἰς Βουλγαρίαν, οἵτινες μετέβαλον πᾶσαν τὴν τάξιν αὐτῆς κατὰ τὸν τύπον τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Εἰσήγαγον τὴν προσθήκην τοῦ Filioque εἰς τὸ σύμβολον, ἀπεδίωξαν τοὺς ἀνατολικούς ἱερεῖς, κατέκριναν τὸν γάμον αὐτῶν, κηρύττοντες ἄκυρον τὸ χρίσμα αὐτῶν, καὶ μετέλλαξαν καὶ τὰ τῶν νηστειῶν. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ὑπῆρξε διὰ τὸν πάπαν μέγα κέρδος· ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τῶν λατίνων κληρικῶν ἐπὶ χώρας ὑπὸ τῶν ἀνατολικῶν χριστιανισθείσης ἐποίησεν ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν, ὥς ἦτο εἰκός. Καὶ τὸ τόλμημα τοῦτο τῶν δυτικῶν καὶ αἱ ἀλαζονικαὶ ἀξιώσεις τοῦ πάπα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἰγνατίου ἔπρεπε νὰ προσβληθῶσι, διότι ἄλλως ἐκινδύνευεν ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Φώτιος, ὅστις τέως προσεφέρετο λίαν ἡπίως πρὸς τὸν πάπαν, ἐπιθυμῶν καὶ ἐλπίζων, ὅτι ἡ δύνατο νὰ προληφθῇ διὰ τοῦ εἰρηνικοῦ τρόπου ἡ ῥῆξις, εἶδε νῦν, ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ προβῇ τολμηρῶς κατὰ τοῦ ἐκ τῆς δύσεως κινδύνου. Ἦτο δὲ καὶ ἔνεκα τῆς μεγάλης συνέσεώς του καὶ τῆς ἐξόχου παιδείας του ὁ κατάλληλος ἀνὴρ νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα τοῦτον. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 867 ἐξέδωκεν ὁ Φώτιος τὴν περίφημον ἐ γ κ λ ι ο ν αὐτοῦ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς, δι' ἧς ἐλέγχων δικαίως τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν διὰ τὰς καινοτομίας της, ἰδίως διότι ἐνόθευσε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως διὰ τῆς προσθήκης τοῦ Filioque καὶ δὲν ἀνεγνώριζε τοὺς ἐγγάμους ἱερεῖς καὶ τὸ χρίσμα αὐτῶν, καὶ θρηνῶν εὐλόγως, ὅτι διὰ τοιούτων καινοτομιῶν παρέφθειραν τὴν νέαν ἐκκλησίαν τῶν Βουλγάρων οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα, οὗτινος ἡ τυραννία ἦτο τοιαύτη, ὥστε καὶ ἰταλοὶ ἐπίσκοποι εἶχον γράψαι διὰ τοῦτο μεμψιμοιροῦντες, προτρέπει τοὺς πατριάρχας εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀπειλουμένης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθοδο-

ξίας αὐτῆς καὶ ἐν γένει κατὰ τῆς ἐπιβλαβοῦς τυραννίας τοῦ πάπα, καὶ προσκαλεῖ αὐτοὺς ἵνα συμμετάσχῃσι γενικῆς συνόδου μελλούσης νὰ σκεφθῇ περὶ τῶν σπουδαιοτάτων τούτων ὑποθέσεων (Φωτίου ἐπιστ. ὑπὸ Μοντακουτίου p. 47. Τελευτ. ἐκδ. ὑπὸ Βαλέττα ἐν Λονδίνῳ).¹ Συγχρόνως δὲ ἀπέστειλε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν βασιλέα Βόγοριν ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ παρίστανε τὰς κακοδοξίας τῆς ῥωμαικῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν οἱ Βούλγαροι εἶχον ἐκτεθῆ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φωτίου προσκλη-

1 Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ταύτῃ καὶ τὰ ἐπόμενα· «Ὅπως γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους (τῶν Βουλγάρων) οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς τὴν ὀρθὴν τῶν χριστιανῶν τιμῶντος ὀρθοκείαν, ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι — ἄνδρες ἐκ τοῦ σκότους ἀναδύντες (τῆς γὰρ ἐσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα), οἱμοὶ πῶς τὸ ὑπόλοιπον ἐκδηγήσομαι, οὗτοι πρὸς τὸ νεοπαγῆς εἰς εὐσέδειαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος, ὡς περ κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλάζης πληθοῖ, μᾶλλον δὲ οἰκιστέρον εἰπεῖν ὡς περ ἄγριος μονιὸς ἐμπεδήσαντες, τὸν ἀμπελῶνα τοῦ Κυρίου τὸν ἡγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποτὶ καὶ ὁδοῦσιν ἦτοι τρίβοις αἰσχυρὰς πολιτείας καὶ διαφθορᾶς δογμάτων κατὰ νεμεσητάμενοι ἐλυμήναντο· ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων καὶ τῆς τῶν χριστιανῶν ἀμωμότητος πίστεως παρὰ φθίρειν τούτους καὶ ὑποσπῆν κατεπαγουργήσαντο. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς ἐκθέσμως εἰς τὴν τῶν σαβδόμων νηστείαν μετέστησαν. Οἶδε δὲ καὶ ἡ μικρὰ τῶν παρθοθέντων ἀθέτησις πρὸς ὅλην τοῦ δόγματος ἐπιτρέψαι καταφρόνησιν. Ἐπειτα δὲ τὴν τῶν νηστειῶν πρῶτην ἐβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικύψαντες, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφὴν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδηφαγίαν καθέλκυον, ἐνταῦθα αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραδόσεων ἐμπλατύνοντες καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες. Καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας οἱ πολλὰς κόρας χωρὶς ἀνδρὸς γυναῖκας δεικνύντες καὶ γυναῖκας παῖδας ἐκτρεφούσας, ὧν οὐκ ἔστι κατέρρα θεάσασθαι, οὗτοι τοὺς ὡς ἀληθῶς θεοῦ ἱερεῖς μυσάττεσθαι τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν, τῆς Μανου γεωργίας ἐν αὐτοῖς τὰ σπέρματα κατασπείροντες καὶ ψυχὰς ἄρτι βλαστάνειν ἄρξμεν· τὸν σπόρον τῆς εὐσεβείας τῇ τῶν ζιζανίων ἐπισπορᾷ λυμαινόμενοι. Ἀλλὰ γε δὴ καὶ τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ παύονται, ἐπισκόπους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, καὶ τὸ τῶν πρεσβυτέρων χρίσμα ἄχρηστον εἶναι τερατεοῦμενοι. — Ἀλλὰ γὰρ οὐχὶ μόνον εἰς ταῦτα παρανομεῖν ἐξηγήθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς κακῶν ἔστι κορωνίς, εἰς ταύτην ἀνέδραμον. Πρὸς γὰρ τοὶ τοῖς εἰρημένοις ἀτοπήμασι καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφίσμασιν ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχύϊν, νόθοις λογισμοῖς καὶ παρεγγράπτοις λόγοις καὶ θράσους ὑπερβολῇ κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν, ὧ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες. — Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν συνοδικὴ τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν, ἁρρήτων ἐγκλημάτων γέμουσα, ἅτινα κατὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν ἐπισκόπου οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες μετὰ πολλῆς κατακρίσεως καὶ ὀρκῶν μυρίων διεπέψαντο μὴ παρίδειν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους καὶ ὑπὸ τηλικαύτης βαρείας πιεζομέ-

θεῖσα σύνοδος συνήλθε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν Κωνσταντινουπόλει (867). 1000 περίπου ἐπίσκοποι καὶ κληρικοὶ ἐν γένει μετέσχον τῆς συνόδου ταύτης. Οἱ πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς συμμετέσχον τῆς συνόδου δι' ἀπεσταλμένων. Ἐν τῇ συνόδῳ ἀνέστησαν πολλοὶ κατὰ τοῦ πάπα, οἵτινες ἀνέπτυξαν πάσας τὰς καινοτομίας καὶ τὰς ἀδικίας αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἀφωρίσθη ὁ πάπας καὶ πάντες οἱ μετ' αὐτοῦ κοινωνοῦντες. Ἐπέμφθησαν δὲ καὶ τινες ἐπίσκοποι εἰς Ἰταλίαν, ἵνα ἀναγγείλωσι τὰ δόξαντα τῷ ἰταλικῷ κλήρῳ. Τῷ αὐτῷ ἔτει (13 νοεμβρ. 867) ἀπέθανε Νικόλαος ὁ Β'. Διεδέχθη δὲ αὐτὸν Ἀδριανὸς ὁ Β' (867—872).

144.

Ἐξπικολούθησις. Βασίλειος ὁ Μακεδών. Ἡ ψευδοσικουμενικὴ τῶν λατίνων σύνοδος κατὰ τοῦ Φωτίου (869).

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βάρδα διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Καίσαρος Βασίλειος ὁ Μακεδών. Οὗτος ἐννοήσας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἐσκευάζει κατ' αὐτοῦ καταστροφὴν, προλαβὼν, ἐφόνευσεν αὐτὸν, καὶ ἐπέβη αὐτὸς τοῦ θρόνου (867—886). Ἴνα δὲ ὑποστηριχθῇ ἐπὶ τούτου εἶχεν ἀνάγκην μεγάλου στηρίγματος, ἐνόμιζε δὲ, ὅτι ἡδύνατο νὰ εὔρῃ τοῦτο ἐν τῇ μερίδι τοῦ Ἰγνατίου. Διὰ τοῦτο κατεβιδάσθη ὁ Φώτιος καὶ ἀνεβιδάσθη πάλιν εἰς τὴν πατριαρχίαν ὁ Ἰγνάτιος. Κατόπιν τούτου ἐπανελήφθησαν αὖθις αἱ μετὰ τῆς Ῥώμης σχέσεις. Ἀδριανὸς ὁ Β' ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐλλήνων ἀπεσταλμένων συνεκρότησε σύνοδον ἐν Ῥώμῃ (868), ἐν ἣ ὁ Φώτιος μετὰ τῆς συνόδου αὐτοῦ κατεκρίθη, ἐπηγγέλθη δὲ χάρις εἰς τοὺς μεταμεληθησόμενους ὁπαδούς του. Τῇ αἰτήσῃ δὲ τοῦ πάπα συνεκάλεσε σύνοδον ὁ αὐτοκράτωρ εἰς Κωνσταντίνου πόλιν (869), ἐν ἣ παρέστησαν καὶ τοῦ πάπα ἀπεσταλμένοι. Εἰς τὴν σύνοδον

νοὺς τυραννίδος καὶ τοὺς ἱερατικούς θρόνους ὑβρίζομένους καὶ πάντας θεσμούς ἐκκλησίας ἀνατρεπομένους. Ἄ καὶ πάλαι μὲν διὰ μοναχῶν καὶ πρεσβυτέρων ἐκεῖθεν ἀναδραμόντων εἰς πάντων ἀκοᾷ διεφέροντο, Βασίλειος δ' ἄρα ἦν καὶ Ζωσιμάς, Μητροφάνης τε καὶ σὺν αὐτοῖς ἕτεροι, οἱ τὴν τοιαύτην τυραννίδα ἐπωδύροντο, καὶ πρὸς ἐκδίκησιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐξεκαλοῦντο δακρύοντες. Νῦν δὲ καὶ γράμματα διάφορα καὶ ἐκ διαφόρων ἐκεῖθεν ἀναπεφοίτηκε κτλ. »

ταύτην ἀπέδωκαν οἱ δυτικοὶ τὸν χαρακτήρα τῆς οἰκουμενικῆς, ἐνῷ δὲν μετέσχον πάντες οἱ πατριάρχαι αὐτῆς, διότι οἱ λεγόμενοι ἀπεσταλμένοι τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων οἱ ἐν αὐτῇ παρουσιάσαντες, ὡς ἀπεδείχθη μετὰ ταῦτα, ἦσαν πλαστοὶ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν, μετημφισμένοι σαρακηνοὶ ἔμποροι. Εἰς τὴν σύνοδον δὲν ἦσαν δεκτοί, εἰμὴ τοιοῦτοι ἐπίσκοποι, οἵτινες ἤθελον πρότερον ὑπογράψει τὴν καταδίκην τοῦ Φωτίου. Ἡ σύνοδος ἤνοιξε μετὰ μόνον 12 ἐπισκόπων! Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἡδυνήθη ὁ Βασίλειος νὰ συνθροίσῃ περὶ τοὺς ἑκατὸν ἐπισκόπους ἐν τῇ συνόδῳ. Ἀλλὰ καὶ τοσοῦτοι εἶναι σχετικῶς ὀλίγοι, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἡρίθμει περὶ τοὺς 600 ἐπισκόπους. Οἱ πλεῖστοι ἐπίσκοποι, πιστοὶ ἐμμένοντες τῷ πατριάρχῃ αὐτῶν Φωτίῳ, ἀπέδειξαν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀπροσδόκητον ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐπιμονήν. Ὁ Φώτιος προσκληθεὶς, παρέστη μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας εἰς τὴν σύνοδον, ἥτις κατὰ τὴν ὁγδόην αὐτῆς συνεδρίασιν κατέκρινεν αὐτὸν ἐκ νέου. Ἡ ψευδοσύνοδος αὕτη μετὰ τῶν ἄλλων ἀνεγνώρισε καὶ τὰς ἀνοήτους ἐπὶ πάσης τῆς ἐκκλησίας ἀξιώσεις τοῦ πάπα, ὅποιας αἱ ψευδοῖσιδῶρσι διатаΐξεις ὑπεστήριζον. Ὁ 21 κανὼν αὐτῆς κηρύττει τὸν πάπαν ἀνώτερον καὶ αὐτῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, λέγων τάδε· «Ἐὰν συνεκαλεῖτο οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ γείρετο δὲ ἐν αὐτῇ καὶ περὶ τῆς ἀγίας τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἀμφισβήτησις τις καὶ ἀμφιβολία, πρέπει μετὰ σεβασμοῦ καὶ μετὰ τῆς πρεπούσης εὐλαθείας περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος νὰ ἐρωτᾷ καὶ νὰ λαμβάνῃ τὴν λύσιν, μηδὲν ὁμῶς νὰ λέγῃ αὐθαδῶς ἐναντίον τῶν ὑψίστων τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀρχιερέων.¹» Ὑπῆρξαν ὁμῶς ἐν τῇ συνόδῳ καὶ τινες ἐπίσκοποι διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν τοιούτων ἀποφάσεων, τῶν ὑποδουλοῦσιν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν τῷ πάπᾳ. Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ δ' αὐτὸς καὶ ὁ Ἰγνατίος ἐπειράθησαν διὰ τοῦτο νὰ ἀναθεωρήσωσι μετὰ ταῦτα καὶ μεταβάλωσι τὰς ἀποφάσεις τῆς συνό-

¹ Si synodus universalis fuerit congregata et facta fuerit etiam de sancta Romanorum ecclesia quaevis ambiguitas et controversia, oportet venerabiliter et cum convenienti reverentia de proposita quaestione sciscitari et solutionem accipere (!) non autem audacter sententiam dicere contra summos senioris Romae Pontifices. Παρὰ Mansi act. concil. T. XVI.

δου. Ἐντεῦθεν ἐφέροντο δύο ἐκδόσεις αὐτῶν διάφοροι, ἡ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως ἐκ τῶν ἐπισήμων πρακτικῶν, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ἰγνατίου γενομένη ἑλληνική. Ἄλλ' ἦτο ἤδη ὁψὲ λίαν. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα εἶχον ἤδη εἰς χεῖράς των τὰ παρὰ πάντων ἐν τῇ συνόδῳ ὑπογεγραμμένα πρακτικά. Ἐπειδὴ ὁμως ταῦτα ἠρπάγησαν καθ' ὁδὸν ὑπὸ ληστών, ἔχομεν αὐτῶν μόνον μετάφρασιν παρὰ Ἀναστασίου τοῦ Βιβλιοθηκαρίου γενομένην. Ἐν τῇ συνόδῳ οὐδεὶς ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος, ἐπιφυλασσομένου δι' ἰδιαιτέραν τινὰ σύσκεψιν. Ἐν τῷ μεταξὺ κάλλιον βουλευσάμενοι οἱ Βούλγαροι, εἶχον ἐπιστρέψει πάλιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὸ τέλος τῆς συνόδου προσεκλήθησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα εἰς σύσκεψιν περὶ τῶν βουλγαρικῶν. Παρῆσαν δὲ ἐκτὸς τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ Ἰγνατίου καὶ τῶν ψευδοαντιπροσώπων τῶν τριῶν ἀνατολικῶν πατριαρχείων καὶ Βούλγαροι ἀπεσταλμένοι, οἵτινες ἐζήτησαν παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας νὰ διευθετηθῶσιν ὀριστικῶς τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν πράγματα. Δικασταὶ ἐτάχθησαν οἱ τρεῖς τῶν πατριαρχῶν ἀπεσταλμένοι, οἵτινες ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τῆς προσκολλήσεως τῶν Βουλγάρων εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως παρ' ἀπάσας τὰς διαμαρτυρήσεις τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων προὔχειρυσεν ὁ Ἰγνάτιος ἐπίσκοπόν τινα διὰ τὴν Βουλγαρίαν, ὅστις ἀπεδίωξεν ἐκεῖθεν τοὺς ἐπιδραμόντας λατίνους ἱερεῖς. Ἀδριανὸς ὁ Β', ὅστις μόλις μετὰ μακρὸν χρόνον ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν σύνοδον, εἰ καὶ αὕτη ἐφάνη πειθήνιος εἰς τὰς περὶ τῆς παπικῆς ἐξουσίας ἀπαιτήσεις του, ἔνεκεν ὁμως τῶν περὶ τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας ἀποφάσεων αὐτῆς ἔγραψε πλήρεις ὀργῆς καὶ ἀπειλῶν ἐπιστολὰς εἰς τὸ Βυζάντιον. Καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάννης ὁ Η' ἐξηκολούθησε νὰ ἀπειλῇ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη ἕνεκα τῆς Βουλγαρίας, ἀλλ' οὔτε ἐν Βυζαντίῳ, οὔτε ἐν Βουλγαρίᾳ ἔδιδέ τις προσοχὴν εἰς τὰς γελοίας ταύτας ἀπειλάς. Ὁ Ἰγνάτιος ἀπέθανε τῷ 877.

Ἡ ἀληθὴς ὁγδὲ οἰκουμενικὴ σύνοδος (879).

Ὁ Φώτιος μετὰ τὴν κατάκρισίν του, ἦτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 869, ἦτο περιωρισμένος ἐν τινι μοναστηρίῳ καὶ ὑποβεβλημένος εἰς πλείστας κακώσεις. Οὐδεὶς τῶν φίλων του ἠδύνατο νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτόν· ἐνῷ δὲ ἐπασχεν ἐπικινδύνως, δὲν ἐπετρέπετο αὐτῷ νὰ λαμβάνῃ τὰ ἀναγκαῖα φάρμακα καὶ νὰ ἔχῃ τὴν δέουσαν θεραπείαν, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ σκληρότης τῶν ἐχθρῶν του, ὥστε νὰ στερήσωσιν αὐτόν καὶ αὐτῆς τῆς τελευταίας καὶ μόνης του παραμυθίας, τῶν βιβλίων του. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος εἶχε παραδώσει αὐτόν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐχθρῶν του οὐχὶ τοσοῦτον, διότι εἶχε προσωπικὴν πρὸς αὐτόν ἐχθραν, ὅσον διότι εἶχε χρείαν τῆς τοῦ Ἰγνατίου μερίδος, ὅπως ἀναβῇ εἰς τὸν θρόνον. Ἀφοῦ τοῦτο ἐπέτυχε, δὲν ἦτο δύσκολον νὰ χάριση εἰς τὸν ἀδίκως καταδικώμενον τὴν εὐνοίαν του. Ὁ Φώτιος ἦτο, ὡς εἶπομεν ἀλλαχοῦ, ὁ σοφώτερος ἀνὴρ τῆς ἐποχῆς του, ἦτο δὲ ὁ καταλληλότερος ἵνα ματαιώσῃ τὰς ἀλαζονικὰς τοῦ ἰσχυροῦ πάπα ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἄν ἐπρεπε νὰ ἐξαλειφθῇ τὸ αἶσχος τὸ προστριβέν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῆς συνόδου τοῦ 869, εἰς τοῦτο ἀρμοδιώτερος ἄλλος τοῦ ἱεροῦ Φωτίου δὲν ἦτο. Διὰ τοῦτο ὁ Βασίλειος, ἔτι ζώντος τοῦ Ἰγνατίου, προσέλαβεν αὐτόν εἰς τὴν αὐλὴν του, μεταπεμψάμενος ἀπὸ τῆς ἐξορίας, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἀνατροφὴν τῶν βασιλοπαίδων. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἰγνατίου, ἀ ν υ ψ ῶ θ η τ ὁ δ ε ὑ τ ε ρ ο ν ὁ Φ ῶ τ ι ο ς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον πρὸς γενικὴν πάντων τῶν ἀνατολικῶν ἀγαλλίασιν. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰγνατιανοὶ ἐχάρησαν νῦν ἐπὶ τῇ ἀνυψώσει αὐτοῦ, διότι ἡ πρὸς τὰς ἀλαζονικὰς τοῦ πάπα ἀξιώσεις ἀντίθεσις, αἵτινες ἐγένοντο κυρίως φανεραὶ ἐπὶ τῆς ψευδοσυνόδου τοῦ 869, εἶχε προσεγγίσει ἐν τῷ μεταξὺ τὰς δύο μερίδας. Ὁ Φώτιος ἐκλήθη νὰ ἀνορθώσῃ τὰ κακῶς πραχθέντα. Οἰκουμενικὴ σύνοδος ἦτο ἀναγκαῖα. Ὁ Φώτιος συγκαλεῖ λοιπὸν τοιαύτην τινὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ τρεῖς πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς προθύμως ἐπέμψαν ἀπεσταλμένους. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ Η' παρέδεχθη νὰ πέμψῃ ἀντιπροσώπους του εἰς τὴν σύνοδον ταύτην καὶ ἐφάνη πρόθυμος νὰ δικαιώσῃ τὸν Φώτιον καὶ ἀναγνώρισῃ

αὐτὸν ὡς κανονικὸν πατριάρχην, διότι ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Καρολιδῶν εὐρίσκοντο τὰ πράγματα ἐν Ἰταλίᾳ ἐν ἐλεεινῇ καὶ ἀξιοθρηνήτῳ καταστάσει. Οἱ Σαρακηνοὶ εἶχον προχωρήσει μέχρις ἐκείνων τῶν μερῶν, αἱ καταστρεπτικαὶ δὲ ἐπιδρομαὶ τῶν προσήγγιζον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Τὰ δὲ βυζαντινὰ ὅπλα ἦσαν τότε ἐν Ἰταλίᾳ σεβαστὰ καὶ νικηφόρα. Μόνον λοιπὸν παρ' αὐτῶν ἡδύνατο ὁ πάπας νὰ προσδοκᾷ βοήθειαν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν. Ἀπῆτει ὁμως, ἵνα ὁ Φώτιος παρακαλέσῃ τὴν σύνοδον νὰ δοθῇ αὐτῷ ἡ συγχώρησις καὶ νὰ παραιτηθῇ τῶν ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας ἀξιώσεών του. Οἱ πάπαι καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ στενωχωρίᾳ τῶν δὲν ἐλησμόνουν τὴν ἀλαζονείαν τῶν. Ἡ σύνοδος συνῆλθε τῷ 879 ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὴν προεδρείαν ἔλαβεν ὁ Φώτιος. Ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνης Ζαχαρίας ἤνοιξε τὴν σύνοδον δι' ἐνθουσιώδους λόγου ὑπὲρ τοῦ Φωτίου, λαλήσας σφοδρότατα κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ παραγνωρίσωσι τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἀρετὰς καὶ νὰ ρίψωσι τὸν δαυλὸν τῆς διχονοίας ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν τοσοῦτον ὀλεθρίαν παρέμβασιν τοῦ πάπα. Ὅπως δὲ δικαιωθῇ ὁ ἱερός ἀνὴρ, συνεκλήθη, εἶπεν, ἡ σύνοδος αὕτη. Πάντες ἐπευφήμησαν εἰς τὰ λεχθέντα. Ἐν τῇ δευτέρᾳ συνεδριάσει ἀνεγνώσθησαν αἱ ἐπιστολαὶ τῶν τριῶν τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν καὶ τοῦ πάπα. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Φώτιον ἐπιστολῇ του ἀποκρούει ὁ πάπας Ἰωάννης καὶ τὴν προσθήκην τοῦ Filioque. Τὴν γνησιότητα αὐτῆς προσβαλλομένην παρὰ τοῦ Ἐργενροῖθερ ὑπερασπίζει ὁ Πίχλερ (Geschichte der Kirchl. Trennung). Διὰ τῶν πρώτων ἀπεκαλύφθη ἡ ἀπάτη τῶν ψευδῶν ἀντιπροσώπων ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 869. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα ἐσίγησαν εἰς πάντα ταῦτα. Εἰς δὲ τὰς προτάσεις τούτων, ὅπως ἡ σύνοδος λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ ζήτημα τῆς Βουλγαρίας, ἀπήντησαν οἱ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ σύνοδος τοῦ 869 κατεκρίθη ἐπισήμως ὡς ἀσεβὴς καὶ ψευδής, ἡπειλήθη δὲ ἀφορισμὸς κατὰ παντός, ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ προσθέσῃ τι εἰς τὸ σύμβολον. Οἱ Ῥωμαῖοι ἀπεσταλμένοι ὑπέγραψαν ἀνευ ἀντιρρήσεως. Ὁ πάπας Ἰωάννης συνεφώνει εἰς πάντα ταῦτα, μόνον δὲ τὴν Βουλγαρίαν ἀπῆτει νὰ προσκτῇται πάλιν. Διὰ

τοῦτο ὅτε ὁ πόθος του οὗτος ἐματαιώθη, κατέκρινε πάλιν ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀφώρισε τὸν τε πατριάρχην Φώτιον καὶ τὴν σύνοδον ταύτην. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τούτοις οὐδόλως προσέσχον εἰς τὴν κατάκρισιν ταύτην. Ἡ διακοπὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων ἐγένετο. Τὸ σχίσμα μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἦτο πλέον γεγονὸς τετελεσμένον.

Ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ἀπέθανε τῷ 886. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Λέων ὁ ς' ὁ καὶ φιλόσοφος ἐπικαλούμενος (886-911) κατεδίδαξε καὶ πάλιν τὸν Φώτιον ἀπὸ τῆς πατριαρχίας, ὅπως ἀναισχύντως ἀναβιβάσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Στέφανον, παῖδα μόλις δεκαεξαέτη. Πιθανῶς ἡ μεγάλη φήμη, ἣν ἀπέκτησεν ὁ Φώτιος ἕνεκα τῶν ἀγώνων του καὶ τῶν θριάμβων του, ἡρέθισε τὴν ζηλοτυπίαν τοῦ ἀσυνέτου μονάρχου.

Ὁ Φώτιος εἶναι ὁ ἀνὴρ, ὅστις ἔσωσε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ πάπα. Ἄνευ αὐτοῦ ἐκινδύνευεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν παπισμὸν. Ἐὰν δὲ τοῦτο ἤθελε γίνεαι, ἤθελε κατὰ μικρὸν διαφθαρῇ, ἀποβάλλουσα τὰς παραδόσεις της καὶ δεχομένη τὸν λατινισμὸν. Πάντα τὰ κακὰ, εἰς ἃ ἐρρίφθησαν αἱ ἐν τῇ δύσει ἐκκλησίαι κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, τὰ αἵσχη τῶν ἱερῶν δικαστηρίων, αἱ καταχρήσεις τῶν συγχωροχαρτίων, ἤθελον μολύνει καὶ αὐτήν. Μετὰ τῆς ἐλληνικῆς δὲ ἐκκλησίας καὶ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἤθελον ἴσως ἀπολέσει τὸν ἐλληνισμὸν του. Ἡ θεία πρόνοια διὰ τοῦ Φωτίου ἔσωσε τότε καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν ἐλληνισμὸν.

Τὸ σχίσμα ἤρχισεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Φωτίου, συνεπληρώθη ὁμως μόλις μετὰ δύο σχεδὸν αἰῶνας. Κατὰ τὸν Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα ἔλαβον μὲν χώραν σχέσεις τινὲς μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' οὐδόλως ἴσχυσαν αὐταὶ νὰ μεταβάλωσι τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων.

143.

Αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν σχέσεις κατὰ τὸν Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα.

Πᾶσαι αἱ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φωτίου προσπάθειαι, ὅπως ἀνανεώσωσι τὴν μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως κοι-

νωνίαν ἀπεδείχθησαν μάταιαι. Πρῶτος ἐπεχείρησε τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ ΣΤ' ὁ φιλόσοφος. Οὗτος εἶχε λάβει ἀλλεπαλλήλως τρεῖς γυναῖκας, αἵτινες πᾶσαι ἀπέθανον ἄτεκνοι. Ἦθέλησε δὲ διὰ τοῦτο ἐναντίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ἀναιδῶς νὰ νυμφευθῇ καὶ τετάρτην γυναῖκα. Καὶ δὲν ἤρκεϊτο μόνον εἰς τὴν παρανομίαν ταύτην. Ἐπεθύμει πρὸς τούτοις ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἦναι βέβαιος περὶ τῆς γονιμότητος αὐτῆς! Ἡ ἐκλεχθεῖσα νύμφη ἐκαλεῖτο Ζωή. Μόνον ἐὰν ᾔθελε γεννήσῃ αὐτῷ υἱόν, ἔμελλεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ στέψις νὰ παράσχῃ αὐτῇ τὰ δικαιώματα τῆς αὐτοκρατείας. Ἀλλ' ὁ τότε πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἡρνήθη τὴν στέψιν, ὅτε δὲ αὐλικὸς τις κληρικὸς, ὀνόματι Θωμᾶς, ἐδέχθη νὰ τελέσῃ τὸν γάμον, διέταξε διὰ τινος συνόδου νὰ καθαιρέσωσι τὸν ἀπειθῆ κληρικὸν καὶ νὰ ἀφορίσωσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους (902). Ἀλλ' ἔνεκα τούτου ἀπεφάσισεν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν καταστροφὴν τοῦ πατριάρχου. Ὁ τότε πάπας Σέργιος ὁ Γ' (904—911) παρέσχε προθύμως χεῖρα βοηθείας πρὸς ταπεινώσιν τοῦ μισητοῦ ἀντιζήλου. Ὁ Νικόλαος ἐφυλακίσθη, σύνοδος δέ τις διευθυνομένη ὑπὸ παπικῶν ἀπεσταλμένων (906) ἀνεγνώρισε τὸν γάμον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ καθήρεσε τὸν πατριάρχην. Ὁ μέχρι τοῦδε σύγκελλος αὐτοῦ Εὐθύμιος ἔλαβε τὴν κενωθεῖσαν θέσιν. Ἐκτοτε διηρέθησαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κληρικοὶ εἰς δύο μερίδας, ὅπως ἄλλοτε ἐπὶ Φωτίου καὶ Ἰγνατίου. Ἀλλ' ἐνῷ ἔπνεε τὰ λοιόστια, ἐκάλεσε Λέων ὁ ΣΤ' τὸν ἐκδιωχθέντα Νικόλαον ἐκ τῆς ἐξορίας, ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος τοῦ θρόνου Ἀλέξανδρος ἐδίωξε κακὸν κακῶς τὸν Εὐθύμιον, καὶ ἐπανήγαγε πάλιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Νικόλαον (912). Ὁ πάπας Ἰωάννης ὁ ΙΗ' (914—28), ἐλπίζων, ὅτι ἐντεῦθεν ἡδύνατο νὰ ὠφεληθῇ, ἐπέισθη νὰ στείλῃ ἀντιπροσώπους του εἰς τινα νέαν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον (920). Ἀλλ' ἡ σύνοδος αὕτη κατέκρινε τὴν τοῦ 906 σύνοδον, ἔθηκε προσκόμματα εἰς τὸν τρίτον γάμον καὶ ἐκήρυξε τὸν τέταρτον ὡς ἀπολύτως ἀπηγορευμένον, οὐδὲ μακρόθεν δὲ ἠθέλησε νὰ ποιήσῃ παραχώρησιν τινα τῷ πάπα. Εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἡ σταθερότης, ἣν ἐπεδείξατο ὁ Νικόλαος ὁ Μυστικὸς. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι ἐκ τῶν ἀπὸ Φωτίου μέχρι Κηρουλαρίου 16 πατριαρχῶν οἱ

πλείστοι ἦσαν χρηστοὶ ἄνδρες, ἐνῶ ἐν τῷ αὐτῷ χρονικῷ διαστήματι ἐπάπευσαν 46 ἄνδρες, ἄνομοι καὶ αἰσχροὶ ἄνθρωποι. Ὁ Ἰ' αἰὼν εἶναι ὁ γνωστός αἰὼν τῆς πορνοκρατίας ἐν Ῥώμῃ. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐδείξαν οἱ ἡμέτεροι μεγάλην ἀνοχήν ἐν ταῖς πρὸς τὴν Ῥώμην σχέσεσιν αὐτῶν. — Ἡ δευτέρα μετὰ τῆς Ῥώμης σχέσις συνέβη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Β α σ ι - λ εῖ ο υ τοῦ Β' τοῦ Β ο υ λ γ α ρ ο κ τ ό ν ο υ ἐπικαλουμένου (976—1025), ὅστις ἐκυβέρνησα συνάμα μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Η'. Ὁ Βασίλειος ἦτο διακεκριμένος ἡγεμὼν καὶ ἐμπειρὸς στρατηγός. Κατέβαλε δύο στάσεις ἐν τῇ χώρᾳ του, ἠνάγκασε τοὺς Σαρακηνοὺς νὰ κλείσωσιν εἰρήνην, καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Βουλγαρίαν. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ κατάκτησις τῆς Σικελίας καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, αἵτινες εἶχον ἄλλοτε ἀρπαγῇ ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης μόνον ἐὰν διέχευτο καλῶς πρὸς τὴν παπικὴν δύναμιν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐκλίπῃ ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιζήλων ἐπισκόπων διχόνοια. Ὁ Βασίλειος ἐγνώριζε βεβαίως, ὅτι καὶ ἡ ταπείνωσις τοῦ πατριάρχου τοῦ χάριν τοῦ Ῥωμαίου ἐπισκόπου ἤθελε γεννήσει δυσχερείας ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρᾳ. Διὰ τοῦτο ἐπειράθη, μὴ ἦτο δυνατόν νὰ πείσῃ τὸν Ῥωμαῖον εἰς τὸ νὰ ἐνδώσῃ. Καὶ πραγματικῶς αἱ περιστάσεις ὑπισχνοῦντο εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα. Τὸν θρόνον τοῦ Πέτρου κατεῖχε τότε Ἰωάννης ὁ ΙΘ' (1024—1033), ἀνὴρ ἐντελῶς διεφθαρμένος, εἰς ὃν τὰ πάντα ἦσαν ὤνια. Ὁ πατριάρχης Εὐστάθιος ἐπέμψεν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρεσβεῖαν τινὰ μετὰ μεγάλου ποσοῦ χρημάτων εἰς Ῥώμην, ὅπως κατορθωθῇ, ἵνα ὁ πάπας ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῆς ἀνατολῆς, ἐχόντα δηλ. ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν πρῶτην θέσιν, ὡς εἶχεν ὁ πάπας τὴν θέσιν ταύτην ἐν τῇ δύσει. Ἦδη ἦσαν σχεδὸν σύμφωνοι περὶ τῆς τιμῆς τῆς ἀγορᾶς ταύτης, ὅτε πρὸ τοῦ τέλους τῆς ἐμπορικῆς ταύτης διαπραγματεύσεως τὸ πρᾶγμα ἐννοήθη ἐν τῇ δύσει, καὶ ἤγειρε πάντων τὴν ἀγανάκτησιν κατὰ τοῦ πάπα. Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη οὗτος νὰ διακόψῃ τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας.

Πρβλ. Mansi XIV. Μιχαὴλ Κηρουλαρίου δύο ἐπιστολαὶ πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας ἐν τοῖς τοῦ Cotelarii Monum. eccles. graec. II, 185. Baronius ad an. 1054.

Τὸ σχίσμα μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας εἶχεν ἀρχίσει ὥς εἶδομεν ἀπὸ Φωτίου καὶ ὑφίστατο μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας πρὸς παρεμπόδισιν αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ πατριάρχου μάλιστα Σεργίου (999) εἶχεν ἀπαλειφθῇ τὸ ὄνομα τοῦ πάπα ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διπτύχων, ἀφ' ὅτου ὁ πατριάρχης οὗτος ἤκουσεν, ὅτι ὁ πάπας Σέργιος ὁ Δ' εἶχε καὶ ἐν Ῥώμῃ δεχθῇ τὸ Filioque (Allat. de cons. 607. Ἀνδρονίκου ἱστορ. σχίσμ. 20. Μελετ. Β' 383). Κατ' ἄλλους τὴν προσθήκην τοῦ Filioque εἰς τὸ σύμβολον πρῶτος ἐδέξατο ὁ πάπας Βενέδικτος ὁ Η' (1014). Ὡς ὀριστικῶς ὁμῶς τετελεσμένον καὶ συμπεπληρωμένον δύναται τὸ σχίσμα νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Μιχαήλ τοῦ Κηρουλαρίου (1053—1054). Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1042—54) ἠπαίλουν οἱ Νορμανδοὶ νὰ καταστρέψωσι καὶ τὸ τελευταῖον λείψανον τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ. Ἵνα δυνηθῇ δὲ νὰ ἀντιστῇ μετὰ τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας κατ' αὐτῶν, ἦλθεν ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου ἐν Καλαβρίᾳ εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Θ' (1048—54). Ἐν ἀρχῇ φαίνεται, ὅτι ὁ τότε πατριάρχης Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος ἐδέξατο νὰ συνεργασθῇ εἰς τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ταύτην συμφιλίωσιν. Καὶ αὐτὸς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἔγραψαν πρὸς τὸν Ῥώμης φιλικὰς καὶ εἰρηνικὰς ἐπιστολάς, ἵνα προσελκύσωσι τὴν φιλίαν του κατὰ τῶν Νορμανδῶν. Ἀλλ' εἰς τὰς ἐπιστολάς ταύτας ἀπήντησεν ὁ πάπας αὐθαδῶς, κατέχρινε τὴν ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην προχείρησιν τοῦ Μιχαήλ, ἐμέμφετο αὐτὸν, ὅτι διὰ τινων φράσεων του δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ῥώμης, κατηγόρει αὐτὸν, διότι ἐπενέβαινεν εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ τέλος παρεπονείτο, ὅτι ὁ Μιχαὴλ εἶχεν ἐξώσει τοὺς λατίνους

ιερεῖς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἶχε κλείσει τὰ μοναστήρια αὐτῶν. Τὸ τελευταῖον ἦτο ἀπλῆ φήμη, ἥ ἂν ἐγίνεν, ἡδύνατο νὰ εἶχον δώσει ἰσῶς ἀφορμὴν εἰς τὸ αὐστηρὸν τοῦτο μέτρον οἱ λατῖνοι ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ διὰ τῆς συνήθους αὐθαδείας των. Ἀντὶ ὁ πάπας νὰ ζητήσῃ περὶ τούτου πληροφορίας, ὕβριζε τὸν Μιχαήλ. Ὡστε ἀφορμὴ δίδεται πάλιν ἀπὸ Ῥώμης διὰ τοῦτο προβλέπων προφανῇ κίνδυνον ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἀπεφάσισεν ὁ Μιχαήλ νὰ ματαιώσῃ τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ παράδειγμα τοῦ Φωτίου ὑπεδείκνυνεν αὐτῷ τὴν ὁδόν, ἣτις ἀσφαλῶς ἡδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ τέρμα. Συμφώνως μετὰ τοῦ μητροπολίτου Βουλγαρίας Λέοντος τοῦ Ἀχρίδος, ἀπέστειλε τῷ 1053 ἐγκύκλιόν τινα ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Τρανῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἰωάννην, δι' ἧς ἐλέγχων τοὺς πάπας διὰ τὰς καινοτομίας των, προτρέπει τοὺς ἐπισκόπους τῆς δύσεως νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ παπισμοῦ. Συγχρόνως δὲ διέταξε νὰ κλείσωσι πάσας τὰς λατινικὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ λατινικὰ μοναστήρια τὰ ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εὐρισκόμενα. Μεταξὺ τῶν καινοτομιῶν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας μνημονεύει ὁ Μιχαήλ τὸ πρῶτον νῦν τῆς ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ χρήσεως τῶν ἁζύμων (Baronii ad a. 1053 n° 22). Καὶ ὁ Ἀχρίδος διὰ συγγραφῆς του προσέβαλε τότε τὰ ἄζυμα, τὰς λατινικὰς νηστείας καὶ ἄλλα τινὰ ἔθιμα τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, εἰς ἃ ἀπῆντησεν ὁ πάπας ὕβριζων τοὺς βυζαντινοὺς, καὶ λέγων ὅτι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐγένετό ποτε γυνή. Ἐν Τρανοῖς διέτριβε τότε ὁ παπικὸς ἀπεσταλμένος καρδινάλιος Οὐμβέρτος, φανατικὸς ὑπερασπιστὴς τῶν ῥωμαϊκῶν καινοτομιῶν καὶ τῶν παπικῶν ἀξιώσεων. Οὗτος ἐσπευσε νὰ πέμψῃ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς ταύτης εἰς Ῥώμην. Ὁ πάπας Λέων ὁ Θ' τὰ γενόμενα μαθὼν, ἔγραψε πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴν, ἐν ἣ σιγῶν περὶ τῶν ἀποδιδομένων δικαίως τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ καινοτομιῶν, ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ πρωτεῖον τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, καὶ ὑποδεικνύει αὐτῷ, πόσον ἐπιβλαβὲς ἦθελεν εἶναι αὐτῷ νὰ ἐπανίσταται κατὰ τοῦ διαδόχου τοῦ ἀγίου Πέτρου. Ὁ πατριάρχης ἀπῆντησεν αὐτῷ ὡς ἔδει. Ὁ αὐτοκράτωρ δυσηρεστήθη μεγάλως ἐπὶ τῇ ἀναφανείσῃ ἔριδι, παρεκάλεσε δὲ τὸν πάπαν νὰ πέμψῃ πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς

κατασίγασιν αὐτῆς. Τοῦτο συνέβη. Ἐπὶ κορυφῆς τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα ἦτο ὁ καρδινάλιος Οὐμβέρτος. Ἐκόμιζε δὲ ἐπιστολὰς πρὸς τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχην. Ὁ πάπας ἐλέγχει τὸν πατριάρχην, διότι σφετεριζόμενος ξένην ἐξουσίαν, τὴν αὐτοῦ δηλ., καλεῖ ἑαυτὸν οἰκουμενικόν. Ἡ ὀνομασία αὕτη μόνον τῷ πάπα κατ' αὐτὸν ἐμπρέπει ὥς τῷ διαδόχῳ τοῦ Πέτρου. Πρὸς τούτοις κατηγορεῖ αὐτὸν, ὅτι παρὰ τοὺς κανόνας ἀμέσως ἀπὸ λαϊκοῦ ἐγένετο πατριάρχης. Ὁ Οὐμβέρτος ἐπέδωκε τῷ αὐτοκράτορι ἐκτὸς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πάπα καὶ ἰδίον τι σύγγραμμα, ὑπεράσπισιν δηλ. τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ὥς πρὸς τὰς κατ' αὐτῆς προσαγομένας κατηγορίας (Humberti Responsio παρὰ Baron. Append. T. IX). Ὁ Οὐμβέρτος ἐγγραφε καὶ κατὰ τοῦ Λέοντος καὶ κατὰ τοῦ Στηθάτου καὶ προσέβαλε τοὺς ἀνατολικούς. Ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπιβάλῃ βίαν κατὰ τοῦ πατριάρχου, φοβούμενος στάσιν τοῦ λαοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐνόμιζε δὲ ὅτι ἡδύνατο ὀλιγώτερον νὰ φεισθῇ τοῦ φίλου καὶ συμμάχου αὐτοῦ, τοῦ ἡγουμένου τοῦ Στουδίου Νικητὰ τοῦ Στηθάτου, ὅστις μετὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Τρανῶν ἰδίαν τινα συγγραφὴν κατὰ Λατίνων, καθ' ἧς εἶχε συγγράψει ἀναίρεσιν ὁ Οὐμβέρτος (Παρὰ Βαρωνίῳ αὐτόθι). Τοῦτον λοιπὸν ἠνάγκασεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα νὰ ἀνακαλέσῃ τὰ ὅσα εἶχε γράψει καὶ νὰ ῥίψῃ εἰς τὸ πῦρ τὸ σύγγραμμά του. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως ἐπτόησε τὸν γενναῖον τῆς ὀρθοδοξίας ἀθλητὴν, τὸν πατριάρχην. Ἰστάμενος ἐδραῖος ὥς τεῖχος ἀρραγές τῆς ὀρθοδοξίας, ἀπέφυγε πᾶσαν ἀναστροφὴν καὶ πᾶσαν σύσκεψιν μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα, οἵτινες διὰ τοῦτο ἀπελπισθέντες, εἰσέδυσαν τῇ 16 ἰουλίου τοῦ 1054 διὰ μέσου τοῦ πλήθους, καθ' ἣν ὥραν ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία, εἰς τὸν ναὸν τῆς ἀγίας Σοφίας, καὶ ἐπέθηκαν ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ πατριάρχου καὶ πάντων, οἵτινες συνεκοινώνουν μετ' αὐτοῦ, καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀνεχώρησαν δρομαῖοι ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ ἀφορισμῷ αὐτῶν οἱ λατῖνοι ὠνόμαζον τοὺς ἀνατολικοὺς Σιμωνιακοὺς, Οὐαλεντινιανούς, Ἀρειανούς, Δονατιστάς, Νικολαίτας, Σευηριανούς, Πνευματομάχους ἢ Θεομάχους, Μανιχαίους, Ναζαρηνοὺς. Ὁ

αὐτοκράτωρ σπεύσας μετεκαλέσατο αὐτοὺς, ἐλπίζων, ὅτι διὰ συγκροτήσεως συνόδου τινὸς θὰ ἠδύνατο νὰ κατασιγάσῃ τὴν ἔριδα, ὅπερ ἐζήτει διὰ παντὸς μέσου νὰ ἐπιτύχῃ, διότι ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς πολιτικούς του σκοπούς. Ἀλλ' αἰφνης ἠγέρθη πᾶσα ἡ πόλις κατ' αὐτοῦ. Τὸ στρατιωτικὸν, ὅπερ παρενέβη, ὅπως καταπαύσῃ τὴν στάσιν, ἀπεδιώχθη, καὶ οὕτως ἐματαιώθη ὁ σκοπὸς τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ πατριάρχης ἐνίκησεν. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐν τῷ μεταξὺ ἐφυγον. Ὁ δὲ πατριάρχης Μιχαὴλ συνεκάλεσε τότε σύνοδόν τινα, ἣτις ἀφώρισε τοὺς παπικοὺς τούτους ἀπεσταλμένους καὶ κατέκρινε τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν. Οἱ δὲ ἄλλοι πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς ἐπεδοκίμασαν δι' ἐπιστολῶν αὐτῶν τὰ δόξαντα τῇ συνόδῳ ταύτῃ. Τὸν Κωνσταντῖνον διεδέχθη ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ θρόνῳ ὁ Μιχαὴλ Στρατιωτικός, ὃν διὰ συνωμοσίας ἔρριψεν ἀπὸ αὐτοῦ ὁ Ἰσαάκ Κομνηνός. Τῆς συνωμοσίας λέγεται ὅτι μετεῖχε καὶ ὁ πατριάρχης, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε μετὰ ταῦτα περιῆλθεν ὁ πατριάρχης εἰς ῥῆξιν πρὸς αὐτὸν, ἠπέλιψε τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι τὸ στέμμα αὐτὸς ἔδωκεν αὐτῷ, δύναται δὲ, ἐὰν ᾔθελε, νὰ ἀφαιρέσῃ τοῦτο ἀπ' αὐτοῦ. Ἐν τῇ πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν ταύτῃ πάλῃ ἐγράφησαν αἱ σωζόμεναι ἐπιστολαὶ μεταξὺ τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλάριου καὶ Πέτρο τοῦ Ἀντιοχείας. Ὁ τελευταῖος οὗτος καίπερ συμφωνῶν τῷ Μιχαὴλ ὡς πρὸς τὴν κατὰ τοῦ πάπα ἀντίστασιν, εἶχεν ὅμως τὴν γνώμην, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀποδίδεται ὑπερβολικὴ σημασία εἰς τὰς μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ὑφισταμένας διαφοράς· μόνη κατ' αὐτὸν ἡ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος διαφορά ἔχει σημασίαν (πρβλ. Coislerii eccles. graecae monum. II, 135). Τὸ αὐτὸ ἐφρόνει καὶ ὁ ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἀχμάσας Θεοφύλακτος (1078). Ὁ Κηρουλάριος ἐτελείωσε τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου καὶ δύναται νὰ θεωρηταί μετὰ τούτου ὡς σωτὴρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς πίστεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Δὲν εἶχε μὲν τὴν φρόνησιν τοῦ Φωτίου ὁ Μιχαὴλ, καθὼς ἑστερεῖτο καὶ τῆς παιδείας ἐκείνου, ἀπέδειξεν ὅμως σταθερότητα χαρακτήρος καὶ ζῆλον μέγαν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Τοιοῦτοτρόπως ἐγεννήθη, ἀνεπτύχθη καὶ συνετελέσθη τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα. Αἰτία αὐτοῦ

ὑπῆρξε προδήλως ἡ ἀλαζονεία τῶν παπῶν καὶ αἱ δεσποτικαὶ αὐτῶν ἀξιότητες. Οἱ πάπαι ἠθέλησαν νὰ ἐξασκήσωσιν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀνύπαρκτα δικαιώματα, εἰς μηδὲνα ἐκκλησιαστικὸν νόμον βασιζόμενα, εἰς μηδεμίαν ἀποστολικὴν διάταξιν. Τὸ σχίσμα ἐκτὸς ὅτι διέσωσεν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ἀπῆλλαξεν αὐτὰς καὶ ἀπὸ τῶν φοβερῶν ἀποπλανήσεων, εἰς ἃς περιέπεσεν ἡ παπικὴ ἐκκλησία κατὰ τὸν μεσαῖωνα, καὶ ἔνεκα τῶν ὁποίων βραδύτερον ἐξηγέρθη κατ' αὐτῆς ἡ διαμαρτύρησις ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ. Πᾶσαι αἱ μετὰ ταῦτα γενόμεναι ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἀπεδείχθησαν μάταιαι. Τὸ σχίσμα καὶ ἔμεινε καὶ θέλει μένει ἐνόςῳ ὃ μὲν πάπας δὲν παραιτηθῇ πάσης ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν παρανόμου καὶ παραλόγου δεσποτικῆς ἀξιόσεως, ἡ δὲ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία δὲν καθαρισθῇ ἀπὸ τῶν ἀποπλανήσεων, εἰς ἃς ἐκτοτε μάλιστα περιέπεσε.

Β'. Ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

145.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν.

Τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα ἐλύπει δικαίως πάντας τοὺς φίλους τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἦτο ἐπόμενονον, ὅτι δὲν ἐμελλον νὰ ἀπολίπωσι προσπάθειαι πρὸς ἔνωσιν τῶν κεχωρισμένων ἐκκλησιῶν. Καὶ πράγματι ἐγένοντο καθ' ἅπασαν τὴν περίοδον ταύτην πολλαὶ ἀπόπειραι πρὸς ἔνωσιν, ἀλλὰ πᾶσαι ἀπέτυχον, διότι τὴν πρωτοβουλίαν εἰς ταῦτας δὲν ἐλάμβανον ἄνδρες ἐκκλησιαστικοὶ ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ἐμπνεόμενοι ὑπὸ καθαροῦ ζήλου ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καὶ ἐνώσεως, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ οἱ αὐτοκράτορες, πολιτικούς σκοποὺς ἐπιδιώκοντες, ἢ οἱ πάπαι ἐπὶ σκοπῷ νὰ ὑποτάξωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἑαυτούς. Αἱ πρὸς ἔνωσιν ἀπόπειραι ἤρξαντο ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν σταυροφοριῶν. Αἱ σταυροφορίαι αὗται, αἵτινες ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐγένοντο αἰτία νὰ προσεγγίσωσι πρὸς ἀλλήλας ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις, ἦτο ἐπόμενονον, ὅτι ἐμελλον νὰ προκαλέσωσι τοιαύτας ἀποπείρας. Ἀλλὰ τὰ πάντα ἀ-

πέβησαν εἰς μάτην. Ὁ παπισμὸς εἶχεν ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Ζ' τοσοῦτον ἐνισχυθῇ ἐν τῇ δύσει, ὑψώθῃ εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ἰσχύος καὶ δόξης παρὰ τοῖς δυτικοῖς λαοῖς, ὥστε οὐδαμῶς ἡ δύνατο πλέον νὰ ἐνδώσῃ. Παρὰ τῶν ἀνατολικῶν ἀπῆτει ὁ πάπας ἀπόλυτον καὶ τελείαν ὑπακοήν. Καὶ ἡ σχολαστικὴ δὲ θεολογία, ἥτις κατὰ τὸν IB' καὶ IΓ' αἰῶνα εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ μεγαλύνῃ τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διότι οὐ μόνον ἐκ τῶν προτέρων υἱοθέτησε τὴν παρεφθαρμένην τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας διδασκαλίαν καὶ παρέλαβεν εἰς τὸ σύστημά της, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑαυτὴν ὡς προῖδον τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, ἦτο ὅλως ξένη τοῖς Ἕλλησι. Τέλος δὲ καὶ αἱ σταυροφορίαι ἕνεκεν τῆς ὁμότητος, τῆς ἀλαζονείας καὶ τῶν βιαιοπραγιῶν τῶν σταυροφόρων, οἵτινες περιεφρόνουν, ἐσχωπτον καὶ κατεδίωκον τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἐμεγάλυναν μέγਾਲως τὴν ἀντιπάθειαν καὶ τὸ μῖσος τῶν ἑλλήνων πρὸς τοὺς λατίνους καὶ ἕνεκα θρησκευτικῶν καὶ ἕνεκα ἔθνικῶν λόγων.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῶν σταυροφοριῶν ἐγένετο τὸ σχίσμα ἀντιχείμενον διαπραγματεύσεων. Ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ἔζων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Νορμανδῶν ἱκανοὶ Ἕλληνες. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς ὁ Β' (1088—99) διέταξε διὰ τοῦτο νὰ γίνῃ σύνοδος τις ἐν Βάρῃ, ὅπου προσεκλήθησαν Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι (1099). Ὁ διάσημος ἀρχιεπίσκοπος Ἀνσελμος ὁ Κανταβριγίας, ὅστις τότε ἔζη ὡς φυγὰς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῆς λατινικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐκπόρευσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ὁ πάπας κατόπιν τῆς συνόδου ταύτης, κηρύξας ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ ἡττήθησαν, ἀνενέωσε τὸ ἀνάθεμα κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (Anselm. opp. p. 49). — Δέκα πέντε ἔτη μετὰ ταῦτα ἐπεμψεν ὁ πάπας Πασχάλης ὁ Β' (1098—1118) τὸν ἀρχιεπίσκοπον Μεδιολάνων Πέτρον τὸν Χρυσολάνον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Α' τὸν Κομνηνόν (1081—1118), ὅστις ὑπερήσπισε τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν (Leo Allat. graecia orthodox. I, 379). Πρὸς αὐτὸν ἀπήντησεν ἐξ ὀνόματος τῶν ἀνατολικῶν ὁ Ἰωάννης Φορνής, πεπαιδευμένος μοναχός, οὗτινος ἡ ὁμιλία σώζεται (Ἀνδρονίκ. ἐκκλ. βιβλιοθ.). — Συνεταί

καὶ ἐμβριθεῖς ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ὑπῆρξαν αἱ διαπραγματεύσεις αἱ μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Ἀβελβεργ' Ἀνσελμου ὡς ἀπεσταλμένου Λωθαρίου τοῦ Β' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Κομνηνὸν (1118—43) καὶ τοῦ ἐπισκόπου Νικομηδείας Νικήτα. Ὁ Ἀνσελμὸς μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπέκαλεῖτο τὴν φήμην, ἣν ἔχαιρεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία ἐν τῇ χριστιανικῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐπὶ ἐμμονῇ ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ, καὶ παρ-
τήρησεν, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ αἱρέσεις προήρχοντο ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς. Ὁ Νικήτας ἀναγνωρίζει τοῦτο, ἀλλ' ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐκ τῆς ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατούσης ἐπιστημονικῆς τάσεως, καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως παρὰ τοῖς λατίνοις πολυμαθείας καὶ δραστηρίου ἐρευνητικοῦ πνεύματος, παρατηρεῖ δὲ τῷ ἀντιπάλῳ, ὅτι ἂν ἅπασαι αἱ αἱρέσεις προήλ-
θον ἐξ ἐλλήνων, ἅπασαι ὁμῶς ὑπερениκήθησαν ὑπ' αὐτῶν. Λίαν σφοδρῶς προσβάλλει ὁ Νικήτας καὶ τὴν παντοκρατορίαν τοῦ πάπα. «Ἐάν, λέγει σὺν τοῖς ἄλλοις, ὁ ῥωμαῖος Ποντίφηξ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ τῆς δόξης θρόνου ἤθελε νὰ σαλπίζῃ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἡμῖν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, ὅποια ἀδελφότης, ὅποια ἀκόμη πατρότης αὕτη ἡδύνατο νὰ ἦναι; Τίς θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τοῦτο ἀγογγύστως; Τότε βεβαίως θὰ ἡδυνάμεθα ὀρθῶς νὰ ὀνομασθῶμεν καὶ θὰ ἦμεθα ἀληθεῖς δοῦλοι καὶ οὐχὶ τέκνα τῆς ἐκκλησίας. Διότι ἐάν τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, καὶ ἐπετίθετο ἐπὶ τῶν ὤμων ἡμῶν τηλικούτος βαρὺς ζυγός, δὲν θὰ ἔμε-
νεν ἄλλο τι, εἰμὴ ὅτι μόνη ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία θὰ ἀπῆλauen ἐλευθερίας, ἤθελε δὲ πάσαις ταῖς ἄλλαις ἐκκλησίαις ἐπιβά-
λει νόμους, αὐτῇ οὔσα ἄνευ νόμων, καὶ θὰ ἐφαίνετο καὶ θὰ ἦτο οὐχὶ μήτηρ υἱῶν, ἀλλὰ σκληρὰ καὶ δεσποτικὴ κυρία. Τότε τί θὰ ὠφέλει ἡμῖν ἡ ἐπιστήμη τῶν Γραφῶν; Τί αἱ ἐπιστήμαι ἐν γένει; Τί τῶν πατέρων τὰ συγγράμματα καὶ ἡ διδασκαλία; Τί τῶν σοφῶν ἐλλήνων τὰ μεγαλοφυῆ πνεύματα; Μόνον τὸ τοῦ ῥωμαίου ποντίφηκος κῦρος, ὅπερ ὑπέρκειται πάντων, καθὰ λέγει, πάντα ταῦτα θὰ καθίστα περιττά. Αὐτὸς μόνος θὰ ἦτο ἐπίσκοπος, αὐτὸς διδάσκαλος, αὐτὸς δεσπότης.» Εἰς τὰς δια-
φορὰς ἐν τῇ λατρείᾳ δὲν δίδει ὁ Νικήτας μεγάλην σημασίαν. Ἀμφότεροι ἐξέφρασαν ἐπὶ τέλους συμφώνως τὴν εὐχὴν, ἵνα τα-
χέως γενικὴ τις σύνοδος, ἀντιπροσωπευομένη ὁμοίως ὑφ' ἐλ-

λήνων καὶ λατίνων διαλύσει τὰς αἰτίας τοῦ σχίσματος (1135, Dialog. Ll. III παρὰ D'Achery Spicileg. I, 164). — Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ τοῦ Α' (1143—80), ὅστις ἐπεθύμει τὴν ἑνωσιν, ἐγένοντο πολλαὶ διαπραγματεύσεις, ἀλλ' οὐδὲν ἀποτέλεσμα νῦν ἡδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ, καθ' ὅσον ἕνεκα τῶν βανδαλικῶν πράξεων τῶν σταυροφόρων ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ ὁ κληρὸς ἦσαν λίαν ἠρεθισμένοι ἐναντίον τῶν λατίνων. Τοῦ Μανουήλ ὁ υἱὸς Ἀλέξιος ὁ Β' ἐρρίφθη ἀπὸ τοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ κηδεμόνος αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ (1183—85), οὗτος δὲ ἦτο ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν λατίνων καὶ κατεδίωξεν αὐτοὺς (Νικήτ. Χωνιάτ. χρον. 162. ed. Par. καὶ Βιλχέλμου ἐκ Τύρου Hist. XXII, 12). Τῷ 1204, ὅτε Ἀλέξιος ὁ Δ', ὅπως ἀνέλθῃ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, τὸν ὁποῖον ἄλλος εἶχεν ἀρπάσει, ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν στρατὸν σταυροφορικόν, ἰδίως Γάλλους καὶ Βενετοὺς, ἐκυρίευσαν οὗτοι τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ οἱ μὲν Βενετοὶ ἐγένοντο κύριοι τῶν παραλιῶν καὶ πολλῶν νήσων τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οἱ δὲ Γάλλοι ὑπὸ τὸν κόμητα Βαλδουίνον ἱδρυσαν τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει (1204—1261). Τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατεκερματίσθη εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας ὑπὸ Θεόδωρον Α' τὸν Λάσκαριν (+ 1222) καὶ τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ Ἀλέξιον ζ' τὸν Κονημὸν καὶ εἰς τὸ κράτος τῆς Ἡπείρου. Ἡ βία ἐξάλειψις τῆς ὀρθοδόξου λατρείας ἀπὸ τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἐπιβολὴ τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν πάπαν, αἱ βανδαλικαὶ καταδιώξεις κατὰ τῶν ὀρθοδόξων, ἰδίως τῶν μοναχῶν, ἐξ ὧν πολλοὶ ἐθανατώθησαν, ἠϋξήσαν δικαίως τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἐλλήνων πρὸς πᾶν ὅ,τι λατινικὸν εἰς ὑπατον βαθμὸν (Νικ. Χωνιάτου Χρον. σελ. 367). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ὁ εἰς τὸν παπισμὸν ἀποσχιρτήσας Ἕλληνας Ἀλλάτιος (Perp. cons. eccles. orient. et occid. p. 693) ἐπιδοκιμάζει πάσας ταύτας τὰς ἀπανθρώπους καταδιώξεις τῶν σταυροφόρων κατὰ τῶν ὀρθοδόξων. «Ἦτο ἀνάγκη, λέγει, νὰ ἐπιστρέψωσιν οἱ λατῖνοι τοὺς ἀποσχιρτήσαντας καὶ τὴν οἰκείαν πίστιν ἀρνησαμένους καὶ τῆς ἀληθείας ἐχθροὺς οὐ μόνον δι' ἐξοριῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ

τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ πυρὸς εἰς τὴν εὐθειαν ὁδόν. Διότι οἱ αἵρε-
 τικοὶ πρέπει νὰ προγράφωνται, νὰ ἐξαφανίζωνται, νὰ τιμωρῶν-
 ται, οἱ δὲ ἐπιμένοντες πρέπει νὰ φονεύωνται καὶ καίωνται. Τοῦ-
 το οἱ νόμοι διατάσσουσι, τοῦτο ἔπραξεν ἡ ἀρχαιοῦτης, οὐδὲ δια-
 φέρει κατὰ τοῦτο τῆς νεωτέρας ἐκκλησίας ἡ συνήθεια, καὶ τῆς
 ἀνατολικῆς (;) καὶ τῆς λατινικῆς (!).» Ἄλλ' ἂν καὶ αἱ σταυρο-
 φορίαι ἐνέπνεον τοσαύτην μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως ἀποσρο-
 φήν, οἱ βυζαντινοὶ ὁμῶς αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας εἶχον πάν-
 τοτε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπαναγάγῃσι τὴν ἑνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν,
 ἐλπίζοντες, ὅτι διὰ τούτου ἠδύναντο νὰ κερδίσῃσι τὸν πᾶπαν
 ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς κυριαρχίας των. Ἐπὶ τοῦ αὐτο-
 κράτορος Ἰωάννου Β' Δούκα τοῦ Βατάτζη (1222-55)
 συνῆψαν φραγκισκανοὶ τινες μετὰ τοῦ πατριάρχου Γερμα-
 νοῦ τοῦ Β', τότε ἐν Νικαίᾳ διατρίβοντος, διαπραγματεύσεις
 περὶ ἐνώσεως (1232), μεθ' ἧς ἐπηκολούθησεν ἀλληλογραφία
 τις μεταξὺ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ
 Θ'. Ὁ πάπας ἔπεμψε καὶ πρεσβείαν τινὰ εἰς Νίκαιαν (1233),
 ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἀπεσταλμένοι ἐκήρυξαν ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι ἡ
 ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον δύναται νὰ ἐγκαταλίπῃ
 ἀπὸ τῶν ἀπαιτήσεών της ὡς πρὸς τὸ δόγμα, τὴν λατρείαν καὶ
 τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, ἀπέτυχον καὶ αἱ διαπραγματεύ-
 σεις αὗται. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἤλεγξαν κατὰ πρῶτον οἱ
 ἀνατολικοὶ τοὺς λατινοὺς διὰ τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς δο-
 ξασίαν των (Math. Paris hist. Anglorum ad un. 1237 p. 457. ed
 Lond. 1640). Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἔστειλε καὶ ὁ πά-
 πας Ἰννοκέντιος ὁ Α' (1250) κληρικοὺς τινας εἰς Νί-
 καιαν, ἀλλὰ καὶ τότε οὐδὲν ἐξετελέσθη. Πάσας τὰς περὶ ἐνώ-
 σεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις ταύτας προὐχάλουν ὡς
 ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ αὐτοκράτορες ἔνεκα πολιτικῶν λόγων, καὶ
 διὰ τοῦτο πάντοτε ἀπετύγχανον ὡς μὴ πηγάζουσai ἀπ' αὐτῶν
 τούτων τῶν ἐκκλησιῶν ἐκ τάσεως πρὸς ἑνωσιν δι' αὐτὸ τὸ κα-
 λὸν ταύτης.

Ἐξκολούθησις. Ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν ἐπὶ Μιχαήλ Παλαιολόγου.

Γεωργίου Παχυμέρου: ἱστορ. βυζ. Νικηφόρου Γρηγορά ἱστ. καὶ Mansi XXIV.

Τὸν Βατάτζην διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος Β' ὁ Ἀσκαρις († 1359). Τοῦτον ἐμελλε νὰ διαδεχθῇ ὁ ἀνήλικος υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάννης. Ἀλλὰ Μιχαήλ ὁ Παλαιολόγος (1259—82) ἐξωθήσας τοῦτον, ἐγένετο κύριος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου τῆς Νικαίας. Τῇ βοήθειᾳ δὲ τῶν Γενονησίων ἐκυρίευσεν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέστρεψε τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν (1261). Ὁ πάπας Οὐρβανὸς ὁ Δ' (1261—64) ἐξεσφενδόνισε διὰ τοῦτο· κατὰ τῶν Γενονησίων τὸν ἀφορισμόν. Ὁ Μιχαήλ δὲ, ὅστις ἔπρεπε νὰ φοβηθῇ, ὅτι ὁ πάπας δὲν ἤθελεν ἡσυχάσει πρὶν ἢ ἀποκτήσῃ πάλιν τὸ ἀπολεσθὲν, ἐκήρυξεν ἑαυτὸν διὰ τινος πρεσβείας τοῦ τῷ 1263 ἐτοιμον εἶναι ὑποταχθῇ εἰς τὴν παπικὴν ἐδραν. Ὁ Οὐρβανὸς καὶ ὁ τούτου διάδοχος Κλήμης ὁ Δ' (1265—68) εὐχαρίστως ἤκουσαν τοῦτο, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ περιωρίζετο μόνον εἰς ὑποσχέσεις καὶ διαβεβαιώσεις. Ἀνενέωσε μὲν τῷ 1267 πανταχόθεν στενωχούμενος τὰς διαπραγματεύσεις, ἀλλ' ἡ ὀλίγον μετὰ ταῦτα γενομένη τριετὴς χήρευσις τοῦ παπικοῦ θρόνου διέκοψεν αὐτάς. Βαλδουῖνος ὁ Β' ὁ τελευταῖος ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ ἐκδιωχθεὶς λατῖνος αὐτοκράτωρ εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Καρόλου τοῦ ἐξ Ἀνζού, οὗτος δὲ ἐπεχείρησε πόλεμον τῷ 1269 κατὰ τῶν Βυζαντινῶν πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ὅτε δὲ Γρηγόριος ὁ Ι' (1271—76), ὅστις εἶχε διατρίψει ἄλλοτε ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἐπεθύμει μεγάλως τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ἀνέβη εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, ἐπανεληφθῆσαν πάλιν αἱ περὶ ἐνώσεως συνεννοήσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔδειξεν ἑαυτὸν πρόθυμον καὶ πᾶσαν κατέβαλε σπουδὴν, ἵνα πείσῃ καὶ τὸν ἐλληνικὸν κληρὸν νὰ ἐνδώσῃ. Ὁ τότε πατριάρχης Ἰωσήφ, πιστὸς ἐμμένων εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἤτο ἐναντίος τῆς ἐνώσεως. Ἀνέθηκε δὲ τῷ πεπαιδευμένῳ ἀρχιεπισκόπῳ Ἰωάννῃ Βέκκῳ τὴν ἐντολὴν νὰ συγγράψῃ βιβλίον ὑπὲρ τῆς ἀνατο-

λικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῶν ἀξιώσεων τοῦ πάπα. Ὁ Βέκκος ἀνέβαλλε τὸ πρᾶγμα μέχρις οὗ ἡπειλήθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅτι ἤθελεν ἀφορισθῆ. Τέλος ὑπήκουσε καὶ ἔγραψε στηλίτευσιν κατὰ λατίνων. Κατ' αὐτοῦ λοιπὸν ἐστράφη ἅπασα ἡ ὀργὴ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Βέκκος ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπροσδοκῆτως μετέβαλε γνώμην περὶ ἐνώσεως καὶ ἀπέβη εὖνους τοῖς λατίνοις. Ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε νὰ προσποιηθῶσι μόνον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτι ὑποτάσσονται τῷ πάπᾳ, ὅπως κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ τὸν πολιτικόν. Τρία τινὰ ἀπῆτει ὁ πάπας τὸ πρωτεῖον, τὸ ἐκκλητον καὶ τὸ μνημόσυνον. «Τούτων ἕκαστον, λέγει ὁ Μιχαὴλ, εἴ τις ἀκριδῶς σκοποῖτο, κενὸν εἶναι ἀνάγκη. Πότε γὰρ καὶ παρουσιάσας ὁ πάπας προκαθίσει τῶν ἄλλων; Πότε δέ τισι καὶ ἐπέλθοι δίκην ἔχουσι, θάλασσαν τσαούτην ταμέσθαι καὶ τόσον ἀναμετρήσαι πέλαγος, ἐφ' ᾧ τῶν νομιζομένων πρωτείων τυχεῖν; Τὸ δὲ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ καὶ μόνῃ ἐκκλησίᾳ καὶ δευτέρᾳ τῇ καθ' ὑμᾶς καὶ μεγάλῃ τὸν πάπαν μνημονεύεσθαι, τοῦ πατριάρχου λειτουργοῦντος, τί ἂν τῷ ὀρθῷ προσβαίῃ; Πόσαις οἰκονομίαις οἱ πατέρες πρὸς ὅ,τι γενέσθαι συμφέρον οὐκ ἐχρήσαντο;» Προσέθετε δὲ «μηδὲ χάριν ἄλλου πραγματεύεσθαι τὴν εἰρήνην, ἥ τοὺς δεινοὺς πολέμους ἀναχοπῆναι καὶ ῥωμαίων αἵματα περιποιεθῆναι, ἐκχυθῆσεσθαι κινδυνεύοντα.» Ὁ αὐτοκράτωρ εἰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ διημαρτύρετο, ἀπειλῶν, ὅτι ἐν περιπτώσει ἐνώσεως ἤθελε παραιτηθῆ ἀπὸ τοῦ θρόνου, καὶ ὁ λοιπὸς κληρὸς ἐγόγγυζε κατὰ τῶν προθέσεων του, ἐπεμψεν ὁμως πρεσβεῖαν κληρικῶν ἀφωσιωμένων αὐτῷ εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα συνεννοηθῶσι περὶ τῆς ἐνώσεως. Λατίνοι μάλιστα ἱστορικοὶ λέγουσιν, ὅτι ἔλαβον μέρος οὗτοι καὶ ἐν τῇ ἐν Λουγδούνῳ συγχροτουμένῃ μεγάλῃ τῶν λατίνων συνόδῳ (1274). Ὅ,τι εἶναι βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι οὗτοι παρεδέχθησαν τὰς τρεῖς ἀπαιτήσεις τοῦ πάπα, τὸ πρωτεῖον, τὸ ἐκκλητον καὶ τὸ μνημόσυνον (Γρηγ. σελ. 125). Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ παρῆσαν ἐκ τῶν λατίνων οἱ διασημότεροι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχολαστικοὶ θεολόγοι, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος καὶ ὁ Βοναβεντούρας. Λέγεται δὲ ὅτι, ὅτε κατὰ τὸ τέλος τῆς τελευταίας συνεδριάσεως ἐψάλλετο τὸ σύμβολον, οἱ Ἕλληνες ψευδαπεσταλμένοι ἐπανελάβον δις τὸν στίχον περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ

ἁγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ὁ πάπας συνεχώρει τοῖς ἀνατολικοῖς μόνον τὴν τήρησιν τῆς ἐλληνικῆς λατρείας των καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ συμβόλου ἀμεταβλήτου. Ἀφοῦ δὲ κατώρθωσεν, ὅπως ἐνόμιζε, τὸν σκοπὸν του, προέβη καὶ εἰς τινα μέτρα πρὸς συνδιαλλαγὴν τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ παρητήθη ἀπὸ τῆς θέσεώς του, καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τι μοναστήριον, ὃ δὲ λατινόφρων Βέκκος προὔχειρίσθη πατριάρχης. Ἀλλὰ πᾶσαι αὐτοῦ αἱ προσπάθειαι νὰ καταστήσῃ δεκτὴν παρὰ τῷ λαῷ καὶ τῷ κλήρῳ τὴν ἐν Λουγδούνῳ γενομένην ἔνωσιν, ἀπέβησαν ἄκαρποι. Ματαίως ἐζήτει ὁ αὐτοκράτωρ διὰ φυλακίσεων, ἐξοριῶν, ῥαβδισμῶν καὶ μυρίων ἄλλων ὠμοτήτων νὰ κλονίσῃ τὴν εὐστάθειαν τῶν ἐναντίων τῶν σχεδίων αὐτοῦ. Τότε κατεδίωξε διελθὼν διὰ τοῦ ἁγίου ὄρους καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ μοναχοὺς τοὺς μισοῦντας τὴν μετὰ τῶν λατίνων ἔνωσιν. Γενικὸς ἐρεθισμὸς κατέλαβε πάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ τὰ γενόμενα, πάντων δὲ ἡ ἀποστροφή ἀπετείνετο κυρίως κατὰ τοῦ λατινόφρονος πατριάρχου, καθ' οὗ καὶ πλεῖστοι ἐγράφησαν λίβελλοι.— Ἀλλ' ἡ μετὰ τοῦ πάπα φιλία τοῦ αὐτοκράτορος δὲν διήρκεσε πολὺ. Ἐπειδὴ τοῦ πάπα αἱ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας διαπραγματεύσεις δὲν εἶχον τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ προσεδόκα ὁ αὐτοκράτωρ, ἐψυχράνθη καὶ τούτου ὁ πρὸς τὴν ἔνωσιν ζῆλος. Ὁ πάπας Μαρτίνος ὁ Δ' ἀφώρισεν αὐτὸν τῷ 1281, διότι δῆθεν δὲν ἐτήρησε τὴν ἣν εἶχε δώσει ὑπόσχεσιν νὰ συμμετάσχη τῶν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν πολέμων. Ὁ Μιχαὴλ ἀπέθανεν ὀλίγον μετὰ ταῦτα (1281), τοσοῦτο δὲ ἦτο τὸ πρὸς αὐτὸν μῖσος τοῦ λαοῦ, ὥστε ὁ υἱὸς του Ἀνδρόνικος ὁ Β' (1281—1328) δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ κηδευθῇ ὁ πατὴρ του διὰ τῆς κεκανομισμένης ἐκκλησιαστικῆς πομπῆς. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο καὶ πρότερον ἐχθρὸς τῆς ἐνώσεως, νῦν δὲ φανερώς ἐκηρύχθη κατ' αὐτῆς καὶ ἐπροστάτευσεν τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Βέκκος ἀπεχώρησεν ἐκουσίως εἰς τι μοναστήριον, καὶ ἐκεῖ δὲ ἔπρεπε νὰ φυλάττεται ὑπὸ αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς κατὰ τῆς μανίας τοῦ ὄχλου. Ὁ γέρων Ἰωσήφ, καίπερ νοσῶν, ἐκομίσθη ἐπὶ τῆς κλίνης του ἐν θριάμβῳ εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Οἱ φίλοι τοῦ παπισμοῦ κατησχυμένοι ἐξεδιώχθησαν

πανταχόθεν, ἐπὶ δέ τινος συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει συνήνευσεν ἐκουσίως ὁ Βέκκος νὰ παραιτηθῇ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, καὶ νὰ ὑπογράψῃ ὀρθόδοξον σύμβολον. Ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Βέκκος μεταβαλὼν πάλιν γνώμην, ἐδίδαξε τὰ τῶν λατίνων. Ὁ Βέκκος ἦτο ἀνὴρ ἰδίως περὶ τὴν θύραθεν σοφίαν δεινός. Ἡ θεολογικὴ του παιδεία δὲν ἦτο μεγάλη. Ἐντεῦθεν δὲ ἰσως ἐξηγοῦνται αἱ ἀμφιταλαντεύσεις αὐτοῦ περὶ τὰ τὸ σχίσμα ἀφορῶντα ἑκκλησιαστικὰ ζητήματα.

147.

Αἱ περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις κατὰ τὴν ΙΔ' ἐκαντονετηρίδα.

Πρόλ. Νικηφόρον Γρηγοράν καὶ Raynaldus Annales ad a. 1339.

Τῷ ἔτει 1224 ὁ Σολιμὰν Σάχ ὁ ἀρχηγὸς ἕως τότε ἀγνώστου, ἤδη εἰς τὸν ἰσλαμισμόν προσελθούσης, τουρκικῆς φυλῆς, διωκόμενος ὑπὸ τῶν Μογγόλων, εἰσελάσας μετὰ 50,000 ὁμοφύλων ἐκ τοῦ Κορασσάν εἰς τὴν δυτικὴν Ἀσίαν, προσῆλθεν εἰς τοὺς Σελδούκους σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου, καὶ ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν. Ἀλλ' ὅτε τὸ κράτος τῶν Σελδούκων ἐπὶ τοῦ Ἀλλαδίν (1299) κατεστράφη, κατῴρθωσεν ὁ ἐγγονὸς τοῦ Σολιμὰν Ὁσμὰν, ἀφ' οὗ ὁ λαὸς αὐτοῦ Ὀθωμανοὶ ὠνομάσθησαν, νὰ συστήσῃ αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον κράτος, ὅπερ ἐντὸς τριῶν δεκαετηρίδων ἐξετάθη σχεδὸν ἐπὶ πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, καὶ ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἠπεῖλει καταστροφὴν κατὰ τοῦ ἀσθενοῦς βυζαντινοῦ κράτους. Ἀνδρόνικος δ' Γ' ὁ Παλαιολόγος (1328—41), ὁ ἐγγονὸς Ἀνδρονίκου τοῦ Β', ὁστις ἤδη τῷ 1322 εἶχεν ἐπιβληθῇ εἰς τὸν πάπον του ὡς συναυτοκράτωρ, τῷ δὲ 1328 ἐντελῶς ἐξέβαλεν ἐκείνον τῆς ἀρχῆς, εἰδὲν ἑαυτὸν ἐκτεθειμένον εἰς μέγαν κίνδυνον, ἀφ' οὗ ἐφαίνετο, ὅτι μόνον βοήθεια ἐκ τῆς δύσεως ἡδύνατο νὰ σώσῃ αὐτόν. Διὰ τοῦτο συνῆψεν ἀπὸ τοῦ 1332 συνεχεῖς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ πάπα, ὅπως κατορθώσῃ νὰ πείσῃ αὐτόν νὰ μεσιτεύσῃ παρὰ τοῖς δυτικοῖς ἡγεμόσι. Λατῖνοι ἐπίσκοποι ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, προὔχालουν τὸν Ἰωάννην Κאלέξαν εἰς συνδια-

λέξεις. Ἀλλὰ συμφώνως τῇ ὀρθῇ γνώμῃ τοῦ πεπαιδευμένου Νικητὰ τοῦ Γρηγοῤῥᾶ ὁ πατριάρχης ἀπέφυγε τὴν συζήτησιν, ἥτις, καθὼς ἦτο ἐκ τῶν προτέρων γνωστόν, ἐμελλε νὰ ἦναι ματαίαια. Οἱ πάπαι ἀπήτουν πάντοτε πρὸ πάντων τὴν ὑποταγὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν καθέδραν. Ἄλλ' ὅτε λαὸς καὶ ὁ κληρὸς οὐδόλως ἤθελον νὰ γνωρίζωσιν τι περὶ τούτου. Οἱ μοναχοὶ ἰδίως ἀνθίσταντο μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς. Ἐπίσης ἀνθίσταντο καὶ οἱ πατριάρχαι Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας, ἐμπνεόμενοι ὑφ' ὁμοίου πρὸς τοὺς λατίνους μίσους καὶ κινδυνεύοντες ἐν περιπτώσει συμμετοχῆς ἐν ὁποιαδήποτε μετὰ τῆς Ῥώμης ἐνώσει νὰ ἀπολέσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν των. Ἐν τούτοις ἐπέμενεν ὁ Ἀνδρόνικος εἰς τὸ σκεδιδόν του, ὡς ὄργανον δὲ αὐτοῦ προσήνεγκεν ἑαυτὸν ὁ πεπαιδευμένος ἀρχιμανδρίτης Βαρλαάμ τοῖς λατίνοις νῦν εὖνους, εἰ καὶ πρότερον διὰ συγγραφῶν καὶ τοῦ λόγου εἶχε πολεμήσει τὰς παπικὰς ἀξιώσεις. Ὁ Βαρλαάμ οὗτος κατήγετο ἐκ τινος ἐλληνικῆς οἰκογενείας ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ Καντακουζηνὸς λέγει (ιστορ. Β', 39), ὅτι νηπιόθεν εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν τῇ τῶν λατίνων θρησκείᾳ. Ὁ Γρηγοῤῥᾶς ἀντίπαλος αὐτοῦ ἀμεροληπτότερος παρατηρεῖ ἀπλῶς (ιστορ. Η', 10) ὅτι ἡσχητο καὶ τὴν τῶν λατίνων δογματικὴν σοφίαν. Τῷ 1339 ἦλθεν ὁ Βαρλαάμ ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Ἀβινιῶνα τῆς Γαλλίας, ὅπου εἶχον τότε οἱ πάπαι τὴν ἑδραν αὐτῶν (Βενέδικτος 1334-42). Ἀλλ' ἡ διαπραγματεύσις οὐδὲν ἀπέφερεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀποτέλεσμα. Ὁ Βαρλαάμ ἐπεθύμει νὰ γίνῃ ἡ ἐπὶ τῶν διαφορῶν συζήτησις ἐν τινι συνόδῳ, συγκροτουμένη ὁμοίως παρὰ λατίνων καὶ ἐλλήνων, καὶ ὅπως καταστήσῃ τοὺς Ἕλληνας προθυμοτέρους εἰς τὸ νὰ ἐνδώσωσιν, ἀπῆτει πρότερον νὰ δοθῇ αὐτοῖς βοήθεια κατὰ τῶν Τούρκων (Allat. Perg. cons. p. 788). Ἐν Ἀβινιῶνι ὠμίλησε δύο λόγους ὁ Βαρλαάμ, οὓς διετήρησεν ἡμῖν ὁ Reynald καὶ ὁ Allatius. Ἡ πρότασις, ἣν ἐποίησεν, ἦτο, ὅτι ἀφοῦ ἤθελον κυριευθῇ πρότερον ἀπὸ τῶν Τούρκων τῇ βοήθειᾳ τῶν λατίνων τρεῖς ἢ τέσσαρες πόλεις ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαι, ἡδύνατο μετὰ ταῦτα νὰ γίνῃ σύσκεψις περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν τινι οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Εἰς τὰς ἀποφάσεις οἰκουμενικῆς συνόδου μόνον ἡδύναντο οἱ ἀνατο-

λικοὶ κατ' αὐτὸν νὰ ὑποταχθῶσι. Τὴν ἐν Λουγδούνῳ σύνοδον δὲν δύναται τις νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν ἐλλήνων νὰ ἀναγνωρίσωσι, διότι οὔτε οἱ τρεῖς τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι ἐπαρουσίασαν ἐν αὐτῇ, οὔτε ὁ ἐλληνικὸς λαὸς παρεδέχετο αὐτήν, μόνος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἀντεπροσωπεύθη ἐν αὐτῇ, θέλων νὰ ἐκβιάσῃ τὴν ἔνωσιν. Πρὸς τοῦτοις προϋτεινεν ὁ Βαρλαάμ ὡς μέσον ἐνώσεως τὴν ἀμοιβαίαν ἀνοχὴν μεθ' ἀπάσας τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν διαφοράς. Ὁ πάπας ἔπρεπε κατὰ τὸν Βαρλαάμ νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς τὰ ἐξῆς περίπου· α' Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐπειδὴ ὑμεῖς καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ μίαν οὐσίαν καὶ τρία πρόσωπα, ἃς ἀρκῶσιν ἡμῖν ταῦτα, ὥστε νὰ ἔχωμεν εἰρήνην. Περὶ δὲ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἃς μὴ διαιρώμεθα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οἱ σοφοὶ ἐξ ὑμῶν ἃς συζητήσωσι μετὰ τῶν ἡμετέρων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἐὰν θέλωσιν. Ἄς μὴ εἴμεθα ὁμῶς διὰ τοῦτο κεχωρισμένοι, ἀλλὰ διατηρεῖτε ὑμεῖς ὅ,τι θέλετε περὶ αὐτοῦ, καὶ ἡμεῖς ὁμοίως· ἃς μὴ κατακρίνωμεν δὲ διὰ τοῦτο ἀλλήλους, ἀλλ' ἃς γίνῃ τοῦτο μόνον (ἡ συζήτησις). Ὑμεῖς δὲ δότε τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὴν τιμὴν ἐκείνην, ἣν ἐδίδον καὶ οἱ παλαιοὶ πατριάρχαι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐνώσεως, ἣν ὥρισαν καὶ τῶν αὐτοκρατόρων οἱ νόμοι καὶ τῶν ἁγίων πατέρων οἱ κανόνες. Πλείονα δὲν ζητοῦμεν παρ' ὑμῶν. Ἡμεῖς δὲ εἴμεθα πρόθυμοι νὰ δώσωμεν καὶ ἐπιθεδαιώσωμεν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἰδίως τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ αὐτοκρατορίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάντα τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια ὠρίσθησαν ἢ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας συνηθείας ἢ διὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων τῶν ἁγίων πατέρων. » Ἀλλ' ὁ πάπας δὲν ἤθελε νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὅρους τούτους, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲν ἤθελε νὰ θέσῃ ὑπὸ συζήτησιν τὸ λατινικὸν δόγμα, ὅπερ ἐθεώρει ὡς ἀπόρροϊαν τῆς ἀλανθάστου καθέδρας τοῦ Πέτρου. Οἱ Ἕλληνες ὤφειλον, αὕτη ἦτο ἡ γνώμη τοῦ πάπα, νὰ πέμψωσι τοὺς θεολόγους των εἰς Ἀθινῶνα, ἵνα διδαχθῶσι περὶ τῆς πλάνης των! Οὐδεὶς λόγος δὲ ἡδύνατο νὰ γίνῃ περὶ προηγουμένης βοηθείας πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Βαρλαάμ ἐγνώριζεν ἀρχοῦντως καλῶς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε νὰ μὴ ἐλπίζῃ, ὅτι οὗτοι ἤθελον δεχθῇ τοιοῦτους ὅρους. Ἀπρακτος, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐπέστρεψε λοιπὸν εἰς Κωνσταντι-

νούπολιν. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἀπώλεσεν ὁ πεπαι-
 δευμένος οὗτος ἀνὴρ πᾶσαν ὑπόληψιν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν· ἐπὶ
 τέλους δὲ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη τὴν ἀνατολήν, ἐλθὼν δὲ
 εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἡσπασθῇ ἐπισήμως τὸ λατινικὸν δόγμα καὶ ἐ-
 γένετο ἐπίσκοπος Ἱερακίου πλησίον τῆς Νεαπόλεως (1348), ἐ-
 κείθεν δὲ διὰ συγγραμμάτων ἐζήτει νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ
 ὑποταχθῶσι τῷ πάπα. Ἀνδρόνικος ὁ Γ' ἀποθνήσκων ὠνόμασε
 Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις ἦτο ἐκ μητρὸς
 συγγενῆς τῶν Παλαιολόγων, κηδεμόνα τοῦ ἐννεατοῦς υἱοῦ του
 Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου (1341-91). Ἀλλ' ὁ κη-
 δεμὼν προὔτιμησε νὰ ἀναλάβῃ ὀριστικῶς αὐτὸς τὴν ἀρχήν, καὶ
 κατάρθωσε μετὰ ἐξαιτῆ ἐμφύλιον πόλεμον νὰ γίνῃ συναυτοκρά-
 τωρ τοῦ νέου ἡγεμόνος. Ἐπὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ τούτου ἦλθεν
 ἀπεσταλμένος τις τοῦ πάπα εἰς Κωνσταντινούπουλιν, καὶ ἐπει-
 θε τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ἐκεῖ τότε δια-
 τρίβοντας πατριάρχας Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων πρὸς ἔνω-
 σιν. Οἱ πατριάρχαι ἐφάνησαν πρόθυμοι, καὶ ἐμελλε νὰ συγχρο-
 τηθῇ καὶ σύνοδος περὶ τούτου. Ἴσως ὅμως αἱ ἐμφύλιοι ταραχαί,
 αἵτινες συνετάρασσον τότε τὸ κράτος, ἐκώλυσαν τοῦτο. Τὸ κρά-
 τος εὐρίσκετο τότε ἐν ἐλεεινοτάτῃ καταστάσει Ὁ Καντακουζη-
 νὸς ὅπως ἀποκρούσῃ τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐχθροὺς, συνεμάχησε μετὰ
 τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὀσμάν, τοῦ ἰσχυροῦ Ὁρχάδ, δούς αὐτῷ ὡς σύ-
 ζυγον μίαν τῶν θυγατέρων του. Χριστιανὴ ἡγεμονίς ἐν χαρεμίῳ
 τῶν Μουσουλμάνων! Τὴν δευτέραν αὐτοῦ θυγατέρα· ἐνυμφεύθη
 ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπευόμενος Ἰωάννης Ε'. Τούτῳ ὅμως κα-
 τήντησεν ἐπαχθὴς ἡ ἐπιτροπεία. Ἐχάλεσε μὲν ὁ Καντακουζη-
 νὸς τὸν μωαμεθανὸν γαμβρόν του κατὰ τοῦ χριστιανοῦ εἰς βοή-
 θειαν, ἠναγκάσθη ὅμως ἐπὶ τέλους νὰ παραιτηθῇ, καὶ ἀπεχώρη-
 σεν εἰς μοναστήριόν τι τοῦ Ἀθωνος (1355), ὅπου ἐγράψε τὰ
 ἀπομνημονεύματά του. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' θέσις
 ἦτο δύσκολος. Οἱ ὀθωμανοὶ ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται ἐν Εὐ-
 ρώπῃ, ἤδη δὲ τῷ 1355 ἐπείσεν ἡ Καλλίπολις, ἡ κλείς τοῦ Ἑλ-
 λησπόντου, εἰς χεῖρας τοῦ Ὁρχάδ. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἄλ-
 λο καταφύγιον δὲν ἐγνώριζεν ἢ τὸν πάπαν (Ἰννοκέντιον
 τὸν Γ' 1352—62). Εἰς αὐτὸν λοιπὸν ἀφωσιώθη ψυχῇ τε καὶ
 σώματι (Reynald ann. ad. a. 1355). Διὰ τοῦτο ἐχάλεσεν ὁ πάπας

πρῶτον μὲν τοὺς Ἰωαννίτας, τότε ἐν Ῥόδῳ ὄντας, εἶτα δὲ τοὺς Γενουηνοὺς, τοὺς Βενετοὺς καὶ τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου, ἵνα παράσχωσι ταχεῖαν βοήθειαν κατὰ τῶν Τούρκων τῷ αὐτοκράτορι, ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς μάτην. Μ ο υ ρ ἄ τ ὁ Α', ὁ υἱὸς τοῦ Ὁρχάδ, ἐκυρίευσεν ἐν τῷ μεταξὺ πᾶσαν τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ Αἵμου, ὀρίσας τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς πρωτεύουσάν του (1361). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἦλθε καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Οὐγγρων, ἵνα αἰτήσεται παρ' αὐτοῦ βοήθειαν. Ἀλλὰ καὶ τὸ βῆμα τοῦτο ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος. Καὶ ὁμως ὁ κίνδυνος ἤξανε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Τῷ 1369 ἐπορεύθη ὁ αὐτοκράτωρ αὐτοπροσώπως εἰς Ῥώμην, λέγουσι μάλιστα λατῖνοι ἱστορικοὶ, ὅτι ἡσπᾶσθη καὶ τὸ λατινικὸν δόγμα. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς ὁ Ε' (1362-70) ὑπεσχέθη μὲν βοήθειαν κατὰ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῷ πάπᾳ ὑποταγὴν τῶν ἐλλήνων ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν του. Οὐδέτερος ὁμως αὐτῶν ἠδύνατο μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς του νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν υπόσχεσίν του. Ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥς ἐπειδὴ διατρίβων ἐν Ἰταλίᾳ ἐποίησε χρεὴ, διερχόμενος διὰ τῆς Βενετίας, ἐκρατήθη ἐκεῖ μέχρις οὗ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανουὴλ ἐλθὼν ἐκείσε ἀπέδωκε τὰ ὀφειλόμενα! Τὸν Ἰωάννην Ε' διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανουὴλ ὁ Β' (1393-1425). Καὶ τούτου αἱ πρὸς τὸν πᾶπαν παρακλήσεις περὶ βοηθείας κατὰ τοῦ σουλτάνου Βαγιασῆτ, ὅστις κατ' ἔτος σχεδὸν ἐπολιόρκει τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος.

448.

Τὰ ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Β' συμβάντα. Ἰωάννης Ζ' ὁ Παλαιολόγος.

Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσύνοδος (1439).

Συνοποῦλον ἱστορία ἀληθῆς τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοῦς ἐνώσεως, τὰ ἐπισήμα δὲ ἔγγραφα παρὰ Harduini πρᾶκτικὰ συνόδων Τ. IX. Πραγματεῖα ἐν Εὐαγγελικῇ κήρυκι ἐν φυλλ. ἔτ. 1859 καὶ 1860. Καὶ Zhisman Die Unionsverhandlungen seit Anfang des 15 Jahrh. Wien 1858.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Β', ἀφοῦ πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων κατήντησεν εἰς τὸν ἐσχατον κίνδυνον, ἔλαβεν ἀναψυχὴν τινα, ὅτε ὁ ἀμείλικτος ἐχθρὸς του, ὁ σουλτάνος Βαγιασῆτ

ἐνικήθη τῷ 1402 ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μογγόλων Ταμερ-
λάνου, καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀλλ' ἐπὶ Μαχμούτ τοῦ
Γ', υἱοῦ τοῦ Βαγιασῆτ, καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Μουράτ τοῦ
Β', ἀνυψώθη πάλιν ἡ ἰσχύς τῶν ὀθωμανῶν. Ὁ Μουράτ ἐπεχεί-
ρησε πάλιν νέαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν,
ἣτις εὐτυχῶς καὶ τότε ἀπέτυχεν. Εἰς μάτην ὁ Μανουήλ καὶ ἐν
τῇ περιπτώσει ταύτῃ προσέδραμεν εἰς τὸν πάπαν ὡς τὸ ἰσχυρό-
τερον πρόσωπον τῆς χριστιανικῆς δύσεως, αἰτῶν βοήθειαν. Ὁ
πάπας ἀπῆτει πάντοτε νὰ ἀγοράσωσιν οἱ Ἕλληνες τὴν βοήθειαν
τῶν λατίνων διὰ τῆς παρὰ συνειδήσιν ἀπωλείας τῆς πατροπα-
ραδότου θρησκείας των. Ὁ Μανουήλ ὑπεσχέθη τῷ πάπᾳ νὰ γίνῃ
σύνοδος τις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἐκ συμφώνου ἐμελλόν
νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ διαφοραὶ, καὶ νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ ἔνωσις. Ἐνῶ
κατ' ἀρχὰς ὁ πάπας ἐνέδωκεν εἰς τοῦτο καὶ ἀπέστειλεν εἰς
Κωνσταντινούπολιν Ἀντώνιον τινὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ,
παλινωδῆσας, ἀπέκρουσε μετὰ ταῦτα τὴν ιδέαν ταύτην (Ἀνδρο-
νίκου ἱστορ. σχίσμ. 100). — Τὰς περὶ ἐνώσεως ταύτας δια-
πραγματεύσεις ἐξηκολούθησεν ἔπειτα καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωάν-
νης Ζ' ὁ Παλαιολόγος (1425—48), πέμψας τῷ 1430
πρεσβείαν τινὰ πρὸς τὸν πάπαν Μαρτίνον τὸν Ε' (1415—
31), ὅπως γίνῃ τέλος πάντων ἡ ζητούμενη σύνοδος πρὸς ἐπί-
τευξιν τῆς ἐνώσεως. Ὁ πάπας εἶχε πρὸ ὀλίγου τοιαύτην τινὰ
σύνοδον εἰς Βασιλείαν καλέσει, προσεκάλεσε δὲ καὶ
τοὺς Ἕλληνας ἵνα συμμετάσχωσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ διάδοχος αὐ-
τοῦ Εὐγένιος ὁ Δ' (1431—47) περιῆλθεν αἰφνης εἰς ῥῆξιν
μετὰ τῆς συνόδου ταύτης, διότι αὕτη ἐζήτει μεταρρυθμίσεις
τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Καὶ τὰ δύο λοι-
πὸν μέρη ὅ τε πάπας καὶ ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἡμιλλῶντο νὰ
προσελκύσωσι πρὸς ἑαυτὸ ἕκαστον τοὺς Ἕλληνας. Ἀμφοτέρω-
τὰ μέρη ἐπεμψαν πλοῖα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα μετακομί-
σωσι τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴν συνοδίαν του, ὀλίγου δὲ δεῖν
περιήρχοντο εἰς σύγκρουσιν τὰ πλοῖα ταῦτα πρὸ τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις ἐνίκησεν ὁ πάπας,
ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα
διαταχθεῖσαν ἐν Φερράρα σύνοδον. Μετὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ
συνόδου ὡς ἐπιδιωκούσης μεταρρυθμίσεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλη-

σίας κατὰ τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη ἡδύναντο οἱ ἀνατολικοὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς συνεννόσιν τινα, καὶ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ ἀρχῶν ὑγιῶν τεθεμελιωμένη, ἀλλ' ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ δὲν ἐζήτηι κυρίως τὴν ἔνωσιν καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ ἔνεκα πολιτικῶν σκοπῶν. Τί ἤθελεν ὠφελήσῃ τὸν αὐτοκράτορα ἐὰν ἐγίνετο μὲν ἡ ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ δὲ πάπας οὐδεμίαν παρεῖχε συνδρομὴν εἰς αὐτὸν κινδυνεύοντα; Περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1437 ἐφθασεν ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ πατριάρχης καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν λογάδων ἐλλήνων κληρικῶν εἰς τὴν Βενετίαν. Ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ἦλθεν ὁ διασημότερος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Ἕλληνας θεολόγος Μάρκος ὁ Ἐφέσου. Παρὴν δὲ καὶ ἀντιπρόσωπός τις τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας. Ὁ πάπας ἀπήτησεν, ἵνα ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ὑποδοχῆς ἀσπασθῇ κατὰ τὰ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦντα ἔθη τὸν πόδα του. Ὁ ἀνατολικὸς πατριάρχης ἦτο ἐπόμενον, ὅτι ἤθελεν ἀποκρούσει τοιοῦτον ἐξευτελισμὸν, ἠπειλῆσε δὲ, ὅτι θέλει ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ πάπας φοβούμενος ἴσως, μὴ ἡ ἑλληνικὴ αὕτη πρεσβεία στραφῇ πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, δὲν ἐπέμενε εἰς τὴν ἀλαζονικὴν ἀπαίτησίν του. Ὅπως δὴποτε ὁμοῦς ἐζήτησεν ἄλλως νὰ δείξῃ τὴν πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς ὑπεροχὴν του. Ὅτε ἐδέχθη τὸν πατριάρχην ἐν τῷ ἐν Φερράρᾳ ἀνακτόρῳ του, καθ' ὅλον τὸ διάστημα ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένον, δεξιᾷ δὲ αὐτοῦ οἱ καρδινάλιοι ἐν καθέδραις ἴσαις κατὰ πάντα καὶ ὁμοίαις τῷ ὑποποδίῳ τοῦ πάπα, καὶ ἀριστερᾷ ὁ πατριάρχης ἐν ἐνὶ τῶν δηλωθέντων ὑποποδίων καὶ μετ' αὐτὸν παρίσταντο δουλοπρεπῶς οἱ λοιποὶ ἀνατολικοὶ ἀρχιερεῖς. Ὡστε εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς ἐπεζήτηι ὁ πάπας τὴν ταπείνωσιν τῶν ἡμετέρων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔθεσεν ὡς ὅρον συνδιασκέψεως περὶ ἐνώσεως τὸ νὰ παραστῶσιν ἐν τῇ συνόδῳ πάντες οἱ ἡγεμόνες τῆς δύσεως ἢ αὐτοπροσώπως ἢ δι' ἀπεσταλμένων. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπαρχούσης τῆς μετὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ῥήξεως ἦτο ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐπέισθη καὶ ὁ αὐτοκράτωρ νὰ γίνῃ ἡ ἐναρξὶς τῆς συνόδου, νὰ συζητηθῶσι δὲ προκαταρχτικῶς πρῶτον αἱ διαφοραὶ, μετὰ δὲ τέσσαρας μῆνας νὰ γίνῃ ἐπισήμως συνεδρίασις,

ἐν ἣ νὰ ἀποφασισθῶσι τὰ περὶ ἐνώσεως, ὅπως δοθῇ καιρὰς εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. νὰ πέμψωσιν ἀντιπροσώπους εἰς τὴν σύνοδον. Ἡ ἐναρξίς ἐγένετο ἐν Φερράρα τῇ 8. ἀπριλίου 1438 μετὰ μεγίστης μεγαλοπρεπείας καὶ ἐπισημότητος. Αἱ συζητήσεις ἤρχισαν. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν εἶχον τὸν λόγον Μάρκος ὁ Ἐφέσου, ὁ Ἰωάννης Βησσαρίων καὶ Γεώργιος ὁ Σχολάριος, τότε εἰσέτι λαϊκός. Ὁ τελευταῖος ὠμίλησε τρεῖς λόγους, σωζομένους ἐν τοῖς πρακτικοῖς, δι' ὧν κατέδειξεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν δυσκολίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ δυνατόν καὶ τὸ σωτήριον ἀποτέλεσμα τῆς ἐνώσεως.— Ὁ πάπας ἤλπιζεν, ὅτι ἡδη ἡ ἐναρξίς τῆς συνόδου, ἥτις ἐφαίνετο, ὅτι ἀντεπροσώπευε τὴν ὅλην ἐκκλησίαν, ἤθελε μεγάλην ἐντύπωσιν ποιήσῃ καὶ προσελκύσει πολλοὺς εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ἡ ἐλπίς του ἀπεδείχθη ματαία. Οὐδεὶς ἤλθεν οὔτε ἀπὸ Βασιλείας, οὔτε ἀπὸ τῶν αὐλῶν τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων. Τοῦναντίον ἐπεσχέφθη τὴν Φερράραν ἄλλος τις ἐπικίνδυνος ξένος, ἡ νόσος. Τοῦτο ἠνάγκασε νὰ ἐπιταχύνωσι τὰς ἐργασίας. Διὰ τοῦτο τῇ 8 ὁκτωβρίου ἐγένετο ἡ πρώτη ἐπίσημος συνεδρίασις, μεθ' ἣν ταχέως ἐπηκολούθησαν δέκα ὁκτὼ ἄλλαι. Ἐπὶ πολλὰς συνεδριάσεις συνεζητεῖτο, ἂν εἶναι ἐν γένει ἐπιτετραμμένη προσθήκη τις εἰς τὸ σύμβολον. Οἱ Ἕλληνες ἐπεκαλοῦντο τὴν διάταξιν τῆς Γ' ἐν Ἐφέσῳ συνόδου, δι' ἧς ἀπαγορεύεται πᾶσα ἐν γένει προσθήκη. Οὐδεμία ἐπὶ τέλους ἐπῆλθεν ὡς πρὸς τοῦτο συμφωνία. Ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου ἐννόουν ἀκριβῶς καὶ κυριολεκτικῶς νὰ μὴ ἦναι μηδενὶ ἐπιτετραμμένον νὰ μεταβάλλῃ τὸ ἱερὸν σύμβολον, οὐ μόνον διὰ προσθηκῶν ἀλλοιουσῶν τὸν νοῦν αὐτοῦ, ἀλλὰ οὐδὲ δι' ὀρθῶν ἀναπτύξεων, καταφαίνεται ἐκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχείας, ἐνθα ἀναγινώσκομεν καὶ τάδε· «Κατ' οὐδένα τρόπον σαλεύεσθαι παρά τινων ἀνεχόμεθα τὴν ὀρισθεῖσαν πίστιν, ἥτοι τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, τὸ παρὰ τῶν ἁγίων ἡμῶν πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων κατὰ καιροὺς, οὔτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις ἢ λέξιν ἀμείψαι ἢ μόνην γοῦν παραβῆναι συλλαβήν.» Καὶ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐτήρησεν ἡ Γ' οἰκουμενικὴ σύνοδος, μηδὲν προσθεῖσα τὸ «θεοτόχος» εἰς τὸ σύμβολον, εἰ καὶ ἄλλως ἢ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης ἐπεβλήθη. Τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας εἶναι τὸ

αὐτὸ τῷ συμβόλῳ τῆς Νικαίας καὶ Κωνσταντινουπόλεως· διότι τὸ τελευταῖον τοῦτο οὕτω ὑπὸ πασῶν τῶν συνόδων καλεῖται διὰ τὸ ἀξίωμα τῆς πρώτης ἐκείνης συνόδου. Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ὄρῳ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου λέγεται, ὅτι ἀρκεῖ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθῆ τῆς ἀληθείας τὸ σεπτὸν τοῦτο καὶ σεβάσμιον σύμβολον (Binii Concil. T. II, p. 1. 20). Πρὸς τοῦτοις ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος πρὸς τινὰ Ἀχάκιον Μελιτηνῆς ἐπίσκοπον λέγει, ὅτι ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος προϋνόησε «μὴ δεῖν ἐτέραν πίστεως ἔχθουσιν ταῖς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαις ἐισκρίνεσθαι.» Ἡ σύνοδος λοιπὸν ἐκώλυσεν ἐτέραν πίστεως ἔχθουσιν, οὐχὶ δὲ ἐτέραν πίστιν μόνον. Ἀπηγόρευσεν ἄρα καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως ἄλλην ἐπίσημον ἔχθουσιν; μεταβολὴν τοῦ συμβόλου οἰανδήποτε. Καὶ πραγματικῶς κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου καὶ αἱ ἐπόμεναι σύνοδοι δὲν προσέθηκαν εἰς τὸ σύμβολον τοὺς δογματικούς αὐτῶν ὅρους περὶ τῶν δύο φύσεων καὶ θελήσεων ἐν Χριστῷ. Τὸ σύμβολον ἔμεινεν ἔκτοτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀμετάβλητον. Οἱ λατῖνοι ὅμως θεολόγοι ἐν Φερράρᾳ δὲν προσεῖχον πολὺ εἰς τὰς ἐντάσεις ταύτας τῶν ἀνατολικῶν. Διὰ τοῦτο οὗτοι βλέποντες, ὅτι οἱ λατῖνοι οὐδόλως ἐσχέποντο νὰ παραιτηθῶσιν ἀπὸ τῶν δοξασιῶν των, ἐπισθύμουν ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, μόνον δὲ ἡ ἑλλειψὶς τῶν ἀναγκαίων μέσων ἐκράτει αὐτοὺς ἔτι. Ἄν καὶ ἡ νόσος εἶχεν ἤδη παύσει, ὁ πάπας ἵνα περι-αγάγῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς μεγαλητέραν ἀμυχανίαν, καὶ οὕτως ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἑνωσιν ἐχόντες ἀέκοντες, ἀπεφάσισε νὰ μεταθέσῃ τὴν σύνοδον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἰταλίας, εἰς Φλωρεντίαν. Οἱ Ἕλληνες μόνον διὰ διαταγῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν μετάθεσιν ταύτην (Συρόπ. ἱστορ. Φλωρ. συνόδου 210). Ἡ μετάθεσις ἐγένετο τῷ 1439. Μέχρι τοῦδε εἶχε συζητηθῇ τὸ ἂν ἡ προσθήκη εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐπιτετραμμένη, ὀλιγώτερον δὲ περὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κύριον ζήτημα νῦν ἐν Φλωρεντίᾳ. Τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὑπερήσπιζεν ἰδίως ὁ πεπαιδευμένος καὶ εὐγλωττος Μάρκος. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠνάγκαζε τοὺς Ἕλληνας παντὶ τρόπῳ νὰ ἐνδώσωσι τοῖς λατίνοις, καὶ πράγματι κατώρθωσεν, ὥστε τινὲς αὐτῶν νὰ ὑποχωρήσωσιν, οἷον ὁ Βησσαρίων, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ καὶ ἄλλοι τινὲς, ἐντό-

ως ὁμως διεμαρτυρήθησαν κατὰ πάσης παραχωρήσεως εἰς τοὺς λατίνους ὁ Μάρκος, ὁ Σταυρουπόλεως Ἡσαίας, ὁ ἐπίσκοπος Ἰδερίας καὶ ὁ Λακεδαίμονος. Ἐπὶ τῶν λοιπῶν διαφορῶν περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς, περὶ θείας εὐχαριστίας καὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα δὲν ἐγένοντο τοσοῦτον σφοδραὶ συζητήσεις. Μεθ' ὅλας ὁμως τὰς διαμαρτυρήσεις τοῦ Μάρκου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν, τῶν μεινάντων πιστῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἠναγκάσθησαν οἱ λοιποὶ νὰ ἐνδώσωσιν. Οὕτω δὲ τῇ 6 Ἰουλίου τοῦ 1439 ἐνόμισεν ἡ σύνοδος, ὅτι ἡδύνατο νὰ κηρύξη ὡς τετελεσμένην τὴν ἑνωσιν. Τὴν ἑνωσιν ὑπέγραψαν ἐν Φλωρεντία ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ τοποτηρητὴς Ἀλεξανδρείας (ὁ Ἰωσήφ εἶχεν ἀποθάνει), 14 ἀρχιεπίσκοποι καὶ 12 ἄλλοι κληρικοί. Ἀλλ' ὅποια ἑνώσεις! Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν τῷ ὄρω τῆς ἐνώσεως ἐδέχθησαν οἱ ἡμέτεροι τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὰ ἄζυμα ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, τὸ καθαρτῆριον καὶ τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, ὅστις ἐκηρύχθη διάδοχος τοῦ Πέτρου, ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἀντιπρόσωπος, κεφαλὴ πάσης τῆς ἐκκλησίας, καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν πατὴρ καὶ διδάσκαλος, λαβὼν τὴν ἐξουσίαν ταύτην παρὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ πρὶν τελειώσωσιν αἱ συνεδριάσεις ἀπέθανεν, ὁ πάπας ἀπῆτει παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐκλεχθῇ ἐκεῖ εὐθὺς νέος πατριάρχης, ἵνα μὴ μένη τὸ ἐπίσημον πρακτικὸν τῆς ἐνώσεως ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης ἐζήτην ὁ πάπας νὰ τιμωρηθῇ ὁ Μάρκος διὰ τὴν ἐπιμονὴν του εἰς τὴν πατροπαράδοτον πίστιν. Ὅτε ὁ πάπας ἔμαθεν, ὅτι ὁ Μάρκος δὲν ὑπέγραψε τὴν ἑνωσιν, ἐξεφώνησε· «Λοιπὸν ἐποίησαμεν οὐδέν.» Ὁ αὐτοκράτωρ ὁμως ἀπέκρουσεν ἀμφοτέρας τὰς αἰτήσεις.

149.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐνῷ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ πάπας ἐνήργουν ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῆς βίας τὴν ἑνωσιν, ἐν τῇ ἀνατολῇ μέγας ἀναθρασμὸς εἶχε πανταχοῦ ἐξεγερθῇ, τὸ δὲ κατὰ τῶν ζητούντων τὴν μετὰ τοῦ

πάπα ἔνωσιν μῖσος εἶχε κορυφωθῇ. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς συνοδίας του ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ λαὸς ἐδέχθη αὐτοὺς ὡς αἵρετικούς καὶ σχισματικούς. Μάρκος ὁ Ἐφέσου ἐγένετο τὸ κέντρον τῆς ἀντιδράσεως. Συνέγραψε δὲ κατὰ τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου πολλὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν σώζονται αἱ ἐγκύκλιοι αὐτοῦ ἐπιστολαί. Ἐν γένει σφοδρὸς ἀγὼν ἡγέρθη κατὰ τῆς συνόδου ἐκείνης, καθ' ἣς ἔγραψε καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου Ἰωάννης Εὐγενικός. Ὁ Συρόπουλος ἐξέθηκε τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ἀποκαλύψας πάντα αὐτῆς τὰ αἴσχη. Ὁ φιλόσοφος Ἀμιρούτσης ἐξισόρησε τοὺς λόγους, δι' οὓς οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθῶσιν ἐν Φλωρεντία τὴν ἑνωσιν. Ὁ δὲ Πλήθων ὑπερήσπισε τὸ περὶ ἐκπορεύσεως δόγμα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ πάντες ἐκείνοι, οἵτινες ἐν Φλωρεντία ὑπέεικοντες εἰς τὴν ἐξωτερικὴν βίαν ἐφάνησαν ἐνδίδοντες εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν λατίνων, ἀπεκέρυττον νῦν, ὅτε ἔμενον ἐλεύθεροι, τὴν γενομένην σύνοδον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τούτοις ἐλπίζων, ὅτι ἡ ἑνωσις ἤθελεν ὠφελήσει αὐτὸν ἐν τῷ πρὸς τοὺς Τούρκους πολέμῳ, ἐζήτηε νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτήν. Ὄρισε δὲ πατριάρχην τὸν φίλον τῆς ἐνώσεως Μ η τ ρ ο φ ά ν η τὸν Κυζίκου (1440). Ἀλλ' ἡ κατὰ τοῦ πατριάρχου τούτου ἀποστροφή τοῦ λαοῦ ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὅτε ἠθέλησεν οὗτος νὰ εὐλογήσῃ αὐτὸν, ἔστρεψαν αὐτῷ πάντες τὰ νῶτα. Σκώπτοντες δὲ αὐτὸν, ὠνόμαζον Μητροφόνον. Ὁ Β η σ σ α ρ ί ω ν, ὅστις ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἑνωσιν καὶ εἰργάζετο ὑπὲρ αὐτῆς, ἠναγκάσθη νὰ φυγῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε (1472). Ὁ Μητροφάνης ἐζήτηε διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἑνωσιν, ἠῤῥανεν ὁμως διὰ τούτου τὴν πρὸς αὐτὴν ἀποστροφήν τοῦ λαοῦ. Τῷ 1443 συνεκρότησαν οἱ τρεῖς τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι σ ύ ν ο δ ο ν ἐν Ἱε ρ ο σ ο λ ύ μ ο ι ς, ἡτις ἀφώρισε πάντας τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἐνώσεως. Κατ' ὀλίγον ἐψυχράνθη καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ζήλος ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἀφοῦ εἶδεν, ὅτι δὲν ἀπέφερεν οὓς προσεδόχα καρπούς. Αὐτὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς ὁ ΙΒ' (1449—1453). Οὗτος ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας του ἐφάνη ἀδιάφορος πρὸς τὴν ἑνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Τῷ 1450 ἢ 1451 μάλιστα συνεκροτήθη ἐν Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο υ π ό λ ε ι σ ύ ν ο δ ο ς ὑπὸ τῶν τριῶν πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων ἐπισκό-

πων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνδημούντων, ἦτις καθήρσε τὸν λατινόφρονα Γρηγόριον, διάδοχον τοῦ Μητροφάνους, καὶ ἐξέλεξατο τὸν ὁρθόδοξον Ἀθανάσιον (ἢ Ἀναστάσιον) πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔνεκα τῶν μεγάλων Μωάμεθ τοῦ Β' πολιορκητικῶν παρασκευῶν προιδῶν τὸν ἐπαπειλούμενον βέβαιον κίνδυνον, ἐζήτησε τὴν ἔνωσιν, καλέσας εἰς βοήθειαν τὸν πάπαν Νικόλαον τὸν Ε'. Ἀλλ' ὅτε οἱ ἀπεισταλμένοι τοῦ πάπα ἐτέλεσαν λειτουργίαν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας, ἡγέρθη στάσις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Πάντες οἱ κληρικοὶ οἱ λαβόντες μέρος ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐκείνῃ ἀφωρισθῆσαν, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Σοφίας ἐνεκαινίσθη ἐκ νέου ὡς μολυνθεῖσα ὑπὸ τῶν λατίνων! Τοσοῦτον ἦτο τὸ μῖσος πρὸς τοὺς λατίνους! Τῇ 29 μαΐου τοῦ 1453 ἔάλω ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος κατὰ τῆς ὑπερχειμένης δυνάμεως τοῦ ἐχθροῦ. Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπετάγη καὶ ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος Δαυὶδ ὁ Κομνηνός (1461). Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς προὔτιμησε πολιτικῶς νὰ ἀπολεσθῇ ἢ νὰ θυσιάσῃ παρὰ συνείδησιν τὰς θρησκευτικὰς του πεποιθήσεις. Ἡ τιμὴ εἶναι πολυτιμότερα καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς καὶ διὰ τὰ ἔθνη, ὡς καὶ τὰ άτομα. Ἡ καταστροφὴ τοῦ κράτους ἦτο ἀναπόφευκτος. Ἡ ἀσθένεια αὐτοῦ εἶχε κορυφωθῇ, πρὸ πάντων ἔνεκα τῶν ἀτελευτήτων θεολογικῶν ἐρίδων. Ἡ πολιορκία διήρκεσε 50 ἡμέρας. Οἱ Γενουήνσιοι ὑπερησπίσθησαν μετὰ τῶν βυζαντινῶν τὴν πόλιν. «Ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐξηφάνισε πᾶν ἔχνος πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχαῖαίς αὐτοῦ ταύταις ἐστίαις, ἀλλὰ ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην, ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων, ὅσα ἤθελε πορισθῇ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς ἀνατολῆς διέσωζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν.» Παπαρρ. ε', 469. Κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ θρησκευτικῶς ἤθελεν ἴσως ὠφεληθῇ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο ἡ ἄλωσις. «Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκαίδικα τῆς ἑκατονταετηρίδος, μὴ ἐκτρεπομένη εἰς τὴν ἄκραν, εἰς τὴν κατ' ἀνάγκην ἐξέκλινεν, ἤθελε περιβληθῇ χαρακτῆρα μετριώτερον καὶ συντηρητικώτερον. Δὲν ἤθελε διαρρήξῃ ἀποτόμως πάντα δεσμὸν πρὸς τὰς ἀρχαίας τῆς ἐκκλησίας παραδόσεις, ἀλλὰ

ζητοῦσα πιθανώτατα ἄσυλον ἀσφαλέστερον ἐν τοῖς κόλποις τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδοξίας, ἤθελε προσπαθῆσαι νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὴν, ὅπερ ἀποπειρᾶται τανῦν νὰ πράξῃ, ἀφοῦ διὰ μακρᾶς καὶ ὀδυνηρᾶς πείρας ἐπέισθη, ὅτι ἂν ἡ αὐτογνώμων ἐξουσία τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης εἶναι ἀνατρεπτικὴ τῶν θεμελιωδεστέρων βάσεων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡ ἀπόλυτος τῆς διαμαρτυρήσεως ἐλευθερία εἶναι παραγωγὸς οὐχ ἡττον ὀλεθρίων ἀτοπημάτων. » Ἀλλ' ἡ σχέψις αὕτη εἶναι ἡμαρτημένη. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία διεσώζετο καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ἡ διαμαρτύρησις ἤλθεν εἰς σχέσεις μετ' αὐτῆς ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ Β', ἀλλὰ δὲν ἤδυνήθη νὰ συμβιβασθῇ μετ' αὐτῆς, διότι ὠρμάτο ἀπὸ ὅλως διαφόρων ἀρχῶν ἢ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία. Ὡς πρὸς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν αἱ δοκιμασίαι τῆς ὀθωμανικῆς κατακτήσεως ἀνεκαίνισαν αὐτὸν, ἀναγκάσασαι αὐτὸν νὰ σωφρονισθῇ, νὰ ἀποκτήσῃ ἤθη αὐστηρότερα, νὰ ἀναπτύξῃ δραστηριότητα μεγαλητέραν, ἐξύπνισαν δ' ἐν αὐτῷ καὶ τὸ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὑπῆτον αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐξερχόμενος κατὰ τὸ 1821 τῆς μακρᾶς δουλείας, ἔφερε μὲν καὶ πολλὰ στίγματα αὐτῆς, ἀμάθειαν, πτωχείαν, ἐπαρουσίασεν ὅμως καὶ πολλὰς ἀρετάς, ὧν οἱ βυζαντινοὶ ἐστεροῦντο, φιλοπατρίαν, δραστηριότητα, χρηστότητα, ἦθος πολεμικὸν καὶ ἄλλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἵρέσεις καὶ θεολογικαὶ ἐριδες.

Gieseler, Kirchengeschichte II, 2. Neander Kirchengeschichte V, 2. Schroeckh XXIX, Gfroerer, Kg. III, 4. Kurtz H. d. Kg. I, 3. 72—101. Μελετίου ἐκκλ. ἱστορ. Β', 237. 418. Γ', 208. 244.

150.

Οἱ Παυλικιανοί. Διδασκαλία αὐτῶν.

Πέτρος ἐκ Σικελίας ἱστορ. Μανιχαίων ed Gieseler. Goeltg. 1846. * Ὅτιος περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως παρὰ Wolfii anecdota graeca. Hamb. 1722. Ἰωάννης Δαμασκηνὸς κατὰ Μανιχαίων. Κεδρηνός, Ζωναράς, Γενέσιος. Θεοφάνους συνέχεια. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Ἄννα Κομνηνὴ. Gieseler Geschichte d. Paulicianer. Stud. u. Krit. 1829. 4. 76.

Ἡ ἀρχὴ τῆς αἵρέσεως ταύτης φθάνει μὲν εἰς χρόνους ἀρ-

χαιοτέρους τῆς παρούσης περιόδου, ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ ταύτην πίπτει ἡ ἀκμὴ αὐτῆς, ποιοῦμεν ἐνταῦθα περὶ αὐτῆς λόγον. Λείψανα γνωστικῶν διδασκαλιῶν εἶχον διαδοθῇ ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Συρίᾳ, ὅπου ὁ πλησίον παρσισμός παρεῖχεν αὐτοῖς τροφήν καὶ ὑποστήριξιν μέχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα συνήθροισε καὶ μετερρύθμισεν ἀπὸ τοῦ 657 Κωνσταντῖνός τις ἐκ τῆς συριακῆς κωμοπόλεως Μανανάλης περὶ τὰ Σαμόσατα. Σύρος τις διάκονος ἐπιστρέψας ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας του παρὰ τοῖς Σαρακηνοῖς ἐδώρησεν αὐτῷ ὡς δεῖγμα εὐχαριστίας διὰ τὴν ὑποδοχὴν, ἧς παρ' αὐτῷ ἔτυχε, κώδικα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Εἰς τὴν μελέτην αὐτοῦ ἐπιδοθεὶς ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ ζήλου, ἡσθάνθη ὥθησιν ἐν ἑαυτῷ ἵνα παρουσιασθῇ ὡς μεταρρυθμιστῆς ἢ ἐπανορθωτῆς τοῦ ἀποστολικοῦ χριστιανισμοῦ. Ἰδίως ἐφείλχυσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου καὶ μετ' αὐτάς τὰ τοῦ Ἰωάννου συγγράμματα. Τὰς ἐν τῇ Γραφῇ ἀντιθέσεις μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου, φωτὸς καὶ σκότους, πνεύματος καὶ σαρκὸς ἡρμήνευσε συμφώνως πρὸς τὰς δυαδικὰς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἰσως ἀνῆκεν ἤδη πρότερον εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ Μαρκίωνος, ὥστε τὴν μονομερῆ καὶ ὑπερβολικὴν ἐκτίμησιν τοῦ Παύλου ἡσπάζετο ἤδη πρότερον. Εἶναι ὁμως καὶ δυνατόν ἂν ἑαυτοῦ καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ πάσης ἄλλης ἐπιρροῆς, ὅπως ἄλλοτε ὁ Μαρκίων, νὰ ἐφθασεν εἰς τοῦτο. Ὑποψήποτε δεῖκνύει ἡ μεταρρυθμιστικὴ τάσις του στενὴν συνάφειαν μετὰ τῆς Μαρκιωνιτικῆς. Τοὺς ὁπαδούς του ὠνόμασαν Παυλικιανούς ὡς τὸν Παῦλον κατ' ἐξοχὴν τιμῶντας, αὐτοὶ δὲ δὲν ἤθελον νὰ ὀνομάζωνται κατ' ἀνθρωπὸν τινα, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελον νὰ θεωρῶνται ὡς οἱ κυρίως χριστιανοὶ καὶ ὡς ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία καθολικὴ ἐκκλησία ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Παύλου, ἐνῷ τοὺς καθολικοὺς χριστιανούς, τοὺς ὁπαδούς τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους, περιφρονητικῶς ῥωμαίους ἐκάλουν. Ἡρέσκοντο δὲ νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς προῖσταμένους αὐτῶν ὀνόματα συνεταίρων τοῦ Παύλου καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας των ὀνόματα πόλεων, ἐν αἷς εἶχε κηρύξει ὁ Παῦλος. Οὕτω λ. χ. ὁ Κωνσταντῖνος ὠνομάσθη Σιλουανός. Ἡζίου δὲ νὰ νομίζωνται, ὅτι ἀνελάμβανον αὐθις τὴν συνέχειαν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἐν τοῖς προῖσταμένοις αὐτῶν ἤθελον νὰ βλέπωσιν οἶονεὶ ἀναζώντας

τοὺς μαθητὰς τοῦ μεγάλου ἀποστόλου, ἐν δὲ ταῖς ἑαυτῶν κοινότησι τοὺς τόπους τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Οἱ Παυλικιανοὶ παρέδехοντο τὰς δύο γνωστικὰς ἀρχάς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν τοῦ κακοῦ. Ἡ ὕλη καὶ ὁ κόσμος ἐν γένει εἶναι ἔργα τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ, ἣν ὠνόμαζον δημιουργὸν ἢ κοσμοκράτορα. Ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ κατῆλθεν ἵνα σώσῃ τὰς εἰς τὰ σώματα δεδεσμευμένας ψυχάς, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὸ θεῖον βασιλεῖον. Δὲν ἐσαρκώθη ὁμῶς πράγματι, ἀλλὰ κατὰ δόκῃσιν. Ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐνόμιζον, ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς εὐαγγελικῆς ἐλευθερίας ἐξέλιπεν. Ἦθελον δὲ νὰ εἰσαγάγῃσιν τὴν γενικὴν ἱερωσύνην, ὅπως οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαμαρτυρομένων κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα. Συνιστῶντες θερμῶς τὴν ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν, ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπερβολικὴν ἀξίαν τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἔργα. Κατέκρινον τὸν πλοῦτον τῶν τελετῶν, τὴν τιμὴν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰκόνων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν ἀγίων, τὴν ἀσκησιν τῶν μοναχῶν, τὸ ἱεραρχικὸν πνεῦμα καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς ἐκκλησίας μετὰ τοῦ κράτους. Ἡ ἠθικὴ των διδασκαλία ἦτο αὐστηρὰ οὐχὶ ὁμῶς μέχρις ὑπερβολῆς. Ὁ γάμος ἐτιμᾶτο παρ' αὐτοῖς μεγάλως, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐπισημότεροι αὐτῶν ἀπόστολοι ἦσαν ἑγγαμοί. Ἀπέρριπτον τοὺς περὶ νηστείας καὶ προσευχῶν κανόνας καθὼς καὶ τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ γάμου μεταξὺ συγγενῶν. Λέγεται ὁμῶς, ὅτι τινὲς αὐτῶν ἐπεξέτεινον τὸν ἀντινομισμὸν τοῦτον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἠθικὴν, μονοноῦ τὴν ἀκολασίαν διδάσκοντες. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐθεωρεῖτο παρ' αὐτοῖς ἐπιτετραμμένη ἡ προσποιητὴ συμμόρφωσις (accommodatio) πρὸς τοὺς τύπους τῆς καθόλου ἐκκλησίας, ὅταν ἀπῆται τοῦτο ἡ συντήρησις καὶ ἡ ἐξάπλωσις τῆς αἰρέσεως. Ἡ λατρεία των ἦτο ἐντελὼς ἀπλῆ, ἡ δὲ ἀποστροφή των πρὸς τὰς τελετάς ἦτο τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε ἀπέρριπτον καὶ τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν· ἡ λατρεία των ἤθελον νὰ ᾔῃ ἀπλῶς πνευματικὴ, μόνον διὰ τοῦ λόγου γινομένη. Τὸ πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας των ἐμελλε νὰ ᾔῃ κατὰ τὸν τύπον τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, ἀποκροῦον πᾶν εἶδος κληρικῶν ἢ ἱεραρχικῶν τύπων. Ὡς κανόνα τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ βίου των ἀνεγνώριζον μόνον τὴν ἀγίαν Γραφήν. Τὴν παράδοσιν ἀπέρριπτον ἐντελῶς. Τὴν Π. Δ. ἀπέρριπτον ὡς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ δημιουργ-

γοῦ. Ἐκ τῆς νέας Διαθήκης ἀπέκλειον τὰς τοῦ Πέτρου ἐπιστολάς, ἴσως καὶ τὰ εὐαγγέλια τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Μάρκου, ὡς ἰουδαίζοντα. Ὡς ἀπόλυτον κῦρος ἔχοντα ἀνεγνώριζον τούναντίον τὰ συγγράμματα τοῦ ἀποστόλου Παύλου.

151.

Ἡ ἱστορία τῶν Παυλικιανῶν.

Σιλουανός. Συμεών. Παῦλος. Γενέσιος. Τιμόθεος. Ἰώσηπος. Ἐπαφρόδιτος.

Κωνσταντῖνος ὁ Σιλουανός (657) ἀνέπτυξε μέγιστον ζῆλον πρὸς ἐξάπλωσιν τῶν ἰδεῶν του. Ὡς κέντρον τῆς ἐνεργείας του ἐχρησίμευσεν αὐτῷ ἡ ἐν Κι β ὁ σ σ η κοινότης ἐν τῇ πρώτῃ λεγομένη Ἀρμενίᾳ (Armenia prima), ἐν ἣ ἔμελλε νὰ ἀναζήσῃ αὐθις ἡ παυλιανὴ ἐκκλησία τῶν Μακεδόνων. Ἐντεῦθεν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ἐτέλει τὰς ἀποστολικὰς του πορείας. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔμενον αἱ ἐνεργεαὶ του ἀπαρατῆρητοι ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὅτε ἡ ἐξάπλωσις τῆς αἵρέσεως ἐγένετο ὀσημέραι κινδυνωδεστέρα, ἐπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Γ' ὁ Πωγωνάτος (668-685) αὐλικόν τινα ὀνόματι Σ υ μ ε ῶ ν α, ὅπως καταστρέψῃ αὐτήν. Τὰ φοβερά μέσα τῆς καταδώξεως ἠνάγκασάν τινας νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν αἵρεσιν, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος Σιλουανός ἐπεσφράγισε διὰ τοῦ προθύμου μαρτυριοῦ του θανάτου τὴν πίστιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰκοσιεπταετῇ ἐνεργείαν αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτῆς, λιθοβοληθεὶς τῷ 685. Ὁ Συμεὼν ἐπέστρεψε μετὰ ταῦτα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τὸ ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἐπιδειχθὲν θάρρος τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἡ ἐν τῇ πίστει των σταθερότης τῶν ὀπαδῶν του ἀφῆκαν ἐν τῇ ψυχῇ του τοιαύτην ἐντύπωσιν, ὥστε ἔκτοτε οὐδεμίαν εἶχεν ἡσυχίαν. Τρία ἔτη μετὰ ταῦτα ἀφῆκε τὴν αὐλὴν, καὶ εὐθὺς μετὰ τοῦτο εὐρίσκομεν αὐτὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Τίτου ὡς ἀρχηγὸν τῆς αἵρέσεως ἐν Κι β ὁ σ σ η ἐνεργοῦντα. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' (685-35), ὅτε ἀνενεώθη ὁ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν διωγμὸς, ἀπέθανε τὸν ἐπὶ πυρᾷ θάνατον (690)! Ἡ ἐκκλησία δὲν ἐφρικήσασκε διὰ τὴν ὁμότητα ταύτην, ὅπως ἄλλοτε ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Πρισιλλιανοῦ, σημείον, ὅτι ὁ βυζαντινὸς κόσμος ἔβαινεν εἰς τὴν ἐκβαρβάρωσίν του. Πάντοτε ὁμως ἔμειναν ἐν τῇ ἀνατολῇ σπανιώτατα τὰ τοιαῦτα παρα-

δείγματα θανατικῆς ποινῆς ἐπιβαλλομένης εἰς αἵρετικούς, ἐν ᾧ ἐν τῇ δύσει κατέστη ἡ τοιαύτη καταδίωξις τῶν αἵρετικῶν συνηθεστάτη. Τὸν μαρτυρικὸν θάνατον διέφυγον ὁ Ἀρμένιος Παῦλος μετὰ τῶν δύο υἱῶν τοῦ τοῦ Γενεσίου καὶ τοῦ Θεοδώρου. Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἐπίσπαριν κώμην τινὰ ἐν τῇ τῇ Ἀρμενίᾳ ἀνηκούσῃ χώρα Φαναροῖα, ἱδρυσε νέαν τινὰ παυλικιανὴν ἐκκλησίαν (Κόρινθον). Ὁ Παῦλος († 715) εἶχεν ὀρίσει ὡς διάδοχόν του τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Γενέσιον Τιμόθεον. Ἀλλ' ὁ νεώτερος ἀδελφὸς Θεόδωρος ἡμφισβήτη αὐτῷ τὴν ἀξίαν ταύτην, καὶ ἐκέρδισε μέρος τι τῆς ἐκκλησίας ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁμως διέσωσε τὴν ἀρχὴν, περὶ δὲ τοῦ Θεοδώρου βραδύτερον δὲν γίνεται πλέον λόγος. Ὁ εἰκονομάχος Λέων ὁ Ἰσαυρος (714—41) κατόπιν κατηγοριῶν παρ' ἐπισκόπων γενομένων διέταξε τὸν Γενέσιον νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ παρέδωκεν αὐτὸν ἵνα δικασθῇ παρὰ τοῦ πατριάρχου. Ὁ Γενέσιος ὑπέστη τὴν ἐξέτασιν τοῦ πατριάρχου καὶ διέφυγε τὴν κατάκρισιν, μεταχειριζόμενος ὀρθοδόξους τύπους μετ' ἀλληγορικῆς σημασίας. Ὅτε ὁ πατριάρχης ἠρώτησε τὸν Γενέσιον διὰ τί ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπήντησε κατακρίνων πάντας τοὺς ἐγκαταλείποντας τὴν ὀρθόδοξον πίστιν· ἐννόει δὲ ὑπὸ τὴν καθολικὴν πίστιν τὴν τῆς αἵρέσεώς του. Ὅτε ἠρωτήθη διὰ τί δὲν τιμᾷ τὴν Θεοτόκον, ἠρνήθη τοῦτο, καὶ ἐξεφώνει ἀνάθεμα κατὰ τῶν μὴ τιμώντων τὴν Θεοτόκον· ἀλλ' ὑπὸ τὴν Θεοτόκον ἡννόει τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλήμ. Εἰς τὴν ἐρώτησιν διὰ τί δὲν τιμᾷ τὸν σταυρὸν, κατηρᾶτο πάντας τοὺς ποιοῦντας τὸ ἐγκλημα τοῦτο· ἀλλὰ δὲν ἡννόει τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν αὐτόν. Ἐρωτώμενος δὲ διὰ τί κατεφρόνει τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, ἠρνεῖτο καὶ τοῦτο, ἐννοῶν ὁμως ὑπὸ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Ἴσως ὠφέλησε τὸν Γενέσιον καὶ ἡ διάστασις τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν. Λαβὼν συστατικὴν ἐπιστολὴν δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του, ἐπέστρεψεν ὁ Γενέσιος εἰς Φαναροῖαν. Ὀλίγον βραδύτερον μετωκίσθη μετὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ εἰς Μανανάλην, ἥτις πρὸ ὀλίγου εἶχε περιέλθει εἰς τὴν τῶν Σαρακηνῶν ἐξουσίαν. Ἐνταῦθα ἦνθει ἡ κοινότης αὕτη, ἔχουσα τὸ ἀποστολικὸν ὄνομα τῆς Ἀχαΐας. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γενεσίου (745) εἰσέδυσσε

καὶ πάλιν σχίσμα τι μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν. Μέρος τῆς αἱρέσεως ἀνεγνώρισε τὸν υἱόν του Ζαχαρίαν ὡς προϊστάμενον αὐτῆς· ἄλλο δὲ μέρος προσεκολλήθη εἰς τινὰ Ἰώσηπον Ἐπαφρόδιτον λεγόμενον. Εἰς τὰς διενέξεις των ἔθηκε τέρμα διωγμός τις παρὰ τῶν Σαρακηνῶν. Ὁ Ζαχαρίας ἐσώθη φυγών, καὶ διὰ τοῦτο ἔλαβε τὸ ἐπωνεῖδιστον ὄνομα τοῦ μισθωτοῦ. Ὁ Ἰώσηπος ἐκήρυξεν, ὅπως κερδίσῃ καιρὸν ἑαυτὸν ἑτοιμον νὰ δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν, ἀλλὰ τυχὼν εὐκαιρίας, ἐφυγε μετὰ τῶν ἰδίων εἰς Ἐπίσπαριν, καὶ μετὰ μακρὰν περιπλάνησιν, καθ' ἣν πάντοτε ἠῤῥξανεν, ἀποκατέστη ἡ κοινότης εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας. Ἐκεῖ ἀπέθανεν ὁ Ἰώσηπος (τῷ 775). Οἱ ὁπαδοί του ταχέως ἐξηπλώθησαν καθ' ἅπασαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν, πολιτικόν. τι δὲ μέτρον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου, κατὰ τὸ ὅποιον τῷ 752 πολλοὶ Ἀρμένιοι, Σύροι, καὶ Μικρασιᾶται μετωκίσθησαν εἰς τὴν Θράκην, μετέφερε καὶ τὰ τοῦ Παυλικιανισμοῦ σπέρματα εἰς τὴν Εὐρώπην. Νῦν δὲ διεσχίσθη τὸ τρίτον ἡ κοινότης αὕτη.

452.

Συνέχεια.—Σέργιος Τυχικός. Συνέκδημος. Καρβίας. Χρυσοχέρης.

Τῷ 801 ἡγέρθη ὡς μεταρρυθμιστῆς μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν ὁ Σέργιος Τυχικός. Εἰ καὶ κατήγετο ἐκ τινος παυλικιανῆς οἰκογενείας, μόλις ὅμως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του τῇ συνεργείᾳ εὐσεβοῦς τινος Παυλικιανῆς ἠσθάνθη ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν τῆς αἱρέσεως. Ὁ μέγας αὐτοῦ ζήλος, ἡ ἀκάματος καὶ ἀποτελεσματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς αἱρέσεως, ἡ περὶ τὰ ἦθη αὐτοῦ αὐστηρότης ἐφείλκυσαν αὐτῷ τὴν δόξαν δευτέρου ἰδρυτοῦ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης κοινωνίας. Ἀπέναντι αὐτοῦ ὁ Βαάνης, ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ. Μόνον ἐλάχιστον μέρος ἔμεινεν αὐτῷ πιστόν. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Σεργίου Τυχικοῦ ᾠνονήθη ὑπὸ τῶν περιστάσεων. Ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Πατρίκιος (802—811) κατεπιέζετο ὑπὸ Σαρακηνῶν τοσοῦτον, ὥστε δὲν ἠδύνατο παντάπασιν νὰ σκεφθῇ νὰ θέσῃ ἐμπόδια εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς αἱρέσεως. Μάλιστα εἶχεν ἀνάγκην

τῆς συνδρομῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, καὶ διὰ τοῦτο παρέσχεν αὐτοῖς πλήρη ἀνοχὴν. Καθὰ μάλιστα λέγει ὁ Κεδρήνός (p. 480 ed. Par.) καὶ ὁ Ζωναρᾶς (II, 125), φαίνεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἀπέκλινεν εἰς τὸν Παυλικιανισμόν. Ὁ Νικηφόρος ἦτο κατ' ἀρχὴν ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον τοὺς Παυλικιανούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς εἰκονομάχους ἀφῆκεν ἐλευθέρους· ἐπ' αὐτοῦ ἰδρύθησαν πολλαὶ νέαι Παυλικιαναὶ κοινότητες. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου ἐδεινώθη πάλιν ἡ θέσις αὐτῶν. Ἦδη Μιχαήλ ὁ Παγχαβὲς (811—813) διέταξεν ἱεράν τινα ἐξέτασιν κατ' αὐτῶν, Λέων δὲ ὁ Ἀρμένιος (813-820) κατεδίωξεν αὐτοὺς σκληρότατα. Ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νεοκαισαρείας Θωμᾶ καὶ τοῦ ἀρμενίου ἀρχιμανδρίτου Παρακονδάκου ἐσχηματίσθη ἱερὸν δικαστήριον, ὅπερ τοὺς μὲν μετανοοῦντας ἐκ τῶν Παυλικιανῶν μετὰ τὴν τέλει τῆς κανονικῆς μετανοίας παρελάμβανεν αὐθις εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τοὺς δὲ μὴ πειθομένους παρέδιδεν εἰς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Ἰκανὸς ὁμως ἀριθμὸς Παυλικιανῶν συνομόσαντες νὰ φονεύσωσι τοὺς ἱεροὺς ἐξεταστάς, ἐξετέλεσαν τὴν πρόθεσιν των, καὶ ἐφυγον εἰς τὴν χώραν τῶν Σαρακηνῶν, εἰς τὴν ἐν Ἀρμενίᾳ Μελιτηνῇ, ὅπου ἐδόθη αὐτοῖς ὡς τόπος κατοικίας ἡ πόλις Ἀργαοῦν. Ταύτην ὠνόμασαν οἱ Παυλικιανοὶ Κολασσάς. Ἐκτοτε ἀνέλαβεν ἡ αἵρεσις χαρακτῆρα ἕως τότε αὐτῇ ξένον. Κινούμενοι ὑπὸ μίσους καὶ ἐκδικήσεως κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, καὶ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἐνισχυόμενοι, ὠργανίσθησαν οἱ Παυλικιανοὶ ὡς στρατιωτικὴ ἀποικία καὶ ἐποιοῦν ἀδιαλείπτους ἐπιδρομὰς κατὰ τῆς βυζαντινῆς χώρας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σεργίου ἡ αἵρεσις δὲν ὠνόμασεν ἄλλον διάδοχον αὐτοῦ, διηυθύνοντο δὲ τοῦ λοιποῦ αἰ τῆς κοινότητος ὑποθέσεις ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῶν Συνεχδήμων. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχον λάβει ἀναψυχὴν τινα καὶ ἐνισχυθῇ αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ παυλικιαναὶ κοινότητες. Ἀλλ' ὑπὸ τὴν κηδεμονικὴν κυδέρνησιν τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας ἀνενεώθη ὁ κατ' αὐτῶν διωγμὸς καὶ μάλιστα λίαν αἱματηρός. Ὅστις ἤρνεϊτο νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κατεδικάζετο εἰς θάνατον. Ὁ ἱστορικὸς ὁ ἐξακολουθήσας τὸν Θεοφάνη (ed. Bonn. p. 167), λέγει, ὅτι θά ἐφονεύθησαν περὶ τὰς 100,000! Τὴν τύχην ταύτην ἔσχε καὶ τις

ἐπίσημος στρατιωτικός. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Καρθέας** ὡσαύτως ἀξιωματικὸς τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ μένεα πνέων συνήθροισε κατὰ τὸ 844 περὶ τὰς 5,000 μαχίμους Παυλικιανούς, καὶ ἐφυγεν εἰς τὸ Ἀργαοῦν, ὅπου ὠνομάσθη στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τῆς ὅλης κοινότητος. Καθ' ἐκάστην ἤρχοντο ἐκεῖσε φυγάδες Παυλικιανοὶ τοσοῦτοι, ὥστε ταχέως ἡ πόλις αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἐδωρήσατο αὐτοῖς ὁ καλίφης τοῦ Βαγδάτ ἄλλας δύο πόλεις τὴν Ἀμάραν καὶ τὸ ὀχυρὸν φρούριον Τέφρικαν πλησίον τῶν βυζαντικῶν συνόρων. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ὀρμώμενος ὁ Καρθέας μετὰ καλῶς ὀργανισμένου καὶ ὑπὸ ἐκδικήσεως ἐμπνεομένου στρατοῦ, ἐνισχυομένου καὶ ὑπὸ Σαρακηνῶν στρατιωτῶν, ἀπησχόλει καὶ ἐδεκατίζε τὸν βυζαντινὸν στρατόν. Ὁ γαμβρὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ **Χρυσόχερης** ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον, ἐφθασε δὲ νικητὴς μέχρι τῆς Ἐφέσου, ἐνθα μετεχειρίσθη ὡς σταῦλον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου! **Βασίλειος ὁ Μακεδών** (867-886), ὅστις πρὸ ὀλίγου εἶχε γίνεи κύριος τοῦ θρόνου, ἐζήτησεν ὑπὸ ἐπωφελεῖς ὁρους νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ. Ἀλλ' ὁ Χρυσόχερης δὲν ἐδίδεν ἀκρόασιν εἰς τὰς προτάσεις τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡρξέσθη ὁμως νὰ κατερηνώσῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ λεηλατήσῃ αὐτήν. Τῷ ἐπομένῳ ἔτει (868) ἐπεμψεν ὁ Βασίλειος **Πέτρον** τὸν ἐκ Σικελίας εἰς Τέφρικαν, ὅπως ἐξαγοράσῃ τοὺς αἰχμαλώτους. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐνισχύθη ἐπὶ τοῦ θρόνου του, ἐπεχείρησεν ὁ Βασίλειος τῷ 870 ἐκστρατεῖαν κατὰ τοῦ μικροῦ Παυλικιανικοῦ κράτους. Ἡ χώρα τῶν Παυλικιανῶν ἐδηλώθη, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κυριεύσῃ καὶ τὰς ὀχυράς τιν πόλεις. Ἐν δευτέρᾳ ὁμως τινὶ ἐκστρατείᾳ κατάρθωσε δι' αἰφνιδίας ἐπιδρομῆς εἰς τινὰ στενὰ χωρία νὰ ἐξολοθρεύσῃ ὅλον τὸν στρατὸν τῶν Παυλικιανῶν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν. Ἡ Τέφρικα παρεδόθη, ἡ δὲ πολιτικὴ ἰσχὺς τῶν Παυλικιανῶν κατεστράφη ἔκτοτε (871). Οὐχ ἤττον αἱ θρησκευτικαὶ τιν δοξασαὶ ἐξηπλώθησαν πανταχοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τῷ 970 μετέθηκεν ὁ αὐτοκράτωρ **Ἰωάννης Τσιμισχῆς** τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν εἰς τὴν Θράκην εἰς τὰ μέρη τῆς Φιλιππουπόλεως, ὅπου ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ φυλάττωσι τὰ ὅρια τοῦ κράτους, ἐδόθη αὐτοῖς πλήρης θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Ἐν τοῖς τόποις, ὅπου ἐγκατεστάθησαν

τῆς συνδρομῆς τῶν ὁπαδῶν της κατὰ τῶν ἐξ' οὐγάμα, καὶ αὐτὴ καὶ διὰ τοῦτο παρέσχεεν αὐτοῖς πλήρη ἀνο· / ὀνοματική. Ἐπὶ λέγει ὁ Κεδρήνός (p. 480 ed. Par.) καὶ ε .18) ὑπηρέτουν μέγα νεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἀπέκλ' ᾧ στρατῷ. Ἀλλ' ὅτε οὐσμὸν. Ὁ Νικηφόρος ἦτο κατ' ἀρν' ἰέρτον Γουισκάρδον πολέμου λευθερίας καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόν' τοὺς παντοιοτρόπως. Τῷ 1115 τοὺς εἰκονομάχους ἀφῆκεν ἐ' φιλιππουπόλει, ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν λαὶ νέαι Παυλικιαναὶ κοί'. Πραγματικῶς δὲ κατώρθωσε Νικηφόρου ἐδεινώθη π' αὐτοκράτωρ οὗτος ἠρέσκετο μάλλον 'Ραγχαβέ (811—1118) διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιστρέψῃ πλείστους αὐσκληρότατα. Διὰ τοὺς ἐπιστραφέντας δὲ ἔκτισεν ἀπερείας Θωμὰ φιλιππουπόλεως τὴν ὀρθόδοξον 'Αλεξιούπολιν. ματίστην οἱ Παυλικιανοὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Τὰ δὲ Παυλικιανῶν ἀνεμίχθησαν μετὰ τῶν συγγενῶν αἰρέσεων τῶν λάμ' Βογομιλίων. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἡσπάσθησαν βραδύ-ρ' Εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Αἵμου διεσώ-ζοντο τινὲς ἐκ τῶν Παυλικιανῶν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, φασκὲς καὶ πέννητες. Ἐν Φιλιππουπόλει μέχρι τῆς σήμερον κατοικοῦσι Παυλικιανοὶ τινες, ἀλλ' εἶναι καθολικοὶ τῇ ἐνεργείᾳ τῶν Ἱησοϋϊτῶν ἐνωθέντες μετὰ τοῦ πάπα. Ἀπὸ τῶν ἐν Θράκῃ Παυλικιανῶν διεδόθησαν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν πολλαὶ ἐλεύθεραι δοξασίαι, αἵτινες συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὸ νὰ γεννηθῇ ἐπὶ τέλους ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

453.

· Ἀλλὰ αἰρέσεις τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἀρεθοεῖδοι. Ἀθίγγανοι.

N e a n d e r Kirchengeschichte IV, 451.

Ἦδη πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τῶν Παυλικιανῶν ὑφίστατο ἐν Ἀρμενίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν τέκνων τοῦ Ἡλίου ἡ Ἀρεβόρδων αἵρεσις τις, ἣτις εἶχεν ἀναμίξει τὴν ζωροαστρικὴν τοῦ Ὀρμοῦσδ λατρείαν μετὰ χριστιανικῶν στοιχείων. Περὶ τὰ μέσα τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος συνήθροισε Παυλικιανός τις Σεμβάτ τὰ λείψανα τῆς αἵρέσεως ταύτης, καὶ διωργάνισεν αὐτὰ

Θων τρὰ κὼς ἰδίαν τινὰ κοινότητα, ἣτις ἔλαβε
 ὡντρακηνῶν. Μεγαλητέραν σημασίαν ἀπέκτη-
 ὅτε τῷ 1002 ὁ μητροπολίτης τῆς Ἀρ-
 ἔνετο ὁπαδὸς αὐτῆς. Ὁ παρὰ πᾶσι σεβα-
 ῖ, ἡθῶν ἀνὴρ ἐκαθάρισε τὴν διδασκαλίαν
 ρισσότερα χριστιανικὰ στοιχεῖα ἐν αὐτῇ.
 ὡν ὁμοφρονούντων ἱερέων διερχόμενος τὴν
 ε μετάνοιαν καὶ προσέβαλλε τὴν ἀκηδῖαν τῶν
 οἵτινες ἐφυσύχαζον εἰς τὴν ἀπλὴν πλήρωσιν ἐξωτε-
 ρργων. Εὗρε δὲ πολλοὺς ὁπαδοὺς μεταξὺ τῶν κληρικῶν
 καὶ τῶν λαϊκῶν. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος τῶν Ἀρμενίων συνέλαβεν
 ἐπὶ τέλους αὐτὸν, καὶ ἀφοῦ ἐκαυτηρίασεν αὐτὸν, ἔρριπεν εἰς φυ-
 λακὴν. Ἐφυγε μὲν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας μετ' ὀλίγον, ἐφρονεύθη
 ὁμως μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του. Ἐκτοτε οὐδεὶς λόγος
 ἐγένετο περὶ τῶν ὁπαδῶν του. Ἀρεβοῦρδοι ὁμως σώζονται μέ-
 χρι τῆς σήμερον ἐν Μεσοποταμίᾳ, ὀνομαζόμενοι νῦν Σεμπῖται.
 — Ἐκτὸς τῶν γνωστικῶν τούτων αἰρετικῶν ὑπῆρχε κατὰ τὴν
 Θ' ἑκατονταετηρίδα καὶ Ἰουδαίζουσα τις αἵρεσις ὑπὸ τὸ ὄνομα
 τῶν Ἀθιγγάνων, οἵτινες εἶχον τὸ κέντρον των ἐν τῇ πό-
 λει Ἀμορίῳ ἐν τῇ ἄνω Φρυγίᾳ. Ἐξαιρέσει τῆς περιτομῆς ἐτή-
 ρουν οὗτοι ὅλον τὸν λοιπὸν μωσαϊκὸν νόμον, ἰδίως δὲ τὰς νη-
 στείας, ὅθεν ἰσως ἔλαβον καὶ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα (μὴ θίγης Κο-
 λασ. 6', 21). Εἶναι ἀβέβαιον, ἂν ἡ αἵρεσις αὕτη εἶναι λείψανον
 ἀπὸ τῶν ἀρχαίων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, ἢ ἂν ἐσχηματίσθῃ
 μετὰ ταῦτα διὰ ἀναμίξεως μετὰ τοῦ ἐν Φρυγίᾳ διαδεδομένου
 Ἰουδαϊμοῦ.

154.

Οἱ εὐχεται ἢ ἐνθουσιασταὶ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

¶ ε λ λ ο υ περὶ ἐνεργείας διαιμόνων ed. Gaulucin. Par. 1615. Engelhardt
 Kirchenhist. Abhandl. Erlangen. 1832. σελ. 191.

Κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα ἀνεφάνη ἐν Θράκῃ καὶ τα-
 χέως ἐξηπλώθη αἵρεσις τις, ἥς οἱ ὁπαδοὶ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ
 λαοῦ Εὐχεται ἢ Ἐνθουσιασταί. Πρὸς καταπίεσιν τῆς
 αἱρέσεως ταύτης ἀπεστάλη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως βασιλικὸς

56 Ἑκκλ. ἱστορία. Περ. Γ' (860-1453). Μέρ. Α'. Ἀνατ. ἐκκλησία
οἱ Παυλικιανοί, ἐξέλιπε σχεδὸν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, καὶ αὐτὴ
δὲ ἡ ἀπὸ Βυζαντίου ἐξάρτησις ἀπέβη μόνον ὀνομαστική. Ἐπὶ
Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118) ὑπηρέτουν μέγα
μέρος Παυλικιανῶν ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ στρατῷ. Ἀλλ' ὅτε οὗ-
τοι ἐν τῷ πρὸς τὸν Νορμανδὸν Ῥοβέρτον Γουισκάρδον πολέμῳ
ἐγκατέλιπον αὐτὸν, κατεδίωξεν αὐτοὺς παντοιοτρόπως. Τῷ 1115
παρέστη αὐτοπροσώπως ἐν Φιλιππουπόλει, ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν
εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπιστροφὴν των. Πραγματικῶς δὲ κατῴρθωσε
διὰ συζητήσεων, εἰς ἃς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἤρσκετο μᾶλλον
ἢ εἰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, δι' ἀπειλῶν ἢ δι' ὑποσχέσεων,
πολὺ δὲ μᾶλλον διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιστρέψῃ πλείστους αὐ-
τῶν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Διὰ τοὺς ἐπιστραφέντας δὲ ἔκτισεν ἀπέ-
ναντι τῆς Φιλιππουπόλεως τὴν ὀρθόδοξον Ἀλεξιοπόλιν.
Ἐκτοτε ἐκλείπουσιν οἱ Παυλικιανοί ἀπὸ τῆς ἱστορίας. Τὰ δὲ
λείψανα αὐτῶν ἀνεμίχθησαν μετὰ τῶν συγγενῶν αἱρέσεων τῶν
Εὐχιτῶν καὶ Βογομίλων. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἡσπάσθησαν βραδύ-
τερον τὸν μωαμεθανισμόν. Εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Αἰμου διεσώ-
ζοντο τινὲς ἐκ τῶν Παυλικιανῶν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων,
ἀμαθεῖς καὶ πένητες. Ἐν Φιλιππουπόλει μέχρι τῆς σήμερον κα-
τοικοῦσι Παυλικιανοί τινες, ἀλλ' εἶναι καθολικοὶ τῇ ἐνεργείᾳ
τῶν Ἰησουϊτῶν ἐνωθέντες μετὰ τοῦ πάπα. Ἀπὸ τῶν ἐν Θράκῃ
Παυλικιανῶν διεδόθησαν εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν πολλαὶ ἐλευ-
θεραὶ δοξασαί, αἵτινες συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὸ νὰ γεννηθῇ
ἐπὶ τέλους ἡ μεταρρύθμισις τοῦ ΙΣ' αἰῶνος.

453.

· Ἄλλαι αἱρέσεις τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἀρεθοῦδοι. Ἀθίγγανοι.

N e a n d e r Kirchengeschichte IV, 454.

Ἦδη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Παυλικιανῶν ὑφίστατο ἐν Ἀρ-
μενίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν τέκνων τοῦ Ἠλίου ἡ Ἀρε-
θοῦδων αἵρεσίς τις, ἥτις εἶχεν ἀναμίξει τὴν ζωροαστρικὴν
τοῦ Ὀρμουσδ λατρείαν μετὰ χριστιανικῶν στοιχείων. Περὶ τὰ
μέσα τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος συνήθροισε Παυλικιανός τις Σεμ-
βὰτ τὰ λείψανα τῆς αἱρέσεως ταύτης, καὶ διωργάνισεν αὐτὰ

ἐν τῷ χωρίῳ Θωντρακῶς ἰδίαν τινὰ κρινότητα, ἣτις ἔλαβε τὸ ὄνομα τῶν Θωντρακηνῶν. Μεγαλητέραν σημασίαν ἀπέκτησεν ἡ αἵρεσις αὕτη, ὅτε τῷ 1002 ὁ μητροπολίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἐγένετο ὁπαδὸς αὐτῆς. Ὁ παρὰ πᾶσι σεβαστὸς καὶ λίαν αὐστηρὸν ἠθῶν ἀνὴρ ἐκαθάρισε τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, προσλαβὼν περισσότερα χριστιανικὰ στοιχεῖα ἐν αὐτῇ. Μετ' ἄλλων δέ τινων ὁμοφρονούντων ἱερέων διερχόμενος τὴν χώραν ἐκήρυττε μετάνοιαν καὶ προσέβαλλε τὴν ἀκηδῖαν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐφησύχαζον εἰς τὴν ἀπλῆν πλήρωσιν ἐξωτερικῶν ἔργων. Εὗρε δὲ πολλοὺς ὁπαδοὺς μεταξὺ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος τῶν Ἀρμενίων συνέλαβεν ἐπὶ τέλους αὐτόν, καὶ ἀφοῦ ἐκαυτηρίασεν αὐτόν, ἔρριπεν εἰς φυλακὴν. Ἐφυγε μὲν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας μετ' ὀλίγον, ἐφορεύθη ὅμως μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του. Ἐκτοτε οὐδεὶς λόγος ἐγένετο περὶ τῶν ὁπαδῶν του. Ἀρεβοῦρδοι ὅμως σώζονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Μεσοποταμίᾳ, ὀνομαζόμενοι νῦν Σεμπίγαι. — Ἐκτὸς τῶν γνωστικῶν τούτων αἰρετικῶν ὑπῆρχε κατὰ τὴν Θ' ἑκατονταετηρίδα καὶ Ἰουδαϊζουσά τις αἵρεσις ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀθιγγάνων, οἵτινες εἶχον τὸ κέντρον των ἐν τῇ πόλει Ἀμορίῳ ἐν τῇ ἀνω Φρυγίᾳ. Ἐξαιρέσει τῆς περιτομῆς ἐτήρουν οὗτοι ὅλον τὸν λοιπὸν μωσαϊκὸν νόμον, ἰδίως δὲ τὰς νηστείας, ὅθεν ἴσως ἔλαβον καὶ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα (μὴ θίγης Κολλασ. β', 21). Εἶναι ἀβέβαιον, ἂν ἡ αἵρεσις αὕτη εἶναι λείψανον ἀπὸ τῶν ἀρχαίων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, ἢ ἂν ἐσχηματίσθῃ μετὰ ταῦτα διὰ ἀναμίξεως μετὰ τοῦ ἐν Φρυγίᾳ διαδεδομένου Ἰουδαϊσμοῦ.

154.

Οἱ εὐχίται ἢ ἐνθουσιασταὶ τοῦ ἸΑ' αἰῶνος.

¶ ελλοσ περὶ ἐνεργείας δαιμόνων ed. Gaulucin. Par. 1615. Engelhardt Kirchenhist. Abhandl. Erlangen. 1832. σελ. 191.

Κατὰ τὴν ἸΑ' ἑκατονταετηρίδα ἀνεφάνη ἐν Θράκῃ καὶ ταχέως ἐξηπλώθη αἵρεσίς τις, ἥς οἱ ὁπαδοὶ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ Εὐχίται ἢ Ἐνθουσιασταί. Πρὸς καταπίεσιν τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀπεστάλη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως βασιλικὸς

τις ἐπιτετραμμένος. Φαίνεται δὲ, ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ψελλὸς, ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὰ περὶ τῶν Εὐχιτῶν τούτων τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ εἶναι γεγραμμένον ἐν εἵδει διαλόγου μεταξὺ Θρακὸς τινος καὶ τινος Τιμοθέου. Ὁ Θράξ εἶναι πιθανῶς αὐτὸς ὁ Ψελλός. Ὁ Ψελλὸς ἀναφέρει τὸ δόγμα αὐτῶν εἰς τὸν Μάνεντα. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένον. Διότι ἐνῶ ὁ Μάνης θέτει ὡς βάτιν τὸν ἀπόλυτον δυαδισμόν, οἱ Εὐχίται τοῦ ΙΑ' αἰῶνος συγγενέουσι μᾶλλον πρὸς τὸν συγχερασμένον δυαδισμόν τῶν Περσῶν, καθ' ὃν ὑπεράνω τῶν δύο ἀντιθέτων ἀρχῶν (τοῦ Ὁρμοῦσδ καὶ τοῦ Ἀριμάν) ἔχει τὸν θρόνον του αἰώνιόν τι ἀρχικὸν ὃν (Zerwane), ἐξ οὗ ἀμφοτέραι αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι προήχθησαν. Ἐδίδασκον δηλ., ὅτι ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ ἔχει δύο υἱούς. Καὶ αὐτὸς μὲν εἶναι κύριος τῶν ὑπερχοσμίων, ὁ δὲ πρεσβύτερος αὐτοῦ υἱὸς, ὃν Σαταναὴλ ὠνόμαζον, τῶν ἐπιγείων, ὁ δὲ νεώτερος (ὁ Χριστὸς) τῶν ἐπουρανίων. Μέρους τῶν Εὐχιτῶν ἐτίμα ἀμφοτέρους τοὺς υἱούς, διότι εἰ καὶ οὗτοι διάχκεινται ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους, μέλλουσιν ὅμως ποτὲ ὡς καταγόμενοι ἐξ ἑνὸς πατρὸς, νὰ ἐνωθῶσιν. Ἄλλοι τούναντίον ἐτίμων μόνον τὸν νεώτερον υἱόν, διότι οὗτος εἶναι κύριος τοῦ καλλιτέρου καὶ ὑψηλοτέρου μέρους, ἐφυλάττοντο ὅμως νὰ περιφρονῶσιν ἢ ὑβρίζωσι καὶ τὸν πρεσβύτερον, ἵνα μὴ οὗτος βλάβῃ αὐτούς. Ἔτι δὲ ἄλλοι ἐτίμων μόνον τὸν πρεσβύτερον υἱόν, ὅστις οὕτω καλῶς τὰ πάντα διέταξε, καὶ ἐπίστευον, ὅτι ὁ νεώτερος διὰ τοῦτο φθονεῖ αὐτὸν, καὶ ἐκ μίσους πρὸς αὐτὸν, ἐπάγει σεισμούς, χάλαζαν καὶ λοιμούς. Οἱ Εὐχίται ἡσυχολοῦντο πολὺ εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὴν θεωργίαν, ἐν αἷς ὁ ζωϊκὸς μαγνητισμὸς φαίνεται μέγα μέρος λαβών. Ἀπεδίδοντο δὲ αὐτοῖς καὶ ἀντινομικαὶ ἀρχαὶ μετὰ ἀκολάστων ὁργίων. Ἡ ἀρχὴ τῶν Εὐχιτῶν τούτων κεῖται ἐν τῷ σκότει. Σχέσις τις ὅμως αὐτῶν πρὸς τοὺς Μασσαλιανούς ἢ Εὐχίτας τοῦ Δ' αἰῶνος (πρβλ. § 100) εἶναι εἰ καὶ μὴ βεβαία, ὅμως πιθανή. Διότι ἔχομεν σαφεῇ ἵχνη, ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι ἐκεῖνοι Εὐχίται διεσώζοντο ἰδίως ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ἐνδυμα σπορδικῶς διὰ πάντων τῶν αἰώνων. Ἐλλειπε μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων Εὐχιτῶν ὁ ἰδιαζόντως ἀνεπτυγμένος δυαδισμὸς τῶν μεσαιωνικῶν Εὐχιτῶν, ἀλλ' ἡ περὶ δαιμόνων διδασκαλία αὐτῶν καθίστα εὐ-

χολον τὴν παραδοχὴν δυαδικῶν ἀρχῶν, ἡ δὲ τάσις αὐτῶν πρὸς τὰς θεωρητικὰς ἐκστάσεις ἡδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς φαντασιώδεις διδασκαλίας. Λείψανα τῶν ἀρχαίων Εὐχιτῶν εἶχον ἔλθει εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ πρῶτον ἴσως ὅτε Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος (752) μετώκισε πολλοὺς Σύρους καὶ Μικρασιάτας εἰς τὴν Θράκην, ἥτις ἔνεκα λοιμοῦ τινος εἶχεν ἐρημωθῇ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς μαρτυρεῖ, ὅτι πολλοὶ τῶν ἀρχαίων Μασσαλιανῶν διεσώζοντο κεκρυμμένοι ἐν μοναστηρίοις (περὶ αἱρ. 80). Καὶ ὁ Φώτιος λέγει περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν πολλοὶ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα (Cod. 52). Ὁ δὲ Κεδρηνὸς (ἐπιτομ. ἱστορ. 514) βεβαιοῖ, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του πολλοὶ αὐτῶν ἦσαν ἐξηπλωμένοι κατὰ τὴν Θράκην. Ἐπίσης δὲ καθὼς περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Εὐχιτῶν, οὕτω καὶ περὶ τοῦ τέλους αὐτῶν οὐδὲν γνωρίζομεν βέβαιον. Ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς ἐκείνης πρὸς ἐξέτασιν περὶ αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο περὶ αὐτῶν μαθάνομεν. Ἐντελῶς ὅμως δὲν ἐξέλιπον ἔκτοτε, διότι οἱ κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ἀναφαινόμενοι Βογόμιλοι παρίστανται προδήλως ὡς μετερρυθμισμένη τις ἀνανέωσις τῆς αἱρέσεως. Ἴσως ὅτε ἡγέρθη ὁ κατ' αὐτῶν διωγμὸς ἀπεχώρησαν πάλιν συμμορφούμενοι ἐξωτερικῶς πρὸς τοὺς τύπους τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος εἰς τὴν ἀσημότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου.

155.

Οἱ Βογόμιλοι κατὰ τὸν IB' αἰῶνα.

Ἰωάννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάδ. I, 4. Εὐθυμίου Ζυγαδηνοῦ Πανοπλ. τ. 23 καὶ ἔλεγχος τῶν Μασσαλιανῶν κτλ. παρὰ Gallandi XIV, 293. Engehardt ἐνθα ἀνωτέρω.

Κατὰ τὴν Β' δεκαετηρίδα τοῦ IB' αἰῶνος ἐξηπλώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ φήμη, ὅτι ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας εἶχε παρεισδύσει εἰς τὴν πρωτεύουσαν νέον εἶδος ἐπικινδύνου αἱρέσεως, καὶ ὅτι εὗρεν ἐκεῖ μεγάλην ὑποδοχὴν καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἐπισημοτέροις οἴκοις, ἰδίως μεταξὺ τῶν γυναικῶν. Ὡνόμαζον δὲ τοὺς ὁπαδούς τῆς κατὰ τὸ βουλγαρικὸν ὄνομα Βογομίλου τ. ἔ. Θεοφίλους. Παράγεται ἡ λέξις ἐκ τοῦ Βογ=Θεὸς καὶ μίλουι=ἐλέησον, καὶ σημαίνει τὸν τοῦ Θεοῦ τὸ ἔλεος ἐπισπώμενον. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς διέταξεν εὐθὺς νὰ

γίνῃ εξέτασις περὶ τοῦ πράγματος. Διὰ βασάνων δὲ ἐγένετο γνωστὸν τό τε ὄνομα καὶ ἡ διαμονὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς αἰρέσεως. Οὗτος ὠνομάζετο Βασίλειος. Ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐσεμνύνετο ἐπὶ τῇ θεολογικῇ αὐτοῦ παιδεῖα καὶ τῇ διαλεκτικῇ αὐτοῦ δεινότητι, μετεπέμψατο αὐτὸν πρὸς ἑαυτόν. Ὁ Βασίλειος ὑπήκουσε καὶ προσῆλθεν. Ὁ αὐτοκράτωρ ταχέως συνιδὼν, ὅτι διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς συνήθους ἐρεύνης καὶ συζητήσεως μετὰ τοῦ μοναχοῦ τούτου, ὅστις ἐδείκνυεν, ὅτι ἦτο ἐξηστημένος λίαν ἐν τῷ λέγειν, οὐδὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ κατορθώσῃ, ἀπεφάσισε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀπάτην κατ' αὐτοῦ. Μετὰ μεγίστου σεβασμοῦ ἦλθεν εἰς προὑπάντησιν αὐτοῦ, ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν, καὶ ὑπεκρίθη, ὅτι ἐπεθύμει νὰ διδαχθῇ παρ' αὐτοῦ καὶ νὰ γίνῃ μαθητὴς του. Ὁ ἀγαθώτερος τοῦ αὐτοκράτορος μοναχὸς δὲν ἐννόησε τὴν παγίδα, ἣτις ἐστήθη αὐτῷ. Προθύμως λοιπὸν ἐξέθηκεν αὐτῷ ἐν μυστικότητι πάσας τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς αἰρέσεώς του, ἀλλ' ὀπισθεν παραπετάσματος ἐκάθητο ταχυγράφος τις, ὅστις κατέγραψε πάντα ὅσα εἶπε κατὰ λέξιν. Ἀφοῦ δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἀφῆρπασεν ἀπὸ τοῦ στόματός του πᾶν ὅ,τι ἤθελεν, ἀπέσυρεν αἰφνης τὸ παραπίτασμα, ὁ δὲ ἐμβρόντητος γενόμενος μοναχὸς, εἶδεν αἰφνης τὴν γερουσίαν καὶ τὸν κλῆρον συνηγμένους ἐνώπιόν του, ὅπως δικᾶσωσιν αὐτόν. Ὁ Βασίλειος ὡμολόγησε δημοσίᾳ καὶ μετὰ θάρρους τὰς δοξασίας του καὶ ἐκήρυξεν, ὅτι εἶναι ἔτοιμος πάντοτε νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ αὐτῶν. Ἐπέμεινε δὲ εἰς τὴν ἀπόφασίν του ταύτην μεθ' ὅλας τὰς νοουθεσίας καὶ ἀπειλάς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συλλάβει καὶ τοὺς 12 ἀποστόλους τῶν Βογομίλων καὶ πολλοὺς ἄλλους ὁπαδοὺς τοῦ Βασιλείου. Τινὲς αὐτῶν ὡμολόγησαν ἑαυτοὺς ὡς Βογομίλους, ἄλλοι ὁμως ἡρνήθησαν τοῦτο. Ἦτο δὲ δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις τοὺς μετανοοῦντας ἀληθῶς ἐκείνων, οἵτινες ἀπλῶς κατὰ τὸ φαινόμενον συνεμορφοῦντο πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ δόγμα, διότι ἦσαν γνωσταὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς αἵρέσεως ταύτης, καθ' ἃς ἐπετρέπετο εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον συμμόρφωσις (accommodatio) καὶ ἡ ὑπόκρισις. Ὁ αὐτοκράτωρ κατέφυγε πάλιν εἰς νέαν πανουργίαν, ἣτις ὁμως δὲν ἐπέτυχεν ὅπως ἡ πρώτη. Εἰς πάντας τοὺς κατηγορουμένους ἀπηγγέλθη ἡ θανατικὴ ποινὴ. Πάντες ἐμελλον νὰ

ἀποθάνωσι τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον. Ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ἐκτελέσεως παρεσκευάσθησαν δύο πυραὶ, καὶ ἐν τῇ μιᾷ τούτων ἐπετέθη ὁ σταυρός. Ἀναλογιζόμενος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ τὴν ἀποστροφὴν τῶν Βογομίλων πρὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἀπῆτει παρ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ ἀποθάνωσιν ὡς χριστιανοὶ νὰ ἐκλέξωσιν ὡς τόπον τοῦ θανάτου τὴν ἐφ' ἧς εἶχεν ἐπιτεθῇ ὁ σταυρὸς πυράν. Πολλοὶ ἐποίησαν τοῦτο, ἑμάθον δὲ τότε, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελεν ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ δοκιμάσῃ αὐτούς. Ἀφοῦ δὲ καὶ πάλιν ἐνουθετήθησαν, ἀφέθησαν ἐλεύθεροι. Ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ δὲν ἐκάησαν, ἀλλ' ἐρρίφθησαν εἰς τὰς φυλακάς. Ἐνταῦθα ἐπεσκέπτετο αὐτούς ὁ αὐτοκράτωρ καθ' ἐκάστην, καὶ μετεχειρίζετο πᾶσαν αὐτοῦ τὴν θεολογικὴν ῥητορείαν, ὅπως ἐπιστρέψῃ αὐτούς. Οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὰς δοξασίας των ἔμειναν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἐφ' ὅρου ζωῆς. Μόνος ὁ ἀρχηγὸς τῆς αἵρέσεως Βασίλειος ἀφοῦ πρὸς ἐπιστροφὴν αὐτοῦ πᾶσα προσπάθεια ἀπέβη ματαία, παρεδόθη εἰς τὴν πυράν. Καὶ νῦν δὲ διέταξεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπιθέσωσιν ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ἐκτελέσεως σταυρόν τινα, καὶ προέτρεπε τὸν Βασίλειον νὰ προσκυνήσῃ αὐτόν. Ἄλλ' εἰς μάτην. Ὁ Βασίλειος ἤλπιζεν, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἤθελον σώσει αὐτὸν ἀπὸ τῶν φλογῶν. Οἱ δὲ δῆμιοι ἐφοβοῦντο μὴ οἱ δαίμονες ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ. Ὅτε δὲ εἶδον, ὅτι οὐδὲν παράδοξον συνέβη, καὶ ὅτι ὁ μανδύας κατηναλώθη πάραυτα ὑπὸ τοῦ πυρός, ἔρριψαν καὶ αὐτὸν εἰς τὰς φλόγας. Εἰς τὴν πρώτην ὥσιν τοῦ φλέγοντος πυρός κατέλαβε τὸν ἀτυχῆ κατὰδικον φρίκη, ταχέως ὁμως ἀνέλαβε τὰς δυνάμεις του, καὶ ἀπέθανε μετὰ καρτερίας (1119). (Ἄννα Κομνηνὴ Ἀλεξ. 14). Καὶ τοῦτο εἶναι νέον παράδειγμα θανατικῆς ποινῆς ἐπιβληθείσης ἐν τῇ ἀνατολῇ διὰ μόνον τὸν λόγον τῆς αἵρέσεως. Δὲν ἀπαντᾷ ὁμως ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἡ ποινὴ αὕτη ἐπὶ αἵρετικῶν. Ὁ Βαλσαμὼν βραδύτερον ῥητῶς ἀποφαίνεται, ὅτι οἱ κανόνες τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν δὲν γνωρίζουσι θανατικὴν ποινὴν ἐπιβλητέαν λόγῳ αἵρέσεως. Οἱ Παυλικιανοὶ εἶχον καταδιωχθῆ μέχρι θανάτου μάλλον ὡς πολιτικὴ μερίς, καὶ ὡς στασιασταὶ ἀπειλοῦντες διὰ τῆς βίας αὐτὴν τοῦ κράτους τὴν ὑπαρξίν. Ἡ αἵρεσις τῶν Βογομίλων δὲν ἐξηλείφθη ὁμως διὰ τῶν διωγμῶν. Οἱ πλουσιώτεροι τῶν ὁπαδῶν τῆς εὐρον εὐκόλως μέσα ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν, οἱ

δὲ λοιποὶ ἐκρύβησαν εἰς τὰ μοναστήρια. καὶ μετέδιδον ἐν ταῦθα κρυφίως τὰς διδασκαλίας των. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ὁ Β' († 1239) ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ κηρύξῃ κατὰ τῆς αἱρέσεως. Πολλοὶ δὲ κατεδιώχθησαν ὡς Βογόμιλοι, καίπερ μηδὲν ἔχοντες πρὸς τοὺτους κοινόν. Ἰδίως ὅσοι ἐπεζήτουν ἐσωτερικὴν θρησκευτικὴν ζωὴν καὶ ὀλίγον ἐτίμων ἡ περιεφρόνουν τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸν κίνδυνον τοῦτον. Ὡς τοιοῦτοι κατεκρίθησαν ἐν δύο συνόδοις δύο μοναχοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει (1140 καὶ 1146) Κωνσταντῖνος Χρυσόμαλλης καὶ Νήφων. Ἡ Βουλγαρία ὁμως ἔμενε πάντοτε ἡ ἐστία μανιχαϊκῆς αἱρέσεως, ἥτις ἐντεῦθεν ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὴν λατινικὴν δύσιν. — Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς λατρείας τῶν Βογομίλων παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ὅτι οἱ Βογόμιλοι μεγάλως ἐσυγγένευον πρὸς τοὺς Εὐχίτας τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, οὐ μόνον βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων (Ζηγαδ. πανοπλ. περὶ Βογομίλων καὶ Ἄννα Κομν. 486), ἀλλ' ἀποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τῆς συμφωνίας τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ἀμφοτέρων τῶν αἱρέσεων. Ὁ Βασίλειος, ὅστις, ὅτε ἀπέθανεν, εἶχεν ἤδη ὑπὲρ τὰ 50 ἔτη παρ' αὐτοῖς ἐνεργήσει, διεμόρφωσεν ἰσως τὸ σύστημα τῶν Εὐχιτῶν ἐντελέστερον, συνεπέστερον καὶ ἀκριβέστερον. Ἡ θεμελιώδης ἰδέα ἔμεινεν ἡ τῶν Εὐχιτῶν, τ. ἐ. ἡ παράστασις τοῦ δυαδισμού ἐν τοῖς δύο υἱοῖς τοῦ Θεοῦ, τῷ πρεσβυτέρῳ Σαταναήλ, καὶ τῷ νεωτέρῳ Ἰησοῦ, ὅστις ἐτέλεσε τὴν ἀπολύτρωσιν. Μετὰ δὲ τῶν Παυλικιανῶν εἶχον κοινὸν οἱ Βογόμιλοι τὴν μεταρρυθμιστικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λατρείαν τῆς ἐκκλησίας, πρὸς τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων. Ἡ ἀσκησίς των ἦτο ὁμως πολὺ αὐστηροτέρα, ἐνήστευον πολὺ, συνίστων τὴν ἀγαμίαν καὶ τὴν ἐγκράτειαν ἀπὸ τοῦ κρέατος, τῶν ὠν καὶ τοῦ τυροῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ δι' ὕδατος βαπτίσματος παρεδέχοντο πνευματικὸν βάπτισμα μόνον (παράκλησις consolamentum). Ἀπέρριπτον δὲ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν εὐχαριστίαν. Εἰς τὴν προσευχὴν τούναντίον, ἰδίως τοῦ «πάτερ ἡμῶν,» ἀπέδιδον μεγάλην ἀξίαν. Κατὰ τὸ φαινόμενον συμμόρφωσιν καὶ ὑπόκρισιν ἐθεώρουν καὶ οὗτοι ἐνίοτε συγκεχωρημένην. Ἡ Γραφή αὐτῶν περιελάμβανε τοὺς ψαλμοὺς, τοὺς προφῆτας καὶ πᾶσαν τὴν Κ. Δ. Πρὸ πάντων δὲ ἐτίμων τὸ εὐαγγέ-

λιον τοῦ Ἰωάννου. Κατὰ φυσικὸν λόγον ἐχρῶντο τῇ ἀλληγορικῇ, μυστικῇ ἐρμηνείᾳ. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς ἐν χρῇσει καὶ πολλὰ ἄλλα ἀπόκρυφα βιβλία.

156.

Θεολογικαὶ ἔριδες κατὰ τὴν IB' ἑκατονταετηρίδα.

Gieseler Kirchengeschichte II, 2. 668. Neander Kirchengeschichte V, 2. 717.

Καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ χριστολογικὸν ζήτημα ἐξηκολούθει νὰ ἀπασχολῇ τοὺς θεολόγους τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας σχεδὸν ἀποκλειστικῶς. Μόνον ὅταν προὔκειτο ἄγῶν πρὸς σχισματικούς ἢ αἰρετικούς, ἐστρέφετο ἡ προσοχὴ αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλα ζητήματα. Ἡ πρὸς τὸν μονοφυσιτισμὸν τάσις καὶ μετὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον δὲν εἶχεν ἐντελῶς ἐκλείψει. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τάσιν ταύτην ἐδίδασκεν ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118) ὁ Εὐστράτιος, μητροπολίτης Νικαίας, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἐλάτρευεν ὡς κτίσμα τὸν πατέρα, καὶ νῦν ἐτι λατρεύει αὐτόν. Ἦναγκάσθη ὁμῶς νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, νὰ ἀναγνωρίσῃ δὲ ὡς ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, τὸ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑψώθη εἰς ὁμοίαν ἀξίαν τῇ θείᾳ (Νικήτ. Ἀκομιν. Annot. Compl. Supplem. 4. 3). Ὁ Εὐστράτιος ἐδίδασκε· «καὶ πρότερον καὶ νῦν τῷ πατρὶ λατρεύειν τοῦ Κυρίου τὸ πρόσλημμα,» ἔπρεπε δὲ νὰ διδάσκη· «ὑψώθη τὸ πρόσλημμα ἀπ' αὐτῆς τῆς προσλήψεως καὶ τοσοῦτον ὥστε πῶς ταῦτον τῷ χτίσαντι.» Μοναχὸς δὲ τις Νεῖλος ἐφθασεν εἰς φανερόν μονοφυσιτισμὸν, ἐκλαμβάνων τὴν ἀποθέωσιν ταύτην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς φυσικὴν. — Ἐπὶ Μανουὴλ δὲ τοῦ Κομνηνοῦ (1143—80) ἐγεννήθη ἐξ ἀφορμῆς ληθθείσης ἐκ τῆς λειτουργικῆς ῥήσεως· «σὺ εἶ ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος» τὸ ζήτημα, ἀν' ὃ Χρίστὸς προσήνεγκε τὴν θυσίαν ὑπὲρ τῶν τοῦ κόσμου ἁμαρτιῶν τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι ἢ ἀνμετ' αὐτῶν καὶ τῷ υἱῷ καὶ λόγῳ, τ. ἐ. αὐτῷ καὶ τῇ Τριάδι ἐν γένει. Τὸ πρῶτον ἰσχυρίζετο μετὰ πολλῶν ἄλλων διασήμεων θεολόγων καὶ ὁ διάκονος Σωτήριχος, ὁ ἐπίδοξος πατριάρχ-

χης Ἀντιοχείας, ἀλλὰ σύνοδός τις ἐν Κωνσταντινουπόλει (1156) ἐδογμάτισε τὸ δεύτερον. Ὁ Σωτήριχος καὶ οἱ φίλοι του ἰσχυρίζοντο (Spicil. Rom. X, 1) «μόνῳ τῷ πατρὶ καὶ τῷ πνεύματι τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίαν προσηνέχθαι, οὐ μὴν καὶ αὐτῷ τῷ προσενεγκόντι λόγῳ, φάσκοντες, ὥς εἰ τοῦτο δοίη τις, εἰς δύο πρόσωπα πάντως ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς διαστήσεται.» Ἡ δὲ σύνοδος, ἥς τὰ πρακτικὰ ἐτυπώθησαν ἐν τῷ Spicil. Rom. I. c. ἀπεφάσισεν ὑπὲρ τῆς ιδέας (σελ. 70)· «καὶ κατ' ἀρχὴν ἐπὶ τοῦ δεσποτικοῦ πάθους τὸν θεάνθρωπον λόγον τὸ σωτήριον θῦμα προσενεγκεῖν τῷ πατρὶ τε καὶ ἑαυτῷ ὡς θεῷ καὶ τῷ πνεύματι... καὶ νῦν ὡσαύτως τὰς ἀναιμάκτους θυσίας τῇ παντελείῳ καὶ τελειοποιῷ Τριάδι προσάγεσθαι» (πρβλ. Tafel Annae Comnen. Suppl. graef. p. XIV).— Δέκα ἔτη μετὰ ταῦτα νέα τις ἔρις περὶ τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ «Ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν» ἠγέρθη. Τινὲς ἀνέφερον τοῦτο εἰς τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὥς εἰ ὁ πατήρ ἦτο μείζων τοῦ υἱοῦ, διότι ἐγέννησεν αὐτόν. Ἄλλοι ὁμῶς ἐνόμιζον, ὅτι ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ ἄλλοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἀνέφερον μὲν τοὺς λόγους εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δι᾽ ἰσχυρίζοντο δὲ, ὅτι ἕνεκα τῆς προσωπικῆς ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναφερόμενον τὸ χωρίον εἰς τὸν ὅλον θεάνθρωπον. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐγένετο παρὰ πάσαις ταῖς τάξεσι τοῦ λαοῦ ἀντικείμενον σφοδρῶν συζητήσεων, ὅπως τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέδειξε πρὸς πάντας, ὅσοι ἦσαν ἐναντίοι πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ, τὴν ἑαυτοῦ δυσμένειαν, ὥρισε δὲ σύνοδόν τινα τῷ 1166, ἥτις ὑπὸ τὴν προεδρείαν του ἐπεκύρωσε τὴν αὐτοκρατορικὴν γνώμην. Καθαίρεσις, δήμευσις τῶν ὑπαρχόντων καὶ ἐξορία ἦσαν αἱ κατὰ τῶν ἐναντιουμένων ἐπιβαλλόμεναι τιμωρίαι καὶ διὰ θανάτου δὲ λέγεται, ὅτι αὐτοκρατορικόν τι διάταγμα ἠπέλκει αὐτοὺς (Νικήτ. Ἀχομιν. ἐν βίῳ Μανουὴλ 7. 5. καὶ Ἰωάνν. Κιννάμου ἱστορ. 6. 2). Αἱ ἀποφάσεις τῆς συνόδου ἕνεκα ῥάχθησαν ἐπὶ λιθίνων πλακῶν καὶ ἀνηρτήθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἁγίας Σοφίας. — Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς κυβερνήσεώς του ἐσκανδαλίσθη ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἐκ τοῦ ἀναθέματος τοῦ ἐν χρήσει ὄντος διὰ τοὺς ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐπιστρέ-

φοντας· « Ἀνάθεμα τῷ Θεῷ τοῦ Μωάμεθ, » περὶ οὗ λέγει, ὅτι αὐτός ἐστι Θεὸς ὁλόσφυρος¹, ὃς οὐκ ἐγέννησεν, οὐδὲ ἐγεννήθη, οὐδὲ ὅμοιος αὐτῷ τις. » Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνόμιζεν, ὅτι ἐν τῷ ἀναθέματι τούτῳ περιείχετο βλασφημία τις κατὰ τοῦ Θεοῦ, διότι τοῦ Μωάμεθ ὁ Θεὸς πάντοτε εἶναι ὁ μόνος, ἄρα ὁ ἀληθὴς Θεός. Προὔτεινε λοιπὸν τὰς ἀμφιβολίας του εἰς τινα ἐνδημοῦσαν σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις ὅμως ἐκήρυξεν αὐτὰς ὡς ἀβασίμους, διότι κατ' αὐτὴν ὁ Θεὸς τοῦ Μωάμεθ δὲν εἶναι πράγματι ὁ ἀληθὴς Θεός. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέμενεν εἰς τὴν θέλησίν του. Ἐξέδωκε δὲ κατὰ τοῦ ἐν χρήσει τούτου τύπου τοῦ ἀναθεματισμοῦ διάταγμα, ὅτε δὲ καὶ τοῦτο ἀπήντησεν ἐναντίωσιν, ἐκάλεσε τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς ἐπισκόπους εἰς σύνοδον ἐν τῷ ἐν Σκούταρι ἀνακτόρῳ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐκωλύθη ὑπὸ ἀσθενείας, δὲν ἡδυνήθη νὰ συμμετάσχη τῆς συνόδου. Ὁ ἀντιπρόσωπός του ὅμως ἐζήτησε νὰ ἐκφοβίσῃ τοὺς ἐπισκόπους δι' ἀπειλῶν. Τότε ἀνέστη ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς Εὐστάθιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ ἐξεφράσθη ἐντόνως καὶ μετὰ παρρησίας κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς διαταγῆς. Ὅτε δὲ ἔμαθε τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ, ὠργίσθη μεγάλως, ἀπήτησε δὲ ἵνα ἐν τάχει δικασθῇ ὁ ἀπειθὴς ἐπίσκοπος ὡς προσβαλὼν τὴν αὐτοκρατορικὴν μεγαλειότητα. Ἀλλὰ ταῖς παρακληθεσὶ καὶ νουθεσίαις τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων καταπραυνθεὶς, ἀνεκάλεσε μὲν τὴν κατὰ τοῦ Εὐσταθίου διαταγὴν, τοσοῦτον ὅμως ἐντονώτερον ἀπήτησε τὴν ἀπόρριψιν τῆς ῥηθείσης φράσεως. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις ἐπέισθησαν οἱ ἐπίσκοποι νὰ μεταβάλωσι τὴν ἐκφρασὶν τοῦ ἀναθεματισμοῦ ὡς ἐξῆς· « Ἀνάθεμα τῷ Μωάμεθ καὶ πάσῃ τῇ αὐτοῦ διδαχῇ καὶ διαδοχῇ » (Νικητ. Ἀχομιν. βίω Μανσυήλ 7. 6).

157.

Ἄλλαι θρησκευτικαὶ συζητήσεις τοῦ IB' αἰῶνος.

Νικολάου Μεθώνης ἀνάπτυξις τῆς θεολογ. στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ νεοπλατωνικοῦ. Ed. Voemel. Francf. 1825. Νικήτα Ἀχομινάτοῦ Θεσσαρὸς Ὁρθοδοξίας 27 βιβλ. Ἐξεδόθησαν λατινιστὶ μόνον τὰ 5 πρῶτα ὑπὸ Μορέλλου. Genev. 1648. IV.

Εἰ καὶ καθ' ἅπαντα τὸν μέσον αἰῶνα ἐπεκράτει ἐν τῇ ἑλλην-

¹ Δηλ. συμπαγῆς, ἀπλοῦς, εἷς.

νικῇ ἐκκλησίᾳ περιδεῆς τις εἰς τὰ παραδεδομένα ἀφοσίωσις, ἡ καλλιέργεια ὁμως τῶν ἀρχαίων *κ λ α σ ι κ ῶ ν σ π ο υ δ ῶ ν* ἢ ἐπὶ τῶν *Κομνηνῶν* ἀναφανείσα προὔχάλεσεν ἀναβρασμόν τινα, ὅστις ἔτεινεν εἰς τὴν ἀμφισβήτησιν τῶν παραδεδομένων. Ἰδίως εὔρον αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, καὶ πρὸ πάντων τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν, αὐτοῖς νέους ὁπαδούς. Ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξ Ἰταλίας τις, καὶ ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν, ἐπίστευε δὲ εἰς τὴν *μετεμψύχωσιν* καὶ παρεδέχετο τὰς *πλατωνικὰς ἰδέας*. Τοσοῦτον δὲ τυφλὸν ζῆλον πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἤγειρε παρὰ τοῖς μαθηταῖς του, ὥστε εἰς τούτων *Σερβλίας* καλούμενος, εἶχε περιπέσει ἐντελῶς εἰς τὴν ἐθνικὴν πολυθείαν, θέλων δὲ νὰ αὐτοκτονήσῃ, ῥίπτων ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, ἔκραξε· «Δέξαι με Πόσειδον!» (Νικητ. Ἀχομ. παρὰ Tafel αὐτόθι 2). Κατὰ τῶν τοιούτων ἔγραψεν ὁ *Μεθώνης Νικόλαος* τὴν ἀρίστην ἀπολογίαν τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν ἐλληνικὸν μεσαῖωνα, ἀναιρέσας τὴν θεολογικὴν *στοιχείωσιν* *Πρόκλου* τοῦ πλατωνικοῦ, ἧς ἡ ἀνάγνωσις φαίνεται, ὅτι μεγάλως συνέτεινεν εἰς τὴν ὑπόθαλψιν τοιούτων τῶ χριστιανισμῷ ἐχθρικῶν τάσεων. Περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων τῶν τυφλῶν τῆς ἀρχαιότητος λάτρεων λέγει ὁ Νικόλαος πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ ταῦτα. «Θαυμαστὸν οὐδέν, ἐὰν Ἕλληνες μωρίαν ἡγῶνται τὴν ἀληθινὴν καὶ ἡμετέραν σοφίαν. Ἀλλὰ θαυμάσειεν ἂν τις μᾶλλον εἰκότως, ὅπως καὶ τινες τῆς ἑνδον ταύτης καὶ ἡμετέρας γεγονότες αὐλῆς καὶ μυστηρίων θείων γευσάμενοι, ἐπειδὴ καὶ τῆς θύραθεν παιδείας μετέσχον, ἥ που καὶ ἀκροθιγῶς ἤψαντο, ἐπίπροσθεν τῶν οἰκείων τίθενται τὰ ἀλλότρια. Ὅθεν αὐτοῖς καὶ τὰ πολλὰ προσκόπτειν συμβαίνει, καὶ τῆς ὀρθῆς ἐκτρέπεσθαι πίστεως, καὶ ταῖς σεσοφισμέναις πειθανάγκαις ἀπαγομένους εἰς βλασφημιῶν αἱρέσεις ὑπολισθαίνειν.» Μετὰ τῆς εἰς τὸν ἐθνισμόν ἀποκλινούσης ταύτης τάσεως τοῦ *ΙΒ'* αἰῶνος συνδέονται πιθανῶς καὶ αἱ αἰρετικαὶ διδασκαλῖαι αἱ ὑπὸ *Νικήτα* τοῦ *Ἀχομινάτου* μνημονευόμεναι (Θησαυρ. ὀρθοδ. *IV*, 40. 41. 43) τῶν θνητοφυχτιῶν, οἵτινες ἐνόμιζον, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου οὔσα ὁμοία τῇ τῶν κτηνῶν, ἀπόλλυται μετὰ τοῦ σώματος, τῶν Χριστολυτῶν, τῶν δοξαζόντων, ὅτι ὁ

Χριστός μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐγκαταλιπὼν τὸ ἐμψυχωμένον σῶμα ἐπὶ τῆς γῆς, μετὰ γυμνῆς καὶ ἀπλῆς τῆς θεότητος ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, τῶν παρερμηνευτῶν, οἵτινες διὰ προφανοὺς παρερμηνεύσεως τῶν ἀγίων Γραφῶν ἐζήτουν νὰ ὑποστηρίξωσι πολλὰς ἰδίας αὐτῶν διδασκαλίας, καὶ τῶν ἐθνοφρόνων, οἵτινες ἀνενέωσαν τὰς μυστικὰς τέχνας τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος μάλιστα τὰς εἰς ἃς οἱ νεοπλατωνικοὶ εἶχον ἐπιδοθῆ, καὶ οὕτω ἐδίδον εἰς τὸν ὄχλον, παρ' ᾧ δὲν εἶχον ἐκλίπει πᾶσαι αἱ ἀναμνήσεις τῆς εἰδωλολατρείας, νέαν τροφήν. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τοιαύτας ἀποπλανήσεις προελθούσας ἐξ ὑπερβολικῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν, ἐκηρύχθησάν τινες, ἰδίως μοναχοί, πολέμιοι πάσης ἐπιστήμης, ὥς ἀπαγούσης δῆθεν ἀναγκαίως ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας. Ὁ φίλος τῶν γραμμάτων Νικήτας κατατάσσων τοὺς τοιοῦτους μεταξὺ τῶν αἵρετικῶν, ὀνομάζει αὐτοὺς Γνωσιμάχους (αὐτόθι IV, 39). Ἡ αὐτὴ ὑπέρμετρος καὶ ἀποκλειστικὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἀγάπη ἀναφαίνεται πάλιν καὶ κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα, ὅτε ὁ Πλήθων ἀνέλαβε πόλεμον ἐξοντώσεως κατὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τῆς παραδεδεγμένης οὔσης εἰς τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Ὁ Πλήθων ἦτο ὅλως παραδεδομένος τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἐνόμιζε δὲ, ὅτι ἐμελλε νὰ ἔλθῃ ποτὲ ἐποχὴ, καθ' ἣν θέλει μορφωθῇ νέα τις παγκόσμιος θρησκεία ἀνωτέρα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, μὴ ἀφισταμένη πολὺ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας.

158.

Τὸ σχίσμα τοῦ Ἀρσενίου κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα.

Γεωρ. Παχυμέρους βυζ. Ιστ. Νικηφόρου Γρηγορα βυζ. Ιστ.

Ὅτε ὁ Νικηφόρος Βλεμμίδης παρητήθη τῆς θέσεως τοῦ πατριάρχου, ἦν προσήνεγκεν αὐτῷ ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Β' ὁ Λάσκαρις (1255—59), ἐγένετο πατριάρχης ὁ εὐσεβὴς μοναχὸς Ἀρσένιος. Οὗτος ἀπήλαυε τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος τοσοῦτον, ὥστε ἀποθνήσκων ἀνέθηκεν αὐτῷ οὗτος τὴν φροντίδα περὶ τοῦ ἐξαετοῦς υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου. Ἀλλ' ὁ φιλόδοξος

Μιχαήλ ὁ Παλαιολόγος (1259—82) ἤρπαξε τὴν κηδεμονευτικὴν κυβέρνησιν καὶ κατώρθωσε νὰ κηρυχθῇ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῆς συγκλήτου αὐτοκράτωρ. Ἐπειδὴ δὲ δι' ἄρκου ὑπεχρεώθη, ὅτι εὐθὺς ἅμα ἤθελεν ὁ διάδοχος γίνεῖ ἐνῆλιξ, ἐμελλε νὰ ἀποδώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν κυβέρνησιν, ἔδωκε καὶ ὁ Ἀρσένιος τὴν συγκατάθεσίν του. Ἀλλ' ὅτε τοῦ Μιχαήλ οἱ σκοποὶ, νὰ ἐκβάλῃ ἐκ μέσου τὸν νόμιμον διάδοχον, ὅσημέραι ἐγίνοντο καταδηλότεροι, κατέλιπεν αἰφνης ὁ πατριάρχης τὴν πρωτεύουσαν Νίκαιαν, καὶ ἀπεχώρησεν εἰς τι μοναστήριον. Οὔτε παρακλήσεις δὲ οὔτε ἄλλαι παραστάσεις ἡδυνήθησαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ, ἐκήρυξε δὲ ἑαυτὸν ἑτοιμον νὰ παραιτηθῇ. Τὸν χηρεύσαντα πατριαρχικὸν θρόνον κατέλαβε τότε ὁ μέχρι τοῦδε μητροπολίτης Ἐφέσου Νικηφόρος. Πολλοὶ ὁμως ἐπίσκοποι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς νέας ἐκλογῆς, καὶ παρὰ τῷ λαῷ δὲ ἐσχηματίσθη μερίς τις Ἀρσενιανῶν. Ὁ Νικηφόρος ἔσπευσε τότε νὰ καταδιώξῃ τούτους δι' ἀφορισμῶν καὶ καθαιρέσεων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν. Ἵνα δὲ τὸ ἀρξάμενον σχίσμα μὴ λάβῃ μεγαλητέρας διαστάσεις, συνῆψεν ἐκ νέου ὁ Μιχαήλ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ἀρσενίου, κατόπιν τῶν ὁπῶν οὗτος ἀνέβη πάλιν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, συγκατετέθη μάλιστα νὰ στέψῃ αὐτὸς τὸν Μιχαήλ. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ ἐτύφλωσαν τὸν ἡγεμονόπαιδα, δεκάετη ὄντα, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ἀνίκανον πρὸς κυβέρνησιν. Διὰ τοῦτο ὁ πατριάρχης ἐξέδωκεν ἀφορισμὸν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς μάτην δὲ ἐσπούδαζεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ πείσῃ τὸν πατριάρχην νὰ λύσῃ τὸν ἀφορισμὸν, κηρύττων ὅτι ἦτο ἑτοιμὸς νὰ ὑποστῇ πᾶσαν μετάνοιαν, καὶ τὴν ταπεινωτικωτάτην. Δὲν ὑπελείφθη λοιπὸν τῷ αὐτοκράτορι ἄλλο ἢ ἐν ἐκ τῶν δύο, ἢ νὰ ἐκβάλῃ τῆς πατριαρχίας τὸν Ἀρσένιον, ἢ κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τοῦ πατριάρχου νὰ καταθέσῃ τὴν ἀρχήν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐποίησεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸ πρῶτον. Προσεκάλεσε δηλ. σύνοδόν τινα (1262), ἣτις κατεδίκασε τὸν πατριάρχην. Ἐξώρισε δὲ αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὴν νῆσον Προκόννησον, ὅπου τὸ 1267 ἀπέθανεν. Ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐξελέχθη ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανὸς (ὁ Γ'), ὅστις ὁμως ἔνεκα τῆς κοινῆς πρὸς αὐτὸν δυσμενείας ταχέως ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ. Διεδέχθη δὲ αὐ-

τὸν γέρον τις ἀμαθὴς μοναχὸς, ὀνόματι Ἰωσήφ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠθέλησε τότε τελῶν δημοσίᾳ μετάνοιαν, νὰ λυθῇ τοῦ ἀφορισμοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ μεγάλης συναθροίσεως ἐπισκόπων ἔρριπεν ἑαυτὸν χαμαὶ ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὴν τέλεσιν τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ ὡμολόγησεν ἑαυτὸν ἐνοχον. δύο ἁμαρτημάτων τῆς ἐπιτοκίας καὶ τοῦ ὅτι διέταξε νὰ τυφλώσῃ τὸν υἱὸν τοῦ προκατόχου του. Τότε ἠγέρθη κατὰ πρῶτον ὁ πατριάρχης καὶ ἀνέγνωσεν εἰς τὸν κατὰ γῆς κείμενον αὐτοκράτορα γραπτὴν ἀπόλυσιν τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ ἕκαστος τῶν ἐπισκόπων κατὰ τάξιν ἐποίησε τὸ αὐτό. Εἰς τοιαύτην ταπείνωσιν ὑπέβαλεν ἑαυτὸν ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος. Τοιαύτη ἦτο ἡ δύναμις τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἐν ἐποχῇ βαρβαρότητος, καθ' ἣν οἱ λαοὶ οὐδὲν εἶχον δικαίωμα, οἱ δὲ αὐτοκράτορες τὰ πάντα ἐπραττον αὐθαιρέτως, μόνῃ ἡ ἐκκλησία ἐτόλμα νὰ ὑψώνῃ φωνὴν διαμαρτυρήσεως ἐνίοτε κατὰ τῶν αὐθαιρεσιῶν τούτων, κατορθόνουσα ἐνίοτε, ὁσάκις ἐτύγγανον διευθύνοντες τὰ τῆς ἐκκλησίας ἄνδρες ἐννοοῦντες τὴν ἀποστολὴν καὶ ἀξίαν των, νὰ ταπεινόνῃ αὐτοὺς ἀδικοῦντας, ἱκανοποιούσα οὕτω τὸ καταπατούμενον δίκαιον. Ἐν τούτοις ἡ ὁσημέραι αὐξάνουσα μερὶς τῶν Ἀρσενιανῶν δὲν ἀνεγνώριζεν οὔτε τὸν νέον πατριάρχην, οὔτε τὴν ἀπόλυσιν τοῦ αὐτοκράτορος. Αἱ περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ῥώμης, ἃς ὀλίγον μετὰ ταῦτα συνῆψεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἐγένοντο αἰτία ἐπὶ τινὰ χρόνον νὰ περιπέσῃ εἰς λήθην τὸ ἀρσενιανὸν σχίσμα, μάλιστα ὁ Ἰωσήφ διὰ τῆς πρὸς τὴν ἐνωσιν ἀποστροφῆς του ἀπέκτησε δημοτικότητά τινα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠγάχασεν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ, ἀνέθηκε δὲ τὴν πατριαρχίαν τῷ κορυφαίῳ τῶν λατινοφρόνων Ἰωάννῃ Βέκκῳ. Τοῦ Μιχαὴλ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος Ἀνδρόνικος ὁ Β' (1283-1328) ἦτο ἐχθρὸς τῆς ἐνώσεως. Ὁ Βέκκος παρητήθη διὰ τοῦτο, ὁ δὲ Ἰωσήφ ἐγένετο πάλιν πατριάρχης. Ἀλλὰ νῦν ἠγέρθησαν καὶ οἱ Ἀρσενιανοὶ, καὶ ἐπεδείξαντο κατὰ τῶν Ἰωσηφιανῶν τοσοῦτον μῖσος, ὅσον οὗτοι κατὰ τῶν φίλων τῆς ἐνώσεως. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεθύμει νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τοὺς Ἀρσενιανούς. Ἦτο δὲ πρόθυμος νὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς ἰδίαν τινὰ ἐκκλησίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' οὗτοι ἐθεώρουν πάσας τὰς ἐκκλησίας ὡς με-

μολυσμένας, καὶ ἀπῆλθον τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ὁπαδῶν του. Τὸ δίκαιον δὲ τῆς ἀπαιτήσεώς των ἤθελον νὰ ἀποδείξωσι διὰ τινος θαύματος. Πραγματικῶς δὲ ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις τὸ πρῶτον παρεδέχθη τὴν πρότασιν, σκεπτόμενος, ὅτι, ἐὰν μὲν τὸ θαῦμα ἤθελε γίνεαι, ἐμελλόν νὰ ἀναγκασθῶσιν οἱ Ἰωσηφίανοι νὰ ἐνδώσωσιν, ἐὰν δὲ οὐδὲν ἤθελε γίνεαι, ἐμελλόν οἱ Ἀρσενιανοὶ νὰ ὑποχωρήσωσι, διέταξε νὰ προσκομίσωσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὰ λείψανα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οἱ Ἀρσενιανοὶ ἤθελον νὰ θέσωσιν ἐπ' αὐτῶν γραφὴν τινα, ἐλπίζοντες, ὅτι ὁ ἅγιος διὰ τινος θαύματος ἤθελε δικαίῳσαι αὐτούς. Ἦδη δὲ ἡτοίμαζον ἑαυτοὺς διὰ νηστειῶν, προσευχῶν καὶ ἀγρυπνιῶν, ὅπως ἴδωσι τὴν θαυμασίαν κρίσιν. Ἀλλ' οὐδὲν ἔγινε, διότι ὁ αὐτοκράτωρ ἴσως φοβούμενος στάσεις καὶ ταραχάς, ἀνεχάλεσε τὴν συγκατάθεσίν του. Ἡ νίκη τῶν Ἀρσενιανῶν ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς θεία κρίσις κατὰ τῆς νομιμότητος τῆς κυβερνήσεως τοῦ Μιχαήλ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγε τοῖς Ἀρσενιανοῖς, ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ζητῶσι θαύματα, διότι ταῦτα ἀπὸ μακροῦ χρόνου δὲν συνέβαινον, ἀφ' οὔτου ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη καὶ ἐγκατεστάθη ἐν τῷ κόσμῳ. Τῷ ἔτει 1283 ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ. Ἵνα κινήσῃ λοιπὸν ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς Ἀρσενιανοὺς πρὸς ἀναγνώρισιν Γεωργίου τοῦ Κύπρου, συγκατένευσε τέλος εἰς τὸ νὰ γίνῃ θεία τις κρίσις. Ἐν τινι ἐπίτηδες κατασκευασθέντι μεγάλῳ ἀργυρῷ λέβητι ἤφθη πῦρ. Ἐκάστη δὲ μερὶς ἔρριψε γραφὴν τινα κατὰ τὰς ἀρχάς ἐκάστης αὐτῶν γεγραμμένην, ἀλλ' ἀμφοτέραι αἱ γραφαὶ ἐγένοντο, ὡς ἦτο ἐπόμενον, παρανάλωμα τοῦ πυρός. Τοῦτο κατὰ τὰ συμπεφωνημένα ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς σημεῖον, ὅτι ὁ Θεὸς θέλει ἵνα γίνῃ ἡ ἔνωσις ὅπως εἶχον νῦν τὰ πράγματα. Οἱ Ἀρσενιανοὶ ἡττήθησαν, ἀφοῦ τὸ προσδοκώμενον θαῦμα δὲν ἔγινε, καὶ ἐκήρυξαν, ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν πατριάρχην. Λειτουργία δὲ γενομένη ἀμέσως μετὰ τὴν θείαν κρίσιν ἐπεσφράγισε τὴν συνδιαλλαγὴν. Ἀλλ' ἤδη τὴν ἐπομένην πρωίαν ἀνεχάλεσαν οἱ Ἀρσενιανοὶ τὴν συγκατάθεσιν των, καὶ τὸ σχίσμα ἔμεινε. Μόλις δὲ τῷ 1312, ὅτε ὁ πατριάρχης Νήφων συγκατετέθη νὰ ἀνακομισθῶσι τὰ λείψανα τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ νὰ τιμωρη-

θῶσι πάντες οἱ κληρικοί, οἵτινες ἄλλοτε εἶχον κηρυχθῆ ἑναντίον αὐτοῦ, διὰ τεσσαρακονθημέρου ἀργίας, κατωρθώθη ὀριστικῶς ἡ τελεία ἔνωσις.

159.

Ἡ περὶ τῶν ἡσυχαστῶν ἔρις κατὰ τὸν 14' αἰῶνα (1344-54).

Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἱστ. Νικηφόρου Γρηγορά ἱστορ. τὰ πρακτικά τῶν συνόδων παρὰ Mansi T. XXVI. Engelhardt Die Arsenianer und Hesychasten (παρὰ Illgen Histor. Zeitschrift 1838. 4,68) Gass Die Mystik des Nicolaos Cabasilas. Greifsw. 1849.

Ἡ τελευταία θεολογικὴ συζήτησις τῆς ἐποχῆς ταύτης παρὰ Βυζαντινοῖς ὑπῆρξεν ἡ περὶ τῶν Ἡσυχαστῶν. Ἐν τοῖς μοναστηρίοις τοῦ Ἀθῶνος ἐκαλλιεργεῖτο πολὺ ὁ μυστικισμὸς καὶ θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς, ὑποθαλπόμενος διὰ τῆς ἀναγνώσεως σεως τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἀκολουθοῦντες ταῖς ὁδηγίαις τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίου τοῦ ἁγ. Μάμαντος Συμεῶνος, περιέπιπτον πολλοὶ μοναχοὶ διὰ τεχνικῶν μέσων εἰς κατὰστασιν ἐκστάσεως, ἐν ᾗ ἐφαντάζοντο, ὅτι ἐθεώρουν τὸν Θεόν. Κατὰ τὰς πληροφορίας, ἃς ἔλαβε περὶ αὐτῶν ὁ Βαρλαάμ, ἐν γωνίᾳ τινὶ τοῦ ἐρήμου κελλίου των κατακείμενοι κεκυφότες, ὥστε τὸ γόνυ νὰ θλίβῃ τὸ στήθος αὐτῶν, προσβλέποντες δὲ ἀσκαρδαμυκτεὶ τὸν ὀμφαλὸν των καὶ κρατοῦντες ὅσον ἦτο δυνατόν τὴν ἀναπνοήν των, περιέπιπτον κατὰ πρῶτον εἰς ἀγωνίαν, ἡσθάνοντο δὲ θόλωσιν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Ἐὰν δὲ ἐπέμενον ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ θέσει ταύτῃ, τότε διεδέχετο τὴν ταραχὴν τῶν αἰσθήσεων ἀνέκφραστός τις τέρψις, ἐπὶ τέλους δὲ ἐβλεπον ἑαυτοὺς κεκαλυμμένους ὑπὸ λαμπροτάτου φωτός. Ἐχάλουν δὲ ἑαυτοὺς ἡσυχάζοντας, καὶ δισχυρίζοντο, ὅτι ἡ περικαλύπτουσα αὐτοὺς λάμψις εἶναι ἀκτιστον, θεῖον φῶς. Τὴν ὁδηγίαν, ἣν ὁ ἡγούμενος Συμεὼν ἐδίδε, διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀλλάτιος (De perpet. cons. eccles. occid. et orient. 689), ἔχει δὲ οὕτω· «Καθίσας ἐν μιᾷ γωνίᾳ κατὰ μόνας, πρόσεξαι ποιῆσαι ὃ λέγω σοι· κλείσον τὴν θύραν καὶ ἔπαρον τὸν νοῦν σου ἀπὸ παντὸς ματαίου, ἤγουν προσκαίρου, εἴτα ἐρείσας σὼ στήθει σὸν πώγωνα, κινῶν

τὸν αἰσθητὸν ὀφθαλμὸν σὺν ὄλῳ νοῖ ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας ἡ-
γουν κατὰ τὸν ὀμφαλὸν, ἄγξον καὶ τὴν τῆς ῥινὸς τοῦ πνεύμα-
τος ὄχνησιν, τοῦ μὴ ἀδεῶς πνεῖν· ἐρευνήσον ἔνδον ἐν τοῖς ἐγ-
κάτοις εὑρεῖν τὸν τόπον τῆς καρδίας, ἐνθα ἐμφιλοχωρεῖν πεφύ-
κασι πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις. Καὶ πρῶτον μὲν σκότος εὐρή-
σεις καὶ πάχος ἀνένδοτον. Ἐπιμένοντος δέ σου καὶ τούτου τοῦ
ἔργου νυκτὸς καὶ ἡμέρας ποιούμενον, εὐρήσεις, ὦ τοῦ θαύμα-
τος!, ἄληκτον εὐφροσύνην. Ἄμα γὰρ εὖρη ὁ νοῦς τὸν τόπον
τῆς καρδίας, βλέπει παρευθὺς ἃ οὐδέποτε ἠπίστατο· βλέπει γάρ
τὸν μεταξὺ τῆς καρδίας ἀέρα καὶ ἑαυτὸν φωτεινὸν ὅλον καὶ
διακρίσεως ἐμπλεων.¹ Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς διηγεῖται (2, 39),
ὅτι ὁ τοῦ ἀγίου ὄρους μοναχὸς, παρ' οὗ ἔμαθε τὰ περὶ τῶν Ἡ-
συχαστῶν ὁ Βαρλαάμ, ὅστις πρῶτος ἤλεγξε τὰς μωρίας ταύτας
αὐτῶν, ἐεδίδασκε τὸν πονηρότατον (Βαρλαάμ) καὶ ὥς προκό-
πτοντες κατὰ μικρὸν οἱ ἡσυχάζοντες καὶ προσευχόμενοι ἀθου-
δως, ἀγαλλιάσιν τε τινὰ καὶ ἄρρητον ἡδονὴν καὶ θεῖαν ἐπιδέ-
χονται ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ φῶς ὁρῶσι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς
ἀστράπτων περὶ αὐτοῦς.² Ὅτε ὁ προμνημονευθεὶς Β α ρ λ α ἄ μ
ἐπιστρέφων ἀπὸ τῆς εἰς τὴν δύσιν ἀποστολῆς του διέτριβεν ἐπὶ
τινα χρόνον ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐζήτησε νὰ πληροφορηθῇ ἀκριβέ-
στερον τὰ περὶ τῶν μοναχῶν τούτων. Προσῆλθε λοιπὸν εἰς τινα
ἐξ αὐτῶν, ἀπλοῦν ἄνθρωπον, καὶ ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπι-
θυμίαν νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς ἡσυχαστής. Ὁ ἀθῶος μοναχὸς πι-
στεύων εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ ἐρωτῶντος, παρεδέχθη εὐχαρί-
στως νὰ μύσῃ αὐτὸν εἰς τὰ μυστήρια τοῦ βίου του. Ὁ Βαρ-
λαάμ γνοὺς τότε τὰ τῶν μοναχῶν τούτων, ἐδημοσίευσεν τὰ κατ'
αὐτοῦς, σκώπτων αὐτοὺς καὶ ὀνομάζων ὁ μ φ α λ ο ψ ὕ χ α υ ς
καὶ Μασσαλιανούς αἰρετικούς. Ἀλλὰ τοὺς ἀγαθοὺς τούτους μο-
ναχοὺς ὑπερησπίσθη νῦν ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς Πα λ α μ ᾱ ς, ὁ βρα-
δύτερον ἀρχιεπίσκοπος γενόμενος Θεσσαλονίκης. Κατηγόρησε
δὲ τὸν Βαρλαάμ, ὅτι ἀντὶ νὰ ζητήσῃ πληροφορίας περὶ τῆς τά-
σεως ταύτης παρὰ τοῖς σοφωτέροις ἐκ τῶν μοναχῶν, ἔλαβε
γνώσιν αὐτῶν παρὰ μωροῦ τινος μοναχοῦ.³ Πρὸς τοῦτοις δὲ ὑ-

1 Ὅμοιοι τινες ἐκστάσεις ἀπαντῶσι μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τοῖς ἀσκηταῖς
τοῦ Σιάμ καὶ τῶν Ἰνδιῶν.

2 Αἱ ὀπτασίαι τῶν Ἡσυχαστῶν ἠδύναντο κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ ἕτε-

πεστήριζεν, ὅτι πραγματικῶς ἡ θεωρία τῶν θείων δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεάν ἀρρήτου τινὸς λάμπειως, ἣτις εἶναι ὄντως ἄκτιστον, θεῖον φῶς, — τὸ αὐτὸ φῶς, τὸ ὁποῖον περιέλαμψε τὸν Σωτῆρα ἐπὶ τοῦ ὅρους Θαβώρ. — Ὁ Βαρλαάμ κατηγόρησε διὰ τοῦτο τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένους μοναχοὺς ὡς διθέους αἰρετικοὺς παρὰ τῷ πατριάρχῃ Ἰωάννῃ, ὅστις προσεκάλεσεν αὐτοὺς ἐνώπιον συνόδου τινὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθούσης (1341). Ὁ Παλαμᾶς ὑπεστήριζε τὴν διδασκαλίαν ταύτην, παριστῶν τὴν θείαν ἐνέργειαν ὡς διάφορον τῆς θείας οὐσίας. Ἡ οὐσία, ἔλεγεν, εἶναι πραγματικῶς ἀπρόσιτος, ἀόρατος, ἀμέριστος· ἡ ἐνέργεια τούναντίον εἶναι καταληπτὴ καὶ μεριστή. Ἐθεώρει δὲ τοὺς διάφορους τρόπους, καθ' οὓς ἡ θεία ἐνέργεια ἐκδηλοῦται, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατέλεγε καὶ τὸ φῶς, ὡς τοσαύτας ὑποστάσεις, καὶ συγκατέτασεν αὐτὰς ὡς αἰωνίους, ἄκτίστους θεότητες μετὰ τῆς οὐσίας. Ὁ Βαρλαάμ τούναντίον ἠμφισβήτη καὶ διέψευδε τὴν διαφορὰν μεταξὺ οὐσίας καὶ ἐνεργείας, καὶ ἐδίδασκεν, ὅτι τὸ φῶς τῆς ἐπὶ τοῦ Θαβώρ μεταμορφώσεως ἦτο χτιστόν (Καντακ. Ἱστορ. 2, 29). Ὁ Βαρλαάμ κατηγόρει τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς ἡσυχαστὰς ἐπὶ διθείᾳ· διότι εἰς τοῦτο ἤγεν ἀναγκαίως ἡ διδασκαλία των περὶ φωτὸς, τὸ ὁποῖον εἶναι δῆθεν ἄκτιστον καὶ διάφορον τοῦ Θεοῦ. Ὁ μυστικισμὸς τῶν μοναχῶν τούτων ἠρέσκετο νὰ νομίζῃ, ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐν τῷ περιλάμποντι αὐτοὺς φωτί. Ἐτέρωθεν ἔπρεπε νὰ διακρίνωσι τὸ φῶς τοῦτο ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ προσκρούσωσιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Γραφῆς, ὅτι οὐδεὶς πώποτε ἑώρακε τὸν Θεόν, οὐδὲ δύναται νὰ ἴδῃ. Ὅτε δὲ ἐπεκαλέσθησαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τοῦ Θαβώρ, ἵνα δώσωσι γραφικὴν τινα βάσιν εἰς τὴν περὶ ἄκτίστου φωτὸς διδασκαλίαν των, ἀνέκραξεν ὁ Βαρλαάμ (κατὰ τὸν Καντακ. αὐτόθι). «ὦ τῆς ἀτοπίας! Καπνὸν γὰρ φεύγοντες, ἐμπέπλωκαμεν εἰς πῦρ. Ἄκουε οὐρανὲ καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ! Τὸ ἐν Θαβώρ φῶς ἄκτιστόν καὶ τί ἄλλο ἢ Θεὸς καθ' ὑμᾶς· οὐδὲν γὰρ ἄκτιστον, ὅτι μὴ ὁ Θεός. Εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο,

γηθῶσιν ὡς ἐκ τῶν συμφορῶσεων, αἵτινες πολλάκις συμβαίνουσι διὰ τὴν μακράν τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἔντασιν καὶ παράγοσι τὰς λεγομένας φωτοψίας (Σ', 258).

μήτε Θεοῦ οὐσία (Θεὸν γὰρ οὐδεὶς πώποτε ἑώρακε), τί λοιπὸν ἡ
 δυοὶ λατρεύειν θεοῖς ἐνὶ μὲν τῷ πάντων δημιουργῷ, ὃν καὶ ἀό-
 ρατον πᾶς τις ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δὲ τῷ καθ' ὑμᾶς ὀρωμένῳ
 ἀκτίστῳ τούτῳ φωτί;» — Ὁ Βαρλαάμ ἔλεγεν, ὅτι τὸ ἐπὶ Θα-
 θῶρ φῶς τῆς μεταμορφώσεως ἦτο «φάσμα ἀπλῶς καὶ κτίσμα
 γινόμενον καὶ ἀπογινόμενον» (Mansi XV, 1148). Ὁ δὲ Παλα-
 μᾶς ἀπέκρουε τὴν κατηγορίαν τῆς διθείας, λέγων, ὅτι τὸ φῶς
 τὸ λάμπαν ἐπὶ τοῦ Θαθῶρ καὶ ἐπιφανόμενον τοῖς μοναχοῖς ἐν
 τῷ χολοφῶνι τῆς θεωρίας εὕρισκομένοις δὲν εἶναι ἡ θεία οὐσία,
 ἀλλὰ θεία τις ἐνέργεια. Διὰ τῶν ἀπὸ τῆς ἀπροσίτου καὶ ἀορά-
 του ἰθείας οὐσίας διαφόρων ἐνεργειῶν, τὰς ὁποίας ὁ Πα-
 λαμᾶς θεότητος ῥητῶς ἐκάλει, μεταδίδεται ὁ Θεὸς εἰς τὰ κτί-
 σματα, ἀφομοιοῖ ταῦτα πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ἀποθεοῖ αὐτὰ, ὥστε
 μεταβάλλονται εἰς ἀκτίστα. Ὡς τοιαῦτα ἀκτίστα ἐθεώρει τὴν
 βάτον τοῦ Μωυσέως, τὸ πύρινον ἄρμα τοῦ Ἡλίου, τὴν στήλην
 τοῦ πυρὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ
 καὶ τὰ ὅμοια. Οἱ ἐν τῇ συνόδῳ συνηθροισμένοι ἐπίσκοποι ἦσαν
 οἱ πλείστοι φίλοι τῶν ἐν Ἀθῶνι μοναχῶν, πρὸς δὲ τὸν Βαρ-
 λαάμ ἕνεκα τῆς ἀλαζονείας καὶ τῶν πρὸς ἑνωσιν μετὰ τοῦ πά-
 πα ἐνεργειῶν του διέκειντο δυσμενῶς. Διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος ἐ-
 κλινε φανερώς ὑπὲρ τοῦ Παλαμᾶ, εἰ καὶ δὲν παρεδέχετο πάσας
 αὐτοῦ καὶ τῶν οὗς ὑπερησπίζετο μοναχῶν τὰς δοξασίας. Τὰ
 πρακτικὰ τῆς πρώτης ταύτης περὶ τῶν ἡσυχαστῶν συνόδου
 (1341) ἀπωλέσθησαν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ φίλου τῶν ἡσυ-
 χαστῶν Καντακουζηνοῦ (ἱστ. 2. 40) ἐκέρδισαν ἐν αὐτῇ οἱ ἡσυ-
 χασταὶ πλήρη νίκην. Τούναντίον διηγεῖται ὁ ἐχθρὸς τῶν ἡσυ-
 χαστῶν Γρηγοράς (ἱστορ. 11, 10), ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐπέ-
 τρεψεν, ἵνα μὴ ἐρεθίσῃ τοὺς μοναχοὺς νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν
 κυριωτέρων κατ' αὐτῶν κατηγοριῶν, θέλων νὰ ἐξαλείψῃ τὴν
 αἵρεσιν ταύτην ἀπαρτηρήτως. Ἀπλῶς λοιπὸν ἐξητάσθη καθ'
 ἑαυτὸ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀκτίστου φωτός. Κατὰ τὸν πατριάρ-
 χην μάλιστα Ἰωάννην (παρ' Ἀλλατίῳ. Perg. Cons. 830) ἀπη-
 γόρευsen ἡ σύνοδος τῷ Παλαμᾶ καὶ τοῖς μοναχοῖς νὰ ἐκθέτωσι
 δημοσίᾳ τοὺς περὶ περιλάμψεως διὰ θείου φωτός ἰσχυρισμούς
 των. Ὁ Βαρλαάμ ἕνεκα τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως ἐπισπασά-
 μενος καθ' ἑαυτοῦ τὸ μῖσος πάντων, ἔφυγε μετὰ ταῦτα εἰς Ἰτα-

λίαν καὶ προσήλθεν εἰς τὸ λατινικὸν δόγμα. Μαθητὴς τις ὁμως αὐτοῦ Γεώργιος Ἀκίνδυνος ἐξηκολούθησε τὴν ἐρίδα, δευτέρα δέ τις σύνοδος ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν πρώτην συγκροτηθεῖσα, ἐπεκύρωσεν ἐκ νέου τὴν περὶ θείου φωτὸς διδασκαλίαν τοῦ Παλαμᾶ, καὶ ἠπέιλυνε τὸν Ἀκίνδυνον δι' ἀφορισμοῦ. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ ταῦτα ἀπέθανεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ Γ'. Τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του ἀνέλαβεν ἡ χήρα αὐτοκράτειρα Ἄννα, ἥτις ἠθέλησε νὰ ἀποκλείσῃ ἀπὸ τῆς κηδεμονίας ταύτης τὸν Ἰωάννην Καντακουζηνόν, ὃν εἶχεν ὀνομάσει κηδεμόνα ὁ ἀποθνήσκων αὐτοκράτωρ. Ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἀντιζήλια ἀνεμίχθη εἰς τὰς θρησκευτικὰς ταύτας συζητήσεις καὶ ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν. Ὁ Καντακουζηνὸς ἔλαβε μέρος ὑπὲρ τῶν Παλαμιτῶν, ἡ δὲ Ἄννα καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὑπὲρ τῶν ἐναντίων. Μετὰ ἐξαετῇ ἐμφύλιον πόλεμον ἐνίκησεν ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ἀνέλαβε τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου. Ἐπὶ τρίτης τινὸς συνόδου (1347) καθηρέθη ὁ πατριάρχης Ἰωάννης. Ἀλλ' ἐπειδὴ διήρκει ἐτι ἡ ἔρις μετὰ μεγίστης σφοδρότητος, διέταξεν ὁ Καντακουζηνὸς νὰ γίνῃ ἐν τῷ παλατίῳ τῶν Βλαχερνῶν τετάρτη τις μεγάλη σύνοδος (1351). Ἐπὶ κορυφῇ τῶν ἀντιπάλων τῶν μοναχῶν τοῦ Ἀθῶνος ἴστατο νῦν ὁ πεπαιδευμένος ἱστορικὸς Νικηφόρος Γρηγοράς, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς ἀπεστρέφετο μὲν τὸν Βαρλαάμ διὰ τὸν φιλολατινισμόν του, πάντοτε ὁμως συνεμερίζετο τὰς κατὰ τῆς μυστικῆς θεωρίας τῶν μοναχῶν ἀντιπαθείας του. Ἀλλ' ἡ μερὶς τοῦ Παλαμᾶ ὑπερίσχυσε καὶ νῦν. Ἡ πραγματικὴ διαφορὰ τῆς θείας ἐνεργείας ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας ἀνεγνωρίσθη καὶ πάλιν, ἡ δὲ ἀντίθετος τῶν Βαρλααμιτῶν γνώμη κατεκρίθη. Οὐχ ἥττον ἐξηκολούθησεν ὁ Γρηγοράς τὸν πόλεμον αὐτοῦ κατὰ τῆς ἡσυχαστικῆς διδασκαλίας. Καὶ ὁ διασημότερος δὲ μυστικὸς συγγραφεὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης Νικόλαος Καβάσιλας (ὁ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης) ὑπερήσπισε τὰς ἀρχὰς τῶν ἡσυχαστῶν, ἐν τινι μακρᾷ μετὰ τοῦ Γρηγορά συνδιαλέξει. Ὅτε δὲ ὁ Καντακουζηνὸς, ὁ ἰσχυρότερος ὑπερασπιστὴς τῶν ἡσυχαστῶν τῷ 1355 ἀντήλλαξε τὸν θρόνον μετὰ τοῦ ἐν Ἀθῶνι μοναστηρίου, οὐδεμίαν ἔκτοτε ἔλαβεν ἡ κυδέρνησις φροντίδα περὶ τῆς ἐρίδος ταύτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ βιβλιογραφία.

Heeren Geschichte der klassischen Literatur im Mittelalter. 2. B. Goetlg. 1822. Schoell, griechische Literatur. B. III. Berlin 1840. Boivin Querelle des philosophes du XV siècle ἐν τοῖς Mémoires de l'Académie des inscriptions T. II, p. 725. Fabricii Bibliotheca graeca. Hamb. 1795. Cave Script. eccles. hist. liter. Lond. 1688. Ἀνδρονίκου Ὁρθόδοξος Ἑλλὰς. Ἐν Λειψία 1872. Μελετίου Ἑκκλ. ἱστορ. Β', 269, 287, 296, 335, 367, 407, 440. Γ', 43, 44, 66, 91, 134, 173, 215, 240, 306.

160.

Ἡ βυζαντινὴ παιδεία ἐν γένει.

Ἡ παιδεία ἤρχισε νὰ πίπτῃ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος, καὶ μάλιστα ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' κατὰ τὸν ς' αἰῶνα, ὅτε ἐκλείσθησαν αἱ πανταχοῦ τοῦ κράτους φιλοσοφικαὶ σχολαί, οἱ δὲ ῥήτορες καὶ οἱ σοφισταὶ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἡ εἰκονομαχία, ἣτις διήρκεσε πλεον τῶν 100 ἐτῶν (726—842), ἃν καὶ γενομένη ἐν ὀνόματι τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς προόδου, ὑπῆρξεν ὁμως πράγματι πόλεμος κατὰ τῆς παιδείας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει, διότι ὅ,τι ἐκ τούτων ὑπελείπετο εἰσέτι εὑρίσκετο μόνον καίπερ παραμειμωμένον παρὰ τοῖς μοναχοῖς, ὧν τὴν ἐξόντωσιν ἐπεδίωξαν οἱ εἰκονομάχοι. Οὗτοι ἦσαν συνήθως βάρβαροι στρατιῶται καὶ ἄγριος συρφετὸς ὄχλου, οἵτινες οὐδεμίαν ἔτρεφον πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην ἀγάπην, μάλιστα δὲ ἐμίσουν αὐτὰς ὥς τὰ μέσα, τὰ χρησιμεύοντα εἰς τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Οἱ μοναχοὶ ἔπρεπε νὰ ἀφανισθῶσι πανταχόθεν, ἀλλὰ μετὰ τῶν μοναχῶν ἐμελλον νὰ ἐκλίπωσι καὶ οἱ μόνοι τότε θεράποντες τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, οἱ διδάσκαλοι τῶν σχολείων, οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν βιβλίων. Τὰ μοναστήρια ἐκενοῦντο ἢ κατεστρέφοντο, τὰ σχολεῖα, ὅπου δὲν ἐξέλειπον ἂφ' ἐαυτῶν ἐλλείψει διδασκόντων, ἐκλείοντο διὰ τῆς βίας, βιβλιοθῆκαι δὲ τὸ μὲν διεσχορπίζοντο, τὸ δὲ κατεστρέφοντο ἐν-

τελῶς (Θεοφαν. 735. ed. Par.). Μεταξὺ τῶν διωκτῶν τῶν μοναχῶν καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν των διεκρίθη αὐτοκρατορικός τις ἐπιτροπος Μιχαήλ Λαχανοδράκων, περὶ οὗ λέγει ὁ Θεοφάνης, ὅτι «πάντα τὰ μοναστήρια πέπρακε καὶ πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ βιβλία δὲ ὅσα εὔρε πατερικὰ ἢ λείψανα ἁγίων κατέκαυσε.» Μόνον τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος συγγραμμάτων ἐφείσθη, ἀρκεσθεὶς νὰ πωλήσῃ αὐτά. Μεταγενεστέρα ἀπίθανος παράδοσις εἶναι, ὅτι δῆθεν Λέων ὁ Ἰσαυρὸς μὴ δυνηθεὶς νὰ πείσῃ τοὺς αἰκουμενικοὺς διδασκάλους (τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς) νὰ κηρυχθῶσι κατὰ τῶν εἰκόνων διέταξ νὰ κατακαύσωσιν αὐτοὺς ἐν τῷ εἰκήματι τῆς σχολῆς, ὅπου κατεκάησαν περὶ τοὺς 36,000 τόμους (Κεδρην. 1, 435. ed. Par.). Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς εἰκονομαχίας ἀπὸ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου (813) ἐπεδίωχον τὸν σκοπὸν των οἱ εἰκονομάχοι μετὰ μεγαλητέρας συνέσεως. Ὁ αὐτοκράτωρ μάλιστα οὗτος μετεχειρίσθη τὴν παιδείαν, ὅπως πολεμήσῃ τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, δοὺς τὴν ἐντολὴν εἰς τινας πεπαιδευμένους ἄνδρας νὰ ἀνερευνήσωσι τὰς βιβλιοθήκας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων, ὅπως ἀνεύρωσι πατέρων μαρτυρίας κατὰ τῶν εἰκόνων. Κατὰ τὰ μέσα ὁμῶς τοῦ Θ' αἰῶνος ἀνυψοῦται πάλιν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἀπὸ τῆς βαθείας πτώσεώς του, ἐν ἣ ἐτέλει, αἰφνης καὶ ἀπροσδοκῆτως εἰς βαθμὸν τελειότητος, δι' ὃν δὲν ἤθελέ τις ὑποθέσει αὐτὸν ἱκανὸν, παράδοξον μάλιστα εἶναι, ὅτι ἡ νέα ἀνάπτυξις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ τελειοποιεῖται καὶ γενικεύεται κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ διαφθορὰ τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου αὐξάνει καὶ φέρεται εἰς τὸν τελικὸν ὀλεθρὸν του. Ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος δὲ αἰφνης ἄρχονται οἱ Ἕλληνες, οἵτινες εἶχον φθάσει εἰς τὸ χεῖλος τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως, νὰ στρέφονται πάλιν εἰς τὴν πλουσίαν κληρονομίαν, ἣν οἱ ἐθνικοὶ πατέρες αὐτῶν κατέλιπον ὡς τὸν καρπὸν χιλιετοῦς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀναζητοῦσι τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν τῷ κονισρτῷ τῶν βιβλιοθηκῶν, καὶ καταβάλλουσι τοσαύτην ἐπιμέλειαν, ἥτις κινεῖ ἡμῶν τὴν ἐκπληξιν, ὅταν μάλιστα ἀναλογισθῇ τις, ὅτι δὲν ἦτο παροδικόν τι φαινόμενον, ἀλλ' ὅτι διήρκασε περὶ τὰ 600 ἔτη. Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ προσδοκᾷ τις νὰ ἴδῃ ἐπιστρέφουσιν τὴν ἐποχὴν ἐνός

Ὅμηρου ἢ Ἡροδότου, ἢ Σοφοκλέους καὶ Δημοσθένους, ἐνὸς Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Διὰ τῶν κόπων τῶν βυζαντινῶν αὐτῶν ἐπιγόνων ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ τις, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἤθελεν ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς ἀνανεώσεως τῶν σπουδῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ὅπως ἐγένετο ἐν τῇ ἐποχῇ ἐνὸς Ἀθανασίου καὶ Χρυσοστόμου. Ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, ἡ περιδεὴς καὶ τυφλὴ εἰς τὰ παραδεδομένα ἐμμονὴ εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε τοιαύτη τις ἀναγέννησις ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος. Ἡ ἐποχὴ ἡ βυζαντινὴ δὲν εἶναι δημοκρατικὴ καὶ γόνιμος, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὴ τῶν παραδεδομένων. Ἐγγράφοντο μὲν πολλὰ κατὰ τὸ δυνατόν ἐν ταῖς θεολογικαῖς καὶ ἐν ταῖς θύραθεν ἐπισήμαις, ἀλλ' οὐδὲν οὐσιωδῶς νέον, οὐδὲν ἀνοίγον νέαν ἐποχὴν. Προσοικείωσις καὶ κατανόησις τῶν ἀρχαίων ἦτο τὸ τέρμα πάσης σπουδῆς. Καὶ αὐτὴ ἡ ἱστοριογραφία, ἥτις ἱκανῶς ἐπιμελῶς καὶ εὐστόχως ἐκαλλιεργεῖτο, οὐδὲν μέγα παρήγαγε συγκριτικῶς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα. Τοῦτο δὲ δὲν ἐνέκειτο μόνον ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἰδιότητι τῶν ἱστοριογράφων. Εἰς Τάκιτος ἤθελε περιγράψει οὕτω τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν δεσποτῶν τοῦ καταρρέοντος κράτους καὶ τοῦ εἰς τὴν πτώσιν του φερομένου λαοῦ, ὥστε νὰ ἦναι δι' ἅπαντας τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους διδακτικωτάτη. Ἀλλ' ἂν μετρήσωμεν τὴν ἐποχὴν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς μέτρῳ, πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ἐκπλαγῶμεν ἐπὶ τῇ ἀκμῇ τῆς παιδείας, ἥτις πρὸ ἡμῶν ἀνοίγεται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ ὑπὸ διαφόρους εὐνοϊκὰς ἢ δυσμενεῖς περιστάσεις ἐπὶ ἐξ ὅλους αἰῶνας διατηρεῖται. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἡ βυζαντινὴ μεσαιωνικὴ φιλολογία εἶναι κατὰ μέγα μέρος εἰσέτι ἀνέκδοτος. Μόνον τὰ τῆς πολιτικῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἔργα εἶναι γνωστά. Οἱ ἡμέτεροι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέπεσαν εἰς τοιαύτην ἀμάθειαν, ὥστε δὲν ἐσκέπτοντο νὰ ἐκδώσωσιν εἰς φῶς τὰ ἔργα ταῦτα. Οἱ δυτικοὶ ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας θεολόγους τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς ἡμέλησαν τοῦτο ἐπίσης, μόνον ἔργα τινὰ ἐκδῶσαντες ἀνδρῶν ἀποκλινάντων εἰς τὸν παπισμὸν. Μόλις δὲ τελευταῖον τρεῖς γερμανοὶ θεολόγοι, ὁ Τάφελ, ὁ Γάσς καὶ ὁ Οὐλμαν ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν θεολογίαν καὶ παιδείαν ἐν

γίνει, ἐκ δὲ τῶν ἐργασιῶν των ἔγινε κατάδηλον, ὅτι πολλὰ καλὰ ἔργα πρέπει νὰ προσδοκῶμεν ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ βυζαντινισμοῦ. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν εἰργάσθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων πρὸς ἐκδοσιν βυζαντινῶν συγγραφέων ὁ Ἀνδρόνικος, ὁ Σάβθας καὶ ὁ Σ. Λάμπρος.

161.

Συνέχεια. Ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς.

Ἡ ἱστορία τῆς ἀναπτύξεως τῆς παιδείας παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς δὲν εἶναι ἱκανῶς πεφωτισμένη. Ἡ αἰφνιδία ἐμφάνισις αὐτῆς καὶ ἡ διατήρησις ἀνήκει σχεδὸν εἰς τὰ αἰνίγματα τῆς ἱστορίας. Βεβαίως πρέπει νὰ ἀναδράμῃ τις ἐνταῦθα εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἥτις ἤθελε νὰ διασωθῇ διὰ τὸ μέλλον τῇ ἀνθρωπότητι ὁ εὐγενέστερος καρπὸς τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ κόσμου ἡ ἐλληνικὴ κλασικὴ φιλολογία ὡς ἡ μέλλουσα βάσις τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ νεωτέρου κόσμου. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξωτερικὰ μέσα, δι' ὧν ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπετεύχθη, πρέπει νὰ ἐρευνηθῶσι. Δύο τινὰ παρουσιάζονται ἡμῖν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, δι' ὧν ἡ κίνησις αὕτη ἔλαβε τὴν πρώτην ὥθησίν της. Κατὰ πρῶτον καὶ κυρίως ἡ ἀμιλλα πρὸς τοὺς Ἀρ α β α ς. Ἦδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Η' αἰῶνος εἶχον ἀρχίσει οἱ ἄραβες νὰ καλλιεργῶσι τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ γράμματα. Οἱ Καλιφαι ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀβασσιδῶν ἐπεσώρευσαν ὅσα ἠδύναντο χειρόγραφα, καὶ προσεκάλουν πρὸς τὴν σπουδὴν αὐτῶν Ἕλληνας πεπαιδευμένους, ἐφρόντιζον δὲ νὰ γίνωνται μεταφράσεις καὶ νὰ ἰδρῦσι σχολὰς, ἐνθα ὁ εὐρεθεὶς θησαυρὸς νὰ καθίσταται γόνιμος. Οὕτως ἀνεπτύχθησαν παρὰ τοῖς Ἀραψιν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Καλιφῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας αἱ ἐπιστῆμαι τοσοῦτον, ὥστε οἱ βυζαντινοὶ ἔπρεπε νὰ αἰσχύωνται, καὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐξεγείροντο εἰς νέαν ἐπιστημονικὴν ζωὴν. Πρὸς τοῦτοισι προσθετόν, ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Θ' αἰῶνος ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου σειρὰ ἡγεμόνων, οἵτινες ἡνύοντο ἡσυχῶς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐπιστημῶν. Αἱ ἀρχαῖαι κλασικαὶ σπουδαὶ ἐγένοντο ἔκτοτε ἐθνικόν τι ἔργον, καὶ ὅσον ὀλιγώτερον ἡ βυζαντινὴ ὑπερηφάνεια εὗρισκεν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ τροφὴν ἀλλαγῆς, τοσοῦτον συνεκεντροῦτο ἐν-

ταῦθα. Βάρδας ὁ κηδεμὼν καὶ συναυτοκράτωρ (ἀπὸ τοῦ 860) Μιχαὴλ τοῦ Γ', ὅσον ἀχρεῖος ἄλλως καὶ ἂν ἦτο, φέρει ὁμως τὴν τιμὴν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἀνύψωσε πάλιν τὴν σπουδὴν τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Ἐν πάσαις ταῖς μεγάλαις πόλεσι ἱδρυσε σχολὰς καὶ ὥρισε τοῖς ἐν αὐταῖς διδάσκουσι μισθοὺς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὁ σοφώτερος ἀνὴρ τοῦ αἰῶνός του, ὑπεστήριξεν αὐτὸν εἰς τοῦτο τὰ μέγιστα. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βάρδα διηύθυνε Βασίλειος ὁ Μακεδὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους καὶ ἀνυψώθη μετὰ τὸν φόνον τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὸν θρόνον (867—886). Αὐτὸς μὲν δὲν ἦτο πεπαιδευμένος, ἐτίμα ὁμως τὰς ἐπιστήμας, καὶ ἐγένετο διὰ τῆς ἐπιμελημένης ἐκπαιδεύσεως, ἣν ἔδωκεν εἰς τὰ τέχνα του διὰ τοῦ Φωτίου, ὁ ἀρχηγὸς δυναστείας, ἥτις ἐπὶ πολλὰς γενεὰς τὴν μεγαλητέραν δόξαν ἐζήτει ἐν τῇ καλλιιεργείᾳ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λέων ὁ Σ', ὁ φιλόσοφος (886—911), ἦτο πεφημισμένος συγγραφεὺς, ὁ δὲ ἑγγονος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Σ' ὁ Πορφυρογέννητος (911—955) ἐπεδόθη μετὰ τοσοῦτου ζήλου εἰς τὰς σπουδὰς, ὥστε ἐλησμονεῖ χάριν αὐτῶν τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, ἀφήνων αὐτὰς τοῖς ἄλλοις. Διαφημίζουσι δὲ αὐτὸν οἱ βυζαντινοὶ ὡς τὸν κυρίως ἐπανορθωτὴν τῶν ἐπιστημῶν, καὶ ὄντως συνήργησε μέγालως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν φώτων διὰ μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκπαιδεύσεως, δι' ἱδρύσεως πολλῶν νέων σχολῶν καὶ βιβλιοθηκῶν, καὶ διὰ ὑποστηρίξεως πολυειδοῦς τῶν πεπαιδευμένων. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ὀλίγα μὲν ἐποίησαν ὑπὲρ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ὁμως ὁ ἄπαξ ἐγερθεὶς ζῆλος ὑπὲρ αὐτῶν ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρὸς, ὥστε ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἡδύνατο νὰ στερεῖται καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς προστασίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ἐξέλειπεν ὁ οἶκος τῶν Μακεδόνων. Ἀντ' αὐτῶν ἦλθεν ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ἥτις μετὰ τοῦ συγγενοῦς οἴκου τῶν Δομνῶν κατεῖχε τὸν θρόνον ἀπὸ τοῦ 1057—1185, καὶ ἔφερε τὴν ἀρίστην παρὰ βυζαντινοῖς ἐποχὴν ἐπιστημονικῆς ἀκμῆς. Πολλοὶ αὐτοκράτορες ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἦσαν αὐτοὶ πεπαιδευμένοι, θυγατέρες δὲ ἡγεμόνων (Εὐδοξία, θυγάτηρ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ, καὶ Ἀννα Κομνηνὴ, θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ) διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς. Ὅτι ὑπῆρξεν ὁ Φώτιος διὰ

τὴν ἐποχὴν τῶν Μακεδόνων, τοῦτο ἦτο ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν Μιχαὴλ ὁ Ψελλός († μετὰ τὸ 1105). Ὁ Ψελλός οὗτος ἦτο διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἦτο δὲ ὁ πολυμαθέστερος ἀνὴρ τῆς ἐποχῆς του, ἀσχοληθεὶς περὶ πᾶν εἶδος σοφίας. Ἦτο θεολόγος, φιλόσοφος, ἱστορικὸς, μαθηματικός, ῥήτωρ, ἱατρός. Συνέγραψε δὲ περὶ πασῶν τούτων τῶν ἐπιστημῶν, καὶ διὰ τοῦτο πολυγραφώτατος ἐλέγετο. Πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤρξατο νὰ ἀμιλλᾶται ἡ Θεσσαλονίκη, ὡς νῆαι Ἀθῆναι. Ἐνταῦθα ἤχμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ὁ εὐφυὴς καὶ πεπαιδευμένος ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος, οὗτινος ἡ φήμη ὡς ἐρμηνευτοῦ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πινδάρου δέν εἶναι μικροτέρα τῆς φήμης αὐτοῦ ὡς θεολόγου. Ἡ σχεδὸν 60ετής κυριαρχία τῶν λατίνων αὐτοκρατόρων (1204—61) ἠπέλπει διὰ τῆς βαρβαρότητος τῶν σταυροφόρων νὰ καταστρέψῃ τῶν Κομνηνῶν τὰ ἔργα. Φοβεραὶ πυρκαϊαί, αἵτινες ἐξεργράγησαν κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, εἶχον καταστρέψει ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ φιλολογίας. Οἱ λατῖνοι δεσπότες ἐτρεφον τοσοῦτον μεγαλητέραν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καταφρόνησιν, ὅσον οἱ βυζαντινοὶ ἐπ' αὐτῇ ἐκαυχῶντο, ὅ,τι δὲ αἱ πυρκαϊαὶ εἶχον φεισθῇ ἐκ τῆς τέχνης καὶ φιλολογίας, κατεστρέφετο ὑπ' αὐτῶν ἐκ κακοβουλίας. Μετὰ τῶν βυζαντινῶν ὁμως αὐτοκρατόρων εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς Νίκαιαν καὶ ἡ βυζαντινὴ παιδεία. Ὅτε δὲ ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων ἀπὸ τοῦ 1259 κατέλαβε τὸν θρόνον, καὶ τῷ 1261 ἐπανεκτήσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤχμασε καὶ πάλιν ἐν τοῖς δυστυχῶς λίαν στενοῖς γενομένοις ὁρίοις τοῦ ἐπανορθωθέντος κράτους ἡ παιδεία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἀλλὰ πάντοτε ταχεὶ βήματι ἔβαινε τὸ κράτος εἰς τὸν ὀλεθρὸν του, καὶ ὁμως ὁ ἀριθμὸς τῶν πεπαιδευμένων ἐγίνετο ὁσημέραι μεγαλήτερος, ἡ συγγραφὴ πάντοτε γονιμωτέρα, ὁ δὲ πρὸς τὴν κλασικὴν παιδείαν ἐνθουσιασμὸς πάντοτε μεγαλήτερος καὶ ζωηρότερος. «Καὶ οὕτως ἔπρεπε νὰ γίνῃ, ὅπως ἡ μεταδίδασις αὐτῆς εἰς τὴν δύσιν εὐκολυνθῇ, διότι δένδρον ἡμιξηρανθὲν δυσκόλως ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τοσαύτην ζωὴν, ὥστε νὰ ριζωθῇ ἐπὶ ξένου ἐδάφους, ἐφ' οὗ ἐμέλλε νὰ μεταφυτευθῇ, καὶ νὰ αὐξήσῃ καὶ θάλλῃ τοῦ λοιποῦ.»

Gass, Gennadius u. Pletho, Aristotelismus u. Platonismus in d. griech. Kirche. Bresl. 1844. Τοῦ αὐτοῦ Die Mystik des Nicolaos Cabasilas vom Leben in Christo. Greifsw. 1849. Ullmann, Nicolaos v. Methone, Euthymius Zygabenus u. Nicetas Choniates (ἐν τοῖς Stud. u. Kritiken 1833, III).

Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἰσχύουσαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν διὰ τῆς ἀριστοτελικῆς, ἀν καὶ αὐτὸς οὗτος ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀπεπλανήθη εἰς αἰρετικὰς δοξασίας, συνωδεύθησαν ὑπὸ ἀπροσδοκῆτου ἀποτελέσματος. Τοῦ Πλάτωνος ἡ φιλοσοφία εὔρε μεγάλην ὑποδοχὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι πατράσιν ἕνεκα τοῦ πλυσίου αὐτῆς θεωρητικοῦ περιεχομένου (τῆς οὐσίας τῆς). Παρὰ τῷ Πλάτῳ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ μέθοδος στενότερα μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ περιεχομένου συνδεδεμένη, ὥστε δυσκόλως δύναται νὰ χωρισθῇ τὸ μὲν τοῦ δὲ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοτελές. Ὅτε μετὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἦτο προωρισμένη νὰ ἀναπτύξῃ, διευτυπώθη ἐν ὠρισμένοις τύποις, εἶχε τελειώσει τὸ ἔργον αὐτῆς ἡ θεωρία καὶ μετ' αὐτῆς ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία. Πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν διασχευήν, διαίρεσιν καὶ ὑποστήριξιν τῶν ἐτοίμων δογματικῶν ὀρισμῶν ἦτο ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος τοῦ Σταγειρίτου πολὺ καταλληλοτέρα. Τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας τούτου δὲν ἠδύνατό τις βεβαίως νὰ μεταχειρισθῇ. κατὰ τοσοῦτον ὅμως μᾶλλον τοὺς λογικοὺς, συλλογιστικοὺς καὶ ἀναλυτικοὺς τύπους. Οὗτοι δὲ χωρὶς δυσκολίας ἠδύναντο νὰ λυθῶσιν ἀπὸ τοῦ περιεχομένου των καὶ ἐφαρμοσθῶσιν ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Διὰ τὸ ἐκκλησιαστικῶς ὠρισμένον καὶ ἀνέπαφον διαμένον δόγμα ἡ φιλοσοφία ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ μόνον ὡς ὄργανον. Πρὸς τοῦτο ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος ἦτο ἄγαν ἐφραστικὴ καὶ διὰ τοῦτο ἀκατάλληλος. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀριστοτελικῆς μεθόδου ἔλαβε λοιπὸν ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τοῦ δόγματος (βυζαντινὴ σχολαστικὴ) ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τοιαύτην μορφήν, ἥτις πολλαχῶς ὁμοιάζει πρὸς τὴν

σχολαστικὴν θεολογίαν τῶν λατίνων κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἡ βυζαντινὴ σχολαστικὴ θεολογία προηγείται αἰῶνάς τινας τῆς λατινικῆς. Ἀλλ' ἂν καὶ προσλαβοῦσα τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν ἢ βυζαντινὴ θεολογία δὲν ἡρνήθη ἐντελῶς τὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προτέραν αὐτῆς σχέσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαντῶσι πάλιν παρ' αὐτῇ ἐνιαχοῦ αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι, ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπε τοῦτο τὸ ἐκκλησιαστικῶς ὠρισμένον δόγμα. Ἡ ἀνανέωσις τῶν κλασικῶν σπουδῶν ὥθει πάλιν εἰς τὴν προτίμησιν τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐφαίνετο κλασικώτερος ἢ τοῦλάχισον ἐλληνικώτερος τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομιμότης, ἦν πολλῶν αἰῶνων παράδοσις εἶχε δώσει εἰς τὴν φιλοσοφίαν τούτου, ἐχρησίμευσεν ὡς πρόχωμα κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ πλατωνισμοῦ ἐν τῇ θεολογίᾳ, πρὸς δὲ καὶ ἡ πτώσις πολλῶν φίλων τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας εἰς ἐθνικὰς δοξασίας τῷ χριστιανισμῷ ἀντικειμέναις, ἐμεγάλυνε τὴν πρὸς τὸν Πλάτωνα δυσπιστίαν. Τοῦλάχισον Νικολάος ὁ Μεθώνης ἐπολέμησε κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα τὸν πλατωνισμόν ὡς φιλοσοφίαν ἀπάγουσαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὸν ἐθνισμόν. Κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα εὗρεν ἡ φιλοσοφία τοῦ θείου Πλάτωνος ἐνθουσιώδη ὁπαδὸν τὸν Πλήθωνα, ὅστις κατέβαλε πᾶσαν σπουδὴν ὅπως καταρρίψῃ ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ τὸν παρ' αὐτοῦ μισούμενον ἀριστοτελισμόν. Παρ' αὐτῷ ὁ ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τοῦ κλασικοῦ ἐλληνισμοῦ διέρρηξε τὰ ὅρια τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ὀρθοδόξιας. Ἀπαιτῶν ἀπόλυτον καὶ ἀποκλειστικὴν εἰς τὸν Πλάτωνα ἀφοσίωσιν, ἤλπιζεν, ὅτι ταχέως ἤθελεν ἔλθει χρόνος, ὅτε ὁλος ὁ κόσμος ἐμελλε νὰ ὁμολογήτῃ μίαν κοινὴν θρησκείαν, ἥτις ἐπίσης μέλλει νὰ ὑπέρχηται τοῦ χριστιανισμοῦ ὅπως καὶ τοῦ ισλαμισμοῦ, τῆς δὲ ἀρχαίας ἐλληνικῆς σοφίας δὲν θὰ ἦναι πολὺ διάφορος. Ἡγέρθη λοιπὸν πάλιν ὑπὲρ καὶ κατὰ τῶν ἡρώων τῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀμφοτέρωθεν μετὰ μεγάλης σφοδρότητος διεξήγετο. Ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος ἦσαν μεταξὺ ἄλλων ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλης καὶ ἄλλοι, μεταξὺ δὲ τῶν ἐναντίων Θεόδωρος ὁ Γαζής, Γεώργιος ὁ Τραπεζοῦντιος καὶ ὁ Γεννάδιος, ὁ δὲ Βησσαρίων καίπερ ἐνθουσιῶν ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος, συνίστα εἰς ἀμφοτέρα τὰ μέρη μετριοπάθειαν καὶ σύνεσιν.

Ἐκτὸς τῆς διαλεκτικῆς τοῦ δόγματος ἐπεξεργασίας εὔρε καὶ ἡ μυστικὴ θεολογία, ἰδίως ἐν τῇ ἀπομονώσει τῶν μοναστηρίων, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ζηλωτὰς καλλιεργητάς. Ἡ πηγὴ, ἀφ' ἧς ἠρύετο τὴν τροφήν της, ἦσαν τὰ συγγράμματα, τὰ ἀποδιδόμενα Διονυσίῳ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ, περὶ τῆς αἰθνητίας καὶ τοῦ κύρους τῶν ὁποίων οὐδεὶς τότε ἀμφέβαλλεν. Ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς βυζαντινῆς μυστικῆς θεολογίας εἶναι Νικόλαος ὁ Κεράσιλας (ΙΓ' αἰών. Ἑπτὰ βιβλία περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ ἐρμηνεία εἰς τὴν λειτουργίαν),— τοῦλάχιστον οὗτος εἶναι, οὗτινος τὸ νεωστὶ ἀνευρεθὲν σύγγραμμα κατέστησε δυνατόν τὸ νὰ λάβωμεν σαφῆ τινα γνῶσιν περὶ τοῦ χαρακτηῖρος καὶ τῆς ιδιότητος τῆς μυστικῆς ταύτης θεολογίας. Ὡς ἰδιάζον αὐτῇ εἶναι πρῶτον ἡ θέσις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν λατρείαν καὶ τὸ δόγμα. Οὐδαμοῦ ἀναφαίνεται ἀντίθεσις τις πρὸς αὐτὸ, τοῦναντίον ἀναγνωρίζει τὸ δόγμα πάντοτε, καὶ θέτει ὡς βάσιν τῆς θεωρίας της. Οὕτως ἡδύνατο ἡ μυστικὴ αὕτη θεολογία νὰ συνυπάρχῃ μετὰ τῆς λοιπῆς διαλεκτικῆς θεολογίας. Ὅτι ἀμφοτέραι ἡδύναντο νὰ συνυπάρχωσιν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, εἶχεν ἀποδείξει ἤδη τὸ παράδειγμα τοῦ ὁμολογητοῦ Μαξίμου, καὶ ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ μεταγενεστέρων μυστικῶν θεολόγων. Προσέτι χαρακτηρίζεται ἡ μυστικὴ αὕτη θεολογία διὰ τῆς πρὸς τὰ σύμβολα τῆς λατρείας ἀγάπης αὐτῆς, ὅφ' ἃ εὐκόλως ἡδύνατο νὰ ὑποβάλῃ τὰς μυστικὰς αὐτῆς ιδέας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐλληνικὴ λατρεία εἶναι κατηρτισμένη μετὰ πολλῶν τύπων, τελετῶν καὶ λαμπρῶν σκευῶν καὶ ἐνδυμάτων, ἡνοίγετο εἰς τὴν μυστικὴν θεολογίαν χώρα τις, ἐν ᾗ ἡδύνατο νὰ εὔρῃ μεγάλην τροφήν διὰ τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην ἀγάπην αὐτῆς πρὸς τὰ σύμβολα. Ἐνῶ ἐν τῇ δύσει ἡ μυστικὴ θεολογία μετὰ περιφρονήσεως ἀπροκαλύπτου ἀποστρέφει τὸ πρόσωπόν της ἀπὸ τῶν τύπων τῆς λατρείας καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν μυστηρίων, ἡ βυζαντινὴ μυστικὴ θεολογία ἀναχωρεῖ ἀπ' αὐτῶν τούτων, καὶ ἐκεῖθεν ὀρμωμένη ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἀρχικὴν πηγὴν καὶ τὸ πρότυπον πάντων τῶν πραγμάτων, ἣ εἰσδύει εἰς τὰ βάθη τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ μυστικῆς ἐνώσεως.

163.

Δογματικοί, πολεμικοί καὶ ἀπολογηταί. Ἑρμηνευταὶ καὶ ἱστορικοί.

Πρὸλ. Ullmann καὶ Gass ἔνθα ἀνωτέρω. Bibliandri coll. scriptorum
adv. Mohamm dootrinam. Basil. 1543. καὶ Sylburgii Saracenica. Heidh.
1595. Ittig de bibliothecis et catenis Pp. Lps. 1707.

Οἱ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν τὴν δογματικὴν ὕλην ἐπεξεργασθέντες, μεταξὺ τῶν ὁποίων Εὐθύμιος ὁ Ζυγαδηνός, (πανοπλία δογματικὴ) Νικήτας Ἀχομινάτος, ἡ Χωνιάτης, (θησαυρὸς ὀρθοδοξίας) Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (κατὰ αἱρέσεων) καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος (περὶ ὀρθοδ. πίστεως κατὰ αἶρ.) ἐκτείνονται εἰς πάντα τὰ μέρη τῆς δογματικῆς, ὠρμήθησαν ἀπὸ πολεμικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ κατέχονται ὑπ' αὐτοῦ μόνου. Μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης ἐμφανίζεται ὁ Γεννάδιος μετὰ τινος θετικῆς ἐκθέσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ μορφῇ συμβόλου ἢ ὁμολογίας. Ἡ μονομέρεια τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς δογματικῆς, ἥτις εἰς μόνην σχεδὸν τὴν θεολογίαν καὶ τὴν χριστολογίαν περὶωρίζετο, καὶ μόνον ἐν παρόδῳ περὶ σωτηριολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας ἐποίει λόγον, διήρκει καὶ νῦν ἕνεκα τῆς πιστῆς καὶ ἀκριβοῦς εἰς τὰ παραδεδομένα ἑμμονῆς τῶν θεολόγων. Μόνον οἱ μυστικοὶ θεολόγοι ἔδωκαν εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ μυστηρίων μεγαλητέραν ἀνάπτυξιν. Αἱ μετὰ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ποικίλαι σχέσεις, ἃς προὔχουσιν αἱ ἀδιάλειπτοι πρὸς ἑνωσιν ἀπόπειραι, δὲν ἔμειναν ἐντελῶς ἀνεῦ ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας. Ὁ Μανουὴλ Καλέκας καὶ ὁ Δημήτριος Κυδωνίος μετέφρασαν λατινικὰ συγγράμματα εἰς τὸ ἐλληνικόν. Ὁ δὲ Νικόλαος ὁ Μεθώνης ἀνέπτυξε θεωρίαν τινὰ περὶ ἱκανοποιήσεως, ἥτις μεγάλως ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Ἀνσέλμου. Ὁ Γεννάδιος Σχολάριος ἐπραγματεύθη τὸ τοῦ προορισμοῦ ζήτημα. Αἱ ἀποδείξεις τῶν δογμάτων λαμβάνονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόνον ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων. Εἰς τὴν συλλογὴν τῶν γνωμῶν αὐτῶν καὶ συστηματικὴν αὐτῶν κατάταξιν συνίστατο κυρίως ὁ λόκληρον τὸ ἔργον τῶν νῦν δογματικῶν. Ἡ πολεμικὴ θεολογία ἔχει ὑπ' ὄψιν τῆς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων αἰρετικῶν ἰδίως

τοὺς Μονοφυσίτας, τοὺς Νεστοριανοὺς καὶ τοὺς Εἰκονομάχους. Νέοι δὲ πολέμιοι παρίστανται οἱ Παυλικιανοὶ, οἱ Εὐχῖται, οἱ Βογόμιλοι καὶ οἱ σχισματικοὶ λατῖνοι. Ἡ ἀπολογητικὴ, ἥτις ἐπὶ τινὰς αἰῶνας εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παραχμάσει, ἀνέλαβε πάλιν νέαν σημασίαν; ἀφ' οὗτου ὁ ἰσλαμισμὸς ἤρχισε νὰ προσβάλλῃ τὸν χριστιανισμὸν καὶ διὰ τῶν ὀπλῶν τοῦ λόγου, ἰδίως δὲ τὸ δόγμα περὶ ἀγίας Τριάδος καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν. Ἐκτὸς τῶν προγενεστέρων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Θεοδώρου Ἀβούκαρα ὡς ἀπολογηταὶ κατὰ τοῦ ἰσλαμισμού ἀνεδείχθησαν ὁ Ἐδέσσης Βαρθολομαῖος (ἐλεγχος Ἀγαρηνοῦ), ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Φιλόσοφος (ἐπιστολὴ πρὸς Ὠμάρ), Εὐθύμιος ὁ Ζυγαδηνὸς (Πανοπλία) καὶ ὁ Γεννάδιος. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ἐργασίαι δὲν ἔχουσι μεγάλην ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἀποκλειστικῶς κατὰ παράδοσιν θεολογία τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο ἀνεπιτηδεΐα εἰς τὸ νὰ προλάβῃ τὴν θύελλαν τῶν θείων κριμάτων ἐν τῇ ἀκρατήτῳ ἐπιδρομῇ τῶν Σαρακηνῶν. Ἡ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἀπολογητικὴ κατέστη πάλιν ἀναγκαία, καθ' ὅσον οὗτοι ὑπὸ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Σαρακηνῶν ἠδύναντο ἐλευθέρως νὰ καταπολεμῶσι τὰς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμού. Προσέδαλλον δὲ οἱ Ἰουδαῖοι ἰδίως τὴν Τριάδα, τὴν εὐαγγελικὴν διήγησιν περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν. Κατ' αὐτῶν ἔγραψαν Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνὸς καὶ Θεοφάνης ὁ Νικαῖας. Τέλος προὔχάλεσε καὶ ἡ ἀνανέωσις τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἐφ' ὅσον αὕτη ἠπείλει νὰ ἐξαπλώσῃ τῷ χριστιανισμῷ ἀντικειμέναις ἰδέαις, τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀπολογητικῆς κατὰ τῶν ἐθνικῶν δοξασιῶν. Πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ἐγράφη ἐν τῶν ἀρίστων συγγραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος, τὸ ἔργον τοῦ ἐπισκόπου Μεθώνης Νικολάου (ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Πλατωνικοῦ).

Ὅπως ἐν τῇ δογματικῇ δὲν ἀπαντᾷ τις παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς θεολόγοις αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, οὕτω καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ. Αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς Γραφῆς εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος κατὰ τοὺς

χρόνους τούτους. Ὅτι εἶχον οἱ πατέρες ἐργασθῆ ὡς πρὸς τοῦτο, ἐθεωρεῖτο εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ἀρκετὸν καὶ δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κανὼν, ὥστε οὐδεὶς σχεδὸν πειράται νὰ εἴπῃ τι νέον καὶ ἴδιον. Καὶ ὅμως αἱ ἐρμηνευτικαὶ συγγραφαὶ τῆς παρούσης περιόδου εἶναι πολυπληθεῖς, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀρίστων ἐρμηνειῶν τῶν πατέρων. Ἡ ἀξία καὶ ἡ χρησιμότης τῶν συλλογῶν ἐξαρτᾶται, ἐννοεῖται, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς μεγάλης ἀναγνώσεως, τῆς εὐφύας, τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς εὐτυχοῦς ἐκλογῆς τῶν συλλογέων. Καὶ πράγματι δὲν εἶναι ἄνευ ἀξίας τὰ ἔργα ταῦτα. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι καθίστανον τὸν θησαυρὸν τῆς κατανοήσεως τῶν Γραφῶν, ὃν οἱ πατέρες εἶχον κερδίσει ἐν καλλιτέροις χρόνοις, προσιτὸν καὶ γόνιμον εἰς τοὺς συγχρόνους των, ἔχουσι καὶ διὰ τὸν μεταγενέστερον κόσμον οὐχὶ μικρὰν σημασίαν, διότι ἠδύναντο ἐκ πηγῶν νὰ ἀρύωνται καὶ ἠρύσθησαν, ὧν πολλαὶ ἐκτοτε ἔνεκα τῆς δυσμενείας τῶν χρόνων ἀπωλέσθησαν. Αἱ ἐρμηνεῖαι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐκαλοῦντο ἐρμηνευτικαὶ σειραὶ (ἐπιτομαὶ ἐρμηνειῶν, ἐρμηνεῖα συνερανισθεῖσα, ἐξήγησις συλλεγεῖσα ἐκ διαφόρων πατέρων). Οἱ ἐπισημότεροι τῶν τοιαύτας ἐρμηνείας συνταξάντων εἶναι ὁ Οἰκουμένης (εἰς τὰς Πράξεις, τὰς ἐπιστ. τοῦ Παύλου, τὰς καθολικὰς καὶ τὴν ἀποκάλυψιν), ὁ Νικήτας Σεργώνιος (εἰς τὸν Ἰωβ, τὸν Ματθαῖον καὶ τὴν Α' πρὸς Κορινθ.), ὁ Θεόφυλακτος (εἰς ἅπασαν σχεδὸν τὴν Καινὴν Διαθήκην) καὶ Εὐθύμιος ὁ Ζυγαδηνός (εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην). Μέγας ἀριθμὸς τοιούτων σειρῶν εἶναι ἀγνώστων συγγραφέων, καὶ μόνον ὀλίγαι αὐτῶν εἶναι μέχρι τοῦδε δεδημοσιευμέναι. Ἐπίσης καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ οὐδὲν μέγα παρήγαγεν ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Ἡ μόνη ἀπόπειρα ἐπεξεργασίας τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Νικηφόρου Καλλιστόου (ἤχημασε κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος), ὃπερ ἔνεκα τῆς εὐπιστίας τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ἀκρισίας αὐτοῦ εἶναι λίαν μικρᾶς ἀξίας (τὰ σωζόμεν. βιβλία φθάνουσι μέχρι τοῦ 610). Τὸ αὐτὸ δύναται τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς συλλογῆς τῶν συναξαρίων ὑπὸ Συμεῶνος τοῦ μεταφραστοῦ, ἐὰν θεωρήσῃ ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐποψιν ἐκκλησιαστικῆς ἱστορικῆς ἐργασίας. Οἱ συντάχται τῶν συναξαρίων εἶναι λογογράφοι μᾶλλον,

ἢ ἱστορικοί. Γράφουσι, παραδεχόμενοι πᾶσαν φήμην δημώδη καὶ παράδοσιν ὡς ἱστορικὴν ἀλήθειαν. ἄνευ κριτικῆς, ἀσχολοῦνται εἰς ἀσήμεντα γεγονότα, δὲν ἀκολουθοῦσι χρονολογικὴν τάξιν, οὐδὲ ἔχνος δὲ πραγματικῆς ἐκθέσεως ἀπαντᾷ παρ' αὐτοῖς καὶ εἶναι μεροληπτικοὶ εἰς τὰς κρίσεις των. Μεγαλητέρας σημασίας τούναντίον εἶναι οἱ συγγραφεῖς τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς ἱστορίας, οἵτινες καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι χρήσιμοι.

164.

Οἱ ἐπιστημότεροι θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἐποχὴ Μακεδόνων.

Οἱ ἐπιστημότεροι θεολόγοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων (850—1050) τῶν μεγάλως τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων εὐνοησάντων εἶναι οἱ ἐξῆς. Ὁ Φώτιος († 891) ὁ σαφέστερος τῆς ἐποχῆς τοῦ θεολόγος, ἀνὴρ λίαν εὐσεβὴς, ἀνέκων εἰς οἶκον φημισθέντα ἐπὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶσιν αὐτοῦ· διότι ὁ πατριάρχης Ταράσιος ὁ γενναῖως κατὰ τῶν εἰκονομάχων παλαίσας ἦτο θεῖος αὐτοῦ. Πρὶν γεννηταὶ πατριάρχης, κατεῖχεν ὁ Φώτιος τὸ ὑψηλὸν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γραμματέως ἢ πρωτοσπαθαρίου ἀξίωμα, εἶχε δὲ ἀποδείξει ἀξιοθαύμαστον πολιτικὴν σύνεσιν. Ὡς σοφὸς συνήνου ὁ Φώτιος ἐν αὐτῷ πᾶσαν τὴν τότε παιδείαν, εἰργάσθη δὲ μετὰ τοῦ Βάρδα καὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο μεγάλως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς. Ἡ ἐμυριόβιβλος αὐτοῦ, ἥτις εἶναι γραμματολογικόν τι ἔργον, ἐν ᾧ ἀπαριθμεῖ μετὰ κριτικῶν παρατηρήσεων διάφορα ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνωσθέντα συγγράμματα, ἀποδεικνύει τὴν εὐρυτάτην αὐτοῦ παιδείαν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συγγραμμάτων τούτων ἀναβαίνει εἰς 297, εἶναι δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον θεολογικά, εὐρίσκονται ὅμως καὶ ἄλλης ὕλης ἱστορικῆς, γεωγραφικῆς, φιλοσοφικῆς, ῥητορικῆς, γραμματικῆς, μαθηματικῆς καὶ ἱατρικῆς. Ἐν ταῖς περὶ αὐτῶν κρίσεσιν αὐτοῦ ἀναπτύσσει ὁ Φώτιος ἀξιοθαύμαστον γνῶσιν παρὰ τούτων τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἐμυριόβιβλος διέσωσεν ἡμῖν τὴν γνῶσιν πολλῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχαιότητος. Αἱ δὲ πολλαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Φω-

τίου πρὸς διαφόρους περὶ διαφορῶν θεολογικῶν ζητημάτων δεικνύουσιν ὅποιαν ὑψηλὴν φήμην θεολόγου ἔχαιρε παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ εἶναι αἱ ἀσφαλέσταται τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ πηγαί. Συνέγραψε δὲ καὶ τὰ ἀμφιλόγια, ἅτινα εἶναι ἔρευναι ἐπὶ 313 ζητημάτων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κυζίκου Ἀμφιλοχίου αὐτῷ προταθέντων, περὶ οὗ ἔργου καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλλάτιος ὁμολογεῖ, ὅτι εἶναι πληρὲς πολυμαθείας. Πρὸς τούτοις συνέταξε σύνταγμα τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ τὸν νομοκάνονα, ἐν ᾧ συνέλεξε τοὺς κανόνας καὶ τοὺς σχετικούς βασιλικοὺς νόμους, ἐκείνων μὲν μόνον τὸν τίτλον ἀναφύων καὶ παραπέμπων εἰς τὸ ἑαυτοῦ σύνταγμα, τούτων δὲ κατὰ τῶν ὁλόκληρον τὸ κείμενον, τὴν διήγησιν περὶ τῆς νεοφανοῦς τῶν Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως, τὴν περίφημον ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἱερατικοὺς θρόνους, καὶ περὶ τῆς τοῦ πνεύματος μυσταγωγίας. Περὶ τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ὡς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῆς Ῥώμης ἐλέχθησαν ἀλλαχοῦ τὰ δέοντα (§§ 138-142). Ὁ Φώτιος καὶ ἔνεκα τῆς ἐξόχου παιδείας του καὶ ἔνεκα τῶν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀγώνων του κατατάσσεται δικαίως μετὰ τῶν πρώτων αὐτῆς πατέρων. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἤχημασε Νικητὰς ὁ Παφλαγών, ὁ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἰγνατίου τὸν Φώτιον βαναύσως ὕβρισας. Σισίνιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (895), ἀνὴρ λόγιος, εἰδήμων τῆς θεολογίας καὶ τῶν νομικῶν. Νικητὰς ὁ Βυζάντιος (842—886), ὁ συγγράψας κατὰ λατίνων κεφάλαια συλλογιστικά ἐκ τῶν κοινῶν περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν κατὰ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης. Πέτρος ὁ ἐκ Σικελίας, ὁ συγγράψας κατὰ Παυλικιανῶν. Λέων ὁ σοφὸς († 911), ὁ αὐτοκράτωρ θεολόγος, ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ὁποῦ διακρίνεται καλῇ τις ἀπολογητικὴ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Καλίφην Ὁμάρ. Οὐίκουμένιος (990), ὁ συγγράψας ἐρμηνείας εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἀκολουθῶν καὶ ἐπιτέμνων τὰς ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων. Συμεὼν ὁ μεταφραστής (900), ὁ κατ' ἐξοχὴν συγγραφεὺς τῶν βίων τῶν ἁγίων. Τινὲς θέτουσιν αὐτὸν κατὰ τὸν IB' αἰῶνα. Τὸ σύγγραμμα αὐ-

τοῦ περὶ τῶν βίων τῶν ἀγίων στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων βιογραφιῶν αὐτῶν, ἃς ἐπεξεργαζόμενος οἶονεὶ μεταφράζει καθαρίζων καὶ βελτιῶν αὐτάς πρὸς οἰκοδομὴν τῶν ἀναγνωστῶν. Ἐνίοτε δὲ ἀκολουθεῖ καὶ ἄλλας δημῶδεις παραδόσεις περὶ τῶν ἀγίων. Ἡ μεγάλη παρὰ τῷ λαῷ τοῦ βιβλίου τούτου ἀνάγνωσις ἐφείλκυσε τῷ Συμεῶνι τὴν μεγάλην φήμην, ἥς ἀπήλαυε καθ' ἅπαντα τὸν μεσαῖωνα. Τινὲς τῶν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ φερόντων βίων δὲν θεωροῦνται γνήσιοι. Εὐ τὸ χι ο ς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας († 940), ὅστις ἡσχολήθη περὶ τὴν γενικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἀραβιστὶ συγγράψας «χρονικὰ ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ 940.» Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος, ἀκμάσας περὶ τὸ ἀΐμιαι τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, τοῦ ὁποῦ οἱ σύγχρονοι ἐθαύμασαν τοσοῦτον τὴν θεολογικὴν παιδείαν, ὥστε νέον θεολόγον καὶ ἄλλον Γρηγόριον ἀπεκάλεσαν αὐτόν. Ἐξεδόθησαν αὐτοῦ διάφοροι πολλοῦ λόγου ἄξιοι λόγοι καὶ πραγματεῖαί τινες. Μιχαήλ Κηρουλάριος († 1058), ὁ ὡς ἄλλος Φώτιος τὰς καινοτομίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας στηλιτεύσας καὶ τὸν παπικὸν ἀποκρούσας δεσποτισμὸν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐχομεν αὐτοῦ τὴν περίφημον πρὸς τὸν Τρανῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπίσκοπον Ἰωάννην ἐπιστολὴν καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Πέτρος ὁ Ἀντιοχείας (1051), ἀνὴρ ἐπίσημος ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ, οὗ ἔχομεν ἔργα τινὰ κατὰ λατίνων καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Μιχαήλ Κηρουλάριον, ἐν ᾗ πραγματευόμενος περὶ τῶν διαφορῶν μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ὡς μόνην σπουδαίαν ἀποδέχεται τὴν τοῦ συμβόλου μεταβολὴν, μηδεμίαν ταῖς λοιπαῖς ἀποδίδων σημασίαν. Νικήτας ὁ Στηθάτος (1054), μοναχὸς ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ δι' ἰδίου συγγράμματος στηλιτεύσας τὰς καινοτομίας τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, ὅπερ ἐς ἅλῃ μετὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μιχαήλ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Τρανῶν ἐπίσκοπον Ἰωάννην. Συνέγραψε δὲ καὶ ἄλλα συγγράμματα. Λέων ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, σύγχρονος τοῦ ἀνωτέρου, συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Μιχαήλ Κηρουλαρίου κατὰ τῶν λατίνων, καθ' ὧν συνέγραψε καὶ ἐπιστολάς.

Οἱ ἐπισημότεροι θεολόγοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν (1050—1250), οἷτινες εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς βυζαντινῆς παιδείας ἐν γένει καὶ ἰδίως τῆς θεολογικῆς, διεκρίθησαν οἱ ἐξῆς θεολόγοι. Μιχαὴλ Ψελλὸς (+ 1106), ἀνὴρ πολυμαθέστατος, θεολόγος, φιλόλογος, μαθηματικὸς, ἱατρὸς, ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμαις ταύταις ὑπάρξας συγγραφεὺς γόνιμος. Ἐγένετο διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἦκιστα φειδωλοὶ ὄντες εἰς τὴν ἀπονομὴν ἐπαίνων, ἀπεχάλουν αὐτὸν ὑπατον τῶν φιλοσόφων καὶ πολυγραφώτατον. Ἐκ τῶν ἐκδοθέντων ὁμως αὐτοῦ συγγραμμάτων γίνεται δῆλον, ὅτι καὶ ὁ Ψελλὸς οὗτος δὲν ἦτο νοῦς δημιουργικὸς καὶ πρωτότυπος, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνὴρ ἀπλῶς πολυμαθής. Ὅπωςδὲποτε ἴστατο ἐπὶ κορυφῆς τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐπὶ Ἰσαάκ Κομνηνοῦ διηύθυνε ἐν γένει τὰ τοῦ κράτους πράγματα. Ὁ Ψελλὸς, ὅστις ἦτο ἀναντιρρήτως ὁ σοφώτερος τῶν χρόνων του, δεικνύει, ὅποια τις ἦτο τότε ἡ βυζαντινὴ παιδεία. Αὐτὸς λέγει περὶ ἑαυτοῦ ὅτι ἀπὸ πέντε ἐτῶν ἡλικίας ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων, καὶ καυχᾶται, ὅτι ἔκτοτε ἡσθάνθη ἄσβεστον δίψαν πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἐκπαίδευσίς του δὲν ὑπῆρξε κακὴ· διότι ἄλλως δὲν θὰ ἀπέβαινεν οἷος ἀπέβη. Ἡ γλῶσσα τῶν συγγραμμάτων του εἶναι ἀρκετὰ καθαρὰ· οἱ στίχοι τῶν ποιημάτων του, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἐξοχὸν ποιητικὸν πνεῦμα, ἀνεκτοί· αἱ μαθηματικαὶ καὶ ἄλλαι γνώσεις του πολλαί. Τὸ παρὰ τοῖς τότε πεπαιδευμένοις ἐπικρατοῦν πνεῦμα δεικνύεται ἐκ τοῦ τρόπου, δι' οὗ ὁμιλεῖ ὁ Ψελλὸς περὶ τῆς συνήθους διδασκαλίας τῆς γραμματικῆς, ῥητορικῆς, μαθηματικῆς καὶ τῶν λοιπῶν μαθήσεων· ταῦτα θεωρεῖ ὡς ταπεινά τινα καὶ εὐτελῆ· αὐτὸς δὲ ἐπιδιώκει τὴν ἐπίδειξιν πολυμαθείας. διὰ τοῦτο πραγματεύεται ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περὶ τῆς σοφίας τῶν Χαλδαίων, περὶ τῆς δῆθεν δυνάμεως τῶν πολυτίμων λίθων, περὶ τῆς τέχνης τοῦ ἐργάζεσθαι τὸν χρυσόν, περὶ ἱατρικῆς, πολιτικῆς, ἀρχαιολογίας, ἱστορίας· ἐξέθηκε δὲ διὰ στίχων τοὺς νόμους τοῦ κράτους! Ἐν τινι τῶν συγγραμμάτων του,

τὸ ὅποῖον εἶναι εἰδὸς τι ἐγκυκλοπαιδείας, ἀρχεται ἀπὸ τῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς καὶ λήγει εἰς τὸ περὶ μαγειρικῆς! Ἐν τῇ πάλῃ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ πρὸς τὸν πατριάρχην Μιχαὴλ Κηρουλάριον, ὁ Ψελλὸς ὑπεστήριζεν ὅλαις δυνάμεσι τὸν πρῶτον. Ὁ κληρὸς ἅπας ἦτο προσκεκολλημένος τῷ πατριάρχῃ, καὶ μεθ' ὅλην τὴν εὐγλωττίαν, ἣν ἀνέπτυξε, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἀπ' αὐτοῦ. Νι κ ή τ α ς Σ ε ρ ρ ώ ν ι ο ς. Ἀκμάζων περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὑπῆρξε διδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐγένετο μετὰ ταῦτα Μητροπολίτης Ἑρακλείας (1070). Συνέταξεν ἐρμηνευτικὰς σειρὰς ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ἀρχαίων Πατέρων εἰς Ἰωβ, Ματθαῖον καὶ τὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν. Θε ο φύ λ α κ τ ο ς (1074). Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν δοκιμωτέρων ἐρμηνευτῶν τῆς ἐποχῆς του, ἀκολουθῶν πιστῶς τὸν Χρυσόστομον, ἐνίοτε δὲ μόνον ἀναμιγνύων καὶ ἰδίας γνώμας, φιλεῖ δὲ καὶ τὰς ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας. Ἐχομεν αὐτοῦ ἐρμηνείας εἰς τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων, τὰς τοῦ Παύλου καὶ τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς καὶ εἰς τοὺς 12 ἐλάσσονας προφῆτας. Ὡς δογματικὸς καὶ ἐρμηνευτὴς διεκρίθη Εὐθύμιος ὁ Ζυγαδηνὸς περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Τὸ ἐπισημότερον δογματικὸν αὐτοῦ ἔργον εἶναι ἡ Δογματικὴ Πανοπλία ἣτοι συλλογὴ χωρίων ἐκ τῶν δοκίμων πατέρων κατὰ τῶν διαφορῶν αἵρέσεων ἐν συστηματικῇ τάξει συντεθειμένων. Τὴν ὕλην τοῦ συγγράμματος τούτου εἶχον συλλέξει κατὰ διαταγὴν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πολλοὶ θεολόγοι, ὅπως εὐκόλως ἦναι δυνατόν νὰ καταπολεμῶνται οἱ αἵρετικοί, ὁ δὲ Εὐθύμιος ἐπεξεργάσθη καὶ συστηματικῶς διέταξε τὸ ὅλον. Φθάνει δὲ τὸ ἔργον ἐν τῇ καταπολεμῇ τῶν αἵρέσεων μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ συγγραφέως, καὶ εἶναι ἰδίως χρήσιμον τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἀναφανεισῶν αἵρέσεων. α Σπανίως ἀπαντᾷ τις βασίμους ἐκ τῶν Γραφῶν ἀποδείξεις, ἡ κριτικὴν τῶν παραδεδομένων, ἡ τοῦλάχιστον ζωογόνησιν αὐτῶν διὰ νέας τινὸς μορφῆς. » Ἀξίαι πολλοῦ λόγου εἶναι αἱ ἐρμηνευτικαὶ ἐργασίαι τοῦ Ζυγαδηνοῦ, ἰδίως ἡ εἰς τὰ εὐαγγέλια ἐρμηνεία του.¹ Ἰωάν-

¹ Ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Ζυγαδηνοῦ εἶχεν ἐκδοθῇ μόνον ἡ εἰς τὰ εὐαγγέλια. Κατὰ δὲ τὸ 1880 ὁ ἀρχιμανδρίτης καὶ καθηγητὴς τῆς θεολογίας κ. Ν. Καλογεράς εὐρὼν ἐν Ἱταλίᾳ καὶ τὴν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ τὰς καθολικάς, ἤρξατο τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς.

νης Φορνής. Ἦτο μοναχὸς ἀκμάζων περὶ τὸ 1112. Ὅτε ἐπὶ τοῦ πάπα Πασχάλη τοῦ Β' ἐπέμφθη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν Πέτρος ὁ Χρυσολάνος καὶ παραστάς ἐν συνόδῳ ἀνατολικῶν ὑπερήσπισε τὸ λατινικὸν δόγμα, ἐξ ὀνόματος τῶν ἀναταλικῶν ἀπήντησεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης οὗτος. Τὴν ὁμιλίαν αὐτοῦ ἔχομεν ἐκδεδομένην. Ὁ Νικηταῖος Νικητᾶς. Ἀκμάζων καὶ οὗτος κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, συνεζήτησε λίαν εὐφυῶς καὶ μετὰ βαθείας τῶν πραγμάτων γνώσεως πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος Λωθαρίου Ἀνσελμον περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος, πολεμήσας μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας πρὸ πάντων τὴν ζητουμένην ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ πάπα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὴν ἀπειλοῦσαν κατ' αὐτὸν νὰ μετατρέψῃ πάσας τὰς ἄλλας ἐκκλησίας εἰς δούλας τῆς Ῥωμαϊκῆς, νὰ καταστήσῃ δὲ πᾶσαν ἐπιστήμην περιττὴν καὶ νὰ ἀνατρέψῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἀξίαν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Συνέγραψε διάφορα κατὰ λατίνων συγγράμματα. Μιχαήλ Γλυκάς συνέγραψεν 92 ἐπιστολὰς περὶ θεολογικῶν ζητημάτων. Θεόδωρος Πρόδρομος, ὁ διὰ τὴν πτωχείαν του Πτωχοπρόδρομος ἐπικαλούμενος, ἀνὴρ φημιζόμενος ὡς πολυμαθὴς μεταξὺ τῶν συγχρόνων του. Συνέγραψε κατὰ λατίνων. Νεῖλος Δοξαπατρῆς (1140) οὗ τινος ἔχομεν σπουδαῖον ἔργον τὸ περὶ τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων, ἐν ᾧ προσβάλλει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ πάπας ἔχει τὰ πρωτεῖα τῆς τιμῆς ὡς διάδοχος δῆθεν τοῦ Πέτρου, ἐνῷ τὰ πρωτεῖα ἐκεῖνα ἀπενεμήθησαν αὐτῷ ἕνεκα τῆς πολιτικῆς σημασίας τῆς πόλεως Ῥώμης κατὰ τὴν Δ' ἐν Χαλκηδὼνι σύνοδον. Κατὰ τῶν λατίνων συνέγραψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ὁ Θεόδωρος Κουροπαλάτης, Νικητᾶς Σείδης, Νικαίας Εὐστράτιος, Βασίλειος Ἀχριδηνός καὶ Νικόλαος Μουζάλων.¹ Νικόλαος ὁ Μεθώνης ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ὑπῆρξεν εὐφυῆς καὶ πεπαιδευμένος θεολόγος. Εἶναι δὲ τὸ κυριώτερον αὐτοῦ ἔργον, α ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόχλου τοῦ πλατωνικοῦ. » Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ

¹ Περὶ τῆς μεγάλης πληθύος τῶν μετὰ τὸν Φώτιον μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων γραφάντων ἐλλήνων λογίων ὁρα Ἀνδρονίκος « Ὁρθόδοξον Ἑλλάδα. »

νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου τοῦ Ε' αἰῶνος εἶχε, καθὼς εἶδομεν καὶ ἀλλαχοῦ (§ 156), πολλοῖς ἐμπνεύσει ὑπέρμετρον πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἀγάπην, καὶ περιφρόνησιν πρὸς τὸν χριστιανισμόν, καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρησεν ὁ Νικόλαος ἀναγκαίαν ἀναίρεσίν τινα αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐκ τῶν ἀρίστων ἔργων τῆς βυζαντινῆς θεολογίας διὰ τὴν βαθύτητα τῶν ἐννοιῶν καὶ τὴν ἀπλότητα καὶ ἀκριβείαν τῆς φράσεως. Διὰ τῆς ἀναιρέσεώς του ζητεῖ ὁ σοφὸς ἐπίσκοπος Νικόλαος νὰ δείξῃ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπὲρ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Ἀκολουθεῖ μὲν καὶ αὐτὸς πιστῶς τοὺς ἀρχαίους, ἰδίως Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτην, ἀλλ' ἡ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ του εἶναι τοσοῦτον πνευματώδης καὶ βαθεῖα, ἡ δὲ ἐκθεσίς του τοσοῦτον σαφής, ἀπλή καὶ ἀκριβής, ἐν γένει τὸ ὕφος του τοσοῦτον ζωηρόν καὶ ἀνθηρὲν, ὅσον παρ' οὐδενὶ ἐκ τῶν συγχρόνων του. Ὁ Μεθώνης συνέγραψε καὶ ἄλλα θεολογικὰ ἔργα. Ὁ Νικητάς Ἀχομινάτος ἡ Χωνιάτης († μετὰ τὸ 1206) ἦτο ἐπίσης σπουδαῖος θεολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἀπήλαυε δὲ παρὰ τοῖς συγχρόνοις του μεγάλῃς φήμῃς ἀνδρὸς εὐσεβοῦς καὶ πεπαιδευμένου καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὑψίστα πολιτικὰ ἀξιώματα. Τὸ σπουδαιότερον θεολογικὸν αὐτοῦ ἔργον εἶναι ὁ « θησαυρὸς τῆς ὀρθοδοξίας » ἐν 27 βιβλίοις. Συνεγράφῃ δὲ οὗτος πρὸς διδασκαλίαν φίλου τινὸς αὐτοῦ καὶ περιέχει ἐκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως μετὰ ἀναιρέσεως τῶν αἵρετικῶν. Ἐν τῇ διατάξει τῆς ὕλης ἀκολουθεῖ τὸν Εὐθύμιον, τὸν ὁποῖον ζητεῖ νὰ συμπληρώσῃ. Ὁμολογουμένως δὲ ὑπερτερεῖ ὁ Νικητάς τοῦ Εὐθυμίου ὡς δογματικὸς, διότι καὶ πλουσιώτερος εἶναι, εἰς πολὺ περισσότερα ἀντικείμενα ἐκτεινόμενος, καὶ μετὰ τρόπου πολὺ ἐλευθερωτέρου πραγματεύεται περὶ αὐτῶν, μὴ ἀφήνων ἀπλῶς ἄλλους νὰ σκέπτονται ἀντ' αὐτοῦ καὶ νὰ λαλῶσι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς σκεπτόμενος καὶ λαλῶν. Ἐμμένει μὲν καὶ αὐτὸς προσσχεκολλημένος εἰς τὰ παραδεδομένα, ἀλλὰ δίδει μεγάλην ἀξίαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κατανόησιν, καὶ ἀπέχει τοσοῦτον νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὥστε τοὺς τοῦτο πράττοντας ἀριθμεῖ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν γνωσιμάχων μεταξὺ τῶν αἵρετικῶν. Μεταξὺ τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του συνηριθμεῖτο καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Νικητά Μιχαὴλ Ἀχομινά-

τος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν οὗ τινος ἀνέκδοτα ἔργα ἐξέδωκεν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος. Ὡς ῥήτορες διεκρίθησαν Θεοφάνης ὁ Κερμεύς, ἐπίσκοπος Ταυρομενίου ἐν Σικελίᾳ, οὗ τινος σώζονται 65 ὁμιλίαι εἰς τὰ εὐαγγέλια τῶν κυριακῶν καὶ ἑορτῶν τοῦ ἑνιαυτοῦ, διακρινόμεναι ἐπὶ κάλλει λόγου καὶ ὑπερέχουσαι πασῶν τῶν ὁμοίων ὁμιλιῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀπλότητος αὐτῶν καὶ δημοτικότητος. Τὸ κείμενον ἐξηγοῦσι βασίμως ἄνευ πομπῶδους ἐπιδείξεως ἢ ψευδοῦς φιλοκαλίας, ἐφαρμόζουσαι αὐτὸ ἐπὶ τοῦ βίου. Καὶ ὁ Γερμανὸς ὁ γνωστὸς καὶ ὡς ἐξηγητὴς τῆς λειτουργίας. Ὁ Ἰωάννης Φωκᾶς ἐκ Κρήτης περὶ τὰ μέσα τοῦ IB' αἰῶνος ἀκμάσας, περιηγηθεὶς τοὺς ἁγίους τόπους, συνέγραψε γεωγραφίαν Συρίας, Φοινίκης καὶ Παλαιστίνης. Εἰς τῶν ἀρίστων θεολόγων τῆς ἐποχῆς ταύτης θεωρεῖται καὶ Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης, ὁ γνωστὸς καὶ ὡς σπουδαῖος ἐρμηνευτὴς τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Ὀμήρου. Οἱ λόγοι καὶ αἱ 74 ἐπιστολαὶ αὐτοῦ μαρτυροῦσι τὴν περὶ τὰ θεολογικὰ δεινότητα αὐτοῦ καὶ τὸν ἔξοχον τοῦ ἀνδρὸς χαρακτῆρα. Ὁ Εὐστάθιος ἐσπουδάσας νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ λίαν ἐκπεπτωχότα μοναχικὸν βίον, ὃν ἄλλως μεγάλως ἐτίμα. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον συνέγραψε τὴν « ἐπίσκηψιν βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτοῦ » καὶ « περὶ ὑποκρίσεως. » Ὁ Εὐστάθιος ἐλέγχει πικρῶς τὴν πρὸς τὴν παιδείαν ἀδιαφορίαν τῶν μοναχῶν, τὴν παραμέλησιν τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν μοναστηρίων τῶν καὶ τὸν φαρισαϊσμὸν πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Ὅτε οἱ Νορμανδοὶ, κυριεύσαντες τὴν Θεσσαλονίκην, κατέστρεψαν αὐτὴν (1185), ὁ Εὐστάθιος ὡς καλὸς ποιμὴν ἔμεινε παρὰ τῇ ἑαυτοῦ ποιμνίᾳ, στηρίζων καὶ παραμυθῶν τοὺς πάσχοντας, περιέγραψε δὲ μετὰ ταῦτα τὴν καταστροφὴν ταύτην. Ὡς ὑμνογράφοι ἐφημίζοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Ἰωάννης Γεωμέτρης καὶ Ἰωάννης ὁ Εὐχαίτων ἢ Μαυρόπουλος (ἐκ τοῦ IA' αἰῶνος). Ἑρμηνείας δὲ ὠφελίμους τῶν κανόνων συνέγραψεν ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς.

166.

Οἱ θεολόγοι τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων (1250-1450) ἤκ-

μασαν οἱ ἀκόλουθοι θεολόγοι. Νι κ η φ ό ρ ο ς ό Β λ ε μ μ ί δ η ς, εὐσεβῆς καὶ πεπαιδευμένος μοναχός ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῶν μέσων τοῦ ΙΓ' αἰῶνος (1255), οὗ τινος ἡ φήμη ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἐπιμόνως παρεκλήθη ποτὲ νὰ ἀναβῇ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλ' αὐτὸς φιλῶν τὸν ἡσυχον τῆς μελέτης βίον ἀπέκρουσε τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ὁ Βλεμμίδης ἦτο τοσοῦτον σεβαστὸς τοῖς πᾶσι καὶ τοσοῦτον πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς τολμηρὸς, ὅτε ἐμέλλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ δίκαιον, ὥστε ἐτόλμησε νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν εἰς τὸ μοναστήριόν του εἰσοδὸν τῇ εὐνοουμένη τοῦ αὐτοκράτορος Δούκα Μαρκεοῦσῃ, ἣν οὗτος ἀπῆτει ἵνα πάντες τιμῶσιν ὡς αὐτοκράτειραν. Συνέγραψε δὲ κατὰ λατίνων σπουδαῖα συγγράμματα. Περὶ τοῦ Βλεμμίδου τούτου ἰσχυρίζονται λατῖνοί συγγραφεῖς, ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ ἐφρόνει συνδιαλλακτικώτερα πρὸς τοὺς λατίνους. Τὴν γνώμην ταύτην ἀνῆρσεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις (ἐν τῇ ἀνακρίσει περὶ Βλεμμίδου Τομ. Γ' συγγραμμ. Βρυεννίου).¹ Ὑπὲρ τῶν λατίνων καὶ τῆς μετ' αὐτῶν ἐνώσεως ἐκηρύχθησαν φανερώς ὁ Βέκκος († 1298), ὁ διάκονος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης καὶ ὁ Γεώργιος Μετοχίτης. Ὁ Νεῖλος Καθάσιλας ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἠγωνίσθη τὸναντίον κατ' αὐτῶν διὰ σπουδαιοτάτων συγγραφῶν. Ὅτε οἱ Ἕλληνες θεολόγοι κατὰ τὸ 1438 ἡτοιμάζοντο νὰ ἀναχωρήσωσιν εἰς Φερράραν, ἀποστελλόμενοι παρὰ Ἰωάννου Ζ' τοῦ Παλαιολόγου, ἵνα διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν λατίνων περὶ ἐνώσεως, σύνδοδος τις ἐν Κωνσταντινουπόλει συνέστησεν αὐτοῖς ἰδίως τὴν σπουδὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νείλου τούτου ὡς ὀρθότατα καὶ ἐπιτυχεστάτα παντὸς ἄλλου ἔργου ἐξεταζόντων τὰς μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν διαφοράς. Ὁ Μάρκος καὶ ὁ Σχολάριος ἐπὶ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἐπιστηριζόμενοι, ἐπολέμησαν τὸν παπισμὸν. Οὐχ ἦττον δὲ κεκηρυγμένος τῶν λατίνων πολέμιος ὑπῆρξε καὶ ὁ μοναχὸς Μάξιμος ὁ Πλανούδης, εἷς τῶν μάλλον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του (1350), ὅστις καὶ ἐπὶ κλασικῇ παιδείᾳ διεκρίθη, μετέφρασε δὲ καὶ τὸ περὶ Τριάδος σύγγραμμα τοῦ Αὐ-

¹ Πρὸ αὐτοῦ ἀπέδειξε τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Δοσίθεος τόμ. Ἀγάπης προλεγ. καὶ σελ. 898.

γουστίνου. Ἐν δὲ τῇ περὶ τῶν ἡσυχαστῶν ἔριδι κατὰ μὲν τῶν μοναχῶν τοῦ ἁγίου Ὁρους ἐκηρύχθησαν ὁ πεπαιδευμένος Βαρλαάμ († 1348), ὅστις ἐν ἀρχῇ κατὰ τοῦ πάπα γράψας, ἔπειτα μεταβαλὼν φρόνημα καὶ τῶν λατίνων φίλος ἀποβὰς, εἰργάσθη, πλὴν ματαίως, πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ἐλθὼν εἰς Ἀδινιῶνα τῆς Γαλλίας ὡς ἀπεσταλμένος Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' πρὸς τὸν ἐκεῖ ἐδρεύοντα πάπαν, καὶ γράψας ὑπὲρ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἡναγκάσθη δὲ ἐπὶ τέλους νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὁ Γαώργιος Ἀκίνδυνος, μαθητὴς τοῦ Βαρλαάμ, καὶ ὁ Μανουὴλ Καλέκας, ὁ περὶ τὸ 1360 εἰς τὸ τάγμα τῶν Δομινικανῶν εἰσελθὼν, καὶ τοὺς ἀνθενωτικὸς πολεμῆσας, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, ἀκμάσας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὁ συγγραψας ἐπιτομὴν τοῦ Νομοκάνονος τοῦ Φωτίου καὶ τὸ σπουδαῖον ἔργον περὶ αἱρέσεων καὶ ὀρθοδόξου πίστεως. Θερμότατοι δὲ τῶν ἡσυχαστῶν συνήγοροι ὑπῆρξαν ὁ Γρηγόριος Παλαμάς († 1360), ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, εἰς τῶν πρώτων θεολόγων τῶν χρόνων τοῦ ἀναδειχθεῖς, διακριθεὶς δὲ καὶ ὡς ἐχθρὸς ἄσπονδος τῆς μετὰ τῆς Ῥώμης ἐνώσεως. Ἐχομεν παρ' αὐτοῦ δύο λόγους ἀποδεικτικoὺς, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ διάφορα συγγράμματα κατὰ τοῦ Βέκκου, τοῦ Βαρλαάμ, τοῦ Ἀκινδύνου καὶ ὑπὲρ τῶν ἡσυχαστῶν. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας μετὰ τὸν Παλαμᾶν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἦτο κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, φίλος δὲ καὶ προστάτης τῶν τοῦ Ἀθωνος μοναχῶν, ἀνὴρ δεδιδαγμένος τὴν κλασικὴν παιδείαν καὶ φιλοσοφικῶς μεμορφωμένος καὶ γονιμώτατος συγγραφεύς. Ἡ κυρία τάσις τῆς θεολογίας τοῦ ἦτο ἡ μυστικὴ τοῦ Ἀρεοπαγίτου, καὶ ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ ἀριθμῆται μετὰ τῶν εὐγενεστάτων, βαθυνουστάτων καὶ εὐσεβεστάτων ὁπαδῶν τῆς τάσεως ταύτης. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἀπῆλαυε καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ παρὰ τοῖς μετὰ ταῦτα μεγάλῃς ὑπολήψεως. Ἡ ἀγάπη τῆς ἐλληνικῆς μυστικῆς εἰς τὴν λειτουργίαν παρουσιάζεται καὶ παρ' αὐτῷ. Ἐξ αὐτῆς προῆλθε τὸ σύγγραμμα « Ἑρμηνεία κεφαλαιώδης εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν, ἐξ οὗ οἱ μετὰ ταῦτα ἐξηγηταὶ τῆς λειτουργίας μεγάλως ἐπωφελήθησαν. Τὸ σημαντικώτερον ὅμως αὐτοῦ σύγγραμμα εἶναι τὰ 7 βιβλία « περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. »

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο δικαιολογεῖ τὸν μέγαν βαθμὸν τῆς τιμῆς, ἣς ἀπήλauen ὁ συγγραφεὺς παρὰ τοῖς συγχρόνοις του, καὶ εἶναι ἴσως τὸ ἐπιτυχέστερον προῖον πάσης τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς θεολογίας. Ὁ Φιλόθεος († 1371) ἦτο ἐμπαθὴς πολέμιος τῶν Βαρλααμιτῶν καὶ φίλος τῆς ἡσυχαστικῆς μυστικῆς θεοσοφίας. Ὡς ὁπαδὸς τῆς θεολογίας τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἡσυχλήθη καὶ οὗτος ἐπιμελῶς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας, περὶ ἣς ἔχομεν δύο συγγράμματα ἐκδεδομένα. Κατὰ τῶν λατίνων ἔγραψαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι ἐπιτυχέστερον δὲ Γρηγόριος ὁ Κύπριος, ἀνὴρ πεπαιδευμένος καὶ κατὰ Γρηγοῤῥαν καὶ Σχολάριον θεολόγος δεινὸς († 1290), Θεοφάνης ὁ Νικαίας (1370), οὗ τινος τὴν παιδείαν καὶ τὰ σοφὰ θεολογικὰ συγγράμματα ἐπαινεῖ ὁ αὐτὸς Σχολάριος, ὁ Ἐμμανουὴλ Παλαιολόγος, ὁ Δημήτριος Χρυσολωρᾶς καὶ ὁ Νεῖλος Δαμυλᾶς. Ζηλωτῆς προστάτης τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰδήμων τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας καὶ ἄριστος ἐκκλησιαστικὸς ποιμὴν ἦτο Σὺμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης († 1429). Ἐπολέμησε γενναίως τὴν μετὰ τῶν λατίνων ἔνωσιν. Τὸ ἐπισημότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ « Κατὰ αἱρέσεων καὶ περὶ τῆς μόνης ὀρθῆς τῶν χριστιανῶν ἡμῶν πίστεως, τῶν τε ἱερῶν τελετῶν καὶ μυστηρίων τῆς ἐκκλησίας διάλογοι, περὶ τε τοῦ θείου ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχιερέων καὶ διακόνων καὶ τῶν ὧν ἕκαστος τούτων στολῶν ἱερῶν περιβάλλεται· καὶ περὶ τῆς θείας μυσταγωγίας, εἰς τε τὸ τῆς ὀρθοδόξου τῶν χριστιανῶν πίστεως σύμβολον ἐρμηνεία καὶ τῶν τούτου ῥήσεων ἐκθεσις, ὅθεν τε συνελέγησαν καὶ κατὰ τίνων συγκείμεναί εἰσιν· ἔτι δὲ καὶ περιεκτικὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως κεφάλαια, ἥτοι ἄρθρα δώδεκα, καὶ ὅτι ταῦτα περιεῖχον τὸ ἱερὸν σύμβολον, καὶ περὶ τῶν περιεκτικῶν ἀρετῶν· ἀποκρίσεις τε πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως ἡρωτηχότος αὐτὸν καὶ τελευταῖον περὶ ἱερωσύνης. » Ἐκ τοῦ μακροῦ τούτου τίτλου καταφαίνεται ἤδη ἡ μεγάλη σπουδαιότης τοῦ βιβλίου διὰ τὴν γνῶσιν τῆς μεσαιωνικῆς ἐκκλησίας. Ὡς ἀπολογηταὶ ἀνεφάνησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ὁ Ἀνδρόνικος ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν, ὅστις περὶ τὸ 1327 συνέγραψε διάλογον κατὰ Ἰουδαίων, καὶ ὁ ποτὲ μὲν αὐτοκράτωρ, ἀπὸ δὲ

τοῦ 1255 μοναχὸς ἐν Ἀθωνι Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ καὶ ὡς ἱστοριογράφος γνωστός, οὗ ἔχομεν δύο μὲν ἔργα κατὰ μωαμεθανῶν, ἐν δὲ κατὰ ἰουδαίων. Ὁ μόνος συγγραφέας ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐκ τῶν βυζαντινῶν εἶναι ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος πιθανῶς ἀκμάσας Νικηφόρος Κάλλιστος κληρικός ζῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις ἐπωφελήθη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας τοὺς ἀρχαίους ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικοὺς, ἡρύσθη δὲ ὕλην καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἀρχαίων πηγῶν, ὡς παρέσχεν αὐτῷ ἡ πλουσία τῆς ἀγίας Σοφίας βιβλιοθήκη. Εἶναι ὁμῶς εὐπίστος ἱστορικός, ἀναμιγνύων πολλὰ μυθώδη καὶ ἐσφαλμένα, τὸ δὲ ὕφος αὐτοῦ εἶναι ἀδόκιμον. Ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας του, ἐσώθησαν μόνον τὰ 18 πρῶτα βιβλία, ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ ἔτους 610 μ. Χ.

Περὶ δὲ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤκμασαν οἱ ἐπόμενοι θεολόγοι. Ὁ Ἐφέσου Μάρκος, ἀνὴρ τὰ μάλιστα πεπαιδευμένος, διδάσκαλος τῶν θεολογικῶν μαθημάτων χρηματίσας ἐν τῷ πατριαρχικῷ φροντιστηρίῳ, διακριθεὶς δὲ μεταξὺ τῶν ἐν Φλωρεντία παρουσιασάντων ἐλλήνων καὶ διὰ τῶν θεολογικῶν γνώσεων καὶ διὰ τῆς σταθερότητος αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ζήλου. Οὐδεὶς ἐπολέμησεν ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία τοὺς λατίνους τοσοῦτον ἐπιτυχῶς καὶ γενναίως, ὅσον αὐτός, μόνος δὲ αὐτός, ἀφοῦ πάντες εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἀπειλὰς τοῦ αὐτοκράτορος ὑπέειχοντες ἐνέδωκαν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐνώσεως, ἡρνήθη νὰ θέσῃ τὴν ἑαυτοῦ ὑπόγραφὴν εἰς τὴν καταδίκην ταύτην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, διὸ λέγεται, ὅτι ὁ πάπας πλήρης ὀργῆς ἐξεφώνησεν· Οὐδὲν ἐποιήσαμεν! Ὁ Μάρκος ἐπιστρέψας εἰς τὴν ἀνατολὴν ἀπέβη τὸ κέντρον πάντων τῶν πολέμων τῆς ἐνώσεως, καὶ ἀποθνήσκων δὲ ἐξώρτισε τὸν Γεννάδιον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν κατὰ τῆς Ῥώμης πάλην. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων συγγραμμάτων αὐτοῦ μόνον ὀλίγα ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε. Τὰ κατὰ λατίνων συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι 18 τὸν ἀριθμόν. Ἰωσήφ Βρυέννιος ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου ἐν Κωνσταντινουπόλει (1431-1435) καταπολεμήσας ἐπιτυχῶς τοὺς λατίνους. Ὁ Συρόπουλος κατέλιπεν ἡμῖν λεπτομερεῆ ἀληθῆ

ἔχθουσιν τῶν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντία ψευδῇ σύνοδον γενομένων. Ὁ τελευταῖος δὲ σπουδαῖος βυζαντινὸς θεολόγος ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος ἡ Γεννάδιος Σχολάριος. Ὡς συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ὁ Γεννάδιος γονιμώτατος. Ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια ἔλαβεν ἀπὸ τριῶν μερῶν ὥθησιν. Κατὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τῆς τούτου σχολῆς, ἥτις πάντα λίθον ἐκίνει, ὅπως καταστρέψῃ τὴν ἰσχὺν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντικαταστήσῃ διὰ τοῦ ὑπ' αὐτῆς θαυμαζομένου Πλάτωνος, ἡγωνίσθη ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων προνομίων τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ὑπερησπίσθη τὴν θειότητα τοῦ χριστιανισμοῦ. Κατὰ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας τέλος ὑπερεμάχησεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τοῦ ἐλληνικοῦ δόγματος. Ἐκτὸς δὲ τούτου κατέλιπε μέγα πλῆθος ὁμιλιῶν, θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν πραγματειῶν, ὕμνων κτλ. Ἐκδεδομένα ἔχομεν. Ὁμιλίαν περὶ τῆς ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς πίστεως τῶν χριστιανῶν· περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων· περὶ προορισμοῦ· κατὰ άτομιστῶν καὶ ἐλληνιστῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα ἐγράφη κατὰ τῶν ἐθνιζόντων Πλατωνικῶν. Τινὲς ἐδέχθησαν δύο Σχολαρίους τὸν ἐν Φλωρεντία παρουσιάσαντα καὶ τὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχην, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἡλέγχθη ἡμαρτημένη. Ὁ Σχολάριος ἐν Φλωρεντία μὲν τὸ πρῶτον ὦν κεκηρυγμένος πολέμιος τῶν λατίνων, ἕνεκα τῶν πολιτικῶν περιστάσεων, ἡσπάζετο μετὰ ταῦτα τὴν ὁδὸν τῶν παραχωρήσεων χωρὶς ὅμως νὰ συνταχθῇ ἐντελῶς μετὰ τῶν κεκηρυγμένων φίλων τῆς ἐνώσεως, μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνδιαλλαγεῖς μετὰ τοῦ Μάρκου, ἐπολέμησε πάλιν σφοδρῶς τὴν ἐνωσιν καὶ τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐν αὐτῷ ἐγέννησε τὴν ὑπόνοιαν τῶν δύο Σχολαρίων.¹ Φίλοι τῆς ἐνώσεως ἦσαν μεταξὺ τῶν ἄλλων Δημήτριος ὁ Κυδωνίος, Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ ἐν Ἰταλία μεγάλως ἐργασθεὶς ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, Γεώργιος ὁ Τραπεζοῦντιος, ὅστις καὶ αὐτὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμά-

¹ Ὅπως ἀπέδειξαν ὁ Δοσίθεος, ὁ Γενωδότος καὶ ὁ Ἀνδρόνικος (Ὁρθόδοξ. ἔλλ. 410).

των ἐν τῇ δύσει, διδάσκων ἐν Ῥώμῃ, ἔγραψε δὲ καὶ κατὰ Πλήθωνος ὑποστηρίζων ἀντὶ τοῦ Πλάτωνος τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένην ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ὑπὲρ ἧς ἦτο καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Γαζής. Καὶ ὁ Βησσαρίων ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, γενόμενος ἐπὶ τέλους καὶ ἐπίσκοπος Τουσκούλου (+ 1472). Ἡ κυριώτερα ἐνέργεια αὐτοῦ πίπτει κατὰ τὴν διαμονὴν αὐτοῦ ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ἀπέστη. Ὁ Βησσαρίων ἐξελατινίσθη ἐντελῶς. Ἴδου τί ἔγγραφε πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τοῦ δεσπότη Θωμᾶ τὸν εἰς Ἀγκῶνα καταφυγόντα. « Εἶναι γὰρ χρεῖα νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς, καθὼς μὲ τὸν μακαρίτην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου. Καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νὰ τὰ ἐνδύσῃ καὶ νὰ τὰ ποιήσῃ νὰ ζοῦν φράγκικα παντελῶς, ἡγουν νὰ ἀκολουθῶσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡσὰν λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἀλλέως, νὰ ἐνδύωνται λατινικῶς, νὰ μάθωσι νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέχοντας. » Ἐν τῇ φιλοσοφικῇ πάλῃ ἔλαβε μέρος ὑπὲρ τοῦ Πλήθωνος, ἀποδοκιμάζων ὅμως τὴν περιφρόνησιν τούτου καὶ τῶν ὁπαδῶν του πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Πλήθων ἦτο κατὰ βάθος ἀδιάφορος πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἐρίδας τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Πλήθων εἶναι ὁ ἐπανορθωτὴς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς. Ἦδη πρωίμως εἶχεν ἀποκτήσει τὴν φήμην μεγάλης παιδείας καὶ ἐξόχου φιλοσοφικῆς εὐφυΐας. Οἱ μαθηταὶ του ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ πάντοτε μετὰ θαυμασμοῦ, ἰδίως δὲ ὁ Βησσαρίων. Οἱ ἐχθροὶ του, οἱ ἀριστοτελικοὶ, θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς ἡμιεθνικόν. Τὰς περὶ θρησκείας ἀντιχριστιανικὰς ἰδέας του ὁ Πλήθων ἐξέφρασεν ἐν τῷ μεγάλῳ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ νόμων, τὸ ὁποῖον ἐκάη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, τοῦ ὁποίου ὅμως σώζονται ἀποσπάσματα τινὰ πολυλάχις δημοσιευθέντα. Κατὰ τὸν Γεννάδιον ἐν Φλωρεντίᾳ διατρίβων ὁ Πλήθων καὶ ἐργαζόμενος κατὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, ἦν ἐπιζήμιον ἐθεώρει, δὲν ἐδίσταζε νὰ κηρύττῃ, ὅτι ἡγίζεν ἡ ὥρα, καθ' ἣν θὰ κατηργοῦντο τὰ τότε γνωστὰ θρησκευματα καὶ θὰ ἀνενεοῦτο ἡ ἀρχαία εἰδωλολατρεία ὑπὸ νέον, φιλοσοφικόν, καθαρώτερον τύπον. Ὁ Πλήθων ἐφρόνει πάνυ ὅμοια τῷ Ἰουλιανῷ. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βίου του διήγαγεν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος τῷ

1426 ἐπεθύμησε νὰ μάθῃ τὴν γνώμην του περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ σκοπούμενης ἐνώσεως, ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦτου. Ἀλλ' ὁμως ὁ αὐτοκράτωρ παρέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία σὺνδοδον, ἐν αὐτῇ δὲ ἵστατο μετὰ τῶν πολεμίων τῆς ἐνώσεως. Διὰ τῆς θαυμαστῆς εὐφυίας του, τῆς παιδείας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεώς του ἤγειρεν ἐν Ἰταλίᾳ τοιοῦτον θαυμασμόν, ὥστε ὁ Θωμᾶς Μένδικος κατέβαλε πᾶσαν σπουδὴν νὰ κρατήσῃ αὐτὸν ἐν Φλωρεντίᾳ ὡς διδάσκαλον τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλήθων ἐπέστρεψε βραδύτερον εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐξηκολούθησεν ἐκεῖ ἐμπαθῶς τὸν πρὸς τοὺς ἀριστοτελικοὺς ἀγῶνα ὅστις εἶχεν ὑπερβάλει καὶ αὐτὸν τὸν περὶ τοῦ σχίσματος ἀγῶνα κατὰ τὴν ζωηρότητα. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλήθωνος ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Πρὸς τὴν θεολογίαν ὀλίγον φαίνεται ἔτρεφεν ἐνδιαφέρον. Μεταξὺ τῶν εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντων τότε ἐλλήνων λογίων, καὶ διαδωσάντων ἐκεῖσε τὰ ἐλληνικὰ γράμματα ἦσαν καὶ ὁ Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Χ α λ κ ο κ ο ν δ ύ λ η ς καὶ ὁ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς Λ ά σ κ α ρ ι ς.¹

1 Ἐκ τῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν μεταδόντων λογίων Ἑλλήνων ὁ Μ α ν ο υ ή λ Χ ρ υ σ ο λ ω ρ ε ς ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴν ἐν Φλωρεντίᾳ, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνεψιός του Ἰωάννης Χρυσολωρεῖς. Ὁ Γ α ζ η ς ἐγένετο πρῶτος πρότασις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὁργανισθέντος ἐν Φερράρᾳ πανεπιστημίου. Ὁ Γ ε ώ ρ γ ι ο ς Τ ρ α π ε ζ ο ύ ν τ ι ο ς ἐδίδαξεν ἐν Ἑ ν ε τ ί α, ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Β η σ σ α ρ ί ω ν ἐγένετο ἐν Ἰταλίᾳ καρδινάλιος, ἐπίσκοπος Τουσκούλου, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ φιλιῶ ὀνόματι, καὶ τέλος προϊστάμενος τοῦ σώματος τῶν καρδινάλιων. Ὀλίγου δὲ δεῖν ἐγένετο καὶ πάπας. Πλούσιος ὢν, ἀπέβη ἄλλος Μαικήνας εἰς τοὺς λογίους, μέλιστα τοὺς Ἕλληνας τοὺς εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντας. Ἐν τῇ αὐτῇ του ὁπῆρχον οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τῆς Ἰταλίας τότε. Τὴν πλουσιωτάτην τοῦ δὲ βιβλιοθήκην κατέλειπεν εἰς τὴν Ἑνέτιαν. Ὁ Γ ε ώ ρ γ ι ο ς Ἀ μ ι ρ ο ύ τ ζ η ς ἐφημισθὴ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ ἔνεκα τῆς συνόδου διαμονὴν του ἐπὶ σοφίᾳ. Δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμόν, ἂν καὶ εἶναι γνωστὸν, ὅτι αἰσχυρῶς προσήνεχθη πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθ' ὅσον διὰ τῶν μετὰ Μαχητ τοῦ Β' σχέσεών του καὶ τῆς συγγενείας του πρὸς τὸν ἐξωμότην Μαχητὸν παστὴν ἐνήργησεν, ἵνα καθαιρεθῇ μὲν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ καὶ κοπῇ ἡ γενεὰ αὐτοῦ, ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥίνα ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, διότι δὲν ἐπέτρεψαν τὸν παράνομον γάμον του μετὰ τῆς ὥραιας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηναίων Ἀκισιόνου, ζωσῆς τῆς νομίμου συζύγου του. Ὁ Ἀ ρ γ υ ρ ο π ο υ λ ο ς ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἔσχε μαθητὴν τὸν Ρεῖχλίνον. Ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ Μεδιολάνοις ἐδίδαξεν ὁ Χ α λ κ ο κ ο ν δ ύ λ η ς, ἐν δὲ Μεδιολάνοις καὶ Μεσσήνῃ ὁ Λ ά σ κ α ρ ι ς. Πάντες οὗτοι οἱ βυζαντινοὶ λόγιοι, οἱ εἰς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἑκκλησιαστικὸν πολίτευμα, βίος καὶ λατρεία.

167.

Ἑκκλησιαστικὴ νομοθεσία.

Πηγαί. Syntagma Canonum καὶ Nomocanon Photii παρὰ Justelli Biblioth. jur. can. II, 788 καὶ ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν κανόνων τοῦ Ῥάλλη καὶ Ποτλη.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία ἔλαβεν ἰδίως διὰ τῶν συνόδων τοῦ 861 (τῆς πρώτης καὶ δευτέρας καλουμένης)¹ καὶ τοῦ 879 ἔτους, καθὼς καὶ διὰ τῶν τὴν ἐκκλησίαν ἀφορῶντων νόμων τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα καὶ Δέοντος τοῦ φιλοσόφου νέαν αὔξησιν. Μέγας κανονολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Φώτιος, οὗτινος ὁ νομοκάνων ἐχρησίμευσεν ἔκτοτε ὡς βάσις τοῦ κανονικοῦ δικαίου τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, τυχὼν καὶ πολλῶν ἐρμηνευτῶν καὶ ἐπιτομευτῶν. Ὁ Φώτιος ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα Ἰωάννου τοῦ σχολαστικοῦ εἶχε συντάξει κατὰ πρῶτον σύνταγμα τῶν κανόνων, μετὰ ταῦτα δὲ συνέταξε τὸν νομοκάνονα, ἐν ᾧ συμπεριέλαβε καὶ τοὺς πολιτικοὺς νόμους τοὺς τὴν ἐκκλησίαν ἀφορῶντας. Ἐν τῷ νομοκανόνι δὲν περιέχονται εἰμὴ μόνον οἱ τίτλοι

τῶν δύοσιν φυγόντες, ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν ἐπίδοσιν καὶ ὑπέβαλψαν κατὰ τὴν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ εὐνοίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβολον ὁμῶς εἶναι, ἂν ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον πρὸς τὴν πατρίδα καθήκον των. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδὸν ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ προΐόντος τοῦ χρόνου ἐξελατίνισθησαν, ἀλλ' αὐτῶν ἀπελθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ διδασκάλων καὶ τὰ πλεῖστα ἔκλεισαν, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπειρῶν λειτουργῶν καὶ κακῶς διωκθήσαν. Ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσι δύο ἑκατονταετηρίδες πρὶν ἢ καταστῇ δυνατόν νὰ γίνωσι καὶ σχολεῖα καὶ μορφωθῶσι νέοι ἐπιτελῆδαιοι ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐθνικῶν πολιτικῶν πραγμάτων.

1 Οὕτως ἐκλήθη ἡ σύνοδος αὕτη κατὰ Βαλααμῶνα καὶ ἄλλους ἀρχαίους ἐρμηνευτὰς τῶν κανόνων, διότι γενομένης πρώτης τινὸς συνελεύσεως αὐτῆς, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ δὲν ἐφθασαν οἱ συνελθόντες ἐπίσκοποι εἰς ὁριστικὴν τινα ἀπόφασιν, ἐδέησεν ἵνα δευτέρα ἐκ νέου γείνη ἐπὶ τῶν αὐτῶν συζητήσεσι ἐν δευτέρᾳ συνελεύσει.

τῶν κανόνων μετὰ παραπομπῆς εἰς τὸ σύνταγμα· τοῦναντίον τῶν πολιτικῶν νόμων ἐκτίθεται ὅλον τὸ κείμενον. Ἀλόγου ἀξίας ἐρμηνείας εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Φωτίου συνέταξαν ὁ ἱστορικὸς Ἰωάννης Ζωναρᾶς (1120) καὶ ὁ διάκονος, εἶτα δὲ πατριάρχης Ἀντιοχείας Βαλσαμὼν (1170). Ἐπιτομὰς δὲ κατὰ ταύτας τὰς πηγὰς ἐφιλοπόνησαν ὁ Ἀριστηνὸς (1030), Συμεὼν ὁ μεταφραστὴς, ὁ Ἀρσένιος (1225), ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος (1350) καὶ ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις (1335).

168.

Ἡ διοίκησις τῆς ἐκκλησίας. Αὐτοκράτορες, πατριάρχαι.

Οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἤθελον νὰ θεωρῶνται ὑπερκείμενοι πάντων τῶν νόμων, αὐτοὶ δ' ὡς μόνοι δικαιοῦμενοι εἰς ἄλλους νὰ ἐπιβάλλωσι νόμους¹. ἦσαν δὲ ἀπὸ παλαιοῦ χρόνου εἰθισμένοι νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις. Τὸ μύρον, δι' οὗ ἐχρίοντο γινόμενοι αὐτοκράτορες, ἐνόμιζον, ὅτι παρεῖχεν αὐτοῖς οἶονεϊ ἱερατικόν τινα χαρακτῆρα. Ἡ πρόληψις αὕτη, ἣν ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις (πρβλ. § 121), εὐρίσκεται καὶ νῦν. Ὁ Παχυμέρης (περὶ Μιχ. Παλαιοῦ. 6, 31) παρατηρεῖ, ὅτι οἱ αὐτοκράτορες οἱ μύρω χρυσθέντες εἶχον ὡς καὶ οἱ ἐπίσκοποι τὸν τίτλον «ἅγιος.» «Τὸ ἅγιον, δὲ σύνηθες ἔχειν ὡς χρυσθέντας μύρω τοὺς βασιλεῖς.» Ὁ δὲ ἱστορικὸς Ἰωάννης Κίνναμος (θ, 2) λέγει, ὅτι περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπιτρέπεται μηδενὶ ἄλλῳ νὰ ἐρευνᾷ εἰμὴ μόνον τοῖς διδασκάλοις, τοῖς ἐγκριτοτέροις ἱερεῦσι καὶ ἱσως καὶ

¹ Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου λέγεται παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Στουδίτῃ, ὅτι σὺν ὁδῷ τις ἐψήφισεν ὅτι «ἐπὶ τῶν βασιλέων δὲν ἰσχύουσιν οἱ θεοὶ νόμοι (!) καὶ ὅτι οἱ ἱεράρχαι δύνανται νὰ τροπολογῶσι τοὺς κανόνας.» Τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν δίκαιον περιεῖχε τὸ νομικὸν δόγμα, «ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται, καὶ ὅπερ ἀρέσκει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστὶ.» Τὸ δόγμα τοῦτο ἔγινε δεκτὸν καὶ ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Δὲν ἐφηρμόζετο ὁμοῦς πάντοτε. Μάλιστα βραδύτερον κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα διὰ τῆς ἐπαναγωγῆς (τίτλ. φ') ὠρίσθησαν διὰ νόμου ὅλως τέναντία, ὅτι «ὁ βασιλεὺς ὑπόκειται ἐκδικεῖν καὶ διατηρεῖν πρῶτον μὲν πάντα τὰ ἐν τῇ Γραφῇ γεγραμμένα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ἐπὶ τὰ οἴκουμ. συνόδων δογματισθέντα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐγκριμένους ρωμ. νόμους.» Παπαρρ. Γ', 645, 647.

τοῖς βασιλεῦσιν ἕνεκα τῆς ἀξίας των. Περὶ δὲ τῶν ἀξιώσεων αὐτῶν τῶν αυτοκρατόρων λέγει ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος (περὶ Μανουὴλ Κομν. 7, 5). «Τοῖς πλείοσι βασιλεῦσι Ῥωμαίων οὐκ ἀνεχτόν ἐστιν ὅλως ἄρχειν μόνον καὶ χρυσοφορεῖν καὶ χρῆσθαι τοῖς κοινοῖς ὡς ἰδίοις, καὶ διαδιδόναι ταῦτα καθὼς ἄρα καὶ οἷς βούλονται, οὐδὲ μὴν ὡς δούλοις τοῖς ἐλευθέροις προσφέρεσθαι, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ σοφοὶ δοκεῖεν καὶ θεοείκελοι τὴν μορφήν, καὶ ἥρωες τὴν ἰσχὺν καὶ ὡς Σολομῶν θεόσοφοι καὶ δογματισταὶ θειότατοι καὶ κανόνες τῶν κανόνων εὐθύτεροι καὶ ἀπλῶς θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀκροσφαλεῖς γνώμονες, δεινὰ οἶονται πάσχειν. Ἐνθεν οὐδὲν κατὰ τοῦτου τοῦμέρους δευτερεύειν, οὕτινος οὖν ἀνεχόμενοι οἱ αὐτοὶ δογμάτων εἰσηγηταὶ καὶ δικασταὶ τούτων καὶ ὀρίσται πολλαχοῦ δὲ καὶ χολασταὶ τῶν μὴ συμφωνούντων γίνονται.» Οἱ πλείστοι δὲ αυτοκράτορες ἐκ τῶν οἰκῶν τῶν Μακεδόνων, τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων ἐκέκτηντο ὁμολογουμένως ἱκανὰς θεολογικὰς γνώσεις, ὥστε νὰ νομίζωσιν, ὅτι ἐδικαιοῦντο καὶ διὰ τοῦτο νὰ λαμβάνωσι μέρος καὶ εἰς αὐτάς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ δογματικὰς ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησίας. Οἱ πατριάρχαι, μάλιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει, διωρίζοντο καὶ καθηροῦντο ὑπὸ τῶν αυτοκρατόρων αὐθαιρέτως. Πόσον ἡ αὐθαιρεσία αὕτη προέβαινε δεικνύουσι τὰ ἐξῆς παραδείγματα. Λέων ὁ σοφὸς ἀνεβίβασεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Ἰβέττη ἀδελφόν του Στέφανον, ὁ δὲ Ῥωμανὸς ὁ συμβασιλεύων μετὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου διώρισεν ὡς πατριάρχην τὸν υἱόν του Θεοφύλακτον, ἐπίσης 16 ἐτῶν ὄντα! Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ὥρισε διὰ νόμου, ἵνα μηδεὶς ἐκλέγῃται καὶ ὀρίζεται ἐπίσκοπος ἢ πατριάρχης ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ συγκαταθέσεως αὐτοῦ, ὥρισε δηλ. ὅ,τι καὶ σήμερον γίνεται ἐν τοῖς πλείστοις χριστιανικοῖς κράτεσι. Πρότερον ἐσυνείθιζον μὲν οἱ βασιλεῖς νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν ἐπισκόπων καὶ πατριαρχῶν, ἀλλὰ κατ' ἔθος ἀπλοῦν, οὐχὶ κατὰ ῥητὸν νόμον. Ταῦτα κατὰ Κεδρηνόν. Καὶ Λέων δὲ ὁ διάκονος βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀπῆτησεν, ἵνα ἐν γένει τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα διευθύνωνται κυρίως παρὰ τῆς βασιλείας (Παπαρρηγ. Δ', 148). Ἐνεκα τῆς μεγάλης ἀπὸ τῶν αυτοκρατόρων ἐξαρτήσεως οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν, οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον αὐτῶν, μᾶλλον

αὐτοῖς ἢ τῷ Θεῷ καὶ τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ ἀφωσιωμένοι. Ὑπῆρξαν ὁμῶς καὶ τινες, οἵτινες διετήρησαν γενναίως τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἀπέναντι τῶν αὐτοκρατόρων καὶ δὲν ἐπτολήθησαν οὐδ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μαρτυρίου, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία τῶν εἰκονομάχων καὶ τῶν περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεων. Ὅπως ἄλλοτε ἀντέστη ὁ πατριάρχης Γερμανὸς πρὸς Λέοντα τὸν Ἰσαυρον τὸν εἰκονομάχον, οὕτως ἀντέστη Νικόλαος ὁ Μυστικὸς κατὰ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ὅτε ἠθέλησεν οὗτος παρὰ τοὺς κανόνας νὰ λάβῃ καὶ τετάρτην γυναῖκα, ὁ δὲ Ἀρσένιος ἀπεδοκίμασεν ἐντόνως τὴν παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀρπαγὴν τοῦ θρόνου ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου Λασκάρως, καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ ἐπολέμησε τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος τὰς ἐνεργείας ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὅπως πρὸ αὐτοῦ ὁ Κηρουλάριος τὰς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Παράδειγμα τολμηροῦ καὶ εὐθαρσοῦς ὑπερασπιστοῦ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν καὶ αὐτὸν τὸν μέγαν Φώτιον, ὅστις διότι ἀπεδοκίμασε τὸν παρὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνης σφετερισμὸν τοῦ θρόνου, κατερρίφθη παρ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς πατριαρχίας. Ἡ ἀξία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε ἐδίδετο τυχὸν εἰς χεῖρας ἀξίου τινὸς ἀνδρός, ἦτο πάντοτε δύναμις, ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτοκράτορες ἠναγκάζοντο νὰ σέβωνται. Τὴν δύναμιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους μεθ' ὅλην τὴν παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων πίεσιν δεικνύει πρὸ πάντων ἡ ταπείνωσις τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ὅστις δημοσίᾳ ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς μετάνοιαν ἐπ' ἐκκλησίας καὶ ὡμολόγησε τὸ ἁμάρτημα αὐτοῦ (τῆς τυφλώσεως τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ θρόνου), ἵνα λάβῃ τὴν ἄφεσιν παρὰ τοῦ πατριάρχου. Ἰδίως μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις τῶν πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὧν ἡ πατριαρχικὴ περιφέρεια ἐπεξετάθη μεγάλως ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως εἰς αὐτὴν ἐπὶ μὲν Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας (§ 101), κατὰ δὲ τὸν Θ' αἰῶνα τῆς ἐκκλησίας τῶν Βουλγάρων καὶ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα τῆς τῶν Ῥώσων. Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀφ' ὅτου μάλιστα ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Αἰγυπτος περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Σαρακηνῶν, τὰ δὲ πατρι-

αρχεῖα Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας ὡς ἐκ τούτου καὶ ἕνεκα τῶν ἀρχαίων νεστοριανικῶν καὶ μονοφυσιτικῶν ἐρίδων, τῶν ἀποσπασασῶν ἐπ' αὐτῶν μεγάλην πληθὺν χριστιανῶν, τελευταῖον δὲ καὶ ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν σταυροφόρων κατὰ τῆς ἀνατολῆς, οἵτινες κατεδίωξαν τὴν ὀρθοδοξίαν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ, κατέπεσον εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν, συνεκέντρωσαν ἐν ἑαυτοῖς πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν. Οἱ πατριάρχαι Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων διέτριβον πολλάκις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων τῶν χωρῶν, ὧν ἦσαν πνευματικοὶ ἄρχοντες. Καὶ ἡ ἐκλογή των δὲ καὶ χειροτονία ἐνίοτε ἐγένετο ὡς ἐκ τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὕτως ἐπὶ Ἰωάννου Τσιμισκῆ διετάχθη νὰ γίνῃ ἡ ἐκλογή καὶ χειροτονία τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ ἐκλογή αὕτη δὲν ἐγένετο ἐν Συρίᾳ, διότι κατεῖχον αὐτὴν οἱ Μωαμεθανοὶ, ἀφ' ὧν μόνον τὴν Ἀντιόχειαν εἶχε δυνηθῇ Νικηφόρος ὁ Φωχὰς νὰ ἐλευθερώσῃ.

169.

Ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις ἐπὶ τῆς κυριάρχιας τῶν σταυροφόρων, φράγκων καὶ Βενετῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ.

Ὅπου τῆς ἀνατολῆς ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν σταυροφοριῶν ἀπέβησαν κατακτηταὶ οἱ λατῖνοι, ἐπίεσαν μεγάλως τοὺς ὀρθοδόξους, καὶ ὑπήγαγον τὸν ὀρθόδοξον κλῆρον ὑπὸ λατίνους ἱεράρχας. Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας ἀφ' ὅτου οἱ σταυροφόροι ἐγένοντο κύριοι τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης (1097, 1099), ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἀπὸ τῶν ἐδρῶν αὐτῶν καὶ διέτριβον συνήθως ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐνεκαθιδρύθησαν δὲ ἀντ' αὐτῶν λατῖνοι πατριάρχαι καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι καὶ ὁ λοιπὸς κλῆρος ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀναγνωρίζωσιν αὐτοὺς ὡς πνευματικοὺς αὐτῶν ἀρχηγούς. Ἐκτοτε ἐγένοντο οἱ λατῖνοι κύριοι πολλῶν μερῶν τῶν ἱερῶν τόπων ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐπέστρεψαν δὲ οἱ ὀρθόδοξοι πατριάρχαι εἰς τὰς θέσεις των μόλις μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅτε οἱ Μαμελοῦχοι σουλτάνοι τῆς Αἰγύπτου ἐγένοντο κύριοι τῆς Συρίας καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς σταυροφόρους. Οἱ σταυροφόροι ἐγένοντο κύριοι

καὶ τῆς Κύπρου τῷ 1191. Οὐδενὸς ξενικοῦ ζυγοῦ ἡσθάνθησαν οἱ ἐν Κύπρῳ ὀρθόδοξοι τοσοῦτον τὸ βάρος, ὅσον τοῦ τῶν σταυροφόρων τούτων, οἵτινες λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον ἐν αὐτῇ ἐγκαθιδρύσαντες, ἡνάγκαζον τοὺς ὀρθοδόξους κληρικοὺς νὰ ἀναγνωρίζωσι μὲν αὐτὸν ὡς ἐαυτῶν κεφαλὴν, νὰ εἰσαγάγωσι δὲ λατινισμοὺς ἐν τῇ λατρείᾳ. Ἡ πίσις αὐτῶν ἐκορυφώθη κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ὅτε ἦλθεν εἰς Κύπρον ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα Ὀνωρίου τοῦ Γ' ὁ Πελάγιος, ἀπαιτῶν παρ' αὐτῶν τελείαν ὑποταγὴν. Τότε ἐμαρτύρησαν δώδεκα Κύπριοι ὀρθόδοξοι κληρικοὶ, καέντες ὑπὸ τῶν λατίνων ὡς αἰρετικοί. Ἐκτοτε μέρος τῶν κατοίκων ἡσπάζθη τὸν οὐνιτισμόν. Ἀφ' οὗτου δὲ οἱ Φράγχοι καὶ οἱ Βενετοὶ καταλύσαντες τῷ 1204 τὴν βυζαντινὴν, ἱδρυσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ ὤρισαν λατῖνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ Μακεδονία, ἡ Ἀχαΐα, αἱ Ἀθῆναι, αἱ Θῆβαι, ἡ Κρήτη, πολλαὶ νῆσοι τοῦ αἰγαίου πελάγους καὶ ἡ Ἐπτανήσος περιῆλθον ὑπὸ λατίνους ἡγεμόνας, ἐπεβλήθησαν καὶ ἐν ταῖς χώραις ταύταις λατῖνοι ἐπίσκοποι, μυριοτρόπως δὲ ἐπειθαναγκάζοντο οἱ ὀρθόδοξοι νὰ δεχθῶσι τὸν παπισμόν. Οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ὑπεχρεοῦντο νὰ μνημονεύωσι τοῦ λατίνου ἐπισκόπου, νὰ ὑποδέχωνται αὐτὸν ἐπισήμως ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ ἐγκαθιδρυόμενον, νὰ λειτουργῶσιν ἐν λατινικαῖς ἐορταῖς, καὶ νὰ καταβάλλωσιν ἐτήσιον φόρον τῷ λατίνῳ ἐπισκόπῳ. Ἐν Ἐπτανήσῳ ἐκτὸς τῆς Κεφαλληνίας ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις μόνον ἀρχιπρεσβύτερον ἡδύναντο νὰ ἔχωσιν οἱ ὀρθόδοξοι, αἱ δὲ χειροτονίαι τῶν ἱερέων αὐτῶν ἐγίνοντο ἢ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων ἢ ὑπὸ τοῦ Κεφαλληνίας μητροπολίτου. Οἱ Φράγχοι κατακτηταὶ ἐδήμευσαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ διένειμαν αὐτὰ μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου. Ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς ἀνατολῆς ἡπιώτερον σχετικῶς προσηύχθησαν οἱ Βιλλεχαρδουῖνοι ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ Λαρόσαι ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ καὶ οἱ Ἐνετοὶ (Παπαρρηγ. Ε', 473). Οἱ Φράγχοι ἐν Ἑλλάδι δὲν ἐξεβιάζον ποτε τὴν ἀλλαξοπιστίαν τῶν κατοίκων, ἐνίοτε μάλιστα ἐπροστάτευον τὴν ἐγχώριον θρησκείαν κατὰ τοῦ παπικοῦ κλήρου· ἀλλαχοῦ ὅμως οἱ ὑπὸ τοὺς λατίνους ἀνατολικοὶ ἐπείζοντο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε προϋτίμων τὴν

δθωμανικὴν κυριαρχίαν τῆς λατινικῆς. Τὴν γνώμην ταύτην ἐξέφρασεν ὁ Νοταρᾶς, λέγων· «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῳ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν.» Τοιαύτη ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὅπου οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ λατῖνοι ἐν γένει ἐνεκατέστησαν κυρίαρχοι.

170.

Οἱ μοναχοὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

Μεγάλην ἐπιρροὴν ἐξήσκουν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων οἱ μοναχοί, οἵτινες ὡς ἀνεξάρτητοι καὶ ἀπηλλαγμένοι παντὸς κοσμικοῦ δεσμοῦ, ἀπολαύοντες δὲ παρὰ τῷ λαῷ μεγάλης ὑπολήψεως, ἦσαν ἐπίφοβοι τῷ τε αὐτοκράτορι καὶ τῷ πατριάρχῃ. Μάλιστα δὲ ἐξήσκουν μεγίστην ἐπιρροὴν τὰ πλεονεκτήματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως μοναστήρια, καὶ ἰδίᾳ τὸ τοῦ Στουδίου, τὸ δοξασθὲν διὰ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε ποτε οὐχὶ ἐλάσσονας τῶν χιλίων μοναχῶν, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς ἐπιφανεστάτους οἴκους τῆς πρωτευούσης. Ἐν γένει ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ δεσποτισμοῦ μόνον παρὰ μοναχοῖς εὑρισκέτις ἀνεξαρτησίαν χαρακτηῖρος. Πάντοτε σχεδὸν ὁσάκις οἱ αὐτοκράτορες ἤθελον αὐθαιρέτως νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησίν των ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, παρὰ τοῖς μοναχοῖς εὑρίσκον τὴν μεγαλητέραν ἀντίστασιν. Καθὼς ἄλλοτε μόνος ὁ μοναχὸς Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐτόλμησε νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῆς θελήσεως τοῦ αὐτοκράτορος ἵνα ἐναντίον τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων ἀποβάλλῃ μὲν τὴν νόμιμον σύζυγόν του, νυμφευθῇ δὲ ἄλλην τινά, συγγενῇ τοῦ Θεοδώρου αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Δούκας ἠθέλησε νὰ τιμῶσι τὴν εὐνοουμένην του Μαρκεοῦσαν ὡς αὐτοκράτειραν, μόνος κατὰ τούτου διεμαρτυρήθη ὁ μοναχὸς Νικηφόρος Βλεμμίδης, μὴ ἐπιτρέψας τῇ γυναικὶ ταύτῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μοναστηρίου του. Ὁ θρίαμβος τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῶν εἰκονομάχων, τῶν ἐχθρῶν τῶν μοναχῶν, ὑπῆρξε θρίαμβος τῶν τελευταίων τούτων. Ἐκτοτε ἡ δύναμις των ὑψώθη ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δὲ

τῶν εἰκονομάχων εἶχε σχηματισθῇ ἕνεκα τῶν διωγμῶν αὐτῶν καὶ πιέσεων ἀνστηρά τις ἐκκλησιαστικὴ μερίς, ἣτις ἐπεδίωκε παντὶ σθένει νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐντελῇ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας, ἀγωνιζομένη κατὰ τῆς ἀναμίξεως τῆς πολιτείας εἰς καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰς ἢ δογματικὰς ὑποθέσεις, κατὰ τοῦ εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα διορισμοῦ ἀπλῶς ἕνεκα εὐνοίας τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ κατὰ τῆς συμφωνίας. Τοιαύτας ἀρχὰς εἶχε κηρύξει ἡδη κατὰ τὸν Η' αἰῶνα Θεόδωρος ὁ Στουδίτης. Τὴν δύναμιν καὶ ἐπιρροήν των ἐδειξαν οἱ μοναχοὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἀποπειρῶν τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Αὐτοὶ κυρίως ἐπολέμησαν τὴν ἔνωσιν, αὐτοὶ ἐξήγειρον τὸν λαὸν κατ' αὐτῆς. Δὲν ἀνταπεκρίνοντο ὁμῶς πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ μοναχοὶ εἰς τὸν προορισμὸν των. Περὶ τῆς διαφθορᾶς πολλῶν μοναχῶν κατὰ τούτους τοὺς χρόνους παρέχουσιν ἀκριβῆ εἰκόνα τὰ συγγράμματα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, ὅστις φίλος ὢν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐπειράθη νὰ μεταρρυθμίσῃ καὶ βελτιώσῃ αὐτόν. Ὑποκρισία καὶ πρὸς τὸ φαινόμενον ἀγιότης, ὑπερηφάνεια καὶ ἀλαζονεία, χυδαιότης φρονημάτων καὶ τρόπων, φιλαργυρία καὶ αἰσχροὶ φιλοκέρδεια ἐχαρακτηρίζον πολλοὺς ἐκείνων, οἵτινες ἐπηγγέλλοντο νὰ ἦναι τὰ πρότυπα πάσης ἀρετῆς, ὡς ὁποίους ἐτίμα αὐτοὺς πάντοτε ὁ λαός. Ὁ Εὐστάθιος περιγράφει ἡμῖν μοναχοὺς, ὧν τὰ πάντα ἦσαν ἐπιτετηδευμένα καὶ πλαστὰ, «πεπλασμένους ὅλους ἐκ ποδῶν ἄχρι κεφαλῆς» (Εὐσταθ. περὶ ὑποκρίσ. 94). Διὰ πολλῶν τεχνασμάτων ἐπετύγγανον οὗτοι νὰ φημίζωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὰς μονὰς των ἐπὶ ἀγιότητι καὶ θαυματουργίᾳ, ἕως οὗ ἡ ἀπάτη ἐφωρᾶτο καὶ τὰ θαύματα ἔπαυον. Πρὸς τούτοις μέγα μέρος τῶν μοναχῶν ἦτο ἀμαθὲς καὶ πρὸς πᾶσαν ἐπιστήμην ἐχθρόν. Πλουσιώταται μοναστηριακαὶ βιβλιοθήκαι ἔκειντο ἔκτοτε πολλαχοῦ ἄχρηστοι ἢ ὡς ἀνωφελεῖς ἐπωλοῦντο καὶ κατεστρέφοντο. Ἐν μέρει προὐκάλεσε τὴν ἀποστροφὴν ταύτην πρὸς τὰ γράμματα ἡ ἐκ νέου ἀκμὴ καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη ὑπερεκτίμησις τῆς σπουδῆς τῆς κλασικῆς φιλολογίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν. Τὰ μοναστήρια ὑπῆρξαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλὰ καὶ λίαν πλούσια. Ἐνεκα μάλιστα τοῦ ὑπερβολικοῦ πλούτου των ἐδέησε νὰ ληφθῶσι περιοριστικὰ μέτρα. Νικη-

φόρος ὁ Πατρίκιος (περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος) ὑπέβαλεν εἰς πάντας τοὺς φόρους τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, καταργήσας τὰ προνόμια αὐτῶν. Ἐδήμευσε μάλιστα καὶ τινὰ ἐξ αὐτῶν. Φωκᾶς ὁ αὐτοκράτωρ ἐξέδωκε νόμον κατὰ τῆς πολυπλασιασέως τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῶν μοναστηρίων, ἧτις εἰσήγε τὴν τρυφηλότητα τοῦ βίου τῶν μοναχῶν (Χωνιάτ. περὶ Μανουὴλ 3, 370). Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὥρισε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἐν τοῖς μεγάλοις μοναστηρίοις νὰ διαχειρίζωνται τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν πολιτικοὶ ὑπάλληλοι (Εὐσταθ. περὶ βελτιώσεως τοῦ μοναχ. βίου 124). Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ὅπως ἀπομακρύνῃ τοὺς μοναχοὺς ἀπὸ τῶν κοσμικῶν ἀσχολήσεων καὶ σῶσῃ ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ἐξέδωκε νόμον, δι' οὗ δὲν ἐπετρέπετο εἰς τὰ νεωστὶ ἰδρυόμενα μοναστήρια νὰ ἔχωσιν ἰδιοκτησίας, ὑποχρεῶν τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐργάζωνται ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα. Ὁ μοναχικὸς βίος ἂν καὶ εἶχε καὶ τινὰς κεκηρυγμένους ἐχθροὺς· οὕτως ὁ Γεμιστὸς ἢ Πλήθων ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ πρὸς τὸν Μανουὴλ Παλαιολόγον ὁμιλῶν περὶ αὐτῶν μετὰ πολλῆς πικρίας, λέγει τοὺς μοναχοὺς ἀχρήστους ἐντελῶς εἰς τὴν πολιτείαν, θέλει δὲ νὰ ᾔηται ἀποκεκλεισμένοι ἀπὸ πάσης συμμετοχῆς εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ ἐν γένει συνιστᾷ τὸν περιορισμὸν τοῦ κακοῦ τούτου, ὥς λέγει (Παπαρρ. Ε', 316)· παρὰ τῶν πλείστων ὁμῶς ἐθαυμάζετο, ὅπως καὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, καὶ ἐτιμᾶτο ὥς ὁ τελειότερος χριστιανικὸς βίος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ συρροὴ εἰς τὰ μοναστήρια ἦτο μεγίστη. Πάντα τὰ εἶδη τῶν ἀρχαίων μοναχῶν ἀπαντῶσι καὶ νῦν. Ὁ στυλιτικὸς βίος εὔρε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μιμητάς. Καὶ αὐτὸς ὁ Εὐστάθιος ὁ μεταρρυθμιστὴς τοῦ μοναχικοῦ βίου μετ' ἐνθουσιασμοῦ ποιεῖται λόγον περὶ αὐτοῦ, ὅταν ᾔηται ἐλεύθερος ὑποκρισίας καὶ ὑπερηφανείας. Ἐκτὸς τῶν στυλιτῶν ἀναφαίνονται νῦν νέαι μορφαὶ ὑπερβολικῆς ἀσκήσεως. Πολλοὶ ἐξῶν δι' ὅλου τοῦ βίου των ἐπὶ ὑψηλῶν δένδρων (δενδριταί) ἢ ἐν ὑπογείοις σπηλαίοις, ἄλλοι κατεδίκάζον ἑαυτοὺς εἰς διὰ βίου σιγὴν (σιγῶντες) καὶ ἄλλοι περιεβάλλοντο ἐκουσίως δεσμὰ (σιδηροῦμενοι). Πολλοὶ περιεφέροντο τέλος ἡμίγυμνοι, ῥυπῶντες καὶ ἀνιπτόποδες. Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶδη μοναχῶν ἦσαν οἰκτρὰ

προφανῶς παρανόησις τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις δὲν προώρι-
 σται νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ἀσχημίσῃ, ἀλλὰ
 νὰ ἐξαγνίσῃ, ἐξευγενίσῃ καὶ καθωραίσῃ. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§
 157), ὅτι οἱ ἡσυχασταὶ ἦσαν μοναχοὶ ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει ἀνα-
 φανέντες. Κατὰ τὴν IB' ἑκατονταετηρίδα ἀνεφάνη καὶ τὸ παρά-
 δοξον εἶδος τῶν μοναχῶν τῶν κληθέντων Ἰκετῶν, οἵτινες
 συνερχόμενοι μετὰ ὁμοφρόνων μοναζουσῶν ἐν μοναστηρίοις, ὑ-
 μνουν τὸν Θεὸν χορεύοντες κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ χοροῦ, ὃν
 ὁ Μωϋσῆς καὶ ἡ Μαριάμ μετὰ τὴν διάβασιν τῆς ἐρυθρᾶς θα-
 λάσσης ἐχόρευσαν. Ἄν καὶ ἦσαν δὲ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ὀρθόδο-
 ξοι καὶ οὐδὲν διεδόθη ὑποπτον περὶ τῆς ἡθικῆς των, καταλέγον-
 ται ὁμως ὑπὸ τῶν συγχρόνων αἵρεσιολόγων μεταξὺ τῶν αἵρε-
 τικῶν (Νικήτ. Ἀκομ. ἡ Χων. Θησ. ὀρθοδ. IV, 38). Τοιοῦτοι
 χορευταὶ αἵρετικοὶ ἀναφαίνονται καὶ ἐν τῇ δύσει κατὰ τὸν ID'
 καὶ IE' αἰῶνα, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἔχωσι τὴν ἀρχὴν των
 οὔτοι ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἱκετῶν.

171.

Τὸ ὄρος τοῦ Ἀθωνος ἢ τὸ ἄγιον ὄρος.

Fallmerayer Fragmenten aus dem Oriente. Stuttg. 1845. Gass Hagionoro-
 ros ἐν τῇ θεολογικῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Herzog λ. Athos.

Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο (867) ἱδρύσεν ὁ ἡγούμενος Ἰωάννης Κολοβὸς τὸ πρῶ-
 τον μοναστήριον ἐπὶ τοῦ Ἀθωνος, ὃ δὲ αὐτοκράτωρ ταῖς πα-
 ρακλήσεσιν αὐτοῦ ἐδωρήσατο ὅλον τὸ ὄρος τοῦτο εἰς τὸ μονα-
 στήριον ὡς ἰδιοκτησίαν. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ μοναστηρίου
 τούτου ἐπληρώθη ταχέως τὸ ὅλον ὄρος μοναχῶν, ἔκτοτε δὲ
 ἀπέβη ὁ Ἀθως κέντρον τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὅποιον ἄλλοτε ἦτο
 ἡ Αἴγυπτος. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων μοναχῶν τοῦ Ἀθω-
 νος ἐφημίσθη ἐπὶ ἀγιότητι Πέτρος ὁ Ἀθωνίτης. Ἀλλ'
 αἱ κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομαὶ τῶν Σαρακηνῶν, τῶν κυριευσάντων
 τὴν Κρήτην, ἡρῆμωσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ I' αἰῶνος τὴν ὅλην
 παραλίαν καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς εὐσεβεῖς μοναχοὺς εἰς τὰ ὄρεινό-
 τερα μέρη. Ἀλλ' ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος ὁ Φω-
 κᾶς (963) ἐξηφάνισε τοὺς πειρατὰς τῆς Κρήτης, ὠδήγησεν ὁ

μοναχὸς Ἀθανάσιος (κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀκμάζων) ἀποικίαν μοναχῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ ἅγιον ὄρος, καὶ ἰδρύσεν ἐκεῖ νέον μοναστήριον, ὅπερ ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Λαύρας. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀθανασίου ἔζων βίον μεμερισμένον μεταξὺ προσευχῆς καὶ ἐργασίας, ἤτχουν κτηνοτροφίαν, ἐκαλλιέργουν τὴν γῆν, ὕφαινον κτλ. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος πολυάσχολος βίος ἦτο σκάνδαλον καὶ πρόσκομμα εἰς τοὺς ἀρχαίους ἐρημίτας τοῦ ὄρους, οἵτινες δὲν εἶχον ἐντελῶς ἐκλείψει, μάλιστα τελευταῖον εἶχον αὐξήτει μεγάλως. Ἐγεννήθησαν λοιπὸν ἐριδες καὶ διχόνοιαί ὡς ἐκ τούτου μεταξὺ τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν μοναχῶν. Οἱ πρῶτοι ἐπεμψαν τῷ 970 πρεσβείαν τινὰ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Τσιμισκῆν, ἀπαιτοῦντες νὰ καταστραφῇ τὸ μοναστήριον, οἱ κῆποι καὶ αἱ ἀμπέλοι. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ὑπὲρ τῶν μοναχῶν, καὶ ἠνάγκασε τοὺς ἐρημίτας νὰ συμμορφωθῶσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὴν τάξιν ἐκείνην. Ἦρχισαν λοιπὸν καὶ οὗτοι νὰ σχηματίζωσι βεβαίαις καὶ μονίμοις κατοικίαις καὶ νὰ βιώσι βίον τακτικώτερον. Οὕτως ἀνεφάνησαν κατὰ μικρὸν καὶ τὰ λοιπὰ μοναστήρια τοῦ Ξηροποτάμου, τῶν Ἰδῆρων, τοῦ Ζωγράφου, τοῦ Βατοπεδίου καὶ τὰ λοιπά. Ἡ διχόνοια ὁμως ἐξηκολούθει καὶ μετὰ ταῦτα. Τέλος ἐπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1045) ἐπιτροπὴν τινὰ εἰς τὸ ἅγιον ὄρος, ἵνα διαλύσῃ ὀριστικῶς τὰς μεταξὺ τῶν μοναχῶν διαφοράς. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐζήτησε νὰ οἰκονομήσῃ καὶ τὰς τῶν ἐρημιτῶν ἀπαιτήσεις. Τὸ ἐξαπλωθὲν τῶν μοναχῶν ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία αὐτῶν ἐμποδίσθησαν. Οὐδὲν θῆλυ πλάσμα ἦτο τοῦ λοιποῦ ἀνεχτὸν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει, οὐδὲν ζῶν ἐκτὸς τοῦ ἡμιόνου ἐθεᾶτο πλέον ἐν αὐτῷ, οὐδὲν ζῶν ὃν ἐγεννᾷτο πλέον αὐτόθι, πᾶσα δὲ θορυβώδης ἐργασία ἐξωρίσθη. Ἐκτοτε διηρέθησαν οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀθῶνος εἰς τέσσαρας κλάσεις. Ὑπῆρχον δηλ. δύο εἰδῶν ἐρημίται, τοιοῦτοι, οἵτινες ἐντελῶς μόνοι, καὶ τοιοῦτοι, οἵτινες ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς ἡνωμένοι ἔζων ἐν τῇ αὐτῇ κατοικίᾳ, καὶ δύο εἰδῶν μοναχοὶ μοναστηρίων, οἱ μὲν μετὰ μοναρχικῆς, οἱ δὲ μετὰ δημοκρατικῆς διοικήσεως. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν αὐτοὶ διὰ πλειονοψηφίας, καὶ ἐπὶ μόνον ἐν ἔτος ἕκαστον δὲ μέλος ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ ταμείου τὴν ὠρισμένην αὐτῷ μερίδα ζωοτρο-

φιῶν, εἶχεν ὁμως ἄλλως ἴδιον ἀπομεμονωμένον κελλίον, ἴδια σκεύη καὶ ἰδίαν τράπεζαν. Κοινὰ ἦσαν μόνον ἡ λατρεία καὶ τὸ κοιμητήριον. Τὰ μοναστήρια τούτων ἐκαλοῦντο ἰδιόρρυθμα. Ἐν δὲ τοῖς μοναστηρίοις τοῦ ἄλλου εἶδους, ἐν τοῖς κοινοβίοις, ἦρχε διὰ βίου καὶ ἀπεριορίστως εἰς ἡγούμενος· οὐδεὶς εἶχε τι ἴδιον· πᾶν κτῆμα καὶ πᾶν κέρδος ἀπεδίδετο εἰς τὸ κοινὸν ταμεῖον· ἡ δὲ ἐνδυμασία ἦτο ὁμοία, ἡ τράπεζα κοινὴ, ἡ ἐργασία κανονικῶς μεμερισμένη, τὰ πάντα καλῶς διατεταγμένα καὶ συμμέτρως. Οἱ μοναχοὶ τοῦ ἀγίου ὄρους ἦσαν πάντοτε ἐχθροὶ τῆς μετὰ τῆς Ῥώμης ἐνώσεως καὶ ἀντέστησαν κατὰ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν ταύτην ζητούντων. Ὑπέστησαν δὲ μεγάλους διωγμοὺς διὰ τοῦτο ὑπὸ Μιχαήλ Παλαιολόγου, ὅστις διερχόμενος διὰ τοῦ ὄρους μετὰ τοῦ λατινόφρονος πατριάρχου Βέκκου, ἠνάγκαζε τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν μετὰ τοῦ πάπα ἔνωσιν καὶ νὰ μνημονεύωσιν αὐτοῦ. Οἱ τῆς Λαύρας καὶ τοῦ Ξηροποτάμου μοναχοὶ ἐνδόντες διέφυγον τὸν κίνδυνον, τοὺναντίον κατεδιώχθησαν ὠμότατα οἱ ἀντιζάντες μοναχοὶ τῆς μονῆς τῶν Ἰδίων, τοῦ Βατοπεδίου καὶ τοῦ Ζωγράφου, κατεστράφησαν δὲ ἐκ θεμελίων καὶ αἱ μοναὶ αὐτῶν (Δημητρακ. Ἀνδρον. Ἱστορ. σχίσμ. 70). Ἐν τῷ Ἀθῶνι ἀνεφάνησαν καὶ οἱ ἡσυχασταί.

172.

Τὰ ἔθνη τοῦ λαοῦ.

Παπαρρηγ. Ἱστορ. ἐλληνικοῦ ἔθνους Δ', 403, 744 καὶ ἀλλαχού.

Ὅπως κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς οὕτω καὶ κατὰ ταύτην ὁ χριστιανισμὸς ἀνέδειξε πολλὰ τελειοτάτης ἀρετῆς παραδείγματα. Ὑπῆρχον πολλοὶ καὶ κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ καὶ ἐκ τοῦ λαοῦ ἀγιώτατοι ἄνδρες, πολλαχοῦ δὲ ἤνθουν φιλανθρωπικὰ κατὰστήματα καὶ ἐκόσμουσαν τὰς χριστιανικὰς πόλεις. Εἶχεν ὁμως ἡ ἐποχὴ καὶ πολλὰς ἐλλείψεις. Πᾶσα ἡ εὐσέβεια παρὰ πολλοῖς συνίστατο εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τύπων τῆς θρησκείας, εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν μακρῶν προσευχῶν καὶ τελετῶν, ἐνῶ εὐκόλως παρέβαινον τὰ κοινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα. Τύπος τῆς τῶν

τοιούτων εὐσεβείας εἶναι πολλοὶ αὐτοκράτορες, οἵτινες ἐνῶ ἐδείκνυν μέγαν θρησκευτικὸν ζῆλον, ἱδρυὸν μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, κατέτριβον δὲ ἀσμένως τὸν χρόνον ἀκροόμενοι μακρῶν ἀκολουθιῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις αὐτῶν γινομένων καὶ πολλάκις ἔψαλλον καὶ αὐτοὶ καὶ ἐποίουν θρησκευτικούς ὕμνους, συγχρόνως διέπραττον τὰς ἀπανθρωποτάτας τῶν πράξεων, ἐτύφλωνον ἢ ἄλλως ἀπανθρώπως ἡκρωτηρίαζον ἢ ἐφόνεον τοὺς προκατόχους καὶ τοὺς συγγενεῖς των, καὶ ἔζων ἀκολαστότατον βίον, φανερῶς ζῶντες μετὰ παλλακῶν ἢ ἐπιδουλεύομενοι τὴν τιμὴν τῶν οἰκογενειῶν τῶν πολιτῶν. Οἱ τοιοῦτοι ὑποκριταὶ δὲν ἐδίσταζον μάλιστα ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζονται τὴν θρησκείαν καὶ ὡς ὄργανον χάριν τῶν κακοήθων σκοπῶν των. Οἱ συνωμόται κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Βάρδα (ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Συμβάτιος) εἶχον συμφωνήσει ὡς σύνθημα ἐπιθέσεως τὸ νὰ ποιήσῃ εἰς ἑξ αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Ἡ σκληρότης καὶ ἀπανθρωπία πολλῶν βυζαντινῶν ἀρχόντων ἐδεικνύετο οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀπηνεστάταις ποιναῖς τῆς ἡκρωτηρίασεως, τῆς ἐκτυφλώσεως καὶ τῶν τοιούτων, αἵτινες ἦσαν συνηθέσταται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες ἐξηνδραποδίζοντο ἢ ἄλλως πως ἐκακοῦντο, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐφόνεοντο. Ὅτε Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ἐνίκησε τοὺς Βουλγάρους (763), ἐτέλεσε δὲ θρίαμβον μεγαλοπρεπῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεδόθησαν οἱ τὸν θρίαμβον αὐτοῦ ἀκολουθοῦντες Βούλγαροι εἰς τοὺς δῆμους τῆς πρωτευούσης καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν ἔξω τῆς χρυσῆς λεγομένης πύλης (Παπαρρηγ. ἱστορ. ἑλλ. ἔθνους Γ', 499). Ἡ σκληρότης πρὸς τοὺς Βουλγάρους μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, εἶναι γνωστὴ. Ἵνα ὦμεν ὁμῶς δίκαιοι πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι οἱ βάρδαροι οὔτοι ἐπραττον τότε κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ὧν τὴν χώραν ἐπέτρεχον, χεῖρονα. Τοῦτο δικαιολογεῖ πῶς τὴν κατ' αὐτῶν αὐστηρότητα. Ὁ δόλος καὶ ἡ πανουργία ἦσαν οὐχὶ σπάνια ἐλαττώματα. Ὁ Ῥωμανὸς ἵνα ἀνυψώσῃ εἰς τὸν πατριάρχικόν θρόνον τὸν υἱόν του Θεοφύλακτον, ἐπεισε δολίως τὸν τότε πατριάρχην Τρύφωνα διὰ τινος αὐλικοῦ κληρικοῦ νὰ γράψῃ ἐπὶ χάρτου τὴν ὑπογραφὴν του πλήρη, ἵνα ἀποστομώσῃ δῆθεν

τοὺς ἐχθροὺς του λέγοντας αὐτὸν ἀγράμματον, μετὰ δὲ ταῦτα ἄνωθεν τῆς ὑπογραφῆς ἔγραψεν αὐτὸς τὴν παραίτησίν του. Εἶναι γνωστὸς ὁ δόλος, ὃν μετεχειρίσθη ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἵνα συλλάβῃ τὸν ἀρχηγὸν τῶν Βογομίλων Βασίλειον διδάσκοντα αἵρετικὰ φρονήματα. Οἱ σταυροφόροι πολλαῖς ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ μεμφθῶσι τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπὶ δόλῳ καὶ ἀπιστίᾳ. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι καὶ οὗτοι δὲν ἦσαν κρείττονες ἐκείνων, οὐς κατηγόρουν. Πολλὰς μάλιστα ὑπερέβαλλον τοὺς βυζαντινοὺς κατὰ τὴν πανουργίαν. Τὴν ἠθικὴν πτώσιν τῶν βυζαντινῶν χαρακτηρίζει ὁ ἐξῆς διάλογος μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ (1071) καὶ τοῦ σουλτάνου τῶν Σελδούκων Τούρκων Ἀλὰν Ἀρσλάν. Ὅτε ὁ Ῥωμανὸς ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τοῦ εἰρημένου σουλτάνου καὶ ἔτυχε παρ' αὐτῷ μεγάλης περιποιήσεως, ἐρωτηθεὶς δὲ παρ' αὐτοῦ, πῶς θὰ προσεφέρετο αὐτὸς πρὸς τὸν σουλτάνον, ἐὰν ἔπιπτεν εἰς χεῖράς του αἰχμάλωτος, ἀπήντησεν, ὅτι θὰ ἐτιμώρῃ αὐτὸν ἀπηνῶς, εἶπεν ὁ σουλτάνος· «ἀλλ' ἐγὼ δὲν σε μιμοῦμαι, ὥς βλέπεις, κατὰ τοῦτο καὶ ἀπορῶ πῶς πρεσβεύεις σὺ τάναντία, ἐνῷ ἀκούω, ὅτι καὶ ὁ ὑμέτερος Χριστὸς εἰρήνην ὑμῖν νομοθετεῖ καὶ ἀμνηστεῖαν κακῶν; καὶ τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν» (Παπαρρηγ. Δ', 428). Ὁ φανατισμὸς πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους ἦτο παρά τισι μέγας, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς λατίνους, οἵτινες ἐμίσουν ἐννοεῖται αὐτοὺς ἐτι μᾶλλον. Ἐπὶ τῶν σταυροφοριῶν τὸ κατὰ τῶν λατίνων μῖσος ἕνεκα ὧν ἔπαθον παρ' αὐτῶν μεγάλων κακῶν εἶχε κορυφωθῇ τοσοῦτον, ὥστε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μουντάνης Νικήτας ἀπὸ τοῦ θρόνου του ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ ἐκήρυττεν, ὅτι ὁ Ἕλλην ὁ φονεύσας ἑκατὸν λατίνους λαμβάνει ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν του, καὶ ἂν εἶχε δέκα Ἕλληνας φονεύσει. Ἐνεκα τῆς ἀμαθείας ἢ δεισιδαιμονίας ἀπέβαιναν ὅσημέραι μεγαλητέρα. Ἐνεκα τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης οἱ βυζαντινοὶ αὐτοὶ παραμελοῦντες πολλαῖς τὰ δέοντα καὶ ἀπρακτοῦντες, προσεδόκων τὴν σωτηρίαν των διὰ θαυμάτων ἀπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ, τῆς Θεομήτορος, τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, ἰδίως δὲ ἀπὸ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος. Νικῶμενοι ἀπέδιδον τὴν ἡττάν των εἰς τὴν δυσμένειαν ἢ τὴν ἀπουσίαν τῆς προστασίας τῶν ἀγίων, νικῶντες δὲ ἀνέφερον αὐτοῖς τὴν νίκην, καὶ πολλαῖς

ἐβεβαίουν, ὅτι ἐβλεπον τοὺς ἀγίους, ἰδίως τοὺς ἀγίους Δημήτριον καὶ Θεόδωρον, λαμπρῶς προπολεμοῦντας ἐν ταῖς μάχαις ὑπὲρ αὐτῶν. Ἡ δεισιδαίμων προσκόλλησις μόνον εἰς τὴν ἄνωθεν βοήθειαν καὶ ἐν γένει ὁ ὑπέρμετρος ζῆλος πρὸς τὴν θρησκείαν ἦτο αἰτία νὰ θυσιάζωνται πολλάκις τὰ τοῦ κράτους συμφέροντα, ἢ καθίστανε τοὺς ἀνθρώπους πολλάκις ἀδρανεῖς καὶ νωθροτάτους ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων αὐτῶν, τοσοῦτον μᾶλλον, ὅσον τὸ αἶσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ, τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν δόξαν αὐτῆς, ἦτο λίαν ἀσθενὲς παρ' αὐτοῖς.¹ Χάριν τῆς περικοσμῆσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐθυσίαζον πολλάκις οἱ βυζαντινοὶ βασιλεῖς τὸν δημόσιον πλοῦτον ἐπὶ προφανεστάτῃ βλάβῃ τοῦ κράτους. Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος περιποιούμενος τὸν λαὸν, προσήνεγκεν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τὰς ἀναγκαίας δαπάνας ἵνα ἐν αὐτῷ τελεῖται καθ' ἐκάστην λειτουργίαν καὶ δι' ἀδροτάτων δαπανῶν κατεσχεύασε πολυτιμώτατα σκεύη. Ἀλλ' ἵνα εὖρη τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο χρήματα, ἀπῆλλαξε τοὺς Ἰβηρας τῆς ὑποχρεώσεως, ἣν εἶχον, νὰ συντηρῶσι 50,000 ἀνδρῶν πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους, καὶ ἀντὶ στρατιωτῶν ἀπῆρτησε παρ' αὐτῶν φόρους, ὧν μέγα μέρος ἐχρησίμευσε πρὸς τὸν ἄνω εἰρημένον σκοπὸν. Ἐν γένει οἱ βυζαντινοὶ βασιλεῖς εὐκόλως ἐσπατάλων τὸν δημόσιον πλοῦτον εἰς οἰκοδομὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ μοναστηριακάς, ὡσάκις μάλιστα ἐνόμιζον, ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἐξιλέουν τὸ διὰ τὰς ἁμαρτίας των παρωργισμένον θεῖον. Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἐφρόνει, ὅτι ἡδύνατο νὰ καταστήσῃ τὸν Θεὸν Ὡσεων διὰ τὸν παρ' αὐτοῦ γενόμενον φόνον Μιχαὴλ τοῦ Γ', κτίζων ναοὺς εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ!

¹ Ὁ βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς φιλοπατρίαν καὶ ἐθνικὴν συνείδησιν δὲν εἶχεν αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἀναφαίνεται παρ' αὐτῷ ἀσθενῆς. Οὐδὲ παρήγαγεν ἐν τῇ ποιήσει ἔργα ἀξία λόγου. Μόνον τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητον ἐπὶ 8 ἑκατονταετηρίδας. Ὁ βυζαντινὸς ἑλληνισμὸς ἔσωσε τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς ἐσχάτης ἐρημώσεως καὶ βαρβαρότητος, τὴν Σερβίαν, τὴν Κροατίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Ῥωσίαν. Πολλάκις ἔσωσεν ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην, ἀναγκάσασα τοὺς Ἀραβας, τοὺς Σελδούκους, τοὺς Τούρκους. Ἐὰν οἱ βυζαντινοὶ δὲν ἠῤῥῆσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κληρονομίαν, διέτελλεσαν ὅμως οἱ ἔνοπλοι αὐτοῦ βίβλιοφύλακες. Ὅποσον χάσμα ἐν τῷ πολιτισμῷ τῆς ἀνθρωπότητος, εἰάν δὲν ὑπῆρχε τὸ Βυζάντιον! Παπαρρ. Δ' 744 καὶ 745.

Ἔνεκα δεισιδαιμονίας πρ ο σ ε δ ό κ ω ν τήν σ ω τ η ρ ί α ν πολλοὶ μ ό ν ο ν ἄ ν ω θ ε ν, χωρὶς καὶ αὐτοὶ νὰ πράττωσι τὰ δέοντα, λησμονοῦντες, ὅτι ἡ θεία βοήθεια παρέχεται τοῖς ἀξίοις καὶ φιλέργοις, τοῖς πολλαπλασιάζουσι τὸ τάλαντον. Ὅτε ὁ στασιαστὴς Βρανᾶς ἐπολιόρχει τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος ἡσχολεῖτο εἰς προσευχὰς μόνον, καὶ ἀντὶ ὀπλιτῶν ἀνεβίβαζεν εἰς τὰ τείχη τὴν εἰκόνα τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου τὴν λεγομένην ὁδηγήτριαν, καὶ ἡ πρωτεύουσα θὰ ἐκυριεύετο ταχέως ὑπὸ τοῦ στασιαστοῦ, ἀν τέλος Κονράδος τις δὲν συνέλεγε στράτευμα ξένων μισθοφόρων καὶ δὲν ἐπήρχετο κατ' αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλοὶ θεωροῦντες τὴν ἄλωσιν ὡς τιμωρίαν ἀφευκτον παρὰ τοῦ Θεοῦ πεμπομένην, δὲν ἠθέλησαν νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἢ ἐφυγον κρυφίως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν εἶναι παράδοξον διὰ τοῦτο, ἂν μόλις ἐν συνόλῳ 5,000 ἦσαν οἱ ἀναλαβόντες νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τῶν πολιορκούντων αὐτὴν πολυαρίθμων Τούρκων (200,000 !). Καὶ πάλιν τότε οἱ βυζαντινοὶ ἤλπιζον τὴν σωτηρίαν των ἀπὸ τῆς εἰκόνης τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου τῆς ὁδηγητρίας, ἣν λιτανεύοντες περιέφερον εἰς τὰ τείχη. Τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε δεισιδαιμονίαν μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο. Ὅτε περιεχύθη ἡ ἀγγελία, ὅτι ἐάλω ἡ πόλις, πάντες ὡς ἐκ συνθήματος ἐνὸς συνέρρευσαν εἰς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διότι ἦσαν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀκούοντες, ὅτι οἱ Τοῦρκοι μέλλουσι μὲν νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ κατακόψωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καταβάς ἄγγελος Κυρίου φέρων ῥομφαίαν, θὰ παραδώσῃ αὐτὴν τε καὶ τὴν βασιλείαν ἀνδρὶ ἀνωνύμῳ, καὶ θὰ εἴπῃ αὐτῷ· «λάβε τὴν ῥομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίχῃσον τὸν λαὸν Κυρίου.» Τούτου γενομένου οἱ Τοῦρκοι θέλουσι τραπῇ, οἱ δὲ χριστιανοὶ θέλουσι καταδιώξει αὐτούς. Συνῆλθε δὲ εἰς τὸν ναὸν τοσοῦτον μᾶλλον μέγα πλῆθος, ὅσῳ οἱ πυλωροὶ τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς αὐτῆς προφητείας παραπλανώμενοι, εἶχον κλείσει τὰς θύρας καὶ εἶχον ρίψει τὰς κλείς εἰς τὴν θάλασσαν, ὥς ἡ φυγὴ ἦτο ἀδύνατος! Τὰ ἀνωτέρω σ υ γ κ ε φ α λ α ι ο ὗ ν τ ε ς λέγομεν, ὅτι οἱ βυζαντινοὶ ἐδείκνυν μὲν εὐσέβειαν, ἀλλ' ἡ εὐσέβειά των αὕτη

περιωρίζετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν μηχανικὴν τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τύπων τῆς θρησκείας, καὶ ἦτο μετὰ πολλῆς δεισιδαιμονίας ἀναμειγμένη· ἔλλειπε δὲ ἡ πρακτικὴ ἐκείνη εὐσέβεια, ἡ ἐκδηλουμένη ἐν τῷ βίῳ διὰ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ παραγγέλματα τῆς ἠθικῆς. «Σώτεια διὰ τὰ ἔθνη, παρατηρεῖ ὀρθῶς ὁ ἡμέτερος Παπαρρηγόπουλος (ἐν 5' τόμῳ) εἶναι ἡ θρησκεία, ὅχι ἡ χωριζομένη ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ κατακλειομένη εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, ὅχι ἡ θρησκεία τῶν τύπων μόνον, ἡ θρησκεία ἐκείνων τῶν θρήσκων, οἵτινες παραβαίνουνσι τὰ κοινότερα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα καὶ καταπροδίδουσι τὰ ἱερώτερα πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα. Οἱ τύποι ἄνευ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως, ἄνευ ἔργου καὶ θυσίας δὲν ἀποτελοῦσι θρησκείαν. Τὰ ἔθνη μεγαλουργοῦσι καὶ ἀκμάζουσι μόνον διὰ τῆς θρησκείας ἐκείνης, ἥτις στήνει τὸν θρόνον αὐτῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνίας καὶ ἐν μέσοις στρατοπέδοις, ἵνα διδάξῃ τὸν λαὸν τὸ χρηστῶς πολιτεύεσθαι καὶ τὸ γενναίως θνήσκειν.»

173.

Ἡ λατρεία.

Ἡ λατρεία τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐφθασεν ἤδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ εἰς τὴν τελειότητά της. Ὅσον δὲ αἱ ἀναπτύξεις αὐτῆς ἐν ἐκείνῃ ἦσαν ἀφθονοί, τοσοῦτον ἀσήμεντοι ὑπῆρξαν αἱ τῆς νῦν περιόδου. Ἐποχὴ, ἥτις μέχρι τοσαύτης ὑπερβολῆς ἐτήρει τὴν ἀρχὴν τῆς πιστῆς διατηρήσεως τῶν παραδεδομένων, ὥστε νὰ θεωρῇται πᾶσα ἀπὸ τῶν καθεστώτων παρέχουσα, ἔστω καὶ ἐπουσιώδης, ὡς αἰρετικὸς νεωτερισμὸς, ἐποχὴ, ἥτις πρὸς πᾶσαν πρωτότυπον γονιμότητα ἦτο τοσοῦτον ἀνίκανος, ὅπως ἡ παροῦσα, μόνον ὁλως ἐπουσιώδεις προσθήκας, οὐχὶ δὲ ἀναπτύξεις νέας τῆς λατρείας ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχεν ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' φθάσει εἰς τὴν ἀκμὴν της. Αἱ μεταγενέστεραι ἐκκλησιαστικαὶ οἰκοδομαί, ὑπὲρ ὧν ἐπεδείξατο ζῆλον μάλιστα Βασίλειος ὁ Μακεδὼν (867—86), εἶναι διὰ τοῦτο ἀπλᾶι ἀπομιμήσεις ἄνευ τέχνης καὶ πρωτοτυπίας. Ἐὰν ἀπαντᾷται διαφορὰ τις, προέρχεται μόνον ἐξ ἀνικανότητος τοῦ τεχνίτου, ὅπως ὑψωθῇ

εἰς τὴν τελειότητα ἐκείνην. Μέγα κατόρθωμα πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν πτώσιν τῆς καλαισθησίας διτηρήθη ὁμως μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέτρον τι τεχνικῆς ἱκανότητος. Ὡς πρὸς τὴν ζωγραφικὴν συνέβη τὸ αὐτό. Ἀποκλειστικῶς οὔσα ἔργον τῶν μοναχῶν, ἐχρησίμειε μόνον εἰς κατασκευὴν ἱερῶν εἰκόνων. Αὗται δὲ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιδεεῖς καὶ βεβιασμέναι καὶ ἄτεχνοι ἀντιγραφαὶ ἀρχαιοτέρων εἰκόνων μετὰ βαρέων, σκοτεινῶν χρωμάτων, μετὰ λαμπρῶν ἐνδυμάτων, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεχρυσωμέναι. Τεχνικωτέρα ἦτο ἡ διαψήφιδων ἡ μωσαϊκὴ λεγομένη ζωγραφικὴ τῶν χρόνων τούτων. Ἡ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ διέφερε καὶ κατὰ τοῦτο τῆς λατινικῆς, ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπηγορεύετο τὸ γυμνὸν εἶτε ὅλου τοῦ σώματος ἢ καὶ μέρους αὐτοῦ. Τοῦτο παρεῖχε ταῖς βυζαντιναῖς εἰκόσι σοβαρότητα καὶ σεμνότητα. Ἐκ τῶν σωζομένων βυζαντινῶν εἰκόνων φημίζονται αἱ τοῦ Πανσελήνου ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει. Ἐπειδὴ οἱ ἀνατολικοὶ μόνον ἐζωγραφεμένας εἰκόνας μετεχειρίζοντο ἐν τῇ λατρείᾳ, διὰ τοῦτο παρημελήθη ἐντελῶς ἡ πλαστικὴ τέχνη. Ἀγάλματα ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδέποτε εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν. Μόνον δὲ ἀνάγλυφα ἀπαντῶμεν ὡς κοσμήματα σκευῶν ἢ ἐν γένει τοῦ ναοῦ. Εἶναι ἀθέβαιον, ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἔμεινεν ἡ αὐτὴ καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἢ ὑπέστη μεταβολὰς καὶ τίνας. Ἠύξησε μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ψαλτῶν. Ὁργανικὴ μουσικὴ οὐδέποτε εἰσῆχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Τὸ ὄργανον (Orgel), ὅπερ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐκ τῆς ἀνατολῆς εἰσῆχθη εἰς τὴν δύσιν, ἦτο μόνον ἐν κοσμικαῖς διασχεδάσεσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐν χρήσει. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἀρχαία ἀποστροφή πρὸς τοὺς ἰδιωτικὸς ψαλμοὺς. Ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ πλῆθος ὕμνων ἰδιωτικῶν ἔχομεν εἰς τὸν Θεόν, τὸν Χριστόν, τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς ἁγίους. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ὡς ὕμνογράφοι διεκρίθησαν ὁ Στουδίτης Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ ὁ ὕμνογράφος, διάκονος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, κατὰ τὸν ΙΑ' δὲ αἰῶνα Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης καὶ Ἰωάννης ὁ Μαυρόπουλος. Καὶ πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἀσημότεροι ποιηταὶ ἐκκλησιαστικῶν ᾠσμάτων

ἀνεφάνησαν τότε. Ὁ *κ α ν ὠ ν*, ἐν ᾧ οἱ ἅγιοι μεγαλύνονται διὰ λαμπρῶν ἐπιθέτων, ἦτο λίαν ἀγαπητὴ μορφή τῆς ὑμνογραφίας. Οἱ ὕμνοι οὗτοι εἶναι ἀνευ μέτρου, ὁμοιάζοντες πρὸς πεζὸν λόγον καὶ ἀκολουθοῦντες μόνον τὸν μουσικὸν ῥυθμόν. Εἰς τοὺς ὕμνους τούτους εὐρίσκει τις ἐνίοτε τὴν γλῶσσαν τῆς καρδίας καὶ τῆς φύσεως. εἰλιχρίνειαν καὶ θερμότητα τοῦ αἰσθήματος. Οἱ πλείστοι ὅμως εἶναι μονότονοι, μακροὶ ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ βεβαρημένοι ὑπὸ ὑπερβολικῶν ἐκφράσεων. Ἡ διαμόρφωσις τῆς *λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α ς* εἶχεν ἤδη οὐσιωδῶς τελειωθῇ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον καὶ μόνον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἁγίων προσέλαβε νέας ἀναγκαίας καταστάσας προσθήκας. Μεγάλην δὲ ἐπιμέλειαν κατέβαλλόν οἱ Ἕλληνες θεολόγοι τοῦ μεσαίωνος εἰς τὴν μυστικὴν ἐξήγησιν τῆς λειτουργίας ἀκολουθοῦντες τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐκτὸς τῶν ὅσοι ἔγραψαν περὶ ταύτης ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον εἶναι ἄξιον νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα τὰ ἔργα τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β', Νικολάου τοῦ Καβάσιλα, τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, ἰδίως δὲ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Συμεῶνος καὶ τοῦ Νικαίας Εὐγενικοῦ. Τὸ *κ ή ρ υ γ μ α* κατέστη σπανιώτερον, ἂν καὶ δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Αἱ σωζόμεναι ὁμιλίας ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶναι μεγάλης ἀξίας. Ἡ τέλεσις τῶν μυστηρίων ἐξηκολούθει νὰ γίνηται καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὡς καὶ πρότερον, τὸ β ἄ π τ ι σ μ α διὰ τριττῆς καταδύσεως, τὸ χ ρ ί σ μ α συνδεδεμένον μετὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ δυνάμενον νὰ δοθῇ καὶ διὰ τῶν πρεσβυτέρων, ἡ θεία εὐ χ α ρ ι σ τ ί α μετὰ ἐνζύμου ἄρτου μεταδιδομένη ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη εἰς πάντας. Εἰ καὶ αἱ ἐπτὰ τελεταὶ, εἰς ἃς νῦν περιορίζομεν τὴν ὀνομασίαν τοῦ μ υ σ τ η ρ ί ο υ ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἔνεκα ὅμως τῆς ἀοριστίας τῆς ἐννοίας «μυστήριον,» οἱ μὲν περιελάμβανον τότε ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην πλείοτέρας ἱερὰς τελετὰς, οἱ δὲ ὀλιγωτέρας, οἱ μὲν ταύτας, οἱ δὲ ἐκεῖνας. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς († 760) περὶ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης περιόδου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀχράντων μυστηρίων» εἶχε περιλάβει τὸ βάπτισμα μόνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν (IV, 14). Θεόδωρος δὲ ὁ Στουδίτης († 826) ἀριθμεῖ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρεοπα-

εἰς τὴν τελειότητα ἐκείνην. Μέγα κατόρθωμα πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν πτώσιν τῆς καλαισθησίας διετηρήθη ὁμως μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέτρον τι τεχνικῆς ἱκανότητος. Ὡς πρὸς τὴν ζωγραφικὴν συνέβη τὸ αὐτό. Ἀποκλειστικῶς οὕσα ἔργον τῶν μοναχῶν, ἐχρησίμευε μόνον εἰς κατασκευὴν ἱερῶν εἰκόνων. Αὗται δὲ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιδεεῖς καὶ βεβιασμέναι καὶ ἄτεχνοι ἀντιγραφαὶ ἀρχαιοτέρων εἰκόνων μετὰ βαρέων, σκοτεινῶν χρωμάτων, μετὰ λαμπρῶν ἐνδυμάτων, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεχρυσωμέναι. Τεχνικωτέρα ἦτο ἡ διὰ ψηφίδων ἡ μωσαϊκὴ λεγομένη ζωγραφικὴ τῶν χρόνων τούτων. Ἡ ἐλληνικὴ ζωγραφικὴ διέφερε καὶ κατὰ τοῦτο τῆς λατινικῆς, ὅτι ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπηγορεύετο τὸ γυμνὸν εἶτε ὅλου τοῦ σώματος ἢ καὶ μέρους αὐτοῦ. Τοῦτο παρεῖχε ταῖς βυζαντιναῖς εἰκόσι σοβαρότητα καὶ σεμνότητα. Ἐκ τῶν σωζομένων βυζαντινῶν εἰκόνων φημίζονται αἱ τοῦ Πανσελήνου ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει. Ἐπειδὴ οἱ ἀνατολικοὶ μόνον ἐζωγραφημένας εἰκόνας μετεχειρίζοντο ἐν τῇ λατρείᾳ, διὰ τοῦτο παρημελήθη ἐντελῶς ἡ πλαστικὴ τέχνη. Ἀγάλματα ἐν τῇ ἀνατολῇ οὐδέποτε εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν. Μόνον δὲ ἀνάγλυφα ἀπαντῶμεν ὡς κοσμήματα σκευῶν ἢ ἐν γένει τοῦ ναοῦ. Εἶναι ἀβέβαιον, ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἔμεινεν ἡ αὐτὴ καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἢ ὑπέστη μεταβολὰς καὶ τίνας. Ὡξησε μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ψαλτῶν. Ὁργανικὴ μουσικὴ οὐδέποτε εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν. Τὸ ὄργανον (Orgel), ὅπερ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐκ τῆς ἀνατολῆς εἰσῆχθη εἰς τὴν δύσιν, ἦτο μόνον ἐν κοσμικαῖς διασκεδάσεσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐν χρήσει. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξέλιπεν ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἡ ἀρχαία ἀποστροφὴ πρὸς τοὺς ἰδιωτικούς ψαλμούς. Ἦδη ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ πλῆθος ὕμνων ἰδιωτικῶν ἔχομεν εἰς τὸν Θεόν, τὸν Χριστόν, τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου καὶ τοὺς ἀγίους. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ὡς ὕμνογράφοι διεκρίθησαν ὁ Στουδίτης Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ ὁ ὕμνογράφος, διάκονος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, κατὰ τὸν ΙΑ' δὲ αἰῶνα Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης καὶ Ἰωάννης ὁ Μαυρόπουλος. Καὶ πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἀσημότεροι ποιηταὶ ἐκκλησιαστικῶν ᾠμάτων

ἀνεφάνησαν τότε. Ὁ κ α ν ὦ ν, ἐν ᾧ οἱ ἅγιοι μεγαλύνονται διὰ λαμπρῶν ἐπιθέτων, ἦτο λίαν ἀγαπητὴ μορφή τῆς ὑμνογραφίας. Οἱ ὕμνοι οὗτοι εἶναι ἄνευ μέτρου, ὁμοιάζοντες πρὸς πεζὸν λόγον καὶ ἀκολουθοῦντες μόνον τὸν μουσικὸν ρυθμόν. Εἰς τοὺς ὕμνους τούτους εὕρισκει τις ἐνίοτε τὴν γλῶσσαν τῆς καρδίας καὶ τῆς φύσεως. εἰλικρίνειαν καὶ θερμότητα τοῦ αἰσθήματος. Οἱ πλεῖστοι ὅμως εἶναι μονότονοι, μακροὶ ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ βεβαρημένοι ὑπὸ ὑπερβολικῶν ἐκφράσεων. Ἡ διαμόρφωσις τῆς λειτουργίας εἶχεν ἤδη οὐσιωδῶς τελειωθῇ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον καὶ μόνον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἀγίων προσέλαβε νέας ἀναγκαίας καταστάσας προσθήκας. Μεγάλην δὲ ἐπιμέλειαν κατέβαλλόν οἱ Ἕλληνες θεολόγοι τοῦ μεσαίωνος εἰς τὴν μυστικὴν ἐξήγησιν τῆς λειτουργίας ἀκολουθοῦντες τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐκτὸς τῶν ὅσοι ἔγραψαν περὶ ταύτης ἤδη κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον εἶναι ἄξιον νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα τὰ ἔργα τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β', Νικολάου τοῦ Καβάσιλα, τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, ιδίως δὲ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Συμεῶνος καὶ τοῦ Νικαίας Εὐγενικοῦ. Τὸ κ ή ρ υ γ μ α κατέστη σπανιώτερον, ἂν καὶ δὲν ἐξέλειπεν ἐντελῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Αἰ σωζόμεναι ὁμιλίας ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶναι μεγάλης ἀξίας. Ἡ τέλεσις τῶν μυστηρίων ἐξηκολούθει νὰ γίνηται καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὥς καὶ πρότερον, τὸ β ά π τ ι σ μ α διὰ τριττῆς καταδύσεως, τὸ χ ρ ί σ μ α συνδεδεμένον μετὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ δυνάμενον νὰ δοθῇ καὶ διὰ τῶν πρεσβυτέρων, ἡ θεία εὐχαριστία μετὰ ἐνζύμου ἄρτου μεταδιδομένη ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη εἰς πάντας. Εἰ καὶ αἱ ἐπτὰ τελεταὶ, εἰς ἃς νῦν περιορίζομεν τὴν ὀνομασίαν τοῦ μ υ σ τ η ρ ί ο υ ὑπῆρχον καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἔνεκα ὅμως τῆς ἀοριστίας τῆς ἐννοίας «μυστήριον,» οἱ μὲν περιελάμβανον τότε ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην πλειοτέρας ἱερὰς τελετὰς, οἱ δὲ ὀλιγωτέρας, οἱ μὲν ταύτας, οἱ δὲ ἐκεῖνας. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (+ 760) περὶ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης περιόδου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ τῶν ἀγίων καὶ ἀχράντων μυστηρίων» εἶχε περιλάβει τὸ βάπτισμα μόνον καὶ τὴν εὐχαριστίαν (IV, 14). Θεόδωρος δὲ ὁ Στουδίτης (+ 826) ἀριθμεῖ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρεοπα-

122 *Ἑκκλ. ἱστορία. Περίοδ. Γ' (860-1453). Μέρ. Α'. Ανατ. ἐκκλησία*
 γίτου ἕξ μυστήρια (Epist. II, 195 Opp. p. 817). «Ἐξ μυστήρια,
 λέγει, πρῶτον περὶ βαπτίσματος, δεύτερον περὶ συνάξεως εἴτ'
 οὖν κοινωνίας, τρίτον περὶ τελετῆς μύρου, τέταρτον περὶ ἱερα-
 τικῶν τελειώσεων, πέμπτον περὶ μοναχικῆς τελειώσεως, ἕκτον
 περὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων.» Νικόλαος δὲ ὁ Καβάσιλας πε-
 ριορίζεται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριῶν μυστηρίων τοῦ βαπτίσμα-
 τος, τοῦ μύρου καὶ τῆς εὐχαριστίας. Πρῶτος Συμεὼν ὁ Θεσσαλονί-
 κης († 1429) ἀναφέρει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ καὶ τὰ ἑπτὰ
 μυστήρια, τὰ ὅποια οὕτω σήμερον καλοῦμεν. Ὡς πρὸς τὴν εὐ-
 χαριστίαν ἐπεκράτει ἡ διδασκαλία ἡ ἐν τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ συ-
 νόδῳ ὀρισθεῖσα (787), τ. ἔ. ἐδιδάσκετο ἡ πραγματικὴ παρου-
 σία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ
 ἡ πραγματικὴ μεταβολή (Mansi XVIII, p. 265). Τὰς ἐκφράσεις
 «μ ε τ α β ο λ ἡ,» «μ ε τ α π ο ί η σ ι ς» μεταχειρίζονται ὁ Θεο-
 φύλακτος (ἐρμ. εἰς τὸν Ματθ. 26, 28) καὶ ὁ Ζυγαδηνὸς (ἐρμ.
 εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠϋξήθη διὰ
 τῆς προσθήκης πολλῶν ἑορτῶν ἀγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς σλάβοις.

Ῥωσικὴ ἐκκλησία.

Πηγαί. Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, ἰδίως ὁ Θεοφάνης, Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέ-
 νητος καὶ Συμεὼν ὁ μάγιστρος. Maciejowsky Essai hist. sur l'église
 chr. primitive de deux rites chez les Slaves. Par. 1846. Schefarik sla-
 vische Alterthumer. Leipzig 1844. Philaret Cyrille und Methodius. Aus
 d. Russ. Mitau 1847. Καρμσίνου ἱστορία ῥωσικῆ μεταφρ. ὑπὸ Κροκιδά. Ἐν
 Ἀθήναις 1856—9.

174.

Ἐπιστροφὴ Σλάβων.

Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Σέρβοι, Δαλμάται, Κροάται, Σλαβῶνοι, Χαζάροι.

Μεταξὺ τῶν λαῶν, οὓς ἔθεσεν εἰς κίνησιν ἡ ἐπιδρομὴ τῶν

βαρβάρων λαῶν, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Σλάβοι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐμέλλον νὰ διαδραματίσωσιν ἐν τῇ μελλούσῃ ἱστορίᾳ σπουδαῖον πρόσωπον. Οἱ Γερμανοὶ προσῆλθον πάντες εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, οἱ δὲ Σλάβοι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος προσεκολλήθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν. Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις ἐγκαταστάτων Σλάβων, τῶν Καραντανῶν, τῶν Βοεμῶν καὶ τῶν Μοραβῶν ἐποιήσαμεν ἤδη λόγον ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 83). Νῦν ὁ λόγος ἐστὶ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ἐγκαταστάτων Σλάβων. Μεταξὺ τῶν Σλάβων ἰδίως ἡ ἐπιστροφή τῶν ῥώσων ἦτο μέγα κέρδος διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν· διότι ἡ πολιτικὴ σημασία, ἣν τὸ ῥωσικὸν κράτος, ἀφ' οὗ ἀπηλλάγη ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν Μογγόλων (1227—1481) ἀπέκτησεν ἐν Εὐρώπῃ, ὑπῆρξεν εἰς ὄφελος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τοὺς ῥώσσους ὀφείλεται τὸ ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ κατὰ τὴν ἑκτασιν καὶ κατὰ τὴν δύναμιν τῆς σήμερον δύναται νὰ συμπαρὰβληθῇ πρὸς τὴν δυτικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας.

Πρῶτοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν σλάβων ἐπεστράφησαν εἰς τὸν χριστιανισμόν οἱ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' κατὰ τὸν 5' αἰῶνα εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας εἰσελάσαντες. Εἰς τὴν ἐπιστροφήν μεγάλως συνήργησε μετὰ ταῦτα ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη (κατὰ τὸν Η' αἰῶνα). Ἀλλὰ τὸ ἔργον συνεπλήρωσε Βασίλειος ὁ Μακεδὼν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα (867), ἐφ' οὗ ἐξέλιπον καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα εἰδωλολατρείας ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις. Ἐπὶ τοῦτου ἐχριστιανίσθησαν καὶ οἱ ὀρεινοὶ κάτοικοι τῆς Λακωνίας Μαινᾶται (Κωνστ. Πορφυρογ. περὶ διοικῆς. τοῦ κράτ. 50). Κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐπιστρέφωσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ οἱ Σέρβοι, Κροάται, Σλαβῶνοι καὶ Δαλμάται. Οἱ σλάβοι οὗτοι ἐδέχθησαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τὴν σλαβικὴν λειτουργίαν τοῦ Μεθοδίου, τοῦτο δ' ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς δεσμὸς συνδέων τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Μόνον δὲ ἀφ' ὅτου ἡ Κροατία, ἡ Δαλματία καὶ ἡ Σλαβωνία ἠνώθησαν μετὰ τοῦ Οὐγγρικοῦ κράτους ἐπεκράτησεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁ λατινισμός. Μόνον οἱ Σέρβοι καὶ μέρος τῶν

122 Ἑκκλ. ἱστορία. Περίοδ. Γ' (860-1453). Μέρ. Α'. Ανατ. ἐκκλησία
 γίτου ἐξ μυστήρια (Epist. II, 195 Opp. p. 817). α' Εξ μυστήρια,
 λέγει, πρῶτον περὶ βαπτίσματος, δεύτερον περὶ συνάξεως εἴτ'
 οὖν κοινωνίας, τρίτον περὶ τελετῆς μύρου, τέταρτον περὶ ἱερα-
 τικῶν τελειώσεων, πέμπτον περὶ μοναχικῆς τελειώσεως, ἔκτον
 περὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων.» Νικόλαος δὲ ὁ Καβάσιλας πε-
 ριορίζεται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριῶν μυστηρίων τοῦ βαπτίσμα-
 τος, τοῦ μύρου καὶ τῆς εὐχαριστίας. Πρῶτος Συμεὼν ὁ Θεσσαλονί-
 κης († 1429) ἀναφέρει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ καὶ τὰ ἐπτὰ
 μυστήρια, τὰ ὅποια οὕτω σήμερον καλοῦμεν. Ὡς πρὸς τὴν εὐ-
 χαριστίαν ἐπεκράτει ἡ διδασκαλία ἡ ἐν τῇ Ζ' οἰκουμένηκῃ συ-
 νόδῳ ὀρισθεῖσα (787), τ. ἔ. ἐδιδάσκετο ἡ πραγματικὴ παρου-
 σία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ
 ἡ πραγματικὴ μεταβολὴ (Mansi XVIII, p. 265). Τὰς ἐκφράσεις
 «μεταβολή», «μεταποίησις» μεταχειρίζονται ὁ Θεο-
 φύλακτος (ἐρμ. εἰς τὸν Ματθ. 26, 28) καὶ ὁ Ζυγαδηνὸς (ἐρμ.
 εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐορτῶν ἠϋξήθη διὰ
 τῆς προσθήκης πολλῶν ἐορτῶν ἁγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς σλάβοις.

Ῥωσικὴ ἐκκλησία.

Πηγαί. Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, ἰδίως ὁ Θεοφάνης, Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέ-
 νητος καὶ Συμεὼν ὁ μάγιστρος. Maciejowsky Essai hist. sur l'église
 chr. primitive de deux rites chez les Slaves. Par. 1846. Schefarik sla-
 vische Alterthümer. Leipzig 1844. Philaret Cyrille und Methodius. Aus
 d. Russ. Mitau 1847. Καρμσίνου ἱστορία ῥωσικῆ μεταφρ. ὑπὸ Κροκιδά. Ἐν
 Ἀθῆναις 1856—9.

174.

Ἐπιστροφὴ Σλάβων.

Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Σέρβοι, Δαλμάται, Κροάται, Σλαβῶνοι, Χαζάροι.

Μεταξὺ τῶν λαῶν, οὓς ἔθεσεν εἰς κίνησιν ἡ ἐπιδρομὴ τῶν

βαρβάρων λαῶν, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Σλάβοι ἦσαν ἐκείνοι, οἵτινες ἐμέλλον νὰ διαδραματίσωσιν ἐν τῇ μελλούσῃ ἱστορίᾳ σπουδαῖον πρόσωπον. Οἱ Γερμανοὶ προσῆλθον πάντες εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, οἱ δὲ Σλάβοι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος προσεκολλήθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν. Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐν ταῖς γερμανικαῖς χώραις ἐγκαταστάντων Σλάβων, τῶν Καραντανῶν, τῶν Βοεμῶν καὶ τῶν Μοραβῶν ἐποιήσαμεν ἡδη λόγον ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 83). Νῦν ὁ λόγος ἔσται περὶ τῶν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις ἐγκαταστάντων Σλάβων. Μεταξὺ τῶν Σλάβων ἰδίως ἡ ἐπιστροφή τῶν ῥώσων ἦτο μέγα κέρδος διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν· διότι ἡ πολιτικὴ σημασία, ἣν τὸ ῥωσικὸν κράτος, ἀφ' οὗ ἀπηλλάγη ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν Μογγόλων (1227—1481) ἀπέκτησεν ἐν Εὐρώπῃ, ὑπῆρξεν εἰς ὄφελος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τοὺς ῥώσσους ὀφείλεται τὸ ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ κατὰ τὴν ἑκτασιν καὶ κατὰ τὴν δυνάμιν της σήμερον δύναται νὰ συμπαρὰβληθῇ πρὸς τὴν δυτικὴν καὶ τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας.

Πρῶτοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν σλάβων ἐπεστράφησαν εἰς τὸν χριστιανισμόν οἱ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' κατὰ τὸν 5' αἰῶνα εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας εἰσελάσαντες. Εἰς τὴν ἐπιστροφήν μεγάλως συνήργησε μετὰ ταῦτα ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη (κατὰ τὸν Η' αἰῶνα). Ἀλλὰ τὸ ἔργον συνεπλήρωσε Βασίλειος ὁ Μακεδὼν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα (867), ἐφ' οὗ ἐξέλιπον καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα εἰδωλολατρείας ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις. Ἐπὶ τούτου ἐχριστιανίσθησαν καὶ οἱ ὀρεινοὶ κάτοικοι τῆς Λακωνίας Μαιναταὶ (Κωνστ. Πορφυρογ. περὶ διοικῆς. τοῦ κράτ. 50). Κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου ἤρχισαν νὰ ἐπιστρέφωσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ οἱ Σέρβοι, Κροάται, Σλαβῶνοι καὶ Δαλμάται. Οἱ σλάβοι οὗτοι ἐδέχθησαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα τὴν σλαβικὴν λειτουργίαν τοῦ Μεθοδίου, τοῦτο δ' ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς δεσμὸς συνδέων τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Μόνον δὲ ἀφ' ὅτου ἡ Κροατία, ἡ Δαλματία καὶ ἡ Σλαβωνία ἠνώθησαν μετὰ τοῦ Οὐγγρικοῦ κράτους ἐπεκράτησεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁ λατινισμός. Μόνον οἱ Σέρβοι καὶ μέρος τῶν

Σλαβῶνων καὶ Δαλματῶν ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἐπὶ Θεοδώρου Λασκάρεως καὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ (1221) ἀνεδείχθη ἀνεξάρτητος ἡ σερβικὴ ἐκκλησία ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου, ὅστις μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, μέχρι τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α', διετήρει τὴν αὐτονομίαν του. Τῷ 850 ἐζήτησαν καὶ οἱ ἐν Κριμαίᾳ Σλάβοι Χ α ζ ά ρ ο ι ἀποστόλους τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ αὐτόθι αὐλὴ σπεύσασα ἐπεμψε πρὸς αὐτοὺς μοναχόν τινα Κ ω ν σ α ν τ ῖ ν ο ν, φιλόσοφον ἐπικαλούμενον, καὶ κοινῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου γνωστὸν, ὅστις καθὼς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Μεθόδιος, κατήγετο ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἐγνώριζε τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν. Ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐπέστρεψε τὸ μεγαλῆτερον μέρος τοῦ λαοῦ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Τῷ ἔτει 1016 κατεστράφη τὸ κράτος τῶν Χαζάρων ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Καὶ μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν τῶν Χαζάρων διετήρησεν ὁμως ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ ὁ ἰουδαϊσμὸς ἀκόμῃ καὶ βραδύτερον πολλοὺς ὁπαδοὺς μεταξὺ τοῦ λαοῦ τούτου. Τοῦλάχιστον εὔρεν ὁ μωαμεθανὸς Ἀχμέτ Ἰβν Φοσσλάνη, ὅστις περιηγήθη τὴν χώραν τῷ 921, ἐκτὸς τῶν χριστιανῶν καὶ τινὰς ἐθνικοὺς καὶ πολλοὺς μωαμεθανοὺς καὶ ἰουδαίους κατοίκους. Παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐδέχθησαν τὸν χριστιανισμόν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Β λ α χ ί α ς καὶ Μ ο λ δ α β ί α ς, οἵτινες εἶναι χρᾶμα διαφόρων λαῶν, ἀρχαίων κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων. Ῥωμαίων ἐποικησάντων ἐκεῖ, ἰδίως στρατιωτῶν Ῥωμαίων, βυζαντινῶν, σλάβων καὶ ἄλλων.

175.

Ἐπιστροφὴ Βουλγάρων.

Hilferding, Geschichte der Serben u. Bulgaren. Aus d. Russ. Bautzen. 1856

Οἱ Β ο ύ λ γ α ρ ο ι εἰσέβαλον κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰς τὴν Θράκην, ἰδίως μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἴμου εἰς τὴν ἄλλως λεγομένην Μυσίαν. Δέν ἦσαν δὲ κυρίως σλάβοι, ἀλλ' ἀναμιχθέντες μετ' αὐτῶν, ἀπεσλαβώθησαν. Ἀφ' ὅτου δὲ κατελθόντες ἀπὸ τῶν οὐραλίων ὁρέων, κατόκησαν τὸ πρῶτον

περὶ τὸν Βόλγαν, ἐκλήθησαν Βούλγαροι. Τὴν πρώτην γινῶσιν περὶ χριστιανισμοῦ εἶχον λάβει δι' ἐλλήνων αἰχμαλώτων, πλὴν τὰ πρῶτα ἵχνη αὐτοῦ ἐξέλειπον ταχέως. Ἀλλ' ἀδελφὴ τις τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Βογόριδος εἶχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς αἰχμάλωτος δεχθῆ τὸ βάπτισμα. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν της δὲ ἐζήτησεν αὕτη τῇ βοηθείᾳ τοῦ μοναχοῦ Μεθοδίου νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἀδελφόν της εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Λιμός τις ἦλθεν εἰς βοήθειαν τῶν προθέσεων της, εἰκὼν τις δὲ γενομένη ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου τὴν μέλλουσαν κρίσιν παρίστανουσα, ἐποίησε τοιαύτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Βόγοριν, ὥστε ἐζήτησε νὰ βαπτισθῇ, ἠνάγκασε δὲ καὶ τοὺς ὑπηκόους του νὰ ἀκολουθήσωσιν αὐτόν (861). Ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ ἀδελφός του Κύριλλος ἐζητήθησαν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ πορευθῶσιν εἰς ἐπιστροφὴν ἄλλων σλαβικῶν λαῶν, τῶν Μοραβῶν. Πολιτικοὶ δὲ λόγοι ἐπείσαν τὸν Βόγοριν (τῷ 866) νὰ ζητήσῃ ἔπειτα νὰ προσκολληθῇ εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Α' ἐπωφελοῦμενος τῆς περιστάσεως, ὅπως ἐπεκτείνῃ τὴν παπικὴν ἐξουσίαν, ἐπεμψε λατίνους κληρικούς εἰς Βουλγαρίαν, ἵνα διοργανώσωσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὸν δυτικὸν τύπον. Ἡ βυζαντινὴ ὁμως αὐλὴ ἔπεισε πάλιν τοὺς Βουλγάρους νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸν πάπαν. Βούλγαροι ἀπεσταλμένοι ἀνεγνώρισαν ἐπὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης συνόδου τῷ 869, ὅτι ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ ἐκκλησία ὡς ἰδρυθεῖσα ὑπὸ βυζαντινῶν ἀποστόλων ἀνήκει εἰς τὸ βυζαντινὸν πατριαρχεῖον. Ἐκτοτε ἔμεινεν ἡ Βουλγαρία πιστὴ εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἐπινοήσει οἱ ἀπόστολοι τῶν σλάβων Μεθόδιος καὶ Κύριλλος τὰ ψηφία τοῦ σλαβικοῦ ἀλφαβήτου, μετέφρασαν δὲ εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν τὰς Γραφὰς καὶ τὴν λειτουργίαν, καὶ οὕτω ἔθηκαν τὰς πρώτας βάσεις τῆς σλαβικῆς φιλολογίας, ἥτις ἰδίως προστάτην εὔρε τὸν βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων Συμεῶνα (888—927). Ἐπὶ τοῦ Συμεῶνος τούτου ὑψώθη ἡ ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Ἀχρίδος εἰς ἀνεξάρτητον ἀρχιεπισκοπὴν, ἣν ἀνεξαρτησίαν ἀνεγνώρισε μετὰ ταῦτα καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (932. Farlati *Illyricum sacrum* VIII, 195). Τῷ 1018 ἐκυρίευσεν Βασίλειος ὁ Β' ὁ Βουλγαροκτόνος κληθεὶς τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατέλυσε τὸ πρῶτον τοῦτο βουλγαρι-

κὸν (βουλγαροσλαβικὸν) κράτος. Ὅτε βραδύτερον τῷ 1186 ἰδρύθη νέον βλαχικοβουλγαρικὸν κράτος, ὑψώθη καὶ τοῦτου ἡ πρωτεύουσα Τύρνοβον εἰς ἀνεξάρτητον ἀρχιεπισκοπὴν, ὡς τοιαύτη δ' ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ ἐπὶ Ἀσσάν καὶ Ἰωάννου Βατάτζη τῷ 1234 (αὐτόθι 230. 231). Ἡ Βουλγαρία ἠνώθη πάλιν μετὰ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα (1767), ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν εἰπεῖ. Ὁ δέκατος αἰὼν ὑπῆρξεν ἡ καλλίστη ἐποχὴ διὰ τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἡ κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἀναφανείσα αἵρεσις τῶν Βογομίλων ἐπέσχε τὴν πρόοδον αὐτῆς.

176.

Ἐπιστροφὴ Ῥώσσω.

Strahl, Geschichte der russischen Kirche. Halle 1830. Schmidt Kritische Geschichte d. neugr. und russischen Kirche. Mainz 1840. Ἱστορία τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ μεταφ. ὑπὸ Θ. Βαλλάνου. Ἐν Ἀθήναις, 1851.

Ὅτι ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας ἐκήρυξεν ἐν Σκυθία, εἶναι ἀρχαία, ἀλλὰ ἀβεβαία παράδοσις, οὐδὲν δὲ ἶχνος διέσωσεν ἡ ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι περιελάβανον ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Σκυθίας, ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων. Ὁ Φώτιος πρῶτος λέγει περὶ τῶν ῥώσσω, ὅτι ἤδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἦτο γνωστὸν τὸ εὐαγγέλιον παρ' αὐτοῖς. Καὶ Κωνσταντῖνος δὲ ὁ Πορφυρογέννητος μαρτυρεῖ, ὅτι ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο εἶχεν ἤδη κηρυχθῆ τὸ εὐαγγέλιον παρὰ τοῖς ῥώσσοις. Ἀλλ' αἱ πρῶται αὗται ἀρχαὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ εὐαγγελίου εἰς τὴν Ῥωσσίαν πρέπει νὰ ἦσαν λίαν ἀσήμενοι, διότι ἐκ τῶν χρονικῶν τοῦ Νέστορος βλέπομεν, ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι' αἰῶνος ἡ εἰδωλολατρεία ἦτο ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν Ῥωσσίᾳ θρησκεία. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἡγεμόνος Ἰγώρ ὑπῆρχεν ἐν Κιέβῳ καθεδρικὴ ἐκκλησία. Ὅτε ἦλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ, ἵνα συνάψωσι συνθήκας, τινὲς αὐτῶν ὠρκίσθησαν ὡς χριστιανοί. Τοῦ Ἰγώρ τούτου ἡ χήρα Ὀλγα ἀνέλαβε πορείαν τινὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου παρὰ τοῦ πατριάρχου Θεοφυλάκτου ἐδέ-

χθὴ τὸ βάπτισμα τῷ 955, μετονομασθεῖσα Ἑλένη. Ἄλλ' ὁ υἱὸς αὐτῆς Σβετοσλάβος ἦτο ἀκατάπειστος, καὶ δὲν ἐδέχθη νὰ προσέλθῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὸν χριστιανισμόν. Κατὰ τὴν διήγησιν γερμανῶν χρονογράφων ἐπεμψεν ἡ Ὀλγα καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Ὁθωνα τὸν Α' πρεσβείαν, αἰτοῦσα νὰ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτὴν γερμανοὺς ἀποστόλους τοῦ εὐαγγελίου, καὶ ὅτι ὁ Ἀδαλβέρτος, ὁ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπίσκοπος Μαγδεβούργου, ἀνέλαβεν ἀποστολικήν τινα πορείαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς πέρας, διότι καθ' ὁδὸν προσεβλήθησαν ὑπὸ ληστῶν καὶ μόνον αὐτὸς σωθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ Ὀλγα ἀπέθανε τῷ 969. Πρῶτον ὁ ταύτης ἐγγονος Βλαδίμηρος ὁ παρὰ τοῖς Ῥώσσοις ἱσαπόστολος καλούμενος, ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ ὕψωσε τὸν χριστιανισμόν εἰς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν αὐτῇ. Ὁ Βλαδίμηρος οὗτος ἦτο καὶ αὐτὸς κατ' ἀρχὰς ἐχθρὸς τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἐμαρτύρησαν οἱ πρῶτοι δύο μάρτυρες ἐν Ῥωσσίᾳ Θεόδωρος καὶ Ἰδάν· ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἀπέκλινεν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Κατὰ τινα παράδοσιν ἐπεμψαν πρὸς αὐτὸν Μωαμεθανοὶ, Ἰουδαῖοι, Ὀρθόδοξοι καὶ Λατῖνοι ἀπεσταλμένους, ὅπως κερδίσωσιν αὐτόν, οὗτος δὲ ἔκτοτε ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τοῦ ἑλλήνος ἀποστόλου. Κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν αὐτὸς ὁ Βλαδίμηρος ἵνα πληροφορηθῇ περὶ τῶν διαφορῶν θρησκευμάτων, ἐπεμψε δέκα ἐπιστήμους Ῥώσσους, ὅπως ἐπισκεφθῶσι τὰς διαφοροὺς χώρας, καὶ ἐξετάσωσι τὰ θρησκευόμενα ταῦτα. Οἱ Ῥώσσοι οὗτοι λέγεται, ὅτι ἐλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν εὐηρεστήθησαν τοσοῦτον εἰς τὴν λαμπρὰν λατρείαν ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ, ὥστε ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Ῥωσσίαν συνέστησαν τῷ Βλαδίμῳ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ὁ Βλαδίμηρος ἐβαπτίσθη τῷ 988 ἐν τῇ μόλις πρὸ μικροῦ ὑπ' αὐτοῦ κυριευθείσῃ Χερσῶνι, ὀνομασθεὶς Βασίλειος, συγχρόνως δὲ ἐνυμφεύθη τὴν βυζαντινὴν πριγκήπισσαν Ἀνναν. Τὰ εἰδῶλα πανταχοῦ κατεστρέφοντο ἢ ἐκαίοντο. Τοῦ Περσῶν δὲ τὸ εἰδῶλον προσδεδεμένον οὐρᾷ ἵππου ἐσύρετο διὰ τῶν ὁδῶν μετὰ ῥοπάλων παιόμενον καὶ ἐρρίφθη εἰς τὸν Δνειπέρον. Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα ἔλαβον οἱ χάτοικοι τοῦ Κιέβου διαταγὴν νὰ συναθροισθῶσιν ἐν τῷ Δνειπέρῳ, ἵνα λάβωσι τὸ βά-

πισμα. Ὁ Βλαδίμηρος ἵστατο ἐπὶ τῆς ὀχθῆς τοῦ ποταμοῦ προσευχόμενος καὶ γονυπετῆς εὐχαριστῶν τὸν Θεόν, ἐνῶ οἱ κληρικοὶ ἐπὶ σχεδίων ὄντες ἐβάπτιζον τὸν λαόν. Ὡς πρὸς τὴν περαιτέρω διοργάνωσιν τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας ἀνέπτυξεν ἡ Ἄννα μεγάλην καὶ ἀποτελεσματικωτάτην ἐπιρροήν. Ὁ Βλαδίμηρος ἀπέθανε τῷ 1015. Ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τὴν ὁμόφωνον καὶ ἀξιόπιστον μαρτυρίαν πασῶν τῶν ῥωσικῶν πηγῶν εἶχε μεταβάλει αὐτὸν ἐντελῶς ἐσωτερικῶς. Πρότερον ὢν ὠμός, ἀκόλαστος καὶ τῇ πολυγαμίᾳ παραδεδομένος, μετὰ τὴν παραδοχὴν τοῦ βαπτίσματος διεκρίνετο ἐπὶ σωφροσύνῃ, συζυγικῇ πίστει, δικαιοσύνῃ καὶ εὐγενεῖ φρονήματι. Ἐζήτει δὲ τὴν δόξαν καὶ εὐτυχίαν τοῦ οὐχὶ πλέον εἰς ἀπανθρωπίας ἐν πολέμοις, ἀλλ' εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ εὐαγγελίου. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰα ρ ο σ λ ά β ο ς, ὁ Ἰουστινιανὸς τῶν ῥώσων, ἐσπούδασε δι' ἰδρύσεως πολλῶν ἐκκλησιῶν, μοναστηρίων καὶ σχολείων νὰ μορφώσῃ τὸν λαόν, ἐβελτίωσεν τὰ τῆς λατρείας, ἐξηυγένισε τὴν μουσικὴν, ἤγειρε τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ προήγαγε μετὰ ζήλου τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδὰς. Τὸ ἐν Κιέβῳ μοναστήριον (τὸ Σπήλαιον) ἐγένετο ἡ κοιτίς τῆς ῥωσικῆς φιλολογίας καὶ ἐκπαιδευτήριον τοῦ ῥωσικοῦ κλήρου. Ἐνταῦθα ἔγραψε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὁ μοναχὸς Νέστωρ τὰ χρονικὰ αὐτοῦ ἐν τῇ ἐγγχωρίῳ γλώσσῃ.

457.

Ἡ ἀνωτάτη διοίκησις τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας.

Ἄν ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία ἤδη ἐπὶ Βλαδιμήρου εἶχε μορφωθῇ εἰς μητροπολιτικόν τινα σύνδεσμον, εἶναι ἀμφίβολον. Ὁ Νέστωρ ποιεῖται λόγον κυρίως περὶ ἐπισκόπων, καὶ τὸ πρῶτον τῷ 1035 ἀναφέρει Θεόπομπόν τινα ἐξ ἐλλήνων ἔλκοντα τὸ γένος, ὅστις εἶχε χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὡς τὸν πρῶτον μ η τ ρ ο π ο λ ί τ η ν Κ ι έ β ο υ καὶ πάσης Ῥωσσίας. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσσία ἔλαβε τὸν χριστιανισμὸν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἦτο φυσικόν, ὅτι ὁ ἐκεῖ πατριάρχης ἐθεώρει αὐτὴν ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὴν πατριαρχικὴν αὐτοῦ περιφέρειαν καὶ ὡς ἴδιον δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃ καὶ χειροτονῇ τὸν ῥώσσον μητροπολίτην. Ἀλλὰ τῷ 1051 ὅτε ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος τοῦ

Κιέδου ἐκενώθη, συνεχάλεσεν ὁ Ἰα ρ ο σ λ ά β ο ς πάντας τοὺς ῥώσσους ἐπισκόπους εἰς τὴν πρωτεύουσάν του καὶ διέταξεν ἀνευ τινὸς συμμετοχῆς τοῦ βυζαντινοῦ πατριάρχου νὰ ἐκλέξωσι καὶ χειροτονήσωσιν ὡς νέον μητροπολίτην τὸν εὐσεβῆ ῥώσσον ἱερέα Ἰ λ α ρ ί ω ν α. Ἦδη ἄρα ὁ Ἱαροσλάβος ἐπειράθη νὰ καταστήσῃ ἀνεξάρτητον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως πράγματι τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλ' οἱ υἱοὶ του δὲν ἠκολούθησαν τῷ παραδείγματι αὐτοῦ. Ὁ μετὰ τὸν Ἰλαρίωνα μητροπολίτης (1071) ἦτο πάλιν Ἕλλην τις, Γ ε ώ ρ γ ι ο ς ὀνόματι, χειροτονθὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει. Μετὰ ταῦτα ἐξέλεγον οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες τὸν διάδοχον, ὅστις μετέβαινεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα χειροτονηθῇ. Ἡ σημασία τῶν μητροπολιτῶν ἐν Ῥωσσίᾳ ἦτο λίαν μεγάλη. Καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἡγεμόνων ἤσχουν μεγίστην (καὶ συνήθως σωτηριωδεστάτην) ἐπιρροήν. Τὰ πλεῖστα διατάγματα τῶν ἡγεμόνων ἤρχοντο διὰ τῶν λέξεων· «Μετὰ τὴν λήψιν τῆς εὐλογίας τοῦ πατρὸς ἡμῶν μητροπολίτου.» Ἰδίως ὠφελιμώτατοι ὑπῆρξαν οὗτοι εἰς τὴν πατρίδα των ἐπὶ τῶν δεινῶν χρόνων, καθ' οὓς κατεπίεζον τὴν Ῥωσσίαν οἱ ἐθνικοὶ καὶ μωαμεθανοὶ Μογγόλοι (1221—1481). Διὰ τῆς ἀξίας των ἐγείροντες τὸν σεβασμὸν τῶν ἡγεμόνων τῶν Μογγόλων μετεχειρίζοντο τὴν ἐπιρροήν των εἰς ὄφελος καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πατρίδος. Ὁ μητροπολίτης ἔμενε κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ πλουσίῳ Κιέδῳ. Ἡ πόλις ὁμως αὕτη ἔνεκα ἐμφυλίου πολέμου κατεστράφη, πρωτεύουσα δὲ τοῦ κράτους ἐγένετο ἡ Β λ α δ ι μ ή ρ α. Μόνον δὲ ἔνεκα τῆς προτέρας ἀξίας του διετηρήθη τὸ Κιέβον ἐδρα τοῦ μητροπολίτου καὶ μετὰ ταῦτα. Ἀλλ' ὅτε ὁ Μογγόλος Βατοῦ Κὰν ἐκυρίευσεν ἐκ νέου τὸ Κιέβον τῷ 1240, διὰ δὲ τῆς ἐρημώσεως αὐτοῦ ἀφήρесе καὶ τὴν τελευταίαν λάμψιν τῆς ἀρχίας αὐτοῦ ἀκμῆς, παρέστη ἡ ἀνάγκη νὰ μετατεθῇ καὶ τὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς Ῥωσσίας εἰς τὴν Βλαδιμήραν (1299). Ἀλλὰ δὲν ἀπῆλauseν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἡ πόλις αὕτη τοῦ προνομίου τούτου. Διότι ὅτε ὁ ἡγεμὼν Ἰβάν Δανίλοβιτς ὥρισε τὴν Μόσχαν ὡς πρωτεύουσαν τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε καὶ ὁ μητροπολίτης Θεόγνωστος νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖ τὸν θρόνον του (1328), διετήρησεν ὁμως τὸν τίτλον μητροπολίτου Κιέδου καὶ πάσης Ῥωσσίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεο-

γνώστου χειροτονήθη ὡς διάδοχος αὐτοῦ ὁ καλὸς καγαθὸς καὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του πολλὰ διαπράξας ἐπίσκοπος τῆς Βλαδιμήρας Ἀλέξιος ἐν Κωνσταντινουπόλει (1353), ἀλλ' ἐνῷ ἔτι ἦτο οὗτος ἀπὼν ἀπὸ Ῥωσσίας, χειροτόνησεν ὁ πατριάρχης Φιλόθεος τὸν Ἕλληνα Ῥωμανὸν δεύτερον μητροπολίτην ἐν Ῥωσσίᾳ, ὀρίσας αὐτὸν διὰ τὰς ὑπὸ τὴν λιθουανικὴν δυναστείαν οὔσας μεσημβρινὰς καὶ δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Ῥωσσίας μετὰ πρωτευσούσης τοῦ Κιέβου, ὁ δὲ Ἀλέξιος ἐμελλε νὰ καλῆται καὶ ἦναι μητροπολίτης μόνον Μόσχας. Ἡ διαίρεσις αὕτη τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἐν Ῥωσσίᾳ προὔκαλεσε μεγάλην σύγχυσιν. Οἱ πλεῖστοι ῥώσσοι ἐπίσκοποι ἠρνήθησαν τὴν ὑπακοὴν εἰς τὸν ἐπιβληθέντα Ἕλληνα μητροπολίτην. Ὁ Ῥωμανὸς ἀπέθανε τῷ 1362. Πεπαιδευμένος δέ τις Σέρβος Κυπριανὸς ὀνόματι κατέλαβε τὸν θρόνον τοῦ Κιέβου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξίου ἀνεγνώρισεν ὁ ῥώσσος ἡγεμὼν Δημήτριος ὁ Α' τὸν Κυπριανὸν ὡς μητροπολίτην ἀπάσης τῆς Ῥωσσίας καὶ προσεχάλεσεν αὐτὸν εἰς Μόσχαν (1380). Ἀλλ' ἀρχιμανδρίτης τις Ποιμὴν καλούμενος διὰ δωροδοκίας κατῴρθωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ χειροτονηθῇ μητροπολίτης, καὶ οὕτως εἶχε πάλιν ἡ ῥωσσικὴ ἐκκλησία δύο ἀντιζήλους ἀρχηγούς, ἐξ ὧν ὅτε μὲν ὁ εἷς, ὅτε δὲ ὁ ἄλλος ἀνεγνώριζετο. Τέλος ἐπεκράτησεν ὁ Κυπριανὸς καὶ προέστη τῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας μετὰ μεγάλης φήμης μέχρι τοῦ 1406. — Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ὁ Λιθουανὸς ἡγεμὼν Ἰαγγέλων, ἀλλὰ εἰς τὸν λατινισμὸν (1386). Μητροπολίτης Μόσχας ἦτο ἀπὸ τοῦ 1409-39 ὁ δραστήριος Φωτίας, ὅστις μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος ἐσπούδαζε νὰ διατηρῇ τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν καὶ ἐπὶ τῶν λιθουανικῶν ῥωσσικῶν ἐπισκοπῶν, καὶ ἐνήργει δραστηρίως κατὰ τοῦ λατινισμοῦ. Ἀμφότερα ὁμως ὑπῆρξαν ἡ αἰτία, δι' ἣν ὁ λιθουανὸς ἡγεμὼν Βίθολδ, ὅστις ὡς καθολικὸς εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς μετὰ τῆς Ῥώμης ἐνώσεως, ἀπεφάσισε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς Μόσχας ἐξάρτησιν τοῦ Κιέβου. Συγκαλέσας τῷ 1414 τοὺς ἐπισκόπους τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσσίας εἰς Κίεβον, ἠνάγκασε νὰ ἐκλέξωσιν ὡς ἴδιον μητροπολίτην αὐτῶν τὸν Γρηγόριον Ζαμπλάκ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἠρνεῖτο νὰ χειροτονήσῃ αὐτὸν, ἐχειροτόνησαν

αὐτὸν αὐτοὶ οὗτοι οἱ συναθροισθέντες ἐπίσκοποι (1415). Ἐκ-
τοτε ὑφίστατο πάλιν ἡ διαίρεσις τῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας εἰς
δύο μητροπολιτικούς θρόνους, τὸν τοῦ Κιέβου καὶ τὸν τῆς Μό-
σχας, ἕως οὗ ὁ πρῶτος διὰ ἰησουϊτικῶν μηχανορραφιῶν ἐπὶ τῆς
ἐν Βρέστη συνόδου (1594) ἠνώθη μετὰ τῆς Ῥώμης.
Ἀλλὰ παρὰ τοὺς λατίνους τούτους μητροπολίτας Κιέβου ἐξελέ-
γοντο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων μεινάντων ἐπισκόπων τῆς Λιθουα-
νίας καὶ ὀρθόδοξοι μητροπολίται, οἵτινες ὑπήχθησαν μετὰ ταῦ-
τα ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας Μόσχας.

478.

Ὁ κλῆρος καὶ οἱ μοναχοὶ ἐν Ῥωσίᾳ.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα ἐν Ῥωσίᾳ ἀνεπτύχθη ἐν γέ-
νει κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς μητρικῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας.
Ἄλλ' ὅμως ἐμορφώθησαν καὶ τινες ἰδιάζουσαι σχέσεις. Οἱ ἐπί-
σκοποι ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ἡγεμόνων καὶ ἐκυ-
ροῦντο ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου. Κατὰ μικρὸν ὑψώθησαν οἱ ἐπί-
σκοποι τῶν σημαντικωτέρων πόλεων εἰς τὸν βαθμὸν ἀρχιεπισκό-
που, ἔμενον ὅμως πάντοτε ὑποτεταγμένοι τῷ μητροπολίτῃ. Ὁ
ἀρχιεπίσκοπος Νοβογορόδ εἶχε τὴν πρώτην θέσιν
μετὰ τὸν μητροπολίτην. Ὁ ἀνώτερος κλῆρος προήρχετο ἀπο-
κλειστικῶς σχεδὸν ἀπὸ τῶν μοναστηρίων, ὁ κατώτερος δὲ (οἱ
πόποι) ἀπὸ τῶν πόλεων. Ἐπὶ κορυφῆς τοῦ κοσμικοῦ κλήρου
ἴστατο ὁ ἀρχιεπισβύτερος (Πρωτόποπος). Ἐκαστος ἱερεὺς
ἐπρεπε νῆδε ὡς διάκονος νὰ ἦναι ἐγγαμος. Οἱ χηρεύοντες πρε-
σβύτεροι ἀπεχώρουν εἰς τὰ μοναστήρια. Μόνον δὲ ὅτε ἦσαν ἐξό-
χου ἱκανότητος, ἠδύνατο οἱ χηρεύοντες νὰ ἐξακολουθῶσιν ἐν
ταῖς πόλεσιν ἀσχοῦντες τὸ ἀξίωμα των. Ὁ κοσμικὸς κλῆρος ἦτο
κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμαθής. Τοῦναντίον ὁ κληρὸς τῶν μον-
αστηρίων ἔφερεν ἐκ τῶν μοναστηρίων ἐνίοτε διὰ τὴν ἐπο-
χὴν τοῦ ἱκανῶς μεγάλῃν θεολογικὴν μόρφωσιν καὶ ἀγάπην
πρὸς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναστηρίων
ἡῴξανεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Διὰ πλουσίων δὲ δωρεῶν τῶν
εὐγενῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων ἀπέκτησάν τινα αὐτῶν μεγάλῃν πε-
ρίουσίαν. Ἡ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον τάσις δὲν ἦτο μικροτέρα

τῆς ἐν τῇ μητρικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἰδίως ἐπληροῦντο τὰ μοναστήρια ἐν δειναῖς πολιτικαῖς περιστάσεσι. Πλήθος εὐγενῶν, πολλάκις δὲ καὶ ἡγεμόνες, ἀπεχώρουν εἰς αὐτά. Πάντα δὲ τὰ μοναστήρια ἐν Ῥωσσίᾳ ἠκολούθουν τοὺς ἐν τῇ μητρικῇ ἐκκλησίᾳ ἰσχύοντας κανόνας τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Ἐτέλουν δὲ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐπισκόπων· μόνον τινὰ αὐτῶν προνομιοῦχα ἦσαν ἀπηλλαγμένα τῆς ἐξαρτήσεως ταύτης. Ἐν τοῖς ῥωσικοῖς μοναστηρίοις οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἡ αὐστηρότης ἐκείνη, ἡ παρατηρουμένη ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ἐκαστος μοναχὸς ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ ἐγκαταλίπη τὸ μοναστήριόν του καὶ περιπλανᾶται εἰς τὰς πόλεις. Καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ μεγάλως συνετέλεσαν οἱ μοναχοὶ εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους αἰῶνας. Ὅλη σχεδὸν ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ ἦτο εἰς χεῖράς των. Θεολογικὴ δὲ καὶ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις ὅσον μικρὰ καὶ ἂν ἦτο ἕνεκα τῆς ταπεινῆς βαθμίδος τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διεδίδετο μόνον ἐξ αὐτῶν. Ἐπίσης δὲ οἱ μοναχοὶ ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πολλῶν ἐθνικῶν λαῶν, οἵτινες ὤκουν κατὰ τὰ μεθόρια τοῦ ἀπεράντου ῥωσικοῦ κράτους, ὡσαύτως τὰ μοναστήρια ἐμερίμων καὶ περὶ τῶν ἀσθενῶν, πτωχῶν καὶ ἐνδεῶν παντὸς εἶδους. Τὸ ἐπισημότερον μοναστήριον ἦτο τὸ τοῦ Κι ἐ β ο υ Σ π ή λ α ι ο ν καὶ ἡ πλησίον τῆς Μόσχας κειμένη Λ α ύ ρ α. Τοῦ στυλιτικοῦ βίου μιμητὰς ἔχομεν ἐν Ῥωσσίᾳ τοὺς ἁγίους Νι χ ή τ α ν καὶ τὸν ὡς κήρυκα τοῦ εὐαγγελίου γνωστὸν Κ ύ ρ ι λ λ ο ν.

479.

Ἡ λατρεία ἐν τῇ ῥωσικῇ ἐκκλησίᾳ.

Αἱ ἀρχαιότεραι ἐκκλησίαι ἐν Ῥωσσίᾳ εἶναι κατὰ τὸν βυζαντινὸν ῥυθμὸν ὑπὸ βυζαντινῶν ἀρχιτεκτόνων ὠκοδομημέναι. Καὶ τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις δὲ λαμπρότητα, ἣτις εἶχε ποιήσει τοσαύτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Βλαδιμήρου, ἐσπούδαζον, ὅσον ἦτο δυνατόν, δι' ἀπομιμήσεων νὰ εἰσαγάγωσι καὶ εἰς τὸ ῥωσικὸν ἔδαφος. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα ταῦτα δοκίμια τέχνης ἐν Ῥωσσίᾳ κατεστράφησαν διὰ τῆς βαρβάρου

κυριαρχίας τῶν Μογγόλων. Νέος δὲ ζῆλος πρὸς ἐκκλησιαστικὰς οἰκοδομὰς καὶ ἀξιοπρεπῆ διακόσμησιν αὐτῶν ἡγέρθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου σωτῆρος τῆς ῥωσσικῆς ἐθνικότητος καὶ ἀνεξαρτησίας Ἰβάν τοῦ Γ' (1462—1505), τοῦ πρώτου Τσάρου τῆς Ῥωσσίας. Ὁ βυζαντινὸς ῥυθμὸς ἔμεινε καὶ μετὰ ταῦτα καθὼς καὶ πρότερον ἢ βάσις πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν οἰκοδομῶν, ἀπέκτισεν ὅμως τὸ μὲν δι' ἐπιρροῆς ἀσιατικῆς, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐθνικῆς καλαισθησίας καὶ δι' ἐπενεργείας τῆς γερμανικῆς καὶ ἰταλικῆς τέχνης ἰδιάζουσάν τινα διαμόρφωσιν. Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωγραφικὴ ἐλήφθη ἐκ τοῦ Βυζαντίου. Εἰς ταύτην δὲ ἦτο ἀποκεκομμένη ἐκ τῶν προτέρων πᾶσα περαιτέρω ἰδιάζουσα διαμόρφωσις, διότι ἐχρησίμευεν εἰς παράστασιν εἰκόνων ἁγίων, τῶν ὁποίων τὸν ἀπαξ ὠρισμένον τύπον ἡ ῥωσσικὴ εὐσέβεια καὶ συνείδησις δὲν ἐτόλμα δι' οὐδένα λόγον νὰ μεταβάλλῃ. Καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ ὑπῆρξαν βυζαντινοὶ καὶ βούλγαροι οἱ διδάσκαλοι τῶν ῥώσων. Ἡ λειτουργία ἐγένετο κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς βυζαντινῆς. Σλαβικὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν καὶ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων παρέλαβεν ἡ ῥωσσικὴ ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας. Δι' ἀμαθῶν ἀντιγραφῶν ὅμως διεστράφησαν ταῦτα εἰς μέγαν βαθμὸν, ἡ δὲ τυφλὴ εἰς τὰ παραδεδομένα ἀφοσίωσις τοῦ ῥωστικοῦ λαοῦ ἐχώλυεν ὡς νεωτερισμὸν καὶ αἵρεσιν πᾶσαν πρὸς βελτίωσιν αὐτῶν ἀπόπειραν. Ἐνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ κοσμικοῦ κλήρου ἐγένετο σπανιώτατον τὸ κήρυγμα ἐν τῇ ῥωσσικῇ λατρείᾳ. Μάλιστα ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς πόπους τὸ κηρύττειν. Τὸ πολὺ ἀνεγίνωσκον ἐνίοτε μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας μεταπεφρασμένην τινὰ ὁμιλίαν ἀρχαίου τινὸς πατρός. Ἐκ τῶν μοναχῶν τούναντίον ἀνεφαίνοντο ἐνίοτε διάσημοι ἱεροκήρυκες. Ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἐκκλησίας ἐκληρονόμησεν ἡ ῥωσσικὴ καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν τιμὴν τῶν εἰχόνων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν ἁγίων ἐν γένει. Πρὸ πάντων ἀπέδιδον οἱ ῥῶσσοι μεγάλην τιμὴν εἰς τὴν ἁγίαν μητέρα τοῦ Κυρίου. Εἰς τοὺς γενικῶς ἀνεγνωρισμένους ἁγίους τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεὶς εὔρε τοσοῦτον γενικὴν καὶ μεγάλην τιμὴν παρὰ τοῖς ῥώσσοις, ὅσον ὁ ἁγιος Νικόλαος, προσετέθη μέγας ἀριθμὸς ῥώσ-

134 Ἑκκλ. ἱστορία. Περίοδ. Γ' (860—1453). Μέρ. Α'. Ἀνατ. ἐκκλ.
σων ἐθνικῶν ἀγίων. Καὶ αἱ ἱεραὶ ἀποδημίαι ἐγένοντο καὶ
παρὰ τοῖς ῥώσσοις λίαν συνήθεις.

180.

Βίος, εὐταξία καὶ ἡθὴ ἐν τῇ ῥωσσικῇ ἐκκλησίᾳ.

Ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ τοῦ ῥωστικοῦ λαοῦ διακρίνεται ἰδίως
διὰ παιδικοῦ σεβασμοῦ καὶ ἀπολύτου ὑποταγῆς εἰς
τὸ κύριον καὶ τὰς παραδόσεις τῆς οἰκογενείας, τοῦ κράτους
καὶ τῆς ἐκκλησίας. Οὕτω προσεκολλήθη ὁ λαὸς, τὸν ὅποιον ἡ
πλήρης ἐμπιστοσύνης ὑποταγὴ πρὸς τὸν ἡγεμόνα του εἶχεν
ἀγάγῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν, μετὰ θερμῆς ἀφοσιώσεως εἰς τοὺς
αὐτῷ οὕτω παραδοθέντας τύπους μετὰ ὑπερακριβοῦς εὐσυνει-
δησίας καὶ πίστεως. Βεβαίως ὁμως ἔνεκα τῆς μικρᾶς μορφώ-
σεως τοῦ κλήρου, ἰδίως τοῦ κοσμικοῦ, ὅστις ἤρχετο εἰς στενο-
τέραν μετὰ τοῦ λαοῦ συνάφειαν, καὶ τῆς ἐντεῦθεν πηγαζούσης
ἐλλείψεως ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ ἡ βαρβαρότης καὶ τὰ
λείψανα τῆς ἐθνικῆς δεισιδαιμονίας εἶχον ἀκόμη
ικανὴν ἰσχὺν παρὰ τῷ λαῷ, οἱ δὲ παραδεδομένοι τύποι διεσρέ-
φοντο ἐν τῷ βίῳ τοῦτου πολλαχῶς εἰς δεισιδαιμονίας. Οἱ δεινοὶ
χρόνοι τῆς 250ετοῦς πιέσεως τῆς μογγολικῆς κυριαρχίας οὐ
μόνον ἐκώλυσαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ κατέστρε-
ψαν κατὰ μέγα μέρος τὰ ἀποτελέσματα τοῦ χριστιανικοῦ πολι-
τισμοῦ, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀναπτυχθῆ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομο-
θεσία ἐμορφώθη κατὰ τὴν βυζαντινὴν. Ἡ ἐπισημοτέρα κανό-
νων συλλογὴ εἶναι παρὰ τοῖς ῥώσσοις τὸ λεγόμενον πηδά-
λιον, οὗτινος ἡ σύστασις ἀνέρχεται μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ὁ-
σονδῆποτε δὲ καὶ ἀν' ἐλαμβάνετο ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ εὐταξίᾳ
καὶ διοικήσει ὡς παράδειγμα τὸ βυζαντινὸν ἐκκλησιαστικὸν δι-
καιον, εἴτε διὰ τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυίας, εἴτε διὰ ξένης ἐπιρροῆς
εἰσῆχθησαν καὶ τινες κανονικαὶ διατάξεις ἀλλότριαι τῆς μητρι-
κῆς ἐκκλησίας. Οὕτω λ. χ. ἔχομεν δύο παραδείγματα, ὅτι ἐπὶ
ἀπειθασαῶν πόλεων ἐκηρύχθη ὑπὸ τῶν μητροπολιτῶν ἡ ποινὴ
τῆς ἀπαγορεύσεως (interdictum), ἧς ποινῆς οὐδὲν παρά-
δειγμα παρέχει ἡμῖν ἡ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐπί-
σης ἰδιάζοντα τῇ ῥωσσικῇ ἐκκλησίᾳ ἦσαν αἱ θεῖαι κρίσεις

ἐν τῇ δικαστικῇ πράξει καὶ ὁ τρόπος τῆς τιμωρίας τῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τοὺς γόητας καὶ τὰς μαγίσσας ὁμοιάζων πρὸς τὸν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης (ὁ διὰ π υ ρ ὸ ς θ ά ν α τ ο ς).

184.

ῥῶσσοι αἵρετικοί.

Μόλις εἶχεν ἀπὸ 15 ἐτῶν ἐγκατασταθῇ ὀριστικῶς ἐν Ῥωσσίᾳ ὁ ὀρθόδοξος χριστιανισμός, ὅτε μοναχὸς τις Ἀνδρέας ἀνεφάνη, διδάσκων κατὰ τῆς ἱεραρχίας, τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων καὶ ἄλλων ἐκκλησιασικῶν διατάξεων (1003). Περὶ δὲ τὸ 1149 ἀναφαίνεται ἄλλος αἵρετικὸς ὁ Μαρτῖνος καλούμενος, προσβάλλων λεπτολόγως τύπους τινὰς τῆς λατρείας καὶ προτείνων ἰδίως μεταρρύθμισιν τοῦ τρόπου τοῦ ποιεῖν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Σύννοδός τις καθαιρέσασα αὐτὸν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς κακοδοξίας του. Σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ κίνησις, ἣν προῦκάλεσαν τῷ 1375 οἱ Στριγολνίκοι, οὕτως ὀνομασθέντες ἀπὸ τινος Στριγολνίκου, ὅστις ἠγέρθη κατὰ τοῦ κλήρου κατηγορῶν αὐτὸν ἐπὶ σιμωνίᾳ. Ἀπέρριπτε δὲ καὶ τὴν ἐξομολόγησιν. Οἱ ὀπαδοὶ του ἠρξήθησαν ταχέως εἰς μέγαν ἀριθμόν. Ἄλλ' ἡ σύνεσις τοῦ ἐπισκόπου Σούσδαλ Διονυσίου κατῴρθωσε νὰ ἐπιστρέψῃ πλείστους αὐτῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὰ λείψανα αὐτῶν ἠνώθησαν βραδύτερον μετὰ τῶν Ῥασκολνίκων. Μόλις εἶχον ἐκλίπει οἱ Στριγολνίκοι καὶ ἤρξατο ἐν τῷ κρυπτῷ νὰ διαδίδηται νέα τις ἐπικινδυνότερα αἵρεσις, ἥτις ἠπεῖλει νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἰουδαϊσμόν. Περὶ τὸ 1470 ἦλθε δηλονότι εἰς Νοβογορόδ Ἰουδαῖός τις ὀνόματι Ζαχαρίας, κατῴρθωσε δὲ νὰ πείσῃ τοὺς ἱερεῖς Ἀλέξιον καὶ Διονύσιον, ὅτι μόνος ὁ μωσαϊκὸς νόμος κέκτηται θεῖον κῦρος, ἡ δὲ ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπενοήθη ὑπὸ ἀπατεώνων, ὅτι εἶναι ἀμάρτημα νὰ σέβηταί τις εἰκόνας κτλ. Ἐκ τινων δὲ φαινομένων γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ κυρία δύναμις τῆς ἀπάτης τοῦ Ἰουδαίου τούτου ἦτο ἡ καβάλα, εἰς ἣν ἐμύθησε τοὺς δύο τούτους μαθητάς του. Οἱ δύο οὗτοι ἱερεῖς πλανηθέντες, ἐνθουσιάσθησαν τοσοῦτον ὑπὲρ τῆς νέας διδασκαλίας, ὥστε ἐπεθύμουν καὶ αὐτὴν τὴν περιτομὴν νὰ δεχθῶσιν. Ἄλλ' ὁ συνετώ-

τερος αὐτῶν Ἰουδαῖος ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τούτου, καὶ ἐπεισε μάλιστα αὐτοὺς νὰ μένωσιν ἐν τοῖς ἀξιώμασιν αὐτῶν καὶ χρυσίως νὰ ποιῶσι προσηλύτους τῆς διδασκαλίας των. Τὸ μέτρον τοῦτο ἐπέτυχε πληρέστατα. Οἱ ἱερεῖς οὗτοι ὑπεκρίνοντο μέγαν ζῆλον ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ τύπων, καὶ ἐνόουν δι' αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν νηστειῶν μάλιστα νὰ ἀποκτήσωσι τὴν φήμην ἐξόχου εὐσεβείας. Καὶ αὐτὸς ὁ Τσάρος Ἰβ' ἂν ὁ Γ' ἐτίμησεν αὐτοὺς ἕνεκα τῆς εὐσεβείας των. Ἐν τούτοις εἰργάσθησαν μετὰ μεγάλου ζήλου καὶ αποτελεσματικῶς πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς Ἰουδαϊζούσης αἱρέσεώς των. Ὅσημέραι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ χρυπτῷ ὁπαδῶν των ἐγένετο μείζων. Κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων οἰκογενειῶν ἐκερδίθησαν ὑπὲρ αὐτῆς. Μεταξὺ ἄλλων ἀνῆκεν εἰς τὴν αἵρεσιν καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Ζωσιμᾶς. Ὁ Ἀλέξιος μετεχειρίσθη πᾶσαν τὴν παρὰ τῷ Τσάρῳ δύναμίν του, ὅπως κατὰ τὴν μέλλουσαν νέαν ἐκλογὴν τοῦ μητροπολίτου τεθῇ ἐπὶ κορυφῆς τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας ὁ ζηλωτὴς οὗτος μαθητὴς τῆς νέας σοφίας καὶ κατώρθωσε τοῦτο. Τοιοῦτοτρόπως ἡλιπίζον οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι κατὰ μικρὸν νὰ προσελκύσωσιν εἰς τὴν αἵρεσίν των ὅλην τὴν ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπέτυχεν ὁ περίηνους ἀρχιεπίσκοπος Ν ο β ο γ ο ρ ὁ δ Γ ε ν ν ᾱ δ ι ο ς νὰ ἀνεύρῃ τὰ ἵχνη τῆς αἱρέσεως. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ἐφυγον εἰς τὴν Μόσχαν. Ὁ Γεννάδιος κατηγορήσεν αὐτοὺς παρὰ τῷ Τσάρῳ, ὅστις τῷ 1490 ὥρρισε σύνοδον πρὸς ἐξέτασιν τοῦ πράγματος. Ὁ Ζωσιμᾶς ὡς μητροπολίτης ἦτο πρόεδρος αὐτῆς, διότι οὐδεὶς ὑπώπτευε περὶ τῆς ἐνοχῆς αὐτοῦ. Οἱ κατηγορηθέντες ἡρνοῦντο τὰ πάντα, πολλοὶ δὲ τῶν συνελθόντων ἤθελον νὰ ἀφήσωσιν αὐτοὺς ἐλευθέρους. Ἀλλ' ὁ Τσάρος ἐπέμενε νὰ τιμωρηθῶσι. Πολλοί, οἵτινες ἀπεδείχθησαν ὡς φανερῶς ἀνήκοντες εἰς τὴν αἵρεσιν, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβια δεσμὰ, ἄλλοι δὲ ἀπεστάλησαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γεννάδιον, ὅπως ἀποφασίσῃ αὐτὸς περὶ αὐτῶν. Τούτους περιέμενε σκληρὰ τύχη. Παντοιοτρόπως κακωθέντες, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν φυλακὴν, ὅπου καὶ ἐκάησαν. Ἡ ἀπάνθρωπος αὕτη τιμωρία δὲν εἶναι ἀπροσδόκητος παρὰ λαθ' μόλις ἐλθόντι ἐκ τῆς ἀγρίας καταστάσεως. Ὁ Ζωσιμᾶς καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐν τῇ αὐλῇ δὲν ἐτόλμων νὰ πράξωσί τι ὑπὲρ τῶν κατα-

διωκομένων, ἐξηκολούθουν ὁμως κρυφίως μετὰ ζήλου νὰ ἐνεργῶσιν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῆς αἱρέσεως. Τέλος δὲ διὰ τινος ἡγουμένου, ὀνόματι Ἰωσήφ, ἐγένετο γνωστὸν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ μητροπολίτης ἀνῆκεν εἰς τὴν αἵρεσιν. Ὁ Τσάρος ἐξώρισε τότε αὐτὸν εἰς τι μοναστήριον. Μόνος δὲ ὁ Ἀλέξιος κατῴρθωσε νὰ ὑποκριθῇ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ φωραθῇ, ἀλλὰ νὰ μείνῃ εἰς τὸ ἀξίωμα του. Ἡ αἵρεσις διετηρήθη ἐν τῷ κρυπτῷ ἔτι δεκαετηρίδας τινάς.

182.

Σχέσεις τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν.

Διὰ τοῦ κύρους, ὅπερ ἔσκει ἡ μητρικὴ ἐκκλησία ἐπὶ τῆς θυγατρὸς τῆς, μετεδόθη ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς καὶ εἰς τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν ἡ ἀποστροφή πρὸς τοὺς λατίνους ὡς αἰρετικούς καὶ σχισματικούς. Ἀλλὰ μόνον ὡς εὐπειθὲς καὶ τῇ μητρὶ πιστὴ μένουσα θυγάτηρ ἔτρεφεν αὕτη ἀποστροφή καὶ ἔχθραν πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἔχθρα αὕτη ἦτο ἐξωθεν αὐτῇ δεδομένη, δὲν εἶχε δὲ προκληθῇ καὶ τραφῇ δι' ἀμέσων διενέξεων, διὰ τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ἀσθενὲς καὶ μεμετριάσμενη. Ἐνεκα τούτου ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἤλπιζεν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία, ὅτι ἤθελε κατορθώσει ποτὲ νὰ κερδίσῃ τὴν ὅλην ῥωσικὴν ἐκκλησίαν. Καὶ πράγματι δὲν παρέλειπε πάντοτε νὰ προσκαλῇ αὐτὴν καὶ προτρέπῃ εἰς ἑνωσιν μεθ' ἑαυτῆς. Ἰδίως κατὰ τὴν ΙΓ' ἑκατονταετηρίδα ἦσαν συχναὶ αἱ πρὸς ἑνωσιν προσπάθειαι. Πρὸ πάντων ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ διαπραγματεύσεις Ἰννοκεντίου τοῦ Δ' μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Νεύσκη. Τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ πατὴρ Ἰαροσλάβος ὁ Β' δὲν ἦτο δυσμενῶς διατεθειμένος πρὸς τὴν ἑνωσιν. Μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἔγραψεν ὁ πάπας πρὸς τὸν νέον ἡγεμόνα (1248) καὶ προέτρεπεν αὐτὸν, ὡς εὐσεβὲς καὶ εὐπειθὲς υἱὸς νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ ἴχνη τοῦ πατρὸς του καὶ πρὸς σωτηρίαν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ του νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῆς Ῥώμης. Ὁ ἡγεμὼν συσχεφθεὶς μετὰ τῶν προκρίτων τῆς χώρας του, ἀπήντησεν ἀρνητικῶς. Ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τὰ πράγματα διέκειντο εὐνουστέρᾳ εἰς τὰς ἐλπίδας τῶν παπῶν. Λατῖνοι ἱεραπόστολοι, ἰδίως Φραγκισκανοὶ καὶ Δομινικανοὶ, ἔλαβον τὴν ἀδειαν παρὰ τῶν

ῥώσσων ἡγεμόνων καὶ παρὰ τῶν Κάνων τῶν Τατάρων νὰ διδά-
 σχωσιν ἐν Ῥωσσίᾳ. Ἀπὸ τῆς βαλτικῆς θαλάσσης ἐξετείνετο ὁ
 καθολικὸς οὗτος προσηλυτισμὸς μέχρι τοῦ Εὐξείνου, ἰδίως δὲ
 διέτρεχον κίνδυνον νὰ ἀπολέσωσι τὴν πατροπαράδοτον πίστιν
 αἱ μεσημβριναὶ καὶ δυτικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Ῥωσσίας αἱ οὔσαι ὑπὸ
 λιθουανικὴν καὶ πολωνικὴν κυριαρχίαν. Καὶ ἡ διαίρεσις τῆς
 Ῥωσσίας εἰς βόρειον καὶ μεσημβρινὴν μητροπόλιν ἦτο λίαν εὐ-
 νοικὴ εἰς τὰς προσπάθειάς τῆς καθολικῆς μερίδος. Παρὰ τοῖς
 ἐν Κιέβῳ μητροπολίταις ἡ πρὸς τὴν Ῥώμην ἀποστροφή ἦτο
 πολὺ ἀσθενεστέρα ἢ ἡ παρὰ τοῖς ἐν Μόσχᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα
 εὐρίσκομεν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα μητροπολίτην τινά, ὅστις πάν-
 τα λίθον ἔκινει νὰ κατορθωθῇ ἡ μετὰ τῆς Ῥώμης ἑνωσις, καὶ
 μάλιστα εἰς κατὰ τὴν ἐθνικότητα ἑλλην. Οὗτος ἦτο ὁ ἐκ Θεσ-
 σαλονίκης καταγόμενος Ἰσίδωρος, πεπαιδευμένος μὲν ἀνὴρ
 καὶ εὐγλωττος ῥήτωρ, ἀλλὰ πονηρὸς καὶ εὐτελὴς χαρακτήρ. Ὁ
 Ἰσίδωρος, ὅστις ἄλλοτε εἶχεν ἐλθεῖ εἰς Ῥώμην καὶ εἶχεν ἐλκύ-
 σει τοῦ πάπα τὴν εὐνοίαν, προσῆλθε μετὰ τῶν κληρικῶν τοῦ
 Ἰωάννου Παλαιολόγου εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον (1438),
 ἐκεῖ δὲ ἐδέξατο τὴν ἑνωσιν μετὰ τῆς Ῥώμης. Ἀλλ' ὅτε ἐπανῆλ-
 theoretical θεν εἰς Ῥωσσίαν, ὁ λαὸς ἐδέχθη αὐτὸν δυσμενῶς, σύνοδος δέ
 τις ῥωσσικὴ προσκληθεῖσα τῇ διαταγῇ τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου
 ἐν Μόσχᾳ, ἀπεκήρυξεν αὐτὸν καὶ καθήρесе. Τὸν ἐν Κιέβῳ ὁ-
 μως μητροπολίτην ἠδυνήθησαν οἱ Ἰησουῖται ἐπὶ τέλους ὀλί-
 γον βραδύτερον νὰ ἐλκύσωσιν εἰς τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἑνωσιν
 ἐπὶ τῆς ἐν Βρέρστυ συνόδου (1594).

ΠΕΡΙΟΔΟΥ Γ'.

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΑΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΚΕΧΩΡΙΣΜΕΝΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

Jos. Sim. Asseman, Bibliotheca orient. Rom. 1728. Le Quien, Oriens Christianus.

483.

Οἱ Νεστοριανοὶ ἢ Χαλδαῖοι χριστιανοί.

Jos. A. Asseman, De catholicis s. Patriarchis Chaldaeorum. Rom. 1774.
L. Coucin Histoire de Nestorianisme. Rottd.

Ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ εἶδομεν (κεφ. Β', §§ 92, 96, 97), ὅτι ἐκ μὲν τῆς νεστοριανικῆς ἐρίδος ἐγεννήθη ἡ ἐκκλησία τῶν Νεστοριανῶν ἐν Περσίᾳ, οἵτινες δὲν ἀνεγνώριζον τὴν κατὰ Νεστορίου γενομένην ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμενικὴν σύνοδον (431), τὴν κηρύξασαν τὴν ἀμέριστον καὶ ἀχώριστον τῶν ἐν Χριστῷ φύσεων ἔνωσιν, ἐκ δὲ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐρίδων ἐσχηματίσθησαν αἱ ἐκκλησίαι ἐν Αἰγύπτῳ τῶν Κοπτῶν καὶ Ἀβυσσινίων, ἐν Συρίᾳ δὲ τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ τῶν Ἀρμενίων, πᾶσαι ἀποκρούουσαι τὴν ἐν Χαλκηδόνι κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς γενομένην οἰκουμενικὴν σύνοδον (451), τὴν κατακρίναςαν τὴν διδασκαλίαν μιᾶς φύσεως ἐν Χριστῷ, ἐκ δὲ τῆς μονοθελητικῆς ἐρίδος συνέστη τέλος ἡ τῶν Μαρωνιτῶν ἐκκλησία καταδικάζουσα τὴν τὸν μονοθελητισμὸν κατακρίναςαν Ὡ' οἰκουμενικὴν σύνοδον (680).

Ἡ Περσία ἦτο καὶ ἔμεινε τὸ κέντρον τῆς νεστοριανικῆς ἐκκλησίας. Ὡς ἐχθροὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους εἶχον εὐνοήσει αὐτὴν ἤδη οἱ Πέρσαι βασιλεῖς, διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον πολὺ μάλιστα περισσότερον ἡνόβουν τοὺς Νεστοριανούς τούτους οἱ Καλιφαι (636—1220). Ἦδη ὁ Μωάμεθ ἐκλινεν ὑπὲρ τῶν Νεστοριανῶν, οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ προὔτιμων αὐτοὺς πάντων

τῶν ἄλλων χριστιανῶν, εἰς τοῦτο δὲ πολὺ ἱσως συνετέλεσε καὶ ἡ παρὰ τῶν Νεστοριανῶν ἀπόρριψις τῶν εἰκόνων. Ἰδίως ὁμως ἦτο ἡ παιδεία καὶ ὁ πρὸς τὰς ἐπιστήμας ζῆλος τῶν Νεστοριανῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἥτις ἐφείλκυσεν αὐτοῖς τὴν εὐνοίαν τῶν Καλιφῶν καὶ καθίστα αὐτοῖς εὐκόλον τὴν ἀνοδὸν εἰς τὰ ὑψίστα ἀξιώματα ἐν τῇ αὐλῇ. Τὰ 600 ἔτη τῆς κυριαρχίας τῶν Καλιφῶν ἐν Περσίᾳ ἀποτελοῦσι πραγματικῶς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς νεστοριανικῆς ἐκκλησίας. Καθ' ὅλας τὰς ἐπόψεις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἀνεπτύχθη παρ' αὐτῇ τοιαύτη ζωὴ καὶ κίνησις, ὅποιαν εἰς μάτην ἠθέλομεν ζητήσει μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς ἐξαιρέσει τῆς ὀρθοδόξου. Ἰδίως ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς πολυμάθειαν, καὶ οὐ μόνον θεολογικὴν, ἀλλὰ καὶ γενικὴν, ἐκτεινομένην εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας. Ἐπὶ τῶν ἐν Ἑδέσση, Νισίβει, Σελευχείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ σχολῶν ἐσπουδάζοντο ἡ χαλδαϊκὴ, συριακὴ καὶ ἑλληνικὴ φιλολογία, ἐδιδάσκοντο δὲ ἐκτὸς τῆς θεολογίας γραμματικὴ, ῥητορικὴ, διαλεκτικὴ, ποίησις, ἀριθμητικὴ, γεωμετρία, μουσικὴ, ἀστρονομία καὶ ἱατρικὴ. Τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας εἶχον ἤδη πρότερον ὑπ' αὐτῶν μεταφρασθῆ εἰς τὴν χαλδαϊκὴν. Τῇ διαταγῇ δὲ τῶν Καλιφῶν μετέφρασαν αὐτὰ (ἰδίως δὲ τὰ ἱατρικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα) εἰς τὴν ἀραβικὴν. Τοιοῦτοτρόπως ἐγένοντο οἱ Νεστοριανοὶ διδάσκαλοι τῶν Σαρακηνῶν καὶ οἱ εἰσηγηταὶ τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν παρ' αὐτοῖς, καὶ καθ' ὅσον ὁ λατινικὸς μεσαιῶν τὴν πρώτην ὥθησιν καὶ τὰ πρῶτα μέσα πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔλαβε παρὰ τῶν Ἀράβων, ὀφείλει καὶ ἡ δύσις αὐτοῖς χάριτας. Ἡ δευτέρα ἐποψις, ὑφ' ἣν παρουσιάζεται ἡμῖν ζωὴ ἐν τῇ νεστοριανικῇ ἐκκλησίᾳ, εἶναι ἡ δ. ι. α. δ. ο. σ. ι. σ. του χριστιανισμοῦ. Ἡδὴ ἐν τῇ προτέρᾳ περιόδῳ οὐ μόνον εἶχεν ἐξαπλωθῆ ἡ νεστοριανικὴ ἐκκλησία καθ' ἅπασαν τὴν Περσίαν, ἀλλ' εἶχε μεταφυτευθῆ μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν (χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ πρβλ. § 75). Ὁ ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ζῆλος οὗτος διετηρήθη ἀκμαῖος μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ὁ Ἀσσεμᾶν ἀριθμεῖ 25 μητροπολίτας (ἐξ ὧν ἑπτὰ ἐν αὐτῇ τῇ Περσίᾳ) μετὰ 150 ἐπισκοπῶν, οἵτινες ἀνεγνώριζον ὡς ἐκκλησιαστικὸν ἀρχηγόν των τὸν Χαλδαῖον καθολικόν. Τὸ κυριώτερον μέ-

ρος τῆς ἱεραποστολικῆς ἐνεργείας των ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν ἡ Κίνα. Ἐπέτυχον μάλιστα κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ταταρικῆς φυλῆς τῶν Κεραϊτῶν μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτῶν. Ὁ ἡγεμονικὸς τίτλος τῆς φυλῆς ταύτης Ὁδᾶγκ Κὰν (ἡ χαλδαῖστί Καῖαπα = ἱερεὺς) ἔδωκεν ἴσως διὰ παρανοήσεως ἀφορμὴν εἰς τὴν φήμην, ὅτι ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὠνομάσθη Ἰωάννης καὶ ἐγένετο καὶ ἱερεὺς. Ἀλλὰ μετὰ τὸ τέλος τῆς κυριαρχίας τῶν Καλιφῶν, τὴν ὁποίαν κατέστρεψεν ὁ Μογγόλος Τζιγχισχάν, κατέπεσε καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς νεστοριανικῆς ἐκκλησίας. Ἐφαίνετο μὲν, ὅτι ἡ πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ εὐαγγελίου σπουδὴ τῶν Νεστοριανῶν εὗρεν ἐν τοῖς Μογγόλοις νέον στάδιον, καὶ πράγματι ἔσχον αἱ ἐνεργεαὶ των ὡς πρὸς τοῦτο ἀποτελέσματα τινα, ὁ δὲ χριστιανισμὸς εὗρεν ἀληθῶς τὸ κατ' ἀρχὰς εἰσὸδον παρὰ τοῖς Μογγόλοις, ἀλλὰ ταχέως ἐξερράγησαν διωγμοί, ὁ δὲ ὠμὸς Ταμερλάνος (Timur), ἡ μάστιξ τῆς Ἀσίας (1369—1405), ἐπῆνεγκε γενικὴν ἐρήμωσιν τοῦ τόπου, μόνον δὲ ἀσθενῇ τινα λείψανα τῶν Νεστοριανῶν ἐσώθησαν ἐπὶ τῶν ἀπροσίτων ὀρέων τοῦ Κουρδιστάν. Οἱ Νεστοριανοὶ διετήρουν καθ' ἅπαντα τὸν μεσαῖωνα ἀμετάβλητον τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῶν διδασκαλίαν ὡς πρὸς τὸ δόγμα, τὴν λατρείαν καὶ τὸ πολίτευμα, ἀπέρριπτον τὴν ὀνομασίαν Θεοτόκος, καὶ κατεδίκαζον τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου. Καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης αὐτῶν ἦτο ἐγγαμος.

184.

Μονοφυσίται. Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀρμενίων.

M. V e y s s i e r la Croze, Histoire du Christianisme d'Éthiopie et d'Armenie. A. la Haye 1738.

Μεταξὺ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐκκλησιῶν ἀναντιρρήτως ἡ ἀρμενικὴ εἶναι ἡ ἐπισημοτέρα. Ἡδὴ τοῦτο συνετέλει πολὺ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς, ὅτι ἡ χώρα τοῦλάχιστον ἐν μέρει διετέλει ὑπὸ ἐθνικοῦς ἀνεξαρτήτους ἡγεμόνας. Ἀφοῦ ἡ μεγάλη Ἀρμενία ἐγένετο λεία τῶν Καλιφῶν (632), ἀπέκτησεν ἐπὶ Ἀσχὸδ τοῦ Α' τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς δυναστείας τῶν Παγρατιδῶν πάλιν τὴν

ἐθνικὴν τῆς ἀνεξαρτησίαν (887), ἣτις μόλις μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Μογγόλων ἐξέλιπεν ἐντελῶς (1242). Ἡ μικρὰ Ἀρμενία διετέλει μέχρι τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὑπὸ βυζαντινὴν κυριαρχίαν. Ἐπειτα ὅμως ἀπεσπάρθη ἀπὸ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Ῥουπενιδῶν διέσωσεν ἐναντίον τῶν Μογγόλων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς, ἕως οὗ τῷ 1374 ὑπέκυψεν εἰς τὰς προσβολὰς τοῦ Αἰγυπτίου σουλτάνου Σχαδάν. Μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος ἦτο προσκεκολλημένη ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία εἰς τὴν ὁρθόδοξον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀφ' ἣς εἶχε λάβει καὶ τὸ εὐαγγέλιον διὰ Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ τοῦ Φωτιστοῦ, ἀντιπρόσωποι δ' αὐτῆς παρευρέθησαν καὶ εἰς τὰς τρεῖς πρώτας οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον ἀπεσχίσθη ἀπ' αὐτῆς, μὴ ἀναγνώρισασα τὰς ἀποφάσεις ταύτης (πρβλ. § 96). Ἐκτοτε δὲ πρέπει ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία, ἂν καὶ τινες πατριάρχαι ἀνεγνώρισαν τὰς ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνης, νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μονοφυσικὴ. Ἐν τῇ περαιτέρῳ ἀναπτύξει αὐτῆς δὲν ἡρνήθη ὅμως (ἀσχέτως πρὸς τὰς χριστολογικὰς διαφορὰς) τὴν καταγωγὴν τῆς ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Καθ' ἅπαντα τὰ σημεῖα, ἐν οἷς ἐδιχογνώμει ἡ λατινικὴ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν, ἵστατο πρὸς τὸ μέρος τῆς τελευταίας. Ἀποτέλεσμα τῆς μονοφυσικῆς αὐτῆς θεωρίας ἦτο ἡ ἰδιάζουσα αὐτῇ διάταξις, ἣτις ἀπηγόρευε τὴν ἐν τῇ ἐλληνικῇ καὶ τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χρήσει οὔσαν μίξιν τοῦ οἴνου τῆς εὐχαριστίας μετὰ ὕδατος. Εἶναι ἄγνωστον ἂν ἔκτοτε εἶχον εἰσαγάγει παρ' ἑαυτοῖς οἱ Ἀρμένιοι τὴν χρῆσιν τῶν ἀζύμων ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ τὴν παραδοχὴν τῆς ἐκφράσεως «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς» εἰς τὸ «ἅγιος ὁ Θεός.» Ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἀρμενικῇ ἐκκλησίᾳ εὐρίσκομεν τὰ 7 μυστήρια ὡς ἀρχῆθεν παραδεδομένα. Τὰς εἰκόνας δὲν ἐδέχοντο τότε, καθὼς μαρτυρεῖ Νικήτας ὁ Χωνιάτης (σελ. 527)¹. Ἀπὸ τῶν χρόνων Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ προέβητο τῆς ὅλης ἀρμενικῆς ἐκκλησίας εἰς πατριάρχης, ὅς τις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ καθολικοῦ. Ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος εἶχεν ὁμοῦς ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία δύο πατριάρχας, ὧν ὁ μὲν εἶχε τὴν

¹ «Ἀρμενίοις καὶ Ἀλαμανοῖς ἐπίσης ἡ τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκύνησις ἀπαγορεύεται.»

ἔδραν του ἐν Σὶς τῆς Κιλικίας, ὁ δὲ ἔμενεν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἑτσμιατσὶν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀραράτ. Τῷ ἔτει 1461 ἰδρύθη νέος πατριαρχικὸς θρόνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις ὅμως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ἔμενεν ὑποτεταγμένος τῷ πατριάρχῃ τοῦ Ἑτσμιατσὶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἀρμενίου ἐπισκόπου ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅστις ἐπίσης φέρει τὸν τίτλον τοῦ καθολικοῦ, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νὰ μὴ ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν Ἑτσμιατσὶν ἐδρεύοντος πατριάρχου. Καὶ ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία διεκρίθη ἐπὶ ἀγάπῃ πρὸς τὰς ἐπιστάσεις, ἐκδηλωθεῖσα διὰ τε ἀκαμάτου ζήλου περὶ τὴν σπουδὴν καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς ἀρχαίας κλασικῆς καὶ τῆς τῶν πατέρων ἐλληνικῆς φιλολογίας καὶ διὰ παραγωγῆς πλείστων ἰδίων συγγραφῶν. Κατὰ πάσας τὰς ἑκατονταετηρίδας τοῦ μεσαίωνος ἔχομεν σειρὰν σπουδαίων συγγραφῶν. Ἰδίως διεκρίθησαν ὁ Δ' αἰὼν (Γρηγόριος Φωτιστής, Ἀγαθάγγελος, Ἰάκωβος ἐκ Νισίβεως, Ναρσῆς ὁ μέγας καὶ ὁ Φαῦστος), ὁ Ε' αἰὼν, ὁ καὶ χρυσοῦς αἰὼν ἐπικαλούμενος, ὅτε ἤχμασαν Ἰσαὰκ ὁ μέγας, ὁ Μέσσωπ, ὁ Ἑσνιγ ἐκ Κόλπου, ὁ Γωρίων, ὁ Ὄσροηνὸς Μωσῆς καὶ ὁ Ἐλισσαῖος, ὁ Η' αἰὼν, καὶ πολὺ μᾶλλον ὁ IB'. Ὁ τελευταῖος μάλιστα παραβάλλεται πρὸς τὸν Ε' αἰῶνα. Κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἤχμασαν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ ἐξ Ὁζνούν καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σύνικ Στέφανος, κατὰ δὲ τὴν IB' ἑκατονταετηρίδα Ναρσῆς ὁ ἐκ Κλᾶ καὶ ὁ ἐγγονος αὐτοῦ Ναρσῆς ἐκ Λαμπρῶν. Ἀπόπειραι πρὸς ἐνωσιν μετὰ τῶν ἐλλήνων ἢ μετὰ τῶν λατίνων δὲν ἔλλειπον. Πρῶτος ὁ Φώτιος ἐπεχείρησε νὰ ἐνώσῃ τοὺς ἀρμενίους μετὰ τῶν ὀρθοδόξων. Ἀλλ' αἱ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας ἐπραγεῖσαι ταραχαὶ ἐκώλυσαν τὰς ἐνεργείας ταύτας. Καὶ ὁ Νικόλαος ὁ Μυστικὸς κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ ἐζήτησε νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τῶν ἀρμενίων (Spicil. Rom. X, II, 449, 161). Κατὰ τὸν IB' αἰῶνα συνῆψε καὶ Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς μετὰ τοῦ ἀρμενίου πατριάρχου Ναρσῆ τοῦ ἐκ Κλᾶ ζωηρὰς διαπραγματεύσεις περὶ ἐνώσεως. Δὲς τῷ 1170 καὶ τῷ 1172 ἐπέμφε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ αὐτοκράτωρ εἰς Ἀρμενίαν τὸν φιλόσοφον Θεωριανόν.

Αἱ διαπραγματεύσεις ἤγγιζον σχεδὸν εἰς εὐτυχές τέρμα, ὅτε αἰφνης διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ναρσῆ διεκόπησαν (1173). Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐγκατέλιπε τὴν ἰδέαν ταύτην. Συνέδεσε δὲ καὶ μετὰ τοῦ νέου πατριάρχου Γρηγοριανοῦ τοῦ Δ' σχέσεις, κατόπιν τῶν ὁποίων συνεκροτήθη ἐν Ῥώμ Κλαῖ σύνοδος, ἣτις ἀπεφάσισε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ τῆς Χαλκηδόνης δόγμα, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ νὰ τελεσθῇ ἡ ἑνωσις. Ὅτι τὰ πράγματα εἶχον προχωρήσει εἰς τοσοῦτον εὐχάριστον σημεῖον, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ταρσοῦ Ναρσῆν τὸν ἀπὸ Λαμπρῶν, ὅς τις διὰ λόγου σπουδαιοτάτου ἐν τῇ συνόδῳ ἔπεισε τοὺς ἀρμενίους ἐπισκόπους πρὸς συνδιαλλαγὴν καὶ συγκατάβασιν. Ἐνεκα ὁμως ἄλλων ἐναντίων περιστάσεων δὲν κατωρθώθη ἡ ἑνωσις. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου, οἵτινες ἔμελλον νὰ προσφέρωσι τῷ αὐτοκράτῳ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς δὲν ἠδυνήθησαν ἕνεκα ἐκραγισῶν πολιτικῶν ταραχῶν νὰ φθάσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα συνέβη ὁ θάνατος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Αἱ μετὰ ταῦτα ἐπελθοῦσαι ταραχαὶ ἀφῆρεςαν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ πάντα χρόνον, ὅπως σχεφθῶσι σπουδαίως περὶ ἐνώσεως περὶ τῶν ἀπομεμαχρυσμένων ἀρμενίων. Τὰ πρακτικὰ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων εὐρίσκει τις παρὰ Maji Nova Collect. VI, 314. Ἐγένετο μὲν νέα τις διαπραγματεύσις, ἣν συνῆψεν ὁ ἐν Νικαίᾳ ἐδρεύων πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς ὁ Β' μετὰ τοῦ καθολικοῦ (1240—1248), ἀλλ' ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος. Πολὺ δραστηριώτερον ἐπεδίωξαν ἀρχῇθεν τὴν ἑνωσιν τῶν ἀρμενίων οἱ λατῖνοι. Τὰ δεινὰ καὶ οἱ κίνδυνοι, εἰς οὓς ἦσαν ἐκτεθειμένοι οἱ ἀρμένιοι βασιλεῖς ἐκ μέρους τῶν Μωαμεθανῶν, καθίστανον καὶ αὐτοὺς καθὼς καὶ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας πάντοτε προθύμους νὰ ποιῶσι παραχωρήσεις εἰς τοὺς πάπας. Ἀλλ' οὗτοι κατῴρθουν τόσον ὀλίγον νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν, ὅσον ὀλίγον καὶ οἱ ἀρμένιοι ἡγεμόνες ἠδύναντο νὰ καταπαύωσι τὴν δυσἀρέσκειαν τῶν ὑπηκόων των πρὸς τὰ λατινικὰ δόγματα.

1835.

Ἡ Ἱακωβιτικὴ ἐκκλησία ἐν Συρίᾳ.

Abudaenus, Historia Jacobitarum etc. Oxf. 1675.

Οἱ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ Μονοφυσῖται ἐκλήθησαν Ἱακωβῖται ἀπὸ τινος Ἰακώβου Βαραδαίου μοναχοῦ σύρου, ὅστις κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα δι' ἀτρύτων κόπων καὶ διὰ κινδύνων μεγάλων κατάρθωσε νὰ στερεώσῃ τὸν ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐν αὐτῷ διαιρέσεων κινδυνεύοντα νὰ ἀπολεσθῇ μονοφυσισμὸν (§ 96). Ὁ πατριάρχης τῶν Ἱακωβιτῶν τούτων ἐκαλεῖτο πατριάρχης Ἀντιοχείας, εἰ καὶ δὲν διέτριβεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Τὸ πρῶτον εἶχε τὴν ἑδραν τοῦ ἐν Κούβᾳ, μετὰ ταῦτα δὲ ἐν διαφόροις ἄλλαις πόλεσιν ἢ μοναστηρίοις. Αὐτῷ δὲ ὑποτεταγμένος ἦτο ὁ Μαφριάν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν ἡξήσῃ μέχρι σχεδὸν 60 κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, ἐξ ὧν 17 ἦσαν μητροπόλεις. Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξε διαρκής. Πολλοὶ ἐπισκοπαὶ ἐξέλιπον, ἄλλαι δὲ νέαι συνέστησαν. Ἡ μετάθεσις τῆς ἑδρας τοῦ πατριάρχου εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀρμενίων ἔδωκε περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀφορμὴν εἰς σχίσμα διαρκέσαν περὶ τὰ 200 ἔτη, καθ' ὃ ἡ συριακὴ Ἱακωβιτικὴ ἐκκλησία διηρέθη μεταξὺ δύο, ἐπὶ τινι μάλιστα χρόνον μεταξὺ τριῶν πατριαρχῶν. Ἐν γένει οἱ τῆς Συρίας Ἱακωβῖται ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸ μονοφυσιτικὸν δόγμα. Ἡ λειτουργία των εἶναι γεγραμμένη ἐν συριακῇ γλώσσῃ, ἂν καὶ λαλουμένη γλῶσσα ἀπέβῃ παρ' αὐτοῖς ἢ ἀραβικὴ ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας παρὰ τῶν Ἀράβων. Ἡ κοινὴ πίσις παρὰ τῶν Μωαμεθανῶν εἶχε τοῦλάχιστον τοῦτο τὸ ἀγαθόν, ὅτι αἱ ἑριδες μεταξὺ ὀρθοδόξων, μονοφυσιτῶν καὶ νεστοριανῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέστησαν ἥττον ἐμπαθεῖς, ἰδίως δὲ διεκρίνοντο οἱ σύροι Ἱακωβῖται διὰ τοῦ συνδιαλλακτικοῦ πνεύματός των. Πολλοὶ περιδεέστερον ἐφυλάττοντο οἱ Ἱακωβῖται ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, μεθ' ἧς ἐσπούδασαν μάλιστα οἱ σταυροφοροὶ νὰ ἐνώσωσιν αὐτούς. Καὶ οἱ πάπαι δὲ ἐξέδωκαν πολλὰς προσκλήσεις πρὸς αὐτοὺς πρὸς ἑνωσιν μετὰ τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος ἐδημοσί-

ευσε τῇ 30 Δεκεμβρ. 1444 καὶ Decretum de Syris, δι' οὗ ἀνήγγελλεν ὡς τετελεσμένην ἤδη τὴν ἔνωσιν τῶν Ἰακωβιτῶν μετὰ τῆς Ῥώμης, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ χάρτου μόνον. Ἐν τῇ μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας πάλῃ οἱ Ἰακωβῖται ἦσαν ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ὅπως παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις καὶ Νεστοριανοῖς ἦν ἡσέ πως καὶ παρ' αὐτοῖς ἡ παιδεία. Ὁ σύρος Μαρωνίτης Ἀσσεμάν, συγγραφεὺς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (*Bibliotheca orientalis*), εἰς δὴν ὀφείλομεν τὰς πλείστας τῶν περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων πληροφοριῶν, ἀριθμεῖ τεσσαράκοντα σύρους Ἰακωβίτας συγγραφεῖς, οἵτινες διεκρίθησαν ἐπὶ πολυμαθείᾳ καὶ συγγραφικῇ γονιμότητι. Οἱ ἐπισημότεροι μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὁ Διονύσιος Βὰρ Σαλίβης, ἐπίσκοπος Ἀμίδας, διακεκριμένος ἐξηγητὴς τῶν Γραφῶν, καὶ ὁ σπουδαῖος ἱστορικὸς Ἀβου λ φ α ρ ά γ ι ο ς, ὁ ἐπονομαζόμενος Βαρεβραῖος. Τὰ συγγράμματα αὐτῶν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέχδοτα καὶ δι' ἐκλογῶν παρὰ τῷ Ἀσσεμάν γνωστά.

186.

Κόπται. Ἀβυσσίνιοι.

W a n s l e b Histoire de l'église d'Alexandrie, que nous apellons celle des Jacobites d'Égypte. Par. 1617. T r o m m l e r Abbild. d. jacob. od. Kopt. Kirche. Jena 1749.

Ὅτε ἡ δυοφυσιτικὴ διδασκαλία διὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὑψώθη εἰς σημαίαν τῆς ὀρθοδοξίας, ἀπεχωρίσθησαν, ὥς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους ὅσοι ἐν Αἰγύπτῳ ἐφρόνουν μονοφυσιτικῶς. Μόνον δὲ οἱ Ἕλληνες ἀριθμούμενοι εἰς 300,000 περίπου ἔμειναν αὐτῇ πιστοὶ, καὶ ἐκαλοῦντο ἐκτοτε Μελχίται. Ἀλλ' ὅλον τὸ ἐγχώριον πλῆθος, οἱ Κόπται (Αἰγύπτιοι) οὔτε διὰ τῆς βίας οὔτε διὰ τῆς ἡπιότητος ἐπείσθη νὰ ἐγκαταλίπη τὴν μονοφυσιτικὴν ὁμολογίαν. Πᾶσαι δὲ αἱ καταπίεσεις καὶ οἱ διωγμοὶ ἔμενον ἄνευ ἀποτελέσματος, καθὼς καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς ἔνωσιν ἀπόπειραι. Οἱ Κόπται ἔτρεφον μέγα μῖσος κατὰ τῶν δυναστευόντων αὐτοὺς Μελχιτῶν. Ἐνεκα τούτου ἐξέβαλον ἐκ τῆς λατρείας τῶν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εὐχόλυναν τὴν κατάκτησιν τῆς χώρας

παρὰ τῶν Μωαμεθανῶν τῇ ἐλπίδι τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς καταπίσεως τῆς αὐλικῆς ἐκκλησίας (640). Εἰς ἀνταμοιβὴν οἱ Μωαμεθανοὶ ἐξέβαλον τὸν Ἕλληνα πατριάρχην, καὶ ἀνύψωσαν κόπτην τινά. Ἀλλὰ διὰ τὴν προδοσίαν ἐτιμωρήθησαν ἀρχοῦντως ὀλίγον μετὰ ταῦτα οἱ Κόπται· διότι ἡ πρώτη προστασία ταχέως μετεβλήθη εἰς σκληροτάτην καταπίεσιν, ἥτις βραδύτερον (ἀπὸ τοῦ 1254) ἐπὶ τῶν Μαμελούκων σουλτάνων ἐκορυφώθη. Οἱ Κόπται ἐφέροντο κατὰ τὴν μόρφωσιν, τὴν σημασίαν καὶ τὸν ἀριθμὸν πάντοτε ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ἀπὸ τῶν πόλεων ἐξέλειπον σχεδὸν ἐντελῶς, ἐν δὲ τοῖς χωρίοις ἐβίου ἐλεεινὴν τινα ὑπαρξιν. Ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς αὐτῶν πράγμασιν ἐπῆλθε νέκρωσις παντελής. Ἡ γλῶσσα τῆς λατρείας ἔμεινε ἡ κοπτικῇ, ἀν καὶ ὁ λαὸς εἶχεν ἀπομάθει αὐτήν, καὶ δὲν ἐννοεῖτο μηδὲ παρ' αὐτῶν τῶν κληρικῶν ἐνεκα τῆς μικρᾶς τῶν μαθήσεως. Οἱ Κόπται παρέλαβον ὡς λαλουμένην γλῶσσαν τὴν ἀραβικὴν παρὰ τῶν κατακτητῶν τῶν. Οἱ Κόπται ἀναγνωρίζουσι μόνον τὰ οἰκουμενικὰ σύμβολα τῆς Νικαίας, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἐφέσου, ἐκτὸς δ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἀποστολικοὺς κανόνας καὶ διατάξεις. Ἡ παρ' αὐτοῖς ἐν χρήσει λειτουργία ἀποδίδεται εἰς τὸν ἅγιον Κύριλλον. Ἐχουσι δὲ ἐπτὰ μυστήρια, μεταχειρίζονται ἐνζυμον ἄρτον ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, παραδέχονται τὴν μετουσίωσιν καὶ θεωροῦσι καὶ ὡς θυσίαν τὴν εὐχαριστίαν. Ἐκτὸς τοῦ βαπτίσματος δέχονται οἱ Κόπται καὶ τὴν περιτομὴν ἴσως ἐξ ἀρχαίου τῆς χώρας ἔθους. Περὶ ἰδίας ἐθνικῆς φιλολογίας οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνη. Ἐκτὸς τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἔχουσι καὶ τινα συγγράμματα τῶν πατέρων ἐν κοπτικῇ μεταφράσει. Οἱ λατῖνοι ἐθεωροῦντο παρ' αὐτοῖς ὡς πολὺ φαυλότεροι αἵρετικοὶ ἢ οἱ βασιλικοὶ Ἕλληνες. Διὰ τοῦτο αἱ συχναὶ μετὰ τῆς δύσεως σχέσεις τὸ μὲν διὰ τῶν σταυροφοριῶν, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐμπορικῆς συγκοινωνίας ἔμενον ἄνευ ἐπιρροῆς. Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος, ἥτις ἐγίνωσκε νὰ πλάττη κατὰ φαντασίαν ἐνώσεις, ἐκήρυξε καὶ τῶν Κοπτῶν τὴν ἑνωσὶν μετὰ τῆς Ῥώμης. Ἀρχιμανδρίτης τις Ἀνδρέας ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου ἐν Αἰγύπτῳ παρουσίασεν ἐν τῇ συνόδῳ ὡς δῆθεν ἀπεσταλμένος τοῦ Κόπτου πατριάρχου, καὶ ἐζήτηε ἐν ὀνόματι τῆς ὁλῆς κοπτικῆς ἐκκλησίας τὴν ἑνωσιν. Ὁ δὲ Πάπας Εὐγένιος

ἐξέδωκε τῇ 4 φεβρουαρίου τοῦ 1441 καὶ *Decretum de Jacobitis* ὡς μνημεῖον τῆς γενομένης ἐνώσεως. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁμως οὐδεὶς ἐγίνωσκέ τι περὶ πάντων τούτων. — Καὶ ἡ Ἀβυσσινία ἐμεινε μετὰ τῆς μητρικῆς αἰγυπτιακῆς ἐκκλησίας πάντοτε πιστὴ εἰς τὸν μονοφυσιτισμὸν, ὃν ἀπ' ἀρχῆς εἶχεν ἀσπασθῆ, ὁ δὲ μητροπολίτης αὐτῆς Ἀβούνας καλούμενος ἐχειροτονεῖτο παρὰ τοῦ Κόπτου πατριάρχου τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ ἐχθρα τῶν ἐγχωρίων ἡγεμόνων πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς διετήρει εὐχαρίστως τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν Ἀβυσσινίων ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Οἱ μετὰ ταῦτα πόλεμοι τῶν Ἀβυσσινίων πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἰσλαμισμού ἐσμίκρυνον τὸ ἀβυσσινιακὸν κράτος καὶ τὴν ἐκκλησίαν του πάντοτε περισσότερον, διέσωζον ὁμως οἱ Ἀβυσσῖνοι ἡγεμόνες τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15 αἰῶνος ἀπέκτησαν οἱ Πορτογάλλοι καὶ οἱ Ἰησουῖται ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς χώρας, καὶ ἐνήργησαν ἐνωσὶν τινα μετὰ τῆς Ῥώμης, ἀλλ' αὕτη δὲν ὑπῆρξε διαρκής.

187.

Οἱ Μαρωνῖται.

Schnurrer De ecclesia Maronitica. Tub. 1810.

Τὰ λείψανα τοῦ μονοθελητισμοῦ τοῦ κατακριθέντος ἐπὶ τῆς Δ' οἰκουμενικῆς συνόδου (680) εἶχον καταφύγει εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ ἀγίου Μάρωνος (§ 97) ἐπὶ τοῦ Λιβάνου. Οὕτω δὲ συνέστη ἡ ἐκκλησία τῶν Μαρωνιτῶν. Ὡς προϊστάμενον αὐτῆς ἀνεγνώριζεν ἡ ἐκκλησία αὕτη τὸν ἐκάστοτε ἡγούμενον τοῦ μοναστηρίου τούτου. Οἱ Μαρωνῖται μετεβλήθησαν ταχέως εἰς πολεμικὸν ὄρεινόν λαόν, ὅστις διέσωζε τὴν ἀνεξαρτησίαν του ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Σαρακηνῶν, καὶ ἐκτὸς τῆς γενναιότητός του διετήρει καὶ ἀπλότητα καὶ καθαρότητα ἡθῶν. Ὑπὸ πολιτικὴν ἐποψίν ἦτο τὸ πολίτευμα αὐτῶν τὸ στρατιωτικοῦ ἐλευθέρου κράτους μετὰ πατριαρχικῆς κυβερνήσεως. Ὁ προϊστάμενος τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἀγίου Μάρωνος, ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν Μαρωνιτῶν, ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας. Διὰ τῶν σταυροφοριῶν ἤλθον οἱ

Μαρωνῖται κατὰ πρῶτον εἰς ἐπιμιξίαν μετὰ τῶν δυτικῶν Εὐρωπαϊῶν. Δὲν ἐδείχθησαν δὲ ἀπρόθυμοι εἰς ἔνωσιν μετὰ τῆς Ῥώμης. Τῷ 1182 κατέκρινεν ὁ πατριάρχης αὐτῶν καὶ τινες τῶν αὐτῷ ὑποτεταγμένων ἐπισκόπων ἐνώπιον τοῦ λατίνου πατριάρχου Ἀίμεριχ τὴν μονοθελητικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἀνεγνώρισε τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν οὐνιτῶν ἀνέβαινε εἰς 40,000. Ἐν τούτοις ἡ ἔνωσις αὕτη φαίνεται, ὅτι δὲν ἀνεγνωρίσθη παρὰ πάντων τῶν Μαρωνιτῶν ἐπισκόπων, ἢ ὅτι ταχέως ἐλησμονήθη. Τοῦλάχιστον ὁ τακωδίτης συγγραφεὺς Βαρεβραῖος ποιεῖται λόγον περὶ Σύρων Μαρωνιτῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, οἵτινες ἐτήρουν ἔτι τὸ μονοθελητικὸν δόγμα. Διὰ τῶν περὶ ἐνώσεως προσπαθειῶν τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου ἀνεनέωσαν τῷ 1445 οἱ Μαρωνῖται τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν των. Ἀλλὰ διαρκῆ καὶ στερεὰν βάσιν ἔλαβεν ἡ ἔνωσις βραδύτερον κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον τῷ 1584 διὰ τῆς ἰδρύσεως Μαρωνιτικοῦ κολλεγίου ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ ΙΓ', ἀφ' οὗ οἱ Μαρωνῖται ἐλάμβανον ἔκτοτε τοὺς ἱερεῖς των. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐδρα ἀφῆκεν αὐτοῖς ἰδιωτισμοὺς τινὰς καὶ διαφορὰς, ἰδίως τὴν ἀρχαίαν των λειτουργίαν τὴν Ἑφραῖμ τῷ Σύρῳ ἀποδιδομένην, τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ λατρείᾳ, τὴν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη καὶ τὸν γάμον τῶν ἱερέων. Τοῦναντίον προθύμως ἀνεγνώρισαν οὗτοι τὰς δογματικὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου. Ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἐν ἀρχαίᾳ συριακῇ γλώσσῃ, ἡ δὲ λοιπὴ λατρεία ἐν ἀραβικῇ, ἥτις μετὰ ταῦτα κατέστη ἐθνικὴ γλῶσσα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναστηρίων των ἦτο μέγας. Ἐφθασε μέχρι τῶν 200 (ἀνδρῶν καὶ γυναικείων).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

J. K. Fuessli Kirchenhistorie der mittleren Zeiten. Leipzig 1770. Damberger Geschichte d. Kirche im Mittelalter. Regensb. 1850. Hagenbach, Kirchengeschichte. Cabefigue L'église au moyen âge. Paris 1852. Chastel L'église au moyen âge. Paris 1859. Agenor Gasparin du christianisme du moyen âge. Genève 1859.

188.

Ὁ παπισμός μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος.

Hoefler die deutschen Paepste. Regensburg 1839. Raumer Geschichte der Hohenst. Leipzig 1826. Cherier La lutte des papes et des empereurs 1844. Ranke die roemischen Paepste.

Οἱ πάπαι ἐνόσω ἦσαν ὑπήκοοι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἤτοι μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος, δὲν ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσωσι τὰς ἀξιώσεις των, ὥς ἀπὸ πολλοῦ εἶχον ἐκδηλώσει, περὶ παντοδυναμίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Διὰ τοῦτο ἡ ἀκμὴ τῆς παπικῆς δυνάμεως ἄρχεται ἀφ' οὗτο ἀπαλλαγέντες τῆς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ὑπηκοότητος. ἀπέβησαν ἀνεξάρτητοι χριστιανοὶ ἡγεμόνες. Ὅτε δηλ. κατὰ τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος ἠπείλουν τὴν Ῥώμην οἱ Λογγοβάρδοι, χωρὶς νὰ δύνανται οἱ βυζαντινοὶ νὰ σώσωσιν αὐτὴν, προσκλήθεις παρὰ τοῦ πάπα Στεφάνου εἰς βοήθειαν ὁ τῶν Φράγκων βασιλεὺς Πιπῖνος, ἀπεδίωξε μὲν ἐκεῖθεν τοὺς Λογγοβάρδους, ἐδωρήσατο δὲ τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν Ῥώμην τῷ πάπα (τῷ 754). Τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεμέλιος τῆς κοσμικῆς τοῦ πάπα ἐξουσίας. Τὴν δωρεὰν ταύτην τοῦ Πιπίνου ἀνεγνώρισε μετὰ ταῦτα καὶ ὁ μέγας Κάρλος (774), ὅστις εἰς ἀνταμοιβὴν ἐστέφθη μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ πάπα ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ, τῷ τίτλῳ δηλ., ὃν ἔφερον τέως οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ Καρόλου καὶ τῶν Καρολιδῶν ἐν γένει ἡ ἀνεξαρτησία τῶν παπῶν δὲν ἦτο πλήρης, διότι ἐθεωροῦντο πάντοτε ὡς ἡγεμό-

νες τῷ αὐτοκράτορι ὑποτελεῖς. Ὁ μέγας Κάρολος αὐτοκράτωρ γενόμενος ἐνόμισεν, ὅτι ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν κοσμοκρατορίαν, ὅπως ἐνόμιζεν ἄλλοτε ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, καὶ ὅτι ἦτο ἡ κεφαλὴ τῆς χριστιανωσύνης, ὁ ἀνώτατος ἀρχὼν τοῦ τε κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας, τῆς τελευταίας, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ὑπαρξιν. Ἀπῆτει δὲ καὶ αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του νὰ ἐπικυροῦται δι' αὐτῶν ἡ ἐκλογὴ τοῦ πάπα, ἀφοῦ ὁ νεοεκλεγθεὶς ὤμνυε πίστιν εἰς αὐτούς. Ἐπειδὴ μάλιστα οἱ πάπαι ἐδυστρόπουν πρὸς τοῦτο, ὠρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ εὐσεβοῦς ἐπισήμως διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς συμβάσεως (Constitutio romana 824). Τὸν ζυγὸν τοῦτον ἔτεινον πάντοτε οἱ πάπαι νὰ ἀποτινάξωσιν. Ὅπως μὴ ὀφείλῃ ὁ πάπας τὴν Ῥώμην εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐπλάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὅτε ἔνεκα τῆς ἀμαθείας ἢ εὐπιστίας τῶν λαῶν ἦτο μεγάλη, ὁ μῦθος, ὅτι δῆθεν ἤδη ὁ μέγας Κωνσταντῖνος μεταβαίνων εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἐκεῖσε μεταθέτων τὴν ἔδραν του, ἐδωρήσατο τῷ θρόνῳ τοῦ Πέτρου τὴν Ῥώμην (Donatio Constantini). Πρὸς ὅμοιον δὲ σκοπὸν, ὅπως ἀνυψωθῇ δηλ. ἡ παπικὴ δύναμις ἀπέναντι μάλιστα τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐπλάσθησαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος καὶ αἱ ψευδοϊσιδώρειοι λεγόμεναι διατάξεις (Decretales pseudoisidorianae), αἵτινες ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαίων δῆθεν παπικῶν ἐγκυκλίων, συνοδικῶν κανόνων καὶ βασιλικῶν νόμων, συγκεντροῦσι σχεδὸν πᾶσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας τοῦ πάπα, τοὺς κατὰ τόπους μητροπολίτας καὶ ἀρχιεπισκόπους καθιστῶσαι ἀπλοῦς αὐτοῦ ἐπιτετραμμένους καὶ ἀποσπῶσαι αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἀπὸ τῶν κατὰ τόπους πολιτικῶν ἀρχῶν ἐξαρτήσεως. Κατ' αὐτάς αἱ ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι μόνον τῇ συγκαταθέσει τοῦ πάπα ἠδύναντο νὰ γίνωνται, οἱ δὲ μητροπολῖται ἐτίθεντο ὑπὸ τοὺς ἐξάρχους ἢ ἀπεσπασμένους αὐτοῦ. Πᾶσαι δὲ αἱ σπουδαιότεραι ὑποθέσεις (causae majores) ἀνήκουσιν αὐτῷ. Οὕτως οἱ πανταχοῦ μητροπολῖται καὶ ἀρχιεπίσκοποι ἀποβάλλοντες πᾶσαν ἰδίαν ἐξουσίαν, ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ πάπα ἐξάρτησιν, πάσης ἀνεξαρτησίας τῶν διαφορῶν ἐθνικῶν ἢ κατὰ μέρος ἐκκλησιῶν καταστρεφομένης. Αἱ διατάξεις αὗται ὠνομάζοντο ἰσιδώρειοι, διότι ἡ συλλογὴ

ἀπεδίδετο τῷ ἐπισκόπῳ Σεβίλλης Ἰσιδώρῳ, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἀρχαιότερα τις συλλογὴ κανόνων καὶ παπικῶν διατάξεων γνησίων. Αἱ ψευδοϊσιδώρειοι αὗται διατάξεις θεωρούμεναι καθ' ἅπαντας τούτους τοὺς αἰῶνας ὡς γνήσιαι, ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τοῦ νέου τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κανονικοῦ δικαίου. Πρῶτοι δὲ ὑπέδειξαν τὴν νοθείαν αὐτῶν διὰ τῶν ἐν αὐταῖς περιεχομένων ἀναχρονισμῶν καὶ διὰ τοῦ φραγκικοῦ λατινικοῦ ὕφους των οἱ λουθηρανοὶ συγγραφεῖς τῶν Μαγδεβουργικῶν ἑκατονταετηρίδων, ἀλλὰ κυρίως τὸ ψεῦδος αὐτῶν ἐξήλεγξεν ὁ κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας καλδινιστῆς θεολόγος Βλονδήλος (Daniel Blondel, Pseudoisidor et Tur. varulantes Gen. 1634. Πρβλ. καὶ Μοσχάτου περὶ ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων διατρ. ἐν Εὐαγγ. Κήρυκι ἐτ. 1860). Ἐκτοτε ἠναγκάσθη καὶ αὐτὴ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ πλαστὸν αὐτῶν, εἰ καὶ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα διοικουμένη παρὰ τῶν παπῶν κατὰ τὰς ἀρχάς αὐτῶν. Πρῶτος πάπας ποιήσας χρῆσιν τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων ὑπῆρξε Νικόλαος ὁ Α' († 867), ἐφ' οὗ ἡ παπικὴ δύναμις εἶχεν ἤδη ἐν τῇ δύσει μεγάλως ὑψωθῇ. Ὁ πάπας οὗτος ἠνάγκασε τὸν βασιλέα Λωθάριον τὸν Β' μετὰ πολλῆς ταπεινώσεως νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγόν του, ἣν ἤθελε νὰ ἀποπέμψῃ, ἵνα νυμφευθῇ ἄλλην τινὰ εὐνοουμένην ὑπ' αὐτοῦ. Πολλάκις οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς βαρβαρότητος ἐν τῇ δύσει καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας ἐχρησίμευον διὰ τῆς μεγάλης δυνάμεώς των εἰς τὸ νὰ ὑπερασπίζωσι τὸ δίκαιον καὶ τὸ πρέπον. Ὁ Νικόλαος ἐθῆκε πρῶτος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέμμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπεκράτησε τὸ πρῶτον τὸ ἔθος νὰ ὑποβαστάζωσι παρόντες οἱ βασιλεῖς τοὺς ἀναβολεῖς τοῦ ἵππου τοῦ πάπα. Μόνον κατὰ τοῦ Φωτίου δὲν ἠδυνήθη ὁ Νικόλαος νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις του, δι' ὧν προὔκάλεσε καὶ τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα (§ 139). Ἡ ἀνατολὴ διέσωσεν ἀπέναντι αὐτοῦ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ διάδοχος τοῦ Νικολάου Ἀδριανὸς ὁ Β' ἔτρεφε μὲν τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις, δὲν εὔρεν ὁμως τὴν αὐτὴν ὑποταγὴν παρὰ τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς ἐπισκόποις τῶν Φράγκων. Ἰωάννης ὁ Η' τούναντίον, ὅτε ἐστειψεν αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Φαλα-

χρόν, δὲν ἐδίστασε νὰ διακηρύξῃ ὡς δικαίωμα τῶν παπῶν τὸ νὰ δίδωσιν αὐτοὶ κατὰ βούλησιν τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο τελεία ἢ ἀπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἀνεξαρτησία τῶν παπῶν.

189.

Οἱ πάπαι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ι' αἰῶνος μέχρι Γρηγορίου τοῦ Ζ'.

Ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα βασιλεύει τελεία διαφθορά. Οἱ πάπαι Σέργιος ὁ Γ' (911), Ἰωάννης ὁ Ι' (928), Ἰωάννης ὁ ΙΑ' (954) καὶ Ἰωάννης ὁ ΙΒ' (963) ἦσαν ὑποχείριοι φαύλων γυναικῶν, ἐν οἷς διεδοθήθησαν ἐπὶ διαφθορᾷ ἡ Θεοδώρα καὶ αἱ δύο θυγατέρες αὐτῆς Μαρξία καὶ Θεοδώρα. Ἐπειδὴ οἱ πάπαι τῶν χρόνων τούτων ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνδρες διεφθαρμένοι καὶ θηλυπρεπεῖς, ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι ὑπὸ φαύλων γυναικῶν, τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν ἵνα πλασθῇ μετὰ ταῦτα ὁ μῦθος, ὅτι ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου κατὰ τὸ 855 ἐκάθισε γυνὴ τις, ἡ πάπισσα Ἰωάννα. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον κόρη τις ἐκ Μογουντίας καταγομένη, ἤλθε δῆθεν εἰς τὰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς, καὶ ἀφοῦ ἐνταῦθα ἐσπούδασε, παρουσιάσθη ἐν Ῥώμῃ ὡς Ἰωάννης Ἀγγελικὸς καὶ ἐξελέχθη πάπας, ὀνομασθεὶς Ἰωάννης Η', ἐφωράθη δὲ, ὅτε κατὰ τινα λιτανεῖαν ἔτεκε, μεθ' ὃ πάραυτα καὶ ἀπέθανεν. Ἡ φήμη αὕτη ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1261. Οἱ σύγχρονοι τῆς δῆθεν παπίσσης Ἰωάννης σιγῶσι· διότι τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου τὸ περὶ αὐτῆς χωρίον ἐλλείπει ἀπὸ τῶν ἀρίστων χειρογράφων. Διὰ ταῦτα καὶ διότι ὁ Φώτιος, ὁ τότε ἀκμάσας, ὅστις ἐν τῷ πρὸς τοὺς πάπας πολέμῳ αὐτοῦ δὲν θὰ παρσιώπα τὸ πρᾶγμα, δὲν ἀναφέρει τι, ἐξελέγχεται ψευδὴς ἡ φήμη αὕτη.¹ Ὁ πάπας Ἰωάννης ἸΒ' ἔσπευσεν εἰς αὐτοκράτορα Ὁθωνα τὸν Α' (962), καὶ οὕτως ἰδρῦθη τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Καὶ ὁμως πρὸς τὸν Ὁθωνα τοῦτον περιῆλθεν εἰς

¹ Τὸ εὐφύες ἔργον τοῦ Ἐμμ. Ροῦδου περὶ παπίσσης Ἰωάννης δὲν εἶναι ἀμερόληπτος καὶ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ πραγματεία περὶ αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον σάτυρα τολμηρὰ κατὰ τῆς θρησκείας (καὶ τῆς ἠθικῆς), εἰς ἣν μόνον ὡς μέσον χρησιμεύει ὁ μῦθος ἐκεῖνος.

ἀπεδίδετο τῷ ἐπισκόπῳ Σεβίλλης Ἰσιδώρῳ, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ἀρχαιότερα τις συλλογὴ κανόνων καὶ παπικῶν διατάξεων γνησίων. Αἱ ψευδοϊσιδώρειοι αὗται διατάξεις θεωρούμεναι καθ' ἅπαντας τούτους τοὺς αἰῶνας ὡς γνήσιαι, ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τοῦ νέου τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας κανονικοῦ δικαίου. Πρῶτοι δὲ ὑπέδειξαν τὴν νοθείαν αὐτῶν διὰ τῶν ἐν αὐταῖς περιεχομένων ἀναχρονισμῶν καὶ διὰ τοῦ φραγκικοῦ λατινικοῦ ὅφους των οἱ λουθηρανοὶ συγγραφεῖς τῶν Μαγδεβουργικῶν ἑκατονταετηρίδων, ἀλλὰ κυρίως τὸ ψεῦδος αὐτῶν ἐξήλεγξεν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας καλβινιστῆς θεολόγος Βλονδηλὸς (Daniel Blondel, Pseudoisidor et Tur. vapulantes Gen. 1634. Πρβλ. καὶ Μοσχάτου περὶ ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων διατρ. ἐν Εὐαγγ. Κήρυκι ἐτ. 1860). Ἐκτοτε ἠναγκάσθη καὶ αὐτὴ ἡ δυτικὴ ἐκκλησία νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ πλαστὸν αὐτῶν, εἰ καὶ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα διοικουμένη παρὰ τῶν παπῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν. Πρῶτος πάπας ποιήσας χρῆσιν τῶν ψευδοϊσιδωρείων διατάξεων ὑπῆρξε Νικόλαος ὁ Α' († 867), ἐφ' οὗ ἡ παπικὴ δύναμις εἶχεν ἤδη ἐν τῇ δύσει μεγάλως ὑψωθῆ. Ὁ πάπας οὗτος ἠνάγκασε τὸν βασιλεῖα Λωθάριον τὸν Β' μετὰ πολλῆς ταπεινώσεως νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγόν του, ἣν ἤθελε νὰ ἀποπέμψῃ, ἵνα νυμφευθῇ ἄλλην τινὰ εὐνοουμένην ὑπ' αὐτοῦ. Πολλάκις οἱ πάπαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς βαρβαρότητος ἐν τῇ δύσει καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βίας καὶ τῆς αὐθαιρεσίας ἐχρησίμευον διὰ τῆς μεγάλης δυνάμεώς των εἰς τὸ νὰ ὑπερασπίζωσι τὸ δίκαιον καὶ τὸ πρέπον. Ὁ Νικόλαος ἐθῆκε πρῶτος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέμμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπεκράτησε τὸ πρῶτον τὸ ἔθος νὰ ὑποβαστάζωσι παρόντες οἱ βασιλεῖς τοὺς ἀναβολεῖς τοῦ ἵππου τοῦ πάπα. Μόνον κατὰ τοῦ Φωτίου δὲν ἠδυνήθη ὁ Νικόλαος νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις του, δι' ὧν προὔκάλεσε καὶ τὸ μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας σχίσμα (§ 139). Ἡ ἀνατολὴ διέσωσεν ἀπέναντι αὐτοῦ τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ διάδοχος τοῦ Νικολάου Ἀδριανὸς ὁ Β' ἔτρεφε μὲν τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις, δὲν εὔρεν ὁμως τὴν αὐτὴν ὑποταγὴν παρὰ τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς ἐπισκόποις τῶν Φράγκων. Ἰωάννης ὁ Η' τούναντίον, ὅτε ἐστεψεν αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Φαλα-

χρόν, δὲν ἐδίστασε νὰ διακηρύξῃ ὡς δικαίωμα τῶν παπῶν τὸ νὰ δίδωσιν αὐτοὶ κατὰ βούλησιν τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο τελεία ἢ ἀπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ἀνεξαρτησία τῶν παπῶν.

489.

Οἱ πάπαι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ι' αἰῶνος μέχρι Γρηγορίου τοῦ Ζ'.

Ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα βασιλεύει τελεία διαφθορά. Οἱ πάπαι Σέργιος ὁ Γ' (911), Ἰωάννης ὁ Ι' (928), Ἰωάννης ὁ ΙΑ' (954) καὶ Ἰωάννης ὁ ΙΒ' (963) ἦσαν ὑποχείριοι φαύλων γυναικῶν, ἐν οἷς διεβοήθησαν ἐπὶ διαφθορᾷ ἡ Θεοδώρα καὶ αἱ δύο θυγατέρες αὐτῆς Μαρξία καὶ Θεοδώρα. Ἐπεὶ δὲ οἱ πάπαι τῶν χρόνων τούτων ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνδρες διεφθαρμένοι καὶ θηλυπρεπεῖς, ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι ὑπὸ φαύλων γυναικῶν, τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν ἵνα πλασθῇ μετὰ ταῦτα ὁ μῦθος, ὅτι ἐπὶ τοῦ παπικοῦ θρόνου κατὰ τὸ 855 ἐκάθισε γυνή τις, ἡ πάπισσα Ἰωάννα. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον κόρη τις ἐκ Μογουντίας καταγομένη, ἤλθε δῆθεν εἰς τὰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς, καὶ ἀφοῦ ἐνταῦθα ἐσπούδασε, παρουσιάσθη ἐν Ῥώμῃ ὡς Ἰωάννης Ἀγγελικὸς καὶ ἐξελέχθη πάπας, ὀνομασθεὶς Ἰωάννης Η', ἐφωράθη δὲ, ὅτε κατὰ τινα λιτανεῖαν ἔτεκε, μεθ' ὃ πάραυτα καὶ ἀπέθανεν. Ἡ φήμη αὕτη ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1261. Οἱ σύγχρονοι τῆς δῆθεν παπίσσης Ἰωάννης σιγῶσι· διότι τοῦ Ἀναστασίου Βιβλιοθηκαρίου τὸ περὶ αὐτῆς χωρίον ἐλλείπει ἀπὸ τῶν ἀρίστων χειρογράφων. Διὰ ταῦτα καὶ διότι ὁ Φώτιος, ὁ τότε ἀκμάσας, ὅστις ἐν τῷ πρὸς τοὺς πάπας πολέμῳ αὐτοῦ δὲν θὰ παρσιώπα τὸ πρᾶγμα, δὲν ἀναφέρει τι, ἐξελέγχεται ψευδὴς ἡ φήμη αὕτη.¹ Ὁ πάπας Ἰωάννης ΙΒ' ἔσπευσεν εἰς αὐτοκράτορα Ὁθωνα τὸν Α' (962), καὶ οὕτως ἰδρύθη τὸ ἅγιον ῥωμαϊκὸν κράτος τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Καὶ ὁμως πρὸς τὸν Ὁθωνα τοῦτον περιῆλθεν εἰς

¹ Τὸ εὐφύετ ἐργον τοῦ Ἑμμ. Ροΐδου περὶ παπίσσης Ἰωάννης δὲν εἶναι ἀμερόληπτος καὶ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴ ἱστορικὴ πραγματεία περὶ αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον σάτυρον τολμηρὰ κατὰ τῆς θρησκείας (καὶ τῆς ἠθικῆς), εἰς ἣν μόνον ὡς μέσον χρησιμεύει ὁ μῦθος ἐκεῖνος.

σφοδρὰν ῥῆξιν ὁ πάπας. Διότι μόλις ὁ Ὅθων ἀφῆκε τὴν Ῥώμην, συνώμοσεν ὁ πάπας μετὰ τῶν ἐχθρῶν του, ἐζήτει δὲ νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Οὐγγυροὺς κατ' αὐτοῦ καὶ ἤνοιξε τὰς πύλας τῆς Ῥώμης εἰς τὸν Ἀδαλδέρτον. Ἀλλ' ὁ Ὅθων ταχέως ἐπελθὼν, καθήρесе τὸν πάπαν ἐπὶ τινος συνόδου ἐν Ῥώμῃ τῷ 963 ἕνεκα τῶν ἐγκλημάτων του, καὶ διέταξε τοὺς Ῥωμαίους ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀγίου Πέτρου νὰ ὀρκισθῶσιν, ὅτι τοῦ λοιποῦ δὲν θὰ ἐκλέξωσι πάπαν χωρὶς πρότερον νὰ ζητήσωσι τὴν ἀδειαν καὶ τὴν ἐπικύρωσιν αὐτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως καὶ πάλιν ἐπὶ τινα χρόνον ἐζηρτῶντο οἱ πάπαι ἀπὸ τῶν αὐτοκρατόρων. Παράδειγμα ἀσταθείας χαρακτῆρος ὑπῆρξεν ὁ πάπας Σύλβεστρος ὁ Β' (999—1003), ὅστις ἀνῆκεν ἄλλως εἰς τοὺς σοφωτέρους ἀνδρας τῆς ἐποχῆς του. Ἐνῶ ὡς ἀρχιεπίσκοπος Ῥηνῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Γέρβερτος ἐπὶ κορυφῆς τῆς συνόδου τῆς πόλεως ταύτης τῷ 991 ἐδήλωσε φανερώς τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀποσπᾷ τὴν γαλλικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς Ῥώμης, ἥς οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ 100 ἐτῶν εἶχον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην διαφθοράν, καὶ ἐξέδωκεν ὁμολογίαν τινὰ, ἐν ἣ ἀπερρίπτοντο ἡ ἀγάμία καὶ αἱ νηστεῖαι, καὶ ἀνεγνωρίζοντο μόνον αἱ τέσσαρες οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ὡς πάπας Σύλβεστρος ὁ Β' ἐδείχθη συντηρητικώτατος καὶ ἡρνήθη ἐντελῶς τὰς πρώτας ἰδέας του. Ἦτο ὁμως αὐστηρὸς τὰ ἥθη καὶ ἐχθρὸς τῶν καταχρήσεων. Ὁ Σύλβεστρος ἐπολέμησε τὴν σιμωνίαν, τὴν κυριωτέραν τότε πληγὴν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐσπούδασε νὰ καταστήσῃ στενότερον τὸν σύνδεσμον τῶν ἀπανταχοῦ ἐπισκόπων μετὰ τῆς Ῥώμης, ἐξασθενίζων τὴν ἐπ' αὐτῶν δύναμιν τῶν κατὰ τόπους ἡγεμόνων. Τὴν ἐξαχρείωσιν τοῦ παπισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων δεικνύει Βενέδικτος ὁ Θ' (1033—1048), ὅστις γενόμενος πάπας δεκαετῆς μόλις τὴν ἡλικίαν, κατήσχυε τὸν παπικὸν θρόνον διὰ τῶν αἰσχροτέρων πράξεων, ἐσκέπτετο νὰ νυμφευθῇ ὡς πάπας, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπώλησε τὸν παπικὸν θρόνον ἀντὶ χιλίων ἀργυρῶν πρὸς τὸν Ἰωάννην Γρατιανὸν, ὅστις ὠνομάσθη Γρηγόριος Γ'. Δραστήριοι πάπαι, ἐχθροὶ τῶν καταχρήσεων, καὶ ἰδίως τῆς σιμωνίας καὶ ἀκολασίας τοῦ κλήρου, ἀνεδείχθησαν ὁ Δάμασος Β' καὶ ὁ Βίκτωρ Β' (1057), καὶ πρὸ πάντων Νικόλαος Β' (1061), ὅστις ὥρισε διὰ τινος διαταγῆς του, ἵνα τοῦ

λοιποῦ ἡ ἐκλογή τοῦ πάπα γίνεται διὰ μόνων τῶν καρδιναλίων, ἡ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ πάπα ἐπισκόπων, ἀποκλειομένων ἐντελῶς τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λαοῦ.

490.

Οἱ πάπαι ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Ζ' μέχρι Ἰννοκεντίου τοῦ Γ'.

Vidaillan Vie de Grég. VII. Paris 1837. J. W. Bowden Life of Gregory VII Lond. 2. T. Gfroerer Gregorius und sein Zeitalter. Schaffh. 1859.

Ὁ ἀνὴρ, ὅστις ὕψωσε μεγάλως κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους τὸν παπισμὸν εἶναι Γρηγόριος ὁ Ζ', ὅστις καὶ πρὶν παπεύσῃ (1073—1085), Ἰλδεβράνδος τότε ὀνομαζόμενος, εἶχε μεγίστην ἀσκήσει ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν τελευταίων πρὸ αὐτοῦ παπῶν καὶ εἶχε σπουδάσει νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν παπισμὸν εἰς οἶον δυνάμεως ὕψος δὲν εἶχον πρότερον ἶδει. Ὁ πόθος αὐτοῦ ἦτο νὰ διορθώσῃ τὰ κακῶς ἔχοντα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ νὰ ἀνυψώσῃ πρὸ πάντων τὴν δύναμιν τοῦ παπισμοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ἐζήτηε τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς δυνάμεως καὶ αὐθαιρεσίας τοῦ κράτους, τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς παπικῆς ἐκλογῆς ἀπὸ πάσης πολιτικῆς ἐπιρροῆς, τελείαν ἐξάλειψιν τῆς σιμωνίας, ἄκαμπτον αὐστηρότητα κατὰ τῆς ἀκολασίας τοῦ κλήρου, ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τῶν περὶ ἀγαμίας τῶν κληρικῶν κανόνων, καὶ κατάληψιν τῶν ἀξιωμάτων τῆς ἐκκλησίας διὰ τῶν ἱκανωτάτων ἀνδρῶν. Γενόμενος πάπας, ἐζήτησε ταπεινῶς τὴν ἐγκρίσιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου τοῦ Δ'. Ἐπὶ τῆς συνόδου ἐν Ῥώμῃ τῇ 1074 καθήρεσε τοὺς παρὰ τοὺς κανόνας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐν γάμῳ ζῶντας ἱερεῖς καὶ τοὺς διὰ τῆς σιμωνίας λαβόντας ἀξιώματα. Ἐπὶ δὲ τῆς συνόδου τοῦ 1075 ἀνενέωσε πάλιν τὴν κατὰ τῶν σιμωνιακῶν ἀπόφασιν τῆς προτέρας συνόδου, ἤρχισε δὲ καὶ τοὺς περιφήμους περὶ περιβολῆς ἀγῶνας, ἡμφισβήτησε δηλ. τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον τότε εἶχον οἱ ἡγεμόνες νὰ διορίζωσιν αὐτοὶ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἡγουμένους, περιβάλλοντες αὐτοὺς διὰ δακτυλίου καὶ ἐγχειρίζοντες ῥάβδον (jus investiturae). Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐξήρτα τοὺς διοριζομένους ἀπὸ τῶν ἡγεμόνων. Διὰ ταῦτα ἐκῆρυξεν ὁ Γρηγόριος ἐκπτώτους τῶν ἀξιωμάτων τῶν πάντας τοὺς οὕτω λαβόντας

αὐτά. καὶ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς διορίζοντας διὰ περιβαλλῆς κληρικοὺς ὡς ἀξίους ἀφορισμοῦ. Τὰς ἀσφάσεις δὲ ταύτας ἐφῆρμονε τὸ πρῶτον κατὰ τῶν συμβούλων Ἑρρίκου τοῦ Δ' αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας. Ὁ Ἑρρίκος, ὅστις σημειωτέον, ὅτι ἦτο ἀνὴρ ἀκόλαστος καὶ εἶχε διὰ τοῦτο ποιήσει πολλοὺς ἐχθροὺς, ἠδύνατο εὐκόλως νὰ πολεμηθῇ παρὰ τοῦ Γρηγορίου. Ἐπειδὴ ἀντέστη, ἀπήτησεν ὁ πάπας, ἵνα οὗτος ἔλθῃ εἰς Ῥώμην καὶ δώσῃ λόγον, ἄλλως ἠπειλῆσεν αὐτὸν δι' ἀφορισμοῦ. Ὁ Γρηγόριος ἐλάλησε τολμηροτάτην γλῶσσαν πρὸς τὸν Ἑρρίκον. Ἡ πεποίθησις τοῦ ἦτο, ὅτι ἔπρεπε πάντες νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τὴν παπικὴν ἐξουσίαν, ἥτις κατ' αὐτὸν ἦτο ἡ ἀνωτάτη ἐν τῷ κόσμῳ ἐν γένει, οὐ μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀπ' αὐτῆς, ἔλεγεν, ἀπορρέει πᾶσα ἄλλη ἐξουσία, αὐτὸς εἶναι ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Καθὼς δὲ ἡ σελήνη λαμβάνει τὸ φῶς αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἡλίου, οὕτω καὶ ἡ κοσμικὴ τῶν ἡγεμόνων ἐξουσία ἀπορρέει καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς παπικῆς! Μετὰ τοιούτων ἀξιώσεων παρουσιαζόμενος, ἐκάλει ὁ Γρηγόριος τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπολογηθῇ διὰ τὴν ἀντίστασιν τοῦ καὶ διὰ τινὰς μομφὰς τῶν Σαξόνων κατ' αὐτοῦ ἐπὶ καταπιέσεων, ἐφ' αἷς οὗτοι εἶχον ἐπικαλεσθῇ τὴν διαιτησίαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ ὀργῇ τοῦ διέταξεν ὁ Ἑρρίκος σὺ ν ο δ ὁ ν τινὰ ἐν Β ὀ ρ μ ς (1076) καὶ καθήρεσεν αὐτὴν τὸν πάπαν ὡς τύραννον καὶ ἀκόλαστον δῆθεν. Τότε ἐξεσφενδόνισε κατ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπισκόπων τοῦ ὁ Γρηγόριος τὸν ἀφορισμὸν, καὶ ἔλυσε τοὺς ὑπηκόους τοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ὄρκου τῶν. Οἱ ἀφορισμοὶ τῶν παπῶν ἐν τῇ βαρβάρῳ ἐκείνῃ ἐποχῇ ἦσαν φοβεροὶ κεραυνοὶ ἐμποιοῦντες πανταχοῦ φόβον. Πάντες ἐγκατέλιπον τὸν Ἑρρίκον, ἐσχέποντο δὲ ἐν Γερμανίᾳ περὶ ἐκλογῆς ἄλλου αὐτοκράτορος. Τοῦτο ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ταπεινωθῇ καὶ νὰ ἔλθῃ ὡς μετανοῶν εἰς Ἰταλίαν, εἰς τὸ φρούριον τῆς Μαθιλδῆς Κ α ν ὀ σ α ν, ὅπου ἔτυχεν ὧν ὁ πάπας, καὶ νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ συγχώρησιν (25—27 ἰαν. 1077). Ὁ αὐτοκράτωρ ὑπεχρέωθη πρὸ τοῦ φρουρίου ἐν καιρῷ δριμυτάτου χειμῶνος νὰ περιμείνῃ δύο ἡμέρας γυμνόπους καὶ ἐνδεδυμένος ἐνδυμα μετανοίας, ἕως οὗ ἀξιώσῃ ὁ πάπας νὰ δεχθῇ αὐτὸν εἰς ἀκρόασιν! Συνεχώρησε δὲ αὐτὸν, ἀφοῦ ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ ὑποσχεθῇ νὰ μὴ ἀσκήσῃ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν του, πρὶν ἢ διὰ παπικῆς δια-

ταγῆς λάβῃ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ μετεμελήθη διὰ τὴν ταπείνωσίν του καὶ τυχῶν τῆς βοηθείας τῶν Λομβαρδῶν, ἐπῆλθεν ὡς ἐχθρὸς κατὰ τοῦ πάπα, καὶ ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Ῥώμης, ἐγκαθιδρύσας ὡς πάπαν Κλ ἡ-
μεντα τὸν Γ'. Μετ' ὀλίγον ὅμως ὁ μὲν Κλήμης ἀπέθανεν, ὁ δὲ Γρηγόριος ἐλευθερωθεὶς, ἐγκαθιδρύθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ ἡγε-
μόνος τῶν Νορμανδῶν Ῥοδέρτου Γουϊσκάρδου. Ὁμοίους ἀγῶ-
νας ἀνέλαθεν ὁ Γρηγόριος καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Φίλιππον, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Βιλέλ-
μον τὸν Κατακτητὴν, ἀλλὰ πρὸς τοὺτους ἔνεκα πολιτι-
κῶν ὑπολογισμῶν ἐδείχθη ἐπεικίεστερος. Τοὺς ἀγῶνας τοῦ Γρη-
γορίου περὶ περιβολῆς ἐξηκολούθησαν οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι καὶ
ἐπέτυχον τὴν κατάργησιν τοῦ δικαιώματος τούτου τῶν ἡγεμό-
νων, ὑπεχρεώθησαν μόνον οἱ ἀπὸ Ῥώμης ὀριζόμενοι ἐπίσκοποι
νὰ δίδωσιν ὄρκον ὑποταγῆς τοῖς ἡγεμόσιν. Ἐν γένει δὲ οἱ μετ'
αὐτὸν πάπαι ἠκολούθησαν τοῖς ἵχνεσι τοῦ Γρηγορίου, οὗτινος
τὰς ἰδέας ὡς σωτηρίους διὰ τὴν ἐκκλησίαν ἐθεώρησαν τότε οἱ
πλείστοι τῶν καλλιτέρων κληρικῶν τῆς δύσεως. Ἡ πολιτικὴ
καὶ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν δυτικῶν χωρῶν ἦτο τότε τοιαύ-
τη, ἡ αὐθαιρεσία, μεθ' ἧς οἱ ἡγεμόνες ἐκυβέρνην, τοσοῦτον με-
γάλη, ὥστε ἡ συγκέντρωσις πάσης τῆς ἐξουσίας εἰς τὸν πάπαν
ἐθεωρεῖτο σωτήριος. Καὶ πράγματι ὠφέλει πολλάκις, ὅσαςκις
συνέβαινε νὰ κάθηνται ἐπὶ τῆς παπικῆς ἐδρας ἄνδρες χρηστοὶ
καὶ εὐσεβεῖς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγένετο παρὰ τῶν παπῶν
κατάχρησις τῆς παντοδυναμίας των. Διὰ τοῦτο ὑπῆρχον καὶ
πολλοὶ ἐννοοῦντες τὸ ἐπικίνδυνον τῆς πραγματοποιήσεως τῶν
ἀξιώσεων τοῦ Γρηγορίου καὶ ἀποδοκιμάζοντες τὸν δεσποτισμὸν,
ὃν ἡξίου ὁ πάπας νὰ ἀσκή ἐπὶ σύμπαντος τοῦ κόσμου, καθ' ὃ-
σον μάλιστα δὲν ἐστηρίζετο παντάπασιν εἰς τὸ ἱερὸν εὐαγγέ-
λιον. Τοιοῦτος ἐχθρὸς τοῦ παπικοῦ δεσποτισμοῦ ἦτο ὁ ἐνθου-
σώδης νέος κληρικὸς Ἀρνώλδος ἐκ Βρεσσίας ἐπὶ Ἰν-
νοκεντίου τοῦ Β' (1130—43), ὅστις ἐθεώρησεν ὡς μόνην
σωτηρίαν τῆς ἐκκλησίας τὴν παραίτησιν πάσης κοσμικῆς ἐξου-
σίας, ὡς μόνην δὲ σωτηρίαν τοῦ κράτους τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς
ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας. Καὶ κατεδικάσθη μὲν ὁ Ἀρ-
νώλδος ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐν Λατεράνῳ οἰκουμένικῃ τῶν λατίνων

συνόδω, ἀλλ' αἱ ἰδέαι του εἶχον ἤδη ρίψει ρίζας παρὰ τῷ λαῷ τῆς Ῥώμης, ὅστις τῷ 1143 διὰ στάσεως ἀφῆρσεν ἀπὸ τοῦ πάπα τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγα ἔτη ἡδυνήθη πάλιν ὁ πάπας Εὐγένιος ὁ Γ' (1145—1153) νὰ εἰσελάσῃ ὡς νικητὴς εἰς τὴν Ῥώμην. Ὁ Ἀρνῶλδος συλληφθεὶς βραδύτερον ἀπηγχονίσθη, τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐκάη, καὶ ἡ κόνις αὐτοῦ ἐρρίφθη εἰς τὸν Τίβεριν ποταμὸν (1155)! Ἀπὸ Ἀδριανοῦ τοῦ Δ' ἄρχονται οἱ ἀγῶνες τῶν παπῶν κατὰ τῆς δυναστείας τῶν Χοχενστάουφεν, πρῶτος δὲ Φριδερίκος Α' ὁ Βαρβαρόσσας ἐγένετο ἀντικείμενον τοῦ πολέμου τούτου, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνώρισῃ τὸν πάπαν Ἀλέξανδρον τὸν Γ' καίτοι ἐκλεχθέντα παρὰ τὴν θέλησίν του. Ὁ πάπας οὗτος ἐκέρδισεν ἔτι λαμπροτέραν νίκην κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκου τοῦ Β', ὅστις ἠθέλησε πάλιν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν ἐπὶ τοῦ κλήρου, τοῦ τότε ἀναγνωρίζοντος μόνον τὴν Ῥωμαϊκὴν αὐλὴν ὡς ἀνωτάτην ἀρχήν. Νομίσας ὅτι ὁ καγγελλάριος αὐτοῦ Θωμᾶς Βεκέτ θὰ ἐχρησίμευε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀνύψωσεν αὐτὸν εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κανταουρίας καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτὸν ἐν τινι συνόδῳ νὰ ὀρκισθῇ, ὅτι θὰ τηρήσῃ ἀντιρρωμαϊκόν τινα νόμον, κηρύττοντα ἀνεξάρτητον τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ Ῥώμης. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Θωμᾶς μετεβλήθη ὁλως, καὶ ἐτέλεσε δημοσίᾳ μετάνοιαν ἐνεκα τοῦ ὅρκου του ἐκείνου, ἀφ' οὗ ἀπέλυσεν αὐτὸν Ἀλέξανδρος ὁ Γ'. Ἀλλὰ διὰ ταῦτα ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ ὀργισθέντος βασιλέως. Τῷ 1170 συνδιηλλάγησαν πάλιν, καὶ ἐπέστρεψεν ὁ Βεκέτ, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ πάλιν χάριν τοῦ πάπα, ᾧ ἔμενε πιστὸς, ἀφώρισε τοὺς ἐπισκόπους, οἱ ὅποιοι ἀπεδέχθησαν τὸν νόμον ἐκεῖνον, ἐφονεύθη αἰφνης ὑπὸ τινων ἵπποτων ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ὁ πάπας ἐκήρυξε τότε τὸν Βεκέτ μάρτυρα, ὁ δὲ βασιλεὺς πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα τοῦ λαοῦ, καὶ αὐτῶν τῶν στασιασάντων υἱῶν του, ἠναγκάσθη ἐπονειδίστως νὰ τελέσῃ δημοσίᾳ πρὸς ἐξιλέωσιν μετάνοιαν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ θανασίμου αὐτοῦ ἐχθροῦ, ἤδη ἀγίου!

Οἱ πάπαι ἀπὸ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ' μέχρι Βονιφατίου τοῦ Η'.

(1198—1216).

Ἰννοκέντιος ὁ Γ' εἶναι ὁ μέγιστος τῶν παπῶν. Κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν εὐφυΐαν οὐχὶ κατώτερος Γρηγορίου τοῦ Ζ', ὑπερεῖχεν αὐτοῦ κατὰ τὴν πολυμάθειαν, τὴν πεῖραν καὶ τὴν περὶ τὴν διοίκησιν ἱκανότητα, ἡ δὲ εὐσέβειά του καὶ ὁ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἐνθουσιασμός του ὑπῆρξαν καθαρώτερα ἢ παρὰ τῷ Γρηγορίῳ. Αὐτὸς πτωχὸς ὢν καὶ ἐν μεγίστῃ ἀπλότητι ζῶν, συνέλεξεν ἀναρίθμητα πλούτη, ὥς μέσα πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ διατήρησιν τῆς πνευματικῆς του κοσμοκρατορίας. Ἡ ἱστορία του εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἐποχῆς του, διότι παρενέβη εἰς τὰς ὑποθέσεις πάντων τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ ἤξευρε πανταχοῦ νὰ καθιστᾷ σέβαστὴν τὴν θέλησίν του. Ὁ κυριώτερος πόθος τοῦ βίου του ἦτο ἡ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία τῆς παπικῆς ἑδρας δι' ὑποστηρίξεως τοῦ παπικοῦ κράτους καὶ διὰ ἐλευθερώσεως τῆς Ἰταλίας ἀπὸ πάσης ξένης κυριαρχίας, ὅπως τοιοῦτοτρόπως ἐξασφάλισεν τὴν ἀνωτάτην πνευματικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ πάντων τῶν κρατῶν, ἡγεμόνων καὶ λαῶν χριστιανικοῦ ὀνόματος. Ὁ Ἰννοκέντιος συνεχάλεσε τὴν Δ' ἐν Λατράνῳ σὺνοδον (1215)· ἤγειρε σταυροφορίαν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν· κατεδίωξε τοὺς Ἀλβιγίους· ἐπεχύρωσε τὴν περὶ μετουσιώσεως διδασκαλίαν, καὶ ἤθελε πανταχοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησίν του. Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀξίωσιν περιῆλθεν εἰς ἐρίδας πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἰσπανίας καὶ Γερμανίας, ἐξ ὧν συνήθως ἐξήρχετο νικητής. Οὕτως ὅτε μετὰ τὸν θάνατον Ἑρρίκου τοῦ 5' οἱ δοῦκες καὶ οἱ εὐγενεῖς τῆς Γερμανίας διηρέθησαν ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ διαδόχου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου μεταξὺ Ὁθωνος καὶ Φιλίππου τοῦ ἀπὸ Σουαβίας, ὁ πάπας τὸ μὲν πρῶτον ὑπεστήριξε τὸν Ὁθωνα, ἀλλ' ὅτε οὗτος ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος του καὶ ἐπὶ τῆς Ἰταλίας, ἧς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐπόθει μεγάλως ὁ Ἰννοκέντιος, ἀφορίσας αὐτὸν, ἀνηγόρευσε νέον αὐτοκράτορα Φριδερίχον τὸν Β'. Ὁ αὐτὸς πάπας ἠνάγκασε τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννην τὸν Ἀκτὴμονα νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ ταπει-

νωτικῶς συγχώρησιν. Ἐπειδὴ δηλ. ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἐκδιώξει ἀπὸ Ἀγγλίας τὸν παπικὸν ἀντιπρόσωπον Στέφανον ἀντὶ τῶν δύο ἐπιθρόπων, οὓς διαιρεθέντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀγγλίας εἶχον ἐκλέξει, ὁ Ἰννοκέντιος ἐκήρυξε καθ' ἀπάσης τῆς Ἀγγλίας τὴν φοβεράν τῆς ἀπαγορεύσεως ποινὴν (*interdictum*), δι' ἣν ἀναγκάσθη ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ὑποκύπτων νὰ παραδεχθῇ μὲν τὸν Στέφανον, νὰ λάβῃ δὲ τὴν βασιλείαν παρὰ τῶν χειρῶν τοῦ πάπα ὡς φέουδον! Ὁμοίως ἠνάγκασεν ὁ Ἰννοκέντιος καὶ ἄλλους ἡγεμόνας νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν παπικὴν ὑπεροχὴν. Οὕτως ὁ μὲν Φίλιππος Ἀύγουστος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ πάλιν παρ' ἑαυτῷ τὴν ἀποπεμφθεῖσαν σύζυγόν του Ἰγγεβούργην (1201), Ἀλφόνσος δὲ ὁ Θ' βασιλεὺς τῆς Λεωνίας ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπεχρεώθη ὑπ' αὐτοῦ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἑαυτοῦ ὡς δῆθεν στενὴν συγγενὴ του, ὁ τῆς Πορτογαλλίας βασιλεὺς Σάγχεζ ὁ Α' νὰ πληρώσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἀπαιτούμενον φόρον, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, ζήτησας νὰ στεφθῇ ἐν Ῥώμῃ, ἐκήρυξε πρότερον τὸ κράτος τοῦ ὑποτελὲς τῷ πάπᾳ (1214) καὶ Ἰωάννης ὁ βασιλεὺς τῆς Βουλγαρίας ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὸ βασιλικὸν στέμμα!

Ἐπὶ τοῦ Ἰννοκεντίου ἵσταται ὁ παπισμὸς ἐν τῷ κολλοφῶνι τῆς δυνάμεώς του. Οἱ πάπαι παρίστανται κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὡς παντοδύναμοι ἀντιπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, πᾶσαν ἐξουσίαν ἐν ἑαυτοῖς συγκεντροῦντες, πανταχοῦ δὲ πέμποντες διαταγὰς καὶ ἐπιβάλλοντες τὴν θέλησίν των. Οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ αὐτοκράτορες ὑπήκουον εἰς τὰ νεύματά των. Εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους, ἃς μόνοι οἱ πάπαι ἀποκλειστικῶς ἠδύναντο νὰ συγκαλῶσι καὶ νὰ ἐπικυρῶσι τὰς πράξεις των, παρῆχον μόνον δικαιώματα συμβουλίων, οὐχὶ δὲ κυριαρχικῶν σωματίων, ὡς ἐθεωροῦντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ. Τοιαῦται οἰκουμενικαὶ λατινικαὶ σύνοδοι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγένοντο ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ Φωτίου ὁ γ' δόη (869), τέσσαρες ἐν Λατεράνῃ τῆς Ῥώμης, δύο ἐν Λουγδούνῳ, καὶ αἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος συγκροτηθεῖσαι ἐν Πίζῃ, Κωνσταντίᾳ, Βασιλείᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ. Ἐλάμβανον δὲ ἐφέσεις οἱ πάπαι ἀπὸ παντὸς ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου· αὐτοὶ ἐκήρυττον τοῦ λοιποῦ τοὺς

ἀγίους. οἱ δὲ πανταχοῦ μητροπολιῖται, καθὼς καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἐν γένει, ὧν τὴν ἐκλογὴν ἐπεχύρουν, ἢ οὓς ἐξέλεγον πολλαχίς οἱ πάπαι ἀμέσως, ὥφειλον νὰ δίδωσιν ὄρκον ὑποταγῆς αὐτοῖς, δυναμένοις νὰ καθαιρῶσιν αὐτοὺς ἢ μεταθέτωσι κατὰ βούλησιν. Οἱ πανταχοῦ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα διηύθυνον τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους μετ' ἀπολύτου κύρους, ἐπεμβαίνοντες καὶ εἰς αὐτὰς τῶν κρατῶν τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις. Τὴν δύναμιν τῶν παπῶν τῶν χρόνων τούτων μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ νὰ ἀσπάζωνται πάντες, μηδὲ τῶν αὐτοκρατόρων ἐξαιρουμένων, τὸν πόδα τοῦ πάπα, ἐπισκεπτόμενοι αὐτὸν, νὰ ὑποβαστάζωσι δὲ καὶ ἡγεμόνες ἔτι τοὺς ἀναβολεῖς τοῦ πάπα ἱππεύοντος, ἂν ᾔθελον εἶναι παρόντες! Τὰ δὲ εἰσοδήματα τῶν παπῶν ἦσαν μεγάλη. Κλήμης ὁ Δ' ὥρισεν ἵνα ὁ πάπας δύναται νὰ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν. Πλουσιώτατον εἰσόδημα ἦτο τὸ ἐκ τῆς διανομῆς τοῦ ὠμοφορίου (pallium), πεμπομένου ἀπὸ Ῥώμης τοῖς νέοις ἐπισκόποις ἀντὶ πλουσίων δώρων. Ἐν ἐκτάκτοις περιστάσεσιν ἠδύναντο οἱ πάπαι νὰ ἐπιβάλλωσι τοῖς πιστοῖς καὶ ἐκτάκτους πνευματικοὺς φόρους. Εἰχον δὲ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ δίδωσιν ἀφέσεις καὶ νὰ ἀπαλλάττωσιν οὓς ἐβούλοντο τῆς εἰς τοὺς κανόνας καὶ τὸ δίκαιον ὑποχρεώσεως (jus absolutiois, suspensationis). Τὰ πλείεστα τῶν δικαιοματικῶν τούτων ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῶν ψευδοσιδωρείων διατάξεων.

Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰννοκεντίου ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Θ' ἐξακολουθῶν τοῖς ἰχνεσιν αὐτοῦ, ἀφώρισε Φριδερίκον τὸν Β' διὰ τὰς ἐπὶ τῆς Ἰταλίας ἀξιώσεις του. Τὴν πρὸς αὐτὸν πάλιν ἀνέλαβε μετὰ ταῦτα καὶ Ἰννοκέντιος ὁ Δ', ὅστις ἐπὶ τῆς ἐν Λουγδούνῳ οἰκουμενικῆς λατινικῆς συνόδου (1245) καθήρεσε τὸν αὐτοκράτορα, καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ τελείαν ὑποταγὴν. Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ὁ Φριδερίκος. Ὁ παπισμὸς ἐταπεινώσε τότε τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἡλάττωσε τὴν ἐπὶ τῆς Ἰταλίας δύναμίν της, ἀντὶ τούτου ὅμως ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ ὑποκύπτῃ ὑπὸ τὴν ταπεινωτικωτέραν ἐπιρροὴν ἄλλης μεγάλης δυνάμεως, τῆς Γαλλίας, ἣτις ἐπιρροὴ ἐμελλε νὰ βλάψῃ μεγάλως αὐτόν. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη τῆς Γαλλίας ἤρχισεν ἀφ' οὗτο Ὁύρβανος ὁ Δ' ἐκάλεσε τοὺς Γάλλους εἰς κατάληψιν τῆς Σικελίας.

Ὁ Βονιφάτιος Η' καὶ οἱ πάπαι μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐξασθένειαι
τῆς παπικῆς δυνάμεως. Αἱ μεταρρυθμιστικαὶ σὺνοδοι.

Du P a g, Histoire du schisme 4378-1428. Paris 1654. M a i m b o u r g His-
toire du grand schisme d'occident. Paris 1678. L e n f a n t Hist. du concil
de Pise. Amst, 1724. Τ ο υ α ὐ τ ο υ hist. du concil de Const. Amst. 1724.
C h a s t e n e l hist. du concil de Const. Paris 1718. R i c h e r t hist. des
conc. génér. Col. 1681. 4 l. III.

Εἰς τῶν διασημοτάτων παπῶν τῶν μέσων αἰώνων. εἶναι καὶ
Β ο ν ι φ ά τ ι ο ς ὁ Η' († 1303), ἐν ἰσῆ τάξει τιθέμενος πρὸς
τὸν Γρηγόριον Ζ' καὶ Ἰννοκέντιον τὸν Γ'. Ὁ Βονιφάτιος κατὰ
τὴν σύνεσιν, τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀγγίνοιαν δὲν
ὑπελείπετο ἐκείνων, ὑπερέβαλεν ὅμως αὐτοὺς κατὰ τὴν φιλαρ-
χίαν καὶ ἐμπάθειαν. Περίφημος εἶναι ἡ ἔρις αὐτοῦ πρὸς Φί-
λ ι π π ο ν τὸν Ὡ ρ α ῖ ο ν βασιλέα τῆς Γαλλίας, καθ' ἣν ὁ μὲν
πάπας γράφων πρὸς αὐτὸν μὴ ὑποκύπτοντα ταῖς διαταγαῖς αὐ-
τοῦ, ἡξίου, ὅτι πρέπει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ
τοῖς πνευματικοῖς ὑπόκειται αὐτῷ, ἐὰν δὲ ἄλλως φρονῇ, εἶναι
αἰρετικός, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπήντησεν, ὅτι πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ
αὐτοῦ μωρία (tua fatuitas). ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐν τοῖς πολιτικοῖς
οὐδενὶ ὑπόκειται, ἂν δ' ἄλλως φρονῇ, εἶναι ἀνόητος καὶ παρά-
φρων (fatuus et demens). Ἡ ἔρις προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πάπας
ἠθέλησεν αὐτοκλήτως καὶ δικαιοματικῶς νὰ παρέμβῃ ὡς δικα-
στής μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἐ δ ο υ ά ρ δ ο υ βασιλέως τῆς Ἀγ-
γλίας ἐν πολέμῳ πρὸς ἀλλήλους εὐρίσκομένων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ
βασιλεὺς ἕνεκα τῶν δαπανῶν τοῦ πολέμου ἐπέβαλε φόρους ἐπὶ
τοῦ κλήρου, ὁ Βονιφάτιος διὰ τῆς β ο ὐ λ λ α ς C l e r i c i s l a i -
c o s ἐξεσφενδόνισεν ἀφορισμὸν κατὰ πάντων τῶν λαϊκῶν, οἵτι-
νες ἐδίδον τοιοῦτους. Ὁ Φίλιππος ἐξεδικήθη, ἀπαγορεύσας αὐ-
στηρῶς πᾶσαν ἀποστολὴν χρημάτων ἀπὸ Γαλλίας εἰς Ῥώμην.
Τότε ἐξέδωκεν ὁ Βονιφάτιος τὴν β ο ὐ λ λ α ν U n a m S a n -
c t a m, ἐν ἣ ἐχαρακτήρισεν ὡς μανιχαϊκὴν αἵρεσιν τὴν ἰδεάν,
ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς!

Αἱ γαλλικαὶ βουλαὶ ἤγειραν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὰς βαρυτάτας μομφὰς κατὰ τοῦ πάπα, κατηγοροῦσαι αὐτὸν ἐπὶ αἱρέσει καὶ διαφθορᾷ, καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ πάπας συνελήφθη ὑπὸ τοῦ γάλλου καγγελλαρίου Βιλχέλμου καὶ τοῦ ἐκ Ῥώμης ἐξορίστου εὐγενοῦς Κολώνα, καὶ ἐμέλλε νὰ φονευθῇ, ἀλλ' ὁ λαὸς ἠλευθέρωσεν αὐτόν. Τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν τῶν καλλιτέρων ἰταλῶν ἐξέφρασεν ὁ Δάντε, θέσας τὸν Βονιφάτιον ἐν τῷ ᾄδῃ. Ὁ Βονιφάτιος προσέθηκεν εἰς τὴν παπικὴν τιάραν δεύτερον στέμμα πρὸς ἔνδειξιν τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας.

Μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βονιφατίου ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ ἡ παντοδυναμία τῶν παπῶν. Εἰς τὴν πτωσιν ταύτην συνετέλεσαν διάφοροι λόγοι. Πρῶτον ἡ διαφθορὰ τῶν παπῶν, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο μεγίστη. Καθὼς κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, τὸν κληθέντα ἐποχὴν τῆς πορνοκρατείας ἐν Ῥώμῃ, ἀκόλαστοι γυναῖκες ἡ Μαροκία καὶ ἡ Θεοδώρα ἤγον καὶ ἔφερον τοὺς πάπας, οὕτω ἐκορυφώθη πάλιν ἡ ἐξαχρείωσις τῶν κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα. Ὡς παραδείγματα ἐσχάτης ἐξαχρείωσεως ἀναφέρομεν Ἰννοκέντιον τὸν Η', ὅστις ἔσχε δεκαεξ. νόθα τέκνα, διὸ ὁ λαὸς τῆς Ῥώμης σκώπτων αὐτὸν ὠνόμαζε πατέρα τῆς πατρίδος,¹ καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Ϛ', ὅστις κατηγορεῖτο κοινῶς ἐπὶ αἰμομιξίᾳ μετὰ τῆς ἰδίας του θυγατρὸς Λουκρητίας, καὶ ὅστις περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν ἢ πῶς νὰ περιβάλλῃ διὰ τιμῶν καὶ πλούτου τὰ πέντε νόθα τέκνα του, καὶ ἰδίως τὸν αὐτῷ ἀγαπητὸν Καίσαρα Βοργίαν. Ἡ ἀκολασία αὕτη τῶν παπῶν καὶ οἱ ἀδιάλειπτοι αὐτῶν πόλεμοι ἐξήνητησαν καὶ τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς καὶ ἐπήγαγον τὴν ἐξασθένησιν τῆς παπικῆς δυνάμεως. Ἐπειτα ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμματέων, ἡ ἀνανέωσις τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ἡ ἐγκαινισθεῖσα κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ μάλιστα κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ἐφώτισε τοὺς λαοὺς. Οἱ ἀπὸ Ῥώμης ἐκσφενδονιζόμενοι ἀφορισμοὶ δὲν ἦσαν πλέον τοῖς δυτικοῖς λαοῖς φοβεροί. Οἱ δὲ ἡγεμόνες ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ δικαιώματά των καὶ τολ-

¹ Octo Nocens genuit pueros, totidemque puellas. Hunc merito potuit dicere Roma patrem!

μηρῶς νὰ ὑπερασπίζωνται αὐτὰ κατὰ τῆς παπικῆς αὐθαιρεσίας. Ποιεῖται καὶ συγγραφεῖς πολλαχοῦ ἀναφαίνόμενοι, ἤρξαντο τολμηρῶς νὰ ἐλέγχωσι καὶ τὰς ἄλλας τῆς ἐκκλησίας καταχρήσεις καὶ τὴν ἀλαζονείαν καὶ διαφθορὰν τῶν παπῶν. Ὁ Δάντε (1321) ἐν τῇ θείᾳ κωμῳδίᾳ θέτει ἐν τῷ ᾄδῃ Βονιφάτιον τὸν Η', ὁ δὲ Πετράρχας καὶ ὁ Βοκκάκιος κηρύττονται φανερῶς κατὰ τῶν παπῶν, ὧν ἐπισύρουσι καθ' ἑαυτῶν τοὺς διωγμούς. Εἰς τὴν πτῶσιν τῶν παπῶν συνετέλεσε πρὸς τοῦτοις καὶ ἡ εἰς Ἀβινιῶνα τῆς Γαλλίας μετὰ θεσις τῆς ἐδρας αὐτῶν καὶ τὸ σχίσμα τὸ ἐνεκα αὐτῆς βραδύτερον ἐπελθόν. Ἡ μετὰθεσις προὔκληθη ἐκ πολιτικῶν λόγων, ἐκ τῆς ἀντιζηλίας δηλ. τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας καὶ Γερμανίας, θελόντων νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἕκαστος τὸν πάπαν. Καθ' ἅπαν τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα οἱ πάπαι ὄντες τελείως ἐξηρητημένοι ἐκ τῆς θελήσεως τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, ὑπηρέτουν τοὺς πολιτικούς αὐτῶν σκοποὺς ὡς αἰχμάλωτοι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐν Ἀβινιῶνι αὕτη τῶν παπῶν διατριβὴ ἐκλήθη βαβυλωνιακὴ τῶν παπῶν αἰχμαλωσία (1305—1377). Ὅτε Οὐρβανὸς δ' ὅς' ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥώμην, ἐπειδὴ οἱ ἐν Γαλλίᾳ ἐπίσκοποι ἐξελέξαντο ἴδιον πάπαν, ἡ παπικὴ ἐκκλησία πρὸς καιρὸν δύο εἶχε κεφαλὰς (σχίσμα παπῶν). Ἀφοῦ μάλιστα τοὺς δύο τούτους πρὸς ἀλλήλους ἐρίζοντας καὶ ἀμοιβαίως ἀφορίζοντας πάπας καθήρεσεν ἡ κατὰ τὸ 1409 ἐν Πίζῃ γενομένη οἰκουμενικὴ λατινικὴ σύνοδος, τρίτον τινὰ ἐκλέξασα, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἄλλοι δὲν παρητήθησαν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματός των, ἦσαν ἐπὶ τινας χρόνους τρεῖς πάπαι συγχρόνως!

Ἡ ἐν Πίζῃ σύνοδος ἐσχόπει γενικὴν ἱκανοποιούσα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀπαίτησιν νὰ προβῇ εἰς μεταρρυθμίσιν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τῆς φιλομεταρρυθμιστικῆς μερίδος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ (*reformatio in capite et in membris*), διότι ἡ διαφθορὰ εἶχε κορυφωθῇ. Ἡ συγκρότησις τῆς ἐν Πίζῃ συνόδου ὠφείλετο εἰς τὸν τότε προεστάμενον τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων Ἰωάννην Γέρσωνα, ὅστις διὰ πολλῶν συγγραμμάτων του ἐδέχετο μὲν καὶ αὐτὸς, ὡς πάντες οἱ καθολικοὶ, τὴν ἀνάγκην ὁρατοῦ τινος ἐκκλησιαστικοῦ ἀρχηγοῦ ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ λίαν ἐναργῶς ἀπέδειξεν,

ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶχεν ἀνάγκην μεταρρυθμίσεως, καὶ ὅτι αὕτη μόνον δι' οἰκουμενικῆς συνόδου ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ, ἥς αἱ ἀποφάσεις πρέπει νὰ ᾖναι ὑποχρεωτικαὶ καὶ εἰς τοὺς πάπας. Ἀλλ' ὁ ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Πίζης ἐκλεχθεὶς πάπας, ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι πρὸς τὴν ζητουμένην μεταρρυθμίσιν ἔλλειπον αἱ ἀπαιτούμεναι προπαρασκευαί, ἀνέβαλεν ἐπὶ τρία ἔτη τὴν σύνοδον, καὶ οὕτως ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπεδίωξαν καὶ αἱ μετὰ ταῦτα ἐν Κωνσταντία (1414-18) καὶ ἐν Βασιλείᾳ (1431) γενόμεναι μεγάλαι σύνοδοι. Ἡ ἐν Κωνσταντία σύνοδος, ἣν ἠναγκάσθη νὰ συγκαλέσῃ Ἰωάννης ὁ ΚΓ' ὑπῆρξεν ἡ πολυαριθμοτάτη καὶ λαμπροτάτη τῶν τότε ἐν τῇ δύσει οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐν αὐτῇ παρευρέθησαν 18 χιλ. κληρικῶν, καὶ πολλοὶ ἡγεμόνες, κόμητες καὶ ἱππῶται. Πόση ἦτο ἡ τότε διαφθορὰ τῆς ἐκκλησίας δεικνύει, ὅτι τοὺς συναθροισθέντας ἐκεῖ κληρικοὺς ἠκολούθησαν πανταχόθεν ἱκαναὶ χιλιάδες ὑποκριτῶν, μουσικῶν θεάτρων, γελωτοποιῶν, καὶ φαύλων ὑποκειμένων. Ὁ Γέρσων καὶ ὁ Δαίλλυς, τὰ πρωτεύοντα πρόσωπα ἐν τῇ συνόδῳ, κατάρθρωσαν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, ἵνα ἡ σύνοδος κηρυχθῇ ἐντελῶς ἀνεξάρτητος καὶ ἀρμοδία, ἐὰν ἦτο ἀνάγκη, νὰ καθαιρέσῃ καὶ τοὺς τρεῖς ὑπάρχοντας πάπας, καὶ θεωρηθῇ ἡ μεταρρυθμίσις τῆς ἐκκλησίας ὡς ὁ κύριος σκοπὸς τῆς συνόδου. Ὁρίσθη δὲ νὰ μὴ γίνῃ ἡ ψηφοφορία κατὰ πρόσωπα, ἀλλὰ κατὰ ἐθνικότητα. Ἀλλ' ὅτε παρουσιάσθη ἐν τῇ συνόδῳ κατηγορητήριόν τι κατὰ τοῦ πάπα ἐγκαλουμένου ἐπὶ φόνῳ, ἀκολασίᾳ καὶ σιμωνίᾳ, ἐφυγεν ὁ πάπας μετημφιεσμένος ὡς ὑπηρέτης σταύλου. Οὐχὶ ἄνευ δυσκολίας συνεκράτησεν ὁ Γέρσων τὴν σύνοδον, ἥτις νῦν καθήρεσε τὸν πάπαν ὡς ἀδιόρθωτον. Ἐκ τῶν δύο ἄλλων παπῶν ὁ μὲν παρητήθη ἐκουσίως, ὁ δὲ καθηρέθη. Ὁ αὐτοκράτωρ τότε καὶ οἱ γερμανοὶ ἐπίσκοποι ἐζήτησαν ἵνα ἡ μεταρρυθμίσις προηγηθῇ τῆς νέας ἐκλογῆς πάπα, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον τούτου. Ὁ πονηρὸς καρδινάλιος Κολώνας ἐξελέχθη ὡς Μαρτίνος Ε'; καὶ οὕτω κατέστη πάλιν ἀδύνατος ἡ μεταρρυθμίσις· διότι οὗτος περιέπλεξε τὴν σύνοδον εἰς τὰς πλεκτάνας του, συνῆψεν ἰδιαιτέρας συμβάσεις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων, καὶ οὕτως ἐκέρδησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τούτους καὶ διέλυσε τὴν σύνοδον. Ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος

ἐγένετο ἐπὶ Εὐγενίου τοῦ Δ' (1431—43), καὶ αὕτη, ἀναγκασθέντος τοῦ πάπα εἰς συγχάλεσιν αὐτῆς. Καὶ αὕτη ἤρχισε μετὰ ἐλευθέρων ἀρχῶν καὶ διεκήρυξε τὴν ἀρχὴν, ἡ ὁποία καὶ ἐν Κωνσταντίᾳ διεκηρύχθη, ὅτι αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι εἶναι ἀνεξάρτητοι καὶ αὐτόνομοι. Καὶ διέλυσε μὲν μετ' ὀλίγον τὴν ἐπικίνδυνον φανεῖσαν ταύτην σύνοδον ὁ πάπας, ἀλλ' αὕτη δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τοῦτο, οὐδ' ἐταράχθη, ὅπερ ἠνάγκασεν αὐτὸν πάλιν νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτήν. Ἀλλ' ἐπειδὴ σπουδαίως ἐσχέπετο ἡ σύνοδος νὰ προβῇ εἰς μεταρρυθμίσεις, μετέθεσεν αὐτὴν ὁ Εὐγένιος τῷ 1438 εἰς τὴν Φερράραν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου ἐγένετο καὶ ἡ ψευδὴς μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἔνωσις. Ἡ ἐν Βασιλείᾳ ὁμως σύνοδος αποτελουμένη παρὰ τῶν ἀνεξαρτήτων ἐπισκόπων, τῶν μὴ ἀκολουθησάντων τὸν πάπαν, διήρκει καὶ μετὰ ταῦτα. Ἀφορισθεῖσα δὲ παρὰ τοῦ πάπα, καθήρεσεν αὐτὸν (1439) καὶ ἐξελέξατο νέον πάπαν. Ἀλλὰ τὸ μὲν διότι ἡ δύναμις τοῦ παπισμοῦ ἦτο πάντοτε μεγάλη, τὸ δὲ διότι ὁ κόσμος εἶχεν ἀποκάμει ἐκ τῶν διαιρέσεων τούτων τῶν παπῶν, καὶ ἡ σύνοδος αὕτη κατὰ μικρὸν ὑπὸ τῶν πλείστων ἐπισκόπων ἐγκαταλειφθεῖσα, διελύθη, καὶ ὁ πάπας αὐτῆς ταχέως ἐλησμονήθη. Πολλὰ μάλιστα τῶν ἐπισημοτέρων μελῶν αὐτῆς μετέβησαν εἰς τὴν μερίδα τοῦ πάπα, οἷον ὁ Αἰνείας Σίλβιος Πιολόμινης καὶ ὁ Νικόλαος Κούζας.

Αἱ τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι σύνοδοι τῆς Πίζης, Κωνσταντίας καὶ Βασιλείας λέγονται μεταρρυθμιστικαί, διότι ἐπεδίωξαν τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησίας ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ ἥθη. Οἱ ἐν αὐταῖς ἐπίσκοποι ἤθελον, εἰ δυνατόν, νὰ ἐπανεέλθῃ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία εἰς τὰς περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας καὶ διοικήσεως ἀρχὰς τῶν ἀρχαιοτέρων αἰώνων, ἀφ' ὧν ἀπέκλινεν, ἀφ' οὔτου οἱ πάπαι ἐσφετερίσθησαν τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν. Κατὰ τὰς συνόδους ταύτας ἡ κοσμικὴ ἐξουσία εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς ἐκκλησιαστικῆς, οἱ πάπαι δὲ καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰς υποθέσεις τῶν κρατῶν. Ἡ ὑψίστη νομοθετικὴ ἐξουσία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνήκει ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ὁ δὲ πάπας ὑπὸκειται αὐταῖς, ὡν ἀπλῆ κεφαλὴ κυβερνητικὴ τῆς ἐκκλησίας (caput ministeriale), ἐκτελῶν τοὺς νόμους ἢ κανόνας τῶν συνό-

δων, μὴ δικαιούμενος δὲ νὰ ἐκδίδῃ αὐτὸς νόμους, ἀπ' αὐτοῦ δὲ δύναται νὰ γίνηται ἐκκλησις εἰς οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἡ ἐπισκοπικὴ ἐξουσία δὲν πηγάζει ἀπὸ τῆς παπικῆς, ἀλλὰ ἀπὸ ἀποστολικῆς διατάξεως, στηρίζεται λοιπὸν ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, ἐφ' ἧς καὶ ἡ παπικὴ. Ὁ πάπας ἔχει τὴν ἀνωτάτην ἐπιβλεψὴν τῶν κατὰ μέρος ἐκκλησιῶν, δὲν διοικεῖ ὁμῶς ἀμέσως αὐτάς, ἀλλὰ οἱ ἐπίσκοποι καὶ αἱ σύνοδοι αὐτῶν εἶναι διοικοῦσαι ἀρχαὶ κατὰ τὰς διαφόρους χώρας. Διὰ τοῦτο αἱ σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων τῶν διαφόρων χωρῶν πρέπει νὰ ἀπολαύωσιν ἀνεξαρτησίας τινός, ἐκάστης δὲ χώρας ἡ ἐκκλησία νὰ κέχτηται ἰδιά τινα προνόμια. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ ἐπικρατήσασαι, ἀπαντῶσαι δὲ καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, ἀπεδοκιμάζοντο πάντοτε παρὰ τῶν παπῶν καὶ τῶν παποφίλων καθολικῶν. Αἱ δὲ ἰδέαι, ἃς οἱ πάπαι περὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς δυνάμεώς των ἔτρεφον, καὶ αἵτινες εἶναι αἱ ἐπικρατήσασαι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶναι αἱ ἐξῆς. Ὁ πάπας εἶναι κύριος πάντων τῶν ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἐξουσία του ὑπερτέρα πάσης πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἰσταται δὲ ὑπεράνω τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, αἵτινες μόνον παρ' αὐτοῦ λαμβάνουσι τὴν ἐξουσίαν των, οὔσαι ἀπλᾶ συμβούλια αὐτοῦ· αὐτὸς εἶναι ὁ κατὰ τινὰς μάλιστα ἀλάνθαστος¹ νομοθέτης τῆς πίστεως. Δὲν ἐπιτρέπεται δὲ ἐκκλησις ἀπ' αὐτοῦ εἰς οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ὁ πάπας εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ὁ διαρκὴς κάτοχος τῆς ἐπισκοπικῆς ἐξουσίας· οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἀπλοὶ ἐντολοδόχοι του καὶ ὑπηρετοῦνται. Αὐτὸς διοικεῖ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐν πάσαις ταῖς χώραις ἀμέσως, αἱ δὲ κατὰ χώρας ἐκκλησίαι πρέπει νὰ ὑπόκηνται ἀπολύτως ταῖς διαταγαῖς αὐτοῦ.

Ἐξῆλθε μὲν θριαμβεύων ὁ παπισμὸς ἐκ τῆς πάλης ταύτης μετὰ τῶν μεταρρυθμιστικῶν συνόδων, πάντοτε ὁμῶς ἐξησθενη-

¹ Τὸ ἀλάναστον τότε δὲν ἦτο ἀκόμῃ δόγμα. Ἐν τούτοις τινὲς ἔκτοτε οὐ μόνον ἀλάνθαστον, ἀλλὰ καὶ ἰσόθεον τὸν πάπαν κατήντησαν νὰ θεωρῶσιν. Οὕτω Χριστόφορος ὁ Μάρκελλος ἐν τινὶ ὁμιλίᾳ του ἐνώπιον τῆς ἐν Λατεράνῳ συνόδου (ἐν τῇ 4 συνεδρίᾳ τῆς 40 δεκεμβρ. 1542), προσφωνεῖ Ἰούλιαν τὸν Β' αὐτῷ. «Σὺ εἶ ὁ ποιμὴν, σὺ εἶ ὁ ἱατρός, σὺ ὁ κυβερνήτης, σὺ ὁ θεράπων, σὺ τέλος ἄλλος θεὸς ἐπὶ γῆς.» (Tu pastor, tu medicus, tu gubernator, tu cultor, tu denique alter Deus in terra !)

μένος. Ὁ παπισμὸς ἀπέβαλεν ἔκτοτε τὸ γόητρον του. Ἡ πεποίθησις τῶν λαῶν περὶ αὐτοῦ ἐκλονίσθη, οὐδ' ἦτο πλέον δυνατὴ ἢ φοδερὰ ἐκείνη δύναμις τῶν χρόνων τοῦ Γρηγορίου Ζ' καὶ Ἰννοκεντίου τοῦ Γ'. Τὴν δὲ μεταρρύθμισιν ἐπόθουν καὶ μετὰ ταῦτα τὰ καλλίτερα πνεύματα. Ἐν Γαλλίᾳ μάλιστα ἐπεκράτουν αἱ φιλομεταρρυθμιστικαὶ αὗται τάσεις, ἐπλησίαζε δὲ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ πολλακίς ζητηθεῖσα καὶ παρὰ τῶν παπῶν ματαιωθείσα μεταρρύθμισις ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν μεγαλητέρῳ μέτρῳ καὶ νὰ κλονίσῃ ἐκ βάθρων τὴν παπικὴν ἐκκλησίαν. Οἱ πάπαι δὲν προέβλεπον τὸν κίνδυνον τοῦτον. Πῖος ὁ Β' διὰ τῆς ἐν Μαντούῃ οἰκουμενικῆς συνόδου (1459) κατέκρινε πανηγυρικῶς τὰς τάσεις τῶν ἐν Πίζῃ, Κωνσταντία καὶ Βασιλείᾳ συνόδων. Οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως ἦσαν ἀσήμενοι καὶ ἐξηχρεωμένοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνδρες (Ἰννοκέντιος ὁ Η', Ἀλέξανδρος ὁ Γ'). Ὁ δὲ τελευταῖος πάπας τῆς περιόδου ταύτης Ἀέων ὁ Γ' ἦτο μὲν φίλος τῶν γραμμάτων καὶ τῆς καλλιτεχνίας, ὑπὲρ ὧν ἔδαπάνα ἀφειδῶς τὸν ἐκκλησιαστικὸν πλοῦτον, ἀλλ' οὐδεμίαν εἶχεν ἀγάπην ἀληθῆ εἰς τὴν θρησκείαν.

493.

Οἱ μητροπολῖται καὶ ὁ λοιπὸς κλήρος.

Οἱ μητροπολῖται ἔλαβον ἐν ἀρχῇ ἐν ταῖς γερμανικαῖς ἐκκλησίαις μεγάλην δύναμιν. Ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν γερμανικῶν φύλων ἀντεπροσώπευον οὗτοι τὴν ἐνότητα τῆς ἐθνικῆς ἐκκλησίας, ὅπως τῆς ὅλης ἐκκλησίας ὁ πάπας, ἐνῷ συγχρόνως ὡς μέλη τῶν ἐθνικῶν κοινοβουλιῶν ἐξήσκουν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Οἱ κατὰ τόπους ἡγεμόνες ἀνεγνώριζον ἐν τῇ ἐνότητι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τῆς χώρας σπουδαῖον στήριγμα καὶ ἰσχυρὰν ἐγγῆσιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος, καὶ διὰ τοῦτο ἀνθίσταντο εἰς τὸν διαμελισμὸν τῆς χώρας εἰς πλείοτέρας μητροπολιτικὰς ἐδρας, ἢ ὅπου ἡ μεγάλη ἑκτασις τοῦ κράτους ἀπῆτει περισσοτέρους πρωτεύοντας ἐπισκόπους, ἀπέδιδον εἰς τὸν ἐπιστημότερον αὐτῶν τὴν σημασίαν καὶ τὰ δικαιώματα ἐξάρχου (Primas). Οἱ πάπαι τούναντίον ἐσπούδαζον ὅλαις δυνάμεσιν ἐν πάσῃ μεγαλη-

τέρα χώρα νὰ δίδωσι δύο ἢ τρεῖς τοῦλάχιστον μητροπολίτας, καὶ κατὰ δύναμιν νὰ ἐμποδίζωσι τὴν σύστασιν γενικοῦ τῆς χώρας ἐξάρχου ἢ ἀρχιμητροπολίτου· διότι ἐν τῇ τοιαύτῃ συγκεντρώσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ὁλοκλήρου χώρας εἰς τὰς χεῖρας ἐνὸς διέβλεπον ἐγγὺς τὸν κίνδυνον, ὅτι ὁ τοιοῦτος ἐξάρχος μετὰ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον ἤθελεν ἐπιθυμήσει νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ Ῥώμης καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θέσιν ἀνεξαρτήτου πατριάρχου. Ἀπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐπεκράτει παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ εἰς τὰ σύνορα τοῦ κράτους νὰ ἰδρῦωσιν ἐπισκοπὰς καὶ ἀρχιεπισκοπὰς προορισμὸν ἐχούσας νὰ διαδίδωσι τὸν χριστιανισμὸν εἰς τὰς πλησίον εἰδωλολατρικὰς χώρας, συγχρόνως δὲ νὰ παρασκευάζωσι διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν κατάκτησιν αὐτῶν, ἣ ἐὰν αὕτη εἶχε προηγηθῇ, νὰ στηρίξωσι ταύτην. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐντολῆς ταύτης ἠδύναντο οἱ πάπαι προθύμως νὰ ἐπιδοκιμάζωσιν, ἀλλὰ φανερώς ἀντέτεινον εἰς τὸ δεύτερον. Διότι ἐκάστη νεωστὶ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ κερδαινομένη χώρα ἔπρεπε κατ' αὐτοὺς νὰ τίθεται ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πάπα. Διὰ τοῦτο οἱ πάπαι πᾶσαν κατέβαλλον σπουδὴν, ἵνα τὰς νεωστὶ ἰδρυομένας ἐκκλησίας ἀποσπῶσιν ἀπὸ τῶν γερμανῶν ἐξάρχων καὶ δίδωσιν αὐταῖς ἴδιον ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὸν ὄργανισμὸν ὑπὸ ἐπισκόπους καὶ ἀρχιεπισκόπους. Ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας τῆς χώρας συνεδέοντο οἱ μητροπολίται οὗτοι ἢ ἐξάρχοι διὰ κοινοῦ συμφέροντος μετὰ τῶν κατὰ τόπους ἡγεμόνων καὶ ὑπερήσπιζον τὴν πολιτικὴν αὐτῶν καὶ τὸν θρόνον των, καὶ διὰ τοῦτο ἀπῆλθον καὶ αὐτοὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ἡγεμόνων. Ὁ σύνδεσμος οὗτος τῆς πολιτικῆς καὶ μητροπολιτικῆς ἐξουσίας ἠπέλκει νὰ ἀγάγῃ ἐνιαχοῦ τὸν ἄλλον κληρὸν εἰς τὴν τελείαν δουλείαν ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας, ἐὰν οὗτοι ἦσαν φίλαρχοι· διὰ τοῦτο ὁ ἄλλος κληρὸς προὔτίμα ἐνίοτε τὸν ἄμεσον στενότερον μετὰ τοῦ πάπα σύνδεσμον. Διὰ τῆς φορᾶς τῶν περιστάσεων ὠριμάσασα, ἐσχηματίσθη κατὰ τοὺς χρόνους Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς ἐκτεταμένη τις συνωμοσία ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων, ἣτις ἔτεινε νὰ ἀποσπάσῃ τελείως τὸν κληρὸν καὶ ἰδίως τοὺς ἐπισκόπους ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῶν μητροπολιτῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων, καὶ νὰ θέσῃ αὐτοὺς ἀμέσως ὑπὸ

τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πάπα. Πολλοὶ προϋτίμων τὴν μακρόθεν ἐνεργοῦσαν καὶ ἐπομένως χαλαρὰν ἐπίδλεψιν τῆς παπικῆς αὐλῆς ἢ τὴν ἄμεσον καὶ αὐστηροτέραν τῶν μητροπολιτῶν καὶ κυβερνήσεων. Τὴν τάσιν τῶν τοιούτων ὑπεστήριζον φυσικῶς τῷ λόγῳ οἱ φιλόδοξοι πάπαι. Ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ψευδοισιδωρείων διατάξεων ἐξεφράσθησαν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς παλαιόθεν δῆθεν ἰσχύουσαι, καὶ ἂν καὶ τὸ πρῶτον ἀπήντησε τοῦτο δυσχερείας πολλὰς, ἐπὶ τέλους αἱ ἀρχαὶ αὗται εἰσῆχθησαν εἰς τὸ γενικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἀπώλεσαν οἱ μητροπολίται καὶ αἱ περὶ αὐτοὺς σύνοδοι πᾶσαν σημασίαν καὶ πᾶσα ἐξουσία συνεκεντρώθη εἰς χεῖρας τοῦ πάπα.

Ὑπὸ τοὺς μητροπολίτας ἴσταντο οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ὑπ' αὐτοὺς οἱ ἐπίσκοποι. Ἡ κανονικὴ ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων διὰ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐξέλιπε καὶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς ἐκκλησίαις ἐντελῶς. Οἱ βασιλεῖς καὶ λοιποὶ ἡγεμόνες διώριζον ἄνευ τινὸς ἀντιστάσεως τοὺς ἐπισκόπους. Λουδοβίκος ὁ Εὐσεβὴς ἀνενέωσεν ἐπὶ τῆς ἐν Ἀάχῃ συνόδου τὴν κανονικὴν ἐκλογὴν διὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου, ἀλλ' οἱ διάδοχοί του οὐδόλως προσεῖχον εἰς τὸν νόμον τοῦτον. Καθαίρεσις ἐπεβάλλετο συνήθως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιακῶν ἢ διοικητικῶν συνόδων. Ὀλίγον βραδύτερον εἰσῆχθη τὸ σύστημα τοῦ παρὰ τῶν ἡγεμόνων διὰ περιβολῆς δακτυλίου καὶ ἐγχειρίσεως ράβδου διορισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐγένετο τοσούτων ἐρίδων αἷτιον μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων, ἕως οὗ κατηργήθη, ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐξηρτήθη πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ πάπα. Πλούσιαι ἐπισκοπαὶ ἐδίδοντο. ἐν ἀρχῇ παρὰ τῶν βασιλέων καὶ εἰς εὐγενεῖς λαϊκοὺς, ὅπως ἔχωσιν ἀπλῶς τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, διωκοῦντο δὲ ὑπὸ ἐπισκόπων ὡς ἀντιπροσώπων αὐτῶν! Κατὰ τὰς σταυροφορίας ἰδρύθησαν πολλὰ καθολικὰ ἐπισκοπικὰ ἔδρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, ὧν οἱ κάτοχοι μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν σταυροφόρων διετήρησαν τοὺς τίτλους τῶν ἐπὶ προσδοκίᾳ κριττόνων καιρῶν, καὶ ἔζων ὡς βοηθοὶ καὶ ἀντιπρόσωποι ἄλλων ἐπισκόπων. Ἐπεὶ δὲ ἐχειροτονοῦντο καὶ ἄλλοι διὰ τῶν αὐτῶν τίτλων τιμῆς μόνης ἕνεκα, καὶ οὕτως ἐγεννήθη τὸ σύστημα τῶν ἐπισκόπων *in partibus* (sc. *infidelium*). Ἐν τέλει παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν πολλαῖς χώραις οἱ ἐπίσκοποι ἦσαν καὶ κύριοι ἢ πολιτικοὶ ἡγεμό-

νες τῶν πόλεων, ἐν αἷς ἦσαν ἐπίσκοποι, ὑποκείμενοι εἰς τοὺς βασιλεῖς ἢ τὸν αὐτοκράτορα, καὶ ἀπολαύοντες πάντων τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποβεβλημένοι εἰς πάντα τὰ βάρη τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων. Διὰ τοῦτο καὶ ἐξεστράτευον συχνάκις ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν. Συνέδεον λοιπόν, ὅπως καὶ ὁ πάπας, πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν. Ὁ ὑπὸ τοὺς ἐπισκόπους κληρὸς, λαμβανόμενος ἐν μέρει ἐκ δουλοπαροίκων, ἐξηρτάτο συνήθως δουλικῶς ἐκ τοῦ ἐπισκόπου, καὶ ἐστερεῖτο πολλάκις καὶ τῆς στοιχειωδестаῆτος μαθήσεως. Ὁ διορισμός τοῦ ἐγίνετο διὰ τοῦ ἐπισκόπου. Οἱ χτίτορες ἐκκλησιῶν ἢ μοναστηρίων ἐπεφυλάττοντο ἐνίοτε ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ἀπογόνους των τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐφημερίου. Οἱ κληρικοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ δικασθῶσιν ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ ἐπισκόπου, οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐδικάζοντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου, καὶ ὡς ἐν ἀνωτάτῳ δικαστηρίῳ ὑπὸ τοῦ πάπα.

194.

Οἱ μοναχοί.

Alembert Histoire des Moines etc. Paris 1768.

Πειθήνια ὄργανα τῶν παπῶν ὑπῆρξαν οἱ μοναχοὶ τῆς δύσεως. Οὗτοι ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βενεδίκτου καὶ τοῦ Κασσιόδωρου δὲν περιωρίζοντο, ὅπως οἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ μοναχοί, εἰς θρησκευτικὰς ἀσκήσεις καὶ προσευχάς, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὸν πρακτικὸν καὶ δραστήριον χαρακτῆρα τῶν δυτικῶν λαῶν ἐζήτουν, ὀργανιζόμενοι εἰς τάγματα, νὰ ὑπηρετῶσι πρακτικῶς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν κοινωσίαν καὶ νὰ ἐπιδρῶσιν ἐν γένει ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἡ συμμετοχὴ αὕτη εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας ἦτο εὐκολος, διότι καὶ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ κληρὸς ἦτο ἄγαμος, ὥστε μικρὰ ἦτο ἡ διαφορὰ μετὰ αὐτῶν καὶ τούτου. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν ἀπ' ἀρχῆς αὐτοὶ ἀνέλαβον εἰς χεῖράς των. Κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον ἠύξησεν ἐτι μᾶλλον ἡ σημασία τῶν μοναχῶν ἐν τῇ δύνει, καὶ ἡ δύναμις των ἀπέβη πανίσχυρος. Εἰς τοῦτο συνέτεινέ μεγάλως τὸ ὅτι τὰ πλεῖστα μοναστήρια διετήρουν σχολάς.

Τοῦτο ἐπέβαλεν αὐτοῖς ὡς καθήκον ὁ μέγας Κάρολος. Αἱ σχολαὶ αὗται τελειοποιηθεῖσαι μετεβλήθησαν πολλαχοῦ εἰς πανεπιστήμια. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν παπῶν, ἐπισκόπων καὶ θεολόγων ἀνῆκον εἰς τὰ μοναχικὰ τάγματα τῆς ἐποχῆς ταύτης. Οἱ μοναχοὶ διηροῦντο, ὡς εἶπομεν, εἰς τὰ γ μ α τ α, διακρινόμενα διὰ τῆς διαφόρου ἐνδυμασίας τῶν μελῶν των. Ἐκαστον δὲ τάγμα, εἰς ὃ ἀνῆκον πολλὰ μοναστήρια ἐν διαφόροις χώραις ὑπάρχοντα, ἐπεδίωκεν ὠρισμένον τινὰ σκοπὸν, πῶχ. τὴν καταπολέμησιν τῶν αἰρετικῶν, τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ, τὴν περίθαλψιν τῶν πασχόντων. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνεφάνησαν τότε ἐν τῇ δύσει πολλὰ νέα μοναχῶν τάγματα, τὰ μὲν ὡς μετερρυθμισμένοι κλάδοι τοῦ ἀρχαίου τάγματος τῶν Βενεδικτίνων, τὰ δὲ καὶ ὡς ὅλως νέα μετὰ νέου ὀργανισμοῦ. Καθ' ἑκάστην ἰδρύοντο νέα μοναστήρια νῦν ἐν αὐταῖς ταῖς πόλεσι. Τὰ μετερρυθμισμένα μοναστήρια τῶν Βενεδικτίνων συνεδέοντο μετ' ἀλλήλων ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τοῦ προτύπου μοναστηρίου, οὗ τὸν κανονισμόν ἠκολούθουν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ σύνδεσμοι ὠνομάσθησαν Congregationes. Ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ τῶν Κλουβιανῶν ἐν Γαλλίᾳ, οἵτινες πολὺ ἐσπούδασαν πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας νὰ ἀνυψώσωσι τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς φοβερᾶς καταπτώσεως τοῦ Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνος. Ἐπειτα δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ ἐταιρία τῶν Καμαλδουλίνων ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Κλαιβῶ ἐν Γαλλίᾳ, ἥτις ἐφημίσθη διὰ τοῦ μεγάλου σχολαστικοῦ θεολόγου Βερνάρδου τοῦ ἐκ Κλερβῶ, διὸ καὶ οἱ τοῦ τάγματος τούτου καὶ Βερναρδιανοὶ καλοῦνται. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἔλαβε τοιαύτην ἀνάπτυξιν τὸ τάγμα τοῦτο, ὥστε ἠρίθμει 2 χιλ. ἀνδρῶν καὶ 6 χιλ. γυναικείων μοναζηρίων. Ἐπίσημον τάγμα ἦτο καὶ τὸ τῶν Κιστερσιανῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ τοῦτο. Σπουδαῖα τάγματα ἦσαν καὶ τὰ τῶν Καρμηλιτῶν καὶ Καρθασίων. Ἀλλὰ τὰ σπουδαιότατα πάντων ὑπῆρξαν τὰ δύο τῶν ἐπαιτῶν κληθέντα τάγματα τῶν Φραγκισκανῶν καὶ Δομινικανῶν, οὓς ἐμιμήθησαν μετὰ ταῦτα καὶ οἱ Αὐγουστινιανοί. Τὰ τῶν ἐπαιτῶν τάγματα προῆλθον ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τῆς τελείας ἐφαρμογῆς καὶ πραγματο-

ποιήσεως τῆς εὐχῆς τῆς πτωχείας. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐνὸς τῶν ταγμάτων τούτων Φραγκίσκος κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως Ἀσσίζης τῆς Οὐμβρίας (ἐγενν. 1182). Τὸ εὐαγγέλιον περὶ τῆς ἀποσταλῆς τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου εἰς τὸ κήρυγμα ἄνευ ἀργυρίου ἢ χρυσίου, ἄνευ πῆρας καὶ ῥάβδου κατὰ λέξιν ἐννοηθὲν, ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὸ πρῶτον τὴν ἰδέαν νὰ ἀφήσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ διέλθῃ ἐπαίτων διαφόρους χώρας καὶ κηρύττων μετάναιον, ὑπὸ τοῦ πατρός του καταρῶμενος, ὑπὸ δὲ τοῦ λαοῦ ποῦ μὲν ὡς παράφρων σκωπτόμενος, ποῦ δὲ ὡς ἅγιος τιμώμενος. Ὁ βίος του ἦτο θαῦμα αὐταπαρνήσεως καὶ τελείας ἀφοσιώσεως εἰς τὸν Θεόν. Ἐνῶ ἐνώπιον τοῦ πάπα καὶ τῶν καρδινάλιων ἵστατο πολλὰκις ἄφωνος, μὴ γνωρίζων νὰ λαλήσῃ τὴν πρέπουσαν αὐτοῖς γλῶσσαν, ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἐν ἀπλότῃ λαλῶν ἀνέπτυσσεν ἀκατάσχετον καὶ θαυμασίαν εὐγλωττίαν. Εὐρῶν πολλοὺς ὁπαδοὺς, ἐσχημάτισε ταχέως ἴδιον μοναχικὸν τάγμα, τὸ ὁποῖον ἐπεκυρώθη ὑπὸ πάπα Ὀνωρίου τοῦ Γ' (1223), λαβὼν τὴν ἀπεριόριστον ἀδειαν τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ποιμαντορίας τοῦ λαοῦ. Γρηγόριος ὁ Θ' ἐκήρυξε τὸν Φραγκίσκον ἅγιον ἤδη τῷ 1228. Οἱ Φραγκισκανοὶ διεκρίθησαν μᾶλλον ὡς πνευματικοὶ καὶ ἐπενήργησαν μᾶλλον διὰ τοῦ παραδείγματός των ἢ ὡς κήρυκες τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας. Ἡ πρὸς τὰ ἐγκόσμια περιφρόνησις, ἥτις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐθεωρεῖτο ὑψίστη ἀρετὴ, ἡ ἀνυπόκριτος ταπεινοφροσύνη, ἡ ζωηρότης καὶ θερμότης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης, ἅτινα διέκρινον τοὺς πρώτους Φραγκισκανοὺς, ἐνεποίησαν τὸ πρῶτον μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς δύσεως καὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὸ τιμητικὸν ὄνομα τοῦ σεραφικοῦ τάγματος. Εὐσεβὴς τις παρθένος τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως, ἡ ἁγία Κλάρα, ἔδρυσεν καὶ γυναῖκα τοῦ τάγματος, εἰς ὃ ἔδωκεν αὐτὸς ὁ Φραγκίσκος κανόνας. Καὶ οἱ Τερτσιάριοι εἶναι παράρτημα τῶν Φραγκισκανῶν. Ἀλλὰ τὸν πρῶτον αὐστηρὸν καὶ πλήρη στερήσεων βίον μόνον ὀλίγοι τῶν Φραγκισκανῶν ἠκολούθουν καὶ μετὰ ταῦτα (Ἀντώνιος τῆς Παδούης). Οἱ πλεῖστοι αὐτοὶ μὲν δὲν εἶχον ἰδίαν ἀτομικὴν ιδιοκτησίαν, ἐφρόντιζον ὅμως, ἵνα τὰ μοναστήριά των καθιστῶσι πλούσια καὶ ἔξων ἐν εὐπορίᾳ. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν

Δομίνικος ἦτο Ἰσπανός, ἀνὴρ συνέτος καὶ πεπαιδευμένος. Ἐσπούδασεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Οὐαλεντίας. Ὁ ζῆλος του ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων ὥθησεν αὐτὸν, ἵνα ἔλθῃ μετὰ τινῶν βοηθῶν εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπως μετ' ἀποστολικῆς ἀπλότητος καὶ αὐταπαρνήσεως ἐνεργήσωσι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν αἰρετικῶν Ἀλβιγίων. Τῷ 1212 ἦλθεν εἰς Ῥώμην. Ἰννοκέντιος ὁ Γ' καὶ μετ' αὐτὸν Ὀνώριος ὁ Γ' ἐπεχώρῳσαν τὸ τάγμα του. Οὕτως ἔλαβε καὶ τὸ τάγμα τοῦτο τὴν ᾄδειαν, ἵνα πανταχοῦ δικαιούται νὰ κηρύττῃ καὶ νὰ ἀκροᾷται τῆς ἐξομολογήσεως; ἰδίως δὲ νὰ ἐνεργῇ κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Ἀνέλαβε δὲ ταχέως τὸν τρόπον τοῦ ζῆν τὸν κατὰ τοὺς Φραγκίσκανούς. Καὶ τὸν Δομίνικον ἀνεκήρυξεν ἅγιον Γρηγόριος ὁ Θ'. Τὰ δύο τῶν ἐπαιτῶν τάγματα ἐξηπλώθησαν ταχέως καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην. Ἐκαστον αὐτῶν εἶχε τὸν ἀρχηγόν του ἐν Ῥώμῃ, ἐν ἐκάστῃ δὲ χώρα προϊστάμενον, καὶ ἐν ἐκάστῳ μοναστηρίῳ τὸν ἀνώτερόν του. Οἱ Δομινικανοὶ ἡσχολοῦντο εἰς τὰ γράμματα, διότι κύριον ἔργον των ἦτο τὸ κήρυγμα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθῆς διδασκαλίας κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Ἐχρησίμευον δὲ καὶ ὡς ἱεραπόστολοι. Αὐτοὶ ἐλάμβανον καὶ τὰς ἐπισημοτάτας θεολογικὰς ἑδρας ἐν τοῖς πανεπιστημίοις. Κατὰ τοῦτο ὑπελείποντο οἱ Φραγκίσκανοί. Τὸ μέγα σέβας τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ τάγματα ταῦτα ἡγείρει τὸν φθόνον πρὸς αὐτὰ τοῦ ἐπιλοΐπου κλήρου, καὶ ἡ ἐπίρροή των ἐπὶ τῶν πανεπιστημίων τὴν ἀντιζηλίαν τῶν πεπαιδευμένων. Οἱ ἐξοχώτεροι σχολαστικοὶ θεολόγοι προῆλθον ἐκ τῶν ταγμάτων τούτων. Ἡ φήμη αὐτῶν κατέπεσεν, ὅτε ἀμάθεια καὶ διαφθορά κατέλαβεν αὐτά. Εἰς τὴν πτώσιν δὲ ταύτην συνέτελεσαν καὶ τὰ ἀμοιβαία μίσση, τὰ ὁποῖα μετὰ ταῦτα ἐγεννήθησαν μεταξὺ τῶν δύο ταγμάτων ἕνεκα τῶν συμφερόντων των. Εἶδος μοναχῶν ἦσαν καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος ἀναφαινόμενοι ἐν τῇ δύσει Βεγγίνοι καὶ οἱ Βεγάρδοι, οἵτινες ἀπετέλουν ἐλευθέρας ἀσκητικὰς κοινότητας ἐκ γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, οἵτινες ἀνέλαμβανον τὰς μοναχικὰς εὐχὰς τῆς πτωχείας, τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς παρθενίας οὐχὶ διὰ βίου, ἀλλ' ἐφ' ὅσον χρόνον μόνον ἤθελον, ἦσαν δὲ ἐλεύθεροι νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὸν κόσμον καὶ συνάπτωσι καὶ γάμον. Διὰ τῆς ἐργασίας των ποριζόμεναι τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, ἡσχολοῦντο καὶ εἰς διαφόρους φιλανθρωπι-

κὰς ἐνασχολήσεις. Βραδύτερον παρεισέδυσαν παρ' αὐτοῖς αἰρε-
τικαὶ δοξασίαι, διὸ καὶ παρὰ τῶν παπῶν καὶ παρὰ τῆς ἱερᾶς ἐ-
ξετάσεως κατεδιώχθησαν. Λεῖψανα αὐτῶν σώζονται μέχρι τῆς
σήμερον ἐν Βελγίῳ. Ὅμοιοι αὐτοῖς ἦσαν καὶ οἱ Λ ο λ λ ἄ ρ δ ο ι,
οἱ μετὰ ταῦτα ἀναφανέντες.

Τὰ μοναστήρια ἐν τῇ δύσει ἀπέβησαν π λ ο υ σ ι ὡ τ α τ α, κα-
θὼς καὶ αἱ ἐκκλησίαι. Ἡ κυριώτερα πηγὴ τοῦ πλούτου τούτου
ἦσαν δωρεαί. Οἱ ἡγεμόνες δὲν ἐγνώριζον μέτρον καὶ ὄριον ἐν
ταῖς δωρεαῖς αὐτῶν, καὶ πλούσιοι κτηματῖαι ἡμιλλῶντο πρὸς
αὐτοὺς κατὰ τὴν πρὸς τὰ μοναστήρια γενναιοδωρίαν. Ἀφορμαὶ
δὲν ἔλλειπόν ποτε. Ἡ θεραπεία ἀσθενείας τινός, ἡ σωτηρία
ἀπὸ κινδύνου, ἡ γέννησις τέκνου καὶ τὰ ὅμοια ἀπέφερον εἰς
τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια συνήθως δωρεάν τινα. Ἡ
προθυμία αὕτη πρὸς δωρεὰς ὑπεθάλπετο φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑπὸ
τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν. Νέαν αὔξησιν ἐλάμβανεν ἡ μο-
ναστηριακὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία ἔπειτα καὶ διὰ τῶν ἰδι-
ωτικῶν περιουσιῶν τῶν μοναχῶν καὶ κληρικῶν, ἃς μετὰ θάνα-
τον ἐκληρονόμουν τὰ μοναστήρια καὶ αἱ ἐκκλησίαι των. Ἐπει-
τα οἱ πιστοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ προσφέρωσι τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ δέκα-
τον τῶν προϊόντων αὐτῶν, τὸ ὅποιον δι' ἐπικλήσεως τῆς μω-
σαϊκῆς νομοθεσίας ἐκηρύττετο ὡς *juris divini*. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀ-
ναπαλλοτρίωτον τῶν μοναστηριακῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτη-
μάτων ἐθεωρεῖτο ὡς πρῶτος νόμος τῆς διαχειρίσεως τῆς μονα-
στηριακῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, ἠϋξανε μεγάλως αὐ-
τὴ ἀπὸ ἑτους εἰς ἑτος. Ἦδη περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος τὸ
τρίτον τῆς ὅλης κτηματικῆς ἰδιοκτησίας ἐν Γαλλίᾳ ἀνῆκεν εἰς
τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας, ἐνῶ τὰ δημόσια εἰσοδήματα
εἶχον ἐξαντληθῇ! Διὰ τοῦτο πολλοὶ ἡγεμόνες παρεχώρουν εἰς
φίλους καὶ εὐνοουμένους των πλουσίας ἡγουμενείας, ὅπως ἀ-
πλῶς καρπῶνται τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, ἢ ψεκιοποιοῦντο τὸ δι-
καίωμα ἵνα κατ' ἀρέσκειαν διαθέτωσι τὴν μοναστηριακὴν καὶ
ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν καὶ προέβαινον εἰς δήμευσιν καὶ ἐκ-
λαίχευσιν αὐτῆς. Μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ πλοῦτος οὗτος ἔμενε πάν-
τοτε μέγας.

Οἱ μοναχοὶ τῆς δύσεως ἐφάνησαν κατ' ἀρχὰς ὡ φ ε λ ι-
μ ῶ τ α τ ο ι εἰς τοὺς δυτικοὺς λαοὺς, ἐφ' ὅσον οὗτοι ἦσαν βάρ-

βαροὶ καὶ ἀπολίτιστοι, διότι αὐτοὶ κυρίως εἰσήγαγον παρ' αὐτοῖς οὐ μόνον τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν πολιτισμόν ἐν γένει. Αὐτοὶ διὰ τῶν σχολείων τῶν διέδωκαν παρ' αὐτοῖς τὰ γράμματα καὶ ἐδίδαξαν τοὺς ἀγροίκους κατοίκους τῶν πλείστων χωρῶν τὰς τέχνας καὶ τὴν γεωργίαν αὐτὴν, περιέθαλψαν δὲ καὶ τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα διὰ τῶν φιλανθρωπικῶν αὐτῶν καθιδρυμάτων. Ἀλλ' ὅτε β ρ α δ ύ τ ε ρ ο ν διαφθορὰ καὶ ἀμάθεια κατέλαβεν αὐτοὺς, καὶ παρήκμασαν, ἐγίνοντο πολλαχοῦ βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας π ρ ό ξ ε ν ο ι. Ἰδίως ὁ ἐξ ἀμαθείας φανατισμὸς αὐτῶν ἐγένετο σὺν τῷ χρόνῳ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἐν γένει τῆς ἐθνωαϊκῆς κοινωνίας, τῆς κατὰ μικρὸν ἐξελθούσης ἐκ τῆς ἀρχικῆς νηπιώδους καταστάσεως καὶ ἀνδρωθείσης, μὴ ἀνεχομένης δὲ διὰ τοῦτο δικαίῳ τῷ λόγῳ νὰ τελῇ πλέον ὑπὸ τὴν ἀμεσον κηδεμονίαν τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ κλήρου. Οἱ μοναχοὶ τῆς δύσεως ἀφοῦ ἐπαιδαγώγησαν τοὺς βαρβάρους γερμανικοὺς λαοὺς, ἀπετέλεσαν τὴν ἀποστολὴν τῶν. Μετὰ ταῦτα μᾶλλον ἐπέσχον ἢ προήγαγον τὴν πρόοδον τῆς Εὐρώπης.

495.

Αἱ σταυροφορίαι καὶ τὰ ἱπποτικά τάγματα.

Mic h a u d Bibliothèque des Croisades. Paris 1830. 4. T. Recueil des histoires des crois. Paris 1841. T ο υ α ὗ τ ο υ Histoire des Croisades. Paris 1842. V e r t o t Histoire des Chevaliers hospitaliers de S. Jean. Paris 1726. D a p u y histoire des Templiers. Paris 1650.

Τὴν δύναμιν τῶν παπῶν δεικνύουσι, διότι αὐτῶν κυρίως ἔργα εἶναι, καὶ αἱ σ τ α υ ρ ο φ ο ρ ί α ι, περὶ ὧν δέον διὰ τοῦτο νὰ γίνη καὶ ἐνταῦθα λόγος, καὶ διότι οἱ πόλεμοι οὗτοι φέρουσι θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Σταυροφορίαι καλοῦνται αἱ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος μέχρι τέλους τοῦ ΙΓ' διαρκέσασαι ἐκστρατεῖαι ἐκεῖναι τῶν χριστιανικῶν δυτικῶν λαῶν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Παλαιστίνης ἢ ἀγίας Γῆς, εἰς ἃς ἐδῶκαν ἀφορμὴν αἱ κακώσεις, ἃς ὑφίσταντο παρὰ τῶν Μωαμεθανῶν οἱ εἰς Ἱεροσόλυμα χάριν τοῦ ἐκεῖ ἀγίου τάφου ἀποδημοῦντες χριστιανοί. Ἡ Παλαιστίνη ὑπέκειτο τότε εἰς τοὺς τοῦρ-

χους σουλτάνους τῆς Αἰγύπτου. Οἱ ἀρχαιότεροι κατακτιηταὶ τῆς χώρας Ἀραβες εἶχον προσενεχθῇ ἡπιώτερον πρὸς τοὺς ἐν Παλαιστίνῃ χριστιανούς καὶ τοὺς προσκυνητάς. Τὰς κακώσεις τῶν Τούρκων διηγηθεὶς ἐπὶ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ τοῦ Β' ὁ ἀμαθὴς μὲν, ἀλλ' εὐγλωττος ἐξ Ἀμριανοῦ ἐρημίτης Πέτρος, ἐξήγειρεν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν τὴν γενικὴν τῶν ἐν τῇ δύσει χριστιανῶν ἀγανάκτησιν, ὥστε ἐφάνη ὅτι σύμπασα ἡ Εὐρώπη ᾔθελε νὰ ἐγερθῇ ὑπὲρ τῶν ἁγίων τόπων. Τὰ πρῶτα στίφη τῶν σταυροφόρων (περὶ τὰς 40 χιλ.), οὕτω κληθέντων, διότι ἔφερον ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ βραχίονος αὐτῶν σταυρὸν, κινήσαντα ἄνευ τινὸς πειθαρχίας καὶ ἄνευ ἐμπείρων ἀρχηγῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ τοῦ ἐρημίτου (1096), κατεστράφησαν κατὰ τὸ πλεῖστον καθ' ὁδὸν ἰδίως ἐν (1)ύγγαρία καὶ Βουλγαρία. Μόλις ἡδυνήθη ὁ Πέτρος μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ του νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ ἅμα μεταβάς εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εὐχερῶς κατεστράφη ἐντελῶς. Οἱ βυζαντινοὶ ἀσθενεῖς ὄντες καὶ φοβούμενοι τὴν ἐπιδρομὴν τῶν ἀκολάστων τούτων καὶ ἀτάκτων εὐρωπαϊκῶν στρατῶν (οἱ Εὐρωπαῖοι ἦσαν ἀκόμῃ τότε βάρβαροι), δυσμενῶς ἀπ' ἀρχῆς ἐδέχθησαν τοὺς σταυροφόρους, διότι ἐγνώριζον, ὅτι εὐκόλως οὗτοι ἡδύναντο νὰ στρέψωσι τὰ ὅπλα των κατ' αὐτῶν τοσοῦτω μᾶλλον, ὥστε οἱ ὑποκινήσαντες τοὺς πολέμους τούτους πάπαι ἤρχοντο τὴν καταστροφὴν πάντοτε τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅπως ἐπεκτείνωσι τὴν πνευματικὴν αὐτῶν κυριαρχίαν καὶ ἐπὶ τοὺς λαοὺς τῆς ἀνατολῆς. Τοιαύτας εὐχὰς ἐδήλωσαν σαφῶς καὶ Γρηγόριος ὁ Ζ' καὶ Οὐρβανὸς ὁ Β'. Ψευδῶς δὲ διηγοῦνται οἱ χρονογράφοι τῆς δύσεως, ὅτι δῆθεν τὰς σταυροφορίας ταύτας ἐζήτησε δι' ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλέξιου ὁ Κομνηνός, αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρώτη τακτικὴ σταυροφορία ὑπὲρ τῆς ἁγίας Γῆς ἐγένετο ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν Γεοδοφρίδου τοῦ ἐκ Βουελλιῶνος, ὅστις ἐκίνησε μετὰ 400 χιλ. στρατοῦ. Πρὸς τὸν Ἀλέξιον, οὗ τῆς συνδρομῆς ἐχρηζόν, διότι διὰ τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἐμέλλον νὰ διέλθωσι, συνέθεντο οἱ σταυροφόροι οὗτοι συνθήκας, καθ' ἃς αὐτὸς μὲν ὑπέχρεοῦτο νὰ συνδράμῃ αὐτοὺς διὰ χρημάτων καὶ στρατοῦ, αὐτοὶ δὲ ὑπισχνούντο νὰ ἀποδίδωσιν αὐτῷ ὅσα φρούρια ᾔθελον κυριεύσει, ἐὰν ταῦτα ἀνῆκον

πρότερον εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος: "Ὅσας δὲ ἄλλας χώρας ἡ-
 θελον κυριεύσει ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ, ὠρίσθη νὰ ἀρχωσι-
 μὲν αὐτῶν αὐτοὶ, ἀλλ' ὡς ὑποτελεῖς τοῦ αὐτοκράτορος. Αἱ
 συνθήκαι αὗται δὲν ἐτηρήθησαν παρ' οὐδετέρου μέρους. Πρῶ-
 τοι οἱ σταυροφόροι παρέβησαν τὰς ὑποσχέσεις των, διότι ἂν
 καὶ ἐκυρίευσαν τὴν Νίκαιαν τῷ 1097 κυρίως τῇ συνδρομῇ 40
 χιλ. βυζαντινοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τῶν μηχανῶν, ἃς ἐπεμψεν αὐ-
 τοῖς ὁ Ἀλέξιος, δὲν παρέδωκαν αὐτὴν τῷ βυζαντινῷ αὐτοκρά-
 τορι. Ἐντὸς δύο ἐτῶν ἐγένοντο μετὰ ταῦτα οἱ σταυροφόροι κύ-
 ριοι τῆς Ἐδέσσης καὶ τέλος τῶν Ἱεροσολύμων, ἧς τὰ τεῖχη ἐξ-
 επόρθησαν τῇ 15 ἰουλίου 1099, κραυγάζοντες· «ὁ Θεὸς θέλει
 τοῦτο!» Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐδείξαν οἱ σταυροφόροι
 φοβερὰν ἀπανθρωπίαν, κατασφάζαντες ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους
 τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τὴν ἀπάνθρωπον ταύτην σφαγὴν, αἵμα-
 τόφυρτοι, ψάλλοντες ὕμνους, ἐπορεύθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν
 τῆς ἀναστάσεως, ἵνα τελέσωσι δοξολογίαν τῷ Θεῷ. Ὁ Γοδοφρί-
 δος δὲν ἠθέλησε νὰ ὀνομασθῇ βασιλεὺς καὶ νὰ ρεφθῇ βασιλικῷ
 στέμματι, ἐν ᾗ πόλει ἐφόρησεν ἀκάνθινον στέφανον ὁ Ἰησοῦς
 Χριστός· ἠρκέσθη δὲ εἰς τὸ νὰ ἐπικληθῇ ὑπερασπιστῆς τοῦ ἁ-
 γίου Τάφου. Οἱ πλείστοι τῶν σταυροφόρων ἐπανῆλθον μετὰ
 ταῦτα οἴκαδε. Μετὰ ἐν ἔτος ἀπέθανεν ὁ Γοδοφρίδος, ἐγένετο δὲ
 βασιλεὺς ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Βαλδουῖνος, ὅστις ταχέως περι-
 εστοιχίσθη ὑπὸ πολλῶν εὐγενῶν, ὑποτελῶν αὐτῷ γενομένων.
 Ἐν Ἱερουσαλὴμ ἰδρύθη τότε λατινικὸν πατριαρχεῖον
 μετὰ 4 ἀρχιεπισκοπῶν καὶ ἀναλόγων ἐπισκοπῶν. Ὁ δὲ ὀρθόδο-
 ξος πατριάρχης ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν μετὰ τῶν ἐπισκόπων του.
 Ὅτε βραδύτερον ἐφθασεν ἡ εἰδησις εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅτι ἡ Ἐ-
 δεσσα περιῆλθεν αὐθις εἰς χεῖρας τῶν Ἀγαρηνῶν (1144), ἐγέν-
 ετο ἡ δευτέρα σταυροφορία, ἡ ἐξεγερθεῖσα μὲν ὑπὸ
 πάπα Εὐγενίου τοῦ Γ', διευθυνθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως
 τῆς Γαλλίας Λοῦδοβίκου τοῦ Ζ' καὶ τοῦ αὐτοκράτορος
 τῆς Γερμανίας Κονράδου, ἀλλ' ἡ σταυροφορία αὕτη οὐδὲν
 ἀπέφερεν ἀποτέλεσμα. Οἱ πολυάριθμοι στρατοὶ οἱ κατ'αὐτὴν ἐκ-
 στρατεύσαντες ὑπέκυψαν εἰς τὸ ξίφος τῶν Σαρακηνῶν, εἰς τὴν
 διχόνοιάν των, εἰς τὸν λιμὸν καὶ εἰς τὰς ἐκραγείσας παρ' αὐ-
 τοῖς νόσους. Ἡ Ἐδεσσα ἔμεινεν ἀκυρίευτος, οἱ δὲ ἡγαμέδνες ἐπέ-

στρεψαν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτοι καὶ τεταπεινωμένοι μετὰ τῶν λειψάνων τῶν στρατῶν των. Τρίτη σταυροφορία εἶναι ἡ κατὰ τὸ 1187 γενομένη ἐπὶ πάπα Κλήμεντος τοῦ Γ' ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Φριδερίκου τοῦ Βαρθαρόσσα, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδου τοῦ Λεοντοκάρδου, καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Αὐγούστου, προκληθεῖσα ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ἡ Ἱερουσαλήμ εἶχε κυριευθῇ ὑπὸ τοῦ Σαλαδίνου. Ἀλλ' ἡ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἐκστρατείας ἐκραγεῖσα πάλιν διχόνοια καὶ ἡ κακὴ τῶν σταυροφόρων πειθαρχία ἐματαίωσαν καὶ ταύτης τῆς ἐκστρατείας τοὺς καρπούς. Διότι μεθ' ὅλας τὰς πρῶτας ἐπιτυχίας ὁ Σαλαδῖνος ἔμεινε κύριος τῆς ἀγίας πόλεως. Πρῶτος ὠδήγησε τοὺς στρατοὺς του ὁ γενναῖος Φριδερίκος κατὰ τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, προσέβαλεν αὐτὸν καιρίως, καὶ ἐκυρίευσε τὸ Ἰκόνιον, ἀλλὰ ταχέως δυστυχῶς εὔρε τὸν θάνατον ἐν τοῖς κύμασι τοῦ Καλλικιάδου (1190). Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἔφθασεν εἰς Πτολεμαῖδα ὁ Φίλιππος Αὐγούστος καὶ ὁ Ριχάρδος Λεοντόκαρδος, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐκυρίευσε τὴν Κύπρον. Ἡ Πτολεμαῖς ἐάλω ἤδη τῷ 1191. Ἀλλ' ἡ διχόνοια δὲν ἀφῆκε νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ σταυροφόροι ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ταύτης. Ὁ Φίλιππος Αὐγούστος ἐπέστρεψεν ἕνεκα νόσου εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ δὲ Ριχάρδος ἐνίκησε τὸν Σαλαδῖνον, ἐκυρίευσε τὴν Ἰόππην καὶ τὴν Ἀσφάλωνα, καὶ ἐσχέπτετο νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅτε ἔφθασεν εἰς αὐτὸν ἡ εἰδησις, ὅτι ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης ἐζήτηι νὰ λάβῃ τὴν ἐξουσίαν ἐν Ἀγγλίᾳ, ὁ δὲ Φίλιππος Αὐγούστος ἐσχεδίαζε τὴν κατάκτησιν τῆς χώρας ταύτης. Νικήσας δὲ τὸν Σαλαδῖνον καὶ πάλιν παρὰ τὴν Ἰόππην, ἡνάγκασεν αὐτὸν νὰ κλείσῃ πρὸς αὐτὸν τριετὴ ἀναχωχὴν, μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν ὁ Ριχάρδος εἰς Ἀγγλίαν. Ἀλλ' ὁ πόλεμος πρὸς τὴν Γαλλίαν ἐχώλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνανεώσῃ τὴν σταυροφορίαν.

196.

Συνέχεια.

Ἐνῷ τοιοῦτοτρόπως ἀπετύγχανον οἱ σταυροφόροι ἐν Παλαιστίνῃ, ἐν Κωνσταντινουπόλει κατέλυον οἱ αὐτοὶ τὴν βυ-

ζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ διμερίζοντο τὰς χώρας αὐτῆς. Ἀφορμὴ ἐδόθη ἐκ τινος βυζαντινοῦ πρίγκηπος Ἀλέξiou Δ' ἀξιούντος τὴν διαδοχὴν τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, ὃν ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου εἶχεν ἀφαιρέσει ὁ Ἀλέξιος Γ'. Ἀλέξιος ὁ Δ' ἐπεκαλέσατο ὑπὲρ ἑαυτοῦ εἰς βοήθειαν τοὺς σταυροφόρους, ὑποσχεθεὶς ὅτι ἤθελεν ἀνταμείψει αὐτοὺς γενναίως, καὶ ἤθελεν ὑπαγάγει τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν εἰς τὸν πάπαν, συγχρόνως δὲ βοηθήσει τοὺς σταυροφόρους εἰς κατάρκτησιν τῆς Παλαιστίνης. Οὕτως ὀρμηθέντες ἀπὸ Βενετίας, κατέλαβον εὐκόλως οἱ σταυροφόροι τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ ἀντὶ νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν Ἀλέξιον, ὅστις καὶ θέλων δὲν ἠδύνατο νὰ τηρήσῃ τὰς ὑποσχέσεις του, ὥς ἔχων τὸν λαὸν καθ' ἑαυτοῦ, ἱδρυσαν ἐκεῖ λατινικὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ βασιλείᾳ τὸν Βαλδουῖνον, ἣτις διήρκεσε μέχρι τοῦ 1261. Οἱ βαυδαλισμοὶ, οὓς οἱ βάρβαροι οὗτοι στρατιῶται κατὰ τὴν περιστάσιν ταύτην διέπραξαν κατὰ τῶν βυζαντινῶν, αἱ βεβηλώσεις τῶν ναῶν, αἱ ἀτιμώσεις καὶ ἀρπαγαὶ καὶ τὰ λοιπὰ κακὰ εἶναι ἀνεχδιήγητα. Οἱ Τούρκοι δὲν ἐπραξαν χεῖρονα βραδύτερον. Ὁ τότε πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δῆθεν ἀποδοκιμάζων τὴν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκστρατείαν, μετὰ τὸ ἀπροσδόκητον ἀποτέλεσμα ἐδειξε φανερώς τὴν ἑαυτοῦ χαρὰν, διότι ἐπὶ τέλους «ὁ Ἰσραὴλ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν χρυσῶν δαμάλεων ἐν Δὰν καὶ Βαιθὴλ, πάλιν ἠνῶθη μετὰ τοῦ Ἰούδα», καὶ προθύμως ἀπένειμε τὸ Pallium εἰς τὸν πρῶτον λατῖνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ κακὸν δὲν περιωρίσθη ἐν τῇ ἀπωλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διότι ἐπῆλθε διαμελισμὸς ὁλοκλήρου τοῦ κράτους, τὸ ὅποιον ἔκτοτε κατέπεσε τοσοῦτον, ὥστε ἡ τελικὴ καταστροφή του βραδύτερον διὰ τῶν Τούρκων δὲν ἦτο πλέον δύσκολος. Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἀπεχώρησεν εἰς Νίκαιαν (Θεόδωρος Λάσχαρις, Ἰωάννης Βατάτζης, Μιχαὴλ Παλαιολόγος), ἱδρύθησαν δὲ καὶ δύο ἄλλα μικρὰ βασίλεια ὑπὸ βυζαντινοὺς πρίγκηπας ἐν Ταπεζοῦντι καὶ Ἡπεύρῳ. Οἱ Βενετοὶ κατέλαβον τότε πολλὰς παραλίαις τῆς Ἑλλάδος καὶ νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους (ἐν αἷς καὶ τὴν Κρήτην), ὁ Κόμης Μοντφερράτος ἐγέ-

νετο κύριος τῆς Μακεδονίας καὶ μέρους τῆς Ἑλλάδος, ὁ δὲ Βιλλεχαρδουῖνος κατέστη ἡγεμὼν τῆς Ἀχαΐας, αἱ δὲ Ἀθηναῖαι, αἱ Θηβαῖαι καὶ ἄλλαι πόλεις περιῆλθον εἰς χεῖρας διαφόρων εὐγενῶν Φράγκων. Πανταχοῦ, ὅπου ἐγκαθιδρύνοντο οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Βενετοί, ἀποδιώκοντες τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους, ἐπέβαλλον λατίνους καὶ ἠνάγκαζον τοὺς ἀνατολικούς ἱερεῖς νὰ ἀναγνωρίζωσιν αὐτοὺς ὡς πνευματικούς ἀρχηγούς των. Οἱ ἀνθιστάμενοι ὑφίσταντο ἀπηνεστάτους διωγμούς. Τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴν κυριαρχίαν κατέλυσε Μιχαήλ ὁ Παλαιολόγος, γενόμενος αἵφνης καὶ ἀπροσδοκῆτως κύριος διὰ τινος στρατιωτικοῦ αὐτοῦ σώματος τῆς ἀπροφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1261. Ἡ ἔξωσις τῶν σταυροφόρων ἐκεῖθεν προὔκალεσε μεγάλην ταραχὴν ἐν τῇ δύσει, Ἰννοκέντιος δὲ ὁ Γ' προὔκηρυξε μάλιστα νέαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίαν, ἥς ἀρχηγὸς ἐμελλε νὰ ᾔῃαι ὁ τῆς κάτω Ἰταλίας ἡγεμὼν Κάρολος ὁ Β'. Τὸ τότε μῖσος τῶν παπῶν πρὸς τοὺς ἀνατολικούς δεικνύεται ἐξ ὧν γράφει ὁ Ἰννοκέντιος πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως περὶ αὐτῶν ἐν τινι πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῇ. «Ὅταν ἀναλογισθῇτε, λέγει, ὅποιον αἷσχος προξενεῖ ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία οὐ μόνον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ὅταν γνωρίσῃτε τὴν πρὸς ἡμᾶς περιφρόνησίν της, ὅταν πληροφορηθῇτε τὸ μῖσος αὐτῆς καὶ τὰς δογματικὰς πλάνας της, τότε θέλετε δράξει καὶ ἀνευ τῆς προτροπῆς ἡμῶν τὰ ὄπλα κατ' αὐτῆς, καὶ μετὰ ζήλου θερμοτάτου ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς καθολικῆς πίστεως.» Καὶ Κλήμης δὲ ὁ Ε' μετὰ 2 ἔτη ὑπισχνεῖτο εἰς τοὺς ἐκστρατεύοντας κατὰ τῶν βυζαντινῶν τὴν αὐτὴν συγχώρησιν, ἥς ἤθελον ἀξιωθῇ, ἐὰν ἤθελον ἀποσπάσει τοὺς ἱερεῖς τοποῦς ἀπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἀπῆλλασσε τοὺς σταυροφόρους ἀπὸ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ λυτρώσωσι τὴν ἀγίαν γῆν, ἐὰν ἤθελον κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν! Τοσοῦτον ἐμίσουν οἱ παπαιοὶ τοὺς ἀνατολικούς καὶ τοσαῦτα κακὰ ἔπαθον οὗτοι τότε παρὰ τῶν λατίνων. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (1213) ἐγένετο καὶ ἡ σταυροφορικὴ ἐκστρατεία 20 χιλ. παίδων κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν. Τὸ γεγονός τοῦτο δεικνύει τὸν πυρετῶδη ἐνθουσιασμόν, ὅστις εἶχε τότε καταλάβει τὴν δυτικὴν Εὐρώπην

ὑπὲρ τῆς ἀπέλευθερώσεως τῆς ἀγίας Γῆς. Ἡ γελοία αὕτη ἐκστρατεία ἐτελείωσε φυσικῶ τῷ λόγῳ κακῶς. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν παίδων τούτων περιέπεσεν εἰς αἰχμαλωσίαν. Εὐτυχέστερα πασῶν τούτων τῶν σταυροφοριῶν ὑπῆρξεν ἡ τετάρτη μεγάλη σταυροφορία ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Φριδερίκου τοῦ Β', ὅστις τῷ 1228 ἐγένετο πάλιν κύριος τῶν Ἱεροσολύμων. Τὴν σταυροφορίαν αὐτὴν εἶχεν ὑποσχεθῆ ὁ Φριδερίκος τῷ πάπα Ὁνωρίῳ τῷ Γ', ἐδράδυνεν ὁμως αὐτὴν ὑπὸ διάφορα προσχήματα τοσοῦτον, ὥς Ἐρρηγόριος ὁ Θ' ἐξεσφενδόνισε κατ' αὐτοῦ καὶ ἀφορισμόν. Τότε πράγματι ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ μετρίου στρατοῦ. Ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Κάμελ εὕρισκόμενος πρὸς τὸν στασιάσαντα ἀνεψιόν του εἰς πόλεμον, καὶ φοβούμενος μὴ ὁ Φριδερίκος συμμαχήσῃ μετ' αὐτοῦ, παρεχώρησεν αὐτῷ ἐκουσίως τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις. Ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐπέθηκεν ὁ Φριδερίκος τὸ βασιλικὸν στέμμα εἰς τὴν κεφαλὴν του, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια ἵνα ἀντιπράξῃ κατὰ τοῦ πάπα. Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του περιέπεσαν αὐθις τὰ Ἱεροσόλυμα εἰς χεῖρας τῶν ἀπίστων. Τὴν πέμπτην μεγάλην σταυροφορίαν ὠδήγησεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ ἅγιος (1248), ἐπελθὼν κατὰ τῆς Αἰγύπτου, ὅπου εἶχον τὴν ἔδραν τῶν οἱ Τοῦρκοι οἱ τῆς Παλαιστίνης κύριοι, ἐκυρίευσεν δὲ καὶ τὴν Δαμιέττην, περιπεσὼν ὁμως εἰς αἰχμαλωσίαν, μόλις ἠδυνήθη νὰ σωθῇ δι' ἀνταλλαγῆς αἰχμαλώτων καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Γαλλίαν. Καὶ ὁμως περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἐπεχείρησεν ὁ αὐτὸς βασιλεὺς, ἐξ εὐσεβείας κινούμενος, τὴν τελευταίαν ἑκτὴν σταυροφορίαν τῷ 1270 εἰς Τύνιδα, ὅπου ὁμως ἀπέθανεν. Αἱ σταυροφορίαι ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἐδείνωσαν δὲ τὴν μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας διάστασιν καὶ ἔχθραν. Διὰ τὴν ἀνατολὴν ὑπῆρξαν φοβερά μᾶστιξ· διότι οἱ βάρβαροι σταυροφόροι ὅθενδῆποτε διήρχοντο, κατέστρεφον τὰς πόλεις καὶ ἐδῆλουν τὰς χώρας τῶν βυζαντινῶν ὥς ἐχθρικάς· καθότι ἐκ φανατισμοῦ τοὺς Ἕλληνας ἐμίσουν καθὼ σχισματικούς κατ' αὐτοὺς ἐπίσης σχεδὸν ὅπως καὶ τοὺς ἀπίστους. Καταλύσαντες δὲ, ὥς εἶδομεν, τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, διμερί-

σθῆσαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος, οὗτινος μόνον ἀσθενέστατα λείψανα διεσώζοντο μετὰ ταῦτα, τὰ ὅποια εὐκόλως ἠδύναντο ὑπὸ νέου τινὸς ἐχθροῦ νὰ καταστραφῶσιν ἐξ ὀλοκλήρου. Καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἔπαθε τότε μεγάλα δεινὰ παρὰ τῶν σταυροφόρων μοναστήρια καὶ ἐκκλησίαι κατεστράφησαν· πατριάρχαι, ἐπίσκοποι καὶ ἄλλοι κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ κατεδιώχθησαν· πολλοὶ δὲ ἐξηναγάζοντο νὰ δεχθῶσι τὸν λατινισμόν. Μόνον τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὑπῆρξαν ὠφέλιμοι αἱ σταυροφορίαι, διότι εὐκόλυναν τὴν συγκοινωνίαν, προήγαγον τὸ ἐμπόριον, καὶ ἀνέπτυξαν τὴν βιομηχανίαν, ἠύξησαν δὲ τὰς γνώσεις τῶν Εὐρωπαίων, οἵτινες εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ μᾶλλον πεπολιτισμένας χώρας τῶν ἑαυτῶν. Ἐκτοτε ἤρχισε παρ' αὐτοῖς διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ διάδοσις τῆς παιδείας.

Κατὰ τὰς σταυροφορίας συνέστησαν καὶ τὰ λεγόμενα ἱπποτικά τάγματα, ὧν τὰ μέλη εὐχόμενοι ὡς μοναχοὶ παρθενίαν, πτωχείαν καὶ ὑπακοήν, ἀνελάμβανον τὸ ἔργον νὰ ὑπερασπίζωνται ὡς στρατιῶται τὴν χριστιανικὴν πίστιν, καὶ ἰδίως τοὺς ἀποδημοῦντας εἰς τὴν ἀγίαν γῆν κατὰ τῶν ἀπίστων. Τὰ περιφημότερα τῶν ταγμάτων τούτων ἦσαν οἱ Ἰωαννῖται ἐν Ἱεροσολύμοις, οἱ ὑπερασπίζοντες τοὺς τὸν ἅγιον Τάφον ἐπισκεπτομένους, οἱ ὀνομασθέντες οὕτω, διότι ἔδρα αὐτῶν ἦτο τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις μοναστήριον τοῦ ἀγ. Ἰωάννου τοῦ προδρόμου καὶ οἱ Ναῖται, οἱ κατοικοῦντες ὅπου ἄλλοτε ἔκειτο ὁ τοῦ Σολομῶντος ναὸς, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν, ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ ἐνεργοῦντες. Ἀμφοτέρα τὰ τάγματα ταῦτα παπικῶν προνομίων τυχόντα, ἀπέκτησαν κατὰ μικρὸν βασιλικὴν δύναμιν καὶ πλούτη. Ἐν ἀρχῇ ἐγένοντο πολλῶν καλῶν πρόξενοι οἱ ἱππῶται οὗτοι. Ἀλλὰ ταχέως ἀντικατέστησε τὸν πρῶτον ἐνθουσιασμόν ἱπποτικὴν βαρβαρότητος καὶ μοναχικὸς ἐγωϊσμός. Διὰ τοῦ διαφόρου συμφέροντος τῶν ταγμάτων τῶν διηρημένοι ὄντες καὶ ἐνφανερᾶ πάλῃ πρὸς ἀλλήλους διατελοῦντες, ἠγωνίζοντο ἐπὶ τέλους οἱ ἱππῶται οὗτοι μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς δυνάμεως τῶν ταγμάτων τῶν ἢ ὑπὲρ τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας καὶ τῶν προσκυνητῶν. Ἐντεῦθεν ἐπήγαζον αἱ συχναὶ μομφαὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης κατὰ τῆς ἀνθητικότητος, τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀλαζονείας αὐτῶν. Ἀμφοτέρα τὰ τάγματα, ὅτε βραδύτερον ἐκυρι-

184 Ἑκκλ. ἱστορ. Περίοθ. Γ' (860-1453). Μέρ. Γ^η. Διπ. ἐκκλησία.

εὐθὴ ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν πάλιν ἡ Παλαιστίνη, κατέφυγον εἰς Κύπρον. Οἱ Ναιταὶ ἀποκατέστησαν βραδύτερον ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου ἐξηχρειώθησαν τοσοῦτον, ὥστε διέτρεχε περὶ αὐτῶν ἡ φήμη, ὅτι ἐν τῷ κρυπτῷ ἐτέλουν παντὸς εἶδους ἀθемιουργίας καὶ ἀνηθικούς πράξεις. Διὰ τοῦτο καὶ βιαίως κατεστράφη ἐπὶ τέλους τὸ ληστρικὸν καταστὰν τάγμα των ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου τοῦ Ὁραίου (κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα). Οἱ Ἰωαννῖται ἀπὸ Κύπρου ἤλθον βραδύτερον εἰς Ῥόδον, ὅθεν καὶ Ῥόδιοι ἱππὸται ἐπωνομάσθησαν, ἐπὶ τέλους δὲ ἀποκατέστησαν ἐν Μελίτῃ καὶ ἐκλήθησαν Μελιταῖοι ἱππῶται (1522). Ἐκτὸς τῶν ταγμάτων τούτων συνέστησαν καὶ τὸ τάγμα τῶν γερμανῶν ἡ τευτόνων ἱπποτῶν πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἐπιστροφὴν τῶν ἐν τῇ βορείῳ Γερμανίᾳ ἐθνικῶν, τὸ τῶν τοῦ ξίφους ἱππατῶν, οἵτινες τὸν αὐτὸν ἐπεδίωχον σκοπόν, καὶ τὸ τῶν ἱπποτῶν τῆς Καλατράδας ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τῶν Μαύρων.

197.

Ἡ σχολαστικὴ θεολογία.

Ueberweg Die scholastische Zeit. Berlin 1864. Ritter die christliche Philosophie. Goett. 1858. Haugéau La philosophie scolast. 2 vol. Paris 1850. Erdmann Gesch. der Philosophie B. I. Berlin 1866. Τοῦ αὐτοῦ Entwickl. d. Scholastik ἐν τῇ Zeitschrift τοῦ Hilgenfeld 1865. II.

Ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος ἤρχισε νὰ ἐκλείπη σχεδὸν καὶ ἐν τῇ δύσει ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐν πολλῷ μεγαλητέρῳ μάλιστα βαθμῷ, ἡ παιδεία. Τὴν πτώσιν ταύτην αὐτῆς ἐπήνεγκε πρὸ πάντων ἐν τῇ δύσει ἡ ἐπιδρομὴ τῶν βαρβάρων βορείων λαῶν, οἵτινες καταλύσαντες τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος, κατέλαβον τὰς χώρας αὐτοῦ. Μόλις ἐπὶ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἐτέθησαν τὰ πρῶτα νέα θεμέλια τῆς μεσαιωνικῆς τῶν δυτικῶν λαῶν ἀναπτύξεως, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁποίου διακρίθη ὁ Ἀλχουίνος διὰ τὴν ἐξοχὸν αὐτοῦ παιδείαν. Ὀλίγον βραδύτερον ἤκημασεν ὁ Σκωτὸς Ἐρίγενας (ἀπ. περὶ τὸ 870), ὁ μεταφράσας εἰς τὸ λατινικὸν τὰ τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἀγγλος ἐκ γενετῆς, ἐμφανίζεται καὶ ἐκλείπει ὥς λαμπρὸν μετέωρον, ὑπάρξας ἀναμφιβόλως ὁ μέγιστος σοφός, ὁ βαθύτερος,

τολμηρότερος καὶ πολυμαθέστερος νοῦς τῆς ἐποχῆς του, κε-
κμημένος τοιαύτην θεωρητικὴν δύναμιν νοήσεως, οἷαν δὲν ἀπαν-
τῶμεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ μετ' αὐτόν. Οἱ σύγχρονοί του δὲν
ἐννόησαν, οὐδ' ἐξετίμησαν αὐτόν. Μεταφράσας τὸν Ἀρεοπαγί-
την, εἰσήγαγε πρῶτος τὴν μυστικὴν θεοσοφίαν εἰς τὴν δύσιν.
Ἀλλὰ τὴν μυστικὴν ταύτην θεοσοφίαν συνεδύαζεν ὁ Ἐρίγενας
μετὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, καὶ τοιουτοτρό-
πως ἐσχημάτισε νέον ἴδιον σύστημα θεωρητικῆς θεολογίας. Ἀ-
ναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἀληθὴς θεολογία καὶ ἀληθὴς φι-
λοσοφία μόνον κατὰ τύπον διαφέρουσιν, εἶναι δὲ κατ' οὐσίαν ἓν,
ἐφρόνει, ὅτι ἡ πίστις ἔχει τὴν ἀλήθειαν ὡς καταφατικὴ θεολο-
γία ὑπὸ τὸ γραφικὸν καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν
κάλυμμα μεταφορικῶν καὶ τυπικῶν, πρὸς τὴν περιωρισμένην
διάνοιαν τοῦ ὄχλου προσηρμοσμένων ἐκφράσεων. Ἀλλὰ τὸ ἔρ-
γον τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἶναι νὰ ἀποβάλῃ τὸ κάλυμμα τοῦ-
το, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, καὶ νὰ ἀνυψώσῃ
οὕτω διὰ τῆς θεωρίας τὴν πίστιν εἰς γνῶσιν. Τὰς ιδέας ἐαυτοῦ
ἐξέθηκεν ἐν τῷ συγγράμματι *De divisione naturae*. Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα καταπίπτει πάλιν ἐν τῇ δύσει ἡ παιδεία ἐφαίνετο δὲ,
ὅτι ἐμελλεν ἡ Εὐρώπη νὰ καταπέσῃ εἰς τὴν αὐτὴν βαρβαρότη-
τα καὶ ἀμάθειαν, ἐν ἣ ἐτέλει καὶ πρότερον, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐ-
ποχὴ αὕτη ἐκλήθη αἰὼν τοῦ σκότους (*Saeculum obscurum*).
Ἀλλὰ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα τὸ μὲν δι' ἐπιρροῆς τῆς ἀραβικῆς
φιλολογίας, ἥτις ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα εἶχεν
ἀκμάσει, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς βυζαντινῆς παιδείας, ἀφ'
οὔτου οἱ γερμανοὶ περιτλήθον εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς
μάλιστα διὰ τῶν Ὀθώων, ἀνεφάνη νέα ἐπιστημονικὴ ζωὴ. Αὕ-
τη εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων, οἵτινες
ὠνομάσθησαν οὕτως ἐκ τοῦ σχολῆ, οἷον εἰ σχολικοί. Διὰ τοῦτο
καὶ ἡ θεολογία αὐτῶν ἐκλήθη σχολαστικὴ. Ἡ σχολαστικὴ
δὲν ἦτο ἐλευθέρα, ἀμερόληπτος καὶ εἰλικρινὴς ἐξέτασις τῶν
πραγμάτων, ἀλλ' ὥρματο ἀπὸ προκαταλήψεων. Οἱ σχολαστικοὶ
ἀνεχώρουν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὀρθῶς ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ, καὶ δόγματα καὶ διοικήσεις καὶ λατρεία καὶ ἔθιμα
καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία καὶ τὰ πάντα. Παραμελοῦντες
δὲ ἐντελῶς τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν

δογμάτων καὶ θεσμῶν, καὶ περὶ τούτου ἐντελῶς ἀδιαφοροῦν-
τες, ἐζήτουν διὰ διαλεκτικῶν τεχνασμάτων καὶ σοφισμάτων νὰ
δικαιολογήσωσιν αὐτὰ ἐνώπιον τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ τοιαύτη
δικαιολόγησις τῶν δογμάτων διὰ λεπτομερεστάτης ἀναλύσεως
αὐτῶν εἰς τὰς συνιστώσας αὐτὰ ἐννοίας, διὰ τῆς ἀναιρέσεως
διαφόρων ἐνστάσεων κατ' αὐτῶν (ὄχι πάντοτε τῶν ἀληθῶν ἐν-
στάσεων) καὶ διὰ τῆς συστηματοποιήσεως αὐτῶν εἰς ἓν τι ὅλον
ἁρμονικόν, ἦτο τὸ κύριον ἔργον τῶν σχολαστικῶν. Αἱ χάρα-
κτηρίζουσαι τοὺς σχολαστικοὺς ἐλλείψεις ἦσαν τυφλὴ ἐμμονὴ
εἰς τὰ παραδεδομένα, διαλεκτικὴ μικρολόγος λεπτολογία καὶ
ἐλλείψεις ἱστορικῆς κρίσεως· προήρχοντο δὲ πρὸ πάντων ἐκ τῆς
παραμελήσεως τῶν καθαρῶς φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν σπου-
δῶν καὶ τῆς ὀλιγωρίας πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν
ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἐποιοὺν μὲν χρῆσιν τῆς φιλοσο-
φίας, ἰδίως τῆς ἀριστοτελικῆς ἐν τῇ θεωρητικῇ τῶν δογμά-
των ἐπεξεργασίᾳ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰωάννου τοῦ
Δαμασκηνοῦ, οὗτινος τῇ δογματικῇ ἠκολούθουν, ἀλλὰ
πόσον γνωστὴ ἦτο εἰς τοὺς σοφοὺς τῶν χρόνων τούτων ἐν τῇ
δύσει ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀποδεικνύει καὶ τοῦτο μόνον, ὅτι ἐ-
γίνωσκον αὐτὴν ἐξ ἀραβικῶν μεταφράσεων τοῦ Πλάτωνος καὶ
Ἀριστοτέλους. Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς ἐλλείψεις ταύτας τῆς scho-
λαστικῆς δὲν δύναται τις εἰμὴ νὰ θαυμάσῃ πολλοὺς σχολαστι-
κοὺς διὰ τὴν εὐφυίαν καὶ πολυμάθειαν αὐτῶν. Ἡ σχολαστικὴ
θεολογία ἀναφαίνεται ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ Καντα-
ουρίας Ἀνσέλμου, ἡ δὲ ἀκμὴ αὐτῆς πίπτει κατὰ τὸν
ΙΓ' αἰῶνα, ὅτε ἤχμασαν ὁ Λομβάρδος, ὁ Ἀλβέρτος
Μάγνος, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος, ὁ Βοναβεντούρας
καὶ ὁ Δοῦνς Σκῶτος. Ἡ δὲ πτώσις τῆς σχολαστικῆς ἄρ-
χεται ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος καὶ συμπληροῦται κατὰ τὸν Ις'. Οἱ
Δομινικανοὶ κατὰ πρῶτον λόγον, καὶ κατὰ δεύτερον οἱ Φραγκι-
σκανοὶ εἶχον κυρίως εἰς χεῖράς των τὴν σχολαστικὴν θεολο-
γίαν. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παρ' Εὐρωπαίοις παιδείας ἐν γέ-
νει καὶ τῆς σχολαστικῆς ἰδίως συνετέλεσαν τὰ κατὰ τοὺς χρό-
νους τούτους ἐκ τῶν ἀρχαίων μοναστηριακῶν σχολῶν κατὰ μι-
κρὸν μορφωθέντα πανεπιστήμια. Ἐνῶ δηλ. πρότερον ἐν
ταῖς μοναστηριακαῖς σχολαῖς τῆς δύσεως ἐδιδάσκοντο στοιχει-

ὡδῶς ἐκτὸς τῆς θεολογίας ἡ γραμματικὴ, ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ (τὸ λεγόμενον *trivium*), καὶ μετὰ ταῦτα ἡ γεωμετρία, ἡ μηχανικὴ, ἡ μουσικὴ, καὶ ἡ ἀστρονομία (τὸ καλούμενον *quadrivium*), ἤρχισαν κατὰ μικρὸν οἱ διδάσκαλοι νὰ παραδίδωσιν ἐν αὐταῖς καὶ ἀνώτερα συστηματικῆς θεολογίας καὶ φιλοσοφίας μαθήματα. Ἀφοῦ δὲ κατὰ μικρὸν προσετέθησαν καὶ ἔδραι τοῦ κανονικοῦ δικαίου, φυσικῆς καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν, ἐσχηματίσθησαν διὰ τῆς ἐνώσεως πασῶν τούτων τῶν ἐδρῶν τὰ πρῶτα πανεπιστήμια (*universitates*).¹ Τὸ ἀρχαιότερον τούτων ἦτο τὸ τῶν Παρισίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ IB' αἰῶνος ἰδρυθὲν, φημιζόμενον δὲ ὡς πρὸς τὴν θεολογίαν. Μετ' αὐτὸ ἤρχετο κατὰ τὴν θεολογικὴν φήμην τὸ τοῦ Ὁξονίου, καὶ ἔπειτα τὰ τῆς Ῥώμης καὶ Κολωνίας. Τὰ πανεπιστήμια ταῦτα ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἐπιτήρησιν τοῦ κλήρου ἰστάμενα (ἡ θεολογία ἦτο ἡ δεσπόζουσα ἐν αὐταῖς ἐπιστήμη, ἦν ὠφειλον αἱ ἄλλαι ὡς δοῦλαι νὰ ὑπηρετῶσι!) δὲν εἶχον μὲν τὴν σημασίαν, ἦν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀφ' ὅτου ἐχειραφετήθησαν ἀπὸ τῆς κληρικῆς κηδεμονίας, ἀπέχτησαν, διότι ἡ ἐπιστήμη μόνον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δύναται νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἀκμάσῃ, ὅπωςδὴποτε ὁμῶς ἐν αὐτοῖς προπαρασκευάσθῃ ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις τῆς Εὐρώπης καὶ ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς νεωτέρας τῶν ἐθνῶν ἀναπτύξεως. Ἐν αὐτοῖς ἐχαλκεύθησαν τὰ πνευματικὰ ὅπλα, διὰ τῶν ὁποίων κατεστράφησαν τὰ δεσμὰ τῆς πλάνης καὶ δεισιδαιμονίας, ἐν οἷς κατέκειτο δεδουλευμένη ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη. Ἀπὸ τῶν πανεπιστημίων τούτων ἐπολεμήθησαν αἱ πλάναι καὶ αἱ καταχρήσεις τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ὁ Γέρσων καὶ ὁ Δαίλλυς, ὁ Οὐίτκλεφος καὶ ὁ Οὐσος, καὶ μετὰ ταῦτα οἱ ἀρχηγοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἐξ αὐτῶν ἐξήλθον.

198.

Οἱ ἐπισημότεροι σχολαστικοί.

Πρῶτος ἐπίσημος σχολαστικὸς θεολόγος εἶναι Ἄνσελμος ὁ Κανταουρίας (1109), οὗτινος σπουδαιότατον ἔρ-

¹ Universitas ἐκλήθη τὸ ἀνώτερον τοῦτο εἶδος τῶν ἐκπαιδευτηρίων ὡς τὸ σύνολον τῶν διδασκόντων καὶ διδασκομένων· διότι κατ' ἀρχὰς ἔζων ὁμοῦ ὡς ἐν κοινῳ οἱ διδάσκοντες καὶ οἱ διδασκόμενοι. Ἐπειτα ἔλαβεν ἡ λέξις τὴν ἑνωϊαν

γον εἶναι τὸ διὰ τί ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος (cur deus homo), ἐν ᾧ ἀναπτύσσει τὴν περὶ ἱλαστικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου ιδέαν. Πρῶτος αὐτὸς ἐπενόησε ἢ τοῦλάχιστον ἀνέπτυξε καὶ τὴν ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀρυσμένην δηλ. τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν ἡμῖν ιδέας τοῦ Θεοῦ ὡς τελείου ὄντος, ἥτις ιδέα ἀναγκαίως περικλείει καὶ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ. Πρῶτος αὐτὸς ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξε καὶ τὸ ἀξίωμα, τὸ ὅποιον ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ὅτι δηλ. ὁ θεολογῶν πρέπει νὰ ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς πίστεως, ἵνα ἐννοήσῃ τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς (*credo ut intelligam*, πιστεύω ἵνα ἐννοήσω). Ὡς ἀρχιεπίσκοπος δὲ ἐζήτηε ὁ Ἀνσελμος τὴν τελείαν ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ διὰ τοῦτο ἐξωρίσθη ἐπὶ τρία ἔτη ἐξ Ἀγγλίας. Ὡς θεολόγος ἐκτεκμητητο σπανίαν ὀξύνοϊαν καὶ βαθύνοϊαν, ἱκανότητα πρὸς θεωρητικὴν νόησιν καὶ θερμότητα πίστεως. Διάσημος ὑπῆρξε καὶ ὁ σχολαστικὸς Ροσκελίνος (1089), ὅστις περιῆλθεν εἰς ἐριδα πρὸς τὸν Ἀνσελμον περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἥτις ἐδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν πολύχροτον παρὰ σχολαστικοῖς συζήτησιν περὶ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν (*universalia*), διότι οἱ μὲν παρεδέχοντο, ὅτι αὗται εἶναι ἔννοιαί κεναί, λέξεις ἀπλᾶί καὶ καθαρὰ τῆς νοήσεως προϊόντα, ἐκ τῶν πραγμάτων κατ' ἀφαιρέσιν εἰλημμένα, ἀπλᾶ ὀνόματα (ὅθεν καὶ *Nominalism*) ἐκλήθησαν, καὶ ἡ θεωρία των *Nominalismus*), οἱ δὲ ἐδέχοντο, ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαί εἶναι πραγματικότητες ἀνεξάρτητοι ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα παριστάνουσιν, ἔχουσι δηλ. καθ' ἑαυτὰς ὑπαρξιν, καὶ πρὸ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, καὶ εἶναι πράγματα ἀληθῆ (ὅθεν ὠνομάσθησαν *Realismus*, καὶ ἡ θεωρία των *Realismus*). Ἡ γενικὴ ἔννοια πρὸχ. ἄνθρωπος κατὰ τοὺς πρῶτους εἶναι ἀπλῆ λέξις, ἀπλοῦν ὄνομα εἰλημμένον ἐκ τοῦ Πέτρου, Παύλου κτλ. Ἀνθρωπος καθ' ἑαυτὸν δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουσιν ὁμως ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος κλ., ἐξ ὧν ἐμορφώθη ἡ ἔννοια ἄνθρωπος. Κατὰ τοὺς δευτέρους ἡ ιδέα ἄνθρωπος ὑπάρχει καθ' ἑαυτήν, ὅπως ἐννοήθη καὶ ἐννοεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ, πρὸ τῶν καθ' ἑκάστον ἀνθρώπων, τοῦ Πέτρου, τοῦ Παύλου κλ.

τοῦ συνόλου τῶν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐκπαιδευτηρίοις διδασκομένων ἐπιστημῶν. Ὅθεν καὶ ὁρθῶς μετεφράσθη εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἡ λέξις Πανεπιστήμιον.

Οὗτοι δὲ ἐγένοντο κατ' ἐκείνην, οὐχὶ δὲ ἐκείνη ἐκ τούτων. Οἱ πρῶτοι, οἱ Nominalistae ἐξεφράζοντο οὕτως· *universalia post res*, οἱ δὲ δεύτεροι, οἱ Realistae οὕτως· *universalia ante res*. Οἱ πρῶτοι, οἱ παραδεχόμενοι τὸν Nominalismus ἔτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν σκέψιν, ἀφ' οὗ αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατ' αὐτοὺς εἶναι γεννήματα ἀπλᾶ ἢ παίγνια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Διὰ τοῦτο καὶ κατεκρίνοντο. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ Ῥοσκελίνος κατηγορήθη, ὅτι κατ' αὐτὸν ἡ ἔννοια τῆς ἐνότητος ἐν τῇ Τριάδι τῶν προσώπων τῆς θεότητος δὲν εἶναι ἀλήθεια καὶ ὅτι ἄρα περιέπεσεν εἰς τὸν τριθεισμόν. Οἱ Realistae ἦσαν πλατωνισταί, διότι καὶ ὁ Πλάτων παρεδέχετο τὰς ἰδέας προϋπαρχούσας τῶν πραγμάτων. Ἄλλοι βραδύτερον μέσσην τινὰ καὶ ὀρθοτέραν ὁδὸν βαδίζοντες, ἐφρόνουν κατὰ Ἀριστοτέλην, ὅτι αἱ γενικαὶ ἔννοιαι περιέχουσι μὲν ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ἑαυτὰς, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς τοῖς πράγμασιν, ἐξ ὧν σχηματίζονται (*universalia in rebus*). Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑφίσταται βεβαίως καθ' ἑαυτήν· ἀλλὰ καὶ δὲν δημιουργεῖται καὶ ἐπινοεῖται αὐθαίρετως ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπάρχει ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀνθρώποις. Ἀνθρωπος καθ' ἑαυτὸν δὲν ὑπάρχει· ἀλλ' ἐν τῷ Παύλῳ, Πέτρῳ καὶ λοιποῖς ὑπάρχει ὁ ἀνθρωπος. Καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχει, διὰ τοῦτο σχηματίζεται παρ' ἡμῶν ἡ ἔννοια αὐτοῦ, δὲν ἐπινοεῖται καὶ δημιουργεῖται ἐκ τοῦ μηδενὸς, ὥστε νὰ ᾔηται ἀπλῆ κενὴ λέξις, ἀπλοῦν ὄνομα, μὴ περιέχον πραγματικὴν ἀλήθειαν. Οἱ πλατωνίζοντες ἐπίστευον, ὅτι ὁ ἀνθρωπος δύναται διὰ καθαρᾶς νοήσεως ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ἐγκειμένων ἰδεῶν νὰ γνωρίσῃ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἢ τὴν ἀλήθειαν· οἱ ἀριστοτελίζοντες τὸναντίον ἐφρόνουν, ὅτι τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν μόνον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἐφ' ἧς πρέπει νὰ στηρίζεται ἡ νόησις. Σπουδαῖος θεολόγος ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀβαιλάρδος (+ 1142), ὅστις μεγάλους ὑπέστη διωγμοὺς ἕνεκα τῆς ἐλευθεροφροσύνης του, διότι παρὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας παρεδέχετο τὴν ἀρχήν, ὅτι μόνον ὅ,τι ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου κατανοεῖ, τοῦτο καὶ μόνον πρέπει οὗτος νὰ πιστεύῃ. Ὁ Ἀβαιλάρδος διὰ τοῦτο θεωρεῖται ὡς πρόδρομος τῶν νεωτέρων ὀρθολογιστῶν θεο-

λόγων. Ὁ Ἀβαιλάρδος ἐν τῇ διαλεκτικῇ ἦτο ὁ δεινότερος πάντων τῶν συγχρόνων του. Ἡ φήμη του εἵλκυσε ταχέως μεγάλην πληθὺν ὁμιλητῶν· ἀλλ' ἡ ἐλευθεροφροσύνη του γνωστὴ γενόμενη ἐπέσυρε καὶ τὴν ἔχθραν πολλῶν κατ' αὐτοῦ, ἐπὶ τινος δὲ συνόδου ἐν Σουασῶνι ἐξηναγκάσθη νὰ ρίψῃ εἰς τὸ πῦρ τὸ πρὸ μικροῦ φανέν ἐγχειρίδιον τῆς θεολογίας (*Introductio in theologiam*) καὶ κατεδικάσθη εἰς μοναστηριακὴν φυλάκισιν. Μετ' ὀλίγον ὁμως ἀφέθη ἐλευθερος, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Παρισίους. Ἀλλ' ὅτε ἀπέδειξεν ἐκ τῆς ἱστορίας, ὅτι ὁ ἅγ. Διονύσιος τῶν Παρισίων δὲν εἶναι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, κατεδιώχθη πάλιν παρὰ τῶν μοναχῶν, καὶ κατέφυγεν εἰς δάσος τι παρὰ τὴν πόλιν Τρακῶν (*Troyes*). Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀνεζήτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἠνάγκασαν νὰ παραδίδῃ αὐτοῖς. Οὕτως ἐμορφώθη ἐκεῖ τὸ μοναστήριον τοῦ Παρακλήτου. Βραδύτερον εὐρίσκομεν αὐτὸν μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας καὶ χρότου διδάσκοντα ἐν Παρισίοις. Ἐγγραψε δὲ ἡθικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *Scito te ipsum*, ἐξέδωκεν ἐκ νέου μεταβδλημένην τὴν *Introductio* ὑπὸ τὸν τίτλον *theologiae christianae* Ll. V., καὶ ἵνα δείξῃ τὸ σφαλερὸν τῆς συνήθους τότε θεολογίας ἐξέθηκεν ἐν τῷ συγγράμματι *Sic et non* πάντας τοὺς ὑπὲρ τῶν δογμάτων καὶ κατ' αὐτῶν λόγους. Αἱ παραδόσεις του ἐνεποίησαν μεγάλην ἐντύπωσιν. Σύνοδος τις τῷ 1140 ἐκήρυξεν αὐτὸν πάλιν αἵρετικόν, ὃ δὲ πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Β' κατεδίκασε τὰ συγγράμματά του ἵνα καῶσιν, αὐτὸν δὲ εἰς φυλακὴν. Ὁ Ἀβαιλάρδος μετέστρεψε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀνσέλμου, ὅτι ἡ πίστις πρέπει νὰ προηγῇ τῆς γνώσεως εἰς τὴν ἀντίθετον, ὅτι μόνον ὅ,τι ἐννοεῖ τις καὶ πιστεύει (*intelligo ut credam*). Ἡ ἀλήθεια ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ, ἐν τῷ συνδυασμῷ καὶ τῶν δύο ἀρχῶν. Ὁ θεολογῶν πρέπει νὰ ἀναχωρῇ ἀπὸ τῆς πίστεως, διότι ὁ μὴ εὐσεβὴς δὲν ἐννοεῖ τὰ θεολογικὰ πράγματα. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόησις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν στηρίζει τὴν πίστιν εἰς αὐτάς, καθιστῶσα αὐτὴν ἐλλογον καὶ πεφωτισμένην. Ἦθελε μὲν καὶ αὐτὸς νὰ μεταχειρισθῇ τὴν διαλεκτικὴν του οὐχὶ πρὸς καταπολέμησιν, ἀλλὰ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, ἀλλ' ἐπειδὴ ὥρματο ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας ὡς τῆς ἀρχῆς πάσης γνώσεως, καὶ μετέβαλε πάντα τὰ δόγματα εἰς προβλήματα, τὰ ὅποια ἐπρεπε νὰ ἀποδει-

χθῶσιν, ἐφαίνετο τοῖς συγχρόνοις του, ὅτι κατέστρεφε τὸ κῦρος τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων. Ὁ Ἀβαιλάρδος ἐσχημάτισε περὶ πολλῶν δογμάτων ἰδίας πεποιθήσεις, καθὼς περὶ ἀγίας Τριάδος, ἣν σαβελλιανικῶς ἐνόει. Εἰς τοὺς κατ' αὐτοῦ διωγμοὺς συνετέλεσε καὶ ἡ παρεξηγηθεῖσα φιλία αὐτοῦ πρὸς τὴν πεπαιδευμένην καὶ εὐσεβῆ Ἐλσίζαν, ἡγουμένην τοῦ μοναστηρίου τοῦ Παρακλήτου. Κατὰ τοῦ Ἀβαιλάρδου ὡς ἀνατροπέως τῆς σχολαστικῆς ἡγέρθησαν πολλοί, ἰδίως δὲ ὁ Β' ε ρ ν ἄ ρ δ ο ς ἐκ Κλερβῶ, ἀνὴρ ἐπισημότατος ἐν τῇ ἐποχῇ του, ἐτιζὼν ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ὡς ἅγιος τιμώμενος, ὅστις ἀποκλίνων εἰς τὸν μυστικισμόν, ἀπεδοκίμαζεν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας πᾶσαν ἀπόκλινσιν ἀπὸ τοῦ παραδεδομένου δόγματος, διότι κατ' αὐτὸν αἱ μυστηριώδεις τῆς ἀποκαλύψεως διδασκαλαί δὲν δύνανται νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ πιστεύωνται ἀπλῶς. Ὁ Βερνάρδος πεποικισμένος ὦν δι' ἰσχυροτάτης, τὰ πάντα παρασυρούσης εὐγλωττίας, διὰ ταύτης καὶ ἕνεκα τῆς ἐπὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀγιότητι φήμης του, ἦτο σεβαστὸς παρὰ πᾶσιν, ἐφοβοῦντο δ' αὐτὸν καὶ αὐτοὶ οἱ πάπαι. Παρενέβαινε δὲ πολλάκις ὡς δικαστὴς ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων ἐρισι, καὶ προσήρχετο προθύμως ὡς ὑπερασπιστὴς παντὸς ἀδικουμένου. Ἠλεγχε δὲ τολμηρότατα τὰς καταχρήσεις τῆς ἱεραρχίας, καίπερ ἐκ μετριοφροσύνης μὴ θελήσας νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος ἢ ἄλλο νὰ ἀναλάβῃ ὑψηλὸν ἀξίωμα. Οἱ λόγοι του ἐξήγειραν ἐν ἀπάσῃ τῇ Εὐρώπῃ τὸν ἐνθουσιασμόν πρὸς τὴν δευτέραν σταυροφορίαν, καὶ ἐπανήγαγον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας πολλοὺς αἵρετικούς καὶ δεισιδαίμονας ἐνθουσιαστάς. Ἡ θεολογικὴ αὐτοῦ τάσις ἦτο πρακτικὸς μυστικισμὸς μετὰ θερμῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἔργον τῆς θεολογίας κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἡ ἀνύψωσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν διὰ τῆς νοήσεως, ἀλλ' ἀπλῶς ἡ στήριξις εἰς τὴν πίστιν διὰ εὐσεβῶν διδαγμάτων καὶ παραδειγμάτων, καθὼς καὶ διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν ἀσκήσεων. Ἡ θεολογία του ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ θεολογία τοῦ αἰσθήματος, ἢ τῆς καρδίας. Διὰ τοῦ συγγράμματός του *Tractatus de erroribus Petri Abaelardi* ἐπολέμησε τὸν τολμηρὸν Ἀβαιλάρδον. Τὸ σπουδαιότερον τῶν

ἄλλων ἔργων του εἶναι τὸ de consideratione, ἐν ᾧ μετ' ἀγάπης φίλου, σπουδαιότητος διδασκάλου καὶ ἐλευθεροστομίας προφήτου διάγράφει Εὐγενίῳ τῷ Γ' τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος. Τὴν ὅλην δὲ βαθύτητα καὶ θερμότητα τοῦ ἐνθέου μυσικισμοῦ του ἀνέπτυξεν ἐν τῇ εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων ἐρμηνείᾳ του. Ὡς μυστικὸς θεολόγος ἦτο ὁ ἀριστος τῆς ἐποχῆς του. Μυστικὴν δ' ἐκάλουν τότε τὴν πρακτικὸν χαρακτῆρα φέρουσαν θεολογίαν. Μυστικοὶ¹ ἐλέγοντο δηλ. ὅσοι θεολόγοι ἐζήτουν ὅχι τόσον τὴν κατανόησιν, δικαιολόγησιν καὶ συστηματοποίησιν τῶν δογμάτων (τοῦτον μάλιστα τὸν σκοπὸν καὶ ἐφοδοῦντο, ἐὰν αὐστηρῶς καὶ συνεπῶς ἤθελεν ἐπιδιωχθῇ), ὅσον νὰ ἐγείρωσι τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἀπῆτουν παρὰ τοῦ θεολόγου κυρίως ὅχι τόσον ἐταστικὸν ὅμμα καὶ ἐμβρίθειαν ἐν ταῖς σχέσεσι καὶ κρίσεσιν, ὅσον καθαρότητα καρδίας, θερμότητα πίστεως καὶ τελείαν ἀπάρνησιν ἑαυτοῦ, δι' ὧν κατόρθοι ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔλθῃ εἰς ἐσωτάτην, ἄμεσον, μυστικὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ὁ τέλειος θεολόγος πρέπει ἀμφοτέρω νὰ ἔχῃ. Ὀλίγοι σχολαστικοὶ ἐτιμήθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοσοῦτον ὅσον ὁ Βερνάρδος. Ἀλέξανδρος ὁ Γ' ἐκήρυξεν αὐτὸν ἅγιον, ὁ δὲ Πίος ὁ Η' ἔτι κατὰ τὸ 1830 κατέταξεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν μεγάλων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας διδασκάλων. Οὕτων ὁ ἐκ τοῦ ἀγίου Βίκτωρος (1141) ἐζήτησε νὰ ἐνώσῃ τὴν θερμότητα τῶν μυστικῶν μετὰ τῆς σαφηνείας καὶ διαλεκτικῆς ἀκριθείας τῶν σχολαστικῶν θεολόγων. Ἡ πρὸς τὴν ἔνωσιν ταύτην τῆς σχολαστικῆς καὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας σπουδὴ ἐκαλλιεργεῖτο ἰδίως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ ἁγίου Βίκτωρος ἐν Παρισίοις. Ὁ Οὐγὼν οὗτος, ὅστις ἦτο γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, καὶ φίλος τοῦ Βερνάρδου, ὑπὸ τῶν συγχρόνων του τιμώμενος ὡς ἄλλος Αὐγουστίνος, ὑπῆρξεν ὁ πατήρ τῆς νέας ταύτης μυστικῆς ἅμα καὶ διαλεκτικῆς τάσεως. Τὴν τάσιν του ταύτην ἐκφράζουσιν οἱ ἐξῆς λόγοι τούτου: *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur. Tantum de veritate quisque potest videre, quantum ipse ist'* ἤτοι: κατὰ τοσοῦτον ὁ Θεὸς γινώσκεται, καθ' ὅσον καὶ ἀγαπᾶται. Τοσοῦ-

¹ H. Schmid der Mysticismus d. M. A. Jen. 1824. Goerres die Christl. Mystik. Regensbg. 1836.

τον τῆς ἀληθείας μέρος δύναται τις νὰ ἴδῃ, ὅσον εἶναι αὐτὸς (ὅσον δηλ. ἐφαρμόζει ἐν τῷ βίῳ του καὶ αἰσθάνεται). Εἷς ὢν τῶν ἐξοχωτέρων νόων τοῦ μεσαίωνος, κεκτημένος εὐρυτάτην καὶ ποικίλην παιδείαν, ἐνθουσιῶν ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης, καὶ πεποικισμένος διὰ βαθέος καὶ θερμοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἐξήσκησεν ὠφελιμωτάτην καὶ διαρκῇ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν συγχρόνων του. Τὸ κυριώτερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ *De sacramentis fidei christianae*.

199.

Συνέχεια.

Διάσημος σχολαστικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ Πέτρος Λομβάρδος (1264), οὗτινος τὸ δογματικὸν ἔργον Γνωμῶν βιβλία τέσσαρα (*Sententiarum libri quatuor*), οὕτως ὀνομασθέν, διότι συνέχειτο ἐκ συλλογῆς διαφόρων γνωμῶν τῶν πατέρων περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς πίστεως, ἐχρησίμευσεν ὡς βάσεις πάντων τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων σχολαστικῶν συστημάτων. Ὁ Λομβάρδος διεμόρφωσεν ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν συντηρητικὴν σχολαστικὴν θεολογίαν, ἀποφυγὼν τὰ τολμηρὰ συμπεράσματα τοῦ Ἀβαιλάρδου. Καὶ αὐτὸς ἦτο φίλος τοῦ Βερνάρδου. Κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν θερμότητα τοῦ αἰσθήματος ὑπολειπόμενος τοῦ Οὐγῶνος, ἦτο ἀνώτερος ὡς διαλεκτικός. Τὸ μνημονευθὲν δογματικὸν σύγγραμμά αὐτοῦ παρέσχεν αὐτῷ τὸ τιμητικὸν ὄνομα *magister sententiarum*. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀφιερῶσας αὐτὸ καὶ καταθέσας ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τῆς ἐκκλησίας, παρέβαλεν αὐτὸ πρὸς τὸ δίλεπτον τῆς χήρας· ἀλλ' ὅμως τὸ ἔργον ἐμεῖλλε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποκτήσῃ μεγίστην σημασίαν ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ μεσαίωνος. Ἀπειράκις ἐρμηθευθὲν, προσέλαβεν ἐπὶ τῆς ἐν Λατεράνῳ οἰκουμενικῆς συνόδου τῷ 1215 ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὸν κῆρος. Εἰς τοὺς πρώτους σχολαστικοὺς ἀνήκει καὶ ὁ Ἀλβέρτος Μάγνος. Οὗτος ἐδίδαξεν ἐν Παρισίοις καὶ Κολωνίᾳ καὶ ἦτο δομινικανός. Κατὰ τὰς θεολογικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ φυσικὰς γνώσεις ὑπερβάλλει πάντας τοὺς σχολαστικοὺς. ἑστειρεῖτο ὅμως πρωτοτυπίας, θεωρητικοῦ πνεύματος καὶ δημιουργικῆς γονιμότητος. Ἐνεκα τῆς ἀπεράντου πολυμαθείας του ὁ λαὸς ἐνόμιζεν αὐτὸν ὡς μάγον. Ἡ κατὰ

Ἐπειτα δὲ προσετέθη καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς ἀγίας μητρὸς τοῦ Κυρίου, ἣν παρὰ τῶν Δομινικανῶν προσβαλλομένην ὑπερήσπιζον οἱ Φραγκισκανοί. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω σχολαστικούς προσθέτομεν Ἀλέξανδρον τὸν ἐξ Ἀλῆς († 1245) καὶ τὸν ἐν Ὁξονίῳ διδάξαντα Βάχωνα. Ὁ τελευταῖος διεκρίθη ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμας, εἴπερ δέ τις καὶ ἄλλος ἐνόησε καὶ ἤλεγξε τὰς ἐλλείψεις τῆς θεολογίας τῶν χρόνων του. Ἐκ τῶν τελευταίων σχολαστικῶν ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ Δουράνδος (1353) καὶ ὁ Ὁκκάμ († 1347), ἄνδρες τολμηρῶς ζητήσαντες νὰ διασπάρωσι τὰ δεσμὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κύρους καὶ νὰ ἀνοίξωσι νέας ὁδοὺς εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν. Τοιοῦτος ἦτο καὶ ὁ Γέρσων († 1426), ὅστις καὶ αὐτὸς κατανοήσας πόσον ἄγονος ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀπέβη ἡ σχολαστικὴ θεολογία, δικαιολογοῦσα μᾶλλον καὶ στηρίζουσα τὰς πλάνας καὶ καταχρήσεις, ἀντὶ, ὡς ὀφείλει ἡ ἀληθῆς θεολογικὴ ἐπιστήμη, νὰ ἐλέγχει καὶ καταστρέφει αὐτάς, ἐτέθη ἐπὶ κορυφῆς τῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐπιζητησάντων ριζικὴν τινα ἀναμόρφωσιν τῆς ἐκκλησίας καὶ θεολογίας. Κατὰ τὸν ΙΕ' καὶ ΙΓ' αἰῶνα κατέπεσε καὶ διεφθάρη ἐντελὼς ἡ σχολαστικὴ θεολογία· διότι τὰς ἐδρας τῆς διδασκαλίας αὐτῆς κατελάβανον ἄνδρες μικρόνοες, εἰς μωρὰς ἀπεραντολογίας ἀσχολούμενοι, καὶ περὶ ἀκάρπους καὶ ἀγόνους συζητήσεις κατατρίβοντες τὸν χρόνον. Πόσον ἀτρεκέως καὶ παιδαριώδης εἶχε καταντήσει κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ σχολαστικὴ λεπτολογία ἐπὶ ζητημάτων φανταστικῶν καὶ μηδεμίαν πρακτικὴν σημασίαν ἐχόντων, δεικνύεται ἐξ ὧν λέγει περὶ τῶν σχολαστικῶν τῶν ἡμερῶν του ὁ Ἐρασμος (1520) ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ του εἰς Α' Τιμοθ. ἄ, 6. «Τὸ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου, ὧν τινες ἀστοχῆσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν.» «Τί νὰ εἶπω, παρατηρεῖ, περὶ τῶν οὐ μόνον ματαίων καὶ κενῶν, ἀλλ' ἡδυνάμην νὰ εἶπω καὶ ἀσεβῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια ἀνακινοῦμεν περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ῥωμαίου ποντίφηκος! Ἄν ὁ Θεὸς δύναται οἰονδήποτε κακὸν καὶ αὐτὸ τὸ μῖσος πρὸς ἑαυτὸν νὰ διατάξῃ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ καλὸν τι, καὶ ἀ-

τὴν τὴν ἀγάπην καὶ λατρείαν τοῦ· ἂν ἡδύνατο ἀπ' ἀρχῆς νὰ κάμῃ τὸν κόσμον τοῦτον κρείττονα ἢ ὅσον αὐτὸν ἐποίησεν· ἂν δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ τινὶ τὸ μέλλον ἀμάρτημά του ἢ τὴν μέλλουσιν καταδίκην τοῦ· ἂν δύναται νὰ μεταδώσῃ τὴν δύναμιν τοῦ δημιουργεῖν· ἂν δύναται τὸ γενόμενον νὰ κάμῃ ὡς μὴ γε- νόμενον, δηλ. τὴν μητέρα παρθένον· ἂν πᾶν δῆποτε πρόσωπον δύναται νὰ προσλάβῃ οἰανδήποτε φύσιν, καθὼς ὁ λόγος ἔλαβε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· ἂν ἡ πρότασις αὕτη· ὁ Θεὸς εἶναι κύν- θρος ἢ κολοκύνθη εἶναι ἐπίσης δυνατὴ, ὅπως αὕτη· ὁ Θεὸς εἶ- ναι ἄνθρωπος· ἂν ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ἀληθής· ὁ Χριστὸς ὑ- πῆρξεν ἀπ' αἰῶνος· ἂν ὀρθῶς λέγεται, ὅτι συνετέθη ἐξ ἑκατέρας φύσεως, ἢ συνέστη, ἢ συνεχωνεύθη, ἢ συνεμίχθη, ἢ συνεφύρθη, ἢ ἐκολλήθη, ἢ συνεδυάσθη, ἢ ἡνώθη κτλ. Περὶ δὲ τῆς δυνάμεως τοῦ ῥωμαίου ποντίφηκος γίνονται ἔτι περιεργότεραι συζητήσεις ἢ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, διότι συζητοῦμεν περὶ τῆς διπλῆς αὐτοῦ ἐξουσίας καὶ ἂν δύναται νὰ καταργήσῃ ὅ,τι ὠρίσθη διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀποστόλων· ἂν δύναται νὰ διατάξῃ τι ἀντι- βαῖνον εἰς τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν· ἂν δύναται νὰ προσ- θέσῃ νέον ἄρθρον εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· πότερον ἔχει μεγαλητέραν δύναμιν τοῦ Πέτρου ἢ ἴσην· ἂν δύναται νὰ ἐπιτάξῃ τι τοῖς ἀγγέλοις· ἂν δύναται νὰ ἐξαφανίσῃ ὀλόκληρον τὸ πουργατόριον καλούμενον· πότερον εἶναι ἀπλοῦς ἄνθρωπος ἢ Θεός τις· ἂν μετέχει ἑκατέρας φύσεως μετὰ τοῦ Χριστοῦ· ἂν εἶναι φι- λανθρωπότερος ἢ ὁ Χριστὸς, καθόσον περὶ τούτου δὲν λέγεται, ὅτι ἀνεκάλεσέ τινα ἢ ἐλύτρωσεν ἀπὸ τῶν καθαρτηρίων ποινῶν· ἂν μόνος πάντων δὲν δύναται νὰ πλανηθῇ! Περὶ τοιαῦτα γε- λοῖα ζητήματα σπουδαίως ἀσχολοῦνται σχολαί τινες θεολό- γων.» Μετὰ ταῦτα ἐβελτιώθη πάλιν ὀλίγον ἡ σχολαστικὴ ἔ- νεκα τοῦ πολέμου, ὃν ἤγειρε κατ' αὐτῆς ἡ γερμανικὴ καὶ ἐλ- δετικὴ μεταρρύθμισις. Ἡ βάσις ὁμως αὐτῆς ἔμεινε πάντοτε ἡ αὐτή.

Οἱ σχολαστικοὶ ἠσχολοῦντο κυρίως εἰς τὰ δόγματα. Ἀλλ' ἐ- κτός τούτου, ὅπερ ἦτο τὸ κύριον ἔργον των, ἐκαλλιεργοῦντο παρ' αὐτῶν καὶ ἄλλοι κλάδοι τῆς θεολογίας. Τὸ κα ν ο ν ι κ ὸ ν δ ί - κα ι ο ν, οὔτινος ὡς κυριωτέρα πηγὴ ἐχρησίμευον αἱ ψευδοῖσι- δώρειοι διατάξεις, διὰ τοῦ Γ ρ α τ ι α ν ο ῦ ἔτυχε τὸ πρῶτον

πλήρους ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ ἡθικὴ εἶχε μὲν ὡς ἰδίαν ἐπιστήμην διαμορφωθῆ διὰ τοῦ Ἀβελάρδου, ἀλλὰ οἱ μετὰ ταῦτα σχολαστικοὶ θεολόγοι, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λομβάρδου ἐπραγματεύοντο αὐτὴν ἐν τοῖς δογματικοῖς αὐτῶν συστήμασι μόνον παρέργως. Ἰδίως ἀξία λόγου εἶναι ἡ ἐπεξεργασία τῆς Ἠθικῆς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου. Εἶδος πρακτικῆς ἡθικῆς θεολογίας εἶναι καὶ ἡ παρὰ τοῖς σχολαστικοῖς περιπτωτικὴ κληθεῖσα θεολογία (theologia casuistica), ἥτις ὡς ἔργον τῆς εἶχε νὰ λύῃ διάφορα ζητήματα τῆς συνειδήσεως, νὰ ἀποφαίνεται δηλ. ἂν αὕτη ἡ ἐκείνη ἡ ὠρισμένη πράξις κατὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν περίπτωσιν (casus) εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ. Οἱ λεπτολόγοι οὗτοι τῆς ἡθικῆς διδάσκαλοι σοφιστευόμενοι περιέπεσαν εἰς πολλὰς περὶ ἡθικῆς πλάνας. Ἐνῶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις τῶν χρόνων τούτων ἡ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς ἐκαλλιεργεῖτο μετὰ μεγάλου ζήλου δι' ἀνδρῶν, οἵοι ὁ Σολομών Ἰαρχῆς (1170), Ἐβενέσδρα ἐκ Τολέδου (1167), Δαυὶδ Κίμχη ἐκ Ναρθώνης (1230) καὶ Μωσῆ Βὲν Μαϊμὼν ἐν Κορδούῃ (1205), μετὰ τῶν χριστιανῶν οὔτε ἐτιμᾶτο, οὔτε ὀρθῶς ἐγίνετο. Τὸ κείμενον τῆς λατινικῆς Βουλγάτας, ἧς ἐγίνετο χρήσις ἀντὶ τῶν πρωτοτύπων χειμένων, εἶχε διαφθαρῇ διὰ τῆς ἀκρισίας τῶν ἀντιγραφῶν, αἱ δὲ ἀπόπειραι τῆς βελτιώσεως αὐτοῦ ἠύξησαν ἔτι μᾶλλον τὴν σύγχυσιν. Μετὰ τῶν ἐξηγητικῶν ἔργων τῶν χρόνων τούτων διακρίνονται τὰ τοῦ Ἀνσέλμου, τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου καὶ τοῦ Νικολάου ἐκ Λύρας. Πρακτικοί, μυστικοὶ συγγραφεῖς διήσκημοι ὑπῆρξαν ὁ Ἰωάννης Τάουλερ, ἄγνωστός τις συγγραφεὺς τῆς γερμανικῆς λεγομένης θεολογίας καὶ πρὸ πάντων ὁ Θωμᾶς Ἀκέμπερς, οὗτινος τὸ σύγγραμμα περὶ μιμήσεως Χριστοῦ (De imitatione Jesu Christi), ἐν ᾧ ὁδηγεῖται ὁ χριστιανὸς περὶ τοῦ πῶς δεόν νὰ μιμῆται τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ κατέχηται καὶ ἐν ταῖς σχέσεσι καὶ ἐν τοῖς αἰσθήμασι καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὑφ' ἧς καὶ ἐκεῖνος, ἀναγινώσκεται καὶ θαυμάζεται μέχρι τῆς σήμερον, μετεπεφρασμένον ὄν εἰς πάσας σχεδὸν τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου. Οὐδὲν ἄλλο βιβλίον ἔλαβε μετὰ τὴν Γραφὴν πλειοτέραν διάδοσιν. Ὡς ὑμνογράφοι κατὰ τοὺς μέσους

αἰῶνας ἐφημίσθησαν ἐν τῇ δύσει ὁ Βερνάρδος, ὁ Βοναβεντούρας καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος. Καὶ ἡ κοσμική δὲ ποίησις κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἶχεν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Τοῦ διασήμευ Δάντου (1320) τὸ μεγαλοπρεπὲς ποίημα «Θεία κωμωδία» (Παράδεισος, Πουργаторιον καὶ Κόλασις) εἶναι πλήρες θρησκευτικῶν ἐννοιῶν.

200.

Τὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἡθική κατάστασις τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ δύσει μεθ' ὅλον τὸν ζῆλον πρὸς τήρησιν τῶν ἐξωτερικῶν τύπων τῆς θρησκείας περιγράφεται ἡμῖν ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων ὡς λίαν ἐλλεινῆ. Καὶ οἱ μὲν πάσαι ὁποιοί τινες ἦσαν συνήθως, εἶδομεν ἀνωτέρω (§ 192). Οἱ δὲ ἐπίσκοποι συνήθως ἔζων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν παπῶν. Ὅσοι μάλιστα αὐτῶν ἦσαν φεουδάρχαι, κατέτριβον τὸν χρόνον συνήθως μᾶλλον περὶ πολέμους καὶ κοσμικὰς ἐριδας ἢ περὶ ἐκκλησιαστικὰς ἀσχολίας. Ἐνεκα τῆς γενικῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας πολλαχοῦ ἔζων οἱ κληρικοὶ ἀκολάστως, τινὲς δὲ φανερώς συνεβίουν μετὰ παλλακῶν, ἢ ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησίας τῶν ἐνουμφεύοντο, καθὼς ἐν Μεδιολάνοις. Ὅσον δὲ αἱ κατὰ τοῦ νομίμου γάμου τῶν κληρικῶν ἀπαγορεύσεις ἀπὸ τοῦ ΙΓ' μάλιστα αἰῶνος ἐγίνοντο αὐστηρότεραι καὶ γενικώτεραι, τοσοῦτον μᾶλλον ηὔξανεν ἡ διαφθορὰ τοῦ κλήρου. Καὶ οἱ μοναχοί, ἐξ ὧν μόνον ὀλίγοι διέσωζον τὴν ἀρχαίαν αὐστηρότητα, διατρίβοντες ἐντὸς τῶν πόλεων παρεῖχον καθ' ἐκάστην σκάνδαλα ἡθικῶν παραβάσεων. Καὶ τοῦ λαοῦ δὲ τῶν μεγάλων μάλιστα πόλεων ἡ διαφθορὰ ζωγραφίζεται παρὰ τῶν ἱστορικῶν μεγάλη. Οἱ εὐγενεῖς ζῶντες πρὸς ἀλλήλους ἐν ἀδιαλείπτοις ἐρίσι καὶ πολέμοις δὲν ἐγνώριζον εἰμὴ τὸ διαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου (Faustrecht), οὐδένα δὲ ἔθετον περιορισμὸν εἰς τὴν ἀκολασίαν τῶν. ὁ δὲ λαὸς ὠδηγεῖτο εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ χαρακτήρος, ἢ εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τὴν πανουργίαν. Οἱ λαῖκοι ἴσταντο ὑπὸ τὴν ἄμεσον κηδεμονίαν τοῦ κλήρου, ἐτέλουν δὲ ἐν μεγάλῃ ἀμαθείᾳ. Εἰς τοῦτο δὲ συν-

ετέλει τὸ ὅτι δὲν ἤρχουν τὰ ὀλίγα μοναστηριακὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σχολεῖα πρὸς γενικὴν διάδοσιν τῆς παιδείας. Ἡ δὲ ἐπ' ἐκκλησίας διδασκαλία πρὸς τὸν λαὸν ἦτο ἀνεπαρκής, διότι οἱ πλεῖστοι τῶν ἱερέων δὲν ἠδύναντο νὰ κηρύττωσιν, αὐτοὶ ἀμαθεῖς ὄντες, οἱ δὲ κηρύττοντες ἦσαν συνήθως μοναχοὶ ἐκ τῶν ταγμάτων τῶν Δομινικανῶν καὶ Φραγκισκανῶν, οἵτινες ἀντὶ νὰ ἀναπτύσωσι τῷ λαῷ τὴν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ ζητῶσι τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτοῦ, ἀπησχόλουν τοὺς ἀχροατίας των ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ διὰ μυθαρίων πρὸς τιμὴν ἰδίως τῶν προστατῶν τῶν ταγμάτων των ἀγίων, ἢ δι' ἀγόνων δογματικῶν σχολαστικῶν συζητήσεων. Ἡ παρὰ τῷ λαῷ ἄγνοια τῆς θρησκείας προήρχετο καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἀπὴγορεύετο αὐτῷ ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τὸ ἔχειν παρ' ἑαυτοῖς μεταφράσεις αὐτῆς. Τοῦτο ἐγένετο διὰ τὸν φόβον μὴ παρεννοήσωσι τὰς Γραφὰς καὶ περιπέσωσιν εἰς πλάνιας. Οἱ ἀναγινώσκοντες ἐκ τοῦ λαοῦ τὰς Γραφὰς ἐθεωροῦντο αἰρετικοὶ καὶ κατεδιώκοντο. Οὕτω διατάσσει ἡ ἐν Τολώσῃ σύνοδος τοῦ ἔτους 1259 διὰ τοῦ 14 αὐτῆς κανόνος τὰ ἑξῆς· «Ἀπαγορεύεται τὸ νὰ δικαιῶνται οἱ λαϊκοὶ νὰ ἔχωσι παρ' ἑαυτοῖς τὰς Γραφὰς τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης.» Ἡ δὲ ἐν Βιτέρρῃ σύνοδος τοῦ 1246 ἐν τῇ συμβουλῇ πρὸς τοὺς ἱεροὺς δικαστὰς κεφ. 36 (Mansi XXIII τόμ. 724 σελ.) ὁμιλεῖ περὶ θεολογικῶν βιβλίων, «τὰ ὅποια οἱ λαϊκοὶ οὐδὲ ἐν λατινικῇ γλῶσσῃ ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν, ἐν δὲ τῇ χυδαίᾳ ἢ τῇ μεταφράσει οὔτε οἱ λαϊκοί, οὔτε οἱ κληρικοί!» Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη καθαρὰς ἰδέας περὶ χριστιανισμοῦ ὁ λαὸς, εἰς ὃν οὕτως ἔμενεν ὁλως ἄγνωστος ἡ Γραφή; Πρὸ πάντων ὠδηγεῖτο ὁ λαὸς εἰς τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ αὐτὰ τὰ αἰώνια παραγγέλματα τῆς φυσικῆς ἠθικῆς ἐθεωροῦντο ἔχοντα κῶρος καὶ δύναμιν, μόνον ὡς παραγγέλματα τῆς ἐκκλησίας. Ἐνεκα τῆς ἀμαθείας τοῦ λαοῦ καὶ διότι ἡ εἰδωλολατρεία παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς δὲν εἶχε τελείως ἐξαλειφθῇ, ὁ δὲ χριστιανισμὸς τηρούμενος μόνον ἐξωτερικῶς, δὲν εἶχεν ἀκόμῃ εἰσδύσει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, διετηροῦντο καὶ ἀνεπτύσσοντο παρ' αὐτοῖς πολλὰ ἰδεσιδαιμόνια, καὶ μάλιστα αἱ συνδεόμεναι μετὰ τῆς πίστεως περὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν δαιμόνων, αἱ

προκαλέσασαι τὴν πρόληψιν περὶ τῶν συνδέσμων διαφόρων ἀνθρώπων μετὰ τοῦ διαβόλου. Οἱ τοιοῦτοι ἐκαλοῦντο μάγοι, αἱ δὲ γυναῖκες μάγισσαι (Hexen. Sorcières).¹ Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ γυναῖκες πάσχουσιν νευρικὰ παθήματα θεωροῦντο ὡς τοιαῦται. Αἱ δεισιδαιμονίαι αὗται προήγοντο πολλαχοῦ καὶ ὑπεστηρίζοντο, διότι πολλοὶ ἐπίσκοποι κατὰ τὰς ἡδὴ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου ὑποδειχθείσας ἀρχὰς δὲν ἐζήτουν παρὰ τοῖς ἐπιστρέφουσι λαοῖς τελείαν τινὰ καὶ ῥιζικὴν ἐξάλειψιν τῶν ἐθνικῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐσπούδαζον νὰ ἐρμηνεύωσι τὰς ἐθνικὰς δοξασίας χριστιανικῶς. Οὕτως ἐνιαχοῦ οἱ ἐθνικοὶ θεοὶ ἐχαρκτηρίσθησαν ὡς δαίμονες. Καὶ ἡ φαντασιώδης ποιητικὴ φύσις τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὸ μυστηριώδες καὶ ὑπερφυσικόν, συνέβαλλον εἰς τὰς περὶ δαιμόνων δεισιδαιμονίας. Τὴν ἐπικρατοῦσαν δεισιδαιμονίαν δεικνύουσι καὶ αἱ θεῖαι κρίσεις, αἵτινες εἰσῆχθησαν ἐν τοῖς δικαστηρίοις ὡς ἀποδεικτικὰ μέσα, ὅταν δὲν ἐξήρκει ὁ ὅρκος. Μία τῶν συνήθων κρίσεων ἦτο ἡ τοῦ ζέοντος ὕδατος. Ὁ κατηγορούμενος ἢ ἄλλος τις ἀντ' αὐτοῦ ἔθετε τὴν χεῖρά του εἰς ζέον ὕδωρ. Ἡ χεὶρ προσεδένετο μετὰ ταῦτα, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐλύνετο ὁ ἐπίδεσμος, καὶ ἐὰν ἡ χεὶρ εἶχεν ἐντελῶς ἰαθῇ, ἦτο κατὰ θείαν ἀπόφασιν ὁ κατηγορούμενος ἀθῶος!

Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν κατάστασις τῶν χριστιανισθέντων γερμανικῶν λαῶν ἦτο κατὰ ταῦτα οἰκτρά. Εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους παριστάνονται τὰ ἥθη αὐτῶν αὐστηρότερα. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ποιήσωμεν τὸν ἐσφαλμένον συλλογισμόν· Post hoc ergo propter hoc· διότι ἡ ἐξαχρείωσις αὕτη εἶχεν ἀρχίσει ἤδη πρότερον, ἀφ' ὅτου διὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν λαῶν εἶχον μεταβληθῇ αἱ βάσεις τοῦ γερμανικοῦ βίου. Ἀποσπασθέντες ἀπὸ τοῦ πατρίου ἐδάφους, τοῦ ἰσχυροτάτου τούτου προστάτου καὶ φύλακος τῶν πατρίων ἡθῶν, καὶ ὡς κατακτηταὶ καὶ δεσπόται διασπαρέντες εἰς πλουσιωτάτας χώρας μεταξὺ κοινωνίας ἐγγηρασάσης ἐν τῇ καχίᾳ, ἥτις ἐδηλητηρίασεν ἐντελῶς αὐτοὺς, παρεδόθησαν μετ' ἀκαθέκτου ὁρμῆς ἰδιαζούσης τῷ ἀνθρώπῳ τῆς φύσεως εἰς τὰς ἀπολαύσεις παντὸς εἶδους, καὶ τὰ πάθη ἐλεύ-

¹ W. Soldan Geschichte der Hexen-Processe. Stuttg. 1843.

θερα ἀφεθέντα διέρρηξαν πάντα περιορισμὸν σωφροσύνης καὶ ἡθιχότητος. Ἐπὶ τέλους παρατηροῦμεν, ὅτι, λέγοντες, ὅτι τὰ ἦθη τῶν παπῶν, τῶν ἐπισκόπων, τοῦ κλήρου ἐν γένει, τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἦσαν διεφθαρμένα, δὲν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἐλλείπον ἐντελῶς καὶ παραδείγματα ἀρετῆς. Οὐδόλως. Τὸ περίεργον μάλιστα εἶναι, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ἐκείνης διαφθορᾶς ἀπαντῶμεν καὶ τὰς μεγαλητέρας ἀρετάς. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἀπαντῶμεν ἐν τῷ βίῳ μεγαλητέρας ἀντιθέσεις καὶ παραδοξοτέρας διαφορὰς, ὅσον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἐνῷ ἡ βαρβαρωτάτη βία ἐπεκράτει, εὗρισκέ τις παρ' ἄλλοις τὸν λεπτότερον σεβασμὸν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Παρὰ τὴν θρασυτέραν φιλαυτίαν συνήντα τις τὴν τολμηροτέραν αὐταπάρνησιν καὶ φιλαδελφίαν. Ἀφ' ἐνὸς ἔδλεπέ τις τὴν ἀναισχυντοτέραν περιφρόνησιν πρὸς τὰ θεῖα, τὴν παχυλωτέραν δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν βαθυτέραν ἀμάθειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν θερμοτέραν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, τὴν τολμηροτέραν ἐλευθεροφροσύνην καὶ τὴν ἀξιοθαυμαστοτέραν πολυμάθειαν καὶ εὐφυΐαν.

201.

Ἑκκλησιαστικὴ εὐταξία.

Ἡ ἐκκλησία ἐλάμβανε ὅσα ἐθεώρει ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ διατήρησιν τῶν χρηστῶν ἡθῶν. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἦσαν πάντοτε κατάλληλα, ἄλλοτε δὲ ἐγίνετο κακὴ χρῆσις αὐτῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἡθῶν πρὸς αὐξήσιν τῆς δυνάμεως τοῦ κλήρου ἢ πρὸς πλουτισμὸν αὐτοῦ. Πρὸχ. οἱ κήρυκες ἐκήρυττον μετάνοιαν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ζητῶσι τελείαν τῆς καρδίας μεταβολὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ εἰς τὸ καλόν, ἤρχουντο νὰ ἀπαιτῶσιν ἐξωτερικὴν τινα ἱκανοποίησιν ἢ ἀναπλήρωσιν (Busse), καὶ πρὸ πάντων νηστείαν, ἀποδημίας εἰς ἱεροὺς τόπους, προσευχὰς καὶ τὰ ὅμοια. Ταῦτα ἀπλῶς καὶ μόνον ἐξωτερικῶς γινόμενα ἤρχοιεν κατὰ τὰς δοξασίας αὐτῶν ἵνα τύχη τις τῆς ἀφέσεως καὶ σωτηρίας καὶ ἄνευ ἐσωτερικῆς μεταβολῆς τοῦ φρονήματος. Τόσον δὲ τινες ἐνόμιζον, ὅτι τὸ πᾶν συνίστατο εἰς ἀναπλήρωσιν τινα ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας δι' ἔργων τῆς μετα-

νοίας, ὥστε συνέβαινεν ἵνα πλούσιοι μεταχειρίζωνται ἄλλους, πληρόνους αὐτοὺς, ἵνα ὡς ἀντιπρόσωποι αὐτῶν ἐκτελῶσι τὰ ἔργα ταῦτα τῆς μετανοίας! Ἡ ἐξομολόγησις καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἀφέσεως, ὠφέλιμα μέσα εἰς χεῖρας εὐσυνειδήτων ἱερέων, ἐχρησίμευον ὡς ἰσχυρότατα ὄπλα εἰς χεῖρας φιλάρχων καὶ φιλοδόξων ἀνδρῶν. Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος δ' Γ' διέταξεν, ἵνα οἱ καθολικοὶ ἅπαζ τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦλάχιστον ἐξομολογῶνται. Ὡς ποιεῖν αἱ ἐπὶ τῶν μετανοοῦντων ἁμαρτωλῶν ἤρξαντο νὰ ᾔναι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν χρήσει καὶ ραβδισμοὶ καὶ ἄλλαι σωματικαὶ κακώσεις. Πολλοὶ ὑπέβαλον ἑαυτοὺς εἰς τοιαύτας κακώσεις ἐκουσίως καὶ αὐτοβούλως. Συναιθροιζόμενοι μάλιστα τοιοῦτοι πολλοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀνελάμβανον ἱεράς ἀποδημίας ἀσκεπεῖς τὴν κεφαλὴν, δακρύοντες, στενάζοντες καὶ μαστίζοντες αὐτοὶ ἑαυτοὺς, συγχρόνως δὲ ψάλλοντες διαφόρους ψαλμοὺς μετανοίας. Οἱ τοιοῦτοι ἐκαλοῦντο *flagellantes*. Ἡδύνατό τις ὁμως νὰ ἐξαγοράζῃ καὶ διὰ χρημάτων τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτημάτων του, ἀγοράζων ἐγγράφους ἀφέσεις¹ (συγχωροχάρτια, *indulgentiae*), ἃς οἱ πάπαι, ὅπως αὐξήσωσι τὸν πλοῦτον ἑαυτῶν, ἔπεμπον πρὸς πώλησιν πανταχόσε δι' ἐπίτηδες ἐντεταλμένων προσώπων. Οἱ δὲ σχολαστικοὶ θεολόγοι ἐδικαιολογοῦν τὰς καταχρήσεις ταύτας, διδάσκοντες, ὅτι ὁ πάπας δύναται νὰ διαθέτῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν περισσευσασῶν δῆθεν ἀξιομισθίων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἁγίων κατὰ βούλησιν ὑπὲρ παντὸς αἰτοῦντος παρ' αὐτοῦ ἄφεσιν (*Thesaurus meritorum Christi et Sanctorum*). Ὁ πάπας καὶ ἐν γένει ὁ κληρὸς ἠδύναντο διὰ τῶν ἀφέσεων τούτων νὰ σώζωσι τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπὸ τοῦ καθατηρίου πυρὸς (*Purgatorium*), τοῦ μέσου ἐκείνου τόπου μεταξὺ παραδείσου καὶ κόλασεως, ἐν ᾧ ἐπίστευεν ὁ λαὸς, ὅτι ἐκαθαρίζοντο αἱ ψυχαὶ αἱ μεταβαίνουσαι εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν χωρὶς νὰ ἔχωσιν ἐκτελέσει πάσας τὰς ἱκανοποιήσεις διὰ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν. Πηγὴ πλούτου ὑπῆρχε τοῖς πάπαις καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (ἀπὸ Βονιφατίου τοῦ Η') ἀρξάμενον καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνὰ πᾶν 100στὸν ἔτος, ἔπειτα δὲ ἀνὰ πᾶν 50στὸν, εἶτα ἀνὰ πᾶν 33τον

¹ *Amort de origine progressu et fructu indulgentiarum*. Aug. Vind. 1735.

καὶ τελευταῖον ἀνὰ πᾶν 25τον ἔτος ἐν Ῥώμῃ τελούμενον *Ιουβιλαῖον*, τὸ κληθὲν οὕτω κατ' ἀπομίμησιν τοῦ ἐβραϊκοῦ ἔτους τῆς ἀφέσεως (*Chena Hajobel*) τοῦ ἀνὰ πᾶν 50 ἔτος παρ' ἐβραίοις ἐπαναλαμβανομένου. Ὅσοι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεδήμουν εἰς Ῥώμην, ἐλάμβανον πλήρη ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν (*indulgentiam plenariam*). Βραδύτερον ἐδόθη τὸ προνόμιον τοῦ παρέχειν τοιαύτας ἀφέσεις κατὰ τὸ *Ιουβιλαῖον* ἔτος καὶ πολλαῖς ἄλλαις ἐκτὸς τῆς Ῥώμης ἐκκλησίαις. Ἀφέσεις τοιαῦται ἐδίδοντο καὶ εἰς τοὺς ἐκστρατεύοντας κατὰ τῶν ἀπίστων ἢ αἵρετικῶν (τοὺς σταυροφόρους). Ὁ ἀφορισμὸς ἦτο συνηθεστάτη ποινὴ κατὰ παντὸς εἰς τὰ τοῦ κλήρου συμφέροντα ἀντικειμένου· παρεῖχε δὲ εἰς τὸν ἀφορισμὸν ἰσχὺν καὶ ἐνέργειαν ἢ πολιτεία, ἣτις τυφλῶς ὑπηρέτει τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς κοσμικῆς τῆς δυνάμεως. Ἦδη ὁ βασιλεὺς Πιπῖνος εἶχεν ὀρίσει, ὅτι οὐδεὶς ὑπὸ ἀφορισμὸν τελῶν ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἐκκλησίαν· οὐδεὶς χριστιανὸς ἐπετρέπετο νὰ συμφάγῃ μετ' αὐτοῦ ἢ νὰ χαιρετίσῃ αὐτόν. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι ἦτο ἀποκεκλεισμένος ἀπὸ παντὸς ἀξιώματος. Ὡστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ ὁ τοιοῦτος ἐν τῇ κοινωσίᾳ. Νέον εἶδος φοβεραῶς ἐκκλησιαστικῆς ποινῆς ἀναφαίνεται κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἀπαγόρευσις (*interdictum*), εἶδος γενικοῦ ἀφορισμοῦ ἐπιβαλλομένου καθ' ὁλοκλήρων χωρῶν ἢ πόλεων, πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἢ τὸν κληρὸν τῶν ὁποίων ἤθελον περιέλθῃ οἱ πάπαι εἰς ἔριδα ἀδιάλλακτον. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις δὲν ἠδύνατο τότε δημοσίαν τελεῶνται ἱεροπραξίαι, κηδεῖαι, λιτανεῖαι καὶ λοιπαὶ τελεταί, ἐτελεῖτο δὲ ἡ λατρεία ἐν ταῖς ἐκκλησίαις κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, ἔπαυον δ' ἡχοῦντες καὶ οἱ κώδωνες. Τὴν ἀπαγόρευσιν ἐπέβαλλε καθ' ἀπάσης τῆς Γαλλίας ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ Ε', ἐρίσας πρὸς τὸν βασιλέα αὐτῆς Ῥοβέρτον (998). Ὁμοίως δὲ ἐκήρυξε τὴν αὐτὴν φοβεράν ποινὴν καὶ Ἰννοκέντιος ὁ Γ' (1208) κατὰ τῆς Ἀγγλίας ἕνεκα Ἰωάννου τοῦ Ἀκτήμονος. Τῶν ὡς αἵρετικῶν ἀποδεικνυομένων συνήθης ποινὴ ἦτο ἂν μὲν ἀπλῶς ὡμολόγουν τὴν αἵρεσιν των δεσμὰ, ἂν δὲ ἐπέμενον ὁ ἐπὶ πυρᾷ θάνατος! Ἐγίνετο δὲ χρήσις βασιάνων, ὅπως οἱ κατηγορούμενοι ὁμολογῶσιν, ὅτι εἶναι ἔνοχοι τῆς αὐτοῖς ἀποδιδομένης κατηγορίας. Ὡς αἵρετικοὶ ἐκαίοντο καὶ ὅσοι κατηγοροῦντο, ὅτι εἶχον

συνάψει δῆθεν συνθήκην μετὰ τοῦ διαβόλου, δηλ. οἱ καλούμενοι μάγοι καὶ αἱ μάγισσαι. Τελευταῖον μνημονεύομεν καὶ τοῦ ὁμολογουμένως εὐεργετικωτάτου θεσμοῦ τῆς εἰρήνης λεγομένης τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δηλ., ἐπικρατήσαντος τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου, οὐδεμία πολιτικὴ ἐξουσία ἡδύνατο νὰ περιεείλῃ τὸ κακὸν, προσῆλθεν ἡ ἐκκλησία ἵνα περιορίσῃ τοῦτο, διότι ὥρισε καιροὺς καθ' οὓς ἐπὶ ἀπειλῇ βαρυτάτων ποινῶν ἀπηγορεύετο πᾶσα ἐχθροπραξία καὶ ἐπεβάλλετο παῦσις πάσης ἐριδος καὶ ἐνόπλου συγκρούσεως. Οἱ καιροὶ οὗτοι ἦσαν ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως μέχρις 8 ἡμερῶν μετὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἐπιφανίων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τεσσαρακοστῆς μέχρις 9 ἡμερῶν μετὰ τὴν πεντηκοστὴν, καὶ ἐν ἐκάστῃ ἐβδομάδι ἀπὸ τῆς τετάρτης μέχρι τῆς πρωίας τῆς δευτέρας. Ἡ παῦσις αὕτη ἐλέγετο εἰρήνη τοῦ Θεοῦ (Tregua Dei).

202.

Ἡ λατρεία τῶν χρόνων τούτων.

Ἡ λατρεία ὑπέστη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν τῇ δύσει σπουδαίας μεταβολάς, ἀπεδίδετο δ' αὐτῇ παρὰ τοῦ λαοῦ αἰονεὶ μαγικὴ τις δύναμις, διότι τὰ μυστήρια λ. χ. ἐθεωροῦντο ὡς ἐνεργοῦντα ἀφ' ἐαυτῶν ex opere operato, χωρὶς νὰ ἦναι ἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο ἡ πίστις ἢ ἀγαθὴ τις διάθεσις. Ὁ σχολαστικὸς Γαβριήλ Βιέλ ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς (Sentent. l. IV. D. I. c. 3). «Τὸ μυστήριον λέγεται, ὅτι φέρει τὴν χάριν ex opere operato, οὕτω δηλ. ὥστε ipso facto, διὰ τούτου, ὅτι προσφέρεται, εἰάν δὲν κωλύῃ ἐμπόδιον θανασίμου ἁμαρτήματος, μεταδίδεται ἡ χάρις τοῖς χρωμένοις. Πλὴν τῆς προσφορᾶς δὲ τοῦ σημείου τοῦ ἐξωτερικῶς διδομένου, δὲν ἀπαιτεῖται ἀγαθὴ τις ἐσωτερικὴ κίνησις ἐν τῷ μετέχοντι τῶν μυστηρίων.»¹ Τὰ μυστήρια, ὡν ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ὁ ἀριθμὸς ἦτο ἀόριστος, διὰ Πέτρου τοῦ Λομβάρδου καὶ διὰ τοῦ Γρατιανοῦ, ὠρίσθησαν ἑπτὰ, ὁ δὲ ἀριθμὸς οὗτος ἐγένετο μετὰ ταῦτα γενικῶς δεκτός. Ὦνο-

¹ Praeter exhibitionem signi, foris exhibiti, non requiritur bonus motus interior in suscipiente (!).

μάσθησαν δὲ οὕτως αἱ 7 ἐκεῖναι τελεταί, αἵτινες μαρτυροῦνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὑπάρχουσαι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἀποστόλων, καὶ τὰς ὁποίας καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐκήρυξεν ὡς μυστήρια. Τὸ διὰ ῥα ντισμοῦ βάπτισμα, ὅπερ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ μόνον ἐξαιρετικῶς εἰδίδετο εἰς τοὺς κληήρεις, ἐγένετο νῦν γενικὸν, καταργηθείσης τῆς ἀρχαίας ἀποστολικῆς τριττῆς καταδύσεως. Τὴν μεταβολὴν ἐπέφερεν ἡ σκέψις, ὅτι ἦτο ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς ὑγείας ἐπικίνδυνος ἡ καταδύσις ἐν ψυχροῖς κλίμασιν. Ἡ ἀλλοίωσις ἀναφέρεται εἰς τὸν τύπον, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ βαπτίσματος. Τὸ χρίσμα (confirmatio) ἐχωρίσθη ἤδη ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος, μεθ' οὗ ἦτο ἡνωμένον ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις. Μόνον δὲ ὁ ἐπίσκοπος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τελῇ αὐτό. Ἡ εὐχαριστία ἀπὸ τοῦ Ιζ' αἰῶνος μετεδίδετο τοῖς λαϊκοῖς μόνον ὑπὸ τὸ εἶδος τοῦ ἄρτου ἐκ φόβου μὴ ὁ τῆς εὐχαριστίας οἶνος χυθῇ. Μόνον τοῖς ἱερεῦσιν ἐπετρέπη ἡ ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη μετάληψις, ὅπως καὶ ἐν τούτῳ καταφαίνεται ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ὑπὲρ τὸν λαόν. Κατὰ τοῦ Βερεγγαρίου διασήμεου σχολαστικοῦ θεολόγου ὠρίσθη ὡς δόγμα τῆς ἐκκλησίας ἡ μεταβολὴ τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ (transsubstantiatio) κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Τὸ εὐχέλαιον ὠρίσθη νὰ τελεῖται μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ὅθεν καὶ ὠνομάσθη τελευταία χρίσις (ultima unctio). Γλῶσσα τῆς λατρείας εἰσάγεται πανταχοῦ ἡ λατινικὴ καὶ ἐπικρατεῖ πανταχοῦ ἡ ῥωμαϊκὴ λειτουργία. Οἱ πάπαι ἤθελον, οἱ πανταχοῦ καθολικοὶ νὰ θεωρῶσιν ὡς μόνην ἱεράν τὴν γλῶσσαν τῆς Ῥώμης καὶ νὰ προσεύχωνται κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας. Οὕτω κατὰ μικρὸν κατηργήθησαν ἡ ἰσπανικὴ ἡ μοτζαραβικὴ, ἡ γαλλικανὴ, ἡ ἀμβροσιανὴ καὶ αἱ λοιπαὶ λειτουργίαι. Μόνον οἱ μετὰ τῆς Ῥώμης ἡνωμένοι σλάβοι (Μοραβοί, Βοεμοί) ἐπὶ τινα χρόνον διετήρησαν τὴν ἐθνικὴν τῶν γλῶσσαν ἐν τῇ λατρείᾳ, ἕως οὗ ἐπεβλήθη καὶ αὐτοῖς ἡ λατινικὴ γλῶσσα. Τότε ἀνεφάνησαν τὸ πρῶτον αἱ ἰδιωτικαὶ λειτουργίαι καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἄγιοι Τράπεζαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Ἀρχιτεκτονικὴ ἐγενικεύθη ἐν τῇ δύσει ἡ τοῦ

γοθικοῦ ῥυθμοῦ, τοῦ χαρακτηριζομένου διὰ τῶν κυκλικῶν καὶ ὀξειῶν γωνιῶν, εἰσῆχθησαν δὲ νῦν καὶ τὰ ἀγάλματα εἰς τὴν λατρείαν. Αἱ ἐορταὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν διὰ τῶν ἐορτῶν τῶν νέων ἀγίων, καὶ ἡ προσκύνησις τούτων κατέλαβε σχεδὸν τὴν ὅλην χριστιανικὴν λατρείαν. Παλαιοὶ ἅγιοι ἀνεκαλύπτοντο, ὁσήμεραι δὲ νέοι διὰ τοῦ πάπα ἐδημιουργοῦντο. Οἱ βίοι τῶν ἀγίων τούτων ἐπληροῦντο θαυμάτων, πλασμάτων τῆς εὐσεβοῦς φαντασίας τῶν μοναχῶν. Αἱ περὶ τὴν τιμὴν τῶν λειψάνων τῶν ἀγίων καταχρήσεις ἡύξησαν. Τὰ μοναστήρια ἰδίως ἐπληρώθησαν ἀληθῶν καὶ πολλῶν πλαστῶν λειψάνων ἀρχαιοτάτων ἀγίων ἢ ἄλλων ἱερῶν ἀντικειμένων. Μοναστήριόν τι ἐν Γαλλίᾳ (Centula) ἠξίου, ὅτι κατεῖχε λείψανα ἐκ τοῦ τάρφου τῶν σφαγέντων νηπιῶν κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς παρθένου Μαρίας, ἐκ τοῦ ὠμοφορίου τοῦ ἀγίου Παύλου, καὶ ἐκ τῆς ξυλικῆς τῶν τριῶν σκηνῶν, ἃς ἤθελεν ὁ Πέτρος νὰ κατασκευάσῃ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβώρ! Ἐκ πάντων τῶν ἀγίων ὑψώθη πλειότερον ἡ τιμὴ τῆς ἀγίας Μητρὸς τοῦ Κυρίου ὡς τῆς βασιλίσσης τῶν οὐρανῶν, εἰς ἣν ἀφιερώθησαν τὰ σάββατα. Ἡ συνηθεστάτη προσευχὴ παρὰ τοῖς δυτικοῖς τὸ Pater noster καὶ Ave Maria ἦτο μεμερισμένη μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, ἀπεδίδοτο δ' αὐτῇ μαγικὴς δυνάμεις, διὰ τοῦτό τινες ἐσπούδαζον 1000άκις τῆς ἡμέρας, ἄλλοι 100άκις καὶ ἄλλοι 50άκις νὰ ἀπαγγέλλωσιν αὐτήν. Τότε διεδόθη ἐν Λουγδούνῳ τὸ πρῶτον διὰ τινων μοναχῶν ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, συστάσης ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περὶ τὸ 1140 καὶ ἐορτῆς εἰς τιμὴν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἐορτὴ αὕτη εὗρεν ἀλλαχοῦ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἰδίως παρὰ τῷ Βερνάρδῳ καὶ παρ' ἄλλοις θεολόγοις τοῦ IB' αἰῶνος. Κατὰ τὸν IΓ' αἰῶνα ἐξηπλώθη μὲν ἡ ἐορτὴ αὕτη κατὰ μικρὸν εἰς πλείονας ἐκκλησίας, ἀφοῦ ὁμως ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτος ἐκηρύχθη κατ' αὐτῆς, διὰ τῆς φήμης αὐτοῦ κατέστη ἀδύνατος ἡ γενίκευσις αὐτῆς, εἰ καὶ ὁ Δοὺνς Σκῶτος ἔγραψεν ὑπὲρ αὐτῆς, οἱ δὲ Φραγκισκανοὶ ἦσαν καὶ μετὰ ταῦτα πάντοτε ὑπὲρ αὐτῆς ἐκ παραδόσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἔμενε τότε ἡ μὲν ἰδέα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως ἀπλοῦν θεολογούμενον, ἡ δὲ ἐορτὴ αὐτῆς περιωρισμένη. Ἀπέχειτο δὲ εἰς τὸν Πῖον Θ' πάπαν

Ῥώμης κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν (1854) νὰ κηρύξῃ ὡς δόγμα πίστεως τὴν ἀσπιλον σύλληψιν καὶ νὰ διατάξῃ τὴν γενίκευσιν τῆς ἐορτῆς αὐτῆς. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα συνέστη καὶ ἡ ἐορτὴ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου (Festum corporis Domini) εἰς τιμὴν καὶ λατρείαν αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρνούμενων τὴν μετουσίωσιν. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀνεφάνησαν καὶ αἱ ἐορταὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀναλήψεως ἡ κοιμήσεως τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, αἵτινες κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐσκήχθησαν καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι μεγάλη ἦτο ἡ ὁμοιότης τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ δύσει καὶ τῇ ἀνατολῇ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐπεκράτει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐκκλησίαις. Ἀλλ' ὁμολογούμενον εἶναι, ὅτι ἐπειδὴ οὐδέποτε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ ἀμάθεια ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐφθασεν εἰς ὃν βαθμὸν εἶχε φθάσει ἐν τῇ δύσει, δὲν ἀπαντῶμεν ἐν ἐκείνῃ τὴν δεισιδαιμονίαν τῆς δύσεως εἰς τοσοῦτον βαθμὸν (διότι οὔτε συνθῆκαι τοῦ διαδόλου ἐπιστεύοντο ἐν τῇ ἀνατολῇ, οὔτε μάγισσαι), οὔτε τὸν φανατισμὸν αὐτῆς (διότι ἱερὰ ἐξέτασις δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀνατολῇ, οὐδὲ ἐκαίοντο αἱ αἵρετικοί), οὔτε αἱ καταχρήσεις καὶ παρεκτροπαὶ ἐφθασαν ἐν αὐτῇ εἰς τὸ σημεῖον, εἰς ὃ κατήντησεν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία. Τὴν κορύφωσιν τῶν ἐν τῇ λατρείᾳ παρεκτροπῶν ἐν τῇ δύσει ἤρχοντο νὰ δείξωσιν αἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀναφανεῖσαι ἐνιαχοῦ ἐν τῇ δύσει γελοῖαι ἐορταί, ἡ τῶν μωρῶν (stultorum), καθ' ἣν ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία ἀστεϊσμοῦ χάριν ὑπὸ τῶν κληρικῶν ἀπομιμουμένων τοὺς μωροὺς, καὶ ἡ τῶν ὄνων (asinorum) εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπὶ τοῦ ὄνου εἰς Αἴγυπτον φυγῆς τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου!¹ Καὶ ἐμποδίσθησαν μὲν μετὰ ταῦτα αἱ ἐορταὶ αὗται ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ μόνον τὸ γεγονὸς, ὅτι ἀνεφάνησαν τοιαῦται ἐορταὶ διαχωμωδοῦσαι τὰ ἱερώτατα, εἶναι σημεῖον τῆς φοβερᾶς καταπτώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς δυτικαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἡ λατρεία περιωρίζετο μόνον συνήθως εἰς τὰς τελετάς· τὸ δὲ πνευματικώτερον

¹ Jo. Beletb Explicat. div. offic. c. 7. 72. 120. Tiliet mémoires pour servir à l'histoire de la fête des foux. Genève 1754. Du Fresne Glossar. λέξ. Festum asinorum.

μέρος αὐτῆς, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ζωὴν εἰς αὐτήν, τὸ κήρυγμα ἢ παρελείπετο ἐντελῶς ἢ σπανίως ἐγίνετο κατὰ ξηρόν καὶ ἄγονον τρόπον. Δὲν δύναται τις ὁμως νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἐξαιρέσεις· διότι δὲν ἔλλειψαν νὰ ἀναφανῶσι καὶ κήρυκες τοῦ λόγου πεφημισμένοι μάλιστα μεταξὺ τῶν Δομινικανῶν καὶ Φραγκισκανῶν. Οἱ διασημότεροι ὑπῆρξαν ὁ Βερνάρδος καὶ ὁ Βοναβεντούρας, εἰς οὓς δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ οὔτε θερμότητα αἰσθήματος, οὔτε πνεῦμα οἰκοδομητικόν.

203.

Θεολογικαὶ ἔριδες.

Αἱ κυριώτεραι θεολογικαὶ ἔριδες τῶν χρόνων τούτων ἐν τῇ δύσει ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι.

1. Αἱ περὶ εὐχαριστίας ἔριδες. Περὶ τῆς εὐχαριστίας ὑπῆρχεν ἤδη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ διαφορὰ γνώμων. Ἐνῷ ὁ Τερτουλλιανὸς (Adv. Marc. IV, 40), ὁ Ὀριγένης (εἰς Ματθ. T. XI, 14. Opp. T. III. 498) καὶ ὁ Κυπριανὸς (Epist. LXIII, 1) ἐνέβλεπον ἐν τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ οἴνῳ μόνον σημεῖα τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ὁλὴν τελετὴν ὡς ἀπλοῦν σύμβολον ἐθεώρουν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Ἰ. Χ., ὁ Ἰουστίνος (Α' Ἀπολ. 66), ὁ Εἰρηναῖος (adv. haer. IV, 18, 4) καὶ ἄλλοι παρεδέχοντο, ὅτι ὁ λόγος ἐνοῦται μετὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου καὶ οὕτω μεταβάλλει ταῦτα εἰς μυστηριώδη τροφήν, μεταδίδουσιν τῷ σώματι τοῦ μεταλαμβάνοντος θεῖαν τινὰ χάριν ἢ τὴν ἀθανασίαν. Ἡ γνώμη αὕτη ἀπέβη κατὰ μικρόν ἢ ἐπικρατεστέρα. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἠγέρθη ἐν τῇ δύσει ἡ ἐξῆς σφοδρὰ συζήτησις. Περὶ τὸ 831 ὁ Πασάσιος 'Ραδβέρτος, μοναχὸς πεπαιδευμένος, ἐπεχείρησε νὰ ἐξετάσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν περὶ μετουσίωσεως διδασκαλίαν, ἥτις ἤδη ἀπὸ πολλοῦ εἶχε ρίψει ρίζας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει καὶ τῇ πίστει τοῦ λαοῦ, διὰ τοῦ συγγράμματός του de sanguine et corpore Domini. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀποπνέει πανταχοῦ θερμότητα πίστεως καὶ εὐλαβικῆς εὐσέβειας, δεικνύει δὲ τὴν πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως νὰ καταστήσῃ, εἰ δυνατόν, καταληπτὸν τὸ δόγμα ἐν ὅλῃ τῇ

σημασία του. Εἶναι δὲ γεγραμμένον δι' ὕφους δημοτικοῦ. Ὑποστηρίζει δὲ τὴν ἰδέαν τῆς μετουσιώσεως (transsubstantiatio) διὰ πολλῶν ἀνεκδότων, τὰ ὅποια διηγοῦντο οἱ βίοι πολλῶν ἁγίων. Ἰδίως ἐσπούδασε νὰ δείξῃ, ὅτι ἂν ἡ μετουσίωσις δὲν εἴναι φανερά, τοῦτο γίνεται, διότι ἡ εὐχαριστία δὲν εἶναι προωρισμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς θαῦμα πρὸς τοὺς ἀπίστους, ἀλλ' ὡς μυστήριον χάριν τῶν πιστῶν. Ἐπειτα δὲ δεῖκνυται καὶ ἐν τούτῳ ἡ θεία συγκατάβασις, ἥτις λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὴν φυσικὴν φρίκην πρὸς τὸ ἀνθρώπινον χρέας καὶ αἷμα, ἐνῶ συγχρόνως δὲν ἤθελε νὰ ζωσῇ ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως πρὸς σκώμματα. Τότε τὸ σύγγραμμα ἔμεινεν ἀπαρατήρητον. Ἐν τούτοις ὁ Ῥαδβέρτος ἐγένεν ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου Κορβίου καὶ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ διατελὼν ἐπεξεργάσθη αὐθις τὸ ἔργον καὶ ἐνεχείρισε Καρόλῳ τῷ Φαλακρῷ (844). Οὗτος δὲ ἐζήτησε παρὰ τοῦ πεπαιδευμένου μοναχοῦ Πατράμου ἐκ τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου νὰ ἐκφράσῃ τὴν περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ῥαδβέρτου γνώμην του, οὗτος δὲ εὐχαρίστως ἐπωφελήθη τῆς περιστάσεως ἵνα ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἡγουμένου του. Χωρὶς νὰ ὀνομάσῃ αὐτὸν, ἐπολέμησε διὰ τοῦ συγγράμματός του De corpore et sanguine Domini ad Carolum Calvum τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ῥαδβέρτου μετὰ αὐστηροτάτης κριτικῆς καὶ μετὰ πολλῆς εὐφυίας, ὑποστηρίζων τὴν γνώμην, ὅτι μόνον πνευματικῶς (spiritualiter et secundum potentiam) μεταλαμβάνεται τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, διότι τοιαύτη πνευματικὴ ἐννοια περὶ μεταλήψεως ἀρμόζει εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅστις εἶναι πνευματικὴ θρησκεία· ἄλλως περιπίπτομεν εἰς τὴν ἀνθρωποφαγίαν. Ἡ ἰδέα τῆς μετουσιώσεως τοσοῦτον δὲν ἦτο ἀκόμῃ κοινὴ γνώμη ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε καὶ ἄλλοι ἐξοχοὶ διδάσκαλοι τῆς θεολογίας, οἷον ὁ Ῥαβανὸς Μαῦρος καὶ ὁ Σκῶτος Ἐρίγενας, ἐπολέμησαν φανερώς τὴν γνώμην τοῦ Ῥαδβέρτου. Ἀλλὰ καὶ οὗτος εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὑπερασπιστὰς τὸν Χίγχαμρον καὶ Χάυμονα. Ἄλλοι δὲ ἰδίαν ὁδὸν βαδίζοντες ἐξέφρασαν τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐν τῷ ἄρτῳ καὶ μετὰ τοῦ ἄρτου μεταλαμβάνονται ἀληθῶς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' ἡ διδασκαλία τοῦ Ῥαδβέρτου ὑπῆρξεν ἐκείνη, ἥτις ἐξέφραζε τὴν

πεποιθήσιν τῶν περισσοτέρων τότε, καὶ ἤτις ἐμελλε βραδύτερον τελείως νὰ ὑπερνικήσῃ. Ἡ ἔρις ἀνενεώθη μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος διὰ τοῦ σχολαστικοῦ θεολόγου Βερεγγαρίου. Οὗτος ἐξέφρασε γνώμην ἀντικειμένην εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μετουσιώσεως, ἣτις ἦτο ἤδη ἡ ἐπικρατοῦσα. Ἐδίδαξε δηλ., ὅτι συμβαίνει μὲν μεταβολὴ τῶν στοιχείων καὶ παρουσία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, ἀλλ' οὔτε ἡ μεταβολὴ εἶναι οὐσιαστικὴ, οὔτε ἡ παρουσία· ἡ παρουσία εἶναι μᾶλλον ἡ ὑπαρξὶς τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἐν τοῖς στοιχείοις καὶ ἡ μεταβολὴ συνίσταται εἰς τὴν πραγματικὴν ἐμφάνισιν τῆς δυνάμεως ταύτης ἐν τῷ τύπῳ τοῦ ἄρτου. Ὅρος δὲ τῆς δυναμικῆς ταύτης παρουσίας δὲν εἶναι μόνον ἡ εὐλογία, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ πίστις τοῦ μεταλαμβάνοντος· ἀνευ τῆς πίστεως ταύτης εἶναι ὁ ἄρτος κενὸν σημεῖον ἀνευ δυνάμεως. Τοιαύτας ιδέας διέδιδεν ἐπὶ πολὺν χρόνον χωρὶς νὰ ἐγείρῃ σκάνδαλον διὰ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐν Τουρώνῃ. Ὅτε ὁμως ἐξέφρασεν αὐτὰς καὶ ἐν τινι προκλητικῇ ἐπιστολῇ πρὸς τινὰ Λάνφραγκ, ἐξήγειρεν οὗτος τὴν ὁλὴν ἐκκλησίαν κατ' αὐτοῦ. Σύνοδος τις ἐν Ῥώμῃ (1050) κατέκρινεν αὐτὸν ἀναπολόγητον. Δευτέρα δὲ τις ἐν Βερκελλῇ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ἣν παρουσίασεν ὁ Βερεγγάριος, ἐξέσχισε καὶ ἔκαυσεν ἐν τῇ φανατικῇ αὐτῆς ὀργῇ τὸ περὶ εὐχαριστίας σύγγραμμα τοῦ Ῥατράμνου, ἐφ' οὗ ἐστηρίζετο ὁ Βερεγγάριος, καὶ κατέκρινε τούτου τὴν διδασκαλίαν ἐκ νέου. Ὁ Βερεγγάριος ἐφυλαχίσθη, ἀλλὰ βραδύτερον τῇ παρεμβάσει ἰσχυρῶν φίλων ἀπεφυλαχίσθη, καὶ τότε ἐγνώρισε τὸν πολὺ ἔκτοτε σημαίνοντα παπικὸν ἀντιπρόσωπον Ἰλδεβράνδον (τὸν μετὰ ταῦτα πάπαν Γρηγόριον τὸν Ζ'), ὅστις ἐμμένων ἀπλῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Γραφῆς, μέσῃ νινὰ πιθανῶς ἔτρεφε γνώμην μεταξὺ Ῥαδβέρτου καὶ Βερεγγαρίου, καὶ ἀποδοκιμάζων τὸν φανατισμὸν τῶν ἐναντίων τοῦ τελευταίου τούτου, ἐπὶ τινος συνόδου ἐν Τουρώνῃ (1054) ἠρκέσθη νὰ ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτοῦ δι' ὅρκου νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι δὲν ἀρνεῖται τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, ἀλλὰ παραδέχεται τὸν ἄρτον καὶ οἶνον μετὰ τὴν εὐλογίαν ὡς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἀλλὰ τότε τολμηρὸς γενόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ὡς αἱρετικὸς κατηγορούμενος, ἀνέλαβεν ὁ Βερεγ-

γάριος πορείαν τινὰ εἰς Ῥώμην, ἵνα, καθὼς ἤλπιζε, διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἰλδεβράνδου κατορθώσῃ παπικὴν τινὰ ἀπόφασιν εὐνοϊκὴν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνταῦθα εὗρεν ἰσχυράν τινα ἀντίθετον μερίδα, ἐπὶ κορυφῆς τῆς ὁποίας ἵστατο ὁ ἐμπαθὴς καὶ φιλόνομος Καρδινάλιος Οὐμβέρτος. Ἡ μερίς αὕτη ἠνάγκασε τὸν ἀσθενοῦς χαρακτῆρος ἄνθρωπον ἐπὶ τινος συνόδου ἐν Ῥώμῃ (1059) νὰ ῥίψῃ τὸ σύγγραμμά του εἰς τὸ πῦρ καὶ νὰ ὁμολογήσῃ μεθ' ὅρκου ὁμολογίαν τινὰ ὑπὸ τοῦ Οὐμβέρτου συντεταγμένην, ἥτις ἦτο ἡ αὐτὴ ἐντελὼς τῇ τοῦ Ῥαδβέρτου διδασκαλία. Εἰς Γαλλίαν ἔπειτα ἐπιστρέψας ἀνεκάλεσε, προσβάλλων πικρότατα τοὺς ἐν Ῥώμῃ, τὴν ὁμολογίαν ταύτην καὶ ὑπερήσπισεν ἐκ νέου τὴν παλαιὰν διδασκαλίαν τοῦ ἐναντίου τοῦ Λάνφραγκ καὶ ἄλλων. Ἡ ἀγανάκτησις τῶν ἐχθρῶν του ἐκορυφώθη. Ὁ Ἰλδεβράνδος ἐν τῷ μεταξὺ γενόμενος πάπας ματαίως ἐζήτησε νὰ κατασιγᾷ τὴν ἐρίδα, ὑποχρεώσας τὸν Βερεγγάριον νὰ παραδεχθῇ νέαν τινὰ ὁμολογίαν ἐν μετριωτέραις ἐκφράσεσι συντεταγμένην ὑπὲρ τῆς πραγματικῆς παρουσίας τοῦ σώματος καὶ αἵματος ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀντίθετος μερίς δὲν ἐδίστασε νῦν καὶ αὐτοῦ τοῦ πάπα τὴν πίστιν νὰ ἀμφισβητήσῃ, καὶ διὰ τοῦτο εἶδεν οὗτος ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Βερεγγαρίου ἐπὶ δευτέρας τινὸς συνόδου ἐν Ῥώμῃ (1079) ῥητήν παραδοχὴν τῆς μετουσιώσεως, συγχρόνως δὲ ἀπηγόρευσεν αὐτῷ νὰ συζητῇ τοῦ λοιποῦ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ὁ Βερεγγάριος ἀπεχώρησε μετὰ ταῦτα κεκμηκῶς ἐκ τῶν ἐρίδων τούτων εἰς νῆσόν τινα πλησίον τῆς Τουρώνης, καὶ ἔζη ὡς ἀσκητής. Ἐκεῖ δὲ ἀπέθανε τῷ 1088.

2. Ἡ περὶ προορισμοῦ ἔρις. Ἡ περὶ προορισμοῦ διδασκαλία, ἥτις ἀπὸ τῶν ἡμερῶν ἤδη τοῦ Αὐγουστίνου εἶχε συζητηθῇ (πρβλ. § 91), τοσοῦτον ὀλίγον εἶχε φθάσει ἐν ταῖς προτέροις χρόνοις εἰς ὀριστικὴν τινὰ λύσιν, ὥστε καὶ μετὰ ταῦτα εὐρίσκοντο μετὰ τῶν θεολόγων ἀντιπρόσωποι τῶν ἐναντιωτάτων γνωμῶν. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἀνεनέωθη ὁ ἀγὼν μετὰ πολλῆς ἐμπαθείας, ὅτε ὁ μοναχὸς Γότσχλαχ παρουσιάσθη ἐνθουσιώδης ὑπερασπιστῆς τῆς περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου. Ὑπερέβη μάλι-

στα ἐν τινι σημείῳ τὸν Αὐγουστίνον, διότι παρεδέχετο διπλοῦν τινα προορισμὸν τῶν μὲν πρὸς σωτηρίαν, τῶν δὲ πρὸς ἀπώλειαν, ἐνῷ ὁ Αὐγουστίνος τὸν τελευταῖον ἐδέχετο ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ὡς ἐγκατάλειψιν εἰς τὴν ἀπώλειαν, ἧς ἐγένοντο ἄξιοι ἔνεκα τῆς ἁμαρτίας. Πορεῖαν τινὰ εἰς Ἰταλίαν ἀναλαβὼν (847), ἵνα προσελκύσῃ ὁπαδοὺς τῆς διδασκαλίας του, ἐζήτησεν ὁ Γότσχαλκ νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ αὐτῆς καὶ αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον Βερώνης. Δι' αὐτοῦ δὲ πληροφορηθεὶς περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Γότσχαλκ ὁ πεπαιδευμένος ἡγούμενος ἄλλοτε τοῦ μοναστηρίου Φούλδα, τότε δὲ ἀρχιεπίσκοπος Μάιντς γενόμενος Ῥαβανός Μαυρος, ἐπολέμησε σφοδρότατα αὐτὴν, χαρακτηρίζων τὴν praedestinatio ad damnationem ὡς praedestinatio ad peccatum, τὸν προορισμὸν δηλ. πρὸς κατάκρισιν ὡς προορισμὸν πρὸς τὸ ἁμάρτημα, καὶ ἄλλας ἐπιβλαβεῖς συνεπειάς ἐξάγων ἐξ αὐτῆς. Ὁ Ῥαβανός διέκρινε πρόγνωσιν καὶ προορισμὸν. Ὁ Θεὸς προγινώσκει μόνον τὴν μέλλουσαν καταδίκην τῶν κακῶν, δὲν προδιατάσσει ὅμως αὐτὸς ταύτην. Συγχρόνως δὲ ἐκάλεσε καὶ σύνοδον ἐν Μάιντς (848), ὅπου παρέστη καὶ ὁ Γότσχαλκ μετὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι δὲν ἐδίδασκέ τι ἀντιβαῖνον τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ. Ἀλλ' ἡ σύνοδος κατέκρινεν αὐτὸν καὶ παρέδωκε τῷ μητροπολίτῃ τοῦ Ῥέιμς Χιγκμάρῳ πρὸς τιμωρίαν. Οὗτος δὲ κατεδίκασεν αὐτὸν ἐν νέᾳ τινὶ συνόδῳ ἐκ νέου, καὶ ἐπειδὴ ἡρνήθη ἐπιμόνως νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν διδασκαλίαν του, διέταξεν ἀνηλεῶς νὰ μαστιγώσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ ρίψωσιν εἰς ἰσόβιον εἰρκτὴν ἐν τινὶ μοναστηρίῳ. Οὕτως ἐγίνοντο τότε αἱ συζητήσεις καὶ τόσον ὀλίγον ἦτο σεβαστὸν τὸ δικαίωμα τῶν πεποιθήσεων! Ἡ πρὸς τὸν Γότσχαλκ ἀπανθρωπία καὶ ἡ κατάκρισις τῆς διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου διὰ δύο ἐπισήμων ἐπισκόπων ἡγειρεν ἐν τῇ φραγκικῇ ἐκκλησίᾳ μέγαν θόρυβον, ὅστις ἰδίως ἀπετείνετο κατὰ τοῦ Χιγκμάρου. Κατὰ πρῶτον παρουσιάσθη ὁ ἐπίσκοπος τῶν Τρεκῶν (Troyes) Προυντέντιος διὰ τινος συγγράμματός του ὑπερασπιστῆς τοῦ καταδικασθέντος μοναχοῦ. Ἐπειτα ὑπερήσπισαν αὐτὸν καὶ ὁ Ῥατράμνος καὶ ὁ Σερβάτος Λοὺπός. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χίγκμαρος εὗρεν ὑπερμάχους τῶν ἰδεῶν του, ἐν οἷς καὶ τὸν περίφημον Σκῶτον Ἐρίγεναν. Ἀλλὰ τοῦ τε-

λευταίου ἡ ὑπεράσπισις ἐμέλλε νὰ βλάψῃ μᾶλλον τὸν ὑπερασπιζόμενον, διότι ὁ Ἑρίγενας συμφώνως πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς τοῦ ἰδέας μετεχειρίσθη τοιαῦτα ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια εὖρον πλείστους πωλεμίους. Ἀλλ' εἰς τὸν Χίγχαμαρον προσήλθε βοηθὸς καὶ ὁ μέγας Κάρολος, οὗ τῇ διαταγῇ σὺν ὁδός τις ἐν Χιερσῦ (853) ἀνεκλήρουξεν ὡς ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν τὸν μεμετριάσμενον Αὐγουστινισμόν. Ἀλλ' ἀντιθέτους ἀποφάσεις μετ' ὀλίγον ἐξέδωκεν ἡ ἐν Οὐαλεντία σύνοδος τοῦ 855 ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Λουγδούνων Ῥεμίγιον. Ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Α' δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ ὠρτισμένην τινὰ θέσιν ὡς πρὸς τὸ συζητούμενον ζήτημα. Τοιοῦτοτρόπως, ὅπως ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγουστίνου, ἐμειναν καὶ νῦν ἐν τῇ δύσει διηρημέναι αἱ γνῶμαι περὶ προορισμοῦ.

204.

Θε αἰρετικοὶ τῶν χρόνων τούτων.

Hahn Geschichte der Ketzler im M. A. Stuttg. 1845. 3. B. C. Schmidt Histoire des Cathares ou Albigeois. Paris 1849. Monastier Histoire de l'eglise Vaudoise. Gen. 1847.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀνεφάνησαν ἐν τῇ δύσει πολλοὶ αἱρετικοί, οἵτινες ἐγειρόμενοι κατὰ τῆς διαφθορᾶς καὶ τῶν πλανῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ χωριζόμενοι ἀπ' αὐτῆς, ἀπετέλουν ἰδίᾳς θρησκευτικὰς κοινωνίας, ὑπέπιπτον δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς βαρυτέρας πλάνας. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι ὁ κοινότερος χαρακτὴρ αὐτῶν, ὅπως καὶ ὁ τῶν συγχρόνων παρὰ βυζαντινοῖς αἰρετικῶν. Ἐπειδὴ δηλ. ἡ θρησκεία ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἶχεν ἐντελῶς ἐξωτερικευθῇ, καθὼς καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ εἰς μικρότερον μέτρον, περιορισθεῖσα εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ εἰς τὴν τήρησιν τῶν τελετῶν μόνον, ἀνεῦ ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, οἱ πλείστοι τῶν τότε ἀναφανέντων αἰρετικῶν, καταπολεμοῦντες τὴν ἐξωτερικευσιν ταύτην, κατήντησαν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄτοπον, νὰ περιφρονῶσι δηλ. ἐντελῶς τὴν λατρείαν, τὰς τελετάς ἐν γένει καὶ τὰ ἔργα τῆς εὐσεβείας, καὶ νὰ ἀπαιτῶσι μόνον ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν, ἐπιδιώχοντες ἄμεσόν τινα, μυστικὴν ἑνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸ ὀρθὸν ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ, πρέπει

δηλ. νὰ συνυπάρχωσι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ εὐσέβεια. Ἡ πρώτη ἄνευ τῆς δευτέρας μαραίνεται καὶ ἐκλείπει, εἶναι δὲ καὶ ψευδής, διότι ὁ εὐσεβὴς δι' ἔργων πρέπει νὰ δείξη τὴν εὐσέβειάν του, ἡ δευτέρα ἄνευ τῆς πρώτης δὲν ἔχει ἀξίαν καὶ καταντᾷ ἀπλοῦς ἐξωτερικῶς μηχανισμός. Ἐνταῦθα μνημονεύομεν τῶν ἐπισημοτέρων αἵρετικῶν. 1. Πρῶτοι ἀνεφάνησαν οἱ καθαροὶ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, οἵτινες νομίζοντες διεφθαρμένην τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν, ἀπεσπᾶσθησαν ἀπ' αὐτῆς, ἐθεώρουν δὲ μόνους ἑαυτοὺς καθαρούς καὶ ἀποτελοῦντας τὴν ἀληθῆ καθολικὴν ἐκκλησίαν. Ἐξ ὧν βίον ἐγχερατέστατον ἀπέχοντες τοῦ οἴνου καὶ τοῦ κρέατος καὶ ἀποφεύγοντες καὶ αὐτὴν τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων· εἶχον πολλὰς γνωστικὰς δοξασίας· ἀπέρριπτον δὲ ὡς οἱ ἀρχαῖοι γνωστικοὶ τὴν Παλαιάν Διαθήκην καὶ ὑπερετίμων τὴν Καινὴν. Ὁμοιάζον δὲ κατὰ πολλὰ πρὸς τοὺς Βογομίλους καὶ Παυλικιανούς τῆς ἀνατολῆς. Περιεφρόνου ἐντελῶς τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν, τὸ βάπτισμα, τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὴν ἱερωσύνην καὶ δὲν ἐδέχοντο τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων. Ἀναφανέντες τὸ πρῶτον ἐν Γαλλίᾳ καὶ τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ ἐξηπλώθησαν μετὰ ταῦτα καθ' ἅπασαν τὴν Γερμανίαν, τὸ Βέλγιον καὶ τὴν Ἰσπανίαν. Διάφοροι δὲ σύνοδοι κατεδίκασαν αὐτοὺς καὶ πανταχοῦ κατεδιώκοντο. Ἡ αἵρεσις τῶν καθαρῶν τούτων προῆλθε καὶ ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν διαφθοράν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ δύσει ἀπὸ πολλοῦ διαδεδομένων γνωστικῶν ἰδεῶν διὰ Πρισκιλλιανῶν καὶ Μανιχαίων, ἐξ ὧν πολλοὺς εἶχον μεταφέρει οἱ Βάνδαλοι εἰς Ἰταλίαν, ἰδίως δὲ δι' ἐπιρροῆς τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ Παυλικιανῶν, Βογομίλων καὶ ἄλλων τοιούτων αἵρετικῶν. Αἱ κοινότητες τῶν καθαρῶν διηροῦντο εἰς κατηχομένους καὶ εἰς τελεῖτους. Ἡ κατωτέρα βαθμὶς τῶν κατηχομένων ἀπετελεῖτο ὑπὸ τῶν ἀπλῶν ἀκροατῶν. Οἱ καθαροὶ ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν προσηύχοντο καὶ ἤκροδντο τοῦ κηρύγματος. Εἶχον δὲ πνευματικὸν βάπτισμα, ὅπερ ἐχάλουν *consolamentum*, συνιστάμενον εἰς τὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ βαπτιζομένου ἐπιθέσιν παρὰ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου (*Ancia*) τοῦ εὐαγγελίου, παρὰ δὲ τῶν ἄλλων ἐκλεκτῶν τῶν χειρῶν των. Οἱ γινόμενοι τέλειοι ἐ-

λάμβανον τὸ βάπτισμα τοῦτο. Οἱ καθαροὶ ἐν τῇ ἀκμῇ των εἶχον 1 ἀρχηγόν, 12 διδασκάλους καὶ 12 ἐπισκόπους ἢ ἐπόπτας. Κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ἐξηπλώθησαν πολὺ, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ηὔξησε μεγάλως. Οὐτε δὲ διὰ τῆς ἡπιότητος, οὔτε διὰ τῆς βίας ἐπείθοντο νὰ παραιτήσωσι τὰς ἰδέας των. Εἰς μάτην ὁ Βερνάρδος μετεχειρίσθη τὴν ἰσχὺν τῆς ἀγάπης του πρὸς αὐτοὺς, καθὼς βραδύτερον καὶ ἄλλοι πεπαιδευμένοι Δομινικανοὶ κηρύγματα καὶ συνδιαλέξεις. Ἡ κυρία ἐστία των ἔμεινε πάντοτε ἡ Λομβαρδία καὶ ἡ μεσημβρινὴ Γαλλία. Κατὰ τὸ 1167 προεκήρυξαν γενικὴν σύνοδον ἐν Τουλούσῃ. Αἰψάνα αὐτῶν ἐσώζοντο μέχρι τοῦ ID' αἰῶνος.

2. Παραφυὰς τῶν καθαρῶν ἦσαν οἱ Ἀλβίγιοι (Albigenses), οἱ κατὰ τὸν IΓ' αἰῶνα ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ ἀναφανέντες, καθ' ὧν Ἰννοκέντιος ὁ Γ' (1204) τέλειον ἤγειρε σταυροφορικὸν πόλεμον. Ἀλβίγιοι ὠνομάσθησαν ἐκ τῆς γαλλικῆς πόλεως Ἀλβης, ὅπου κυρίως διέτριβον. Οὗτοι ὑπερέβαλλον κατὰ τὴν αὐστηρότητα τοὺς καθαρούς, θεωροῦντες τὸν γάμον ὡς εὐπρεπῇ μοιχείαν, καὶ ἀνεχόμενοι μόνον τὸν μετὰ παρθένου. Ἐνεκα δὲ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐνόμιζον, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ γίνονται κατ' ἀνωτέραν τινὰ ἀναγκαιότητα, καὶ ἡρνοῦντο τὴν ἐλευθερίαν οὐ μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ. Οἱ κατ' αὐτῶν νέων Σαρακηνῶν καλουμένων διωγμοὶ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου κηρυχθείσης κατ' αὐτῶν σταυροφορίας ὑπῆρξαν ἀπηνέστατοι. Ἡ πόλις αὐτῶν κατεστράφη ἐκ θεμελίων, λέγεται δὲ, ὅτι ὁ τὸν σταυροφορικὸν στρατὸν ἄγων ἡγούμενος Ἀρνώλδος εἶχε διατάξει νὰ φονεύωσι πάντας ἀνεξαίρετως, ἀθώους τε καὶ ἐνόχους, οὓς ἀπῆντων ἐν τῇ πόλει, διότι ὁ Θεὸς γνωρίζων τοὺς ἑαυτοῦ προφυλάττει αὐτούς! 3. Διάσημοι αἵρετικοὶ ὑπῆρξαν καὶ οἱ Βάλδιοι ἐν Ἰσπανίᾳ, οἱ κατὰ τὸν IB' αἰῶνα ἀναφανέντες. ὠνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τινος Βάλδου, ὅστις ἐναντίον τῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἀντέτεινε τὰς Γραφάς, ἃς ἐθεώρει ὡς τὰς μόνας καθαρὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως πηγάς, ἀπορρίπτων τὰς παρὰδόσεις, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν ὁποίων οἱ σχολαστικοὶ ὑπερήσπιζον πᾶσαν πλάνην καὶ κατάχρησιν. Παρεδέχετο δὲ δύο μόνον μυστήρια τὸ βάπτι-

σμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν, κατέκρινε τὴν ὑπὸ ἓν εἶδος μετάληψιν, ἐκήρυττε τὸν γάμον τῶν ἱερέων ὡς ἔννομον καὶ κατεδίκαζε τὸ καθαρτήριο. Τέλος τὸν πάπαν ἐνόμιζεν ὡς τὸν ἀντίχριστον τῆς ἀποκαλύψεως. Οἱ Βάλδιοι κατεδιώχθησαν ὡμῶς. Ἀφοῦ ἡ ἐν Βερώνῃ σύνοδος (1184) ἀφώρισεν αὐτοὺς, ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἐκ τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος ὁ Β΄ ὡς περιφρονητὰς τοῦ Χριστοῦ, συνεμερίσθησαν δὲ καὶ τοὺς κατὰ τῶν καθαρῶν διωγμοὺς, μεθ' ὧν πολυειδῶς συνεχέοντο. Κατ' ἀρχὰς ὁ Βάλδος δὲν εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἀποσπασθῇ τῆς ἐκκλησίας. Ἀπλῶς ὑπὸ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς ἐνθουσιασθεὶς καὶ πωλῆσας τὰ ὑπάρχοντά του, ἱδρυσεν τὸ πρῶτον ἀποστολικὴν τινα ἀδελφότητα χάριν τοῦ κηρύγματος μεταξὺ τοῦ λαοῦ. Ἀνὰ δύο οἱ ὁπαδοί του κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν παραγγελίαν ἄνευ πῆρας καὶ ῥάβδου μιμούμενοι ἐντελῶς τὴν τῶν ἀποστόλων ἀπλότητα, περὶήρχοντο διδάσκοντες καὶ κηρύττοντες. Ἐν ἀρχῇ οὐδόλως προϋτίθεντο νὰ καταπολεμήσωσιν ὅπωςδῆποτε τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ὅτε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λουγδούνων ἀπηγόρευσε τὰ κηρύγματά των, ὁ δὲ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ Γ' ἤρνεϊτο περιφρονητικῶς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀδελφότητος αὐτῶν, ἡ δὲ ἄνω μνημονευθεῖσα σύνοδος τῆς Βερώνης ἀφώρισεν αὐτοὺς, ὥθησεν αὐτοὺς ἡ ἐκκλησία εἰς τὸ νὰ γίνωσιν ἐχθροὶ αὐτῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς. Ὁ Βάλδος ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας, καὶ ἔπειτα καὶ ἀπὸ Γαλλίας, διέτριψεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἄλλαις χώραις, καὶ τέλος ἤλθεν εἰς Βοεμίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε (1197). Ἦδη ζῶντος αὐτοῦ διεσπάρησαν οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ εἰς ἅπασαν τὴν δύσιν. Πολλοὶ αὐτῶν ἦσαν πάντοτε ἐν Γαλλίᾳ καὶ τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ. Κατ' ἀρχὰς ἠθέλησεν Ἰννοκέντιος ὁ Γ' νὰ συμφιλιώσῃ αὐτοὺς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἐπισκόπων νὰ κηρύττωσι, νὰ ἐξηγῶσι τὰς Γραφάς, καὶ νὰ τελῶσιν ἰδίας συναθροίσεις τοῦ λαοῦ πρὸς οἰκοδομὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Οἱ Βάλδιοι ἦσαν πλέον κεκηρυγμένοι πολέμιοι τῆς ἐκκλησίας. Μεθ' ὅλους τοὺς κατ' αὐτῶν διωγμοὺς λείψανα αὐτῶν ἡδυνήθησαν νὰ διασωθῶσι μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐν Πεδεμοντίῳ ἐπὶ τῶν ὁροπεδίων τῶν Ἀλπεων ὑπάρχουσι καὶ νῦν ὑπὲρ τὰς 20 χιλ. ἐξ αὐτῶν. Ὑπο-

στηριζόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων καὶ τῇ συνδρομῇ καὶ ἄλλων προτεσταντῶν (διότι πάντες οὗτοι θεωροῦσιν αὐτοὺς δικαίως ὡς συγγενεστάτους τῇ πίστει αὐτῶν, καὶ τὸν Βάλδον ἓνα τῶν προδρόμων τῆς μεταρρυθμίσεως), ἰδρυσαν μάλιστα ἐν Τουρίνῳ λαμπρὰν ἐκκλησίαν (1853). 4. Κατὰ τῆς καταπίεσεως τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κληρίου καὶ κατὰ τῆς ἱερωσύνης ἐν γένει ἡγέρθησαν ἐν Γερμανίᾳ οἱ Στετλγγοι (κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα), καθ' ὧν ὡς συγγενῶν τοῖς Ἀλβιγίοις ἐκήρυξε σταυροφορικὸν πόλεμον ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βρέμης Γερχάρδος διαταγῇ Γρηγορίου τοῦ Θ'. 5. Οἱ ἀποστολικοὶ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀχμάσαντες κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πλεονεξίαν τῶν παπῶν καὶ τοῦ λοιποῦ κλήρου, ἤθελον νὰ ἐπαναγάγωσι τὴν πτωχείαν τῶν πρώτων ἀποστολικῶν χρόνων, καὶ περιεφέροντο προσαιτοῦντες. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου διέκρινον τέσσαρας περιόδους· τὴν τῶν εὐσεβῶν Ἰουδαίων, τὴν ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι μεγάλου Κωνσταντίνου, καθ' ἣν οἱ χριστιανοὶ ἔζων ἐν πτωχείᾳ καὶ ἀγιότητι, καὶ τὴν ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτῶν, ἥτις εἶναι ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ πλεονεξία καὶ ἡ διαφθορά. Ἦλπιζον δὲ, ὅτι αὐτοὶ ἐμελλον νὰ εἰσαγάγωσι τὴν τετάρτην περίδον, τὴν νέαν ἐποχὴν τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς. Καταδιωχθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ δράζωνται τῶν ὀπλων, ἐπὶ τέλους ὁμῶς ὑπέκυψαν καὶ κατεστράφησαν, ὃ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν Δολκίνος ἐκάη. 6. Ὅμοιοι τοῖς ἀποστολικοῖς ἦσαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος (fratres et sorores liberi spiritus) κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα ἀχμάσαντες, οἵτινες περιφρονοῦντες τὰς διατάξεις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἤθελον μόνον νὰ ἐμπνέωνται ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἐφρόνουν, σώζει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ καθιστᾷ αὐτοὺς τέκνα Θεοῦ. Ὁ φθάνων εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῶν δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου, δὲν χρήζει δὲ οὐδὲ αὐτῶν τῶν μυστηρίων. Ἐν παραδόξῳ ἐνδυμασίᾳ περιφερόμενοι προσαιτοῦντες καὶ εὐχόμενοι ὠνομάσθησαν ἐνιαχοῦ Βεγάρδοι καὶ Βεγοῦττοι. Καὶ αὐτοὶ κατεδιώχθησαν ἀπηνῶς.

/ 205.

Διωγμοὶ κατὰ τῶν αἵρετικῶν. Ἱερὰ ἐξέτασις.

Lud. de Paramo de orig., officio et progressu S. Inquisit. Matr. 1598.
 Lorente Histoire de l'Inquisition d'Espagne. Trad. d'espagn. Paris A. Pellier 1817. B i e n e r Beitrage zur Geschichte der Inquisitionsprocesse. Leipzig 1827.

Οἱ διωγμοὶ, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας οἱ αἵρετικοὶ κατὰ τοὺς βαρβάρους τούτους χρόνους, καθ' οὓς εἶχε παρεννοηθῇ τὸ ἀληθές, φιλάνθρωπον καὶ ἀνεξίκαχον πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὑπῆρξαν φ ρ ι κ ῶ δ ε ι ς, καθὼς ἐν γένει ἡ ποινικὴ δικονομία τῶν μέσων αἰώνων ἦτο ἀπηνεστάτη. Κατὰ πάντων τῶν αἵρετικῶν κατ' ἔτος τῇ μεγάλῃ πέμπτῃ ἐξεσφενδονίζοντο μετὰ μεγίστης ἐπισημότητος αἱ φοβερώταται ἀραὶ διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Β ο Ὑ λ λ α ς i n c o e n a D o m i n i τοῦ πάπα Μαρτίνου τοῦ Ε'. Οἱ ἐπ' αἵρέσει κατηγορούμενοι καὶ ἔνοχοι ἀποδεικνυόμενοι ἢ ἐκλείοντο εἰς σκοτεινοτάτας εἰ ρ κ τ ᾱ ς, ἢ ἐὰν ἐπέμενον εἰς τὰς αἵρέσεις των, ἐκαίοντο ἐπὶ πυ ρ ᾱ ς. Κατὰ τὴν ἀνάκρισιν αὐτῶν ἐπετρέποντο, καθὼς καὶ ἐν τοῖς τότε πολιτικοῖς δικαστηρίοις τῆς δύσεως, αἱ β ᾱ σ α ν ο ι. Ἐπειδὴ ἡ ὑπὸ τῶν ταχτικῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων καταδίωξις τῶν αἵρετικῶν ἐφαίνετο ἀνεπαρκής, συνέστησαν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θ' (1232) ἑκταχτα δ ι κ α σ τ ῆ ρ ι α, τὰ τῆς ἱ ε ρ ᾱ ς ἐ ξ ε τ ᾱ ς ε ω ς (inquisitio) λεγόμενα. Ἐν πάσαις ταῖς χώραις ἦσαν διεσπαρμένοι ἱεροὶ ἐξετασταί, κατὰ τὸ πλεῖστον δ ο μ ι ν ι κ α ν ο ῖ μοναχοὶ, οἵτινες διὰ παντὸς μέσου ἐσπούδαζον νὰ ἀνακαλύπτωσιν αἵρετικούς. Ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια ἤρκει ἵνα συλληφθῇ τις ὡς ἔνοχος. Πάντα δὲ ὑποπτον, μηδενὸς τολμῶντος νὰ ἀποκρύψῃ αὐτὸν, διότι ἔτρεχε τὸν κίνδυνον πάραυτα νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτὸς συνένοχος, παρέδιδον εἰς τὸ ὑπ' αὐτῶν συνιστάμενον ἱερὸν δικαστήριον, ὅπερ διὰ βασάνων ἀνηκούστων, ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ἔνοχον τῆς αὐτῷ ἀποδιδομένης αἵρέσεως, καὶ ἂν μὲν ἀνεχάλει ταύτην, ἐρρίπτετο εἰς σκοτεινοτάτην εἰρκτὴν, ἂν δ' ἐνέμενεν, ὑφίστατο τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον τὸν τοῖς αἵρετικοῖς ὠρισμένον. Τὰ δικαστήρια τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως ἦσαν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τῶν ἐντοπίων ἐκκλησιαστικῶν

καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν, ὑποκείμενα μόνον τῷ πάπα. Πᾶς ὁ ἀποκρύπτων ἐνόχον τινα οὐ μόνον ἐθεωρεῖτο καὶ αὐτὸς συνένοχος καὶ κατεδιώκετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ οἰκία του κατεδαφίζετο, καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ ἐδημεύετο. Ὑπεράσπισις τῶν κατηγορουμένων δὲν ἐπετρέπετο. Τοῦναντίον ἦσαν δεκτοὶ κατήγοροι μένοντες ἄγνωστοι τῷ κατηγορουμένῳ, καὶ αὐτῶν τῶν κεκηρυγμένων κακούργων δυναμένων νὰ παραστῶσιν ὡς τοιοῦτοι. Πόσον δολίως ἐσπόμεθα οἱ ἱεροὶ ἐξετασθαι νὰ παγιδεύωσι τοὺς ὑπ' αὐτῶν καταδιωκομένους αἰρετικούς ἢ ὡς τοιοῦτους κατηγορουμένους, ἀποδεικνύουσιν αἱ ἐρωτήσεις, ἃς ἀπέτεινον πρὸς ἀμαθεῖς ἀνθρώπους, καθ' ἃ διηγούνται οἱ σύμβουλοι τῆς Ναρθώνης ἐν ἔτει 1234 γράφοντες πρὸς τοὺς συμβούλους τῆς Νίσμης περὶ τῆς παρ' αὐτοῖς ἱερᾶς ἐξετάσεως (Histoire de la ville de Nisme, par M. Menard T. I. Paris 1750. Preuves p. 73). «Ὡσαύτως ἵνα παγιδεύωσιν ἐν λόγοις τοὺς ἀπλουστέρους καὶ ἀγραμμάτους ἀνθρώπους, ἀπέτεινον αὐτοῖς τοιοῦτου εἶδους ἐρωτήσεις· λέγοντες· πιστεύεις, ὅτι, ὅταν ἡ γυνὴ συλλαμβάνῃ, ἡ σύλληψις ἐκείνη ἐγένετο διὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διὰ τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ ἐὰν ὁ λαϊκὸς ἀπαντήσῃ, ὅτι πιστεύει, ὅτι ἡ σύλληψις διὰ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται, λοιπὸν, ἔλεγον, εἶσαι αἰρετικός, διότι οἱ αἰρετικοὶ λέγουσιν, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν καὶ ὁ ἄνθρωπος πλάττουσι τὸν ἄνθρωπον καὶ ὄχι ὁ Θεός! Ἐὰν ὁ ἀπλοῦς λαϊκὸς τὴν ἀπάντησιν ἐκείνην πτοούμενος, ἤθελε μεταβάλλει αὐτὴν λέγων, ὅτι διὰ τοῦ Θεοῦ γίνεται ἡ σύλληψις, λοιπὸν, ἔλεγον αὐτῷ, σὺ λέγεις, ὅτι ὁ Θεὸς γινώσκει τὴν γυναῖκα· τοιοῦτοτρόπως δὲ πάλιν εἶσαι αἰρετικός! Ὁμοίως ἡρώτων αὐτὸν, ἐὰν, ἀφοῦ γίνῃ ἡ σύλληψις, ἡ ψυχὴ ἐγγέεται ἀμέσως ἢ βραδύνεται ἢ ἐγγυσις αὐτῆς ἐπεῖτα μετὰ πολλὰς ἡμέρας. Ὁμοίως ἂν ἡ ἐγγυθεῖσα ψυχὴ αὐξάνει, ὅπως αὐξάνει τὸ ἐμβρυον! Ἐπίσης ἂν πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐγένοντο ἅπαξ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ στιγμῇ καὶ ποῦ. Ὁμοίως ἂν ὁ ἄρτος (hostia), ὃν ἀγιάζει ὁ ἱερεὺς, εἶναι ὅλος ὁ Θεὸς ἢ μέρος αὐτοῦ. Καὶ τότε ἐὰν μὲν ὁ λαϊκὸς ἀπαντήσῃ· ὅλος ὁ Θεός, ἔλεγον· ἀπάντησόν μοι λοιπὸν, πιστεύεις, ὅτι ἐὰν τέσσαρες ἱερεῖς ᾖναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἕκαστος αὐτῶν προσφέρῃ τὴν θυσίαν του, ἐν ἐκάστῳ ἄρτῳ εἶναι ὅλος ὁ Θεός; Ἐὰν ὁ λαϊκὸς ἀπῆντα μά-

λιστα· λοιπὸν, ἔλεγον, σὺ πιστεύεις, ὅτι εἶναι τέσσαρες Θεοί! »
Τοιαύτη μανία πρὸς ἐξεύρεσιν καὶ καταδίωξιν αἵρετικῶν εἶχε
καταλάβει τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν. Διαβόητος ὑπῆρξεν ἡ ἱερὰ ἐ-
ξέτασις ἰδίως ἐν Ἰσπανίᾳ, ἥτις ἰδρυθεῖσα τῷ 1483 ἐπὶ
Φερδινάνδου καὶ Ἰσαβέλλης καὶ ἐπὶ τὸ τελειότερον
ὑπὸ τοῦ ἐπὶ ὠμότητι διαφημισθέντος δομινικανεῦ μοναχοῦ
Τορχομεμάδα ὀργανισθεῖσα; κύριον ἔργον εἶχε τὴν κα-
ταδίωξιν ὡς αἵρετικῶν καὶ βλασφημῶν τῶν Μαύρων ἢ
ἀράβων καὶ τῶν Ἰουδαίων. Αἱ ἐκτελέσεις Auto da fe, ἔργα
πίστεως, καλούμεναι, ἐγίνοντο μετὰ φρικώδους πομπῆς. Οἱ μὴ
συλλαμβανόμενοι ἐκαίοντο ἐν τῇ εἰκόνι αὐτῶν. Πολλάκις δὲ καὶ
νεκροὶ ἀνορυχθέντες ἐκ τῆς γῆς ἐκάησαν γνωσθέντες ὡς αἵρε-
τικοί! Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις ἐν Ἰσπανίᾳ κατηργήθη μόλις κατὰ τὸν
παρόντα αἰῶνα διὰ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος (1808).
Ἐν ἄλλαις χώραις εἶχε καταργηθῇ πολὺ πρότερον. Ἡ ἱερὰ ἐ-
ξέτασις, ἡ ἀπάνθρωπος αὕτη καὶ ἀπηνεστάτη καταδίωξις χιλι-
άδων ἀνθρώπων διὰ μόνον τὸν λόγον τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν
πεποιθήσεων (αἵτινες δέον νὰ ᾔναι σεβασταί, καὶ νὰ πολεμῶν-
ται, ἐὰν ᾔναι πεπλανημένοι, διὰ μόνης τῆς πειθοῦς), γινομένη
ἐν ὀνόματι τοῦ φιλανθρωποτάτου Ἰησοῦ, ὅστις ἦτο τὸ πρότυ-
πον τῆς ἀνεξικακίας καὶ προσηυχήθη ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν αὐ-
τοῦ. εἶναι ἡ μεγαλητέρα διαστροφή τοῦ χριστιαν-
ισμοῦ καὶ ἡ σπουδαιότερα κηλὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς δυτικῆς
ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἀλλ' ἐπ' αὐτῇ πρέπει ἡ
ἱστορικὴ ἐπιστήμη νὰ αἰτιᾶται οὐχὶ τὸν χριστιανισμόν, οὐδὲ τὸ
πνεῦμα εἶναι ἐναντίον αὐτῆς, ἀλλὰ τὴν βαρβαρότητα τῶν
χρόνων. Βάρβαρος ἐποχὴ οὕτω βαρβάρως ἐννόει τὸν χριστιαν-
ισμόν.

206.

Πρόδρομοὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Προπαρασκευὴ αὐτῆς.

W a n g h a m *Lif and opinions of J. de Wiclif. Loud. 1853. Jaeger J. W.*
x. λ. Bedeutung. Halle 1854. Helfert Hus u. Hier. Prag. 1853. C.
H a s e Savonarola (ἐν τοῖς Neue Propheten) Leipzig 1861.

Πάντες οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ὡς διωχθέντες ὑπὸ
τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ λόγῳ αἱρέσεως, καθὼς καὶ οἱ ἐν ταῖς

μεταρρυθμιστικαῖς συνόδοις τῆς Πίζης, τῆς Κωνσταντίας καὶ τῆς Βασιλείας ἐνεργήσαντες Γέρσων, Δαίλυς καὶ λοιποὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρόδρομοι τῆς μετὰ ταῦτα (κατὰ τὸν Ις' αἰῶνα) γενομένης ἐν τῇ δύσει ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀλλὰ κυρίως καλοῦνται οὕτως οἱ ἀκόλουθοι ἄνδρες, ὁ Ἰωάννης Οὐίχλεφος, ὁ Ἰωάννης Οὔσος καὶ ὁ ἐκ Πράγης Ἰερώνυμος, ὡς οἱ σπουδαιοτέραν ἀντίστασιν ἐξεγείραντες κατὰ τῆς διαφθορᾶς ταύτης τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ μαρτυρήσαντες ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Πρῶτος ἠγέρθη ὁ Ἰωάννης Οὐίχλεφος καθηγητὴς ὦν τῆς θεολογίας ἐν τῷ ἐν Ὁξονίῳ πανεπιστημίῳ (1360), ὅστις ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς νὰ γνωρίσῃ τὴν παπικὴν διαφθορὰν ἐν Ῥώμῃ, ἐλθὼν ἵνα διαπραγματευθῇ περὶ τινων ζητημάτων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἤρκεσθη νὰ πολεμήσῃ τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐνεργοῦντας Δομινικανούς καὶ Φραγκισκανούς μοναχοὺς καὶ τὴν καταβολὴν φόρου τινὸς τῆς ἀγγλικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν παπικὴν αὐλήν. Ἐπειτα ὁμῶς ἐστράφη κατὰ πασῶν τῶν καταχρήσεων, κηρύττων παρρησίᾳ κατὰ τῆς παντοδυναμίας καὶ ἀναμαρτησίας τοῦ πάπα καὶ τῆς κοσμικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας, κατὰ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἀσκήσεων αὐτῶν, κατὰ τῶν παραδόσεων, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν ὁποίων οἱ λατῖνοι κληρικοὶ ἐδικαιολόγουν πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς καταχρήσεις, καὶ κατὰ τῶν 7 μυστηρίων, τῆς μετουσιώσεως, τῆς ἐξομολογήσεως, τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων, διὰ τὰς ἐν πᾶσι τούτοις πλεονασσάσας ἀποπλανήσεις, ἤθελε δὲ τὴν τελείαν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀγίαν Γραφήν, διὸ καὶ μεταφράσας αὐτὴν εἰς τὸ ἀγγλικόν, διέδωκε παρὰ τῷ λαῷ. Ἴνα δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ τελεσφορήσῃ πλείοτερον, ἱδρυσεν διαφόρους ἐταιρίας ἀνδρῶν εὐσεβῶν, ἵνα κηρύττωσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τοῦ λαοῦ. Ἠσπάζετο δὲ τοῦ Βερεγγαρίου τὴν περὶ εὐχαριστίας διδασκαλίαν. Ταχέως δὲ εἵλκυσε πολλοὺς ὁπαδοὺς· καὶ διὰ τοῦτο εὔρε τὸ πρῶτον προστασίαν, ὅτε ἐζήτησε νὰ καταδιώξῃ αὐτὸν ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΑ', παρὰ τε τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ λαῷ τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατεδικάσθη ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων ἐν Λονδίῳ τῷ 1382, ἀπολέσας καὶ τὴν θέσιν του. Ἀλλ' ὁμῶς δὲν ἔπαυσε κηρύττων τολμηρῶς τὰς ἰδέας του μέχρι τοῦ θανάτου

αὐτοῦ (1384). Τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ εἶναι ὁ Trialogus, ἐν ᾧ ἔχομεν πλῆρες σύστημα τῶν δοξασιῶν του. Ἡ ἐν Κωνσταντίᾳ σύνοδος κατεδίκασε 45 θέσεις ἐκ τῶν συγγραμμάτων του καὶ διέταξε νὰ ἀνορύξωσι τὸν τάφον καὶ νὰ διασκορπίσωσι τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ! Καὶ οἱ ὁπαδοὶ δὲ αὐτοῦ κατεδιώχθησαν σφοδρῶς. Ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς ταύτης διεδόθησαν τὰ συγγράμματα καὶ αἱ ιδέαι τοῦ Οὐϊκλέφου. Ἐν Γερμανίᾳ καὶ Βοεμίᾳ ἐισηγηταὶ τῶν ιδεῶν του ἐγένοντο ὁ Ἰωάννης Οὔσος καὶ ὁ Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης. Ὁ Οὔσος ἦτο καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Πράγης, ἡδυνήθη δὲ νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς βοεμοὺς καθηγητὰς, ἀλλ' εἶχε καθ' ἑαυτοῦ τοὺς γερμανοὺς καὶ πολωνοὺς. Ἐπειδὴ μάλιστα κατὰ τὸν κανονισμόν οἱ γερμανοὶ καὶ οἱ πολωνοὶ εἶχον δύο ψήφους, οἱ δὲ βοεμοὶ μίαν, ἀποφάσει τοῦ Πανεπιστημίου κατεδικάσθησαν ἐν Πράγῃ 45 θέσεις τοῦ Οὐϊκλέφου. Ἀλλὰ ὁ Οὔσος ἐπέτυχεν, ἵνα οἱ βοεμοὶ καθηγηταὶ διὰ τοῦ βασιλέως Βέντζελ λάβωσιν αὐτοὶ μὲν 2, οἱ δ' ἄλλοι μίαν ψήφον. Τοῦτο ἠνάγκασε τοὺς Γερμανοὺς καὶ Πολωνοὺς νὰ φύγωσιν ἐκ Πράγης, ἐλθόντες δὲ εἰς Λειψίαν, ἱδρυσαν ἐκεῖ πανεπιστήμιον. Οὕτως ἐνίκησεν ὁ Οὔσος ἐν Πράγῃ, ὅπου ἐγένετο καὶ δημοτικώτατος. Ἐπειδὴ δὲ ἐστηλίτευε τὴν διαφθορὰν τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πράγης κατηγόρησεν αὐτὸν εἰς Ῥώμην καὶ ἀπηγόρευσεν αὐτῷ νὰ κηρύττῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἀλλ' ὁ λαὸς ὕβρισε τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἐν δημοσίᾳ ὁδῷ, ὁ δὲ Οὔσος ἐποίησεν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ κακῶς πεπληροφορημένου πρὸς τὸν δεόμενον καλλιτέρων πληροφοριῶν πάπαν, καὶ διακρίνων μεταξὺ πεπλανημένων καὶ ὀρθῶν ιδεῶν παρὰ τῷ Οὐϊκλέφῳ, ἐκήρυττεν ἑαυτὸν ἐτοιμον νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς ιδέας του τότε μόνον, ἐὰν ἤθελε πεισθῇ ἐκ τῆς Γραφῆς περὶ τῆς πλάνης του. Ὁ πάπας προσεκάλεσε τότε αὐτὸν εἰς Ῥώμην. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς καὶ τὸ πανεπιστήμιον παρεμβάντες ἐπέτυχον συμβιβασμόν τινα μεταξὺ τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Οὔσου. Ὅτε ὁμως ὁ Ἰωάννης ΙΓ' τῷ 1412 διέταξε νὰ προκηρύξωσιν ἀφέσεις ἐν Βοεμίᾳ χάριν παρασκευαζομένης τινὸς σταυροφορίας κατὰ τῆς Νεαπόλεως, ἔγραψεν ὁ Οὔσος καὶ δημοσίᾳ ἐστηλίτευσεν τοῦτο. Κριτὴν δ' ἐπεκαλέσατο αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ὁ Οὔσος ἀφωρίσθη τότε ἀπὸ Ῥώμης, ἐπειδὴ δὲ μεθ'

ὅλα ταῦτα ἐξηκολούθει ἐν Πράγῃ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ πάντων νὰ διδάσκη τὰ τοῦ Οὐίκλέφου, ἐκήρυξεν ὁ πάπας καθ' ἀπάσης τῆς Πράγης τὴν φοβεράν ποινην τῆς ἀπαγορεύσεως (1413). Τότε συνεκροτήθη καὶ ἡ ἐν Κωνσταντία σύνοδος, ὅπου ἐκλήθη καὶ ὁ Οὔσος, ἵνα ἀνακριθῇ. Ὁ Οὔσος τότε μόνον ἐπέισθη νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτὴν, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Σιγισμούνδος ἡγγυήθη ὑπὲρ τῆς ζωῆς του. Ἀλλ' ἅμα ἐλθὼν εἰς Κωνσταντίαν, συνελήφθη καὶ ἐτέθη ὑπὸ κράτησιν. Εἰς μάτην ὁ αὐτοκράτωρ διέταττε νὰ ἀπολύσωσιν αὐτόν· οἱ ἐπίσκοποι ἀπήντησαν, ὅτι ὁ Οὔσος παριστάμενος ὡς αἵρετικὸς ἐνώπιον οἰκουμενικῆς συνόδου, ἵστατο δῆθεν ἐκτὸς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ αὐτοκράτορος, πρὸς αἵρετικούς δὲ οὐδεμία ἰσχύει πίστις!¹ Ἀφοῦ ἐπὶ 7 μῆνας κατ' ἰδίαν ἀνεκρίνετο καὶ ἐβασανίζετο, ἐπὶ τέλους ὥρίσθη καὶ δημοσίᾳ τις ἀνάκρισις, καθ' ἣν ἀπήντησαν νὰ ἀνακαλέσῃ τὰς ἰδέας του. Ἡ ταπεινοφροσύνη του, ἡ ἠπιότης τοῦ χαρακτήρος, τὸ σεμνὸν τοῦ παραστήματός του καὶ τὸ θάρρος του εἴλχυσαν τὴν συμπάθειαν πολλῶν ἐκ τῶν παρόντων. Εἰς μάτην παρωρμᾶτο πανταχόθεν νὰ ἐνδώσῃ. Προὔτίμησε νὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν του. Τῇ 6 ἰουλίου 1415 ἐσχάτη ἐπὶ πυρᾷ! Ὁ Οὔσος ὑπῆρξεν ἀνὴρ πεπαιδευμένος, ὡς ῥήτωρ δὲ ἦτο προσφιλέστερος τῷ λαῷ ἢ ὁ Οὐίκλεφος. Τὸ κυριώτερον σύγγραμμα αὐτοῦ εἶναι τὸ *de ecclesia*, ἐν ᾧ ἀναπτύσσει τὴν διδασκαλίαν του. Τὴν αὐτὴν τύχην ἔσχε καὶ ὁ μαθητῆς αὐτοῦ Ἰερώνυμος ἐκ Πράγης, φίλος καὶ οὗτος ἐνθουσιώδης τῶν ἰδεῶν τοῦ Οὐίκλέφου. Πεπροικισμένος ἐξόχοις πνευματικοῖς προτερήμασιν, ἔτρεφεν ἄδολον καὶ θερμοτάτην πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπην καὶ ζῆλον ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως αὐτῆς, ὅστις ὁμως ἐλησμόνει ἐνίοτε τὰ ὅρια τῆς συνέσεως, ἀτινα ἐτήρει πάντοτε ὁ Οὔσος. Ὅτε ἐκηρύττοντο ἐν Πράγῃ αἱ ἀφίσεις, περὶ ὧν ἀνωτέρω, παρεσύρθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ζήλου του, ὥστε δημοσίᾳ νὰ καύσῃ τὴν περὶ αὐτῶν παπικὴν βούλλαν. Εἰς

¹ Τοιαῦτα διστραμμένα περὶ ἡθικῆς ἀρχαὶ ἴσχυον τότε ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Καὶ ὅτε ὁ πάπας ᾔθελε νὰ πείσῃ τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Βλαδίσλαβον νὰ πολεμήσῃ πρὸς τοὺς Ὄσμανλίδας, τοῦτου λέγοντος, ὅτι εἶχεν ὁμοσεὶ εἰρήνην πρὸς αὐτοὺς, δὲν ἐδίστασεν ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἰσχὺν ὁ πρὸς ἀπίστους δοθεὶς ὁρκος! Παπαρρ. ἱστ. ἐλλ. ἔθνους Ε', 360.

Κωνσταντίαν πρὸς τὴν σύνοδον ἦλθεν αὐτόκλητος χάριν τοῦ Οὔσου. Ἀλλ' ὅτε εἶδεν, ὅτι ἡ ἐκεῖ μακροτέρα διαμονή του δὲν θὰ ὠφέλει τὸν φίλον του, ἀλλὰ μάλλον θὰ ἐξέθετεν ἀνωφελῶς καὶ αὐτὸν εἰς κίνδυνον, ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν ταύτην, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν συλληφθεὶς, ἐπανήχθη δέσμιος. Διὰ αὐστηροτάτης δὲ καὶ βαρυτάτης φυλακίσεως ἐνὸς ἔτους καὶ πολλῶν πιέσεων τῶν δικαστῶν του καταβληθεὶς τὸ πρῶτον, ἀνεκάλεσε μὲν τότε τὰς ἰδέας του, καὶ ἀνεγνώρισε τὴν κατὰ τοῦ Οὔσου κατὰκρισιν, ἀλλ' ἔπειτα νέον θάρρος ἀναλαβὼν, ἐζήτησε νὰ δοθῇ αὐτῷ ἀκρόασις ἐνώπιον τῆς συνόδου. Ἐνταῦθα δὲ πλήρης πεπειθίσεως καὶ τόλμης ἀνεκάλεσε τὴν ἀνάκλησίν του ἐκείνην, καὶ διεκήρυξεν, ὅτι ἐμμένει εἰς τὰς πεποιθήσεις του περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως αὐτῆς κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Οὐϊκλέφου καὶ Οὔσου. Τῇ 30 μαΐου 1416 ἀπέθανε καὶ οὗτος ἐπιτέλης πυρᾶς!

Ἐνῷ ὁ Οὔσος ἦτο ἐτι ἐν τῇ φυλακῇ ἐν Κωνσταντίᾳ, ἠῤῥξανον οἱ ἐν Βοεμία ὀπαδοὶ του (Οὐσίται) καὶ σφοδρὸν ἀνέλαβον ἀγῶνα πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντίᾳ θεολόγους, ἰδίως περὶ τῆς μεταδόσεως τοῦ ποτηρίου τῆς εὐχαριστίας εἰς τοὺς λαϊκοὺς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σιγισμούνδος ἐγκατέλιπεν ἀπίστως τὸν Οὔσον, ἐστασίασαν κατ' αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἐξερράγη 16ετής ἐμφύλιος πόλεμος, καθ' ὃν συνέβησαν ὠμότητες καὶ ἀπανθρωπῆαι φερόμεναι. Οἱ Οὐσίται ὠχυρώθησαν ἐν τῇ πόλει Θαδῶρ, καὶ ἀνθίσταντο κατὰ τῶν κατ' αὐτῶν πεμφθέντων σταυροφορικῶν στρατευμάτων. Ὀλίγον βραδύτερον διηρέθησαν οἱ Οὐσίται εἰς δύο τάξεις, τοὺς Καλιξτινοὺς (calix ποτήριον) ἢ Οὐτραχτίστας (sub utraque ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη), οἵτινες ἐκήρυττον, ὅτι· θὰ ἤρχοῦντο, ἐὰν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία πορεδέχετο τὰ τέσσαρα ταῦτα ἄρθρα· 1ον νὰ τελεῖται ἡ εὐχαριστία ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη· 2ον νὰ κηρύττηται τὸ καθαρόν εὐαγγέλιον ἐν τῇ ἐθνικῇ γλώσσῃ· 3ον νὰ εἰσαχθῇ αὐστηρὰ εὐταξία ἐν τῷ κλήρῳ· 4ον νὰ παραιτηθῶσιν οἱ κληρικοὶ νὰ διαχειρίζωνται ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς κοσμητὰς ὑποθέσεις· καὶ εἰς θαβώριτας, οἵτινες δὲν ἤθελον νὰ γνωρίζωσι τι περὶ συνδιαλλαγῆς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἠξίουσαν δὲ, ὅτι τὰ

πάντα ἐν τῇ λατρείᾳ, τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῷ πολιτεύματι εἶ-
ναι ἀπορρίψιμα, ὅσα δὲν ἀποδεικνύονται ἐκ τῆς Γραφῆς.
Οἱ πρῶτοι ἐπέστρεψαν κατὰ μικρὸν εἰς τοὺς κόλπους τῆς κα-
θολικῆς ἐκκλησίας ἐνεργείᾳ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου. Οἱ Θα-
βωρῖται τὸυναντίον ἐπέμενον εἰς τὰς ιδέας των καὶ ἀπετέλεσαν
τὴν κοινότητα τῶν Βοεμῶν καὶ Μοραβῶν ἀδελφῶν,
ἣτις διωκεῖτο καὶ μετὰ ταῦτα διὰ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ
διακόνων. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα εἶχον 200 ἐκκλησίας ἐν Μορα-
βίᾳ, Βοεμίᾳ καὶ Πολωνίᾳ. Τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Λουθήρου ἐχαιρέ-
τισαν μετὰ μεγάλης χαρᾶς, ἀλλ' ἔνεκα διαφορῶν τινων δὲν ἡ-
νώθησαν μετὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης ἐκκλησίας. Οἱ ἀδελφοὶ
οὗτοι πρὸ πάντων διεμαρτύροντο πάντοτε κατὰ τῆς στερήσεως
τοῦ ποτηρίου τῆς εὐχαριστίας ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ κατὰ τῆς
κοσμικῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα. Ἐζήτησαν δὲ μικρὸν πρὸ τῆς ἀ-
λώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς ἀνατο-
λικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ ἄλωσις ἐματαιώσε τὰς περὶ τούτου
διαπραγματεύσεις.

Ἐν ἧττονι τάξει ὡς πρόδρομος τῆς μεταρρυθμίσεως θεωρεῖ-
ται καὶ ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐν Φλωρεντίᾳ ἀκμάσας
Ἰερώνυμος Σαβοναρόλας, ὁ ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐ-
τοῦ ὡς προφήτης τιμώμενος, ὅστις ἐμέμεφε τὰ ἥθη τοῦ
κλήρου καὶ τὴν διαφθοράν τῶν παπῶν, ἐζήτηε δὲ τὴν
πραγματοποίησιν πανευρωπαϊκῆς τινος θεο-
κρατικῆς δημοκρατίας. Δὲν περιώριζε λοιπὸν ὁ Σα-
βαναρόλας τὰ μεταρρυθμιστικὰ του σχέδια μόνον εἰς τὴν ἐκ-
κλησίαν, ἀλλ' ἐξέτεινεν αὐτὰ καὶ εἰς τὴν πολιτείαν, ἣν ἤλπιζε
νὰ ἀναμορφώσει. Διὰ τοῦτο περιῆλθεν εἰς πολλὰς περιπλοκάς,
αἵτινες ἐμελλον νὰ ματαιώσωσι τὸ ἔργον του. Ἦτο δομινικανὲς
μοναχός. Διὰ τῆς σπουδῆς δὲ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τῆς Γρα-
φῆς ἐγνώρισε τὸν καθαρώτερον χριστιανισμόν, καὶ ἀπὸ τοῦ
1489 ἐπαρουσιάσθη ἐν Φλωρεντίᾳ μετὰ θαυμαστῆς εὐγλωττίας,
μετὰ τόλμης σπανίας καὶ μετὰ ἐνθουσιασμοῦ ἀπεριγράπτου ὡς
κῆρυξ μετανοίας κατὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ,
μηδ' αὐτοῦ τοῦ πάπα καὶ τῶν ἡγεμόνων φειδόμενος. Ἦτο πε-
πεισμένος καὶ αὐτὸς καὶ τὰ πλήθη ἐπίστευον, ὅτι προορᾷ πολ-
λάκις τὰ μέλλοντα νὰ συμβῶσιν εἰς τὸ κράτος ὡς ἀρχαῖος

προφήτης. Πολλαὶ πολιτικαὶ προρρήσεις του ἐπηλήθευσαν πρὸς ἐκπληξιν πάντων. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέβη ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀναμορφωτικὰς ἀρχὰς του παρεδέχετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς πολιτικὰς του ιδέας. Εἰς μάτην ἐζήτησεν ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ὁ 5' νὰ κερδήσῃ αὐτὸν, παρέχων αὐτῷ τὸν καρδινάλιον πῖλον. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν αἱ πολιτικαὶ περιστάσεις μετετράπησαν ἐπὶ τὸ δυσμενέστερον, καὶ πολλαὶ προρρήσεις του ἐφαίνετο, ὅτι θὰ ἐματαιοῦντο, τὸ δὲ συνέβη καὶ φοβερὸς λιμὸς, ὅστις κατέστησεν ἐπὶ ἀθλιωτέραν τὴν θέσιν τοῦ λαοῦ, ἤρχισεν ὁ πρῶτος ἐνθουσιασμός τοῦ λαοῦ πρὸς αὐτὸν κατὰ μικρὸν νὰ κλονίζηται, ἐνῷ οἱ εὐγενεῖς καὶ ἡ διεφθαρμένη νεολαία ἦτο ἡρεθισμένη μεγάλως κατ' αὐτοῦ. Τότε ἐξεσφενδονίσθη κατ' αὐτοῦ ὁ ἀφορισμός, καὶ ἐπειδὴ ἡ πόλις Φλωρεντία προήσπισεν αὐτὸν, ἐκρηύχθη καὶ κατ' αὐτῆς ἡ ἀπαγόρευσις (1497). Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα κατέλιπε αὐτὸν καὶ ὁ λαός. Ὀχλὸς φανατικῶν συνέλαβεν ἐπὶ τέλους αὐτὸν, οἱ δὲ ἄσπονδοι ἐχθροὶ του ἐγένοντο δικασταὶ αὐτοῦ καὶ κατεδίκασαν αὐτὸν ὡς ὀχλαγωγὸν καὶ αἵρετικὸν εἰς τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον (1498).

Μεθ' ὅλους ὁμως τούτους τοὺς διωγμοὺς πανταχοῦ τῆς δύσεως εἶχε γενικευθῇ ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς ἐκκλησίας. Τὴν μεταρρυθμίσιν ταύτην προπαρεσκεύαζε νῦν καὶ ἡ ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΔ', ἰδίως δὲ κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἀναφαινομένη ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἢ κλασικῶν σπουδῶν ἡ μεγάλως ἐνισχυθεῖσα διὰ τῶν κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰταλίαν προσφυγόντων ἐλλήνων λογίων (Γεωργίου Τραπεζουντίου, Ἀργυροπούλου, Θεοδώρου Γαζῆ, Βησσαρίωνος, Πλήθωνος, Μοσχοπούλου, Χαλκοκονδύλη, Λασκάρεως)· διότι παρέσχε τοῖς ἐπιστήμοσι νέα βοηθητικὰ μέσα, ἄγνωστα τοῖς σχολαστικοῖς, πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐρευναν τῆς Γραφῆς καὶ ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων. Ὡνομάζετο δὲ ἡ νέα αὕτη παιδεία ἡ ἐπὶ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος στηριζομένη οὐμανισμός (Humanismus) δηλ. ἀνθρωπισμός, διότι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σχολαστικὴν, μοναχικὴν παιδείαν, ἥτις διέστρεφε πολυλάχως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, παραμελοῦσα τὴν αὐστηρῶς λο-

γικήν τῶν πραγμάτων εξέτασιν καὶ περὶ σοφίσματα συνήθως περιστρεφομένη, ἐπεδίωκε τὴν τῷ ἀνθρώπῳ (homo) προσήκουσαν καὶ τοῖς τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἐμφύτοις νόμοις σύμφωνον ἀνάπτυξιν. Ἰδίως συνετέλεσαν οἱ οὐμανισταὶ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν κατανόησιν τῆς Γραφῆς διὰ διαφόρων καθαρῶς φιλολογικῶν ἐργασιῶν ἐπ' αὐτῆς. Ὁ Ῥεϊχλίνιος ἐξήπλωσε τὴν γνώσιν τῆς ἐβραϊκῆς ἀναγκαιοτάτης οὔσης εἰς κατανόησιν τῆς Π. Δ., ὁ δὲ Ἑρασμος συνέταξε τὰ πρῶτα ἀκριβέστατα βοηθήματα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ. Δ. ἐκδοὺς τὸ ἐλληνικὸν κείμενον μετὰ σημειώσεων εἰς αὐτὸ, καὶ παραφράσεις ἐπιτυχεῖς τῆς Κ. Δ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ΄.

(1453—1880 Μ. Χ.)

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

ΑΠΟ ΤΗΣ ΛΑΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ
ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

(1453—1880).

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.

Α. Ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

Πηγαί. Crusius, Turco-Graecia Bas. 1584. Hammer Geschichte des osmanischen Reiches. Pest. 1827. R. Simon hist. des dogmes et controuv. des chrétiens or. Trevouze 1711. Heineccius Abbild. d. griechischen Kirche. Leipzig 1711. M. Le Quien Oriens christianus. Par. 1780. Schmitt Geschichte der neugr. u. russ. Kirche. Mainz 1840. S. Aymon Monumens de la religion des Grecs. A la Haye 1788. Stanley history of the Eastern Church. Lond. 1864. Neale history of the Eastern Church. Lond. Gass Symbolik der griech. Kirche Berlin 1872. De Guitté De l'église grecque. Paris 1867. Schroeckh Kirchengeschichte XXXIV, 5. 9. Δοσιθέου περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων. Ἐν Βουκουρ. 1745. Μελετίου ἐκκλ. ιστορ. Τ. 3 καὶ 4. Ὑψηλάντου Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870. Διὰ τὴν νεωτάτην ἱστορίαν ὅρα ἐφημερίδας Νεολόγον, Βυζαντιδα, Θρέκην, Ἀνατολικὸν ἀστέρα καὶ τὴν Ἀλήθειαν Κωνσταντινουπόλεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Σχέσις τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν.

Pichler Geschichte der Trennung. Muenchen 1864. I, σελ. 420-454. Zinkeisen Geschichte des osmanischen Reiches. Hammer Geschichte des osmanischen Reiches. Μένδελωφ, Βερθόλδου ἱστορία τῆς Ἑλ-

λάδος. Ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ. Ἐν Ἀθήναις 1872. Παπαρρηγοπούλου
ιστ. ἑλληνικοῦ ἔθνους. Finlay The History of Grece. 1856.

207.

Γενικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς περιόδου ταύτης.

Μέχρι τοῦδε ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ὑπερεῖχε τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν ὥς πρὸς τὴν ἀκμάζουσαν αὐτῆς κατάστασιν, ὥς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν σοφῶν αὐτῆς συγγραφέων, ὥς πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ὥς πρὸς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ λοιποῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐντεῦθεν, ἤρξατο διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς ἀνατολῆς εἰς τοὺς βαρβάρους τούρκους τοιαύτη πτώσις, ὥστε ἀπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου οἰκοδομήματος διεσώθησαν κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον μόνον ἀσθενῆ τινα λείψανα. Κατὰ τοὺς νεωτέρους αἰῶνας πολὺ περισσότερον ὑπερέχουσιν αὐτῆς αἱ λοιπαὶ εὐρωπαϊκαὶ ἐκκλησίαι τῶν χριστιανῶν ὥς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν αὐτῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ πτώσις εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ πολλοῦ, καὶ ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῆς κατάστασις ἐπαθεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος διὰ τῶν κατακτήσεων τῶν ἀράβων ἀνεπανορθώτους ζημίας. Ἀλλ' ὅτε κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν τούρκων καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἤρξατο τελείως ἡ καταπιεστικὴ ἐξάρτησις τοῦ μεγαλητέρου μέρους τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν δεσποτῶν, ἥτις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπενέγκῃ τὸν μαρασμὸν εἰς τὰ πνεύματα. Ἐκτοτε ἀναφαίνονται σπανιώτερον ἄνδρες μεγάλης θεολογικῆς σημασίας. Χάριν τῆς ἐπιστήμης, ἰδίως τῆς θεολογικῆς οὐδὲν σχεδὸν ἐγένετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἄξιον πολλοῦ λόγου ἐν τῇ ἀνατολῇ. Δὲν ἔχομεν πλέον ἐν αὐτῇ μεγάλα γεγονότα ἢ μεγάλα καὶ σπουδαῖα θεολογικὰ συστήματα. Εὐτυχῶς ὁμως παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας, καὶ μάλιστα τὸν παρόντα, καθ' ὃν ἐνθεν μὲν ἡ ὀρθόδοξος Ῥωσσία ἀνυψώθη εἰς μεγάλην εὐρωπαϊκὴν δύναμιν καὶ ἐσηλθον εἰς τὴν τάξιν τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν, ἐτέρωθεν δὲ ἰδρύθη τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ἐγένοντο δὲ πολιτικῶς ἀνε-

ξάρτητοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὀρθόδοξοι λαοὶ καὶ ἐβελτιώθη καθόλου ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις τῆς ἀνατολῆς, ἡ ρ-
χισε πάλιν νὰ ἀνυψοῦται ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία, ἥτις
διὰ τῆς ἤδη ἀρξαμένης ἀνανεώσεως τῶν θεολογικῶν σπουδῶν
ἐν αὐτῇ δύναται βεβαίως ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἐλπίσῃ, ὅτι θὰ ἐ-
πανίδῃ πάλιν τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τῆς ἀρχαίας αὐτῆς εὐκλείας.
Τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν προκειμένην
περίοδον ἀρχόμεθα, ἐκθέτοντες τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἐν τῷ τουρ-
κικῷ κράτει, καὶ ἐξετάζοντες πρῶτον τὴν σχέσιν τῆς ὀθωμανι-
κῆς ἐξουσίας πρὸς αὐτήν.

208.

Μωάμεθ ὁ Β'. Γεννάδιος.

Τὸ κοράνιον περιέχει ὀλίγας καὶ ἀντιφατικὰς ἐντολὰς
ὡς πρὸς τὴν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς συμπεριφορὰν τῶν τούρ-
κων, ὅτε μὲν συνιστῶν ἀνοχὴν, ὅτε δὲ κηρῦττον πόλεμον κατ'
αὐτῶν ὡς ἀπίστων. Ἐνεκα πολιτικῶν λόγων ὁμῶς ἐφείσθη-
σαν ἐν ἀρχῇ οἱ τούρκοι τῶν χριστιανῶν· ἔνεκα δὲ τοῦ αὐτοῦ
λόγου ὑπέβαλψαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν πρὸς τοὺς λατί-
νους. Ὁ μωαμεθανὸς μάλιστα Μουράτ ἔγραψε καὶ κατὰ τῆς ἐν
Φλωρεντίας συνόδου! Ὡμῶς προσηνέχθησαν οἱ τούρκοι μετὰ τὴν
ἄλωσιν μόνον πρὸς τινὰς προκρίτους ἀνδρας, οἷον τὸν Νοταρᾶν,
τὸν βασιλέα τῆς Σερβίας καὶ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦν-
τος Δαυὶδ τὸν Κομνηνόν. Ὅτε ἐγένετο ἡ ἄλωσις, εἶχεν ἤδη ὁ
πατριάρχης Ἀθανάσιος παραιτηθῆ. Διὰ τοῦτο ὁ νέος δεσπότης
Μωάμεθ ὁ Β' ὁ πορθητῆς διέταξε νὰ ἐκλέξωσιν οἱ χρι-
στιανοὶ νέον πνευματικὸν ἀρχηγόν. Τοιοῦτοτρόπως ἐνόμιζεν
ἴσως, ὅτι ἤθελεν ἐμπνεύσει ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν κυβέρνησίν
του. Ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς (Χρονικ. III, 19, 111. Venet. 1733
fol.), ὅστις ἔζη τότε, βεβαιοῖ, ὅτι τοῦτο ἐποίησεν, ὅπως προ-
ελαχύσῃ πάλιν αὐτοὺς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις μετὰ
τὴν ἄλωσιν εἶχε μείνει σχεδὸν ἔρημος. Ἐπίσκοποί τινες λοιπὸν
καὶ τινες ἄλλοι κληρικοὶ καὶ λαῖκοι συνελθόντες, ἐξελέξαντο
τὸν Γεώργιον Σχολάριον, ὅστις δὲν ἦτο μὲν ἐτι τεταγμένος με-

ταξὺ τοῦ κλήρου,¹ διεκρίνετο ὁμως ἐπὶ πολυμαθείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ Γεννάδιος, διότι οὕτως ὠνομάσθη ὁ Σχολάριος ὡς πατριάρχης, ἀπέδειξεν, ὅτι ἦτο ἄξιος τῆς ἐκλογῆς, καὶ ἀπέκτησε μεγίστην φήμην. Ὁ σουλτάνος παρέσχεν εἰς τὸν νέον πατριάρχην μεγάλας τιμὰς, ἀπήλλαξε δὲ αὐτόν τε καὶ τοὺς διαδόχους του καθὼς καὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐν γένει τῶν φόρων καὶ τελῶν (Φραντζῆ Χρον. III, 19). Ἀνεγνώρισε δὲ τὸν πατριάρχην καὶ ὡς ἐθνάρχην τῶν γραικῶν ἢ ῥωμαίων, πάντων δηλ. τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων του, παραχωρήσας αὐτῷ καὶ πόλιτικὴν ἐπ' αὐτῶν δικαιοδοσίαν. Ἡ σύστασις τῆς συνόδου καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς ἔμειναν τὰ αὐτά. Αἱ ὑπάρχουσαι ἐκκλησίαι ἀνεγνωρίσθησαν ὡς κτήματα τῶν χριστιανῶν, μόνον δὲ νέαι δὲν ἠδύναντο νὰ κτιζῶνται. Οὐδεὶς ἠδύναντο νὰ ἀναγκασθῇ νὰ δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἰδιοκτησία αὐτῆς. Πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἀπήλαυσαν τοῦ προνομίου νὰ ἦναι δικασταὶ ἐπὶ πασῶν τῶν ὑποθέσεων μεταξὺ χριστιανῶν, καὶ ἠδύναντο μόνον ἐνώπιον τοῦ διδανίου νὰ καταγορηθῶσιν. Οὕτω διὰ τῶν παραχωρήσεων τούτων τοῦ κατακτητοῦ ἀπέκτησαν ὅτε πατριάρχης καὶ ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἐν γένει πολλῷ μεγαλητέραν δύναμιν τῆς ἥς ἀπῆλαιον μέχρι τοῦδε. Ἀλλὰ δὲν παρήλθε πολὺς χρόνος καὶ ἡ ἐκκλησία ἤρχισε νὰ αἰσθάνηται, ὅτι ἐτέλει ὑπὸ ἐχθρικὴν ἐξουσίαν ξένων κατακτητῶν. Ἐκκλησίαι ἤρχισαν νὰ ἀρπάζωνται. Αὐτὴν τὴν πατριαρχικὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, τὴν ὠρισμένην ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς ταφὴν τῶν αὐτοκρατόρων, διέταξεν ὁ σουλτάνος νὰ κατεδαφίσωσι, νὰ ἀνεγείρωσι δ' ἐκεῖ ναὸν μωσμεθανικόν. Εἰς Τζαμίον μετέβαλον μετὰ ταῦτα καὶ τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἄλλας ἐκκλησίας. Τὸ πατριαρχεῖον μετετέθη εἰς τι μοναστήριον, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παμμακαρίστου, ὅθεν πάλιν μετετέθη τῷ 1586 εἰς Ξυλόπορταν, εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον, ἕως οὗ τῷ 1603 ὠρίσθη ὡς πατριαρχεῖον ἡ ἐκκλησία

¹ Κατὰ Φίλιππον Κύπριον (Χρον. ἑλλ. ἐκκλ. 335. Lps. et Francf. 1687. Κατὰ δὲ τὸν Le Quien καὶ ἄλλους συγγραφεῖς εἶχεν ἤδη πρὸ τῆς ἀλώσεως γίνεαι μοναχὸς καὶ μετονομασθῇ Γεννάδιος. Le Quien Oriens christ. I, 312.

τοῦ ἁγ. Γεωργίου. Ἡ πίεσις ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἤ-
 ξανεν ὁσημέραι, ὥστε ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη μετ'
 οὐ πολὺ νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. Καὶ ὁ μετὰ τὴν
 παραίτησιν τοῦ Γενναδίου διαδεξάμενος αὐτὸν πατριάρχης ἔσχεν
 οἰκτρὸν τέλος, διότι ἠρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν παράνομον γά-
 μον μωαμεθανοῦ τινος μεγιστάνος μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἡ-
 γεμόνος τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὁ τρίτος δὲ πατριάρχης μετὰ τὸν
 Γεννάδιον Ἰωάσαφ πιεζόμενος παρὰ τοῦ πορθητοῦ νὰ ἐπιτρέψῃ
 ἄθεσμόν τινα γάμον καὶ ἀρνηθεὶς νὰ παραβῇ τοὺς νόμους τῆς
 ἐκκλησίας καθηρέθη καὶ ἐξυθρίσθη, ἀποκοπέντος τοῦ πώγωνος
 αὐτοῦ, ἐνῶ συγχρόνως ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης αὐτοῦ Μάξιμος
 ὁ μετὰ ταῦτα πατριάρχης ἐπειδὴ δὲν συγκατετέθη νὰ μεταπί-
 σῃ τὸν πατριάρχην ὑπέστη ἕνεκα τούτου τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρω-
 τηριασμόν. Ἡ θέσις τοῦ πατριάρχου μεθ' ὅλα ταῦτα ὡς ἡ ὑψί-
 στη μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἦτο λίαν ἐπίζηλος. Ἐρχισαν δὲ
 ταχέως οἱ σουλτάνοι, οἵτινες ἀνεβίβαζον καὶ κατεβίβαζον αὐ-
 θαιρέτως τοὺς πατριάρχας, νὰ ἀπαιτῶσι παρὰ τοῦ ἀναβιβαζομέ-
 νου νέου πατριάρχου πλοῦσιαι δῶρα. Τοιοῦτοτρόπως ἐλάμβανε
 χώραν σιμωνία πάντοτε σχεδὸν κατὰ τὴν πλήρωσιν τῆς θέ-
 σεως ταύτης. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν ἀλλαγῶν τῶν πατριαρχῶν ὠ-
 φελοῦντο οἱ σουλτάνοι καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς μεγιστάνες, προὔκά-
 λουν συχνάκις ταύτας. Ἡ κατάχρησις αὕτη ἠῤῥξανε κατὰ μι-
 κρόν, κατὰ δὲ τὸν ΙΖ' αἰῶνα εἶχεν εἰς τὸν ὑπατον βαθμόν κο-
 ρυφωθῇ τὸ κακόν· διότι ἀπὸ τοῦ 1625-1700 ἐγένοντο 50 ἀλ-
 λαγαὶ πατριαρχῶν! Οἱ πατριάρχαι ἠναγκασμένοι νὰ ἱκανοποιῶ-
 σι τὰς ἀπαιτήσεις τῶν δεσποτῶν αὐτῶν πάντοτε διὰ νέων δώ-
 ρων, ἠναγκάζοντο νὰ πιέζωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἐπι-
 σκόπους καὶ κληρικοὺς καὶ νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς ἀντὶ χρημά-
 των τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Ἐπίσης δὲ τὸ αὐτὸ ἐποιοῦν
 καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοὺς κληρικοὺς, τοὺς ἀπλοῦς
 ἱερεῖς, οἵτινες οὕτω πως πιεζόμενοι, ἠναγκάζοντο καὶ οὗτοι νὰ
 ἐπινοῶσι μέσα, ὅπως πορίζωνται ἀπὸ τοῦ λαοῦ πλειότερα χρή-
 ματα. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν μωαμεθανῶν ἦτο μεγάλη καὶ τὰ προνό-
 μια αὐτῶν ὁσημέραι ἐπολλαπλασιάζοντο, τούναντίον δὲ ἠῤῥξα-
 νον αἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν καταπιέσεις καὶ τὰ
 μειονεκτήματα αὐτῶν ἀπέβαινον κατὰ μικρόν μεγαλή-

τερᾶ. Οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ παραστῶσιν ὡς μάρτυρες κατὰ μωαμεθανῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις· εἰς πάντας τοὺς ὑποταγμένους, πλὴν τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ἀναπήρων, ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος· οὐδεὶς χριστιανὸς ἀπῆλθε τῆς τιμῆς νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν στρατόν· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ εἰσαχθῇ εἰς δημοσίαν ἐν γένει ὑπηρεσίαν· δὲν ἦτο δὲ δεκτὸς ὡς δικαστὴς ἐν τῷ δικαστηρίῳ· οὐδεὶς ἄπαξ ἀσπαζόμενος τὸν μωαμεθανισμόν ἠδύνατο νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πρώτην χριστιανικὴν τοῦ πίστιν ἐπὶ ποιῇ θανάτου· ἡ αὐτὴ ποινὴ ἐπεβάλλετο καὶ εἰς ἐκείνους τῶν μωαμεθανῶν, οἵτινες ἤθελον ἀπαρνηθῇ τὸν ἰσλαμισμόν· οἱ ὑπήκοοι (ῥαγιάδες) ὤφειλον καὶ διὰ τῆς ταπεινῆς ἐνδυμασίας των νὰ διακρίνωνται τῶν δεσποτῶν αὐτῶν· αἱ ἐκκλησίαι δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ἐξωθεν σταυρόν· ὁ ἥχος τῶν κωδῶνων δὲν ἔπρεπεν οὐδαμοῦ νὰ ἀκούηται· μόνον ἐν τῷ Ἀθῶνι καὶ τοῖς μοναστηρίοις κατ'ἐξαίρεσιν ἐπετρέπετο τοῦτο. Τοσοῦτον ἦτο ἀθλία ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως! Ἡ ταπεινότης αὕτη ἡ παρὰ τῶν τούρκων τοῖς χριστιανοῖς ἐπιβληθεῖσα, εἶχεν ὡς πηγὴν ἐκτὸς τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ τὴν ἐθνικὴν φιλοδοξίαν αὐτῶν. Αἱ καταπίεσεις δὲ αὐταὶ ἦσαν ἡ αἰτία, δι' ἣν πολλαχοῦ χριστιανοὶ προσήρχοντο εἰς τὸν μωαμεθανισμόν. Ἄλλοι ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, ἔχομεν μάλιστα καὶ παραδείγματα νεομαρτύρων, εἰς οὓς φανατικοὶ μωαμεθανοὶ ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὸν ἰσλαμισμόν, καὶ οἵτινες μετὰ θάρρους ἀναμιμνήσκοντος τοὺς μάρτυρας τῶν πρώτων αἰώνων προὔτιμψαν τὸν διὰ βασάνων θάνατον, ἢ νὰ ἀρνηθῶσι τὸν Χριστόν.

209.

Σελήμ ὁ Α'. Γενίτσαροι.

Ἐπὶ Σελήμ τοῦ Α' ἐκινδύνευσαν οἱ χριστιανοὶ τοῦ τουρκικοῦ κράτους νὰ ὑποστῶσι γενικὸν διωγμόν· διότι ὁ σουλτάνος αὗτος προτείνας τῷ μουφτῇ τὸ ζήτημα τί εἶναι ψυχῶς ἐλέστερον νὰ ὑποτάξῃ τὸν κόσμον ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους τοῦ εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, καὶ λαβὼν ὡς ἀπάντησιν τὸ τελευταῖον, διέταξε πάραυτα τὸν μέγαν βεζίρην νὰ μεταβλη-

θῶσι πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι εἰς τζαμία, νὰ ἀπαγορευθῇ ἐν γένει ἡ χριστιανικὴ λατρεία, καὶ εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς, οἵτινες ἤθελον ἀρνηθῇ νὰ ἀποδεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν, νὰ ἐπιβληθῇ ποινὴ θανάτου (1520). Ἀλλὰ ταῖς παρακλήσεσι τοῦ τότε πατριάρχου, ἐπικαλεσαμένου τὰς ἐπισήμους παραχωρήσεις Μωάμεθ τοῦ Β' καὶ προσαγαγόντος περὶ τούτου μάρτυρας τρεῖς γέροντάς γενιτσάρους παρευρεθέντας κατὰ τὴν ἄλωσιν, ἀνεκλήθη ἡ πραγματοποιήσις τῆς φοβερᾶς ταύτης διαταγῆς. Ὁ σουλτάνος περὶωρίσθη μόνον νὰ διατάξῃ, ὥστε πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι Κωνσταντινουπόλεως νὰ μεταβληθῶσιν εἰς τζαμία, τοῖς δὲ χριστιανοῖς ἐπέτρεψε νὰ κατασκευάσωσι νέας ξυλίνας (*Hammer* ἱστορία τῆς ὀθωμ. αὐτοκρατορίας I, 814). Εἴτε ὁμως διότι ἡ διαταγὴ αὕτη δὲν ἐξετελέσθη ἐντελῶς, εἴτε διότι οἱ χριστιανοὶ διὰ μεγάλων χρηματικῶν θυσιῶν ἀπέκτησαν πάλιν νέας ἐκκλησίας, Μουρὰ τ ὁ Γ' τῷ 1577 τῇ προτροπῇ τοῦ μουφτῆ ἐξέδωκε καὶ πάλιν διαταγὴν ἵνα μεταβληθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τζαμία· διότι δῆθεν τὰ προνόμια, τὰ ὅποια εἶχε δώσει ὁ πορθητῆς, ἐδόθησαν ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ πόλις ἦτο ἔρημος καὶ ἦτο ἀνάγκη τῶν χριστιανῶν κατοίκων. Μόνον δὲ καὶ πάλιν μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ ἐκώλυσαν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου (αὐτόθι II, 510). Καὶ Μωάμεθ δὲ ὁ Γ' μόλις ἐμποδίσθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας ἀπὸ τοῦ νὰ μετασχηματίσῃ πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Χίου εἰς μωαμεθανικὰ τεμένη (αὐτόθι 636). Ἐπὶ τῶν σουλτάνων τούτων ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐφθασεν εἰς τὸ ἑπακρον τῆς ἀθλιότητος. Μεγίστη πληγὴ τοῖς χριστιανοῖς ἦτο καὶ ἡ καταναγκαστικὴ στρατολογία χριστιανῶν παίδων χάριν τοῦ σώματος τῶν γενιτσάρων (γιένι τσέρι= νέον τάγμα). Τὸ τάγμα τοῦτο εἶχεν ἀναφανῆ ἀπὸ τοῦ 1320, ἐπενοήθη δὲ ἵνα δι' αὐτοῦ ἀποτελουμένου πάντοτε ἐξ ἐξωμοτῶν ἀσπασθέντων τὸν ἰσλαμισμόν αὐξάνῃ ὁ ὀθωμανικὸς πληθυσμὸς, καὶ ἵνα ἔχῃ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος δύναμιν πειθαρχοῦσαν τῷ σουλτάνῳ, κεκτημένην δηλ. τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, ἥς ἐστεροῦντο συνήθως τὰ πλήθη τῶν γνησίων ταύρων. Οἱ κάλλιστοι παῖδες τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἰδίως ἐν Ἀλβανίᾳ, Ἡπείρῳ καὶ Στερεᾷ Ἑλλάδι ἠρπάζοντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ-

τον καὶ ἐξηναγκάζοντο νὰ δεχθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν καὶ νὰ ἀνατραφῶσιν ὡς τοῦρκοι. Κατὰ τὴν στρατολαγίαν δὲ ταύτην, ἥτις παιδομάζωμα ἐλέγετο, ἐγίνοντο φοβεραὶ καταχρήσεις. Πολλὰκις ἠρπάζοντο πλείότεροι παῖδες τῶν ἀπαιτουμένων καὶ οἱ περιττοὶ ἐπωλοῦντο ὡς δούλοι ὑπὸ τῶν ὑπαλλήλων. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις οἱ εὐπορώτεροι ἐξηγόραζον διὰ χρημάτων τὴν ἀπαλλαγὴν, ἐπεδαρύνοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ κακοῦ τούτου πλειότερον οἱ πενέστεροι. Κατ' ἀρχὰς ἐλαμβάνοντο παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν. Πολλοὶ γονεῖς ἐνυμφευσον τοὺς υἱοὺς των νεωτάτους 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν, ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν στρατολογίαν, ἀλλὰ δὲν ἐπετύχανε πάντοτε τὸ στρατήγημα. Πολλοὶ ἠσπάζοντο τὸν ἰσλαμισμόν πρὸς τὸ φαινόμενον, ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ὠφέλει πάντοτε. Οἱ τὰ παρὰλια οἰκοῦντες ἐφυγάδευον τὰ ἄρρενα τέκνα των ἐπίτηδες, ὅπως σωθῶσι ταῦτα τοῦ κινδύνου ἐκείνου. Πολλαὶ δὲ μητέρες ἠύχοντο νὰ ἴδῃσι μᾶλλον ἀποθνήσκοντα τὰ τέκνα των ἢ ἄρπαζόμενα ἀπὸ τῶν κόλπων αὐτῶν καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας! (Παπαρρηγ. ἱστ. ἑλλ. ἔθνους Ε', 479). Τὸ σῶμα τῶν Γενιτσάρων, τὸ ὁποῖον ὅπως τὸ τῶν Πραιτοριανῶν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, ἀπέκτησε ταχέως μεγίστην δύναμιν ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἐπέβαλε τὴν θέλησίν του καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς σουλτάνους, ἡθέλησε νὰ διαλύσῃ Ὀσμὰν ὁ Β' (1622), ἀλλ' ἀνακαλυφθέντος τοῦ σχεδίου ἐξερράγη ἐπανάστασις, ἥτις κατέληξεν εἰς τὸν φόνον τοῦ σουλτάνου. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουράτ ὁ Δ' ἐσπούδασε νὰ μεταρρυθμίσῃ τοὺς Γενιτσάρους καὶ κατήργησε τὴν στρατολογίαν τῶν χριστιανῶν παίδων, δι' ἣν ἐγόγγυζον μέγας οἱ χριστιανοὶ (1638). Ἀλλὰ τὸ τοῖς χριστιανοῖς τοσοῦτον φοβερόν καὶ ἐπιβλαβὲς τοῦτο σῶμα διετηρεῖτο μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, διελύθη δὲ διὰ τῆς βίας μόλις τῷ 1826 ὑπὸ Μαχμούτ τοῦ Β' (περὶ Γενιτσάρων ὄρα Zinkeisen ἱστορ. τῆς Ἑλλάδος III, 205). Τὴν περιφρόνησίν των ἐξέτεινον οἱ Τούρκοι ἐπὶ τῆς ἀκμῆς των εἰς ἅπαντας ἐν γένει τοὺς χριστιανοὺς παντὸς δόγματος· αἱ δὲ πολλαὶ καὶ βαρεῖαι καταπίσεις αὐτῶν, ἠνάγκασαν μέγα πλῆθος χριστιανῶν, μάλιστα ἀνατολιτῶν, ἀλβανῶν καὶ σλάβων νὰ ἀρνηθῶσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Οἱ σουλτάνοι ἀνύψουν πάντοτε

κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ ὑπατα ἀξιώματα τοὺς ἐξωμότας τούτους ἢ ἐξισλαμισμένους χριστιανούς, διότι οἱ τοιοῦτοι καὶ εὐφυέστεροι καὶ ἱκανότεροι ἦσαν, καὶ ζῆλον θρησκευτικὸν ἐδείκνυον πλείοτερον. Ἐν Ἀλβανίᾳ πρὸ πάντων αἱ ἀποστασίαι ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἦσαν συχναὶ ἕνεκα τῆς τελείας ἀμαθείας τοῦ λαοῦ, ὅστις δὲν ἐννόει τὴν διαφορὰν τῶν θρησκευμάτων τούτων. Ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου 36 χωρία ἀλβανικὰ τῶν Καραμουρατάδων περὶ τὸ 1700, ἀφοῦ νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, δὲν ἀπηλλάγησαν, ὡς ἡλπίζον, τῶν μεγάλων δεινῶν, ὑφ' ὧν κατετρύχοντο, ἀπεφάσισαν ταῦτοχρόνως καὶ ἐδέχθησαν τὸν ἰσλαμισμόν. Τόσον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἦτο ἀσθενὲς παρ' αὐτοῖς καὶ τόσον ὀλίγον ἦσαν ἐστηριγμένοι ἐν τῇ πατρίᾳ θρησκείᾳ των! (Παπαρρηγ. Ε', 484). Περὶ δὲ Σκόδραν χωρίον τι ἀπεστάτησεν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν, διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν λειτουργίαν ἐνωρίτερον παρ' ὅτι συνέφερε τοῖς κατοικοῖς! Ἐν Ἀλβανίᾳ τὸ ἥμισυ, ἐν Ἑρζεγοβίνῃ δὲ καὶ Βοσνίᾳ τὰ 7/10 ἢ 8/10 τῶν κατοίκων ἐγένοντο Μωαμεθανοί. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἐντὸς 30 μόνον ἐτῶν, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1620—1650 ἐγένοντο 300 χιλ. ἀλβανῶν μωαμεθανοί. Οἱ Ἕλληνες, ὡς οἱ σχετικῶς μᾶλλον δεδιδαγμένοι τὴν θρησκείαν των, καθὼς καὶ οἱ ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἡλλαξοπίστουν ὀλιγώτερον. Δὲν ἔλλειπον ὁμῶς καὶ ἀπ' αὐτῶν ἀποστασίαι. Ἐν Κρήτῃ ἱκανὸς ἀριθμὸς χριστιανῶν μετέβαλε πίστιν. Τὸ κακὸν ὑπῆρξε μεγαλύτερον ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τοῖς ἐνδοτέροις τῆς ἀνατολῆς. Ἐὰν ταῦτα λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, δὲν θὰ ξενισθῇ ἐκ τοῦ ὅτι τινὲς ὑπολογίζουσιν, ὅτι θὰ προσῃλθον εἰς τὸν ἰσλαμισμόν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην χριστιανοὶ διαφόρων ἐθνικοτήτων περὶ τὸ 1 ἑκατομμύριον! (Finlay The History of Greece Lond. 1856 σελ. 141). Ἐὰν δὲ προσθέσῃ τις εἰς τούτους καὶ τοὺς ἀπ' ἀρχῆς, πρὸ τῆς ἀλώσεως, προσελθόντας χριστιανούς εἰς τοὺς τούρκους καὶ ἐξισλαμισθέντας καὶ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐξ ἄλλων θρησκευμάτων, θὰ εὕρῃ πιθανὴν τὴν γνώμην, ὅτι οἱ πλείστοι τῶν σημερινῶν τούρκων κατάγονται ἐκ τοιούτων ἀρνησιθρήσκων, ἐλάχιστοι δὲ εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων τούρκων.

Οἱ χριστιανοὶ τῆς Τουρκίας προστατευόμενοι παρὰ τῶν Ῥώσων
καὶ Εὐρωπαίων.

Τὰ πράγματα ἡλλαξαν ὀλίγον, ὅτε ὁ μέγας Πέτρος ἐν τῷ συμφέροντι τῆς πολιτικῆς του ἐκηρύχθη προστάτης τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Τουρκίας. Ἡ Ῥωσσία ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ κατὰ τῆς Τουρκίας ἰδίως διότι εἶχεν ἀνάγκην ἀπόλυτον τῆς ἀρχτικῆς παραλίας τοῦ Εὐξείνου πόντου. Διὰ τοῦτο ἤθελε καὶ νὰ ἐξάσθενῇ αὐτὴν δι' ἐπαναστάσεων. Τὴν προστασίαν τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀνέλαβε καὶ διὰ τὸ ὁμόδοξον, καθὼς ἡ Γαλλία τὴν τῶν καθολικῶν. Καὶ ὁ μὲν μέγας Πέτρος καὶ ἡ Ἄννα ἐσχόπουν ἐπαναστατοῦντες τοὺς Ἕλληνας νὰ ὑπαγάγωσιν αὐτοὺς ὑπὸ τὸ κράτος των, ἀλλ' ἐπὶ Αἰκατερίνης μετεβλήθη τὸ σχέδιον, καὶ ἐθεωρήθη πρακτικώτερον νὰ σχηματισθῶσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτη ἀνεξάρτητα. Ὅπως δὲ εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι ἀπὸ μεγάλου Πέτρου οἱ Ἕλληνες λαμβάνουσι νέον θάρρος. Ἦδη τῷ 1700 ἀπέτεινεν ὁ μέγας Πέτρος πρὸς τὴν Πύλιν ὑπόμνημα, δι' οὗ ἐμέμφετο τοὺς τούρκους ὡς καταπιέζοντας τοὺς Ἕλληνας, Βλάχους, Βουλγάρους καὶ Σέρβους. Ἐκτοτε ἤρξατο νὰ μειοῦται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρνησιθρήσκων. Ἐφεξῆς δὲ ἐν ἐκάσῃ συνθήκῃ τῆς Ῥωσσίας μετὰ τῆς Πύλης ἐλαμβάνετο πάντοτε ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν βασιλιάδων ἡ τύχη. Ἐκτοτε οἱ πλείστοι τῶν καταδιωχομένων χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς εὕρισκον καταφύγιον εἰς Ῥωσσίαν καὶ ὑποστήριξιν. Καὶ τὰ ἐλληνικὰ δὲ γράμματα καὶ τοὺς Ἕλληνας λογίους ὑπεστήριζον ἕκτοτε ἐν Ῥωσσίᾳ χάριν πολιτικῶν σκοπῶν. Ἐν τῷ πολέμῳ τοῦ 1736 ἤθελεν ὁ κόμης Μύνιχ νὰ ἐρεθίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν. Ἐπὶ Αἰκατερίνης δὲ τῆς Β' ἐχρησίμευσαν ὅργανα τῶν σκοπῶν τούτων οἱ Ὀρλόφαι. Προκήρυξίς τις τοῦ 1770 ἐκάλει πάντας τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐν τῇ εἰρήνῃ τοῦ Κουτσούκ Καϊναρτζίκ ἐν Βουλγαρίᾳ κατὰ τὸ 1774, δι' ἧς ἡ Αἰκατερίνη ὕψωσε τὴν Ῥωσσίαν εἰς μεγάλην δύναμιν, ὑπεσχέθη ἡ Πύλη νὰ μὴ καταπιέζῃ τοὺς χριστιανούς, καὶ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς Ῥώσσους ἀπεσταλμένους νὰ ποιῶσιν, ὅσας ἐνόμιζον ἀναγκαῖον, περὶ τούτου παραστά-

σεις. Αἱ δὲ παραχωρήσεις αὗται ἀνενεώθησαν καὶ κατὰ τὰς συνθήκας ἐν Ἰασίῳ 1792, Βουκουρεστίῳ 1809 καὶ Ἀδριανουπόλει 1829. Αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἔσπευσαν νὰ προστατεύσωσι τοὺς καθολικοὺς καὶ προτεστάντας ἐν Τουρκίᾳ. Ἡ προστασία αὕτη παρέχουσα προνόμια εἰς τοὺς Εὐρωπαίους, ἀπέβη λίαν ἐπιζήμιος τοῖς Ἑλλήσι χριστιανοῖς. Ἀλλὰ καὶ ἡ προστασία τῆς Ῥωσσίας δὲν ὠφέλει πάντοτε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Τουρκίας, καὶ πολλάκις ἐγένετο κατάδηλον, ὅτι πρὸς ἰδίους σκοποὺς ἀποβλέπουσα ἡ δύναμις αὕτη ἐφαίνετο μεριμνῶσα περὶ αὐτῶν. Οὕτω δτε τῷ 1770 ἡ Πελοπόννησος ἐνδίδουσα εἰς τὰς προτροπὰς τῆς Ῥωσσίας, ἡγέρθη κατὰ τῶν τούρκων, ἐγκατελείφθη ταχέως ἀνευ βοηθείας εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἰσχυρῶν δυναστῶν τῆς, 150000 δὲ ἄλβανοὶ ἐδήρουν ἐπὶ 9 ὅλα ἔτη τὴν χώραν. Ὅπως δὲ ποτε ὁμως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἔνεκα τῆς Ῥωσσιτικῆς ἐπιρροῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐγένετο καλλιτέρα. Ἀφ' ὅτου μάλιστα ἡ Τουρκία ἔπαυσε νὰ ἦναι ἰσχυρὰ ἐν τοῖς ὅπλοις, εἶδεν ἑαυτὴν ἡναγκασμένην νὰ μεταχειρισθῇ τὴν διπλωματίαν, καὶ νὰ ἀνυψώσῃ Ἑλλήνας εἰς τὰς ἀνωτάτας διπλωματικὰς θέσεις, διότι πρὸς τὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν κατὰλληλοι ἦσαν μόνον οἱ Ἑλληνες, ἐξ ὧν πολλοὶ ἀφ' ὅτου ἤρχισαν ἐν τῇ ἀνατολῇ νὰ ἰδρύωνται πολλαχοῦ σχολεῖα (ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος) ἦσαν μεμορφωμένοι. Ἐκτοτε πολλοὶ αὐτῶν, καὶ μάλιστα ἄνδρες ἀνήκοντες εἰς τοὺς πλουσίους οἰκοὺς τοῦ Φαναρίου (Φαναριῶται), ἀνήρχοντο εἰς τὰ ὕψιστα πολιτικὰ ἀξιώματα (ιδίως τοῦ διερμηνεύος τῆς Πύλης καὶ τοῦ διερμηνεύος τοῦ στόλου). Ἐκ τούτων ἀπεστέλλοντο καὶ οἱ ἡγεμόνες εἰς τὰς παρὰ δυνάμεις ἡγεμονίας Βλαχίαν καὶ Μολδαβίαν, οἵτινες προστατεύοντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατέστησαν τὰς χώρας ταύτας κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδείας. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισαν οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς, καὶ μάλιστα οἱ Ἑλληνες, νὰ ἐπιμεριώσῃ καὶ ὑλικῶς, ἀσχοῦντες πολλαχοῦ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ἐνῶ δὲ οὕτως οἱ χριστιανοὶ ἀνυψοῦντο καὶ ἐνισχύοντο, οἱ Τούρκοι τοῦναντίον κατέπιπτον ὁσημέραι εἰς πτωχείαν καὶ ἀδυναμίαν.

Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις.

Αἱ σχέσεις τῶν ὀθωμανῶν ἐξουσιαστῶν πρὸς τοὺς χριστιανούς ἐτραχύνθησαν μεγάλως ὥς ἦτο ἐπόμενονον μετὰ τὴν ἐκρηξιν τῆς ἐλ λ η ν ι κ ῆ ς ἐ π α ν α σ τ ᾶ σ ε ω ς. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία ὑπέστη τότε μεγάλας καταπίεσεις. Οἱ Τοῦρκοι ἡρεθίσθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν, διότι ὁ ἐλληνικὸς κλῆρος ἐν συνόλῳ ἡσπᾶσθη τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐξεγέρσεως καὶ συνηγωνίσθη ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὲρ αὐτῆς. Ὁ κλῆρος καὶ πρὸ τῆς με γ ᾶ λ η ς ἐ π α ν α σ τ ᾶ σ ε ω ς τοῦ 1821 εἰς πάσας ἐν γένει τὰς ἐνόπλους ἐξεγέρσεις τοῦ ὑποδούλου γένους μετέσχε σπουδαίως. Κατὰ τὸν Παπαρηγόπουλον εἰς τὰς ἐπανελημμένας ἐπαναστάσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ μακρὸν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821 διάστημα πολλάκις πρωτεύουσαν θέσιν κατεῖχον οἱ κληρικοὶ, ἰδίως οἱ ἐπίσκοποι, ὥς ἀρχηγοὶ σωμάτων πολλάκις μετὰ ἀρματωλῶν συναγωνιζόμενοι. Οὕτω διεκρίθησαν εἰς τὴν μεγάλην ἐξέγερσιν κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι συμμαχήσαντες πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς οἱ ἐπίσκοποι Σαλῶνων Φιλόθεος, Θηβῶν Ἱερόθεος, Εὐβοίας Ἀμβρόσιος καὶ Ἀρίσσης Μαχάριος (1684). Κατὰ τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ὁ Κεφαλληνίης Τιμόθεος Τυπάλδος ὠδήγησε σῶμα ἐξ 150 ἱερέων καὶ μοναχῶν (ΙΕ', 604, 605). Μικρὸν πρὸ τοῦ 1821 ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ μεμυημένοι τὰ τῆς φιλικῆς ἐταιρίας διατρέχοντες τὰς ἐλληνικὰς χώρας προητοιμαζόν τὰ πνεύματα εἰς τὴν ἐπανάστασιν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Ὁ ἀγὼν δὲν εἶχε μόνον ἐθνικόν, ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστούντων παρίστανται καὶ κληρικοὶ πάντοτε. Ἐνεκα τῆς ἐπαναστάσεως ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Δ' συνελήφθη αἰφνης τῇ 22 ἀπριλίου τοῦ 1821 κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πάσχα μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἀπηγχονίσθη πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ πατριαρχείου, πρωτομάρτυς γενόμενος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ὁ νεκρὸς τοῦ πατριάρχου

ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐκρέματο, εἶτα δὲ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἰουδαίους, οἵτινες ἔσυρον αὐτὸν διὰ τῶν ὁδῶν καὶ ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλὰ τὴν νύκτα ἐξήγαγον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες καὶ μετεκόμισαν ἐπὶ τινος Ἰονίου πλοίου εἰς Ὀδησσὸν, ὅπου μετὰ μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς λαμπρότητος ἐκηδεύθη, ἀφοῦ εἶπεν ἐπ' αὐτοῦ τὸν ἐπικήδειον ὁ διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ Οἰκονόμος. Ὁ Γρηγόριος εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Δημητρίῳ Βόδα καὶ ἐν Πάτμῳ παρὰ τῷ Δημητρίῳ Κεραμεῖ. Ἐμόνασε δὲ ἐπὶ ὀλίγον χρόνον εἰς τὰς Στροφάδας νήσους. Τῷ 1784 ἐγένετο μητροπολίτης Σμύρνης, μεθ' ὃ τρεῖς ἐπατριάρχευσεν τῷ 1798, τῷ 1806 καὶ τῷ 1819. Δις ἐκβληθεὶς τῆς πατριαρχείας δι' ἐπιβουλῆς τῶν ἐχθρῶν του, οἵτινες δὲν ἠνείχοντο τὴν αὐστηρότητα αὐτοῦ, ἐξωρίσθη εἰς τὸ ἅγιον ὄρος. Εἶχε δὲ τὰ ἥθη τῶν ἀρχαίων πατέρων. Δὲν ἦτο μὲν κάτοχος μεγάλης παιδείας, ἡγάπα ὁμῶς τὰ γράμματα. Ἐξέδωκε μεταφράσεις ὁμιλιῶν τοῦ Βασιλείου (εἰς τὴν ἐξαήμερον) καὶ τοῦ Χρυσόστομου (περὶ ἱερωσύνης), ἐσύστησε τὸ δεύτερον μετὰ τὸ τοῦ Λουκάρως ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ὑπεστήριζε δι' ἐγκυκλίων καὶ ἄλλως τὴν παιδείαν. Ἐφοβεῖτο ὁμῶς τὴν ἐλευθερίαν ἐπιστήμην. Τὴν φιланθρωπίαν του δεικνύει τὸ ὅτι συνέστησεν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν τὸ χιθῶτιον τοῦ ἐλέους. Προσέφερε δὲ ἑαυτὸν ἐκουσίως εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ τοῦ γένους, διότι καίπερ προγνωρίζων τὸν θάνατόν του, δὲν ἐγκατέλιπε τὴν θέσιν του, οὐδὲ ἔφυγε, ὅπερ θὰ ἦτο τὸ σύνθημα γενικῆς κατὰ τῶν χριστιανῶν σφαγῆς. Τῷ 1871 μετεκομίσθησαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ τὰ λείψανα αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας. Μετ' αὐτοῦ ἀπεκεφαλίσθησαν καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἐφέσου, Νικομηδείας καὶ Ἀγχιάλου κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς διάφορα μέρη τῆς πόλεως. Τὴν αὐτὴν τύχην ἔσχε καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως Κύριλλος μετὰ 12 ἄλλων ἀνωτέρων κληρικῶν. Τὸν δὲ μάλιστα τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπηγχονίσθη καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, τρεῖς δὲ ἐπίσκοποι ἀπεκεφαλίσθησαν. Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ ἐφονεύθησαν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου κατὰ διαταγὴν τοῦ πασᾶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ πέντε ἐπίσκοποι, ἔκτος δὲ τις ἀπηγχονίσθη (Γερβίνου V, 239, 240). Τοσαῦτα θύματα παρέσχε τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐκκλησία! Εἰς τὴν ἀγω-

νιζομένην Ἑλλάδα κατέφυγον τότε πανταχόθεν πολλοὶ κληρικοί. Ἐνταῦθα δὲ πολλοὶ κληρικοὶ προΐσταντο τοῦ ἀγῶνος. Πρῶτος ὁ Παπαφλέσας ὁ Δικαῖος ἐλθὼν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου (τῷ 1820) παρώρμησε τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ Παπαφλέσας οὗτος ἔπεσε βραδύτερον ὥς ἄλλος Λεωνίδας κατὰ τῶν σπιφῶν τοῦ Ἰμβραήμου μαχόμενος εἰς τὸ Μανιάκι. Ὁ Παλαιὸν Πατρίων Γερμανὸς ὑψώσας ἠυλόγησεν ἐν ἀγίᾳ Λαύρᾳ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ δὲ Βρεσθένης Θεοδώρητος, ὁ Ἀνδροῦσης Ἰωσήφ, ὁ Ταλαντίου Νεόφυτος, ὁ Καρύστου Νεόφυτος καὶ ἄλλοι ἐμάχοντο ὡς ἀρχηγοὶ σωμάτων στρατιωτικῶν, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Γαζής, ὁ Φαρμακίδης, ὁ Βάμβας, ὁ Ἑλούς Ἀνθιμος, ὁ Κατέρης, ὁ Βουδουνίτσης, ὁ Λοιδωρικόου καὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι παρεκάθηντο ἐν ταῖς ἐθνικαῖς συνελεύσεσι, καὶ μετέιχον ἐν γένει τῆς διοικήσεως τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος. Καὶ αἱ μὲν αἱ τῆς Ἑλλάδος ἡγωνίσθησαν ἐνιαχοῦ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, μάλιστα δὲ ἡ μονὴ τοῦ μεγ. Σπηλαίου. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ μὲν αἱ τοῦ ἁγίου Ὁροῦς μετέσχον ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀν καὶ δὲν ἔδειξαν οὔτε προθυμίαν, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν, διὸ καὶ ἐτιμωρήθησαν, διότι οὐ μόνον ὀμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι, καὶ 2 καὶ ἡμισυ ἑκατομμύρια γροσίων νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ καὶ φρουρὰν τουρκικὴν νὰ δεχθῶσι, παραμείναςαν αὐτόθι καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Ἡ ἐπανάστασις ἐξηρέθισεν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὸν τουρκικὸν φανατισμὸν, οἱ δὲ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς ὑφίσταντο τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν διωκτῶν των.

212.

Ἵποσχέσεις σουλτάνων περὶ μεταρρυθμίσεων. Σάττι Χουμαγιούν.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἡ θέσις τῶν πραγμάτων μετεβλήθη ἐπὶ τὸ βέλτιον, εἰς δὲ συνετέλεσε καὶ ἡ ὑπὸ Μαχμοῦτ τοῦ Β' γενομένη διὰ λυσις τῶν Γενιτσάρων (1826), οἵτινες ἀτεπροσώπευον τὸν ἀρχαῖον κατὰ τῶν χριστιανῶν μωαμεθανικὸν φανατισμόν. Ὁ Ἀβδοῦλ Μετζίδ τὴν πολιτικὴν τῶν μεταρρυθμίσεων ἀσπαζόμενος, ὑπεσχέθη μὲν διὰ τοῦ Χάττι Σερίφ

τοῦ 1833 τοῖς χριστιανοῖς αὐτοῦ ὑπηκόοις ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας, ἀλλ' ἠρκέσθη εἰς ὑποσχέσεις μόνον. Ἐν τούτοις οἱ Εὐρωπαῖοι ἔπαυσαν ἔκτοτε τὴν ἄμεσον προστασίαν τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῶν ὡς δῆθεν περιττὴν πλῆσον, τῷ δὲ 1841 ἐκήρυξαν ὡς ἀναγκαίαν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἰσορροπία τὴν ἀκεραϊότητα τῆς Τουρκίας. Τῷ 1853 ἐξεδόθη νέον χάρτι σερίφ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν. Μόνη δὲ ἡ Ῥωσσία εἰς τὰς κενὰς ταύτας ὑποσχέσεις μὴ ἀρκουμένη καὶ χάριν τῶν πολιτικῶν αὐτῆς σκοπῶν ἐξηκολούθει παρεμβαίνουσα ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, καὶ ὡς ἐκ τούτου περιῆλθε κατὰ τὸ 1854 εἰς φανερὰν ῥῆξιν πρὸς τὴν Πύλιν. Ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς τὴν ῥῆξιν αὐτὴν ἡ διένεξις τῶν ὀρθοδόξων πρὸς τοὺς λατίνους περὶ τῶν ἀγίων τόπων ἐν Παλαιστίνῃ. Μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων εἶχεν ἀναφανῆ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἕρις περὶ κατοχῆς τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἀγίων τόπων, ἰδίως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ τοῦ ἀγίου σπηλαίου ἐν Βηθλεέμ. Τῷ δὲ 1846 εἶχε τέλος ἐγκριθῇ ἡ κατοχὴ τοῦ σπηλαίου παρὰ τῶν ὀρθοδόξων, οἵτινες ἦσαν καὶ ἐκ παλαιοτάτων χρόνων κύριοι αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὴν κατοχὴν ταύτην διημφισβήτησαν οἱ λατῖνοι, ὁ δὲ πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπήτει νὰ δοθῶσιν αὐτοῖς ὁ ναὸς τῆς Βηθλεέμ καὶ ἡ κυριότης μερῶν τινῶν τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ταῦτα ἐγένοντο ἐπὶ Λουδοβίκου Φιλίππου. Μετὰ δὲ τὸ 1848 διωρίσθη παρὰ τῆς Πύλης εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Γαλλίας ἐνδιδούσης ἐπιτροπὴ ἐκ χριστιανῶν διαφόρων δογμάτων, ἵνα ἐξετάσασα τὰ δικαιώματα πάντων, ἀποδώσῃ ἐκάστω μέρει τὸ ἀνήκον. Ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων παρενέβη τότε ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις. Ἀλλὰ βραδύτερον ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἥτις εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἠδυνήθη νὰ ἀπολήξῃ, ἀντικατέστη δι' ἐπιτροπῆς Τούρκων, ἥτις ἀπεφάσισεν, ὅτι ὁ μέγας θόλος τοῦ ἀγίου Τάφου δεόν νὰ μένῃ ὡς καὶ πρότερον κοινὸς τοῖς λατίνοις καὶ τοῖς ἀνατολικοῖς, ὁ δὲ παρὰ τοῦτον μικρὸς νὰ ἀνήκῃ μόνοις τοῖς Ἑλλησιν, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Βηθλεέμ νὰ ᾔναι μὲν τῶν ὀρθοδόξων, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ ὑπὸ ταύτην σπηλαίῳ ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν λατινικὸν θυσιαστήριον, νὰ ἐπιτρέπηται τοῖς λατίνοις ἡ ἐν αὐτῷ ἱεουργία. Ἀλλὰ αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐ-

πιτροπῆς ταύτης δὲν ἡγαρίστησαν πάσας τὰς μερίδας. Ἡ περὶ τούτου ἔρις ἀπέληξεν εἰς τὸν φοβερὸν πόλεμον τοῦ 1854, καθ' ὃν ἐπολέμησαν τὴν Ῥωσσίαν ὡς σύμμαχοι τῆς Τουρκίας ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Σαρδηνία. Ἡ Πύλη ἠναγκάσθη τότε νὰ ποιήσῃ νέας παραχωρήσεις τοῖς χριστιανοῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἤδη κατὰ τὸ 1855 διὰ νόμου κατηργεῖτο ὁ κεφαλικὸς φόρος, καὶ οἱ χριστιανοὶ ἐμελλον νὰ εἰσάγωνται εἰς τὸν στρατόν. Ἐν δὲ τῇ μετὰ τὸν πόλεμον συνθήκῃ τῶν δυτικῶν δυνάμεων τῷ 1856. ἡ- τις ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν ἀγίων τόπων διέταξε νὰ μείνωσι τὰ πράγματα, ὅπως εἶχον καὶ μέχρι τοῦ πολέμου, ὅπως δηλ. εἶ- χον διαταχθῇ παρὰ τῆς ἐκ Τούρκων ἐπιτροπῆς, συνετάχθη παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας τὸ πολύκροτον Χάττι Χουμαγιούν, καὶ ἐδημοσιεύθη διὰ τῆς Πύλης, τὸ ὅποιον ὥρισε νὰ ἀναθεωρηθῶσι τὰ προνόμια τὰ δοθέντα τῷ πα- τριάρχῃ καὶ τοῖς ἐπισκόποις ἐν ἄλλοις χρόνοις καὶ μεταρρυθ- μισθῶσι τὰ δικαιώματα αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς προόδους τῶν νεωτέρων χρόνων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Εὐρώπῃ πεπολιτισμένων κρατῶν δι' ἐθνικῆς συνελεύσεως ἐκ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν· νὰ χωρισθῇ ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκκλησια- στικὴ ἐξουσία τῶν ἐπισκόπων· ἡ δὲ πρώτη νὰ ἀνατεθῇ εἰς τα- κτικὰ πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων νὰ ὦσι πάντες οἱ ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου ἀσχέτως τῆς ἐθνικότητος καὶ τοῦ θρησκευματος αὐτῶν ἴσοι· τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ περὶ αὐτὸν συ- νόδῳ νὰ μείνῃ ἡ καθαρῶς πνευματικὴ ἐξουσία, αἱ δὲ ἐθνικαὶ ὑ- ποθέσεις περὶ μοναστηρίων, σχολείων, διαζυγίων, κληρονομιῶν καὶ τῶν τοιούτων νὰ ἀνατεθῶσιν εἰς μικτὸν συμβούλιον κληρι- κῶν καὶ λαϊκῶν· νὰ παύσωσι τὰ δέκατα καὶ ἄλλαι φορολογίαι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἔπρεπε νὰ μισθο- δοτηθῶσιν· ἐκηρύττετο πλήρης ἰσότης μεταξὺ τῶν ὑπηκόων· κατηργεῖτο ὁ κεφαλικὸς φόρος· οἱ χριστιανοὶ εἰσήγοντο εἰς τὸν στρατόν καὶ τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα· συνιστῶντο μικτὰ δικαστή- ρια ἀντιπροσωπευόμενα ὑπὸ πάντων τῶν θρησκευμάτων· ἡ μαρτυρία τῶν χριστιανῶν ἐξισοῦτο πρὸς τὴν τῶν Τούρκων· ἐκη- ρύττετο πλήρης θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ κατηργεῖτο ἡ θανα- τικὴ ποινὴ ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἐπιστρεφόντων. Ἀλλὰ καὶ τὸ Χάττι Χουμαγιούν εἰς διαφόρους δυσχερείας ἐν τῇ ἐ-

φαρμογῇ προκροῦσαν, ἔμεινε μέχρι τῆς σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον νεκρὸν γράμμα, ἂν καὶ ἀπὸ τοῦ 1857 εἰργάζετο περὶ αὐτοῦ ἡ ἐθνικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνέλευσις. Μόνον ὀλίγοι τινὲς θεσμοὶ αὐτοῦ ἐπραγματοποιήθησαν, ἐν οἷς ἡ σύστασις μικτοῦ συμβουλίου, ἵνα ἐξετάζῃ τὰς μὴ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τῶν ὀρθοδόξων, καὶ ἡ ἴδρυσις μικτῶν δικαστηρίων. Ἀλλὰ καὶ τὰ δικαστήρια ταῦτα μόνον τὸν τύπον φέρουσι τῶν μικτῶν, διότι ἡ ψῆφος τῶν χριστιανῶν μελῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων ἀντιπροσώπων εἰς οὐδὲν σχεδὸν λογίζεται. Ἐκρηρύχθη μὲν ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκείας διὰ τοῦ Χάττι Χουμαγιοῦν, καὶ τινες ἐν χρυπτῷ χριστιανοὶ ἐφανερώθησαν ὡς τοιοῦτοι, καὶ ἀφῆκαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἀλλ' ὅτε οἱ Τούρκοι ἐννόησαν, ὅτι πολλαὶ οἰχογένειαι μάλιστα ἐν Κρήτῃ ἐσχόπουν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν, προέβησαν εἰς τοιαύτας ἀπειλὰς κατ' αὐτῶν, ὥστε ἐχώλυσαν τὸ πρᾶγμα. Αἱ σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν ἐν Γέδῃ τῆς Ἀραβίας ὑπὸ Τούρκων τῷ 1858, καὶ αἱ πολυθρύλλητοι σφαγαὶ τῶν χριστιανῶν τῆς Συρίας ὑπὸ τῶν φανατικῶν Δρούσων τῷ 1860 ἀπέδειξαν, ὅτι ἡ νῦν θέσις τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς εἶναι ἐνιαχοῦ τοῦλάχιστον πάντοτε δεινὴ, εἰ καὶ ἐν γένει πρὸς τοὺς παρελθόντας αἰῶνας παραβαλλομένη εἶναι ἀσυγκρίτως κρείττων. Καὶ ὁ τελευταῖος ῥωσσοτουρκικὸς πόλεμος (1876—78), ὁ ἔνεκα τῶν σφαγῶν τοῦ Βατὰκ ἐν Βουλγαρίᾳ γενόμενος μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐκεῖ ἐπαναστάσεως, καθ' ὃν ἐθριάμβευσαν τὰ ῥωσσικὰ ὅπλα, ἀπέβη πρὸς ὄφελος τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, ἰδίως τῶν σλάβων, ὑπὲρ ὧν ἰδιαζόντως μεριμνᾷ ἡ Ῥωσσία χάριν τῶν πολιτικῶν σκοπῶν της, διότι καὶ μέγα μέρος τῶν χριστιανῶν τούτων ἡλευθερώθησαν τελείως τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἰδίως Σέρβοι. Βλάχοι, Βούλγαροι, Βόσνιοι καὶ Ἑρζεγοβίνιοι, καὶ περὶ τῶν ὑπολειφθέντων ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν προὔνοιησεν ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου (1878), ὅπως ἀπολαύωσι τελείας θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοδιοικήσεώς τινος καὶ πλήρους ἀσφαλείας ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἑκκλησιαστικὸν πολίτευμα, λατρεία, ἥθη.

Le Quien Oriens Christianus. Paris 1780. Schmitt Krit. Geschichte de neugr. u. russ. Kirche. Mainz 1840. Χρυσάνθου περὶ ὁφφικίων. Ἐνετίησι 1778. Ἐκθεσις ἐπιτροπῆς διορισθείσης ὑπὸ τῆς ἀντιβασιλείας ἐν Ἑλλάδι τῷ 1833 πρὸς ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας (Ἐν Σωζομ. Κ. Οἰκονόμου, ἐν Ἀθήναις 1865 Τ. Β', 437).

213.

Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρχαιότερα διοικήσεις αὐτοῦ.

Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον οὐδὲν ἀπώλεσε τῆς πρώτης ἰσχύος αὐτοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τὰ προνόμια αὐτοῦ ἠϋξήθησαν ἔτι μᾶλλον καὶ ἐν γένει ἡ θέσις αὐτοῦ ἐβελτιώθη, ἐνῶ τὰ λοιπὰ τῆς ἀνατολῆς πατριαρχεῖα ἤδη ἀπὸ παλαιότερων χρόνων ἐξασθενήσαντα, κατέπεσον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς ἔτι μείζονα ἀδυναμίαν. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης ἀνεγνωρίσθη, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ (§ 208), ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' ἐθνάρχης τῶν Γραικῶν ἢ ὀρθοδόξων ἐν γένει, ἀπενεμήθη δὲ αὐτῷ δυνάμει τοῦ τίτλου τούτου καὶ ἡ ὑψίστη ἐξουσία ἐπὶ πασῶν τῶν ὑποθέσεων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς. Ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἐλάμβανεν ὁ πατριάρχης παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς σουλτάνων μετὰ τὴν ἀνάρρησίν του ἐνδυμα πολυτελές, ἵππον λευκὸν καὶ ῥάβδον. Εἶχε δὲ περὶ ἑαυτὸν σὺνοδον, ἣτις ἦτο μετ' αὐτοῦ ἡ ἀνωτάτη δικαστικὴ ἀρχὴ τῶν χριστιανῶν. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀποτελουμένη ὑπὸ ἀξιωματικῶν τοῦ πατριαρχείου, τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ χρησιμεύοντος ὡς διερμηνέως μεταξὺ τοῦ πατριαρχεῦ καὶ τῆς Πύλης, τοῦ μεγάλου οἰκονόμου, τοῦ ἔχοντος τὴν περὶ τοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου μέριμναν, τοῦ μεγάλου σακελλαρίου,¹ τοῦ περὶ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν μοναστηρίων προνοούντος, τοῦ μεγάλου σακελλίου, εἰς δὲ ἀνήκεν ἡ περὶ τῶν μοναστηρίων τῶν μοναζουσῶν φροντίς, τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ

¹ Sacellum ὑποχωριστικὸν τοῦ sacrum τὸ μικρὸν ἱερὸν, τὸ ἱερὸν, ὁ ναός.

ἄλλων τινῶν λαϊκῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι ἀνῆκον συνήθως εἰς τοὺς ἐπισημοτάτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκους, ἐφρόντιζε μετὰ τοῦ πατριάρχου περὶ πασῶν τῶν ὑποθέσεων τοῦ πατριαρχείου καὶ ἐξέλεγεν αὐτόν. Τὰ δικαίωματα τοῦ πατριάρχου περιεχόμενα ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ βερατίῳ, δι' οὗ διωρίζετο ὁ νέος πατριάρχης, ἦσαν διττὰ πνευματικὰ καὶ πολιτικά. Καὶ ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην ἐποψιν ἀνελάμβανε μετὰ τῆς συνόδου αὐτοῦ τὴν ἀνωτάτην πασῶν τῶν ὑπ' αὐτόν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων διεύθυνσιν· αὐτὸς μετὰ τῆς συνόδου ἐσχέπτετο καὶ ἀπεφάσιζε περὶ παντὸς ζητήματος ἀφορῶντος τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, λατρείαν καὶ διοίκησιν· ἡδύνατο νὰ προκαλέσῃ παντὸς ἐκ τῆς πατριαρχικῆς αὐτοῦ περιφερείας ἐπισκόπου τὴν ἀποβολὴν, τῆς Πύλης προθύμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκδιδούσης τὰ ἀναγκαῖα φερμάνια· κατεῖχε δὲ καὶ τὴν ποινικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ παντὸς τοῦ ὑπ' αὐτόν κλήρου· ἡ Πύλη ἡδύνατο κατηγόρουμένους ἐπισκόπους μόνον τῇ συγκαταθέσει αὐτοῦ νὰ φυλακίζῃ καὶ περὶ αὐτῶν ἀποφασίζῃ. Ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν ἐποψιν ὁ πατριάρχης ἐλάμβανε τὴν ἀπόλυτον δικαιοδοσίαν ἐπὶ ὑποθέσεων τοῦ γάμου καὶ ἦτο ὁ ἀρμόδιος δικαστὴς ἐπὶ πασῶν τῶν ἀστυκῶν ὑποθέσεων, ἃς οἱ ἐρίζαντες χριστιανοὶ ἤθελον παρουσιάσει αὐτῷ. Ἡδύνατο δὲ νὰ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου φόρους χάριν ἐκκλησιαστικῶν σκοπῶν, καὶ ἐδικαιοῦτο νὰ διατηρῇ καὶ ἀστυνομικοὺς στρατιώτας. Τὰ δικαιώματα ταῦτα ἔσκει ὁ πατριάρχης, ἐφ' ὅσον οἱ κρατοῦντες ἐσέβοντο αὐτὰ, κατέπιπτον δὲ εἰς νεκρὸν γράμμα συνήθως, ὡς ἄκις ἤθελον αὐτοί. Ὁ πατριάρχης, καθὼς ὁλόκληρος ὁ κλῆρος, ἐξηρεῖτο τῆς κοινῆς φορολογίας, καὶ ἀπῆλαιε μετὰ τῶν ἐπισκόπων τοῦ προνομίου ἐπὶ τοῦ διδανίου νὰ δικάζεται. Τὸ τοῦ διορισμοῦ βεράτιον ἡγγυᾶτο τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἰδιοκτησίαν αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Τοιοῦτοτρόπως ἔλαβε τοῦλάχιστον κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου ὁ πατριάρχης, καθὼς ἅπας ὁ κλῆρος, παρὰ τῶν Τούρκων μεγαλητέραν ἐξουσίαν ἐκείνης, ἥς ἀπῆλαιον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Ἀλλὰ πᾶσα ἡ ἐξουσία αὕτη ἦτο πολλακίς κενὸν ὄνομα, ὡς ἄκις δηλ. παρενέβαινε ἡ τουρκικὴ αὐθαιρέσις. Διὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου ἤρχετο ἡ Πύλη εἰς σχέσεις καὶ ἔρχεται μέ-

χρη τῆς σήμερον καὶ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν, οἵτινες ὁμῶς ἄλλως ἦσαν ἀνεξάρτητοι. Τὰ εἰς οὐδὲν μὲν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ποτε λίαν μεγάλα, συγκείμενα ἐκ κληρονομιῶν ἐξ ἀδιαθέτου τῶν ἐπισκόπων καὶ ἀγάμων κληρικῶν, ἐκ τῶν προσφερομένων ὀφειλῶν τῶν χειροτονιῶν τῶν μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, ἐκ τῶν φόρων τοῦ κλήρου, ἐκ τῶν γάμων καὶ κηδεῶν, καὶ ἐν γένει ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτοῦ ὡς ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν ἡ συντήρησις τοῦ πατριαρχείου, τὸ ὅποιον καὶ σχολεῖα διετῆρει, καὶ ἱεροκλήρυκας ἀπέστελλε πολλάκις εἰς τὰς ἐπαρχίας, καὶ ἄλλας κοινὰς ἀνάγκας ἔπρεπε νὰ πληροῖ. ἦτο πολυδάπανος, τὸ δὲ οἱ κρατοῦντες ἀπῆλθον πάντοτε πλούσια δῶρα, δὲν ἐπῆρχον πάντα ταῦτα τὰ εἰσοδήματα, τὰ δὲ χρῆν τοῦ πατριαρχείου ἠῦξανον ὅσημέραι, καλούμενα χρῆν αὐλικά. Ἐπὶ πάσης ἀλλαγῆς πατριάρχου ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ κατεβάλλετο τὸ ὑπὸ τῆς Πύλης ἀπαιτούμενον χρηματικὸν ποσὸν ἐκ τοῦ κοινοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Σεραφεῖμ τοῦ Β' ὠρίσθη διὰ φερμανίου (1759) νὰ ἐπιβαρύνῃ ἡ ὑποχρέωσις αὕτη τὸν ἀναδεικνυόμενον νέον πατριάρχην, τοῦτο δὲ καὶ τὰ πατριαρχικά χρῆν ἐλάττωσε, καὶ τὴν πρὸς κατάληψιν τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας σπουδὴν περιέστειλεν. Ἐνεκα τῶν αὐλικῶν χρεῶν ὥφειλε κατ' ἔτος ἕκαστος ἐπίσκοπος νὰ πέμπῃ παρὰ τῆς ἐκκλησίας του ποσὸν τι τῷ πατριάρχῃ, τὰ καλούμενα αὐλικά.

214.

Σύνοδος γερόντων. Νεώταται διοικητικαὶ μεταβολαὶ ἐν τῷ οἰκουμένικῳ πατριαρχείῳ.

Ἐπὶ Σ α μ ο υ ἡ λ τοῦ Α' (1763) πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐγένετο σπουδαία μεταβολὴ ἐν τῇ διοικήσει τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, διότι ἀντὶ τῆς ἀρχαίας περὶ τὸν πατριάρχην συνόδου ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνέστη δωδεκαμελὴς σὺ ν ο δ ο ς ἐκ τῶν μ η τ ρ ο π ο λ ι τ ῶ ν τοῦ πατριαρχείου τῶν ἐγγύς τῇ πρωτεύουσῃ κειμένων μητροπόλεων, ἥτις ἀνέλαβε πάντα σχεδὸν τὰ

μεγάλα δικαιώματα ἐκείνης, αὐτὴ ἐκλέγουσα τοῦ λοιποῦ τὸν πατριάρχην καὶ μετ' αὐτοῦ τὰς ἐθνικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τῶν ὀρθοδόξων ὡς ἀνωτάτη διοικητικὴ καὶ δικαστικὴ ἐξουσία διευθύνουσα. Οἱ μητροπολῖται οὗτοι ἐλέγοντο καὶ γέροντες. Τῆς συνόδου δὲ μετεῖχον καὶ τινες τῶν προκρίτων λαϊκῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Λογοθέτης, δι' οὗ διεξήγοντο αἱ μετὰ τῆς Πύλης ὑποθέσεις πῆς ἐκκλησίας. Ἡ σύνοδος αὕτη κατηργήθη καθὼς ἐν γένει ἡ διοίκησις τῶν πατριαρχείων ἐτροποποιήθη οὐσιωδῶς μετὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Χάττι Χουμαγιοῦν (1856), ὅπερ ὥρισεν ἵνα διακριθῶσιν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία καὶ ἡ πολιτικὴ, ἀφῆρσε δὲ ἀπὸ τῆς ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τοῦ κλήρου τὰ μὴ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἐκτοτε κατηργήθη καὶ ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν ἐπισκόπων, συστάντων μίκτων δικαστηρίων, ἵνα δικάζωσι τὰς πανταχοῦ ἀναφαινομένας ἀστυκὰς καὶ ποινικὰς ὑποθέσεις. Κατὰ δὲ τὰ ἐν τῷ Χάττι Χουμαγιοῦν ὀριζόμενα συνῆλθεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1857 ἐθνικὴ συνέλευσις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων, ἵνα κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ θεμελιώδους νόμου τιθεμένας ἀρχὰς διευθετήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐθνικὰ πράγματα, ἐξέδωκε δὲ μετὰ πολλὰς συζητήσεις τοὺς νέους κανονισμοὺς τῶν πατριαρχικῶν πραγμάτων. Οἱ κανονισμοὶ οὗτοι ὑπεβλήθησαν εἰς ἀναθεώρησιν ὑπὸ τῆς ἀπὸ τινων ἐτῶν συγκληθείσης νέας ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατὰ τοὺς κανονισμοὺς τούτους ἡ ἐκλογή τοῦ πατριάρχου ὠρίσθη νὰ γίνηται δι' ἐκλογικῆς συνελεύσεως τῶν συνοδικῶν καὶ τῶν προκρίτων τοῦ ἔθνους ἀξιωματικῶν παρὰ τῇ Πύλῃ, τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐνοριῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῶν ἀρχηγῶν τῶν συντεχνιῶν καὶ τῶν ἀπεσταλμένων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, τῶν ὑποκειμένων εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Συνέστη δὲ καὶ νέα σύνοδος (1860) ἀρχιερέων περὶ τὸν πατριάρχην οὐχὶ πλέον ἐκ τῶν 12 ὠρισμένων μητροπολιτῶν, οἵτινες πρότερον συνεκρότουν αὐτὴν, ἀλλ' ἐκ πάντων τῶν μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου κατὰ τάξιν λαμβανομένων. Ἡ σύνοδος αὕτη συσκέπτεται μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ἀποφασίζει περὶ τῶν καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν γένει διοικήσεως.

Πρὸς τούτοις ἰδρύθη καὶ τὸ μικτὸν ἐθνικὸν συμβούλιον, συγχείμενον ἐκ τοῦ πατριάρχου, συνοδικῶν τινῶν μελῶν καὶ τινῶν προκρίτων λαϊκῶν, εἰς δ' ἀνετέθη ἡ φροντίς τῶν περὶ γάμου, διαζυγίων, κληρονομιῶν καὶ τῆς μοναστηριακῆς καὶ ἐν γένει ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ὑποθέσεων. Ἐκαστος μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δύναται νὰ προτείνῃ τῇ ἐκλογικῇ συνελεύσει ὑποψήφιόν τινα· ἡ δὲ συνέλευσις ἀφοῦ καὶ τὰ λαϊκὰ μέλη προτείνωσι τρεῖς νέους ὑποψηφίους, οἵτινες πρέπει νὰ γίνωσι δεκτοὶ παρὰ τῶν δύο τρίτων ἐκ τῶν κληρικῶν μελῶν, προτείνει τῇ Πύλῃ τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων, ἥτις δικαιούται νὰ ἀπαλείψῃ τρία ὀνόματα τῶν ἀπαρεσκόντων αὐτῇ. Ἐκ τῶν λοιπῶν δὲ ἡ συνέλευσις ἐκλέγει πάλιν τρεῖς, καὶ ἐκ τούτων τὰ κληρικὰ μέλη αὐτῆς ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ συνεργόμενα ἐκλέγουσιν ἓνα ὡς πατριάρχην, ὅστις πρέπει νὰ ἐπικυρωθῇ καὶ παρὰ τῆς Πύλης. Ἡ περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδος συνεργάζεται πάντοτε μετὰ τοῦ πατριάρχου, προτείνει δὲ τὴν παῦσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκλογὴν νέου, πᾶν δόξει πράττει ὁ πατριάρχης, πρέπει νὰ φέρῃ τὴν ὑπογραφὴν αὐτῆς. Τὰ μεσάζοντα πρόσωπα μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τοῦ πατριάρχου εἶναι ὁ Λογοθέτης διὰ τὰς ὑψηλοτέρας ὑποθέσεις καὶ ὁ καλούμενος Καπὸὺ Κεχαγιάς διὰ τὰς συνήθεις. Ὅσακις ἀν παρουσιάζωνται σπουδαῖα ζητήματα, συγκαλεῖ ὁ πατριάρχης ἑκτακτον γενικὴν συνέλευσιν, ἣν συγχροτοῦσιν ἡ σύνοδος, τὸ μικτὸν συμβούλιον καὶ τινες πρόκριτοι.

215.

Διοικητικὸς ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου χωρισμός τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ῥωσσίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Σερβίας καὶ τῶν Ἡγεμονιῶν.

Ἐλ καὶ ὑψώθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διὰ νέων δικαιωμάτων ἢ ἐξουσία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, διαφοροὶ ὅμως πολιτικαὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ μεταβολαὶ ἐπήνεγκον τὴν μείωσιν τῆς πατριαρχικῆς αὐτοῦ περιφερείας. Κατὰ τὸν 17 αἰῶνα ἐπὶ Ἰερεμίου τοῦ Β' ἀνεδείχθη ὁ μητροπολίτης Μόσχας πατριάρχης τῶν ἐν Ῥωσσίᾳ ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν. Οἱ πατριάρχαι οὗτοι τῆς Ῥωσσιτικῆς ἐκκλησίας μέχρι μὲν τοῦ

1657 ἐπεκυροῦντο συνήθως ὑπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἔκτοτε ἔπαυσε καὶ ἡ σκιά αὕτη τῆς ἐξαρτήσεως. Τὴν πατριαρχικὴν ταύτην ἀρχὴν κατήργησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ μέγας Πέτρος, συστήσας τῷ 1721 διοικοῦσαν σύνοδον ὡς ἀνωτάτην, αὐτοκέφαλον καὶ ἀνεξάρτητον ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. Περὶ τούτου ἐροῦμεν τὰ δέοντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ῥωσσιακῆς ἐκκλησίας. Ἐστηρίχθη δὲ ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη τῆς Ῥωσσιακῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ἀπ' ἀρχαιοτέρων χρόνων διεμορφώθη ἡ διοικήσις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρέπει νὰ συμμορφοῦται τῇ πολιτικῇ διοικήσει. Διὰ τοῦτο ἀνεξάρτητον κράτος, καὶ τοιοῦτο ἦτο καὶ ἡ Ῥωσσιακὴ ἐπικράτεια, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς ἀρχῆς. Ἐνεκα τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἀπεσπάσθησαν διοικητικῶς ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι τῆς Αὐστρίας, ὧν ἀρχηγὸς εἶναι ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Κάρλοβιτς, ὁ πατριάρχης καλούμενος τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὀρθοδόξων. Αἱ ἐκκλησίαι αὗται ὑπήγοντο ἄλλοτε ὑπὸ τὸν Πεκίου ἢ Σερβίας ἀρχιεπίσκοπον.¹ Ὅτε μετὰ τὸν τελευταῖον Ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον ἡ Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη ἠνώθησαν τῇ Αὐστρίᾳ (1878), πολλοὶ τῶν ἐκεῖ κληρικῶν ἐζήτησαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοικητικὴν ἑνωσιν μετὰ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων σλάβων τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κατοχὴ τῶν χωρῶν τούτων ἐχαρακτηρίσθη προσωρινή, ἔμειναν τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν πράγματα ὡς εἶχον καὶ πρότερον. Ἀνεξάρτητος εἶναι ἀπὸ τοῦ 1868 καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν ἐν Τρανσυλβανίᾳ βλάχων ὀρθοδόξων, ἐν Ἑρμαννστάδτ ἐδρεύων, ὁ τέως ὑπὸ τὸν Κάρλοβιτς τελῶν. Καὶ αἱ ἐκκλησίαι δὲ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἀπολευθέρωσιν ταύτης ἐκήρυξαν τῷ 1833 τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν, συστάσης παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πενταμελοῦς συνόδου, ἥτις ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης ἐξωτερικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς διευθύνει τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη ἐπεκυρώθη καὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ συντάγματος τοῦ 1844. Βραδύτερον ἐζήτησε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, ὅτε ἀνηγγέλθησαν αὐτῷ

¹ Χρυσάνθου Συνταγμ. σελ. 94.

τῷ 1850 τὰ γενόμενα, νὰ ἀνακτήσῃ ἐν μέρει τὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ τόμος αὐτοῦ ὁ περὶ τούτου συνταχθεὶς καίτοι τὸ πρῶτον γενόμενος δεκτὸς, ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ 1852, τὸ δὲ τότε γενόμενον νέον καταστατικὸν τῆς συνόδου ἐβασίζετο πάλιν ἐπὶ τῶν αὐτῶν σχεδὸν ἀρχῶν τοῦ ἀρχαιοτέρου. Καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Σερβίας ἀφ' οὗτου αὕτη διὰ τοῦ Μιλῶχ Ὀθρένοβιτς ἐγένετο ἡμιανεξάρτητος ἡγεμονία, ἀπήλαυσεν, ὡς ἦτο δίκαιον, ἀνεξαρτησίας τινὸς (1830). Ὁ μητροπολίτης Σερβίας, ὅστις ἐπεκυροῦτο ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων διώκουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς Σερβίας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Σερβίας ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου ἦτο ἤδη καὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἀνεξάρτητος, τοιαύτη ἀναδειχθεῖσα ἐπὶ Θεοδώρου Λασκάρεως τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος, καὶ Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου κατὰ τὸ 1221 (*Legendes slaves du moyen âge par Chodz'ko*. Paris 1858 p. 56. 57). Ὑπέχειντο δὲ τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Πεκίου καὶ αἱ ἐκκλησίαι, αἱ νῦν ὑπὸ τὸν Κάρλοβιτς τελοῦσαι ἐν Αὐστρίᾳ. Τὸ αὐτοκέφαλον δ' αὐτοῦ κατηργήθη ἐπὶ Σαμουήλ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1766), ζητησάντων αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων τῆς Σερβίας τὴν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη ὑπαγωγὴν αὐτῶν, διότι ἤλπιζον, ὅτι μόνῃ ἡ προστασία τοῦ ἰσχυροῦ τούτου θρόνου ἡδύνατο νὰ σώσῃ τὰς ἐν Σερβίᾳ ἐκκλησίας ἀπὸ τῶν μεγάλων καταπιέσεων τῶν ἰσχυρῶν, καὶ ἐν γένει τῆς ἀθλίας καταστάσεως, ἐν ᾗ διέκειντο (Σεργίου Μακραίου ἐκκλ. ἱστορ. παρὰ Σάθα Μεσαιων. Βιβλιοθ. Τ. Γ'. σελ. 251).¹ Μετὰ τὸν ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον

¹ «Οὕτω τελεσιουργὸς καὶ ἐν τοῖς μάλιστα λυσιτελεῖς ἐδόκει καὶ τοῖς κόρῳ ἡ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου Σαμουήλ προστασία καὶ ἐπίσκεψις· διὸ καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος Ἰπεκίου, συνεννοήσαντες τὰς ἀλλεπαλλήλους ζημίας καὶ τὰ ὑπέρογκα χρεῖα, καὶ τὴν ἄλλην αὐτῶν ἐν ταῖς καιρικαῖς ἐνάγκαις καταδυναστείαν, ἐξ ὧν διεδονεῖτο καὶ ἐταράσσετο συνεχῶς καὶ τὸν ἔσχατον ὑπέπειλει κίνδυνον καὶ παντελεῖ ἀφανισμόν ἡ ἐκεῖ ἐκκλησία, τῶν ἡγουμένων ἀπατασταούντων, τῶν θανείων πληθυνομένων, τῶν ἀπαιτήσεων ἐπιπολλαπλασιαζομένων, τῶν βαρβάρων ἐκτεθριωμένων, καὶ τὰ σώματα σὺν τῇ περὶ ἑκαστον περιουσίᾳ λαφύσειν ἐφιεμένων, καὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἐράνοις μηκέτι σπουδερῶν ἐξικνουμένων, ταῦτα πάντα, συνεννοήσαντες, μίαν ἐξευρον ὁδὸν τῆς τῶν τοιούτων κακῶν ἀπαλλαγῆς καὶ τῆς τοῦ ποιμνίου καὶ αὐτῶν σωτηρίας, τὴν προ-

τοῦ 1877—78 κηρυχθεῖσης τελείως ἀνεξαρτήτου τῆς Σερβίας, ἐγένετο καὶ ἡ ἐκκλησία αὐτῆς τελείως ἀνεξάρτητος ἐπὶ Ἰωακείμ τοῦ Γ' (1880). Ἡνώθησαν δὲ μετ' αὐτῆς διοικητικῶς καὶ οἱ χριστιανοὶ τῶν μερῶν ἐκείνων, ἅτινα μετὰ τὸν πόλεμον παρεωρήθησαν τῇ Σερβίᾳ. Ὁμοίως ἀφ' ὅτου καὶ αἱ Παράδουναί βειοι Ἡγεμονίαι Βλαχία καὶ Μολδαβία, διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1856 ἀπῆλθον πλῆρους σχεδὸν πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, μετεβλήθη ἡ ἐν αὐταῖς ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις συμφώνως πρὸς τὰς νέας περιστάσεις. Ἐνῶ δηλ. μέχρι τοῦ Κούζα ἐξάρτησίς τις τῶν ρουμανικῶν ἐκκλησιῶν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἶ καὶ ἀσθενῶς ἐξηκολούθει, πρῶτος ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἐσχέφθη νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ὅλως ἀνεξαρτήτους, συστήσας κεντρικὴν σύνοδον ἐπισκόπων ὡς ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς συνόδου. Οἱ ἐπίσκοποι ἐμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκλέγωνται διὰ τῆς συνόδου παρὰ τῆς ρουμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐμελλον ἐν γένει νὰ διευθύνωνται κατὰ νέους κανονισμοὺς ἐγκριθέντας ὑπὸ τῶν ρουμανικῶν βουλῶν καὶ ἐκδοθέντας ὡς νόμους τοῦ κράτους. Τὸ ἐπὶ τῶν θρησκευτῶν ὑπουργεῖον ἐπεφυλάξατο ἑαυτῷ τὰ δικαιώματα ἐκεῖνα τῆς ἐποπτείας καὶ γενικῆς διευθύνσεως τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα πανταχοῦ ἐξασκοῦσιν αἱ κυβερνήσεις. Διὰ τοῦ νέου πολιτικοῦ κώδικος ἐρρυθμίσθησαν καὶ τὰ τοῦ γάμου καὶ τῶν διαζυγίων συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν. Τὰ περὶ πάντων τούτων διατάγματα καὶ οἱ νόμοι ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ 1864 καὶ 1865. Διελύθησαν δὲ καὶ αἱ μοναί, αἵτινες ἦσαν κύριαι μεγάλων ιδιοκτησιῶν, αἱ ὅποιαι ἐκηρύχθησαν ἐθνικαί. Ἡ τάξις αὕτη τῶν πραγμάτων ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ τῶν ρουμανικῶν βουλῶν, ἐξακολουθεῖ ἔκτοτε ἰσχύουσα, καί περ πολλάκις διαμαρτυρηθέντων τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως κατ' αὐτῆς ὡς ἀντικανονικῆς δῆθεν, ἰδίως δὲ Γρηγορίου τοῦ 5'. Κατὰ τὸ 1870 ἡ κυβερνήσις τοῦ Καρόλου ἔδειξε τὴν

στασίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, καὶ τὴν ἐκ τούτου ἄμεσον πρόνοιαν καὶ κηδεμονίαν, καὶ δὴ προσπεφυγότες τῇ τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, κοινὴν ἔχοντες ἀνταρᾶν καὶ ἰκεσίαν, ταύτη ὡμολόγουν τὴν ὑποταγὴν (αψξς').»

πρόθεσιν νὰ δεχθῇ μεταβολάς τινας τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας, καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὰς βουλὰς νέον νομοσχέδιον περὶ τῶν ἐκκλησιασικῶν πραγμάτων τῆς Ῥουμανίας. Τὸ νομοσχέδιον τοῦτο ἐγένετο γνωστὸν καὶ Γρηγορίῳ τῷ Γ', ὅστις προὔτεινε τροποποιήσεις τινάς, ἀπαιτήσας νὰ ἐπικυρῶνται μὲν οἱ ὑπὸ τοῦ ρουμανικοῦ κλήρου καὶ τῶν βουλῶν ἐκλεγόμενοι μητροπολίται Οὐγγροβλαχίας καὶ Μολδοβλαχίας παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, νὰ μνημονεύηται δὲ παρ' αὐτῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ νὰ λαμβάνηται τὸ μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ τέλους ἐπῆλθε συμβιβασμός-τις, τῷ δὲ 1873 ἐφάνη, ὅτι ἀνεγνώρισεν Ἀνθιμος ὁ Γ' τὴν ρουμανικὴν σύνοδον. Ἀλλὰ τελεία ἐκκλησιαστικὴ ἁρμονία καὶ συνεννόησις δὲν ἐτελέσθη εἰσέτι μεταξὺ Βουκουρεστίου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀξιοῖ αὐτὸ νὰ ἀνακηρύξῃ καὶ παραχωρήσῃ τὸ αὐτοκέφαλον τῇ βλαχικῇ ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὴν ἐπὶ Κούζα διάλυσιν τῶν μονῶν ἐδημεύθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αἱ πλουσιώταται ἰδιοκτησίαι ἐν Ῥουμανίᾳ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν μοναστηρίων τοῦ Σινᾶ καὶ τοῦ Ἀθῶνος (1863). Ἐνεκα δὲ τούτου διεμαρτυρήθησαν οἱ πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ συμφώνου κατὰ τῆς ἀρπαγῆς ταύτης. Τὸ πρωτόκολλον τὸ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων γενόμενον τῷ 1864 περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἶχεν ὀρίσει, ὅτι τὰ εἰσοδήματα τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων (ἢ ἀξία τῶν μοναστηριακῶν τούτων κτημάτων ὑπολογίζεται ὑπὲρ τὰ 120 ἑκατομμύρια φράγκων!) ἔπρεπε νὰ κατατίθενται ἐν ἰδιαιτέρῳ ταμείῳ, ἐπιτροπὴ δέ τις διεθνῆς καθισταμένη, ἔμελλε νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ὀριστικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος. Ἀλλ' ἡ ρουμανικὴ κυβέρνησις ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ ταῦτα καρπούμενη τὰ εἰσοδήματα ταῦτα. Ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου (1878) ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ συνέστησεν εἰς τὰς μεγάλας δυνάμεις νὰ διευθετήσωσιν αὐτό. Ἡ βλαχικὴ ὁμως κυβέρνησις ἐκώφευσε πάλιν.

Εἰς ἐτι σπουδαιοτέρας περιπλοκάς ἔρριψε τὸ πατριαρχεῖον

Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἀπὸ τοῦ 1860 μεταξὺ τῶν Βουλγάρων ἀναφανείσα τάσις πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν ἡ τὸ βουλγαρικὸν σχίσμα γεννήσασα. Ἡ βουλγαρικὴ ἐκκλησία ἀπῆλauen ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἀνεξαρτησίας τινὸς ἀποκτηθείσης τὸ πρῶτον ἐπὶ Συμεῶνος τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τοὺς αὐτονόμους ἀρχιεπισκόπους Ἀχριδῶν καὶ Τυρνόβου (πρβλ. § 175).¹ Κατὰ δὲ τὸ 1767 ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Σαμουήλ τοῦ Α' ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως, ἐν ᾗ διέκειντο τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Βουλγαρίᾳ, αὐτοὶ οὗτοι οἱ βούλγαροι ἐπίσκοποι μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τῶν Σέρβων ἐπισκόπων (§ 215) μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς κληρικῶν ἐζήτησαν νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα εὕρωσι προστασίαν παρ' αὐτοῦ κατὰ τῶν διαφόρων δεινῶν, ἃ ἐπάσχον παρὰ τῶν ἰσχυρῶν ὀθωμανῶν δεσποτῶν.² Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1860 ὅτε μὲν ὑπὸ τῆς λατινικῆς προπαγάνδας, ὅτε δὲ ὑπὸ ῥωσικῆς πολιτικῆς ὁδηγούμενοι, σκοπούσης τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ σλαβισμού ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, ἤρξαντο οἱ βούλγαροι νὰ ζητῶσιν ὄχι μόνον τὰ πρῶτα ἐκεῖνα δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ πλήρη πάντων τῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ διεσπαρμένων βουλγάρων ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν, μεμφόμενοι τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς εἰς βουλγαρικὰς ἐπαρχίας πεμπομένους ἑλληνας ἐπισκόπους καὶ ἐν γένει κληρικοὺς ἐπὶ παντοίαις καταπιέσεσι. Βούλγαροι δὲ ἐπίσκοποι καὶ κληρικοὶ προέβησαν εἰς φανεράν ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀποστασίαν (Ἰλαρίων, Παΐσιος, Αὐξέντιος, Πανάρετος, Ἰωσήφ, Δοσίθεος). Ὁ βούλγαρος ἐπίσκοπος Ἰωσήφ μετέβη μάλιστα καὶ εἰς Ῥώμην, ἐκεῖ δὲ ἐξάρχος γενόμενος τοῦ πάπα ἐζήτησεν,

¹ Καὶ ὑπὸ μὲν τὸν Τυρνόβου ἐτέλουν οἱ ἐπίσκοποι Τζερβενοῦ, Λοφτζοῦ καὶ Πρεσλάδας, ὑπὸ δὲ τὸν Ἀχριδῶν ὁ Καστορίας, ὁ Πελαγονίας, ὁ Βοδενῶν, ὁ Κορυτζας, ὁ Βελεγράδων, ὁ Τιβερίουπόλεως, ὁ Γρεβενῶν, ὁ Σισανίου, ὁ Μεγλενῶν, ὁ Μελεσχωρῶν, ὁ Πρεσπῶν, ὁ Δρεβρῶν, ὁ Κιτσόδων. Χρυσάνθ. Σύνταγμα 78. 86. 87.

² Μετὰ μικρὸν δὲ τὰ αὐτὰ ζηλώσαντες καὶ διαπραξάμενοι οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος τῶν Ἀχριδῶν, ἔσχον τῶν αὐτῶν (φψξζ'). Σεργίου Μασρ. παρὰ Σάθ. Γ', 252. Τοῦ Τυρνόβου τὸ αὐτοκέφαλον εἶχε καταργηθῇ ἐν ἀρχαιοτέρῃ ἐποχῇ.

ἐπιστρέψας εἰς Βουλγαρίαν, νὰ προσελκύσῃ εἰς τὸν οὐνιτισμὸν τὸν λαὸν, ἀλλὰ μισηθεὶς παρὰ πάντων ἐγκατελείφθη. Διότι ταχέως οἱ βούλγαροι συνιδόντες τοὺς σκοποὺς τῆς αὐτοῦς ὠθοῦσης λατινικῆς προπαγάνδας, ἀπέκρουσαν αὐτούς. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην διάστασις αὐτῶν ἐξηκολούθει. Γρηγόριος δ' ὁ 5' ἠθέλησε μὲν τῷ 1868 νὰ ἔλθῃ εἰς δίκαιόν τινα συμβιβασμὸν μετ' αὐτῶν, παραχωρῶν τὸν σχηματισμὸν ἐπαρχίας βουλγαρικῆς ἐν ταῖς κυρίως βουλγαρικαῖς ἐπαρχίαις, ἐλευθέρως μὲν διοικούσης τὰ ἑαυτῆς, ἀναγνωρίζουσας δὲ ὡς ἀνωτάτην ἀρχὴν τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, οἱ βούλγαροι ὁμῶς ἀπέκρουσαν τὰς προτάσεις ταύτας, διότι κατ' αὐτάς ἡ ἐκκλησία των ἐμελλε νὰ περιορισθῇ ἐν ταῖς κυρίως βουλγαρικαῖς ἐπαρχίαις, ἐνῷ αὐτοὶ ἤξιουν νὰ σχηματίσωσιν ὅλως ἀνεξάρτητον ἐκκλησίαν, εἰς ἣν νὰ ἀνήκωσι πάντες οἱ πανταχοῦ τῆς Τουρκίας βούλγαροι. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δηλ. τοῦ ἐθνισμοῦ ἡ ἐθνοφυλετισμοῦ οἰκοδομοῦντες τὴν ἑαυτῶν ἐκκλησίαν, ἤθελον καθ' ἅπασαν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν νὰ ὑφίστανται δύο ἐκκλησίαι, ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ, ἀμφοτέραι τὰ κέντρα ἑαυτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔχουσαι. Διότι ὁ κύριος σκοπὸς τῶν ὑποκινούντων τὸ ζήτημα τοῦτο ἦτο πολιτικὸς, ἡ ἐπικράτησις τῶν σλάβων, καὶ ὠρισμένως τῶν βουλγάρων, ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ. Ἡ Πύλη καίπερ δυσανασχετοῦσα, διότι μεταξὺ τῶν ὑπηκόων τῆς ὑφίσταντο διχόνοιαι, οὐδὲν ἐλάμβανεν ὀριστικὸν μέτρον πρὸς διάλυσιν τῆς ἐριδος. Τὸ φεβρουάριον αὐτῆς τὸ ὑπὸ ἡμερομηνίαν τῆς 27 φεβρουαρίου 1870 ἐκδοθέν, καὶ ἀναγνωρίζον βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ κυρίως Βουλγαρίᾳ καὶ τισιν ἐπαρχίαις τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ἐκτεινομένην, εἰς ἣν κατὰ τὸ 10 ἄρθρον ἠδύναντο νὰ προστίθενται πᾶσαι αἱ ἐπαρχίαι, ἐν αἷς τὰ δύο τρίτα τοῦ πληθυσμοῦ ἤθελον ἐκφράσει τὴν ἐφесιν τῆς προσαρτήσεως, δὲν ἔλυσε τὴν ἐριδα, διότι δὲν ἀνεγνωρίσθη παρὰ τοῦ πατριάρχου ὡς βασιζόμενον καὶ αὐτὸ ἐπὶ ἀρχῆς ξένης εἰς τοὺς κανόνας τῶν συνόδων περὶ ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως, δηλ. τῆς τοῦ ἐθνισμοῦ, καὶ διότι διὰ τοῦ 10 ἁρθρου αὐτοῦ ἔμενεν ἡ θύρα ἀνοικτὴ εἰς μελλούσας σπουδαίας διενέξεις. Διὰ ταῦτα Γρηγόριος ὁ 5' προὔτεινε τὴν συγχρότησιν οἰκουμένης τῶν ἀνατολικῶν, ἵνα λύσῃ τὸ

ζήτημα, ἀλλ' οὔτε ἡ ῥωσικὴ σύνοδος, οὔτε ἡ σερβικὴ ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν ταύτην, οὔτε ἡ Πύλη ἤκουσεν εὐμενῶς αὐτήν. Διὸ παρητήθη μὲν Γρηγόριος ὁ ΣΤ', ἐξελέχθη δ' αὐτοῦ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθίμος ὁ ΣΤ'. Ἐπὶ τούτου δὲ καίπερ διαμαρτυρομένου, μεσιτεία τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσσίας Ἰγνατιέφ, τοῦ κυρίου μοχλοῦ πάσης ταύτης τῆς κινήσεως, συνέστη δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ φερμανίου τοῦ 1870 ἀνεξάρτητος βουλγαρικὴ ἐπαρχία, πρώτου ἐξάρχου ἐκλεχθέντος τοῦ πρώην Βυδίνης Ἀνθίμου. Ἀλλὰ τοῦτον καὶ τοὺς συνεταίρους αὐτοῦ ἀφώρισεν ὁ πατριάρχης Ἀνθιμος, καὶ ἐπειδὴ μεθ' ὅλα ταῦτα ἐπέμενε θαρρῶν εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς κυβερνήσεως νὰ ἐνεργῇ ὡς ἐξάρχος καὶ νὰ χειροτονῇ νέους τῆς ἐξαρχίας του ἐπισκόπους, ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης συνεχάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεγάλην τοπικὴν σύνοδον, ἣτις τῇ 16 Σεπτεμβρίου τοῦ 1872 ἐκήρυξεν Ἀνθιμον τὸν ἐξάρχον τῶν βουλγάρων καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτὸν σχισματικούς, κατεδίκασε δὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει, ὡς ξένης τοῖς ἀρχαίοις κανόσι. Διὰ τῆς κηρύξεως τοῦ σχίσματος ἐτίθετο φραγμὸς μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων, καὶ ἐματαιοῦτο ἡ ἐλπίς τῶν Βουλγάρων κατὰ μικρὸν νὰ ἐλκύσῃ νέας ἐπαρχίας εἰς τὴν βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν των. Συγχρόνως δὲ ἀπέβαινε δυσχερὲς ὁ καταρτισμὸς τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ὑπὸ τοῦ φερμανίου ὠρισμέναις χώραις. Καὶ πράγματι μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ σχίσματος ὀλίγαι μόνον ἐκκλησίαι ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ ἐδέχθησαν νὰ ἀνήκωσι τῇ βουλγαρικῇ ἐκκλησίᾳ· τούναντίον αἱ πλείσται αὐτῶν ἀποκηρύξασαι τοὺς βουλγάρους ὡς σχισματικούς, ἔμειναν πισταὶ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχει. Τὸ σχίσμα ἐματαίωσε τοὺς πανσλαβιστικοὺς σκοποὺς τῶν Βουλγάρων. Μόνος ὁ Ἱεροσολύμων Κύριλλος ὁ Β' οὔτε ἐν τῇ συνόδῳ ἠθέλησε νὰ παρευρεθῇ καίτοι διέτριβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὔτε τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἀπεδέχθη. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀποκηρύχθεις ὑπὸ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις συνόδου, διχογνωμούσης αὐτῷ, κατὰ νοέμβριον τοῦ 1872, καθρέθη τῆς πατριαρχείας παρ' αὐτῆς κατὰ δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἀντ' αὐτοῦ ἐξελέχθη ὁ

Προκόπιος. Ἀλλὰ κατὰ τούτου ἐστράφη πᾶσα ἡ ὀργή τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἕως οὗ ἐπετεύχθη ἡ πτώσις του (1875). Οἱ Ῥῶσσοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐγείρωσι κατὰ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἀραβας, οἵτινες ἐπαρουσίασαν ἀξιώσεις συμμετοχῆς ἐν τῇ διοικήσει τοῦ θρόνου. Πρὸς τιμωρίαν δὲ τοῦ νέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐδήμευσαν καὶ τὰ ἐν Βασσαραβία κτήματα τοῦ ἁγ. Τάφου. Πλὴν καὶ ὁ μετ' αὐτὸν ἐκλεχθεὶς Ἱερόθεος εἶναι κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἡ ῥωσικὴ σύνοδος ἐσίγησε μέχρι τοῦδε περὶ τῶν γενομένων, αἵτινα εἰς μάτην ἐζήτησε νὰ προλάβῃ. Ὁ ὅρος τῆς ἀποκηρύξεως ἀπεστάλη πρὸς πάσας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας, ἐν Ἑλλάδι δὲ ἀποδεκτὸς γενόμενος, ἀνεγνώσθη ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῇ 15 δεκεμβρίου 1872. Ἡ Πύλη ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα ἀναγνωρίζει τὴν βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν, ἥτις στηρίζει πάσας τὰς ἐλπίδας τῆς εἰς τὴν εὐνοίαν τῆς μεγάλης ῥωσικῆς ἐκκλησίας. Αἱ δυσχέρειαι τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος ἠνάγκασαν κατὰ τὸ 1873 καὶ Ἀνθιμον τὸν ζ' νὰ παραιτηθῇ, ἀνθ' οὗ ἐξελέχθη Ἰωακεὶμ ὁ Β'. Τῷ 1874 διέταξεν ἡ Πύλη ἀπογραφὴν τῶν κατοίκων τῶν μικτῶν ἐπαρχιῶν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ 10 άρθρου τοῦ φερμανίου, ἥτις ὅμως ἐματαιώθη. Τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ ἡρνήθη ἡ Πύλη νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ διατηρῇ ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ὅπου δῆποτε τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας ὑπάρχουσιν ὀρθόδοξοι μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν. Ἐν ταῖς μικταῖς ἐπαρχίαις, ἐν αἷς ἐπεξετάθη ἡ νέα ἐξαρχία, μεγάλαι συμβαίνουσι καθ' ἐκάστην ταραχαί. Ἀπελπισθέντες οἱ Βούλγαροι ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας, ἐξήγειραν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Τατάρ Παζαρτζίκι, ἥτις προὔκαλεσε τὰς φοβεράς σφαγὰς τοῦ Βατάν, τὰς δούσας ἀφορμὴν εἰς τὸν φοβερόν ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1877—78. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου, ἰδρυθείσης ἀνεξαρτήτου σχεδὸν βουλγαρικῆς ἡγεμονίας κατὰ τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου (1878), καὶ δικαιολογουμένης πλέον τῆς συστάσεως τῆς ἀνεξαρτήτου βουλγαρικῆς ἐκκλησίας, ἐλπίζεται, ὅτι θέλει ἐκλίπει καὶ τὸ γενόμενον σχίσμα, καὶ θέλει ἐπανέλθει πάλιν ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη. Ἡ βουλγαρικὴ συντακτικὴ συνέλευσις τοῦ 1879 ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐ-

θνικῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἕρις δὲν θὰ παύσῃ, ἐνόσω οἱ Βούλγαροι ἀξιοῦσι νὰ ἐκταθῇ ἡ βουλγαρικὴ ἐξουχία καὶ ἐκτὸς τῆς βουλγαρικῆς ἡγεμονίας·διότι τοῦτο θὰ ἀντέδαινεν εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν τάξιν ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, καὶ θὰ προσέβαλε δικαιώματα τοῦ πατριαρχείου.

217.

Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως διαπρέψαντες.

Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐκοσμήθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διὰ πολλῶν ἀνδρῶν ἐπὶ παιδείᾳ, ἀγνότητι βίου καὶ συνέσει διαπρεψάντων. Ἐκ τῶν διακριθέντων τούτων πατριαρχῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν ἀναφέρομεν ὡς ἐπισημοτάτους πρῶτον τὸν Γεννάδιον Σχολάριον, ἄνδρα πολυμαθέστατον, φιλόσοφον ἄμα καὶ θεολόγον, ὅστις κατεπολέμησε τοὺς λατίνους, διαδεχθεὶς ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τὴν θέσιν Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, ὑπερήσπισε δὲ τὸν χριστιανισμόν κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Μωαμεθανῶν. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα διέπρεψε πρὸ πάντων Ἱερεμίας ὁ Β', οὗτινος περίφημοι ἐγένοντο αἱ πρὸς τοὺς λουθηρανούς θεολόγους τῆς Τυβίγγης θεολογικώταται ἀπαντήσεις. Ἐκ δὲ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μνημονεύομεν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, πεπαιδευμένου ἀνδρός, ὅστις κατεπολέμησε σφοδρῶς τοὺς Ἰησουίτας καὶ ἀπέκρουσε τὰς κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πλεκτάνας αὐτῶν, διὸ καὶ κατηγορήθη καὶ κατεσυκοφαντήθη ὑπ' αὐτῶν. Περὶ τῶν δύο τούτων πατριαρχῶν θέλομεν καὶ κατωτέρω ποιῆσαι εὐρύτερον λόγον. Ἐκ δὲ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀναφέρομεν Σεραφεῖμ τὸν Β', ὅστις κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον ἠνύόησε μεγάλως τὰ γράμματα, ὑπεστήριξε δὲ μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου τὴν σχολὴν τοῦ Γένους καὶ διετήρει ἐν αὐτῇ τέσσαρας διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως. Τότε ἐδίδαξαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Εὐγένιος, ὁ Δωρόθεος, ὁ Κριτίας καὶ ὁ Ἀνανίας, διδάσκαλοι δόκιμοι. Τὸ Φανάριον λέγει ὁ Μακραῖος, ὅτι μετεβλήθη εἰς νέας Ἀθήνας τότε. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἀθωνος σχολῆς (Παπαρρηγ. Ε', 535). Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἤχμασε καὶ Σαμουήλ ὁ Α', ὅστις διέταξε τὰ κατὰ τὰ πατριαρχεῖα, καταστήσας ἐπιτροπὴν ἐπὶ τοῦ

ταμείου αὐτῶν, ἀντὶ δὲ τῆς ἀρχαιοτέρας περὶ τὸν πατριάρχην συνόδου ἐκ τῶν ἀξιώματικῶν τοῦ πατριαρχείου, συνέστησε σύνοδον ἀρχιερέων περὶ ἑαυτὸν, τῶν γερόντων κληθέντων, ἧς ἀνευ οὐδὲν κοινόν ἡδύνατο τοῦ λοιποῦ ὁ πατριάρχης νὰ ἀποφασίσῃ. Ὁ Σαμουήλ οὗτος ὑπεστήριξε καὶ τοὺς σοφοὺς θεολόγους Βούλγαριν καὶ Θεοτόκην (1764). Ἀνύψωσε δὲ τοσοῦτον τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὥστε εἶδομεν, ὅτι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἐπίσκοποι ἐζήτησαν τὴν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν των ἄμεσον κηδεμονίαν του. Ἐπίσημος πατριάρχης ἐγένετο καὶ Γρηγόριος ὁ Ε', ὁ τρὶς πατριαρχεύσας (1798, 1808 καὶ 1819—1821), ὅστις ἦτο φίλος τῶν γραμμάτων, εἰ καὶ ἐξ ἀπλότητος ἐφοβεῖτο τὴν ἐλευθέραν ἐπιστήμην, συνέστησε δὲ καὶ τὸ δεῦτερον τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει· διέταξε τὰ τῆς διοικήσεως τῶν ἀρχιερέων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις· ὥρισε νὰ τηρῇται ἡ κανονικὴ ἡλικία ἐν ταῖς χειροτονίαις· περιώρισε δὲ τοὺς μοναχοὺς, αὐτὸς ζῶν ὡς αὐστηρότατος μοναχός. Ἀλλαχοῦ εἶδομεν, ὅτι ἐγένετο μάρτυς τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἄξιός μιν εἶναι καὶ ὁ Κ α λ λ ί ν ι κ ο ς, ἀνὴρ φιλομαθής, ὁ κτίσας τὴν μεγάλην τοῦ γένους σχολήν. Ἐκ τοῦ παρόντος αἰῶνος διακρίνομεν ἰδίως Κ ύ ρ ι λ λ ο ν τὸν Γ' (1813), ὅστις προϋνόησε περὶ συστάσεως σχολείων, ἦτο ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν μεταφράσεων τῶν Γραφῶν καὶ διέταξε κάλλιον τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου καὶ τὰ τοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου, Κ ω ν σ τ ἄ ν τ ι ο ν τὸν Α' (1830), ἄνδρα πεπαιδευμένον καὶ ὡς θεολόγον διαπρέψατα, γράψαντα δὲ ἰδίως κατὰ τῶν Ἀρμενίων, Γ ρ η γ ὅ ρ ι ο ν τὸν ΣΤ', ὅστις ὅτε τὸ πρῶτον (1835) ἐπατριάρχευσεν, ἀντέπραξε κατὰ τῶν ἱεραποστόλων τῶν διαμαρτυρομένων, ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ πατριαρχείᾳ ἐπολέμησε γενναίως πρὸς τοὺς Βουλγάρους ὑπὲρ τῶν κανόνων καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ θρόνου αὐτοῦ, ἐτίμησε δὲ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς δύσεως, δι' ἐγκυκλίου αὐτοῦ διατάξας τὴν δι' ὀρθόδοξων ἱερέων κηδεῖαν Ἀγγλῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀποθνησκόντων, καὶ εὐαγγελικῶς προήσπισε τοὺς Ἰουδαίους κατὰ τῶν περὶ αἰτῶν προλήψεων τῶν ὀχλῶν, καὶ Ἰ ω α κ ε ἰ μ τὸν Β', τὸν κατὰ νοέμβρ. τοῦ 1873 ἐκλεχθέντα, ἄνδρα σπανίας διοικητικῆς ἱκανότητος, παρ' οὗ μεγάλα θὰ προσεδόκα ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία κατὰ

τάς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις, ἐάν δὲν ἀφήρπαζεν αὐτὸν ὁ θάνατος (1878). Ἀξίος διάδοχος αὐτοῦ θεωρεῖται καὶ ὁ νῦν πατριαρχεῦν Ἰωακεῖμ ὁ Γ', ἀνὴρ δραστήριος. Οὗτος προσέθηκεν εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης καὶ ἱερατικὴν σχολὴν χάριν μορφώσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου ἐν Τουρκίᾳ, ὑπερήσπισε δὲ θαρραλέως τὰ δίκαια τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι τῆς Πύλης, καὶ ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως.

248.

Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας.

Ἡ νεωτέρα ἱστορία τῶν λοιπῶν πατριαρχείων τῆς ἀνατολῆς δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἐξησθένησαν ἐτι μᾶλλον ἢ πρότερον, ἀφ' ὅτου τὸ ὀρθόδοξον ἢ ἑλληνικὸν σοιχεῖον ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀράβων καὶ Τούρκων ἐμειώθη μεγάλως. Τὸ πλεῖστον σχεδὸν μέρος τῶν ἐγγχωρίων κατοίκων, τῶν Ἀράβων, εἶναι Κόπται. Ολίγοι τινὲς ἐπίσκοποι ὑπελείποντο ὑπὸ τοὺς πατριάρχας, οἳ τοὺς ἤσαν ὁ Λιδύης ἢ Πενταπόλεως, ὁ Πηλουσίου, ὁ Μέμφιδος καὶ Μετήλιδος. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι σήμερον δὲν ὑπάρχουσιν. Εἶχον δὲ νῦν οἱ πατριάρχαι οὗτοι τὴν ἑδραν των ἐν Καίρῳ, διέτριβον ὁμῶς συνήθως ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς. Κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους συνετάραξεν ἐπὶ τινα ἔτη τὴν ἐκκλησίαν ταύτην τὸ λεγόμενον ἀλεξανδρινὸν ζήτημα. Ὅτε δηλ. τῷ 1866 ἐξελέχθη ὁ Νικάνωρ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, μερίς τις δυσανασχετοῦσα ἐπὶ τῇ ἀνικανότητι αὐτοῦ ἔνεκα τοῦ βαθυτάτου γήρως καὶ τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ὑγείας ἐπειράθη νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ τοποτηρητὴν τὸν μοναχὸν Εὐγένιον, ὑποστηριζόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Νικάνωρα μὴ ἀνεχόμενοι τοῦτο, καὶ ὥς ἐπέμβασιν ξένης ἐξουσίας τὸ πρᾶγμα θεωροῦντες, ἠνάγκασαν τὸν Εὐγένιον νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, προσεκάλεσαν δὲ ἵνα διευθύνῃ τὰ τῆς ἐκκλησίας ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου γέροντος πατριάρχου τὸν ἀρχιμανδρίτην Νεῖλλον. Τοῦτον δὲ, ὑπὲρ αὐτὴν παρητήθη ὁ γέ-

ρων Νικάνωρ, χειροτονηθέντα τὸ πρῶτον μητροπολίτην Πενταπόλεως, ἐξελέξαντο ἐπὶ τέλους πατριάρχην κατὰ μάρτιον τοῦ 1869. Ἀλλ' ἡ μερίς τοῦ Εὐγενίου ἐξηκολούθει ἀντιπράττουσα, οἱ δὲ ἐν Αἰγύπτῳ κληρικοὶ καὶ ὁ λαὸς διηρέθησαν. Ὁ Νεῖλος διετάχθη ἐπὶ ἀπειλῇ καθαιρέσεως ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἄλλοτε μοναχὸς τοῦ ἀγίου ὄρους ὑπάρξας τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν πατριαρχικὴν περιφέρειαν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτοῦ διατελοῦντος, νὰ ἐγκαταλίπη τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' οὗτος ἀπέκρουσεν ὡς ἀναρμόδιαν τὴν διαταγὴν, ἅτε ἐψηφισμένος ἀνεξάρτητος πατριάρχης ὢν. Ὑπὲρ αὐτοῦ δὲ ἐκηρύχθησαν καὶ οἱ πατριάρχαι Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Καὶ καθιρέθη μὲν ὁ Νεῖλος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἡ καθαιρέσις δὲν ἐκλόνησεν αὐτὸν, καθόσον μάλιστα ἀπεδοκιμάσθη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας. Κατὰ δὲ φεβρουάριον τοῦ 1870 διέταξεν ἡ αἰγυπτιακὴ κυβέρνησις, ἐπιθυμοῦσα νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ταραχὰς, νέαν ἐκλογὴν πατριάρχου παρὰ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ψηφοφοροῦντες διέστησαν, καὶ ἐν δύο τόποις ἐψηφοφόρουσαν, ἐματαιώθη καὶ τοῦτο τὸ μέτρον. Τέλος ἐπειδὴ αἱ ἐριδες ἐξηκολούθουν, ἠναγκάσθη ἡ αἰγυπτιακὴ κυβέρνησις νὰ ἀναθέσῃ τῇ Πύλῃ τὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς, ἥτις ἐνετείλατο τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ περὶ αὐτὸν συνόδῳ νὰ ἐκλέξωσι νέον πατριάρχην Ἀλεξανδρείας κατὰ ἰούνιον τοῦ 1870. Ἡ ψῆφος ἔπεσεν ἐπὶ τὸν Σωφρόνιον. Τούτων δὲ γενομένων, ἠναγκάσθη ὁ Νεῖλος νὰ ἀποχωρήσῃ ἀπὸ τῆς πατριαρχείας. Ἐκ τῶν κοσμησάντων τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἰδίως Μελέτιον τὸν Πηγάδην, ἄνδρα διαπρέψαντα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, Κύριλλον τὸν Λούκαριν, ὅστις πρὶν γίνῃ Κωνσταντινουπόλεως, ἐλάμπρυνε τὴν ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας, καὶ τὸν τούτου μαθητὴν Μητροφάνη τὸν Κριτόπουλον, διάστημον καὶ τοῦτον θεολόγον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ἐκπαιδευθέντα.

Τὸ δὲ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις τοσοῦτον ἐνδοξον ἐν Ἀντιόχειᾳ πατριαρχεῖον κατέστη καὶ αὐτὸ ἀσημνότατον κατὰ τὴν

περίοδον ταύτην, διότι οἱ πλείστοι κάτοικοι τῆς Συρίας εἶναι ἡ Μωαμεθανοὶ ἡ μονοφυσίται. Ὅτε οἱ σταυροφόροι κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἀντιοχείας, εἶδομεν ἀλλαχοῦ (§ 169), ὅτι ἐκδιώξαντες ἐκεῖθεν τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρχας, ἐγκαθίδρυσαν λατίνους πατριάρχας Ἀντιοχείας. Οἱ ὀρθόδοξοι ἀνέκτησαν πάλιν τὸ πατριαρχεῖον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Μαμελοῦκων σουλτάνων τῆς Αἰγύπτου ἄλωσιν τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν ἐκδιώξιν τῶν λατίνων (1268). Ὑπὸ τοὺς Μωαμεθανοὺς κατακτητάς οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Συρίας ὕφισταντο ὀλιγωτέρας καταπίσεις ἢ ὑπὸ τοὺς χριστιανοὺς σταυροφόρους. Ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἀπὸ τοῦ 1700) ἤρξαντο οἱ λατῖνοι ἱεραπόστολοι νὰ ἐνεργῶσιν ἐν Συρίᾳ ἀπροκαλύπτως προσηλυτισμὸν, ἡδυνήθησαν δὲ νὰ ἐλκύσωσι πολλοὺς ὀρθοδόξους ἐν Ἀλεπίῳ, Δαμασκῷ καὶ Βηρυττῷ πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀθανασίου καὶ Συλβέστρου († 1766). Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος προσετέθησαν καὶ αἱ τῶν προτεσταντῶν ἱεραποστόλων ἐνέργειαι ἐν Συρίᾳ, ἵνα καταστήσωσιν ἔτι ἀθλιωτέραν τὴν κατάστασιν τοῦ πατριαρχείου τούτου. Ἐν τῷ βουλγαρικῷ ζητήματι ὁ Ἀντιοχείας Ἱερόθεος, καθὼς καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας, ἐκηρύχθη κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἡδυνήθη μὲν μετὰ ταῦτα ἡ ἀντίθετος μερίς νὰ ἐγείρῃ παρὰ τοῖς ἐν Συρίᾳ Ἀραβῖν ἀντίστασιν τινα, ἀλλὰ αὕτη κατεστάλη εὐκόλως. Πατριάρχας Ἀντιοχείας μεγάλως ἐπὶ παιδείᾳ φημισθέντας ἢ ἄλλως πως διακριθέντας δὲν ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων. Οὔτε ἐν τῷ πατριαρχείῳ τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐλήφθη ἄχρι τοῦδε πρόνοια περὶ ἰδρύσεως θεολογικῶν σχολῶν πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἥτις μόνῃ δύναται νὰ ἀνεγείρῃ τὰ πατριαρχεῖα ταῦτα ἐκ τῆς πτώσεώς των καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀρχαίαν ἀκμὴν των. Ὑπὸ τὸν Ἀντιοχείας ὑπάγονται αἱ ἐξῆς ἐπισκοπαί· Λαοδικείας, Σελευκείας, Ἀμίδης, Τύρου, Σιδῶνος, Τριπόλεως, Βόστρας, Ἐμέσσης, Βηρυττοῦ, Ἀδάνης, Ἡλιοπόλεως, Ἀρκης, Παλμύρας, Σαϊδαναγίας, Θεοδοσιουπόλεως καὶ Ἀχίσκας.

Καὶ ὑπὸ τὸν ὀρθόδοξον πατριάρχην Ἱεροσολύμων ὑπελείφθησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μόνον ὀλίγαι τινὲς ἐπισκοπαὶ Βηθλεέμ, Ναζαρέτ, Πέτρας, Γάζης, Πτολεμαίδος, Λύδδης, Σεβαστείας, Θαβωρίου, Φιλαδελφείας, Σκυθοπόλεως, Σιναίου, Ἰόππης καὶ Νεαπόλεως, ὧν αἱ πλείσται ὑπάρχουσι κατ' ὄνομα μόνον, ὀλίγας τινὰς ψυχὰς ἀριθμοῦσαι. Οἱ ἐπίσκοποι αὐτῶν κατὰ τάξιν ἀποτελοῦσι τὴν περὶ τὸν πατριάρχην σύνοδον μετὰ τινων ἄλλων ἀνωτέρων κληρικῶν ἀρχιμανδριτῶν, τοῦ σκευοφύλακος καὶ τοῦ δραγουμάνου. Αἱ μ ο ν ο φ υ σ ι τ ι -
 καὶ ἔ ρ ι δ ε ς ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων ἀπέσπασαν μέγα μέρος τῶν ἐν Παλαιστίνῃ χριστιανῶν ἀπὸ τῶν ὀρθόδοξων πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ δὲ ἐπιδρομὴ τῶν Ἀράβων, μετ' ἣν ὁ ἰσλαμισμὸς ἐπεβλήθη πανταχοῦ, ἐξησθένισεν ἔτι μᾶλλον καὶ τὸ πατριαρχεῖον τοῦτο (πρβλ. § 77). Ἀφ' οὔτου οἱ λατῖνοι διὰ τῶν σ τ α υ ρ ο φ ὀ ρ ω ν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐγένοντο κύριοι τῶν Ἱεροσολύμων, οἱ ὀρθόδοξοι πατριάρχαι ἠναγκάζοντο φεύγοντες νὰ διατρίβωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων κατέπεσε τελείως ἡ ἀκμὴ τοῦ πατριαρχείου τούτου. Ἐκτοτε δὲ ἤρξαντο οἱ λατῖνοι νὰ ἀξιῶσι δικαιώματα κυριότητος ἐπὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ τῇ Βηθλεέμ ἱερῶν π ρ ο -
 σ κ υ ν η μ ᾶ τ ω ν, ἐπέτυχον δὲ πολλάκις καὶ μετὰ ταῦτα διὰ πλουσίων χρηματικῶν δώρων νὰ λάβωσι νέα δικαιώματα παρὰ τῶν ἐξουσιαστῶν τῆς χώρας Μωαμεθανῶν ἐπὶ τῆς κατοχῆς μερῶν τινων ἐξ αὐτῶν, οἷον ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς ἀναστάσεως ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τοῖς προσαρτήμασιν αὐτοῦ καὶ ἐν Βηθλεέμ ἐπὶ τοῦ ἁγίου σπηλαίου. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ ὁδοῦ ἔλαβον ἀδεία τῶν κρατούντων κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τῶν λοιπῶν δογμάτων οἱ χριστιανοὶ Ἀρμένιοι, Ἰακωβίται, Κόπται, Ἀβυσσίνιοι (Χαμπαῖσιοι), Μαρωνῖται καὶ ἐπὶ τινων ἄλλων μερῶν τῶν προσκυνημάτων κατοχὴν. Εἰς μάτην οἱ ὀρθόδοξοι, οἱ

¹ Δ ο σ ι θ ῆ ο ο πατριάρχου περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων. Ἐν Βουκουρεστίῳ 1715. Παλαμ. Ἱεροσολυμιάς. Ἐν Ἱεροσολύμοις.

τινες κατὰ τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνας μεγάλως ὑπὸ τῆς ὁμοδόξου Ῥωσσίας ὑπεστηρίζοντο, ἡγωνίσθησαν πάντοτε νὰ διασώσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἀποκλειστικὴν κυριότητα αὐτῶν, ἣν ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἐξήσχουν. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα μεγάλως εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν δικαιωμάτων τῶν ὀρθοδόξων ἐπὶ τῶν ἱερῶν τόπων οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Πύλης Παναγιώτης Νικούσης καὶ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Πράγματι ἡδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσι μόνον τὴν κυριότητα ἐπὶ τοῦ κυριωτέρου μέρους αὐτῶν. Ὑπὲρ τῆς περικοσμῆσεως αὐτῶν συνετέλουν μεγάλως τὰ πλουσιώτατα ἐλέη, ἅτινα συνέλεγον οἱ ὀρθόδοξοι πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, καὶ μάλιστα οἱ ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἀκμάσαντες, ἀπὸ Γερμανοῦ τοῦ Β' (1518), ἥτοι αὐτοὶ περιερχόμενοι τὴν Ῥωσσίαν ἢ τὰς Ἡγεμονίας καὶ ἄλλους ὀρθοδόξους τόπους, ἢ δι' ἐξάρχων αὐτῶν. Αἱ περὶ κατοχῆς τῶν ἱερῶν προσκυνημάτων ἐριδες τῶν διαφόρων χριστιανῶν πληροῦσι σχεδὸν ἅπασαν τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τῆς ἐν Παλαιστίνῃ ἐκκλησίας, προὔκάλεσαν δὲ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ τὸν φοβερὸν πόλεμον τοῦ 1854 μεταξὺ τῶν μεγάλων τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δυνάμεων. Καὶ ὁμως ὥφειλεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Κυρίου νὰ βασιλεύῃ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν εἰρήνη καὶ ἀγάπη.

Τὸ πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ἐταράχθη κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους πρῶτον ἕνεκα τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σιναίου¹ Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου, καὶ τελευταῖον ἕνεκα τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου, ὅστις προΐσταται κυρίως οὐχὶ ἐκκλησίας, ἀλλὰ μοναστηρίου, ἐξηρᾶτο παλαιόθεν ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Τὸ μοναστήριον τοῦτο τοῦ Σινᾶ ἀπῆλαυε μὲν τοῦ προνομίου τῆς ἐσωτερικῆς αὐτονομίας, ὃ δὲ ἡγούμενος αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος ὢν, ἐκλέγεται ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ μοναστηρίου, ἀλλὰ καὶ ἡ χειροτονία τοῦ ἀρχιεπισκόπου τούτου γίνεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων, καὶ ὁσάκις ἤθελεν ἀναφυῇ ἕρις τις ἐν τῇ μονῇ, ὡς ἀρμοδία κατὰ τὰ ἀρχαῖα ἔθι-

¹ Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868.

μα ἀρχὴ δικαιουμένη νὰ λύσῃ αὐτὴν, ἐὰν ᾔθελε προσκληθῇ; ἐθεωρεῖτο ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐντὸς τῆς πατριαρχικῆς τοῦ ὁποίου περιφερείας κεῖται τὸ Σινᾶ. Τὴν τάξιν ταύτην ἐπ' ἐσχάτων ἐπειράθη νὰ ἀνατρέψῃ ὁ ἡγούμενος καὶ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Σινᾶ Κύριλλος ὁ Βυζάντιος, ὅστις παρὰ τὰ κρατοῦντα ἔθιμα καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ περιελθὼν τῷ 1866 εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς μοναχοὺς, ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, περιπλέξας οὕτω τὰ δύο πατριαρχεῖα εἰς σφοδρὰν ἐριδα, διότι ὁ Ἱεροσολύμων ἀπέκρουσε τὴν ἐπέμβασιν ξένης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ὑπ' αὐτὸν ὑποκειμένων ἀρχῆθεν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν. Ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου προσκληθεῖσα σύνοδος τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου τῷ 1867 ἀποκηρύξασα Κύριλλον τὸν Βυζάντιον, ἀνέδειξεν ἄλλον ὑπὸ τῆς μονῆς προταθέντα, ἀρχιεπίσκοπον, καὶ ἐκήρυξεν ὡς μόνον ἀρμόδιον καὶ νόμιμον ὑπέρτατον ἐκκλησιαστικὸν δικαστὴν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους καὶ οὐδένα ἄλλον,¹ τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἀναγγεῖλασα πάσαις ταῖς αὐτοκεφάλαις ἐκκλησίαις. Ἐν δὲ τῷ βουλγαρικῷ ζητήματι ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κυρίλλος ὁ Β' δὲν ἠθέλησε νὰ μετᾷσῃ τῆς κατὰ τῶν Βουλγάρων τοπικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου, περιελθὼν εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν περὶ αὐτὸν σύνοδον, ἀπεκηρύχθη ὑπ' αὐτῆς καὶ καθηρέθη τῆς πατριαρχείας (κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1872). Ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου πατριάρχου Προχοπίου εὔρε τὸ πρῶτον ἀντίστασιν τινα παρὰ τοῖς ἐγγχωρίοις Ἀραβῖν, οἵτινες ἀποτελοῦσι κυρίως τὸν πληθυσμὸν τοῦ πατριαρχείου τούτου. Οἱ Ἀραβες οὗτοι ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν φίλων τῶν Βουλγάρων, πρὸ πάντων τῶν Ῥώσων, ἔμενον προσκεκολλημένοι τῷ ἐκπτώτῳ Κυρίλλῳ, ἐζήτησαν δὲ νὰ ἀποκτήσωσι νέα δικαιώματα ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ πατριαρχείου. Τῷ 1874 οἱ δυσηρεστημένοι Ἀραβες δι' ἀναφο-

¹ Αὐτόθι σελ. 347. "Ἄλλως πράττοντες λογισθόμεθα ἐπεμβάσεις ἀντικανονικὰς ἐπιδοκιμάζοντες καὶ ἀποδεχόμενοι καὶ παρὰ τὸν ἀρμόδιον καὶ νόμιμον ὑπέρτατον δικαστὴν, τοῦτίστι τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους, καὶ ἕτερον ἄγνωστον τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ ὑπέρτατον δικαστὴν ἀναγνωρίζοντες."

ρὰς αὐτῶν ἐπεκαλέσθησαν τὴν διαιτησίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ ἐπὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Προχοπίου διενέξεως, χωρὶς ὅμως νὰ εὕρωσιν ἀκρόασιν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἢ κατὰ τοῦ Προχοπίου ἀντίδρασις ἐτελεσφόρησεν. Οἱ Ῥῶσσοι, οἵτινες ἐξηκολούθουν μνημονεύοντες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις των καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἱεροσολύμοις τοῦ ἐκπτώτου Κυρίλλου ὡς κανονικοῦ πατριάρχου, ἐπέτυχον νὰ κερδήσωσι τὰ πλείστα μέρη τῆς ἱεροσολυμιτικῆς συνόδου, ἥτις ἠνάγκασε τὸν Προκόπιον νὰ παραιτηθῇ. Ἀλλὰ παρὰ προσδοκίαν τῶν Φιλοβουλγάρων καὶ ὁ ἀντ' αὐτοῦ τῷ 1875 ἐκλεχθεὶς Ἱερόθεος ἀναγνωρίζει τὸ κατὰ τῶν Βουλγάρων κηρυχθὲν σχίσμα. Οἱ Ῥῶσσοι ἐκδικούμενοι τὸ πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων διὰ τὴν πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀποδοκιμασίαν του, ἐδήμυσαν τὰ ἐν Βασσαραβίᾳ πλουσιώτατα κτήματα τοῦ ἁγίου Τάφου, καὶ περιήγαγον τὰ οἰκονομικὰ τοῦ πατριαρχείου τούτου, τὸ ὅποῖον εἶχε ζημιωθῇ καὶ ἐκ τῆς δημεύσεως τῶν ἐν Βλαχίᾳ μοναστηρίων, εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἡ θεολογικὴ σχολὴ διὰ τοῦτο διελύθη.

Τὸ πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ἐκόσμησαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οἱ ἐξῆς πατριάρχαι. Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Γερμανὸς ὁ Β' ὁ Πελοποννήσιος. Οὗτος τῷ 1518 ἀναβὰς ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, ἐγένετο πολλῶν ὠφελειῶν πρόξενος τῷ θρόνῳ τούτῳ· διότι ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ ἐτέλει τὸ πατριαρχεῖον ἐν τελείᾳ πτωχείᾳ καὶ παραλυσίᾳ, δι' αὐτοῦ διαφόρους περιελθόντος ὀρθοδόξους χώρας καὶ ἐλέη ὑπὲρ τῶν ἁγίων τόπων παρὰ τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν συλλέξαντος, ἀνενεώθησαν τὰ ἱερὰ προσκυνήματα, τὰ εἰς παντελῇ καταστροφῇ βαίνοντα, ἀνωρθώθησαν δ' ἐν γένει τὰ οἰκονομικὰ τοῦ πατριαρχείου καὶ ἀνέλαβον αἱ σχεδὸν ἐν παραλυσίᾳ διακείμεναι ὀρθόδοξοι τῆς Παλαιστίνης κοινότητες. Ὁ Γερμανὸς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Ἕλληן πατριάρχης Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους· πρὸ αὐτοῦ ἀνῆρχοντο εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἐγγύριοι Ἀραβες. Ὁ Γερμανὸς ἐπιχαλεσθεὶς τὰ ἀρχαῖα τῶν σουλτάνων φερμάνια ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων, ἀπέκρουσε τὰς ἀξιώσεις τῶν λατίνων ἐπὶ τῶν ἁγίων τόπων. Μετὰ δὲ ταῦτα διεκρίθη Θεοφάνης ὁ Β' (1640), ἀνὴρ δραστήριος, ὅστις ἐν Ῥωσσίᾳ διατρίψας χάριν

συλλογῆς ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν ἀγίων τόπων, συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς καταμαστιζομένης κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ τῶν ἱεραποστόλων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Θεοφάνης ἱδρυσεν καὶ τὴν ἐν Κιέβῳ θεολογικὴν σχολὴν, ἐχειροτόνησεν δὲ καὶ Πέτρον τὸν Μογίλαν μητροπολίτην Κιέβου καὶ τινὰς ἄλλους ὀρθοδόξους ἀρχιερεῖς ἐλλείποντας ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν τῆς μεσημβρινοδυτικῆς Ῥωσσίας (Ἱστορ. ῥωσσιχ. ἐκκλ. ἐκ τοῦ ῥωσσιχοῦ ὑπὸ Βαλλιάνου σελ. 193—197). Ἐξώθησεν δὲ καὶ τοὺς λατίνους ἀπὸ τῆς κατοχῆς τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Βηθλεέμ σπηλαίου, ἣν εἶχον πρό τινας ἀρπάσει, καὶ ἐπέτυχεν νὰ ἀνανεωθῇ τὸ προνόμιον, ἵνα οἱ ὀρθόδοξοι πρωτεύωσιν ἐν τῇ τῆς ἀναστάσεως ἐκκλησίᾳ τῶν ἀρμενίων καὶ τῶν ἄλλων χριστιανῶν. Ὁ αὐτὸς Θεοφάνης ἐστήριξε καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἐν Βλαχία καὶ Μολδαβία, τὴν παντοιοτρόπως ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν καταρραδισουργουμένην καὶ καταπιεζομένην, χειροτονήσας τοὺς ἀναγκαίους ἀρχιερεῖς καὶ συγκροτήσας καὶ σύνοδον (1640). Ἐξέδωκε δὲ καὶ ὁμολογίαν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐπίσημοι πατριάρχαι ὑπῆρξαν καὶ ὁ Νεκτάριος (1660), σπουδαῖος θεολόγος ἐν τῇ ἐποχῇ του, καταπολεμήσας διὰ τῶν συγγραμμάτων του ἐπιτυχῶς ὅσον οὐδεὶς ἄλλος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὰς παπικὰς ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, ἀναπτύξας μεγάλην ἱστορικὴν πολυμάθειαν (σύνταγμα κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα), ὁ Δοσίθεος († 1707), ὅστις ἦτο ἱκανὸς θεολόγος, ἡγωνίσθη ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῶν ὀρθοδόξων ἐπὶ τῶν ἀγίων τόπων κατὰ τῶν λατίνων καὶ ἀρμενίων, εἰργάσθη δὲ ἀκαμάτως ὑπὲρ τῶν δογμάτων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατὰ τῶν λατίνων καὶ διαμαρτυρομένων, καθ' ὧν ἐξέδωκε πλουσίαν συλλογὴν ἰδίων καὶ ξένων συγγραμμάτων, τοὺς τόμους τῆς καταλλαγῆς, ἀγάπης καὶ χαρᾶς, συνεκρότησεν δὲ καὶ τὴν γνωστὴν σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ 1672 κατὰ τῆς ψευδολουκαρείου ὁμολογίας, καὶ ἐβιογράφησεν τοὺς πρὸ αὐτοῦ πατριαρχεύσαντας, καὶ ὁ Χρύσανθος ὁ ἀπὸ τοῦ 1707 πατριαρχεύσας, ἀνὴρ κεκοσμημένος μεγάλῃ παιδείᾳ, τὴν αὐτοῦ μόρφωσιν ἐν Παταβίῳ λαβὼν, καταλιπὼν δὲ σπουδαῖα φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν διακρίνομεν τὸ Σύνταγμα αὐτοῦ περὶ τῶν

ὀφφικίων καὶ τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων διακρίνομεν τὸν πεπαιδευμένον Ἀνθιμόν (1808), τὸν συγγραφέα συντάγματος θεολογίας καὶ ἐρμηνείας τῶν ψαλμῶν. Ὁ Κὺριλλος ὁ Β' ὁ ιδρύσας τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῶν Ἱεροσολύμων (1853) καὶ ὑποστηρίξας ἐν γένει ἐν Παλαιστίνῃ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, θὰ ἔμενε σεβαστὸν ὄνομα, ἐὰν δὲν ἐπήρχοντο τὰ βουλγαρικά, ἅτινα κατέστρεψαν πᾶσαν τὴν προτέραν φήμην τοῦ ἀνδρός.

220.

Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Κύπρου καὶ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας.

Παρὰ τὰ πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ὑφίστανται ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ἀνεξάρτητοι ἐκκλησίαι ἡ τῆς Κύπρου καὶ ἡ τῆς Γεωργίας ἢ Ἰβηρίας. Πῶς ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀνεγνωρίσθη ἀνεξάρτητος ἐν τῇ Γ' οἰκουμένικῇ συνόδῳ, καὶ τί ὑπέστη ἡ ἐκκλησία αὕτη ἐπὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν σαυροφόρων, εἵπομεν τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ (§§ 124 καὶ 169). Ἀπὸ τῆς σταυροφορικῆς ἐποχῆς κατάγονται οἱ ὀλίγοι μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ νήσῳ σωζόμενοι γραικοκαθολικοί. Ἐξ Ἀλεπίου τῆς Συρίας διεσπάρησαν εἰς τὴν Κύπρον καὶ Μαρωνῖται. Ἀλλ' ὁ πυρὴν τῶν χριστιανῶν κατοίκων ἔμεινε πάντοτε ὀρθόδοξος. Ὑπὸ τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς Τούρκους ἔπαθον οἱ Κύπριοι, ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἡ παρὰ τῶν Ἀγγλῶν κατοχὴ τῆς Κύπρου (1878) βεβαίως θέλει βελτιώσει τὴν κατάστασιν τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν.¹ Ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου ἐν Λευκωσίᾳ ἐδρεύοντα τελοῦσιν οἱ μητροπολίται Δεμησοῦ ἢ Κιτίου, Πάφου καὶ Κυρηνείας. Νῦν κατέχει τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ὁ Σωφρόνιος, ἀνὴρ διακεκριμένος ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ. Ἡ δὲ ἀνεξάρτητος ἐκκλησία τῆς Ἰβηρίας ἢ Γεωργίας, ἥτις κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους περιῆλθεν ὑπὸ ῥωσικὴν κυριαρχίαν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος, ἔχει δύο αὐτονόμους ἀρχιεπισκόπους

¹ Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὑπὸ Φιλίππου Γεωργίου. Ἀθήναι 1875.

καθολικοὺς καλουμένους, τὸν τῆς ἁνω Ἰβηρίας, ὅς τις ἄλλοτε ὑπήγετο ὑπὸ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἐγένετο δὲ ἀνεξάρτητος πιθανῶς μικρὸν πρὸ τοῦ εἰκονομάχου Ἰσαύρου, καὶ τὸν τῆς Κάτω Ἰβηρίας, ὑποκείμενόν ποτε τῷ τῆς Ἀντιοχείας θρόνῳ, τῆς αὐτονομίας δ' ἀπολαύσαντα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, Ἀντιοχείας πατριαρχεύοντος τοῦ κλεινοῦ Πέτρου. Ὑπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους τούτους τελοῦσιν ἱκανοὶ ἄλλοι μητροπολῖται. Μόνον ἀπὸ τινων μερῶν τῆς Γεωργίας ἠδυνήθησαν οἱ Μωαμεθανοὶ νὰ ἐξαλείψωσι τὸν χριστιανισμόν· τὸ μεγαλῆτερον τούναντίον μέρος τῆς χώρας μεθ' ὅλας τὰς τῶν Τούρκων καταπιέσεις ἔμεινε χριστιανικόν. Διετήρησαν δὲ πάντοτε οἱ Γεωργιανοὶ καὶ τὴν ὀρθόδοξίαν. Οἱ Γεωργιανοὶ τιμῶσιν ἰδιαζόντως τὸν ἅγιον Γεώργιον καὶ τὸν ἅγιον Γεώργιον, τὸν τελευταῖον μάλιστα ὡς προστάτην τῆς χώρας, ἀφ' οὗ πιθανῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ἡ χώρα. Ὁ κληρὸς, καθὼς καὶ ὁ λαὸς, εἶναι βεδυθισμένοι ἐν πεχυλῇ ἀμαθείᾳ. Τὰ ἥθη τῶν Γεωργιανῶν, λαοῦ πολεμικοῦ, εἶναι βάρβαρα. Πάντοτε ὁμως ὑπερέχουσιν οἱ Γεωργιανοὶ τῶν αὐτοῖς γειτνιαζόντων ἐθνικῶν λαῶν, διακρινόμενοι μάλιστα διὰ τὴν πρὸς τοὺς ἑτεροθρήσκους ἀνοχὴν των.

221.

Οἱ ἐπίσκοποι καὶ ὁ ὑπ' αὐτοὺς κληρὸς.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπισκόπων μετὰ τὴν ἄλωσιν ηὐξήθη μεγάλως, ἀποβάς λίαν δυσανάλογος πρὸς τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας καὶ πρὸς τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν σημασίαν τῶν πόλεων. Ἀσημόταται πόλεις συνέβαινε νὰ ᾖναι μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαί. Ἐπειδὴ δὲ οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν εἶχον ἐπισκόπους ὑφ' ἑαυτοὺς, μάλιστα οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἔφερον μόνον τοὺς τίτλους τούτους ὡς πρωτεῖον τάξεως καὶ τιμῆς. Μόνοι δὲ οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι ἐρχόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἠδύναντο παρακαθήμενοι ἐν ταῖς πατριαρχικαῖς συνόδοις νὰ ψηφίζωσι καὶ νὰ υπογράψωσι τὰ πατριαρχικά ἐγγράφα, οἱ δὲ ἄλλοι ἐπίσκοποι, οἵτινες συνέβαινε νὰ ἐνδημῶσιν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ

μόνον διὰ δύο αἰτίας ἡ ἐγκαλοῦντες τὸν μητροπολίτην αὐτῶν, ἡ ἐγκαλούμενοι ὑπ' αὐτοῦ, μόνον νὰ παρακάθηνται δικαιούμενοι ἐν ταῖς ἐνδημούσαις συνόδοις, δὲν ἠδύναντο καὶ νὰ ὑπογράψωσι (Χρυσάνθ. Συνταγμ. 74). Ἐχειροτονοῦντο δὲ καὶ ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι ἐπίσκοποι ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῶν ὑπογράψαντων καλούμενοι, χρησιμεύοντες ἡ ὡς ἐπίτροποι χηρευουσῶν ἐπισκοπῶν, ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς πρωτευούσης, ἡ ὡς ἀπεσταλμένοι ἐν ταῖς πλουσίαις μοναῖς τῆς Βλαχίας. Οἱ ἐπίσκοποι δητύθουνον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ ἄλλα τῶν χριστιανῶν πράγματα, κατέχοντες ὡς δικαιώματα τὴν ἐπίδωψιν ἐπὶ τῶν ἐπισκοπῶν ἑαυτῶν, τὴν διδασκαλίαν πρὸς τὸν λαόν, τὴν χειροτονίαν ἱερέων καὶ τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τε τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν, καὶ χρησιμεύοντες ἐν γένει ὡς δικασταὶ τῶν χριστιανῶν ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους ἑρίσι. Παρ' ἐπάστω ἐπισκόπῳ ὑπῆρχεν εἰς οἰκονόμος, εἰς σακελλάριος, εἰς σακελλίων, εἰς πρωτοσύγκελλος, οἷτινες ἀπλῆς τιμῆς ἕνεκα τοὺς τίτλους τούτους φέροντες ἀπετέλουν τὸ περὶ τὸν ἐπίσκοπον συμβούλιον. Εἰς τὴν συνήθη τῆς ἐπισκοπῆς ὑπηρεσίαν συνεργάζετο μετὰ τοῦ ἐπισκόπου ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ πρωτοσύγκελλος. Ἐπὶ πάσης ὁμῶς σπουδαίας ὑποθέσεως ἐλαμβάνετο καὶ ἡ γνώμη τῶν πρῶτοσύγκελλων ἡ δημόγερόντων τοῦ τόπου. Οἱ ἐπίσκοποι διοριζόμενοι διὰ σουλτανικοῦ βερατίου καὶ ἰσχυροῦς προστατάς ἐν τῇ πρωτευούσῃ κεκτημένοι, κατήρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας μετὰ μεγάλης ἐξουσίας, ὄντες πολλάκις καὶ αὐτοῖς τοῖς ἰσχυροῖς ὀθωμανοῖς τῶν ἐπαρχιῶν φοβεροί. Τοῦτο ἦτο τότε λίαν σωτήριο διὰ τὸν λαόν, ὅστις παρ' αὐτοῖς εὗρισκε πολλάκις προστασίαν κατὰ τῶν καταπιέσεων τῶν ἰσχυρῶν ὀθωμανῶν. Ἡ ναγκασμένοι δὲ ὄντες νὰ προσφέρωσι τοῖς δυνάσταις πλούσια δῶρα, ἐζήτουν καὶ αὐτοὶ τοιαῦτα παρὰ τοῦ ὑπ' αὐτοὺς κλήρου. Ἐκτὸς δὲ τῶν πολλῶν ἰδίων δαπανῶν ὥφειλον νὰ πέμπωσι καὶ εἰς τὸ πατριαρχεῖον ποσὸν τι κατ' ἔτος χάριν τῶν αὐλικῶν χρεῶν, ἅτινα ἦσαν κοινὰ τῆς ἐκκλησίας (αὐλικά). Τὰ κυριώτατα εἰς ὁδὴματὰ τῶν ἐπισκόπων ἦσαν τὰ λεγόμενα κανονικά, ὠρισμένον ποσὸν κατ' ἔτος παρ' ἐκάστης οἰκογενείας αὐτοῖς διδόμενον, καὶ τὰ τυχηρά, δηλ. τὰ φιλότιμα, προσφε-

ρόμενα ὑπὸ τῶν μοναστηρίων, ἐμβατίκια, προσφερόμενα παρὰ τῶν ἐφημερίων ἀναλαμβάνοντων ἐφημερίαν τινὰ, τὰ ἐκ τῶν λειτουργιῶν (προθέσεις, παρρησίαι, τεσσαρακονταλείτουργα, ψυχομερίδια), τὰ ἐκ τῶν κηδειῶν καὶ μνημοσύνων καὶ τὰ ἐκ τῶν χειροτονιῶν ὀφέλη. Καὶ ἡ ἐκδοσις ἀφορισμῶν καὶ ἡ ἀγορὰ ἀφιετηρίων ἐγγράφων ὑπὲρ τῶν ἀφωρισμένων παρεῖχον σπουδαίας χρηματικὰς ὠφελείας τοῖς ἐπισκόποις. Τῶν δὲ ἐφημερίων τὰ εἰσοδήματα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐτελεῖ καὶ ἀκανόνιστα. Σπανίως ἐμισθοῦντο παρὰ τῶν ἐνοριτῶν· ἄλλως συνήθης πρόσσόδος ἦτο ἡ ἐκ τῶν λειτουργιῶν οὐ μόνον τῶν ἐπισήμων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδιωτικῶν, καὶ ἡ ἐκ τῶν γάμων, τῶν κηδειῶν καὶ μνημοσύνων καὶ τῶν ἄλλων ἱεροπραξιῶν αὐτῶν. Ἡ κατάστασις αὐτῇ ἐπικρατεῖ δυστυχῶς μέχρι τῆς σήμερον καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολήν.

222.

Ἡ παιδεία καὶ τὰ ἔθνη τοῦ κλήρου.

Ἡ παιδεία τοῦ κλήρου κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἦτο λίαν μικρά, περιοριζομένη συνήθως εἰς τὰς γνώσεις τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀμέσους μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἰῶνας (κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' καὶ κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα). Μὴ ὑπαρχόντων σχολείων πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου, ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὸ τοῦ κληρικοῦ στάδιον ἦτο μόνον πρακτικὴ. Ἐπίσκοποι ἐγίνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κληρικοὶ παρὰ τινι ἐπισκόπῳ ὡς διάκονοι ἢ πρωτοσύγκελλοι ὑπηρετήσαντες καὶ τινα περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν πείραν λαβόντες. Οἱ δὲ ἀπλοὶ ἐφημέριοι ἤρκει, ἂν ὑπῆρξάν ποτε ἀναγνώσται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῇ γενικῇ καὶ βαθείᾳ τοῦ λαοῦ ἀπαιδευσία καὶ αὐτὸ τὸ λειτούργημα τοῦ ἀναγνώστου τῆς ἐκκλησίας ἐθεωρεῖτο μέγα τι, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα ἀναγνώστης ἐφερόντινες ἀντὶ τοῦ τοῦ βαπτίσματος αὐτῶν ὡς τιμητικόν. Ἐκ τῶν ἱερομονάχων καὶ τῶν ἐπισκόπων εἶχοντινες παιδείαν ἀνωτέραν καὶ μάλιστα οἱ ἐν Εὐρώπῃ τὰς σπουδὰς των συμπληρώσαντες. Περὶ τούτων καθὼς ἐν γένει περὶ τῶν ὡς θεολόγων διαπρεψάντων ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀνδρῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν, θέλομεν λαλήσει

ἐν οἰκείῳ τόπῳ πλατύτερον. Πάντοτε ὁμῶς οἱ πεπαιδευμένοι οὗτοι κληρικοὶ ἦσαν ὀλίγοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἀμαθῶν. Κατὰ τὸ 1821 ἐκ τῶν 180 περίπου ἀρχιερέων τῆς ἀνατολῆς μόλις δέκα διεκρίνοντο ἐπὶ παιδείᾳ, ἐκ δὲ τῶν ὑπολοίπων τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα τὸ πολὺ καίπερ λεγόμενοι πεπαιδευμένοι, ἦσαν μόλις εἰδήμονες τῶν στοιχειωδесτάτων γενικῶν καὶ θεολογικῶν γνώσεων (Ἐκθ. ἐπιτρ. 1833 περὶ τῆς καταστ. τῆς ἐκκλ. σελ. 137). Μεθ' ὅλα ὁμῶς ταῦτα οἱ κληρικοὶ ἦσαν καὶ ἐθεωροῦντο ὡς οἱ μόνοι διδασκαλοὶ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ἐν τῇ θρησκευτικῇ καὶ τῇ ἀλλῇ ἐκπαιδεύσει. Οἱ ἀρχιερεῖς τιμώμενοι ἢ φόβον ἐμπνέοντες, εἰσηκούοντο συμβουλευόντες, κηρύττοντες δὲ ἐν ἀτιλότητι καὶ ἄνευ τερθρείας λέξεων, ἤσκουν πολλάκις ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἡθικῆς καὶ θρησκείας τοῦ λαοῦ μεγαλητέραν τῆς πεπαιδευμένων ῥητόρων. Ἐπέμποντο δ' ἐνίοτε καὶ ἔκτακτοι ἱεροκήρυκες εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὧν τὰ κηρύγματα ἐνεποιοῦν τοσοῦτον μεγαλητέραν ἐντύπωσιν, καθ' ὅσον ἦσαν σπάνια. Τὰ ἥθη τοῦ κλήρου μάλιστα τοῦ ἐγγάμου ἦσαν πάντοτε χρηστά. Ἡ παιδεία τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἐβελτιώθη κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἀφ' ὅτου ἐν τῇ ἀνατολῇ ἰδρύθησαν σχολεῖα, οἷον ἐν Κυδωνίαις, Σμύρνῃ, Βουκουρεστίῳ, Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Εὐτυχῶς πρό τινων δεκαετηρίδων ἰδρύθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ μὲν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἐν Χάλκῃ θεολογικὴ σχολή (1844) ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ, ὑπὸ δὲ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις θεολογικὴ σχολή (1853), ἐν αἷς παρέχεται σπουδαία θεολογικὴ καὶ φιλολογικὴ μόρφωσις. Ἐκτὸς τούτου πολλοὶ τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν τῆς Τουρκίας λαμβάνουσι νῦν τὴν ἑαυτῶν μόρφωσιν καὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ, ἢ ἐν τοῖς σοφοῖς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης πανεπιστημίοις. Δυστυχῶς ὁμῶς περὶ τῶν ἐφημερίων, οἷτινες ἀποτελοῦσι τὸ μεγαλητέρον μέρος, τὸ κύριον σῶμα τοῦ κλήρου, μικρὰ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐλήφθη πρόνοια. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει συστάς ἱερατικὸς σύλλογος, ὅστις ἀνέλαβε τὴν περὶ μορφώσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου φροντίδα, δὲν ἡδυνήθη νὰ προβῇ εἰς ἔργον τι πρὸς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Μόλις

ἐπ' ἐσχάτων ἡδυνήθη Ἰωακείμ ὁ Γ' νὰ προσαρτήσῃ εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Χάλκης καὶ ἱερατικὴν σχολήν. Καὶ ἐν Ἰωαννίνοις δὲ καὶ ἐν Σάμῳ ἰδρύθησαν χάριν τῶν ἐφημερίων σχολαί, ἀλλ' ἀσημάντους καρποὺς ἀπέφεραν.

223.

Οἱ μοναχοί.

Ὁ μοναχικὸς βίος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐξηκολούθησεν ἀκμάζων ἐν τῇ ἀνατολῇ, τὰ δὲ μοναστήρια ἦσαν καὶ πολλὰ καὶ ἀριθμὸν καὶ πλήρη μοναχῶν. Ὅσον δὲ μάλλον ἡ βαρβαρότης τῶν κρατούντων ἐπέβλεπε τοὺς χριστιανοὺς, τοσοῦτον οὗτοι ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην, ἵνα ἀναχωρῶσιν εἰς τὰς ἐρήμους, ὅπου ἡδύναντο νὰ ἀνεύρωσι τὴν ποθομένην ὑπ' αὐτῶν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεσιν. Τὰ μοναστήρια ἀπήλαυον προνομίων παρὰ τῶν Τούρκων, οἷον τὸ ἔχειν κώδωνας, οἵτινες ἀπηγορεύοντο τοῖς λοιποῖς χριστιανοῖς. Διεκρίνοντο δὲ καὶ νῦν τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀθωνοῦ,¹ ὅστις καὶ ὡς ἅγιον ὄρος ἐτιμᾶτο. Τὰ μοναστήρια ταῦτα ὄντα νῦν 20 τὸν ἀριθμὸν, ὑπὸ τινα τῶν ὁποίων τελοῦσι μικρότερα μοναστήρια ὡς παραρτήματα, σκητὰι καλούμενα, ὑπάγονται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ διοικήσει ἀπολαύοντα αὐτονομίας. Ἀνὰ πᾶν πέμπτον ἔτος ἐν Καραϊς, τῇ ἀγορᾷ τοῦ ἁγίου ὄρους, ὅπου οἱ εἴκοσιν ἀντιπρόσωποι τῶν μοναστηρίων τούτων ἐδρεύουσιν, ἀποτελοῦντες τὴν λεγομένην κοινότητα, ἐκλέγεται ὁ πρόεδρος τοῦ ἀνωτάτου συμβουλίου ἢ τῆς ἐπιστασίας, ἀγῆκων κατὰ τάξιν εἰς ἐν τῶν πέντε ἐπισημοτέρων μοναστηρίων, ἁγίας Λαύρας, Ἰβήρων, Βατοπεδίου, Χιλιανδαρίου καὶ ἁγίου Διονυσίου, ὅστις μετὰ τριῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων τῶν δευτερευόντων μοναστηρίων, διευθύνει τὰς μοναστηριακὰς ὑποθέσεις τῇ συμπράξει τῆς κοινότητος. Ἐνεκα διαφόρων ταραχῶν προελθουσῶν ἐκ τῆς ἐκλογῆς ἡγουμένων τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον συνέταξε νέους κανονισμοὺς περὶ τῆς διοικήσεως τῶν ἐν Ἀθῶνι μονῶν (1875). Ἀλλοτε ἦσαν

¹ Πρβλ. καὶ § 471.

λίαν π λ ο ύ σ ι α τὰ μοναστήρια ταῦτα ἐκ τῆς γενναιοδωρίας τῶν ἰδρυτῶν αὐτῶν ἢ βυζαντινῶν βασιλέων ἢ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας ἢ ἐκ πλουσιῶν ἐλεῶν τῶν χριστιανῶν ἢ τῶν προσκυνητῶν. Τὰ κυριώτερα εἰσοδήματα αὐτῶν ἦσαν ἐκ τῶν κτημάτων αὐτῶν ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν δήμευσιν αὐτῶν (πρβλ. § 215) διὰ τοῦ Κούζα (1863) περιέπεσον αἰφνης εἰς μεγάλην πτωχείαν. Τὰ πλεῖστα τῶν μοναστηρίων οἰκοῦνται ὑπὸ Ἑλλήνων μοναχῶν, εἰσὶν ὁμῶς καὶ τινα βουλγαρικά (Χιλιανδαρίου, Ζωγράφου) καὶ ἐν ῥωσικὸν μοναστήριον τοῦ ἁγ. Παντελεήμονος, μόλις πρὸ τινων δεκαετηρίδων ἐκρωσισθέν. Καὶ ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Παύλου ἐπεκράτησαν οἱ Ῥῶσσοι μοναχοί. Τὰ σλαβικά ταῦτα μοναστήρια ὑποστηριζόμενα ἀπὸ Ῥωσσίας, ἀκμάζουσιν, ἐνῶ τὰ τῶν Ἑλλήνων βαίνουσιν εἰς τὴν παρακμὴν αὐτῶν. Αἱ ἐν τοῖς μοναστηρίοις τοῦ Ἀθωνος πλουσιώταται βιβλιοθήκαι κεῖνται ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄχρηστοι. Ἡ ἰδρυσις σχολῶν θεολογικῶν οὐδέποτε ἡδυνήθη ἐν αὐτοῖς νὰ εὐοδωθῇ, τῶν μοναχῶν ἀποστρεφόμενων τὴν παιδείαν. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐδιώχθη κακῶς ἐκείθεν, μόνον ὀλίγον προστάς τῆς ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Ε' κατὰ τὰ μέσσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἰδρυθείσης Ἀθωνιάδος σχολῆς, τῆς μετ' ὀλίγον καὶ αὐτῆς διαλυθείσης. Οἱ μοναχοὶ τοῦ ἁγίου ὄρους συμποσοῦνται περίπου εἰς 5—6,000. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις καὶ ταῖς σκήταις οἰκούντων μοναχῶν ζῶσι καὶ τινες ὁλως μεμονωμένοι ἐρημίται καλούμενοι. Πλὴν τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει ἐφημίζοντο καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ ὄρους Σινᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπίσης πλουσιώτατα ἐκ δωρεῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν.¹ Σπανίως ὁμῶς ἐγίνετο ἀγαθὴ καὶ σκόπιμος τῶν χρημάτων τούτων χρῆσις. Ἐξηκολούθουν δὲ καὶ νῦν ὑπάρχοντα πάντα σχεδὸν τὰ τῶν ἀρχαίων μοναχῶν εἶδη. Τοὺς ἡγετοὺς ἐξέλεγαν συνήθως οἱ μοναχοὶ ἢ ὁ ἐπίσκοπος μετὰ τῶν προκρίτων τῆς ἐπαρχίας. Ἦτα δὲ ἰσόβιος ὁ ἡγούμενος. Οἱ ἐκ τῶν μοναχῶν ἱερωμένοι ἐκαλοῦντο ἱερομόναχοι. Ἐκαστος μοναχὸς ὤφειλε νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τὰς

¹ Μόνα τὰ ἐκ τῶν Ἑγεμονιῶν εἰσοδήματα αὐτῶν συνεποσοῦντο εἰς πολλὰ ἑκατομμύρια φράγκων!

ὁδηγίας πνευματικοῦ τινος πατρὸς, ὅστις γέρων καλούμενος, ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ αὐτῷ ὡς εἰσηγητῆς καὶ διδάσκαλος εἰς τὴν ἀσκησιν. Οἱ μοναχοὶ διηροῦντο κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀσκητικῆς τελειότητος εἰς ῥασοφόρους, μικροσχήμους καὶ μεγαλοσχήμους. Ἡ ἀρχαία διάκρισις εἰς κοινοβιακὰ καὶ ιδιόρρυθμα μοναστήρια ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Διεκρίνοντο δὲ τὰ μοναστήρια καὶ εἰς ἐνοριακὰ, ὑπαγόμενα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐπαρχίας, εἰς σταυροπήγια, τὰ ὅποια ἀνεγνώριζον ὡς ἀρχὴν αὐτῶν πατριάρχην τινὰ, καὶ εἰς κτητορικὰ, τὰ ὅποια ἐξηρτῶντο μὲν ἀπὸ τινος πατριάρχου ἢ ἄλλου ἀπομεμακρυσμένου ἐπισκόπου, εἶχον ὁμως καὶ ὡς προστάτην αὐτῶν τὸν ἰδρυτὴν αὐτῶν ἢ τοὺς ἀπογόνους του. Τὰ ἐπισημότερα ἐκ τῶν μοναστηρίων (τοῦ ἁγίου ὁρους, τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τοῦ Σινᾶ) εἶχον ἐν διαφόροις χώραις ἐκ δωρεῶν μεγάλας ἰδιοκτησίας, ὥς διηύθυνον ἑξαρχοὶ αὐτῶν. Ἐκ τῶν μοναχῶν ἐφημίζοντο καὶ νῦν οἱ ἐρημίται ἢ ἀσκηταί, καὶ ἐν γένει πάντες εἰς ὑπερμέτρους καὶ ἀσυνήθεις ἀσκητικὰς στερήσεις καὶ κακουχίας ἑαυτοὺς ὑποβάλλοντες, οἳ οἱ ἦσαν οἱ στυλῖται, οἱ ἐγείροντες καὶ αὐτῶν τῶν ὀθωμανῶν πολλάκις τὸν θαυμασμόν. Ὑπῆρχον δὲ καὶ μοναστήρια μοναζουσῶν πανταχοῦ. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἤρχισεν ἡ παραχμὴ τῶν μοναστηρίων, ὧν τὰ πλεῖστα κατήντησαν ἔρημα μοναχῶν. Ἐν μόνῃ τῇ κυρίως Ἑλλάδι, τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ταῖς περὶ αὐτὰς νήσοις ὑπῆρχον πρὸ τοῦ 1821 245 περίπου μοναστήρια, ὧν τὰ πλεῖστα ἠρίθμουν 1 ἢ δύο μοναχοὺς! Ἡ πτώσις τῶν μοναστηρίων βαίνει κατ' εὐθὺν λόγον πρὸς τὴν κοινωνικὴν πρόοδον ἐν τῇ ἀνατολῇ. Ὅσῳ δηλ. ἡ πίεσις τῶν κρατούντων ἀποβαίνει ἐλαφροτέρα καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος ἀναπτύσσεται, τοσοῦτον ὀλιγώτεροι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην φεύγοντες τὴν κοινωνίαν νὰ ἀναχωρῶσιν εἰς τὰς ἐρήμους. Ἡ παρὰ τῆς ῥουμανικῆς κυβερνήσεως ἀρπαγὴ τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ὑπῆρξε τοῖς μοναστηρίοις καιριοτάτη πληγὴ.

Ἡ καταπίεσις τῶν κατακτητῶν ἡγείρε παρὰ τῷ λαῷ ἀφοσί-
ωσιν καὶ ζήλον πρὸς τὴν θρησκείαν, οἷον ἄλλοτε
παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις ἡ βαβυλωνιακὴ αἰχμαλωσία, ἐπήνεγκε
δὲ καὶ ἡ θῶν αὐστηρότητα. Τὰ δεινὰ τῆς δουλείας ἐσω-
φρόνισαν τὸν λαόν, ἀνώρθωσαν τὰ ἐκλελυμένα ἐπὶ τῶν βυζαν-
τινῶν ἥθη του καὶ ἀνεκαίνισαν ἐν γένει αὐτόν. «Ἐχρειάσθη, λέ-
γει ὁ Παπαρρηγόπουλος, νὰ διέλθῃ τὸ ἔθνος διὰ τῶν δοκι-
μασιῶν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, ἵνα ἐξεγερθῇ εἰς τὰ ὄρη
τῆς Στερεᾶς καὶ ἐπὶ τῶν βράχων τῆς θαλάσσης τὸ ἐπὶ τοσοῦ-
τους αἰῶνας νεκρωθὲν πνεῦμα τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἐλευθερίας
καὶ τῆς δραστηριότητος. Ἐκ δὲ τοῦ ἀνακαινισθέντος τούτου
πνεύματος, τὸ ὅποῖον ἐτρέφετο μὲν ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς
ἀρχαιότητος, ἐκρατύνετο δὲ ὑπὸ τῆς πατρίου πίστεως καὶ διερ-
ρυθμίζετο ὑπὸ τῆς ἀκαταγωνίστου ἐπιδράσεως τοῦ νεωτέρου
πολιτισμοῦ, διεπλάσθη ὁ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸς, ὅστις δὲν ὑ-
πάρχει καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἰμὴ ἀδιακόπως ποτιζόμε-
νος ὑπὸ τῶν τριῶν ἐκείνων ζωογόνων ρευμάτων.» Ἀλλ' ἡ εὐ-
σέβεια αὕτη περιωρίζετο πολλάκις εἰς τὴν αὐστηράν, κατὰ τὸ
παράδειγμα τῶν μοναστηρίων γινομένην τήρησιν τῶν νηστειῶν,
τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἐξωτερικῶν τύπων
τῆς θρησκείας. Ὁ λαὸς ἐθεώρει τὰ μοναστήρια καὶ τὸν τῶν
μοναχῶν βίον ὡς τὰ πρότυπα τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ
τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῶν βίων τῶν ἀσκη-
τῶν ἦτο ἡ συνήθης πνευματικὴ, θρησκευτικὴ τροφή του. Ἐ-
νεκα δὲ τῆς γενικῆς ἀμαθείας ἡ εὐσέβεια τοῦ λαοῦ ἦτο πολ-
λάκις ἀναμειγμένη μετὰ πολλή ψευς καὶ δεισιδαί-
μονιᾶν, καὶ συνυπῆρχε μετὰ σφοδροῦ φανατισμοῦ κατὰ
τῶν ἄλλοθρήσκων. Ἐκ τοῦ φανατισμοῦ τούτου ἐπασχον ἰδίως
οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῇ ἀνατολῇ. Εὐτυχῶς εὕρισκοντο καὶ πατριάρ-
χαι σπουδάζοντες νὰ ἐμπνέωσι τῷ λαῷ τὰς εὐαγγελικὰς ἀρχὰς
τῆς ἀνεξιθρησκείας. Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Κωνσταν-
τινουπόλεως Μητροφάνης ὁ Γ' (τῷ 1567), ὅστις ἐν ἐπιστολῇ
του πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ χριστιανοὺς νοθετεῖ αὐτοὺς ἵνα μὴ

κακοποιῶσι τοὺς Ἰουδαίους, μηδὲ συκοφαντῶσιν αὐτοὺς, ὅπερ φαίνεται ἐγίνετο, καὶ δι' ὃ εἶχον ποιήσῃ παραστάσεις αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Κρήτης. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ λέγονται πρὸς τοὺς ἄλλοις· «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, καθ' οὗ ἂν πραχθεῖη καὶ τελεσθεῖη, ἀδικία ἐστί· καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι, ὅτι ἑτερόδοξον ἡδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ· ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις φησί, μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, μὴ διαχωρίζων πάντως, μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἄλλοτριόφρονας.» (Παπαρρηγ. Ε', 516). Σήμερον διὰ τῆς ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον ἐξαπλουμένης παιδείας ἤρξατο ἐν τῇ ἀνατολῇ νὰ ἐκλείπῃ ἡ δεισιδαιμονία, ἡ μισαλλοδοξία καὶ ἡ περιδεῆς αὕτη τήρησις τῶν τύπων τῆς λατρείας. Ἀλλ' εἴθε νὰ μὴ ἐκλείπῃ μετ' αὐτῶν καὶ ἡ τῶν ἡθῶν αὐστηρότης, καὶ ἡ πεφωτισμένη ἐσωτερικὴ, ἀληθὴς εὐσέβεια! Διότι «ἀνευ θρησκείας ἐθνικὸς βίος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἡ θρησκεία εἶναι εἰς τῶν ἀπρογυναιῶν λίθων, ἐφ' ὧν πρόκειται νὰ ἰδρυθῇ ἡ μέλλουσα τῆς ἀνατολῆς τύχη,» καθὼς ὀρθῶς λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος (Ἱστορ. Γ').

225.

Ἡ λατρεία.

Ἡ λατρεία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀπολέσασα ἔνεκα τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐκ ταύτης ἐπελθούσης πτωχείας τὴν λαμπρότητα τῶν βυζαντινῶν χρόνων κατέστη πενιχρά. Καὶ οἱ μὲν νῦν κτιζόμενοι ναοὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄτεχνα οἰκήματα, μόνον σκιάν τινα σώζοντα τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Ἀνωτέρω εἶδομεν (§ 209), ὅτι ἐπὶ Σελῆμ τοῦ Α' (1520) κατεστράφησαν ἢ εἰς τζαμιά μετεβλήθησαν αἱ ἄρισται τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίαι, ἀναγκασθέντων νὰ κατασκευάζωσι τοῦ λοιποῦ ξολίνας, ὁμοίαν δὲ διαταγὴν περὶ αὐτῶν ἐξέδωκε καὶ Μουράτ ὁ Γ' (1577). Μόνον δὲ διὰ πλουσιωτάτων δώρων ἡδύναντο οἱ χριστιανοὶ νὰ σώζωσι πολλὰς ἐκκλησίας. Περὶ τὸ 1600 ἀφῆρσαν πάλιν οἱ ὀθωμανοὶ πάσας τὰς λαμπρὰς ἐκκλησίας τὰς ἐχούσας θόλους ἢ οὐσας μολυβδοσκεπεῖς, ἐπιτρέψαντες τοῖς χριστιανοῖς νὰ κτίζωσι μόνον χθαμαλοὺς καὶ προσηγείους ναοὺς. Ἀπὸ

δὲ τοῦ 1730 μὴδὲ νὰ διορθῶσι τὰς ἐκκλησίας ἡδύνατο, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε τῷ 1775 ἔτει ἐπεχείρησαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανοὶ ἐπισκευάς τινας ἀναγκαιοτάτας, ἵνα μὴ καταρρεύσωσιν ἐντελῶς οἱ ἀρχαῖοι ναοί, διέταξεν ἡ Πύλη νὰ καθέλωσι τὰ ἐπισκευασθέντα μέρη. Οὐ μόνον δὲ αὐτοὺς τοὺς ναοὺς, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς περίξ οἰκίσκους τῶν κληρικῶν ἡδύνατο οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐπιδιορθῶσι· διότι οἱ Ὀθωμανοὶ ἠρεύνων τὰς ἐκκλησίας ἐπιμελῶς, καὶ ἂν εὑρίσκον ἔστω καὶ ἥλον ἓνα ἢ κέραμον μετηλλαγμένα, κατεδίωκον τοὺς χριστιανούς ἢ διέτασσον τὴν κατεδάφισιν τῶν ἐκκλησιῶν (Μακραίου ἐκκλ. ἱστ. παρὰ Σάθα Μεσακων. Βιβλ. Γ', 311). Μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισαν οἱ χριστιανοὶ νὰ κτίζωσιν ἐλευθέρως μεγάλας ἐκκλησίας ἐνιαχοῦ. Ἡ δὲ ζωγραφικὴ, ἥτις οὐδέποτε καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βυζαντινοῖς εἶχεν ὑψωθῇ εἰς ἀληθῆ τεχνικὴν τελειότητα, διεφθάρη ἔτι μᾶλλον. Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δὲ μουσικὴ δὲν ἡδύνατο βεβαίως νὰ ἀποφύγῃ τὰ ἀποτελέσματα τῆς γενικῆς ταύτης πτώσεως τῶν καλῶν τεχνῶν. Ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐπιρροὴ τῆς ἀσιατικῆς τῶν κρατούντων μουσικῆς, ἥτις εἶναι πρόδηλος, ὑπῆρξεν αὐτῇ λίαν ἐπιβλαβής. Καὶ κατὰ ταῦτα ὁ παρὼν αἰὼν εἶναι αἰὼν ἀνορθώσεως, διότι καὶ αἱ νῦν κτιζόμεναι ἐκκλησίαι κτίζονται ὅπωςδῆποτε κατὰ τινὰ ἀρχιτεκτονικὸν ῥυθμὸν, καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἤρξατο βελτιουμένη, καὶ περὶ τῆς μουσικῆς καταβάλλεται φροντίς. Ἡ λατρεία πρέπει νὰ ἀνυψωθῇ ἀπὸ τῆς πενιχρότητος, εἰς ἣν οἱ τῆς δουλείας χρόνοι ἔρριψαν αὐτὴν, ἵνα ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ὁσημέραι ἀναπτυσσομένης καὶ ἐπὶ μᾶλλον προοδεύουσας κοινωνίας τῆς ἀνατολῆς. Πρέπει δὲ νὰ εἰσαχθῇ πάλιν καὶ τὸ σχεδὸν ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης ἀμαθείας ἐκλιπὸν κήρυγμα, ὅπερ μόνον δύναται νὰ ἐγείρῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν πάλιν νέαν ζωὴν. Κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων, οἵτινες ἐκτὸς τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας ἀπέρριψαν πάντα τὰ λοιπὰ μυστήρια, ἀνεκήρυξεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐν ταῖς κατὰ τῆς καλδινιζούσης ψευδοθουχαρείου ὁμολογίας συνόδοις τοῦ ΙΖ' αἰῶνος 7 μυστήρια, τὸ βάπτισμα, τὸ μύρον, τὴν εὐχαριστίαν, τὴν μετάνοιαν, τὸν γάμον, τὸ εὐχέλαιον καὶ τὴν ἱερωσύνην (Kimmel, Monum. fidei eccles. orient. Jen. 1858 I. 448. 414. 404). Τὸν

ἀριθμὸν τοῦτον εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ὁμολογίᾳ Πέτρου τοῦ Μογίλα τῇ ἐκδοθείσῃ κατ' ἐπικύρωσιν τῶν τεσσάρων τῆς ἀνατολῆς πατριαρχῶν (αὐτόθι I, 170). Κατὰ τὴν αὐτὴν περίστασιν ἀνεκήρυξεν ἡ ἀνατολικὴ ἑκκλησία καὶ τὴν τριττὴν κατὰ δυνάμει ἐν τῷ βαπτίσματι, τὴν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τῇ ἑκκλησίᾳ παραδοθεῖσαν, ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν αὐτοῦ ἐκτέλεσιν (αὐτόθι II, 109. I. 172. 174). Ἀνεγνωρίζετο ὁμῶς μέχρι τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ε' (1748) ἐν τῇ ἀνατολῇ ὡς ἔγκυρον τὸ τῶν ἑτεροδόξων βάπτισμα, ἂν καὶ παράτυπον, καὶ τῶν καθολικῶν καὶ τῶν διαμαρτυρομένων, τῶν διὰ ῥαντίσματος ἢ ἐπιχύσεως βαπτιζομένων, καὶ μόνον τὸ μύρον παρείχετο τοῖς ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὀρθοδόξιαν ἐπιστρέφουσιν. Οὕτω τῷ 1718 γράφων τῷ μεγάλῳ Πέτρῳ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὁ πεπαιδευμένος πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Γ' ἐγνωμάτευε· «δέχεσθαι τοὺς ἐκ τῆς αἱρέσεως τοῦ Λουθήρου καὶ Καλθίνου προσιόντας μύρῳ μόνον ἀγίῳ χριστομένους» (Ἀνέκδ. ἐγκυκλ. Ἱερεμ. Γ' ἐκδ. Μ. Γεδεών. Κωνστ. 1872). Ἀλλ' ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Ε', ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁποίου κατήντησαν ἐν τῇ ἀνατολῇ σκανδαλώδεις αἱ τῶν καθολικῶν πρὸς προσηλυτισμὸν ἐνέργειαι, ὠρίσθη συνοδικῶς, ἵνα τοῦ λοιποῦ βαπτίζωνται ὡς ἀβάπτιστοι οἱ ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἢ τῶν προτεσταντικῶν ἑκκλησιῶν προσερχόμενοι (Σεργίου Μακραιῦ 403). Τοὺς Ἀρμενίους τούναντίον ἐδέχετο ἑκπαλαὶ καὶ δέχεται ἡ ἀνατολικὴ ἑκκλησία διὰ μόνου τοῦ μύρου ὡς ὀρθῶς τελοῦντας τὸ βάπτισμα, ἀναγνωρίζουσα καὶ τὰ λοιπὰ αὐτῶν μυστήρια (αὐτόθι 400). Ἡ ῥωσικὴ ὁμῶς ἑκκλησία ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα ἄχρι σήμερον ἐπιεικέστερον κρίνουσα, καὶ ἀναγνωρίζουσα ὡς ἔγκυρον καὶ τὸ τῶν δυτικῶν χριστιανῶν βάπτισμα καὶ μόνον διὰ τοῦ μύρου δεχομένη αὐτούς. Οὐ μόνον δὲ τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς δυτικῆς ἑκκλησίας μυστήρια ἀποδέχεται ἡ ῥωσικὴ ὀρθόδοξος ἑκκλησία, ἀπαιτοῦσα μόνον τὴν ἀπόπτυσιν τῶν ἑτεροδόξων. Τὸ βάπτισμα τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ῥωσικῆς ἐσκέπτετο νὰ κηρύξῃ τῷ 1875 ὡς ἔγκυρον καὶ ἡ σύνοδος τῆς Ἑλλάδος, ἐπανερχομένη εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἑκκλησιαστικὴν πρᾶξιν. Ζητήσασα δὲ καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὴν περὶ τούτου γνώμην, ἔλαβε κα-

ταφατικὴν ἀπάντησιν. Ἀλλὰ ἡ ὀριστικὴ ἀπόφασις ἀνεβλήθη. Περὶ τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν ἑτεροδόξων εἶδομεν, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπῆρχε μεταξύ τῶν ἐκκλησιῶν διαφωνία τις (§§ 44. 135). Ἐναντίον τῶν διαμαρτυρομένων ἀνεκήρυξεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ὡς ἑαυτῆς διδασκαλίαν καὶ τὴν μετουσίωσιν ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ τὴν ταύτης ὡς θυσίας θεωρίαν (Ὁρθοδ. ὁμ. νς' καὶ Δοσ. ὁμολ. ιζ' καὶ ιε' παρὰ Kimmel). Ὁ ἤδη μέγας ἀριθμὸς τῶν ἑορτῶν ἠύξησε μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐτι μᾶλλον διὰ τῆς προσθήκης νέων τινῶν ἑορτῶν τῶν νεομαρτύρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Σχέσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας.

Melanchthon epist. ad Joasaphum ἐν Append. ad Philippi Cyprii Χρονικὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας c.2. ἐπ. Martini Crusii Turco-graecia. Annot. ad Malaxi historiam p. 204. Bas. 1584. Acta theologorum Vitenbergensium et Hieremiae. P. I. 143. Vitenbergae 1584 fol. Le Quien Oriens Christianus I. p. 347—360. Aymon Monumens de la religion des Grecs. Smith Collect. de Cyrillo Lucari Lond. 1707. Pichler Geschichte des Protestantismus in der griech. Kirche. Berlin 1862. Gass Symbolik d. griech. Kirche. Μελετίου Γ', 402—446. Μαθ. Κατάλογος πατριαρχῶν. 180. 181. 190.

226.

Δημήτριος Μυσός.

Διάφοροι περιστάσεις συνέτειναν εἰς τὸ νὰ συνδεθῶσι σχέσεις μεταξύ τῶν ἐν τῇ δύσει κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα συστασῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἑνωσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ ἐναυάγησαν. Σπουδαῖαι δογματικαὶ, διοικητικαὶ καὶ ἐν τῇ λατρεῖᾳ ὑφιστάμεναι διαφοραὶ κατέστησαν πάντοτε τὴν συνδιαλλαγὴν δυσχερεστάτην. Πρώτη ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτας σχέσεις ἐδόθη, ὅτε Δημήτριος Μυσός ἦλθεν εἰς Βιττεμβέργ-

γην, περὶ οὗ ἐλέγετο, ὅτι ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰω-
 ἀσάφ τοῦ Β' (1564). ὅπως πληροφορηθῇ περὶ τῆς διδασκα-
 λίας τῶν προτεσταντῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Ὁ Μελάγχθων
 εἰς τῶν πρώτων μεταρρυθμιστῶν, ἐπωφελοῦμενος τῆς περιστά-
 σεως, ἐσπούδασε νὰ δώσῃ εἰς τὸν Ἕλληνα κληρικὸν ἔννοιάν τι-
 να περὶ προτεσταντισμοῦ. Ἐπέδωκε δὲ αὐτῷ ἐπιστρέφοντι τῷ
 1569 ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς αὐγουσταίας ὁμολογίας γενο-
 μένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Δολσχίου μετὰ τινος ἐπιστολῆς πρὸς
 τὸν πατριάρχην, ἐν ᾗ ἐξέφραζε τὴν χαρὰν αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν
 τῷ μέσῳ τῶν ἀπηνῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανισμοῦ διετήρησε τὴν
 ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀβλαβῇ, ἐπεκαλεῖτο δὲ μάρτυρα αὐτό-
 πτην τὸν Δημήτριον. περὶ τοῦ ὅτι οἱ προτεστάνται ἀναγνωρί-
 ζουσιν ὡς πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τὴν ἁγίαν Γρα-
 φὴν, ὅτι παραδέχονται τῶν ἀρχαίων συνόδων τὰ δόγματα, καὶ
 διὰ τοῦτο ἀπέρριπτον τῶν ἀρχαίων αἰρετικῶν τὰς πλάνας, ἀλλ'
 ὅτι δὲν παρεδέχοντο παντάπασι τὴν δεισιδαίμονα λατρείαν, ἣν
 οἱ ἀμαθεῖς λατῖνοι κληρικοὶ παρὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ ἐπενό-
 ησαν. Παρεχάλει δὲ τὸν πατριάρχην νὰ μὴ δώσῃ οὐδεμίαν ἀ-
 κρόασιν εἰς τὰς κατ' αὐτῶν ἐν τῇ δύσει ὑπὸ τῶν καθολικῶν δι-
 σπαρμένους κατηγορίας. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη οὐδὲν ἀπέφερεν ἀ-
 ποτέλεσμα.

227.

Οἱ τῆς Τυβίγγης θεολόγοι καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 Ἱερεμίας ὁ Β'.

Πολὺ σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν θεο-
 λόγων τῆς Τυβίγγης καὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου
 τοῦ Β'. Τῷ 1574 ἔγραψαν ὁ θεολόγος Ἰάκωβος Ἀνδρέου
 καὶ ὁ Κρόουσιος καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας πρὸς
 τὸν πατριάρχην τοῦτον ἐπιστολὴν, καὶ ἐπεμψαν αὐτῷ πάλιν
 νέαν μετάφρασιν τῆς αὐγουσταίας ὁμολογίας, ὅπως γινῶ ὅποι-
 ᾗ πίστις αὐτῶν, καὶ ἂν συμφωνεῖ μετὰ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλη-
 σίας, παρεχάλουν δὲ αὐτὸν νὰ ἐπενέγκῃ τὴν κρίσιν αὐτοῦ περὶ
 τῆς ὁμολογίας ταύτης. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν αὐτοῖς τῷ
 1575, ἐπικρίνων λεπτομερῶς τὸ σύμβολον τῆς πίστεώς των.
 Ἐμίμνησεν δὲ αὐτοὺς διότι δὲν παρεδέχοντο μετὰ τῶν ἐν Νικαίᾳ

καὶ Κωνσταντινουπόλει οἰκουμ. συνόδων τὴν ἐκ μόνου τοῦ πα-
 τρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος, ἀπεδοκίμασε δὲ τὸ διὰ ραντι-
 σμοῦ ἢ ἐπιχύσεως βάπτισμα, καὶ ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην νὰ ἀ-
 λείφωνται οἱ βαπτιζόμενοι ἐλαίῳ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν δικαίωσιν
 παρετήρησεν, ὅτι εἶναι πρὸς ταύτην ἀναγκαῖα τὰ ἀγαθὰ ἔργα,
 διότι ἀνευ τούτων ἡ πίστις εἶναι νεκρά. Ἡ πίστις καὶ τὰ ἔργα
 εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς τὴν μακαριότητα. Ὡριζε δὲ ἐπὶ τὰ μυστή-
 ρια ὡς παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του. Ἰ-
 δίως ἀπεδοκίμασεν ὁ πατριάρχης τὴν περὶ εὐχαριστίας διδα-
 σκαλίαν τῶν προτεσταντῶν, ὑποστηρίζων, ὅτι ἐν τῷ μυστηρίῳ
 τούτῳ ὁ ἄρτος (καὶ δὴ ὁ ἐνζυμος) μεταβάλλεται πράγματι εἰς
 τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος εἰς τὸ αἷμα αὐτοῦ τῇ ἐνερ-
 γείᾳ τοῦ ἁγίου πνεύματος· ἀλλ' ὁμως οὔτε κατὰ τὴν παράδοσιν
 τῆς εὐχαριστίας μετεδόθησαν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα, ὅπερ ἔφε-
 ρεν ὁ Κύριος, οὔτε νῦν καταβαίνει ἀπ' οὐρανοῦ τὸ σῶμα τοῦ
 Κυρίου ἐν τῇ τελέσει τῆς εὐχαριστίας· τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι
 βλασφημία· ἀλλὰ καθὼς τότε, οὕτω καὶ νῦν τελεῖται τοῦτο διὰ
 τῆς ἐπικλήσεως τῆς χάριτος τοῦ παντοδυνάμου πνεύματος. Ἀ-
 πορρίπτεται δηλ. ἡ λεγομένη *ubiquitas corporis Domini* τοῦ
 προτεσταντισμοῦ. Θεωρεῖ ἔπειτα ἀναγκαίαν τὴν ἐξομολόγησιν
 τῶν ἁμαρτιῶν ἐνώπιον τοῦ ἱερέως, καὶ λίαν συντελεστικὰς εἰς
 βελτίωσιν τῶν ἡθῶν τὰς ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῖς μετανοοῦσιν ἐπι-
 βαλλομένας ποινάς. Ἰδίως ἐπαινεῖ τὴν ἐλεημοσύνην ὡς ἐξιλε-
 οῦσαν πολλὰς ἁμαρτίας. Πρὸς τούτοις ὑπερασπίζεται τὰς ὑπὲρ
 τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς, τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν ἁ-
 γίων καὶ τὸν ἑορτασμόν αὐτῶν. Δὲν συμφωνεῖ πρὸς τοὺς δια-
 μαρτυρομένους ἀποδοκιμάζοντας ἐκείνους, οἵτινες πωλοῦντες
 τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν, ἐγκαταλείπουσι τὴν κοινωνίαν χάριν τῆς
 ἑαυτῶν σωτηρίας. Τουναντίον μετὰ τῶν ἀρχαίων πατέρων τῆς
 ἐκκλησίας θεωρεῖ τὸν μοναχικὸν βίον ὡς ὁδὸν πρὸς τὴν
 χριστιανικὴν τελειότητα. Καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν περὶ τῆς
 ἐλευθέρας θελήσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ ἀποκροεῖ, λέγων, ὅτι ὁ
 ἄνθρωπος ἔχει μὲν ἀπόλυτον χρεῖαν τῆς βοηθείας τῆς χάρι-
 τος, ἵνα πράξῃ τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁμως πρέπει αὐτὸς πρῶτος νὰ
 ἐκλέξῃ τὸ καλόν, καὶ ἔπειτα νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ θεία βοήθεια·
 αὕτη δὲν ἐνεργεῖ πρὸ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι τότε ἡ

ἀνθρωπίνη θέλησις δὲν ἤθελεν εἶναι ἐλευθέρα. Γράφει μὲν ὁ Παῦλος, ὅτι αὐτοῦ θελοντος ἢ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ εἶναι ἡ σωτηρία, ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοηθῇ οὕτως, ὅτι ὁ ἀπόστολος ἀποδίδει τὸ ὄλον ἐκείνῳ, εἰς ὃν ἀνήκει τὸ πλεῖον. Ὁ ἀπόστολος θέλει ἐνταῦθα νὰ προσβάλῃ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερηφάνειαν, δεικνύων, ὅτι ἀνευ τῆς βοηθείας τοῦ Θεοῦ πᾶσα σπουδὴ παρ' ἡμῶν εἶναι ματαία, οὐχὶ ὥσπερ ἡμεῖς ὁλως ματαίως ἐτρέχομεν, ἀλλὰ διότι τοῦτο τότε μόνον ἤθελεν εὐοδωθῇ, ἐὰν ἐπήρχετο ἡ θεία βοήθεια, ἡ τὸ πλεῖον κατορθώσασα. Ὁ Ἱερεμίας καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἀκολουθεῖ ὁλως τοὺς ἀρχαίους ἑλλήνας πατέρας, οἵτινες ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ἐσχέπτοντο ἄλλως ἢ ὅπως ὁ Αὐγουστῖνος, ὃν ἡκολούθουν οἱ διαμαρτυρόμενοι. Τέλος ὑπερασπίζεται ὁ Ἱερεμίας τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἱερεμίου ἀπήντησαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ διατρίβοντες λόγιοι Λουκάς Ὁσίανδρος ἀντὶ τοῦ ἀπουσιάζοντος Ἰακώβου Ἀνδρέου καὶ ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος, ὅστις μετέφρασεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν καὶ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τῷ ἔτει 1577 (Act. theol. etc. 144. 199). Ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ ἐσπούδαζον νὰ πείσωσι τὸν πατριάρχην, ὅτι ὡς πρὸς τὰς διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δὲν ὑπάρχει βεβαιότερος κανὼν ὅπως κριθῶσιν ἢ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Καὶ οἱ πατέρες, ἔλεγον, ἀνεγνώριζον τοῦτο. Ἡ ἀγία Γραφὴ πρέπει νὰ ἐξηγητῇται οὐχὶ ὅπως οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ πατὴρ ἢ πλείονες αὐτῶν ἡρμήνευσαν αὐτὴν, ἀλλ' ὅπως ἀφ' ἑαυτῆς ἐννοεῖται παρ' ἐκάστου. Ἡ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος διδασκαλία τῶν δὲν προσκρούει εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, διότι ταύτης τὸ σύμβολον οὐδὲν λέγει περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἐξάγουσι δὲ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ υἱὸς ἐπεμψε τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο λέγεται καὶ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἥτις ἀποκαλύπτεται παρὰ τοῦ υἱοῦ ὅπως καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐκ τοῦ ὅτι λέγεται καὶ πνεῦμα ἀγιοσύνης, αὕτη δὲ ἀνήκει εἰς τε τὸν υἱὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα· τέλος ἐκ τοῦ ὅτι ἄλλως αἵρεται ἡ ἰσότης μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ. Ὡς πρὸς τὰ ἔργα ἐν τῇ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίᾳ παρετήρουν, ὅτι ταύτην ἀπέκλεισαν ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης, διότι ἄλλως ἐλαττοῦται ἡ εὐεργεσία τοῦ Χριστοῦ, μὴ

ἀποδιδομένης ὅλης τῆς σωτηρίας εἰς μόνον τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ προσέτι διότι ἐὰν ἠθέλομεν ἀποδεχθῇ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ὡς ἀναγκαῖα πρὸς δικαίωσιν καὶ σωτηρίαν, τότε οὐδέποτε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν βεβαιότητα τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καθ' ὅσον πάντοτε ἠθέλομεν ἀμφιβάλλει, ἂν τὰ ἔργα ἡμῶν εἶναι ἱκανὰ πρὸς τοῦτο. Τοιαῦτά τινα ἀπήντησαν τῷ Ἱερεμίᾳ οἱ Τυβίγγιανοὶ θεολόγοι. Ὁ Ἱερεμίας ἔγραψε καὶ ἐκ δευτέρου ἀπάντησιν πρὸς αὐτοὺς, ἐν ᾗ ἀναιρεῖ πάλιν τὰς δοξασίας των, ἐν τέλει δὲ παρακάλει αὐτοὺς, ἐπειδὴ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν ὁρμῶνται ἀπὸ διαφορῶν ἀρχῶν καὶ οὐδεμίαν συνεννόησιν ἐβλεπε δυνατὴν, νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ νὰ κινῶσι πλέον τὰ ζητήματα ταῦτα. Καὶ ὁμῶς καὶ πάλιν ἀπήντησαν οἱ τῆς Τυβίγγης. Αἱ τελευταῖαι αὗται ἀνταπαντήσεις οὐδὲν πλέον περιέχουσιν οὐσιῶδες, οὔσαι ἐκτὸς ὀλίγων παρατηρήσεων ἀπλῶς εὐρύτεραι ἐπαναλήψεις τῶν ἡδὴ εἰρημένων. Οἱ Λουθηρανοὶ θεολόγοι ἐζήτησαν νὰ διαφωτίσωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν περὶ τῆς διδασκαλίας των, διότι πανταχόθεν κατηγοροῦντο οἱ διαμαρτυρόμενοι, ὅτι ἦσαν κοινῶνίαι τις ἄνευ τινὸς θρησκείας, καὶ ὅτι πᾶσα καχοδοξία ἀπαντᾷ παρ' αὐτοῖς. Ὅτε ὁ Στανίσλαος Σοκολόβιους εὐρῶν ἀντίγραφον τῆς πρώτης ἀπαντήσεως τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου ἐτύπωσεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Censura orientalis ecclesiae Latio donata* μετὰ τινος προλόγου, ὅπου ἐκατηγόρει τοὺς διαμαρτυρομένους, ὅτι ἀφοῦ ἔνεκα τῶν μεγάλων καχοδοξιῶν των ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἠθέλησαν νὰ γίνωσι παραδεκτοὶ εἰς τὴν κοινωσίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὅτι ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ ταύτης διὰ σφοδρᾶς κατακρίσεως, ἣν κατάκρισιν ὁμῶς ἀπέκρουσαν, καὶ ὅτι ἐν πᾶσι τούτοις ἀπεδείχθη πλήρης συμφωνία μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, ἐξέδωκαν τότε οἱ τῆς Τυβίγγης θεολόγοι πᾶσαν τὴν συλλογὴν τῶν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου ἀνταλλαγείσων ἐπιστολῶν, ἵνα δείξωσι συγχρόνως καὶ ὅτι δὲν ἀνεγνώρισαν τοῦτον ὡς κριτὴν ἑαυτῶν, καὶ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία ἐκείνη οὐδόλως ἀπέδειξε πλήρη συμφωνίαν τῶν δύο ἀρχαίων ἐκκλησιῶν, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς ὁμοφωνοῦσιν. Ἰδίως ἀνέφεραν τὴν κατ' ἔτος γενομένην ἐν Κωνσταντινουπόλει κατάκρισιν τοῦ πάπα μεταξὺ ἄλλων αἰρετικῶν κατὰ τὴν

κυριακὴν τῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἔσχον τοῦτο τὸ σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ὅτι δι' αὐτῶν τὸ πρῶτον διεφωτίσθη ἡ διαφορὰ τῶν διδασκαλιῶν τῆς ἀνατολικῆς, τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

228.

Οἱ τῆς Πολωνίας προτεστάνται καὶ Μελέτιος ὁ Πηγᾶς.¹

Ἄλλη περὶ ἐνώσεως διαπραγμάτευσις ἔλαβε χώραν, ὅτε τῷ 1599 οἱ προτεστάνται ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἐν Πολωνίᾳ διωκόμενοι καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῶν παπικῶν, μετὰ τῶν ἐπίσης διωκομένων ὀρθόδοξων συνασπισθέντες, ἔγραψαν πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχην, προτείνοντες νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἀλλήλας ἀμφοτέραι αἱ ἐκκλησίαι ὡς ἀδελφάς καὶ νὰ συνασπισθῶσιν ἐπισήμως κατὰ τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην συμμαχίαν δὲν ἀπεδέχοντο οἱ ὀρθόδοξοι, ἀξιοῦντες νὰ ἐλκύσωσι τοὺς διαμαρτυρομένους εἰς τὰ ὀρθόδοξα δόγματα. Οὕτως ὅτε ἐν τινι ἐν Βίλνᾳ συνόδῳ συνέπεσε περὶ ἐνώσεως λόγος, ἀνατολικὸς τις κληρικὸς ἠρώτησε τοὺς διαμαρτυρομένους, ἂν ἐσχόπουν νὰ ὑποταθῶσι τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτοι ὁμῶς ἀπήντησαν, ὅτι μόνον τὸν Χριστὸν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας ἀναγνωρίζοντες, προϋτεινον μόνον φιλικὴν χεῖρα τῷ πατριάρχῃ, ὅπως ποτὲ ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος Παῦλος τῷ Πέτρῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις τῆς περιτομῆς. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἦτο γεγραμμένη καὶ ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴ αὐτῶν, εἰς ἣν ἐδήλουν τὴν ἐφεσίν των νὰ συνδυασθῶσι μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥς ἐθαύμαζον τὴν καθαρότητα τῆς πίστεως. Μετὰ τῆς ἐπιστολῆς συναπέστειλαν καὶ ἐκθεσιν τῆς πίστεώς των. Ἐπειδὴ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐχέρρευεν, ἀπήντησεν ὁ ὡς ἐπίτροπος ἐνεργῶν τὰ τοῦ θρόνου τούτου Ἀλεξανδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς τῷ 1600, ἐκφράζων τὴν λύπην, ὅτι οὐ μόνον διὰ μεγάλων χωρῶν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πραγμάτων, ἐφ' ὧν ἔπρεπε πάντες οἱ χριστιανοὶ νὰ ὁ-

¹ Pichler, Geschichte der Trennung I, 446.

μονοῶσιν. Ἡ ἔνωσις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐν-
ὅσῳ ὑφίστανται αἱ διαφοραὶ αὗται εἶναι ἀδύνατος. Ἐξεδήλου δὲ
καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι μέλλει ποτὲ νὰ ἔλθῃ χρόνος, καθ' ὃν ὁ
Θεὸς θέλει θέσει τέρμα εἰς τὰς διαιρέσεις ταύτας, μέχρι δὲ τῆς
στιγμῆς ταύτης ὧφειλον οἱ χριστιανοὶ νὰ ζῶσιν ἐν ἀγάπῃ καὶ
φιλίᾳ.

229.

Κύριλλος Λούκαρις.

Μάρκου Ῥενιέρη Κύριλλος Λούκαρις. Ἐν Ἀθήναις.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῶν
προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἐπίσημον θέσιν κατέχουσι καὶ τὰ
κατὰ Κ ύ ρ ι λ λ ο ν τὸν Λ ο ύ κ α ρ ι ν, πατριάρχην Κωνσταντι-
νουπόλεως, περὶ οὗ διεφημίσθη καὶ σχεδὸν ἐπιστεύθη, ὅτι προ-
φανῶς ἐκλινεν ὑπὲρ τοῦ καλθινισμοῦ. Ὁ Κύριλλος οὗτος ὑπῆρ-
ξεν εἰς τῶν διασημοτέρων πατριαρχῶν τῆς περιόδου ταύτης.
Ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ ὡς βενετὸς ὑπήκοος. Ἐν Παταβίῳ ἐσπού-
δασε τὰς ἐπιστήμας, διακούσας καὶ διασήμεν τινὸς ἑλλήνος δι-
δασκάλου. Μετὰ δὲ ταῦτα περιηγήθη διάφορα μέρη, ἦλθε δὲ
καὶ εἰς τὴν Γενεύην. Ἐκεῖ συνέδεσε τὸ πρῶτον φιλίαν πρὸς
τοὺς καλθινιστὰς θεολόγους. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἀφοῦ ἐπέ-
σρεψεν εἰς τὴν ἀνατολήν, ἐκέρδησε τὴν εὐνοίαν τοῦ πατριάρχου
τῆς Ἀλεξανδρείας Μ ε λ ε τ ί ο υ τοῦ Π η γ ᾱ διαμένοντος τότε
ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὑπ' αὐτοῦ δὲ προχειρισθεὶς ἱερεὺς, ἀνέ-
λαβε καὶ τὰ καθήκοντα ἡγουμένου. Ὅτε ἐν Π ο λ ω ν ί ᾱ (ἐν τῇ
πολωνικῇ Ῥωσσίᾳ Polnisch=Reussen) ἀπὸ τοῦ 1595 ἡγέρθη
μέγας θόρυβος μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν ἕνεκα τῶν ἀ-
γώνων τῶν καθολικῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῆς
Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας (ὅπερ καὶ ἐπέτυχον ἐν μέρει), ἀπέστειλεν
αὐτὸν ὁ Μελέτιος ἐκεῖσε. Ἀμφότεροι δὲ ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθο-
λικῶν. Ἐν Πολωνίᾳ ὑπῆρχον ἐχθροὶ τῆς μετὰ τῆς Ῥώμης ἐ-
νώσεως πολλοὶ εὐγενεῖς. Ὁ Κύριλλος ἦλθε πρὸς τὸν βασιλέα
τῆς Πολωνίας τῷ 1600, καὶ ἐδήλωσεν αὐτῷ, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι
δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Τὸ
πλεῖστον ὁμῶς μέρος τῶν Πολωνῶν ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἐνεργείας
τῶν παπιστῶν. Οἱ ὀλίγοι πιστοὶ μείναντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν

κυριακὴν τῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἔσχον τοῦτο τὸ σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ὅτι δι' αὐτῶν τὸ πρῶτον διεφωτίσθη ἡ διαφορὰ τῶν διδασκαλιῶν τῆς ἀνατολικῆς, τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

228.

Οἱ τῆς Πολωνίας προτεστάνται καὶ Μελέτιος ὁ Πηγᾶς.¹

Ἄλλη περὶ ἐνώσεως διαπραγμάτευσις ἔλαβε χώραν, ὅτε τῷ 1599 οἱ προτεστάνται ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἐν Πολωνίᾳ διωκόμενοι καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῶν παπικῶν, μετὰ τῶν ἐπίσης διωκομένων ὀρθοδόξων συνασπισθέντες, ἔγραψαν πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχην, προτείνοντες νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἀλλήλας ἀμφοτέραι αἱ ἐκκλησίαι ὡς ἀδελφὰς καὶ νὰ συνασπισθῶσιν ἐπισήμως κατὰ τῆς Ῥώμης. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην συμμαχίαν δὲν ἀπεδέχοντο οἱ ὀρθόδοξοι, ἀξιοῦντες νὰ ἐλκύσωσι τοὺς διαμαρτυρομένους εἰς τὰ ὀρθόδοξα δόγματα. Οὕτως ὅτε ἐν τινὶ ἐν Βίλνᾳ συνόδῳ συνέπεσε περὶ ἐνώσεως λόγος, ἀνατολικὸς τις κληρικὸς ἠρώτησε τοὺς διαμαρτυρομένους, ἂν ἐσχόπουν νὰ ὑποταχθῶσι τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτοι ὁμῶς ἀπήντησαν, ὅτι μόνον τὸν Χριστὸν ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας ἀναγνωρίζοντες, προὔτεινον μόνον φιλικὴν χεῖρα τῷ πατριάρχῃ, ὅπως ποτὲ ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος Παῦλος τῷ Πέτρῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις τῆς περιτομῆς. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἦτο γεγραμμένη καὶ ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴ αὐτῶν, εἰς ἣν ἐδήλουν τὴν ἐφεσίν των νὰ συνδυασθῶσι μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥς ἐθαύμαζον τὴν καθαρότητα τῆς πίστεως. Μετὰ τῆς ἐπιστολῆς συναπέστειλαν καὶ ἐκθεσιν τῆς πίστεώς των. Ἐπειδὴ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐχήμενεν, ἀπήντησεν ὁ ὡς ἐπίτροπος ἐνεργῶν τὰ τοῦ θρόνου τούτου Ἀλεξάνδρείας Μελέτιος ὁ Πηγᾶς τῷ 1600, ἐκφράζων τὴν λύπην, ὅτι οὐ μόνον διὰ μεγάλων χωρῶν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πραγμάτων, ἐφ' ὧν ἔπρεπε πάντες οἱ χριστιανοὶ νὰ ὁ-

¹ Pichler, Geschichte der Trennung I, 446.

μονοῶσιν. Ἡ ἔνωσις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐν-
ὅσῳ ὑφίστανται αἱ διαφοραὶ αὗται εἶναι ἀδύνατος. Ἐξεδήλου δὲ
καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι μέλλει ποτὲ νὰ ἔλθῃ χρόνος, καθ' ὃν ὁ
θεὸς θέλει θέσει τέρμα εἰς τὰς διαιρέσεις ταύτας, μέχρι δὲ τῆς
στιγμῆς ταύτης ὧφειλον οἱ χριστιανοὶ νὰ ζῶσιν ἐν ἀγάπῃ καὶ
φιλίᾳ.

229.

Κύριλλος Λούκαρις.

Μάρκου Ῥενιέρη Κύριλλος Λούκαρις. Ἐν Ἀθήναις.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῶν
προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ἐπίσημον θέσιν κατέχουσι καὶ τὰ
κατὰ Κ ύ ρ ι λ λ ο ν τὸν Λ ο ύ κ α ρ ι ν, πατριάρχην Κωνσταντι-
νουπόλεως, περὶ οὗ διεφημίσθη καὶ σχεδὸν ἐπιστεύθη, ὅτι προ-
φανῶς ἐκλινεν ὑπὲρ τοῦ καλδινισμοῦ. Ὁ Κύριλλος οὗτος ὑπῆρ-
ξεν εἰς τῶν διασημοτέρων πατριαρχῶν τῆς περιόδου ταύτης.
Ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ ὡς βενετὸς ὑπήκοος. Ἐν Παταβίῳ ἐσπαύ-
δασε τὰς ἐπιστήμας, διακούσας καὶ διασῆμου τινὸς ἑλλήνος δι-
δασκάλου. Μετὰ δὲ ταῦτα περιηγήθη διάφορα μέρη, ἦλθε δὲ
καὶ εἰς τὴν Γενεύην. Ἐκεῖ συνέδεσε τὸ πρῶτον φιλίαν πρὸς
τοὺς καλδινιστὰς θεολόγους. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἀφοῦ ἐπέ-
σρεψεν εἰς τὴν ἀνατολὴν, ἐκέρδησε τὴν εὐνοίαν τοῦ πατριάρχου
τῆς Ἀλεξανδρείας Μ ε λ ε τ ί ο υ τοῦ Π η γ ᾱ διαμένοντος τότε
ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὑπ' αὐτοῦ δὲ προχειρισθεὶς ἱερεὺς, ἀνέ-
λαβε καὶ τὰ καθήκοντα ἡγουμένου. Ὅτε ἐν Π ο λ ω ν ί ᾱ (ἐν τῇ
πολωνικῇ Ῥωσσίᾳ Polnisch=Reussen) ἀπὸ τοῦ 1595 ἡγέρθη
μέγας θόρυβος μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν ἕνεκα τῶν ἀ-
γώνων τῶν καθολικῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν ὀρθοδόξων μετὰ τῆς
ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας (ὅπερ καὶ ἐπέτυχον ἐν μέρει), ἀπέστειλεν
αὐτὸν ὁ Μελέτιος ἐκεῖσε. Ἀμφότεροι δὲ ἦσαν ἐχθροὶ τῶν καθο-
λικῶν. Ἐν Πολωνίᾳ ὑπῆρχον ἐχθροὶ τῆς μετὰ τῆς Ῥώμης ἐ-
νώσεως πολλοὶ εὐγενεῖς. Ὁ Κύριλλος ἦλθε πρὸς τὸν βασιλέα
τῆς Πολωνίας τῷ 1600, καὶ ἐδήλωσεν αὐτῷ, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι
δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Τὸ
πλεῖστον ὅμως μέρος τῶν Πολωνῶν ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἐνεργείας
τῶν παπιστῶν. Οἱ ὀλίγοι πιστοὶ μείναντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν

ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ πάσχωσι πολλά. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριλλος ἡναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Πολωνίαν. Μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανεν ὁ Μελέτιος, ὁ δὲ Κυρίλλος ἀνεβιδάσθη ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον (1602). Ἦτο δὲ πάντοτε κεκηρυγμένος τῶν καθολικῶν πολέμιος, καὶ ἐπειδὴ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐξηκολούθουν τὸν αὐτὸν κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ ἀγῶνα, διετήρει ὁ Κύριλλος συχνὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ ἐπισήμων θεολόγων ἐξ αὐτῶν, ἰδίως μετὰ καλδινιστῶν. Τῷ 1612 διατρίβων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντέστη πρὸς κληρικὸν τινα, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐλκυσθεὶς, δημοσίᾳ ἐδίδασκε τὰ ῥωμαϊκὰ δόγματα. Τέσσαρα ἔτη μετὰ ταῦτα (1616) ἔγραφε πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κανταβριγίας Ἀββοτ, ὅτι οἱ ὁμόδοξοί του ἐπασχον μὲν παρὰ τῶν Τούρκων, ἐπειδὴ ὅμως ἦσαν ἑτοιμοὶ ὑπὲρ τῆς θρησκείας των τὰ πάντα νὰ ὑποστώσι, διὰ τοῦτο οὐδεὶς κίνδυνος ἡπειλεῖτο ἐκεῖθεν. Πολὺ μεγαλήτερον τούναντίον κίνδυνον διέτρεχεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία παρὰ τῶν Ἰησουϊτῶν, οἵτινες παντοίοις μέσοις ἐσπούδαζον νὰ ὑποτάξωσιν αὐτὴν τῇ τυραννίᾳ τοῦ πάπα. Οἱ Ἰησουῖται ἦσαν ἐπίφοβοι λίαν ἕνεκα τῆς ὑπουλότητος, μεθ' ἧς ἐνήργουν, καὶ ἕνεκα τῶν σοφισμάτων των, πρὸς ἃ ἡ ἀπλότης καὶ ἀμάθεια τῶν ἐλλήνων κληρικῶν δὲν ἠδύνατο ἐπιτυχῶς νὰ παλαίσῃ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῇ διαταγῇ τοῦ βασιλέως προὔτεινε τῷ Κυρίλλῳ νὰ πέμψῃ κληρικὸν τινα εἰς Ἀγγλίαν, ἵνα σπουδάσῃ ἐκεῖ τὴν θεολογίαν. Οὗτος δὲ ἐπεμψε τότε τὸν Μητροφάνη Κριτόπουλον, ἄνδρα εἰδήμονα τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ὅστις ἀφοῦ ἔμεινεν ἔτη τινὰ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐπορεύθη καὶ εἰς Γερμανίαν τῷ 1624, ἐπεσκέφθη πολλὰ προτεσταντικὰ πανεπιστήμια, καὶ τῷ 1625 συνέγραψε τῇ αἰτήσει καθηγητῶν τινων τῆς θεολογίας τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (πρβλ. *Kimmel monumenta fidei etc.*). Ὁ Μητροφάνης ἐν τῇ ὁμολογίᾳ του ταύτη μένει πιστὸς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, καίτοι δὲ μαθητὴς τοῦ Κυρίλλου καὶ φίλος, αὐστηρῶς κατέκρινε τὴν φημιζομένην ἀπόχλιν αὐτοῦ εἰς τὸν καλδινισμόν (*Aymon* l. c. 46. 327. *Fabritii Biblioth. Graec. V. X, 498*).¹ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην

¹ Ἐσφαλμένως κατηγοροῦσι τινες τὴν ὁμολογίαν τοῦ Μητροφάνους ὡς πο-

ἐδωρήσατο ὁ Κύριλλος τῷ βασιλεῖ τῆς Ἀγγλίας Ἰακώβω τὸ περίφημον χειρόγραφον τῆς ἁγίας Γραφῆς τὸ Ἀλεξανδρινὸν λεγόμενον, τὸ ὁποῖον περιεῖχε καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ῥωμαίου ἐπισκόπου Κλήμεντος πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίαν. Ὁ Κύριλλος τῷ 1621 εἶχεν ἤδη ἐκλεχθῆ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τούτου ἤρχισαν αἱ κατ' αὐτοῦ προσβολαὶ τῶν ἐχθρῶν του. Αἱ πρὸς τοὺς καλδινιστὰς θεολόγους σχέσεις του ἦσαν γνωσταί, καθ' ὅσον ὁ Κύριλλος δὲν ἀπέκρυπτεν αὐτὰς καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ διατρίβων. Ἦδη ἀπὸ πολλοῦ διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν Ἰησουϊτῶν πρὸς ἔνωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ῥώμης συνέβη, ὥστε ἱκανοὶ Ἕλληνες κληρικοὶ ὑπῆρχον, οἵτινες ἀπέκλινον πρὸς τὴν ἔνωσιν ταύτην καὶ ἐφρόνουν φίλα τῷ πάπᾳ. Τοιοῦτος φίλος τῶν Ἰησουϊτῶν ἦτο πρὸ πάντων ὁ ἀντίπαλος τοῦ Κυρίλλου Ἀθανάσιος Γ' ὁ Πατελλάριος, ὁ τρὶς πατριαρχεύσας. Ὅτε τὸ πρῶτον ἐξώσθη οὗτος τοῦ πατριαρχείου, ἐλθὼν εἰς Ἀγκῶνα τῆς Ἰταλίας, ἔγραψεν ἐπιστολὴν τῷ πάπᾳ, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ νὰ διατρίβῃ ἐν Ῥώμῃ μετὰ τοῦ τίτλου «πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.» Ἀλλ' ἡ ἀπόκλισίς του εἰς τὴν Ῥώμην δὲν ὑπῆρξε τελεία· διότι ὅτε ὁ πάπας ἀπήτησεν ἀπ' αὐτοῦ νὰ υπογράψῃ λατινικῆς πίστεως ὅρον, ἐφυγεν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Ἐγίνε δε καὶ πάλιν δις πατριάρχης ἐνεργείᾳ τῶν Ἰησουϊτῶν. Οἱ τοιοῦτοι ὑπεστηρίζοντο παντοιοτρόπως ἀπὸ Ῥώμης ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας. Εἰς τούτους ἀπήρεσεν ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ ἀνύψωσις τοῦ Κυρίλλου, καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑποσκελίσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ ἀναδιβάσωσιν ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν αὐτοῖς φίλα φρονοῦντα μητροπολίτην Ἀμασίας Γρηγόριον. Τοῦτο δὲ τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Κύριλλος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπηγόρευεν αὐστηρῶς μάλιστα εἰς τοὺς κληρικοὺς πᾶσαν πρὸς τοὺς καθολικοὺς κοινωνίαν. Ἀλλ' ὁ Κύριλλος συνεκρότησε μετὰ τοῦ αὐτῷ πιστοῦ μείναντος κλήρου σύνοδον καὶ κατεδίκασεν αὐτόν.

τεσταντίζουσιν. Τούναντίον ὁ προτεσταντισμὸς πολεμεῖται ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ τοῦτο γίνεται μετὰ πολλῆς φειδοῦς. Ὅρα Ἀνδρονίχου Δοκίμιον περὶ Μητροφάνους, ἐν Δειψίᾳ 1870, καὶ Gass, Symbolik 67.

Αἱ κατὰ τοῦ Κυρίλλου κατηγορίαι τῶν ἐχθρῶν του ὡς καλβινίζοντος ἐξηκολούθουν, ἀλλὰ σύνοδος τις ἐν Ἰασιῶ ὑπὸ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Θεοφάνη γενομένη ἐκήρυξεν αὐτὸν ἁθῶν. Μετὰ ταῦτα κατηγόρησαν αὐτὸν οἱ Ἱησουῖται παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὡς ὑβρίσαντα δῆθεν τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ διὰ τινος συγγράμματος αὐτοῦ ἐκδοθέντος ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ ὡς ἐρεθίζοντα τοὺς ἐν ταῖς νήσοις τοῦ ἀρχιεπελάγου ἑλλήνας, ὅπως ἀποστῶσιν ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχῆς καὶ προσαρτηθῶσιν εἰς τὸν ἀρχιδούκα τῆς Τοσχάνης. Ἐπὶ μόνῃ δὲ ταύτῃ τῇ κατηγορίᾳ ἐξωρίσθη ὁ Κύριλλος εἰς τὴν νῆσον Ῥόδον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γρηγόριος δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ τοῖς Τούρκοις τὴν μεγάλην χρηματικὴν ποσότητα, ἣν οὗτοι ἀπῆτουν, δὲν ἠδυνήθη νὰ γίνῃ αὐτὸς πατριάρχης. Διεδέχθη δὲ τὸν Κύριλλον εἰς τὴν πατριαρχίαν ὁ ἐπίσκοπος Ἀδριανουπόλεως Ἀνθιμος. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὴν πατριαρχίαν πάλιν τῷ Κυρίλλῳ, ἀφοῦ ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας κατῴρθωσε νὰ δικαιώσῃ αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἀπὸ τοῦ 1624 ἐγένοντο νέαι προσπάθειαι, ὅπως ἀπομακρυνθῇ πάλιν καὶ ἀπέτυχον. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κυρίλλου ἠρεθίσθησαν ἔτι μᾶλλον, ὅτε κατὰ τὸ 1629 ἐξεδόθη ἐν Γενεύῃ καλβινίζουσά τις ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ (παρὰ Kimmel). Ἡ ὁμολογία αὕτη ἀπέριπτε τὰς παραδόσεις, καὶ ἐκήρυττε μόνῃν τὴν Γραφὴν ὡς πηγὴν καὶ κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἐδίδασκε τὴν ἀποκλειστικὴν ἐνέργειαν τῆς θείας χάριτος ἐν τῷ ἔργῳ τῆς δικαιοσύνης, ἀπέβαλλε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, καὶ ἀπεδέχετο δύο μυστήρια μετὰ τῆς γενικῆς ἱερωσύνης. Ἀδελὸν εἶναι τίς ὁ συγγράψας τὴν ὁμολογίαν ταύτην. Πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι Ἱησουῖται ἐξέδωκαν αὐτήν, ἵνα ἐνοχοποιήσωσι τὸν ἄσπονδον ἐχθρόν των Κύριλλον. Οὗτος ἤρνεϊτο προφορικῶς τὸ ὅτι εἶναι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς, αἱ δὲ ὁμιλίαι του καὶ αἱ πρὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς καὶ αἱ μετ' αὐτὴν γενόμεναι ἀναιροῦσι τὰς διδασκαλίας αὐτῆς. Εἶναι δὲ καὶ ἀπίθανον, ὅτι ὁ περινούσατος Κύριλλος ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τοιαύτης τινὸς εὐσπροςβλήτου καὶ εὐφωράτου ἀπάτης θὰ καταστήσῃ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν προτεσταντικὴν. Μόνον ἐγγράφως νὰ ἀποδοκιμάσῃ ταύτην δὲν ἠθέλησέ ποτε ὁ Κύριλλος ἴσως ἐξ ἀδρο-

προσύνης πρὸς τοὺς πολυπληθεῖς προτεστάντας φίλους του καὶ χάριν τῶν πρέσβειων τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων, ὧν τῆς φιλίας εἶχε μεγίστην ἀνάγκην ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τοῦ πάπα δεινῷ ἀγῶνι.¹ Ὅπωςδὴποτε ὁμως τοῦτο κατέστησεν ὑποπτα τὰ φρονήματα αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς μὴ δυσμενῶς αὐτῷ διακειμένοις ἐκ τῶν συγχρόνων του. Τετράκις κατεβιδάσθη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὁ Κύριλλος διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν τῆς ἐναντίας μερίδος τῶν μετὰ τῶν Ἰησουϊτῶν συνδεδεμένων, οἵτινες μεγάλα ποσὰ προσέφεραν τοῖς Τούρκοις, ἵνα ἀποκτήσωσι τὴν πατριαρχίαν (λέγεται ὅτι προσέφεραν 40,000 ταλήρων). Ἡ τελευταία πτώσις του ἀπὸ τῆς πατριαρχίας τῷ 1638 ἔσχεν ὡς ἀποτελεσμα καὶ τὸν θάνατόν του. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν, ἃς διέπραττε δῆθεν, ἀπηγγονίσθη τῇ διαταγῇ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Γενιτσάρων, τὸ δὲ σῶμά του ἐρρίφθη εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἦτο ἀνὴρ νουνεχῆς, δραστήριος καὶ πεπαιδευμένος. Φίλος ὢν τῶν γραμμάτων εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς διαδόσεως αὐτῶν, πρῶτος αὐτὸς συστήσας τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τῆς παιδείας τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἡθικῆς αὐτοῦ ἀναμορφώσεως ἐνόμιζεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ δοξασθῇ πάλιν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία καὶ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς τότε ἐτι φοβεροὺς ἐκ τῆς Ῥώμης κινδύνους.² Ἡ πάλιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἰησουίτας φέρει αὐτῷ μεγάλην τιμὴν. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται, ὅτι ἀπεκρούσθη τότε ὁ παπισμὸς ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς. Αἱ περιστάσεις δὲ τότε ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ ἐπιβάλλωσι τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τὴν μετὰ τῶν προτεσταντῶν συμμαχίαν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ δημοσίευσίς τῆς μυστηριώδους ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου ἐξήγειρε μεγάλην ἐν τῇ ἀνατολῇ ταραχήν. Ὅπως δὲ κατακρί-

¹ Ὁ Δοσίθεος ἐν τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις συνόδῳ σπουδάζει νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθωότητα τοῦ Κυρίλλου, ὁ Μελέτιος ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ἀφίνει ἀόριστον τὸ ζήτημα, ὁ δὲ Μπαῆς ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν πατριαρχῶν (σελ. 255) θεωρεῖ αὐτὸν ἀθῶον.

² Ὅρα ἐπιστολὴν Κυρίλλου παρὰ τῷ A y m o n p. 130. Mibi displicet pastores et episcopus nostros tenebris ignorantiae obmergi, hoc est, quod nostratibus exprobo. Καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Δαυὶδ Le Leu de Wilhelm p. 176. Ego omnia illa capita apte credo ad tria posse reduci; quae si missa fuerint et opposita introducerentur, facilis esset reformatio. Explodatur ambitio, avaritia et superstitio. Introducatur humilitas ad exemplum Christi Domini,

νωσι τὰς ἐν αὐτῇ ἐκτιθεμένας ξένας τῇ ὀρθοδοξίᾳ διδασκαλίας συνεκροτήθησαν τέσσαρες σύνοδοι ἐν Κωνσταντινουπόλει 1639, ἐν Ἰασίῳ τῷ 1643, ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 1672 καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ αὐτῷ ἔτει, ἐν τοῖς ὅροις τῶν ὁποίων ὠρίσθη ἀκριβῶς ἡ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διδασκαλία κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Ἡ Γραφή καὶ ἡ παράδοσις ἐκκηρύχθησαν πηγαι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, κανὼν δὲ τῆς ἐξηγήσεως τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας αἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἡ ὁμοφωνία τῶν πατέρων. Ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου ἅμα καὶ τοῦ Θεοῦ, διότι τὰ ἀγαθὰ ἔργα εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν, ὧν ἄνευ νεκρὰ ἡ πίστις. Τὰ 7 μυστήρια παρεδόθησαν ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας· ἡ ἱεραρχία εἶναι ἐκ θείας συστάσεως· ἡ προσκύνησις τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν καὶ λειψάνων, ὁ μοναχικὸς βίος καὶ αἱ νηστεῖαι εἶναι σεβασταὶ ἐκκλησιαστικαὶ διατάξεις. Τῆς συνόδου τῆς ἐπὶ Δοσιθέου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, συγχροτηθείσης οἱ ὅροι ὑπὸ πάντων τῶν πατριαρχῶν δεκτοὶ γενόμενοι, ἐξεδόθησαν βραδύτερον καὶ ὡς ἐπιστολὴ τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχῶν τῆς ἀνατολῆς, καὶ θεωροῦνται διὰ τοῦτο ὡς συμβολικὸν ἡ ἐπίσημον χαρακτηρὰ φέροντες. Ὁμοίον τινα χαρακτηρὰ ἀπέκτησε καὶ ἡ Ὁρθόδοξος ὁμολογία, ἥτις τὸ μὲν πρῶτον εἶχε συνταχθῇ ὑπὸ Πέτρου Μογίλα, μητροπολίτου Κιέβου, χάριν τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἐνθα εἶχον διαδοθῇ λατινικαὶ καὶ προτεσταντικαὶ δοξασίαι, μετὰ δὲ ταῦτα ἀναθεωρηθεῖσα ὑπὸ διαφόρων θεολόγων ἐλλήνων (Μελετίου Συρίγου) καὶ ῥώσων καὶ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ἐπικυρωθεῖσα (1642), ἐδημοσιεύθη ὡς ἐπίσημος ἐκθεσις τῆς διδασκαλίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Οἱ νεώτεροι ὀρθόδοξοι δογματικοὶ καὶ μάλιστα οἱ Ῥῶσσοι, ποιοῦσι μεγάλην χρῆσιν τῆς ὁμολογίας ταύτης.

contemptus temporalium, et simplicitas evangelii, et facile optinetur caput.

Σχέσεις μεταξύ ὀρθοδόξων καὶ προτεσταντῶν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα¹.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐπίσκοπός τις τῆς Θ η β α ι-
δ ο ς Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς παρεπιδημῶν ἐν Ἀγγλίᾳ πρὸς συλλογὴν
ἐλεῶν ὑπὲρ τῶν πασχόντων χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς, ἐνέπνευ-
σεν ἄγγλοις τισὶν ἐπισκόποις τὴν ἰδέαν νὰ ζητήσωσι τὴν ἔνω-
σιν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνατολικῶν. Ἐπιστρέφων δὲ εἰς τὴν ἀνατο-
λὴν (1734) ἐκόμισε παρ' αὐτῶν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους πατριάρ-
χας ἐπιστολὰς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Ἄλλ' οἱ πατριάρχαι μετὰ
τῶν περὶ αὐτοὺς ἐπισκόπων ἀπήντησαν, ὅτι τότε μόνον δέχον-
ται τὴν τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἔνωσιν, ἐὰν ἡ ἀγγλικανὴ ἀποβάλλῃ
ἀπὸ τε τῆς ὁμολογίας καὶ ἀπὸ τῆς λατρείας αὐτῆς πᾶν ὅ,τι ἀ-
πάδει εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, παραδεχομένη τὰς περὶ τούτου
διατάξεις τῶν ἀνατολικῶν. Ἰδίως ἀπήτουν τὴν παραδοχὴν τῶν
ἀρχαίων παραδόσεων, τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων καὶ τῆς τῶν
εἰκόνων προσκυνήσεως. Οἱ ἄγγλοι ἐπίσκοποι στραφέντες τότε
πρὸς τὴν σύνοδον τῆς Ῥωσσίας, ἐζήτησαν τὴν μεσιτείαν αὐτῆς
παρὰ τοῖς πατριάρχαις, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Κατὰ τὸν
αὐτὸν αἰῶνα τῷ 1737 συνήφθησαν σχέσεις καὶ διαπραγματεύ-
σεις περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ πάλιν ματαίως, καὶ με-
ταξὺ τοῦ πατριάρχου Ν ε ο φ ύ τ ο υ καὶ τοῦ τῶν Χερρηνχου-
τίων ἀρχηγοῦ Τ σ ι ν τ σ ε ν δ ο ρ φ ί ο υ. Καθ' ἀπάσας ταύτας
τὰς σχέσεις μεταξύ προτεσταντῶν καὶ ὀρθοδόξων ἀπεδείχθη, ὅτι
οὐδεμία προσέγγισις ἦτο δυνατὴ. Αἱ δύο ἐκκλησίαι βασιζονται
ἐπὶ διαφόρων βάσεων. Μόνον ὀλίγους τινὰς ἀνατολικοὺς κλη-
ρικοὺς ἡδυνήθη ὁ προτεσταντισμὸς νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ.
Τοιοῦτοι πρὸς τὸν προτεσταντισμὸν ἀποκλίνοντες καὶ φίλα αὐ-
τῷ φρονοῦντες λέγονται ὑπάρξαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει καθ'
ἅπαντα τὸν ΙΗ' αἰῶνα.

Οἱ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀναφανέντες διαμαρτυρόμενοι
ιεραπόστολοι.²

Αἱ μετὰ τῶν διαμαρτυρομένων σχέσεις τῶν ἀνατολικῶν κα-

¹ Ἱστορία ῥωστικῆς ἐκκλ. ὑπὸ Βαλλιάνου μεταφρ. σελ. 344. 345.

² * Ἀρμακίδου, Ἀπολογία σελ. 445. Οἱ κ ο ν ὁ μ ο υ περὶ τῶν Ο'.

τέστησαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος δυσμενεῖς διὰ τῆς ἐμφανίσεως ἱεραποστόλων ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἡ ἀνατολὴ ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ δύσει περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ὡς χώρα ὅλως ἐκβαρβαρωθεῖσα διὰ τῆς κατακτήσεως τῶν Ἀσιανῶν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι αἱ προτεσταντικαὶ ἱεραποστολικάι ἐταιρίαι τῆς Ἀμερικῆς, Ἀγγλίας, Ἑλβετίας καὶ Γερμανίας αἱ συστάσαι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος πρὸς διάδοσιν τοῦ προτεσταντικοῦ χριστιανισμοῦ ἔστρεψαν τὰ βλέμματα αὐτῶν καὶ εἰς αὐτήν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον περιωρίζοντο οἱ ἱεραπόστολοι νὰ διαδίδωσι τὰς Γραφὰς καὶ ἰδρύοντες σχολεῖα νὰ ἐξαπλῶσι τὴν ἐν γένει παιδείαν. Αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ ἂν ἔμενον ἄδολοι καὶ εἰλικρινεῖς, ἡδύναντο πράγματι νὰ ἐφελήσωσι τὴν τότε σχολείων καὶ βιβλίων χρήζουσαν ἀνατολήν, ἥτις τὸ πρῶτον οὐχὶ δυσμενῶς ἀπεδέχθη τοὺς ἱεραποστόλους τούτους. Καὶ ἡ διάδοσις τῶν Γραφῶν καὶ ἡ ἰδρυσις σχολείων οὐδαμοῦ προσέκρουσαν ἐν ἀρχῇ εἰς ἀντίστασιν. Τῷ 1810 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Μαξίμου, ἀπὸ δὲ Μελίτης διεδόθη ἡ μετάφρασις αὕτη καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολήν. Ὁ τότε ἀοιδιμος πατριάρχης Κυρίλλος ὁ 5' ἐνέκρινε τῷ 1814 τὴν ἐκδοσιν ταύτην, καὶ κατ' αὐτὴν ὀλίγῳ βραδύτερον ἐξέδωκε καὶ ἡ ῥωσικὴ βιβλικὴ ἐταιρία ῥωσικὴν μετάφρασιν ἐν Πετρούπολει τῷ 1817, τὸ δὲ πρωτότυπον κείμενον ἐν Μόσχᾳ τῷ 1821.¹ Κατ' ἄδειαν τοῦ αὐτοῦ Κυρίλλου ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 1818 νέαν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ὁ κληρικὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας Ἰλαρίων, ὁ μετὰ ταῦτα μητροπολίτης Τυρνόβου. Ὅτε δὲ ἐν ἔτει 1819 ἐπατριάρχευε Γρηγόριος ὁ Ε', ὁ μετὰ ταῦτα πρῶτος μάρτυς τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερεσίας πεσὼν, ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ἱεραπόστολος Πίγκερτων, ἐ-

¹ Τὰ βιβλία, τ. 2. ἡ θεία Γραφή τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, καὶ ἡ μὲν Παλαιὰ κατὰ τοὺς Ὁ' ἐκ τοῦ ὡς οἶόν τε ἀκριδῶς ἐκδοθέντος ἀρχαίου Ἀλεξάνδρινοῦ χειρογράφου, ἡ δὲ Καινὴ ἐκ τῆς κατ' ἐπικύρωσιν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου Κυρίλλου ἐκδόσεως τοῦ ἔτους αὐτῇ γενομένης, ἐξετυπώθη δι' ἐὺλογίας τῆς ἀγιωτάτης διοικούσης συνόδου πασῶν τῶν Ῥωσικῶν παρὰ τῆς κατὰ τὴν Μόσχαν ἱεροβιβλικῆς κοινότητος. Ἐν Μόσχᾳ 1824.

πίτροπος τῆς Γραφικῆς ἐταιρίας ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν ὀνόματι τῆς ὁ-
 ποίας προὔτεινε τῷ πατριάρχῃ νὰ μεταφρασθῶσιν αἱ Γραφαὶ εἰς
 τὴν νεοελληνικὴν δαπάναις αὐτῆς καὶ διαδοθῶσιν. Ὁ Γρηγόριος
 μεγάλῃν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ὠφέλειαν τοῦτο νομίζων, ἐδέχθη
 προθύμως τὴν πρότασιν, καὶ γνώμη κοινῇ τῆς τε περὶ αὐτὸν
 συνόδου, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμένοντος πατριάρχου Ἱ-
 εροσολύμων, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κωνσταντίου
 καὶ τῶν τότε προϋχόντων λαϊκῶν ἐγένοντο συνθῆκαι μεταξὺ αὐ-
 τοῦ καὶ τοῦ Ἰλαρίωνος, ἐπιτρόπου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας
 ἀναδειχθέντος, περὶ μεταφράσεως καὶ διὰ τύπου διαδόσεως τῶν
 Γραφῶν. Ἡ μετάφρασις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐμελλε κατὰ
 τὰς συνθήκας νὰ γίνῃ κατὰ τοὺς Ὁ. Ἦρχισε δὲ ἐν τῷ πατριαρ-
 χικῷ τυπογραφείῳ ἡ τύπωσις τῆς μεταφράσεως ἀμφοτέρων
 τῶν Διαθηκῶν, ἐπιθεωροῦντος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Κων-
 σταντίου, ἀλλ' ἐκραγείσης τῷ 1821 τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστά-
 σεως, διεκόπη τὸ ἔργον. Πόσον τότε οὐ μόνον οὐδὲν ὑπώπτευνεν
 ἐκ τῶν μεταφράσεων ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ τὴν διά-
 δοσιν αὐτῶν ἤθελεν, ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πατρι-
 αρχικῷ τυπογραφείῳ Κωνσταντινουπόλεως ἐδημοσιεύθη τῷ
 1818 τὸ συγγραμμάτιον α' Ἀπανθίσματα ἐκ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου
 τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας
 Διαθήκης. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθέντα παρὰ τῆς ἐν Λονδίνῳ
 ἐταιρίας τῶν θρησκευτικῶν πονημάτων. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν,
 ἐπελθούσης εἰρήνης, ἀνέλαβε πάλιν ἡ ἱεροβιβλικὴ ἐταιρία τὸ
 ἐν Κωνσταντινουπόλει διακοπὴν ἔργον. Δαπάναις αὐτῆς ἐγένον-
 το πράγματι αἱ μεταφράσεις τῆς Π. καὶ Κ. Δ., τῆς μὲν πρώτης
 ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ πρωτοτύπου, τῆς δὲ δευτέρας ἐκ τοῦ ἀρχαίου
 ἐλληνικοῦ χειμένου εἰς τὴν νεωτέραν ἐλληνικὴν τῷ 1840, ἐρ-
 γασθέντων ἐν ταῖς μεταφράσεσι ταύταις τῶν ἁγγλων Λίβς καὶ
 Λάουνδς, ἐιδημόνων ἀμφοτέρων τῆς ἑβραϊκῆς, τοῦ Βαλέττα,
 τοῦ Βάμβα, τοῦ Τυπάλδου, τοῦ Χ. Μ. Φιλαδέλ-
 φέως καὶ ἄλλων. Τῷ δὲ 1850 ἐγένετο καὶ δευτέρα ἐκδοσις
 τῆς μεταφράσεως ταύτης ἐν Λονδίνῳ, ὅπου εἶχεν ἐκδοθῇ καὶ ἡ
 πρώτη. Ἐκτὸς τῆς διαδόσεως τῶν Γραφῶν οἱ ἱεραπόστολοι
 ἵδρυσαν πολλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς καὶ σχολεῖα πρὸς διάδο-
 σιν τῆς παιδείας ἐν Ἑπτανήσῳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἀ-

δριανουπόλει, ἐν Προύσῃ, ἐν Σμύρνῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Καὶ τὰ σχολεῖα δὲ ταῦτα τὸ πρῶτον ἦσαν ἀσπαστά. Ἀλλ' ὅτε βραδύτερον ἤρχισαν οἱ ἱεραπόστολοι νὰ ἐπιδιώκωσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ προσηλυστικοὺς σκοποὺς, ἐξηγέρθη, ὡς ἦτο ἐπόμενον, πανταχοῦ γενικὴ κατ' αὐτῶν ἀποδοκιμασία καὶ ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Τὰ σχολεῖα αὐτῶν κατηγοροῦντο νῦν δικαίως, τὰ δ' ὑπ' αὐτῶν διαδιδόμενα βιβλία, συγγράμματα διδασκτικὰ τῶν στοιχειωδῶν καὶ ἐγκυκλίων γνώσεων, ἤρχισαν νὰ θεωρῶνται ὑποπτα, διότι μετ' αὐτῶν διεσπείροντο καὶ συγγράμματα προσβάλλοντα τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ συνιστῶντα τὸν προτεσταντισμόν. Καὶ κατ' αὐτῶν δὲ τῶν μεταπεφρασμένων Γραφῶν ἤγειραν πολλοὶ πόλεμον, τὸ δὲ πατριαρχεῖον προέβη ἐν τῷ ζήλῳ τούτῳ κατὰ τῶν ἱεραποστόλων τοσοῦτον, ὥστε δι' ἐγκυκλίου συνοδικῆς τῷ 1836 νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν χρῆσιν τῶν μεταφράσεων τῶν Γραφῶν, διατάσσον ὅπου εὕρισκοντο ἀντίτυπα αὐτῶν οὐδὲν ἤττον ἢ νὰ παραδίδωνται τῷ πυρὶ!, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι ὁ Οἶκονόμος ἀν καὶ ἄλλοτε εἶχεν ἐκφρασθῇ ὑπὲρ τῶν μεταφράσεων, ἔγραφε κατὰ τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν Ο' μεταφράσεως ὡς μόνης κανονικῆς καὶ ἀξίας σεβασμοῦ καὶ κατὰ τῶν νεοελληνικῶν μεταφράσεων. Εἰς μάτην οἱ ἀοίδιμοι Βάμβας καὶ Φαρμακίδης συνεβούλευον, ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ διακρίσις μεταξὺ τῶν προσηλυστικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἱεραποστόλων, αἵτινες ἔπρεπε πάσαις δυνάμεσι νὰ ἀποκρούωνται, καὶ τῆς διαδόσεως τῶν Γραφῶν ἐν γλώσῃ καταληπτῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅπερ οὐ μόνον δὲν εἶναι ἐπιβλαβές, ἀλλὰ καὶ ὠφελιμώτατον, καὶ διὰ τοῦτο ὑπεστηρίχθη ἄλλοτε τὸ ἔργον τοῦτο παρὰ διαφόρων πατριαρχῶν (Κυρίλλου ς' καὶ Γρηγορίου τοῦ Ε'), καὶ παρὰ τῆς ὁμοδόξου ῥωσσικῆς συνόδου. Τοὺς ἐχθροὺς τῶν μεταφράσεων τῶν Γραφῶν ἐνίσχυεν ἐν τῷ πολέμῳ αὐτῶν ἡ ἐξακολουθοῦσα ἀπροκάλυπτος καὶ σκανδαλώδης προσηλυτιστικὴ ἐνέργεια τῶν ἱεραποστόλων. Τῷ 1844 ἦσαν ἐξ αὐτῶν ἤδη τριάκοντα περίπου καθ' ἅπασαν τὴν Τουρκίαν διεσπαρμένοι. Ἀλλ' ὁ λαὸς εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν τὴν στενότερα μετὰ τῆς ἐθνικῆς του ἱστορίας συνδεδεμένην ἐμμένων, ἀπέκρουσε παντελῶς τὰ διδάγματα αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο μόνον εὐαρίθμους τινὰς ἡδυνήθησαν νὰ ἐλκύσωσιν εἰς τὸν προ-

τεσταντισμόν. Τοσοῦτον δὲ ἐματαιώθησαν αἱ προσηλυτιστικαὶ ἐνέργειαι, ὥστε ὁ διδάκτωρ Σουθγάτε τῷ 1852 ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς τὴν Ἀμερικὴν, χωρὶς νὰ κληθῇ παρὰ τῶν προισταμένων, ἐντελῶς ἀπελπισθεὶς περὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν. Μετὰ τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον τῆς ἀνατολῆς ἐν τοῖς γράμμασι καὶ μετὰ τὴν σύστασιν σχολείων, γυμνασίων, θεολογικῶν σχολῶν ὑφ' ἑλλήνων ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ ἀνατολῇ ἐν γένει κατέπεσε καὶ ἡ ἐπιρροή, ἣν ἤσχουν τὸ πρῶτον οἱ ξένοι ἱεραπόστολοι ἐν αὐταῖς. Νῦν ὑπάρχουσι μὲν ἐξ αὐτῶν τινες ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐνεργοῦντες, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτῶν εἶναι ἀσήμεντος. Ὀλίγοι τινὲς ἀκολουθοῦσιν αὐτοῦς, καλοῦσι δὲ ἑαυτοὺς εὐαγγελικούς. Τὴν ζωογόνησιν καὶ ἀνακαίνισιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας, καὶ πρὸ πάντων τῆς θρησκευτικῆς, ἤρχισαν νὰ ἐπιδιώκωσι καὶ οἱ Γερμανοὶ (Φάβρης ἐν Βάρμεν), οἵτινες καὶ σχολεῖα ἐν Σμύρνῃ καὶ Σέρραις πρὸς τοῦτο συνέστησαν. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐνεργειῶν τούτων συνέστη κατὰ τὸ 1875 ἐν Βόννῃ καὶ Κομιτάτον γερμανῶν λογίων καὶ μάλιστα θεολόγων. Καὶ τὰς ἐνεργείας ταύτας μεθ' ὑποψίας εἶδεν ἡ ἀνατολή. Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μόνον δι' ἑαυτῆς δύναται νὰ ἀνακαινισθῇ, ἐπαναγομένης ἐν αὐτῇ τῆς θεολογικῆς παιδείας. Διὰ τοῦτο οἱ ἱεραπόστολοι οὗτοι ἤθελον πράξει κρεῖττον, στρέφοντες τὰς ἐνεργείας αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ Ἀσίᾳ μὴ χριστιανικοὺς λαοὺς, ὅπως πράττουσιν οἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἄγγλοι ἱεραπόστολοι, οἱ ἐργαζόμενοι, ὅπως προσηλυτίζωσι κυρίως Ἰουδαίους. Τὸ σχέδιον τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμου τοῦ Δ', ἵνα θεωρῇται ὁ ἄγγελος ἐπίσκοπος ἐν Ἱεροσολύμοις ὡς ὁ γενικὸς τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ προτεσταντῶν ἱεραποστόλων ἀρχηγός, ἐματαιώθη μὴ γενόμενον δεκτὸν παρὰ τῶν γερμανῶν ἱεραποστόλων, καὶ διότι ἡ Πύλη δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναγνωρίσῃ τοιαύτην ιδιότητα τῷ Ἀγγλῷ ἐπισκόπῳ.

φιλορθόδοξα αἰσθήματα μεταξύ τῶν ἐπισκοπιανῶν ἐν Ἀγγλίᾳ
καὶ Ἀμερικῇ.

Ἐνῷ αἱ προσηλυτιστικαὶ ἐνέργειαι τῶν ἱεραποστόλων ἡρέμισαν οὕτω τὰ πνεύματα ἐν τῇ ἀνατολῇ κατὰ τῶν προτεσταντῶν ἐν γένει, ἐν αὐταῖς ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις, ἰδίως δὲ μεταξὺ τῶν ἐπισκοπιανῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ, ἀνεφάνησαν ἐσχάτως λίαν φιλικαὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἑκκλησίαν διαθέσεις, ἐξεδηλώθη δὲ πολλαχῶς καὶ ἡ εὐχὴ συνδιαλλαγῆς τινος καὶ συμφιλίωσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Τοιαῦται εὐχαὶ ἐξεδηλώθησαν ἐν ταῖς γενικαῖς τῆς ἀγγλικανῆς ἐκκλησίας συνόδοις κατὰ τὰ ἔτη 1866, 1867 καὶ 1868 πολλαχίς. Τὰς διαθέσεις ταύτας λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς παρὰ τοῦ πατριαρχείου προσκλήσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄγγλου ἐφημερίου ἐν τῇ τελετῇ τῶν ἐγκαινίων ἐκκλησίας τινὸς, ἀνεκοίνωσεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας Ἀρχιεβάλδος Κάμβελ τῷ 1869 τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίῳ τῷ Γ', ἀποστείλας αὐτῷ τὰς περὶ τούτου συνοδικὰς ἀποφάσεις καὶ ἀντίτυποι τῶν 39 ἀρθρῶν τῆς ἀγγλικανῆς πίστεως, εἰς ἃ περὶ ὁ πατριάρχης ἀπῆντησεν, εὐχόμενος μὲν καὶ αὐτὸς τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, καταδεικνύων δὲ τὰς ὑπαρχούσας δυσχερείας ἐκ τῶν πολλῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ τάσις αὕτη ἐν τῇ ἀγγλικανῇ ἐκκλησίᾳ δὲν εἶναι ἀπροσδόκητος καὶ ἀνεξήγητος, διότι ἡ ἐκκλησία αὕτη διατηρήσασα καὶ μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ 15' αἰῶνος τὴν ἱερωσύνην καὶ πολλὰ καθολικὰ στοιχεῖα ἐν τῇ λατρείᾳ αὐτῆς, προσεγγίζει ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην προτεσταντικὴν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἀνατολῆς, ὅπως καὶ τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, οἷον εἰ μέση μεταξὺ τούτων καὶ τῶν ἄλλων προτεσταντικῶν ἱσταμένη. Ἐπειτα ἀπὸ τινων δεκαετηρίδων ἀνεφάνη ἀγάπη τις μεταξὺ τινων ἀγγλικανῶν θεολόγων, ἀκολουθούντων τὸν καθηγητὴν τοῦ Ὁξφορδ Πούσευ (ἀπὸ τοῦ 1841), πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, ἄλλοι δὲ ἤρξαντο νὰ ζητῶσι τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἀγγλικανὴν λατρίαν τύπων τελετῶν ἀρχαίων, ἃς ὁ προτεσταντισμὸς τοῦ 15' αἰῶνος ἀπέρριψεν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν ἄγγλων τῶν ἐπιθυμούντων τὴν

ἔνωσιν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν δὲν ἐννοοῦσι νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰς ἀρχὰς τῆς ἀγγλικανῆς ἐκκλησίας καὶ παραδόσεις. Τούναντίον ἐλπίζουσιν, ὅτι ἐν τῇ ἐνώσει ταύτῃ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία θέλει καθαρῆσαι ἑαυτὴν, συμφωνοῦσα τὴν διδασκαλίαν καὶ λατρείαν τῆς πρὸς τὴν ἀγίαν Γραφήν. Ἐνόσω δὲ ἐμμένουσιν αἱ δύο ἐκκλησίαι ἐκάστη εἰς τὰ ἑαυτῆς δόγματα, ἐπιθυμοῦσι μόνον τὸν σύνδεσμον τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης μεταξὺ αὐτῶν. Μόνον εὐάριθμοί τινες ἄγγλοι, ὅπως οἱ τελετόφιλοι, προβαίνουσιν ἔτι περαιτέρω καὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ θυσιάσωσι καὶ διδασκαλίας καὶ θεσμούς τῆς ἐκκλησίας τῶν χάριν τῆς ἐνώσεως. Τοιοῦτοι ἄγγλοι θεολόγοι παρעυρεθέντες ἐν τῇ ἐν Βόωνη συνόδῳ, τῇ γενομένῃ τῷ 1874 ἐκ θεολόγων τῆς ἀνατολικῆς, τῆς ἀγγλικανῆς καὶ τῆς παλαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ σκοπῷ διευκολύνσεως τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραδεχθῶσι τὸ παράνομον τῆς προσθήκης τοῦ Filioque καὶ τὴν παράδοσιν ὡς πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τὴν ἐξομολόγησιν, τὰς ἀφέσεις ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν, τὴν θεωρίαν τῆς εὐχαριστίας ὡς θυσίας καὶ αὐτὰς τὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς! Ἐν δὲ τῇ μετὰ ἐν ἔτος ἐν τῇ αὐτῇ πόλει πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν γενομένη συνόδῳ ἀπεδέχθησαν, ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ Filioque ὡς παράνομος ἔπρεπε νὰ ἀπαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ συμβόλου, ἀναγνωρίσαντες ὡς ὀρθὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ τὴν ἔκφρασιν· «τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται διὰ τοῦ υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς.» Ἀλλὰ τὰς παραχωρήσεις ταύτας τῶν τελετοφίλων ἄγγλων θεολόγων ἀπεδοκίμασαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ οἱ πλεῖστοι θεολόγοι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ προτεσταντισμοῦ ὡς ὀπισθοδρόμησιν εἰς τὸν καθολικισμὸν. Ὀλίγοι τινὲς ἄγγλοι, οἱ περὶ τὸν θεολόγον Ὁφερβεκ, προσῆλθον τελείως εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἀποτείναντες ἀναφορὰν πρὸς τὴν ῥωσικὴν σύνοδον τῷ 1869. Ὁ Ὁφερβεκ νομίζει, ὅτι ἡδύνατο νὰ συστήνῃ δυτικὴ τις ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἐν τῇ δύσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων τῆς ἀρχαίας τῶν πρώτων αἰώνων λατινικῆς ἐκκλησίας. Ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν ταύτων ἐργάζεται ἀπὸ πολλοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Ὁφερβεκ ἐκδίδων τὴν «Ὁρθόδοξον καθολικὴν ἐπιθεώρησιν.» Ὁ αὐτὸς εἶχεν ἀρχίσει τὰς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐνεργείας τοῦ ἀπὸ τοῦ 1865, ὅτε ἐξέδωκε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Ἡ ὀρ-

θοδοξία ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν παπισμὸν καὶ τὸν προτεσταντισμὸν.» Ὀλίγον βραδύτερον ἐξέδωκε τὸ ἔργον «Ἡ ὀρθόδοξος καθολικὴ ἐκκλησία, διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ πρόσκλησις ὑπὲρ ἰδρύσεως καθολικῶν ὀρθοδόξων ἐθνικῶν ἐκκλησιῶν.» Τὸ τελευταῖον σύγγραμμα αὐτοῦ τὸ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐκδοθὲν εἶναι· «Ἡ ἐκ θείας προνοίας θέσις τῆς ὀρθοδόξου Ῥωσσίας καὶ ἡ κλήσις αὐτῆς ὅπως ἐπανδρῦσῃ τὴν ὀρθόδοξον καθολικὴν ἐκκλησίαν ἐν τῇ δύσει.» Ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὐτοῦ καὶ τῶν ὁπαδῶν του ὀλίγην ἐν Ἀγγλίᾳ εὗρον ὑποδοχὴν. Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν φιλανατολικῶν διαθέσεων τῶν ἁγγλῶν συνέτειναν καὶ δύο τινὰ γεγονότα, ἡ παρὰ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ ΣΤ' ἐκδοσις ἐγκυκλίου ἐπιτρεπούσης τὴν δι' ὀρθοδόξων ἱερέων ταφὴν ἁγγλῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀποθνησκόντων (1869) καὶ ἡ εἰς Ἀγγλίαν μετάβασις τοῦ πεπαιδευμένου ἀρχιεπισκόπου Σύρου Ἀλεξάνδρου, ἵνα ἐγκαινίσῃ τὴν ἐν Μάνσεστερ νεόδητον ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὸ 1870. Ἡ κίνησις αὕτη ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ἐξακολουθεῖ ἔτι. Τῷ 1872 ἀπέστειλαν ἐπιστολὴν τινα τῷ μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν Θεοφίλῳ καὶ πᾶσι τοῖς πατριαρχαῖς τῆς ἀνατολῆς οἱ εἰς γενικὴν σύνοδον συνηθροισμένοι ἐπισκοπιανοὶ ἐν Ἀμερικῇ, ἐκφράζοντες ἐκ νέου τὴν εὐχὴν τῆς ἐνώσεως, εἰς ἣν ἀπῆντησαν καὶ οὗτοι τὰ αὐτὰ εὐχόμενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐνέργειαι τοῦ παπισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως
καὶ ἐντεῦθεν.

Σχίσεις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν δυτικὴν.

Zhismann Die Unionsverhandlungen seit Anfang d. 15 Jahrh. Wien 1838. Schroeckh Kirchengeschichte s. d. Reformat. T. IX. Pichler Geschichte d. Trennung B. I. 437-543. Raynaldi annales eccles. Rom. 1646. Theiner Annales ecclesiastici Rom. 1864. Zinkeisen Geschichte d. osmanischen Reiches II. Hammer Geschichte des Osmanischen Reiches Pest. 1827.

233.

Οἱ πάπαι κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ πάπαι ἐθεώρησαν τὴν πτώσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὡς τιμωρίαν παρὰ Θεοῦ κατὰ τῶν ἐλλήνων διὰ τὸ σχίσμα αὐτῶν ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ Πέτρου. Πολλάκις δὲ ἀπεπειράθησαν ἄλλ' εἰς μάτην νὰ πείσωσι τοὺς ἡγεμόνας τῆς δύσεως νὰ στρατεύσωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα μετὰ ταῦτα γενομένοι κύριοι τῆς ἀνατολῆς, ἐνώσωσι ταύτην μεθ' ἑαυτῶν. Ὅτε διὰ τῆς βο-
ηθείας τοῦ Καπιστράν, φραγκισκανοῦ μοναχοῦ, ὀδηγοῦν-
τος ἄτακτον σῶμα χριστιανῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ἐκυριεύθη
παρὰ τῶν Σέρβων τὸ Βελιγράδιον καὶ ἀπεκρούσθησαν οἱ Τοῦρ-
κοι, ἐνόμισεν ὁ πάπας Κάλλιξτος ὁ Γ' τὸ ἔργον τετελε-
σμένον καὶ τὴν ἀνατολὴν γενομένην παπικὴν. Τὸ μῖσος ὁμως
τῶν Σέρβων κατὰ τῶν καθολικῶν δὲν ἐπέτρεψεν οὐδεμίαν πρό-
οδον τοῦ παπισμοῦ ἐν Σερβίᾳ. Μετὰ μεγαλητέρου ζήλου ἐσπού-
δασεν ὁ διάδοχος τοῦ Καλλίξτου Πῖος ὁ Β' (1459) νὰ προ-
τρέψῃ τοὺς ἐν Μαντοῦῃ συνηγμένους ἡγεμόνας τῆς δύσεως εἰς
τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον· ἄλλ' ἡ διαίρεσις τούτων καὶ
ἡ ἀσυμφωνία περὶ τῆς διανομῆς τῆς ἀνατολῆς μετὰ τὴν ἐκδι-
ωξιν τῶν Τούρκων ἐματαίωσε πᾶν ἔργον. Ἵνα φοβίσῃ μάλισα
τοὺς ἡγεμόνας, συνεννοήθη ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος πάπας
μετὰ Μωάμεθ τοῦ Β', προτείνων αὐτῷ νὰ δεχθῇ τὸν καθολικί-

σμόν καὶ νὰ ἀναγνωρισθῇ τότε παρ' αὐτοῦ νόμιμος κυριάρχης πασῶν τῶν ἀπὸ τῶν ἐλλήνων ἀρπαγείσων χωρῶν. Ὁμοίως ἐνεργείας ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Παῦλος ὁ Β', Σηξτοσ ὁ Δ', Ἰννοκέντιος ὁ Η' καὶ Ἀλέξανδρος ὁ ΣΤ'. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι μετεχειρίσθησαν πρὸς τοὺς σκοποὺς τῶν καὶ τὴν πάλιν μεταξὺ τῶν δύο οἰῶν Μωάμεθ τοῦ Β' Τσεμ καὶ Βαγιασήτ. Ὅτε ὁ Τσεμ κατέφυγεν εἰς Ῥώμην, ἐτήρησαν αὐτὸν οἱ πάπαι ἐν φυλακῇ, ὁ Ἀλέξανδρος μάλιστα ἐλθὼν καὶ εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Βαγιασήτ, καθ' ἣν οὗτος ὑπέχρεοῦτο νὰ προσφέρῃ αὐτῷ 300,000 δουκάτα, διέταξε νὰ δηλητηριάσωσι τὸν Τσεμ δολίως. Ὁ Ἰούλιος Β' ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ τῶν Τούρκων τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, ἐπιστρέφων αὐτὸν πρῶτον εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἐτι μεγαλήτερον ζῆλον ὑπὲρ τοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους πολέμου ἀνέπτυξε Λέων ὁ Ι' εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ἀνυψώσεώς του. Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες προὔτιμων νὰ ἐνεργῶσιν ἄνευ τοῦ πάπα, ὅπως ἀπεδείχθη ἐν τῇ ἐν Καμβράῃ συνόδῳ (1517) τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου τοῦ Α', τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ καὶ Φερδινάνδου τοῦ καθολικοῦ, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη συμμαχία πρὸς κατάκτησιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. καὶ διαίρεσιν αὐτοῦ εἰς τρία ἴσα μέρη. Ἐν τούτοις καὶ ὁ πάπας δὲν ἤθελε νὰ μένῃ ἐκτὸς τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης. Ἐπὶ τῆς Ε' ἐν Λατεράνῳ συνόδου (1517) ἐγένετο ἡ ἀπόφασις, ἵνα ἅπας ὁ χριστιανικὸς κόσμος συμμετάσχη τοῦ κατὰ τῶν ἀπίστων πολέμου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔπρεπε νὰ παύσωσιν ἐπὶ πενταετίαν οἱ μεταξὺ χριστιανῶν ἡγεμόνων πόλεμοι ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ καὶ ἀπαγορεύσεως. Τὸ τουρκικὸν κράτος ἐμέλλε νὰ διαγεμηθῇ ὑπὸ παπικῆς ἐπιτροπῆς ἀναλόγως τῶν ἀγώνων τῶν μελλόντων νὰ λάβωσι μέρος. Ἀλλὰ ἀφ' ἑνὸς ὁ θάνατος τοῦ Μαξιμιλιανοῦ (1517) καὶ τοῦ Λέοντος (1521), ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἔνεκα τῆς ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ μεταρρυθμίσεως ἐκραγεῖσαι ταραχαὶ ἐματαίωσαν καὶ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Καθὼς ἄλλοτε εἶχε γίνεи συνήθεια παρὰ τοῖς πάπαις νὰ ἐπιδιώκωσι πάντοτε τὴν ἑνώσιν τῶν ἀνατολικῶν, οὕτω νῦν ἕκαστος πάπας ἐνόμιζεν, ὅτι ἐν τῶν πρώτων του ἔργων ἔπρεπε νὰ ᾔῃαι ὁ πρὸς τοὺς Τούρκους πόλεμος. Καὶ ὁ Ἀδριανὸς ὁ ΣΤ' ἐνόμισε

μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ῥόδου, διὰ τὴν ὑπερᾶσπισιν τῆς ὁποίας ὁμως οὐδὲν εἶχε πράξει, ὅτι ἠδύνατο νὰ διατάξῃ γενικὴν εἰρήνην μεταξὺ τῶν ἕνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλας διακειμένων χωρῶν. Τοῦτο ὁμως οἱ ἡγεμόνες οὔτε ἤθελον, οὔτε ἠδύναντο. Καὶ ὁμως οἱ μοναχοὶ τῆς Ῥώμης καὶ μάλιστα οἱ Μινόριται λεγόμενοι ἐθεώρουν τὸ πρᾶγμα εὐκόλουν, καὶ ἐσπούδαζον νὰ πείσωσι τὸν πάπαν, ὅτι μόνον ἐκ τῶν τάξεων τῶν μοναχῶν θὰ εἶχε μέγαν ἀριθμὸν πολεμιστῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους εἶδεν ὁ πάπας, ὅτι διὰ τοιούτων μέσων οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἐκτοτε ἐξέλιπε πᾶσα σχεδὸν ἐπιρροὴ τῶν παπῶν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων. Ἡ Βενετία δὲν ἐταράσσετο παντάπασιν, διότι ὁ πάπας Κ λ ή μ ή ς ὁ Ζ' ἤλεγχε τὴν εἰρηνικὴν τῆς δημοκρατίας πολιτικὴν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ὁ Π α Ὡ λ ο ς Γ' συνῆψεν ἀπαξ ἔτι συμμαχίαν μετὰ τῆς Βενετίας καὶ Καρόλου τοῦ Ε' κατὰ τοῦ Σολιμάνου, καθ' ἣν ὁ Κάρολος ἐμελλε νὰ λάβῃ τὴν πρώτην βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν ἐξαιρέσει μόνον τῶν ὑπὸ τῶν Βενετῶν κατεχομένων μερῶν. Ἐπίσης, καθὼς ἡ συμμαχία αὕτη, ἐματαιώθη καὶ ὁ τῆς ἱερᾶς συμμαχίας σύνδεσμος, ὃν συνῆψε Π ι ο ς ὁ Ε' μετὰ τῆς Βενετίας καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας Φιλίππου τοῦ Β' (1571).

234.

Οἱ Ἰησουῖται ἐν τῇ ἀνατολῇ.

Ἀφοῦ οἱ πάπαι ἀπώλεσαν πᾶσαν ἡθικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων, ἐπρεπε διὰ τοὺς ἐν τῇ ἀνατολῇ σκοποὺς αὐτῶν νὰ ζητήσωσι νέα ὄργανα. Ὡς τοιαῦτα προσήνεγκον ἑαυτοὺς προθύμους οἱ Ἰησουῖται, οἵτινες ἤδη καὶ διὰ τοῦ σκοποῦ τῆς ιδρύσεως τοῦ τάγματός των ἦσαν ὑπόχρεοι καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ νὰ ἐκτελῶσι τὸ ἔργον των, ἀφ' ὅτου οἱ πρότεστάνται εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἑνωσιν. Ἡ ἀποτυχία μάλιστα τούτων παρείχεν αὐτοῖς τὰς καλλίστας ἐλπίδας περὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτῶν. Μόλις εἶχε πέμψει ὁ πατριάρχης Ἱερραίας τὴν τελευταίαν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγῃ θεολόγους, καὶ ἀποκρία Ἰησουῖτῶν πέμπεται ὑπὸ Γ ρ η γ ο υ ρ ί ο υ τοῦ ΙΙ" εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐνιδρυθῇ ἐκεῖ

(1583). Ἐπειδὴ δὲ αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰς προσδοκίας τοῦ πάπα, ἐκ δὲ τῶν πέντε μελῶν τὰ τρία ἐξωλόθρευσεν ὁ λοιμός, Σηζτος ὁ Ε' ἂν καὶ παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Γάλλου πρέσβεως μετεκαλέσατο εἰς Ῥώμην καὶ τὸν τελευταῖον ἄνδρα (1586). Βραδύτερον δὲ τῷ 1609 κατώρθωσεν ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει βαρῶνος Σαλανιάκ νὰ ληφθῇ ἡ ἄδεια παρὰ τοῦ Σουλτάνου, ὅπως ἔλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν οἱ Ἰησουῖται. Καὶ πράγματι πέντε ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ 1609. Οἱ ἱεραπόστολοι οὗτοι εἶχον ἐκτός τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ τινα πολιτικὸν σκοπὸν Ἐρρίκου τοῦ Δ' νὰ ἐπιδιώξωσι, δηλ. ἐμμελλον νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου του περὶ ἐνώσεως πάντων τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης εἰς μίαν χριστιανικὴν ὁμοσπονδίαν μετὰ πλήρους θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, μεθ' ἧς ἰδέας ἀπὸ 10 ἐτῶν ἐνησχολεῖτο ὁ βασιλεὺς οὗτος. Τὴν ἀποστολὴν δὲ τῶν Ἰησουιτῶν ὑπεστήριξε μετὰ μεγαλητέρου ζήλου, ὅτε ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1609 ἔμαθεν, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἦτο ἑτοιμον· νὰ ἐγερθῇ κατὰ τῶν τυράννων του καὶ ἡλπίζεν εἰς αὐτὸν ὡς τὸν ἐλευθερωτὴν του. Ὁ θάνατος ὁμῶς προέλαβεν αὐτὸν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων τούτων. Ἴσως διότι ἀνεκαλύφθησαν τὰ σχέδια ταῦτα, ὑπέστησαν εὐθὺς μετὰ ταῦτα καταδιώξεις οἱ Ἰησουῖται παρὰ τῆς Πύλης, καὶ θὰ κατεδικάζοντο εἰς θάνατον, ἐὰν μὴ παρενέβαινεν ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας ὑπὲρ αὐτῶν. Σωθέντες ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἐξηκολούθησαν τὰς προσηλυτιστικὰς ἐνεργείας των· ἱδρυσαν δὲ σχολεῖα καὶ ἐσπούδαζον νὰ κερδήσωσι τὸν λαόν, παρέχοντες δωρεὰν τὴν ἐκπαίδευσιν. Ὁ λοιμός, ὅστις τῷ 1611 ἐξωλόθρευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει 200,000 ἀνθρώπων, ἠπέλθησε νὰ ἐξοντώσῃ καὶ τοὺς Ἰησουίτας. Ἀλλ' ἡ περίθαλψις, ἣν εὗρον οὗτοι παρὰ τοῖς Μινωρίταις καὶ Δομινικανοῖς, οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ χρόνου διετήρουν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστήρια, ἀπέιχον ὁμῶς παντὸς προσηλυτισμοῦ, ἔσωσεν αὐτούς. Αἱ ἐνεργεῖαι αὐτῶν δὲν ἦσαν ἀνευ κινδύνου τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Διὰ τῆς διακρινούσης αὐτοὺς πονηρίας κατώρθουν ἐνίοτε καὶ αὐτοὺς τοὺς πατριάρχας νὰ καταστήσωσιν εὐνοὺς ἑαυτοῖς. Τρεῖς πατριάρχαι κατὰ σειρὰν Ῥαφαήλ ὁ Β', ὁ Νεόφυτος καὶ

ὁ Τιμόθεος, ὑπῆρξαν φίλοι αὐτῶν. Ἀλλαχοῦ εἶδομεν πόσον ἐπολέμησε τὰ σχέδια αὐτῶν Κύριλλος ὁ Λούκαρις (§ 230). Τὰς ἐνεργείας τοῦ παπισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ ὑπεστήριζον ἐκτὸς τῆς Γαλλίας καὶ αἱ ἄλλαι καθολικαὶ δυνάμεις, ἰδίως ἡ Αὐστρία, ἥτις διὰ τοῦ Ζ' ἄρθρου τῆς ἐν Βιέννῃ συνθήκης τοῦ 1615 ἀπῆρτησε παρὰ τῆς Πύλης νὰ παραχωρηθῇ τοῖς καθολικοῖς ἡ ἄδεια νὰ κτίζωσιν ἐκκλησίας ἐν Τουρκίᾳ. Ὅτε τῷ 1623 ὁ αὐτοκράτωρ Φερδινάνδος ὁ Β' ἐπεμφεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρεσβευτὴν Ἰάκωβον Κούρτιον, ἔδωκεν αὐτῷ καὶ δύο ὁπαδοὺς Ἰησουίτας, ὁ πρεσβευτὴς δὲ οὗτος κατῴρθωσε νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ σουλτάνου νέον δίπλωμα, διὰ τοῦ ὁποίου παρείχετο εἰς τοὺς Ἰησουίτας πλήρους ἐλευθερίας πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ ἔργου των καθ' ἅπαν τὸ τουρκικὸν κράτος. Ἦτο ἀδύνατον οἱ πρεσβευταὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, πρὸ πάντων τῆς Ἀγγλίας καὶ Ὀλλανδίας, νὰ μένωσιν ἡσυχοὶ ἀπέναντι τῶν προόδων τῶν Ἰησουϊτῶν. Οὐ μόνον ἡ διαφορὰ τῶν θρησκευτικῶν ὁμολογιῶν, ἀλλ' ἔτι περισσότερον τὰ πολιτικὰ συμφέροντα, ὥθουν αὐτοὺς εἰς ἀντίδρασιν. Καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους συνέδεε τὸ μῖσος πρὸς τοὺς εἰς αὐτοὺς ἀδιαλείπτως νέους κινδύνους παρασχευάζοντας πάπας μετὰ τῶν προτεσταντικῶν δυνάμεων, δι' ὧν ἐβλεπον καταστρεφομένην τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐχθίστου αὐτῶν πολεμίου. Διὰ τοῦτο ἡνόουν πάντοτε τοὺς προτεστάντας πλέον τῶν καθολικῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων. Καὶ δι' ἄλλον δὲ λόγον, καθαρῶς θρησκευτικόν, ἦσαν ἀρεστότεροι τοῖς Μωαμεθανοῖς οἱ προτεστάνται· διότι ἡ πίστις αὐτῶν ἀπορριπτόντων τὰς εἰκόνας καὶ τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων, ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν Μωαμεθανῶν ὡς ὀρθοτέρα. Καὶ τὴν τοιαύτην γνώμην ὑπέθαλπον αἱ προτεσταντικαὶ κυβερνήσεις. Ἡ βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας Ἐλισάβετ ὁμολογεῖ παρρησίᾳ, ὅτι ἐπεθύμει νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τῶν καθολικῶν, τοὺς ὁποίους ἐν τινὶ πρὸς τοῦτον ἐπιστολῇ καλεῖ τὸ ὄνομα μόνον τῶν χριστιανῶν φέροντας εἰδωλολάτρας! Ὁ δὲ Μουράτ ὁ Γ' ἐν τῇ ἀπαντήσει τοῦ ὀνομάζει τὴν βασίλισσαν «τὴν ὑπὸ Θεοῦ τιμηθεῖσαν κυρίαν τοῦ χριστιανικοῦ νόμου, τὸ πρότυπον τῆς σωφροσύνης.» Διὰ τῆς μετὰ τῆς Πύλης δὲ φιλίας τῆς ἐπεδίωκεν ἡ Ἀγγλία ἡκιστα σκοποὺς θρησκευτικούς. Αὐτῇ ἐμέλλε

μόνον περὶ τοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐμπορίου της. Κατ' ὥρθωσαν δὲ πράγματι αἱ προτεσταντικαὶ δυνάμεις Ἀγγλία, Ὁλλανδία καὶ Κάτω Χῶραι νὰ ἀπολαύσωσι τῶν ἴσων προνομίων μετὰ τῶν καθολικῶν ἐν ταῖς ἐμπορικαῖς σχέσεσι καὶ χρησιμεύωσιν ὡς ἀντίρροπον πρὸς τὰς καθολικὰς δυνάμεις ἐν τῇ ὑπὲρ τῶν Ἰησοῦιτῶν καὶ τοῦ καθολικισμοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πιέσει αὐτῶν.

235.

Συνέχεια. Ἑλληνικὴ σχολὴ ἐν Ῥώμῃ. Προπαγάνδα.

Ὡς μέσον ὅπως δυνηθῇ νὰ ἐπενεργῇ ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς, μετεχειρίσθη Γ ρ η γ ὅ ρ ι ο ς ὁ ΙΓ' καὶ τὴν ἰδρυσιν σχολῆς ἐν Ῥώμῃ, προωρισμένης νὰ μορφώσῃ Ἑλληνας νέους, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἐμὲλλον νὰ πέμπωνται ὡς ἱεραπόστολοι εἰς τὰς πατρίδας των, καὶ τὴν σύστασιν ἱεραποστολικῶν σταθμῶν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις. Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων, οἵτινες ἐμορφώθησαν ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ, διεκρίθη ἐπὶ πολυμαθείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φανατισμῷ κατὰ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας Λέων ὁ Ἀλάτιος († 1669), οὗτινος ἐπισημότερον ἔργον εἶναι τὸ περὶ τῆς ἀδιαλείπτου συμφωνίας τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας (*de ecclesiae orientalis et occidentalis perpertua consensione libri tres*), ἐν ᾧ σπουδάζει νὰ δεῖξῃ, ὅτι μόνον ἀποστάται τινες ἀνατολικοὶ ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ πάπα, ἡ γνησία ὁμῶς ἀνατολικὴ ἐκκλησία συνεφώνησε πάντοτε καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ! Ἐκτὸς τοῦ Ἀλλατίου ἔγραψαν καὶ εἰργάσθησαν ὑπὲρ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐκ τῆς αὐτῆς σχολῆς ἐξελθόντες καὶ οἱ ἐξῆς Ἑλληνες Δημήτριος Πέπανος (1667), Νέοφυτος ἐκ Ῥόδου, Νικόλαος Κομνηνὸς Παππαδόπουλος καὶ Ἀλοῦσιος Ἀνδρούτσος. Ἐν τούτοις μικρὰ πράγματα κατ' ὥρθωσαν οἱ ἀποστάται οὗτοι τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, πανταχοῦ μισηθέντες. Μετ' αὐτῶν ἐξηκολούθουν οἱ Ἰησοῦιται ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἔργον των. Ἐκεῖθεν δὲ ἐξέτειναν τὰς ἐργασίας των καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Τουρκίας. Ἐξωρίσθησαν μὲν ἐκεῖθεν τῇ εἰσηγήσει τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας Ρόε (1628), ἀλλ' οἱ δύο ἱερεῖς, οὓς εἶχε μεθ' αὐτοῦ ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς, ἔμειναν ὡς γονιμώτατον σπέρμα, καὶ

μετ' ὀλίγους μῆνας ἔλαβον παρὰ τοῦ σουλτάνου τὴν ἄδειαν νὰ ἀνοίξωσι πάλιν τὴν σχολὴν των. Ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ῥόε ἀνεκλήθη, ἐξηπλώθησαν πάλιν εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου καὶ ἄλλοτε ἦσαν, εἰς Χίον, Νάξον, Κόπρο, Σμύρνην, Σάιδαν, Ἀλέππον. Εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἀποδοτέα ἡ ἐκκαθολίκευσις πολλῶν Ἑλλήνων ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἥτις εἶχε προπαρασκευασθῇ καὶ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως πολλῶν φράγκων κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἤδη ἐκ τῶν χρόνων τῶν σταυροφοριῶν (§ 195). Καὶ ἡ Αὐστρία ἐζήτησε ἐπικαλουμένη τὴν εἰρήνην τῆς Βιέννης τοῦ 1615, τὴν ἐκ νέου συγχώρησιν καὶ ἀνοχὴν τῶν Ἰησουϊτῶν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει. Αἱ ἐρίδες τῶν προτεστάντων καὶ Ἰησουϊτῶν καὶ αἱ ἐκατέρωθεν προσπάθειαι νὰ κερδήσωσι τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, παρῆχον περιέργον θέαμα τῇ Πύλῃ, ἥτις μόνῃ ἐκεῖθεν ὠφελεῖτο. Ἐκάστη μερὶς ἐσπούδαζε νὰ ὑπερβῇ τὴν ἑτέραν διὰ μεγαλητέρας δαπάνης χρημάτων. Ἀμφότεραι δὲ αἱ μερίδες ἐνεπαίζοντο συνήθως παρὰ τῶν Ἑλλήνων, οὓς ἐκολάκευεν ἡ σπουδὴ αὕτη τῶν Εὐρωπαίων κρατῶν πρὸς τὴν φιλίαν αὐτῶν. Ἐκτὸς τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ κολλεγίου χάριν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ὑποταγῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν Ῥώμην εἰργάζετο καὶ ἡ κατὰ τὸ 1622 ἰδρυθεῖσα Ῥωμαϊκὴ προπαγάνδα. Ἡ ἐταιρία αὕτη εἶχεν ὡς στάδιον ἐνεργείας τὴν *ecclesia in partibus infidelium*, μεταξὺ τῶν ἀπίστων δὲ τούτων συνηρίθμουν οἱ Ἰησουῖται καὶ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ προτεστάντας. Ἡ προπαγάνδα ἔχει κατὰ τὸ ἐπίσημον ἔγγραφον τῆς ἰδρύσεώς της τῇ 21 ἰουλίου τοῦ 1622 γενομένης τὸν προορισμόν, ἰδίως νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἐπιστροφῆς «ἐκείνων τῶν ἄλλοτε διὰ τοσούτων ὠραίων προτερημάτων πεπροικισμένων λαῶν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, οἵτινες νῦν κεῖνται ἐν καταστάσει βλακείας, ἀνέλαβον δὲ σχεδὸν τὴν φύσιν τῶν θηρίων, καὶ διατηροῦνται μόνον ὅπως χρησιμεύωσι πρὸς πληθυσμόν τῶν κατοίκων τοῦ αἵου χάριν τοῦ διαδόλου καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ!!»¹ Ο

¹ Bullarium ed. Luxemburg 1727, III, 472. Si enim mentis nostrae aciem convertimus ad innumerabilem populorum multitudinem jam tot saeculis agrenorum impurissima dementia captam insanique errori, ac mendacii tene-

ἰδρυτῆς τῆς προπαγάνδας πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΕ' ἦτο μαθη-
τῆς τοῦ γερμανικοῦ κολλεγίου καὶ ὁ πρῶτος Ἰησουΐτης ἐπὶ
τοῦ παπικοῦ θρόνου. Τὸ κολλέγιον τῆς προπαγάνδας ἐγίνε τα-
χέως πολὺ πλούσιον. Οὕτως εἰργάζετο πάντοτε ὁ παπισμὸς ὁ-
λαις δυνάμεσιν ἐν τῇ ἀνατολῇ ὑπὲρ τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀνατο-
λικῆς ἐκκλησίας. Οἱ Ἰησουΐται κατῴρθουν καὶ πολλῶν πατρι-
αρχῶν νὰ ἐλκύωσι τὴν ὑπὲρ ἑαυτῶν εὐνοίαν. Μεταξὺ τῶν εἰς
τὸν παπισμὸν ἀποκλινάντων ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀναφέρεται καὶ
ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Δ η μ ή τ ρ ι ο ς Κ α π α σ ο ὺ λ η ς,
ὅστις μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν ὡς διάδοχον αὐτοῦ ἐν Ἀ-
λεξανδρείᾳ ἐνθρονισθέντα Κοσμᾶν τὸν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ὑπο-
στηριζόμενον, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποταθῇ πρὸς τὸν πάπαν Κ λ ή-
μ ε ν τ α τὸν ΙΔ', προσφέρων αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν του (1713).
Καὶ περὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰε ρ ε μ ί ο υ
τοῦ Ι' διεδόθη φήμη, ὅτι παρὰ τῶν Ἰησουϊτῶν παραπεισθεὶς
ἐσχέπετο νὰ προτείνῃ εἰς τὸν πάπαν τὴν ὑποταγὴν τῆς ἀνατο-
λικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο καθαιρεθεὶς καὶ καταδιω-
χθεὶς ὡς ἀντάρτης καὶ ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, μόλις ἐ-
σώθη διὰ τῶν λατίνων ἀπὸ τῆς ἔνεκα ἐσχάτης προδοσίας ἐπι-
χειμένης αὐτῷ τιμωρίας (1731). Πλὴν πάντοτε ἦσαν μεμο-
νωμένα τὰ παραδείγματα ταῦτα. Σπουδαῖα ἀποτελέσματα ὑπὲρ
τῶν σκοπῶν τῆς οὐδέποτε κατῴρθωσεν ἡ Ῥώμη νὰ ἀποφέρῃ ἐν
τῇ ἀνατολῇ μεθ' ἀπάσας ταύτας τὰς προσπάθειάς της. Οὐδεὶς
ἐπολέμησε τοὺς λατίνους κατὰ τοὺς δυσχερεῖς ἐκείνους χρόνους
διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ὅσον ὁ Κύριλλος Λούκαρις
(§ 230). Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἐσώθη ἀπὸ τῶν ἀπειλησάν-
των αὐτὴν κινδύνων, μετ' ἀποστροφῆς ἀποκρούσασα πάντοτε πᾶ-
σαν πρότασιν καὶ ἐνέργειαν πρὸς ὑποταγὴν ὑπὸ τὴν Ῥώμην.

236.

Περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀνατολικῶν κοινοτήτων.

R o d o t a, dell'origine et stato presente del rito greco in Italia. Rom. 1758.
3. T. 4.

Τῶν παπῶν αἱ κατὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐνέργειαι ὑ-

bris obcoecatam, miseratione commoventur viscera nostra, cernentes tam

πῆρξαν μᾶλλον τελεσφόροι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις τῆς Εὐρώπης χώραις, ἐν αἷς ὑπῆρχον ἀνατολικαὶ κοινότητες. Ἐν ταῖς μεσημβριναῖς χώραις τῆς Ἰταλίας ἰδίως ἐν Κ α λ α β ρ ί α καὶ Σ ι χ ε λ ί α ἐσώθησαν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων λείψανα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῶν μερῶν τούτων ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐνισχυθέντα κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα μετὰ τὴν καταστροφὴν μάλιστα τοῦ Σκενδέρβεη διὰ νέων ἀποίκων Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν ἐξ Ἡ π ε ῖ ρ ο υ κυρίως. Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ οὗτοι Ἕλληνες ἠναγκάζοντο διὰ παντὸς μέσου πάντοτε νὰ ὑποταγῶσιν ὑπὸ τὸν πάπαν. Οἱ ὑποταγέντες ὠνομάσθησαν Ο ὑ ν ῖ τ α ι (Unini). Ἰδίως ἡ ὑποταγὴ πολλῶν ἐξ αὐτῶν χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐν Β ἄ ρ η ἐπὶ Οὐρβανοῦ τοῦ Β' γενομένης συνόδου (1098 πρβλ. § 145). Οἱ μετὰ τῆς Ῥώμης ἐνωθέντες, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς διετήρησαν δικαιώματά τινα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπώλεσαν ταῦτα καὶ συνεχωνεύθησαν ἐντελῶς μετὰ τῶν λατίνων. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ὑπῆρχον ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ ἀκόμη μ ο ν α σ τ ῆ ρ ι α ἑ λ λ η ν ι κ ἄ, ὧν ἡ κατάστασις ὁμῶς ἦτο ἐλεεινή. Οἱ μοναχοὶ μόλις ἤξευρον νὰ ἀναγινώσχωσι καὶ γράφωσιν. Ἦδη Φί λ ι π π ο ς ὁ Β' συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ ἐξαλείψῃ τὸ τάγμα τῶν Ἑλλήνων τούτων μοναχῶν. Μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων, ἅτινα ἡ Ῥώμη ἀνεγνώριζεν εἰς τοὺς ἠνωμένους ἀνατολικοὺς τῆς Ἰταλίας ἦσαν καὶ τὸ νὰ διατηρῶσι τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ λατρείᾳ, νὰ ἔχωσιν ἐγγάμους ἱερεῖς καὶ νὰ κοινωνῶσι τῆς εὐχαριστίας ὑπὸ τὰ δύο εἶδη. Καὶ ταῦτα ὁμῶς τὰ δικαιώματα ἀφῆρέθησαν ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ πολλῶν μερῶν, ἐνθα ἦσαν ἀναμειγμένοι λατίνοι μετὰ Ἑλλήνων. Οὕτω πδχ. ἐξέλιπεν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ πολλῶν πόλεων, τοῦ Β ρ ι ν δ ι σ ί ο υ, τῆς Β ἄ ρ η ς καὶ τῶν Τ ρ α ν ῶ ν. Οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἐν Ῥ ε β ἑ λ λ ω ἐζήτησαν ἀφ' ἑαυτῶν, ὅπως ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τῶν σχωμμάτων καὶ ὕδρεων τῶν λατίνων, τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Πίου τοῦ Ε' νὰ δεχθῶσι τὴν λατινικὴν λατρείαν. Ἀλλαχοῦ τοῦναντίον, ὅπως ἐν Ἀ λ τ α μ ο ὗ ρ α, ἤρρεσεν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα εἰς πολλοὺς

multis et variis coelestibus donis olim celebres nationes per ignorantiam et pestilentis persuasionis stuporem humunitatem in bestiarum naturam fere mutasse atque ad aeterna incendia diabolo et angelis suis parata ali ac propagari!!

λατίνοισι, ἰδίως εἰς τοὺς χωρικοὺς, κάλλιον τῆς λατινικῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐφοίτων εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἐκκλησίας πλεότερον. Ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος ἀπηγόρευσε διὰ τοῦτο εἰς πάντας τοὺς ἐγγάμους ἀνατολικοὺς ἱερεῖς τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων. Ὡς ἐκ τούτου ἠγέρθη σκανδαλώδης ἔρις, ἕως οὗ ὁ πάπας Κλήμης ὁ Η΄ ἀπηγόρευσεν ἐκεῖ ὀριστικῶς τὴν ἐλληνικὴν λατρείαν. Ἐκτοτε ἡ ἐν Ἀλταμούρα ἐλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Νικολάου εἶχε λατίνους ἱερεῖς (1602). Ἐπίσης σφοδρῶς ἐπολεμήθη ἡ ἐλληνικὴ λατρεία καὶ ἐν Νάρδω. Μόνον ἐπ' ὀλίγον ἀπὸ λαυσαν πλήρους ἐλευθερίας θρησκευτικῆς οἷ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ τῆς Ραγούζης Ἕλληνας (1803). Ὁμοίως καὶ ὁ ἀρχιδούξ τῆς Τοσκάνης Φραγκίσκος ὁ Α΄, ἥδη τῷ 1757 ἐπέτρεψε τοῖς ἀνατολικοῖς νὰ ἔχωσιν ἴδιον ναὸν καὶ νὰ ᾔναι ἐλεύθεροι ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτῶν τελείως. Ἦτο δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ μέγας ἀκαλόγητος πρὸς τὸν λαόν. Ἐπὶ τινος συνόδου τῷ 1585 γενομένης παρευρέθησαν 200 Ἕλληνας ἱερεῖς. Βούλλα τις ὁμῶς τῆς 16 αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους διέτασεν, ἵνα ὅπου εἴηαι μὲν πολλοὶ ἱερεῖς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λαὸς ἐλληνικὸς, εἰσάγηται ἡ λατινικὴ λατρεία. Καὶ ἐν Σικελίᾳ πολλαχού ἐτελεῖτο ἡ λατρεία ἐλληνιστί. Ὁ Γρηγόριος II' συνέδεσε τοὺς ἐν Νεαπόλει μοναχοὺς τοῦ τάγματος τοῦ ἁγ. Βασιλείου μετὰ τῶν τῆς Σικελίας εἰς ἐν, θεωρίσας αὐτοῖς ἓνα ἀρχηγόν. Τὸ τάγμα τοῦτο εἶχε τὴν καλοῦ μένην γραικολατινικὴν λατρείαν. Αἱ ἐλληνικαὶ οὐνιτικαὶ αὐτῶν κοινότητες τῶν μερῶν τούτων ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξησθένησαν μεθ' ὧν, καὶ σήμερον μάλισι ὑπάρχουσι ὀλίγα τινὰ χωρία ἐν Καλαβρίᾳ καὶ Σικελίᾳ οὐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν. (Καλαβρέζοι). Ἐκτὸς τῶν οὐνιτικῶν τούτων ἀνατολικῶν κοινοτήτων ὑπάρχουσι σήμερον καὶ τινες ὀρθόδοξοι κοινότητες, οἷον ἐν Λιβόρνῳ, Νεαπόλει, Βενετίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, εἶναι δὲ νεώτεραι, συστάσαι ἐξ ἐμπόρων Ἑλλήνων ἐγκαταστατάντων ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις. Καὶ τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἐζήτησαν οἱ πάπαι νὰ ὑποτάξωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἡ ἐν Νεαπόλει ἐκκλησία εἶναι ὀλίγον ἀρχαιοτέρα ἀνερχομένη μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ὁ ἐλληνικὸς ναὸς τῆς Νεαπόλεως ἐκτίσθη ὑπὸ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων καταφυγόντων μετὰ

τὴν Ἀλωσιν εἰς Νεάπολιν καὶ τυχόντων ἐκεῖ φιλοξενίας. Εἰ καὶ ἀνεγνωρίσθη ὁμως οὗτος ἀρχῆθεν ὡς ἀνήκων τοῖς ὀρθοδόξοις, αἱ τελευταῖαι πρὸ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἰταλίας κυβερνήσεις τῆς Νεαπόλεως ἐσφετερίσθησαν αὐτὸν ὑπὲρ τῶν οὐνιῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ ἀπέδωκεν αὐθις αὐτὸν τοῖς ἀνατολικοῖς. Πλὴν οἱ οὐνίται ἐξακολουθοῦσι καὶ νῦν νὰ ἐγείρῳσιν ἀξιώσεις ὑπὲρ τοῦ ναοῦ.¹

Οἱ ἀνατολικοὶ ὀρθόδοξοι ἐν Βενετίᾳ.

Ἰωάννου Βελούδου, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ. Ἐν Βενετίᾳ 1872.

Πολλοὶ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες εἶχον στραφῆ πρὸς τὴν Βενετίαν ἀπὸ τῶν χρόνων, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως εὖρωσιν ἀσφαλὲς καταφύγιον. Ἡ δημοκρατία ἀνεγνώρισε τὰς ἐμπορικὰς ὠφελείας, τὰς ὁποίας παρεῖχον αὐτῇ οἱ ξένοι οὔτοι, ἐξετίμα δὲ τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἠδύναντο νὰ παράσχῳσιν αὐτῇ, ἰδίως ἐν τῷ ναυτικῷ, καὶ ἐσπούδαζε δι' εὐεργεσιῶν νὰ δεσμεύσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν νέαν πατρίδα. Παρεχώρησε διὰ τοῦτο αὐτοῖς καὶ ἰδίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς τὸ δικαίωμα νὰ ἔχῳσι τοὺς ἱερεῖς τῶν καὶ βραδύτερον ἕνα ἐπίσκοπον ἐκ τοῦ ἔθνους τῶν. Ἐνῶ δὲ ἐν ἀρχῇ κατὰ τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς ἀπῆτει, ἵνα οἱ ἀνατολικοὶ ἱερεῖς λαμβάνωσι τὴν ἄδειαν κατὰ τὸν διορισμὸν τῶν ἀπὸ τοῦ λατίνου πατριάρχου τῆς Βενετίας ἢ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ πάπα καὶ νὰ ἀναγνωρίζωσι τοῦτον ὡς κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας, ἀπέκλινε ταχέως ἀπὸ τοῦ πρώτου τούτου σχεδίου, ἀπελπισθεῖσα νὰ κερδήσῃ τοὺς ἀνατολικοὺς τούτους, καὶ πεπεισμένη, ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ πρέπει νὰ ἦναι ἀρχὴ πάντων τῶν ἐμπορικῶν κρατῶν, ἐπέτρεψεν, ἵνα ὁ ἐπίσκοπος τῶν ἀνατολικῶν, ὅστις ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ ἐπισκόπου τῆς Φιλαδελφείας, διορίζεται παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἀπῆτει δὲ νὰ ἔχῃ ἀπόδειξιν τῆς ὀρθοδοξίας του παρὰ λατίνων ἱεραρχῶν, καὶ συνεχώρησε μάλιστα νὰ ἐκλέξωσιν ὡς ἐπίσκοπον ἄνδρα γνωστὸν

¹ Ν. Κετρεμῆ, περὶ τῆς ἐν Νεαπόλει ἐλληνικῆς ἐκκλησίας.

ἐπὶ ἐχθρὰ κατὰ τῆς Ῥώμης, τὸν Γ α β ρ ι ῆ λ Σ ε β ῆ ρ ο ν, πρῶην Φιλαδελφείας ἐν Λυδία (1577). Ὁ ὀρθόδοξος οὗτος ἐπίσκοπος τῶν ἐν Βενετία ὀρθοδόξων εἶχε τὴν ἐπίβλεψιν καὶ πασῶν τῶν ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν ὀρθοδόξων χωρῶν, πρὸς δὲ ἐπέβλεπε καὶ τοὺς ἐν Ἀγκώνῃ, Μεσσήνῃ, ἐν γένει Ἰταλία καὶ Μελίτῃ ὀρθοδόξους. Τοιοῦτοτρόπως ἔμειναν πιστοὶ οἱ ἐν Βενετία ἀνατολικοὶ εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων των, καὶ μόνον εὐάριθμοὶ τινες ἀπεσχίρτησαν πρὸς τὸν καθολικισμόν. Ἐλκνόμενοι ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀπολαύσωσιν ἐλευθερίας ἐν τῇ θρησκείᾳ των καὶ ἐλπίζοντες νὰ ἀποκτήσωσι καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, προσήρχοντο ὁσημέραι πλειότεροι Ἑλληνες εἰς Βενετίαν. Διὰ τοῦ ἐμπορίου δὲ ἤχμασαν ταχέως, ἡ δὲ ἐκκλησία των εὐρίσκετο ἐν λίαν καλῇ καταστάσει. Τῷ 1583 ἡ ἐν Βενετία ἐλληνικὴ κοινότης συνέκειτο ἐκ 400 περίπου ψυχῶν. Τῷ δὲ 1635 ἐψήφισαν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθανάσιον Βελερικανὸν 474 ἐκλογεῖς! Τῷ 1626 συνέστη τὸ ἐν Βενετία ἐλληνικὸν σχολεῖον τὸ Φλαγγίνειον κληθὲν ἀπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου, τὸ ὁποῖον ἤχμαζε μέχρι τοῦ 1795, ὑπῆρξε δὲ τὸ ἀριστον ἐλληνικὸν σχολεῖον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ φυτώριον τῶν σοφωτέρων διδασκάλων τοῦ γένους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. «Εἰς τὴν ἐν Βενετία κοινότητα, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος (Ε', 505), ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἐκατονταετηρίδι ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως.» Ἐν τῇ εὐτυχείᾳ δὲ ταύτῃ καταστάσει διετέλεσε μέχρι τοῦ 1700 ἔτους. Τότε ἐπειράθησαν οἱ ἐκεῖ ἀνατολικοὶ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐφημερίων των ἀνεξάρτητον ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἐξήσκει ἐπ' αὐτῆς τὸ συμβούλιον τῶν δέκα. Ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὕτη ἡξήσκησεν ἐπιζήμια ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτῶν πραγμάτων. Διότι τοιοῦτρόπως περιτῆλον εἰς ἔριδας πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ἥτις ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ ἐν Βενετία τὰς ὑφισταμένας περὶ ἐκκλησιῶν ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις διατάξεις, καθ' ἃς οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίζωσι τὸν πάπαν καὶ τοὺς λατίνους ἐπισκόπους. Πολλὰ προσπάθειαι τῶν Ἑλλήνων ἵνα μείνωσι τὰ πράγματα ὥς εἶχον καὶ πρότερον, ἐματαιώθησαν. Ὁ πατριάρχης Βενετίας Β α ρ β α

ρ ἡ γ ο ς, ἐπέμενε, ἵνα ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία κηρυχθῇ οὐνιτικῇ, οἱ δὲ Ἕλληνες τοσοῦτον ὀλιγώτερον ἡδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι τι, καθ' ὅσον καὶ ὁ τότε ἐπίσκοπος αὐτῶν Τυπάλδος δωροδοκηθεὶς διὰ ῥωμαϊκῶν χρημάτων, ὑπετάχθη ἐντελῶς τῇ ῥωμαϊκῇ ἑδρᾷ, καὶ ἐπεθύμει καὶ αὐτὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν τοῖς ἀνατολικοῖς τοσοῦτον ἐπιζημιῶν διατάξεων, αἵτινες πράγματι ἐτέθησαν ἐν ἰσχύϊ. Οἱ Ἕλληνες ἀπώλεσαν τὸ θάρρος, καὶ ἐπειδὴ προείδον, ὅτι ὤφειλον νὰ ἐκλέξωσι λατινόφρονα ἐπίσκοπον, παρέλειψαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τυπάλδου († 1718) τὴν ἐκλογὴν νέου ἐπισκόπου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγεννήθη ἡ λυπηροτέρα σύγχυσις ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι τῶν ἐν Βενετία Ἑλλήνων. Οἱ λατῖνοι ἱεράρχαι ἀναμιγνύμενοι εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτῶν πράγματα, ἠνάγκαζον τοὺς ἀνατολικοὺς ἱερεῖς νὰ ἀποδέχωνται τὸν καθολικισμόν, ἀπειλοῦντες ὅτι θὰ κλείσωσι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν καὶ ἐν Βενετία καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς Βενετικαῖς ἐπαρχίαις, οἷον ἐν Δαλματία καὶ Ἀλβανία, καὶ ὅπου τῶν ἑλληνικῶν νήσων ἡ τοῦ Μωρέως ἤρχον οἱ Βενετοί. Πράγματι δὲ ἐκλείσθησαν πολλαχοῦ ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι, διὰ τὴν ἀντίστασιν τῶν ὀρθοδόξων. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων ἠναγκάζοντο νὰ ὑπομένωσι τὰ κακὰ ταῦτα ἐλπίδι κρείττονος μέλλοντος. Ἡ πίσις τοῦ λατινικοῦ κλήρου ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Βενετῶν ἀπέβη τότε τηλικαύτη, ὥστε πολλοὶ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων ἐμακάριζον τοὺς ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν διατελοῦντας ἀδελφούς των. Εἰς μάτην οἱ διωκόμενοι ὀρθόδοξοι ἐπεκαλοῦντο ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων δικαιωμάτων των τὴν συνδρομὴν τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῶν λατίνων ἱεραρχῶν. Τῷ 1762 ἐπεβλήθη εἰς τὰς ἐν τῷ Βενετικῷ κράτει ὀρθοδόξους ἐκκλησίας ὁ λατινόφρων ἐπίσκοπος Φατσεάς, καίτοι διαμαρτυρομένων πάντων κατὰ τῆς ἐκλογῆς του. Ὅτε δὲ ὁ ἐπίσκοπος οὗτος, ὁ ἀποδεχθεὶς ἐπισήμως τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον, ἐπειράθη ἐξευμενίζων τοὺς ἀνατολικοὺς νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὴν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του, οὐ μόνον ἡρνήθη οὗτος τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἀφώρισεν αὐτόν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πάπας ἀφώρισεν αὐτόν, διότι ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς του παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου, καὶ μόλις διὰ τῆς ἐπεμβά-

σεως τῆς γερουσίας ἐπῆλθε μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ πάπα συμφι-
λίωσις! Ἀλλὰ μόνον εὐάριθμοὶ τινες ἀνατολικοὶ ἀνεγνώρισαν
αὐτόν· οἱ λοιποὶ ἐθεώρησαν αὐτόν ὡς ἀποστάτην. Μετὰ τὸν
θάνατον τοῦ Φατρεά οὐδεὶς ἐξελέχθη διάδοχός του, ἡ δὲ ἑλλη-
νική ἐκκλησία ἔμεινεν ἀνευ ἀρχηγοῦ εἰς ἀμφίβολόν τινα κατὰ-
στασιν, ἥ πλείους ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ ἐλαφρότερα. Ὀλίγον
βραδύτηρον περὶ τὸ 1781 κατ' αἰτήσιν τῶν ἐν Βενετίᾳ ὀρθο-
δόξων μετετέθη εἰς Βενετίαν ὁ Κ ε φ α λ λ η ν ί α ς καὶ Ζ α χ ὺ ν
θ ο υ. Οὗτος δὲ ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος ἐπίσκοπος τῆς τῶν ἐν
Βενετίᾳ ὀρθοδόξων κοινότητος. Ἐν Ἀλβανίᾳ ἐπέτυχον οἱ λατί-
νοι νὰ ἐκλύσωσι πολλοὺς ἐκ τοῦ ἀπαιδεύτου αὐτῆς λαοῦ εἰς τὴν
ἐνωσιν. Αἱ καταπιέσεις τῶν λατίνων πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἐν
τοῖς Βενετικαῖς κράτεσι ἐπαυσαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελ-
θόντος αἰῶνος. Ὑπὸ τοὺς Β ε ν ε τ ο ὺ ς ὑφίσταντο ἐνίοτε οἱ ὀρ-
θόδοξοι μεγαλητέρας καταπιέσεις ἢ ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐν ἑ-
ταί 1586 ἔγραφεν ὁ Γαρζόνης, ὅτι οἱ ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες πα-
θοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς καὶ προτιμῶσι νὰ ὑ-
ποκύψωσιν εἰς τὴν τουρκικὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ La Moiraye, (ὅστις
κατὰ τὸ 1827 ἐξέδωκε τὰς περιηγήσεις του) λέγει, ὅτι αἱ ἐν
Πελοποννήσῳ Ἕλληνες ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Τούρκων,
πληρώσαντες ἅπαξ τὸ χαράτζιον, διετέλουν ὅσον ἐνεστιν ἀνενό-
χλητοι παρ' αὐτῶν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Βενετῶν οἱ κυ-
ρίαρχοι οὗτοι ζῶσιν ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις,
λαμβάνουσιν ὅ,τι αὐτοῖς ἀρέσκει, καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπο-
νουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωμα-
τικοὶ διασθεύουσιν ἢ ἀπέγουσι τὰς γυναῖκας ἢ θυγατέρας αὐ-
τῶν, καὶ οἱ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσω-
σιν. Ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Αὐστριακῶν ἐν Βενετίᾳ κυριαρχίας οἱ
ὀρθόδοξοι οὐδὲν ὑφίσταντο καχόν. Τῷ 1868 ὁ αὐτοκρά-
τωρ τῶν Γάλλων διέταξεν, ἵνα ἔχη ἡ ἐν Δαλματία ἑλλη-
νική ἐκκλησία ἐπίσκοπον, συμβούλιον καὶ ἱερατικὴν σχολήν.
Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τοῦ 1797 πανταχοῦ, ὅπου ἐπαυσεν ἡ βενετικὴ
κυριαρχία, οἷον ἐν Ἑπτανήσῳ, ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἀνεκου-
φίσθη, ἀπαλλαγεῖσα πάσης ἐξωτερικῆς καταπιέσεως. Πесούσης
τῆς δόξης τῆς Βενετίας καὶ ἐκλιπόντος τοῦ ἄλλοτε μεγάλου
ἐμπορίου αὐτῆς, οἱ ἐν αὐτῇ Ἕλληνες ἤρξαντο ἀναχωροῦντες

κατὰ μικρόν, καὶ σήμερον μόνον ἀσθενῇ τινα λείψανα σώζονται τῆς ἄλλοτε ἀκμαζούσης ἐκείνης ἐλληνικῆς κοινότητος.

238.

Ὁ παπισμός καὶ οἱ ἐν τῇ αὐστριακῇ αὐτοκρατορίᾳ ὁρθόδοξοι.

Τὰς ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ ἐνεργείας των ἐσπούδαζον οἱ ἀπὸστολοὶ αὐτοῦ νὰ ἐπεκτείνωσι καὶ ἐπὶ τοὺς ὁρθοδόξους τοὺς ἐν τοῖς αὐστριακοῖς κράτεσιν. Ἐν τούτοις, ἐν Οὐγγαρίᾳ, Σλαβωνίᾳ, Σιρμίᾳ, Κροατίᾳ, Δαλματίᾳ καὶ Τρανσυλβανίᾳ ὑπῆρχεν ἱκανὸς ἀριθμὸς ὁρθοδόξων σλάβων κατὰ τὸ πλεῖστον εἴτε ἀρχῆθεν ἐκεῖ κατοικοῦντων, εἴτε ἐλθόντων βραδύτερον ἀπὸ Τουρκίας. Ἡ πίεσις τοῦ τουρκικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ ἀπομακρυνθῶσιν ἀπὸ τῶν ἀπίστων, ἐκίνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καταδιωχομένους χριστιανούς νὰ καταφεύγωσιν ἐκεῖσε. Οὐχὶ σπανίως ἐξήρχοντο αὐτοκρατορικὰ διατάγματα, προσκαλοῦντα τοὺς ἐν Τουρκίᾳ χριστιανούς, ἰδίως τοὺς ἐν Βλαχίᾳ καὶ Μολδαβίᾳ, ἵνα προσέρχωνται εἰς τὰ γειτονικὰ αὐστριακὰ κράτη. Τῷ 1690 ἐστράφησαν πολλοὶ ὁρθόδοξοι εἰς τὴν Σλαβωνίαν καὶ τὴν Κροατίαν, ἀφοῦ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος κατῴρθωσεν, ἵνα λάβωσι παρὰ τῆς κυβερνήσεως τὴν ἀδειαν νὰ κατοικήσωσι τὰς χώρας ταύτας, ἀπολαμβάνοντες πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἴσα δικαιώματα πρὸς τοὺς καθολικοὺς ἐν τε τοῖς θρησκευτικοῖς καὶ πολιτικοῖς πράγμασιν. Οὕτω ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς γειτνιαζούσαις χώραις ἐγκαταστάντων ὁρθοδόξων ἠύξησε μεγάλως, καὶ οὕτως οἱ ὁρθόδοξοι τῶν μερῶν τούτων ἀπετέλεσαν τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων αὐτῶν μέρος. Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις προσεφέρετο αὐτοῖς τὸ κατ' ἀρχὰς μάλιστα δικαίως καὶ μετ' ἀνοχῆς, προτιμῶσα αὐτοὺς τῶν προτεσταντῶν. Ἀλλ' ὅσον διακαίᾳ καὶ ἂν ἦτο πρὸς αὐτοὺς ἡ κυβέρνησις, μετὰ τοσοῦτον μεγαλητέρου ζήλου ἐσπούδαζον οἱ λατῖνοι ἱερεῖς, πρὸ πάντων δὲ οἱ Ἰησοῦται νὰ μεταστρέψωσιν αὐτοὺς εἰς τὸν λατινισμόν. Καὶ ἐπέτυχον ἐν μέρει τούτου. Ὅπως δὲ εὐκολώτερον προσελκύωσιν αὐτοὺς, συνεχώρουν αὐτοῖς νὰ διατηρῶσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν των διοίκησιν καὶ τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν ἔθιμα.

Ὁ γάμος τῶν ἀνατολικῶν ἱερέων ἀνεγνωρίζετο. Μόνον ὥφειλον οἱ τῇ Ῥώμῃ ἐνούμενοι (*Unité*) νὰ ἀναγνωρίζωσι τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πάπα καὶ τὸ Filioque. Οὕτως οἱ ἐν Αὐστρίᾳ ἀνατολικοὶ ἐχωρίσθησαν εἰς οὐνίτας καὶ ὀρθοδόξους. Ὀλιγώτερον ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Αὐστρίας εὔρον εἰσοδὸν οἱ λατῖνοι ἱεραπόστολοι παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς Σιρμίας καὶ τῆς Σλαβωνίας, ὅπου ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις ἦτο μᾶλλον ἐστερεωμένη. Οἱ ὀρθόδοξοι τῶν μερῶν τούτων εἶχον ἴδιον μητροπολίτην, ὅστις τὸ πρῶτον ὑπαγόμενος ὑπὸ τὸν σέρβον ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου ἐν Σερβίᾳ, ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1740 ἀνεξάρτητος καὶ ἔλαβε τὴν ἑδραν αὐτοῦ ἐν Κάρλοβιτς τῆς Σιρμίας, ἐκλεγόμενος ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν αὐτῶ ὑποτεταγμένων ἐπὶ ἐπισκόπων. Τὰ πλούσια αὐτοῦ εἰσοδήματα, ἡ ὑψηλὴ ἀξία τοῦ βαθμοῦ του, καὶ ἡ ἀνεξαρτησία του ἀπὸ τῶν κατωτέρων πολιτικῶν ἀρχῶν ἔθετον τὸν μητροπολίτην τοῦτον εἰς κατάστασιν τὸ μὲν νὰ ἐνεργῇ ἀπολεσματοικώτερον ἐπὶ τῶν ὁμοδόξων του, τὸ δὲ νὰ ματαιώωνταις πρὸς ἐπιστροφὴν ἐνεργείας τῶν Ἰησουϊτῶν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους μάλιστα χρόνους τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐν τοῖς αὐστριακοῖς κράτεσιν ἐξησφαλίσθη καὶ ἐπραταιώθη ἱκανῶς. Τῷ 1776 συνήλθον οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἐν Κάρλοβιτς, τῇ παρούσῃ ἑδρᾷ τοῦ μητροπολίτου αὐτῶν, καὶ συνεκρότησαν σύνοδον, ἣτις ἐπήνεγκε πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς βελτιώσεις.

239.

Συνέχεια. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Τρανσυλβανίᾳ.

Πολὺ συχνότερον ἦσαν ἐκτεθειμένοι οἱ ἐν Οὐγγαρίᾳ διεσπαρμένοι ἀνατολικοὶ ὀρθόδοξοι εἰς τὰς προσβολὰς τῶν λατίνων ζηλωτῶν. Αἱ καταπίσεις αὗται προὔκალεσαν τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπέμβασιν τῆς αὐτοκρατείας Ἀννης. Πρὸ πάντων ὅμως ἐν Τρανσυλβανίᾳ ἐσπούδαζον οἱ λατῖνοι ἱερεῖς νὰ ἐκτεπίνωσι τὰς ἐνεργείας των παρὰ τοῖς βλάχοις, οἵτινες ἀνῆχον τῷ δόγματι τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Τῷ 1697 ἐπέτυχον οἱ λατῖνοι νὰ κερδήσωσι τὸν Βλάχον ἐπίσκοπον Θεόφιλον καὶ μέρος τοῦ κλήρου του, πείσαντες νὰ δεχθῶσι τὸ πρωτεῖον τοῦ πάπα, τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς δόξαν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ

ἀζύμου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρὸς δὲ καὶ τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις ὑπέθαλπε τὰς ἐνεργείας ταύτας, παρέχουσα εἰς τοὺς οὐνίτας ἴσα δικαιώματα πρὸς τοὺς καθολικοὺς καὶ πολλὰ πρὸνόμια. Δὲν παρεδέχθησαν μὲν πάντες οἱ βλάχοι ἱερεῖς τὴν ἑνωσιν, τὸ δὲ μῖσος τῶν ὀρθοδόξων μεινάντων πρὸς τοὺς καθολικοὺς ὑπῆρχε τοσοῦτον, ὥστε τὰς ἀγίας Τραπέζας, ἐν αἷς εἶχον λειτουργήσαι λατῖνοι ἱερεῖς, κατέστρεφον ὡς ἀνιέρους, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἔδαφος, ὅπου ἤθελον οὗτοι πατήσῃ, ἐξήγνιζον, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡνωμένων ἱερέων καὶ κοινοτήτων, αἵτινες ἀγνοοῦσαι τὰ ἰδιάζοντα τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἠκολούθουν ἀφρόντιδες τὸν ἱερέα, ὁσημέραι τοσοῦτον ἠϋξανον, ὥστε οἱ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοποι παρεδέχοντο τὴν ἑνωσιν, χωρὶς νὰ εὐρίσκωσι παρὰ τῷ λαῷ ἀντίστασιν τινα. Τῷ 1744 ἐθεωρεῖτο τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως σχεδὸν τετελεσμένον, ἡ ἐξάπλωσις δηλ. τῆς ἐνώσεως παρ' ἅπαντι τῷ βλαχικῷ λαῷ ὡς τελεία, ὅτε αἰφνης ἀπροσδόκητόν τι συμβάν ἐματαίωσεν ἐντελῶς τὴν ἀπὸ τοσοῦτου χρόνου μετὰ μεγάλου κόπου κατορθωθείσαν καὶ μετὰ προσοχῆς διασωζομένην ἑνωσιν. Τῷ 1744 ἦλθε δηλ. εἰς τὴν χώραν ταύτην ἄγνωστος τις ὀρθόδοξος μοναχὸς, ὅστις περιερχόμενος τὰ χωρία καὶ ἐν ἀπλότῃτι κηρύττων, ἐπέτυχε νὰ ἐμπνεύσῃ ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἑνωσιν, καὶ νὰ πείσῃ τοὺς βλάχους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν μοναχὸς οὗτος συλληφθεὶς ἀπήχθη εἰς Βιέννην, ἀλλ' ἄλλοι μοναχοὶ μετ' αὐτὸν ἐλθόντες, ἀπετέλεσαν τὸ ἔργον του. Εἰς μάτην ἐπειράθη ἡ κυβέρνησις διὰ διωγμῶν καὶ καώσεων νὰ διατηρήσῃ τὴν ἑνωσιν. Αὕτη ἐξέλιπε. Μόνον δὲ ὀλίγοι τινὲς χωρικοὶ δουλοπάροικοι καθολικῶν κυρίων ἡναγκάσθησαν νὰ ἐμμένωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ τούτων πολλοὶ ἐφυγον εἰς τὰς πλησίον τουρκικὰς ἐπαρχίας. Βραδύτερον ἡναγκάσθη καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐστρίας νὰ παραδεχθῇ τὰ τετελεσμένα, καὶ παρέσχε τὴν προστασίαν τῆς εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Τρανσυλβανίας. Ὁ κανονισμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῶν μὴ ἡνωμένων ἀνατολικῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ, ὁ γενόμενος ἐπὶ Μαρίας Θηρεσίας, οὐδὲν ἀφῆρσε πρὸνόμιον, ἐξ ὧν εἶχον πρότερον ἀπολαυσεῖ. Ἡ περὶ ἀνοχῆς διάταξις Ἰωσήφ τοῦ Β' ἐπεκύρωσε

καὶ ἡύξησε τὰ προνόμια αὐτῶν, ἡ δὲ συνέλευσις τοῦ 1791 ἐξ-
ησφάλισε τελείως τὴν πολιτικὴν αὐτῶν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ὑ-
παρξιν. Σήμερον ἀπολαύουσι τῶν αὐτῶν τοῖς καθολικοῖς καὶ
προτεστάνταις προνομίω. Εἰς τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν εἶναι ἐ-
πιτετραμμένον νὰ συνεδριάξωσι καὶ συμφηφίζωσιν ἐν ταῖς συνε-
λεύσεσι τοῦ κράτους. Ὁ μ η τ ρ ο π ο λ ί τ η ς Τρανσυλδανίας,
ἐν Ἑρμανυστὰδτ ἐδρεύων, ἄλλοτε ὑπαγόμενος ὑπὸ τὸν
Κάρλοβιτζ, ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1864 αὐτοκέφαλος.¹

240.

Πίος ὁ Θ' καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

Ἄν καὶ τοσάκις ἀπέτυχον αἱ ἀπόπειραι τῶν παπῶν πρὸς ὑ-
ποταγὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, δὲν ἔπαυσαν ὁμως οὗτοι
μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἐνεργοῦντες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ-
τον. Τελευταῖον Πίος ὁ Θ' ἤδη ἐν ἀρχῇ τῆς παπω-
σύνης αὐτοῦ, ἥτοι τῇ 6 ἰανουαρίου τοῦ 1848, ἐξέδωκεν ἐγχι-
κλιον πρὸς τοὺς ἀνατολικούς, προτρέπων αὐτοὺς πρὸς ὑπο-
ταγὴν. Πρὸς τὴν ἐγκύκλιον ταύτην, ἥτις ἐπανελάμβανε τὰ ἀρ-
χαῖα σαθρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς Ῥώμης, ἀ-
πήντησεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθιμος ὁ
Ε' τὰ δέοντα. Ἡ ἀπάντησις αὕτη, ἥτις κατέδειξεν, ὅτι ἡ ἀνα-
τολικὴ ἐκκλησία ἐμμένει πιστῇ εἰς τὰς παραδόσεις τῆς, καὶ οὐ-
δεμίαν προσοχὴν δίδει εἰς τὰς ἀτόπους ἀπαιτήσεις τῶν παπῶν,
δὲν ἐσωφρόνισε τὸν Πίον. Τὴν ἐπιθυμίαν τῆς πνευματικῆς ὑπο-
ταγῆς τῆς ἀνατολῆς ἐξηκολούθησε νὰ τρέφῃ ζωηρὰν καὶ μετὰ
ταῦτα δι' ὅλου τοῦ βίου του, οὐδέποτε δὲ ἔπαυσεν ἐργαζόμε-
νος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τὰς τάσεις ταύτας Πίου τοῦ Θ'
μεγάλως ἐκολάκευσεν ἡ προσέλευσις εἰς τὸν καθολικισμὸν τοῦ
πεπαιδευμένου μὲν ἀλλὰ πανούργου Ἑλλήνος Πιτζίπιοῦ,
ὅστις τῷ 1853 προὔτεινεν αὐτῷ καὶ σχέδιον ἐνώσεως τῶν ἐκ-
κλησιῶν. Κατ' αὐτὸν ἔπρεπε νὰ συγχροτηθῇ οἰκουμενικὴ σύνο-
δος συγκαλουμένη παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων Ῥωσσίας καὶ Γαλ-
λίας. Κατόπιν τῶν παραστάσεων τοῦ Πιτζίπιοῦ συνέστη πρὸς

¹ Τὰ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Ἰησουϊτῶν ἐν Πολωνίᾳ θέλομεν περιλάβει ἐν τῇ
ἱστορίᾳ τῆς Ῥωστικῆς ἐκκλησίας.

τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως τῷ 1855 ἡ «Χριστιανικὴ ἀνατολικὴ ἐταιρία», ἥς πρόεδρος ὠνομάσθη αὐτὸς ὁ Πιτσιπιός. Ἡ ἐταιρία αὕτη ἐμελλε νὰ ἔχῃ ἐν διαφόροις πόλεσι τῆς ἀνατολῆς ἐπιτροπάς. Ἐμελλον δὲ νὰ προσκληθῶσι καὶ οἱ προτεστάνται εἰς τὴν μέλλουσαν ταύτην σύνοδον. Ὡς βάσις τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς θὰ ἐχρησίμευε τὸ σύγγραμμα τοῦ Πιτσιπιοῦ «Ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία» (L'église orientale Rome 1855), τὸ τυπωθὲν καὶ δημοσιευθὲν διὰ τῆς Προπαγάνδας. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Πιτσιπιοῦ ἀπέτυχεν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οὗτος περιελθὼν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν πάπαν, συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε τὸ σύγγραμμα «Ὁ Ῥωμανισμός» (Le Romanisme, Paris 1860), ὅπερ ἀνῆρκει ὁλως τὸ πρῶτον ἔργον του, πάντα τὰ κακὰ, τὰ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἐπελθόντα, ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ παράγον. Ὅτε δὲ ὁ πάπας τῷ 1862 συνέστησε νέαν ἐπιτροπὴν, ἵνα προνοήσῃ περὶ τῶν μέσων τῆς ποθομένης ἐνώσεως, διεμαρτυρήθη ὁ Πιτσιπιός ἐν ὀνόματι τῆς «χριστιανικῆς ἀνατολικῆς ἐταιρίας», κηρύξας τὸν πάπαν ἀποκαλεισμένον ἀπὸ ταύτης! Ἐν τούτοις Πίος ὁ Θ' δὲν ἐγκατέλιπε τὴν ἀγαπητὴν αὐτῷ ιδέαν τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν πνευματικὴν του ἐξουσίαν. Ὅτε συνεκλήθη κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1869 ἡ ἐν Ῥώμῃ τελευταία οἰκουμένη τῶν καθολικῶν σύνοδος χάριν τῶν συμφερόντων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἡ μᾶλλον ὅπως ἐνισχύσῃ ἐτι μᾶλλον τὸν παπισμόν, ἀνεμνήσθη αὐθις ὁ Πίος τῶν ἀνατολικῶν, διέγκυκλίσεν δὲ πρὸς αὐτοὺς προσεκάλεσε τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἵνα συμμεθέξωσι τῆς συνόδου καὶ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς ἐδρας τοῦ Πέτρου. Ἰδιαιτέρα δὲ πρόσκλησις ἐπεδόθη ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς τὸν πατριάρχην Γρηγόριον τὸν ΣΤ', ἀλλ' οὗτος ὀρθῶς ποιῶν, ἐπειδὴ ἦτο ἐκ τῶν προτέρων γνωστὸν τὸ πνεῦμα τῆς προσκλήσεως ταύτης, μηδὲ χὰν νὰ λάβῃ εἰς χεῖρας τὴν παπικὴν ἐπιστολὴν ἤξιωσεν. Ἡ παρὰ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, τῷ πρώτῳ τούτῳ κατὰ τὴν τάξιν ἐπισκόπῳ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀποτυχία ἐπέισε τοὺς ἐν Ῥώμῃ, ὅτι μάτην ἐργάζονται πρὸς ὑποταγὴν τῶν ἀνατολικῶν, καὶ ἀπέσχον τοῦ νὰ ἀποταθῶσι καὶ πρὸς ἄλλας ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν τῆς

συνόδου ὠρίσθη ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπιτροπῶν τῶν συστασῶν πρὸς προπαρασκευὴν τῶν μελλόντων νὰ συζητηθῶσι θεμάτων καὶ ἐπιτροπὴ μέλλουσα νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τῆς ἐνώσεως τῶν ἀνατολικῶν. Οὐδὲν ὁμῶς ἐντεῦθεν προῆλθεν ἀποτέλεσμα. Ἡ σύνοδος μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ ἀλανθάστου διελύθη κακῶς ἔχουσα, ἅμα εἰσελασάντων τῶν στρατευμάτων τοῦ Βίκτωρος Ἐμμανουὴλ εἰς Ῥώμην κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1870. Περὶ τῶν κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Βατικανῆς ταύτης συνόδου περὶ τοῦ ἀλανθάστου τοῦ πάπα ἐξεγερθέντων καθολικῶν ἐν Γερμανίᾳ ἰδίως, τῶν κληθέντων παλαιοκαθολικῶν, καὶ τῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων διαπραγματεύσεων αὐτῶν περὶ ἐνώσεως ἐν Βόννῃ κατὰ τὰ ἔτη 1874 καὶ 1875, θέλει γίνεαι ἄλλα ἰσχυροῦ λόγος. Ὁ διάδοχος Πίου τοῦ Θ' Λέων ΙΓ' ἐζήτησε διατάσσειν νὰ πανηγυρίζηται λαμπρῶς κατ' ἔτος ἐν ἀπάσῃ τῇ ῥωμαικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ἐορτὴ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλάβων Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου, νὰ ἐλκύσῃ τὴν συμπάθειαν τῶν σλαβικῶν λαῶν. Οὗτοι ὁμῶς, ὡς εἰκὸς, οὐδεμίαν ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τοῦτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἑκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

Fabricii Bibliotheca graeca. Hamb. 1708—28. Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις, 1854. Κ. Σάθα Νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις 1868. Ἀνδρονίκου Δημητράκοπούλου Προσθηκαὶ εἰς τὴν Νεοελλ. φιλολογίαν Σάθα. Ἐν Λειψίᾳ 1871. Τοῦ αὐτοῦ Ὁρθόδοξος Ἑλλάς. Ἐν Λειψίᾳ 1872. Κ. Οἰκονόμου Περὶ τῶν Ο'. Ἐν Ἀθήναις 1844. Ἐν τόμ. Δ'. Δὲ Κιγὰλα Σχεδιάσμα νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἐν Σύρῳ 1846. Ζαβίρα Νέα Ἑλλάς. Ἐν Ἀθήναις 1872. Παράνελια Σχεδιάσμα περὶ καταστάσεως παιδείας ἀπὸ ἀλώσεως κτλ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867. Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως περὶ τῆς πατριάρχικης μεγάλης σχολῆς τοῦ γένους ὑπὸ Μ. Δ. Χαμουδοπούλου ἀπὸ τοῦ Α' τεύχους τοῦ Α' ἔτους.

241.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία ἐν γένει.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία δὲν ἠδύνατο ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ

νὰ ἀκμάσῃ ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Τουρκίᾳ ἔνεκα προφανῶν λόγων. Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη μόνον ἐκεῖ δύναται νὰ καλλιεργηθῇ ὅπου καλλιεργεῖται καὶ ἡ καθ' ὅλου ἐπιστήμη. Παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, παρ' ᾧ ὡς ἐκ τῆς δουλείας πᾶσα πνευματικὴ ζωὴ, πᾶσα ἐν γένει ἐπιστήμη παρήκμασε καὶ κατέπεσε μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ γένους, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφανῶσι μεγάλοι καὶ ἑξοχοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς; Διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες θεολόγοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων καὶ εὐάριθμοι σχετικῶς πρὸς ἄλλας ἐποχὰς καὶ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ δύσει συγχρόνων πεπαιδευμένων εἶναι καὶ οὐχὶ μεγάλης καὶ ἐκτάκτου σημασίας. Ἡ παροῦσα περίοδος δὲν ἔχει νὰ δείξῃ οὔτε Ὀριγένης, οὔτε Χρυσόστομους, οὔτε καὶ Φωτίους. Ὅσοι δὲ ἐξ αὐτῶν διεκρίθησαν τῶν ἄλλων, ἔτυχον τελειοτέρας παιδεύσεως ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ, ὅπου ἀπὸ τῆς ἀλώσεως κατὰ μέγα μέρος διὰ τῶν προσφύγων λογίων Ἑλλήνων εἶχον ἔλθει τὰ γράμματα, ἐν Βενετίᾳ, Παταβίῳ, Πίζῃ, Ῥώμῃ, Φλωρεντίᾳ. Παρισίοις, Ὁξωνίῳ καὶ Γερμανίᾳ. Τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ σπάνια ἦσαν καὶ ἀσήμεντα. Ἡ ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικὴ ἀποικία ἰδρυσε τὴν πρώτην ἀξίαν λόγου ἑλληνικὴν σχολὴν κατὰ τὸ 1626, τὴν Φλαγγίνειον λεγομένην (πρὸβλ. § 237), ἐξ ἧς ἤρχισαν νὰ ἐξέρχονται διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὰ ἐν τῇ ἀνατολῇ σχολεῖα, ὧν τὰ κυριώτερα ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει (ἡ μεγάλη τοῦ γένους Σχολή), ἐν Ἰωαννίνοις, Σμύρνῃ, Κυδωνίαις, Χίῳ, Πάτμῳ, Δημιτσάνῃ, Ἀθῶνι, Ἀγράφῳις, Βουκουρεστίῳ καὶ Ἰασίῳ, τὰ πλεῖστα ἰδρυθέντα κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα.¹ Ἐσπούδαζον δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἀποκρούοντες τὰς ἐνεργείας τῶν καθολικῶν ἱεραποστόλων ἐν τῇ ἀνατολῇ νὰ καταπολεμῶσι τὰς διδασκαλίας καὶ διατάξεις τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο δογματικά, ἠθικά, ἱστορικά καὶ ἐξηγητικά τῶν Γραφῶν ἔργα σχε-

¹ Οἱ ἐπισημότεροι διδάσκαλοι τοῦ γένους κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δουλείας ὑπῆρξαν ὁ Θεοτόκης, ὁ Εὐγένιος, ὁ Πέζαρος, ὁ Ψαλλίδας, ὁ Πρώτος, ὁ Βενιαμίν, ὁ Φωτιάδης, ὁ Κούμας, ὁ Δούκας, ὁ Βάμβας, ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Φαρμακίδης.

δὸν ἢ οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα ἀπαντῶμεν παρ' αὐτοῖς. Εἰς τὰ δογματικά ἀνήκουσι τὰ δογματικά ἔργα τοῦ Κορεσίου, τοῦ Δαμφωδαῦ, τοῦ Εὐγενίου καὶ τοῦ Παρίου. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία παρημελήθη. Μόνος ὁ Μελέτιος ἔγραψε τοιαύτην. Ὁ Εὐγένιος ἤρχισε μόνον τὴν συγγραφὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐκ δὲ τῶν ἐρμηνευτικῶν ἐργασιῶν ἀναφέρομεν τὰς ἐξηγήσεις τοῦ Θεοτόκη εἰς τὰ εὐαγγέλια, τὰς πράξεις καὶ τὰς ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων, τὰ ἀναγινωσκόμενα ἐν ταῖς κυριακαῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ. καὶ τοῦ Ἀνθίμου τὴν ἐρμηνείαν εἰς τοὺς ψαλμούς. Πραγματείας τοῦναντίον κατὰ τοῦ παπισμοῦ πολεμικὰς ἔχομεν πολλὰς. Ἐκ τῶν πολεμικῶν ἔργων διακρίνονται τὰ τοῦ Ἱερεμίου, Κορεσίου, Μηνιάτου, Βλασοπούλου καὶ Ἡλίου Τανταλίδου. Ὅπως δὲ ἴσως καὶ οἱ ὀλίγοι οὗτοι Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς οἱ μόνον σχεδὸν Ἕλληνες συγγραφεῖς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (ἵστί οἱ κληρικοὶ τότε ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ μόνον λόγοι) ἀποδεικνύουσιν, ὅτι παρὰ τῷ ἐλληνικῷ ἔθνει ὅσῳ καὶ ἂν κατέπεσεν ἡ παιδεία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, οὐδέποτε ὅμως ἐξέλιπεν ἐντελῶς, ὅτι σπινθήρ τις πάντοτε ἐσώζετο, οὗτος δὲ ἤρκεσεν ἵνα δώσῃ νέαν ζωὴν καὶ ἀνορθώσῃ πάλιν τὴν Ἑλλάδα. Ὁ σῶσας τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ὁ κ λ ῥ ο ς. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μετὰ τῆς ἐν γένει διαδόσεως τῶν γραμμάτων ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀνυψώθη πῶς καὶ ἡ τοῦ κλήρου ἐκπαίδευσις, ἀφ' οὔτου μάλιστα ἰδρύθησαν αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ τῆς Χάλκης καὶ τῶν Ἱεροσολύμων. Πολλοὶ τῶν ἐκ Τουρκίας κληρικῶν ἐκπαιδεύονται νῦν καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέροις σχολείοις τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, καὶ ἐν τοῖς σοφοῖς τῆς Γερμανίας πανεπιστημίοις. Ἡ παιδεία τοῦ κλήρου μόνῃ δύναται νὰ ἀνυψώσῃ πάλιν τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν.

242.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος.

Κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀλώσεως ὁ μόνος ἄξιος λόγου μνημονεύμενος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς εἶναι Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος ἀπὸ τοῦ 1482 πα-

τριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀνὴρ μεγάλης ἀρετῆς καὶ πε-
 παιδευμένος, ὅστις κατέλιπε τὰ συγγράμματα κατὰ Πλήθωνος
 καὶ περὶ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου καὶ τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου.
 Ἦτο ἀνὴρ εὐγλωττος καὶ ἀνέπτυξε πολὺν ζῆλον ἐν τῷ κη-
 ρύγματι τοῦ θείου λόγου. Τιμώμενος ὡς ὁ σοφώτερος τῶν χρό-
 νων αὐτοῦ προσεκλήθη παρὰ τοῦ σουλτάνου νὰ πέμψῃ αὐτῷ ἐ-
 ξήγησιν τοῦ συμβόλου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Κατὰ δὲ τὴν
 ΙΓ' ἑκατονταετηρίδα διεκρίθησαν οἱ ἐξῆς ἐκκλησιαστικοὶ συγ-
 γραφεῖς. Μανουὴλ Πελοποννήσιος ἢ Κορίνθιος,
 ἀνὴρ πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν
 παιδείαν, ἀκμάσας περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος,
 χρηματίσας δὲ τὸ μὲν πρῶτον διδάσκαλος τῆς πατριαρχικῆς
 σχολῆς, μετὰ δὲ ταῦτα χαρτοφύλαξ καὶ ῥήτωρ τῆς μεγάλης
 ἐκκλησίας. Συνέγραψε κατὰ λατίνων. Μάξιμος ὁ Ἀγιο-
 ρεΐτης, περὶ τὸ 1518 ἀκμάσας, ἐγένετο διδάσκαλος τῶν
 Ῥώσων ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Ἰβάνοβιτς, συνέγραψε δὲ κατὰ λα-
 τίνων, λουθηρανῶν, ἐθνικῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ἄλλ' ὁ ἐπισημό-
 τερος ἀνὴρ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος εἶναι Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, πα-
 τριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Κρήτῃ τῷ 1535,
 ἐμορφώθη ἐπιστημονικῶς ἐν Παταβίῳ τῆς Ἰταλίας, ἦτο εἰδή-
 μων τῆς λατινικῆς, ἐβραϊκῆς, συριακῆς καὶ ἐβραϊκῆς γλώσσης
 († 1600), συνέγραψε δὲ διάφορα δογματικὰ καὶ πολεμικὰ κατὰ
 λατίνων συγγράμματα καὶ κατήχησιν. Ὁ Μελέτιος οὗτος
 εἰργάσθη μετὰ πολλοῦ ζήλου κατὰ λατίνων, πέμψας δὲ εἰς Πο-
 λωνίαν Κύριλλον τὸν Λούκαριν περὶ τὸ 1600, ἠγωνίσθη νὰ
 στηρίξῃ τοὺς ἐκεῖ ὀρθοδόξους. Ὁ αὐτὸς συνῆψεν ἀλληλογρα-
 φίαν μετὰ τῶν προτεσταντῶν θεολόγων ἐν Πολωνίᾳ, οἵτινες
 προὔτειναν τὸν συνασπισμὸν τῆς ὀρθοδόξου καὶ τῶν προτεσταν-
 τικῶν ἐκκλησιῶν κατὰ λατίνων (§ 228). Καὶ Ἱερεμίας δὲ
 ὁ Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1572 ἐφημίσθη
 διὰ τῶν ἀπαντήσεών του πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ λουθηρανούς
 θεολόγους (1573—1586), συνέγραψε δὲ καὶ ἄλλα ἔργα. Ὁ Ἱ-
 ερεμίας οὗτος ἐλθὼν εἰς Ῥωσσίαν περὶ τὸ 1588 ἀνέδειξε πατρι-
 ἀρχὴν τὸν τέως μητροπολίτην Μόσχας, καὶ εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς
 ἀποκαταστάσεως τῶν τότε κακῶς ἐχόντων ἐκκλησιαστικῶν
 πραγμάτων ἐν Ῥωσσίᾳ. Μάξιμος Μαργούνης ἐκ Κρή-

της († 1602) ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Κυθήρων, καὶ συνέγραψε πολλὰ ἔργα, ἐν οἷς καὶ ἐπιστολάς. Ἦτο ἀνὴρ λόγιος καὶ δόκιμος συγγραφεὺς ἐν τε τῷ πεζῷ καὶ τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, ἐγκρατὴς τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Ὁ Μανουὴλ Μαλαξὸς ἐκ Ναυπλίου συνέγραψεν ἐρανιζόμενος ἐκ διαφόρων ἄλλων συγγραμμάτων τὴν πατριαρχικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1458 μέχρι τοῦ 1578 τὴν μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ Τουρκογραφίᾳ ἐκδοθεῖσαν, ἣτις εἶναι ἡ κυριωτέρα πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῶν χρόνων ἐκεῖνων. Μετὰ τῶν λογίων τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος κατατάσσομεν καὶ Δωρόθεον τὸν Μονεμβασίας τὸν συγγραφεὰ τοῦ χρονογράφου, ἥτοι ἱστορίας ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ ἔτους 1629, καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν χρησίμου.

243.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.

Σπουδαίους Ἑλλήνας ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἔχομεν ἐκ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ σχολείῳ τοῦ ἀγ. Ἀθανασίου ἐν Ῥώμῃ τῷ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ ΙΓ' ἰδρυθέντι ἐπὶ σκοπῷ προσηλυτισμοῦ παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς ἐκπαιδευθέντων Ἀλλατίου, Πέτρου Ἀρχουδίου, Ἰωάννου Ματθ. Καρυοφύλλου, Ἀνδρούτση, Νικολάου Κομνηνοῦ Παπαδοπούλου, οἵτινες πολλὰ ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ συνέγραψαν, διεκρίθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος, σπουδάσας ἐν Παταβίῳ, γενόμενος δὲ μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος τῆς ἐν Λυδία Φιλαδελφείας, καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἀρχιερατεύσας καὶ ἐν Βενετίᾳ, ὅστις ἦτο ἀνὴρ σπουδαῖος. Συνέγραψε κατὰ λατίνων († 1616). Κύριλλος Λούχαρις. Οὗτος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει σπουδαιότατον πρόσωπον, ἀλλὰ συγκαταριθμεῖται καὶ μετὰ τῶν πρώτων λογίων τῆς ἐποχῆς του. Κατήγετο ἐκ Κρήτης, ἐσπούδασε δὲ ἐν Παταβίῳ τῆς Ἰταλίας καὶ μετὰ ταῦτα ἐπεσκέφθη καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἰδίως διατρίψας ἐν Ἑλβετίᾳ, ὅπου συνέδεσε μετὰ πολλῶν καλθβινιστῶν θεολόγων φιλίαν. Μετὰ

ταῦτα ἐγένετο πρῶτον μὲν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, εἶτα δὲ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Κύριλλος ἤλπιζεν, ὅτι διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας ἡδύνατο νὰ ἀνορθωθῇ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, καὶ νὰ ἀποκρούσῃ αἰσίως τοὺς ἀπὸ Ῥώμης κινδύνους. Διὰ τοῦτο ἐπροστάτευσεν τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ κλήρου. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐπεμψεν εἰς Ἀγγλίαν τὸν Κριτόπουλον, καὶ συνέστησε τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπίστευε δὲ, ὅτι ἐκ τῆς φιλικῆς σχέσεως πρὸς τὰς προτεσταντικὰς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀκμάζουσαν θεολογίαν των ἡδύνατο καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία μεγάλως νὰ ὠφεληθῇ. Ὁ Κύριλλος συνέγραψεν ἐπισολὰς τινὰς καὶ λόγους. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, ὅτι ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκδοθεῖσα ὁμολογία εἶναι ἔργον αὐτοῦ. Γ ε ὠ ρ γ ι ο ς Κ ο ρ έ σ ι ο ς. Ὑπῆρξεν ἐπίσημος ἀνὴρ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ὡς δεινὸς θεολόγος φημιζόμενος. Ὅτε ἔνεκα τῆς ψευδολουκαρείου ὁμολογίας μεγάλη ταραχὴ ἐπεκράτει ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὗτος προσεκλήθη ἐκεῖσε, ἵνα ἀντιταχθῇ πρὸς τινὰ λουθηρανὸν Ἀντώνιον Λέγερων. Συνέγραψε δὲ πολλὰ συγγράμματα τὰ πλεῖστα πολεμικὰ κατὰ λατίνων καὶ διαμαρτυρομένων († 1641).¹ Μ η τ ρ ο φ ά ν η ς Κ ρ ι τ ό π ο υ λ ο ς. Οὗτος ἐσπούδασεν ἐν Ὁξωνίῳ (1618—23), σταλεῖς ἐκεῖσε ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἔτι πατριάρχου Ἀλεξανδρείας ὄντος. Ἐπεσκέφθη δὲ καὶ τὰ πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας, ἐν ᾗ ἔτι διατρίβων, ἐξέδωκε τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀνατολικῆς ὁμολογίας. Κατὰ τοῦ ἔργου τούτου ἡγέρθησαν ὑπόνοιαι διὰ τὴν πρὸς τὸν Λούκαριν σχέσιν τοῦ συγγραφέως του, ἀλλ' ἀδίκως. Ὁ Μητροφάνης μένει πιστὸς εἰς τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας του. Ἀπὸ τοῦ 1630 ἐγένετο πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Τὴν ψευδολουκαρείον ὁμολογίαν ἀπεκήρυξε καὶ αὐτὸς προθύμως († 1641). Μαθητὴς τοῦ Λουκάρεως ὑπῆρξε καὶ Μ ά ξ ι μ ο ς ὁ Κ α λ λ ι π ο λ ί τ η ς (1637), ὁ πρῶτος εἰς ἀπλὴν ἐλληνικὴν μεταφράσας τὴν Καινὴν Διαθήκην. Π έ τ ρ ο ς Μ ο γ ί λ α ς, μητροπολίτης Κιέβου (1619) μολδαβὸς, ἐγένετο γνωστὸς διὰ τῆς ὀρθοδόξου ὁμολογίας τῆς φερούσης τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἥτις τὸ μὲν πρῶτον εἶχε συνταχθῇ παρ' αὐτοῦ χάριν τοῦ ποι-

¹ Περὶ Κορεσίου πρὸς Κ. Ἀθανασίου Κ. Ὑψηλάντου πρὸς μετὰ τὴν ἄλωσιν.

μνίου του, ἐν ᾧ εἶχον διαδοθῆ ὑπὸ ἱεραποστόλων παπικαὶ καὶ προτεσταντικαὶ ἰδέαι, μετὰ δὲ ταῦτα ἀναθεωρηθεῖσα καὶ ἐκ νέου διὰ Μελετίου τοῦ Συρίγου καὶ ἄλλων Ἑλλήνων καὶ Ῥώσων θεολόγων διασκευασθεῖσα καὶ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν ὑπογραφείσα, ἐδημοσιεύθη τῷ 1642 ὡς ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Μελέτιος Συρίγος ἐκ Κρήτης († 1662). Καὶ οὗτος εἶχε σπουδάσει ἐν Παταβίῳ. Ἐκτὸς τῆς ἀναθεωρήσεως τῆς ὁμολογίας τοῦ Μογίλα συνέταξεν 24 θεολογικὰ κεφάλαια κατὰ λατίνων. Ἐπολέμησε δὲ μετὰ πολλῆς σφοδρότητος κηρύττων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν εἰς τὸ ἀπλοῦν μετάφρασιν τοῦ Μαξίμου Καλλιπαλίτου, ἀλλ' ἐξωρίσθη παρὰ τοῦ πατριάρχου Παρθενίου ὡς ἐξεγείρων ταραχάς. Θεόφιλος Κορυδαλεὺς. Ἀθηναῖος λόγιος, σπουδάσας ἐν Παταβίῳ, διδάξας δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Βενετίᾳ, Ἀθήναις, Ζαχύνθῳ καὶ Κωνσταντινουπόλει († 1646). Συνέταξε πρὸς τοῖς ἄλλοις Δογματικὴν ἐπιστολὴν πρὸς Παζζάσκην Ῥέκτορα τῆς ἐν Κιέβῳ σχολῆς. Νικτάριας, πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐκ Κρήτης, καὶ οὗτος ἔλκων τὸ γένος, εἰς τῶν πρώτων θεολόγων τῆς ἐποχῆς του († 1676). Εἶχε σπουδάσει ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Θεοφίλου τὸν Κορυδαλέα, συνέγραψε δὲ χρονογράφον, καὶ τινα κατὰ λατίνων συγγράμματα, ἰδίως τὴν περὶ ἀρχῆς τοῦ πάπα ἀντίρρησην τὴν ἐν Ἰασιῳ τῷ 1682 ἐκδοθεῖσαν, ὅπερ εἶναι τὸ ἀριστον ἔργον ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περιλαμβάνον πᾶν ὅ,τι πρὸ αὐτοῦ παρὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐρρέθη ἰσχυρὸν κατὰ τοῦ πάπα, καὶ χρησιμεύσαν καὶ μετὰ ταῦτα ὡς πηγὴ πᾶσι τοῖς προσβαλοῦσι τὸν παπισμόν. Πρὸ πάντων εἶναι ἐπιτυχῆς ἡ ἐν αὐτῷ ἱστορικὴ ἀπόδειξις κατὰ τῶν ἀξιώσεων τῶν παπῶν. Ἐγγραφή δὲ τὸ σύγγραμμα τοῦτα πρὸς ἀναίρεσιν συγγράμματος ὑπὲρ τοῦ πάπα Πέτρου Φραγκισκανοῦ μοναχοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις. Νικόλαος Κεραμεὺς († 1672) ἐξ Ἰωαννίνων. Οὗτος ἀσχολούμενος περὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἱατρικὴν καὶ θεολογίαν, κατέλιπε συγγράμματα ἀναγόμενα εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐπιστήμας. Σπουδαῖον ἔργον αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἐγκλήμα τῶν ἐγκαλούντων ἀδίκως κατὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ ἀντιρρητικὸν κατὰ τοῦ πάπα.» Ἰωάννης Καρυοφύλης, ὑπάρξας μαθητῆς Θεοφίλου Κορυδαλέως. Ἠσχολεῖτο

μᾶλλον περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἢ περὶ τὴν θεολογίαν, αὐτῷ τε δὲ καὶ τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ ἀπεδόθησαν ἑτεροδοξίαι τινές, ἐν αἷς καὶ ὅτι ἀπέρριπτον τὴν μετουσίωσιν. Π α ί σ ι ο ς Λ ι γ α ρ ί - δ η ς ἐκ Χίου. Ἐμορφώθη ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ὑπερ-ρησπίσθη τὸν λατινισμόν, βραδύτερον ὅμως ἐπιστρέψας εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἔγραψε θερμὰς ὑπὲρ ταύτης ἀπολογίας. Ἐστάλη δὲ εἰς Ῥωσσίαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ἵνα κατασι-γάσῃ τὰς ἐρίδας τὰς ἔνεκα τοῦ πατριάρχου Μόσχας Νίκωνος ἐγερθείσας († 1678). Ἐγραψε κατὰ τοῦ πάπα καὶ κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 12' αἰῶνος ἤκμασε καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δ ο σ ί θ ε ο ς († 1717), ἀνὴρ φιλο-πονώτατος, εὐρεῖαν θεολογικὴν παιδείαν κεκτημένος, συγγρά-φας κατὰ Ἰωάννου Καρυοφύλλῃ, προλεγόμενα εἰς τοὺς τόμους καταλλαγῆς, ἀγάπης καὶ χαρᾶς, ἐν οἷς περιέλαβε καὶ ἐδημοσί-ευσε προγενεστέρων Ἑλλήνων καὶ τινα ἴδια συγγράμματα κατὰ πάπα καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, πρὸς δὲ καὶ ἱστορίαν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἔργον σπουδαῖον καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων χρησιμώτατον, καθ' ὅσον μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν πατριαρχῶν τούτων συνδέει καὶ τὴν σύγχρονον ἐκάστω αὐτῶν ἐκκλησιαστικὴν ἐν γένει ἱστορίαν. Ἐπὶ τοῦ Δοσθεοῦ ἐγένετο τῷ 1672 καὶ ἡ κατὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου Δουκάρεως ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος, ἣτις ἐξέ-θηκεν ἐν τοῖς ὅροις αὐτῆς καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Σύγχρονος αὐτοῦ ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Μ α υ ρ ο x ο ρ δ ά τ ς, ἀνὴρ λόγιος καὶ πολὺ γλωσσος, εἰς με-γάλα πολιτικὰ ἀξιώματα ἐν Τουρκίᾳ ἀνελθὼν, συγγράψας δὲ τὰ ἰουδαϊκὰ ἐκ τῆς Π. Δ. καὶ τὰ κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ συμ-βάλλοντα (1719).

214.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ 13' αἰῶνος.

Ἡ 13' ἑκατονταετηρίς δὲν ὑπολείπεται τῆς προηγηθείσης αὐτὴ κατὰ τὸν ἀριθμόν, οὔτε κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν κατ' αὐτὴν ἀκμασάντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Τοιοῦτοι ὑ-πῆρξαν οἱ ἀκόλουθοι. Χ ρ ύ σ α ν θ ο ς, πατριάρχης Ἱεροσολύ-μων ἀπὸ τοῦ 1707, ὅστις ἑμορφώθη ἐν Παρισίῳ, περιῆλθε δὲ

καὶ ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης, καὶ κατέλιπε πολλὰ θεολογικὰ καὶ φιλολογικὰ συγγράμματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδίως διακρίνομεν τὸ Συνταγμάτιον αὐτοῦ περὶ τῶν ὀφφικίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν καὶ περὶ τῶν πέντε πατριαρχικῶν θρόνων, πόνημα χρησιμώτατον. Ἰωαννίκιος καὶ Σωφρόνιος Λειχοῦδαί, ἀδελφοὶ ἐκ Κεφαλληνίας, οἵτινες ἐμορφώθησαν κατὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἐν Παταβίῳ καὶ Βενετίᾳ, γινόμενοι δὲ μετὰ ταῦτα ἱερεῖς, ἐχρημάτησαν διδάσκαλοι ἐν Κεφαλληνίᾳ, Θεσσαλίᾳ, Μακεδονίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει, βραδύτερον δὲ κατ' αἴτησιν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου ἐλθόντες εἰς Ῥωσσίαν (1685), καὶ ἐν Μόσχᾳ ἀκαδημίαν συστήσαντες, ἐδίδαξαν ἐν αὐτῇ τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν, τὴν ῥητορικὴν, φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, καὶ ὁ μὲν Ἰωαννίκιος ἀπέθανε τῷ 1717, ὁ δὲ Σωφρόνιος τῷ 1730. Ἀμφότεροι συνέγραψαν πολλὰ πονήματα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, μετέφρασαν δὲ εἰς τὴν σλαβωνικὴν ἄλλα καὶ ἐπεδιώρθωσαν τὰς σλαβωνικὰς Γραφάς. Ὡς λόγιος εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς, ἑβραϊκῆς, λατινικῆς, γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς φιλολογίας, ὡς θεολόγος ἐν γένει καὶ πρὸ πάντων ὡς ῥήτωρ διεκρίθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ ὁ ἐκ Κεφαλληνίας Ἡλίας Μηνιάτης († 1714). Σπουδάζας ἐν Βενετίᾳ, ἦλθε μετὰ ταῦτα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο ἱεροκῆρυξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, τελευταῖον δὲ ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος Καλαβρύτων. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ἐν δημοτικῇ γλώσσῃ γεγραμμένοι καὶ μετὰ πολλῆς ῥητορικῆς τέχνης συντεθειμένοι εἶναι πλήρεις ζωῆς καὶ οὐνάμεως. Ἀπὸ πολλῶν αἰώνων δὲν εἶχεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἰδεῖ τοσοῦτον δημοφιλεῖ ῥήτορα. Ἐμιμήθη δὲ πρὸ πάντων τὸν περιώνυμον Ἰταλὸν ἱεροκῆρυκα Σένιερν. Ἐν τισι τῶν λόγων τοῦ βλέπομεν τὸν ὑπὸ ἀγνοτάτου καὶ θερμοτάτου πατριωτισμοῦ φλεγόμενον Ἑλληνα. Ὁ Μηνιάτης διεκρίθη καὶ ὡς πολεμικὸς θεολόγος, διότι τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Πέτρα σκανδάλου,» ἐν ᾧ ἐξελέγχονται αἱ ἑτεροδοξίαι καὶ καινοτομίαι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, εἶναι ἐν τῶν ἀρίστων ἔργων τῆς ὕλης ταύτης ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ὁ Μηνιάτης θεωρεῖ ὡς κυριωτάτην αἰτίαν τοῦ σχίσματος τὸ πρωτεῖον. Ὁ μόνος ἄξιος λόγου ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς τῆς περιόδου ταύτης ἐκ τῶν Ἑλλήνων

εἶναι ὁ ἐξ Ἰωαννίνων Μελέτιος († 1714), σπουδάσας ἐν Βενετίᾳ, γενόμενος δὲ μετὰ ταῦτα μητροπολίτης Ἀρτης καὶ τελευταῖον Ἀθηνῶν. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἡ διαιρουμένη κατὰ ἑκατονταετηρίδας, ὅπως ἀπὸ τῶν Μαγδεβουργικῶν ἑκατονταετηρίδων διηρεῖτο τότε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ὑπὸ τῶν συγγραφόντων αὐτὴν ἐν τῇ δύσει, οὗς ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Μελέτιος, καὶ μέχρι τοῦ 1695 ἐκτεινομένη, εἶναι ἔργον ἀποδεικνύον αὐτὸν ἄνδρα πεπαιδευμένον, ὅσον ἦσαν ὀλίγοι τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Ἡ ἱστορία του ἔχει ἀξίαν ἰδίως δι' ὅσα περὶ ἀνατολικῆς ἐκκλησίας λέγει. Παρενείρει δὲ ἐν τῷ ἔργῳ του καὶ πολλὰ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ἐδημοσιεύθη ἐν Βιέννῃ οὐχὶ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ, ἀλλ' ἐν χυδαίᾳ διεφθαρμένη παραφράσει γενομένη παρὰ τινος Ἰωάννου Παλαιολόγου ὑπὸ Γεωργίου Βενδότου τῷ 1783, προσθέντος διαφόρους σημειώσεις, ὡς συμπλήρωμα δὲ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. Ἐξεπόνθη δὲ καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα. Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης. Ἐσπούδασεν ἐν Παταβίῳ, ἐζῆ δὲ ἀκόμην ἐτεῖ 1789. Συνέταξεν ἐκκλησιασικῶν καὶ πολιτικῶν βιβλία δώδεκα, οὗτινος ἔργου τὸ τελευταῖον μέρος περιέχον τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐξεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1870, περιέχον πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς εἰδήσεις ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνων. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐζῆ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος, ὁ γράψας λατινιστὶ τὸ σπουδαῖον σύγγραμμα περὶ τῆς κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ καταστάσεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας (*Status praesens ecclesiae graecae*). Εἶχε δὲ σπουδάσει ἐν Ὁξωνίῳ τῆς Ἀγγλίας καὶ διέτριψεν ἐν Γερμανίᾳ πολλὰ ἔτη. Παραλείποντες πολλοὺς ἀσημοτέρους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἀναφέρομεν τὸν Εὐστράτιον Ἀργέντην, ἄνδρα τῆς ἐβραϊκῆς καὶ ἀραβικῆς φιλολογίας εἰδήμονα, λόγιον καὶ πολυμαθῆ, ἱατρὸν καὶ τῆς φιλοσοφίας γνώστην († 1760), ὅστις εἶχε σπουδάσει ἐν Ἀλλητῆς Γερμανίας. Διατρίβων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 1748 κατὰ πρόσκλησιν τοῦ πατριάρχου ἀντέκρουσε διὰ συζητήσεως παπικοῦς τινὰς θεολόγους, καὶ ἐντεῦθεν λαβὼν ἀφορμὴν, συνέγραψε τὸ πολυμαθὲς αὐτοῦ σύγγραμμα «Περὶ ἀζύμων.» Τοῦ αὐτοῦ ἔχομεν καὶ ἄλλα πολεμικὰ κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας συγ-

γράμματα (περὶ τοῦ βαπτίσματος, κατὰ τοῦ καθαρτηρίου πο-
ρὸς, κατὰ τοῦ πάπα). Ὁ Δ α μ ω δ ο ς ἐκ Κεφαλληνίας ἐν Πα-
ταβίῳ σπουδάσας, ἔγραψε Δογματικὴν. Τὸ διεξοδικὸν αὐτοῦ δογ-
ματικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ἐντελῶς τὴν σχολαστικὴν
μέθοδον τὴν ἐν χρήσει ἐν ταῖς λατινικαῖς θεολογικαῖς σχολαῖς,
σώζεται ἀνέκδοτον ἐν Βιέννῃ, ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐλληνικῆς
σχολῆς. Συνοπτικὴν θεολογίαν συνέταξε καὶ ὁ ἐκ Ζαχύνθου
Κ ο ν τ ο ν η ς. Εἷς τῶν εὐφυστέρων καὶ πολυμαθεστέρων ἀνδρῶν
οὐ μόνον τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀλλὰ τῆς ὅλης ταύτης περιόδου ὑ-
πῆρξεν Εὐ γ έ ν ι σ ο ς Β ο ὕ λ γ α ρ ι ς, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ
Ζαχύνθου, ἐγεννήθη δὲ ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1717, ἐσπούδασε δὲ ἐν
Παταβίῳ τὴν θεολογίαν, φιλοσοφίαν καὶ τὰς μαθηματικὰς ἐπι-
στήμας. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἰωαν-
νίνοις, ἐπειδὴ δὲ ἠκολούθει τὰ συστήματα τῶν νεωτέρων φιλο-
σόφων Λωκίου, Λεϊβνιτίου καὶ Οὐολφίου, ἐθεωρήθησαν παρὰ
τῶν ἁγαν εὐσεβῶν ὑποπτα τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ φρονήματα,
εἰς μάτην δὲ ἐσπούδασε νὰ ἀναιρέσῃ τὰς κατηγορίας τῶν ἐχ-
θρῶν αὐτοῦ, διδάσκων καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν τὴν
παραδεδεγμένην οὖσαν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.
Ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν εἰς Μακεδονίαν. Εἰτα
διωρίσθη ὑπὸ τοῦ φιλομούσου Κυρίλλου τοῦ Ε' πατριάρχου
Κωνσταντινουπόλεως σχολάρχης τῆς ἐν Ἀθῶνι συστάσεως σχο-
λῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν φανατικῶν καὶ ἀμάθων μονα-
χῶν κατηγορηθεὶς, ἐγκατέλιπε τὴν θέσιν ταύτην. Ἐπὶ τέλους
προέστη τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς σχολῆς. Ἡ
φήμη αὐτοῦ ὡς σοφοῦ εἶχεν ἤδη ἔκτοτε ἐξαπλωθῇ καθ' ἅπασαν
τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Τῷ 1792 ἐνῶ διέτριβεν ἐν Λευφίᾳ
πρὸς ἐκδοσιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, προσκληθεὶς εἰς Ῥω-
σίαν ὑπὸ τῆς φιλομούσου καὶ ἰδίως τῆς ἐλληνικῆς παιδείας
προστάτιδος Αἰκατερίνης τῆς Β', ἐγένετο πρῶτος ἐπίσκοπος
τῆς ἀρτίως συστάσεως ἀρχιεπισκοπῆς Σλαβωνίου καὶ Χερσῶνος.
Ἀπέθανε δὲ τῷ 1800. Ὁ Εὐγένιος ἦτο ἀνὴρ πολυμαθέστατος
καὶ πολύγλωσσος, γινώσκων τὴν ἐλληνικὴν, λατινικὴν, γερμα-
νικὴν, ἰταλικὴν, γαλλικὴν, ἑβραϊκὴν, τουρκικὴν, ἀραβικὴν καὶ
ῥωσικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν. Ἡ εἰς ὁμηρικὸν ἐξάμετρον
μετάφρασις τῆς Αἰνειάδος τοῦ Οὐίργιλίου ἀποδεικνύει τὴν περὶ

τὴν λατινικὴν καὶ ἀρχαίαν ἑλληνικὴν δεινότητα αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ λατινικοῦ δὲ μετέφρασε καὶ τὸ σπουδαιότατον ἔργον τοῦ Ζοιρ-
νικαβίου περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος. Συνέγραψε δὲ
καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Α' αἰῶνος (ἐκατονταετη-
ρίδα), Θεολογικὸν σύνταγμα, Ὁρθόδοξον ὁμολογίαν καὶ Βιβλιά-
ριον κατὰ λατίνων. Τὸ Θεολογικὸν αὐτοῦ σύνταγμα ἐξεδόθη
ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀγαθαγγέλου. Εἶναι ὁμως ἀ-
τελες ἔργον, ἀκολουθοῦν ἐν τοῖς πλείστοις τὴν δογματικὴν
τοῦ Δαμῳδοῦ. Ἐκτὸς τούτων σῶζονται καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα
αὐτοῦ θεολογικά, φιλοσοφικά καὶ μαθηματικά. Περὶ τοῦ Εὐγε-
νίου ὡς φιλοσόφου, λέγει ὁ Κοτζιάς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσο-
φίας (Ε', 495) τὰ ἐπόμενα· «Κορυφαῖος τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσο-
φησάντων δύναται καθ' ἡμᾶς νὰ θεωρηθῇ Εὐγένιος ὁ Βούλγα-
ρις, διότι καὶ κατὰ τὴν πολυμάθειαν ὑπερεῖχε καὶ πρῶτος τὴν
φιλοσοφίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσήγαγεν. Ὁ Εὐγένιος οὔτε σύ-
στημὰ τι ἀποκλειστικῶς ἀπεδέχετο, οὔτε ἴδιον νὰ ἰδρύσῃ ἐπε-
χειρήσας, μὴ θέλων ἴσως νὰ διαρρήξῃ τὴν πρὸς τὴν θρησκείαν
φιλικὴν σχέσιν αὐτοῦ. Ὡν ὁμως ἐκλεκτικὸς εἶχεν ὁδηγοὺς πάν-
τας, ἰδίως δὲ τὸν Γενουήνσιον καὶ τὸν Γραβεζάνδον. ἠκολούθει
δὲ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἰδίως τὸν Ἀριστοτέλη.» Περὶ τὰ τέλη τοῦ
ΙΗ' αἰῶνος ἤκμασε καὶ ὁ ἐκ Κερκύρας καταγόμενος Νικηφό-
ρος Θεοτόκης, ὅστις σπουδάσας ἐν Ἰταλίᾳ διεκρίθη διὰ
τὰς μαθηματικὰς, φιλολογικὰς καὶ θεολογικὰς γνώσεις του, ἐ-
δίδαξε δὲ ἐν Κερκύρᾳ, Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἰασίῳ, καὶ διε-
δέχθη τὸν Εὐγένιον ἐν τῇ ἐν Ῥωσσίᾳ ἀρχιεπισκοπῇ τοῦ Σλα-
βωνίου καὶ Χερσῶνος, ὅθεν μετὰ ταῦτα μετετέθη εἰς τὴν τοῦ
Ἀατραχάν. Τὸ σπουδαιότερον θεολογικὸν αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὰ
Κυριακοδρόμια αὐτοῦ, δι' ὧν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ καθαρευούσῃ
μὲν, μὴ ἀπομακρυνομένη δὲ τῆς λαλουμένης, ἐρμηνεύονται λίαν
ἐπιτυχῶς τὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἀπόστολοι τῶν κυριακῶν τοῦ ἐ-
νιαυτοῦ. Ὁ Θεοτόκης συνέγραψε καὶ κατὰ τῆς παπικῆς ἐκκλη-
σίας καὶ ἄλλα ἔργα (+ 1800). Ἀνὴρ φιλόπονος καὶ αὐτομαθὴς
θεολόγος ἦτο ὁ ἁγιορείτης Νικόδημος, ὅστις ὑπῆρξε καὶ
γομώτατος συγγραφεὺς, ἀσχοληθεὶς ἰδίως εἰς τὴν συλλογὴν
καὶ ἐρμηνείαν τῶν κανόνων (Πηδάλιον), εἰς τὴν ἐξήγησιν ἐπὶ τὸ
ἀπλούστερον ἐρμηνειῶν τῶν πατέρων εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν, εἰς

τὴν ἐρμηνείαν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τοῦ Συναξαριστοῦ Μαυρικίου, καὶ εἰς τὴν συγγραφὴν πολλῶν ἄλλων πρακτικῶν βιβλίων († 1809).

245.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφ-ταί τοῦ 10' αἰῶνος.

Κατὰ τὸν παρόντα 10' αἰῶνα ἀνεφάνησαν οἱ ἀκόλουθοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Ἀ θ α ν ἄ σ ι ο ς Π ἄ ρ ι ο ς († 1813), σχολάρχης τῆς ἐν Χίῳ σχολῆς, ὅστις ἐκτὸς τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ἔργων κατέλιπε καὶ ἐκθῆσιν τῶν θείων τῆς πίστεως δογμάτων (κατὰ τὸ θεολογικὸν σύνταγμα τοῦ Εὐγενίου), τὸν Ἀντίπαπαν ἡ ἀγῶνας Μάρκου τοῦ Ἐφέσου καὶ τοὺς βίους Κλήμεντος τοῦ Βουλγαρίας καὶ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Ὁ σοφὸς Κ ο ρ α ῆ ς († 1822) ὁ ὡς φιλόλογος ἐξοχος, ἦτο κάτοχος καὶ ἐκκλησιαστικῶν γνώσεων, συνέγραψε δὲ τὸν Ἱερατικὸν Συνέκδημον, ἥτοι φιλολογικὴν καὶ χριτικὴν ἐρμηνείαν τῶν πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ποιμαντορικῶν λεγομένων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἵνα δείξῃ, ὅποια μὀρφωσις καὶ ὅποια ἀρεταὶ πρέπει νὰ κοσμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐν τοῖς σοφοῖς προλεγομένοις προϋτείνειν ὅσας ἐθεώρει ὁ Κοραῆς ἀναγκαίας μεταρρυθμίσεις, ὅπως ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἀνορθωθῇ εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς εὐκλειαν, καὶ φανῇ ἀξία τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς προορισμοῦ, ὡς τὰ μέσα ταῦτα νομίζων τὴν μὀρφωσιν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ κλήρου, τὴν διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ εὐαγγελίου ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν μὀρφωσιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπιτομὴν τῶν μακρῶν προσευχῶν, τὴν ἐλάττωσιν τῶν μακρῶν νηστειῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατάργησιν τῶν πομπωδῶν τίτλων καὶ τῆς αὐθαιρέτου δυνάμεως. Χάριν δὲ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τῆς νεολαίας μετέφρασεν ὁ αὐτὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν ὀρθόδοξον Κατήχησιν τοῦ Πλάτωνος ἐκ τῆς γαλλικῆς αὐτῆς μεταφράσεως, πλουτίσας αὐτὴν διὰ προλεγομένων. Τοῦ Σ τ υ λ ι α ν ο ὦ Β λ α σ σ ο π ο ὺ λ ο υ ἡ ὑπεράσπισις τῆς γραικικῆς ἐκκλησίας ἡ συγγραφεῖσα μὲν ὑπ' αὐτοῦ ἰταλίστι, μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Φιλητᾶ, εἶναι πλήρες πολυμαθείας ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς σύγγραμμα

(† 1822). Ὁ Ἱεροσολύμων πατριάρχης Ἀνθιμος († 1808) διέπρεψεν ἐπὶ παιδείᾳ συγγράψας Σύνταγμα θεολογίας καὶ ἐρμηνείαν εἰς τοὺς Ψαλμούς. Πεπαιδευμένος ὑπῆρξε καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κωνστάντιος ὁ Α' († 1859), συγγράψας πρὸς ἄλλοις ἔργοις καὶ Ἀσυμφωνίαν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀρμενίων, περὶ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν διαπρεψάντων ἀνδρῶν, κατὰ τῶν Μισσιοναρίων, καὶ ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐγχύκλιον Πίου τοῦ Θ'. Τυπάλδος ὁ Σταυρουπόλεως, ὑπῆρξε διευθυντὴς πρῶτον μὲν τοῦ ἐν Κερκύρα ἱεροῦ σπουδαστηρίου, μετὰ δὲ ταῦτα τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς, ὡς τοιοῦτος μεγάλως συντελέσας εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν κλήρου, ἦτο δὲ ἀνὴρ πεπαιδευμένος, καὶ εἰργάσθη καὶ εἰς τὴν εἰς τὸ ἀπλοῦν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν μετὰ τοῦ ἀοιδίμου Βάμβα. Κατέλιπε διάφορα ἀνέκδοτα μέχρι τοῦδε συγγράμματα. Ὁ Στούρζας, εὐφυὴς καὶ πεπαιδευμένος συγγραφεὺς, συνέγραψεν ἐλλήνιστί, ῥωσιστί καὶ γαλλιστί διάφορα συγγράμματα, ἐν οἷς καὶ περὶ τῶν διαφορῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως, ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐγχύκλιον Πίου τοῦ Θ', καὶ «Θρησκευτικὰς μελέτας,» ἧτοι ἐκθεσιν τῆς πίστεως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ θεολογικῇ παιδείᾳ διεκρίθησαν ἐν Τουρκίᾳ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ ὁ Καραθεοδωρῆς, οὗτινος ἔργον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ παπιστικοὶ ἔλεγχοι, οἱ ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου Ἡλίου Τανταλίδου ἐκδοθέντες, καὶ ὁ μητροπολίτης πρώην Χίου Γρηγόριος, ὁ συγγράψας Φωνὴν τῆς ὀρθοδοξίας, ἐν ἧ σπουδάζει νὰ καταδείξῃ συγγένειαν ἐσωτερικὴν μεταξὺ τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας, τὸ σύγγραμμα περὶ ἐνώσεως τῶν ἀρμενίων καὶ ὀρθοδόξων, οὗς κατὰ τὸν Γρηγόριον οὐδὲν οὐσιῶδες χωρίζει, καὶ ἐρμηνείαν εἰς τὸ «Πάτερ ἡμῶν.» Ἐν τοῖς λογίοις κληρικοῖς ἐν Τουρκίᾳ διαπρέπει καὶ ὁ Βρυννίος Νικομηδείας, ὁ ἐκδότης τῶν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν τοῦ Κλήμεντος. Περὶ τοῦ Φαρμακίδου καὶ Οἰκονόμου, τῶν διασημοτέρων Ἑλλήνων θεολόγων τοῦ παρόντος αἰῶνος, λόγος γενήσεται κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, διότι ἐν ταύτῃ ἐνήργησαν κυρίως οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες.

ΠΕΡΙΟΔΟΥ Α'.

ΜΕΡΟΣ Β'.

Β'. 'Εν 'Ελλάδι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ.

Πηγαί. Φαρμακίδου 'Απολογία. 'Εν 'Αθήναις 1810. Συνεδικός τόμος 1852. Οίκονόμου, Τριακονταετής. 'Εν τοῖς Σωζομένοις αὐτοῦ τόμ. Β'. 'Εν 'Αθήναις 1864. Βάμβα ἀπάντησις. 'Αντεπικρίσις. Γ. Μαυροκορδάτου. Θεότευκτος ἐκκλησία. 'Αθήνησι 1851. Maurer Das griechische Volk. Heidelberg 1835. Pichler Geschichte der Trennung T. II, 341—421. Muenchen 1864. Wengler Beitrage zur Kenntniss des gegenwaertigen Geistes der griechischen Kirche 1839. Schmitt Geschichte der neugr. u. russ. Kirche. Mainz 1810. Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ. Εὐαγγελικὸς Κήρυξ. 'Ιερομνήμων 'Ορθόδοξος 'Επιθεώρησις. 'Ηχώ 'Ορθοδοξίας. Θρησκευτικὴ Φωνή. 'Αθηνᾶ. Αἰών.

216.

'Αρχαιοτέρα ἱστορία τῶν ἐν 'Ελλάδι ἐκκλησιῶν.

Αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸ βασίλειον τῆς 'Ελλάδος μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐτέλουν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, περιελθοῦσαι ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν ταύτην ἐπὶ Λέοντος τοῦ 'Ισαύρου κατὰ τὸν Η' αἰῶνα. 'Εν 'Ελλάδι εἰσήγαγε τὸν χριστιανισμόν ὁ Παῦλος ὁ τὰς ἐν 'Αθήναις καὶ Κορίνθῳ ιδρύσας ἐκκλησίας, μετ' αὐτὸν δὲ κατ' ἀρχαίας, ἀλλ' ἀβεβαίους παραδόσεις ἐκήρυξαν ἐν αὐτῇ ὁ Ἀνδρέας ἐν Πάτραις, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀκύλας ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν Βοιωτίᾳ. Ἀλλὰ μόνον κατὰ μικρὸν ἐξέλιπεν ἐκ τῶν μερῶν τούτων ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον στενῶς μετ' αὐτῶν συνδεδεμένη εἰδωλολατρεία, ἣτις ἐπὶ τῶν ῥωμαίων αυτοκρατόρων ἐξηκολούθει ἀκμάζουσα, τελουμένων ἔτι τῶν ἐλευσινίων καὶ τῶν λοιπῶν αὐ-

τῆς μυστηρίων. Καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου ὁ χριστιανισμὸς ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶχε γενικευθῇ. Ἐπὶ Ἰουλιανῷ μάλιστα τοῦ παραβάτου ἐφάνη πρὸς στιγμὴν, ὅτι ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐμελλε πάλιν νὰ ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἡ ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικὴ σχολὴ διέσωζεν ἀρχαίας τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς παραδόσεις. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανῷ, ἐφ' οὗ ἐκλείσθη ἡ σχολὴ αὕτη, ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτο ἤδη πλήρης, μόνον δὲ ἀσθενῇ τινα λείψανα εἰδωλολατρίας ἐσώζοντο καὶ βραδύτερον μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος ἐν Μαίηνῃ.¹ Αἱ ἀρχαιότεραι ἐπίσκοποι αἱ μνημονευόμεναι ἐν Ἑλλάδι εἶναι αἱ τῆς Κορίνθου, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Λαρίσσης. Ἐπίσημοι δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ ἀναφανέντες μνημονεύονται ὁ μαθητὴς τοῦ Παύλου ἐν Ἀθήναις ἀρεοπαγίτης Διονύσιος,² κατὰ δὲ τὸν Β' αἰῶνα οἱ Ἀθηναῖοι ἀπολογηταὶ τοῦ χριστιανισμοῦ Κερδῆτες καὶ Ἀριστείδης καὶ ὁ Κορίνθου Διονύσιος. Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐποχῇ πρὶν ἀναφανῶσιν οἱ πατριάρχαι, αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀρχαίας, ὅπως ὠνομάζετο ἡ Ἑλλάς ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἦσαν ἀνεξάρτητοι ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Κορίνθου. Ὁ Τερτουλλιανὸς λέγει, ὅτι τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' ἢ ἀρχῆς τοῦ Γ' αἰῶνος ἤρξαντο τελοῦμεναι ἐτησίως ἐκκλησιαστικαὶ σύνοδοι, αἵτινες μετὰ ταῦτα ἀφαντῶσι καὶ ἀλλαγῷ. Ὅτε δὲ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς διαφόρους διοικήσεις, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἐκολούθησε μάλιστα ἐν τῇ ἀνατολῇ τὴν πολιτικὴν τάξιν (§ 124), αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀρχαίας περιελήφθησαν ἐν τῇ διοικήσει τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας, ἥς πρωτεύουσα ἦτο ἡ Θεσσαλονίκη. Διὰ τοῦτο ὁ Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος ἀνακηρύχθη πνευματικὸς αὐτῶν ἀρχηγός. Ἀφ' οὗτου δὲ ἐπὶ τῶν ἀρετα-

¹ Κωνσταντίνου τοῦ Περφύρου γεννητοῦ. Πρὸς τὸν αὐτοῦ υἱὸν σελ. 50. «Οἱ τοῦ κάστρου Μαίνης οἰκῆτορες μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῶν ὀνομασθῶν Ἑλλήνες προσαγορεύονται διὰ τὸ ἐν τοῖς παλαιῶς χρόνοις εἰδωλολάτραις εἶναι κατὰ τοὺς παλαιούς Ἕλληνας, οἵτινες ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοιδίμου Βασιλείου βαπτισθέντες, χριστιανοὶ γέγοναν.» Περὶ ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ἑλλάδι δρ. διατριβὴν ἐν Πανδύρῃ Τ. Α', 302.

² Τὰ αὐτῷ ἀποδιδόμενά συγγράμματα δὲν εἶναι γνήσια αὐτοῦ. Πρὸλ. § 116.

(ΕΚΚΛΗΣ. ΙΣΤΟΡ. ΤΟΜ. Β').

νικῶν ἐρίδων οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων συνησπίσθησαν μετὰ τῆς τὸν Ἀθανάσιον καὶ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐπικρατούντων ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν ὑπερασπιζομένης Ῥώμης, οἱ ἐπίσκοποι ταύτης ἤρξαντο νὰ ἐκασκῶσιν ἐποπτεῖαν τινὰ κατ' ἔθος ἐπὶ τῶν ἀρχιεπισκόπων Ἑσσελονίχης καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας.¹ Ἀλλ' ὅτε Ἀέων ὁ Ἰσαυρος (714—41) ἐν τῇ περὶ τῶν εἰκόνων ἐριδι περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Γρηγόριον τὸν Β', δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἀπηγόρευσε πᾶσαν πρὸς τὴν Ῥώμην σχέσιν τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, ἐνώσας αὐτὰς τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως (§ 101). Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ Βενετῶν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος (1204), ἐκδιωχθέντων τῶν ἀνατολικῶν, ἐγκαθιδρύθησαν πανταχοῦ ἐν αὐτῇ λατῖνοι ἐπίσκοποι, οἵτινες παντοιοτρόπως ἐπέζον τὸν ὀρθόδοξον λαὸν καὶ κληρὸν. Ἐτέλουν δὲ οἱ λατῖνοι οὗτοι ἐπίσκοποι ὑπὸ τοὺς λατίνους ἀρχιεπισκόπους Ἀθηνῶν, Πατρῶν καὶ Κορίνθου. Εἰς μάτην ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων ὀρθοδόξων διεμαρτυρήθη ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Θ' ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐπίσης δὲ καὶ Μάξιμος ὁ μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριαρχεῦσας, γράφων πρὸς τὸν δοῦκα τῆς Βενετίας Ἰωάννην τὸν Μικηνίγον (1482), ἐζήτει τὴν προστασίαν τῆς βενετικῆς δημοκρατίας ὑπὲρ τῶν διὰ τῶν λατίνων κληρικῶν καταπιεζομένων ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Μετὰ τὴν κατάκτησιν καὶ τῶν χωρῶν τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποκατέστησαν πάλιν οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι πανταχοῦ, ἀπηλλάγησαν δὲ οἱ ἐν αὐταῖς ὀρθόδοξοι τῶν καταπίεσεων τῶν λατίνων ἐπὶ τῆς συνειδήσεως αὐτῶν, διότι οἱ Τούρκοι ἐφείδοντο σχετικῶς πλειότερον τῆς θρησκείας τῶν κατακτωμένων λαῶν, εἰ καὶ ἄλλως ἐπέζον αὐτούς. Ἐπανελήφθη δὲ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐξάρτησις τῶν ἐκκλησιῶν τούτων. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ 1821.

¹ πρὸλ. § 86.

247.

Ἀνεξαρτησία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἱερὰ Σύνοδος 1833.

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἡ ἐξάρτησις τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως διεκόπη, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτῆς ἐμνημόνευον τοῦ λοιποῦ μόνον «πάσης ἐπίσκοπῆς ὀρθοδόξων.» Καὶ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις τῆς Ἐπιδαύρου (1822) καὶ τῆς Τροιζῆνος (1827) ἀνακηρύττουσαι ὡς ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐν Ἑλλάδι τὴν ἀνατολικήν, οὐδεμίαν ἐποιήσαντο μνησίαν ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἑλλὰς ἐλευθέρα γενομένη ἐπρεπε νὰ ἔχῃ καὶ ἐκκλησίαν ἐλευθέραν. Ἡ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου, τοῦ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν ἐχθρικῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα κυβερνήσεως τελοῦντος, ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτησις τῆς Ἑλλάδος ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ εἰς τὰ πολιτικὰ αὐτῆς συμφέροντα λίαν ἐπικίνδυνος. Ἀλλως δὲ ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦτο σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπικρατήσασαν ἀρχὴν παρὰ τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἐσπεροῦντο δὲ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως αἱ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίαι ἀνωτάτης τινὸς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἔνεκα τῆς ἀνωμαλίας τῶν τότε περιστάσεων· καὶ αὕτη ἡ ὑπὸ Καποδιστρίου ὀρισθεῖσα ἐπιτροπὴ ἦτο προσωρινή, συστάσα ἵνα ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἅτινα ἐτέλουν ἐν μεγάλῃ ἀνωμαλίᾳ. Ἡ δὲ ἐπὶ Ὀθωνος ἀντιβασίλειᾳ, ἐπιθυμοῦσα νὰ τακτοποιήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, συνέστησε τῷ 1833 ὁμοίαν ἐπιτροπὴν, ἧς κυριώτερον μέλος ἦτο ὁ Φαρμακίδης, ἵνα ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῆς ἐκκλησίας καὶ ὑποβάλλῃ αὐτῇ τὰς περὶ διορθώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ιδέας αὐτῆς. Ἡ ἐπιτροπὴ προὔτεινεν ὡς πρωτίστας καὶ ἐπείγουσας ἀνάγκας τὴν ἐπίσημον ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν σύστασιν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς συνόδου τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας συνόδου διαρχοῦς ὡς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ὑποβαλοῦσα καὶ σχέδιον καταστατικοῦ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔργον ὃν κυρίως τοῦ Φαρμακίδου, τὸ

ὁποῖον κατήρτισεν οὗτος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καταστατικοῦ τῆς διοικούσης συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥωσσίας. Ἀφοῦ δὲ ἐζήτησεν ἡ ἀντιβασιλεία ἐγγράφως καὶ τῶν ἐπισκόπων τὴν περὶ τούτου γνώμην, συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῇ 27 ἰουλίου 1833 εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Ναυπλίῳ, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη ἡ διακήρυξις τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ἐδημοσιεύθη δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς γενόμενον καταστατικὸν ὡς νόμος τοῦ κράτους. Κατὰ τοῦτο συνέστη σύνοδος ἐπισκόπων¹ ὡς ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ὁ Χριστὸς ἀνεκηνύχθη κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀρχηγὸς τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς καταστάσεως. Τὰ μέλη τῆς συνόδου, ὄντα πέντε τὸν ἀριθμὸν, ἐμελλον νὰ ἀνανεῶνται κατ' ἔτος τῇ ἐκλογῇ τῆς κυβερνήσεως, πρόεδρος δ' αὐτῆς νὰ ᾖ ἡ ἐκαστοτε ὁ τὰ πρεσβεία τῆς χειροτονίας ἔχων. Πρὸς τούτοις ὠρίσθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ παρίσταται καὶ βασιλικὸς ἐπίτροπος ἐν αὐτῇ, ἵνα ἀσκή τὸ δικαίωμα τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ πάντων τῶν ἐν τῷ κράτει συμβαινόντων. Διὰ τοῦτο ἄνευ τῆς παρουσίας αὐτοῦ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῆς συνόδου. Ἀνέλαβε δὲ ἡ σύνοδος τὰ δικαιώματα νὰ διευθύνῃ τὰς γενικὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, νὰ ἐπιβλέπῃ ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῶν ἐπισκόπων ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς των, χρησιμεύουσα ὡς ἀνώτερον ἐκκλησιαστικὸν δικαστήριον, νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς τηρήσεως τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, νὰ ἐπιβλέπῃ τὰ ἐν τοῖς σχολαίσις ἐν χρήσει ὄντα θρησκευτικὰ βιβλία, νὰ ὑπερασπίζῃ τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν τῶν ξένων, ἐπικαλουμένη τὴν σύμπραξιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, καὶ νὰ προτείνῃ καὶ τοὺς νέους ἐπισκόπους. Ἐπὶ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν ἀντικειμένων ἐμελλε νὰ ἐνεργῇ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως ἄλλης ἐξουσίας, πάντοτε ὁμως ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἐπὶ πασῶν τῶν λοιπῶν ὑποθέσεων, τῶν μὴ καθαρῶς ἐκκλησιαστικῶν ἢ δογματικῶν, οἷον ἐπὶ ὑποθέσεων ἀφορωσῶν τὸν γάμον, τὰ διαζύγια, τὰ μοναστήρια, τὴν παι-

¹ Κατὰ τὸ καταστατικὸν τῆς συνόδου δύο τῶν μελῶν αὐτῆς ἠδύνατο νὰ ᾖ καὶ πρεσβύτεροι. Οὐδέποτε ὁμως προσεκλήθησαν τοιαῦτα μέλη, πάντοτε καλουμένων ἐπισκόπων.

δεῖαν τοῦ κλήρου, τὸν διορισμὸν τῶν ἐπισκόπων καὶ ἱεροκηρύκων, καὶ ὅμοια ἀντικείμενα, μεθ' ὧν συνδέονται στενότερα καὶ τὰ κοσμικὰ συμφέροντα τῶν πολιτῶν, ὧν ἡ μέριμνα ἀνήκει φυσικῶς τῇ πολιτείᾳ, ἐμελλε νὰ συνεργάζεται μετὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, δι' οὗ ἡδύνατο νὰ ἐρχηται εἰς σχέσεις καὶ πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀρχήν.¹ Μόνον ἰθὺς ὀρίζεται ἐπισκοπαὶ ὠρίσθησαν κατὰ τοὺς δέκα τοῦ κράτους νομοῦς, καὶ μόνον χάριν τῶν ἐν Ἑλλάδι τότε ζώντων καὶ τῶν ἐκ Τουρκίας προσφύγων ἀρχιερέων ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἄλλαι πολλαὶ ὡς προσωριναί. Παρ' ἐκάστῳ ἐπισκόπῳ διωρίζοντο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως εἰς ἀρχιδιάκονος καὶ εἰς πρωτοσύγκελλος τῇ προτάσει τῆς συνόδου, ἵνα ἀποτελῶσι μετὰ τοῦ ἐπισκόπου τὸ ἐπισκοπικὸν δικαστήριον. Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχε μεγάλη πληθὺς μοναστηρίων² ἀνευ σχεδὸν μοναχῶν, ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν κατεσπαταλᾶτο εἰς μάτην, ἡ κυβέρνησις τοῦ 1833 κατὰ πρότασιν τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς ἐθεώρησε καλὸν νὰ διαλύσῃ τὰ μὴ ἀναγκαῖα ἐξ αὐτῶν, καὶ ἐν γένει νὰ φέρῃ τάξιν τινὰ εἰς τὴν διοίκησιν τῶν μοναστηρίων καὶ τὴν διαχείρησιν τῆς περιουσίας αὐτῶν. Διελύθησαν λοιπὸν πάντα τὰ ἔχοντα μοναχοὺς ὀλιγωτέρους τῶν ἑξ. Τῷ 1834 ἐγένετο καὶ πολλῶν γυναικείων μοναστηρίων ἡ διάλυσις. Τὰ μόνα διατηρηθέντα ἦσαν 83 ἀνδρῶα καὶ 3 γυναικεῖα μοναστήρια, τὸ μὲν ἐν Θήρᾳ, τὸ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ δὲ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἡ τῶν διαλυθέντων μοναστηρίων περιουσία ἐμελλε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου πρὸς μόρφωσιν ἐπιστημονικὴν τοῦ κλήρου κατὰ πρότασιν τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς, ἥτις δικαίως ἐθεώρησε τὴν μόρφωσιν ταύτην ὡς τὸ προσφορώτατον μέσον τῆς ἀνορθώσεως τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἀθλίας καταστάσεώς, ἐν ᾗ διέκειτο. Πράγματι

¹ Τέσσαρα εἶναι τὰ συστήματα, καθ' ἃ δύνανται νὰ ρυθμισθῶσιν αἱ μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ πολιτείας σχέσεις. 1 τὸ σύστημα τῆς ὑποταγῆς τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν πολιτείαν (τοιαύτη ἡ σχέση τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων). 2 τὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἐκκλησίαν (τοιαύτη ἡ σχέση ἐν τῇ δόξει κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας). 3 τὸ τῆς προστασίας τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν (τὸ ἐπικρατοῦσιν σήμερον εἰς τὰ πλεῖστα κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ παρ' ἡμῶν). 4 τὸ τοῦ τελείου χωρισμοῦ (Ἀμερικανική).

² Ὑπάρχον ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ταῖς γύσιν 245 μοναστήρια, ὧν τὰ πλεῖστα ἡριθμοὺν 1 ἢ 2 μοναχοὺς!

δὲ διωρίσθησαν ὑπότροφοι κληρικοὶ τινες, ἵνα σπουδάζωσιν ἐν τοῖς σχολείοις, ἀνέλαβε δὲ ἡ κυβέρνησις ἐκ τῶν χρημάτων αὐτῶν νὰ μισθοδοτῇ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἱεροκλήρυκας. Ἐκ τῶν προγραφέντων μοναστηρίων διεσώθησάν τινα, οἷον τὸ τῆς Πάρου καὶ τῆς Τήνου. Βραδύτερον δὲ διὰ τῆς συνόδου αὐτῆς ἐζητήθη καὶ ἄλλων ἡ διατήρησις.¹

248.

Πολέμιοι τῆς νέας τάξεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ νέα κατάστασις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι δὲν ἤρесе πολλοῖς. Ὑπῆρχόν τινες, ἐκ τυφλῆς ἐμμονῆς εἰς τὰ καθεστῶτα καὶ ἐξ ἐχθρας πρὸς πάντα νεωτερισμὸν νομίζοντες, ὅτι θὰ ἦτο συμφορώτερον νὰ ἐξηκολούθει ἡ ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐξάρτησις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίας, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητηθῇ ἡ χειραφέτησις τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας δι' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, καὶ ὅτι δὲν ἐδικαιοῦτο ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἑλλάδος νὰ κηρύξωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀφ' ἑαυτῶν. Ἐπειτα ἐφοβοῦντο καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ καθολικοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἥς εἶχεν ἀνακηρυχθῇ ἀρχηγὸς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς κατάστασιν. Ἡ διάλυσις τῶν μοναστηρίων ὡς πολλῶν συμφέροντα προσβαλοῦσα, ἐπειδὴ μάλιστα ἡ πώλησις τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῶν πραγμάτων καὶ σκευῶν ἐν γένει τῶν μοναστηρίων καὶ ἐγένετο παρὰ τῶν ἀρχῶν πολλαχοῦ μετὰ πολλῆς ἐπιδείξεως, ἥτις ὡς περιφρόνησις πρὸς τὴν θρησκείαν ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ, καὶ δὲν ἐχρησίμευσεν, ὡς ἐσκοπεῖτο, εἰς σύστασιν ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, ἀλλὰ τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως συλλεγέντα χρήματα κατεσπαταλήθησαν κακῶς, παριστάνετο ὑπὸ πολλῶν ἄγαν εὐσεβῶν ὡς βεβήλωσις τῶν ἱερῶν (ἀν καὶ τὰ διαλυθέντα μοναστήρια εἶχον καταστῆ κατὰ τὸ πλεῖστον καταγωγία ἀργίας), καὶ ἡγεῖρε πολλαχοῦ ταραχάς, ἰδίως δὲ ἐν Μάγνη καὶ Ἀχαρνάνι. Οἱ πολέμιοι τῆς νέας τάξεως, ὧν κέντρον ἀπέβη ὁ πεπαιδευμένος πρεσβύτερος Οἰ-

¹ Σήμερον διατηροῦνται 400 περίπου μοναστήρια, περιλαμβάνοντα περὶ τοὺς 4400 μοναχοὺς. ἔχουσι δὲ εἰσοδήματα πλεον τοῦ 4,000,000.

κονόμος, θεολόγος συντηρητικωτάτων ἀρχῶν, ἐπωφελήθησαν καὶ ἐκ πολλῶν παρακεκινδυνευμένων τότε θεωρηθεισῶν πράξεων τῆς ἱερᾶς συνόδου, πραττούσης κατὰ τὰ νεύματα τοῦ φιλελευθέρου καὶ προοδευτικοῦ θεολόγου ἀοιδίμου Φαρμακίδου. Τοιαῦται πράξεις ἦσαν ἡ διὰ τῆς συνόδου συγχώρησις τέως ἀπηγορευμένων βαθμῶν συγγενείας (διότι ἐπέτράπη ὁ Ε' ἐξ ἀγχιστείας καὶ ὁ ς' ἐξ αἵματος),¹ ἡ ἀναγνώρισις μικτῶν γάμων, ἡ ἀναγνώρισις ὡς ἐγκύρων τῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν μέσῳ ἀνωμαλωτάτων περιστάσεων γενομένων παρανόμων γάμων καὶ ἡ συγχώρησις τῆς διαλύσεως τοῦ γάμου ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Πολλαχοῦ δὲ εἶχε φανατισθῇ ὁ ὄχλος κατὰ τῶν καθεστώτων, νομίζων, ὅτι ἐκινδύνευεν ἐν Ἑλλάδι ἡ ὀρθοδοξία. Διὰ τοῦτο καὶ ἔταιρία τις μυστικὴ συνέστη, ὅπως ἐργασθῇ, ἐὰν ἦτο ἀνάγκη, κατὰ τῶν καθεστώτων. Ὁ ἐρεθισμὸς ἠύξησε, καὶ διότι ἡ κυβέρνησις ἐφάνη ἀδιαφοροῦσα πρὸς τὰς ἐνεργείας τῶν ξένων ἱεραποστόλων ἐν Ἑλλάδι. Πᾶσα ὁμῶς ἡ ἐξέγερσις αὕτη κατὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα κατέληξεν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνείθισαν πάντες εἰς τὴν νέαν τάξιν. Ἡ ἐθνοσυνέλευσις τοῦ 1844 ἐπέκυρσε ταύτην διὰ τοῦ συντάγματός της, τὸ ὅποιον διακηρύξαν τὴν μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πάσης ἄλλης ὀρθοδόξου δογματικῆν μόνον ἐνότητα τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίας, ἀνεγνώρισε τὴν διοικητικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, ἐπιδοκιμάσαν οὕτω τὴν πράξιν τῶν ἐπισκόπων καὶ τῆς κυβερνήσεως, τὴν γενομένην τῷ 1833. Ἡ συνέλευσις δὲν ὠνόμασε μόνον τὸν βασιλέα ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀπηγόρευσε ῥητῶς τὸν προσηλυτισμόν. Τὸ Α' ἄρθρον τοῦ συντάγματος τοῦ 1844 ἔχει ὡς ἐξῆς· «Ἐπικρατοῦσα θρησκεία² εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ εἶναι ἀνεκτὴ καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς τελοῦνται ἀκωλύτως ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων, ἀπαγορευομένου τοῦ προσηλυτισμοῦ καὶ πάσης ἄλλης ἐπεμβάσεως κατὰ τῆς ἐπικρατοῦσης θρησκείας.» Τὸ δὲ δεύτερον. «Ἡ

¹ Βραδύτερον ἐζήτησεν ἡ σύνοδος καὶ ἐπέτυχεν νὰ ἀκυρωθῇ ἡ διάταξις αὕτη.

² Ἰδιαιτέρως δηλ. προστατευομένη ὑπὸ τοῦ κράτους.

344 Ἑκκλ. ἱστορία. Περίοδ. Δ' (1453-1880). Μέρ. Β'. Ἀνατ. ἐκκλησ. ὁρθόδοξος ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν πόριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχει ἀναποσπάστως ἡνωμένη ; δογματικῶς μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης καὶ πάσης ἄλλης ὁμοδόξου τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, τηροῦσα ἀπαρалаκτικῶς ὡς εἶναι τεύς τε ἱεροῦς ἀποστολικούς καὶ συνοδικούς κανόνας, εἶναι δὲ κύτοκέφαλος, ἐνεργοῦσα ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης ἐκκλησίας τὰ κυριαρχικά αὐτῆς δικαιώματα, καὶ διοικεῖται ὑπὸ ἱερᾶς συνόδου ἀρχιερέων. 21

249.

Τὰ κατὰ τὸν Συνοδικὸν Τόμον.

Οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀνεγνώριζον τὴν σύνοδον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὡς συστάσαν ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν καὶ ἀναλαβοῦσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ ἐκκλησιῶν τέως ὑπ' αὐτοὺς ὑπαγομένων. Οὗτοι ἡξίουσαν νὰ χειρωφετήσωσιν αὐτοὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, εἰάν καὶ ὅταν ἡυδόκουν νὰ πράξωσι τοῦτο, καὶ νὰ ὀρίσωσιν αὐτοὶ τὰ τῆς διοικήσεως αὐτῆς κατὰ βούλησιν. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις τοῦτο γνωρίζουσα ἀνέβαλε νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίας τῷ οἰκουμένικῳ πατριάρχῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς ὁρθόδοξαις ἐκκλησίαις, ἀναμένουσα κατάλληλον ἐκαιρίαν. Ὅτε κατὰ τὸ 1841 ἀνεκοίνωσε τῷ πατριάρχῃ ἡ ἐν Ἑλλάδι σύνοδος τὴν κατάκρισιν τοῦ Κ α ῖ ρ ο υ, τοῦ διδάσκοντος ἐν τῷ ἐν Ἀνδρῶ ὁρφανοτροφείῳ του ἐναντίον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ὁ πατριάρχης οὔτε τὴν ἐπιστολὴν ἐδέχθη, οὔτε ἀπήντησεν εἰς αὐτήν. Τὴν τοιαύτην διάστασιν βαρέως ἐφερον ἐν Ἑλλάδι, φοβούμενοι ἐνεκεν ἔθνηκων λόγων τὴν διαίρεσιν μετὰξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων Ἑλλήνων. Ἡδὲ δὲ τῷ 1843 εἶχε πραττεῖναι ἡ ἱερὰ σύνοδος τῇ ἐθνικῇ συνελύσει ὡς ἀναγκαίαν τὴν τῷ πατριάρχῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς αὐτοκεφάλαις ὁρθόδοξαις ἐκκλησίαις γνωστοποιήσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς αὐστηράς ἐκτελέσεως τῆς ἐπιστολῆς

1 Τὰ δύο ταῦτα ἄρθρα μετανέχθησαν καὶ εἰς τὸ νέον σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος ἐκψηφισθὲν ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνέλευσεως τοῦ 1864.

ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο ὅτε τῷ 1849 ἀπέθανεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ τῆς Ἑλλάδος πρέσβυς Ἰάκωβος Πιζος, καὶ μεγάλαι τιμαὶ ἀπενεμήθησαν αὐτῷ παρὰ τοῦ πατριάρχου, ἐθεώρησε κατάλληλον περίστασιν ἡ κυβερνήσις νὰ συνάφῃ ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίαν. Καὶ δὴ προσφέρεται παρ' αὐτῆς τῷ πατριάρχῃ τὸ παράσημον τοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος, πέμπεται δὲ καὶ παρὰ τοῦ προέδρου τῆς συνόδου διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ καθηγητοῦ τῆς θεολογίας κ. Μισαήλ εὐχαριστήριος ἐπιστολὴ πρὸς αὐτὸν (1850). Ἡ ἀπάντησις τοῦ πατριάρχου ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἦτο σιωπηλὴ ἀνανέωσις τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ ὁ πατριάρχης καὶ τότε καίπερ λαβὼν τὸ παράσημον, δὲν ἐδέχθη τὴν ἐπιστολὴν, λέγων, ὅτι ἡγνόνει ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσαν Σύνοδον αὐτοκέφαλον. Ἵνα ἀρθῇ τὸ σκάνδαλον, ἐθεωρήθη τότε ἀναγκαῖον νὰ ἀγγελθῇ ἐπισήμως ἡ σύστασις τῆς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος τῷ πατριάρχῃ, καθὼς καὶ ταῖς λοιπαῖς ὀρθοδόξοις ἐκκλησίαις. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο τῷ αὐτῷ ἔτει, δι' ἐγγράφων αὐτῶν τῆς τε Συνόδου καὶ τοῦ ὑπουργείου ἀναγγειλάντων τῷ πατριάρχῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς ὀρθοδόξοις ἐκκλησίαις τὴν κήρυξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν σύστασιν τῆς Συνόδου, καὶ αἰτούντων τὴν ἀδελφικὴν ἀπλῶς ἀναγνώρισιν. Τότε συνέβη ὅ,τι ὁ Φαρμακίδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐν Ἑλλάδι ἐφοβήθησαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέτρεψαν ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου διαβήματος. Ὁ πατριάρχης Ἀνθιμος Ε' ὁ Βυζάντιος συγκαλέσας περὶ αὐτὸν σύνοδον, ἐξέδωκε (τῷ 1850) τὸν Συνοδικὸν τόμον, δι' αὐτοῦ χειραφετῶν αὐτὸς πρῶτος νῦν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, συνιστῶν δὲ καὶ σύνοδον αὐτῆς, καὶ διαγράφων τὴν μέλλουσαν διοίκησιν αὐτῆς. Διὰ τοῦ Συναδικοῦ τόμου ἀπηγορεύετο πᾶσα ἀπολύτως εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς συνόδου ἀνάμειξις τοῦ κράτους, καὶ αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἐπίβλεψις αὐτοῦ ἡ διὰ τοῦ βασιλικοῦ ἐπιτρόπου, ἡ σύνοδος ἔμελλε νὰ ρυθμίσῃ δι' ἀποφάσεων αὐτῆς ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῆς κυβερνήσεως καὶ αὐτὰ τὰ κατὰ τὸν γάμον καὶ τὰ διαζύγια, ὠρίζετο δὲ, ὅτι ἐν πάσῃ σπουδαίᾳ περιστάσει ὧφειλεν ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀποτείνηται πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ νὰ ζητῇ ὁδηγίας ἐκεῖθεν, ὅθεν ἔμελλε νὰ λαμβάνῃ καὶ τὸ μύρον. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἡ ἐλληνικὴ

κυβέρνησις ἐφάνη, ὅτι ἀπεδέχετο τελείως τὸν τόμον, ὅστις καὶ ἀνεγνώσθη ἐπισήμως ἐν Ἑλλάδι τῇ 20 Αὐγούστου 1850. Καὶ ἡ γερουσία δὲ εἶχε δεχθῇ αὐτόν, ἀλλ' ἡ βουλὴ, ἥς ἡ ἐπιψήφισις ἦτο ἀναγκαία, ἵνα ὁ τόμος λάβῃ ἰσχὺν νόμου ἐν Ἑλλάδι, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Φαρμακίδου «Ὁ Συνοδικὸς τόμος ἡ.π.ρὶ ἀληθείας» (1852), δι' οὗ προσεβλήθη ὁ τόμος, ἀπέρριψεν αὐτόν. Ὁ Φαρμακίδης ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἑλλάδος ἐπρεπε νὰ καταστῶσιν ἀνεξάρτητοι, διότι ἐλεύθερον κράτος προϋποθέτει ἐλευθέραν ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τὴν πάντοτε ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατήσασαν, ὅτι δηλ. τὰ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν πρέπει νὰ συµμεταβάλλωνται καὶ συµμορφῶνται τῇ πολιτικῇ τάξει.¹ ὅτι ἡ διοικητικὴ διαίρεσις τῶν ἐκκλησιῶν ἐγίνετο καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων οὐχὶ διὰ συνόδων, ἀλλὰ διὰ τῶν αὐτοκρατόρων, τούτων δικαίωμα θεωρουμένη· ὅτι ἂν Λέων ὁ Ἰσαυρὸς ὁ εἰκονομάχος βασιλεὺς ἐδικαιοῦτο νὰ ὑπαγάγῃ τὰς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς Ἰλλυρίας καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν Η' αἰῶνα (§§ 101.124.), πολλῶ μᾶλλον ἐδικαιοῦτο ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἑλλάδος νὰ κηρύξωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν καὶ νὰ συστήσωσι τὴν σύνοδον ὡς ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ἡ περὶ αὐτὸν σύνοδος οὐδὲν δικαίωμα εἶχον νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ συστήσωσι σύνοδον ἐν αὐτῇ· τοῦτο ἦτο δικαίωμα τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ἤσκησαν κατὰ τὸ 1833 καὶ κατὰ τὸ 1844· ὅτι ὁ τόμος θεωρῶν ὡς μὴ γενομένην τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ μὴ συστάσαν τὴν σύνοδον, ὑβρίζει τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν κυβέρνησιν αὐτῆς· ὅτι οὐδέποτε κατὰ τοὺς ἀρχαίους αἰῶνας ἦτο ἡ ἐκκλησία κράτος ἐν κράτει, ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ κράτους, τὸ ὅποῖον ἀείποτε ἥσκει δικαιώματα ἐποπτείας ἐπ' αὐτῆς, πολλάκις μάλιστα διέτασσε

¹ «Εἴ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις ἢ αὐθις καινισθεῖη, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν ἡ τάξις ἐκλοσθεῖτω» Δ' οἴκουμ. συνόδου καν. ιζ'.

τὰ κατ' αὐτήν· ὅτι τὰ περὶ γάμων, διαζυγίων, μοναστηρίων, παιδείας τοῦ κλήρου, διαιρέσεως τῶν ἐπισκοπῶν καὶ τὰ ὅμοια ζητήματα, ὡς μὴ καθαρῶς πνευματικά, ἀλλὰ σχετιζόμενα στενῶς μετὰ τῶν κοσμικῶν συμφερόντων τῶν πολιτῶν, δὲν δύνανται νὰ ἀποφασίζωνται ἄνευ τῆς συμπράξεως τῆς κυβερνήσεως, ὅπως ἀπῆτει· ὁ συνοδικὸς τόμος· τοῦτο οὔτε ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, οὔτε ἐν ἄλλῳ τινὶ ἀρχαίῳ ἢ νεωτέρῳ χριστιανικῷ κράτει συνέβη ποτέ. Τοιοῦτοτρόπως ἀνηρέθη ὁ συνοδικὸς τόμος. Τὸ κατὰστατικὸν τοῦ 1852, τὸ ὑπὸ τῆς βουλῆς τότε ψηφισθὲν, καθ' ὃ ἐκτότε μέχρι τῆς σήμερον διοικεῖται ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, καίπερ ἀποδεχθὲν διατάξεις τινὰς τοῦ συνοδικοῦ τόμου, ὡς ὁρθὰς κριθείσας, καὶ χάριν οἰκονομίας τῶν περιστάσεων, οἷον τὸ προεδρεύειν τῆς συνόδου τὸν κατὰ καιροὺς μητροπολίτην Ἀθηνῶν, τὸ λαμβάνεσθαι τὸ ἅγιον μύρον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ὡς δειγμα σεδασμοῦ πρὸς τὸν πρῶτον κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς θρόνον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀπορρίπτει πᾶσαν ἐξάρτησιν τῆς συνόδου ἀπὸ οἰασδῆποτε ξένης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, καὶ παραδέχεται τὴν τε ἐποπτεῖαν τῆς πολιτείας ἐπὶ πασῶν τῶν πράξεων τῆς συνόδου καὶ τὴν σύμπραξιν αὐτῆς ἐπὶ πάσης μὴ καθαρῶς πνευματικῆς ὑποθέσεως. Τοιοῦτοτρόπως κατ' οὐσίαν διετηρήθησαν καὶ ἐν τῷ νέῳ καταστατικῷ αἱ διατάξεις τοῦ καταστατικοῦ τοῦ 1833. Τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἀνεγνώρισεν ἐπὶ τέλους τὰ τετελεσμένα.

250.

Ἡ ἔνωσις τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.¹

Τῷ 1866 ἠνώθη μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ τῆς Ἑπτανήσου. Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ὀφείλουσι κατὰ ἀρχαίας τινας παραδόσεις ἡ μὲν Κέρκυρα εἰς τὸν Ἰάσωνα καὶ τὸν Σωσίπαιτρον, ἡ Λευκάς εἰς τὸν Ροδί-

¹ Περὶ τῆς ἐπτανησιακῆς ἐκκλησίας ὁρᾷ Π. Χιώτου ἀναπλήρωσιν τῆς ἐκκλ. ἱστορίας Κομητᾶ σελ. 295—303, καὶ Δούντζη Περὶ Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετῶν. Ἐν Ἀθήναις 1856.

ὡνα καὶ Σοπίωνα, ἡ δὲ Ζάχυνθος εἰς Μαρίαν τὴν Μαγδαληνήν. Ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις αἱ ἐπίσκοποι Κερκύρας καὶ Λευκάδος ὑπήγαντο ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Νικαπόλεως ἐν Ἠπείρῳ, ὁ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ὑπὸ τὸν Κορίνθου, καὶ ὁ Κυθήρων ὑπὸ τὸν Μονεμβασίας. Ἀπετέλεσαν δὲ αἱ ἐκκλησίαι αὗται ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἥς προέστατο ὁ Θεσσαλονίκης, ἐπὶ δὲ Λέοντες τοῦ Ἰσαύρου ὑπῆχθησαν (732) ὑπὸ τὴν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλαχοῦ εἰδομεν, ὅτι, ὅτε κατέλαβον οἱ λατῖνοι Βενετοὶ μετὰ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀνατολῆς καὶ τὴν Ἑπταήσον (1204), ἐπέβαλον ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς λατίνους ἐπισκόπους, ἀναγκάζοντες τὸν ὀρθόδοξον κλήρον καὶ λαὸν νὰ ἀναγνωρίζωσι τούτους ὡς πνευματικὸς αὐτῶν ἀρχηγούς. Οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ὑπεχρεοῦντο νὰ δέωνται ὑπὲρ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου, νὰ ὑπαδέχωνται αὐτὸν ἐπισήμως ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ ἐγκαθιδρυόμενον, νὰ λειτουργῶσιν ἐν λατινικαῖς ἑορταῖς καὶ νὰ καταβάλλωσιν ἐτήσιον φόρον τῷ λατίνῳ ἐπισκόπῳ. Ἐκτὸς δὲ τῆς Κεφαλληνίας ἐν ταῖς ἄλλαις νήσοις μόνον ἀρχιεπισβυτέρους ἠδύναντο οἱ ὀρθόδοξοι νὰ ἔχωσιν, αἱ δὲ χειροτονίαι τῶν ἱερέων αὐτῶν ἐγίναντο ἢ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, ἢ ὑπὸ τοῦ Κεφαλληνίας, ὅστις μέχρι τοῦ 1640 ὑποχέμενος τῷ Κορίνθῳ, ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἀνεξάρτητος. Διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς βενετικῆς κυριαρχίας ἐστράφησαν τινες τῶν Ἑπτανήσιων εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, οὕτω δὲ ἐμορφώθησαν γραικοκαθολικαὶ τινες κοινότητες μάλιστα ἐν Κερκύρᾳ καὶ Ζακύνθῳ. Οἱ Γάλλοι, οἵτινες ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἑπτανήσου τῷ 1798, ἀπῆλλαξαν τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς τοῦ ζυγοῦ τῶν Βενετῶν, ἀναγνωρίσαντες τοῖς ἀνατολικοῖς ἴσα δικαιώματα πρὸς τὰ τῶν καθολικῶν. Ὅτε δὲ ἀνεγνωρίσθησαν αἱ ἐπὶ νῆσοι ὡς ἀνεξάρτητος ἰόνσιος πολιτεία (1799), ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐπικρατοῦσα μὲν θρησκεία ἡ ἀνατολική, ἐλεύθεραι δὲ καὶ ἀνεκταὶ πᾶσαι αἱ λογιαί. Τῷ 1804 ἐπέκτησεν ἡ Κέρκυρα ἴδιον πάλιν ἐπίσκοπον. Ὁ Νάπολέων (1807) καὶ οἱ Ἀγγλοὶ, ὑφ' οὓς περιήλθεν ἡ Ἑπταήσος ἀπὸ τοῦ 1809, ἀνεγνώρισαν τὰς διατάξεις τῆς γερουσίας τοῦ

1804. Διὰ δὲ τοῦ συντάγματος τῆς ἰονείου πολιτείας τῷ 1817 ἰδρύθησαν νῆαι ἐπισκοπαὶ ἐν Ζακύνθῳ, Λευκάδι, Ἰθάκῃ, Κυθῇ, ροῖς καὶ Παξοῖς, καὶ ὠρίσθη ἵνα εἰς τῶν τεσσάρων μητροπολῶν Κερκύρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Λευκάδος ἐκ πατροπῆς καθ' ἑκάστην βουλευτικὴν περίοδον προεξάρχη. Κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1839 οἱ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ὑπὸ τοῦ κλήρου ἑκάστης νήσου, ἡ δὲ ἐκλογή ἐκτελέσθη ἐπικυροῦτο ὑπὸ τῆς ὑπερουσίας, ἥτις ἐζήτει παρὰ τοῦ πατριάρχου νὰ ποιήσῃ τὴν ἀναγκαίαν ἐκδοσιν, ὅπως χειροτονηθῇ οἱ ἐκλεχθέντες. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τῆς ἐνώσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς 'Επτανήσου μετὰ τῆς τῆς 'Ελλάδος ἐκκλησίας. Ἡ ἑνωσις ἐγένετο ὡς ἐξῆς. Ὅτε μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὑποστηρικθεῖσαν ἐπανάστασιν τοῦ 1862, τὴν ἐκδιώξαν τὸν βασιλεῖα Ὁθωμὰν, ἠνώθη πολιτικῶς ἡ 'Επτανήσος μετὰ τῆς λοιπῆς 'Ελλάδος, παρέστη ἡ ἀνάγκη καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς ἐνώσεως. Θὰ ἦτο ἀτοπον ἐνῷ ὑπῆρχεν ἐν 'Ελλάδι ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, δηλ. ἡ Σύνοδος, νὰ ἐξακολουθῶσιν αἱ ἐν 'Επτανήσῳ ἐκκλησίαι νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου, ἥτοι ἀπὸ ἀρχῆς ἐκτὸς καμμένης τῆς ἐλευθερίας 'Ελλάδος. Καὶ ἐνταῦθα ἐπρεπε νὰ ἰσχύσῃ ἡ ἀρχή, ὅτι δέον ἦ ἐκκλησιαστικὴ τάξις νὰ συµμεταβάλληται πρὸς τὴν πολιτικὴν (§ 249), καθ' ἣν ἀρχὴν ἐγένετο καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἐκκλησίας τῆς 'Ελλάδος. Ἀφοῦ συνεννοήθη ἡ κοβέρνησις μετὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς 'Επτανήσου, ἐγένετο ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἑνωσις κατὰ νόμιμον τοῦ 1868, ἀνταλλαγέντων μεταξὺ τῆς Συνόδου τῆς 'Ελλάδος καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐγγράφων τινῶν.¹ Μόνον ὁ Κεφαλληνίας Σπυρίδων δὲν ἠθέλησε τὸ πρῶτον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἑνωσιν ταύτην ὡς δῆθεν ἀντικανονικὴν, ἀλλ' ὅτε ὀλίγον βραδύτερον ἐζήτησε παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριου τοῦ ΣΤ' μύρον διὰ τὴν ἐκκλησίαν του, παρέπεμψθη μετὰ δικαίων τινῶν παρατηρήσεων εἰς τὴν κανονικὴν

¹ Καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ τοῦ πατριάρχου ἔγγραφον μεταχειρίσθη τὴν ἑκφρασιν, ὅτι ἐχειραφέτησεν αὐτὸ τὴν ἐκκλησίαν τῆς 'Επτανήσου, ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς 'Ελλάδος.

3 Ἑκκλ. ἱστορ. Περιόδ. Δ'. (1453-1880). Μέγ. Β'. Ἀνατ. ἐκλ.
 ὡν αὐτοῦ ἀρχὴν, τὴν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος. Καὶ οἱ
 δὲ τοῦ Ἀηξουρίου Ἰακωβάτοι εἶχον πρόσβασις ἡ-
 ἰνοςυνελεύσεως τοῦ 1864 τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς
 ῥσίας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀνεγνωρίσθη παρὰ πάν-
 τος τῆς ἐνώσεως. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀφομοίωσις ἐν-
 ἰκρουσε κατ' ἀρχάς εἰς δυσχερείας τινάς, δι-
 αφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν, τῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἐν Ἑπτανήσῳ,
 ἰσχυρότερον, συμφωνότερον πρὸς τὴν συνήθειαν
 ἐκκλησίας, ἐξελέγοντο ἐκ τοῦ κλήρου καὶ διὰ τοῦ
 τῆς νήσου. Ἐν Ἑπτανήσῳ ἕνεκα τῆς πολιτικῆς αὐ-
 γωγῆς ὑπὸ τὴν Βενετίαν, ἐν ᾗ ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ ἐ-
 λιεργοῦντο τὰ γράμματα, οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἐντελὴς ἡ ἐκ-
 κλησιαστικὴ παιδεία· οἱ διάσημοι θεολόγοι τοῦ παρελθόν-
 τος αἰῶνος Μηνιάτης, Θεοτόκης καὶ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐξῆλ-
 θον ἐξ αὐτῆς. Καὶ ὅτε δὲ ἡ ἐπτανησιακὴ ἐκκλησία ἠνώθη, ἐκ-
 κλητικὸν κλῆρον εὐμοιροῦντα μορφώσεώς τινος, μεγάλως συνε-
 λεσάσης εἰς τοῦτο· τῆς ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1823 ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ
 φιλέλληρος Γουίλφορδ ἰδρυθείσης ἀκαδημίας, ἐν ᾗ ἐδίδασκεν τὴν
 θεολογίαν ὁ Φαρμακίδης, ὁ Βάμβας καὶ ὁ Τυπάλδος, ὅστις δι-
 ηύθυνε καὶ τὸ αὐτῇ προσηρτημένον ἱεροσπουδαστήριον. Ἀληθὲς
 καύχημα τοῦ ἐπτανησιακοῦ κλήρου ὑπῆρξεν ὁ πεπαιδευμένος
 μητροπολίτης Κερκύρας Ἀθανάσιος, ἀνὴρ ἐξόχου ἀρε-
 τῆς, μεγάλως συμπράξας ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστι-
 κῆς ἐνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

254.

Καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ἱεραπόστολοι ἐν Ἑλλάδι.

Ταραχὼν πολλῶν πρόξενος ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς
 Ἑλλάδος ὁ ὑπὸ τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων ἱεραπο-
 στόλων ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πολιτικῶν πραγ-
 μάτων ἐνεργούμενος προσηλυτισμός. Καὶ οἱ μὲν καθολικοὶ
 ἰδίως Ἰησοῦιται καὶ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους ἐκ πα-
 λαιοῦ χρόνου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μισούμενοι, οὐδὲν ἰσχυρὰν
 ἐπενέγκωσι σπουδαῖον ἀποτέλεσμα. Τὰ ἐν Ἀθήναις, Κερκύρᾳ,

Σύρω, Τήνῳ, Θήρῃ καὶ Νάξῳ χάριν τῆς μορφώσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι ὀλίγων εὐρισκομένων καθολικῶν συντηρούμενα σχολεῖα αὐτῶν, ἐπιδιώκουσι πάντοτε καὶ προσηλυτιστικούς σκοποὺς, οὐδέποτε δὲ ἠθέλησαν νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τοὺς περὶ σχολείων νόμους τοῦ κράτους. Προὐκλήθησαν δ' ὡς ἐκ τούτου σφοδραὶ συζητήσεις ἐν τῇ βουλῇ τοῦ 1869, καὶ πάλιν δὲ τῷ 1870 ἐγεννήθη περὶ τούτου ἑρὶς ζήτηρὰ ἕνεκα τῆς δυστροπίας τῶν ἐν Κερκύρᾳ σχολεῖα διευθυνόντων Ἰησουϊτῶν, αἵτινες ἐπὶ τέλους, ἵνα μὴ ἀναγκασθῶσι κατὰ τὸν νόμον νὰ δεχθῶσιν εἰς αὐτὰ διδασκαλίαν ὀρθοδόξου κατηχήσεως, ἀπέκλεισαν τὰς ὀρθοδόξους μαθητρίας ἀπ' αὐτῶν. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπραξάν καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ ἐλέους ἐν Ἀθήναις καὶ κατὰ τὸ 1870 καὶ κατὰ τὸ 1880, ἵνα μὴ ἐνδῶσταιν εἰς τὴν νόμιμον ἀπαιτήσιν τῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τέλους ἐπέτυχεν αἱ ἀδελφαὶ αὗται τῇ παρεμβάσει τοῦ Ἐλλοῦ πρέσβους νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ σχολεῖον αὐτῶν ὡς τεχνικόν, σκοποῦν ἀποκλειστικῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς γαλλικῆς γλώσσης. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦτο ἐδέχθησαν πάλιν Ἑλληνίδας μαθητρίας χωρὶς νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νόμου. Οἱ Ἰησουῖται οἱ προστάται τῶν σχολείων τούτων στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς προστασίας τῶν πρέσβων τῶν καθολικῶν δυνάμεων, ἠδυνήθησαν πάντοτε νὰ ματαιώσωσι τὰς νομίμους ἀξιώσεις τῆς ἀσθενοῦς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὰς συνθήκας δύνανται οἱ ἐν Ἑλλάδι καθολικοὶ νὰ ἔχωσιν ἐπισκόπους ἐν Θήρᾳ, Σύρῳ, Τήνῳ καὶ Κερκύρᾳ. Ἐσχάτως ἐγκαθιδρύθη καὶ ἐν Ἀθήναις καθολικὸς Ἑλλήν ἐπίσκοπος.

Πολὺ σπουδαιότερα ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τῶν διαμαρτυρομένων ιεραποστόλων ἐν Ἑλλάδι, καὶ πολὺ περισσότερον ἤγειρε τὴν κοινὴν προσοχὴν. Οἱ ιεραπόστολοι οὗτοι, ἐξ Ἀμερικῆς καὶ Ἀγγλίας πεμπόμενοι, νομίζοντες ὅτι ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ὠφέλιμοι εἰς τὴν ἀνάστασιν τῆς ἀνατολῆς καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, εἶχον ἤδη ἀπὸ τοῦ 1810 ἀρχίσει τὰς ἐνεργείας αὐτῶν (§ 231), διαδίδοντες τὰς ἀγίας Γραφὰς ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἢ ἐν μεταφράσει, καὶ συνιστῶντες πολλαχοῦ σχολεῖα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρῶτον ἐπεδίωκον μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς παιδείσεως τῆς ἕνεκα τῆς δουλείας ἀμαθοῦς ἀνατολῆς, διὰ τοῦτο αἱ ἐργασίαι αὐτῶν οὐ μό-

νον δὲν ἐκίνησαν ἐν ἀρχῇ τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν ἡγεिरαν, αἰσθανομένων τὴν ἀνάγκην τῆς μορφώσεως. Αἱ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν ἐγένοντο τὸ πρῶτον προθύμως δεκταί. Τῷ 1810 ἐξηπλώθη καθ' ἅπασιν τὴν ἀνατολὴν ἡ τῆς Καινῆς Διαθήκης μετάφρασις, ἡ ὑπὸ Μαξίμου τοῦ Καλλιπολίτου γενομένη, τῷ δὲ 1831 ἐπέμφθησαν τῷ κυβερνήτῃ Καποδιστρία 10,000 ἀντιτύπων μεταφράσεων τῶν Γραφῶν καὶ ἄλλων ὠφελίμων διδασκικῶν βιβλίων, ἅπερ ἐκεῖνος εὐγνωμόνως ἀπεδέχθη. Τῷ δὲ 1833-37 δαπάναις τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἱερογραφικῆς ἐταιρείας, ἥτις κατὰ τὸ 1821 εἶχε συνάψει συνθήκας πρὸς τὸν πατριάρχην Γρηγόριον περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Γραφῆς, ὅπερ ἔργον ἔνεκα τῆς ἐπαναστάσεως ἐματαιώθη τότε (§ 231), εἰργάσθησαν εἰς νέαν μετάφρασιν τῆς Π. καὶ Κ. Δ. ἐκ τῶν πρωτοτύπων χειμένων οἱ Ἀγγλοὶ Λίβς καὶ Λάουνδς μετὰ τῶν Ἑλλήνων λογίων Τυπάλδου, Βαλέττα, Βάμβα καὶ Φιλαδελεφῆς· διότι τὴν διάδοσιν τῆς Γραφῆς ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη γλώσσῃ ἐθεώρουν οἱ λόγοι Ἑλληνες οὐ μόνον ὥς οὐδόλως βλαπτικὴν, ἀλλὰ καὶ ὥς ὠφελιμωτάτην. Καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἱεραποστόλων τούτων ἰδρυθέντα πολλαχοῦ σχολεῖα, οἷον ἐν Σύρῳ ὑπὸ Χίλδνερ 1827, ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Κίγχι 1832 καὶ Χίλλ, ἀπεδέχθη ἡ τότε ἔρημος σχολεῖων καὶ πρὸς τὴν παιδείαν διψῶσα Ἑλλάς εὐχαρίστως. Ἐν Αἰγίνῃ ὁ ἱεραπόστολος Ἀρτλεῦ ἐδίδασκε πρὸς μέγαν ἀριθμὸν μαθητῶν καὶ κληρικῶν ἐτι, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὑποψίας. Ὁ δὲ Κόρξ διηύθυνεν ἐν Ἀθήναις τὸ πρῶτον διδασκαλεῖον. Ἀλλ' ἡ πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους αὕτη εὐνοὺς διάθεσις τοῦ κοινοῦ μετεβλήθη εἰς δυσμένειαν, ἅφ' ὅτου ἐγένετο γνωστὸν, ὅτι τινὲς αὐτῶν, οἷον ὁ Κίγχι, μὴ ἀρκούμενοι ὥς τὸ πρότερον εἰς τὴν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν γραμμάτων διάδοσιν, ἐνήργουν κρυφίως πρὸς τὴν λυσιτελίαν τοῦ προτεσταντισμοῦ, προσβάλλοντες τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησίαν. Ἐκτοτε ἐγεννήθη φυσικῶς καταφορὰ κατ' αὐτῶν καὶ τῶν σχολείων αὐτῶν, παρὰ τισὶ μάλιστα ὁ κατ'

¹ Ἰωνὰ Κίγχι Διάφορα. Ἐν Ἀθήναις 1859. Ἀπάντησις εἰς Ἰωνᾶν Κίγχι ὑπὸ Κ. Ζινάφτου. Ἐν Ἀθήναις 1846.

αὐτῶν ζῆλος προέβαινε μέχρι κατακρίσεως καὶ αὐτῆς τῆς διαδόσεως τῶν μεταφράσεων τῶν Γραφῶν, ἃς ἄλλοτε τοσοῦτον προθύμως ἐδέξατο ἡ ἀνατολή (§ 231). Τοῦ πολέμου τούτου κατὰ τῶν ἱεραποστόλων ψυχὴ μὲν ἦτο ὁ Οἰκονόμος, ὅστις συνέγραψε καὶ τὸ ὀγκωδέστατον σύγγραμμα περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', ἵνα ἀποδείξῃ ταύτην μόνην ὀρθήν, πᾶσαν δὲ ἄλλην μετάφρασιν ἀνίερων, ὄργανον δὲ ἡ ὑπὸ τινος Γερμανοῦ ἐκδιδομένη «Εὐαγγελικὴ Σάλπιγξ.» Εἰς μάτην ὁ Βάμβας καὶ ὁ Φαρμακίδης παρετήρουν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ συγχέηται ἡ διάδοσις τῆς Γραφῆς πρὸς τὰς προσηλυτιστικὰς ἐνεργείας τῶν ἱεραποστόλων. Ὁ πρὸς τὰς μεταφράσεις πόλεμος διήρκει, ὑποστηριζόμενος καὶ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου τῷ 1836 ἀφωρίσθησαν οἱ ἱεραπόστολοι, αἱ δὲ τῆς Γραφῆς μεταφράσεις ὡς αἰρετικὰ δῆθεν βιβλία κατεκρίνοντο παραδιδόμενα τῷ πυρί! Ἦρξαντο δὲ ἐνιαχοῦ νὰ διώκωνται οἱ ἱεραπόστολοι ὡς προσηλυτίζοντες τὸν λαόν. Οὕτω τῷ μὲν 1836 κατεδιώχθη ἐν Σύρῳ ὁ Χίλδνερ, τῷ δὲ 1852 ἐν Ἀθήναις ὁ Κίγκ, ὅστις καὶ κατηγορηθεὶς καὶ δικασθεὶς ἐξωρίσθη ἐπ' ὀλίγον ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐπανελθὼν πάλιν ἐξηκολούθει τὸ ἔργον του (ἀπὲθ. 1869). Μετ' αὐτὸν ἐξακολουθοῦσι κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐνεργοῦντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλοι ἱεραπόστολοι, Ἕλληνες τὴν ἐθνικότητα (Καλοποθάκης, Σιακελλαρίου, Κωνσταντίνου). Τῷ 1874 ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ πρώτη ἐκκλησία τῶν εὐαγγελικῶν τούτων Ἑλλήνων. Ἀπ' Ἀθηνῶν ἐξαπλοῦνται αἱ τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων ἐνέργειαι καὶ ἀλλαχόσε τῆς ἀνατολῆς, οἷον εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς Σμύρνην καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτοὺς εἶναι ὅμως λίαν εὐάριθμοι. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον δύναται νὰ ματαιώσῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν, εἶναι ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ κλήρου ἡμῶν, ἡ δι' αὐτοῦ διδασκαλία τοῦ εὐαγγελίου πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἡ βελτίωσις τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἀνακαίνισις τῆς ἐκκλησίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ δι' ἐξωθεν ἐνεργείας προερχομένης ἀπὸ ἑτεροδόξων ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δι' ἐσωτερικῆς ἐργασίας προερχομένης ἀπὸ τοῦ μέσου αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας.

Σύγχρονοι ταῖς ἐκ τῶν ἱεραποστόλων τούτων ὑπῆρξαν καὶ αἱ διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεοφίλου Καίρου ἐγερθεῖσαι ταραχαί. Ὁ Καίρης ἦτο εἷς τῶν μάλλον διακεκριμένων λογίων κληρικῶν τῆς ἐποχῆς του, κάτοχος ιδίως φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν γνώσεων, ἀπολαύων μεγίστης ὑπολήψεως διὰ τε τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας καὶ διὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἠθῶν του. Φίλος ὢν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πρὸς ἣν ἐνθουσιασμόν εἶχεν ἐμπνευσθῆ σπενδάζων ἐν Γαλλίᾳ, εἶχε καταδιωχθῆ ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου καὶ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1836 συνέστησεν ἐλληνικὸν σχολεῖον ἐν Ἀνδρῶ, ὀρφανοτροφεῖον κληθὲν, εἰς ὃ πανταχόθεν συνέτρεχον μαθηταὶ ἕνεκα τῆς φήμης αὐτοῦ. Μετὰ τῆς παιδείας αὐτοῦ συνέδεεν ὁ Καίρης εὐγλωττίαν ἔκτακτον. Ἀλλ' αἰφνης ἀρνούμενος τὸν χριστιανισμόν, ἤρξατο νὰ διδάσκη τοὺς μάλλον μεμυημένους ἐκ τῶν μαθητῶν του φυσικὴν τινα, θεϊτικὴν θρησκείαν, ἀρχουμένην εἰς τὰς γενικὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ, τῆς προνοίας καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν Ἀγγλῶν θεϊστῶν τοῦ 12' αἰῶνος καὶ τῶν Γάλλων ἐγκυκλοπαιδιστῶν τοῦ 18' αἰῶνος. Αἱ ἰδέαι του εἶχον μεγάλην ὁμοιότητα καὶ πρὸς τὰς τῶν Θεοφιλανθρώπων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. «Θεοφιλανθρώπων θρησκεία» ἐν Γαλλίᾳ ἐκαλεῖτο ἡ φυσικὴ θρησκεία, ἣν εἰσήγαγόν τινες. Ὁ Καίρης εἶχε μορφωθῆ ἐν Γαλλίᾳ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὠνόμαζε δὲ τὴν θρησκείαν ταύτην θεοσεβισμόν, καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς εἶχε καὶ προσευχὰς συντάξει ἐν δωρικῇ διαλέκτῳ. Τοῦτο ταχέως γενόμενον γνωστὸν ἐξήγειρε κατ' αὐτοῦ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐξέδωκε κατ' αὐτοῦ ἀφορισμόν, ἡ δὲ σύνοδος τῆς Ἑλλάδος ἐνήργει κατ' αὐτοῦ, καὶ τῇ αἰτήσῃ αὐτῆς ἐκλείσθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἡ σχολὴ αὐτοῦ, περὶ τοὺς 300 ἀριθμοῦσα μαθητάς. Εἰς μάτην ἐζήτησεν ὁ Φαρμακίδης ἀποσταλεῖς πρὸς αὐτὸν νὰ μεταπείσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῶν φρονημάτων του. Καὶ ἐνώπιον τῆς συνόδου ἀνακρινόμενος, ἐπέμεινεν

εἰς τὰ φρονήματά του. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Συνόδου ἢ διδασκαλία αὐτοῦ, μετὰ δὲ ταῦτα μὴ θελήσας νὰ παλινωδῇ, κατεκρίθη καὶ αὐτὸς ὁ Καίρης, ἀφορισθεὶς τῷ 1841, καὶ ὡς μοναχὸς περιωρίσθη μετὰ τοῦτο ἐν τισὶ μοναῖς, ὅθεν ἐφυγεν ἐκτὸς τοῦ κράτους. Τῷ δὲ 1849 ἐπανελθὼν εἰς Σύρον, ἐπειδὴ ἐδίδασκε τὰ αὐτά, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ τὸ δεύτερον ἐξ Ἑλλάδος. Βραδύτερον δὲ ἐπιστρέψας εἰς Ἀνδρόν, ἐξηκολούθει ἐξαπλῶν τὰ φρονήματα αὐτοῦ, ἕως οὗ τῷ 1852 δικασθεὶς ἐν Σύρῳ, κατεδικάσθη ὡς παραβάτης τῶν νόμων τοῦ κράτους, τῶν ἀπαγορευόντων τὴν προσβολὴν τῆς καθεστῶσης θρησκείας, καὶ ἐφυλακίσθη, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἀπέθανεν αὐτόθι κατὰ τὸ 1853. Ὁ Καίρης λόγιος ὢν, συνέγραψε Στοιχεῖα φιλοσοφίας καὶ Γνωστικὴν, ἐν οἷς ἐξέθηκε τὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Διωγμοὺς καθ' ἑαυτοῦ ἤγειρεν ὀλίγον βραδύτερον ἔνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ δοξασιῶν καὶ ὁ ἐκ Κεφαλληνίας σατυρικὸς συγγραφεὺς Ἀ ν δ ρ έ α ς Λ α σ κ α ρ ά τ ο ς, ὅστις ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Τὰ μυστήρια τῆς Κεφαλληνίας» ἐν δημοτικῇ γλώττῃ ἐσατύρισε πολλὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα ὡς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, οἷον τὰς νηστείας, τὰς ἀγρυπνίας, τὰς ἀποδημίας εἰς μοναστήρια ἢ διὰ θαυμάτων πεφημισμένας ἐκκλησίας καὶ τὰ τοιαῦτα, ἤλεγξε δὲ τὰ ἥθη καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ κλήρου ὡς ἀντικείμενα εἰς τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (1856), καὶ τότε μὲν ἀφορισθεὶς καὶ διωχθεὶς ἐφυγεν ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, βραδύτερον δὲ ἐπανελθὼν ἐξέδωκε τῷ 1867 τὴν Ἀπάντησιν εἰς τὸν ἀφορισμὸν τοῦ δεσπότη τοῦ Κεφαλληνίας, δι' ἣν καὶ πάλιν κατηγορήθη, ἀλλὰ δικασθεὶς τῷ 1869 ὑπὸ τοῦ κακουργοδικείου Κεφαλληνίας, ἠθωώθη. Ὁ Λασκαράτος ἀποκλίνει εἰς τὸν προτεσταντισμὸν. Ἐν πνεύματι πολεμίῳ κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἔγραψαν καὶ δύο νεώτεροι λόγιοι, ὁ μὲν Ἑ μ μ α ν ο υ ῆ λ ῖ ο ς τὴν «Πάπισσαν Ἰωάνναν», ὁ δὲ Κ λ έ ω ν Ρ α γ κ α θ ῆ ς τὸ δράμα «Ἰουλιανός.»

253.

Φανατικοί. Παπουλάκης. Μακράκης.

Τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐτάραξαν καὶ δύο φανατικοί, ὁ

Χριστόφορος Παπουλάκης τῷ 1852, καὶ ὁ Ἀπόστολος Μακράκης, ὁ ἀπὸ τοῦ 1863 ἐν Ἀθήναις ἐγκαταστάς. Ὁ Παπουλάκης, ἀμαθὴς καὶ ἀπλοῦς, ἀλλὰ πονηρὸς γέρων μοναχὸς, περιήρχετο τὴν Ἑλλάδα, κηρύττων μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφὴν εἰς τὰ ἀρχαῖα τῶν πατέρων ἡθῆ, πολέμων δὲ κυρίως πᾶσαν πρόοδον ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διασύρων ἰδίως τὴν βασιλείαν ὡς καθολικὴν καὶ τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὰ σχολεῖα ὡς διδάσκοντα τὴν ἀσέβειαν. Ἰδίως ἐν Μάνῃ τὰ κηρύγματά του ἠρέθισαν τοσοῦτον τὸν λαόν, ὥστε ἐστασίασε κατὰ τῶν καθεστώτων. Εἰς μάτην ἐζήτησεν ἡ Σύνοδος δι' ἀπεσταλμένων της ἱεροκηρύκων νὰ κατασιγήσῃ τὸν ἐρεθισμόν. Μόλις ὁ στρατηγὸς Γενναῖος Κολοκοτρώνης μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως ἐπελθὼν, κατῴρθωσε νὰ καταστείλῃ τὴν ἐν Μάνῃ ἐξέγερσιν. Ὁ Παπουλάκης συλληφθεὶς καὶ δικασθεὶς, ἐκλείσθη ἐν τινι μοναστηρίῳ τῆς Ἀνδρου, ὅπου μετ' ὀλίγον καὶ ἀπέθανεν. Ὁμοίος αὐτῷ εἶναι καὶ ὁ Μακράκης, λαϊκὸς, εἰδὼς μὲν γράμματα, ἀλλὰ τεταραγμένης διανοίας ἄνθρωπος καὶ πάσχων ἐκ θρησκομανίας καὶ φανατισμοῦ. Θεωρῶν ἑαυτὸν καὶ κηρύττων ὡς ἀπόστολον τοῦ Θεοῦ, υἱὸν τῆς Μαρίας καὶ ἀδελφὸν τοῦ Χριστοῦ, ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ 1863 νὰ πολεμῇ καὶ διὰ τοῦ λόγου, κηρύττων ἐν ταῖς πλατείαις τῆς πόλεως καὶ κατ' ἰδίαν, καὶ δι' ἐφημερίδων (Δικαιοσύνη, Λόγος, Κήρυγμα), καὶ διὰ συγγραφῶν ἄλλων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἔργων τὴν μὲν πολιτείαν ὡς ἔργον τοῦ Σατανᾶ, τὴν δὲ ἐκκλησίαν ὡς πλανωμένην καὶ διεφθαρμένην, τὴν δὲ παιδείαν τοῦ ἔθνους ὡς ψευδῆ, δι' ὃ καὶ Πανσκοτιστήριον ὠνόμαζε τὸ Πανεπιστήμιον. Πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἰδέας του συνέστησεν ἄνευ ἀδείας τῆς κυβερνήσεως ἰδίαν σχολὴν κατ' ἰδίαν μέθοδον, ἐπῆξε δὲ καὶ ἰδίαν παραсунаγωγὴν ἢ ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ δὲν ἐμνημονεύετο ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ἐλειτούργουν δὲ ἱερεῖς ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἄνευ ἀδείας τούτου. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ μετελάμβανον οἱ μαθηταὶ του συχνάκις ἄνευ προηγουμένης νηστείας καὶ ἐξομολογήσεως. Ἡ ἐξομολόγησις ἐγίνετο δημοσίᾳ ἐν ἰδιαίτερά μεταξὺ λαϊκῶν συναθροίσει. Στηριζόμενος εἰς αὐθαιρέτους καὶ ἀλλοκότους ἐξηγήσεις τῶν ἁγίων Γραφῶν, καὶ μάλιστα τῶν προφητικῶν αὐτῶν μερῶν, ἐδίδασκε πολλὰς παρα-

δοξολογίας καὶ πλάνας, ἰδίως δὲ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ σώματος, θνητῆς ψυχῆς καὶ πνεύματος ἀθανάτου, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, μεταδιδόμενον τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ τὸ βάπτισμα, καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐτελειώθη κατὰ τὴν ψυχὴν τὸ πρῶτον ἐν τῷ βαπτίσματι, λαβὼν τότε τὸ τρίτον κατ' αὐτὸν συστατικόν, τὸ πνεῦμα. Ὁ Μακράκης εἴλκυσεν ἀπ' ἀρχῆς πολλοὺς ἐκ τῶν ἀμαθῶν, θαυμάζοντας τὰς ἀπεραντολογίας αὐτοῦ, ἐκέρδησε δὲ καὶ τὴν εὐνοίαν πολλῶν ἀπαιδευτῶν κληρικῶν, οἵτινες ἐνόμισαν αὐτὸν θερμὸν τῆς ἐκκλησίας φίλον. Τὸ φύλλον αὐτοῦ ὁ Λόγος συνεστήθη μάλιστα παρὰ τῆς Συνόδου. Ἀρχιερεῖς δὲ τινες θερμῶς ὑπεστήριζον αὐτὸν τὸ μὲν ἐκ φανατισμοῦ, τὸ δὲ ἐκ φόβου πρὸς τὸν τοὺς πάντας θρασέως καὶ ἀναιδῶς ὑβρίζοντα ἄνδρα. Οἱ ὁπαδοὶ του συνεκρότησαν καὶ δύο συλλόγους, τὸν μὲν θρησκευτικὸν «ὁ βαπτιστῆς Ἰωάννης», τὸν δὲ πολιτικὸν «ὁ μέγας Κωνσταντῖνος.» Ὁ δεῦτερος ὑπισχνεῖτο νὰ λύσῃ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ νὰ ὀδηγήσῃ τὸ γένος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις ὁ φανατισμὸς τῶν ὁπαδῶν του κατὰ τῶν λογίων, οὓς ὡς μασώνους διέσπυρεν, ἐκορυφοῦτο ὀσημέραι. Ἐν Πάτραις δὲ κατὰ τὸ 1867 ὁπαδοὶ τοῦ Μακράκη κατεδίωξαν νέους φοιτητάς ὡς μασώνους δῆθεν, καὶ ἐπυρπόλησαν καὶ οἰκίαν τινὰ ὡς κέντρον αὐτῶν. Ἐσκέπτοντο δὲ οἱ ὁπαδοὶ του καὶ αὐτὸ εἰ δυνατόν τὸ Πανεπιστήμιον νὰ κατακαύσωσιν. Ἡ Σύνοδος ἤρξατο νὰ θορυβῆται καὶ νὰ ἐννοῇ τὸν ἐξ αὐτοῦ κίνδυνον, ὅτε οὗτος θρασύτατα ἤρχισε νὰ ὑβρίξῃ αὐτὴν, διότι ἐδειξεν ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐκτάκτῳ δικαστηρίῳ τῷ δικάσαντι τὸ ὑπουργεῖον Βούλγαρη ἐπὶ δωροδοκίᾳ τῷ 1876 ἀποδειχθέντας σιμωνιακοὺς ἀρχιερεῖς Πατρῶν Ἀδέρκιον, Κεφαλληνίας Κομποθέκραν καὶ Μεσσηνίας Ἀργυριάδην, μὴ καθαιρέσασα αὐτοὺς, ἀλλὰ περιορισθεῖσα νὰ θέσῃ εἰς τριετὴ ἀργίαν καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτηθῶσι τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν. Ὁ Μακράκης ἔκτοτε ὠνόμαζε τοὺς συνοδικοὺς ἅπαντας σιμωνιακοὺς. προεχάλει δὲ τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ αὐτοὺς, οἱ δὲ κληρικοὶ ὁπαδοὶ του κηρυττόμενοι στασιασταί, ἐπαυσαν πᾶσαν ὑπακοὴν εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. Ἡ ἀνοχὴ τῆς Συνόδου ἦτο ἀδύνατος πλέον. Τῷ 1879 ἡ Σύνοδος πρῶτον μὲν κατεδίκασε δι' ἐγκυκλίου τῆς τὰς ἰδέας

358 Ἑκκλ. ἰστορ. Περίοδ. Δ'. (1453-1880). Μέρ. Β'. Ἀνατ. ἐκκλησί-
του Μακράκη, εἶτα δὲ δικάσασα 9 κληρικοὺς κεκηρυγμένους
ὁπαδοὺς του, ἐξώρισεν εἰς διαφόρους μονὰς, καὶ τέλος ἐνήγαγε
τὸν μὴ σωφρονιζόμενον Μακράκην εἰς τὸ δικαστήριον ὡς προσ-
βάλλοντα παρὰ τοὺς νόμους τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν καὶ
συνιστῶντα νέαν αἵρεσιν. Ἡ κυβέρνησις διέλυσε τότε τὴν σχο-
λὴν τοῦ Μακράκη καὶ ἐκλείσει τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ
τάτόπιν τῆς κατ' αὐτοῦ καταγγελίας πρᾶφυλαχισθεὶς, καὶ ἐνώ-
πιον τοῦ πλημμελειοδικείου δικασθεὶς, κατεδικάσθη ἐρήμην εἰς
δύο ἐτῶν φυλάκισιν. Συγχρόνως δὲ κατηγγέλθη καὶ ἐπὶ ἐξυβρί-
σει κατὰ τῆς Συνόδου καὶ τοῦ Μητροπολίτου, καὶ δικασθεὶς ἐν
τῷ κακουργοδικεῖῳ, ἐφυλακίσθη. Ὀλίγῳ βραδύτερον δικασθεὶς
καὶ κατ' ἀντιμωλίαν ἐπὶ διαδόσει ἰδεῶν πολεμίων τῆς καθεστῶ-
σης θρησκείας καὶ ἀνατρεπτικῶν τῆς δημοσίας τάξεως, ἐφυλα-
κίσθη ἐκ νέου διὰ δύο ἔτη (μηνὶ μαρτίῳ 1881). Οἱ φανατικοὶ
ὁπαδοὶ του ἐξακολουθοῦσιν ἐν τούτοις προσκεκολλημένοι ὄντες
αὐτῷ, καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐνεργοῦντες. Μὴ ἀναγνώριζον-
τες ὡς ἀληθεῖς κληρικοὺς εἰμὴ μόνον τοὺς ἐξορίστους, καὶ μὴ
θεωροῦντες ὡς ἔγκυρα τὰ ὑπὸ τοῦ κλήρου τῆς ἐκκλησίας τε-
λούμενα μυστήρια, πρὸς ὃν ἔπαυσαν πᾶσαν κοινωνίαν, νομίζου-
σιν, ὅτι αὐτοὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἀληθῆ ἐκκλησίαν. Ἀριθμοῦσιν
εἰς 5 χιλιάδας αὐτούς.

241.

Θεολογικαὶ σχολαὶ ἐν Ἑλλάδι.

Ὁ κληρὸς ἐν Ἑλλάδι εὐρέθη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐν κα-
ταστάσει βαθείας ἀμαθείας, ἐν ἣ καὶ ὁ λοιπὸς τῆς ἀνατολῆς
κληρὸς ἐτέλει. Καὶ ἐγένοντο μὲν ἕκτοτε ἐνέργειαι τινες πρὸς
μόρφωσιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἄνευ πολλῶν καρπῶν. Τὸ πρῶτον σχο-
λεῖον πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου ἐν Ἑλλάδι ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ
Κυβερνήτου ἐν τῇ ἐν Πόρῳ μονῇ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, δια-
λυθὲν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἐδίδετο δὲ ἐν αὐτῷ παρὰ δύο
διδασκάλων στοιχειώδης τις ἐκπαίδευσις. Τῷ 1835 ἐζήτησε
παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἡ Σύνοδος τὴν σύστασιν ἐκκλησιαστικῆς
σχολῆς χάριν τοῦ κλήρου διατηρηθησομένης ἐκ τῶν δημευθε-
σῶν περιουσιῶν τῶν κατὰ τὸ 1833 καὶ 1834 διαλυθεῖσῶν μο-

νῶν. Ἡ κυβέρνησις ιδρύσασα τὸ Πανεπιστήμιον συνέστησε πράγματι ἀνωτέραν θεολογικὴν σχολὴν ἐν αὐτῷ, διόρισας αὐτῆς καθηγητὰς τὸν Φαρμακίδην,¹ τὸν Κοντογόνην καὶ τὸν Μισαήλ (1837), ἐν ἣ ἐμορφώθησαν καὶ μορφοῦνται μέχρι τῆς σήμερον οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἱεροκλήρυκες καὶ οἱ διδάσκαλοι τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἐν γένει. Ὅπως ἐνισχύσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευσιν ἐν Ἑλλάδι, ἐξ ἧς μεγάλα ἀγαθὰ προσδοκῶνται ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, ἱδρυσαν καὶ οἱ αἰοδιμοὶ ἡπειρώται ἀδελφοὶ Ῥιζάραι τὴν ἐπώνυμον ἐκκλησίαν. Ῥιζάρειον Σχολὴν (1843), καταλιπόντες διὰ διαθήκης αὐτῇ μεγάλην περιουσίαν. Καὶ ἡ Σχολὴ αὕτη εἰργάσθη μεγάλως καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου. Χάριν δὲ μορφώσεως ἀπλῶς τῶν ἐφημερίων, συνέστησαν κατὰ τὸ 1856 ἔτος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως καὶ τρεῖς ἄλλαι κατώτεραι ἱερατικαὶ σχολαί ἐν Σύρῳ, Χαλκίδι καὶ Τριπόλει. Περὶ τὸ 1875 προσετέθη καὶ ἡ ἐν Κερκύρᾳ ἱερατικὴ σχολή. Ἀλλ' ἐπειδὴ, τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιῶν οὐσῶν πτωχοτάτων, οἱ ἐφημέριοι εἶναι ἡναγκασμένοι νὰ ζῶσιν ἐκ γλισχροτάτων ἐκουσίων συνεισφορῶν τῶν ἐνοριτῶν, οὐδεμία δὲ ἄλλη μέχρι τοῦδε ἐλήφθη πρόνοια περὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ κλήρου, μὴ δυνηθείσης μέχρι τοῦδε νὰ πραγματοποιηθῇ τῆς ιδέας τῆς συστάσεως ταμείου ἐκκλησιαστικοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐκ τῶν περισσευμάτων τῶν πλουσίων εισοδημάτων τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν,² οἱ πασῶν τούτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν καρποὶ δὲν ὑπῆρξαν ἀνάλογοι τῶν προσδοκιῶν τοῦ ἔθνους. Δὲν ἀρκεῖ, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία ἤρχισε νὰ διαδίδηται μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἰδίως τῶν ἐπισκόπων καὶ ἱεροκλήρυκων. Εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη γενικῆς σπουδαίας μορφώσεως τοῦ κλήρου. Τὴν

¹ Ὅστις γραμματεὺς ὢν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου δὲν ἠδυνήθη νὰ παραδώσῃ μαθήματα ἐν αὐτῇ. Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐδίδαξαν μετὰ ταῦτα διορισθέντες καθηγηταὶ ὁ Λιβερόπουλος, ὁ Κλεόπας, ὁ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπίσκοπος Σύρου Λυκαοῦργος († 1875), ὁ νῦν ἀρχιεπίσκοπος Μαντινείας Θεόκλητος Βίμπος, ὁ Ῥομποτής († 1875) καὶ ὡς ὑφηγητῆς ὁ Μοσχάτος (1860).

² Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν ἐφημερίων ἤθελεν ἐπαισθητῶς βελτιωθῆ, ἐὰν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἡλαττοῦτο. Τότε ἴσως καὶ αἱ ἐκούσιοι τῶν ἐνοριτῶν συνεισφοραὶ ἤθελον ἀρχέσει νὰ διατηρῶσιν ἀξιοπρεπῶς τὸν κλήρον, ἐὰν μάλιστα οἱ ὀλίγοι ἐφημέριοι ἤθελον εἶσθαι πεπαιδευμένοι.

ἐκπαιδευσιν τοῦ κλήρου καὶ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ ὅπως προαγάγῃ, συνέστη κατὰ τὸ 1875 ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἄλλων λογίων ἢ ε' Αδελφότης τῶν φιλοχρίστων, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διελύθη. Μόνον διὰ πεπαιδευμένου κλήρου δύναται ἡ ἐκκλησία νὰ ἐκπληροῖ τὴν μεγάλην ἀποστολὴν τῆς, ἥτις εἶναι νὰ διδάσκῃ τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ νὰ μορφώῃ κατὰ ταύτας τὸν βίον καὶ τὰ ἤθη τῶν λαῶν. Ἄλλως ὁ λαὸς μένων ἀνευ διδασκαλίας ἡ ἐγκαταλείπεται εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν, τὴν συμπαρομαρτοῦσαν πάντῃ τε τῇ ἀμαθείᾳ, ἡ περιπίπτει εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν χρηστῶν ἡθῶν. Ὁ κλῆρος, ὅπως φανῇ εὐφελιμος τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, πρέπει κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν νὰ μὴ ὑπολείπεται τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ νὰ συμπροοδεύῃ, ἄλλως οὐδὲ τὰς ἀληθεῖς θρησκευτικὰς ἀνάγκας αὐτοῦ θέλει ἐννοεῖ, οὐδὲ θέλει δύνασθαι νὰ ἐξασκῇ οἰανδήποτε ἀγαθὴν ἐπιρροὴν ἐπ' αὐτοῦ.

255.

Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐν Ἑλλάδι.

Περὶ τῆς νεωτάτης ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας ἐν Ἑλλάδι παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα. Οἱ ἐπισημότεροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς νεωτάτους τούτους χρόνους ὑπῆρξαν ἀναντιρρήτως ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ ὁ Οἰκονόμος. Ὁ Φαρμακίδης ἦτο ἀνὴρ εὐφυῆς, εὐρείαν κεκτημένος παιδείαν, φίλος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προόδου ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ, ἐγένετο δὲ ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὁ διοργανωτὴς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἐσπούδασε πρὸ τοῦ 1821 τὴν θεολογίαν ἐν Γοττίγγῃ, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος καὶ φιλορθοδόξου Γουίλφορντ, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς καθηγητὴς τῆς ὑπ' αὐτοῦ μελλούσης νὰ ἀνιδρυθῇ ἀκαδημίας ἐν Κερκύρᾳ. Ἀμα ἐκραγείσης τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως διακόψας τὰς σπουδὰς αὐτοῦ, ἔδραμεν ὡς ἀληθὴς Ἕλλην εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ἵνα ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς. Ἡ ἐν Τριπόλει βουλὴ τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἀρετὰς του τιμῶσα, ἀνέδειξεν αὐτὸν ἑφορον τῶν σχολείων καὶ τῆς

παιδείας, ὅπερ ἔργον μόνον ὀλίγον ἡδυνήθη νὰ ἐξασκήσῃ ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων τῆς πατρίδος περιστάσεων. Ἐπειδὴ δὲ ὑπεχρεώτο νὰ διδάξῃ καὶ ἐν τῇ ἐν τῷ μεταξύ ἰδρυθείσῃ ἰονίῳ ἀκαδημία, ὅπου ἐπανειλημμένως προσεκαλεῖτο παρὰ τοῦ ἀοιδίμου Γουίλφορντ, μετέβη ἐκεῖσε τῷ 1823. Ἀλλὰ τῷ 1825 ἐπανήλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, καὶ ἀνέλαβε διάφορα μεγάλα ἀξιώματα, διηύθυνε δὲ καὶ τὴν ἐκδοσιν τῆς ἐφημερίδος τῆς κυβερνήσεως, παρευρεθεὶς καὶ ἐν διαφόροις ἐθνικαῖς συνελεύσεσιν. Ὁ Καποδίστριας παρηγχνώνει τὸν φιλελεύθερον Φαρμακίδην, καθὼς καὶ τοσοῦτους ἄλλους λογίους ἀνδρας. Ἡ δὲ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ διώρισεν αὐτὸν τῷ 1832 ἔφορον τῶν ἐν Αἰγίνῃ σχολείων. Κατὰ δὲ Ἰούνιον τοῦ 1833 διωρίσθη παρὰ τῆς ἀντιβασιλείας γραμματεὺς τῆς Συνόδου. Ἀνωτέρω εἶδομεν, πῶς ὁ Φαρμακίδης ὡς μέλος τῆς πρὸς ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συστάσεως ἐπιτροπῆς προὔτεινε καὶ ὑπεστήριξε τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν σύστασιν συνόδου ὡς ἀνωτάτης ἀρχῆς αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς κυβερνήσεως. Ἐκτὸς τῆς θέσεως τοῦ γραμματέως ἔλαβε καὶ τὴν τοῦ καθηγητοῦ τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου (1837). Δὲν ἡδυνήθη ὁμως νὰ διδάξῃ ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἀσχολιῶν ἐν τῇ Συνόδῳ. Μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Καίρου, ἐν τῇ κυβερνήσει ὄντων τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἐχθρῶν, κατηγορηθέντων τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ φρονημάτων ὡς ὑπόπτων, μετετέθη ἀπὸ τῆς θεολογικῆς εἰς τὴν φιλολογικὴν σχολὴν τῷ 1839, ἐπαύθη δὲ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ γραμματέως τῆς Συνόδου. Τότε ἐξέδωκεν ὁ Φαρμακίδης τὴν Ἀπολογίαν αὐτοῦ, ἐν ἣ ἀπέκρουσε τὰς καθ' ἑαυτοῦ ἐπὶ δυσσεβείᾳ κατηγορίας ὡς καθαρὰν συκοφαντίαν. Ὁ Φαρμακίδης ἐδυσφημεῖτο ἀπὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν ἄγαν εὐσεβῶν ὡς ἀσεβῆς, διότι ἦτο ὑπὲρ τῶν μεταφράσεων τῶν Γραφῶν, διότι δὲν ἤθελε τὴν καταδίωξιν τῶν ἱεραποστόλων, καὶ διότι ἐσπούδασε νὰ σώσῃ τὸν Καίρην ἀπὸ τοῦ διωγμοῦ. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰς μεταφράσεις παρετήρησεν, ὅτι ταύτας ἡσπάζετο πάντοτε ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, προσάγων ὡς παράδειγμα τὰς μεταφράσεις τὰς ἐγκρίσει τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου καὶ Γρηγορίου γενομένας, καὶ τὴν περὶ αὐτῶν

γνώμην τῶν Ῥώσων θεολόγων, ἰδίως τοῦ περιφήμου Προκοποβιχίου, ὡς πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὅτι οὐδεὶς τὸ πρῶτον ὑπώπτετε τοὺς ἱεραποστόλους, διότι ἤρχοντο ἀπλῶς νὰ διαδίδωσι τὰς Γραφὰς καὶ νὰ διδάσκωσι τὴν νεολαίαν τὰ γράμματα, καὶ ὡς πρὸς τὸ τρίτον, ὅτι δὲν ἐπίστευε τὸ πρῶτον καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ πάντες οἱ λόγιοι εἰς τὰ περὶ τοῦ Καίρου ἀδόξενα. Βραδύτερον προσελήφθη τῷ 1844 ὡς γραμματεὺς τῆς Συνόδου. Ἀλλ' ὅτε τῷ 1850 ἐζήτησεν ἡ Σύνοδος καὶ ἡ κυβέρνησις παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ τὴν πρᾶξιν ταύτην ἀπεδοξίμασε, φοβούμενος τὴν ταπείνωσιν τῆς Ἑλλάδος, παρητήθη μὲν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ γραμματέως τῆς Συνόδου, διὰ δὲ τοῦ πολυχρότου συγγράμματός του «Ὁ Συνοδικὸς Τόμος ἡ περὶ ἀληθείας», ἐματαίωσε τὴν παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἀποδοχὴν τοῦ Τόμου ὡς προσβλητικὴν (§ 249). Καὶ ἀποχωρήσας ὁμως ἀπὸ τῆς Συνόδου καὶ ἰδιωτεύων ἐζήσκει μεγίστην ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐπιρροήν. Ἐκτὸς τῆς Ἀπολογίας αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ Φαρμακίδης Περί Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, Ψευδώνυμον Γερμανόν, καὶ περὶ ὄρκου, ἔργα μαρτυροῦντα μεγάλην θεολογικὴν παιδείαν. Ἔργον τὴν παιδείαν αὐτοῦ τιμῶν εἶναι καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ ἐκδοσις τῆς Κ. Δ. μετὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Ζυγαδηνοῦ καὶ ἄλλων ἐρμηνευτῶν, ἣν ἐπλούτισε καὶ δι' ἰδίων τινῶν σημειώσεων. Κατέλιπε δὲ καὶ ἀνέκδοτον σπουδαῖον ἄλλ' ἀτελὲς ἔργον περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα. Ὁ Φαρμακίδης ὡς θεολόγος ἦτο ἀληθὲς ἐπιστήμων, ἀξίος ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον θεολόγου εἰς τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας θεολόγους. Ἦτο ἰδίως κάτοχος ἱστορικῶν γνώσεων. Ἠγάπα δὲ ὡς ἐμπρέπει τῷ ἐπιστήμονι τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐτίμα μέγας τὴν ἐλευθέραν ἔρευναν.¹ Ὁ Φαρμακίδης τῷ Εὐγενίῳ, τῷ Κοραῇ καὶ πᾶσι τοῖς φίλοις τῶν γραμμάτων συμφωνῶν, ἐθεώρει τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ κλήρου ὡς τὸ μόνον μέσον τῆς ἀνορθώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ἀπέθανε τῷ 1860. Ἀντίπαλος τοῦ Φαρμακίδου ἦτο ὁ Οἰκονόμος, ἀνὴρ πολυμαθὴς, ἰδίως εἰδήμων τῆς

¹ Ὁ Φαρμακίδης δὲν ἐδίστασεν ἰδίως ἐν τῷ «Συνοδικῷ Τόμῳ ἡ περὶ ἀληθείας» νὰ ὁμιλήσῃ περὶ πολλῶν πραγμάτων τολμηροτάτην γλῶσσαν.

τῶν πατέρων φιλολογίας. Ἄλλοτε διδάξας ἐν Σμύρνῃ μετὰ τοῦ Κούμα ἐν τῷ φιλολογικῷ γυμνασίῳ, εὐρέθη μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεροκῆρυξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅθεν ἐφυγεν εἰς Ῥωσσίαν, ἐκεῖ δὲ ἔμεινε τιμώμενος ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως, ἣτις μέχρι τοῦ θανάτου ὑπεστήριζεν αὐτόν. Ἐν Ὀδησῶ ἐξεφώνησεν ὁ Οἰκονόμος τὸν περιλάλητον εἰς Γρηγόριον τὸν Ε' ἐπικήδειον. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1834. Διὰ δὲ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ «Περὶ τῆς νεοελληνικῆς ἡ νεομόρφου ἐκκλησίας», «Ἐπίκρισις εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βάμβα», «Ἐπιστολιμαία διατριβὴ περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν», ἐπέκρινεν ὁ Οἰκονόμος τὴν νέαν τάξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι. Κατεπολέμησε δὲ, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ, καὶ τὰς μεταφράσεις τῶν Γραφῶν, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνέγραψε τὸ πολυμαθὲς αὐτοῦ ἔργον «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'», ζητήσας νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Τὸν Οἰκονόμον διέκρινον δύο τινὰ, πολυμαθεῖα καὶ εὐγλωττία. Ὡς ῥήτωρ ἐκκλησιαστικὸς ἡτό τι ἐξοχόν. Τῆς εὐγλωττίας του δὲ ταύτης μαρτύρια εἶναι οἱ ἐκδοθέντες λόγοι του. Ἦτο δὲ ἄγαν συντηρητικῶν ἀρχῶν, μόνον ὅ,τι ἀρχαῖον στέργων καὶ ὑπερασπιζόμενος.¹ Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς πατέρας μόνον τιμῶν, περιεφρόνει τὴν νεωτέραν παιδείαν καὶ θεολογίαν. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων συνέγραψεν ὁ Οἰκονόμος Κατήχησιν, Τριακονταετηρίδα ἐκκλησιαστικὴν τῶν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1850 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος συμβάντων, ἐν ἣ ἐν γένει τὰ πάντα σχεδὸν κατακρίνει ὡς νεωτερισμοὺς ἀξιοκατακρίτους, Ἱστορίαν τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως (ἐξεδ. ὑπὸ τῷ ὀνόματι τοῦ Μαθᾶ) καὶ ἄλλα ὑπὸ Σοφοκλέους Οἰκονόμου, τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐκδοθέντα († 1857). Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἐξέδωκε τὰ Ἀμφολόχεια τοῦ Φωτίου μετὰ σπουδαίων προλεγομένων καὶ ἄλλας ἐκκλησιαστικὰς μονογραφίας ἐν τῷ πνεύματι τοῦ πατρὸς του. Τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἐκόσμησαν καὶ οἱ

¹ Γινῶμαι αὐτοῦ ἦσαν· ἡ μετάφρασις τῶν Ο' εἶναι θεόπνευστος· αἱ μεταφράσεις τῶν Γραφῶν ἐν γλώσσῃ τοῦ λαοῦ ἐπιδραβεῖ· τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ ἀρεοπαγίτου· γνήσια. Ταῦτα ἐν παραδείγματι.

ἀκόλουθοι λόγιοι κληρικοί. Ὁ Βάμδας ἐσπούδασεν ἐν Εὐρώπῃ, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ, τὰς φυσικὰς, μαθηματικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας, εἰργάσθη δὲ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἐγένετο καθηγητὴς ἐν τῇ ἰονίῳ ἀκαδημίᾳ, καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου. Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἦσαν τὰ πλεῖστα φιλοσοφικὰ καὶ φιλολογικὰ. Συνέγραψε δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ Στοικεῖα ἠθικῆς χάριν τῆς σπουδαζούσης νεολαίας, καὶ Ἀρητορικὴν τοῦ ἄμδωνος» χάριν τοῦ κλήρου. Διὰ δὲ τῶν συγγραμμάτων του, τῆς «Συντόμου Ἀπαντήσεως εἰς τὴν περὶ νεοελληνικῆς ἢ νεομόρφου ἐκκλησίας πραγματείαν τοῦ Οἰκονόμου» καὶ τῆς Ἀπαντήσεως» εἰς τὴν ἐπίκρισιν αὐτοῦ ὑπερησπίσθη τὸν Φαρμακίδην καὶ τὴν νέαν τάξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι. Ἐν ταῖς μεταφράσεσι τῶν Γραφῶν ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος. Μετέφρασε δὲ ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τὸ συγγραμμάτιον «Ἐσωτερικαὶ ἐνάργειαι τῆς ἐμπνεύσεως τῶν Γραφῶν.» Ὁ Βάμδας ἦτο φιλελευθέρου πνεύματος, καθὼς καὶ ὁ Φαρμακίδης, οὗτινος συνεμερίζετο καὶ τὰς περὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησίας ιδέας († 1855). Ὁ Δούκας ὑπῆρξε μαθητὴς ἐν Βουκουρεστίῳ τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου, ὃν καὶ διεδέχθη ἐν τῇ Σχολαρχίᾳ, προσέστη δὲ τέλος καὶ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ὀρφανοτροφείου, τοῦ ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου ἰδρυθέντος. Ἠσχολεῖτο περὶ φιλολογικὰς ἐργασίας, καὶ ἰδίως περὶ τὴν ἐκδοσιν, παράφρασιν καὶ ἐρμηνεῖαν τῶν κλασικῶν συγγραφέων, συνέγραψε δὲ καὶ τινα φιλοσοφικὰ συγγράμματα. Μόνον διάλογοί τινες αὐτοῦ ἐν ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἀναφέρονται εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀντικείμενα. Τοῦ Δούκα σώζεται σύγγραμμα ἀνέκδοτον «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐπρεπείας καὶ τάξεως, παιδείας τε τῶν ἱερέων καὶ ἀποσκορακίσεως τῶν τυχόν κακῶς ὑπ' ἀμαθείας καὶ δεισιδαιμονίας ἐν τῇ ἀγίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίᾳ παρειαφροσάντων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τυραννίας» († 1845). Ὁ Κωνσταντῆς εἰργάσθη μετὰ ζήλου ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας (1844). Αὐτόν τε δὲ καὶ τὸν Γαζῆν, ἐφημέριον ἐν Βιέννῃ, τὸν ἐκδότην τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ ἀπὸ τοῦ 1811, καὶ πάντας τοὺς ἀνωτέρω σημειωθέντας λογίους κληρικοὺς μετὰ τοῦ Κοραῆ καὶ τινων ἄλλων λογίων τιμᾷ ἐγγνωμονοῦσα ἡ Ἑλλὰς ὡς διδα-

σκέλους τοῦ ἔθνους. Αὐτοῖς ὀφείλεται ἡ ἐξάπλωσις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἥτις ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω προσθετομεν καὶ τοὺς ἐξῆς συγγραφεῖς θεολογικῶν συγγραμμάτων. Ὁ Μισαήλ, ὁ τὸ μὲν πρῶτον καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν τῷ ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ, εἴτα ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, τελευταῖον δὲ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ὅστις κατ' ἀρχὰς ὦν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ συγγράψας ὑπὲρ αὐτῆς, ἐτάχθη μετὰ ταῦτα ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς, συνέγραψεν Ἠθικὴν κατὰ Χριστόν. Ὁ Κοντογόνης, φιλόπονος συγγραφεὺς, καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν τῷ ἐθνικῷ πανεπιστημίῳ (ἀπὸ τοῦ 1837), ἐπλούτισε τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς ἐβραϊκῆς ἀρχαιολογίας, πατράλογίας (μέχρι τοῦ Δ' αἰῶνος), εἰσαγωγῆς εἰς τὰς Γραφὰς καὶ ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ ἱστορίας. Διδάσκων ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ πανεπιστημίου τὴν θεολογίαν ἐν αὐτῷ, πρὸς δὲ καὶ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ Σχολῇ, ἰδίως ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν, μετ' ἀκαμάτου ζήλου, ἐργάσθη ὅσον οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων θεολόγων πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου καὶ ἐξάπλωσιν τῆς θεολογικῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι. Ἀπὸ τοῦ 1857 ἐξέδιδε καὶ τὸ πρῶτον παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικὸν θεολογικὸν περιοδικὸν «Εὐαγγελικὸν Κήρυκα» (μέχρι τοῦ 1871). († 1878). Ὁ Κοντογόνης δόκιμος ὦν φιλόλογος, ἐδημιούργησε τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν θεολογικὴν γλῶσσαν. Κατέλιπε ἀνέκδοτα ἔργα ἐκτενεστέραν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Γραφὰς καὶ ἐβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν, πολλὰς ἐρμηνείας βιβλίων εἰς τὰς Γραφὰς, καὶ σημειώσεις εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας του. Ὁ πρωτοπρεσβύτερος καὶ ἱερεὺς τῆς Α. Μ. τῆς βασιλείσης, καθηγητὴς δὲ τῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ῥομπότης, σπουδάσας ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ Γερμανίᾳ τὴν θεολογίαν, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς δογματικῆς ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ. Ἡ φημιζομένη χρηστότης τοῦ ἀνδρὸς ἀνύψωσεν αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου τῆς Α. Μ. τῆς βασιλείσης. Συνέγραψεν Ἱερὰν Ἱστορίαν, Ἠθικὴν καὶ Λειτουργικὴν. Ἐν τῷ τελευταίῳ ἔργῳ ἀπεθυσάυρισε πολλὰς περὶ τῆς λειτουργίας ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας του. Κατέλιπε δὲ καὶ ἀνέκδοτον

τὴν Δογματικὴν του, ἣν ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ († 1875). Ὁ Λυκοῦργος, πρῶτην καθηγητὴς τῆς θεολογίας, εἶτα δὲ ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου, ἐξέδιδεν ἐπὶ τινα ἔτη τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν «Ἱερομνήμονα.» Ὁ Λυκοῦργος ἀντεπροσώπευσε τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀξίως καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου μετέβη ἵνα ἐγκαινίσῃ τὴν ἐν Μάνσεστερ ἐκκλησίαν, καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Δέλιγγερ εἰς τὴν σύνοδον τῶν παλαιοκαθολικῶν (1875). Ὁ Λυκοῦργος ἦτο εὐγλωττος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ († 1875). Ὁ Μοσχάτος, ὕφηγητὴς τῆς θεολογίας, ἐδημοσίευσε σύγγραμμα κατὰ τοῦ πάπα († 1860). Ὁ Βίμπος, ὁ νῦν ἀρχιεπίσκοπος Μαντινείας, ἐξέδωκε, καθηγητὴς ὢν τῆς θεολογίας, τὴν πρῶτην ἐβραϊκὴν γραμματικὴν ἐν Ἑλλάδι, πρῶτος εἰσαγαγὼν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου τῆς Π. Δ. ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Τὴν θεολογικὴν σχολὴν ἐκόσμησεν, ἀλλ' ἐπὶ λίαν βραχὺν χρόνον, ἀρπαγεῖς προώρως ὑπὸ τοῦ θανάτου, ὁ πεπαιδευμένος Κλεόπας, ὁ ἕτερος τῶν πρῶτων συντακτῶν τοῦ «Εὐαγγελικοῦ Κήρυκος» καὶ ἐκδότης τῆς εἰς τοὺς Ψαλμοὺς ἑρμηνείας τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου († 1859). Μετὰ τὸν Οἰκονόμον ὑπῆρξεν ὁ Κλεόπας ὁ γλαφυρώτερος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων θεολόγων. Ὁ ἐν Λειψίᾳ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἱερεὺς τῶν Ἑλλήνων ἀρχιμανδρίτης Ἀνδρόνικος, κληρικὸς εὐπαίδευτος, συνέγραψε περὶ Μητροφάνους Κριτοπούλου ἱστορίαν σύντομον τοῦ σχίσματος, καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλλάδα. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ ἔργῳ ἀπαριθμεῖ τοὺς ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν κατὰ τοῦ παπισμοῦ γράψαντας Ἑλληνας. Ὁ αὐτὸς ἠσχολεῖτο ἀκαμάτως εἰς τὴν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ἀνατολῆς ἀνεύρεσιν καὶ ἐκδοσιν ἀνεκδότων συγγραμμάτων ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων θεολόγων (ἐκκλησιαστικὴ βιβλιοθήκη) († 1872). Ἦδη ὁ διάσημος Γερμανὸς ἱστορικὸς Χάζε παρετήρησεν, ὅτι ἡ ὑπὸ Ῥάλλη καὶ Ποτλῇ γενομένη ἐν Ἀθήναις Συλλογὴ καὶ ἐκδοσις τῶν Κανόνων τῆς ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἀρχαίων ἑρμηνειῶν αὐτῶν τιμᾷ τὴν ἐν Ἑλλάδι παιδείαν.

ΠΕΡΙΟΔΟΥ Δ'.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΝ ΡΩΣΙΑ.

Πηγαί. Boissard L'église de Russie 1867. Philaret, Geschichte der russischen Kirche (ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ) ὑπὸ Blumenthal 1872.

256.

Ἀνεξαρτησία τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας.

Ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία ἰδρυθεῖσα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχείου, ἐξηρτάτο τὸ πρῶτον ἐξ αὐτοῦ. Ἡθέλησε μὲν ὁ Ἰαρολάβος ἤδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἀνεξάρτητον, ὡς ἤρμοζεν ἐκκλησίᾳ κράτους ἐλευθέρου, καὶ διὰ τοῦτο διέταξε νὰ ἐκλέξωσι μητροπολίτην τὸν Ἰλαρίωνα ἄνευ γνώσεως καὶ ἀδείας τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1051), ἀλλὰ τούτου οἱ διάδοχοι ἐξηκολούθησαν ἀναδεικνύμενοι, ὅπως καὶ οἱ προγενέστεροι μητροπολίται, ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1453 ἢ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐντεῦθεν ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν τῆς διὰ τῆς Λιθουανίας συγκοινωνίας ἤρξαντο νὰ ἀναδεικνύωνται οἱ μητροπολίται Μόσχας δι' αὐτῶν τῶν Ῥώσων ἐπισκόπων, συγκαλουμένων εἰς Σύνοδον, καὶ οἱ τοῦ Κιέβου δὲ ὀρθόδοξοι μητροπολίται ἐν Κιέβῳ ἀνεδεικνύοντο, (διότι καὶ μετὰ τὴν ἑνωσιν μεγάλου ἀριθμοῦ ὀρθοδόξων τῆς Λιθουανίας καὶ μικρᾶς Ῥωσσίας μετὰ τῆς Ῥώμης (1594 ὅρα καὶ § 182) ὑπελείφθησαν ἱκανοὶ ὀρθόδοξοι, ἡ δὲ σειρὰ τῶν ἀνεξαρτήτων ὀρθοδόξων μητροπολιτῶν Κιέβου δὲν

διεκόπη),¹ ἐπεκυροῦντο δὲ ἀμφότεροι οἱ μητροπολίται παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατρ'άρχου. Πάντοτε δὲ ἐθεωρεῖτο ἡ ῥωσική ἐκκλησία ὡς μέρος ἀποτελοῦσα τῆς περιφερείας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.² Ἀλλὰ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀνεκλήρυνθη ἀνεξάρτητος, ἰδρυθέντος τοῦ ἐν Μόσχᾳ πατριάρχ. Τῷ 1589 εἶχεν ἔλθει εἰς Πολωνίαν καὶ Μόσχαν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Β', συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μονεμβασίας Ἱεροθέου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἐλασσῶνος Ἀρσενίου (παρ' οὗ ἔχομεν διήγησιν τῆς πορείας ταύτης), ὅπως συλλέξῃ χρήματα ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων τῶν χωρῶν τούτων, ὧν εἶχεν ἀνάγκη, ὅπως κορέσῃ τὰς κατημερινὰς ἀπαιτήσεις τῶν δυναστῶν τῆς ἀνατολῆς καὶ ἀνακουρίσῃ τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας αὐτῆς. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ λέγεται, ὅτι πολλοὶ τῶν ἀνωτέρων ῥώσων κληρικῶν ἐν Μόσχᾳ ἐπεισαν αὐτὸν νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἀρχιεπισκοπὸν τινα, ὅστις νὰ χέκτῃται ἐν ἀπάσῃ τῇ Ῥωσσίᾳ τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν, ὧν ἐντελὼς αὐτοκέφαλος. Κατ' ἄλλους τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ τοῦ Τσάρου Φεδὼρ ἐγένετο ἡ πρότασις αὕτη, ὅπως περιβάλῃ τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν μεγαλητέρα λαμπρότητι καὶ ἐξιώσῃ πρὸς τὰ πατριαρχεῖα τῆς ἀνατολῆς. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας δὲν ἀντέτεινε τὸ παράπαν εἰς τὴν ιδίαν ταύτην. Ἀπεδέξατο λοιπὸν τὴν μεταβολὴν καὶ ἀπέδειξεν ἤδη τῷ 1589 πατριάρχην Μόσχας τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰώβ. Ἐπὶ δέ τινος συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1593 προστέθη καὶ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν ἡ συγκατάθεσις. Μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὡφείλον πάντες οἱ πατριάρχαι οὗτοι νὰ ζῇ τῶσι πάντοτε ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἐπικύρωσιν των. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1657 ἐξέλιπε καὶ ἡ σκιά αὕτη τῆς ἐξαρτήσεως. Οἱ νέοι οὗτοι ἀρχηγοὶ τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας ἀπέκτησαν κατὰ μικρὸν τοιαύτην σημασίαν, καὶ τοσοῦτον ἡδέως ἀνεμειγνύοντο εἰς τὰ τῆς πολιτείας πράγματα, ὅπως ἰδίως ὁ Νίχων, ἀνὴρ ἐκτάκτου ἱκανότητος, καὶ μεγάλως ὠφελήσας τὴν πατρίδα του, ὥστε κατέστησαν καὶ αὐτοῖς τοῖς Τσάροις ἐπίφοβοι.

¹ Οἱ μητροπολίται οὗτοι ὑπῆχθησαν βραδύτερον ὑπὸ τὸν Μόσχας (1681).

² Ἱστορ. ῥωσ. ἐκκλησίας μετέφρ. Βελιάνου 94.

257.

Κατάργησις τοῦ πατριαρχείου ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Πέτρου. Σύστασις τῆς Συνόδου καὶ αἱ λοιπαὶ δι' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαι μεταρρυθμίσεις.

Ἡ μεγάλη δύναμις τῶν πατριαρχῶν τῆς Μόσχας δὲν ἤρεσκε τοῖς Τσάροις, ἡδύνατο δὲ νὰ ἀποβῇ καὶ ἐπικίνδυνος εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Συγκρούσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν ἐλάμβανον συχνάκις χώραν, ὅπως τοῦτο συνέβη καὶ ἐπὶ τοῦ Νί κ ω ν ο ς, ὅστις ἐναντιωθείς εἰς διατάξας τινὰς τοῦ Τσάρου τὴν ἐκκλησίαν ἀφορώσας, ἐβιάσθη νὰ παραιτηθῇ καὶ ὑπέστη τὴν κατάκρισιν μεγάλης πινὸς συνόδου ἐπισκόπων κατ' αὐτοῦ γενομένης. Ὁ λοιπὸς ῥωσσικὸς κληρὸς εἶδεν ἀδιαφόρως τὴν κατάκρισιν τοῦ Νίκωνος, διότι διέχειτό δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν ἕνεκα πολλῶν μεταρρυθμίσεων αὐτοῦ ὡς νεωτερισμῶν θεωρηθεισῶν. Ὁ Νίκων οὗτος πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰσήγαγε καὶ τὴν πολύφωνον μουσικὴν εἰς τὴν ῥωσσικὴν ἐκκλησίαν ἀντὶ τῆς μονοφωνοῦ. Ἄν ὁ κληρὸς μετὰ τοῦ λαοῦ ἦτο τότε ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου, ἡ ἐπανάστασις κατὰ τοῦ Τσάρου ἤθελεν εἶναι βεβαία. Πρὸς ἀποφυγὴν τοιούτων κινδύνων, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς ἀρχαίας τῶν ἐπισκόπων συνόδους, δι' ὧν ἐλύοντο αἱ σπουδαιότεραι ἐκκλησιαστικαὶ διαφοραὶ (§ 60). πρὸς δὲ μιμούμενος καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῶν προτεσταντικῶν χωρῶν, ἀπεφάσισεν ὁ μέγας Πέτρος νὰ καταργήσῃ τὸ ἐν Ῥωσσίᾳ πατριαρχεῖον. Διὰ τοῦτο ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανὸς τῷ 1702, ἀνέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐκλέξῃ διάδοχόν του, προφασιζόμενος ἀπασχολήσεις ἕνεκα τῶν ἐκ τῶν πολέμων ταραχῶν, διώρισε δὲ ἐπίτροπόν τινα τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ σύνοδον ἐπισκόπων περὶ αὐτόν. Ἡ προσωρινὴ αὕτη σύνοδος διώκει τὰ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ὅπως τέως ὁ πατριάρχης. Τοῦτο διήρκεσεν ἐπὶ 20 ἔτη. Ὅτε δὲ ὁ λαὸς εἶχε πλέον συνειθίσει εἰς τὴν νέαν ταύτην διοίκησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἀπεφάσισεν ὁ Πέτρος νὰ καταστήσῃ ταύτην καὶ διὰ τὸ μέλλον ὀριστικὴν. Ὁ διάσημος ῥώσσος θεολόγος Π ρ ο κ ο π ο β ί κ ι ο ς συνέταξε τὸν ὀργανισμὸν τῆς νέας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ ὑπερήσπισε τὸ ἔργον τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις ἀφοῦ ἰδιοχείρως ἐπεδιώρθωσέ

τινα τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου, ἐδημοσίευσεν αὐτὸν εἰς ἅπαν τὸ κράτος τοῦ τῷ 1721, κατὰ δὲ Φεβρουάριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνέστησε τὴν πρώτην ἱεράν Διοικουσαν Σύνοδον. Συνεκροτήθη δὲ ἐκ κληρικῶν πασῶν τῶν τάξεων. Ἐν αὐτῇ δὴλ. παρεκάθισαν ὡς μέλη ἐκτὸς τῶν ἐπισκόπων καὶ πρεσβύτεροι.¹ Ἡ Σύνοδος ἀνέλαβε τὴν φροντίδα περὶ τῆς καθαρότητος τῆς διδασκαλίας, περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ καὶ περὶ τῆς τάξεως τῆς λατρείας. Πρὸς τούτοις ἀνέλαβε τὸ καθήκον νὰ ἀποκρούῃ τὴν αἵρεσιν, ἀποσοβῇ τὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ συμπληροῖ συμπραττούσης τῆς κυβερνήσεως τὰς χηρευούσας ἐκκλησιαστικὰς θέσεις. Εἰς πάσας ὁμως τὰς πράξεις τῆς ἡο ἀναγκαία ἢ συγκατάθεσις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου. Ἡ σύνοδος ἐξετάζει τοὺς ὑποψηφίους διὰ τὴν ἐπισκοπικὴν ἀξίαν, ἀσχεῖ τὴν ἀνωτάτην δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν κληρικῶν, διεχειρίζετο δὲ μέχρι τοῦ 1764 τὴν περιουσίαν τῶν μοναστηρίων καὶ ἐκκλησιῶν. Κατ' οὐσίαν ἡ σύνοδος αὕτη ἔμεινε μέχρι τῆς σήμερον ἢ αὐτῇ. Νῦν ἡ ἔδρα τῆς συνόδου εἶναι ἡ Πετρούπολις, ἐν δὲ τῇ Μόσχᾳ τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἔδρᾳ ἔμεινεν ἐπιτροπὴ τις ἐξαρτωμένη ἐξ αὐτῆς. Ἐν τῇ συνόδῳ παρίσταται πάντοτε καὶ αὐτοκρατορικὸς ἐπίτροπος. Τὰ μέλη τῆς συνόδου ἐξέλεγεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ. Ὁ μέγας Πέτρος μετεχειρίσθη τὴν ἐπὶ τῆς συνόδου δύναμιν αὐτοῦ, ἵνα εἰσαγάγῃ πολλὰς ἐκκλησιαστικὰς μεταρρυθμίσεις ἀναγκαίας ἀποδειχθείσας ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ προαγάγῃ διὰ τοῦ κλήρου τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ. Παρ' ἐκάστῳ ἐπισκόπῳ ὠρίσθη ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπὴ, μεθ' ἧς συνεργάζεται ὁ ἐπίσκοπος, πολλὰς κεκτημένη ἐξουσίας. Ἐν περιπτώσει διαφωνίας ἀποφασίζει ἡ σύνοδος ἐν Πετρούπολει. Ἦδη διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς συνόδου τοῦ συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Προκοποβιχίου, ὠρίσθη ἐν πάσῃ ἐπισκοπικῇ περιφερείᾳ ἡ σύστασις σχολῆς πρὸς μάρφωσιν τοῦ κλήρου, ἰδίως ἱεροκλήρων. Ἐλήφθη δὲ πρόνοια καὶ περὶ καλλιτέρας διατάξεως τῶν μοναστηριακῶν πραγμάτων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναστηρίων ἡ-λαττώθη. Οὐδὲν νέον μοναστήριον ἠδύνατο πλέον νὰ ἰδρυθῇ,

¹ Καὶ σήμερον μετέχουσι τῆς Διοικούσης Συνόδου ὁ πρωτοπρεσβύτερος τῆς αὐλῆς καὶ ὁ πρῶτος ἱερεὺς τοῦ στρατοῦ.

ἤνωσε πολλῶν μοναστηρίων μοναχοὺς εἰς ἓν, ἀπηγόρευσε δὲ νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὰς μονὰς στρατιωτικοὶ, ὑπόδουλοι, σύζυγοι, ὧν ἔζων ἔτι αἱ γυναῖκες, ὑπάλληλοι καὶ τοιαῦτα πρόσωπα, ἅτινα ἤθελον νὰ ἀπομακρυνθῶσι τῆς κοινωνίας πρὸς ζήμιαν τῶν πιστῶν, ἢ ἔφρουγον τὴν δικαιοσύνην, καὶ ὠρίσθη, ὅτι μόνον ἔχων τις ἡλικίαν τριάκοντα ἐτῶν ἠδύνατο νὰ γίνῃ μοναχὸς μετὰ τριῶν ἐτῶν δοκιμασίαν. Οἱ μοναχοὶ ἔπρεπε νὰ ἐργάζωνται, νὰ ζῶσι δὲ κοινοδιακῶς. Ἐν γένει ὠρίσθησαν αὐστηρόταται διατάξεις περὶ μοναχῶν. Τὰ μοναστήρια τῶν μοναζουσῶν, ἅτινα ὑπήγοντο εἰς τὰς αὐτὰς διατάξεις, ὤφειλον νὰ περιθάλλωσι τοὺς ἀσθενεῖς, ὀρφανοὺς καὶ γέροντας. Συνέστησαν δὲ καὶ δύο ἀνώτεραι σχολαὶ πρὸς μόρφωσιν τῶν μοναχῶν τῶν προωρισμένων διὰ τὸν ἀνώτερον κληρὸν. Τὰ τῆς διαιρέσεως εἰς ἐπισκοπὰς καὶ μητροπόλεις διετάχθησαν ἐκ νέου. Ἐν πολλαῖς μητροπόλεσιν, ἀπολεσάσαις τὴν ἀρχαίαν σημασίαν των, ὠρίσθησαν ἀπλοῖ ἐπίσκοποι. Περιωρίσθη ἡ χρῆσις τοῦ δικαιώματος τῶν ἐπισκόπων εἰς τὸ ἐκδίδειν ἀφορισμούς· ἱερεῖς νέοι ἀνευ ἀνάγκης δὲν ἠδύνατο νὰ χειροτονῶνται, καὶ ἄλλαι τοιαῦται διατάξεις ἐγένοντο. Τούτων ὅμως τινὲς ἢ ἀτελῶς ἢ οὐδόλως ἐξετελέσθησαν. Ἡ ἰδέα τοῦ μεγάλου Πέτρου νὰ ὑπαγάγῃ τὴν διαχείρισιν τῆς πλουσιωτάτης ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς περιουσίας εἰς τινα ἐπιτροπὴν, ἔμεινεν ἀνεφάρμοστος. Εἰς τὴν πρὸς τὰς μεταρρυθμίσεις σπουδὴν τοῦ ὁ μέγας Πέτρος δὲν εἶχε πολλάκις μέτρον. Βλέπων, ὅτι ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων κατήντα παρὰ τῷ ἀμαθεῖ ὀχλῳ εἰς ἀληθῆ εἰδωλολατρείαν, ἤθελε νὰ περιορίσῃ αὐτήν. Ἐν τοῖς δωματίοις αὐτοῦ εἶχε παρὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ῥώσσω μόνον ἓνα σταυρόν· διέταξε δὲ ποτε νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τῶν ὁδῶν ἐστηλωμένας εἰκόνας. Ὅπως δὲ ποτε καὶ ἂν κρίνῃ τις περὶ τῆς πρὸς μεταρρυθμίσεις τάσεώς του, ἀναντίρρητον εἶναι, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος καθὼς πολιτικῶς ὠργάνισε καὶ ἐμεγάλυνε τὴν Ῥωσσίαν, εἶναι ἐκείνος, ὅστις καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Ῥωσσίᾳ τὰ τέως ἐν μεγίστῃ ἀνωμαλίᾳ καὶ ἀταξίᾳ διατελοῦντα πρῶτος ἡγαγεν εἰς τάξιν, ἰδίως δὲ ὁ πρῶτος θεὸς τὰς βάσεις τῆς ἐκπαίδευσεως τοῦ Ῥωστικοῦ κλήρου.

Οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου Πέτρου.

Αἰκατερίνη ἡ Α', ἡ ἀξία διάδοχος τοῦ μεγάλου Πέτρου, ἐξηκολούθησεν ἐργαζομένη κατὰ τὰς ἰδέας ἐκείνου, μόνον ὅμως μέρος τῶν διατάξεων αὐτοῦ ἡδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ. Αὕτῃ συνέστησε τὴν πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐπιτροπὴν τῷ 1726, ἣν ἐπεκύρωσε καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Ἀννα διὰ δύο οὐχαζίων. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν κυβερνήσεων, αἵτινες πίπτουσιν ἐν τῷ χρονικῷ διαστήματι ἀπὸ τοῦ θανάτου τῆς Αἰκατερίνης μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοκρατορίας Πέτρου τοῦ Γ' (1762), ἐξέλιπον κατὰ μικρὸν πολλαὶ τῶν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ γενομένων μεταβολῶν, ἰδίως δὲ ὁ μοναστηριακὸς βίος ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀταξίαν. Τοῦτο πρὸ πάντων ἐγένετο ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλισάβετ, ἥτις κατήργησε τὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἐπιτροπὴν, ἀναθέσασα τὸ ἔργον ταῦτο πάλιν τῇ συνόδῳ. Ὁ Πέτρος Γ', ὅστις ἤθελε μὲν νὰ μιμηθῇ τὸν μέγαν Πέτρον ἐν τῇ βελτιώσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, δὲν ἐκέκτητο ὅμως οὔτε τὴν δύναμιν ἐκείνου, οὔτε τὴν σύνεσιν καὶ μετριοτήτα, ἠθέλησε διὰ τῆς βίας νὰ εἰσαγάγῃ τὴν πρώτην ἐπιτροπὴν πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μᾶλλον νὰ ἀρπάξῃ τὴν περιουσίαν ταύτην χάριν ἄλλου σκοποῦ, ἢ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἐκ' ὠφελείας τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο ὅμως ὑπῆρξε μία τῶν ἀφορμῶν, αἵτινες ἔρριψαν τὸν Πέτρον ἀπὸ τοῦ θρόνου. Ὅτι ὅμως ὁ Πέτρος οὗτος δὲν κατώρθωσεν, ἐγένετο ἐπὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Αἰκατερίνης τῆς Β' διὰ τῆς συνέσεως αὐτῆς καὶ πανουργίας. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς περιῆλθεν ὀριστικῶς πλέον ἡ διαχείρισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων εἰς χεῖρας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἰδίας ἐπιτροπῆς, ἐκ τῆς περιουσίας δ' αὐτῆς ἐμισθώθησαν οἱ ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ οἱ ἡγούμενοι, ὠρίσθησαν δὲ καὶ χάριν πολλῶν ἐκκλησιῶν μισθοί. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐδαπανήθησαν τὰ χρήματα ταῦτα πρὸς σύσσειν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, πρὸς περίθαλψιν ἰδίως τῶν ἀσθενῶν, ἀφ' ἧς φροντίδος ἀπηλλάγησαν τὰ μοναστήρια, ἐξ ὧν

πολλά κατηργήθησαν. Περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου ἔλαβον τὰ ἀναγκαῖα μέτρα καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου. Ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἱεροσπουδαστηρίων διὰ τὸν μεσαῖον κλῆρον ἰδρύθησαν ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ τέσσαρες θεολογικαὶ ἀκαδημίαι ἐν Πετροπόλει, ἐν Μόσχᾳ, ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Καζάν, ἐν αἷς διδάσκονται αἱ θεολογικαὶ ἐπιστῆμαι.

259.

Αἵρεσις καὶ σχίσματα ἐν Ῥωσσίᾳ.

Ὅτε τῷ 1666 ὁ πατριάρχης Νίκων ἐπεχείρησε τὴν διόρθωσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, τὰ ὅποια ἕνεκα τῆς ἀμαθείας τῶν ἀντιγραφῶν εἶχον ἐντελῶς διαφθαρῇ, μερίς τις Ῥώσσω φανατικῶν σκανδαλισθεῖσα ὡς ἐκ τούτου, καὶ νομίσασα τὸ πρᾶγμα ἐπικίνδυνον νεωτερισμὸν, ἀπεσχίσθη τῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας. Οἱ σχισματικοὶ οὗτοι ὑπὸ μὲν τῶν Ῥώσσω καλοῦνται Ῥασκολνίκοι δηλ. σχισματικοί, αὐτοὶ δὲ καλοῦσιν ἑαυτοὺς Σταροβέρτσοις, δηλ. ἀρχαιοδόξους. Οἱ σχισματικοὶ οὗτοι δὲν ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ ἐκκλησιαστικὸν σῶμα, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τελοῦν, οὐδὲ ἔχουσι κοινὰ σύμβολα, καὶ διὰ τοῦτο διαφοροὶ εἶναι αἱ δοξασαὶ των· καὶ οἱ μὲν τοῦτο, οἱ δ' ἐκεῖνο μέμφονται τῇ καθεστώσῃ θρησκείᾳ ἐν Ῥωσσίᾳ. Οἱ ἀρχαιότεροι ῥώσσοι συγγραφεῖς ἐξ ἀποστροφῆς ἀποδίδουσιν αὐτοῖς πᾶν εἶδος πλανῶν, μωριῶν καὶ ἐγκλημάτων. Ἐκτὸς τῆς βελτιώσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἀποδοκιμάζουσι κοινῶς οἱ Ῥασκολνίκοι καὶ τὸν συνήθη τρόπον τοῦ ποιεῖν τὸν σταυρόν. Αἱ κατ' αὐτῶν καταδιώξεις ἠϋξήσαν τὸν φανατισμὸν των, ὅπως συνέβη πάντοτε εἰς καταδιωκομένους αἵρετικούς. Πολλοὶ αὐτῶν δὲν παραδέχονται τὸν γάμον ὡς διάταξιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπαγορεύουσιν εἰς τὰς θυγατέρας των νὰ ἐλθωσιν εἰς γάμου κοινωνίαν· ἀποφεύγουσι νὰ συμπροσεύχωνται μετ' ἀνθρώπων γνωστῶν ὡς περιπεσόντων εἰς ἀμαρτήματα, διότι ἡ ἀληθὴς ἐκκλησία συνίσταται κατ' αὐτοὺς ἐκ μόνων ἀγίων· τηροῦσιν αὐστηράς νηστείας· ἀριθμοῦσι μεταξὺ τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων τὴν ἀπὸ τοῦ οἴνου, τοῦ ζύθου, τοῦ καπνοῦ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τείου καὶ καφφέ ἀποχὴν· προσδεχῶσιν ὡς ἐγγίζουσιν τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀντιχρίστου καὶ ἄλλας φανατικὰς ἰδέας τρέφουσι. Κοινὸς χαρακτήρ

αὐτῶν εἶναι ὁ μυστικὸς ἀσκητισμός. Τοὺς ὀρθοδόξους ῥώσους θεωροῦσιν ὡς αἰρετικούς καὶ ἀποφεύγουσι πᾶσαν μετ' αὐτῶν συνεπαφήν. Τοὺς δὲ προσερχομένους ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ σχίσμα των ἀναβαπτίζουσιν. Ὁ μέγας Πέτρος ὁ ἄλλως ἀνεξίθρησχος προσηνέχθη ἀπηνῶς πρὸς τοὺς Ῥασκολνίκους. Διέταξε μηδεὶς νὰ δύναται νὰ λαμβάνῃ δημοσίαν θέσιν, ὅστις κατηγορεῖτο ὡς ἀνήκων εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην· ὁ τοιοῦτος ὤφειλε νὰ ἀπολογηθῇ δι' ὅρκου ἐπισήμως· ἕκαστος ὑποψήφιος ἐκκλησιαστικῆς θέσεως ὤφειλε πρῶτον νὰ ἀναθεματίσῃ ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τὰς κοινότητας τῶν Ῥασκολνίκων, καὶ νὰ ὑποσχεθῇ δι' ὅρκου, ὅτι οὐδέποτε ἔμελλε νὰ χρύψῃ Ῥασκολνικόν τινα. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἀνεζητοῦντο πανταχοῦ εἰς τὰ διάσχη των οἱ δυστυχεῖς οὗτοι σχισματικοί, ἐσύροντο εἰς τὰ δικαστήρια καὶ ἐτιμωροῦντο. Καὶ μεθ' ὅλας ὅμως ταύτας τὰς καταδιώξεις ἔμενον σταθεροὶ εἰς τὰς ἀρχάς των, προτιμῶντες καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον τῆς μετὰ τῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας ἐνώσεως. Ἐκατὸν Ῥασκολνικοὶ ἐκάησαν ἐγκλειστοὶ ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ, μὴ θελήσαντες νὰ παραδοθῶσιν! Ἡ ἰδέα δὲν καταβάλλεται διὰ τῆς βίας. Ἡ ἐπιμονὴ αὐτῶν ἠνάγκασε τὸν μέγαν Πέτρον νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπὶ τέλους τὴν ὁδὸν τῆς αὐστηρότητος. Καὶ ἐπὶ τῶν ἐπομένων δὲ κυβερνήσεων κατεδιώχθησαν καὶ κατεπιέσθησαν πολλάκις οἱ Ῥασκολνικοί. Καὶ αὕτῃ ἡ Αἰκατερίνη Β' δὲν παρέσχεν αὐτοῖς τὴν αἰτηθεῖσαν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Μία τῶν αἰτιῶν, δι' ἧς ἐδείχθησαν αἱ ῥωσσικαὶ κυβερνήσεις τοσοῦτον αὐστηραί, ἦτο καὶ ἡ ῥοπή τινων αὐτῶν εἰς ἐπαναστάσεις. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ στασιαστὴς Πουγατσέφ, ὅστις παρίστα ἑαυτὸν ὡς Πέτρον Γ', ἦτο Ῥασκολνικός, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν Κοζάκοι, οἱ αὐτῷ προσκολληθέντες, ἀνῆκον ἐπίσης εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην, ζητοῦντες ἐν αὐτῇ τὸν ἐκδικητὴν τῶν κακῶν, ἅτινα εἶχον ὑποστῆ οἱ πατέρες των. Μόνον ὁ χρόνος, ὅστις ἐλαττοῖ τὸν ζῆλον τῶν αἱρέσεων πάντοτε, καὶ ἡ ἐλλειψὶς στερεοῦ τινος πόλιτεύματος ἰσχυσαν νὰ ἐπαγάγῃ τὴν πτώσιν καὶ ἐξασθένησιν τῶν Ῥασκολνίκων ἐν τῇ κυρίως Ῥωσίᾳ. Οἱ πλείστοι παρὰ τὸν Δὸν καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ Κοζάκοι εἶναι ἀκόμῃ Ῥασκολνικοί, καὶ πᾶσα δὲ ἡ Σιβηρία εἶναι πλήρης ὁπάδων τῆς αἱρέσεως ταύτης. Οἱ Ῥασκολνικοὶ διηρέθησαν σὺν

τῷ χρόνῳ εἰς πολλὰς αἱρέσεις, τοὺς Χριστιανιστὰς, τοὺς τιμῶντας χωρικόν τινα Χριστὸν καλοῦντα ἑαυτὸν· Ὁνουφριανοὺς, ὀνομαζομένους οὕτως ἀπὸ τινος μοναχοῦ Ὁνουφρίου, οἵτινες ἐτίμων Ἀβδαχὸν τινα, νέον μάρτυρα θεωροῦντες αὐτὸν, καὶ μόνον τοὺς πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Νίκωνος χειροτονηθέντας ἱερεῖς ἀνεγνώριζον· εἰς τοὺς Παυλιανιστὰς, Ἀνδρειστὰς καὶ Δοσιφιστὰς, οἵτινες ἀνεβάπτιζον τοὺς εἰς τὴν αἵρεσιν των προσερχομένους, ἐτέλουν δὲ τὴν εὐχαριστίαν μετὰ ἑπτὰ ἄρτων ἐν ἐρήμοις ναοῖς· εἰς τοὺς Βεσποπανιανοὺς, Βολοσιτιανοὺς καὶ Ἰλαριωνιστὰς, οἵτινες ἀπέρριπτον τὸ μυστήριον τοῦ γάμου, δὲν ἀνεγνώριζον ἰδιαιτέραν τάξιν κληρικῶν, καὶ ἤλεγχον πολὺ ἀνώτερον βαθμὸν φανατισμοῦ ἢ αἱ ἄλλαι αἱρέσεις, πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἐκουσίως καταχαιομένων· εἰς τοὺς Σεραπιωνιστὰς, Στεφανιστὰς καὶ Ῥουμιτιανοὺς, οἵτινες ἀπέρριπτον τὸν γάμον· εἰς τοὺς Σαββατιανοὺς, οἵτινες κατὰ Ἰουδαϊκὸν τρόπον ἐτήρουν τὸ σάββατον· καὶ εἰς τοὺς Πογασχνίκοις. Πασῶν ὁμως τούτων τῶν ἀπὸ τῶν Ῥασκολνίκων πηγασσῶν αἱρέσεων ἐπισημοτέρα εἶναι ἢ τῶν Φιλιππόνων, οἵτινες καυχῶνται, ὅτι ἡ ἱερωσύνη των πηγάζει ἐκ τοῦ προκατόχου τοῦ Νίκωνος, οὔσα ἡ μόνη ἀληθὴς ἱερωσύνη, ἀρνοῦνται τὸν ὄρκον, ἀποφεύγουσι τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἀναβαπτίζουσι τοὺς προσερχομένους εἰς τὴν αἵρεσιν των, δὲν ἔχουσι τὴν εὐχαριστίαν, οὐδὲ τὸ μῦρον, καὶ δὲν ἀναγνωρίζουσι τὸν γάμον ὡς μυστήριον. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ὑπάρχουσι καὶ οἱ Δοιχοβόρτζοι, οἵτινες ἀπορρίπτουσι τὴν περὶ Τριάδος διδασκαλίαν, ἐκ τῆς Γραφῆς ἀναγνωρίζουσι τὸ εὐαγγέλιον, δὲν ἔχουσιν οὔτε ἱερεῖς, οὔτε ἐκκλησίας, δὲν ἐπιτρέπουσιν ἄλλον τύπον προσευχῆς εἰμὴ τὸ «Πάτερ ἡμῶν», θεωροῦσι τὸν ὄρκον ἀπηγορευμένον, καὶ ἀπαγορεύουσιν εἰς ἑαυτοὺς πᾶν εἶδος χύσεως αἵματος. Ἄλλη παρὰ τὴν αἵρεσιν ταύτην εἶναι ἢ τῶν Ῥώσων Ἰουδαίων ἢ ἄνευ ἱερέων, οἵτινες εἶναι ἐξηπλωμένοι εἰς τὰ βορειότερα μέρη τῆς Ῥωσσίας. Οὗτοι πιστεύουσιν εἰς ἓνα Θεὸν, ἀποκρούοντες τὸ δόγμα τῆς Τριάδος, καὶ οὔτε τὸν Χριστὸν, οὔτε ἅγιόν τινα θεωροῦσιν ἀντικείμενον προσκυνήσεως ἢ λατρείας, ποιοῦσι μὲν λόγον περὶ πνεύματος, ἀλλ'

ἢ ἐννοοῦσιν αὐτὸν τὸν Θεὸν ἢ ἐνέργειάν τινα τοῦ Θεοῦ· ἀπορρίπτουσι δὲ τὸ βάπτισμα καὶ δὲν ἔχουσιν ἐκκλησίας. Πάσας ταύτας τὰς αἱρέσεις ἐζήτησαν αἱ κατὰ καιροὺς ῥωσικαὶ κυβερνήσεις διὰ καταπίεσεων νὰ ἐξαλείψωσιν, ἀλλὰ ματαίως. Ἡ πλάνη πρέπει νὰ καταδιώκηται διὰ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, οὐχὶ διὰ τῆς βίας. Τοῦτο εἰδὼς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁ Β' παρέχώρησε πλήρη ἀνοχὴν καὶ ἐλευθερίαν τοῖς Ῥασκολνίκοις καὶ πάσαις ταῖς αἱρέσεσι, μόνον δὲ διὰ τοῦ κηρύγματος σπουδάζουσι νῦν ῥωσσοὶ κληρικοὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν αὐτοὺς εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Σήμερον συνταράσσουσι τὴν Ῥωσσίαν οἱ Μηθενιστικαὶ, κοινωνιστικὴ ἑταιρία, ἣτις πᾶσαν θρησκείαν καὶ ἠθικὴν ὡς μῦθον ἀπορρίπτουσα, ἐπιδιώκει τὴν ἀνατροπὴν καὶ ἐκμηδένισιν πάσης τῆς καθεστῶσης θρησκευτικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως, τὴν τελείαν καταστροφὴν τῆς ἐκκλησίας, τοῦ κράτους, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας ἐπ' ἐλπίδι κρείττονος τύχης. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνθρωποι τῶν ἐργατικῶν τάξεων Αἱ κοινωνιστικαὶ αὗται ἰδέαι εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ῥωσσίαν ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

260.

Θεολογικὴ φιλολογία.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς θεολογικῆς παιδείας ἐν Ῥωσσίᾳ ἐγένοντο διὰ μεταφράσεων ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων. Ὁ Βλαδίμηρος καὶ ὁ Ἰαροσλάβος οἱ ὑποστηρίξαντες τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ῥωσσίᾳ, ἐπροστάτευσαν πρῶτοι καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Ῥώσσω. Ἦδη πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Μογγόλων ἦσαν εἰς τὸ σλαβικὸν μεταπεφρασμένα πολλὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Δαμασκηνοῦ, Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, Ἀθανασίου, Μεθοδίου καὶ τοῦ Ἐφραίμ. Ἡ δὲ Γραφὴ ἤτο μεταπεφρασμένη εἰς τὸ σλαβωνικὸν ἤδη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τῶν Σλάβων Μεθόδιου καὶ Κυρίλλου. Ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς μνημονεύονται ὡς πεπαιδευμένοι Ῥωσσοὶ κληρικοὶ ἐκτὸς τοῦ Νέστορος, τοῦ συγγράφαντος τὰ χρονικά, καὶ τινων ἄλλων, ὁ Ἰλαρίων, ὁ ἐπίσκοπος Του-

ρ ὁ φ Κ ὀ ρ ι λ λ ο ς, ὁ ἐπίσκοπος Β λ α δ ι μ ῆ ρ α ς Σ ῖ μ ω ν, καὶ ὁ ἐν Πετσέρα ἐν Κιέβῳ μοναχὸς Π ο λ ὕ κ α ρ π ο ς. Ἀλλ' ἡ πρώτη αὕτη θεολογικὴ παιδεία παρὰ τοῖς Ῥώσσοις κατεστράφη μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Μογγόλων. Νέα δὲ ζωὴ ἐπιστημονικὴ ἀναφαίνεται μόλις κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ῥώσσω ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοὺς Μογγόλους δουλείας, ὑποστηρικθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς τότε ἐν τῇ δύσει ἐπελθούσης ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων. Κατὰ δὲ τὸν ΙΓ' αἰῶνα τὰ μέγιστα συντέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς θεολογικῆς παιδείας παρὰ τοῖς Ῥώσσοις ὁ Ἕλλην Μάξιμος ὁ ἀγιορείτης, ὁ ἰδρύσας τὴν ἐν Κιέβῳ ἀκαδημίαν, καὶ πλουτίσας τὴν ῥωσσικὴν θεολογικὴν φιλολογίαν διὰ πολλῶν μεταφράσεων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἄλλων πρωτοτύπων συγγραφῶν. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἔγραψε κατὰ τῶν ἰουδαϊζόντων χριστιανῶν ὁ Ῥώσσος Ἰωάσαφ († 1515). Κατὰ δὲ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἦλθον εἰς Ῥωσσίαν διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας, κλασσικῆς φιλολογίας καὶ θεολογίας οἱ ἐκ Κεφαλληνίας ἱερεῖς Λειχοῦδαι, οἱ διδάξαντες ἐν τῇ ἐν Μόσχᾳ ἀκαδημίᾳ (1679). Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν προσήλθεν εἰς τὴν ῥωσσικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τοὺς θεολόγους αὐτῆς ἐτάχθη ὁ πεπαιδευμένος Ζοιρνικάβιος, ἐλκυσθεὶς ἐκ τοῦ Λουθηρανισμοῦ διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ὁμολογίας τοῦ Κριτοπούλου. Τὸ σπουδαιότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, δι' οὗ ὑπεστήριξε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν πατέρων, καὶ ἀπέδειξεν, ὅτι πλεῖστα χωρία ἰδίως λατίνων πατέρων ἐνοθεύθησαν ὑπὸ τῶν λατίνων. Ὁ Ζοιρνικάβιος ἔγραψε καὶ ἀναίρεσιν τοῦ λουθηρανισμοῦ καὶ ἄλλα τινὰ συγγράμματα. Κατὰ τῶν ἐν Ῥωσσίᾳ σχισματικῶν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Ἀδριανὸς (Ῥάβδος διορθώσεως, Πνευματικὴ νοουθήτης) καὶ ὁ Δημήτριος Ῥοστόβσκης († 1709 Ἑρευνα περὶ τῆς πίστεως τῶν Ῥασκολνίκων). Ὁ πατριάρχης Νίκων ἔδωκε σπουδαίαν ὥθησιν εἰς τὰς θεολογικὰς σπουδὰς ἐν Ῥωσσίᾳ, ὁμοίως δὲ προέτρεψαν τοὺς Ῥώσσους εἰς τὴν θεολογικὴν παιδείαν καὶ οἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ ἐν Ῥωσσίᾳ διατρίβοντες πατριάρχαι τῆς ἀνατολῆς Παΐσιος καὶ Μακάριος. Καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὁ Μέγας Πέτρος ἀνύψωσε τὰς θεολογικὰς σπουδὰς.

Ἐπ' αὐτοῦ σπουδαῖος πολεμικὸς ὑπῆρξεν ὁ Στέφανος Ταδόρσκης (+ 1722), ὁ γράψας κατὰ τῶν προτεσταντῶν Πέτραν πίστειως. Πολὺ ἀνώτερα τῶν ἔργων τῶν μνημονευθέντων θεολόγων εἶναι τὰ δογματικὰ συγγράμματα δύο σοφῶν θεολόγων, τοῦ Προκοποβίχιου (+ 1736) καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ πρῶτος εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην καὶ γνωρίσει τὴν θεολογικὴν παιδείαν αὐτῆς, ἦτο δὲ ἐγκρατὴς τῆς φιλολογίας, καὶ ἐν γένει πεφωτισμένος ἀνὴρ. Κεκηρυγμένος ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων ὧν, ἐχρημάτισε σύμβουλος καὶ ὄργανον πρῶτιστον Πέτρου τοῦ μεγάλου ἐν ταῖς ὡς πρὸς τοῦτο ἐνεργείαις αὐτοῦ. Αὐτὸς συνέταξε τὸν περίφημον ὀργανισμόν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, συνέγραψε Κατήχησιν, καὶ παρσκεύασε μετὰφρασιν πολλῶν χρησίμων βιβλίων. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτιμήθη μεγάλως παρὰ τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ ἀνυψώθη εἰς ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Νοβογορώδ. Πλούσιος ὧν διετῆρει παρ' ἐαυτῷ ἐξήκοντα νέους, οἵτινες ἐξεπαιδεύοντο ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστήμαις, καὶ συνέδραμε καθόλου πάσας τὰς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας. Ἀλλὰ τὸ τὴν δόξαν αὐτοῦ δημιουργήσαν ἔργον εἶναι τὸ σύγγραμμα *Christiana orthodoxa theologia* TT. VII.¹ Ἐκτὸς δὲ τῶν ἔργων τούτων συνέγραψεν ὁ Προκοποβίχιος καὶ ἄλλα θεολογικά, ῥητορικά καὶ ἱστορικά συγγράμματα. «Ὁ Θεοφάνης Προκοποβίχιος, λέγει ὁ Σχροϊκ (*Kirchengeschichte s. d. Reformation* IX, 211) εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ μᾶλλον πεπαιδευμένος καὶ σοφώτερος συγγραφεὺς τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ σπουδαιότερος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του. Πάντα τὰ συγγράμματά του μαρτυροῦσι περὶ τῆς ὑγιοῦς κρίσεώς του καὶ τῆς παιδείας του, καὶ διακρίνονται διὰ τὴν γλαφυρότητα αὐτῶν. Ἦτο ἐλεύθερος ἐντελὼς δεισιδαιμονίας ἢ μισαλλοδοξίας, κατέκρινε μάλιστα τὴν πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἀποστροφὴν καὶ τὸν πρὸς ἐπιστροφὴν αὐτῶν ὑπερβολικὸν ζῆλον. Ἐν ἰδίῳ τινὶ συγγράμματι ὑπερήσπισε τοὺς γάμους μετὰ τῶν ἑτεροδόξων. Ἦτο δὲ φίλος τῶν μεταρρυθμίσεων, δι' ὧν ἤλπιζεν, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἠδύνατο νὰ

¹ Ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τῆς Ῥωσσίας τὸ πρῶτον ἐχρησίμευσεν ὡς γλῶσσα διδασκαλίας ἡ λατινικὴ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ Πεντεπιστημίων καὶ θεολογικῶν σχολῶν.

ἀνέλθῃ εἰς τελειοτέραν κατάστασιν. Ἐναντίον τῶν καθολικῶν συνιστᾷ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν πρὸς πάντας.» Ὁ Προκοποβίχιος ἔσχεν ἐχθροὺς τοὺς αὐστηρότερον αὐτοῦ φρονοῦντας καὶ συντηρητικοὺς θεολόγους, ἰδίως δὲ τὸν Ἰαδόρσκη, ὅστις κατηγόρησεν αὐτὸν ὡς αἰρετικόν. Δόκιμος δογματικὸς, πολλῶ ὅμως τοῦ Προκοποβιχίου ἥττων, εἶναι ὁ μητροπολίτης Μόσχας Πλάτων (+ 1812), ὁ συγγράψας χάριν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πρίγκηπος τὴν «Ὁρθόδοξον διδασκαλίαν», τὴν ὑπὸ Κοραῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφρασθεῖσαν. Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ δὲν ἠκολούθησε μὲν ὁ Πλάτων αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν μέθοδον, ἰδίως μάλιστα ἐν τῷ περὶ χριστιανικῆς ἠθικῆς κεφαλαίῳ, ἐπέδίδωκεν ὅμως σαφήνειαν καὶ ἀπλότητα, καὶ ἀπέφυγε πολλὰς τῶν ἀρχαίων δογματικῶν ἀκάρπους συζητήσεις. Συνέγραψε δὲ καὶ χάριν τῶν Ῥασκολνίκων «Περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς καθολικῆς ἐκκλησίας», «Ὁδηγὸν τοῦ κλήρου», «Λόγους» καὶ «Ἱστορίαν τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας.» Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐγνώσθησαν καὶ ὁ Συμεὼν Πολότσκης καὶ ὁ Ροστόβης Δημήτριος. Ἐπιτομὴν τῆς δογματικῆς συνέταξεν ὁ Θεοφύλακτος (+ 1773) *Dogmata christianae orthodoxae religionis*. Ἐν τῇ δογματικῇ ταύτῃ ἐκθέσει οὐδόλως ποιεῖται μνεῖαν ὁ συγγραφεὺς περὶ προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἀγίων, περὶ νηστειῶν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων. Ἐν γέγει παρατηροῦμεν, ὅτι οἱ δογματικοὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν Ῥωσσίᾳ ἐν μέρει καὶ οἱ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐν πολλοῖς δεικνύουσιν μεγάλην ἐλευθεροφροσύνην. Τιμῶσι μεγάλως τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον, συνιστῶσι τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Γραφῆς καὶ τὰς μεταφράσεις αὐτῆς, δὲν δίδουσι δὲ εἰς τὰς περὶ λατρείας διατάξεις δογματικὴν σημασίαν. Ἐκτὸς τῶν πολεμικῶν καὶ δογματικῶν συγγραμμάτων ἔχομεν παρὰ τῶν ἀρχαιοτέρων Ῥώσων θεολόγων καὶ ἔργα πρακτικῆς θεολογίας, ὁμιλητικῆς καὶ λειτουργικῆς. Οἱ λόγοι τῶν Ῥώσων ἱεροκηρύκων, κρίνει ὁ αὐτὸς Schroeck, ὁμοιάζοντες μᾶλλον πρὸς τοὺς τῶν Γάλλων ἱεροκηρύκων ἢ πρὸς τοὺς τῶν Γερμανῶν ἢ Ἀγγλῶν, εἶναι ἐπιδεικτικοί, ὡραῖοι μᾶλλον ἢ πλήρεις οὐσίας, ποιητικοὶ πλεόν ἢ φιλοσοφικοί. Καὶ ἐν τῇ ἐπ' ἀμβωνος ῥητορικῇ προηγήθη πάντων ὁ Προκοποβίχιος, ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα δὲ διεκρίθησαν ὡς ἱερο-

κήρυκες ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Σερεβρέννικωφ, ὁ Κονίσκης καὶ ὁ Πλάτων. Ὁ τελευταῖος, ὁ καὶ ὡς δογματικὸς γνωστὸς εἶναι ὁ ἀριστος τῶν Ῥώσων ἱεροκήρυκων. Οἱ λόγοι του διακρίνονται καὶ ἐπὶ ἐπιτυχεῖ ἐκλογῇ τῶν θεμάτων καὶ ἐπὶ καλῇ ἐκθέσει. Ὁ Τύχων (†1783) διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς πρακτικῶν θρησκευτικῶν συγγραμμάτων. Ὀλιγώτερον πασῶν τῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν ἐκαλλιέργησαν οἱ ἀρχαιότεροι Ῥῶσοι θεολόγοι τὴν ἐξήγησιν τῶν Γραφῶν. Μόνον τοῦ Προκοποβίχιου ἔχομεν ἔργον τι περὶ τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων, καὶ μετάφρασιν τῶν Ψαλμῶν ὑπὸ τῶν Σάνδη καὶ Βαρλααματσέβσκη. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἤρχοῦντο οἱ θεολόγοι εἰς τὰς ἑρμηνείας τῶν ἀρχαίων πατέρων, εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν ἔργων τῶν ὁποίων ἡσχολοῦντο τινες αὐτῶν. Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἡ θεολογικὴ παιδεία ὑψώθη ἔτι μᾶλλον ἐν Ῥωσσίᾳ. Αἱ θεολογικαὶ ἐπιστῆμαι καλλιεργοῦνται νῦν μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐν τέσσαρσιν ἀκαδημίαις, τῆς Πιτροπολέως, τῆς Μόσχας, τοῦ Κιέβου καὶ τοῦ Καζάν, παρ' ὧν ἐκδίδονται καὶ τέσσαρα θεολογικὰ περιοδικά, «Ἡ χριστιανικὴ ἀνάγνωσις», «Ἀνάγνωσις τῆς Κυριακῆς», «Τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων», καὶ «Ὁ ὁρθόδοξος Κήρυξ.» Οἱ ἐπιστημότεροι ἐκ τῶν νεωτέρων Ῥώσων θεολόγων εἶναι οἱ ἀκόλουθοι. Ὁ Μακάριος, ὁ συγγράψας σπουδαίαν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ὁρθόδοξον θεολογίαν καὶ τὴν πληρεστάτην Δογματικὴν Θεολογίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κατ' ἀρχὰς αὐστηροτέρας ἢ ὁ Προκοποβίχιος καὶ ὁ Θεοφύλακτος, ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς νεωτέρας γερμανικῆς θεολογίας, μάλιστα τῆς καθολικῆς, καὶ πλουσίως παραθέτων τὰς ἐκ τῶν ἀρχαίων πατέρων μαρτυρίας. Ἡ Δογματικὴ τοῦ Μακαρίου εἶναι τὸ σπουδαιότερον δογματικὸν ἔργον σήμερον ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ Εἰσαγωγὴ καὶ ἡ Δογματικὴ αὕτη θεολογία τοῦ Μακαρίου μετεφράσθησαν εἰς τὴν γαλλικὴν, ἐξ αὐτῆς δὲ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἡ μὲν Εἰσαγωγὴ ὑπὸ τοῦ Ν. Παπαδοπούλου, μέρος δὲ τῆς Δογματικῆς, τὸ περὶ μυστηρίων, ὑπὸ Βασιλείου Φιλίππιδου. Ὁ αὐτὸς συνέγραψε καὶ ἱστορίαν τῶν Ῥασκολνίκων καὶ ἱστορίαν τῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας. Ἐξέδωκε δὲ καὶ λόγους ἐκκλησιαστικοὺς, ὧν τινες μετεφράσθησαν εἰς τὸ γαλλικόν. Ὁ Φιλάρετος συνέγραψε δογματικὴν θεολογίαν καὶ

πατρολογία. Δογματικὴν συνέγραψε καὶ ὁ Ἀντώνιος, τὴν ὑπὸ Βαλλιάνου εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταγλωττισθεῖσαν, πολεμικὴν δὲ θεολογίαν ὁ πρύτανις τῆς ἐν Καζάν θεολογικῆς ἀκαδημίας Ἰννοχέντιος. Ὁ δὲ Πενζέσκης Ἰννοχέντιος περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἔγραψεν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλος Φιλάρετος, ὁ μητροπολίτης Τσερνίχωφ, ἐξέδωκεν ἀξιολογωτάτην ἱστορίαν τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας, εἰς τὸ γερμανικὸν μεταφρασθεῖσαν. Ὁ Μουραβιέφ συνέγραψε σύντομον ἱστορίαν τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας, μεταφρασθεῖσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Βαλλιάνου. Ἄλλοι νεώτεροι Ῥῶσοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς εἶναι ὁ Εὐγένιος Κιέβσκης, ὁ Ἀμφιθέατροφ, ὁ προϊστάμενος τῆς ἐν Πετροπόλει ἀκαδημίας Σμολέσκης, ὁ Σμολόδοβιτς, ὁ Χεργοζέρεσκης καὶ ὁ Σαββαίτωφ. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἀνω μνημονευθέντων περιόδικων τῶν θεολόγικων ἀκαδημιῶν δημοσιεύονται ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ τὰ ἐξῆς ἄλλα θρησκευτικὰ φύλλα, «Ἡ πνευματικὴ διδασχὴ», «Ὁ ὁδηγὸς», «Τὸ σχολεῖον τῆς εὐσεβείας», «Ὁρθόδοξος ἐπιθεώρησις», «Ἡ σωτηριώδης ἀνάγνωσις», «Ὁ ἀποδημητής», «Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανοῦ.» Ὑπὲρ τῆς ἐν Ῥωσσίᾳ ἐξαπλώσεως τῆς θεολογικῆς παιδείας καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ συνέστη τελευταῖον καὶ «ἐταιρία τις ὑπὲρ τοῦ πνευματικοῦ φωτισμοῦ τοῦ ῥωσικοῦ λαοῦ» λεγομένη, ἥς τὸ κέντρον εἶναι ἐν Πετροπόλει. Εἰς τοὺς θεολόγους τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας κατετάχθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ ὁ Γάλλος Γυεττέ, ἀνὴρ πεπαιδευμένος, ὅστις ἕνεκα τῆς ἐλευθεροφροσύνης αὐτοῦ καὶ τοῦ κατὰ τῶν Ἰησουϊτῶν πολέμου του, καὶ διότι ὑπερήσπισεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «ἱστορίαν τῆς γαλλικῆς ἐκκλησίας» τὰς γαλλικανὰς ἐλευθερίας (§ 192), περιελθὼν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Ῥώμην, ἡσπάσθη ἀπὸ τοῦ 1855 τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, καὶ ἀνεδείχθη διδάκτωρ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας ὑπὸ τῆς ἐν Πετροπόλει θεολογικῆς ἀκαδημίας. Τὰ σπουδαιότερα αὐτοῦ ἔργα εἶναι «Ἡ σχισματικὴ παπυσὺνη» καὶ ἡ «αἵρετικὴ παπυσὺνη», ἄριστα πραγματευόμενα τὰ ζητήματα περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα καὶ τῶν καινοτομιῶν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, καὶ ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἱστορία», ἥτις φθάνει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταν-

τίνου. Ἐκτὸς αὐτῶν συνέγραψε καὶ ἔκθεσιν τῆς διδασκαλίας τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας¹ καὶ κατὰ Ῥενάν, κατὰ τοῦ νέου παπικοῦ δόγματος τῆς ἀσπίλου συλλήψεως καὶ ἄλλα τινά. Ὁ αὐτὸς ἐκδίδει ἐν Παρισίοις ἀπὸ τοῦ 1855 καὶ τὴν «Χριστιανικὴν ἑνώσιν» (Union chrétienne), ὑπερασπιζόμενος τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐργαζόμενος πρὸς ἑνώσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁμοίως προσῆλθεν εἰς τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν καὶ ὁ Γερμανὸς θεολόγος Ὁ φ ε ρ β ε κ, ὁ ἐκδίδων ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν «Ὁρθόδοξον καθολικὴν ἐπιθεώρησιν», δι' ἧς ὡς καὶ διὰ τῶν ἄλλων αὐτοῦ συγγραμμάτων, σπουδάζει νὰ ἰδρῦσῃ ἐν τῇ δύσει νέαν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναπτύξεως τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας. Ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις περιέβαλε καὶ τὸν ἀπὸ Ῥώμης καταδιωχθέντα Γερμανὸν καθολικὸν θεολόγον Πί χ λ ε ρ διὰ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Ἱστορία τοῦ σχίσματος», ἐν ᾧ ἀπεφάνθη καὶ ἀπέδειξε φιλαλήθως, ὅτι εἰς τὸ σχίσμα πταίουσι μεγάλως οἱ πάπαι. Ἐν Ῥωσσίᾳ εὗρον κατὰ διαφόρους καιροὺς ὑποστήριξιν καὶ πολλοὶ Ἑ λ λ η ν ε ς θ ε ο λ ό γ ο ι, οἵτινες μεγάλως ὠφέλησαν τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν διὰ τῶν φώτων αὐτῶν. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν ἐκτὸς τοῦ Μαξίμου καὶ τῶν Λειχουδῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Θεοτόκης καὶ ὁ Οἰκονόμος. Ἡ ὀρθόδοξος ῥωσικὴ θεολογία τρεφομένη ἀφθόνως ἐκ τοῦ θεολογικοῦ πλούτου τῆς γείτονος σοφῆς Γερμανίας ἔχει λαμπρὸν μέλλον. Ἡ πρόοδος αὐτῆς θέλει εἶναι τοσοῦτον μεγαλητέρα, ὅσον ἡ Ῥωσσία ὡς κράτος θέλει προοδεύει ἐν τῇ πολιτικῇ ἐλευθερίᾳ, διότι ἀνευ ταύτης οὐδεμία πνευματικὴ καὶ ἄλλη ἀνάπτυξις τῶν λαῶν εἶναι δυνατή.

261.

Ῥῶσσοι ἱεραπόστολοι παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς καὶ ἔθνη τοῖς
λαοῖς τῆς Ἀσίας.

Ἡ γειτνίασις πολλῶν μωαμεθανικῶν καὶ ἐθνικῶν λαῶν πρὸς τὴν Ῥωσσίαν ἔδωκεν ἀφορμὴν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ

¹ Μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Καρόδα.

ΙΗ' αἰῶνος ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγάλου Πέτρου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τοῦ Τοβόλσκ Θεόφιλον νὰ πέμψῃ τὸ πρῶτον ἀποστόλους τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς Μογγάλλοις, Τατάροις καὶ Βογούλοις. Καὶ αὐτὸς δὲ ἦλθε πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Σιβηρίας, ἰδίως τοὺς Ὀστιάκους, καὶ πρῶτος ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον πρὸς τοὺς ἀγρίους κατοίκους τῆς Βορείου Ἀσίας. Κατ' ἀρχὰς ἐφαίνετο, ὅτι τὸ ἔργον τῆς ἐπιστροφῆς τῶν λαῶν τούτων ἐμελλε νὰ ματαιωθῇ προσκροῦν εἰς μεγάλας ἀντιστάσεις. Κατ' ὀλίγον ὁμως ἐστέφθη ἡ ἐπιχειρήσις δι' ἐπιτυχίας. Πολλαὶ χιλιάδες Ὀστιάκων προσῆλθον ἐν τάχει εἰς τὸν χριστιανισμόν. Λέγεται δὲ, ὅτι ὁ Θεόφιλος μετεχειρίζετο ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τὴν βίαν, ὅπερ ὁμως μᾶλλον ἐβλαπτεν ἢ συνετέλει εἰς τὸν σκοπόν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου τὸ ἔργον τῆς ἐπιστροφῆς τῶν λαῶν τούτων ἐξηκολούθησεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τοβόλσκ Θεοδώρου, ἐπεκταθὲν καὶ εἰς νέους λαοὺς, τοὺς Βουράτας, Τουγγούσους, Μορδουίνους, Τσουβάσους, Τσερεμίνους καὶ Βοτιάκους. Ἐσπούδαζον δὲ νὰ κερδήσωσι καὶ τοὺς Τατάρους. Ὀλίγον ὁμως παρὰ τούτοις ἐπετύγχανον, καθὼς καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ὁμολογοῦσι τὸν μωαμεθανισμόν λαοῖς, δι' ἣν οὗτοι ἔτρεφον πρὸς τὰς εἰκόνας ἀποστροφὴν. Δραστηριώτερον ἐνηργήθη τὸ ἔργον τῆς ἐπιστροφῆς ἐπὶ Ἑλισάβετ, ἐφ' ἧς συνέστη καὶ ἐταιρία πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς πίστεως. Τότε προσῆλθον πολλοὶ ἐκ τῶν λαῶν τῆς Σιβηρίας εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἐπ' αὐτῆς ἐγένετο καὶ ἡ πρώτη δοκιμὴ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου παρὰ τοῖς Καλμούχοις. Ἡ ἡγεμονὶς καλμουκῆς τινος φυλῆς Τσάν ἐβαπτίσθη μετὰ τῶν τέκνων τῆς ἐν Μόσχᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον ὅπως ἐλευθερωθῇ ἢ ἐκ πεποιθήσεως. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν λαῶν τούτων, ὧν τὴν γλῶσσαν δυσκόλως ἐννόουν οἱ ἀπόστολοι, προσελαμβάνοντο παῖδες ἐξ αὐτῶν, καὶ ἐκπαιδευόμενοι χριστιανικῶς ἀπεστέλλοντο μετὰ ταῦτα πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς των ὡς ἀπόστολοι. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἰδρύθη ἐν τινι μοναστηρίῳ πλῆσίον τοῦ Καζάν ἰδίᾳ τις σχολή. Καὶ ἐν ἄλλαις δὲ πόλεσιν ἀπομακρυσμένων ἐπαρχιῶν συνέστησαν τοιαῦται σχολαί. Ὁ πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς λαοῖς

τῆς Ἀσίας ζῆλος διατηρεῖται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Ῥωσσίᾳ ἀχμαῖος, καὶ ἀποφέρει πάντοτε ἱκανοὺς καρπούς. Διάφοροι δὲ ἐταιρίαι ὑφίστανται ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐν Καυκάσῳ ἐταιρία τῆς ἁγίας Νίνας. Ἄλλη ἐταιρία ὑπάρχει ἀπὸ πολλοῦ χάριν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐν Ῥωσσίᾳ Ἰσραηλιτῶν. Τὸν σκοπὸν τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπιδιώκει καὶ ἡ τελευταῖον συστάσα «Ὁρθόδοξος ἐταιρία ὑπὲρ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν» (1870), ἥς κέντρον εἶναι ἡ Μέσχα καὶ πρόεδρος ὁ ταύτης μητροπολίτης. Ἡ ἐταιρία αὐτῇ διακλαδωθείσα πανταχοῦ τῆς Ῥωσσίας καὶ ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ὑπισχνεῖται μεγάλας ἐπιτυχίας ἐν τῷ κηρύγματι ἐν Ἀσίᾳ. Οἱ Ῥῶσσοι ἱεραπόστολοι παρίστανται ἐν Ἀσίᾳ ὡς ἰσχυρότατοι ἀντίπαλοι τῶν καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων. Ταῖς ἐνεργείαις αὐτῶν ἤρχισαν οἱ ἐν Ἰνδίαῖς χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ νὰ ζητῶσι νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας. Οἱ βάρβαροι λαοὶ τῆς Ἀσίας οἱ ἤδη ἐπιστρέφοντες διὰ τῶν Ῥώσσω ἐκ τὸν χριστιανισμόν δὲν εἶναι ὀλίγοι. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν ὅμως ἄς μὴ νομίσῃ τις ὅτι εἶναι ἐντελής. Πολλοὶ αὐτῶν καὶ χριστιανοὶ γενόμενοι, διετήρησαν ἱκανὰς τῶν παλαιῶν αὐτῶν δεισιδαιμονιών, ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ θρησκεία αὐτῶν ἡ νῦν εἶναι μίγμα μᾶλλον χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρείας. Μόνον ἐφ' ὅσον οἱ λαοὶ οὗτοι ἐκπαιδεύονται καὶ πολιτίζονται, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ καθαρότερον καὶ ἐντελέστερον ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν. Ἐσχάτως ἐπέστρεψαν διὰ Ῥώσσω ἱεραποστόλων καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ πολλὰ εἰς τὸν χριστιανισμόν.

262.

Σχέσεις τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας πρὸς τοὺς δυτικούς.

Σχέσεις τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὴν δυτικὴν συνήφθησαν τὸ πρῶτον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰβάν τοῦ Βασιλείεβιτς περὶ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. Ὁ ἐπιχειρηματίας οὗτος ἡγεμὼν, ὅστις συνέδεεν ἐν ἑαυτῷ πολλὴν σύνεσιν, θάρρος καὶ ἀγαθότητα, ἃν καὶ παρεξέτρεπετο ἐνίκατε εἰς ὀμάρτηας, ἔθεσε τὰ πρῶτα θεμέλια βελτιώσεως τῶν

τοῦ κράτους του πραγμάτων. Διὰ τοῦ παραδείγματός του ἐδίδασκε τοὺς ὑπηκόους του τὴν ἀνεξιθρησκείαν. Ἐλπίζων δὲ πολλὰ καλὰ ἐκ τῶν δυτικῶν εὐρωπαίων, προσελάβετο πλῆθος πεπαιδευμένων Γερμανῶν καὶ ἄλλους ξένους καλλιτέχνας καὶ ἐργάτας εἰς τὴν χώραν του, τῷ δὲ 1562 συνέστησε τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον ἐν Μόσχᾳ, οὗ τὴν ἐπίβλεψιν ἀνέλαβεν ὁ μητροπολίτης Μακάριος, ἀνὴρ πεπαιδευμένος καὶ δραστήριος. Ἦδη δὲ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κάρλο ν τὸν Ε' λέγεται, ὅτι ὁ Ἰβάν τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ λάβῃ ἐκ Γερμανίας πεπαιδευμένους καὶ καλλιτέχνας ἐποίησε πρότασιν συμφιλιώσεως μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὠρισμένως ἐξέφρασε τὴν περὶ τούτου ἐπιθυμίαν του πρὸς τὸν διάδοχον αὐτοῦ καὶ ἀδελφὸν Φερδινάνδον τὸν Α'. Ὑπεσχέθη δὲ συνάμα νὰ ὠθήσῃ καὶ τοὺς Ἀρμενίους, ὅπως κλίνωσι καὶ οὗτοι εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶσι τὴν ἔνωσιν. Ὑπισχνεῖτο δὲ, ὅτι καὶ αὐτὸς ἐμελλεν ἐν τῷ κράτει του, ὅπως ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ τότε ἀπεφασίσθη, νὰ παράσχῃ πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ ὠρισμένως τῇ ῥωμαϊκῇ, πλήρη εἰρήνην, μέχρις οὗ συγχροτηθῇ γενικὴ σύνοδος ἐπὶ τῷ σκαπῷ τῆς ἐνώσεως, καὶ ἐβεβαίοντο, ὅτι ἐμελλε νὰ συμμετάσχῃ παντὸς κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιχειρήματος τῶν εὐρωπαίων, τοῦτο δὲ τότε ἐπεδίωκον μετὰ πολλοῦ ζήλου οἱ πάπαι. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἔμειναν ἀνευ ἀποτελέσματος. Πλὴν τῷ 1581 ἐφαίνετο, ὅτι ἐξ ἄλλου μέρους ἐμελλε νὰ συμβῇ τι περισσότερον. Ὁ Τσάρος εἶχεν ἀναλάβει ἀτυχῇ τινα πόλεμον πρὸς τὴν βασιλέα τῶν Πολωνῶν Στέφανον Βαρτόλδ. Διὰ νὰ καταρθώσῃ δὲ ἀνεχτὴν τινα εἰρήνην ἐπεκαλέσατο τὴν μεσιτείαν τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ ΙΓ'. Τοῦτον ἐβεβαίοντο ὁ Τσάρος, ὅτι ἀδίκως ἐποίει πόλεμον κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, ὅστις εἶχε συνάψει συμμαχίαν μετὰ τοῦ Σουλτάνου, τοῦ ἐχθροῦ τούτου τῆς χριστιανωσύνης, καὶ ἐμποδίζει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν σκεπτόμενον κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων. Σχεδὸν δὲ ἐδείκνυε φανερώς, ὅτι ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία ἐμελλε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ῥωμαϊκῆς. Αὐτοκρατορικὸς ἀπεσταλμένος ἐν Μόσχᾳ διατρίψας, ἐπεβεβαίοντο τοῦτο. Ὁ πάπας διώρισε τὸν Ἰταλὸν ἱησουίτην Πισσετινον ὡς πρέσβυν παρὰ τῷ Τσάρῳ. Ὁ πάπας ὠνόμαζεν ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν

ἐπιστολῇ τὸν Τσάρον ἀγαπητὸν υἱὸν, καὶ συνεβούλευεν αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους τοῦ ὑπὸ τὸν ἐπίτροπον τοῦ Χριστοῦ (;) ἐπίσκοπον Ῥώμης. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ εἰρήνη ἐκλείσθη πρὸς ζημίαν τοῦ Τσάρου. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Ποσσεβίνος τὰς περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις, πείθων τὸν Τσάρον νὰ πέμψῃ ἀπεσταλμένους πρὸς τὸν πάπαν, ἀλλ' οὐδὲν κατωρθώθη.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν σχέσεων τῆς ῥωσσικῆς πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ἄξιοι λόγου εἶναι καὶ αἱ διαπραγματεύσεις τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Σορβώννης τῶν Παρισίων πρὸς τὸν μέγαν Πέτρον περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ὅτε τῷ 1717 διέτριβεν ὁ μέγας Πέτρος ἐν Παρισίοις, ἐνόμισαν οἱ θεολόγοι τῆς Σορβώννης, ὅτι ὤφειλον νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς περιστάσεως, ἵνα συνάψωσι διαπραγματεύσεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως τῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς, ἐπίστευον δὲ, ὅτι καθὼς ὁ μέγας Πέτρος ἠγάπα τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὸν βίον ἐν γένει τῶν δυτικῶν εὐρωπαϊῶν, δὲν ἐμελλε νὰ ᾔναι δυσμενὴς εἰς τὴν παραδοχὴν καὶ ἄλλου τινὸς εὐρωπαϊκοῦ δόγματος. Ἀλλ' ὁ Πέτρος ἀπήντησεν, ὅτι αὐτὸς δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ θρησκευτικῶν πραγμάτων, θέλει ὁμῶς προτείνει εἰς τοὺς κληρικοὺς ἐν Ῥωσσίᾳ τὰ περὶ ἐνώσεως, ὅπως ἀπαντήσωσιν αὐτοὶ εἰς τὰς τῆς Σορβώννης προτάσεις. Τότε ἡ σχολὴ ἐνεχείρισεν αὐτῷ ἔγγραφον, ὅπερ περιεῖχε προτάσεις πρὸς ἑνωσιν τῆς ῥωσσικῆς μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Αἱ προτάσεις ἐπραγματεύοντο τὸ περὶ τοῦ πάπα ζήτημα κατὰ τὸ γαλλικανικὸν πνεῦμα (§ 192), ἐκηρύττετο δηλ. ἡ ἀρχή, ὅτι ὁ πάπας δὲν εἶναι ἀπόλυτος τῆς ἐκκλησίας μονάρχης, ἀλλ' ὑπόκειται εἰς τὰς οἰκουμενικάς συνόδους, δὲν ἔχει δὲ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ ῥωσσικὸς κληρὸς δὲν εἰσῆλθεν εἰς στενοτέρους διαπραγματεύσεις, κηρύξας, ὅτι δὲν εἶναι μὲν πρὸς πᾶσαν ἑνωσιν δυσμενὴς, ἐπειδὴ ὁμῶς ἡ θέσις τοῦ πατριάρχου Ῥωσσίας ἐχῆρεε τότε, δυνάμει τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ἐν Ῥωσσίᾳ δὲν δύναται νὰ προβῇ εἰς ὀριστικόν τι βῆμα, ἀλλ' ὀφείλει νὰ προσφύγῃ πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς ἀνατολῆς. Πρὸς τοὺτους δὲ ἔγραψε περὶ τῆς παρούσης ὑποθέσεως καὶ ἐπικαλεῖτο τὴν τούτων κρίσιν. Ἀλλ' οἱ πατριάρχαι φοβούμενοί τας

ἀρεταβλήτους ἀξιώσεις τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, καὶ μηδὲν ἐλπίζοντες, ἀπέκρουσαν πᾶσαν περὶ ἐνώσεως πρότασιν καὶ οὕτως ἐματαιώθη τῆς Σορβώννης ἡ ἀπόπειρα.

Ἄλλ' εἰ καὶ οὐδέποτε ἐπετεύχθη ἑνωσίς τις μετὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οἱ καθολικοὶ ὅμως πάντοτε ἀπήλαυνον ἐν Ῥωσσίᾳ πλήρους θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἡ πρὸς πάντας ἐν γένει τοὺς εὐρωπαϊοὺς χριστιανοὺς ἀνεξιθρησκεία αὕτη χρονολογεῖται κυρίως ἀπὸ τοῦ μεγάλου Πέτρου. Πρῶτον ἂν καὶ ἠνείχοντο τοὺς ἑτεροδόξους ἐν Ῥωσσίᾳ ὡς χρησίμους πρὸς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς ἔτι βαρβάρου χώρας, ἔτρεφον ὅμως οἱ Ῥῶσσοι μίσος πρὸς αὐτοὺς καὶ συγκατέτασσον μετὰ τῶν ἐθνικῶν. Οὕτως ὁ προτελευταῖος πατριάρχης ἐν Ῥωσσίᾳ Ἰωακείμ ἐν τῇ διαθήκῃ του ἐμέμφετο τοὺς Τσάρους, διότι προσεφέροντο φιλικῶς πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, συνεβούλευε δὲ τὴν ἀποκομπὴν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ κράτους καὶ τὴν κατεδάφισιν τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν! Ἀπὸ τοῦ μεγάλονοος καὶ μεγαλεπηδόλου ὁμοῦς Πέτρου, ἀφ' οὗτου οὗτος ἵνα ἀφθονώτερον εἰσαγάγῃ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν εἰς τὸ κράτος του προσεχάλεσε πολλοὺς εὐρωπαϊοὺς σοφοὺς, καλλιτέχνας καὶ τεχνίτας, ἥλλαξε τὸ φρόνημα τῶν Ῥώσσιων περὶ τῶν ἑτεροδόξων, χριστιανικώτερον καὶ φιλανθρωπώτερον γενόμενον. Ἐκτοτε δὲ σίτε καθολικοὶ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἦσαν ὅλως ἐλεύθεροι ἐν Ῥωσσίᾳ ἐν τῇ ἐνασχήσει τῆς θρησκείας των. Τὴν πρὸς τοὺς καθολικοὺς τελείαν ἀνοχὴν τῶν Ῥωσσικῶν κυβερνήσεων μαρτυρεῖ τρανῶς καὶ τὸ ὅτι, ὅτε τῷ 1772 μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ τάγματός των ὑπὸ τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ ΙΔ' οἱ Ἰησουῖται κατεδιώκοντο πανταχόθεν τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν καθολικῶν χωρῶν, εὔρον παρὰ τῇ μεγάλῃ Αἰκατερίνῃ τῇ Β' ἐν Ῥωσσίᾳ πλήρη ἀνοχὴν. Οὐδέποτε δὲ ἐσπούδασαν οἱ Ῥῶσσοι διὰ προσηλυτισμοῦ συστηματικοῦ νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ἐν Ῥωσσίᾳ ἑτεροδόξους. (Περὶ τῶν ἐν Πολωνίᾳ καὶ ταῖς γερμανικαῖς χώραις ταῖς ὑπὸ τὴν Ῥωσσίαν ἐν τῇ Βαλτικῇ γενήσεται κατωτέρω λόγος). Ὀλίγα μόνον ἔχομεν παραδείγματα προτεσταντῶν ἢ καθολικῶν ἀσπασθέντων οἰκιοθελῶς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ἀλλὰ καθὼς δὲν ἐσπούδαζον οὐδὲ σπουδάζουσιν ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωσσίᾳ νὰ προσελκύωσιν εἰς τὴν Ῥωσσικὴν ἐκκλησίαν ἄλλους, οὕτω δὲν ἐπιτρέ-

πουσιν εἰς οὐδένα νὰ ἐνεργῇ παρ' αὐτοῖς προσηλυτισμόν. Ἡ διαμονὴ τῶν ἑτεροδόξων ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἐλευθέρα μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ ἐνεργῶσί τι κατὰ τῆς κηδεστώσης θρησκείας. Διὰ τοῦτο οἱ Ἰησουῖται, οἵτινες ἐν τῇ λοιπῇ ἀνατολῇ ἐνήργουν τοσοῦτον δραστηρίως καὶ σκανδαλώδως, ἐν Ῥωσσίᾳ ἡγαγάζοντο νὰ ἡσυχάζωσι.

Ἡ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν πάλη ἐν Πολωνίᾳ.

Αἱ χῶραι, ἐν αἷς ἡ ὀρθόδοξος σλαβικὴ ἐκκλησία περιῆλθεν εἰς φανεράν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν πάλην, εἶναι ἡ Πολωνία, ὅφ' ἦν ἐτέλουν ἄλλοτε πᾶσαι ῥωσικαὶ ἐπαρχίαι, καὶ ἡ Λιθουανία, ἡ ἄλλοτε ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας τελοῦσα. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις κατώκουν πολλοὶ σλάβοι ὀρθόδοξοι, οὓς ἐπειρῶντο πάντοτε οἱ καθολικοὶ ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Πολωνίας καὶ Λιθουανίας προστατευόμενοι νὰ ἐκλατινίσωσιν. Οἱ Ἰησουῖται μάλιστα ἐπέπεσον βαρεῖς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων τούτων, διὰ τῆς πανουργίας δ' αὐτῶν καὶ τῶν καταδιώξεων τῶν ἐπέτυχον, ὥς καὶ ἀλλαχοῦ εἶδομεν, νὰ ἐλκύσωσι πολλοὺς εἰς τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἐνωσιν μετὰ τοῦ μητροπολίτου Κιέβου ἐπὶ τῆς ἐν Βρέστη συνόδου (1594). Πρὸς τοὺς τότε ἐν ταῖς χώραις ταύταις καταδιωκομένους ὀρθοδόξους ἀπεστάλη κατὰ τὸ 1600 παρὰ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ὁ Κὺριλλος Λούκαρις, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσῃ τι. Οἱ μείναντες ὀρθόδοξοι ἐν Λιθουανίᾳ καὶ Πολωνίᾳ ἦσαν πάντοτε τὸ ἀντικείμενον τοῦ μίσους καὶ τῶν καταδιώξεων. Ἀπηγορεύθη αὐτοῖς νὰ ἐγείρωσι νέας ἐκκλησίας, ὅπου δὲ εἶχον νεωστὶ ἐγερθῇ, ἔπρεπε νὰ καταφισθῶσι, καὶ μυρίας ἄλλας ἐπασχον καταδιώξεις. Τὸ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους μῖσος ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε ἐπὶ τίνος συνελεύσεως τῷ 1717 ἀντιπρόσωπός τις προὔτεινε τὴν ἐξόντωσιν πάντων τῶν ἀνατολικῶν οὐ μόνον τῶν μὴ ἡνωμένων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν οὐνιτῶν! Τῷ δὲ 1718 ἀπεκλείσθησαν ἀπὸ τοῦ κοινοβουλίου. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ παρέστη ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσσίας Μέγας Πέτρος, ἀπειλῶν, ὅτι ἤθελε κηρύξει πόλεμον κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας, ἐὰν δὲν ἐδελτιοῦτο ἡ θέσις τῶν ὁμοδόξων αὐτῷ. Καὶ πράγματι

ἐπειδὴ ὁ Πολωνὸς βασιλεὺς ἐκώφευσεν εἰς τὰς παραστάσεις, ῥωσσικὸς στρατὸς περὶ τὰς 30,000 εἰσῆλασεν εἰς τὴν Λιθουανίαν (ἣτις τότε εἶχε συγχωνευθῇ εἰς τὸ Πολωνικὸν βασίλειον) (1724). Ἄλλ' ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου Πέτρου ἐματαίωσε τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην. Ἐκτοτε ὁμως δὲν ἐπαυσεν ἡ ῥωσσικὴ αὐλὴ οὐχὶ βεβαίως πάντοτε ἕνεκα καθαρῶς θρησκευτικῶν λόγων νὰ δεικνύῃ μέριμναν ὑπὲρ τῶν ἐν Πολωνίᾳ ὀρθοδόξων. Ἀλλὰ μεθ' ὅλην ταύτην τὴν προστασίαν τῆς Ῥωσσίας ἡ κατάστασις αὐτῶν ἐν Πολωνίᾳ δὲν ἐβελτιώθη ἐντελῶς. Καὶ ἡ κατὰ τὸ 1766 γενομένη συνέλευσις ἐδείχθη δυσμενῆς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς προτεστάντας. Ἐπὶ τέλους ὁμως ἠναγκάσθη ἡ πολωνικὴ κυβέρνησις διὰ τῆς ἐν Βαρσχαίου συνθήκης, τῆς ἐπιβληθείσης ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας, νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς διαφωνοῦντας (*Dissidentes*· οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ ὀρθόδοξοι καὶ οἱ προτεστάνται) τὰ παλαιὰ αὐτῶν δικαιώματα καὶ προνόμια (1767). Καὶ μετὰ τὴν πρώτην δὲ διανομὴν τῆς Πολωνίας (1772), ἣν προὐκάλεσαν αἱ ἀδιάλειπτοι ἐσωτερικαὶ διαίρεσεις τοῦ φιλοταράχου τούτου λαοῦ, ἡ θέσις τῶν διαφωνούντων δὲν ἐβελτιώθη. Μόνον οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐκείναις, ἃς ἐκέρδησεν τότε ἡ Αἰκατερίνη Β', ὀρθόδοξοι ἀνεκουφίσθησαν ἐντελῶς, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν οὐνιτῶν ἐξ αὐτῶν ἐπανῆλθον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν αὐτῇ τῇ Πολωνίᾳ τὰ πράγματα εἶχον καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς καὶ πρότερον. Ὁ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας Στανίσλαος Αὐγουστος περιώρισε μάλιστα τὴν τοῦ Βαρσχαίου συνθήκην τῷ 1775, ἀποκλείσας διὰ νόμου τοὺς μὴ καθολικοὺς ἀπὸ τοῦ νομοθετικοῦ σώματος καὶ τῶν δημοσίων θέσεων, κατήργησε δὲ τὸ λεγόμενον *judicium mixtum*, καὶ ἀνενέωσε τοὺς κατὰ τῶν ἀποστατῶν ποινικοὺς νόμους. Μετὰ τῆς δευτέρας διανομῆς τῆς Πολωνίας (1795) ἔλαβον πέρας καὶ αἱ διενέξεις τῶν μὴ καθολικῶν μετὰ τῶν καθολικῶν, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν δυνάμεων, αἵτινες διεμερίσθησαν τὸ πολωνικὸν βασίλειον. Ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις, ἣτις ἄλλοτε ἠνόνησε τὰς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐνέργειας τοῦ λατινικοῦ κλήρου, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οὐ μόνον παρέσχε τοῖς ὀρθοδόξοις τῆς Πολωνίας, καθὼς καὶ τοῖς λοιποῖς αὐτῆς ὑπηκόοις, πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν,

ἀλλὰ καὶ ἐμερίμνησε περὶ αὐτῶν, ἰδρύσασα σεμινάρια πρὸς μόρφωσιν τοῦ κλήρου καὶ ἄλλως περιποιηθεῖσα αὐτούς. Καὶ κατὰ τῆς πρῶσσι κ ῆ ς κ υ β ε ρ ν ῆ σ ε ω ς δὲν ἤκούσθησαν μεμψιμοιρίαι παρὰ τῶν ἐν τῇ πρῶσσι κ ῆ Πολωνία ὀρθοδόξων. Οἱ ὑπὸ τὴν ῥωσσι κ ῆ ν δεσποτείαν ἐλθόντες ὀρθόδοξοι ἀπήλαυσαν, ἐννοεῖται, πάντων τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων τῆς ἐπικρατούσης ἐν Ῥωσσίᾳ ἐκκλησίας. Οἱ Ῥῶσσοι σήμερον ὑποστηρίζουσιν ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοὺς πολωνικαῖς ἐπαρχίαις τὴν ὀρθοδοξίαν μετὰ τηλικούτου ζήλου, μεθ' ὅσου ἄλλοτε οἱ καθολικοὶ βασιλεῖς τῆς Πολωνίας καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ὑπ' αὐτοὺς ῥωσσι κ ῆ ἐπαρχίαις τὸν καθολικισμόν. Πολλοὶ οὖνιται τῶν χωρῶν τούτων ἀνατολικοὶ ἀπέπτυσαν τὸν οὐνιτισμόν. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1839 ἐξέφρασεν ὁ ἀνώτερος οὐνιτικὸς κ λ ῆ ρ ο ς τῆς Λι θ ο υ α ν ί α ς καὶ τῆς λευκῆς λεγομένης Ῥωσσίας τὴν ἐπιθυμίαν ἐπὶ τινος Συνόδου ἐν Πόλοτ ζ κ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν. Ἡ Σύνοδος ἐν Πετροπόλει μετὰ χαρᾶς ἐδέξατο αὐτούς. Ἐν Πολωνίᾳ ὑποστηρίζει ἡ ῥωσσι κ ῆ κυβέρνησις τὴν ὀρθοδοξίαν οὐ μόνον ἐκ ζήλου θρησκευτικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολιτικῶν λόγων ὀρμωμένη, διότι τοιοῦτοτρόπως προάγεται ὁ ἐκρωσσι σ μ ο ς τῶν χωρῶν τούτων, ὅπερ μεγάλως συμφέρει εἰς τὴν Ῥωσσίαν. Ἡ σπουδὴ αὕτη τῆς ῥωσσι κ ῆ πολιτικῆς ταράσσει πολὺ τὴν κοινὴν γνώμην πάσης τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ ἀνακλήρις τοῦ ἀλανθάστου ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Βατικανῷ Συνόδου (1870) ὤθησε πολλοὺς τῶν ἐν Πολωνίᾳ οὐνιτῶν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν.

264.

Σχέσεις πρὸς τοὺς διαμαρτυρουμένους.

Αἱ πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις τῆς ῥωσσι κ ῆ ἐκκλησίας ὑπῆρξαν εἰρηνικώτεραι τῶν πρὸς τοὺς καθολικοὺς. Προτεστάνται, ὥσιν πολλοὶ ἐν ταῖς παρὰ τὴν β α λ τ ι κ ῆ ν ῥωσσι κ ῆ ἐπαρχίαις (Κουρλανδία, Ἑσθονία, Λιθωνία, Φιλανδία). Ἐκτὸς αὐτῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι διαμαρτυρόμενοι, καὶ μάλιστα πεπαιδευμένοι ἄνδρες, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Πέτρου κατεῖχον ὕψιστα ἐν Ῥωσσίᾳ ἀξιώματα. Ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς

θρησκείας αὐτῶν παρείχετο πᾶσι τούτοις ἀρχήθεν πλήρης θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Μόνον κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς παρουσίας ἐκτονταετηρίδος ἡγέρθη ἐρεθισμός τις κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων ἕνεκα τῶν ἀπροκαλύπτως ἐπιδιωχθεισῶν προσηλυτιστικῶν ἐνεργειῶν, τῶν βιβλικῶν ἐταιριῶν. Ἡ ῥωσσικὴ ἐκκλησία πιστεύσασα τὸ πρῶτον εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν ἐταιριῶν τούτων, οὐ μόνον δὲν παρέσχε προσκόμματα εἰς τὴν δι' αὐτῶν διάδοσιν τῶν Γραφῶν, ἀλλ' ἐβοήθησε μάλιστα ταύτην καὶ αὐτή. Ἡ ἐν Λονδίῳ βιβλικὴ ἐταιρία ἀδεῖα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' ἡδυνήθη νὰ διαδώσῃ μεγάλην πληθὺν μεταφράσεων τῶν Γραφῶν (1813). Τῷ δὲ 1821 ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν ῥωσσικῇ γλώσσῃ ἡ Καινὴ Διαθήκη ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Συνόδου, κατὰ μικρὸν δὲ ἐξεδόθη εἰς τὰς γλώσσας πάντων σχεδὸν τῶν λαῶν τῆς ἐπικρατείας. Ὁ λαὸς ἀπεδέχθη τὰς μεταφράσεις ταύτας προθύμως. Ἀλλ' ὅτε ἀπεδείχθη ὁ πλάγιος σκοπός, δι' ὃν πολλοὶ ἱεραπόστολοι διαμαρτυρόμενοι ἐνήργουν τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Γραφῆς, ἡγέρθη ἐθνικὴ τις ἀντίδρασις, ἡ δὲ ἀγγλικὴ βιβλικὴ ἐταιρία ἀπηγορεύθη τῷ 1826. Ἀλλ' ἂν καὶ ἔκτοτε εἰς τοὺς διαμαρτυρομένους ἱεραποστόλους καὶ τὴν λονδίνειον βιβλικὴν ἐταιρίαν αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο πᾶσα ἐν Ῥωσσίᾳ ἐνέργεια, τὸ σωτήριον ἔργον ὅμως τῆς διαδόσεως τῆς ἀγίας Γραφῆς ἐν μεταφράσεσι, καταληπταῖς τοῖς ἐν Ῥωσσίᾳ λαοῖς δὲν ἔπαυσε, διότι ῥωσσικαὶ βιβλικαὶ ἐταιρίαι ἀνέλαβον αὐτό. Ἐπ' ἐσχάτων δὲ ὑπὸ τὴν ἄμεσον φροντίδα τῆς διοικήσεως Συνόδου ἐν Ῥωσσίᾳ ἤρξατο νέα μετάφρασις τῆς ἀγίας Γραφῆς ἐν τῇ ῥωσσικῇ γλώσσῃ. Πάντοτε δὲ καὶ μετὰ τὴν κατὰ τῶν προτεστάντων ἱεραποστόλων ἐξέγερσιν οἱ ἐν Ῥωσσίᾳ μεγάλα ἀξιώματα κατέχοντες διαμαρτυρόμενοι, μάλιστα Γερμανοὶ, ἐξήσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐπιρροὴ αὐτῇ ἤρχισε κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας νὰ ἐλαττωταί, ἀφ' ὅτου τὸ πλῆθος τῶν Ῥώσων πεπαιδευμένων ἤρχισε νὰ αὐξάνῃ, οἱ δὲ Εὐρωπαῖοι σοφοὶ νὰ μὴ ᾔναι δυσαναπλήρωτοι. Ἐν ταῖς παρὰ τὴν Βαλτικὴν ῥωσσικαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου πολλοὶ κάτοικοι, μάλιστα οἱ χωρικοὶ, εἶναι διαμαρτυρόμενοι, διὰ πολιτικούς λόγους ἡ ῥωσσικὴ κυβέρνησις ἐπεδίωξε κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ παρόντος αἰῶνος τὸν ἐκρώασισμὸν αὐτῶν καὶ

τὴν προσέλευσιν τῶν εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Τῷ 1841 διεδόθη ἐν ταῖς χώραις ταύταις μεταξύ τῶν χωρικῶν ἡ φήμη, ὅτι ὅσοι ἤθελον ἀσπασθῇ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, ἤθελον λάβει μέρος τῶν κτημάτων τῶν Γερμανῶν κτηματιῶν. 50 χιλιάδες χωρικῶν προσήλθον τότε καὶ ἐνεγράφησαν, διὰ δὲ τοῦ μύρου ἐγένοντο μέλη τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Πλήθος δὲ ὀρθόδοξων ἐκκλησιῶν ἰδρύθησαν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις χάριν αὐτῶν. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἠθέλησαν μετὰ ταῦτα νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν νέαν πίστιν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λάβωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν, ἀπαγορευομένης ἐν Ῥωσσίᾳ διὰ νόμου τῆς ἀπαρνήσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Αἱ πρὸς ἐκρωσσισμὸν καὶ πρὸς προσέλευσιν εἰς τὴν ὀρθοδόξιαν ἐνέργειαι τῶν ῥωσικῶν κυβερνήσεων ἐν Φιλλανδίᾳ ἐξακολουθοῦσι μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν πρὸς μεγίστην δυσἀρέσκειαν τῶν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαγῶν διαμαρτυρομένων, οἵτινες πολλαχῶς μέχρι τοῦδε, ἐσχάτως δὲ διὰ πρεσβείας τοῦ «Εὐαγγελικοῦ συνδέσμου» διεμαρτυρήθησαν κατ' αὐτῶν. Ἄν τὰ ἐν Φιλλανδίᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις βαλτικαῖς ῥωσικαῖς ἐπαρχίαις γεγόμενα ἠδύναντο νὰ προκαλέσωσι μεταξύ τῶν ὀρθοδόξων Ῥώσων καὶ τῶν διαμαρτυρομένων δυσἀρέσκειαν τινα, ἐξ ἄλλου ὁμῶς μέρους ἀνεφάνησαν αἴτια σημεῖα προσεγγίσεως τῶν προτεσταντικῶν καὶ τῆς ὀρθοδόξου ῥωσικῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ἐπισκοπικοὶ οἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκδηλώσαντες τὴν ἐπιθυμίαν τῆς συμφιλίωσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἐςρεψαν τὰ βλέμματα αὐτῶν πρὸς τὴν ἐν Ῥωσσίᾳ ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἀναφορὰ δὲ ἐπεδόθη τῇ ἱερᾷ Συνόδῳ αὐτῆς παρὰ πολλῶν Ἀγγλῶν περὶ τούτου (1869), ἡ δὲ Σύνοδος ὥρισεν ἐπιτροπὴν, ἵνα φροντίσῃ περὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως. Ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία ὑποστηρίζει γενναίως τὸν ἐν Ἀγγλίᾳ Ὀφερβεκ, τὸν ἐργαζόμενον πρὸς συμφιλίωσιν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσσίας.

263.

Γενικὴ παρατήρησις περὶ πάσης ἐν γένει τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

Ἀριθμοῦσι περὶ τὰ 80 ἑκατομύρια ὀρθοδόξους Ἕλληνας, Ῥώσους, Βουλγάρους, Σέρβους, Σλάβους καθόλου, Βλάχους

καὶ Ἀσιάτας. Ἡ ὀρθόδοξος ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀντιπροσωπεύει τὸν χριστιανισμόν τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων, εἰς ὃν καὶ ἐνέμεινεν. Οἱ μέσοι αἰῶνες, ἰδίως οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνοι ἐταπείνωσαν αὐτὴν καὶ ἐξησθένησαν. Ἀλλ' ἡ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀνανέωσις τῶν θεολογικῶν σπουδῶν ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ ἀνατολῇ ἐν γένει καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ ἐγγυᾶται αὐτῇ αἰσιώτερον μέλλον. Ἀπὸ τῆς θεολογικῆς παιδείας πρέπει νὰ προσδοκᾷ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὴν ἀνακαίνισιν ἐαυτῆς καὶ τὴν ἐπάνοδον ἐν αὐτῇ τῆς ἀκμῆς τῶν πρώτων αἰώνων.

ΠΕΡΙΟΔΟΥ Δ'.

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΕΧΩΡΙΣΜΕΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

Job Rudolphi Historia aethiopica. Francf. 1684. Veyssiere de la
Croce Histoire du christianisme d'Éthiopie et d'Armenie. Haye 1738.
N. Murad Notice hist. sur l'origine de la nation Maron. Paris 1844.

266.

Οἱ Νεστοριανοί.

Ἡ ἀρχαιοτέρα ἐκκλησία ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων κεχωρισμένων ἐκκλησιῶν εἶναι ἡ τῶν Νεστοριανῶν. Τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτῶν ἱστορίαν ἐξεθήκαμεν ἐν τῇ προηγούμενῃ περιόδῳ (§ 183). Οἱ Νεστοριανοὶ εἶναι διεσπαρμένοι ἐν Περσίᾳ, Ἀσσυρίᾳ, Χαλδαίᾳ, ταῖς γειτνιαζούσαις ταύτῃ χώραις, ἐν Ἀραβίᾳ καὶ ἐν Ἰνδίαις, ὅπου χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ καλοῦνται. Ἐνεκα ἐλλείψεως ἐνόητος μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἔνεκα τῆς ἐπιρροῆς, ἣν λαοὶ δουλοῦντες ἀσκοῦσιν ἐπὶ τῶν δουλουμένων, μετεβλήθησαν πολλὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ἔθιμα καὶ διατάξεις ἐν ταῖς νεστοριανικαῖς κοινότησι. Καὶ αὐτὸν τὸν νεστοριανισμόν, δηλ. τὴν παραδοχὴν δύο φύσεων ἐν Χριστῷ κεχωρισμένων, δύο προσώπων, ἡλλοίωσαν ἐν μέρει, διότι καὶ ἐπὶ τοῦ δόγματος τούτου οἱ νεώτεροι νεστοριανοὶ ἐκφράζονται οὕτως, ὥστε διὰ τῶν ἀσυνήθων αὐτῶν λέξεων μᾶλλον προδίδουσιν ἑλλειψὶν ὠρισμένης διδασκαλίας ἢ παριστῶσιν οὐσιώδη τινα ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς ἐπικρατούσης παρὰ τοῖς πολλοῖς χριστιανοῖς διδασκαλίας. Κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν εἶναι μὲν ἐν τῷ Χριστῷ δύο φύσεις καὶ δύο πρόσωπα, ἀλλ' ὑπάρχει μία μόνον θεωρία Parzuro (λέξις προφανῶς ἐκ τοῦ πρόσωπον παρεφθαρ-

μένη), ἐννοοῦσι δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τὴν λέξιν ταύτην, ὅ,τι ἡμεῖς ἐν πρόσωπον λέγομεν. Ὡστε ὁ νεώτερος νεστοριανισμὸς εἶναι σχεδὸν ἀνυπαρκτος αἵρεσις. Ἐκτὸς δὲ τοῦ σημείου τούτου, ἐν ᾧ κατὰ ταῦτα μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον, οὐχὶ δὲ κατ' οὐσίαν ὑπάρχει διαφορὰ τις, ἐπὶ πάντων σχεδὸν τῶν ἄλλων ζητημάτων ἐν τε τῷ δόγματι καὶ τῇ λατρείᾳ συναντῶνται οἱ Νεστοριανοὶ μετὰ τῶν ὁρθόδοξων, ἐλέγχοντες ὅτι ἐξῆλθον ἐκ τῆς ἐκκλησίας τούτων. Καὶ ὁμῶς οὐδέποτε ἐγένετο σπουδαία τις προσπάθεια πρὸς προσέγγισιν τῶν δύο τούτων ἐκκλησιῶν. Οἱ πάπαι τοῦναντίον ἐκ φιλαρχίας κινούμενοι, ἐπειράθησαν νὰ ὑποτάξωσιν ὑφ' ἑαυτοὺς τοὺς νεστοριανούς. Τῷ ἔτει 1553 μετὰ τῶν Νεστοριανῶν ἐγεννήθη σχίσμα τι περὶ καταλήψεως τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος. Τότε ἡ ἐτέρα μερὶς ἀπετάθη πρὸς τὸν πάπαν Ἰουλίον τὸν Γ' δι' ἐπιστολῆς πλήρους χολακειῶν, αἰτουμένη, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὸν ὑπ' αὐτῆς προτεινόμενον πατριάρχην, ἵνα μὴ κατορθώσῃ νὰ καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον πάλιν οἱ ἀντίπαλοι, οἰκογένειά τις, ἥ τις ἐθεώρησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὡς κληρονομίαν. Ὁ Ἰουλίος ἐπωφελούμενος τῆς περιστάσεως, ἐπεδίωξε τότε τὴν ὑποταγὴν μέρους τῶν Νεστοριανῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του. Ἡ ἔνωσις ἐφαίνετο ἐπικειμένη, μάλιστα ἐπὶ Πίου τοῦ Δ' ἐμελλεν ὀριστικῶς νὰ τελεσθῇ. Ὁ Νεστοριανὸς πατριάρχης Ἐβεδ Ἰησοῦ, δηλ. δοῦλος Ἰησοῦ, ὅστις εἶχε τὴν ἑδραν αὐτοῦ ἐν Μοϋζᾷ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀσσυρίᾳ, ἦλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐπικυρωθῇ ὑπὸ τοῦ πάπα· συγχρόνως δὲ ὑπεσχέθη δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὸν ἑαυτοῦ κλῆρον ὑποταγὴν εἰς αὐτὸν καὶ ἐμμονὴν εἰς τὴν πίστιν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐνῶ ἐν τῷ περὶ τούτου γραπτῷ προσενεχθέντι ὁρκῷ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτῷ ὑποτεταγμένων ἐκκλησιῶν ἠριθμοῦντο καὶ αἱ τοῦ Κουσγίν, Κανανῶρ, Γόας, Καλικούτης καὶ Καρόγγελ, ἐκήρυξεν ὁ τῆς Πορτογαλλίας πρέσβυς, ὅτι αἱ ἐκκλησίαι αὗται δὲν ἀνεγνώριζον οὐδένα πατριάρχην, ἀλλ' ὑπήκουον εἰς τινα ἀρχιεπίσκοπον τῆς Γόας. Στερεωτέρα ἐγένετο ἡ μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσις τῶν Νεστοριανῶν χριστιανῶν ἐπὶ τῶν χρόνων Παύλου τοῦ Ε' κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Τῷ 1681 συνέζη ἐν Διαρβεκῇ τῆς Συρίας νεστοριανικὴ οὐνιτικὴ κοινότης

της. Τεiuouτρόπως οἱ Νεστοριανοὶ ἦσαν ἀπὸ τοῦ 1553 περίπου διηρημένοι εἰς δύο μερίδας, ὧν ἡ μὲν μικροτέρα, ἡ ῥωμαϊκὴ, ἐδέχετο τὴν ἐπικύρωσιν τῶν πατριαρχῶν αὐτῆς ἀπὸ Ῥώμης, εἰτινες εἶχον τὴν ἐδραν των ἐν Ὀρινίῳ ἢ Οὐρμίῳ τῆς Περσίας, οἱ δὲ τῆς μεγάλης μερίδος γνήσιοι πατριάρχαι ἐξελέγοντο ἀνεξαρτήτως. ὥκουv δὲ ἐν Μοσούλ. Αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἐριδες δὲν ἦσαν σπάνιαι. Τῷ 1781 λέγεται, ὅτι κατῴρθωσαν οἱ οἰνίται νὰ ρίψωσι τὸν ἀνεξάρτητὸν πατριάρχην καὶ νὰ ἀνυψώσωσιν ἄλλον αὐτοῖς εὖνουν. Εἰς τῶν οὐνιτῶν πατριαρχῶν, ὁ Ἡλίας, ὅστις ἐκαλεῖτο ἐπίσκοπος Βαβυλῶνος, καὶ εἶχε πέμψει πρὸς τὸν πάπαν Παῦλον τὸν Ε' μετὰ πλουσίων δώρων καὶ ὁμολογίαν πίστεως, ἐδήλωσεν αὐτῷ δι' ἀπεσταλμένων του τὴν ὑποταγὴν του, ἔλεγε δὲ, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ κηρύξῃ τὸ πατριαρχεῖόν του ὡς ἰδρυθὲν ὑπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀφορίσῃ πάντας ὅσοι δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν πάπαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ οὐνίται οὗτοι Νεστοριανοὶ δὲν ἐγκατέλιπον τὰς ἰδιαζούσας αὐτοῖς διδασκαλίας, πολὺ δὲ ἦτταν τὴν λατρείαν των. Ὁ αὐτὸς πατριάρχης Ἡλίας ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς ἐκκλησίας του ἐβεβαίουν, ὅτι ὡς πρὸς τὰ δόγματα καὶ τὴν λατρείαν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, διδάσκει λ. χ., ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ πατρὸς, ὅτι ἡ Μαρία δὲν εἶναι μήτηρ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον Χριστοῦ (Χριστοτόκος). Ἀπὸ τοῦ 1834 ἤρχισαν καὶ διαμαρτυρόμενοι (Ἀμερικανοὶ) ἱεραπόστολοι νὰ ἐνεργῶσι παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς, ἀλλ' ὁ πόλεμος τῶν Τούρκων κατ' αὐτῶν τῷ 1844 ἐβλάψε μεγάλως τὰς ἐνεργείας ταύτας. Μετὰ ταῦτα ὁμως ἐπανελήφθησαν πάλιν, καὶ νῦν ὑπάρχουσιν 70 σχολεῖα ἱεραποστολικά παρ' αὐτοῖς καὶ 50 ἱεροκήρυκες ἰθαγενεῖς! Οἱ Νεστοριανοὶ δύνανται εὐκολώτερον νὰ προτεσταντισθῶσι τῶν ἄλλων τῆς ἀνατολῆς χριστιανῶν, διότι δὲν παραδέχονται τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων καὶ τὴν προσκύνησιν αὐτῶν, ἔχουσι δὲ ὁλόκληρον τὸν κληρὸν των ἐγγαμον. Οἱ Ἰησουῖται ἐσπούδασαν νὰ ἐνώσωσι μετὰ τῆς Ῥώμης καὶ τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Θωμᾶ ἐν Ἰνδία, Νεστοριανοὺς καὶ τούτους τὴν πίστιν ὄντας, ἐφ' ὅσον ἤρχον ἐν Ἰνδία οἱ Πορτογάλλοι, καὶ δι' αὐτῆς τῆς βίας (ΙϚ'—ΙΖ' αἰών). Ἀλλ' ὅτε ἐξεδίωχθησαν ἐκεῖθεν οἱ Ἰησουῖται ὑπὸ τῶν Ὀλλανδῶν (κατὰ τὸν

ΙΖ' αἰῶνα), ἡλευθερώθησαν οἱ χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ τῆς ὑπὸ τὴν Ῥώμην ὑποταγῆς, καὶ μόλις μέρος αὐτῶν ἡδυνήθησαν μετὰ ταῦτα οἱ Καρμηλίται νὰ ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν ἑνωσιν. καὶ σήμερον δὲ αἱ κοινότητες αὐτῶν εἶναι διηρημέναι εἰς καθολικάς καὶ εἰς ἀνεξαρτήτους. Αἱ τελευταῖαι αὗται τηροῦσιν τινὰ τῶν ἀρχαίων ἐθίμων τῆς ἐκκλησίας των, οἷον τὰς ἀγάπας. Πρὸ μικροῦ ἐδειξαν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι τοῦ Θωμᾶ ἐπιθυμίαν πρὸς ἑνωσιν μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας.

267.

Μονοφυσίτικαί ἐκκλησίαι. Ἀρμένιοι. (Πρβλ. § 184).

Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ ἐπισημότεροι τῶν Μονοφυσιτῶν εἶναι οἱ Ἀρμένιοι. Ἀπὸ τῶν Κοπτῶν, Ἀβυσσινίων καὶ Ἰακωβιτῶν τῆς Συρίας διακρίνουσιν αὐτοὺς ἀσήμαντοὶ τινες ἰδιωτισμοί. Οἱ Ἀρμένιοι κατηγοροῦντο ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων (κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα), ὅτι μετεχειρίζοντο τὴν μονοφυσιτικὴν ἔκφρασιν «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς» μετὰ τὸ Τρισάγιον· ἐκ δὲ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ ἐξήλειφον τὸ χωρίον, ἐν ᾧ λέγεται, ὅτι ἔρρευσεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου ἰδρῶς ὥσπερ θρόμβοι αἵματος· μεταχειρίζονται δὲ ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ ἄζυμον· δὲν μιγνύουσι τῷ οἴνῳ ὕδωρ· παρὰ τὴν ἡμετέραν συνήθειαν χρῶνται ἐν τῷ μύρῳ σησαμίνῳ ἐλαίῳ, καὶ ἐορτάζουσι τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ τῇ 5' Ἰανουαρίου· ἔχουσι δὲ καὶ ἄλλα τινὰ ἰδιάζοντα αὐτοῖς. Ἐκτὸς τούτων αἱ συχναὶ μετὰ τῆς ῥωμαικῆς ἐκκλησίας σχέσεις αὐτῶν συνέτειναν, ἵνα ἀπομιμηθῶσι καὶ διατάξεις τινὰς αὐτῆς ξένας ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις τῆς ἀνατολῆς (πιννοειδεῖς τιάραι, ἐπισκοπικὸς δακτύλιος, χειροτονία πολλῶν ἱερέων καὶ διακόνων ἐν τῇ αὐτῇ λειτουργίᾳ). Οἱ Ἀρμένιοι τηροῦσιν αὐστηρῶς τὰς νηστείας, παρέλαβον δὲ κατὰ μικρὸν παρὰ τῶν ἄλλων χριστιανῶν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ἣν ἀπέχρουν ἄλλοτε. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος πολλοὶ Ἀρμένιοι φυγόντες ἀπὸ τῆς πατρίδος των, ἡσπάσθησαν τὸν μωαμεθανισμόν, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Ἀββᾶς ὁ Α', ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῶν ὁρίων του, ἠρήμωσε τὰ κατὰ τὰ μεθόρια ταῦτα

μέρη τῆς Ἀρμενίας, ἀπήγαγε δὲ τοὺς πλουσιωτέρους κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων. εἰς Ἰσπαχάν, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους του. Κατὰ δὲ τὸν ΙΗ' αἰῶνα μάλιστα ἐπὶ μεγάλου Πέτρου μετηνάστευσαν πλῆθος πολὺ Ἀρμενίων εἰς Ῥωσίαν, ἔνθα καὶ μέχρι τοῦδε εὐρίσκονται πολλαχοῦ ἄρμενικαὶ κοινότητες. Τοὺς Ἀρμενίους τούτους εἰς μάτην ἐζήτησαν οἱ Ῥῶσσοι καὶ μάλιστα ἐπὶ Νικολάου τοῦ Α' νὰ ἐνώσωσι μετὰ τῆς ἀνατολικῆς ῥωσσικῆς ἐκκλησίας. Οἱ πολλοὶ ὁμως τῶν Ἀρμενίων εἶναι οἱ ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει. Διεσπάρησαν δὲ φεύγοντες τὴν ἄγονον καὶ πολλὰς περιπετείας ὑποστᾶσαν χώραν των καὶ πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀποικίαι αὐτῶν ἰδρύθησαν καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις, Κωνσταντινουπόλει καὶ Βενετίᾳ. Μεθ' ὅλην ὁμως τὴν διασποράν ταύτην διετήρησαν τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἐνότητα, ἀναγνωρίζοντες πάντες ὡς θρησκευτικὸν ἑαυτῶν ἀρχηγὸν τὸν καθολικὸν πατριάρχην των, τὸν ἐδρεύοντα ἐν Ἑσθιατισίν πλησίον τοῦ Ἐριδάν, πρωτεύουσας τῆς νῦν ῥωσσικῆς Ἀρμενίας. Τὸ Ἑσθιατισίν εἶναι τόπος ἱερὸς τοῖς Ἀρμενίοις, ὅπου ἐθίζουσι πανταχόθεν νὰ ἀποδημῶσιν. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ καθολικοῦ ἔχουσιν οἱ Ἀρμένιοι καὶ τρεῖς ἄλλους πατριάρχας. Ἐκτὸς δ' αὐτῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχιεπίσκοποι μάλιστα ἐν Τουρκίᾳ φέρουσι τὸν τίτλον τοῦ πατριάρχου. Εἰς τῶν ἐπισημοτέρων εἶναι ὁ ἐδρεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ λοιπὸς κληρὸς εἶναι διηρημένος κατὰ τὴν ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ ἐκκλησίᾳ ἐπικρατούσαν τάξιν. Ἰδιάζοντες τῇ ἀρμενικῇ ἐκκλησίᾳ μόνον εἶναι οἱ Βαρταβίται, οἵτινες ζῶντες κατὰ τὸν τρόπον τῶν μοναχῶν, καλλιεργοῦσι τὰ γράμματα, συμμετέχουσιν ἐν ταῖς ἀρμενικαῖς συνόδοις, ἀντιπροσωπεύουσι δὲ τοὺς ἐπισκόπους. Εἶναι τρόπον τινα οἱ διδάσκαλοι ἢ οἱ ἱεροκήρυκες τῶν Ἀρμενίων. Μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας των μόνον ὀλίγους Ἀρμενίους κατῴρθωσαν οἱ λατῖνοι ἱεραπόστολοι, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ παραβλέψωσι καὶ ταύτην τὴν ἐκκλησίαν, νὰ ἐνώσωσι μετὰ τῆς Ῥώμης ἰδίως ἐκ τῶν μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένων ἐπαρχιῶν τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Τούτων τῶν Οὐνιτῶν ἢ Ἀρμενοκαθολικῶν τὸ κέντρον ἦτό ποτε ὁ ἐν Λιβάνῳ πατριάρχης. Οἱ ἐν Πολωνίᾳ καὶ Βενετίᾳ Ἀρμένιοι εἶναι καὶ αὐτοὶ Οὐνῖται, ἠνωμένοι δηλ. μετὰ τῆς Ῥώμης. Ἀπὸ τοῦ 1830. ἐπέτυχον οἱ ἐν Κωνσταν-

τινουπόλει Ἀρμενοκαθολικοὶ νὰ λάβωσιν ἀπὸ Ῥώμης ἴδιον πατριάρχην, τὸν Χασοῦν. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτου ἔνεκα τῆς τυφλῆς εἰς τὰ παπικὰ συμφέροντα ἀφοσιώσεως ἡγέρθη παρὰ πολλοῖς Ἀρμενοκαθολικοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσαρέσκεια σφοδρά, ἥτις ἐξεδηλώθη, ὅτε ἀπουσιάζοντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Ῥώμῃ τελευταίαν σύνοδον, διωρίσθη ἀντ' αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ὁ Ἀρακελυὰν (1870). Τοῦτον δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσιν οἱ δυσηρεστημένοι οὗτοι Ἀρμενοκαθολικοὶ, καὶ διεμαρτυρήθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Χασοῦν. Ἡ Ῥώμη εὐνοοῦσα τὸν Χασοῦν ἠπειλήσας τοὺς ἐναντίους του. Ἡ ὥς ἐκ τοῦτου ταραχὴ ἐξηκολούθει μέχρις ἐσχάτων. Καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐσπούδασαν νὰ ἐλκύσωσι καὶ σπουδάζουσιν ἔτι καὶ νῦν τοὺς Ἀρμενίους καὶ μάλιστα τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1845 ἤγειρε κατ' αὐτῶν διωγμὸν ὁ πατριάρχης αὐτῶν. Οἱ διαμαρτυρόμενοι διατηροῦσι παρ' αὐτοῖς πέντε θεολογικὰς σχολὰς ἐν Τουρκίᾳ καὶ 44 σχολεῖα διὰ τὸν λαόν. Αἱ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους σχέσεις τῶν Ἀρμενίων ὑπῆρξαν πάντοτε φιλικώτεραι ἢ αἱ πρὸς τοὺς ἄλλους χριστιανούς. Περὶ συμφωνίας Ἀρμενίων καὶ ὀρθοδόξων ἔγραψεν ὁ πρῶν Χίου Γρηγόριος. Ἡ μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἔνωσις θὰ ἦτο εὐκολος, διότι τὰ διαχωρίζοντα εἶναι ἀσήμαντα. Οἱ Ἀρμένιοι ἔσχον πολλοὺς πεπαιδευμένους ἄνδρας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, παρ' αὐτοῖς δὲ διετηρεῖτο πάντοτε ἔστω καὶ μικρὰ ἐπιστημονικὴ ζωή. Ἰδίως ἄξιοι ἐπαίνου εἶναι διὰ τὸν ζῆλον, μεθ' οὗ εἰργάσθησαν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν Γραφῶν ἐν τῇ ἀνατολῇ. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων συγγραφέων αὐτῶν ἀναφέρονται Γρηγόριος τις ἐκ Καϊσαρείας, γράψας κατὰ τινος Ἀρμενίου ἐπισκόπου λατινόφρονος ἔπειτα ὁ Μαλαχίας ἐκ Δυρραχίου, συγγραφεὺς ἀρμενικῆς καὶ ὀθωμανικῆς ἱστορίας, ἀρμενικοῦ λεξικοῦ καὶ ἄλλων ἔργων, καὶ ὁ Μεχίτὰρ ἐκ Σεβαστῆς, λατινόφρων Ἀρμένιος γράψας ἐρμηνείαν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, Κατήχησιν ἐν ἀρμενικῇ καὶ λατινικῇ γλώσσῃ καὶ ἀρμενικὸν λεξικόν. Ἡ παιδεία ἤκμασε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ παρὰ τοῖς ἐν Βενετίᾳ Οὐνίταις Ἀρμενίοις διὰ τῶν Μεχίταριστῶν λεγομένων (ἐκ τοῦ ἄνω μνημονευθέντος Μεχίτάρ).

Οἱ ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ Μονοφυσῖται καλοῦνται Ἰακωβῖται. Τὴν ἀρχαιοτέραν αὐτῶν ἱστορίαν ὄρα ἐν § 185. Ὅτε ὁ λατῖνος ἐπίσκοπος Σιδῶνος Λεονάρδος Ἀβελ διαταγῇ τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ ΙΓ' περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος περιηγεῖτο τὰς ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκκλησίας, ὑπῆρχον κατὰ τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ σχεδὸν 50,000 οἰκογενειῶν ἐξ αὐτῶν, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν μεγάλῃ πτωχείᾳ τελοῦσαι. Μόνον ἐν Ἀλέπῳ καὶ Καραμίτ (νῦν Διארβεκὴρ) ὑπῆρχον πλούσιαι τινες οἰκογένειαι καὶ ἔμποροι ἀνήκοντες τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ. Κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ἡλαττώθη ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἰακωβιτῶν εἰς 30 περίπου χιλιάδας, καὶ σήμερον μόνον ὀλίγα τινὰ λείψανα αὐτῶν σώζονται. Ὁ πατριάρχης αὐτῶν, ὅστις ἄλλοτε διηύθυνεν ἀπὸ Ἀντιοχείας τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν, διέτριβεν ἐν Καραμίτ, ἡ δὲ πατριαρχικὴ του ἐξουσία ἐξετείνετο καθ' ἅπασαν τὴν Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν. Ὑπ' αὐτὸν ἴσταντο ἐκτὸς τοῦ μητροπολίτου Ἱεροσολύμων καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπίσκοποι καὶ ὁ Μαφριὰν ἡ πρῶτος. Καὶ τοὺς Ἰακωβίτας τούτους οὐδέποτε ἀφῆκεν ἡσύχους ἡ ῥωμαϊκὴ προπαγάνδα. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐχωρίσθησαν πολλαὶ Ἰακωβιτικαὶ κοινότητες ἀπὸ τῶν ὁμοδόξων αὐτῶν καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς, Ἀνδρέου τινὸς Ἀχυγιάν, πατριάρχου αὐτῶν ἀναδειχθέντος ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἀλλ' οἱ Οὐνῖται οὗτοι Ἰακωβῖται δὲν ἡδυνήθησαν νὰ διατηρηθῶσιν. Ἡ Ῥώμη ὅμως δὲν ἐγκατέλιπε τὸ σχέδιον τῆς ὑποταγῆς των, ἀπόστολοι δὲ αὐτῆς διέτριβον πάντοτε παρ' αὐτοῖς. Καὶ μετὰ τῶν δὲ εἶχον πολλὰς διαιρέσεις. Μετὰ πολλὰς ἐρίδας ἀνεγνώρισαν οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ὡς ἀρχηγόν των τὸν ἐν Διארβεκὴρ πατριάρχην, ἐξαιρέσει τῶν Σύρων τῶν οἰκούντων ἐν τῷ τμήματι Τοῦρ δεβδίν, μεθ' ὧν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἠνώθησαν καὶ οἱ Σχέμνιοι, λαὸς, οὐτινος ἡ θρησκεία εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος. Ἀπὸ τοῦ 1824 ἤρχισαν νὰ ἐργάζωνται παρ' αὐτοῖς ἐν Βηρυττῷ καὶ Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι.

269.

Κόπται. Ἀβυσσίνιοι. (πρβλ. § 96).

Ἀσημότατοι πάντων τῶν μονοφυσιτῶν εἶναι οἱ ἐν Αἰγύπτῳ Κόπται καὶ Ἀβυσσίνιοι. Ὁ δεσποτισμός, ἡ ἀναρχία, ὁ φανατισμός, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἑλλειψις ἀσφαλείας τῆς χώρας, ἣν ἀδιαλείπτως διατρέχουσι ληστρικαὶ συμφοραί Βεδουίνων, πάντα ταῦτα ἠνώθησαν, ἵνα ταπεινώσωσι καὶ ἐξευτελίσωσι τοὺς Κόπτας, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα ἐβαινεν ἐλαττούμενος. Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (ΙΗ') ἦσαν μόνον περὶ τὰς 30,000 κοπτικῶν οἰκογενειῶν. Μεθ' ὅλην ὁμως τὴν ἐλσεινήν αὐτῶν κατάστασιν διετήρουν πάντοτε οἱ Κόπται τὴν θρησκείαν των μετὰ τῶν ἰδιωτισμῶν αὐτῆς, καὶ ἀντέστησαν μετ' ἐπιτυχίας κατὰ τῶν προσπαθειῶν τῆς ῥωμαϊκῆς προπαγάνδας, ἵνα ἐνώσῃ αὐτοὺς τῇ Ῥώμῃ. Τῷ 1560 εἶχεν ἀποσταλῆ ὁ ἰησουΐτης Χριστόφορος Ῥόδεριχ ὑπὸ τοῦ πάπα Πίου τοῦ Δ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἵνα πείσῃ τὸν πατριάρχην τῶν Κοπτῶν, ἵνα ὑποταγῇ εἰς τὴν Ῥώμην. Ἡ πανουργία καὶ τὰ πλούσια δῶρα τοῦ ἰησουΐτου ἀπέτυχον. Ὁ κόπτης πατριάρχης ἀπήντησεν, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ ἀνατολὴ δὲν ἀνεγνώριζεν ἕνα ἐπίσκοπον κύριον πάσης τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἕκαστος πατριάρχης ἦτο ἀνεξάρτητος. Τὴν ἔνωσιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἀπέφυγον οἱ Κόπται καὶ ὅπως μὴ ἐρχόμενοι εἰς σχέσεις φιλικὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους, δώσωσιν ἀφορμὰς ὑποψίας εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου. Κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἤρχισαν τὰ ἐνεργῶσι προσηλυτισμὸν παρὰ τοῖς Κόπταις καὶ οἱ διὰ μαρτυρόμενοι Χερρηνχούτιοι. Τῷ δὲ 1826 ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦτο ἡ ἀγγλικανὴ ἱεραποστολικὴ ἐταιρεία διὰ γερμανῶν ἐν Βασιλείᾳ μορφουμένων ἱεραποστόλων. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐξακολουθοῦσι μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τοῖς Κόπταις, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀφ' ἧς μόνον ἀσήμαντοι διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸ περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων δόγμα διακρίνουσιν αὐτοὺς, μένουσι κεχωρισμένοι ἀπλῶς ἐκ συνηθείας. Ὁ τῶν Κοπτῶν πατριάρχης οἰκεῖ ἐν Καίρῳ. Εἶναι δὲ οὗτος σύναμα καὶ ὁ ἀνώτατος δικαστὴς τοῦ ἔθνους του. Οἱ ἀρχιπρεσβύτεροι αὐτῶν ὀνομάζονται Καμοσάτοι, οἱ δὲ ἱερεῖς των Κασσίδαι. Ἐκτὸς τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν ἔχουσι καὶ

τέταρτόν τινα, τῶν λεγομένων Σχίσμα, παίδων τῆς λειτουργίας, οἵτινες ἱεροῦνται, ἵνα ὑπηρετῶσιν ἐν τῇ λατρείᾳ. Ἄν καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν Κοπτῶν εἶναι ἀμαθεῖς, ὁ λαὸς ὁμως σέβεται αὐτούς. Τὰ μοναστήρια δὲν χρησιμεύουσι παρ' αὐτοῖς ὅπως ἄλλοτε παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ὡς ἐκπαιδευτήρια τοῦ κλήρου. Ἐνεκα δὲ τῆς μεγάλῃς ταύτης ἀμαθείας τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι οἱ Κόπται ἔχουσι τὰς παραλογωτάτας περὶ χριστιανισμοῦ δοξασίας. Οἱ Κόπται ἔχουσι καὶ τὴν περιτομὴν, μᾶλλον ὁμως ὡς ἀπλήν ἐθνικὴν συνήθειαν, ἢ ὡς θρησκευτικὴν τελετήν. —Οἱ Ἀβυσσῖνιοι εἶναι ὁμόδοξοι τῶν Κοπτῶν (πρβλ. § 96). Ὁ ἀβούνας αὐτῶν ἡ Μητροπολίτης πέμπεται αὐτοῖς ἀπὸ Καίρου παρὰ τοῦ Κόπτου πατριάρχου. Μόνον ὅτε κατὰ τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα οἱ Ἀβυσσῖνιοι διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν πορτογάλων καὶ τῶν Ἰησουιτῶν ἀποστόλων ἀπέκλιναν ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς τὴν Ῥώμην, ἐπαυσεν ἐπ' ὀλίγον ἡ μετὰ τῶν Κοπτῶν ἐνότης, καὶ θὰ ἐξέλιπεν ὀριστικῶς, ἐὰν ἡ καθολικὴ μερίς ἐπεκράτει. Ἀφοῦ ὁμως ὁ βασιλεὺς Φατσιλίδης ἐξεδίωξεν ἐκεῖθεν τοὺς καθολικοὺς, οἵτινες ἐτάρασσον τὴν χώραν του, προσεκλήθη πάλιν Ἀβούνας ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ οὕτως ἡ ἐνότης μετὰ τῶν Κοπτῶν ἐπανελήφθη. Ἀφοῦ οἱ Ῥωμαῖοι ἱεραπόστολοι δὲν ἠδύναντο πλέον αὐτοὶ νὰ ἐλθωσιν εἰς τὴν χώραν, ἀπέστελλον εἰς αὐτὴν ἐγγωρίους ἐπεστραμμένους εἰς τὸν καθολικισμόν. Τοιοῦτος ἦτο ὁ κατὰ τὸ 1788 εἰς Ἀβυσσινίαν ἀποσταλὴς ὡς ἐπίσκοπος Τωβίας Γόδραζος, ὅστις ὁμως οὐδὲν κατῴρθωσε. Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι ἐνεργοῦσι καὶ σήμερον (ἀπὸ τοῦ 1838) παρὰ τοῖς Ἀβυσσινίοις. Ἀπὸ τοῦ 1829 εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ἀβυσσινίαν καὶ γερμανοὶ διὰ μαρτυρομένους ἱεραπόστολοι. Ἐκ τούτων οἱ μὲν ματαιοῦσι τὰς ἐνεργείας τῶν δέ. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος ὁ προτελευταῖος τῶν Ἀβυσσινίων βασιλεὺς ἀντέπραττε κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων ἱεραποστόλων, ἐκίνησε τὴν δυσμένειαν τῶν ἀγγέλων, οἵτινες ἀφορμὴν ἐζήτουν ἵνα ἐπέμβωσιν εἰς Ἀβυσσινίαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ καταστροφὴ τοῦ Θεοδώρου καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ. Μετὰ τὸν Ἀβούνα ἀνώτερος κληρικὸς εἶναι ὁ Ἰτσεγούρ, ὁ προϊστάμενος τῶν μοναχῶν, οἵτινες ζῶσιν ἐν ταῖς πόλεσι περὶ τὰς ἐκκλησίας, πολλάκις ἐγγαμοὶ ὄντες. Οἱ προϊστάμενοι τῶν ἱερέων (ἐπίσκοποι) ὀνομάζονται Ῥωμωσάτοι. Ἀλλὰ καὶ οὕτοι

καὶ ὁ Ἀδούνας ὀλίγην ἐξουσίαν κέκτηνται, διότι ὁ βασιλεὺς ἐξα-
σκει παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ πρὸς τῇ πολιτικῇ καὶ τὴν ἐκκλησια-
στικὴν ἐξουσίαν. Περὶ θρησκευτικῆς φιλολογίας
παρ' αὐτοῖς οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνη. Τὰ μόνα θρησκευτι-
κά των βιβλία εἶναι προσευχητάρια, ὁμολογίαι ἢ κατηχήσεις,
μεταφράσεις πατέρων ἐλλήνων, παραγγέλματα πρὸς μοναχοὺς
καὶ βίαι ἁγίων. Ἡ διδασκαλία των, καθὼς καὶ ἡ τῶν Κοπτῶν,
συγγενεὺς μεγάλως πρὸς τὴν τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν μετὰ τοῦ
μονοφυσιτικοῦ ἰδιωτισμοῦ ἐν τῷ δόγματι περὶ τῶν ἐν Χριστῷ
δύο φύσεων. Ἡ γειτνίασις αὐτῶν πρὸς ἐθνικοὺς λαοὺς συνετέ-
λεσεν, ἵνα ἀναμιχθῶσι μετὰ τῆς θρησκείας των καὶ τινες ἐθνι-
καὶ δεισιδαιμονίαι. Ἰδιάζουσι παρ' αὐτοῖς καὶ ἡ τήρησις τοῦ σαβ-
βάτου ἐκτὸς τῆς κυριακῆς, καὶ τὸ ὅτι δὲν ἐσθίουσι τὰς ὑπὸ τοῦ
μωσαϊκοῦ νομοῦ ἀπαγορευόμενας τροφάς. Ἡ περιτομὴ εἶναι
καὶ παρ' αὐτοῖς ἐν χρήσει. Διὰ πάντα ταῦτα εἰκάζουσι τινες,
ὅτι ἴσως τὸ πρῶτον ἐγνώσθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς Ἀβυσσινίαν
διὰ τινος ἰουδαϊζούσης αἰρέσεως. Ἡ ἀρχαιότης ὅμως ἀγνοεῖ ἐν-
τελῶς τοιαύτην καταγωγὴν τῆς ἀβυσσινιακῆς ἐκκλησίας, ἣν
κατὰ τινας ἀρχαιότερας ἐκκλησιαστικὰς εἰδήσεις ἱδρυσεν ἐπὶ τοῦ
μεγάλου Ἀθανασίου ὁ Φρουμέντιος (§ 75). Τὰ ἰουδαίζοντα ἐκεῖνα
ἔθιμα εἰσῆχθησαν ἴσως παρ' αὐτοῖς δι' ἐπιρροῆς τῶν μεταξὺ αὐ-
τῶν ζώντων ἰουδαίων Μεθ' ὅλας δὲ τὰς δεισιδαιμονίας των τὰ ἥθη
τῶν Κοπτῶν εἶναι ἀσυγκρίτως κρείττονα τῶν γειτνιαζόντων εἰ-
δωλολατρικῶν λαῶν. Ἀξία θαυμασμοῦ εἶναι καὶ ἡ θρησκευτικὴ
ἀνοχὴ τῶν Κοπτῶν, παρ' οἷς ζῶσιν ἐν πλήρει εἰρήνῃ, ἐλευθέ-
ρως ἀσχοῦντες τὰ τῆς θρησκείας των, οἳ τε Ἰουδαῖοι καὶ οἱ
ἐθνικοί.

270.

Μαρωνῖται. Κυνκάσιοι λαοί.

Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένῃ περιόδῳ (§ 97), εἶδομεν ὅτι οἱ Μα-
ρωνῖται ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν σταυροφοριῶν περιῆλθον εἰς
σχέσεις μετὰ τῆς δύσεως. Ἡ ἐνωσίς των μετὰ τῆς
Ῥώμης ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἐθεωρεῖτο
ὡς τελεία. Ἐτι δὲ περισσότερον ἐστερεώθη αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ
Γρηγορίου τοῦ ΙΓ' γενομένης ἰδρύσεως τῷ 1587 τοῦ ἐν Ῥώμῃ

κολλεγίου, ἀφ' οὗ οἱ Μαρωνῖται ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐλάμβαναν τοὺς κληρικούς των. Τῷ 1596 ἐπεισεν αὐτοὺς Κλήμης ὁ ΙΒ' ἐπὶ τινος ἐν Λιδάνῳ γενομένης ἐθνικῆς συνόδου νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου. Ὁ πατριάρχης τῶν Μαρωνιτῶν κατοικεῖ ἐν τῷ μοναστηρίῳ Dair al Schafi ἐπὶ τοῦ Λιδάνου, φέρει δὲ τὸ ὄνομα πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ καλεῖται πάντοτε Πέτρος. Καθ' ἕκαστον 10ον ἔτος δίδει οὗτος εὐθύναν τῷ πάπᾳ. Ὑπ' αὐτὸν ἴστανται ὀλίγοι τινὲς ἐπίσκοποι, ἐξ ὧν 2 ἐν Ἀλεπίῳ, 2 ἐν Μεσοποταμίᾳ, 1 ἐν Βηρυττῷ, οἱ δὲ λοιποὶ διατρίβουσι παρὰ τῷ πατριάρχει ἢ ἐδρεύουσιν ἐν Mar Erhgaime. Παρὰ τοῖς Μαρωνίταις ὑπάρχουσι πολλὰ μοναστήρια. Ἐν Κεσρουὰν ἡριθμοῦντο ἄλλοτε ὑπὲρ τὰ 200 ἀνδρῶν μοναστήρια μετὰ 25,000 μοναχῶν, οἵτινες ἔζων βίον αὐστηρὸν καὶ συνετηροῦντο ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν των. Κατὰ νεωτέρας εἰδήσεις φαίνεται, ὅτι οἱ νεώτεροι Μαρωνῖται ἐγκατέλειπον ὅλως τὸ μονοθελητικὸν δόγμα καὶ ἀπεδέχθησαν τὴν τῶν λοιπῶν χριστιανῶν διδασκαλίαν. Ἡ ὑπὸ τὸν πάπαν ὑποταγὴ των δὲν εἶναι ἀπόλυτος· διότι πάντοτε διασώζουσι προνόμιά τινα.—Ὡς ἡ μὲν χριστιανικὴ αἵρεσις ἤ ὡς λαοὶ παρ' οἷς ἀνεμίχθη ὁ χριστιανισμὸς ἤτοι μετὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἢ μετὰ τῆς εἰδωλολατρείας, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν οἱ Ἰασιδαῖοι, οἱ Νεσσάριοι καὶ οἱ Κεσβῖνοι, οἵτινες κατοικοῦσι τὰ πλησίον τῆς Τριπόλεως ὀρεινὰ μέρη, οἱ Ἀλάτσοι, οἱ τοῖς Γεωργιανοῖς γειτνιάζοντες, καὶ ἄλλοι τοῦ Καυχάσου λαοί. Ἐκ τῶν πλειοτέρων λαῶν τοῦ Καυχάσου, ἐκ τῶν Κιρκασίων, Ἀβδασῶν, Τσέγων καὶ Βαλχάρων ἐξηλείφθη ἐντελῶς ὁ χριστιανισμὸς ὑπὸ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, καὶ μόνον ἐγκαταλειμμένοι τινὲς ἐκκλησίαι ἢ ἐθιμὰ τινα παρ' αὐτοῖς σωζόμενα ἐλέγχουσι χριστιανικὴν πηγὴν καὶ ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν ἄλλοτε χριστιανοί.

Αἱ ἐκκλησίαι αὗται τῆς ἀνατολῆς ἀριθμοῦσαι ὀλίγα τινὰ ἑκατομμύρια ὁπαδῶν ἀποτελοῦσι τὸν ἀσχημότερον τῆς χρι-

στιανικῆς οἰκογενείας κλάδον. Ἐκκλησίαι ἀνευ ἰδίας ζωῆς οὔσαι, μόνον ἐνούμεναι μετὰ τινος τῶν μεγάλων τοῦ χριστιανισμοῦ κλάδων, ἰδίως μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων, μεθ' ὧν ἦσαν ἄλλοτε ἡνωμέναι, καὶ ἀφ' ὧν δι' ἀσημάντους αἰτίας ἀπεχωρίσθησαν, δύνανται νὰ ἰδῶσι καλλιτέρας ἡμέρας. Ἡ μετὰ τῶν εὐρωπαϊῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἔνωσίς των μεταδίδουσα αὐτοῖς τὸν πολιτισμὸν καὶ προάγουσα παρ' αὐτοῖς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν, δύναται νὰ δώσῃ αὐτοῖς νέαν ζωὴν καὶ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀκμὴν. Ἐφ' ὅσον ὁ δεσποτισμὸς, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ βαρβαρότης πιέζουσι τὰς χώρας τῆς Ἀσίας, ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀκμάσῃ παρ' αὐτοῖς.

ΠΕΡΙΟΔΟΥ Δ΄

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΪΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ.

Πηγαί. Τὰ συγγράμματα τῶν μεταρρυθμιστῶν καὶ τὰ συμβολικὰ βιβλία τοῦ προτεσταντισμοῦ. *Blank* Geschichte des protestantischen Lehrbegriffes. *Menzel* Neuere Geschichte Deutschlands. Bresl. 1826. *Marheineke* Geschichte der deutschen Reformation. *Hagenbach* Geschichte d. Reformation. *Hepp*e Geschichte d. deutschen Protestantismus & *B. Ranke* Deutsche Geschichte im Zeitalter d. Reformation. Berlin 1857. *Dœllinger* Die Reformation. Regensb. 1854. *Schenkel* Die Reformatoren und die Reformation. Wiesbaden 1856. *Merle d'Aubigné* Histoire de la Reformation du 16 siècle. Paris 1853. *Kahn* is der innere Gang des Protestantismus. Leipzig 1854. *Schwarz* Geschichte der neuesten Theologie. Leipzig 1856. *Nieppold* Handbuch der neuesten Kirchengeschichte. Elberf. 1867.

272.

Γενικὴ παρατήρησις.

Ἐνῶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς ἀνατολῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπῆλθεν, ὡς εἶδομεν, μεγίστη κατὰπτωσις, ἀφ' ἧς μόλις κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀνεφάνησαν ἐλπίδες τινες ἀνορθώσεως, ἐν συνόλῳ δὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι στασιμότης ὑπῆρξεν ὁ ἐπικρατήσας παρ' αὐταῖς χαρακτήρ, μεγάλαι λαμβάνουσι χώραν μεταβολαὶ καὶ πολλὴ παρατηρεῖται ζωὴ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς δύσεως, δι' ἧς οἱ νεώτεροι χρόνοι εἶναι αἰῶνες ἀμῆς καὶ πρ ο ὀ δ ο υ. Ἀφ' οὗτου τὰ φ ῶ τ α ἐγκαταλείποντα τὴν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν κατακτηθεῖσαν ἀνατολὴν κατέφυγον εἰς τὴν δύσιν, εἰς ταύτην μεταφέρεται πᾶσα ἡ πνευματικὴ κίνησις τῆς Εὐρώπης. Εἶναι δὲ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐκκλησίαις ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἡ ὁ προτεσταντισμὸς τὸ σπουδαιότερον συμβάν, ὅπερ δεσπόζει πάσης

τῆς ἱστορίας τῶν ἐκκλησιῶν τούτων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσα ὥθησις διαρκεῖ ἐν αὐταῖς μέχρι τῆς σήμερον.

273.

Μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ. Μαρτίνος Λούθηρος.

Meurer Luthers Leben. Dresden 1843. H. Lang, Das Leben Luthers. Berl. 1872. A u d i n De la vie de Luther. Paris 1838.

Ἦδη ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ ἡγέρθησαν ἐν τῇ δύσει κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἄνδρες θεοσεβεῖς κατὰ τῆς ὁσημέραι αὐξανούσης διαφθορᾶς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας (§ 206). Οὐδεὶς ὁμως ἡδυνήθη νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐντονώτερον, οὐδενὸς ἡ ἐξέγερσις κατὰ τῆς Ῥώμης εἶχε τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὅσον ἡ ἐξέγερσις τριῶν ἀνδρῶν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἀκμασάντων, τοῦ Λουθήρου ἐν Γερμανίᾳ, καὶ τοῦ Ζβιγγλίου καὶ Καλδίνου ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἡ διαμαρτύρησις τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡγεῖρε τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τοῦ παπισμοῦ. Ὁ Λ ο ῦ θ η ρ ο ς ἐγεννήθη τῷ 1483, ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, ἐσπούδασε δὲ μετὰ ταῦτα θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἐρφούρτης. Μετὰ ταῦτα ἐγένετο μοναχὸς, ταχθεὶς εἰς τὸ τάγμα τῶν Αὐγουστινιανῶν. Ἡ φήμη τοῦ τῷ 1508 ἦτο τοσοῦτον ἤδη μεγάλη, ὥστε ὁ ἐκλέκτωρ τῆς Σαξωνίας Ἰωάννης ὁ Σταθερὸς προσεχάλεσεν αὐτὸν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Βιττεμβέργης ὡς καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ἔτει 1510 ἦλθεν ὁ Λούθηρος τὸ πρῶτον εἰς Ῥώμην, ἵνα συνδιαλεχθῇ τῷ πάπᾳ περὶ τινων μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς Γερμανίας ἐγερθεισῶν ἐρίδων. Ἐκεῖ δὲ ἔλαβεν εὐκαιρίαν νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν διαφθορὰν τῆς Ῥωμαικῆς ἐκκλησίας, καθ' ἣς ἤδη καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς εἶχε σχηματίσει δυσμενῆ γνῶμην. Ἡ περίστασις, ἣτις ὥθησε τὸν Λούθηρον, ἵνα κατεξαναστῇ κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ἐκκλησίας, ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς. Ὁ πάπας Λέων ὁ Ι', ἀνὴρ ἄσωτος, ἀνάγκην χρημάτων ἔχων, ἵνα πρὸ πάντων ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἀπεφάσισε νὰ φορολαγῇ τοὺς γερμανοὺς χρι-

στιανοὺς διὰ πωλήσεως ἐγγράφων ἀφέσεων (συγχωροχαρτίων). Ὁ τὴν ἐντολὴν τῆς πωλήσεως ἐν Γερμανίᾳ λαβὼν ἦτο ὁ Τέτζελος, μοναχὸς δομινικανός. Ὅτε ὁ κάπηλος οὗτος τῶν θείων ἐφθασε καὶ εἰς τὴν Βιττεμβέργην, ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ ὁ Λούθηρος, προσκολλήσας ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς πρωτευούσης ἐκκλησίας τὰς περιφήμες 95 θέσεις του κατὰ τῆς καταχρήσεως τῶν ἀφέσεων τῷ 1517. Διὰ τῶν θέσεων του κατεπολέμησεν ὁ Λούθηρος τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀφέσεως χωρὶς μετανοίας, καὶ ἡρνεῖτο τῷ πάπα τὸ δικαίωμα νὰ δίδῃ συγχώρησιν εἰς μὴ μετανοήσαντας ἀνθρώπους. Ἡ ἐκκλησία κατ' αὐτὸν δικαιούται μόνον νὰ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ μελλουσῶν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ τιμωριῶν. Ἐν γένει δὲ ἤλεγξε τὴν ἐξωτερικευσιν τῆς θρησκείας κατὰ τὴν ἐποχὴν του, δείξας τὴν μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν σημείων τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, μεταξὺ τῆς νεκρᾶς ψευδευλαβείας καὶ τῶν ἀληθῶς καλῶν ἔργων. Οὕτως ἤρχισε τὸν κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς πόλεμον ὁ Λούθηρος. Κατ' αὐτοῦ ἐγραψαν τότε ὁ Σύλδσετρος Πριέριος, αὐτὸς ὁ Τέτζελος καὶ ὁ Ἑκκιος. Ὁ πάπας, πρὸς ὃν ἐγραψεν ὁ Λούθηρος, διότι ἐν ἀρχῇ ἐξηκολούθει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἀπήτησε νὰ ἔλθῃ οὗτος ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ῥώμην, ἵνα δικαιωθῇ· καὶ μόνον ταῖς παρακλήσεσι τοῦ ἐκλέκτορος τῆς Σαξωνίας πειθόμενος, συγκατένευσε νὰ ἀρκεσθῇ, ἵνα ὁ Λούθηρος παρουσιασθῇ μόνον εἰς τὸν ἐν Αὐγούστῃ παπικὸν ἀντιπρόσωπον καὶ δώσῃ λόγον τῶν πράξεων του. Ἐν Αὐγούστῃ ὁ Λούθηρος (ὁκτωβρ. 1518) ἐπέμεινεν εἰς τὴν κατὰ τῶν συγχωροχαρτίων διδασκαλίαν του, καὶ ὑπεσχέθη ὅτι, τότε μόνον ἤθελε σιγήσει, ἐὰν ἐσίγων καὶ οἱ ἀντίπαλοί του καὶ ἔπαυεν ἡ ἀναίσχυντος πώλησις τῶν συγχωροχαρτίων. Νομίζων δὲ ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ πεισθῇ τέλος περὶ τῆς καταχρήσεως, ἦν αὐτὸς ἤλεγχεν, ἀπέτεινεν αὐτῷ ἐπιστολὴν, ἣν ἐπέγραψεν οὕτως· *A Papa male informato ad melius informandum*. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθανόντος τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ τοῦ Α', ἡ προσοχὴ τοῦ πάπα καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Λουθήρου ἐστράφη εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ὁ δὲ Λούθηρος ἀφέθη εἰς τινα χρόνον ἐλεύθερος. Τῷ 1819 συνέβη ἐν Αἰψίᾳ ἡ περίφημος συνδιάλξις τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ Κάρλσταδτ

πρὸς τὸν Ἐκκιον, στραφείσα εἰς τὰ ζητήματα ἰδίως περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα καὶ τοῦ καθαρτηρίου. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ὁ Λούθηρος δισχυρίσθη ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἐγένετο κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας οὐχὶ ἐξ ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δι' ἀνθρωπίνων διατάξεων μεταγενεστέρων χρόνων, ἡμφισβήτησε δὲ τὸ ἀλάνθαστον τοῦ πάπα καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, προβάλλων τὴν Γραφὴν ὡς τὸν μόνον ἀληθῆ κανόνα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Καὶ περὶ τοῦ καθαρτηρίου δὲ ἀπέδειξεν, ὅτι εἶναι πλάσμα μεταγενέστερον, μὴ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς Γραφῆς. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σαξωνίας Γεώργιος, κηρύξας ὡς νικητὴν τὸν Ἐκκιον, ἀπέβη ἐχθρὸς τοῦ Λουθήρου σφοδρὸς. Ἐκτοτε ἐξεγίρεται ὁ Λούθηρος φανερώς πλέον κατὰ τοῦ πάπα. Κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν ἐγράφη καὶ ἡ πρὸς τοὺς Βοεμοὺς αὐτοῦ ἐπιστολὴ, ἐν ἣ καταδεικνύεται τὸ ἄτοπον τῆς ὑπὸ ἐν εἶδος μεταλήψεως τῆς εὐχαριστίας. Καὶ πρὸς τὸν νέον δὲ αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Ε' ἔγραψεν ὁ Λούθηρος, παροτρύνων αὐτὸν νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν ἀλήθειαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς, καὶ ἐκκαλὼν τὴν συζήτησιν ἀπὸ τοῦ πάπα εἰς οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας οἱ μὲν συνεβούλευον αὐτῷ νὰ ἦναι μέτριος, οἱ δὲ νὰ προβῇ θαρραλέως ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν εἶχεν ἀρχίσει. Τότε ἔγραψε τὸ σύγγραμμα « Προτροπὴ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, » δι' οὗ προτρέπει αὐτοὺς νὰ ἀποτινάξωσι τὸν παπικὸν ζυγὸν, νὰ ἐλευθερώσωσι τὰς ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας ἀπὸ τῆς παπικῆς δυνάμεως, νὰ καταργήσωσι τὴν ἀγαρίαν τῶν ἱερέων, ἐξ ἧς τοσαύτη διαφθορὰ προέρχεται, νὰ διαλύσωσι τὰ μοναχικὰ τάγματα, καὶ νὰ ἱκανοποιήσωσι τοὺς Βοεμοὺς διὰ τὸν ἀδίκως γινόμενον θάνατον τοῦ Οὔσου. Ἐν τῷ μεταξὺ προσκαλεῖ ὁ πάπας πάλιν τὸν Λούθηρον εἰς Ῥώμην ἐντὸς 60 ἡμερῶν, ἀπειλῶν αὐτὸν ἐν περιπτώσει παρακοῆς νὰ ἀφορίσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ, γράφει δὲ τότε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ *De captivitate Babylonica ecclesiae*, ἐν ᾧ δεικνύει πῶς ὁ πάπας κατεδούλωσε τὴν ἐκκλησίαν, προσβάλλει δὲ τὴν ὑπὸ ἐν εἶδος μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας, τὰ συγχωροχάρτια καὶ ἄλλας διδασκαλίας τῆς Ῥωμαικῆς ἐκκλησίας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν Γραφὴν. Συγχρόνως δὲ πέμπει καὶ πρὸς τὸν πάπαν σφοδροτάτην ἐλεγκτικὴν ἐπιστολὴν. Ἐδημοσίευσεν δὲ καὶ τὸ σύγγραμμα αὐ-

στιανοὺς διὰ πωλήσεως ἐγγράφων ἀφέσεων (συγχωροχαρτίων). Ὁ τὴν ἐντολὴν τῆς πωλήσεως ἐν Γερμανίᾳ λαβὼν ἦτο ὁ Τέτσελος, μοναχὸς δομινικανός. Ὅτε ὁ κάπηλος οὗτος τῶν θείων ἐφθασε καὶ εἰς τὴν Βιττεμβέργην, ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ ὁ Λούθηρος, προσκολλήσας ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς πρωτευούσης ἐκκλησίας τὰς περιφήμες 95 θέσεις τοῦ κατὰ τῆς καταχρήσεως τῶν ἀφέσεων τῷ 1517. Διὰ τῶν θέσεων τοῦ κατεπολέμησεν ὁ Λούθηρος τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀφέσεως χωρὶς μετανοίας, καὶ ἡρνεῖτο τῷ πάπα τὸ δικαίωμα νὰ δίδῃ συγχώρησιν εἰς μὴ μετανοήσαντας ἀνθρώπους. Ἡ ἐκκλησία κατ' αὐτὸν δικαιούται μόνον νὰ ἀπαλλάξῃ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῶν ποινῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπὸ μελλουσῶν ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ τιμωριῶν. Ἐν γένει δὲ ἤλεγξε τὴν ἐξωτερικευσιν τῆς θρησκείας κατὰ τὴν ἐποχὴν του, δείξας τὴν μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἐξωτερικῶν σημείων τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, μεταξὺ τῆς νεκρᾶς ψευδευλαβείας καὶ τῶν ἀληθῶς καλῶν ἔργων. Οὕτως ἤρχισε τὸν κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διαφθορᾶς πόλεμον ὁ Λούθηρος. Κατ' αὐτοῦ ἐγραψεν τότε ὁ Σύλδεστρος Πριέριος, αὐτὸς ὁ Τέτσελος καὶ ὁ Ἑκκλιος. Ὁ πάπας, πρὸς ὃν ἐγραψεν ὁ Λούθηρος, διότι ἐν ἀρχῇ ἐξηκολούθει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἀπήτησε νὰ ἔλθῃ οὗτος ἐντὸς 60 ἡμερῶν εἰς Ρώμην, ἵνα δικαιωθῇ· καὶ μόνον ταῖς παρακλήσεσι τοῦ ἐκλέκτορος τῆς Σαξωνίας πειθόμενος, συγκατένευσε νὰ ἀρκεσθῇ, ἵνα ὁ Λούθηρος παρουσιασθῇ μόνον εἰς τὸν ἐν Αὐγούστῃ παπικὸν ἀντιπρόσωπον καὶ δώσῃ λόγον τῶν πράξεων του. Ἐν Αὐγούστῃ ὁ Λούθηρος (ὁκτωβρ. 1518) ἐπέμεινεν εἰς τὴν κατὰ τῶν συγχωροχαρτίων διδασκαλίαν του, καὶ ὑπεσχέθη ὅτι, τότε μόνον ἤθελε σιγήσει, ἐὰν εἰσῶν καὶ οἱ ἀντίπαλοί του καὶ ἔπαυσεν ἡ ἀναίσχυτος πώλησις τῶν συγχωροχαρτίων. Νομίζων δὲ ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ πεισθῇ τέλος περὶ τῆς καταχρήσεως, ἦν αὐτὸς ἤλεγχεν, ἀπέτεινεν αὐτῷ ἐπιστολὴν, ἣν ἐπέγραψεν οὕτως· *A Papa male informato ad melius informandum*. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθανόντος τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ τοῦ Α', ἡ προσοχὴ τοῦ πάπα καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Λουθήρου ἐστράφη εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ὁ δὲ Λούθηρος ἀφέθη ἐπὶ τινα χρόνον ἐλεύθερος. Τῷ 1819 συνέδῃ ἐν Λειψίᾳ ἡ περίφημος συνδιάλεξις τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ Κάρλσταδτ

πρὸς τὸν Ἑκκιον, στραφείσα εἰς τὰ ζητήματα ἰδίως περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα καὶ τοῦ καθαρτηρίου. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ὁ Λούθηρος δισχυρίσθη ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἐγένετο κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας οὐχὶ ἐξ ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δι' ἀνθρωπίνων διατάξεων μεταγενεστέρων χρόνων, ἡμφισβήτησε δὲ τὸ ἀλάνθαστον τοῦ πάπα καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, προβάλλων τὴν Γραφὴν ὡς τὸν μόνον ἀληθῆ κανόνα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Καὶ περὶ τοῦ καθαρτηρίου δὲ ἀπέδειξεν, ὅτι εἶναι πλάσμα μεταγενέστερον, μὴ ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τῆς Γραφῆς. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Σαξωνίας Γεώργιος, κηρύξας ὡς νικητὴν τὸν Ἑκκιον, ἀπέβη ἐχθρὸς τοῦ Λουθήρου σφοδρός. Ἐκτοτε ἐξεγίρεται ὁ Λούθηρος φανερώς πλέον κατὰ τοῦ πάπα. Κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν ἐγράφη καὶ ἡ πρὸς τοὺς Βοεμοὺς αὐτοῦ ἐπιστολὴ, ἐν ἣ καταδεικνύεται τὸ ἄτοπον τῆς ὑπὸ ἐν εἶδος μεταλήψεως τῆς εὐχαριστίας. Καὶ πρὸς τὸν νέον δὲ αὐτοκράτορα **Κάρολον** τὸν **Ε'** ἔγραψεν ὁ Λούθηρος, παροτρύνων αὐτὸν νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν ἀλήθειαν κατὰ τῆς διαφθορᾶς, καὶ ἐκχαλὼν τὴν συζήτησιν ἀπὸ τοῦ πάπα εἰς οἰκουμενικὴν σύνοδον. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας οἱ μὲν συνεβούλευον αὐτῷ νὰ ἦναι μέτριος, οἱ δὲ νὰ προβῇ θαρραλέως ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν εἶχεν ἀρχίσει. Τότε ἔγραψε τὸ σύγγραμμα « Προτροπὴ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας, » δὲ οὐ προτρέπει αὐτοὺς νὰ ἀποτινάξωσι τὸν παπικὸν ζυγόν, νὰ ἐλευθερώσωσι τὰς ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας ἀπὸ τῆς παπικῆς δυνάμεως, νὰ καταργήσωσι τὴν ἀγαρίαν τῶν ἱερέων, ἐξ ἧς τοσαύτη διαφθορὰ προέρχεται, νὰ διαλύσωσι τὰ μοναχικὰ τάγματα, καὶ νὰ ἱκανοποιήσωσι τοὺς Βοεμοὺς διὰ τὸν ἀδίκως γενόμενον θάνατον τοῦ Οὔσου. Ἐν τῷ μεταξὺ προσκαλεῖ ὁ πάπας πάλιν τὸν Λούθηρον εἰς Ῥώμην ἐντὸς 60 ἡμερῶν, ἀπειλῶν αὐτὸν ἐν περιπτώσει παρακοῆς νὰ ἀφορίσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος ἀρνεῖται νὰ ὑπακούσῃ, γράφει δὲ τότε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ **De captivitate Babylonica ecclesiae**, ἐν ᾧ δεικνύει πῶς ὁ πάπας κατεδούλωσε τὴν ἐκκλησίαν, προσβάλλει δὲ τὴν ὑπὸ ἐν εἶδος μεταλήψιν τῆς εὐχαριστίας, τὰ συγχωροχάρτια καὶ ἄλλας διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν Γραφὴν. Συγχρόνως δὲ πέμπει καὶ πρὸς τὸν πάπαν σφοδροτάτην ἐλεγχτικὴν ἐπιστολήν. Ἐδημοσίευσεν δὲ καὶ τὸ σύγγραμμα αὐ-

τοῦ *Adversus bullam Antichristi* (1520). Ὁ κατ' αὐτοῦ ἀπειληθεὶς ἀφορισμὸς ἐξεδόθη ἐν Ῥώμῃ. Ἀλλ' ὁ Λούθηρος οὐ μόνον δὲν ἐπτοήθη ἐνεκα τούτου, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ ἔκαυσεν ἐνώπιον τοῦ πλήθους τὸν ἀφορισμὸν, τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τινα συγγράμματα τοῦ Ἑκχίου. Αἱ ἰδέαι τοῦ δὲ εὖρον ταχέως πολλοὺς εὐγλώττους θερμοὺς ὑπερασπιστὰς, ὧν ἐξεῖχεν ἐκτὸς τοῦ Κάρλσταδτ πρὸ πάντων ὁ Μελάγχθων, εἰς τῶν σοφωτέρων τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνδρῶν, μαθητῆς ὑπάρχας τοῦ ἐλληνιστοῦ Ρεῖχλινίου. Αἱ ἰδέαι τοῦ Λουθήρου, αἵτινες εἶναι συγγενέσταται πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Βάλδου, τοῦ Οὐϊκλέφου, τοῦ Οὔσου καὶ τοῦ Ἰερωνύμου ἐκ Πράγης, εἶναι αἱ ἐξῆς. Μόνη πηγὴ καὶ κανὼν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἀγία Γραφή· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ᾔηται μεταπεφρασμένη εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καὶ διαδεδομένη εἰς χεῖρας πάντων· ἡ παράδοσις, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς ὁποίας ἐδικαιολογοῦντο παρὰ τῶν λατίνων ἱερέων πᾶσαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ καταχρήσεις, ἀπορρίπτεται ὡς πηγὴ χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἔχει δὲ μόνον σημασίαν ἐφ' ὅσον συμφωνεῖ πρὸς τὴν Γραφήν. Ὁ ἄνθρωπος δικαιοῦται διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, οὐχὶ δὲ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἔργων, τῶν ἀσκήσεων, τῶν ἱερῶν ἀποδημιῶν, τῶν νηστειῶν, τῶν προσευχῶν καὶ τῶν τοιούτων. Τὰ μυστήρια εἶναι δύο τὸ βάπτισμα καὶ ἡ εὐχαριστία· πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τελεταὶ ἀπορρίπτονται· δὲν ἀπεδέχετο τὴν μετουσίωσιν καὶ τὴν ἰδέαν τῆς θυσίας ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ, μηδὲ τὴν λειτουργίαν ἐν γένει· δὲν ἀνεγνώριζε δὲ καὶ τὴν ἱερωσύνην, πάντας τοὺς χριστιανοὺς θεωρῶν ὡς ἱερεῖς, βασίλειον ἱεράτευμα· ἡ εὐχαριστία πρέπει ὡς κυριακὸν δεῖπνον θεωρουμένη νὰ μεταδίδεσθαι τοῖς πᾶσιν ὑπ' ἀμφοτέρας τὰ εἶδη. Ἡ λατρεία πρέπει νὰ γίνηται οὐχὶ ἐν τῇ λατινικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐγγχωρίῳ γλώσσῃ τῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένῃ· τὸ δὲ κήρυγμα πρέπει νὰ ᾔηται τὸ κέντρον αὐτῆς. Ἡ καθολικὴ ἱεραρχία κατεδούλωσε κατὰ Λούθηρον τὴν ἐκκλησίαν, ὁ δὲ πάπας εἶναι ὁ ἀντίχριστος· ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου ἐμίανε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιμένες πρέπει νὰ ᾔηται ἐγγαμοὶ, νὰ θεωρῶνται δὲ ὡς ὑπουργοὶ ἢ ὑπηρέται τῆς κοινότητος, ἥτις δέον νὰ ἐκλέγῃ αὐτοὺς, δὲν ἔχουσι δὲ ἰδίαν τινα

Κεφ. Θ'. Συνέδριον Βόρμς. Κάρλσταδτ. Μελάγχθων. 411
ἐξουσίαν. Μετὰ τῆς παραδόσεως ἀπέρριπτε τέλος καὶ τῶν ἀγίων
καὶ τῶν εἰχόνων αὐτῶν τὴν προσκύνησιν.

274.

Πρόεδρος τῆς μεταρρυθμίσεως. Συνέδριον ἐν Βόρμς 1521.

Διαμονὴ Λουθήρου ἐν Βέρτδουργ. Ταραχαί. Κάρλσταδτ καὶ Μελάγχθων.

‘Ο αὐτοκράτωρ Κάρολος μὴ θέλων νὰ ἀφήσῃ νὰ αὐξήσῃ ἡ
νέα ἔρις, φοβούμενος τὰς διαστάσεις, τὰς ὁποίας ἡδύνατο νὰ
λάβῃ, ἐζήτησε νὰ προσέλθῃ ὁ Λούθηρος εἰς τὸ ἐν Βόρμς τῶν
ἡγεμόνων συνέδριον (1521). ‘Αλλ’ ὁ ἐκλέκτωρ τῆς Σαξωνίας
δὲν ἄφινεν αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ ἐκεῖ. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον δὲν δυση-
ρέστησεν, ἀλλὰ καὶ ἤρεσε τοῖς καθολικοῖς ἐπισκόποις, διότι ἡ
παρουσία τοῦ Λουθήρου ἡδύνατο νὰ ἐπιρρεάσῃ τὸν Κάρολον
ὑπὲρ αὐτοῦ. ‘Ινα μὴ δυνηθῇ μάλιστα νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν
ῤηθείσαν σύνοδον τῶν ἡγεμόνων, ἀφώρισαν ἐκ νέου αὐτόν. ‘Ο
Κάρολος ἠρξέσθη τότε νὰ ἀπαιτήσῃ παλινωδίαν παρὰ τοῦ Λου-
θήρου ἐπὶ ἀπειλῇ καταδιώξεως αὐτοῦ, ἐπέισθη δὲ παρὰ τῶν κα-
θολικῶν ἱερέων τοσοῦτον περὶ τῶν κακοδοξιῶν αὐτοῦ, ὥστε τῇ
3 Φεβρουαρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, διέταξε νὰ καῶσι τὰ συγ-
γράμματα αὐτοῦ. ‘Αλλ’ οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ἠνόουν τὸν Λούθη-
ρον. Εἰς τὰς παραστάσεις δὲ τούτων πειθόμενος, ἀπεφάσισεν ὁ
Κάρολος νὰ προσκαλέσῃ ἐκ νέου τὸν Λούθηρον εἰς τὸ συνέδριον.
Τῇ 17 ‘Απριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀφοῦ πρότερον ἡγγυήθησαν
αὐτῷ περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς του, παρέστη πράγματι ὁ
Λούθηρος ἐν τῷ συνεδρίῳ, ἐρωτηθεὶς δὲ, ἂν ὠμολόγῃ ἑαυτὸν συγ-
γραφέα τῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόντων συγγραμμάτων, ἀπήντησε
καταφατικῶς, ἐπειδὴ δὲ ἐπέμενον οἱ ἀντίπαλοι εἰς τὸ νὰ παλινω-
δήσῃ, εἶπεν ὁ Λούθηρος, ὅτι τότε μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ παλινω-
δήσῃ, ἐὰν ἀποδειχθῶσιν αἱ δοξασίαι του ἀσεβεῖς καὶ ἡμαρτημέναι
ἐκ τῶν ἀγίων Γραφῶν καὶ ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. ‘Ο Λούθηρος τότε
ἀπελύθη μὲν ἐλεύθερος, ἀλλ’ ἀπηγορεύθη αὐτῷ τὸ νὰ διδάσκῃ τοῦ
λοιποῦ καὶ γράφῃ περὶ τῶν δοξασιῶν του. ‘Η μεγάλη σταθερό-
της, ἣν ἐδείξεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, μεγάλως εὐηρέστησε
τοῖς εὐνοϊκῶς αὐτῷ διακειμένοις ἡγεμόσιν. ‘Απὸ τοῦ Βόρμς ἀπῆλ-
θεν ἐλεύθερος εἰς τὸ πλησίον τῆς ‘Εϊσενάχ φρούριον τὸ λεγό-
μενον Βέρτδουργ, προφυλασσόμενος ἀπὸ πάσης κατὰ τῆς

ζωῆς τοῦ ἐπιβουλῆς τῶν ἐχθρῶν τοῦ. Ἐκεῖ δὲ διατρίβων ἐξέ-
 πόνησε πολλὰ ἔργα, ἰδίως δὲ ἡσχολήθη εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς
 Γραφῆς εἰς τὸ γερμανικόν. Τὸ συνέδριον τοῦ Βόρμς εἶχεν ἀπο-
 φασίσει ἐν τῷ μεταξὺ νὰ θεωρῶνται παρὰ πάντων ὡς ἀπηγορευ-
 μέναι αἱ διδασκαλίαι τοῦ Λουθήρου, τὰ δὲ συγγράμματα αὐ-
 τοῦ νὰ ἐξαλείφονται. Καὶ ὁμως αἱ διδασκαλίαι αὐτοῦ ἤρχι-
 σαν πολλαχοῦ νὰ εἰσάγωνται καὶ ἐφαρμόζωνται. Ὁ Κάρλ-
 σταδτ ἐτέλεσε τὴν λειτουργίαν ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ, μετα-
 δοὺς τὴν εὐχαριστίαν ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη, παρέλειψε δὲ καὶ
 τὴν ἐξομολόγησιν. Πολλαχοῦ ἐνουμφεύοντο πολλοὶ κληρικοί. Ὁ
 δὲ Μελάγχθων ἐνήργει οὐχ ἥττον τοῦ Κάρλσταδτ δραστη-
 ρίως ὑπὲρ τῶν νέων ἰδεῶν. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ὁ προτεσταντισμὸς
 τὸ πρῶτον συστηματικὸν δογματικὸν ἔργον *Loci theologici com-
 munes*, ἐν ᾧ ἡ νέα διδασκαλία ἐκτίθεται ἐν ἐκτάσει. Τὸ σύγ-
 γραμμα τοῦτο τοῦ Μελάγχθονος ἐξεδόθη ὑπ' αὐτοῦ πολλὰκις
 ἐπιδιωρθωμένον. Ἡ μεταρρύθμισις εἰσήγετο εἰς πλεῖστα νέα
 μέρη, πολλαχοῦ μετὰ μεγάλου θορύβου. Οἱ μοναχοὶ ἦσαν παν-
 ταχοῦ τὸ ἀντικείμενον τῆς κοινῆς χλεύης. Ἐν Βιττεμβέργ-
 γῃ συνέβησαν ταραχαὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐνόμισεν ὅτι
 τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ ἀνατραπῶσι, κατήργησε δὲ καὶ τὸ τῶν νη-
 πίων βάπτισμα. Τοιαῦται ταραχαὶ ἡγέρθησαν βραδύτερον καὶ ἐν
 τῇ πόλει Τσβιχάου. Ὁ Λούθηρος κατεδίκασε τὰς ταραχὰς
 ταύτας καὶ ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς Βιττεμβέργην ἵνα κηρύξῃ κατ'
 αὐτῶν. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη μετάφρασις τῆς Γραφῆς εἰς τὸ
 γερμανικὸν ὠφέλησε μέγας τὴν νέαν κίνησιν. Ὁ γερμανικὸς
 λαὸς, εἰς ὃν ἦτο πρότερον ἡ Γραφή ἀγνωστος, ἐπεδόθη πολλα-
 χοῦ μετὰ μεγάλου ζήλου εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς, ἥδη τὸ πρῶ-
 τον αὐτῷ καταληπτῆς γενομένης. Χάριν δὲ τῆς θρησκευτικῆς ἐκ-
 παιδεύσεως τῆς νεολαίας συνέταξεν ὁ Λούθηρος καὶ τὴν Μικρὰν
 καὶ Μεγάλην Κατήχησιν τοῦ. Ἐποίησε δὲ καὶ διαφόρους θρη-
 σκευτικὸς ὕμνους χάριν τῶν ὁπαδῶν τοῦ. Οἱ λόγιοι ἄνδρες
 πανταχοῦ ἐκηρύττοντο ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ὅσοι ἐξ αὐ-
 τῶν, εἰ καὶ ἀπεδοκίμαζον τὰς πολλὰς ἀποκλανήσεις τῆς Ῥω-
 μαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τὰς καταχρήσεις αὐτῆς, ἐδίσταζον ὁμως

¹ K. Mathes Melanchthon, sein Leben und Wirken. Altenb. 1844.

νὰ προβῶσι μέχρι τοῦ σημείου, εἰς δὲ προσέβη ὁ Λούθηρος, ἔμ-
νον ἀμφίδολοι καὶ μέσοι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν καθολικῶν. Τει-
οῦτές τις ἦτο ὁ σοφὸς ἐλληνιστὴς Ἑρασμος, ὅστις ἐνθῶ
κατ' ἀρχὰς ἐπήγει τὸν Λούθηρον, συνήργησε δὲ καὶ αὐτὸς
εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ διάδοσιν τῆς Γραφῆς, ἠναντιώθη μετὰ
ταῦτα εἰς τινὰς ιδέας αὐτοῦ, πολεμήσας ἰδίως τὴν παρ' αὐτοῦ
ἄρνησιν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

275.

Συνέχεια. Τὰ ἐν Νυρεμβέργῃ συνέδρια 1522 καὶ 1524. Ταραχαί ἐν
Θυριγγίᾳ καὶ βραδύτερον ἐν Μύνστερ.

Τῷ 1522 ἀπέθανεν ὁ Λέων Ι', διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ ἀπλοῦς καὶ
εὐσεβὴς Ἀδριανὸς ὁ ΣΤ'. Οὗτος ἀπέστειλεν ὡς τοποτηρητὴν
αὐτοῦ τὸν Χιερεγάτιον εἰς τὸ ἐν Νυρεμβέργῃ συνέδριον
τῶν ἡγεμόνων, ἀπαιτῶν, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν αἱ ἀποφάσεις τοῦ
ἐν Βόρμς συνεδρίου. Πλὴν οὐ μόνον δὲν παρεδέχθησαν τοῦτο οἱ
ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ προὔτειναν, ἵνα συγχροτηθῇ οἰκουμενικὴ
σύνοδος πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ
αὐτοκράτωρ Κάρολος ἀπῆλν τότε ἀπὸ Γερμανίας. Καὶ ἐν τῷ συν-
εδρίῳ δὲ τοῦ ἔτους 1524 ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ὁ τοποτηρητὴς τοῦ
πάπα Κλήμεντος τοῦ Ζ' ἐζήτησε τὰ αὐτὰ πράγματα, ἀλλ' ἔ-
λαβε καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν παρὰ τῶν ἡγεμόνων ἀπάντησιν. Τῷ
αὐτῷ ἔτει ἐνυμφεύθη ὁ Λούθηρος τὴν Αἰκατερίνην Βόρραν. Ἡ
πρᾶξις αὕτη ἐκφράζει τὴν εἰς τὰς ιδέας του σταθερὰν πίστιν
τοῦ Λουθήρου. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἡγεμόνες διηρέθησαν εἰς δύο
ἀντιπάλους μερίδας τὴν τῶν φίλων καὶ τὴν τῶν ἐχθρῶν τῆς
μεταρρυθμίσεως, καὶ οἱ μὲν καθολικοὶ συνῆψαν τὴν συμμα-
χίαν τοῦ Ῥέγεσβουργ (1524), οἱ δὲ φίλοι τοῦ Λου-
θήρου τὴν τοῦ Τόργαου. Πολλαχοῦ ἡ μεταρρυθμιστικὴ κί-
νησις ἔλαβε πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐν γένει μεταβολῆς χαρα-
κτῆρα, διότι ἡ μεταρρυθμισίς ἐχρησίμευσε πολλοῖς ὡς ἀφορμὴ καὶ
πρόσχημα, ἵνα ἀνατρέψῃσι τὰ καθεστῶτα καὶ ἐπιφέρῃσι νέαν
τάξιν πολιτικῶν πραγμάτων. Οἱ χωριοὶ πολλαχοῦ πιεζό-
μενοι ὑπὸ τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων των, οἵτινες ἐθεώρουν
αὐτοὺς ὡς κτήματα καὶ ἐπεβάρυνον αὐτοὺς διὰ βαρυτάτων ὑπο-

χρεώσεων, εὐκόλως μετὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐπεδίωκον καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν, κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, τῶν ἀγγαρειῶν καὶ τῶν δεκάτων, καὶ ἄλλας ἐλευθερίας. Τῷ 1525 ἀπεστάτησαν ἐν Σοῦαβίᾳ οἱ χωρικοὶ καὶ ἤρχισαν νὰ καταστρέφωσι τοὺς οἰκους τῶν κυρίων των. Εἰς μάτην ἐζήτησεν ὁ Λούθηρος « διὰ τῆς πρὸς τοὺς χωρικοὺς παραινήσεως » νὰ καθησυχάσῃ αὐτούς. Σπουδαίως παραχὰς ἡγείρε καὶ ὁ ἱεροκῆρυξ Θωμάς Μύντσερος ἐν Θυριγγίᾳ, ὅστις ἐδίδασκεν εἰς τοὺς ὄχλους, ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν χρήζει οὔτε ἡγεμόνων, οὔτε ἱερέων, οὔτε ἐν γένει οἰωνδήποτε ἀρχόντων. Ἐν ταύτῃ πάντες εἶναι ἴσοι. Ἐπιτυχῶν δὲ νὰ εὕρῃ πολλοὺς ἐκ τῶν χωρικῶν ὁπαδοὺς τῶν ἀναρχικῶν τούτων ἰδεῶν, ἐξέβαλε τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ κατέλαβεν αὐτὸς τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν. Ἀλλ' ὀλίγον μόνον ἡ ἐξουσία τοῦ διήρκεσε· διότι προσβληθεὶς, ἡττήθη, συνελήφθη καὶ ἐφρονεύθη. Ὅμοιαι ταραχαὶ ἡγέρθησαν βραδύτερον διὰ τοῦ Νικολάου Στόρχ καὶ ἐν τῇ πόλει Μύνστερ, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ὁποίου ἀπερριπτον τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων, καὶ ἀνεδάπτιζον τοὺς προσερχομένους εἰς τὴν κοινότητά των (ὅθεν ἀναβάπτισται), ἐδίδασκον δὲ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσι πολιτικαὶ ἀρχαὶ καὶ δικαστήρια, ἀπηγόρευον τὸν ὄρκον, καὶ ἀπεκήρυττον τὸν πόλεμον. Κατέλαβον μὲν καὶ οὗτοι τὴν ἀρχὴν ἐν Μύνστερ, ἐκδιώξαντες ἐκεῖθεν τὸν ἐπίσκοπον, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των. Αἱ παρεκτροπαὶ αὗται ἦσαν μὲν αἰτία, ἵνα πολλοὶ δυσπιστῶσι καὶ ἀποδοκιμάζωσι τὴν μεταρρύθμισιν, δὲν ἡδυνήθησαν ὅμως νὰ θέσωσι σπουδαῖα προσκόμματα εἰς τὴν πρόδον αὐτῆς, διότι ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως εἶχεν ὠριμάσει ἐν τοῖς πνεύμασι πάντων· ὁλόκληρος δ' ὁ δυτικὸς χριστιανικὸς κόσμος ἦτο προδιατεθειμένος ἵνα δεχθῇ τὰς νέας ἰδέας. Ὁ θερμότερος προστάτης τῆς μεταρρυθμίσεως ἦτο ὁ ἐκλέκτωρ τῆς Σαξωνίας Ἰωάννης ὁ ἐπικληθεὶς Σταθερός. Εἰς πλεῖστα δὲ μέρη τῆς Γερμανίας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἡγεμόνων εἰσῆχθη ἡ νέα τάξις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Τὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν ἀνελάμβανον κατὰ τὰ μέρη ταῦτα αὐτοὶ οἱ ἡγεμόνες.

Τὰ ἐν Σπέιερ συνέδρια 1526 καὶ 1529. Τὸ ἐν Αὐγούστη συνέδριον 1530
καὶ ἡ ἐν Νυρεμβέργῃ εἰρήνη 1532.

Ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν ἡγεμόνων ἐν Σπέιερ παρὰ τὸν ἄνω Ῥήνον (1526) ἀπεφασίσθη νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα καὶ νὰ δοθῇ προσωρινή τις τοῦλάχιστον λύσις εἰς τὴν ἀνωμαλίαν καὶ ταραχὴν, ἐν ᾗ εὕρισκοντο αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γερμανίας ἐνεκα τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ ὀριστικὴ δὲ λύσις ἀνεβλήθη μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ εἰς Ἰσπανίαν ἀπουσιάζοντος αὐτοκράτορος Καρόλου. Ἀπεφάσισε λοιπὸν τὸ συνέδριον τὰ πράγματα προσωρινῶς νὰ μένωσιν ὡς εἶχον. Ὅμοιοι ἀποφάσεις ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ 1529 ἐν τῇ αὐτῇ πόλει γενομένου συνεδρίου. Μέχρι τῆς ὀριστικῆς λύσεως τῆς ἐριδος ἀφίνοντο λοιπὸν ἐλεύθεροι οἱ ἀσπασθέντες τὴν μεταρρύθμισιν νὰ φρονῶσι τὰς νέας διδασκαλίας, ἀλλὰ ἀπηγορεύθη αὐτοῖς νὰ ἐξαπλώσῃ τὴν διδασκαλίαν των καὶ εἰς νέας χώρας καὶ νὰ καταργῶσιν ἐν αὐταῖς τὴν λειτουργίαν. Τὸν τελευταῖον ὅμως τοῦτον ὅρον δὲν παρεδέχθησαν οἱ φίλοι τοῦ Λουθήρου ἡγεμόνες καὶ ὑπέβαλον διαμαρτύρησιν κατ' αὐτοῦ (protestationem), ἐξ οὗ καὶ διαμαρτυρούμενοι (Protestantes) ἐκκλήθησαν. Τὸ θάρρος τούτων καὶ αἱ ἐλπίδες ἦσαν τοσοῦτον μεγάλαι, ὥστε ἐποίησαν καὶ ἐκκλησίαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀπαιτοῦντες ἵνα συγκαλεσθῇ ἐλευθέρα τις οἰκουμενικὴ σύνοδος, ὅπως διορθώσῃ τὰ κακῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔχοντα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέρριψεν ὅμως τὴν διαμαρτύρησιν αὐτῶν. Ἀλλὰ πρὸς μέγιστον ὄφελος τῆς μεταρρυθμίσεως ὁ Κάρολος τότε ἀπησχολεῖτο ὑπὸ ὑποθέσεων τοῦ κράτους του, αἵτινες ἐκράτουν αὐτὸν μακρὰν τῆς Γερμανίας. Εὕρισκετο ἐν πολέμῳ πρὸς τοὺς Τούρκους. Τῷ 1530 συνεκροτήθη τὸ ἐν Αὐγούστῃ συνέδριον, ἐν ᾧ παρέστη καὶ αὐτὸς ὁ Κάρολος. Τὴν πίστιν τῶν διαμαρτυρομένων εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ σαφῶς καὶ καλῶς ἐκθέσει ὁ Μελάγχθων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Confessio Augustana, ἐν ᾧ ἐνθεν μὲν ἐξετίθεντο αἱ διδασκαλῖαι τῆς νέας πίστεως, ἐτέρωθεν δὲ ἠλέγχοντο πολλαὶ πλάναι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκθεσις αὕτη ὑπογεγραμμένη οὕσα ὑπὸ τοῦ ἐκλέκτορος τῆς

Σαξωνίας Ἰωάννου τοῦ Σταθεροῦ, Φιλίππου τοῦ κόμητος τῆς Ἑσσης, τοῦ Μαρκίωνος τοῦ Βρανδεμβούργου Γεωργίου καὶ ἄλλων, ὑπεβλήθη εἰς τὸ συνέδριον ὥς ἡ ὁμολογία τῆς νέας ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἂν καὶ εἰς πολλοὺς καὶ αὐτῶν τῶν καθολικῶν ἡγεμόνων ἐποίησεν ἡ ὁμολογία αὕτη καλὴν ἐντύπωσιν, ὁ Κάρολος κατεδίκασεν αὐτήν, καὶ διέταξε τοὺς καθολικοὺς θεολόγους Ἑκκλιον, Φάβερ καὶ Βιμπίναν καὶ ἄλλους, ἵνα συντάξωσιν ἀνασκευὴν αὐτῆς σφοδρότατα γεγραμμένην, ἥτις καὶ ἀνεγνώσθη ἐπισήμως. Τότε διέταξεν ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς διαμαρτυρομένους ἡγεμόνας νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν ἀνασκευὴν ταύτην, πλὴν οὗτοι ἡρνήθησαν μετὰ θάρρους τοῦτο. Ἐπὶ πολὺν χρόνον κατεβάλλοντο προσπάθειαι ἵνα συμβιβασθῶσι αἱ δύο μερίδες, ἀλλὰ ματαίως· διότι ἑκατέρα μερὶς ἐνέμενεν εἰς τὰς ἀρχάς της. Καὶ ἡ διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν καθολικῶν θεολόγων Ἑκκλίου, Βιμπίνα καὶ Κοχλέου, καὶ τῶν διαμαρτυρομένων Μελάγχθονος, Βρεντσίου καὶ Σνεπφίου ἐπιτευχθεῖσα συμφωνία τῶν δύο μερίδων, ἐν ἣ ἄφ' ἑνὸς μὲν οἱ καθολικοὶ παρεδέχθησαν νὰ διατηρηθῇ ἐν ἰσχύϊ παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ἡ ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη μετέληψις τῆς εὐχαριστίας, διαμείνωσι δὲ ἑγγαμοὶ οἱ ἱερεῖς των, μὴ νυμφευομένων ὅμως ἄλλων ἐν τῷ μέλλοντι, μέχρις ὀριστικῆς λύσεως τῶν ζητημάτων τούτων ἐν τινι οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἄφ' ἑτέρου δὲ οἱ προτεστάνται, ἄλλας ἐποίησαν σπουδαιότερας αὐτοῖς παραχωρήσεις, οὐδὲν ἔσχεν ἀποτέλεσμα. Οὐδετέρα τῶν μερίδων ἡὐχαριστήθη ἐκ τῶν συμφωνιῶν τούτων. Ὁ Λούθηρος φανερώς μάλιστα κατέκρινε τοῦ Μελάγχθονος τὴν μετριότητα καὶ ἀπεδοκίμαζε τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας παραχωρήσεις, καὶ οἱ σφόδρα δὲ καθολικοὶ δὲν ᾔθελον μηδὲ κατ' ἐλάχιστον νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστὰς ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Τὴν αὐγουσταίαν ὁμολογίαν δὲν ἀπεδέχθησαν αἱ πόλεις Στ ρ α σ β ο Ὑ ρ γ ο ν, Κ ω ν σ τ α ν τ ί α, Μ ε μ ί γ γ η καὶ Λ ι ν δ ά ο υ, ἀποκλίνας πρὸς τὰς διδασκαλίας τῆς ἐλβετικῆς μεταρρυθμίσεως. Οἱ θεολόγοι τοῦ Στρασβούργου συνέταξαν ἰδίαν ὁμολογίαν τὴν λεγομένην Τετραπολίτιδα, καὶ ἐνεχείρισαν τῷ αὐτοκράτορι. Οὗτος ὁμως δὲν ἐδέχθη αὐτήν. Τοιουτοτρόπως ἐν τῷ ἐν Αὐγούστῃ συνεδρίῳ δὲν ἐπετεύχθη ἡ ζητούμενη συμφωνία. Οἱ ἡγεμόνες ἀνεχώρησαν ἐκείθεν διηρημένοι. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐνῶ συνεκαλοῦντο οἱ ἡγε-

μόνες ἐν Κολωνίᾳ. ἵνα ἐκλέξωσι τὸν νέον ῥωμαῖον βασιλέα, ὁ ἐκλέκτωρ τῆς Σαξωνίας ἐκάλει τοὺς λουθηρανοὺς ἡγεμόνας εἰς Σμαλκάλδην κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1530, ἵνα συσχεφθῶσι περὶ ἐνόπλου ἀντιστάσεως, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ καθολικοὶ ἐπεχείρουν νὰ ἐπιβάλῃσι βίαν κατ' αὐτῶν καὶ τῶν διαμαρτυρομένων ἐν γένει. Εἶχον πεισθῇ ἤδη πάντες, ὅτι τὰ ὅπλα ἔμελλον νὰ λύσωσι διαφορὰν, ἣν ἡ συζήτησις διὰ τοῦ λόγου ἄφησεν ἄλυτον, διότι δυστυχῶς τότε ἡ ἀνοχὴ τῶν ξένων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστὴ καὶ σεβαστὴ. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1531 ἐπαναληφθείσης τῆς ἐν Σμαλκάλδῃ συνόδου ἐπετεύχθη συμμαχία ἐπὶ 6 ἔτη μεταξὺ τῶν διαμαρτυρομένων ἡγεμόνων, προεξάρχοντος Ἰωάννου τοῦ Στάθεροῦ ἐκλέκτορος τῆς Σαξωνίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑπερασπίσεως τῆς νέας διδασκαλίας διὰ τῶν ὅπλων, ἐὰν ἤθελε πολεμηθῇ παρὰ τῶν ἐναντίων διὰ τῆς βίας. Ἡ συμμαχία αὕτη τῆς Σμαλκάλδης προσέλαβε μεγαλητέραν σημασίαν, ὅτε προσετέθησαν αὐτῇ ἐκ πολιτικῶν λόγων ὁρμώμενοι ὁ τῆς Γαλλίας βασιλεὺς Φραγκίσκος ὁ Α' καὶ ὁ τῆς Ἀγγλίας Ἐρρίκος ὁ Η'. Διὰ τοῦτο ὁ Κάρολος, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ ἀναδείξῃ ἐπὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρόνου βασιλέα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον, ἤρξατο νὰ γίνηται συγκαταβατικώτερος τοῖς προτεστάνταις, καὶ ὑπεσχέθη τοῖς συμμάχοις τῆς Σμαλκάλδης, ὅτι δὲν θέλει κωλύσει τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς νέας θρησκείας οὐδενί. Ἀπῆται μόνον, ἵνα μηδένα νέον σύμμαχον προσλάβωσι. Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπεδέχθησαν οἱ προτεστάνται ἡγεμόνες. Τῇ 23 Ιουλίου τῷ 1532 ἐκηρύχθη ἐν Νυρεμβέργῃ θρησκευτικὴ εἰρήνη. Μέχρι τῆς μετὰ ἐν ἔτος συγκροτηθευσμένης συνόδου ἔμελλε νὰ ἐπικρατῇ εἰρήνη μεταξὺ αὐτοκράτορος καὶ ἡγεμόνων, οὐδεὶς δὲ ἔμελλε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν ἢ ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας του. Ἐμελλον δὲ νὰ παύσωσι καὶ αἱ ἐν Σπείερ ἀρξάμεναι ἐπὶ τοῦ γενικοῦ δικαστηρίου κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων κατηγορίαι. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τῶν νέων ἐκκλησιῶν θρίαμβος.

Ἡ ἐν Ἑλβετία μεταρρύθμισις. Ζβίγγλιος.

Hottinger Zwingli und seine Zeit. Zuerich 1842.

Ἐνῶ ἐν Γερμανίᾳ ἡ μεταρρύθμισις ἔβαινε ταχεῖ βήματι, συγχρόνως ἄλλος τις ἀνὴρ ἤγειρε τὸν αὐτὸν κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πόλεμον ἐν Ἑλβετίᾳ. Οὗτος ἦτο ὁ Ζβίγγλιος, ὅς τις ἐγεννήθη τῷ 1484, εἶχε δὲ σπουδάσει ἐν Βασιλείᾳ, Βέρνη καὶ Βιέννῃ τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν καὶ ἦτο πεπροικισμένος διὰ μεγάλης εὐγλωττίας. Ἡ μετὰ ζήλου ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς ἐπεισε καὶ τὸν Ζβίγγλιον περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταρρυθμίσεως αὐτῆς. Τῆς Ῥώμης τὴν διαφθορὰν καὶ τὸν δεσποτισμὸν εἶδε καὶ ὁ Ζβίγγλιος ἐκ τοῦ σύνεγγυς, δις ἐπισκεφθεὶς τὴν αἰωνίαν πόλιν (1511 καὶ 1515). Τὰς μεταρρυθμιστικὰς δὲ αὐτοῦ διδασκαλίας ἤρχισεν ἐν Ζυρίχῃ ἀπὸ τοῦ 1519. Καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς φανεράν ῥῆξιν ἡ ἀναιδὴς καὶ ἀνυποστόλως γινομένη πώλησις τῶν συγχωροχαρτίων διὰ τοῦ μοναχοῦ Βερνάρδου Σαμψῶν, ὃν σφοδρῶς κατεπολέμησεν ὁ Ζβίγγλιος. Τὸ πρῶτον σύγγραμμα αὐτοῦ κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας προσέβαλε τὰς νηστείας. Ἡ κυβέρνησις τῆς Ζυρίχης ἐφανε ἀπ' ἀρχῆς εὐνους τῷ Ζβίγγλίῳ, ἤδη δὲ τῷ 1520 εἶχε διατάξει νὰ διδάσκηται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μόνον κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφήν. Ἵνα δὲ εὐκόλυνη τὴν διάδοσιν τῶν νέων ἰδεῶν, προσεκάλεσεν ὁ Ζβίγγλιος τῷ 1523 περὶ τοὺς 600 κληρικοὺς εἰς δημοσίαν συνδιάλεξιν. Ἐνταῦθα δὲ λίαν εὐγλώττως ἀνέπτυξε τὰς νέας ἰδέας του καὶ ἐπολέμησε πολλὰς τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διδασκαλίας, ἰδίως τὴν περὶ εὐχαριστίας ὡς θυσίας ἀληθοῦς ἰδέας, τὰς πρεσβείας τῶν ἁγίων, τὴν δι' ἐξωτερικῶν ἔργων δικαίωσιν, τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου καὶ τῶν μοναχῶν, τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα καὶ τῶν ἐπισκόπων, τὴν ἐξομολόγησιν καὶ τὴν ἱερωσύνην. Οἱ λόγοι αὐτοῦ ἐνεποίησαν μεγάλην ἐντύπωσιν. Ἐν δευτέρᾳ δὲ συνδιαλέξει ἐπὶ παρουσίᾳ 500 κληρικῶν ὑπεστήριξε τὰ αὐτὰ πράγματα, μεθ' ὧν ἡ κυβέρνησις κατήργησε τὰς εἰκόνας καὶ τὴν λειτουργίαν. Τῷ 1524 ἐνυμφεύθη ὁ Ζβίγγλιος. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ de vera

et falsa religione περιέλαβε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν. Τὰ τάγματα τῶν μοναχῶν, τὰ ὅποια ἀνθίσταντο εἰς τὰς νέας ταύτας δοξασίας, κατηργήθησαν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τῆς ὑποστηριζούσης τὸν Ζβίγγλιον, τὰ δὲ ἐκ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων εἰσοδήματα ἐδαπανήθησαν εἰς συντήρησιν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων. Ὁ γάμος ἐμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ συνάπτηται πολιτικῶς, τὰς δὲ περὶ αὐτοῦ ἀναφυομένας διαφορὰς νὰ διαλύωσι τὰ πολιτικὰ δικαστήρια. Ἡ διαχείρισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐβελτιώθη. Ὁ Ζβίγγλιος εἰ καὶ ἐδίδαξε κατὰ ταῦτα ὁμοίᾳ τῷ Λουθήρῳ, πλὴν τινῶν μόνον ἀσημάντων διαφορῶν, δὲν εὕρισκετο ὁμως ἐν οὐδενὶ πρὸς αὐτὸν συνδέσμῳ. Ἡ δὲ ὁμοιότης τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται ἦσαν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἐξηπλωμένοι ἐν ἀπάσῃ τῇ δύσει, καὶ μόνον κατάλληλος εὐκαιρία ἦτο ἀναγκαία, ὅπως πραγματοποιηθῶσιν. Ἐντὸς βραχείας διαστήματος ἡ μεταρρύθμισις ἦτο ἐν Ἑλβετία γεγονὸς τετελεσμένον. Ὁ Ζβίγγλιος εὗρε προθύμους πολλοὺς μαθητὰς καὶ ὁπαδοὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίθησαν ὁ Λέων Ἰούδας καὶ ὁ Ἐτσερ. Αἱ ἰδέαι τοῦ ἤρχισαν ταχέως νὰ ἐξαπλοῦνται ἐν Ἑλβετία. Ὅπου δ' εἰσήγετο ἡ τοῦ Ζβίγγλιου μεταρρύθμισις ἀντὶ τῆς καθολικῆς λειτουργίας εἰσήγετο νέα ἀπλουστάτη λατρεία, περιοριζομένη κυρίως ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς Γραφῆς καὶ τῷ κηρύγματι. Ἡ μετὰφρασις τῆς Κ. Δ. ἡ ὑπὸ τοῦ Λουθήρου γενομένη ἐξηπλώθη καὶ εἰς τὴν Ἑλβετίαν, τὴν δὲ Π. Δ. μετέφρασεν ἐκ τοῦ ἐβραϊκοῦ ὁ Λέων Ἰούδας. Τὴν δὲ ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀνέλαβεν καὶ ἐν Ἑλβετία ἡ πολιτικὴ ἐξουσία. Ἐν τῇ Βασιλείᾳ ἐνήργει ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Ζβίγγλιου ὁ Οἰκολαμπάδιος, νομικὸς καὶ θεολόγος δεινός, οὗτινος τῷ 1527 ἐπέτυχον τέλος οἱ ὁπαδοὶ νὰ ἀποκτήσωσιν ἐλευθεράν ἀσκησιν τῆς θρησκείας των, μετ' ὀλίγον δὲ ἐγένοντο κύριοι τῆς ὅλης ἐν Βασιλείᾳ ἐκκλησίας, καὶ κατήργησαν τὰ μυστήρια καὶ τὰς εἰκόνας. Ἐν τῷ μεγαλητέρῳ τῆς Ἑλβετίας νομῷ, τῇ Βέρνῃ, ἐνήργει ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως ὁ Βαρτόλδος Ἀλλερ, μαθητὴς τοῦ Μελάγχθονος († 1536) καὶ ὁ Κόλβ. Οἱ δὲ νομοὶ Γλάρους, Σόλοθουρν καὶ Φρέϊβουργ κατ' ἀρχὰς ἀμφιβάλλοντες προσετέθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν μεταρ-

ρύθμισιν. Τοιουτοτρόπως ἡ διδασκαλία τοῦ Ζβίγγλιου ἐξηπλώθη καὶ ἐπεκράτησεν ἐν Ἑλβετία ταχέως. Μόνον αἱ πόλεις Σβίτς, Οὔρη, Οὐντερβάλδη καὶ Τσουγ ἐνέμειναν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν πίστιν. Οὕτω διεσχίσθη ἡ Ἑλβετία εἰς δύο ἐχθρικὰς μερίδας. Διὰ τῆς ἐν Βάδεν λαβούσης χώραν μεταξὺ τοῦ Ἑκκίου καὶ τοῦ Οἰκολαμπαδίου καὶ πολλῶν ἄλλων πεπαιδευμένων θεολόγων συνδιαλέξεως (1526) περὶ τῆς λειτουργίας, τοῦ πουργατορίου καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων, ἐν ἧ ἡ νίκη ἐθεωρήθη μείναισα ὑπὲρ τοῦ Οἰκολαμπαδίου, ἐδεινώθη ἐτι μᾶλλον ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν καθολικῶν καὶ μετερρυθμισμένων νομῶν τῆς Ἑλβετίας. Καθὼς δὲ οἱ νομοὶ οἱ παραδεχθέντες τὴν μεταρρύθμισιν, οὕτω καὶ αἱ 4 καθολικαὶ πόλεις, παραλαβοῦσαι καὶ τὴν Λουτσέρνην, ἠνώθησαν τῷ 1529, ἵνα ὑπερασπίσωσι τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἐπείσθησαν ὁμῶς ἐπὶ τέλους οἱ νομοὶ πάντες, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφεθῇ ἕκαστος νομὸς ἐλεύθερος νὰ προσδιορίσῃ τὴν θρησκείαν ἐν τῇ ἰδίᾳ ἑαυτοῦ ἐπικρατείᾳ. Ἐπειδὴ ὁμῶς ἐν ταῖς πέντε ἐκείναις πόλεσι ἡ μεταρρύθμισις ἐποίει μεγάλας προόδους, ἠγέρθη ὁ χόλος τῶν καθολικῶν αὐτῶν κατοίκων, οἵτινες ἐπὶ ἀσημάντῳ τινὶ προφάσει εἰσέβαλον εἰς τὴν χώραν τοῦ Τσουγ, καὶ ἤρχισαν οὕτω αἱ ἐχθροπραξίαι. Κατὰ δὲ ὀκτώβριον τοῦ 1531 συνήφθη σφοδρὰ μάχη πλησίον τοῦ Κάππελ, ἐν ἧ παρευρεθεὶς καὶ αὐτὸς ὁ Ζβίγγλιος καὶ μαχόμενος ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας του ἔπεσε. Τοιοῦτο τὸ τέλος τοῦ Ζβίγγλιου. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέθανεν, ἀλλὰ τὸ ἔργον του ἐν Ἑλβετία ἔζησε καὶ ἐμεγαλύνθη. Ὁ Ζβίγγλιος ὑπῆρξεν ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ κατὰ πάντα ἐφάμιλλος τοῦ Λουθήρου, πρὸς οὗ τὸ σὺ σ τ η μ α συμφωνεῖ ἐν τοῖς πλείστοις τὸ αὐτοῦ. Καὶ κατ' αὐτὸν ἡ Γραφή εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Αἱ παραδόσεις ἀπορρίπτονται. Ἡ δικαίωσις προέρχεται ἐκ τῆς πίστεως, οὐχὶ ἐκ τῶν ἔργων. Τὰ μυστήρια κατ' αὐτὸν, δύο τὸν ἀριθμὸν, εἶναι ἀπλᾶ σημεῖα, δι' ὧν συμβολικῶς εἰκονίζεται ἡ μετάδοσις τῆς θείας χάριτος καὶ συνδέονται καὶ διακρίνονται ἐξωτερικῶς τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας. Οὕτως ἐθεώρει τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν. Μετὰ τοῦ Λουθήρου συμφωνεῖ ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὡς πρὸς τὴν κατάργησιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, τῶν ἀφέσεων, τοῦ πουργατορίου καὶ τῆς τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως.

Ἀπέβαλε δὲ καὶ τὴν ἱερωσύνην. Οἱ πρεσβύτεροι, οἵτινες ἐνιδρύθησαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἀσπασαμέναις τὴν διδασκαλίαν του, ἐθεωρήθησαν ὡς ἀπλοῖ λειτουργοὶ ἢ ὑπάλληλοι τῆς κοινότητος χάριν μόνον τῆς τάξεως ὠρισμένοι νὰ κηρύττωσι τὸν λόγον καὶ ἐξηγῶσι τὰς Γραφάς. Μόνον ἐν τῇ περὶ εὐχαριστίας διδασκαλίᾳ διεφώνει ὁ Ζβίγγλιος τῷ Λουθήρῳ, διότι ἐνῷ ὁ Λούθηρος καὶ τοὶ ἀπορρίπτων τὴν μετουσίωσιν, ἀπεδέχετο πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου καὶ τὴν μετάληψιν αὐτῶν μετὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου, νομίζων, ὅτι οὕτω ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ πιστεύῃ ἡ Γραφή, ἣν τυφλῶς ἠκολούθει, ὁ Ζβίγγλιος, ὅστις πανταχοῦ ἐπεδίωκε τὴν σαφήνειαν καὶ τὰ πάντα ἐπεθύμει τῷ μέτρῳ τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ κρίνῃ, καὶ ἐν γένει ἤθελε τὴν ἀπλοποίησιν τῶν δογμάτων, πᾶν ὑπερφυσικὸν καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ταύτῃ ἀποκρούων, ἐθεώρει τὴν εὐχαριστίαν ὡς ἀπλὴν εἰκονικὴν καὶ συμβολικὴν τελετὴν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, τὸν δὲ οἶνον καὶ τὸν ἄρτον ὡς ἀπλᾶ σύμβολα καὶ εἰκόνας τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Ἡ διαφορὰ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς διακρίσεως τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν εἰς λουθηρανικὰς καὶ ἑλβετικὰς ἢ μετερρυθμισμένας.

278.

Ἐξακολούθησις τῆς ἐν Γερμανίᾳ μεταρρυθμίσεως.

Εἰρήνη ἐν Φραγκφούρτῃ 1539. Τὸ ἐν Ἑγκενσοβόργῳ Interim 1541.

Σμελκαλδικὸς πόλεμος 1546.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι ματαίως ἤλπιζον τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου, ἣν εἶχον ἐπικαλεσθῆ· διότι ὁ πάπας δὲν ἤθελε νὰ πεισθῇ περὶ τούτου ὑπὸ τοῦ Καρόλου. Ἐν τούτοις παρὰ τὰ ἐν Νυρεμβέργῃ δόξαντα τὸ ἐν Σπέιερ γενικὸν δικαστήριον κατεδίωκε τοὺς διαμαρτυρομένους. Ὁ πάπας Π α υ λ ο ς ὁ Γ' (1534—49) ὑπεσχέσθη τέλος νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον οἰκουμενικὴν, ἀλλ' ὡς τόπον αὐτῆς ἤθελε τὴν ἰταλικὴν πόλιν Μ ά ν τ ο υ α ν. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ὅμως ἐπεθύμουν, ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος νὰ γίνῃ ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου ἤλπιζον, ὅτι ἤθελον ἔχει μεγαλητέραν ἐλευθερίαν. Βλέποντες δὲ ὅτι ὁ πάπας δὲν ἐπείθετο εἰς τὰς αἰ-

τήσεις των, καὶ προαισθανόμενοι, ὅτι τὰ πράγματα ἐμελλον ὅσον οὐπω νὰ δεινωθῶσι, παρέτειναν τὴν Σμαλκαλδικὴν συμμαχίαν ἐπὶ 10 ἔτη, παραλαβόντες καὶ νέους συμμάχους, ἐν οἷς καὶ τὴν Δανιμαρχίαν. Εἰς τὴν ἐν Μαντουη σύνοδον οὐδεὶς ἤθελε νὰ ἔλθῃ, ῥητῶς μάλιστα ἀπηγόρευεν ὁ ἐκλέκτωρ τῆς Σαξωνίας Ἰωάννης Φριδερίκος, ὁ τὸν Ἰωάννην Σταθερὸν καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐν ταῖς ὑπὲρ τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐνεργείαις διαδεχθεὶς, τοῖς ἑαυτοῦ θεολογοῖς νὰ ἀπέλθωσιν ἐκεῖσε. Ἐν Σμαλκάδῃ συνέταξεν ὁ Λούθηρος τὰ λεγόμενα Σμαλκαλδικὰ ἄρθρα, ἐν οἷς περιέχεται ἀκριβὴς καὶ πλήρης ἡ τοῦ Λουθήρου διδασκαλία. Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἔλαβον ταχέως συμβόλου ἐπισήμου χαρακτῆρα, ὅπως καὶ ἡ Confessio Augustana. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβη ἐν Νυρεμβέργῃ ἀντισυμμαχία τις ὑπὸ καθολικῶν ἐπισκόπων καὶ ἡγεμόνων, ὅπως ἐνεργήσωσιν ὑπὲρ τῆς καθολικῆς πίστεως. Εἰς τὴν συμμαχίαν ταύτην ἔλαβε μέρος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος¹ πόλεμον πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀντισμαλκαλδικὴ συμμαχία ἐπεζήτησε τὴν εἰρήνην, ἥτις καὶ συνήφθη διὰ 15 μῆνας ἐν Φραγκφούρτῃ (τῷ 1539), καθ' ὃν χρόνον ἐμελλον οἱ λουθηρανοὶ νὰ μένωσιν ἐλεύθεροι ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς θρησκείας των. Οὐδεμία συμμαχία ἐμελλε νὰ προσλάβῃ ἐν τῷ μεταξὺ νέους συμμάχους. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην (ὁκτωβρ. 1540) συνήλθον ἐν Βόρμς θεολόγοι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἵνα συνδιαλεχθῶσιν ἐν πνεύματι εἰρήνης περὶ τῶν θρησκευτικῶν διαφορῶν. Τῷ δὲ ἐπομένῳ ἔτει (Ιουλ. 1541) ἐξεδόθη καὶ τὸ ἐν Ῥέγκενσβουργ Interim, τύπος τις συμφωνίας, συνταχθεὶς ὑπὸ ἐπισήμων θεολόγων τῶν δύο μερῶν, ὅστις ἐμελλε νὰ ἰσχύῃ, ἕως οὗ ἤθελε λυθῇ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα. Ἀλλ' ἡ εἰρήνη δὲν διήρκεσεν ὥς ἡλπίζετο, διότι ἀμοιβαίαι κατηγορίαι καὶ ἀντεγκλήσεις ἡρέθισαν τὰ πράγματα, ὁ δὲ θρησκευτικὸς πόλεμος ἦτο ἤδη ἀναπόφευκτος. Ἐν τῷ μεταξὺ συνεχάλει ὁ πάπας σύνοδον οἰκουμένην εἰς Τριδέντον (1545), ἀλλ'

¹ Ὁ Κάρολος Ε' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἤρχε τῶν κάτω Χωρῶν, τῆς Ἰσπανίας καὶ τῶν ἀποικιῶν τῆς, καὶ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως καὶ τῶν δύο Σικελιῶν. Κληρονομήσας δὲ καὶ τὰ Αὐστριακὰ κράτη, παρεχώρησε ταῦτα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Φερδινάνδῳ.

ἐπειδὴ ἐφοβήθη τὴν ἐπιρροὴν τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων ἐπὶ συνόδου γινομένης ἐν γερμανικῇ πόλει, μέτέθηκεν αὐτὴν εἰς Βο-
νὼνιαν. Εἰς ταύτην ὅμως τὴν σύνοδον δὲν ἤθελον οἱ προτε-
στάνται δικαίως νὰ προσέλθωσιν, διότι ἐκ τῶν προτέρων ἦτο
γνωστὸν, ὅτι ὁ πάπας, ὁ καὶ μέλλων πρόεδρος αὐτῆς, ἐμελλε
νὰ προσενεχθῇ αὐτοῖς ὡς κατηγορουμένοις καὶ ὑποδίκους. Οὕ-
τως εἶχον τὰ πράγματα τῆς Γερμανίας, ὅτε τῷ 1546 ἀπέθανεν
ὁ Λούθηρος. Τὰ προσόντα, ἅτινα διέκρινον τὸν Λούθηρον, καὶ
κατέστησαν αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ἐπιτελέσῃ τοσοῦτον σπουδαῖον ἔργον,
οἷον εἶναι ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ἦσαν
ἰσχυρὸν θρησκευτικὸν αἶσθημα, θάρρος, ἀκάματος ἐνεργητικότης,
δημοτικὴ εὐγλωττία, ἀφιλοκέρδεια καὶ αὐταπάρνησις. Ὅτε οἱ
διαμαρτυρόμενοι σύμμαχοι εἶδον, ὅτι ὁ Κάρολος εἶχεν ἀποφα-
σίσει μετὰ τῶν συμμάχων του, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ δουξ τῆς Σα-
ξωνίας Μαυρίκιος, εἰ καὶ διαμαρτυρόμενος, καὶ ὁ Μαρκήσιος
τοῦ Μαγδεβούργου, νὰ προσβάλωσιν αὐτοὺς, προλαβόντες, ὥρ-
μησαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα προκαταλάβωσιν αὐτὸν ἀ-
προετοίμαστον. Ὁ Κάρολος εὗρεν ὅμως καιρὸν, ἐκ τῆς διχονοίας
τῶν ἐχθρῶν του ὠφεληθεὶς, νὰ φύγῃ μέχρι τῆς Σουαβίας. Ὁ
Μαυρίκιος κατῴρθωσεν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἀποκρούσῃ τὸν στρα-
τὸν τῶν διαμαρτυρομένων καὶ νὰ διασκορπίσῃ αὐτόν. Ἦναγχά-
σθη ὅμως νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἐκλέκτορος τῆς
Σαξωνίας Ἰωάννου Φριδερίκου. Ἀλλὰ κινήθεις κατὰ τούτου ὁ
ἤδη παρασκευασθεὶς αὐτοκράτωρ, ἐνίκησεν αὐτόν (14 ἀπριλίου
1546), ἠχμαλώτισε καὶ ἠνάγκασε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς αὐ-
τοῦ. Ἐκλέκτωρ Σαξωνίας ἐγένετο τότε ὑπὸ τοῦ Καρόλου ὁ Μαυ-
ρίκιος. Ἡ νίκη ἔμεινε πλήρης τῷ αὐτοκράτορι. Οἱ σμαλκαλ-
δικοὶ σύμμαχοι καὶ αὐτὸς ὁ Φίλιππος ὁ κόμης τοῦ Ἑσσεν ὑπέ-
κυψαν εἰς τὴν ἀνωτέραν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς ἀπό-
τισιν τῶν ἐξόδων τοῦ πολέμου. Ὁ δὲ κόμης τοῦ Ἑσσεν Φίλιπ-
πος καὶ ἐφυλακίσθη. Ἀλλὰ καίπερ νικητὴς ὁ Κάρολος, δὲν ἐθεώ-
ρησε συνετὸν νὰ προσενεχθῇ ἀπηνῶς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του,
οὐδὲ παρεχώρησε τὴν λουθηρανικὴν θρησκείαν, διεβεβαίου μά-
λιστα ἐν τῷ ἐν Αὐγούστη συμβουλίῳ, ὅτι ἐμελλε νὰ συγχροτηθῇ
ὅσον οὕτω ἐλευθέρα γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος.

Συνέχεια. Τὸ ἐν Αὐγούστῃ Interim. 1547. Τὸ ἐν Λειψίᾳ Interim. 1548.

Σύνοδος τοῦ Τριδέντου 1551. Συνθήκη ἐν Πασσάου 1552. Εἰρήνη
ἐν Αὐγούστῃ 1555.

Ἐν τούτοις ἐν Βονωνίᾳ ἤρχισαν νὰ συνέρχωνται πρὸς συγ-
κρότησιν συνόδου οἱ καθολικοὶ ἐπίσκοποι. Τὴν σύνοδον ὁμως
ταύτην δὲν ἀνεγνώρισεν ὁ Κάρολος, ἐμπόδισε δὲ τοὺς ὑπὸ τὴν
ἐξουσίαν του ἐπισκόπους νὰ συμμετάσχωσιν αὐτῆς (ἴουν. 1547).
Κατὰ διαταγὴν δὲ αὐτοῦ συνετάχθη ὑπὸ τινων θεολόγων προ-
σωρινή τις συμφωνία ἐν Αὐγούστῃ περὶ τῶν ἐκκλησια-
στικῶν πραγμάτων (τὸ ἐν Αὐγούστῃ Interim 1547). Τοῦτο δυσ-
ρέστησε τὸν πάπαν, διότι ἡ συμφωνία τῆς Αὐγούστης ἐποίει ἱκανὰς
παραχωρήσεις τοῖς διαμαρτυρομένοις, αἵτινες ἐσχανδάλισαν καὶ
αὐτὸν καὶ τοὺς αὐστηροὺς καθολικοὺς. Πολλὰ κτήματα ἐκκλησια-
στικὰ περιελθόντα ἐκ τῆς μεταρρυθμίσεως εἰς χεῖρας τῶν λου-
θηρανῶν ἀφίνοντο αὐτοῖς, ἐπετρέποντο δ' ὁ γάμος τῶν ἱερέων καὶ
ἡ ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη μετάληψις. Ἀλλὰ καὶ τοὺς διαμαρτυ-
ρομένους δὲν ἠὐχαρίστει κατὰ πάντα ἡ συμφωνία τῆς Αὐγού-
στης, διότι διετάσσετο ἡ διατήρησις ἀμεταδλήτου τῆς λατρείας.
Καὶ ὁμως ὁ Κάρολος ἐσπούδαζε νὰ ἐφαρμόσῃ τὰς διατάξεις αὐ-
τῆς πανταχοῦ καὶ διὰ τῆς βίας πολλάκις. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ συμ-
φωνία αὕτη πολλαχόθεν ἐπεκρίνετο καὶ ἀπεδοκιμάζετο, ἀπεφα-
σίσθη ἀναθεώρησις τις αὐτῆς, γενομένη ἐν Λειψίᾳ (τὸ ἐν Λει-
ψίᾳ Interim 1548), εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ὁποίας ἔλαβε πρῶ-
τιστον μέρος καὶ ὁ Μελάγχθων, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λου-
θήρου ἀπέβη τὸ κυριώτερον πρόσωπον τῆς μεταρρυθμίσεως. Καὶ
κατὰ τούτου ὁμως τοῦ νέου τύπου ἡγέρθησαν πολλοὶ, μάλιστα
ἐκ τῶν προτεσταντῶν ἡγεμόνων. Εἰς μάτην προσεκάλει ὁ πά-
πας Ἰούλιος ὁ Γ' εἰς τὸ Τριδέντον, ὅπου μετετέθη ἐκ
νέου ἡ γενικὴ σύνοδος (1451). Οἱ διαμαρτυρόμενοι καὶ τότε
δυσπιστοῦντες, ἡρνήθησαν τὸ κατ' ἀρχὰς νὰ προσέλθωσιν, ἀπαι-
τοῦντες νὰ ἀσφαλισθῇ πρότερον αὐτοῖς πλήρης ἐλευθερία τοῦ
λόγου. Ἦλθον ἐν τούτοις ἀντιπρόσωποι αὐτῶν ὁ Βρέντιος μετὰ
πολλῶν ἄλλων θεολόγων τῆς Βιττεμβέργης, καὶ ἐπέδωκαν δια-
φόρους ἕκαστος προτεσταντικὰς ὁμολογίας. Ἀλλ' ἡ σύνοδος

οὐδόλως λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν αὐτάς, μηδὲ συζητήσασα αὐτάς, κατέκρινεν πάσας ἀνεξαίρετως. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ῥῆξις ὑφίστατο λοιπὸν καὶ μετὰ ταῦτα σφοδρά. Ὁ ἄλλοτε ἐχθρὸς τῆς νέας ἐκκλησίας Μ α υ ρ ί κ ι ο ς αἰφνης μεταβληθεὶς, παρίσταται ἐν τῇ σκηνῇ τῆς πάλης ταύτης ὑπέρμαχος αὐτῆς. Αἱ κατὰ τοῦ κόμητος τοῦ Ἑσσεκ Φιλίππου καταδιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ ὁσημέραι μᾶλλον ἐκδηλούμενος δεσποτισμὸς αὐτοῦ προὐκάλεσαν τὴν μεταβολὴν ταύτην. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1552 ἐπέπεσεν αἰφνης ὁ Μαυρίκιος κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰσχωρήσας μέχρι τοῦ Τυρόλου, καὶ ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ φύγῃ ἐκεῖθεν, ὑπεχρέωσεν ἐπὶ τέλους ἐν τῇ ἐν Π α σ σ α ο υ σ υ ν θ ή κ η (1552) νὰ ἀφήσῃ μὲν ἐλεύθερον τὸν Φίλιππον, νὰ ὑποσχεθῇ δὲ ὅτι θέλει συγκαλέσει γενικὴν ἐθνικὴν σύνοδον, ἣτις λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰ δίκαια πάντων, νὰ διατάξῃ τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, καὶ παράσχῃ τῇ Γερμανίᾳ τὴν εἰρήνην. Ὁ Μαυρίκιος ἀπέθανε τὸν Ἰούλιον τοῦ 1553. Ἐν τούτοις ἡ θρησκευτικὴ ἔρις ἐξηκολούθει. Τέλος ἐπὶ τοῦ ἐν Α ὕ γ ο ὗ σ τ η συνεδρίου (σεπτέμβρ. 1555) ἐπετεύχθη μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τῆς Γερμανίας εἰ ρ ή ν η ἐπὶ τοῖς ἐξῆς ὅροις. Τοῖς τε διαμαρτυρομένοις καὶ τοῖς καθολικοῖς παρείχετο ἴση ἐλευθερία ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς θρησκείας των, τὰ ἐν ταῖς χερσὶ τῶν διαμαρτυρομένων ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἀνεγνωρίζοντο αὐτοῖς καὶ ἀπηγόρευετο ὁ προσηλυτισμός. Οὕτω μετὰ τοσούτους ἀγῶνας (σχεδὸν 35 ἔτη διαρκέσαντας) ἡ νέα διδασκαλία ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ κηρύττῃται ἐν Γερμανίᾳ. Μικρὸν μετὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους ἀπέθανε Κάρολος ὁ Ε' (1558).

290.

Ὁ Καλβίνος καὶ ὁ Βέζας.

Bretschneider Bildung und Geist Calvins und der Genfer Kirche 1821.
Henry Leben Calvins. Hamb. 1844. Vignet et Tissot Galvin d'apres C. Gen. 1864.

Ἐν Ἑλβετίᾳ ἡ μεταρρύθμισις ἐξηπλώθη καὶ ἐπεκράτησε ταχέως, ὑπέστη δὲ νέαν διαμόρφωσιν διὰ τοῦ Κ α λ β ί ν ο υ, τοῦ δευτέρου τούτου μετὰ τὸν Ζβίγγλιον μεταρρυθμιστοῦ τῆς Ἑλβετίας. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐγεννήθη ἐν Νοῦων τῆς γαλλικῆς Πικαρ-

δίας τῷ 1509, ἐσπούδασε δὲ τὸ πρῶτον τὰ νομικά, εἵτα δὲ ἐπεδόθη εἰς φιλολογικὰς καὶ θεολογικὰς σπουδάς. Ἀπὸ νεανικῆς ἡλικίας ἔδειξε τάσεις φιλελευθέρους. Τὸν προτεσταντισμὸν ἐμύθη τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις. Ἐν Β α σ ι λ ε ῖ α δὲ μετὰ ταῦτα ἐγκαταστὰς (1534), ἐξέδωκε τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ ἔργον τὰς *Institutiones religionis christianae*, ἐν ᾧ ἐκτίθενται μετὰ σαφηνείας καὶ γλαφυρότητος αἱ νέαι προτεσταντικαὶ ἰδέαι. Ὁ Καλβῖνος συμφωνεῖ κατὰ τὰ πλεῖστα σχεδὸν τῷ Ζβιγγλίῳ καὶ τῷ Λουθέρῳ. Μόνον δὲ ἐν τισι διαφωνεῖ αὐτοῖς. Οὕτως διεμόρφωσεν αὐστηρότερον τὴν περὶ προορισμοῦ διδασκαλίαν διδάξας ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν πτώσιν ἐνήργησεν ὁ Θεός. Καὶ περὶ τῆς εὐχαριστίας ὁ Καλβῖνος εἶχεν ἰδίαν γνώμην. Διότι ἐνόμιζεν, ὅτι ἐν αὐτῇ μεταλαμβάνεται πνευματικῶς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἐπέρχεται δὲ ἐπὶ τὸν προωρισμένον θεία τις δύναμις (*virtus quaedam divina coelitus emissa*). Ὁ Καλβῖνος μετὰ τῶν ἄλλων παραδόσεων προσέβαλεν οὐ μόνον τὴν πρόσκύνησιν τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἐν γένει χρῆσιν αὐτῶν ὡς κοσμημάτων τῆς ἐκκλησίας. Δὲν παρέδιδε δὲ ὅλην τὴν τῆς ἐκκλησίας διοίκησιν εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ὑπερασπίζεται μάλιστα τὴν ἀναγκαιότητα πνευματικοῦ τινος ὑπουργήματος (τῶν ποιμένων ἢ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων), ἐξ ἐκλογῆς τοῦ λαοῦ προερχομένου. Τὴν μεγαλητέραν ταύτην ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς πολιτείας ἐσπούδαζεν ὁ Καλβῖνος νὰ ἐπιτύχῃ, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔχει ἴδια δικαιώματα καὶ εἶναι αὐτεξούσιος (*ecclesia est sui juris*). Σύνοδοι πρεσβυτέρων ἐμελλον νὰ ἐνώσωσι τὰς δημοκρατικὰς ὀργανισμένας κοινότητας. Ἀπὸ Β α σ ι λ ε ῖ ας ἦλθεν ὁ Καλβῖνος τῷ 1540 καὶ κατώκησε διαρκῶς ἐν Γ ε ν ε ῦ ρ η, ἥτις ἀπέβη ἔκτοτε ἡ ἐστία τῆς νέας αὐτοῦ διδασκαλίας. Ἡ πολυμαθία καὶ εὐγλωττία τοῦ Καλβίνου προσείλκυσαν τὴν προσοχὴν πάντων ἐν Ἑλβετίᾳ, ἥτις ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλον αὐτῆς. Τὸ δὲ σύστημα αὐτοῦ ἀντικατέστησε ταχέως ἐν ταῖς μετερρυθμισμέναις ἐκκλησίαις τῆς Ἑλβετίας τὸ τοῦ Ζβιγγλίου, αἵτινες ἀπ' αὐτοῦ καὶ καλβινικαὶ ὀνομάζονται. Ὁ Καλβῖνος συνέταξε καθὼς καὶ ὁ Λούθηρος Μικρὰν καὶ Μεγάλην Κατήχησιν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ ὅτι συχνάκις ἐκήρυττεν ἐπ' ἐκκλησίας, παρέδιδε καὶ θεολογικὰ μαθήματα. Ὡς μί-

Θ'. 'Εξάπλ. μεταρρυθμ. εἰς Πολωνίαν, Ούγγαρ. Δαν. Σουηδ. 427

σον πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν του μετεχειρίζετο καὶ τὰς τότε συνήθεις δημοσίας συνδιαλέξεις. Διενέξεις τινὲς μεταξὺ Βέρνης καὶ Γενεύης προκληθεῖσαι ἐκ τινων διαφορῶν ἐξωτερικῶν ἐθίμων, ἠνάγκασαν τὸν Καλβῖνον νὰ ἀπομακρυνθῇ ἐπὶ τινα χρόνον τῆς Γενεύης, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνεκλήθη πάλιν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅθεν ἐξηκολούθησε νὰ διευθύνῃ τὴν ἐν Ἑλβετίᾳ μεταρρυθμισιν. Πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τῆς νέας πίστεως ἦτο ὁ Καλβῖνος ἀχαμptos καὶ διέσωζε πάντοτε τὸν ἀρχαῖον πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους φανατισμὸν, ὃν εἶχεν ἐμπνευσθῇ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ αὐστηρότης του αὕτη πρὸς τοὺς ἄλλως φρονοῦντας κατεκρίθη πάντοτε δικαίως. Ὁ ἱατρὸς Σερβέτος κατηγορηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀσεβής, ἰδίως ὡς ἀρνούμενος τὸ δόγμα τῆς ἁγίας Τριάδος, συνελήφθη, ἐνῶ διήρχετο διὰ τῆς Γενεύης, ἐντολῇ αὐτοῦ καὶ κατεδικάσθη εἰς τὸν ἐπὶ πυρᾶς θάνατον, ὃν καὶ ὑπέστη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1552! Τοσοῦτον ἐδυσκολεύοντο οἱ μεταρρυθμισταὶ νὰ λησμονήσωσιν ἐντελῶς τὸν παπικὸν φαναισμόν! Πολλοὶ ὁμως διδάσκαλοι τῆς μεταρρυθμίσεως ἀπεδοκίμασαν τὸν θάνατον τοῦ Σερβέτου καὶ τὰς ἄλλας αὐστηρὰς πράξεις τοῦ Καλβίνου. Ὁ Καλβῖνος συνέστησεν ἐν Γενεύῃ καὶ Ἀκαδημίαν (1558), ἔχουσαν σκοπὸν νὰ ἐξαπλώσῃ ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ ἀσφαλίσῃ τὴν καλβινικὴν μεταρρυθμισιν. Ὁ Καλβῖνος δὲν ἦτο μὲν γόνιμος νοῦς, τὰς δὲ μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας του ὥφειλεν εἰς τὸν μεταρρυθμιστὴν τῆς Γερμανίας, οὐδ' εἶχε τὰ προσόντα τούτου, ἦτο ὁμως πολυμαθέστερος καὶ γλαφυρώτερος συγγραφεύς. Ἀπέθανε κατὰ μάιον τοῦ 1564. Ὁ ἐπισημότερος αὐτοῦ μαθητὴς ὑπῆρξεν ὁ Βέζας.

§ 284.

'Εξάπλωσις τῆς μεταρρυθμίσεως. Γενίκευσις αὐτῆς ἐν Γερμανίᾳ καὶ διάδοσις εἰς τὰς ὁμόρους χώρας. Ὁ προτεσταντισμὸς ἐν Πολωνίᾳ, Ούγγαρίᾳ, Σουηδίᾳ καὶ Δανίᾳ.

Ἡ μεταρρύθμισις ταχέως διεδόθη εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Γερμανίας, καὶ εἰς πολλὰς ὁμόρους τῇ Γερμανίᾳ χώρας. Εἰς τὴν Πρωσίαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1525 εἰσήχθη διὰ τοῦ κόμητος τοῦ Βρανδεμβούργου Ἀλβρέχτου, ἀρχηγοῦ τοῦ τάγματος τῶν γερμανῶν ἵπποτῶν, ὅστις ἀκολουθήσας τῷ Λουθί-

ρω, κατήργησε τὸ ἱποτικὸν τοῦτο τάγμα, τὸ ὁποῖον τότε οὐδένα ἐξεπλήρου σκοπὸν, καὶ ἐκήρυξε τὴν Πρωσσίαν πολιτικὴν κομητείαν. Τὸ ἐν Κένισβεργ πανεπιστήμιον ἀπέβη ἡ ἐστία τοῦ ἐν Πρωσσία προτεσταντισμοῦ. Εἰς τὴν Σιλεσίαν εἰσήχθη ὀριστικῶς ὁ προτεσταντισμὸς ἐπὶ τοῦ δουκὸς Φριδερίκου τοῦ Β' διὰ τοῦ Σδέγκφελδ. Ἐν Πολωνίᾳ, ἐν ἣ ἀπὸ πολλοῦ αἱ προτεσταντικαὶ ἰδέαι εἶχον γίνεαι γνωσταὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Οὐϊκλέφου, τοῦ Οὔσου καὶ τοῦ Ἱερωνύμου, εὔρεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ζβιγγλίου καὶ τοῦ Λουθήρου προθύμους ὁπαδοὺς. Τῷ 1518 ἦσαν ἤδη ἐν αὐτῇ διαδεδομένα τὰ τοῦ Λουθήρου συγγράμματα. Μεγάλως δὲ συνήργησεν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν νέων ἰδεῶν τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Κρακάου. Ἐντὸς ὀλίγου ὑπῆρχον ἐν Πολωνίᾳ ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων Οὔσιτῶν καὶ Μοραβῶν καὶ Βοεμῶν ἀδελφῶν Λουθηρανοὶ, ὁπαδοὶ τῆς ἐλβετικῆς ὁμολογίας καὶ πάσης ἀποχρώσεως ἐν γένει διαμαρτυρόμενοι. Ἐπὶ τῆς ἐν Σένδομιρ συνόδου (1570) ἐκήρυξαν οἱ ἐν Πολωνίᾳ προτεστάνται τὸ πρῶτον ἐπισήμως τὴν νέαν διδασκαλίαν. Καὶ κατεδίωξε μὲν Σιγισμουῦνδος ὁ Γ' (1587—1632) ὡμότατα αὐτοὺς, καθὼς ἐν γένει πάντας τοὺς μὴ καθολικοὺς (Dissidentes), ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἐν Θόρνῳ ἐθνικὴ συνέλευσις ἀπηγόρευσεν αὐστηρῶς τὰς νέας διδασκαλίας, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Διὰ τοῦ Μαθθίου Δεβάῦ (1453) ἐπεκράτησεν ἐν Οὐγγαρίᾳ ὁ Καλδινισμὸς, ὅστις ἐκηρύχθη ἐπισήμως ἐπὶ τῆς ἐν Κτζέγκερ συνόδου (1557). Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἦσαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1524 μαθηταὶ τῆς νέας διδασκαλίας. Καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ οἱ καθολικοὶ ἠθέλησαν νὰ ἐμποδίσωσι τὸν προτεσταντισμὸν, ἀλλ' ὅμως τὰ πλεῖστα μέρη τῆς χώρας ἠσπάσθησαν ὀριστικῶς αὐτόν. Ἐν Τρανσυλβανίᾳ ἦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ 1521 γνωστὸς ὁ λουθηρανισμὸς. Ἐν Δανίᾳ εἰσῆγαγεν ἐπὶ Χριστιανοῦ τοῦ Β' ὁ Ἰωάννης Τάουσεν τὸν προτεσταντισμὸν, ὃν ἐπισήμως ἀπεδέχθη τὸ ἐν Ὁδενσέε συμβούλιον. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ἐγνώσθη ὁ προτεσταντισμὸς καὶ ἐν Ἰσλανδίᾳ. Εἰς Σουηδίαν εἰσῆγαγε τὴν μεταρρύθμισιν ὁ Γουστάθος Βάσσας τῷ 1521. Ἡ δὲ ὀριστικὴ νίκη τῆς νέας διδασκαλίας χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐν Οὐψάλῃ τῷ 1526 γενομένης μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν Ὁλάου καὶ Λαυρεντίου Πέτερσων καὶ τοῦ καθολικοῦ Γάλλου διαλέξεως, μεθ' ἣν ἐγένετο παραδεκτὴ ἡ μεταρ-

ρύθμισις ἐπισήμως ἐν τῷ ἐν Βεστεραῖς συμβουλίῳ (1527). Οἱ δύο ἐκεῖνοι ἀδελφοὶ μετέφρασαν τὸ πρῶτον εἰς τὸ σουηδικὸν ἰδίωμα καὶ τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ὁ Λαυρέντιος Πέτερσων ἐγένετο μετὰ ταῦτα διαμαρτυρούμενος ἐπίσκοπος Οὐψάλης. Ἐπίσκοποι ὠνομάσθησαν ἐν Σουηδίᾳ καὶ Δανίᾳ οἱ πρῶτοι πρεσβύτεροι, οἱ προϋστάμενοι τῶν ἐκκλησιῶν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι τοῦ παπισμοῦ νὰ κωλύσῃ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐν τῇ Σουηδίᾳ ἀπέβησαν μάταιαι. Ταύτοχρόνως σχεδὸν εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν Ν ο ρ β η γ ί α ν τὸ νέον κήρυγμα. Ἐν Ἰ τ α λ ί α δὲν ἡδυνήθη ἡ μεταρρύθμισις νὰ καταβάλῃ ρίζας βαθείας, ἀν καὶ ἐν πολλαῖς πόλεσιν αὐτῆς, οἷον ἐν Φλωρεντίᾳ, Βενετίᾳ, Μεδιολάνῳ, Μοδένᾳ, Μαντούῃ καὶ Νεαπόλει εὖρε πολλοὺς ὁπαδοὺς.

§ 282.

Μεταρρύθμισις ἐν Ἀγγλίᾳ, Σκωτίᾳ καὶ Ἀμερικῇ.

Soames Hist. of the Church of Engl. Lond. 1825. Merle d'Aubigné Histoire de la Réformation en Angl. 1854. Gumpach Geschichte der Trennung der Engl. Kirche von Rom. Darmst. 1845.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἰσῆχθη ἡ μεταρρύθμισις διὰ τοῦ βασιλέως Ἑρρίκου τοῦ Η'. Τὸ πρῶτον ὁ Ἑρρίκος οὗτος ἦτο κεκηρυγμένος ἐχθρὸς αὐτῆς. Ἵνα μάλιστα δοξασθῇ ὡς θεολόγος, ἔγραψε κατ'αὐτῆς τὸ σύγγραμμα « Βεβαίωσις τῶν ἐπὶ μυστηρίων κατὰ Μαρτίνου Λουθήρου, » ἔργον κυρίως ὄν τοῦ ἐπισκόπου Ροσέσερ Φισσέρου, διὸ ὁ πάπας εἶχεν ἀπονεῖμει αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ ὑπερασπιστοῦ τῆς πίστεως (defensor fidei) τῷ 1521. Ἀφορμή τις ὅμως ἔδειξεν ὅτι ὁ Ἑρρίκος δὲν ἦτο εἰλικρινὴς καὶ σταθερὸς τῆς ἀρχαίας πίστεως ὁπαδός. Θέλων δηλ. νὰ διαζευχθῇ ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Αἰκατερίνης ἐξ Ἀραγωνίας ἵνα νυμφευθῇ τὴν ὠραίαν Ἀ ν ν α ν Β ο λ έ υ ν, ἐπειδὴ ὁ πάπας ἡρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ διαζύγιον, διαρρήξας πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν Ῥώμην, ἀνύψωσεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Καγγελαρίου τὸν φίλον τῶν νέων μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν Θωμᾶν Μ ῶ ρ ο ν, καὶ οὕτω ἤνοιξε τὰς πύλας εἰς τὴν μεταρρύθμισιν. Ὑπὲρ ταύτης εἰργάσθησαν μετ'αὐτοῦ καὶ οἱ θεολόγοι Κ ρ ά ν μ ε ρ καὶ Θωμᾶς Κ ρ ό μ β ε λ. Ὁ πρῶτος ὠνομάσθη καὶ Κανταουρίας ἀρχιεπίσκοπος. Τὸ πρῶτον

δ' ἀπερρίφθη ἡ ἐξουσία τοῦ πάπα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας. Οἱ ἐπίσκοποι ἐμελλον νὰ ἐπικυρῶνται τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταουρίας. Ἀνωτάτη δὲ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἐκηρύχθη αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ὃν ὠφείλον πάντες οἱ ἐπίσκοποι μεθ' ὄρκου ὡς τοιοῦτον νὰ ἀναγνωρίζωσιν. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐδημεύθησαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ διελύθησαν 276 μοναστήρια. Ὁ βίος τοῦ Ἑρρίκου ἐκηλιδώθη διὰ πολλῶν ὁμοτήτων. Τὸν Ἑρρίκον διεδέχθη ὁ Ἑδουάρδος Γ', ἐφ' οὗ συνετελέσθη ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐκκλησίας. Τῷ 1549 ἐδημοσιεύθησαν τὸ βιβλίον τῶν ὁμιλιῶν, ἡ νέα κατήχησις, νέα τις λειτουργία καὶ τὸ βιβλίον τῶν προσευχῶν καὶ τῶν τελετῶν (Book of common prayer). Οὕτως ἐμορφώθη ἡ νέα ἐκκλησία, ἥς ἡ ἐπίσημος ὁμολογία ἐξεδόθη ἐν 42 ἄρθροις. Ἡ λατινικὴ λειτουργία κατηργήθη, ἐπίσης ἡ ἀγαμία τοῦ κλήρου, εἰσῆχθη δὲ εἰς τὴν λατρείαν ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ ἐξεβλήθησαν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν αἱ εἰκόνες καὶ τὰ θυσιαστήρια. Ἡθέλησε μὲν ἡ τὸν Ἑδουάρδον διαδεξαμένη Μαρία, θυγάτηρ ἐκ τοῦ πρώτου γάμου τοῦ Ἑρρίκου, καθολικῶς ἀνατετραμμένη οὔσα, νὰ ἐπαναγάγῃ διὰ τῆς βίας τὸν καθολικισμόν καὶ περὶ τοὺς 279 ἐφονεύθησαν τότε ὡς ἀντίπαλοι τῶν ἰδεῶν τῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς Ἑλισάβετ καὶ τοῦ διαδόχου αὐτῆς Ἰακώβου τοῦ Α' (1603) (ἀπὸ τοῦ 1558) ἐνιδρύθη ὀριστικῶς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ προτεστάντισμός, καταδιωθέντων ἀπηνῶς τῶν καθολικῶν. Ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος Κανταουρίας γενόμενος Πάρερ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου Βάρλοβ (τοῦ γενομένου καλδινιστοῦ), ὅπως χειροτονήσῃ αὐτὸς τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους. Μόνον οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ διαμαρτυρόμενοι διετήρησαν τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐν γένει τὴν ἱερωσύνην, ὅπως ἐννοεῖται ἐν τῇ καθολικῇ καὶ τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Τὸ βιβλίον τῶν προσευχῶν καὶ τῶν τελετῶν (Common prayer Book) ἀνεθεωρήθη, τὰ δὲ 42 ἄρθρα μεταβληθέντα ἐν πολλοῖς ἀπέβησαν τὸ συμβολικὸν βιβλίον τῆς ἀγγλικανῆς ἐπισκοπικῆς ἐκκλησίας (τὰ τριάκοντα ἐννέα ἄρθρα). Τὰ ἄρθρα ταῦτα περιέχουσι μέτριόν τινα καλδινισμόν. Μόνη πηγὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι κατ' αὐτὰ τὰ βιβλία τῆς ἀγίας Γραφῆς, τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης· αἱ δὲ ἀρχαῖαι ἐκκλησιαστικαὶ παραδόσεις εἶναι δεκταὶ μόνον ἐφ' ὅσον φανερώς συμ-

φωνοῦσι μετὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς (ἄρθρ. 34)· ἡ δικαίωσις μόνον διὰ τῆς πίστεως προσκτᾶται· ἐκ τῶν μυστηρίων εἶναι δεκτὰ μόνον τὸ βάπτισμα καὶ ἡ εὐχαριστία· ἡ μετουσίωσις ἀπορρίπτεται καὶ ἐν γένει ἡ λειτουργία· ὁμοίως ἀποκυρήττουσι τὰ ἄρθρα ταῦτα καὶ τὸ καθαρτήριο καὶ τὴν ἐπίκλησιν καὶ ἐν γένει προσκύνησιν τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν (ἄρθρ. 19. 24. 28. 30. 32. 37). Ἀλλὰ παρὰ τὸ παράδειγμα τῶν λοιπῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν διετηρήθη ἐν τῷ 36 ἄρθρῳ ἡ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ὥς τι οὐσιῶδες καὶ ἀναγκαῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Καὶ ἐν ἄλλοις δέ τισι προσεγγίζει ἡ ἀγγλικανὴ τῇ καθολικῇ καὶ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἀγγλικὴ λειτουργία εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κατὰ γράμμα μετάφρασις ἀρχαίων λειτουργιῶν, ἐν αἷς ἡ εὐχαριστία παρίσταται ὡς θυσία. Καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ κατὰ τὸ βάπτισμα, ὁ τύπος τῆς ἀφέσεως καὶ πολλὰ ἄλλα ἐτηρήθησαν ἐκ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τοιουτοτρόπως ἀπετέλεσεν ἡ ἀγγλικανὴ ἡ ἐπισκοπιανὴ ἐκκλησία νέον τινά, τὸν τρίτον κύριον τύπον τοῦ προτεσταντισμοῦ.

Κατὰ τῶν σοιχείων τούτων ὅμως ὡς καθολικιζόντων ἐξηγέρθησαν πολλοὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, κληθέντες Non Conformistae ἢ Π ο υ ρ ι τ α ν ο ἱ (Καθαροί), οἵτινες ἀντὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς λοιπῆς ἱεραρχίας εἰσῆγαγον εἰς τὰς ἐκκλησίας των τὸ σύστημα τῶν πρεσβυτέρων κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ καλβινισμοῦ, καὶ οὕτως ἐμόρφωσαν ἀπέναντι τῆς τοῦ κράτους ἐπισκοπιανῆς ἐκκλησίας τὴν τῶν πρεσβυτεριανῶν ἐκκλησίαν, ἣτις ὑπέστη πολλὰς καταπιέσεις ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως. Μερὶς τῶν πρεσβυτεριανῶν τούτων ἡ σφοδρότερον εἰς τὸν ἐπισκοπιανισμὸν ἀνθισταμένη εἶναι ἡ τῶν ἀνεξαρτήτων (Independentes ἢ Βροβνιανοί, οἱ καὶ Κογγρεγατιοναλισταὶ κληθέντες), οἵτινες δὲν ᾔθελον οὐδὲ πρεσβυτέρια ἢ ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσωσιν. Ἐπὶ Κ α ρ ὀ λ ο υ τοῦ Α' ἡ ἔχθρα τῶν πουριτανῶν κατὰ τῆς ἐπισκοπιανῆς ἐκκλησίας ἐκορυφώθη. Μετὰ τῆς ἀποστροφῆς δὲ ταύτης τῶν πουριτανῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους συνεδέθη μετὰ ταῦτα καὶ ἡ κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ τοῦ Καρόλου δυσἀρέσκεια, ἣτις ἔληξεν εἰς ἐπανάστασιν κατ' αὐτοῦ, καθ' ἣν οὗτος μὲν ἀπεκεφαλίσθη, ἐκηρύχθη δὲ ἡ δημοκρατία ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ προστατῆς αὐτῆς ἀνεδείχθη ὁ Κ ρ ὀ μ β ε λ, ἡ ψυχὴ τῆς ἐπαναστά-

σεως. Ὁ πρεσβυτεριανισμὸς ὑπεστηρίχθη τότε ἐν Ἀγγλίᾳ δι' ὅλων τῶν μέσων. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κρόμβελ ἀνηγορεύθη πάλιν βασιλεὺς ὁ Κάρολος Β', ὅστις ἀποκατέστησε πάλιν τὸν ἐπισκοπιανισμόν. Καταδιωχθέντες οἱ ἀνεξάρτητοι κατέφυγον εἰς Ὀλλανδίαν, ἔπειτα δὲ μέρος μὲν ἐπέστρεψαν, μέρος δὲ ἀνεχώρησαν εἰς Ἀμερικὴν. Ἐκάστη κοινότης αὐτῶν διοικεῖται ἀνεξαρτήτως, ἀν καὶ ἀνεγνῶριζον κοινόν τι κέντρον, τὴν ἐν Λονδίνῳ συνέλευσιν (Congregational Board). Οὐδαμοῦ ἢ πρὸς τοὺς καθολικοὺς ἀποστροφὴ τῶν διαμαρτυρομένων ἐκορυφώθη τοσοῦτον, ὅσον ἐν Ἀγγλίᾳ. Πολλάκις τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος ἀπέδιδεν εἰς τοὺς καθολικοὺς μεγάλα ἐγκλήματα, συνωμοσίας, πυρκαϊὰς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπὶ Καρόλου δὲ ὠρίσθη καὶ καὶ ὁ ὅρκος, ὃν ὥφειλε πᾶς ὑπάλληλος νὰ καταθέτῃ, ὅτι ἀναγνωρίζει τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας ἀνώτατον ἄρχοντα ἐπὶ τῆς θρησκείας. Ἐν Σκωτίᾳ εἰσήγαγε τὴν μεταρρύθμισιν ἐν τῇ μορφῇ τοῦ καλβινισμοῦ ὁ Κνώξ (1542) ὑποστηριζόμενος καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλισάβετ βασιλίσσης τῆς Ἀγγλίας.¹ Ἡ Βουλὴ τῆς Σκωτίας παρεδέχθη ἐπισήμως τὴν μεταρρύθμισιν καὶ ἠπέιλησε διὰ τιμωρίας τὴν ἀκρόασιν τῆς καθολικῆς λειτουργίας καὶ τὴν ἐμμονὴν ἐν γένει εἰς τὸν καθολικισμόν. Ἡ δὲ πίστις τῆς νέας ἐκκλησίας ἐξεδόθη ἐν τῷ Confessio scotica, εἰσήχθη δὲ τὸ σύστημα τῶν πρεσβυτέρων. Τῷ 1572 ἐκυρήχθη τὸ σύστημα τοῦτο ὡς τὸ ἐπικρατοῦν. Μετὰ τοῦ Κνώξ εἰργάσθη ἐν Σκωτίᾳ ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ὁ Μελβίλ (1572). Ἐν Ἰρλανδίᾳ ἤδη Ἐρρίκος ὁ Η' εἶχε καταργήσει τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα, αἱ λοιπαὶ ὁμως μεταρρυθμίσεις αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἐδουάρδου δὲν εὗρον εἰσόδον εἰς αὐτήν. Καὶ ἐπὶ Ἑλισάβετ δὲ πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ἵνα εἰσαχθῇ ἐν Ἰρλανδίᾳ ὁ προτεσταντισμὸς ἀπέβησαν μάταιαι. Οἱ ἄπλοὶ ἱρλανδοὶ μὴ ἐννοοῦντες τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως, ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὴν παλαιὰν πίστιν. Τῷ 1642 ἠγέρθησαν μάλιστα κατὰ τῶν ἐξ Ἀγγλίας καταπίεσεων καὶ ἐζήτησαν τὴν ἐντελῆ ἀπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀνεξαρτησίαν των, ἀλλ' ὁ Κρόμβελ ἐπέτυχεν νὰ ὑποτάξῃ αὐτούς. Μόλις δὲ ἐπὶ τῆς ἐν Λίμερικ

1). Cook Hist. of the church of Sc. from the Reform. Edinb. 1845. Sack Die Kirche von Schottland. Heidelberg 1844:

συνθήκης (1691) κατώρθωσαν οἱ μετὰ Ἰακώβου τοῦ Β' κατὰ Βιγγέλμου τοῦ ἐξ Ὀρανίας ἀγωνισθέντες Ἴρλανδοὶ νὰ ἐπιτύχωσιν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας των καὶ ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας. Καὶ ὁμως καὶ μετὰ ταῦτα ἡ κατάστασις τῶν ἱρλανδῶν δὲν ἐβελτιώθη ἐντελῶς. Ὅλη σχεδὸν ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία ἐν Ἰρλανδίᾳ ἤρπάγη παρὰ τῆς ἀγγλικανῆς ἐπισκοπιανῆς ἐκκλησίας. Μετὰ τὸν ἀμερικανικὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν ἀπήλαυσαν οἱ ἱρλανδοὶ τελειότερας τινὸς ἐλευθερίας. Ἔνεκα τῆς κατὰ τὸ 1798 ἐν Ἰρλανδίᾳ ἐπαναστάσεως ἠνῶθη διοικητικῶς ἐντελῶς ἡ Ἰρλανδία μετὰ τῆς Ἀγγλίας (1801).—Εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν διέδωκαν τὸν προτεσταντισμὸν μετανάσται ἐξ Ἀγγλίας καὶ τῆς λαιπῆς προτεσταντικῆς Εὐρώπης.

Ἡ μεταρρύθμισις ἐν Γαλλίᾳ καὶ ταῖς Κάτω Χώραις.

Capetigue Histoire de la Reformation, de la ligue et du règne du Henri IV. Paris 1861. De Felice Histoire des protestants en Fr. Paris 1851. Michelet Histoire de France au XVI siècle. Guerres de religion. Paris 1864.

Ἡδὴ ἐπὶ Φραγκίσκου τοῦ Α' εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ προτεσταντισμὸς, ὃν ὁ βασιλεὺς οὗτος καὶ διὰ τῶν ὀπλων ὑπερήσπισεν ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τοῦ Καρόλου. Ὁ Ζβίγγλιος καὶ ὁ Καλβῖνος ἀφιέρωσαν αὐτῷ τὰ κυριώτερα ἔργα των. Λίαν εὖνους τῇ νέᾳ διδασκαλίᾳ ἦτο καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Μαργαρίτα δὲ Βαλουᾶς. Ἡ πρώτη προτεσταντικὴ κοινότης ἐσχηματίσθη ἐν Μῶ. Ἀλλὰ ταχέως ἤγειραν οἱ καθολικοὶ σφοδροὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας δικασκαλίας, οἵτινες ἔκτοτε Οὐγενότοι¹ ὠνομάσθησαν. Πολλοὶ αὐτῶν ἀπεκεφαλίσθησαν ἢ ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τῆς Γαλλίας, καθὼς καὶ ὁ Καλβῖνος. Ἐπὶ Ἐρρίκου τοῦ Β' (1547—59) μεθ' ὅλας ταύτας τὰς καταδιώσεις ἐσχηματίσθησαν προτεσταντικαὶ κοινότητες ἐν Παρισίοις, Ὀρ-

1). Ἴσως ἐκ τοῦ Eigno = Eidgenossen ἢ ἐκ τοῦ Hugo Capet, ἀρχαίου βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὅστις κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ ὡς φάντασμα τι περιεπλανᾶτο τὴν νύκτα. Ἐπὶ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἐκρύπτοντο τότε πολλὰ κίς οἱ διωκόμενοι διὰ μαρτυρόμενοι τῆς Γαλλίας.

λεάνς, Ρουέν, Λυών, Ἀνγερς καὶ ἀλλαχοῦ, τῷ δὲ 1559 συνε-
κρότησαν οἱ ἐν Γαλλίᾳ διαμαρτυρόμενοι καὶ γενικὴν ἐν Πα-
ρισίοις σύνοδον, ἐν ἣ ἐξέδωκαν καὶ καλθινινὴν τινα ὁμολογίαν
καὶ ὥρισαν τὸ πρεσβυτεριανὸν πολίτευμα (Confessio Gallicana).
Ἐπὶ Φραγκίσκου τοῦ Β' (1559—60) καὶ τοῦ ἀνήλικος Καρό-
λου τοῦ Θ' ἐπολλαπλασιάσθησαν ἐτι μᾶλλον οἱ προτεστάνται
ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ ναύαρχος Κολίγνυ καὶ ὁ βουρβῶνος πρίγκηψ
Κονδὲ ἦσαν οἱ ἰσχυρότεροι προστάται αὐτῶν. Ἡ Αἰκατερίνη
τῶν Μεδίκων, ἥτις ἦτο ἡ κηδεμὼν τοῦ Καρόλου, ἐφάνη κατ'
ἀρχὰς δικαία τοῖς προτεστάνταις, ἐπειτα ὁμως αἱ ἐπ' αὐτὴν ἐλ-
πίδες τῶν διαμαρτυρομένων ἐψεύσθησαν. Ἡ μεταξὺ τῶν ὀπα-
δῶν τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἐχθρα ἔλαβε σφοδρότερον χαρακτῆρα,
ἀφ' οὔτου ἀνεμίχθησαν μετὰ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τὰ πολιτικά
πάθη. Οἱ δοῦκες Δὲ Γουίτζε¹ ὑπεστήριζον τοὺς καθολικοὺς, οἱ
δὲ πρίγκηπες Βουρβῶνοι τοὺς προτεστάντας. Ἐν τούτοις
ὁ προτεסטαντισμὸς ἐνισχύετο ὁσημέραι, ἀλλὰ μεγάλους ἀγῶνας
διερχόμενος. Ἐπὶ 70 σχεδὸν ἔτη κατεσπάραζαν τὴν Γαλλίαν
ἐμφύλιοι θρησκευτικοὶ πόλεμοι ὥς ἐκ τῆς διαμαρτυρήσεως, καθ'
οὗς διεπράχθησαν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν αἱ ὠμόταται ἀ-
πανθρωπίαι. Ἐπὶ τῆς ἐν ἀγίῳ Γερμανῷ εἰρήνης (1570) εἶχον
ἐπιτύχει ἐπὶ τέλους οἱ Οὐγενότοι νὰ γίνωσι κύριοι πολλῶν ὀχυ-
ρῶν φρουρίων οἷον τοῦ Λὰ Ῥοσχέλλ, Μοντωδᾶν καὶ ἄλλων. Ἀλλ'
ἐν τῷ μεταξὺ παρεσκευάσθη ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Αἰκατερίνης φο-
βερά τις γενικὴ συνωμοσία κατὰ τῶν προτεσταντῶν, ἥτις ἐξερ-
ράγη τὴν νύκτα τοῦ ἀγίου Βαρθολομαίου τῷ 1572
14 αὐγούστου, καθ' ἣν οἱ καθολικοὶ ἐπιπεσόντες αἰφνης κατὰ τῶν
ἀμερίμων καὶ ἀπροετοιμαστων προτεσταντῶν ἐπέφεραν παντοῦ
τὴν σφαγὴν. Ἀρξαμένη ἡ συνομωσία ἀπὸ Παρισίων διεδόθη τα-
χύτατα καθ' ἅπασαν τὴν Γαλλίαν. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν φονευθέν-
των κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην διαμαρτυρομένων εἶναι ἀόριστος.
Τινὲς ἀναδιβάζουσιν αὐτὸν εἰς 100,000! Διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο,

1). Οἱ Γουίτζαι ἦσαν συγγενεῖς τῆς ἐκ Σκωτίας Μαρίας Στουάρτ, τῆς
συζύγου τοῦ ἀσθενοῦς Φραγκίσκου τοῦ Β', οἵτινες μεγάλως ἐπιρρεά-
ζοντες τοῦτον, ὄντες δὲ σφόδρα ζηλωταὶ ὑπὲρ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, κατε-
δίωκον τοὺς προτεστάντας. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μετεχειρίσθησαν πᾶσαν τὴν
ἐπιρροὴν τῆς καὶ ἐπὶ Αἰκατερίνης τῆς ἐκ Μεδίκων.

δι' ὃ ἐφριξε σύμπασα ἡ Εὐρώπη, ὁ πάπας Γρηγόριος ΙΓ' διέταξεν ἐν Ῥώμῃ μεγάλην δοξολογίαν! Μετὰ ταῦτα παρεσκευάσθησαν πάλιν οἱ Οὐγενότοι εἰς νέον ἐμφύλιον πόλεμον (1573), μεθ' ὃν διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ 1576 ἀπήλαυσαν πανταχοῦ τῆς Γαλλίας πλὴν τῶν Παρισίων ἐλευθερίας τῆς θρησκείας των. Τὸ κατ' αὐτῶν ὁμως μῖσος τῶν καθολικῶν δὲν ἔπαυσε παντάπασι. Ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Ἑρρίκος ὁ Γ' συνεδέθη μετὰ Ἑρρίκου τοῦ ἐκ Ναβάρρας, καλθινιστοῦ, ἐδολοφονήθη ὑπο τοῦ δομινικανοῦ μοναχῶ Ἰακώβου Κλήμεντος (2 αὐγ. 1589). Ὁ δὲ δούξ τῆς Ναβάρρας ἐδέησε νὰ δεχθῇ τὸ καθολικὸν θρήσκευμα, ἵνα διαδεχθῇ Ἑρρίκον τὸν Γ' ὡς Ἑρρίκος Δ'. Οὗτος ἐξέδωκε τὸ περίφημον διάταγμα τῆς Νάντης, δι' οὗ παρεχωρεῖτο τοῖς προτεστάνταις ἐλευθέρᾳ ἐξάσκησις τῆς θρησκείας των, παραδοχὴ εἰς τὸ κοινοβούλιον καὶ συγκρότησις συνόδων, ἐπεκύρωσε δὲ καὶ τὰ πανεπιστήμια αὐτῶν ἐν Σωμῶρ, Μοντωδᾶν καὶ Σεδᾶν. Ἀλλ' ἡ πρὸς αὐτοὺς δικαιοσύνη αὕτη ἤγειρε τὸ μῖσος τῶν φανατικῶν καθολικῶν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου Δ', ὅστις ἔπεσε καὶ αὐτὸς θύμα τοῦ δολοφόνου καθολικοῦ Ῥαβαλιᾶ (1 μαΐου 1610). Ὁ Λουδοβίκος ΙΓ' ἀφῆρεσεν ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν προτεσταντῶν τὸ ἰσχυρότερον αὐτῶν φρούριον λὰ Ῥοσχέλλ, καὶ οὕτως ἐξησθένισε τὴν δύναμιν αὐτῶν. Βιαιότερον αὐτοῦ κατεπίεσε τοὺς διαμαρτυρομένους ὁ Λουδοβίκος ΙΔ', ὅστις ἀνεκάλεσε τὸ διάταγμα τῆς Νάντης (18 ὀκτωβρ. 1685), ἤγειρε δὲ σφοδρὸν διωγμὸν κατὰ τῶν διαμαρτυρομένων, ἐξ ὧν περὶ τὰς 70,000 σχεδὸν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν πατρίδα των ἵνα ἀναζητήσωσιν εἰς ἄλλην χώραν ἐλευθερίαν συνειδήσεως καὶ θρησκείας.¹—Αἱ Κάτω Χωραὶ ἐδέχθησαν λίαν πρωίμως τὸν προτεσταντισμὸν. Ἦδη τῷ 1525 ἐφάνη ὁλλανδικὴ τις μετάφρασις τῆς ἀγίας Γραφῆς. Κάρολος ὁ Ε' ἔλαβεν αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῆς διαδόσεως τῆς νέας διδασκαλίας εἰς τὰς χώρας ταύτας, αἵτινες ἦσαν ἡνωμέναι τῷ κράτει αὐτοῦ. Τὰ μέτρα δὲ ταῦτα ἐφήρμοσε κατὰ τῶν προτεσταντῶν καὶ ὁ Φίλιππος Β'. Ἀλλ'

¹ Ἄλλοτε ἠριθμοῦντο οἱ ἐν Γαλλίᾳ διαμαρτυρόμενοι εἰς 2,000,000 περίπου, σήμερον δὲ ἕνεκα τῶν μεγάλων κατ' αὐτῶν καταπιέσεων καὶ καταδιωγμῶν ὑπελείφθησαν μόλις περὶ τὰς 600,000.

ὅτε διὰ τὰς ὁμότητες τοῦ καρδιναλίου καὶ ὑπουργοῦ Γρανδέλλα ἡ ἀγανάκτησις τῶν προτεσταντῶν ἐδυνάμην, ἡγέρθησαν κατ' αὐτοῦ οὗτοι ἔχοντες ἐπὶ κορυφῆς τὸν Βιχέλμον ἐξ Ὁρανίας. Ἦδη τῷ 1561 ἐξέδωκαν οἱ ἐν Βελγίῳ καὶ Ὁλλανδία διαμαρτυρόμενοι τὴν πρώτην αὐτῶν ὁμολογίαν (Confessio Belgica) καὶ ἐτέλουν δημοσίαν λατρείαν. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἦτο ἀναπόφευκτος καὶ ἐνταῦθα. Διήρκεσαν δὲ αἱ ταραχαὶ αἱ ἐκ τῆς μεταρρυθμίσεως προκύψασαι ἐπὶ 68 ἔτη. Ἐπὶ τῆς Μαργாரίτας ἐκ Πάρμας, ἥτις ἐμετρίασε τὴν πρὸς τοὺς προτεστάντας σκληρότητα, ἡ πάλιν ἔλαβεν ὕφεσιν τινα. Ἡ σκληρότης ὁμως τοῦ κόμητος Ἀλβα ἡγείρε πάλιν τοὺς καταδιωκομένους Γουέζους (ἐπαίτας, οὕτως ὠνομάσθησαν ἐνταῦθα οἱ διαμαρτυρόμενοι) εἰς ἐπανάστασιν. Ὁ πρίγκηψ τῆς Ὁρανίας ὠνομάσθη ἐπίτροπος τῆς Ὁλλανδίας, τοῦ Σέελανδ καὶ τῆς Οὐτρέχτης, μετ' ὀλίγον δὲ ἀνεκηρύχθη ἀνεξάρτητος πρόεδρος τῆς δημοκρατίας τῶν Κάτω Χωρῶν (1609). Ὁ καλδινισμὸς ἐξηπλώθη εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τῆς χώρας· μόνον δὲ αἱ μεσημβριναὶ βελγικαὶ ἐπαρχίαι ἔμειναν καθολικαί. Αἱ σύνοδοι ἐν Δόρτρεχτ τῷ 1574 καὶ 1618 ἐξέδωκαν νέας ὁμολογίας, τὸ δὲ πανεπιστήμιον τὸ Λεύδεν ἀπέβη ἡ ἐστία τῆς μεταρρυθμίσεως.

Οὕτως ἐξηπλώθη ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος ἡ μεταρρύθμισις εἰς τὰ πλεῖστα μέρη τῆς δυτικῆς καὶ βορείου Εὐρώπης. Τὸ ἡμισυ σχεδὸν τῶν καθολικῶν ἀπεσπάρθη ἀπὸ τοῦ πάπα καὶ ἀπετέλεσε τὰς νέας προτεσταντικὰς ἐκκλησίας. Πιστοὶ τῷ πάπα ἔμειναν μόνον οἱ λαοὶ τῆς Ἰταλίας, Ἰσπανίας καὶ Γαλλίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἐζήτησαν νὰ ἐξαπλώσωσι τὰς ἰδέας των καὶ ἐτι ζητοῦσι καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν· ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ μεταρρύθμισις οὐδεμίαν εὐρεν εἰσοδὸν (Πρβλ. § § 226 ἐπ.).

284.

Τελευταία πάλιν ἐν Γερμανίᾳ ἕνεκα τῆς νέας πίστεως.
Τριακονταετής πόλεμος. Εἰρήνη τῆς Βεστφαλίας (1648).

Ἡ μεταρρύθμισις οὐδεμίαν χώραν ἐτάραξε τοσοῦτον ὅσον τὴν Γερμανίαν, ἐν ἣ καὶ ἐγεννήθη. Διὰ τῆς κατὰ τὸ 1555 γενομένης ἐν Αὐγούστη εἰρήνης ἐφάνη μὲν, ὅτι ἡ χώρα

αὕτη ἐμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ἐμφυλίων σπαραγαγμῶν, διότι ἀνεγνωρίσθη τοῖς ὁπαδοῖς τῆς νέας ἐκκλησίας πλήρης θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἀλλ' ἡ εἰρήνη δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Ἡ διάστασις μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων ἐξηκολούθει. Εἰς μάτην ἐγένοντο πολλαχόθεν προσπάθειαι πρὸς ἔνωσιν τῆς ἔνεκα τοῦ προτεσταντισμοῦ εἰς δύο μέρη διασπασθείσης Γερμανίας. Καὶ τοῦ Ἑ ρ ά σ μ ο υ αἱ προτροπαὶ (de amicitia ecclesiae concordia) καὶ τοῦ Κ α σ σ ά νδρου (1566) αἱ περὶ εἰρήνης προσπάθειαι ἀπέβησαν μάταιαι. Οὐδὲν ὠφέλουν καὶ αἱ ἐκατέρωθεν γινόμεναι παρά τινων παραχωρήσεις. Οἱ καθολικοὶ Β α ρ ώ ν ι ο ς καὶ Χ ρ ί σ τ μ α ν ἐζήτησαν διὰ τοῦ Regula fidei, ὁ δὲ ἄγγλος Ὁ λ δ ε ν διὰ τῆς analysis fidei νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἔνωσιν διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἀποφεύγοντες τὴν πολεμικὴν καὶ ἀποκλείοντες τὰς καθαρῶς ἐπιστημονικὰς τῶν θεολογικῶν σχολῶν δοξασίας. Ἐπίσης ἐματαιώθησαν αἱ σπουδαῖαι περὶ θρησκείας δημόσιοι διαλέξεις ἐν Β ά δ ε ν (1589) καὶ αἱ ἐν Ἑ μ μ ε ν δ ί γ γ ε ν (1590), ὅπως εἰς μάτην ἀπέβη καὶ ἡ βραδύτερον ἐν Θ ό ρ ν τῆς Πολωνίας κατὰ τὸ 1643 γενομένη θρησκευτικὴ συνδιάλεξις. Ἡ ἀντίθεσις δεινυμένη ὁσημέραι ἀνενέου πάλιν τοὺς ἐμφυλίου ἐν Γερμανίᾳ σπαραγμοὺς, προκαλέσασα τὸν τριακονταετῆ λεγόμενον πόλεμον. Οἱ καθολικοὶ δὲν ἠνείχοντο βλέποντες ὁσημέραι μεγαλυνόμενον τὸν προτεσταντισμὸν, ὀλοκλήρους δὲ χώρας τῆς Γερμανίας ἀσπαζομένης τὴν νέαν πίστιν. Ἡ Γαλλία ἀφ' ἑτέρου θέλουσα νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Αὐστρίαν, ἠρέθιζε τὰ πράγματα. Τῷ 1608 (μαΐου 4) συνῆψαν νέαν σ υ μ μ α χ ί α ν οἱ προτεστάνται ἡγεμόνες (προτεσταντικὴ ἔνωσις) ἐν Ἀ χ ά ο υ ζ ε ν ἐπὶ κεφαλῇς ἔχοντες τὸν δοῦκα τοῦ ῥηνικοῦ παλατινάτου Φ ρ ι δ ε ρ ι κ ο ν. Κατὰ τῆς συμμαχίας δὲ ταύτης συνησπίσθησαν κατόπιν καὶ οἱ καθολικοὶ ἡγεμόνες ἐν Β ú ρ τ σ β ο υ ρ γ (1609). Ἡ δολοφονία τοῦ Ἑρρίκου Δ' ἀνέβαλε μόνον τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου. Ἀφορμὴν δὲ εἰς τὴν ἔκρηξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἔδωκαν αἱ κατὰ τῶν προτεσταντῶν καταπιέσεις τῶν καθολικῶν ἐν Β ο ε μ ί α. Εἰ καὶ ἐπὶ Μαξιμιλιανοῦ εἶχον ἤδη οἱ ἐν Βοεμίᾳ προτεστάνται ἀποκτήσει τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρως ἐξασκήσεως τῆς θρησκείας των, ὁ αὐτοκράτωρ Μαθθίας¹ πειθόμενος εἰς τὰς προτρο-

¹ Οἱ τῆς τότε ἐποχῆς αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας κατὰ σειράν ὑπῆρξαν.

πὰς τῶν φανατικῶν καθολικῶν ἐπισκόπων καὶ ὑπὸ τῶν Ἰησουϊ-
τῶν ἐμπνεόμενος, διέταξε νὰ κλείσῃ καὶ καταδαφίσῃ τὰς ἐν
Κλοστεργράβ καὶ Βραουνάου προτεσταντικὰς ἐκκλησίας. Τοῦτο
ἡρέθισε δικαίως τοὺς προτεστάντας εἰς ἐπανάστασιν ἐν Πράγα
(1618). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ματθίου ἐξελέξαντο οἱ Βοε-
μοὶ ὡς βασιλέα τῆς Βοεμίας ἀντὶ τοῦ Φερδινάνδου Β' τοῦ
ὡς τοιούτου στεφθέντος Φριδερίχον τὸν Ε' τοῦ ῥηνικοῦ πα-
λατινάτου. Ὁ πόλεμος ἤρξατο ἐν Βοεμίᾳ. Καὶ ὁ μὲν Φριδε-
ρίκος ἀπώλεσε τὴν ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ὄρους μάχην (1620) καὶ ἔφυ-
γεν ἐκ Βοεμίας, ἀλλὰ τὸν πόλεμον ἐξηκολούθησαν ἐν Γερμα-
νίᾳ οἱ προτεστάνται ἡγεμόνες, διότι ὁ Φερδινάνδος μὴ ἀρκού-
μενος ὅτι κατενικήθησαν οἱ ἐχθροὶ του, ἠθέλησε νὰ ὠφελθῇ ἐκ
τῆς ἀνωτέρας αὐτοῦ δυνάμεως πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς καθο-
λικῆς ἐκκλησίας καὶ καταπίεσιν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Οἱ προ-
τεστάνται καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἡττήθησαν ὑπὸ τῶν περιφήμων κα-
θολικῶν στρατηγῶν Τίλλυ καὶ Βαλενστέιν. Ὁ Φριδερίκος ἀπώ-
λεσε καὶ αὐτὸ τὸ ῥηνικὸν παλατινάτον, ὅπερ ὁ αὐτοκράτωρ
παρεχώρησεν εἰς τὸν ἐκλέκτορα τῆς Βενετίας Μαξιμιλιανόν.
Καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ τῆς Δανίας, ὁ ἐν τῷ ἀγῶνι προσκληθεὶς καὶ
ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας, Χ ρ ι σ τ ι α ν ὁ ς ὁ Δ' ἐνίκηθη
ἐν Λούπτερ (1626) καὶ ἠναγκάσθη νὰ κλείσῃ τὴν ἐν Λύβεκ εἰ-
ρήνην (1629). Μετὰ τὰς νίκας ταύτας ἐξέδωκεν ὁ αὐτοκράτωρ
Φερδινάνδος ὁ Β' τὸ λεγόμενον διάταγμα τῆς παλινρθώσεως,
τὸ ὅποιον ἀπέδιδε τὰς ὑπὸ προτεσταντῶν κατεχομένας ἐκκλη-
σίας μετὰ τῶν κτημάτων αὐτῶν τοῖς καθολικοῖς. Ἐν τῷ μεταξὺ
οἱ ἐν Γερμανίᾳ διαμαρτυρόμενοι ἡγεμόνες ἐκάλεσαν εἰς βοή-
θειαν ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος προτεσαντισμοῦ τὸν γενναῖον Σουη-
δὸν βασιλέα Γ ο υ σ τ ά β ο ν Ἀ δ ὀ λ φ ο ν, ὅστις ἐν τῇ ἐν Λειψία
μάχῃ (1631) νικήσας τὸν Τίλλυ εἰσήλασεν εἰς τὴν Βαυαρίαν.
Ἀλλὰ ἐν τῇ πλησίον τοῦ Λύτσεν μάχῃ (1632) ἔπεσε καίπερ
νικήσας κατ' αὐτήν. Πλὴν οἱ σουηδοὶ στρατηγοὶ αὐτοῦ ἐξη-
κολούθησαν τὸν πόλεμον, ὑποστηριζόμενοι καὶ ὑπὸ τῆς Γαλ-
λίας διὰ χρημάτων. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Φερδινάνδου Β'

Κάρολος, Φερδινάνδος Α', Μαξιμιλιανός, Ρουδόλφος, Ματθίας, Φερδινάνδος Β',
Φερδινάνδος Γ', Λεοπόλδος.

ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ Φερδινάνδου τοῦ Γ' ὁ πόλεμος, εἰς ὃν ἀνεμίχθησαν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ πολιτικά συμφέροντα. Μόλις δὲ ὅτε ἡ Γερμανία ἔνεκα αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἐρημωθῇ, ἤρχισαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις ἐν Μύνσερ καὶ Ὁσναβρούκ τῆς Βεστφαλίας (1645—48). Εἰς τὴν Γαλλίαν ἔνεκα τῆς ὑποστηρίξεως, ἣν παρέσχε τοῖς προτεστάνταις ἡγεμόσι, παρεχωρήθη ἡ Ἑλσατία, εἰς δὲ τὴν Σουηδίαν ἡ Φορπομερανία, μέρος τῆς ἄλλης Πομερανίας, τὸ Βίσμερ, τὸ Βρέμεν, τὸ Βέρδεν, πρὸς δὲ καὶ πέντε ἑκατομμύρια ταλλήρων διὰ τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου. Εἰς δὲ τοὺς γερμανοὺς ἡγεμόνας ἀπεδόθησαν τὰ ἐκκλησιαστικά κτήματα καὶ τὰ μοναστήρια, ὧν καὶ πρότερον ἦσαν κύριοι. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκυρώθη ἡ εἰρήνη τῆς Αὐγούστης ἐκταθεῖσα καὶ ἐπὶ τοὺς Καλθινιστάς. Ἐκαστος ἡγεμὼν ἔλαβε τὸ δικαίωμα νὰ εἰσαγάγῃ, ἐὰν θέλῃ, τὴν μεταρρύθμισιν εἰς τὴν χώραν του. Ὁρίσθη ὅμως ὅτι ἐμελλε νὰ παραχωρῇται πλήρης ἐλευθερία θρησκείας εἰς τοὺς καθολικοὺς, τοὺς ὑπὸ προτεστάντας ἡγεμονας, καὶ εἰς τοὺς προτεστάντας τοὺς ὑπὸ καθολικοὺς ἡγεμόνας ὄντας. Τὸ ἀνώτατον γερμανικὸν δικαστήριον τοῦ κράτους ἐμελλε νὰ συγκροτῇται τοῦ λοιποῦ ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν. Οὕτως ἀπὸ τῆς ἐν Βεστφαλίᾳ ταύτης εἰρήνης ἐξισώθησαν ἐντελῶς οἱ προτεστάνται καὶ οἱ καθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ. Ἡ Ῥώμη μόνη δὲν ἐχάρη ἐπὶ τῇ συνθήκῃ ταύτῃ, ἥτις ἐπὶ τοῦ δικαίου στηριζομένη, ἀπέδωκε μετὰ τοσοῦτους δεινοὺς ἐμφυλίους πολέμους εἰς τὴν δυστυχῇ Γερμανίαν τὴν εἰρήνην. Ὁ Ἰννοκέντιος Ι' διεμαρτυρήθη κατ' αὐτῆς διὰ τῆς βούλλας *Zelus domus Dei*. Ἀπὸ τῆς ἐν Βεστφαλίᾳ εἰρήνης ὁ μεταξὺ προτεσταντισμοῦ καὶ καθολικισμοῦ ἀγὼν ἐγενεν ἀγὼν πνεύματος, ὁποῖος ἔπρεπεν ἀπ' ἀρχῆς νὰ ᾔῃαι. Ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν διὰ τὴν Γερμανίαν ὁ τριακονταετής οὗτος πόλεμος ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ὀριστιστικὸν διχασμὸν αὐτῆς εἰς προτεσταντικὴν καὶ καθολικὴν. Ἐκτοτε δὲ τὸ ἅγιον ῥωμαϊκὸν κράτος τῆς γερμανικῆς φυλῆς ἠδύνατο νὰ θεωρῇται ὡς διαλυμένον, μόνον ὀνόματι ὑφιστάμενον τοῦ λοιποῦ. Ὁ τριακονταετής πόλεμος ἡρήμωσε τὴν Γερμανίαν, κατέστρεψε δὲ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ὀπισθοδρόμησεν αὐτὴν ἐπὶ ἓνα αἰῶνα. Πᾶσα ἡ ἀνάπτυξις τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν κατὰ τὸν ΙΕ'

440 'Εκκλ. Ιστορία. Περίοδ. Δ' (1453-1880). Μέρ. Γ'. Πρωτ. εκκλ. και ΙΣ' αιώνα σχεδόν ἤρχισε νὰ ἐκλείπη, ἔπρεπε δὲ νὰ παρέλθῃ πλέον τοῦ ἐνὸς αἰῶνος, ἵνα δυνηθῇ ἡ Γερμανία νὰ ἀναστῇ ἀπὸ τῆς πτώσεως ἐκείνης.

§ 284.

Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα καὶ λατρεῖα τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

Richter Geschichte der evangelischen Kirchen-Verfassung. Leipzig 1851. Hundeshaagen Beitræge zur Kirchenverfassungsgeschichte u. KPolitik des Protestantismns. Wisb. 1865. Richter Die evang. Ordnungen des 16 Jahrh Berlin 1866. Eissenschmid Geschichte der Kirchengebrauche des Protestantismns. Leipzig 1735.

Ἡ διοίκησις τῶν νέων ἐκκλησιῶν, ὡς πρὸς τὴν ἐζήτησαν οἱ διαμαρτυρόμενοι νὰ μιμηθῶσι τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν, ἐμορφώθη ἐντελῶς διαφόρως τῆς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας· διοτι καταργηθείσης τῆς ἱερωσύνης ὡς εἰδικοῦ τινος χαρίσματος καὶ ἐκλιπούσης πάσης διαφορᾶς μεταξὺ λαϊκῶν καὶ κληρικῶν, οἱ πρεσβύτεροι ἢ κήρυκες τῶν κοινοτήτων ἐθεωρήθησαν ὡς ἐν το ὁδοῖ ἀπλῶς τούτων, ὡς ὑπάλληλοι ἢ λειτουργοὶ ὀριζόμενοι ἵνα κηρύττωσι τὸ εὐαγγέλιον καὶ φροντίζωσι περὶ τῆς λατρείας. Ἐπιτροπαὶ δὲ τοιούτων κηρύκων καὶ λαϊκῶν ἐν μὲν τῇ λουθηρανικῇ ἐκκλησίᾳ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων διοριζόμεναι (Consistoria), ἐν δὲ ταῖς καλβινικαῖς ἐκκλησίαις ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κοινοτήτων ἐκλεγόμεναι (πρεσβυτεριαναὶ σύνοδοι) διηυθύνον τὰς γενικωτέρας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις. Μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ προτεσταντικὴ ἐκκλησία διετήρησε τὴν ἱερωσύνην καὶ διηυθύνετο ὡς καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς, διὸ καὶ ἐπισκοπιανὴ ἐκκλησία λέγεται. Οἱ κατὰ τόπον ἡγεμόνες ὡς τὰ ἐντιμότερα μέλη τῆς ἐκκλησίας ἐκηρύχθησαν ἀνώτατοι αὐτῆς ἄρχοντες ἢ προστάται. Μόνος ὁ Καλβῖνος ἤθελε τὴν ἐκκλησίαν ὁλῶς ἀνεξάρτητον (ecclesia est sui juris). Ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν λουθηρανῶν ἐπειδὴ ἐνιαχοῦ οἱ ἡγεμόνες καταχρώμενοι τῆς θέσεως αὐτῶν ὡς ἀρχηγῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀρχὴν ἀκολουθοῦντες ejus regio, illius religio «οὔτινος ἡ χώρα τούτου καὶ ἡ θρησκεία», ἀνemiγνύοντο καὶ εἰς τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ ἡνάγκαζον τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν πολλὰκις νὰ μεταβάλλωσι πίστιν, ἐπολεμήθη πᾶσα ἰδία ἐξουσία τῶν ἡ-

γεμόνων ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ὑποστηριχθέντος τοῦ ἐταιρικοῦ συστήματος, καθ' ὃ ἡ ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητον καὶ αὐτόνομον ἐταιρίαν, ἥς ἡ ἐξουσία μόνον διὰ συνθήκης ὑπὸ ὠρισμένους ὁρους παραχωρεῖται τοῖς ἡγεμόσιν. Ἐσχάτως μάλιστα ἤρχισαν καὶ οἱ λουθηρανοὶ νὰ ζητῶσι τὴν τελείαν ἀπὸ τοῦ κράτους χειραφέτησιν τῆς ἐκκλησίας. Ἡ π ρ ω σ σ ι κ ῆ κ υ β ε ρ ν η σ ι ς διὰ διαφόρων νόμων τῷ 1872 παρητήθη πάσης ἀμέσου διευθύνσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὅρισασα, ἵνα τοῦ λοιποῦ κυβερνῶσι τὰ τῆς ἐκκλησίας σύνοδοι ἐλευθέρως ἐκλεγόμεναι ὑπὸ τῶν πιστῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν καλβινικῶν ἐκκλησιῶν. Διετήρησε δὲ μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας καὶ εἰσήγαγε τὸν πολιτικὸν γάμον, ὅστις εἶχε πρότερον εἰσαχθῇ καὶ εἰς ἄλλα κράτη τῆς Γερμανίας (Βάδεν), καθὼς καὶ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Καὶ ἡ λ α τ ρ ε ῖ α μετεβλήθη ἐν ταῖς νέαις ἐκκλησίαις, αἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἠθέλησαν νὰ μιμηθῶσι τὴν ἀποστολικὴν ἀπλότητα. Τὸ κ ῆ ρ υ γ μ α, τὸ ὁποῖον εἶχε παραμεληθῇ ἢ διαστραφῇ ἐν τῇ ῥωμαικῇ ἐκκλησίᾳ, ἀπέβη νῦν τὸ κυριώτερον μέρος τῆς λατρείας, τὸ κέντρον αὐτῆς. Τὸ κήρυγμα δὲ τοῦτο συνοδεύουσιν ὀλίγοι τινὲς ὅ μ ν ο ι ὑπὸ τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν ἄλλων διδασκάλων τοῦ προτεσταντισμοῦ ποιηθέντες, ὑπὸ συμπάσης τῆς κοινότητος ἀδόμενοι ἐν τῇ γλώσσει τοῦ λαοῦ, ὑποβοηθοῦντος καὶ τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου, τοῦ εἰσηγμένου καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν μ ο υ σ ι κ ῆ ν παρέλαβον οἱ διαμαρτυρόμενοι παρὰ τῶν καθολικῶν. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἀνύψωσαν αὐτὴν ἐν Γερμανίᾳ πρὸ πάντων οἱ μεγάλοι μουσικοὶ Χαϊνδελ, Βάχ, Χάυδν, Μότσαρτ καὶ Μένδελσων διὰ τῶν λεγομένων ὁρατορίων ἢ θρησκευτικῶν μελοδραμάτων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλυπτικὴ καὶ ζωγραφικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀκμάσῃ ἐν τῇ προτεσταντικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ῥωμαϊκὴ λειτουργία ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς εὐχαριστίας ὡς θυσίας, ἣν ἐπολέμησεν ὁ προτεσταντισμὸς, κατηργήθη, ἔμεινε δὲ ἡ εὐ χ α ρ ι σ τ ῖ α ὡς κυριακὸν δεῖπνον, ἐνίοτε τελούμενον. Ἐκ τῶν λοιπῶν μυστηρίων διετηρήθη τὸ β ά π τ ι σ μ α, γινόμενον δι' ἐπιχύσεως ἡ ῥαντισμοῦ. Τὸ χ ρ ῖ σ μ α ἀπεβλήθη μὲν τὸ πρῶτον ὅλως, ἔπειτα ὁμῶς εἰσῆχθη ὡς ἀπλὴ τελετὴ, καλούμενον ἐπιβεβαίωσις (confirmatio), διδόμενον δὲ μετὰ προηγουμένην παρὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουρ-

γοῦ κατήχησιν πρὸς μὲν τοὺς νέους περὶ τὸ 14 ἔτος τῆς ἡλικίας των, πρὸς δὲ τὰς κόρας περὶ τὸ 12. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην αἱ νέοι οὗτοι κοινωνοῦντες τῆς εὐχαριστίας τὸ πρῶτον καὶ ὁμολογοῦντες δημοσίᾳ τὴν ἑαυτῶν πίστιν, καταριθμοῦνται εἰς τὰ τέλεια μέλη τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ὁ γάμος δὲ καὶ ἡ ἀνάδειξις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων συνοδεύεται ὑπὸ προσευχῶν τινων καὶ τελετῶν. Ἡ τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν προσκύνησις κατηργήθη πανταχοῦ. Εἰκόνες ὡς ἀπλᾶ κοσμήματα εἶναι ἀνεκταὶ ἐν ταῖς λουθηρανικαῖς ἐκκλησίαις, ἀλλ' ἐν ταῖς καθολικαῖς οὐδ' ὡς τοιαῦτα. Αἱ ἄλλαι ἐορταὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας κατηργήθησαν, διετηρήθησαν δὲ μόναι αἱ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (Γέννησις, Πάσχα, Πεντηκοστή) καὶ ἡ κυριακὴ ἐκάστης ἐβδομάδος. Ἀλλ' ἡ κυριακὴ τηρεῖται παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις αὐστηρότερον ἢ παρὰ πᾶσι τοῖς λοιποῖς χριστιανοῖς, θεωρουμένη ὡς ἡμέρα ἀφιερωμένη εἰς τὸν Θεόν. Ἐν πολλαῖς προτεσταντικαῖς χώραις, (μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ) παύουσι κατ' αὐτὴν οὐ μόνον αἱ ἐργασίαι ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος διασκεδάσεως. Ἡ ἀνάγνωσις δὲ τῆς Γραφῆς εἶναι τὸ κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν ἀνθρώπων κατ' αὐτὴν. Εἰς τὴν τήρησιν ταύτην τῆς κυριακῆς, εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Γραφῆς καὶ εἰς τὸ ἀφθόνω ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις γινόμενον κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου ὀφείλεται τὸ ὅτι τὰ ἦθη τῶν προτεσταντικῶν λαῶν εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερα καὶ καθαρώτερα τῶν τῶν λοιπῶν χριστιανῶν, μάλιστα δὲ τῶν καθολικῶν.

25.

Θρησκευτικαὶ συζητήσεις παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις
κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως.

Ἀπαξ εἰσαχθείσης τῆς ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐλευθέρως καὶ ἀτομικῆς ἐρεύνης, ἦτο ἐπόμενονον, ὅτι μεταξὺ τῶν μεταρρυθμιστῶν ἐμελλον νὰ ἐγερθῶσι διαφοραὶ γνωμῶν καὶ συζητήσεις. Παρ' οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἐκκλησίᾳ αἱ συζητήσεις περὶ δογμάτων καὶ ἐν γένει τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων εἶναι πλειότεραι καὶ ζωηρότεραι ἢ ἐν τῇ προτεσταντικῇ. 1. Ἡ πρώτη θρησκευτικὴ συζήτησις ἡγέρθη μεταξὺ τοῦ Λουθήρου καὶ Κάρλ-

σταδὲ περὶ τῆς εὐχαριστίας. Ὁ Κάρλσταδτ ἀρνούμενος τὴν σωματικὴν παρουσίαν ἐδίδασκεν ὅτι ἡ εὐχαριστία εἶναι ἀπλῆ τις τελετὴ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου γινόμενη. Ὁ Λούθηρος προσέβαλεν αὐτὸν ὡς διδάσκοντα ἐναντίον τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἡ αὐτὴ συζήτησις ἐγένετο καὶ ἐν Ἑλβετία. Ὁ Ζβίγγλιος συμφωνῶν τῷ Κάρλσταδτ ἐν τῷ συγγράματι αὐτοῦ *subsidium de eucharistia* δι᾽ ἐκχυρίζετο ὅτι ἡ λέξις «ἐστὶ» πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ «σημαίνει». Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζβίγγλιος κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Λουθήρου, ἰδίως δὲ τοῦ Βουγενχαγίου. Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ἐμόρφωσεν ὁ Λούθηρος ἰδίαν περὶ εὐχαριστίας διδασκαλίαν· ἐδίδαξε δηλ. ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου παρίσταται ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ καὶ μεταλαμβάνεται, ἀλλ' οὐχὶ μετουσιούμενον εἰς τὸν ἄρτον, ἀλλ' ἐν αὐτῷ, μετ' αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτόν (*in, sub et cum pane*). Ὅπως δὲ ὑποστηρίξῃ τὴν δοξασίαν ταύτην παρεδέχθη καὶ ἐδίδαξε τὴν σωματικὴν πανταχοῦ παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ (*Ubiquitas*). Τὸν Ζβίγγλιον ὑπερήσπισε κατὰ τοῦ Λουθήρου ὁ Οἰκολαμπάδιος. Κατὰ τοῦ Ζβίγγλιου δὲ καὶ τοῦ Οἰκολαμπადίου ἀπετείνεται τὸ ὑπὸ πολλῶν θεολόγων συνταχθὲν Σουαδικὸν σύγγραμμα. Οἱ μεταρρυθμισταὶ ἐπάλαιον μετὰ μεγάλης σφοδρότητος. 2. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα μεταξὺ τῶν Λουθηρανῶν γενομένων συζητήσεων σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. Ἡ ἀντινομιστικὴ ἔρις, ἣν ἤγειρεν ὁ Ἰωάννης Ἀγρίκολας, τὸ πρῶτον καθηγητῆς ἐν Βιττεμβέργῃ, εἶτα δὲ αὐλικὸς ἱεροκῆρυξ ἐν Βερολίνῳ, διδάσκων, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις πρέπει μόνον ἐκ τῆς Κ. Δ. νὰ διδάσκηται. Τὸν Ἀγρίκολαν κατεπολέμησε καὶ αὐτὸς ὁ Λούθηρος, ἀναγκάσας νὰ ὑποκύψῃ εἰς αὐτόν. 3. Ἡ ἔρις περὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Ὁ Νικόλαος Ἀμσдорφ ἐδημοσίευσε σύγγραμμά τι κατὰ τοῦ Γεωργίου Μάγιор ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ ἀγαθὰ ἔργα εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν σωτηρίαν» (1559). Ἡ θρησκευτικὴ συνδιάλεξις ἐν Ἀλτεμβούργῳ δὲν ἡδυνήθη νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς ἐρίζοντας. Ἡ *Formula Concordiae* ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ ὡς διδασκαλίαν τῶν διαμαρτυρομένων, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ἂν καὶ εἰς ἑαυτὴν ἀντιφάσκουσα διετήρησε τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν δικαιούται καὶ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς πίστεως. 4. Ἡ συνεργιστικὴ ἔρις. Τὴν ἀκραν γνώμην τοῦ

Λουθήρου, ὅτι « ὁ Θεὸς μόνος ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὰ πάν-
 τα » ἠθέλησεν ἤδη ὁ Μελάγχθων νὰ μετριάσῃ παραχωρῶν
 τῷ ἀνθρώπῳ εἶδος τι συνεργείας. Τὴν αὐτὴν δὲ ιδέαν παρεδέχθη
 καὶ ἐν τῷ λειψιανῷ Interim. Ἀλλ' ὅτε τὴν θέσιν ταύτην ὑπερή-
 σπισεν ἐν Λειψίᾳ ὁ Πφέφφιγγερ διὰ τῆς πραγματείας του, ἡ-
 γέρθησαν οἱ ἐν Ἰένῃ θεολόγοι κατ' αὐτοῦ, ὑποστηρίξαντες τὴν
 πρώτην γνώμην τοῦ Λουθήρου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἕνεκα τῆς ἁμαρ-
 τίας ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Θεοῦ (τῆς δικαιοσύνης) μόνον ἀντίστασιν
 νὰ παράσχω, οὐδαμῶς δὲ νὰ συνεργήσῃ δύναται. Ἀλλὰ καὶ ἐν
 αὐτῇ τῇ Ἰένῃ ὑπερησπίσθη ὁ Βικτωρίνος Στρίγγελος τὸν συνερ-
 γισμὸν. Ὁ κατ' αὐτοῦ δὲ ἐγερθεὶς Φλάχιος (1575) κατήντησε
 νὰ διδάξῃ, ὅτι ἡ ἁμαρτία εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ πεπτωκότος
 ἀνθρώπου! Αἱ ιδέαι αὗται βραδύτερον ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν
 πλείστων προτεσταντῶν. 5. Ἡ Ὁσιανδρικὴ ἔρις. Ἀνα-
 λαμβάνων τὴν θέσιν αὐτοῦ ὡς καθηγητοῦ τῆς θεολογίας ἐν Κέ-
 νιγσθεργ ὁ Ἀνδρέας Ὁσιάνδρος, ἐναντίον τῆς περὶ δικαιοσύνης
 διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου, ἰσχυρίσθη ὅτι ἐν τῇ δικαιοσίᾳ ὁ ἁ-
 γιασμός εἶναι τι οὐσιῶδες. Ἀντίπαλος αὐτοῦ ἀνέστη ὁ Στά-
 γκαρος. Ἡ δὲ ἔρις ἐδεινώθη πολὺ καὶ ἔλαβε μεγάλας διαστάσεις
 ἐν Κένιγσθεργ. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὁσιάνδρου ὑπερησπίσθη-
 σαν ὁ Μέρλιν καὶ ὁ Χεσσχούσιος. Ἡ ἔρις ἔπαυσε διὰ τοῦ Corpus
 Prutenicum (1566), ἐν ᾧ ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία τοῦ Λου-
 θήρου ἔλαβε συμβολικὸν χαρακτῆρα. 6. Ὁ Κρυπτοκαλβι-
 νισμός, ὅστις προήλθεν ἐκ τῆς ἀμφιβόλου γλώσσης τοῦ Φιλίπ-
 που Μελάγχθονος, ἰδίως δὲ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων μετα-
 βολῶν τῆς Confessio Augustana κυρίως ἐν τῇ περὶ εὐχαριστίας
 διδασκαλίᾳ ὑπὲρ τῆς καλβινικῆς γνώμης, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν
 περὶ τῆς σωματικῆς πανταχοῦ παρουσίας τοῦ Χριστοῦ διδασκα-
 λίαν τοῦ Λουθήρου. Τοὺς περὶ τὸν Μελάγχθονα (φιλιππισταὶ)
 κατεπολέμησεν ὁ Ματθίας Φλάχιος. Ὅτε οἱ θερμότεροι ὑπερα-
 σπισταὶ τῆς λουθηρανικῆς περὶ εὐχαριστίας διδασκαλίας ἐξε-
 διώχθησαν ἐξ Ἰένης, ἐνόμισαν οἱ φιλιππισταὶ, ὅτι ἐνίκησαν
 ὀριστικῶς καὶ ὅτι ἠδύναντο φανερώς νὰ κηρυχθῶσιν ὑπὲρ τῆς
 καλβινικῆς περὶ εὐχαριστίας διδασκαλίας. Ἀλλὰ τοῦτο ἡγερε
 γενικὴν ἀγανάκτησιν. Πολλοὶ μελαγχθονισταὶ κατεδιώχθησαν
 καὶ ἀπέθανον ἐν τῇ εἰρκτῇ. 7. Ἡ περὶ τῆς Formula Concordiae

Ξίρις. Ὅτε αἱ ὁσημέραι πληθυνόμεναι ἔριδες ἠπείλουν καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν τοῦ προτεσταντισμοῦ, ἐπεχείρησεν ὁ καρχελλάριος Ἀνδρέας ἐν Τυβίγγῃ μετὰ τοῦ ἐκλέκτορος τῆς Σαξωνίας Αἰγούσου νὰ ἐπιτύχῃ ἔνωσίν τινα πασῶν τῶν μερίδων. Τῇ συνεργασίᾳ τοῦ Ἀνδρέου, τοῦ Μαρτίου Χέμνιτζ καὶ τοῦ Χυτραίου συνετάχθη ὁμολογία Formula Concordiae, τύπος συμφωνίας κληθεῖσα, ἣτις ἐμελλε νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ ἐνώσῃ πάσας τὰς μερίδας. Καὶ ὅμως καὶ ὁ τύπος οὗτος δὲν ἐπὶνέγκε τὴν ὁμοφωνίαν. Οἱ φιλιππισταὶ καὶ πάλιν ἔτρεφον τὰς καλθινικάς γνώμας των. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατεπιέσθησαν τελείως ἐπὶ τοῦ δουκὸς τοῦ σαξωνικοῦ Ἀλτεμβούργου Βιλχέλμου τοῦ Α'. 8. Ἡ συγκρητικὴ λεγομένη ἔρις (συγκρητισμὸς), ἣν ἡγείρεν ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Κάλλιξτος ἐν Χέλμσαιδτ, εἷς τῶν εὐθυτάτων ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνός του, ὅστις ἀπορρίπτων τὴν περὶ πανταχοῦ παρουσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀντίδοσιν τῶν ιδιωμάτων τῆς Formula Concordiae ἦτο τῆς γνώμης, ὅτι πολλαὶ διαφοραὶ μεταξὺ προτεσταντῶν καὶ καθολικῶν δὲν ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς πίστεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει οἱ προτεστάνται νὰ νομίζωσιν, ὅτι οἱ καθολικοὶ εἶναι ἐκτὸς τῆς σωτηρίας. Ἐνεκα τῆς τελευταίας ταύτης ιδέας τοῦ κατηγορήθη σφοδρῶς ἐπὶ συγχύσει θρησκευτικῶν ιδεῶν, ὅπερ συγκρητισμὸν ὠνόμασαν. Παρὰ τῷ λαῷ διεδίδετο, ὅτι ὁ Κάλλιξτος ἤθελεν οὐ μόνον τοὺς παπιστάς καὶ καλθινιστάς, ἀλλὰ καὶ τοὺς σωκινιανοὺς καὶ ἀρμινιανοὺς, καὶ αὐτοὺς μάλιστα τοὺς τούρκους καὶ Ἰουδαίους νὰ κηρύξῃ ὡς ὁμοπίστους τοῖς λουθηρανοῖς. Ὁλόκληρον τὸ πανεπιστήμιον τῆς Χέλμσαιδτ συνεταράσσετο ὑπὸ τῆς ἐριδος ταύτης. Μετὰ τὰς ἐρίδας ταύτας διακεκριμένοι δογματικοὶ ἔδωκαν εἰς τὸν λουθηρανισμὸν τὴν ὀριστικὴν νίκην ἐν Γερμανίᾳ ὁ Χέμνιτζ (Loci Theologici καὶ Examen Concilii Tridentini), ὁ Γέρχαρδ (Loci Theologici) καὶ ὁ Χούτερος (Compendium locorum theologicorum). Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι ἔριδες συνέβησαν παρὰ τοῖς λουθηρανοῖς. Καὶ παρὰ τοῖς μετερρυθμισμένοις ἢ ἐλβετοῖς διαμαρτυρομένοις συνέβησαν ἱκαναὶ ἔριδες, ἀλλὰ διὰ τῶν ὑπὸ τῶν μετερρυθμισμένων παραδεχτῶν γενομένων συνόδων αἱ ἔριδες παρ' αὐτοῖς διελύοντο ταχύτερον καὶ ὀριστικώτερον. 9.

Ταραχάς ἤγειρε τὸ πρῶτον ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐλβετικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Γερμανίᾳ. Πρῶτον ἐκηρύχθη τὸ ῥηνικὸν παλατινάτον ὑπὲρ τῆς μετερρυθμισμένης ἐκκλησίας, ὅπου ἐξεδόθη ἡ Κατήχησις τῆς Ἐιδελδέργης (1563), ἣτις καὶ διότι ἐμετρίασε περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ δοξασίαν τοῦ Καλβίνου, καὶ διὰ τὴν δημώδη αὐτῆς ἔκφρασιν μεγάλως ἐξαπλωθεῖσα, ἀπέκτησε κατὰ μικρὸν συμβολικὸν χαρακτῆρα. Ὅλιγον βραδύτερον ἡσπάσθησαν τὸν καλβινισμόν ὁ κόμης τοῦ Ἑσσεν Μόριτς καὶ ὁ ἐκλέκτωρ τοῦ Βρανδεμβούργου Σιγισμουῦνδος, ἀποκρούσαντες τὸν λουθηρανισμόν. 10. Ὁ Ἀρμίνιος καθηγητὴς ἐν Λέϋδεν λαβὼν τὴν ἐντολὴν νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, ἂν ὁ προορισμὸς ἔλαβε χώραν πρὸ τῆς πτώσεως, ὅπως ἐφρόνουν τινὲς μετὰ τοῦ Καλβίνου (Supralapsarii), ἢ μετὰ τὴν πτῶσιν, (Infralapsarii), ἀπέριψε τὴν πρώτην γνώμην καὶ ἐν γένει τὸν ἀπόλυτον λεγόμενον προορισμόν, ἐνῷ ὁ συνάδελφος αὐτοῦ Γώμαρος ὑπερησπίσθη αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἐγένοντο σφοδροὶ ἀγῶνες μεταξὺ ἀρμινιανῶν καὶ καλβινιστικῶν κοινοτήτων ἐν Κάτω Χώραις. Οἱ ἀρμινιανοὶ εἶχον ὡς ἀντιπροσώπους τῶν τὸν περίφημον νομικὸν Ὁλδενβάρνεβελδτ καὶ τὸν Οὐγωνα Γρότιον, ἀπέκτησαν δὲ τῷ 1614 καὶ ἐλευθερίαν θρησκείας. Ἀλλὰ ταχέως κατεδιώχθησαν πάλιν οἱ ἀρμινιανοί. Ὁ Γρότιος ἐρρίφθη εἰς τὴν εἰρκτὴν, ὁ δὲ Ὁλδενβάρνεβελδτ κατεδιώχθη ἔτι ἀπηνέστερον. Ὅπως ἀναστείλῃ τὸν σφοδρότατον ἐρεθισμόν τῶν πνευμάτων συνελλήθη τότε ἡ μεγάλη ἐν Δόρτρεχτ σύνοδος τῶν καλβινιστῶν (1618—1619), ἐν ᾗ παρευρέθησαν θεολόγοι τῆς μετερρυθμισμένης ἐκκλησίας πασῶν τῶν χωρῶν ἐκτὸς τῆς Γαλλίας. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀνεκήρυξε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου καὶ κατέκρινε τὸν ἀρμινιανισμόν.

287.

Αἱρέσεις τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος.

Bunzinger Das Religions-Kirchen und Schulwesen der Mennoniten. Speyer 1831. Fick Der Socinianismus. Kiel 1847. Kadelbach Geschichte Schw. u. der Schwenkfelder Lauban 1864. Franke de hist-Dogmatum Arminianorum. Kil. 1844. Bray L'Histoire de l'Eglise armi-

nienne. Strasb. 1835. Rowntree Quakerism past and present. Lond. 1859. Weingarten Independentismus u. Quaeckerthum. Berlin 1866.

Οἱ ὁπαδοὶ τῆς μεταρρυθμίσεως εἶδομεν, ὅτι ἤδη ἐν ἀρχῇ ἔνεκα τῆς μεταξὺ Ζβιγγλίου καὶ Λουθήρου διαφορᾶς ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς εὐχαριστίας διηρέθησαν εἰς λουθηρανούς καὶ μετερρυθμισμένους, οἵτινες καὶ καλβινισταὶ μετὰ ταῦτα ἐκλήθησαν. Ἐπειτα παρατηρήσαμεν, ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ προτεσταντισμὸς προσέλαβεν ἴδιον τύπον, τὸν ἐπισκοπιανόν. Οὕτως ἐμορφώθησαν οἱ τρεῖς κύριοι κλάδοι τοῦ προτεσταντισμοῦ, ἡ λουθηρανικὴ ἐκκλησία, ἡ καλβινικὴ καὶ ἡ ἐπισκοπιανή, αἵτινες ἀποτελοῦσι μέχρι τῆς σήμερον τὸ κύριον σῶμα τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτῶν ἐγεννήθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεταρρυθμίσεως μέχρι τῆς σήμερον καὶ διάφοροι μικρότερα ἡμερίδες καὶ αἰρέσεις, αἵτινες ὑπάρχουσι διεσπαρμέναι πανταχοῦ τῶν προτεσταντικῶν χωρῶν, ἰδίως δὲ ἐν Ἀμερικῇ. Αἱ διαιρέσεις αὗται μεταξὺ τῶν διαμαρτυρομένων ἦσαν ἀναπόφευκτοί, ἀφοῦ ἀπορριφθέντος παντὸς ἐξωτερικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κύρους, ἐκηρύχθη ὡς μόνη πηγὴ καὶ κριτήριον τῆς διδασκαλίας ἡ Γραφὴ ἐλευθέρως κατὰ τὴν ἐκάστου συνείδησιν ἐξηγουμένη, ἥτις ἀρχὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ θεμελιωδεστάτη βᾶσις τοῦ προτεσταντισμοῦ. Τὰ προτεσταντικὰ συμβολικὰ βιβλία ἔχουσιν ἐν τῇ προτεσταντικῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ μόνον τὴν σημασίαν, ὅτι χρησιμεύουσιν ὡς ἡ ἐπίσημος ἔκφρασις τῆς διδασκαλίας τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ὡς αἱ δὲ θεωρήθησαν ὡς ἔχοντα αἰώνιον ἐν τῇ προτεσταντικῇ ἐκκλησίᾳ κύρος, ὅπως αἱ τοῦ Τριδέντου ἀποφάσεις διὰ τὴν καθολικὴν, συνέβη ἐν ἀντιφάσει πρὸς αὐτὴν τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ προτεσταντισμοῦ. Οὐδὲν ἄρα παράδοξον, ἂν ἡ προτεσταντικὴ διδασκαλία ὑπέστη καὶ ὑφίσταται μέχρι τῆς σήμερον μωρίας καὶ ποικίλας μεταβολὰς καὶ ἀναπτύξεις, μέγας δὲ ἀριθμὸς αἱρέσεων ἐξῆλθον καὶ ἐξέρχονται ἐκ τῶν κόλπων τοῦ προτεσταντισμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ γνήσιοι διαμαρτυρόμενοι δὲν θεωροῦσιν ὥς τι κακὸν τὰς διαιρέσεις ταύτας καὶ τὴν ποικιλίαν ταύτην τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς σημεῖον ζωῆς. Αἱ κυριώτεραι τῶν αἱρέσεων τούτων εἶναι αἱ ἐπόμεναι. I. Ἐκ

τοῦ ΙΓ' αἰῶνος κατάγονται οἱ Μενωνῖται ἡ ἀναβαπτισ-
σταί. Οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Λουθήρου
ἐν διαφόροις χώραις ἀναφανέντων ἀναβαπτιστῶν. Ὀνομά-
σθησαν δὲ μετὰ ταῦτα Μενωνῖται, ἀφ' ὅτου Μένων τις κα-
θολικὸς ἱερεὺς ἀσπασθεὶς τὰς ἀναβαπτιστικὰς ἰδέας, ὠργάνισεν
ἐπὶ τὸ χρεῖττον τὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Οἱ μενωνῖται ἠκολούθουν
ἀρχὰς λίαν αὐστηρὰς, ὁμοιάζοντες πρὸς τοὺς ἀρχαίους μοντα-
νιστὰς καὶ τοὺς μυστικοὺς αἵρετικοὺς τῶν μέσων αἰώνων.
Ἀπέρριπτον δὲ τὸ βάπτισμα τῶν νηπίων, τὸν ὄρκον, τὸν
πόλεμον, τὸν χωρισμὸν τοῦ γάμου καὶ τὴν καταδίωξιν ἐνώ-
πιον τῶν πολιτικῶν δικαστηρίων. Ἐσπουδαζον νὰ ζῶσιν ἀκρι-
θῶς κατὰ τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τοῦ εὐαγγελίου, κατὰ γράμ-
μα ἐννοοῦντες αὐτὰ, δὲν ἀνεγνώριζον δὲ συμβολικὰ βιβλία,
οὐδὲ ἔδιδον σημασίαν εἰς τὴν θεολογικὴν παιδείαν. Ὡς πρὸς τὸ
ζήτημα τοῦ προορισμοῦ ἀπεδέχοντο τὴν γενικότητα τῆς χά-
ριτος καὶ περὶ εὐχαριστίας ἐφρόνουν τὰ τοῦ Ζβιγγλίου. Ἡ ἐκ-
κλησία κατ' αὐτοὺς εἶναι κοινωνία ἀγίων καὶ διὰ τοῦτο πρέπει
νὰ διατηρῆται δι' αὐστηροτάτης εὐταξίας ἐν τῇ καθαρότητι
αὐτῆς. Τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐκήρυττον μὲν ὡς ἀναγκαίαν
πρὸς τὸ παρὸν, ἀλλ' ὡς ξένην τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ
τοῦτο οὐδεὶς αὐτῶν ἀνελάμβανε πολιτικὸν ἀξίωμα. Οἱ νεώτεροι
ἀναβαπτισταὶ ἐγκατέλιπον πολλὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων, καὶ ἐμε-
τρίασαν τὴν περὶ τὸν βίον ὑπερβολικὴν αὐστηρότητα αὐτῶν. 2.
Οἱ Σβεγκφελδιανοί. Οὗτοι ὀνομάσθησαν ἐκ τοῦ Γασπάρ
Σβεγκφελδ ἐν Σιλεσίᾳ, ὅστις ἰσχυρίζετο ἐναντίον τοῦ Λου-
θήρου, ὅτι ἡ δικαιοῦσα πίστις δὲν δύναται νὰ ἦναι νεκρά, ἀλλὰ
πρέπει νὰ ἐκδηλοῦται δι' ἀγαθῶν ἔργων καὶ νὰ καταστρέφῃ
τὰς κακὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη. Ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ ἐδέχετο
ὁ Σβεγκφελδ θεοποίησιν τινα τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ, ἥτις χρη-
σιμεύει ἡμῖν ὡς ψυχικὴ τροφή, ὅπως ὁ γήινος ἄρτος τρέφει
τὸν γήινον ἄνθρωπον. Ὁ Σβεγκφελδ ἐσκέπτετο ἐν πολλοῖς ὡς
μυστικιστῆς. Ἡ πρώτη δημιουργία κατ' αὐτὸν, οὐσα ἀτελής,
συμπληροῦται διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐνεργηθείσης ἀναγεν-
νήσεως τῶν πάντων· ἰδίᾳ δὲ ἡ θεία εἰκὼν μετεδόθη μὲν ἀπ'
ἀρχῆς τῷ ἄνθρωπῳ, διὰ τοῦ Χριστοῦ ὁμῶς τελείως διεμορφώθη.
Σβεγκφελδιανοὶ εὐάριθμοι σῶζονται ἔτι καὶ νῦν, μάλιστα ἐν Ἀ-

μερικῇ. 3. Σωκινιανοί. Οὗτοι ἐκλήθησαν οὕτως ἀπὸ τοῦ Ἰταλοῦ πεπαιδευμένου Λαιλίου Σωκίνου († 1562) καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Φαύστου Σωκίνου (1604), οἵτινες ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι πᾶσαι αἱ πλάναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προῆλθον ἐκ τῆς ὀλιγορρήσεως τῆς λογικῆς ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς περιφρονήσεως τοῦ ὁρθοῦ λόγου, ἐνῶ οὗτος ἔπρεπε νὰ ὁδηγῇ καὶ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς πράγμασι, καθὼς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς, ἀπέρριπτον πᾶν ὅ,τι ἐφρόνουν ὅτι ἀντιβαίνει εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον ἢ ὑπερβαίνει αὐτόν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐδέχοντο τὴν Τριάδα ὡς δόγμα μυστηριώδες καὶ ἀκατάληπτον, τὸν δὲ Χριστὸν ἀπεδέχοντο ὡς ἀπλοῦν ἄνθρωπον ὑψωθέντα εἰς τιμὰς τῆς θεότητος διὰ τῆς εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὑποταγῆς αὐτοῦ, υἱὸν Θεοῦ ἐν ἡθικῇ καὶ θρησκευτικῇ μόνον ἐννοίᾳ, καθὼς υἱοὶ Θεοῦ ὀνομάζονται πάντες ἐν γένει οἱ ἀληθῶς εὐσεβεῖς¹. Ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς ἑαυτοὺς ἀντιφάσκοντες ἐδέχοντο τὰ θαύματα τῆς Γραφῆς. Ἀπέκρουον δὲ καὶ τὸν καλβινισμόν καὶ τὸν λουθηρανισμόν ὡς ἀρνούμενους τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίαν μετὰ τὴν πτώσιν τῶν πρωτοπλάστων, ἐδέχοντο τὴν σωτηρίαν, τὴν δικαίωσιν καὶ ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔργον κυρίως τοῦ ἀνθρώπου, ὁδηγουμένου ἀπλῶς εἰς τοῦτο καὶ ὑποβοηθουμένου ὑπὸ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀρίστου αὐτοῦ παραδείγματος (ἐν τούτῳ συνίστων τὸ ἔργον τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀπολυτρώσεως), καὶ ἐθεώρουν τὰ μυστήρια, τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὸ βάπτισμα, ὡς ἀπλᾶς συμβολικὰς τελετάς, ἐκεῖνο μὲν τῆς διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ καθάρσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου. Οἱ Σωκινιανοὶ ἦσαν οἱ πρόδρομοι τῶν νεωτέρων ὀρθολογιστῶν ἢ ἐλευθεροφρόνων θεολόγων, οἵτινες ἀνέπτυξαν συνεπέστερον τὰς ἀρχὰς ἐκείνων (περὶ αὐτῶν ὅρα § 292). Ἀπὸ τῆς Ἰταλίας καὶ Ἑλβετίας καταδιωχθέντες κατέφυγον εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ ἀποκατέστησαν ἐν Ραχώβ, ὅπου μετὰ τῶν ἐκεῖ ἀντιτριαδιτῶν ἀναμιχθέντες, ἐξέδωκαν καὶ ἰδίαν ὁμολογίαν πίστεως. Ἀλλὰ τῇ ῥαδιουργίᾳ τῶν ἰησουϊτῶν ἐξεδιώχθησαν καὶ ἐντεῦθεν τῷ 1638, ἐξ ἀπάσης δὲ τῆς Πολωνίας τῷ 1658 καὶ

¹ Ἡ θέωσις, ἡ ἡθικὴ δηλ. ἀφομοίωσις πρὸς τὸν Θεόν, εἶναι προορισμὸς παντὸς ἀνθρώπου.

διεσπάρησαν εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην, ἰδίως ἐν Ὑλλανδίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ, ὀνομασθέντες βραδύτερον καὶ Οὐνιτάριοι (Unitarii) ὡς ἐν πρόσωπον ἐν τῇ θεότητι παραδεχόμενοι. Οἱ Οὐνιτάριοι εἶναι συνήθως ἄνθρωποι ἀνωτέρων τάξεων, εἰς τοὺς πεπαιδευμένους ἀνήκοντες. Ἔσχον δὲ καὶ πολλοὺς μεγάλους συγγραφεῖς, ἐν οἷς εἶναι καὶ ὁ Νεύτων. 4. Ἐκ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος κατάρχονται οἱ Ἀρμινιανοί. Οὗτοι εἶναι οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀρμινίου, ὅστις εἶχε καταπολεμήσει τὸν ἀπὸ λυτοῦ πρῶτον ἰσμὸν τοῦ Καλδίνου ἐν Κάτω Χώραις, καὶ τοῦ ὁποίου αἱ δοξασίαι κατεκρίθησαν ἐν τῇ ἐν Δορτρέχτῃ συνόδῳ 1618 (Πρβλ. § 286). Οἱ ἀρμινιανοὶ καίπερ διωκόμενοι, διεσώζοντο καὶ μετὰ ταῦτα. 5 Οἱ Κουάκεροι. Καὶ οὗτοι ἀναφαίνονται κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Τούτων ἀρχηγὸς ἐγένετο ὁ Γεώργιος Φώξ († 1690), ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι ὁ χριστιανὸς ἄτε φωτισόμενος ἀμέσως παρὰ τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ πνεύματος, δὲν χρῆζει οὔτε τῆς Γραφῆς οὔτε τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας. Συνέστησαν δὲ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ τὴν πρώτην κοινότητα αὐτῶν ἐν Ἀγγλίᾳ τῷ 1643, ὀνομασθέντες κουάκεροι ἤτοι τρέμοντες, ἐκ τῆς ἀγγλικῆς λέξεως Quake, τρέμειν, διότι ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν ὑπὸ συγκινήσεως καὶ κατανύξεως καταλαμβανόμενοι, ἔτρεμον. Οἱ κουάκεροι δὲν ἔχουσιν ὠρισμένους τύπους λατρείας, οὐδὲ τακτικοὶ κήρυκες ἦσαν τὸ πρῶτον παρ' αὐτοῖς. Ἀποφεύγουσι δὲ τὰς διασχεδάσεις, ὅπως οἱ μενωνῶνται, καὶ δὲν θέλουσι νὰ τελῶσι φόρους καὶ νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς πολιτικὰς θέσεις. Συγγραφεὺς τελειοποιήσας τὰς ιδέας αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Ῥοβέρτος Βάρκλεϋ († 1690), ὁ δὲ Οὐίλιαμ Πένν ἐγένετο ὁ δεύτερος παρ' αὐτοῖς ἰδρυτὴς τῆς αἵρέσεως, μεταρρυθμίσας κατὰ πολλὰ τὸ πρῶτον κουακερικὸν σύστημα. Ἐπὶ τέλους ἀποκατέστησαν οἱ κουάκεροι ἐν Ἀμερικῇ, ἐν τῇ Πεννσυλβανίᾳ, ἥς πρωτεύουσα ἐγένετο ἡ Φιλαδέλφεια. Οἱ κουάκεροι εἶναι ἄνθρωποι συνήθως τοῦ ὀχλοῦ.

1833. Jackson Geschichte des Methodismus. Aus d. engl. Berlin 1844.
Swedenborg der nord. Seher. Schwael. Hall. 1850 Matter Église
de Swedenborg. Paris 1862. Olshausen Geschichte der Mormonen. Goett.
1836. Jacobi Die Lehre Jrvings. Berlin 1846.

Κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἀνεφάνησαν· 6 Οἱ Χερρνχούτιοι,
ὧν ἀρχηγὸς ἐγένετο ὁ Τσίντσενδορφ († 1760), ἰδρύσας
τὴν πρώτην κοινότητα ἐν Χερρνχούτῃ τῆς Σαξωνίας. Συν-
έστη δὲ ἡ αἵρεσις ἵνα συνδιαλλάξῃ τὰς ἐν τῷ προτεσταντισμῷ
διακεκριμένας μερίδας τῶν Λουθηρανῶν, Καλβινιστῶν, Βοεμῶν
καὶ Μοραβῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῇ κοινῇ εἰς τὸν
ἐλαστικὸν θάνατον τοῦ Κυρίου πίστει. Διοικοῦνται δὲ οἱ
χερρνχούτιοι ὑπὸ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οὓς
εἶχον καὶ οἱ Βοεμοὶ ἀδελφοί, νομίζοντες δὲ ὅτι πάντες εἶναι
τέλειοι καὶ ἀναγεγεννημένοι χριστιανοί, ἀποκλείουσιν ἀπὸ τῆς
ἐκκλησιαστικῆς τῶν κοινωνίας τοὺς βαρέως ἁμαρτάνοντας. 7.
Οἱ Μεθοδισταί. Οὗτοι εἶναι ὁπαδοὶ τοῦ Βέσλεϋ, μεθοδι-
σταὶ κληθέντες ἀπὸ τοῦ μεθοδικῶς διατεταγμένου αὐτῶν βίου.
Συνέστη δὲ ἡ αἵρεσις αὕτη τὸ πρῶτον ὡς ἐταιρεία φοιτητῶν ἐν
᾽Οξφορδ (1726), σκοποῦσα τὴν ἐξέγερσιν καὶ ὑπόθαλ-
ψιν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἐν τῇ νεκρᾷ καταστάσει
ἀγγλικῇ ἐκκλησίᾳ. Τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐπιδιώκουσι πάντοτε
οἱ μεθοδισταί, ὧν τὸ κήρυγμα περιστρέφεται κυρίως καὶ ὡς ἐπὶ
τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἐκφόβησιν τῶν ἁμαρτωλῶν διὰ τῆς περι-
γραφῆς τῶν ποινῶν τῆς μελλούτης κολάσεως. Ἐκ τῆς ἀγγλι-
κανικῆς ἐκκλησίας, ἐξ ἧς προῆλθον, παρέλαβον οἱ μεθοδισταί
τοὺς ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους καὶ πολλὰς ἄλλας
διατάξεις. Τῷ 1732 ἔτει προσῆλθεν εἰς τὴν αἵρεσιν αὐτῶν ὁ
Βίτεφιλδ, μεγάλῃς τυχῶν παρ' αὐτοῖς τιμῆς. Παρεδέχοντο
δὲ οἱ μεθοδισταί, ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει ἀναγκάως ἅπαξ τοῦ
βίου του νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ ὡς αἰφνιδίαν με-
ταβολὴν ἐν ἑαυτῷ, ἄλλως ἀπατᾷ ἑαυτόν. Πρὸς δὲ νομίζουσιν ὅτι
ὁ ἄνθρωπος δύναται ἐν τῷ βίῳ τούτῳ νὰ φθάσῃ εἰς τελείαν ἀ-
ναμαρτησίαν. Τῷ 1780 διηρέθησαν οἱ μεθοδισταί εἰς Βεσλεϋα-
νοὺς ἀποκλίνοντας εἰς τὸν ἀρμινιανισμὸν καὶ ἀπορρίπτοντας τὸν
ἀπόλυτον προορισμὸν καὶ εἰς Βιτεφιλδιανοὺς καλβινίζοντας καὶ

ὁπαδοὺς τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ. 8. Οἱ Σ β ε δ ε ν β ο ρ γ ι α ν ο ί. Ἀρχηγὸς αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Σ β ε δ ε ν β ο ρ γ († 1772), σουηδὸς, πεπαιδευμένος μὲν ἀνὴρ, ἀλλὰ νοσηρᾶς φαντασίας, ὅστις ἐπίστευε σταθερῶς, ὅτι μεταστὰς εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἔτυχεν οὐρανίων ἀποκαλύψεων, ἐνόμιζε δὲ ὅτι τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐξέδωκε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «περὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας», ἤρχισε νέα ἐποχὴ διὰ τὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἐνεκαίνισθη δηλ. ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς νέας Ἱερουσαλὴμ, ἡ τῆς Καινῆς ἐκκλησίας. Ὁ Σ β ε δ ε ν β ο ρ γ ἀπέρριπτε τὴν Τριάδα, καὶ τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἰλαστικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, ἀπεδέχετο πολλὰς ἀποκαλύψεις ἢ ἐνσαρκώσεις τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἀγγέλους καὶ δαίμονας ἐθεώρει ὡς πνεύματα τῶν τεθνεώτων, καὶ ἐξήγει τὰς Γραφὰς ἀλληγορικῶς.

Ὁ δὲ παρὼν ΙΘ' αἰὼν παρήγαγε τὰς ἐξῆς δύο προτεσταντικὰς αἱρέσεις. 9. Τοὺς Μ ο ρ μ ῶ ν ο υ ς. Τούτων ἀρχηγὸς ἐγένετο ὁ Ἰωσήφ Σ μ ῖ θ (1827) ἐν Ἀμερικῇ ζῶν, ὅστις ἰσχυρίζετο, ὅτι ἀνεκάλυψε μυστηριώδεις τινὰς χρυσοῦς πίνακας, οὓς εἶχε δῆθεν κρύψει πρὸ αἰώνων πολλῶν ὁ τελευταῖος Ἰσραηλῆτης προφῆτης ἐν Ἀμερικῇ (!) Μ ο ρ μ ῶ ν. ἐξ αὐτῶν δὲ ἀνέγνωσε τὴν ἀληθῆ θρησκείαν. Οἱ Μορμῶνοι, ἄνθρωποι τοῦ ὄχλου τὸ πλεῖστον, προσδοκῶσιν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν τὴν δευτέραν παρουσίαν, νομίζουσι δὲ ὅτι τὸ προφητικὸν καὶ ἄλλα ἀποστολικά χαρίσματα, ἐν τῇ Κ. Δ. ἀναφερόμενα, ἀνενεώθησαν παρ' αὐτοῖς. Ἐναντίον δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ παρὰ τὸ παράδειγμα πασῶν τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν εἰσῆγαγον παρ' ἑαυτοῖς οἱ Μορμῶνοι τὴν πολυγαμίαν, δι' ὃ πολλάκις ἠγέρθησαν ταραχαὶ ἐν Ἀμερικῇ. 10. Τοὺς Ἰ ρ β ι γ γ ι α ν ο ῦ ς. Οὗτοι ἔσχον ἀρχηγὸν τὸν σκῶτον Ἰ ρ β ι γ γ, ἐφημέριον σκωτικῆς τινοῦ ἐκκλησίας ἐν Λονδίῳ (1834), προσδοκῶσι δὲ, καθὼς καὶ οἱ Μορμῶνοι, πρὸς οὓς ἔχουσι μεγάλην ὁμοιότητα, ὡς ἐγγίζουσιν ὁσονοῦπω τὴν μέλλουσαν χρίσιν, πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ ὅτι ἀνενεώθησαν παρ' αὐτοῖς τὰ ἀποστολικά χαρίσματα τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς προσφητείας, καὶ νομίζουσιν, ὅτι μόνον παρ' αὐτοῖς ἐπληρωθῆ τὸ ἀληθὲς ἀποστολικὸν ἀξίωμα. Τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν καλοῦσιν ἀγγέλους.

Σχέσεις τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν
καὶ αἱρέσεων πρὸς ἀλλήλας.

Neudeker Die Hauptversuche zur Pacificir. der prot. Kirche. Leipzig
1846.

Ἀλλοτε μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῶν διαφορῶν τούτων προ-
τεσταντικῶν ἐκκλησιῶν καὶ αἱρέσεων σφοδρὰ ἐπεκράτει ἀπο-
στροφή. Οἱ λουθηρανοὶ ἐμίσουν τοὺς καλβινιστὰς καὶ οὗτοι
ἐκείνους ὡς ἐχθροὺς τῆς πίστεως αὐτῶν. Ὁμοίως καὶ τῶν λοι-
πῶν μερίδων οἱ ὁπαδοὶ ἀλλήλους. Εἶδομεν ἀλλαχοῦ, ὅτι ὅτε
ὁ Κάλλιξτος ἠθέλησε νὰ ἐνώσῃ τὰς διαστάσας ἐκκλησιαστι-
κὰς μερίδας, φοβερὸς πόλεμος πανταχόθεν ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ,
παρὰ πάντων δὲ κατηγορήθη ἐπὶ συγκρητισμῷ (§ 286). Μέχρι
τῶν μέσων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος οὐδεὶς ἤθελε νὰ ἀκούσῃ τι περὶ ἐνώ-
σεως. Ὅ,τι μόνον ἦν τοὺς προτεστάντας τῶν διαφορῶν ἀπο-
χρώσεων ἦτο ἡ πρὸς τὴν αὐτοὺς πάντας διώκουσαν καὶ ἐχθρικώ-
τατα διακειμένην παπικὴν ἐκκλησίαν ἀντίθεσις. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς
νεωτέρους χρόνους ἤρχισεν ἀνεκτικώτερον πνεῦ-
μα νὰ ἐπικρατῇ ἐν γένει μὲν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς καθόλου,
ιδίᾳ δὲ μεταξὺ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν καὶ μερίδων, ὁ
δὲ παρὼν αἰὼν τείνει εἰς τὸ νὰ κατορθώσῃ παρ' αὐτοῖς, ὅ,τι οἱ πα-
ρελθόντες αἰῶνες ἐθεώρουν ἀδύνατον. Ἐν Πρωσσίᾳ ἀπὸ τῶν ἀρ-
χῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ταῖς ἐνεργείαις τοῦ βασιλέως αὐτῆς
Φριδερίκου Βιλχέλμου τοῦ Γ' ἐτελέσθη ἐνωσις μεταξὺ
καλβινιστῶν καὶ λουθηρανῶν (Union 1817), ἥτις ἐξηπλώθη
κατὰ μικρὸν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Γερμανίας. Οἱ ἠνωμένοι
λουθηρανοὶ καὶ καλβινισταὶ δικαιοῦνται νὰ μετέχωσι τῆς κοι-
νωνίας ἐν τῷ κυριακῷ δείπνῳ ἀμφοτέρων τῶν ἐκκλησιῶν ἀδια-
κρίτως, ὑπάγονται δὲ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀνωτάτην ἐκκλησιαστι-
κὴν ἀρχήν. Αἱ ἐκάστη ἐκκλησία ἰδιάζουσαι δογματικαί, διοι-
κητικαὶ καὶ τελετουργικαὶ διαφοραὶ ἔμειναν ἀνέπαφοι. Τὴν συμ-
φιλίωσιν καὶ τὴν ἐνωσιν πασῶν τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν
καὶ αἱρέσεων ζητεῖ καὶ ὁ εὐαγγελικὸς Σύνδεσμος, ὁ κατὰ τὸν
παρόντα αἰῶνα ἐν Ἀγγλίᾳ συστάς. Σήμερον μεθ' ὅλας τὰς διαι-

ρέσεις των πρὸς ἀλλήλους οἱ ὁπαδοὶ τῶν διαφόρων προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν καὶ αἱρέσεων αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὡς προτεστάντας, ὡς συγγενεῖς ἀλλήλοις κατὰ τὴν πίστιν ἀπέναντι τῶν ἀλλοδόξων ἐκκλησιῶν, διότι κατὰ τὰς βάσεις οἱ πλεῖστοι αὐτῶν συμφωνοῦσιν, ὡς παραδεχόμενοι τὴν ἀγίαν Γραφὴν ἐλευθέρως ἐξηγουμένην ὡς μόνην πηγὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπορρίπτοντες τὰς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, οἷον τὴν προσκύνησιν τῶν ἀγίων καὶ τῶν εἰκόνων, τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Πρὸς τοῦτοις παρατηρητέον ὅτι ἡ ἁμιλλα καὶ αἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ αὐτῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ διατηρῶσι ζωηρὸν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδαμοῦ τὸ διαφέρον ὑπὲρ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων εἶναι ζωηρότερον ἢ ὅσον ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς χώραις, καὶ μάλιστα ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου συναντῶνται πᾶσαι αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ὁ ἀξιοθαύμαστος ζῆλος τῶν διαμαρτυρομένων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀμερικανῶν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν.

290.

Προτεσταντικὴ θεολογία ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως. (15' καὶ 12' αἰών).

D o r n e r Geschichte der protestantischen Theologie. Muenchen 1817.
H a g e n b a c h Encyclopaedie der theolog. Wissenschaften. Leipzig 1861.

Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐστρέφετο κυρίως περὶ τὴν ἐρευναν τῶν ἀγίων Γραφῶν, καθὼς καὶ μέχρι τῆς σήμερον αἱ Γραφαὶ εἶναι τὸ κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων. Ὁ Λ ο ὕ θ η ρ ο ς καὶ οἱ πρῶτοι μετ' αὐτὸν θεολόγοι ἀπεδέχοντο τὴν αὐστηροτάτην μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν γραμμάτων ἐκτεινομένην θεοπνευστίαν. Ἠκολούθουν δὲ τὸ πρῶτον περιδεῶς τὰ ἐπίσημα τῆς νέας ἐκκλησίας βιβλία ἢ σύμβολα. Καὶ μεταξὺ μὲν τῶν λουθηρανῶν διεκρίθησαν ὡς συγγραφεῖς ἐκκλησιαστικοὶ αὐτὸς ὁ Δούθηρος, ὁ θαυμάσιος μεταφραστὴς τῶν ἀγίων Γραφῶν εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, συγγραφεὺς δὲ τῶν κατηχήσεών του καὶ τῶν

Σμαλκαλδικῶν ἄρθρων, καὶ πλείστων ἄλλων συγγραμμάτων, δι' ὧν ἐθεμελίωσε τὸν προτεσταντισμὸν, ὁ Μελάγχθων, ὁ τὸ πρῶτον δογματικὸν ἔργον *Loci communes theologici*, τὴν Αὐγουσταίαν ὁμολογίαν, τὴν *Apologia confessionis*, καὶ ἄλλα συγγράφας, ὁ Φλάκκιος, ὁ κύριος συντάκτης τῶν Μαγδεβουργικῶν ἐκατονταετηρίδων, κολοσαίου ἱστορικοῦ ἔργου, δι' οὗ ἐξηλέγχθησαν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας αἱ πλάναι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ὁ Χεμνίτζιος, καὶ ἄλλοι, παρὰ δὲ τοῖς μετερρυθμισμένοις ὁ Ζβίγγλιος (*de vera et falsa religione*), ὁ Καλβίνος (*institutiones theologicae*), ὁ Βέζας, ὁ Λέων Ἰούδας καὶ ὁ Οἰκολαμπάδιος. Ἄλλ' ἡ ἐμμονὴ εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία δὲν διήρκεσε πολὺ. Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία ταχέως ὑπερβάσα τὰ ὅρια ταῦτα καὶ πᾶν κῦρος ἐξωτερικὸν διαρρήξασα, καὶ ἐλευθέρα γενομένη, ἤρχισε νὰ ἐξετάζη τὴν Γραφὴν τολμηρῶς ὡς πᾶν ἄλλο βιβλίον τῆς ἀρχαιότητος. Ὑπὸ τοῦ πνεύματος τούτου ἐμπορούμενοι ὁ μὲν Καστέλιος μετέφρασε τὰς Γραφάς, ὁ δὲ Γρότιος ἡρμήνευσεν αὐτάς. Τὴν τολμηρὰν ταύτην μεταχείρισιν τῆς Γραφῆς εἶχεν ἐγκαινίσει ἤδη αὐτὸς ὁ Λούθηρος ἂν καὶ ἄλλως ἐδέχετο τὴν θεοπνευστίαν αὐτῆς· διότι περὶ πολλῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ τῆς τοῦ Ἰακώβου ἐπιστολῆς εἶχεν ἐκφράσει λίαν ἐλευθέρως γνώμας. Οἱ δύο Βουξδόρφιοι εἰργάσθησαν μετὰ ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῶν βοηθητικῶν τῆς ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν ἐπιστημῶν, τὴν ἱερὰν Γεωγραφίαν, καὶ τὰς ἀρχικὰς τῆς Γραφῆς γλώσσας, τὴν ἑβραϊκὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν. Κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἡ ἐλευθεροφροσύνη αὕτη ἐκλείπει πάλιν, ἐπικρατεῖ δὲ ἐν Γερμανίᾳ ὁ αὐστηρηδολογητισμὸς καὶ μορφοῦται νέα τις προτεσταντικὴ σχολαστικὴ θεολογία τοσοῦτον εἰς τὸ γράμμα τῶν λουθηρανικῶν συμβόλων ἐμμένουσα, ὅσον ἄλλοτε ἡ καθολικὴ σχολαστικὴ εἰς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὰ ἔθιμα καὶ δόγματα. Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ λουθηρανοὶ δογματικοὶ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος Καλόβιος, Χούττερος, Γερχάρδος καὶ Κβένστεδτ. Πόσον δὲ οἱ λουθηρανοὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον κατεῖχοντο ὑπὸ σενῶν ἰδεῶν, ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσι δύο γεγονότα, ὅτι ὁ μὲν θεολόγος Κάρπτζοβ (1689) ὑπεστήριζε τὴν νομιμότητα τῆς ἀπανθρώπου διαδικασίας

τῶν ἐπὶ μαγείᾳ κατηγορουμένων, ἥτις κληρονομηθεῖσα ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς διετηρεῖτο καὶ ἐν ταῖς νέαις προτεσταντικαῖς ἐκκλησίαις, ὁ δὲ Π ὀ τ τ τὴν ὑπαρξιν τοῦ συνδέσμου τῶν μάγων μετὰ τοῦ διαβόλου. Ἦσαν ὁμῶς καὶ τινες κάλλιον θεολογοῦντες, οἷος ὁ Θ ω μ ἄ ζ ι ο ς, ὅστις ἐπολέμησε τὸν Π ὀ τ τ καὶ τὸν Κάρπ-τσοβ. Ἡ κατάστασις τῆς θεολογίας παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα συνδέεται μετὰ τῆς τότε ἐν γένει καταστάσεως τῆς παιδείας καὶ καθόλου τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἥτις κατεσπαράσσετο ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ ἐδηρῶτο ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων θρησκευτικῶν πολέμων καὶ μάλισ-στα ὑπὸ τοῦ τριακονταετοῦς. Καὶ ἐν ταῖς καλβινικαῖς ἐκκλησίαις ἡ αὐτὴ δογματικὴ αὐστηρότης καὶ ἐμμονὴ εἰς τὰ σύμβολα παρατηρεῖται κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα (Μ α χ ὀ β σ κ η ς. Μ α ρ ἑ σ ι ο ς, Β ο ἑ τ ι ο ς, Χ ο ὀ ρ ν β ε κ). Τὴν προτεσταντικὴν θεολογίαν ἐ-σπούδασε νὰ ἀνυψώσῃ μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὁ ὑπὸ δια-φόρου τοῦ τῶν συγχρόνων θεολόγων πνεύματος ἐμφορούμε-νος διάσημος θεολόγος Σ π ἑ ν ε ρ (+ 1705), ὅστις καταπολε-μήσας τὸν αὐστηρὸν καὶ νεκρὸν δογματισμὸν τῶν συγχρόνων του, ἐζήτηε νὰ ἐγείρῃ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων πάλιν ἀληθῆ ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μελέτης τῆς ἀγίας Γραφῆς. Αἱ κατ' οἶκον αὐτοῦ συναθροίσεις (Collegia pie-*tatis*) ἤγειραν πράγματι νέαν θρησκευτικὴν ζωὴν διὰ πρακτικῆς καὶ πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν τεινούσης ἐξηγήσεως τῆς Γρα-φῆς καὶ διὰ θρησκευτικῶν διαλέξεων. Ὁ Σπένερ ἠλπίζεν, ὅτι ἤθελε ζωοποιήσῃ τὴν ἐκκλησίαν, μορφόνων καὶ ἀνατρέφων πρῶτον διὰ τῆς Γραφῆς τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ τάσις αὕτη κατήντησεν εἰς τυφλὴν εὐλάβειαν (*Pietis-*mus**), εἰς περιφρόνησιν πάσης ἐν γένει ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστή-μης καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, καὶ εἰς περιορι-σμὸν τῆς θρησκείας εἰς ἀπλᾶ τινα καὶ ἀδιαφώτιστα συναι-σθήματα. Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἡρμήνευε τὰς Γραφὰς ἐν Λει-ψία ὁ Φ ρ ἄ γ κ ε καὶ ἄλλοι θεολόγοι, οἵτινες διωχθέντες ἐκεί-θεν, ἴδρυσαν τὸ μετὰ ταῦτα περίφημον γενόμενον πανεπιστή-μιον τῆς Ἀ λ λ η ς. Ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ κατὰ τὴν ἐπο-χὴν ταύτην διεκρίθησαν ὁ Ἀ ρ ν ῶ λ δ ο ς καὶ ὁ Μ ὀ σ χ ε ῖ μ.

291.

Ἡ γερμανικὴ θεολογία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα.

Οἱ ὀρθολογιστάι.

Staudlin Geschichte des Rationalismus und Supranaturalismus. Goettingen 1866. Amand Saintes Hist. crit. du rationalisme en Allemagne. Paris 1843. Rueckert Der Rationalismus. Leipzig. 1859.

Διὰ τῶν μεγάλων θεολόγων Βέτστεϊν, Ἐρνέστη καὶ Σέμλερ ἄρχεται περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῇ γερμανικῇ προτεσταντικῇ θεολογίᾳ νέον, ἐλεύθερον πνεῦμα τὸ τοῦ ὀρθολογισμοῦ λεγομένου (Rationalismus), δηλ. ἡ ἀρχή, ὅτι ὡς ἀνώτατον κριτήριον καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῆς θρησκείας, ὅπως καὶ ἐπὶ πασῶν τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων γνώσεων, πρέπει νὰ θεωρῇται ὁ ἀνθρώπινος ὀρθὸς λόγος (ratio), καὶ διὰ τοῦτο μόνον ἐκεῖναι αἱ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι νὰ θεωρῶνται ὀρθαί, ὅσαι συμφωνοῦσιν αὐτῷ, νὰ ἀπορρίπτηται δὲ ὡς ψευδὲς πᾶν ὅ,τι ἀντιστρατεύεται αὐτῷ. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἡρμηνεύουν εἰ εἰρημένοι θεολόγοι τὰς Γραφὰς ὡς ἤθελον ἐρμηνεύσει καὶ πᾶν ἄλλο τῆς ἀρχαιότητος βιβλίον, χωρὶς μήτε τὴν ἰδέαν τῆς θεοπευστίας νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν (κατὰ τοὺς θεολόγους τούτους ἡ θεοπνευστία εἶναι ἀπλοῦς, τὴν πλάνην μὴ ἀποκλείων ἱερὸς ἐνθουσιασμός τῶν συγγραφέων, οἷος εἶναι καὶ ὁ ποιητικὸς τῶν ποιητῶν ἐνθουσιασμός), μήτε εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησίας νὰ ἦναι δεδουλευμένοι. Τὰς αὐτὰς δὲ ἀρχὰς ἡκολούθησαν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ οἱ θεολόγοι Μιχαέλης καὶ Ἐίχορν. Ἐν τῇ Γραφῇ ἐθαύμαζον οἱ θεολόγοι οὗτοι μόνον τὰς γενικὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἰδέας, τὰς κατ' αὐτοὺς ἐμφύτους οὔσας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῳ συνειδήσει καὶ τὴν φυσικὴν θρησκείαν ἀποτελούσας, καὶ τὰ μέγала τῆς εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς παραδείγματα τὰ ἐν αὐτῇ ἀπαντῶντα, τὰ δὲ θαύματα ἡ ἐξήγουν φυσικῶς, ὅπως ὁ ἐν Ἐιδελβέργῃ Παῦλος, ἡ ἀπέδιδον εἰς τὴν δημῶδη παράδοσιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ καὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν. Ὁμοίως δὲ ὀλίγην σημασίαν ἀπέδιδον καὶ εἰς τὰς ἰδέας ἐκεῖνας τῆς Γραφῆς, ὅσαι δὲν ἐφαίνοντο αὐτόδηλοι εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, οἷον εἰς τὰς ἰδέας

περὶ προπατορικῆς ἀμαρτίας, περὶ ἐνσαρκώσεως, περὶ ἀπολυτρώσεως διὰ τοῦ ἱλαστικοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, περὶ Τριάδος, περὶ δαιμόνων, περὶ αἰωνίου κολάσεως. Ὁ ὀρθολογισμὸς οὗτος, ὅστις ἀνατρέπει ἐκ θεμελίων πάσαν τὴν ἀρχαίαν θεολογίαν, καὶ ἐξετάζει τὸν χριστιανισμὸν ὁμοίως καθὼς καὶ πάσας τὰς ἄλλας θρησκείας, θεωρῶν αὐτὸν μόνον ὡς τὴν ἀρίστην πασῶν καὶ κατ' οὐσίαν συμφωνοτέραν πρὸς τὴν φυσικὴν τὴν ἀπὸ μόνου τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀπορρέουσαν θρησκείαν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ὡς ἡ φυσικὴ ἀνάπτυξις τοῦ προτεσταντισμοῦ, ὅστις κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἤρχισε μόνον τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐδέσποζεν ὁ ὀρθολογισμὸς ἐν Γερμανίᾳ. Ὑψώθη δὲ εἰς δογματικὸν σύστημα διὰ τῶν θεολόγων Ροέρου καὶ Βεγσχέϊδερ, οὗτινος τὸ σύγγραμμα *institutiones theologiae christianae* 1817, θεωρεῖται ὡς τὸ ἐπισημότατον ἔργον τῆς σχολῆς ταύτης. Εἶναι δὲ αἱ κυριώτεραι αὐτοῦ ιδέαι αἱ ἐξῆς. Ὁ Χριστὸς διὰ τὴν ἑξοχὴν αὐτοῦ εὐσεβείαν καὶ ἀρετὴν δικαίως ἐκλήθη υἱὸς Θεοῦ· ἡ υἱότης αὕτη πρέπει νὰ ἐννοῇται ἐν ἀπλῇ θρησκευτικῇ καὶ ἠθικῇ ἐννοίᾳ, καθὼς υἱὸς ἡ τέκνον Θεοῦ πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἠθικῆς ἀναπλάσεώς του πᾶς χριστιανός· ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπεσφράγισε τὴν ἀρετὴν τοῦ βίου του· ὁ ἀμαρτάνων ἄνθρωπος δύναται νὰ καταλλαγῇ τῷ Θεῷ μετανοῶν καὶ βελτιῶν ἑαυτὸν ἠθικῶς· ὁ Χριστὸς βοηθεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἠθικὴν ταύτην ἀναγέννησιν διὰ τῆς θαυμαστῆς διδασκαλίας του καὶ τοῦ πλήρους ἀρετῆς βίου του· ἐν γένει ἡ ἀγία Γραφή συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν ἡμῶν, διότι ὑποδεικνύει ἀπλῶς τῆς ἀνθρώποις πολλὰ ἑξοχα καὶ ὑψηλὰ, ἠθικῆς καὶ εὐσεβείας παραδείγματα καὶ διδάγματα. Τὰ μυστήρια, τὸ βάπτισμα καὶ ἡ εὐχαριστία, εἶναι ἀπλῶς εἰκόνες καὶ σύμβολα, ἐκεῖνο μὲν τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου μεταβολῆς, αὕτη δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ πνευματικῆς κοινωνίας· ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, μέλλουσα νὰ ἀνταμειφθῇ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς. Ὁ ὀρθολογισμὸς οὗτος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος συνέχεται στενῶς μετὰ τῆς ὅλης τάσεως τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὴν κληθεῖσαν αἰῶνα τοῦ διαφωτισμοῦ (*Aufklaerung*). Ἦδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἶχεν ἀναφανῇ ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ λεγόμενος

Θεϊσμός (Deismus) ἡ τάσις ὅπως ἀνυψωθῇ ἡ φυσικὴ, ἐκ-μόνου τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἀπορρέουσα θρησκεία ὡς κανὼν καὶ κριτήριον πάσης θετικῆς ἢ ιστορικῆς θρησκείας καὶ αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς. Οὕτως ὁ λόρδος Χερβουρῦ Ἐρβερτος (ἀπέθ. 1698) ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ φυσικὴ θρησκεία, ἣν ἀποτελοῦσιν αἱ ἐξῆς ἀπλαῖ καὶ αὐτόδηλοι ἀλήθειαι· α ὑπάρχει εἰς Θεός· — οὗτος πρέπει νὰ λατρεύηται· — ὁ ἄριστος τρόπος τῆς λατρείας εἶναι ἡ ἀρετὴ· — ἡ ἁμαρτία ἐξιλεοῦται διὰ τῆς μετανοίας· — ὑπάρχουσιν ἁμοιβαὶ καὶ τιμωρίαι μετὰ θάνατον· — εἶναι ἡ οὐσία πασῶν τῶν θρησκειῶν, ἀρκοῦσα νὰ σώσῃ μόνῃ. Ὁμοίας ἀρχὰς διέδιδεν ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα καὶ ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Ρουσσώ, ὅστις ἐκήρυττεν ὡς μόνῃν σωτηρίαν τοῦ κόσμου τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν φύσιν, τὸν δὲ χριστιανισμόν ἐξετίμα καθόσον ἐν τοῖς πλείστοις συνεφώνει τῇ φυσικῇ θρησκείᾳ. Τὴν ἀρχὴν ὅτι πᾶσα θετικὴ ἢ ιστορικὴ θρησκεία πρέπει νὰ κρίνηται καὶ βελτιοῦται κατὰ τὸ μέτρον τῆς φυσικῆς θρησκείας, καθὼς τὸ θετικὸν ἢ ιστορικὸν δίκαιον, δηλ. οἱ νόμοι τῶν κρατῶν, κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὸ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ὑπαγορευόμενον, ὑπεστήριξαν ἐν Γερμανίᾳ καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τοῦ Οὐόλφιοῦ καὶ μάλιστα τοῦ Καντίου. Ὁ Κάντιος ἐτίμα τὸ εὐαγγέλιον μόνον διότι ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ ἐν αὐτῷ ἐκτεθειμένος εἶναι τὸ λαμπρότερον πρότυπον τῆς ἀρετῆς. Οὕτως ὀρθολογιστικῶς ἐννόουν τὸν χριστιανισμόν καὶ οἱ μεγάλοι τῆς Γερμανίας ποιηταὶ Λέσιγγ, Γκαίτε καὶ Σχίλλερ. Οἱ τῷ ὀρθολογισμῷ πολέμιοι θεολόγοι ἦσαν ὀλίγοι τὸν ἀριθμόν. Ἐκαλοῦντο δὲ κατ' ἀντίθεσιν τῶν ὀρθολογιστῶν ὑπερφυσικοὶ *supranaturalistae*, ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν *supranaturalismus*. Οὗτοι συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς παλαιότερας θεολογίας παρεδέχοντο ἀμέσους ἢ ὑπερφυσικάς ἀποκαλύψεις τοῦ Θεοῦ. Πᾶσα θρησκευτικὴ διδασκαλία ἐν τῇ Γραφῇ ἀπαντῶσα πρέπει δι' αὐτὸ τοῦτο μόνον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀλήθεια ἀποκεκαλυμμένη, ὁ δὲ ἀνθρώπινος λόγος ὀφείλει νὰ παραδεχθῇ αὐτήν, ὡς τοιαύτην, μηδὲν δικαίωμα ἔχων νὰ κρίνῃ αὐτήν. Οἱ ὑπερφυσικοὶ ἐμέμφοντο τοὺς ὀρθολογιστὰς ὅτι μεταχειρίζονται ὡς μέτρον τῆς ἐξετάσεως τῆς θείας ἀποκαλύψεως ψευδῇ τινα κριτικῇ, ἀπορρίπτοντες πᾶν ὅ,τι ὁ εὐκόλως ἐξαπα-

τάμενος κοινὸς λεγόμενος νοῦς δὲν ἐννοεῖ· ὅτι τοιοῦτότρόπως καθιστῶσι τὴν θρησκείαν πλάσμα τῆς διανοίας καὶ ὅτι τρέχουσι τὸν κίνδυνον νὰ καταστήσωσι πάσας τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας ἀμφιβόλους καὶ νὰ καταντήσωσιν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀθείαν. Οἱ δὲ ὀρθολογισταὶ κατηγοροῦν τοὺς ὑπερφυσικοὺς, ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουσι τὰ δικαιώματα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὅστις μόνος δύναται νὰ κρίνῃ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πίστεως· ὅτι ἀκολουθοῦσι μόνον τὴν κατὰ παράδοσιν ἐκδοχὴν τῆς Γραφῆς χωρὶς τῆς ἀναγκαίης ἐρεύνης, καὶ ὅτι καὶ ὅταν φαίνωνται ἐρευνῶντες, προβαίνουσιν εἰς τὸ ἔργον μεροληπτικῶς, διότι τὰ ἀποτελέσματα, εἰς ἃ θέλουσι νὰ φθάσωσι, προορίζουσιν ἐκ τῶν προτέρων. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ὑπερφυσικοὶ θεολόγοι ἐποιοῦν πολλὰς παραχωρήσεις εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῶν. Οὕτω παρεδέχοντο μὲν τὴν θεοπνευστίαν τῆς Γραφῆς, ἡρνοῦντο ὁμως τὸ ἀλάνθανστον αὐτῆς· ἀπεδέχοντο μὲν τὴν Τριάδα, ἀλλὰ τὸν Υἱὸν ἐθεώρουν ὑποτεταγμένον τῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα πολὺ μᾶλλον, τινὲς μάλιστα ἡρνοῦντο καὶ τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτὸ ὡς ἀπλὴν θεϊαν δύναμιν, τὸ δὲ προπατορικὸν ἁμάρτημα ἐνόμιζον ἐμφυτον ἀπλῶς ῥοπὴν πρὸς τὸ κακὸν ἀνευ ἐνοχῆς. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν ὑπερφυσικῶν τούτων θεολόγων ἦσαν ὁ Χάιν, ὁ Ρέινχαρτ, ὁ Στόρρ καὶ ὁ Βρετσχενέιδερ.

292.

Ἡ γερμανικὴ προτεσταντικὴ θεολογία τοῦ παρόντος 18' αἰῶνος.
Ὁ Σλειερμάχερος καὶ οἱ νεώτεροι ἐλευθερόφρονες θεολόγοι.

C. Schwarz Geschichte der neuesten Theologie. Leipzig 1864.

Ἡ προτεσταντικὴ γερμανικὴ θεολογία ἐποίησε μεγάλα βήματα προόδου κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἕνεκα τῆς γιγαντιαίας κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν, καὶ μάλιστα τῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐν Γερμανίᾳ, ἥτις ἔδωκε καὶ τοῖς θεολόγοις νέα μέσα, ὅπως βαθύτερον καὶ ἐμβριθέστερον ἐξετάσωσι τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ὁ ἐγκαινίσας δὲ τὴν νεωτάτην ταύτην ἐποχὴν τῆς γερμανικῆς θεολογίας εἶναι ὁ διασημότετος θεολόγος Σλειερμάχερος

(† 1834), ἀνὴρ κάτοχος πάσης τῆς σοφίας τῆς ἐποχῆς του, εἰδή-
μων δὲ ἀκριβέστατος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, οὗ καὶ τὰ
συγγράμματα μετέφρασεν. Ὁ Σλειερμάχερος ἔδωκε νέαν ζωὴν
εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην, διότι μετὰ μεγάλης πολυμα-
θείας καὶ φιλοσοφικώτερον ἐπραγματεύθη περὶ πάντων τῶν
κλάδων αὐτῆς, καὶ ὑπέδειξε νέας μεθόδους, καθ' ἃς ἡ ἐξέτασις τῶν
διαφόρων θεολογικῶν ἐπιστημῶν πρέπει νὰ γίνηται. Αἱ θεολο-
γικαὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ συνταυτίζονται κατ' οὐσίαν πρὸς τὰς τῶν
ὀρθολογιστῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, διότι καθὼς ἐκεῖνοι ὡς κριτήριον
ἀνώτατον τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἀπεδέχοντο τὸν ὀρθὸν
λόγον, οὕτω καὶ ὁ Σλειερμάχερος ὡς πηγὴν καὶ κριτήριον τῆς
χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐθεώρησεν οὐχὶ τὴν Γραφὴν, ἀλλὰ
τὴν ζῶσαν χριστιανικὴν συνείδησιν ἐκάστης ἐποχῆς. Τὸ σπου-
δαιότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ δογματικὸν σύγγραμμα «Ἡ
χριστιανικὴ πίστις κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς εὐαγγελικῆς ἐκκλησίας
ἐκτεθειμένη». Ἡ δογματικὴ θεολογία εἶναι κατὰ τὸν Σλειερμά-
χερον ἡ ἐπιστήμη τῆς συναφείας τῶν ἐν τινι χριστιανικῇ κοινω-
νίᾳ καθ' ὅρισμένον χρόνον ἰσχυουσῶν διδασκαλιῶν, ζητεῖ δὲ νὰ
παραστήσῃ διὰ τῆς διδασκαλίας τὰ αἰσθήματα τῆς εὐσεβοῦς χρι-
στιανικῆς καρδίας, ἀναπτύσσουσα τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνεγνω-
ρισμένης συνειδήσεως περὶ Θεοῦ, ἧς τὴν ἄμεσον βεβαιότητα,
τὴν πίστιν προϋποθέτει. Ἡ εὐσέβεια καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι οὔτε
γνώσις, οὔτε πράξις, ἀν καὶ πλήρης ἀνάπτυξις αὐτῆς δὲν εἶναι
δυνατὴ, ἄνευ ἀμφοτέρων τούτων, ἀλλ' εἶναι κυρίως κλίσις καὶ
διάθεσις τῆς καρδίας, εἶναι αἶσθημα καὶ ζωή. Ἡ οὐσία τῆς εὐ-
σεβείας εἶναι, ὅτι αἰσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπολύτως ἐξηρτη-
μένους ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελειοτάτη κοινω-
νία τῆς εὐσεβείας, διακρινόμενος διὰ τοῦτο πασῶν τῶν ἄλλων
θρησκειῶν, ὅτι τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἀναφέρονται εἰς τὴν συνεί-
δησιν τῆς ἀπολυτρώσεως διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀλήθεια
τοῦ χριστιανισμοῦ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ μόνον δι' ἐσωτερικῆς
πείρας, διότι μόνον ὁ γινόμενος πράγματι κοινωνὸς τῆς διὰ τοῦ
Χριστοῦ λυτρώσεως, βεβαιοῦται οἰκοθεν περὶ τῆς λυτρωτικῆς
δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς ἐζή ἐν τῷ Θεῷ καὶ ὁ Θεὸς
ἐν αὐτῷ, εἶναι δὲ τὸ καθαρώτατον τοῦ ἀνθρώπου πρότυπον, ἐ-
χαστος δὲ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔλθῃ εἰς ζῶσαν κοινωνίαν μετὰ

τοῦ Χριστοῦ, ὥστε ἡ ὑπ' ἐκείνου πλήρωσις τοῦ θεοῦ θελήματος νὰ γίνῃ πλήρωσις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἀποβῇ δὲ τότε καὶ αὐτὸς ἀντικείμενον τῆς θείας εὐαρεσκείας. Οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σλειτουργμαχέρου καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας γερμανικῆς θεολογίας εἶναι, ὅτι ἐνῶ οἱ τε ὀρθολογισταὶ καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν ὑπερφυσικοὶ ἀνεζήτουν τὴν θρησκείαν κυρίως ἐν τῷ νῷ, καὶ ἐθεώρουν καὶ τὴν θρησκείαν καθόλου καὶ τὴν χριστιανικὴν ἰδίως ὡς περίληψιν διδασκαλιῶν τινων, ὁ Σλειτουργμάχερος ὑπέδειξε τὴν καρδίαν ὡς ἐστίαν τῆς θρησκείας, ὀρίσας ταύτην ὡς ζῶν καὶ αἰσθημα, τὸν δὲ χριστιανισμόν ὡς τὴν τελειοτάτην θρησκευτικὴν ζωὴν. Ἐκτὸς τοῦ ἄνω μνημονευθέντος ἔργου συνέγραψεν ὁ Σλειτουργμάχερος λόγους περὶ θρησκείας πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους ἐκ τῶν καταφρονητῶν αὐτῆς, σύντομον ἔχθεσιν τῆς σπουδῆς τῆς θεολογίας, ἠθικὴν, βίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διάφορα ἐρμηνευτικὰ ἔργα, ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ ἄλλα ἔργα περὶ πάσης ἐν γένει θεολογικῆς ὕλης. Ὁ Σλειτουργμάχερος θεωρεῖται ὡς ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας προτεσταντικῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης. Οἱ μετ' αὐτὸν γερμανοὶ θεολόγοι διηρέθησαν. Τινὲς αὐτῶν, τὰς ὀρθολογιστικὰς συνεχίζοντες παραδόσεις, ἀλλὰ συγκεκροτημένοι διὰ πολὺ μεγαλητέρας πολυμαθείας, καὶ φιλοσοφικώτερον ἢ οἱ ἀρχαῖοι ὀρθολογισταὶ μεμορφωμένοι, ἀπετέλεσαν τὴν ἐ λ ε υ θ έ ρ α ν, χ ρ ι τ ι κ ῆ ν κ λ η θ έ ι σ α ν θ ε ο λ ο γ ί α ν (liberale, kritische, freie Theologie). Οἱ διασημότεροι τούτων εἶναι ὁ Δὲ Βέττε, ὁ Χάζε, ὁ Σχένκελ, ὁ Σβάρτζ, ὁ Βοῦσεν, ὁ Σβέιτजर, ὁ Βεΐδερμανν, ὁ Λάγγ, ὁ Πφλείδερερ καὶ ὁ Λίψιος. Οἱ θεολόγοι οὗτοι ζητοῦσι νὰ συμβιδάσωσι τὸν χριστιανισμόν πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν νεωτέρων χρόνων, πεποιθότες, ὅτι κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ μέρη ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ μόνη θρησκεία ἡ συνάδουσα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Καὶ αὐτοὶ δὲ κχθὼς οἱ ἀρχαιότεροι ὀρθολογισταὶ ἀπορρίπτουσι ἐκείνας τὰς ἰδέας τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δογματικῆς, αἵτινες δὲν φαίνονται αὐτόδηλοι εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ἢ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην κατάληψιν, ὡς ἰδέας ἄλλων ἐποχῶν, πρόσκαιρον ἀξίαν ἐχούσας, ὡς τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἡ αἰωνία οὐσία τῆς θρησκείας ἐν τῷ χριστιανισμῷ. Ἐν γένει δὲν παραδέχονται τὸ ὑπερ-

φυσικὸν ὡς ἀντίθεσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Τὰ θαύματα τῆς Γραφῆς καὶ κατ' αὐτοὺς προῆλθον ἐξ ἀπλῆς φήμης, ἥτις ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ μεγεθύνῃ μεγάλα πρόσωπα καὶ μεγάλα συμβάντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Δὲ Βέττε ἦτο ἀπὸ τοῦ 1815 καθηγητῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, μετὰ δὲ ταῦτα ἐν Βασιλείᾳ († 1849). Καὶ αὐτὸς ἔθετε τὴν οὐσίαν τῆς θρησκείας ἐν τῷ αἰσθήματι, ὅπερ ὁμως πλείότερον τοῦ Σλειερμαχέρου συνήνου μετὰ τῆς θελήσεως καὶ τῆς γνώσεως· ἡ ἀξία του συνίσταται ἰδίως εἰς τὴν αὐστηράν κριτικὴν, μεθ' ἧς ἐξήτασε τὰ βιβλία τῆς ἀγίας Γραφῆς. Σπουδαιότατα αὐτοῦ ἔργα εἶναι ἡ Εἰσαγωγὴ αὐτοῦ εἰς τὴν Π. καὶ Κ. Δ. καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ γενομένη ἐρμηνεία τῆς Κ. Δ. Ἐν γένει ὑπῆρξε γονιμώτατος συγγραφεύς. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω συνέγραψε Χριστιανικὴν Δογματικὴν, Ἑβραϊκὴν ἀρχαιολογίαν, Οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ Χριστιανικὴν ἠθικὴν. Συγγενοὺς πνεύματος τῷ Δὲ Βέττε εἶναι ὁ Χάζε, ἀπὸ τοῦ 1830 καθηγητῆς ἐν Ἰένῃ, ὁ εὐφυέστερος καὶ γλαφυρώτερος γερμανὸς θεολόγος. Τὸν Χριστὸν ἐννοεῖ ὡς τὸν ἰδεώδη ἄνθρωπον ἀνευ ἁμαρτίας, περικλείσαντα ἐν ἑαυτῷ τὸ πλῆρωμα τῆς ἀγάπης. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰσαχθὲν θρησκευτικὸν πνεῦμα. Τὰ κυριώτερα αὐτοῦ ἔργα εἶναι ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ Δογματικὴ, ἡ Γνωσις, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ Δογματικὴ του δημοτικώτερον ἐκτεθειμένη χάριν τῶν πεπαιδευμένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ του Ἱστορία καὶ ἡ Πολεμικὴ του. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον εἶναι ὅ,τι ἰσχυρότερον καὶ ἐπιτυχέστερον ἐγράφη ποτὲ κατὰ τοῦ καθολικισμοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος Σβέιτσερ καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Τσυρίχῃ, εἶναι μετὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Σλειερμαχέρου ὁ πιστότερον ἐμμένειν εἰς τὰς ιδέας αὐτοῦ. Τὰ κυριώτερα αὐτοῦ ἔργα εἶναι ἡ Διδασκαλία τῆς εὐαγγελικῆς καλθινικῆς ἐκκλησίας, ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία κατὰ τὰς προτεσταντικὰς ἀρχάς, καὶ ἡ ποιμαντορικὴ αὐτοῦ θεολογία 1874. Ὁ Βουνσεν († 1860) ἐχρημάτισε πρέσβυς τῆς Πρωσίας ἐν Ῥώμῃ, ἔπειτα δὲ ἐν Λονδίῳ. Διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ «τῇ θέσει τῆς Αἰγύπτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου» ἐξήτασε μετ' αὐστηροτάτης κριτικῆς τὴν χρονολογίαν τῆς Π. Δ., παραβάλλων αὐτὴν πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν χρονολογίαν. Ἄλλα σπουδαῖα ἔργα

του εἶναι τὰ «Σημεῖα τῆς ἐποχῆς» 1856 καὶ «ἡ Ἀγία Γραφή χάριν τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ», ἥς τὴν ἐκδοσιν συνετέλεσεν ὁ ἐν Ἐιδελβέργῃ καθηγητῆς Χόλτςμανν, ὁ συγγραφεὺς τοῦ συγγράμματος «Ἰουδαϊσμός καὶ Χριστιανισμός» καὶ τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ». Ὁ Σχένκελ, καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Ἐιδελβέργῃ, ἐν τῇ «Βιογραφίᾳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Charakterbild Jesu), παριστάνει μὲν τὸν Χριστὸν ὡς σωτῆρα τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀπορρίπτει πᾶν, ὅ,τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὑπερφυσικὸν ἀπαντᾷ. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἔργων του τὰ σπουδαιότερα εἶναι «Ἡ οὐσία τοῦ προτεσταντισμοῦ», «Διάλογοι περὶ προτεσταντισμοῦ», «Οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ ἡ μεταρρύθμισις», «Ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ», «Αἱ θεμελιώδεις διδασκαλῖαι τοῦ χριστιανισμοῦ» (1877), καὶ τὸ «Λεξικὸν τῆς ἀγίας Γραφῆς», εἰς ὃ συνειργάσθησαν πάντες σχεδὸν οἱ ἐλευθερόφρονες θεολόγοι τῆς Γερμανίας. Ὁ Λάγγ καὶ ὁ Βείδερμανν εἶναι οἱ ἀριστοὶ ἐλευθερόφρονες δογματικοὶ τῆς Ἑλβετίας. Ὁ Κάρολος Σβάρτζ συνέγραψε τὴν «Οὐσίαν τῆς θρησκείας» καὶ τὴν «Ἱστορίαν τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας». Σπουδαιοτάτην φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας καὶ ἱστορίαν αὐτῆς (Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας ἢ κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοσιν, Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας) συνέγραψεν ὁ Πφλέϊδερερ. Ὁ αὐτὸς ἐδημοσίευσεν καὶ «Διδασκαλίαν περὶ πίστεως καὶ ἡθῶν». Ὁ Λίψιος συνέγραψε ἀξίαν πολλοῦ λόγου δογματικὴν.

293.

Οἱ αὐστηροὶ καὶ οἱ τῆς μεσαζούσης σχολῆς γερμανοὶ θεολόγοι.

CL. Harms Thesen Luthers. Kiel 1846. Ullmann Theolog. Bedenken auf Veranlassung d. Angriffs der evang. Kirchenzeitung auf den Rationalismus. Halle 1830. Hagenbach Ueber die sogenannte Vermittlungstheologie. Zuerich 1854.

Ἐναντίον τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἄλλοι θεολόγοι ἐν Γερμανίᾳ πᾶσαν τὴν νεωτέραν ἐλευθέραν θεολογίαν ὡς ἀποπλάνησιν θεωροῦντες, ἐπανῆλθον εἰς τὸν λουθηρανισμόν καὶ τὸν καλβινισμόν τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος, ὃν ἐσπούδασαν νὰ ἀναπτύξωσι καὶ ὑποστηρίξωσι δι' ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων, ἀτινα παρέχει αὐτοῖς ἡ νεωτέρα ἐποχὴ. Οἱ θεολόγοι οὗτοι μέ-

νοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πιστοὶ εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία τῶν προτεσταντῶν. Οἱ κορυφαῖοι τούτων εἶναι ὁ Χόφμανν, ὁ Δέλιτςχ, ὁ Θωμάζιος, ὁ Ἑγγστεμπεργ, ὁ Ἄρλες, ὁ Γκέρικε, ὁ Λούθαρδ, ὁ Μάρτενσεν, ὁ Κάνης καὶ ὁ Φράγκε. Οὗτοι ἀποτελοῦσιν ἐν Γερμανίᾳ τὴν λεγομένην αὐστηρὰν ἢ ὀρθόδοξον σχολήν (orthodoxe Richtung). Ὁ σπουδαιότερος τῶν αὐστηρῶν τούτων λουθηρανῶν εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ ἐν Ἑρλάγγῃ χρηματίσας καθηγητὴς τῆς θεολογίας Χόφμανν, θεολόγος ἐξοχος, διαλεκτικὸς δεινός, μετὰ μεγάλης κρίσεως πεπροικισμένος. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ « προφητεία καὶ πλήρωσις », ἱστορίαν καὶ προφητείαν συνδέων καὶ συσχετίζων, ἐναντίον τοῦ Ἑγγστεμπεργ ἐννοεῖ τὰς προφητείας ἐκ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν βάσεως, ἐν δὲ τῇ « ἐκ τῆς Γραφῆς ἀποδείξει » (Schiftbeweis), πειρᾶται νὰ ἀναπτύξῃ τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐρμηνεύων ἅπασαν τὴν Κ. Δ. Ὁ Δέλιτςχ εἶναι ἐρμηνευτὴς τῆς Π. Δ. διασημότατος. Ἐκτὸς τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Π. Δ. ἐξέδωκε καὶ Γραφικὴν ψυχολογίαν καὶ ἀπολογητικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Διδάξας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Ἑρλάγγῃ ἐκλήθη μετὰ ταῦτα ὡς καθηγητὴς εἰς Λειψίαν. Ὁ Θωμάζιος ἐν Ἑρλάγγῃ συνέγραψε Δογματικὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀρχαίου προτεσταντισμοῦ. Ὁ Ἑγγστεμπεργ ἀπὸ τοῦ 1828 καθηγητὴς ἐν Βερολίνῳ ὑπῆρξεν ὁ φανατικώτερος πολέμιος τῶν φιλελευθέρων θεολόγων, καὶ ἰδρυτὴς τῆς « εὐαγγελικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐφημερίδος ». Ἰδίως εἰργάσθη νὰ ὑπερασπίσῃ διὰ σπουδαίων ἔργων τὴν παλαιὰν τῆς Γραφῆς ἐξήγησιν (χρονολογία τῆς Π. Δ. 1829, Προσθῆκαι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Π. Δ. 1831. Ἑρμηνεῖαι διαφόρων βιβλίων τῆς Γραφῆς). Ὁ ἐν Ῥόστοκ καθηγητὴς Φιλίππης εἶναι αὐστηρὸς λουθηρανὸς δογματικὸς. Ὁ Ἄρλες ἱδρύσας τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ φήμην διὰ τῆς εἰς τὴν πρὸς Ἑρσείους ἐπιστολῇ ἐρμηνείας αὐτοῦ 1835. Συνέγραψε δὲ πρὸς τούτοις Θεολογικὴν ἐγκυκλοπαιδείαν καὶ Θεολογικὴν ἠθικὴν. Ὁ Γκέρικε, καθηγητὴς ἐν Ἀλλῇ ἀπὸ τοῦ 1829, συνέγραψε Συμβολὰς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ. Δ., Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, Συμβολικὴν καὶ Χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν. Ὁ Μάρτενσεν ἐπίσκοπος ἐν Κοπεγχάγῃ θεωρεῖται ὡς ὁ ἀριστὸς λουθηρανὸς δογματικὸς. Συνέγραψε πρὸς ἄλ-

του εἶναι τὰ «Σημεῖα τῆς ἐποχῆς» 1856 καὶ «ἡ Ἀγία Γραφή χάριν τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ», ἥς τὴν ἐκδοσιν συνετέλεσεν ὁ ἐν Ἐιδελβέργῃ καθηγητῆς Χόλτμάνν, ὁ συγγραφεὺς τοῦ συγγράμματος «Ἰουδαϊσμός καὶ Χριστιανισμός» καὶ τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ». Ὁ Σχέγκελ, καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Ἐιδελβέργῃ, ἐν τῇ «Βιογραφίᾳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Charakterbild Jesu), παριστάνει μὲν τὸν Χριστὸν ὡς σωτῆρα τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀπορρίπτει πᾶν, ὅ,τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὑπερφυσικὸν ἀπαντᾷ. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἔργων του τὰ σπουδαιότερα εἶναι «Ἡ οὐσία τοῦ προτεσταντισμοῦ», «Διάλογοι περὶ προτεσταντισμοῦ», «Οἱ μεταρρυθμισταὶ καὶ ἡ μεταρρύθμισις», «Ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ», «Αἱ θεμελιώδεις διδασκαλίαι τοῦ χριστιανισμοῦ» (1877), καὶ τὸ «Λεξικὸν τῆς ἀγίας Γραφῆς», εἰς ὃ συνειργάσθησαν πάντες σχεδὸν οἱ ἐλευθερόφρονες θεολόγοι τῆς Γερμανίας. Ὁ Λάγγ καὶ ὁ Βεϊδερμάνν εἶναι οἱ ἄριστοι ἐλευθερόφρονες δογματικοὶ τῆς Ἑλβετίας. Ὁ Κάρολος Σβάρτζ συνέγραψε τὴν «Οὐσίαν τῆς θρησκείας» καὶ τὴν «Ἱστορίαν τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας». Σπουδαιωτάτην φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας καὶ ἱστορίαν αὐτῆς (Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας ἢ κατὰ τὴν δευτέραν ἐκδοσιν, Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας) συνέγραψεν ὁ Πφλέϊδερερ. Ὁ αὐτὸς ἐδημοσίευσεν καὶ «Διδασκαλίαν περὶ πίστεως καὶ ἡθῶν». Ὁ Λίψιος συνέγραψε ἀξίαν πολλοῦ λόγου δογματικὴν.

293.

Οἱ αὐστηροὶ καὶ οἱ τῆς μεσαζούσης σχολῆς γερμανοὶ θεολόγοι.

CL. Harms Thesen Luthers. Kiel 1816. Ullmann Theolog. Bedenken auf Veranlassung d. Angriffs der evang. Kirchenzeitung auf den Rationalismus. Halle 1830. Hagenbach Ueber die sogenannte Vermittlungstheologie. Zuerich 1854.

Ἐναντίον τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἄλλοι θεολόγοι ἐν Γερμανίᾳ πᾶσαν τὴν νεωτέραν ἐλευθέραν θεολογίαν ὡς ἀποπλάνησιν θεωροῦντες, ἐπανῆλθον εἰς τὸν λουθηρανισμόν καὶ τὸν καλδινισμόν τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος, ὃν ἐσπούδασαν νὰ ἀναπτύξωσι καὶ ὑποστηρίξωσι δι' ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων, ἀτινα παρέχει αὐτοῖς ἡ νεωτέρα ἐποχὴ. Οἱ θεολόγοι οὗτοι μέ-

νοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πιστοὶ εἰς τὰ συμβολικὰ βιβλία τῶν προτεσταντῶν. Οἱ κορυφαῖοι τούτων εἶναι ὁ Χόφμανν, ὁ Δέλιτςσχ, ὁ Θωμάζιος, ὁ Ἑγγστεμπεργ, ὁ Ἄρλες, ὁ Γκέρικε, ὁ Λούθαρδ, ὁ Μάρτενσεν, ὁ Κάνης καὶ ὁ Φράγκε. Οὗτοι ἀποτελοῦσιν ἐν Γερμανίᾳ τὴν λεγομένην αὐστηρὰν ἢ ὀρθόδοξον σχολήν (orthodoxe Richtung). Ὁ σπουδαιότερος τῶν αὐστηρῶν τούτων λουθηρανῶν εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ ἐν Ἑρλάγγῃ χρηματίσας καθηγητὴς τῆς θεολογίας Χόφμανν, θεολόγος ἐξοχος, διαλεκτικὸς δεινός, μετὰ μεγάλης κρίσεως πεπροικισμένος. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ « προφητεία καὶ πλήρωσις », ἱστορίαν καὶ προφητείαν συνδέων καὶ συσχετίζων, ἐναντίον τοῦ Ἑγγστεμπεργ ἐννοεῖ τὰς προφητείας ἐκ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν βάσεως, ἐν δὲ τῇ « ἐκ τῆς Γραφῆς ἀποδείξει » (Schiftbeweis), πειράται νὰ ἀναπτύξῃ τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐρμηνεύων ἅπασαν τὴν Κ. Δ. Ὁ Δέλιτςσχ εἶναι ἐρμηνευτὴς τῆς Π. Δ. διασημότατος. Ἐκτὸς τῶν ἐρμηνειῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Π. Δ. ἐξέδωκε καὶ Γραφικὴν ψυχολογίαν καὶ ἀπολογητικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Διδάξας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Ἑρλάγγῃ ἐκλήθη μετὰ ταῦτα ὡς καθηγητὴς εἰς Λειψίαν. Ὁ Θωμάζιος ἐν Ἑρλάγγῃ συνέγραψε Δογματικὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀρχαίου προτεσταντισμοῦ. Ὁ Ἑγγστεμπεργ ἀπὸ τοῦ 1828 καθηγητὴς ἐν Βερολίνῳ ὑπῆρξεν ὁ φανατικώτερος πολέμιος τῶν φιλελευθέρων θεολόγων, καὶ ἰδρυτὴς τῆς « εὐαγγελικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐφημερίδος ». Ἰδίως εἰργάσθη νὰ ὑπερασπίσῃ διὰ σπουδαίων ἔργων τὴν παλαιὰν τῆς Γραφῆς ἐξήγησιν (χρονολογία τῆς Π. Δ. 1829, Προσθήκαι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Π. Δ. 1831. Ἑρμηνεῖαι διαφόρων βιβλίων τῆς Γραφῆς). Ὁ ἐν Ρόστοκ καθηγητὴς Φιλίππης εἶναι αὐστηρὸς λουθηρανὸς δογματικός. Ὁ Ἄρλες ἱδρύσας τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ φήμην διὰ τῆς εἰς τὴν πρὸς Ἑφρεσίους ἐπιστολὴν ἐρμηνείας αὐτοῦ 1835. Συνέγραψε δὲ πρὸς τούτοις Θεολογικὴν ἐγκυκλοπαιδείαν καὶ Θεολογικὴν ἠθικὴν. Ὁ Γκέρικε, καθηγητὴς ἐν Ἀλλῇ ἀπὸ τοῦ 1829, συνέγραψε Συμβολὰς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ. Δ., Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, Συμβολικὴν καὶ Χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν. Ὁ Μάρτενσεν ἐπίσκοπος ἐν Κοπεγχάγῃ θεωρεῖται ὡς ὁ ἀριστος λουθηρανὸς δογματικός. Συνέγραψε πρὸς ἄλ-

λοις ἔργοις καὶ Χριστιανικὴν δογματικὴν 1856 καὶ Ἠθικὴν 1872. Ὁ Λ ο ύ θ α ρ δ ἐν Λειψία καθηγητῆς συνέγραψεν Ἑγχειρίδιον δογματικῆς, Ἀπολογία τοῦ χριστιανισμοῦ, Ἠθικὴν καὶ Ἑρμηνείαν τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου. Ὁ Κ ά ν η ς ἐπίσης ἐν Λειψία καθηγητῆς συνέγραψε Δογματικὴν. Ὁ δὲ ἐν Ἑρλάγγῃ Φ ρ ά γ κ ε ἐξέδωκεν Ἀπολογία τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οὔτε πρὸς τοὺς ἐλευθερόφρονας, οὔτε πρὸς τοὺς αὐστηροὺς ἢ ὀρθοδόξους συμφωνοῦσι τρίτη τις τάξις γερμανῶν θεολόγων, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν με σ ά ζ ο υ σ α ν λεγομένην θεολογικὴν σχολήν (Vremittlungstheologie). Καὶ οἱ θεολόγοι οὗτοι δὲν ἀπορρίπτουσι τὸ ὑπερφυσικὸν ἐν τῇ Γραφῇ, δεχόμενοι τὰ θαύματα αὐτῆς καὶ συμφωνοῦντες κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἢ αὐστηροὺς θεολόγους, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείουσι καὶ τὴν πλάνην παρὰ τοῖς ἱεροῖς συγγραφεῦσιν αὐτῆς. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι κατ' αὐτοὺς θεῖος μόνον κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν μορφήν εἶναι ἀνθρώπινος. Ἡ ἀποκάλυψις διὰ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως διερχομένη, ἐξανθρωπίζεται τρόπον τινὰ καὶ ἐκτίθεται εἰς πάσας τὰς δυνατάς ἀποπλανήσεις αὐτῆς. Οἱ θεολόγοι οὗτοι οὐδαμῶς δεσμεύονται ὑπὸ τῶν συμβολικῶν βιβλίων τοῦ προτεσταντισμοῦ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ἐλευθέρως κρίνοντες τὰ πάντα, κατὰ τοῦτο συμφωνοῦντες πρὸς τοὺς ἐλευθερόφρονας ἢ ὀρθολογιστὰς θεολόγους. Οἱ ἐπισημότεροι ἐκ τῶν θεολόγων τῆς τάσεως ταύτης εἶναι· Ὁ Θ ό λ ο υ κ. Ἀπὸ τοῦ 1826 διδάσκων ὡς καθηγητῆς ἐν Ἀλλῃ, ἐγένετο ἐπίσημος ὡς ἐξηγητῆς τῆς Κ. Δ. καὶ ἀπολογητῆς. Τὰ ἐρμηνευτικὰ αὐτοῦ ἔργα εἶναι ἡ Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν 1824, εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου 1877, εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους 1850 καὶ εἰς τοὺς Ψαλμοὺς 1843. Ἀπολογητικὰ δὲ αὐτοῦ ἔργα εἶναι, Δικασκαλία περὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ λυτρωτοῦ (ἐναντίον τοῦ De Wette), Ἀξιοπιστία τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας (κατὰ Στράους), Διάλογοι περὶ τῶν κυριωτέρων θρησκευτικῶν ζητημάτων τῆς πίστεως, Οἱ προφῆται καὶ ἡ προφητεία 1861. Ὁ Λ ά γ γ ε ἐν Βόννῃ, ἀνὴρ εὐφυῆς, εὐφάνταστος καὶ φιλοσοφικῶς μεμορφωμένος, συνέγραψε Βίον τοῦ Ἰησοῦ, Δογματικὴν, καὶ Θεολογικὴν καὶ ὁμιλητικὴν ἐρμηνείαν ἀπάσης τῆς Γραφῆς 1857. Ὁ Σ ά κ κ ἔγραψεν Ἀπολογητικὴν, ὁ Χ ά γ ε ν β α χ ἐν Βασιλείᾳ. Ἐγκυκλο-

παιδεῖαν τῆς Θεολογίας, Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, Λειτουργικὴν καὶ Ὁμιλητικὴν καὶ πολλὰ ἄλλα. Ὁ Αὐξήρ ἠρμήνευσε διάφορα βιβλία τῆς Γραφῆς. Ὁ Βλέκ συνέγραψε σὺν ἄλλοις εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ὁ Νίτσχ, βαθύνους θεολόγος, εἰς τῶν ἐπισημοτέρων θεολόγων τῆς τάσεως ταύτης, ἐξέδωκε Σύστημα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας 1852, Ἀπάντησιν εἰς τὴν Συμβολικὴν τοῦ Μέλερ καὶ Πρακτικὴν θεολογίαν. Ὁ Μύλλερ ἐν Ἀλλῃ, εἶναι δογματικὸς πεφωτισμένος, ἀπὸ τοῦ λουθηρανισμοῦ ἰδίως ἀποκλίνων, διότι ἀποδέχεται πῶσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀνωτέρῳ τινὶ κόσμῳ πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου τούτου ἁμαρτήσαντος. Τὸ δογματικόν του ἔργον εἶναι Ἡ περὶ τῆς ἁμαρτίας χριστιανικὴ διδασκαλία 1852 2. Τόμοι. Ὁ Οὐλμανν († 1864) ἐφημίσθη δι' ἱστορικῶν ἐργασιῶν, συγγράφας Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν 1828, τοὺς Μεταρρυθμιστὰς πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως 1861, Οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ 1855 καὶ Περί ἀναμαρτησίας τοῦ Ἰησοῦ 1853. Ὁ Τέστεν τοῦ Σλειερμαχέρου διάδοχος ἐν Βερολίνῳ, πλησιάζων δὲ ἐν τῇ δογματικῇ αὐτοῦ ἐντελῶς πρὸς τὸν αὐστηρὸν λουθηρανισμόν, συνέγραψε Δογματικὴν τῆς εὐαγγελικῆς λουθηρανικῆς ἐκκλησίας 1838. Ὁ Δόρνερ ἡσχολήθη ἰδίως εἰς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ περὶ τούτου ἔργον του ἐπιγράφεται Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ Τῷ 1880 ἐξέδωκε καὶ δογματικὴν τῆς εὐαγγελικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Αἰβνερ συνέταξε Δογματικὴν. Ὁ Ρόθε ἐν Ἐιδελδέργῃ καθηγητὴς τῆς θεολογίας, θεολόγος πρωτότυπος καὶ νοὺς γονιμώτατος, ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Αἱ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας» 1837 ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν, ὅτι ὅταν ὁ χριστιανισμὸς διεισδύσῃ ἐντελῶς τὸν βίον τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, ἡ ἐκκλησία θὰ ἐκπληρώσῃ πλέον τὴν ἀποστολὴν τῆς καὶ θὰ διαλυθῇ ἐν τῷ κράτει καὶ συνταυτισθῇ μετ' αὐτοῦ. Τὴν αὐτὴν δὲ ἰδέαν ἀνέπτυξε καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ ἔργῳ τῇ «Ἠθικῇ» 1845. Συνέγραψε δὲ καὶ Δογματικὴν. Ὁ Βέκκ ἐν Τυβίγγῃ, θεολόγος ἀποκλίνων εἰς τὴν θεοσοφίαν καὶ τὸν μυστικισμόν, συνέγραψεν Εἰσαγωγὴν εἰς τὸ σύστημα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ Χριστιανικὴν διδασκαλίαν κατὰ τὰ γραφικὰ κείμενα. Ὁ Βέκκ πιστεύει εἰς ἐξακολουθοῦσαν μέχρι τοῦ νῦν ἄμεσον

ὑπερφυσικὴν ἐπενέργειαν τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀφ' ἧς πρέπει νὰ προσδοκᾶται πᾶν ἀγαθὸν ἐν αὐτῇ. Ὁ Πάλλμερ ἡσχολήθη περὶ τὴν πρακτικὴν θεολογίαν. Συνέγραψε δὲ Κατηχητικὴν, Ὁμιλητικὴν, Παιδαγωγικὴν, Ποιμαντορικὴν, Ὑμνολογίαν καὶ Ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Εἰς τοὺς θεολόγους τῆς μεσαζούσης ταύτης τάσεως δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ δύο ἄλλους θεολόγους, οἵτινες ἐζήτησαν νὰ οἰκοδομήσωσι τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν ἐπὶ τῆς Σχελιγγιανῆς καὶ Ἑγελιανῆς φιλοσοφίας τὸν Δάουδ καὶ τὸν Μαρχεινέκε. Ὁ πρῶτος ἡκολούθησε πᾶσας ἐν γένει τὰς φάσεις τῆς νεωτέρας γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐπὶ Καντιανῶν ἀρχῶν στηριζόμενος συνέγραψε τὴν Κατηχητικὴν αὐτοῦ (1801), ἔπειτα ἤρχισε νὰ ἀποκλίνει εἰς τὸν Φίχτε, καὶ μετὰ ταῦτα ἡσπᾶσθη τὴν Σχελιγγιανὴν φιλοσοφίαν. Τὰ συγγράμματά του ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι Theologumena 1806 καὶ Εἰσαγωγή εἰς τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν 1809. Τούναντίον ἐν τῇ Δογματικῇ θεολογίᾳ τῆς παρούσης ἐποχῆς εἶναι Ἑγελιανός. Ἡ γλῶσσά του εἶναι σκοτεινὴ καὶ δυσκατάληπτος. Ὁμοιος αὐτῷ ἦτο ὁ Μαρχεινέκε († 1846) ἡ πρώτη ἐκδοσις τῆς Δογματικῆς του (1819) στηρίζεται ἐπὶ σχελιγγιανῶν ἀρχῶν, ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξη τὴν λουθηρανικὴν θεολογίαν συνταυτίζων αὐτὴν μετὰ τῆς Ἑγελιανῆς φιλοσοφίας. Συνέγραψε πρὸς ἄλλοις ἔργοις καὶ Συμβολικὴν καὶ Ἱστορίαν τῆς Μεταρρυθμίσεως. Ὁ Ρίτσχλ εἶναι ὁ τελευταῖος ἐπίσημος δογματικὸς τῆς τάσεως ταύτης. Τὸ δογματικὸν ἔργον του εἶναι «Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἀπολυτρώσεως» 1885.

§ 294.

Ἐξηγεται τῆς Γραφῆς ἐκ τῶν γερμανῶν θεολόγων.

Ἡ προτεσταντικὴ θεολογία ἀπ' ἀρχῆς τὴν μεγίστην προσοχὴν τῆς ἐστρέψεν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς Γραφῆς, ἐφ' ἧς ἐπεχείρησαν οἱ μεταρρυθμισταὶ νὰ οἰκοδομήσωσι πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῶν μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Αἱ περὶ τὴν Γραφὴν αὐταὶ μελέται ἐγένοντο σπουδαιόταται μάλιστα κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐν Γερμανίᾳ. Εἰργάσθησαν

δὲ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει τὴν ἐξέτασιν αὐτῆς πρὸ πάντων ὁ Βίνερ († 1858) ὁ συγγραψας τὴν ἀρίστην Γραμματικὴν τῆς Κ. Δ. καὶ σπουδαιότατον Γραφικὸν πραγματικὸν λεξικὸν (ὁ αὐτὸς συνέταξε καὶ Συγκριτικὴν ἐκθεσιν τῶν διδασκαλιῶν τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν ἢ συμβολικὴν) καὶ ὁ Γεσένιος († 1842), ὁ συγγραφεὺς τῆς τελειοτέρας ἐβραϊκῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ ἐβραϊκοῦ λεξικοῦ. Ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα εἰς τὴν Γραφὴν ἢ συγγράμματα περὶ τῶν βοηθητικῶν τῇ ἐξηγήσει τῆς Γραφῆς ἐπιστημῶν εἶδομεν ὅτι συνέγραψαν πάντες σχεδὸν οἱ ἄνω μνημονευθέντες θεολόγοι πασῶν τῶν τάσεων. Εἰς τὴν Γραφὴν ἰδίως ἡσχολήθησαν καὶ Ὁτὸυχ, Ὁ Χούπελδ, Ὁ Βαϊτσέκερ, Ὁ Κούρτζ καὶ Ὁ Τίσχενδορφ. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐξέδωκε πολλάκις τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς κατὰ τὰ ἄριστα χειρόγραφα. Ἐρμηνείας ἐπιστημονικὰς εἰς πᾶσαν τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἐξέδωκεν ὁ Βοὺνζεν μετὰ τοῦ Χόλττμαν (Bunsen Bibelwerk). Εἰς μόνην τὴν Π. Δ. ἐξεδόθησαν ἐρμηνεῖαι τῇ συνεργείᾳ πολλῶν θεολόγων ὑπὸ Κνόβελ, Χίτζιγ, Φρίτσχε καὶ Ἰρρίμμ (Kurtzgefasstes exeget. Handbuch z. A. T.). καὶ κατὰ αὐστηροτέρας ἀρχὰς ὑπὸ Δέλιτζσχ καὶ Κέιλ. Εἰς δὲ τὴν Κ. Δ. αἱ ἄρισται ἐρμηνεῖαι εἶναι ἢ τοῦ Μάουερ, ἢ τοῦ Δέβέττε καὶ ἢ τοῦ Χόφμανν. Πρακτικὸν χαρακτῆρα ἔχουσι, χωρὶς ὅμως νὰ στερῶνται ἐπιστημονικῆς ἀξίας, αἱ ἐξηγήσεις πάσης τῆς Γραφῆς αἱ γενόμεναι ὑπὸ Λάγγε, Γέρλαχ καὶ Λίσχω. Τὴν πρώτην κριτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ μέχρι τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων ἔγραψεν ὁ τολμηρὸς Ἐβελδ, ὁ συγγραφεὺς πολλῶν ἐρμηνευτικῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς ἐβραϊκῆς γραμματικῆς. Ἰδίως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορίας τῆς Κ. Δ. ἔδωκεν ἀφορμὴν ὁ Βάουρ ἐν Τυβίγγῃ († 1861), ὅστις τὴν κριτικὴν ἀμφιβολίαν μέχρις ὑπερβολῆς ἐκτείνων, ἡμφισβήτησε τὴν γνησιότητα καὶ ἀξιοπιστίαν πάντων σχεδὸν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ., καὶ παρέστησε τὸν ἀρχικὸν χριστιανισμὸν ὅλως ἄλλοιόν ἢ ὡς συνήθως ἐξετίθετο. Κατ' αὐτὸν ἐξαιρέσει τῶν πρὸς Ῥωμαίους, πρὸς Γαλάτας καὶ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, πάντα τὰ λοιπὰ βιβλία τῆς Κ. Δ. ἐγράφησαν δῆθεν κατὰ τὸν Β' αἰῶνα. Ὁ ἀρχικὸς χριστιανισμὸς ὁ παρὰ τοῦ Πέτρου κυρίως διδα-

χθεὶς ἦτο περιωρισμένος τις. ἐβιωνιτισμός, ὅστις μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ τῆς ἀλεξάνδρινῆς νεοπλατωνικῆς ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας εἰδήμονος Παύλου διεπλάσθη εἰς ἴδιον σύστημα, ὅπερ ἤσπαζοντο αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ἐθνικῶν συστάσαι ἐκκλησίαι, αἵτινες οὐδὲν εἶχον κοινὸν πρὸς τὸν πρῶτον χριστιανισμόν. Μόλις δὲ κατὰ τὸν Β' αἰῶνα διὰ τοῦ Βίρηναιίου καὶ ἄλλων ἐπῆλθε συμφιλίωσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀλλήλαις πολεμίων μερίδων τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐμορφώθη ἡ καθολικὴ ἐκκλησία. Τὰ πλεῖστα βιβλία τῆς Κ. Δ. τὰ κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἀναφανέντα ἔχουσιν ὡς σκοπὸν ἵνα καταπαύσωσι τὴν μέχρι τότε ἐπικρατοῦσαν σφοδρὰν διαπάλην μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Παύλου καὶ τῶν τοῦ Πέτρου. Τὰς ιδέας του ταύτας ἐξέφρασεν ὁ Βάουρ διὰ τοῦ συγγράμματος «Αἱ καλούμεναι ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου» 1857, καὶ διὰ τοῦ περιοδικοῦ του «Θεολογικὰ χρονικά» τοῦ ἐκδιδομένου ἐν Τυβίγγῃ. Τὴν αὐτὴν τάσιν ἐξηκολούθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Σ β έ γ λ ε ρ, Τ σ έ λ λ ε ρ, Ἰ λ γ ε ν φ ε λ δ, Φ ό λ κ μ α ρ καὶ Σ τ ρ ά ο υ ς. Ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ τοῦ πολυχρότου συγγράμματός του «Βίος τοῦ Ἰησοῦ», ἐζήτησε νὰ παραστήσῃ τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς ἀνεπαισθήτως ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἀναφανέντα μῦθον! Διὰ δὲ τῆς Δογματικῆς του ἐσπούδασε νὰ πολεμήσῃ πάντα τὰ δόγματα ἐν γένει τῆς ἐκκλησίας ὡς ἀντικείμενα αὐτῇ τῇ Γραφῇ καὶ τῷ ὀρθῷ λόγῳ. Τελευταῖον δὲ διὰ τοῦ ἔργου του «Ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα πίστις» ἐκήρυξε τὸν χριστιανισμόν ὡς δῆθεν παλαιωθέντα πλέον, ὡς κοινὴν δὲ πίστιν τῶν πεπαιδευμένων τῶν χρόνων ἡμῶν τὸν πανθεῖσμόν. Τὰς ιδέας τοῦ Στράους καὶ τῆς Τυβιγγιανῆς σχολῆς μετέφρασεν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν καὶ μετὰ τῆς ἰδιαζούσης τοῖς γάλλοις χάριτος ἐξέφρασε διὰ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ ὁ Ρενά ν, ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ παραστήσῃ τὸν Ἰησοῦν ὡς Γαλιλαῖόν τινα ἡθολόγον ῥαβδί, οὔτινος ἡ ἠθικὴ τίθεται εἰς μεγάλην ἀμφιβολίαν, ἀφοῦ κατὰ Ρενάν ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀνέχηται θαύματα παρασκευαζόμενα παρὰ τῶν μαθητῶν του ἵνα ἐκπλήξωσι τὸν λαόν! Αὐθαιρετώτερον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξετασθῇ ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὁ πρῶτος χριστιανισμός ἡ ὅπως ἐξητάσθη ὑπὸ τῶν Τυβιγγιανῶν τούτων θεολόγων. Ἐκ τῆς σχολῆς τῆς Τυβίγγης προῆλθον καὶ εἰς φοβεράς πλάνας

κατήντησαν καὶ ὁ Β ρ ο ύ ν ω Β ά ο υ ε ρ καὶ ὁ Φ έ ύ ε ρ β α χ, οἵτινες ἐκηρύχθησαν φανερώς ὑπὲρ τοῦ ὕλισμοῦ, ὃν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀντιπροσωπεύουσιν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Β ύ χ ν ε ρ, ὁ Φ ό γ τ καὶ ὁ Μ ό λ ε σ χ ο τ, καὶ ὑπὲρ οὗ ἐκλήθη ὡς ἐπίκουρος ἡ περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ πίθηκος θεωρία τοῦ Δ ά ρ β ι ν. Οἱ ἐχθροὶ οὗτοι τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ προσέλαβον ἐσχάτως εἰς τὰς τάξεις των καὶ τὸν ἰδρυτὴν νέας φιλοσοφικῆς σχολῆς, τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀσυνειδήτου (des Unbewussten) Χ ά ρ τ μ α ν ν. Ἄλλ' ἡ γερμανικὴ θεολογία εἶχε τὴν δύναμιν νὰ καταπολεμήσῃ τὰς παρεκτροπὰς ταύτας τῆς ἐπιστήμης. Κατὰ τῆς Τυβιγγιανῆς σχολῆς, καὶ ἰδίως τοῦ Στράους, ἡ γέρθη πᾶσα ἡ λοιπὴ χορεία τῶν ἐν Γερμανίᾳ θεολόγων ἰδίως δὲ ὁ Ν έ α ν δ ρ ο ς, ὁ Κ ρ ά β β ε, ὁ Έ β ρ α ρ δ καὶ ὁ Λ ά γ γ ε, οἵτινες ὑπερῆσπύσθησαν τὴν γνησιότητα καὶ ἀξιοπιστίαν τοῦ εὐαγγελίου καὶ τὴν θεότητα αὐτὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δι' ἔργων μεγάλης ἐπιστημονικῆς ἀξίας. Μεταξὺ τῶν Τυβιγγιανῶν καὶ τῶν μνημονευθέντων πολεμίων των ἴστανται οἱ μέτριοι ἐλευθερόφρονες θεολόγοι Κ έ ї μ, Χ ά ο υ σ ρ α θ, Χ ά ζ ε, Σ χ έ ν x ε λ, οἵτινες διὰ τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κριτικῶν ἔργων των ἀπέφυγον τὰς παρεκτροπὰς τῶν Τυβιγγιανῶν, ἀναγνωρίσαντες τὴν ἑξοχὸν ἱστορικὴν ἀξίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν θεότητα τοῦ χαρακτηῖρος του, ἀν καὶ παρεδέχθησαν καὶ αὐτοὶ ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὰ συμπεράσματα πασῶν τούτων τῶν ἐπὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἱστορίας ἐργασίων τῆς γερμανικῆς θεολογίας περιελήφθησαν ἐν τῷ τελευταίῳ ἐκδοθέντι τῇ συνεργασίᾳ πολλῶν ἐλευθεροφρόνων θεολόγων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σ χ έ ν x ε λ «Γραρικῶ Λεξικῶ». Τὸν ὕλισμόν τῆς ἐποχῆς ἐπολέμησαν εὐστοχώτατα καὶ ἄλλοι, ἰδίως δὲ ὁ Λ ά γ γ ε καὶ ὁ Σ χ ε ι δ ε μ ά χ ε ρ. Τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς ἀκολάστου κριτικῆς, κατὰ τοῦ πανθεϊσμοῦ, τοῦ ὕλισμοῦ, τοῦ σοσιαλισμοῦ, καὶ τοῦ Δαρβινισμοῦ ὡς ἀντικείμενον ἔχουσι καὶ τὰ ἀπολογητικὰ ἔργα τοῦ Δ έ λ ι τ ζ σ χ, τοῦ Λ ο ύ θ α ρ δ, τοῦ Τ σ έ τ ζ β ι τ σ χ καὶ τοῦ Φ ρ ά γ χ ε, τῶν ὁποίων ὁμως οἱ συγγραφεῖς ἐξ ὑπερβολικοῦ ζήλου καταντῶσιν ἐνίοτε νὰ προσβάλλωσι πᾶσαν ἐν γένει κριτικὴν ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Οἱ νεώτεροι γερμανοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοί.

Καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία εὗρε παρὰ τοῖς νεωτέροις γερμανοῖς θεολόγοις ἐπιτηδειοτάτους καὶ φιλοπονωτάτους καλλιεργητάς. Τὴν κριτικὴν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας διὰ διαφόρων ἱστορικῶν μονογραφιῶν πρῶτος ὁ Σέμελερ († 1791). Ὁ Σχρὸϊκ συνέγραψε τὸ γιγάντειον ἔργον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν 45 τόμοις μαρτυροῦν εὐρυτάτην μελέτην τῶν πραγμάτων. Ὁ Χριστιανὸς Σμίδτ ἐν Γεῖσεν συνέγραψεν ἱστορίαν ἐκκλησιαστικὴν μετὰ προηγουμένην βάσιμον σπουδὴν τῶν πηγῶν καὶ μετὰ ἀντικειμένης ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων. Ὁ Γεῖσελερ ἐν Γοττίγγῃ († 1854) ὑπερέβη τὸν Σμίδτ κατὰ τὴν χάριν τῆς ἐκφράσεως, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ ἱστορία (τόμ. 7) εἶναι ἀληθὴς θησαυρὸς τῆς βασιμωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορικῆς πολυμαθείας. Ὁ Γεῖσελερ ἐκθέτει ἐν τῷ χειμένῳ συντόμῳ τὴν ἱστορίαν, ὑπὸ τὸ κείμενον δὲ παραθέτει πάντοτε τὰς σχετικὰς πηγὰς αὐταῖς λέξεσιν. Ὡς μετὰ πολλῆς κρίσεως γεγραμμένη θεωρεῖται καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ Ἐγγελχαρδτ ἐν Ἐρλάγγῃ. Ὁ Χάζε ἐν Ἰένῃ, εἰς τῶν κορυφαίων τῆς ἐλευθέρας θεολογίας, θεολόγος εὐφυστάτος, συνέγραψε μετὰ σπανίας τοῖς γερμανοῖς χάριτος λόγου ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, θαυμασίως χαρακτηρίζων τὰς ἐποχὰς καὶ τὰ πρόσωπα ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν πηγῶν. Ὁ Χάζε εἶναι ὁ Θουκυδίδης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστοριογραφίας. Ὁ Βάουρ ἐν Τυβίγγῃ ἤρχισε τὴν ἐκδοσιν μονογραφικῶν ἐκθέσεων τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἐποχῶν, αἵτινες ἐφθانون μέχρι τῆς μεταρρυθμίσεως, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Φερδινάνδου Βάουρ καὶ τοῦ Τσέλλερ συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν παραδόσεών του ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ ΙΓ'—ΙΘ' αἰῶνος. Καὶ τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ ἀκαμάτου Βάουρ ἐλέγχουσιν τὴν ἀκριβεστάτην γνῶσιν τῆς ὕλης, ὀξυτάτην κρίσιν καὶ εὐφυστάτην ἀντίληψιν αὐτοῦ. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Γεῖσελερ ἤρχισεν ὁ Νέαυδρὸς ἐν Βερολίνῳ τὴν ἐκδοσιν τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας του (ἐν τόμ. 10). Ὁ Νέαυδρὸς

ἐκτιμᾷ μεγάλως τὸν χριστιανισμὸν τῆς καρδίας, καὶ ὀλίγην σημασίαν ἀποδίδων εἰς τὰ δόγματα καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τῆς ἐκκλησίας, ὑπερασπίζεται πάντοτε ἐκείνους, οἵτινες ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς διωχθέντες ἢ παραγκωνισθέντες ἐνεκα τῶν πεποιθήσεών των. Κατακρίνει δὲ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ κράτους καὶ τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκθεσίς του εἶναι μὲν πλατεῖα καὶ μονότονος ἐνίοτε, ἀλλὰ πανταχοῦ διορθῶ τις τὴν βασιμωτάτην μελέτην τῶν πηγῶν. Ὁ Νέανδρος φθάνει μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο καὶ ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ συνέγραψε τὴν ἐκκλησιαστικὴν του ἱστορίαν ὁ Χάγκεν ἐν Βασιλείᾳ. Ἡ ἀρχαιοτέρα ἱστορία ἐκτίθεται συντόμως, τοῦναντίον κατὰ πλάτος ἡ ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐντεῦθεν (ἐν τόμ. 7). Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω συνέγραψαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ὁ Κοῦρτζ, οὗτινος τὸ ἐγγχειρίδιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας διὰ τὴν σαφήνειαν αὐτοῦ κατέστη τὸ κοινότατον βοήθημα τῶν ἐν Γερμανίᾳ σπουδάζοντων τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ὁ Νεϊδνερ, ὁ Γκέρικε, ὁ Χάσσε, ὁ Έβραρδ, ὁ Έρτζογ καὶ ἄλλοι. Ὁ δὲ Νίππολδ συνέγραψε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος.

Τοιαύτη εἶναι ἡ γερμανικὴ προτεσταντικὴ θεολογία, καὶ ἰδίως ἡ τελευταία αὐτῆς ἀνάπτυξις. Τὰ συμπεράσματα τῶν κολοσσίων τούτων θεολογικῶν ἐργασιῶν περιελήφθησαν ἐν τῷ μεγάλῳ Θεολογικῷ Λεξικῷ τὸ ὑπὸ Έρτζογ ἐκδοθέντι τῇ συνεργασίᾳ τῶν διασημοτέρων θεολόγων τῆς Γερμανίας (Herzogs Theologische Encyclopædie). Πλούτος δ' ἄφθονος θεολογικῆς ἐπιστημονικῆς ὕλης εὕρηται καὶ ἐν τοῖς θεολογικοῖς περιοδικοῖς τοῖς ἐκδιδομένοις ἐν Γερμανίᾳ ἰδίως δὲ ἐν τοῖς Studien und Kritiken, Jahrbuecher fuer deutsche Theologie, Vierteljahrsschrift fuer wissenschaftliche Theologie, Zeitschrift fuer wissenschaftliche Theologie καὶ Jahrbuecher fuer protestantische Theologie. Τὴν ἀκμὴν ταύτην τῶν θεολογικῶν σπουδῶν ἐν Γερμανίᾳ μάλιστα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πρέπει νὰ θαυμάσωμεν. Σπανίως ἤ χμασεν ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία τοσοῦτον ὅσον ἀκμάζει ἐν Γερμανίᾳ νῦν. Τοὺς κορυφαίους δὲ νεωτέρους θεολόγους, τοὺς Σλειςερμάχερον, Χάτζε, Θόλουκ, Χόφμανν δύναται τις

νὰ παραβάλῃ λίαν δικαίως πρὸς τοὺς ἐξοχωτέρους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς τοῦ Γ', Δ' καὶ Ε' αἰῶνος. Πάντες σχεδὸν οἱ ἐπιστήμονες θεολόγοι τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν καὶ χωρῶν θεολογοῦσι σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν τῶν γερμανῶν. Οὐδὲ δύναται τις νὰ κληθῇ ἐπιστήμων θεολόγος εἰς οἰανδήποτε ἐκκλησίαν καὶ ἂν ἀνήκῃ, ἐὰν ᾖ αἰσθητὴς τῆς γερμανικῆς θεολογίας.¹ Ὀφείλεται δὲ ἡ παρὰ γερμανοῖς ἀνάπτυξις τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν μεγάλην ἀκμὴν ἐν γένει πασῶν τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ σοφῇ ταύτῃ χώρᾳ τὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐμφανιζομένην, μάλιστα δὲ τῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, καὶ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐρεῦνης, τὴν καθιερωμένην ἐν Γερμανίᾳ, τὴν ὁποίαν μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ἐσεβάσθησαν πάντοτε σχεδὸν αἱ γερμανικαὶ κυβερνήσεις. Ἡ ἐπιστήμη μόνον ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δύναται νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἀκμάσῃ. Ἡ ἐλευθερία συνεπάγεται ἀναντιρρήτως καὶ παρεκτροπὰς. Ἡ γερμανικὴ θεολογία ἔχει βεβαίως καὶ τὸν Στράους καὶ τὸν Βάουρ αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία περιστέλλει πάλιν αὐτὴν ἐαυτήν. Ἡ γερμανικὴ θεολογία κατεπολέμησε πρῶτη τὰς παρεκτροπὰς ἑαυτῆς. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ φέρουσα πανταχοῦ τὴν ζωὴν. Ἐνταῦθα ἐφαρμόζεται τὸ τοῦ Τακίτου· «Προτιμῶ τὴν κινδυνώδη ἐλευθερίαν τῆς ἀσφαλοῦς (ἀλλὰ νεκρᾶς ἀκινήτου) δουλείας».

296

Θρησκευτικαὶ καὶ ἐν γένει φιλανθρωπικαὶ ἐταιρεῖται
!δίως ἐν Γερμανίᾳ.

Τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν, τὴν ἐν Γερμανίᾳ ἀναφανεῖσαν ἰδίως

4 Τοῦτο ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἐλλήνων θεολόγων. Ὁ Ἕλλην θεολόγος πρέπει βεβαίως νὰ σπουδάζῃ τὴν Γραφὴν καὶ τοὺς ἀρχαίους ἐκκλησιαστικούς πατέρας καὶ νὰ συνεχίσῃ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ τὸ ἔργον ἐκείνων, ἀλλὰ θὰ ἀπετύγχανεν ἐντελῶς τοῦ προορισμοῦ τοῦ ὡς θεολόγου τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἐὰν ἔμεινεν αὐτῷ ἄγνωστος πᾶσα ἡ θεολογικὴ κίνησις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν πατέρων μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ἡ ἐν τῇ δύσει λαβοῦσα χώραν, μάλιστα δὲ ἡ νεωτέρα καταπληκτικὴ πρόοδος τῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν ἐν Γερμανίᾳ. Καθὼς ἡ ὅλη νεωτέρα ἑλληνικὴ παιδεία συνέχεται μετὰ τῆς ὅλης παιδείας τῆς Εὐρώπης, οὕτω καὶ ἡ θεολογικὴ ἰδίως. Πρέπει μόνον, ὅτι ἐτερόδοξοι θεολόγοι εἶπον νὰ μὴ γίνεταί τιφλῶς δεκτὸν παρ' ἡμῶν ἢ τυφλῶς νὰ μεταδίδεται, ἀλλὰ μόνον καθ' ἑαυτὸν

κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς αὐτῆς ἐπιστήμης δεικνύουσι καὶ αἱ πολλαὶ ἐταῖρεῖαι αἱ ἐν αὐτῇ συστάσαι εἴτε πρὸς πλήρωσιν θρησκευτικοῦ τινος σκοποῦ εἴτε πρὸς ἡθοποιήσιν τοῦ λαοῦ. Τὴν ἔνωσιν τῶν ἐν Γερμανίᾳ προτεσταντῶν ἐπεδίωξεν ἡ ἐν Πρωσσίᾳ καὶ Βυρτεμβέργῃ ὑποστηριχθεῖσα «Εὐαγγελικὴ σύνοδος» (Evangelische Conferrenz) ἐν Βερολίνῳ (1846), ἥτις τὸ πρῶτον ἠρκέσθη εἰς τὴν εὐρείαν ἀπόφασιν, νὰ τηρηθῇ ἡ ἁγία Γραφή ὡς ἡ πηγὴ τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς διδασκαλίας, πρὸς δὲ καὶ τὸ δόγμα τῆς διὰ τῆς πίστεως δικαιώσεως. Τὰ λοιπὰ ἐμελλε νὰ συμπληρώσῃ ἡ ἐν Ἑῖσε ν. ἁ. χ. συγκαλουμένη ἐτῆσι σὺν ἁποστολικοῖς (alljaehrliche Conferrenz). Ὁ σκοπὸς ὁμῶς τῆς εὐαγγελικῆς συνόδου δὲν ἐπετεύχθη. Κατὰ τὸ πλήρες ταραχῶν ἔτος 1848 τῇ συνεργείᾳ πολλῶν ἱεροκηρύκων τῆς Φραγκφούρτης ἐσχηματίσθη ἐν Βιττεμβέργῃ ὁ ἐκκλησιαστικὸς σύνδεσμος (Kirchenbund), ὅστις ἔσπευσε νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ ἀρχαῖα δόγματα κατὰ τῶν ἐλευθέρων ἰδεῶν, αἵτινες ἤρξαντο ἐν Γερμανίᾳ πάλιν νὰ ἐπικρατῶσιν. Ἐμελλον δὲ κατὰ διετίαν νὰ συγκαλῶνται ἐκκλησιαστικαὶ συνελεύσεις (Kirchentag). Ἀλλ' αἱ συνελεύσεις αὗται αἱ ἀρξάμεναι ὑπὸ πνεῦμα αὐστηροῦ λουθηρανισμοῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Βεθμαν-Χόλβεγ καὶ Στάλ, ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ 1857 τὸ βῆμα τῆς τὰ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πίστεως ἀπομακρυνθείσης ἐλευθέρας θεολογίας, τῇ προτάσει τοῦ Βλουντζλὴ ἐπικυρώσασαι ἐν συλλάβῳ διὰ 16 θέσεων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σχένκελ. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἰδεῶν τούτων ἐμορφώθη ἀπὸ τοῦ 1863 ἡ ἀπρωτεσταντικὴ λεγομένη ἐταρεία (Protestantenverein), ἥτις ζητεῖ νὰ συμβιδάσῃ τὸν χριστιανισμόν πρὸς τὴν πρὸδον τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν πλήρη ἐλευθερίαν ἐν τῇ προτεσταντικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἡ ἐταιρεία αὕτη, ἥς κυριώτατα ὄργανα εἶναι ἡ Protestantische Kirchenzeitung καὶ τὸ Protestantenblatt, ἀριθμεῖ ἐν τοῖς κόλποις τῆς πάντας σχεδὸν τοὺς ἐλευθερόφρονas θεολόγους καὶ ἱεροκλήρυκας τῆς Γερμανίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὴν συνηνώθησαν εἰς ἐταιρείας,

συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾗ καταστάσει νῦν διάκειται, καὶ συνέδει πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῆς.

καὶ οἱ αὐστηροὶ λουθηρανοὶ, ἔχοντες ὡς ὄργανον κυριώτερον ἰδίως τὴν Allg. Lutherische Kirchenzeitung, καὶ οἱ μεσάζοντες θεολόγοι, ὧν τὰς ἰδέας εὐρίσκει τις ἐν τῇ Evangelische Kirchenzeitung, ἥτις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συντάκτου αὐτῆς Ἐγγαστεμבעργ ἐλαβε τὸν τίτλον Neue evang. Kirchenzeitung. Οἱ ἐλευθερόφρονες θεολόγοι, ὧν κέντρα εἶναι τὰ πανεπιστήμια τῆς Ἑιδελβέργης καὶ τῆς Ἰένης, ἀποτελοῦσι τὴν μειονότητα ἐν τῇ γερμανικῇ ἐκκλησίᾳ, καταπιέζονται δὲ μεγάλως παρὰ τῶν ἄλλων μερίδων, αἵτινες ἐπεθύμουν, εἰ δυνατόν, νὰ ἀποκλείσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτου τῆς προτεστάντικῆς ἐκκλησίας, ὥστε νὰ μὴ δύνανται μήτε τὰς θεολογικὰς ἑδρας νὰ καταλαμβάνωσι, μήτε τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας νὰ ἀναβαίνωσιν. Ἰδίως μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη πολλαχόθεν ὑπὸ Κονισιστορίων ἀπεβλήθησαν ἱεροκήρυκες ὡς ἀνήκοντες τῇ προτεστάντικῇ ἐταιρείᾳ καὶ ἐλευθέρως φρονοῦντες. Ὁ κατὰ τοῦ Σύδοθ ἐν Βερολίνῳ διωγμὸς ὁ γενόμενος τῷ 1873 ἔνεχα τῆς ἐλευθεροφροσύνης του ἤγειρε μέγαν θόρυβον ἐν ἀπάσῃ τῇ Γερμανίᾳ. Ὁμοίως καίτοι ἐκλεγέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἀγίου Ἰακώβου ἐν Βερολίνῳ, δὲν ἐπεκυρώθησαν ὡς ἐλευθερόφρονες παρὰ τοῦ ἀνωτάτου ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου οἱ ἱεροκήρυκες Ὅσδαχ καὶ Σχράμμ (1877). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἰδρύθησαν ἐν Γερμανίᾳ καὶ πολλαὶ ἄλλαι καθαρῶς φιλανθρωπικαὶ ἐταιρεῖαι. Οὕτω τῷ 1830 ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Βίχερν χάριν τῶν ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παιδίων ὁ λεγόμενος πτωχὸς οἶκος (das rauhe Haus). Ἐπίσης συνέστη ὑπὸ τοῦ ἱεροκλήρυκος Φλεῖδνερ ἐν Κάιζερερπερτ καθιδρυμα διακονισσῶν (1836) πρὸς περίθαλψιν ἀσθενῶν, αἰχμαλώτων καὶ φρενοβλαβῶν, ὅπερ ταχέως ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν Γερμανίαν καὶ πέραν αὐτῆς εἰς Σμύρνην, Ἱεροσόλυμα καὶ Ἀλεξάνδρειαν. Ὁμοιον κατὰστημα διακονισσῶν ἰδρύθη καὶ ἐν Νεϋδετσελσάου. Κατὰ μικρὸν δὲ ἐπληρώθη ἡ Γερμανία τοιούτων φιλανθρωπικῶν ἐταιρειῶν καὶ ἄλλων ἐπιδιωκουσῶν τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν, ἥτοι τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν αὐτῶν (innere Mission). Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ προτεστάντισμοῦ ἐν μέσῳ καθολικῶν χωρῶν ἰδρύθη ἡ μεγάλη ἐταιρεία τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου (Gustav-Adolfverein). Τοιαῦται θεολογικαὶ, φιλανθρωπικαὶ

ἢ πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν τείνουσαι ἐταιρεῖται συνέστησαν καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς προτεσταντικαῖς χώραις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Περὶ τῶν πολλῶν βιβλικῶν ἐταιρειῶν τῶν σκοπουσῶν τὴν διάδοσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ περὶ τῶν ἱεραποστολικῶν ἐταιρειῶν χάριν τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ θέλομεν ποιήσει κατωτέρω λόγον. Ἡ ἐπισημοτάτη πασῶν τῶν προτεσταντικῶν ἐταιρειῶν εἶναι ὁ Εὐαγγελικὸς Σύνδεσμος, οὗ τὸ κέντρον ἐν Ἀγγλίᾳ, σκοπῶν τὴν ἑνώσιν τῶν ἀπανταχοῦ προτεσταντῶν.

297.

Ὁ προτεστантиσμός ἐκτός τῆς Γερμανίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ἐν Δανίᾳ, Σουηδίᾳ, Ὀλλανδίᾳ, Ἑλβετίᾳ καὶ Γαλλίᾳ.

Ἐν Δανιμαρχίᾳ ἐξηπλώθησαν διὰ τῶν σπουδαίων θεολόγων Κλάουζεν, Μύντερ, Μάρτενσεν καὶ Μύνσερ τὰ συμπεράσματα τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας τῆς Γερμανίας, ἥτις ἐμείνε πάντοτε τὸ κέντρον καὶ ἡ ἐστία τοῦ προτεσταντισμοῦ. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὴν εὐνοίαν αὐτὴν πρὸς τὴν γερμανικὴν παιδείαν καθὼς καὶ πρὸς τὴν λουθηρανικὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους ἱδρύσεν ὁ ὑπερευλαβὴς Γρόντβιγ τὴν συνδρομὴν τοῦ Κίρκεγαρντ νέαν τινὰ τοῦ λαοῦ ἐκκλησίαν. μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ὁποίας διὰ τοῦ ὑπουργείου ἀπήλαυσε καὶ ἡ τῆς πολιτείας ἐκκλησία πλήρους ἐλευθερίας (1855—57). Ὁ Γρόντβιγ ἤθελε χωρισμὸν τέλειον ἀπὸ τοῦ κράτους, παῦσιν παντὸς δεσμοῦ πρὸς τὴν λουθηρανικὴν (γερμανικὴν) ἐκκλησίαν, κατάργησιν τῆς ἰσχύος τῶν λουθηρανικῶν συμβόλων, καὶ τὸ κράτος μόνου τοῦ ἀποστολικοῦ συμβόλου, καὶ ρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων συμφωνοτέραν πρὸς τὰς δανικὰς παραδόσεις καὶ τὸν δανικὸν χαρακτῆρα. Ἐν Σουηδίᾳ καὶ Νορβηγίᾳ μέχρις ἐσχάτων χάριν τῆς ἐπικρατοῦσης ἐκκλησίας ἐδείχθη τὸ κράτος αὐστηρὸν κατὰ τῶν ἐτεροδόξων (Dissidentes τῷ 1866). Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐξωρίσθησαν καὶ πάντες οἱ δι' ἐνεργειῶν τῶν ἰησοῦ-τῶν ἀσπασθέντες τὸν καθολικισμόν. Ὁ φανατισμὸς οὗτος ἐσχάτως ἐμετριάσθη. Σήμερον ἕκαστος δύναται νὰ ἀσπασθῇ οἷονδῆποτε θέλει δόγμα χωρὶς τοῦτο νὰ ἔχῃ ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἐν τῇ

πολιτεία θέσιν του. Ἐν Ὁλλανδίᾳ, ὅπου τὸ προτεσταντικὸν δόγμα ἐπικρατεῖ (τὰ 3/5 τῶν κατοίκων εἶναι διαμαρτυρόμενοι), ἀπαντῶσιν αἱ δύο ἀντιθέσεις τῆς αὐστηρᾶς εἰς τὰ ἀρχαῖα προτεσταντικὰ σύμβολα προσκολλήσεως, καὶ τῆς παραδοχῆς τῆς κριτικῆς ἐλευθέρας θεολογίας. Ὑπὲρ ταύτης ἐργάσθησαν ἀπὸ τοῦ 1859 αἱ *Zeitstimmen*, ἐνῶ οἱ ποιεῖται Βίλδερδix καὶ Ἰσαὰκ δὲ Κόσχα, καθὼς καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἑρρίκος δὲ Κόχ (ἀπὸ τοῦ 1833) μετὰ μεγάλου ζήλου ἐνήργησαν ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀρχαίας μεγάλης καλβινικῆς συνόδου ἐν Δόρτρεχτ. Ἀφ' οὗτου τῷ 1848 ἐν τῷ μεταβληθέντι συντάγματι ἐκηρύχθη ἡ πλήρης θρησκευτικὴ ἐλευθερία, διευθύνει κατ' ἔτος συγκαλουμένη ἐν Ἀάγῃ σύνοδος τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις. Ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ ἐν Ἀάγῃ συστάσα «ἐταιρεία πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας», ἥτις ἐν ἐτησίῳ θεολογικῷ διαγωνισμῷ βραβεύει τὰς ἀρίστας θεολογικὰς ἐργασίας ἐπὶ ἀντικειμένων κατ' ἔτος ὀριζομένων ὑπ' αὐτῆς. Ἐν τῇ Γερμανικῇ Ἑλβετίᾳ μεγίστην ἐξασκεῖ ἐπιρροὴν ἡ γερμανικὴ θεολογία. Ἐνεκα δὲ τῆς μεγάλτης ἐλευθερίας ἀνεπτύχθησαν ἐν αὐτῇ αἱ ἀκρόταται τάσεις. Αὐτὸς ὁ Δαυὶδ Στράους ἐκλήθη ὡς καθηγητῆς τῆς δογματικῆς ἐν Ζυρίχῃ (1839), ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς θέσεως ταύτης ἔνεκα τῆς κατ' αὐτοῦ ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ. Πάντοτε ὁμως ἡ Ζυρίχη εἶναι ἐστία τῆς ἐλευθέρας θεολογίας, ἣν μετὰ πολλῆς εὐδοκιμήσεως ἐδίδαξαν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ αὐτῆς ὁ Βεΐδερχμαν καὶ ὁ Κέιμ. Ἐν Ζυρίχῃ ἐνήργει καὶ ὁ δεινὸς ἱεροκήρυξ Λάγγ, († 1876) ὅστις συνέγραψεν ἐν λίαν ἐλευθέρῳ πνεύματι δογματικὴν. Ἐξέδιδε δὲ συνάμα καὶ τὸ περιοδικὸν *Zeitstimmen*. Ἐν Βέρνη ἐκδίδεται καὶ ἄλλο ὄργανον τῶν ἐν τῇ γερμανικῇ Ἑλβετίᾳ ἐλευθεροφρόνων ἡ «*Reform*» Μεταρρυθμισίς. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐν Βασιλείᾳ εὗρεν εἴσοδον καὶ ἡ ὑπηρευλάβεια μετὰ τοῦ Τρακταριανισμοῦ. Ἐν Βασιλείᾳ ἐδρεύει καὶ μεγάλη τις «Γραφικὴ ἱεραποστολικὴ ἐταιρεία». Τὸ ἐν Βασιλείᾳ πανεπιστήμιον ἐκόσμησαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Δεβέττε καὶ ὁ Χάγκενβαχ. Ἐν τῇ γαλλικῇ Ἑλβετίᾳ διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ρουσσώ ἐν Γενεύῃ ὑπεχώρησεν ὁ νεκρὸς αὐστηρὸς δογματισμὸς εἰς τὴν ἡθικὴν ἐκδοχὴν τοῦ χριστιανι-

σμοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἰοδουλαίων τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀπέκτευσεν ἡ καλβινικὴ ὀρθοδοξία πάλιν τὴν ὑπεροχὴν. Οὕτως κατωρθώθη τῇ συνεργείᾳ τῆς *Société évangélique* καὶ τοῦ πεπαιδευμένου *Merle d' Aubigné* νὰ ἐορτασθῇ ἐν Γενεύῃ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ καλβινισμοῦ τῷ 1835 μετὰ μεγάλων ἐπιδείξεων. Καὶ ὁμῶς ἐμορφώθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἐπιρροῆς τοῦ *B i n ε τ* ἐν Λαυσανίᾳ († 1847) ἡ ἐλευθέρᾳ ἐκκλησία τοῦ Καντονίου Βάαδτ, ἥτις τοιαύτην ἀντίδρασιν ἤγειρε τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ κράτους, ὥστε κατὰ τὴν τριακονταετηρίδα τοῦ θανάτου τοῦ Καλβίνου (1864) ἐγένετο μεγάλη τις διαδήλωσις κατὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ δεσποτισμοῦ. Ὁ θεολογικὸς ἐλευθεριασμὸς ἤρξατο πάλιν νὰ ἐπανερχῇται εἰς τὴν γαλλικὴν Ἑλβετίαν. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γενεύῃ οἱ ἐλευθερόφρονες δὲν εἶναι ὀλίγοι. Τὸ ὄργανον αὐτῶν εἶναι ἡ *Alliance liberale*. Ἐσχάτως μάλιστα ἐπεκράτησαν καὶ ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐκκλησιαστικῷ συμβουλίῳ τῆς Γενεύης. Ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλβετίᾳ εἶναι περὶ τὸ 1 1/2 ἑκατομμύριον διαμαρτυρόμενοι. Ἐκ τῶν 25 νομῶν 7 εἶναι καθολικοὶ, 12 μικτοὶ, καὶ 6 καθαρῶς προτεσταντικοί. Ἐν Γ α λ λ ί α ἀπήλαυσαν οἱ διαμαρτυρόμενοι κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1830 καὶ 1848 ἐλευθέραν τινὰ θέσιν. Καὶ ἐνταῦθα ἐμφανίζονται αἱ αὐταὶ διαφοραὶ αἱ μεταξὺ τῶν προτεσταντῶν πασῶν τῶν χωρῶν. Ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ κράτους ὑποστηριζομένης προτεσταντικῆς ἐκκλησίας κεχωρισμένη εἶναι ἡ *Union des Églises évangéliques de France*, ἥς ἡ ὁμολογία εἶναι συντεταγμένη ἐπὶ τῇ βάσει τύπων τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Καὶ αὕτῃ δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ κράτους προστατευομένη προτεσταντικὴ ἐκκλησία εἶναι διηρημένη εἰς τοὺς αὐστηροὺς καλβινιστὰς καὶ ἐν γένει τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐλβετῶν μεταρρυθμιστῶν τοῦ 15' αἰῶνος, καὶ εἰς τοὺς ἐλευθερόφρονας, τοὺς ἀποκλίνοντας εἰς τὸν γερμανικὸν ὀρθολογισμόν. Οἱ κορυφῶτεροι τῶν αὐστηρῶν εἶναι ὁ ἄλλοτε ὑπουργὸς *I' κ ι ζ ῶ τ ο ς* (ὅστις συνέγραψε καὶ Μελέτας περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ σύγγραμμα Ἡ ἐκκλησία καὶ ἡ χριστιανικὴ κοινωνία καὶ ἄλλα) καὶ ὁ *Π ρ α ι σ α ν σ ε*, ἐν τῷ πνεύματι τῶν ὁποίων ἐργάζεται καὶ ἡ ἐν Παρισίοις ἐδρεύουσα *Société évangélique*, τῶν δὲ ἐλευθεροφρόνων ὁ *Π ε χ ῶ τ*, ὁ *Ρ ε β ῖ λ λ*, οἱ δύο *Κ ο κ ε ρ ε λ*, ὁ *Σ χ έ ρ ε ρ* καὶ ὁ *Κ ο λ ά ν η*. Οἱ αὐ-

στηροὶ ὑπερισχύουσιν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Μοντωδάν (Μονωδ θεολόγος διάσημος). Ἀπὸ τοῦ 1872 ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων μερίδων ἕρις ἐκορυφώθη· διότι ἡ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐν Παρισίοις γενομένη σύνοδος τῶν ἐν Γαλλίᾳ προτεσταντῶν, ἐν ἣ ἀντεπροσωπεύθησαν καὶ αἱ δύο μερίδες, οἱ αὐστηροὶ δι' ἀσθενεστάτης πλειοψηφίας ἐπέτυχον νὰ ἐκδοθῇ σύμβολον πίστεως κατὰ τὰς αὐστηρὰς ἀρχὰς τοῦ ἀρχαίου καλθινισμοῦ, τὸ ὅποιον ὀφείλουσι πάντες οἱ μέλλοντες νὰ διορίζωνται τοῦ λοιποῦ ποιμένες καὶ ἱεροκλήρυκες καὶ ἐν γένει νὰ καταλαμβάνωσι ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα ἢ νὰ ἐκλέγωσι τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς νὰ ὁμολογῶσι πρότερον. Τοιοῦτοτρόπως κηρύττεται ἐστερημένον παντὸς δικαιώματος ἐκκλησιαστικοῦ ἐν τῇ γαλλικῇ προτεσταντικῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ἥμισυ τοῦ προτεσταντικοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ ἐλευθερόφρονες διὰ τῶν ἐπαρχιακῶν συνόδων των διεμαρτυρήθησαν σφοδρότατα, οὐδὲ ἐδέχθησαν μέχρι τοῦδε νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν νέαν ταύτην τάξιν τὴν ἐπικυρωθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας. Αἱ νεώτεραι κυβερνήσεις ἀφῆκαν τὰ πράγματα ἀόριστα. Ἡ κατάστασις μένει οὕτω μετέωρος, κινδυνεύει δὲ ἡ ἐν Γαλλίᾳ προτεσταντικὴ ἐκκλησία νὰ διαλυθῇ ὡς ἐκ τούτου εἰς δύο μέρη. Τὰς ἰδέας τῶν ἐλευθεροφρόνων θεολόγων ἀντιπροσωπεύουσιν ἐν Γαλλίᾳ δύο περιοδικὰ τὸ Progrès religieux καὶ τὸ Disciple de Jésus-Christ. Revue du christianisme libéral. Ἐν Γαλλίᾳ ἐκτὸς τῶν καλθινιστῶν ὑπάρχουσι καὶ λουθηρανοὶ προτεστάνται, ἐν Στρασβούργῳ δὲ ὑπάρχει χάριν αὐτῶν καὶ ἰδία θεολογικὴ σχολὴ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ, ἐν ᾧ ἐδίδαξαν ὁ Μάττερ, ὁ Σμιδτ, ὁ Βάουμ, ὁ Ρεϋς, καὶ ὁ Βροῦχ. Τὸ πανεπιστήμιον τοῦτο ἐξεγερμανίσθη τελείως μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Ἀλσατίας καὶ Λωραίνης εἰς τὴν Γερμανίαν (1871). Ἡ δὲ γαλλικὴ κυβέρνησις χάριν τῶν ἐν Γαλλίᾳ λουθηρανῶν ἱδρυσε προτεσταντικὴν θεολογικὴν σχολὴν ἐν Σορβώνῃ.

298.

Συνέχεια. Αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ.

U h d e n Die Zustände d, anglic. Kirche. Leipzig 1843. G o r r i e Churches and Sectes in the U. S. New-York 1850.

Πολλὴ ζωὴ καὶ δραστηριότης ἀνεπτύχθη ἐσχάτως ἐν τῇ ἀγ-

γλικανῆ καὶ Σκωτικῇ ἐκκλησίᾳ. Ἐν ἐκείνῃ συνέντευκται ἡ πάλῃ μεταξὺ τῆς High Church Party καὶ τῆς Low Church ἢ Evangelical Party, αἵτινες ἀντιπρὸςωπεύουσι τὰ δύο στοιχεῖα τῆς ἀγγλικανῆς ἐκκλησίας τὸ ἀρχαῖον (καθολικόν) καὶ τὸ καλβινικόν ἢ εὐαγγελικόν. Εἰς τὴν πρῶτην ἀνήκουσιν ἐπίσκοποι, εὐγενεῖς καὶ πλούσιοι, μεγάλην σημασίαν δίδοντες εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἱερωσύνην καὶ εἰς πάσας τὰς ἀρχαίας διατάξεις τῆς ἀγγλικανῆς ἐκκλησίας. Εἰς ταύτην δὲ ἀνήκουσιν ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ζητοῦντες τὴν ἐλευθερωτέραν ἀνάπτυξιν τῆς ἐκκλησίας συμφῶνως πρὸς τὴν προσδόν τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ προτεσταντισμοῦ. Ἡ θεολογικὴ παιδεία καλλιεργεῖται ἐν Ἀγγλίᾳ μετὰ μεγάλου ζήλου, διακρίνεται δὲ ἰδίως ἡ θεολογικὴ σχολὴ τῆς Ὁξφόρδης. Καὶ ἐν τῇ ἀγγλικανῇ ἐκκλησίᾳ ὁ ὀρθολογισμὸς ἔχει μεταξὺ τῶν θεολόγων ὁπαδοὺς. Πολὺν θόρυβον προῦκάλεσαν τὰ ἐν Ὁξφόρδῃ δημοσιευθέντα Essays and Reviews, δι' ὧν 7 διάσημοι θεολόγοι ἐπραγματεύθησαν ἐλευθέρως τὰ ζητήματα περὶ τῆς θεοπνευστίας τῶν Γραφῶν, καὶ περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἐνσαρκώσεως καὶ θεότητος τοῦ Ἰησοῦ δόγματα, καθὼς καὶ περὶ τῶν θαυμάτων τῶν εὐαγγελίων. Τὸν ὀρθολογισμὸν ἀντιπρὸςωπεύει ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κ ο λ έ ν σ ω, ὅστις ἔγραψε λίαν ἐλευθέρως περὶ Πεντατεύχου. Τὴν ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτοὺς ἀποτελοῦσιν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ πουμεϊσμοῦ καὶ τοῦ ριτουαλισμοῦ. Οἱ Π ο υ σ ε ι σ τ α ῖ, οὕτω ὀνομασθέντες ἀπὸ τοῦ Πούσεϋ, καθηγητοῦ τῆς θεολογίας ἐν Ὁξφόρδῃ (1833) δεικνύουσι μεγάλην ἀγάπην πρὸς τὰς διδασκαλίας καὶ διατάξεις τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας, τὰς προσβληθείσας ὑπὸ τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα, συνιστῶντες τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων τῆς ἐκκλησίας πατέρων καὶ ἐξυψοθέντες τὴν παράδοσιν εἰς ἴσην πρὸς τὴν Γραφὴν ἀξίαν. Οἱ πουμεισταὶ ἀποκηρύσσουσι τὰς περὶ δικαιοσύνης καὶ εὐχαριστίας διδασκαλίας τοῦ ἀρχαίου καλβινισμοῦ, ἀποκλίνοντες πρὸς τοὺς ἀρθοδόξους καὶ καθολικούς. Ὁ Ρ ι τ ο υ α λ ι σ μ ὸς εἶναι συγγενὴς τῷ πουμεϊσμῷ τάσις. Ριταλισταὶ λέγονται ἐκεῖνοι ἐν Ἀγγλίᾳ, αἵτινες θέλουσι νὰ πλουτίσωσι τὴν προτεσταντικὴν λατρείαν διὰ τελετῶν (Rites) ὁμοίων ταῖς τῆς ἀνατολικῆς καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἐσχάτως δὲ αἱ τάσεις αὗται ἐκτραπύθησαν,

ἐγεννήθη δὲ παρὰ πολλοῖς τῶν μερίδων τούτων μάλιστα ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιδιωχθῇ π ρ ο σ έ γ γ ι σ ί ς τ ι ς καὶ συμφιλίωσις μετὰ τῆς ἀ ν α τ ο λ ι κ ῆ ς ὀρθοδόξου ἐ κ κ λ η σ ί α ς. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐξεδηλώθη ἐπανειλημμένως ἐν ταῖς ἐτησίαις συνόδοις τῶν ἐπισκοπιανῶν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ἀπὸ τοῦ 1867, διὰ δὲ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταουρίας Κ α μ β ε λ ἐκοινοποιήθη καὶ τῷ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίῳ τῷ Γ' δι' ἐπιστολῆς, ἣ προσηρτήθη καὶ μετάφρασις τῶν 39 ἄρθρων τῆς ἀγγλικανῆς πίστεως. (Πρβλ. καὶ § 232). Μετὰ τὰ ἀνωτέρω δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι μόνοι οἱ ἀγγλικανοὶ ἐκ τῶν προτεσταντῶν ἤλθον εἰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς παλαιοκαθολικοὺς τῆς Γερμανίας (§ 232). Τὸν πουμεϊσμόν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ καθολικοὺς ἀπόκλινιν πολεμεῖ ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ Evangelical Alliance καὶ ἐν γένει οἱ ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὸν προτεσταντισμόν. Ὁ σπουδαῖος ἀγγλικανὸς θεολόγος Σ τ ά ν λ ε υ ὀ μ ι λ ῶ ν περὶ τῆς μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐνώσεως, εἶπεν, ὅτι ἡ ἐνωσις αὕτη θὰ ἐπετυγχάνετο, ἂν οἱ ἀνατολικοὶ διὰ τῆς Γραφῆς ἀνεκαίνιζον καὶ ἐκαθάριζον πρῶτον τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν των. Τὸ περὶ πανεπιστημίου διάταγμα τοῦ λόρδου Ῥ ο υ σ σ ε λ (1854) διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ὑποχρεώσεως εἰς τὰ 39 ἄρθρα εἰς μόνοις τοὺς φοιτητάς τῆς θεολογίας ἤνοιξε τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης καὶ εἰς τοὺς μὴ ἐπισκοπιανοὺς ἢ ἀγγλικανοὺς φοιτητάς. Μόλις δὲ τῷ 1858 ἐπετράπη καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους νὰ γίνωνται μέλη τῶν νομοθετικῶν σωμάτων. Ἄλλοτε δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα τοῦτο οὐδὲ οἱ καθολικοὶ. Ἐν Σ κ ω τ ί α ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἀγγλίας (1702) πολλάκις συνεζητήθη μετὰ σφοδρότητος τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς κοινότητος πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν πρεσβυτέρων. Τὸ κατὰ τοὺς νωτάτους χρόνους ἐξεγερθεν θρησκευτικὸν πνεῦμα ἡγωνίσθη σπουδαίως κατὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν πρεσβυτέρων διὰ τῶν πατέρων ἢ χιτιόρων τῶν ναῶν καὶ τῆς μερίδος τῶν Moderates ἢ συντηρητικῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἤγαγε τοῦτο εἰς τὴν ἰδρύσιν ἐλευθέρως τινὸς ἐκκλησίας (free church), ἥτις ταχέως ἀπέκτησεν 700 κοινότητας καὶ μεγάλας θυσίας κατέβαλεν ὑπὲρ ἱεραποστολικῶν καὶ βιβλικῶν ἐταιρειῶν, οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν, καὶ ἰδρύσεως

θεολογικῆς σχολῆς. Ἐν ταῖς ἐλευθέραις πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς διεμορφώθη ὁ θρησκευτικὸς βίος ἐν τῷ προτεσταντισμῷ ἕνεκα τοῦ ἀπολύτου χωρισμοῦ τοῦ κράτους ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς μεγάλης ποικιλίας τῶν κατοίκων ὅλως ἰδιούτως. Ἡ πολιτεία ἴσταται ἀμέτοχος τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων τῶν ἀμερικανῶν ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν συνείδησιν ἐκάστου, οὐχὶ δὲ ἐκ θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας· διότι ἐν Ἀμερικῇ δὲν ὑπάρχει ψυχρότης πρὸς τὴν θρησκείαν. Πολλοὶ μάλιστα πρόεδροι τῆς Συμπολιτείας ὑπῆρξαν θεοσεβέστατοι ἄνθρωποι. Πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ ἀντιθέσεις ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων ὑφίστανται ἐνταῦθα πλησίον ἀλλήλων, καθ' ἐκάστην δ' ἀναφαίνονται καὶ νέαι αἱρέσεις. Πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι καὶ αἱρέσεις ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ, πλὴν τῆς ὀρθοδόξου, καὶ ἀπολαύουσιν ἰσῆς ἐλευθερίας καὶ προστασίας πορὰ τοῦ κράτους. Μόνον τὴν πολυγαμίαν τῶν Μορμώνων δὲν ἀναγνωρίζει τὸ κράτος, διό εἰς μόνους τοὺς Μορμόνους ἐξ Εὐρώπης ἐρχομένους ἀπαγορεύεται ἡ παραδοχὴ ἐν Ἀμερικῇ. Ἡ ὑπερευλάβεια, ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ παχυλωτάτη δεισιδαιμονία ἀπαντῶσι παρ' ἀλλήλοις. Ἐπιστημονικὴ παιδεία εἰσδύει κατὰ μικρὸν ἀπὸ Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας εἰς πάσας τὰς ἐκκλησίας. Μεταξὺ τῶν θεολόγων διακρίνονται ὁ μαθητὴς τοῦ Νεάνδρου, Σχάφφ καὶ ὁ ὁμόφρων αὐτῷ Νεϋτν. Οἱ Πρεσβυτεριανοὶ, Μεθοδισταὶ καὶ Βαπτισταὶ (κλάδος τῶν ἀρχαιοτέρων ἀναβαπτιστῶν) ἐργάζονται πλέον τῶν λοιπῶν ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ καὶ κατορθοῦσι νὰ ἐγείρῃσι παρὰ τοῖς εἰς τὸ ἐμπόριον πρὸ πάντων καὶ τὴν βιομηχανίαν ἐπιδεδομένοις ἀμερικανοῖς ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς θρησκείας. Οἱ πλείότεροι εἶναι οἱ Μεθοδισταί. Οἱ Σωκινιανοὶ ἢ Οὐνιτᾶριοι εἶναι συνήθως ἄνθρωποι τῶν ἀνωτέρων τάξεων, καὶ ἔχουσι τοὺς σοφωτέρους θεολόγους. Ὁ κορυφαῖος αὐτῶν εἶναι ὁ Channing. Οἱ Κουάκεροι τὸναντίον καὶ οἱ Μορμόνοι ἐλκύουσιν ἀνθρώπους τοῦ ὄχλου ἢ ἐγγωρίους ἀμερικανοὺς καὶ μαύρους, εἶναι δὲ ὀλίγοι τὸν ἀριθμόν. Οἱ ἄγγλοι καὶ οἱ ἀμερικανοὶ ἔχουσιν ὡς ἰδιάζον ἐκ πάντων τῶν διαμαρτυρομένων τὴν ἐπιμελεστάτην ἀνάγνωσιν τῆς Γραφῆς καὶ τὴν περιδεεστάτην τήρησιν τῆς Κυριακῆς. Διὰ νέων ἐξ Εὐρώπης ἀποίκων αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἀμερικῇ διαμαρτυρομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν κα-

484 Ἑκκλ. ἱστορ. Περίοδ. Δ' (1453-1880). Μέρ. Γ'. Προτεστ. ἐκκλ. θολικῶν, διὰ τὴν ἐν τῷ 1800 ὑπῆρχεν εἰς καθολικὸς πρὸς 100 διαμαρτυρομένους, σήμερον εἶναι εἰς πρὸς 7. Οἱ ἐν τῇ Βορείῳ Ἀμερικῇ καθολικοὶ συμποσοῦνται νῦν εἰς 7 ἑκατομμύρια, πάντες δὲ οἱ κάτοικοι τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν εἶναι περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια.

299.

Προτεστάνται ἱεραπόστολοι καὶ ἱεραποστολικάι ἐταιρεῖαι.

Die evang. Mission. Berliu 1877. O w e n Hist. of the origin and the first ten years of the Bille Society. Lond. 1816. J-B u e t t n e r Briefe aus und ueber Nord-America. Dresden 184 .

Ἄξιος πολλοῦ θαυμασμοῦ εἶναι ὁ ζήλος, ὃν ἀνέπτυξαν οἱ διαμαρτυρόμενοι πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ εὐαγγελίου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Αἱ πρῶται ἐνέργειαι ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἀλλοδόξων ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, διεκρίθησαν δὲ ἐπὶ τῷ περὶ τούτου ζήλῳ πρὸ πάντων ἀμερικανοὶ καὶ ἄγγλοι καὶ ἰδίως Μεθοδισταὶ καὶ Χερρυχούτιοι. Ἱεραπόστολοι διαμαρτυρόμενοι ἐνῆργησαν εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ὡς ἱεραπόστολος ἐν ταῖς ἀποικίαις τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἐφημίσθη ὁ Ἑλλιώτ. Ἡ Δανία προϋνόησε περὶ τοῦ κηρύγματος ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς Ἰνδίαῖς, δι' ἄλλων δὲ ἱεραποστόλων εἰσέχθη ὁ χριστιανισμὸς ἐν ταῖς δυτικαῖς Ἰνδίαῖς. Εἰς δὲ τὴν Γροινλανδίαν ἐγένετο γνωστὸς ὁ χριστιανισμὸς διὰ τοῦ Νορβεγοῦ Ἑγεδε (1721). Ὁ ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος ζήλος ἀνεπτύχθη ἐπιζηρότερος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος. Μεγάλως προόδους ποιοῦσι σήμερον οἱ ἱεραπόστολοι ἐν Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ· δραστηρίως δὲ ἐργάζονται ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος καὶ ἐν Κίνᾳ, ἐν Ἰνδίαῖς καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ, καθὼς καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς παραλίαῖς τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐν Μαδαγασκάρῃ. Ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος μεταξὺ τῶν μωαμεθανῶν καὶ Ἰουδαίων ἰδρύθη ἐν Ἀλλῇ καθιδρυμάτι. Ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἰουδαίων ἐργάζονται καὶ διάφοροι ἄλλαι ἐταιρεῖαι ἐν Γερμανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ἀλλ' ἄνευ σπουδαίων ἀποτελεσμάτων. Μόλις ἠδυνήθησαν ἐν Πολωνίᾳ 400 Ἰουδαῖοι νὰ βαπτίσωσι. Πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Ἰουδαίων ἰδρύθη καὶ

ἐν Ἱεροσολύμοις ἀγγλικανὴ ἐπισκοπὴ. Ἀπὸ τοῦ 1815 ἐπαχει-
ρησαν αἱ ἱεραποστολικάι ἐταιρεῖαι ἰδίως τῆς Ἀγγλίας καὶ Ἀ-
μερικῆς νὰ π ρ ο σ η λ υ τ ῖ σ ω σ ι ν ὑπὲρ τοῦ προτεσταντικοῦ
χριστιανισμοῦ καὶ τοὺς τῶν ἄλ λ ω ν ἐ κ κ λ η σ ι ῶ ν χ ρ ι -
σ τ ι α ν ο ῦ ς, οἷον τοὺς καθολικοὺς (ἐν Γαλλίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Ἰ-
σπανίᾳ), τοὺς ὀρθοδόξους, τοὺς ἄρμενίους, τοὺς Νεστοριανοὺς,
τοὺς Ἰακωδίτας, τοὺς κόπτας καὶ τοὺς ἄβυσσινίους. Πρὸς τὴν
ἐνέργειαν ταύτην ἐν τῇ ἀνατολῇ κέντρον ἐχρησίμευσεν ἡ Μάλ-
τα, μέσα δὲ μετεχειρίσθησαν καὶ μεταχειρίζονται τὴν ἰδρυσιν
σχολείων, τὴν διάδοσιν τῆς Γραφῆς ἐν τοῖς πρωτοτύποις χει-
μένοις καὶ ἐν μεταφράσεσι καὶ τὸ κήρυγμα. Πολλαχοῦ ἐπέτυχον
νὰ μορφώσωσιν ὄργανα πρὸς τοὺς σκοποὺς τούτους ἐγγχωρίους.
Ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν προσηλυτιστικὴ αὕτη ἐνέργεια ἦτο
ἐπόμενον ὅτι ἐμελλε νὰ προκαλέσῃ σκάνδαλα καὶ ταραχάς, νὰ
ψυχράνῃ δὲ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν σχέσεις, ἐνῶ τὸ
ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἀσήμαντον. Διὰ τοῦτο κάλλιον θὰ ἐπρατ-
τον αἱ ἱεραποστολικάι ἐταιρεῖαι νὰ στρέψωσι πᾶσαν τὴν προσο-
χὴν των ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐθνικοὺς λαοὺς καὶ εἰς τοὺς
Ἰουδαίους καὶ μωαμαθανούς. Εἶναι ἀδικαιολόγητοι οἱ διαμαρ-
τυρόμενοι ἱεραπόστολοι, ἐνῶ ὑπάρχουσι περὶ τὰ 700 ἑκατομμύ-
ρια μὴ χριστιανῶν, νὰ μὴ πορεύωνται πρὸς αὐτοὺς, ἀλλὰ νὰ
προτιμῶσι νὰ ἐγείρωσι σκάνδαλα παρὰ τοῖς ἄλλοις χριστιανοῖς.
Ὅπωςδὴποτε εἶναι ἀξιοθαύμαστος ὁ ζῆλος αὐτῶν ὑπὲρ τῆς δια-
δόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Πανταχοῦ ὑπάρχουσιν ἐταιρεῖαι ἐρ-
γαζόμεναι ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ μεγάλα ποσὰ δαπανῶ-
σαι. Αἱ ἐπισημότεραι τούτων εἶναι ἡ τῆς Κοπεγχάγης, ἡ τοῦ
Ἐδιμβούργου, ἡ τῶν Κάτω Χωρῶν, ἡ τῆς Βασιλείας καὶ ἡ τῆς
Βοστώνης τῆς Ἀμερικῆς Μετὰ τῶν ἐταιρειῶν τούτων συνεργά-
ζονται καὶ αἱ ὑπὲρ τῆς ἐξ α π λ ῶ σ ε ω ς τ ῶ ν Γ ρ α -
φ ῶ ν, ὧν κυριωτέρα εἶναι ἡ ἐν Λονδίῳ (1804). Ὑπολογίζεται
ὅτι αἱ Βιβλικαὶ αὗται ἐταιρεῖαι διέσπειραν μόνον κατὰ τὸ πρῶ-
τον ἡμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος 60 ἑκατομμύρια Γραφῶν ἐν 200
γλώσσαις! Ἐν συνόλῳ ἐργάζονται 80 περίπου ἱεραποστολικάι
ἐταιρεῖαι, δαπανῶσαι ὑπὲρ τὰ 15 ἑκατομμύρια ταλλήρων ἐτη-
σίως, εἰς 1,500 θέσεις, διὰ 4,000 ἱεραποστόλων! Διὰ τῶν ἐνερ-
γειῶν δ' αὐτῶν ὑπολογίζουσιν, ὅτι ἐπεστράφησαν κατὰ τὸν πα-

ρόντα αἰῶνα περὶ τὰς 700—800 χιλιάδας ἐθνικῶν. Ἐκτὸς τοῦ μεγάλου τούτου καλοῦ εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν ἱεραποστόλων ὁφείλονται καὶ ἄλλα καλὰ, οἷον ἡ κατάργησις τῆς δουλεμπορίας, ἡ ἀποφασισθεῖσα διὰ τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων κατὰ τὸ 1830 καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν δούλων ἐν ταῖς Ἰνδικαῖς ἀποικίαις ἡ γενομένη κατὰ τὸ 1834 ἰδίως ταῖς ἐνεργείαις τοῦ περιφήμου Wilberforce.

300.

Γενικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν.

Ἀριθμοῦσι περὶ τὰ 90 ἑκατομμύρια διαμαρτυρομένων. Ἡ μεταρρύθμισις θελήσασα νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν διαφθαρεῖσαν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, ἐπὶ μόνῃς τῆς Γραφῆς στηριζομένη, περιέπεσε πολλάκις εἰς μεγάλας πλάνας, καὶ διεσχίσθη εἰς μυρίας ἐκκλησίας. Ὅπωςδὴποτε ὁμως ὑπῆρξε πρόοδος τοῦ ἐν τῇ δύσει χριστιανισμοῦ· διότι προσέβαλε τὸν παπικὸν δεσποτισμὸν τὸν καταπίεσαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, κατήργησε δὲ μεγάλας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καταχρήσεις, καὶ ἐπανάφερε τὸ κράτος τῆς ἀγίας Γραφῆς ἣτις εἶχε λησμονηθῇ. Ἡ μεγάλη καὶ ἀξιοθαύμαστος ἐν Γερμανίᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς προτεσταντικαῖς χώραις ἀνάπτυξις τῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν, ἐξ ἧς ὠφελήθησαν καὶ ὠφελοῦνται καὶ αἱ ἄλλαι ἐκκλησίαι, ὁ τῶν διαφορῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν καὶ αἱρέσεων ἀνταγωνισμὸς, ὅστις συντελεῖ εἰς τὸ νὰ διατηρῇ ἀκμαῖον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν λαῶν καὶ τῆς τῶν ἡθῶν αὐτῶν διαπλάσεως παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις καταβαλλομένη σπουδὴ, καθὼς καὶ ὁ ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τοῦ εὐαγγελίου μετὰ τῶν ἐθνῶν ζήλος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι αἱ προτεσταντικαὶ ἐκκλησίαι μεθ' ὅλας τὰς ἀποπλανήσεις αὐτῶν περικλείουσιν ἐν ἑαυταῖς πολλὰ στοιχεῖα ζωῆς.

ΠΕΡΙΟΔΟΥ Δ'.

ΜΕΡΟΣ Δ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ
ΠΕΡΙΟΔΟΝ.

Πηγαί. *Canones et decreta Concilii Tridentini. Romæ 1564. P. Sarpi Ist. del. Concil. di Trento. 1649. Pallavicini Istoria del Concil. di Trento. Roma 1650. Vitæ et res gestæ Pontif. Rom. et Cardd. auctoribus Canisio, Cabrera, Victorello. Romæ 1630. Ranke Die Roemischen Paepste. Berlin 1815. Furini Storia d' Italia. Tor. 1854. A. B u n g e n e r Histoire du Concil. de Ttente. Paris 1847. H. Schmid Geschichte der katholischen Kirche seit der Mitte des 18 Jahrh. Muenchen 1872. Καὶ αἱ γυνικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ ἱστορίαι τοῦ Σχρότκ, τοῦ Χάτζε, τοῦ Γεϊζελερ, τοῦ Χάγκενβαχ, τοῦ Μέλερ καὶ τοῦ Ἀλτσογ.*

304.

Ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ 15 αἰῶνος πάπαι.

Ἡ ἐμφάνισις τῶν προτεσταντῶν καὶ αἱ διαμαρτυρήσεις αὐτῶν κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἠνάγκασαν ταύτην νὰ προνοήσῃ κατὰ τὸ δυνατόν περὶ τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς ἐν αὐτῇ ἐχόντων. Τὸ ἔργον τῆς ἀνακαινίσεως ταύτης ἀνέλαθεν ἡ ἐν Τριδέντῳ σύνοδος ἡ ἀρξαμένη μὲν ἐπὶ Παύλου τοῦ Γ' τῷ 1545, ἀποπεράνασα δὲ μετὰ πολλὰς δυσκολίας καὶ διακοπὰς τὰς ἑαυτῆς ἐργασίας μόλις τῷ 1563 ἐπὶ Πίου τοῦ Δ'. Ἡ σύνοδος συνεκλήθη τὸ πρῶτον ἐν Τριδέντῳ τῷ 1545. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐθεώρησεν ὁ πάπας ἐπικίνδυνον τὴν ἐξακολουθήσιν αὐτῆς ἐν γερμανικῇ πόλει πλησίον τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοκράτορος, μετέθηκεν αὐτὴν εἰς τὴν Βολωνίαν 1547 καὶ διέλυσεν αὐτὴν ἐπὶ τέλους τῷ 1549. Ὁ Ἰούλιος Γ' ἠναγκάσθη νὰ ἀνοίξῃ αὐτὴν πάλιν ἐν Τριδέντῳ τῷ 1551, ἀλλ' ὁ φόβος μὴ

ἐπέλθῃ κατ' αὐτῆς ὁ Μαυρίκιος μετὰ τοῦ προτεσταντικοῦ στρα-
 τοῦ διεσχόρπισεν αὐτὴν τῷ 1552. Μόλις δὲ ὁ Πίος Δ' ἠνέωξεν αὐ-
 τὴν αὖθις τῷ 1562 ἐν Τριδέντῳ καὶ ἐκλείσεν αὐτὴν ἐπισήμως
 τῷ 1563. Τῇ ἐνεργείᾳ τῷ παπῶν ἐχθρῶν ὄντων ἀείποτε πάσης
 ἀληθοῦς μεταρρυθμίσεως ὥς δυναμένης νὰ ἀπειλήσῃ τὴν δύ-
 ναμιν αὐτῶν τὰ ὑπ' αὐτῆς ληφθέντα μέτρα ὑπῆρξαν λίαν ἀτελεῖ.
 Ἡ γνώμη γάλλων τινῶν καὶ ἰσπανῶν ἐπισκόπων περὶ ῥιζικῆς
 τῆς ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεως ἀπερρίφθη. Ἐκ τῶν 255 ἐπι-
 σκόπων, οἱ ὅποιοι ἔλαβον ἐν αὐτῇ μέρος, ἦσαν πλεον τοῦ ἐνός
 τρίτου Ἰταλοί. Οἱ δὲ παπικοὶ ἀπεσταλμένοι ἐδέσποζον ἐν αὐτῇ. Ἡ
 διδασκαλία τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὅπως εἶχε διὰ τῶν σχολα-
 στικῶν μορφωθῇ ἢ μᾶλλον διαστραφῇ, μηδ' αὐτοῦ τοῦ πουργα-
 τορίου καὶ τῶν ἀφέσεων ἐξαιρουμένων, τῶν δουσῶν τὴν πρῶ-
 τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐξέγερσιν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος,
 ἐπεκυρώθη ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, καὶ ἡ γερμανικὴ καὶ ἐλβετικὴ
 μεταρρυθμισις κατεκρίθη, οἱ δὲ πάπαι, οἵτινες ἐπεφυλάχθησαν
 ἑαυτοῖς τὸ προνόμιον νὰ ἐξηγῶσιν αὐθεντικῶς τὰς ἀποφάσεις
 τῆς συνόδου ταύτης, διετήρησαν πᾶσαν τὴν προτέραν αὐτῶν
 δύναμιν, ἀνακηρυχθέντες διάδοχοι τοῦ Πέτρου, ἀντιπρόσω-
 ποι τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀνώτατοι πάσης τῆς ἐκκλησίας ἐξουσιασταί.
 Τὸ μόνον ἀγαθὸν τὸ ἐκ τῆς συνόδου ταύτης προελθὼν εἶναι ὅτι
 ἐλήφθησαν μέτρα τινὰ περὶ κρείτονος μορφώσεως τοῦ κλήρου
 καὶ βελτιώσεως τῶν ἡθῶν αὐτοῦ, διότι ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ δια-
 φθορὰ εἶχον κορυφωθῇ. Ἀλλὰ καὶ τὰ μέτρα ταῦτα ὀλίγον ὠφέ-
 λησαν· διότι οἱ πάπαι δὲν ἠνέχθησάν ποτε τὴν ἀληθῆ, ἐπιστημονι-
 κὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ κλήρου, ἐπειδὴ δὲ ἡ γενικὴ ἀγαμία τοῦ
 κλήρου, ἡ κυριωτάτη αὐτῇ αἰτία τῆς διαφθορᾶς του, ἔμενε καὶ
 μετὰ ταῦτα, ἡ διαφθορὰ αὕτη μόνον νὰ περιορισθῇ ὀλίγον ἡδύνατο,
 οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐκλίπη ῥιζηδόν. Ὅπόσον οἱ πάπαι καὶ μετὰ ταῦτα
 ἐπέμενον εἰς τὰς ἀρχαίας αὐτῶν ἑξεις καὶ ἀξιώσεις ἀποδεικνύ-
 ουσιν αἱ πράξεις αὐτῶν. Ὁ πάπας Πίος ὁ Δ' ἐπικυρώσας τὰς
 πράξεις τῆς συνόδου, ἀπηγόρευσε πᾶσαν ἔρευναν περὶ αὐτῶν ἢ
 ἐξήγησιν ὥς ἀνήκουσαν μόνον εἰς αὐτόν. Ὁ φανατισμὸς τοῦ
 Πίου τούτου ἐδείχθη καὶ ἐν τῇ διαταγῇ αὐτοῦ, ἵνα ἀπαγγέλληται
 καθ' ἑκάστην μεγάλην πέμπτῃ καθ' ἅπασαν τὴν καθολικὴν ἐκ-
 κλησίαν ἡ Βούλλα in Coena Domini, δι' ἧς ἀναθεματίζονται

πάντες οἱ ἐτερόδοξοι χριστιανοί. Ὁ Γρηγόριος ΙΓ' (1572—83) εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην μεταρρύθμισιν τοῦ ἡμερολογίου (1582). Τὸ γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον καὶ αὐτὰ τὰ καθολικὰ κράτη μετὰ δυσκολίας ἐδέχθησαν. Αἱ προτεσταντικαὶ κυβερνήσεις τῆς Γερμανίας μόλις ἐδέχθησαν αὐτὸ κατὰ τὸ 1752. Ὁ αὐτὸς πάπας ἱδρυσε πολλὰ σχολεῖα ἐν Ῥώμῃ πρὸς μόρφωσιν ἀποστόλων τοῦ καθολικισμοῦ παρὰ τοῖς ἐτεροδόξοις καὶ τοῖς ἀπίστοις. Σπουδαῖος πάπας ὑπῆρξε καὶ Σηξτος ὁ Ε' (1580—90). Ὁ Παῦλος Ε' (1605—21) ἐν τε τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ διοικήσει τῆς ἐκκλησίας δραστήριος, ἠναγκάσθη ἐν τινι ἔριδι μετὰ τῆς Βενετικῆς δημοκρατίας νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ παπικοῦ ἀφορισμοῦ καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως κατὰ τῆς χώρας ταύτης. Ὁ εὐσεβὴς καὶ πεπαιδευμένος Σάρπης, ὁ γράψας τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου, ἀνὴρ, ὅστις βαθέως ἠσθάνετο τὰς ἐλλείψεις τῆς ἐκκλησίας, ὑπερησπίσθη τολμηρῶς καὶ εὐγλώττως τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους κατὰ τοῦ πάπα. Ὁ διάδοχος τοῦ Παύλου Γρηγόριος ὁ ΙΕ' (1621—23) ὥρισε πρὸς ἐκλογὴν τοῦ πάπα μυστικὴν τινα ἐξέτασιν (Scrutinium), ἐκήρυξεν ἅγιον τὸν Λουόλαν καὶ ἐπλούτισε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ διὰ τοῦ πολυτίμου θησαυροῦ τῆς ἐν Ἐιδελβέργῃ βιβλιοθήκης, ἣν Μαξιμιλιανὸς ὁ Α' βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ ῥηνικοῦ παλατινάτου ἐδωρήσατο αὐτῷ. Ὁ πάπας οὗτος ἱδρυσε καὶ τὴν προπαγάνδαν, ἐταιρείαν σκοποῦσαν τὴν διάδοσιν τοῦ καθολικισμοῦ μεταξὺ τῶν σχισματικῶν, αἰρετικῶν καὶ ἀπίστων (Congregatio de propaganda fide). Ὁ Οὐρβανὸς ΙΗ' (1623—44) ἔδωκεν εἰς τὴν βούλλαν in Coena Domini τὴν παροῦσαν αὐτῆς μορφήν.

302.

Οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι.

Συνέχεια. Οἱ πάπαι κατὰ τῶν γαλλικανικῶν ἐλευθεριῶν καὶ κατὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν μεταρρυθμίσεων ἐν Γερμανίᾳ (ἐπὶ Ἰωσήφ τοῦ Β') καὶ Ἰταλίᾳ.

Ὁ Ἰννοκέντιος ΙΑ' περιῆλθεν εἰς σπουδαίαν πάλην πρὸς τὴν Γαλλίαν. Ὁ Αουδοβίκος ΙΔ' (1643—1715) ἐξήσκει

τὸ παλαιὸν ἐξ ἔθους δικαίωμα νὰ εἰσπράττῃ αὐτὸς τὰ εἰσοδήματα τῶν χηρευσουσῶν ἐκκλησιαστικῶν θέσεων. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἡθέλησε νὰ ἀμφισβητήσῃ καὶ ἀφαιρέσῃ ὁ πάπας. Ἐντεῦθεν προὐκλήθη ἐν Γαλλίᾳ ἀντίστασις κατ' αὐτοῦ, τοσοῦτον μᾶλλον εὐχολώτερον, καθόσον ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων οἱ γάλλοι ἐπίσκοποι δὲν ἠνείχοντο τὸν ἀπεριόριστον δεσποτισμὸν τοῦ πάπα καὶ τὰς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπεμβάσεις αὐτοῦ. Τῷ 1682 τῇ ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος σύνοδός τις ἐν Παρισίοις ὑπερασπίζουσα τὰ δικαιώματα τῆς Γαλλίας καὶ ἀποχρούουσα τὰς παπικὰς ἐπεμβάσεις ἀνεκήρυξε τὰς λεγομένας γ α λ λ ι κ α ν ι κ ᾶ ς ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α ς,¹ αἵτινες εἶναι αἱ ἐξῆς. Ἡ δύναμις τοῦ πάπα ἐκτείνεται ἐπὶ μόνων τῶν πνευματικῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων. Ἡ πνευματικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα ὑπόκειται κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς μεγάλης ἐν Κωνσταντία συνόδου ὑπὸ τὸ ἀνώτατον κῦρος τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἡ παπικὴ ἐξουσία εἶναι περιωρισμένη ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν διὰ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ διατάξεων. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ πάπα ἐπὶ ἀντικειμένων τῆς πίστεως εἶναι κατὰ τοσοῦτον μόνον ἀληθεῖς, καθόσον συμφωνοῦσι τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ὁλῆς ἐκκλησίας. Ὁ πάπας ἀντέστη τὸ κατὰ δύναμιν καὶ ἡρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ νέους γάλλους ἐπισκόπους. Ὁ διάδοχος μάλιστα αὐτοῦ Ἰ ν ν ο κ έ ν τ ι ο ς ὁ IB' ἠνάγκασε τὸν τε βασιλέα καὶ τὸν κληρὸν τῆς Γαλλίας νὰ ἐνδώσωσι (1691). Ἀλλ' ὅμως ἡ ἀπαξ ἐγερεῖσα συνείδησις τῆς γαλλικανικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας ἔμεινε καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ κληρῷ ζωηρά, ὁ δὲ ἐπίσκοπος τοῦ Μῶ Β ο σ σ ο υ έ τ ο ς, ὁ περίφημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, ὑπερήσπισεν αὐτὴν ἐν ἐκτάσει διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ *Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit clerus gallicus*). Κ λ ή μ η ς IA' ὁ μᾶτῃν διεμαρτυρήθη διότι ὁ ἐκλέκτωρ τοῦ Βρανδεμβούργου ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του βασιλικὸν στέμμα. Μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Ἰ ω σ ή φ τοῦ Α' περιῆλθεν εἰς ἔριν καὶ δι' ἄλλας αἰτίας καὶ ἔνεκα τῆς Πάρμας, ἣν ὁ μὲν πάπας ἐκήρυττε παπικὴν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐθεώρει ὑποτελῆ αὐτοῦ. Ὁ Κλήμης ἔλαβε μᾶ-

¹ P i c o t Essai hist. sur l' Influence de la relig. en France pendant le 17 Siècl. Paris 1821. H u e t le Gallicanisme. Revue des deux mond. 1855, Jan. I.

λιστα καὶ τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' οὐδὲν καθώρ-
 θωσεν. Ὁ Βενέδικτος ΙΓ' (1721—30) εἶδε μετὰ λύπης του
 ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Πορτογαλλίας Ἰωάννης ὁ Ε', ὅστις ἐπὶ
 Κλήμεντος τοῦ ΙΑ' εἶχεν ἐκδιώξει τὸν πατριάρχην Λισαβώνας,
 διέκοψε πᾶσαν σχέσιν μετὰ τῆς Ῥώμης, διότι ὁ πάπας δὲν ἤ-
 θελε νὰ διορίσῃ καρδινάλιον τὸν ἐκ Πορτογαλλίας ἀνακληθέντα
 ἀντιπρόσωπόν του Ὁ αὐτὸς πάπας ἐκήρυξε Γρηγόριον τὸν Ζ'
 ἄγιον, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἐπεδοκίμαζε τὸ σύστημα καὶ τὰς ἀξιώ-
 σεις αὐτοῦ, ἀλλὰ σχεδὸν πᾶσαι αἱ αὐλαὶ ἀπηγόρευσαν τὴν ἀνα-
 γνώρισιν τοῦ νέου ἀγίου ἐν ταῖς χώραις των. Ὁ Βενέδικτος
 ΙΔ' (1741—58) μόνος ἐκ τῶν νεωτέρων παπῶν ἠθέλησεν ἀ-
 προσδοκῆτως ἐξ ἐλευθέρας πεποιθήσεως νὰ μετριάσῃ συμφώνως
 πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τὰς μεσαιωνικὰς παπικὰς θεοκρατι-
 κάς ἀρχάς, συνίστα δὲ καὶ ἐπεδίωκε τὴν ἐπιστημονικὴν μόρφω-
 σιν τοῦ κλήρου, καὶ ἐσκέπτετο νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν
 ἑορτῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ τοῦτο. Ἐπὶ
 Κλήμεντος τοῦ ΙΓ' (1780 περίπου) ἐπολεμήθη ἀπὸ τῆς κα-
 θολικῆς Γερμανίας σφοδρῶς ὁ παπισμός. Ὁ Νικόλαος φὸν
 Χόνθαιμ, ἐπίσκοπος ἐν Τριέρ, ἐξέδωκεν ὑπὸ τὸ πλαστὸν ὀ-
 νομα Ἰουστίνος Φεδρόνιος σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον *De statu
 ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis ad reuniendos
 dissidentes in religione christiana* (ἐν Φραγκφούρτῃ 1763—74),
 δι' οὗ ὑπερήσπισε γενναίως καὶ μετὰ πολυμαθείας τὸ ἀνώτατον
 κῦρος τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐναντίον τῶν ὑπερμέτρων δε-
 σποτικῶν ἀξιώσεων τῶν παπῶν. Τὸ σύγγραμμα ἤγειρε καὶ ἐν
 Γερμανίᾳ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς μεγάλην ἐντύπωσιν, ὁ δὲ πάπας δὲν
 ἠδυνήθη νὰ ποιήσῃ τι κατὰ τοῦ τολμηροῦ ὑπερμάχου τῆς ἐλευ-
 θερίας τῆς ἐκκλησίας. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἐρεθισθέντες ὑπὸ τῶν
 αὐθαιρεσιῶν τοῦ παπικοῦ ἀπεσταλμένου συνήλθον οἱ ἐκλέκτορες
 ἐπίσκοποι τοῦ Μάϊντζ, τοῦ Τριέρ καὶ τῆς Κολωνίας μετὰ τοῦ
 ἀρχιεπισκόπου τοῦ Σάλτσβουργ εἰς σύνοδον ἐν Ἐμς (1784) καὶ
 ἀπεφάσισαν διὰ τῆς λεγομένης *συμβάσεως τοῦ Ἐμς* νὰ
 ἀνιδρύσωσι γερμανικὴν τινα καθολικὴν ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον
 ἀπὸ τοῦ πάπα. Ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσαν. Περισσότερον προσε-
 βλήθη ἡ ἐξουσία τοῦ πάπα διὰ τῆς κυβερνήσεως Ἰωσήφ τοῦ

Β' ἐν Αὐστρίᾳ (1765—91). Μόλις ἀναλαβὼν οὗτος τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἐπεχείρησε ῥιζικὴν τινα μεταρρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἐν τοῖς κληρονομικοῖς αὐτοῦ κράτεσι συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς προόδους τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ὁ Ἰωσήφ ἤθελε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους ἐλευθέραν ἐντελῶς ἀπὸ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπιρροῆς τῆς Ῥώμης. Εἰσήγαγε τελείαν θρησκευτικὴν ἀνοχὴν, παραχωρήσας τοῖς ὁπαδοῖς τῶν δύο προτεσταντικῶν ὁμολογιῶν καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐλευθέραν θρησκείας ἐξάσκησιν καὶ ἴσα τοῖς καθολικοῖς πολιτικά δικαιώματα, καὶ ἡλάττωσε τὸν ὑπέρμετρον ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων κατὰ ἐν τρίτον, διαλύσας 700 ἐξ αὐτῶν. Τὰ δὲ διὰ τῆς δημεύσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῶν μεγάλων τῶν ἐπισκόπων δικαιωμάτων συλλεγέντα χρήματα ἐδαπάνησε πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ καὶ τὴν σύστασιν νέων ἐφημερίων καὶ σχολείων καὶ εἰς τὴν ἰδρύσιν ἄλλων κοινοφελῶν καθεδρυμάτων. Ἀπηγόρευσε δὲ τὸν συνδεσμὸν τῶν ὑπολειφθέντων μοναστηρίων μετὰ τῆς Ῥώμης θείας ταῦτα ὑπὸ τὴν αὐστηροτάτην τῆς κυβερνήσεως ἐπίβλεψιν. Πρὸς τούτοις περιώρισε τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν πομπῶν, λιτανειῶν καὶ ἀποδημιῶν εἰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, δι' ὧν ὁ λαὸς συνείθιζεν εἰς τὴν ἀργίαν καὶ εἰς τὸ θεωρεῖν τὴν θρησκείαν ὡς μηχανισμόν νεκρὸν ἐξωτερικῶν πράξεων. Διέταξε νὰ μεταφράσωσιν εἰς τὴν τοῦ λαοῦ γλῶσσαν τὴν Γραφὴν καὶ νὰ διαδώσωσιν αὐτὴν παρ' αὐτῷ, καὶ ἀντὶ τῶν λατικῶν προσευχῶν εἰσήγαγε γερμανικοὺς θρησκευτικοὺς ὕμνους, ὅπως ἐξεγείρη τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἐπαναφέρων τὴν θρησκείαν εἰς τὴν καρδίαν. Πρὸς τούτοις ἡλάττωσε τὰ διδαιώματα τοῦ πάπα, ἐδυσχέρανε τὸν σύνδεσμον τοῦ αὐστριακοῦ κλήρου μετὰ τῆς Ῥώμης, παρεκώλυσε τὴν δικαιοδοσίαν τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων, παρέσχε τοῖς ἐπισκόποις πλειοτέραν ἐξουσίαν, ἀπηγόρευσε τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῶν ἡσουϊτῶν διευθυνομένης γερμανικῆς θεολογικῆς σχολῆς, καὶ ἐβελτίωσε τὴν ἐκπαιδεύσιν τοῦ κλήρου. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ γερμανικὴ καθολικὴ θεολογία ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν, ἀναζωογονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προστατευομένου πνεύματος τῆς ἐλευθερίας.

¹ Caraccioli La vie de Jos. Paris 1790. Gross-Hoffinger, Geschichte des Jos. Stuttg. 1835,

Ἐπὶ τοῦ Ἰωσήφ τούτου ἤχημασεν ὁ διάσημος τῶν Γραφῶν ἔρευνητῆς Ἰάν. Ἀπὸ τῆς Αὐστρίας δὲ μετεδόθη ἡ ἐλευθερωτέρα αὕτη τάσις ἐν τῇ θεολογίᾳ καὶ εἰς τὰς ἄλλας καθολικὰς χώρας τῆς Γερμανίας. Μάτην διεμαρτύροντο κατὰ τοῦ Ἰωσήφ οἱ τῇ Ῥώμῃ πιστοὶ μένοντες ἐπίσκοποι καὶ ὁ πάπας ΠΙΟΣ ὁ Ϛ', ὅστις, εἰ καὶ ἤλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Βιέννην (1782), οὐδὲν ὁμως κατάρθωσε νὰ ἐμποδίσῃ ἐκ τῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ' ὁμως πλείσται μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἰωσήφ ὡς γενόμεναι ἄγαν ἐσπευσμένως, χωρὶς ἡ ἐποχὴ νὰ ἦναι ἐτοιμία πρὸς ὑποδοχὴν αὐτῶν, καὶ ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης συνέσεως, δὲν ἡδυνήθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του νὰ διατηρηθῶσιν. Ὅπωςδὴποτε ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ ἤρχισε νέα ζωὴ νὰ ἀναφαίνεται ἐν τῇ καθολικῇ Γερμανίᾳ. Ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι εἰργάσθη καὶ ὁ δούξ τῆς Τοσκάνης Λοὺις ὁ λδος, ἔχων συνεργάτην τὸν Σικκίωνα Ῥίχκην, ζητῶν καὶ οὗτος νὰ περιορίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους ταυ ἐξουσίαν τοῦ πάπα ὡς κωλύουσαν πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν βελτίωσιν, καὶ νὰ ἴδῃ κατηργημένας πολλὰς δεισιδαιμονικὰς τελετάς, ἐξηπλωμένην δὲ τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν εἰσαγομένην εἰς τὴν λατρείαν. Ἀλλὰ πάντες οἱ ἀγῶνες οὗτοι ὑπὲρ τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς χειμένων ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῆς ἀνακαινίσεως αὐτῆς ἀπέβησαν ἄκαρποι ἐντελῶς, ἡ ὀλίγον ὠφέλησαν, διότι οἱ πάπαι ἐπετύγχανον πάντοτε νὰ ματαιῶσι πᾶσαν μεταρρυθμιστικὴν τέσιν.

203.

Οἱ πάπαι καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις.

Pressensé L' église et la revolution. Paris 1864. Grégoire sur les dif-
fameurs et persécuteurs dans la religion. Paris 1800. Consalvi Mo-
moires Paris 1864.

Ἡ παπασύνη διήλθεν ἐτι μεγαλητέρους κινδύνους ἐπὶ τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789. Ὁ κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ τοῦ κράτους καὶ τῶν εὐγενῶν ἐγερευθεὶς γαλλικὸς λαὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ ἀποσείσῃ καὶ τὸν ἀπὸ τῆς Γαλλίας πνευματικὸν δεσποτισμὸν τῆς Ῥώμης. Ἡ ἐθνικὴ

σὺν ἐλευσίς (1789—91) χωρὶς διόλου νὰ ἐγγίξῃ τὴν πίστιν, ἤθελησε νὰ καταργήσῃ τὸ κράτος τῆς ἱεραρχίας τῆς ἀπὸ τῆς Ῥώμης διευθυνομένης καὶ νὰ σώσῃ τὴν γαλλικὴν ἐπικράτειαν διὰ τοῦ πλούτου τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεώς της. Πάντα τὰ μοναστήρια, τὰ ὁποῖα καὶ ἐν Γαλλίᾳ εἶχον ἐπισωρεύσει μέγαν πλοῦτον,¹ ὅστις ἐδαπανᾶτο εἰς μάτην καὶ ἀσώτως, κατηργήθησαν τῷ 1790, τὰ δὲ κτήματά των ἐδημεύθησαν. Ὁ κλῆρος ἐμελλε τοῦ λοιποῦ νὰ μισθοδοτῆται ὑπὸ τοῦ κράτους, ὅφ' οὗ τὴν ἐπίβλεψιν ἐμελλε νὰ ἴσταται, νὰ ἐκλέγεται δὲ ὑπὸ τοῦ λαοῦ· ὡς ἀναπαλλοτρίωτον δὲ δικαίωμα παντὸς ἀνθρώπου ἐκηρύχθη ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκείας. Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἀπῆτει παρὰ πάντων τῶν κληρικῶν νὰ δίδωσιν ὄρκον εἰς τὸ σύνταγμα. Κατὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων, καὶ μάλιστα τῆς τελευταίας, διεμαρτυρήθη ὁ πάπας Πῖος ὁ 6^{ος}. Διὰ τοῦτο ἐγεννήθη τέλειον σχίσμα ἐν Γαλλίᾳ· οἱ πλείστοι τῶν μὴ ὀρκισθέντων εἰς τὸ σύνταγμα κληρικῶν κατὰ τὴν παπικὴν ἀπαίτησιν ὑπεχρεώθησαν νὰ ἀπέλθωσι τῆς χώρας. Πρὸς τιμωρίαν δὲ τοῦ πάπα ἡ Ἀβινιὼν προσηρτήθη εἰς τὸ γαλλικὸν κράτος. Ἡ ἀντίστασις τοῦ πάπα καὶ τοῦ μεγαλητέρου μέρους τοῦ κλήρου, ὅςτις ἐπὶ πολὺ μετὰ μεγάλης σφοδρότητος ἐπολέμει πᾶσαν ἐπαναστατικὴν καὶ προοδευτικὴν ἰδέαν καὶ ὑπερησπίζετο ἐκθύμως τὸν ἀπολυτισμόν, ὡς τὸν μόνον δῆθεν σύμφωνον πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἠρέθισε κατὰ μικρὸν μεγάλως τὰ πνεύματα κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν γένει. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων ὑπετρέφετο ἐν Γαλλίᾳ ἀντιπάθειά τις κατὰ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ τοῦ καθολικισμοῦ καθόλου, ἥτις ἀδίκως ἐξετείνετο πολλάκις καὶ εἰς αὐτὴν ἐν γένει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἡ διεστραμμένη ἠθικὴ τῶν ἰησουϊτῶν, ἡ ἀκολασία καὶ ὑποκρισία παρὰ τῇ αὐτῇ, τοῖς εὐγενέσι καὶ τῷ κλήρῳ καὶ ἡ συστηματικὴ ἀντίδρασις κατὰ πάσης τάσεως πρὸς ἐσωτερικὴν εὐσέβειαν. Ἡ ἀντιπάθεια δὲ αὕτη ὑπεθάλπετο καὶ ἐξ Ἀγγλίας διὰ τῶν θειστῶν. Ὁ ἀγγλικὸς θείσμος ἦτο ὁμως ὅλως διάφορος τῆς τάσεως ταύτης. Τοῦ ἀγγλικοῦ θεισμοῦ ἡ ἀρχή

¹ Ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις τὸ τρίτον τῶν κτηματικῶν περιουσιῶν τῆς Γαλλίας ἀνήκεν εἰς τὰ μοναστήρια (ἱερὸν § 294).

ἦτο ὁ common-sense, τὸ κοινὸν αἶσθημα, ἡ γενικὴ ἠθικὴ συνείδησις· οἱ ἄγγλοι θείσται ἀνεγνώριζον ἠθικὸν τι ἰδανικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ παρεδέχοντο ἐν γένει τὴν φυσικὴν θρησκείαν, τὴν πρόνοιαν, ἀρετὴν καὶ ἀθανασίαν,¹ καὶ ἐτίμων τὸν χριστιανισμόν καθ' ὅσον συνεφώνει πρὸς τὴν θρησκείαν ταύτην. Τούναντίον ὁ γαλλικὸς ὀρθολογισμὸς ἦτο φιλοσοφία τῆς εὐφυΐας (τοῦ πνεύματος esprit), ἐκείνης τῆς ἰδιοτύπου γαλλικῆς ἐλαφρᾶς εὐφυΐας, ἥτις πᾶν ἰδανικόν, πᾶσαν ἠθικὴν ἰδέαν εἰρωνεύετο καὶ ἔσκωπτε. Ὁ σοβαρὸς ἠθικὸς ἀγγλικὸς θεῖσμός μεταφυτευθεὶς εἰς Γαλλίαν, μετεστράφη σχεδὸν εἰς ἀσέβειαν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἱερόν. Αἱ ἐστὶναι τῆς γαλλικῆς ταύτης φιλοσοφίας ἦσαν τὰ λεγόμενα Bureaux d' esprit, τὰ Salons καὶ τὰ Clubs τῆς πρωτεύουσας· κοινὸν δὲ καὶ λίαν ἐξηπλωμένον ὄργανον ἡ ὑπὸ τοῦ Diderot καὶ D' Alembert διευθυνομένη ἐ γ κ υ κ λ ο π α ι δ ε ί α. Οἱ δὲ ἐνδοξότεροι ἀντιπρόσωποι αὐτῆς ὦν τὰ ἀπειράριθμα συγγράμματα οὐ μόνον τὴν Γαλλίαν ἀλλὰ καὶ τὰς χώρας ἐκεῖνας τῆς λοιπῆς Εὐρώπης ἀπεξένωσαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, αἵτινες ἐτρέφοντο ἐκ τῆς γαλλικῆς φιλολογίας, ἦσαν ἐκτὸς τῶν δύο ἐκείνων ὁ Β ο λ τ α ῖ ρ ο ς (ἀπέθ. 1778) καὶ ὁ Ἐ λ β έ τ ι ο ς. Ἡ Γερμανία ἐσώθη τότε ἀπὸ τοῦ τὴν Εὐρώπην κατακλύσαντος γαλλικοῦ τούτου ἀντιθρησκευτικοῦ πνεύματος διὰ τοῦ θεολογικοῦ ὀρθολογισμοῦ αὐτῆς, ὅστις συμφώνως πρὸς τὸν ἀγγλικὸν θεῖσμόν ἀπέκρουε μὲν τὰς ὑπερφυσικάς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰ τῆς Γραφῆς θαύματα, ὑπερήσπιζεν ὁμως ἐκεῖνας τὰς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ, αἵτινες ἦσαν σύμφωνοι καὶ συνεταυτίζοντο μετὰ τῆς φυσικῆς ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀπορρεούσης θρησκείας. Ἐν Γαλλίᾳ ἀντεπροσώπευον ὁμοίας ἰδέας τὸν ὕλισμόν καὶ τὴν ἀσέβειαν πολεμοῦντες ὁ Μ ο ν τ ε ν σ κ ι ο ὺ καὶ ὁ Ῥ ο υ σ σ ῶ (1778). Μέχρι τοῦ ἀκολαστοτάτου ὕλισμοῦ κατέπεσον τούναντίον οἱ D la M e e t t r i e (L'homme machine) καὶ ὁ βαρὼν Δ ε Χ ό λ β α χ (Système de la nature). Ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν ἰδεῶν τούτων ἐξηγεῖται ἡ κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν ἐξέγερσις τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ τοῦ καθολικισμοῦ.

¹ Correspondence lit. phil. et crit. par Grimm et Diderot. Paris 1813
Lerminiere L'influence de la philos. du 18 S. Paris 1833. Hettner
Geschichte der franz. Lit. in 18 Jahrh. Brunshw. 1860.

Ἡ ἐθνικὴ σύνοδος (1792—95) ἐνῶ τὸ πρῶτον ἡρκέσθη καὶ αὕτη νὰ κηρύξῃ τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ περιορίσῃ τὴν ἀκολασίαν τοῦ κλήρου καὶ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ πάπα καὶ τῶν ἐπισκόπων, ἔπειτα διὰ τὴν ἐκ τοῦ κλήρου ἀντίστασιν προέβη εἰς ἐπίσημον κατάργησιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Γαλλίᾳ. Διαταγῇ δὲ αὐτῆς ἐπυρπολήθησαν τότε καὶ κατεδαφίσθησαν περὶ τὰς 2,000 ἐκκλησιῶν καὶ ἀπηγορεύθη ἐπισήμως ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἀνηγορεύθη δὲ ὡς μόνη θρησκεία τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ ἡ τοῦ ὁρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀνηγέρθη δὲ καὶ νὰ ὁς τοῦ λόγου (Temple de la Raison) 1794. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Παρισίων Γ' ὦ β ε λ καὶ αὐτὸς τὰς ἰδέας ταύτας ἀσπαζόμενος, παρουσιάσθη μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ κλήρου ἐνώπιον τῆς συνόδου καὶ ἐκήρυξεν ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε συμπεριφορὰ αὐτῶν ἦτο ἀπάτη, καὶ ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουσι καὶ αὐτοὶ εἰμὴ τὴν θρησκείαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου! Ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐτέθη ἐν τῇ μέθῃ ταύτῃ τοῦ ἐπαναστάντος λαοῦ εἰς ἀμφισβήτησιν! Ἀλλὰ ταχέως σπνείδον οἱ ἄνδρες τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτι ὁ γαλλικὸς λαὸς ἄνευ θρησκευτικῶν καὶ ἡθικῶν ἰδεῶν ἐφέρετο εἰς τὴν ἀποθηρίωσιν. Τὰ ἐγκλήματα ἐπλήρωσαν τὴν Γαλλίαν, ἡ δὲ ἀπανθρωπία καὶ ὠμότης τῶν ἀνθρώπων ἐφθασαν εἰς τὸ ἔπακρον. Διὰ ταῦτα προτάσει τοῦ Ῥ ο β ε σ π ι έ ρ ο υ ἀπεφάσισεν ἡ ἐθνικὴ σύνοδος, ὅτι le peuple francais reconnait l' être suprême et l' immortalité de l' âme, ὁ γαλλικὸς λαὸς ἀναγνωρίζει τὸ ὕψιστον ὄν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ὠρίσθη δὲ καὶ ἐορτῇ τις fête de l' être suprême 1794. Τὸ Διευθυντήριον (1795—99) παρεδέχθη μὲν τὴν λατρείαν ταύτην, ἠνόνησεν ὅμως τὸ κατὰ δύναμιν πλεῖον τὴν φιλοσοφικὴν θρησκείαν τῶν θεοφιλανθρώπων, ἥτις ὅμως δὲν ἡδυνήθη νὰ ρίψῃ βαθείας ρίζας ἐν Γαλλίᾳ καὶ μετ' ὀλίγον ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη αἵρεσις ὠνομάσθη τῶν θεοφιλανθρώπων, διότι κύριον δόγμα αὐτῆς ἦτο ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων· αἱ ἄλλαι ἰδέαι τῶν ἡσαν αἱ τῆς φυσικῆς θρησκείας. Ἰδρυθεῖσα ἐν Παρισίοις ἡ αἵρεσις αὕτη (1796), μόλις ἡδυνήθη νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς ἄλλας γαλλικὰς πόλεις, καὶ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν της. Τῷ 1800 ἡ κυδέρνησις ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῶν δημοσίων ναῶν χάριν αὐτῆς. Τὴν χρι-

στιανικὴν θρησκείαν ἡνέχθη μόνον τὸ Διευθυντήριον, ἀλλ' ἀπῆ-
τησεν, ἵνα ὁ χριστιανικὸς κληρὸς ὀρκίζεται εἰς τὸ σύνταγμα
τῆς δημοκρατίας. Τὴν ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἀντίστασιν ἀπεφάσισαν
τέλος οἱ γάλλοι νὰ καταστείλωσι καὶ διὰ τῆς βίας. Γαλλικὰ
στρατεύματα ἐπλήρωσαν τὴν Ἰταλίαν, κυριεύσαντα δὲ τὴν Ῥώ-
μην, ἐκήρυξαν ἐν αὐτῇ τὴν δημοκρατίαν (1798). Ὁ Πῖος 6^{ος}
ἤχθη ὡς αἰχμάλωτος εἰς τὴν Γαλλίαν. Ὁ Ναπολέων ὡς
πρῶτος ὕπατος τῆς δημοκρατίας συνῆψε μετὰ τοῦ Πίου Ζ'
(1800—23), ὅστις ὑπὸ αὐστριακὴν προστασίαν εἶχεν ἐκλεχθῇ
ἐν Βενετίᾳ, σύμβασιν (1801), καθ' ἣν οἱ ὁμόσαντες τὸ σύντα-
γμα ἱερεῖς ὤφειλον νὰ παραιτηθῶσιν, ὁ πάπας ἐγκαθιδρύετο
πάλιν εἰς τὰ πρῶτα πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματά
του, ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία ἐμέλλε νὰ μένῃ τῷ κράτει,
ἀλλ' οὐδεμία παπικὴ βούλλα ἐμέλλε νὰ κοινοποιῇται ἐν Γαλ-
λίᾳ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς κυβερνήσεως· οἱ δὲ ἐπίσκοποι
ἐμέλλον νὰ διορίζωνται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Τῷ Ναπολέοντι
συνέφερε χάριν τῶν δεσποτικῶν του σκοπῶν νὰ περιποιηθῇ τὴν
ἐκκλησίαν. Ὁ πάπας ἀνταμείβων τὰς εὐεργεσίας ταύτας ἔσπεψε
τὸν ὕπατον τῷ 1804 εἰς γάλλον αὐτοκράτορα. Ἀλλ' ἐπειδὴ
ὁ πάπας ἐπέμενεν ἔτι εἰς ἱεραρχικὰς ἀξιώσεις, ἡ συνδιαλλαγὴ
αὕτη πρὸς τὴν Γαλλίαν δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Ὁ αὐτοκράτωρ
ἠναγκάσθη νὰ καταλάβῃ πάλιν τὴν παπικὴν χώραν (1808), καὶ
νὰ κηρύξῃ ὡς ἀνακληθεῖσαν τὴν δωρεὰν τοῦ προγόνου αὐτοῦ
Καρόλου τοῦ μεγάλου (1809). Ὁ πάπας ἀπέρριψε τὸν προσε-
νεχθέντα αὐτῷ μισθὸν τῶν 2 ἑκατομμυρίων φράγκων ὡς ὕβριν,
καὶ ἀφώρισε τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ παπισμὸς μεθ' ὅλας τὰς πλη-
γὰς, ἃς εἶχε λάβει, παρουσιάζεται πάλιν μετὰ τῶν ἀρχαίων
ὑπερμέτρων αὐτοῦ ἀξιώσεων. Καὶ ὁ Πῖος Ζ' ἄγεται αἰχμάλωτος
εἰς Φοντενεβλῶ. Ἐθνικὴ τις σύνοδος ἐν Παρισίοις (1811), ἣτις
ἐμέλλεν ἀνεξαρτήτως τοῦ πάπα νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν
γαλλικὴν ἐκκλησίαν, ἐματαιώθη ὑπὸ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ πάπα.
Ἐν νέᾳ τινὶ συμβάσει τῷ 1813 ἐποίησε μὲν οὗτος παραχω-
ρήσεις τινάς, ἀλλὰ ταχέως μεταμεληθεὶς ἀνεκάλεσεν αὐτάς.
Τῷ 1814 ἀπέκτησε πάλιν ὁ πάπας διὰ τῶν συμμάχων ἡγεμό-

1 Bourgoiny Memoires hist. et plil. sur Pie VI. Paris an 7 de la Re-
publ. 2 T.

νων πάντα τὰ πολιτικά καὶ ἐκκλησιαστικά αὐτοῦ δικαιώματα καὶ κατὰ τὸν μᾶλλον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπανήλθε μετὰ μεγάλης πομπῆς εἰς Ῥώμην. Μία δὲ ἐκ τῶν πρώτων πράξεων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου σύστασις τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, τὸ ὁποῖον ὑπέικων εἰς τὴν κοινὴν πάντων σχεδὸν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ κυβερνήσεων ἀπαίτησιν εἶχε διαλύσει ὁ πάπας Κλήμης ὁ ΙΔ' (1773). Ἡ ἀνασύστασις ἐγένετο διὰ τῆς βούλλας *Sollicitudo omnium*, ἐν ἣ ἐλέγετο ὅτι ἐπραττε τοῦτο ὁ πάπας πειθόμενος εἰς τὰς ὁμοθύμους πάντων τῶν καθολικῶν παρακλήσεις. Παρὰ τοῖς ἡγεμόσιν, οἵτινες ἐφοβοῦντο τὴν ἐπάνοδον τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἤθελον νὰ κρατῶσι τοὺς λαοὺς εἰς ἀπόλυτον ὑποταγὴν, εὗρεν ὁ παπισμὸς εἰς πάντα ταῦτα προθυμοτάτην ὑποστήριξιν. Ὁ πάπας εἶχε τοσεῦτον θάρρος, ὥστε διεμαρτυρήθη τῷ 1815 κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου, ἰδίως κατὰ τῆς ἐκεῖ ὀρισθίσης διαλύσεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, καθὼς καὶ κατὰ τῆς καταργήσεως τῶν πνευματικῶν (ἐπισκοπικῶν) ἡγεμονιῶν. Ἀλλὰ ματαίως. Ἐπίσης ἀνευ ἀποτελέσματος ὑπῆρξε καὶ ἡ διαμαρτύρησις αὐτοῦ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Δ' βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἀρνούμενου νὰ παρέχῃ τοῦ λοιποῦ τῷ πάπᾳ τὸν φεουδικὸν φόρον, διότι πᾶσα τοιαύτη σχέσις ἐθεωρεῖτο δικαίως πλέον ὥς ἐκλιποῦσα (1816). Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος κατέκρινεν ὁ Πῖος τὰς βιβλικὰς ἐταιρείας, αἵτινες διέδιδον εἰς τὸν λαὸν τὰς ἀγίας Γραφάς. Αὐτὸν διεδέχθη ὁ Λέων ΙΒ' (1823—29). Καὶ οὗτος κατέκρινε τὰς βιβλικὰς ἐταιρείας, ὅπως ἐκείνος, ἀνενέωσε δὲ καὶ τὰς φυλακίσεις τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως, καὶ ἐπανηγύρισε τὸ ἰουβιλαῖον τοῦ 1825 μετὰ τοσοῦτον ἀφθονωτέρας διασχορπίσεως ἀφέσεων, καθ' ὅσον ἡ εορτὴ αὕτη εἶχε παραλειφθῇ κατὰ τὸ 1800. Μετὰ Πίου τοῦ Η' τὴν ὀκτάμηνον ἐξουσίαν ἀνέβη Γρηγόριος ὁ ΙΓ' (1831—46) τὸν παπικὸν θρόνον, ἐζήτησε δὲ διὰ μεγάλης ἐνεργητικότητος ἐν μέσῳ τοσοῦτων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἱεραρχικὰς ἀξιώσεις. Τὰ ὁσημέραι ἐξαπλούμενα φιλελεύθερα φρονήματα, τὰ προκαλέσαντα τὴν ἐπανάστασιν τῶν Καρβοναρίων, κατεπιέσθησαν διὰ τῆς στρατιωτικῆς παρεμβάσεως τῶν αὐστριακῶν, ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τάσις τῆς νέας Ἰταλίας ἐξηκολούθησε. Κατὰ τῶν τάσεων τούτων ἐξέδωκεν ἡδὴ

τῷ 1832 ἐγχύκλιόν τινα, δι' ἧς ἐκήρυττε πόλεμον οὐ μόνον κατὰ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου καὶ τῆς συνειδήσεως, ὁλόκληρος δὲ ὁ ποντιφικός του βίος ἦτο συνεπής τις ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τούτων. Ἐπ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῶν ἰησουϊτῶν, τὸ πνεῦμα δηλ. τοῦ πολέμου κατὰ πάσης προοδευτικῆς ιδέας, ἐπεκράτησε τελείως ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Γρηγόριος ἐφρόνει, ὅτι ἡ ἐκκλησία κατ' οὐδὲν πρέπει νὰ ἀποκλίνῃ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς καταστάσεως, ὅτι μόνος ὁ πάπας δύναται νὰ κρίνῃ περὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησίας, ὅτι οἱ ἐπίσκοποι πρέπει τυφλῶς νὰ ἀκολουθῶσιν αὐτόν, τοὺς δὲ ἐπισκόπους οἱ ἱερεῖς, καὶ τοὺς ἱερεῖς ὁ λαὸς, ὅτι εἶναι βλασφημία νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἔχει ἀνάγκην ἀναπαντίσεως, ἔγκλημα δὲ νὰ προσβάλῃ τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου.

304.

Πίος ὁ Θ' καὶ ἡ ἐν Βατικανῷ σύνοδος τοῦ 1870.

Fil. di Boni Pio nouo. Torino 1850. Maur. Marocco Pio IX 1864.
C. Hase Der Papst und Italien. Leipzig 1864.

Ὁ Πίος Θ' ἀνέβη εἰς τὸν παπικὸν θρόνον τῷ 1846. Ἐνῶ δὲ ὡς πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐφαίνετο, ὅτι ἐσχόπει νὰ ἀφήσῃ τὰ πάντα ὡς ἐν τῷ παλαιῷ χρόνῳ εἶχον, ἐπεχείρησε βριζικὴν τινα μετὰ ρύθμισιν τῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους διοικήσεως ἐπὶ φιλελευθέρων συνταγματικῶν βάσεων, καὶ ὑπέτρεφε τὴν ἐλπίδα τῆς νέας Ἰταλίας, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐμελλε νὰ ἴδῃ τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀποκατάστασιν καὶ ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς ἐνότητά. Αἱ ἐπευφημίαι ἐνὶνα Ρίο Νοπο δὲν εἶχον τέλος. Ἀλλὰ ταχέως συνείδεν ὁ πάπας ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐλευθεροφροσύνη δὲν συνεβιάζετο πρὸς τὰς παραδόσεις τοῦ παπισμοῦ καὶ πρὸς τὸν πνευματικὸν δεσποτισμὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλ' ἡ ὁπισθοδρόμησις ἦτο πλέον ἀνωφελής. Ἐπὶ τέλους ἡ ῥῆξις πρὸς τοὺς φιλελευθέρους ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ὁ Πίος ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἀπὸ Ῥώμης, ἐν ἣ μεθ' ὅλους τοὺς ἀφορισμούς του ἐκηρύχθη ἡ δημοκρατία, εἰς Γαέταν (1849). Ἀλλὰ τὰ ὅπλα τῆς νέας γαλλικῆς δημοκρατίας κατέστρεψαν τὸ βραχὺ

ὄνειρον, κατακτήσαντα τὴν Ῥώμην καὶ ἐπανιδρύσαντα πάλιν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα. Ἐνεκα ὁμως τῶν πολλῶν ἐν Ἰταλίᾳ ταραχῶν μόλις τῷ 1850 ἡδυνήθη νὰ ἐπανεέλθῃ ὁ πάπας εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐκτοτε ἀπέκτεινεν ὁ παπισμὸς, ἂν καὶ ἐν τῇ ἐστίᾳ του μόνον διὰ γαλλικῶν στρατευμάτων φρουρούμενος, πάλιν μεγάλην δύναμιν καὶ ἐπιρροὴν παρὰ τοῖς καθολικοῖς λαοῖς. Αἱ κυβερνήσεις καὶ τὰ συντηρητικὰ κόμματα ἐθεώρησαν τὸν παπισμὸν ὡς τὸ ἰσχυρότερον στήριγμα κατὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῶν λαῶν καὶ ἐν γένει κατὰ τῶν καταλαβουσῶν τοὺς λαοὺς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τάσεων πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Πρὸ πάντων ὁ Ν α π ο λ έ ω ν Γ' ὡς αὐτοκράτωρ ὑπεστήριξε τὸν παπισμὸν. Ἦδη ἀπὸ τῆς ἐξορίας του ἐν Γαέτα ἐσχέπετο ὁ Πίος νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν ἀ σ π ι λ ο ν σ ύ λ λ η ψ ι ν τῆς Παρθένου, εἰς τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἐπίστευεν, ὅτι ὀφείλει τὴν σωτηρίαν του. Ἡ συγχάλλεις οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐθεωρεῖτο τότε ὑπ' αὐτοῦ οὐχὶ ὡς σύμφορος. Συνεχάλεσεν ὁμως συνέλευσιν τινα ἐπισκόπων, μεθ' ἧς συνδiesκέφθη περὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης, καὶ κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1854 ἀνεκήρυξε τὸ νέον δόγμα ἐπισήμως, ἂν καὶ ἄλλοτε ἡ διδασκαλία αὕτη εἶχε σφοδρότατα πολεμηθῇ ὑπὸ μεγάλων καθολικῶν θεολόγων, τοῦ ἀγίου Βερνάρδου καὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου. Μόνον ὀλίγοι τινὲς τοῦ τελευταίου τούτου σχολαστικοῦ θεολόγου θαυμασταὶ διημαρτυρήθησαν. Ἄλλ' οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι ἀπεδέχθησαν τὸ δόγμα, πολλοὶ δὲ θεολόγοι ὑπερήσπισαν αὐτὸ, καὶ ὁ καθολικὸς ὄχλος ἐπανηγύρισε τὴν νέαν ἑορτὴν πομπωδῶς. Μόνον τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἡγεῖρε τὸ νέον δόγμα τὰ σκώμματα θεωρησάντων αὐτὸ δικαίως ὡς ἀναχρονισμὸν κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα γενόμενον. Ἐν τούτοις ἡ πολιτικὴ θέσις τοῦ πάπα ἐδεινῶτο ὁσημέραι. Οἱ Ἰταλοὶ, ἐπὶ κεφαλῇς τὸ βασιλεῖον τῆς Σαρδηνίας, ἀπῆτουν τὴν ἐξωσιν τῶν αὐστριακῶν ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Ἐν τῇ εἰρήνῃ τῆς Βιλλαφράγκας, ἥτις ἔθηκε τέρμα εἰς τὸν βραχὺν αὐστρογαλλικὸν πόλεμον, τὸν ἕνεκα τοῦτου ἐκραγέοντα ἐν Ἰταλίᾳ τῷ 1859, προὔκειτο ἐν τῷ μέλλοντι ἡ Ἰταλία νὰ σχηματίσῃ συμπολιτείαν (Confederation) πάντων τῶν ἰταλῶν ἡγεμόνων ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ πάπα. Ἐπὶ τοῦ πολέμου εἶχον οἱ αὐστριακοὶ ἐγκαταλίπει τὴν Βολωνίαν, οἱ δὲ γάλλοι ἔμμενον ἐν

Ῥώμη, ἐξακολουθοῦντες νὰ φρουρῶσι τὸν πάπαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιτηρῶσιν αὐτόν. Ἐντὸς ὀλίγου ἐξερράγη ἐν τῇ παπικῇ Ῥωμανίᾳ ἐπανάστασις. Ἐπειδὴ ὁ τότε τῆς Σαρδηνίας βασιλεὺς Βίκτωρ Ἐμμανουήλ ἀπέκρουε πρὸς τὸ παρὸν τὴν αὐτῷ προσφερομένην δικτατορίαν ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου, διωρίσθη προσωρινή τις κυβέρνησις. Ματαίως ἐξήγει ὁ πάπας δι' ἐγκυκλίων του πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον τὴν ἀνάγκην τῆς τηρήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν διαδόχων τοῦ Πέτρου, ματαίως δὲ ἐξέδωκε καὶ τὸν μέγαν ἀφορισμὸν κατὰ πάντων, οἵτινες συνείργουν εἴτε διὰ συμβουλῆς εἴτε δ' ἔργων εἴτε διὰ συγκαταθέσεως εἰς ἐλάττωσιν αὐτῆς. Ὁ καιρὸς, καθ' ὃν οἱ παπικοὶ ἀφορισμοὶ ἐτάρασσον τὸν κόσμον, παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεῖ. Μάλιστα κατόπιν τῶν παπικῶν τούτων ἀπειλῶν ἡγέρθη ἐν τῷ τύπῳ τῆς Εὐρώπης ζῶντρά πάλη κατὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ πάπα. Πρόδρομος τῶν προσβολῶν τούτων ὑπῆρξαν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γραμματέως Ἐδμ. Ἀβούτ, αἵτινες μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας κατέδειξαν ὅλην τὴν ἀθλιότητα τῆς παπικῆς διοικήσεως. Κατὰ δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1859) προκειμένου νὰ συγχροτηθῇ σύνοδος τις πολιτικῆ, ἵνα διαρρυθμίσῃ τὰ ἰταλικά πράγματα, ἐφάνη ἡ κυρία προσβολὴ διὰ τοῦ ἀνωνύμου συγγραμματος *Le pape et le congrès*. Ὁ συγγραφεὺς (*Laguëgonpière*) ἐκήρυξε μὲν τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα ὡς πολιτικῶς σκόπιμον, καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀναγκαίαν, ἀλλ' ὥφειλε νὰ περιορισθῇ μόνον ἐν Ῥώμῃ καὶ τοῖς περιχώροις αὐτῆς. Ἡ Ῥώμη ἔμελλεν οὕτως ὑπὸ τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα, μακρὰν τοῦ θορύβου τῆς πολιτικῆς, νὰ ᾔηται θασίς τις τῆς εἰρήνης. Διεθνὴς τις προϋπολογισμὸς παρὰ τῶν καθολικῶν κρατῶν γινόμενος ἔμελλε νὰ παρέχῃ ἀφθονα τὰ μέσα τὰ ἀναγκαῖα πρὸς τὴν λαμπρότητα τῆς λατρείας ἐν Ῥώμῃ καὶ πρὸς τὴν πλήρωσιν τῶν ἄλλων ἀναγκῶν τῆς παπικῆς αὐλῆς. Τὸ φυλλάδιον τοῦτο, ὅπερ ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων προὐχάλεσε σφοδρὰς συζητήσεις, ἠκολούθησεν ἐπιστολὴ τις τοῦ Ναπολέοντος Γ' ὑπὸ ἡμερομηνίαν 31 δεκεμβρίου 1859 πρὸς τὸν πάπαν, ἐν ᾗ ὑποδεικνύων τῷ πάπᾳ τὴν ἀνάγκην τὴν ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλομένην προέτρεπεν αὐτόν νὰ ἐγκαταλίπη πᾶσαν ἀξίωσιν ἐπὶ τῶν ἀπολεσθεισῶν ἐπαρχιῶν. Ἀλλ'

ὁ πάπας εἰς τὰ αὐτὰ πάντοτε ἐμμένων, ἐξέδωκε τότε ἐγκύκλιον, δι' ἧς ἐκήρυττεν, ὅτι οὐδέποτε ἡδύνατο νὰ παραχωρήσῃ χώρας, αἵτινες δὲν εἶναι δῆθεν ἰδία αὐτοῦ, ἀλλὰ τῆς ἐκκλησίας ἰδιοκτησία. Γενική τις τοῦ λαοῦ ἐν Ῥωμανίᾳ ψηφοφορία ὑπῆρξε σχεδὸν ὁμοφώνως ὑπὲρ τῆς προσαρτήσεως εἰς τὴν Σαρδηνίαν, ἣτις καὶ ἐξετελέσθη νῦν πραγματικῶς μεθ' ὅλον τὸν παπικὸν ἀφορισμὸν (μαρτ. 1860). Τὸν σεπτέμβριον τοῦ 1860 ἐξερράγη καὶ ἐν Οὐμβρία καὶ Μάρκαις στάσις τις ὑπὲρ τῆς προσαρτήσεως εἰς τὴν Σαρδηνίαν, ὃ δὲ Βίκτωρ Ἑμμανουὴλ κατέλαβεν ἀνευ ἀναβολῆς καὶ τὰς παπικὰς ταύτας ἐπαρχίας, ὥστε τῷ πάπᾳ ἐκ 5 ἐπαρχιῶν (Legationes) ἔμειναν μόνον 2, ἡ Ῥώμη καὶ ἡ Καμπανία, ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ κατοχὴ διετηρεῖτο μόνον διὰ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Οὕτως ἔβαινεν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς ἡ τοῦ πάπα ἐξουσία, τὴν ὁποίαν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν καθολικῶν θεολόγων τινὲς ἐπολέμησαν ὡς ἐπιβλαβὴ εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας συμφέροντα, ὅπως ὁ Κάρολος Π α σ σ ά λ ι α διὰ τοῦ συγγράμματός του *Pro causa italica ad Episcopos catholicos* (1861) καὶ ὁ Δέλιγγερ ἐν Μονάχῳ. Ἐν τούτοις αἱ προσβολαὶ αὗται δὲν ἀπεθάρρυναν τὸν Πῖον, οὐδὲ ἴσχυσαν νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὸν νὰ μεταβάλλῃ πορείαν καὶ νὰ καταλίπῃ τὰς δεσποτικὰς ἀξιώσεις του. Τῷ 1861 ἐκήρυξεν ὁ πάπας ἀγίους 27 καθολικοὺς πρὸ 200 ἐτῶν ἐν Ἰαπωνίᾳ μαρτυρήσαντας. Τῷ δὲ 1864 ἐξέδωκε τὴν περιβόητον ἐ γ χ ύ κ λ ι ό ν του, μεθ' ἧς ἦτο συνημμένος καὶ σ ύ λ λ α β ό ς τις, δι' ὧν ἀνεθεμάτισε τὰς ἐν ταῖς νεωτέραις εὐρωπαϊκαῖς κοινωνίαις πρὸς μεγάλην αὐτῶν ὠφέλειαν ἐπικρατούσας ἰδέας τῆς ἐλευθερίας τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας, τοῦ τύπου καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς τελείας ἀνεξαρτησίας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, καὶ τῆς ἐξισώσεως τοῦ κλήρου πρὸς τοὺς λαϊκοὺς ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου, τέλος πάσας τὰς ἀρχὰς τοῦ νέου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ὡς αἰρετικὰς. Τὸ Centenarium Petri ἐπλήρωσε τῷ 1867 τὴν Ῥώμην ἐπισκόπων ἐκ πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου ἐλθόντων. Ὁ ἐνθουσιασμὸς τούτων ὑπὲρ τῆς ἔδρας τοῦ Πέτρου, ὅστις ἐξεδηλώθη τότε ἐν Ῥώμῃ, ὑπῆρξε τοσοῦτον μέγας, ὥστε ὁ πάπας ἐνόησεν, ὅτι προθύμως ὁ καθολικὸς κόσμος θὰ ἤκουε τὴν σ υ γ χ ά λ ε σ ι ν ο ἱ χ ο υ μ ε ν ι-

π τῆς συνόδου,¹ ὅπως ψηφίσῃ τὸ ἀπὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν ἐτοιμαζόμενον δόγμα τῆς παπικῆς ἀναμαρτησίας. Ἡ σύνοδος αὕτη συγκαλεῖται. Εἰς τὴν πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους καὶ ὀρθοδόξους ἀποταθεῖσαν πρόσκλησιν τοῦ πάπα εἰς αὐτὴν οὐδεμία ἐδόθη, ὥς ἦτο ἐπόμενονον, προσοχή. Τῇ 2 δεκεμβρίου (20 νοεμβρίου καθ' ἡμᾶς) τοῦ 1869 συνήλθεν ἡ σύνοδος ἐν τῷ Βατικανῷ τῆς Ῥώμης. Παρέστησαν δ' ἐν αὐτῇ ἐπίσκοποι ὑπὲρ τοὺς 700 ἐκ πάντων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου. Ἡ ἰησουϊτικὴ μερίς ὑπερίσχυεν ἐν τῇ συνόδῳ. Πολὺν χρόνον κατέτριψεν ἡ σύνοδος εἰς διάφορα ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Ἀληθῆς συζήτησις ὅμως δὲν ἔλαβε παντάπασιν χώραν. Αἱ ἀποφάσεις προητοιμάζοντο πρότερον ὑπὸ τῶν περὶ τὸν πάπαν ἰησουϊτῶν καὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τυφλὴν ἐπιψήφισιν τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ἐπισκόπων. Ἐπεκυρώθησαν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἐγκυκλίου καὶ τοῦ Συλλάβου. Ἀφωρίσθησαν δὲ ἐκ νέου αἱ φιλελεύθεραι ἰδέαι τῆς νέας κοινωνίας, κατὰ δὲ τὸν ἰούλιον τοῦ 1870 ἀνεκηρύχθη τὸ δόγμα τοῦ ἀλάνθαστου τοῦ πάπα ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς πίστεως καὶ τῆς ἠθικῆς μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρήσεις οὐ μόνον τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν λαῶν ἀλλὰ καὶ πολλῶν καθολικῶν ἐπισκόπων καὶ θεολόγων ἐν τῇ συνόδῳ παρευρεθέντων (τοῦ Ῥάουχερ, Σροσσμαύερ, Δουπανλοῦ, Γρατρῦ, Δέλιγγερ καὶ ἄλλων). Τοιοῦτοτρόπως ἐτίθη ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ φανατισμοῦ ἡ κορωνὶς εἰς τὸ κολοσαῖον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἡ ἀλαζονεία τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης ἤγειρεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Ἐν τούτοις ὡς εἰ ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ τιμωρήσῃ τὴν ἀνήκουστον ταύτην τὸλμην ἀνθρώπου ἀξιοῦντος νὰ ἀναγνωρισθῶσιν αὐτῷ θεῖαι ἰδιότητες, ἡ Ῥώμη ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ ἀλάνθαστου κατελήφθη ὑπὸ στρατευμάτων τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1870, ἐπωφεληθείσης ἐκ τοῦ τότε ἐκραγέντος γαλλοπρωσικοῦ πολέμου, καὶ διαλύεται μὲν βιαίως ἡ σύνοδος, καταργεῖται δὲ τελείως ἡ κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα, καὶ ἡ Ῥώμη κηρύττεται πρωτεύουσα τῆς

¹ Friedrich Documenta ad illustrandum Concilium anni. 1870. Frommann Geschichte des Vaticanischen Concils. Cotha. Perthes 1872.

μιας Ἰταλίας ἐντῷ μέσῳ ἀπεριγράπτου ἐνθουσιασμοῦ σύμπαντος τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ! Κατὰ ἰούλιον τοῦ 1871 ἐγκατέστη ὀριστικῶς ἡ ἰταλικὴ κυβέρνησις ἐν Ῥώμῃ, ἔκτοτε δὲ ὁ πάπας κατεβιδάσθη σχεδὸν εἰς τὴν θέσιν ἀπλοῦ ὑπηκόου, ὁποῖος ἦτο καὶ πρὸ τοῦ Η' αἰῶνος ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντικῶν αὐτοκρατόρων. Κατὰ πασῶν τούτων τῶν πράξεων διεμαρτυρήθη, ἐννοεῖται, ὁ πάπας, ἀλλὰ ματαίως, διότι ἦσαν γεγονότα τετελεσμένα. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ δόγμα τοῦ ἀλανθάστου τὸ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Βατικανοῦ ἐκβιασθὲν σχεδὸν ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων, δὲν ἀνεγνωρίσθη γενικῶς ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Αἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης ἤκουσαν μετὰ πολλῆς δυσαρεσκείας τὸ νέον δόγμα, τὸ ὁποῖον σκοπεῖ νὰ ἐνισχύσῃ ἐτι μᾶλλον τὴν ἐπιρροὴν τῶν παπῶν ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων πασῶν τῶν χωρῶν. Ἀπὸ τοῦ 1870 πᾶσαν διαταγὴν ἀπὸ Ῥώμης ὥφειλον οἱ πανταχοῦ ἐπίσκοποι τυφλῶς νὰ ἀποδέχωνται ὡς ἀλάνθαστον χρησμόν. Αἱ νέαι αὗται ἀξιώσεις τοῦ παπισμοῦ, αἱ ὑπερβᾶσαι πᾶν ὅριον, ἠνάγκασαν τὰς κυβερνήσεις διὰ νέων νόμων νὰ ἀσφαλίσωσιν ἑαυτὰς ἐν τοῖς δικαιώμασιν αὐτῶν πλείοντερον. Ἰδίως δὲ ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ παπισμοῦ αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἀγγλίας, Ἑλβετίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας. Ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις τῇ εἰσηγήσει τοῦ Βίσμαρκ διὰ νέων νόμων ψηφισθέντων ὑπὸ τῶν πρωσσικῶν βουλῶν εἰσήγαγε τὸν πολιτικὸν γάμον ἐν Πρωσσίᾳ καὶ τὸ ἐλεύθερον βάπτισμα, περιώρισε τὴν ἐπὶ τῶν σχολείων καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐποπτείαν τοῦ κλήρου καὶ ἀπήτησε παρὰ τῶν λειτουργῶν τῆς τε διαμαρτυρομένης καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας νὰ ὑφίστανται πρὶν ἀναλάβωσιν ἐκκλησιαστικόν τι ἀξίωμα ἐξετάσεις ἐνώπιον ἐπιτροπῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ ἰδίως τῆς Γερμανίας καὶ τῆς φιλολογίας αὐτῆς. Ἐνῶ οἱ πλείστοι προτεστάνται ἐδέχθησαν τοὺς νέους τούτους νόμους ἐν Πρωσσίᾳ, οἱ καθολικοὶ ἀντέταξαν μεγάλην ἀντίστασιν, ἥτις προὔκალεσε φυλακίσεις καὶ καταδιώξεις κατ' αὐτῶν. Πολλοὶ ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς μὴ θέλοντες νὰ ἐνδώσωσιν, ἐξωρίσθησαν. Τῷ 1878 ἀπέθανε Πῖος ὁ Θ', ἀποθεούμενος μὲν ὑπὸ τῶν φανατικῶν, μισούμενος ὁμως ὑπὸ τῶν λογίων καὶ φιλελευθέρων ἀνδρῶν ἀπάσης τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν κυβερνήσεων ἕνεκα τῶν ἀξιώ-

σεῶν του καὶ τῶν ἀντενεργειῶν του ἐναντίον τῆς προόδου τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν. Ἀέων ὁ ΙΓ' ὁ διαδεξάμενος αὐτὸν, ἀνὴρ πεπαιδευμένος καὶ συνετὸς, διὰ τῶν πρώτων προκηρύξεων του ἔδειξεν ὅτι ἐμφορεῖται μὲν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀξιώσεων, ἀλλ' ἀποβλέπων εἰς τὰς περιστάσεις, ἐννοεῖ διὰ ἡπιωτέρων καὶ μετριοτέρων μέτρων νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς, οὓς καὶ ὁ Πίος ἐπεδίωκε.

305

Οἱ παλαιοκαθολικοὶ ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ.

Ν. Δ α μ α λ α Ἐκθεσις περὶ τῶν ἐν Βόννῃ πεπραγμένων. Ἐν Ἀθήναις 1876. Ζ.
 Ρ ὥ σ σ η Περὶ τῶν ἐν Βόννῃ πεπραγμένων. Ἐν Ἀθήναις 1876.

Τὸ δόγμα τοῦ ἀλανθάστου τὸ θεσπισθὲν ἐν τῇ Βατικανῇ συνόδῳ ὡς παράλογον καὶ ἐπιβλαβές, συμπληροῦν τὸν ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ παπικὸν δεσποτισμὸν τὸν τοσοῦτων κακῶν αἰτίων ἐν αὐτῇ, μετὰ τῆς Βατικανῆς συνόδου δὲν ἀπεδέχθησαν πολλοὶ καθολικοὶ, μάλιστα πεπαιδευμένοι ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Οἱ καθολικοὶ οὗτοι ὠνόμασαν ἑαυτοὺς παλαιοὺς καθολικοὺς. δηλ. γνησίους, εἰς τὰ παλαιὰ τοῦ καθολικισμοῦ δόγματα ἐμμένοντας, ἀποκρούοντας δὲ τὸν νεωτερισμὸν τοῦ νέου δόγματος. Τὰς ἀρχάς των ἐκήρυξαν ἐπισήμως οἱ παλαιοκαθολικοὶ ἐν ταῖς μεγάλαις συνελύσεσιν αὐτῶν ἐν Μονάχῳ (1871), ἐν Κολωνίᾳ (1872), ἐν Κωνσταντίᾳ (1873) καὶ ἐν Φρεϊβούργῃ (1874). Ὁργάνισαν δὲ πολλοῦ καὶ κοινότητος, εὐρόντες ὑπεράσπισιν παρὰ ταῖς πλείστας κυβερνήσεσι τῆς Γερμανίας καὶ Ἑλβετίας, αἰτινες ἀνεγνώρισαν αὐτοῖς ἴσα δικαιώματα τοῖς λοιποῖς καθολικοῖς. Ἐνῷ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐκήρυττον, ὅτι ἀπορρίπτουσι μόνον τὰ ἐν τῇ Βατικανῇ συνόδῳ ἀποφασισθέντα, ἤρξαντο ὀλίγον μετὰ ταῦτα νὰ προβαίνωσιν εἰς ῥιζικωτέρας μεταρρυθμίσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἀσπίλου συλλήψεως, τὴν εἰσαγωγὴν τῆς γερμανικῆς καὶ ἐν γένει τῆς τοῦ λαοῦ γλώσσης ἐν τῇ λατρείᾳ, τὴν διὰ τοῦ λαοῦ ἐκλογὴν τοῦ κλήρου, τὴν ὑπ' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη μετάληψιν καὶ ἄλλας βελ-

τιώσεις. Παρά τινων εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς προϋτάθη καὶ ἡ κατάρ-
γησις τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου, ἀλλὰ τότε ἀνε-
βλήθη ἡ περὶ τούτου ὀριστικὴ ἀπόφασις. Τῷ 1873 ἐχειροτονήθη
καὶ ὁ πρῶτος τῶν παλαιοκαθολικῶν ἐπίσκοπος *Ρέινκενς*
παρὰ τοῦ ἐν Οὐτρέχτη τῆς Ὁλλανδίας ἐπισκόπου τῶν Ἰανσενι-
στῶν. Οἱ παλαιοκαθολικοὶ ἐφρόντισαν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς καὶ
ἱδρυσαν ἰδίαν θεολογικὴν σχολήν. Τῆς ἐξεγέρσεως ταύτης προί-
σταντο οἱ γερμανοὶ θεολόγοι *Δέλιγγερ*, *Ρέινκενς*,
Σούλτε, *Μιχέλης*, *Φρεϊδριχ*, *Ἀντων*, οἱ γάλλοι *Υάκιν-
θος* καὶ *Μισχώτ* καὶ ὁ ἰταλὸς *Πασσάλια*. Οἱ παλαιο-
καθολικοὶ ὅπως ἐνισχύσωσιν ἑαυτοὺς κατὰ τοῦ καταπολεμοῦν-
τος αὐτοὺς παπισμοῦ ἐζήτησαν τὴν συνδιαλλαγὴν πρὸς τε τοὺς
ὀρθοδόξους καὶ ἀγγλικανοὺς καὶ τὴν μετ' αὐτῶν ἔνωσιν, συστή-
σαντες ἐπιτροπὰς, ὅπως ἐργασθῶσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.
Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τῆς ποθουμένης ταύτης διαλλαγῆς καὶ ἐνώ-
σεως ἐν τῷ μέλλοντι συνεκάλεσαν καὶ σὺν ὁδὸν εἰς Βόν-
νην κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1874, ἐν ᾗ παρέστησαν καὶ θεολό-
γοι τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς ἀγγλικανῆς ἐκκλησίας. Ἐξ Ἀγ-
γλίας ὑπεστηρίζετο ὁ παλαιοκαθολικισμὸς καὶ ἡ ἔνωσις τῶν ἐκ-
κλησιῶν ἐκθύμως ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ πολ-
λῶν μεγάλων ἀγγλῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἷον τοῦ Γλάδστωνος.
Ἐν τῇ συνόδῳ ἦσαν καὶ πολλοὶ ῥώσσοι θεολόγοι. Ἐξ Ἑλλάδος
παρέστη ἐν αὐτῇ ὡς ἀντιπρόσωπος ὁ τότε ὑφηγητὴς τῆς θεο-
λογικῆς σχολῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου Ζήκος Ῥώσσης.
Ἐν τῇ συνόδῳ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Δέλιγγερ αἱ γνώμαι τῶν
θεολόγων τῶν τριῶν ἐκκλησιῶν προσήγγισαν κατὰ πολὺ ἀλλή-
λαις. Οἱ παλαιοκαθολικοὶ παρεδέχθησαν ὅτι παρανόμως ἐγένετο
ἡ προσθήκη τοῦ Filioque, ἀφέθη μόνον ὁ ὀριστος, ἂν καὶ ἡ δι-
δασκαλία τῆς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως εἶναι ἐσφαλμένη
ἡ οὐ, ἀπέρριψαν δὲ τὴν ἄσπιλον σύλληψιν, τὰς ἐγγράφους
ἀφέσεις καὶ τὸ καθαρτήριον. Οἱ δὲ ἐν τῇ συνόδῳ ἀγγλικανοὶ
θεολόγοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσιν, ὅτι μόνον ἡ δι' ἀγά-
πης ἐνεργουμένη πίστις εἶναι ὁ ὁρος καὶ τὸ μέσον τῆς δικαίω-
σεως, ὅτι κατὰ δεύτερον λόγον ὡς πηγὴ τῆς χριστιανικῆς δι-
δασκαλίας πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ παράδοσις, ἥτις εὕρηται τὸ μὲν
ἐν τῇ ὁμοφωνίᾳ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τὸ δὲ ἀνευρίσκεται δι'

Κεφ. Ι'. Οἱ παλαιοκαθολικοὶ καὶ αἱ περὶ ἐνώσεως σύνοδοι. 507

ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ. Ἀπεδέχθησαν πρὸς τοῦτοις καὶ τὴν ἐξομολόγησιν ἀνευ βίας γινομένην, τὰς ἀφέσεις ποινῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιβαλλομένων, τὴν θεωρίαν τῆς εὐχαριστίας ὡς θυσίας καὶ τὰς ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων εὐχάς. Οἱ δὲ ὀρθόδοξοι μετὰ τῶν παλαιοκαθολικῶν συνεφώνησαν, ὅτι τὰ βιβλία τοῦ ἀλεξανδρινοῦ κανόνος δὲν πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἐπίσης κανονικὰ ὡς τὰ τοῦ ἐσδραίου κανόνος, ὅτι οὐδεμία μετὰφρασις ἀρχαία ἢ νεωτέρα πρέπει νὰ ἀπαιτῇ μεῖζον κῦρος τῶν πρωτοτύπων χειμένων, ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ δὲν πρέπει νὰ ἀπαγορεύηται, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς λατρείας πρέπει νὰ ᾔῃαι ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐννοουμένη, ὅτι δὲν δύνανται τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἡ πρώτη αἰτία τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι ἔχουσιν ἀξίαν ἴσην τῇ σωτηρίᾳ (*meritum a condigno*), καὶ ἀπέρριψαν τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν *opera supererogationis*. Τελευταῖον ἀπεδέχθησαν ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῶν 7 μυστηρίων ἐγένετο μόνις ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ εἶναι προῖδὸν ἀπλῆς θεολογικῆς ἐρεῦνης, καὶ ὅτι τὰ κυριώτερα μυστήρια εἶναι τὸ βάπτισμα καὶ ἡ εὐχαριστία. Οὐδέποτε θεολόγοι διαφορῶν ἐκκλησιῶν συνεζήτησαν περὶ τῶν μεταξὺ αὐτῶν διαφορῶν μετὰ τῆς αὐτῆς φιλοφροσύνης καὶ εἰλικρινείας. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν θεολόγων ἐκεῖ ἐκφρασθεῖσαι γνῶμαι ἦσαν ἀτομικαὶ τούτων, αἱ δὲ ἐκκλησίαι οὐδὲν ἐπισήμως περὶ τῶν ζητημάτων αὐτῶν ἀπεφάνθησαν. Κατὰ τὸ 1875 ἐγένετο ἐν τῇ αὐτῇ πόλει πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ν ἑ α σ ὕ ν ο δ ο ς παλαιοκαθολικῶν, ὀρθοδόξων καὶ ἀγγλικανῶν θεολόγων. Τὴν ἑλληνικὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀντεπροσώπευσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σύρου Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Νικόλαος Δαμαλᾶς καὶ ὁ Ζήκος Ῥώσσης, ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως δὲ ὁ Βρυέννιος. Ἐν τῇ συνόδῳ παρέστησαν καὶ οἱ ῥώσσοι θεολόγοι Ὅσσινιν καὶ Ἰάννισεφ καὶ ἄλλοι βλάχοι καὶ σέρβοι θεολόγοι. Ἐν συνόλῳ παρευρέθησαν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ τοῦ 1875 18 γερμανοὶ παλαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, 7 γερμανοὶ διαμαρτυρόμενοι, 22 ἀνατολικοὶ, 46 ἐξ Ἀγγλίας, 2 ἐκ Σκωτίας, 2 ἐξ Ἰρλανδίας καὶ 15 ἐξ Ἀμερικῆς. Ἡ συζήτησις ἐστράφη περὶ τὴν προσθήκην καὶ διδασκαλίαν τοῦ Filioque. Οἱ παλαιοκαθολικοὶ, ὧν πάλιν προΐστατο ὁ Δέλιγγερ, ὁ προεδρεύσας αὐθις τῆς συνόδου, ἀπε-

δέχθησαν, ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ Filioque ὡς παρὰ νόμους γενομένη πρέπει νὰ ἀπαλειφθῇ ἀπὸ τοῦ συμβόλου καὶ ὑπεσχέθησαν, ὅτι ἐμελλον νὰ συστήσωσιν ταῖς ἐκκλησίαις των τὴν ἀπάλειψιν ταύτην.¹ Ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πάντες συνεφώνησαν ἐν τῷ τύπῳ τῷ ἐξαχθέντι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ· «Τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας». Περὶ τῆς ἐννοίας ὁμως τοῦ τύπου τούτου δὲν ἐπὶ ἤλθε τελεία ἐξήγησις. Οἱ παλαιοκαθολικοὶ καὶ οἱ ἀγγλικανοὶ ἐννοοῦσι· διὰ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἐμμέσου ὀργάνου λαμβάνει τὴν ὑπαρξιν τὸ Πνεῦμα. Οἱ δὲ ἀνατολικοὶ· διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐνεργεῖ, ἐκφαίνεται, πέμπεται, μεταδίδεται. Ἐνεκα τούτου ἀνελήθη εἰς ἄλλοτε ἡ ὀριστικωτέρα συνεννόησις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐν τῇ συνόδῳ ἐξεφράσθη παρὰ πάντων ἡ εὐχή, ἵνα αἱ περὶ ἐνώσεως τῶν παλαιοκαθολικῶν, ἀγγλικανῶν καὶ ὀρθοδόξων ἐνεργεῖαι ἐξακολουθήσωσι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, μεγάλας δὲ ἐλπίδες ἡγέρθησαν περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ποθομένης ἐνώσεως. Ἡ μεταξὺ ἀγγλικανῶν καὶ ὀρθοδόξων ἐνωσις προσκρούει εἰς μεγάλας δυσχερείας, διότι τὰς παραχωρήσεις, ἃς οἱ ἀγγλοὶ θεολόγοι ἐν Βόννῃ καὶ κατὰ τὸ 1874 καὶ κατὰ τὸ 1875 ἐποίησαν, δὲν ἀπεδέχθησαν οἱ πλεῖστοι ἀγγλικανοὶ ἐπίσκοποι καὶ θεολόγοι ἐν Ἀγγλίᾳ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πούσεισται καὶ οἱ τελετόφιλοι μετὰ δισταγμοῦ ἤθελον ἐγκρίνει αὐτάς. Ἡ τῶν παλαιοκαθολικῶν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐνωσις τοῦναντίον εἶναι εὐκολωτέρα. Θὰ ᾔτο δὲ λίαν ὠφέλιμος ἀμφοτέροις τοῖς μέρεσι, τοῖς μὲν παλαιοκαθολικοῖς, διότι ἐν τῇ ἐνώσει μετὰ τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας θὰ ἐνισχύοντο κατὰ τῶν καταπιέσεων καὶ ἀντενεργειῶν τοῦ ἰσχυροῦ παπισμοῦ, τοῖς δὲ ἀνατολικοῖς, διότι ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἥτις ἀκμάζει παρὰ τοῖς γερμανοῖς παλαιοκαθολικοῖς, ἤθελε διὰ τῆς ἐνώσεως εὐεργετικῶς ἐπιδράσει ἐφ' ἡμῶν. Μένοντες μόνοι οἱ παλαιοκαθολικοὶ, εἶναι ζήτημα ἂν θὰ δυνηθῶσι νὰ κραταιωθῶσι, καὶ ἂν ἡ κίνησις των θὰ ἐπεκταθῇ ἐτι μᾶλλον. Φόβοι εὐλογοὶ ὑπάρχουσιν, μήπως κατα-

¹ Οὐδὲν ὁμως ἐγένετο ὡς πρὸς τοῦτο· διότι πολλοὶ ἄλλοι θεολόγοι γερμανοὶ καὶ ἀγγλοὶ ἀπέδοκίμασαν τὴν ἀπόφασιν ταύτην.

πνιγῇ ἐπὶ τέλους καὶ ἡ κίνησις αὕτη ὑπὸ τῆς κολοσσαίας δυνάμεως τοῦ παπισμοῦ, ὅπως ἄλλοτε κατεστράφησαν ὑπ' αὐτοῦ ὁ γαλλικανισμὸς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καὶ ὁ φεβρονιανισμὸς τοῦ ΙΗ', καθὼς καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις Ἰωσήφ τοῦ Β'. Ἐνόσω ὁ παπισμὸς ἀσχετὴ μέγα κράτος ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, δυσκόλως αἱ μεταρρυθμίσεις εὐοδοῦνται. Ἡ ῥωμαϊκὴ εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ *Statu quo*. Τῷ 1876 ἐγένετο ἐν Βρέσλαου νέα συνέλευσις τῶν παλαιοκαθολικῶν. Ἐν αὐτῇ ἐξεφράσθη ἐκ νέου ἡ εὐχὴ τῆς καταργήσεως τῆς ἀναγκαστικῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου. Ἡ δὲ συνέλευσις τοῦ 1878 προέβη εἰς τὴν κατάργησιν ταύτην. Τῷ 1880 ἐγένετο νέα συνέλευσις ἐν Βάδεν. Ἐν αὐτῇ ἀπεφασίσθη τὰ πάντα ἐν τῇ λατρείᾳ γερμανιστὶ νὰ ἀναγινώσκωνται καὶ ψάλλωνται καὶ νὰ ἐκλίπη ἐντελῶς ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐξ αὐτῆς. Ἡ κίνησις τῶν παλαιοκαθολικῶν εὐρίσκεται νῦν ἐν στάσει, ἀν μὴ ἐν καταπτώσει. Ὁ ὄχλος καὶ οἱ χωρικοὶ σύρονται ὑπὸ τῶν καθολικῶν ἱερέων. Ὁ πληθυσμὸς τῶν καθολικῶν πόλεων καὶ οἱ λόγιοι κατέχονται ὑπὸ θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας. Ἐντεῦθεν ὀλίγαι ἐλπίδες ὑπάρχουσι περὶ εὐοδώσεως τῆς παλαιοκαθολικῆς ἐξεγέρσεως.

306.

Μοναχικά τάγματα. Οἱ Ἰησουῖται.

Histoire de la Comp. de Jésus. Paris 1740. *Dallas Hist. of the Jesuits.* Lond. 1846. *Crétineau Joly. Hist. de la compagnie de Jésus.* Paris 1850. *Spittler Ueber Geschichte des Jes. Ord.* Leipzig. 1817.

Τὰ ἀρχαῖα μοναχικά τάγματα τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, τὰ ὅποια ἄλλοτε ὑπερέτησαν τοσοῦτον ἀποτελεσματικῶς τὸν παπισμὸν, δὲν εἶχον τὴν δύναμιν πλέον νὰ ἀντιπαλαίωσι καὶ ἀντιπράξωσι κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τῶν νέων ἐν γένει ἐχθρῶν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ νῦν ἀναφαίνεται νέον τάγμα, τὸ τῶν ἰησουϊτῶν, τὸ ὁποῖον πάλιν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπεστήριξε τὸν παπισμὸν καὶ μέχρι τῆς σήμερον εἶναι τὸ ἰσχυρότερον αὐτοῦ στήριγμα. Ἰδρυτὴς τοῦ τάγματος ἐγένετο ὁ Ἰγνάτιος Λοῦόλας, ἐκ τινος ἰσπανικοῦ ἱπποτικοῦ οἴκου ἔλκων τὸ γένος. Οὗτος πληγῶθεις τῷ 1521 κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πάμπελωνης ὑπὸ γάλλων, ἐπεδόθη κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν

διάστημα τῆς νοσηλείας του εἰς τὴν μελέτην τῶν ἱποποτικῶν διηγημάτων καὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐνεποίησαν αὐτῷ μεγίστην ἐντύπωσιν, καὶ ἐξήγειραν ἐν αὐτῷ τὸν ζῆλον, ἵνα μιμηθῇ τοὺς ἁγίους διὰ τῆς περιφρονήσεως τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν. Ὁ Λουόλας ἐνόμιζεν, ὅτι καθ' ὕπνους ἐβλεπε τὴν μητέρα τοῦ Κυρίου ἐνισχύουσιν αὐτὸν εἰς τὰς προθέσεις του. Μετὰ τὴν ἀνάρρωσίν του δωρησάμενος πᾶσαν τὴν περιουσίαν του τοῖς πτωχοῖς, ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ὑπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς αὐστηροτάτας ἀσκήσεις. Εἰ καὶ ἦτο δὲ ἤδη ἐν ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ, ἀπεφάσισε τότε νὰ σπουδάσῃ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Ἐν Παρισίοις δὲ σπουδάζων συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν ὁμόφρονας τινας, καὶ ἐσχημάτισε νέον τάγμα, τὸ ὁποῖον ἐσχόπει νὰ ὑπερασπίζῃ τὴν ῥωμαϊκὴν πίστιν, καταπολεμοῦν πρὸ πάντων τὸν προτεσταντισμὸν καὶ πᾶσαν ἐν γένει νέαν ἰδέαν. Ὁ πάπας Παῦλος ὁ Γ' ἐπεκύρωσε τὸ τάγμα, ὅπερ ὠνομάθη τάγμα τῶν Ἰησουιτῶν (1540). Ἡ νέα ἐταιρεία ἀπέκτησε μεγάλην φήμην καὶ δύναμιν ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Λουόλα Λάιβετς καὶ Φραγκίσκου Βόργια. Μόνον εἰς τὸν πάπαν ὑπακοῦον καὶ ἀπὸ πάσης ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ἀνεξάρτητον ὃν διωργανίσθη τὸ τάγμα τοῦτο αὐστηρῶς καὶ τελείως, ὅσον οὐδέποτε σῶμα ἄλλο ὠργανίσθη. Μόνον ὑγιεῖς καὶ εὐφρεῖς νεανῖαι ἐγίνοντο δεκτοὶ ὡς δόκιμοι. Ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς ἐκυβέρνα ὡς ἀπόλυτος μονάρχης, καὶ ὁμως ἐπεβλέπετο μὴ πράξῃ τι ἐναντίον τοῦ τάγματος ὑπὸ τῶν 5 συμπαραέδρων. Χάριν τοῦ τάγματος ὠφείλετο ἄκρα καὶ τυφλὴ ὑπακοὴ εἰς τοὺς προϊσταμένους. Καὶ αὐτὰ τὰ προσφιλέστατα ἀντικείμενα, πατρίς, συγγένεια, κλίσις καὶ αὐτὴ ἡ συνείδησις, τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται μὴδὲν ἀπέναντι τοῦ συμφέροντος τοῦ τάγματος. Οὐδέποτε διοικήσις ἐνόησε καλλίτερον νὰ ἐξετάζῃ τὰ πνεύματα καὶ ἕκαστον μέλος νὰ τοποθετῇ ἐκεῖ καὶ πρὸς ἐκεῖνους τοὺς σκοποὺς, δι' οὓς ἦτο καταλληλότερον. Οὐδέποτε δὲ ἐφηρμόσθη αὐστηρότερον ἀμοιβαίας ἐπιβλέψεως σύστημα. Τὸ τάγμα ἤξευρε πάντα τὰ μέσα, ἅπερ δύναται τις νὰ εὑρῃ, τὴν ἐπιστήμην, τὴν πολυμαθίαν, τὴν καλλιτεχνίαν, τὴν κοσμικὴν μόρφωσιν, τὴν πολιτικὴν καὶ αὐτὸ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς τὸν σκοπὸν του. Σφετερισθὲν τὴν ἀνωτέραν ἐκπαί-

δουσιν τῆς νεολαίας ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς καθολικοῖς κράτεσιν, ἐμόρφωνε πανταχοῦ ἰσχυροὺς προστάτας ἑαυτοῦ. Ἡ διδασκαλία τῶν ἰησουϊτῶν σκοπὸν δὲν εἶχε τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐκμάθησιν τῶν εἰς τὴν ζωὴν ἀναγκαίων γνώσεων. Ἦτο ἄρα μᾶλλον ψευδὴς τις παιδεία ἢ ἀληθὴς μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι περιεβλήθησαν μορφὴν στενότατα περιορισμένην, καὶ ἐκωλύετο τὸ ἐλευθέρως διανοεῖσθαι. Ἡ θυσία τοῦ λογικοῦ (*il sacrificio de l' intellectuel*) εἶναι τὸ ὕψιστον καθῆκον τοῦ καθολικοῦ κατὰ τοὺς ἰησουϊτας. Εὐχέρεια εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ πρόσκτησις γνώσεων τινων ἦτο σκοπὸς καὶ τέρμα τῆς ἰησουϊτικῆς διδασκαλίας, μέσα δὲ αὐστηρὰ ἀγωγὴ καὶ ἐξέγερσις τῆς φιλοδοξίας. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἱστορία καὶ πᾶν ἐν γενεῇ ὅ,τι στρέφει τὸ νοερόν ὄμμα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὑψηλότερα καὶ γενικώτερα ἐξωρίσθη ἢ ἐκολοβώθη. Οἱ ἰησουῖται ἀνέλαβον πολλαχοῦ καὶ τοῦ κλήρου τὴν θεολογικὴν μόρφωσιν. Τὰ ἐπισημότερα τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἰδρυθέντων σχολείων τῶν ἦσαν τὸ ἐν Ῥώμῃ *collegium romanum* καὶ τὸ *collegium germanicum* ἐν Ῥώμῃ ἐπίσης ὑπὲρ τοῦ ἐν γερμανίᾳ καθολικισμοῦ. Διὰ τοῦ κηρύγματος δὲ καὶ τῆς λοιπῆς ποιμαντορικῆς ἐνεργείας τῶν ἐπενήργουν ἐπὶ τοῦ λαοῦ, διηύθυνον τοὺς ἡγεμόνας διὰ τῆς ἐξομολογήσεως, ἀνemiγνύοντο δὲ εἰς πάσας τὰς σχέσεις καὶ εἰς πάντα τὰ μυστήρια. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ ἀναρρίθμητα μέσα, πᾶσαι αὗται αἱ δυνάμεις ὑπὸ μίαν θέλησιν ἡνωμέναι, ὑπηρέτουν ἓνα σκοπὸν τὴν προαγωγὴν τοῦ τάγματος, ἥτις συνεταυτίζετο μετὰ τῆς προαγωγῆς τοῦ καθολικισμοῦ. Ἐπὶ ὅλα εἰς περὶ ἡθικῆς διοξασίας δὲν ὑπῆρξαν ἀτομικαὶ μόνον ὀλίγων τινῶν ἰησουϊτῶν γνώμαι, ἀλλὰ συνέιχοντο μετὰ τῆς ὅλης τάσεως τοῦ τάγματος. Τοιαῦται τῶν ἡθῶν καταστρεπτικαὶ θεωρίαι παρ' αὐτοῖς εἶναι αἱ ἐξῆς. Ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα. Πρᾶξις τις εἶναι δεδικαιολογημένη, ὅταν ὑπὲρ τῆς ἀγαθότητος αὐτῆς ὑπάρχῃ πιθανὸς τις λόγος ἢ προστίθεται ἢ συμφωνία ἐπισήμου τινὸς θεολόγου (*Probabilismus*). Ὅταν τις ὑποσχόμενος ἢ ὀρκιζόμενος ὑποβάλλῃ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἄλλου τινὰ ἔννοιαν, ἢ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπεσχημένων ἢ ὡμολογημένων δι' ὅρκου συνδέῃ μετὰ τινος ὁρου μὴ ἐκπεφρασμένου, τότε μόνον ὁ ὅρος οὗτος ἰσχύει καὶ εἶναι ὑποχρεω-

τικὸς (*Reservatio mentalis*). Φιλοσοφικῶς εἶναι πᾶσα παράβασις θείας τινὸς ἐντολῆς ἀμάρτημα, θεολογικῶς ὁμως ἐάν τις πράττῃ τὴν παράβασιν μετὰ πλήρους συνειδήσεως καὶ μετὰ προφανοῦς σκοποῦ νὰ παραβῇ θείαν ἐντολήν. Διὰ τοιούτων χαλαρῶν ἡθικῶν ἀρχῶν περιποιούμενοι οἱ ἰησουῖται τὰς ἀδυναμίας τῶν ἀνθρώπων ἐγίνοντο αὐτοῖς ἀρεστότεροι τῶν ἄλλων ταγμάτων καὶ κληρικῶν. Ἐν τοῖς δόγμασι τούναντίον ἦσαν λίαν αὐστηροὶ καὶ τυφλῶς εἰς τὰ παραδεδομένα ἀφωσιωμένοι. ἐκτὸς ὅταν συνέφερε τῷ τάγματι ὁ ἐλευθεριασμός. Ἐν τῇ πολιτικῇ, χάριν τοῦ παπισμοῦ, τὸν ὅποιον ἤθελε νὰ ἐνισχύσῃ ἀπέναντι τῶν ἡγεμόνων, παρεδέχετο τὸ τάγμα τὴν κυριαρχίαν τοῦ λαοῦ. Μόνον ἡ παπικὴ δύναμις εἶναι παρὰ Θεοῦ ὠρισμένη, ἡ τῶν ἡγεμόνων τούναντίον πηγάζει ἀπὸ τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς δύναται, ἐάν ὁ βασιλεὺς ᾔῃ ἀσεβὴς καὶ αἵρετικὸς, νὰ καταβιδάσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐάν δὲν ὑπακούῃ νὰ φονεύσῃ αὐτόν. Τὰς ιδέας ταύτας εὕρισκει τις πρὸ πάντων παρὰ Βελλαρμίνω (*De potestate pontificis in temporalibus*) καὶ τῷ Μαριάνῳ ἐν τῷ διαβοήτῳ βιβλίῳ αὐτοῦ *De rege et regis institutione*. Ἀναμιχθέντες καὶ εἰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, μάλιστα ἐν Ἀμερικῇ, ὅπου ἤσκησαν μεγίστην ἐπιρροήν, καὶ ἐν Παράγουάῃ ἰδίως, ὅπου ἤρχον ὡς ἡγεμόνες τῆς χώρας, ἀπέκτησαν οἱ ἰησουῖται μεγάλη πλοῦτη. Ἐνεκα τοῦ πλούτου τούτου καὶ τῆς μεγάλης ἰσχύος, ἣν ἀπέκτησε τὸ τάγμα καὶ ἣν συνήθως μετεχειρίζετο ἐπὶ βλάβῃ τῶν λαῶν, παρ' οἷς ἀνέφλεγε τὰ θρησκευτικὰ μίσση, καὶ ἔνεκα τῆς πολλᾶκις ἐξελεγχθείσης (μάλιστα διὰ τοῦ Πασχάλ) πονηρίας καὶ διαφθορᾶς τῶν μελῶν καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ἐπέσυρε καθ' ἑαυτοῦ τὸ τάγμα τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖσος ὅλου τοῦ κόσμου, καὶ ἤρχισαν πανταχοῦ διωγμοὶ κατ' αὐτοῦ. Τὴν ἀποστροφὴν κατ' αὐτῶν ἐδειξε πρώτη ἡ Πορτογαλλία, ἐκδιώξασα τοὺς ἰησουῖτας ὡς ἐπικινδύνους τῷ κράτει τῷ 1759. Τῷ 1764 ἐξωρίσθησαν ἐκ τῆς Γαλλίας, τῆς ὁποίας τὸ παράδειγμα ἐμιμήθησαν ἡ Ἰσπανία, ἡ Νεάπολις καὶ ἡ Πάρμα. Κλήμης δὲ ὁ ΙΔ' πιεζόμενος ὑπὸ τῶν διαφόρων κυβερνήσεων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, ἠναγκάσθη τέλος νὰ καταργήσῃ τὸ τάγμα (1773). Μετὰ ἐν ἔτος ἀπέθανεν ὁ πάπας οὗτος αἰφνης δηλητηριασθεὶς! Μόνον ἐν Πρωσίᾳ καὶ Ῥωσίᾳ εὖρον καταφύγιον

οἱ διωκόμενοι ἰησουῖται. Ὁ πάπας Πίος ὁ Ζ' ἀνεσύστησε πάλιν τὸ τῷ παπισμῷ τοσοῦτον χρήσιμον τοῦτο τάγμα (1814), τὸ ὁποῖον μεθ' ὅλα ὅσα ἐπαθε ἀνέκτησε πάλιν τὴν δύναμίν του, καὶ σήμερον εἶναι τὸ ἄγον καὶ φέρον τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἰσχυρότατον ὑποστήριγμα τοῦ παπισμοῦ.¹ Τὸ δόγμα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως, ἡ ἐγκύκλιος καὶ ὁ σύλλαβος τοῦ Πίου Θ', δι' ὧν ἀνεθεματίσθησαν πᾶσαι αἱ φιλελεύθεραι ἀρχαὶ τῶν νεωτέρων λαῶν, καὶ ἡ Βατικανὴ σύνοδος ἡ κηρύξασα τὸ ἀλάνθαστον τοῦ πάπα εἶναι ἔργα τῶν ἰησουϊτῶν. Οἱ ἰησουῖται καθὼς ἄλλοτε ἐπολέμησαν τὸν γαλλικανισμόν καὶ πᾶσαν ἐν γένει φιλελευθέραν τάσιν ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, οὕτω σήμερον εἶναι οἱ σφοδρότεροι πολέμιοι τῶν παλαιοκαθολικῶν. Ἡ κατ' αὐτῶν κατακραυγὴ ἐν Εὐρώπῃ ἤρχισε πάλιν νὰ κορυφῶται, διότι αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑποθάλλοντες πανταχοῦ τὸν φανατισμὸν καὶ ταρασσόντες τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης. Οἱ ἰησουῖται πανταχοῦ ζητοῦσι νὰ ἐπιβάλλωσι τὸ νέον δόγμα καὶ καταπολεμοῦσι τοὺς ὅπως-δήποτε ἐναντιουμένους αὐτῷ. Ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις διὰ νόμου τῷ 1872 ἀπηγόρευσε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν ἐν τῷ πρωσσικῷ κράτει. Ὁμοίως ἀπεδιώχθησαν καὶ ἀπὸ Γαλλίας. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἀνέλαβον τὸ ἔργον τῶν ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ οἱ ἰησουῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Τί παρ' αὐτῶν ὑπέστη ἡ ἀνατολὴ εἰδομεν ἀλλαχοῦ (§§ 234 ἐπ.). Καὶ σήμερον ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι καὶ τῇ ἀνατολῇ οἱ ὑπὲρ τοῦ παπισμοῦ ἐργαζόμενοι διὰ σχολείων κυρίως εἶναι οἱ ἰησουῖται. Ἐκτὸς τοῦ τάγματος τῶν ἰησουϊτῶν συνέστησαν πρὸς διαφόρους σκοποὺς καὶ ἄλλα μοναχικά τάγματα ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ ταύς νεωτέρους χρόνους. Τοιαῦτα εἶναι τὰ τῶν Θεατινῶν (1524), Βαρναβιτῶν (1532), ἀγγελικῶν γυναικῶν (1534), τῶν Οὐρσουλινῶν (1537), τῶν ἀνδρῶν ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους καὶ τῶν ἱερέων τοῦ ὁρατορίου. Συγχρόνως δὲ ἀνενεώθησαν παλαιὰ τάγματα· οὕτω τὸ τῶν Φραγκικανῶν, μετονομασθέντων Κασκουίτων (caruccino ῥάσον) καὶ τὸ τῶν Κιστερσιῶν. Περὶ τὸ 1600 συνέστη τὸ τάγμα τοῦ ἀγίου Βάν-

¹ Il Papa negro (ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν ἰησουϊτῶν) vale più che il papa biancho λέγει παροιμία τοῦ λαοῦ ἐν Ῥώμῃ.

νοῦ, ἔπειτα τὸ τῶν πατέρων τοῦ ὀρατορίου τοῦ Ἰησοῦ, τὸ τῶν Μαυριανῶν, Πιεριστῶν, Σαλεσιανῶν γυναικῶν, τῶν ἱερέων τῶν ἀγίων ἀποστόλων, τῶν γυναικῶν ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους (*filles de charité*), τῶν Τραπιστῶν, τῶν χριστιανῶν ἀδελφῶν τοῦ σχολείου καὶ τῶν ἀγγλίδων παρθένων, τὸ τάγμα τῶν Μεχιταριστῶν καὶ τῶν Λυγοριανῶν (1732). Οἱ Φραγκισκανοὶ, Δομινικανοὶ καὶ Βενεδικτιῖνοι ὑπῆρχον ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων.

306.

Θεολογικαὶ ἱριδες.

Du Chesne Histoire du Bajanisme. Douay 1731. La Bible de Me Cuyon. Amst. 1745. La Vie de Me de la Mothe Cuyon écrite par elle même. Col. 1720 Bouvier Étude sur le Jansénisme. Strassb. 1861. Edwin Bauer Geschichte der Deutsch-katholischen Kirche. Meiss. 1845.

Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία συνεταράχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ πολλῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων, ὧν αἱ μᾶλλον μνείαι, ἀξίαι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι. 1. Ἡ διὰ τοῦ Βατίου καὶ Μολίνα ἐξεγερθεῖσα ἔρις. Ὁ Βάτιος πεπαιδευμένος καὶ εὐσεβὴς θεολόγος εἶχεν ὑπερασπιθῆ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου περὶ χάριτος καὶ δικαιοσύνης. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐξαγαγόντες οἱ φραγκισκανοὶ 76 θέσεις ἐπέτυχον τῇ συνεργείᾳ τῶν ἰησοῦιτῶν νὰ κατακριθῶσιν αὐταὶ ἐν Ῥώμῃ (1567). Ὁ Βάτιος ἠναγκάσθη νὰ παλινωδῇ. Οὕτως ὁ παπισμὸς διὰ τῆς βίας ἔλυε τὰς συζητήσεις. Ἡ ἔρις ὁμως ἀνενεώθη, ὅτε τῷ 1588 ὁ ἰησοῦιτης Λουδοβίκος Μολίνας ἐν Πορτογαλίᾳ κατηγορήθη ἐπὶ ἡμιπελαγιανισμῷ. Ἐνῷ δὲ οἱ δομινικανοὶ προσέβαλλον αὐτόν, οἱ ἰησοῦιται ἦσαν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἡ σφοδρότης τῆς ἐριδος προὔκάλυψε τὴν παρέμβασιν τοῦ πάπα. Ὁ πάπας Κλήμης ὁ Η' συνέστησεν ἐπιτροπὴν τινα, ἥτις ματαίως ἐπὶ δέκα ἔτη ἐσπούδαζε νὰ εὕρῃ μέσον, δι' οὗ νὰ εὐχαριστήσῃ ἀμφοτέρας τὰς ἰσχυράς μερίδας. Ὁ πάπας Πῖος ὁ Ε' τέλος κατέπαυσε διὰ τῆς βίας τὴν ἔριν ἐπιβαλὼν σιγὴν (1607). Ἀλλ' εἰ καὶ τότε κατηνύασθη, ἀνεφάνη ὁμως ἡ ἔρις ἐτι σφοδροτέρα μετ' ὀλίγους χρόνους.

2. Αἱ ἔνεκα τῶν μυστικιστῶν ἐριδες. Ἡ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἑλβετίᾳ μεταρρύθμισις εἶχε προσβάλει τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐν γένει τὸν βίον αὐτῆς ὡς καταντήσαντα εἰς ἐξωτερικόν τινα νεκρὸν μηχανισμόν ἀνευ ἐσωτερικῆς ζωῆς. Τοῦτο προὔκάλεσεν ἐν αὐτῇ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἀρχαίου μεσαιωνικοῦ μυστικισμοῦ. Πολλοὶ μετὰ τῶν καθολικῶν ἤρχισαν νὰ περιφρονῶσι τὰς τελετὰς τῆς λατρείας καὶ ἐν γένει τὰ ἐξωτερικὰ ἔργα τῆς εὐσεβείας καὶ παρεδίδοντο καὶ συνίστων μόνην τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν μυστικὴν ἔνωσιν μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τοῦ μυστικισμοῦ τούτου ἡγέρθησαν οἱ ἰησοῦται, οἷς ἔνεκα τοῦ μηχανισμοῦ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἀσκήσεων καὶ τῆς εἰς ἀπόκτησιν πλούτου καὶ δυνάμεως τάσεως καθ' ὅλου τοῦ τάγματός των δὲν ἦτο προσφιλὴς ἡ εὐλάβεια ἀνθρώπων πάντα τὸν ἐξωτερικὸν θρησκευτικὸν βίον περιφρονούντων καὶ ἀρκουμένων εἰς μυστικόν τινα ἐνθουσιασμόν. Εἰς τὴν μυστικὴν ταύτην τάσιν ἀνῆκεν ἡ ἀγία Θηρεσία καὶ ὁ Ἰωάννης τοῦ Σταυροῦ. Ἀλλ' ὁ καθαρώτερος μυστικὸς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ὁ Φραγκίσκος ἐκ Σάλης († 1622). Διὰ τῆς εὐαγγελικῆς ἀγάπης του καὶ τῆς συνδιαλλακτικῆς ὑπιοτήτός του ἐπανήγαγεν οὗτος μέγα μέρος διαμαρτυρομένων εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν. Τὸ δὲ σύγγραμμα αὐτοῦ «Ἡ Φιλοθέα», ἐν ᾧ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν εὐλάβειαν καὶ εἰς τὸν ἐν Θεῷ βίον, εἶναι μετὰ τὴν Μίμησιν τοῦ Χριστοῦ τὸ προσφιλέστερον καὶ γενικώτερον ἐξηπλωμένον βιβλίον. Ἐν Γερμανίᾳ ἤχμασεν ὁ μυστικὸς Σχέφφλερ (1777). Καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ ἀπαντᾷ ἡ τάσις αὕτη, ἥς τοὺς ὁπαδοὺς ἐκάλουν Ἀλομπράδους πεφωτισμένους. Τοιοῦτός τις ἦτο καὶ ὁ Μιχαὴλ Μωλῖνος ἐκ Σαραγώσης, ὅστις ἐθεώρει ὡς ὕψιστον τέρμα τοῦ χριστιανικοῦ βίου τὴν δι' ἐνδελεχοῦς προσευχῆς, δι' ἐντελοῦς εἰς τὸ θεῖον ἀφοσιώσεως καὶ διὰ ψυχικῆς ἡρεμίας ἀμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ πνεύματος τούτου ἐκάλουν τοὺς μυστικοὺς ἡσυχαστὰς καὶ ἐθεώρουν ὡς αἵρετικούς. Ἡ Ἀντοανέτα Βουριγνὼν († 1680) ἐξήπλωσε τὸν θεοσοφικὸν καὶ δεισιδαίμονα μυστικισμόν της εἰς τὰς Κάτω Χώρας καὶ τὴν συνορεύουσαν Γερμανίαν. Θερμότερα καὶ καθαρώτερα ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τῆς

Ἰωάννου Κουϋῶν († 1717). Ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀποβάλῃ πᾶσαν ἰδίαν θέλησιν, μόνον δὲ νὰ ζῇ ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ εἰς ἀνταμοιβὰς ἢ τιμωρίας, καὶ τότε ἀκόμη, ἐὰν ὁ Θεὸς ᾔθελε νὰ καταδικάσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς αἰώνιον κόλασιν, ἦσαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς, ἃς ἐφήρμοσε πρῶτον ἐφ' ἑαυτῆς δι' ἀπαρδειγματίστου αὐταπαρνήσεως καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ θεῖον θέλημα. Μετὰ τοῦ πνευματικοῦ αὐτῆς Λακόμεθε περιερχομένη τὴν Γαλλίαν καὶ Ἑλβετίαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, διέδωκεν εἰς μέγα πλῆθος διὰ τῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς τὰς ἑαυτῆς ιδέας καὶ τὴν τάσιν. Ὁ πολὺς τὴν σοφίαν καὶ εὐσέδειαν Φενελῶν ἐπροστάτευσεν αὐτὴν κατὰ τῶν πολλαχόθεν ἐγερθέντων κατ' αὐτῆς διωκτῶν. Ἀλλ' ὁ Βοσσοῦετος, ὅστις ἐκλήθη ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐντεταλμένης νὰ γνωμοδοτήσῃ περὶ τῶν συγγραμμάτων τῆς Κουϋῶν, ἐκνήρυχθη κατ' αὐτῆς. Οὕτως δ' ἠγέρθη σφοδρὰ περὶ τοῦτου συζήτησις μεταξὺ δύο μεγάλων θεολόγων καὶ ἐπισκόπων τῆς Γαλλίας. Ἐν Ῥώμῃ ἀπεφάνθησαν κατὰ τοῦ Φενελῶνος, ὅστις ἐνεπνέετο ὑπὸ τοιαύτης ἀφοσιώσεως καὶ ὑπακοῆς εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας του, ὥστε αὐτὸς ἀνέγνωσεν ἀπὸ τοῦ ἁμδωνος τὴν ἑαυτοῦ κατάκρισιν καὶ προέτρεψε τὸ ποίμνιόν του εἰς ὑπακοήν. 3. Ὁμοίᾳ τῷ μυστικισμῷ τάσις εἶναι καὶ ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφανείς ἐν Γαλλίᾳ Ἰανσενισμός, ὅστις ἐσχόπει νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς ἰσχὺν τὴν περὶ χάριτος καὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου (Augustinismus) καὶ προσβάλλῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ Ῥωμαικῇ ἐκκλησίᾳ περὶ τῶν αὐτῶν ἀντικειμένων γνώμην, ἣν ἐθεώρει ἡμιπελαγιανισμόν. Ὁ ἐπίσκοπος Ὑπερν Κορνήλιος Ἰανσένιος († 1638) εἶχεν ὅλον τὸν βίον του ἀφιερῶσαι εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀγίου Αὐγουστίνου. Καρπὸς τῶν μελετῶν τούτων ὑπῆρξε τὸ σοφὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Αὐγουστίνος» (ἐξεδόθη τῷ 1640). Ἐπειδὴ δὲ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ γυμνότητι ἐξετίθετο ἡ περὶ ἁμαρτίας καὶ χάριτος διδασκαλία τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ πατρὸς, προσέβαλον τὸ βιβλίον οἱ ἰησουῖται καὶ ἐπέτυχον νὰ κατακριθῶσιν ὑπὸ τοῦ πάπα (1643) πέντε κυρίως διδασκαλαί ἐν αὐτῷ. Ἀλλὰ τοῦ Αὐγουστίνου ἡ διδασκαλία εἶχεν ἐν Γαλλίᾳ ὀπαδοὺς

πολλοὺς πεπαιδευμένους ἀνδρας. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Ἀντώνιος Ἀρνῶλδος, καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἐν Σορβώνῃ, ὅστις εἰς σφοδρὰν περιῆλθεν ἔριν πρὸς τοὺς ἰησοῦϊτας. Οἱ Ἰανсениσταὶ ἄφινον μὲν ἀπρόσβλητον τὴν παπικὴν ἀπόφασιν, ἰσχυρίζοντο ὅμως, ὅτι αἱ διὰ τῆς ἀποφάσεως κατακριθεῖσαι διδασκαλῖαι δὲν εὐρίσκοντο ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ ἐν τῷ Αὐγουστίνῳ τοῦ Ἰανсениού. Ἐν τούτοις ὁ Ἀρνῶλδος ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη τὴν θέσιν τοῦ καθηγητοῦ τῆς Σορβώνης, καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἀγγελικὴν Ἀρνῶλδ, ἡγουμένην τοῦ μοναστηρίου Πορτρουαγιάλ ἐν Παρισίοις, γυναῖκα διαβεδοημένην ἐπὶ εὐσεβείᾳ. Τὸ Πορτρουαγιάλ ἀπέβη δι' αὐτῆς τὸ κέντρον τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ἐν Γαλλίᾳ. Σχέδόν κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων ἀναχωρητῶν συνηθροίσθησαν περὶ τὸ μοναστήριον τοῦτο μέγας ἀριθμὸς εὐφυῶν καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν τῆς Γαλλίας, ἀπάντων ὁπαδῶν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ἐχθρῶν τῆς διεφθαρμένης καὶ χαλαρᾶς ἠθικῆς τῶν ἰησοῦϊτῶν. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐφρόνουν, ὅτι μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ ὅτι ἡ χάρις μόνη σώζει τὸν ἄνθρωπον, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἠδύναντο νὰ πολεμήσωσι τὴν ἐξωτερικεὺσιν τῆς θρησκείας παρὰ τῷ καθολικῷ λαῷ καὶ νὰ ἐξεγείρῃσι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ λαοῦ, ἀναφλέγοντες τὴν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Συγγενοῦς πνεύματος πρὸς τοὺς ἀνδρας τούτους ἦτο καὶ ὁ μέγας Πασχάλ ὁ συγγραφεὺς τῶν *Pensées sur la religion*. ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λουδοβίκου δὲ Μοντάλτε ἐξέδωκεν ὁ Πασχάλ τὰς περιφήμους *Lettres provinciales*, ἐν αἷς δι' αὐθεντικῶν μαρτυριῶν καὶ δι' ὕφους σπουδαίου ἄμα καὶ σκωπτικοῦ καὶ μετὰ χάριτος λόγου ἀμιμήτου ἐξεπόμεπευσε τὰς ὀλεθρίας περὶ ἠθικῆς ἀρχᾶς τῶν ἰησοῦϊτῶν. Τὸ βιβλίον ἐνεποίησε μεγίστην ἐντύπωσιν· ἀλλ' οἱ ἰησοῦϊται ἐξεδιχθήσαν τοὺς ἀντιπάλους των διὰ παπικῆς τινος βούλλας (1656), ἐν ᾗ ἐλέγετο, ὅτι ὁ Ἰανσένιος ἐνόησε τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος διδασκαλίας καθ' ἣν ἐννοιαν κατεκρίθησαν. Διςχυρίζοντο μὲν οἱ Ἰανсениσταὶ, ὅτι ὑπερβαίνει τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ πάπα νὰ ἀποφασίζῃ περὶ ζητήματος γεγονότος (*question du fait*), ἀλλ' ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πάπας ἀπήτησαν παρὰ πάντων τῶν γάλλων κληρικῶν, μοναχῶν καὶ μοναζουσῶν δι' ὅρκου

νὰ δεχθῶσι τὴν βούλλαν ταύτην καὶ τὴν κατάχρισιν τοῦ Ἰανσενισμοῦ (1665). Οἱ ἀρνούμενοι νὰ πράξωσι τοῦτο ἐξεδιώκοντο καὶ κατέφευγον ἰδίως εἰς τὰς Κάτω Χώρας. Τὸ Πορτρουαγιαλ διελύθη τῷ 1709. Νέα τις πράξις τῆς ὑπὸ γαλλικὴν ἐπιρροὴν διατελούσης παπικῆς αὐλῆς ἀνενέωσε τὴν Ἰανσενιστικὴν ἐρίδα καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἔτι φοβερωτέραν ἢ πρὶν. Ἱερεὺς τις τοῦ ὁρατορίου ἀπὸ Παρισίων ἐκδιωχθεὶς ὁ Κ β ε σ ν ε λ († 1740) εἶχε δημοσιεύσει ἐρμηνείαν τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἥτις ἐφάνη τοῖς ἰησοῦταις ὡς προτεσταντίζουσα καὶ τὰ τοῦ Ἰανσενίου διδάσκουσα. Διὰ τοῦτο εἰ καὶ συστηθεῖσαν παρὰ πολλῶν ἐπισκόπων (Νοαίλλη, Βοσσουέτου) κατῴρθωσαν αὐτοὶ νὰ κατακρίνῃ αὐτὴν ὁ πάπας διὰ τῆς βούλλας τοῦ *Unigenitus*. Ἡ βούλλα αὕτη, ἡ ῥητῶς ἀποκηρύττουσα τὸν αὐγουστινισμόν, διέσχισε τὸν γαλλικὸν κλῆρον εἰς δύο μερίδας τὴν παραδεχομένην αὐτὴν καὶ τὴν ἀπορρίπτουσαν. Κατὰ τῶν τελευταίων ἐξεσφενδόνισεν ἀφορισμόν ὁ πάπας τῷ 1718. Ἐπὶ τοῦ Αουδοβίκου ΙΕ' ἠναγκάσθησαν οἱ ἐχθροὶ τῆς βούλλας νὰ ὑποκύψωσιν. Οἱ καταδικασμένοι Ἰανσενισταὶ περιέπεσαν κατὰ μικρὸν εἰς τυφλὴν τινα μυστικὴν θεοβλάβειαν. Ὁ Φ ρ α γ χ ῖ σ κ ο ς ἐ κ Πα ρ ι σ ῖ ω ν, νεαρὸς Ἰανσενιστὴς ἱερεὺς, ἀποθανὼν ἐθεωρήθη ἅγιος, περὶ δὲ τὸν τάφον του, ὅπου ἐλέγετο ὅτι ἐγίνοντο διάφορα θαύματα, συνωθεῖτο καθ' ἐκάστην πλῆθος τῶν φανατικῶν τούτων. Εἰς μάτην ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν Παρισίων καὶ ἡ κυβέρνησις ἐσπούδαζον νὰ καταβάλωσι διὰ φυλακίσεων καὶ διωγμῶν τοὺς Ἰανσενιστάς. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν ἐτέλεσεν ἡ βία, κατῴρθωσεν ὁ χρόνος. Λεῖψανα Ἰανσενιστῶν διετηρήθησαν ἐν Γαλλίᾳ μέχρι τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἐκ τῶν εἰς Κάτω Χώρας διαφυγόντων ἐσχηματίσθη Ἰανσενίζουσά τις καθολικὴ ἐκκλησία, ἡ ἐκκλησία τοῦ Οὐτρέχτ, ἥτις ἀνεξάρτητος οὔσα ἀπὸ τοῦ πάπα, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα καθολικὴ, μέχρι τῆς σήμερον διασώζεται ὑπὸ ἰδίου ἐπίσκοπον.

4. Ἐκ τῶν νεωτέρων θρησκευτικῶν ἐρίδων ἐν τοῖς κόλποις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἀξία μνείας εἶναι ἡ διὰ τοῦ ἱερέως Ρ ό γ γ ε προκληθεῖσα. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1844 ἐξέθηκεν εἰς προσκύνησιν τοῦ λαοῦ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Τριέρ Ἀ ρ ν ῶ λ δ ο ς τὴν ἐκεῖ τηρουμένην ἀγίαν ἄρραφον ἐσθῆτα δῆθεν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πλῆθος δὲ καθολικῶν συνέτρεχον διὰ τοῦτο εἰς Τριέρ. Διεδίδοντο

δὲ καὶ πολλὰ θαύματα ὡς γενόμενα ἐκεῖ. Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθη τότε δι' ἐπιστολῆς τοῦ ὁ καθολικὸς ἱερεὺς Ἰωάννης Ῥόγγε ἐν Σιλεσίᾳ, ἰσχυριζόμενος ὅτι διὰ τοιούτων πραγμάτων ὑποθάλλονται ἡ δεισιδαιμονία καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ λαοῦ καὶ ἐξευτελίζεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἰς τὰ ὅμματα τοῦ πεπαιδευμένου κόσμου. Ολίγον πρότερον εἶχεν ἐγκαταλίπει τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν ἄλλος τις ἱερεὺς δι' ὁμοίους λόγους ὁ Ἰωάννης Κ τ σ έ ρ σ χ η ἐν Πόζεν, καὶ εἶχε συναθροίσει ἀνεξάρτητόν τινα ἀπὸ τοῦ πάπα καθολικὴν ἐκκλησίαν (αὐγούστ. 1844). Μετὰ τούτου ἠνώθη ὁ Ῥόγγε. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ῥόγγε ἐγένετο τὸ ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς τοῦ τύπου πανταχοῦ, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ 1845 ἐσχηματίσθησαν ἐν ἀπάσῃ τῇ Γερμανίᾳ γερμανικαὶ καθολικαὶ κοινότητες ἐκ φιλελευθέρων καθολικῶν· ὠνομάσθησαν δὲ οἱ καθολικοὶ οὗτοι νεοκαθολικοί. Ἄλλ' ἡ ἀρξαμένη καλὴ κίνησις δὲν εὐωδῶθη ὡς ἠλπίζετο. Ἡ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνέλευσις τῶν νεοκαθολικῶν τούτων ἐν Λειψίᾳ δὲν ἡδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς ὀριστικὴν τινα ἀπόφασιν. Τινὲς αὐτῶν ἐν τῇ ἐλευθεροφροσύνῃ των προέβαινον μέχρι ἀρνήσεως τοῦ δόγματος τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Κτσέρσκη, ὅστις δὲν ἤθελε νὰ νεωτερίσῃ κατὰ τοῦτο, ἀπεσπᾶσθη ἀπὸ τῆς ἐν Λειψίᾳ συνελεύσεως. Ὁ Ῥόγγε ἦτο εἰς ῥιζικάς μεταρρυθμίσεις προθυμότερος. Ἡ διαίρεσις αὕτη καὶ αἱ ἐκ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀντιπράξεις ἐματαίωσαν ἐπὶ τέλους τὴν κίνησιν ταύτην, ἥτις ἡγεῖρε τὸ πρῶτον τοσοῦτον μεγάλας προσδοχίας. Αἱ νεοκαθολικαὶ κοινότητες διελύθησαν ταχέως. — Περὶ τῶν π α λ α ι ο - κ α θ ο λ ι κ ῶ ν τῶν ἐγερθέντων κατὰ τοῦ δόγματος ταῦ ἀλανθάστου ἐρρέθησαν ἀνωτέρω τὰ δέοντα (§ 305).

307.

Ἡ καθολικὴ θεολογία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Οἱ καθολικοὶ θεολόγοι τοῦ ΙΓ', ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος.

W e r n e r Geschichte der katholischen Theologie. Muenchen 1866.

Ἡ θεολογία ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ἡδυνήθη νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀληθὴ ἀκμὴν· διότι ἡ ἐμβριθὴς ἔρευνα καὶ ἐξέτασις

τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ ἐλευθερίαν, ἣν οὐδέποτε ἐπέτρεψεν ὁ παπικὸς δεσποτισμός. Ἦδη ἡ ὁλως τῷ πάπᾳ ἀφωσιωμένη ἐν Τριδέντῳ σύνοδος εἶχεν ἰδρύσει ἐν Ῥώμῃ ἐπιτροπὴν πρὸς ἐξέλεγχιν τῶν ἐκδιδομένων νέων θεολογικῶν ἔργων, ἥτις πᾶσαν ἐργασίαν ἀπαρέσκουσιν τῷ πάπᾳ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἡδύνατο νὰ θέτῃ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἀπηγορευμένων βιβλίων. Οὗτος εἶναι ὁ διαβόητος *Index librorum prohibitorum et expurgandorum*. Τῇ διαταγῇ τῆς αὐτῆς συνόδου συνετάχθησαν καὶ ἡ ὁμολογία τῆς ἐν Τριδέντῳ πίστεως (*professio fidei Tridentinae*) καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ Κατήχησις (*Catechismus romanus*), ἅτινα ἔκτοτε χρησιμεύουσιν ὡς ἀπαράβατος τῆς διδασκαλίας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας κανών. Ἡ καθολικὴ θεολογία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἐν τούτοις ὡς ἀλάνθαστον κηρυττομένην διδασκαλίαν. Κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα διεκρίθησαν μεταξὺ τῶν καθολικῶν θεολόγων ὡς ἐξηγηταὶ μὲν τῶν Γραφῶν ὁ Ἑρσιος καὶ ὁ Μαλδονάτος, ὡς δογματικοὶ δὲ ὁ Βελλαρμίνος ὁ συγγραψας κατὰ αἱρέσεων ἔργον μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ σπουδαιότατον καὶ ὁ Κανίζιος, καὶ ὡς ἱστορικὸς ὁ Βαρόνιος, ὁ συντάξας τὰ χρονικά αὐτοῦ (*annales ecclesiastici. Romæ 1609*), ἅτινα ἐξηκολούθησαν ἄλλοι συγγραφεῖς μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, χρησιμεύουσι δὲ μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τοῖς καθολικοῖς ὡς ἡ κυριωτάτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας πηγὴ. Ὁ Βαρόνιος ἠθέλησε νὰ ἀντικρούσῃ τὰς Μαγδεβουργικὰς ἑκατονταετηρίδας τοῦ Φλακίου καὶ τῶν ἄλλων συνεργατῶν του, ὑπερασπιζόμενος διὰ τῆς ἱστορίας του τὸν καθολικισμόν. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαστρέφει τὰ γεγονότα. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, καθ' ὃν τὰ γράμματα ἤχμασαν ἐν Γαλλίᾳ, ἀνεφάνη ἐν αὐτῇ ἀξία τις λόγου θεολογικῆς ζωῆς. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ ἐλευθερωτέρα θέσις, ἣν ἔλαβε τότε ἡ γαλλικανὴ ἐκκλησία ἀπέναντι τοῦ παπισμοῦ. Καὶ ὁ μὲν Μωρίνος ἐξέδωκε τὴν Παρισινήν πολύγλωττον, τὴν μετάφρασιν τῶν ὁ' καὶ τὸν Σαμαρειτανὸν κώδικα. Ὁ δὲ Ρίχαρδ Σίμων ἐξήτασε τὰς Γραφὰς μετὰ πολλῆς κρίσεως καὶ ἐλευθερίας, διὸ κατεκρίθη μὲν ὑπὸ τῶν συγχρόνων καθολικῶν θεολόγων, θαυμάζεται δὲ νῦν ὑπὸ τῶν γερμανῶν κριτικῶν θεολόγων (ἔγραψε κυρίως τὴν *Histoire critique de l'ancien et du nouveau*

Testament). Εἰς δὲ τὴν δογματικὴν καὶ ἠθικὴν ἢ συστηματικὴν θεολογίαν ἡσχολήθησαν ὁ Β ο σ σ ο υ έ τ ο ς, ὁ Ἀ ρ ν ῶ λ δ ο ς καὶ ὁ Ν ι κ ὀ λ α ο ς, ἐξ ὧν ὁ π ρ ῶ τ ο ς ἐφημίσθη καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, θεωρούμενος ὡς ἐφάμιλλος τῶν ἐξοχωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων πασῶν τῶν ἐποχῶν. Πολλοὶ παραβάλλουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Δημοσθένην τῆς ἀρχαιότητος καὶ πρὸς τὸν θεῖον Χρυσόστομον. Ἐγένετο τὸ πρῶτον ἐπίσκοπος Κονδῶμ, εἴτα δὲ ἀνετέθη αὐτῷ παρὰ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἡ ἀνατροφή τοῦ διαδόχου, καὶ τέλος ἀνυψώθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τοῦ Μῶ. Οὐδεὶς ἤσκει ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ τοσαύτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς Γαλλίας, ὅσῃν αὐτός. Εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν λεγομένων γαλλικανικῶν ἐλευθεριῶν ἔλαβε τῷ 1682 τὸ μεγαλύτερον μέρος, ὑπερασπίσας αὐτάς καὶ διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ «ὑπεράσπισις τῆς περιφήμου διακηρύξεως, ἣν ἐποίησεν ὁ γαλλικὸς κληρὸς ὑπὲρ τῆς γαλλικανῆς ἐκκλησίας». Διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ «Ἐκθεσις τῆς διδασκαλίας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας» ἐσπούδασε νὰ ἐκθέσῃ τὰς τοῖς διαμαρτυρομένοις ἀπαδούσας διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ οὕτως ὥστε νὰ κερδήσῃ αὐτοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Ἱστορία τῶν ἀλλοιώσεων τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν» ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ πίστις τῶν προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν ὡς μεταβληθεῖσα πολλάκις, δὲν δύναται νὰ ᾔῃ ἀληθής. Ἐκ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων του διακρίνεται ἡ Γενικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἐκ δὲ τῶν λόγων αὐτοῦ, ἀριστουργημάτων ἐκκλησιαστικῆς ῥητορικῆς, ἐξαίρονται οἱ ἐπικηδίοι, ἐκφωνηθέντες ἐπὶ κηδεῶν διαφόρων ἐπισήμων προσώπων ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ'. Ἐπίσημος θεολόγος τῶν αὐτῶν χρόνων καὶ εἷς τῶν ἐξοχωτέρων νόων τοῦ κόσμου ἦτο ὁ Π α σ χ ᾱ λ, ὅστις συνέγραψεν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ τὰς περιφήμους αὐτοῦ Σκέψεις (Pensées) καὶ κατὰ τῶν ἰησουϊτῶν τὰς «Ἐπαρχιακὰς ἐπιστολάς», δι' ὧν κατεπολέμησε τὴν διεφθαρμένην αὐτῶν ἠθικὴν, καὶ αἵτινες θαυμάζονται μέχρι τῆς σήμερον ἕνεκα τῆς γλαφυρότητος τοῦ ὅφους, τῆς λεκτικῆς εὐφυίας καὶ τῆς καλλιπείας αὐτῶν. Ὁ Π ε τ ᾱ β ι ο ς καὶ ὁ Τ ο μ α σ ῖ τ ο ς ἠρεύνησαν τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων ἀνευ ὁμῶς ἐλευθέρας κρίσεως. Ἐν γένει παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ καθολικὴ θεο-

λογία πασῶν τῶν ἐποχῶν ἐξετάζει τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐν γένει τὰ θεολογικὰ πράγματα μεροληπτικῶς καὶ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ καθολικισμοῦ. Ἄλλως τε ὁ ἀπὸ Ῥώμης φόβος οὐδέποτε ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ ἐρευνῶσιν ἐλευθέρως καὶ κριτικῶς. Διὰ τοῦτο αἱ ἐργασίαι τῶν δὲν ἔχουσι πολλὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Οἱ ἐλευθερώτερον θελήσαντες νὰ κρίνωσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐθεωρήθησαν ὑποπτοὶ ἐν Ῥώμῃ ἢ κατεδιώχθησαν φανερώς. Περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἡσχολήθησαν ὁ Τιλ-λε μ ο ν τ, ἐχθρὸς τῶν ἰησουϊτῶν, καταλιπὼν ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῶν 6 πρώτων αἰώνων, ὁ Να-τ ά λ η ς Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς, δομινικανὸς καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν Παρισίοις († 1724), συγγράφας μετὰ μακρὰς μελέ-τας τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν του, ἥτις ὡς δεικνύουσα τὴν ἀθωότητα Ἑρρίκου τοῦ Δ' ἐν τῇ πρὸς Γρηγόριον τὸν Ζ' πάλῃ αὐτοῦ ἀπηγορεύθη ἐν Ῥώμῃ καὶ ἡπειλήθη δι' ἀφορισμοῦ, ἐπο-λεμήθη δὲ σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐμπό-δισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσῃ τολμηρῶς τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ ἐργασίας. Καὶ ὁ Φ λ ε ρ υ († 1723), ἀνήκων καὶ οὗτος εἰς τοὺς φιλελευθέρους τῆς γαλλικανῆς ἐκκλησίας διὰ τῆς γλα-φυρῶς γεγραμμένης καὶ κλασικῆς φήμης ἀποκτησάσης πολυ-τόμου ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας του διαφωτίσας πολλὰς διδασκα-λίας καὶ τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας. Τὴν ἱστορίαν τῶν πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (Πατρο-λογίαν) συνέγραψαν ὁ Δ ο υ π ῖ ν ο ς καὶ ὁ Σ ε λ λ ι έ. Εἰς δὲ τὴν ἐκδοσιν τῶν πατέρων εἰργάσθησαν ὁ Σ ι ρ μ ο ν δ, ὁ Μ α β ι λ-λ ῶ ν, ὁ Μ ο ν τ φ ο κ ῶ ν, ὁ Δ ο υ π ῖ ν ο ς καὶ οἱ Β ο λ λ α ν δ ι-σ τ α ί. Ὡς ῥήτορες τέλος διεκρίθησαν ἐκτὸς τοῦ Βοσσουέτου ὁ Β ο υ ρ δ α λ ο υ, ἰησουΐτης, γενόμενος αὐλικὸς ἱεροκῆρυξ ἐν Παρισίοις, ἕνεκα τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ εὐγλωττίας ἀγαπητότατος ῥήτωρ († 1704), καὶ ὁ Μ α σ ι λ λ ι ῶ ν, ἱερεὺς τοῦ ὁρατορίου, ἱε-ροκῆρυξ τῆς αὐλῆς Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', βαθὺς θεολόγος, γενό-μενος ἐπίσκοπος Κλερμόντης, κατὰ τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ αὐτὸν τὸν Βουρδαλοῦ ὑπερβὰς († 1744). Ἐκ τῶν τριῶν τούτων μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων ὁ μὲν Βοσσουέτος θαυμάζεται διὰ τὴν θεολογικὴν αὐτοῦ πολυμάθειαν, ὁ δὲ Βουρδαλοῦ διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ ἰσχὺν τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ, καὶ ὁ Μασιλλίων

διὰ τὴν λεπτότητα τῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, ἃς ἐλέγχει. Ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ ἦτο καὶ ὁ Φενελών, ὅστις ὑπῆρξε τὸ μὲν πρῶτον παιδαγωγὸς τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου ἐν τῇ αὐτῇ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', ἀπὸ δὲ τοῦ 1695 ἀρχιεπίσκοπος Καμβράης († 1718). Οὗτος ὑπερασπισθεὶς τοὺς μυστικὸς ἰδίως δὲ τὴν Κουϋὼν κατὰ τοῦ Βοσσουέτου κατεκρίθη ἐν Ῥώμῃ. Κατέλιπε δὲ σπουδαῖα συγγράμματα (Ἀξιώματα τῶν ἀγίων, Ἀποδείξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, Περὶ ῥητορικῆς, Περὶ τοῦ ὑπουργήματος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων καὶ ἄλλα), ἀλλὰ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἶναι τὸ περίφημον αὐτοῦ ἐν πεζῷ λόγῳ ποίημα «Αἱ τύχαι τοῦ Τηλεμάχου», δι' οὗ ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ παιδαγωγούμενον πρίγκηπα τὸν τύπον τοῦ ἀγαθοῦ ἡγεμόνος. Ὁ Φενελὼν ἐτίμα μεγάλως τὴν ἀρχαιότητα, μάλιστα τὴν ἐλληνικὴν, θαυμάζων πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ γενναῖον εἶπον ἢ ἐπραξάν οἱ ἀρχαῖοι. Ἐν δὲ τῷ Τηλεμάχῳ του, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνοῖ τὰς καλλονὰς τῆς ἐλληνικῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος μετὰ τῆς ἀγνωτάτης χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἀπαντῶμεν τὰς εὐγενεστέρας περὶ ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχάς. Ὁ Φενελὼν κατέκρινε τοὺς θρησκευτικὸς διωγμοὺς, ὧν πλήρης ἦτο ἡ ἐκκλησία του. Ἡ θρησκεία κατ' αὐτὸν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ συνδεθῇ μετὰ τῆς ὕλικῆς δυνάμεως, ἐννοεῖτο δὲ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν καθαρωτάτην αὐτῆς ἐννοίαν ὡς σχέσις τῆς πνευματικῆς ψυχῆς πρὸς τὴν θεῖαν αὐτῆς πηγὴν. Ἡ γλῶσσά του εἶναι γλαφυρά καὶ κλασική. Ἀλλὰ τὴν θεολογικὴν ταύτην ζωὴν ἐν Γαλλίᾳ ἐμάρανε ἐνθεν μὲν ἡ καταδίωξις τῶν ἰανсениστῶν, ἐτέρωθεν δὲ ἡ ἐκ Ῥώμης κατάπνιξις τῶν ἐλευθεριῶν τῆς γαλλικανῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα μόνις ἓνα διακεκριμένον γάλλον θεολόγον ἀπαντῶμεν τὸν Κ α λ μ έ τ ο ν († 1757), τὸν δύο σπουδαῖα ἔργα συγγράψαντα, δηλ. Λεξικὸν τῆς Γραφῆς καὶ Ἑρμηνείαν εἰς ἅπασαν τὴν Γραφήν. Ὁ Λέκιένος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν ἀνατολῇ ἐκκλησιῶν (Oriens christianus). Ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα κατέπεσε μεγάλως ὁ καθολικισμὸς, ἐπικρατήσαντος τοῦ ἀντιθρησκευτικοῦ πνεύματος τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν καὶ τοῦ Βολταίρου, καθ' οὗ ὀλίγα τινὰ ἀσθενῆ ἀπολογητικὰ ἔργα ἡδυνήθη νὰ ἀντιτάξῃ ὁ γαλλικὸς κληρὸς. Ἐν Γερμανίᾳ μόνις περὶ τὰ

τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐπὶ τῆς φιλελευθέρας κυβερνήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσήφ τοῦ Β' ἀνεφάνη θεολογικὴ τις κίνησις μεταξὺ τῶν καθολικῶν, διεκρίθησαν δὲ οἱ θεολόγοι Ἰά ν, συγγράψας γραφικὴν ἀρχαιολογίαν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Π. Δ., ἔργα ἀξια λόγου, ἅτινα ὁμως ἔνεκα ἐλευθέρων τινῶν κρίσεων κατεκρίθησαν ἐν Ῥώμῃ, ὁ Δαννενμάϊερ καὶ ὁ Σάϊλερ. Ὁ Ἰταλὸς Μά ν σ η ς ἐξέδωκε τὴν τελειοτέραν συλλογὴν τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων τῷ 1759 ἐν τριάκοντα καὶ ἐνὶ τόμοις, κατὰ πολὺ ὑπερβαλὼν τὴν ἀρχαιοτέραν ἐκδοσιν τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων ὑπὸ Ἀ ρ δ ο υ ῖ ν ο υ (1715), ὁ δὲ Μ ο υ ρ α τ ὅ ρ η ς, διάσημος ἱστορικός, ἐξέδωκε τοὺς ἰταλοὺς συγγραφεῖς τοῦ μέσου αἰῶνος. ἐξ ὧν ἐφωτίσθη μεγάλως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ ἐν Ἰταλίᾳ ἐφημίσθη ὁ Σέ ν ι ε ρ η ς (ἐκ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος).

303.

Οἱ καθολικοὶ θεολόγοι τοῦ παρόντος ΙΘ' αἰῶνος.

Πλουσιωτέρα σχετικῶς πρὸς τὸν ΙΗ' ὑπῆρξεν ἡ καθολικὴ θεολογία κατὰ τὸν παρόντα ΙΘ' αἰῶνα, ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναπτυχθεῖσα ἔνεκα τοῦ πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους ἀνταγωνισμοῦ. Ἐν Γαλλίᾳ διεκρίθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ὁ Σ α τ ω β ρ ι ά ν δ ο ς, ὅστις διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ «Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» καὶ «Οἱ μάρτυρες» ἐζήτησε νὰ ἐγείρῃ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν γάλλων τὴν ἀρχαίαν πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἀγάπην, ἥτις εἶχεν ἐκλείψει ἐντελῶς ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ εὐφυεῖς αὗται ἀπολογίαι ἂν καὶ ὀλίγον βάσιμοι καὶ ἄνευ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, ὑπολογισθεῖσαι ὁμως ἀκριβῶς διὰ γάλλους ἀναγνώστας ἐπενήργησαν μεγάλως ἐπ' αὐτῶν. Ὁ Σατωβριάνδος ἐσπούδασε δι' αὐτῶν νὰ κερδήσῃ τὴν φαντασίαν, παριστῶν διὰ τερπνοῦ ὕφους τὰ κάλλη καὶ τὴν ποιητικὴν ὄψιν τοῦ καθολικισμοῦ. Ὀλίγοι συγγραφεῖς ὑπῆρξαν τοσοῦτον ἀγαπητοὶ ἐν Γαλλίᾳ, ὅσον ὁ Σατωβριάνδος. Τὴν ἀπιστίαν ἐπολέμησε, μετὰ ὑπερμέτρου ὁμως ζήλου καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τῶν πραγμάτων

ἐξετάσεως, ὁ Δὲ Μαΐστρος ὁ τυφλότερος τοῦ ῥωμαϊκοῦ καθολικισμοῦ θαυμαστής, ὃν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ὑμνεῖ ὡς ἀναγκαῖον εἰς καταπολέμησιν τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ δὲ δόγματα αὐτοῦ ὡς τὴν θεοποιηθεῖσαν ἐκφρασιν τῶν γενικῶν νόμων τοῦ κόσμου, καὶ τὸν πάπαν ὡς τὴν ἐνσσεαρχωμένην θείαν πρόνοιαν! Ἐπίσημοι ἐπίσης συγγραφεῖς ἐγένοντο καὶ ὁ Λαμενναῖς, ὁ Λαχορδαῖρος καὶ ὁ Μονταλαμβέρτος, οἱ ἰδρύσαντες τὸ περίφημον ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν L' Avenir (Τὸ Μέλλον), τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ συνθήματος «Θεὸς καὶ ἐλευθερία» ἐζήτει νὰ συνδιαλλάξῃ καὶ συνδυάσῃ τὸν καθολικισμόν μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς νεωτέρας προόδου, ἐλπίζον, ὅτι οὕτως ἡδύνατο νὰ δοθῇ τῇ γαλλικῇ ἐκκλησίᾳ νέα ζωή. Οἱ φιλελεύθεροι οὗτοι ἄνδρες ἦσαν κεκηρυγμένοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν θρησκευμάτων, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ τύπου, ἤθελον δὲ τὴν πλήρη ἀπὸ τοῦ κράτους ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας, ἀπαιτοῦντες νὰ μὴ μισθοδοτῇται ὁ κληρὸς παρὰ τῆς κυβερνήσεως, ἵνα μὴ λαμβάνῃ καὶ διαταγὰς παρ' αὐτῆς. Κατ' αὐτοὺς ἡ ἐκκλησία δύναται νὰ ἦναι πτωχή, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἦναι ἐλευθέρα, ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ δὲ ταύτῃ δύναται νὰ ἀναπτύξῃ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἰσχύιν. Ἀλλ' ἐν Ῥώμῃ ἀπεδοκιμάσθησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν. καὶ ἰδίως αἱ περὶ ἐλευθερίας τῶν λατρείων καὶ τοῦ τύπου, διὰ τοῦτο δὲ «τὸ Μέλλον» ἔπαυσε νὰ ἐκδίδεται μετ' ὀλίγον (1831). Ἐκ τῶν συντακτῶν αὐτοῦ ὁ Λαμενναῖς περιτῆλθε βραδύτερον εἰς φανεράν πρὸς τὸν παπισμὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἐχθραν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ μεγάλῃ ἐντύπωσιν ἐμποιήσαντος ἔργου αὐτοῦ «λόγοι πιστοῦ», δι' οὗ ἐν γλῶσσῃ προφητικῇ ἀπομιμούμενος ἰδίως τὴν ἀποκάλυψιν ὑπερμαχεῖ ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, προσβάλλων τὸν δεσποτισμὸν τὸν πιέζοντα τὸν κόσμον ἐτι καὶ παράγων πάντα τὰ κακὰ ἐκ τοῦ ὅτι ὀλίγοι κατέστησαν κύριοι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ἐνῶ κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀλλήλοις ἴσοι, καὶ ὅτι οἱ τύραννοι οὗτοι εἴλχυσαν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων αὐτῶν καὶ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Χριστοῦ προδῶσαντας τὰς ἀρχὰς τοῦ εὐαγγελίου περὶ γενικῆς τῶν ἀνθρώπων ἀδελφότητος. Ὁ δὲ Λαχορδαῖρος διεκρίθη καὶ ὡς ἐξοχος ῥήτωρ. Πρὸς τοῦτοις ὡς θεολόγοι ἐφημίσθησαν ὁ Αὐγουστος Νικολάου, ὁ πολυμαθὴς συγ-

γραφεὺς τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν περὶ χριστιανισμοῦ, τῆς τέχνης τοῦ πιστεύειν καὶ ἄλλων ἔργων, οἱ ἱεροκλήρυκες Φήλιξ καὶ Ἰάκινθος, ὁ τελευταῖος κηρυχθεὶς πολέμιος τοῦ ἀλανθάστου καὶ τῆς Βατικανῆς συνόδου, ὁ Ἰάγειρος ὁ ὑβριστῆς βιογράφος τοῦ Φωτίου, οἱ ἱστορικοὶ Ῥορδασχέρος, Ἐνρίων, Δαρράς καὶ Βλάνχ καὶ ὁ διάσημος ἐπίσκοπος Ὁρλεάνης Δουπανλὸυ, ὅστις ἐνῶ μετὰ τοῦ Γρατρὺ ἐν τῇ Βατικανῇ συνόδῳ ἦτο μετὰ τῶν διαμαρτυρομένων κατὰ τοῦ ἀλανθάστου, ἔπειτα ὑπέκυψεν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου καὶ ὑπεστήριξεν αὐτὴν ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ Ῥενὰν καίτοι καθολικὸς ἐκ τοῦ βαπτίσματος, εἶναι ὁμως διαμαρτυρόμενος ὀρθολογιστῆς τὴν πίστιν. Ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἄκρου γερμανικοῦ ὀρθολογισμοῦ εἶναι γεγραμμένα τὰ ἔργα τοῦ Βίος τοῦ Ἰησοῦ, Οἱ ἀπόστολοι, Ὁ Παῦλος, Ὁ ἀντίχριστος (§ 294). Ἐν τῇ Ἰταλίᾳ μετὰ τῶν νεωτέρων θεολόγων ἐφημίσθησαν ὁ Θείνερ ὡς ἰσορικός, ὁ Περόννε ὡς δογματικὸς καὶ ὁ Πασσάλια, ὅστις ἐνῶ τὸ πρῶτον ὑπεστήριξε τὸ δόγμα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως, ἐτάχθη μετὰ ταῦτα μετὰ τῶν φιλελευθέρων, καὶ κατεπολέμησε τὸ ἀλάνθαστον καὶ τὴν Βατικανὴν σύνοδον. Ἐν τῇ καθολικῇ Γερμανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐξηκολούθει ἢ ἐπὶ Ἰωσήφ τοῦ Β' ἀρξαμένη καὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς ὑποθαλαπομένη φιλελευθέρα τάσις παρὰ τοῖς θεολόγοις. Διὰ τοῦτο εὐρίσκομεν μετὰ τῶν ἀνδρῶν ὑπερασπιζομένους μὲν τὴν ἐλευθερίαν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἐπιζητοῦντας δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τοῦ παπικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τείνοντας εἰς μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησίας. Ἐσέβοντο μὲν οἱ φιλελεύθεροι οὗτοι καθολικοὶ θεολόγοι τὴν καθολικὴν πίστιν τὴν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν μεμορφωμένην, ἀπεχώριζον ὁμως ἀπ' αὐτῆς πολλὰ ὡς μεταγενεστέρας προσθήκας, ὡς ἀπλᾶς θεολογικὰς γνώμας, καὶ πρὸς τούτοις ἐσπούδαζον νὰ ἀποδεικνύωσι τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας τῶν ὡς λογικά. Τὴν δημοσίαν λατρείαν ἤθελον νὰ μεταρρυθμίσωσι συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς. Ἀντὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης εἰσάγοντες τὴν γερμανικὴν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις καὶ ἀποκόπτοντες τὰς δεισιδαιμονικὰς τελετάς. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα ἐζήτουν νὰ ἀναγνωρίσῃ ἢ ἐκ-

πλησία τὸ δικαίωμα τοῦ κράτους εἰς τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐποπτείαν, ἐλπίζοντες, ὅτι οὕτω θέλουσι προλαμβάνεσθαι αἱ καταχρήσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας. Οἱ κορυφαῖοι τῆς τάσεως ταύτης ὑπῆρξαν ὁ Βέσσεμμεργ, ὁ Μέλδεγ καὶ ὁ Μόβερς. Ἡ Ῥώμη ἀντέπραξε κατ' αὐτῶν μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεώς της. Ἡ νεωτέρα γερμανικὴ καθολικὴ θεολογία καταλιποῦσα τὰς φιλελευθέρους ταύτας ἀρχὰς κατέστη κατ' οὐσίαν ὑπεράλπειος, ἄγαν συντηρητικὴ καὶ στάσιμος, σπουδάζουσα διὰ πάντων τῶν ὀπλων, τὰ ὅποια προσφέρει αὐτῇ ἡ νεωτάτη ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξις τῆς Εὐρώπης, καὶ μάλιστα ἡ προτεσταντικὴ γερμανικὴ θεολογία, νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν καθολικισμόν. Οἱ διασημότεροι τῶν νεωτέρων τούτων γερμανῶν καθολικῶν θεολόγων εἶναι ὁ Σταουδενμάρ, ὁ Κλέε, ὁ Κοῦν, ὁ Δείριγγερ, ὁ Μέλερ οἱ δογματικοί, ὁ Δρέϋ καὶ Χέττιγγερ οἱ συγγραφάντες ἀπολογίας ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ Χίρσερ ὁ γράψας τὴν ἀρίστην καθολικὴν ἠθικὴν, ὁ Στόλβεργ, ὁ Ρίττερ, ὁ Ἀλτσογ, ὁ Δέλιγγερ οἱ ἱστορικοί, καὶ ὁ Χοῦγ καὶ Χανέβεργ καὶ Ἀλιόλης οἱ τὴν Γραφὴν ἐρευνήσαντες. Λίαν χρήσιμον εἶναι τὸ θεολογικὸν λεξικὸν τοῦ Βέτσερ καὶ Βέλτε, ἐν ᾧ εἰργάσθησαν οἱ ἀριστοὶ τῶν καθολικῶν θεολόγων. Οἱ πάπαι ἴστανται πάντοτε ἄγρυπνοι ἵνα καταπνύξωσι πᾶσαν ἀπόκλινιν ἀπὸ τοῦ συντηρητικοῦ τούτου πνεύματος. Οὕτω κατεδιώχθησαν ἢ κατεκρίθησαν ἀπὸ Ῥώμης κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους πάντες ἐκεῖνοι οἱ θεολόγοι, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ συνδυάσωσι τὴν θεολογίαν μετὰ τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας (Ἐρμῆς, Βάαδερ, Γύνθερ, Φροσχάμμερ, Οὔβερ), ἢ τὸ ὀλιγώτερον ἀπεδοκιμάσθησαν καὶ ὥς ὑποπτοὶ ἐθεωρήθησαν οἱ ζητήσαντες νὰ ἐξετάσωσι μετὰ τινος ἐλευθερίας καὶ ἀμεροληψίας τὰς Γραφὰς καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πίχλερ κατεδιώχθη ἀπὸ Ῥώμης, διότι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ σχίσματος ἀπεφάνθη ὅτι ἔπταισε καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία. Ὁ Κοῦν ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφόμενον βίον τοῦ Ἰησοῦ φοβούμενος τοὺς ἐν Ῥώμῃ. Τοῦ Χίρσερ ἡ ἠθικὴ ὑποβλέπεται ὑπὸ τῶν ἰησοῦϊτῶν. Τοῦ δὲ Μέλερ τὸ σύγγραμμα Περί ἐνότητος τῆς ἐκκλησίας κατεκρίθη ἐν Ῥώμῃ. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων καθολικῶν θεολόγων διεκρίθησαν

ιδίως δύο, ὁ Μέλσερ, ὅστις διὰ τῆς σπουδῆς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σλειερμαχέρου καὶ ἄλλων προτεσταντῶν θεολόγων μορφωθείς καὶ πάντα τὰ χαρίσματα τοῦ τε πνεύματος καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἀφιερώσας εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐκκλησίας του, ἀπέκτησεν ἐν ταύτῃ ἰδίως διὰ τῆς «Συμβολικῆς» του τῆς διὰ τῶν μέσων αὐτοῦ τοῦ προτεσταντισμοῦ τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν προσβαλλούσης, τὴν δὲ καθολικὴν ἐξευγενίζουσης καὶ ἐξυψούσης (1832), ἣν σημασίαν ἔχει ἐν τῷ προτεσταντισμῷ ὁ Σλειερμάχερος, καὶ ὁ Δέλιγγερ, ἱστορικὸς σπουδαῖος, τὸ μὲν πρῶτον μετὰ τῶν ὑπεραλπίων ἦτοι φιλοπαπικῶν θεολόγων συντεταγμένος, εἴτα δὲ ἀποδειχθεὶς ὁ κορυφαῖος τῶν νεωτέρων φιλελευθέρων καθολικῶν, ὑψώσας δὲ τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρήσεως κατὰ τοῦ νέου δόγματος τοῦ ἀλανθάστου, τοῦ ὑπὸ τῆς Βατικανῆς συνόδου ἀνακηρυχθέντος.

309.

Ἡ λατρεία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ ἔθνη τῶν καθολικῶν λαῶν.

V a r r i Le vite dei Pittori, architetti et scultori. Fir. 1846. Sérœux d'Agincourt Histoire de l'art. Paris 1823. Kugler Handb. d. Kunst-Geschichte. Stuttg. 1842.

Ἡ ἐν λατινικῇ γλώσσῃ τελουμένη λατρεία τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οὔσα πομπώδης καὶ λαμπρά. Αἱ καθολικαὶ ἐκκλησίαι εἶναι πολλαχοῦ μεγαλοπρεπέστατα κτίρια, καθὼς π.δ.χ. ὁ ἅγιος Πέτρος ἐν Ῥώμῃ, ἡ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία τῆς Κολωνίας, ὁ ἅγιος Στέφανος ἐν Βιέννῃ, ἡ Notre Dame τῶν Παρισίων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἥτις εἶχε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα τοσοῦτον παρεκκλίνει ἀπὸ τοῦ πρέποντος εἰς τὸν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ὕφους καὶ ἀπομειμηθῇ ὅλως τὴν ἐξωτερικὴν μουσικὴν, ὥστε ἐν Τριδέντῳ πολλοὶ ἐπίσκοποι προὔτειναν νὰ παύσῃ πᾶσα χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, εὔρεν ὡς σωτήρα καὶ ἀνακαινιστὴν αὐτῆς τὸν Παλαιστρίναν († 1549), ὅστις ἐντολῇ τῆς συνόδου συνέθεσε τρεῖς λειτουργίας, ἐξ ὧν ἡ Missa Marcelli ὑπῆρξεν ἡ περιφημοτάτη, εἰς σοβαρόν, μεγαλοπρεπές, γνήσιον ἐκκλησιαστικόν ὕψος, ὅπερ ὄν τεχνικόν,

χωρίς νὰ ἦναι ἐπιτετηδευμένον, πλήρες ὕψους καὶ πάθους, χωρίς νὰ ἦναι κοσμικόν καὶ θηλυπρεπές, ἐξύψωσεν αὐθις μεγάλως τὴν δυτικὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν. Ὁ ἐπισημότερος τῶν μαθητῶν τοῦ Παλαιστρίνα ὑπῆρξεν ὁ Ἀλέγρης, τοῦ ὁποίου τὸ περίφημον *Miserere* ἔκτοτε ἐτησίως κατὰ τὴν μεγάλην Τετάρτην ψάλλεται ἐν τῷ Σηξτινείῳ ναῷ. Ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης προῆλθον καὶ τὰ *Oratoria*, τ. ἑ. ἐκκλησιαστικὰ μουσικὰ μελοδράματα ἔχοντα ὑπόθεσιν τινα ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς εἰλημμένην, ψαλλόμενα δὲ συνήθως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις (φωνητικαὶ συμφωνίαι *Concerts*). Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ὠφελήθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐκ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων τῆς Γερμανίας μουσικῶν Χαίνδελ, Βάχ, Χάυδν, Μότσαρτ, Βετόβεν καὶ Μένδελσων. Καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἐκαλλιεργήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλως. Ἐκτὸς τοῦ Κορεγίου καὶ τοῦ Τιτσιανοῦ ἀνεδείχθησαν μεγάλοι ζωγράφοι καὶ ὁ Καράκκης, ὁ Δομενικίνος, ὁ Πένης, ὁ Ραφαήλ καὶ ὁ Λεονάρδος Δαβίντσης. Ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος, ὅστις ἀπέθανε τῷ 1564 ὡς ἐννενηκοντούτης γέρων, ἐξέφρασε τὰς ὑψηλοτέρας χριστιανικὰς ἰδέας δι' ἀριστουργημάτων τῆς ζωγραφικῆς καὶ γλυπτικῆς, διεκρίθη δὲ καὶ ὡς ἀρχιτέκτων, καὶ συναριθμεῖται συνάμα μεταξὺ τῶν ἐπιφανῶν ποιητῶν τῆς Ἰταλίας. Ἐπίσης δὲν ὑπῆρξεν ἄγονος ἡ ἐποχὴ αὕτη ἐν τῇ ὕμnologiᾳ. Ἐκτὸς πολλῶν ὕμνων ἑξέστησαν τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ποιηταὶ θρησκευτικῶν δραμάτων. Οὕτως ὁ Τορκουάτος Τάσσος διὰ τῆς *Jerusalem liberata* ἐξύμνησε τὸν χριστιανικὸν ἡρωϊσμόν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθολικισμοῦ. Ὁ Ἰσπανὸς ποιητὴς Calderon (+ 1681) συνέθεσεν 128 δράματα, 95 *Autos sacramentales* καὶ 200 ᾠδὰς. Τὰ πάντα δὲ ἐμπνέονται ὑπὸ τῆς θρησκείας. Ἐπίσης ἀξιοὶ νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα εἶναι καὶ ὁ ποιητὴς Lope de Vega (+ 1563), ὁ γερμανὸς Φρειδ. Σπέε (+ 1635) καὶ ὁ ἰησουΐτης Ἰάκωβος Βάλδε (+ 1688). Τὸ κῆρυγμα ἐν τῇ λατινικῇ λατρείᾳ δὲν εἰσέχθη γενικῶς πανταχοῦ. Εἶχε μὲν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία μεγάλους ἐκκλησιαστικοὺς ῥήτορας (Βοσσουέτον, Μασιλλιῶνα, Βουρδαλοῦ, Λαχορδαῖρον) ἀλλὰ καὶ τούτων οἱ λόγοι ἦσαν μᾶλλον λαμπροὶ ἢ ὠφέλιμοι. Ἐν γένει πᾶσα ἡ λαμπρότης τῆς λατινικῆς λατρείας χρησιμεύει μᾶλλον εἰς τὸ

νὰ ἐπιβάλλῃ στιγμιαίως θαυμασμόν, ἢ εἰς τὸ νὰ συγκινή τὰς καρδίας καὶ οἰκοδομῇ τοὺς πιστοὺς, δηλ. στηρίζῃ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι τὰ ἡθ. τῶν καθολικῶν λαῶν δὲν φημίζονται ἐπὶ καθαρότητι. Οὐδαμοῦ ἐπικρατεῖ τοσαύτη διαφθορά ὅση ἐν Ἰσπανίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ. Ἡ ἀθεία, ὁ ὕλισμὸς καὶ ἡ ἡδυπάθεια οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀριθμοῦσι πλείονας ὁπαδοὺς.

Ἀποστολαὶ πρὸς τὸ κήρυγμα μεταξὺ τῶν ἐθνῶν.

Brown Hist. of the propag. of christianity. Lond. 1844. H e n r i o n Hist. gener. de Missions cath. Paris. 1864. W u t t k e Geschichte des Heidenthums. Bresl. 1852.

Αἱ μεγάλαι γεωγραφικαὶ ἀνακαλύψεις, αἵτινες προηγήθησαν τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ αἱ σπουδαῖαι ζημίαι ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἐξήγειραν πάλιν ἐκ νέου τὸν ζῆλον ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ εὐαγγελίου παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς. Τὸ ἐμπόριον, τὸ ὅποῖον εὗρίσκετο κατὰ μέγα μέρος εἰς χεῖρας καθολικῶν κρατῶν, ἠυχόλυνε τὴν ἐπιχείρησιν, εἰς ἣν ἐπεδόθησαν πολλὰ τάγματα μοναχῶν. Ἀπὸ τοῦ 1622 ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἔλαβε μεγάλην ἐπίδοσιν διὰ τῆς G o n e g a t i o d e p r o p a g a n d a f i d e, ἣν ἱδρυσεν ὁ Γρηγόριος ΙΕ', ἥτις διὰ τῆς πρὸς μόρφωσιν ἱεραποστόλων σχολῆς ἐν Ῥώμῃ, ἐν ἣ ἐμαθήτευον νέοι ἐκ πάντων τῶν βαρβάρων λαῶν, παρ' οἷς ἐνηργεῖτο τὸ κήρυγμα, ἀπέβη ἔκτοτε τὸ κέντρον τῶν ἱεραποστολικῶν ἐνεργειῶν. Ἐκτὸς τῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἱεραποστολικῶν ἐνεργειῶν συνέτεινε μεγάλως εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ μέθοδος τῶν καθολικῶν ἱεραποστόλων νὰ συμμορφῶνται ἐκάστοτε πρὸς τὰς προλήψεις τῶν νεοφωτίστων καὶ νὰ ἀρχῶνται κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς ἐξωτερικὴν τινα μόνον καὶ ἀτελῇ παραδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα διεκρίθησάν πρὸ πάντων οἱ ἰησοῦται. Οἱ πορτογάλλοι εἶχον ἤδη ἀπὸ τοῦ 1510 ἐπὶ τῶν κτήσεών των ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς Ἰνδίαις ἐπισκοπὰς τινὰς ἱδρύσει, ἀλλ' ἄνευ σχεδὸν

πιστῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1542 ἦλθεν εἰς τὰς χώρας ταύτας ὁ Ξα-
φέριος, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου ἐπέτυχε πολλὰς χιλιάδας ἐγγω-
ρίων μάλιστα ἐκ τῆς περιφρονουμένης τάξεως τῶν Παριῶν νὰ
ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Δικαίως δὲ ἐκλήθη ἀπόστολος
τῶν Ἰνδῶν. Ἐκήρυξε δὲ καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ, καὶ μόνος ὁ θάνα-
τος ἐμπόδισεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὴν Κίναν
(† 1552). Μεταξὺ τῶν Βραχμάνων ἐνήργησεν οὐχὶ ἄνευ ἀποτε-
λέσματος ὁ ἰησουΐτης Νοβίλλης. Βραδύτερον δὲ ἦλθεν εἰς
τὰς Ἰνδίας ὡς ἱεραπόστολος ὁ ἰταλὸς ἰησουΐτης Βρέσκης.
Οἱ καπουτζίνοι, οἵτινες καὶ αὐτοὶ εἰργάζοντο ἐν Ἀσίᾳ πρὸς τὸν
αὐτὸν σκοπὸν, ἀντέπραπτον κατὰ τῶν ἰησουϊτῶν καὶ μάλιστα
κατὰ τῆς παρ' αὐτῶν παρεδεδεγμένης μεθόδου τῆς συμμορφώσεως
πρὸς τὰς προλήψεις τῶν ἐθνικῶν λαῶν. Ἐν Ἰαπωνίᾳ ἐξηκο-
λούθησαν τὸ κήρυγμα οἱ ἰησουΐται, ἀλλὰ τῷ 1587 συνέβη
διωγμός τις κατ' αὐτῶν, μεθ' ὃν μόλις ἠδυνήθησαν νὰ διαμεί-
νωσιν ἐν τῇ χώρᾳ. Αἱ ἐρίδες τῶν ἰησουϊτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους
καθολικοὺς καὶ πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους καθὼς καὶ ἡ πολι-
τικὴ ἀντιζηλία τῶν ὀλλανδῶν πρὸς τοὺς πορτογάλλους συνέ-
τειναν εἰς τὸ νὰ ἀνανεωθῶσιν οἱ διωγμοί, ἕως οὗ κατεστράφη
τελείως ἡ ἐκεῖ χριστιανικὴ ἐκκλησία (1637). Τὸ ἐμπόριον ὠδή-
γησε τοὺς ἱεραποστόλους καὶ εἰς τὴν Κίναν, ὅπου ἡ ἀλαζὼν
πρὸς πᾶν ὅ,τι ξένον περιφρόνησις παρέσχεν αὐτοῖς μεγάλα ἐμ-
πόδια. Ἀλλ' οἱ ἰησουΐται ἐγίνωσκον διὰ μαθηματικῶν, μηχανι-
κῶν, τεχνικῶν καὶ ἄλλων γνώσεων νὰ εἰσχωρήσωσι μέχρι καὶ
αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς τῷ 1585. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν
ἐνταῦθα κηρυττόντων ἰησουϊτῶν ἴστατο ὁ Ρίχιος († 1610).
Τῷ 1628 ἦλθεν εἰς Κίναν ὁ ἰησουΐτης Σχάλλ, ὅστις ἕνεκα
τῶν μαθηματικῶν αὐτοῦ γνώσεων ἀπέκτησε μεγάλην ἐπιρροὴν
ἐν τῇ αὐλῇ. Τὸ κήρυγμα ἐβαίνειν ἄριστα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1700,
ἀφ' ὅτου οἱ ἐλθόντες εἰς Κίναν δομινικανοὶ περιτλήθον καὶ ἐν-
ταῦθα εἰς ἐρίδας πρὸς τοὺς ἰησουΐτας περὶ τῆς μεθόδου τοῦ κη-
ρύγματος ἐπεσχέθη ἡ πρόοδος αὕτη. Καὶ ὁ Λουδοβίκος ΙΔ'
ἱδρυσεν σχολὴν τινα ἱεραποστόλων ἐν Παρισίοις χάριν τῆς Κί-
νας. Ὁ Κολόμβος († 1506) ἠσθάνετο ζῆλον πρὸς ἀνακάλυψιν
νέων χωρῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἴδῃ μεταξὺ αὐτῶν ἐξα-
πλούμενον τὸν χριστιανισμόν. Ἡ πλεονεξία, ὠμότης καὶ ἀνη-

θιχότης τῶν ἰσπανῶν κατακτητῶν τῆς Ἀμερικῆς ὑπῆρξεν ὁμως μέγιστον κώλυμα εἰς τὴν ταχείαν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Οἱ ἰσπανοὶ ἐζήτουν νὰ ποιήσωσι τοὺς ἀμερικανοὺς μᾶλλον δούλους ἢ χριστιανοὺς, καὶ μάτην οἱ ἱεραπόστολοι, ἰδίως δομινικανοὶ καὶ φραγκισκανοὶ ὑπερησιζόντο τοὺς ἐγγωρίους. Ἀκαμάτως εἰργάσθη οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν κατοίκων τῶν δυτικῶν Ἰνδιῶν, ἀλλὰ καὶ ὅπως σῶσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ἀπανθρώπων συμπατριωτῶν τοῦ ὁ ἰσπανὸς ἐπίσκοπος Βαρθολομαῖος δὲ λὰ Κάζας (1566). Ὁ Κάρολος Ε' ἔδωκεν εἰς τοὺς ἰσπανοὺς ἀποίκους τὸ δικαίωμα νὰ μεταφέρωσιν ἐξ Ἀφρικῆς μαύρους δούλους διὰ τὰς βερείας ἐργασίας τῶν μεταλλείων καὶ τῆς φυτουργίας ἵνα ἀφελθῶσιν ἐλεύθεροι οἱ Ἰνδιανοί. Ἐν τούτοις πολλὰι τούτων μυριάδες ἐθανατώθησαν ὑπὸ τῶν ἰσπανῶν. Ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀμερικῇ ἦσαν κύριοι οἱ πορτογάλλοι τῆς πλουσίας καὶ ἀκόμη τότε ἀγνώστου Βρασιλίας. Διὰ τοῦ Ἑμμανουήλ Νοβρέγα δὲ προσήλθον εἰς τὸ εὐαγγέλιον οἱ τέως ἀνθρωποφάγοι ἐγγώριοι (1549). Ἀπὸ τοῦ 1608 ἐπεχείρησαν οἱ ἰησουῖται νὰ κηρύξωσι τὸ εὐαγγέλιον ἐν Παραγουάῃ. Πλῆθος δὲ ἀγρίων ἐπέστρεψαν εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἐξημερώθησαν καὶ συνέστησαν ἀνεξάρτητόν τι κράτος πατριαρχικῶς διοικούμενον ὑπὸ τῶν ἰησουϊτῶν, ὃν τὸ τάγμα εἶχεν ἐκεῖθεν κυρίως τὸ μέγιστον μέρος τοῦ πλούτου του. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους συνέστησαν καὶ πολλὰι νέαι ἐταιρεῖαι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ καθολικοῦ κηρύγματος μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν, ἰδίως ἐν Ἀμερικῇ, Ἰνδίας, Ἰαπωνίᾳ καὶ Κίνᾳ. Πολλῆς σημασίας εἶναι ἡ ἐν Παρισίοις Πύκπειος καλουμένη ἐταιρεία, καὶ ἡ ἐν Λὼν ἐταιρεία, ἰδρυθεῖσα τῷ 1822. Ἀπὸ τοῦ 1837 ἐξηπλώθησαν ἱεραπόστολοι καὶ ἐν τῇ Βορείῳ Ἀφρικῇ, ἀφ' οὔτου κατελήφθη ὑπὸ γάλλων τὸ Ἀλγέριον. Τῷ 1837—39 συνέβη σφοδρὸς διωγμὸς ἐν Ταύκιν καὶ Κοκίγκινᾳ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁμοίως βραδυτέραν κατεδιώχθησαν καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἱεραποστολικῶν ἐνεργειῶν τῶν χριστιανῶν ἐν γένει ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ, εἶναι ἀσήμεντα, διότι οἱ ἐθνικοὶ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων εὐρίσκονται ἐν τοιαύτῃ ταπεινῇ πνευματικῇ ἀναπτύξει, ὥς δὲ ἐννοοῦσι τὸν χριστιανισμόν, καὶ πρετιμῶσι τὰς πεχυλὰς

ἐθνικὰς θρησκείας πολὺ μᾶλλον αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀποτυχίαν ταύτην συντελοῦσι κατὰ δεύτερον λόγον καὶ αἱ μεταξὺ τῶν ἱεροποστόλων τῶν διαφόρων χριστιανικῶν δογμάτων διαιρέσεις.

312.

Γενικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Οἱ καθολικοὶ συμποσοῦνται περίπου εἰς 120 ἑκατομμύρια· διὰ τοῦτο κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁπαδῶν εἶναι ἡ καθολικὴ ἡ μεγαλύτερα ἐκκλησία· ἀλλὰ παρ' οὐδεμιᾶ ἐκκλησία ἡ διαφορά τοῦ χριστιανισμοῦ προέβη τοσοῦτον, ὅσον παρ' αὐτῇ. Ἐφ' ὅσον δὲ πιέζεται ἡ ἐκκλησία αὕτη ὑπὸ τοῦ παπισμοῦ, τοῦ ἐχθροῦ πάσης ἀληθοῦς προόδου, οὐδὲν δύναται νὰ ἐλπίσῃ περὶ αἰσιωτέρου μέλλοντος. Ἡ ἀπὸ τοῦ παπισμοῦ καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ στενότατα συνδεδεμένου ἰησουϊτισμοῦ χειραφέτησις αὐτῆς εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος πάσης ἐν τῷ μέλλοντι πρὸς τὰ κρείττω αὐτῆς τροπῆς· διότι μόνον οὕτω ἡ καθολικὴ θεολογία ἐλευθέρα γενομένη δύναται νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον ῥιζικῆς τινος μεταρρυθμίσεως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἥς αὕτη χρήζει μεγάλως. Οἱ παλαιοκαθολικοὶ, οἱ ἐγερθέντες κατὰ τοῦ παπισμοῦ, ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ ἐργαζόμενοι, ἐγκαινίζουσι νέαν ἐποχὴν προόδου ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ δυνηθῶσιν ἄρᾳ γε νὰ ὑπερισχύσωσι; Τοῦτο θὰ διδάξῃ ὁ χρόνος.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

313.

Γενικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐν γένει.

Συνεπληρώσαμεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Εἶδομεν πῶς ἰδρύθη ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις εἰσήγαγεν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀληθῆ θρησκείαν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης· πῶς μετὰ μεγάλους ἀγῶνας πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἐξηπλώθη κατὰ μικρὸν πρῶτον μὲν καθ' ἅπαν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, κατ' ὀλίγον δὲ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀμερικῆς· πῶς ἀνεπτύχθη ἡ διδασκαλία αὐτῆς καὶ πῶς συνέβησαν αἱ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν διαιρέσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν μόρφωσιν διαφόρων ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων ἐκκλησιῶν· τίνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐκόσμησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν· τίς ὑπῆρξεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις καὶ πῶς εἶχεν ἡ λατρεία τῶν χριστιανῶν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς· πῶς ὁ χριστιανισμὸς ἀνεμόρφωσε τὰ ἦθη τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας καὶ πῶς κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς συνέτεινεν εἰς τὴν διατήρησιν τῶν χρηστῶν ἡθῶν διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ διὰ τῆς λατρείας τοῦ ἐν γένει· πῶς τέλος καὶ σήμερον οἱ χριστιανοὶ τῶν διαφόρων δογμάτων ἐργάζονται δραστηρίως πρὸς ἐξάπλωσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῶν διαφόρων δογμάτων ἐν συνόλῳ συμποσοῦνται εἰς 300 περίπου ἑκατομμύρια. Καὶ εἶναι μὲν πολυαριθμότεροι οἱ μὴ χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς ὑφ' ἡλίου, περὶ τὰ 700 ἑκατομμύρια ἀριθμούμενοι, Ἰουδαῖοι, Μωαμεθανοὶ, Βραχμανισταὶ, Βουδδισταὶ καὶ ἐθνικοὶ ἐν γένει, ἀλλ' οἱ χριστιανοὶ ἀποτελοῦσι τὴν μᾶλλον πεπολιτισμένην μερίδα τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ χριστιανισμὸς

εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα ἄλλως ἢ νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς τὴν πρόοδον, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἀνήκει καὶ εἰς τὸν μετ' αὐτῶν στενότατα συνδεδεμένον χριστιανισμὸν, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο, ἂν σήμερον δὲν εἶναι ἅπας ὁ κόσμος χριστιανικός, τείνει ὁμως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ ἱστορία ἀπέδειξεν, ὅτι ὅσον οἱ βάρβαροι λαοὶ ἐξευγενίζονται καὶ πολιτίζονται, τοσοῦτον καὶ πλησιάζουσιν εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Ὁ χριστιανισμὸς σήμερον χέκτηται ἱκανὴν ἀχμὴν καὶ δύναμιν, περὶ οὗ πείθεται τις, ἐὰν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὄχι ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μερικὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ σύμπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Σπανίως ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἤχησε τοσοῦτον, ὅσον σήμερον μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ. Καὶ τὰ ἦθῃ δὲ τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἂν καὶ πολλαὶ ἐλλείψεις εἶναι ἀναντίρρητοι, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἄλλων ἐποχῶν καὶ αὐτῶν τῶν μέσων αἰώνων, οὓς τινες θεωροῦσι κακῶς ὡς χρόνους εὐσεβείας, εἶναι εἰς καλλιτέραν κατάστασιν· διότι δὲν δεικνύουσι μὲν οἱ χριστιανοὶ νῦν τοσοῦτον ζῆλον πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν τήρησιν τῆς θρησκείας, τὰ ἦθῃ ὁμως αὐτῶν εἶναι ἡμερώτερα ὁμολογουμένως καὶ φιλανθρωπότερα· ἡ φιλανθρωπία δὲ εἶναι τὸ ἀληθὲς μέτρον τοῦ χριστιανισμοῦ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν (Ματθ. κζ' 23). Οὐδέποτε ἄλλοτε, ἐξαιρέσει τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, ἡ χριστιανικὴ φιλανθρωπία ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξῃ τοιαῦτα ἔργα, ὅσα κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν. Τὴν ἀχμὴν τοῦ χριστιανισμοῦ σήμερον δεικνύει καὶ ὁ ζῆλος τῶν χριστιανῶν ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν. Εὐχάριστον φαίνόμενον, τὸ ὅποιον συνιστᾷ τὰς νεωτέρας χριστιανικὰς κοινωνίας, εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἂν καὶ αἱ διαιρέσεις μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ὑφίστανται ἔτι καὶ νῦν, ἐξέλιπεν ὁμως ἡ ἀμοιβαία ἐχθρα, ἥτις ἄλλοτε ἐπεκράτει κατὰ τοὺς μέσους αἰώνας. Νῦν εὐτυχῶς ὅσον οὐδέποτε ἄλλοτε τὰ πάθη ταῦτα μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων κατεπραύνθησαν, εἰρήνην δὲ καὶ φιλικὰς διαθέσεις ἤρξαντο ἐπικρατοῦσαι μεταξὺ αὐτῶν. Τὴν εἰρήνην ταύτην καὶ ἀμοιβαίαν ἀγάπην καὶ φιλίαν πρέπει νὰ σπουδάζωσι πάντοτε οἱ χριστιανοὶ νὰ διατηρῶσι πρὸς ἀλλήλους, καὶ ὅταν δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι

τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν ἐνότητα. Ἡ ἡμετέρα ἀνατολικὴ ἐκκλησία κατέπεσε μὲν βεβαίως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς μεγάλην ταπείνωσιν καὶ ἐξασθένησιν, ἀλλὰ σήμερον ἤρχισεν ὥπωςδὴποτε νὰ ἐγείρηται εἰς νέαν δύναμιν, ἀφ' οὗτου ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη ἀνεδίδωκε καὶ ἐν αὐτῇ. Ἡ δὲ πρόοδος αὕτη παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ ῥωσικῷ κλάδῳ αὐτῆς καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς. Ἐν γένει οἱ τελευταῖοι χρόνοι, χρόνοι φώτων, εἶναι ἐποχὴ τῆς γενικῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνακαινίσεως. Ὁ χριστιανισμὸς ἔχει βεβαίως καὶ σήμερον μεγάλους ἐχθρούς. Οἱ ὕλισται πρὸ πάντων ἐξηγέρθησαν πολλαχοῦ ἐν ὀνόματι δῆθεν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν κατ' αὐτοῦ, ἀρνούμενοι οὐ μόνον τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀλλὰ πᾶσαν ἐν γένει θρησκευτικὴν ἰδέαν, τὸν Θεόν, τὸ πνεῦμα καθόλου, καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ κηρύττοντες φανερώς ὡς ἀλήθειαν, ὅτι μόνον ὕλη ὑπάρχει, νόμος δὲ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ συμφέρον, καὶ ἡ ἰσχὺς τὸ μόνον δίκαιον. Ἀλλ' οὐδὲν πρέπει νὰ φοβηθῇ ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ τῶν ὕλιστῶν τούτων. Καθὼς ἐπὶ 19 αἰῶνας ἐπάλαισε νικηφόρως πρὸς πάντας τοὺς ἐχθρούς, οὕτω θέλει ἐξέλθει καὶ νῦν νικητής. Ἡ ἀνθρωπότης δὲν θὰ πεισθῇ ποτε, ὅτι ἀνήκει εἰς τὰ κτήνη, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ὑψηλοτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀνάγκας. Ἡ θρησκεία ὑπῆρξε πάντοτε ἡ εὐγενεστάτη ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Οὐδέποτε δὲ ὁ ἀνθρώπος θὰ παύσῃ νὰ αἰσθάνηται τὴν θρησκείαν, καθὼς οὐδέποτε θὰ παύσῃ νὰ ἀγαπᾷ τὸ ἀληθές, τὸ καλόν, τὸ ἀγαθόν. Ἐν τῷ χριστιανισμῷ δὲ πληροῦται ἡ ἀνάγκη αὕτη τελείως. Αὐτὸς ὁ Ῥενάν εἶπεν, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ τελευταία λέξις τῆς θρησκείας, ἡ τελευταία δηλ. διατύπωσις τῆς θρησκείας, ἡ λογικωτάτη θρησκεία, ὑπεράνω τῆς ὁποίας οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ ὑψωθῇ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ταῦτα ἀναλογιζόμενοι, ἅς ἔχωμεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι « πύλαι ἄδου οὐ κατισχύουσιν τῆς ἐκκλησίας ».

4 Vie de Jésus σελ. 252 κατὰ τὴν 6 ἔκδοσιν. « Jésus a fondé la religion absolue ».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ Α'.

(1—800)

Τοῖς ἀναγνώσταις..... σελ. 1—5.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

Γενικὴ εἰσαγωγή 7—18.

§ 1. Ἐννοια τῆς ἐκκλησίας. 2. Ἐννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας. 3. Σχέσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας πρὸς ἄλλας ιστορικὰς ἐπιστήμας. Βοηθητικαὶ ἐπιστῆμαι. 4. Πηγαὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας. 5. Διάταξις τῆς ὕλης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεως. 6. Ἀξία καὶ χρησιμότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας. 7. Οἱ διασημότεροι ἐκκλησιαστικοὶ ιστορικοί.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α'.

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς ἐκκλησίας μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου.
(1—313)..... 19—184.

Εἰσαγωγή.

Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν λαῶν, ἰδίως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθ' ὅλον τὸν Α' αἰῶνα 19—46

Α'. § 8. Κατάστασις τῶν ἐθνικῶν λαῶν πολιτική. 9. Ἠθικὸς καὶ θρησκευτικὸς τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν χαρακτήρ. 10. Θρησκεία καὶ ἠθικὴ ἰδίως τῶν ἐλλήνων. 11. Θρησκεία καὶ ἠθικὴ τῶν ῥωμαίων μέχρι τοῦ Αύ-

γούστου. 12. Θρησκευτικὴ ἀνοχὴ τῶν Ῥωμαίων. 13. Σχέσις τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ λαοῦ. 14. Θρησκευτικὴ κατὰστασις ἰδίως ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Β' 15. Κατὰστασις τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ ἐν Παλαιστίνῃ. 16. Αἱ γνώμαι τῶν ἐθνικῶν λαῶν περὶ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. 17. Κατὰστασις τῶν ἰουδαίων ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης. 18. Οἱ Σαμαρεῖται. 19. Συμπέρασμα. Σχέσις τῆς ἐποχῆς πρὸς τὸν ἀναφαινόμενον χριστιανισμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἰδρυσις καὶ ἐξάπλωσις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. σελ. 46—88.

§ 20. Ἰησοῦς Χριστός. 21. Πηγὴ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὰ εὐαγγέλια. 22. Αἱ φερόμεναι σύγχρονοι εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκτὸς τῆς Κ. Δ. 23. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησίας. 24. Ὁ Παῦλος. 25. Οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι. 26. Χωρισμός τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ. Καταστροφὴ Ἱεροσολύμων. 27. Αἱ κυριώτεραι ἐκκλησίαι τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων. 28. Αἰτίαι τῆς ταχείας ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἑμπόδια. Φρονήματα ἐθνικῶν. Αἰτίαι διωγμῶν. 29. Διωγμοὶ Α' καὶ Β' αἰῶνος. 30. Διωγμοὶ Γ' καὶ ἀρχῶν Δ' αἰῶνος. 31. Προσβολαὶ φιλοσόφων.

ΚΕΦ. Β'.

Ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία. Αἱ ἀντιθέσεις αὐτῆς. Αἱρέσεις καὶ σχίσματα. 89—120.

§ 32. Γενικαὶ παρατηρήσεις. 33. Αἱ ἰουδαίζουσαι αἱρέσεις. 34. Γνωστικαὶ αἱρέσεις. Γενικαὶ ἀρχαὶ αὐτῶν. 35. Οἱ πρόδρομοι τῶν γνωστικῶν. 36. Οἱ ἐπισημότεροι γνωστικοί. Βασιλείδης, Σατουρνίνος, Οὐαλεντίνος. 37. Ἄλλοι γνωστικοί. 38. Μαρκίων. 39. Μανιχαῖοι. 40. Καθολικὴ ἐκκλησία. Παράδοσις. Κανὼν πίστεως. Σύμβολον. 41. Ἀντιπριαδίται. 42. Μοντανισταί. 43. Ἑριδες περὶ χιλιετοῦς βασιλείας καὶ περὶ ἑορτῆς τοῦ πάσχα. 44. Νοουατιανοί. Περὶ βαπτίσματος αἱρετικῶν. 45. Μελιτιανὸν σχίσμα.

ΚΕΦ. Γ'.

Θεολογικὴ φιλολογία 121—154

§. 46. Γενικὴ παρατήρησις. 47. Ἀποστολικοὶ πατέρες. 48. Ἀπο-

λογηταί. 49. Ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ Β' αἰῶνος. 50. Ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία Γ' αἰῶνος. Ἀλεξανδρινὴ σχολή. Πάνταινος. Κλήμης. Ὠριγένης. 51. Τὸ σύστημα τοῦ Ὠριγένους. 52. Οἱ λοιποὶ ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι. Μαθηταὶ τοῦ Ὠριγένους. 53. Σχολὴ Μικρᾶς Ἀσίας. 54. Ἀφρικανικὴ σχολή. 55. Σχολὴ Ἀντιοχείας. Σχολὴ Ἐδέσσης. Οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς τοῦ Γ' αἰῶνος. 56. Ἀπόκρυφος φιλολογία.

ΚΕΦ. Δ'.

Πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας σελ. 154—164.

§ 57. Πηγαὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. 58. Ἡ διοίκησις τῶν ἀποστολικῶν ἐκκλησιῶν. 59. Ὁ κλῆρος κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα. 60. Οἱ ἐπίσκοποι. Αἱ σύνοδοι. Οἱ μητροπολίται. 61. Οἱ ἐπισημότεροι μητροπολίται. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης. 62. Ἡ ἐνότης τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

ΚΕΦ. Ε'.

Ἐκκλησιαστικὸς βίος, ἥθη, λατρεία καὶ ἐκκλησ. εὐταξία. 164—184.

§ 63. Ἡθὴ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν. 64. Ἡ λατρεία κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν. 65. Ἡθὴ τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα. 66. Ἀγαμία. Ἀσκηταί. Μέγας Ἀντώνιος. 67. Ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία. 68. Λατρεία κατὰ τὸν Β' καὶ Γ' αἰῶνα. Ἱεροὶ καιροί. 69. Ἱεροὶ τόποι. 70. Ἱεραὶ τελεταί.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β'.

*Ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ Φωτίου
(313—860) 185—400.*

ΚΕΦ. Α'.

*Πάλιν τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Ἐξάπλωσις
καὶ περιορισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ 186—213.*

§ 71. Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ. 72. Ἰουλιανὸς ὁ

παραδάτης. 73. Καταστροφή τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. 74. Μασσαλιανοὶ καὶ Ὑψιστάριοι. 75. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ. 76. Μωάμεθ. 77. Νίκαι ἰσλαμισμού. 78. Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν γερμανικῶν λαῶν. 79. Ἐν Ἱρλανδίᾳ, Σκωτίᾳ, Βρετανίᾳ. Ἀγγλοσαξωνικὴ ἐκκλησία. 80. Ἐξάπλωσις χριστιανισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ. Βονιφάτιος. 82. Ἐπιστροφή σκανδιναυικῶν φύλων. 83. Ἐπιστροφή σλαύων Γερμανίας.

ΚΕΦ. Β΄

Ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία. Δογματικοὶ ἀγῶνες.

Αἱρέσεις Σχίσματα 214—270.

§ 84. Οἱ δογματικοὶ ἀγῶνες καὶ αἱ πηγαι τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Α΄. *Ἀρειαναὶ ἑριδες*. 85. Ἡ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμένη συνόδος. 86. Ἐξακολούθησις. Ἡμιαρειανοὶ καὶ ἀρειανοὶ ἐπικρατοῦντες. 87. Πῶσις ἀρειανισμοῦ καὶ ἡμιαρειανισμοῦ. 88. Σύγχρονοι αἱρέσεις καὶ σχίσματα. 89. Νίκη ὀρθοδοξίας. Ἡ Β΄ οἰκουμένη συνόδος. Β΄. *Ὠριγενικὴ ἑρις*. 90. Συνέσιος. Ἐπιφάνιος. Ἰερώνυμος. Χρυσόστομος. Γ΄. *Πελαγιαρικὴ ἑρις*. 91. Πελαγιάνισμός καὶ διδασκαλία τοῦ Αὔγουστίνου. Δ΄. *Εὐρώτις περὶ τῆς διπλῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ*. 92. Νεστοριανικὴ ἑρις. Τρίτη οἰκουμένη συνόδος. 93. Εὐτυχιανικὴ ἑρις. Τετάρτη οἰκουμένη συνόδος. 94. Μονοφυσίται. Ἀγὼν περὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. 95. Ἐξακολούθησις. Ἰουστινιανός. Πέμπτη οἰκουμένη συνόδος. 96. Τὸ περὶ εἰρήνης διάταγμα. καὶ αἱ μονοφυσικαὶ ἐκκλησίαι. 97. Ἐρις τοῦ μονοθελητισμοῦ. Ἑκτη οἰκουμένη συνόδος. 98. Πρισκυλλιανισταί. Ἀδαμῖται. Περὶ υἱοθετισμοῦ. 99. Δονατισταί. 100. Μασσαλιανοί. Ἀποστολικοί. Αὐδιανοί. Ἄλλοι πολέμιοι τῆς ἐκκλησίας. 101. Ἡ περὶ τῶν εἰκόνων ἑρις.

ΚΕΦ. Γ΄.

Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ φιλολογία . . . 270—338.

§ 102. Γενικαὶ παρατηρήσεις. Α΄. *Ἐποχὴ τοῦ Δ΄ καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ Ε΄ αἰῶνος*. α΄. *Ἕλληνας καὶ Σύροι* 1. Ἐποχὴ ἀρειανικῶν ἑρίδων. 103. α΄. Ἐποχὴ ἁγίου Ἀθανασίου. 104. Συνέχεια. 105.

Ε'. Ἐποχὴ Βασιλείου καὶ Ἰρηγορίων. 106. Ἄλλοι ἐκκλησιαστικὴ συγγραφεῖς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀκμάσαντες. 2. Ἡ θεολογικὴ φιλολογία κατὰ τὰς ὠριγενικάς, μονοφυσιτικάς καὶ πελαγιανικάς ἑριδας. 107. Ἀντιοχεῖς καὶ Σύριοι. 108. Αἰγύπτιοι. Παλαιστινοί. Βυζαντινοί. Ε'. *Λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς*. 109. 1. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. 110. 2. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου. 111. 3. Ὁ Ἱερώνυμος καὶ οἱ σύγχρονοί αὐτοῦ λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. 112. Ὁ Αὐγουστίνος καὶ οἱ ὁπαδοὶ του. 113. Πελαγίανοι, Μασσαλιῶται καὶ ἄλλοι δυτικοὶ συγγραφεῖς. Β'. *Θεολογικὴ φιλολογία ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ε' μέχρι τοῦ Θ' αἰῶνος* Α'. *Ἕλληνες*. 114. Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐπὶ τῶν μονοφυσιτικῶν ἐρίδων. 115. Οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 560—700. 116. Οἱ ἐπὶ τῶν εἰκονομαχικῶν ἐρίδων ἀκμάσαντες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, (700—860). Β'. *Λατῖνοι*. 117. 1. Λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ τοῦ 450—529. 118. 2. Λατῖνοι θεολόγοι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τέλους τῆς περιόδου ταύτης (530—860). 119. Οἱ ἐκκλησιαστικαὶ ποιηταὶ καὶ ὑμνογράφοι τῆς περιόδου ταύτης,

ΚΑΦ. Δ'.

Πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας σελ. 339—369.

§. 120. Ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία. Συλλογαὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων καὶ κανόνων. 121. Ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ ἡ ἐκκλησία. 122. Ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία καὶ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία. 123. Ἐκκλησιαστικὴ κοινότης καὶ ὁ κληρὸς. 124. Οἱ πατριάρχαι. 125. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐπισκοπὴ πρὸ τοῦ Λέοντος. 126. Λέων ὁ μέγας. 127. Ὁ παπισμὸς μετὰ τὸν Λέοντα. Γρηγόριος ὁ μέγας. 128. Αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

ΚΕΦ. Ε'.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς βίος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡθὴ καὶ λατρεία 369—400

§ 129. Τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐ-

ταξία. 130. Ἡθικὴ κατὰστασις τοῦ κλήρου καὶ περὶ γάμου κληρικῶν.
 131. Μοναχικὸς βίος. 132. Συνέχεια. Ἀναχωρηταί. Βοσκοί. Στυλῖται.
 133. Ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τῇ δύσει. Βενεδικτῖνοι. 134. Προσκύνησις
 τῶν ἁγίων. 137. Ἡ λατρεία. Αἱ τελεταὶ αὐτῆς. 136. Ἑορταί.
 137. Ἱεροὶ νοοί. Ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ εἰκόνες.

Τ Ο Μ Ο Σ Β'.

(860—1880).

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Γ'.

Ἀπὸ τοῦ σχίσματος τοῦ Θ' αἰῶνος μέχρι τῆς ἀλώσεως
 τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860—1453). σελ. 5—228.

ΜΕΡΟΣ Α'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας... 5—138.

ΚΕΦ. Α'.

Σχίσμα καὶ ἀπόπειρα πρὸς ἔνωσιν... 5—48.

Α'. Γένεσις καὶ συμπλήρωσις τοῦ σχίσματος § 138. Διαφοραὶ
 μεταξὺ ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας. Αἰτία τοῦ σχίσματος. 139. Ἀρ-
 χαὶ τοῦ σχίσματος. Ἰγνάτιος. Φώτιος. Νικόλαος. 140. Σύνοδος τοῦ
 861. Βούλγαροι. Ἐγκύκλιος. Σύνοδος τοῦ 867. 141. Βασίλειος Μα-
 κεδών. Σύνοδος κατὰ Φωτίου τῷ 869. 142. Σύνοδος ὑπὲρ Φωτίου
 τῷ 879. 143. Σχέσεις τῶν δύο ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα.
 144. Συμπλήρωσις τοῦ σχίσματος. Μιχαὴλ Κηρουλάριος. Β'. Ἀπόπει-
 ραι πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. 143. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυρο-
 φοριῶν. 146. Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. 447. Κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατον-
 ταετηρίδα. 148. Μανουὴλ Β'. Ἰωάννης Ζ' Παλαιολόγος. Ἡ ἐν Φλω-
 ρεντίᾳ σύνοδος. 149. Ἀλῶσις Κωνσταντινουπόλεως.

ΚΕΦ. Β'.

Αἱρέσεις καὶ θεολογικαὶ ἔριδες 48—75.

§ 150. Παυλικανοί. Διδασκαλία αὐτῶν. 151. Ἱστορία αὐτῶν. 152. Συνέχεια. 153. Ἀρεβοῦρδοι. Ἀθήγγανοι. 154. Εὐχίται. 155. Βογόμιοι. 156. Θεολογικαὶ ἔριδες IB' ἐκτονταετηρίδος. 157. Ἄλλαι συζητήσεις. 158. Σχίσμα Ἀρσενίου. 159. Ἑσυχασταί.

ΚΕΦ. Γ'.

Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ βιβλιογραφία . . 76—120.

§ 160. Ἡ βυζαντικὴ παιδεία. Χαρακτήρ αὐτῆς. 161. Ἱστορικὴ ἀνάπτυξις αὐτῆς. 162. Ἡ βυζαντινὴ θεολογία. 163. Δογματικοί, πολεμικοί, ἀπολογηταί, ἐρμηνευταί καὶ ἱστορικοί. 164. Θεολόγοι χρόνων Μακεδόνων. 165. Θεολόγοι ἐποχῆς Κομνηνῶν. 166. Θεολόγοι χρόνων Παλαιολόγων.

ΚΕΦ. Δ'.

Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα. Βίος καὶ λατρεία. 103—122.

§ 167. Ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία. 168. Πολιτεία καὶ ἐκκλησία. 169. Διοικήσεις ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν σταυροφόρων. 170. Μοναχοί. 171. Ὁρος Ἄθωνος. 172. Τὰ ἥθη τοῦ λαοῦ. 173. Ἡ λατρεία.

ΚΕΦ. Ε'.

Ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς σλαύοις.

Ῥωσικὴ ἐκκλησία 122—138.

§ 174. Ἐπιστροφὴ σλαύων. 175. Ἰδίως τῶν Βουλγάρων 176. Ἐπιστροφὴ Ῥώσων. 177. Διοικήσεις Ῥωσικῆς ἐκκλησίας. 178. Ὁ κλῆρος καὶ οἱ μοναχοί. 179. Λατρεία. 180. Αἵρετικοί. 180. Ἐκκλησιαστικὸς βίος. Εὐταξία. 181. Αἵρετικοί. 182. Σχέσεις πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν.

ΜΕΡΟΣ Β'.

Αί ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου κεχωρισμέναι ἐκκλησίαι
τῆς ἀνατολῆς 140—149.

§ 183. Νεστοριανοί. 184. Ἀρμένιοι. 185. Ἰακωβίται. 186. Κόπται. Ἀβυσσίνιοι. 187. Μαρωνίται,

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Ἱστορία δυτικῆς ἐκκλησίας 150—228.

§ 188. Πάπαι πρὸ τοῦ Ι' αἰῶνος. 189. Πάπαι μέχρι Γρηγορίου τοῦ Ζ'. 190. Πάπαι ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Ζ'. 191. Πάπαι ἀπὸ Ἰννοκέντιου τοῦ Γ'. 192. Πάπαι ἀπὸ Βονιφατίου τοῦ Η'. Ἐξασθένης παπῶν. Αἱ μεταρρυθμιστικαὶ σύνοδοι. 193. Οἱ μητροπολίται καὶ ὁ λαὸς κληρὸς. 194. Οἱ μοναχοί. 195. Αἱ σταυροφορίαι καὶ τὰ ἱπποτικά τάγματα. 196. Συνέχεια. 197. Ἡ σχολαστικὴ θεολογία. 198. Οἱ ἐπισημότεροι σχολαστικοί. 199. Συνέχεια. 200. Τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς. 201. Ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία. 202. Λατρεία. 203. Θεολογικαὶ ἑριδες. 204. Οἱ αἵρετικοί. 205. Διωγμοί. Ἱερὰ ἐξέτασις. 207. Πρόδρομα μεταρρυθμίσεως.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Δ'.

Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν
καθ' ἡμᾶς χρόνων (1453—1880) . . σελ. 231—536

ΜΕΡΟΣ Α'.

Ἱστορία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας . . σελ. 231—393

Α'. Ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει.

ΚΕΦ. Α'.

Σχέσις τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας
πρὸς τὴν ἐκκλησίαν σελ. 231—247.

§ 207. Γενικὴ παρατήρησις. 208. Μωάμεθ Β'. Γεννάδιος.

209. Σελήμ Α'. Γενίτσαροι. 210. Προστασία ρώσων καὶ εὐρωπαϊῶν.
211. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις. 212. Μεταρρυθμίσεις. Χάττι Χου-
μαγιούν.

ΚΕΦ. Β'

Ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα, λατρεία
καὶ ἥθη σελ. 248—283.

§. 213. Ἀρχαιοτέρα διοικήσεις οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. 214. Σύν-
οδος γερόντων. Ἡ σήμερον διοικήσις. 215. Χωρισμὸς διοικητικὸς ἐκκλη-
σιῶν Ῥωσσίας, Αὐστρίας, Ἑλλάδος, Σερβίας καὶ Ἡγεμονιῶν.
216. Βουλγαρικὸν σχίσμα. 217. Διαπρέψαντες πατριάρχαι Κωνσταντι-
νουπόλεως. 218. Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. 219. Πα-
τριαρχεῖον Ἱεροσολύμων. 220. Ἐκκλησίαι Κύπρου καὶ Γεωργίας ἡ Ἰβη-
ρίας. 221. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ ὁ κλῆρος. 222. Ἡ παιδεία καὶ τὰ ἥθη
τοῦ κλήρου. 223. Οἱ μοναχοί. 224. Ὁ λαός. 225. Ἡ λατρεία.

ΚΕΦ. Γ'

Σχέσεις πρὸς τὰς προτεσταντικὰς
ἐκκλησίας σελ. 283—302.

§. 226. Δημήτριος ὁ Μυσός. 227. Θεολόγοι Τυβίγγης καὶ Ἱερε-
μίας Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. 228. Οἱ ἐν Πολωνίᾳ προτε-
στάνται καὶ Μελέτιος ὁ Πηγάς. 229. Κύριλλος Λούκαρις. 230. Σχέσεις
πρὸς προτεστάντας κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. 231. Διαμαρτυρόμενοι ἱεραπό-
στολοι ἐν τῇ ἀνατολῇ. 232. Ἐπισκοπιανοὶ Ἀγγλίας καὶ Ἀμερικῆς.

ΚΑΦ. Δ'

Ἐνέργειαι παπισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ. σελ. 303—321.

§ 233. Οἱ πάπαι κατὰ τῶν τούρκων. 234. Οἱ Ἰησουῖται ἐν τῇ ἀνα-
τολῇ. 235. Ἑλληνικὴ σχολὴ ἐν Ῥώμῃ. Προπαγάνδα. 236. Οἱ ἐν Ἰτα-
λίᾳ ἀνατολικοὶ οὐνῆται (uniti). 237. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν Βενετίᾳ. 238. Οἱ
ἀνατολικοὶ ἐν Αὐστρίᾳ. 239. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ Τρανσυλ-
βανίᾳ. 240. Πῶς ὁ Θ' καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία.

ΚΕΦ. Ε'.

Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.· σελ. 321—335.

§ 241. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία ἐν γένει. 242. Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΓ' αἰῶνος. 243. Συγγραφεῖς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. 244. Συγγραφεῖς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. 245. Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ΙΘ' αἰῶνος.

Β'. Ἐ ν Ἑ λ λ ά δ ι.

ΚΕΦ. ΣΤ'.

*Ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας
ἐν Ἑλλάδι.· · · · · σελ. 336—366.*

§ 246. Ἀρχαιοτέρα ἱστορία τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιῶν. 247. Ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία Ἱερὰ Σύνοδος 1833. 248. Ἀντίδρασις κατ' αὐτῆς. 249. Ὁ συνοδικὸς τόμος. 250. Ἐνωσις ἐκκλησίας Ἐπτανήσου. 251. Καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι ιεραπόστολοι. 252. Καίρης. Λαφκαράτος. 253. Φανάτικοί. Παπουλάκης. Μακράκης. 254. Θεολογικαὶ σχολαί 255. Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐν Ἑλλάδι.

Γ'. Ἐ ν Ῥ ω σ σ ί α.

ΚΕΦ. Ζ'.

*Ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας
ἐν Ῥωσσίᾳ.· · · · · σελ. 367—393.*

§ 256. Ἀνεξαρτησία τῆς Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας. 257. Κατάργησις πατριαρχείου. Διοικοῦσα σύνοδος. Μίγας Πέτρος. 258. Οἱ διάδοχοι τοῦ Πέτρου. 259. Αἱρέσεις καὶ σχίσματα. 260. Θεολογικὴ φιλολογία. 261. Ῥώσσοι ιεραπόστολοι ἐν Ἀσίᾳ. 262. Σχέσεις πρὸς τοὺς δυτικούς. 263. Πάλη ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν ἐν Πολωνίᾳ. 264. Σχέσεις πρὸς διαμαρτυρομένους. 265. Γενικὴ παρατήρησις περὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας.

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΚΕΦ. Η'.

*Αι ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου κεχωρισμένοι ἐκκλησίαι
τῆς ἀνατολῆς σελ. 394—405.*

§ 266. Οἱ Νεστοριανοί. 267. Ἀρμένιοι. 268. Ἰακωθῖται. 269. Κό-
πται. Ἀβυσσῖνιοι. 270. Καυκασιανοὶ λαοί. 271. Γενικὴ παρατήρησις.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

ΚΕΦ. Θ'.

*Ἱστορία τῶν προτεσταντικῶν
ἐκκλησιῶν σελ. 406—486.*

§ 272. Γενικὴ παρατήρησις. 273. Μεταρρυθμίσεις ἐν Γερμανίᾳ. Μαρ-
τίνος Λούθηρος. 274. Συνέχεια. Συνέδριον Βόρμς. Μελάγχθων. Κάρλ-
σταδτ. 275. Συνέχεια. Ταραχαί. 276. Τὸ ἐν Αὐγούστη συνέδριον. Εἰ-
ρήνη Νυρεμβέργης. 277. Ἡ ἐν Ἑλβετίᾳ μεταρρυθμίσις. Ζβίγγλιος.
278. Ἐξακολούθησις τῆς ἐν Γερμανίᾳ μεταρρυθμίσεως. Σμαλκαλδικὸς
πόλεμος. 279. Συνέχεια. Εἰρήνη Αὐγούστης 1555. 280. Καλθίνος.
Βέζας. 281. Ἐξάπλωσις μεταρρυθμίσεως. 282. Ἐν Ἀγγλίᾳ, Σκωτίᾳ
καὶ Ἀμερικῇ. 283. Ἐν Γαλλίᾳ καὶ Κάτω Χώραις. 284. Τριακονταε-
τὴς πόλεμος ἐν Γερμανίᾳ. Εἰρήνη Βεστφαλίας. 285. Πολίτευμα καὶ λα-
τρεία. 286. Θρησκευτικαὶ συζητήσεις. 287. Αἱρέσεις ΙΓ' καὶ ΙΖ' αἰῶ-
νος. 288. Αἱρέσεις ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνος. 289. Σχέσεις ἐκκλησιῶν καὶ
αἱρέσεων πρὸς ἀλλήλας. 290. Προτεσταντικὴ θεολογία (ΙΓ' καὶ ΙΖ'
αἰῶνος). 291. Γερμανικὴ θεολογία ΙΗ' αἰῶνος. Ὁρθολογισταί. 292. Ἡ
γερμανικὴ θεολογία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Σλειερμάχερος καὶ κριτικοὶ θεολόγοι.
293. Αὐστηροὶ καὶ μεσάζοντες θεολόγοι. 294. Ἐξηγηταί. 295. Ἱστο-
ρικοί. 296. Ἐταιρεῖται. 297. Ἡ παροῦσα κατάστασις τοῦ προτεσταν-
τισμοῦ ἐν Δανίᾳ, Σουηδίᾳ, Ὀλλανδίᾳ, Ἑλβετίᾳ καὶ Γαλλίᾳ. 298. Ἡ
παροῦσα κατάστασις τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ.
299. Ἱεραπόστολοι διαμαρτυρόμενοι. 300. Γενικὴ παρατήρησις

ΜΕΡΟΣ Δ'.

ΚΕΦ. Ι'.

Ἱστορία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας.. σελ. 487—531

§ 301. Ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου καὶ οἱ μετ' αὐτὴν πάπαι. 302. Οἱ μετὰ ταῦτα πάπαι. Γαλλικανὰ ἐλευθερίαι. Ἰωσήφ Β'. Λουϊπόλδος. 303. Οἱ πάπαι καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. 304. Πίος ὁ Θ' καὶ ἡ ἐν Βατικανῷ σύνοδος. 305. Οἱ παλαιοκαθολικοί. 306. Μοναχικὰ τάγματα. Οἱ ἰησουῖται. 307. Θεολογικαὶ ἱριδες. 308. Ἀρχαιότεροι καθολικοὶ θεολόγοι. 309. Νεώτεροι καθολικοὶ θεολόγοι. 310. Λατρεία καὶ ἥθη. 311. Ἀποστολαὶ πρὸς τὸ κήρυγμα. 312. Παρατηρήσεις περὶ καθολικῆς ἐκκλησίας.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ σελ. 532.

§ 213. Γενικαὶ παρατηρήσεις.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Α.

<p>Ἀδαιλάρδος 6 τομ. 189.
 Ἀδάραι α 210.
 Ἀδβοτ 6 209.
 Ἀεγαρος α 53.
 Ἀδδᾶς Σούσης α 196.
 Ἀδδερχαμάν α 206.
 Ἀδδοὺλ Μετζλδ 6 244.
 Ἀθινιῶν 6 37.
 Ἀδιτος Βιέννης α 330.
 Ἀβουλφαράγιος 6 146.
 Ἀβρασάξ α 58.
 Ἀδουσίνιοι α 197. 252. 6 146.
 448. 402.
 Ἀγαθάγγελος ἀρμ. 6 147.
 Ἀγαθίας α 15.
 Ἀγάλματα α 399. 6 207.
 Ἀγαμία α 370. 371.
 Ἀγάπαι α 168.
 Ἀγάπη χριστιανῶν α 119. 168.
 Ἀγαπητὸς α 287.
 Ἀγγελικαὶ γυναῖκες 6 513.
 Ἄγγελοι α 388.
 Ἀγγελία 6 429. 481.
 Ἀγγλικανῶν φιλορθοδοξία 6 300.
 Ἀγγλος ἐπίσκοπ. Ἰεροσ. 6 299.
 Ἀγγλοσάξωνες α 205.
 Ἀγία Σοφία α 351. 398. 6 234.
 Ἄγιοι α 388.</p> | <p>Ἀγίων Πάντων ἐορτὴ 6 396.
 Ἀγκυρα α 179.
 Ἀγκύρας σύνοδος α 222.
 Ἀγωνισταὶ α 247.
 Agonistici. α 260.
 Ἀγρίκολας 6 443.
 Ἀγρίππας 6 α 35.
 Ἀγρίππας συγγραφεὺς α 129.
 Ἀγρυπνία α 355.
 Ἀδαμῖται α 258.
 Ἀδελφαὶ ἐλλέους 6 350 513.
 Ἀδελφαὶ σχολείου 6 514.
 Ἀδελφοὶ ἐλευθέρου πνεύματος 6 218.
 Ἀδελφοὶ ἐλλέους 6 514.
 Ἀδελφότης φιλοχρίστων 6 268.
 Ἀδριανὸς α 76.
 Ἀδριανὸς πάπας Α' α 268—Β' 6
 16— ς' 6 104.
 Ἀδριανὸς πατρ. Μόσχ. 6 69.
 Ἀδριανὸς συγγρ. α 320.
 Ἀδριανὸς ῥώσσοι συγγρ. 6 377.
 Ἀδριανούπολις α 66.
 Ἀέριος α 263.
 Ἀέτιος α 221.
 Ἀθανάσιος Ἀθωνίτης 6 413.
 Ἀθανάσιος Ἀντιοχείας 6 265.
 Ἀθανάσιος Θηβαῖδος 6 295.
 Ἀθανάσιος Κερκύρας 6 350.
 Ἀθανάσιος Κων)πόλεως 6 47.
 Ἀθανάσιος μέγας α 217 274 385.</p> |
|---|---|

- Ἐθανάσιος Πατελλάριος 6 τόμ. 291. Ἀλβίγιος 6 246.
 Ἐθεοὶ α 73. Ἀλβρίχτος Βρανδεμβούργου 6 427.
 Ἐθναγόρας α 128. Ἀλγέριον 532.
 Ἐθνη α 67. Ἀλέγρης 6 320.
 Ἐθνη ὑπὸ φράγκους 6 408 481. Ἀλεμάνοι α 203.
 Ἐθνη θεολογ. σχολή 6 275 359. Ἀλεξάνδρεια α 66.
 Ἐθιγγανοὶ 6 57. Ἀλεξανδρείας μητροπολίται α 161.
 Ἐθωνος μοναστήρια 6 442. Ἀλεξανδρινὴ σχολή α 131 270 274.
 Ἐθιοπικὴ ἐκκλησία α 252. Ἀλεξανδρινὸς κώδικς 6 291.
 Ἐκατερὶνὴ Β' 6 240 244 276 372. Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας α 246.
 Ἐκατερὶνὴ μάρτυς α 84. Ἀλέξανδρος αὐτ. 6 22.
 Ἐκατερὶνὴ Μεδίκων 6 434. Ἀλέξανδρος ἐξ Ἀλλης 6 169.
 Ἐμεριχ 6 149. Ἀλέξανδρος Ἱεροσολύμων α 80.
 Ἐνείας Γαζίας α 346, Ἀλέξανδρος Νεύσκης 6 137.
 Ἐίρεσις α 89. Ἀλέξανδρος Σενήρος α 79.
 Ἐίρεσις Ἰουδαΐζουσαι α 90. Ἀλέξανδρος πάπας Γ' 6 158—
 Ἐίρετικῶν ποινὰι 6 204. 6 163 314.
 Ἐκαδημία νέα α 28. Ἀλέξιος αὐτοκράτωρ Β', 6 31—
 Ἀκάκιος Καισαρείας α 221 278. Δ' 6 180 ς', 6 34.
 Ἀκάκιος Κωνσταντίν. α 206. Ἀλέξιος Κομνηνὸς 6 22.
 Ἀκαρνάνια α 67. Ἀλέξιος μητροπ. ῥώσσης 6 430.
 Ἀκαρνάνιας παραχαλ 6 342. Ἀλέξιος ῥώσσης αἵρ. 6 135
 Ἀκινάτος Θωμὰς 6 198. Ἀλκουίνος α 259 334 6 484.
 Ἀκεραιότης Τουρκίας 6 245. Ἀλλάτιος 6 308.
 Ἀκέφαλοι α 246. Ἀλλερ 6 419.
 Ἀκίνδυνος Γεώργιος 6 97. Ἀλογοὶ α 113.
 Ἀκόλουθοι α 158. Ἀλταμούρας ἀνατ. 6 311.
 Ἀκρόασις α 188. Ἀλτσογ α 17 6 527;
 Ἀκρώμενοι α 174. Ἀλφόνσος Α', α 217.
 Acta facientes α 81. Ἀλφόνσος Λεώνης 6 460.
 Acta Pilati α 84. Ἀμάρα 6 85.
 Ἀκτιστῖται α 247. Ἀμβρόσιος α 258 300 338.
 Ἀκύλας α 61. 6 336. Ἀμβρόσιος Εὐβοίας α 242.
 Ἀλὰν Ἀρσλὰν 6 446. Ἀμερικὴ 6 423 483 532.
 Ἀλάνθαστον 6 167 503. Ἀμιρούτζης 6 102.
 Ἀλβανίας χριστιανοὶ 239. Ἀμνὸς α 179.
 Ἀλβανός α 208. Ἀμσδορφ 6 443.
 Ἀλβέρτος Μάγνος 6 186 193. Ἀμφιθεάτωρ 6 384.

- Ἀμφιλόχιος Ἰκαν. α τόμ. 286.
 Ἀναβαπτισται β 415.
 Ἀναγνώσται α 58.
 Ἀνάδοχοι α 183.
 Ἀνάληψις α 396. 177. 6 208.
 Ἀναξίλαος α 38.
 Ἀναστάσεως νηὶς β 245.
 Ἀνασεφσίος αὐτοκρ. Α' α 247—
 Β' α 256.
 Ἀναστάσιος βιβλιοθηκάριας. α 16.
 Ἀναστάσιος Συναΐτης α 323.
 Ἀνατόλιος Κων)πόλεως α 245.
 Ἀνδρέας ἀπ. α 48. 62. 67. 126.
 Ἀνδρέας Κεισερείας α 320.
 Ἀνδρέας Κρήτης α 337.
 Ἀνδρέας ῥώσσοις αἰρ. β 135.
 Ἀνδρέας Σαμουράτων α 240.
 Ἀνδρείεται β 375.
 Ἀνδρόνικος Β' β 33.
 Ἀνδρόνικος Δημητρακάπουλος
 β 366.
 Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς β 31.
 Ἀνδρόνικος Κομν. συγγρ. β 86. 98.
 Ἀνδρούτσος Ἀλούσιος β 398. 326.
 Ἀνθιμος Ἀδριανουπόλεως β 232.
 Ἀνθιμος Βιδύνης β 259.
 Ἀνθιμος Ἐλους β 244.
 Ἀνθιμος Ε' β 324. 345.
 Ἀνθιμος Ἱεροσολύμων β 271. 324.
 335.
 Ἀνθιμος ς' β 259.
 Ἀνίκητος α 115.
 Ἀνιπτόποδες μοναχοὶ β 111.
 Ἄννα αὐτοκράτειρα β 75.
 Ἄννα ῥωσσίς ἡγεμονίς β 427.
 Ἀνόμοιος α 222.
 Ἀνοχὴ θρησκευτικὴ α 126. 374.
 Ἀνσελμος Ἀβαλδερχ β 30.
 Ἀνσελμος Κανταουρίας β 29. 126.
 187.
 Ἀντιδικομαριανῖται α 262.
 Ἀντιμήνσια α 398.
 Ἀντινομιστικὴ ἔρις β 443.
 Ἀντιόχεια α 58. 65.
 Ἀντιοχείας μητροπολίται α 161.
 Ἀντιοχείας σύνοδοι α 220.
 Ἀντιοχείας σχολὴ α 150. 270. 288.
 Ἀντιτάκται α 101.
 Ἀντιτριαδίται α 110.
 Ἀντωνῖνος εὐσεβὴς α 77.
 Ἀντώνιος μέγας α 172.
 Ἀντώνιος Παδούης β 173.
 Ἀντώνιος παπ. ἀπεσταλμ. β 44.
 Ἀντώνιος Ῥώσσοις β 381.
 Ἀπαγόρευσις β 134. 204.
 Ἀπιστία ῥωμαίων α 30.
 Ἀποδημίαι ἱεραὶ β 134.
 Ἀπόπειραι ἐνώσεως β 28.
 Ἀπολλωνάριος Λαοδικεῖας α 226.
 276. 336.
 Ἀπολλώνιος γερασιακτὴς α 78.
 Ἀπολλώνιος Τυανεύς α 33. 79. 88.
 Ἀπόκρυφα α 152.
 Ἀπολογηταὶ α 88.
 Ἀποστολικαὶ διαταγαὶ α 154.
 Ἀποστολικοὶ α 262.
 Ἀποστολικοὶ β 248.
 Ἀποστολικοὶ κανόνες α 154.
 Ἀποστολικοὶ πατέρες α 122.
 Ἀπόστολοι α 48. 155.
 Ἀποστόλων ἐκκλησίαι Κωνσ. β 234.
 Ἀποτακτικοὶ α 262.
 Ἀππίων α 131.
 Ἀραβες β 79.
 Ἀραβες χριστιανοὶ β 265.
 Ἀραβίας χριστιανοὶ α 197.

- Ἀρακελυὰν β τόμ.399.
 Ἀργαοῦν β 54.
 Ἀργέντης Εὐστράτιος β 331.
 Ἀργυρόπουλος Ἰωάννης β 100. 102. 224.
 Ἀρδοῦινος β 529.
 Ἀρεβοῦρδος β 56.
 Ἀρειανοὶ α 216.
 Ἀρειος α 216. 276. 336.
 Ἀρελάτης σύνοδος α 221.
 Ἀρθρα β 39 β 430.
 Ἀριμίνου σύνοδος α 222.
 Ἀριστείδης ἀπολ. α 67. 77. 126.
 Ἀριστηνὸς α 104.
 Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία α 27. β 82.
 Ἀρίστων α 126.
 Ἀρκούδιος β 326.
 Ἀρλες β 465.
 Ἀρμένιοι α 157. 252. β 141.
 Ἀρμένιοι Ἱεροσολύμων β 143.
 Ἀρμένιοι Κων)πόλεως β 143.
 Ἀρμενοκαθολικοὶ β 394.
 Ἀρμενιανοὶ β 250.
 Ἀρμίνιος β 446. 450.
 Ἀρνόβιος α 149.
 Ἀρνόβιος νεώτερος α 330.
 Ἀρνῶλδος β 456.
 Ἀρνῶλδος β 517. 521.
 Ἀρνῶλδος Βρεσσίας β 457.
 Ἀρσένιος Κερκύρας α 338.
 Ἀρσένιος Πατρ. β 67. 104.
 Ἄρτος ἔνζυμος α 181.
 Ἀρχαιολογία χριστιανικὴ α 13.
 Ἀρχιδιάκονος α 158. β 272.
 Ἀρχιεπίσκοπος α 355 β 177.
 Ἀρχιεπρεσβύτερος α 351.
 Ἀρχιτεκτονικὴ ἱερά β 149.
 Ἀσίας Μικρᾶς σχολή α 153.
 Ἀσκηταὶ α 172.
 Ἀσκληπιάδης α 111.
 Ἀσπιλος σύλληψις β 207. 500.
 Ἀστέριος Ἀμασίας α 286.
 Αὐγουστῆς εἰρήνη β 425.
 Αὐγουστίνος α 234. 264. 309. 338.
 Αὐγουστίνος ἀπ. Ἀγγλων α 205.
 Audientes α 179.
 Αὐδῖος α 26.
 Αὐλικὰ χρῆτ β 273.
 Αὐρηλιανὸς α 81.
 Αὐστραλία β 484.
 Αὐστρίας ὀρθόδοξοι β 317.
 Αὐτοκράτορες βυζ. α 341. β 104.
 Ἀφέσεις β 203.
 Ἀφέσεις ποινῶν α 375.
 Ἀφέσεως δικαίωμα β 303.
 Ἀφορισμὸς β 204.
 Ἀφρικανικὴ ἐκκλησία α 66.
 Ἀφρικανικὴ σχολή α 245.
 Ἀφρικὴ β 484.
 Ἀχαῖα ὑπὸ φράγκους α 108.
 Ἀχαιῶν α 99.
 Ἀχρίδος πατριάρχης α 365.

B.

- Βάαδες β 527.
 Βαάνης β 53.
 Βαβύλας α 80.
 Βαβυλ. αἰχμαλ. παπῶν β 164.
 Βαγιασῆτ β 40.
 Βάτος β 514.
 Βαῖτσάκερ β 469.
 Βάλδιοι β 246.
 Βάλδος β 216.
 Βαλδοῦινος Α' β 34. 180.

Βαλδουΐνος Β' 6 τόμ. 33.	Βασιλείας σύνοδος 6 44. 160. 165.
Βαλδουΐνος Ἱεροσολ. β. 6 178.	Βασιλείδης α 97.
Βαλενστιν 6 438.	Βασίλειος Ἀγκύρας α 222.
Βαλέττας 6 297.	Βασίλειος Ἀκριδηνός α 93.
Βαλσαμών α 340. 6 104.	Βασίλειος Βερδάνης α 256.
Βαλτικῆς ὁρθόδοξοι 6 390.	Βασίλειος Βογόμιλος 6 60.
Βάμβας 6 244. 297. 298. 323. 364.	Βασίλειος Βουλγαροκτόνος 6 23. 125.
Βάνδαλοι α 203. 264.	Βασίλειος Μακεδών 6 16. 55. 103.
Βάννου ἁγίου τάγμα 6 513.	408.
Βάουμ 6 480.	Βασίλειος Μύρας α 224. 279. 381.
Βάουρ α 18. 6 459. 472.	Βασίλειος Σελουκείας α 297.
Βάπτισμα α 168. 182. 6 122. 296.	Βασιλικαὶ (στοι) α 387.
282.	Βασιλίσκος α 246.
Βάπτισμα διαμαρτυρ. 6 513.	Βατάκ σφαγαὶ 6 246. 260
Βαπτιστὰι 6 483.	Βατάτσης 6 480.
Βαπτιστήρια α 392. 399.	Βατικανὴ σύνοδος 6 503.
Βαρβάρα α 84.	Βατοπεδίου μονὴ 6 444. 276.
Βαρβαρήγος 6 314.	Βάχ 6 444.
Βαρβατιανοὶ α 263.	Βζόβιος α 17.
Βαρβελωνίται α 104.	Βεγάρδοι 6 474. 308.
Βάρδας 6 9.	Βεγῖναι 6 174.
Βαρδησιάνης α 100.	Βεγοῦτοι 6 218.
Βάρνης σύνοδος 6 29. 311.	Βεγσχέιδορ 6 458.
Βάρνης ἀνατολ. 6 311.	Βέδας α 16. 334.
Βάρθ α 17.	Βέζας 6 427. 455.
Βαρθολομαῖος ἡ Νιθωνική α 48. 62.	Βέθμαν-Χόβελγ 6 475.
Βαρθολομαῖος δὲ λα Κάζας 6 532.	Βείδερμανν 6 464.
Βαρθολομαῖος Ἐδέσσης 6 86.	Βέικα 6 467.
Βαρθολομαίου νύξ 6 437.	Βέικος 6 33. 96.
Βάρ Κοχβῆς α 64.	Βελλακρμῖνος 6 520.
Βαυλαμά 6 37. 72. 97.	Βέλτε 6 527.
Βαυλαματιστέσκης 6 380.	Βενδότος α 17.
Βάρλοβ 6 430.	Βενεδικτῖνοι 6 472. 544.
Βαρνάβας α 123.	Βενέδικτος μοναχός α 385.
Βαρνάβας ἀπ. πατήρ α 57. 60.	Βενέδικτος πάππας Θ' 6 154.—Η'
Βαρναβήται 6 513.	6 491.—ΙΔ' 6 491.
Βαρώνιος α 17. 6 437. 520.	Βενετίς ἑλλ. κοινότης 6 312. 313.
Βάσανοι αἵρετ. 6 204.	Βενετοὶ 6 108. 180.

- Βενιαμὶν ὁ τόμος 323.
 Βὲν Μαϊμών 6 198.
 Βερεγγάριος 6 244.
 Βερκαστέλ α 47.
 Βερναρδιανοὶ 6 172.
 Βερνάρδος 6 194.
 Βερολίνου συνθήκη 6 247.
 Βέρροια α 66.
 Βεσποπανιανοὶ 6 375.
 Βεστροφάλας εἰρήνη 6 439.
 Βετόβεν 6 529.
 Βέτσερ 6 527.
 Βετστίν 6 457.
 Βηθλεὲμ ἅγιον σπήλαιον 6 244.
 Βῆμα ἱερὸν α 478.
 Βήριλλος α 444.
 Βησσαρίων 6 43. 46. 83. 401. 402. 227.
 Βιγιλάντιος α 263.
 Βιγίλιος Θαψοῦντος α 334.
 Βιγίλιος Ῥώμης α 249.
 Βιγνέντιος α 215. 344.
 Βιθυρία α 65.
 Βίκτωρ Βίτης α 331.
 Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ 6 501.
 Βίκτωρ λατίνος συγγρ. α 334.
 Βίκτωρ πάπας Α' α 116.—Β' 6 154.
 Βικτωρίνος α 451.
 Βικτωρίνος α 338.
 Βικτωρίνος Ἀφρικανὸς α 299.
 Βιλλεχαρδουῖνος 6 181.
 Βίλφρεδ α 209.
 Βιλχέλμος Ὁρσινίας 6 436.
 Βιμπίνας 6 416.
 Βίμπος Θεόκλητος Ἐμαντινσίας 6 366.
 Βινέτ 6 479.
 Βιτάλης Μεδιολ. α 254.
 Βίτιφιλδ 6 454.
 Βιττεμβέργης ταρχαὶ 6 412.
 Βίχερν 6 476.
 Βλάγκ α 17.
 Βλαδιμήρα 6 129.
 Βλαδίμηρος 6 127.
 Βλασόπουλος 6 324. 127.
 Βλάσταρης 6 104.
 Βλαχία 6 424.
 Βλέικ 6 467.
 Βλεμμίδης 6 96. 109.
 Βογόμειλοι 6 59.
 Βόγορις 6 13.
 Βοεμοὶ ἀδελφοὶ 6 225. 226.
 Βοεμοὶ Κτζέκοι α 213.
 Βοέτιος α 326.
 Βοέτιος 6 456.
 Βοιωτία α 67.
 Βοκκάκιος 6 464.
 Βολλανδισταὶ 6 532.
 Βολοσιτιανοὶ 6 276.
 Βολτζιρὸς 6 495.
 Βοναβεντούρας 6 186. 194.
 Βονιφάτιος ἀπ. γερμ. α 208.
 Βονιφάτιος πάπας Η' 6 162.
 Βόννης κομιτάτον 6 299. Σύνοδος.
 Βόνσοος α 263. [304. 506.
 Βοσκοὶ α 385.
 Βοσσουέτος 6 490. 516. 521.
 Βουλγαρικὴ ἐξουχία 6 259.
 Βουλγαρικὸν σχίσμα 6 251.
 Βούλγαρις Εὐγ. α 17. 6 332.
 Βούλγαροι 6 13. 125.
 Βουλγάττα α 215.
 Βούλλα Clericis laicos 6 462.
 Βούλλα in Coena Domini 6 219.
 Βούλλα Unam Sanctam 6 162.
 Βουξδόρφοι 6 455.
 Βούνζεν 6 463. 469.

Βουργούνδιοι α τόμ. 203.
 Βουρδαλού β 522.
 Βρέσκιος β 531.
 Βρέστης σύνοδος β 130. 138
 Βρετσχνέϊδερ β 460.
 Βρεττανίας ἐκκλησία α 68.
 Βρεφοκομία α 399.
 Βρινδίσιον β 311.
 Βροθνιανοί β 434.
 Βρούνω Βάουερ β 471.
 Βρούχ β 480
 Βρυέννιος Ἰωσήφ β 99.
 Βρυέννιος Νικομηδείας β 335.
 Βυζαντινοί ἱστορικοί α 15.
 Βυζαντινῶν ἡθ β 114.
 Βυζάντιον α 66.
 Βύχμερ β 471.

Γ.

Γαβριήλ Σευήρος β 314. 364.
 Γαζης διδάσκαλος β 244. 204.
 Γαζης Θεόδωρος β 101. 102. 127.
 Γάτος α 114. 151.
 Γαλατία α 65.
 Γαλλίας ἐκκλησίαι α 68.
 Γαλλίας προτεστάνται α 433. 479.
 Γαλλιανός α 81.
 Γαλλικαναί ἐλευθερίαι β 490.
 Γαλλικὴ ἐπανάστασις β 493.
 Γάλλος ἀδελφός Ἰουλιανοῦ α 189.
 Γάλλος ἀπ. γεμ. α 208.
 Γάλλος αὐτ. α 81.
 Γάμος διαμαρτυρομ. β 442.
 Γάμος κλήρου α 377.
 Γάμος μυστήριον α 183.
 Γαυδέντιος α 308.
 Γέδης σφαγαί β 247.
 Γείζελερ α 18. β 471.

Γελάσιος α 324.
 Γελάσιος πάπας α 330.
 Γενέσιος βυζ. ἱστ. α 15.
 Γενέσιος Παυλικανός β 52.
 Γενίτσαροι β 237.
 Γεννάδιος Νοβογοδόρ β 436.
 Γεννήσεως Ἰησοῦ ἑορτὴ α 395.
 β 208.
 Γεντιλιακοῦ σύνοδος α 270.
 Genuflectentes α 174.
 Γέρλαχ β 469.
 Γερμανίας ἀρχ. ἐκκλησίαι α 68.
 Γερμανικὴ μυστικὴ θεολογία β 198.
 Γερμανοί ἱππότες β 184.
 Γερμανοκαθολικοὶ ἢ νεοκαθολικοὶ
 β 548.
 Γερμανός Β' Ἱεροσολ. πατρ. β 269.
 Γερμανός Β' β 32. 95. Γ' β 68
 Γερμανός παλαιῶν Πατρῶν β 244.
 Γερμανός ὑμνογράφος α 332.
 Γέρσων Ἰωάννης β 104. 165. 196.
 Γερχάρδος β 445. 455.
 Γισένιος β 469.
 Γέσσιος Φλώρος α 36.
 Γεωμέτρης Ἰωάννης β 92. 120.
 Γεωργιανοί β 272.
 Γεωργίας ἐκκλησία β 270.
 Γεώργιος Βρανδεμβούργου. β 416.
 Γεώργιος Κυρίων α 253.
 Γεώργιος Λαοδικείας α 222.
 Γεώργιος μεγαλομάρτυς α 83.
 Γεώργιος Μετοχίτης β 96.
 Γεώργιος μητρ. Μόσχας β 129.
 Γεώργιος Νικομηδείας α 338.
 Γηροκομία α 399.
 Γιόβας ἅγιος β 272.
 Γιουδέγκος α 338.
 Γκαίτε β 459.

- Γκέρικε β τόμ. 465. 473.
 Γκιζῶτος β 479.
 Γλυκᾶς βυζ. ιστ. α 15.
 Γλυκᾶς Μιχαήλ β 93.
 Γλυπτική ιερά β 529.
 Γνωσιμάχοι β 67.
 Γνωστικαὶ αἱρέσεις α 92. 95.
 Γοδοφρίδος β 177.
 Γόνυ κλίνοντες α 174.
 Γότθοι α 202.
 Γότσαλκ β 202.
 Γουστάβος Ἀδόλφος β 478.
 Γραικοκαθολικοὶ Uniti Κύπρου β 271.
 Γρατιανὸς αὐτ. α 191. 224. 257.
 Γρατρύ β 226. 503.
 Γραφῶν ἀνάγνωσις α 168. 180.
 β 201. 142.
 Γραφῶν μεταφράσεις β 296. 351.
 Γρηγέντιος Ταφάρης α 321.
 Γρηγόριος Ἀμασείας β 290.
 Γρηγόριος θαυματουργὸς α 142.
 Γρηγόριος Καισαρείας Ἀρμ. β 399.
 Γρηγόριος Κύπριος β 98.
 Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς α 224. 228.
 282. 234.
 Γρηγόριος Νύσσης α 224. 283.
 Γρηγόριος Παλαμᾶς β 72. 97.
 Γρηγόριος πάπας Α' α 215. 332.
 338. 364. 357.—Β' α 264.—
 Γ' α 269.—ζ' β 150.—Ζ' β
 155.—Θ' β 32. 161. 209.—
 Ι' β 33.—ΙΓ' β 305. 489.—
 ΙΒ' β 489.—Ις' β 498.
 Γρηγόριος πατρ. Κωνσ. Β' β 242.
 —ζ' β 256. 262. 300. 321.
 Γρηγόριος πρῶν Χίου β 335.
 Γρηγόριος Τουρώνης α 16. 334.
 Γρηγόριος φωτιστὴς α 157. β 143.
 Γρίμμ β 469.
 Γροιλανδία β 484.
 Γρότιος Οὔγων β 446. 455.
 Γρόντβιγ β 477.
 Γουεττέ α 17. β 381.
 Γύνθερ β 527.
 Γώβελ. β 416.
 Δ.
 Δαίλυς β 165.
 Δακτύλιος ποιμαντ. α 394.
 D' Alembert β 495.
 Δαλμάται β 122.
 Δάμασος β 154.
 Δαμυλᾶς Νεῖλος β 98.
 Δαμφὸς β 329. 332.
 Δανία β 428. 477.
 Δανιὴλ Στυλῆτης α 385.
 Δαννενμάιερ β 524.
 Δάντε β 163. 199.
 Δάουβ β 468.
 Δάρβιν β 471.
 Δαρρᾶς α 17. 526.
 Δεβᾶυ Ματθ. β 428.
 De Wette β 463. 469.
 Δεισιδαιμονία ῥωμ. α 51.
 Δεισιδαιμονία βυζαντ. β 116.
 Δεισιδαιμονία δυτ. λαῶν β 200.
 Decretales pseudoisid. β 151. 170.
 De la Mettrie β 495.
 Δέλιτζσχ β 465. 469.
 Δέλιγγερ α 17. 503. 506. 527.
 Δὲ Μαῖσταρος β 525.
 Δενδρίται β 114.
 Δὲ Χόλδαχ β 495.
 Δημήτριος Ἀλεξανδρείας α 66.
 Δημήτριος Μυροβλύτης α 83.
 Δημήτριος Μυσὸς β 388.

- Δημήτριος Ῥοστίδης β τόμ. 379. . κινίου 84. Μτζεντίου 84.
 Δημήτριος Ῥοστίδσκης β 377. Διωγμοὶ αἰρετικῶν β 219.
 Δημογέροντες β 373. Διωγμοὶ Ἱεροσολύμων α 56.
 Διαίρέσεις προτεστ. β 447. Δογματισμὸς φιλοσοφικὸς α 33.
 Διακόνισσαι α 157. Δοξαπατρῆς Νεῖλος β 93.
 Διάκονοι α 156. Δομενικῖνος β 529.
 Διασπορὰ Ἰουδαίων α 39. Δομινικανοὶ β 174. 195. 514.
 Διαφοραὶ ἀνατ. καὶ δυτ. ἐκκλ. β 6. Δομίνικος β 174.
 Διαφθορὰ Ῥωμαίων α 31. Δονατισταὶ α 259.
 Διδάσκαλοι α 155. Δόνατος α 260.
 Diderot β 495. Δόνατος μέγας α 261. 310.
 Αἰδύμος α 205. Δόρνερ β 467.
 Δικαστήρια ἐκκλησιαστικὰ α 348. Δόρτρεχτ β 436. 446.
 Δικαστήρια μικτὰ β 247. Δοσίθεος Ἱεροσολ. β 271. 329.
 Διόγνητος α 124. Δοσίθεος Σαμαρ. α 44.
 Διόδωρος Ταρσοῦ α 288. Δοσιφισταὶ β 375.
 Διοικήσεις προτεστ. ἐκκλ. β 490. Δούκας β 323. 364.
 Διονύσιος αἰρ. Ῥώσσης β 135. Δούκας βυζ. ἱερ. α 15.
 Διονύσιος Ἀλεξανδρείας α 66. 142. Δουλεμπορία β 436.
 414. 419. 141. Δούλοι α 171. 373. 376. 396
 Διονύσιος Ἀρσεπαγίτης α 58. 67. β 486.
 317. Δοὺν; Σκώτες β 186. 195.
 Διονύσιος Βὰρ Σαλίβης β 146. Δουπανλοῦ β 503. 526.
 Διονύσιος Κορίνθου α 67. β 337. Δουπῖνος β 522.
 Διονύσιος Κύπρου α 131. Δουράνδος β 496.
 Διονύσιος μικρὸς α 341. Δουχοβόρτζοι β 375.
 Διονύσιος Πώμης α 112. Δρακόντιος α 338.
 Διονυσίου μονή β 376. Δρέϋ β 527.
 Διόσκουρος α 343. Δυαδισμὸς γινωσ. α 93.
 Διωγμὸς Κλαυδίου α 74. Νέρωνος 75. Δυοφυσίται α 235.
 Δομιτιανοῦ 75. Τραϊανοῦ 76. Δωρόθεος Μονεμβασίας β 326.
 Μάρκου Ἀθηναίου 77. Κομμόδου Δωρόθεος συγγρ. α 151.
 78. Ξεπτημίου Σευήρου 79. Κα- Ε.
 ρακάλλα 79. Μαξιμίνου Θρακῆς
 80. Δεκίου 81. Γάλλου καὶ Οὐά- Ἐβαλδ β 469.
 λεριανοῦ 82. Διοκλητιανοῦ 82. Ἐβδομάς μεγάλη α 177. 397.
 Γαλερίου 82. Μαξιμιανοῦ 82. Ἐβενέσδρας β 198.
 Μαξιμίνου 84. Σευήρου 84. Δι- Ἐβιωνῖται α 90.

- Ἑβραϊκὸν τόμ. 471. 473.
 Ἑγγελαχαρδτ 6 472.
 Ἑγγαστεμβεργ 6 465.
 Ἑγείρ α 200.
 Ἑγεδς 6 484.
 Ἑγκαινίων ἑορτὴ α 397.
 Ἑγκύκλιον γραμμα α 246.
 Ἑγκύκλιος Πίου Θ' 6 320. 502.
 Ἑγκύκλιος Φωτίου 6 14.
 Ἑγκυκλοπαιδεία γαλ. 6 495.
 Ἑδεσσα α 65.
 Ἑδέσσης σχολή α 196. 274. 6 140.
 Ἑδουάρδος βασιλ Ἀγγλ. 6 162.
 Ἑδουάρδος ς' 6 430.
 Ἑθνάρχης 6 248,
 Ἑθνικῶν γινῶμαι περὶ χριστιανῶν
 α 73.
 Ἑθνικῶν γινῶμαι περὶ Ἰουδαίων α 38.
 Ἑθνόφρονες 6 67.
 Ἑιδελεδέργης Κατήχησις 6 446.
 Εἰκονομάχοι α 263.
 Εἰκόνες α 199. 399. 6 133.
 Εἰρηναῖος α 116. 130.
 Εἰρήνη αὐτοκρ. α 267. 143.
 Εἰρήνη Θεοῦ 6 205.
 Εἰσόδια α 396.
 Εἰχορν 6 457.
 Ἐκθεσις α 255.
 Ἐκκλησία α 8.
 Ἐκκλησιῶν κτίρια α 179. 399.
 Ἐκκλησίαι ἐν Ῥωσσίᾳ α 132.
 Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία α 8.
 Ἐκλογικὴ συνέλευσις 6 251.
 Ἐλβετία 6 478.
 Ἐλβέτιος 6 495.
 Ἐλβίδιος α 258.
 Ἐλίπανδος α 258.
 Ἐλισάβετ 6 307. 430.
 Ἐλισαῖος 6 443.
 Ἑλλάδος ἐκκλησίαι α 66. 6 333. ἐπ.
 Ἑλληνισμὸς βυζ 6 117.
 Ἑλληνόπολις α 66.
 Ἑλλήνων θρησκεία α 23.
 Ἑλλιωτ 6 484.
 Ἑλξάιται ἢ Ἑλκεσταῖοι α 91.
 Ἑλπίδιος α 338.
 Ἑλπίδιος ῥήτωρ α 256.
 Ἑμμανουὴλ Παλαιολόγος 6 98.
 Ἑμς σύμβασις 6 494.
 Ἑνθουσιασται 6 57.
 Ἑνοριακὰ μοναστήρια 6 278.
 Ἑνότης ἐκκλησίας α 164.
 Ἑνωσις Πρωσίας ἐκκλ. 6 453.
 Ἑνρίων α 17. 6 526.
 Ἑνταφιασμὸς α 184.
 Ἑνωτικὸν α 264.
 Ἑξάπλωσις χριστιανισμοῦ α 12. 69.
 Ἑξάρχος α 355.
 Ἑξομολόγησις α 375. 393.
 Ἑξορχισται α 158.
 Ἑζωμόται 6 239.
 Ἑορταὶ λατίνων 6 207.
 Ἑπανάστασις ἑλλην. 6 242.
 Ἑπαφρόδιτος Παυλικ. 6 53.
 Ἑπιγονάτιον α 394.
 Ἑπικούρειοι α 28.
 Ἑπιμανίκια α 394.
 Ἑπισκοπιανοὶ 6 300. 397.
 Ἑπίσκοποι α 156. 158. 161.
 Ἑπίσκοποι δύσεως 6 170.
 Ἑπισκόπων ἐκλογὴ α 150. 350
 Ἑπιτραχήλιον α 394.
 Ἑπιφάνης α 101.
 Ἑπιφάνια α 177. 395.
 Ἑπιφάνιος Κύπρου α 295.
 Ἑπτάνησος ὑπὸ φράγκους 6 108.

- Ἑβτανήσου ἐκκλησίαι 6 τόμ. 347. Εὐγένιος Νικα(ας 6 121.
 Ἑρασμος 6. 196. 228. 413. 437. Εὐγένιος πάπας Γ' 6 158. 178.—
 Ἑρβερτος Χερβουρῦ 6 459. Δ' 6 41. 166.
 Ἑρημίται α 284. 6 113. 278. Εὐδοξία αὐτοκρ. α 232.
 Ἑριδες θεολογικαὶ α 373. Εὐδόξιος α 224.
 Ἑρμανσταδτ 6 320. Εὐήμερος α 28.
 Ἑρμᾶς α 123. Εὐλόγιος α 208.
 Ἑρμείας α 121. Εὐνόδιος α 338.
 Ἑρμείας Σωζόμενος α 15. 321. Εὐνόμιος α 221.
 Ἑρμηνευταὶ α 159. Εὐσεβιανοὶ α 220.
 Ἑρμῆς 6 527. Εὐσέβιος Βαρκελώνης α 299.
 Ἑρνέστης 6 475. Εὐσέβιος Καισαρείας α 14. 216. 277
 Ἑρρίκος Β' Ἀγγλ. βας. 6 158. Εὐσέβιος Νικομηδείας 220.
 Ἑρρίκος Γ' Γαλλ. βας. 6 435. Εὐσταθιανοὶ α 227.
 Ἑρρίκος Δ' Γαλλ. βας. 6 435. Εὐστάθιος Ἀντιοχ. α 217. 221. 276.
 Ἑρρίκος Δ' αὐτοκρ. 6 155. Εὐστάθιος Θεσσαλ. 6 65. 95. 110.
 Ἑρρίκος Η' 6 429. Εὐστάθιος πατρ. Κωνσ. 6 23.
 Ἑρτσογ α 18. 6 473. Εὐστάθιος Σεβαστής 6 262. 381.
 Ἑσπερινὸς α 395. Εὐστράτιος Νικαίας 6 63. 93.
 Ἑσσαῖοι α 37. Εὐταξία δυτ. ἐκκλ. 6 302.
 Ἑστιος 6 520. Εὐτυχής α 243.
 Ἑταιρεία Γουστάβου Ἀδόλφου 6 476. Εὐτυχιανὴ ἔρις α 242.
 Ἑταιρεία προτεστ. 6 475. Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας 6 90.
 Ἑταιρεῖαι βιβλικαὶ 6 477. 485. Εὐτύχιος Κων)πόλεως α 252.
 Ἑταιρεῖαι ἰεραποσ. 6 484. Εὐχάσττων ἡ Μαυρόπους 6 95. 120.
 Ἑτσερ 6 419. Εὐχαριστία α 168. 181. 392. 6
 Ἑτσμακτσίν πατρ. ἀρμ. 6 143. 398. 121. 206.
 Ἑτσμακτσίν σύνοδος α 253. Εὐχαριστία διαμαρτ. 6 441. 443.
 Εὐαγγέλια α 51. Εὐχέλαιον α 184. 393. 6 206.
 Εὐαγγέλια ἀπόκρυφα α 54. Εὐχίται 6 87.
 Εὐαγγελικὴ σύνοδος 6 475. Εὐώδιος α 65.
 Εὐαγγελικὸς σύνδεσμος 6 477. Ἑφεσος α 65.
 Εὐαγγελισμὸς α 396. Ἑφραίμ βυζ. ἱε. α 15.
 Εὐαγγελισταὶ α 155. Ἑφραίμ Σύρος α 287. 338.
 Εὐάγριος α 15. 351.
 Εὐάγριος α 286. Z.
 Εὐγένιος ἀρχιμ. 6 263.
 Εὐγένιος Βούλγαρις 6 323. 324. 332. Ζάκυνθος α 67.

Ζαμπλάκ α 130.
 Ζαχαρίας Μιτυλήνης α 346.
 Ζαχαρίας Παυλικιανός β 53.
 Ζαχαρίας ῥώσος αἰρετικὸς β 135.
 Ζβίγγλιος β 418. 443. 455.
 Ζεφυρίνος α 144.
 Ζήνων συγγρ. α 303.
 Ζοιρνικάβιος β 377.
 Ζωγραφικὴ ἱερὰ β 120. 281.
 Ζωγραφικὴ καθολ. β 529.
 Ζωγραφικὴ ῥωσ. β 135.
 Ζωγράφου μονή β 114.
 Ζωὴ β 22.
 Ζωναρὰς α 15.
 Ζώνη α 395.
 Ζωσιμὰς β 136.
 Ζώσιμος α 45.
 Ζώσιμος πάπας α 235.

H.

Ἡγεμονίαι β 241.
 Ἡγήσιππος α 14. 130.
 Ἡγούμενοι β 277.
 Ἡθ. βυζαντινῶν β 144.
 Ἡθ. κλήρου δύσεως β 199.
 Ἡθ. μοναχῶν δύσεως β 199.
 Ἡθ. ὀρθοδόξων λαῶν β 279.
 Ἡθ. χριστιανῶν ἀρχαίων α 164.
 170. 169.
 Ἡλιογάβαλος α 79.
 Ἡλίου τέκνα β 56.
 Ἡμιαρειανοὶ α 220.
 Ἡμίγυμνοι μοναχοὶ β 111.
 Ἡμιπελαγίανοι α 238.
 Ἡπίρου αὐτοκρατορία β 180.
 Ἡρακλᾶς α 66. 141.
 Ἡράκλειος α 254.

Ἡράκλειτος α 131.
 Ἡρακλείων α 104.
 Ἡρώδης Ἀγρίππας α 35.
 Ἡρώδης Ἀντίππας α 35.
 Ἡρώδης μέγας α 35.
 Ἡσάκας Σταυρουπόλεως β 45.
 Ἡσυχασταὶ β 71. 412.
 Ἡσύχιος α 323.

Θ.

Θαβωρίζται β 225.
 Θάνατος πυρᾶς β 135.
 Θεατινοὶ β 513.
 Θέινερ α 17. β 526.
 Θείσται ἄγγλοι β 459.
 Θεμιστιανοὶ α 247.
 Θέογνις α 218.
 Θεοδόσιος Α' αὐτ. α 191. 228.
 Θεοδόσιος Β' α 192.
 Θεοδόσιος μοναχὸς α 245.
 Θεόδοτος Τραπεζιτῆς α 141.
 Θεόδοτος Σκυταῆς α 110.
 Θεοδώρα σύζ. Θεοφίλου α 269.
 Θεοδώρα σύζ. Ἰουστινιανοῦ α 248.
 Θεοδώρητος α 15 236. 240. 249.
 250. 292.
 Θεοδώρητος Βρεσθένης β 244.
 Θεόδωρος Ἀβούκαρος α 325.
 Θεόδωρος Α' Λάσκαρις β 31.
 Θεόδωρος ἀνιχνώστης α 15. 324.
 Θεόδωρος Ἀσλίδας α 250.
 Θεόδωρος Β' Λάσκαρις β 33.
 Θεόδωρος Γαζῆς β 83.
 Θεόδωρος Ἡρακλείας α 278.
 Θεόδωρος Κανταουρίζς α 205.
 Θεόδωρος Λαυριώτης α 323.
 Θεόδωρος Μοφουεστ. α 236. 291. 280.

Θεόδωρος Παυλικιανός 6 52.	Θυρωροί α 158.
Θεόδωρος Στουδίτης α 209. 326.	Θωμάς Ἀκινάτος 6 186
338. 6 110. 120.	Θωμάς Βεκέτ 6 158.
Θεόδωρος Τοβόλσκ 6 383.	Θωμάς ἀπόστολος α 48. 62.
Θεολογία καθολική 6 519.	Θωμάς χριστιανοί α 197. 6 140.
Θεολογία ὀρθόδοξος 322. 358. 260.	384. 397.
Θεολογία προτεσταντ. 6 454.	Θωμάζιος 6 465.
Θεοτόκος α 239. 6 323. 333.	
Θεοφάνης ἱερ. α 15.	I.
Θεοφάνης Β' Ἱεροσ. 6 269.	
Θεοφάνης Γραπτὸς α 338.	Ἰαβόρσκη 6 278.
Θεοφάνης Κεραμεὺς 6 95.	Ἰακωβίται α 253. 6 145. 400.
Θεοφάνης Νικαίας α 337.	Ἰάκωβος Α' α 430.
Θεοφάνης Νικαίας 6 98.	Ἰάκωβος Ἀνδρέου 6 284.
Θεοφιλάνθρωποι 6 496.	Ἰάκωβος Βαραδαῖος α 250.
Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας α 232. 295.	Ἰάκωβος δίκαιος α 57.
Θεόφιλος Ἀντιοχείας α 129.	Ἰάκωβος Κλωπᾶ α 48. 57. 62.
Θεόφιλος αὐτ. α 269.	Ἰάκωβος Νισίδεως α 276. 6 143.
Θεόφιλος Γότθος α 202.	Ἰάκωβος Πρεσβύτερος α 68. 57.
Θεόφιλος Τοβόλσκ 6 383.	62. 67.
Θεόφιλος Τρανσυλβανίας 6 318.	Ἰάκωβος Σαρούγ α 338.
Θεοφύλακτος 6 92. 87.	Ἰαλδαβαῶθ α 100.
Θεοφύλακτος πατρ. 6 115.	Ἰάμβλιχος α 88.
Θεοφύλακτος ῥώσος 6 379.	Ἰανσενισταί 6 506.
Θεραπεύεται α 42.	Ἰαπωνία 6 531.
Θεσσαλονίκη α 66.	Ἰανσένιος 6 506.
Θεσσαλονίκης σχολή 6 81.	Ἰπροσλάβος 6 128. 129.
Θεωνᾶς α 218.	Ἰασιδαῖοι 6 414.
Θηβὶς ὑπὸ φράγκους 6 181.	Ἰασίου σύνοδος 6 292. 294.
Θηρεσία 6 318.	Ἰάσων α 67.
Θηρεσία ἀγία 6 515.	Ἰβάν Βασιλείεβιτς 6 284.
Θόλος ἡ τρούλλος α 395.	Ἰβάν Γ' 6 133.
Θόλουκ 6 466.	Ἰβας Ἐδέσσης α 242. 250. 293.
Θρησκεία α 17.	Ἰβηρίας ἐκκλησία 6 271.
Θρησκεία φυσική 6 459.	Ἰβήρων μονή 6 276.
Θυάτσειρα α 65.	Ἰγνατιὸς 6 259.
Θυέστεια δᾶπνα α 73.	Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας α 76. 123.
Θυμίαμα α 389.	Ἰγνάτιος πατρ. 6 9.

- Ἰγὺρ 6 τόμ. 126.
 Ἰδάκιος Ἐμερίδης α 257.
 Ἰδιόρρυθμα μοναστήρια 6 114. 278.
 Ἰερὰ ἐξέτασις 6 239.
 Ἰέραξ α 114. 143.
 Ἰεραπόστολοι διαμαρτ. 6 265. 297. 350. 399. 400. 484.
 Ἰεραπόστολοι λατίνοι 6 265. 350. 398. 400. 530.
 Ἰεραπόστολοι ὁρόδ. ῥῶσσοι 6 382.
 Ἰερεῖς ἀγίων Ἀποστόλων 6 514.
 Ἰερεῖς δρατορίου 6 513.
 Ἰερεμίας Β' 6 252. 261. 284. 324.
 Ἰερεμίας Γ' 6 310.
 Ἰερόθεος Θηβῶν 6 242.
 Ἰερόθεος Ἱεροσολύμων 6 260. 269.
 Ἰεροκλῆς α 88.
 Ἱεροσόλυμα ὑπὸ λατίνους 6 178.
 Ἱεροσολύμων θεολ. σχολή 6 245.
 Ἱεροσολύμων καταστροφή α 63.
 Ἱεροσολύμων σύνοδος 6 294.
 Ἱερώνυμος α 231. 304.
 Ἱερώνυμος ἐκ Πράξης 6 234.
 Ἱησούται 6 305. 487. 509.
 ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ α 46.
 Ἰθάκιος α 257.
 Ἰκέται 6 212.
 Ἰλάριος Ἀρελάτης α 315.
 Ἰλάριος Πικταβίου α 299. 338.
 Ἰλαρίων α 381.
 Ἰλαρίων Μόσχας 6 129.
 Ἰλαρίων ῥῶσσοι συγγρ. 6 376.
 Ἰλαριωνιστὰι 6 375.
 Ἰλγενφελδ 6 470.
 Ἰλλυρίας ἐκκλησίαι α 353.
 Imitatio Jesu 6 198.
 Independentes 6 431.
 Ἰνδιῶν χριστ. α 197. 6 484. 530.
 Indulgentiae 6 203.
 Ἰννοκέντιος Α' α 235.—Β' 6 157.
 —Γ' 6 159. 184.—Δ' 6 16.
 32.—ς' 6 79.—Η' 6 163. 304.
 —Ι' 6 479.—ΙΒ' 6 490.
 Ἰννοκέντιος Πεζέσκης 6 384.
 Ἰννοκέντιος ῥώσσοι θεολ 6 381.
 In part. infidelium 6 170.
 Interdictum 6 134. 204.
 Investitura 6 155.
 Ἰοδιανός α 191. 223. 263.
 Ἰουθενάλιος α 245.
 Ἰουβιλιον 6 204.
 Ἰουδαῖοι διασποράς α 39.
 Ἰουδαῖοι Ἰσπανίας 6 221.
 Ἰουδαῖοι Παλαιστίνης α 35.
 Ἰουδαῖοι ῥῶσσοι αἱρ. 6 375.
 Ἰουδαῖοι 6 135.
 Ἰουδαίων διωγμοὶ 6 279.
 Ἰούδας Ἰακώβου α 48. 62.
 Ἰούδας Ἰσκαριώτης α 48.
 Ἰούδας Λέων 6 419. 455.
 Ἰουλία Μαμμάια α 79. 127.
 Ἰουλιανιστὰι α 247.
 Ἰουλιανός Ἀλικαρνασσοῦ α 247.
 Ἰουλιανός Ἐκλάνοα α 236. 314.
 Ἰουλιανός παραβάτης α 139. 223.
 Ἰούλιος Ἀφρικανός α 185.
 Ἰούλιος Β' 6 304.
 Ἰούλιος Μάτερος α 300.
 Ἰουνίλιος α 331.
 Ἰουστινιανός Α' α 248.
 Ἰουστίνος α 77.
 Ἰουστίνος Α' αὐτοκρ. α 247.—
 Β' α 252.
 Ἰππόλυτος α 174.
 Ἰπποτικὰ τέγματα 6 483.
 Ἰρδιγγ 6 452.

- Ἰρβιγγιανοὶ 6 τόμ. 452.
 Ἰρλανδία α 204. 6 432.
 Irreligiosi in Cæsares α 73.
 Ἰσαάκ Κομνηνὸς 6 27.
 Ἰσαάκ μέγας 6 143.
 Ἰσίδωρος Ἰσπυλιεύς Σεβίλλης α 334. 341.
 Ἰσίδωρος Μόσχας 6 438.
 Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης α 294.
 Ἰσλανδία 6 428.
 Ἰστορικὸς α 14.
 Ἰταλίας διαμαρτ. 6 429.
 Ἰχθῦς σύμβ. α 179.
 Ἰωακείμ Β' 6 260. 261.
 Ἰωακείμ Γ' 6 263.
 Ἰωάννα πάπισσα 6 153.
 Ἰωάννης Ἀκτιήμων 6 459.
 Ἰωάννης ἀποστ. α 48. 62. 75.
 Ἰωάννης Ἀντιοχείας α 241.
 Ἰωάννης βραβυστιτῆς α 47.
 Ἰωάννης Βουλγαρίας 6 460.
 Ἰωάννης Δούκας Βατάτσης 6 180.
 Ἰωάννης Δαμασκηνὸς α 265. 324. 397.
 Ἰωάννης Παλαιολόγος Η' 6 39.—Ζ' 6 41.
 Ἰωάννης ἐξ Ὁζουῶν 6 143.
 Ἰωάννης Ζωνναρᾶς 6 95. 104.
 Ἰωάννης Ἱεροσολύμων α 234.
 Ἰωάννης Κελέκας 6 36.
 Ἰωάννης Κεντακουζηνὸς 6 39. 75 99.
 Ἰωάννης Κασσιανὸς α 237. 314.
 Ἰωάννης Κλίμακος α 323.
 Ἰωάννης Κομνηνὸς 6 30.
 Ἰωάννης Μόσχας α 323.
 Ἰωάννης νηστευτῆς α 323. 357.
 Ἰωάννης πάπας Η' 6 18. 132.—Ι' 6 153. ΙΑ' 6 453.—ΙΒ' 6 153.
 —ΙΗ' 6 22.—ΙΘ' 6 23.—ΚΓ' 6 36.
 Ἰωάννης πατρ. 6 75.
 Ἰωάννης Σταθερὸς 6 407. 414.
 Ἰωάννης Σταυροῦ 6 515.
 Ἰωάννης Σχολαστικὸς α 221. 340.
 Ἰωάννης Τραπεζῶν 6 25.
 Ἰωάννης Τσιμισκῆς 6 55.
 Ἰωάννης Φιλόπονος α 247. 310.
 Ἰωάννης Φριδερίκος 6 422.
 Ἰωάννης Χρυσόστομος α 231. 236. 288. 336.
 Ἰωαννίνων ἱερατ σχολή 6 276.
 Ἰωαννῖται 6 483.
 Ἰωάσαφ Ε' 6 284.
 Ἰωάσαφ πατρ. Κωνσ. 6 235.
 Ἰωάσαφ ῥώσσοις συγγρ. 6 377.
 Ἰωὺ Μόσχας 6 368.
 Ἰωσήπου μαρτυρία α 52.
 Ἰωσὴφ Α' αὐτοκρ. Αὐστρίας 6 490.—Β' 491.
 Ἰωσὴφ Ἀνδρούσης 6 244.
 Ἰωσὴφ βούλγαρος 6 257.
 Ἰωσὴφ Κων)πόλεως 6 44. 33. 68.
 Ἰωσὴφ Μεθώνης 6 100.
 Ἰωσὴφ Στουδίτης α 338.
 Ἰωσὴφ ὑμνογράφος α 338.
 Ἰωσὴφ ὑμνογράφος 6 420.
 Κ.
 Κάζδα α 498.
 Καθ αρὸς 6 245.
 Καθέδρα ἐπισκ. α 377.
 Καθολικὴ ἐκκλησία α 107.
 Κικικιλιανὸς α 259.
 Καϊλέστιος α 234. 314.
 Καϊνῖται α 104.

- Κατρες ὁ τόμος. 244.
 Καισάρεια Βιθυνίας α 66.
 Καισάρεια Καππαδοκίας α 66.
 Καισάρειος Ἀρελάτης α 284.
 Κάμβελ ὁ 300.
 Καμβράνης σύνοδος ὁ 304.
 Κάμελ σουλτάνος ὁ 182.
 Καμαλδουλίνοι ὁ 172.
 Καλαθρίας ἀνατολ. ὁ 310.
 Καλατράβης ἱππότης ὁ 134.
 Καλβίνος ὁ 425. 455.
 Καλδεῶν ὁ 529.
 Καλέκας ὁ 85.
 Καλίφαι α 200.
 Καλλιξίτιανοί ὁ 225.
 Κάλλιξτος ὁ 445.
 Κάλλιξτος Γ' πάπας ὁ 303.
 Καλλίνικος πατρ. ὁ 262.
 Κάλλιστος Νικηφόρος α 16. ὁ 87.99.
 Κάλλιστος Ῥώμης α 411.
 Καλόβιος γ 455.
 Καλοποθάκης ὁ 353.
 Κάνδιος α 134.
 Κάνης α 466.
 Κάνιγγ ὁ 483.
 Κανόνες α 339.
 Κανονικά βιβλία α 215.
 Κανόσα ὁ 456.
 Καντακουζηνός α 45. ὁ 75.
 Κάντιος ὁ 459.
 Κανὼν α 337.
 Κανὼν Κ. Δ. α 408.
 Κανὼν πίστεως α 408.
 Καπουτζίνοι ὁ 513.
 Καπρέολος α 315.
 Καραθεοδωρής ὁ 335.
 Καραγκης ὁ 529.
 Καρθάσιοι ὁ 472.
 Κάρλδσταδτ ὁ 408. 443.
 Κάρλοβιτζ ἀρχιεπ. ὁ 253. 318.
 Καρμιλίται ὁ 172.
 Κάρολος Ἀνζού ὁ 33.
 Κάρολος Α' Ἀγγλίας ὁ 431.
 Κάρολος Β' ὁ 432.
 Κάρολος Ε' αὐτοκρ. ὁ 409.
 Κάρολος Μαρτέλλος α 206.
 Κάρολος μέγας α 212. ὁ 450.
 Καρποκράτης α 404.
 Κάρπτζοβ ὁ 455.
 Καρυαί ὁ 276.
 Καρυοφύλλης Ἰωάννης ὁ 328.
 Καρυοφύλλης Ματθ. Ἰωάννης ὁ 326.
 Καρχηδὼν α 66.
 Κάσσανδρος ὁ 437.
 Κασσιόδωρος α 16. 334. 386.
 Καστέλλιος ὁ 455.
 Κάστωρ α 229.
 Κατακόμβαι α 392.
 Καταπέτασμα α 392.
 Καταστατικὸν νέον ὁ 347.
 Καταστατικὸν συνόδου ὁ 340.
 Κάτερμαμπ α 47.
 Κατηχηταί α 459.
 Κατηχούμενοι α 474.
 Κατ' οἶκον ἐκκλησίαι α 469.
 Κάτω Χῶραι ὁ 435.
 Κάτων α 29.
 Κβένστעדτ ὁ 455.
 Κβέσνελ ὁ 548.
 Κεδρηνός α 45.
 Κέιμ ὁ 474.
 Κεϊτουμάρ α 210.
 Κέλσος α 87.
 Κερσεμὺς Νικ. ὁ 324.
 Κέρδων α 402.
 Κέρκυρα α 67.

- Κασδίνει β τόμ. 404.
 Κηρία α 359.
 Κήρυγμα α 481. β 121. 133. 281. 441. 529.
 Κήρινθος α 57.
 Κίβοσσα β 51.
 Κίγκ β 352.
 Κίεβον β 126.
 Κίεβου μητροπολίται β 128.
 Κίεβσκης Εὐγένιος β 381.
 Κίμχης β 498.
 Κίνας χριστ. α 197. β 140. 531,
 Κίνναμος α 15.
 Circumcelliones α 260.
 Κιστερτσιανοὶ β 172.
 Κλαιβῶ τάγμα β 132.
 Κλάρα ἁγία β 473.
 Κλαύδιος Ἀπολλινάριος α 126.
 Κλέε α 527.
 Κλεομένης α 111.
 Κλεόπας β 366.
 Κλημέντια 91.
 Κλήμης Α' α 122. — Γ' β 157. —
 β 33. 491. — Β' β 181. — Ζ' β
 305. — ΙΑ' β 490.
 Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς α 132.
 Κλήμης Ἰάκωβος β 435.
 Κλήμης Φάβιος α 87.
 Κληρικοὶ α 158. 351.
 Κληρος δύσεως β 170.
 Κλήρου ἐκλογή α 158. 351.
 Κλουυανοὶ β 172.
 Κνόβελ β 469.
 Κνώξ β 432.
 Codex Theodosianus α 340.
 Codex Iustinianus α 340.
 Κοδράτος α 67. 77. 126.
 Coelicolae α 195.
 Κοίμησις β 208.
 Κοιμητήρια α 178. 379.
 Κοινόβια β 114. 278.
 Κοκερὲλ β 479.
 Κοκιγκίνα β 532.
 Κολάνη β 479.
 Κόλβ β 419.
 Κολένσω β 481.
 Collegia illicita α 72.
 Κολλυριδιαναι α 388.
 Κολοβὸς Ἰωάννης β 112.
 Κολόρβασος α 100.
 Κολουμβανὸς α 204. 208.
 Κομητᾶς α 17.
 Κομμοδιανὸς α 149.
 Κομνηνὴ Ἄννα α 15.
 Congregatio de propaganda fide
 β 530.
 Κονίσκης β 380.
 Κονράδος β 179.
 Consistoria β 440.
 Constantini Donatio β 151.
 Constitutio romana β 151.
 Κοντογόνης Κωνσ. α 17. β 365.
 Κοντονῆς β 332.
 Confessio Augustana β 441.
 Confirmatio β 415. 444.
 Κοπιᾶται α 384.
 Κόπται α 252. β 146. 401. 402.
 Κοραῆς β 334.
 Κορακίων α 114.
 Κοράνιον α 200.
 Κορέγιος β 529.
 Κορέσιος β 324. 327.
 Κόρινθος α 66.
 Κόρκ β 352.
 Κορνήλιος α 117.
 Corpus Domini β 208.

- Κορυθαλεὺς Θεόφιλος 6 τόμ. 328. Κυριακὴ ὀρθοδοξίας α 269.
 Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης α 321 Κύριλλος Ἀλεξανδρ. α 240. 297.
 Κοσμάς Μαίτουμα α 337. Κύριλλος ἀπ. σλάβων α 212. 6
 Κοσμάς ψευδαυτοκρ. α 265. 113. 125.
 Κοσμικὴ ἐξουσία παπῶν 6 150. 502. Κύριλλος Β' πατρ. Ἱεροσολύμων 6
 Κουάκεροι 6 450. 483. 259. 268. 271.
 Κούζας Νικόλαος 6 166. Κύριλλος Βυζάντιος 6 267.
 Κούζας Ῥουμ. ἡγεμῶν 6 253. Κύριλλος Ἱεροσολύμων α 286.
 Κούμας 6 323. Κύριλλος ε' πατρ. Κωνσ. 6 262. 296.
 Κουὺν 6 529. Κύριλλος Τουρῶν 6 377.
 Κουρὶ α 394. Κύρος Ἀλεξανδρείας α 254.
 Κουροπαλάτης Θεόδ. 6 93. Κώδωνες α 389.
 Κούρτζ α 18. 6 473. 469. Κωνσταντᾶς 6 364.
 Κουτζούκ Εκτίναρτζικ εἰρήνη 6 240. Κωνσταντίας σύνοδος 6 160. 465.
 Κουϋὼν 6 516. Κωνσταντῖος α 180. 221.
 Κράβε 6 474. Κωνσταντῖος Συναίου 6 297.
 Κράνμερ 6 429. Κωνσταντῖος Χλωρός α 82.
 Κρεσκόνιος α 334. Κωνσταντῖνος ἀπ. σλάβων α 212.
 Κρήσκης α 88. Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπ. 6 85. 97.
 Κρήτη α 66. Κωνσταντῖνος Β' α 184.
 Κρήτη ὑπὸ φράγκους 6 108. Κωνσταντῖνος ἐκ Μανανάλης 6 49.
 Κριμαϊκὸς πόλεμος α 246. Κωνσταντῖνος 18' 6 46.
 Κρίσεις θεῖαι 6 70. 134. Κωνσταντῖνος Κοπρώνυμος α 266.
 Κριτικὴ θεολογία 6 462. 6 145.
 Κροάται 6 123. Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης 6 96.
 Κρούσιος Μαρτίνος 6 284. Κωνσταντῖνος μέγας α 84. 186. 217.
 Κτησιφὼν α 65. Κωνσταντῖνος μονιμάχος 6 24. 413.
 Κρόμβελ διδάκτωρ 6 431. Κωνσταντῖνος Πορφυρογ. α 15. 267.
 Κρόμβελ θεολ. 6 429. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος 6 80.
 Κτητωρικὰ μοναστήρια 6 278. Κωνσταντῖνος Πωγωνάτος α 255.
 Κτιστολάτραι α 247. Κωνσταντῖνου 6 353.
 Κτζέρσκης 6 519. Κωνσταντινουπόλεως ἄλωσις 6 118.
 Κυδώνιος Δημ. 6 85. 100. Κωνσταντινουπόλεως σύνοδος κατὰ
 Κυπριανὸς α 66. 81. 418. 447. Φλωρ. ἐν 6 46
 Κυπριανὸς μητρ. ῥώσος 6 130. Κώνστας Α' α 188.—Β' α 255.
 Κύπρου ἐκκλησία α 57. 66. 356.
 6 108. 271. Δ.
 Κυριακὴ α 169. 176. 442. Λάγγ 6 464.

- Λάγγε β 466. 469. 471.
 Λάγκφραγκ β 211.
 Λαδέρχιος α 17.
 Λαίκοι α 158.
 Λαϊκοὶ γενόμενοι ἀρχιερεῖς β 10.
 Λακορδαίρος β 525.
 Λακτάντιος α 158.
 Λαμενναίς β 525.
 Λαοδικεῖα α 65.
 Λαοδικεῖας σύνοδος α 339.
 Lapsi α 81.
 Λασκαράτος β 354.
 Λάσκαρις α 17.
 Λάσκαρις Κωνσταντίνος β 102. 207.
 Λατεράνου σύνοδος β 160.
 Λατιν. αὐτοκρατορία Κωνστ. β 31.
 180.
 Λατρεία καθολ. β 205. 528.
 Λατρεία ἀνατολ. β 280.
 Λατρεία ἀποστ. ἐκκλ. α 165.
 Λατρεία διαμαρτ. β 441.
 Λάυρα ἁγ. ὄρους β 113. 114. 276.
 Λάυρα Μόσχας β 132.
 Λαυρέντιος α 81.
 Λαχανοδράκων α 267.
 Λαϊβνερ β 467.
 Λειτουργία κατηχομένων καὶ πηγῶν Λογοθέτης β 252.
 α 182.
 Λειτουργία σλαβική β 133.
 Λειτουργίαι ἀρχαῖαι α 180.
 Λειτουργίας ἐρμηνεύει β 121.
 Λειχούδαι β 330.
 Λαίψανα ἱερά β 133. 207.
 Legio fulminea α 78.
 Λεκιένος β 520.
 Λεονάρδος Δὲ Βίντσης β 529.
 Λεόντιος ἁγ. Σάββα α 323.
 Λεόντος Νικοπόλεως α 323.
 Λέσιγγ β 459.
 Λευκάς α 67.
 Λέων Α' αὐτοκρ. α 286.
 Λέων Α' πάπας α 343. 311. 362.
 Λέων ἀρμένιος α 268. β 54. 77.
 Λέων Βουλγαρίας β 25. 90.
 Λέων Γραμματικὸς α 15.
 Λέων διάκονος α 15.
 Λέων Ι' β 168. 304.
 Λέων ΙΒ' πάπας β 498.
 Λέων ΙΓ' β 322. 505.
 Λέων Ἰσαυρος α 264. β 77.
 Λέων μαθηματικὸς β 10.
 Λέων ς' αὐτ. β 21. 80. 86. 99. 103.
 Λέων Χάζαρος α 267.
 Λεωνίδης α 79.
 Libellatici α 81.
 Λιβεράτος α 331.
 Λιβέριος α 224.
 Λιβόρνου ἑλλ. κοινότης β 312.
 Libri Curolini α 279.
 Λιγαρίδης Πάτριος β 329.
 Λιθουανίας ὁρθόδοξοι β 388.
 Λιτανεῖαι α 393.
 Λίψιος β 464.
 Λογγοθάρδοι α 203.
 Λολλάρδοι β 175.
 Λομβάρδος σχολ. θεολ. β 186. 193.
 Lope de Vega β 529.
 Λουγδούνου σύνοδος β 160.
 Λουδοβίκος ἅγιος β 182.
 Λουδοβίκος Ζ' βασιλεὺς Γαλλίας
 β 178.
 Λουδοβίκος ΙΓ' β 435.
 Λουδοβίκος ΙΔ' β 435. 489.
 Λουθάρδος β 466. 471.
 Λούθηρος β 407. 443. 454.

- Λούκιος Κόριλλος β 261. 264. Μαλαλάς α 15.
 289. 326. Μαλδονάτος β 520
 Λουκάς εὐαγγελιστής α 60. 67. Μαμέρτος α 330.
 β 336. Μανασσῆς α 15.
 Λουκιανὸς ἐθν. α 87. Μάνης α 403.
 Λουκιανὸς χριστ. συγγρ. α 130. Μάνης ταραχαὶ β 342.
 Λούκιδος α 330. Μανιχαῖοι α 403.
 Λουκίφρος α 227. 298. Μανουὴλ Α' β 31. 144.
 Λουλλος α 219. Μανουὴλ Κομνηνὸς β 62.
 Λοδόλαξ Ἰγνάτιος β 509. Μάνσης α 15.
 Λούπος α 345. Μαντούης σύνοδος β 424.
 Λυγοριανοὶ β 514. Μαξιμίλλα α 142.
 Λύδιος α 15. Μάξιμος αὐτοκρ. α 257.
 Λύκε β 467. Μάξιμος ἀγιορείτης β 325.
 Λυκαονία α 65. Μάξιμος Καλλιπολίτης β 296.
 Λυκοῦργος Ἀλέξ. Σύρου β 302. 366. Μάξιμος Μαργούνιος β 325.
 Λύρα α 179. Μάξιμος ὁμολογητῆς α 255. 324.
 Μ. Μάξιμος Πελοποννήσιος β 324.
 Μάξιμος συγγρ. α 430.
 Μάξιμος Τουρίνου α 330.
 Μαβιλλῶν β 52. Μαρτίσιος β 456.
 Μπαχδασκάρα β 484. Μπρία καθολικὴ β 480.
 Μπαγιρίνος α 260. Μάριος Μερκάτωρ α 343.
 Μάγοι β 201. Μάρις α 65.
 Μαῖνᾶται α 494. Μαρκίων α 402.
 Μπαάσιος α 151. Μάρκος γνωστικὸς α 100.
 Μπακίριος Ἀπίσσης β 242. Μάρκος εὐαγγελιστής α 60. 58.
 Μπακίριος νεώτερος α 279. Μάρκελλος α 217. 220. 225- 279.
 Μπακίριος πρεσβύτερος α 279. 381 Μάρκος Ἐφέσου β 42. 99.
 Μπακίριος ῥώσος β 380. Μάρκος συγγρ. ἐκκλ. α 294.
 Μπακεδονία ὑπὸ φράγκους β 408. Μαρκοσιανοὶ α 400.
 Μπακεδόνιος α 226. Μάρτενσεν β 465. 477.
 Μπακαβαῖοι α 34. Μαρτίνος Βράγας α 334.
 Μπακόβσκης β 456. Μαρτίνος Α' πάπας α 255.—Δ' β
 Μπακραῖος Σέργιος α 47. 35.—Ε' β 44. 465.
 Μπαράκης β 256. Μαρτίνος ῥώσος αἰρ. β 135.
 Μπαριανὸς α 84. Μαρτίνος Τουρώνης α 258. 303.
 Μπαρίνος α 79. 286.

- Μάρτυρες α 84. 177. 387.
 Μαρτυρολογία α 130.
 Μαρχεϊνέκς β 468.
 Μαρωνίται α 256. β 148 403.
 Μαρωνιτῶν κολλέγιον β 149.
 Μασσαλιανοὶ α 149.
 Μασσαλιανοὶ Συρίας α 262.
 Μασσαλιῶται α 237.
 Μασιλίων β 522.
 Ματθαῖος α 48. 62.
 Μάττερ α 18. β 480.
 Μάϋερ β 469.
 Μαυριανοὶ β 514.
 Μαυρίκιος Σαζωνίας β 423.
 Μαυριτανία α 66.
 Μαῦροι Ἰσπανίας β 184. 221.
 Μαυροκορδάτος Ἀλέξ. β 267. 329.
 Μαφριὰν β 145.
 Μαχμούτ Β' β 244. 264. 288.
 Μεγαλόσχημοι β 278.
 Μεθιολάνων σύνοδος α 221.
 Μεθόδιος α 152.
 Μεθόδιος β 125.
 Μεθόδιος ἀποστ. σλάβ. α 213.
 Μεθοδισταὶ β 441. 463.
 Μελάγχθων β 264. 412. 444. 455.
 Μέλιβι β 432.
 Μέλερ α 17. β 527 528.
 Μελετιανὸν σχίσμα α 227.
 Μελέτιος Ἰωαννίνων α 46. β 127. 324. 331.
 Μελέτιος Ἀντιοχείας α 224.
 Μελέτιος Λυκοπόλεως α 420.
 Μελέτιος Πηγᾶς β 264. 288. 325.
 Μελέτιος Συρίγος β 294. 328.
 Μελίτων α 78. 126.
 Μελχίται β 446.
 Μένανδρος α 44.
 Μένδελσων β 441.
 Μενωνίται β 447.
 Μένων β 447.
 Merle d'Aubigné β 479.
 Μεροβαύδης α 338.
 Μεσάζουσα θεολογία β 464.
 Μεσρὼπ ἀρμ. β 143.
 Μεσσίας α 47.
 Μεταβολή β 122.
 Μετάνοια α 183.
 Μετανοοῦντες α 474.
 Μετανοοῦντες δύσεως β 202.
 Μεταποίησις β 122.
 Μεταρρύθμισις λουθ. καὶ καλβ. β 406.
 Μεταρρυθμιστικαὶ σύνοδοι β 164.
 Μετουσίωσις β 206. 249. 283.
 Μεχιάτρ β 399.
 Μεχίταρισται β 399. 514.
 Μηδενισταὶ β 376.
 Μηνᾶς α 249.
 Μηνιάτης Ἠλίας α 324. 330.
 Μήτηρ Κυρίου β 133.
 Μητροπολιταὶ α 161.
 Μητροπολιταὶ ἀντ. β 272.
 Μητροπολιταὶ δύσεως β 168.
 Μητροφάνης Κριτόπουλος β 264. 290. 327.
 Μητροφάνης Κων)πόλεως β 46.
 Μητροφάνης Σμύρνης α 338.
 Μικρόσχημοι β 178.
 Μιλτιάδης α 426.
 Μιλῶχ Ὀβρένοβιτς β 254.
 Μινούκιος Φήλιξ α 147.
 Μισαήλ Ἀποστολίδης β 345. 365.
 Μισχὼτ β 506.
 Μίτρα ἐπισκόπου α 394.
 Μιχαήλ Ἀγγελος β 529.
 Μιχαήλ Ἀκομινάτος β 94.

- Μιχαήλ Ἀποστόλης β 83.
 Μιχαήλ Γ' β 83.
 Μιχαήλ Κηρουλάριος β 24 90.
 Μιχαήλ Λαχανοδράκων β 77.
 Μιχαήλ Παλαιολόγος β 67. 180. 181.
 Μιχαήλ Ῥαγκαβῆς α 268. β 54. •
 Μιχαήλ Στρατιωτικὸς β 531.
 Μιχαήλ Τραυλὸς α 265.
 Μιχαήλ β 457.
 Μιχέλης β 506.
 Μογγόλοι β 129.
 Μογίλας Πέτρος β 294.
 Μόδεστος α 129.
 Μολδαβία β 124.
 Μολεσχὸς β 471.
 Μολίνας β 514.
 Μολῖνος β 415.
 Μοναστήρια α 381.
 Μοναστηρίων διάλυσις β 341. 342.
 Μοναστηρίων πλοῦτος β 129. 277.
 Μοναχικὸς βίος α 370. 381.
 Μοναχοὶ Ἀθωνος β 112.
 Μοναχοὶ Ἀνθρωπομορφῖται α 231.
 Μοναχοὶ βυζ. β 109.
 Μοναχοὶ δύσεως β 171.
 Μοναχοὶ κοινωνίας α 385.
 Μοναχοὶ Ῥωσσίας β 131.
 Μονοθελῆται α 254.
 Μονοφυσῖται α 245.
 Μονταλαμβέρτος β 525.
 Μοντανιστὰι α 442.
 Μοντανὸς α 442.
 Μοντεσκιοῦ β 495.
 Μοντερράτος β 180.
 Μοντροκῶν β 522.
 Μονῶδ β 480.
 Μοραβοὶ α 212.
 Μορμῶνοι β 452. 483.
 Μόσχας μητροπολίται β 129.
 Μόσχας πατρ. β 252. 368.
 Μοσχάτος β 366.
 Μόσχειμ α 18. β 456.
 Μότζαρτ β 441.
 Μουραβιέφ β 524.
 Μουράτ Α' β 40.
 Μουράτ Β, β 41.
 Μουράτ Γ' β 237.
 Μουράτ συγγρ. β 232.
 Μουσανδὸς α 129.
 Μουσικὴ ἐκκλ. α 167. 391. β 120.
 433. 281.
 Μουσικὴ διαμαρτ β 444.
 Μύλλερ β 467.
 Μύνστερ ταραχαὶ β 414.
 Μύντζερὸς β 414.
 Μυστήριον α 393. β 424.
 Μυστηρίων ἀριθμὸς β 121 205 284.
 Μυστικὴ θεολογία βυζ. β 84.
 Μυστικὴ θεολογία δύσεως β 492.
 Μυστικοὶ νεώτεροι β 514.
 Μωάμεθ α 198.
 Μωάμεθ Β' β 233.
 Μωάμεθ Γ' β 237.
 Μωρίνος β 520.
 Μῶρος β 429.
 Μωρῶν ἑορτὴ β 208.
 Μωσῆς Ὁσροηνὸς β 143.
 N.
 Ναζωραῖοι α 91.
 Ναθαναὴλ ἢ Βαρθολ. α 48.
 Ναῖται β 183.
 Νὰς α 397.
 Νάρδου ἑλλ. ἐκκλησία β 342.
 Νάρθηξ α 397.

- Ναρσής ἐκ Κλᾶ β 143.
 Ναρσής ἐκ Λαμπρῶν β 143.
 Ναρσής μέγας β 143.
 Νατάλης αἵρετ. α 111.
 Νατάλης Ἀλέξανδρος α 17. β 522.
 Ναῦς α 179.
 Ναῶν ἀρπαγαὶ β 284.
 Νεάνδρος α 18. β 471. 472.
 Νεαπόλεως ἑλλ. ἐκκλησίαι β 342.
 Νεῖδερ β 473.
 Νεῖλος α 294.
 Νεῖλος Ἀλεξανδρείας β 263.
 Νεῖλος βυζ. μοναχὸς β 63.
 Νεῖλος Καβάσιλας β 96.
 Νεκτάριος β 270. 328.
 Νεμέσιος Ἐμίσσης α 316.
 Νεοκαθολικοὶ β 518.
 Νεοκαισαρείας σύνοδος α 339.
 Νεοπλατωνικοὶ βυζ. β 66. 83.
 Νεοπλατωνισμὸς α 34. 86.
 Νεόφυτος ἐκ Ῥόδου β 308.
 Νεόφυτος Καρύστου β 244.
 Νεόφυτος πατρ. κωνσ. β 295.
 Νεόφυτος πατρ. κωνσ. β 306.
 Νεόφυτος Ταλαντίου β 244.
 Νέπως α 114.
 Νερούας α 75.
 Νεσάριοι β 404.
 Νεστοριανικὴ ἔρις α 238.
 Νεστοριανοὶ α 196. 242. β 139.
 394.
 Νεστόριος α 236. 239. 393.
 Νίστωρ Ῥώσσοις β 128. 376.
 Νεῦιν β 483.
 Νεύτων β 450.
 Νηπίων βᾶπτισμα α 182.
 Νηπίων εὐχαριστία α 182.
 Νήφων μοναχὸς β 62.
 Νήφων πατρ. β 70.
 Νικάνωρ β 263.
 Νικήτας Ἀκομινάτος β 66. 85. 94.
 Νικήτας βυζ. ἱστορ. β 89.
 Νικήτας Γρηγοῤᾤς β 37.
 Νικήτας Νικομηδείας β 30. 93.
 Νικήτας Παφλαγῶν β 89.
 Νικήτας Σείδης β 93.
 Νικήτας Σερρώνιος β 87. 92.
 Νικήτας Στηθάτος β 26. 90.
 Νικηφόρος αὐτοκρ. α 268.
 Νικηφόρος Γρηγοῤᾤς α 15. β 75.
 Νικηφόρος Θεοτόκης β 333.
 Νικηφόρος Κων)πόλεως α 15.
 Νικηφόρος Κων)πόλεως β 68.
 Νικηφόρος Πατρίκιος β 53. 140.
 Νικόδημος Ἀγιορείτης β 333.
 Νικολαΐται α 96.
 Νικόλαος ἅγιος β 133.
 Νικόλαος Α' β 152.—Β' 154.
 Νικόλαος γάλλος θεολ. β 521.
 Νικόλαος ἐκ Δύρας β 198.
 Νικόλαος Καβάσιλας β 75. 84. 97.
 Νικόλαος Μεθώνης β 66. 83. 85. 86.
 Νικόλαος Μουζάλων β 93.
 Νικόλαος Μυστικὸς β 22.
 Νικομήδεια α 67.
 Νικούσιος Παναγ. β 269.
 Νίκων Μόσχας β 368. 369.
 Νίππολδ β 473.
 Νισίβεως σχολή α 342. 271. β 140.
 Νιτίζσχ β 467.
 Νοβίλλης β 531.
 Νοβογοδόρ ἀρχιεπ. β 131.
 Νοβρέγας β 532.
 Νοητὸς α 111.
 Nominalismus β 488.
 Νομοκάνων β 103.

Non Conformistæ β τόμ. 431.
 Νορθηγία β 429. 477.
 Νοουατιανοὶ α 117. 151.
 Νοουατιανὸς α 117.
 Νοουάτος α 117.
 Νοταρᾶς β 109.
 Νουμιδία α 66.
 Νυρεμβέργης εἰρήνη β 417.

Ξ.

Ξαφένριος β 531.
 Ξεναίας ἢ Φιλόξενος Μαβούγ α 247.
 Ξενοδοχεῖα α 399.
 Ξηροποτάμου μενὴ β 114.
 Ξίφους ἱππόται. 184.

Ο.

Ὁθωμανικὴ ἐξουσία β 231.
 Ὁθων Α' αὐτοκρ. β 153.
 Ὁθων βασιλ. ἐλλήνων β 339.
 Οἰδιπόδευοι μίξεις α 73.
 Οἰκολαμπάδιος β 415. 455.
 Οἰκονόμος Κωνσταν. α 17. β 323.
 342. 353. 363.
 Οἰκονόμος Σοφοκλῆς β 363.
 Οἰκονόμου ἀξίωμα β 273.
 Οἰκουμένιος β 89.
 Ὁκκάμ β 196.
 Ὁκταπλά α 135.
 Ὀλγα β 126.
 Ὀλδεν β 437.
 Ὀλδενδάντελδ β 446.
 Ὀλλανδία β 478.
 Ὀλυμπιόδωρος α 323.
 Ὁμοιος α 222.

Ὁμοιούσιος α 220.
 Ὁμολογία Λουκάρεως β 292.
 Ὁμοούσιος α 218.
 Ὁμφαλόψυχοι β 72.
 Ὁνοκέφαλοι α 73.
 Ὁνουφριανοὶ β 375.
 Ὁνων ἑορτὴ β 208.
 Ὁνωράτος α 386.
 Ὁνώριος Ῥώμης α 222.
 Ὁπτάτος Μιλένης α 303.
 Opus operatum β 205.
 Ὁράριον α 395.
 Ὁρατόρια β 441 529.
 Ὁργανον μουσικὸν α 389.
 Ὁρθόδ. τάσις γερμ. θεολογ. β 465
 Ὁρθόδοξος ὁμολογία β 294.
 Ὁρθολογισμὸς β 457.
 Ὁρθρος α 378.
 Ὁρος ἄγιον β 412.
 Ὁρφανοτροφεῖα α 399.
 Ὁρόσιος α 16. 312.
 Ὁσίανδρος β 288. 444.
 Ὁσιος Κερδούνης α 298.
 Οὐάλης α 191. 223.
 Οὐαλεντινιανὸς Α' α 194.
 Οὐαλεντίνος α 99.
 Οὐάρων α 30.
 Οὐβερ β 527.
 Οὐγγαρίας ὁρθόδοξοι β 318.
 Οὐγων ἄγ. Βίκτωρος β 192.
 Οὐγων ἄγ. Κάρου β 194.
 Οὐίτλεφος β 222.
 Οὐίτλερροδ α 209.
 Οὐίλμανν β 446.
 Οὐλφίλας α 203.
 Οὐμανισμὸς β 227.
 Οὐμανιστὰι β 227.

- Οὐμβέρτος β τόμ. 26.
 Οὐνιτάρνι β 450.
 Οὐόλφις β 459.
 Οὐρβανὸς Β' πάπας β 29. 177.—
 Δ' β 33. 161.—Ε' β 40.—Η' β 489.
 Οὐρσουλῖναι β 513.
 Ούσιναι β 224.
 Οὐσος β 223.
 Οὐτρακβίσται β 225.
 Οὐτρέχτης ἐπισκοπὴ β 518.
 Ὁφφρεβικ β 302.
 Ὁφῖται α 100. 302.
 Π.
 Παιδεῖα βυζαντινῶν β 76.
 Παιδεῖα κλήρου β 274. 322.
 Παίδων σταυροφορία β 166.
 Παίδων στρατολογία β 237.
 Πακιανὸς α 303.
 Παλαιοκαθολικοὶ β 505.
 Παλαιστίνη α 389.
 Παλαιστρίνας β 528.
 Παλλάδιος α 293.
 Pallium α 394.
 Πάλμερ α 17.
 Πάλμερ γεωμ. θεολ. β 468.
 Πάμφιλος α 443.
 Παμφυλία α 65.
 Πανεπιστήμια β 186.
 Παννυχίς α 176. 375.
 Πανσέληνος β 120.
 Πάνταινος α 131. 132.
 Παπαδόπουλος Κομν. Ν. β 308. 316.
 Πάπας α 364.
 Παπαφλέσας β 244.
 Παπίας α 114. 124.
 Παπῶν διαφθορά β 163.
 Παπισμοῦ δύν. β 160. ἐνέργεια ἐν
 Παπῶν εἰσοδήμ. β 164. [ἀνατ. β 313.
 Παπουλάκης β 356.
 Παπῶν κοσμικὴ ἐξουσία β 150. 502.
 Παράδοσις α 107. 215.
 Παρασκευὴ α 176.
 Παραχωρήσεις σουλτάνων β 234.
 Παρθενία α 376.
 Παρθένου α 172.
 Παρερμηνευταὶ α 67.
 Πάριος Ἀθανάσιος β 324. 334.
 Πάρκερ β 430.
 Πασσάλια β 506. 526.
 Πάτηχα α 145. 169. 476. 395.
 Πασχάλ β 517.
 Πασχάλης β 29.
 Πατέρες α 121. 270.
 Πατέρες Ὁρατορίου β 514.
 Πάτραι α 67.
 Πατριάρχαι α 352.
 Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας α 355.
 β 107. 263.
 Πατριάρχαι Ἀντιοχείας α 355. β
 107. 264.
 Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων α 356. β
 107. 266.
 Πατριάρχαι Κων)πόλεως α 353.
 355. β 145. 235. 248.
 Πατριάρχης α 355.
 Πατριαρχικὸς ναὸς β 234.
 Πατριάρχου δικαίωματα β 289.
 Πατριάρχου εἰσοδήματα β 250.
 Πατρίκιος α 204.
 Πατρίκιος Πελάγιος α 337.
 Πατρικίου νόμος α 365.
 Πατρολογία α 13.
 Παυλιανισταὶ β 375.
 Παυλικιανοὶ β 48.

- Παυλῖνος α τόμ. 113.
 Παυλῖνος α 227.
 Παυλῖνος Ἀκυλητίας α 251.
 Παῦλος α 56.
 Παῦλος Β' πάπας β 304.—Γ' β 424.—Δ' β 487.—Ε' β 305. 489.
 Παῦλος Ἐιδελβέργης β 437.
 Παῦλος ἐκ Θηβαίδος α 173.
 Παῦλος Νόλας α 338.
 Παῦλος Παυλικιανὸς β 52.
 Παῦλος Σαμοσατεὺς α 111.
 Παφνούτιος α 379.
 Παχυμέρης α 15.
 Παχώμιος α 381.
 Παδερμοντίου Βάλδιοι β 217.
 Πέζαρος β 223.
 Πεκώτ β 479.
 Πελαγιανική ἐρις α 233.
 Πελάγιος α 234. 314.
 Πέν Οὐτλιαμ. β 450.
 Πεντηκοστή α 55. 177.
 Πέπανος Δημ. β 308.
 Πέργαμος α 65.
 Περιτομῆς ἑορτὴ α 396.
 Περπέτουα α 76.
 Περὸννε β 526.
 Περσίας χριστιανοὶ α 195. 349.
 Peschilo α 180.
 Πέτερσων β 428.
 Πετάβιος β 521.
 Πετράρχας β 164.
 Πέτρος α 48. 55. 61.
 Πέτρος Ἀθωνίτης β 107. 266.
 Πέτρος Ἀλεξανδρείας α 120. 142.
 Πέτρος Ἀντιοχείας β 27. 90.
 Πέτρος Γ' β 372.
 Πέτρος Γναφεὺς α 246.
 Πέτρος ἐξ Ἀμμιανοῦ β 177.
 Πέτρος ἐκ Σικελίας β 55. 89.
 Πέτρος Κων)πόλεως α 220.
 Πέτρος μέγας β 240. 353. 369.
 Πέτρος Μογγὸς α 246.
 Πέτρος Χρυσολάνος β 29.
 Πέτρος Χρυσόλογος α 330.
 Πέτρου διαδοχὴ α 61. 162. 364.
 Πέτρου ἑορτὴ α 336.
 Πέτρου καθέδρας ἑορτὴ α 196.
 Πίγκερτων β 296.
 Περισταὶ β 514.
 Πίζης σύνοδος β 160. 164.
 Πικολόμινης β 166.
 Πίος Β' πάπας β 168. 303.—Δ' β 488.—Ε' β 305.—ς' β 493. 494.—Ζ' β 497.—Η' β 498.—Θ' β 320. 499.
 Πισιδία α 65.
 Πισίδιος α 337.
 Πιτζιπιδὸς β 320.
 Πίχλερ β 527.
 Πλάγκ α 18.
 Πλανούδης β 96.
 Πλάτων α 26.
 Πλάτων ῥώσσοις β 379.
 Πλήθων β 67. 101. 227.
 Πλωτίνος α 34.
 Πνικτὸν β 8.
 Πογασχνίκοι β 375.
 Ποθεινὸς α 78.
 Ποιμένες διαμ. β 442.
 Ποιμὴν α 78.
 Ποιμὴν ῥώσσοις β 130.
 Πολόσκης Δημ. β 379.
 Πολυθετα α 21.
 Πολύκαρπος α 77. 115. 124.
 Πολύκαρπος ῥώσσοις α 116.

- Πολυχρόνιος Ἀπαμείας α τόμ. 293. Προσήλυτοι ἰουδ. α 44.
 Πολωνίας ὁρθόδοξοι β 289. 388. Προσκυνήματα ἱερὰ β 366.
 Πολωνίας προτεστάνται β 288. 428. Προσφοραὶ α 181.
 Πόποι β 131. Προτεστάνται β 415.
 Πόρου σχολή β 358. Protestantenverein β 475.
 Πορτρουαγιὰ β 517. Προυδέντιος β 243.
 Πορφύριος α 88. Προφῆται α 155.
 Ποσσεβίνος β 385. Πρώτος β 323.
 Ποσσίδιος α 315. Πρωσίας προτ. β 427.
 Ποστέριος α 313. Πρώτη ξτους α 396.
 Ποταμαίαινα α 79. Πρωτόποποι β 431.
 Πῶττ β 456. Πτωχοκομεία α 399.
 Πουργατόριον β 203. Πυθαγόρας α 26.
 Πουριτανοὶ β 431. Πυθαγόρειος φιλοσοφία α 33.
 Πουσεῖσαι β 481. 300. Πύκπειος ἐταιρεία β 532.
 Πούσεϋ β 481. 300. Πφλίδερερ β 464.
 Πραισανσὲ β 479.
 Πρεσβυτεριανοὶ β 483. P.
 Πρεσβύτεραι α 157.
 Πρεσβύτεροι α 156.
 Πριέριος Σύλβεστρος β 408.
 Primas β 468.
 Πριμάσιος α 256.
 Πρίσκιλλα α 112.
 Πρισκιλλιανισταὶ α 256.
 Πρισκιλλιανοὶ α 256.
 Προκύλιον α 398.
 Προδικιανοὶ α 404.
 Πρόδρομος α 396.
 Προεστῶτες β 273.
 Πρόκλος νεοπλατ. β 66.
 Πρόκλος πατρ. α 297.
 Προκόπιος Γαζαῖος α 320.
 Προκόπιος ἱστορ. α 45.
 Προκοβίχιος β 396. 378.
 Προορισμὸς β 442.
 Προπαγάνδα β 309. 404. 402.
 Προσηλυτισμὸς β 352.
 Ῥαββελιὰν β 435.
 Ῥαβανὸς Μαῦρος β 210. 213.
 Ῥαβδινισμὸς α 71.
 Ῥάβδος ποιμαντ. α 394.
 Ῥαγκαβῆς Κλέων β 355.
 Ῥαγούσης ἑλληνες β 341.
 Ῥαδδέρτος Πασάσιος β 209.
 Ῥάντισμα β 206.
 Ῥάουσχερ β 503.
 Ῥασκολνῖκοι β 373.
 Ῥασοφόροι β 378.
 Rationalismus β 457.
 Ῥατίσλαβος α 212.
 Ῥατράμνος β 209. 241.
 Ῥαφαήλ Β' β 306.
 Ῥαφαήλ ζωγράφος β 527.
 Realismus β 488.
 Ῥεβίλλ β 479.
 Ῥέινκενς β 506.

Ῥέινχαρτ 6 τόμ. 460.	188 — 192. 301 — 304.
Ῥετχλίνιος δ 229.	Ῥωμωσάτοι 6 402.
Religio nova α 72.	Ῥώσων προστασία 6 240.
Ῥεμίγιος Ῥηνῶν α 203.	
Reformatio in capite κτλ. 6 164.	Σ.
Ῥενάν 6 470. 526.	
Ῥέννης 6 529.	Σαββαίτωφ 6 381.
Ῥευνάλδος α 17.	Σαββατιανοὶ 6 375.
Ῥεύς 6 480.	Σάββατον α 176. 394.
Ῥιβέλλου ἀνατ. 6 311.	Σαββάτου νηστεία 6 8.
Ῥιζάρειος σχολή 359.	Σαβέλλιος α 144.
Ῥίκκης 6 531.	Σαβοναρόλας 6 226.
Ritualismus 6 481.	Σάγχης 6 460.
Ῥιχάρδος Λεοντόκαρδος 6 179.	Σαδδουκαῖοι α 37.
Ῥίτσχλ 6 468.	Σάτιλερ 6 524.
Ῥίττερ α 17. 6 527.	Σακελλάριος 6 353.
Ῥόγγς 6 518.	Σακελλαρίου ἀξίωμα 6 273.
Ῥοδίων α 67.	Σακελλίωνος ἀξίωμα 6 373.
Ῥόδων α 129.	Σάκκ 6 466.
Ῥόε 6 308.	Σάκκος α 394.
Ῥοέρος 6 458.	Sacrificati α 81.
Ῥόθε 6 467.	Σαλαδίνος 6 479.
Ῥοδεσπιέρος 6 496.	Σαλανιὰν 6 306.
Ῥοτθης 6 355.	Σαλβιανός 6 313.
Ῥομπότης 6 365.	Σαλεσιαναὶ 6 514.
Ῥορδασχέρους α 17 6 526.	Σαμαρείται α 42.
Ῥοτκελίνος 6 188.	Σάμου σχολή 6 276.
Ῥουμανίας ἐκκλησία 6 124. 255.	Σαμουήλ Α' 6 250. 261.
Ῥουμανίας μοναστήρια 6 256.	Σαμφών Βερνάρδος 6 418.
Ῥουσσώ 6 459. 499.	Σάνδης 6 380.
Ῥουφίνος α 16. 234. 308.	Σάρδεις α 69.
Ῥυθμός γοτθικός 6 207.	Σαρδικῆς σύνοδος α 224. 359.
Ῥυπῶντες 6 111.	Σαρμάτιος α 263.
Ῥωμαίων θρησκεία α 25.	Σατουρνίνος α 98.
Ῥωμαίων θρησκ. ἀνοχή α 25.	Σατωβριάνδος 6 524.
Ῥωμανός Ῥώστος 6 130.	Σδέγλερ 6 470.
Ῥώμη α 67.	Σδέγκφελδ 6 428.
Ῥώμης ἐπίσκοποι α 161. 425.—6	Σδεγκφελδιανοὶ 6 448.

Σθένδεμβοργ β τόμ. 452.
 Σθενδενοργιανοὶ β 452.
 Σβέιτσερ β 363.
 Σβετοσλάβος β 127.
 Σεδούλιος α 368.
 Σεκοῦνδος α 218.
 Σεκοῦνδος α 100.
 Σελεύκεια α 65.
 Σελευκείας σύνοδος α 222.
 Σελευκείας σχολή β 140.
 Σελήμ Α' β 216.
 Σελλιώ β 522.
 Σέμλερ β 457.
 Σενιέρης β 524.
 Σεραπίων Θομουτδος α 279.
 Σεραπιωνιστὰὶ β 375.
 Σεραφείμ β 261.
 Σερβάτος Λουπος β 215.
 Σερβέδος β 427.
 Σερβίας ἐκκλησία β 123. 254.
 Σέργιος α 254.
 Σέργιος Γ' β 22.
 Σέργιος Τυχικός β 53.
 Σερεθρεννικῶφ β 388.
 Σευηριανοὶ α 247.
 Σευήρος α 247.
 Σηθιανοὶ α 104.
 Σηζτος Α' α 81.—Δ' β 304.—Ε' β 489.
 Σιθηρίας λαοὶ β 383.
 Σιγῶντες β 111.
 Σικελίας ἀνατολ. β 310.
 Σιλεντιάριος α 337.
 Σιλεσία β 428.
 Σιλουανὸς Γάζης α 84.
 Σιλουανὸς Μάρκος α 60.
 Σίμων Βλαδιμήρας β 111
 Σίμων Ζηλωτῆς α 48. 62.

Σίμων μάγος α 44. 96.
 Σίμων Ῥιχάρδος β 520.
 Σίμων Σελευκείας α 196.
 Σιμωνία β 235.
 Σινᾶ ἀρχιεπ. β 267.
 Σιρίκιος Ῥώμης α 258.
 Σιρμίου σύνοδος α 222.
 Σιρμόνδ β 522.
 Σιτίνιος β 89.
 Σις πατριάρχ. ἀρμ. β 143.
 Σκαϊβόλας α 29.
 Σκευοφυλάκεια α 399.
 Σκωτία β 432. 482.
 Σκῶτος Ἑρίγενας β, 184. 240.
 Σλάβοι β 123.
 Σλάβοι ἑλλ. χωρῶν β. 123.
 Σλαβῶνοι β 123.
 Σλεϊερμάχερος α 18. β. 460.
 Σμαλκαλδικὰ ἄρθρα β 422.
 Σμαλκαλδικὸς πόλεμος β 423.
 Σμίττ β 480.
 Σμιδτ β 472. 422.
 Σμιθ β 452.
 Σμοδόλοβιτζ β 384
 Σμύρνη α 65.
 Σοκολόβιος Σταν. β 287.
 Σολιμὴν Σάχ β 36.
 Σολομών Ἰερρχῆς β 198.
 Σοπίων α 67.
 Σορβώνη β 198.
 Σουαβίας χωρικοὶ β 414.
 Σουηδία β 477. 428.
 Σουθγάτε β 299.
 Σουλπίκιος Σευήρος α 16. 308.
 Σούλτε β 506.
 Σουνίται α 200.
 Superstitio malefica α 73.
 Supranaturalismus β 459.

- Σπαδανός α 17.
 Σπέε β 529.
 Σπένερ β 456.
 Σπήλαιον Κιέβου β 132.
 Σπήλαιον μέγα β 244
 Σπυρίδων Κεφαλληνίας β 249
 Στάγγαρος β 444.
 Στάλ β 475.
 Στάνλεϋ β 482.
 Σταουδενμάιερ β 527.
 Σταροβέρτζοι β 373.
 Σταυροπήγια β 278.
 Σταυρός α 179. 396. 400.
 Σταυροφορίαι β 176.
 Σταυροφόροι β 107. 176.
 Στεττίγγοι β 218.
 Στεφανισται β 375.
 Στέφανος α 56.
 Στέφανος Γ' α 118.—Α' α 219.
 Στέφανος ἀρχιεπ. Ἀγγλ. β 160.
 Στέφανος μοναχός β 267.
 Στέφανος Σύνικ β 143.
 Στεφάνου ἑορτὴ α 396.
 Στιχάριον α 394.
 Στολαὶ κλήρου α 394.
 Στόλβεργ α 17.
 Στόρρ β 460.
 Στούδιον β 109.
 Στούρζας β 335.
 Στράους β 470.
 Στρίγγλος β 444.
 Στριγολνίκοι β 135.
 Στροσμάιερ β 503.
 Στυλῖται β 111.
 Στωϊκὴ φιλοσοφία α 27.
 Σύγκελλος α 15.
 Σύδοβ β 476.
 Σύλβεστρος Ἀντιοχείας β 265.
 Σύλβεστρος Β' β 154.
 Συμβάτιος β 115.
 Σύμβολα α 179
 Συμβολικὴ α 13.
 Symbolum apostolicum α 108.
 Σύμβολον ἀρχαῖον α 108.
 Σύμβολον Γρηγορίου Νεοκαισαρείας
 α 242.
 Σύμβολον Νικαίας α 217. 224.
 Συμβούλιον ἐπισκοπικόν α 351.
 Συμβούλιον μικτόν β 252.
 Συμεών Θεσσαλονίκης β 85. 98.
 124.
 Συμεών Ἱεροσολ. α 64. 76.
 Συμεών Μάμαντος β 71.
 Συμεών Μεταφραστῆς β. 89. 104.
 Συμεών νέος θεολ. β 90.
 Συμεών Παυλικιανός β 51.
 Συμεών Στυλῖτης α. 385.
 Συναξάρια α 11. β 87.
 Συνέκδημοι β 54.
 Συνεργιστικὴ ἔρις β 443.
 Συνέσιος Πτολεμαῖδος α 230. 295.
 335. 378.
 Συνιστάμενοι α 175.
 Σύνοδοι α 160.
 Σύνοδος κατὰ Λουκάρως β 294.
 Σύνοδοι λατ. ἐκκλ. β 160.
 Σύνοδοι οἰκουμενικαὶ α 360. 366.
 α. 217. β'. 228. γ'. 241. δ'.
 244. ε. 251. ς'. 256. ζ' 268.
 Σύνοδοι προτεσταντικαὶ β 440.
 Σύνοδος γερόντων β 250.
 Σύνοδος Γάγγρας α 339.
 Σύνοδος Ἑλλάδος β 340.
 Σύνοδος Ἱεροσολύμων α 58.
 Σύνοδος κατὰ Βουλγάρων β 259.
 Σύνοδος Κοπρωνύμου α 266.

Σύνοδος Κωνσταντινουπόλεως τοῦ
869 β 16.
Σύνοδος ληστρική α 245.
Σύνοδος Μαντουῆς β 168.
Σύνοδος πατριάρχου β 251.
Σύνοδος Ῥώμης τοῦ 868 β 16.
Σύνοδος ῤωσσ. ἐκκλ. β 253. 369.
370.

Σύνοδος τοῦ 879 β 20.
Σύνοδος τοῦ 863 β 13.
Σύνοδος τοῦ 867 β. 16.
Συρίας σφαγαί β 247.
Συρόπουλος β 99.
Σύστασις α 175.
Σχάλλ β 331.
Σχάφφ α 483.
Σχεῖδεμάχερ β 471.
Σχένκελ β 464. 471.
Σχέρερ β 479.
Σχέφλερος β 515.
Σχῆται α 200.
Σχίλλερ β 459.
Σχίσμα β 5.
Σχίσμα παπῶν β 164.
Σχολαί θεολογ. ἀρχ. α 274.
Σχολαί ἱερατ. β 359.
Σχολαί ῤωσσ. β 374. 373.
Σχολάριος β. 43. 83. 100. 233.
264.
Σχολαστική θεολογία β 184.
Σχολεῖα ἀρχ. α 399.
Σχολεῖα δουλείας β 323.
Σχολή Ἀλεξανδρείας α 131. 270.
274.
Σχολή Ῥώμης β 308.
Σχροῖκ α 18. β 471.
Σωκινιανοί β 449.
Σωκῖνος Λαίλιος α 449.

Σωκῖνος Φαῦστος β 449.
Σωκράτης ἱστορικός α 14. 321.
Σωσίπατρος α 60.
Σωτήριχος β 63.
Σωφρόνιος Ἱεροσολ. α 201. 254.
Σωφρόνιος Κύπρου β 271.

T.

Τάγματα μοναχῶν β 172.
Τανταλίδης β 324. 335.
Τάουλερ β 198.
Τάουζεν β 428.
Ταράσιος α 268.
Τατιανὸς α 100. 128.
Τάφος ἁγίος α 389. β 245. 277.
Τβέστεν β 467.
Τβῖν σύνοδος α 253.
Temple de la Raison β 496.
Τερτουλλιανὸς α 146.
Τερτσιάριοι β 173.
Τεσσαρακοστή α 175. 395.
Τετάρτη α 175. 395.
Τέτζελος β 408.
Τετραπολίτις δμολογία β 416.
Τέφρικα β 55.
Thesaurus mer. β 203.
Thurificati α 81.
Tillemont α 17. β 522.
Τίλλυ β 438.
Τιμόθεος α 60.
Τιμόθεος Αἰλουρος α 246.
Τιμόθεος πατρ. β 307.
Τίσχενδορφ β 469.
Τίτος α 59. 60.
Τίτος Βόστρων α 279.
Τιτουλάριοι β 273.
Τιτσιανὸς β 529.

- Τόγκιν β 529.
 Τομαζίνος β 324.
 Τόμος συνοδικὸς β 345.
 Τόποι ἄγιοι β 245.
 Τορκουάκος Τάσος β 529.
 Τοσαάνης ἀνατολ. β 312.
 Τοῦχ β 469.
 Traditores α 83.
 Transubstantiatio β 206.
 Τρανσυλθανίας ἐρθόδοξοι β 253.
 318.
 Τρανῶν ἀνατολικοὶ β 83.
 Τράπεζα ἀγία α 478. 379. β 206.
 Τραπεζούντιος β 100. 142. 227.
 344.
 Τραπεζούντος αὐτοκρατορία β 180.
 Τραπισταὶ β 514.
 Treuga β 205.
 Τρία κεφάλαια α 250.
 Τριακονταετὴς πόλεμος β 439.
 Τριάς ἀγία α 229.
 Τριδέντου σύνοδος β 424. 487.
 Τρύφων πατρ. β 345.
 Τσδικαίου ταραχαὶ β 412
 Τσέλλερ β 470.
 Τσέτσβιτσχ β 474.
 Τσίτσενδορφ β 451.
 Τυπάλδος Σταυρουπόλεως β 297.
 335.
 Τύπος α 255.
 Τυρνόβου ἀρχιεπισκοπὴ β 126.
 Τύρου σύνοδος α 221.
 Τύχων β 380.
 Υ.
 Ὑάκινθος β 546.
 Ubiquitas β 443.
 Ὑιοθετισμὸς α 258.
 Ὑλισταὶ β 536.
 Ultima unctio β 206.
 Ὑμνογράφοι β 199.
 Ὑμνογράφοι καθολ. β 529.
 Ὑμνοι ἀρχαῖοι α 167. 184.
 Ὑμνοι λουθηρανικοὶ β 444.
 Ὑμνολογία α 334. 390.
 Uniti β 314.
 Universalia β 188.
 Ὑπαπαντὴ α 396.
 Ὑπατία α 493
 Ὑπερφυσικοὶ β 459.
 Ὑπόκρισις βυζ. α 373. β 445.
 Ὑπόπτωσις α 475.
 Ὑψηλάντης β 331.
 Ὑψιστάριοι α 495.
 Φ.
 Φάβερ β 416.
 Φάβρης β 299.
 Φακούνδος α 334.
 Φαναριῶται β 244.
 Φανατισμὸς βυζ. β 446.
 Φαρισαῖοι α 31.
 Φαρμακίδης β 244. 298.
 Φατσέας β 315.
 Φατσιλίδης β 402.
 Φαυστίνος α 299.
 Φαῦστος β 443.
 Φαῦστος Ῥηγίου α 330.
 Φεδῶρ Τσίρος β 368.
 Φελίτσιτας α 79.
 Φελώνιον α 394.
 Φενελὼν β 546. 523.
 Φερδινάνδος Αὐστρίας β 438.
 Φερδινάνδος Ἰσπ. β 224.

- Φερράνδος α 334.
 Φερράρα β 41. 166.
 Φέυερβαχ β 471.
 Φηλικίσσιμος α 117.
 Φηλιξ Ἀπτούγγας α 260.
 Φηλιξ Οὐργέλλης α 258.
 Φηλιξ Ῥώμης α 247.
 Φιλαδέλφεια α 65.
 Φιλαδελφεὺς Χρ. Ν. β 297.
 Φιλανθρωπία χριστιανῶν α 170. 376.
 Φιλάρετος ῥώσος β 380.
 Φιλάρετος Τσερνίκωφ β 381.
 Filioque α 229. β 6.
 Φίλιπποι α 66.
 Φιλιππόνοι β 375.
 Φίλιππος α 48. 62.
 Φίλιππος Ἀραψ α 80.
 Φίλιππος Αὐγουστος β 160.
 Φίλιππος διάκονος α 56.
 Φίλιππος Ἑσσης β 446.
 Φίλιππος Ἡρώδου α 35.
 Φίλιππος Ὁραῖος β 162.
 Φιλόθεος πατριάρχης β 98. 121. 130.
 Φιλόθεος Σαλῶνων β 242.
 Φιλοσοφήματα ἀρχαῖα α 26.
 Φιλοστόργιος α 15. 321.
 Φιλόστρατος α 88.
 Φίλων α 42.
 Φιρμάνιον τοῦ 1870. β. 258.
 Φιρμιλιανὸς α 66. 119.
 Φλαβιανὸς α 243.
 Φλάκιος α 17. β 444. 455.
 Φλειτδνερ β 476.
 Φλερὺς α 17.
 Φοιβάδιος α 303.
 Φοῖνιξ α 179.
 Φόλκμαρ β 470.
 Formula concordiae β 443. 444.
 Φορτουνάτος σχισμ. α 117.
 Φορτουνάτος ὕμνογράφος α 338.
 Φουλγέντιος α 331.
 Φουρνῆς β 93.
 Φόχτ β 470.
 Φράγκε β 456.
 Φράγκε β 466, 471..
 Φραγκικὴ ἐκκλησία α 269.
 Φραγκισκανοὶ β 137. 171. 503.
 Φραγκίσκος α 173.
 Φραγκίσκος ἐκ Σάλης β 515.
 Φράγκοι α 213.
 Φραντζῆς α 15.
 Φρεϊδριχ β 506.
 Φρεϊδερίκος Β' β 159. 182.
 Φρεϊδερίκος Βαρβαρόσας β 158. 179.
 Φρεϊδερίκος Ῥην. παλατ. α 197.
 Φρίτσχε β 469.
 Φρόντης α 88.
 Φροσχάμμερ β 527.
 Φωκᾶς Ἰωάννης β 95.
 Φωκᾶς Νικηφόρος β 141.
 Φῶξ β 450.
 Φῶς θεῖον β 71.
 Φωτεινὸς α 225. 276.
 Φωτιάδης β. 323.
 Φωτιζόμενοι α 174.
 Φωτίας β 430.
 Φώτιος β 10. 80. 127.
 X.
 Χάγενβαχ α 18. β 414. 473.
 Χαζάροι β 124.
 Χάζς Κάρολος α 18. β 462. 471. 472.
 Χαϊνδελ β 441.

Χάλκης σχολή β 275. 276.

Χαλκίδιος α 230.

Χαλκοκονδύλης Δημ. β 102. 227.

Χαλκοκονδύλης Λαόνικος α 15.

Χάνεβεργ β 527.

Χάν β 460.

Χάουσερθ β 471.

Χάρτμανν β 471.

Χάσσε β 473.

Χασσοῦν β 399.

Χάττι χουμαγιούν β 246.

Χάϋδν β 441.

Χάϋμων β 200.

Χειροτονία α 156. 393.

Χεμνίτζιος β 445. 455.

Χερνχούτιοι β 451.

Χεργζέρσκης β 381.

Χέττιγγερ β 527.

Χίγκμαρος β 210.

Χίλδνερ β 352.

Χιλιανδάριον β 276.

Χιλιασμός α 97. 114.

Χίλλ β 352.

Χίρσχερ β 527.

Χίτσιγ β 469.

Χλοδοβίκος α 203.

Χλοτίλδη α 203.

Χόλτζμανν β 464. 469.

Χόνθαϊμ β 491.

Χόρνθεκ β 450.

Χούπελδ β 469.

Χούττερος β 445. 469.

Χόφμανν β 465. 469.

Χοχενστάουφεν β 158.

Χρίσμα α 183. 393. β 121. 206.

Χρίσμα διαμαρτυρ. β 444.

Χριστιαν. άναν. έταιρεία β 321.

Χριστιανισμού μέλλον β 537.

Χριστιανισμ. νύν κατάστασις β 535.

Χριστιανιστάι β 375.

Χριστιανών αριθμός β 534.

Χριστολύται β 66.

Χρίστμανν β 437.

Χριστόφορος Μάρκελλος β 167.

Χρονογράφοι 'Ιταλίας α 16.

Χρονογράφος α 11.

Χρύσανθος β 279. 329.

Χρυσολωρᾶς Δημ. β 98.

Χρυσολωρᾶς Μανουήλ β 102.

Χρυσομάλης β 62.

Χρωμάτιος α 308.

Χρυσοχέρης β 55.

Χωρεπίσκοποι α 160. 351.

Χωνιάτης Νικήτας α 15. β. 66.

Ψ.

Ψαλίδας β 323.

Ψάλλται α 158.

Ψελλός β 58. 81. 91.

Ψηφοθετήματα α 399. β 120.

Ω.

Ώραι α 395.

Ώριγένης α 133 έπ.

Ώριγενική έρις α 230. 250.

Ώριγενισταί α 220.

Ώριγένους σύστημα α 136.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

ΕΝ ΤΩ Α' ΤΟΜΩ.

Σελ. 26 κατὰ τὸν ἀντὶ κατὰ τῶν. — σελ. 43 Βαρθολομαῖος ἀντὶ Βαρθολομαῖος — σελ. 83 μυροβλήτης ἀντὶ μυροβλύτης. — σελ. 142 αἱ σύνοδοι αὗται ἀντὶ ἡ σύνοδος αὕτη. — σελ. 129 § 38 ἀντὶ 49. — σελ. 114 Ἀποκαλ. α' ἀντὶ Ἀποκαλ. κ'. — σελ. 143 319 ἀντὶ 309. — σελ. 158 concilio ἀντὶ consilio. — σελ. 160 hseset. batiz. ἀντὶ haeret. baptiz. — σελ. 163 concenire ἀντὶ convenire. — 194 κατὰ τὸν Ε' ἀντὶ κατὰ τὸν Η'. — 196 τούτων ἀντὶ τούτου. — σελ. 209 αὐτὸν ἀντὶ αὐτό. — σελ. 223 καὶ 224 Οὐλεντιανὸν ἀντὶ Οὐαλεντιανόν. — σελ. 226 Σαρδικῇ ἀντὶ Σαρδοί. — σελ. 230. libro ἀντὶ libero. — σελ. 252 προσκληθεῖσας ἀντὶ προσκληθείσας. — σελ. 293. μαθητῆς ἐγένετο ἀντὶ μαθηταὶ ἐγένοντο. — σελ. 295 ἐκθεσιν ἀντὶ ἐκθεσις. — σελ. 312 Μάρκος ἀντὶ Μάριος. — σελ. 334 πόλεις ἀντὶ αὐλῇ. — σελ. 337 Σελεντιάριος ἀντὶ Σιλεντιάριος. — σελ. 363 τῶν ἀρχιεπισκόπων ἀντὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. — σελ. 394 ἐπιγωνάτιον ἀντὶ ἐπιγονάτιον. — σελ. 394 μήτρα ἀντὶ μίτρα.

ΕΝ ΤΩ Β' ΤΟΜΩ.

Σελ. 4 1453 ἀντὶ 1880. — σελ. 7 Ἰωάννης δ Α' ἀντὶ Ἰωάννης δ Η'. — σελ. 32. Ἰννοκέντιος Α' ἀντὶ Ἰννοκέντιος Δ'. — σελ. 77 περὶ τοῦς 36000 τόμους ἀντὶ περὶ τὰς 36000 τόμων. — σελ. 85 ἀλλ' οὐχὶ ἐν τῇ μορφῇ ἀντὶ ἀπλῶς ἐν τῇ μορφῇ. — σελ. 90 τοῦ ἀνωτέρου ἀντὶ τῶν ἀνωτέρω. — σελ. 93 γραψάντων πρόσθες κατὰ λατίνων. — σελ. 107 ἐπ' αὐτῶν ἀντὶ ἀπ' αὐτῶν. — σελ. 160. Μετὰ τὴν λέξιν Στέφανον πρόσθες δὲ ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ δ Ἰννοκέντιος ὡς ἀρχιεπίσκοπον Κανταουρίας — σ. 162 λαϊκῶν ἀντὶ κληρικῶν. — σελ. 192 isti ἀντὶ est. — σελ. 222 Ἰεμώνυμος ἀντὶ Ἰσρώνυμος. — σελ. 278 εἰς ὑπερμέτρους ἀντὶ οἱ εἰς ὑπερμέτρους. — σελ. 286 ταύτην ἀντὶ ταῦτα. — σελ. 307 ἔμελλε ἀντὶ ἔμελε. — σελ. 311 Unini ἀντὶ Uniti. — σελ. 316 1868 ἀντὶ 1808. — σελ. 349 ἤ-ξανον ἀντὶ ἠύξανεν. — σελ. 427 Σερόβιτος ἀντὶ Σερόβδος. — σελ. 429 defensor ἀντὶ defensor. — σελ. 444. Confessio ἀντὶ Confessio. — σελ. 459 Supranaturalismus ἀντὶ Supranaturalismus. — σελ. 493 ἀπὸ τῆς Γαλλίας ἀντὶ ἐπὶ τῆς Γαλλίας. — σελ. 495 D la Meetrie ἀντὶ De la Metrie. — σελ. 503 ῥάουχερ ἀντὶ ῥάουσερ. — σελ. 521 ὑπὲρ αὐτοῦ ἀντὶ ὑπὲρ αὐτῆς. — σελ. 527 Χανέβεργ ἀντὶ Χάνεβεργ. — σελ. 533 δυνηθῶσιν ἀντὶ θὰ δυνηθῶσι.

Ἡ παροῦσα δίοτιμος ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ τιμᾶται:

Διὰ μὲν τοὺς συνδρομητὰς δρ. ν. 15

Διὰ δὲ τοὺς μὴ τοιούτους » » 17

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθησαν·

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ, ἑφημερίς ἐκκλησιαστικὴ (15 ὁκτ. 1869 — 20 αὐγούστου 1871).

ΓΥΙΩΤΟΥ ΜΕΛΕΤΑΙ περὶ τῆς *Χριστιανικῆς θρησκείας* ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν παροῦσαν κατὰστασιν τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν πνευμάτων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασθεῖσαι, ἐν Ἀθήναις 1869, τιμώμεναι δρ. 2,50

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ χάριν τῶν περὶ τὴν θεολογίαν σπουδάζόντων, ἑκδοσις δευτέρα δρ. 4.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῶν μαθητῶν τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτ. ἑκδ. β', ... δρ. 2,50

ΙΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτ. ἐκπαιδευτ. μαθητευσούσης νεολαίας, ἑκδ. β'. 1876· δρ. 3.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΙΕΡΑ ΙΣΤΟΡΙΑ χάριν τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων. (ἑκδ. 2α) δρ. 1,25

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις μαθητευσούσης νεολαίας, ... δρ. 2,50

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ χάριν τῆς ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἐκπαιδευτηρίοις μαθητευσούσης νεολαίας, 1876... δρ. 2,50

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ χάριν τῶν κατωτέρων σχολείων (ἑκδ. β') δρ. 1,25

ΛΗΞΙΟΝ ΕΚ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΡΑΦΗΣ πρὸς ἀνάγνωσιν ἐν τοῖς σχολείοις. Ἀθήνησι 1878· δρ. 2,50

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΦΩΝΗ, ἑφημερίς ἐκκλησιαστικὴ (ἐκδόεται ἀπὸ 1ης Μαρτίου 1880).

Πάντα τὰ ἀνωτέρω εὐρίσκονται ἐν Ἀθήναις παρ' ἅπασιν τοῖς βιβλιοπώλαις, ἐν δὲ Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ βιβλιοπωλεῖ τῶν ἀδελφῶν Δεπάστα.

